REFERENCE DEPARTMENT

BOOK NO. ACCESSION

38 N752 130988

NOT TO BE TAKEN FROM THE LIBRARY

FORM 3427—5000—10-50

3 1223 06899 3824

NORDISK FAMILJEBOK

KONVERSATIONSLEXIKON
OCH
REALENCYKLOPEDI

NY, REVIDERAD OCH RIKT ILLUSTRERAD UPPLAGA

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

LECHE, V.
PROFESSOR VID STOCKHOLMS HÖGSKOLA

MEIJER, B.
FILOS. DOKTOR

NYSTRÖM, J. F.
LEKTOR VID HÖGRE REALLÄROVERKET I STOCKHOLM

WARBURG, K.
PROFESSOR, BIBLIOTEKARIE VID SVENSKA AKADEMIENS NOBEL-INSTITUT

WESTRIN, J. T.
ARKIVARIE I RIKSARKIVET, KOMMITTÉNS ORDFÖRANDE

HUFVUDREDAKTÖR: **BERNHARD MEIJER**

ANDRA BANDET
ARMATOLER—BERGSUND

STOCKHOLM
NORDISK FAMILJEBOKS FÖRLAGS AKTIEBOLAG

X38
N75 2
130988

N.Y. PUBLIC LIBRARY

STOCKHOLM 1904
KUNGL. HOFBOKTRYCKERIET. IDUNS TR.-A.-B.

ORDINARIE MEDARBETARE.

Afzelius, Ivar, f. d. justitieråd, ordf. i Lagberedningen (I. Afz.).
Ahlgren, L. A., skriftställare.
Ahnfelt, O. N. T., professor vid Lunds universitet (O. Aft).
d'Ailly, A., milkontrollör vid Statens järnvägar (A. d'A.).
Alexanderson, A. M., professor vid Lunds universitet (A. M. A.).
Alfvén, A., praktiserande läkare i Stockholm (Avn).
Almquist, E., professor vid Karolinska institutet (E. At).
Anderson, F. A., f. d. generaldirektör och chef för statskontoret (A. A.).
Andersson, H., läroverksadjunkt (H. A—n).
Annerstedt, Cl., f. d. bibliotekarie vid Uppsala universitet (C. A.).
Annerstedt, L., f. d. statsråd (L. A.).
Apelqvist, E., filos. kandidat, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. A—t).
Arne, T. J., e. o. amanuens vid Statens historiska museum (T. J. A.).
Arrhenius, S., professor vid Stockholms högskola (S. A—s).
Beckman, E., direktör (E. Bn).
Berg, F., folkskollärare (Frv Brg).
Berg, R. G:son, filos. doktor, medlem af Nordisk familjeboks redaktion (R—n B.).
Bergstrand, C. E., professor, Landtbruksakademiens f. d. agrikulturkemist (C. E. B.).
Billing, E. M., docent vid Uppsala universitet (E. Bg).
Blomberg, K. H., professor vid Uppsala universitet (K. H. B.).
Boëthius, S., professor vid Uppsala universitet (S. B.).
Bohlin, K., professor, Vetenskapsakademiens astronom (K. B.).
Brate, E., lektor vid Södermalms högre allmänna läroverk (B—e).
Bring, J. M. F. T., teol. assistent vid Uppsala universitet (J. T. B.).
Brulin, J. O. H., filos. licentiat (H. B—n).
Bååth, L. M., e. o. amanuens i Riksarkivet (L. M. B.).
Carpelan, T., friherre, sekreterare vid Hälsingfors universitet (T. C.).
Clason, I. G., professor vid Tekniska högskolan (I. G. C.).
Clason, S., professor vid Lunds universitet (S. C.).
Dahl, C. G., filos. kandidat, föreståndare för Adelsnäs trädgårdsskola (C. G. D.).
Dahlberg, B. H., e. o. professor vid Uppsala universitet (B. H. D.).
Danielson, O. A., professor vid Uppsala universitet (O. A. D.).
Davidson, D., professor vid Uppsala universitet (D. D.).
Dietrichson, L., professor vid Kristiania universitet (L. D.).
Dillner, G., bergsingenjör, föreståndare för Tekniska högskolans materialprofningsanstalt (G. D.).
Ekholm, N., amanuens vid Meteorologiska centralanstalten (N. E—m).
Elberling, E., bibliotekarie vid danska riksdagens bibliotek (E. Ebg).
Enblom, F., kapten i Väg- och vattenbyggnadskåren (Fr. E.).
Enström, A., filos. licentiat, civilingenjör (A. E—m).
Erdmann, A., professor vid Uppsala universitet (A. E.).
Erdmann, E., statsgeolog, amanuens vid Sveriges geologiska undersökning (E. E.).
Eriksson, J., professor, Landtbruksakademiens växtfysiolog (J. E—n).
Euler, H. von, docent vid Stockholms högskola (H. E.).
Fahlstedt, E., medlem af Nordisk familjeboks redaktion (E. F—t).
Fontell, A. G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån i Finland (A. G. F.).
Forssner, G., docent vid Lunds universitet (G. F—r).
Freudenthal, A. O., e. o. professor vid Hälsingfors universitet (A. O. F.).
Geete, R., amanuens i K. biblioteket (R. G.).
Geijer, P. A., professor vid Uppsala universitet (P. A. G.).
Granberg, O., bibliotekarie i Konstakademien (O. G—g).
Granlund, A. T., byråchef i Lotsstyrelsen (A. G.).
Granqvist, P. M., skriftställare (P. M. G.).
Grönberg, G., docent vid Stockholms högskola (G. G.).
Grönblad, C., biblioteksamanuens vid Svenska akademiens Nobel-institut.
Gullstrand, A., e. o. professor vid Uppsala universitet (G—d).
Hallendorff, C. J. H., lektor vid Högre allmänna läroverket å Östermalm (C. H. H.).
Hammarskjöld, Hj., president i Göta hofrätt (Hj. H—d).
Hammarstedt, N. E., amanuens vid Nordiska museet (N. E. H.).
Harlock, W., lektor vid Sjökrigsskolan (biträder vid beteckning af engelska ords uttal).
Hausen, R., statsarkivarie i Finska statsarkivet (R. H.).
Heckscher, E., filos. licentiat (E. Hkr).
Hedenius, P. A. I., med. doktor, laborator (I. H.).
Helander, J., filos. doktor (J. Hdr).
Hennig, A., docent vid Lunds universitet (A. Hng).
Henning, K., domprost i Växjö (K. H.).
Hesselman, H., filos. doktor, assistent vid Forstliga försöksanstalten i Stockholm.
Hildebrand, E., riksantikvarie (Ehd).
Hildebrand, H., riksantikvarie (Hs Hd).
Hillman, A., konsul (Ad. H—n).
Hjärne, H., professor vid Uppsala universitet (H—e).
Hoffstedt, A. W., professor, lektor vid Tekniska högskolan (W. H.).
Holmberger, G., civilingenjör (G. H—r; biträder vid redigeringen af den tekniska afdelningen).
Holmgren, E., e. o. professor vid Karolinska institutet (E. Hgn).
Holmquist, H. F., docent vid Uppsala universitet (Hj. H—t).
Hubendick, L., kapten i K. flottans reserv (L. H.).
Hultin, A., vice bibliotekarie vid Hälsingfors universitetsbibliotek (A. H.).

Höjer, T., filos. licentiat (T. H—r).
Jensen, A., medlem af Svenska akademiens Nobelinstitut (A—d J.).
Johansson, J. E., professor vid Karolinska institutet (J. E. J—n).
Johansson, K. F., e. o. professor vid Uppsala universitet (K. F. J.).
Jolin, S., e. o. professor vid Karolinska institutet (S. J—n).
Juhlin-Dannfelt, H., professor, Landtbruksakademiens sekreterare (H. J. Dft).
Jäderin, E., lektor vid Tekniska högskolan (E. J.).
Karlsson, K. H., amanuens i K. biblioteket (K. H. K.).
Key-Åberg, K., förste aktuarie i Järnvägsstyrelsen (K. K.-Å.).
Kinberg, A., revisor i Kammarrätten (Kbg).
Kjellberg, J., marinläkare (J. K.).
Kjellén, R., professor vid Göteborgs högskola (Kj.).
Klein, G., professor, rabbin (G. K—n).
Knös, O. V., lektor vid Uppsala högre allmänna läroverk (V. K.).
Kobb, G., docent vid Stockholms högskola (G. K.).
Koch, H. von, docent vid Stockholms högskola (H. v. K.).
Kolmodin, J. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (A. K.).
Krok, T., f. d. skoladjunkt (T. K.).
Lagerheim, G., professor vid Stockholms högskola (G. L—m).
Leche, V., professor vid Stockholms högskola (L—e).
Leffler, J., filos. doktor (J. Lr).
Lemke, H., major, chef i tredje järnvägsdistriktet (H. L.).
Levertin, A., docent vid Karolinska institutet (Ln).
Lidén, B. P. E., professor vid Göteborgs högskola (E. L—n).
Lindahl, P. A., major i Väg- och vattenbyggnadskåren (P. Ax. L.).
Lindblom, A. F. G., fattigvårdsinspektör (A. L—m).
Lindgren, Ad., redaktör (A. L.).
Lindqvist, C. A., f. d. professor vid Veterinärinstitutet (C. A. L.).
Lovén, F., filos. doktor, skogschef vid Uddeholmsverken (F. L.).
Lundell, J. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (Lll).
Lundstedt, B., bibliotekarie i K. biblioteket (B. L.).
Lundström, V., docent vid Uppsala universitet (V. Lm).
Lübeck, S., ingenjör (S. L—k).
Lönborg, S., docent vid Uppsala universitet (S. L.).
Millqvist, V., skriftställare (V. M.).
Mittag-Leffler, G., professor vid Stockholms högskola (M. L.).
Montelius, O., professor, förste amanuens vid Statens historiska museum (O. M.).
Mortensen, J. M., docent vid Uppsala universitet (J. M.).
Munthe, L. W:son, öfverste vid Fortifikationen (L. W:son M.).
Myhrman, D., docent vid Uppsala universitet (D. M.).
Müller, J., lektor vid Sjökrigsskolan (J. M—r).
Müntzing, A., direktör i Svenska pappersbyrån (M—ng).
Nathorst, A. G., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (A. G. N.).
Neander, A., amanuens vid astronomiska observatoriet i Stockholm (A. N—r).
Nielsen, Y., professor vid Kristiania universitet (Y. N.).
Nordenstreng, R., filos. magister (R. N—g).
Nordensvan, C. O., öfverste vid Värmlands regemente (C. O. N.).
Nordensvan, G., skriftställare (G—g N.).
Nordlund, Erl., kapten vid kustartilleriet (E. N.).
Nordström, Th., landshöfding i Örebro län (Th. N—m).
Noreen, Ad., professor vid Uppsala universitet (Ad. N—n).
Nyblom, H., filos. licentiat (H. N.).
Nyström, J. F., lektor vid Högre reallläroverket i Stockholm (J. F. N.).
Personne, J., domprost i Linköping (J. P.).
Raphael, A., filos. doktor, juris kandidat (Rphl).
Reuterskiöld, C. A., e. o. professor vid Uppsala universitet (Rld).
Richert, J. G., professor vid Tekniska högskolan (J. G. R.).
Roosval, A., redaktör af Fotografisk tidskrift (A. R—al).
Rosenberg, C. M., e. o. hofrättsnotarie (C. M. R.).
Rosenberg, G. O., docent vid Stockholms högskola (G. O. R.).
Rydin, A., juris kandidat (A. R.).
Rydin, H. L., f. d. professor vid Uppsala universitet (H. L. R.).
Salin, B., intendent vid Nordiska museet.
Samzelius, H., e. o. jägmästare (H. Szs).
Sandegren, M., filos. doktor (M. Sdn).
Santesson, C. G., e. o. professor vid Karolinska institutet (C. G. S.).
Schéele, Fr. von, tit. professor, docent vid Uppsala universitet (S—e).
Schoug, E., länsveterinär (S—g).
Schybergson, M. G., e. o. professor vid Hälsingfors universitet (M. G. S.).
Schöldström, B., skriftställare (B. S—m).
Sederholm, E., civilingenjör (E. S—m).
Sidenbladh, K., öfverdirektör och chef för Statistiska centralbyrån (K. S.).
Sjögren, H., docent vid Uppsala universitet (H. Sgn).
Sjögren, V., professor vid Uppsala universitet (V. Sgn).
Sondén, K., ingenjör (K. S—n).
Staaff, E. S., docent vid Uppsala universitet (E. S—f).
Stave, E., professor vid Uppsala universitet (E. S—e).
Stavenow, L., professor vid Göteborgs högskola (L. S.).
Stenberg, G. A. Y., civilingenjör (G. Y. S.).
Stolpe, K. H., professor, intendent vid Naturhistoriska riksmuseet (H. S.).
Stridsberg, G., skriftställare (G. Stg).
Sundbärg, G., förste aktuarie i Statistiska centralbyrån (G. S—g).
Svenonius, F. V., filos. doktor, statsgeolog (S—s).
Söderberg, V., docent vid Uppsala universitet (V. S—g; biträder vid redigeringen af hela den historiska afdelningen).
Söderblom, N., professor vid Uppsala universitet (N. S.).
Tallberg, A., kopparstickare, lärare vid Konstakademiens läroverk (A. T—g).
Tigerstedt, R., professor vid Hälsingfors universitet (R. T—dt).

Thyselius, E., skriftställare (T—s).
Törnebladh, R., f. d. lektor, bankofullmäktig (R. Tdh).
Ulmgren, O., med. doktor, hofdentist (Ugn).
Wahlström, Lydia, filos. doktor, studierektor vid Åhlinska skolan (L. W—m).
Wallis, C., e. o. professor vid Karolinska institutet (W—s):
Wallis, E., filos. doktor (E. W.).
Warburg, K., professor, bibliotekarie vid Svenska akademiens Nobel-institut (K. W—g).
Wennerström, G. A., ingenjör, föreståndare för John Lennings väfskola i Norrköping (G. A. W.).
Westin, O. E., professor vid Tekniska högskolan (O. E. W.).
Westling, Fr., rektor vid Västerviks högre allmänna läroverk (Fr. W.).
Westrin, J. T., arkivarie i Riksarkivet (J. Th. W.).
Wetterstedt, C. G. af, kapten vid Andra Svea artilleriregemente (G. af Wdt).
Wieselgren, H., f. d. bibliotekarie vid K. biblioteket (H. W.).
Wiklund, K. B., docent vid Uppsala universitet (K. B. W.).
Winroth, A., e. o. professor vid Uppsala universitet (A. W.).
Wrangel, H., kommendörkapten (H. W—l).
Åkerman, J. H., e. o. professor vid Karolinska institutet (J. Å.).
Östergren, P. A., filos. doktor, juris kandidat (P. A. Ö.).
Överland, O. A., skriftställare, Norge (O. A. Ö.).

TILLFÄLLIGA MEDARBETARE I DETTA BAND:

Almén, Ina, fröken (I. A—n).
Almén, T., docent vid Uppsala universitet (T. A.).
De Geer, G. J., professor, rektor vid Stockholms högskola (G. D. G.).
Drake, M. A. G., privatlärare (A. D.).
Edgren, A. H., f. d. professor, medlem af Svenska akademiens Nobel-institut (Hj. E.).
Ekwall, B. O. E., docent vid Uppsala universitet (E. E—l).
Erdmann, N. A. F., sekreterare, skriftställare (N. E—nn).
Erikson, G., ingenjör (G. E—n).
Hedrén, G., docent vid Karolinska institutet (G. H.).
Tersmeden, C. H., kammarjunkare (C. H. T.).
Vising, P. J., professor vid Göteborgs högskola (J. V.).

I detta band förekomma signerade artiklar af följande bland den första upplagans ej ofvan nämnde medarbetare:

O. J. Alin (O. A.), *H. N. Almkvist* (H. A.), *S. O. I. Almquist* (S. A.), *G. Andersson* (G. A.), *J. O. Backlund* (O. B.), *C. von Bergen* (C. v. B.), *C. J. Bergman* (C. J. B.), *W. G. Billmanson* (W. G. B.), *J. H. Björnström* (J. H. B.), *A. B. Blomberg* (A. B. B.), *J. V. Broberg* (Bg), *R. Castrén* (R. C.), *P. T. Cleve* (P. T. C.), *G. R. Dahlander* (G. R. D.), *C. A. Dellwik* (C. A. D.), *G. V. J. von Düben* (G. v. D.), *C. Eichhorn* (—rn), *J. L. Frykholm* (J. F—m), *H. Th. Frölander* (Frö.), *A. T. Gellerstedt* (A. T. G.), *H. Gyldén* (H. G.), *C. G. Hammarskjöld* (C. G. H.), *S. F. Hammarstrand* (S. F. H.), *J. H. C. Hellstenius* (J. H.), *I. Heckscher* (I. Hkr), *F. W. Hultman* (F. W. H.), *J. L. Humble* (J. H—e), *J. F. Johanson* (J. F. J.), *N. Johanson* (N. J—n), *A. O. G. Jäderholm* (Jhm), *G. Karlin* (G. K—n), *A. Key* (A. —y), *A. Kjellberg* (A. K.), *C. A. Klintberg* (Klbg), *J. E. von Krusenstjerna* (K.), *N. G. W. Lagerstedt* (Ldt), *G. O. Lagerström* (G. O. L.), *A. Lamm* (A. L—m), *I. S. Landtmanson* (I. L.), *L. Lewysohn* (L. L.), *A. J. Lille* (A. J. L.), *J. G. O. Linnarsson* (G. L.), *S. A. B. Lundgren* (B. L—n), *L. Fr. Läffler* (Fr. L—r), *E. V. Montan* (E. V. M.), *J. R. E. Nissen* (R. N.), *C. R. Nyblom* (C. R. N.), *C. T. Odhner* (O.), *B. F. Olsson* (B. F. O.), *J. R. Pallin* (J. R. P.), *R. Pettersen* (R. P.), *K. F. Piehl* (K. P.), *N. Rahm* (N. Rm), *L. Ribbing* (L. Rbg), *L. Rinman* (L. R.), *J. Rosén* (R—n), *C. Rosenberg* (C. R.), *C. J. Rossander* (Rsr), *R. Rubenson* (R. R.), *O. T. Sandahl* (O. T. S.), *B. Schlegel* (B. S.), *K. H. B. af Schultén* (S.), *C. G. U. Silfverstolpe* (C. S—e), *F. A. Smitt* (F. A. S.), *C. M. Sondén* (M. S—n), *P. H. S. Sondén* (P. S.), *A. E. Stangenberg* (E. St—g), *J. R. Tengberg* (R. T.), *O. E. Tudeer* (O. E. T.), *G. F. O. Uggla* (G. U.), *G. H. W. Upmark* (Upk), *V. Vasenius* (V.), *Ph. Weilbach* (Ph. W.), *C. C. A. W. Westman* (C. W.), *P. J. Wising* (P. W.), *V. B. Wittrock* (V. W.), *K. Wåhlin* (K. W—n), *L. H. Åberg* (L. H. Å.) och *E. J. Östrand* (E. J. Ö.).

SIGNERING AF ARTIKLARNA.

Signatur utan parentes betecknar artikelns författare.

Signatur inom parentes betecknar artikelns granskare.

Asterisk (*) efter en signatur betecknar att artikeln granskats af annan fackman än signaturens innehafvare, men i det väsentliga bibehållits oförändrad.

UTTALSBETECKNING.

g utläses som g (a l d r i g som j);
k » » k (a l d r i g som tj);
o » » ett ljud mellan o och u;
ω » » o-ljudet i svenskt bo;
ʃ betecknar sje-ljud;
ŋ » äng-ljud;
ɵ » sista ljudet i svenskt gosse;
th » det engelska t-ljudet i *think*;

· öfver en konsonant anger, att ljudet är tonande (»lent»);
˜ » » vokal » » » » nasaleradt;
¯ » » » » » » » långt;
˘ » » » » » » » kort;
' efter » » » » denna stafvelse har huf-vudtonvikten;
⁀ förenande två vokaler anger, att de bilda diftong.

FÖRTECKNING ÖFVER ILLUSTRATIONER I ANDRA BANDET.

I. Kartor, planscher och andra helsidesillustrationer.

Spalt

Arméfördelning (karta) ... 9—10
Asien (fysisk karta) ... 152
Asien (politisk karta) ... 172
Asiatiska folk (färglagd dubbelsidesplansch) ... 172
Asiatiska kulturföremål (färglagd helsidesplansch) 172
Asiatiska kulturföremål (två helsidesillustrationer) 175—178
Australien (fysisk karta) ... 448
Australisk fauna (färglagd dubbelsidesplansch) ... 456
De dödes monument (helsidesplansch till art. Bartholomé) ... 996
Befälstecken inom svenska örlogsflottan (färglagd helsidesplansch) ... 1196
Begrafningsskick hos åtskilliga kulturfolk (två helsidesillustrationer) 1211—1214
Beklädnadsväxter (dubbelsidesplansch) ... 1240

II. Porträtt
(*äfven porträttskulpturer*).

Spalt

Armfelt, G. M. ... 27
Arminius, J. (på art. Arminianer) ... 31
Arndt, J. ... 41
Arndt, E. M. ... 42
Arnim, Anna Elisabeth von ... 49
Arnoldson, K. O. ... 59
Arnoldson, Sigrid ... 60
Arrhenius, J. P. ... 75
Arrhenius, S. A. ... 77
Arwidsson, A. I. ... 121
Asbjörnsen, P. K. ... 129
von Ascheberg, R. ... 134
Aschehoug, T. H. ... 136
Askelöf, J. K. ... 194
Asklepios ... 205
Aspasia ... 218
Atterbom, P. D. ... 359
Auber, D. F. E. ... 375
Auerbach, B. ... 386
Auersperg, A. A. v. ... 387
Augier, G. V. É. ... 391
August II ... 401
Aumale, H. E. P. L. d'O. ... 427
Aurangzib ... 431
Aurelianus, L. D. ... 433
Avicenna ... 518
Baader, F. B. ... 556
Bábar ... 560
Bach, J. S. ... 593
Bacon, F. ... 608
Bælter, S. ... 644
Baër, K. E. v. ... 646
Baggesen, J. ... 662
Baker, S. W. ... 702
Bakunin, M. ... 741
Balaguer, V. ... 745
Balck, V. G. ... 755
Balfour, A. J. ... 770
Balfour, F. M. ... 771
Balzac, H. de ... 810
Bancroft, G. ... 821
Banér, G. ... 832
Banér, P. ... 833
Banér, J. ... 834
Bang, P. G. ... 840
Barère de Vieuzac, B. ... 916
Baring, E. ... 925
Barnardo, Th. J. ... 943
Baron, M. ... 971
Barras, P. J. F. N. de ... 976
Bart, J. ... 986
Barth, H. ... 988
Bartholin, Th. ... 994
Bartolus ... 1001
Basedow, J. B. ... 1012
Bassompierre, F. de ... 1044
Bastholm, K. ... 1050
Bastian, A. ... 1051
Baudelaire, Ch. P. ... 1078
Baxter, R. ... 1099
Bayard, P. de T. ... 1100
Bayle, P. ... 1104
Bazaine, F. A. ... 1107
Beauharnais, E. de ... 1119
Beauharnais, Hortense de ... 1121
Beaumarchais, P. A. C. de 1124
Beaumont, F. ... 1126
Bebel, F. A. ... 1130
Beccaria, C. B. de ... 1132
Beck, D. ... 1136
Beckman, A. F. ... 1151
Becquerel, A. H. ... 1157
Beecher, H. W. ... 1167
Beethoven, L. van ... 1172
Begas, R. ... 1203
Behaim, M. ... 1221
Beham, B. ... 1222
Behn, Aphra ... 1224
Behring, E. A. v. ... 1227
Bekker, B. ... 1234
Bélidor, B. F. de ... 1264
Bell, A. M. ... 1268
Bell, A. G. ... 1269
Bellarmin, R. ... 1271
Belleisle, Ch. L. A. F. ... 1273
Bellini, Giovanni ... 1278
Bellini, V. ... 1279
Bellinus, O. S. ... 1280
Bellman, K. M. (3 portr.) 1282, 1286, 1287
Bembo, P. ... 1313
Benda, G. ... 1322
Benedek, L. v. ... 1327
Benedetti, V. de ... 1328
Benedictsson, V. M. ... 1330
Benedikt XIII (påfve) ... 1333
Benedikt XIV » ... 1334
Benedikt af Nursia ... 1336
Bengel, J. A. ... 1347
Bennett, J. G. ... 1365
Bennich, N. A. G. ... 1369
Bennigsen, R. v. ... 1371
Bentham, J. ... 1378
Bentley, R. ... 1382
Benton, Th. H. ... 1383
Benzelius, E. d. y. ... 1388
Béranger, P. J. de ... 1397
Berch, K. R. ... 1403
Berchem, C. P. ... 1404
Berengar af Tours ... 1409
Berg, T. V. R. v. ... 1422
Berg, F. T. ... 1423
Berg, J. V. ... 1425
Berg, K. J. ... 1427
Berg, K. ... 1428
Bergasse, N. ... 1437
Bergerac, S. C. de ... 1452
Bergfalk, P. E. ... 1455
Bergh, J. E. ... 1461
Bergh, S. R. ... 1462
Bergius, P. J. ... 1468
Bergklint, O. ... 1469
Bergman, T. O. ... 1474
Bergstedt, K. F. ... 1501
Bergstrand, V. A. ... 1504
Bergström, P. A. ... 1505

III. Andra illustrationer i texten.

Spalt

Armband (6 fig.) ... 2, 3 o. 4
Armborst (4 fig.) ... 4 o. 5
Armbågsled (2 fig.) ... 6
Armfotingar (4 fig.) ... 29 o. 30
Hermannsdenkmal (till art. Arminius) ... 34
Armpolyp ... 36
Armvecket ... 38
Arnica ... 47
Arnö (Biskops-Arnö) ... 64

Spalt

rsenik (3 fig.) 84
rtemis (Diana) från Versailles 95
rtemisia absinthium 96
rtesisk brunn 99
ldre svenska artilleriuniformer ..... 105—106
rtocarpus 112
rtär (2 fig.) ..... 115 o. 116
rum (2 fig.) 117
s (mynt) 124
scaris (2 fig.) 130
sclepias Cornuti (4 fig.) 138
scomycetes (2 fig.) 141
s-gamen 147
simut 188
simut-kompass 189
skersund, vapen och situationsplan ..... 199 o. 200
sksläktet 207
raka, efter målning af Winge (till art. Aslög)... 209
sp, *bot.* 213
sp, *zool.* 214
sparagus 217
spenäs kyrka 220
spergillus 221
sperula odorata 222
spidistra (2 fig.) 223
spidium filix mas 224
ssignat (2 fig.) ..... 235—236
ssimilation, *bot.* (5 fig.) 238, 239 o. 241
ssyrien (20 fig.) 254, 256, 258, 259—262
starte (2 fig.) 267
ster tripolium 269
sterophyllites 271
stragalus glycyphyllus ... 276
stronomiska instrument (11 fig.) 286, 287—288, 290, 291, 292, 293—294, 295, 296 o. 298
stylospongia (2 fig.) 306
ten, situationsplan af den forntida staden ..... 315—316
ten, plan af Dionysosteatern 318
teuchus sacer 323
thena (3 fig.) 327, 328 o. 329
thos 331
tlantiska hafvet (6 fig.) 235—236
tlas, *grek. myt.* 341
tlas, *bygnk.* 342
tlas, *anat.* ..... 343—344
toll 347
trium (2 fig.) 353
trypa 356
ttisk bas (3 fig.) 369
tum 373
ugsburg, rådhuset och börsen 394

Spalt

Augsburg, Hyllningsgravyr med anledning af Gustaf II Adolfs intåg i A. 395—396
Augur 399
Augustenborgs slott 405
Augustin-munk 409
Augustin-nunna 410
Augustus, staty i Vatikanen 415
Katedralen i Aulnay 426
Auriga 434
Autodafé ..... 475—476
Autografer (4 helsidor) 477—484
Automobil (4 fig.) 489, 490, 491—492
Autonaut 493
Auxanometer 497
Avebury, stensättningen ... 504
Påfliga palatset i Avignon 520
Axel, *maskinb.* (2 fig.) 528
Axelhålan ..... 525—526
Axelkoppling (14 fig.) 529—530 o. 531—532
Axellager (11 fig.) 533—534, 535—536 o. 537—538
Axeltapp (5 fig.) 538
Axevalls slott 540
Axiometer 541
Axumitisk obelisk 543
Baalbeks ruiner, grundplan 558
Peruk-apan (till art. Babianer) 565
Babusch 570
Babylon (3 fig.) 570, 571 o. 572
Babylonien (11 fig.) 583, 585—586
Back, *sjöv.* 600
Backant 602
Bad (2 fig.) ..... 613 o. 614
Badanstalt (5 fig.) 620, 621—622 o. 623—624
Friedrichsbad och Kaiserin-Augusta-bad i Baden ... 632
Badstuga (3 fig.) 639—640 o. 641—642
Badsvampfiske 643
Citadellet i Bagdad 652
Moskéer i Bagdad 652
Baggala 657
Bairam-fest i Bagdad 683
Wagner-teatern i Baireuth 684
Bajadär 685
Bajerska folkdräkter (3 fig.) 689
Bajonett 698
Bakning (5 fig.) ..... 705—706
Bakteriologi (28 fig.) 709, 714, 715, 717, 719, 721—722, 723, 725, 728, 729 o. 730
Bakterios (5 fig.) ..... 736 o. 737
Bal (efter kopparstick från 1500-talets början) 743—744
Balæniceps rex 743
Balalaika 746
Balanoglossus 747

Spalt

Langsdorffia hypogæa (till art. Balanophoraceæ) ... 748
Balansering (2 fig.) 749
Balanserpress 750
Balantidium 752
Baldakin 756
Balder (2 fig.) ..... 757 o. 759
Balett (5 fig.) ..... 767—768
Balja, *bot.* (2 fig.) 774
Balk, *her.* 777
Balkjärn 784
Balkong 784
Balkvägare 785
Ballist (2 fig.) 792
Balsa 797
Baltimore-fågeln 804
Baluster 807
Balustrad (7 fig.) ..... 808 o. 809
Domkyrkan i Bamberg ... 813
Bambino 815
Bambusa vulgaris 816
Pålbyggnader i Bandjermasin 827
Banérska släktvapnet 830
Slaget vid Wittstock (till art. Banér, J.) ..... 835—836
Bangård (8 fig.) ..... 845—850
Banjo 853
Bank (4 fig.) 856, 857—858, 862 o. 863—864
Baptisterium 885
Barack (5 fig.) ..... 889—890
Palazzo Barberini, hufvudfasad o. grundplan (2 fig.) 900
Barbitos 903
Bard 910
Barett (4 fig.) 917
Bark, *sjöv.* (2 fig.) 929
Barkskepp 933
The babies' castle (till art. Barnardo) 944
Ilford-hemmen för flickor (till art. Barnardo) 944
Barometer 969
Bartmännchen 997
Bartolomeinatten (2 fig., efter samtida gravyrer) 999 o. 1000
Basalt 1008
Basaren i Tunis ... 1009—1010
Bas-boll 1011
Rådhusgården i Basel 1015
Basidiomycetes (5 fig.) 1021 o. 1022
Basilika (7 fig.) 1025—1026, 1027, 1028, 1029 o. 1030
Basilisk 1031
Basji-bosuk 1033
Baskiska folkdräkter (2 fig.) 1035
Bastiljen 1053
Bastion 1054
Dragbasun 1055
Kinesiska kvarteret i Batavia 1061
Barth (2 fig.) ..... 1063 o. 1064
Polisbatong 1070

	Spalt
Bauhinia	1087
Bautasten	1096
Bavaria-stoden	1097
Bayeux-tapeten (4 fig.)	1106
Frihetsstatyn på Bedloes-ön	1162
Beduin från Libanon	1164
Beduinkvinna från Aleppo	1164
Beffroi (2 fig.)	1175
Befruktning (10 fig.)	1194
Begin-nunna	1205
Begonia Rex	1206
Attiskt begrafningståg	1207
Beklädnads-mur	1236
Belemnit (3 fig.)	1244 o. 1245
Belfort	1246
Belladonna	1269
Bellerofon och Pegasos	1274
Bellis perennis	1281
Det hus där Bellman föddes	1283
Tåget öfver lilla Belt 1301	1302
Belvedären på Djurgården	1306
Beläggningsjärn	1311
Benares	1316
Benbildning (4 fig.)	1317 o. 1318
Benediktinmunk	1337
Benediktinnunna	1338
Trajanus' triumfbåge (till art. Benevento)	1342
Beni Hasan	1356
Benin (3 fig.)	1358 o. 1359
Benmärg	1363
Bennettitales (5 fig.)	1366, 1367 o. 1368
Benved	1583
Benväf (2 fig.)	1386
Berberis	1402
Bergformationer (5 fig.)	1417—1418 o. 1419—1420
Bergen, situationsplan	1441—1442
» Tydskebryggen	1443
Bergenhus	1445—1446
Bergkristall	1470
Bergkvara slottsruin	1471
Naftabrunn (till art. Bergolja)	1482
Abels apparat (till art. Bergolja)	1484
Bergsund 1852	1512
» 1902	1511—1512

FÖRKORTNINGAR.

abl. = ablativ.
ack. = ackusativ.
adj. = adjektiv.
admin. = administrativt.
afd. = afdelning(en).
afh. = afhandling.
alban. = albanesiskt.
amerik. = amerikanskt.
anat. = i anatomien.
ang. = angående.
angls. = angelsaxiskt.
anon. = anonym (-t, -a).
arab. = arabiskt.
aritm. = i aritmetiken.
arkeol. = i arkeologien.
armen. = armeniskt.
art. = artikel.
artill. = i artilleriväsendet.
astrol. = i astrologien.
astron. = i astronomien.

bab. = babyloniskt.
baln. = i balneologien.
bask. = baskiskt.
bd = band.
bearb. = bearbetad.
bergsv. = i bergsväsendet.
bildh. = i bildhuggarkonsten.
biogr. = biografi.
biol. = i biologien.
bl. a. = bland annat.
boktr. = i boktryckarkonsten.
bot. = i botaniken.
br. = bredd.
bras. = brasilianskt.
brit. = brittiskt.
brukl. = brukligt.
bygnk. = i byggnadskonsten.

C. = Celsius.
cg. = centigram.
cirk. = cirkulär.
cl. = centiliter.
cm. = centimeter.
ctr = centner.

d. = död; del (*dlr* = delar).
da. = danskt.
dal. smt = daler silfvermynt.
dat. = dativ.
dep. och *depart.* = departement.
dets. = detsamma.
dg. = decigram.
dim. = diminutiv.
dl. = deciliter.
dlr = delar.
dm. = decimeter.
d. o. = detta ord.
doll. = dollar(s).
d:r = doktor.
d. v. s. = det vill säga.
d. y. = den yngre.
dyl. = dylik (-a, -t).
dåv. = dåvarande.
d. ä. = den äldre; det är.
därst. = därstädes.

e. d. = eller dylikt.
eg. l. *egentl.* = egentligen.
egypt. = egyptiskt.
ekon. = i ekonomien.
e. Kr. = efter Kristus.
elektrot. = i elektrotekniken.
eng. = engelskt.
enl. = enligt.
e. o. = extra ordinarie.
estet. = i estetiken.
etc. = et cetera.
etnol. = i etnologien.
europ. = europeiskt.

f. = född.
farm. = i farmakologien.
f. d. = för detta.
fem. = femininum.
ff. = och följande.
fi. = finskt.
fig. = figurligt; figur(en).
filos. = i filosofien, filosofie.
finansv. = i finansväsendet.
fisk. = fiskeriterm.
f. Kr. = före Kristus.
f. n. = för närvarande.
fnfr. = fornfranskt.
fnhty. = fornhögtyskt.
fnisl. = fornisländskt.
fnit. = fornitalienskt.
fnlty. = fornlågtyskt.
fno. = fornnorskt.
fnod. = fornnordiskt.
fonet. = i fonetiken.
fornk. = i fornkunskapen.
fortif. = i fortifikationsväsendet.
fr. = franskt.
frcs = francs.
fr. Gr. = från Greenwich.
fr. h. = från höger.
frih. = friherre.
fr. o. m. = från och med.
fr. v. = från vänster.
fsv. = fornsvenskt.
fullb. = fullbordad(t).
fys. = i fysiken.
fysiol. = i fysiologien.
fäktk. = i fäktkonsten.
följ. = följande.
föreg. = föregående.
förf. = författad.
förordn. = förordning.
förv. = i förvaltningen.
gen., genit. = genitiv.
geogr. = i geografien.
geol. = i geologien.

geom. = i geometrien.
ggr = gånger.
gr. = gram.
grek. = grekiskt.
g. st. = gamla stilen.
G. T. = Gamla testamentet.
guv. och *guvern.* = guvernementet.
gymn. = i gymnastiken.

h. = hälften; häfte.
hand. = handelsterm.
handtv. = handtverksterm.
har = hektar.
hebr. = hebreiskt.
hedersl. = hedersledamot.
her. = i heraldiken.
hftn = häften.
hist. = i historien.
histol. = i histologien.
hkr. = hästkrafter.
hl. = hektoliter.
h. o. h. = helt och hållet.
holl. = holländskt.
husdjurssk. = i husdjursskötseln.
hydrogr. = i hydrografien.
hyg. = i hygienen.

ibd., ibid. = ibidem (lat.), på samma ställe.
ind. = indiskt.
inv. = invånare.
ir. = iriskt.
irl. = irländskt.
isl. = isländskt.
i st. f. = i stället för.
it. = italienskt.

jaktv. = i jaktväsendet.
jfr = jämför.
jur. = i juridiken.
järnv. = i järnvägsväsendet.

k. = kunglig (-t, -a).
kam. = i kameralväsendet.
kand. = kandidat.
kap. = kapitel.
kbcm. = kubikcentimeter.
kbdm. = kubikdecimeter.
kbm. = kubikmeter.
kbmm. = kubikmillimeter.
k. br. = kungligt bref.
kelt. = keltiskt.
kem. = i kemien.
keram. = i keramiken.
k. förkl. = kunglig förklaring.
kg. = kilogram.
kin. = kinesiskt.
kir. = i kirurgien.
kirg. = kirgisiskt.
kl. = klass.
km. = kilometer.
k. m:t = kunglig majestät.
kokk. = i kokkonsten.
konstind. = i konstindustrien.
konstt. = konstterm.
korresp. = korresponderande.
kr. = kronor.
k. regl. = kungligt reglemente.
krigsv. = i krigsväsendet.
kung. = kungörelse.
kungl. = kunglig (-t, -a).
kvcm. = kvadratcentimeter.
kvdm. = kvadratdecimeter.
kvkm. = kvadratkilometer.
kvm. = kvadratmeter.
kvmm. = kvadratmillimeter.

l. = eller; liter.
landtbr. = i landtbruket.
lap. = lapskt.
lat. = latinskt.
led. = ledamot.
lgd = längd; longitud.
litt. = litteratur.
log. = i logiken.

m. = meter.
malaj. = malajiskt.
m. a. o. = med andra ord.
mask. = maskulinum.
maskinb. = i maskinbyggnadskonsten.
mat. = i matematiken.
med. = i medicinen; medicine.
medl. = medlem.
mek. = i mekaniken.
metall. = i metallurgien.
meteor. = i meteorologien.
metr. = i metriken.
m. fl. = med flera.
mg. = milligram.
mht. = medelhögtyskt.
milit. = i militärväsendet.
mill. = million(er).
miner. = i mineralogien.
mk = mark.
mlat. = medeltidslatinskt.
mlt. = medellågtyskt.
mm. = millimeter.
mongol. = mongoliskt.
mrs = mistress.
Mt = Mount (eng.), berg.
mtl = mantal.
mus. = i musiken.
myt. = i mytologien.
målark. = i målarkonsten.

n. = norr, nordlig.
nationalek. = i nationalekonomien.
neutr. = neutrum.
nlat. = nylatinskt.
no. = norskt.
nom. = nominativ.
nord. = nordiskt.
n. st. = nya stilen.
N. T. = Nya testamentet.
num. = i numismatiken.
nuv. = nuvarande.
nyhty. = nyhögtyskt.

o. = och.
o. a. = och andra.
o. d. = och dylikt.
o. f. = och följande.
off. = officiellt.
oftalm. = i oftalmologien.
omarb., omarbet. = omarbetad.
omkr. = omkring.
ord. = ordinarie.
ordf. = ordförande.
ordn. = ordning.
o. s. v. = och så vidare.

paleobot. = i paleobotaniken.
paleont. = i paleontologien.
patol. = i patologien.
pd st. = pund sterling.
pedag. = i pedagogiken.
pers. = persiskt; personer.
petr., petrogr. = i petrografien.
pl., plur. = pluralis.
po. = polskt.
polit. = i politiken.
port. = portugisiskt.
postv. = i postväsendet.
preuss. = preussiskt.
proc. = procent.
prof. = professor.
prov. = provins.
psyk. = i psykologien.

rdr = riksdaler.
reg.-omr. = regeringsområde.
ret. = i retoriken.
ridk. = i ridkonsten.
rom. = romerskt.
rum. = rumänskt.
ry. = ryskt.
rättshist. = i rättshistorien.
rör. = rörande.

s. = söder, sydlig.
sag. = i sagor.
sagohist. = i sagohistorien.
sanskr. = i sanskrit.
s. d. = samma dag.
serb. = serbiskt.
sing. = singularis.
sistn. = sistnämnda.
sjöv. = i sjöväsendet.
s. k. = så kallad.
skjutk. = i skjutkonsten.
skogsh. = i skogshushållningen.
skogsv. = i skogsväsendet.
skolv. = i skolväsendet.
skpsb. = i skeppsbyggeriet.
skr. = skrifter.
slav. = slaviskt.
s. m. = samma månad.
sp. = spanskt; spalt.
spd. = speciedaler.
spelt. = spelterm.
spirit. = i spiritismen.
sportv. = i sportväsendet.
språkv. = i språkvetenskapen.
st. = stället; stycken; stiftad (-e, -t).
statist. = i statistiken.
statsr. = i statsrätten.
stds = standards.
subst. = substantiv.
suppl. = supplement.

sv. = svenskt.
syr. = syriskt.
s. å. = samma år.

tandläk. = i tandläkarkonsten.
tekn. = tekniskt.
telegr. = i telegrafien.
teol. = i teologien; teologie.
teos. = i teosofien.
t. ex. = till exempel.
text. = i textilindustrien.
t. f. = tillförordnad.
thr = thaler.
tills. = tillsammans.
tjech. = tjechiskt.
tld = tunnland.
t. o. m. = till och med.
toxik. = i toxikologien.
tr. = tryckt.
trol. = troligen.
trädg. = i trädgårdskonsten.
träv. = i trävaruindustrien.
turk. = turkiskt.
ty. = tyskt.

u. h. = under hafsytan.
ung. = ungerskt.
univ. = universitet.
uppf. = uppförd.
uppl. = upplaga(n), upplagor.
upps. = uppsats.
urspr. = ursprungligen.
utg. = utgifven (-et, -na).

v. = väster, västlig.
vanl. = vanligen.
var. = varietet(en).
vend. = vendiskt.
veter. = i veterinärväsendet.
vol. = volym.
väg- o. vattenb. = i väg- och vattenbyggnadskonsten.
växtfys. = i växtfysiologien.
växtpat. = i växtpatologien.

zool. = i zoologien.

ångm. = i ångmaskinsläran.
årg. = årgång, årgångar.
årh. = århundrade.

ö. = öster, östlig.
öfv. = öfversatt, öfversättning.
ö. h. = öfver hafsytan.

RÄTTELSER.

Bd	I	sp.	5	rad	13	uppifrån	*står*	275	*bör vara*	omkr. 700
»	»	»	95	»	32	»	»	144,800	»	236,251
»	»	»	270	»	28	nedifrån	»	Bengari	»	Bengasi
»	»	»	592	»	3	uppifrån	»	*hans*	»	*Sveriges*
»	»	»	1092	»	5 o. 6	»	»	*Udenedon*	»	*Udenodon*
»	»	»	1130	»	5-6 o. 19-21	uppifrån	*står*	%	»	del.
»	»	»	1303	»	28	uppifrån	*orden*	Jfr Agathis	*utgå*	
»	»	»	1387	»	6	nedifrån	*står*	287	»	212
»	»	»	1396	»	1	»	»	Baque	»	Baraque
»	»	»	1412	»	1	uppifrån	*tillägges:*	När Villa Ludovisi nedrefs, flyttades Ares-statuen till Museo nazionale.		
»	»	»	1483	»	11	nedifrån	*står*	Härnösands	*bör vara*	Luleå
»	»	»	1484	»	13	»	»	Doria-Panfil	»	Doria-Pamfili
»	»	»	1488	»	20	»	»	Sölvesborg	»	Glimåkra
»	»	»	1497	»	30	»	»	1869	»	1889
»	II	»	132	»	1	»	»	Alparp	»	Applarp
»	»	»	161	»	18	uppifrån	»	Canvery	»	Cauvery
»	»	»	209	»	17	nedifrån	»	till behandling	»	till föremål för behandling
»	»	»	264	»	9	»	»	kvadratmeter	»	kubikmeter
»	»	»	362	»	25	»	»	Uppsala	»	Stockholm
»	»	»	364	»	22	»	»	af A.	»	af och till A.
»	»	»	374	»	6	»	»	**Aube** [åb]	»	**Aubé** [åbē]
»	»	»	427	»	24	uppifrån	»	2,169 inv. (1901)	»	omkr. 5,500 inv.
»	»	»	562	»	17-18	»	»	proc.	»	del.
»	»	»	570	»	11	»	»	C. P. N.	»	C. R. N.
»	»	»	634	»	31	»	»	A.	»	B.
»	»	»	837	»	19	»	»	beführte	»	geführte
»	»	»	862	»	11	»	»	Pei	»	Peiser
»	»	»	953	»	33	nedifrån	»	bā'nɐt	»	bā'net
»	»	»	995	»	11	uppifrån	»	en af,	»	en af de,
»	»	»	1049	»	13	»	»	ba'stɔrds	»	bä'stɔds
»	»	»	1111	»	1	»	»	civillag	»	civilrätt
»	»	»	1121	»	9	»	»	7	»	8
»	»	»	1137	»	3	»	»	Descartes'	»	Cartesius'
»	»	»	1233	»	12	»	Hänvisningen	*utgår.*		
»	»	»	1326	»	26	nedifrån	*står*	är sedan 1886	»	var 1886—1900
»	»	»	1339	»	19	»	»	des jahrhunderts".	»	des 11. jahrhunderts".
»	»	»	1392	»	8	uppifrån	»	1612	»	1712

Armatōler (”beväpnade”, jfr lat. *a'rma*, vapen), ett slags lokalmilis i de s. k. armatolierna i norra Grekland (särskildt i Macedonien, Epirus och Tessalien), hvilken kan spåras tillbaka till de kristnes strider på 1400-talet mot de inträngande osmanerna. På många håll drog sig då befolkningen, under tappra anförare, s. k. ”kapitani”, tillbaka till bergen och underhöll däriifrån ett ständigt gerillakrig mot eröfrarna. Kapitano'n samlade omkring sig en skara af 50—200 ynglingar och män, som svuro honom trohet i lif och död, samt öfverföll sedan i spetsen för dem turkarna, hvar helst de anträffades. Då de turkiske ståthållarna sågo sig oförmögna att skydda sig mot dessa anfall, inläto de sig vanligen i underhandlingar, hvilka slutade därmed, att kapitani, under villkor att med sina krigare (äfven kallade palikarer, se d. o.) sörja för vägarnas trygghet, fingo sold och lifsmedel samt rättighet att vara de styrande, hvar och en inom sin ”armatolia”. På 1700-talet uppdrogs denna väguppsikt åt muhammedanska albaneser, och armatolerna blefvo då klefter (nygrek., ”röfvare”) samt återupptogo mångenstädes det gamla gerillakriget. De bedrifter, som utfördes af berömda klefter, firades i sånger, hvilka sjöngos öfver hela Grekland. Det var armatolerna, förnämligast de albanesiske, som på hetärians kallelse först grepo till vapen och sålunda började det grekiska frihetskriget. Bland de många armatol-cheferna i detta krig märkas Eustrates, Georgios Zongas, Georgios Makrys, Karaiskakis, Mitzo Kondojannis, Kaltzodemos (som stupade vid Missolunghi), Odysseus, Georgios Karatassos, Kristos Mestenopulos och suliotanföraren Markos Botzaris.

Armatölier. Se Armatoler.

Armatür (lat. *armatūra*, af *armäre*, beväpna, utrusta), beväpning, utrustning; delar af och tillbehör till åtskilliga slags maskiner och apparater, särskildt om förstärkande beklädnad och beläggning.

1. *Krigsv.* Förr bruklig benämning på allt, som hör till en trupps o. s. v. fullständiga beväpning och utrustning. (C. O. N.)

2. *Maskinb.* De för en maskins eller apparats, särskildt en ångpannas, fullständiga utrustning erforderliga tillbehören. Se Ångpanna. W. H.

3. *Fys.* Se Armering 2.

4. Inom *elektrotekniken*; dels a) detsamma som ankare vid en elektrisk maskin; dels b) en kring elektriska kablar anbragt yttre metallisk omklädnad, bestående af kringspunna järntrådar, järnband eller ett kompakt lager af bly; dels c) vid elektriska belysningsanläggningar förekommande apparater och tillbehör, som icke äro nödvändiga för själfva ljusets åstadkommande, utan mera utgöra prydnads- och bekvämlighetsdetaljer, t. ex. lamparmar, stakar, kronor, hissanordningar o. s. v. N. Rm.*

Armaturreaktiön, *elektrot.*, detsamma som ankarreaktion (se d. o.).

Armband, Armring, band- eller ringformigt smycke, som bäres kring armen, antingen vid handleden eller, såsom med armringar företrädesvis varit fallet, på öfverarmen. Sådana prydnader hafva förekommit hos såväl vilda som civiliserade folk. Bland nutidens vilda stammar begagnas som armband snören med brokiga fjädrar, små musslor, djurtänder m. m. Hos de något högre stående blir materialet horn, glaspärlor eller oädel metall. Hos kulturfolk användes guld, silfver, pärlor, koraller, ädelstenar, elfenben, siden m. m. Armband förekommo redan under den senare stenåldern. I det forna Egypten buros armband företrädesvis af konungarna och kvinnorna, hos israeliterna tämligen allmänt af kvinnor och förnäma män. Abrahams trotjänare förärar som böneman två guldarmband åt Rebecka; Judit pryder sig med dylika till besöket hos Holofernes. Armband tjänade de israelitiska kvinnorna som amuletter mot ”onda ögon”, liksom hos österländskorna ännu i dag. Assyriernas förnäme

Armring af brons (Skåne).

Armring af guld, spiralräfflad (Skåne).

män buro ringar på meder och perser voro till att angifva sin

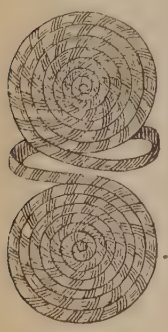

Germansk armring af brons (norra Tyskland).

både öfver- och underarmarna, kända för sina dyrbara smycken af flera slag. Armringarna tjänade hos dem bärares rang, och så är ännu förhållandet i österlandet. Bland antikens greker, där armbanden fingo omväxlande konstnärliga former, begagnades de blott af kvinnor och unga sprättar. Öfverarmens prydnader erhöllo gärna spiral- l. ormformen. Etruskerna och romarna i äldsta tider gjorde armbanden cylindriska eller ock ormformiga, och den senare formen blef vanlig i norra Europa under järnåldern. Dittills hade materialet mest varit guld eller brons, enär silfret ännu var okändt. Men efter bronsåldern uppträdde smakfulla former i silfver, ofta af vriden och flätad silfvertråd. Hos romarna belönade fältherren tappra soldater och centurioner med armband (*armilla*, *galbeum*). Kejsartidens romare anbragte ringar nere kring smalbenet, vid fotknölen, såsom ock fallet var hos germanerna och ännu förhållandet är hos vilda stammar. Gallerna prydde sig gärna med breda guldarmband, hvaremot andra kelter och efter dem germanerna mindre lade an på dyrbarheter. Männen buro armbanden både som prydnad och som skydd i striden; dessa betäckte då underarmen, ofta i skepnad af två spiralformigt förenade rundskifvor eller som breda spiralcylindrar af brons med ända till 20 à 30 vindlingar (se fig.; sådana ringar ha ofta uppgräfts ur Skandinaviens jord). Ändarna voro ofta prydda med ormhufvud eller upprullade i flata band. Germanerna skattade armringar synnerligen högt, förärade dem ofta som vänskänker och använde dem äfven till betalningsmedel. I Statens historiska museum i Stockholm visas ett synnerligen stort antal fornsvenska armringar af brons, guld och silfver, uppgräfda ur Sveriges jord. — Under medeltiden utträngdes armbanden af de långa ärmarna, men med spanska dräkten kommo de åter i bruk på 1500-talet. Pärlarmband blefvo ett mod för hofvets damer under Anna af Österrike och än mer under Ludvig XIV, då blottade armar voro föreskrifna. En tid i slutet af 1700-talet buro damerna armband (ofta flätade af hår) såväl på öfver- som på underarmen. Lyxen med armband blef allmänt spridd under 1800-talet; mot seklets slut blef bruket af armband modernt t. o. m. bland män. — De ryktbaraste armband i nyare tid äro de två, som ingå i de persiske sjahernas regalier och urspr. tillhört de mongoliske kejsarna i Indien; däräro infattade några juveler af omätligt värde. — Hos vissa afrikanska stammar äro armbanden försedda med utstående spetsar — ett fruktansvärdt vapen.

Spirallagd armring af brons (Skåne).

Armring af guldblock (Bohus län).

Armring af silfver från järnåldern (Dalarna).

Armben l. Armpipor, *anat.*, de tre i armen ingående benen: *humerus*, *ulna* och *radius* (se Arm). De äro till formen cylindriska, med mer eller mindre skarpa kanter. Deras ändar äro knöligt ansvällda, på olika sätt för hvarje. Ulna och radius förenas till största delen af sin längd med en mellanliggande aponeuros (*membrana interossea*). Ulna ledar mot öfverarmsbenet, radius hänger vid ulna, och vid radius är handen fäst. G. v. D.*

Armbindel af tyg, lätt synlig, användes stundom till den militära dräkten för att särskilja dess bärare. En hvit armbindel anlades af officerarna vid Gustaf III:s revolution och bibehölls sedermera länge. Numera bäres en hvit armbindel med rödt kors på yttre sidan af all personal vid sjukvården, för att ställa den under Genèvekonventionens skydd. I Frankrike hafva generalstabsofficerarna armbindlar af olika färger för angifvande af hvilka staber de tillhöra. C. O. N.

Armborst (trol. förvridning af lat. *arcubali'sta*, ett med båge försedt kastvapen, af lat. *arcus*, båge, och grek. *ba'llein*, kasta), ett anfallsvapen, som under gamla tiden och medeltiden gaf utslag i striderna, men slutligen måste gifva vika för eldvapnen. Till konstruktionen var det närmast likt en pilbåge, och ur detsamma skötos först pilar, men sedermera nyttjades äfven blykulor, och den kraft, som genom spänningen åstadkoms, var så stor, att ofta ett mål på 150 m. afstånd kunde träffas. W. G. B.*

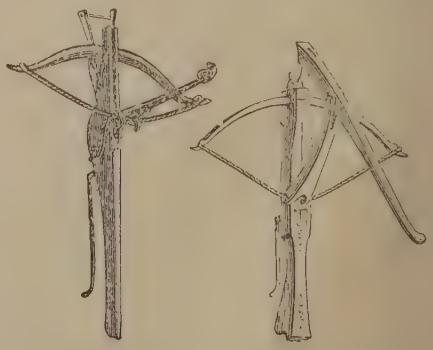

Armborst af olika konstruktioner.

Armbåge, *anat.*, dels i allmänhet de delar, som utgöra och ligga omkring mötespunkten mellan öfver- och underarm, dels särskildt vissa framspringande punkter därå. I förra bemärkelsen innefattas där-

under de svällda ändknölarna af de tre armbenen, med å dem befintliga ledytor samt omgifvande mjukdelar, som till hufvudmassan äro muskler. Vanligare är dock den andra bemärkelsen, enligt hvilken den å nämnda ställe på armens baksida befintliga, vid böjning starkast framspringande, benknölen skulle vara armbågen. Denna knöl bildas af den utdragna, öfre ändan af ulna (kallad *olecranon*); å denna fäster sig senan för underarmens trehöfdade sträckmuskel (*triceps brachii*), belägen på öfverarmens baksida. Är armen fet, synes vid sträckning å detta ställe en grop. — Jämte denna knöl synas å armens baksida två andra mindre: en utom, en inom den nyss omtalade; äfven de kallas ”armbågar”, yttre och inre; de bildas af knölar å humerus' nedre svällda ände. G. v. D.*

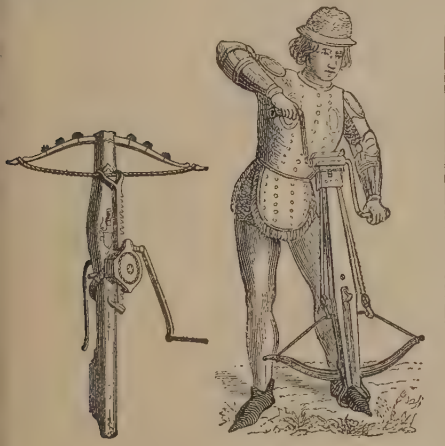

Armborst af olika konstruktioner (se sp. 4).

Armbågsled, äfven kallad Armled, *anat.*, leden mellan öfver- och underarmen. De tre armbenen ingå däri och så, att mot nedre änden af humerus stödja och röra sig de öfre ändarna af ulna och radius; ulna omfattar med en C-formig utskärning sin del af humerus, radius stöder mot en kulformig yta däråsin öfre skålformiga ände. Det är formen af ledytorna mellan humerus och ulna, som bestämmer rörelsens form i denna led: vinkelrörelse, böjning och sträckning; radius följer därvid passivt med, hvarjämte den dock kan vridas lodrätt mot den kulformiga humerus-ytan i alla naturliga ställningar. Vid böjning kan icke underarmen läggas fullt intill öfverarmen; vid sträckning stå icke dessa armdelar i rät linje, utan underarmen afviker bakåt och utåt. Jfr Arm och Armbåge. Se vidare illustr. sp. 6 med underskrifter. G. v. D.*

Armbössa (ty. *armenbüchse*, af *arm*, fattig), fordom benämning på sparbössa för allmosor, fattigbössa; äldre namn på Amiralitetskrigsmanskassan.

Armé (fr. *armée*, af lat. *armare*, beväpna), *krigsv.*, kallas i vidsträckt bemärkelse sammanfattningen af en stats hela krigsmakt till lands (till skillnad från flottan) af olika uppbåd och af olika slags trupper (benämningen liktydig med här och härsmakt).

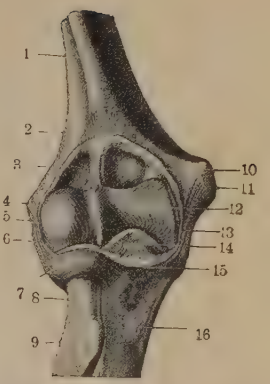

Fig. 1. Armbågsleden öppnad från framsidan. 1. Öfverarmsbenet (humerus). 2. Ledkapseln. 3. Fossa radialis. 4. Yttre ledknölen (epicondylus lateralis). 5. Öfverarmsbenets ledhufvud mot strålbenet (capitulum humeri). 6. Det yttre ledbandet (ligamentet). 7. Strålbenshufvudets ringband (ligamentum annulare radii). 8. Strålbenshalsen (collum radii). 9. Strålbensknölen (tuberositas radii). 10. Fossa coronoidea. 11. Inre ledknölen (epicondylus medialis). 12. Öfverarmsbenets ledrulle (trochlea) mot armbågsbenet. 13. Det inre ledbandet. 14. Processus coronoideus. 15. Ledkapseln. 16. Tuberositas ulnæ.

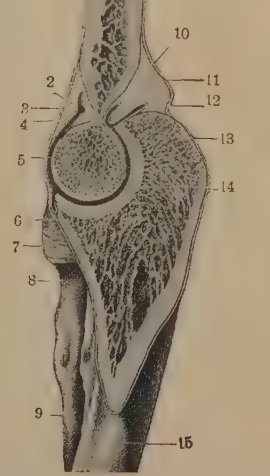

Fig. 2. Armbågsleden, genomskärning vinkelrätt mot ledrullens (trochlea) axel. 1. Öfverarmsbenet. 2. Fettlager. 3, 4. Ledkapseln, fibrösa delen, synovialmembranen. 5. Trochlea. 6. Processus coronoideus. 7. Strålbenets ringband. 8. Strålbenshalsen. 9. Strålbenet (radius). 10. Fettlager. 11, 12. Ledkapseln, fibrösa delen, synovialmembranen. 13. Armbågsknölen (olecranon). 14. Armbågsbenets halfmånformiga inskärning. 15. Armbågsbenet (ulna).

I hvarje monarkiskt styrd stat är monarken högste befälhafvare för armén, i en republik presidenten eller krigsministern. I mera inskränkt bemärkelse betecknar ordet statens alla på krigsfot ställda och förenade stridskrafter till lands eller ock den största underafdelningen af dessa stridskrafter. Delningen i flera arméer betingas antingen af nödvändigheten att samtidigt uppträda på flera krigsskådeplatser, hvarvid den viktigaste och största armén vanligen benämnes *hufvudarmé*, eller af stridskrafternas storlek, hvilken nödvändiggör delning i flera arméer, äfven om dessa uppträda i nära samverkan. En armé bör icke till storlek mycket öfverstiga 200,000 man. Arméerna benämnas dels efter sitt ändamål (*fältarmé*, *reservarmé*, *inneslutningsarmé*), dels med nummer (*1:a armén* o. s. v.), dels efter väderstrecken (*nordarmén*, *östarmén*), dels slutligen efter landsdelar, floder e. d. (*schlesiska armén*, *Maas-armén*). Hvarje armé måste vara försedd med alla medel för självständig verksamhet, äfven etappväsende. De högsta organen inom en armé, som icke innefattar statens alla stridskrafter till lands, benämnas vanligen *armékvarter* (oftare dock högkvarter), *arméintendent*, *armépostkontor* o. s. v. Finnes en särskild, för armén i dess helhet afsedd artilleristyrka (tungt artilleri, positionsartilleri), kallas denna vanligen *arméartilleri*. En större armé delas i *armékårer* om 30—40 tusen man (se Armékår), en mindre i divisioner (*armédivisioner*, i Sverige *arméfördelningar*) om 12—16 tusen man (se Arméfördelning). — Delningen i flera samverkande arméer leder egentligen sitt ursprung från franska revolutionens krig, och af revolutionsarméerna skapade Napoleon I armékårer. "La grande armée" 1812 var i själfva verket delad i flera arméer, och från följande året blef denna åtgärd allmän på båda sidorna. Nutidens härmassor kunna icke undvara indelningen i arméer, hvilken i några stater såsom Ryssland i själfva verket är genomförd redan i fredstid. C. O. N.

Arméartilleri. Se Armé.

Arméfästning, i Tyskland benämning på en vapenplats af 1:a klass. L. W:son M.

Arméfördelning, benämning på den högsta truppenheten inom svenska armén. Efter att, vanligen utan bihanget armé-, hafva förekommit i de svenska arméerna sedan början af 19:e årh., infördes denna benämning 1889 äfven för fredstillståndet, och genom de 1892 och 1897 vidtagna förändringarna i arméns organisation ställdes äfven artilleriet under arméfördelningscheferna. En arméfördelning består, frånsedt vissa undantag, af 4 infanteri-, 1 kavalleri- och 1 artilleriregemente samt 1 trängkår, hvartill i krig komma ingenjörtrupper. Arméfördelningen är afsedd för självständig verksamhet, men saknar i fredstid fullständiga förvaltningsorgan. Sverige är f. n. deladt i 6 arméfördelningsområden, med chefsexpeditioner i Hälsingborg (1:a), Linköping (2:a), Sköfde (3:e), Stockholm (4:e o. 5:e) och Härnösand (6:e). Se vidare Sverige (försvarsväsende) och kartan sp. 9—10. C. O. N.

Arméförvaltningen, det centrala ämbetsverk, som med ingången af år 1866 efterträdde Krigskollegium (se d. o.), utöfvar närmast under konungen högsta ledningen af förvaltningen för hela försvarsverket till lands. Arméförvaltningen arbetar på fyra departement, näml.: artilleridepartementet under generalfälttygmästaren, fortifikationsdepartementet under fortifikationsgeneralen, intendentsdepartementet under generalintendenten och civila departementet under generalkrigskommissarien. Hvarje departement, utom det civila, har en militärbyrå och en civilbyrå, hvarjämte vid intendentsdepartementet finnes en sjukvårdsbyrå. Civila departementet har en civilbyrå, ett bokslutskontor och ett kassakontor. För hela verket finnes dessutom ett juridiskt biträde. Ärendena handläggas i gemensamt plenum, i sammanträde mellan två eller flera departement eller på de särskilda departementen. Artilleridepartementet handlägger ärenden rörande vapen, kruttillverkning, artillerimateriel m. m., fortifikationsdepartementet fästningar, kaserner, inkvartering, ingenjörmateriel m. m., intendentsdepartementet öfrig materiel, underhåll, sjukvård, remontering m. m., civila departementet aflöning och kassaförvaltning (instruktion af 1881, med ändringar 1892, 1893 och 1898). Upprepade försök att ombilda detta ämbetsverk och att genomföra ett tidsenligare ordnande af arméns förvaltningsväsende hafva hittills misslyckats. C. O. N.

Arméingenjörbefälhafvare, benämning på chefen för ingenjörstaben vid arméns högkvarter.

Arméinspektion kallas i franska och tyska arméerna den af 3—5 armékårer bestående enhet, som för utbildningens öfvervakande är underställd en generalsperson såsom *arméinspektör* eller generalinspektör. Indelningen motsvaras i ryska armén af militärdistrikten och har under krig sin motsvarighet i indelningen i arméer. C. O. N.

Arméintende'nt. Se Armé.

Armékvarter. Se Högkvarter.

Armékår (fr. *corps d'armée*), *krigsv.*, den högsta enheten inom en armé. Armékåren uppgår vanligen på krigsfot till 30—40 tusen man och delas i 2 eller 3 divisioner, bestående af alla truppslag jämte något kavalleri (en kavalleridivision), stundom något artilleri (kårartilleri, reservartilleri) och erforderliga tränganstalter. Armékåren är utrustad för självständig verksamhet och försedd med fullständiga förvaltningsorgan. Armékårer förekommo första gången i Napoleon I:s 1803 i lägret vid Boulogne sammandragna armé, men infördes snart äfven i hans motståndares härar. I Preussen blef indelningen i armékårer efter krigens slut bestående, och småningom infördes den i fredstid i de flesta andra arméer, i den franska dock först efter 1871. Armékårens organ benämnas vanligen med sammansättningen af ordet kår: kårchef, kårartilleri, kårläkare o. s. v. I de flesta arméer har hvarje armékår sitt särskilda *armékårs-område*, inom hvilket det erhåller sitt manskap. C. O. N.

Armengaud [armägå], Jean Germain Désiré, fransk konsthistoriker, först köpman, f. 1797, d. 1869, utgaf en serie konsthistoriska arbeten: *Histoire des peintres de toutes les écoles depuis la renaissance jusqu'à nos jours* (1849, afslutad af Ch. Blanc), *Les galeries publiques de l'Europe* (1856), *Le Parthénon de l'histoire* (1863—64) m. fl.

Armeniaca, *bot.* Se Prunus.

Armenien, ett högland i västra Asien, numera deladt mellan Turkiet, Persien och Ryssland. I n. begränsas det af Kura- och Rion-dalarna och i s. af det mesopotamiska låglandet; däremot saknar det naturliga gränser mot v. och mot ö. Den tur-

SVERIGES
indelning uti
ARMÉFÖRDELNINGS-
OMRÅDEN
NORRBOTTENS LÄN
VÄSTERBOTTENS LÄN
VI.
VÄSTERNORRL.
JÄMTLANDS
LÄN
LÄN
Härnösand
GÄFLEBORGS
KOPPARBERGS LÄN
LÄN
V.
VÄRMLANDS
LÄN
ÖREBRO
VÄSTMANL
LÄN
UPPSALA
STOCKHOLMS
Stockholm
LÄN
SÖDERMN
LÄN
IV.
LÄN
GÖTEBORGS
BOHUS LÄN
Skövde
SKARABORG
ÖSTER-
GÖTLANDS
Linköping
LÄN
III.
II.
LÄN
ÄLFSBORGS LÄN
JÖNKÖPINGS
LÄN
KALMAR
LÄN
GOTLANDS
Visby
GOTLANDS
MILITÄROMRÅDE
HALLANDS
LÄN
KRONOBERGS
LÄN
LÄN
I.
LÄN
Hälsingborg
KRISTIAN-
STADS
LÄN
BLEKINGE
KALMÖHUS
LÄN
Förklaring:
I.-VI. 1a-6te arméförd. omr.
Arméförd. omr. gräns
Länsgräns
Namn Arméförd. omr. exp.

kiska delen (vilajeten Erserum, Mamuret-ul-Aziz, Diarbekr, Bitlis och Van) är 186,500 kvkm., den ryska (guvernementen Erivan, Kars, största delen af Elisabetpol och nära hälften af Kutais) är omkr. 110,000 kvkm., den persiska (prov. Serbaidsjan och en del af Ardelan) torde vara omkr. 100,000 kvkm.; hela området alltså 396,500 kvkm. Det är ett högt bergland, där bergsträckorna gå i olika riktningar, om än, särdeles i södra delen, den öst-västliga riktningen är förhärskande. Djupt inskärande floddalar, skilda af mäktiga bergsryggar och mellan dem liggande 1,000—2,000 m. höga platåer, och vidsträckta alplandskap gifva landet ett vildt utseende. Platåerna äro stäppartade, trädlösa; de högre bergen sakna skog, men dalarna äro försedda med den yppigaste vegetation. Som snögränsen ligger vid 4,000 m. höjd, reser sig endast stora Ararat öfver den. Af de från Mindre Asien fortlöpande bergvecken märkas väster och söder om Vansjön Armeniska Taurus och sydligare Buthanbergen, som slutta ned mot Tigrisdalen. Tigris genomflyter denna kedjas södra del och börjar på Armeniska Taurus. Norr om sistnämnda kedja flyter från trakten n. om Van åt v. Eufrats biflod eller rättare källflod Murad-su, bildande vid kedjans västra ända ett skarpt knä mot s., där den möter den andra källfloden Kura-su, som dock är obetydligare. Mellan dessa båda floder gå flere bergsträckningar, hvilkas topphöjd ökas mot ö. (Bingöl dag s. om Erserum 3,310 m.) och kulminera i Ararat (se d. o.) n. ö. om Van. Öster om Ararat fortsätter kedjan Kara dag till Kaspiska hafvet, där den får namnet Elburs. Norr om denna kedja flyter Aras (se d. o.). I östra A. ligga de stora saltsjöarna Van (1,670 m. ö. h., 3,680 kvkm.) och Urmia (1,220 m. ö. h., 3,830 kvkm.) samt längre mot n. Goktsja (1,925 m. ö. h., 1,380 kvkm.), den sistnämnda på alla sidor omgifven af öfver 3,000 m. höga berg (i v. Alagös 4,095 m.). Genom Murads och Aras' dalar delas A. i två hälfter. Till den nordligare höra de platåer, som ha namn efter Erserum, Kars och Erivan; till den södra de, som ha namn efter Diarbekr, Bajasid och Van. I n. stupar A. mycket brantare ned mot Svarta hafvet, Rion- och Kuradalarna än i s. mot assyriska låglandet, mot hvilket det sänker sig i terrasser.

Klimatet är sträft och kontinentalt. Erivan har i jan. — 10,9, i juli 26,7°, årsmedium 12,7. Vintern är lång och kall: på Erserumplatån ligger snön 5—6 månader. Nederbörden faller mest under vintern (snö) och är riklig (i Kutais i Rion-dalen 1,420 mm.). Denna fuktighet jämte den starka sommarvärmen ger upphof till den rika växtligheten i dalarna, där bl. a. vindrufvan växer som en vild lian af ända till en arms tjocklek. Sannolikt har den odlade vindrufvan här sitt hemland, liksom möjligen några andra kulturväxter, såsom aprikoser. De vanliga trädslagen äro poppel, platan och pilar, vinbuskar, myrten, buxbom, lager och fikonträd. Högslätterna, där endast gräs växer, användas till betesmarker. Åkerbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar, och deras produkter utföras. I bergen finnas många metaller, bl. a. silfver, men bergsbruket är obetydligt. Befolkningen utgöres af armenier och kurder. Samtliga armenier anslås till 2,8 mill., däraf dock blott 1 mill. bor i A. Flertalet är kringspridt i grannländerna, Ryssland, Turkiet och Persien. För öfrigt äro armenier bosatta i Österrike-Ungern, Ostindien, Nord-Afrika och i många af städerna vid Medelhafvet. De äro kristna, af arisk stam och ha utpräglade anlag för köpenskap; en stor del af västra Asiens handel går genom deras händer. Armeniska handelshus finnas sålunda i Calcutta, Madras, Bombay, Kairo, Konstantinopel, Petersburg, Wien, Triest, Venezia, Marseille, London, Amsterdam m. fl. städer. Oaktadt sin splittring på så skilda orter bibehålla dock armenierna med seghet sin nationella egendomlighet och bilda inom sig slutna menigheter. De östra delarna af A., liksom Kura-dalen, innehafvas af mongoliska stammar, hvarförutom turkar finnas litet hvarstädes. — Enligt inhemska berättelser är området kring Ararat och Van armeniernas hemland, från hvilket de spridt sig genom de mot väster öppna dalarna till Mindre Asien, medan de haft svårare att komma öfver bergen mot söder. De ha väl eröfrat dessa A:s södra trakter, men aldrig befolkat dem, utan kurderna ha som folk bevarat sig där. På samma sätt i norden. Namnet armenier har folket fått af sina grannar mederna, efter en dem närboende stam; själfva kalla de sig än i dag *haikh*, som enligt Fr. Müller skall betyda "herrar" och från början afsett blott den ariska krigaradeln, som kufvat ett äldre folk. J. F. N.

Historia. Armeniens äldsta historia, sådan den finnes upptecknad i den inhemska litteraturen, är inväfd med sagor af mycket sent ursprung, de flesta uppkomna först efter kristendomens införande i landet. Från de assyriska kilinskrifterna har man några säkrare, om än blott fragmentariska, bidrag till landets äldsta historia, och än viktigare upplysningar gifvas af de storartade inskriftfynd, som W. Belck och C. F. Lehmann sammanbragt i synnerhet under en upptäcktsfärd 1898—99. Första gången A. nämnes i samtida urkunder torde vara i den assyriske konungen Aššurnasirabals annaler (från slutet af 1200-talet f. Kr.). Där bodde då ett folkförbund, Naïri, mot hvilket flera assyriska konungar då och sedermera, bl. a. under Tiglatpileser I (omkr. 1100 f. Kr.), företogo krigståg. Detta lösa, af flera stammar bestående folkförbund förenades till ett rike, Naïri, under den kraftfulle Sardur I (omkr. 880), samtida och medtäflare i makt med den assyriske konungen Aššurnasirabal III. Några årtionden senare omtalas Aram, Salmanassar II:s samtida. Folket bar från hans tid efter sin hufvudgudomlighet Kaldis namnet kalder (ofta på grund af namnlikhet förväxladt med kaldéer). Själfva benämnde de kaldiske härskarna sitt land Biaina. Från denna tid kallas folket och landet kring Van i assyriska inskrifter regelbundet Urartu (Urardi), motsv. bibelns Ararat; den grekiska benämningen Chaldia förekom redan hos Hekataios och fortlefde ända in i medeltiden. Det kaldiska riket öfverflyglade en tid nästan sin arffiende Assyrien. Dess glansperiod inföll under Menuas (omkr. 800) samt hans efterföljare under 700-talet. Menuas gjorde oerhörda landvinningar och sörjde för sitt rikes inre utveckling genom anläggande i stor utsträckning af borgstäder, kanaler och vattenledningar. Sin största utsträckning vann det kaldiska riket under hans son Argistis I (omkr. 780—760). Dennes son Rusas I (omkr. 730—714) och sonson Argistis II (omkr. 714—690) omtalas ofta i Sargons och Sanheribs inskrifter; de stodo tydligen bakom de uppror Assyriens vasallstater under dessa härskares regering esomoftast gjorde mot

hufvudlandet. Från deras tid härstamma några af de viktigaste nyfunna kaldiska inskrifterna. Argistis II:s son Rusas II (omkr. 690—670) förde betydande fejder med den assyriske konungen Asarhaddon. Efter hans tid började det kaldiska rikets makt att aftaga, och om hans efterföljare känner man knappast mera än namnen. Ungefär samtidigt med att det assyriska väldet föll för de förenade anfallen af skyter och meder, började ett västerifrån kommande, indoeuropeiskt eröfrarfolk, armenierna, underlägga sig det kaldiska riket. Dettas slutliga fall torde hafva inträffat omkr. 550 f. Kr. Stark politisk allmänanda och teokratisk centralisation karakteriserade kaldernas samhällslif. Deras storartade byggnadsanläggningar, t. ex. deras klippborgar med inuti klippan uthuggna salar och gångar samt de om grundliga ingenjörskunskaper vittnande vattenlednings- och kanalanläggningarna, bevisa att de stodo ganska högt i fråga om materiell kultur. En mängd konstindustriella arbeten (nu i London och Berlin) äfge utsökta prof på deras högt uppdrifna konstfärdighet, särskildt i metallteknik. Kaldernas skrifttecken utgjordes af från assyrierna med få ändringar lånad kilskrift. Mer än ett hundratal inskrifter äro kända; deras språk, som endast delvis är tydt, visar ej några beröringspunkter med de semitiska eller indoeuropeiska. Kalderna höllo sig länge kvar längst uppe i de nordliga bergstrakterna, och ur folkblandningen mellan dem och de invandrade indoeuropeiska stammarna uppstod det armeniska folket, hvilket redan under 500-talet f. Kr. kom under persernas välde och sedan lydde först under Alexander den store och därpå under seleukiderna. Under Antiochos den stores krig mot romarna (190 f. Kr.) gjorde sig dock två ståthållare, Artaxias och Zariadres, självständiga samt bildade tvenne riken, den förre Stor-Armenien, ö. om Eufrat, och den senare Lill-Armenien, v. om samma flod. Artaxias byggde i Stor-Armenien hufvudstaden Artaxata vid Aras, men hans ätt fick redan omkr. 150 f. Kr. gifva vika för en gren af de partiske arsakiderna. Den berömdaste af denna dynasti var Tigranes den store, som vid Tigris byggde ett nytt residens, Tigranocerta. Han underlade sig (70 f. Kr.) äfven Lill-Armenien och utsträckte sina eröfringar öfver delar af Mindre Asien, Syrien och Babylonien, men invecklades i sin svärfaders, Mithridates', krig med romarna, blef slagen af Lucullus (69 f. Kr.) och Pompejus (66 f. Kr.) samt återfick kronan jämte en del af riket som en nådegåfva ur den senares hand (63 f. Kr.). Hans son Artabazos blef på Antonius' anstiftan (31 f. Kr.) förrädiskt tillfångatagen, hvarefter landet blef ett tvistefrö mellan romarna och parterna, hvilka å ömse håll eftersträfvade protektoratet öfver detsamma samt af- och tillsatte vasallfurstar (jfr Partien).

Stor-Armenien blef genom kejsar Trajanus' segrar för en kort tid (114—117 e. Kr.) införlifvadt som provinsen *Armenia* med det romerska riket, men frigafs åter af Hadrianus och styrdes sedan af arsakidiska, ömsevis af romare och parter beroende konungar till 232 e. Kr., då Khosroes röjdes ur vägen på anstiftan af det nypersiska rikets grundläggare, Ardasjir, af sasanidernas ätt, hvarpå denne bemäktigade sig landet. År 286 gjorde arsakiden Tiridates den store (Trdat) med romersk hjälp landet åter fritt, och under hans tid infördes kristendomen (jfr Armeniska kyrkan). Den del af det armeniska folket, som höll fast vid hedendomen, sökte stöd hos perserna, medan det kristnade romerska rikets härskare sökte upprätthålla de arsakidiske konungarnas makt. 387 kom det till en delning af A. mellan romare och perser, af hvilka de förre fingo den västra, de senare den större och östra delen, som därefter kallades Persarmenia. I båda delarna innehade arsakidiska underkonungar en viss självständighet. I Persarmenia utplånades denna 428 af Bahram V, hvarefter landet blef en provins af det nypersiska riket och regerades af persiska ståthållare (marzpaner) till det sasanidiska rikets fall. Marzpanernas välde utmärktes af svåra kristendomsförföljelser och täta uppror. 636 intogs landet af de arabiske kaliferna och styrdes sedan af deras ståthållare (ostikaner). En af dessa, armeniern Askot, af bagratidernas frejdade adelsätt, erkändes 885 af kalifen som underkonung i A. och grundade en dynasti, som härskade till 1079, då den siste bagratidiske konungen mördades och landet, som under bagratidernas välde kraftigt uppblomstrat, ånyo hemföll till anarki. De östromerske kejsarna, af hvilka flera förut företagit eröfringståg mot A., intogo nu en del af landet, seldsjukerna slogo under sig det öfriga. Endast några småfurstar lyckades bevara sin oafhängighet till midten af 1200-talet, då äfven de dukade under för de mongoliska horder, som på sin väg till Mindre Asien härjande genomströfvade landet. Därmed försvann sista skymten af Stor-A:s nationella självständighet, och Timurs härjningståg (1390) gjorde det svårt hemsökta landets ödeläggelse fullständig. 1472 blef Stor-A. en persisk provins, men eröfrades 1522 af osmanerna under Selim I, förutom den östligaste delen, som förblef under persiskt välde. Persiska A. utvidgades 1632 med provinsen Erivan, men efter hand hafva perserna, senast genom freden i Turkmantsjaj 1828, måst afstå större delen af sitt armeniska område till ryssarna. Efter den turkiska eröfringen återställdes lugn och ordning i det nästan ödelagda landet af Idris, en kurd, som af Selim I fick i uppdrag att ordna dess förvaltning. Han lät kurder, hvilkas stora inflytande i A. därigenom högeligen gynnades, bosätta sig i de öde byarna och indelade landet i små sandjak, styrda på slättlandet af turkiska ämbetsmän, i bergstrakterna af inhemska höfdingar. Den nordöstra delen af turkiska A. (Kars, Batum och Ardahan) afträddes 1878 genom San-Stefano-freden och Berlinfördraget till Ryssland.

Lill-Armenien (landet v. om Eufrat) innehades efter Tigranes' fall af flera romerska lydfurstar efter hvarandra, blef 70 e. Kr. romersk provins (*Armenia minor*) och efter världsväldets delning en provins i det östromerska riket. Omkr. 1080 lyckades Ruben, en släkting till bagratiderna i Stor-A., att i Lill-A. grunda ett självständigt rike, som under hans efterkommande, rubeniderna, utsträckte sig öfver Cilicien och Kappadocien. Detta lilla kristna rike, beläget midt ibland muhammedanska välden och fientligt stämdt mot de östromerske kejsarna, spelade en betydande roll under korstågen, då det stödde korsfararna och dref liflig handel med Italien. 1198 lät en bland dess furstar, Leo II, i Tarsos kröna sig till konung samt erhöll af kejsare och påfve bekräftelse på denna sin värdighet. Men inre tvister och anfall från de muhammedanska grannstaterna

bröto rikets kraft, och 1375 eröfrades det af sultanen i Egypten. Den siste konungen, Leo VI (af huset Lusignan, till mödernet en rubenid), föll i egyptisk fångenskap och begaf sig efter sin frigifning till Paris, där han dog 1393. Lill-A. regerades några decennier af egyptiska ståthållare, men intogs 1403 af turkmenerna och 1508 af perserna, hvilka kort därefter (1514) undanträngdes af osmanerna under Selim I. Sedan dess har Lill-A. tillhört det turkiska riket.

I San-Stefano-freden utfäste sig Turkiet att genomföra reformer i de af armenier bebodda landsdelarna och garantera deras trygghet mot kurder och tjerkesser, en förpliktelse, hvilken äfven intogs i Berlinfördraget af 13 juli 1878, hvarjämte sultanen i Cypern-konventionen med England af 4 juni s. å. utlofvade reformer till beskydd af kristna och andra Portens undersåtar i Asiatiska Turkiet. De i Berlinfördraget utlofvade reformerna, om hvilkas fortgång Porten skulle periodvis inberätta till stormakterna, hafva alldeles uteblifvit, och med tryggheten är det fortfarande klent beställdt. Stormakternas identiska noter med reformkraf af 1880 ledde ej till något resultat, och ett försök af England (1881) att genom en cirkulärnot förmå makterna till ett samfälldt energiskt uppträdande rönte ingen framgång, hufvudsakligen därför att Ryssland förändrat sin armeniska politik. De ryske konsulerna hade efter kriget uppmuntrat bildandet af patriotiska kommittéer i A., hvilkas syfte var att verka för upprättandet af en under ryskt beskydd stående självständig armenisk stat, som skulle innefatta såväl det ryska och turkiska som det persiska A. Planens mäktigaste gynnare var Alexander II:s inflytelserike minister Loris-Melikov, till börden själf armenier från Tiflis. Efter mordet på Alexander och Loris-Melikovs fall inträffade ett fullständigt omslag i Rysslands armeniska politik: armeniernas skolor stängdes, deras språk bekämpades och de nye makthafvandes sträfvan gick ut på att krossa den mäktiga armeniska kyrkan, russificera armenierna och tvinga dem att ansluta sig till den rysk-ortodoxa kyrkan. Samtidigt började ryska regeringen motsätta sig alla från England utgående förslag till gemensamt aktivt uppträdande af stormakterna i fråga om turkiska A. Den nationella rörelsen bland armenierna var emellertid väckt till lif och har jämte turkarnas och ryssarnas våldspolitik gjort "den armeniska frågan" år från år alltmera brännande. Ledningen af den armeniska nationalitetsrörelsen kom på 1880-talet i händerna på ett ytterlighetsparti, som i sina åsikter starkt påverkats af de ryske nihilisterna och med bulgarernas exempel för ögonen hoppades kunna framtvinga stormakternas mellankomst genom att anstifta oroligheter i landet och genom skräckskildringar af de turkiska myndigheternas framfart påverka hela den civiliserade världens allmänna mening. Armeniska sällskap bildades såväl i Tiflis, en af rörelsens hufvudorter, som i flera europeiska hufvudstäder, med uppgift att agitera genom tidningar och flygblad. Mera bestämdt revolutionär var den hemliga sammanslutning, hvars medlemmar efter den i London sedan 1887 utkommande tidningen "Hentsjak" ("Klockan") kallade sig hentsjakister. Denna revolutionära rörelse rönte emellertid till följd af sin våldsamhet och sin antireligiösa tendens från början afgjordt motstånd hos det armeniska prästerskapet och af de protestantiske, mest amerikanske, missionärer, som verka i A.; den torde ock i det hela ha lämnat den obildade bonde- och bergsbefolkningen tämligen oberörd.

Några af hentsjakisterna anstiftade oroligheter undertrycktes 1893 af de turkiska myndigheterna med användning af irreguljärt kurdiskt rytteri. Då bergsbefolkningen, upphetsad af kurdernas råa framfart, kraftigt satte sig till motvärn, tillkallade myndigheterna reguljära trupper, och sultanen lät genom en firman formligen uppfordra alla lojala undersåtar att biträda vid upprorets undertryckande. Resultatet blef den ohyggliga massakern våren 1894, hvarvid turkiska soldater och råa kurder gjorde sig skyldiga till de fruktansvärdaste grymheter mot de armeniske kristne. Dessa våldsdåd uppväckte harm öfverallt i Europa, särskildt i England. Trots de turkiska myndigheternas motstånd framtvingade stormakterna en undersökning, som verkställdes af en i nov. s. å. utsänd turkisk kommission, åtföljd af engelska, franska och ryska konsulatstjänstemän. Hela året 1894 härskade allmän anarki i A., och de revolutionäre agitatorerna ökade genom sina upphetsningar villervallan. Den brittiska regeringen (kabinettet Rosebery) framställde 1894—95 ett vidtomfattande reformförslag, som endast lamt understöddes af Ryssland och Frankrike samt af Porten besvarades med undanflykter och motförslag. Efter långvariga diplomatiska underhandlingar framlade de tre makterna (11 maj 1895) ett nytt, ganska invecklad reformförslag, hvari bl. a. begärdes skadeersättning åt de armeniska familjer, som lidit genom grymheterna 1894; vidare yrkades bekräftelse på den armeniska kyrkans privilegier, inrättandet af gendarmerikårer och af ambulatoriska jurydomstolar, bestående till hälften af kristna, till hälften af muhammedaner, samt ämbetsmännens utseende genom en efter liknande grunder sammansatt blandad kommission i Konstantinopel, under uppsikt af stormakternas ambassadörer. Då sultanens svar dröjde, ville Rosebery genom en väpnad demonstration framtvinga förslagets antagande, men Ryssland och Frankrike afböjde att deltaga däri, och kabinettet Roseberys fall (juni 1895) uppmuntrade sultanen i hans motstånd. Lord Salisbury vidhöll emellertid reformförslaget, som af sultanen i princip antogs (okt. s. å.), men i Trabezon anställdes (8 okt.) en ny massaker på armenier, och sultanen nekade envist att offentliggöra den nya reformplanen. Då Ryssland (dec. s. å.) bestämdt vägrade att ingripa, kunde England på egen hand intet uträtta. Oroligheterna i A. förnyades våren 1896 och följdes i juni af upprörande massakrer i Van m. fl. platser. De armeniske revolutionärerna företogo sig då — som det påstås till följd af det genom några af deras ledare utspridda falska ryktet, att man i England önskade en kraftig demonstration som anledning till väpnadt ingripande — att genom en kupp sätta sig i besittning af kejs. ottomanska bankens lokaler i Konstantinopel (26 aug. 1896). De turkiska myndigheterna, som på förhand torde haft kännedom om denna plan, läto den utföras och använde sedan detta öfverilade tilltag som förevändning för ett två dagars ohyggligt blodbad på framstående armenier i Konstantinopel och en mängd provinsstäder. Pöbeln hetsades mot armenierna genom rykten om att de med hjälp af de europeiska makterna sammansvurit sig att störta sultanen; äfvenledes skulle här ett tillfälle för många

erbjuda sig att blifva kvitt sina skulder till köpmän och ockrare af armenisk börd. De af Frankrike och Ryssland beskyddade katolske och grekisk-ortodoxe trosbekännarna skonades, och massakrerna gingo mest ut öfver de protestantiske och gregorianske armenierna, hvarjämte våldsbragderna utfördes just i de vilajet, för hvilka reformplanen skulle gälla, och framför allt drabbade dem, som kunde tänkas erhålla förvaltningsuppdrag vid dess genomförande. Dessa omständigheter, äfvensom att mördarna lämnades straffiösa och många bland deras ledare öppet belönades, tyda bestämdt på att massakrerna anställdes efter en på förhand noga förberedd plan och med de högsta myndigheternas gillande. De ohyggliga grymheter, som begingos under dessa massakrer, trotsa all beskrifning. Enligt låga beräkningar dödades under dessa dagar 20,000—25,000 armenier. Med svårighet lyckades engelska och amerikanska understödskommittéer vinna tillstånd att något lindra nöden bland de efterlefvande i det förhärjade landet. Stormakternas intresse upptogs vid denna tid i så hög grad af upproret på Kreta, att något allvarligt ingripande från deras sida ej förekom.

Efter massakrerna 1896 har det varit jämförelsevis lugnt i turkiska A., men den revolutionära rörelsen erhöll naturligtvis genom dessa händelser ny fart och fortgår alltjämt i hemlighet. Från de ursprungliga hentsjakisterna har en anarkistisk ytterlighetsfraktion, alfaristerna, lösgjort sig, och de båda motsatta riktningarnas inbördes strid är synnerligen häftig samt har från alfaristernas sida t. o. m. förts genom upprepade lönnmord (t. ex. i London hösten 1903). I Ryssland har russificeringspolitiken mot armenierna under de senaste åren gjort snabba framsteg; den kulminerade i ukasen af 15 juni 1903, hvarigenom regeringen beslagtog den armeniska kyrkans samtliga gods inom ryskt område, en våldsåtgärd, som i hela Kaukasien väckt oerhörd uppbetsning bland där boende armenier, förmått många ibland dem att träda i nära förbindelse med de ryska omstörtningspartierna och föranledt en rad våldsamma uppträden vid ukasens genomförande. — Armeniernas sak omfattas i synnerhet i västra Europa och Förenta staterna med växande sympati, och på många orter hafva särskilda sällskap grundats med syfte att sprida kunskap om den armeniska frågans innebörd och genom den allmänna opinionen påverka regeringarna för dess snara lösning genom stormakternas ingripande.

Litt.: Langlois, "Collection des historiens anciens et modernes de l'A." (2 bd, 1867—69), Dulaurier, "Le royaume de la Petite A." (i "Recueil des historiens des croisades", 1869), De Coursous, "La rébellion arménienne" (1895), Bliss, "Turkey and the armenian atrocities" (1896), Bryce, "Transcaucasia and Ararat" (4:e uppl. 1896), Lepsius, "A. und Europa" (1896), Supan, "Die verbreitung der armenier in der asiat. Türkei und in Transkaukasien" (Petermanns mittheil. 1896), K. F. Johansson, "Om de nyaste upptäckterna i A." (i "Ymer", 1900), och Lynch, "Armenia" (2 bd, 1901). V. S—g.

Armeniska kyrkan. Enligt sina legender om Abgar, Bartolomeus och Taddeus skulle den armeniska kyrkan kunna åberopa sig på en omedelbart apostolisk grundläggning; men sannolikt vann kristendomen insteg i Armenien först genom syrisk mission vid 3:e årh:s ingång. Efter den politiska reorganisationen under konung Tiridates bedrefs landets kristnande planmässigt af konungen och hans andlige rådgifvare Gregorius Illuminator (Grigor Lusavoriths), som under ärkebiskopens i Cæsarea öfverhöghet vigdes till landets öfverstepräst ("katholikos"), en ledareställning, som hade sin motsvarighet i judisk snarare än kristen hierarki. Vid hans sida stodo tolf lydbiskopar. Prästerna voro i regel gifta, och deras tjänster gingo merendels i arf. Genom en följande öfverstepräst, den helige Nerses, erkändes de apostoliska kanones som landets kyrkoförfattning, och det från hans tid uppblomstrande munk- och anakoretväsendet bidrog att gifva kristendomen fastare rötter hos folket än det till stor del syriska och grekiska prästerskapet mäktat. Efter Nerses' död (före 374) separerade sig den armeniska kyrkan från Cæsarea, en frigörelse, som ytterligare bekräftades på konsiliet i Duin 524. Kyrkan inträdde härefter i en period af yttre och inre tillväxt, under ledning af Nerses' son, Sahak den store (d. 439), hvilken med tillhjälp af sin vän Mesrop (se Armeniska litteraturen) i spetsen för en lärd öfversättareskola skänkte sitt land en 432 officiellt erkänd bibelöfversättning. Under den följande tiden hade armeniska kyrkan att kämpa mot konung Iazdegerd II:s (438—457) försök att göra mazdaismen till landsreligion. En allmän folkresning till kristendomens försvar kufvades med eld och svärd, och förföljelsen af de kristne upphörde först sedan det nyperviska riket efter 484 blifvit grundligt försvagadt. Den stora kyrkliga kampen för dogmats utveckling hade dittills föga berört den armeniska kristenheten, men under ökad inflytelse från den orientalisk-teologiska spekulationen närmade sig armenierna monofysitismen. På konsiliet i Balarsjapat 491 fördömdes synoden i Kalcedon och fastslogs den stränga monofysitismen som apostolisk renlärighet. Den skenbart självständiga ståndpunkt, som den armeniska kyrkan sökte intaga, upprätthölls dock ej genom erforderlig inre fasthet, utan landsortodoxien hade att kämpa med flerfaldiga mystisk-separatistiska tendenser, hvilkas kraftigaste yttring var tonorakiernas sekt. Främmande inflytelser gjorde ock Armeniens kyrkopolitiska ställning vacklande. Flere gånger inleddes unionsförbindelse med den grekiska kyrkan, dock utan varaktiga resultat. I 6:e årh. sökte ett parti med egen öfverstepräst stöd i Rom, och i följd af den genom korsfararna öppnade lifligare förbindelsen med västerlandet blef denna unionsfråga ytterligare aktuell. På tillskyndelse af påfven Innocentius IV höll öfversteprästen Konstantius 1251 en synod i Sis, hvilken i motsats till den grekiska kyrkan erkände den romerska läran om Andens utgående af Fadern och Sonen. Efter konungariket Ciliciens upplösning afstannade de långa underhandlingarna utan påföljd, men i 14:e och 15:e årh. förenade sig en mindre del af armeniska kyrkan definitivt med Rom. Denna öfvergång till romersk bekännelse företräddes af vartapeten Johannes af Cherni, hvilken inom Armenien och angränsande länder bildade en särskild gren af dominikanorden och med sina anhängare, de s. k. *unitores*, firade gudstjänst på romarspråket, förkastade det armeniska sakramentet och kräfde nytt dop af konverterande lekmän och ny ordination för präster. De unerades ovist antinationella nit för romersk ortodoxi framkallade flera hårda bakslag, men å andra sidan var det sorgliga skick, som här-

skade inom landskyrkan från 14:e till 17:e årh. egnadt att djupt undergräfva dennas auktoritet. Rätten att tillsätta öfverstepräst underlades den politiska makten, och denna gjorde katolikatet falt för penningar och intriger. Vanligen funnos på en gång flera innehafvare. Gång efter annan ombyttes centralhelgedom, och med denna förflyttades de heliga nationalrelikerna — Gregorius Illuminators högra arm samt Kristi kors och den heliga lansen —, tills de ändtligen stannat vid öfversteprästens nuv. residens, Edzmiatsin. Sedan talrika skaror af armenier genom persernas förföljelser i 17:e årh. drifvits öfver till Europa, begynte från deras kolonier en för landets andliga kultur värdefull återverkan. Armeniska tryckerier upprättades i Lemberg, Livorno, Amsterdam, Marseille, Konstantinopel m. fl. orter. Särskildt verksam för en kulturell förnyelse var Mechitar och den s. k. mechitaristernas orden.

Sedan ryssarna 1828 eröfrat Erivan, har den armeniska kyrkan sin tyngdpunkt i Ryssland, men med förgreningar inom Persien, Turkiet, Indien och vissa delar af Österrike. De armeniske kristne äro af trenne slag: *nationella* l. *gregorianska* af gammalarmenisk tro (minst 2,300,000 pers.), *unerade* l. *katolska* (öfver 100,000) och *protestanter* (omkr. 40,000). I spetsen för den nationellt armeniska kyrkan står fortfarande "alla armeniers öfverste patriark och katholikos", som väljes af ett nationalkonsilium af andliga och lekmän samt utnämnes af ryska regeringen. Vid hans sida står en patriarkalsynod om sju medlemmar. Till katolikatet är knuten en teologisk-filosofisk akademi i Edzmiatsin. Den armeniska landsdiecesen omfattar sex episkopat inom ryska Armenien och tvenne inom persiska Armenien. Närmast under öfversteprästen stå tvenne patriarkat, i Jerusalem (sedan 1311) för Palestina och en del af Syrien och i Konstantinopel (sedan 1461) för turkiska Armenien. Deras kyrkliga förvaltning understödes af nationalsynoder. Såväl inom ryska som turkiska och persiska Armenien äro klostren mycket talrika, men munkarnas bildning och sedligt-religiösa tillstånd i det hela underhaltiga. Högst stå de s. k. vartapeterna, lärda munkar, ur hvilkas krets i allmänhet det högre kleresiet tages.

De unerade romerske katolikerna fingo genom mechitaristernas orden ett stort uppsving. Genom dessas förbindelser med Rom grundades 1740 ett "patriarkat af Sis", hvars innehafvare dock till 1866 residerade i Bezummar. Hans förvaltningsområde utgjordes af Syrien och Cilicien. De unerade armenierna i Konstantinopel och Mindre Asien stodo från 1831 under en egen civilpatriark och en ärkebiskop. Men då detta metropolitanområde 1866 genom val af gemensam primas förenades med det ciliciska patriarkatet och romerska stolen vid sanktionen af denna åtgärd vidtog åtskilliga inskränkningar i de armeniske katolikernas forna rättigheter, separerade sig dessa 1870 från Rom och kallade sig orientaliska katoliker. De återvände emellertid under turkisk-ryska kriget och sortera under den ciliciske patriarken, som nu har sitt säte i Konstantinopel. Ett självständigt armeniskt ärkebiskopsdöme är därjämte Lemberg i Österrike. Under Leo XIII inrättades i Rom ett särskildt kollegium för där studerande armenier, och genom encyklikan af 25 juli 1888 tillätos de katolske armenierna att vid gudstjänsten bruka sin egen liturgi och sitt modersmål.

Turkarnas råa framfart under de senaste årens massakrer i A. har på många orter framkallat en fullständig upplösning af förutvarande kristen ordning. Armenierna i Ryssland hafva sedan 1880-talet varit utsatta för en förryskningspolitik äfven på det kyrkliga området, hvilken åsyftat den armeniska kyrkans uppgående i den grekisk-ortodoxa. Genom de armeniska kyrkogodsens indragning till ryska staten (juni 1903) har ett svårt slag riktats mot den armeniska kyrkans självständighet.

Litt.: J. Saint-Martin, "Mémoires historiques et géographiques sur l'Arménie" (2 bd, 1818—19), Donat Vernier, "Histoire du patriarchat arménien catholique" (1891), A. Tēr Mikelian, "Die armenische kirche in ihren beziehungen zur byzantinischen" (1892), och J. Lepsius, "Armenien und Europa" (1896). Se vidare Armenien. J. Hdr.

Den protestantiska missionen har under 19:e årh. vunnit många anknytningspunkter och bildat evangeliska församlingar på skilda armeniska orter. Förberedd genom "Brittiska och utländska bibelsällskapets" spridning af bibeln på gammalarmeniska, tog den sin början genom Baselmissionssällskapet 1823 (afbruten genom en kejserlig rysk ukas 1835) och har sedan fortsatts af amerikanska missionssällskap, bland dem främst "American board". Då den gammalarmeniska bibelöfversättningen ej förstods af folket, blef den heliga skrift snart utgifven på turkiska (med armeniska bokstäfver) och ny-armeniska. Till en början hade det protestantiska missionsarbetet satt som sitt mål att ingjuta nytt lif i den förfallna armeniska kyrkan, men motstånd från dess andliga myndigheters sida ledde från 1846 till bildande af självständiga evangeliska församlingar. Ehuru missionärerna sedan 1850 genom en sultanens firman tillerkänts samma skydd, som 1840 högtidligt tillförsäkrats sultanens egne kristne undersåtar, och en ny firman 1853 inför lagen likställde kristna och muhammedaner, har missionsarbetet dock alltfort haft att kämpa sig fram under ett svårt tryck. Särskildt var detta förhållandet 1892—94 under de blodiga massakrerna på armenierna. Men den öfverflödande kärleksverksamhet, som då utöfvades icke minst genom de protestantiska missionssällskapen — så t. ex. mottogos i missionens barnhem omkr. 4,500 barn, hvilkas föräldrar mördats — har i icke ringa mån bidragit att öppna dörrarna för den evangeliska missionen. — Bland de ryske armenierna har äfven Sverige genom Svenska missionsförbundet upptagit arbete i Tiflis och omnejd. Därjämte äro många inlödda armenier missionärer bland sitt folk. Seminarier för deras utbildande ha upprättats bl. a. i Mersivan, Marasj och Karput. Den protestantiska missionen har ock upprättat flere läroanstalter, motsvarande våra elementarläroverk och ett stort antal vanliga skolor. A. K.

Armeniska litteraturen. Skriftliga minnesmärken på det armeniska språket äro icke kända från tiden före 400-talet e. Kr. Huruvida de i Armenien funna kilinskrifterna tillhöra detta lands litteratur, är en ännu oafgjord fråga, då man icke med säkerhet lyckats bestämma på hvad språk de äro affattade (se Hittiter). Hvad som före nämnda tid kan vara författadt i Armenien, måste på grund af saknaden af en armenisk skrift ha varit affattadt på främmande språk, d. v. s. persiska, syriska eller grekiska, och nedskrifvet med dessa språks särskilda skriftsystem,

då ingen af dessa skriftarter var i stånd att återgifva det armeniska språkets egendomliga ljud. Först i början af 400-talet skapades af Mesrop (d. 441) den armeniska skriften på grundvalen af det grekiska alfabetet. Genom Mesrop och Sahak (d. 439) grundlades den armeniska litteraturen. En tradition att Armeniens apostel, Gregorius Illuminator (Grigor Lusavorithš, d. 340), skulle vara den förste armeniske skriftställaren är osannolik. — Mesrops och Sahaks arbete att skapa en nationell litteratur föranledde af deras sträfvan att för sitt folk öppna en källa till kristlig bildning och att göra det andligen oberoende af Persien och Syrien. Deras eget och deras lärjungars rastlösa nit kröntes med den framgång, att redan omkr. 450 antalet öfversättningar från grekiska och syriska lär ha uppgått till 600. Bland dessa må nämnas: den armeniska bibeln, i sin nuvarande gestalt (utg. i Venezia 1805) visserligen öfversatt från grekiskan (efter år 432), men med begagnande af en äldre, från syriskan härstammande öfversättning; Eusebius' krönika och kyrkohistoria (utg. i Venezia 1877); Filons skrifter; Joh. Chrysostomos' homilier och kommentarer; Basileios den stores "Hexaemeron" (utg. i Venezia 1830); Efrem Syrierns verk (utg. i Venezia 1836); den hel. Ignatius' bref (Konstantinopel 1783); skrifter af Athanasios, Gregorios af Nyssa m. fl.; bland profana verk Pseudokallisthenes' "Vita Alexandri" (utg. i Venezia 1842), Aristoteles' kategorier m. fl. Denna öfversättarverksamhet blomstrade äfven under de följande århundradena och gaf upphof till en omfångsrik litteratur (se "Catalogue des anciennes traductions arméniennes, siècles IV—XIII", Venezia 1889). Om dess stora betydelse för teologien, kyrkohistorien och den grekiska filologien börjar man alltmera komma till insikt; ej minst beror dess betydelse därpå, att flera grekiska eller syriska original nu äro förlorade och vår enda kunskap därom är att hämta från dessa armeniska tolkningar.

Samtidigt härmed utvecklades oafbrutet en självständig litterär verksamhet, som dock var väsentligen begränsad till det teologiska och historiska området. På det förra märkas en mängd utläggningar af de bibliska böckerna, stridsskrifter (t. ex. Ezniks "Vederläggning af irrlärorna", 400-talet, utg. i Venezia 1826), homilier, tal, bref, böner och andliga sånger. På det historiska området finnes en oafbruten följd af historiska verk, hvilka visserligen nästan uteslutande afhandla folkets egen historia, men på grund af dennas mångfaldiga beröringar med andra folks äro af värde för persernas, bysantinernas, arabernas, seldsjukernas och mongolernas historia. Mindre intresse erbjuder den dels självständiga, dels öfversatta geografiska, juridiska och medicinska litteraturen. Poesien har att uppvisa endast en ringa och tämligen mager alstring, såsom af Narekathsi (900-talet), Nerses Schnorhali (1100-talet) och andra.

Mesrops berömdaste lärjunge var Moses af Chorene (d. 487). Bland dennes arbeten (utg. i Venezia 1843) märkes en armenisk krönika (äfven utg. i Venezia 1865), hvilken utgör ett hufvudverk i den armeniska litteraturen (öfversatt på franska af Le Vaillant de Florival 1841, på tyska af Lauer 1869). Andra märkliga författare äro: teologerna Johannes Otsnensis (700-talet), Gregorius från Narek (d. 1003, utg. i Venezia 1840) och Nerses Klajetsi (1100-talet), den sistnämnde äfven andlig diktare; historieskrifvarna Lazar från Pharp (400-talet), Johannes Mamikoniern och Sebeos (600-talet), Thomas Artsruni, Johannes Katholikos och Stefanos från Taraun (900-talet), Kirakos från Gandzak, Malakhia och Vardan (1200-talet), Mattheus från Urha (1100-talet) m. fl.

Den litterära blomstringen fortgick tidtals till slutet af 1300-talet. Med 1400-talet inträder litteraturens förfall, och få arbeten af betydenhet hafva sedan utkommit. Den moderna armeniska litteraturen är ganska omfångsrik, men är öfvervägande af lärdt innehåll, egnad åt studiet af folkets äldre litteratur, historia och kultur. För dessa studier hafva de nyare armenierna visat ett starkt intresse, och armeniska boktryckerier finnas eller hafva funnits i de flesta städer, där armeniska köpmän bosatt sig, såsom Venezia, Wien och Konstantinopel. Om den äldre litteraturens offentliggörande ha stora förtjänster inlagts af mechitaristerna (se d. o.). Flera tidningar och tidskrifter utkomma på det armeniska språket (i Tiflis, Konstantinopel m. fl. st.). — Se Neumann "Versuch einer gesch. der armen. literatur" (1836), och Karekin, "Den armeniska litteraturens historia" (Venezia 1878, på nyarmeniska). Ett centralorgan för armenisk filologi är "Zeitschrift für armenische philologie" (utg. af F. N. Finck, E. Gjandschezian och A. Manandian, Marburg 1901 ff.). E. L—n.

Armeniska språket tillhör den indoeuropeiska språkstammen och representerar där en särskild familj eller gren vid sidan om de öfriga familjerna (den ariska, den germanska o. s. v.), såsom särskildt Hübschmann uppvisat gentemot äldre åsikter, enligt hvilka armeniskan vore att betrakta som ett ariskt, närmare bestämdt iranskt, språk. Man kunde, i öfverensstämmelse med en gammal tradition, förmoda närmare släktskap med den tracisk-frygiska familjen. Detta har emellertid icke vunnit bekräftelse. Snarare bör armeniskan sammanhållas med en grupp språk, tillhörande flera i Mindre Asiens södra delar i gammal tid boende folk, såsom lykier, pisidier, lykaonier, kataonier, cilicier och kanske kappadocier. Dessa folks språkrester äro emellertid antingen mycket torftiga (namn, glossor) eller delvis dunkla och otolkade, såsom de lykiska inskrifterna. Trots detta torde man dock hafva skäl att förmoda, att dessa senare folks språk icke blott äro till sin grundkaraktär indoeuropeiska, utan också, bland de indoeuropeiska, närmast ansluta sig till armeniskan. Armenierna hafva också bevisligen till sina nuvarande boningsorter kommit närmast väster eller sydväst ifrån, således från Kappadocien, och först omkr. 600—550. Då underkufvade de eller sammansmälte med ett språkligt alldeles obesläktadt folk, kalderna, som under tiden 900—600 innehade det nuvarande Armenien omkring sjön Van och där efterlämnat ett stort antal i assyrisk kilskrift affattade inskrifter på ett språk, hvars släktskapsförhållanden ännu äro absolut okända. På allra sista tiden har man däremot till de ofvan nämnda s. k. mindreasiatiska språken trott sig kunna föra det eller de språk, som talades af det under namnet hittiter (egypt. *cheta*, assyr. *chatti*, hebr. *hittîm*) ända sedan omkr. 1500 f. Kr. bekanta folk eller folkförbund, som i större eller mindre utsträckning behärskat sydvästra Mindre Asien och Syrien från nämnda tid till början af 600-talet. Senast har

Bugge under namnet den anatoliska familjen sammanfattat hittitiskan, så som den är oss bekant uti ännu till största delen otydda hieroglyfinskrifter från omkr. år 1000 och senare, funna i Cilicien och Syrien och annorstädes i Mindre Asien, samt genom tvenne i assyrisk kilskrift affattade bref, de s. k. Arzawabrefven, från omkr. 1400 (tillhörande det s. k. Amarna-fyndet) och de öfriga ofvan nämnda mindreasiatiska språken samt till dem trott sig närmare kunna ansluta armeniskan. — Den indoeuropeiska armeniskan indelas i *forn-armeniska* l. *klassisk armeniska* och *ny-armeniska* l. *vulgär-armeniska*. Fornarmeniskan är det sedan 400-talet bekanta och litterärt fixerade språk, som varit nästan oförändradt i bruk in i nutiden såsom lärdt och kyrkligt språk. Vulgär-armeniskan representeras af ett rätt stort antal moderna dialekter, som kunna sammanfattas under tvenne grupper, den västliga eller turkisk-ryska armeniskan och den östliga eller persiska. — Armeniskan har undergått en med den germanska analog ljudskridning särskildt af de s. k. mediæ till tenues (*d* till *t* o. s. v.) samt i öfrigt i fråga om ljudsystemet rönt stark inverkan af icke indoeuropeiska språk, särskildt de kaukasiska. I behandlingen af de ursprungliga palatalerna (*k*-ljuden), som bli *s*-ljud, ansluter sig armeniskan (resp. de anatoliska språken) närmare till de östra indoeuropeiska språken (ariska, litauisk-slaviska), jfr t. ex. *tasn* 'tio', där *s* motsvarar *s* i avest. *dasa*, slav. *deseti* och *k* i lat. *decem*, grek. *déka*. I fråga om ordförrådet är armeniskan starkt uppblandad med främmande beståndsdelar, såsom persiska, syriska, grekiska och turkiska, till dels också kaukasiska. Det armeniska skriftspråket använder ett alfabet af 38 bokstäfver, till största delen af patriarken Mesrop bildadt efter det grekiska i början af 400-talet. — Bland lexika öfver armeniskan kunna nämnas det armenisk-franska af Calfa (1861), det armenisk-italienska af Tschaktschak (1837) och mechitaristernas på armeniska (1836—37). Bland grammatiska behandlingar — utom de beskrifvande af Petermann (2:a uppl. 1872), Lauer (1869) o. a. — böra särskildt framhållas det stort anlagda, ännu icke afslutade arbetet af Hübschmann, "Armenische grammatik" (1895—97), och Meillet, "Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique" (1902). K. F. J.

Arméns flotta. År 1756 blef på förslag af dåv. öfversten vid artilleriet Augustin Ehrensvärd galerflottan under namn af "arméns flotta" skild från den egentliga örlogsflottan och ställd under en egen chef, hvartill Ehrensvärd utsågs. 1766, då mösspartiet kom till makten, upphäfdes flottorganisationen af år 1756 och arméns flotta förenades med örlogsflottan. Med hattpartiet återfick Ehrensvärd sitt inflytande, och 1770 upprättades arméns flotta i Finland. Denna, förlagd till Sveaborg under namn af finska eskadern, och galer-eskadern i Stockholm, under namn af svenska eskadern, förenades 1777 till en kår, benämnd arméns flotta. Nya eskadrar inrättades för Bohuskusten (Göteborg) 1789 och i Åbo 1793. En pommersk eskader-division förlades till Stralsund, men flyttades 1807 till Landskrona, och nya eskaderdivisioner upprättades i Malmö, Kristina och Laivanlinna (Varkaus), de båda sistnämnda stående under Sveaborgs eskader. — Arméns flotta hade sin egen flagga, helt blå med tre tungor. Försedd med af Chapman konstruerade nya fartygscerter: hemmema, turuma, udema och pojema samt kanonslupar och kanonjollar, skar arméns flotta sina förnämsta lagrar under 1788—90 års ryska krig, i striderna vid Fredrikshamn och Svensksund. 1790 bestod arméns flotta af 285 bestyckade fartyg. Bemanningen utgjordes af 320 officerare, 675 underofficerare och omkr. 6,000 man af flottan samt 593 officerare och omkr. 17,000 man af armén. 1824 förenades arméns flotta med örlogsflottan, men lefde 1866 på sätt och vis upp i skärgårdsartilleriet, som 1873 åter sammanslogs med flottan. Om arméns flottas fartygscerter se deras respektive namn. R. P. (H. W—l.)

Arméns fullmäktige. Se Arméns pensionskassa.

Arméns förråd. Se Förråd.

Arméns nya änke- och pupillkassa. Se Arméns änke- och pupillkassa.

Arméns pensionskassa, inrättad 1756 i ändamål att lämna pension åt armén tillhörande militära och civila ämbetsmän, då de afgå ur tjänsten, vare sig på grund af ålder eller i följd af olyckshändelse. Kassan står under styrelse af armén genom dess krigsbefäl eller fullmäktige. Krigsbefälet utgöres af alla på stat varande generalspersoner samt af chefen och en kapten från hvarje regemente (kår). Arméns fullmäktige utgöras af 16 personer, nämligen 2 generalspersoner, 6 regementschefer och 8 kaptener eller ryttmästare, valda arméfördelningsvis. Fullmäktige sammanträda hvart femte år, krigsbefälet (se d. o.) endast då, när för pensioneringen viktiga frågor föreligga. Kassans räkenskaper granskas hvarje år, då krigsbefälet eller fullmäktige icke sammanträda, af fem revisorer. Kassan förvaltas af en direktion af officerare dels i tjänst och dels ur tjänst, och öfriga göromål skötas af civila tjänstemän. Kassans inkomster utgöras af räntor på utlånade medel samt af delegarnas afgifter och statsanslag. C. O. N.

Arméns änke- och pupillkassa, som förvaltas af direktionen för Arméns pensionskassa, inrättades 1817 i ändamål att lämna understöd åt delegarnas änkor och barn. Den är sedan 1884 under afveckling, och större delen af dess kapital öfverfördes till den s. å. bildade Arméns nya änke- och pupillkassa, hvilken alla officerare och underofficerare samt en del civilmilitära tjänstemän äro skyldiga att tillhöra. Denna kassas ändamål är att bereda understöd åt änkor och barn efter ämbets- och tjänstemän vid armén eller i samband därmed stående inrättningar. Den förvaltas, liksom den äldre kassan, af direktionen för arméns pensionskassa, och dess inkomster utgöras dels af delegarnas års- och befordringsafgifter, dels af tillskott från statens sida. C. O. N.

Armentières [armätjär], stad i franska depart. Nord, på högra stranden af floden Lys. 30,000 inv. (1901). Betydlig tillverkning af bomulls- och linnevaror, tyll och spetsar m. m.

Arméorganisation. Se Härordning.

Armépostkontor. Se Fältpost.

Armëra (af lat. *armare*, beväpna, förse med), *krigsv.*, utrusta (i synnerhet om en fästning eller ett fartyg); förse med kanoner, ammunition, besättning och lifsmedel.

Armërad betong (jfr Betong) erhålles, om

ti en bärande betongkonstruktion järnstänger inläggas i massan för att öka dess styrka för böjning. Åtskilliga system med olika användning af järnet hafva utarbetats och fått namn efter sina uppfinnare, såsom system Hennebique, Melan, Ransome m. fl., hvilka på senare år fått allt större användning inom byggnadstekniken. Ursprung till och förebild för olika konstruktioner på detta område kan system Monier anses vara, vid hvilket föremålet i fråga tillverkas af cementbruk med järninlägg i dragsidan för erhållande af större böjningshållfasthet. P. Ax. L.

Armerad bjälke, bjälke, hvars styrka mot böjning förstorats därigenom att på dess undersida ett spännverk blifvit insatt. P. Ax. L.

Armēria Willd., *bot.* Se Plumbaginaceæ.

Armēring (jfr Armera). 1. *Krigsv.* Allt hvad en fästning eller ett krigsfartyg behöfver till sin utrustning. — 2. (Armatur, Magnetisk armering), *fys.* Den beklädnad af mjukt järn, med hvilken man förser naturliga magneters pol-ytor för att öka deras verkan. Armaturen bildar den armerade magnetens poler. För att förminska såväl naturliga som artificiella magneters förlust af magnetism förenas de båda polerna medelst ett mjukt järnstycke, ankaret (se d. o.), som äfven räknas till armaturen. Armatur kallas äfven den rörliga delen i dynamomaskiner och elektriska kraftmaskiner. S. A—s.

Armes parlantes [arm parlā't], fr., "talande vapen", *her.* Se Vapen.

Armételegrafchef, chefen för fälttelegrafstaben vid arméns högkvarter. Han lyder under generalstabschefen. L. W:son M.

Armfelt, svensk och finsk adlig och friherrlig ätt, härstammande från en jämtländsk bondesläkt. Stamfadern adlades 1648; en gren af ätten blef friherrlig 1731, och båda grenarna blefvo sedan introducerade på finska riddarhuset. I Sverige utdog den adliga grenen 1868; den friherrliga finnes ännu. I Finland fortlefver den adliga grenen, och den friherrliga blef 1812 grefflig.

1. Karl Gustaf A. (skref sig Armfeldt), general, f. 1666 i Ingermanland. Vid sjutton års ålder inträdde han i krigstjänst som korporal vid Nylands kavalleri. 1685 begaf han sig till Frankrike för att praktiskt studera krigaryrket och kvarstannade i detta land tolf år, hvarunder han tjänade sig upp från simpel soldat till kapten. Han deltog med heder i en mängd drabbningar och belägringar samt ådagalade vid flerfaldiga tillfällen oförskräckt mod och kallblodighet. Vid det stora nordiska krigets utbrott anställdes A. 1701 som generaladjutant vid finska armén. Som sådan och sedan som öfverste för Nylands infanteri deltog han verksamt i det på olyckor och motgångar rika kriget, hvarunder finska armén småningom trängdes tillbaka och slutligen måste helt och hållet utrymma landet. A. hade månhända kunnat gifva kriget en annan vändning, i fall han tidigare fått sig anförtrodd högsta ledningen af krigsoperationerna. Men då han först 1713, efter den olycklige Lybeckers återkallande, blef utnämnd till öfverbefälhafvare, hade hela södra delen af landet redan fallit i ryssarnas händer. Likväl försökte A., ehuru utan framgång, i det längsta att hindra de fientliga härarnas vidare framträngande mot norr. Så kämpade han hjältemodigt vid Pälkäne 1713 och levererade 1714 det afgörande slaget vid Napo by i Storkyro socken, hvilket måhända skulle hafva ändats med seger för de finska vapnen, i fall rytteriet under De la Barre på ett verksammare sätt understödt fotfolkets kraftiga anfall. Efter Finlands utrymmande kommenderade A. den härafdelning, som skulle göra en diversion mot Trondhjem (1718) samtidigt med Karl XII:s infall i södra Norge. Företaget misslyckades dock dels till följd af de norske böndernas tappra motstånd, dels ock till följd af brist på lifsmedel och af otjänliga temperaturförhållanden. Efter Karls död fick A. befallning att genast återvända till Sverige. Detta återtåg fick en olycklig utgång. Under den 8 mil långa vägen öfver fjällen öfverraskades hären af ett häftigt yrväder med ty åtföljande bister köld, hvilket varade i tre dagar, hvarunder människor och djur fröso ihjäl eller begrofvos under snömassorna. 600 man funno döden och 200 blefvo för sitt återstående lif lytta. Efter freden 1721 flyttade A. tillbaka till Finland, upphöjdes i friherrligt stånd 1731 och blef 1735 general af infanteriet och chef för trupperna i Finland. Han dog på sin gård Isnäs i Pernå socken i östra Nyland 1736. Om A:s norska fälttåg jfr J. A. Lagermark, "Armfeldts tåg emot Trondhjem 1718" (i Hist. tidskr., bd 9, 1889), och F. Schenström, "Armfeltska karolinernas sista tåg" (1890). För medel samlade genom allmän subskription restes 1892 på toppen af Dufeds skans ett 10 m. högt granitminnesmärke till erinring af de tappre karoliner, som satte lifvet till på A:s expedition. S.*

2. Karl Gustaf A. (skref sig Armfeldt), den föregåendes son, friherre, militär, medlem af Anjalaförbundet, f. 14 juli 1724, deltog som underofficer och fänrik vid Nylands infanteri i kriget 1741—42, var 1745—51 och 1753—55 i fransk krigstjänst samt kämpade 1757—59 med i pommerska kriget. 1780 utnämndes han till chef för ofvannämnda regemente samt 1787 till landshöfding i Nylands och Tavastehus län och generalmajor. Vid krigsutbrottet 1788 fick A. befälet öfver de finska trupper, som i maj uppställdes vid Kymmene älf, och sedan Gustaf III själf i juli kommit öfver till Finland, ställdes A. i spetsen för en af de två kårer, som skulle angripa Fredrikshamn. Med sin 4,000 man starka afdelning hade A. ryckt fram ända till Hussula, endast omkr. 4 km. från Fredrikshamn, då de med kriget missnöjde officerarna inom kåren lyckades öfvertala honom att förmå konungen till återtåg (4 aug.). Den militära och politiska situationen syntes A. dåmera så dyster, att han inlade ansökan om afsked, som beviljades 7 aug., hvarefter A. dock kvarstannade vid armén utan befäl. Den enda möjligheten till fäderneslandets och arméns räddning tycktes honom vara fred och riksdags sammankallande. Den hederlige, men svage A. lät af kraftigare viljor förmå sig att beträda vägar, som voro förräderiets, men som han i medvetandet om sina egna välmenta afsikter aldrig upphörde att betrakta såsom lojalitetens. Hans namn syntes främst bland de 7 officerares, som undertecknade det till kejsarinnan Katarina afsända brefvet om fred af 9 aug. ("Liikala-noten"), och det var han, som till konungen öfversände den i Anjala 12 aug. uppsatta "Anjalaförbundsakten" (se härom vidare Anjala-förbundet). A:s deltagande i dessa mått och steg var af betydelse för rörelsens spridning, emedan han åtnjöt allmänt anseende för tro och heder. Han dömdes af krigskollegium 1790 till

förlust af lif, ära och gods, men konungen mildrade s. å. domen till ”lindrig och anständig arrest” för lifstiden på Malmö fästning. Där afled A. 5 jan. 1792. J. Th. W.

3. Gustaf Maurits A., hofman, diplomat, f. 31 mars 1757 på Juva kaptensboställe i S:t Mårtens socken i Egentliga Finland, utnämndes 1774 till fänrik vid lifgardet. Därefter förde han ett uppsluppet lif i Stockholm, men då han ådragit sig konungens misshag, lämnade han sin plats och reste 1778 utrikes för att ingå i främmande krigstjänst. Detta blef emellertid icke af; A. stannade i Paris, tjusad af de nöjen, som världshufvudstaden erbjöd. Då Gustaf III 1780 besökte Spaa, uppvaktade A. honom, och genom sitt angenäma väsende intog han konungen till den grad, att dennes onåd förbyttes till den mest afgjorda gunst. Nu började ett af konungnådens sol rikt bestrålat tidskifte i hans lif. 1781 utnämndes han till kapten samt till kavaljer hos kronprinsen, 1783 till öfverstekammarjunkare, 1786 blef han vid Svenska akademiens stiftelse en af de aderton, s. å. direktör vid k. teatern och 1787 öfverste för Nylands infanteri. Ehuru konungens förklarade gunstling, spelade A. ännu icke offentligen någon politisk roll af större betydenhet, men utöfvade genom sitt lättsinne och sitt oroliga lynne ett skadligt inflytande på monarken. Inom hof- och sällskapslifvet egde han ett rikt tillfälle att utveckla sina lysande talanger; måhända hade han någon del i författandet af Hallmans vådevill ”Tillfället gör tjufven”. Under kriget mot Ryssland 1788—90 stod A. under Anjalaförbundets dagar troget vid konungens sida och visade vid flera tillfällen prof på mod och beslutsamhet, t. ex. vid eröfringen af skansarna på Älgsö i Ingo skärgård och vid intagandet af Kärnäkoski pass. Vid sitt misslyckade anfall mot Savitaipale, 4 juni 1790, blef han af en kula svårt sårad i axeln. Kort därefter, utnämnd till generalmajor och riddare med stora korset af svärdsorden, var han Sveriges ombud vid afslutandet af freden i Värälä. Därpå följde utnämningen till serafimerriddare och kanslerskapet för Åbo universitet. — På sin dödsbädd hade Gustaf III utnämnt A. till medlem af förmyndarestyrelsen och till öfverståthållare i Stockholm. Men Reuterholm, hertigenregentens gunstling, som var A:s hätskaste fiende, aflägsnade honom genom att låta utnämna honom till svensk minister i Neapel. Där började nu A. smida ränker för att störta den af honom djupt hatade förmyndarestyrelsen, men hans ”revolutionsplan” var så löst och obetänksamt hopkommen, att den näppeligen kunnat förverkligas. Genom spioner och uppsnappade bref kom regeringen snart planen på spåren, och åtgärder vidtogos för att bemäktiga sig anstiftarens person. Denne undgick dock snaran och flydde till Ryssland, där han under större delen af åren 1794—97 vistades i staden Kaluga. Regeringen öppnade 1794 mot honom och hans vänner en högmålsprocess, som blef sorgligt ryktbar. A. dömdes förlustig adelskap, lif, ära och gods och förklarades fågelfri öfver hela Sveriges rike; hans namn uppspikades på skampålen i alla rikets större städer. Sedan Gustaf IV Adolf 1799 upphäft förvisningsdomen, återvände A. 1801 till Sverige. 1802 sändes han som minister till Wien, men återkallades 1804, för att närmast under generalguvernören von Essen taga befälet öfver de svenska trupperna i Pommern, jagade 1807 fransmännen ur detta land, men blef sedan själf tillbakaslagen, ådrog sig därigenom konungens onåd och nedlade befälet. I mars 1808 utnämndes han dock till kommenderande general vid ”västra armén”, som skulle operera mot Norge. Han inryckte där och segrade i affären vid Lier, men då motgångar inträffade för några afdelningar af hären och brist på samverkan yppade sig mellan befälhafvarna, fick han i maj befallning att tåga tillbaka öfver gränsen; en efterblifven postering på 400 man under Knorring blef slagen och tillfångatagen vid Præstebakke. I aug. entledigades A. oväntadt från befälet, enär hans företag ej motsvarat konungens förväntningar. Ehuru medveten om revolutionsplanen 1809, tog A. dock ingen del i dess utförande. Med den nya regeringen stod han på god fot, fick titeln ”en af rikets herrar” och blef 1809 president i krigskollegium. Men redan 1810 inträffade en brytning, och A. tog afsked från sina ämbeten samt måste sedan äfven lämna sin plats i Svenska akademien, där han 1806 ånyo blifvit medlem. Af fruktan för en ny högmålsprocess inställde han sig natten till 31 mars 1811 hos den ryske ministern i Stockholm och svor dennes monark tro- och huldhetsed. Följande dagen fick han befallning att lämna riket och afreste genast till Finland. Han kallades inom kort af kejsar Alexander I till Petersburg, vann dennes synnerliga bevågenhet och nämndes s. å. till ordförande i kommittén för finska ärendenas beredning i Petersburg. Såsom en af Alexanders förtrogne understödde han kraftigt planen att Ryssland skulle hjälpa Sverige till förening med Norge, sedan gammalt hans älsklingstanke. I kejserliga högkvarteret vistades han sommaren 1812, under början af fälttåget mot fransmännen, och uttryckte skarpt sitt ogillande af ryska arméns reträtt. Äfven vid Karl Johans och Alexanders möte i Åbo s. å. var A. tillstädes. Han utnämndes då för andra gången till kansler för Åbo universitet samt upphöjdes i finskt grefligt stånd. På utvecklingen af Finlands förhållanden hade han på denna tid ett afgörande inflytande. Från sept. 1812 till mars 1813 förestod han generalguvernörsämbetet i Finland, hvarunder ordförandeskapet i finska kommittén bestriddes af Aminoff. Efter nio månaders sjukdom afled han 19 aug. 1814 på lustslottet Tsarskoje-Selo vid Petersburg. — A:s valspråk var väl ”trogen och ståndaktig”, men hans oroliga och ombytliga lynne förledde honom att afvika från dess bud, och han har i stället fått namn af ”Nordens Alkibiades”. En glänsande skildring af A. har Elof Tegnér lämnat i ”Gustaf Mauritz Armfelt. Studier ur Armfelts efterlemnade papper samt andra handskrifna och tryckta källor” (3 bd, 1883—87). Jfr äfven A. Kindberg, ”Generalen friherre Armfelts operation mot Kongsvinger 1808” (1896), och T. Hartman, ”De tre gustavia-

G. M. Armfelt vid 28 år (i ”skytisk” dräkt, efter Wertmüllers tafla).

erna G. M. Armfelt, J. F. Aminoff och A. Ehrenström" (1899). S.*

4. Alexander A., den föregåendes son, grefve, finsk statsman, f. 18 april 1794 i Riga, tillbragte sina tidigare år hos föräldrarna under deras landsflykt i Kaluga i Ryssland samt blef 1808 student i Uppsala, 1810 i Edinburgh och 1813 i Åbo. Han inskrefs 1814 som auskultant i Åbo hofrätt, men ingick redan s. å. i den ryska generalstaben och deltog i 1815 års krig i Frankrike. Under de följande 12 åren fortfor han att tjänstgöra dels vid ryska, dels vid finska trupper, men tog 1827 afsked såsom kapten. Han gick därefter öfver på den civila ämbetsmannabanan och blef 1827 t. f. direktör i Finlands bank. 1832 kallades han till Petersburg såsom biträde åt dåv. ministerstatssekreteraren för Finland, grefve Rehbinder, blef 1834 dennes adjoint samt efter hans död, 1841, t. f. och 1 maj 1842 ord. minister-statssekreterare för Finland. På denna plats kvarstod han till sin död, 3 jan. 1876. Genom sitt fina hofmannaväsende och sin alltid passionsfria hållning tillvann sig A. Nikolaus I:s och Alexander II:s förtroende. Hans politiska karaktär var utmärkt af en långt drifven försiktighet, hvilken, om än förestafvad af politisk klokhet och fosterlandskärlek, icke alltid tillfredsställde den finska självständighetskänslan. Dock äro de förordningar, som upplifvade Finlands konstitutionella samhällsskick (sammankallandet af landtdagen 1863 och landtdagsordningen af 1869) kontrasignerade af A. R. C. (M. G. S.)

Armfotingar, *Brachiopoda, zool.*, en förr till blötdjuren räknad djurklass, som dock egentligen har endast det gemensamt med dessa, att liksom hos musseldjuren på utsidan af manteln afsöndras två, stundom mot hvarandra ledande skal (se fig. 1), hvilka dock i förhållande till kroppen hafva en helt annan ställning än de hafva på musseldjuren, på hvilka skalen täcka kroppens längdsidor och följaktligen bestå af ett höger- och ett vänster-skal, medan de däremot på armfotingarna äro ett främre (äfven kalladt buk-skal) och ett bakre (rygg-skal). Skalen bestå vanligen af kalk, stundom af kitin. Det främre är vanligen störst, och i djurets naturliga ställning är detta skal det nedre, oftast vid ledgången med ryggskalet utdraget till ett s. k. näbb och genomborradt (se fig. 1) för att lämna plats åt en utväxt (''stjälk''), medelst hvilken djuret fäster sig. Somliga armfotingar hafva emellertid denna stjälk utgående midt i ledgången mellan skalen; andra åter fästa sig på det sättet, att bukskalet fastväxer vid något föremål i hafvet.

Fig. 1.

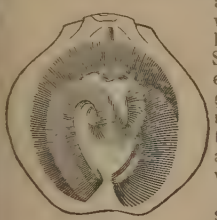

Fig. 2.

Armfotingarna hafva sitt namn däraf, att de, liksom åtskilliga mossdjur, på bägge sidor om munnen äro försedda med en, vanligen lång utväxt (arm). Dessa armar, som i hvilande tillstånd ligga spiralformigt inrullade (se fig. 2 och 4), stödjas af en vanligen i samma form vriden stav, som tillhör insidan af ryggskalet (se fig. 1), och hafva på ena sidan en mängd tättsittande fransar, hvilka äro beklädda med flimmerhår och genom dessas dallring åstadkomma en rörelse i vattnet, hvarigenom de små mikroskopiska väsenden, som tjäna armfotingarna till näringsämne, föras till deras mun; dessa armar tjänstgöra äfven såsom andedräktsorgan. Nervsystemet består af en ring, omkring matstrupen med en ansvällning å buksidan (fig. 4 n). Kärlsystemet (fig. 4 h) är väl utvecklad. Ögon och hörselorgan saknas. Armfotingarna äro försedda med afsöndringsorgan (fig. 4 e), som erinra om ringmaskarnas. Äfven larverna likna ringmaskarnas. Armfotingarna intaga en ganska isolerad ställning i det genealogiska systemet; närmast besläktade torde ringmaskarna vara.

Fig. 3.

Armfotingarnas klass eger ett stort geologiskt intresse, emedan den uppträdde redan i de äldsta (kambriska) tiderna för det organiska lifvets utveckling på jorden och för länge sedan passerat höjdpunkten af sin formrikedom. Ett släkte (*Lingula*), som finnes i den kambriska formationen, kvarlefver ännu i varmare haf. Nära 2,000 arter af armfotingar äro beskrifna, men af dessa äro mer än 1,800 utdöda. De öfriga lefva i nutidens haf. En art, *Terebratulina caput serpentis* (se fig. 1—3), lefde måhända redan i kritperioden.

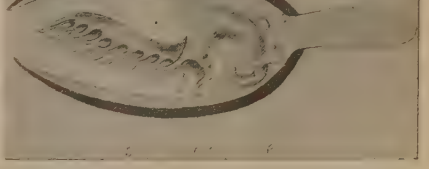

Fig. 4. Schematiskt längdsnitt genom en armfoting: d tarm, e afsöndringsorgan, h hjärta, n nervganglion, o munöppning, s skalet, st stjälk, u arm.

Armfotingarna kunna indelas i två ordningar: *Testicardines*, hvilkas skal äro vid ledgången försedda med lås och tänder, och *Ecardines*, som sakna lås i skalens ledgång. Till den förra, som är den på släkten och arter rikaste ordningen, hör den i nordens haf rätt allmänna, ofvannämnda Terebratulina (ormskallen); till den senare ordningen hör ett likaledes nordiskt och dessutom fossilt släkte, *Crania*, som växer fast med sitt bukskal. L—e.

Armhåla, *anat.*, dets. som axelhåla (se d. o.).

Armida, en i Tassos ''Gerusalemme liberata'' skildrad trollkunnig och skön förförerska, prinsessa från Damaskus. Hon bringar förvirring i korsfararnas läger och kvarhåller länge i sin förtrollade trädgård den tappre Rinaldo fången i älskogsbojor. Denna episod om A. har gjorts till ämne för operor af bl. a. Gluck och Rossini.

A'rmifer l. A'rmiger (af lat. *a'rma*, vapen, och *fe'ro* l. *ge'ro*, jag bär), vapenbärare, vapendragare. Under medeltiden begagnades ordet för att beteckna väpnaregraden inom chevaleriet, motsvarande sven, knape, a vapn.

A'rmiger. Se Armifer.

Armilläria, *bot.* Se Honungssvamp.

Armillärsfär. Se Astronomiska instrument.

Armilu'strium (af lat. *a'rma*, vapen, och *lustráre*, genom offer rena), en krigarfest, som romarna årligen firade på Aventinska berget. W. G. B.*

Armi'nia. Se Burschenschaft.

Arminiäner, ett religiöst parti inom den nederländska kyrkan. Stiftaren af detta parti var Jakob Arminius (egentl. Harmensen l. Hermanss), son af en knifsmed och född 1560 i Oudewater i Syd-Holland. Genom vidsträckta resor och långvariga studier, bl. a. i Leiden under Danæus och i Genève under Beza, hade han förvärfvat en omfattande bildning och var redan föregången af stort rykte, då han 1588 utnämndes till predikant vid den reformerta församlingen i Amsterdam. Trots en lefvande hängifvenhet åt praktisk kristendomsförkunnelse, indrogs A. efter hand i dogmatiska lärostrider och blef banerförare för den strömning inom reformerta kyrkan, som denna tid gjorde sina stormlopp mot Calvins stränga predestinationslära. Dennes ensidiga partikularism gaf genom sin hårdhet en omedelbar anledning att söka rum för tron på den gudomliga nådens allmännelighet, och den reformerta renlärigheten upprördes nu dels af denna universalism, dels af en inbördes kamp mellan anhängarna af Guds eviga förutbestämmelse, i det de s. k. supralapsarierna fattade själfva syndafallet såsom inbegripet i förutbestämmelsen och infralapsarierna sökte mildra det hårda och anstötliga i denna predestinationslära genom påståendet, att Gud först efter fallet bestämt vissa människor till salighet och andra till osalighet. Hörsammande både offentligt och enskildt flina uppdrag, grep sig A. an med ett apologetiskt arbete, som skulle vederlägga förtolkningarna af den rena calvinismen. Men efter hand öfvertygad om skriftvidrigheten af en absolut predestination öfver hufvud, lärde han en villkorlig förutbestämmelse och fattade tron såsom frukt dels af Guds nåd, dels af människans vilja. Härigenom undgick han att som den ortodoxa calvinismen göra Gud till syndens och fördömelsens upphof och inrymde åt människan en relativ ansvarsställning. Då han i sina predikningar började alltmera öppet uttala denna uppfattning, fick han snart mottaga flerfaldiga beskyllningar för kätteri. Sedan A. 1603 mottagit kallelse att blifva professor i Leiden, uppflammade mellan honom och en af hans kolleger, professor Frans Gomarus, hvars anhängare kallade sig gomarister, en dogmatisk strid, som satte ej blott universitetet, utan nästan hela landet i rörelse. 1608 fingo de båda motparterna försvara sina meningar inför generalstaternas råd, men dettas förmedlingsförsök kunde ej bilägga stridigheterna, allra helst som Gomarus fattade sin supralapsarism som en salighetssak. Följande år anordnades ett offentligt religionssamtal i Haag. Efter flera dagars debatter afbröts emellertid detta, emedan A. insjuknade och kort därefter afled, 19 okt. 1609. Men hans anhängare öfverlefde honom och proklamerade en allt bestämdare universalism. I spetsen för dem ställde sig Johan Uytenbogaert (d. 1644) och Simon Episcopus (d. 1643). Då gomaristerna fordrade att staten skulle undertrycka denna sektbildning, inlämnade arminianerna 1610 till de holländska ständerna en i fem artiklar affattad s. k. remonstrans och fingo däraf namnet remonstranter. Enligt denna deras förklaring är Guds förutbestämmelse betingad af människans tro eller otro. Kristus har dött för alla, som i tro tillegna sig hans förtjänst, och hans frälsande kraft kommer blott dessa till godo. Utan Guds nåd förmår människan intet; nåden är nödvändig, men icke oemotståndlig och kan förloras. Arminianernas skriftliga bekännelse besvarades med en kontraremonstrans, och en förbittrad kamp fördes, mot hvilken de holländska ständerna 1614 riktade ett toleransedikt, som förbjöd all vidare strid. Gomaristerna vädjade nu till en generalsynod och sökte stöd hos prins Morits af Oranien. Med de religiösa striderna blandades nu politiska, i det remonstranterna gjorde gemensam sak med republikanska partiet, under ledning af Oldenbarneveld och Hugo Grotius, medan gomaristerna hyllade sig till det oraniska partiet. För att bilägga de teologiska stridigheterna sammanträdde (nov. 1618—maj 1619) synoden i Dordrecht, hvilken under sken af att vara en opartisk och samfälld synod för hela den reformerta kyrkan hade tillkallat representanter från såväl Nederländerna som England, Tyskland och Schweiz, men som i själfva verket behärskades af en så sträng kontraremonstrantisk rigorism, att de arminianske medlemmarna icke ens erkändes som likberättigade deltagare i synoden. Denna, som på en gång gjorde sig till anklagare och domare, förkastade remonstranternas fem artiklar samt bekräftade "Confessio belgica" och Heidelberg-katekesen som symboliska böcker för den holländsk-reformerta kyrkan. Öfver 200 arminianska präster afsattes, och ett stort antal andliga och lekmän emigrerade till England eller Sönderjylland. Efter prins Morits' död (1625) förbättrades likväl universalisternas ställning, så att de 1630 fingo religionsfrihet samt rätt att bygga kyrkor och skolor. Deras första tempel restes i Amsterdam, och 1634 inrättades där ett teologiskt seminarium, hvilket 1873 flyttades till Leiden. Arminianernas uppgift att verka för större humanitet och frihet i religionssaker var med denna rehabilitering fylld. Deras betydelse har i den följande tiden snarast legat på det teologisk-vetenskapliga området, och de hafva gifvit värdefulla impulser åt den protestantiska teologien. Berömda äro, utom de förutnämnde, dogmatikern Fil. v. Limborch (d. 1712), polyhistorn J. le Clerc (l. Clericus, d. 1736) och skrifttolkaren J. J. Wettstein (d. 1754). Ehuru Simon Episcopus författat en för precision och dogmatisk fasthet utmärkt konfession och den arminianska läran är noggrant fixerad såväl i Limborchs "Theologia christiana" som i

J. Arminius.

Uytenbogaerts och Prævostius' katekeser, äro arminianerna icke såsom sådana bundna af någon konfession. Deras historia har utbildat dem i riktning mot en af dogmen obunden kristendomsande, som med sina möjligheter till nya uppslag äfven åstadkommit mångfaldig splittring inom deras eget parti och bragt dem i samband med antitrinitarier, socinianer m. fl. Inflytelserikast var till slutet af 18:e årh. kollegianternas rent independentiska grupp, som förkastade prästämbetet samt genom lekmän förvaltade ordets och sakramentens nådemedel. Inom Amerika finnas såsom särskilda sekter arminian-universalister, arminian-baptister och tysk-arminianska baptister. Arminianerna, som numera omfatta blott några tusental medlemmar, styras af en synod, som hålles en gång årligen och är sammansatt af en professor vid seminariet, samtliga predikanterna vid församlingarna, omkr. 20 till antalet, samt ombud för församlingarna. Ett utskott af fem personer besörjer de löpande ärendena. — Arminius' samlade skrifter utgåfvos 1629, 1631 och 1635. Se J. Nichols, "The life of Arminius" (1843), B. Glasius, "Geschichte der nation. synode 1618 en 1619 geh. te Dordrecht" (1860 ff.), och J. Regenboog, "Historie der remonstranter" (1781). J. Hdr.

Armi'nius (af tyskarna med orätt kallad Hermann), västra Germaniens befriare från romarevälde, föddes trol. år 18 f. Kr. Fadern, Sigimer, var en af höfdingarna öfver cheruskerna, en germansk stam norr om nordvästra Harz. Efter att länge ha tjänat i den romerska hären, hvarunder han erhöll romersk medborgarrätt och riddarvärdighet, återvände A. omkr. år 7 e. Kr. till fosterbygden. I Germanien, som vid denna tid kunde anses som romersk provins ända fram mot Elbe, började ståthållaren Varus omkr. år 9 e. Kr. införa romersk rättskipning och förvaltning, en åtgärd, som väckte förbittring bland de frihetsälskande och vid självstyrelse vane germanerna. Ledningen af upproret öfvertog A., som lockade den mot honom vänskapligt sinnade, men oförsiktige och intet ondt anande Varus att med hela sin betydande här fördjupa sig i den oländiga Teutoburgerskogen (läge omtvistadt), där Varus efter tre dagars förtviflad kamp dukade under (år 9 e. Kr.), hvarefter Roms nyvunna eröfringar åter gingo förlorade. A. hade som maka bortfört cheruskerhöfdingen Segestes' dotter Thusnelda, som fadern dock snart återtog. A. belägrade då sin svärfar. Denne tillkallade Germanicus (en son till Augustus' styfson Drusus), som sökte återställa Roms välde öfver Germanien och befriade Segestes (15 e. Kr.). Thusnelda råkade så i romersk fångenskap. Lågande af hämndbegär, uppfordrade A. sina landsmän till kamp. Striden med Germanicus blef oafgjord, men underbefälhafvaren Cæcinas här undgick med yttersta nöd att dela Varus' öde. En ny strid på Idistavisofältet nära Weser 17 e. Kr. slutade med germanernas nederlag. Frihetshjälten, som räddat sig undan på en eldig springare, vågade snart ett nytt angrepp, som dock efter en hårdnackad strid tillbakaslogs. Att romarnas sista försök att kufva landet mellan Rhen och Elbe misslyckades, var sålunda väsentligen A:s verk. Detta var ock af djupgående betydelse, ty om germanerna nu kommit under Roms välde, hade de sannolikt efter några hundra år ej egt den friska kraft, som behöfdes för att pånyttföda världen. Kort tid efteråt (trol. år 19) blef A., som misstänktes för planer på konungavärdighet, dödad på tillskyndan af sina egne anförvanter. Med honom slutade cheruskernas krigslycka, och inre split försvagade efterhand denna en gång så mäktiga stam.

Enligt Tacitus, som själf egnar stor beundran åt A., blef dennes minne firadt i germanernas folksånger. I långt senare tider återuppväcktes det af Klopstock, hvilken i tre tragedier framställde den unge cheruskern såsom Tysklands nationalheros och kallade honom *Hermann*, hvilket han af missuppfattning ansåg vara dennes äkta tyska namn. Ett förslag att i Teutoburgerskogen (vid Grotenburg nära Detmold) uppresa ett nationalminne åt A. väcktes på 1830-talet af bildhuggaren J. E. von Bandel, som själf 1838 började arbetet och efter många uppoffringar fullbordade det 1875, då det

invigdes. Detta s. k. "Hermannsdenkmal" består af en 27 m. hög staty af drifven koppar, stående på en 30 m. hög underbyggnad i form af ett rundtempel med kupoltak. Bland arbeten på den diktande eller den bildande konstens område, hvilka sysselsätta sig med den arminiska släktens öden, äro för öfrigt mest bekanta: Pilotys tafla "Germanicus' triumf", Kaulbachs målning "Die Hermannsschlacht", Schwanthalers liknämnda plastiska grupp å Walhallas gafvel, H. v. Kleists liknämnda skådespel och Münch-Bellinghausens skådespel "Fäktaren från Ravenna". På historiska arbeten om A. är den tyska litteraturen mycket rik. Nämnas må: F. Wolf, "Die that des A." (1891), O. Kemmer, "Arminius" (1893), F. W. Fischer, "Armin und die römer" (s. å.), och Edm. Meyer, "Untersuchungen über die schlacht im Teutoburgerwalde" (s. å.). H. Sgn.

Tryckt den $^{14}/_{3}$ 04 2 b. 2

Armi'nius, Jakob. Se Arminianer.

Armitage [ä'mitēdj]. 1. Edward A., engelsk historiemålare, f. 1817, biträdde sin lärare Delaroche vid utförandet af "hemicykeln" i École des beaux-arts. Hans förnämsta arbeten äro fresker i Parlamentshuset, i University Hall, i Islingtons katolska kyrka och i stadshuset i Leeds. Utom dessa monumentala verk utförde han sedan 1848 ett icke ringa antal oljemålningar, med ämnen ur bibeln och historien. 1875 blef han professor vid konstakademien i London. Han dog 1896.

2. Thomas A., engelsk blindfilantrop, f. 1824, d. 1890, var praktiserande läkare i London, men måste snart till följd af en svår ögonsjukdom uppgifva denna verksamhet samt egnade sig därefter åt de blinde. Med hans framträdande ingick en ny era för Englands blindundervisning. Utgående från den åsikten att den blinde själf och särskildt den bildade blinde bättre än de seende förmår bedöma hur de blindes undervisning bör vara beskaffad, stiftade han 1868 "The british and foreign association for promoting the welfare of the blind", hvars styrelse skall bestå af blinda. Den förkastade fullständigt det latinska alfabetet och antog den braillelska punktskriften, förut okänd i England, lät trycka skrifter i denna punktskrift samt uppsatte äfven en tidning "The progress". I Upper Norwood, London, stiftades genom A. 1872 "The royal normal college and academy of music for blind", som lämnar mer begåfvade blinda en bättre skolunderbyggnad samt utbildar dem till lärare i musik. A. var ock medlem af den kommitté, som 1885 tillsattes för att ordna Englands blindväsende, och deltog flitigt i de internationella blindlärarekongresserna. Efter hans död insamlades en större penningsumma till ett legat för blinda, hvilket bär hans namn.

Armled, *anat.* Se Armbågsled.

Armoasin (fr.), äldre benämning på vissa taftartade tygsorter.

Armorācia, *bot.* Se Nasturtium.

Armoriāl (nlat. *armoriāle*, af *a'rma*, vapen), vapenbok, heraldiskt verk.

Armōrica l. Aremōrica (kelt.), "vid hafvet", "kustlandet", kallades på Cæsars tid området utmed Engelska kanalen och Atlantiska hafvet, mellan Seine och Loire. Namnet inskränktes sedan till nuv. Bretagne, hvars invånare, *aremorici*, bildade ett förbund af republiker, som blott nominellt stodo under romarnas välde, 420 gjorde sig helt och hållet fria och 497 erkände Klodvigs öfverhöghet.

Armorl, ett system för telefonering och afståndssignalering utan tråd, grundadt på användningen af ett elektrokapillärt relä. Ordet är sammansatt af begynnelsestafvelserna i namnen på de båda uppfinnarna, engelsmannen J. Tarbottan Armstrong och svensken Axel Orling. A. E—m.

Armpalissadcell, *bot.* Se Blad.

Armpennor, *zool.*, de fjädrar (pennor) i en fågelvinge, hvilka sitta fästa vid armbågsbenets yttre kant. Till antal växla de betydligt: minsta antalet (6) finnes på tornsvalan och några kolibri-fåglar, största antalet (38—40) på albatrossen. F. A. S.*

Armpipa, *anat.* Se Armben.

Armpolyp l. Hydra, *zool.*, ett till färskvattenspolyperna hörande släkte, som gifvit upphof till benämningen på en stor underordning i systemet, *Hydroidea*. Det intager dock i systemet det lägsta rummet genom sin enkla byggnad. Man tänke sig en cylindrisk eller klubbformig liten säck, öppen blott i ena änden (munnen) och kring denna försedd med en krans af trådformiga utväxter (tentakler) — och man har ett hydradjur, som tämligen allmänt förekommer i våra färskvatten, där det med sin bakre, tillslutna, utdragna ända sitter fastvuxet vid någon växt eller annat fast föremål. Vid midten af 1700-talet, då vetenskapen ännu ej med säkerhet kunde afgöra, om korallerna och dylika former voro djur eller växter, gaf armpolypernas studium, i synnerhet genom schweizaren Trembley, ett viktigt uppslag i frågan. Länge förundrade man sig öfver dessa djurs förmåga (hvilken de ega just genom sin enkla byggnad) att, om de också söndras i flere delar, från hvarje del lefva upp igen till sin fullständiga form. Se vidare Coelenterater. F. A. S.*

Armring. Se Armband.

Armskenor, ett slags armarna skyddande metallbetäckning, som brukades i synnerhet af medeltidens riddare. Armskenorna voro förenade med ringkragen, som betäckte skuldrorna, och ledade, för att ej vara hinderliga för vapnens handterande. En återstod af armskenorna äro de nu brukliga epåletterna.

Armstead [ä'msted], Henry Hugh, engelsk bildhuggare, f. 1828 i London, studerade vid därvarande akademi. Med skulpturen förenade han dels teckning för träsnitt, dels arbeten i silfver och guld: Georgevasen, Tennysonvasen, flere konstrikt utförda sköldar m. m. För Albert-memorialmonumentet i London utförde han en mängd arbeten i olika material för fotställningen, såsom en följd af tonsättare och målare af italiensk, tysk, fransk och engelsk skola, samt på de framspringande hörnen stora bronsfigurer af Kemien, Astronomien, Medicinen och Talarekonsten. Dessutom har han utfört bildverk på utsidan af kolonialministeriet, figurer på springbrunnen vid King's college i Cambridge, bildstod af en biskop af Winchester i därvarande katedral m. m. C. R. N.*

Armstrong [ä'mstrån]. 1. John A., engelsk skald, f. 1709, d. 1779, läkare, skref bl. a. den på sin tid ansedda lärodikten *The art of preserving health* (1744).

2. William George A., engelsk ingenjör, f. 1810 i Newcastle, var till en början på advokatkontor, men egnade sig från 1836 åt tekniska studier och uppfinningar samt öppnade 1847 verkstäder i Elswick vid Newcastle. Redan 1840 hade han offentliggjort sin uppfinning af ång-elektricitetsmaskinen (se Hydro-elektricitetsmaskin). 1846 gjorde han sin viktiga uppfinning af den hydrauliska kranen (se Kran), och kort därefter konstruerade han en ackumulator för uppsamlande af mekaniskt arbete, hvilken i tekniskt afseende fått stor betydelse. Vid Krim-krigets utbrott 1854 började han

konstruera ett slags räfflade bakladdningskanoner (se Kanon), och för de förtjänster han därmed inlade om det engelska artilleriet blef han 1859 adlad och fick s. å. af regeringen i uppdrag att, som chef för arsenalen i Woolwich, öfvertaga ledningen af statens kanontillverkning. Denna befattning lämnade han dock redan 1863, för att egna sig uteslutande åt sin enskilda verksamhet. 1870 uppgaf A. bakladdningen, men återgick 1877 till denna konstruktionsform. A. hade till specialitet tillverkning af grofva kust- och fartygskanoner, men fick ej något större rykte som konstruktör af fältkanoner. Hans tillverkningsmetod var städse originell; bl. a. var han den ende europeiske fabrikant, som inlåtit sig på tillverkning af ståltrådskanoner. 1882 upptogs Mitchell i firman, och 1897 sammanslogs den armstrongska firman med firman I. Whitworth & Co. De i Elswick belägna kanon- och fartygsverkstäderna sysselsätta omkr. 15,000 arbetare, hvilkas familjer, sammanlagdt omkr. 70,000 personer, bebo en särskild till verken hörande stad. Skeppsbyggeriet därstädes har efter hand antagit allt större omfattning, och örlogsfartyg hafva därifrån levererats till flera stater inom och utom Europa. A. förvärfvade sig ett namn äfven som skriftställare i tekniska ämnen. Han erhöll en mängd stora utmärkelser. 1887 upphöjdes han till peer med titeln baron A. of Cragside. 1843 kallades han till medlem af "Royal society". Han blef hedersdoktor i Cambridge 1862 och i Oxford 1870 samt ledamot af svenska vetenskapsakademien 1896. Men ehuru han till Newcastle skänkte såväl parken som flera nyttiga inrättningar, lyckades han vid parlamentsvalen aldrig besegra John Morley. Han dog 27 dec. 1900 i Cragside. G. af Wdt.

3. James Tarbottan A., engelsk elektrotekniker och uppfinnare (födelseår obekant), har tillsammans med den svenske ingenjören Axel Orling uppfunnit en patenterad metod för styrande af torpeder, som drifvas med elektromotorisk kraft, samt ett system för telefonering och afståndssignalering utan tråd, det s. k. "Armorl-systemet", som grundar sig på användningen af ett elektrokapillärt relä och på jordens förmåga att leda de elektriska strömvågorna, men som ännu befinner sig för mycket på försökets stadium för att möjliggöra någon uppskattning af dess betydelse. För öfrigt har han sysslat med förbättringar i driften af elektriska järnvägar.

Armveck, *anat.*, den fåra med omgifvande vallar, som vid armens böjning bildas tvärs öfver dess framsida, öfver armleden och i dess längdriktning. I denna trakt framspringer vid armens höjning senan af *musculus biceps* (se Arm); där ligga åt sidorna två mer eller mindre tydliga, från under- till överarmen uppstigande vener (*vena basilica* och *v. cephalica*) samt en dem sammanbindande (*v. mediana*). Det är på någon af dessa, som man brukat slå åder. Se illustr. sp. 38. G. v. D.*

Armyr (fr. *armure*, besläktadt med *armatur*), benämning på vissa tygsorter, som äro fasonerade i små, upphöjda mönster.

Armödlan, *zool.* Se Amfibier, sp. 830.

Arn., i naturvetenskapliga namn förkortning för G. W. Arnott, f. 1799, d. 1868, direktör vid botaniska trädgården i Glasgow.

Arnaboldi, Alessandro, italiensk lyriker, f. 1827, till 1873 kommunalsekreterare i Milano, uppträdde först 1872 inom vitterheten med *Versi*, präglade af ädelt allvar och äfven formell gedigenhet. 1888 utgaf han *Nuovi versi*.

Arnæs (ty. *Arnis*), köping i preussiska reg.-omr. Schleswig, på norra stranden af Slien. 600 inv., som lifnära sig med fiske och skeppsfart. Vid A. öfvergingo preussarna Slien 6 febr. 1864.

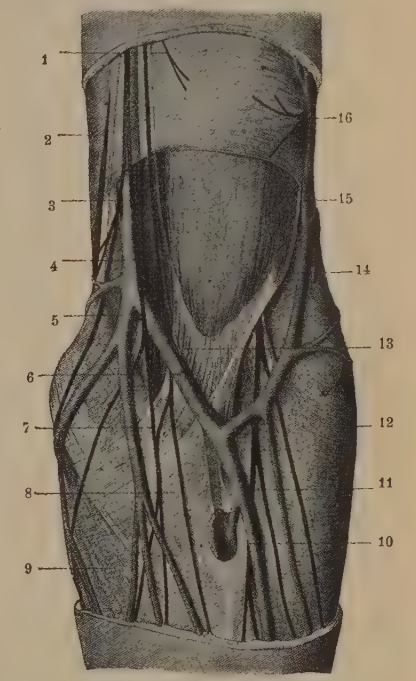

Armveck.

1. Hudnerv. 2. Nervus ulnaris. 3. Vena basilica. 4. Nervus medianus. 5. Hudnerv. 6. Vena mediana cubiti. 7. Lacertus fibrosus. 8. Musculus pronator teres. 9. Musculus flexor carpi radialis. 10. Arteria radialis. 11. Hudnerv. 12. Musculus brachioradialis. 13. Arteria brachialis. 14. Musculus biceps brachii. 15. Vena cephalica. 16. Hudnerv.

Arnald [ä'nəld], George, engelsk målare, f. 1763, d. 1841, blef medlem af Royal academy, då han 1810 utställde *Vy af London från Greenwich park* samt *Pyramus och Thisbe*. Följande år utställde han en komposition efter en "beskrifning af Pæstum" och *Vy från Westmoreland: morgon*. År 1812 utställde han bl. a. *Interiör af Howdens kyrka i Yorkshire med en begrafning vid fackelsken* och 1813 *Vildsvinet, som dödat Adonis, bringas fram för Venus*. Så fortfor han till 1820, då han reste på kontinenten och målade bl. a. en serie vyer af floden Maas, graverade i mezzotinto efter hans teckningar samt försedda med text af konstnären.

Arnamagnæanska samlingen. Se Magnusson (Arne).

Árnason [ā'dnason]. 1. Jón A., biskop i Skálholt på Island 1722—43, känd för sin mång-

sidiga lärdom, sin stränga uppsikt öfver prästerskapet och sina omsorger om barnaundervisningen i hemmen. Hans viktigaste arbeten äro en isländsk katekes (Köpenhamn 1722), en latinsk-isländsk ordbok, *Nucleus latinitatis* (ibid. 1728), *Calendarium gregorianum* (Hólar 1707) och *Dactylismus ecclesiasticus* (Köpenhamn 1739), de två sista på isländska.

2. Jón A., isländsk rättshistoriker, f. 1727, d. 1777, syssloman i Snæfellsnes' syssla på Island, en förmögen och lärd man. Hans afhandling *Historisk inledning til den gamle og ny islandske rettergang* utkom i Köpenhamn 1762, med tillägg af Jón Eiriksson.

3. Jón A., isländsk sagosamlare, f. 1819, d. 1888, var inspektör vid latinskolan och bibliotekarie vid landsbiblioteket i Reykjavík. Han utgaf två band *Íslenzkar þjóðsögar og æfintýri* (Leipz. 1862—64), som äro en heder både för honom själf och hans land samt omfatta folksagor af alla upptänkliga slag. A. har ej bearbetat sagorna i stilistiskt afseende, utan återger dem ord för ord så som han hört dem af berättarna. För folkloristiken äro de af oskattbart värde. R. N—g.

Arnaud [arnå]. 1. François Thomas Marie de Baculard d'A., fransk författare, f. 1718, d. 1805, skattade åt en känslofull och dyster riktning i sina romaner (bl. a. i serien *Les épreuves du sentiment*, 12 bd, 1772—81) och några skådespel. A. vistades en tid hos Fredrik II i Preussen. — 2. J. L. de Saint-A. Se Saint-Arnaud.

Arnauld [arnå], en fransk från Auvergne härstammande familj, af hvars medlemmar flera intaga framstående rum i Frankrikes historia. — 1. Antoine A. d. ä., kallad "l'avocat", f. 1560, d. 1619, var Frankrikes störste sakförare på sin tid, ifrig förfäktare af Henrik IV:s sak och känd genom sitt försvar af Paris-universitetet mot jesuiterna, hvilkas förföljelser han därigenom ådrog sig. — 2. Jacqueline Marie A., mera känd under sitt klosternamn, Angélique, den föregåendes dotter, abbedissa i Port Royal, f. 1591, d. 1661, var from, kraftfull och välgörande. Under hennes styrelse blef Port Royal reformeradt i strängt asketisk riktning samt medelpunkt för den jansenistiska rörelsen och en liflig teologisk och vetenskaplig skriftställarverksamhet. — 3. Antoine A. d. y., den föregåendes broder, f. 1612, d. 1694. Han var en af de franske jansenisternas främste ledare i deras kamp mot jesuiterna, prästerskapet och regeringen samt tillika en af de verksammaste främjarna af den andliga rörelse, som utgick från cistercienserklostret Port Royal. Genom jesuiternas bedrifvande utstött från Sorbonne, där han var lärare, måste A. fly till Nederländerna, där han fortsatte sin litterära verksamhet, som hufvudsakligen var af polemisk art. Hans arbete *Logique de Port Royal* (1662) utgafs senast 1865.

Arnault [arnå], Antoine Vincent, fransk skald, kallad det första kejsardömets tragiker, f. 1766, d. 1834, erhöll ämbeten af Bonaparte och var 1816—19 landsförvist af bourbonerna. Han var 1799—1816 och från 1829 medlem af Franska akademien och vardt 1833 dess sekreterare. — A:s sorgspel följde den klassiska riktningen och slogo an genom en viss kraft i karaktärsteckningen samt ett pompöst språk, men äro föga öfver medelmåttan. Bland dem märkas *Marius à Minturnes* (hans första, 1791), *Lucrèce* (1792), *Cincinnatus* (1795), *Oscar* (1796; "Oscar, Ossians son", 1801), *Les Véniliens* (1799) och *Germanicus* (1817). Högre skattas hans fabler (*Fables*, samlingar 1812, 1825, 1834), hvilka snarare äro satirer och epigram. Stor beundrare af Napoleon, skref han *Vie politique et militaire de Napoléon* (3 bd, 1822—26). A:s memoarer *Souvenirs d'un sexagénaire* (4 bd, 1833) äro af värde. Saml. arb. i 8 bd, 1824—27. — Hans son Émilien Lucien A., f. 1787, d. 1863 som f. d. prefekt, skref äfven dramer, bl. a. *Régulus* (1825) och *Gustave Adolphe* (1830).

Arnaŭ't (af turk. *arnaut*), albanes, i synnerhet en i turkisk krigstjänst anställd albanes.

Arnaut-Beligrad. Se Berat.

Arnay-le-Duc [arnä-lə-dy'kk], stad i franska depart. Côte-d'Or, vid Arroux. Omkr. 2,500 inv. Marskalk Cossé blef där 27 juni 1570 besegrad af hugenotterna under Coligny.

Arnberg, Johan Wolter, nationalekonom, bankman, f. 14 okt. 1832 i Norrköping, blef student i Uppsala 1849, filos. doktor 1854 och docent i statsvetenskap 1856. Han företog 1859—60 med stipendium en resa till Frankrike och Belgien för att studera särskildt därvarande handelsdomstolars organisation och arbetssätt. 1865 deltog han i bildandet af Upplands enskilda bank och tjänstgjorde till 1872 som dess verkställande direktör. Under riksdagarna 1867—70 var han sekreterare hos bevillningsutskottet och 1870—74 ledamot af styrelsen för Stockholms enskilda bank. 1874 valdes han af riksdagens kamrar till fullmäktig i riksbanken och utsågs inom fullmäktige till deputerad för utrikes affärerna, och dessa förtroendeuppdrag förnyades därefter årligen. A. blef 1884 ledamot af Vetenskapsakademien och Landtbruksakademien. Död 20 juni 1900 på Saltsjöbaden vid Stockholm. Resultat af hans värdefulla historiska och ekonomiska forskningar äro nedlagda i *Om upphandlingsdeputationen* (1855), *Om arbetets och bytets frihet* (1864; föreläsningar, hållna i Stockholm) och det förträffliga arbetet *Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi* (I, 1868). A. skref dessutom uppsatser i "Svensk tidskrift" och en mängd tidningsartiklar. — Elisabet Zenaide (Elise) A., född Talén 1826, d. 1891, gift med en A:s faders kusin, brukspatron Ture A., var en anlitad porträttmålarinna, företrädesvis i miniatyrfacket. J. Th. W.

Arndt 1. Arnd, Johann, en bland den evangelisk-lutherska kyrkans ypperste lärare, kallad reformationens reformator, f. 1555 i Ballenstedt i Anhalt, besökte universiteten i Helmstedt, Wittenberg, Strassburg och Basel samt ämnade först blifva läkare, men föranleddes af en svår sjukdom, för hvilken han var nära att duka under, att bestämma sig för kyrkans tjänst. Till en början fick han anställning som diakon och skollärare i sin födelsestad, men förflyttades 1583 till kyrkoherdebeställningen i Badeborn. Hans bestämda uppträdande mot hertig Johan Georgs reformerta sympatier ådrog honom emellertid landsfurstens misshag, och då han icke ville godkänna afskaffandet af exorcismen och bilder i kyrkorna, afsattes han 1590 från sitt ämbete. På denna afsättning följde dock s. å. kallelse till Quedlinburg, där A. i 9 år verkade såsom en outtröttlig församlingslärare. Han utbytte 1599 denna

plats mot predikantsbeställningen vid Martinskyrkan i Braunschweig. Föranledd af det sedliga förfallet under krigsåren och i afsikt att vända studenternas och prästernas uppmärksamhet från disputationsteologi och lärdomsskolastik till det kristliga lifvets rättfärdighet, begynte han 1606 utgifvandet af sin allbekanta bok *Om den sanna kristendomen*, som blifvit öfversatt och otaliga gånger upplagd på nästan alla europeiska språk (i nyare tider äfven på tamuliska) och

som näst bibeln och jämte Thomas a Kempis' ”Om Kristi efterföljelse” är den mest spridda uppbyggelsebok i världen. Den efterföljdes snart af flere andra, såsom hans *Paradis lustgård*, hans *Andliga skattkammare*, *Förklaring öfver Psaltaren* m. fl. Upptäckten att A:s ”Sanna kristendom” starkt influerats af W. Weigels ”Betbüchlein” och att A. hämtat hela kapitel ur den tyska förreformatoriska mystiken uppkallade mot honom en storm af ovillig kritik, och den omständigheten, att den genuint lutherska rättfärdiggörelseläran tillbakasattes för den mystiska föreningen med Gud, förvärfvade den ”sanna kristendomen” beskyllningar för all slags villolära. Likväl gick hans verk segrande genom den protestantiska världen och har varit en äfven inom katolska länder uppmärksammad andaktsbok, hvars värde för en praktisk kristendom ännu ej är öfverträffadt. — Från Braunschweig kallades A. 1608 till pastor och konsistorii-ledamot i Eisleben, hvilken plats han dock 1611 utbytte mot generalsuperintendenturen i Celle. På denna post föranledde han och medverkade till omgestaltningen af den lüneburgska kyrkoordningen, som ännu är gällande. A. afled 11 maj 1621. En fullständig upplaga af hans skrifter utgafs af J. J. Rambach 1734 ff. Se Fr. Hashagens uppsats i G. Leonhardis ”Predigt der kirche”, XXVI, 1894. J. Hdr.

A. har under mer än 250 år varit en af det svenska folkets älsklingsförfattare. Hans ”Sanna kristendom” utkom på svenska första gången 1647, öfversatt af L. Mureus, utgafs i ny upplaga 1695 samt upplades sedan minst 30 gånger under 1700- och 1800-talen. Hans ”Paradijs lustgård” trycktes första gången 1648, utkom sedan i en mängd upplagor, senast 1898. Af hans ”Andeliga skattkammare” hafva sedan 1839 utkommit ej mindre än 20 upplagor.

Arndt, Ernst Moritz, tysk patriot och skriftställare, f. 1769 på Rügen, d. 1860 i Bonn. Hans fader, som hade varit lifegen, härstammade från Sverige och var vid sonens födelse godsinspektor. A. var någon tid lärjunge vid Stralsunds lärda skola, men lämnade denna af fruktan att blifva förvekligad och studerade på egen hand, besökte universiteten i Greifswald och Jena, tillbragte efter slutade studier halftannat år på resor i Tyskland, Österrike, Italien, Frankrike och Belgien och blef vid hemkomsten (1800) docent i historia vid Greifswalds universitet. Befordrad till adjunkt, utgaf A. 1803 *Germanien und Europa* samt *Geschichte der leibeigenschaft in Pommern und Rügen*, på grund hvaraf adeln anklagade honom hos Gustaf Adolf. Han begaf sig då till Sverige och lyckades vinna gunst hos konungen, som 1806 lät upphäfva lifegenskapen i Pommern, utnämnde A. till e. o. professor och gaf honom anställning i regeringskansliet i Stralsund. A. utgaf nu sin berömda *Reise nach Schweden* (”Resa genom Sverige”, 1804—06) samt 1:a delen af sitt hufvudverk, *Geist der zeit*, i hvilket han bittert angrep den franska revolutionen och Napoleon, hvarför han 1806 nödgades fly till Sverige. Här tillbragte han tre år, sysselsatt med en tysk öfversättning för Pommerns räkning af svenska lagen. Ehuru afsatt och förklarad i akt af Napoleon, sedan han (1809) utgifvit 2:a delen af ”Geist der zeit”, begaf sig A. efter statshvälfningen från Sverige till Berlin. Efter freden mellan Frankrike och Sverige 1810 återfick han sin plats i Greifswald, men tog inom kort afsked och begaf sig till Petersburg på inbjudning af den berömde baron Stein, hvilken önskade hans biträde. 1813 återvände de bägge till Tyskland, då den stora folkstrid utbröt, som A. sedan ett årtionde hade sökt att upptända. Han skref nu dikten *Was ist des deutschen vaterland?* och efter slaget vid Leipzig flygskriften *Der Rhein Deutschlands strom, aber nicht Deutschlands grenze* samt utgaf 3:e delen af ”Geist der zeit”, däri han yrkade ett enadt Tyskland, en fri riksdag och riksförfattning, en riksöfverdomstol, enhet i mynt o. s. v.

Sedan A. 1815—16 gjort en resa till Danmark, bosatte han sig 1817 i Bonn samt fick ändtligen 1818 (hvilket är hans *Erinnerungen aus Schweden* utkommo) börja sin verksamhet såsom professor vid därvarande universitet. Men då A. s. å. i 4:e delen af ”Geist der zeit” hade uppträdt emot dumheten och fegheten hos fienderna till frihet och framåtskridande, lät Hardenberg efter Kotzebues mord 1819 taga hans papper i beslag och förbjöd honom 1820 att utöfva sitt ämbete. Detta förlamade en lång tid hans verksamhet, men hans förhållande till Stein förblef godt, och juli-revolutionen lifvade honom åter. Han skref nu om Rhen, Nederländerna och Belgien samt om Tyskland bl. a.: ”Reaktionens tid är förbi, tyska medelståndet har blifvit en makt; jag tror ännu på Preussens stora bestämmelse för vårt fosterland”. A. utgaf 1839 *Schwedische geschichten unter Gustav III, vorzüglich aber unter Gustav IV Adolf* (i svensk öfvers. 1840) samt fick omsider 1840 åter tillträda sitt ämbete och valdes 1841 till universitetets rektor. 1848 vald till medlem af Frankfurt-parlamentet, slöt han sig till den moderata högra centern under Gagerns ledning och talade till adelns försvar. 1849 deltog A. i den deputation, som reste till Berlin och erbjöd Fredrik Vilhelm IV tyska kejsarkronan, hvarefter han och hans partivänner lämnade parlamentet.

Ännu 1854 skref han *Pro populo germanico*, varnande sitt folk bl. a. för junkrar och prelater. Hans sista skrift (1858) var egnad åt Steins minne.

Få människor hafva genomgått en lefnadsbana så lång och växlingsrik som denne man, hvilken, svensk till härkomst och länge i svensk tjänst, blef en tysk patriot och politisk siare, som oaflåtligt verkade, stred och led för Tysklands ära och storhet; som genom sina dikter och sin kraftfulla prosa var sitt folks älskling; en ovanligt kraftfull, trofast och ren karaktär, i hvilken tyskarna vörda idealet för en tysk. 1865 restes i Bonn hans bildstod. A:s förnämsta skrifter utgåfvos 1892—96 i en samlad upplaga i 6 bd. Jfr biografier öfver A. af Baur (5:e uppl. 1882) och Thiele (1894). E. V. M.*

Arndt, Wilhelm, tysk historiker, f. i Kulm, Västpreussen, 1839, d. 1895, studerade historia i Göttingen under Waitz, blef 1875 docent och 1876 e. o. professor i historia vid Leipzigs universitet samt 1894 professor i historiens hjälpvetenskaper därstädes. Sedan 1862 var han medarbetare i "Monumenta Germaniæ historica" och utgaf i denna urkundssamling bl. a. Gregorius' af Tours verk. En frukt af hans paleografiska studier äro två häften mycket använda *Schriftlafeln zur erlernung der lateinischen palæographie* (1874—78; 3:e uppl. 1897—98). A. var en fin Goethekännare. För historiska forskningar besöktę han Sverige.

Arne och Arne Arnesson. Se Arnmödlingarna.

Arne [ä'n], Thomas Augustine, engelsk tonsättare, f. 1710, d. 1778, var af sin fader bestämd för advokatståndet, men genomdref efter mycket motstånd sin vilja att egna sig åt musiken. Först väckte han bifall med operan *Rosamond* (1733, text af Addison), sedan vann han ett ännu större bifall med *Comus* (1738, text af Milton). I Comus började A. utveckla en nationell stil genom att infoga engelska och skotska folkmelodier. Sedan 1745 skref A. för konserterna i Vauxhall flera små sångstycken: *Ballads*, *Dialogues*, *Duetts*, *Trios* m. m., som gjorde ofantlig lycka. A. anses hafva komponerat den bekanta hymnen *Rule, Britannia!*, hvilken sedan blef en engelsk folksång. A. L.

Arnębia Forsk., *bot.*, växtsläkte inom nat. fam. *Borraginaceæ*, står nära *Lithospermum*, från hvilket släkte det skiljes genom sin tvåklufna pistill. Till släktet räknas något mera än ett tiotal arter, vilda i Medelhafs- och Himalayaområdet. Anmärkningsvärda såsom tacksamma och ganska ofta odlade trädgårdsväxter äro ett par arter. *A. echioides* DC. är flerårig, ung. 20—30 cm. hög, med stora gula blommor, samlade i knippen till en kvastlik blomställning. Vid blomningens början har blomman 5 purpurfärgade fläckar, hvilka efter befruktningen försvinna. *A. decumbens* (*A. cornuta* Fisch. et Mey.) är ettårig, med lysande gula blommor, som fortfara att utvecklas långt ut på hösten. G. A. (G. L—m.)

Arnefjorden, en trång, mot söder mellan fjällen inskjutande fjord i Sogn (södra sidan af Sognefjorden), Norge. Rm.

d'Arne'iro, José Augusto Ferreira Veiga, vicomte, portugisisk tonsättare, f. 1838 i Macao, Kina, tillhör en förnäm portugisisk släkt och härstammar på mödernet från Sverige. Han studerade juridik vid universitetet i Coimbra och från 1859 med grundlighet musik samt började komponera. Hans förnämsta arbete är ett *Te Deum* (1871), som utförts äfven i Paris, där det fått titeln "symfonikantat". Hans opera "Ungdomselixiret" gafs i Lissabon 1876. A. anses för den mest framstående bland Portugals nyare tonsättare. A. L.

Arne'll, Lars, skriftställare, f. i Stockholm 1781, blef 1794 sergeant vid artilleriet och tog 1813 som öfverstelöjtnant i armén afsked från militärtjänsten. Senare utnämndes han till landshöfding, först i Jämtlands och sedan i Hallands län, samt blef t. f. statssekreterare vid krigsexpeditionen 1823, ord. 1824. A. ådagalade som ämbetsman stor duglighet och stod i hög gunst hos Karl XIV, men bragtes genom spel och slöseri i sådant trångmål, att han 1825 ansåg sig tvungen att i hemlighet lämna fäderneslandet. Frånvarande dömdes han som bedräglig gäldenär till två års fästning, men undergick ej detta straff. Han blef rysk undersåte 1830 samt bokhandlare och tidningsredaktör i Åbo s. å. Därefter egnade han sig mest åt litterär verksamhet och var äfven sekreterare i Åbo läns hushållningssällskap. Som författare är han mest bekant för sina förtjänstfulla öfversättningar från engelska och amerikanska skalder: Scott, Irving, Moore (Lalla Rookh, 1:a uppl. Åbo 1829—30, 2:a uppl. Upps. 1860) m. fl. A. utgaf samma år, som han rymde, skriften *Huru skola banquerouter förekommas, vingleriet och ockret utrotas?* (Stockholm 1825). Han dog i Åbo 1856.

Arne'll, Hampus Vilhelm, botanist, f. 2 aug. 1848 i Härnösand, blef 1868 student i Uppsala, promoverades 1875 till filos. doktor och förordnades s. å. till docent i botanik, men lämnade snart universitetet för lärarebanan samt blef 1880 lektor i naturalhistoria och kemi i Jönköping, 1894 i Gäfle och 1901 i Uppsala. — A:s vetenskapliga verksamhet har egnats hufvudsakligen åt utredandet af mossorna, men äfven studiet af de fenologiska fenomenen. Bland hans fenologiska arbeten må nämnas *Om vegetationens utveckling i Sverige åren 1873—75* (i Uppsala univ:s årsskr. 1878). Bland hans många särskildt åt lefvermossorna egnade arbeten märkas det af honom i förening med S. O. Lindberg utförda arbetet *Musci Asiæ borealis* (i Vet. akad:s handl., bd 23; 1888—89) och *Lebermoosstudien im nördlichen Norwegen* (i Jönköpings lärov. årsber., 1892). Därtill kommer ett större antal uppsatser i tidskrifter. A:s bryologiska arbeten fota sig till hufvudsaklig del på det material, som han insamlat under resor i flertalet svenska landskap och i nordliga Norge (Salten 1869, Ranen 1870, Tromsö amt 1891) samt nedre Jenisseidalen i Sibirien (1876). G. A. (G. L—m.)

Arnemagneanska samlingen. Se Magnusson (Arne).

Arne Magnusson, isländsk lärd. Se Magnusson (Arne).

A'rnesen, Poul, dansk filolog, f. 1776 på Island, d. 1851 i Köpenhamn, innehade efter hvartannat lärareplatser i Kristiania, Slagelse, Fredericia och (vid "Borgerdydskolen") Köpenhamn. Bland hans arbeten märkas *Grœsk-dansk ordbog* (1830) och *Ny latinsk-dansk ordbog* (1845—48).

A'rnesen, Anton Ludvig, dansk lustspelsförfattare, f. 1808, d. 1860 som kontorschef i finansministeriet. Som student insände han 1828 till teatern en vådevill, *Intrigen ved Morskabs-*

theatret. Han var Overskous medarbetare i folkkomedien *Capriciosa* (1836) och skref sedermera den glada vådevillen *Et rejseeventyr* (1837), som gjorde mycken lycka. E. Ebg.

Arneth. 1. Josef Calasanza von A., österrikisk arkeolog och konsthistoriker, f. 1791, d. 1863, blef 1811 tjänsteman och 1840 direktör vid mynt- och antik-kabinettet i Wien samt inlade utmärkta förtjänster vid ordnandet af dess samlingar. Såsom frukter af hans studier utkom en stor mängd skrifter af arkeologiskt, numismatiskt, historiskt och konsthistoriskt innehåll.

2. Alfred von A., den föregående son, österrikisk historieskrifvare, f. 1819, d. 1897, blef efter afslutade juridiska studier anställd vid österrikiska riksarkivet, för hvilket han 1868 såsom direktor fick högsta ledningen. Först genom hans åtgöranden har detta arkiv blifvit fullt tillgängligt för den historiska forskningen. A. var 1848—49 medlem af konstituerande nationalförsamlingen i Frankfurt a. M. och utsågs 1869 till ledamot för lifstid af österrikiska herrehuset. 1879 utsågs A. till president i österrikiska vetenskapsakademien och fick 1880 titeln verkligt geheimeråd. A:s första arbete var en biografi öfver fältmarskalken Guido Starhemberg (1853); därpå följde det på noggranna källstudier byggda arbetet *Prinz Eugen von Savoyen* (3 bd, Wien 1858—59). Resultaten af sina omfattande forskningar öfver Maria Teresias historia offentliggjorde A. i sin *Geschichte Maria Theresias* (10 bd, 1863—79). Dessutom har A. utgifvit stora samlingar af för forskningen synnerligen värderika bref från och till medlemmar af den österrikiska kejsarefamiljen under senare hälften af 1700-talet: brefväxlingen mellan Maria Teresia och Marie Antoinette 1770—80 (1865), mellan Marie Antoinette, Josef II och Leopold II (1866), Maria Teresia och Josef II (3 bd, 1867), Josef II och Katarina af Ryssland (1869), Josef II och Leopold af Toscana (2 bd, 1872), Maria Teresias bref till sina barn och vänner (4 bd, 1881). Tillsammans med fransmannen Geffroy har A. utgifvit *Marie Antoinette, correspondance secrète entre Marie Thérèse et le comte de Mercy-Argenteau* &c. (3 bd, 1874) och tillsammans med J. Flammermont grefve Mercy-Argenteaus hemliga brefväxling med Josef II och furst Kaunitz (2 bd, 1889—91), Sina ungdomsminnen (*Aus meinem leben*) utgaf han 1893 i 2 bd. (V. S—g.)

Arne Torlaksson (isl. *Árni þorláksson*), biskop i Skálholt 1269—97, var en nitisk och hänsynslös kämpe för kyrkans rättigheter. Samma år han blifvit vigd till biskop, offentliggjorde han ett påbud af ärkebiskopen i Trondhjem, Jón röde, enligt hvilket alla kyrkor med underlydande gods och tionde skulle lyda under biskopens förvaltning. Därigenom blef A. invecklad i en långvarig strid med Islands världslige stormän, hvilken slutade först 1297 genom en öfverenskommelse, enligt hvilken de kyrkor i Skálholts stift, hvilkas gods till hälften eller mera egdes af lekmän, skulle tillhöra dessa, hvaremot biskopen ensam skulle råda öfver öfriga kyrkor. A. dog i Norge s. å. Han hade 1275 förmått alltinget att antaga en af honom utarbetad ny kyrkolag, som dock fick gällande kraft endast i Skálholts stift och först 1354 genom ett kungligt påbud infördes äfven i Hólars stift. Hans historia, "Árna biskups saga þorlákssonar", den förnämsta källan till Islands och Norges historia 1269—90, är utgifven 1820 i Sturlunga saga II, 2 och 1858 i Biskupa sögur. R. N—g.

Arnfast, abbot i Ry kloster i Ślesvig, anses hafva förgiftat Kristofer I, då han 1259 gaf denne konung nattvarden. 1260 vigdes han till biskop i Aarhus af ärkebiskopen Jakob Erlandsson, men kom aldrig i besittning af stiftet, emedan påfven utnämnt en annan. C. R.*

Arngrim, fornnordisk sagofigur, hvars historia berättas dels i isländska källor (såsom "Hervararsagan", "Orvar-Odds saga" och "Hyndluliód"), dels hos Saxo. A. var en stor bärsärk och viking samt egare af det namnkunniga sagosvärdet Tyrfing (se d. o.). Med sin hustru Eyfura hade han tolf söner, de s. k. Arngrimssönerna, af hvilka några blefvo ännu ryktbarare än fadern. Detta gäller framför allt om den äldste, Angantyr (se d. o.), arftagare till Tyrfing och fader till den äfvenledes i sagan ryktbara sköldmön Hervor (se d. o.). Om Angantyrs rivalitet med den svenske kämpen Hjalmar den hugfulle och om alla Arngrimssönernas fall för denne och hans fosterbroder Örvar-Odd vid holmgången å Samsö se Hjalmar och Orvar-Odd. Ad. N—n.

Arngrimer. Se Afzelius 5.

Arngrim Jónsson Vidalín, isländsk lärd. Se Vídalín.

Arngrimssönerna. Se Arngrim.

Arnheim, stad. Se Arnhem.

Arnheim, Fritz Heinrich, tysk historiker, f. 29 mars 1866 i Berlin, filos. doktor i Halle 1887, har skrifvit bl. a. *Die memoiren der königin von Schweden Ulrike Luise* (1888), *Beiträge zur geschichte der nordischen frage in der 2. hälfte des 18. jahrhunderts* (i "Deutsche zeitschrift für geschichtswissenschaft", 1889 o. 1891—92), *König Erich XIV von Schweden als politiker* (i "Hist. zeitschr.", 1890), *Das zerwürfniss Gustafs III von Schweden mit seiner mutter Luise Ulrike* (i förening med H. Hüffer, 1893) och *Gustav Adolfs gemahlin Maria Eleonora von Brandenburg* (I, i "Hohenzollernjahrbuch", 1903), verkställt en af förf. reviderad bearbetning af Schybergsons "Finlands historia" (1896) samt genom öfversättningar och anmälningar spridt kännedom om svensk historisk litteratur i Tyskland. 1892 uppdrogs åt A. utgifningen af den afdelning af "Urkunden u. aktenstücke" till den "store kurfurstens" historia, som handlar om de svenskbrandenburgska förbindelserna. A. bearbetar för 6:e uppl. af "Meyers konversationslexikon" de historisk-biografisk-politiska artiklarna rör. Skandinavien, Finland och Belgien. A. blef 1896 led. af Samf. f. utg. af handskr. rör. Skandinaviens hist. J. Th. W.

Arnhem (ty. *Arnheim*), hufvudstad i nederländska prov. Geldern, på högra stranden af Rhen, i en härlig trakt. 57,000 inv. (1901). Fordom fästning af första klassen (utvidgad af Coehorn), numera raserad. God hamn. Bland byggnader märkas "Groote kerk", med en präktig gravvård öfver hertig Karl af Egmont, samt rådhuset, för sina prydnader kalladt "Duivelshuis". A. har många fabriker och drifver liflig handel med säd, boskap, tobak m. m. samt är en omtyckt tillflyktsort för holländare, som samlat förmögenhet i Indien. — A. anses vara romarnas *Arenacum*, först nämndt 996. Var länge residens för hertigarna och grefvarna af Geldern. I A. hölls friherre G. H. von Görtz fången febr.—juli 1717.

Arnhems land, benämning på nordöstra delen af Nord-Australien mellan Carpentariaviken och Arafurasjön. Nordöstligaste spetsen bildar Kap Arnhem; på norra kusten skär Arnhemsviken in. Båda bära namn efter upptäckaren, holländaren Arnhem (1623).

Arnhemsviken. Se Arnhems land.

Arnica L., *bot. farm.*, ett växtsläkte inom nat. fam. *Compositæ*. Den i Europas bergstrakter äfvensom i södra och västra Skandinavien förekommande

A. montana L., hästfibla, är en flerårig ört med vågrät rotstock, en samling blad vid stjälkens bas och ett eller två par motsatta blad å stjälken, som antingen är enkel eller delar sig i två grenar, hvardera med en stor guldgulblomstrig blomkorg. — Af denna art fås den officinella drogen *flos arnicæ*, som består af de torkade enskilda blommorna jämte en del vidhängande fruktfjun, befriade från blomholkarna. Lukten af blommorna är aromatisk och medelmåttigt stark, smaken skarpt kryddartad. Äfven roten har användts som läkemedel. — Andra gulblommiga kompositers blomkorgar kunna vara inblandade, men urskiljas antingen genom sin blekare gula färg eller genom saknaden af fruktfjun. Både roten och blommorna innehålla flyktig olja, arnicin, samt skarpt harts och garfämne. Pulvret af blommorna väcker nysning, sannolikt genom den retning, som fragmenten af det styfva fruktfjunet åstadkomma. Arnica kallades af Stahl "de fattiges kina", emedan drogen ansågs ega feberfördrifvande egenskaper. Den användes hufvudsakligen såsom ett stimulerande medel under vissa stadier och former af nervsjukdomar. Arnica-tinktur är ett af allmänheten stundom anlitadt yttre medel mot följderna af kontusioner ("panacea lapsorum", universalmedel mot stötar). Tinkturen bör dock på grund af sina retande verkningar brukas med försiktighet, så att 1 del tinktur spädes med 10 à 20 delar vatten, brännvin eller blyvatten. Outspädd har tinkturen användts till ingnidning vid neuralgier, förlamningar m. m. O. T. S.*

Arnicin. Se Arnica.

Arni Helgason, isländsk biskop. Se Helgason.

Arnim, gammal tysk adlig släkt, uppkallad efter byn A. i Altmark och med historisk visshet känd sedan 1200-talets början.

1. Johann (Hans) Georg von A., fältherre, statsman, f. 1583 på slottet Boitzenburg i Brandenburg, grundlade sitt rykte dels i svensk tjänst under Gustaf Adolfs ryska krig, dels under Polens krig emot Turkiet. Fastän protestant, gick han 1626 i kejserlig tjänst, där han tillvann sig Wallensteins synnerliga förtroende, utnämndes till fältmarskalk och fick, bland andra viktiga uppdrag, befälet öfver de trupper, som 1629 sändes till Polens understöd mot Gustaf Adolf. Då restitutions-ediktet tycktes hota protestantismens tillvaro, om ock ej endast därför, lämnade han s. å. kejsarens fanor och gick 1631 i tjänst hos en af de protestantiske kurfurstarna, Johan Georg af Sachsen. Som han insåg, att nämnda furstar ej kunde intaga en själfständig ställning emellan kejsaren och den svenske konungen, arbetade han för Sachsens anslutning till Gustaf Adolf. Fastän A. uttalade sitt ogillande af freden i Prag 1635 och efter densamma trädde ur Sachsens tjänst, blef han af svenskarna misstänkt för att vara ledaren af den tvetydiga politik, som Sachsen följde från år 1632. Oxenstierna fann sig t. o. m. föranlåten att 1637 låta häkta honom och föra honom fången till Sverige. Året därpå lyckades han emellertid fly och uppträdde sedan till sin död såsom Sveriges hätske motståndare. Utnämnd till kejserlig-sachsisk generallöjtnant, dog han 1641 i Dresden under förberedelserna till ett fälttåg emot svenskarna. Se G. Irmer, "Hans Georg von A." (1894). O. A.*

2. Ludwig Joachim (Achim) von A., tysk skald af den romantiska skolan, f. 1781, d. 1831, filos. doktor, var en ridderlig, fängslande personlighet och såsom skald utrustad med märgfull skildringsgåfva, humor, innerlighet och en ovanlig rik fantasi, som dock förlustar sig i det fantastiskt nyckfulla och formlösa. Hans förnämsta verk äro romanerna *Armuth, reichthum, schuld und busse der gräfin Dolores* (2 bd, 1810) och *Die kronenwächter* (ofullb., med ämne från 1500-talet) samt vissa noveller. Som dramatiker är A. mindre betydande. I ungdomsåren genomströfvade han Tyskland för att uppteckna folkvisor, och en epokgörande bragd i den nationella kulturens tjänst vardt arbetet "Des knaben wunderhorn", en samling tyska folkvisor, som han utgaf i förening med sin vän Klemens Brentano (3 bd, 1806—08; senaste uppl. 1891). I enlighet med det okritiska tidehvarfvets smak voro visorna tämligen moderniserade; i alla fall hade samlingen ett mäktigt inflytande på tyska vitterheten. A. var gift med Bettina Brentano (se A. 3).

3. Anna Elisabeth von A., vanligen kallad Bettina, den tyska nyromantikens "sibylla", f. 1785, var den föregående maka och syster till Klemens Brentano. En sprittande liflig och impulsiv natur, lefvande i dityrambisk känslohänryckning, fylld af tidens bästa tankar, därtill begåfvad med konstnärliga anlag samt glänsande fantasi och konversationsförmåga, omfattades hon med vänskap af flera litterära storheter. Som ungmö umgicks hon förtroligt med Goethes moder i Frankfurt, vardt 1807 införd hos honom själf i Weimar och dolde ingalunda sitt tillbedjande svärmeri för den

redan åldrige skalden, som dock försiktigt drog sig ur spelet. Det kom till öppen brytning mellan dem, och Bettina — då 26 år — gifte sig af kärlek med Arnim (1811). Först efter sin makes och Goethes död uppträdde hon som författarinna. I *Goethes briefwechsel mit einem kinde* (3 bd, 1835; 4:e uppl. 1890) har åtskilligt i breven efteråt uppvisats vara hopdiktadt af Bettina själf. På liknande vis skildrade hon sin ungdomsväninna Karoline von Günderode i en brefväxling (2 bd, 1840; ny uppl. 1890). Vidare skref hon *Dies buch gehört dem könige* (2 bd, 1843; ett försök att lösa den sociala armodsfrågan) m. fl. skrifter i en blomsterrik sierskestil. Hon dref s af ett äkta kvinnligt behof att bistå alla olyckliga och förtryckta. Bettina dog i Berlin 1859. E. F—t.

4. Heinrich Friedrich von A.-Heinrichsdorff-Werbelow, grefve, preussisk diplomat, f. 1791, d. 1859, en tid legationssekreterare i Stockholm, 1831 preussiskt sändebud i Bruxelles, 1841 i Paris, 1845—48 i Wien, febr.—maj 1849 preussisk utrikesminister, 1851—57 åter sändebud i Wien. Såsom statsman tillhörde han den metternichska skolan samt arbetade städse för allians och godt samförstånd mellan Preussen och Österrike.

5. Heinrich Alexander von A.-Suckow, friherre, preussisk statsman, f. 1798 i Berlin, d. 1861 i Düsseldorf, deltog vid 16 års ålder i befrielsekriget mot Napoleon, studerade sedan ett par år i Heidelberg och gick 1820 in på den diplomatiska banan, där han under de följande åren verkade vid flera europeiska hof. 1846—48 var han preussiskt sändebud i Paris. Vid utbrottet af revolutionen i Preussen 1848 befann sig A. i Berlin, rådde konungen till liberala reformer och en tyskt nationell politik samt ingick (21 mars) som utrikesminister i Arnim-Boitzenburgs kabinett, sedermera ledt af Camphausen. På denna plats arbetade han för Tysklands enhet under Preussens ledning, men nödgades afgå redan i juni s. å., på grund af den revolutionära stämningen inom nationalförsamlingen. Han uppträdde sedan — dels såsom folkrepresentant, dels i flygskrifter — i opposition mot det reaktionära partiet och blef därför utsatt för dess förföljelser.

6. Adolf Heinrich von A.-Boitzenburg, grefve, preussisk statsman, f. 1803 i Berlin, d. 1868 på Boitzenburg, befordrades på ämbetsmannabanan från den ena betydande platsen till den andra, tills han 1842 utnämndes till inrikesminister. Såsom sådan betraktades han som en af ledarna för det repressiva system Fredrik Vilhelm IV då följde; i verkligheten ville han dock vinna konungen för förverkligandet af preussiska regeringens 1815 gifna löfte att införa representativ författning. A. lär t. o. m. hafva utarbetat förslag till en sådan. Då han emellertid insåg, att han ej förmådde göra sin mening i detta afseende gällande, begärde och erhöll han sitt afsked, 1845. När Fredrik Vilhelm till följd af marsrevolutionen 1848 nödgades ändra sin politik, kallades A. till konseljpresident i den nya ministären, men måste i brist på medverkan från de liberales sida redan efter tio dagar (29 mars). Såsom medlem af 1849 års båda nationalförsamlingar tog han en verksam del i det då pågående författningsarbetet. 1854 upphöjd till ärftlig ledamot af herrehuset, var han där till sin död en kämpe för de konservativt konstitutionella åsikterna.

7. Harry (Heinrich) von A., grefve, tysk diplomat, f. 1824, död i Nizza 1881, egnade sig till en början åt juridiken, men beträdde 1850 den diplomatiska banan, där han snart gjorde sig känd för synnerlig duglighet, särskildt såsom sändebud i Rom under senare delen af 1860-talet och vid fredsunderhandlingarna med Frankrike 1871, efter hvilkas afslutande han utnämndes till tyskt sändebud i Paris. Snart framträdde emellertid allt skarpare en motsats emellan honom och furst Bismarck i afseende på uppfattningen dels af den politik, som Tyska riket borde följa med hänsyn till Frankrikes inre förhållanden — i fråga om hvilka A. ville understödja monarkisterna — dels af de kyrko-politiska förhållandena i Tyskland. Denna motsats skärptes ytterligare däraf, att A. ansågs hafva till mål att efterträda furst Bismarck såsom rikskansler och mer än en gång direkt hos kejsaren sökte motarbeta Bismarcks planer. Han blef till följd däraf i början af 1874 återkallad från Paris och utnämnd till tyskt sändebud i Konstantinopel, hvilken plats han emellertid ej hann tillträda, innan han i maj s. å. försattes ur tjänstgöring. Kort därefter inleddes mot honom en rättegång med anledning däraf, att han från tyska beskickningens i Paris kansli borttagit en mängd aktstycken, hvilka man fruktade att han skulle begagna till sin fördel i de kyrkopolitiska stridigheterna. Denna rättegång, som väckte ett ofantligt uppseende i hela Europa, slutade därmed, att A., befunnen skyldig till "förseelse mot allmän ordning", dömdes till 3 månaders fängelse, hvilken dom af högre instans i juni 1875 skärptes till 9 månaders fängelse. Från Schweiz, dit A. begifvit sig för att undgå fängelsestraffet, utkom i okt. 1875 en skrift, *Pro nihilo*, som tog hans handlingssätt i försvar och med stöd af hemliga officiella aktstycken häftigt angrep Bismarcks politik samt tillskref dennes förfarande mot A. personliga bevekelsegrunder. A. dömdes som skriftens författare in contumaciam till 5 års tukthus. Han uppehöll sig från 1878 i Österrike och utgaf därifrån två kyrkopolitiska broschyrer *Der nunzius kommt!* (1878) och *Quid faciamus nos?* (1879). Döden kom emellan (19 maj 1881) just som han erhållit lejd för att personligen inställa sig inför riksrätten och få sin process återupptagen. — Bismarck genomdref 1876 i samband med A:s process ett tillägg till strafflagen, hvilket stadgade fängelse eller höga böter, om någon tjänsteman vid utrikesdepartementet eller i diplomatisk anställning meddelade officiella dokument åt utomstående eller vägrade att åtlyda gifna instruktioner (de s. k. Arnimparagrafern a). (V. S—g.)

Arnis, köping i Schleswig. Se Arnæs.

Arnkilsöre, ett näs på ön Als, vid norra inloppet till Als-sund. Där stego preussarna i land, när de 29 juni 1864 gingo öfver till Als.

Arnljot Gelline, en stigman i Jämtland på Olof den heliges tid. Han var af oerhörd storlek och styrka, kom till Olof vid Stiklastad, döptes och föll

i slaget 1030. A. är hjälten i ett epos af B. Björnson, "Arnljot Gelline" (1870).

Arnmödlingarna l. Arnungarna ("Örnungarna") är namnet på den märkligaste af Norges stormannasläkter under medeltiden. Som ättens hufvudsäte betraktades Giske (se d. o.) på Söndmöre; dessutom egde dess medlemmar de stora godsen Austrat och Bjarkö. Stamfadern var, enligt gamla genealogier, Finvid "den funne", hvilken hade fått sitt binamn däraf att han blifvit funnen i ett örnbo, där han låg insvept i silke. Hans sonson skall hafva varit den Arnmod jarl, efter hvilken ätten sedan fick namnet Arnmödlingarna. Dennes son Arne, hvilken omtalas såsom förste egaren till Giske, lefde på Olof den heliges tid samt var dennes vän och länderman. Äfven Arnes söner Kalf, Finn, Torberg och Arne spelade en framstående roll i den tidens historia. Från de båda sistnämnde härstammade ättens båda hufvudgrenar, Giske- och Bjarkö-ätterna.

1. Giske-ätten. Torberg Arnesson, som var gift med en dotter till Olof den heliges mäktige fiende Erling Skjalgsson på Sole, var det oaktadt denne konung uppriktigt tillgifven, följde honom i landsflykt och deltog på hans sida i slaget vid Stiklastad, där han blef sårad. Hans dotter Tora blef 1047 gift med Harald Hårdråde och därigenom stammoder till den följande konungaätten. Af hans söner föll Eystein Orre 1066 i slaget vid Stanfordbridge. Den andre sonen, Ögmund, blef fader till Skofte, den förste norske korsfararen, hvilken under sitt korståg dog i Rom 1103. Dennes son, Pål Skoftesson, hade en mycket praktälskande hustru, Ragnhild, men spelade ingen framstående roll i det offentliga lifvet. Däremot var Påls son, Nikolaus Kufung (d. 1217), en mycket betydande person under de inbördes striderna. Han utmärkte sig för en synnerlig trofasthet mot Magnus Erlingsson, men drog sig vid dennes död, 1184, sannolikt alldeles tillbaka från det politiska lifvet. I hans ställe framträdde nu hans son Pål Flida, som var en anhängare af Skule jarl. Påls son, Peter, stod på Håkan Håkanssons sida, ehuru han också var misstänkt att hysa sympatier för hertig Skule. Giskeätten utdog 1265 med Peters son Nikolaus. Med hans dotter Margareta, som var gift med Bjarne Erlingsson, gick Giske gård öfver till den yngre Bjarkö-ätten.

2. Bjarkö-ätten. Arne Arnesson var liksom brodern Torberg en trofast anhängare till Olof den helige, oaktadt också han var gift med en dotter till Erling Skjalgsson. Då Olof återkom till Norge, slöt sig A. till honom och blef svårt sårad i slaget vid Stiklastad. Hans son Jon äktade en dotter till Tore Hund och ärfde därigenom dennes stamgods Bjarkö. Jons son var den från Magnus Barfots sista Irlandståg (1103) bekante Vidkunn Jonsson, hvilkens son Erling under de inbördes krigen tillhörde Magnus Erlingssons parti. Dennes son Vidkunn Erlingsson blef vid 18 års ålder (1183) dödad af Sverres anhängare. Med honom utdog ätten, och Bjarkö gick genom hans syster Ragnas giftermål öfver till lagmannen i Hålogaland Bjarne Mardsson. Från dem härstammade "den yngre Bjarkö-ätten", som sedermera äfven ärfde Giske.

3. Kalf Arnesson och Finn Arnesson stiftade inga särskilda grenar af ätten, men spelade däremot så mycket mer framstående roller i historien. Liksom fadern och bröderna började Kalf med att vara konung Olofs anhängare och hade också denne att tacka för att han genom gifte med änkan efter Ölve på Egge kom i besittning af dennes gård. Sedermera slöt han sig emellertid till Olofs fiender, var i slaget vid Stiklastad, där hans tre bröder kämpade på konungens sida, en af bondehärens anförare och skall själf hafva tillfogat konungen ett af de tre sår, som blefvo hans bane. Kalf blef dock snart missnöjd med det danska herradömet och förenade sig med Ejnar Tambaskälfver om att fördrifva den danske lydkonungen och sätta Olofs son Magnus på tronen. Själfva hämtade de denne från Ryssland till Norge. Men då Kalf och Ejnar båda ville vara den unge konungens ledare, uppstod ett spändt förhållande mellan dem. Magnus kunde heller aldrig förlåta den förre hans andel i faderns död, och Kalfs ställning blef till sist så ohållbar, att han fann sig föranlåten att lämna Norge och begifva sig till Orkenöarna. Först många år därefter, sedan konung Magnus aflidit och Ejnar blifvit dräpt, kom Kalf tillbaka till Norge (1050), förlitande sig på den förlikning, som brodern Finn åstadkommit mellan honom och Harald Hårdråde. Försoningen var emellertid icke uppriktig å konungens sida, och redan år 1051, under ett tåg till Danmark, blef Kalf dräpt under omständigheter, som tydligt visade, att dråpet var en följd af konungens beräkning. Detta föranledde en fullständig brytning mellan konungen och Finn Arnesson, hvilken i det längsta hållit sig till Olofs ätt. Han hade följt Olof i landsflykt, kämpat vid sina bröder Torbergs och Arnes sida vid Stiklastad och där liksom de blifvit sårad. Han var då högeligen förbittrad på Kalf, men blef sedan fullkomligt försonad med honom. Finns förhållande till konungarna Magnus och Harald var stundom icke rätt vänligt, ehuru han gjort i synnerhet den senare stora tjänster, och då brodern Kalf blifvit dräpt på Haralds anstiftan, lämnade han Norge och trädde i tjänst hos danske konungen, som gjorde honom till jarl och höfding öfver Halland. I slaget vid Nissa-ån blef Finn tillfångatagen af Harald Hårdråde, som likväl inom kort frigaf honom. Han tyckes hafva aflidit icke långt därefter. Han efterlämnade endast en dotter, Ingeborg (Jarlamoder), som först var gift med Orkenö-jarlen Torfinn och sedan med en konung i Skottland. — Kalf och Finn kunna tillika med Ejnar Tambaskälfver betraktas såsom de mest framstående representanterna för den äldre norska ländermanna-aristokratien. Se P. A. Munch, "Arnmödlingerne" (i "Annaler for nord. oldkyndighed", 1846), och Chr. Lange, "Besidderne af Giske" (i "Nord. tidskr. f. videnskab og literatur", IV). Y. N.

A'rno (lat. *Arnus*), näst Tibern mellersta Italiens förnämsta flod. Den rinner upp, 1,350 m. öfver hafvet, på Monte Falterona i Apenninerna, genomflyter den fruktbara och på fossila lämningar rika Arnodalen, vattnar städerna Florens och Pisa samt faller ut i Tyrrhenska hafvet, s. om sistnämnda ort. A. är ingenstädes segelbar. Längd 248 km.; flodområde 8,444 kvkm. Bifloder t. h.: Sieve, Greve, Ombrone; t. v.: Chiana, Pescia, Elsa, Era och Pesa.

Arnōbius den äldre, lärare i vältalighet i Sicca i Numidien omkr. 300 e. Kr. Från att vara ifrig

hedning blef han genom en drömsyn omvänd till kristendomen och författade, för att bevisa uppriktigheten af sin omvändelse, sju böcker *adversus nationes* (utg. af A. Reifferscheid i "Corpus scriptorum ecclesiast. latin." 1875), hvilket arbete är af vikt för kännedomen om den grekiska och romerska mytologien. Se E. F. Schultze, "Das übel in der welt nach der lehre des A." (1896). A. d. yngre var en semipelagiansk biskop i Gallien och lefde i midten af 400-talet. (J. Hdr.)

Arnold af Brescia [brä'ʃa], en af den medeltida hierarkiens kraftigaste och vältaligaste motståndare, föddes i början af 12:e årh. i Brescia, vistades en tid för studier i Frankrike och var då Abailards lärjunge samt blef sedan präst i sin födelsestad. Han uppträdde med skärpa mot kyrkans innehafvande af världslig makt och egendom, hvari han såg hufvudorsaken till det bland de andlige rådande fördärfvet. De andlige, menade han, borde enligt apostlarnas föredöme åtnöja sig med tionde och de troendes frivilliga gåfvor. A:s stränga askes och ljungande vältalighet förskaffade honom många anhängare, och biskopen, som knappt vågade vistas i staden, uppträdde som hans åklagare på andra laterankonsiliet (1139). A. förvisades ur Italien och måste svära att ej utan påfvens tillstånd återvända. Han begaf sig till Frankrike, deltog ifrigt vid Abailards sida i dennes teologiska strider och drabbades i likhet med honom af påfvens dom (de skulle hållas i klosterfängelse för lifstiden). A. lärde likväl ännu en tid på Genoveva-berget i Paris, skyddad genom Ludvig VII:s tvister med kurian. Genom den helige Bernhards inflytande, hvilken äfven förut häftigt bekämpat såväl honom som Abailard, blef A. omkr. 1142 förvisad, vistades en tid i Zürich och fann sedan tillflykt hos påflige legaten Guido. En tid därefter återvände A. till Italien och blef af påfven Eugenius III efter genomgångna botöfningar åter upptagen i kyrkans gemenskap. Då Eugenius, efter häftiga strider med romarna om den världsliga makten, begifvit sig till Frankrike, blef A. (1147) den nya romerska republikens ledare. Till hans lära om de andliges apostoliska fattigdom sällar sig nu hänförelsen för Rom som frihetens källa och världens härskarinna. Till hjälp för Roms frihet och gemensam kamp mot påfvedömets världsliga anspråk sökte han förgäfves vinna tyske konungen Konrad. A:s inflytande i staden, redan förut vacklande, bröts fullständigt, då Hadrianus IV år 1154 tillgrep den oerhörda åtgärden att belägga Rom med interdikt. Ett folkupplopp uppstod, senaten lofvade fördrifva A., som flydde till Toscana, där han greps och på kejsar Fredrik Barbarossas befallning utlämnades till stadsprefekten i Rom, hvilken 1155 lät hänga honom, bränna liket och kasta askan i Tibern. A:s anhängare, de s. k. arnoldisterna, som ännu en tid hade rätt mycket inflytande i öfre Italien, där de förstärkte oppositionen mot det förvärldsligade prästerskapet, fördömdes 1184 af påfven Lucius III. — A:s lefnad och personlighet ha dramatiskt behandlats af Bodmer och Niccolini. Hans bildstod restes i Brescia 1882. Jfr biografier af Giesebrecht (1873), Bonghi (1885), Breyer (i Hist. taschenbuch 1889) och Hausrath (1891) samt den sistnämndes "Die arnoldisten" (1895). V. S—g.

Arnold, Christoph, en för sina astronomiska iakttagelser berömd tysk bonde, f. 1650 i Sömmerfeld vid Leipzig, d. 1695, upprättade ett observatorium vid sitt boningshus och var den förste, som fäste uppmärksamheten på kometerna af 1683 och 1686. Mest frejdad blef A. för sina iakttagelser af planeten Mercurius' gång förbi solen 31 okt. 1690. Hans observationer offentliggjordes i "Acta eruditorum". Efter A. gaf Schröter namn åt tre s. k. "dalar" i månen.

Arnold, Gottfried, tysk kyrkohistoriker, f. 1666 i Annaberg (Sachsen), åtnjöt som informator i Dresden den ryktbare Speners vänskap och rönte afgörande intryck af dennes pietism. A. kallades 1697, såsom författare till den halft uppbyggliga, halft vetenskapliga *Die erste liebe, d. i. wahre abbildung der ersten christen nach ihrem lebendigen glauben und heiligen leben*, till professor i historia vid Giessens universitet, men tog afsked s. å., emedan han kände sig ha förfelat sin kallelse på denna post. Såsom privatman i en af sina vänners hus utarbetade han därefter sitt märkligaste arbete, *Unpartheyische kirchen- und ketzer-historie* (2 stora dubbelspaltiga foliobind, 1699—1700; flera uppl.), som är inspireradt af förtrytelse öfver kyrkans urartning och särskildt den stelnade lutherska ortodoxiens trostvång, men å andra sidan tager i försvar alla kättare, sekter och mystiker, hvilka han bedömer efter deras egna skrifter, och vill häfda, att endast hos dem kristendomens anda lefvat i sin renhet. Arbetet är grundadt på vidsträckta källstudier och utgör trots sin lidelsefulla ensidighet den första tyska historieframställning, som höjer sig öfver krönikans ståndpunkt. För den kyrkohistoriska vetenskapen vardt det epokgörande, emedan det lärde att historiskt förstå och värdera många företeelser, öfver hvilka den samtida kyrkans förkastelsedom fallit, upptog kättarnas historia i kyrkans och återfann nya sidor af Gudsrikets utvecklingshistoria under förbisedda perioder. Hans verk framkallade en sådan flod af stridsskrifter, att dessa i den nya upplagan 1740—42 fylla ett tredje foliband om 1,100 sidor. Missmodig genom den hårda kritiken kastade sig A. i armarna på sådana män som Gichtel och Dippel och utgaf under dessa mystisk-teosofiska inflytelser sin *Geheimnis der göttlichen Sofia* (1700), med spekulationer om Adam som ursprungligen "mannweib" och om Kristus som återställare af det manligt jungfruliga. Från dessa andliga irrfärder närmade han sig åter en kyrklig åskådning och ändade sitt lif 1714 som "andlig inspektor" i Perleberg i Preussen. A. författade sammanlagdt ett femtiotal arbeten, bland hvilka uppbyggelseskrifter och vackra, trosvarma psalmer (utg. af A. Knapp, 1845), som ännu sjungas. Se F. Dibelius, "Gottfried Arnold. Sein leben und seine bedeutung für kirche und theologie" (1873). J. Hdr.

Arnold, Hans Jakob von, norsk fältmarskalk, f. i Spydeberg i Smaalenene (året obekant), följde som subalternofficer det af Kristian V till Vilhelm III utlagda norska oplandska infanteriregementet till Irland 1689 och utmärkte sig där under de följande årens fälttåg. Sannolikt följde han regementet äfven till Flandern och tjänstgjorde där, till dess regementet efter freden i Rijswijk (1697) återsändes hem. 1736 blef A. kommenderande general i Norge och förde 1743 befälet öfver de norska trupper, som då voro samlade på Skebergmon i Smaalenene, med bestämmelse att infalla i Sverige. Det väntade kri-

get utebliv emellertid, och A. fick sålunda ej tillfälle att visa sin förmåga som härförare. Däremot inlade han utmärkta förtjänster såsom administratör och skapade de norska skidlöparekårerna, som 1747 fingo en bestämd organisation och sedan fortforo att existera till den stora arméreduktionen 1816. Vidare genomdref A. upprättandet af det norska landtvärnet, som likaledes blef fullständigt ordnadt 1747. A. blef 1749 utnämnd till fältmarskalk och dog 1758. Y. N.

Arnold [ä'nəld], Samuel, engelsk kompositör, f. 1740, d. 1802 i London som kungl. hofkomponist och organist. För sina öfver 40 operor och intermezzon vann han på sin tid mycket berömm. Ett varaktigare namn har A. förvärfvat sig genom en praktfull, ehuru något felaktig, upplaga af Händels verk, hvilken 1786 utkom i 36 band, under Georg III:s auspicier. A. ledde äfven en tid de 1784 stiftade stora musikfesterna till Händels ära. A. L.

Arnold [ä'nəld], Benedict, general först i nordamerikansk, sedan i engelsk tjänst, f. i Norwich, Connecticut, 1741, d. i London 1801, utmärkte sig genom djärfhet och stor militärisk duglighet under nordamerikanska frihetskrigets tidigare skede. Amerikanska härens seger under general Gates vid Saratoga (1777) var till väsentlig del A:s förtjänst. Svårt sårad vid detta tillfälle, nödgades han lämna krigstjänsten och blef i stället guvernör i Filadelfia. A. hade alltid i kongressen haft emot sig ett äfven mot Washington föga vänligt stämdt parti och vid ett föregående tillfälle blifvit förbigången vid en befordran. Nu anklagades han på rätt svaga grunder för utpressning, och Washington nödgades motvilligt gifva honom en skrapa. Harm häröfver jämte dåliga affärer, giftermål med en lojalt sinnad dam och misstro till den slutliga framgången af kolonisternas sak gjorde honom till förrädare. Han sökte och erhöll (aug. 1780) platsen som kommendant i West-Point, nyckeln till förbindelselinjen mellan de norra och de södra staterna samt amerikanarnas viktigaste ammunitionsplats. Genom major André (se d. o.) underhandlade han med engelske generalen Clinton om att uppgifva West-Point, men blef röjd, när André tillfångatogs, och flydde då öfver till engelska hären, där han genast utnämndes till brigadgeneral. Hans upprop till affall hade ingen verkan, och i England, dit han for 1782, blef han väl gynnad vid hofvet, men möttes eljest af allmänt förakt. Hans sista år fördystrades af penningbekymmer och samvetskval. A. var en impulsiv natur, blottad på militärisk och patriotisk hederskänsla, och hans förräderi anses af moderna amerikanska historieskrifvare ej fullt motivera den ytterliga afsky det i Amerika hopat öfver hans namn. V. S—g.

Arnold, Karl, tysk (norsk) pianist och kompositör, f. 1794 i Neukirchen i Würtemberg, väckte tidigt uppseende för sitt klaverspel, hvari han undervisades af Hoffmann och Aloys Schmitt, under det Vollweiler och J. A. André voro hans lärare i komposition. Efter flera konstresor i Tyskland och Polen slog han sig ned såsom musiklärare i Petersburg 1819. 1824 flyttade han till Berlin, där han fortsatte sin verksamhet som lärare, virtuos och komponist samt bl. a. bragte sin opera *Irene* till uppförande. Sedan han en tid varit musikdirektör i Münster, måste han på grund af sitt (näppeligen fullständigt utredda) förhållande till de politiska oroligheterna lämna sitt fädernesland. Han begaf sig då till Kristiania, där han 1849 blef direktör för filharmoniska sällskapet. Från 1858 till sin död, 1873, var han tillika organist vid Trefaldighetskyrkan i nämnda stad. Hans kompositioner utgöras, utom af nämnda opera, af en konsert, en kvartett, en sextett, flera pianosaker och sånger, en symfoni (gifven i Stockholm 1856), en fantasi för violoncell och orkester öfver melodier af prins Gustaf m. m. En stor del af hans arbeten äro ännu otryckta. — Hans son Karl, f. 1824, d. 1867, elev af Max Bohrer i violoncellspel, blef 1851 anställd vid k. hofkapellet i Stockholm och 1857 lärare i violoncell vid Musikaliska akademien därstädes. A. L.

Arnold [ä'nəld]. 1. Thomas A., präst, en af Englands mest betydande skolmän, föddes på ön Wight 1795, studerade i Oxford 1811—18, egnade sig de följande nio åren — under hvilka han äfven företog flera utländska resor — åt djupgående studier i teologi, klassiska språk och historia, på samma gång som han sysselsatte sig med att förbereda ynglingar för universitetet och därigenom lade grunden till sin följande pedagogiska verksamhet. År 1827 kallades han till rektor för Rugby school och verkade med utomordentlig framgång på denna plats till 1841, då han utnämndes till professor i historia i Oxford. Han bortrycktes af en tidig död 1842. — A. är den engelska lärdomsskolans Sokrates, betydande icke så mycket genom sina skrifter som genom sin ädla, kraftfulla och genombildade personlighet och genom den pedagogiska tradition han efterlämnade. Hans hufvudförtjänst ligger däri, att han framställde det engelska skolväsendets egendomlighet liksom i en förklarad dager och därigenom ådrog detsamma en välförtjänt uppmärksamhet. A. häfdade och förverkligade på ett lysande sätt den djupa sanning, som ligger till grund för den engelska uppfattningen af uppfostrans och skolans ändamål, nämligen att ynglingar böra framför allt fostras till män, till upplysta, kraftiga, om sig själfva och sitt lefnadsmål medvetna karaktärer. Vördande det häfdvunna och nationella, skattade han högt den anda af solidaritet och kamratskap, som sedan gammalt utbildat sig i den engelska skolan, och stäfjade med varsamhet de missbruk, som i sammanhang därmed inrotat sig. Gentleman i ordets ädlaste bemärkelse, liberal i sin uppfattning och behandling af ungdomen, tagande liflig del i de unges sorger och fröjder, t. o. m. i deras lekar, fryntlig och mild, men också allvarlig och sträng, vann han öfver sina lärjungar ett underbart inflytande, som förhöjdes och stärktes af det starka intryck han förstod att gifva de unge af den varma och lefvande kristendom, som utgjorde grundtonen i hans eget väsende. All formalism och bokstafskunskap var honom främmande, och religionen ville han framför allt se förverkligad i en förhöjd och renad känsla för sanning och rätt. För en närmare kännedom om A:s personlighet och om det engelska skolväsendets egendomliga karaktär kan hänvisas till hans lefnadstecknare Stanleys "The life and correspondence of Thomas Arnold" (2 bd, 1844, senaste uppl. 1901, på tyska af K. Heintz, 1846) äfvensom till den af en bland A:s lärjungar, Th. Hughes, författade skildringen

af lifvet i hans skola: ”Tom Browns schooldays” (1856, i svensk öfvers. 1878) samt ”Arnold of Rugby, his school life and contributions to education”, utg. af J. J. Findlay (1897). Öfver A. finnes dessutom en god biografi af Stenbeck (Vasa 1851). J. H—e.*

2. Matthew A., den föregående son, engelsk skald och kritiker, f. 24 dec. 1822, uppfostrades i Rugby af sin fader och fick vid universitetet i Oxford pris för en dikt öfver Cromwell. Han var skolinspektör 1851—86 och tillika professor i poesi vid Oxfords universitet 1857—67. Död i Liverpool 15 april 1888. Med statsanslag studerade A. under upprepade resor undervisningsväsendet på kontinenten, och i sina tryckta redogörelser inskärpte han vikten af att engelska staten toge hand om sekundärundervisningens organisering och ej längre öfverlåte denna åt det lokala eller privata initiativet. A:s lärodrama *Empedocles on Etna* (1853) och några diktsamlingar, senast *New poems* (1867; saml. 5:e uppl. 1890), ställa honom på en ganska framskjuten plats bland Viktoria-skedets engelske skalder, hvilkas diktan och traktan var skönhet. A. är en typ af findestillerad engelsk bildning. Likt Wordsworth sammansmälter han tanke och stämning i sina dikter, men är mera modernt anlagd; han eger betydande skildringsförmåga, nobless, klarhet och en viss stillsam värme, hvaremot han ej är utrustad med rytmisk instinkt eller skaldeursprunglighetens språkliga trollkraft. Som litterär kritiker (*Essays on criticism*, 2 serier, 1865—88, flera uppl.; *On translating Homer*, 1861, m. m.) utvecklade han fint behag, kräsenhet och urbanitet i stilen samt verkade högeligen väckande genom att öppna utsikter; enligt honom bör kritikern sätta i omlopp det bästa, som tänks i världen. A. lösgjorde sig efter hand från den statskyrkliga ortodoxien och blef rationalist (*Literature and dogma*, 1873, 6:e uppl. 1883; *God and the bible*, 1875; *Last essays on church and religion*, 1877; *Irish essays*, 1882, m. m.). Han kallades till hedersdoktor i Edinburgh 1869, i Oxford 1870 och i Cambridge 1883. Hans bref utgåfvos i 2 bd 1895 (ny uppl. 1901). Biogr. af Saintsbury (1899) och H. Paul (1902). E. F—t.

3. Thomas A., den föregåendes broder, engelsk pedagog, f. 1823, d. 1900, emigrerade 1847 till Nya Zeeland samt blef efter någon tids verksamhet därstädes som nybyggare och skollärare 1850 utsedd till inspektör för Tasmaniens skolväsen, en befattning, som han 1856 lämnade, samtidigt med att han öfvergick till katolicismen. Till 1865 verkade han sedan som föreläsare i litteraturhistoria vid Dublins universitet och skref därunder en mycket använd litteraturhistorisk handbok, *Manual of english literature* (1862, 7:e uppl. 1896). 1865 lämnade han den romerska kyrkan, men återvände 1876 i dess sköte samt var från 1882 till sin död professor i engelskt språk och litteratur vid University college i S:t Stephen's Green. Sitt orosfyllda lif skildrade han i *Passages of a wandering life* (1900). Hans äldsta dotter är den bekanta författarinnan mrs Humphry Ward (se d. o.). V. S—g.

4. William Delafield A., den föregåendes broder, engelsk pedagog, f. 1828, d. 1859, kom 1848 som ung officer till Indien, ställdes 1856 af sir John Lawrence i spetsen för Punjabs undervisningsväsen, som han under tre års uppslitande arbete fullständigt nyorganiserade, och afled på hemresan till England i Gibraltar.

5. Hugh Oakeley A., den föregåendes son. Se Arnold-Forster.

Arnold, Jurij von, rysk kompositör, f. 1811, d. 1898, deltog på 1830-talet med utmärkelse såsom fanjunkare i polska fälttåget, efter hvars slut han trädde i civil tjänst. Hans framstående musikaliska anlag förmådde honom att studera musik för J. L. Fuchs. De första frukterna af detta studium blefvo en opera, *Zigenerskan*, och musik till en ballad af Sjukovsky, för hvilket sistnämnda stycke han fick ett pris af filharmoniska sällskapet i Petersburg. Åren 1863—68 verkade han i Leipzig såsom musikalisk skriftställare (särskildt i ”Neue zeitschrift für musik”) och fäktade fanatiskt för den s. k. nytyska skolan (Wagner, Liszt). 1870 blef A. professor vid konservatoriet i Moskva. Hans kompositioner utgöras af operor, uvertyrer, ballader, fyrstämmiga sånger, visor m. m. Stort erkännande vunno hans offentliga föreläsningar i Petersburg och Moskva öfver musikens historia och akustik. A. L.

Arnold, Friedrich August, tysk arabist, f. 1812 i Halle, d. 1869, e. o. professor vid universitetet i nämnda stad, var sekreterare i tyska orientaliska sällskapet samt utgaf bl. a. en god kritisk textupplaga af de sju ”Moallakät” (1850) och en ”Chrestomathia arabica” med förträfflig ordbok (1853).

Arnold, Christian Friedrich, tysk arkitekt, f. 1823 i Drebach, Sachsen, d. 1890 i Dresden, studerade under Sempers ledning och var 1861—85 professor vid akademien i Dresden. Utom flera landskyrkor i Sachsen byggde han Villa Souchay vid Elbe (1858—60), Kreuzschule och ett gymnasium i Dresden samt ombyggde 1865—69 Sofiakyrkan i samma stad i gotisk stil. A. utgaf ett praktverk öfver hertigliga palatset i Urbino (1856—57).

Arnold [ā'rnold]. 1. Sir Edwin A., engelsk skald och orientalist, f. 1832, erhöll filos. grad i Oxford 1854 och var därefter föreståndare för sanskritkollegiet i Puna, Indien, till 1861, då han blef redaktör vid London-tidningen ”Daily telegraph”. A. uppträdde 1853 som skald med *Poems, narrative and lyrical* och 1879 med *The light of Asia* (mer än 60 uppl. i England och 80 i Amerika; ”Asiens ljus eller den stora försakelsen”, öfvers. af V. Pfeiff, med inledning af Viktor Rydberg, 1888), ett på skönhet rikt episkt poem öfver Buddhas lif och lära. Den upphöjde religionsstiftarens utveckling framställes där troget och med djup i uppfattningen; ton och stämning äro sant österländska, bildspråket väckert och genuint, blankversen talangfullt behandlad. Ett motstycke därtill, med kristendomen som ämne, bildar lärodikten *The light of the world* (1891). A. har vidare författat poemet *The book of love* (1888), prosaskriften *Education in India, A summer in Scandinavia* (1877), *Seas and lands* (1892, från en världsomsegling), *Japonica, Adzuma* (1893), *Wandering words* (1894) m. m. samt öfversatt några indiska, persiska och grekiska diktverk. Han har rönt många hedersbevisningar af asiatiska suveräner och adlades 1888.

2. Sir Arthur A., den förres broder, engelsk skriftställare och politiker, f. 1833, var 1863—66 medlem af kommissionen för bekämpande af nöden bland

bomullsfabriksarbetarna i Lancashire och skref därom *The history of the cotton famine* (2 bd, 1864; 2:a uppl. 1865). Han gjorde sig äfven känd genom resebeskrifningarna *From the Levant* (2 bd, 1868) och *Through Persia by caravan* (1877) samt beträdde ett annat område i sina arbeten *Social politics* (1879) och *Free land* (1880). Medlem af underhuset 1880—85, genomdref A. motioner, som banade väg för Gladstones genomgripande valreform af 1884—85. Han stiftade 1885 "Free land league" och vardt president för denna förening samt var 1895—97 ordförande i Londons nybildade grefskapsråd. A. adlades 1895. Död 1902. E. F—t.

Arnold-Forster [ä'nəld-få'stə], Hugh Oakeley, engelsk politiker, f. 1855 i Punjab, son af W. D. Arnold och sonson af den store pedagogen Th. Arnold, adopterades som fader- och moderlös 1859 af sin morbroder, den liberale statsmannen W. E. Forster, och antog sedan namnet A.-F. Efter studier i Rugby och Oxford egnade han sig åt det politiska lifvet, blef 1892 parlamentsledamot, 1900 parlamentarisk sekreterare i marindepartementet och 1903, vid den balfourska ministärens ombildning, krigsminister. Bland hans skrifter märkas *A history of England* (1897), *Army letters* (1898), en vid sitt framträdande mycket uppmärksammad artikelserie om brittiska härens reformering, samt *Our great city* (1890), en historisk-topografisk beskrifning af London. V. S—g.

Arnoldi, Wilhelm, biskop i Trier, f. 1798, d. 1864, förvärfvade ryktbarhet därigenom att han 1844 utställde "Kristi osömmade kjortel" och därigenom föranledde den s. k. tysk-katolska rörelsen. A. utgaf flera predikosamlingar. Se J. Kraft, "Leben des bischofs W. Arnoldi von Trier" (1865—66). (J. Hdr.)

Arnoldson. 1. Karl Oskar A., operasångare, föddes 4 juli 1830 i Stockholm, blef student 1849, tog kameralexamen 1854 samt ingick i generaltullstyrelsen och några andra verk; men af sin böjelse drogs han snart till teatern. 1855 debuterade han på Mindre teatern i *Farinellis* roll. Sina studier fortsatte han under Stjernström och Günther och öfvergick 1858 till k. teatern, där han s. å. fick anställning efter att hafva gjort sin debut såsom *Max* i "Friskytten". I den första roll han sjöng efter detta sitt antagande, nämligen *Stradella*, öfveransträngde han sin röst så, att den troddes vara förlorad, hvarför han återtog sin tjänstgöring i tullverket. Efter ett års tid kunde han emellertid ånyo med framgång beträda tiljan. 1858 och 1865 gjorde han studieresor till Paris. Bland de lärare, som väsentligt bidragit till hans utbildning, räknade A., liksom Arlberg, tysken Wieser, som varit teatersångare, men förirrat sig till ett café chantant i Stockholm. Fruktan att i följd af en sjukdom ånyo förlora sin röst dref honom till självmord i Karlsbad 8 juli 1881. A. var begåfvad med en välklingande och omfångsrik tenorstämma, hvilken han omsorgsfullt utbildat i alla afseenden; särskildt egde han en betydande koloraturfärdighet. Han var lika omtyckt i den erotiska som i den heroiska genren. Sin egentliga individualitet utvecklade han dock i den komiska operan, för hvilken hans friska jovialitet gjorde honom synnerligen lämplig. Som hans bästa roller kunna räknas *Georges* i "Hvita frun", *Raoul* i "Hugenotterna", *Arnold* i "Vilhelm Tell", *Almaviva* i "Barberaren" samt *Fra Diavolo*, *Lohengrin* och *Postiljonen från Lonjumeau*.

2. Sigrid A., den föregåendes dotter, sångerska, f. 20 mars 1861 i Stockholm, utbildades i sångkonsten till en början genom sin fader och Fritz Arlberg och väckte uppmärksamhet på en konsert å Dalarö 1882 samt sedermera i hufvudstaden, på västkusten och i Norge. Understödd af Isidor Dannström, reste hon 1884 till Berlin och studerade halftannat år under Désirée Artôt, hvarpå hon jämte dennas man, Padilla, gjorde en konsertturné i Österrike och därunder debuterade i Prag med stor framgång såsom *Rosina* i "Barberaren" 1885. Efter ytterligare studier för Artôt uppträdde hon med lysande framgång i Moskva 1886 såsom *Rosina*, *Dinorah*, *Lakmé*, *Traviata*, *Adalgisa* samt *Zerlina* i "Don Juan" och "Fra Diavolo". Följande år sjöng hon i London, Amsterdam och Haag, konserterade i sitt hemland och debuterade i Paris som *Mignon* å Opéra comique, då inrymd i Théâtre lyrique, sedan den gamla byggnaden s. å. brunnit ner, vid hvilket tillfälle A. råkade vara närvarande bland åhörarna, men lyckades rädda sig. Under 1888 uppträdde hon i Trieste, Monte Carlo, Nizza, Rom och ånyo i London, där Adelina Patti rymde fältet för henne och där hon bl. a. utförde *Somnambula* och *Cherubin*. Engagerad af impresarion Alfred Fischhof, uppträdde hon s. å. i Baden-Baden, Hamburg, Neufchâtel och Petersburg, följande år — då hon gifte sig med Fischhof — i Moskva, Prag, Zürich m. fl. st., 1890 i Holland, Wiesbaden och Florens, 1891 i Barcelona, Paris och Stockholm, där hon gjorde *Mignon*, *Traviata*, *Rosina* och *Lakmé*. 1892 kom hon åter till Paris, där hon sjöng *Carmen*, samt till London, Wiesbaden och Strassburg. 1893—94 gjorde hon ett triumftåg i Amerika, hvarifrån af nya roller finnas antecknade *Baucis*, *Micaela* i "Carmen" och *Nedda* i "Pajazzo". Därefter har hon varit engagerad flerstädes, mest i Ryssland, och upprepade gånger gasterat i Sverige. Sedan Kristina Nilsson har ingen svensk sångerska väckt sådant uppseende i utlandet som Sigrid A. Något egentligt geni som Jenny Lind och Kristina Nilsson är hon väl icke, ej heller är hennes röst stor eller fenomenal. Men hennes "Rosina" och "Mignon" äro typiska genom helgjutenheten i framställningen, i apparition och spel ej mindre än den klangsköna och skolade stämman. Hennes styrka och tillika begränsning är det täcka; storhet, eld och djup ligga icke för hennes skaplynne, ehuru en intelligent uppfattning och imitationsgåfva tillåta henne att vidga sitt område äfven utanför nämnda gränser. A. L.

Arnoldson, Klas Pontus, skriftställare, fredsifrare, f. 27 okt. 1844 i Göteborg, ingick som tjänsteman vid statens järnvägar och var 1871—81 stationsinspektor vid Tumba samt hängaf sig åt nyrationalistiskt skriftställeri. Hans fritänkeri i religiösa frågor och samhällsfrågor var alltifrån början buret af varm idealism, men ej i lika grad af kritiskt skarpsinne. I sin amatörfilosofiska, af boströmianism påverkade skrift *Verkligheten, en lifsåsigt* (1877) bekämpade han materialismen, och 1878—81 redigerade han tillsammans med A. F. Åkerberg "Sanningssökaren", månadsskrift för förnuftstro och praktisk kristendom. Densammas färg meddelade sig åt den af A. utgifna "Folkets bok", ordbok för nyttig kunskap (1882—85), som likväl afstannade redan med 27:e häftet. A. uppsatte 1883 och ledde till april 1885 i Stockholm den liberala dagliga tidningen "Tiden", som ställde fredsfrågan främst på sitt program och oinskränkt tog parti för norska stortingsvänstern. 1882—87 var han ledamot af riksdagens andra kammare (för Södertörns domsaga) och frambar där först tanken om ständig neutralitet för de skandinaviska rikena. A. stiftade 1883 Svenska freds- och skiljedomsföreningen samt utgaf s. å. broschyren *Neutralitetsfrågan*. För sina sträfvanden agiterade han medelst föredragsfärder i Sverige och Norge. Han redigerade 1892—94 "Nordsvenska dagbladet" i Sundsvall. Sin religiösa åskådning har A. vidare utvecklat i arbetet *Religionen i forskningens ljus* (1891—92). Hans skrift *Är världsfred möjlig?* (1890) öfversattes på flera språk. I det omfångsrika arbetet *Seklernas hopp. En bok om världsfreden* (1900; öfv. på engelska, franska, tyska och norska) sammanförde A. alla sina undersökningar i ämnet och utvecklade "planen att ställa fredssaken på en fast, historisk grund". I diktens form har han fortsatt sin fredspropaganda med en till Kristi tid förlagd berättelse, *Maria Magdalena* (2 bd, 1903).

Arno'lfo di Ca'mbio. Se Cambio.

Arnon, forntida benämning på ett i Moabs högland djupt nedskuret östligt tillflöde till Döda hafvet, bildande det egentliga Moabs nordgräns. Kallas nu Vadi Môdsjib.

Arnör Tordsson (isl. *Arnórr Þórðarson*), kallad jarlaskald, isländsk skald, son till skalden Tord Kolbeinsson, f. omkr. 1012, företog i sin ungdom åtskilliga handelsresor till Norge, England och de brittiska öarna. 1073 leide han ännu, men hans dödsår är okändt. A. var en öppen, rättrådig och fredsälskande man samt en produktiv skald med stor formtalang. Han diktade kväden både om sina fränder, jarlarna Ragnvald och Torfinn på Orken-öarna samt om konungarna Magnus den gode och Harald Hårdråde i Norge. Se Finnur Jónsson, "Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie" I. (1894). R. N—g.

Arnott [ä'nåt], Neil, engelsk läkare och fysiker, f. 1788, d. 1874, är mest känd som uppfinnare af de efter honom benämnda s. k. "arnottska ventilatorerna" och "arnottska ugnarna". Den viktigaste af hans skrifter är *Elements of physics*, hvilken på ett utmärkt sätt populärt behandlar ett vetenskapligt ämne.

Arnould [arnō], Sophie, fransk operasångerska, f. 1744, d. 1803, fick en glänsande uppfostran, blef genom prinsessan af Modena satt i tillfälle att studera och debuterade 1757 på Stora operan i Paris, hvars firade drottning hon sedan var ända till 1778. I synnerhet berömmes hon för sitt utförande af titelrollen i Glucks *Iphigénie en Aulide*, hvars första framställarinna hon var. Äfven utom scenen drog A. genom sin oemotståndliga älskvärdhet till sig en skara beundrare. Hon jämfördes med Aspasia och Ninon de l'Enclos och såg i sina salonger lärda, sådana som d'Alembert, Diderot, Helvétius och Rousseau. Sina galanta synder erkände hon öppet och slösade lika mycket med ynnestbevis som med kvickheter, för hvilka senare hon blef så ryktbar, att man samlade hennes bonmots under titel *Arnouldiana*. A. L.

Arnould-Plessy [arnō-plessī], Jeanne Sylvanie, född Plessy, fransk skådespelerska, f. 1819 i Metz, blef redan 1834 societär vid Théâtre français och glänste där genom sin skönhet och sitt oemotståndliga ingénuespel i äldre och nyare roller. 1845 öfvergaf hon plötsligt Théâtre français för att i London gifta sig med teaterförfattaren J. F. Arnould, tillhörde därefter franska teatern i Petersburg, men återvände 1855, efter sin makes död, till Paris och var pensionär vid Théâtre français till 1876. Död 1897. Efter m:lle Mars har fru A.-P. varit nämnda skådebanas kanske bästa älskarinna och "grande coquette". Till hennes förnämsta uppgifter räknas kvinnliga hufvudroller i Marivaux' komedier, där hennes täckhet och fina nyansering bäst gjort sig gällande, äfvensom i Augiers senare skådespel samt i Molières "Tartuffe" och "Le misanthrope". E. F—t.

Arnsberg (Arensberg). 1. Fordom grefskap, nu regeringsområde i preussiska prov. Westfalen. Areal 7,697 kvkm. 1,815,319 inv. (1900). Bergsbruk och industri af stor betydenhet. — 2. Hufvudstad i nyssnämnda område, vid Ruhr, 45 km. s. ö. om Münster. 8,490 inv. (1900). A. hörde fordom till Hanseförbundet.

Arnstadt, största staden i furstendömet Schwarzburg-Sondershausen, vid Gera, en af Thüringens äldsta och vackraste städer, prisad för sin medeltidsarkitektur och sin högt uppdrifna trädgårdsskötsel. 14,411 inv. (1900). Betydlig industri och handel. De vid A. 1851 anlagda saltbaden besökas mycket. — Staden, som omnämnes redan år 704, öfvergick 1306 genom köp till grefvarna af Schwarzburg.

Arntzen, en i Norge tämligen utbredd familj, som härstammar från Solör, en del af Glommedalen.

1. Andreas A., politiker, f. 1777, var i flera år öfverrättsprokurator, konstituerades 1814, under vanskliga förhållanden, till polismästare i Kristiania och blef 1815 höjesterets-assessor. I stortingen 1814, 1818, 1821 och 1822 representerade han Kristiania och hade särskildt 1821 stor förtjänst om den lyckliga lösningen af den skarpt tillspetsade politiska krisen. Han blef 1836 statsråd, men dog redan 1837.

2. Karl A., den föregående son, jurist, f. 1801, d. 1877, verkade som universitetslärare, advokat, expeditionssekreterare i revisionsdepartementet och (från 1844) justitiarius i Kristiania "stiftoverrets" första afdelning, från hvilket ämbete han 1876 tog afsked. Sin mest omfattande verksamhet utvecklade han dock måhända som ledamot af en mängd kommittéer. Så var han 1837—43 ledamot af "lovkommissionen". 1848—53 tillhörde han redaktionen af den konservativa tidningen Kristiania-posten.

3. Karelius A., den föregående broder, ämbetsman, f. 1802 i Köpenhamn, d. 1875, började sin ämbetsmannabana i justitiedepartementet, där han var expeditionssekreterare, då han 1840 befordrades till stiftsamtman i Trondhjem. 1857 förflyttades han i samma egenskap till Kristiania, men tog afsked 1874 på grund af försvagad hälsa. A. var i besittning af stor administrativ förmåga och vann allmänt erkännande som en skicklig och kraftfull ämbetsman. Han var äfven en inflytelserik ledamot af flere kungliga kommittéer. Y. N.

Arnulf, biskop af Metz, f. omkr. 582, d. 641, härskade under merovingerna Klotar II och Dagobert I tillsammans med major domus Pipin af Landen, hvars dotter Begga blef gift med Arnulfs före hans inträde i det prästerliga ståndet födde son Ansegisel. Från dem härstammade den karolingiska ätten, som ibland efter sin stamfader kallas Arnulfinger. A. nedlade 627 sitt biskopsämbete och tillbragte sina sista år som eremit i Vogeserna.

Arnulf, tysk kejsare, oäkta son till den östfrankiske konungen Karlmann, f. omkr. 850, d. 899, ärfde vid faderns död (880) hertigdömet Kärnthen och blef efter sin farbroders, Karl den tjockes, afsättning (887) vald till östfrankisk konung, hvarefter han tog Regensburg till sin residensstad. Sedan Karl 888 aflidit, blef A. närmaste arfvinge till det karolingiska riket. I Tyskland härskade han med kraft och lyckades få sitt öfverherrskap erkändt af Frankrikes och de två burgundiska rikenas konungar. Han besegrade de fruktade nordmännen vid Louvain (891), men förde resultatlösa krig mot Svatopluk, furste öfver det mähriska riket, företog två krigståg till Italien, tog Rom med storm och kröntes af påfven 896 till romersk kejsare. A. dog i Regensburg och efterföljdes af sin ende äkta son, Ludvig Barnet. (L. M. B.)

Arnulfinger. Se Arnulf (biskopen).

Arnungarna. Se Arnmödlingarna.

Arnus, det latinska namnet på floden Arno.

Arnvid, den siste konungen i Söndmöre (Norge), stupade, jämte konung Andbjörn i Fjordene, vid Solskel år 868 i striden mot Harald Hårfager. Söndmöre blef därefter införlifvadt med Haralds stora välde. R. T.*

Arnvid blinde, Torvid stamme och Frövid döfve voro enligt Snorre Sturlassons med sagomotiv utsmyckade och föga trovärdiga berättelse tre bröder, Olof Skötkonungs rådgifvare, hvilka genom sin klokhet och rådighet räddade kronan åt Olofs son Anund, då folkets ovilja mot Olof brutit ut å tinget 1019 och västgötalagmannen Emund arbetade på att få tronföljden öfverflyttad på en annan ätt.

Arnvidson, Truls, kopparstickare. Se Arvidsson

Arnäs. 1. Socken i Västernorrlands län, Arnäs tingslag. 33,595 har. 6,071 inv. (1902). A. utgör ett konsistoriellt pastorat i Härnösands stift, Ångermanlands nordöstra kontrakt. — 2. Tingslag i Västernorrlands län, ingår i Själevads och Arnäs domsaga och Norra Ångermanlands öfre fögderi samt omfattar socknarna A., Gideå, Trehörningsjö och Grundsunda. 1,397 kvkm. 14,943 inv. (1902).

Arnäs, friherreskap, som 28 febr. 1653 gafs åt riksrådet Knut Posse. Friherreskapet, som omfattade 61³/₈ mtl i Attmar, Indal och Stöde socknar, Medelpad, och 69⁵/₈₆ mtl i Arnäs socken, Ångermanland, gaf i årliga och ovissa räntor samt boskaps- och skjutsfärdspenningar friherren en inkomst af omkr. 2,600 dal. smt. Såsom beläget i Norrland, tillhörde det en redan före donerandet s. k. "förbuden ort" och borde därför enligt 1655 års riksdagsbeslut omedelbarligen indragas. Karl X Gustaf tillät dock 29 juni 1655 Posse att tills vidare behålla länet och tillika att på sin löns afräkning njuta fjärdepartsräntan däraf. 4 mtl (länsmans-, postbonde- och gästgifverihemman) blefvo emellertid nu indragna. Efter Posses död (1664) erhöll sonen Gustaf Posse genom regeringens bref af 19 nov. 1664 intill konungens myndiga år befrielse från all reduktion, tills han kunde förses med vederlag, och han fick liksom fadern behålla fjärdeparten i afräkning på sin lön. Myndig, gaf Karl XI 10 dec. 1674 order om återkallelse af bl. a. gods i de förbudna norrländska länen, och A. blef därför indraget med 1675 års ränta. S. C.

Arnö. 1. (Bond-Arnö) Socken i Uppsala län, Trögds härad. 1,925 har. 272 inv. (1902). Annex till Vallby, Uppsala stift, Trögds kontrakt.

2. (Biskops-Arnö) En ö i Mälaren, hörande till Öfvergrans socken, Håbo härad, Uppsala län. Ön kom i slutet af 1200-talet i Uppsala ärkebiskops-

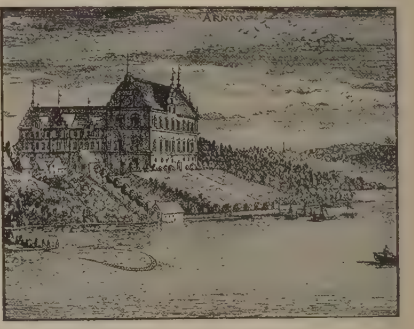

Biskops-Arnö på 1600-talet.

stols ego och bebyggdes af ärkebiskoparna med flere stenhus, bland dem äfven ett kapell. Slottet var befäst och utgjorde ärkebiskoparnas vanliga residens. Vid reformationen indrogs ön med gården till kronan, bortförlänades sedan, men reducerades åter 1684 och var en längre tid, till 1876, boställe för sekundchefen vid Lifregementets dragonkår. Sedan dess har det varit utarrenderadt af statsverket.

3. Fideikommiss i Nikolai socken, Södermanlands län, strax s. om Nyköping, vid järnvägen till Oxelösund och nära Stadsfjärden af Östersjön. Egendomen utgör 20³/₈ mtl i denna socken samt, med underlydande i Bergshammars, Runtuna och Stigtomta socknar, 23⁷/₈ mtl, omfattande 2,685 har. Taxeringsvärde 583,800 kr. (1902). Stamgården, som 1286 nämnes Arnedhe, skänktes 1453 af fru Ingeborg (Blå) till Nyköpings franciskankloster, tillhörde på 1600-talet sannolikt släkterna Sjöblad, Tott och Sparre, på 1700-talet Fleming, gjordes 1769 af änkefru Sjöblad, född Berchner, till fideikommiss för hennes dotter Juliana, gift med riksrådet F. U.

Sparre, och har sedan tillhört adliga släkten Sparre. C. M. R.

Aroa, småstad i staten Lara, republiken Venezuela, vid floden A., som omkr. 100 km. längre ned faller ut i Tristebukten vid hamnen Tucacas. I närheten viktiga koppargrufvor.

Aroeira, *bot.* Se Astronium och Schinus.

Aroidéer (*Aroideæ*), *bot.* Se Araceæ.

Arokszállás [åroksälå∫], stad i ungerska komitatet Jasz-Nagy-Kun-Szolnok, vid ån Gyöngyös. 11,000 inv. (1902), magyarer.

Arolas [-rå-], Juan, spansk skald, f. 1805 i Barcelona, d. 1849 i Valencia, dit han som yngling öfverflyttade och där han 1819 ingick i Escolapiosorden, som hade till uppgift undervisning och där han bekläddе lärarplatsen i latin 1825—42. Ånger öfver afgifvet prästlöfte samt själsstrider omtöckнade småningom hans förstånd och förorsakade hans död. A. var en framstående skald i romantisk riktning, med rik fantasi och betydande formtalang. Hans *Poesias religiosas, orientales, caballerescas y amatorios* ha upplefvat många upplagor. Ad. H—n.

Arolsen, hufvudstad i furstendömet Waldeck, vid Aar, med härliga omgifningar. 2,730 inv. (1902), mest protestanter. I slottet (byggdt 1710—20) finnas ett större bibliotek med värdefulla handskrifter samt en samling af taflor och fornsaker. — Målaren Kaulbach och bildhuggaren Rauch föddes i A.

Arom (grek. *a'roma*, vällukt), *farm.*, "Spiritus rector" Boerhaave, kallas den luktande beståndsdelen i en stor mängd växter eller i af dem beredda ämnen samt talrika andra produkter. Sådana föremål kallas aromatiska, och deras "arom" förorsakas de flesta fall genom en flyktig olja, som finnes färdigbildad i växten, från hvilken ämnet härstammar. Ibland utvecklas genom särskild behandling den välluktande beståndsdelen af andra i sig själfva icke luktande ämnen, hvilka finnas hos den lefvande växtdelen (t. ex. vaniljens arom). Ibland sker detta genom något slags jäsning (jfr tobak, viner m. m.), hvarvid ej sällan särskilda jästsvampar eller bakterier äro verksamma för framkallande af den egendomliga aromen. Man kan för öfrigt i allmänhet säga, att orsakerna till den mer eller mindre sammansatta arom, som vi finna hos växter eller andra föremål, ligga (utom i flyktiga oljor) i flyktiga eterarter, flyktiga syror eller i andra ofta ännu ej kända, flyktiga ämnen, hvilka afdunsta från det aromatiska föremålet. O. T. S. (C. G. S.)

Aromatisk (jfr Arom), välluktande.

Aromatiska föreningar, *kem.*, kallas i motsats till de alifatiska och de heterocykliska föreningarna alla organiska föreningar, hvilka derivera från kolväten med slutna ringar, särskildt bensol, därigenom att vätet i nämnda kolväten blifvit utbytt emot andra radikaler. Till aromatiska föreningar höra t. ex. bittermandelolja, bensoesyra, anilin och anilinfärger, karbolsyra o. s. v. P. T. C.*

Aromatiska vatten. Se Aqua.

Aromüner. Se Rumäner.

Aron l. Aaron (hebr. *Aharón*), Moses äldre broder. Om A. berätta alla källskrifterna i Pentateuken. Enligt de äldsta (JE) är han, "leviten", Moses hjälp inför folket, Farao och amalekiterna samt hans ställföreträdare i lägret. Under dennes frånvaro försyndar han sig genom förfärdigandet af den gyllene kalfven, uppreser sig med Mirjam mot Mose och försyndar sig jämte henne vid Meriba och får därför ej inkomma i Kanaan. Deuteronomion har ej mycket att säga om A. Men så mycket mer Prästkodex, som bl. a. meddelar, att han är den förste öfversteprästen, som gör sin rätt gällande mot Koras rote. I denna egenskap har han 4 söner: Nadab, Abihu, Eleasar och Itamar, representanterna för det legitima prästadömet (2 Mos. 28: 1 ff.; 4 Mos. 16 ff. m. fl.). E. S—e.

Arona, stad i italienska prov. Novara, vid södra änden af Lago maggiore. 4,578 inv. (1901). Där föddes den hel. Carlo Borromeo, af hvilken en staty 1697 restes på en höjd n. om staden.

Aron Hjörleifsson (isl. *Árón Hiǫrleifsson*), isländsk sagohjälte, f. 1199, d. 1255 i Norge, var en ifrig anhängare af biskop Gudmund Aresson. Han sårades svårt i slaget på Grimsö, där biskopen stupade, förklarades s. å. fredlös, företog sedan en pilgrimsfärd till Jerusalem och blef efter återkomsten hirdman hos konung Håkan Håkansson i Norge. Om honom handlar "Áróns saga Hiǫrleifssonar", som anses vara författad mellan 1270 och 1280 och är utgifven i "Biskupa sögur" (Köpenh. 1858) och i Sturlunga saga II (Oxf. 1878). R. N—g.

Aron Isak. Se Isak (Aron).

Aron-mätare (efter namnet på uppfinnaren), *elektrot.*, elektrisk konsumtionsmätare, utförd antingen som ampèretimmemätare eller som wattimme-mätare (se d. o.).

Arons, Leon, tysk fysiker, f. 1860 i Berlin, blef 1889 privatdocent vid därvarande universitet och föreslogs af filos. fakulteten till professor, men vardt i stället af undervisningsförvaltningen aflägsnad från universitetet, såsom socialdemokrat. A., som egnat ingående forskningar särskildt åt den elektriska ljusbågen, har konstruerat en elektrisk kvicksilfverlampa och en mycket använd elektricitetsmätare.

Aronsdal, stort ångfärgeri i Örgryte socken, Göteborgs och Bohus län. Arbetarpersonalen uppgick 1902 till 37 personer.

Aronsrot, *bot.* Se Arum.

Arons skägg, *Saxifraga sarmentosa* L., *bot.*, en ampelväxt. Se Saxifraga.

Aronsson, Erik. Se Vingåkersdoktorn.

Aronsstaf. I 4 Moseb. 17 förtäljes, att Mose på Herrens tillsägelse nedlade framför förbundsarken tolf stafvar, lika många som Israels stammar, med stamhöfdingarnas namn påskrifna, och att den stamhöfding, hvars staf grönskade, skulle vara den af Gud utvalde innehafvaren af prästadömet. När Mose följande dag synade stafvarna, hade Arons staf (Levi stam) genom ett underverk skjutit blad, blom och frukt. Däraf uttrycket Aronsstaf.

Aros, fornnordiskt ord, som betyder åmynning (*ár*, genitivus af *á*, å, och *ós*, mynning). Det förekommer äfven i äldre tider såsom ortnamn, bl. a. för två svenska städer under medeltiden. Vid Svartåns utflöde i Mälaren låg ett Aros, vid Fyrisåns mynning (hvilken då icke såsom nu var vid Flottsund, utan betydligt längre upp) ett annat, hvilket var hamnplats för det gamla tempelsätet Uppsala. Till undvikande af förväxling kallades det förra ofta Västra l. Väster-A., det senare Östra A. Namnet Väster-Aros förbyttes efter hand till Västerås och sedan Västerås. — Östra A. l. Öster-A blef med tiden mera betydande än Uppsala; 1273

flyttades ärkebiskopssätet dit, och det kallades därefter Uppsala. Namnet Aros eller Öster-Aros försvinner under slutet af 1200-talet, och det förra biskopssätet kallades Gamla Uppsala. — I Danmark fanns vid nuv. Mölleåns utlopp i Kattegatt (Jylland) ett tredje Aros, som efter hand förbyttes till Arus, Aars, Aahrs och Aarhus. — Staden Västerås' sigill bevarar ännu i dag minnet af det gamla namnet; det innehåller ett stort A., medeltidsbokstaf — så redan i det äldsta kända sigillet af år 1307. I senare tider har man tillagt en ros, i den tanken att namnets härledning vore a-ros. Danska staden Aarhus' äldsta sigill (från 1421) visade en å, men genom en falsk etymologi insattes sedermera (1851) ett par åror och ett hus i detsamma.

I Norge låg vid Nidälfvens utlopp i Trondhjemsfjärden Nidaros (Nid-ár-óss, Nid-á-mynning), hvilket namn efter 1400 utbyttes mot Trondhjem, som förut var kollektiv-benämningen på den kringliggande bygdens 8 fylken (bránd-heimr, äfven kallad Thrœndalög). — Ordet os, hvilket ännu nyttjas i flera af de svenska landskapsmålen, förekommer för öfrigt i åtskilliga andra ortnamn, t. ex. Oslo, Kristianias förstad (vid Loälfvens mynning), Åhus i Skåne (förut Aos, vid Helgeåns utlopp), Raus i Skåne (det skånska uttalet af Raos eller Råos, vid Rååns utlopp i Öresund), Ås i Halland (under medeltiden kalladt Aos eller Aas, vid Viskans mynning), Arås vid Gullspångsälfvens utlopp i Vänern (på 1380-talet skrifvet Aaros) m. fl. R. T.*

Arosa [aråsa], klimatisk kurort i Graubünden (Schweiz), $5^1/_2$ timmars färd från Chur, 1,840—1,860 m. ö. h. Omkr. 4,000 kurgäster årligen. A. uppsökes af mera kraftiga lungsotspatienter. Det är öppet hela året. Ln.

Arōsia, det latinska namnet på Västerås.

Arouet [aroë], Voltaires släktnamn. Se Voltaire.

Arovāker (eng. *arowakes*). Se Aruaker.

Arp., *mus.*, förkortning för arpeggio (se d. o.).

Arpād [ārpād], anförare för magyarerna vid deras invandring i Ungern. Som hans dödsår plägar uppgifvas 907. A., som i sånger firats såsom ungrarnas nationalhjälte och hvars bedrifter rikt utsmyckats af sagan, blef stamfader för det äldsta ungerska konungahuset, den arpadska ätten, som år 1000 med Stefan I vann kunglig värdighet och 1301 utslocknade på manssidan med Andreas III.

Arpeggera [-pädjēra], spela något såsom ett arpeggio.

Arpeggiato [arpädjātå]. Se Arpeggio.

Arpeggio [arpä'djå] l. Arpeggiāto (it., af *arpa*, harpa), *mus.*, ett ackords brytande på harpmanér, så att dess toner ej samtidigt anslås, utan hastigt efter hvarandra, nedifrån och uppåt. Arpeggio betecknas med en lodrät våglinje, stundom med en båge framför ackordet.

Arpent [arpä'], ett fordom brukligt franskt ytmått = 100 kvadrat-perches. — *Arpent de Paris* var = 34,$_{19}$ ar, *Arpent commun* (brukligt i de flesta provinserna) = 42,$_{21}$ ar och *Arpent d'ordonnance* l. *Arpent des eaux et forêts* (för uppmätning af statsskogar och domäner) = 51,$_{07}$ ar.

Arpi, Oskar Adalrik, sånganförare, f. 8 febr. 1824 i Börstil i Roslagen, blef student i Uppsala 1842, filos. doktor 1854, musiklärare vid Uppsala katedralskola 1855 och adjunkt vid samma läroverk 1858. Död 25 sept. 1890. En minnesvård aftäcktes på hans graf å Uppsala kyrkogård 2 okt. 1894. Sin ryktbarhet vann A. såsom anförare för Uppsala studentkårs allmänna sångförening 1852—72, under hvilken tid denna förening höll en stor mängd konserter i Uppsala, Stockholm och andra städer. Det var också förnämligast genom A:s nit och ifver, som den bekanta sångarfärden till Paris 1867 möjliggjordes, då 100 utvalda sångare bland då- och förutvarande studenter, anförda af A., icke blott togo högsta priset i den stora mellanfolkliga sångtäflan, utan äfven uppträdde under en storm af förtjusning på nämnda stads förnämsta musikaliska scen. Under A:s ledning bragtes Uppsala studentsångförening till sin högsta fulländning och åstadkoms den sammansmältning af naturfriskhet och disciplin, som skapat denna sångförenings nästan exempellösa popularitet, och som under Paristäflingen gaf en fransk kritiker anledning att säga, "att man här hade framför sig förverkligandet af ordningen inom friheten". A. L.

Arpino, stad i italienska prov. Caserta, s. om staden Sora. 11,013 inv. (1901). Klädes- och papperstillverkning. Ofvanför staden, på en bergig kulle, ligger Civitā Vecchia. — A. hette fordom *Arpinum* och tillhörde urspr. volskerna, därefter samniterna och sist romarna. Där föddes Marius och Cicero.

d'Arpino. Se Cesari.

Arpinum. Se Arpino.

Arppe. 1. Nils Ludvig A., finsk affärsman, f. 1803, d. 1861. Efter aflagd ämbetsexamen slog han sig på affärsverksamhet. Inom få år hade han bragt det därhän, att han var dels egare af, dels disponent för åtskilliga vid Saima vatten belägna sågar. Många voro de svårigheter, mot hvilka A. under sin rastlösa verksamhet hade att kämpa: de i nordöstra Finland föga utvecklade samhällsförhållandena, brist på tillmötesgående från regeringens sida m. m. Han byggde 1833 vid Puhois i Karelen för bogsering af stockflottar en ångbåt, som blef den första i Finland. Likaledes byggde han vid Utrakoski uti Pielis älf den första finska sluss. Rörelsen på Värtsilä och Möhkö järnbruk drefs till en betydande höjd. Äfven åt jordbruket och skogshandteringen egnade A. stor uppmärksamhet, hvarom hans i Kides belägna gård Koivikko bar vittnesbörd. R. C. (M. G. S.)

2. Adolf Edvard A., den förres halfbroder, finsk kemist och ämbetsman, f. 1818, utnämndes 1847 till professor i kemi vid universitetet i Hälsingfors och var 1858—69 rektor. Inom området af sin vetenskap förvärfvade sig A. ett aktadt namn genom värdefulla detaljundersökningar. 1855—67 fungerade han som Finska vetenskaps-societetens ständige sekreterare. 1870 tog han afsked från sin professur. Han var 1865—77 ordförande i öfverstyrelsen för de finska pressärendena och blef 1885 tillf. öfverintendent i industristyrelsen samt 1890 senator och chef för handels- och industriexpeditionen. Han dog i Hälsingfors 1894. M. G. S.

3. August Fredrik A., den föregående kusins sonson, finsk teaterledare och skådespelare, f. 15 juni 1854 i Villmanstrand, blef student 1874, debuterade 1876 som *Daniel Hjort* på svenska teatern i Hälsingfors, studerade och uppträdde 1877—79 i Tyskland och tillhörde 1879—87 svenska teatern i

Hälsingfors. Sedan A. ett år studerat scenisk regi i utlandet, förestod han 1888—90 ett af honom bildadt inhemskt operasällskap i Hälsingfors och 1890—94 med framgång ett svenskspråkigt skådespelarsällskap, hvarefter han på egen risk öfvertog ledningen af Svenska teatern i Hälsingfors, där han kvarstod till 1899. Under åren 1898—1903 ledde han den svenska inhemska teatern i Finland, och 1898—1901 skötte han tillika dess ekonomi. I Sverige spelade han som gäst med eget sällskap 1893—94 och 1903. Hans mest kända roll är adjunktens i "Bakom Kuopio", som han återger mycket genuint. Bland hans öfriga uppgifter må framhållas *Morten Kiil* i "En folkfiende", *Snickar Engstrand* i "Gengångare", *Hjalmar Ekdahl* i "Vildanden" samt *Tartuffe*.

Arqua Petrarca, italiensk by, s. v. om Padova, var Petrarcas hem under sista delen af hans lif. Skaldens hus och andra tillhörigheter förevisas där ännu, och hans grafvård befinner sig framför kyrkan.

Arques [ark], liten stad i Normandie, depart. Nedre Seine, s. ö. om Dieppe, bekant genom Henrik IV:s seger öfver ligisterna (21 sept. 1589).

Arrabidæa P. DC., *bot.*, växtsläkte af fam. *Bignoniaceæ*, tillhörande Syd-Amerikas flora. Mest bekant är *A. chica* Bur. (*Bignonia chica* Humb.), hvars blad innehålla ett rödt färgämne, chica l. carucru, hvarmed indianerna färga icke blott väfnader och redskap, utan äfven sin egen kropp, som därigenom blir okänslig för myggbett. G. L—m.

Arracacha, *bot.* Se Arracacia.

Arraca'cia Bancr. l. Arraca'cha, *bot. farm.*, ett växtsläkte af nat. fam. *Umbelliferæ*, besläktadt med *Conium* L., men till inre egenskaper betydligt skildt från detta giftiga släkte. De palsternackor liknande rötterna hos *A. xanthoriza* Bancr. (*Arracacha esculenta* DC.) äro rika på stärkelse och nyttjas därför i Ecuador och Columbia (där arten är inhemsk), kokta, på samma sätt som potatis. Af de välsmakande, lättsmälta och närande rötterna beredes stärkelse, som användes såsom ett slags arrowmjöl. Försöken att i södra Europa odla A. hafva hittills misslyckats. O. T. S. (G. L—m.)

Arrack. Se Arrak.

Arragonit, *petrogr.* Se Aragonit.

Arrah, hufvudstad i distriktet Shahabad, Bengalen, vid East-India-järnvägen. Omkr. 50,000 inv. Platsen är ryktbar genom en handfull engelsmäns tappra försvar af densamma mot tusentals upproriska seapoys 27 juli—3 aug. 1857.

A'rrak (Ärak, af arab. *árak*, *rak*, *raki*, svett, saft, sprit), risbrännvin eller palmsaftbrännvin, en hufvudsakligen på Java och Ceylon samt i Madras och Malabar tillverkad sprithaltig dryck med egendomlig fin lukt, företrädesvis beredd af ris med eller utan tillsats af melass och palmsaft, men äfven af den sistnämnda ensamt. Ris underkastas mältning och jäsning, och den därunder bildade alkoholen afdestilleras. Den bästa arrak, från Goa och Ceylon, erhålles genom jäsning och destillering af den sockerrika saft ("toddy"), som afsöndras inom blomhölstren af kokospalmen och palmyrapalmen. Batavia-arrak, som är beredd af ris, i regeln med tillsats af palmsaft och melass från sockerfabrikerna, skattas i Europa vanligen högst. Af det lägre folket uti Indien begagnas s. k. paria-arrak, hvilken är bemängd med hasjisj (hartset af den indiska hampan) och saft af en art spikklubba, hvarigenom en sådan arrak blir högeligen bedöfvande. — Ren, god arrak har en svag gul (stundom ingen) färg samt stark spritsmak med en egendomlig, något sötaktig och bitter bismak. Arrak förfalskas i Europa mycket ofta genom utspädning med sprit och vatten eller därigenom att renad sprit försättes med "arrak-eter" och andra ämnen. Arrak förbrukas mest i Sverige, där den nyttjas till beredning af punsch. Den hitföres dels direkt från Batavia, dels öfver Rotterdam, till ett värde af omkr. 900,000 kr. årligen. Jfr E. Sell, "Über cognak, rum und arak" (1891). O. T. S.

Arran [ä'rən]. 1. En till skotska grefskapet Bute hörande ö i Clyde-viken. Arealen 465 kvkm. 7,712 inv. (1901). A. är i n. bergigt (Goatfell 876 m.), dess kuster äro till största delen klippiga, men utgöras dock äfven här och där af bördig slättbygd. Den geologiska bildningen visar en stor mångfald, i norr granit och glimmerskiffer, i söder sandsten, genombruten af porfyr eller basalt. Hela ön är rik på vattenfall och natursköna partier. Många lämningar från druidernas tid finnas. Enligt sagan var A. Ossians sista uppehållsort. Befolkningen, som är gaelisk, idkar åkerbruk, boskapsskötsel och fiske. Hufvudort Lamlash. — 2. Nord-Arran, en grupp småöar på Irlands västra kust, hörande till grefskapet Donegal. — 3. Syd-Arran, tre småöar äfvenledes vid Irlands västkust, utanför Galway-bukten.

Arrangema'ng [-ranʃe-; fr. *arrangement*], anordning; uppgörelse. Se Arrangera.

Arrangera [-ranʃëra; fr. *arranger*], anordna, iordningställa, ombestyra; *mus.*, anordna l. bearbeta (sätta) ett tonstycke för andra instrument eller stämmor än dem, för hvilka det ursprungligen skrifvits, t. ex. klaverutdrag ur operor och oratorier, eller symfoniers och uvertyrers omsättande för piano, eller omvändt pianokompositioners sättande (instrumentering) för orkester o. s. v.

Arrangör [-ranʃör], anordnare. Se Arrangera.

Arraröba (Araroba), *bot. farm.* Se Krysarobin.

Arras [arä l. ara'ss], befäst hufvudstad i franska depart. Pas de Calais, vid den segelbara floden Scarpe. 25,552 inv. (1901). Staden är väl byggd. Katedralen, rådhuset och benediktinklostret S:t Vaast äro alla i gotisk stil. Biskopssäte, bibliotek och en botanisk trädgård. Betydlig spannmålshandel och sockerindustri. A. var på 1300- och 1400-talen hufvudorten för tillverkning af väfda tapeter, och benämningen arras-tapeter var den tiden nästan liktydig med dyrbara tapisserier i allmänhet. Ännu i dag betecknar i Italien ordet "ara'zzi" allehanda slag af väfda tapeter. A. var Damiens' och Robespierres födelseort. Ej långt därifrån ligger byn S:t Laurent et Blangy med stor maskintillverkning. — A., som af romarna kallades *Nemetacum*, var först hufvudstad i atrebaternas rike, därpå i Artois och slutligen för de burgundiske hertigarna. Det öfvergick till Frankrike 1482, men kom redan 1493 till habsburgska huset, i hvars ego det förblef till dess Ludvig XIII efter en långvarig belägring intog detsamma 1640.

Arrate'l (plur. arrateis) l. Libra ("skålpund"), fordom portugisisk och brasiliansk handelsvikt, = 2 marcos = 16 onças = 128 oitavas = $^1/_{32}$ arroba = $^1/_{128}$ quintal (centner), motsvarande 459 gr.

Arraun, *zool.* Se Emys.

Arra'zzi (rättare Ara'zzi). Se Arras.

Arre, *bot.*, provinsnamn för gråalen. Se Al.

A'rrebo, Anders Kristensen, dansk präst och skald, f. 2 jan. 1587 på Ärö (däraf namnet), blef redan 1608 slottspräst i Köpenhamn och 1618 biskop i Trondhjem, där han genom oförsiktighet ådrog sig en anklagelse för anstötligt lefverne. Han dömdes 1622 till afsättning från sitt ämbete, men blef sedermera benådad och 1626 utnämnd till pastor i Vordingborg, där han dog 12 mars 1637. A. öfversatte Davids psalmer (1623, 5:e uppl. 1675) och bearbetade den franske skalden Du Bartas' lärodikt "La première semaine" under titeln *Hexaemeron* (tr. 1661). Hans naturskildringar utmärka sig genom ganska mycken friskhet och originalitet; hans språk däremot är tämligen stelt och prosaiskt. Emellertid var han den förste bland konstpoesiens idkare i Danmark och har därför ej utan skäl blifvit kallad "den danska skaldekonstens fader". Liksom Stiernhielm, om hvilken A. i många afseenden påminner, nyttjade han jämte alexandrinen ofta hexametern (dock med rim vid cesuren och i slutet af hvarje vers). I lärdom och mångsidigt inflytande kan han dock ej jämföras med den svenske skalden. Däremot var A. en förträfflig predikant. Hans "Hexaemeron" imiterades 1685 af Spegel i dennes "Guds verk och hvila". A:s valda skrifter jämte biografi utgåfvos 1857 i 2 bd af H. F. Rördam. C. R.*

Arrefo'rer l. Errefo'rer kallades i Aten de unga flickor från 7 till 11 års ålder, hvilka valdes för att såsom gudinnan Athenes tjänarinnor vistas i hennes helgedom på Akropolis. Till deras åliggande hörde dels att biträda vid förfärdigandet af den broderade, saffranfärgade mantel (*peplos*), som vid panatenaiafesten hembars såsom helgeskänk åt gudinnan, dels att vid samma festlighet utföra vissa religiöst symboliska handlingar. A. M. A.

Arrendātor, person, som innehar ett arrende (se d. o.); förpaktare.

Arre'nde (af lat. *re'ddere*, återgifva, afkasta), dels det rättsförhållande, då en person genom kontrakt (arrendekontrakt) öfverlåter till en annan person, på vissa bestämda villkor och på viss tid, nyttjanderätten till något (jord, jakträttighet, ladugård e. d.), dels den ersättning (penningar, varor, landtmannaprodukter o. s. v.), som enligt ett sådant kontrakt bör erläggas. Förslag till svensk arrendelag är f. n. (1904) under utarbetning inom Lagberedningen. Se vidare Aftal, Arrendera och Legoaftal.

Arrendeauktion. Se Auktion.

Arrendekontrakt, den (skriftliga) öfverenskommelse, som vid ett arrendes uppgörande träffas mellan två eller flere personer; själfva den skriftliga handlingen. — Rörande statens till utarrendering bestämda egendomar och lägenheter utfärdas kontrakt å kronans vägnar af domänstyrelsen, hvarvid nyttjas tryckta formulär. Kbg.

Arrendemedel, *förv.*, en af riksstatens inkomsttitlar. En fullständig förteckning öfver samtliga för statsverkets räkning utarrenderade egendomar finnes intagen i 1900 års riksdagstryck (statsutskottets mem. n:o 43).

Arrendēra, öfvertaga eller innehafva ett arrende (se d. o.). Att öfverlämna något åt en annan på arrende kallas att bortarrendera eller utarrendera. — Utarrendering af kronoegendomar började taga fart under frihetstiden. 1720 utfärdades en förordning i ämnet. En mängd kungsgårdar utarrenderades då mot spannmål, oxar, fisk och andra natura-persedlar. Arrendatorerna af kungsgårdar i hufvudstadens grannskap ålades att leverera gödda kalfvar, kalkoner, kycklingar, ägg m. m. "till Häfförträningen in natura" samt hafre och halm till kungl. stallet. 1766 förbjödos perpetuella (ständiga) arrenden af kungsgårdar. Sedan dess har arrendet gällt vissa år: i början 15, sedan 30 och — efter 1860 — 20 år i sänder. Penningearrenden påbjödos 1871.

Utarrenderingen tillgår för närvarande på följande sätt. Först hålles besiktning å egendomen af domänintendent eller vederbörande kronobetjäning i samråd med två sakkunnige förtroendemän. Denna nämnd beräknar egendomens afkastning och föreslår arrendeafgiften, hvarefter domänstyrelsen bestämmer arrendevillkoren. Eger den förre arrendatorn optionsrätt för sig och sina arfvingar, får han öfvertaga det nya arrendet mot den fastställda afgiften. Begagnas ej optionsrätten eller finnes ej sådan, anställes arrendeauktion samtidigt i landskontoret och af kronofogden. De stadganden, som härvid tillämpas, finnas i Sv. förf. saml. n:o 59 år 1882, n:o 38 år 1887 och n:o 117 år 1892. Kbg.

A'rreskov-sö, Fyns största insjö, 370 har, n. ö. om Faaborg, med aflopp genom Odense-å.

Arre'st (fr. *arrêt*, af lat. prep. *ad* och *restāre*, stå kvar), *jur.* 1. En lindrigare art af s. k. frihetsstraff, som, i disciplinmål, af vederbörande befälhafvare och, vid ringare förbrytelser mot strafflagen för krigsmakten, af krigsdomstol ådömes. Enligt strafflagen för krigsmakten 7 okt. 1881 förekommer arreststraffet i olika grader, nämligen: arrest utan bevakning, som användes för officerare och underofficerare, verkställes i eget rum eller tält och kan skärpas genom tillagdt förbud att mottaga besök; vaktarrest, som ådömes såväl befäl som manskap och försiggår till lands under bevakning i ljust rum eller i tält samt å fartyg i läst hytt eller, om lämpligt rum ej finnes, under bevakning — för den som undergår vaktarrest är det förbjudet att emottaga besök, där det ej för särskildt fall medgifves; — slutligen förekommer sträng arrest, hvilken kan åläggas underbefäl och manskap och verkställes i mörkt enrum. — För manskap kan vaktarrest eller sträng arrest skärpas genom mistning af sängkläder. — 2. Den lokal, som användes till militärhäkte. — 3. I främmande processlagar det exekutiva förfarande, hvarigenom, till säkerhet för den, som begärt åtgärden, en person antingen underkastas inskränkningar i sin personliga frihet: personal-arrest, eller ock beröfvas den fria dispositionen öfver sin egendom: real-arrest, vare sig med afseende på hela sin förmögenhet: general-arrest, eller med afseende på någon del däraf: special-arrest. Genom personal-arrest förhindras den, mot hvilken arresten är riktad, att begifva sig från en bestämd ort; genom real-arresten hindras han att bortföra eller själf disponera öfver den med arrest belagda egendomen. Jfr Kvarstad och Sekvester. L. A.

d'Arrest [darä'], Heinrich Ludwig, astronom, f. i Berlin 1822 (1823), af en fransk emigrantfamilj, d. i Köpenhamn 1875. Såsom lärjunge till

Encke var han först anställd såsom observator vid observatoriet i Berlin, blef därefter observator och e. o. professor i Leipzig och kallades 1857 till professor vid universitetet i Köpenhamn. d'A. upptäckte flera kometer, bland hvilka en (1851) med kort omloppstid, och planeten (76) Freja. Det var hans förtjänst, att Galle lyckades bekräfta tillvaron af planeten Neptunus. I Köpenhamn, hvars observatorium uppförde under hans öfverinseende, egnade han sig hufvudsakligast åt nebulosornas undersökning, och resultatet däraf offentliggjorde han 1867 i sitt arbete *Siderum nebulosorum observationes hafnienses*. d'A. var medlem af Royal astronomical society, som belönade honom med guldmedaljen, samt af vetenskapsakademierna i Stockholm och Petersburg. O. B.*

Arre'sta amōrum (lat.), kärlekskodex. Se Cour d'amour.

Arresta'nt (jfr Arrest), person, som tagits i fängsligt förvar eller undergår arreststraff.

Arrestēra (jfr Arrest), inmana i häkte, gripa, taga i fängsligt förvar; lägga beslag på (om varor).

Arrest-process, *jur.*, kallas inom processrätten det summariska förfarande, som eger rum i mål angående personal- eller real-arrest. Jfr Arrest 3.

A'rresö, Danmarks största insjö, belägen i nordöstra Själland, stod fordom i förbindelse med Kattegatt, men afstängdes därifrån genom flygsand och är nu förbunden med Isefjord genom en kanal, hvars vatten drifver en del maskiner i Frederiksværks fabriker. Sjön är 41 kvkm., men ingenstädes djup.

Arret [arä l. arät], fr. *arrêt* (af *arrêter*, hejda), *ridk.*, halt.

Arretēra (jfr Arret), *ridk.*, stanna l. förhålla en häst; *tekn.*, försätta (en mekanism) i stillestånd l. overksamhet. Jfr Arretering.

Arretēring (Arreteringsanordning), *tekn.*, en vanligen genom en skruf i förbindelse med häfstänger verkande mekanism, som användes att fastlåsa den rörliga delen i vissa fysikaliska instrument (kompasser, galvanometrar m. m.), då de icke äro i användning, speciellt vid transport. A. E—m.

Arrētium, *geogr.* Se Arezzo.

Arret-stöt [arät-; af fr. *arrêter*, hejda], *fäktk.*, hejdstöt. Se Fäktkonst.

A'rrha (lat., trol. af hebreisk stam), en summa penningar eller ett värdeföremål, som vid afslutandet af ett aftal gifves af den ene kontrahenten till den andre såsom tecken till aftalets fullbordande och på visst sätt äfven till säkerhet för dess uppfyllande. En särskild användning har arrha i den romerska rätten såsom tecken till ingående af en trolofning (*arrha sponsalis* l. *sponsalitia*). I. L. (Rld.)

Arrhén. Se Arrhenius.

Arrhēnius, svensk släkt, hette förut Kapfelman och lär på 1500-talet ha inkommit från Bajern, där den haft adlig värdighet. Klas Kapfelman, hvilken skall ha deltagit på hertig Karls sida i slaget vid Stångebro 1598, var farfar till historiografen Claudius A., adlad Örnhiälm. Från den sistnämndes bröder härstamma de grenar, som burit namnet A. Den yngsta grenen af släkten förkortade på 1700-talet namnet till Arrhén, och några medlemmar af denna gren kallade sig sedan Arrhén von Kapfelman (se d. o.).

1. Claudius A., historiograf, adlad Örnhiälm. Se Örnhiälm.

2. Jakob A., den förres broder, psalmdiktare, f. 1642 i Linköping, kallades 1667 af Stiernhielm att tjänstgöra i det s. å. inrättade antikvitetskollegiet i Uppsala, där han fyra år förut inskrifvits som student. Han utnämndes 1677 till akademi-sekreterare och adjunkt, 1680 till akademi-räntmästare och 1687 till professor i historia. Professuren lämnade han emellertid 1716 med vederbörligt tillstånd åt sin äldste son, Lars, och tillbragte sina återstående dagar på sin nära Uppsala belägna gård, Hembringe, där han dog 1725. Såsom räntmästare inlade A. stora förtjänster om Uppsala universitet, t. ex. genom upprättande af dess räntekammare och ordnande af dess vidlyftiga penningeangelägenheter. Men det är företrädesvis såsom psalmsångare A. fortlefvat i eftervärldens hågkomst. 1689 utgaf han en samling *Psalmeprofver* (tillökad 1691). Med dessa psalmer, som till större delen äro öfversättningar från tyskan eller bearbetningar af äldre svenska, sökte A. estetiskt förädla den karolinska tidens psalmsång. Den formella korrektheten vanns dock alltför ofta genom uppoffring af reformationssångernas kärnfullhet, och flertalet af dessa välglättade, men något ytliga psalmer införlifvades aldrig med den svenska kyrkosången. Några hans psalmer, såsom "Jesus är min vän den bäste", "Jesus allt mitt goda är", utgöra däremot för sin tid höjdpunkten af en i äkta psalmton tolkad personlig gudshängifvenhet, och med detta subjektiva drag inleder A. en ny fas i den svenska hymniska lyriken. I Svedbergs psalmbok (utg. 1694) finnas af honom 31 psalmer, dels original, dels öfversättningar, och af dessa intogos 26 i 1695 års psalmbok. I 1819 års psalmbok äro bland A:s egna psalmer nummer 29, 33, 213, 246 och 269 bibehållna, och bland hans öfversättningar 52, 155, 178, 204, 205, 215, 244, 268, 464, 477 och 479.

A:s psalmer äro utgifna af P. Hanselli i "Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare", del. VII (1867), och de främsta data af hans lif finnas efter hans egen uppteckning tryckta i Loenboms "Anecdoter om namnkunniga och märkvärdiga svenska män" (III, sid. 45—96). J. Hdr.

3. Karl Axel A., den föregåendes sonsons son, kemist, f. 1757 i Stockholm, blef tidigt anställd vid artilleriet och deltog med utmärkelse i 1788 års fälttåg i Finland. 1801 befordrades han till fälttygmästare och major vid Svea artilleriregemente. 1816 erhöll han uppsikt öfver kruttillverkningen och krutproberingen i riket, hvilken befattning han till kruttillverkningens båtnad innehade till sin död, 1824. Sina kemiska kunskaper inhämtade A. på kungl. myntets laboratorium, under ledning af kemisten Hjelm. Det lätta tillträdet till bergskollegiets mineraliesamling ingaf honom håg att studera mineralogi, hvarmed han ständigt sysselsatte sig på lediga stunder. Under sina forskningar i denna vetenskap upptäckte han vid Ytterby (nära Vaxholm) ett nytt mineral, *ytterit*, sedermera kändt under namnet *gadolinit* — ett mineral, hvaruti Gadolin upptäckte ytterjorden och Mosander sedermera erbium-oxiden. A. utsågs att åtfölja Sparrman på en med allmänna medel bekostad resa till Senegal (1787—88), men han vände snart tillbaka och vistades på återresan någon tid i Paris, där han kom i beröring med den tidens ypperste kemister och vanns för den reform inom kemien, som utgick från Lavoisier och som i Scheeles och Bergmans land betraktades såsom ett aflägset och

sannolikt snart kufvadt kätteri. A. blef efter sin återkomst den nyare kemiens ifrige förfäktare. Sedan han 1816 afgått från tygmästarebefattningen, arbetade han på Berzelius' laboratorium och afhörde punktligt dennes föreläsningar, ända tills den sjukdom, som ändade hans lif, hindrade honom att lämna sitt hem. Få hafva egt större kallelse och lifligare intresse för vetenskaplig forskning än A. Han upphörde aldrig att beklaga, att han så tidigt rycktes från studierna och kastades i det praktiska lifvets göromål. Han kallades 1799 till ledamot af Krigsmannasällskapet (sedermera Krigsvetenskapsakademien) och invaldes 1817 i Vetenskapsakademien. Han dels författade, dels öfversatte flera afhandlingar om salpeter- och krutprobering, hvilka finnas införda i Vetenskapsakademiens och Krigsvetenskaps-akademiens handlingar. Han författade jämväl en mineral-analytisk afhandling, som finnes införd i "Afh. i fysik, kemi och mineralogi". P. T. C.*

Arrhēnius, porträttmålare. Se Arenius, O.

Arrhēnius, en släkt, som enligt sägen härstammar från Årena by i Målilla socken och först skref sig Arenius (Arehn). — 1. Johan Petter A., botanist, agronom, f. 27 sept. 1811 på Klöfdala i Järeda socken af Kalmar län, genomgick Eksjö skola och Linköpings gymnasium, blef student i Uppsala 1830, filos. kandidat 1839, docent i botanik 1840 och e. o. adjunkt i praktisk ekonomi 1846 samt erhöll 1850 professors titel. Under sin universitetstid sysselsatte sig A. äfven med skolundervisning samt utgaf jämte de framstående vetenskapliga arbetena *Monographia ruborum Sueciæ* (1840) och *Anteckningar öfver fornverldens flora* (i tidskr. Frey 1841) dels en skrift *Om naturalhistorien såsom undervisningsämne vid Sveriges gymnasier* (1837), dels läroböcker för skolorna, näml. *Utkast till växtrikets terminologi* (1842—43) och *Elementarkurs i botaniken* (1845; 5:e uppl. 1865). Till dessa arbeten slöt sig slutligen *Botanikens första grunder* (1859; 5:e uppl. 1882). Att A. såväl genom dessa skrifter som genom sina mykologiska studier vunnit anseende som framstående botanist, därom vittnar, att ett svampsläkte, *Arrhenia*, samt två växtarter, *Rubus Arrhenii* och *Pholiota Arrhenii*, uppkallats efter honom. Men det var på ett annat område, landthushållningens, som han vann sin förnämsta berömmelse. Redan år 1841 började han såsom arrendator af de nära Uppsala belägna gårdarna Vårdsätra och Graneberg syssla med praktiskt jordbruk, och år 1844 debuterade han som jordbruksförfattare med skriften *Om vexelbrukets grunder*, hvilken väckte stor uppmärksamhet. År 1846 blef han Uppsala läns hushållningssällskaps sekreterare och kvarstod som sådan i tio år samt tjänstgjorde under denna tid som sekreterare vid 1:a, 2:a och 7:e allmänna svenska landtbruksmötena åren 1846, 1847 och 1855. Denna del af sitt lif egnade han framför allt åt organisationen af Ultuna landtbruksinstitut, och med fullt skäl räknas han jämte hushöfdingen frih. R. v. Kræmer såsom denna läroanstalts skapare. Såsom sekreterare i den år 1841 af k. m:t för institutets organisation tillsatta kommittén och från 1846 till 1862 såsom föreståndare och lärare vid institutet genomförde han med outtröttligt arbete och trots svåra ekonomiska förhållanden läroverkets organisation och läroverksegendomens omdaning från det lägervall, hvari den under föregående utarrendering råkat, till ett för den tiden framstående skick samt egnade sig med lif och lust åt undervisningen; utan tvifvel var det hans personliga anseende, som gaf institutet den popularitet det på denna tid åtnjöt.

År 1862 valdes A. till sekreterare i Landtbruksakademien och kvarstod på denna post till 1881 samt året 1883—84 som vikarie i ledigheten efter sin efterträdares död. Åt akademien och dess förvaltningskommitté var vid denna tid ledningen af landets jordbruksadministration anförtrodd, och A:s stora förmåga gjorde sig äfven på detta område så gällande, att han under sin tjänstetid vid akademien afgjordt intog en ledareställning i allt, som rörde vårt lands landthushållning. Han afled 5 sept. 1889 i Stockholm.

Till det stora inflytande han haft på det svenska jordbrukets utveckling bidrogo i väsentlig mån den flitiga författarverksamhet han utöfvade och hans stora förmåga att som förläggare sprida sina och andras skrifter. Från år 1845 deltog han med C. F. Edelswärd i utgifvandet af den af denne påbörjade "Tidskrift för landtmanna- och kommunalekonomien", hvars utgifning han från 1847 ensam besörjde, tills han 1861 nedlade den för att följande år såsom sekreterare öfvertaga utgifningen af Landtbruksakademiens "Handlingar" och "Tidskrift". Bland hans jordbrukslitterära alster märkas främst *Handbok i svenska jordbruket* (1859—61, 6:e uppl. 1894 af J. Alströmer), som belönades med Landtbruksakademiens stora guldmedalj, samt *Landtbrukspraktika* (1855, 9:e uppl. 1901 af J. F. Hallenborg). Dessa båda handböcker voro länge de enda sammanfattade läroböckerna i jordbruk och användes vid alla landets landtbruksläroverk, den förra vid den högre, den senare vid den lägre undervisningen, liksom de äfven infördes vid landtbruksläroverken i Finland. Därjämte utgaf A. en serie af *Smärre samlade skrifter i landthushållningen* (26 nummer, hvaraf han själf författade 14), *Landtbrukskalendrar* (för åren 1873 till 1890), *Vårt jordbruk och dess framtid* (1885) och *Nordens matsvampar* (1874, 2:a uppl. 1881, bearb. efter Robinson). Dessutom förekomma uppsatser af honom i "Svenska litteraturföreningens tidskrift" 1836—39, Eos 1839, Botaniska notiser 1840—42, Frey 1842—46 och Bergelins "Tidskrift för svenska landtbruket" 1855—56. Åtskilliga af hans skrifter hafva öfversatts till främmande språk. H. J. Dft.

2. Svante August A., den föregåendes brorson, fysiker, kemist, f. 19 febr. 1859 på Viks gods, Uppsala län, blef 1876 student i Uppsala, 1878 filos. kandidat samt 1884 filos. licentiat och filos. doktor. Sistnämnda år utnämndes han till docent i fysikalisk kemi därstädes. A. studerade 1881—83 under professor Edlund i Stockholm ledningsförmågan hos lösningar af elektrolyter och leddes därunder till den åsikten, att sådana lösningar, som äro ledare för elektricitet, innehålla de lösta ämnena delvis dissocierade i elektriskt laddade radikaler

ioner); han utbildade denna åsikt till en omfattande teori, den s. k. elektrolytiska dissociationsteorien (se Dissociation), som ej endast skapade en ny, strängt vetenskaplig uppfattning af kemiska företeelser och ligger till grund för den moderna elektrokemien, utan äfven har utöfvat ett stort inflytande på andra naturvetenskaper, i synnerhet fysik och fysiologi. A. arbetade 1886—88 på Kohlrauschs, Boltzmanns, Ostwalds och van't Hoffs laboratorier samt somrarna 1902 och 1903 på Danmarks och Preussens serum-institut. Han blef 1891 lärare i fysik vid Stockholms högskola och utnämndes 1895 till professor i samma ämne därstädes. Redan i sin gradualafhandling, *Recherches sur la conductibilité galvanique des électrolytes* (i "Bih. till Vet. akad:s handl.", bd 8, 1884), antydde A. den "elektrolytiska dissociationsteorien" och drog flere viktiga slutsatser därur. Han framlade denna teori i hela dess utsträckning i *Försök att beräkna dissociationen (aktivitetskoefficienten) hos i vatten lösta kroppar* (Vet. akad:s "Öfversikt", 1887) och *Additive eigenschaften der salzlösungen* (i "Zeitschr. für physik. chemie", bd 1, s. å.) samt pröfvade och utvecklade teorien närmare bl. a. i *Innere reibung verdünnter lösungen* (1887), *Einwirkung des lichtes auf das leitungsvermögen der haloidsalze des silbers* (s. å.), *Über den gefrierpunkt verdünnter wässeriger lösungen* (1888), *Theorie der isohydrischen lösungen* (s. å.), *Gleichgewichtsverhältnisse zwischen elektrolyten* (1889—90), *Dissociationswärme der elektrolyte* (1889), *Reaktionsgeschwindigkeit bei der inversion von rohrzucker* (s. å.), *Diffusion von gelösten stoffen* (1892), *Elektrolyse von alkalisalzen* (1893), *Über die änderung der stärke schwacher säuren durch salzzusatz* (1899) och *Berechnungsweise des dissociationsgrades starker elektrolyte* (1901). Med ledning af samma teori har A. undersökt äfven gasernas ledningsförmåga, särskildt i afhandlingen *Leitung durch heisse salzdämpfe* (1891). Dissociationsteorien och den moderna fysikaliska kemien har A. framställt i sin *Lärobok i elektrokemi* (1899). En kort sammanfattning af dissociationsteorien finnes i "Rapports prés. au congrès intern. de physique" (Paris 1900). Ur sina åsikter om gasers ledning har han härledt en teori för luftelektriciteten (i "Meteor. zeitschrift" 1888), och om luftelektriciteten och de därmed besläktade fenomenen åskväder och norrsken handla jämväl fyra af honom, i förening med N. Ekholm, utarbetade afhandlingar: *Über den einfluss des mondes auf den elektrischen zustand der erde* I och II (1894—95), *Über den einfluss des mondes auf polarlichter und gewitter* (1898) och *Über die nahezu 26-tägige periode der polarlichter und gewitter* (s. å.). A. har med en högst ovanlig idérikedom förstått att tillämpa dessa metoder på dittills olösta problem icke blott inom nämnda vetenskaper, utan äfven inom astrofysiken, geofysiken, geologien, meteorologien och fysiologien. Ytterst få vetenskapsmän ha i samma grad lyckats befrukta mycket olika områden af naturvetenskapen med nya rön och idéer. Bland A:s öfriga arbeten angående kosmiska problem må nämnas: *Über den einfluss des atmosfärischen kohlensäuregehalts auf die temperatur der erdoberfläche* (1896), *Zur physik des vulkanismus* (Geol. för. förh. 1900), *Über die ursache der nordlichter* (Bih. till Vet.-akad:s handl. 1900). En framställning af hela kosmiska fysiken från den moderna fysikens och kemiens ståndpunkt har A. lämnat i sin *Lehrbuch der kosmischen physik* (Leipzig, 1902—03), där han äfven meddelat sina kosmogoniska idéer. Vidare må nämnas hans arbete *Über die einwirkung kosmischer einflüsse auf physiologische verhältnisse* (Skand. arch. f. physiol. 1898). Ett stort framsteg för serumterapien betecknar ett af A. jämte Th. Madsen publiceradt arbete, *Physical chemistry applied to toxins and antitoxins* (Köpenh. 1902, festskrift vid invigningen af danska statens serum-institut; på tyska i Zeitschr. f. phys. chem. 44, 1903), där A. visade att den fysikaliska kemiens lagar direkt kunna tillämpas på serumterapien och särskildt att växelverkan mellan toxin och antitoxin motsvarar absolut neutralisationen. Sina viktigaste resultat inom serumterapien har han sammanfattat i ett arbete med titeln *Anwendung der physikalischen chemie auf die serumtherapie* (utgifvet 1904 i en "Festschrift für L. Boltzmann"). Sommaren 1900 företog A. på offentligt uppdrag en studieresa till Tyskland, Österrike, Italien, Frankrike och Schweiz för utredning af de naturliga vattenkrafternas användning till produktion af elektrisk kraft samt densammas användning till järnvägsdrift. Öfver denna resa har A. lämnat en "Berättelse" i meddelanden från k. jordbruksdepartementet n:r 1, 1901. — A. är hedersledamot i många utländska lärda samfund, bl. a. i Deutsche Bunsen-gesellschaft (sedan 1895), Chemical society of London (1898), Royal institution (1900), Vidensskabsselskabet i Kristiania (1902), k. Danska Vidensk.-selsk. (1903), Vetenskapssoc. i Hälsingfors (s. å.) och ryska vetenskapsakademien (1904). År 1902 tillerkändes honom Davy-medaljen. 1903 blef han med. hedersdoktor vid universitetet i Heidelberg. Han blef 1899 ledamot af Vetenskapssocieteten i Uppsala, 1900 af Fysiografiska sällskapet i Lund, 1901 af Vetenskapsakademien och 1903 af Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg. Sistnämnda år rönte han äfven den storartade utmärkelsen att för sin elektrolytiska dissociationsteori få sig tilldeladt nobelpriset i kemi — den förste svensk, som erhållit något af de nobelska prisen. H. E.

Arrhén von Kapfelman, Erik Jakob (sonsons sonson till psalmdiktaren Jakob Arrhenius), tonsättare, f. 21 okt. 1790 i Västervik, blef 1809 student i Lund, tog 1810 examen till rättegångsverken, tjänstgjorde från 1812 i Göta hofrätt, från 1816 i kammarkollegium och krigskollegium samt antogs 1824 till musiklärare vid krigsakademien på Karlberg, från hvilken befattning han 1850 tog afsked. 1833 aflade han musikdirektörs-examen. Han dog (ogift) 23 maj 1851 i Stockholm. Sin musikaliska talang egnade A. företrädesvis åt den nationellt svenska sånggudinnans tjänst, i det han på ett melodiskt tonspråk öfversatte många bland våra store skalders sånger, t. ex. den allmänt sjungna kvartetten *Våren är kommen*, med ord af K. F. Dahlgren. Dessutom komponerade han, dels för solo

och dels för flere stämmor, musik till *Kärleken* af Ling, *Den siste kämpen* af Geijer, *Vårsång* af Stagnelius, *Blommorna* af Atterbom, *Fjällblommor*, *Karl XII:s fältmarsch*, *Skandinavisk folksång*; sånger och melodramer till Shaksperes *Macbeth*, körer till Lings *Agne*, *Heliga Birgitta*, *Engelbrekt* och till Lidners *Medea*; en stor symfoni med titel *Grekernas första seger vid Missolonghi*; kyrkomusik m. m. A. L.

Arrhidæus. Se Arridaios.

A'rria, den hjältemodiga makan till romaren Cæcina Pætus, som för deltagande i ett uppror mot kejsar Claudius, 42 e. Kr., dömdes till döden. När A. såg all utväg till räddning afskuren, stötte hon dolken i sitt bröst och räckte den sedan till sin make med orden: "*Pæte, non dolet*!" (Det gör icke ondt, Pætus!). Af misstag har man sedermera gifvit namnet "Arria och Pætus" åt en af antikens bästa skulpturgrupper, nu i Villa Ludovisi i Rom. Den framställer en gallisk krigare, som dödar sig och sin hustru för att undgå fångenskapen, och är ett verk af den pergameniska skolan.

Arriānos (grek. *Ἀρριανός*, lat. *Arriānus*), grekisk skriftställare, f. i Nikomedia i Bitynien mot slutet af första årh. e. Kr. I egenskap af romersk medborgare bar han familjenamnet Flavius. A. var lärjunge af den stoiske filosofen Epiktetos och själf en ansedd författare i filosofi, historia, krigsvetenskap m. fl. ämnen. Hans förnämsta verk är en ännu nästan fullständigt bibehållen historia i 7 böcker om Alexander den stores fälttåg. Titeln *Anabasis* fick denna krigshistoria efter Xenofons liknämnda arbete, af hvilket den med afseende på stil och framställningssätt är en lyckad efterhärmning. Bland förlorade skrifter af A. märkes i synnerhet en historia i 10 böcker om Alexanders efterträdare. A. var högt värderad af kejsar Hadrianus och blef omkr. år 130 af denne utnämnd till ståthållare öfver Kappadocien. Därifrån tillbakaslog han segerrikt ett infall af alanerna. Senare delen af sin lefnad synes han till stor del hafva tillbragt i Aten. A. M. A.

Arria'za y Superviēla, Juan Bautista de, spansk skald, f. 1770 i Madrid, d. 1837 därstädes, ingick först på den sjömilitära banan, som han 1808 lämnade för att bli militärattaché i London, och blef slutligen kabinettssekreterare. A. var ledamot af Spanska akademien. Genom sina sånger eldade han sina landsmän till kamp mot fransmännen, men sedan han blifvit Ferdinand VII:s lydige tjänare, nedsjönk han till en smickrande hofpoet. A., som ej saknade inspiration och besatt en otrolig lätthet att skrifva vers, ehuru hans stil blef mer och mer förkonstlad, tillhörde 18:e årh:s klassiska skola. Bland hans lyriska arbeten må nämnas: *Cantos patrióticos* (1808), *Poesias patrioticas*, *Poesias ó ritmos juveniles*, *Poesias liricas*, *Rimas en honor de España*, elegien *Compasión* och kantaten *La Comparsa*. Hans dramer äro i allmänhet underhaltiga. A. öfverflyttade till kastiljansk vers Boileaus "Art poétique". Ad. H—n.

Arridā'os (grek. *Ἀρριδαῖος*, lat. *Arridæus* l. *Arrhidæus*), macedonisk konung. Se Filip (macedoniska konungar, 3).

Arrie, socken i Malmöhus län, Oxie härad. 734 har. 362 inv. (1902). A. bildar med Hököpinge ett regalt pastorat i Lunds stift, Oxie kontrakt.

Arrière-pensée [ariärpãsē'], fr., hemlig afsikt, baktanke.

Arrighi, Jean Toussaint A. de Casanova, hertig af Padova, fransk general, släkting till familjen Bonaparte, f. 1778 på Corsica, d. 1853, inträdde som ung i franska hären, följde Josef Bonaparte på dennes beskickning till Rom och deltog i tåget till Egypten samt i slagen vid Marengo, Austerlitz, Friedland och Esslingen. 1808 blef han af Napoleon utnämnd till hertig af Padova. Under Napoleons tåg mot Ryssland förde A. befälet öfver den här, som skulle skydda Frankrikes kuster mot ett befaradt engelskt anfall, och försvarade 1813 i slaget vid Leipzig förstäderna samt sändes under de hundra dagarna som guvernör till Corsica. A. var en af Napoleons blindt tillgifne anhängare och blef 1815 landsförvisad, fick 1820 amnesti, men vistades mest i Italien ända till 1848, då han återvände till Frankrike. 1849 valdes han till deputerad för Corsica och verkade som sådan för Louis Napoléon. Af denne blef han 1852 utnämnd till senator och guvernör öfver Invalidhotellet. Jfr E. A. Du Casse, "Le général A." (2 bd, 1866). — Hans son Erneste A. de Casanova, hertig af Padova, f. 1814, d. 1888, utnämndes 1849 af Louis Napoléon till prefekt i Versailles och 1853 till senator samt var maj—nov. 1859 inrikesminister. Efter kejsardömets fall var han en af bonapartismens verksammaste ledare, valdes 1876 till medlem af deputeradekammaren och drog sig 1881 tillbaka till privatlifvet.

Arrigo Tede'sco, "Henrik den tyske", italienarnas namn på den tyske kontrapunktisten Heinrich Isaak.

Arrivēra (fr. *arriver*, af lat. *ripa*, strand), ankomma, anlända; hända.

Arriärgarde (fr. *arrière-garde*), "eftervakt". 1. *Krigsv.* Den truppstyrka, som har till uppgift att bakifrån trygga en i marsch varande truppafdelning, så att denna kan utföra sin förflyttning utan att oroas af fienden. Arriärgardet har sin största betydelse, när man marscherar från fienden, och särskildt när man efter en olycklig strid vill undandraga sig förföljelse. Ett för en på flere kolonner marscherande armé gemensamt arriärgarde kan då komma till användning, ett *armé-arriärgarde*, men vanligen får hvarje kolonn afdela särskildt arriärgarde. Om detta har i utsikt att få upptaga allvarlig strid, måste det gifvas betydlig styrka, $^1/_4$—$^1/_3$ af infanteriet jämte artilleri och ingenjörtrupper samt kavalleri. Hufvuddelen häraf utgör *arriärgardets hufvudstyrka*; en mindre del afdelas att såsom *eftertrupp* trygga hufvudstyrkan. Finnes plats för kavalleriet, följer detta sist såsom *arriärgardes-eftertraf*, med uppgift att hålla samband med fienden. Arriärgardets ledning anförtros åt en särskildt därtill utsedd *arriärgardeschef* (brigad- eller regementschef), på hvilken särdeles stora fordringar ställas. Ett mindre arriärgarde (mindre än två bataljoner) är att betrakta såsom en eftertrupp. Självständigt kavalleri bevakar sig med en eftertraf (jfr Eftertraf och Eftertrupp). — En strid, i hvilken endast arriärgardet deltager, kallas *arriärgardesstrid*. Denna är svår att genomföra, om fienden häftigt påträngер; man måste då i tid draga sig undan från en upptagsställning till en annan. C. O. N.

2. *Sjöv.* Den tredjedel af en seglande flotta eller eskader, som innehöll skeppen med de högsta numren. I "naturlig ordning" seglade arriärgardet sist. Jfr Formering. H.W—l.

Arrōba (sp. och port.). 1. Förr handelsvikt i Spanien, Portugal och dessa länders amerikanska besittningar, i Spanien = 25 libras, = ¼ quintal (sp. centner) = 11,5 kg., i Portugal däremot = 32 libras l. arrateis = ¼ quintal (port. centner) = 14,7 kg. — 2. Förr spanskt våtvarumått, såsom vinmått = 16,137 l. (*arroba mayor*), såsom oljemått = 12,56 l. (*a. menor*).

Arroga'ns (fr. *arrogance*, lat. *arroga'ntia*), trots, förmätenhet, öfvermod. — Adj. Arroga'nt.

Arrogatiōn (lat. *arroga'tio*), hos romarna den handling, genom hvilken en myndig person upptogs i barns ställe. Jfr Adoption.

A'rrom de Ayāla, Cecilia. Se Caballero.

Arrondera [arå̆ndēra], fr. *arrondir*, afrunda; *målark.*, gifva figurerna naturlig rundning och fyllighet. — Arrondera sig, utvidga sitt område, sina besittningar.

Arrondēr-maskin, "afrundningsmaskin", en särskildt vid urtillverkning använd apparat för afrundning af tänderna i kugghjul.

Arrondissema'ng (fr. *arrondissement*), eg. rundning, afrundad del (af ett helt); i Frankrike benämning på underafdelningarna och distrikten i departementen och på kvarteren i Paris.

Arrondissema'ngs-val. Se Listval.

Arrondissement. Se Arrondissemang.

Arrondissement maritime [arådismā'' mariti''m], fr., fördelningsområde för det franska kustförsvaret. Se Frankrike.

Arrosement [aråsmā'], fr. (egentl. vattning), *finansv.*, tilläggsinbetalning för att betrygga värdet af en föregående inbetalning, t. ex. å aktier, när grundkapitalet är otillräckligt, och å statsobligationer.

Arrow-mjöl, pulvriserad arrow-stärkelse (se d. o.).

Arrow-rot (eng. *arrow-root*). Se Arrow-stärkelse.

Arrowsmith [ä'rōsmith]. 1. Aaron A., engelsk geograf, f. 1750, d. 1823, var urspr. uppfostrad till landtbrukare, men egnade sig åt geografi och matematik samt fick 1770 plats hos en kartograf i London. Han publicerade sedan på eget förlag utmärkta kartor, bland dem en världskarta (Mercators projektion, 1790), som nu är mycket sällsynt, en karta öfver Skottland (1807) och en öfver södra Indien (1822). — 2. John A., den förres brorson, engelsk kartograf, f. 1790, d. 1873, biträdde först sin farbroder (1810—23), upprättade därefter eget förlag och blef slutligen ledare för den förres kartografiska institut. Berömda äro hans *London atlas of universal geography* (1834—37) och hans skolkartor. Han var en bland stiftarna af "Royal geographical society" 1830 och erhöll 1862 dess guldmedalj.

Arrow-stärkelse (eng. *arrow* [ä'rō], pil, kastspjut), *farm.*, erhålles af *Maranta arundinacea* L. och *M. indica* Tuss. Den förra tillhör Västindien, den senare Ostindien (jfr Maranta). Den förra artens långa, hvita rotstockar krossades och användes af indianerna på Västindiens öar såsom botemedel å sår af giftiga pilar, hvaraf det engelska namnet arrow-root, pil-rot. Arrow-stärkelsen var förr, då den ansågs alldeles särskildt närande — bl. a. vid uppfödande af späda barn —, officinell, men har numera kommit ur bruk och äfven strukits ur farmakopén. C. G. S.

A'rs (lat., plur. *a'rtes*), konst. — *Ars ama'ndi*, konsten att älska. — *Ars ange'lica* (äfven *Ars spiri'tuum*), änglakonst (andekonst), d. v. s. magi. — *Ars longa, vita brevis*, konsten är lång, lifvet kort (citat från Hippokrates). — *Ars morie'ndi*, konsten att dö (jfr Gerson). — *Ars poëtica*, diktkonsten (jfr Horatius). — *Artes liberāles*, de fria konsterna. Jfr Artium.

Arsa, en hos kalmuckerna vanlig rusdryck, som beredes af sur stomjölk.

A'rsaces. Se Arsaciderna.

Arsaciderna (Arsakiderna), benämning på konungarna i det partiska riket, som 256 f. Kr. grundades af Arsaces (Arsakes) I, hvilken befriade landskapet Partien från seleukidernas välde och gjorde Hekatompylos till hufvudstad för sitt nya rike. 29 konungar, alla med namnet Arsaces, regerade efter hvarandra, tills riket störtades af sasaniderna. Arsaces II Tiridates (253—216 f. Kr.) befäste sin makt genom en seger (238) öfver konung Seleukos i Syrien. Arsaces VI Mithridates I (144—136 f. Kr.) lade alla länderna mellan Eufrat och Indus under sitt välde och gjorde det partiska riket till en stormakt. Arsaces IX Mithridates II (d. 87 f. Kr.), med tillnamnet den store, kufvade slutligen nomadfolken i det inre af Asien; men från hans tid kom det partiska riket i omedelbar beröring med romarna. Arsaces XIV Orodes I förde mot dessa ett krig, under hvilket triumvirn Crassus stupade vid Carrhæ (53 f. Kr.). Arsaces XXV Chosroes I förlorade Mesopotamien och Assyrien till kejsar Trajanus, men återfick dem af Hadrianus. Arsaces XXIX Artabanos IV, den siste af ätten, blef 226 e. Kr. störtad af Ardasjir, sasanidernas stamfader, hvilken i det partiska rikets ställe upprättade det ny-persiska. — I Armenien regerade, med åtskilliga afbrott, en sidogren af arsaciderna från midten af 2:a årh. f. Kr. till 428 e. Kr. Se vidare Partien. (H. Sgn.)

Arsakes. Se Arsaciderna.

Arsakiderna. Se Arsaciderna.

A'rsamas, stad i ryska guvern. Nisjnij-Novgorod, vid Arsja-flodens mynning i Tesja. Omkr. 12,000 inv. Många kyrkor och kloster. Betydande läder- och skoindustri.

Arsenāl (fr., af arab. *dār cinā'a*, slöjdhus, verkstad, däraf mlat. *arsena*, it. *darsena*, tyghus för flottan), *krigsv.*, tyghus, större förvaringsställe för krigsförnödenheter af alla slag; äfven dockor för nybyggnad och reparation af fartyg. Någon gång betecknar det (särskildt i Sverige) förvaringsplatsen för segertecken, rustningar, vapen m. m.

Arsenāl-teatern. Se Stockholms teatrar.

Arseniāt, arseniksyrans salt. Se Arsenik.

Arse'nicum (lat.), arsenik. — *A. album*, hvit arsenik, arseniksyrlighet. — *A. chlorātum*, arsenikklorid. — *A. flāvum*, auripigment. — *A. rubrum*, realgar.

Arsenīk (grek. *arseniko'n*, af *a'rsen*, manlig, eller ock möjl. förvrängning af syr. och pers. *zarnik*, gul svafvelarsenik l. auripigment, af pers. *zar*, guld), *kem.*, är ett i naturen tämligen allmänt utbredt grundämne. Arsenikföreningar hafva länge varit kända. Den gula svafvelarseniken omnämnes af Aristoteles under namnet "sandaracha". Den hvita arseniken, eller arseniksyrligheten, beskrefs redan i 8:e årh. af Geber. Arsenikmetallen synes hafva blifvit framställd af Albertus Magnus i 13:e årh.,

men det var först svensken Georg Brandt, som visade, att arseniken är en metall, hvars oxid (eller ”kalk”) är den hvita arseniken. — Arsenik träffas i mineralriket dels i fritt (gediget) tillstånd på malmförande gångar, t. ex. på Harz, vid Freiberg och vid Kongsberg i Norge (i Sverige är sådan icke funnen), i form af svartgråa, druflika massor, dels i förening med metaller, svafvel och syre. Flera af de naturliga arsenikföreningarna äro viktiga silfver-, nickel- och kobolt-malmer. Man har anträffat mycket små mängder arsenikföreningar i flere mineralvatten (t. ex. i vichyvatten). Arsenikmetallen kan lätt erhållas, om man i destillationskärl upphettar arsenikkis, eller en blandning af kol och arseniksyrlighet. Den frigjorda arseniken antager gasform och erhålles genom afkylning i form af en stålgrå, kristallinisk massa, som strax i början har en stark metallglans, hvilken dock inom kort försvinner genom metallens ytliga syrsättning i luften. Arseniken har stor benägenhet att kristallisera; kristallerna likna dem af de närbesläktade metallerna antimon och vismut. Den är skör och kan lätt pulveriseras. Dess egentliga vikt är 5,75; den förflyktigas redan vid 180° C. och antager gasform utan att förut smälta. Arsenikgasen, som till färgen är gul, utbreder i luften en intensiv lukt af lök, hvarpå arsenik och arsenikhaltiga ämnen lätt kunna igenkännas, om de kastas på glödande kol. Vid upphettning i luft syrsättes arseniken under utbredande af en hvit rök af arseniksyrlighet; i syrgas brinner metallen med blå låga. Dess atomvikt betecknas med As och är 75 (syrets atomvikt = 16). Arsenik förekommer dessutom i flera allotropiska amorfa modifikationer. Genom hastig afkylning af arsenikånga får man en gul, icke metallisk modifikation, som mycket liknar gul fosfor. Denna modifikation är emellertid mycket obeständig och öfvergår, särskildt under ljusets inflytande, till svart arsenik. Äfven den svarta och den grå amorfa modifikationen äro mycket labila. I sina föreningsförhållanden visar sig arsenik vara ett tre- till fem-atomigt element, närmast besläktadt med fosfor och antimon.

Arsenik gifver med väte en gasformig, af Scheele 1755 upptäckt förening, arsin, eller arsenikväte, H_3As. Dess sammansättning är således analog med ammoniakens. Arsin uppstår alltid, då arsenik och väte samtidigt frigöras ur föreningar, t. ex. då arsenikmetaller komma i beröring med vatten eller utspädda syror, eller då vätgas utvecklas af arsenikhaltig zink eller med arsenikhaltiga syror. Det är en färglös gas, utmärkt af en stark lukt af lök, och verkar såsom ett högst farligt gift. Upphettas arsenikväte, sönderdelas det uti vätgas och arsenikmetall. Därpå grundar sig det lättast utförda och känsligaste arsenikprofvet, det s. k. Marshska profvet. Detta utföres så, att analysmaterialet blandas med utspädd ren klorvätesyra eller svafvelsyra och hälles öfver ren (arsenikfri) zink, som man lagt i en gasutvecklingsflaska (*a*). Den bortgående gasen torkar i ett klorkalciumrör (*b*) och ledes sedan genom ett smalt glasrör, som på en punkt (*e*) upphettas, hvarvid arsenikväte sönderdelas, och arsenikmetallen afsätter sig då på rörets kallare delar med ett svart, speglande öfverdrag. På grund af profvets känslighet är det af största vikt, att man på förhand noga pröfvat de tillsatta reagenserna på en möjlig halt af arsenik. Emedan antimon under samma omständigheter gifver antimonbunden vätgas, som vid upphettning afsätter antimon i form af mörka fläckar, kan förväxling med arsenik lätt uppstå. Dock skiljas antimonfläckarna från arsenikfläckarna därigenom, att de förra ej förstöras, om de tvättas med lösningar af underklorsyrliga salter, hvilka lätt lösa arsenikfläckarna, i det de syrsättas till arseniksyrlighet eller arseniksyra.

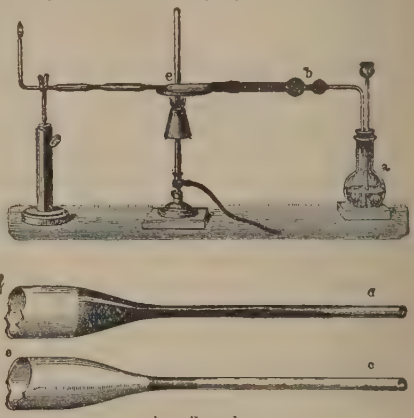

Arsenikspeglar
(*d* stark, *c* svag) i glasrör, som varit upphettade vid *e* och *f*.

För undersökning af tapeter, mattor o. d. betjänar man sig af det s. k. *kolsyreprofvet* (*Fresenius' prof*). Detta tillgår så, att analysmaterialet destilleras med saltsyra, hvarvid arseniken öfvergår i destillatet och utfälles därur med svafvelväte. Den så erhållna svafvelarseniken upphettas i kolsyreström tillsammans med cyankalium, som borttager svaflet; metallisk arsenik afsätter sig då som spegel. Äfven andra analytiska metoder hafva blifvit föreslagna, af prof. K. Th. Mörner och prof. P. Klason.

Arsenik förenas lätt med klor och gifver en färglös flyktig vätska, arsenik-triklorid, $AsCl_3$, som ofta förekommer i rå saltsyra. Med syre gifver arsenik tvenne föreningar, bägge anhydrider till syror, näml. arseniksyrlighet, As_2O_3, och arsenikpentoxid, As_2O_5 (med hydratet H_3AsO_4). Arseniksyrligheten är af alla arsenikföreningar allmännast känd och kallas hvit arsenik. Den fås såsom biprodukt vid rostning af arsenikhaltiga malmer och uppsamlas genom rostningsgasernas inledande uti särskilda rum, s. k. giftkammare, i hvilka arseniksyrligheten utfälles i form af ett hvitt mjöl, giftmjöl, som renas genom sublimering i järnretorter. Nyss beredd bildar arseniksyrligheten en genomskinlig glaslik massa, som småningom blifver hvit, porslinartad och ogenomskinlig. Arseniksyrligheten kan erhållas i tydliga kristaller, hvilka, liksom den analoga och isomorfa antimon-oxidens, tillhöra tvenne olika kristallsystem (reguljär och rombisk). Arseniksyrligheten är således dimorf. Bägge slagen kristaller anträffas, ehuru tämligen sällan, i mineralriket. Arseniksyrlighet förflyktigas vid 218° och bildar en färglös gas, som ej eger någon lukt. Arseniksyrlighet är en mycket svag syra och gifver med baser arseniksyrliga salter eller arseniter. Ehuru arseniksyrligheten endast föga löses af vatten,

är den ett af de våldsammaste gifter, så mycket mera farlig, som den hör till de lättast åtkomliga. Som motgift vid arsenikförgiftning tjänar nyfälldt järnhydrat, hvilket bildar med arseniksyrlighet ett nästan olösligt salt. Den har stor användning uti industrien, t. ex. vid glasberedning för affärgning af glasmassa. Den användes äfven för konservering af hudar (t. ex. vid uppstoppning) samt till beredning af färger. Den vackraste och lifligaste af alla gröna färger, schweinfurt-grönt, beredes af spanskgröna och arseniksyrlighet. Denna färg användes förr mycket till tapeter och tyger, men är nu förbjuden.

Arsenikens andra syrsättningsgrad, arseniksyran, är en trebasisk syra, hvars salter, arseniater, äro isomorfa med fosforsyrans. Den fås genom arseniksyrlighetens syrsättning medelst salpetersyra eller klor och vatten. Den är lättlöslig i vatten, men det oaktadt mindre giftig än arseniksyrligheten. Arseniksyran användes i industrien såsom oxidationsmedel vid tillverkning af anilinrödt (se art. Anilinfärger), och billigare sorter af nämnda färg äro oftast ganska arsenikhaltiga. För öfrigt användes arseniksyra såsom betningsmedel vid färgning och tryckning af tyger.

Med svafvel gifver arseniken trenne bestämda föreningar. Den lägsta svafvelföreningen, kallad realgar l. arsenik-rubin, är sammansatt enligt formeln As_2S_2 och träffas stundom i vulkaniska trakter i form af vackra, röda och genomskinliga kristaller. Den erhålles med konst genom sammansmältning af arseniksyrlighet och svafvel. Den bildar en röd massa, hvars pulver är tegelrödt och begagnas till akvarellfärg. Arsenikrubinen användes såsom ingrediens uti fyrverkeripjäser, för åstadkommande af stark ljuseffekt. En annan förening af arsenik och svafvel är arseniktrisulfid, As_2S_3, bekant under namnen auripigment (guldfärg) och operment (l. orpiment). Äfven denna förening träffas uti mineralriket i guldgula, bladiga massor. Arsenikens tredje svafvelförening eller arsenikpentasulfid, As_2S_5, är ett gult pulver.

Arseniken förenas lätt med metaller. Arsenik-nickel träffas i naturen i kopparröda, metallglänsande stycken (kupfernickel) och fås som biprodukt (s. k. koboltspeis) vid beredning af smaltblått. Arsenik-koppar är hvit och skör. Arsenikbly är sprödt och ingår i blyhagel. P. T. C. (H. E.)

Arsenik förekommer i de flesta järnsorter; vid en mängd öfverstigande 0,08 proc. anses det göra järnet skört. G. D.

Arsenikälkis, *miner.* Se Arsenikjärn.

Arsenikblomma. Se Arsenit.

Arsenikblände. Om rödt arsenikblände l. arsenikrubin se Arsenik, om gult se Auripigment.

Arsenikbok. Apoteksföreståndare äfvensom näringsidkare, hvilken i sitt yrke använder arseniksyrlighet och håller förråd däraf, är pliktig att föra en särskild arsenikbok, som afslutas för hvarje år. I denna bok skola intagas uppgifter om behållningen af arseniksyrlighet vid årets början, förrådets tillökning samt utlämning eller förbrukning däraf. Utlämningen, som endast får ske under vissa villkor och försiktighetsmått, skall styrkas med föreskrifna verifikationer. Arsenikböcker skola före begagnandet uppvisas för och påtecknas af vederbörande magistrat eller kronofogde samt granskas minst en gång om året, å apoteken af vederbörande läkare vid apoteksvisitationerna, hos näringsidkarna af magistrat eller kronofogde, i Stockholm af öfverståthållareämbetet. Jhm.*

Arsenikdroppar, *farm.* Se Liquor.

Arsenikfalerts, *miner.* 1. Vanlig arsenikfalerts = 55,4 % koppar, 18,7 % arsenik och 25,9 % svafvel; smälter för blåsröret till en ej magnetisk kula. Förekommer vid Szaszka (Banatet). — 2. Tennantit Phillips = 43,3 % koppar, 7,7 % järn, 20,5 % arsenik och 28,5 % svafvel; smälter för blåsröret till en magnetisk kula. Förekommer vid Skutterud (Norge), Redruth (Cornwall) och Capelton (Canada). A. Hng.

Arsenikförgiftning, *med.* Metallisk arsenik är visserligen olöslig, men verkar dock giftigt, emedan den, inkommen i tarmkanalen, syrsättes till arseniksyrlighet (rättare arseniktrioxid), som är ett frätande gift för både växter och djur. Det är denna förening mellan arsenik och syre, som i dagligt tal kallas arsenik och som är den vanligaste orsaken till akuta arsenikförgiftningar. Om för stor mängd, t. ex. ett decigram eller däröfver, af arseniksyrlighet intages på en gång, så inträda snart förgiftningssymtom, som äro mer eller mindre häftiga alltefter den erhållna dosens storlek och den tid, som arseniken haft att verka, samt individens beskaffenhet (jfr Arsenik-ätare). Häftiga, ihållande kräkningar uppträda, hvilka först medföra magens vanliga innehåll, sedan en flockig, ofärgad vätska och därefter fraggigt, blodigt slem, hvarjämte tunna, fraggiga, ofta högst stinkande eller ock nästan koleraliknande öppningar inställa sig, hvilka slutligen icke sällan blifva blodiga. Den förgiftade plågas af en häftigt brännande och sammansnörande känsla i svalg och strupe, af de häftigaste, brännande, stickande, borrande och skärande smärtor i magen, en osläcklig törst, en olidlig ångest o. s. v. Rösten förlorar sin klang, ansiktet blir infallet, kallsvett utbryter (symtom, som påminna om kolera), yrsel inträder, eller ock kvarblifver medvetandet ända till döden, som kan inställa sig efter några få timmar, men ock kan dröja många dagar. Förgiftningssymtomen kunna för öfrigt växla betydligt. — De synnerligen rikliga kräkningarna och tarmuttömningarna vid arsenikförgiftning anses bero på, att arseniken först retar och därefter förstör de celler (epitel), som bekläda magens och tarmens insida och som i stor utsträckning afstötas, hvarefter från blodkärlen utträdande vätska i stor mängd (litervis) öfvergår till magens och tarmens hålighet samt aflägsnas med kräkningar och afföringar. — Arseniken förgiftar tillika och förslappar de finare blodkärlen och sänker därigenom blodtrycket i hög grad, hvaraf vid stor dos döden kan inträda under delirier, kramp och allmän förlamning, innan symtom från mage och tarm hunnit inställa sig. — Af alla arsenikföreningar verkar arsenikväte allra häftigast. Kemisten Gehlen, som af våda inandats denna gas, dog däraf under svåra plågor. Enligt Hambergs och andras försök är det närvaron i luften af en ringa mängd af denna gas eller af vissa andra gasformiga organiska arsenikföreningar (arsiner), utvecklade (enligt nyare undersökningar genom vissa mögelsvampar) från arsenikhaltiga tapeter, mattor eller möbeltyger, som framkallar de symtom, hvilka utmärka den kroniska

eller långsamt inträdande arsenikförgiftningen, som i våra dagar stundom blifvit iakttagen. Denna förgiftning yttrar sig på mycket olika sätt hos olika individer. De vanligaste symtomen äro tyngd och svår värk i hufvudet vid uppvaknandet, ofta dålig sömn jämte andra tecken till rubbning eller nedsättning i nervsystemet samt minskad matlust. Ofta nog angripas ögonen och respirationsorganen, ibland uppkomma hudutslag o. s. v. Den kroniska arsenikförgiftningen kan ofta endast genom längre tids iakttagelse med någon säkerhet igenkännas. Förr misstänkte man såsom arsenikhaltiga endast vissa vackert gröna färger (Scheeles-grönt, schweinfurtgrönt; jfr Arsenik) i tapeter och tyger, men sedermera fann man arsenik i många andra färger, i synnerhet anilinfärger. Härigenom uppkom (på 1870- och 1880-talen) en öfverdrifven rädsla för kronisk arsenikförgiftning hos såväl läkarna som i synnerhet hos allmänheten, en rädsla, som bland annat föranledde de opraktiskt stränga bestämmelserna i vår lagstiftning rörande gränsen för tillåten arsenikhalt i tapeter, väfnader o. d. Visserligen hafva dessa bestämmelser sedermera något mildrats, men i följd af införandet af skärpta analysmetoder är dock enligt ännu gällande k. förordn. af 18 nov. 1892 en tapet (tyg), som på 200 (100) kvcm. innehåller blott vid pass $^1/_{30}$ mgr. arseniksyrlighet, förbjuden i handeln. På grund af missnöje hos fabrikanter och handlande med att vårt land i detta fall har strängare föreskrifter än andra, har nyligen (1903) en kommitté tillsatts för att föreslå ändringar härutinnan. — Arsenik användes såsom läkemedel i mycket ringa, småningom något stegrad dos (2—3—5 milligram o. s. v.) emot svår (perniciös) anemi äfvensom andra slag af blodbrist och svaghetstillstånd, emot envisa frossor, danssjuka, vissa hudsjukdomar m. m. samt äfven utvärtes i salfvor, dock alltid med stor försiktighet, emedan förgiftningar äfven då lätt inträffa. Vid akut arsenikförgiftning bör magsköljning göras och kräkning underhållas medelst kittling i svalget och drickande af ljum olja, hvarjämte slemmiga drycker (mjölk) böra gifvas och från närmaste apotek ofördröjligen anskaffas järnoxidhydrat-magnesia, hvaraf gifves 2—5 matskedar, först hvar 15:e minut och sedan småningom med längre mellantider. På sista tiden har nyttan af detta motgift emellertid af vissa forskare förnekats.

I Sverige är arsenikförgiftning en bland de i rättsligt och rättsmedicinskt hänseende viktigaste af alla förgiftningar. Arsenik intager ock ett framstående rum i vår giftlagstiftning. Giftstadgan af 7 jan. 1876 heter sålunda "Förordning angående vård och försäljning af arsenik samt af andra giftiga ämnen och varor". Till sundhetskollegium inkommo under 5-års-perioden 1866—1870 rättsmedicinska undersökningsprotokoll öfver i allt 240 förgiftningar med dödlig utgång; af dessa kommo på arsenik icke mindre än 165, hvaraf åtminstone 24 — att döma efter de i obduktionsprotokollen gifna upplysningarna — sannolikt voro giftmord. På senare tiden, sedan vetenskapens förmåga att upptäcka äfven mycket små mängder arsenik blifvit allmänt känd, har dock arsenikförgiftningarnas antal aftagit. Jhm. (S. J—n. C. G. S.)

Arsenikjärn (Arsenikalkis, Löllingit Haid.), *miner.*, kristalliserar efter det rombiska systemet, men förekommer oftast såsom därba, stålgrå massor, vanligen af sammansättningen $FeAs_2$ = 27,9 järn, 72,8 arsenik, dock alltid med något svafvel. Förekommer vid Reichenstein (Schlesien), Lölling (Kärnten) och Fossum (Norge). Af arsenikjärnet framställes hvit arsenik (As_2O_3). A. Hng.

Arsenik-kis l. Misspickel, *miner.*, silfverhvitt eller ljust stålgrått, metallglänsande, sprödt mineral, 46 % arsenik, 34,4 % järn och 19,6 % svafvel (Fe As S). Vanlig på lager och gångar, i Sverige vid Sala, Utön, Löfåsen, Dannemora, Håkansbro m. fl. ställen. A. Hng.

Arsenik-kung, Arsenikregulus, metallisk arsenik. Erhålles genom arsenikföreningars reduktion med kol. H. E.

Arsenik-mjöl l. Giftmjöl, arseniktrioxid, som förflyktigas vid rostning af arsenikhaltiga kiser och sedan förtätas i förlagen såsom ett hvitt pulver. H: E.

Arseniknickel (Nickelin Beudant), *miner.*, den viktigaste och mest utbredda nickelmalmen, kristalliserar efter hexagonala systemet. Är sällsynt, vanligtvis därb eller inspräng̈d, af ljust kopparröd färg med svart anlöpning. Kemisk sammansättning Ni As = 43,6 nickel, 56,4 arsenik. Finnes vid Freiberg, Schneeberg, Annaberg, Riechelsdorf m. fl. st. A. Hng.

Arseniknickelglans, *miner.* Se Nickelglans.

Arseniknickelkis, *miner.* Se Kopparnickel och Rammelsbergit.

Arsenikpentasulfid. Se Arsenik.

Arsenikpiller, äfven Asiatiska piller, *pilulae asiaticæ, farm.*, innehålla såsom väsentlig beståndsdel arseniksyrlighet (arseniktrioxid). Pillernas sammansättning har växlat vid olika tider och i olika länder. Såsom exempel må anföras följande formel: arseniksyrlighet 0,5 gr., pulvriserad svartpeppar 5 gr., gummi arabicum 1 gr., destilleradt vatten efter behof. Häraf beredas 100 piller, hvart innehållande 5 milligram arseniksyrlighet. Ett piller intages 1—2 gånger om dagen efter måltid. — Svenska farmakopéns arsenikpiller, *pilulae acidi arsenicosi*, bestå af: arseniksyrlighet 0,1 gr., gummi arabicum 0,2 gr., mjölksocker 4 gr. och sockersirap efter behof. Äfven häraf beredas 100 piller, hvart innehållande 1 milligram arseniksyrlighet. Dosen är i allmänhet 2 till högst 5 sådana piller åt gången 1—2 gånger dagligen. — Namnet *asiatiska* piller härrör däraf, att piller, bl. a. innehållande arseniksyrlighet och svartpeppar, sedan länge varit i bruk i Ostindien, hvarifrån de för några årtionden sedan införts i den europeiska medicinen. C. G. S.

Arsenikprof. Se Arsenik.

Arsenikrubin, *kem.* Se Arsenik.

Arseniksilfverblände. Se Proustit.

Arseniksvaflighet, dets. som arseniktrisulfid.

Arseniksvamp, *bot.* Se Penicillium.

Arseniksyra. Se Arsenik.

Arseniksyrlighet. Se Arsenik.

Arseniktrioxid, detsamma som arseniksyrlighet.

Arseniktrisulfid. Se Arsenik.

Arsenikväte. Se Arsenik.

Arsenik-ätare. Man har iakttagit, att vissa djur, såsom hästar och får, kunna utan skada fördraga ganska stora doser af arseniksyrlighet (arsenik). Hästar blifva muntra och lifliga, deras hull och krafter ökas, deras hår bli glänsande af en måttligt stor mängd arsenik. Orsaken till dessa egendomliga förhållanden torde ligga däri, att lämpliga mängder

arsenik utöfva ett i vissa riktningar höjande inflytande på organens näringstillstånd — en verkan, hvaraf man ju ock vid åtskilliga sjukdoms- och svaghetstillstånd hos människor gjort och gör ett ganska vidsträckt bruk. I vissa alptrakter, t. ex. i Steiermark, finnas personer, hvilka småningom vant sig vid att förtära allt större doser arseniksyrlighet, och erfarenheten därstädes har lärt, att denna ”arsenikätning” gifver godt hull, blomstrande utseende och ökade krafter, hvarigenom bergvandringarna kännas mindre mödosamma. Man börjar där vid 20 års ålder intaga ett litet korn arsenik af ett knappnålshufvuds storlek, och dosen stegras sedan småningom upp till 40 centigram och kanske ännu mer. Arsenikätandet kan, sedan det en gång blifvit en vana, endast med största svårighet bortläggas och måste sålunda fortsättas hela lifvet igenom. Det lär emellanåt inträffa, att arsenikätare duka under för akut arsenikförgiftning på grund af dosens alltför hastiga stegring. O. T. S. (C. G. S.)

Arsenillo [arseni'ljå], sp., *miner.*, ett från Peru i handeln kommande pulveriseradt kopparmineral, som användes till strösand. P. T. C.*

Arsenīt (Arsenikblomma), *miner.*, mjöliggt beslag på förvittrande arsenikkis. Förekommer vid Andreasberg. Kemisk sammansättning As_2O_3 = arseniksyrlighet (hvit arsenik). Vid rostning af arsenikhaltiga metaller bildar arseniten sublimerade kristaller af oktaederform. Jfr Arsenik. A. Hng.

Arsēnius. 1. Johan Georg A., hästmålare, f. 4 febr. 1818 på Klämmestorp i Västergötland, blef student i Uppsala 1837, ingick s. å. som sergeant vid Lifregementets husarkår och avancerade till öfverstelöjtnant 1868 samt tog afsked ur krigstjänsten 1878. 1877—88 var han t. f. stallmästare vid Uppsala universitet. 1849 blef han Wahlboms lärjunge och företog 1852—53 en resa till Paris, där han studerade H. Vernets taflor och arbetade i Höckerts ateljé. Själf militär och sportsman, har han nästan uteslutande gjort kavalleri- och den finare rid- eller kör-hästen till föremål för sina målningar. Denne har han framställt än i dramatiska ögonblick, såsom vid eldsvådor, vid ankomsten af ett lokomotiv, på täflingsbanan (t. ex. *En kasserad nummerhäst*), än i lugnare scener från lägret och fältmanövern, ofta med en komisk anstrykning, än, och måhända helst, som porträtt med eller utan ryttare. Död i Uppsala 30 maj 1903. Upk.*

2. Karl Georg A., den förres son, djurmålare, f. 8 juli 1855 på Marks egendom, nära Örebro. Sedan han 1875 aflagt studentexamen, var han 1875—80 elev vid konstakademien, hvarefter han fortsatte sina studier i Paris å Jean Paul Laurens' ateljé. Hade hemma försökt sig som hästmålare (*Aftonvattning i husarlägret*), utställde på parissalongen 1883 *Reservhästen, som inväntar omnibusen i en backe*. Den följdes af den stora målningen *Bygata i morgonsol* (1884), *Hemfärd från kapplöpningen vid Longchamps* (1885), *Min hund* (1887, Göteborgs museum), *Scen på hästbacken vid Uppsala disting*, *Boulevard d'Enfer*, ett litet *porträtt af konung Oscar II till häst* (1895), många stämningar från franska landsbygden, häst- och hundporträtt i olja och akvarell samt talrika teckningar till franska sporttidningar. Både som djurmålare och som sportteckare är A. högt ansedd i Frankrike, där han sedan 1886 är bosatt i Chantilly. Han har äfven uppträdt som skulptör med några goda hundstudier (*Demandez pardon à ce maître* 1885, m. fl.). G—g N.

Arsenopyrīt, *miner.*, detsamma som arsenikkis.

Arsīn, *kem.* Se Arsenik.

Arsinŏe, i forntiden namn på flera städer i Egypten, uppkallade efter dottern till Ptolemaios Lagi. Den förnämsta af dem, vid sjön Mœris, kallades af grekerna *Krokodilopolis;* nu heter den Medinet-el-Fajum. Omgifningarna kring det forna A. hafva i de arkeologiska gräfningarnas historia spelat en ofantligt stor roll. Här hafva bl. a. de dyrbara Fajum-papyrerna uppdagats, hvilka beredt såväl egyptologien som den grekiska fornkunskapen betydande öfverraskningar. (K. P.)

Arsinŏe (grek. *Ἀρσινόη*), egyptiska prinsessor af ptolemaiernas ätt. Märkligast var dottern till Ptolemaios I Lagi och dennes halfsyster Berenike. Hon förmäldes först med konung Lysimachos i Tracien. Efter dennes död, sedan hennes två söner blifvit mördade i moderns armar af hennes halfbror, Ptolemaios Keraunos, förvisades hon till Samothrake, men flydde därifrån till Egypten och blef förmäld med sin halfbror Ptolemaios II Filadelfos. Med denne hade hon sonen Ptolemaios III Euergetes, som blef faderns efterträdare. — En annan A. var syster till den namnkunniga Kleopatra och blef på dennas befallning mördad.

Arsinothērium, *paleont.*, ett fossilt däggdjur, funnet i eocen-aflagringar vid Fajum i Egypten. Det hör till elefantdjuren, men företer en egendomlig utbildning af horn å skallen. Måhända är den i Nord-Amerika funna utdöda *Dinoceros* detta djurs närmaste släkting. L—e.

Arsis (grek.), ”höjning”. 1. *Metr.* Beteckning för den starka eller betonade delen af en versfot, i motsats mot tesis, ”sänkning”, hvilken term användes om den svaga eller obetonade. Denna användning af termerna arsis och tesis, hvilken först infördes af den engelske filologen Bentley (1662—1742), är emellertid alldeles motsatt den, som förekommer hos antikens metriske skriftställare. Hos dem afse nämligen dessa ord icke röstens ”höjning” eller ”sänkning” vid reciterandet af en vers, utan närmast det därvid brukliga sättet att markera takten genom stampning eller slag. Arsis betyder således fotens eller handens upplyftande vid den svaga taktdelen, tesis deras nedsättande eller nedslående vid den starka. I öfverensstämmelse därmed kom sedan arsis att såväl i metriken som i musiken beteckna själfva den svaga taktdelen, likasom tesis den starka. På sista tiden har man i den vetenskapliga metriken börjat återgå till detta äldre, riktigare språkbruk. — 2. *Mus.* Upptakt. A. M. A.

Arsi'ssa pālus, i forntiden namn på sjön Van.

Arsji'n (”aln”), ryskt längdmått = 16 versjok = $^1/_3$ sasjen (famn) = 0,7112 m.; en benämning på den persiska ”konungs-alnen” (*zer-sjahi*) = 1,04 m.; benämning på den turkiska längdenheten (äfven kallad *arsyn* och *pik*) = 0,686 m.

Ars longa, vita brevis (lat.). Se Ars.

d'Arsonval [darsåva'll], Arsène, fransk fysiolog, f. 1851, blef 1876 med. doktor, 1882 föreståndare för biologisk-fysiska laboratoriet vid Collège de France i Paris och 1894 professor i experimentell medicin därstädes. S. å. blef han ledamot af franska vetenskapsakademien. A. har konstruerat sinnrika apparater (bl. a. aperiodiska galvanometrar, en

magneto-elektrisk telefon och myofonen) samt utfört undersökningar öfver lungelasticiteten, det animala värmet, värmets mekaniska ekvivalent m. m.

Ars poëtica (egentl. *De arte poetica*), lat., "Skaldekonsten", en ryktbar poetik i bunden form af Horatius. Jfr Poetik.

Arsy'n. Se Arsjin.

Art., i zoologiska namn förkortning för P. Artedi.

art., förkortning för artikel (se d. o.).

Art, *biol.* Af flertalet biologer uppfattades förr arten (*species*) såsom en reell, självständigt uppkommen enhet, hvilken utmärkte sig genom likartade egenskaper, som öfverflyttades på afkomman. Man fasthöll i allmänhet vid Linnés definition af artbegreppet: *Tot numeramus species quot ab initio creavit infinitum ens* (Vi räkna så många arter, som af det oändliga väsendet skapades i begynnelsen). Utgående från descendensteorien, har man numera gifvetvis mäst fatta artbegreppet annorlunda. Teoretiskt skulle man närmast kunna beteckna arten som växt- och djurformen på ett visst stadium af sin historiska utveckling. Man räknar således till en art alla de individer, som vid samma ålder (= å samma utvecklingsstadium) förete en fullständig öfverensstämmelse sinsemellan, och som under normala förhållanden afla fruktbar afkomma med hvarandra. Härvid är dock att märka, att i själfva verket tvenne individer aldrig öfverensstämma *fullständigt* med hvarandra, utan kunna vid ingående granskning alltid skillnader påvisas ("arten varierar") — bortsedt från de varelser, hvilka på grund af sin litenhet undandraga sig en närmare undersökning. Vidare förekomma fruktbara "bastarder", uppkomna af skiljaktiga arter. Dessutom finner man hos några djur, att inom samma art två eller flera former i vissa karaktärer skarpt skilja sig från hvarandra och detta utan att ifrågavarande former genom öfvergångar äro förbundna med hvarandra — ett förhållande, som betecknats som dimorfism eller (om flera) polymorfism. Den ofvan framställda definitionen är således ej fullkomligt exakt och kan enligt det descendensteoretiska betraktelsesättet ej heller vara det, enär arten liksom de botaniska och zoologiska systemens öfriga kategorier ej är annat än en abstraktion, medan individerna äro den organiska naturens enda realiteter. Weismanns definition af arten torde därför ock från sistnämnda ståndpunkt vara den mest tillfredsställande: arten är dels en variationskomplex, dels och i första rummet en komplex af tillpassningar, både moderna, nyss förvärfvade och nedärfda. I den biologiska praktiken betecknar man vanligen en individgrupp som art, när "öfvergångar" mellan densamma och andra arter äro okända, d. v. s. när ej individer äro funna, hos hvilka de karaktärer, som skilja den ifrågavarande gruppen från närstående arter, äro mer eller mindre utplånade; när dylika öfvergångar äro kända, underordnas gruppen som varietet under någon annan art. Jfr Mutation och Varietet. L—e.

Arta, en del af det område, som Turkiet 1881 afträdde till Grekland och hvaraf 1883 bildades de 3 nomos: Arta, Trikkala och Larissa. Nomos A. har en areal af 1,390 kvkm., med 39,144 inv. (1896). Staden A. l. Narda (fordom *Ambrakia*) ligger på vänstra stranden af floden A., som nu till större delen bildar gräns mellan Grekland och Turkiet och som utfaller i den 40 km. långa Artaviken. Omkr. 7,500 inv., däraf $^2/_3$ greker. Säte för en grekisk metropolit. Gymnasium.

Artá, stad på spanska ön Mallorca, nära östkusten. 5,831 inv. (1900). Silkesodling. I bergen n. om staden finnas cyklopiska murar och en stor droppstensgrotta.

Artabānos (grek. *Ἀρτάβανος*, lat. *Artabānus*). 1. Konungar i Partien. Se Partien. — 2. Fornpersisk furste, broder till Dareios Hystaspis, afrådde med kraft denne och senare sin brorson Xerxes från krigståg mot Grekland. — 3. En hyrkanier, Xerxes' gunstling, mördade sin herre 465 f. Kr. och hyste liknande planer mot Artaxerxes I, som emellertid lät afrätta honom.

Artaba'zos (grek. *Ἀρτάβαζος*, lat. *Artabazus*), flera förnäma perser på akemenidernas tid. En A. var fältherre under Xerxes på hans tåg till Grekland och eröfrade Olynthos, men flydde i slaget vid Plataiai; sedermera tjänstgjorde han som underhandlare mellan Xerxes och Pausanias. — En annan A. var som satrap i Mindre Asien länge upprorsman mot Artaxerxes Ochos och sedermera trogen anhängare till Dareios Kodomannos och följde honom på flykten efter slaget vid Arbela. Alexander den store utnämnde honom till satrap öfver Baktrien.

Artabōtrys R. Br., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Anonaceæ*. Slingrande buskar med ätliga frukter, de flesta förekommande i södra Asien. En infusion på bladen af *A. suaveolens* Bl. (durie carhan, i indiska arkipelagen) användes mot kolera. Af *A. intermedia* Hassk. och andra arter på Java erhålles en olja, kallad minjak-kenangan. *A. odoratissima* B. Br. med mycket välluktande blommor odlas allmänt i Ostindien. G. L—m.

Artafe'rnes, brorson till storkonungen Dareios I, jämte satrapen Datis anförare för perserna i slaget vid Marathon 490 f. Kr.

Arta-floden. Se Arta.

Artakhsjatra. Se Artaxerxes.

Artaki, halfö i Marmarasjön.

A'rtal, plur. af marokkanska handelsvikten rotal (se d. o.).

Artava'sdes, medisk konung. Se Medien.

Arta-viken. Se Arta.

Arta'xata, en tid Armeniens hufvudstad, anlades af konung Artaxias I, vid floden Araxes (Aras), förstördes af romarna omkr. 50 e. Kr., men återuppbyggdes under namnet Neronia. Ruiner af staden finnas vid Ardasjar, s. om Erivan.

Artaxe'rxes (fnpers. Artakhsjatra, bibelns *Artasasta*), namn på tre fornpersiska konungar. — 1. A. I, Xerxes' son, med binamnet Långhand, besteg tronen efter att hafva låtit mörda sin äldre broder. Under A., som regerade 464—424, inträdde de första tydliga spåren till det stora rikets förfall; Baktrien och Egypten afföllo, men kufvades af satrapen Megabyzos, hvilken sedan själf gjorde uppror mot konungen. Esra och Nehemia voro hans samtida. — 2. A. II, med binamnet Mnemon (den minnesgode), son till Dareios II och sonson till A. I, reg. 404—358. Brodern Kyros, som gjort uppror, besegrades af honom vid Kunaxa 401; invecklad i de grekiska striderna, afslöt han 387 den s. k. antalkidiska freden (se Antalkidas). Palatsrevolutioner förbittrade hans ålderdom. — A. III, med binamnet Ochos (vagnfararen), den förres son och efterträdare, reg. 358—338. Han underkufvade åter

Egypten, som omkr. 65 år varit självständigt, samt Fenicien. I båda dessa länder rasade han med gränslös grymhet; i Egypten lät han hänfullt slakta Apis och anrätta honom till föda. A. blef förgiftad af sin fältherre Bagoas. Äfven det nypersiska rikets konungar kallas Artaxerxes, nypers. Ardasjir (se Persien). (H. Sgn.)

Artaxias, den förste konungen i Stor-Armenien (omkr. 190—165 f. Kr.). Se Armenien.

Artēdi, Peter, zoolog, grundläggaren af nutidens vetenskap om fiskarna, f. 22 febr. 1705 i Anundsjö i Ångermanland, kom 1716 till Härnösands skola och 1724 till Uppsala universitet. Hans första bestämmelse var att studera filosofi och teologi, men snart drogos hans studier åt naturalhistorien. Då Linné 1728 kom från Lund till Uppsala, knöts mellan A. och honom en innerlig vänskap. Genom bidrag af två släktingar kom A. i tillfälle att resa till London 1734. Därifrån for han till Holland, och i Leiden mötte han Linné, som af Seba, en rik apotekare i Amsterdam, fått i uppdrag att beskrifva dennes stora fisksamling. Linné öfverflyttade uppdraget på A., som arbetade därmed en tid, tills han 27 sept. 1735 drunknade i en af Amsterdams kanaler. Linné utgaf hans arbeten 1738. F. A. S.*

Arte et Marte (lat.), genom fredliga och krigiska idrotter (inskrift öfver svenska Riddarhusets port).

Artefa'kt (af lat. *ars*, konst, och *fa'cere*, göra), artificiell, konstgjord; konstprodukt.

Arte'll l. Artēl [ryskt uttal: artjēl], namn på en mängd ryska kooperativa sammanslutningar för produktion eller konsumtion. De egentliga artellen tillhöra en primitiv kulturståndpunkt och härstamma från den äldre medeltiden, men den kooperativa rörelsen i det öfriga Europa har framkallat nybildningar, som dock vanligen ej slagit väl ut. E. Hkr.

Artemas. Se Artemon.

Arte'mia, *zool.*, ett släkte bladfotingar (se d. o.).

Artemidōros (grek. *Ἀρτεμίδορος*, lat. *Artemidorus*). 1. A. från Efesos, geograf, resande, lefde omkr. 100 f. Kr. Sina sjöresor i Medelhafvet och Röda hafvet beskref han i ett äfven af Strabon och Plinius nyttjadt arbete, *Periplus* l. *Geografumena* i 11 böcker, hvaraf blott fragment bevarats. — 2. A. Daldianos (efter sin moders födelseort Daldis i Lydien) från Efesos, filosof och naturforskare i Rom omkr. midten af 2:a årh. Han skref ett arbete, *Oneirokritika* (drömtydningar), som innehåller värdefulla upplysningar om de gamles seder och föreställningssätt.

Artēmis (grek. *Ἄρτεμις*), *grek.-myt.*, det allmänna namnet på mångudinnan i hennes växlande gestalter. Motsvarar romarnas Diana. A. är dotter af Zeus och Leto och tvillingsyster till Apollon. Hennes födelseort låg i Ortygia, "Vaktellandet", ett sagoland, uppkalladt efter den fruktsamma och för sin moderliga omvårdnad bekanta vakteln, som hvarje vår i stora skaror häckade på Greklands öar och kuster. Sedermera ansågs Delos vara detsamma som detta Ortygia, fastän också andra orter gjorde anspråk på detta namn. Likasom Apollon eger A. pil och båge, som hon brukar mot gudarnas fiender eller i deras tjänst; sålunda falla Tityos och Niobiderna för Apollons och Artemis' pilar. A. var såsom brodern en dödsbringande gudom, och en kvinnas plötsliga, smärtfria död tillskrefs henne. I förening med moder och broder dyrkades A. på Delos, i Delfi m. fl. viktigare säten för Apollonkulten.

I förhållande till naturlifvet är A. den nattliga himmelens och det nattliga ljusets gudinna, som bär icke allenast pilen och bågen utan ock facklan, samt det fria naturlifvets gudinna, som hägnar lifvet i den fria naturen, på berg och i dal, i skog och på mark. Den rika växtligheten står i skuld till hennes, ty hon skänker den svalkande natt- och morgon-luften och den uppfriskande daggen. A. är hela djurvärldens gudinna, som, omgifven af nymfer, än jagar, än dansar och leker, samlar blommor eller badar i skogens källor. Hinden ansågs för hennes käraste djur; dock voro äfven geten och bocken, vildsvinet och björninnan helgade åt A.

I förhållande till människolifvet är A. sädesfältens samt jägare- och herdelifvets gudinna. På grund af månens inflytande på hafvet är hon skeppsfartens, vidare är hon barnförlossningens och barnavårdens samt slutligen den stränga kyskhetens gudinna. Såsom sådan framstår hon i synnerhet i sagan om Hippolytos. Från dessa skilda synpunkter dyrkades hon öfver större och mindre delar af Grekland.

Så långt den egentliga hellenska Artemis. Andra kulter af mångudinnan funnos, hvilka dels voro mindre utvecklade, dels starkt uppblandade med utländska bruk. Viktigast bland dessa kulter äro de, i hvilka gudinnan förekommer under namnen A. Orthia, A. Britomartis och Den efesiska A. A. Orthia dyrkades i Sparta. På hennes altare piskades gossar blodiga — en kvarlefva från människooffrens tid. Dit hör sagan om Ifigeneia, som skulle offras på Artemis' altare, men af gudinnan räddades till ett aflägset land. — A. Britomartis l. Diktynna tillhörde Kreta, Lakonien, Fokis m. fl. st. Denna A. liknade i de flesta afseenden den vanliga hellenska. — Den s. k. efesiska Artemis, hvars dyrkan hade sin medelpunkt i Efesos, är en rent asiatisk gudom, som för de asiatiske grekerna med tiden sammansmälte med den hellenska A. Hon var en gudinna för den allnärande naturen, såsom den enligt folktron från himmelen nedfallna gudabildens många bröst utvisade. Hennes dyrkan uppbars af ett talrikt prästerskap och utmärkte sig för en utomordentlig prakt.

Af mindre betydenhet voro A. Koloēne, som stod i nära samband med lydernas nationella minnen, och den persiska A. l. Anâhita, en i Persien, Baktrien, Medien, Armenien, Kappadocien och vid Pontos dyrkad himmelens och det därifrån kommande befruktande vattnets gudinna. V. K.

Bilder. Den hellenska A. framställdes som den kyska jungfrun, än med bågen och kogret, jägarinnans attribut, än med facklan eller facklorna såsom den nattliga himmelens gudinna, alltid hög och ståtlig samt vanligen omgifven af nymfer eller åtföljd af en hind. I den äldre konsten afbildades hon med fylligare, kraftigare kroppsbyggnad och fotsid dräkt (så den i Pompeji funna, som man förr orätt trodde arkaistiska — d. v. s. afsiktligt ålderdomlig verkande — Artemis-statyen i Neapels museum, som i själfva verket torde vara kopia efter en i 5:e årh. f. Kr. arbetad guld- och elfenbensbild, — arkaistisk är däremot en A. i Münchens pinakotek). Senare mästare, t. ex. Praxiteles, framställde henne mera

ungdomlig och smärt, med behagfullare anlete och högt uppfäst klänning. En efterbildning efter Praxiteles tror man sig se i *A. från Gabii*, i Louvre; där är hon, helt genreartadt, framställd som en landtlig flicka, som under gången fäster ihop sin mantel på högra axeln — en naiv och älsklig bild.

Den i synnerhet förr så berömda, men mer koketta *A.* (*Diana*) *från Versailles*, i Louvre, är funnen i

Artemis (Diana) från Versailles.

Hadrianus' villa vid Tibur och förskrifver sig från samma konstperiod, ja troligen från samme konstnär som Apollo di Belvedere. (O. G—g.)

Artemisia L., *bot. farm.*, ett växtsläkte af nat. fam. *Compositæ*, med nära 200 arter, hvilka äro utbredda i större delen af Europa, norra Afrika, norra Amerika samt västra och norra Asien. Blomkorgarna äro helt små, vanligen nästan klaselikt ordnade å öfre delarna af stjälkens många grenar. Artemisiaarterna äro utmärkta genom sin halt af flyktiga oljor och bittra egendomliga ämnen, hvilka göra många bland dem till viktiga läkemedel eller användbara såsom kryddor, t. ex. *A. absinthium* L. (se Absint och Malört), *A. vulgaris* L. (se Gråbo), *A. maritima* L. (se Strandmalört), *A. Cina* Berg, hvars torkade blomkorgar utgöra drogen maskfrö (se d. o.), *A. Dracunculus* L. (se Dragon), *A. Abrotanum* L. (se Abrodd) m. fl. Flera arter odlas ofta i trädgårdar såsom "bladväxter", t. ex. *A. scoparia* W. et Kit., *A. annua* L. och *A. Stelleriana* Bess., som förekommer förvildad på Skånes hafsstränder. O. T. S. (G. L—m.)

Artemīsia (grek. *Ἀρτεμισία*, lat. *Artemīsia*). 1. En drottning af Halikarnassos, hvilken med fem skepp åtföljde Xerxes på hans tåg till Grekland och i slaget vid Salamis 480 f. Kr. så utmärkte sig, att Xerxes yttrade, det hans män kämpat som kvinnor och hans kvinnor som män. Till följd af en obesvarad kärlek dödade sig A. själf genom ett språng från Leukadiska klippan. — 2. En drottning af Karien, reg. 352—350 f. Kr. Hon lät öfver sin döde broder och make, konung Mausolos, uppresa en praktfull grafvård, Mausoleion (se Mausoleum).

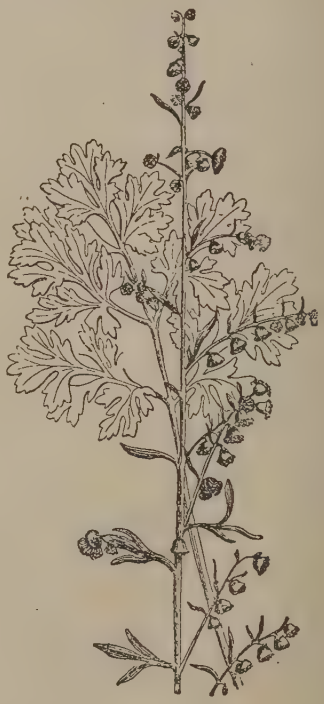

Artemisia absinthium (se föreg. sp.)

Artemīsion (grek. *Ἀρτεμίσιον*, lat. *Artemīsium*), Artemis' helgedom. Märkligt är särskildt A. på Eubeas nordkust, mellan Kurbatsi och Pevkiviken, vid en egendom Ai Giorgi (helige Georg), där ock ruiner träffats. I närheten utkämpades det första sjöslaget mellan greker och perser 480 f. Kr.

Artemon (Artemas), monarkiansk sektstiftare, lefde i Rom i början af 3:e årh. Med stöd af profeterna förnekade han Kristi gudomliga natur, men förklarade honom vara född af en jungfru och profeterna öfverordnad, samt påstod, att denna lära varit allmän inom kyrkan ända till 2:a århundradets slut. Hans anhängare, artemoniterna l. artemonianerna, exkommunicerades af påfvarna Zephyrinus och Callistus. (J. Hdr.)

Artemonianer. Se Artemon.

Artemoniter. Se Artemon.

Artemus Ward [ärti'mœs *wå'd*], pseudonym för en amerikanske humoristen Ch. Browne.

Artër (Artär). Se Artär.

Arteriektasi (af grek. *arteri'a*, pulsåder, och *e'ktasis*, utvidgning), pulsådersvulst.

Arterie'll, *anat.*, som står i samband med artärer, ex. arteriell blödning (blödning från artärer), till skillnad från blödning ur vener eller kapillärer. Med arteriellt blod afses dock endast sådant i lungorna oxigeneradt blod, som föres i kroppsartärerna — icke det som passerar lungartärerna.

Arteriïtis (lat., af grek. *arteri'a*, pulsåder), pulsåder-inflammation.

Arterioskleros (af grek. *arteri'a*, pulsåder, och *sklero's*, hård), en kronisk, ständigt fortskridande sjukdom, som yttrar sig i förändringar af blodkärlens väggar — mest artärernas — väggar och däraf betingade förändringar i de särskilda organen. Det mest konstanta och tidigast påvisbara symtomet är en *försvagring af blodtrycket*, och man har ansett detta minskade blodtryck möjligen vara orsak till sjukdomsprocessen i kärlväggarna. Denna process leder till *förtjockning af den innersta hinnan* (''intiman''), denna förtjockning, som, i synnerhet i de finare artärerna, bidför en så afsevärd minskning af kärlets inre vidd (lumen), att blodtillförseln till den motsvarande kroppsdelen småningom inskränkes. Då ett organ arbetar, kräfver det rikligare blodtillförsel, och uteblir denna, upphör organets funktionsförmåga. På detta sätt förklaras den hastigt inträdande trötthet, som vid tankearbete hos äldre personer, hvilkas *förnärtärer* ''skleroserats''. Hos personer med förändringar i *hjärtats* kärl (koronar-artärerna) inställer sig andnöd och anfall af bröstkramp (*angina pectoris*) vid ansträngningar af ett eller annat slag. Äro *njurens* kärl angripna, blir urinsekretionen otillräcklig, om ökade anspråk ställas på densamma, t. ex. vid infektionssjukdomar, då det gäller att ur kroppen utskaffa ämnesomsättningsprodukter, toxiner o. d. I kärlförträngningen fortskridit ännu längre, blir blodtillförseln otillräcklig att hålla väfnaderna vid lif, vissa partier afdö, ''nekrotiseras'', och ersättas af bindväf. I hjärnan uppstå på detta sätt ''uppmjukningshärdar'', i hjärtköttet ''bindväfsvålar'', hvaren förvandlas till ''skrumpnjure''. I en del fall förtecklar sig i dessa organ en inflammatorisk process, de förändrade kärlens omedelbara omgifning, leder både till bindväfsbildning och de egentliga väfnadselementens undergång, och utgången blir densamma som vid den nyssnämnda nekrosen. — Vidare förloras *elasticiteten hos artärväggarna* så, att de småningom gifva efter för blodtrycket. På detta sätt förklarar man uppkomsten af en rätt vanlig förstoring af stora kroppspulsådern (aorta) i dess bröstdel. Äfven mera begränsade utbuktningar, aneurysm, förekomma. En del artärer, såsom tinningartärerna och armpulsådrorna, förlängas och få ett oregrigt förlopp. Elasticitetsförändringen, särskildt i aortaväggen, återverkar högst ofördelaktigt på blodcirkulationen. Vidare *nedsättes artärväggens tillfasthet*, och bristningar särskildt å hjärnans kärl äro ej ovanliga (hjärnblödning). Förändringarna i de finare kärlens väggar ha till en del sin grund i en försvagning af de fina kärl (*vasa vasorum*), som löpa i kärlväggarna och besörja deras näring. Då denna upphör, sönderfaller motsvarande parti af kärlväggens innersta lager, och en ateromatös härd uppstår, som gör inre ytan af kärlet skroflig. Genom dylika processer kunna äfven hjärtvalvlerna förstöras, så att verkliga hjärtfel uppkomma. I de förändrade partierna af kärlväggarna *aflagras kalk*, hvilket medför att en del artärer, t. ex. armpulsådern, vid palpation ge ett ''pärlbandsliknande'' intryck. Förstoring af hjärtat är ett konstant symtom, som anses stå i sammanhang med det höga blodtrycket.

Sjukdomsbilden är i de tidigare skedena ganska varierande, alltefter som sjukdomen hufvudsakligen angripit hjärnan, hjärtat eller njurarna. Slutet är vanligen hjärnslag eller hjärtförlamning. Förloppet är ganska hastigt — 2 à 3 år — i de fall då förändringar utvecklat sig i hjärtat och aorta. Någon enhetlig orsak till denna sjukdom har man ej funnit. En del fall stå otvifvelaktigt i sammanhang med en syfilitisk infektion. Dessa fall karakteriseras dels däraf att sjukdomen börjar vid tidigare ålder, stundom redan vid 40 år, dels däraf att förändringarna med förkärlek lokalisera sig i hjärtat och aorta. Vidare kunna en del fall tillskrifvas alkoholmissbruk. Man anser äfven en ärftlig disposition för sjukdomen kunna förefinnas. Särskildt tala en del franska författare om en ''artritisk diates'', som hos olika medlemmar af samma familj kan uppträda i form af kronisk reumatism, korpulens, gikt, gallsten och sockersjuka. Hos personer, som lida af dessa sjukdomar, är arterioskleros jämförelsevis vanlig. Såsom orsaker anföras vidare ansträngande kroppsligt och andligt arbete samt själsspänning och sinnesrörelser. Man vet nämligen att genom dylika inflytanden blodtrycket stegras. Alltför riklig köttdiet anses tillföra blodet vissa ämnen i sådan mängd, att kärlen skadas. Åtminstone lindras de arteriosklerotiska symtomen, om köttmängden i födan minskas samt ersättes med vegetabilier och mjölk. Man talar slutligen om en senil arterioskleros, näml. i sådana fall, då sjukdomen uppträder vid hög ålder utan att några af de anförda orsakerna kunna spåras.

Behandlingen går i främsta rummet ut på att bekämpa det höga blodtrycket. Man använder härför sjukgymnastik, massage och bad, särskildt Nauheim-bad. Vidare spelar dieten en mycket viktig roll. Hvad den medikamentösa behandlingen beträffar har man iakttagit god verkan af jodkalium och jodnatrium. För öfrigt komma en del hjärtmedel, såsom digitalis, strophantus och adonis, samt diuretica, såsom kalomel, till användning. Att häfva sjukdomen, sedan den en gång utvecklat sig, är emellertid ej möjligt, om man också genom lämpliga åtgärder kan i afsevärd mån fördröja förloppet och skaffa lindring beträffande de plågsammaste symtomen, bröstkrampen, andnöden och sömnlösheten.

De anatomiska förändringarna i artärväggarna äro kända sedan lång tid tillbaka; likaså en del symtom af arteriosklerosen, t. ex. bröstkrampen. Att detta symtom står i samband med sklerosen i koronarartärerna uttalades redan af Jenner och Parry i slutet af 1700-talet. Den förste, som använde uttrycket arterioskleros, var Lobstein, 1835. Kännedomen om sambandet mellan de arteriosklerotiska förändringarna i de olika inre organen, om blodtrycksstegringens betydelse, om de olika etiologiska momenten o. s. v. har förvärfvats först under loppet af de trenne sista årtiondena. Bland andra har fransmannen Huchard inlagt stor förtjänst i detta afseende.

Se vidare Edgren, ”Kliniska studier öfver arterioskleros” (1897). J. E. J—n.

Arteriotomi (af grek. *arteri'a*, pulsåder, och *tomē*, skärning), öppnandet af en pulsåder. Jfr Åderlåtning.

Artern, stad i preuss. reg.-området Merseburg (Sachsen), i Goldene Aue, vid Unstrut, som där upptager Helme. 5,092 inv. (1900). Mångsidig industri. I närheten finnas brunkols- och bergsaltlager.

Artēsisk brunn, en borrbrunn (rörbrunn), i hvilken vattnet uppstiger öfver jordytan, beroende därpå att

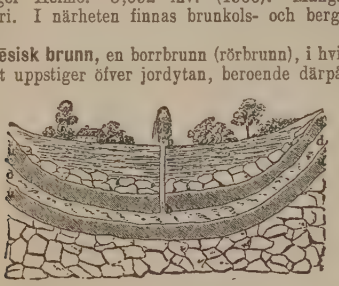

d = vattenförande lager, *u* = vattentätt lager, *b* = brunnen.

det vattenförande jordlagret är inneslutet mellan för vatten ogenomträngliga ler- eller berglager och står i förbindelse med högre belägna underjordiska vattensamlingar. Afskäres röret en meter under vattnets naturliga stighöjd, så afrinner en kvantitet, som motsvarar brunnens ”specifika kapacitet”; denna kvantitet är konstant och betecknar således den vattenmängd, som erhålles för hvarje meters sänkning af vattenståndet i brunnen, dock med vederbörlig korrektion för tryckförluster vid vattnets strömning in i och genom röret. — Namnet ”artesisk brunn” härleder sig från namnet på den franska provinsen Artois, där vid klostret Lillers den första brunnsborrningen i Europa utfördes 1126. Åtskilliga artesiska brunnar hafva borrats till stort djup och lämna vatten af ganska hög temperatur. Så lämnar brunnen i Passy, en förstad till Paris, en vattenmängd af öfver 200 sekundliter med en temp. af + 28° från ett djup af 586 m.; andra brunnar hafva borrats till 1,000 meters djup och däröfver. Äfven i Sverige finnas artesiska brunnsanläggningar; så är t. ex. den nya vattenledningen i Malmö (färdig 1902) baserad på tillgodogörande af en grundvattenström i Torrebergaåns dalgång med omkr. 90 m. djupa rörbrunnar, från hvilka vattnet med självtryck rinner den 9 km. långa vägen till det äldre verket vid Bulltofta. Se vidare Grundvatten. J. G. R.

A'rtes liberāles. Se Ars och Fria konster.

Arteve'lde [-fäl-], namn på tvenne flandriska folkledare på 1300-talet. — 1. Jakob van A., f. omkr. 1285, d. 1345, tillhörde en rik patricisk borgarsläkt i Gent, svingade sig upp till hufvudman för folkpartiet i sitt land och utöfvade stort inflytande genom sin rikedom, statsmannaskicklighet och talareförmåga. Under striden mellan Frankrike och England sympatiserade borgarna i Gent med engelsmännen, från hvilka de fingo ull till sina väfverier, medan adeln stod på Frankrikes sida. A., som 1338 valts till höfvitsman, förjagade adelns ledare, grefve Ludvig II af Flandern, och samlade Flanderns städer i ett förbund, som först sökte hålla sig neutralt i striden, men 1340 helt måste sluta sig till den engelske konungen Edvard III. Det förbund A. åvägabragt mellan Flandern, Hainaut och Brabant var det första försöket att till ett samla de viktigaste af de provinser, som bilda nuv. Belgien. Hans nära anslutning till England väckte emellertid misstro i Gent. A. indrogs i de inre strider, som 1345 utbröto i hans fädernestad, beskylldes för att vilja insätta Edvard III:s äldste son, Svarte prinsen, till grefve af Flandern och för att ha utlämnat den flandriska skattkammarens innehåll åt engelsmännen samt mördades under ett folkupplopp (juli 1345). 1863 upprestes i Gent hans bildstod af brons.

2. Filip van A., den föregåendes son, f. omkr. 1340, d. 1382, satte sig 1381 i spetsen för Gents borgerskap vid ett uppror mot grefve Ludvig II:s son, Ludvig af Maele, hvarvid en demokratisk republik inrättades i staden. A. hade i början stor framgång, eröfrade det grefven tillgifna Brügge (maj 1382) och blef därpå erkänd såsom regent öfver hela Flandern, med undantag af Oudenaarde. Men när den fördrifne grefven i slutet af år 1382 återkom med en stor fransk hjälphär under konung Karl VI, ledo flamländarna ett fullständigt nederlag i slaget vid Roosebeke (27 nov.), där A. själf stupade.

Om Jakob och Filip van A. se vidare Vanderkindere, ”Le siècle des A.” (1879), och Pirenne, ”Geschichte Belgiens”, II (1902).

Arth, köping i schweiziska kantonen Schwyz, vid foten af Rossberg och vid Zug-sjön. A. är utgångspunkt för A.—Rigibanan. 4,738 inv. (1900).

d'Arthois [dartŏa'], Jacques, flamsk landskapsmålare, f. 1613 i Bruxelles, d. där 1686. Elev af Jan Martens, utvecklades han vidare under påverkan af Lodewijck de Vadder. Teniers, P. Bout och G. Seghers målade staffaget i hans landskap, ofta i stort format. Hans taflor äro icke sällsynta. Nationalmuseum har två, af hvilka dock den större, en präktig, färgmättad, dekorativ duk, endast med tvekan tillerkännes honom. En liten, förträfflig målning finns hos grefvinnan J. von Rosen, Stockholm. (O. G—g.)

Arthritis (grek.), Artrit, ledinflammation af akut eller kroniskt förlopp. Under smärtor svullnar den angripna leden, hvars rörelseförmåga och brukbarhet inskränkas eller upphäfvas. Stundom blir huden kring leden röd och het, hvarjämte feber inställer sig. Åkomman kan angripa endast en led eller uppträda i flera leder samtidigt. Det förra är händelsen då en yttre våldsam orsak eller häftig ansträngning framkallar ledinflammationen (*arthritis traumatica*). Det senare brukar vara fallet, då en allmän sjukdom föregår ledansvällningen. Efter den bakterie, som ger upphof till åkomman, skiljer man emellan septisk, tuberkulös, syfilitisk, gonorrhoisk, tyfös och reumatisk artrit. Vid andra tillfällen står ledlidandet i sammanhang med en rubbning i ämnesomsättningen (*arthritis urica*, se Gikt). Slutligen uppträder ho äldre personer en kronisk ledaffektion, som karakteriseras af ett långsamt styfnande och af förändring a såväl ledytorna som omgifvande benkanter, hvilk genom brosk- och benknottror och skållor af olik storlek göras ojämna. Därigenom uppstår skrapnin och knäppning vid rörelse och längre fram inskränkning i rörelseförmågan samt smärtor i och kraftlöshe af benet. Ty förändringen är vanligast i höft- oc knäleden. Åkomman gör småningom leden (och bene obrukbar. Denna form af ledlidande, hvilken h stor likhet med de kroniska reumatiska formern

allas *arthritis deformans* på grund af dess förändring ch ojämnhet af ledytorna. J. Å.

Arthro'poda (af grek. *a'rthron*, led, och *pus*, fot), *zool.* Se Leddjur.

Arthrospōr (af grek. *a'rthron*, led), *bot.* Se Bakteriologi.

Arthro'straca (af grek. *a'rthron*, led, och *o'straon*, skal), *zool.*, en grupp högre kräftdjur, hvilken tmärker sig genom oskaftade sidoögon, vanligen sju ällan sex eller färre) bröstsegment samt lika många enpar; särskildt skalpansar är ej utbildadt. Till enna grupp höra ordningarna märldjur (*Amphioda*) och likfotingar (*Isopoda*). L—o.

Arthur, Arthur-sagan. Se Artur-sagan.

Arthur [ä'thə], Sir George, brittisk militär ch ämbetsman, f. 1784, d. 1854, deltog med utärkelse i expeditionerna till Sicilien 1808, Walheren 1809 och Jamaica 1812, var 1814—22 viceuvernör i British Honduras och innehade 1823—37 amma ämbete i Van Diemens Land (Tasmanien). är egnade han sig med iver och energi åt reformeng af de deporterades behandling och anlade 1832 d Port Arthur en genom den därstädes rådande rängheten vida beryktad förvaringsort för deporade. Till följd af den i England alltmer tillxande oppositionen mot hela deportationssystemet ck A. aldrig tillfälle att rätt pröfva värdet af sina formor. Hans ämbetstid utmärktes för öfrigt af t genom förrymda fångars öfvergrepp framkalladt ig med öns urinvånare (1830) och af dessas öfveryttande (1835) till Flinders island i Bass' sund. 837 utnämndes A. till generalmajor och sändes som ce-guvernör till Öfre Canada, där han med klokhet erställde ordningen efter det s. å. där utbrutna proreset samt kraftigt försvarade kolonien mot de ifall, för hvilka den utsattes från upprorsmännens inner i Förenta staterna. Hemkallad 1841, utämndes han 1842 till guvernör öfver presidentskapet ombay och visade mycken duglighet äfven på dena särskildt under krigen i Afganistan och Sind synnergen kräfvande post. Särskildt förtjäna nämnas hans gärder för samfärdsmedlens och bevattningsväsendets rbättring samt den under hans ämbetstid utförda opmätningen af Deccan. A. utsågs 1846, under iget mot sikherna, till provisorisk generalguvernör ver Brittiska Indien, men tvangs s. å. af ohälsa t återvända till hemlandet. V. S—g.

Arthur [ä'thə], Chester Alan, Förenta staarnas tjuguförste president, f. 1830 i Albany, Vermont, d. 1886 i New York, blef 1854 praktiserande dvokat, utmärkte sig under inbördeskriget som geeralkvartermästare vid utrustningen af staten New orks trupper och blef 1863 generalinspektör med igadgenerals rang. 1871 blef A., som varit nära rbunden med det republikanska partiet från dess ldande, af Grant utnämnd till öfverinspektor vid llen (*collector of customs*) i New York, men afsattes 878 af Hayes i samband med dennes reformer af issbruken inom förvaltningen. Efter häftiga partirider bekräftade senaten 1879 denna åtgärd. Vid t republikanska partikonventet i Chicago (juni 1880) lhörde A. senator Conklings fraktion, som önskade ominera Grant. Då Garfield i stället blef partiets ndidat, beslöt man af lämplighetshänsyn att till cepresident uppsätta en af Grants anhängare från en viktiga staten New York. Valet föll på A., och, dan Garfield dött för mördarehand 19 sept. 1881, blef A. dennes efterträdare som president. Han möttes af rätt mycken misstro och hade, som tillhörande en minoritet inom sitt parti, en svår ställning, helst som demokraterna snart fingo öfvervikt i representanternas hus. Hans styrelse utmärkte sig emellertid för ärlighet och fasthet, reformerna i ämbetsförvaltningen fortsattes, och A. använde i flera fall sin vetorätt med mycken klokhet. Han lät på partikonventet 1884 föreslå sig till omval, men besegrades af Blaine och understödde sedan lojalt denne under valkampanjen. Efter ämbetstidens utgång (3 mars 1885) drog sig A., allmänt aktad, tillbaka till privatlifvet. V. S—g.

Arthur [ä'thə], Vilhelm Patrik Albert, hertig af Connaught, drottning Viktorias tredje son, f. 1 maj 1850, genomgick från 1866 militärakademien i Woolwich, blef löjtnant vid ingenjörkåren 1868 och vid artilleriet 1869 samt erhöll 1874 titeln hertig af Connaught och Strathearn. Han förmäldes 1879 med prinsessan Lovisa Margareta af Preussen (f. 25 juli 1860), dotter af generalfältmarskalken prins Fredrik Karl. Med henne har han två döttrar och en son. A. var 1875—76 biträdande generaladjutant i Gibraltar, blef 1880 öfverste och anförde gardesbrigaden i slaget vid Tel-el-Kebir 1882. Hösten 1886 begaf han sig jämte sin gemål till Indien och förde där 1888—90 kommandot öfver brittiska härsmakten i Bombay. Därefter var han befälhafvande generallöjtnant öfver södra distriktet (Portsmouth) och utnämndes 1893 till general, var 1893—98 befälhafvare öfver lägret i Aldershot och blef 1900 högste befälhafvare öfver trupperna på Irland samt 1901 befälhafvare för tredje armékåren. Vid Edvard VII:s proklamering som indisk kejsare (i Delhi 1 jan. 1903) representerade han den engelska konungafamiljen.

Articles of religion [ä'tikəls əv rili'dʃən], eng., engelska kyrkans förnämsta bekännelseskrift. Se Trettionio artiklarna.

Articulāta (lat.), "ledade", *zool.* Se Leddjur.

Arti'culi fi'dei (lat.), trons artiklar. Se Trosartikel.

Artificie'll (fr., af lat. *ars*, konst, och *fa'cere*, göra), konstgjord, konstlad, på konstlad väg framkallad.

Artificiella gödningsämnen. Se Gödningsämnen.

Artificiella ängar, *landtbr.* Se Äng.

Artificiell horiso'nt, *astron.* Se Horisont.

Artificiell ledning, *telegr.- och telefontekn.*, en sammanställning af reostater och kondensatorer, hvarmed afses att efterhärma en naturlig linjeledning elektriska egenskaper. Användes bl. a. till utbalansering af den verkliga linjen vid s. k. duplextelegrafering (se Elektrisk telegraf). A. E—m.

Artificiellt system, vetenskapligt system, uppgjordt i klassificerande syfte, utan strängt iakttagande af naturliga släktskapsförhållanden (motsats: naturligt system).

Arti'kel (af lat. *arti'culus*, led), stycke, del af ett helt; afdelning l. hufvudpunkt af ett kontrakt, fördrag o. s. v.; afdelning af den kristna trosläran (tros-artikel); uppsats i en tidning eller tidskrift; uppsats i ett samlingsverk; förordning (t. ex. bergsartiklar, gruf-artiklar, hof-artiklar, krigs-artiklar, sjö-artiklar); en handelsvara, betraktad särskildt för sig. — I *språkvetenskapen* menas med artikel ett ord

eller en ändelse, som fogas till ett substantiv eller ett såsom substantiv nyttjadt ord för att angifva dess begrepp såsom bestämdt eller obestämdt. I svenskan finnas tre sådana artiklar: bestämd (*den* ädle mannen, *det* vackra huset), bestämd suffigerad eller s. k. slutartikel (mannen, huset) och obestämd (*en* man, *ett* hus). Artikeln är ej nödvändig för ett språk. Latinet, sanskrit och de flesta slaviska språk ha inga artiklar, och grekiskan såväl som de äldre germanska språken har endast bestämd artikel. Den bestämda artikeln har uppkommit af demonstrativpronomen, den obestämda af det första räkneordet.

Artikeltari'ff, en för godsförsändelser å järnvägar afsedd undantagstariff, som fastställer vissa afgifter (särskild taxa) för ett visst varuslag vid transport från en viss ort (vanligen hamnplats) till en annan eller andra uppräknade orter. Rm.

Artikulatiōn (lat. *articulātio*, af *arti'culus*, led), ledbildning, ledförbindelse, ledgång; *språkv.*, de mänskliga talorganens verksamhet för att frambringa ljud, som skola tjäna till meddelelsemedel (artikulerade ljud). Alltefter de organ, som härvid äro särskildt verksamma, talar man om läpp-artikulation o. s. v. Organen benämnas ljudens artikulationsställen. Jfr Språkljud.

Artikulēra (lat. *articulāre*, af *arti'culus*, led), *språkv.*, forma ljud (om de mänskliga talorganen). Se Artikulation.

Artilleri (af mlat. *artellāria*, krigsmaskin), benämning på det slags eldvapen, som för sin tyngd ej kan bäras af en enskild krigsman, äfvensom på de därtill hörande fordon, hästar, ammunition, m. m. Ordet betecknar äfven manskapet, som strider med nämnda slags vapen. — Alltefter pjäsernas användning och uppställning gör man skillnad mellan bergs-, fält-, positions-, belägrings-, fästnings-, kust- och fartygsartilleri. Bergs- och fältartilleriet skall kunna åtfölja fotfolk och ryttare på hvilken mark som helst och erhåller därför blott lätta kanoner, med hvilka det dock kan åstadkomma stor verkan, emedan det har att göra med föremål af mindre motståndskraft, såsom trupper samt någon gång byar och förhuggningar e. d. Positions- och belägringsartilleriet däremot har i allmänhet fasta mål, och därför måste åt detsamma gifvas de tyngsta kanoner, som kunna forslas på landsvägar. Fästnings-, kust- och fartygsartilleriets pjäser äro dels permanent uppställda, dels äfven transportabla. — Fältartilleriet kan vara antingen fotartilleri, då betjäningsmanskapet går och blott vid hastigare takter dels åker, dels rider, åkande artilleri, då betjäningsmanskapet alltid dels åker, dels rider, eller ridande artilleri, då vanligtvis allt betjäningsmanskap är beridet.

Efter uppfinningen af krutet dröjde det ej länge, förrän detta började användas till drifmedel i skjutvapnen. Dylika eldvapen nyttjades, såvidt man nu känner, första gången i Spanien under förra hälften af 14:e årh. af morerna. De eldvapen, som förekommo i 15:e, 16:e och 17:e årh., och som i allmänhet kallades kanoner, voro stora och tunga, hvarför de endast med största svårighet kunde släpas efter hären under dess rörelser. Däraf följde, att de i fältkriget ej kunde användas till annat än försvar, hvarvid så tillgick, att kanonerna vid stridens början eller förut, om man på stående fot väntade fienden, ställdes i en god position, i hvilken de fingo kvarstå till stridens slut, då de blefvo segrarens byte. Småningom började man inse hvilken nytta ett mera rörligt artilleri skulle kunna göra i fältkriget. Alla ändringar gingo därför ut på att göra hela materielen lättare och därigenom rörligare. Gustaf II Adolf bör nämnas bland dem, som i denna riktning verkat med största framgång. I 18:e årh. uträttades mycket för vinnande af större rörlighet hos artilleriet. Sålunda införde Fredrik II det ridande artilleriet, hvilket kunde åtfölja truppernas rörelser äfven på slagfältet. Men utvecklingen fullföljdes än vidare, och artillerivapnet, som till följd af materielens beskaffenhet i föregående århundraden nära nog uteslutande var ett försvarsvapen, fick i 19:e årh., i samma mån som det utvecklades i afseende på rörlighet, jämväl större användbarhet och kan nu på själfva slagfältet taga verksam del äfven vid anfallet. — De första kanonerna gjordes af trä, förstärkt med ringar af tackjärn, eller af järnstänger, som sammansvetsades. Numera göras de af stål. Kanonerna voro ända till midten af 1800-talet slätborrade, d. v. s. inuti jämna och släta. Först på 1840-talet anställdes försök att räffla kanoner, d. v. s. att inuti kanonen göra flere jämlöpande rännor, i hvilka projektilen med motsvarande utskjut skulle löpa, och man afsåg därmed att gifva projektilen säkrare gång i luften och därigenom vinna stor träffsäkerhet äfven på långa afstånd. Dessa försök frammanades hufvudsakligast genom fotfolkets beväpning med räfflade gevär, hvarigenom det kunde skjuta på samma afstånd som det slätborrade artilleriet. Försöken fortsattes och lyckades. F. n. hafva alla länders artillerier räfflade kanoner. Artilleriet återtog därigenom sin öfverlägsenhet öfver fotfolket, hvad beträffar att kunna skjuta på långa afstånd. Sedermera har vid artilleriet äfven införts bakladdning — en kanon-konstruktion, hvarmed i föregående århundraden flere gånger försök blefvo gjorda, hvilka likväl då strandade mot tekniska svårigheter, som det blifvit vår tid förunnadt att lösa.

Svenska artilleri-organisationens historiska utveckling. Sverige var ej sent att tillegna sig krutuppfinningen och att använda den för artilleristiskt ändamål. Historien omtalar nämligen, att i 15:e årh. artilleripjäser (kärrebyssor) medfördes såväl under Eriks af Pommern och Engelbrekts krigsföretag som under Karl VIII Knutssons bekanta tåg till Skåne. Det omtalas äfven, att ett styckgjuteri fanns i Stockholm vid samma tid. Under Gustaf Vasa och hans söner kallades alla pjäserna med ett gemensamt namn: arkli (se d. o.), samt delades i skjut- och kastpjäser. De förra voro dels lätta, fältskytts, dels tunga, murbräckor; de senare kallades äfven mörsare eller bölare. Manskapet benämndes bysseskyttar och fyrverkare, allteftersom dess uppgift var att betjäna skjut- eller kastpjäserna. Högste befälhafvaren för allt arkli kallades öfverste arklimästare, sedermera äfven öfverste tygmästare. Under Gustaf II Adolf erhöll en general befälet öfver allt artilleri, såsom arkliet numera kallades, och artilleristyrkan synes vid trettioåriga krigets tid hafva uppgått till omkr. 2,500 man. Efter konung Gustafs död öfvertogs befälet öfver allt artilleri af en riksfälttygmästare, som dessutom bestred flere viktiga befattningar och ej

.llan efterträdde högste befälhafvaren. Med nyss-
ämnda krigs slut kan man anse artilleriets första
vecklingsperiod afslutad. Det var Gustaf II Adolf
:h Torstenson, som under densamma förde artil-
riet framåt. — Under Karl XI sammanfördes alla
ingspridda artilleriafdelningar och kompanier till
t regemente under en öfverste; men snart bildades
ssutom artilleriafdelningar, eller — såsom de äfven
llades — brigader, i flere städer. Bland dessa
delningar böra i synnerhet de i Göteborg och Malmö
amhållas, emedan från dem Göta och Vendes rege-
enten leda sitt ursprung. Under frihetstiden upp-
ttes artilleribrigader såväl i Pommern som i Fin-
och bataljonsindelningen upphäfdes och personalen (2,700 man), med bibehållande af de 3 regementena, i stället fördelades på 19 batterier och 5 depåkompanier. Denna organisation bibehölls i det närmaste oförändrad till 1872, då en ny organisation antogs, enligt hvilken artilleriet utgjordes af Svea, Göta och Vendes regementen om 10 batterier hvardera, af hvilka 2 voro fot- (vid Svea) och 6 ridande batterier (vid Vendes), alla de öfriga åkande. Härtill kommo ytterligare 3 fästningskompanier vid Svea regemente, afsedda för Vaxholm, och 3 dylika vid Göta regemente, afsedda 1 för Karlsten och 2 för Karlsborg, samt 1 batteri (3 i krig) vid Gottlands

Artilleriet 1700. Artilleriet 1779. Finska regementet 1794. Vendes regemente 1808. Vendes ridande artilleri 1816. Göta regemente 1827. Svea regemente 1845.

Äldre svenska artilleri-uniformer (efter A. U. Schützercrantz' planschverk).

nd. Det svenska artilleriet förökades sålunda allt-
er och utgjorde vid Gustaf III:s död 3,200 man,
rdelade på 40 kompanier. Namnen Cronstedt och
hrensvärd gifva glans åt denna period, den andra.
794 delades artilleriet på de 4 regementena Svea,
öta, Vendes och Finska. 1807 inrättades general-
ilttygmästare-ämbetet; dess chef, som fick titel af
eneral-fälttygmästare och chef för artilleriet, blef
å samma gång chef för krigskollegiets (nuv. arme-
förvaltningens) artilleri-departement. 1816 fördelades
aterielen på batterier och personalen (2,400 man)
å 10 bataljoner, hvardera på 4 kompanier. 2 kom-
anier afsågos att betjäna ett batteri. Under denna
edje period, som man kan anse räcka till år 1830,
ar det Helvig och Cardell, som, trots alla tidens
otigheter, genom sitt rastlösa arbete och sitt brin-
ande nit förde vapnet framåt. — 1830 fick artilleriet
ter en ny organisation, därvid den gamla kompani-
nationalbeväring. Af Vaxholms- och Karlstens-kompanierna bildades 1888 Vaxholms artillerikår, och Gottlands-kompaniet hade redan 1886 utvecklats till Gottlands artillerikår med 2 batterier och 1 fästningskompani (1 batteri, då beväringen icke är inne). Genom 1892 års urtima riksdags beslut antogs en ny organisation af artilleriet, hvilken skulle vara fullständigt genomförd 1897, och enligt hvilken detta vapenslag skulle utgöras af 6 regementen (Första och Andra Svea, Första och Andra Göta, Vendes och Norrlands), hvartdera om 6 åkande batterier utom Vendes, som därjämte hade 2 ridande, vidare Gottlands artillerikår (liksom förut), Vaxholms artillerikår (liksom förut) och Karlsborgs artillerikår, med 2 kompanier. Dessutom beslöts uppsättande af Karlskrona artillerikår, hvilken hörde under flottan och var afsedd för befästningarna vid Karlskrona. Genom 1901 års riksdagsbeslut blef det svenska artilleriet

emellertid ytterligare omorganiseradt. Se härom Sverige (försvarsväsen).

De danska och norska artillerior ganisationerna torde från äldre tider intill 1814 hafva utvecklat sig i öfverensstämmelse med hvarandra. Intill 1763 utgjorde de båda ländernas artillerier skilda kårer, men sammanslogos då under en gemensam chef, som hade sin station i Köpenhamn. 1803 inrättades en särskild "norsk artilleribrigad" inom den gemensamma dansk-norsk-holsteinska kåren. Under tiden hade artilleriet blifvit betydligt förstärkt och efter 1770 satt i godt stånd. Efter 1814 utvecklade sig båda ländernas organisationer hvar för sig. I Danmark antogs 1867 en ny härordning, enligt hvilken landartilleriet, som hade sin egen chef med egen stab, indelades i 2 regementen fältartilleri, hvartdera å 9 linje- och 3 reservbatterier, samt 2 fästningsbataljoner om 6 linje- och 3 förstärknings-kompanier. Hvarje batteri var åkande och hade 8 räfflade kanoner. Till bestridande af den tekniska tjänsten fanns en tyghus- och laboratorii-afdelning. Genom 1880 års härordning organiserades fältartilleriet på 2 regementen, hvartdera på 6 linjebatterier om 6 kanoner samt kadrer till 2 landtvärnsbatterier, och fästningsartilleriet på 2 bataljoner med 4 linjekompanier samt kadrer till 3 landtvärnskompanier. Dessutom tillkommo tekniska afdelningar. Genom 1893 års härordningsförslag, som åter framlades för 1893—94 års riksdag, ökades fästningsartilleriet till 12 linje- och 8 landtvärns- l. förstärkningskompanier, förenade i 3 linje- och 2 förstärkningsbataljoner. Angående danska artilleriets nuvarande organisation se Danmark (försvarsväsen).

I Norge upprättades, vid arméreduktionen 1816—18, en "artilleribrigade", hvars chef, som i regeln är generalmajor, bar titel af "generalfelt-töjmester". Brigaden indelades i 5 bataljoner, af hvilka 2 voro stationerade i Kristiania, 1 i Fredriksstad, 1 i Trondhjem samt 1 i Bergen och Kristiansand. De tre första bataljonerna voro hvardera indelade i 2 batterier, den trondhjemska i 3 och den bergen-kristiansandska i 2. De nio batterierna voro åkande och ridande, de två öfriga (femte bataljonen) voro bergsartilleri till fots, med $2^1/_2$ tums räfflade kanoner. Artilleriets effektiva styrka — inberäknadt krigsförstärkningen (590 man) och reserven (1,550 man) — var omkr. 3,700 man, med 1,000 hästar. Alla tekniska och vetenskapliga frågor angående artilleriet behandlades (sedan 1814) af Artilleri- og konstruktions-kommissionen, som hade sitt säte vid arméns hufvudstation, Akershus. Genom 1876 och 1885 års lagar och härordningen af 1887 har den förutvarande allmänna värnplikten ännu strängare genomförts. Fältartilleriet består af 3 kårer. Hvarje kår skall uppsätta 1 linje-, 1 landtvärns- och 1 landstormsbataljon, hvar bataljon på 3 batterier, om 6 kanoner och 1 parkkompani. Fästnings- och bergsartilleriet bestod af 1 kår på 1 linje-, 1 landtvärns- och 1 landstormsbataljon. Genom 1898—99 års stortings beslut har sedan kustartilleriet organiserats. Om såväl dettas som det öfriga artilleriets nuvarande organisation se Norge (försvarsväsen).

Om flottans artilleri se Sjöartilleri. — Litteraturen om artilleri-vapnet är ganska stor. För en utförligare framställning af detsamma hänvisas till H. Holmbergs "Lärobok i artilleri". Bland artilleritidskrifter märkas: "Archiv für die offiziere der kön. preuss. artill. u. ingenieurkorps" (Berlin), Mitteilungen über gegenstände des artill. u. geniewesens" (Wien), "Revue d'artillerie" (Paris) och "Artilleritidskrift" (Stockholm). H.W.W. (E.N.)

Artilleriafdelning, *sjöv.*, en afdelning inom marinförvaltningen (se d. o.).

Artilleribefästning, *krigsv.*, ett hufvudsakligast till skydd för pjäser och serviser anlagdt försvarsverk. Se Batterivärn, Fältbefästning och Kanonvärn. L. W:son M.

Artilleri-belägringsträng. Se Belägringstrång.

Artilleri-båtsmanskåren, *sjöv.*, en kår, som inrättades 1845 för att från båtsmanshållet bilda dugliga kanonkommendörer och artillerister för flottans fartyg. Till en början bestod kåren af vissa kompanier af båtsmanshållet, men 1860 uttogos artilleribåtsmännen till ett antal af 1,216 ur båtsmanshållets samtliga kompanier. Kåren upplöstes 1874. R. P.*

Artilleri-departemen't. Se Arméförvaltningen och Varfsdepartement.

Artilleri-förråd, *krigsv.* Se Tygförråd.

Artillerigården i Stockholm, en vid Riddargatan belägen byggnadskomplex, som uppfördes 1767—77 och delvis påbyggdes 1884. Utom lokaler för tygväsendet och artilleristaben äro där inrymda ett artillerimuseum (se d. o.) samt artilleri- och ingenjörhögskolan (se d. o.). L. W:son M.

Artilleriklassen, *sjöv.*, en specialklass vid flottans underbefälsskolor.

Artilleri-klubben, en år 1871 med statsunderstöd bildad förening af svenska artillerioffic erare, med ändamål att främja den artilleristiska fackbildningen. Klubbaftnar med föredrag och samkväm hållas i Stockholm en gång i månaden under vintern. G. af Wdt.

Artilleri-kommitté. På kallelse af generalfälttygmästaren och inspektören för artilleriet och så ofta denne pröfvar nödigt sammanträder i Stockholm en artillerikommitté, som utgöres af en regementsofficer som ordförande, 2—4 officerare som ledamöter och en artilleristabsofficer som sekreterare. Kommittén har att afgifva utlåtanden öfver alla till dess bedömande öfverlämnade frågor rörande artilleriets organisation, materiel, exercisreglementen o. s. v. — För att främja öfverensstämmelse i de förenade rikenas artilleri-materiel, reglementen och instruktioner sammanträder årligen, växelvis i Stockholm och Kristiania, en sammansatt svensk-norsk artillerikommitté, som i allmänhet utgöres af två svenska och två norska ledamöter. (G. af Wdt.)

Artillerikonstapel, *sjöv.*, underofficer vid flottan, artilleristaten.

Artillerimatros, *sjöv.*, menig man vid flottans sjömanskår, matrosafdelningen.

Artilleri-museum, en inom Artillerigården i Stockholm inrymd, rikhaltig och väl ordnad samling af fält- och fästningspjäser samt andra vapen och vapenmodeller äfvensom öfriga föremål, som äro belysande för (särskildt det svenska) artilleriets och handvapnens historia, arméns beklädnad, remtygs- och utredningspersedlar m. m. Till museet hör ett arkiv. — Generalfälttygmästaren Thomas Cunningham inrättade vid midten af 1700-talet en "Modellkammare för artillerivetenskapen", och 1807 befallde k. m:t att i samband med en artilleristabs bildande skulle en artilleri-

modellkammare inrättas å Artillerigården. Snart föll dock hela modellkammaren i glömska. Försök till dess upplifvande gjordes af generalfälttygmästaren frih. Wrede 1861, men realiserandet af den härför tarbetade planen blef uppskjutet. 1864 ordnades emellertid handvapensamlingen; men det var först sedan Svea artilleriregemente fått en ny kasern, som utrymme för samlingarna i sin helhet kunde beredas. Regementets flyttning var ej väl gjord, förrän dåv. generalfälttygmästaren frih. C. G:son Leijonhufvud uppdrog åt dåv. löjtnanten F. A. Spak att uppgöra förslag till ordnande af en historisk vapen- och modellsamling vid Artillerigården; och 1878 började under Spaks ledning ordnandet af Artillerimuseum, som den tillämnade samlingen, kanske något oegentligt, benämndes. Genom gåfvor tillväxte samlingarna ganska snabbt. I samband med artilleri- och ingenjörhögskolans förläggande till Artillerigården fick Artillerimuseum ändamålsenliga lokaler i denna byggnads båda nedre våningar. L. W:son M.

Artilleri- och ingenjörhögskolan, militär högskola, som leder sitt ursprung från Högre artilleriöfverstyrelsen (se d. o.), har till ändamål att meddela artilleriets och fortifikationens subalternofficerare ökade insikter i de ämnen, af hvilkas kännedom dessa vapenslags ändamålsenliga användande beror. Högskolan, som erhöll sin nuvarande benämning 1878, flyttades 1885 från Marieberg vid Stockholm till Artillerigården i Stockholm och har under år 1904 undergått djupt ingripande ändringar. Undervisningen är fördelad på två linjer, en artilleri- och en fortifikationslinje, hvardera med en allmän och en högre kurs. Allmänna kursen utgör villkor för befordran till löjtnant vid artilleriet eller fortifikationen. Allmänna artillerikursen börjar hvarje år 1 okt. och pågår, med afbrott från 1 juli (16 juli för positions-artilleri-officerare) till 1 okt., till 1 febr. påföljande jämnt år. Allmänna fortifikationskursen börjar 1 okt. hvarje udda år och pågår två år, hvarpå följer högre kurs under ett år. (Nytt regl. ännu icke utkommet.) Högskolans anslag uppgår till 49,350 kr. (1904). C. O. N.

Artillerifficer, *sjöv.*, den af de ombord på ett flottans fartyg kommenderade officerarna, som har till uppgift att under sekonden utöfva tillsyn öfver fartygets bestyckning samt leda personalens artilleriexercis och skjutöfningar äfvensom att vid strid omedelbart under fartygschefen leda elden m. m. — Äldste artillerifficer kallas den på flottans varf närmast under chefen för artilleridepartementet tjänstgörande sjöofficern. H. W—l.

Artilleri-park, förr benämning på den artillerimateriel, som för något ändamål, vare sig fältkrig eller belägring, hölls tillsammans bakom härens första linje. Så kallades t. ex. alla en armékårs ammunitionskolonner för dess hufvudreservpark, och den rörliga depå, ur hvilken denna ersattes, armépark. W. G. B. (E. N.)

Artilleriskyddsställning. Se Fästningskrig.

Artilleri'st, vid artilleriet (inom härен eller flottan) anställd soldat (eller matros).

Artilleristaben, en till artilleriets öfverstyrelse hörande institution, som har till uppgift att följa artillerivetenskapens framsteg samt förbereda de tekniska frågor, hvilka blifva föremål för generalfälttygmästarens och artilleriinspektörens åtgärder. Den utgöres af en chef och 8 artilleristabsofficerare samt arbetar på tre afdelningar: konstruktionsafdelningen, statistiska afdelningen och utrustningsafdelningen. G. af Wåt.

Artilleristaten, *sjöv.*, en af underofficersstaterna vid flottan, bestående af flaggkonstaplar och konstaplar.

Artilleritidskrift, en sedan 1872 i Stockholm utgifven tidskrift med syfte att främja kunskapen om artilleristiska ämnen och bereda ett allt större antal af de vapnet tillhörande officerarna tillfälle att genom eget arbete bidraga till stegrande af intresset för yrket. Första året utkom tidskriften med 2 häften, och årg. 1873 utgjordes af 4 kvartalshäften om sammanlagdt 20 ark i oktavformat, men från och med 1874 utvidgades omfånget till 6 häften årligen om tillsammans 28 ark, hvilken anordning alltsedan har bibehållits. Redaktionsmedlemmar hafva varit H. Wennerholm (1872—79), H. Palmstierna (1872—83), D. Weber (1872—83), H. v. Stockenström (1880—91), G. Geijer (1883—94), J. de Laval (1883—92 och 1894—97), O. Virgin (1891—92), S. Wennerberg (1892—1902), A. Stendahl (1892—93), H. Fleming (1893—97), J. Moberg (fr. 1898), N. Salander (1898—99), C. Hamilton (1900—02), C. Engström (fr. 1903) och G. af Wetterstedt (fr. 1903). L. W:son M.

Artilleriuppbördskonstapel, *sjöv.*, den äldste ombord kommenderade artillerikonstapeln. Han är inventarieuppbördsman, och honom åligger i första hand att vårda artilleriuppbörden ombord. H. W—l.

Artillerivetenskap (stundom förkortadt Artilleri), läran om artilleriets teknik, taktik och organisation. E. N.

Artioda'ctyla (af grek. *a'rtios*, fullständig, och *da'ktylos*, finger), *zool.*, partåiga hofdjur. Se Ungulata.

Arti'st (fr. *artiste*, af lat. *ars*, konst), konstidkare, konstnär.

Artisternas och litteratörernas pensionsförening i Stockholm stiftades 22 maj 1847 af trettiotvå damer och herrar. Första anledningen därtill gafs af N. M. Mandelgren och G. O. Hyltén-Cavallius, men K. F. J. von Feilitzen är föreningens egentlige skapare. De första stadgarna stadfästes af k. m:t 22 apr. 1853, och de nu gällande fastställdes 1 nov. 1901. Föreningen har till ändamål att lämna sina delegare pensioner ur en gemensam pensionsfond. För inträde i föreningen, hvilken står öppen för såväl man som kvinna, fordras att vara välfrejdad svensk undersåte och att såsom artist eller litteratör hafva offentligen uppträdt. För åtnjutande af pension fordras, att medlem skall ha fyllt 50 lefnadsår, tillhört föreningen 20 år och 20 gånger (eller i ett för allt) erlagt den årliga afgiften, som är 15 kronor. Ledamöter antagas af ordinarie bolagsstämma på ansökan, efter förslag af styrelsen. Pensionens storlek är 300 kronor för medlemmar och 150 för deras enkor och barn. Äfven tillfälliga understöd meddelas. Styrelsen består af 6 ledamöter. Ordinarie bolagsstämma hålles mot slutet af mars månad. — Föreningens kassa, som 1902 utgjorde 242,160 kr., har bildats och ökats dels genom medlemmarnas årliga afgifter, dels genom frivilliga gåfvor och dels genom inkomster af de "prestationer", som af medlemmarna blifvit anordnade "till föreningens bästa". Pensionärernas antal är f. n. 37; dessutom uppbära 2 personer i lifräntor tillhopa 700 kr.

Arti'st-fakultēt (lat. *facu'ltas a'rtium*, "konsternas fakultet"), under medeltiden namn på hvad sedermera kallades filosofisk (humanistisk) fakultet. Däraf Artium magister l. Artium liberalium magister som benämning på filosofie magister.

Arti'stisk (jfr Artist), konstnärlig; som har afseende på skön konst; som är kännetecknande för konstnärer.

Arti'stisk eganderätt. Se Eganderätt.

Artistprof, *konstt.*, benämning på de första och bästa aftrycken från en graverad eller etsad plåt. Ursprungligen voro sådana aftryck afsedda uteslutande för gravörens eget behof (häraf benämningen), men numera förekomma dylika af gravören signerade, och därmed af honom gillade, aftryck äfven i konsthandeln samt betinga ofta tio gånger så högt pris som vanliga afdrag från samma plåt. Ett artistprof har ingen graverad text under bilden, endast gravörens namnteckning i blyerts. Är ett dylikt aftryck försedt med ett eller flere svagt etsade eller graverade föremål å plåtmarginalen, kallas det *artist-remarkprof*. A. T—g.

Artist-remarkprof. Se Artistprof.

A'rtium [-tsi-], lat. (gen. plur. af *ars*, konst) l. Examen artium, i Danmark och Norge bruklig benämning på studentexamen och (sedan denna upphört) på afgångsexamen från de lärda skolorna.

A'rtium baccalāū'reus (mlat.), eng. *bachelor of arts*, filosofie kandidat. Jfr Baccalaureus och Bachelor.

A'rtium liberālium magi'ster (lat.) l. Artium magister, eg. "lärare i de fria konsterna"; person, som tagit filosofiska graden vid ett universitet. Jfr Artist-fakultet.

A'rtium magi'ster. Se Artium liberalium magister.

Artjärvi. Se Artsjö.

Artoca'rpeæ (af grek. *a'rtos*, bröd, och *karpo's*, frukt), *bot.*, brödfruktfamiljen. Se Moraceæ.

Artoca'rpus Forst., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Moraceæ*. Det innefattar höga, storbladiga, tropiska träd, som äro enbyggare, med en mängd små hanblommor, hvilka sitta i tätblommiga hängande ax, och en mängd honblommor i en hufvudlik gyttring och insänkta i det köttiga fästet. De egentliga frukterna utgöras af nötter. Dessa äro dock icke fria, enär alla de till samma blomställning hörande fruktämnena sammansmälta med kalkarna och fästet samt utvecklas till en enda sammansatt, köttigt mjölig, på ytan knottrig frukt. Till släktet A. hör det för sin närande frukt berömda brödfruktträdet, *A. incisa* Forst. (se fig.), hvilket, härstammande från Sunda-öarna, numera odlas i alla mellan vändkretsarna belägna länder. Detta träd, som når en höjd af 9—12 m., har stor och tät krona med vackra, ungefär $^1/_2$ m. långa och $^1/_3$ m. breda, parflikade blad samt nästan klotrunda, sammansatta frukter af ett människohufvuds storlek. Dessa frukter äro ett viktigt näringsämne för de tropiska ländernas inbyggare, ja på vissa ställen nästan det enda medlet för deras lifsuppehälle. Trädet bär under 8—9 månader af året ymnig frukt; 2—3 träd anses kunna förse en människa med tillräcklig näring för ett helt år. Frukten aftages före mognaden, skalas, skäres i skifvor och stekes på heta stenar. Sålunda tillredd har den en smak, liknande den af hvetebröd, ehuru något sötare. Af frukten beredes jämväl en deg, af hvilken bakas bröd. Af vissa varieteter ätas fröna, hvilka rostas som kastanjer. Äfven i andra afseenden är trädet nyttigt: så lämnar veden ett till flere ändamål användbart virke; af

bastet beredas tåg och väfnader; rötterna äro adstringerande och användas i medicinen, o. s. v. — *A. integrifolia* Forst. är en annan till detta släkte hörande art, som skiljes från den föregående hufvudsakligen därigenom, att den har hela blad och aflånga frukter, som äro ännu större än dennas. Dess hemland är Ostindien, där den, liksom i Västindien, mycket odlas för sina ätliga frukter. Ldt. (G. L—m.)

Blad och frukter af ett fossilt brödfruktträd (*Artocarpus Dicksoni* Nath.), närstående Söderhafsöarnas *A. incisa*, upptäcktes under den svenska expeditionen 1883 i de mellersta kritlagren på Discoön, vid Grönland. Sedermera hafva blad af samma typ blifvit funna i motsvarande lager i Nord-Amerika. Från tertiärlagren anföras äfven blad och frukter, men af en annan typ, med odelade blad. A. G. N.

Artogräf (af eng. *art*, konst, och grek. *gra'fein*, skrifva), en af amerikanen N. S. Amstutz gjord uppfinning för elektrisk bildöfverföring på långa afstånd. Af originalbilden framställes på en kromgelatinplatta en reliefbild, som böjes kring en i afsändningsapparaten införd metallcylinder. En häfstång, som med ett stift ligger an mot den roterande cylindern, åstadkommer alltefter stiftets olika höjdlägen förändringar i strömstyrkan, hvilka å mottagningsapparaten framkalla motsvarande höjningar och sänkningar af ett skrifstift, som verkar på ett vaxadt papper, lindadt kring en med samma hastighet roterande cylinder. Stiftet åstadkommer då i vaxytan en reliefbild, liknande den å afsändningsplattan, och af vaxbilden tages sedan en galvanoplastisk kopia,

hvarigenom man alltså får en kliché, som i tryck någorlunda återger originalbilden.

Artois [artωa'], gammal fransk provins med titeln grefskap, begränsades af Picardie och Flandern och motsvarade i det närmaste nuv. depart. Pas-de-Calais. Hufvudort: Arras. Landet blef 1239 förlänadt åt en yngre gren af franska konungahuset, kom sedermera till Flandern och Burgund och genom Pyreneiska freden 1659 samt freden i Nijmegen 1678 åter till Frankrike. Karl X bar såsom prins titeln grefve af Artois.

Artolatri (af grek. *a'rtos*, bröd, och *latrēi'a*, dyrkan), tillbedjandet af hostian (brödet i nattvarden).

Arton [artå'], Léopold Emile (egentl. Aron), fransk bankir, jude, f. 1849 i Strassburg, sedan 1871 bosatt i Paris, blef 1892 i den s. k. Panamá-skandalen beryktad såsom den där i egenskap af Panamá-bolagets agent utdelat de summor, hvilka användes som bestickningsmedel. Han flydde till utlandet, men blef 1895 anklagad för bedrägeri mot ett dynamitbolag och utlämnad från England samt dömdes 1896 till sex års straffarbete.

Artôt [artå]. 1. Alexandre Joseph Montagny A., belgisk violinist, f. 1815, d. 1845, gjorde konstresor i de flesta europeiska länder och i Amerika samt väckte uppmärksamhet för sitt eleganta och korrekta spel, som dock saknade storhet i ton och stil. — 2. Désirée A., den förres brorsdotter, belgisk sångerska, f. 1835 i Frankrike, uppfostrades i Bruxelles, där fadern var hofkapellist, åtnjöt sångundervisning af Pauline Viardot-Garcia samt sjöng efter 1857 offentligen i London, Paris, Bruxelles och Milano. Sitt rykte vann hon egentligen i Berlin, då hon 1860 uppträdde i Lorinis italienska operatrupp på Victoria-teatern. Sedan dess har hon upprepade gånger gästat såväl sistnämnda stad som andra orter i Tyskland, Belgien, England och i synnerhet Ryssland, där hon efter 1869, då hon gifte sig med baritonisten Padilla y Ramos, gjort konstresor med Merellis operasällskap. Sedan 1889 lefver hon i Paris såsom sånglärarinna. Jämte sin man konserterade hon 1877 i Sverige. 1897 blef hon ledamot af musikaliska akademien i Stockholm. För sin framgång har A. att tacka mindre sin mezzosopran än sina ovanliga musikaliska anlag och en sällsynt grundlig sångbildning. Hon räknade som sina triumfroller *Rosina*, *Cenerentola*, *Violetta*, *Regementets dotter*, *Margareta* m. fl. A. L.

Artotypi (eng. *artotype*, godtycklig bildning af eng. *art*, konst, och grek. *ty'pos*, stämpel, aftryck), "konsttryck", i Amerika benämning på ljustryck.

Artralgi (af grek. *a'rthron*, ledfogning, och *algi'a*, smärta), ledgångssmärta.

Artrit. Se Arthritis.

Artritisk (af grek. *arthritis*, gikt), som har afseende på gikt. — Artritiska medel, medel mot gikt. Se Gikt.

Artroplastik (af grek. *a'rthron*, led, och *pla'ssein*, bilda, forma), konstgjord ledbildning. Namnet härstammar från Rhea Barton (1827). J. Å.

Arts de dessin [är də däsä'], fr. Se Grafisk konst.

A'rtsjö (fi. *Artjärvi*), imperiellt pastorat af 3:e kl., Borgå stift och domprosteri, Mäntsälä domsaga, Pernå härad, Nylands län, Finland. Landarealen 175 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 2,891 pers. (1902). A. G. F.

Artskock l. Artskocka, förvrängningar af fr. *artichaut*, ty. *artischocke*. Se Ärtskocka.

Artur af Bretagne, engelsk prins, postum son till Gottfrid, konung Henrik II:s tredje son, f. 1187, blef af sin farbror Rikard I utsedd till tronföljare 1190. Efter dennes död understöddes hans anspråk på kronan af franske konungen Filip II August, men A. insattes 1202 i fängelse af sin farbror, Johan utan land, och blef antagligen kort därefter mördad på dennes befallning. V. S—g.

Artur-sagan l. Artus-sagan (rättare Artus-sagokretsen) utgör en hufvudafdelning af den europeiska medeltidens vitterhet samt är behandlad i sånger ("lays"), i rimmade romaner och i prosabearbetningar.

1. Om den historiske Artur (Arthur) vet man nästan intet. Enligt några var han en af de brittiske konungar, hvilka från Wales ledde motståndet mot de germanska folk, som invandrade till Britannien, sedan det romerska väldet hade blifvit upplöst. Hos en krönikeskrifvare från midten af 800-talet (Nennius) har A. redan förvandlats från nationalhjälte till kristlig sagohjälte. Nennius låter honom nämligen resa till Jerusalem och därifrån hemföra ett kors, lika stort som Herrens eget och gjordt efter det som mönster, och detta kors förskaffade honom ytterligare segrar. En gång nedgjorde han ensam 840 fiender. De walesiske och bretagniske barderna utvidgade området för Artur-sagan genom att införa underbara episoder, t. ex. den om Källans fru, samt genom att med denna saga införlifva minnesrunor öfver andra sagohjältar, t. ex. Peredur. Galfred af Monmouth skildrar A. i sin krönika (1135) som fosterlandets messias — han var ej död, han skulle återkomma och befria sitt folk.

2. Den franska sagokretsens Artur. De underbara Artur-sångerna, hvilka nord- och sydfranska trouvèrer hörde af bretagniska barder, återgåfvos af dem i deras egna dialekter och infördes så i deras sång-repertoar, med oupphörliga förändringar och tillägg. Då de normandiske hertigarna eröfrat England samt förenat detta land och en betydlig del af Frankrike under en gemensam spira, uppstod vid midten af 1100-talet, under den engelsk-normandiske konungen Henrik II:s långa regering, en vitter blomstringsperiod, då upptecknade och versifierade Artur-sagor kvällde fram i den franska litteraturen. Sagorna affattades i Frankrike på jambiska rimpars-rader (s. k. knittelvers). Därifrån omarbetades många af dem i 13:e, 14:e och 15:e årh. till prosa-skrifter och ingingo från den franska i de tyska, spanska, engelska, italienska, isländska, danska, norska och svenska litteraturerna, hvilkas prydnad de utgjorde under hela medeltiden, hvarefter mångfaldiga sagobrott nedgått i de ännu fortlefvande folkböckerna. Konung Artur blef nu en medelpunkt för en samling riddare-, fe- och kristensagor, hvilka hade sin kristlig-vidskepliga sida i myten om saint-graal och det för dess återvinnande under Arturs chefskap bildade ridderskapet af runda bordet, sin världsligpoetiska i kärleksbedrifter och tapperhetsunder. Saint-graal är Jesu egen nattvardskalk, som Josef af Arimatia fört med sig till Britannien, där han verkade som apostel. Saint-graal är dock icke endast kalken, utan ock "sanguis realis", det blod som flöt ur Jesu sida och som af Josef uppsamlades i

kalken. Äfven den lans, med hvilken man uppstack den korsfästes sida, medfördes af Josef. Dennes efterkommande förlorade slutligen dessa dyrbarheter — om sättet finnas skiftande berättelser —, och

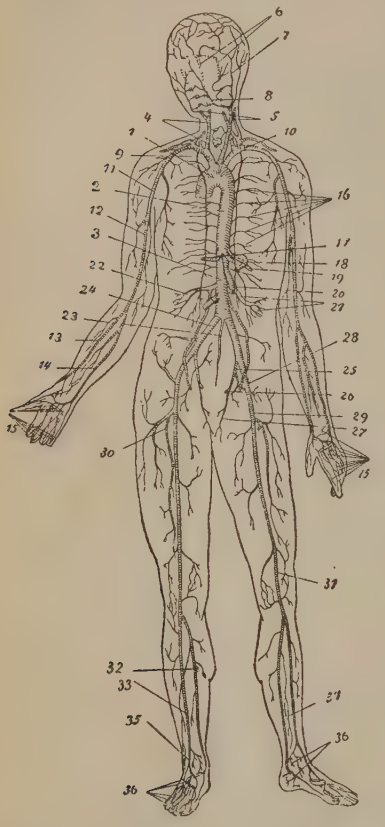

Människans artärsystem (se art. Artär å nästa sp.).

1. Aortabågen. 2. Bröstaorta. 3. Bukaorta. 4. Halspulsådror. 5. Yttre halspulsåder. 6. Inre halspulsåder. 7. Tinningartär. 8. Ansiktsartär. 9. Arteria anonyma. 10. Nyckelbenspulsådorn. 11. Armhålcartär. 12. Armartär. 13. Radialartär. 14. Ulnarartären. 15. Artärer i handen. 16. Artärer mellan refbenen. 17. Lefverartären. 18. Magartär. 19. Mjältartären. 20. Öfre tarmkäxartären. 21. Njurartär. 22. Undre tarmkäxartären. 23. Korsbensartären. 24—28. Bäckonartärer. 29—30. Lårartärer. 31. Knävocksartären. 32—34. Underbenots artärer. 35. Fotens ryggartär. 36. Fotens artärer.

Artur, en bland ättlingarna, samlade riddarna af runda bordet (nattvardsbordet) för att med deras hjälp återvinna det förlorade. (Dessa riddares antal uppgifves till 12 och till 150 — alla namngifna.) Hos Artur, på Karidol, där han stundom höll hof, församlades då flere eller färre af riddarna och förtäljde sina äfventyr, drabbade tillsammans med afundsmän, belönades, straffades o. s. v. Ändtligen upptäckes graal; han gör några underverk och upptages sedan till himmelen. Slutet förlägges jämväl till Indien. Artur och hans kämpar förlänas med odödlighet. Den mystiska delen af sagan är dock den minst bearbetade; flere äro bearbetningarna af de delar, som behandla kärleksäfventyr och ridderskap. Ur dem båda försvinner Arturs person som hufvudfigur; än den ene, än den andre af kämparna intager hans plats. — Många moderna författare ha hämtat motiv från sagorna om A., så Richard Wagner i ”Lohengrin” m. fl. och Tennyson i ”The idylls of the king”. I fråga om sagornas hemort och ursprung se vidare Bretonska sagokretsen.

Litt.: Graesse, ”Allg. lit. gesch.”, IV, 1, sid. 133—156, San-Marte, ”Die arthursage” (1842), Villemarqué, ”Les romans de la table ronde” (1861), P. Paris, ”Les romans de la table ronde”, 1—5 (1868—77), Nyrop, ”Den oldfranske heltedigtning” (1883), uppsats af Zimmer i ”Götting. gelehrt. anzeigen” (1890), och Rhys, ”Studies on the arthurian legend” (1891). H. W.

A'rtus (lat.), lem.

Artūsi, Giovanni Maria, italiensk musikteoretiker, kanonikus i Bologna omkr. 1600, d. 1613, visade sig i arbetet *Arte del contrappunto* (2 bd, 1586—89; 2:a uppl. 1598) som en välskolad kontrapunktist och kännare af Palestrina-stilen, hvaremot han saknade förstånd för en Monteverdes epokgörande nyheter i harmoni och instrumentation, hvilka A. ifrigt bekämpade i *L'Artusi, ovvero delle imperfettione della moderna musica* (2 bd, 1600—03) m. fl. skrifter.

Artus-sagan. Se Artur-sagan.

Artär (Artēr), plur. Artärer (grek. *arteri'a*), *anat.*, kallas de blodkärl eller ådror, i hvilka blodet strömmar från hjärtat. Då det är på vissa af dem man känner pulsen, hafva de fått namnet pulsådror. De tillhöra blodomloppets båda stora afdelningar. De, som från hjärtats högra kammare sträcka sig till lungorna, innehålla mörkt, venöst blod; de, som från vänstra hjärtkammaren börja med aorta och utbreda sig i kroppen, föra ljusare, arteriellt blod. De äro trinda, elastiska och kontraktila rör. De större väggar utmärka sig genom rikedom på elastisk väf; de mindres genom öfvervägande organisk muskelväf. De förra äro följaktligen företrädesvis elastiska, de senare kontraktila. Hufvudstammen för kroppsartärerna hos människan är aorta; från denna utgå alla öfriga artärer (se illustr. sp. 115 med underskrifter). De utspringa som hufvudgrenar åt alla håll och under växlande vinklar. De största och de flesta utgå vid gränserna mellan de större kropps-afdelningarna, utgången ur bröstet, såväl till halsen som bukhålan, axeln, armbågen, handlofven o. s. v. Hvarje afgående gren är mindre än moderstammen, men summan af de yttersta smågrenarnas sektions-area anses vara 200—300 gånger större än aortas. G. v. D.*

Ett stycke af en artär starkt förstorad.

Aruäker l. Aroväker (eng. *arowakes*), indian-

stam i Syd-Amerika. Namnet, som betyder "mjölätare", har gifvits dem af deras grannar, emedan de voro de förste, som gjorde mjöl af manihot. Själfva kalla de sig *lukkunu*, människor. De bebodde förr hela kuststräckan från Amasonflodens mynning mot norr, men finnas nu blott på sträckan mellan Corentynfloden och Pomerun. Jfr Indianer.

Arüba l. Oruba, holländsk ö bland Antillerna, belägen vid inloppet till Venezuela-viken, n. v. om Curaçao. 165 kvkm. 9,600 inv. (1900). Ön är bergig och utan hamn. Därifrån exporteras i synnerhet fosfater. Hufvudort: Orange-staden.

Arum L., *bot.*, växtsläkte, efter hvilket nat. fam. *Araceæ* fått sitt namn. Det utmärkes genom sitt

hölster, som vid basen är buklikt utvidgadt, emedan blomkolfven endast vid basen är fruktbärande. Kolfvens mellersta del uppbär endast hanblommor; spetsen är naken och klubblik. Bladen äro vanligen bredt pillika. *A. maculatum* L. (se fig.), den mest bekanta arten, växer på fuktiga, skuggiga ställen i södra och mellersta Europa samt äfven i Danmark och (förvildad) i Skåne. Denna art är en mångårig, stjälklös ört med rundad eller äggformig, underjordisk knölstam, hvilken, befriad från rottrådar och ytterbark samt torkad, utgör den förr hos oss officinella drogen *rhizoma ari* (dansk ingefära, aronsrot), bestående af nötstora, gulhvita, ojämna knölar, med rundtom spridda ärr efter rottrådar. Aronsroten saknar lukt, och den hos de färska knölarna skarpa smaken är hos den torra drogen försvunnen. Liknande drog, men till storleken gröfre, fås af andra arter, t. ex. *A. italicum* Mill., *A. Dioscoridis* Sibth., m. fl. Den enda viktiga beståndsdelen i drogen är stärkelse, uppgående till 65 %. Föga användt medel. Som krukväxt odlas ej sällan *A. palæstinum* v. *sanctum*, "svart kalla", utmärkt af sitt nära ½ m. långa sammetssvarta hölster. O. T. S. (G. L—m.)

Arun, *bot.* Se Gentianaceæ.

Aru'ncus Kost., *bot.*, växtsläkte af fam. *Rosaceæ*, nära släkt med *Spiræa*. Arten *A. silvester* (*Spiræa Aruncus* L.), en ända till 2 meter hög örtartad växt med elegant utseende, odlas ofta i trädgårdar. G. L—m.

Arundel ['ä'rəndl], stad i engelska grefskapet Sussex, vid floden Arun, ej långt från dess utlopp i Kanalen. 2,738 inv. (1901). Staden har ett storartadt gammalt slott, tillhörigt ätten Howard, hvars hufvudman bär titeln duke of Norfolk och earl of A.

Arundel ['ä'rəndl], engelsk earltitel inom släkterna Fitzalan och Howard (se d. o.).

Arundel marbles ['ä'rəndl mä'blś] l. Arundelian marbles [ärəndi'lien mä'blś], den arundelska antiksamlingen, grundad i början af 1600-talet af earlen af Arundel (se Howard) och skänkt 1667 af stiftarens sonson, sedermera hertigen af Norfolk, till Oxfords universitet. Dess märkligaste nummer är den s. k. arundelska marmortaflan, en tyvärr mycket skadad tafla af parisk marmor med en inskrift, som omnämner de viktigaste tilldragelserna i Greklands historia från Kekrops till år 354 f. Kr. (O. G—g.)

Arundel society ['ä'rəndl sosä'iti], ett 1849 i London stiftadt och efter Thomas Howard, earl of Arundel, uppkalladt sällskap för konststudiers främjande.

Arundinária Michx., *bot.*, växtsläkte af fam. *Gramineæ*, afd. *Bambuseæ*. Dess arter, förekommande i Amerika och Asien, användas till förfärdigande af spatserkäppar och pipskaft, som i norra Indien utgöra en viktig handelsartikel. Flera arter odlas i Europa som prydnadsväxter. *A. japonica* Sieb. uthärdar vintern på fritt land till och med i södra England G. L—m.

Aru'ndo L., *bot.*, växtsläkte af fam. *Gramineæ*. Arten *A. Donax* L., italiensk vass, som förekommer i Medelhafsländerna, blir ända till 4 m. hög och användes till skyddshäckar, flätverk och taktäckning; rotstocken användes som diarretiskt läkemedel. Om *A. phragmites* se Vass. G. L—m.

Arup, Jens Laurits, norsk präst, f. 20 apr. 1793 i Kristiansand, d. 9 apr. 1874, tjänstgjorde redan 1812, innan han tagit sin teologiska examen, som skeppspräst på ett af de franska linjeskepp, som då utrustades med danska och norska besättningar. 1818 aflade han sin examen med den största utmärkelse, som man kan få vid Kristiania universitet, samt anställdes året därpå som residerande kapellan först i Ullensaker och sedan i Drammen. 1832 blef han "sogneprest" i nämnda stad, och 1845 kallades han till stiftsprost i Kristiania samt blef 1846 biskop i Kristiania stift. Som biskop utvecklade A. en mycket betydande verksamhet. Vid Drammens skola tillvann han sig därjämte ett aktadt namn som praktisk skolman. I stortingen 1836, 1842 och 1845 var A. den ene af Drammens representanter och hade såsom sådan väsentlig andel i den 1845 utfärdade dissenterlagen. Vid dessa tre storting var han ordförande i kommittéer (utskott), nämligen 1842 och 1845 i kyrkokommittén och 1836 i tullkommittén; han hade några år förut författat en på mycket

liberala grundsatser byggd framställning om förändringar i tull-lagstiftningen. Y. N.

Aruvimi, biflod fr. h. till Kongo, uppstår af en mängd källfloder från Blå bergen v. om Albert Njansa, kallas efter dessas förening Ituri och genomströmmar först mot s. v., därefter mot v. ett vidsträckt skogsområde, som sträcker sig ända till Kongo, upptager fr. h. Nepoko, fortsätter därefter under namnen Novelle, Luhali och Bijerre sitt flerstädes af forsar afbrutna lopp mot v. samt mynnar ut i Kongo under 1° 30′ n. br. och 24° ö. lgd fr. Greenw. Med sina många krökningar är floden omkr. 1,300 km. lång, medan raka afståndet från källorna till mynningen är endast 520 km. Från mynningen är den segelbar till Jambuja (25° 18′ ö. lgd) och delvis äfven under sitt mellersta lopp. Stanley upptäckte mynningen 1877, för 1883 uppför floden till Jambuja och följde 1887 på sin Emin-pasja-expedition dess lopp ända till 30° ö. lgd. Därifrån undersökte Emin pasja och Stuhlmann 1891 dess lopp inom källområdet. Kongostaten anlade 1884 stationen A. vid mynningen (senare Bassongo l. Basoko), Stanley 1887 stationen Jambuja.

Aru-öarna, den östligaste ögruppen i Malajiska arkipelagen, belägen mellan 134 och 135° ö. lgd samt 5 och 7° s. br. omkr. 120 km. s. v. om Nya Guinea. Denna ögrupp, som tillhör nederländska residentskapet Amboina, består af fyra, genom smala sund åtskilda, större öar (Wokam, Kobrur, Koba och Terangan) samt en mängd småöar. Holländarna kalla de förra Voorwal, de senare Achterwal. Aruöarna äro låga, kulliga, fruktbara och försedda med en riklig vegetation. Emedan såväl faunan, i synnerhet fågelfaunan, som befolkningen mycket likna Nya Guineas, har Wallace uppställt den hypotesen att öarna ursprungligen varit en del af denna ö, nämligen floderna Utanatas och Wakans mynningsområde, genom hvars sjunkande de blifvit skilda därifrån. Arealen är 7,750 kvkm. Invånarnas antal uppgifves mycket olika, från 14,000 till 30,000 pers. De äro papúas och arafurer. Från öarna utföras trepang, sköldpaddor, pärlor, ätbara svalbon och skinn af paradisfåglar.

Arv (Arfve), *bot.*, namn på arter af växtsläktena *Stellaria*, *Cerastium*, *Holosteum*, *Arenaria*, *Ammodenia*, *Centunculus*, *Anagallis* och *Lysimachia*. G. L—m.

Arva, det nordligaste komitatet i Ungern, på gränsen af Galizien. 84,950 inv. utom militären (1901), mest slovaker. 2,077 kvkm. A. genomströmmas af Karpaternas förgreningar och är föga fruktbart. De betydligaste floderna äro Svarta och Hvita Árva, hvilka förenas till Waags biflod Árva. Klimatet är rått, men sundt. Landets produkter äro hampa och hafre samt ved, som finnes i öfverflöd. Boskapsskötsel i bergstrakterna. Befolkningen utvandrar till närliggande nejder för att söka arbete. Hufvudort är köpingen Alsó-Kubin (slov. *Dolnji-Kubin*), med omkr. 2,000 inv., vid floden Árva.

Arvad. Se Aradus.

Arvak (isl. *Árvakr*, den arla vakne), *nord. myt.*, en af de hästar, som draga solens vagn. Den andra hette Allsvinn. B—e.

Arvälbröderna (lat. *fratres arvales*), egentl. "fältbröderna", ett urgammalt brödraskap (jfr Acca Larentina) af 12 högättade präster i det forntida Rom. Mot slutet af republiken upplöstes detta brödraskap, men återupprättades af Augustus. I äldre tider tjänstgjorde arvalbröderna vid vårfesten "Ambarvalia", då offerdjur i högtidlig procession fördes omkring stadens område och böner om god årsväxt uppsändes särskildt till krigsguden Mars. Under kejsartiden firades festen under 3 dagar i maj; den gällde då hufvudsakligen Dea Dia (binamn till någon fruktbarhetsgudomlighet, såsom Tellus l. Ceres) och firades i hennes lund ett stycke utom Rom. Ett minne från äldre tider var den på saturniskt versmått affattade urgamla sång till Mars och Larerna, som "bröderna" afsjöngo under tretaktdans. Vår kännedom om denna egendomliga institution grundar sig på rika fynd af dess protokoll från kejsartiden. Se Henzen, "Acta fratr. arv." (Berl. 1874), Zander, "Versus italici antiqui" (Lund 1890), och G. Wissowa, "Religion u. kultus d. römer" (1902, med litteraturhänvisningar). H. Sgn.

Arvasfjället (lap. *Arvas tuoddar*), fjällsträckning något öster om 18:e breddgraden, vid norra polcirkeln och på gränsen mellan Lule och Pite lappmarker. Rm.

Arve, *bot.* Se Tall.

Arve [arv], biflod till Rhône, från Col de Balme vid gränsen af Valais, på en höjd af 2,202 m., genomströmmar Chamonix-dalen, har en längd af 95 km. och utfaller i Rhône på 372 m. höjd. Den mottager betydande tillflöden från bl. a. tre glaciärbäckar med namnet Arveyron (Arveron), öfversvämmar ofta stora sträckor af dalen och kommer äfven Rhône att stiga öfver sina bräddar.

Arve'rner, galliskt folk i nuv. Auvergne, betvingadt 121 f. Kr. af romarna, som dock läto det med få inskränkningar behålla sin frihet. Det var en tid mäktigast bland södra Galliens folk och betydande ännu på Cæsars tid. Arvernernas hufvudstad var Nemossus (Augustonemetum), det nuv. Clermont.

Arveron [arvrå′]. Se Arve.

Arvesen, Olaus, norsk pedagog och journalist, f. 26 sept. 1830 i Onsö, Smaalenenes amt, var först elev vid Asker folkskollärareseminarium, hvarifrån han 1850 utexaminerades, hade därefter plats som informator i en familj i Sogn och läste samtidigt på studentexamen, som han aflade 1855, hvarefter han 1862 tog teologisk ämbetsexamen. 1863—70 var A., som redan förut, under en vistelse i Danmark, slutit sig till den grundtvigska riktningen, redaktör för denna riktnings viktigaste organ i Norge, "Kirkeligt folkeblad". Som fullblods-grundtvigian upprättade han 1864 tillsammans med H. Anker en folkhögskola efter danskt mönster på Sagatun vid Hamar. Detta var den första norska folkhögskolan. Från 1873 hade A. under en följd af år ensam ledningen af densamma. Därjämte redigerade han 1866—72 "Hamar stiftstidende" och grundlade 1872 "Oplandenes avis", hvars egare och redaktör han sedan har varit. Som journalist och politiker slöt sig A. tidigt till samma parti som Björnstjerne Björnson. Också tog han liflig del i den häftiga strid, som kännetecknar tiden före, under och omedelbart efter riksrätten 1884, och det icke endast med pennan, utan äfven i egenskap af mötestalare. Från och med 1879 var han förste stortingsmanna-suppleant för Hedemarkens amt, och 1891 valdes han till representant för detta. Efter valen 1894 var han åter förste suppleant under tingsperioden 1895—97. Y. N

Arves-sjöarna, småsjöar inom Lycksele lappmark, väster om sjön Stor-Juktan. Rm.

Arveyron [arvärä']. Se Arve.

Arvi'cola, *zool.* Se Sorkslä k t e t.

Arvidi. Se Andreas Arvidi.

Arvidsjaur, socken i Norrbottens län, Arvidsjaurs lappmarks tingslag. Areal omkr. 6,052 kvkm. 5,494 inv. (1902). A. utgör ett lappmarkspastorat i Luleå stift, Västerbottens andra kontrakt. — Arvidsjaurs lappmarks tingslag i Norrbottens län ingår i Piteå domsaga och fögderi samt omfattar endast Arvidsjaurs socken.

Arvidsson (Arnvidsson), Truls, kopparstickare, f. omkr. 1660 i Västervik, d. omkr. 1711 i Stockholm, gjorde som student i Uppsala en studieresa till Holland och anställdes sedan som gravör vid antikvitetsarkivet i Stockholm, i hvilken egenskap han graverade illustrationerna till flera arkeologiska arbeten äfvensom ett par porträtt. Upk. (O. G—g.)

Arwidsson. 1. Adolf Ivar A., skriftställare, föddes 7 aug. 1791 i Finland, i Padasjoki socken (Tavastland).

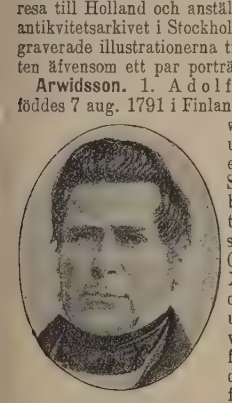

Redan tidigt utvecklade sig hos honom en liflig beundran för Sveriges stora minnen, både från den gamla sagotiden och från den nya sagotid, hvars hjältar voro Gustaf II Adolf och Karl XII samt de män, som omgåfvo dem. Ur denna ungdomliga entusiasm utvecklade sig den glödande fosterlandskärlek, som sedermera blef bestämmande för hans lif. Han blef 1810 student i Åbo, promoverad 1815 och 1817 förordnad till docent i allmän historia. Redan hans gradualafhandling, *Ingenii romantici, ævo medio orti, expositio historica*, visar honom som en liflig anhängare af nyromantiken. A. medarbetade i den af Atterbom utgifna "Poetisk calender" under åren 1815—22 och deltog äfven en kortare tid i redigeringen af "Svensk literaturtidning". 1832 utgaf A. en i blott 25 exemplar tryckt samling af sina dikter under titeln *Ungdoms rimfrost* af Sonen i Örnskog. Hans diktning beundrades särskildt af Hammarsköld, hvaremot den gjordes till föremål för spe af Runeberg. Någon betydande skald var A. aldrig, men han egde en liflig fantasi, som gärna sysslade med hemska och vilda ämnen, och efterströfvade våldsamma, häftiga känsloeffekter med sin stundom lyckliga stämningsstarka, stundom konstladt kraftiga diktion. Samtidigt ledde honom emellertid hans fosterlandskärlek in på ett annat verksamhetsfält, där hans arbete blef af större betydelse. Med bekymmer hade han sett, huru det finska folket efter skilsmässan från Sverige tycktes löpa fara att förlora sitt nationella självmedvetande, och för att i sin mån söka återväcka detta till lif deltog han med ifver i det litterära arbete, hvars frukter voro kalendern "Aura" och tidskriften "Mnemosyne", hvarjämte han i jan. 1821 uppsatte en särskild tidning, Åbo Morgonblad, som skulle blifva ett organ för hans politiska idéer. Han uppmanade däri sina landsmän att bevara och utveckla sin nationella självständighet samt att manligt försvara frihet och rätt, och såsom ett medel därtill framhöll han särskildt, att det finska språket borde insättas i sina naturliga rättigheter. Hans djärfva språk väckte regeringens missnöje, och Finlands första politiska tidning blef indragen redan efter 9 månaders tillvaro. A:s 1822 i "Mnemosyne" införda "Betraktelser" hade till följd ett kejserligt reskript, hvarigenom han s. å. utan dom och rannsakning skildes från universitetet. Trött på de trakasserier, för hvilka han var utsatt, och missströstande om att kunna uträtta något för sitt land, flyttade han 1823 till Sverige.

I Stockholm fick A. snart anställning vid kungl. biblioteket och utnämndes 1843 till k. bibliotekarie. Han egnade sig där hufvudsakligen åt forskning i Finlands och Sveriges häfder. Bland hans många arbeten må här nämnas: en öfversättning af Rühs' på sin tid utmärkta arbete "Finland och dess invånare" (omarb. uppl. 1827), *Lärobok i Finlands historia och geografi* (1832), en viktig urkundsamling: "Handlingar till upplysning af Finlands häfder" (1846—58), *Förteckning öfver kongl. bibliotekets i Stockholm isländska handskrifter* (1848, hufvudsakligen efter en af islänningen Jon Sigurdsson uppsatt katalog) samt texten till åtskilliga historiska planschverk (*Svenska konungar och deras tidehvarf, Trettioårigu krigets märkvärdigaste personer* m. fl.) Han utgaf jämväl flera andra författares arbeten: "Matthiæ Calonii opera omnia" I—III (1829, 1830, 1833), K. F. Dahlgrens samlade arbeten (1847), Kl. Livijns skrifter (1850) m. fl. Den svenska litteraturen har han dock gagnat mest genom sin samling af *Svenska fornsånger* (I—III; 1834, 1837, 1842), hvilken samling i både intresse och noggrannhet står öfver den samling af "Svenska folkvisor", som tidigare utgifvits af E. G. Geijer och A. A. Afzelius. Såsom politisk skriftställare uppträdde A. (pseudonymt) flera gånger, bl. a. i den broschyr-polemik, som i slutet af 1830- och början af 1840-talet fördes rörande Finlands politiska ställning (*Finland och dess framtid* af Pekka Kuoharinen, 1838, och *Finlands nuvarande statsförfattning* af Olli Kekäläinen, 1841). Bland hans öfriga broschyrer må nämnas: *Catilina-Crusenstolpe* (1843), *Catilinariska bref till och från en gammal bekant* (1844). Under en resa i sitt gamla fädernesland afled han i Viborg 21 juni 1858. Se C. G. Estlander, "Adolf Ivar A. som vitter författare" (1893) och "A. som publicist i Åbo" (1894, i Sv. litt. sällsk. i Finland förh. o. upps.), samt sign. O. G., "Från A. I. A:s sista lefnadsår" (ibid. 1901). O. E. T.*

2. Torsten Adolf A., den föregåendes son, sjömilitär, f. 1827, d. 1893 som kommendör i k. flottans reserv och chef för sjökarteverket, uppfann det s. k. Arwidssons instrument, ett instrument för mätning af strömhastigheter (se d. o.).

Arvidsvik, hafsbadort, belägen på Koons västra strand, midt emot Marstrand; ständig förbindelse medelst roddbåtar. Tillfälle till såväl varma som kalla bad. Besökes under sommaren af omkr. 400 à 500 personer. Gemensam läkare med Marstrand. Badanstalten eges af änkefru A. Krikortz. Ln.

Arvid Västgöte. Se Västgöte.

Arvika, köping i södra delen af Jösse härad, Värmlands län, har ett naturskönt läge invid stranden af Kyrkviken, en vik af Älgå- eller Glafsfjärden. Intill 1811 var stället en by. De följande 10 åren försöktes, likväl utan framgång, att genom stads-

privilegier höja näringslifvet därstädes; men den unga staden, Oskarsstad, nedgick år 1821 till köping. Den är såsom sådan ganska blomstrande, synnerligen sedan numera lättade förbindelser beredts, såväl till lands som till sjöss. A. passeras nämligen af nordvästra stambanan (34 km. från norska gränsen, 68 km. från Karlstad), och genom Glafsfjärdens vid Säffle kanaliserade utlopp, Byälfven, står det i ångbåtsförbindelse med Göteborg, Vänersborg, Åmål m. fl. städer. År 1902 funnos 3,535 inv. I A. utgifvas "Arvika nyheter" och "Arvika tidning". Köpingen eger ett treklassigt elementarläroverk och kommissionskontor af Värmlands enskilda bank. 1901 hade den 31 fabriker med 474 arbetare och 1,732,277 kr. i tillverkningsvärde. De viktigaste fabrikerna äro en tobaksfabrik, en mekanisk verkstad med tillverkning af bl. a. slåtter- och skördemaskiner och två instrumentfabriker (musikaliska). Antalet handtverkare var 69 med 67 arbetare; handlande 36 med 46 biträden och till 96,521 kr. uppskattad inkomst. Hemmahörande fartyg voro s. å. 1 segelfartyg och 2 ångbåtar öfver 20 ton. Till köpingen hade anländt och därifrån afseglat 210 fartyg om 18,159 ton. Köpingens inkomster utgjorde 1900: 143,503 kr. (däraf för försåld jord 57,736 kr.), dess utgifter 58,343 kr., dess tillgångar 666,377 kr., dess skulder 219,445 kr. Hela utdebiteringen per bevillningskrona utgjorde 3 kr. Taxeringsvärdet var s. å. 2,773,725 kr., däraf för jordbruksfastighet 9,100 kr. I A. tillämpas sedan 1883 ordningsstadgan för rikets städer. — I närheten ligga en mängd större landt- och bruksegendomar, bland andra Skog, Vik, Sälboda, Älgå, Segerfors. J. F. N.

Arvika, socken i Värmlands län, Jösse härad. Arealen, äfven omfattande A. köping, 19,355 har. 3,741 inv. (1902). A. jämte köpingen (som vanligen anses såsom annexförsamling), Älgå och Ny bildar ett konsistoriellt pastorat i Karlstads stift, Jösse kontrakt.

Arviohufvud-ränta (af fi. *arvio*, uppskattning, värdering) och Arviorubel-ränta kallas skatter, hvilka infördes i vissa trakter af östra Finland under deras förening med Ryssland och som där bibehållit sig efter Viborgs läns återförening med storfurstendömet Finland (1811). Den förra är en personell skatt, hvilken åligger alla arbetsföra manspersoner mellan 15 och 60 år, men som utgår till olika belopp för hemmans-åbor, torpare eller nybyggare samt inhysingar. Jordskatten däremot utgår i nämnda trakter efter arvio-rubel, af hvilka i allmänhet fyra anses motsvara ett mantal. R. C. (M. G. S.)

Arviorubel-ränta. Se Arviohufvud-ränta.

Arvode. Se Arfvode

Arx (lat.), borg. Jfr Akropolis.

Arzamas, ett efter staden Arzamas i guvern. Nisjnij-Novgorod uppkalladt ryskt litteratursällskap, hvars ordenssymbol var — gåsen, en af den rysk-bulgariska handelsstadens viktigare landtmannaprodukter. Ehuru det hufvudsakligen egnade sig åt komisk och parodierande vitterhet och existerade blott 4 år (1815—18), har det dock haft stor betydelse för den ryska vitterheten, genom att det blef en motvikt mot den af den obildade amiral Sjisjkov ledda akademiska föreningen "Besedy ljubitelej russkago slova" och icke blott bekämpade "akademikernas" föråldrade, ensidiga och torra estetiska grundsatser, utan ock ifrade för större konstnärlig frihet öfver hufvud och för konstens samband med det socialpolitiska lifvet. Klubben, som hade en afgjordt romantisk karaktär, räknade i sin förtroliga krets flere af det dåtida Rysslands mer framstående författare: historikern Karamzin, lyrikern Zjukovski, furst P. A. Vjazemskij, de fint bildade bröderna Turgenjev m. fl. Bland de siste upptogs äfven Alexander Pusjkin, som betydligt påverkades af "Arzamas" romantiska åskådning. A—d J.

Arzberg, stad i bajerska reg.-området Oberfranken, på Fichtelgebirge, vid Egers biflod Rösla, 480 m. ö. h. 2,588 inv. (1900). Porslinsfabrikation.

Arzeu [arsö'], hamnstad i algeriska depart. Oran, vid Arzeu-viken, som bildar Algeriets bästa hamn. 5,555 inv. (1901). Ändpunkt för järnvägen till Ain Sefra. Export af alfagräs och salt från den söder om staden belägna Arzeu-sjön.

As [ass], lat., hos de gamle romarna namnet såväl för det hela i fråga om ränta, arf och andra räkneförhållanden (däraf uttrycket *heres ex asse*, universalarfvinge), som ock för enheten af mått, vikt, mynt o. s. v., i motsats till dess multiplar (t. ex. *dupondius*, *tressis*, *decussis* o. s. v., 2, 3, 10 as o. s. v.) och dess bråkdelar. Såsom myntenhet, "lödig mark", uppgifves as i äldre tider hafva hållit i vikt en mark (*libra*) koppar l. 12 uns (= 327,45 gr.) och kallas därför som fullviktigt mynt *as libralis*; men faktiskt höll myntet endast 10 à 11 uns, och kopparn var starkt legerad med zink och bly. As delades efter duodecimalsystemet i 12 uns (*unciæ*). Af dessa bråkdelar förekommo såsom mynt särskildt: *semis*, $^1/_2$ as = 6 uns; *triens*, $^1/_3$ as = 4 uns; *quadrans*, $^1/_4$ as = 3 uns; *sextans*, $^1/_6$ as = 2 uns; *uncia*, $^1/_{12}$ as = 1 uns och slutligen *semuncia*, $^1/_{24}$ as = $^1/_2$ uns. I prägeln buro dessa mynt vanligen på ena sidan ett gudahufvud, t. ex. den dubbel-

Romerskt as (af koppar).

höfdade Janus på as, Jupiter på semis, Minerva på triens o. s. v.; på den andra sidan framdelen af ett skepp (så i Rom). As och dess delar voro det enda egentliga myntet från äldre tider (måhända sedan konungatiden) ända till kort före första puniska kriget, då (omkr. 269 f. Kr.) silfver började myntas. Från denna tid minskades assets vikt efter hand till endast $^1/_{24}$ af den ursprungliga; 1 as af denna vikt kallas *as semuncialis*. Se P. Ödelberg, "Roms äldsta mynt" (1900), och Sundén, "Rom. antikviteter" (1903, s. 385 ff.). J. F. J.*

Sedan medeltiden blef as i flere länder, särskildt i Holland, en benämning för den minsta underafdelningen af de därstädes brukliga guld-, silfver- och myntvikterna. Ett holländskt as var = 48,063 mgr. Asset var fordom (till 1855, då decimalsystemet infördes i Sverige) den minsta underafdelningen äfven i den svenska viktualievikten, i hvilken 1 ass motsvarade $^1/_{8848}$ skålpund l. 48,042 mgr., och likaledes utgjorde ass enheten för svenska metallvikten m. m.

Jfr Mark, Troy-vikt, Vikt och Viktualievikt.

As, förkortning för arsenicum (se d. o.).

Asa, socken i Kronobergs län, Norrvidinge härad. 13,600 har. 1,614 inv. (1902). Annex till Tolg, Växjö stift, Norrvidinge kontrakt.

Asa l. Assa, konung i Juda rike, regerade omkr. år 900 f. Kr. i 41 år, hvarunder han rensade landet från kananeisk religion, höjde templets kult och förde krig med Basa i Israel (1 Kon. 15). E. S—o.

Asāba, en på högra Nigerstranden belägen ort, intill år 1900 säte för förvaltningen i Nigerkompaniets område och, sedan detta öfvertagits af brittiska kronan, administrativ hufvudort i guvernementet Syd-Nigeria.

Åsa du'lcis, *farm.* Se Bensoe.

Asaffi. Se Safi.

Asafi (grek. *asa'feia*, otydlighet), otydligt uttal.

Asa fœtida, *farm.* Se Dyfvelsträck.

Asahem, *nord. myt.*, asagudarnas hem. Se Asar.

A'saky, George, rumänsk författare och patriot, f. 1788, d. 1869, arbetade på att återupplifva och rensa det rumänska språket, skref skolböcker på rumänska, anlade det första rumänska tryckeriet och redigerade i 33 år den första rumänska tidningen. Såsom undervisningsminister (från 1856) inrättade A. en mängd läroverk och yrkesskolor samt rumänska akademien (1866). A. är känd äfven såsom odediktare. Hans bildstod restes i Jassy 1890.

Asa-Loke. Se Asar.

Asaläran, *nord. myt.*, framställningen af den religiösa uppfattning, som anknöt sig till och hade sin medelpunkt i tron på asarna.

Asam, tysk konstnärsfamilj i Oberbajern i 17:e och 18:e årh. Bland medlemmarna märkas Cosmas A., freskomålare, f. 1686, d. 1739 i Weltenburg, och hans broder Egid A., bildhuggare, f. 1692, d. 1750 i Mannheim. Efter att hafva studerat i Rom nedsatte de sig i München. De arbetade vanligen tillsammans och åtnjöto stort anseende af sin samtid. Ett betydande antal kyrkor och kloster i Bajern fingo af dem sin konstnärliga inredning (Egid utförde stuckaturen, de plastiska figurerna och altarna, Cosmas freskerna och altartaflorna), men andra byggnader, såsom *Johanneskyrkan* och *Asamhaus* i München samt *klosterkyrkan i Weltenburg*, äro äfven till det yttre deras verk. Kyrkan, kapellet, var deras egentliga verksamhetsfält. Där har deras egendomliga, religiösa rokokokonst ett älskvärdt behag. Mindre lyckliga voro de vid utsirandet af slottsgemak, t. ex. i Schleissheim vid München. Under förra århundradet var deras konstnärskap förbisedt och nämnes ej i vanliga konsthistoriska arbeten. Jfr en studie af Ola Hansson i "Ord och bild", årg. 1902. O. G—g.

Asanerna l. Assanerna, en tatarisk folkstam, förr bosatt vid floden Jenissei i kretsen Krasnojarsk. Numera ha de smält samman med ryssar och katsjintser.

A'saphus Brongn. (af grek. *asafēs*, otydlig), *paleont.*, trilobitsläkte med glatt eller strimmigt, ej granuleradt skal, som kunde hoprullas. Mellankroppen består af åtta leder; hufvud och bakkropp sinsemellan lika stora, halfcirkelformiga. Pannan framtill bred, utan eller med otydliga sidofåror; ögonen stora, sammansatta af ett stort antal fasetter. Det ursprungligen af Brongniart uppställda släktet *Asaphus* är af Salter deladt i flere undersläkten. Släktet är karakteristiskt för undersiluren och särskildt för Angelins "regio asaphorum", ortoceratitkalken. A. Hng.

Asaprōl, *farm.* Under detta namn har β-naftol-α-monosulfonsyrans kalksalt fått användning såsom läkemedel. Det är ett hvitt eller rödaktigt, luktlöst, i vatten och sprit lättlösligt pulver, som i dos af 1 gr. 3—4 ggr om dagen användts såsom ett kroppstemperaturen nedsättande medel vid vissa sjukdomar, särskildt tyfoidfeber och akut ledgångsreumatism. Enligt uppgift skall det ej hafva någon retande verkan på digestionskanalen eller öfver hufvud visa några giftverkningar. Kallas äfven abrastol. S. J—n.

Asar, *nord. myt.*, ett för alla forngermanska språk gemensamt ord med betydelsen "gudomsväsende", "halfgud", "heros" samt troligen i det närmaste identiskt med det sanskritiska *asu*, "lifsande", och det i zend förekommande *anhu*, "lif" (jfr *ahu-ra*, "herre", *Ahuramazda*, Ormusd). Ordets äldsta form har i germanska språk varit *ansuz*, pl. *ansiwiz*. Om goterna veta vi genom den latinske författaren Jordanes, själf af gotisk börd, att deras konungaätt ansågs härstamma från "*ansis*, d. v. s. halfgudar". I angelsaxiska (och fornfrisiska) källor nämnas *ése* vid sidan af *ylfe*, "alfer", och de förres "skott" spela här samma roll som annars "älfskott" (se Älfva). Hur allmänt ordet och väl äfven den därvid knutna religiösa föreställningen en gång varit bland alla germanska stammar, framgår af de så ytterst talrika och allmänt spridda mansnamn, i hvilka ordet ingår som första sammansättningsled (fornhögtyskt *Ans-*, angelsaxiskt *Ós-*, isländskt *Ás-*, forndanskt *Æs-* o. s. v.), t. ex. mansnamnen fhty. *Ansgar* (latiniseradt *Ansgarius*; angls. *Ósgár*, såsom keltiskt lånord *Oskar*), *Anshelm*; angls. *Ósvald*, *Ósvine* (som keltiskt lånord *Ossian*), *Osbeorn* (eng. *Osborne*, isl. *Ásbjörn*, da. *Esbjörn*); isl. *Áslákr*, *Ásmundr*, *Ásketill* (som franskt lånord *Anquetil*, sv. *Eskil*) och kvinnonamnen *Ása*, *Áslaug*, *Ástríðr* (da. *Estrid*). Emellertid är det blott i den fornnordiska mytologien som asa-namnet (isl. *áss*, pl. *æsir*) blifvit det i fråga om gudarna med en viss förkärlek använda uttrycket. I synnerhet brukas det om dunderguden Tor, som från början var den förnämsta gudomligheten här i norden och först hos vikingarna undanträngdes af stormguden Oden. Därför tituleras han *Asa-Tor*, "landets as" (isl. *landáss*), "asa-fursten" (isl. *ásabragr*), "den allsmäktige asen" eller helt enkelt "asen". Därför säges han hafva "as-kraft" och "as-vrede", och därför är *åska* (fornsv. *as-ikia*, ursprungligen "guds-åkning") namnet på Tors framfart med blixt och dunder. I senare tid blef Oden, som bekant, den förnämste af asarna, åtminstone inom den norsk-isländska mytologien, och han uppfattades då som alla de öfriges härskare och de flestes fader. I vissa källor uppfattas numera "asar" icke längre som ett gemensamt gudanamn, utan betecknar den förnämsta och talrikaste klassen inom den nu rikt befolkade gudavärlden samt ställes särskildt i en viss motsättning mot en annan klass af gudomligheter, vanerna (se d. o.), hvilka dock i andra källor räknas till asarna. Enligt Snorres strängt systematiserande framställning af den gamla mytologien voro de egentlige asarna till antalet 12, men denna sannolikt från den klassiska mytologiens heliga tolftal (och möjligen äfven de tolf apostlarna) lånade

siffra lyckas han icke nöjaktigt motivera. Han uppräknar nämligen blott elfva: Oden, Tor, Balder, Tyr, Brage, Heimdal, Höder, Vidar, Vale, Ull och Forsete, ty af de på samma ställe nämnde Njord, Frej och Loke voro de båda förre vaner, den sistnämnde däremot af jättesläkt (men i sin egenskap af asarnas kamrat kallad "Asa-Loke"). För att fylla 12-talet måste man sålunda tillgripa någon af de annanstädes nämnde asarna Vile, Ve, Höner, Lodur, Hermod, Mode och Magne, men valet bland dessa blir lika godtyckligt, som det blir svårförklarligt hvarför de öfrige skola uteslutas. — Den kvinnliga motsvarigheten till asarna bilda deras gemåler och systrar, de s. k. asynjorna. Ordet asynja förekommer blott inom den fornnordiska mytologien och tyckes vara okändt för öfriga germanska stammar. Såsom asynjor anföras i de isländska källorna: Frigg (den förnämsta af alla), Saga, Eir, Siofn, Lofn, Var, Vor, Syn, Lín, Snotra, Fulla, Gna, Idun, Nanna, Sif, Jord, Sol och Bil, stundom äfven trots deras afvikande börd Freja, som var af vanernas släkt, samt Gefion, Sigyn, Gerd, Skade och Rind, hvilka egentligen voro af jättebörd, men i likhet med Loke upptagits bland gudarna. — Asar och asynjor bodde enligt den yngre, systematiskt utbildade mytologien i Asgård, en midt i himlen belägen härlig nejd, där de rundt kring *Idavallen* residerade i en stor borg, eller, enligt de yngsta källorna, 12 palats, ett för hvarje gud. Till Asgård kom man från jorden öfver Asbron, och man inträdde genom Asgrinden. Se vidare Mytologi. Ad. N—n.

Asarha'ddon. Se Aššur-aḫu-iddin.

Asarin och Asaron, *farm.* Se Asarum.

Asar'ja (hebr. *ʿAsaryā*), "Jahve hjälper", namn på flera bibliska personligheter: 1) en konung i Juda, äfven kallad Usia; 2) en son af Sadok (1 Kon. 4: 2, enl. 1 Krön. 5: 34, sv. 6: 8 ff., sonson af Sadok) och präst under Salomo; 3) en profet under konung Asa (2 Krön. 15: 1); 4) en präst under Hiskia (2 Krön. 31: 10); 5) en präst, farfader till Esra (Esra 7: 1, jfr 1 Krön. 5: 39, sv. 6: 13); 6) en af Daniels vänner, med tillnamnet Abed-Nego (Dan. 1: 6 ff.). För öfrigt ett vanligt namn på flera personer, särskildt i de senare historiska böckerna i Gamla testamentet. E. S—e.

Asarkī (af grek. nekande *a* och *sarx*, kött), magerhet.

A'sarum L., *bot. farm.*, ett växtsläkte hörande till fam. *Aristolochiacæ*. A. har enkelt, bägarlikt, trekluftvet, invändigt färgadt blomhylle, 12 ståndare och en sexrummig frukt under blomman. Dess få arter träffas i Europa, Nord-Amerika, Himalaya och Japan. *A. europæum* L., hasselört, är sällsynt i södra Sverige. Dess ört och rotstock, *herba et radix asari*, voro förr officinella i flera af Europas länder. Innan den brasilianska kräkroten var känd, användes *radix asari* allmänt såsom kräkmedel och mot underlifslidanden m. m. Rotstocken innehåller en flyktig olja, ur hvilken kan framställas en stearopten, kallad asarin, asaron eller asarum-kamfer, hvilken anses vara det verksamma. De välluktande rotstockarna af några arter, bl. a. *A. canadense* L. och *A. arifolium* Michx., brukas i Nord-Amerika såsom läkemedel. O. T. S. (G. L—m.)

Asarum, socken i Blekinge län, Bräkne härad. 12,604 har. 8,661 inv. (1902). A. bildar med Ringamåla ett regalt pastorat i Lunds stift, Listers och Bräkne kontrakt. — I socknen finns ett stort ångbränneri.

Asasēl (hebr. *ʿazāzēl*), hvilket ord förekommer i judarnas ritual till den stora försoningsdagen (3 Mos. 16: 8, 10, 26), är urspr. sannolikt namn på en i öknen lefvande skadlig demon, som den senare lagstiftningen upptagit från den gängse folkföreställningen. A. representerar i 3 Mos. 16 på visst sätt den mot Gud fientliga andemakten. I den senare judendomen (t. ex. den etiopiske Hen. 6 ff.) uppträder A. som en af de fallne änglarna (jfr 1 Mos. 6), och längre fram likställdes han helt enkelt med Satan. E. S—e.

Asa-Tor, *nord. myt.* Se Tor.

Asben, oas i Sahara. Se Air.

Asbe'st (af grek. *a'sbestos*, osläcklig) l. Amia'nt (af grek. *ami'antos*, obefläckad), *miner.*, kallas mycket fintrådiga, oftast förvittrade artförändringar af strålsten eller andra mineral. Asbest finnes flerestädes, t. ex. i Alperna, Ural och Böhmen, i Sverige vid Dannemora, Taberg m. fl. st. Artförändringar af asbest äro bergkork, bergläder och berglin. Se vidare Krysolit. Mineralet bildar hvita massor, sammansatta af fina, böjliga och silkesglänsande trådar, hvilka kunna väfvas till dukar, som ej förstöras i eld. I sådana, af asbest väfda dukar brände de gamle grekerna och romarna sina döde, för att kunna tillvarataga askan. Det finns en icke obetydlig asbest-industri, t. ex. handskstillverkning af asbest, och det har föreslagits att förse brandmanskap med kläder af detta ämne. På förslag af en österrikisk läkare, d:r Ferd. Kornfeld, har man på vissa ställen försökt i sjukhus beklåda golf, tak och väggar med asbestcement, för att lättare kunna desinficiera rummen. P. T. C.

Asbestolin, *tekn.*, ett asbest innehållande smörjämne för maskiner.

Asbjörn (fno. *Ásbjörn*, da. *Esbern*, *Esben*), nordiskt mansnamn. — Mera bemärkta bärare af namnet äro: 1. A. Pruði, en dansk, fosterbroder till den för sin kroppsstyrka ryktbare isländaren Orm Storolfsson, blef enligt sagan fången och pinad till döds af en jätte, som bodde i Nordmöre i Norge. Han fick en hämnare i Orm. — 2. A. Selsbane, en ung högättad man från Halogaland i Norge, vågade döda en Olof den heliges arman (förvaltare) Tore Sel under konungens egna ögon. Endast genom sin ståndes, den mäktige bonden Erling Skjalgssons, hotande förbön slapp han undan konungens vrede. Sedermera blef han dock ihjälslagen med konungens goda minne, hvilket dråp medverkade till böndernas resning emot konungen. — 3. A. jarl, yngre broder till Sven Estridsson, förjagades efter 1042 från England af Edvard Bekännaren, anförde 1069 en dansk flotta för att drifva Vilhelm Eröfraren från England, men lät muta sig och återvände 1070, hvarpå han landsförvistes af sin broder konungen. Jfr Esbern. (B—e.)

Asbjörnsen, Peter Kristen, norsk författare och vetenskapsman, f. 15 jan. 1812 i Kristiania, blef 1833 student, sysselsatte sig därefter någon tid med de medicinska vetenskaperna, men tog aldrig någon akademisk examen. I stället egnade han sig redan tidigt uteslutande åt litterär verksamhet, dels såsom naturhistorisk författare, dels såsom samlare och berättare af norska folksagor. Det är hufvud-

sakligen i sistnämnda egenskap A. gjort sig förtjänt om sitt fäderneslands litteratur, hvars nyare, nationella riktning säkerligen ej så snart och så lätt skulle förmått göra sig gällande, om icke han gått förut och banat väg. Därför äro de af A. och Jörgen Moe utgifna *Norske folkeeventyr* (1842, 5:e uppl. 1874), hvilka blifvit öfversatta på flera främmande språk, samt de af A. ensam 1845 (och sedermera i flera upplagor) offentliggjorda *Norske huldreeventyr og folkesagn* af en epokgörande betydelse. Det förstnämnda verket är en samling "äfventyr", återgifna så, som de blifvit upptecknade efter muntlig berättelse, och i en mästerlig stil. I det senare får man äfventyr och sagor, inklädda i skildringar af Norges natur- och folklif, hvilka måste anses såsom det mest fulländade i sitt slag och hvilka äro skrifna på ett språk, som både till ordförråd och ton är äkta nationellt norskt. I detta hänseende var A. den förste norske författare, som vände sig till folkspråket, såsom en källa, hvarifrån äfven skriftspråket kunde utvecklas, och den framgång, hvarmed han utförde sitt första försök, blef afgörande för den riktning det norska litteraturspråket tog. Hos A. är därjämte det nationella framställningssättet af så mycket bättre verkan, som det alltid är fritt från affektation och öfverdrift. — Vid sidan af denna sin verksamhet ådagalade A. äfven på andra områden en outtröttlig arbetsförmåga, dels såsom naturforskare, dels såsom administrativ ämbetsman och genom annan praktisk verksamhet. Af hans vetenskapliga upptäckter är den märkligaste den af *Brisinga endecacnemos*, en öfvergångsform från de fossila till de nu lefvande sjöstjärnorna. A:s omfångsrikaste arbete i samma riktning är hans i Norge mycket spridda *Naturhistorie for ungdommen* (6 bd, 1839—49), "hvilken skall hafva utöfvat ett väckande inflytande" på flere af Norges yngre naturforskare. En fråga, som mycket sysselsatt A:s penna, var valet af födoämnen och deras ändamålsenliga tillagning. Den af honom under pseudonymen "Clemens Bonifacius" utgifna boken *Fornuftigt madstel* (1864) har utkommit både i dansk bearbetning och svensk öfversättning ("Tidsenlig matlagning", öfvers. af M. Langlet, 1871). I Norge framkallade denna bok en lång tidningsstrid, "grötfejden", men gaf på samma gång anledning till vetenskapliga meningsutbyten. — Efter att under en längre vistelse i Tyskland (förnämligast i Tharand) 1856—58 hafva gjort skogsvetenskapen till föremål för sina studier, blef A. 1860 anställd som forstmester (skogsinspektör) i Nordre Trondhjems amt. I denda befattning hade han rikliga tillfällen att göra sig bekant med de många missbruk, som insmugit sig under den förra bristfälliga förvaltningen af de norska statsskogarna (allmänningarna) och föranledde genom sina åtal af begångna olagligheter nedsättandet af en med domsrätt utrustad kunglig kommission, hvilken efter en undersökning och rättegång, som väckte mycket uppseende, åter bragte ordning och reda i dessa förhållanden. Som forstmester företog A. 1864 en utländsk resa för att göra sig bekant med beredningen af bränntorf och fick vid återkomsten uppdrag att verka för tillgodogörandet af de rika förråd af detta brännmaterial, som Norges myrar innehålla. Från denna befattning sökte han 1875 afsked, sedan han uträttat ofantligt mycket för sakens främjande. Dit hör äfven hans 1868 utgifna bok om *Torv og torvdrift*. A. dog i Kristiania 6 jan. 1885. Hans sittande staty (modellerad af B. Bergslien, aftäckt 1891) på Sankt Hans Haugen i Kristiania är åstadkommen genom insamling bland Norges skolbarn. Jfr A. Larsen og J. B. Halvorsen, "P. Chr. Asbjörnsen, en literärbiografisk skitse" (1872). Y. N.

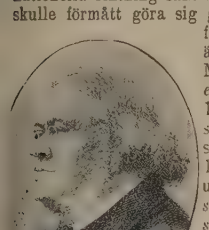

Asblomma, *bot.* Se Stapelia.

Asbolān, *miner.*, koboltmanganmalm, förekommer som förvittringsprodukt på koboltgångar. Nyttjas vid koboltglasfabrikation.

Asbron, *nord. myt.*, ett i isländska källor stundom förekommande namn på regnbågen. Jfr Bifrost och Asar.

Asby, socken i Östergötlands län, Ydre härad. 14,202 har. 1,614 inv. (1902). A. utgör ett konsistoriellt pastorat, Linköpings stift, Ydre kontrakt.

Ascalabōtes, *zool.* Se Geckonidæ.

Ascalon. Se Askalon.

Ascan., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för P. Ascanius.

Ascānius, Æneas' son. Se Iulus.

Ascānius, Peter, norsk naturforskare, f. 1723 i Aure på Nordmöre, studerade någon tid i Uppsala och blef 1759 professor i Köpenhamn. 1768—70 gjorde han på offentlig bekostnad en resa kring de norska kusterna för att samla material till sitt stora ichtyologiska verk *Icones rerum naturalium* (1767—1805). A. var 1776—88 bergshauptman i Norge och dog i Köpenhamn 1803. Y. N.

Ascaris, ett släkte inälfsmaskar tillhörande ordningen rundmaskar (*Nematodes*). Dit hör *A. lumbricoides*, spolmasken. Kroppen är cylindrisk, åt båda ändar afsmalnande; munnen är omgifven af tre vårtlika utskott. Färgen är röd- eller grågul. Den bakre kroppsänden är hos hannen krökt och försedd med två kitinnålar, hos honan rak utan nålar. Hannen (se fig. 1) är 15—25 cm., honan 20—40 cm. lång. Äggen (se fig. 2) äro elliptiska (0,05—0,07 mm. långa), med tjockt, genomskinligt skal, hvilket åter bekläds af ett buckligt äggh vitehölje. Spolmaskens oerhörda fruktsamhet framgår däraf, att man hos en enda hona säges ha funnit 60 mill. ägg. Spolmasken är en af människans vanligaste tarmparasiter och torde väl vara spridd öfver hela jorden, men är allmännast i tropiska länder; dock är den ytterst ymnig äfven på Grönland. Särskildt talrikt förekommer den hos negrerna i Afrika och Amerika. I Sverige äro vissa trakter af Småland och Halland omtalade såsom rika på dessa maskar. Allmännast är spolmasken hos barn; dock kan den ock uppträda hos vuxna och bedagade personer. Vanligtvis finnas endast några få maskar i tarmen,

Fig. 1.

men stundom har man iakttagit flera hundra hos en och samma individ. Spolmaskens normala säte är tunntarmen; dock vandrar den stundom in i magsäcken, ur hvilken den ofta aflägsnas genom kräkning, eller ock kryper den upp i matstrupen och svalget samt kommer så ut genom näsa eller mun. Som regel torde kunna antagas, att närvaron af några få spolmaskar i ett barns tarmkanal icke kan hafva till följd några anmärkningsvärda rubbningar i det allmänna välbefinnandet; däremot kan förekomsten af ett större antal äfvensom de nyss omnämnda vandringarna framkalla allvarsamma nervösa rubbningar. Man har iakttagit, att spolmaskens ägg utveckla sig i vatten eller fuktig jord efter en längre inkubationstid; infrysning och ej alltför stark intorkning upphäfva ej utvecklingsförmågan. Man har numera genom försök kunnat ådagalägga, att utvecklingen försiggår, utan någon s. k. mellanvärd, i människans tarmkanal; personer, som förtärt spolmaskägg, hade efter några veckors förlopp könsmogna maskar i tarmkanalen. Sannolikt försiggår således människans infektion med denna parasit dels genom vatten, dels och företrädesvis direkt från marken. Spolmasken utdrifves bäst genom maskfrö (*flores cinae*) eller dess verksamma beståndsdel, santonin. En mindre art, tillhörande samma släkte, *A. mystax* (*A. canis*), är en vanlig snyltgäst i hundens och kattens tarmkanal, men har ock iakttagits (8 gånger) hos människan. Jfr Masksjukdom. L—o.

Ascende'nt (af lat. *ascendere*, stiga uppåt), *jur.*, släkting i uppstigande linje, alltså en person, från hvilken en annan härstammar i rätt nedstigande led. Så t. ex. äro föräldrar och farföräldrar ascendenter i förhållande till barn och barnbarn. Jfr Descendent.

Ascensiön (lat. *ascensio*, uppstigning), himmelsfärd.

Ascension [ase'nʃn], "Himmelsfärdsön", ön till England hörande afrikansk ö i Atlantiska hafvet, 7° 57′ s. br., 14° 21′ v. lgd, upptäckt på Kristi himmelsfärdsdag 1501 af João da Nova. Däraf namnet. Areal 88 kvkm. 434 inv. (1896). A. utgöres af flera slocknade vulkaner och är helt och hållet betäckt af lava. Dess betydligaste höjd, Green mountain, är omkr. 835 m. 1815 besatte engelsmännen denna ö, för att därifrån bevaka den på S:t Helena fängne kejsar Napoleon. Senare blef den proviantering sort för ostindiefarare och hvalfiskfångare samt station för utrotandet af slafhandeln och började uppodlas. A. frambringar nu på vissa ställen härliga växter. Klimatet är sundt. Där finnas ovanligt stora sköldpaddor, af hvilka årligen fångas 200—300. Hufvudort: Georgetown, på öns nordvästra kust, med en förträfflig ankarplats och en fästning med engelsk garnison.

Asce'nsio re'cta (lat.). Se Astronomiska koordinater.

Asch, stad i nordvästra delen af Böhmen, kretsen Eger. 19,000 inv. (1900), bland hvilka större delen är protestanter. Betydlig väfnadsindustri.

Asch, Pieter Jansz. van, holländsk landskapsmålare, f. 1603 i Delft, d. där 1678. Hans landskap, vanligen hållna i helt litet format, äro icke sällsynta. Dessa trädrika, bruntoniga stycken präglas icke af någon anmärkningsvärd originalitet, utan förråda ett blandadt inflytande af de samtida nationellt egendomlige och de italiserade holländske landskapsmålarna. Hans förnämsta tafla är en ansenlig, 1669 daterad duk i Delfts rådhus. Nationalmuseum eger två; andra (dock ej många) finnas i svenska privatsamlingar. (O. G—g.)

Aschabad. Se Asschabad.

Ascha'ffenburg, stad i det bajerska reg.-området Niederfranken, vackert belägen på högra stranden af Main, vid Aschaffs inflöde. 22,184 inv. (1900). Det stora, med 4 torn försedda, vackert belägna gamla slottet Johannisburg (där Gustaf II Adolf uppehöll sig någon tid under trettioåriga kriget), upplördt 1605—14 i renässansstil, innehåller samlingar af tafior och kopparstick samt ett rikhaltigt bibliotek. För öfrigt märkas stiftskyrkan S:t Peter samt det af konung Ludvig I byggda "Pompejanum", en trogen efterbildning af det i Pompeji uppgräfda "casa del questore". Betydlig industri. Handel med vin och trä. Forstakademi. — Staden, fordom kallad *Asciburgum*, fanns redan före romarnas ankomst till Tyskland, blef sedan ett romerskt castrum och kom på 900-talet till ärkebiskoparna af Mainz. Då 1803 alla andliga furstendömen i Tyskland upphäfdes, fick likväl den siste kurfursten af Mainz, von Dalberg, såsom gåfva af tyska riksdagen ett par suveräna områden, bland dem furstendömet Aschaffenburg, som nybildades, men redan 1814 köm till Bajern. (J. F. N.)

Strax öster om A. utkämpades 14 juli 1866 en hot strid mellan österrikiska brigaden Hahn och preussiska divisionen Goeben, hvilken tillkämpade sig och Main-armén utträdet ur bergspassen och vägen till Frankfurt a. M. C. O. N.

Ascham [a'skom], Roger, engelsk humanist, f. 1515 i Yorkshire, fick genom en välgörare en lärd uppfostran, idkade klassiska språkstudier vid Cambridges universitet 1530—37 och tillegnade sig en ovanligt god latinsk prosastil. Han gaf enskilda och offentliga lektioner i grekiska vid universitetet och utnämndes 1546 till orator därstädes. 1548—50 var han lärare åt prinsessan Elisabet och 1550—53 sekreterare hos Sir R. Morysine, den engelske ambassadören hos kejsar Karl V. Ehuru protestant, antogs A. 1553 till latinsk sekreterare hos drottning Maria och innehade efter hennes död (1558) en liknande ställning hos drottning Elisabet, hvars klassiska studier han därjämte ledde. A. dog 1568. Efter hans död offentliggjordes hans latinska bref (bästa uppl. 1703). A:s engelska verk utgåfvos bl. a. 1771, med biografi af d:r Johnsons hand, och hans samlade arbeten af d:r Giles 1864—65 (i 3 bd). Hans förnämsta arbeten äro: *Toxophilus*, en i dialogform skrifven afhandling (utg. 1545), i hvilken han, själf en god bågskytt, anbefallde denna idrott som en nationalsak, samt *The scholemaster* (ofullb., utg. 1570), en praktisk uppfostringslära, som närmast gaf råd för latinundervisningen. Många upplefde många editioner (bl. a. af Arber 1868 och 1870). A. räknas som en af den engelska prosans klassiker genom sitt enkla, rena och kraftiga språk. Syftet med hans "Toxophilus" var ej minst att praktiskt visa engelska språkets användbarhet för lärda arbeten. Litt.: Quick, "Essays on educational reformers" (1868), och Katterfeld, "Roger A., sein leben und seine werke" (1879). (V. S—g.)

Aschan [askän], Johan Lorentz, industridkare, f. 1772 på Alparp, Flisby socken, Jönköpings

län, tog studentexamen i Uppsala 1787 samt tjänstgjorde 1790 och 1791 som underläkare i finska kriget. 1797 blef han medicine doktor och s. å. provinsialläkare i Nora och Lindes distrikt. 1798 blef han kirurgie magister samt intendent vid Loka hälsobrunn, och 1803 utnämndes han till regementsläkare vid Smålands lätta dragoner. 1812 blef han genom tjänstebyte provinsialläkare på Öland, men tog s. å. afsked. 1814 erhöll han bergsråds namn, heder och värdighet, och 1853 blef han ledamot af Vetenskapsakademien. — A:s egentliga håg låg åt industriell verksamhet och storslöjd. Redan 1802 köpte han det i Kronobergs län belägna Lessebo järn- och pappersbruk, som under hans ledning raskt utvecklades till ett vinstgifvande verk. Sedermera inköpte han efter hand flere pappers- och järnbruk. Vid Klefva nickelhaltiga koppargrufva införde han mera ändamålsenliga arbetsmetoder och förädlingssätt. "Förr än någon annan svensk järnverksegare kunde han (redan 1824) från sin masugn vid Os till Motala mekaniska verkstad leverera gjuttackjärn af sjö- och myrmalmer och af den godhet, att det i de flesta afseenden var jämförligt med det vida dyrare engelska." A. förvärfvade en mycket betydlig förmögenhet, öfver tre mill. kr. Han gjorde tid efter annan betydliga donationer: till understöd för ynglingar, som egna sig åt kemiens studium, till stipendier vid Linköpings och Växjö gymnasier samt för studerande af Östgöta och Smålands nationer i Uppsala och Lund, släktstipendier o. s. v. Död 20 maj 1856. Biogr. af B. G. Bredberg i "Lefnadst. öfver Vet.-akad:s ledamöter".

Aschan [askän], Adolf Ossian, finsk kemist, f. 1860 i Hälsingfors, idkade kemiska studier, utom i Hälsingfors, i A. W. Hofmanns, J. Wislicenus', Ostwalds, Baeyers, W. Meyers och Brühls laboratorier, blef 1884 filos. doktor samt 1886 docent och 1896 adjunkt vid universitetet i Hälsingfors. A. har publicerat viktiga vetenskapliga arbeten, förnämligast inom kamfer- och terpen-gruppen. Tillsammans med E. Hjelt har han utgifvit en *Lärobok i organisk kemi* (2 bd 1893, 2:a uppl. 1901) och tillsammans med Brühl och Hjelt en sammanställning af alla heterocykliska föreningar (i Roscoe-Schorlemmers "Lehrb. d. chemie", bd VII, d. 5, 1899). H. E.

Aschanëus [aska-], Martin Laurentii, fornforskare, föddes på Aske gård i Håtuna socken i Uppland. Han började sin bana som musikant i Johan III:s kapell, tjänstgjorde under Gustaf II Adolfs tilländska fälttåg som fältpredikant vid kungl. m:ts lif-fana och blef 1620 kyrkoherde i Fresta och Hammarby i årkestiftet. 1630 gaf konungen honom och Joh. Axehiälm fullmakt att jämte Bureus vara "antikvarier". Om hans verksamhet i denna befattning vittna hans efterlämnade rika samlingar af handskrifter om svenska antikviteter och mynt. A. dog 1641. — Hammarskölds uppgift, att A. äfven skulle vara författare till tvenne bibliska dramer, har vederlagts af Klemming och Ljunggren. A. var däremot en god didaktisk författare och skref 1614 dikten *En liten husregla*, hos hvilken Schück finner "något af denna tvärhuggna kraft, som utmärker våra ordspråk och äldre sentensdikter", samt en bred humor, som förebådar Stiernhielm. A. har äfven skrifvit en belefvenhetslära, kallad *Om höffuiskhet och tuckt widh bordh*, hvilken ger goda upplysningar om lefnadssättet under reformationstiden.

Ascha'ngo, namnform af Asjango (se d. o.).

Aschanien, namnform af Askanien (se d. o.).

Ascha'nti, namnform af Asjanti (se d. o.).

Ascharien. Se Askanien.

Aschbach, Josef, tysk historieskrifvare, f. 1801, d. 1882, studerade i Heidelberg under Schlosser och verkade först som gymnasiallärare i Frankfurt a. M. (1823—42), sedan som professor i Bonn (1842—53) och i Wien (1853—72). Till hans tidigare verksamhet höra flera värdefulla arbeten öfver Pyreneiska halföns äldre historia, såsom *Geschichte der westgothen* (1827), *Geschichte der omajjaden in Spanien* (1829—30, ny uppl. 1860) och *Geschichte Spaniens und Portugals zur zeit der herrschaft der almoraviden und almohaden* (1833—37). I Wien egnade sig A. åt studiet af den äldre romerska kejsartiden. Hans uppseendeväckande teori, framställd i skriften *Roswitha und Konrad Celtes* (1867, 2:a uppl. 1868), att nunnan Roswitha ej författat de henne tillskrifna dramerna, utan att dessa voro en litterär förfalskning och härrörde från humanisten Celtes har ej stått profvet inför kritiken. Wien-universitetets jubelfest 1865 föranledde honom att påbörja en historia öfver Wiens universitet till 1565 (3 del. 1865—88; efterlämnade anteckningar 1898).

von Ascheberg, svensk greflig ätt, som till Sverige öfverflyttat från Kurland, men ursprungligen lär härstamma från Italien. På 1400-talet förekommer släkten i både Westfalen och Östersjöprovinserna. Rutger von Ascheberg (se nedan) öfverflyttade till Sverige. Den svenska grenen utdog redan med hans barn.

Rutger von A. (skref sig Aschenberg), härförare, f. 2 juni 1621 i Kurland, d. 17 apr. 1693 i Göteborg, blef af sin fader, som var arfherre till Abgullen i Semgallen, vid tretton års ålder sänd ut i det stora tyska kriget, i hvilket han började sin bana som page i Bernhards af Weimar här. Som sådan var han närvarande i slaget vid Nördlingen. Sedermera tog han tjänst såsom ryttare vid landtgrefve Fredriks af Hessen-Kassel regemente i Banérs här och deltog i Torstensons fälttåg. Först 1644, under tåget mot Danmark, blef han kornett och, sedan han utmärkt sig äfven i slaget vid Jankowitz, 1646 ryttmästare. 1651 blef A. anställd såsom öfveramtman i en del af Hessen-Darmstadt. Vid början af det polska kriget förmådde honom emellertid Karl X genom egenhändiga bref att uppsätta ett regemente och därmed åter ingå i svensk tjänst. Han befordrades därefter snart till öfverste och rättfärdigade konungens tillit genom lysande bragder i både det polska och det danska kriget, t. ex. i slagen vid Colombo och Warschau, på tåget öfver de isbelagda Belten och vid stormningen af Köpenhamn. Ehuru förmyndarestyrelsen emot löfte lät upplösa hans regemente och med otack lönade hans stora förtjänster, lät A. dock öfvertala sig att slå sig ned i Sverige, och då man snart åter behöfde bistånd af hans tapperhet, emedan staden Bremen, under

åberopande af sin riksfrihet, vägrade hyllning, utnämndes han 1664 till generalmajor och, sedan han under Karl Gustaf Wrangels öfverbefäl deltagit i fälttåget emot Bremen och lyckligen återfört sina trupper till Sverige, 1670 till generallöjtnant. Höjden af ära och ryktbarhet nådde A. i det sedan följande danska kriget, i hvilket hans trohet och tapperhet gjorde honom till Karl XI:s förklarade gunstling. 1675 lyckades han rädda Bohus län från infall af den norska hären. Följande året kallade konungen honom till sin egen sida och företog på hans tillstyrkan slaget vid Halmstad. A:s tapperhet och råd bidrogo äfven till de följande framgångarna och till krigets lyckliga slut. Den sparsamme Karl XI öfverhopade honom med gåfvor och nådebevis. A. utnämndes till friherre 1673, med Kastellgården som friherreskap, till general 1674, fältmarskalklöjtnant 1677, fältmarskalk 1678, generalguvernör öfver Göteborg, Bohus län och Dal 1679 samt, efter J. Gyllenstiernas död, 1680, öfver Skåne, Halland, Göteborg och Bohus län. 1681 blef han kungl. råd och 1687 grefve. I grefvebrefvet säger konungen, att Gud genom A. gifvit honom segern vid Landskrona. Efter A:s död skref samme konung i sin dagbok, att A. i kriget varit hans läromästare och præceptor, samt infann sig i Göteborg för att bevista hans begrafning. — Som generalguvernör visade sig A. lika utmärkt i fredliga värf som förut i krigiska. Han återställde ordning och välmåga i de härjade landsdelarna, ordnade indelnings- och reduktionsverken samt lyckades med Sverige fast införlifva de från Danmark lösryckta landskapen. Äfven Lunds högskola, som blifvit upplöst under kriget, blef genom hans nit och omsorg åter satt i full verksamhet.

A. hade ej mindre än 25 barn; men hans grefliga ätt utgick på manssidan redan med sonen, generallöjtnanten Kristian Ludvig A., som dog 1722. Längst af barnen lefde hans utmärkta dotter Margareta, f. 1671, d. 1753, gift 1691 med öfversten Kjell Kristoffer Barnekow och änka redan 1700. Hon tycktes hafva ärft sin faders stora duglighet, mod och arbetsförmåga samt skötte t. o. m. sin aflidne mans regemente. Till följd af sin moderliga omsorg för en stor mängd underhafvande på sina gods i Skåne efterlämnade hon ett äradt och välsignadt namn. Jfr Sven Bring, "Rutger v. A:s lefwerne" (1751), och C. Lagerberg, "A:ska grafkoret i Kristine kyrka i Göteborg jämte biografiska anteckningar om A:ska ätten" (1899). E.V.M.(C.O.N.)

Aschehoug [a'skehaug], Torkel Halvorsen, norsk vetenskapsman och statsman, f. 27 juni 1822 på Id i Smaalenene, tog 1844 juris kandidatexamen, studerade sedan företrädesvis politisk ekonomi och statistik samt företog vetenskapliga resor till Sverige och England. 1846—48 var han universitetsstipendiat och 1848—52 anställd i finansdepartementet, där han slutligen blef byråchef. 1852 blef han lektor och 1862 professor i lagkunskap vid Kristiania universitet, bland hvars mest framstående medlemmar han nu räknas. Efter Schweigaards död 1870 öfvertog han dennes professur i statsekonomi och statistik, hvilken han skötte vid sidan af sina öfriga sysselsättningar, och är sedan 1886 uteslutande professor i nämnda två ämnen. Redan i sina yngre år uppträdde A. som vetenskaplig författare med en *Indledning til den norske retsvidenskab* (1845), och några år senare utgaf han en beräkning öfver Norges folkmängd under åren 1664—66, hvilket arbete är af största vikt för kännedomen om Norges förhållanden under 17:e årh. A:s förnämsta arbete är emellertid *Norges offentlige ret*. Första afdelningen af detta utkom 1866 och berättigar sin författare till en af de förnämsta platserna bland Nordens historieskrifvare. Den innehåller en historisk framställning af Norges och Danmarks statsförfattning före 1814 och är, hvad den äldre tiden beträffar, utarbetad med ständig hänsyn äfven till svenska förhållanden. Den andra hufvudafdelningen (1875—85; 2:a uppl. 1891—93), "Norges nu gjældende forfatning", innehåller en fullständig kommentar till den norska grundlagen — något som man förut saknade. A. har öfverallt gifvit sin framställning en historisk bakgrund och städse sammanställt den norska grundlagens bestämmelser med motsvarande i utländska statsförfattningar. Som en del af samlingsverket "Nordisk retsencyclopædi" utkom 1885 af hans hand *Den nordiske statsret*, hvarjämte han för Marquardsens "Handbuch des öffentlichen rechts" lämnat en framställning af Sveriges och Norges statsrätt (1887). 1902 började han utgifvandet af ett nytt grundläggande verk, *Socialökonomik*. 1897 publicerade han dessutom en öfversikt öfver Norges kommunalförfattning före 1837 (i universitetets festskrift till kung Oskars jubileum). — Såsom medlem af den andra stora unionskommittén (1865—67) tog A. en väsentlig del i utarbetandet af dess betänkande, för hvilket han äfven sedermera skref ett talangfullt försvar mot Dunkers anfall. Den ovilja, som denna kommitté och det af dess arbeten framkallade kungl. förslaget väckte inom vida kretsar i Norge och som slutligen ledde till förslagets fullständiga förkastande, träffade i främsta rummet A., hvilken af denna anledning under några år var utsatt för ständiga anfall från oppositionspressen. Dessa anfall blefvo så mycket häftigare, som A., då han 1868 kom in i stortinget, genast och afgjordt slöt sig till den konservativa, regeringsvänliga minoriteten. Detta hindrade likväl icke, att hans duglighet rönte växande erkännande. Sålunda blef han, tills han 1882 drog sig tillbaka, ständigt invald i stortinget, till hvars mest verksamme och inflytelserike medlemmar han hörde. A., som under loppet af många år varit använd som ledamot af kommittéer, på hvilkas utlåtanden han nedlade mycket arbete, har dessutom haft en stor mängd offentliga uppdrag af annat slag. Sålunda har han en längre tid varit medlem af direktionen för den norska hufvudjärnbanan och förste direktör för hypoteksbanken i Kristiania. Dessutom utvecklade han (till 1868) en betydande publicistisk verksamhet, förnämligast som medarbetare i "Morgenbladet", där han bl. a. länge redigerade den utländska afdelningen. Då 1864 "Det skandinaviske selskab" stiftades i Kristiania, var A. en af dess mest framstående och inflytelserike med-

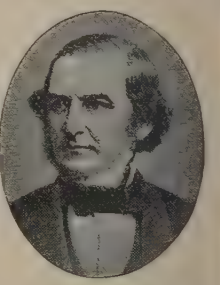

lemmar och förblef det, så länge sällskapet egde bestånd. Vid universitetet har han utfört en stor del af det administrativa arbetet. — Vid Lunds univ:s jubelfest 1868 blef A. hedersdoktor i juridiska fakulteten, och vid sitt 40-årsjubileum som akademisk lärare 4 okt. 1892 mottog han diplom som hedersdoktor af Königsbergs universitet. Vid hans 40- och 50-årsjubileer, 1892 och 1902, firades han af universitetskolleger och medborgare. Y. N.

Aschera', hos fenicierna den alstrande naturkraftens kvinnliga princip. Se Astarte.

A'schersleben, stad i preussiska reg.-området Magdeburg, vid floden Eine, ej långt från dess utlopp i Wipper. 27,245 inv. (1900). Högt uppdrifven trädgårdsodling. Tillverkning af yllevaror, maskiner, socker, papper m. m. — I närheten af A. ligga tvenne brunkolverk; något aflägsnare saltkällan Salzkoth, numera badort (Wilhelmsbad). På västra sidan af staden synas ruiner, som orätt utgifvas för att vara efter Askanien, anhaltska husets gamla stamborg.

A'scherson, Paul Friedrich August, tysk botanist, f. 1834 i Berlin, sedan 1873 e. o. professor i växtgeografi vid universitetet därstädes, var 1873—74 Rohlfs följaktig på dennes expedition för utforskande af libyska öknen och genomforskade själf ensam den s. k. lilla oasen 1876 samt den egyptiska Tothmasöknen 1887. A. har utgifvit *Flora der provinz Brandenburg* (3 d., 1859—64) och för Rohlfs' 1881 utgifna arbete om oasen Kufra bearbetat de från mellersta Nord-Afrika hittills kända växterna. Af A:s öfriga arbeten må nämnas *Catalogus cormophytorum Serbiæ, Bosniæ* (tills. med Kanitz, 1877), *Synopsis der mitteleuropäischen flora* (med Gräbner, 1896 ff.) samt *Nordostdeutsche schulflora* (med Gräbner och Beyer, 1902).

Aschkokon, *zool.* Se Hyracoidea.

Aschraf l. Aschref. Se Asjraf.

A'sci (lat., plur. af *a'scus*), *bot.* Se Ascomycetes.

Ascibu'rgum, fordom namn på Aschaffenburg.

Ascidia, *zool.* Se Tunicata.

Ascidiadæ, Ascidiader, *zool.*, familj, omfattande *Ascidia*, *Cynthia* och några andra släkten, utgöres af enkla tunikater (se Tunicata), vanligen af betydlig storlek. De fortplanta sig endast undantagsvis genom knoppning och stå, när de befinna sig i täta grupper, aldrig i sammanhang genom gemensamt mantelhölje eller kommunicerande kärl. L—e.

Ascidiader, *zool.* Se Ascidiadæ.

A'scii (lat., af grekiska nekande *a* och *skia'*, skugga), "skugglösa", kallas invånarna i den heta zonen, där solen vid vissa tider står i zenit, hvilket gör, att föremålen då ej kasta någon skugga. De kallas också amphiscii, "tvåskuggade", emedan de ena hälften af året kasta sin skugga åt söder, andra hälften åt norr. Antiscii, "motskuggade", kallas invånarna i norra tempererade zonen, i motsats till dem, som bo i den södra, emedan de förres skugga om middagen städse faller mot norr, de senares städse mot söder. Dessa och liknande uttryck brukas dock nu sällan.

Ascites. Se Bukvattusot.

Asclepiadaceæ, Asklepiadéer, *bot.*, naturlig växtfamilj, som innefattar oftast klängande buskar eller örter med enkla helbräddade blad; sällan äro arterna kaktus-lika, bladlösa örter. Blommorna äro tvåkönade, vanligen i flocklika knippen, sällan ensamma; foder och krona äro regelbundna, femflikade; kronans flikar efter regeln i knoppen vridna. Ståndarnas och pistillernas byggnad är hos denna familj särdeles egendomlig eller i de flesta fall af följande beskaffenhet. Ståndarna, som till antalet äro fem, hafva rörformigt sammanvuxna strängar, på utsidan försedda med egendomliga nektarier. Deras knappar äro tvårummiga och insänkta i det sköldformiga märket. Frömjölet i hvarje rum är sammanklibbadt till en vaxartad massa (pollinie). Pistillen utgöres af tvenne, tätt intill hvarandra slutna fruktämnen och stift samt ett enda sköldformigt, femkantigt märke. I hvart och ett af dettas hörn sitter ett litet broskartadt, rundadt eller aflångt, nedtill något klufvet bihang (translator), som är försedt med tvenne åt olika håll riktade strängar, hvilka i andra ändan äro fästa vid hvar sin frömjölsmassa. Dessa frömjölsmassor tillhöra tvenne olika, intill hvarandra liggande ståndarknappar. Denna befruktningsdelarnas byggnad står i samband med ifrågavarande växters befruktning genom insekter och är synnerligen väl lämpad för detta ändamål. De i märkets hörn sittande bihangen, hvilka lätt lossna från märket, häfta fast vid insekter, hvilka samla honung i blommorna, och medtaga de två frömjölsmassorna. Dessa, som till en början äro utspärrade från hvarandra, men snart sluta sig närmare tillsammans, öfverföras af insekten till märket i en annan blomma. Frukten utgöres af två baljkapslar, som innesluta en mängd håriga frön.

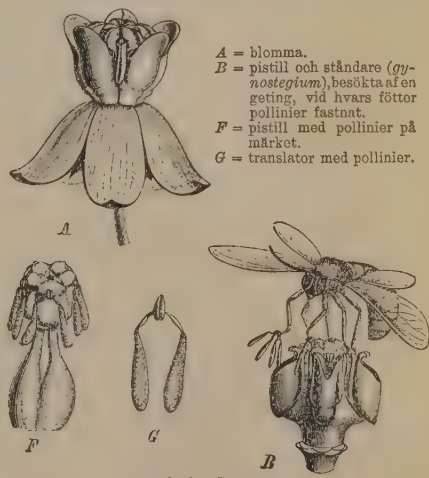

Asclepias Cornuti.

— Af familjen Asclepiadaceæ äro kända öfver 200 släkten. De tillhöra hufvudsakligen de tropiska och subtropiska länderna. En enda art, tulkörten (*Cynanchum vincetoxicum* L.), förekommer i vårt land. — Dithörande växter innehålla mjölksaft, som vanligen anses giftig. Till denna familj hör släktet *Asclepias* L., som innehåller en mängd, mest nordamerikanska, mjölksaftrika örter eller halfbuskar med i bladvecken sittande flockar af oftast vackert färgade blommor. Fröna äro försedda med en tofs

af sidenglänsande hår. Många bland arterna odlas som prydnadsväxter. Vanligast af dessa är *A. Cornuti* Dcne (*A. syriaca* L.), sidenörten, en högväxt, flerårig, med välluktande, mörkröda blommor försedd ört, som äfven i vårt land stundom odlas i trädgårdar. Dess hemland är Nord-Amerika. Växtens rot användes där såsom medel mot bröstkramp. Frönas sidenhår nyttjas inom textilindustrien (se Asclepias-ull). Blommorna innehålla en riklig honingssaft; växten är därför af vikt vid biskötsel. Flere arter användas i Amerika som läkemedel. Andra släkten af denna familj äro *Hoya* (se d. o.), *Stapelia* (se d. o.) och *Marsdenia* (se Kondurango). Ldt. (G. L—m.)

Asclepiädes (lat.). Se Asklepiades.

Ascle'pias L., *bot.* Se Asclepiadaceæ.

Ascle'pias-ull, *text.*, benämning på de fina, silkesglänsande fjun, som i tofsar af omkr. 50 mm. längd sitta på fröna af åtskilliga *Asclepias*-arter. Förekommer i handeln äfven under namnet växtsilke l. vegetabiliskt silke. Spinnes tillsamman med bomull, men användes äfven till vadd och såsom stoppmaterial. G. A. W.

Ascoco'ccus Billr., *bot.*, ett släkte bland bakterierna. *A. Billrothii* Cohn har betydelse såsom s. k. vild jäst, hvilken i öl och vin åstadkommer grumling och förskämning. Dessa bakterier lefva sällskapligt samlade till större antal inbäddade i slemmassor. Till formen äro de runda. G. A.*

A'scoli, Graziadio Isaia, italiensk språkforskare, f. 1829 i Görz af israelitiska föräldrar, författade som sextonårig autodidakt en god afhandling om förvantskapen mellan Friuli-dialekten och valakiskan samt vann redan vid tjugufem års ålder med sina *Studj orientali e linguistici* (2 bd, 1854—55) ett berömdt namn. 1860 inrättades i Milano för honom en professur i jämförande språkforskning, och på denna plats har han sedan oaflåtligt verkat utomordentligt framgångsrikt såsom lärare och skriftställare. 1889 utnämndes han till senator. A:s utmärkande egenskaper såsom vetenskapsman äro omfattande lärdom, stor kombinationsförmåga och djärfhet i hypotesen, parade med sträng systematiskhet i arbetet. Hans stil är stundom, i likhet med flertalet italienares, något tung. A. var en af de förste, som tillämpade den nyare fonetikens resultat på den historiska språkforskningen, i *Studj critici* (I, 1861, II, 1877), en samling uppsatser i jämförande språkforskning och italiensk dialektologi. Till den rätta uppfattningen af ljudlagarna har han gifvit förträffliga bidrag i sina *Lettere glottologiche* (1881—86). Möjligheten af en rationell dialektgruppering har han, mot Paul Meyer, bevisat i sina *Schizzi francoprovenzali* (i det af honom utgifna "Archivio glottologico" II, III). I frågan om litteraturspråkets förhållande till dialekterna har han gjort viktiga inlägg (i "Arch. glottol.", I och VIII), hvilka blifvit af stor praktisk betydelse för hans eget litterära modersmål. Däremot kan hans bidrag till lösningen af problemet om språkens ursprungliga enhet genom hans försök att sammanföra de semitiska och indoeuropeiska språken (i *Nesso ario-semitico*) knappast betraktas såsom lyckadt. På speciella språkområden har dessutom hans verksamhet varit mycket omfattande. I yngre dagar egnade han sig företrädesvis åt sanskrit och jämförande språkforskning. Sedermera vände han sig hufvudsakligen till de romanska språken. Han har med sin afhandling om de ladinska eller rätoromanska dialekterna ("Arch. glottol.", I) lagt grunden till en förträfflig italiensk dialektforskning. Han har skrifvit en mästerlig sammanfattande uppsats om de italienska dialekterna, bestämt och beskrifvit en ny dialektgrupp, den "franko-provensalska", i västra Schweiz, östra Central-Frankrike och nordvästra Italien ("Arch. glottol.", III). Hans försök att uppvisa keltiskans inflytande på de nuvarande språken i de en gång keltiska länderna Gallien och Nord-Italien har fört honom till omfattande keltologiska arbeten, hvilka burit frukt i utgifvandet af viktiga fornirländska texter, med kommentar, öfversättning och glossar (allt i "Arch. glottol.", sedan 1878, ej ännu afslutadt). Om man till detta lägger, att A. äfven skrifvit ett verk om zigenarna (1865) och behandlat *Iscrizioni greche, latine, ebraiche di antichi sepolcri giudaici del Napolitano* (1878), finner man af hvilken betydelse han varit för den moderna språkvetenskapen. 1895 kallades han till ledamot af Vetenskaps- och vitterhets-samhället i Göteborg. A. afgick från professuren 1902. J. V.

Ascolichēnes, *bot.* Se Lafvar.

A'scoli Picēno. 1. Provins i mellersta Italien, vid Adriatiska hafvet. 2,063 kvkm. 245,172 inv. (1901). A. genomflytes af många kustfloder, eger ett härligt klimat och frambringar sydfrukter i mängd. Af mineral förekomma alabaster, stenkol, silfver och guld. Saltkällor finnas vid kusten. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, vid Tronto, s. om Ancona. Biskopssäte. Liflig industri. 28,608 inv. (1901). — A. hette fordom *Asculum Picenum*. År 90 f. Kr. mördades där prokonsuln Q. Servilius, hvarigenom signalen gafs till utbrottet af det s. k. kriget mot bundsförvanterna. Därför tillintetgjordes A. 89 f. Kr. af konsuln Pompejus Strabo. Det återuppbyggdes dock ånyo.

A'scoli Satriāno, stad i italienska prov. Foggia. Biskopssäte. 7,932 inv. (1901). — A. hette fordom *Asculum Apulum* l. *A. Satrianum*, berömdt genom Pyrrhos' seger öfver Fabricius 279 f. Kr.

Ascomycētes (af grek. *asko's*, säck, och *my'kes*, svamp), Ascosporeæ, Askomycēter, Säcksvampar, *bot.*, en af de viktigaste och artrikaste bland svamparnas klasser. Öfver 11,000 arter äro beskrifna. Den gemensamma karaktären för alla hithörande arter är att de *i sitt högsta utvecklingsstadium*, hvilket af många arter endast under särskilda förhållanden uppnås, ega *asci* ("sporsäckar", "sporhylsor"), i hvilka i regel 8, mera sällan 2 eller 4, sporer (askosporer) uppstå genom s. k. fri cellbildning (jfr Cell, *bot.*). Ascus-anlaget innehåller två cellkärnor, som sammansmälta till en kärna, som därefter delar sig upprepade gånger och ger upphof till sporerna. De mogna sporerna utkastas vanligen genom ett hål i spetsen af ascus.

Dessa svampars vegetativa del består af ett mycelium utaf ledade, förgrenade svamptrådar, hyfer, hvilka hos somliga arter förblifva fria och hos jästsvamparna t. o. m. sönderfalla i skilda celler, men hos andra väfva sig samman till väfnader af växlande gestalt. Hyferna kunna stundom, då cellerna i dem äfven blifva mycket korta, filta sig så tätt, att det hela liknar de högre växternas parenkym. Ett sådant pseudoparenkym kan stundom, såsom hos mjöldrygsvampen (*Claviceps*), *Sclerotinia*

o. a., bilda ett hårdt, mörkt färgadt, knölformigt mycelium, hvilket utgör ifrågavarande svampars vilstadium. Detta har i äldre tider tagits för ett eget svampsläkte, som kallades *Sclerotium*, ett namn, som numera betecknar endast det nämnda hvilstadiet.

Fortplantningen sker genom sporer, bildade på flere olika sätt, af hvilka de viktigaste äro följande tvenne. 1. Den kan ske genom de ofvan nämnda askosporerna. Asci (se ofvan), i hvilka dessa bildas, kunna antingen, såsom hos de lägre stående formerna, uppstå direkt och enstaka ur hyfgrenar eller ock, såsom oftast är fallet, i större antal, samlade till en fruktkropp, hvars byggnad växlar hos de olika familjerna. Är fruktkroppen öppen, kallas den apothecium (se d. o.); är den sluten, kallas den perithecium (se d. o.). Hos vissa släkten är uppkomsten af asci följden af en befruktning, hos andra synas de uppkomma på könlös väg, jfr Agam. — 2. Vidare kan fortplantningen ske genom knoppceller, konidier, som uppstå på könlös väg genom afsnöring på myceliegrenar (se härom t. ex. Aspergillus). De konidiebildande hyferna kunna vara inneslutna i särskilda fruktkroppar, s. k. pyknider.

En stor mängd askomyceter stannar under längre tid eller kanske alltid vid bildningen af knoppceller och bildar ej askosporer. Därför ansåg man — ända till dess Tulasne visade, att askomyceterna hade flere olika slags förökningsorgan — att de lägre, konidiebildande stadierna vore egna arter och släkten. Dessa former, hvilkas ascusstadium är okändt, kallas med ett gemensamt namn *fungi imperfecti* (se Sphæropsidales, Melanconiales och Hyphomycetes).

Askomyceterna äro till sitt lefnadssätt mycket olika. Somliga äro saprofyter, som leva på gödsel, myllrik jord eller döda växter, andra äro parasiter på djur eller växter. Bland dessa må särskildt påpekas de, hvilka med lägre alger bilda lafvarnas artrika grupp.

Säcksvamparna indelas i följande 10 ordningar:

1. Protoascineæ.
2. Protodiscineæ.
3. Helvellineæ.
4. Pezizineæ.
5. Protocaliciineæ.
6. Phacidiineæ.
7. Hysteriineæ.
8. Tuberineæ.
9. Plectascineæ.
10. Pyrenomycetineæ.

De till dessa ordningar hörande viktigare familjerna och arterna behandlas under specialartiklar. Endast några må därför här nämnas. Till andra ordningen höra svampar, som förorsaka s. k. häxkvastar, till den 3:e murklorna, till den 8:e tryffelsvampar, till den 9:e mögelsvampar, till den 10:e mjöldaggsvampar och mjöldrygsvampen. De flesta lafvarna sluta sig till ordningarna 4, 5, 6, 7, 10. G.L—m.

Ascōnius, Quintus A. Pedianus, romersk grammatiker, död i hög ålder 88 e. Kr., skref antikvariskt värdefulla kommentarier till Ciceros tal. Fragmenten af detta verk utgåfvos bl. a. 1875, af Kiessling och Schöll. Monografi öfver A. af Madvig 1828. J. F. J.*

Ascophy'llum, *bot.* Se Fucaceæ.

Ascospo'reæ, *bot.* Se Ascomycetes.

Ascot [ä'skot], hed i engelska grefskapet Berks, 10 km. s. v. om Windsor, 5 km. från London. I juni ega där årligen kapplöpningar rum (''Ascot-races''), hvilka jämte de i Epsom, Newmarket och Doncaster äro de mest berömda i England.

A'sculum A'pulum, romarnas namn på staden Ascoli Satriano.

A'sculum Picēnum, romarnas namn på staden Ascoli Piceno.

A'sculum Satriānum, romarnas namn på staden Ascoli Satriano.

A'scus (af grek. *asko's*, säck), Sporhylsa, *bot.* Se Ascomycetes.

A'sdinger (A'stinger). Se Vandaler.

Asdōd (grek. *Azōtos*), en af filisteernas fem furstestäder, säte för Dagons dyrkan. Aposteln Filippus predikade där evangelium. A. är numera en obetydlig by och kallas Esdud.

Aseitēt (nlat. *asēitas*, tillvaro i och af och genom sig själf), självständighet; *teol.*, den egenskapen hos Gud, att han i sig själf har grunden till sin existens.

Aselēnisk (af grek. nekande *a* och *selēne*, måne), utan måne.

Ase'lli, Kaspar, eg. Gaspero Asellio, italiensk anatom, f. omkr. 1581 i Cremona, blef professor i anatomi och kirurgi i Pavia och dog 1626. Sin mesta tid synes han hafva tillbringat i Milano, där han hade praktik som läkare och där han också gjorde den upptäckt, som förevigat hans namn. Dittills hade man trott, att den i matsmältningskanalen förarbetade födan upptogs af tarmarnas vener och af dem fördes till lefvern, där den förvandlades till blod. En dag, 23 juli 1622, då A. höll på med att undersöka en öppnad lefvande hund, fann han på dennes tarmar och tarmkäx ett det skönaste nät af en mängd hvita strängar samt upptäckte därmed chylus-kärlen eller, såsom han till följd af deras mjölklika innehåll kallade dem, *venæ lacteæ* (mjölksaftkärlen). Förut kände man

endast tre slags kärl: artärer, vener och nerver, ty dessa sistnämnda höllos också för kärl och ansågos hysa ”lifsandarna”. Det fulla värdet af sin upptäckt insåg dock ej A., som trodde att chylus-kärlen gingo till lefvern. Hans upptäckt, som väsentligt bidrog att kullkasta medeltidens åsikter inom naturvetenskaperna, fullkomnades emellertid kort därpå af fransmannen Pecquet, svensken Olof Rudbeck och dansken Thomas Bartholinus. Bg.*

Ase′llus aquāticus, *zool.* Se Vattengråsugga.

Asemī (af grek. nekande *a* och *sēma*, tecken), oförmåga att för omgifningen göra sig förstådd genom tecken, vare sig ord, åtbörder, skrift eller annat. Kallas äfven *asymboli* (af grek. *sy′mbolon*, tecken, sinnebild).

Asepsin, *farm.* Se Antisepsin.

Aseptik (af grek. nekande *a* och *septiko′s*, som åstadkommer förruttnelse), den kirurgiska behandlingsmetod, som går ut på att utestänga infektion genom användande af fullkomligt smittfria instrument, förbandsartiklar m. m. Den antiseptiska sårbehandlingen, där sårets försvarande mot sjukdomsalstrande mikroorganismers inträngande sker genom användande af medel, som äro giftiga för dessa organismer (sublimat, karbolsyra o. s. v.), har i regeln den stora olägenheten med sig att nämnda medel kunna verka giftigt äfven på patienten. På senare tid har därför inom kirurgien gjort sig gällande en sträfvan att, såvidt möjligt är, ersätta denna antiseptiska behandling med en aseptisk, hvilken består däruti att man söker skydda det rena operationssåret från all infektion utifrån genom att begagna instrument och förbandsartiklar, hvilka på mekanisk eller termisk väg på det omsorgsfullaste befriats från alla smittofrön, samt tvättvätskor (t. ex. kokadt vatten, alkohol), hvilka äro indifferenta, men aseptiska, d. v. s. absolut fria från patogena mikrober eller deras sporer. Är däremot såret redan från början infekteradt, såsom ofta är fallet vid yttre skador, kan, såsom lätt inses, behandling med antiseptiska medel i regeln icke undvaras. Aseptiken kan alltså sägas vara en del af, men på samma gång en motsats till antiseptiken. S. J—n.

Aseptīn (af grek. nekande *a* och *sēpsis*, förruttnelse), ett af H. Gahn uppfunnet namn på ett af honom först i handel fördt antiseptiskt preparat, som utgöres af borsyra dels i pulverform, dels i lösningar, mer eller mindre koncentrerade. S. k. dubbel aseptin består af 2 delar borsyra och 1 del alun. Användningen af aseptin såsom konserveringsmedel för födoämnen torde numera i det närmaste hafva upphört och detta med rätta, då borsyran ingalunda är så oskadlig som man förr antog. Vid smärre sår och vissa hudsjukdomar kan aseptin-behandling med fördel användas.

Under namnet amykos (af grek. nekande *a* och *my′kes*, svamp) användes en med borax, nejlikolja och glycerin försatt aseptinlösning såsom toalettmedel, till munnens och tändernas rengöring, hudens befriande från utslag o. s. v. Nejlikoljan hindrar mögelbildning, hvilket borsyran ensam ej förmår. S. J—n.

Ase′ptisk (af grek. nekande *a* och *sēpsis*, förruttnelse), fullkomligt fri från sjukdomsalstrande organismer eller deras sporer. Då frihet från dylika organismer ej kan med säkerhet ernås, utan att ämnet i fråga befrias från *alla* slags organismer, de må nu vara sjukdomsalstrande eller icke, så blifva praktiskt taget begreppen aseptisk och steril (i bakteriologisk mening) identiska. Jfr Aseptik och Sterilisering. S. J—n.

Aseptōl, *farm.* Genom inverkan af koncentrerad svafvelsyra *i köld* på karbolsyra erhålles ortofenolsulfonsyra, som sedermera renas. En 33^1/$_3$-procentig lösning i vatten af denna syra utgör det preparat, som kallas aseptol l. sozolsyra (*acidum sozolicum*) och som är en mer eller mindre brunfärgad, klar, sur, af karbolsyra luktande vätska, hvars blandning med 9 delar vatten fått användning såsom antiseptiskt medel i stället för den giftigare karbolsyran. Aseptol har dock den betydande olägenheten att med tiden försvagas, därigenom att ortosulfonsyran småningom förvandlas till den mindre verksamma parasulfonsyran. S. J—n.

Aserbeidjān l. Aderbeidjan (”eldslandet”), provins i nordvästliga hörnet af Persien, begränsad i n. af det ryska Transkaukasien (hvarifrån det skiljes genom floden Araxes), i ö. af prov. Gilan och Chamse, i s. af prov. Kurdistan, i v. af turkiska Kurdistan. 104,840 kvkm. Landet är öfveralltuppfylldt och omgifvet af berg. Den enda större slätt, som finnes i A. och på hvilken staden Tabris ligger, höjer sig 1,350 m. öfver hafvet. Landets högsta berg äro Lilla Ararat (3,960 m.) och den utslocknade vulkanen Savalan (4,813 m.). Från A. fås den s. k. Tabrismarmorn — ett slags alabaster, som, skuren i tunna skifvor, nyttjas till fönsterrutor. Landet hemsökes ofta af jordbäfningar. Utom Araxes, som går till floden Kura, och Kisil-Usen, som rinner till Kaspiska hafvet, samlas alla provinsens vatten till sjön Urmia (1,220 m. öfver hafvet), en 3,830 kvkm. stor saltsjö, som saknar aflopp, och hvars sälta öfverträffar Döda hafvets. Klimatet i A. är sundt. Sommar och höst äro heta, vintern ofta mycket sträng. Snön kvarligger på bergen 9 månader af året. Invånarna odla säd och frukter samt äfven bomull och något ris. Bergen äro skoglösa och slätten till följd af torkan föga växtrik. Hela landet, i synnerhet den kurdiska bergstrakten, är rikt på boskap. I några städer tillverkas i betydlig mängd läder-, siden- och guldsmedsartiklar. Befolkningen, hvars antal uppskattas till vid pass 2 mill., utgöres af turkar, kurder, perser och armenier; turkiska är det allmänna språket. I trakten kring sjön Urmia lefva omkr. 35,000 nestorianska kristna, bland hvilka amerikanska missionärer sedan 1834 utöfvat en icke obetydlig verksamhet. Hufvudstad: Tabris, medelpunkten för Persiens handel med Europa. Öfriga städer: Ardabil, Choi, Urmia, Maraga.

Asexuāl, Asexuālisk l. Asexue′ll (af grek. nekande *a* och lat. *se′xus*, kön), utan kön, könlös.

Asexue′ll. Se Asexual.

A′sfalt (grek. *a′sfaltos*), Bergbeck, Naturlig asfalt, *tekn.*, ett i naturen förekommande, svart eller svartbrunt, ogenomskinligt ämne, som har skäligt brott, är fettglänsande samt vid vanlig temperatur hårdt och sprödt, men vid högre värmegrad mjukt och segt, och som smälter vid omkr. 100° C. Ren asfalt har en egentlig vikt = 1,$_1$—1,$_2$ och en hårdhetsgrad = 2. Den skiljer sig från andra bituminösa ämnen, såsom petroleum och bergtjära, hufvudsakligen genom sin mindre lättsmälthet. Efter antändning brinner

asfalt med sotande låga och bör, om den är ren, icke efterlämna någon aska. Asfalten är olöslig i vatten, men löser sig lätt i petroleum, terpentin, bensin, bomolja och linolja samt delvis i eter och alkohol.

Asfalt förekommer inom formationer af nästan alla åldrar, mestadels dock inom yngre sådana, dels uppfyllande sprickor och håligheter i berglagren, dels genomträngande mera porösa bergarters hela massa. Verklig fast asfalt förekommer på ön Trinidad i Västindien, i en gammal bergsjö, som har en längd af omkr. 800 m. och en största bredd af omkr. 100 m. Marken rundtom sjön består till stor utsträckning af förkolnade ämnen och hårdt bränd jord, som visar otvetydiga spår af inverkan från en underjordisk eld. Äfven på Cuba, Barbados och andra västindiska öar samt på andra ställen förekommer asfalt, ehuru i mindre omfattning. Asfalt förekommer ock i s. k. asfaltsten, som då vanligen består af kalksten, genomdränkt till 8—15 % af asfalt, eller af bituminös sandsten. Asfaltstenen, det för asfaltindustrien viktigaste materialet, förekommer vanligast i liggande lagringar af olika mäktighet och bitumenhalt, ofta nog med mellanlag af ren kalksten eller annat ämne.

Asfaltsten förekommer på en mängd ställen i betydande kvantiteter, såsom vid:

Val de Travers i Schweiz med en bitumenhalt af	c:a	10 %
Seyssel invid Pyrimont i Frankrike med en bitumenhalt af	»	8 %
Ragusa på Sicilien med en bitumenhalt af	»	9 %
Lobsann i Elsass med en bitumenhalt af	»	12 %
Limmer i Hannover » » » »	»	14 %
Vorwohle i Braunschweig med en bitumenhalt af	»	8½ %

Asfaltgoudron l. asfalttjära kallas det ämne, med hvilket asfaltstenen försättes, för att man skall få den för gatubeläggningar, isoleringsskikt m. m. lämpliga massa, som i praktiken användes. Goudron kan erhållas från asfaltsten genom extrakt af dess asfalt eller, än bättre och vanligare, af renad naturlig Trinidad-asfalt. Denna består nämligen af ⅛ asfalt, ⅛ ler- och jordhaltiga beståndsdelar samt ⅛ vatten. Den renade massan, som kallas *Trinidad épuré*, håller vanligen intill 20 % främmande ämnen och försättes med en viss portion lättsmältare bitumen, hvarigenom den ofvannämnda goudronen erhålles.

Asfaltens uppkomst är icke ännu med säkerhet känd, men asfalten antages hafva uppstått genom oxidation af bergolja, petroleum o. d., hvilka åter anses hafva sitt ursprung från några organiska ämnen, lagrade uti jordens inre. Den naturliga asfalten och däraf beredda produkter hafva en stor användning såsom till beläggning af gator, till isolering mot fukt och vatten, vid framställning af takpapp, vattentäta tyger m. m. Asfalt begagnas äfven såsom etsgrund vid koppargravyrer, till heliogravyr m. m. samt såsom färg vid oljemålning, till beredning af asfaltfernissa m. m.

Konstgjord asfalt erhålles i stor mängd vid gasverken som biprodukt vid stenkolens torrdestillation, men besitter icke den naturliga asfaltens goda egenskaper.

Asfaltmastix kallas en i handeln förekommande sort af asfaltkakor, som ega en vikt af 25—30 kg. samt hafva olika form och märken alltefter fabrikationsorten. Mastix beredes vanligen af uppvärmd pulvriserad asfaltsten och smält asfaltgoudron samt håller 15—20 % asfalt eller däröfver. Af de båda fabrikaten, asfaltgoudron och asfaltmastix, utföras sedermera de inom tekniken förekommande olika asfaltarbetena, af hvilka man har två slag, nämligen. *gjut-asfalt* (fr. *asphalte coulé*) och *stampasfalt* (fr. *asphalte comprimé*). Gjutasfalt användes till beläggning af gårdar, gångbanor o. d., där mindre stark och ansträngande trafik förekommer, samt till isoleringsarbeten för utestängande af fukt och vatten m. m., hvaremot stampasfalt begagnas som beläggning vid starkt trafikerade gatukörbanor o. d. Gjutasfalt för beläggningar, där dess styrka mot nötning mest tages i anspråk, beredes af asfaltmastix, som försättes med 8—9 % goudron och smältes i särskilda pannor, hvarvid under kokningen massan försättes med utsållad grus af ärtors storlek till c:a 50 % af volymen. Den så färdiga gjutasfalten utbredes varm i lag af 2—3 cm:s tjocklek å ett väl planadt och torrt underlag af betong. Vid isoleringar, där massans täthet mest tages i anspråk, försättes den smälta asfaltmassan med dylikt utsålladt grus till endast c:a 33 % af volymen. Stampasfalt beredes af fint pulvriserad varm asfaltmastix, som utbredes å ett väl uttorkadt betongunderlag och sammanpackas med varma valsar och stötar, till dess massan fått vederbörlig styrka och täthet. Af kokt asfalt och finslagen stenskärf eller utsållad groft grus beredes s. k. asfaltbetong, hvilken begagnas som underlag för ånghammare o. d., där starka stötar och skakningar uppstå.

Litt.: L. Malo, "L'asphalte" (3:e uppl. 1898), och W. Jeep, "Der asphalt und seine anwendung in der technik" (2:a uppl. 1899). P. Ax. L.

Asfaltbeto'ng, *tekn.*, blandning af stenskärf eller grof grus med kokt asfalt. Se Asfalt.

Asfaltēra, belägga eller bestryka med asfalt.

Asfaltfernissa l. Japanesisk svärta, en brunsvart, till bestrykning af metall, trä, sten m. m. lämplig fernissa, som erhålles genom att man löser asfalt i sin lika mängd terpentinolja eller bensin eller, bättre, genom att man digererar 23 delar asfalt med sin lika mängd bensin, filtrerar lösningen och blandar det klara filtratet med 2 delar hårdt elemiharts och 1 del kopaivabalsam. Konstgjord asfalt kan i detta fall användas lika väl som naturlig.

Asfaltförfarandet, *tekn.*, ett på asfaltlösningars ljuskänslighet grundadt förfarande, hvarigenom ett fotografiskt negativ kopieras på med asfaltlösning öfverdragen zink, koppar eller sten, som därefter etsas med syra för erhållande af tryckplåtar. A. R—al.

Asfaltgoudron [-godrå'], Se Asfalt.

Asfalti'ster. Se Asfaltmåleri.

Asfaltkitt, dets. som asfaltmastix. Se Asfalt.

Asfaltklöfver, *bot.* Se Psoralea.

Asfaltmastix. Se Asfalt.

Asfaltmåleri. För sin genomskinliga och vackert mörkbruna färgs skull har asfalten länge användts i måleriet till lasurfärg; så hos de gamle holländarna, och så i 1800-talets engelska konst af en särskild skola, de s. k. asfaltisterna, hvilka i stor utsträckning använde asfaltfärger. Till undermålning eller blandning är asfalten högst olämplig; vid torkningen tränger den nämligen till ytan, blir smutsgrå

samt spricker och smälter lätt i värme. Något hållbarare blir den medelst upplösning i vinsprit.

Asfaltpapp, *tekn.*, en med gasverkstjära eller tjäroljor och däri vanligtvis upplöst asfaltbeck indränkt papp, som bör vara tillverkad af halfylleblump. Den användes hufvudsakligen för taktäckning, och dessa papptak bestrykas efter behof med någon lämplig tjärblandning.

Asfaltpapper, *tekn.*, ett papper, som antingen bestrukits med en asfaltkomposition i smält tillstånd eller indränkts i en passande asfaltlösning. Det användes för emballeringar, då det gäller att utestänga skadlig inverkan af fuktighet, såsom på metallvaror, i cementtunnor m. m.

Asfaltsten. Se Asfalt.

Asfalttakskiffer, *tekn.*, dubbel asfaltpapp i rutor, afsedd för taktäckning.

Asfalttjära. Se Asfalt.

Asfi. Se Safi.

Asfy'ktisk. Se Asfyxi.

Asfyxi (grek. *asfyxi'a*, pulsens afstannande), *med.*, urspr. beteckning för lifsyttringarnas nedsjunkande till ett minimum, hvarvid pulslösheten fattades såsom det mest utmärkande draget. I denna bemärkelse torde ordet numera knappast användas. I stället användes det om andningsrörelsernas upphörande. Att dö asfyktiskt eller genom asfyxi betyder, att dödens närmaste orsak ligger i upphörandet af andningsrörelserna (se Andning och Kväfning). Andedräktens upphörande, under det att ännu andra funktioner fortgå, är utmärkande för det tillstånd, som kallas skendöd. Nyfödda barn komma stundom skendöda eller asfyktiska till världen. I detta tillstånd beror barnets räddning på möjligheten att få andedräkten i gång. Jhm.*

As-gamen, *Neophron percnopterus* L., *zool.*, äfven kallad Smutsgamen, hvilket ord är ett bättre

uttryck för hans lefnadssätt, ehuru han, oaktadt sin smutsiga föda, håller sin dräkt jämförelsevis snygg. Genom sitt val af födoämnen gör han god tjänst i de varma delarna af den gamla världen, hvarför han också oftast är gärna sedd och tåld. De gamle egypterna höllo honom i vördnad, och hans bild träffas ofta på deras minnesmärken. Vanligen är asgamen ett troget sällskap åt karavanerna. Till sina karaktärer öfverensstämmer han närmast med skägg-gamen. Dock är han betydligt mindre, omkr. $^2/_3$ m. från näbbets till stjärtens spets, och har ett smalare, svagare näbb, som till mera än hälften af sin längd är öfverdraget af den gula vaxhuden. Den gula färgen tillkommer dessutom hela den nakna delen af hufvudet och fläcken utanför kräfvan. För öfrigt är den fullvuxna fågeln till största delen hvit, men med svarta handpennor. Ungfågeln är hvitskäckigt svartbrun. Asgamen tillhör största delen af Afrika, västra och södra delarna af Asien samt södra Europa, upp till Schweiz och södra Frankrike. F. A. S.*

Asgeir, fornnordiskt mansnamn. Jfr Ansgar och Esger.

Asger Ryg. Se Asser Rig.

Asgrim Ellidagrimsson (isl. *Ásgrímr Elliðagrímsson*), isländsk höfding, lefde under senare hälften af 900-talet och början af 1000-talet. Hans dotter Torhalla var gift med Helge Nialsson, och när sak anlades mot Nials och hans söners mordbrännare, var A. en af kärandenas främste män. A. var bosatt i nuvarande Árnessyssla (på sydvästra Island), på gården Tunga (nuv. Brædratunga). Han är en af de mest betydande personerna i Nials saga. R. N—g.

Asgrim Torsteinsson (isl. *Ásgrímr Þorsteinsson*), isländsk riddare, d. 1285, hörde till Gizur Torvaldssons motståndare, men förlikte sig med denne, sedan Gizur blifvit jarl öfver Island. A. var en af de tolf höfdingar på nordlandet, som 1262 svuro att betala kung Håkan Håkansson skatt. Han blef efter 1270 af konungen utnämnd till syssloman i Árnessyssla. A. var en af de män, som 1280 medförde den nya lagboken, "Jónsbók", till Island från Norge; det var sannolikt vid detta besök i Norge, som han fick riddarvärdigheten. Han omnämnes flerstädes i Sturlungasagan. R. N—g.

Asgård, *nord. myt.*, asagudarnas hemvist.

Asgårdsrejen (Asgårdsrejden). Se Vilda jakten.

Ashantee [əʃä'nti], eng., l. Ashanti. Se Asjanti.

Ashberry-metall [ä'ʃbri-], en sorts Britanniametall, bestående af 77,$_8$ delar tenn, 19,$_4$ antimon och 2,$_8$ zink.

Ashbourne [ä'ʃbən], Edward Gibson, sedan 1885 peer med titeln baron A., engelsk jurist och politiker, f. i Dublin 1838, blef efter afslutade studier vid därvarande Trinity college 1860 praktiserande advokat och vann såsom sådan ett namn. 1875—85 representerade han Dublin i underhuset, där han stod i spetsen för det konservativa partiets opposition mot Gladstones irländska politik. Han var 1877—80 attorney-general för Irland och 1885—86 samt 1886—92 i Salisburys båda första ministärer lordkansler för Irland, en plats, som han bibehöll i Salisburys tredje ministär (1895—1902) och äfven bekläder under Balfour (sedan 1902). Hans namn är fäst vid den lag (*Lord Ashbourne's act*, 1885), som inledde det konservativa partiets politik att genom statsunderstöd underlätta de irländske arrendatorernas förvandling till själfegande. Se Irland.

Ashburton [ä'ʃbətn], flod i nordvästra delen af Väst-Australien, uppstår af fyra källfloder under 24° 10′ s. br., flyter i nordvästlig riktning, upptager Hardey fr. h. samt faller ut i Indiska hafvet vid Onslow n. om Exmouth-viken. Det är en äkta stäppflod, som kan svälla ut till 300 m. bredd med 20 m. djup, medan den andra tider krymper ihop till en rad gölar. Dess mellersta lopp är ännu okändt; för öfrigt är den undersökt af Sholl (1866) och Giles (1876).

Ashburton [ä'ʃbətn], lord, engelsk politiker. Se Baring.

Ashby de la Zouch [ä″ʃbideləsū′tʃ], stad i engelska grefskapet Leicester, vid floden Mease. 7,722 inv. (1901). Viktiga kolgrufvor i grannskapet.

Ashdown [ä′ʃdaun]. Se Assandun.

Asheville [ä′ʃvil], stad i västra delen af Nord-Carolina, i det vackra landskap (”land of the skye”), om i v. begränsas af Great smoky mountains och i ö. af Blue ridge. A. ligger vid Swannanoas förening med French Broad, en biflod till Tennessee, hade 14,694 inv. 1900 och begagnas mycket såsom sommar- och vinterkurort af bröst- och nervsjuka (omkr. 70,000 årligen). Höjden öfver hafvet är 716 m., medeltemperaturen för sommaren är 35° C., för vintern + 4, för våren 10° C. — I närheten har Geo. Vanderbilt åt sig uppfört ett slott af häpnadsväckande dimensioner i ren italiensk stil af kalksten från Maryland.

Ashford [ä′ʃfəd], stad i engelska grefsk. Kent, vid Stour. 12,808 inv. (1901). Vacker gotisk kyrka. Betydlig handel med spannmål och boskap. Nära A. ligger sydöstra järnvägsbolagets storartade verkstäder.

Ashland [ä′ʃlənd], namn på flera städer i Nord-Amerikas förenta stater. 1. Stad i Wisconsin, med en utmärkt hamn vid Long Islandbay, vid Lake superior, och station vid Duluth, South Shore and Atlantic-järnvägen (till Sault Ste Marie). 13,074 inv. (1900). Järnverk och trävaruhandel. Utskeppningsort för järnmalm från de i närheten belägna rika malmlagren i Gogebic range, där årligen brytes öfver 1 mill. ton. — 2. Stad i Kentucky, vid Ohio. 6,800 inv. (1900). Masugnar och ett af unionens största valsverk. Utskeppning af järnmalm, tackjärn och kol. — 3. Stad i Pennsylvania, n. v. om Pottsville, i Schuylkills rika stenkolsbäcken. 6,438 inv. (1900).

Ashley [ä′ʃli], baron A., earl af Shaftesbury, engelsk statsman. Se Cooper.

Ashley [ä′ʃli], William James, engelsk ekonomisk historiker och nationalekonom, f. 1860, studerade i Oxford och rönte därunder stark inverkan af Arnold Toynbee. Efter att ha varit ”fellow” och lärare vid Lincoln college i samma stad, mottog han 1888 en professur i nationalekonomi vid universitetet i Toronto (Canada) och öfvergick 1892 till Harvard-universitetet i Massachusetts såsom förste innehafvare af en lärostol i ekonomisk historia, den första, som någonstädes upprättats i detta ämne. 1901 återkom han till England som professor i handels- och finansvetenskap vid universitetet i Birmingham och blef 1902 dekanus (dean) för den af Chamberlain upprättade handelsfakulteten därstädes. Hans förnämsta arbete är *An introduction to english economic history and theory* (2 dlr, 1888 o. 1893, öfv. på tyska och franska), behandlande medeltiden under särskildt betonande af sammanhanget mellan den engelska och den allmänt europeiska utvecklingen. Bland hans mindre skrifter märkas *The early history of the english woolen industry* (Balt. 1887) och *On the study of economic history* (installationsföreläsning i Harvard 1893), den sistnämnda jämte ett stort antal andra uppsatser utgifven i samlingen *Surveys historic and economic* (1900); vidare *The adjustment of wages* och *The tariff problem* (båda 1903). Dessutom utgifver han i den utmärkta serien ”Economic classics” viktiga nationalekonomiska skrifter från olika tider. — A., som flitigt bidrager till många amerikanska och engelska tidskrifter samt till Palgraves ”Dictionary of political economy”, är jämte W. Cunningham den egentlige skaparen af en engelsk ekonomisk historieforskning, liksom han jämte denne är dess nuvarande förnämste representant. I den nu (1904) pågående engelska tullstriden har han, ehuru liberal till sin politiska åskådning, tagit parti för Chamberlains program. E. Hkr.

Ashton [ä′ʃtn], Algernon, engelsk tonsättare, f. 1859, studerade under Raff och vid Leipzigs konservatorium samt blef 1885 pianolärare vid kungl. musikskolan i London. Han anses tillhöra de förnämligare engelske kompositörerna, särskildt på kammarmusikens område, och har utom denna art äfven odlat musik för piano, sång, violin och orkester. A. L.

Ashton in Makerfield [ä′ʃtn-in-mä′kəfild], stad i engelska grefsk. Lancaster, 6 km. s. om Wigan. 18,695 inv. (1901). Smide, stenkolsgrufvor.

Ashton under Lyne [ä′ʃtn-ənde-lāi′n], stad i engelska grefsk. Lancaster, vid Tame, ö. om Manchester. 43,890 inv. (1901). Betydlig industri, i synnerhet tillverkning af siden-, bomulls- och yllevaror. Järn- och mässingsgjuterier. Orterna Mossley, Lees, Hooleyhill och Fairfield bilda förstäder till A. Betydliga kolgrufvor i närheten.

Asia (grek. *Ἀσία*, lat. *A′sia*), *grek. myt.*, dotter till Okeanos och Thetys, förmäld med Iapetos och moder till Prometheus, enligt andra sagor maka till den sistnämnde. Efter henne skulle Asien fått sitt namn (jfr dock Asien, sp. 151).

A′sia-gurka (af *asia*, holl. *azia*, malaj. *atjar*, pickels af späda bambuskott), gurka, inlagd som bambuskott-pickels, d. v. s. med ättika och spansk peppar m. m.

A′sia minor (lat.), Mindre Asien.

Asia′rk (af *Asien* och grek. *a′rkein*, härska), namn på de ämbetsmän, som af städerna i det prokonsulariska Asien årligen valdes att förestå och bekosta de offentliga spelen i Efesos. I Nya testamentet (Ap. G. 19: 31), där ordet ”asiarker” förekommer, återgafs det förr med ”de öfverste i Asien”.

Asiät, inföding eller invånare i Asien.

Asiatiska bröder, ett hemligt sällskap, som 1780 uppstod i Österrike och snart vann insteg i hela Tyskland. De sysslade med alkemistiska och kabbalistiska funderingar och liknade i syftemål rosenkreuzarna.

Asiatiska departementet, den afdelning inom ryska utrikesministeriet, som handlägger ärenden, hvilka röra Rysslands politiska och diplomatiska förbindelser med orienten. Med departementet är förenad en anstalt för undervisning i orientaliska språk, afsedd att utbilda tolkar för de ryska beskickningarna och konsulaten.

Asiatiska piller, *farm.* Se Arsenik-piller.

Asiatiska sällskap, lärda föreningar, som hafva till ändamål att främja forskningar rörande Asiens geografi, historia, religion, seder, språk och litteratur. Äldst bland dessa sällskap är *Bataviansch genootschap van kunsten en wetenschappen*, grundadt 1779 i Batavia, som utgifver (sedan 1779) ”Verhandelingen” och (sedan 1853) ”Tijdschrift voor indische taal-, land- en volkenkunde”. *Asiatic society of Bengal*, som grundades 1784 i Calcutta, har utgifvit ”Asiatic researches” (1788—1836) och ”Journal of the asiatic society” (sedan 1832; 1865

delades den i en naturvetenskaplig och en filosofisk-historisk sektion) samt ”Proceedings” och ”Transactions”. Under detta sällskaps uppsikt och ledning står äfven ”Bibliotheca indica”, en samling viktiga källskrifter till orientens historia (sedan 1846). De viktigaste bland de i 19:e årh. bildade asiatiska sällskapen äro: *Société asiatique* i Paris, grundadt 1821, som har ett rikt museum och utgifver ”Journal asiatique” (sedan 1822) samt betydelsefulla österländska arbeten, såsom ”Collection des auteurs orientaux”; *Royal asiatic society of Great Britain and Ireland* i London, inrättadt 1823, med afdelningar (”branches”) i Bombay, Madras, Singapur och på Ceylon m. fl. orter, utgaf först ”Transactions” (1824—34) och sedan 1833 ”Journal of the royal asiatic society”; *American oriental society* i Boston, som stiftades 1842 och utgifver en ”Journal” (sedan 1850, i New York och New Haven) samt ”Proceedings”, och *Deutsche morgenländische gesellschaft*, som grundades 1845 och utgifver en ”Zeitschrift” (sedan 1846) samt ”Abhandlungen zur kunde des Morgenlandes”. Nämnas böra äfven *Société orientale de France* i Paris, som sedan 1842 utgifver ”Revue de l'Orient, de l'Algérie et des colonies”, och det 1859 i Alexandria grundade *Institut égyptien*, som sedan 1862 offentliggör ”Bulletins” och ”Mémoires”, *Koninglijke institut voor de taal-, land- en volkenkunde van Neederlandsch Indië* i Amsterdam, som sedan 1853 offentliggör ”Bijdragen”; *Society of biblical archaeology* i London, grundadt 1870, hvari flera tidigare sällskap med liknande ändamål uppgått, och som ger ut ”Transactions” (sedan 1872) och ”Proceedings”, *English palestine exploration fund* (grundadt 1865), som publicerar ”Quarterly statements”, samt ett amerikanskt och ett tyskt sällskap med samma uppgift; *Società asiatica italiana*, som utgifver en ”Giornale” (sedan 1887), och *Società d'Italia*, som publicerar en ”Bullettino”. Det kejs. ryska arkeologiska sällskapet eger en särskild afdelning för österländska forskningar, hvilken publicerar ”Trudy”. I Beirut verka det ”Vetenskapliga orientaliska sällskapet” (sedan 1882) och det ”Vetenskapliga maronitiska sällskapet”, hvilka båda började sina publikationer 1882, i Tokio *Asiatic society of Japan*, som utgifver ”Transactions”, i Indien *Pali text society*, som publicerar pålitexter och en ”Journal”, i Paris ytterligare *Société académique indo-chinoise*, som offentliggör ”Bulletins”, och i Konstantinopel en turkisk förening *Eschschark* vid sidan af den kejserliga akademien, *Endschümenidanisch* (från 1851).

Asiatiska Turkiet. Se Turkiet.

Asiderit (fr. *asidère*, af grek. nekande *a* och *si'deros*, järn), sådan meteorsten, som ej håller något metalliskt järn.

Asien. Med detta namn, som sannolikt kommer af ett assyriskt ord *açû* (uppgång, näml. solens), betecknade grekerna egentligen först Mindre Asien; sedermera tilldelades detta namn hela världsdelen. A. är den största af världsdelarna, upptagande bortemot $^1/_{10}$ af hela jordytan. Det är urhemmet för de flesta kulturväxter och kulturdjur, sannolikt också för människosläktet, som där representeras af flera raser än i någon annan världsdel. Det är också i A., som alla de stora världsreligionerna haft sitt ursprung.

Gränser och läge. A:s areal beräknas till 44,152,720 kvkm. Riktigheten af denna siffra beror dock på hvarest man förlägger A:s gränser. Dessa äro väl ganska bestämda i n., ö. och s., men i s. ö. kan tvekan råda om hur stor del af Malajiska arkipelagen (”Austral-Asien”) bör räknas till A., hur stor del till Australien, och än svårare är det att uppdraga gränsen mot Europa. Hvad den grekiska arkipelagen angår, blir gränsbestämningen lika godtycklig som i fråga om den malajiska, och där A. och Europa sammanhänga, måste gränsen mångenstädes likaledes bli konventionell. Kaukasus räknas numera till A., hvars gräns mot Europa alltså ligger norr om nämnda berg, i dalsänkan Manytsje. Uralbergen bruka lika allmänt räknas till Europa, och de utgöra denna världsdels fysiska gräns mot A. Söder om Uralbergen låter man gränsen bildas antingen af Uralfloden och Kaspiska hafvet eller af Mugodsjarbergen, Emba och Kaspiska hafvets östra strand eller också af Obtsjei-Syrt och Ergenny-höjderna samt ofvannämnda Manytsje. De största geografiska skälen tala för sistnämnda gräns, hvilken förlägger Kaspiska hafvet inom A.

A:s nordligaste udde är Kap Tsjeljuskin (77° 36′ n. br., 103° 25′ ö. lgd), den sydligaste Kap Buru (l. Bulus) på Malakka (1° 16′ n. br., 103° 31′ ö. lgd); afståndet dem emellan är 8,500 km. Den västligaste udden är Kap Baba, vid Egeiska hafvet (39° 28′ n. br., 26° 4′ ö. lgd), den östligaste Östkap l. Kap Desjnev (66° 3′ n. br., 190° 16′ ö. lgd), vid Berings sund; afståndet är 11,000 km. Den 40:e nordgraden kan alltså betraktas som världsdelens medelparallell och 90° ö. lgd som dess mellersta meridian.

Kuster. A:s kustbildning är icke lika utvecklad som Europas, i det att öar och halföar utgöra 20 proc. af världsdelens yta, mot 27 proc. i Europa; dock följer A. i detta afseende närmast Europa. Minst utvecklad är den norra kusten, vid Norra ishafvet. Här möter längst i v. Samojed-halfön l. Jalmal, mellan Kariska hafvet och Kariska viken i v. och Ob-viken i ö., den massiva Taimyr-halfön med världsdelens nordligaste udde, i ö. begränsad af Nordenskiölds haf och Chatanga-viken; men längre österut finnas blott obetydliga inskärningar i den flacka kusten, viktigast Jana-, Tsjaun- och Koliutsjin-bukterna. Af öar märkas den nysibiriska arkipelagen och Wrangel-land. Betydligt rikare är den östra kusten, som karakteriseras af en rad halfcirkelformiga öar med innanför liggande s. k. randhaf. Dessa öar äro kvarlefvor af kontinentens gamla östkust och ha uppstått därigenom att under tertiärtiden, då det centrala A. höjdes, kusten sjönk, hvarvid de lägre partierna täcktes af hafvet, så att blott de allra högsta nu höja sig däröfver. Hela denna ö-kedja är mycket vulkanisk, liksom äfven dess fortsättning, halfön Kamtsjatka. Det nordligaste hafvet är Berings haf, med Anadyr-viken, begränsadt mot söder af de till Amerika hörande Aleuterna. Innanför Kamtsjatka och Kurilerna ligger det kalla Ochotska hafvet; de japanska öarna, som egentligen börja med Sachalin, omsluta Tatar-golfen och Japanska hafvet, hvilket genom Korea-sundet s. ö. om halfön Korea står i förbindelse med det Kinesiska östhafvet, som insänder Gula hafvet, Hvang-hai, mellan halföarna Sjan-tung och Korea. I det inre delar det sig i tre vikar: Pe-tsji-li-viken, Liau-tung och Korea-vikarna. Det kinesiska östhafvet l. Tung-hai be-

ASIEN
FLOD- OCH BERGSSYSTEM.
Skala 1:50 000 000
0 500 1000 1500 2000
Kilometer
Höjd- och Djupskikt.
0 - 200 m. öfver hafvet
0 - 200 m. under hafvet
200 - 500
200-2000
500-1000
2000-4000
1000-2000
4000-6000
2000-4000
6000-8000
4000-6000
öfver 8000
Höjder öfver 6000 meter hafva hvit färg.
Fasta landets sänkor under hafsytans nivå.
NORRA
Skandinav. Halfön
Nowaja Semlja
Kariska Hafvet
Östersjön
Bottniska V.
Svarta Hafvet
Bosporus
Medelhafvet
Cypern
Kaspiska Hafvet
Aralsjön
Persiska viken
Röda Hafvet
Adensviken
Hadramaut
Arabiska Hafvet
Lakkadiverna
Nic. Grad. Kanalen
Ceylon
Point de Galle
Malediverna
Seychellerna
Tschagos Arkipelagen
INDISKA OCEAN
Franz Josef Land

Herald-ön
Beringsund
Beringshafvet
Aleuterna
Kamtschatka
Ochotska Hafvet
Kurilerna
Sachalin
Japanska Hafvet
Japanska öarna
Tuscaroradjupet
Stilla Oceanen
Ryska Riket
Sibirien
Mongoliet
Kina
Japan
Kina Hafvet
Gula Hafvet
Östkinesiska Hafvet
Filippinerna
Luzon
Mindanao
Sulu Sjön
Celebes Sjön
Molukkerna
Karolinerna
Marianerna
Guam
Saipan
Nya Guinea
Banda-Sjön
Arafura-Sjön
Timor Sjön
Timor
Torres-Sundet
Australien
Borneo
Java
Java Sjön
Sydkinesiska Hafvet
Indiska Oceanen
Andamanerna
Nikobarerna
Malakka
Siam
Kambodja
Cochinkina
Tonkin
Hainan
Formosa
Liukiu-öarna
Bonin-öarna
Vulkan-öarna
Marianerna
Karolinerna
Palau-öarna
Aru-öarna
Timorlaut
Kei-öarna
Tanimbar-öarna
Sunda-öarna
Lombok
Sumbawa
Flores
Sandelträ-ön
Nya Hebriderna
Nya Caledonien
Fiji-öarna
Tonga-öarna
Samoa-öarna
Nya Zeeland
Nya Guinea
Nya Irland
Nya Britannien
Salomons-öarna
Admiralitets-öarna
Carolinerna
Marshall-öarna
Gilbert-öarna
Ellice-öarna
Phoenix-öarna
Line-öarna
Cooks-öarna
Society-öarna
Tuamotu-öarna
Marquesas-öarna
Sandwich-öarna
Hawaii
Oahu
Maui
Molokai
Kauai
Niihau
Midway-öarna
Wake-ön
Johnston-ön
Palmyra-ön
Fanning-ön
Christmas-ön
Howland-ön
Baker-ön
Jarvis-ön
Phoenix-öarna
Tokelau-öarna
Union-öarna
Ellice-öarna
Gilbert-öarna
Marshall-öarna
Carolinerna
Palau-öarna
Marianerna
Bonin-öarna
Liukiu-öarna
Formosa
Hainan
Tonkin
Cochinkina
Kambodja
Siam
Malakka
Nikobarerna
Andamanerna
Ceylon
Maldiverna
Laccadiverna
Chagos-öarna
Amiranterna
Seychellerna
Comoro-öarna
Madagaskar
Mauritius
Réunion
Rodrigues
Kerguelen
Prince Edward-öarna
Crozet-öarna
Amsterdam-ön
Saint Paul-ön
Tristan da Cunha
Gough-ön
Inaccessible-ön
Nightingale-öarna
Sydsandwich-öarna
Sydgeorgien
Sydorkney-öarna
Sydshetland-öarna
Graham Land
Alexander I Land
Ellsworth Land
Marie Byrd Land
Ross Dependency
Victoria Land
Adelie Land
Kaiser Wilhelm II Land
Enderby Land
Kemp Land
Mac Robertson Land
Princess Elizabeth Land
Queen Mary Land
Wilkes Land
Knox Land
Oates Land
Victoria Land
Ross Dependency
Marie Byrd Land
Ellsworth Land
Graham Land
Alexander I Land
Sydshetland-öarna
Sydorkney-öarna
Sydgeorgien
Sydsandwich-öarna
Nightingale-öarna
Inaccessible-ön
Gough-ön
Tristan da Cunha
Saint Paul-ön
Amsterdam-ön
Crozet-öarna
Prince Edward-öarna
Kerguelen
Rodrigues
Réunion
Mauritius
Madagaskar
Comoro-öarna
Seychellerna
Amiranterna
Chagos-öarna
Laccadiverna
Maldiverna
Ceylon
Nikobarerna
Andamanerna
Ekvatorn
Nollmeridianen
Greenwich
Paris
Berlin
Wien
Rom
Madrid
Lissabon
London
Edinburgh
Dublin
Reykjavik
Oslo
Stockholm
Helsingfors
Petersburg
Moskva
Warszawa
Budapest
Bukarest
Sofia
Konstantinopel
Athen
Kairo
Alexandria
Tripolis
Algier
Tunis
Fez
Tanger
Gibraltar
Malta
Cypern
Rhodos
Kreta
Sicilien
Sardinien
Korsika
Baleariska öarna
Kanarieöarna
Kapverdiska öarna
Azorerna
Madeira
Bermuda-öarna
Antillerna
Cuba
Jamaica
Haiti
Puerto Rico
Trinidad
Barbados
Martinique
Guadeloupe
Dominica
Saint Lucia
Saint Vincent
Grenadinerna
Grenada
Aruba
Curaçao
Bonaire
Venezuela
Colombia
Panama
Costa Rica
Nicaragua
Honduras
Guatemala
Mexiko
Texas
Louisiana
Florida
Georgia
South Carolina
North Carolina
Virginia
Maryland
Delaware
New Jersey
New York
Pennsylvania
Connecticut
Rhode Island
Massachusetts
Vermont
New Hampshire
Maine
Kanada
Ontario
Quebec
Nova Scotia
New Brunswick
Prince Edward Island
Newfoundland
Labrador
Hudson Bay
Baffin Land
Grönland
Island
Jan Mayen
Spetsbergen
Nya Sibirien
Wrangel Land
Herald-ön
Beringsund
Beringshafvet
Aleuterna
Kamtschatka
Ochotska Hafvet
Kurilerna
Sachalin
Japanska Hafvet
Japanska öarna
Tuscaroradjupet
Stilla Oceanen
Ryska Riket
Sibirien
Mongoliet
Kina
Japan
Kina Hafvet
Gula Hafvet
Filippinerna
Luzon
Mindanao
Sulu Sjön
Celebes Sjön
Molukkerna
Karolinerna
Marianerna
Guam
Saipan
Nya Guinea
Banda-Sjön
Arafura-Sjön
Timor Sjön
Timor
Torres-Sundet
Australien
Borneo
Java
Java Sjön
Sydkinesiska Hafvet
Indiska Oceanen
Andamanerna
Nikobarerna
Malakka
Siam
Kambodja
Cochinkina
Tonkin
Hainan
Formosa
Liukiu-öarna
Bonin-öarna
Vulkan-öarna
Marianerna
Karolinerna
Palau-öarna
Aru-öarna
Timorlaut
Kei-öarna
Tanimbar-öarna
Sunda-öarna
Lombok
Sumbawa
Flores
Sandelträ-ön
Nya Hebriderna
Nya Caledonien
Fiji-öarna
Tonga-öarna
Samoa-öarna
Nya Zeeland
Nya Guinea
Nya Irland
Nya Britannien
Salomons-öarna
Admiralitets-öarna
Carolinerna
Marshall-öarna
Gilbert-öarna
Ellice-öarna
Phoenix-öarna
Line-öarna
Cooks-öarna
Society-öarna
Tuamotu-öarna
Marquesas-öarna
Sandwich-öarna
Hawaii
Oahu
Maui
Molokai
Kauai
Niihau
Midway-öarna
Wake-ön
Johnston-ön
Palmyra-ön
Fanning-ön
Christmas-ön
Howland-ön
Baker-ön
Jarvis-ön
Phoenix-öarna
Tokelau-öarna
Union-öarna
Ellice-öarna
Gilbert-öarna
Marshall-öarna
Carolinerna
Palau-öarna
Marianerna
Bonin-öarna
Liukiu-öarna
Formosa
Hainan
Tonkin
Cochinkina
Kambodja
Siam
Malakka
Nikobarerna
Andamanerna
Ceylon
Maldiverna
Laccadiverna
Chagos-öarna
Amiranterna
Seychellerna
Comoro-öarna
Madagaskar
Mauritius
Réunion
Rodrigues
Kerguelen
Prince Edward-öarna
Crozet-öarna
Amsterdam-ön
Saint Paul-ön
Tristan da Cunha
Gough-ön
Inaccessible-ön
Nightingale-öarna
Sydsandwich-öarna
Sydgeorgien
Sydorkney-öarna
Sydshetland-öarna
Graham Land
Alexander I Land
Ellsworth Land
Marie Byrd Land
Ross Dependency
Victoria Land
Adelie Land
Kaiser Wilhelm II Land
Enderby Land
Kemp Land
Mac Robertson Land
Princess Elizabeth Land
Queen Mary Land
Wilkes Land
Knox Land
Oates Land
Victoria Land
Ross Dependency
Marie Byrd Land
Ellsworth Land
Graham Land
Alexander I Land
Sydshetland-öarna
Sydorkney-öarna
Sydgeorgien
Sydsandwich-öarna
Nightingale-öarna
Inaccessible-ön
Gough-ön
Tristan da Cunha
Saint Paul-ön
Amsterdam-ön
Crozet-öarna
Prince Edward-öarna
Kerguelen
Rodrigues
Réunion
Mauritius
Madagaskar
Comoro-öarna
Seychellerna
Amiranterna
Chagos-öarna
Laccadiverna
Maldiverna
Ceylon
Nikobarerna
Andamanerna
Ekvatorn
Nollmeridianen
Greenwich
Paris
Berlin
Wien
Rom
Madrid
Lissabon
London
Edinburgh
Dublin
Reykjavik
Oslo
Stockholm
Helsingfors
Petersburg
Moskva
Warszawa
Budapest
Bukarest
Sofia
Konstantinopel
Athen
Kairo
Alexandria
Tripolis
Algier
Tunis
Fez
Tanger
Gibraltar
Malta
Cypern
Rhodos
Kreta
Sicilien
Sardinien
Korsika
Baleariska öarna
Kanarieöarna
Kapverdiska öarna
Azorerna
Madeira
Bermuda-öarna
Antillerna
Cuba
Jamaica
Haiti
Puerto Rico
Trinidad
Barbados
Martinique
Guadeloupe
Dominica
Saint Lucia
Saint Vincent
Grenadinerna
Grenada
Aruba
Curaçao
Bonaire
Venezuela
Colombia
Panama
Costa Rica
Nicaragua
Honduras
Guatemala
Mexiko
Texas
Louisiana
Florida
Georgia
South Carolina
North Carolina
Virginia
Maryland
Delaware
New Jersey
New York
Pennsylvania
Connecticut
Rhode Island
Massachusetts
Vermont
New Hampshire
Maine
Kanada
Ontario
Quebec
Nova Scotia
New Brunswick
Prince Edward Island
Newfoundland
Labrador
Hudson Bay
Baffin Land
Grönland
Island
Jan Mayen
Spetsbergen
Nya Sibirien
Wrangel Land

gränsas i s. ö. af Riu-kiu (Liu-kiu) l. Lu-chu-öarna samt står genom Fo-kien-sundet, mellan Formosa och fastlandet, i förbindelse med Kinesiska sydhafvet (Nan-hai), som bildar i kontinenten Tonkin-viken, innanför den stora ön Hai-nan, och Siam-viken ö. om halfön Malakka samt begränsas i s. ö. af den stora Malajiska arkipelagen, som består af flera stora öar och ögrupper. Dessa åtskiljas ofta af s. k. mediterhaf, d. v. s. haf, som endast vid ytan stå i förbindelse med kringliggande vatten, men i de djupare delarna äro skilda från dem genom trösklar, och som därför äro hvarandra mycket olika i fysiskt och biologiskt afseende. Ett sådant är Sulu-sjön mellan Filippinerna och Borneo, Celebes-sjön mellan Celebes och Filippinerna, Java-sjön mellan Borneo och Java, Flores-sjön mellan Flores och Celebes, Sunda-sjön mellan den sistnämnda ön och småöarna n. om Timor samt Banda-sjön mellan Molukkerna och sydöst-öarna. Andra farvatten i denna arkipelag äro Molukkasundet mellan Molukkerna och Celebes, Makassar-sundet mellan denna ö och Borneo, Sundasundet mellan Java och Sumatra samt Malakkasundet (The strait) mellan Sumatra och Malakka; det sistnämnda användes mest vid sjöfarten på Öst-Asien — Den södra kusten har tre stora halföar, hvilka uppvisa stora analogier med motsvarande tre sydeuropeiska halföar: näml. Östra och Västra indiska halföarna, åtskilda genom Bengaliska viken — med ögrupperna Andamanerna och Nikobarerna samt utanför den västra halföns spets ön Ceylon, genom Palk-sundet och Manar-viken skild från fastlandet — samt Arabiska halfön, som mellan sig och Västra indiska har Arabiska hafvet. Från detta går Oman-viken och Ormus-sundet till Persiska viken samt Adengolfen och Bab-el-Mandeb-sundet till Röda hafvet. Genom Sues-näset kan man väl säga att A. trots Sues-kanalen fortfarande hänger samman med Afrika. Den västra kusten, mot Medelhafvet, Egeiska hafvet och Svarta hafvet, är kortast. Utanför Alexandrette-viken ligger det berömda Cypern, och Egeiska hafvet är fylldt af små öar, af hvilka en del räknas till A.

Ytbildning och vattendrag. En linje, som tänkes dragen från Östkap till Kaspiska hafvets sydöstra hörn, skulle vara en ungefärlig gräns mellan Hög-A. (i s.) och Låg-A. (i n.), af hvilka det senare dock öster om Jenissei är bergigt. Hög-A. består till största delen af en serie högplatåer, begränsade mot hvarandra genom kantberg och därför ofta afloppslösa. Dessa kantberg försvåra också tillträdet för fuktiga luftmassor, som komma från de kringliggande hafven, och därför upptagas platåerna till stor del af öknar. — *Mindre Asien* hör orografiskt tillsammans med Armenien, därigenom att de armeniska bergen endast äro en fortsättning af Mindre Asiens. Också omfatta turkarna under namnet Anatolien både Mindre Asien, Armenien och Kurdistan. Området är så starkt veckadt, att Naumann säger sig ej kunna tänka sig ett enda stycke anatolisk jord, som icke någonstädes nere i djupet består af starkt sammanträngda skikt, äfven om ytan ej skulle förråda, att man står på veckad mark. Han urskiljer 4 grupper veckningar: 1) den nord-anatoliska veckningen, till hvilken höra de s. k. Pontiska bergen utmed Svarta hafvets strand och som fortsättes genom norra Armenien till Elburs-Hindukusj; 2) den syd-anatoliska, omfattande Taurus, det armeniska Taurus, Buhtan och Zagros-bergen; 3) den cypriska, som fyller sydvästra Mindre A., där den kallas Väst-Taurus, men i Lycien sjunker i hafvet, hvarpå den drar igenom Cypern och söder om Alexandrette-viken åter uppträder i Alma-dag, samt i södra Armenien förenar sig med föregående veckning; 4) de egeiska bågstyckena, hvilka i riktning från n. v. till s. ö. gå från västkusten, men snart försvinna i den afloppslösa lykaoniska sänkan. Det mest utpräglade af alla dess kedjeberg är Taurus, som i östra delen böjes mot n. ö. och då kallas Anti-taurus. Taurus kulminerar i Medelis-dag (3,500 m.). Kedjans medelhöjd är ö. om floden Gök-su 3,000 m., lägre västligare. Medan södra sluttningen är rikt vattnad och bevuxen, utbreder sig i norr en ödslig, torr högslätt af stäpp- eller ökennatur, under tertiärtiden täckt af en stor sötvattenssjö, hvars aflagringar bilda marken. Genom veckningar har en stor del blifvit afloppslös, den lykaoniska sänkan, i medeltal 1,000 m. ö. h. Några kvarlefvor af den forna insjön finnas, störst saltsjön Tus-Tsjöllu (770 m. ö. h.), mer än dubbelt så stor som Genève-sjön. På högslätten träffas flera nu slocknade vulkaner, bl. a. Mindre A:s högsta topp, Erdjias (3,850 m.), i östra delen, betäckt af evig snö, liksom några andra af Mindre A:s toppar. Den var verksam in i 4:e årh. e. Kr. De pontinska bergen i norr äro mindre sammanhängande än Taurus, men ha dock flera toppar på öfver 2,000 m., i Kolat-dag en på 3,410 m. Flera floder gå här ut till hafvet, såsom Sakaria samt Kisil Irmak (Halys). Äfven i längddalarna mellan de egeiska kedjorna flyta smärre floder till Egeiska hafvet; mest känd är Mæander. Äfven i dessa västliga berg ligga flera höga toppar, högst Kesjisj-dag (förr Olympos) 2,530 m.

Armenien (se d. o.) är, som nämndt, fylldt af kedjor, hvilka i regel hafva riktning från v. till ö. och äro en fortsättning af Mindre A:s. De kulminera i Stora Ararat (5,211 m.), hela främre Asiens högsta topp. En mångfald mycket salta, afloppslösa insjöar ligga mellan bergen, störst Van, Urmia och Goktsja. Mellan kedjorna ligga högslätter, som vattnas af Murad-su och Kara-su, Eufrats källfloder, Kura, biflod till Aras, m. fl. — *Kaukasien* är fylldt af Kaukasus, hvilket lyftes upp af den stora tertiära veckning, som skapat gamla världens högsta kedjor, samt ligger på samma bredd som Pyrenéerna och Tian-sjan. Dess längd från n. v. till s. ö. är 1,200 km. Bergets bas begränsas i n. af floderna Kuban och Terek, i s. af Rion (Fasis) och Kura. Emellan de båda sistnämndas källområden går ett 900 m. högt förberg, som sammanbinder Kaukasien och Armenien och som sedan forntiden kallats de meskiska bergen. Man urskiljer i Kaukasus tre parallella hufvudkedjor, af hvilka den mellersta är högst. Högsta toppen är Elbrus (eg. Albors, glänsande berg), 5,631 m.; österut de näst högsta topparna, Kasjtan-tau (5,145 m.) och Dych-tau (5,198 m.), samt längre mot ö. Kasbek (5,044 m.), som ligger alldeles vid den "grusiska vägen", som ryssarna byggt från Vladikavkas till Tiflis. Snögränsen ligger på bergens södra sida 2,900—3,600 m. högt, på den norra 3,300—3,900. — *Mesopotamien* brukar delas i Hög-Mesopotamien, den öfre delen, som ännu är fylld af en del förberg till Armeniska höglandet (Karadja-dag når 2,000 m.), och Låg-Mesopotamien (Irak-Arabi), som är ett alluvialt slättland, bildadt af Eufrats och Tigris' aflagringar. Dessa

floder hade en gång hvar sin mynning och utföllo i en vik, som gick långt norr om Bagdad och var gränsen mellan Afrika och Asien, innan Röda-hafssänkan uppstått. Genom deras aflagringar har en stor del af viken förvandlats till land och floderna närmare sitt utlopp förenats till en, Sjatt-el-Arab. Eufrat bildas af ofvannämnda två källfloder, Kara-su och Murad-su, af hvilka den förra, ehuru mindre, anses som den egentliga hufvudfloden och upprinner på 2,000 m. höjd n. ö. om Erzerum. Eufrat har i början sydvästlig riktning, som om den ämnade sig till Medelhafvet, från hvilket den vid Bir är på blott 145 km. afstånd. Dittills har dess lopp varit våldsamt, med omkr. 300 fall, men redan vid Bir är dess yta blott 340 m. ö. h., och den börjar nu att flyta så lugnt, att den blir segelbar. Efter att först ha fortsatt åt s., böjer den sig mot s. ö., upptagande från vänster Chabur och med stränderna på långa sträckor upptagna af sumptrakter och ”laguner”, och sammanflyter slutligen vid Korna med Tigris. Äfven denna flod upprinner med två källfloder, den ena n. om Diarbekr, den andra s. om Van. Den är snabbare än Eufrat (Tigris betyder ”pil”), flyter i sitt öfre lopp genom basalt, sedan genom kalk, men kommer norr om Mosul in i sin alluviala bädd och blir segelbar n. om Bagdad vid Tekrit; dock befares den ända från Diarbekr med flottor (af gethudar). Då floderna mötas, har Eufrat en längd af 2,600 km., Tigris af 1,850 km. På de från dessa floder dragna kanalerna beror landets fruktbarhet, ty utan konstgjord bevattning går ej åkerbruk i dessa nejder. ”Hela södra Mesopotamien är”, säger en resande, ”blott träsk och öknar: de odlade sträckorna gå som smala band utefter floder och kanaler”. Där ej bevattning eller afdikning göres, blir odlingen omöjlig. I äldre tider var därför mycket bättre sörjdt än nu, då $^2/_3$ af landet äro ödemark. — *Syrien och Palestina.* Kuststräckan vid Medelhafvets innersta del, från Alexandrette-(Iskanderun-)viken till Sues-näset, har en längd af 650 km., och hela det område, som räknas till Syrien-Palestina, är omkr. 300,000 kvkm., alltså mindre än Norge. Det är en platå (tafelland), som i det högre Palestina och östra Jordanlandet har en höjd af 500—600 m. och som i norra delen har berg af mycket större höjd. Sitt utmärkande drag får landet genom den märkvärdiga grafsänka, som i meridional riktning genomlöper det från 36° till 29°, d. v. s. från Balukgöl, n. om Antiokia till Akaba-viken. Genom denna sänka delas landet i ett östligt och ett västligt tafelland. På båda sidor om sänkan reser sig landet brant, och detta ökas genom att berg uppträda alldeles på kanterna. Uti själfva sänkan finnas floder och sjöar. Mot norr flyter Orontes l. Nahr-el-Asi, som uti Antiokia-viken når hafvet och som där är en viktig infartsväg till Asien (Antiokia—Haleb—Eufrat). Väster om Nahr-el-Asi ligger Djebel Ansareje, som i s. begränsas af en dal, som är en annan hufvudväg från kusten till det inre (Tarabulos [Tripoli]—Horus—Eufrat). Söder om nämnda dal vidtager Libanon och östligare, därmed parallellt, Antilibanon, åtskilda genom Celesyrien (”Hål-Syrien”). Båda bergen äro horstar, d. v. s. kvarstående stycken af en gammal yta, som för öfrigt på sidorna sänkt sig. I midten har Libanon en 60 km. lång platå, norr om hvilken dess högsta topp, Dahr-el-Chodib (3,067 m.), ligger, blott 15 km. från kusten. Bergets hela längd är 150 km., dess bredd 30 km., passhöjden i medeltal 1,900 m. Berget är snötäckt och väl bevattnadt af bäckar, som bildas där snön smälter, och som möjliggöra en intensiv odling. Det är vid insidan af berget, som Orontes börjar, flytande mot norr; från samma trakt går Leontes (Nahr-el-Litani) åt s. och framtränger s. om berget till hafvet. Antilibanon kulminerar i s. i massivet Djebel-esj-Sjech l. Stora Hermon (2,760 m.). Den viktigaste passvägen följer floden Barada, som flyter åt ö. och sinar ut i Damaskus' härliga oas. Äfven s. om Hermon kan man lätt från ö. nå Celesyrien. Då dessutom Leontes-dalen härifrån leder till hafvet, förklaras uppkomsten af de många handelsstäderna på denna del af kusten (Tyros, Sidon, Beirut). Söder om dessa båda berg vidtager Palestina, hvarest sänkan, som där kallas el Ghor, genomflytes af Jordan, som börjar på södra sidan af Stora Hermon. Redan i sitt öfre lopp skär den sig djupt ned i dalen och genomflyter sjön Bahrat-el-Hule (Merom), som ligger 2 m. ö. h. Söder därom, i en smal klyfta på 17 km. längd, sänker sig floden 210 m. till sjön Genesaret (Tiberias), hvars yta ligger 208 m. under hafsytan och som är omgifven af berg, hvilka blott på några ställen lämna rum för slätten. Då Jordan lämnar sjön, kommer den ned i en dalslätt, 7—16 km. bred, 110 km. lång, som når till Döda hafvet (394 m. under hafsytan). Under detta lopp gör den otaliga vindlar och mottar en mängd, mest periodiska tillflöden. Dalen omgifves af kala, sönderslitna klippväggar, som i medeltal nå 600 m. öfver dess botten. I denna djupa spricka, som i allmänhet är mycket fruktbar, men föga tillgänglig, är temperaturen odrägligt varm och luften kvaf samt vegetationen rik på rörväxter och tamarinder. Döda hafvet, Bahr Lut (76 km. långt, 3,5—16 km. bredt), är genom halfön el Lisan deladt i två bäcken, det norra, större, med ett medeldjup af 300 m. (max. 399 m.), det södra, mindre (med ett max.-djup af 3,5 m.). Det mottar äfven Kidron. Söder om hafvet fortsätter el Ghor under namn af Vadi-el-Araba, men dess botten höjer sig så, att vattendelaren mot Röda hafvet har en höjd af 204 m. ö. h. På andra sidan denna leder dalen till Akaba-viken. Väster om denna och Vadi-el-Araba ligger Sinai-halfön, som uppstått genom möte af de båda grafsänkor, som bildat Röda hafvet och el Ghor. Blott den sydligaste delen af halfön är bergig; den väldiga bergstocken Sinai når i Djebel Katherin 2,602 m. Öster om Jordan utbreder sig Syriska öknen till Eufrat, där stäpp och ökenmarker omväxla (oftast förekommer dock sand eller sten, och ogenomträngligheten förklarar, hvarför landet aldrig varit eröfradt). Mångenstädes är marken täckt af vulkaniska stentäcken. Störst af dessa eruptivberg är Djebel Hauran (1,839 m.), ö. om Genesarets sjö; strax väster om detta bergland går karavanvägen från Damaskus till Mekka. Landet väster om Jordan har sin största höjd i en från n. till s. löpande rygg närmast Jordandalen och sluttar sålunda brantare till el Ghor än till Medelhafvet. N. v. om Genesaret ligger dess högsta topp, Djebel Djermak (1,200 m.); s. därom sänker sig landet och öfvergår på linjen Akka—Genesaret till ett täckt land af kullar och än sydligare till den fruktbara Jesreels slätt. I det förra området ligger bl. a. Tabor (560 m.), i det senare Lilla

Hermon (515 m.). Söder om slätten höjer sig en kedja, af araberna kallad Djebel Mar Elias (på 400—500 m. höjd), som skjuter ut i hafvet med udden Kap Karmel. I Samaria, som utbreder sig s. om nämnda berg, stiger landet och når i Tell Asur 1,011 m. Jerusalem ligger ungefär på ryggens högsta del (800 m.). Den sydligaste delen af landet är den ödsligaste och minst fruktbara, täckt af öknar. Endast vid hafskusten blir det bättre; där ligger den fruktbara Saron-slätten. — *Arabiska halfön* är en högslätt af tafellands natur, till största delen fylld af stäpper och öknar samt utan någon ständigt flytande flod. Om dess naturförhållanden se Arabien. — *Iranplatån*, som omfattar Persien, Belutsjistan och sydvästra Afganistan, är ett starkt veckadt område. De många slätter, som finnas där, ha uppstått därigenom, att bergens förvittringsprodukter utjämnat ojämnheterna mellan de olika vecken. Men midt ur dessa slätter uppdyka på flera ställen långsträckta bergåsar, som äro kammar af för öfrigt af sand och grus täckta berg. Huruledes dessa veck äro en fortsättning af Mindre Asiens, hvilka efter att hafva trängts nära hvarandra i Armenien, här åter divergera, är förr omnämndt. De norra kantbergen äro dock ej blott en fortsättning af den pontiska kedjan, utan deras nordligaste parallellåsar fortsätta äfven Kaukasusvecket. Denna norra kedja har olika namn på olika ställen. Längst i väster heter den Karadag, s. om Arasdalen, därpå Elburs, s. om Kaspiska hafvet, af arkeiskt underlag med därpå liggande starkt veckade paleozoiska och mesozoiska lager, genombrutna af porfyr; dess högsta topp är den tämligen unga, slocknade vulkanen Demavend, 5,670 m., Persiens högsta berg. Hela den sida af Elburs, som vetter åt Kaspiska hafvet, är skogklädd, utom själfva ryggen. En betydande flod, som vid mynningen heter Sefidrud, från trakten ö. om Urmia, bryter sig genom kedjan till Kaspiska hafvet. De ö. om Elburs följande bergen, som ibland bruka sammanfattas under namnet "de nordöstpersiska randbergen", äro: Alla dag (2,700 m.), Parapamis (2,500 m.), Sefid-Kuh (3,100 m.), Kuh-i-Baba (5,200 m.) och Hindukusj (öfver 5,000 m.). På sidorna om dessa hufvudkedjor gå parallella förberg, hvarigenom många längddalar från v. till ö. uppstå, mångenstädes genomflutna af floder, såsom Atrek, som i sin nedre del är gräns mot Ryssland, Kesjefrud, vid hvilken Mesjed ligger, Heri-rud, Murgab och Kabul. Dessa floddalar äro de vanliga karavanvägarna, och en mängd pass underlätta passagen. I ö. begränsas Iranplatån af från Pamir mot s. s. v. löpande berg, hvilka vanligen sammanfattas under namnet Suleiman-(Soliman-)bergen. (Jfr Afganistan.) Dess södra kant bildas af de sydpersiska kantbergen l. Zagros-bergen, i deras nordvästra parti äfven kallade Kurdistans berg, hvilka likaledes bestå af en serie parallella veck. Branta stigar föra öfver de höga passen. En sådan, från Abusjer vid kusten till Sjiras, leder öfver fem pass på fem bergskammar, det högsta 2,200 m. Äfven dalarna ha högt läge: Sjiras ligger 1,580 m. högt. Många toppar nå öfver 4,000 m., de två högsta öfver 5,000. Topparna äro snötäckta; i östra delen af bergen ligger snögränsen på omkr. 4,500 m. Själfva kusten, söder om bergen, heter Germesir, "den heta kusten", till följd af den odrägliga värme, som uppstår, då den starka solvärmen återkastas af de nakna kalkstensmassorna. Af de många veckbergen i det inre märkes Koh-rud, som går parallellt med de södra kantbergen, men ungefär midt i Persien; en och annan topp når öfver 3,500 m.; på sidorna ligga flera högt belägna städer. Dessa berg skilja de afloppslösa landskapen vid de södra kantbergen från de stora saltöknarna i norr. Den största af dessa öknar är Kevir, ö. om Teheran, hvilken öken utbreder sitt hvita salttäcke omkr. 500 km. Att dylika saltöknar, stäpper och saltsjöar finnas i sådan mängd, beror därpå att Iran är afloppslöst, utom vid kanterna. I södra delen, mellan Koh-rud och Zagros-bergen, ligger, ej långt från ruinerna af Persepolis och Pasargada, Nirissjön (1,555 m. ö. h.); n. om Koh-rud utbreda sig väldiga öknar, som fylla västra Chorassan, norra och östra Kirman och västra Belutsjistan. I västra Afganistan samla sig vattnen från Pamir till floden Hilmend, som utsinar i saltträsket Hamun.

Pamir-platån har en areal af omkr. 140,000 kvkm. och en medelhöjd af 4,000 m. Den har därför kallats "världens tak" (Bam-i-Duniah), men förtjänar också sitt andra namn, Pamir ("obebodd öken"). I ö. begränsas det af Mus-tag-ata-bergen (så kallade efter den högsta toppen, 7,864 m.), i s. af en kedja, som sammanbinder Hindukusj och Karakoram och kallas Vachan-bergen; i n. går Trans-Alai; äfven i väster gå kantberg, men ej så sammanhängande, hvarför Pamir afbördar sitt vatten hufvudsakligen åt detta håll. Inom dessa gränser omväxla högslätter, bergsryggar och djupa dalar. Största delen af landet ligger ofvan trädgränsen, så att skogar liksom människor äro sällsynta. Man brukar dela Pamir i 10 mindre platåer. I norra delen ligger sjön Kara-kul uti det breda Chargosj-passet, i den västra sjön Sjirva, den största af alla; båda äro afloppslösa. Till sjöarna eller till Amu-darja flyta floderna, af hvilka de största äro Amus källflod Pandsj samt dess biflod Murgab. Snögränsen är högre i v. än i ö. och växlar mellan 3,900 och 5,200 m.; trädgränsen är i medeltal 3,800 m., hvilken höjd finnes endast i dalarna.

Hanhai. Öster om Pamir utbreder sig det väldiga ökenområde, som kineserna kalla Hanhai ("uttorkadt haf"), ett namn, som riktigt angifver områdets historia, ty under tertiärtiden betäcktes dessa trakter af ett haf, som runnit bort till följd af den landhöjning, som inre Asien under denna tid var utsatt för. I s. begränsas Hanhai af bergskedjorna Kvenlun, Altyn-tag och Nan-sjan, i ö. af Chingan-bergen; äfven utefter den norra sidan gå flera bergskedjor, men de äro dock ej så sammanhängande som de nyssnämnda. De viktigaste äro Tian-sjan, Tarbagatai, Altai, Changai, Tannu, Sajaniska och Jablonoi-bergen. Hanhai delas i en västlig och en östlig del. Den förra, området mellan Kven-lun, Pamir och Tian-sjan, kallas Takla-makan ("den stora öknen") eller Tarimbäckenet, efter floden Tarim, som bildas genom floder från kantbergen (de största Chotan-darja, Jarkent-darja och Kasjgar-darja) och flyter genom områdets norra del till saltträsket Lob-nor (780 m. ö. h.). Den östligare är öknen Gobi, af kineserna kallad Sjamo ("sandhafvet"), som upptar största delen af Mongoliet. Som en tredje del af Hanhai kan det dsungariska bäckenet betraktas, mellan Tian-sjan-bergen och Altai, den stora stråkvägen från Mongoliet åt Turan, en "folk-

port'', som alla de mongoliska hordes använda, hvilka tid efter annan härjat i västerlandet. Det finns knappt ödsligare trakt på jorden än Hanhai, ett ''sandhaf'', där oaser finnas blott i bergens närhet och där karavanvägarna därför måste följa bergen. Endast där Tian-sjan längst i ö. mest närmar sig Altyn-tag, drar sig en väg, Jy-mönn-vägen, som förbinder Hvang-ho-dalen med Turan, tvärs öfver öknen från den södra sidan till oasen Hami vid Tian-sjans fot; och längre i ö. korsar karavanvägen från Urga till Peking öknen. Hanhais medelhöjd är ej mer än 1,200 m.; i norra delen af Tarimbäckenet träffas till och med en depression, som ligger 130 m. under hafsytan (s. om Turfan). Det stiger dock till större höjder i närheten af de höga kantbergen. Af dessa har Kven-lun toppar på 5,000—6,000 m., och Tian-sjan är näst Himalaya A:s mäktigaste och mest förgrenade bergsystem (2,600 km. från v. till ö., med en medelbredd af 370 km.), genomdraget af en mängd längddalar. Dess högsta topp anses vara Chan-tengri (42° 10′ n. br., 81° ö. lgd), 7,300 m., v. om Musart-passet. Altai (''guldberget'') delas i Stora Altai (högsta topp Bjelukagora, 49° 45′ n. br., 86° 40′ ö. lgd), 3,350 m., som i n. ö. fortsättes af Sajaniska bergen (högsta topp Munko Sardyk, 3,490 m.), och i Ektag Altai, som i sydöstlig riktning går långt ned i Mongoliet. Äfven Tannu och Changai-bergen bruka ofta anses tillhöra Altai-systemet; vattendragen från hela detta område gå antingen till afloppslösa insjöar eller till Ishafvet. Jablonoi äro vattendelare mellan Selenga—Jenissei och Amurs källfloder. Chin-gan-bergen bilda en gränsmur mellan Mongoliet och Mandsjuriet, men nå ej öfver 2,000 m. höjd; passhöjden är 1,100—1,400 m.

Tibet l. *Khor* kallas högslätten söder om de nyss omtalade gränsbergen mot Hanhai i n. och Himalaya i s. I v. begränsas det af vinkeln mellan Karakoram och Kven-lun; i ö. är gränsen mindre bestämd, då bergen i allmänhet gå fr. v. till ö. och sålunda fortsätta in i Kina. Tibet är jordens största högslätt, med en medelhöjd af 4,000 m. Norra delen fylles af Kven-luns bergsystem, till hvilket Altyn-tag och Nan-sjan kunna räknas. Mellan dessa berg och den sydligare hufvudkedjan af Kven-lun (Marco-Polo-bergen) ligga det stora saltträsket Zaidam, saltsjön Kuku-nor (3,040 m. ö. h.) m. fl. I denna del af Tibet upprinner Hvang-ho. Genom Tang-la-bergen, norr om hvilka Murussu (Jang-tse-kiang) har sina källor, delas Tibet i en nordlig, lägre, och en sydlig, högre, del, som kulminerar i högslättens södra kantberg, Himalaya (''snöns boning''). Från Indus' genombrottsdal i v. till Brahmaputras i ö. utbreda sig bergen i en mot söder böjd båge öfver ett område af 660,000 kvkm. Deras längd är 2,375 km., bredden 200—300 km. Brant uppstiga bergen från den bengaliska slätten i s. De äro yngre än många andra berg och fingo sin höjd under den tertiära höjningen, som upplyfte hela asiatiska höglandet. Man räknar fem parallella kedjor, af hvilka den andra från söder är gnejskedjan och har den högsta kammen. Mellan denna och de södra förbergen börja flera af Ganges' tillflöden, medan Indus' biflod Sutlej (Satledj) brutit sig väg genom bergen. De högsta topparna äro från s. ö. till n. v.: Kanchanjanga (8,582 m.), Sishur (8,474 m.), Gaurisankar l. M:t Everest (8,840 m., jordens högsta bergstopp), Dhanlagiri (8,176 m.) och Nanga-Parbot i Kashmir (8,114 m.). Öfver 50 toppar hafva mer än 6,000 m. höjd, och intet pass går lägre än Mont Blancs höjd (4,810 m.). Trots denna oerhörda topphöjd är kamhöjden blott 5,500 m. Snögränsen går lägre på södra sidan (i följd af den större nederbörden) och är där 4,500 m., medan den på norra sidan är 5,300 m. Jöklarna nå ända ned till 3,500 m., en t. o. m. 3,000 m. Bergets lägre delar äro på södra sidan täckta af väldiga skogar, som gå till 3,500 m. — Norr om Himalaya ligger det lika väldiga Karakoram (''Svarta berget''), som i Godwin Austen i Dapsang-gruppen når en topphöjd af 8,619 m., den näst högsta på jorden. Karakorams kamhöjd är däremot större än Himalayas. I väster fortsättes denna kedja af Vachan-Hindukusj. Dalen mellan Himalaya och Karakoram genomflytes af öfre Indus och är jordens högsta bebodda trakt (byn Tok Djalung 4,980 m.). Sydöst om Karakoram gå Gangri-bergen (''Isberg''), som begränsa Sang-po-(Brahmaputra-)dalen i norr. Tibet är i sin västra del rikt försedt med afloppslösa sjöar, bl. a. Tengri-nor (4,609 m.), medan östra delen af landet har aflopp dels genom Hvang-ho och Jang-tse-kiang, dels genom de till Östra indiska halfön flytande Mekong och Salween.

Västra indiska halfön är genom det indiska låglandet förenad med Central-Asien. Här har förr varit en hafsarm, som försvunnit dels genom landhöjning, dels genom flodernas aflagringar. Genom en från Himalaya åt söder gående tröskel delas detta lågland i två delar. Den västra, rektangelformig, mellan Deccan och Iran, är till stor del stäpp eller öken, men i sin norra del väl bevattnad och heter här Punjab, femflodslandet. Hufvudfloden är Indus l. Sind, som når slätten vid Attock (350 m.); de öfriga större floderna flyta till Sutlej, en biflod till Indus. I s. begränsas öknen af saltträsket Rann of Cutch. Den östra delen af låglandet är närmast Himalaya garnerad af en osund sumptrakt, Tarai, söder om hvilken utbreder sig Hindostans tätt befolkade slätt, som bevattnas af Ganges och dess bifloder, af hvilka Jumna är störst. Båda komma från Himalaya, där Ganges uppflyter 4,480 m. ö. h. Ganges bildar vid sin mynning ett väldigt delta och mottar där äfven Brahmaputra, som utfaller i dess östligaste mynningsarm. Hela deltalandet kallas Sundarbans och har en areal af 82,000 kvkm. Landet söder om detta lågland, Deccan (södern), är högre än landet i norr. Från Deccan utgår mot Himalaya Aravalli-bergen, fortsatta af ofvan nämnda tröskel, som i v. begränsar Ganges' flodområde. Till Aravallibergen sluter sig Malwa-platån, en basaltplatå af 450 m. höjd med fruktbar ''svart jord'' och många ryggar. Söder därom går Vindhya-kedjan, från Cambay-viken i v. till närheten af Allahabad (vid Ganges) i ö., sammansatt af flera skilda berggrupper. I dalen s. om berget flyter Narbadá (1,300 km.) från Gondwana-platån i Deccans nordöstra hörn. Äfven på andra sidan om floden går en bergsträckning, den basaltiska Satpura-kedjan, som mot s. flankeras af basaltplatån Berar. Det är först söder om Berar som den egentliga Deccan-platån börjar, ett tafelland af 800 m. medelhöjd, på hvilket höga bergsryggar hvila. Den är högre i västra delen (omkr. 1,000 m.) än i östra (omkr. 500 m.) och innefattas af tvenne kantkedjor, Västra Ghats (pass) och Östra Ghats. Den förra

har en medelhöjd af 1,200 m. Bergen kulminera längst i söder, i landskapet Kurg, där en topp når 1,746 m. De därpå följande Nilgiri-bergen nå i toppen Dodabetta, ö. om Calicut, 2,630 m. Där mötas denna västliga bergsrad och Östra Ghats, och tvärs öfver halfön går en 400 m. hög dal, genomdragen af järnvägen från Calicut till Madras. Alldeles fristående ligga i halföns sydligaste spets Cardamom-bergen, som bilda udden Comorin, och i toppen Anamudi ega halföns högsta berg (2,694 m.). Kusten söder om Cambay-viken heter i sin norra hälft Konkan-kusten, i sin södra Malabar-kusten. Östra Ghats äro egentligen blott platåns östra sluttning; mellan denna och hafvet finnes en bred sumpig kuststremsa utan naturliga hamnar. Den heter i sin sydligare hälft Koromandel-kusten. Åt ö. flyta Deccans viktigaste floder: Mahanadi, Godavari, Krisjna och Canvery. — Ön Ceylon måste anses som en fortsättning af Cardamom-bergen. Dess högsta topp är Pedrotallagalla (2,538 m.), men mer bekant är Adams pike (2,241 m.).

Östra indiska halfön är en fortsättning af det tibetanska veckningsområdet och genomdrages af en rad parallella kedjeberg, som i norr utgå från Tanglabergen, och mellan dem ligga floddalar. De viktigaste af dessa berg äro Arakan-bergen, v. om Irawadi, Pung-Lung-bergen, mellan Irawadi och Salween. Öster om denna flod ligga Tanen-Tung-bergen, som fortsätta ut på halfön Malakka, där de kulminera i Mayeng-molet-khat (2,150 m.). Sydligare korsas halfön af en blott 76 m. hög dal, Kra-näset, men därpå höjer den sig i Rombaun-bergen till 2,500 m. Området mellan Menams och Mekongs dalar är det minst berguppfyllda på hela halfön, men öster om Mekong går en skarpt markerad bergsrygg. I allmänhet känner man ej mycket om Bortre Indiens berg. Alla dess större floder, utom Salween, ha delta; störst äro Irawadi och Mekong (omkr. 4,500 km.), den förra segelbar 1,180 km. från mynningen (till Bhamo). Till Tonkin-viken flyter bl. a. Song-ka med ett stort deltaland, hvilket ofta öfversvämmas till stora delar, men som är mycket fruktbart (risodling).

Kina. Södra Kina är ett bergland. De flesta bergen gå i riktning från s. v. till n. ö., men dessa kedjor äro ofta förenade genom tvärberg, så att landet är rikt på platåer, dalar och bergshöjder om hvartannat. En mängd små floder, de flesta flytande till Si-kiang eller Jang-tse-kiang, kunna befaras med grundgående djunker och lämna vatten åt risfälten. Kusten är en s. k. rias-kust, d. v. s. har en mångfald små, bergomgifna vikar. Af bergen mellan Syd-Kinas båda hufvudfloder äro Nan-sjan och Ta-jy-ling störst, utan att dock nå större höjd. Högre är västra delen af det mellersta Kina, eller landet mellan Jang-tse-kiang och Hvang-ho. Där gå Jynling-bergen från n. till s. och tvinga Jang-tse-kiang till dess stora böjning åt s. Viktigast för öfrigt är den af snötoppar prydda kedja, som går strax söder om Hvang-hos dal och är Kven-luns östligaste del. I Kina heter dess västra del Tsin-ling-sjan, dess östligare Fu-niu-sjan. Mellan dessa berg och hafvet ligger det stora alluviala slättlandet, som, afsmalnande mot norr, där berglandet når närmare kusten, utbreder sig från Jang-tse-kiang till trakten af Peking och upptager en areal af 550,000 kvkm. Nära kusten är det genomdraget af Kejsarkanalen (1,300 km.), som från Hang-tsjou går till Pei-ho-floden s. ö. om Peking. Nord-Kina är i sin västra del rikt på stenkol i de bergskedjor, som fylla provinsen Sjan-si och i norr fortsättas af Chin-gan-bergen. Öfver dem kommer man till de vidsträckta platåer, som trappvis sänka sig ned mot Gobi, helt och hållet täckta af gula lössbildningar (se Löss), och som nå sin största utveckling i prov. Kan-su. — De viktigaste floderna i Syd-Kina äro Si-kiang (1,150 km.), som bildar ett väldigt delta, och Jang-tse-kiang (5,000 km.), som upprinner i Tibet samt är Syd-Kinas längsta flod och viktig som kommunikationsled, då den blir segelbar strax ofvan Sy-tsjou, 2,900 km. från mynningen. Störst af dess bifloder äro fr. v. Ja-lung, Min-ho, Kia-ling och Han-kiang samt fr. h. Juen-kiang, som genomflyter Tung-ting-sjön, och Kan-kiang, som genomflyter Po-jang-sjön. Nord-Kinas hufvudflod är Hvang-ho (4,200 km.), som likaledes upprinner i Tibet samt i en stor krok mot norr omflyter Ordos högslätt, hvarpå den, efter att ha upptagit Vei-ho, går åt ö. och n. ö. ut i Pe-tsji-li-viken. I närheten af staden Kai-föng kommer den ned på slätten, där dess bädd ligger högre än de närliggande fälten och där den flyter mellan höga dammar, en ständig fara för det kringliggande området, som den ofta öfversvämmar. Flera gånger har den till och med ändrat sitt nedersta lopp (se vidare Hvang-ho).

Mandsjuriet begränsas i v. mot Gobi af Chin-ganbergen och genomdrages i ö. af Tsjang-kvan-tsai, från hvilket berg Amurs biflod Sungari, norra Mandsjuriets hufvudflod, får tillflöden. På gränsen mot ryska Amur-landet flyter i n. Amur, i ö. dess biflod Ussuri, som mottar afloppet från den stora Hanka-sjön. Mot s. till Liau-tung-viken flyter Liau-ho. — Sammanhängande med Mandsjuriet är halfön Korea, som nära sin östra kust genomdrages af en bergskedja, med några toppar på öfver 1,900 m., hvilken orsakar, att de större floderna flyta åt väster.

Nordöstasiatiska berglandet omfattar landet ö. om Jenisseï och stiger mot söder småningom upp mot de centralasiatiska kantbergen, så att gränsen ofta är svår att angifva. Genom Lenadalen delas området i en västlig och en östlig del. Den förra upptages af en mängd från ö. till v. gående åsar, icke öfver 600 m. höga. Denna ringa höjd är emellertid tillräcklig för att gifva landet en helt annan karaktär än området väster om Jenissei. Äfven Taimyr-halfön är delvis fylld af berg, och tundrorna på den äro icke alltid lågländer. Den östra hälften liknar i allmänhet den västra, om den än är något högre, dock ej öfver 1,500 m. Öster om Baikal utbreder sig Vitim-platån, som dock ej rättfärdigar namnet, då landet består af en mängd mot n. ö. strykande parallella åsar, skilda genom längddalar, i hvilka floder flyta antingen till Lenas biflod Vitim eller till Selenga. I ö. är området genom Jablonoi-bergen skildt från Amurdalen. Längre mot norr ligger Aldan-platån, som i ö. begränsas af Stanovoi-bergen, ett tafelberg af växlande bredd, höjande sig till 1,500—2,000 m., vattendelare mellan Lenas biflod Aldan och Ochotska hafvet. Det viktigaste passet, förekommande på vägen från Jakutsk till Ochotsk, ligger på 1,200 m. ö. h., men många lägre finnas på 600—800 m. Där bergen, nära Ochotska hafvets mellersta del, göra en skarp krök åt ö. och n. ö. för att fortsätta upp till Tsjuktsjer-halfön och Berings sund, utgår åt v. en annan kedja, som i en kurva

följer Lenadalen nästan ända ut till hafvet. Denna kedja, som kallas Verchojanska bergen, är i höjd jämförlig med Stanovoi-bergen och till följd af det nordliga läget trädlös, täckt blott af tundror. Genom dessa båda berg bildas här ett väl begränsadt bäcken, jordens kallaste trakt, som afvattnas till Ishafvet genom Jana, Indigirka och Kolyma. — Mycket olika med det öfriga landet är halfön Kamtsjatka, som genom ett 120 km. bredt näs hänger samman därmed. Dess längd från denna bas till udden Kap Lopatka är 1,100 km. Halfön genomdrages af en, eller rättare två, urbergskedjor, hvilka tydligen äro en fortsättning af de berg, som genomgå de östasiatiska öarna. Den östliga af nämnda kedjor är mycket rik på vulkaner (38, däraf 12 verksamma), bl. a. jordens högsta vulkankäglor, Itchinsk (5,160 m.) och Kljutsjevskaja Sopka (4,180 m.). Vulkanerna, som ligga i rad, hafva snötäckta toppar, ty snögränsen vid 56° är 1,600 m. och trädgränsen blott 300 m. ö. h.

Västasiatiska låglandet, mellan Irans och Central-Asiens kantberg till Ishafvet, delas genom en tröskel från Tarbagatai-bergen till södra Ural, tvärs öfver kirgis-stäppen i ett sydligt afloppslöst område och Väst-Sibirien i Obs flodområde. — Det afloppslösa Sydväst-Asien är öfverallt täckt af unga aflagringar i ett haf, som ännu i diluvialtid täckte hela området och hvaraf Kaspiska hafvet, Aralsjön och Balkasj äro kvarlefvor. De två sistnämnda jämte norra delen af Kaspiska hafvet äro typiska stäppsjöar, däremot är södra delen af Kaspiska hafvet antingen ett instörtningsbäcken (enl. Suess) eller en synklinaldal (enl. Sjögren). Det är jämte området i norr en depression, och dess yta ligger 26 m. under hafvet. En stor del af det kaspiska depressionsområdet är saltstäpp, med en mängd små saltsjöar. Öster om Kaspiska hafvet gå Mugodsjarbergen från Ural till den nästan alldeles jämna Ust-Urt-platån, som höjer sig 200 m. ö. h. samt i ö. brant stupar ned i Aralsjön. Öster om Aral möter en äkta öken, så utpräglad som blott få af jordens öknar. Den heter mellan Sir-darja och Amu-darja Kysyl-kum (”röda öknen”) och söder om sistnämnda flod Kara-kum (”svarta öknen”). Den är fylld af otaliga sandhögar och dyner — där kallade ”barchaner” — dels fasta, dels rörliga. I fördjupningarna mellan dem samlas vattnet till saltträsk, hvilka under den torra tiden äro täckta af en saltskorpa och för öfrigt tillhåll för en mångfald vattenfåglar. Vid öknens gränser ligga oaser (Tasjkent, Buchara, Merv m. fl.), och landet öfvergår i både söder och norr till stäpp. Den södra stäppen, den turkmenska, vattnas af små snart utsinande floder från de iranska kantbergen (störst Murgab); den norra, kirgis-stäppen, har vid sitt sydöstra hörn den stora stäppsjön Balkasj, som förr varit mycket större och äfven omfattat de östligare liggande sjöarna Sassyk-kul och Ala-kul, hvilka nu äro självständiga. Alla dessa stäppsjöar hafva i följd af otillräckligt tillflöde länge varit i aftagande, men äro nu åter i stigande. I Balkasj inflyter Ili från Tian-sjan. — Väst-Sibirien upptages i sin södra del af denna kirgisstäpp, men småningom börja små grandungar visa sig, och redan vid Semipalatinsk och Omsk växa stora skogar. Norr om Irtysj ligger Baraba, ett öfvergångsområde mellan stäppen och skogstrakten, och vid linjen Tobolsk—Tomsk börjar det stora sibiriska skogsområdet. I detta förhärska till 63° n. br. barrträden, norr därom björk och vide. Hela landet är en ofantlig skogbevuxen slätt, som 100—150 km. ö. om Ural icke har en sten, förrän man kommer till trakten af Altai. Det är en ung bildning, aflagrad af en ishafsarm, som sannolikt under tertiärtiden sträckte sig ända till Svarta hafvet, men under diluvialtiden försvann genom en landhöjning, kvarlämnande blott ett innanhaf. Det nordligaste Sibirien blef senast torrlagdt och upptages helt och hållet af tundran, hvars sydgräns går söder om Ob-viken i riktning mot Chatanga-viken, men östligare tränger så långt åt s. som till polcirkeln, hvilken kan betraktas som tundrans regelbundna sydgräns, utom vid floderna, där skogen går längre mot norr. De mot norden flytande stora floderna äro som kommunikationsvägar ovärderliga, särdeles i sitt mellersta lopp, då mynningsområdena äro isbelagda under större delen af året. Ob (4,400 km.) är den största, med ett flodområde så stort som en tredjedel af hela Europa. Den börjar på Altai och har sin största biflod i Irtysj (med Tobol). Jenissei hör i sitt öfre lopp till Central-Asien, enär den upprinner på Sajaniska bergen, och har sin stora biflod Angara-Selenga från samma håll. Vid dess västra strand, som är låg och jämn, slutar Väst-sibiriska låglandet; den högra stranden är nämligen berguppfylld.

De östasiatiska öarna äro bergfyllda och vulkaniska. Af de japanska öarnas bergtoppar äro hundratal uppbyggda af vulkaniskt material, antingen direkt på slätten eller på de äldre bergen. Till de otaliga slocknade sälla sig många ännu verksamma, bl. a. Komaga-take på Jesso, Nantai-san och Asama-jama på Hondo och Aso-jama på Kiushiu. I historisk tid utslocknade äro landets båda högsta toppar, Fudji-san (Fujiyama, 3,760 m.) och Ontake (2,990 m.), båda på Hondo, den senare i södra delen af de s. k. ”japanska alperna”, det vildaste berglandet i hela Japan. Där, liksom i de andra höga bergen, är snön försvunnen från bergtopparna endast under ett par månader af året. Formosa genomdrages af en ända till 3,900 m. hög kedja. Filippinerna ha samma orografiska förhållanden som Japan; verksamma vulkaner förekomma hufvudsakligen på Luzon och Mindanao; Volcano de Albay (2,522 m.) på Luzon har haft många förhärjande utbrott, och Apo på Mindanao är högst (3,300 m.). På Celebes har man säkert påvisat vulkaner endast i den norra halfön (Soputan 1,830 m.). De små Sundaöarna äro mycket rika på vulkaner; en sådan, Tambora, på norra delen af Soembawa, hade 1815 ett utbrott, som kostade 40,000 människor lifvet. Denna vulkanrad fortsätter på Java och Sumatra, och särskildt den förra ön är bekant för våldsamma vulkaniska utbrott. Allra mest omtalad är dock Krakatau, på en liten ö i Sundasundet, som 22 aug. 1883 hade ett af de våldsammaste utbrott, som förekommit. Af Sumatras vulkaner är Korintji l. Indrapoera (3,805 m.) den högsta. På Borneo anses toppen Kini-Balu (4,175 m.) nå den största höjden. J. F. N.

Geologisk beskaffenhet. I likhet med hvad förhållandet är inom öfriga världsdelar utgöres undergrunden eller stommen af A. af den arkeiska tidens bergarter, de s. k. urbergarterna (gnejser, graniter m. fl.). Dessa träda i dagen inom vidsträckta områden af östra och västra Sibirien, Korea och delar af östra Kina, därjämte i Japan, Annam och

på Borneo äfvensom inom nästan hela östra hälften af Västra indiska halfön, på Ceylon och i västra Arabien. Till hufvudsaklig del bilda de midtpartierna af Himalaya, Kven-lun, Altai och de flesta andra bergskedjor, medan dessas sluttningar eller lägre parallellkedjor bestå af ofta mycket mäktiga paleozoiska, mesozoiska och tertiära bergartskomplexer, hvilka i nu nämnd ordning, alltså från äldre till yngre, ofta framträda som breda, med hufvudkedjan jämnsides löpande zoner. Äfven de paleozoiska formationerna hafva stor utbredning. Siluriska och devoniska sandstenar m. m. förekomma nämligen inom vissa områden af Sibirien och Kina samt å Altai och Himalaya, karbonsystemets lager i Kina, Japan, Sibirien och Turkestan samt å öarna Timor och Sumatra. Kina är ett af jordens stenkolsrikaste länder; ensamt inom provinsen Sjan-si upptager den kolförande delen af formationen en yta af mera än 1 mill. kvadratkilometer. Hithörande sandsten utbreder sig öfver stora sträckor af Sibirien, och i Japan och Kina intager s. k. kolkalk (icke kolförande) en stor areal. Stenkolsfält finnas äfven å Västra indiska halfön. Permiska fossilrika lager förekomma vid Djulfa i Araxes-dalen samt i Buchara och de indiska Salt-Range-bergen. — Äfven de mesozoiska formationerna, trias, jura och krita, äro rikligt företrädda inom nästan alla delar af A.; triasformationen, flerstädes den kalkstensrika typen däraf, har icke ringa utbredning i Sibirien, Central-Asien, Himalaya och Turkestan, jura förekommer i Japan, västra Indien och Mindre Asien, kritformationen i Syrien, Palestina, Arabien, Persien och Kaukasus samt i Bortre Indien och Södra Kina. — Tertiärtidens aflagringar, hufvudsakligen sandstenar och lerartade skiffrar, äro utbredda mellan Kaspiska hafvet och Aralsjön, i Persien och Mindre Asien samt i en zon längs södra sluttningarna af Himalaya och Tian-sjan, i Burma, i Främre Indiens östra kustland samt på Borneo och de japanska öarna. Man anser att Himalaya och andra af A:s högsta bergskedjor under denna period fingo sin slutliga utdaning.

Kvartärtidens bildningar, de s. k. lösa jordaflagringarna, täcka inom vidsträckta områden de öfriga formationerna. Särskildt sammanhängande utbredning hafva de kring de stora flodernas mellersta och nedre lopp, såväl de floder, som gå norrut till Ishafvet, som de öfriga; men äfven å högslätter och annorstädes förekomma väldiga anhopningar af löst material, t. ex. i Arabiens, Persiens, Turkestans och Mongoliets sandöknar. Inom norra Sibirien täcka aflagringarna från kvartärtidens äldre del, de diluviala, stora vidder. I dessa förekomma lämningar efter det längesedan utdöda mammutdjuret (*Elephas primigenius*), somligstädes i stor mängd. Ungefär en tredjedel af allt i handeln varande elfenben härrör från i Sibirien funna fossila mammutbetar. Uti den där delvis evigt frusna marken hafva därjämte upprepade gånger träffats fullständiga exemplar af ifrågavarande djurart, med kött, hud och hår bibehållna. — Det väst-sibiriska låglandet öster om Ural utgöres inom kustområdet af tundror och sumpstäpper, som äro tillfrusna ända till 10 månader af året; söder om dessa vidtager först barrskog, sedan bördig jord och vidare söder ut de kirgisiska stäpperna. Mellan Himalaya i s. och Kven-lun i n. utbreder sig den tibetanska högslätten, en väldig stäpp med en mängd saltsjöar och saltträsk. De kvartära aflagringarna inom den stora slätt, som genomflytes af Indus, Ganges och Brahmaputra, bestå af sandig lera, sand och grus. Inom Ganges-deltat vid Calcutta hafva dessa jordlager mera än 150 meters mäktighet, och åtminstone de öfre äro af ungt datum, alluviala. Indusslätten, där marken är saltdränkt, är hufvudsakligen ett stäpp- och ökenland (Indiska öknen), i s. gränsande till det stora saltträsket Ran; Gangesslätten däremot (Hindostans lågland) är fruktbar.

Ehuru norra Sibiriens mark ännu i våra dagar delvis är ständigt eller nästan ständigt frusen samt glaciärer och evig snö täcka Himalayas, Kven-luns, Kaukasus' och andra bergskedjors högsta delar, har ingalunda hvarken Sibirien eller någon annan del af A. varit under den s. k. istiden belagd med något sådant istäcke, som då med ända till mera än tusen meters mäktighet utbredde sig öfver hela norra Europa och Amerika. Spår af en forntida, mera lokal nedisning har man dock funnit på Tsjuktsjerhalfön vid Östkap, på Vitim-platån mellan Baikalsjön och Ochotska hafvet samt på Sajan och Altai. På Himalaya, Tian-sjan, Kaukasus och Ararat hade glaciärerna under istiden icke obetydligt större utbredning än nu är förhållandet; man vet t. ex. att Libanons cedrar växa på gamla moräner. Kaspiska hafvet stod då betydligt högre än nu, eller ungefär 100 m. öfver världshafvets nivå, hvaremot dess nuvarande yta ligger 26 m. under densamma. Det sträckte sig med en arm till Asovska sjön, utbredde sig åt n. till 56° n. br., på östra sidan om Volga, och sammanhängde i ö. med sjön Aral till ett stort inhaf, det aralo-kaspiska.

Bland kvartärtidens bildningar må nämnas de s. k. löss-aflagringarna i norra Kina, hvilka anses hopade med vindens tillhjälp. De hafva en kolossal mäktighet, äro genomskurna af floder och otaligt många klyftor, med lodräta väggar och terrassformiga afsatser, hvarigenom de kinesiska lösslandskapen få en i hela världen enastående, högst egendomlig karaktär. Millioner människor i norra Kina bo i hålor eller kammare, utgräfda i nämnda klyftors och terrassers väggar. — Inom större delen af Östra och Västra indiska halfön äfvensom på Sumatra, Borneo, Java, Celebes och Filippinerna är den under namn af laterit kända, merendels röda jordarten mycket allmänt utbredd. Den anses vara ett slags vittringsprodukt af basalt, gnejs, granit och andra bergarter och utgör alltid en mer eller mindre tjock ytbetäckning på de olika formationernas bergarter; dess bildning pågår i viss mån ännu, men synes hafva börjat redan under tertiärtiden.

Yngre vulkaniska bergarter, nämligen flera varieteter basalt eller dolerit, intaga en mycket stor del af Västra indiska halföns nordvästra del, söder om Indusslättens ökenområde, och de utbreda sig i form af en eller flera horisontala bäddar öfver äldre sedimentära formationer och gnejser. De förekomma äfven inom nedre Tunguskas flodområde i Sibirien, på Kamtsjatka, Kurilerna, de japanska öarna, Filippinerna, Java och Sumatra samt på Kaukasus, i nordvästra Persien, västra delen af Arabien och i Mindre Asien. Flerstädes inom nämnda områden, med undantag af Västra indiska halfön och Sibirien, finnes ett icke ringa antal verkliga vulkankäglor; likaså vid kusten af Burma. Men endast å Sumatra, Java, Filippinerna, norra delen af Nippon och södra delen af Jesso samt å Kurilerna och Kamtsjatka hafva

vulkaner varit i verksamhet så sent som under 19:e årh. Så är ock förhållandet med vulkanön Barren Island öster om Andamanerna i Bengaliska viken. Välbekant är den i sundet mellan Sumatra och Java belägna vulkanön Krakatau, hvars utbrott 1883 var så våldsamt, att verkningarna däraf läto sig förnimma öfver hela jorden. — Slamvulkaner, ur hvilka vid utbrotten slam, stenar och vatten, stundom därjämte brännbar gas och petroleum, uppkastas eller utströmma, finnas på öar vid kusten af Burma, vid kusten väster om Indus' mynning samt vid Kaspiska hafvet, såväl i trakten af Baku på detta hafs västra sida som inom det motsatta kustområdet. — Petroleum förekommer vid Baku och andra platser mellan Kaspiska och Svarta hafven samt norr om Rangoon i trakten af Irawadi på Östra indiska halfön. Guld vinnes i Sibirien samt på ett par ställen å Östra indiska halfön. Platina förekommer i Ural, såväl primärt, i serpentinberg, som sekundärt, i grus och sand. Som tennförekomster äro särskildt ömarna Bangka och Billiton öster om Sumatra anmärkningsvärda. Malmen vinnes där ur sand- och grusaflagringar, likaså å Malakkahalfön. Af ädelstenar förekomma diamanter i Indien (hvars viktigaste diamantdistrikt är beläget vid Panna i Bundelkhand), rubiner och safirer i Öfre Burma, Siam, Ceylon, Central-Asien och Ural, smaragder i Ural, akvamariner i Ostindien och östra Sibirien. Om A:s geologi se H. Berghaus, "Physikal. atlas" (3:e uppl. 1892, kartorna 4, 5 och 11), E. Kayser, "Geol. formationskunde" (1891), och R. D. Oldham, "Geology of India" (i Geol. survey of India, 1893). E. E.

Klimat. A. kan lämpligen delas i fyra stora klimatprovinser. — 1. Väst-Asien till Pamir och till och med Väst-Turkestan hör till Medelhafsbäckenets subtropiska klimatområde. Det har blott två årstider, den torra och den våta; den förra räcker från april till oktober, då nästan öfverallt regn fullständigt saknas, luften är torr och klar och värmen stiger till en ovanlig höjd. Vid Bagdad kan sanden då upphettas till 78° och lufttemperaturen i skuggan till 55°. I platåländerna är utstrålningen emellertid så stark, att temperaturskillnaden mellan dag och natt är utomordentlig. Likaledes äro vintrarna mycket kalla: i Mindre Asiens inre kan under januari temperaturen sjunka till — 20°, hvaremot sommartemperaturen når 30—36°. I allmänhet är antalet regndagar äfvensom nederbördens mängd ringa, i Baku 241 mm., i Merv 191 mm., i Aden 37 mm. Endast två områden äro rikt försedda därmed, nämligen södra stranden af Svarta hafvet, från Trabezon till Kaukasus, och Kaspiska hafvets södra strand; och i dessa bälten faller nederbörden äfven under årets alla månader, om än mest under vintern. I Batum är nederbördsmängden 2,370 mm., i Lenkoran vid Kaspiska hafvet 1,310 mm. I västra A. infaller skördetiden i maj; under sommaren torkar allting bort, och först i oktober—november, då västliga vindar börja blåsa, komma åter nederbörd och grönska. I Jerusalem är antalet nederbördsdagar 40—50, men årsnederbörden ovanligt hög, 647 mm. — 2. Nord-Asien har ett mycket enhetligt klimat, utmärkt genom högt barometerstånd och mycket låg temperatur under vintern samt mycket lågt barometerstånd och jämförelsevis hög temperatur under sommaren. Längst i norr, på tundran, är marken året om frusen långt ned i djupet; på sommaren tinar väl ytan, men ännu i Jakutsk (62° n. br.) blott till 1—2 m. Medeltemperaturen är där i januari — 42,8, i juli + 18,8, per år — 11,1. Än värre är vinterkölden i Verchojansk i Janadalen (67° 34′ n. br.), där medeltemperaturen i januari är — 51,2 och där man iakttagit — 69,8°, medan juli uppvisar en medeltemperatur af + 15°. Man kallar detta område för köldpolen, enär dess vintertemperatur är den lägsta, som observerats på jorden. Men äfven i sydligare trakter har Sibirien mycket kalla vintrar. Irkutsk, som ligger 10 grader sydligare än Jakutsk och ungefär på Berlins bredd, har i medeltal i januari — 20,8°, i juli + 18,4, per år — 0,4°. Ungefär samma gradtal visa Barnaul (53° 20′) och Tobolsk (58° 15′). Äfven den östsibiriska kusten har ett hårdt klimat, t. ex. Ochotsk (59° 30′) i januari — 23,7, i augusti + 13,3, alltså en differens på 37°, hvilket man ej skulle vänta vid kusten. Nederbörden är ringa och aftager mot öster (i Tobolsk 460 mm., i Barnaul 230 mm.). Den faller mest på sommaren (juli), då hafsvindar blåsa, hvaremot vintern mest är utan moln, i följd af de förhärskande landvindarna, samt därför torr med litet snö. Mest egendomliga för detta område äro de våldsamma snöstormar (buraner), som ofta blåsa, åtföljda af ett sinnesförvirrande dån. De få dock sitt mesta snömaterial genom att slita upp snön från marken. — 3. Central-Asien har naturligen ett starkt utpräglad kontinentalt klimat. Motsatsen mellan den kalla vintern och den jämförelsevis varma sommaren skärpes genom den torra, molnfria luften, som är en följd af de höga kantbergen och den starka afdunstningen. Från hvilket håll än vinden kommer, stå gränsbergen i vägen och mottaga nederbörden på sina yttersidor. På våren blåsa i Mongoliets lägre liggande platåländer och i Öst-Turkestan nordöstvindar, som fylla luften med sand i så täta massor, att solen fördunklas. Under denna tid är luften allra torrast. Nederbörden är ytterst ringa, i Kasjgar 132 mm. I Jarkent är medeltemperaturen i januari —4,5, i juli +26°, per år 13,3°; de högsta observerade extremerna hafva varit — 20° och + 39,5°. Urga har i januari — 26,7°, i juli +17,7, per år — 2,5°. — 4. Södra och Östra Asiens monsunområde omfattar hela kustområdet, d. v. s. utanför de Centrala kantbergen, från Arabiska hafvet till Amurlandet och Sachalin. Dess klimat bestämmes af monsunerna (se d. o.), hvilka, då de under vinterhalfåret blåsa från land till haf, medföra en torr årstid, men under sommarhalfåret, då de från de kringliggande hafven blåsa in mot land, åstadkomma en riklig nederbörd, som jämte den då rådande värmen gör detta område till ett af jordklotets allra fruktbaraste. Därför har den tropiska delen af monsunbältet, särskildt Ceylon, Sumatra och Java, att uppvisa den yppigaste och artrikaste flora, som man känner, och äfven i de utomtropiska skogarna, särskildt i Japan, åstadkommer monsunen en form- och artrikedom, som eljes icke förekommer på denna bredd. Nordvästra Indien, Rajputana och Indus-området, hör dock ej hit; dess klimat bär västasiatisk prägel. I det öfriga Indien urskiljer man tre årstider: den tempererade från oktober till slutet af februari, den heta från mars till juni och den våta från juni till oktober, då sydvästmonsunen har sin fulla utveckling och bergen mottaga strömmar

af regn. I nordöstra hörnet af Indien, vid foten af Khasi-berget, ligger jordens regnrikaste ort, Cherra Punji, som i årsmedium har omkr. 12,000 mm. (år 1861: 22,990 mm.). Terrängen inverkar naturligtvis på nederbördsmängden, då denna hufvudsakligen faller på den sida af bergen, som är utsatt för monsunen, medan den motsatta ligger i "regnskugga". Så har västra Ghats mycket stor nederbörd (i Mahabaleshwar 6,828 mm.), men Koromandelkusten har en torr sommar och får sin nederbörd genom nordöstmonsunen under vinterhalfåret. Söder om vändkretsen är juli den regnrikaste månaden, i Japan september, medan på de malajiska öarna maximum infaller under någon vintermånad. Himalaya och Jynlingbergen begränsa monsunområdet mot det inre; endast dessa bergs yttersidor äro regnrika. Äfven mot norr aftar nederbördsmängden raskt, men den är dock i Japan ännu omkr. 1,000—1,800 mm. Under den tid, då hafvet är mest upphettadt, rasa i monsunområdet våldsamma hvirfvelstormar, cykloner l. taifuner, i Bengaliska viken vanligen i maj och oktober, i de kinesiska farvattnen på sensommaren. Temperaturen är i Calcutta i januari 18,1°, i maj (den varmaste månaden) 30°, i årsmedium 19,5°. I östra Asien är under regntiden värmen mycket jämnt fördelad. Så är medeltalet för juli i Manila 27°, i Bangkok 27,6°, i Hong-kong 28,6° och i Peking 26°. Under de kallaste månaderna, som äro december och januari, är olikheten större, Manila och Bangkok hafva då +24°, men Hong-kong +15° och Peking —4,6°.

Växtvärlden. 1. Det arktiska flora-området l. tundran, hvars gräns i söder ofvan angifvits, har samma växtlighet som andra arktiska länder, dels gräs och buskar af ringa höjd, dels och i största mängd mossor och lafvar, så att man skiljer mellan mosstundran, som är mest utbredd, och laftundran, som förekommer blott längst i öster. På många ställen är tundran alldeles utan vegetation. De växter, som bära blommor, gifva trots sitt ringa artantal (omkr. 160) ett färgrikt utseende åt tundran, enär gula, röda och hvita *Saxifraga*-arter, mörkblåa *Sieversia glacialis* m. fl. vackert sticka af mot den gröna marken. Buskar af vide, björk och al förekomma äfven, nära kusten. — 2. Nord-Asiens skogsområde begränsar tundran i söder och når till de centrala kantbergen samt västasiatiska stäppen. Mot norr når det längst vid floderna. Skogen består öfvervägande af barrträd, såsom cembratallen, som är vanlig i Kamtsjatka, lärkträdet (*Larix sibirica*), sibiriska granen (*Abies sibirica*) samt vanlig tall och gran. Af löfträd finnas björk, asp, al och vide i de norra delarna; mot söder blir artrikedomen större. Emellan skoglandet och den västsibiriska stäppen förekommer en öfvergångsregion, som Drude kallar den västsibiriska björkstäppen, mellan Obs och Irtysjs öfre lopp (Baraba-stäppen) samt väster om sistnämnda flod till Tobol. Utom björkar möta dock här äfven andra löfträd, dock i små dungar, skilda genom gräsängar. — 3. Det central-asiatiska flora-området uppvisar hufvudsakligen en stäpp- och ökenflora, ehuru stora skogar betäcka bergen under trädgränsen, liksom äfven stäppen sällan alldeles saknar träd. Alltefter stäppens natur växlar för öfrigt floran. På saltstäppen trifvas mest saftrika växter, såsom lökväxter, på de torra s. k. ökenstäpperna förekomma törnen och andra buskar, och på den fuktigare saltfria grässtäppen äro gräsen vanligast. Härtill komma de olikheter, som framkallas af olika läge och temperatur. I den mongoliska stäppen växa blott gräs och buskar, inga träd, och äfven gräsväxten är så ringa, att den ej kan dölja jordens gråröda färgton. Karakteristiska växter för Gobi äro sulchir (*Agriophyllum gobicum*), en 30 cm. hög buskartad saltväxt, som lämnar ett af de viktigaste näringsmedlen, enär mongolerna mala dess frön till mjöl. En annan nyttig växt är den vilda rättikan (*Pugionium dolobratum*), hvars gröna frukter kineserna äta med salt; en tredje gräset dyrisun (*Lasiagrostis splendens*), som begagnas till foder. I östra Tibet undantränges stäppen ofta af ängar och skogar, särdeles i floddalarna. Det öfriga Tibet, som nästan alltigenom ligger öfver trädgränsen, är däremot stäpp, som på lägre, fuktigare ställen har en tät växtmatta. I Karakoram gå träden mycket högt, tamariskerna till 5,000 m. och buskar af flera slag till 5,500 m., hvaremot växtligheten i Kven-lun upphör på mycket lägre höjder. Äfven Pamir har i sina lägre delar träd; så gå frukträd ända till 2,700 m. samt enar, björkar och vilda rosor till 3,820 m. I sumptrakterna växer en vass, som kirgiserna kalla "räng", och lökväxter äro så vanliga, att kineserna kalla höglandet för "lökbergen". Men på de höga platåerna, särskildt i norra delen, är vegetationen fattig och alldeles trädlös. Tian-sjanbergen höja sig som en skogklädd ö ur de omgifvande stäpp- och ökenländerna; trädgränsen ligger på södra sidan vid 2,100 m., på den norra vid 2,700 m. höjd. Såväl Turan som Iran upptagas till stor del af saltstäpper med deras karakteristiska flora, men Irans kantberg, särdeles de norra, hysa en rik växtlighet. De äro liksom Armeniens dalar klädda med plataner, valnötträd, ekar, popplar, björkar och många barrträd. Att vinrankan här uppträder som lian är förr nämndt. Dadelpalmen förekommer ända intill det indiska monsunområdet. — 4. I Väst-Asien är dadelpalmen, särskildt i Mesopotamien, en af de viktigaste kulturväxterna, och i Arabiens och Syriens öknar är den rent af en karaktärsväxt i landskapet. I de norra bergstrakterna växer ett barrträd (*Abies cilicica*) i stor mängd jämte ekar, plataner, cedrar, lönnar, nötträd, oljeträd, olika frukträd, myrten, lager, almar, popplar m. fl. — 5. Monsunområdets flora är naturligtvis olika på olika bredd och höjd, men också olika efter olika nederbördsmängd. Den tropiska, regnrikaste delen af området karakteriseras af de alltid gröna skogar, som betäcka många af öarna ända till deras högsta toppar, och i hvilka trädjättar uppträda vid sidan af låga buskar, tätt öfverdragna af epifyter och sammanbundna med lianer, och där jätteormbunkar, pandanuträd och palmer växa om hvarandra. Af indiska skogsträd må nämnas teakträdet (*Tectona grandis*), *Shorea robusta*, ebenholtsträdet (*Diospyros Ebenum*), det indiska brödfrukträdet (*Artocarpus integrifolia*) och sandelträdet (*Santalum album*), hvilka alla lämna dyrbara träslag. Talrika äro de buskväxter, hvilka lämna nyttiga produkter. En stor mängd palmer, framför allt kokos- och arecapalmerna, äro likaledes af ovärderligt gagn. Många fikus-arter lämna kautsjuk eller, om de stingas af en insekt, sjellak. Det indiska monsunområdet är vidare hemlandet för riset, som växer ända till norra Hondo och som ingenstädes i världen är af så stor betydelse

som i östra Asien, vidare för sockerröret, flera bomullsarter, kanelträdet, jute, mango och andra fruktträd, svartpeppar och andra kryddor, borneokamfern m. m. De viktigaste främmande kulturväxter, som införts, äro kaffe och kakao samt flera arter kinabark. I Kinas lågland har skogen längesedan fått vika för åkerbruk och trädgårdsskötsel. Vattendelaren mellan Jang-tse-kiang och Hvang-ho bildar här en vegetationsgräns; söder om den förhärska de ständigt gröna, norr därom de bladfällande löfträden. De förra gå i Japan till 35° n. br. Kina är hemlandet för rabarbern, ginsengroten (se Ginseng), apelsinen (”Kina-äpplet”), teet och silkesodlingen. På Formosa och i södra Japan finnes kamferlagern (*Cinnamomum Camphora*). Japan har gifvit Europa mer än 300 arter omtyckta prydnadsväxter. Det nordligaste monsunområdets skogar hafva utom mest nordiska löfträd en sådan rikedom på barrträd, att det i detta afseende nästan kan jämföras med västra Nord-Amerika.

Djurvärlden. 1. Norra Asien. Tundrans fauna är mycket sparsam. En mängd vattenfåglar häcka här under sommaren; snöripor, snösparfvar, lärkor och några andra småfåglar samt en del rofffåglar, såsom pilgrimsfalken (*Falco peregrinus*), fjällvråken (*Buteo lagopus*), hafsörnen och ugglor gästa där. Af däggdjuren äro fjällräfven, fjäll-lemmeln och renen de mest karakteristiska. Ett plågoris på tundran äro myggen. Det sibiriska skogsområdet är berömdt för sin rikedom på pälsdjur, såsom sobeln, som dock mestadels utrotats i västra delen och förekommer blott i skogarna mellan Lena och Stilla hafvet, vidare mårdar, hermeliner, loar, ekorrar och harar, hvilka båda sista djur lämna i sina skinn de största exportartiklarna af detta slag. Bäfvern bebor i stor mängd de nord-asiatiska floderna, fiskuttern och hafsuttern äro värderade jaktdjur. Bland de större rofdjuren äro loar, vargar, räfvar och björnar, hvilka på Kamtsjatka förekomma i sådan mängd, att deras väl upptrampade stigar lättast föra jägare och fiskare fram uti skogarna. I de bergiga delarna förekommer argali l. bergfåret; i skogarna träffas för öfrigt älgar och vildrenar. — 2. Central-Asiens djurvärld är fattig på arter. I Hög-Tibet, där större rofdjur (utom björnen) saknas, beta hjordar af yak, den vilda åsnan (kiang), argali, antiloper och gaseller. På Pamir finnes Poli-fåret; i det varmare, östra Tibet finnas hjortar, fasaner och rapphöns, och vattenfåglar vistas äfven i områdets alla vattendrag. I Altyn-tag fann Prsjevalskij den tvåpuckliga kamelen vild och i Dsungariet jämte vildåsnor äfven en vild hästart. Tian-sjans dalar äro rika på vildt, bl. a. hjortar, antiloper och vildsvin. Björnen förekommer talrikt, och den bengaliska tigern går öfver Issyk-kul. Stäpperna äro rika på gnagare, hvilka jagas af björnar, vargar och leoparder. — 3. Monsunområdet har äfven den rikaste faunan. I Indien finnas alla ordningar af däggdjuren, utom kloak- och pungdjuren. Af apor förekomma 9 arter, och af gamla världens rofdjur saknas knappt någon art. Men medan lejonet endast sparsamt visar sig, har tigern här sitt egentliga hemvist. Den finnes äfven på Sumatra och Java samt går i norr ända till Amurlandet, där den kan jaga renar, som tränga dit ner. De bägge indiska halföarna härbergera vidare den asiatiska elefanten, en noshörningsart, tapiren, buffeln, hjortar, antiloper och rådjur. Vildsvinet finnes i hela monsunområdet. Af lägre djur äro ormarna mest ökända, bland dem särskildt glasögonormen; insektvärlden är öfvermåttan rik. På de malajiska öarna förekomma endast ett fåtal af fastlandets däggdjursarter, och deras antal aftager med afståndet från kontinenten. Tigern finnes, som nämndt, på Sumatra och Java, elefanten på Borneo samt orangutangen på denna ö och Sumatra. Den tropiska faunan går i norr till Formosa, som har lemurer och papegojor, hvilka saknas på de nordliga japanska öarna. Japan saknar äfven rofdjur af kattsläktet; af aporna går blott en art norr om 41° n. br. Den svarta björnen går ej längre mot norr än till Hondo, likaså de båda japanska fasan-arterna, medan hjorten (*Cervus shika*) finnes äfven på Jesso, där den bruna björnen också förekommer. Vargar, räfvar, tvättbjörnshunden (*Nyctereutes viverrinus*) har Japan gemensamt med Kina, men saknar däremot igelkott, myskdjur och stäppantiloper. Dess fågelfauna är mycket rik (omkr. 350 arter kända); det är fattigt på ormar och har blott en giftig art. Af andra lägre djur märkes den tröga jättesalamandern (*Cryptobranchus japonicus*). I monsunområdets åkerbruksländer spelar boskapsskötseln en mycket underordnad roll, hvartill bramaismens och buddaismens förbud mot att döda husdjur bidragit. Bufflar och oxar användas blott som last- och dragdjur. Mjölk, smör och ost äro därför okända i Kina, Japan och Indien. — 4. Väst-Asien saknar apor, och lejonet, som förr var allmänt, uppträder nu icke väster om Eufrat. Björnar, vildsvin och antiloper hafva stor utbredning; mufflon förekommer i Persien, Armenien och på Cypern. I allmänhet är faunan densamma som i Europas och Afrikas medelhafsområde, hvarför också Wallace sammanslår alla dessa länder till en faunistisk region. J. F. N.

Areal, folkmängd och politisk indelning. Drages gränsen mellan europeiska och asiatiska Ryssland från administrativ synpunkt (i hvilket fall hela Kaukasien kommer att tillhöra A., men vissa områden öster om Ural att räknas till Europa), blir den asiatiska världsdelens hela areal, efter nyaste tillgängliga uppgifter, 44,153,320 kvkm., hvilket motsvarar 32,4 %, eller i det närmaste en tredjedel, af allt land på jordklotet. A. är också den största af de fem världsdelarna, liksom det äfven är den folkrikaste. Om A:s hela folkmängd råder ännu rätt mycken ovisshet, nämligen beträffande det stora kinesiska riket. Öfriga asiatiska länders folkmängd kan med tämlig säkerhet ansättas till fullt fem hundra millioner människor. Antages Kinas invånarantal till den länge uppgifna siffran af ungefär fyra hundra millioner, blir alltså A:s hela folkmängd i rundt tal 900 millioner människor, hvilket motsvarar 54½ % af hela jordklotets folkmängd, eller mer än hälften af hela människosläktet. Nyare tyska författare anslå vanligen Kinas folkmängd, och således äfven A:s, till sjuttio à åttio millioner lägre än som här skett, men den bevisning, som anföres för denna nedsättning, torde ej vara tillfyllestgörande. En mycket stor del af A. är i våra dagar underkastad europeiskt herravälde, hvarjämte ögruppen Filippinerna nyligen tagits i besittning af Förenta staterna. Mellan de särskilda oberoende staterna samt biländer till europeiska folk eller till Förenta staterna fördelar sig A. för närvarande på följande sätt:

Nordisk Familjebok, 2:a uppl.

Bibliographische

Bering S:d
St. Lawrence-Ö
Anadyr Golfen
K. Navarin
Pribylow
BERINGS HAF
Aleuterna (Förr St.)
Ny-Sibiriska Ö:na
Ljachow
Kotelnoi
Kolymsk
Werchojansk
Kamtschatka
Kommandorskije Ö:a
Beringsö
Petropawlowsk
Ochotsk
Orhotsk Hafvet
Sachalin
Nikolajewsk
Kurilerna
Blagowjeschtschensk
Jakutsk
Chatangskoje
Krasnoje
Polcirkeln
Olekminsk
Kirensk
Krasnojarsk
Irkutsk
Kiachta
Nertschinsk
Maimatschin
Chabar
MANDSCHURIET
Wladiwostok
La Pérouse Sd.
Jesso
Hakodate
Matsumaye
Japan
Japanska Hafvet
Nippon
Niigata
Tokio (Jedo)
Jokohama
Kioto
Osaka
Sikok
Kiusiu
Nagasaki
Kagosima
Bonin Ö:na (Jap.)
Vulkan Ö:na (Jap.)
Kräftans vändkrets
JAPANSKA RIKET
STILLA HAFVET
Vancouver
San Francisco
Marianerna (Tyska)
Guam (Nordam. För. St.)
Karolinerna (Tyska)
Yap
Wolea
Lamotrek
Palau Ö:na (Tyska)
MONGOLIET
Uliassutai
Urga
Harbin
Mukden
Korea
Gobi Öknen
Peking
Tien-tsin
Tai-juen
Port Arthur
Wei-hai-wei
Söul
Chemulpo
Pets-chili
Gula H.
Kuku-nor
Singan
Nanking
Su-tschou
Schang-hai
Hang-tschou
Han-kau
Wen-tschou
Fu-tschou
Amoy
Formosa (Jap.)
Tai-nan
Liu-kiu
Öst-kinesiska hafvet
Kanton
Hong kong
Macao
Tonkin
Hanoi
Hai nan
Bhamo
Birma
Mandalay
Mulmein
Bangkok
BORTRE INDIEN
FR. INDOKINA
Kambodja
Saigon
Cochinchina
Siam
Luzon
Filippinerna (Nordam. Förenta Stater)
Manila
Mindoro
Samar
Mindanao
Palawan
Negros
Sydkinesiska hafvet
Borneo
Labuan
Brunei
Sarawak
Pontianak
Bandjermasin
Celebes
Celebes S.
Menado
Ternate
Molukkerna
Ceram
Amboina
Buru
Banda-S.
Makassar
Malakka
Singapore
Georgetown
Sumatra
Nias
Padang
Palembang
Banka
Billiton
Batavia
Sunda-S.
Java
Samarang
Surabaya
Madura
Sunda-Sundet
Lombok
Sumbawa
Flores
Timor
Kupang
Dehli
Timorlaut
Aru Ö:na
Arafura S.
Frederik H. Ö.
NYA GUINEA
Kaiser Wilh. Ld
Papua Viken
Amiralitets Ö:na
Torres Sund
Kap York
Somerset
Carpentaria-Viken
York Halfön
Palmerston
Cambridge
AUSTRALIEN
Christmas-I.
Meridian
80°
70°
60°
50°
40°
30°
20°
10°
0°
100°
110°
120°
130°
140°
150°
160°
170°
180°

1. Tsjuktsjer.
2. Kamtsjadal.
3. Aino.
4. Giljakiska.
5. Samojed.
7. Tatar.
8. Kirgis.
9. Burjät.
10. Kalmuckiska.
11. Tungus.
13, 14. Japan och japanska.
15. Korean.
16. Lao.
17. Kines.
18. Negrito.

19. Bataviska.
20. Javan.
21. Sundanska.
22. Bata (Sumatra).
25. Georgiska.
26. Tsjerkess.
27. Kabardin.
31. Singales.
32. Indier.
33. Perser.

Asiatiska kulturformer.

ofsprydnad (jakuter).
älsmössa (jakuter).
3. Pälsmössa (Ob-samojeder).
4. Mössa (jakuter).
5. Hakvärmare (jakuter).
6. Bröstlapp (tunguser).
7. Bröstlapp (Taimyr-tunguse
8. Vantar (tunguser).

). Slida o. knif (tunguser).
12. Knif o. slida (jakuter).
Tobakspung (sydtunguser)
17. Hvardagsrock (tunguser).
18. Näfverskäppa (Ob-samoje-
der).
22. Benbeklädnad (tunguser).
23. Benbeklädnad för kvinna
(samojeder).
27. Tranflaska (svanfot, samojede
28. Sko för man (tunguser).

	Areal kvkm.	Folkmängd	Inv. pr kvkm.
A) Oberoende stater.			
Kina	11,138,880	400,000,000	36
Japan	417,412	48,703,000	117
Korea	218,650	10,000,000	46
Siam	633,000	10,000,000	16
Persien	1,645,000	9,000,000	5
Afganistan	624,000	5,000,000	8
Nepal	154,000	3,000,000	19
Bhutan	34,000	250,000	7
Oman	193,600	1,000,000	5
Oafhäng. arab. områden	2,279,300	3,000,000	1.3
B) Biländer till europ. stater och Förenta staterna.			
Brittiska biländer	5,223,864	301,810,000	58
Nederl. „	1,520,628	37,525,000	25
Ryska „	16,813,691	28,519,000	2
Franska „	664,209	21,134,000	32
Turkiska „	1,769,300	17,153,000	10
Filippinerna (tillh. För. stat.)	296,310	8,000,000	27
Portugisiska biländer	19,918	851,000	43
Tyska „	501	120,000	240

De oberoende asiatiska folken råda alltså öfver 17,338,442 kvkm. med en folkmängd af 490 millioner människor, medan de europeiska och amerikanska biländerna upptaga 26,308,421 kvkm. med 415 millioner inv. (af dem europeiska biländer 26,012,111 kvkm. med 407 millioner inv.). För erhållande af A:s hela areal få tilläggas 506,457 kvkm. för Kaspiska hafvet och Aral.

För ungefär hälften af A:s folkmängd känner man fördelningen efter kön, och skulle i enlighet härmed mot hvarje tusental män svara ungefär 960 kvinnor. För Europa är motsvarande tal 1,026 kvinnor mot tusen män. Om man betänker kvinnans sociala ställning i A., är dock ej omöjligt att hela undertaligheten för kvinnorna beror endast på ofullständiga uppgifter om det mera tillbakasatta könet. Giftermålsfrekvensen för A. i dess helhet kan ej till siffran uppgifvas, men är säkerligen högre än i de öfriga världsdelarna, liksom äfven A:s födelsetal är det högsta (45 à 50 födda årligen på tusen inv., troligen närmare den senare siffran, medan Europas tal är 37). Men äfven dödstalet i A. är högre än i de andra världsdelarna: det öfverskrider troligen 40 på tusen, medan Europas dödstal blott är 27. Folkökningen är, om Kina frånses, i våra dagar ungefär så hög som i Europa, d. v. s. vid pass 10 pro mille årligen; huru förhåller sig med tillväxten af Kinas folkmängd, är absolut okändt. Bestämmandet af A:s folkmängd i äldre tider omöjliggöres af ovissheten om Kinas siffror. Utflyttningen från A. är i det hela oväsentlig och troligen mindre än inflyttningen. G. S—g.

Alla jordens hufvudstammar äro i A. representerade. Semiterna ha sitt hemland i sydvästra A.; af dem finnas nu blott två folk, araber och judar. Till arierna höra indier, perser, afganer, belutsjer, kurder, armenier och de i Kaukasus boende osseterna, oafsedt de från Europa inflyttade folken, af hvilka de flesta äro germaner eller slaver. Af hamitiskt ursprung anses den stora folkmassan i Syrien vara, ehuru den visserligen är mycket arabiserad. Till denna grupp räknas kufar l. fellahs i Palestina, syrer, nosairi, maroniter och druser. De mongoloida folken bebo allra största delen af den asiatiska kontinenten. Till dem höra östra A:s kulturfolk: kineser, japaner, koreaner och tibetaner samt Östra indiska halföns hufvudfolk, annamiter, siameser och burmaner. Osäkert är hvart man skall föra en del i dessa trakter boende små folk, som synas hafva undanträngts till otillgängligare nejder vid mongolernas invandring, såsom de kinesiska bergstammarna miaotse, lolo, miao och salung m. fl., samt några små stammar i Bortre Indien. Rena mongoler äro däremot de s. k. uralaltaiska folken i mellersta, norra och västra A. De delas i en uralisk grupp, omfattande samojeder, ugrier (ostjaker, voguler), med släktingar i Europa, och en altaisk grupp, omfattande dels tunguser, mandsjuer, lamuter, daurier, gilghaner och golder, dels de egentlige mongolerna, östmongoler, kalmucker, burjäter, de iranska mongolstammarna, hasarer och aimak, samt turktatarerna. Till den sistnämnda afdelningen höra flera vidt skilda stammar, som bära det föga lämpliga namnet tatarer, vidare jakuter, kirgiser, usbeker, turkmener, kiptsjak, karakalpater, nogaier, kabardiner, kumyker, dunganer och osmaner, som bebo största delen af Mindre Asien. I norra A. förekomma några folk, som förr räknades till mongolerna, men nu vanligen upptagas såsom "isolerade nordasiater", näml. tsjuktsjer, korjäker, itelmer l. kamtsjadaler, Jenissei-ostjaker, giljaker, namollo och aino. Stora delar af södra A. bebos af mörkhyade raser, negroider, hvilkas sammanhang med Afrikas negrer dock är outredt. Hit höra Indiens urfolk munda och dravida samt på Ceylon singhaleser och vedda. Dem närstående äro negritos l. väst-papúas, som från början synas ha befolkat de malajiska öarna, ehuru de i regel trängts undan till deras inre delar. De i öster boende negritos ha förr kallats alfurer. Till negritos höra aëtas, kalang, minkopis, semang och sakai, hvilka båda sistnämnda bebo de inre delarna af Malakkahalfön. På den malajiska arkipelagen bo malajerna, sannolikt invandrade från fastlandet. — En alldeles egendomlig ställning i etnografiskt afseende intar Kaukasus, som är bebodt af en mängd stammar, i allmänhet utan närmare sammanhang med hvarandra och mestadels utan känd släktskap med andra folk (se Kaukasusfolken). Om de asiatiska folken se vidare de olika lands- och folknamnen samt planschen Asiatiska folk.

Kulturförhållanden. Alltmer synes forskningen konstatera att A., sannolikt Eufrat-Tigris-området, är den högre civilisationens urhem. Därifrån har troligen Egypten fått sin första kultur, liksom äfven östra A. och Europa. Mest ostörd af yttre inblandningar, har i Kina en rent asiatisk civilisation utvecklats i sina säregna, numera stelnade former och därifrån spridts till de kringliggande länderna, af hvilka dock Japan i våra dagar antagit europeisk bildning på alla områden, utom det religiösa. Äfven Indien har en egen, högt, men ensidigt utbildad civilisation; dock har där genom engelsmännens herravälde mycket af Europas kultur införts. Eljes är södra hälften af A. i våra dagar hemvist för en halfkultur eller för något ännu lägre. Nomadlifvet, som i så stora delar af mellersta A. är det enda möjliga, lägger oöfverstigliga hinder i vägen för högre andlig odling; men inom den lägre, som där är möjlig, verkar särskildt det ryska väldet som en uppfostrare af utomordentlig betydelse. I norra A., där befolkningen är så gles och naturen så hård, skola säkert aldrig de fåtaliga stammarna kunna höjas öfver den låga ståndpunkt de nu intaga såsom "samlarefolk", hvilka utan tanke på

1. Dansstaf (hos bata på Sumatra; jfr fig. 10). 2. Bild af förfäder (ön Nias i Indiska hafvet). 3. Väfstaf (hos aino). 4. Basjkir-smycke (jfr fig. 17). 5. Buddabild af brons. 6. Pansarhjälm. 7. Pansarhandske (hos indierna i Bhuj, staten Cutch; jfr fig. 18 och 19). 8. Japansk kittel, med lock af drifvet silfver (jfr fig. 22). 9. Singalesisk ansiktsmask.

10. Dansstaf (hos bata på Sumatra; jfr fig. 1). 11. Korghatt (hos ginanerna på Luzon). 12. Hatt af myrkottens fjällbetäckta skinn (Borneo). 13. Tobakspipa. 14. Garfvar-skafjärn. 15. Ryggskrapa. 16. Kalender (fig. 13 16 äro redskap hos samojeder, tunguser och jakuter). 17. Basjkir-smycke (jfr fig. 4). 18. Pansarrock. 19. Pansarsko (hos indierna i Bhuj, staten Cutch (jfr fig. 6 och 7). 20. Koger (hos aino). 21. Mandarinstaf, rödlackerad. 22. Japansk vattenkanna, guldlackerad (jfr fig. 8).

framtiden lefva af hvad dagen skänker. — I religionernas historia är A. den märkligaste världsdelen: hos dess spekulativt anlagda folk ha världens alla stora religioner uppstått: bramaism, buddaism, sjinto-religionen, Konfutses, Laotses och Zoroasters läror, judendom, kristendom och muhammedanism. Men vid sidan af dem finnas alla former af fetischism och sjamanism. Alla uppgifter om antalet olika religionsbekännare äro naturligen mycket osäkra. Enligt Juraschek finnas: kristna 23,2 mill., israeliter 1,5 mill., muhammedaner 127,3 mill., bramaner 214,4 mill., buddister 120,8 mill., Konfutses anhängare 300,5 mill., sjintoister 14 mill. och polyteister 40,3 mill. J. F. N.

Handel och samfärdsel. Sedan gamla tider var A. det land, från hvilket Europa erhöll några af sina dyrbaraste handelsvaror (diamanter, kryddor, siden, porslin), men som i sin stora rikedom icke behöfde något af Europas alster. A:s handel var därför så godt som uteslutande exporthandel, och hvad Europa köpte fick det betala med ädla metaller, hvilka därför i stor mängd kommo att magasineras i A:s södra och östra länder. Först under 1800-talet ändrades detta förhållande: A. började köpa industrialster från Europa, och vid sidan af dess gamla exportvaror uppstodo nya, som snart fingo större merkantil betydelse. Till dessa höra i främsta rummet ris, hvete, bomull, råsilke, jute, tobak, te och kaffe äfvensom andra produkter af växtriket, pälsvaror (från norra A.) samt vissa metaller.

Af sädesslagen spelar såsom bekant riset i östra A. hufvudrollen och odlas där i utomordentligt stor utsträckning. Af de i Europa odlade sädesslagen frambringar A. däremot ej så synnerligen stora kvantiteter. Af världsproduktionen af hvete lämnar A. sålunda blott ungefär 15 %, af råg blott 4 %, af korn 17, af hafre endast 3 och af majs 6 %. Dock saknas här alla uppgifter från Kina och i vissa fall äfven från en del öfriga länder af A. Potatisodlingen är mycket obetydlig. Till jordens kaffeproduktion bidrager A. med knappt mer än 5 %, men är däremot så godt som ensamt om teodlingen. Af världens produktion af rörsocker lämnar A. mer än 50 % (hvaraf dock blott obetydligt exporteras), af tobak mer än 35, af bomull 25, af silke mer än 80 %. Till den samfällda årliga guldproduktionen i våra dagar bidrager A. med ungefär en sjundedel, hvaremot silfverproduktionen ej är nämnvärd. Koppar lämnas hufvudsakligen af Japan (6 % af världsproduktionen); af allt världens tenn frambringa Malakka samt öarna Bangka och Billiton vid pass 80 %. A. lämnar i våra dagar endast obetydliga kvantiteter järnmalm. Hvad angår stenkol, anses Kinas kolfält vara de mest omfattande i världen, men bearbetningen kan nätt och jämnt sägas vara börjad. Indien och Japan bryta äfven något stenkol, men A:s hela bidrag till världsproduktionen hinner ännu blott till 2 %. G. S—g.

Införseln omfattar numera industrialster af olika slag, och därför har A. blifvit en af de förnämsta marknaderna för Europas och Amerikas industri. Men i Japan har redan en asiatisk industri börjat uppstå, som alltmer tränger undan den europeiska i dessa trakter, och om en gång Kina följer Japans exempel, skall detta vålla en mycket ödesdiger omhvälfning i Europas ekonomi. — Värdet af A:s införsel var 1882: 2,171,7 mill. kr., 1891: 2,784,6 mill. kr., 1900: 4,206,6 mill. kr.; af dess utförsel 1882: 2,776,5 mill. kr., 1891: 3,183 mill. kr. och 1900: 4,099,5 mill. kr. Mesta delen af varuomsättningen sker sjövägen, men A:s sjöfart är hufvudsakligen passiv, d. v. s. förmedlas genom främmande fartyg, om än Japan äfven här börjar konkurrera med utlandet. Regelbundna ångbåtslinjer förena nu både Europa och Amerika med A:s stora sjöstäder, och till Europa går i regel ångbåtstrafiken numera genom Sues-kanalen. Af de på A. trafikerande linjerna äro följande de viktigaste: de engelska "Peninsular and oriental company" ("P. and O. line"), "British India steam navigation comp.", "Pacific steam navigation company", den tyska "Norddeutscher Llyod-linjen" och den franska "Messageries maritimes", hvartill kan läggas den japanska Nippon-Yusen-Kabushiki-Kvaisha. De asiatiska hamnar, som vanligast anlöpas af dessa linjer, äro Aden, Bombay, Colombo, Calcutta, Singapore, Hong-kong, Sjang-hai och Yokohama. Från Bremerhaven till Sjang-hai åtgå 47 dagar. — A:s hela järnvägsnät var vid 1901 års slut 66,678 km. Häraf funnos i engelska Indien 40,239 km., i Japan 8,164 km., i ryska A. 7,984 km., i turkiska A. 2,524 km., i de holländska kolonierna 3,226 km., i de franska 2,493 km., i Kina 1,516 km., i Siam 327 km., på Filippinerna 192 km. och i Persien 13 km. Den längsta linjen är den sibiriska, som förenar det europeiska Rysslands järnvägsnät med Vladivostok vid Stilla oceanen och som möjliggör en resa från Petersburg till nämnda stad (omkr. 10,000 km.) på 10 dagar. Från denna linje utgår vid Charbin den mandsjuriska banan, med ändpunkter i Tien-tsin och Port Arthur. Af de ryska banorna märkas för öfrigt: Isthmus-banan genom Transkaukasien (Batum—Tiflis—Baku) och den transkaspiska banan (1,531 km.) från Krassnovodsk vid Kaspiska hafvet öfver Merv, Buchara, Samarkand och Kokan till Andishan i Ferghana; från den sistnämnda utgår vid Merv en bibana till den afganska gränsen. — I Indien gå hufvudbanor från Bombay till Calcutta och till Madras, från Calcutta öfver Delhi—Peshawar till Afganistans gräns; äfven Indusdalen har sin bana (Lahore-Karachi). På Dekan märkes vidare banan Calicut—Madras samt i Bengalen Himalaya-banan från Calcutta till Dardjiling, en 2,182 m. högt liggande kurort i Himalaya. I franska Indien gå de förnämsta banorna från Saigon —Mytho och Hanoï—Lang-son. I den indiska arkipelagen har Java det största nätet (2,823 km.); bland Japans öar kan Hondo i hela sin längd från Shimonoseki till Avomori genomfaras på järnväg. Kina står långt efter, men f. n. äro där många järnvägsanläggningar under arbete; af färdiga linjer märkas kustbanan från Pei-hos mynning (Tien-tsin) till Kintsjou i södra Mandsjuriet samt banor från Tien-tsin till Peking och från Peking till Tsjöng-ting i sydvästra delen af prov. Tsji-li. Synnerligen raskt utvecklar sig med hjälp af europeiskt kapital järnvägsnätet i det turkiska A. I Mindre Asien är hamnen Haidar-Pasja vid Skutari genom den s. k. anatoliska banan förenad med Angora, och den från stationen Eskisjer utgående linjen har redan nått Konia. Båda dessa linjer skola fortsättas i östlig riktning till Tigrisdalen och mötas i Mosul, för att sedan öfver Bagdad gå till Basra. Många andra järnvägslinjer äro likaledes planlagda i Mindre

sien och Syrien. Af redan befintliga, utom ofvan
imnda, märkas Smyrna—Karahissar samt Beirut
-Damaskus—Mezerib-banan och Jaffa—Jerusalem-
anan. — Hela det asiatiska järnvägsnätet är dock
nnu mycket obetydligt i förhållande till trafikens
hof, och denna måste därför i de centrala delarna
i som förr begagna andra fortskaffningsmedel. I
istra A:s stäppområde och i Sibirien reser man i
gn eller på vintern i släde, i kontinentens sydvästra
lar förmedla kamelkaravaner, i Syd-Asien elefanter
h i östern små, af människor dragna vagnar sam-
rdseln. Öfverallt begagnar man hästar, i bergs-
akter mulåsnor. Till kamelkaravanens område hör
ån västra gränsen ända till Tibet och nordvästra
ina (norr om Jang-tse-kiang) samt Punjab och västra
ndien. I öken- och stäpptrakterna går vägen från
s till oas, och där oaserna ligga tätast, äro de
ktigaste karavanrouterna belägna. Den mest be-
dande af alla, den central-asiatiska, går från
asjkent söder om Balkasj-sjön till Kuldsja, följer
danTian-sjans norra sluttning till Barkul, öfvergår
rgen mellan denna ort och Chami samt korsar
refter öknen till Antifan, hvarefter den utefter
an-sjans norra sluttning passerar Su-tsjou, Kan-
jou och öfvergår Hvang-ho vid Lan-tsjou. Detta
den berömda "Jy-mönn"-passagen, som bekvämast
der från Kina till västra A. En annan stor kara-
anväg för från dubbelstaden Kiachta—Maimatsjin,
rysk-kinesiska gränsen, öfver Urga till Sairussu
Gobi och vidare till Kalgan, n. v. om Peking.
en förmedlar handeln mellan Kina och Sibirien
h har en biväg från Sairussu till Uljassutai i
hangai-bergen. Tibet har i sin östra del en tra-
erad farled från Lassa till Batang och Ta-tsien-lu
Sz-tsjvan. Utefter både norra och södra kanten af
arimbäckenet gå karavanvägar, hvilka mötas i
asjgar. Därifrån kommer man åt v. genom Kysyl-
rt-passet in i Kysyl-su-dalen och Buchara eller
enom Kindshabai-passet (3,870 m.) in i Ferghana-
äckenet (Kokan). Till Iran-platån leda från Indien
e viktigaste vägarna dels genom Kaibar-passet, då
an öfver Kabul och Herat kan komma antingen
der om de norra kantbergen till Persien eller norr
n dem till Merv, dels öfver Kodjak-passet till
andahar och sydöstra Iran. Från Persien gick
örr mesta handeln öfver Teheran—Tabris till Svarta-
afshamnarna; men den ofvan nämnda järnbanan
aku—Batum jämte ångbåtsfarten på Kaspiska hafvet
ar nu ledt trafiken in på denna väg, som är billigare.
Syrien gå karavanvägar från Antiokia öfver Haleb
Aleppo) och från Libanonskusten öfver Damaskus
ll Eufrat—Tigris-länderna. — I Sibirien äro flo-
erna ovärderliga kommunikationsmedel, enär de äro
egelbara och genom bifloder komma hvarandra så
ära, att varorna på endast mycket korta sträckor
behöfva föras öfver land. J. F. N.

Postväsendet är i A:s inhemska välden ännu
ycket outveckladt. I allt eger A. endast om-
ring 28,000 postanstalter, mot t. ex. 25,000 en-
amt i Tyskland. Af A:s postanstalter tillhör
ära halfva antalet Brittiska Indien. Föga längre
unnet är A. i fråga om telegrafväsendet. Utom
ibmarina kablar finnas telegraflinjer om 170,000
ilometers längd, hvilket äfven ungefär motsvarar
vad inom Europa Tyska riket ensamt uppvisar.
nnu mycket ofullkomligare är telefonens utveck-
ng. Japan eger omkr. 20,000 i bruk varande telefonapparater, hela det öfriga A. kanske 10,000 och världsdelen i sin helhet alltså ungefär lika många som — staden Stockholm. G. S—g.

Upptäcktshistoria. Mellan Mindre Asiens kustområde och Grekland rådde från äldsta tider en liflig förbindelse. Grekiska kolonister befolkade denna kust, och den grekiska kulturen började där utbildas under asiatisk påverkan. Om A:s inre trakter fingo grekerna närmare kunskap först på perserrikets tid. Herodotos (484—424 f. Kr.) gjorde resor ända till Medien, den grekiske läkaren Ktesias (omkr. 400 f. Kr.) skref geografiska skildringar därifrån, och Xenofon, som 401 förde en grekisk armé från Mesopotamien till Trapezos, gaf i sin "Anabasis" en skildring af de trakter han därvid genomtågade. Under Alexander den stores tåg i det inre A. lärde grekerna känna dittills obekanta delar af denna världsdel, bl. a. Indien. De mindre riken, i hvilka hans välde sönderföll, blefvo grekiska kulturcentra, från hvilka nya underrättelser kommo till de grekiske geografer, hvilka verkade i Alexandria och annorstädes. På detta sätt kunde Strabo (63 f. Kr.—25 e. Kr.) meddela noggranna skildringar af länderna till Turan och Pamir, af Indien och dess stora flod Ganges samt af ön Taprobane (Ceylon). Ptolemaios (omkr. 100 e. Kr.) talar om landet Sinai med dess hufvudstad Thinai, i hvilka ord vi möta namnet på Kina, hvars tillvaro redan förut var känd i följd af de därifrån kommande sidenvarorna, hvarför landet efter ett kinesiskt ord för siden kallats Serika. Ptolemaios tror, att Sinai och Serika voro två olika länder. Han kände äfven Bengaliska viken och Östra indiska halfön, som han kallar Gyllene Chersonesos. Längre bort fanns ett vidsträckt land med en stor handelsstad Kattigara (enl. Richthofen belägen i Annam). — Romarna gjorde föga för utvidgandet af kännedomen om A. Visserligen afgick under Marcus Aurelius (166 e. Kr.) en beskickning till Kina, hvilken sedan följdes af flera, men några spår i den geografiska litteraturen lämnade de icke. Förbindelsen med östra A. var blott merkantil, i det att sidenvaror på den centralasiatiska karavanvägen fördes till Europa. Några nya meddelanden om A. finna vi först hos den egyptiske munken Kosmas Indikopleustes (omkr. 600), men blandade med en mängd sagor. I 7:e årh. började nestorianska missionärer framtränga i Central-A. och till Kina, där de under kejsar Tai-tsung (627—649) vunno stort inflytande, anlade kyrkor och församlingar, som bestodo ända till 1400-talet; men till västerlandet nådde blott dunkla rykten härom. Först korstågen framkallade nytt intresse för resor i A. Mindre-A., Syrien och Palestina genomströfvades af pilgrimer och korstågshärar, men äfven till det inre A. framträngde djärfva resande och köpmän. Dessa färder underlättades därigenom att en stor del af A. jämte Ryssland genom Dsjingis-kan och hans söner kommit under mongoliskt välde, ty äfven sedan riket delats i flera kanat, upprätthöllo de med hvarandra nära besläktade furstarna fred och samfärdsel mellan rikena, så att en resa genom det mongoliska A. erbjöd vida mindre faror och svårigheter än en längre resa i Europa. Bland dessa resenärer märkas Piano di Carpine, som 1246 besökte den nu försvunna staden Karakorum (n. v. om Urga), då säte för "stor-kanen", den förnämste af de mongoliske furstarna, hvars rike vanligen kallades Kathay

(se d. o.), samt W. Rubruck (Ruysbruck), som 1253—54 gjorde samma färd. Båda efterlämnade värdefulla reseskildringar, af hvilka särskildt den senares är ett verkligt mästerstycke. Men alla föregående resande öfverträffas af venezianen Marco Polo (se d. o.), hvilken efter att 1271 hafva anträdt resan genom A. år 1275 framkom till Kathay (Kina), där han stannade i 17 år, hvarefter han sjöledes begaf sig till Persien och återkom till Venezia 1295. Ingen resande vare sig före eller efter honom har öppnat så stora delar af A. för Europa som han, och hans 1298—99 skrifna reseskildring blef en af medeltidens populäraste böcker. Senare medeltida resande i östra A. voro bl. a. Johan af Montecorvino, som vistades där 1289—1328 och dog som patriark i Peking, Odoric af Pordenone, som under den föregående sista lefnadsår verkade som missionär i Kina, och Johan Marignolli, hvilken såsom påflig legat vistades vid hofvet i Peking 1342—47. Men då den nya Mingdynastien 1368 uppstigit på tronen, afspärrades Kina för europeerna. Ett bevis på hur noga man i Europa lärt känna det inre A. lämnar en italienare Pegolotti, som i början af 1340-talet utgaf en resehandbok, som icke blott noga anger vägen från Tana till Kathay och hur lång tid hvarje vägsträcka tog, utan äfven resekostnader, de varor man på hvarje plats kunde köpa eller sälja o. s. v. Äfven många arabiska resande hafva efterlämnat reseskildringar från A. Berömdast är Ibn Batuta, som genomströfvade Central-Asien, Kina och de indiska halföarna samt äfven besökte Sumatra och Java. Äfven sedan Kina blifvit spärradt, fortforo resor till södra A.; så besökte italienaren Nicolo Conti vid midten af 1400-talet Indien och de malajiska öarna. Det var alltså icke till några obekanta länder portugiserna sökte komma, då de under senare delen af 1400-talet allt ifrigare undersökte huruvida ej Afrika hade en sydspets och om ej på denna väg direkt sjöfart till Indien vore möjlig.

Då Vasco da Gama 20 maj 1498 kastade ankar i Calicuts hamn, börjar en ny epok i både världshandelns historia och den asiatiska upptäcktshistorien. Portugiserna började kartlägga de södra kusterna och framträngde allt längre åt öster. Sequeira kom 1509 till Malakka, hvilket eröfrades 1511. Sistnämnda år nådde Antonio d'Abreu Molukkerna, 1516 Jorgue de Menezes Nya Guinea och 1515 Rafael Perestrello Kina, och följande år besökte Perez d'Andrade staden Kanton. År 1521 upptäckte den från öster kommande Fernão de Magalhães Filippinerna, hvilka blefvo en spansk koloni. Till Japan skall år 1542 Fernão Mendez Pinto hafva framträngt, men några närmare meddelanden om öriket fick man först genom jesuiten Xavier, som vistades där 1549—51. Till Kina strömmade från senare delen af 1500-talet en mängd jesuitmissionärer, som där vunno stort anseende och många anhängare. En sådan missionär, Benedikt Goës, reste 1602—07 från Lahore landvägen dit för att på detta sätt öfvertyga sig om huruvida Polos namn Khatay och Kanbalik, hvilka äfven de centralasiatiska folken använde, voro identiska med sjömännens Kina och Peking, och denna förmodan bekräftades. Bland andra arbeten öfver Kina, som jesuiter åstadkommit, märkas "Novus atlas sinensis" af M. Martinus (1655) samt den stora kinesiska karta, som 1708—18 utarbetades på uppdrag af kejsar Kang-su och än i dag ligger till grund för alla kartor öfver Kina. Det kartverk publicerades första gången af fransmannen Du Halde, som 1735 utgaf ett stort arbete öfver Kina. Äfven i Tibet reste jesuiter. I kustområden blefvo portugiserna i slutet af 1500-talet undan trängda af holländarna och engelsmännen, hvilka handel på A. lämnades åt med monopol försedda ostindiska kompanier. På 1600-talet var det egentligen holländarna, som dominerade denna handel och de fingo uteslutande rätt att segla på Japan. De förste, som lämnat fullständigare skildringar af detta land, voro ett par skeppsläkare i det holländska kompaniets tjänst, ehuru icke själfva holländare, näml. tysken Eng. Kämpfer, som vistades där 1690—92 och hvars beskrifning på landet utkom 1727, samt svensken K. P. Thunberg, som var i Japan 1775—76 samt utgaf sin reseskildring 1788—93. Holländarna intresserade sig ej mycket för nya upptäckter; dock trängde Martin Vries in i Ochotska hafvet 1643. — Viktigare var det upptäckts- och eröfringsarbete, som på 1600-talet utfördes af ryssarna i Sibirien. De öfvergingo Ural 1580 och stodo redan 1610 vid Jenissei, 1627 vid Lena och 1639 vid Ochotska hafvet. På båtar följde de de stora floderna till Ishafvet och seglade utefter dess kuster. Så for Simeon Desjnev 1648 från Ishafvet genom Berings sund till Anadyr-viken, ehuru denna resa ej blef känd, förr än Bering åter upptäckt det sund som fick hans namn. Äfven mot söder, till Ata och norra Mongoliet, trängde ryssarna, hvilka 1650 upptäckte passvägen från Selenga till Amurdalen. Icke litet bidrogo svenska krigsfångar, som tagits under Karl XII:s krig, till att utforska Sibirien. En sådan, Filip Stralenberg, utarbetade en mycket framstående karta öfver landet, hvilken trycktes i Stockholm 1730, och svenskar öppnade 1716—17 sjöfarten på Ochotska hafvet. Epokgörande för kännedomen af Sibirien var den "stora nordiska expeditionen", anordnad af Peter den store och ledd af dansken Vitus Bering. Den föregicks af en sjöresa, som Bering 1725 företog mot de farvatten, som efter honom kallats Berings haf och Berings sund, med den egentliga expeditionen, i hvilken flera berömda vetenskapsmän (G. F. Müller, L. de l'Isle de la Croyère, G. Gmelin, G. W. Stiller m. fl.) deltogo och som var fördelad på flera mindre expeditioner infaller mellan åren 1733 och 1742. Genom den samma blef A:s norra kust noggrannare känd, och Tsjeljuskin upptäckte dess nordligaste udde, farvattnen mellan norra A. och nordligaste Amerika genomforskades, och det inre Sibiriens naturförhållanden blefvo för första gången vetenskapligt undersökta. Det uppslag, som härigenom gifvits, fortsattes sedan af bl. a. Andrejev (1763) och Ljachov (1770), hvilka upptäckte Ny-sibiriska öarna (noggrannare undersökta af M. Hedenström 1809—11), samt Pallas (1768—74), som fortsatte de af Gmelin börjad vetenskapliga undersökningarna i Sibirien. Genom fransmannen La Pérouse upptäcktes 1787 det efter honom uppkallade sundet mellan Jesso och Sachalin. I sydvästra A. var den viktigaste resenären Carsten Niebuhr (1763—67). Genom engelsmännen blef under 1700-talet Indien bättre kändt, och äfven några resor till Tibet gjordes.

Ehuru sålunda A. vid 1800-talets början var vid bättre utforskadt än Afrika, återstod dock äfven då mycket att uträtta, innan ens hufvuddragen af des

eografi kunde anses fastställda. De viktigaste forsk-ingsresor, som sedan gjorts, äro följande:

1. Ryska A. Ryssen F. v. Wrangel kartlade 1821—23) Sibiriens nordöstra kust. Tysken Ermann imte norrmännen Due och C. Hansteen reste 1828 -30 i norra Ural och västra Sibirien till Irkutsk, varpå Ermann fortsatte till Kamtsjatka. Genom enna resa uppvisades, att Uralbergen gå ända fram ill Ishafvet, hvarjämte höjdmätningar samt meteoro-giska och jordmagnetiska observationer gjordes och Kamtsjatkas vulkaner undersöktes. A. ⁴Humboldt iretog 1829 en resa i västra Sibirien, hvilken för-anledde hans berömda verk ''L'Asie centrale'', som ikte lämna en öfversikt af Central-Asiens byggnad. .. R. v. Middendorff gjorde 1842—45 vidsträckta esor i allra nordligaste A., från Taimyr till Amur-ndet. Bland andra resande märkas Schrenk, elmersen, Bunge (1826—31), F. Schmidt, Maxi-ovitz, Klaproth och Schieffner samt Nordenskiöld h Palander, hvilka voro de förste och hittills de de, som seglat utefter hela norra A:s kust (1878 -79). I visst sammanhang med denna expedition är den förolyckade Jeannette-expeditionen under de ong (1879—81), i Ishafvet norr om östra A. Rys-rna Bunge och Toll hafva 1882—97 vetenskapligt enomforskat nedre Lena och Jana samt Ny-sibiriska rna. Den senare började 1901 en ny forskningsresa dessa arktiska trakter. Bland forskare i Kaukasus h ryska Armenien märkas tyskarna Abich och dde (mellan åren 1864—1903) och M. Wagner 842—43), många ryssar samt engelsmännen Whym-r (1861—65) och Douglas Freshfield, som bestigit aukasus' högsta och vildaste delar. Sedan ryssarna 865 eröfrat Tasjkent och 1873 Chiva, har Turan undligt genomforskats, bl. a. af den stora Amu-rja-expeditionen 1874 under ledning af Stoljetov, Lupandin, Bykov, Romanovski, Ruksov och Regel. et viktigaste forskningsföretaget här var den s. k. mara-expeditionen (1879—80) i södra Turke-an. Mycket verksam för utforskningar af ryska A. ar den väst-sibiriska sektionen af kejs. geogr. säll-apet i Petersburg varit.

2. Sydvästra A. Sedan Niebuhrs resor fäst upp-ärksamheten vid dessa trakter, hafva de, mer än gon annan del af A., varit föremål för europeiska rskningar. Burckhardt (1808—12) kom ända till ekka, Kieperth gjorde mångåriga forskningar i indre A:s historiska geografi, Kotschy företog ånga resor till Mindre A. och Cypern, och framför dra gjorde Tsjitsjasjev (1847—58) i geologiskt h botaniskt afseende Mindre A. kändt för Europa. enom järnvägsbyggandet och senare årtiondens ånga resor har landet ytterligare utforskats både ografiskt och arkeologiskt. Även Mesopotamien r varit föremål för både geografers och arkeologers rskningar; till de förre höra Czernik (1872—73), l de senare Botta och Layard (1843—48) samt . Rawlinson, hvilken såsom medlem af den persisk-rkiska gränskommissionen 1848—53 även spred s öfver de geografiska förhållandena i dessa nejder, h Sachau (1879—80) m. fl. Om resande i Arabien

Arabien, sp. 1271. För studier i Syrien h Palestina hafva flera Palestinaföreningar verkat, h även enskilda personer hafva där anställt under-kningar, bl. a. Tristam, Luynes, Lortet, Fraas 875), Diener (1885) och Nothnagel. De iranska nderna blefvo närmare kända genom Polak, Vam-béry, som även reste i Turan, Schindler, Chanikov (1858), Bogdanowitj, Rawlinson, Pottinger, Hughes, Mac Gregor, Curzon o. a.

3. Främre Indien har under det engelska väldets tid noga genomforskats. Bland pioniärerna i detta arbete märkas Turner, som 1783 gick genom Bhutan och öfversteg Himalaya, Webb, som 1808 fann Ganges' källor, och Fraser, som 1814 uppsökte Jumnas källor. Moorcroft bereste 1812—20 gränsområdet till Central-A., Kasjmir, Ladak samt Indus och Sutlejs källtrakter. J. Hookers resa till Sikkim (1849) var af stort botaniskt intresse. Att nämna är vidare Godwin Austen (1860—63), som kartlade västra Himalaya och delar af Central-A., Drews och Lejean, som bereste Kasjmir, samt flera punditer (se d. o.), som forskat i Sikkim och Syd-Tibet.

4. Bortre Indien blef i sina inre delar senare kändt än den västra halfön. 1826 eröfrade engelsmännen en del af Burma, hvilket gaf anledning till att Crawford som engelskt sändebud afgick till dåvarande hufvudstaden Ava samt senare (1830—37) trängde fram till Laos land och Siam. Den förste, som gick öfver halfön (från v. till ö.) var tysken A. Bastian (1861—63). På Malakka hafva Woods, Bastian, Maclay (1871—75), Cameron, Ridley, Clifford o. a. rest. Franska upptäcktsresande hafva i synnerhet verkat i de delar af Indien, som lyda under Frankrike. Bland dem märkas Dupuis (1863—73), de Lagrée och Garnier (1866—68) samt Dutreuil de Rhins. Siam blef närmare kändt genom Crawford och Richardson (1830—37); i nyare tid hafva där rest Rallegoix, Bowring, Bastian, Bock (1883), Colquhoun m. fl.

5. Kina. Även under 1800-talet hafva jesuiter bidragit till att utvidga kännedomen om Kina, bl. a. Huc och Gabet (1844—46) samt A. David (1862—74). Det är dock egentligen först sedan Kina genom krig med England och Frankrike tvungits att mottaga utlänningar, som forskningsarbetet tagit starkare fart. Missionärer, konsuler, europeiska tulltjänstemän jämte vetenskapliga forskningsresande hafva deltagit däri. I främsta rummet märkas geologerna F. von Richthofen (1868—72) och Pumpelly (1863—64), vidare Blakiston (1861), Williamson (1864), Colborne Baber (1875—78), Gill (1877) och Hosie (1882—84). Engelsmannen A. R. Margary var den förste, som uppför Jang-tse-kiang kom ända till Jyn-nan och vidare till Bhamo i Burma (1875); samma väg följde Széchényi (1877—80). Af senare resor i Kina är den expedition viktigast, som 1895 afsändes af handelskammaren i Lyon och som 1897 återkom till Europa. Mandsjuriet och Korea hafva mindre besökts af forskningsresande. Det förra landets flora studerade Bunge och Maximovicz, dess geografi Williamson, Fritsche (1873), James (1880) och Younghusband (1886). Sedan Korea genom japanskt ingripande 1876 öppnats, hafva flere resor gjorts där, bl. a. af tysken Gottsche (1886).

6. Central-asien var vid 1800-talets början mycket litet kändt och förblef så ända till slutet af 1860-talet. Af resande före denna tid märkas Wood (1838) i södra Pamir, bröderna Schlagintweit, som 1856 från Indien nådde Karakoram och Kven-lun. Johnson (1865) till Chotan, Hayward och Shaw (1868—70) till Jarkand och Kasjgar. Två engelska beskickningar till Jakub beg i Kasjgar (1870 och 1873—74) utvidgade betydligt kännedomen om dessa trakter, och

från Indien började man utsända s. k. punditer till södra Tibet. Bland dem står främst Nain Singh, som 1874 kom till Lassa, hvilken stad ingen upptäcktsresande besökt sedan Huc och Gabet (1846). Det har äfven sedan besökts af punditer, bl. a. Chandra Das och Zybikov (1900). Syd-Tibets karta är till stor del uppgjord af punditer. Rockhill (1889) och H. Bower (1891) hafva yttermera utvidgat kännedomen om detsamma. Prins Henri af Orléans, åtföljd af Bonvalot, som 1887—88 besökte Pamir, reste 1889—90 från Kuldsja till Tengri-Nor och därifrån vidare till Jyn-nan och Tonkin. Mest hafva engelska och ryska resande bidragit att göra Central-A. kändt. Bland de förre märkas Godwin Austen (1860—61), Holdich (1884—97), Younghusband (1884—94), Curzon (1888—94) samt George och mrs Littledale (1888—93). Af ryssar må nämnas Semenov (1857), i Tian-sjanområdet, Osten-Sacken, Poltarazki (1867), Kaulbars (1869) och Fedsjenko (1871) samt de ryska militärexpeditionerna till Ferghana (1853—75). Karakul upptäcktes af prins Wittgenstein (1876). Sseverzov, som 1857—58 berest Turan och under 1860-talet trängt in i Tian-sjan-systemet, undersökte 1877—78 Ferghana och Pamirplatån, Musjketov (1875—79) gjorde geologiska forskningar i Turkestan och centrala Hög-A. Ingen har dock mer bidragit till Central-Asiens utforskande än Prsjevalskij (se d. o.), som på fyra stora resor, mellan åren 1870—88, genomtågade Mongoliet och delar af Mandsjuriet, Nord-Kina, Tibet och Öst-Turkestan. Utom honom hafva Matussovzki (1870) och Ney-Elias, Pjevtzov (1879) och Potanin (1876—77 och 1884—86) berest Mongoliet och dess kantberg. Grum Grsjimailo reste (1885—87) öfver Pamir i flera riktningar och företog 1889 en stor resa i östra Tian-sjan och Gobi. Dessa och andra ryska resandes forskningar hafva på ett lysande sätt fortsatts af svensken Sven Hedin, som under två stora resor 1893—97 och 1899—1902 på ett oöfverträffligt sätt kartlade de trakter han genomreste, utredde Lob-nor-bäckenets nuvarande och forna utseende samt genomtågade Takla-Makan och Tibet i flera riktningar. Äfven dansken Olufssen har vunnit ett namn som Pamirforskare. Nämnas bör också Dutreuil de Rhins' och F. Grénards resa genom Tibet (1891—94) samt Chaffanjous i Mongoliet (1895—96) och M. S. Wellbys genom Tibet (1896).

7. De asiatiska öarna. De japanska farvattnen hafva närmare undersökts af ryssen v. Krusenstern (1805) samt af engelsmännen Broughton (1796—97) och Beechey (1827—28). Japans geografi och inre förhållanden studerades af tysken v. Siebold (1823—29, 1859—61), och sedan landet 1854 öppnades för främmande makter, har det beskrifvits icke blott af utlänningar, utan äfven af japanska lärde. Bland de förre må nämnas Rein (1874—75), Knipping (1875 o. f.), Lyman (1876—78) och E. Naumann (1879—85). Filippinerna hafva särskildt tyska resande beskrifvit, bl. a. Semper, Bastian, Blumentritt och G. v. Möllendorff; Java och Sumatra hafva studerats af Junghuhn (1835—64), Verbeek (1867—79) och Veth (1877—79), Borneo af James Brooke, Celebes af F. och P. Sarasin (1893—96 och 1902), Molukkerna af Bernstein (1861—64) och Kükenthal (1893—94); slutligen hafva A. R. Wallace (1854—62) och H. O. Forkes (1878—83) lämnat mycket viktiga bidrag till öarnas etnografiska och naturvetenskapliga beskrifning. (Jfr Asiatiska sällskap och artiklar om de särskilda länderna.)

Litteratur: E. Réclus, "Nouvelle géographie universelle", bd VI—IX (1881 ff.), Sievers, "Asien" (1892), och Keane, "Asia, with ethnological appendix" (1896). För öfrigt finnas endast helt få arbeten om A. i dess helhet. Se vidare forskningsresandenas berättelser och litteraturen om de särskilda länderna. J. F. N.

Asie'nto. Se Assiento.

Asige, socken i Hallands län, Årstads härad. 6,917 har. 833 inv. (1902). Annex till Årstad, Göteborgs stift, Halmstads kontrakt.

A'sikkala, imperiellt pastorat af 2:a kl., Borgå stift, Hollola kontrakt, Hollola domsaga och härad, Tavastehus län, Finland. Landarealen 505 kvkm. Befolkningen, finsktalande, 8,626 pers. (1901). A. G. F.

Asilidæ, *zool.* Se Diptera.

A'silus, *zool.*, ett släkte, tillhörande fam. rofflugor (*Asilidæ*), underordn. *Brachycera* och ordn. tvåvingar (*Diptera*) bland insekterna. Hithörande arter utmärka sig genom kraftig thorax och långsträckt, spetsig bakkropp med fria bihang. De framåtriktade tentaklernas ändled är försedd med en naken, borstlik spets. Ett stort antal arter är beskrifvet. L—e.

Asimūt l. Azimūt (arab., af *as-samt*, vägen). 1. *Astron.* Asimut för en stjärna (H) är den båge (SA) af horisonten (SAN), som upptages mellan meridianen (SZN) och den genom stjärnan gående höjdcirkeln (ZHA), eller — på annat sätt definierad — vinkeln (SZA) emellan meridianplanet och vertikalcirkeln genom stjärnan. Asimuten räknas från s. i riktningen för stjärnornas dagliga rörelse, d. v. s. från s. genom v. till n. Genom angifvandet af en stjärnas asimut och höjd är stjärnans läge för ett gifvet ögonblick bestämdt. För uppmätandet af dessa båda koordinater användes ett instrument, kalladt teodolit. E. J.

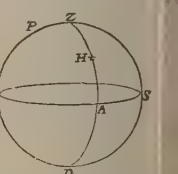

2. *Fys.* Inom fysiken användes ganska ofta ordet asimut för att beteckna den vinkel, som ett omkring en linje vridbart plan i ett visst ögonblick gör med planets ursprungliga läge. Beteckningen är särdeles bekväm, när det är fråga om att beskrifva de olika egenskaperna hos ljus, som i olika riktningar genomgått ett genomskinligt ämne, i synnerhet om detta är dubbelbrytande. R. R.*

3. Om magnetisk asimut se Asimut-kompass.

Asimūt-kompass, ett nautiskt instrument för uppmätande af himlakroppars och andra föremåls "magnetiska asimut", d. v. s. den vinkel, som inneslutes mellan föremålets höjdcirkel och den magnetiska meridianen, eller i praktiken vanligen användt för att utröna kompassens totalfel för den styrda kursen. Instrumentet består af en dosa, i hvilken en kompass-skifva ledigt rör sig. På dosans kant finnas två midt emot hvarandra belägna dioptrar, C och E, den ena försedd med en vertikal siktskåra, den andra med en vertikalt spänd tråd. På dosans kant nedanför dioptern, vid C, finnes ett streck, hvilket tjänar såsom index för afläsningar på den graderade kompass-skifvan. Befinner sig det föremål, som skall observeras, nära horisonten, så siktar man

direkte mot föremålet genom dioptrarna, men om en himlakropp vid större höjd skall observeras, begagnar man sig, på sätt som fig. tydligt visar, af spegeln vid F. Då inriktningen genom dioptrarna och afläsningen på skifvan helst böra ske liktidigt, är lämpligt att, såsom i fig., vid B anbringa ett

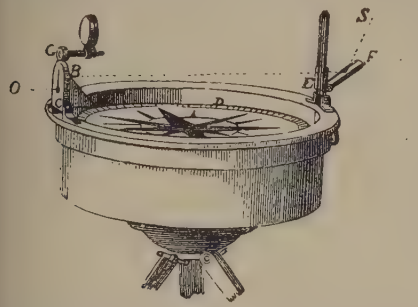

rätvinkligt glasprisma, som mot ögat vid O reflekterar skifvans delstreck och index, på samma gång som man öfver prismats kant siktar genom dioptern C mot himlakroppen. Vid G befinner sig ett skymglas att användas vid observation på solen. (H. W—l.)

Asinalu'nga, italiensk stad. Se Sinalunga.

Asinária. Se Asinaros.

Asinäros, flod i sydöstra Sicilien. Atenarna ledo där ett nederlag år 415 f. Kr. Till minne däraf firade syrakusanerna årligen en fest, Asinaria.

A'sine, det forntida namnet på Koron (se d. o.).

Asi'ngo, sjö i franska Kongo, n. om nedre loppet af Ogove, som bildar sjön och tillika är dess aflopp. A. omsluter en större ö och kartlades 1882 af Espinassy.

Asi'nius Pollio, Cajus, fint bildad romersk fältherre, statsman och talare, f. 76 f. Kr., d. 5 e. Kr. Under de borgerliga krigen uppträdde han vid Cæsars sida, anslöt sig sedan till Antonius, men drog sig efter några år (39) tillbaka till privatlifvet och egnade sig därefter åt litterära sysselsättningar. Såsom talare, historiker (de borgerliga krigens historia 60—42 f. Kr.), skald (tragedier i yngre dagar) och litteraturkritiker har A. vunnit namn i litteraturhistorien. Han grundlade det första offentliga biblioteket i Rom med både romerska och grekiska litteraturverk och införde recitationerna d. v. s. seden att författare före offentliggörandet uppläste sina verk inför en större åhörarkrets. Af hans många arbeten återstå endast fragment.

A'sino grämen et ba'culus (lat.). Se Asinus.

A'sinus (lat.), åsna. — *Asinus ad lyram,* "åsnan vid lyran", oskickligt, tölpaktigt. — *Asino gramen et baculus,* "åt åsnan gräs och käpp", d. ä. "sådant arbete, sådan lön".

Asioli [asiåli], Bonifacio, italiensk tonsättare, f. 1769, d. 1832, komponerade redan vid 8 års ålder och blef, 13 år gammal, kapellmästare i sin födelsestad. Efter att på olika tider hafva uppehållit sig i Turin, Venezia och Milano, blef han 1801 inspektor för det nyinrättade konservatoriet i sistnämnda stad. 1813 återvände han till Correggio och stiftade där en musikskola. Hans kompositioner äro af alla möjliga slag: mässor, kantater, duetter, sonetter (bl. a. *La campana di morte,* "dödsklockan"), operor (*Cinna* m. fl.) samt alla arter af instrumentalverk. Berömda äro äfven hans teoretiska arbeten, bl. a. en sångskola. A. L.

Asipho'niæ, *zool.* Se Musslor.

Asir, landskap vid Röda hafvet, på Arabiens västkust, mellan Hedjas i n. och Jemen i s. Omkr. 160,000 inv. A. har höga, om vintern ofta snöbetäckta berg och en fattig, frihetsälskande och krigisk befolkning, som först i slutet af 18:e årh. antog islam (vahhabism). A. blef bekant först genom Muhammed Alis fälttåg mot vahhabiterna. 1871—73 eröfrades det af turkarna och bildar ett sandjak i vilajetet Jemen, men turkarnas inflytande sträcker sig knappt utom kustområdet. (J. F. N.)

Asisi. Se Assisi.

Asja'ngo (Aschango, eng. *Ashango*), landskap i franska Kongo, mellan 1° och 2° s. br., en högslätt af i medeltal 500 m. höjd. Det är uppfylldt af skog, men visar föga animaliskt lif. En utterart, af Du Chaillu kallad *Potamogale velox*, är egendomlig för landet. Floderna taga sitt lopp åt ö. och utgjuta sig i en af Kongos bifloder. Inbyggarna, som utgöras af flere till bantunegrerna hörande smärre stammar, tala asjira-språket och äro fetischdyrkare. Bland dem lefver dvärgfolket abengo l. obongo, som har smutsgul hudfärg och krusigt hår, grupperadt i tofsar. Storleken är (enl. Lenz) 1,320—1,420 mm. Jfr Du Chaillu, "A journey to Ashangoland" (Lond. 1867).

Asja'nti l. Ashanti (eng. *Ashantee*), förr ett mäktigt negerrike i Öfre Guinea, numera ett brittiskt protektorat, hörande till kolonien Guldkusten. Omkr. 27,500 kvkm. Omkr. 500,000 inv. Asjantierna äro Sudan-negrer och bilda jämte Guldkustens andra stammar en grupp, som efter språket kallas *tsji* l. *odsji*. De äro ett krigiskt folk. Det gamla Asjantiriket bildade icke en enda stat, utan snarare en förening af mer eller mindre själfständiga landskap under höfdingar, som hufvudsakligen voro pliktiga att lämna öfverkonungen tribut och hjälp i krig. Regeringen utöfvades egentligen af ett råd ("Asjanti Kokoto"), bestående af konungen, hans moder, de tre högste distriktshöfdingarna samt några andra mäktiga män, och detta råd regerade landet med absolut myndighet. I A. förekommo människooffer i stor skala: vid en konungs död offrades tusentals människor, ja den största människooffring, som är känd, egde rum där 1816, då vid en konungamoders begrafning omkr. 3,000 offrades. Asjantierna äro kraftiga, skickliga i handtverk, i synnerhet i smidesarbeten och väfnad, samt duktiga köpmän. På arméns utbildning lades under själfständighetstiden mycken vikt, och landet var en icke föraktlig militärmakt. Detta fick England ofta erfara i de många krig, som det förde med A., och som endast med stora ansträngningar fingo ett lyckligt slut. Ett sådant fördes 1824—26, ett annat 1872—74, då Sir Garnet Wolseley slutligen eröfrade och brände hufvudstaden, Kumassi. Efter ett nytt krig 1896 blef landet brittiskt protektorat, men ännu år 1900—01 måste ett våldsamt uppror kufvas med vapenmakt. J. F. N.

Asjinov (Atsjinov), Nikolaj Ivanovitj, kallad "den frie kosacken", rysk äfventyrare, f. d. kapten, förde ett fritt äfventyrarelif och förledde fredliga bönder och andra lättrogna personer att såsom "fria kosacker" bosätta sig vid Svarta hafvet och i Kaukasustrakterna samt uppgjorde äfven en

plan att vinna Abessinien för Ryssland och den grekiska kyrkan. 1886 begaf han sig till Abessinien, där negus Johannes gaf honom allmänna löften, hvilka bekräftades genom uppträdandet af en deputation från abessinska prästerskapet vid kyrkojubileet i Kiev (1888). Då A. räknade på understöd af ryska regeringen, om han motarbetade Englands och Italiens planer på Abessinien, samlade han 1889, rikt understödd med penningmedel af ryska kyrkan, en skara kosacker och munkar, landsteg i febr. 1889 vid det franska Obok vid Tadjuraviken och slog läger vid Sagallo. Franske amiralen Obry uppfordrade honom att inskeppa sig eller utlämna vapen och förråd, och då han vägrade, bombarderades hans läger och han själf tvangs att gifva sig. Expeditionen återfördes till Ryssland, A. fängslades och blef 1891 förvisad till det inre Ryssland. Jfr Constantin, "L'archimandrite Païsi et l'ataman A." (1891).

Asjiret (Assireta), den nomadiserande befolkningen i Kurdistan. Se Kurderna.

Asjkenäs. Se Askenas.

Asjraf (Asjref), en obetydlig stad i persiska prov. Masanderan, nära sydöstra änden af Kaspiska hafvet, var fordom en praktfull stad med 300 badinrättningar och öfver 20,000 inv. Sjah Abbas den store (1586—1628) hade där sin älsklingsplats. Mycket vinstgifvande bomulls- och silkesodling. Trakten härjas ofta af turkmenska röfvarhorder, till hvilka inbyggarna betala årlig tribut. 3 okt. 1727 slöts i A. fred mellan Turkiet och Persien.

Asjref. Se Asjraf.

Ask, *bot.* Se Asksläktet.

Ask, i Norden fordom namn på vikingaskepp. — Askman, sjökrigare; var fordom i England det allmänna namnet på viking.

Ask (isl. *Askr*, af *askr*, "askträd"), *nord. myt.*, den förste mannen på jorden. Enligt Voluspa funno tre mäktiga asar Ask och Embla, litet förmående, och Oden gaf dem ande, Höner sinne, Lodur vätska och god färg. Enligt Snorres Edda gingo Bors söner längs sjöstranden, funno två träd och skapade människor. Oden gaf ande och lif, Vile förstånd och rörelse, Ve utseende, mål, hörsel och syn. De gåfvo dem kläder och namn, och af dem föddes människosläktet. B—e.

Ask. 1. Socken i Malmöhus län, Onsjö härad. 2,358 har. 904 inv. (1902). Annex till Konga, Lunds stift, Onsjö kontrakt. — 2. Socken i Östergötlands län, Aska härad. 909 har. 247 inv. (1902). Annex till Ekebyborna, Linköpings stift, Aska kontrakt.

Ask, Karl Jacob, läkare, f. 16 sept. 1825 i Skarhults socken, Malmöhus län, blef 1842 student i Lund, 1847 filos. doktor och 1855 med. doktor samt stadsläkare i nämnda stad. Han förordnades 1854 till docent i kirurgi vid universitetet, utnämndes 1858 till professor i kirurgi och obstetrik samt blef 1868 dessutom öfverläkare och klinikföreståndare vid afdelningen för utvärtes sjuka å Malmöhus läns sjukvårdsinrättningar i Lund. 1866—67 var han universitetets rektor. A. företog flera vetenskapliga studieresor till utlandet. Sedan 1859 var han ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund. Död å villa Karlsvik vid Ringsjön 6 aug. 1897. A. utgaf bl. a. *Halsens chirurgiska anatomi* (1858). För den kliniska undervisningen i kirurgi vid Lunds universitet var hans verksamhet af banbrytande betydelse. Hans son John Adolf A., f. 1854, sedan 1891 professor i juridiska fakulteten vid Lunds universitet, utgaf 1898 "Några minnesblad" öfver fadern.

Aska. 1. *Tekn.* Växtaska, den vid en växts förbränning kvarblifvande hvita eller gråaktiga återstoden, som utgöres af oorganiska salter och fri kiselsyra. Olika växter lämna kvalitativt och kvantitativt olika aska. Stundom varierar beskaffenheten hos askan efter en och samma växtart alltefter beskaffenheten af den jordmån, på hvilken växten uppdragits, och de växtdelar, som förbränts. Askan innehåller ämnen, som i vatten äro dels lösliga, dels olösliga. De lösliga utgöras af alkali-metallernas karbonater, klorider och sulfater; de olösliga af fri kiselsyra eller silikater samt fosfater af kalcium och magnesium. I mindre mängd ingå i askan järn och mangan; sällan förekommer där lerjord. I hafsväxters aska finnas till ringa mängd jodmetaller. Askan af landväxter innehåller kaliumkarbonat (pottaska), askan af hafsväxter företrädesvis natriumkarbonat (soda). P. T. C.*

Mängden af aska i bränslen är en af de afgörande faktorerna vid bestämmandet af deras kvalitet. Sålunda bör god torf ega högst 5 % aska; samma askmängd kan anses vara maximivärde för prima ångkol. Antracit håller vanligen 3—4 % aska. Vid koksning stannar bränslets hela askhalt kvar i det framställda kolet. Af denna orsak hafva kolade bränslen i regel högre askhalt än okolade. Sålunda anses all koks med mindre än 10 % aska vara af prima kvalitet. G. D.

2. Vulkanisk aska, ett askliknande, grått eller gulaktigt, af till ytterlighet söndersplittrad lava bestående pulver eller stoft, som, tillika med vattenånga samt större eller mindre stycken af pimsten och lava m. m., vid vulkaniska utbrott ofta uppkastas ur krateröppningen. Stundom föres detta fina stoft vidt omkring af vinden och kan, där det nedfaller, småningom bilda en ganska tjock betäckning på marken, hvarigenom ej sällan vidsträckta områden ödeläggas. Se Vulkan. E. E.

Aska. 1. Härad i Östergötlands län, ingår i Aska, Dals och Bobergs domsaga och dessa härads fögderi samt omfattar socknarna Västra Stenby, Hagebyhöga, Fifvelstad, Orlunda, Hvarf och Styra, Ask, Vinnerstad, Motala samt del af Västra Ny. Areal 33,034 har. 16,374 inv. (1902). — 2. Kontrakt i Linköpings stift, omfattar de sju pastoraten Ekebyborna och Ask; Vinnerstad; Motala lands- och stadsförsamlingar; Västra Stenby; Hagebyhöga, Fifvelstad och Orlunda; Västra Ny; Hvarf och Styra (en församling). Areal 36,958 har. 20,204 inv. (1902).

Askabäd. Se Asschabad.

Askaby, ett cisterciensorden tillhörigt nunnekloster, beläget inom nuv. Askeby socken, Bankekinds härad i Östergötland, 14 km. ö. om Linköping. Af en i klostrets gamla handlingar åberopad, af påfven Lucius III (1181—85) utfärdad skyddsbulla synes, att detta kloster var ett bland de äldsta i Sverige. Dess moderkloster var Vreta. Ehuru A. aldrig uppnådde samma betydelse som våra största kloster, hafva många bland landets förnämsta personligheter omfattat det med synnerlig välvilja. Bland dess äldste välgörare kunna räknas drotset Nils Turesson (1351), den heliga Birgittas moder, hertigarna Erik och

Valdemar samt riddaren Karl Ulfsson till Tofta. Äfven konung Magnus och hans gemål Blanka ihågkommo klostret i sitt testamente, och under unionstiden försummade ingen af regenterna eller riksföreståndarna att tillförsäkra klostret sitt hägn. Påfliga aflats- och skyddsbref utdelades likaledes frikostigt, och klostret var ofta i behof af sådant understöd. De kunglige fogdarna i närheten gjorde nämligen ej sällan intrång i klostrets rättigheter; och själfve konung Albrekt trädde en gång dess rätt för nära, då han ville sätta en af sina tyskar till präst i S:t Olofs kyrka i Norrköping, ehuru denna, liksom Svinstads kyrka, blifvit lagd under klostret för att återupphjälpa detta ifrån det förfall, hvari det råkat efter en 1377 utbruten vådeld. Ännu långt senare knotade Norrköpings borgare öfver detta sitt beroende af klostret. För öfrigt var Albrekt klostret särdeles bevågen, hvilket han bevisade såväl därigenom att han efter nämnda brand befallde hvar och en i hela riket, "som åt sitt eget bröd", att till klostrets uppbördsman erlägga en örtug penningar som äfven därigenom att han befallde fogdarna att bättre skydda klostret, som, enligt abbedissans klagan, led af våldgästning och beskattning, sedan det efter Bo Jonssons död icke längre hade någon beskyddare. Tvenne gånger under 1400-talet hemsöktes klostret ånyo af eldsvåda. Mot slutet af nämnda århundrade synes det förfall, som förebådade klostrens upplösning, hafva framträdt äfven inom Askaby-konventet, ty 1490 hotades nunnorna med interdikt, emedan de plägat umgänge med den yttre världen. Det dröjde heller icke länge, förrän reformationen öppnade klosterportarna. Riksföreståndaren Gustaf Eriksson utfärdade väl, efter katolsk sed, tvenne skyddsbref för Askaby, men genast efter riksdagen i Västerås lät han i tysthet föra klostrets dyrbarheter till rikets skattkammare. Abbedissan i Vreta öfvertog förvaltningen af båda klostren mot en årlig afgift af 300 mark örtug. 1537 nedbrann klostret. Johan III befallde 1576 Johan Bielke att ånyo uppbygga det, så att konungen skulle kunna bo där under sin vistelse i trakten; men den enda följden af denna befallning var, att klosterkyrkan förskonades från förödelse. Den återstår delvis ännu och användes till sockenkyrka. Se Reuterdahl, "Svenska kyrkans historia" (II, III: 2), och Silfverstolpe, "De svenska klostren före klostret i Vadstena" (Hist. tidskr. 1902). C. S—e. (T. H—r.)

Aska, Dals och Bobergs domsaga, i Östergötlands län, omfattar dessa tre härad och tingslag. Areal 85,177 har. 29,715 inv. (1902).

Askainen. Se Villnäs.

Askalon (hebr. *Aschkelön*), fordom en af filisteernas fem furstestäder, belägen i Palestina, vid Medelhafvet, mellan Gaza och Asdod. Det var hufvudsäte för syrernas Derketo-kult samt förskönades af Herodes den store genom praktfulla byggnader och trädgårdar. Vid A. vunno korsfararna under Gottfrid af Bouillon i aug. 1099 en afgörande seger öfver en muhammedansk här från Egypten. Staden intogs af de kristne först 1157, men frånrycktes dem af Saladin, som 1191 lade den i ruiner. Då var A. en befäst sjöstad, men nu återstår däraf endast en stor ruinmassa. De s. k. *ascalonitæ*, ett slags lök (chalottenlök), bära sitt namn efter A.

Askänien (Ascharien), ett gammalt tyskt grefskap, som möjligen var anhaltska furstehusets stamland och fått namn efter slottet A. nära staden Aschersleben. Vid de anhaltska ländernas delning vid midten af 1200-talet kom A. till den aschersslebenska linjen, efter dess utslocknande 1315 till biskopsdömet Halberstadt och efter dettas sekularisation genom westfaliska freden till Brandenburg. Slottet A. såldes 1444 till staden Aschersleben, som lät nedbryta detsamma. Jfr Anhalt.

Askar (*kel-asger*, asgerfolket), en af hufvudgrupperna bland de berberska folken i mellersta Sahara. Se I-mosjar.

Askarider, spolmaskar, *zool.* Se Ascaris.

Askbly, *miner.*, äldre namn på vismut.

Askdragare, *miner.*, ett af äldre författare användt namn på turmalin.

Askeby, socken i Östergötlands län, Bankekinds härad. 2,294 har. 586 inv. (1902). A. utgör ett konsistorielit pastorat i Linköpings stift, Bankekinds kontrakt. Jfr Askaby.

Askell gode (*Askell goði*), isländsk höfding, var gode öfver reykdölerna och dog omkr. 970. A. är hufvudpersonen i Reykdœlasaga och skildras där som en ädel man.

Askelöf, Johan Kristoffer, publicist, f. 13 febr. 1787 i Ingelstorp i Skåne, blef filos. doktor i Lund 1805 och inträdde 1810 uti ecklesiastik-expeditionen, där han 1824 blef expeditionssekreterare. Tjänstgöringen inom kansliet blef dock ej synnerligen betydande. Redan 1813 anställdes A. som civil tjänsteman vid svenska högkvarteret i Tyskland, och 1815 fungerade han under presidenten Billbergh vid afslutandet af likvidationen med de främmande makter hvilkas områden svenska trupper genomtågat. 1818 var han sekreterare i riksdagens särskilda utskott. 1819 sändes han till Tyskland för uppgörande af svenska arméns restfordringar å inkomsterna af svenska domäner. Af "Allmänna magasinsdirektionen" fick A. därefter uppdrag att först i England och sedan i Italien sälja kronans i magasinen upplagda öfverflödiga spannmål. Genom detta uppdrag hölls han största delen af åren 1820—23 aflägsnad från fäderneslandet. 1824 utnämndes han till föredragande sekreterare i den då tillsatta "Styrelsen för allmänna magasins-inrättningens utredning" och 1826 till ledamot af statskontoret såsom föredragande för magasinsärendena. På egen begäran fick han 1828 afsked från denna befattning och slöt därmed sin egentliga tjänstemannaverksamhet.

Redan förrän A. ingick i kansliet, hade han beträdt den publicistiska banan. Efter tryckfrihetens införande, mot slutet af 1809, började han, i förening med flere andra af de i striderna mellan "den gamla och den nya skolan" bekante unge männen, utgifva en tidning, hufvudsakligen egnad åt litterär kritik: "Polyfem, ett blad att läsa på sängen", utgifvet, hette det, af "Sällskapet för det löjeliga". Tidningen utgafs i en samling af 52 nummer, två gånger i veckan, och väckte oerhördt uppseende. A. var hufvudredaktör. I bladet förekommer ofta signaturen

"Gert Wollenweber", A:s namn i sällskapet "Pro joco" (hvilket egentligen hette "Gröna rutan"). Polyfem — såsom fortsättningen kallades — omfattar 5 samlingar, men upphörde 1812, ungefär samtidigt med indragningsmaktens införande. Hemkommen från tjänsteresorna i Tyskland, återtog A. pennan, men under tydligt framträdande obehag öfver att som tidningsskrifvare vara beroende af hofkanslerens ynnest. Boktryckaren Karl Deléen anmälde sig i sept. 1815 som "ansvarig utgifvare" af ett tidningsblad, "Lifvet och döden", hvars första och andra följd, hvardera om 24 nummer, utkommo i Stockholm $^{16}/_{10}$ 1815—$^{16}/_{5}$ 1816. Detta var A:s andra tidning. Af sina gamle medarbetare hade han Livijn och Hammarsköld kvar. Sistnämnda blad egnade sig mest åt litterär kritik, politisk ekonomi och statistik. Redan i anmälan var den öfvertygelsen uttalad, att "en svensk tidning aldrig kan blifva, i ordets egentliga och ädla bemärkelse, politisk", såsom i andra länder kan ske, "där andra förhållanden lämna åt författare ett mera obehindradt tillfälle att yttra sig om allmänna angelägenheter, så yttre som inre". För att bättre kunna behandla statistiska och statsekonomiska ämnen öfvergaf A. veckobladsformen och uttog nu, först jämte Klas Livijn och fjorton dagar senare i förening äfven med prosten grefve von Schwerin, tillståndsbevis å utgifvande af en månadsskrift, "Läsning till utbredande af medborgerliga kunskaper" (juni 1816). Denna tidskrift hade redan vid sitt tredje nummer öfver 1,000 prenumeranter, och för att skydda den emot hofkanslerens godtycke hade hvarje artikel — de röra statistik, bank- och myntväsende m. m. — före tryckningen blifvit inlämnad — till Tryckfrihetskommittén, som skriftligen intygat, att intet olagligt i densamma förekom. Men Schwerin fick sig meddeladt, att detta ej skulle omöjliggöra hvad "inhiberande åtgärd" hofkansleren kunde finna lämplig, och nedlade då för sin del tidskriften med en förklaring rörande orsaken. De båda kvarstående redaktörerna tillkännagåfvo väl, att de tänkte fortsätta, men all fortsättning uteblef.

Dittills tyckes A. alltså, trots sin ämbetsställning, snarare ha tillhört den "liberala" sidan än den konservativa. Men sedan han 1820 blifvit angripen i "Anmärkaren" såsom "icke känd för talanger, erfarenhet, världskännedom" — i en artikel, riktad mot den egendomliga åtgärden att utsända en tjänsteman för att sälja kronans spannmål i stället för att genom ett handelshus förmedla affären, som också drefs med förlust — och sedan till följd däraf oppositionen vid 1823 års riksdag genomdrifvit "Magazinsdirektionens" afskaffande, blef A. mer och mer klarsynt i afseende på "oppositionens" fel. Men regeringens absolute vapendragare blef han därför icke. Hans nästa publicistiska bedrift, sedan han efter afskedstagandet 1828 fått ledighet nog att återvända till pennan, blef därför utgifvandet af en tidning, som bekämpade "oppositionen", utan att som de "salarierade" bladen blindt försvara allt, som denna anföll. Vid detta första rent politiska uppträdande var han i början fullkomligt anonym. I dec. 1828 uttogs af en bokhållare vid namn Martinell tillståndsbevis för ett veckoblad, "Den objudne gästen", som utkom under hela året 1829, hufvudsakligen riktadt emot K. H. Anckarsvärd och oppositionen under då pågående riksdag samt ledigt växlande hugg och skämt med den "liberala pressen". Det dröjde länge nog, innan A. blef känd som bladets utgifvare. Hans stora beläsenhet, hans grundliga kunskaper, hans principmässiga rojalism — vida skild från kryperi och "hofförgylleri" — och framför allt hans kvicka infall och lätta skrifsätt förskaffade dock tidningen en icke ringa läsekrets. Från början af 1830 uppgick detta veckoblad i "Svenska Minerva", som A. utgaf i eget namn.

Under nära 18 år fortgick därefter A:s strid med de liberala idéernas målsmän. Hans personliga självständighet gaf sig likväl mycket ofta luft i anfall mot ämbetsmannaåtgärder af för honom misshagliga personer, och själfva "statstidningen", redigerad af Wallmark, fick ofta svåra hugg. Många af regeringspartiet sågo därför "Svenska Minerva" med oblida ögon, men de högst stående underläto ej att värdera det goda handtaget. Därför fick A. ett allt större personligt inflytande på högre ort, hvilket för honom i hans egenskap af kommissionär för besvärsmåls, ansökningars och andra handlingars inlämnande i statsexpeditionen hade en synnerligen praktisk betydelse. A:s inflytande på högre ort gränsade stundom till det otroliga. En gång utverkade han t. ex. ett kungl. bref, som upphäfde ett annat, nyss förut emaneradt, hvilket stött de skånske pastoratsinnehafvarna för hufvudet. Känd som en fullkomlig man af värld, hvars omdöme i både andliga och lekamliga smakfrågor icke var byggdt på lösan sand, spelade han en stor roll i umgängeslifvet och en ändå större vid middagsbordet. Hans "rationella gastronomi" vördades af alla, som älskade ett godt bord (jfr "Grupper och personager" af Orvar Odd). Äfven med politiska motståndare kunde han lefva på god fot, hvilket på den tiden var synnerligen sällsynt, och han vann därför äfven deras personliga erkännande, hur spetsigt än polemiken fördes i tidningsbladen. Men "Svenska Minerva" var icke det enda kvicka organet inom pressen. Med Lars Hiertas Aftonblad hade ett år senare än "Minerva" en i detta fall ganska värdig motståndare uppstått, som snart fullkomligt öfverflyglade sina samtida. Striden blef mer och mer personlig, A:s principiella rojalism mer och mer ett försvar äfven för oförsvarliga regeringsåtgärder. "Minervas" hållning i den yttre politiken förskaffade bladet i motståndarnas spalter vedernamnet "Ryska Minerva". Stor spridning fick den lilla tidningen aldrig, men den lästes ifrigt af alla "intelligenser", och dess namn figurerade så flitigt i oppositionsbladens spalter, att det visserligen kunde mäta sig med dessa i namnkunnighet.

Med tronskiftet 1844 var väl "Minervas" roll, egentligen att tala, utspelad; men A. fortsatte ändock, ehuru med tyngre penna än förut och utan det personliga inflytande, som förut minskat ställningens obehag, sin strid mot "den fria pressen". Ända till sin sista dag fortsatte han sitt blad, nu biträdd af den forne motståndaren Argus-Johansson. Tvenne artiklar, den ene beklagande att arbetaren och gesällen nu blifvit likadana "matadorer" som fordom en grefve, en brukspatron o. s. v., den andra till läsarens åtlöje framhållande Cabet's Ikariska republik, fylla "Svenska Minerva" 11 juli 1848. Följande dagen blef A:s dödsdag. Få så begåfvade män som han har vår tidningslitteratur att uppvisa.

Den ”askelöfska autografsamlingen”, en betydande samling äldre och nyare bref, redan mångfaldiga gånger citerad af skriftställare, inlöstes efter hans död till k. biblioteket. H. W.

Askenäs (Asjkenas), ett i folkförteckningen 1 Mos. 10 omnämndt jafetiskt folk, antagligen bosatt i Mindre Asien; hos senare judar benämning på tyskarna (däraf askenäser, tysktalande judar).

Aske-onsdag. Se Ask-onsdag.

Asker. 1. Härad i Örebro län, ingår i Öster-Närkes domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Asker, Lännäs, Stora Mellösa. Areal 37,040 har. 11,206 inv. (1902). — 2. Kontrakt i Strängnäs stift, omfattar de sju pastoraten Asker; Ekeby och Gällersta; Lännäs; Sköllersta; Stora Mellösa och Norrbyås; Svennevad; Bo. Areal 94,007 har. 21,881 inv. (1902). — 3. Socken i ofvannämnda härad. 17,114 har. 5,083 inv. (1902). A. utgör ett regalt pastorat i Strängnäs stift, Askers kontrakt.

Asker. 1. Gustaf Ferdinand A., ämbetsman, politiker, f. 18 juni 1812, d. 14 juli 1897 i Stockholm. Sedan han redan vid 18 års ålder slutat sin juridiska kurs vid universitetet i Uppsala, inskrefs han 1830 som auskultant i Göta hofrätt och utnämndes 1845 till assessor därstädes. 1844 hade han blifvit antagen till notarie i bondeståndet. 1849 blef han sin faders efterträdare som borgmästare i Jönköping. Af samma stad utsågs han till dess representant i borgarståndet vid riksdagarna 1853—54, 1856—58 och 1859—60. Vid sin första riksdag ledamot af lagutskottet, motionerade han om byggandet af stambanelinjen Jönköping—Malmö och understödde kraftigt regeringen i striderna om de begärda kreditiven för neutralitetens upprätthållande under orientaliska kriget. Regeringens förtroende och det allmänna anseendet för framstående duglighet förskaffade honom sedan uppdragen att under de två följande riksdagarna fungera som borgarståndets talman och att ingå som ledamot i 1858—59 års kommitté för omorganisation af rikets styrelse och förvaltande verk samt föranledde i mars 1861 hans utnämning till landshöfding i Gäfleborgs län. I de strider den s. k. norska frågan framkallade 1859—60 var A. en af dem, som villigt erkände det rättmätiga i de norska anspråken; och i sträfvandena för representationsförslagets genomförande tog han en ganska verksam del, bl. a. genom att — i detta hänseende den ende af rikets landshöfdingar — som ordförande leda en af de många deputationerna till Louis De Geer. Utan några meningsskiljaktigheter valdes han 1869 af Gäfle stad till dess representant i andra kammaren, som han sedan tillhörde till och med 1884 års riksdag. Härunder fungerade han med oväld och humanitet som talman vid 1873—75 års riksdagar, hvarefter han lämnade plats för Arvid Posse, samt var vid 1870—71 års urtima och 1876—84 års riksdagar ledamot af talmanskonferensen. Från A:s riksdagsmannaverksamhet torde förnämligast vara att minnas hans deltagande i 1870-talets järnvägsstrider och hans medverkan till beredande af medborgerliga rättigheter åt mosaiska trosbekännare äfvensom framförandet af en motion om inköp af Linnés Hammarby. Vid 1876 års riksdag var han motståndare till grundlagsförslaget om en statsminister som konseljens chef, och 1883 bekämpade han den posseska ministärens härordningsförslag. Efter 52 års verksamhet i statens tjänst afgick A. i april 1883 från landshöfdingeposten och drog sig följande år tillbaka från det politiska lifvet. A:s *Lefnadsminnen* utgåfvos 1897.

2. Axel A., den föregåendes son, ämbetsman, riksdagsman, f. 20 jan. 1848 i Jönköping, aflade hofrättsexamen i Uppsala 1871, blef länsnotarie i Södermanlands län 1876 samt landssekreterare i Västernorrlands län 1879 och i Värmlands 1894. Tillförordnad landshöfding i Västerbottens län 1900—02, utnämndes han 1902 till landshöfding i Hallands län. A. representerade Västernorrlands län i första kammaren riksdagarna 1894—1902 och var därunder 1899—1902 ledamot i bankoutskottet samt 1898 och 1901 i de särskilda utskotten för frågorna om arbetarförsäkring och ersättning för olycksfall i arbete. Han var ledamot af 1896—99 års skogskommitté och ordförande i 1902—03 års kommitté för utarbetande af förslag till proportionellt valsätt vid val till andra kammaren. T—s.

Aškerc [asjkerts], Anton, slovenisk skald, f. 1856 i Untersteiermark. Utgången ur ett sloveniskt bondehem, prästvigdes han 1881. Hans starkt frisinnade åsikter, särskildt i religiösa frågor, gjorde honom dock snart misshaglig på högre ort, och han tvangs i början af 1890-talet att lämna den prästerliga verksamheten, ehuru med en liten pension. A. är företrädesvis lyriker och satiriker, förenande en varm medkänsla för de små och förtryckta i samhället med en modern uppfattning af sociala förhållanden och en liflig sympati för alla samslaviska rörelser. Hans naiva humor och stundom kärfva satir riktas särskildt mot den katolska kyrkan, dels i konstnärlig bearbetning af äldre historiska stoff, dels i legender förlagda till Indiens och orientens sagovärld. Främst står han i sina kraftigt målande och slaviskt stämningsfulla ballader och romanser, som i karakteristisk form återspegla än den slaviska folkvisans tonart, än hans egen enkla, klara och kraftiga individualitet. Sin bristfälliga utbildning har A. på senare tid med framgång fullföljt genom studieresor. Hittills föreligga i bokform tre diktsamlingar: ”Ballader och romanser” (1890), ”Lyriska och episka dikter” (1896) och ”Nya dikter” (1900). Äfven såsom dramatiker har A. försökt sig. Hans bästa dramatiska alster är det nationella sagospelet *Zlatorog* (1904), behandlande samma folkliga förhäxningsmotiv som Rudolf Baumbachs alpina diktcykel med samma namn (Leipzig 1897). Betraktad som ledare af den moderna sloveniska diktkonsten, blef A. i slutet af 90-talet utnämnd till stadsarkivarie i Laibach och redaktör för den litterära tidskriften ”Ljubljanski zvon”. I förening med Ivan Vesel utgaf A. 1901 en rysk antologi, innehållande egna och andra sloveniska skriftställares versifierade öfversättningar af rysk poesi. Af A:s dikter finnas öfversättningar på svenska (af Alfred Jensen, 1901). En studie öfver honom jämte tyska öfversättningsprof är författad af Gojmir Krek (1901). A—d J.

Askersund, stad i Örebro län, Sundbo härad, vackert belägen vid Vätterns nordligaste vik, Alsen, och det lilla vattendrag, som dit afbördar sjön Vikens vatten. Det anlades 1640, var först en köping under Vadstena och fick 1643 sina stadsprivilegier. Askersunds egor omfatta 1,024 har, af hvilka dock 45 äro sjö och 4,6 utgöras af små holmar; själfva stadsplanen upptager allenast 24 har. Staden är i

allmänhet välbyggd. Folkmängden uppgick 1870 till 1,433 inv., 1890 till 1,508 och 1901 till 1,784. — A. eger ett treklassigt allmänt läroverk, som dock på stadens bekostnad utvidgats till femklassigt, äfvensom en elementarskola för flickor (i 8 klasser), sparbank (sedan 1840) samt kommissionskontor af Örebro och Smålandsbankerna. Sedan 1884 har det järnvägsförbindelse (14 km.) till Lerbäck på Hallsberg—Mjölbybanan. Handeln består hufvudsakligen i afsättning af smidesalster (spik, nubb, liar m. m.) från den i n. ö. liggande socknen Lerbäck. Hamnen är god, 3—4 m. djup, vid lastbryggan 2,87 m. I staden hemmahörde 1901 två ångare och ett segelfartyg (af öfver 20 ton) om tillhopa 213 ton. Ångbåtsförbindelse underhålles med Stockholm, Göteborg och städerna vid Vättern. Hamnen besöktes 1901 af 141 fartyg om 10,933 ton. Antalet fabriker var s. å. 19 med 116 arbetare och 263,189 kr. i tillverkningsvärde. Handtverkarna voro 61 med 44 arbetare, handlandena 24 med 24 biträden och en taxerad årsinkomst af 60,710 kr. Taxeringsvärdet var s. å. 1,729,400 kr., däraf för jordbruksfastighet 389,300 kr. Stadens bokförda tillgångar stego till 315,123 kr., dess skulder till 177,530 kr. Dess inkomster voro 57,073 kr., dess utgifter 113,392 kr., den påförda utdebiteringen 5,40 kr. på bevillningskrona. I staden utgifves en veckotidning, "Askersunds veckoblad". A. bildar för sig ett konsistoriellt pastorat af 3:e kl., Kumla kontrakt, Strängnäs stift. — I grannskapet märkas: godset Stjärnsund, 5 km. söderut, och Ämmebergs zinkverk, 15 km. österut. J. F. N.

Askersunds vapen.

Askersund—Skyllberg—Lerbäcks järnväg. Under denna benämning trafikeras gemensamt sedan 5 dec. 1884 den Askersund—Skyllbergs järnvägsaktiebolag tillhöriga järnvägslinjen Askersund—Skyllbergs bruk samt den redan förut för enskild trafik upplåtna, Skyllbergs bruks aktiebolag tillhöriga bandelen Skyllbergs bruk—Lerbäck. Den sammanlagdt 14 km. långa järnvägen, som är smalspårig (0,891 m.), sammanbinder staden Askersund med stadsbanelinjen Hallsberg—Mjölby. A. d'A.

Askersunds landsförsamling, i Örebro län, Sundbo härad. 26,436 har. 2,916 inv. (1902). A. utgör ett till egaren af Stjärnsund patronellt pastorat i Strängnäs stift, Kumla kontrakt.

Kyrkan, uppförd på bekostnad af Stjärnsunds grundläggare, J. G. Oxenstierna, är vackert belägen helt nära staden Askersund och har ett af Erik Dahlberg byggdt grafkor för släkten Oxenstierna.

Askeryd, socken i Jönköpings län, Norra Vedbo härad. 12,005 har. 1,246 inv. (1902). A. bildar med Bredestad ett regalt pastorat i Linköpings stift, Norra Vedbo kontrakt.

Askēs (af grek. *a'skesis*, öfning, i synnerhet atleternas), *teol.*, i allmänhet försakelse af denna världens goda, särskildt öfning i själfplågeri och späkning, åsyftande såväl det kroppsligas undertryckande som affektlifvets behärskning genom särskilda medel för att främja det sedligt religiösa lifvets utveckling. En dylik öfning i själftuktande återhållsamhet och andlig koncentration grundar sig i regeln på antagandet af en dualistisk söndring mellan ande och materia, gudomligt och världsligt. Enär det sinnligt jordiska fattas såsom orent och besmittadt, måste detsamma undertryckas för att ej hämma det andliga. Denna askesen framkallande känsla af splittring från Gud har, liksom offer, böner och reningsbruk, starkare eller svagare präglat sig i alla folks religiösa lifsformer. Med etnografiska och

Situationsplan af Askersund.

kulturhistoriska skiljaktigheter framdrifver mänskligheten stora botbehof och längtan efter en högre fullkomlighet asketiska yttringar af både individuell och social, kroppslig och andlig natur. Den individuellt kroppsliga askesen ingriper på privatlifvets områden dels såsom planmässig återhållsamhet i fråga om dietiska, sexuella och öfriga lifsbehof, dels såsom direkta självbestraffningar genom gisslan, förbränning o. s. v. ända till självmord. Den andliga askesen, hvars karaktär är ett lyftande öfver det sinnliga till Gud, är dels böneaskes eller kontemplativ askes, dels kult-askes (t. ex. reglerad läsning, vigilier, pilgrimsfärder). Ur den individuella askesen framgår den sociala, då samfundsdriften förenar dem,

som för en asketisk lifsuppgift afsöndra sig från världen. Samfunds- eller klosteraskesen består i gemensam öfning till själföfvervinnelse i anslutning till de tre munklöftena, fattigdom, kyskhet och lydnad. Askesens hufvudtyper äro skapade inom de hedniska religionerna och hafva mångenstädes utvecklats till ett öfverdrifvet självplågeri, hvilket hos aztekerna och orientens folk, särskildt indierna, haft sina mest fanatiske utöfvare. Den bramanska självbestraffningens ideala mått stegrades ända till självförbränning, ”sittandet mellan fem eldar”, till att gå barfota på glödande kol, att hålla upp armen, tills den förlamades, att begrafva sig själf i en myrstack, att gå i skor med järntaggar, så att hvarje steg måste efterlämna blodspår, jämte andra former, där eftersträfvandet af en virtuosmässig teknik och bländande konststycken trädde i stället för askesens sedliga uppgift. Från occidentens, i synnerhet Greklands, skaplynne tyckes askesen visserligen vara skild, men äfven i Grekland utbildades särskildt hos nypytagoreer och nyplatoniker en etik, enligt hvilken andens befrielse från det materiella var medlet för föreningen med Gud. Den nypytagoreiska dualismen afspeglas på judiskt område i esseernas asketiska lifsuppfattning. Vid sitt framträdande möttes kristendomen såväl af deras återhållsamhetsbud som af den inom fariseismen detaljeradt utbildade fast-askesen. Kristendomen med sin universella och positivt sedliga tendens höll sig likväl fri både från dualistisk världssöndring och från ytligt fariseisk gärningslära. Ande och materia, själ och kropp äro såsom skapade af Gud goda och rena i och för sig. Först genom synden i människans vilja och själ har det onda befäst sitt välde i världen, och en söndringens lag försätter köttet och anden i inbördes disharmoni (jfr Gal. 5,17). Denna upphäfves principiellt genom nyfödelsen. Men för att det nya lifvet skall tillväxa i kraft och helgelse kräfves asketisk öfning, d. v. s. ett sådant kristligt sedligt handlande, som stärker andens herravälde och gör sinnligheten eller människans naturliga krafter och utrustning till organ och medel för en helig vilja. Kristi evangelium framställer ingen yttre asketisk lag. De försakelsens bud Kristus stundom med nästan paradoxal hårdhet uppställer äro endast medel för självhängifvenhetens ande, aldrig som inom buddaismen självändamål. Han kräfver viljans disciplinering, kroppens och affekternas behärskning, men ej tillintetgörelse. Askesen tillmötesgår den form af lif, där kärleken till den lefvande Kristus är omedelbart bestämmande, och de asketiska uppgifternas härledande från detta Gudsförhållande är det nya och för den kristna askesen utmärkande. I denna anda måste man ock förstå urkristendomens asketiska öfningar i afhållsamhet, frivillig fattigdom m. m. Skarpast uttryckas dessa hos Paulus, t. ex. Rom. 13: 14, 1 Kor. 9: 24—27, Gal. 5: 24, Kol. 3: 5.

Men den höga, äkta evangeliska föreningen af andlig frihet och ödmjuk självfunderkastelse kunde endast under den första kärlekens tid till fullo upprätthållas. Genom en redan från efterapostolisk tid märkbar evangeliets hellenisering vidgades klyftan mellan det himmelska och det värdsligt besmittade till en dualism, hvars mest extrema uttryck visserligen af kyrkan betecknades som gnostisk och manikeisk m. m. villfarelse, men som icke var utan återverkan på kyrkans eget fromhetslif. Den asketiska afhållsamheten reglerades i bestämda yttre former, och tidigt begynte iakttagandet af dessa att uppskattas som förtjänstfulla verk. Kristendomen blef en ny lag, som uppfylldes genom iakttagande af virginitet, fasta, världsflykt och fattigdom och som sönast fullkomnades i martyriet. Med det rättsliga erkännandet af en katolsk kyrka upphörde dennas negativa ställning till den rådande världsordningen, men trots ingående i världen förmådde kyrkan ej afvinna förhållandet till densamma en etisk värdering i positiv riktning. Världsflyktens ideal fortfor, och i munkväsendet såsom ett särskildt asketiskt stånd utbildades askesen såväl teoretiskt som praktiskt. Genom botdisciplinen med dess godtgörelse för synderna underordnades lekmännen under en yttre askes, och till den högre fullkomlighet, som blott för munkar och präster var möjlig att uppnå, tjänade askesens salighetsbringande ”merit” som trappsteg.

Den bundet supranaturalistiska anda och etiska dualism, hvarunder medeltiden fullföljde sina fromhetsideal, fick inom den protestantiska kyrkan vika för en friare lifsuppfattning. Inför reformationens grundtanke, att saligheten vinnes genom rättfärdiggörelsen af tron allena, blottade sig medeltidens asketiska fordringar såsom människobud, och den grundval, på hvilken munkväsendet hvilade, upplöstes. Askesen begränsades åter till ett helgelsen tjänande medel, och dess sedlighetsvärde bestämdes efter den anda, hvari den utfördes. De självgjorda yttre späkningsformerna åsidosattes för det medvetandet, att Guds faderliga fostran tillför hvarje människa de tillräckliga medlen för hennes helgelse (jfr Augsb. bek. XXVI). Dessa medel äro individuellt olika, och enär vi icke besitta erforderlig självkännedom för deras utväljande, blir den protestantiska askesens hufvuduppgift en tålig underkastelse under af Gud pålagda lidanden och den själföfvervinnelse, som sätter människan i stånd att fritt förfoga öfver sina krafter och gåfvor för att med dessa fylla sin plats i Gudsriket. Inom de protestantiska riktningar, där helgelsen och det lagiska momentet företrädesvis betonas, förefinnes i regeln en bestämd tendens att återupptaga yttre asketiska former. Så är förhållandet inom pietismen och likaså inom den reformerta konfessionen med dess skarpa betoning af motsatsen mellan världen och de utvalde.

Se Mayer, ”Die christliche askese, ihr wesen und ihre historische entfaltung” (1894), O. Zöckler, ”Askese und mönchtum”, I—II (1897), samt vetenskapliga framställningar af den kristliga etiken af Rothe, Dorner, Martensen, Harless, v. Öttingen, Frank, Luthardt, Köstlin m. fl. J. Hdr.

A'sksta, sågverk i Söderala socken, Gäfleborgs län, vid Alsjön samt vid sjön och järnvägsstationen Marman. Sågverket eges af Sandarne aktiebolag, hvars aktiekapital uppgår till 5,000,000 kr. och hvars styrelse har sitt säte i Stockholm. Tillverkningen här och vid Sandarne hyfleri och stafverk, hvilket eges af samma bolag, uppgick 1902 till omkr. 95,000 kbm. plank och bräder, 2,700 kbm. stäfver samt 337,409 hl. träkol, med ett sammanlagdt värde af omkr. 2,520,000 kr. Vid de nämnda verken drifvas 12 ramar och 3 hyfvelmaskiner samt sysselsättas 620 arbetare. K. K.-Å.

Askēt (jfr A s k e s), botgörare.

Asketik (jfr A s k e s), läran om askesen, läran om de medel, genom hvilka man öfvar sig i dygden.

Asketik uppställdes förr af många som en särskild afdelning af etiken (sedelläran).

Askētiker (jfr Askes), lärare eller författare i asketik.

Askētisk (jfr Askes), som tillhör eller har afseende på askesen, strängt återhållsam.

A'skevold [-våll], Anders Monssen, norsk landskapsmålare, f. 1834 i Askevold socken af Bergens stift, fick sin utbildning dels i Düsseldorf (hos Gude), dels i Paris, var sedan 1866 bosatt i Bergen, men har senare uppehållit sig i München och Düsseldorf. Hans taflor behandla vanligen sommarlifvet vid fäbodarna i Norge; landskap med djurstaffage är hans bästa område. I norska nationalgalleriet är han representerad af *Sommardag vid skogssjön* och *Afton vid älfven*, i Stockholms nationalmuseum af *Landskap med badande kvinnor*. G—g N.

Askim. 1. Härad i Göteborgs och Bohus län, ingår i Askims, Hisings och Säfvedals domsaga och i Göteborgs fögderi samt omfattar socknarna Fässberg, Västra Frölunda, Nya Varfvet, Askim, Kållered, Råda, Styrsö. Arealen 19,712 har. 15,217 inv. (1902). — 2. Socken i nämnda härad. 3,560 har. 1,130 inv. (1902). Annex till Västra Frölunda, Göteborgs stift, Domprosteriets södra kontrakt.

Askims, Hisings och Säfvedals domsaga, i Göteborgs och Bohus län, omfattar Askims, Östra Hisings, Västra Hisings och Säfvedals härad, hvilka fyra härad utgöra ett tingslag. 68,878 har. 55,347 inv. (1902).

Askja, en 1,150 m. hög vulkan i Odáða-hraun på Island, bekant genom sitt våldsamma utbrott af pimsten och aska 29 mars 1875. Askan fördes med vinden till Sverige samt nedföll redan 30 s. m. i Stockholm. A. G. N.

Asklanda, socken i Älfsborgs län, Gäsene härad. 1,246 har. 248 inv. (1902). Annex till Norunga, Skara stift, Kullings kontrakt.

Asklepiadéer, *bot.* Se Asclepiadaceæ.

Asklepiáder, "Asklepios' söner l. ättlingar", kallades de vid Asklepiostemplen anställde prästerna. Dessa bildade ett slags ärftligt ordenssamfund, hvilket inom sig fortplantade kännedomen om en hemlig läkekonst, som föregafs härstamma från Asklepios själf. A. M. A.

Asklepiadēisk vers, namn på tvenne forngrekiska versmått. Se Asklepiades.

Asklepiádes (grek. *Ἀσκληπιάδης*), "Asklepios' son". 1. Ett namn, som forntidens läkare gärna antogo. Den berömdaste bland de många grekiske läkare, som burit detsamma, var A. från Prusa i Bitynien (i 1:a årh. f. Kr.). Han kom till Rom såsom lärare i retorik, men fann snart denna sysselsättning föga inbräktig och slog sig i stället på läkarekonsten. På denna nya bana förvärfvade han inom kort ett stort anseende och konsulterades af bl. a. konung Mithridates den store. Naturlig skarpblick och människokännedom satte A. i tillfälle att draga fördel af medmänniskors lättrogenhet och fördomar, och därigenom lyckades han att skickligt dölja de stora luckorna i sin medicinska bildning. Vid behandlingen af sjukdomar använde han hufvudsakligen bad och dietiska medel. Äfven föreskref han ymnigt bruk af vinet, om hvars medicinska verkningar han författade en skrift. A. skall äfven hafva varit den, som först uppvisade skillnaden mellan kroniska och akuta sjukdomar. Af hans många skrifter finnas endast några få fragment i behåll.

2. Namn på flera grekiska skalder. Berömdast bland dessa är A. från Samos i 3:e årh. f. Kr. Han har bland annat författat ett antal (till större delen erotiska) epigram, som äro förvarade i den under namn af "Anthologia græca" kända diktsamlingen. Densamme har gifvit sitt namn åt de s. k. asklepiadeiska verserna (den "större" och den "mindre"), båda tillhörande den koriambisklogaediska taktarten. Dessa versmått, hvilka sedermera äfven Horatius nyttjade, förekomma emellertid redan under en långt tidigare period (hos Alkaios och Sapfo). Deras metriska schema är:

⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –

och ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ ⏑ – ⏑ –. A. M. A.

Asklepiéer (grek. *Asklepieia*), namn på tempel helgade åt Asklepios, tillika flitigt besökta kurorter, där de sjuke sökte återvinna sin hälsa genom denne guds omedelbara inverkan och uppenbarelser eller genom att behandlas af hans präster, asklepiaderna. Asklepiéer är äfven benämning på de fester, som hvart fjärde eller femte år till gudens ära firades i Epidauros och andra hufvudorter för hans dyrkan. Asklepios-tempel funnos på många orter i Grekland. Mesta anseendet åtnjöt templet i Epidauros på Peloponnesos. A. M. A.

Asklepios (grek. *Ἀσκληπιός*, lat. *Æsculāpius*), *grek.-rom. myt.*, läkekonstens gud. Apollon var hans fader; som hans moder nämna vissa sagor Koronis, en dotter af den tessaliske konungen Flegyas, andra åter Arsinoë. Gossen uppfostrades af den vise centauren Cheiron, som undervisade honom i jakt och läkekonst. A. kunde icke blott bota sjukdomar, utan äfven uppväcka döda. Däröfver klagade slutligen Pluton hos Zeus. Denne slungade då sin blixt mot A. — A:s dyrkan spred sig från Tessalien. Hans tempel byggdes i heliga lunder, på källrika höjder, där luften var frisk och sund. Det förnämsta var det i Epidauros i Argolis. Där stod hans bildstod af guld och elfenben, förfärdigad af Thrasymedes från Paros. Inskriften på templet var: "Endast rena själar må här inträda." Andra hufvudorter för Asklepios-kulten voro Kos, Pergamon och Aten. A:s präster (jfr Asklepiader) voro äfven läkare, och man kan betrakta hans många tempel (asklepiéerna, *asklepieia*) som ett slags vallfärdsorter. De sjuke, som där sökte bot genom underverk, behandlades med fastor och bad. Sedan de offrat åt guden samt genom sång och musik försatts i helig rysning, sofvo de på offerdjurens blodiga hudar och fingo då uppenbarelse om botemedlet. — I Rom infördes hans dyrkan 291 f. Kr. En svår pest härjade då staden, och oraklet uppgaf såsom bot, att A. borde hämtas från Epidauros. En beskickning afsändes i detta ändamål. Vid framkomsten till templet sågo sändebuden en orm krypa fram under gudens bildstod och därefter genom staden begifva sig till de romerska skeppen. Vid deras ankomst till Rom begaf sig ormen ut på Tiberön, där ett tempel åt A. uppbyggdes. Pesten i Rom upphörde genast. Ännu i dag finnes på detta ställe ett hospital. — A. afbildades vanligtvis som en gammal man, snarlik Zeus, men mildare, med lugnt eftersinnande anletsuttryck; öfre delen af kroppen var naken, den nedre betäckt med en mantel, hvars ena flik var kastad öfver vänstra axeln. Hans

symboler äro *ormen*, självföryngringens sinnebild, *stafven*, den kringvandrande läkarens tecken, och *skålen*, kärlet för den hälsosamma drycken. A:s dotter Hygieia dyrkades äfven. De på 1880-talet företagna utgräfningarna af hans helgedomar i Epidauros och Aten ha genom mängden af funna minnesmärken, statyer och inskrifter om underkurer spridt ljus öfver antikens läkekonst. Jfr S. Wide: ”Helbregdagörelse i forntiden” (i ”Nord. tidskr.”, 1890), Blinkenberg, ”A. og hans frænder i Hieron ved Epidauros” (1893), samt A. v. Sallet, ”A. und Hygieia” (1878), P. Girard, ”L'Asclepieion d'Athènes” (1882), och Brunn, ”Griechische götterideale” (1893).

Asklepios (antik staty, nu i Louvre).

Den latinska namnformen *Aesculapius*, försvenskad Eskulap, nyttjas stundom, liksom äfven utrycket Aesculapii-son, såsom appellativ i betydelsen läkare.

Askman. Se Ask.

A'skola (fi. *Askula*), kapell under Borgå pastorat, Borgå stift, Finland, Nylands län, Mäntsälä domsaga och Helsinge härad. Skall vid inträffande kyrkoherdeledighet blifva självständigt pastorat. Landareal 206 kvkm. Befolkningen, öfvervägande finsktalande, 3,066 pers. (1902). A. G. F.

Askold l. Oskold (fno. *Hoskuldr*), vikingahöfding i Ryssland, i Kiev, i senare delen af 800-talet. Se Ryssland (historia).

Askome, socken i Hallands län, Årstads härad. 3,161 har. 367 inv. (1902). Annex till Vessige, Göteborgs stift, Halmstads kontrakt.

Askomycēter, *bot.* Se Ascomycetes.

Ask-onsdag l. Aske-onsdag (isv. *asku oþinsdagher*, i äldre språket äfven kallad *askodag*), onsdagen efter fastlagssöndagen. Namnet har uppkommit af katolikernas bruk att på denna dag, då den stora fastan före påsk börjar, till tecken af botgöring beströ sig med aska. Askonsdagen förväxlas stundom med dymmel-onsdagen (onsdagen i påskveckan).

Askospōr, *bot.* Se Ascomycetes.

A'skov, Danmarks största folkhögskola, belägen i Nörre-Jylland, strax norr om Konge-å. Grundades 1865 af L. Schröder till ersättning för Rödding i Schleswig. Utom den vanliga folkhögskoleundervisningen inrättades där 1878 en utvidgad undervisning för dem, som förut besökt en högskola, och skolan öppnades 1885 äfven för kvinnor. A. åtnjuter ett ovanligt stort statsanslag och har genom ett lån från statskassan 1896 blifvit en självegande institution. Där finnes ett bibliotek på 18,000 bd. 1899 byggdes en ”valgmenighedskirke” vid A.

As-kråkan, *zool.* Se Gallinazon.

Aksläktet, *Fraxinus* L., *bot.*, tillhör fam. *Oleaceæ*. Asken (*F. excelsior* L.) är utan tvifvel ett af våra ståtligaste träd (”arbor una ex quatuor nobilibus patriæ”, Linné). Fullt utvuxen, når asken ofta mer än 30 m. höjd, och stammens diameter kan uppgå ända till 1,2 m. Kronan är vanligen mera hög än bred, löfverket mörkgrönt, vackert och egendomligt genom de glest parbladiga bladen. Blommorna äro däremot högst oansenliga; de slå ut förr än bladen, sitta i täta vippor, sakna alldeles skydd, vare sig af hylle eller skärmblad, samt äro mångbyggare, i det somliga träd bära tvåkönade blommor, andra hanblommor, andra åter honblommor. Frukten är en enfröig, aflångt lansettlik vingfrukt. Under vintern igenkännes asken lätt på sina uppåt bågböjda grenar, som bära tjocka, svarta knoppar. — Synnerligen intressant för växtsystematiken är den genomgripande olikhet, som visar sig emellan asken och dess närmaste släktingar (t. ex. syrenen) i afseende på blommans och fruktens byggnad, hvarifrån eljest de för släktskapen mest afgörande karaktärerna bruka hämtas. Denna olikhet vinner sin förklaring, om man betraktar askens fullkomliga öfverensstämmelse med den trädtyp, som är utmärkande för hela den tempererade zonen (utmärkt af de tidiga, i täta gyttringar samlade, små hyllelösa, skildkönade blommorna samt den enfröiga vingfrukten). Det är således de yttre lefnadsförhållandena, som verkat bestämmande för de gröfre dragen af fruktifikationsapparaterna; analogien visar sig starkare än affiniteten. — Asken växer vild i södra och mellersta Sveriges lundar och skogar, helst på något fuktig, myllrik mark. För öfrigt är den utbredd öfver nästan hela Europa. Som planterad är den ett af våra allmännaste trädslag och tyckes förr hafva varit ett verkligt favoritträd. Numera har dess odling mycket aftagit, hvartill väl orsaken ligger däri, att asken senast af alla svenska träd slår ut sina löf och tidigast förlorar dem. Ganska allmänt odlas däremot en varietet, hängasken (var. *pendula*), med låg krona samt

utåt och nedåt riktade, långa grenar. Den lämpar sig väl till bersåer samt i trädgrupper och ses i synnerhet ofta på kyrkogårdar. Någon gång träffar man planterad en annan varietet, med odelade blad (var. *monophylla*). Askens bark användes till garf-

ning och svartfärgning samt förr i medicin (t. ex. mot frossa); äfven bladen påstås hafva medicinska verkningar. Af andra askarter märkas manna-asken (*F. ornus* L.), inhemsk i södra Europa, som ur barksnitt utsvettar manna (se d. o.), *F. chinensis* Roxb., som genom stick af en sköldlus lämnar ett hvitt vax, och *F. americana* L. (''white ash'') m. fl. nordamerikanska arter, af hvilka erhålles ett värdefullt virke. — Att asken redan i de allra äldsta tider var ett omtyckt träd, tyckes framgå däraf, att den flerfaldiga gånger omnämnes i den nordiska mytologien (vi påminna om asken Yggdrasill, världsträdet), äfvensom af de många betydelser, som ur dess namn utvecklat sig; ordet *askr* betydde nämligen i det gamla språket äfven ask (bytta), fartyg, spjut, krigare. S. A. (G. L—m.)

Skogsh. Asken utmärkes för sin snabba växt samt trifves väl på god jord och fuktigt läge, t. ex. i gräskärr. Den är ett ljusbehöfvande trädslag, som själfmant ställer sig glest och är därför ej lämplig att bilda rena skogsbestånd, men genom blandning med andra af de s. k. ädlare löfträden, såsom ek, lönn och delvis alm, erhålles en mycket värdefull skog. Askvirket liknar ekens såväl till utseende som till egenskaper, men det öfverträffar ekvirket i seghet och elastisk böjlighet, hvarför det är mycket eftersökt af vagnmakare, snickare och skeppsbyggare. F. L.

Asksten, *miner.*, ett af äldre författare användt namn på turmalin.

Askula. Se Askola.

Askum, socken i Göteborgs och Bohus län, Sotenäs härad. Arealen, med inräkning af Kungshamns kapell, 6,955 har. 3,799 inv. (1902). Annex till Tossene, Göteborgs stift, Vikornas södra kontrakt.

Askungen. Se Cendrillon.

Askvägg, *metall.* Se Härd.

Askö, dansk ö vid Laalands norra kust. 3 kvkm 240 inv. (1901).

Aslak Bolt. Se Bolt.

Aslaug (isl.). Se Aslög.

Aslög (isl. *Aslaug*) l. Kraka, nordisk sagodrottning, om hvilken först jämförelsevis sena isländska källor (Snorres Edda, Volsungasagan och Ragnar Lodbroks saga) berätta följande. A. var dotter af den ryktbare sagohjälten Sigurd Fafnesbane och sköldmön Brynhild samt uppfostrades hos den senares fosterfader, Heimer. Då denne efter Sigurds och Brynhilds död fruktade för barnets lif, lät han göra en harpa så stor, att flickan däri kunde gömmas. Han vandrade sedan omkring som en fattig spelman, bärande sin harpa med barnet uti. På sina färder kom han till Spangereid vid Lindesnæs i Norge och fick där natthärberge hos ett gammalt torparefolk, Åke och Grima. För att komma i besittning af de skatter, som de på grund af några ur harpans springor framstickande dyrbara fransar förmodade vara gömda därinne, dräpte Åke på hustruns anstiftan sin gäst under sömnen. Till sin förvåning framdrogo nu makarna ur den sönderslagna harpan en liten flicka, som de beslöto uppfostra som sitt barn och gåfvo namnet Kraka. För att icke på grund af hennes ovanliga skönhet rätta sammanhanget med hennes börd skulle kunna upptäckas, måste hon alltid gå smutsig och uselt klädd. En gång, då hon emellertid olofvandes badat sig, påträffades hon af några män, som den danske konungen Ragnar Lodbrok från sitt skepp sändt i land för att baka bröd. Förvirrade af Krakas skönhet, läto dessa brödet blifva brändt, och då Ragnar erfor anledningen till detta missöde, sände han bud efter flickan samt befallde, för att på samma gång pröfva hennes förstånd, att hon skulle inlinna sig hvarken klädd eller oklädd, mätt eller hungrig, ensam eller i någon människas sällskap. Kraka inlann sig, klädd endast i ett nät och sitt utslagna fotsida hår, bitande i en lök och med gårdvaren som sällskap. Hon blef konungens gemål och födde honom sönerna Ivar Benlös, Björn Järnsida, Hvitsärk och Ragnvald. Emellertid lät Ragnar en gång på ett gästabud hos sin vän den svenske kungen Östen öfvertala sig till att lofva att förskjuta den simpla bondflickan och äkta Östens dotter. Vid hemkomsten mottogs Ragnar af Kraka, för hvilken redan tre fåglar yppat hans planer, med förebråelser, och hon röjde nu för honom sitt rätta namn och sin härkomst. Till bevis på att hon verkligen vore dotter af den Sigurd, som dödat ormen Fafner, sade hon sig skola föda honom en son, som i sitt öga skulle bära bilden af en orm. Så skedde, och barnet erhöll namnet Sigurd Ormöga. Förbittrad öfver det beramade giftermålets uteblifvande, vardt kung Östen nu Ragnars fiende, men fälldes slutligen på A:s anstiftan af hennes söner. Vid Ragnars sista härfärd till England bereddes hans undergång därigenom att han föraktat A:s visa råd i fråga om flottans beskaffenhet. Sedan han af den segrande fienden, konung Ella, kastats i en

ormgård, skyddades han mot ormarnas bett genom den underbara skjorta han vid afskedet fått af sin maka, och först sedan denna skjorta aftagits, omkom han, gladt sjungande om sina forna bragder. Sedan en okänd skald från 12:e eller 13:e årh. i ett kväde framställt dessa Ragnars dödstankar, kom man snart till den tron, att denna dikt förskref sig, medelbarligen eller omedelbarligen, från A., hvarför den ock ännu i dag går under det olämpliga namnet *Krákumál* (se d. o.).

Kraka, målning af Winge.

Sagan om A. har från början ingenting att göra med Ragnar Lodbroks saga, utan uppvisar en äldre form i åtskilliga danska och norska folkvisor och sägner, som tyckas hafva sin utgångspunkt i trakten af Lindesnæs och förtälja om en liten prinsessa, som af sin styfmor kastats i hafvet, innesluten i en guldharpa, hvilken flutit i land vid Spangereid, där barnet uppfostrats under namnet Kraka. Som liten hade hon varit vallflicka, men blef till slut dansk drottning och bar då namnet Oddlaug (hvari man lätt igenkänner en variant till de isländska sagornas Áslaug). Om anledningen till och förloppet vid denna Oddlaugs-(Áslaugs)-sagas förbindande med sagorna om Ragnar Lodbrok och Sigurd Fafnesbane se Ragnar Lodbrok. Jfr vidare G. Storm: ”Kritiske bidrag til vikingetidens historie”. Ad. N—n.

I nyare svensk konst är sagan om A. behandlad i tafior af A. Malmström (”Kung Heimer och Aslög”) och M. E. Winge (”Kraka”) samt i A. Södermans sångballad ”Kung Heimer och Aslög”. Af E. Skjöldebrand gjordes ämnet till behandling i sorgspelet ”Aslög” (1775).

Asmanit, *kem.* Se Kiselsyra.

Asmara, ort på östra sidan af abessinska höglandet, 2,327 m. ö. h., 90 km. s. v. om Massaua, besattes 1888 af italienarna, befästes och försågs med garnison. Strategiskt viktigt, emedan det behärskar hufvudvägarna från hafvet till höglandet.

Asmodeus. Se Asmódi.

Asmódi l. Asmodéus (hebr. *aschmedâi*, pers. *aeshmadaeva*), en ond demon, som enl. Tob. 3:8 dödar 7 af Saras män under brudnatten. A. är ett judiskt lånegods från parsismen. E. S—e.

Asmund, fornnordiskt mansnamn. De mest bekante bärarna af detta namn äro: 1. Asmund Kämpebane, hjälten i en isländsk äfventyrssaga, som väsentligen utgör en nordisk bearbetning af den tyska sagan om Hildebrand och Hadubrand (se Hildebrandslied), men som upptagit moment ur inhemska nordiska sagor, t. ex. den om svärdet Tyrfing (se d. o.). Om innehållet i den isländska Asmundssagan se Hildebrand, *nord. myt.* Äfven Saxo meddelar en väsentligen identisk saga, men de därstädes förekommande namnen äro alldeles förändrade. — 2. Asmund Grankellsson, en Olof den heliges vän och högtbetrodde tjänsteman, som i sägnen gäller för att hafva varit, hvad skönhet, styrka och kroppsliga färdigheter beträffar, den tredje i ordningen uti Norge näst efter konungarna Håkan den gode och Olof Tryggvesson. Det var han, som, troligen på konungens befallning, dräpte den trotsige Asbjörn Selsbane (se Asbjörn). Såsom konungens ene sysselman i Helgeland kom han i delo med den i dessa nejder förnämste stormannen Harek af Thjotta (se Harek), som förut ensam haft hela Helgeland i förläning. Sedan konungen, kanske något partiskt, afdömt en tvist dem emellan uteslutande till A:s fördel, tog sig Harek häraf anledning att lömskt innebränna A:s gamle fader, Grankell. Först långt därefter, i början af Magnus den godes regering, kom A. i tillfälle att hämnas denna illbragd genom att å öppen gata i Trondhjem nedhugga Harek med konungens egen yxa och med hans samtycke, hvilket ännu tydligare ådagalades genom de kungliga förläningar, som därefter tilldelades A. Ad. N—n.

Asmundtorp, socken i Malmöhus län, Rönnebergs härad. 2,176 har. 1,430 inv. (1902). A. bildar med Tofta ett regalt pastorat i Lunds stift, Rönnebergs kontrakt.

Asmus, pseudonym för Mathias Claudius.

A. S. N., förkortning för *Anni salvatoris nostri* (lat.), ”i vår frälsares år” (efter Kristi födelse, i den kristna tideräkningen).

Asnæs, skogbevuxen landtunga i nordvästra Själland, på Kalundborgfjordens södra sida, midtemot Refsnæs. Det sträcker sig 12 km. ut i Stora Belt och slutar i Asnæsodde. A. hör under grefskapet Lerchenborg, hvars hufvudgård ligger på A:s inre ände. E. Ebg.

Asnières [aniär], A.-sur-Seine, by i franska depart. Seine, 2 km. n. v. om Paris' ringmur, på Seines vänstra strand och vid föreningspunkten för järnvägarna från Versailles, S:t Germain, Rouen och Argenteuil till Paris. 31,336 inv. (1901). A. är den viktigaste platsen för regattorna på Seine. Tillverkning af båtar, snickeriarbeten, resartiklar och parfymer. Många villor och förlustelsestället för parisarna. Icke långt därifrån mynnar den stora kloaken från Paris ut i Seine och förpestar flodvattnet. I 13:e årh. höllo de franske konungarna stundom hof på det vackra slottet i A.

Asnyk, Adam, polsk skald (sign. El...y), f. 1838 i Kalisz, deltog i resningen 1863 och blef 1866 filos. doktor i Heidelberg. Död 1897 såsom medlem af landtdagen i Krakau. A. har intagit en plats bland Polens mera betydande lyriker genom en samling på musikaliskt välljud rika dikter (3 bd, 1872 ff.; senaste uppl. 1898). Till en början påverkad af den romantiska pessimismen hos Slowacki, Heine och Musset, öfvergick han sedan till en kraftig reflexionslyrik. A. har diktat äfven skådespel, bland hvilka ”Broder Lerche” förhärligar den polska nationalitetens pånyttfödelse i det preussiska Posen. Hans

dikter hafva öfversatts till flera språk, till tyska af Gumplowicz (Wien 1887). A—d J.

Asōka (A ç o k a), konung i Magadha-riket i Främre Indien, 259—226 f. Kr., gjorde sin regering ryktbar därigenom att han öfvergick från bramanism till buddaism och främjade sistnämnda lära. Under honom hölls det tredje buddistiska konsiliet i Pâtaliputra. Om A. handla många inskrifter på klippor och pelare, de s. k. *Asokas inskrifter* (se I n d i e n s s p r å k o c h l i t t e r a t u r), hvilka i språkvetenskapligt afseende äro mycket viktiga. Se vidare K. F. Johansson, "Om de indiska inskrifterna" (i Heimdal n:o 56). Jfr äfven V. A. Smith, "Asoka, buddhist emperor of India" (1901), och Hardy, "König A." (s. å.).

Asolo [a'ssålå], stad i italienska prov. Treviso. 5,832 inv. (1901). A. är omgifvet af ringmurar och torn samt har ruiner efter antika badhus och vattenledningar. I stadshuset finnes Canovas förstlingsarbete, "Orfeus och Eurydike". I nejden ligger Barco, ett gammalt slott, där Katarina Cornaro höll ett lysande hof 1489—1510.

Asomātisk (jfr A s o m a t o n), okroppslig.

Asōmaton (af grek. nekande *a* och *soma*, kropp), okroppsligt väsende, ande.

A son aise [asånäs], fr., "efter sin bekvämlighet". — Vara à s o n a i s e, hafva bekvämt, trefligt.

Asōpios, K o n s t a n t i n o s, nygrekisk lärd, f. omkr. 1791 i Epirus, d. 1872 i Aten, studerade i Göttingen och Berlin, var en tid verksam såsom lärare i Triest och utnämndes sedermera till professor i grekiska litteraturen vid den af lord Guilford stiftade joniska akademien på Korfu. 1843 mottog han kallelse till det nyinrättade universitetet i Aten, hvars förnämsta prydnad han sedan utgjorde. Upplifvandet af en på klassisk grund hvilande nationellt hellenisk bildning var det stora mål, för hvilket A. under hela sitt lif sträfvade med ära och framgång. Bland hans många språkliga och litteraturhistoriska skrifter märkes i synnerhet en grekisk litteraturhistoria (1850). A. M. A.

Asōpos (grek. *Ἀσωπός*, lat. *Asōpus*), *grek. myt.*, en flodgud, hvars namn sannolikt ursprungligen hade en allmännare betydelse, enär han i Sikyons, Aiginas och Tebes sagor upptages såsom stamfader för en vidt utbredd släkt. A. var ock namn på flera vattendrag i det forna Grekland. V. K.

Asōpus (lat.). Se A s o p o s.

Asov l. A z o v [aså'ff], köping ("posad") i de donske kosackernas provins, vid en af Dons flodarmar, ej långt från dess utlopp i Asovska sjön. Invånarna (omkr. 20,000) hafva förnämligast fiske till näringsfång. A., som fordom var en viktig fästning och blomstrande handelsstad, har numera, till följd af hamnens uppgrundning, råkat i förfall. Omkr. 15 km. n. om A. låg den gamla grekiska kolonien T a n a i s, som förstördes af hunnerna i 4:e årh. Sedermera anlades af kazarerna på det nuv. A:s plats en stad, som senare fick sitt namn efter en furste Azuf. Men genovesarna, som i 13:e årh. anlade en stapelplats där, kallade den T a n a. I slutet af 14:e årh. kom den under mongolerna, 1471 intogs den af turkarna. Under följande århundraden besattes den flera gånger af kosackerna (1572, 1637—42). 1696 intogs staden af Peter den store, som behöll den i Karlovicz-freden (1699), men måste återlämna den i Husifreden 1711. Under kejsarinnan Anna återeröfrades den 1736 af Münnich efter 6 månaders belägring och tillerkändes ryssarna vid freden i Belgrad (1739) med villkor att fästningsverken skulle slopas.

Asovska kosacker. Se K o s a c k e r.

Asovska sjön (ry. *Asovskoje more*), en insjö i södra Ryssland, ö. om halfön Krim, har sitt namn efter den i närheten belägna staden Asov. Sjön, som är 37,605 kvkm. (däraf 108 kvkm. öar), sammanhänger med Svarta hafvet genom sundet vid Jenikale (Kertj) och betraktas ofta såsom en vik af detta; men dess vatten är i allmänhet sött och drickbart samt rikt på färskvattenfisk. Till följd däraf fryser sjön lätt och är vanligen isbelagd från dec. till midten af april. De gamle ansågo Asovska sjön för en utvidgning af Don (Tanais) och kallade densamma *Palus mœotis* (Mœotiska träsket). Också går en strömfåra genom hela sjön från Dons mynning till Jenikale-sundet, i riktning från n. ö. till s. v. Djupet aftager hastigt mot kusterna och är ingenstädes öfver 16 m. Bottnen består mest af sand, lera och musselkalk. Bland floder, som utfalla i A., märkas Don och Kuban. På sydöstra sidan märkes Temrjuk-bukten och på den västra, mellan näset vid Perekop och halfön Arabat, det s. k. Sivasj l. Gniloje more, "den ruttna sjön", som genom en lång, smal och sandig landtunga skiljes från den större sjön och har en helt annan karaktär. Den är endast ett moras med stillastående, saltaktigt och stinkande vatten, hvars pestartade utdunstningar göra den kringliggande trakten nästan obeboelig. — Vattenståndet i A., hvars nivå ligger 1,45 m. högre än Svarta hafvets, har under de senaste åren varit i ständigt sjunkande, så att t. ex. vid den förr så lifliga sjöstaden Taganrog och vid Rostov större fartyg numera måste ankra på ända till 30 km. afstånd från land. För att motverka detta sjöns uttorkande har förslag framställts om anläggandet af en kanal med slussar och dammar mellan A. och Svarta hafvet.

Asovska stäpperna, det stäppland, som utbreder sig på båda sidor om floden Manytsj till Asovska sjön och Don. Marken, som förr varit täckt af haf, består af lerblandad sand med underlag af kalksten och täckes af en mycket torftig växtlighet, som kan lämna föda blott åt fårhjordar. För öfrigt föder sig befolkningen med fiske i Don.

Asovskoje more. Se A s o v s k a s j ö n.

Asp, *Populus tremula* L., *bot.*, är ett träd, hörande till fam. *Salicaceæ*. Stammen når ofta en betydlig storlek, ända till 24 m. i höjd och 3/5 m. i tjocklek. Rötterna krypa vida omkring tätt under jordytan och utmärka sig genom en synnerlig lätthet att alstra skott, hvarigenom aspen får en utomordentlig förmåga att sprida sig, men äfven blir i hög grad besvärlig för åkrar och trädgårdar. Bladen äro styfva, rundade, med tämligen långa, från sidorna sammantryckta skaft, hvilket orsakar deras till ordspråk blifna lättrörlighet. Till blomstringen öfverensstämmer aspen med hängeträdens allmänna typ (se A m e n t a c e æ), ehuru den tydligt utvecklade blomkalken ställer detta träd något högre än de flesta öfriga. Fröen spridas genom den ullika beklädnaden på fröskalet; de alstras ofta i sådan mängd, att de som snö betäcka marken vidt omkring. — Aspen förekommer allmänt vild i hela vårt fädernesland. Förr planterades den allmänt vid gårdar, förmod-

ligen därför att den växer så hastigt, ty särdeles vacker är den ej, och veden är dålig både till bränsle och slöjd. I senare tid har dock virket fått ett större värde genom sin användbarhet till tändstickor. Löfvet

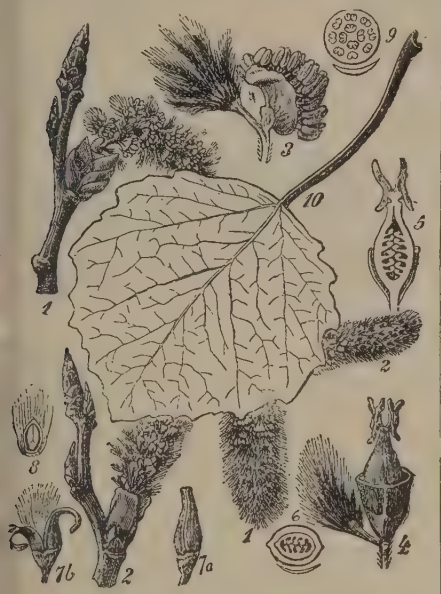

1. Gren med hanhänge. 2. Gren med honhänge. 3. Hanblomma. 4. Honblomma. 5. Längdsnitt genom honblomma. 6. Tvärsnitt genom honblomma. 7 a. Kapsel. 7 b. Kapsel öppnad. 8. Frö. 9. Diagram af hanblomma. 10. Blad.

är ett godt foder. Aspen var ett bland de första träd, som inkommo i Skandinavien efter istidens slut. — I motsats mot asken, linden m. fl. träd tyckes aspen ej hafva på något lifligare sätt anslagit folkmedvetandet. En allmän sägen är dock, att Frälsarens kors varit af aspträ och att aspen därför blifvit dömd att för evigt stå med darrande löf. S. A. (G. L—m.)

En stor mängd asparter äro beskrifna såsom fossila. I synnerhet var släktet allmänt under tertiärperioden, då flera arter funnos äfven på Grönland och Spetsbergen, däribland den för dessa aflagringar utmärkande *Populus arctica* Hr. Jfr Asp zonen. A. G. N.

Skogsh. Aspen är ett snabbväxande trädslag, som trifves väl å myllrik jord, t. ex. i goda beteshagar, men förekommer äfven allmänt å mindre kraftiga skogsmarker, i synnerhet å de s. k. skogsbrännarna, i blandning med björk och äfven barrträd. Den utbreder sig ofantligt lätt genom en mängd rotskott, som äro mycket svåra att utrota. För att hindra detta aspuppslag brukar man ett år förr än de äldre träden fällas fullkomligt afbarka dem rundtomkring stammen några fot ofvan jorden, eller ock kvarlämnas vid deras fällande 5 à 6 fot höga stubbar, i hvilka näringssafterna uppsugas, hvarigenom rötterna småningom dö. Ehuru aspvirket är i flera hänseenden (styrka, brännkraft m. m.) dåligt, har det dock i senare tider fått mångsidig användning, såsom till pappersmassa, tändstickor, pumpstockar m. m. och betalas ganska väl. Det är hvitt, lätt och mjukt samt ganska varaktigt såväl i torrt som fuktigt tillstånd, men försämras ganska snart, om dessa tillstånd ofta växla med hvarandra. F. L.

Asp, *Aspius rapax* Agass. (*Cyprinus Aspius* L.), *zool.*, en i Europa, ö. och n. om Rhen, tämligen allmän och högt värderad medlem af karpfiskarnas

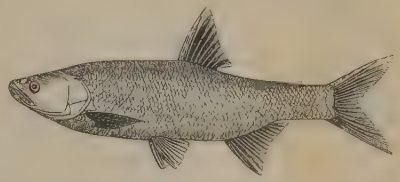

familj. I systematiskt hänseende kan aspen betraktas såsom en mellanform mellan löjan och braxensläktet och är utrustad med en rofdjursnatur, sådan man knappt skulle tilltro en karpfisk (däraf det af Agassiz gifna artnamnet: *rapax*, rofgirig). Bland de många karpfiskar vi ega i Sverige igenkänner man aspen på dess jämförelsevis långa analfena med 16—17 strålar, korta ryggfena med 10 strålar, spetsiga nos med snedt uppåt riktad, jämförelsevis stor munspringa och något framskjutande underkäkspets, fullständiga sidolinje samt slutligen därpå att den (i sina yngre stadier, till skillnad från löjan) har de framåt riktade tandlika utskotten på gälbågarna jämförelsevis grofva och glesa. Rofdjursnaturen har hos denna fisk fått sitt uttryck såväl i en knöl på underkäksspetsen, med hvilken den fasthåller ett rof, som i de starka, koniska, i spetsen böjda svalgtänderna, hvilka sitta i två rader, 5 eller 4 i den yttre, 3 eller 2 i den inre raden på hvarje svalgben. Bland våra svenska karpfiskar blir aspen störst (i Vänern lär den icke sällan vara $^3/_4$ m. lång), och enligt Nilssons uppgift når den en längd af 1 m. och en vikt af ända till $8^1/_2$ kg. Kroppsformen är väl proportionerad, men något hoptryckt; ögonen jämförelsevis små, iris gul, med ett grönt streck upptill. Ryggen är mörkblå; på sidorna öfvergår denna blåa färg till hvitt med silfverglans; buken är hvit, men bukfenorna röda.

Aspen lefver helst i våra största insjöar och i klara strömmar. Den är egentligen en sydöst-europeisk fisk, men förekommer talrikt äfven i mellersta Europa; i västra Europa t. o. m. i Danmark finns den ej. I Norge och Finland är den sällsynt. I Sverige är dess utbredning hufvudsakligen inskränkt till Mälardalens och Vänerns vattenområden. Vid vårens första början, i april och maj, börjar aspen sin lek. Vid den tiden får hannen ett utslag af småfva knuttror på sina fjäll. Rommen fälles bland stenarna på sjöars eller floders botten. Att aspen växer fort, tyckes framgå ur den uppgiften, att den oaktadt sin storlek når en ålder af endast 7—8 år. Växtämnen, maskar och larver äro de yngres föda; de äldre gripa med större begärlighet småfisk, i synnerhet löjor och mört. Det är en dålig hushållning att under lektiden fånga aspen med not; bättre då att vänta med detta fiske till hösten. Eljest metas

denna fisk med hvarjehanda agn: i Tyskland uppgifver man som regel, att i mars och april agna med mask, i maj—juli med flugor, skalbaggar, gräshoppor, larver eller skalade snäckdjur, i aug. och de kallare månaderna med en deg af ost, smör och saffran eller terpentin. Aspens kött är en läckerhet och förträffligt åtminstone för starka magar; men de många lösa benen äro till obehag.

Namnet ”asp” brukas för öfrigt såväl, i södra Sverige, om färnan (den bredpannade iden) som, i Norrland, om sik. F. A. S.*

Asp, Per Olof von, diplomat, donator, författare, f. 1745, härstammade från superintendenten i Härnösand Petrus Asp. 1764 ingick han i kanslikollegium, där hans duglighet gjorde honom bemärkt. 1774 blef han t. f. chargé d'affaires i London och tjänstgjorde sedan vid svenska beskickningarna i Haag och Paris. Hemkallad 1786, blef han presidentsekreterare och chef för det s. k. presidentskontoret samt följde Gustaf III 1788 i Finland och till Göteborg. Han utnämndes 1790 till svenskt sändebud i Konstantinopel och 1795 till samma värdighet i London. Sedan han 1799 blifvit återkallad därifrån på grund af engelska regeringens ovillighet att godtgöra Sverige för kaperier, var han någon tid hofkansler, revisor vid banken, riksgäldskontoret m. m. Vid riksdagen 1800 hörde han till rojalisternas representanter i hemliga utskottet. Han afled 1808, ogift, och slöt själf sin adliga ätt. — A. var en duglig ämbetsman, redbar, flärdfri och samvetsgrann, men stod slutligen på grund af sin självständighet mindre väl hos Gustaf III. Ett varaktigt minne beredde han sig genom stiftandet af Bysantinska resestipendiet, för hvilket han 1803 donerade en summa af 21,000 rdr banko. Det utdelas hvart tredje år, växelvis af Uppsala universitet (2 gånger) och Vetenskapsakademien (1 gång). Dess belopp utgör nu omkr. 3,700 kr. — 1796 besökte A. Mindre Asien och Grekland; hans därunder på franska språket förda dagbok är öfversatt på svenska och utgifven under titeln *Resa i Levanten år 1796* (Skara 1805). Han är också författaren till ett originellt nationalekonomiskt arbete, *Försök att utreda och på ett ställe sammanföra de första och allmänna grunderna i statshushållningsämnen* (Sthlm 1800—01). — Bland A:s handskrifter (Uppsala universitetsbibliotek, 14 volymer) finnas flera uppsatser i politiska och sociala frågor. L. W—m.

Aspa, bruksegendom i Örebro län, Askersunds och Hammars socknar, vid Vätterns nordvästra strand, tillhör aktiebolaget Aspa bruk och består af Aspa bruk, Igelbäcks masugn, Olshammars ångsåg, tegelbruk och kvarn i Hammars socken, Algrena järnbruk i Askersunds socken, samt $20^{3}/_{64}$ mtl jordbruksfastigheter i båda socknarna. Tillverkningen uppgick 1903 till 2,136 ton tackjärn, 1,970 ton smältstycken, 15,8 ton smidd spik samt 1,703 stds sågade trävaror. Aspa och Algrena bruk anlades på 1670-talet af Anton Boij, köptes på 1700-talet af kommerserådet J. D. Wahrendorff, hvars son bruksegaren C. Wahrendorff betydligt utvidgade godset och dess bruksrörelse samt i väsentlig mån förbättrade och förskönade egendomen genom att uppföra nya byggnader, tillbygga själfva mangården och anlägga parker, trädgårdar och nya vägar. 1812 köptes A. af grosshandl. Jul. Steuch och kammarherren J. H. Steuch, hvilka afyttrade det till ryttmästaren C. Rütterskiöld, hvars arfvingar bildade aktiebolaget Aspa bruk. Nästan alla aktierna hafva nyligen öfvergått i Laxå bruks aktiebolags ego. Olshammar, som under 19:e årh. varit förenadt med A., skall enligt sägnen hafva tillhört den heliga Birgittas man, Ulf Gudmarsson. Äfven stråthållaren på Kronobergs slott Åke Knutsson Hand, gift med Erik XIV:s naturliga dotter Virginia, uppgifves som egare, men hans söner Erik och Arvid, hvilka båda skrefvo sig till Olshammar, hvilket fadern icke gjorde, erhöllo gården 1621 i donation af Gustaf II Adolf. Under Handska släktens tid hörde till Olshammar icke mindre än 50 hemman, hvilka sedermera till större delen indrogos af Karl XI. Från äldre tid tillbaka finnes där en kyrka, hvarest gudstjänst fortfarande hålles. K. K.-Å.

Aspalathum, gammalt namn på staden Spalato i Dalmatien.

Aspalat-trä (grek. *aspa'lathos*), ett stundom förekommande namn på aloeved (agallocha-trä), stundom äfven på s. k. grön ebenholts.

Aspar (Flavius Ardaburius A.), alansk krigare i östromersk tjänst. Jämte sin fader Ardaburius bekämpade han 424—425 segerrikt usurpatorn Johannes, 431 förde han en östromersk här till Afrika till undsättning åt Bonifacius mot vandalerna, och 447—450 stridde han med föga framgång mot Attila. Under kejsar Marcianus blef A. patricius och intog vid dennes död genom sitt stora inflytande inom hären en obestridd maktställning i det östromerska riket, motsvarande suevern Ricimers i västern. Till östromersk kejsare lät han utropa Leo I (457), hvilken lofvade göra en af A:s söner till cæsar och tronarfvinge. Leo var emellertid för kraftfull för att underordna sig den öfvermodige A. och fann snart i de isauriske krigarna en motvikt mot härens germanska element, på hvilka A. stödde sin makt. Då A. genom stämplingar sökte locka isaurierna öfver på sin sida, kallade Leo honom till sig i sitt palats och lät där svekfullt sina eunucker nedstöta såväl A. som hans son Ardaburius (471). V. S—g.

Asparagin (se Asparagus), *bot.*, ett kväfvehaltigt, till amidföreningarnas grupp hörande ämne med formeln $C^4H^8N^2O^3$, som uppträder rikligt särskildt i unga, hastigt växande växtdelar, såsom groddplantor, sparris o. a. Det är olösligt i absolut alkohol. Dess roll i växtens lif är ännu ej fullt klar, men asparaginet och närstående amidföreningar, såsom leucin och tyrosin, synas vara den form, under hvilken transport af ägghviteämnen ofta och till ej obetydlig utsträckning sker inom växten. Omvandling af ägghviteämnen till asparagin sker genom en syrsättningsprocess. Denna, och därmed asparaginbildningen, tilltager i samma mån som växten genom hämmad assimilation lider brist på kolhydrat, hvarvid till en tid ägghviteämnena sönderdelas i kväfvefria kolhydrat och kväfverika amidföreningar såsom asparagin. Under andra förhållanden, vid hvilka ljuset spelar en betydande roll, kan asparaginet genom en motsatt process ånyo förarbetas till ägghviteämnen. Äfven vid uppbyggande af ägghviteämnen ur rent oorganiskt material, ammoniak eller salpetersyrade salter, synas asparagin och amider ofta uppstå såsom en mellanled. Asparaginet kan också, liksom åtskilliga andra kväfvehaltiga

organiska ämnen af enklare sammansättning, uppfagas direkt af växterna. G. A. (G. L—m.)

Aspa'ragus L., Sparris, *bot. farm.*, ett växtsläkte tillhörande afd. *Asparagoideæ* bland *Li-*

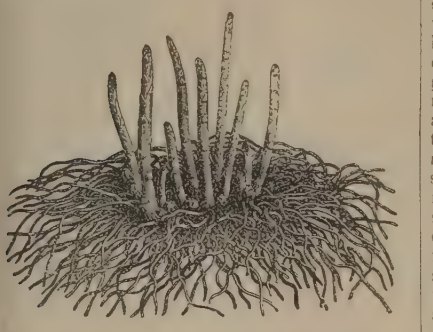

liaceæ. Bland de många å östra halfklotet utbredda arterna är den hos oss såsom odlad och förvildad förekommande *A. officinalis* L. allmännast i Europa. Roten var förr officinell och utgjorde en beståndsdel de s. k. *radices quinque aperientes majores*, hvilka ansågos såsom afförande medel. De unga skotten, hvilka hos den odlade sparrisen blifvit mycket feta, förtäras kokade såsom en värderad läckerhet. De meddela en egendomlig lukt åt urinen och anses öka urinafsöndringen. Sparris innehåller ett egendomligt kristalliserande ämne, kalladt asparagin (se d. o.). I växthus och boningsrum odlas ofta de särdeles vackra arterna *A. Sprengeri* Reg., *A. plumosus* Bak. och *A. medeoloides* Thunb. (*Medeola*, *Myrsiphyllum*), hvilka samtliga härstamma från södra Afrika. (G. L—m.)

A'sparn (Aspern), by på vänstra Donaustranden, 7 km. nedom Wien, bekant för det slag, som stod där 21 och 22 maj 1809 mellan fransmän och österrikare. Napoleon hade, efter Wiens intagande, öfver ön Lobau öfvergått till Donaus norra strand, då ärkehertig Karl af Österrike med öfverlägsna krafter ryckte honom till mötes från Böhmen. Vid stridens början hade Napoleon besatt byarna Asparn och Esslingen jämte den mellan dem belägna trakten, och förstärkningar ankommo efter hand. Striden fördes med stor förbittring och betydande förluster under båda dagarna, och det hänsynslösa motståndet af de franske kyrassiererna bröt icke österrikiska infanteriets beslutsamma motstånd. På eftermiddagen 22 maj nödgades Napoleon föra sina trupper tillbaka till Lobau och södra Donaustranden. C. O. N.

Aspasia (grek. *Ἀσπασία*), Perikles' förtrogna, bördig från Miletos, dotter af Axiochos, lefde under senare delen af 5:e årh. f. Kr. Redan som ung flyttade hon till Aten, där hon ej allenast genom sin skönhet och sitt kvinnliga behag, utan äfven genom sin höga bildning och sitt goda omdöme snart tillvann sig stor uppmärksamhet. Hennes hus blef en samlingsplats för allt hvad Aten hade ädlast och snillrikast. Själfve Sokrates värderade henne högt. Mellan Perikles och A. uppstod ett förhållande af den innerligaste tillgifvenhet, och sedan den förre skilt sig från sin maka, med hvilken han aldrig lefvat lycklig, intog A. hennes plats. Att förhållandet

mellan Perikles och A. ofta uppfattas såsom en kärleksförbindelse af lösare slag och att A. till följd däraf kommit att räknas till de vanliga hetärernas klass, torde hafva sin hufvudsakliga grund däri, att Atens lagar ej som giltigt erkände något äktenskap mellan en atenare och en kvinna af främmande härkomst. Utan tvifvel hafva äfven de friare manér, som A. medförde från sitt joniska hemland, i icke ringa mån stuckit af mot den stränga tillbakadragenhet, som iakttogs af de atenska kvinnorna, och därför ej heller kunnat undgå att väcka anstöt. Detta, i förening med hennes upplysta och frisinnade tänkesätt i religiösa frågor, gaf åt hennes och Perikles' vedersakare en förevändning att anklaga henne för sedelöshet och religionsförakt (*asebeia*). Mot denna anklagelse försvarades hon segerrikt af Perikles själf, som säges hafva vid detta tillfälle gjutit flere tårar än eljest någonsin. Det kan ej betviflas, att A. i egenskap af hans förtrogna utöfvade ett visst inflytande äfven på politiken. Huru högt samtiden uppskattade hennes litterära bildning, kan man finna redan däraf, att det berömda liktal, som Perikles höll öfver de under peloponnesiska krigets första år fallne medborgarna, af några påstods hafva tillkommit under hennes medverkan. Äfven uppgifver Sokrates henne, låt vara på skämt, såsom författarinna till ett liknande tal, hvilket han reciterar i Platons dialog "Menexenos". — Efter Perikles' död (429) trädde A. i äktenskap med en atensk borgare vid namn Lysikles. A. M. A.

Aspe [asp], Vallée d'A., en folkrik och för sina naturskönheter berömd dal på norra sidan af Pyrenéerna, i franska depart. Basses-Pyrénées. Omkr. 12,000 inv., mest basker. Genomfluten af Gave d'Aspe, sträcker sig dalen från Pic d'Aspe (2,707 m.) på spanska gränsen omkr. 50 km. i nordlig riktning till Oloron. Bredd omkr. 10 km. A. utgjorde fordom en republik under skydd af fursten af Béarn.

Aspeboda, socken i Kopparbergs län, Falu domsagas norra tingslag. 9,593 har. 1,157 inv. (1902). A. utgör ett konsistoriellt pastorat i Västerås stift, Falu kontrakt. Inom A. låg fordom gården Aspeboda, som i början af 1500-talet egdes af den rike bergsmannen Måns Nilsson Svinhufvud. Stället har sedan kallats Fläskkällaren.

Aspe'kt (lat. *aspe'ctus*, åsyn, anblick), *filos.*, företeelseform, synpunkt, sida, fas; *fig.*, utsikt, förhoppning; *språkv.*, uttrycksform (ang. tiden för verksamheten) hos verben i de slaviska språken; *astron.*, den ställning, som tvenne himlakroppar, sedda från en tredje, vid olika tillfällen intaga till hvarandra. De viktigaste astronomiska aspekterna äro följande. 1. Konjunktion. Tvenne himlakroppar sägas vara i konjunktion, då de hafva samma astronomiska längd (se d. o.). Symbol: ☌. ☿ ☌ ☉ betyder således, att planeten Merkurius är i konjunktion med solen. — 2. Opposition inträffar, då de båda himlakropparnas längder skilja sig på 180°. Symbol: ☍. Beteckningen ☿ 8 ☾ angifver sålunda,

att Venus är i opposition med månen. Ställningarna af konjunktion och opposition mellan månen, solen och jorden benämnas zyzygier. Konjunktionerna och oppositionerna hafva ganska stor betydelse för den astronomiska vetenskapen. Så kan man t. ex. ur den tidrymd, som förflyter mellan en planets två på hvarandra följande konjunktioner eller oppositioner härleda hans omloppstid. Då en planet är i opposition med solen, äro hans heliocentriska och geocentriska längder lika stora. Månens konjunktion med solen bestämmer tiden för nymåne, som åtföljes af solförmörkelse, om månen befinner sig tillräckligt nära ekliptikan; är månen däremot i opposition med solen, så inträffar fullmåne — det enda tillfälle då månförmörkelse kan ega rum (se Förmörkelse). — 3. Kvadratur, den inbördes ställning, som angifves af 90° längdskillnad. Månen t. ex. är i sitt första och sista kvarter i kvadratur med solen. □ är symbolen för kvadratur. — Astrologerna räknade ännu flere aspekter än de ofvan angifna och gåfvo dem dessutom en särskild betydelse. O. B.*

Aspeland. 1. Härad i Kalmar län, ingår i Aspelands och Handbörds domsaga och dessa härads fögderi samt omfattar socknarna Mörlunda, Tveta, Målilla med Gårdveda, Lönnberga, Virserum, Järeda. Areal 99,180 har. 13,062 inv. (1902). — 2. Kontrakt i Linköpings stift, omfattar de fyra pastoraten Mörlunda och Tveta; Virserum och Järeda; Målilla med Gårdveda; Lönnberga. Areal och folkmängd lika med häradets.

Aspelands och Handbörds domsaga, i Kalmar län, omfattar dessa båda härad. 2,242 kvkm. 29,216 inv. (1902).

Aspelin, David, präst, vitterhetsidkare, f. 2 aug. 1780, d. 25 aug. 1821, blef filos. magister i Lund 1799, gymnasiiadjunkt, konsistoriinotarie och 1816 lektor i Växjö, kyrkoherde i Tolg af Växjö stift s. å., kontraktsprost 1818 och fick professors titel s. å. Af Svenska akademien erhöll han 1815 stora priset för en föga framstående *Sång öfver Sveriges och Norges förening* samt 1816 och 1818 "andra guldpenningen" för poemen *Grafven* och *Karl Johans uppstigande på svenska tronen* (de två förra intagna i hans *Skaldestycken*, I, 1819). A. var ungdomsvän till skalden Es. Tegnér.

Aspelin. 1. Johannes Reinhold A., finsk arkeolog, f. 1 aug. 1842 i Messuby, blef student i Hälsingfors 1862, filos. magister 1869, filos. doktor 1877, amanuens vid Finlands statsarkiv 1871, amanuens vid universitetets hist.-etnografiska museum 1875, riddarhusgenealog 1878—82, e. o. professor i nordisk arkeologi vid universitetet i Hälsingfors 1878, ledamot af arkeologiska kommissionen vid dess första inrättande 1884 samt statsarkeolog 1885. A., som är medlem af flere lärda sällskap, sysselsatte sig först med historiska studier (*Korsholman linna ja lääni keskiajalla*. Korsholms slott och län under medeltiden, 1869) och egnade sig senare åt forskningar rörande Finlands och de finska stammarnas arkeologi, hvilka bedrefvos under forskningsresor bl. a. i Ryssland, där han vistades 1871—74 samt sedermera särskilda gånger. A. har utgifvit *Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita* (Element till en finsk-ugrisk arkeologi: doktorsdisp. 1875), *Antiquités du Nord finno-ougrien* (I—V, 1877—84), ett omfattande arkeologiskt planschverk äfvensom ett stort antal mindre arbeten och uppsatser, de flesta införda i inhemska och utländska tidskrifter. A. är vägbrytare för den arkeologiska forskningen i Finland. Han deltog i Finska fornminnesföreningens grundläggning 1870, var dess sekreterare under särskilda år samt är dess ordförande sedan 1885.

2. Eliel A., den föregåendes broder, estetiker och konsthistoriker, f. 9 okt. 1847 i Öfvervetil, blef student 1865, filos. magister 1873, filos. doktor 1879, docent 1880, e. o. professor i estetik och nyare litteratur 1892 samt ord. professor 1901. Efter studier af den finska kyrkliga konstens historia och studieresor i utlandet utgaf han 1878 såsom doktorsspecimen *Siipialttarit, tutkimus keskiajan taiteen alalta* (Flygelaltarena, undersökning på den medeltida konstens område). Den finska konsthistorien har han belyst i *Johannes Takanen elämä ja teokset* (J. Takanens lefnad och verk; 1888), *Werner Holmberg, hans lefnad och verk* (äfven på finska, 1890) och *Suomalaisen taiteen historia pääpiirteissään* (Den finska konstens historia i dess hufvuddrag, 1891). Litteraturhistoriska bidrag af honom äro monografierna *Elias Brenner* (1896, rikt illustr.) och *Lars Stenbäck* (1900; finsk uppl. 1901). M. G. S.

Aspe'ndos, fordom blomstrande stad i Pamfylien, vid floden Eurymedon. Det var uppfylldt af härliga konstverk; Verres bortförde därifrån bl. a. "citterspelaren från Aspendos". Bland ruinerna efter A. (nära nuv. byn Balkesy) må särskildt nämnas en teater (med 42 rader) från kejsar Zenos tid.

Aspenäs, urgammalt herresäte, beläget vid sjön Tämnaren i Öster-Våla socken och Våla härad i

Aspenäs kyrka.

Uppland (Västmanlands län). Det lyder nu under Gysinge bruk i Gästrikland. A., som fordom tillhörde släkterna Sparre och Ulf, är mest bekant genom sin 1357 byggda kyrka, som likväl sedan länge stått

obegagnad. Uppgiften att där varit ett kloster, grundlagdt af den hel. Birgitta, är oriktig.

Asper, ett turkiskt och egyptiskt räknemynt, vanligen = 0,12 öre. 3 asper (efter guldmyntfot $2^1/_2$) gå på 1 para, och 40 para utgöra 1 piaster.

Aspergi'llus Mich., *bot.*, ett till *Ascomycetes* hörande svampsläkte, hvilket jämte det närstående

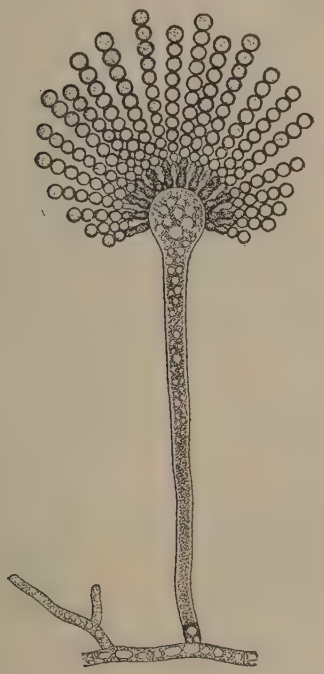

släktet *Penicillium* omfattar de svampar, som vanligen gifva upphof till "mögel". Svampen består af ett mycelium, bildadt af förgrenade celltrådar ("hyfer"), hvilka utbreda sig på ytan af ruttnande vätskor eller fasta föremål, särskildt vegetabiliska ämnen, och betäcka dem med ett vanligen gråhvitt öfverdrag. *A.* (*Eurotium*) *glaucus* Bary är den vanligaste af hithörande arter. Den fortplantar sig i regel därigenom att grenar af myceliet växa upp lodrätt mot detsamma, svälla något i sin öfre ände och genom delning gifva upphof till pärlbandslika rader af knoppceller l. "konidier" (se fig.), hvilka lossna och sedan med lätthet spridas. Några af dessa svampar fortplanta sig äfven genom i asci uppkomna sporer (se Ascomycetes). Flera hithörande arter äro anmärkningsvärda därigenom att de uppträda såsom parasiter eller saprofyter på människo- eller djurkroppen, på hvilken de förorsaka en del sjukdomar. Så t. ex. förekomma särskildt de tre arterna *A. niger* Tiegh., *A. flavus* Bary och *A. fumigatus* Fresen. understundom i människans öra, där deras hopfiltade mycelium bildar en beläggning på yttre hörselgången och trumhinnan, hvilken förorsakar lomhördhet och inom läkarevetenskapen kallas *Mycomyringitis aspergillina* l. *Otomycosis aspergillina*. Äfven sjukdomar i näsan, lungan och ögonen anses kunna förorsakas af *Aspergillus*-arter. *A. Oryzæ* Cohn och *A. Wentii* Wehm. ega förmåga att försockra stärkelse och äro af stor betydelse vid fabrikationen af soja och brännvin i Japan och på Java. G. A. (G. L—m.)

Asperifoliáceæ, Asperifoliacéer, *bot.* Se Borraginaceæ.

Asperifóliæ, *bot.* Se Borraginaceæ.

Aspermati'sm (af grek. nekande *a* och *spe'rma*, säd), frånvaro af sädesafsöndring hos mannen och däraf uppkommen impotens. Aspermatism förekommer under vissa sjukdomar i testiklarna, urinröret eller ryggmärgen. Adj. Aspermätisk.

Aspern. Se Asparn.

Aspersórium. Se Adspersorium.

Asperúgo, *bot.* Se Borraginaceæ.

Aspe'rula L., *bot. farm.*, ett växtsläkte, hörande till nat. fam. *Rubiaceæ*, med sambladig, tre- eller fyraflikig blomkrona och frukten sammansatt af 2

Asperula odorata. 1. Blommande skott. 2. Längdsnitt af blomma. 3. Längdsnitt af frukt. 4. Diagram af blomma.

rundade delfrukter. *A. odorata* L., myskmadra, som förekommer i Sverige vid bergsrötter och i lundar ända upp till Jämtland, innehåller i örtståndet kumarin, ett hos många andra växter funnet, synnerligen välluktande ämne. Detta meddelas åt vin och andra drycker, hvari örten lägges, och på sådant sätt bereda tyskarna hvad de kalla "maibowle" och "maitrank". Det blommande örtståndet har förr varit officinellt under namn af *Herba Hepaticæ stellatæ* och ansågs verka stärkande och lifvande på nervsystemet. I trädgårdar odlas den täcka, blå-

blommiga *A. orientalis* Boiss. et Hoh. (*A. azurea*) från Mindre Asien. O. T. S. (G. L—m.)

Aspfjärilen, *Limenitis, zool.* Se Fjärilar.

Aspho'delus L., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Liliaceæ*. Dit höra vackra liljeväxter, med rotstock och vid basen sittande, smala blad samt enkel eller grenig stängel, som uppbär stora, oftast hvita blommor i klasar. Den mest bekanta är *A. ramosus* L., en redan för de gamle grekerna och romarna bekant växt, hvilken, liksom en annan till släktet hörande art, *A. albus* L., förekommer i södra Europa på ängar ofta i oerhördt stor mängd, så att dessa ängar under växternas blomningstid på afstånd se ut, som om de vore täckta af snö. Däraf torde de gamle grekerna hafva kommit på den tanken att förlägga asphodelus-ängar äfven till underjorden. Homeros talar om en sådan äng, på hvilken Minos dömer de aflidne. *A. ramosus* planterades af grekerna fordom, liksom ännu i dag, på gravar såsom en sinnebild af sorgen. De på denna och andra närstående arter uppsvällda rotknölarna äro rika på socker och stärkelse samt hafva därför i senare tid blifvit använda till beredning af socker och sprit. Släktet A. står ganska nära släktet *Anthericum* L., af hvilket 2 arter förekomma, fastän sällan, i södra Sverige. Ldt. (G. L—m.)

Aspholmen, Stora och Lilla, tvenne öar i Älfsborgsfjorden, mellan Nya Älfsborg och Hisingen. Å den för befästningen å Kyrkogårdsholmen, sedan Nya Älfsborg, farliga Stora Aspholmen, som först varit meningen att afspränga, byggdes på 1650-talet dels ett med sten utfylldt tenaljverk af trä och dels en tranchée mot landstigningsförsök; men redan 1690 voro dessa befästningar förfallna och uppruttnade. Nitton år senare fanns sålunda ingenting, som hindrade Tordenskjold att där bygga batterier mot Nya Älfsborg. L. W:son M.

Aspidi'stra Ker., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Liliaceæ*. Från en grenig och knölig rotstock uppskjuta många, ofta ganska stora, bredt lansettlika, hela och helbräddade, bågnerviga, glatta blad af mörkgrön färg, som hos en odlingsvarietet blifvit brokig med större eller mindre ränder af hvitt eller gulhvitt (*Plectogyne variegata* Lk.). De brunaktiga, oansenliga blommorna utvecklas å mycket korta skaft från rotstocken. *A. elatior* Bl., en i våra rum och växthus mycket allmänt odlad art, härstammar från Japan. Dessa växter, som för sin stora samling af mörkt gröna (eller hvitbrokiga), länge varaktiga blad äro mycket använda dekorationsväxter, trifvas under de mest olikartade förhållanden. O. T. S. (G. L—m.)

Aspi'dium Sv. (af grek. *aspi'dion*, liten rund sköld), Ormbunke, *bot.*, ett växtsläkte tillhörande nat. fam. *Polypodiaceæ*. Släktet innefattar omkr. 600 lefvande arter, som förekomma inom de tropiska och tempererade zonerna i alla världsdelar. I Skandinaviens flora är A. representeradt af endast 11 arter, hvilka äro fördelade på underafdelningarna *Phegopteris*, *Lastrea* och *Hypopeltis*. *A. filix mas* (*Polystichum f. m.* L.) är ett kraftigt maskmedel genom sin rotstock, som är officinell under namnet *Rhizoma Filicis*. — Om *A. Baromez* se Agnus scythicus och Cibotium. G. L—m.

Aspidium filix mas.
1. Exemplar med nya, ännu sammanrullade blad. 2. Tvärsnitt af rotstocken. 3. Undersida af en bladflik med sori. 4. Längdsnitt af en sorus. 5. Tvärsnitt af en sorus. 6. Sporangium.

Aspido'spe'rma, *bot.* Se Quebracho-bark.

Aspi'k (fr. *aspic*), kall kötträtt eller fiskrätt i gelé.

Aspinwall [ä'spinωål], äldre namn på staden Colon (se d. o.) i republiken Panama.

Aspinwall [ä'spinωål], William, nordamerikansk affärsman, f. 1807, d. 1875, ingick 1850 kontrakt om att besörja postångfartygsförbindelsen mellan Panama och Kalifornien samt erhöll af Nya

[G]ranadas regering koncession för en järnvägsbyggnad [ö]fver näset. Järnvägen öppnades 1855 för trafik, [och] den hamnstad, som uppstod vid dess östliga [slut]punkt, uppkallades efter A. (den heter nu [Colón]).

Aspira'nt (af lat. *aspirāre*, andas, eftersträfva). 1. Sökande (till en tjänst, ett ämbete, en förmån o. s. v.). — 2. Nunna, som genomgår pröfvotiden, innan hon skall mottaga doket. — 3. Person, som [genom] tjänstgöring och under mottagande af undervisning förbereder sig till inträde vid en viss kår. — 4. Officer, som efter afslutad lärokurs vid krigs[hög]skolan är anställd vid generalstaben för att där [aflägga] de prof, som ytterligare fordras för att blifva utnämnd i staben. — 5. Yngling, som aflagt [illegible] inträdesexamen till sjökrigsskolan, med tillstånd att undergå pröfning på flottans fartyg i och för antagning till kadett. Sådana aspiranter funnos 1883—1901. Jfr R e s e r v o f f i c e r s a s p i r a n t.

Aspirant-fartyg, fartyg, afsedt för pröfningsexpedition med sjökadettaspiranter.

Aspirant-officer, officer, som på aspirantfartyg leder undervisningen af aspiranterna.

Aspirāta (af lat. *aspirāre*, andas) l. L i t e r a a s p i r a t a, ljud (eg. bokstaf), uttaladt med *spiritus asper* (d. v. s. med *h*), är namnet på ett slags [illegible] konsonantljud och ett därpå följande *h*. Aspirator [illegible] *ch*, *mh*, uttalade som *k* + *h*, *b* + *h*, *m* + *h* o. s. v. I svenskan kunna vid uttalet af sammansatta ord, [hvilkas] första led slutar med konsonant och hvilkas [andra] led börjar med *h*, aspirator höras, t. ex. i [illegible], våghals, båthus, bondkatt, gåshals. Så kan [illegible] höras vid hastigt uttal af t. ex. *b(e)hagas*. I [illegible] språk finnas aspirator såsom själfständiga [illegible]. Så äro de nordtyska och skandinaviska [k-, p-] och *t*-ljuden snarast att betrakta som aspirator [illegible] som *kh*, *ph*, *th*) till skillnad t. ex. från de romanska eller finska. Så egde ock det indoeuropeiska urspråket de tre tonande aspiratorna *gh*, *dh* och *bh*, hvarmed de ordrötter började, hvilka nu i svenskan och andra germanska språk samt i de [illegible]-slaviska språken börja med *g*, *d*, *b*, sedan i de förra de ursprungliga aspiratorna genom den [illegible] ljudskridningen försvunnit och likaså de [illegible] förlorat aspiratorna. En ursprunglig rot *gher*- [illegible] till ljud såväl som till betydelse skild från en [illegible] *ger*-, och de af dessa bildade orden äro ännu i [sven]skan skarpt åtskilda, i det den förra återfinnes [illegible] *kar-l*, där ursprungligt *g* i svenskan blifvit *k*. — [I sans]krit och nu lefvande indiska munarter finnas, [illegible] *spiratæ tenues*) *kh*, *th*, *ph*. I grekiskan gingo de [illegible] svaga aspiratorna i förhistorisk tid öfver till starka aspirator *kh* (χ), *th* (ϑ), *ph* (φ), hvilka först länge senare öfvergingo till *ch* (det tyska), *th* (det [illegible] engelska) och *f*, d. v. s. till s. k. s p i r a n t e r eller f r i k a t i v o r. Dessa senare enkla ljud, till hvilka i svenskan *f*, *v*, *s*, det enkla *sje*-ljudet, [illegible] *tj* det enkla *tje*-ljudet i t j ä l l, k ä l l a) höra, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] numera pläga kallas a f f r i k a t o r, t. ex. *pf* [illegible] p f e i l, *ts* i ty. z e i t och *tsj* i eng. c h u r c h, och som uppkommit af äldre, verkliga aspirator, i det att dessas andra beståndsdel (*h*) under inverkan af den första delen ombildats till en spirant. Dessa affrikator kunna sedermera öfvergå till verkliga spiranter, i det att den första delen, det klusila konsonantljudet, bortfaller; så har ty. h e l f e n uppkommit af det äldre h e l p f a n (hvilket åter uppkommit af h e l p a n, jfr sv. h j ä l p a). *Fr. L—r.**

Aspiratiōn (af lat. *aspirāre*, andas), andning. — 1. *Språkv.* Ett språkljuds uttalande med spiritus asper (*h*). — 2. *Tekn.* Utsugning (medelst särskild apparat) af luft eller gas ur rum (kärl) eller af vätska (ur kroppsdel); ventilator (i kvarnar). Jfr A s p i r a t o r och A s p i r a t ö r.

Aspirātor (af lat. *aspirāre*, andas), *fys.* och *kem.*, en af Brunner i Bern uppfunnen apparat för framkallande af en kontinuerlig luftström. I sin enklaste form består den af ett cylindriskt kärl, vanligen försedt med koniska bottnar. I den undre bottnen är fäst ett kort rör, som kan stängas med en kran; i den öfre är anbragt en öppning, i hvilken förmedelst en kork är insatt ett glasrör af olika form, alltefter det ändamål, hvartill apparaten skall nyttjas. Om man, sedan aspiratorn blifvit fylld med vatten, öppnar kranen och låter vattnet utrinna, inströmmar luft genom öfre röret och fyller småningom hela kärlet. Mängden af den insugna luften kan beräknas, då man känner aspiratorns volym, dess temperatur och lufttrycket. För att kunna fortsätta luftsugningen under längre tid, har man konstruerat dubbla aspiratorer med två kärl öfver hvarandra, så att vattnet, som utrinner ur det öfre kärlet, inströmmar i det undre. Sedan det senare fyllt sig, vändes apparaten om, så att det kärl, som förut stod lägst, kommer att stå högst. Sådana dubbla aspiratorer äro emellertid af tämligen invecklad konstruktion och komma icke sällan i olag. Aspiratorns användning är mångfaldig. Man kan med densamma t. ex. bestämma mängden af den vattengas, som finnes i luften. För detta ändamål förenas det öfre röret med ett eller flere U-formigt böjda, något vidare glasrör, hvilka innehålla klorkalcium eller i svafvelsyra indränkta [illegible] U-formiga rören, och dess vattengas upptages af de absorberande ämnen, med hvilka dessa äro fyllda. Den förökning i vikt rören därvid få angifver mängden af vattengas i en volym luft af aspiratorns rymd. För att erhålla en luftström af konstant styrka använder man såsom aspirator den mariotteska flaskan. *R. R.**

Aspiratör (fr. *aspirateur*), apparat, medelst hvilken vätska utsuges ur en härd inom kroppen på sådant sätt, att den yttre luften ej erhåller tillträde [illegible].

Aspirēra (af lat. *aspirāre*, andas), *språkv.*, utta[la] [illegible] andan hörbart; *fig.*, söka ernå, eftersträfva.

Aspirīn (A c e t y l s a l i c y l s y r a), *kem. farm.*, ett fabrikspreparat, bestående af ättiksyra och salicylsyra i förening med hvarandra ($C_6H_4 . COOH . OCO . CH_3$). Det utgöres af hvita kristaller, lösliga i omkr. 100 delar ljumt vatten, med en svag lukt af ättiksyra och med mindre obehaglig smak än salicylsyra. Efter intagning skall medlet i regel passera magen oförändradt och först i tarmen [illegible] under frigörande af salicylsyra. Denna syras mindre

Tryckt den 6/4 04

angenäma verkan på magen undvikes sålunda vid bruk af aspirinet, hvilket nyttjas ungefär i samma fall som salicylsyre-preparaten, men i regel är fritt från dessas obehagliga biverkningar. Aspirinet brukas med framgång för att stilla smärtor och nedsätta kroppstemperaturen vid olika former af reumatism, vid gikt och influensa, äfvensä mot plågorna vid neuralgier, migrän, vissa smärtsamma ögonsjukdomar m. m. Den vanliga dosen åt vuxna personer är 1 gram 3—4 gånger dagligen i pulver eller i oblatkapslar, hvarefter lämpligen en syrlig dryck intages. C. G. S.

Aspis, *zool.* Se Egyptiska glasögonormen.

A'spius, *zool.* Se Asp och Löja.

Asplenites Gp, *paleont.*, ett provisoriskt fossilt ormbunksläkte, som anses närstående det nu lefvande släktet *Asplenium*. A. G. N.

Asplēnium L. (af grek. nekande *a* och *splen*, mjälte), Bergspring, *bot.*, ett växtsläkte, tillhörande nat. fam. *Polypodiaceæ*. Det karakteriseras hufvudsakligen genom sina aflånga till jämnbreda sporgömplättar med svepefjäll af samma form och detta vidfäst på plättens utsida. Släktet räknar omkr. 260 lefvande arter, spridda öfver hela jorden, företrädesvis i de tropiska och tempererade zonerna. Skandinaviska florans arter äro 5. Alla dessa ega en mycket vidsträckt geografisk utbredning, mest dock *A. trichomanes* L., som blifvit funnen på många ställen i alla fem världsdelarna. — Om *A. filix femina*, *bot.*, se Athyrium. V. W. (G. L—m.)

Asplången, insjö i Östergötland, 27 m. ö. h., till större delen inom Västra Husby socken af Hammarkinds härad. Sjön, genom hvilken Göta kanal går fram, är 5 km. lång, men föga bred; stränderna högländta och skogbevuxna. Den afflyter genom Storån (25 km.).

Aspremont-Linden [asprmå'-], gammal adlig belgisk släkt från Lothringen. — François de la Mothe Villebert, vicomte d'A., krigare i fransk tjänst, Vaubans samtida och fackbroder i befästningskonst, d. 1678 i Toulon, hvars fästningsverk han byggde. — Ferdinand Gobert, grefve von A., f. 1643, d. 1708, deltog som kejserlig fältherre i kriget mot turkarna 1686—90. — Ferdinand Karl, grefve von A. und Linden, kejserlig fältmarskalk, f. 1689, d. 1772, deltog i sjuåriga kriget.

Aspromo'nte, den sydligaste förgreningen af Apenninerna i södra delen af Kalabrien. Högsta punkten är Montalto (1,958 m.). A., som består af gnejs, är rikt på skog och vackra naturscenerier. Det har i nyaste tid blifvit bekant genom Garibaldis tillfångatagande och hans friskaras nederlag därstädes 29 aug. 1862.

Aspropo'tamo, "hvita floden", flod i Grekland. Se Acheloos.

Aspull [a'spøl], stad i engelska grefskapet Lancashire, mellan Liverpool och Preston. 8,387 inv. (1901). Bomullsspinneri och stenkolsgrufvor.

Aspveden (Aspvid), en under medeltiden flere gånger omtalad stor skog i Östergötland. Den synes hafva utbredt sig från sjön Yxningen, på gränsen mot Tjust, upp till Glan och beklädt höjdsträckningen mellan kustbygden och den egentliga östgötaslätten. R. T.*

Aspvid. Se Aspveden.

Asp-zonen, *geol.*, stratigrafisk beteckning för de postglaciala växtförande lager i Skandinavien, hvilka afsatt sig före tallens, men efter aspens och björkens invandring. Trädlämningarna i desamma karakteriseras därför hufvudsakligen genom de båda sistnämnda trädslagen. A. G. N.

Aspås, socken i Jämtlands län, Rödöns tingslag 23,477 har. 1,130 inv. (1902). Annex till Rödön, Härnösands stift, Jämtlands norra kontrakt.

Aspö. 1. Socken i Blekinge län, Medelsta härad. 828 har. 874 inv. (1902). Annex till Nättraby, Lunds stift, Medelsta kontrakt. — 2. Socken i Södermanlands län, Selebo härad. 3,346 har. 679 inv. (1902). A. utgör ett f. n. regalt pastorat i Strängnäs stift, Domprosteriet. — A. eger en gammal kyrka med hvalfmålningar och träsniderier från medeltiden. Det förnämsta altarskåpet skänktes år 1477 af riddaren Erik Axelsson (Tott) till jungfru Marias och den helige Blasius' ära. Samme man har år 1462 låtit uppföra korgafveln. Hs Hd.

Asquith [ä'skwith], Herbert Henry, engelsk politiker, f. 1852, blef 1876 praktiserande advokat och är sedan 1886 medlem af underhuset för East Fife. I den 1888—90 pågående rättegången om de af "Times" mot Parnell och andra irländska partiledare framställda anklagelserna fungerade A. vid sir Charles Russels sida som Parnells advokat. I valstriden 1892 tog han verksam del på den liberala sidan och föreslog i adressdebatten (aug. s. å.) det amendemang, hvars antagande af underhuset ledde till ministären Salisburys fall. I Gladstones kabinett ingick han därefter som inrikesminister och innehade detta ämbete till ministären Roseberys fall (juni 1895). Såsom inrikesminister visade A. mycken kraft. Han egnade framför allt sin uppmärksamhet åt arbetarfrågor och framlade 1893 ett långtgående lagförslag om ersättning för olycksfall i arbete (*Employers' liability bill*), hvilket dock föll på öfverhusets motstånd. S. å. tog han initiativet till den konferens mellan gruf egare och strejkande grufarbetare, hvilken omsider ledde till den stora grufarbetarstrejkens fredliga biläggande, och 1894 fungerade han som skiljedomare i den londonska drosskuskstrejken. Efter ministärens afgång till följd af liberalernas nederlag 1895 återtog A. sin advokatverksamhet, men har sedan dess varit en af den liberala oppositionens inflytelserikaste ledare och kraftigaste talare. Inom partiet har han slutit sig till den liberal-imperialistiska gruppen, som i febr. 1902 under Roseberys ledning formligen organiserades såsom "The liberal league" ("den liberala ligan"). I underhuset är A. den mest framträdande representanten för denna fraktion inom den liberala oppositionen. I den tullpolitiska kampanj, som hösten 1903 framkallades af Chamberlains nya program (industritullar och preferensbehandling af koloniernas varor), tog A. i tal och skrift synnerligen verksam del på frihandelssidan. V. S—g.

A'sra (Beni-Asra), arabisk stam i berglandskapet Asir i västra Arabien. Om A. berättades den sägnen, att hvar och en af stammens män, som fattade kärlek till en kvinna, måste dö. Sägnen har ofta varit motiv för dikter (bl. a. af Heinrich Heine).

Asrak, Bahr el-A. (Blå floden), biflod till Nilen (se d. o.).

A. SS., förkortning för *Acta sanctorum* (se d. o.).

Ass, vikt och mynt. Se As.

Ass (fr. *la bémol*, eng. *a flat*), *mus.*, den medelst ett ♭ en halfton sänkta tonen *a*; förväxlas enharmoniskt med *giss*.

Assa, konung i Juda rike. Se Asa.

Assab-bukten (Saba-bukten), vik på sydvästra kusten af Röda hafvet, midtemot Mokka. Viken skyddas af låga korallöar och erbjuder god ankargrund med tillräckligt djup. Efter Sues-kanalens öppnande köpte 1870 det italienska ångbåtsbolaget Rubattino, som idkade sjöfart på Röda hafvet, en liten landremsa vid A., men öfverlät 1879 sina rättigheter åt italienska regeringen. Området var då 130 km. långt och räckte från kusten ö. om Raheita till Beheta-bai samt räknade 5,200 inv. och förklarades 1882 för kronkoloni, trots protest från Egypten, som med Englands understöd ville häfda besittningen af hela Röda hafvets västkust till 9° n. br. Sedan Italien 1884 ytterligare förvärfvat kusten till Ras Derma och 1885 till Massaua samt 1889 genom fördrag med Abessinien fått besittningsrätten till kusten upp till Ras Kasar (18° 2′ n. br.), var grunden lagd till kolonien Eritrea (se d. o.). Orten Assab, med omkr. 500 inv. (araber, afar, somal och några italienare), ligger i en ofruktbar, af sanddyner och lavablock uppfylld trakt och saknar dricksvatten. Genom kablar står den i förbindelse med Massaua och Perim.

Assagaj. Se Hassagaj.

Assāi (it.), *mus.*, mycket, ansenligt (ett förstärkande tillägg till tempobeteckningar).

Assāl, märkvärdig sjö i Öst-Afrika, omkr. 14 km. lång och 6 km. bred, i en depression, icke mindre än 174 m. lägre än Röda hafvet, från hvars vik Tedjura den ligger på endast 15 km. afstånd. Sannolikt har den en gång varit en fortsättning af denna vik, men genom lavautbrott och en lätt landhöjning skilts därifrån. Dess yta är stadd i ständigt sjunkande. Dess djup är nu 40 m. Sjön omgifves af en så fast saltskorpa, att lastade kameler kunna på den aflägsna sig 1 km. från stranden. En annan, men mindre djup depression med sjön Abhebadd ligger v. om A. Från båda sjöarna erhålles mycket salt, som går till Abessinien.

Assam [äs-sä′m], provins (*chief-commissionership*) i kejsaredömet Indien, begränsad af Bengalen, Bhutan, Tibet och Öfre Burma, mellan 22° 40′ och 28° 17′ n. br. samt 89° 45′ och 97° 5′ ö. lgd, har en areal af 145,664 kvkm. 6,126,343 inv. (1901), af hvilka omkr. 3 mill. äro hinduer, 1,5 mill. muhammedaner, 17,000 kristna, 9,000 buddister och 1 mill. hedningar. Af de många halfvilda stammarna äro naga, katsjari, khasi, garo och mikir de största. Befolkningen liknar kineserna till det yttre, men språket, assami, är ett dotterspråk af sanskrit, närmast besläktadt med bengali. Engelska och amerikanska missionssällskap verka för kristendomens spridning. A. omgifves af Himalayabergen och Östra indiska halföns berg samt är till hela sin längd genomströmmadt af Bramaputra, medan många af denna flods bifloder rikeligen vattna sidodalarna. De norra, från Himalaya kommande floderna öfversvämma regelbundet om vårarna. Klimatet är mera tempereradt än i Bengalen, nederbörden är kolossal (vid Khasiabergets södra fot omkr. 12,000 mm.), jordmånen är fruktbar, och åkerbruket vinner alltmer terräng. Silkesodlingen är högt uppdrifven. I A. odlas sockerrör, tobak, betelnötter, opium, peppar, ingefära, ris, bomull och te, hvilket sistnämnda där är inhemskt och hvars odling raskt tilltagit under nyare tider. Teplanteringarna upptaga ett område af omkr. 100,000 har, och värdet af den årliga utförseln af te uppgår till öfver 3 mill. pd st. I Bramaputras bifloder vaskas guld; vidare träffas i stor mängd stenkol, salt och bergolja. Stora skogar, mest af tropisk växtlighet, upptaga de norra gränssluttningarna. Äfven förekomma många värdefulla färgväxter. Skogarna äro rika på vilda djur, såsom bufflar, vildsvin, noshörningar, tigrar, leoparder m. fl., särskildt på elefanter, af hvilka minst 500 årligen fångas och tämjas samt dessutom många dödas för elfenbenets skull. Landet delas i 11 distrikt. Städerna äro små. — A. utgjorde förr ett självständigt konungarike, som 1823 eröfrades af burmanerna och 1825 kom i engelsmännens våld, först såsom skyddsland och sedan, 1839, såsom omedelbar besittning. (J.F.N.)

Assami. Se Assam.

Assam-te, *bot.* Se Te.

Assandun [äsəndu′n], nu Ashdown, flod i engelska grefsk. Essex. Där besegrade danske konungen Knut den store angelsaxiske konungen Edmund Järnsida 18 okt. 1016. Enligt några uppgift stod slaget vid Ashington.

Assänerna, tatarisk folkstam. Se Asanerna.

Assapänen, *zool.* Se Flygekorr-släktet.

Assarhaddon (Asarhaddon), det bibliska namnet på den assyriske konungen Assur-ahi-idin. Se Assyrien.

Assarsson, Per, jurist, f. 1838 i Asmundtorp, Malmöhus län, d. 1894, blef 1877 professor i kriminalrätt och romersk rätt vid Lunds universitet och kreerades vid jubelfesten i Uppsala s. å. till juris hedersdoktor. A. utgaf: *Om skadestånd enligt Sveriges allmänna lag I* (1867; spec. för adjunktur), *Svenska straffrättens allmänna del. Inledning* (1879) och *Svensk straffprocess* (i "Nord. retsencyklopedi", 1880) m. m.

Assasiner (arab. *hasjisjin*, af *hasjisch*, ört, indisk hampa), "hasjisj-ätarna", en fanatisk muhammedansk sekt, som under korstågens tid genom lönnmord och våldshandlingar utöfvade ett fullkomligt skräckvälde i Persien, Syrien och Palestina. Den egentlige stiftaren, persern Hasan Ibn Sabbâh (d. 1124), organiserade en här af kraftfulla ynglingar, s. k. fedâwi (de sig offrande), som blindt utförde alla hans befallningar. Sektens lagbok, som allegoriskt omtolkade koran, var författad af Hasan, men högsta lagen var dock ledaren själf, som benämndes *Scheich ul dsjibal* ("den gamle från bergen"). För att hos medlemmarna framkalla oinskränkt lydnad och vild fanatism användes ett medel, hvaraf sekten fått sitt namn. Ynglingarna döfvades med en dryck, beredd af indisk hampa, och fördes i medvetslöst tillstånd till en särskildt för detta ändamål inrättad trädgård, där alla slag af de mest raffinerade njutningar stodo dem till buds. Under en ånyo företagen bedöfning fördes de bort från denna vällust. Troende sig hafva varit i paradiset, gåfvo de gärna sin jordiska tillvaro till pris för att genom lydnad och dödsförakt för evigt vinna detta paradis med alla dess fröjder. I själfva verket torde denna sekt hafva varit en af de fruktansvärdaste makter, som någonsin funnits, och ingen af dess motståndare var säker för sektmedlemmarnas

dolkar. Assasinerna eröfrade flera borgar i Persien, och först genom detta lands eröfring af mongolerna blef deras makt därstädes bruten (1256). De bibehöllo sig däremot längre i Syrien, hvarest deras sista fäste fråntogs dem (1273) af den egyptiske sultanen Baibars. Under namn af ismailiter ega assasinerna såsom religiös sekt ännu bestånd på Libanon. Deras antal uppgår endast till några hundra familjer. — Af denna sekts namn härleder man de franska orden *assassin*, lönnmördare, *assassiner*, lönnmörda, m. fl. Se Hammer, "Geschichte der assasiner" 1818. (J. Hdr.)

Asschabad (Askabad), hufvudstad i Transkaspiska provinsen i ryska Central-Asien, beläget i Achal-Tekke-oasen och vid Transkaspiska järnvägen. 19,428 inv. (1897), däraf 2,260 ryssar, 5,800 perser. A. är hufvudkvarter för de i provinsen stationerade trupperna. Det eröfrades af ryssarna 1881 och hade förut endast omkr. 500 tält.

Assche, Henry van, belgisk landskapsmålare, f. 1775, d. 1841. På en tid, då ett konventionellt manér var förhärskande i landskapsmåleriet, sträfvade han till ett troget återgifvande af naturen, och såsom målare af vattenfall torde han vara öfverträffad af få. Hans arbeten finnas företrädesvis i engelska, holländska och belgiska samlingar.

Ass dur (fr. *la bémol majeur*, eng. *a flat major*), den durtonart, som har *ass* till grundton och förcetecknas med fyra ♭, nämligen för *h*, *e*, *a* och *d* (parallell-tonart: f moll).

Assekura'ns (nlat.) l. Assekuratiōn (af *assecuräre*, försäkra mot fara), försäkring mot fara eller skada. — Assekurans-kompani, försäkringsbolag. — Assekurans-polis, försäkringsbref. — Assekuranspremie, försäkringsafgift. Jfr Assurans. Se vidare Försäkring.

Assekurēra (jfr Assekurans), försäkra mot fara eller skada. Jfr Assurera.

A'sselijn [-lejn], Jan, holländsk landskaps-, djur- och bataljmålare, kallad Crabbetje, f. 1610 i Dieppe, i Frankrike (eller i Diepen, vid Amsterdam), d. 1652 i Amsterdam, var elev af Esaias van de Velde, men påverkades under sin studietid i Rom, där han fick sitt vedernamn, af Jan Miel och Pieter de Laer och behandlade sedan, liksom de, med förkärlek italienska motiv. Hans taflor — dels landskap i Berchems stil, dels rytterifäktningar — träffas i många utländska samlingar. I Köpenhamns museum finnes *Gustaf II Adolf i slaget vid Lützen* (dat. 1634). (O. G—g.)

Asse'lli, oriktig namnform för Aselli (se d. o.).

Assemäni. 1. Giuseppe Simon A., italiensk lärd, maronit, f. 1687 i Tripolis, Syrien, d. 1768 i Rom, föreståndare för vatikanbiblioteket och ärkebiskop af Tyrus, medförde från resor i orienten en mängd handskrifter och fornsaker till Rom. Bland hans arbeten är viktigast: *Bibliotheca orientalis* etc. (4 bd, 1719—28). — 2. Simon A., den föregående frände, orientalist, f. 1752 i Tripolis, d. 1821 i Padova som professor i österländska språk, utgaf *Saggio storico sull' origine... degli arabi avanti Maometto* (1787), *Catalogo dei codici orientali della biblioteca naniana* (1787—92) m. fl.

Assemblée [asāblē], fr., församling, sammankomst, i synnerhet offentlig sammankomst eller enskild festtillställning. — A. législative [leʃislati'v], lagstiftande församling. — A. nationale [nasiåna'll], nationalförsamling. — A. dansante [dāsā't], dansgille.

Assen, hufvudstad i nederländska prov. Drenthe, vid Drenthe—Hoofd-kanalen. 11,329 inv. (1900). I närheten af A. ligga de s. k. Hunebedden van A., väldiga gånggrifter, omtalade redan af Tacitus.

Assens, stad på Fyns västra kust, vid Lilla Belt. 4,660 inv. (1901). A. blef 1884 förenadt med Odense medelst järnväg. S. å. öppnades i A. en stor hvitbetssockerfabrik. 1901 egde staden 41 fartyg, om sammanlagdt 841 tons. Vor frue kirke är, näst efter domkyrkan i Odense, den största kyrka på Fyn och har ett 22 m. högt, åttkantigt torn. — Under grefvefejden slöt sig A. till grefve Kristofers parti och blef därför belägradt af J. Rantzau samt intaget med storm 1535, strax efter slaget vid det i närheten liggande Öxnebjerg. — Sjöhjälten Willemoes och bildhuggaren Jerichau föddes i denna stad. E. Ebg.

Assens amt utgör nordvästra delen af Fyn och är förenadt med Odense amt under samme amtman, men med eget amtsråd. 658 kvkm. 46,483 inv. (1901). A. omfattar städerna Assens och Middelfart samt två härad, Baag och Vends. E. Ebg.

Assentēra (af lat. *assentire*), bifalla, samtycka till, gilla.

Asser (hebr. *Ascher*, "den lycklige"), en af Israels mindre stammar, hvars område synes ha sträckt sig utefter Medelhafvets kust från Karmel till Feniciens gräns. E. S—e.

Asser (Adser, Asger, Asker), Lunds förste ärkebiskop, var son till den jylländske stormannen Torkild, vanligen kallad Sven Torgunnason (Trundson), hvilkens syster Bodil var Erik Ejegods drottning, samt sålunda besläktad med danska konungahuset. 18 nov. 1089 vigdes han till biskop i Lund, och när Erik Ejegod 1103 drog på pilgrimsfärd, blef han jämte dennes son Harald Kesja riksföreståndare. Ett af hufvudändamålen med Eriks färd till Rom var att hos påfven utverka Danmarks befrielse från det tryckande beroendet under ärkebiskopen af Hamburg-Bremen. Detta lyckades äfven, och Pascalis II sände en påflig legat, som åt biskop A. förlänade palliet såsom tecken på hans nya värdighet af Nordens förste ärkebiskop (omkr. 1104). A. började uppförandet af domkyrkan i Lund och kunde 1123 inviga dess krypta. Om hans öfriga ämbetsåtgärder är föga kändt. Efter mordet på Knut Lavard (1131) inblandades han på sin sena ålderdom i de våldsamma striderna om tronföljden. Först ställde han sig på konung Nils' sida, men slöt sig sedan afgjordt till Erik Emune och bidrog genom sitt uppträdande väsentligt till dennes seger vid Fotevik 1134. S. å. lyckades han (eller hans kraftige brorson och domprost, Eskil) inför påfven tillbakavisa det anfall, som ärkebiskopen af Hamburg-Bremen gjorde mot Lunds egenskap af ärkesäte. A. skildras som en from och kunskapsrik man, men utan vid synkrets och politisk begåfning samt träder därför i skuggan för sina efterträdare Eskil och Absalon. Han afled 5 maj 1137. — En broder till A. var biskop Sven i Viborg. En annan broder, Kristian, var fader till Eskil, A:s efterträdare, och farfader till historieskrifvaren Svend Aagesön. Jfr H. Olrik, "Knud Lavard" (1888).

Asser, Tobias Michael Carel, nederländsk rättslärd och politiker, f. 1838, blef 1862 lärare i juridik vid Amsterdams Atheneum och var 1876—93 juris professor vid därvarande universitet. Sedan 1893 är han medlem af Nederländernas statsråd. A., som förvärfvat sig namn såsom auktoritet på den internationella privaträttens område, var 1899 ett af Nederländernas ombud vid fredskonferensen i Haag och är sedan 1900 medlem af permanenta skiljedomstolen därstädes. Bland hans arbeten märkas: *Scheets van het internationaal privaatregt* (1879, öfversatt till flera språk), *Scheets van het nederlandsche handelsrecht* (9 uppl. 1901) och *La codification du droit international privé* (1:a d. 1901).

Asserbo, fordom gård på nordöstra Själland, vid Kattegatt, var i 12:e årh. en kort tid kloster för franska kartusianermunkar. Omkr. 1560 öfvergick gården till kronan, men förstördes omkr. 1700 fullständigt af flygsand. 1849 lät Fredrik VII gräfva ut ruinerna. E. Ebg.

Asser Rig (Asger Ryg, äfven skrifvet Adser och Asker), dansk storman på 1100-talet, den yngste bland Skjalm Hvides fyra söner. Jämte sina bröder uppfostrades han tillsammans med Knut Lavard på faderns gård Fjenneslevlille (nära Sorö) och fick efter faderns död (1114) denna gård i arf. Han gifte sig med Inga, som anses hafva varit en dotterdotter till Knut den helige, samt fick med henne sönerna Esbern Snare och Absalon. En tid lefde Knut Lavards son Valdemar i A:s hem. A., som var en tapper krigare, fattades dock med åren af tidens religiösa anda och ingick med sin hustrus samtycke som munk i Sorö kloster, där han dog 1151. — En allmänt känd sägen berättar, att A., då han en gång drog i ledung, bjöd sin hustru, som då var hafvande, att fullända en af honom själf påbörjad kyrkobyggnad samt, om hon födde en son, sätta ett torn på densamma. Då A. vände tillbaka, fick han se två torn på kyrkan; Inga hade nämligen födt tvillingsöner. Denna sägen, som Öhlenschläger behandlat i sin vackra romans "De to kirketaarne", förekommer i skrift första gången 1575 hos Vedel i dennes öfversättning af Saxo. Den är en af medeltidens vanliga romantiska sägner utan historisk grund; ty Esbern och Absalon voro icke tvillingar.

Asser Svensson, ärkebiskop i Lund. Se Asser.

Assertōrisk (af lat. *asse'rere*, taga något till sig), säker; *filos.*, faktiskt viss. — Om assertoriskt omdöme se Omdöme.

Asse'ssor (lat.), *jur.*, "bisittare", i Sverige och Finland titeln för de med hänsyn till rangen och lönen lägst ställde ordinarie domarna i hofrätterna. I det forna bergskollegium buro de näst guvernören högste ledamöterna titeln assessor. Ordet begagnades förr äfven blott som en titel, hvilken gafs åt vissa tjänstemän äfvensom åt läkare och apotekare. — I Danmark och Norge är assessor titel på de näst presidenten högste ledamöterna i Höjesteret (Högsta domstolen), alltså någorlunda motsvarande justitieråd i Sverige. Dessutom tillförordnas e. o. assessorer i Höjesteret. Äfven medlemmarna i Danmarks och Norges öfverrätter (= hofrätter) samt i Köpenhamns kriminal- och polisdomstol och i Kristiania stadsdomstol (byret) bära titeln assessorer, hvilken vanligen ock tillägges de fungerande domarna i danska krigsdomstolen. — I Tyskland finnes en mängd olika slags assessorer: regierungs-, gerichts-, magistrats-, forst- o. s. v. För att vinna assessors titel fordras i Preussens domstols- och förvaltningsväsende, förutom föregående tjänstgöring, äfven undergående af den andra, "stora" statspröfningen (assessorsexamen); titeln medför dock ej omedelbart ord. anställning.

Assessorāt, en assessors ämbete.

Assī, Adolphe Alphonse, fransk kommunard, f. 1841, ingick vid unga år som frivillig i franska armén, deserterade dock snart och tog värfning i Garibaldis här. Återkommen till Frankrike 1864, tog han tjänst såsom arbetare vid järnverken i Creuzot, men afskedades i början af 1870 och anstiftade då ett par strejker med understöd af Internationalen i Paris, invecklades i processen mot densamma, men frikändes och blef därunder mycket populär i revolutionära kretsar. Under Paris' belägring var han löjtnant vid en kår "franc-tireurs" och blef slutligen president i centralkommittén för de federerade nationalgardena. Vid kommunistupproret (mars 1871) invaldes han i kommunen och allmänna säkerhetsutskottet, fängslades vid upprorets kufvande (maj s. å.) och deporterades 1872 till Nya Kaledonien. Där kvarstannade han äfven efter amnestien 1880 som mekanisk arbetare och afled i Nouméa 1886.

Assibilatiōn (af lat. *assibilāre*, hvissla, hväsa), "framhvissling", *språkv.*, uppkomsten af ett hvässljud, en sibilant (s- eller sje-ljud), på grund af närstående ljuds inverkan. Assibilation har iakttagits inom ett stort antal språk. Assibilationen hör till de språkförändringar, som sammanfattas under termen assimilation (se d. o.).

Assiduitēt (lat. *assiduïtas*), trägenhet, ihärdighet.

Assie'nto, rätteligen Asiento (sp.), fördrag, vanligen i betydelsen *asiento de negros*, en öfverenskommelse, hvarigenom en annan makt fick rättighet att under vissa villkor ensam införa negerslafvar i Spaniens amerikanska kolonier. Efter att förut ha tillhört genovesarna och portugiserna, öfverläts denna "assiento-handel" 1701 af Filip V i Spanien åt det franska Guinea-kompaniet (hvilket från denna tid äfven kallades "assiento-kompaniet"). Genom freden i Utrecht (1713) öfverflyttades monopolet på 30 år till England och det engelska Söderhafskompaniet (South sea company). Det märkligaste i detta s. k. assiento-fördrag var en tillåtelse för kompaniet att jämte 4,800 negerslafvar årligen sända ett "assiento-skepp" med 500 tons varor till samma ort, till hvilken slafvarna infördes, ty därigenom mildrades det stränga handelsmonopol, som Spanien upprätthållit i sina kolonier; och genom omfattande smugglerier lyckades England ytterligare väsentligt öka sina handelsförbindelser med de spanska kolonierna. Detta framkallade redan 1739, före de 30 årens slut, krig mellan engelsmän och spanjorer. Vid freden i Aachen 1748 öfverlämnades assientorätten ännu på 4 år åt Söderhafskompaniet, som dock redan 1750 afstod den åt Spanien mot en ersättning af 100,000 pund sterling (omkr. 1,800,000 kr.). (E. Hkr.)

Assiett [aʃä'tt], fr. *assiette*, egentl. ställning, läge; litet fat, liten tallrik.

Assigna'nt (se Assignera), utfärdare af anvisning.

Assignāt (jfr Assignera). 1. Anvisning på fast egendom, var benämning på ett pappersmynt,

som under franska revolutionen utgafs mot säkerhet i det beräknade försäljningsvärdet af de indragna kyrkogodsen, sedermera äfven i emigranternas konfiskerade gods och annan statsegendom. Assignaterna

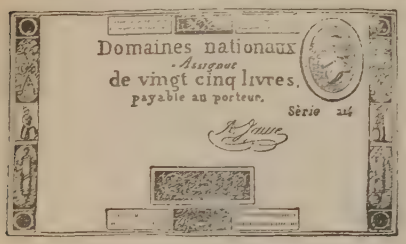

En assignat på 25 livres.

blefvo snart den enda utvägen i de ständigt växande finansiella svårigheterna; men ett (särskildt af Mirabeau framhållet) bisyfte med deras utsläppande var till en början att intressera alla sedelinnehafvare, d. v. s. alla samhällsklasser, i egendomarnas försäljning och därmed i sakernas nya ordning. Den första emissionen beslöts i dec. 1789 och var på stora sedelbelopp, men allteftersom metallmynten försvunno ur rörelsen, gjordes sedelvalörerna mindre (slutligen på 10 sous, d. v. s. 36 öre). Massan af utgifna assignater ökades ständigt (1796 voro betydligt mer än 40 milliarder francs, d. v. s. omkr. 28,800 millioner kr., i omlopp), och samtidigt sjönk deras verkliga värde oafbrutet, tills de slutligen blefvo alldeles värdelösa (1796 $^1/_3$ % af namnvärdet). Förgäfves sökte man i synnerhet under konventet att råda bot härpå, dels genom de strängaste straff för dem, som nekade att ta emot dem eller använde metallmynt, dels genom maximipriser på varorna. Assignaterna blefvo en fullkomlig landsplåga, som tillintetgjorde allt näringslif. Till deras inlösning utställdes de s. k. mandaten, men äfven dessa blefvo inom kort värdelösa. Litt.: Gomel, "Histoire financière de l'assemblée constituante" (1896—97) och "Histoire financière de la législative et de la convention" (1902). — 2. Person, å hvilken anvisning är ställd till infriande. E. Hkr.

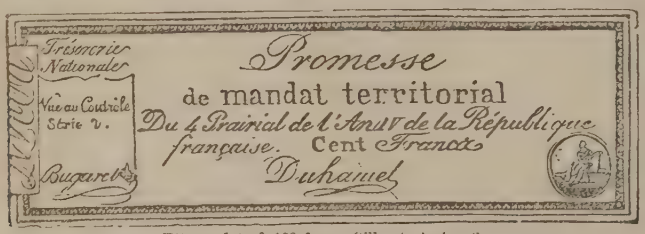

Ett mandat på 100 francs (till art. Assignat).

Assignatārie l. Assignatär (se Assignera), person, som eger att å anvisning uppbära pengar.

Assignatiōn (jfr Assignera), Assignant, Assignat, Assignatar. Se Anvisning.

Assignēra (lat. *assignāre*, påteckna), *hand.*, gifva skriftlig anvisning (invisning) på betalning eller utlämnande af varor.

Assimilatiōn l. Assimilēring (af lat. *assimilāre*, göra lik), likdaning. 1. *Språkv.* Den ljudlag, genom hvilken efter hvarandra följande olika språkljud ombildas till samma eller liknande ljud. Denna ljudlag, som i de flesta språks historia är af ingripande betydelse, har sin grund i begäret att underlätta talorganens arbete vid uttalet af orden. Det är nämligen i regeln lättare att efter hvarandra uttala två lika ljud än två olika. Vanligen assimileras vokaler med vokaler och konsonanter med konsonanter, stundom dock äfven vokaler med konsonanter. Assimilationen är antingen framåtverkande, då ett föregående ljud ombildar ett efterföljande, eller tillbakaverkande, då ett föregående ljud likdanas med ett efterföljande, och antingen fullständig assimilation eller blott tillnärmning, då två i flera hänseenden olika ljud i något särskildt hänseende göras hvarandra lika. Exempel på fullständig konsonantisk assimilation lämna i svenskan snickare (af snid-kare), bröllop (af brudlopp), stackare (af stafkarl), lille (af litle), mitt (af mint), dricka (af drinka, jfr drinkare), kapp (af kamp), alla med tillbakaverkande assimilation, eller kam (eg. kamm, af kamb), islänning (af -länding), stämma (af stämna), med framåtverkande assimilation. I sådana fall, då *m* likdanas med *b* eller *p*, *n* med *d* eller *t*, *ng* med *k* eller tvärtom, röjer sig assimilationen i sin enklaste, fysiologiskt lättast bestämbara form, emedan i dem två olika ljud, som uttalas af samma talorgan, öfvergå till två lika ljud. Exempel på ofullständig assimilation lämna köpte (af köp-de, jfr döm-de), där assimilationen är framåtverkande, sömn (af sövn, så än i danskan; jfr sofva), umbära (af un[d]-bära), jänka (af jäm-ka), samt i uttalet, ehuru ej i skriften angifvet, lagt, sagt, heligt (uttalade och i fornsvenskan riktigt skrifna: lakt, sakt, helikt, af lägga, säga, helig), där assimilationen är tillbakaverkande. Till detta senare slag kan ock räknas öfvergången från *kj* till *tj*. Stundom kunna i ett ord båda slagen af assimilation hafva försiggått, såsom i icke (äldre ekki) af ett-ki (*tt-k* blir *kk*), hvilket åter står för *ett-gi* (= *ej ett*, egentl. "ett ej"; jfr ingen af *en-gi*, "en ej"). — Flera andra språk lämna en mängd exempel på konsonantisk assimilation, såsom de romanska språken jämförda med deras moder, latinet, t. ex. i ital. *atto; sette, esso, inno* af lat. actum, septem, ipsum, hymnus. — I sanskrit finnes ett helt system konsonantiska assimilationsregler, som tillämpas äfven då självständiga ord följa efter hvarandra

i samma sats; dessa innefattas i de s. k. sandhireglerna. — Man plägar ofta säga, att assimilation inträdt för välljudets skull, men detta är endast ett oegentligt uttryckssätt för: till underlättande af uttalet. Jfr Brytning. Fr. L—r.*

2. *Fysiol.* Inom *djurfysiologien* menar man med assimilation den del af näringsprocessen, genom hvilken de af djuren upptagna olikartade näringsämnena förändras så, att de blifva likartade med de förut i kroppen befintliga, för organismens lif och förrättningarnas normala förlopp nödvändiga ämnena. Stundom räknar man till assimilationen äfven matsmältningen, ehuru med orätt. Matsmältningens uppgift är nämligen egentligen endast den att möjliggöra näringsämnenas öfvergång i blodet, och först sedan denna öfvergång försiggått, börjar det egentliga assimilations-arbetet, d. v. s. ombildningen af näringsämnena till verkliga saft- och väfnadsbeståndsdelar. Angående arten af de olika slags förlopp, som ifrågakomma vid assimilationen, har vetenskapen ännu ej kunnat lämna några synnerligen tillfredsställande upplysningar. Med visshet känner man dock, att assimilationen företer högst väsentliga skiljaktigheter hos djuren och växterna. Under det att de senare måste af jämförelsevis enkla oorganiska föreningar bilda därmed alldeles olikartade, ofta i hög grad sammansatta organiska ämnen, äro däremot de ämnen, som af djuren skola assimileras, i allmänhet redan från början mycket sammansatta samt närbesläktade med och föga skilda från de ämnen, som bilda djurets massa och i hvilka de sålunda skola omvandlas. Dessa med organismens egna beståndsdelar närbesläktade ämnen, som af djuret skola assimileras, äro hufvudsakligast äggh v i t a samt det därmed besläktade l i m m e t och dess moderämnen, de s. k. l i m b i l d a r n a, vidare f e t t, k o l h y d r a t, v a t t e n, s a l t e r och slutligen s y r e. Detta senare torde dock, såsom varande ett element, ej gärna böra räknas bland de ämnen, som skola assimileras; det synes fastmera spela en viktig, ännu ej noga känd roll vid de öfriga ämnenas assimilation. Vattnet och salterna kunna, utan att undergå några väsentliga förändringar, öfvergå i safterna och väfnaderna, liksom de ock oförändrade kunna lämna organismen, och det egentliga assimilationsarbetet inom djurorganismen måste sålunda — i motsats till förhållandet hos växterna — gälla de o r g a n i s k a n ä r i n g s ä m n e n a. De kemiska processer, genom hvilka dessa vid assimilationen ombildas till kroppsbeståndsdelar eller, såsom man äfven sagt, till lefvande djursubstans, äro emellertid knappt något kända. Då de i tarmkanalen införda näringsämnena i allmänhet där förarbetas så, att de sönderfalla i enklare föreningar, af hvilka, sedan de upptagits i blodet, väfnadsbeståndsdelarna skola återbildas, så har man antagit, att den egentliga assimilationen hos djuren skulle bestå i ett uppbyggande af mera sammansatta ämnen af ett jämförelsevis enklare material. I själfva verket har man ock i det röda blodfärgämnets (hemoglobinets) bildning ett exempel på sådana sammansättande (syntetiska) kemiska processer vid assimilationen. Detta blodfärgämne är nämligen mera sammansatt än de näringsämnen, som uppsugas ur tarmkanalen, och då det vidare aldrig osönderdeladt kan öfvergå ur tarmkanalen i blod- eller mjölksaft-kärlen, måste det hafva blifvit vid assimilationen bildadt genom en syntes. OH.*

3. *Bot.* I växtfysiologien förstås med assimilation sammanfattningen af alla de processer, hvarigenom de af växten upptagna näringsämnena ombildas till i organismen ingående beståndsdelar. Den ojämförligt mest framträdande assimilationsprocessen är kolsyrans; förr i tiden förstod man också med assimilation endast kolsyreassimilationen. K o l s y r e a s s i m i l a t i o n e n är en process, hvarigenom organisk substans bildas af kolsyra och vatten, och för densammas förlopp är energitillförsel nödvändig. Hos gröna växter är ljuset energikällan, hvaremot hos en del färglösa lägre organismer vissa kemiska processer lämna den erforderliga energien. Man skiljer därför mellan två slag af kolsyreassimilation: fotosyntetisk och kemosyntetisk. Den senare har hufvudsakligen teoretiskt intresse och förekommer hos s. k. salpeterbakterier, hvilka kunna assimilera fri kolsyra, om blott ammoniak eller salpetersyrlighet och vissa oorganiska salter finnas för handen (Winogradsky). I det följande menas med kolsyreassimilation endast den fotosyntetiska.

Kolsyreassimilationen försiggår ej i hvarje lefvande cell, utan endast i sådana, som hafva bladgrönt,

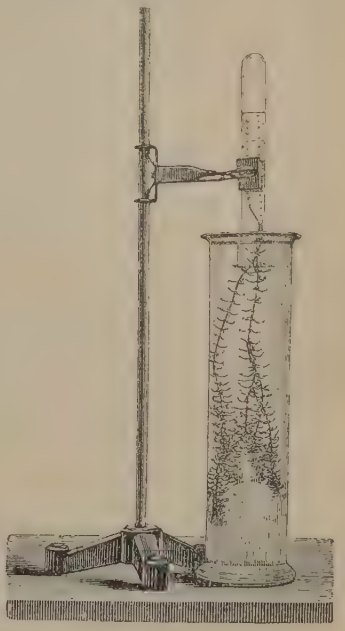

Fig. 1.

klorofyll (jfr K l o r o f y l l). Icke gröna växter, svampar m. fl., kunna därför ej assimilera fri kolsyra, utan äro för erhållande af sitt kol hänvisade, liksom djuren, till organiska substanser. Kolsyran upptages i växten i gasform ur luften genom särskilda införsgångar, klyföppningarna; själfva kolsyreassimilationen försiggår med all sannolikhet i klorofyllkropparna (Engelmann). I dessa omsättes nu solljusets energi i arbete, hvarvid kolsyran jämte vatten

omdanas till organisk substans; då kolsyran är kolets syrerikaste förening, frigöres härvid syre och afskiljes från växten, hvilket i naturens hushållning är af genomgripande betydelse. Syreafgifvandet vid kolsyreassimilationen har användts som medel att påvisa densamma: en grön växtdel t. ex. af en vattenväxt (*Helodea* m. fl.) införes i ett profrör, fylldt med kolsyrehaltigt vatten, och ställes med mynningen nedåt i en cylinder med vatten (fig. 1). Få nu solstrålarna träffa växten, bortgå från bladen en mängd små blåsor, som samla sig i rörets öfre del; vid närmare undersökning visa de sig vara syrgas. Sättes apparaten i mörker, afstannar blåsafgifvandet, och detsamma inträffar, om vattnet är fritt från kolsyra.

Det närmare förloppet vid kolsyreassimilationen är ännu ej kändt. Man antager, att kolsyran förekommer vid assimilationen som hydrat; och en del forskare anse, att den första produkten härvid skulle vara formaldehyd, som faktiskt kan påvisas i bladen. Så mycket kan sägas, att den första produkten af kolsyreassimilationen är en ökning af det organiskt bundna kolet i klorofyllkropparna. Häraf uppstå sedan alltefter växtens art olika organiska ämnen, och i vanliga fall är assimilationsprodukten stärkelse, i form af små korn i klorofyllkropparna, eller stundom endast lösliga kolhydrater, såsom socker (hos *orkidéer*, *Allium* m. fl.). Hos diatomacéer och några andra alger bildas ej kolhydrat, utan man kan här påvisa feta oljor.

Stärkelsebildningen vid kolsyreassimilationen kan lätt påvisas genom det s. k. sachs'ska jodprofvet: ett blad från en assimilerande växt afskäres på kvällen och lägges ett par minuter i kokande vatten, sedan i sprit, där klorofyllet utdrages, så att bladet blir hvitt. Tillsättes nu jod, antager bladet småningom en mer eller mindre mörkviolett färg; detta beror därpå, att den i bladet bildade stärkelsen färgas mörkviolett af jod. Om man betäcker en del af bladytan med stanniol eller på annat sätt utestänger ljuset, skall man finna att på det stället ej någon stärkelsebildning egt rum (se fig. 2).

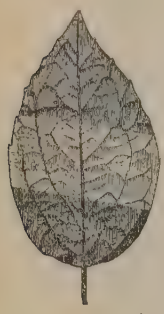

Fig. 2.

Samtidigt med denna bildning af organisk substans förseggå äfven processer, som hindra dennas upphopning i klorofyllkornen; eljest skulle assimilationen på grund af cellens öfvermättnad snart afstanna (Boussingault). Under ferments inverkan upplöses den bildade stärkelsen alltjämt och bortföres ur cellen samt vandrar in i växtens ledningsbanor, för att på detta sätt nå fram till förbrukningsorten (växande växtdelar o. d.). Om man därför underkastar ett blad tidigt på morgonen, innan assimilationen börjat, det sachs'ska jodprofvet, skall man finna, att stärkelsehalten i bladet minskats, hvilket visar sig i ljusare färg.

Som ett exempel på kolsyreassimilationens styrka kan anföras att solrosens blad bilda 1,8 gr. organisk substans pr timme och kvadratmeter bladyta; häremot svarar 1,8 l. kolsyra, d. v. s. kolsyran i omkr. 4,000 l. luft. Olika växter förhålla sig emellertid under lika yttre villkor, olika.

Yttre förhållanden ha stort inflytande på processens liflighet, och härvid är speciellt att märka å ena sidan ljusstyrkan och kolsyremängden, å andra sidan temperaturen. Med tilltagande ljusstyrka tilltager assimilationens liflighet; under längre tids inverkan förstör dock det direkta solljuset klorofyllet, och bladen blekas. De olika strålarna ha olika inflytande; klorofyllet absorberar i synnerhet vissa af de röda strålarna i spektrum och framkallar därvid den starkaste assimilationen; de gröna strålarna ha mindre betydelse för processen. Kolsyremängden har stort inflytande, i det assimilationens liflighet stiger proportionellt med kolsyremängden intill en viss procent. Vid låga temperaturer kan ännu en svag assimilation försiggå. Så fann Jumelle vid — 30° å — 40° ännu en svag kolsyreassimilation. Vid stigande temperatur tilltager assimilationsliflighetен till en viss temperatur (optimum), för vår flora omkr. + 20° å 30°; vid högre temperatur aftager den åter.

På senare tid har den åsikten sökt göra sig gällande, att kolsyreassimilationen försiggår under inverkan af enzym, så att man t. o. m. i ett klorofyllextrakt, försatt med detta enzym, trott sig kunna påvisa utveckling af syrgas, härstammande från kolsyra.

Priestley var den förste, som iakttog syreafgifvandet från växterna (1772); Ingenhouss visade att blott gröna växter afgifva syre, och endast när de belysas (1779); Senebier och framför allt Th. de Saussure visade (1804) att kolsyran är ett verkligt näringsämne för växterna. I nyare tid ha i synnerhet arbeten af Boussingault, Sachs och Engelmann bidragit att i hög grad öka vår kunskap om kolsyreassimilationen.

Kväfvet, hvilket är af allra största betydelse för växtlifvet, upptages af flertalet växter genom assimilation af i vattenlösning upptagna salpetersyrade salter eller ammoniaksalter. Luftens fria kväfve är däremot oåtkomligt för nästan alla växter. Förr ansåg man, att inga växter förmådde assimilera detta grundämne, hvilket i fritt tillstånd öfver hufvudtaget endast med största svårighet kan bringas till att ingå i kemiska föreningar. Genom Hellriegels (1888) samt åtskilliga andra forskares, särskildt Laurents och Schlœsing d. y:s (1892), arbeten har det emellertid visat sig, att i en grupp af de lägre algerna, nämligen bakterierna, finnas ej få arter, som äro i stånd att *direkt assimilera luftens fria kväfve*. Genom ett mycket egendomligt samlif (symbios) emellan vissa i jord rikligt förekommande kväfveassimilerande bakterier och högre växter kunna dessa emellertid i andra hand tillgodogöra sig de kväfveföreningar, som bakterierna alstrat. Ehuru så godt som alla högre växter i någon ringa grad kunna anses hafva förmåga att den i stor omfattning genom bakterierna försiggående kväfvebindande processen i jorden, känner man, ännu åtminstone, endast i ett fåtal fall att särskilda organ äro utdanade för att tjäna den på bekostnad af bakterierna försiggående kväfveassimilationen. Så är förhållandet hos ärtväxterna (nat. fam. *Papilionaceæ*) samt hos haftornet (*Hippophaë rhamnoides* L.).

Det har sedan mycket länge varit bekant, att på alla under naturliga förhållanden lefvande ärtväxters rötter utveckla sig knölar, hvilka kunna växla ganska betydligt i såväl storlek som form. De sitta spridda både på hufvudroten och på birötterna, blifva t. ex. hos bönor och lupiner rundade.

hos klöfverarterna (se fig. 3) äggformiga, hos lucern m. fl. oregelbundet korallikt förgrenade. Oftast äro de små, några få millimeter i genomskärning, men

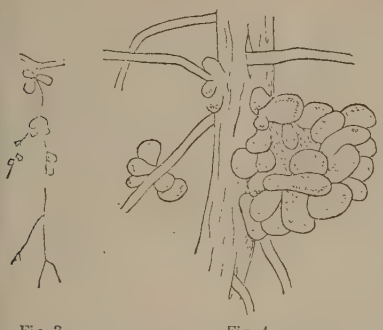

Fig. 3. Fig. 4.

Fig. 3. Stycke af en rot af rödklöfvern (Trifolium pratense).
Fig. 4. Stycke af en rot af hästbönan (Vicia Faba).
Nat. storlek.

hos vissa arter kunna de blifva ända till valnötsstora (se fig. 4). Deras inre byggnad visar dock alltid den största öfverensstämmelse. Innanför ett såsom hud tjänande korklager (se fig. 5 A) finnes en tunnväggig, af rundade celler bestående väfnad (se fig.

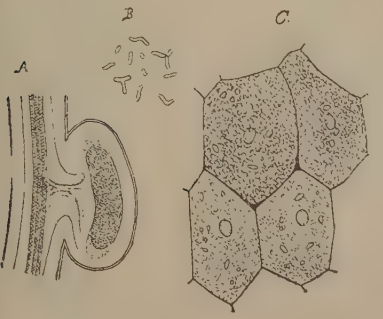

Fig. 5. *A* Längdsnitt af en ung rotknöl af lupin (Lupinus luteus), till vänster roten med sin kärlsträng, från hvilken kärl utgå till rotknölen. Det yttersta tunna lagret på denna är kork. I det inre mörka partiet, af hvilket några celler i större (250 ggrs) förstoring återgifvas i *C*, hafva redan bakteroider utvecklats. De största kornen i cellerna i C äro cellkärnor, de mindre stärkelsekorn. *B* bakteroider, 1,100 gånger förstorade.

5 A och C), hvilkens celler utom protoplasma och något stärkelse innehålla små ägghviterika staformiga kroppar, de s. k. bakteroiderna (se fig. 5 B). Dessa länge kända bildningar äro emellertid ingenting annat än bakterier, hvilka tagit sin bostad i de på rötterna sittande knölarna och som till sist af dessa assimileras. I unga knölar äro bakterierna samlade i strängliknande kolonier i protoplasman, men vid äldre stadier, då bakterierna genom delningar förökats i antal, utbreda de sig öfver hela cellen. Till sist börja de dock svälla oregelbundet, blifva typiska bakteroïder och försvinna till sist till större delen, ”uppätna”, assimilerade af den ärtväxt, tillsammans med hvilken de lefva. Själfva knölarna framkallas däraf att en eller några få hvarandra närstående bakteriearter, hvilken eller hvilka af Beyerinck kallats *Bacterium radicicola*, och hvilka äro allmänna i jorden, tränga in i de unga rötterna och därigenom föranleda en liflig nybildning af celler, hvilken resulterar i utväxandet af de nämnda knölarna. I öfverensstämmelse därmed uppstå dessa ej heller, om man odlar ärtväxter i t. ex. steriliserad sand under sådana förhållanden, att de nämnda bakterierna ej tillföras kulturen. Erhåller denna ej kväfvehaltiga näringsämnen, afstannar snart nog växtens utveckling på grund af ”kväfvehunger”, men om då bakterierna tillföras, börja efter någon tid knölarna att ånyo utväxa, och försöksplantan utvecklar sig, alldeles som om något salpetersyradt salt eller annan tjänlig oorganisk kväfveförening tillförts densamma. Härigenom är den vetenskapliga förklaringen gifven till en uråldrig erfarenhet, som vunnits på praktisk väg, nämligen att odling af ärtväxter ”göder” jorden. Sedan länge visste man äfven, att denna gödning bestod i ökandet af jordens bundna kväfve, men först genom ofvan omtalade undersökningar har den äfven i praktiskt afseende högeligen betydelsefulla frågan hur denna kväfvebindning tillgår blifvit klargjord. Ännu återstå dock flere viktiga detaljer att utreda. — I det föregående har visats, att i klorofyllkornen bildas genom kolsyreassimilationen organisk näring i form af kolhydrat; hos alla växter, som ej äro parasiter eller saprofyter, är detta den enda källan för växten att erhålla organisk substans. Växtkroppens lefvande substans, protoplasman, är emellertid ej ett kolhydrat, utan bildas af ägghviteämnen, hvilka i sin molekyl utom kol, syre och väte, äfven hafva kväfve. I växten förekommer alltså en nybildning af ägghviteämnen ur kolhydrat, ehuruväl det närmare förloppet därvid ännu är ganska okändt. Man antager att kolhydraten under inverkan af ammoniaksalter, nitrat och sulfat, som tillföras växten ur jorden genom roten, bilda amider (asparagin) och dessa sedermera ägghviteämnen; amiderna äro alltså att uppfatta såsom mellanled mellan de rent oorganiska ämnena och ägghviteämnena. Denna process försiggår såväl under ljusets inverkan som i mörker.

Järn är nödvändigt för bildning af klorofyllet, men då detta ej innehåller påvisbara mängder järn, torde järnet icke direkt hafva betydelse, och den bleksot, af hvilken växten kommer att lida, då den ej blir i tillfälle att assimilera järn, är närmast ett tecken på att hela växten är sjuk. Äfven växter, som fullständigt sakna klorofyll, fordra dock nödvändigt järn för att kunna lefva.

Kalcium fordras ovillkorligen för de högre växternas assimilationsprocess; det upptages under form af kalksalter och uppträder i växter hufvudsakligen såsom oxalsyrad och kolsyrad kalk. Någon större omedelbar betydelse för lifsverksamheten synes kalken icke ega, men vid själfva assimilationsprocessen i bladen torde den hafva en viktig uppgift. Unga blad äro nämligen kalkfattiga, men ju äldre bladen blifva, dess rikare blifva de på kalksalter. Detta torde bero på att en del af kväfvet, som förarbetas i bladen, ditföres under form af salpetersyrad

kalk. Då emellertid växten behöfver vida mer kväfve än kalk, blir denna kvar vid salpetersyrans assimilation och bindes då af oxalsyra. Den oxalsyrade kalken blir sålunda en *biprodukt* vid assimilationen. Då denna liksom öfriga kalksalter endast undantagsvis upplöses, är det tydligt, att den småningom på förut nämndt sätt skall tilltaga i mängd i bladen. Denna del af assimilationsprocessen torde emellertid vara väsentligen olika hos olika växtarter, i det att somliga, såsom gräs, ormbunkar och mossor, nästan ej upptaga några kalksalter utan i deras ställe kalisalter, under det att andra, såsom tobak, humle, hampa m. fl., äro mycket rika på kalk.

Om öfriga för växternas näring nödvändiga ämnen, nämligen svafvel, fosfor, kalium, magnesium, samt de ej absolut nödvändiga, men i regel af växterna upptagna och förarbetade, klor, natrium, kisel, se Näring. G. O. R. G. A.*

4. Inom *landtbrukskemien* förstår man med assimilation (assimilering) den process, hvarigenom vissa ämnen ur jorden eller luften förmedelst växternas rötter eller blad upptagas och förvandlas till delar af den lefvande växtorganismen. Dessa ämnen sägas därför vara "assimilerbara" eller af växterna "upptagbara", d. v. s. tjänliga eller färdigberedda som växtföda. Vidkommande särskildt de växter, som vanligen odlas af landtmannen, har man funnit, att de uteslutande näras af s. k. oorganiska föreningar. Om alltså flere af de såsom gödningsmedel använda ämnena bestå t. ex. af organiska växt- och djurlämningar, hvilka ännu ej fullständigt förruttnat eller blifvit upplösta eller sönderdelade till oorganiska föreningar, så måste följaktligen detta försiggå efter gödselns utförande på åkern, innan växterna kunna assimilera eller upptaga dessa ämnen vid näringsprocessen. Förr var den föreställningen tämligen allmänt utbredd, att endast sådana ämnen i jorden, hvilka omedelbart kunde lösas eller uttvättas med vatten, voro assimilerbara som växtföda. Denna uppfattning har likväl måst öfvergifvas till följd af de senare årens forskningar inom landtbrukskemien och växtfysiologien. Man har nämligen funnit, att växterna visserligen ur jorden upptaga sådana beståndsdelar, som redan befinnas vara lösliga i vatten, men att den hufvudsakliga och största mängden af de växtnärande ämnena förekommer i ett tillstånd, hvarunder föga eller intet däraf kan lösas eller borttvättas förmedelst destilleradt vatten. Denna del af växtfödan är icke dess mindre assimilerbar eller tjänlig för plantornas utveckling. Näringsämnena i jorden upptagas och lösas nämligen förmedelst växtens rottrådar och de däri befintliga safterna jämte det med kolsyra och åtskilliga saltartade föreningar bemängda jordvattnet, som äfven har en upplösande förmåga. Det behöfves alltså någonting mera än blott och bart vatten för att åvägabringa växtfödans lösning och assimilation.

Vidare bör anmärkas, att den växtnärande lösningen enligt lagarna för det s. k. osmotiska trycket (*osmotiska kraften*) tvingas i en strömriktning, som går utifrån samt inåt och uppåt i den vegeterande plantan, så snart nämligen vätskan har en starkare koncentration inuti växten än utanför densamma i den omgifvande jorden, men att den går i motsatt riktning, ifall den yttre lösningen är mera koncentrerad än de lösliga växtsafterna inuti plantan. I senare fallet vissnar snart nog växten och dör. Genom jordens absorptionsförmåga regleras emellertid dessa förhållanden i allmänhet så, att en alltför stor och skadlig mängd i vatten lättlösliga salter ej på en gång bildas omedelbart utomkring växtrötterna, hvadan assimilationen och de osmotiska strömningarna därför ock vanligen kunna fortgå på det sätt, som erfordras för växternas normala utveckling och lif.

Vid undersökningen af åkerjordarternas bördighetsförhållanden äfvensom vid analys af de många olikartade gödnings- och jordförbättringsmedel, som pläga förekomma och användas inom det praktiska landtbruket, måste man därför, såvidt möjligt är, närmare pröfva och angifva i hvad tillstånd eller form de särskilda beståndsdelarna förefinnas: om de kunna omedelbart upptagas och assimileras af växterna, eller om de kräfva en föregående preparering. Sålunda kunna t. ex. flere jordarter innehålla kali, fosforsyra, kväfve och andra för växtnäringen behöfliga ämnen i ganska stor mängd, utan att förete större bördighet än åtskilliga andra jordarter, hos hvilka analysen tillkännagifver en mycket mindre kvantitet af de nämnda beståndsdelarna. Orsaken till detta kan i sådant fall vara den, att de för växterna assimilerbara andelarna af kalit, fosforsyran eller kväfvet o. s. v. äro till mängden olika med de vid analysen funna totalkvantiteterna af dessa beståndsdelar. De flesta åtgärder, som landtmannen företager med sin jord — såsom plöjning, alfluckring, dikning, märgling, gödsling o. s. v. — afse i allmänhet att öka förrådet af assimilerbara eller för växterna tillgängliga närande beståndsdelar i den odlade jorden. Förvittringen af de mineraliska och förruttnelsen eller förmultningen af de organiska ämnena äro just de processer, genom hvilka de i jorden befintliga olikartade beståndsdelarna förvandlas till verklig, d. v. s. assimilerbar, växtföda. Men fortgången af dessa processer främjas hufvudsakligen genom jordens brukning eller bearbetning och skötsel. Ladugårdsgödselns s. k. brinning eller behandling i gödselstaden, beredningen af komposter, fabrikationen af pudrett, benmjöl, superfosfater, ammoniaksalter och en otalig mängd andra gödselpreparat hafva allesammans likaledes till ändamål att framställa tjänliga växtnäringsämnen och underlätta deras assimilation, för att sålunda påskynda utvecklingen af en i alla afseenden ymnig och värderik skörd. Emellertid kan enhvar häraf lätt inse huru viktigt och nödvändigt det måste vara för en landtman ej allenast att känna företeelserna vid assimilationen och det s. k. osmotiska trycket under växternas näringsprocess, utan ock att förstå värdet eller betydelsen af de praktiska åtgärder, som bidraga till att skaffa de odlade växterna ett ymnigare förråd af assimilerbara födoämnen. C. E. B.

5. *Psyk.* Den förändring en själsfunktion undergår, när den så uppgår i och sammansmälter med förut i medvetandet gifna element, att den sedan ej från dem särskiljes. Så assimileras t. ex. med en sinnesförnimmelse närbesläktade föreställningar, som personen i fråga förut förvärfvat och som nu genom idéassociation återkallas till medvetande. S—e.

Assimilationsväfnad, *bot.* Se Blad.

Assimilera (lat. *assimilare*, göra lik, likdana, af *similis*, lik), *fysiol.*, ombilda (upptaget näringsämne) till likhet med ämnen, hvaraf organismens väfnader och vätskor bestå; *bildl.*, införlifva, "smälta", fullt

llegna sig; *språkv.*, förändra (ett språkljud) till khet med (ett närstående språkljud).

Assimilering. Se Assimilation.

Assing, Ludmilla, tysk författarinna, f. 1827 1821?) i Hamburg, dotter af vittra föräldrar, flyt- ade efter faderns död (1842) till sin morbroder, den ekante skriftställaren Varnhagen von Ense, som on vårdade till hans död. Hon skaffade sig litterärt nseende genom ett par biografier, bl. a. en öfver *ophie von Laroche* (1859). Af morbrodern betrodd ied att offentliggöra hans litterära kvarlåtenskap, tgaf hon först bd 8 och 9 af hans "Denkwürdig- eiten", A. v. Humboldts bref till honom (5 upp- igor 1860), hvilka ådrogo henne mycken ovilja, och ärefter Varnhagens "Tagebücher" (14 bd, 1861 –70), för hvilka hon 1863 och 1864 dömdes till ingelsestraff på grund af vanvördnad mot konungen. A. hade dock redan 1861 dragit sig undan till lorens, där hon förblef bosatt. Hon utgaf vidare 'arnhagens valda skrifter (19 bd, 1871—76; 3:e ppl. 1888), furst Pückler-Muskaus brefväxling och agböcker (9 bd, 1873—76) m. m. och öfversatte lazzinis skrifter (2 bd, 1868). A. var 1874—75 ift med en italiensk officer Grimelli. Hon afled innessjuk i Florens 1880.

Assini l. Assinie, del af franska kolonien lfenbenskusten, närmast gränsande till den öster lärom liggande engelska Guldkusten. Vid dess kust igger lagunen Tando, som genomflytes af floden Bia . Kinjabo, hvilken vid sitt utlopp i hafvet kallas A. På den "nehrung", som begränsar lagunen, ligger id hafskusten vid en dålig hamn Fort A. Området ar varit i Frankrikes ego sedan 1843.

Assiniboia [ä″siniböi′ə], distrikt i Dominion of anada, mellan Alberta i v. och Manitoba i ö. samt gränsande i n. till Saskatchewan och i s. till staerna Montana och Nord-Dakota. 233,970 kvkm. 57,385 inv. (1901), af hvilka öfver hälften britter ch 4,500 indianer. A. är ett omkr. 500 m. högt ågigt prärieland, genomflutet af South Saskatchewan ch Assiniboines biflod Qu'appelle, hvars dal är synerligen bördig. Genom distriktet går kanadiska Pacific-banan, vid hvilken ligger hufvudstaden, Regina, med omkr. 2,600 inv. Landet, som hör till det s. k. "Fertile belt", har åkerbruk, trävaruförelse samt bergsbruk (järn, stenkol, guld, silfver, koppar) till hufvudnäringar. Till 1869 tillhörde det Hudsonbay-kompaniet, öfvergick då genom köp till England och afskildes 1886 från Nordväst-territoriet.

Assiniboine [əsi′niböin], flod i nordvästra delen af Brittiska Nord-Amerika, uppstår v. om sjön Winnipegosis, upptager fr. h. Qu'appelle (Calling river) och Souris (Mouse) samt faller vid Winnipeg ut i Red river of the North. Längd omkr. 7,000 km. — Assiniboin-indianerna, "sten-indianerna", "stenkokarna", utgöra nordvästra grenen af dakotafolket, hvilket lefver i Manitoba (omkr. 5,000) och staten Montana (något färre i antal). De kokade förr sin föda i skinnklädda jordgropar, som fylldes med vatten, hvilket uppvärmdes med upphettade stenar.

Assinie [-ni]. Se Assini.

Assis (mlat. *assisia* l. *assisiæ*, af lat. *assidēre*, sitta vid; fr. *assise*, eng. *assize*), *jur.*, "sittning". Under feodaltiden kunde hvarje session af en församling eller domstol kallas assisia. I Frankrike nyttjades dock denna benämning företrädesvis för att beteckna sessionerna af den församling af baroner (*cour de pairs, cour de baronnie, curia principum*), hvilken af konungen eller någon af storvasallerna sammankallades antingen för att stifta lagar eller för andra allmänna ändamål eller ock för att afdöma tvister mellan baronerna inbördes eller mellan någon af dem och deras länsherre. Med assisia minor förstods *cour du baron*, domstolen för adeln inom ett baroni. — I England var, efter detta lands eröfring af normanderna, "assizes" en vanlig benämning på de domstolssessioner, som höllos af de af konungen utskickade kringresande domarna. — Under medeltiden förekomma assiser äfven såsom liktydigt med de lagar, hvilka blifvit antagna på en "assisia". De ryktbaraste bland dylika lagar äro de s. k. *assises du royaume de Jerusalem* l. *assisiæ hierosolymitanæ*, hvilka utgjorde lagboken för det af Gottfrid af Bouillon grundade riket i Palestina. — I våra dagar betecknas med assiser i Frankrike sessionerna af de kriminaldomstolar (*cour d'assises*), som afdöma de gröfre brottmålen, d. v. s. sådana brottmål, i hvilka jury användes, och i England de periodiska sessioner, som i de särskilda distrikten (*circuits*) hållas af öfverdomstolens ledamöter. På assiserna i England upptagas och afgöras såväl brottmål som civila mål, inom de gränser, som bestämmas af de för de kringresande domarna utfärdade fullmakterna (*commissions*). L. A.

Assisi (Asisi), stad i italienska prov. Perugia i Umbrien, vackert belägen på sluttningen af berget Monte Asi, vid floden Chiascio. 17,240 inv. (1901). Biskopssäte. A. är berömdt såsom skalden Propertius' och den helige Franciscus' födelseort. Den senare stiftade där 1209 den efter honom uppkallade franciskanorden och är begrafven i den praktfulla klosterkyrkan.

Assisia minor (lat.). Se Assis.

Assista′ns l. Assiste′ns (fr. *assistance*), eg. hjälp, bistånd, understöd; pantlåne-inrättning.

Assistans-(Pantlåne-)inrättningen i Stockholm tillkom genom k. m:ts reglemente af 21 nov. 1772 för General-assistancekontoret, ett statens ämbetsverk med ändamål att betjäna det fattigare folket med lån mot pant af lösegendom. Lånekapitalet bestämdes till 15 tunnor guld, ställdt på 6,000 aktier, af hvilka staten öfvertog 1,500 och enskilda personer återstoden. 1848 blef denna inrättning en kommunal anstalt med Stockholms stads drätselnämnd till förlagsgifvare och kontrollant. Anstalten upphörde 1890. Kbg.

Assiste′ns. Se Assistans.

Assiste′nt (se Assistera), biträdande person, biträde; vid vissa kyrkliga förrättningar biträdande präst; titel för vissa underordnade tjänstemän (såsom i direktionen öfver arméns pensionskassa); titel för vissa tjänstemän i telegrafverket (telegrafassistent är i grad närmast öfver telegrafist och närmast under kommissarie); titel för vissa underlärare (vid Tekniska högskolan, inom teologiska fakulteten); titel för biträdande tjänstemän vid vissa vetenskapliga anstalter o. d. Jfr Amanuens.

Assistēra (lat. *assi′stere*, eg. ställa sig vid), biträda (jfr Assistent); *sjöv.*, bringa bergningshjälp åt.

Assistito (d. v. s. som får bistånd, näml. af högre makter) kallas i Italien den, som tros kunna förutsäga numren i de hvarje lördag förssigående dragningarna i det italienska statslotteriet. Särskildt

i södra Italien hafva dylika bedragare ofta stor kundkrets och mycken tilltro bland den okunniga befolkningen. I litteraturen har assistito-typen införts speciellt genom Matilda Seraos ypperliga roman "Paese di Cuccagna". V. Lm.

Assiût. Se Siût.

Assjö, ångsåg i Askeryds socken af Jönköpings län. Produktionen uppgick år 1902 till 7,885 kbm. diverse trävaror med ett angifvet värde af 195,950 kr. Arbetsstyrkan utgjorde s. å. 39 personer. K. K.-Å.

Assmannshausen, by på Rhens högra strand, i preussiska reg.-området Wiesbaden. 1,028 inv. (1900). Assmannshäuser, det ädlaste röda renska vinet, odlas i trakten däromkring.

Assmannshäuser [-höj-]. Se Assmannshausen.

Ass moll, *mus.*, den föga brukliga moll-tonart, som har *ass* till grundton och företecknas med sju ♭ (parallell-tonart: cess dur). På grund af företeckningens besvärlighet nyttjar man helst i stället för ass moll dess enharmoniska förväxlingstonart giss moll.

Assmus, Robert, tysk målare, f. 1842 i Stuhm, arbetade länge som tecknare och deltog som illustratör i fransk-tyska kriget 1870—71 och slog sig därefter ned i München samt egnade sig åt landskapsmåleri. Har äfven utgifvit ett illustreradt praktverk öfver Elsass-Lothringen.

Associatiōn (lat. *associātio*, förening, af *sōcius*, kamrat), förening; sammanslutning för gemensamt syfte eller samfälld verksamhet; *psyk.*, förknippning af föreställningar (jfr Idéassociation).

Associationsbildning, detsamma som analogibildning. Se Analogi 3.

Associationsfrihet, föreningsfrihet. Se Förenings- och församlingsfrihet.

Associations-psykologer, anhängarna af en riktning inom den moderna psykologien, hvilken riktning utmärkes däraf att den söker förklara nästan alla själslifvets företeelser på grund af lagarna för idéassociationerna. Grundläggaren af denna riktning var David Hartley, och en af dess mest typiske representanter var James Mill. Inom den nutida psykologien har associationspsykologien utvecklats bl. a. af Th. Ziehen. S—e.

Associativ (se Association), *psyk.*, som beror på association af föreställningar.

Associé l. Associērad (se Associera), bolagsman, delegare, intressent i ett företag; benämning på ett visst slags medlemmar i vissa samfund för vetenskap l. konst. Associerade i Musikaliska akademien i Stockholm utgöra en lägre grad än akademiens ledamöter. Akademien kan invälja 50 inom riket boende skickliga musikidkare under namnet associerade.

Associēra (lat. *associāre*), förena; intaga någon såsom medlem i ett bolag, ett samfund o. s. v.; gemensamt bedrifva (arbete); förknippa (föreställningar). — Associera sig med någon, ingå förening (bolag) med någon.

Associērad. Se Associé.

Assolūto (it.), absolut, oinskränkt. Prima donna assoluta, främsta (koloratur-)sångerska.

Assonans [-na'ns; af lat. *assonāre*, ljuda med], Inrim, *metr.*, ett rim, som består däri att samma mid- eller slutljud återkommer i närstående starktoniga stafvelser. Svensk metrik räknar tre slags assonanser: 1) rent vokalisk, t. ex. *hel*, *steg*; 2) rent konsonantisk, t. ex. *torn*, *varna*; *kal*, *spel*; 3) vokaliskt konsonantisk, t. ex. *finna*, *brinner*. I de romanska folkens äldre poesi förekom vokalisk assonans rikligt och användes ännu regelbundet som rim i spanska och portugisiska romanser samt ofta i franska folkvisor, hvaremot på 1200-talet slutrimmet trängde ut assonanserna i den franska hjältedikten. För fornnordisk poesi är den konsonantiska assonansen karakteristisk. Den är dels halfassonans (isl. *skothending*), då två stafvelser hafva samma slutkonsonant (er), dels helassonans (isl. *aðalhending*, som äfven betecknar slutrim), då därjämte stafvelsernas vokaler äro desamma eller då stafvelserna utljuda på samma vokal. Helassonans i vers- och ordslut sammanfaller med manligt slutrim. Assonanser förekomma sporadiskt i eddadikterna, men uppträda regelbundet först i skaldepoesien, där deras användning regelbands genom noggranna föreskrifter för de särskilda strofformerna. Vanligen stå halfassonanser i udda verser, helassonanser i jämna. Som ofullkomlig ersättning för det moderna slutrimmet träffas assonans ofta i folkvisor och äldre svensk vers, men har i nyare tid för öfrigt endast vid efterbildning och öfversättning af fornnordisk vers användts i metriskt syfte. Vid bildningen af ordspråk och stående talesätt har assonansen, liksom allitterationen, spelat en stor roll, t. ex.: den är lätt att locka, som gärna vill hoppa; i fyllan och villan; frisk och rask; rakt på sak. Som stämningsväckande medel nyttjas assonansen i stor omfattning i poesi och är af väsentlig betydelse för versens välljud. R—n B.

Assonēra (se Assonans), *metr.*, bilda assonans.

Assortēra (fr. *assortir*, af lat. *sors*, lott, sort), ordna efter olika sorter; fullständigt förse en handel med till densamma hörande varor.

Assortiment (jfr Assortera), ordnad samling; ett för någon viss handelsgren fullständigt varulager.

Assos, i forntiden lesbisk koloni på Mysiens kust, i Mindre Asien, vid Adramyttiska (nu Edremid-)viken. Af densamma har, vid det nuv. Behramkiöi, det amerikanska arkeologiska institutet föranstaltat utgräfningar (1881—83), som bragt i dagen agora med stoa och bulesterion, ett bad i fyra våningar, ett heroon (herostempel), teater, gymnasion m. m. Louvre eger sedan 1838 skulpturer af ett därvarande forndoriskt tempel.

Assuān l. Esvān, forntidens *Syene*, en af palmer omgifven stad i Öfre Egypten, på Nilens högra strand, vid denna flods sista vattenfall ("första katarakten"), midt emot öarna Elefantine (El Sag) och Philæ (El Heif). Omkr. 3,000 inv. Först vid A. blir Nilen segelbar, hvilket under medeltiden förskaffade staden dess vidt utbredda handelsrykte. Omgifningarna äro rika på fornminnen, hvilka dock till hälften äro betäckta af flygsand. Vid A. finnas ock de ofantliga granitbrott, ur hvilka egyptierna uthöggo sina obelisker och kolossala statyer. På Nilens vänstra strand ligga Syenes katakomber. I våra dagar eger A. sin största vikt genom den där uppförda stora dammen (se Assuandammen) och såsom gränsort mellan Egypten, Nubien och Sudan samt såsom en mycket besökt turistort.

Assuandammen, en vid Assuan, cirka 1,000 km. s. om Kairo belägen reservoardamm öfver Nilen, huf-

vudsakligen afsedd att magasinera vatten för jordbruksändamål. Själfva dammen erbjuder ur konstruktiv synpunkt intet nytt, men är märkvärdig på grund af sin storlek. Dess längd är nämligen 1,950 m. och den största höjden 39 m., med en krönbredd af 7 m. och en bottenbredd af 33 m. Den mellan högsta och lägsta vattenytan magasinerade vattenmängden belöper sig till 1,069 mill. kbm. Den reglering, som härigenom åstadkommes, är dock ej fullständig; man skulle nämligen genom dammkrönets höjning tidtals sätta åtskilliga antika byggnadsverk (t. ex. Philætemplen) under vatten. För afbördande af flödena, som inträffa maj—juli, är dammen försedd med 180 luckor, med en sammanlagd kapacitet af 14,000 kbm. pr sekund. Sjöfarten ledes förbi dammen medels en kanal af 2,000 m. längd, försedd med en af 4 slussar sammansatt slusstrappa. Frånsedt några förberedande arbeten under år 1898, utfördes dammbyggnaden på 4 år, näml. 1899—1902. Arbetet utfördes af en engelsk firma, Aird & C:o, med en arbetsstyrka, som vissa tider uppgick till 13,000 man. Denna dammbyggnad torde snart komma att efterföljas af andra liknande i Nildalen. S. L—k.

Assuay l. Azuay, provins i Ecuador, i högdalen mellan Andernas östra och västra kedja. 29,288 kvkm. Omkr. 132,400 inv. Hufvudstad är Cuenca, med omkr. 30,000 inv.

Assumção, hufvudstad i Paraguay. Se Asuncion.

Assumēra (lat. *adsümere*), antaga. Föga brukligt.

Assumption [əsa'mʃən], stad. Se Asuncion.

Assumptioni'ster (fr. *Pères de l'assomption*, ”fäder af jungfru Marias himmelsfärd”), fransk kongregation, som följer augustinordens regel. Kongregationen stiftades 1520 och förnyades 1847. Den har på senare tid i Frankrike hufvudsakligen idkat politisk agitation i klerikalt-ultramontant syfte, dels genom den 1883 uppsatta politiska tidningen ”La croix”, som på sin höjdpunkt utgick i 190,000 exemplar, dels genom massor af flygskrifter, veckoskrifter, kalendrar, illustrerad folkläsning och beryktade valkatekeser, utgångna från dess tryckeri. På grund däraf upplöstes kongregationen af domstolarna år 1900, och 1902 lät regeringen indraga ”La croix”. Äfven annorstädes finnas assumptionister. I England egna de sig åt själavård bland katolska matroser, i Konstantinopel förestå de det af Leo XIII grundade institutet för romersk-katolska präster i orienten.

Assumtiōn (lat. *assumtio*), antagande; upptagande (i himmelen).

Aššur (i Gamla testamentet *Assur*), assyriskt ort- och mansnamn, hvarefter landet Assyrien uppkallats. 1. (Nu Kalat-Shergat) Det assyriska väldets första hufvudstad, belägen vid Tigris' östra strand, i det egentliga Assyriens sydligaste del, och den till Babylonien närmaste staden. Dess tidigare historia ligger visserligen ännu i dunkel, men i 16:e årh. f. Kr. var den med säkerhet de assyriske konungarnas hufvudstad, och sannolikast är att den från början utgjort medelpunkten för den babyloniska kolonien i norr. Ju mer det assyriska riket tillväxte i makt och eröfrade länder i norr och väster, dess längre mot norr flyttade konungarna sitt residens. Sålunda gjorde Aššurnasirpal III Kalah, Gamla testamentets *Kelah*, nuv. Nimrud, till hufvudstad, och hvilken rang än själfva Ninive spelade under Assyriens historia, var det först med Sanherib och under sista århundradet, som denna stad kom att intaga en så förhärskande ställning, att det i de kringboende folkens mun kom att betyda Assyrien själf. Aššur förlorade visserligen i inflytande, men förblef dock alltid en af Assyriens förnämsta städer. Ej mindre än fyra stycken åttasidiga lerprismor med en berättelse om Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) 1:s regering (omkr. 1120—10 f. Kr.) hafva här af engelska arkeologer påträffats, och på grund af dem har den gamla i inskrifterna så ofta omtalade stadens läge kunnat bestämmas. Se vidare Assyrien.

2. Assyriens nationalgud. Man har, dock på synbarligen svaga grunder, sökt skilja mellan stadens och gudens namn, så att den förras skulle skrifvas Aššur, den senares däremot Ašur, men detta öfvergifves mer och mer. Visst är att samma assyriska ideogram användes för båda namnen. Att landet uppkallats efter namnet Aššur är visst, men om staden fått sitt namn efter nationalguden eller guden efter den första politiska medelpunkten, kan ännu icke afgöras. Möjligt är att Aššur kommer från An-šar, namnet på en af de förste gudarna i det babyloniska skapelsepoemet, och att assyrierna fylkat sig kring denna urgudomlighet som sin nationalgud. Jfr Assyrien. D. M.

Assuradör (jfr Assurera), ”försäkrare”, person, som meddelar försäkring i fråga om lif eller egendom.

Aššur-aḫu-iddin (”Aššur en broder har gifvit”), Asarhaddon, assyrisk konung 680—668 f. Kr., Sin-aḫē-irbs (Sanheribs) son och efterföljare. Han tyckes redan under faderns lifstid hafva varit ståthållare i Babylonien. Där nådde honom budskapet om ett uppror i Assyrien, ledt af hans broder, hvari hans fader omkommit. Han skyndade till Ninive, kufvade upproret och tog tronen i besittning. Hans första omsorg var att börja återuppbyggandet af det af hans fader i grund förstörda Babylon. Stor krigare, afvände han skyndsamt och kraftigt en hotande fara, i det han tillbakaslog en hord halfvilda, från norr inträngande manda-folk l. skyter. Han företog krigståg genom Arabiens öknar samt besegrade ej mindre än 8 furstar. Det såsom ointagligt betraktade Sidon måste kapitulera för honom. Staden förstördes i grund, och en ny stad med Aššur-aḫu-iddins namn byggdes på dess ruiner. Vid samma tid mottog han hyllning och tribut från hela Syrien och Palestina, bl. a. från Manasse i Jerusalem och Baal i Tyrus. Hans största bragd var dock att efter stora rustningar, vis planläggning och äfven fruktlösa försök lägga hela det ärevördiga Egypten under Assyriens spira. A. förde härigenom det assyriska väldet till en höjd, där det aldrig tillförne varit. Men Egypten skulle blifva svårt att behålla. Ett uppror utbröt snart, och A. dog på vägen till Egypten. Jfr Assyrien. D. M.

Assura'ns (fr. *assurance*), försäkring mot fara eller skada. — Assurans-kompani, försäkringsbolag. — Assurans-polis (-police), försäkringsbref. — Assurans-premie, försäkringsafgift. — Assurans-spruta, ett eldsläckningsredskap. Se Brandväsende. Jfr Assekurans.

Aššur- bani-apāl(”Aššur är fader åt en son”), grekernas Sardanapalos, Gamla testamentets

Asnapper, rättare Äsĕnapper, Assyriens siste store konung, 668—627 f. Kr., son och efterföljare af Aššur-aḫu-iddin, som genom testamente förordnat honom till konung i Assyrien och den yngre brodern Šamaš-šum-ukin till konung i Babylonien. Hans första stora krigiska bragd var att återeröfra Egypten, som under Tarḳu gjort sig oberoende. På detta första fälttåg mot Egypten mottog han tribut af 22 furstar i Palestina och på Cypern. Bland de förre nämnes Manasse i Jerusalem. A. hade vid återställandet af det assyriska väldet i Egypten förfarit synnerligen mildt mot inhemska furstar. Detta belönades med en ny resning under Tarḳus efterföljare Urdammē. Men äfven detta uppror kufvades, och till Ninive fördes såsom segerbyte bl. a. tvenne obelisker. Därefter belägrades Tyrus, "som bodde i hafvet". På landsidan uppkastades ofantliga jordvallar för att hindra all tillförsel, och sannolikt begagnade sig äfven assyrierna af fartyg för att blockera hamnen från sjön, ty annars skulle det hafva varit omöjligt att svälta ut staden, hvilket af allt att döma verkligen lyckades. Baal måste underkasta sig och betala tribut. Gyges (Gugu) i Lydien, som smidde ränker mot honom med Egypten, tuktades grundligt. Äfven Elam, den gamle arffienden i öster, besegrades i en afgörande drabbning, som utförligt blifvit förhärligad på basreliefverna i Ninive, och A. drog fram "öfver Elams hela land som en mäktig storm". I ett nytt krig förstördes af A. det gamla, ärevördiga Susa, och hela landet härjades. Ofantliga skatter tillika med Elams gudar fördes till Ninive. Att förstöra Elam på detta sätt var ingen vis politik, ty därmed icke blott beröfvade A. sitt rike en god inkomstkälla, utan lämnade vägen öppen till Eufrat- och Tigris-dalen, för nya eröfrare, meder och perser, som ej länge skulle låta vänta på sig. I Babylonien började hans broder smida ränker för att höja sin egen makt gentemot A. samt underhandlade med ett stort antal furstar för att åstadkomma en resning i A:s lydstater. Manasse i Jerusalem var sannolikt en af dessa furstar och med honom uttryckligen flera furstar i Palestina och Syrien. A. fick emellertid reda på sammansvärjningen och angrep de förbundne, innan upproret hann åvägabringas. Šamaš-šum-ukin, öfvergifven af eller afskuren från sina hjälpare, inneslöt sig i Babylon, men kunde dock icke hålla stånd, utan innebrände sannolikt sig själf i sitt palats. A. lät utropa sig själf till konung i Babylonien under namnet Kandalann. A. företog äfven fälttåg i Arabien för att tukta stammar, som inbrutit i Palestina. Härifrån hemförde han en mängd fångar samt ofantligt rikt byte, så att kameler utdelades som får i Ninive. Arabiska röfvarefurstar höllos såsom hundar, bundna vid sin koja.

De ofantliga rikedomar tillika med den mängd af slafvar A. hemförde från sina fälttåg satte honom i stånd att utföra vidlyftiga och kostbara byggnadsföretag. Han ombyggde och byggde tempel och palatser i Ninive m. fl. städer. Likaså färdigbyggde han det stora Bēl-Marduktemplet, Esagila, i Babylon. Väggarna i palatset lät han pryda med i alabaster huggna basreliefer, hvilka förhärligade hans krig, jakter, enskilda lif o. s. v. Synnerligen tacksam är honom eftervärlden för hans efterlämnade bibliotek, det s. k. *Aššurbanipalbiblioteket*, funnet i Ninive. A. hade på väl tillverkade och brända lertaflor och med tydliga kilskrifttecken låtit kopiera omkr. 10,000 gamla babyloniska lertaflor och ordnat dem, sannolikt på hyllor kring väggarna, i tvenne salar i sitt palats. Hvarje tafla är försedd med en underskrift, som angifver dess egare och äfven stundom hvarifrån originalet hämtats. Hela "serier" förekomma eller flera eller färre taflor, som tillhöra samma verk. De olika taflorna äro då numrerade, och vid slutet på en tafla angifves begynnelseraden på följande tafla. Detta bibliotek, hvaraf spillrorna nu förvaras i British museum, utgör vår förnämsta kunskapskälla rörande såväl babyloniernas som assyriernas inre värld. Ibland andra återfinnas här den märkliga och med den hebreiska framställningen så nära besläktade babyloniska skapelseberättelsen, syndaflodsberättelsen samt en mängd rent religiös litteratur, såsom ritualföreskrifter, besvärjelser samt böner, lofsånger, botpsalmer o. s. v., hvilka i innerlighet och sann religiös känsla kunna ställas vid sidan af de hebreiska. Jfr Babylonien och Sardanapalos. D. M.

Aššur-bel-kāla, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-bēl-nišīšu, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-dan, assyriska konungar. Se Assyrien.

Assurēra (fr. *assurer*), försäkra mot fara eller skada, ställa säkerhet för. Jfr Assekurera. — Assurerade bref. Se Bref.

Aššur-erbi, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-ēṭil-ilāni, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-nadin-aḫē, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-narāra, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-nāṣir-apal ("Aššur är beskyddare för en son"), namnet på tre assyriska konungar. Se Assyrien.

Aššur-rēš-iši, assyrisk konung. Se Assyrien.

Aššur-uballiṭ, assyrisk konung. Se Assyrien.

Assyria, romersk provins. Se Adiabene.

Assyrien, en af forntidens mäktigaste eröfrarstater, hvad ursprung, historia, kultur och religion beträffar i nära samband med Babylonien. Namnet *Ἀσσυρία*, äfven *Ἀτουρία*), härleder sig från *Aššur*, namnet både på det assyriska väldets första hufvudstad och på assyriernas nationalgud. Själfva kallade assyrierna sitt land för *māt Aššur*, Aššurs land. Samma beteckning förekommer i Gamla testamentet (אַרְצ אַשּׁוּר), men äfven endast Aššur. Ett gammalt namn, som äfven förekommer i Tell-el-Amarnabrefven, var *Aram-naharim*, flodlandet, men det vanligaste bland klassikerna var Mesopotamien. Araberna kalla numera samma område *El-Djezireh*, ön. Landets naturliga gränser voro Armeniens och Kurdistans bergskedjor i n. och ö., det lägre babyloniska låglandet i s. samt Eufrat i v. Tigris delade det egentliga A. i tvenne delar. Det assyriska väldets gränser växlade dock med dess maktställning så att A. på höjden af sin makt nådde till Vansjön i n., Persiska viken och Afrikas öknar i s., Mediens berg i ö. samt Medelhafvet, ja äfven Egeiska hafvet i v.

Hvad landets beskaffenhet vidkommer, så delade det sydligare assyriska området det babyloniska slättlandets egenheter. Den nordligare delen är ett fullständigt bergland, där höga bergskedjor af kalk- och sandsten bilda fruktbara, af floder genomströmmade dalar. I motsats till Babylonien var därför A. rikt på sten och mineralier. Klimatet är på grund af landets olika beskaffenhet samt sträckning från norr till söder mycket olika. I södra delen är det nästan tropiskt, i norra delen härskar bergsklimat. Hettan

blir dock på grund af bergens närhet aldrig så stark som i Babylonien. Bland bergen faller snö, och Tigris fryser i sitt öfre lopp ned mot Ninive. I dalarna liknar klimatet södra Frankrikes. A. uppnådde visserligen icke Babyloniens fabelaktiga fruktbarhet, men på grund af vattenrikedomen i dalarna och det äfven under sommaren fallande regnet var i synnerhet odlandet af hvete och korn mycket lönande. På slätten berodde jordbruket, såsom i Babylonien, helt och hållet på ett väl ordnadt konstbevattningssystem, hvarigenom flodernas vattenrikedom medelst ett vidt utgrenadt kanalnät fördes ut öfver fälten. En mängd fruktsorter och i synnerhet grönsaker odlades med framgång. Djurvärlden var synnerligen rik. Bergen och slätterna vimlade af vildt, floderna af fisk.

Ofantliga ruinhögar, eller rättare ruinfält, utmärka numera platsen för landets forna städer. Längst i söder vid Tigris betecknar det nuvarande ruinfältet Kalat-Shergat platsen för det gamla Aššur, där de babyloniske kolonisterna sannolikt först slogo sig ned och som därför blef det nya väldets första hufvudstad. En hel rad af ruinhögar vid Nimrud, likaledes vid Tigris, men längre i norr, utvisar läget för Kalah, bibelns Kelah, som Aššurnaṣirpal III i 9:e årh. f. Kr. gjorde till assyrisk hufvudstad. Ruinhögarna Kujundjik och Nebi Junus vid Tigris' östra strand och bifloden Khoser samt midtemot det nuvarande Mosul utgöra lämningarna af det en gång så mäktiga Ninive. En ofantlig jordhög med en modern by, Khorsabad, på slätten n. ö. om Ninives ruiner omsluter det gamla Dūr-Šarrūkin, Sargons borg, och öster om dessa ruiner utmärker en större, ännu ouppgräfd hög, Erbil, stället, där den stilla tempelstaden Arbailu en gång stått.

De märkliga arkeologiska gräfningarna i Eufrat- och Tigrisdalen under 19:e årh:s senare hälft hafva lyftat slöjan från en under ett årtusende nästan bortglömd värld. Det enda man visste om A. såväl som om Babylonien kom från Gamla testamentets ensidiga och ofullständiga häntydningar på dess historia, folk och religion samt några klassiska författares självmotsägande och vilseledande uppgifter. (Se Babylonien.) A. kom emellertid att blifva det första fältet för dessa gräfningar och därför först kändt, så att den nya vetenskap, som nu sysselsätter sig med Eufrat- och Tigrisdalens historia och kultur, kom att benämnas assyriologi, ehuru den rättare borde kallas babylonologi. Sedan resande af olika slag, rabbiner, sändebud, upptäcktsresanden och missionärer, under flera hundra år uppmärksammat samt äfven mer eller mindre noggrant och fullständigt beskrifvit dessa märkliga ruiner, i synnerhet Babylon och Ninive, tog engelsmannen Rich, ostindiska kompaniets agent i Bagdad 1810—20, det första spadtaget i Kujundjik-Ninive samt sände en liten låda till British museum i London, innehållande lerkärl, tegelstenar med kilinskrifter m. m. Först 1842 företogos gräfningarna i större skala, då franske konsuln i Mosul, Botta, upptäckte och började uppgräfva det ofantliga Sargon-palatset, det forna Dūr-Šarrūkin, nuv. Khorsabad, ett arbete, som sedan fullbordades af hans efterföljare Place. De storslagna fynden från dessa gräfningar förvaras i Louvre, Paris. Engelsmännen Layard, Loftus, Rassam och George Smith uppgräfde 1845—79, dock med mångåriga afbrott, flera assyriska konungapalats och tempel i Nimrud-Kalah och Kujundjik-Ninive samt anställde smärre gräfningar vid Balāvat och Kalat-Shergat-Aššur. De funno därvid en mängd konstföremål, såsom statyer och basreliefer i alabaster, arbeten i metall, elfenben o. s. v. Likaså påträffade de skriftliga urkunder i riklig mängd, såsom cylindrar, prismor och taflor af bränd lera med kilinskrifter. Ett af de allra märkligaste fynden var ett helt bibliotek, bestående af mer än 10,000 tätskrifna lertaflor, det s. k. Aššurbanipal-biblioteket (se Aššurbāni-apal). Alla dessa fynd fylla nu många stora salar i British museum. Tyska orientsällskapet förbereder f. n. utförliga gräfningar i Kalat-Shergat-Aššur, hvilka motses med spändt intresse, då de säkerligen komma att sprida önskad klarhet öfver A:s tidigare historia.

De ursprungliga palatson vid Nimrud.

I fornlämningar och i synnerhet skriftliga urkunder, som gräfningarna bragt i dagen, eger nu vetenskapen förträffliga och tillförlitliga inhemska historiska källor. Intet forntida folk har gifvit eftervärlden så fullständiga och noggranna skildringar af sina bedrifter som assyrierna, och tack vare materialets beskaffenhet, sten, bränd lera, metall, hafva dessa märkliga urkunder trotsat tidens under årtusenden tärande tand. *Konungainskrifterna*, sirligt och med tydliga kilskriftstecken inhuggna på basreliefer, bildstoder, smärre obelisker, djurkolosser vid ingångarna och tempelportarnas kopparbeslag samt intryckta med hopträngda tecken på cylindrar, prismor, taflor och block af lera, innehålla utförliga skildringar af de större konungarnas hela regering, i form af årsberättelser, krigstågsberättelser och regeringsberättelser, med öfversikter öfver krig, byggnadsföretag, o. s. v. Dessa inskrifter hafva, icke minst på grund af assyriernas detaljdyrkan och noggranna tal, visat sig vara på det hela taget tillförlitliga, ehuru uppenbara öfverdrifter och ensidigheter finnas i framställningen, visande sig bl. a. däri, att inga nederlag omtalas, om de än antydas. Af stort värde äro assyriernas märkliga *limu-listor*, äfven kallade *eponym-listor*. Liksom senare i Grekland (arkontatet) och i Rom (konsulatet) daterades i A. alla handlingar för ett år i sänder, efter en högre ämbetsman i staten, konungen själf inberäknad. Denna värdighet kallades *limu* l. *limmu* och innehades i tur och ordning under ett kalenderår. Noggranna listor fördes nödvändigtvis öfver dem, som innehaft värdigheten, och i Aššurbanipal-biblioteket hafva påträffats sådana, som beröra tiden 892—647 f. Kr., A:s

storhetstid. Den s. k. *synkronistiska historien*, ett annat värdefullt historiskt dokument af bränd lera från samma bibliotek, redogör för diplomatiska fördrag och förhållanden mellan A. och Babylonien 1450—783 f. Kr. Såväl konstnärliga framställningar som lertaflor i tusental och af olikartadt innehåll gifva dessutom en mångsidigt belyst framställning af det assyriska folkets hela yttre och inre lif.

A:s historiska utveckling kan sålunda, tack vare dessa källor, i sina hufvuddrag följas och uppvisas. Det förhandenvarande materialet berättigar oss att uppdela den assyriska historien i fem skeden: 1. *Den babyloniska kolonien* och de äldste kände härskarna i Aššur, omkr. 2200(?)—1600 f. Kr. 2. *Konungadömet Assyrien* såsom rivalstat till Babylonien, omkr. 1600—1100 f. Kr. 3. *Assyriens öfvermakt*, omkr. 1100—900 f. Kr., eller från och med Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) I. 4. *Assyrien utvecklas till världsmakt*, 885—745 f. Kr., eller från och med Aššurnasirpal III. 5. *Assyrien på höjden af sin makt*, 745—606 f. Kr., eller från Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) III till Ninives fall.

Allt tyder på, att A. från början varit en babylonisk koloni med den gamla staden Aššur till medelpunkt. När och hvarför en sådan utvandring egt rum, veta vi ej säkert. Det är möjligt att det babyloniska välståndet under Hammurabis tid på detta sätt sökt nya fält för babylonisk handel och odling, men lika möjligt är, att förtryck och tillbakagång i Babylonien under det senare elamitiska herraväldet förorsakat en utvandring. De äldste till namnet kände assyriske furstarna regerade omkr. 1800 f. Kr., men dessa äro helt säkert icke att räkna såsom de förste. De bära ännu icke konungatiteln, utan nämna sig *išakku*, sannolikt liktydigt med det babyloniska *patesi*, en titel, som utmärker ett afhängighetsförhållande till en annan makt, i detta fall utan tvifvel Babylonien. Den äldste kände härskaren är sålunda Išme-Dagan, nämnd af sin son och efterföljare Šamši-Adad (Ramman) I, som byggde ett tempel i Aššur. Efter ett uppehåll följa Igur-Kapkapu och dennes son Šamši-Adad (Ramman) II, hvilken efterlämnat en kortare inskrift, samt ytterligare ett furstepar, Ḫallu och Irišum. Omkr. 1700 f. Kr. spåra vi en Bēl-kapkapu samt en af Aššur-aḫu-iddin nämnd furste Bēl-bāni, som skulle varit den förste med titeln konung.

För de följande 200 åren ligger ännu en ogenomtränglig slöja öfver A:s historia, men då denna lyfter sig omkr. 1450 f. Kr., har A. utvecklat sig till ett självständigt konungadöme och uppträder såsom en rivalmakt till moderlandet. Den assyriske konungen Aššur-bēl-nišīšu (omkr. 1450) och Karaindaš i Babylonien komma till uppgörelse rörande gränserna mellan de båda makterna. En långvarig och bitter kamp om herraväldet, visserligen afbruten af öfverenskommelser, vänskaps- och släktförbindelser, pågår sedan mellan de bägge rikena, och därunder måste den gamla kulturstaten mer och mer vika för det nya krigiska dotterväldet. Detta ständigt växlande tillstånd af fred och krig fortfor under Puzur-Aššur (omkr. 1420), Aššur-nadin-aḫē (omkr. 1380), Aššur-uballiṭ (omkr. 1370), Bēl-nirari (omkr. 1350), Pudi-ilu och hans son Adad-nirari I (omkr. 1345) samt Šulman-ašarid (Salmaneser) I (omkr. 1330), tills Tukulti-Ninib (Adar) omkr. 1290 gjorde sig till herre öfver Babylon. Han rubbade dock icke den babyloniska dynastien, utan den babyloniske konungen fortfor att regera, men såsom lydkonung under A. Denna maktställning i Babylonien förmådde dock den assyriske konungen icke uppehålla mera än 7 år, hvarefter den gamla kampen med växlande krigslycka fortgick under Aššur-naṣir-apal I (omkr. 1280), Aššur-narāra, Nabu-daian, Bēl-kudur-uṣur (omkr. 1240), Ninib-apal-Ešarra (omkr. 1235), Aššur-dan (omkr. 1210), Mutakkil-Nusku (omkr. 1150) och Aššur-rēš-iši (omkr. 1140).

Med Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) I, omkr. 1120—10 f. Kr., inbryter ett nytt skede i den assyriska historien, i det att öfvermakten gentemot moderlandet kan anses oomtvistlig. På fyra i Kalat-Shergat-Aššur funna åttasidiga lerprismor, dock med samma innehåll, har denne kraftige konung utförligt redogjort för sina bedrifter. Stor krigare, betvingade han de närgränsande folken, i norr ända upp till Vansjön, i väster till Syrien. I Babylonien intog och höll han de förnämsta städerna. Med tillhjälp af de ofantliga rikedomar, som hans segerrika fälttåg inbringade, egnade han sig med samma kraft äfven åt fredliga värf, i det han byggde och ombyggde tempel, palats och kanaler samt för öfrigt sökte stärka sitt rike och förbättra sitt folks ställning. Efter Tukulti-apal-Ešarra saknas utförligare historiska uppgifter för en tidrymd af omkr. 200 år. Sannolikt sjönk A:s makt under de följande konungarna. Dessa, hvilka vi känna endast till namnet, voro Aššur-bēl-kala (omkr. 1090), Šamši-Adad II (omkr. 1080), Aššur-naṣir-apal II (omkr. 1050), Erba-Adad, Aššur-nadin-aḫē och efter ett afbrott Aššur-erbi, Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) II (omkr. 950), Aššur-dan II (omkr. 930), Adad-nirāri II (911—891) och Tukulti-Ninib (Adar) II (890—885).

I Aššur-naṣir-apal III (884—860) uppträder en af A:s störste konungar, grundläggaren af landets världsherravälde. Hans utförliga årsberättelser, inhuggna på tempelväggarna i det af honom till hufvudstad upphöjda Kalah, omtala huru han med järnhård hand kufvade folken ända till Medelhafvets kust. Likaså skildras omständligt hans storartade byggnader, i synnerhet i Kalah. Hans regering utmärkes såsom en blomstringstid i kulturellt hänseende, särskildt på konstens område. Hans son Šulman-ašarid (Salmaneser) II (859—825) fortsatte sin faders eröfringar i väster, och till honom betalte både Ahab och Jehu i Samaria tribut. Babylonien gjorde han till lydstat. De följande konungarna, Šamši-Adad III (824—812), Adad-nirāri III (811—783), Šulman-ašarid (Salmaneser) III (782—773) och Aššur-dan III (772—755), synas icke hafva varit i stånd att hålla makten uppe på samma höjd. Under den overksamme Aššur-nirāri II (754—745) utbröt ett uppror i Kalah, hvarvid den regerande dynastien störtades.

Aššur-naṣir-apal.

Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) III (745—727), egentligen en inkräktare, svingade sig under

detta gamla ärevördiga assyriska konunganamn upp på tronen. Men väl förtjänade han att bära detta namn, ty hvad han saknade i börd, uppvägde hans kraft och visdom. Såsom eröfrare stod han icke tillbaka för någon af sina föregångare eller efterföljare, och såsom statsman öfverglänste han dem alla. Det assyriska väldet utgjordes egentligen af en mängd löst sammanhållna lydstater, hvilkas enda förbindelse med sitt assyriska öfverhufvud bestod däri, att de betalte tribut. Hela väldet hvilade sålunda på svärdet, ty då ej en assyrisk konung var kraftig och krigisk nog att med svärdet uppehålla sitt inflytande, såg han sig snart utan besittningar. Tukulti-apal-Ešarra III utvecklade en ny politik med syfte att fastare sammanbinda de olika folken under A:s spira. Han använde härvid mildare medel, i det han lät inhemska konungar regera, men tillsatte assyriska härförare. Genom att hålla förnäma personer som gisslan vid det assyriska hofvet samt äfven genom att bortgifta assyriska prinsessor med lydkonungar sökte han uppehålla ett slags gemensamhetskänsla eller åtminstone ansvarskänsla. Ett våldsammare medel var att omflytta de inflytelserikaste och förmögne af ett underkufvadt folk till ett främmande, men under A. lydande rike, där de ej skulle hafva något intresse af att göra uppror. I de sålunda bortförda ställe insattes främlingar från andra håll. De, som lämnades kvar i sitt hemland, voro för svaga att åstadkomma en resning. Syftet med denna omflyttning var naturligtvis att bryta nationalkänslan och göra alla till assyrier. Länge hade de assyriske konungarna varit Babyloniens egentlige herrar, men de babyloniske lydkonungarna hade ständigt gjort uppror. Tukulti-apal-Ešarra tröttnade på att ständigt kufva uppror i Babylonien samt lät utropa sig själf såsom konung öfver Babylonien, men under namnet Pulu. Hans exempel följdes sedan af följande assyriska konungar, hvilka under ett annat namn läto utropa sig till konungar äfven i Babylonien. För Tukulti-apal-Ešarra måste bland andra äfven det stolta Damaskus samt Israel och Juda böja sig. Hans efterföljare Šulman-ašarid (Salmaneser) IV (726—722) regerade endast några år och förde krig i västern, där han belägrade Samaria i två år. — Šarru-ukin (Sargon) II (722—705), äfven en inkräktare, kanske en framstående och kraftig general, uppsteg på A:s tron under synnerligen kritiska förhållanden, men genom segerrika fälttåg i Palestina, där han intog Samaria i sitt första regeringsår, i Egypten och Babylonien samt genom att fullfölja den af Tukulti-apal-Ešarra igångsatta politiken befäste och höjde han ytterligare A:s maktställning. Genom anläggandet af kanaler förbättrade han jordbruket, och genom byggandet af en ny stad med ett ofantligt palats, Dūr-Šarrukin, på slätten n. ö. om Ninive, har han häfdat sig såsom en af forntidens största byggmästare. Hans son och efterföljare, Sin-aḫē-irba (Sanherib), reg. 704—681 bekant genom sina fälttåg i Palestina och i synnerhet mot Hiskia i Jerusalem, var likaså en segerrik krigare. Hans hänsynslöshet mot de stolte babyloniernas traditioner förorsakade honom emellertid ständiga uppror i Babylonien, och detta ledde honom till det vanvettiga beslutet att helt och hållet förstöra den gamla staden Babylon med alla dess konstverk. Hans fredliga värf bestod i att bygga palats i Ninive samt att göra denna stad till hufvudstad. — Hans son och efterföljare, Aššur-aḫu-iddin (Asarhaddon), reg. 680—668, var i skaplynne helt olika sin fader. Sedan han sålunda genom att kufva ett uppror i Assyrien befästat sin egen tron, var hans första åtgärd att återuppbygga det förstörda Babylon, ett verk, som han dock måste lämna åt sina söner att fullborda. Trots det att hans välde allvarligt skakades af inträngande halfvilda skaror från norr, lämnade han likväl det assyriska väldet större än

Ruinkullarna vid Nimrud.

det någonsin varit tillförne, i det att han lade hela Egypten under A:s spira. — Enligt testamente skulle hans äldste son, Aššur-bani-apal (Sardanapalos), reg. 668—626, följa honom på A:s tron, under det att den yngre, Šamaš-šum-ukin, skulle regera i Babylonien. Missnöje och stämplingar från den senares sida ledde dock till krig mellan bröderna, hvari Aššurbanipal afgick med segern samt själf uppsteg på Babylons tron. Genom segerrika krigståg i Egypten, Palestina, Arabien, Armenien och Elam uppehöll han den af Aššur-aḫu-iddin vunna maktställningen, men tecken till förfall saknas ej. Aššurbanipal var en frikostig beskyddare af litteratur och konst. Eftervärlden står i särskild tacksamhetsskuld till honom för det märkliga kilinskriftbiblioteket, bestående af mer än 10,000 tätskrifna lertaflor, på hvilka han låtit afskrifva den gamla babyloniska litteraturens bästa alster (se vidare Aššur-bani-apal). Under Aššurbanipal hade det assyriska väldet nått höjdpunkten i makt, litteratur och konst, men det stod på samma gång sitt fall närmast. Hans efterföljare, Aššur-ētil-ilāni (625—622), Sin-šum-lišir och Sin-šar-iškun (621[?]—606), förmådde icke uppehålla sitt inflytande öfver lydfurstarna. Dessa afföllo den ene efter den andre, och endast det egentliga A. återstod. På Babylons tron svingade sig en kraftig kaldeisk inkräktare, Nabu-apal-uṣur (Nabopolassar), upp. Bland Mediens berg hade en ny stark makt uppstått. Nabu-apal-uṣur ingick förbund med Kyaxares i Medien, Ninive anfölls, besegrades och förstördes i grund 606 f. Kr. Medien och Babylonien delade spillrorna af det krossade världsväldet.

Assyrierna själfva äro, hvad statsförfattning, förvaltning, rättsväsende, samhällslif, litteratur, konst och religion beträffar, öfver hufvud taget att betrakta som babylonier. (Se Babylonien.) Helt naturligt uppvisa de dock vissa nationella drag och egenheter. Skillnaden mellan babylonier och assyrier torde i vissa hänseenden kunna jämföras med skillnaden mellan nutida britter och amerikaner.

Tryckt den 22/4 04

Festsal i palatset Dur-Sarukin (rekonstruerad).

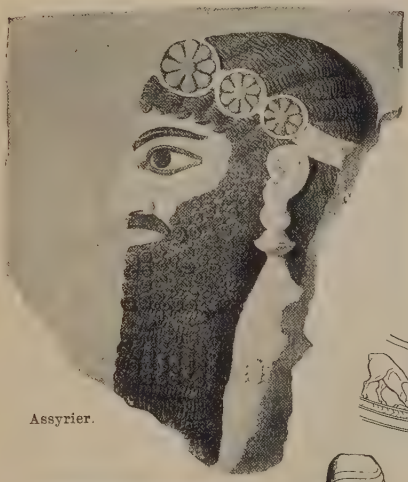

Assyrier.

Sargons palatsport.

Ornament.

Ornament.

Lejonsfinx (kerub).

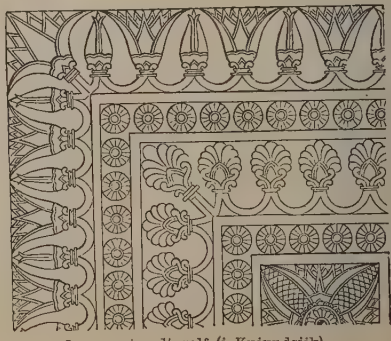

Ornamenteradt golf (i Kujundsjik).

Till art. Assyrien (jfr sp. 264—265).

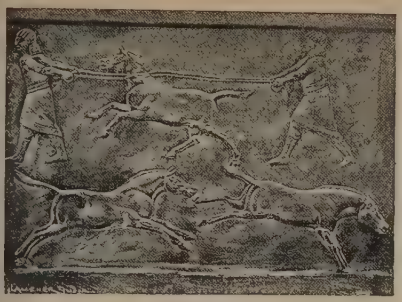

Vildåsnor.

Krigare på lejonjakt.

Dödssårad lejoninna.

Guden Marduks strid med urdråken.

Konungen.

Assyrisk ringklocka
från 9:e årh. f. Kr.

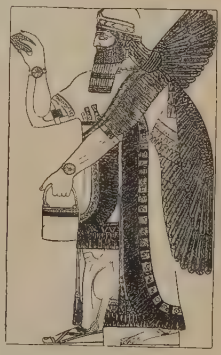

Bevingad figur (basrelief).

Lerkärl.

Belägrad stad.

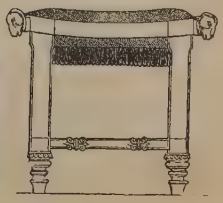

Stol.

Till art. Assyrien (jfr sp. 264—265).

De voro egentligen ett enda folk samt tillhörde i likhet med fenicier, arameer och hebreer den nordsemitiska folkstammen. Man torde dock kunna säga, att hos assyrierna den semitiska rasen bibehållit sig renare än hos babylonierna. Afbildningarna framställa dem såsom resliga, kraftfulla gestalter med skarpa och fasta anletsdrag. Också vittna de minnesmärken och skriftliga urkunder de lämnat efter sig ej blott om oerhörda resurser, utan äfven om okuflig järnvilja och beundransvärd dådkraft. Assyrierna voro i främsta rummet krigare och eröfrare. Babylonierna däremot synas, åtminstone under senare skeden, hafva haft större förkärlek för fredliga värf. Såsom krigare utmärkte sig assyrierna för mod och tapperhet, men dessa i och för sig goda egenskaper öfvergingo lätt i råhet och grymhet, i synnerhet mot krigsfångar. Ett vinnande drag hos assyrierna är deras öppenhet, rättframhet och redlighet. Det var intet, som de så djupt afskydde och hjärtlöst bestraffade som list, svek, ränksmiderier och brutna eder. Det var sålunda först efter upprepade löftesbrott från israelitiska konungars sida, som Samaria förstördes och de tio stammarna bortfördes.

Till författning var Assyrien en militärstat i detta ords fullaste mening. Med svärdet hade dess världsherravälde grundlagts, med svärdet hölls det samman, och svärdet förskaffade nödiga inkomster. Det assyriska väldet bestod sålunda utom det egentliga A. dels af lydstater, hvilka bibehöllo egna konungar och författningar, och hvilka med undantag af skatten till A. fingo efter behag och förmåga styra och försvara sig själfva, och dels af provinser, eller ursprungliga lydstater, hvilka på grund af ständiga löftesbrott och uppror beröfvats sina inhemske konungar samt öfver hvilka assyriska ståthållare regerade. Vid tronskiften i A. sökte vanligen lydstaterna afkasta sig det förhatliga oket, så att hvarje ny assyrisk konung måste återeröfra sina egna lydstater. Omflyttningarna af den inflytelserikare delen af befolkningen i underkufvade stater, såsom då israeliterna i Samaria bortfördes till A., under det att underkufvade upproriska folk från Babylonien fördes till Samaria, hade väl till följd en sammanblandning af de olika folkelementen samt förmådde äfven hindra resningar, men någon verklig organisk enhet uppnåddes aldrig.

Konungavärdigheten gick i arf från fader till son. Konungens makt var oinskränkt, men hvilade på hären. Militärerna torde därför haft mest att säga i A., under det att prästerna hade största inflytandet i Babylonien. Den stående hären var indelad i olika vapenslag, krigsvagnar, ryttare, fotfolk och sannolikt äfven en trängafdelning. Som anfallsvapen användes svärd, lans och båge, som skydd sköld, hjälm och pansar. Vid anfall mot befästade städer användes murbräcka. Någon annan öfningsskola för trupperna än kriget själft kände icke assyrierna. Konungen måste därför ständigt hålla sin här verksam i krig, för att den ej skulle blifva honom öfvermäktig eller förlora sin stridsduglighet.

Den inre förvaltningen var, såsom titlar på ämbetsmän, officiella kungörelser, bref, föreskrifter och rapporter visa, omsorgsfullt ordnad, och sträng kontroll fördes. Rättsväsendet hade nått en hög utveckling med domstolar, domare, bisittare, vittnen och utförliga skrifna lagar. Vederbörligen uppställda, undertecknade och bevittnade samt på brända lertaflor affattade domstolshandlingar hafva sålunda i stort antal kommit i dagen. Dessa beröra mål af de mest olika slag, såsom tvister rörande köp, kontrakt, arfsangelägenheter, falska beskyllningar, skadeersättning o. s. v. Om parterna voro missnöjda med domen, kunde de underkasta sig konungens domvärjo, den sista instansen i alla mål.

Näringarna, åkerbruk, boskapsskötsel, handtverk och industri, blomstrade i Assyrien. Likaså var handelsintresset stort, hvarom en mängd affärshandlingar, köpebref, arbetsaftal, kontrakt, räkenskaper, kvittenser, skuldförbindelser och t. o. m. fraktsedlar vittna. Assyriernas vidsträckta handelsförbindelser med andra folk och i synnerhet med arameerna, hvilka behärskade Medelhafvet, hafva lämnat spår efter sig i helt eller delvis på arameiska affattade, men enligt assyriskt bruk tillverkade affärshandlingar.

Den assyriska kulturen stod högt, såsom varande egentligen babylonisk. (Se Babylonien.) Språket var babyloniska, med ungefär samma dialektiska skillnad som mellan nutida danska och norska (se Kilskrift). Fastän krigare och affärsmän, vinnlade sig assyrierna om litterära studier och i synnerhet om den äldre babyloniska litteraturen. Aššurbanipal lät sålunda, som vi sett, förfärdiga ett helt bibliotek af kilinskrifttaflor efter gamla babyloniska original. Babylonisk filologi, stjärnkunskap, matematik och läkekonst drefvos likaledes af assyrierna, hvilka därigenom inlagt stor förtjänst såsom bärare af den babyloniska odlingen. På konstens område hade likaså babylonierna varit assyriernas läromästare. Fastän assyrierna egde god tillgång på både sten och trä, följde de det babyloniska bruket att bygga af soltorkadt eller brändt tegel. Likaså stämplades hvarje tegel med den regerande konungens och hans föregångares namn och titlar. Stora cylindrar och prismor af lera, hvarpå en utförlig berättelse om konungens hela regering intrycktes, nedlades i byggnadernas fyra hörn. Särskildt hvad utsmyckningen beträffar kom dock sten till mera användning i A. än fallet kunde blifva i Babylonien. Tempelbyggnaderna hafva det för de babyloniska templen utmärkande tornet "zikkuratu", som äfven användes såsom astronomiskt observatorium. Palatsen likna de babyloniska, uppförda i en våning på en ofantlig plattform eller grundval af soltorkadt tegel, indelade i tre hufvuddelar med de långa salarna och rummen grupperade omkring större öppna borggårdar. De assyriska palatsen äro dock bättre bibehållna än de babyloniska, beroende sannolikt därpå, att de förra hastigt och våldsamt förstördes, hvarefter ruinerna öfverhöljdes och äfven skyddades af sand och slam. Somliga af de assyriska palatsen uppvisa nästan fabelaktiga dimensioner. Sargonpalatset vid det nuvarande Khorsabad täcker sålunda en yta om 10 hektar, och man har beräknat att det åtgått ej mindre än $1^1/_2$ million kvadratmeter byggnadsmaterial. Det var ej blott en hel här af råa arbetskrafter, som fordrades härför, utan då väggarna i dessa hundratals salar äro smyckade med konstverk af högt värde, så behöfde den kunglige byggmästaren äfven en hel här af verkliga konstnärer för att under sin lifstid hinna med ett sådant byggnadsföretag. Enskilda bostäder hafva icke påträffats i A. Sannolikt voro de uppförda af dåligare material.

— Hvad utsmyckningen af byggnaderna vidkommer skilde sig assyrierna mycket från babylonierna. De förre prydde sålunda väggarna i tempel och palats med stora alabasterskifvor med bilder i basrelief, under det de senare, åtminstone i det senare Babylon, använde emaljeradt tegel. Basreliefverna, ofta öfversållade med förklarande text, återgifva bilder från byggnadsarbeten, hoflifvet, helgedomarna, jakt och fiske, men framför allt från kriget. Bilder och ornament af emaljeradt tegel i olika färger hafva påträffats i synnerhet öfver de hvälfda ingångarna. Portarna till städer, tempel och palats pryddes af ofantliga, bevingade och med människoansikten försedda tjur- och lejonkolosser. Bildhuggarkonsten var högt uppdrifven, i synnerhet basrelief. Runda figurer förekomma sparsamt. Orsaken härtill torde delvis åtminstone vara att söka i materialets beskaffenhet. Hela berg af alabaster funnos ej långt från Ninive, och denna stenart var lättarbetad och lämnade ett vackert resultat, men den var skör och gick lätt sönder, hvarför den bättre lämpade sig för basrelief än för rund figur. Modeller i lera hafva påträffats och bland dem utkast till reliefer, som senare huggits i alabaster. Assyrierna voro äfven skickliga gälbgjutare, hvarom en vackert utstyrd ringklocka från 9:e årh. f. Kr. bär vittne. Synnerligen vackra prof på drifna metallarbeten visa de märkliga kopparbeslagen till tempelportarna i Balâwat (se d. o.). Ett stort antal konstföremål i guld, silfver, brons och elfenben vittna om assyriernas konstsinne. Gravering i ädla stenar var mycket allmän. Såsom glasblåsare och krukmakare hafva assyrierna efterlämnat många konstsaker. Om deras slöjd och väfnadskonst vittna afbildningar af möbler, vapen, broderier o. s. v. Allt tyder på att assyrierna egde ett högt utveckladt konstsinne. De vackraste resultaten uppnådde assyrierna i återgifvandet af djurfigurer, som i alla hänseenden öfverträffar deras framställning af människokroppen. Deras beundran af kraft och styrka ledde dem att till ytterlighet framhäfva muskler och senor. För att åskådliggöra sina konungars majestät och storhet framställde de dem ända till tre gånger så stora som lydkonungar och ämbetsmän. Inga porträtt, endast rastyper förekomma. Alla ansikten äro i profil, men ögat är en face. Af perspektiv finnes intet spår. Hela konsten synes vara till för att förhärliga konungens person och bedrifter, och det kan ej blifva fråga om konst för konstens egen skull. Å andra sidan ligger det mycken kraft, värdighet och upphöjdhet i framställningen.

Äfven till religion voro assyrierna babylonier, ehuru de såsom ett särskildt folk hade sin egen nationalgud, Aššur. Dennes gemål var Bêlit, som äfven identifierades med Ištar af Ninua eller Niniye. Ištar, den babyloniska kärleksgudinnan, hvars förnämsta tempel i A. låg i Arbailu, hölls i stor ära, ej blott såsom kärlekens, utan äfven som krigets gudinna. Ninib (Adar) var egentligen slaktningens gud, och Nergal dyrkades som jaktens gud. Liksom i Babylonien grep religionen djupt in i hela det assyriska lifvet.

Litt.: Botta, "Les monuments de Ninive" (1846—50), Place, "Ninive et l'Assyrie" (1866—69), Layard, "The monuments of Niniveh" (1849—53), "Niniveh and its remains" (1849), "A popular account on the excavations of Niniveh" (1851) och "Discoveries in the ruins of Niniveh" (1853), samt Rassam, "Excavations and discoveries in Assyria" (Trans. soc. of bib. arch. 1880). Se vidare litteraturanvisning under Babylonien. D. M.

Assyriolog, person, som sysslar med assyriologi (se d. o.).

Assyriologi, den jämförelsevis nya vetenskap, som sysselsätter sig med Eufrat- och Tigrisdalens, eller det gamla Babyloniens och Assyriens, arkeologi, språk, litteratur, konsthistoria och religion. Rättare vore att benämna den babylonologi, då den ifrågavarande kulturen är babylonisk. Se Assyrien, Babylonien och Kilskrift. D. M.

a. st., förkortning för *anförda stället*.

Ast, Balthasar van der, holländsk stillebens- och blomstermålare, f. före 1590 i Middelburg, d. efter 1656, trol. i Delft. Först verksam i Utrecht (omkr. 1619), där han påverkades af Ambr. Bosschaert, sedan (åtminstone 1632—56) i Delft. Hans ytterst fint, men ingalunda slickadt målade små taflor i varm brun ton, hvilka igenkännas på att brokiga indiska snäckor äro inströdda bland frukter och kärl, träffas i synnerhet i mindre tyska museer. Han är icke representerad i Nationalmuseum, men däremot i privatsamlingar i Stockholm. C. R. N. (O. G—g.

Ast, Georg Anton Friedrich, tysk filolog och filosof, f. 1778 i Gotha, d. 1841 som professor i München, lärjunge till Schelling. Bekant är A:s upplaga af Platons skrifter (1819—32) med latinsk öfversättning och rikhaltiga kommentarier. L. Hammarsköld öfversatte 1810 till svenska A:s "Öfversigt af poesiens historia".

Asta (isl. *Ásta*), Gudbrand Kulas dotter, var först gift med norske fylkeskonungen Harald Grenske, hvilken öfvergaf henne för att fria till Sigrid Storråda. Efter hans död födde hon sonen Olof (den helige). Hon var sedermera förmäld med konung Sigurd Syr i Ringerike, genom hvilken hon blef moder åt Harald Hårdråde. (B—e.)

A'stacus, *zool.* Se Flodkräftsläktet.

A'sta Pompe'ja, romarnas namn på det nuv. Asti.

Asta'rte var den grekiska formen af det vanligaste semitiska namnet på den stora kvinnliga gudomlighet, som från Babylonien till Mindre Asien och i feniciska kolonier af semiter, hittiter och mindreasiater m. fl. dyrkades under detta namn (bab.-ass. *Ištar*, hebr. *Aštoret*, aram. *Atharata*, Atergatis, Derketo o. s. v.) eller under andra namn (bab. *Nana*, *Anunit*, syr. *Baalat*, ass.-bab. *Belit* [Mylitta], "härskarinnan", af det mask. gudsnamnet Baal, kart. *Tanit* o. s. v.), och till hvilken motsvarigheter finnas hos andra folk. Hon var gudinna för underjorden, för jordens alstring, djurs och människors fruktsamhet (modergudinna), äfven himmelsgudinna och mångudinna, i denna sista egenskap afbildad med kohorn. Än hade hon en strängare karaktär (den assyriska Istar i Arbela och Astarit i Tyrus), än en yppigare (den babyloniska Istar och gudinnan i templet i Byblos i Fenicien). Hennes tempel egde, utom vanliga präster, tempelprostituerade af båda könen, eunuckpräster, stundom äfven ständigt kyska jungfrur. Vilda danser, stympningar och allehanda tygellöshet förekommo flerstädes vid hennes dyrkan. Härom handlar utförligt den grekiska skriften "Om den syriska gudinnan", troligen med orätt tillskrifven Lukianos. Israeliterna öfvertogo hennes kult af kananeerna. Till samma klass af kvinnliga gudom-

ligheter hör den på Jeremias' tid i 6:e årh. ifrigt dyrkade "himladrottningen".

Jämte A. dyrkades hennes älskade: Dumuzi, Tammuz, Adon (Adonis), som årligen dör och åter blir lefvande. Den babyloniska myten berättar om Istars färd till underjorden för att hämta den älskade. Då

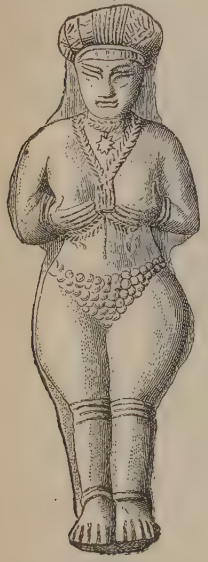

Fig. 1.

Fig. 2.

Babyloniska Astartebilder (lerfigurer). 1. Naken. 2. Klädd.

upphör all alstring på jorden. Denna myt afspeglar naturlifvets växling, tvifvelsutan äfven kultbruk, hvartill urspr. hörde dödande af guden, hans representant eller bild (jfr Osiris, Balder, mexikanska gudar m. fl.).

Den österländska stora gudinnan har väl sammanhang med Afrodite, men hennes väsen och kult ha af den grekiska anden förädlats. Den uråldriga modergudinnan och gudamodern har äfven lånat sina renaste drag och sköuaste afbildningar åt den katolska "gudsmodern", madonnan och hennes kult. N. S.

Astasi-abasi (af grek. nekande *a* och dels *histānai*, uppställa, dels *bāinein*, gå), *patol.*, en af Charcot beskrifven sjukdomsform, som karakteriseras af oförmåga att stå upprätt (*astasi*) eller att gå (*abasi*). Någon förlamning af muskler eller rubbning i sensibiliteten förekommer ej. Sjukdomen har förmodats stå i sammanhang med hysteri. J. E. J—n.

Astātisk magnetnål (af grek. *a'statos*, ostadig, obeständig), *fys.*, kallas en magnetnål, som genom motverkande af det jordmagnetiska fältet, exempelvis genom uppläggande af en stark magnet i närheten, erhållit en i hög grad minskad riktkraft. Därigenom blir magnetens känslighet för yttre påverkningar, såsom af andra magneter och af elektriska strömmar, i hög grad ökad. — Astatiska nålar nyttjas vid undersökning af svaga magnetiska och elektriska krafter, de utgöra därför en viktig del af den för detta ändamål konstruerade s. k. galvanometern (se d. o.). Ofta använder man ett så kalladt astatiskt nålpar, en kombination af tvenne nära nog lika starka, vid samma axel fästa och i motsatt led riktade magnetnålar. Vore systemet fullkomligt astatiskt, hvilket i praktiken är omöjligt att uppnå, så skulle jordmagnetismens inverkan på den ena nålen fullkomligt motvägas af dess verkan på den andra, d. v. s. jordmagnetismen skulle ej utöfva någon riktkraft på nålparet. De båda nålarna fästas på något afstånd från hvarandra, så att de yttre krafter, hvilka man vill studera, utöfva en stor verkan på den ena nålen, men ingen nämnvärd sådan på den andra. Vanligen upphänges nålparet på en kvarts-, kokong- eller tunn metalltråd. — Ordet astatisk nyttjas ock om rörliga elektriska strömledare, när de äro så formade, att jordmagnetismen ej på dem utöfvar någon inverkan. Se Elektrodynamik. R. R. (S. A—s.)

Astēlia Banks et Soland., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Liliaceæ*, nära släkt med *Dracæna*. De fåtaliga arterna förekomma i synnerhet på Nya Zeeland, där de växa på trädgrenar i de fuktiga skogarna. Af *A. trinervia* Kirk (kaurigräs), *A. Solanderi* Cunn., kolonisternas "trädlin", och *A. Banksii* Cunn. hafva fibrerna användning till pappersberedning m. m. I Europa odlas ej sällan den vackra *A. Cunninghamii* Hook. f. med öfver 1 m. långa silkesludna blad. G. L—m.

Asten, Friedrich Emil von, tysk astronom, f. 1842 i Köln, blef 1862 student i Bonn och erhöll sin astronomiska utbildning under Argelander. Han promoverades 1865, sedan han beräknat banan för 1858 års stora komet. Sedermera utarbetade han bl. a. *Hülfstafeln zur Histoire céleste* (af Lalande), hvilket arbete publicerades af Astronomiska sällskapet. 1871 utnämndes han till adjunkt-astronom vid Pulkova observatorium. Bland hans arbeten märkas främst hans studier öfver den enckeska kometen, *Untersuchungen über die theorie des enckeschen kometen* (I, 1872; II, 1878), som innehålla flere viktiga upptäckter, bl. a. bestämningen af merkuriusmassan ur kometens rörelse, af förändringen af kometens excentricitet under hvarje dess omlopp samt af den egendomliga omständigheten, att den af Encke upptäckta accelerationen af omkr. en bågminut under omloppet i denna komets rörelse under tiden 1865—71 plötsligt minskats till ungefär $^2/_3$ af nämnda belopp på grund af någon främmande orsak, enligt en af A. framställd hypotes (hvilken emellertid sedermera ej erhållit bekräftelse) på grund af inverkan af någon småplanet. De af A. påpekade förhållandena hafva genom O. Backlunds efter A:s död utförda revision samt fortsättning af beräkningarna i hufvudsak bekräftats. A. blef genom flere olycksfall en krympling; sitt sista lefnadsår tillbragte han fängslad i sin rullstol och afled 1878. K. B.

Astenī (grek. *asthe'neia*), svaghet, kraftlöshet. — Adj. Astēnisk (t. ex. astenisk feber).

Astēnisk. Se Asteni.

Astenopī (af grek. *asthe'neia*, svaghet, och *ōps*, syn), *oftalm.*, ett tillstånd af lätt inträdande trötthet i ögonen och däraf härflytande oförmåga till ihållande arbete med dem på nära håll. För detta tillstånd har på svenska begagnats uttrycket svagsynthet, ehuru detta äfven och med mera skäl användes såsom beteckning för amblyopi (se Ögonsjukdomar). Orsaken kan vara öfversynthet, hypermetropi, i det att ackommodationen härvid till en del tages i anspråk för utjämnande af brytningsfelet,

och följaktligen måste ansträngas i högre grad än under normala förhållanden, hvarför den också snarare tröttnar, så att t. ex. bokstäfverna efter en kortare stunds läsning synas otydliga. Äfven astigmatism kan orsaka astenopi, därigenom att arbetet på grund af näthinnebildernas otydlighet förrättas på kortare afstånd än annars och så anspränger ögonens både ackommodation och konvergens mer än vid normala förhållanden. Botemedlet är i dessa båda fall lämpliga glasögon. Å andra sidan kan astenopi uppkomma äfven genom allmänna svaghetstillstånd, såsom blodbrist och neurasteni, i synnerhet om dessa samtidigt orsaka en förstoring af pupillen. I de nämnda formerna plägar tillståndet förnämligast visa sig i otydligt seende efter en kort stunds arbete, så att detta måste afbrytas och först efter en stunds hvila kan återtagas, hvarjämte dock äfven en känsla af obehag, sveda eller hetta i ögonen kan förekomma. Denna senare brukar däremot träda i förgrunden i sådana former, som orsakas af blodfyllnad eller inflammation i bindehinnan, och som botas genom lämplig behandling af denna. — Af helt annan art är den s. k. muskulära astenopien, som beror på svaghet i konvergensförmågan. Den kännetecknas af värk, som uppträder i eller öfver ögonen vid arbete på nära håll, men som uteblifver vid användande af endast ett öga i sänder, och behandlas i de lättare graderna dels, då den åtföljer närsynthet, med konkavglas, dels med prismatiska glas, under det de svårare erfordra operativ hjälp. G—d.

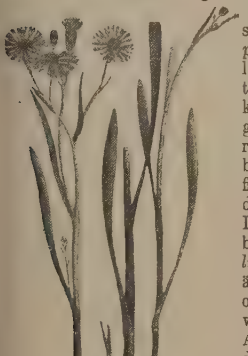

Aster tripolium.

A'ster L., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Compositæ*, innefattande vanligen mångåriga örter med tämligen stora blomkorgar, som innehålla gula diskblommor och blå, röda eller hvita strålblommor. Af detta släkte finnes en stor mängd arter, de flesta i Nord-Amerika. I Sverige förekommer blott en enda, *A. tripolium*, strandkil, som är en af våra allmännaste och vackraste hafsstrandväxter. *A. salicifolius* Ait. förekommer förvildad här och där. Många arter odlas i trädgårdar, där de blomma hela hösten, tills de förstöras af frosten. Vår vanliga trädgårdsaster hör till släktet *Callistephus* (se d. o.). G. L—m.

Asterabäd l. Astrabad. 1. Provins i Persien, vid sydöstra hörnet af Kaspiska hafvet, begränsadt af detta, Elbursbergen och Atrek, som flyter på gränsen till ryska väldet. 18,000 kvkm. Omkr. 180,000 inv. Landet, som indelas i 6 kretsar, är fruktbart, men osundt. Hufvudprodukt är ris. — 2 Stad i nyssnämnda provins, 30 km. från Kaspiska hafvet. Omkr. 20,000 inv. Omgifningen är sumpig, men fruktbar och alstrar bomull, ris, silke, oranger och citroner. Utförseln till Ryssland stiger till nära 3 mill. kr., införseln (mest koppar och järn) till 1,8 mill. kr. Handeln förmedlas genom den lilla hamnorten Ges. A., som fordom var en liflig och befäst handelsplats, har gifvit Persien dess nuv. regentätt.

Aste'rias, Asterid, *zool.* Se Sjöstjärnor.

Asteri'scus, *bot.* Se Jeriko-rosen.

Astërisk (af lat. *a'ster*, stjärna), som har form eller utseende af en stjärna, stjärnlik, som leder sitt ursprung från stjärnorna.

Asteri'sk (grek. *asteri'skos*, liten stjärna), ett tecken (*), som ursprungligen nyttjades af de gamle filologerna för att utmärka de ställen i handskrifterna, som de ansågo vara äkta och oskadade eller ock utmärkta genom sin skönhet, sitt värderika innehåll o. s. v. Med ett annat tecken, obelos eller obelisk (— eller +), plägade man utmärka oäkta och värdelösa ställen. Numera nyttjar man asterisktecken för att utmärka luckor i en text, utelämnade bokstäfver eller hänvisa till noter och anmärkningar utanför texten. Inom boktryckerikonsten tjänar asterisken — ställd vid sidan om den siffra, som angifver arkets ordningsnummer — att beteckna arkets sekundaform. I språkvetenskapliga arbeten betecknar asterisken, att en ordform är blott konstruerad, d. v. s. ej funnen i tal eller skrift, ett beteckningssätt, som först begagnades af tysken A. Schleicher.

Asterocalamites Schimper, *paleont.*, ett inom devonsystemet uppträdande, men först inom stenkolssystemets äldre aflagringar (culm) mera allmänt förekommande växtfossil (*A. scrobiculatus*), för hvilket man bildat en särskild familj, *Protocalamariaceæ*, enär det synes bilda öfvergång mellan kalamariaceer och sfenofyllaceer. Stammen var trädartad, ledad, med i lederna kransställda dikotomiskt delade, nästan trådsmala blad. Stenkärnorna, d. v. s. utfyllningarna af stängelns hålighet, äro regelbundet räfflade, liksom hos *Calamites*, men räfflorna alternera ej vid lederna, utan fortsätta oförändrade öfver dessa. A. kallades fordom *Bornia* och *Archæocalamites*. A. G. N.

Asteroda'ctylus pipa, *zool.*, ett annat namn för *Pipa americana*. Se Amfibier.

Asterofyllit, försvenskning af Asterophyllites (se d. o.).

Asteroi'dea, *zool.* Se Sjöstjärnor.

Asteroïder (af grek. *astër*, stjärna, och *ë'dos*, utseende), *astron.*, namn på de mellan Mars och Jupiter kretsande små planeterna, äfven kallade småplaneter. Omkr. 500 äro f. n. (1904) kända.

Asterōpherus, Magnus Olai, skolman, läkare, dramatiker, f. i Arboga, reste utrikes i sin ungdom och studerade jämte teologi äfven medicin och botanik samt blef rektor i Arboga 1608 och kyrkoherde i Västra Färnebo 1614. Han afled 1647. A. är författare till det märkliga dramat *En lustigh comedia vidh nampn Tisbe*, hvars manuskript 1862 fanns af C. Eichhorn och af honom utgafs 1863. Stycket hade uppförts i Arboga 1610, i Karlstad 1615, i Uppsala 1626, kanske äfven 1625. Dramat intager en enastående ställning inom tidens svenska dramatik; det ger en afrundad handling, som på äkta dramatiskt sätt framskrider genom hinder och nöjer sig ej som andra tidens dramer med att dialogisera en berättelse. Innehållet är, i motsats till bibeldramerna och de fosterländska historiska dramerna, hämtadt från antiken. Scen och aktindelning är genomtänkt, hvad som sker är åtminstone i yttre mått motiveradt, och stycket är fritt från alla didaktiska och moraliserande element, hvilket är desto mer

att beakta som det ju uppfördes af skolgossar såsom en del af undervisningen. Ur denna synpunkt äro ock de ohöljda, ofta rätt oanständiga uttalandena i vissa delar af dialogen anmärkningsvärda. De lifliga, komiska scenerna mellan tvenne demoner (Jarib och Holfred) äro ock att beakta. Tisbe är ovedersägligen det bäst byggda, mest formfulländade och om största dramatiska insikt vittnande stycket inom vår äldre dramatik. En fråga är dock huruvida det är original, något som allt från dess framläggande i tryck varit underkastadt tvifvel. Den meningen har framställts att det skulle vara bearbetning af ett numera förloradt engelskt drama, ”Pyramus och Tisbe”, som uppfördes i Tyskland under den tid A. vistades där. Sannolikast synes vara, att A., som under sina resor sett och läst olika slag af skådespel och romaner, efterbildat och användt motiv och detaljer från skilda håll. Särskildt har det uppvisats, att motiv upptagits ur Euripides’ ”Hippolytos”, ur ett af de s. k. Hibaldeha-dramerna af hertig Henrik Julius af Braunschweig, ur Aeneas Sylvius’ roman ”De Eurialo et Lucretia” samt ur ett drama ”Pyramus och Tisbe” af S. Israel. Stilen erinrar ej obetydligt om det engelska komediantdramat. Jfr Eichhorns inledning till ”Tisbe”, Ljunggren, ”Svenska dramat” (s. 220 ff.), Warburg, ”En förebild till Asteropherus’ Tisbe” (i Samlaren 1887), Schück, ”Englische komödianten in Skandinavien” (i Skandinav. archiv I, s. 377 ff.), samt V. Lindström, ”Euripideiska motiv i Asteropherus’ comoedia Tisbe” (Samlaren 1899). K. W—g.

Asterophyllites Brongn., *paleont.*, ett inom stenkolsperiodens aflagringar vanligt växtfossil af kala-

mariaceernas familj, med ledad stjälk och i lederna kransställda, smala, jämnbreda blad. Det anses numera vara de bladbärande grenarna af den växt, hvars stammar gå under namnet *Calamites* (se d. o.). A. G. N.

A’sthma (lat.), *med.*, andtäppa. Se Astma. — *Asthma noctu’rnum* (lat.), ”nattlig andtäppa”. Se Mara.

A’sti (på romarnas tid *Asta Pompeja*), stad i italienska prov. Alessandria, vid Borbores utlopp i Tanaro. 39,251 inv. (1901). Biskopssäte. Många palats och kyrkor, bl. a. en gammal och vacker gotisk katedral. Sidentillverkning. I trakten fås förträffligt muskatvin (Vino d’Asti). — A. var under medeltiden starkt befäst; ännu kvarstår den halft förfallna ringmuren med torn. Skalden Alfieris födelseort.

Astié, Jean Frédéric, fransk-schweizisk protestantisk teolog, f. 1822 i depart. Lot et Garonne, var pastor i New York 1848—53 och kallades 1856 till professor i filosofi och teologi vid fria teologiska fakulteten i Lausanne. Död därstädes 1894. Inom filosofien var A. anhängare af Kant, och såsom teolog rönte han starkaste påverkan af Schleiermacher samt Vinet. Han var en skarp dialektiker, glänsande och sarkastisk i polemiken samt ofta misstänkt för kätterska meningar. A. författade bl. a. *Esprit d’Alexandre Vinet* (2 bd, 1861), *Les deux théologies nouvelles dans le sein du protestantisme français* (1862), *L’explication de l’Évangile selon Saint-Jean* (3 bd, 1862—64), *Histoire de la république des Etats-Unis 1620—1860* (2 bd, 1865), *Théologie allemande contemporaine* (1874) och *Réalité, franchise et courage* (1888). Han utgaf från 1868 ”Revue de théologie et de philosophie”.

Astigmätiker (jfr Astigmatism), person, som lider af astigmatism.

Astigmätisk (jfr Astigmatism), som hänför sig till astigmatismen; behäftad med astigmatism.

Astigmati’sm (af grek. nekande *a* och *stiˊgma*, styng, punkt). 1. *Oftalm.* Det fel i ögats brytande apparat, vid hvilket strålarna från en lysande punkt ej, såsom under normala förhållanden, approximativt sammanbrytas i en punkt. Astigmatismen kallas *regelbunden*, om den beror på en sådan byggnad af de brytande ytorna, att ögat har tvenne mot hvarandra vinkelräta hufvudsnitt, uti hvilka brytningen försiggår på vanligt sätt, så att de strålar, som förlöpa i ett sådant hufvudsnitt, approximativt träffas i en och samma punkt. Denna punkt är emellertid ej gemensam för de båda hufvudsnitten, utan dessa hafva hvar sin brännpunkt, så att ögat har olika refraktion i de båda hufvudsnitten. Skillnaden emellan refraktionen i de båda hufvudsnitten angifver astigmatismens grad. Felet, som vanligen är medfödt, har i allmänhet sin orsak i hornhinnan, som företer olika krökning i de båda hufvudsnitten, men kan äfven bero på en analog form hos linsen eller på bristande centrering af de brytande ytorna eller pupillen, i hvilka fall det dock ej når de höga grader som i det förstnämnda. Dessutom kunna äfven sjukliga förändringar af hornhinnan och början starrbildning orsaka regelbunden astigmatism. En sådan plägar ock i högre eller lägre grad följa på operativa ingrepp på hornhinnan, t. ex. starroperation. I de mest typiska fallen visar sig astigmatismen, utom genom en nedsättning af synskärpan, däruti att patienten har svårt att urskilja räta linjer, som ej förlöpa parallellt med hufvudsnitten, och ej kan inställa ögat skarpt för dessa båda på en gång. Är t. ex. det ena hufvudsnittet horisontalt, det andra vertikalt, kan han ej se horisontala linjer skarpt på samma gång som vertikala, och sneda kan han öfver hufvud ej se med samma skärpa som horisontala eller vertikala. Såsom en följd af synskärpans nedsättning kan ett behof att arbeta på kortare afstånd inställa sig, hvaraf åter astenopi kan blifva följden. Detta symtom förekommer emellertid äfven vid vissa fall af låggradig astigmatism utan väsentlig nedsättning af synskärpan, i synnerhet om ögats refraktion är starkast i det horisontala hufvudsnittet. För undersökning på astigmatism äro numera de exaktaste metoder utbildade. Dels uppmäter man direkt med oftalmometer skillnaden i hornhinnans brytning i dess båda hufvudsnitt, hvarigenom man erhåller värdet för den s. k. hornhinneastigmatismen, dels undersökes

ögats s. k. totala astigmatism med användande af linjefigurer och cylindriska glas. Dessa båda värden, af hvilka det senare är bestämmande, det förra tjänar till ledning, förete i allmänhet en olikhet i graden, ofta äfven med hänsyn till orienteringen af hufvudsnitten. I mera komplicerade fall, då de brytande ytorna hafva en asymmetrisk form eller ögats centrering är bristfällig, kan undersökningen, som i lättare fall är enkel nog, erbjuda de allra största svårigheter. Den regelbundna astigmatismen är ytterst vanlig och bör alltid korrigeras i de fall, då glasögon af annan orsak bäras till ständigt bruk. Felet utjämnas då genom en cylindrisk slipning af glasets ena yta, under det att den andra bestämmes med hänsyn till det refraktionsfel, som oberoende af astigmatismen fordrar korrektion med glas. Är astigmatismen det enda felet, och behöfver den korrigeras för upphjälpande af synskärpan eller för undanröjande af astenopi, sker det med enkla cylindriska glas, hvilkas ena yta är plan. Många af dessa fall, i hvilka patienten dock måste betala sin frihet från astenopien med obehaget att bära glasögon, höra icke dess mindre till de tacksammaste, med hvilka ögonläkaren har att göra. — Förekommer inom de delar af hornhinnan eller linsen, hvilka vid centralt seende genomlöpas af ljuset, en ojämnhet i ytan eller byggnaden, uppstår s. k. *oregelbunden* astigmatism. En sådan är en vanlig följd af genomgångna sjukdomar i hornhinnan, t. ex. vid skrofler, och ett lika vanligt symtom vid börjande starrbildning. Den resulterande nedsättningen af synskärpan, hvilken är analog med den försämring af bilden, som uppkommer, om objektivet i en kikare repas eller nedsmutsas, låter vanligen endast obetydligt upphjälpa sig genom korrektion af en eventuellt af samma anledningar förorsakad regelbunden astigmatism. G—d.

2. *Fotogr.* Ett fel, som vidlåder alla fotografiska objektiv i större eller mindre grad och yttrar sig däri, att i synnerhet de vid bildfältets kant belägna punkterna icke afbildas som punkter, utan som linjer, hvarigenom oskärpa i bilden uppkommer. Genom stark afbländning kan astigmatismen göras oskadlig. Nästan alldeles fria från detta fel äro de anastigmatiska objektiven. A. R—al.

Asti'lbe Hamilt., *bot.*, växtsläkte af fam. *Saxifragaceæ*. Arten *A. japonica* Miq. (*Hoteia japonica*), en buskig örtartad växt med elegant bladverk och talrika hvita blommor, odlas mycket ofta i kruka. G. L—m.

Astinger. Se Vandaler.

A'stma (grek. *asthma*, fläsande andedräkt, andtäppa), *med.*, kallas en sjukdom, som utmärker sig genom tidtals påkommande anfall af andnöd, hvilken plötsligt uppträder, hastigt når en betydlig höjd och efter relativt kort tid åter försvinner, utan att någon orsak till dessa anfall kan upptäckas i lungorna eller hjärtat. Hvarpå de astmatiska anfallen bero, är därför ännu ej fullt afgjordt; vanligast antages, att de framkallas genom en tidtals återkommande krampaktig sammandragning af de finare luftrörens muskulatur. Mellan anfallen förflyter en kortare eller längre tid, hvarunder patienten kan må fullkomligt väl. Anfallen komma vanligen på natten, oftast före midnatt. Andnöden är ofta så stor, att patienten icke kan ligga, utan måste tillbringa natten i sittande ställning, öppna fönstren för att få luft o. s. v. Äfven de svåraste anfall af astma leda dock nästan aldrig omedelbart till döden. Astmatikern kan uppnå en mycket hög ålder. Sir Johan Floyer, en engelsk läkare, som led af astma och skrifvit ett berömdt arbete om denna sjukdom, dog i sitt 80:e år, och dylika exempel äro ej sällsynta. Då sjukdomen varat länge, framkallar den dock ofta kroniska bröstkatarrer och emfysem. För behandlingen är af hufvudsaklig vikt, att den sjuke söker undvika allt, som i det enskilda tillfället visat sig framkalla anfall. Astmatikern bör så mycket som möjligt vistas i fria luften, undvika öfverbefolkade ställen: teatrar, kaféer o. d., samt i sin bostad hafva riklig tillgång på frisk luft och ljus. Det är vanligen rådligt, att han ej ens om natten ligger i fullkomligt mörker. I afseende på valet af vistelseort kunna inga bestämda regler uppställas, då de olika fallen förhålla sig mycket olika: den ene mår bäst vid hafvet, en annan i bergs- eller skogstrakter o. s. v. Andning i komprimerad luft är ofta välgörande. Under anfallen söker man skaffa patienten så mycket frisk luft som möjligt. Han bör ej tvingas att ligga, hvilket också ofta är honom omöjligt, utan bör intaga den ställning, som han själf finner lämpligast. Senapsdegar och terpentin-omslag på bröstet göra stundom nytta. Inandning af de ångor, som utvecklas vid förbränning af salpeterpapper (*charta nitrata*, äfven kalladt astma-papper), är också stundom välgörande, likaså inandning af narkotiska ångor, rökning af tobak, stramonium m. m. Det sistnämnda medlet och andra likartade böra dock ej användas utan läkares tillstyrkan. Detsamma gäller om det invärtes bruket af kloral, morfin o. d., hvilka ofta hafva en utmärkt verkan. Anfall af andnöd, liknande dem, som förekomma vid den rena astman, bero stundom på sjukdomar i hjärtat och lungorna; dessa anfall kräfva ofta en helt och hållet olika behandling. P. W.*

Astma-papper. Se Astma.

Astmätiker, person, som lider af astma (se d. o.).

Astmätisk, som har afseende på astma (se d. o.).

Astolf, pseudonym för K. G. U. Silfverstolpe.

Asto'mia (af grek. nekande *a* och *sto'ma*, mun), utan mun. Se Missbildning.

Aston Manor [ä'stn mä'nə], fabriksstad i engelska grefsk. Warwick, vid Birmingham, till hvilken stad det kan betraktas som förstad. 78,481 inv. (1902; 1851 endast 6,400). Stor tillverkning af maskiner, vapen, verktyg, stålfjädrar m. m.

Astor [ä'stə], nordamerikansk kapitalistfamilj. — 1. Johan Jakob A., f. 1763 i Walldorf nära Heidelberg, d. 1848 i New York, son af en slaktare, utvandrade 1783 till Amerika, slog sig där på pälshandel och sökte genom anläggandet af en serie faktorier från de stora sjöarna till Stilla oceanen frigöra den amerikanska pälshandeln från beroendet af Hudson-bay-kompaniet samt grundade 1811 i detta syfte faktoriet Astoria nära Columbia-flodens mynning. Då det engelsk-amerikanska kriget 1812—14 stäckte företaget, egnade sig A. åt handel på Kina och förtjänade dels därpå, dels på tomtköp omedelbart invid New York en ofantlig förmögenhet (20 mill. dollars). Han testamenterade 400,000 doll. till grundläggandet af Astor-biblioteket i New York, nu till storleken det fjärde af Amerikas bibliotek.

2. William Backhouse A., den föregåendes son, f. 1792, d. 1875, ingick efter grundliga studier vid tyska universitet i faderns affär, fick på sin lott Kina-handeln samt ökade genom fortsatta

tomtinköp invid New York den fäderneärfda förmögenheten. Han ledde Astor-bibliotekets upprättande och utvidgade det genom nya stora donationer.

3. John Jacob A., den föregåendes son, f. 1822, d. 1890, idkade vid Harvard college och i Göttingen grundliga studier samt deltog som öfverste under Mac Clellan i inbördeskriget, egnade sig sedan åt skötseln af familjens stora egendomar och omhuldade frikostigt Astor-biblioteket, till hvilket familjedonationerna under honom nådde ett belopp af $1^1/_2$ mill. dollars. Efter A:s död öfvergick hans ofantliga förmögenhet (100 mill. dollars) till sonen William Waldorf A., f. 1848, hvilken 1882—85 var Förenta staternas minister i Rom och sedan 1890 är bosatt i England. V. S—g.

Astōret. Se Astarte.

Asto'rga, gammal befäst stad i spanska prov. Leon, vid floden Tuerto. 5,573 inv. (1900). Biskopssäte. Staden är berömd för sitt tappra försvar mot fransmännen 1810.

d'Asto'rga, J. L. S. Se Alexandersagan, sp. 540.

d'Asto'rga, Emanuele, italiensk tonsättare, f. 1681 på Sicilien, var son af en riksbaron, hvars namn man icke känner, men som på grund af deltagande i en sammansvärjning mot spanska regeringen 1701 afrättades i Palermo, i sin makas och sin sons närvaro. Den förra dog af fasa, den senare blef slösint. Genom en prinsessa Ursinis bemedling bereddes åt sonen en tillflyktsort i ett kloster i den spanska staden Astorga, hvaraf han sedan tog sitt namn. Där hämtade han sig från sin försoffning och studerade musik. Snart fick han anseende såsom en förträfflig sångare och komponist vid hertigens af Parma hof. Till följd af en misstanke, som hertigen hyste om ett förhållande mellan sin dotter och musikern, blef den senare skickad till kejsar Leopold I, hos hvilken han stannade till dennes död. Sedan 1705 genomreste han, understödd af spanska hofvet, nästan hela Europa, med undantag af sitt fosterland, öfverallt gärna sedd för sitt ädla, fina och tillbakadragna väsende, men ingenstädes uppträdande offentligt, utom i Breslau, där han 1726 uppförde sin opera *Dafne*. Slutligen hamnade han i ett kloster i Prag och dog 1736. — En själfull innerlighet, närd af hans tidiga lidanden, och en viss aristokratisk återhållsamhet äro de utmärkande egenskaper, hvilka stämpla hans kyrkmusik såsom mindre strängt kyrklig och objektiv än hans samtidas, men just därför göra den mera tilltalande för nutidens sinnen. Framför allt gäller det sagda om hans *Stabat mater*, ett verk, som värdigt ställer sig vid sidan af de yppersta kompositioner till samma text. För öfrigt komponerade A. en mängd en- och flerstämmiga sånger samt ett *Requiem*, som blott finnes i fragment. A. L.

Astoria [åstå'ria], stad i nordamerikanska staten Oregon, vid södra stranden af Columbia, 15 km. från mynningen. 8,381 inv. (1900). Export af spannmål och lax. Staden anlades 1811 af pälshandlaren Astors agenter.

Astrabād, *geogr.* Se Asterabad.

Astracha'n, dets. som Astrahan (se d. o.).

Astræa. 1. *Grek. myt.* Se Astraia. — 2. *Astron.* En asteroid. — 3. *Zool.* Se Coelenterater.

Astræus. Se Astraios.

Astrafobī (af grek. *astrapē*, blixt, och *fo'bos*, fruktan), *med.*, en nervsjukdom, som yttrar sig i en utomordentlig skräck för åskväder.

Astragā'l (af grek. *astra'galos*, benkota), *bygnk.*, den list, som skiljer kapitälet från skaftet å en kolonn, pelare eller pilaster. Med undantag af den grekisk-doriska förekommer astragalen normalt å alla antikens kolonnordningar samt å alla medeltidens, renässansens och senare tiders med kapitäl försedda, fristående eller engagerade stöd. Astragalen bildas fortfarande enligt grekisk-romerska traditioner af en rundstaf med därunder löpande platt och hålkäl. Rundstafven utbildas stundom till ett pärlband. I. G. C.

Astra'galus, *anat.* Se Språngben.

Astra'galus L., *bot. farm.*, växtsläkte af nat. fam. *Leguminosæ*. Det utmärker sig genom parbladiga blad med uddblad, trubbig kronköl och antydan till skiljevägg i baljan. Släktet har bortåt 1,200 arter, i synnerhet i de varmare trakterna af gamla världens norra hemisfär. Flere bland dem lämna den drog, som kallas dragant (se d. o.). I Sverige finnas fem arter, bland hvilka *A. glycyphyllus* L., backsöta, är mest utbredd i de södra och mellersta landskapen och *A. alpinus* L. är allmän i fjälltrakterna. *Astragalus*-arterna äro värdefulla foderväxter. G. L—m.

Astragalus glycyphyllus.

Astraha'n (Astraka'n). 1. Guvernement i östra Ryssland, gränsar i n. till guvern. Saratov och Samara, i ö. till prov. Uralsk, i v. till donske kosackernas land, i s. till Kaspiska hafvet och guvern. Stavropol. 236,531 kvkm. 1,003,542 inv. (1897), sålunda blott 4 på 1 kvkm. Ungefär en tredjedel är nomader af olika mongoliska stammar, såsom kirgiser, kalmucker, tatarer, turkmener m. fl.; dessutom finnas här kosacker. Alla västra Asiens och Europas religioner mötas här. Landet, som indelas i 5 kretsar, består nästan uteslutande af saltstäpper, fyllda af saltsjöar, bland hvilka Elton och Baskuntsjak äro de största, samt af vidsträckta saltträsk. Från dessa fås landets behof af salt. Endast längst i väster finnas höjder (Ergeni-höjderna), eljest är hela området en lägre än hafsytan liggande depression, som en gång varit hafsbotten. I följd af markens salthalt är jordbruket obetydligt, 80 proc. äro improduktiv mark, och endast omkr. 2,500 kvkm. äro odlade, mest i Volgadeltat. Däremot är stäppen liksom skapad för boskapsskötsel. En annan viktig näring är fisket dels i Kaspiska hafvet, dels i Volga (se d. o.); det sysselsätter 50,000 personer. — Klimatet är strängt kontinentalt. I staden A. är medeltemperaturen för januari $-7,1°$, för juli $+ 25,8°$, för år $+ 9,4$, och medelextremerna äro $+ 36,8°$ och $- 26°$.

2. Hufvudstad i ofvannämnda guvernement, på ön Zajasjii Bugor i Volgas delta, 66 km. ofvanför flodens utlopp i Kaspiska hafvet och 20 m under Svarta hafvets yta. 112,880 inv. (1897), af mycket olika nationaliteter. A. består af fästningen

(Kreml), den ”hvita staden” och 16 förstäder. Säte för en grekisk och en armenisk ärkebiskop samt en lamaitisk andlig förvaltning. Den vackraste bland stadens många kyrkor är den på högsta kullen i Kreml belägna Uspenski-katedralen med 5 kupoler, anlagd 1646. A., som äfven är säte för guvernören, för kosackernas hetman, för amiralitetet öfver Kaspiska hafvet m. m., är försedt med skeppsvarf och örlogshamn, driver ansenlig sjöfart och är en viktig medelpunkt för Rysslands handel med mellersta Asien. Ångbåtsfart dels uppåt Volga till Rybinsk, dels på Kaspiska hafvet till Persien. Af utomordentlig betydelse är fiskfångsten, i synnerhet af astrahan-sill och stör, hvaraf den bästa kaviar beredes. Många fabriker finnas äfvensom färgerier, transjuderier o. s. v. Staden omgifves af vin- och trädgårdar; drufvorna äro berömda öfver hela Ryssland. Det är en verklig oas på saltstäppen. — A. omtalas redan tidigt af arabiska författare under namn af Torgi-kan och var i midten af 1300-talet en betydande handelsplats för indiska varor; det låg likväl då något längre upp och på högra Volga-stranden. Förstördt 1395 af Timur, uppblomstrade det snart ånyo och blef 1480 säte för en mongolisk kan. 1557 eröfrades det af ryssarna. Sedan led A. mycket af farsoter, eldsvådor och tatarernas anfall, belägrades af turkarna 1569 och 1574 samt intogs 1670 för en kort tid af de upproriske donske kosackerna. 1705 gjordes där ett uppror af streltserna. Staden har förkofrats i synnerhet efter befästandet af ryska väldet på Kaspiska hafvet.

Astrāi'a (grek. *Ἀστραία*, lat. *Astrǽa*; ”stjärnjungfrun”), *grek. myt.*, senare binamn till Dike, rättvisans gudinna.

Astrāi'os (grek. *Ἀστραῖος*, lat. *Astrǽus*), *grek. myt.*, son till titanen Krios samt make till Eos och fader till vindarna och stjärnorna.

A'strak (ty. *estrich*, af mlat. *a'stricus*, *a'stracus*, stenläggning), *tekn.*, sten- l. tegelgolf; stenplattor, kakel eller flisor af glaseradt tegel till golfbeläggning.

Astrakān. 1. *Geogr.* Se Astrahan. — 2. *Trädg.* Se Äpple. — 3. Benämning på ett slags fina, krusulliga, svartbruna lammskinn af en bredsvansig fårras, som lefver i östra Ryssland (namnet af guvern. Astrahan) och sydvästra Asien. — 4. *Text.* En till sammetsklassen hörande väfnad med krusig eller lockig yta, imiterande det ryska pälsverket med samma namn. 4. G. A. W.

Astrāl l. Astrālisk (lat. *astrālis*, af *astrum*, stjärna), som tillhör eller härrör från eller har afseende på stjärnorna; stjärnlik, strålande som en stjärna; himmelsk; *teos.* och *spirit.*, tillhörande den värld eller det ”plan” (”astralplanet”), som tänkes utgöra ett mellanled mellan det fysiska planet och det ”mentala” planet.

Astrāl-andar (jfr Astral) l. Stjärnandar. Enligt fornösterländsk och annan folktro är hvarje himlakropp besjälad af en ande. I medeltidens demonologi (andelära) förstod man med astral-andar än fallna änglar, än de aflidnes själar, än ur elden uppkomna andar, som sväfvade mellan jord, himmel och helvete utan att tillhöra något af dessa riken. De ansågos stå i umgänge med och utöfva inflytande på människorna.

Astrālisk. Se Astral.

Astralit (af grek. *astēr*, stjärna, och *li'thos*, sten), ”stjärnsten”, en af Pettenkofer framställd glassort, som företer en stjärnliknande glans och bearbetas till smycken eller prydnader.

Astrālkropp (jfr Astral), enligt nyplatonikerna, Paracelsus och andra teosofer en fin, lätt, i människans synliga kropp befintlig, men dock för ögat osynlig organism, som var den närmaste och omedelbaraste bäraren af människosjälen. Astralkroppen tänktes som en utstrålning från stjärnorna och ansågs ega bestånd någon tid efter en människas död. Se vidare Spiritism och Teosofi.

Astrāllampan (jfr Astral), en 1804 af Bordier-Marcet konstruerad lampa, försedd med ringformigt oljhus, som står något lägre än lågan och är så inrättadt, att det åstadkommer den minsta möjliga skugga. Kallas äfven sinumbra-lampa (af lat. *sine*, utan, och *umbra*, skugga).

Astrālljus l. Astralsken (af grek. *astēr*, stjärna), *astron.*, det ljusskimmer, som i stjärnklara nätter varseblifves mellan vintergatans stjärnor. Detta sken synes äfven, ehuru svagare, öfver större delen af stjärnhimmelen. Astralljus är äfven benämning på ett slags eter, som enligt teosoferna finns i världsrymden jämte den s. k. ljusetern. R. N.*

Astrālolja, en af petroleums destillationsprodukter, som har högre kok- och antändningspunkt (50°) än fotogen; fullkomligt hvit och omsorgsfullt renad fotogen.

Astrālplan, *teos.* Se Astral.

Astrālsken. Se Astralljus.

Astrālvärlden (jfr Astral), teosofisk benämning på andevärlden.

Astra'ntia L. (af grek. *astēr*, stjärna), *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Umbelliferæ*. Från flertalet umbelliferer afviker detta släkte, jämte några få andra, därigenom att blommorna icke sitta i regelbundna, sammansatta flockar, utan i mångblommiga enkla flockar, hvilka dock ofta äro sammanställda till en oregelbundet sammansatt flock. Hvar och en af de enkla flockarna är vid sin bas omgifven af tämligen stora, kranssittande svepeblad af hvit, hvitgrön eller rödaktig färg. A. innefattar ett fåtal fleråriga örter i Europa och västra Asien. Bland dessa förekommer *A. major* L. vild i mellersta Europa, hos oss odlad som prydnadsväxt i trädgårdar. Denna växt är giftig. — Det svarta rotsystemet, *radix astrantiæ* l. *imperatoriæ nigræ*, användes förr såsom afförande medel. Ldt. (G. L—m.)

Astrid, norsk drottning, var enligt Snorre och öfriga isländska historieskrifvare en dotter af Olof Skötkonung och hans frilla Edla. Sedan Olof svekfullt bortgift sin äkta dotter Ingegärd, Olof Haraldssons (den heliges) trolofvade, med den ryske storfursten Jaroslav, förmedlade västgötajarlen Ragnvald Ulfsson en hemlig trolofning mellan Olof Haraldsson och A., hvilken också fadern ovetande begaf sig till Norge och blef dess drottning. Den i anledning däraf ånyo uppflammande missämjan mellan Olof Skötkonung och Olof Haraldsson bilades på ett möte i Kunghäll. Under sin mans landsflykt på grund af de norske stormännens uppror, liksom efter hans fall, vistades A. med sin dotter Ulfhild hos sin halfbroder, konung Anund Jakob, i Sverige. Men då hennes styfson, Olof den heliges frilleson Magnus (den gode), som uppfostrats hos hennes halfsyster Ingegärd i Ryssland, beredde sig att återeröfra sin faders rike, understödde A. honom med råd och dåd samt bidrog

särskildt mäktigt till att Magnus erhöll hjälptrupper från Sverige. Hon följde honom personligen till Norge, och efter hans seger kvarstannade hon hos honom, hållen i den största ära. Ad. N—n.

A'strild (af fnod. *ast*, kärlek, och *eld*), egentl. "kärlekseld", nordiskt namn på kärleksguden (Amor, Cupido). Ordet är sannolikt bildadt af Stiernhielm och har sedan stundom nyttjats i poesi. Det användes äfven som namn på flera arter af praktfinkarnas grupp.

Astrilda, *zool.* Se Bengalist.

Astroca'ryum Mey., *bot.*, växtsläkte hörande till nat. fam. *Palmæ*, inhemskt i Syd-Amerikas tropiska trakter. Frukterna af flere arter äro ätbara. Hos andra arter äro bladens och vedens fibrer utomordentligt sega och elastiska, hvarför bladen användas till finare flätverk och veden till pilbågar o. d. O.T.S.(G.L—m.)

Astrodēi'ktikon (af grek. *astēr*, stjärna, och *deiknȳnai*, visa), äfven Astrodi'ctum (lat.) eller Astrogno'stikon (af grek. *gignōskein*, lära känna), ett astronomiskt instrument, genom hvilket flera personer kunna samtidigt beskåda en och samma stjärna.

Astrodi'ctum (lat.), *astron.* Se Astrodeiktikon.

Astrofotografi, fotografiens tillämpning vid astronomiska observationer, räknar sina anor tillbaka till fotografikonstens upptäckt. Omedelbart därefter, 1839, framställde nämligen Arago en dagerrotypi af månen, dock utan att å densamma lyckas erhålla några detaljer. Därefter anställdes vid Harvard-college-observatoriet astrofotografiska experiment på initiativ af dess direktor, W. C. Bond. Där togs 17 juli 1850 med ett 15 tums ekvatorial den första dagerrotypbild af en fixstjärna (Vega). Af dubbelstjärnan *α* Geminorum erhölls, i det de båda komponenterna sammanflöto till ett, en oval bild, under det att polstjärnan (af 2:a storleken) icke förmådde göra något intryck på den preparerade silfverplattan. Försöken återupptogos 1857 af dåvarande direktorn G. P. Bond med användning af *kollodiumplåtar*, hvarvid det lyckades att fotografera stjärnor till 6:e storleken, och stjärnor af 2:a storleken framkommo med 8 sekunders exposition. Äfven mätningar af plåtarna för bestämningen af de fotograferade stjärnornas inbördes lägen företogos. I redogörelserna för dessa försök framhålles äfven huru stjärnornas relativa ljusstyrka genom uppmätning af den större eller mindre diametern af de bilder, som starkare eller svagare stjärnor framkalla, kan bestämmas, hvarjämte påpekas fördelen af fotografiens användning vid studiet af stjärngrupper.

Dessa experiment upprepades snart af De la Rue i London och Rutherfurd (1816—92) i New York. Den senare konstruerade särskilda *objektiv för fotografiskt ändamål* (11 och 13 tum), först blott genom att framför eller bakom en vanlig akromatisk dubbel-lins foga en tredje lins af lämplig form, senare genom beräkning af (de sfäriska ytorna till) dubbellinssystem så, att de blefvo akromatiserade för de *aktiniska* (kemiskt verksamma) strålarna, och det lyckades honom så allt fortfarande med användning af våta (kollodium-)plåtar, drifva noggrannheten så långt, att exempelvis hans månfotografier ernådde en skärpa, som tillåt förstoring intill $^1/_2$ m. i diameter och att stjärnor af 9:e storleken kunde fotograferas. Rutherfurd framställde äfven, 1864, det första (med tillhjälp af kolsvaflaprisma erhållna) fotogram af solspektrum, innehållande tre gånger så många linjer som Kirchhoff-Bunsens atlas, och ökade än mer, sedan han konstruerat ett interferensgitter, denna skärpa, som sedermera först i nyaste tid öfverträffats af de rowlandska fotogrammen. Utom genom synnerligen skarpa månfotografier befordrade De la Rue den astrofotografiska forskningen genom konstruktion af en s. k. *fotoheliograf* för regelmässiga fotografier af solen med dess fläckar, facklor och protuberanser, hvilken apparat sedermera vid de nordamerikanska Venus-expeditionerna kom till utsträckt användning. Samtidigt med dessa båda mäns forskningar var W. Huggins i London sysselsatt med undersökningar öfver fixstjärnornas spektra och gjorde därvid ett försök att för detta slags observationer göra fotografien tjänstbar. Han erhöll äfven en fotografi af Sirius' spektrum, dock så ofullständig, att inga spektrallinjer kunde urskiljas. Det första lyckade *fotografiska stjärnspektrum* erhöll amerikanen Henry Draper 1872, nämligen af Vega med 4 synbara spektrallinjer.

Genom upptäckten af de *torra (gelatin-)plåtarna* fördes astrofotografien in i ett nytt skede, dels genom möjligheten att exponera dessa längre än de våta plåtarna, dels ock genom de torra plåtarnas större ljuskänslighet. Det var Draper, som 1881 började använda dylika plåtar och därmed dref den fotografiska skärpan därhän, att han exempelvis på en fotografi af Orion-nebulosan erhöll intryck af en stjärna af 15:e storleken. Då denna stjärna genom okular observation endast med användning af ett instrument af samma dimensioner som det använda fotografiska kunde upptäckas, hade fotografiplåten således nu blifvit lika känslig som ögat.

Att omnämna efter denna epok i astrofotografiens historia äro Commons (London) fotografi af Orionnebulosan, Espins katalog (Liverpool 1884) af 500 stjärnor, hvilkas relativa ljusstyrka fotografiskt blifvit bestämd, Isaac Roberts i Liverpool medelst spegelteleskop utförda fotografier af Orionnebulosan och Andromeda-nebulosan, företeende den finaste detalj och särskildt beträffande den senare en tydligt spiralformig struktur, som vid okularinspektion af detta objekt icke framträder. Härtill komma Pritchards i Oxford fotografiska bestämningar af stjärnparallaxer samt undersökningar å det ofvannämnda Harvard-college-observatoriet under dess nuv. direktor, E. C. Pickering. De senare förskrifva sig från 1882 och bestå i fotografiska positions- och storleksbestämningar af dubbelstjärnor samt i tvenne större fotografiska observationsserier, omfattande alla himmelens stjärnor till en viss storleks klass från —25° deklination till nordpolen, den ena serien för deras *fotometriska* bestämning och katalogisering, den andra för erhållande af fotografier af deras spektra. Vid den senare observationsserien var ett (objektiv-)prisma af dimensioner motsvarande tubens objektiv anbragt framför detta, hvilket medför den fördelen gentemot prismats anbringande vid fokus, att samtidigt flere stjärnspektra — vid ifrågavarande observationer ofta öfver 100 — erhållas på samma fotografiska plåt. Med 5 minuters exposition erhöllos inom 10° omkrets spektra af alla stjärnor större än 6:e storleken.

Det afgörande steget för fotografiens systematiska

användning i största utsträckning för astronomiska ändamål skulle emellertid tagas från Frankrikes sida. Vid observatoriet i Paris hade assistenterna Prosper och Paul Henry 1872 påbörjat en serie okular-)observationer för fullständigande af Chacornacs kartor öfver ekliptikan. Detta ansträngande arbete blef dem öfvermäktigt, då de kommo till den trakt af himmelen, där vintergatan korsar ekliptikan. Där skulle några af deras kartor af 5 kvadratgraders omfång hafva kommit att innehålla 15,000—18,000 stjärnor. De togo då sin tillflykt till fotografien och konstruerade, såsom förut Rutherfurd, ett för kemiska strålar akromatiseradt objektiv af 16 cm. öppning. Då detta visade sig synnerligen användbart — det tog stjärnor till 12:e storleken —, tillät observatoriets direktor, amiral Mouchez, förfärdigandet af ett 33 cm. objektiv. Med detta hade 1886 fotograferats: 1) flere tusen stjärnor till 16:e storleken, af hvilka de svagaste undgå direkt observation under Paris' himmel, 2) Orion-nebulosan samt en nebulosa vid stjärnan Maia i Plejaderna, dittills oupptäckt, men sedermera direkt sedd med refraktorerna i Nizza och Pulkova, 3) Saturnus' och Neptunus' drabant i alla delar af banan, 4) en mängd dubbelstjärnor och stjärngrupper.

Med anledning af dessa framgångsrika undersökningar utfärdade franska vetenskapsakademien på Mouchez' förslag en inbjudning till en internationell astrofotografisk kongress i Paris. De viktigaste resultaten af öfverläggningarna vid denna kongress, hvars hufvuduppgift blef att fastställa ett program för internationell kartläggning af himmelssfären, kunna sammanfattas i följande punkter: 1) De föreslagna internationella fotografiska observationerna afse utförandet af en karta öfver himmelssfären i form af ett visst antal fotografiplåtar, hvilka samfälldt omfatta hela sfären. Expositionstiden skall tagas så lång, att å hvarje plåt alla inom motsvarande område af sfären befintliga stjärnor till och med 14:e storleken (enligt den i Frankrike antagna skalan) reproduceras. Stjärnstorlekarnas definitiva fastställande reserveras för en senare bestämning enligt fotografisk skala. 2) De fotografiska observationerna skola utföras med instrument, som till sina väsentliga delar äro identiska. 3) Vid desamma skola uteslutande refraktorer komma till användning, då reflektorerna, såsom mindre lättskötta och fordrande mera speciell uppmärksamhet af observatören, ansågos olämpliga vid ett gemensamt företag af många skilda observatorier. 4) Objektivöppningen fastställes till 33 cm. och fokalvidden till 3,43 m., så att 1 bågminut å plåten kommer att motsvaras af 1 mm. Med dessa dimensioner hos objektivet fordras omkr. $^1/_4$ timmes expositionstid för erhållande af 14:e storlekens stjärnor. 5) Objektivets akromatism skall beräknas för våglängder nära den fraunhoferska linjen G. 6) Synfältet (plåtens utsträckning) skall omfatta minst 1° räknadt från centrum. Härmed komma (med dubbla serier, se nedan) 8,000—10,000 plåtar på hela himmelssfären. 7) Alla plåtar skola vara framställda enligt en och samma formel och pröfvas vid en gemensam, för detta ändamål inrättad byrå. 8) För att eliminera sådana fel hos plåtarna, som kunna orsaka stjärnlika punkter eller s. k. tillfälliga stjärnor, skola två serier negativer tagas öfver hela himmelen. Dessa båda serier skola arrangeras så, att bilden af en stjärna i hörnet af en plåt faller så nära centrum som möjligt på den nästföljande plåten. 9) Utom denna observationsserie för den *fotografiska himmelskartan* skall ännu en annan serie plåtar fotograferas, hvilka skola mikrometriskt uppmätas för uppställande af en *stjärnkatalog*. Dessa supplementära negativ skola omfatta blott till 11:e storlekens stjärnor. Expositionstiden reduceras därigenom för dessa plåtar till omkr. 1 minut. Genom en sådan katalog skulle antalet kända stjärnor tiodubblas. 10) Hvar och en af dessa senare plåtar skall förses med fotografi af ett noggrant rektangulärt nät för att möjliggöra upptäckt och elimination af sådana fel, som kunna uppstå genom den ljuskänsliga gelatinhinnans deformation under framkallningsprocessen, i det korspunkterna af detta nät skola tjäna som fixpunkter vid plåtarnas uppmätning med mikroskop.

Att besluta med afseende på öfriga detaljer i arbetet tillsattes en af 11 medlemmar bestående permanent kommission, som sammanträder hvarje år. En särskild kommitté nedsattes att fatta beslut angående utförandet af andra astrofotografiska undersökningar än de ofvannämnda.

Astrofysikaliska observatoriet i Potsdam, åt hvilket kongressen uppdrog utförandet af förundersökningar för det planerade arbetet, har sedan dess utom redogörelse för sådana provisoriska arbeten publicerat flera astrofotografiska undersökningar. Såsom betecknande afgjorda framsteg i konstruktionen af Potsdams-objektivet äro särskildt att nämna J. Scheiners fotografi samt uppmätning och katalogisering af stjärngruppen i Hercules (833 stjärnor). Därtill kommer en fotografisk genommönstring af stjärnspektra, hvilka i Potsdam erhållits med en skärpa vida öfverträffande t. ex. de amerikanska fotogrammen vid Harvard-college-observatoriet, för bestämning af stjärnornas rörelse i synlinjens riktning. Under samma klass af undersökningar falla de likaledes i Potsdam på fotografisk-spektrografisk väg gjorda upptäckterna, att vissa variabla stjärnor äro dubbelstjärnor med så liten distans mellan komponenterna, att de med huru stark förstoring som helst omöjligen kunna optiskt skiljas. K. B.

Astrofotografiska kongressen. Se Astrofotografi, sp. 281.

Astrofotométer (af grek. *astēr*, stjärna, *fōs*, ljus, och *metrē'n*, mäta), astronomisk fotometer. Se Astronomiska instrument, sp. 299.

Astrofyllit, *miner.*, ett rombiskt mineral af brun eller gul färg samt innehållande titansyra och zirkonjord. Mineralet är funnet vid Brevik (Norge), Kangerdluarsuk (södra Grönland) och Colorado. A. Hng.

Astrofysik (af grek. *astēr*, stjärna, och *fysikē*, naturlära), vetenskapen om himlakroppars fysiska beskaffenhet, förnämligast deras ytors, och om de metoder, genom hvilka man söker att vinna kunskap om denna beskaffenhet. I äldre tider voro undersökningarna däröfver ytterst ofullkomliga. Man visste att solen hade fläckar, hvilkas form och läge på solytan voro underkastade mångfaldiga förändringar. Äfvenså var den del af månen, som var vänd mot jorden, till sitt utseende ej alldeles obekant. Man har nämligen redan länge varit i besittning af kartor öfver konfigurationen af mån-ytans ojämnheter. Likaledes hade man varseblifvit fläckar och strimmor på några planeters ytor och däraf dragit den slutsatsen,

att dessa ytor ej äro homogena, utan förete ojämnheter, i analogi med dem man iakttager på jordytan. Vidare hade man konstaterat det faktum, att vissa stjärnor (*Mira ceti*, *Algol* m. fl.) ej ständigt lysa med samma ljusstyrka, men att denna är underkastad periodiska förändringar. Lägger man därtill några afbildningar af och beskrifningar öfver kometer, så har man en ungefärlig bild af astrofysikens ståndpunkt intill midten af 19:e årh. Inom experimentalfysiken — vid ifrågavarande tid stadd i en ovanligt snabb utveckling — upptäcktes emellertid några undersökningsmetoder, som inom kort bragte denna senare vetenskap till en förut ej ens anad ståndpunkt. Till dessa metoder räkna vi förnämligast fotometrien, fotografien och spektralanalysen.

Genom användning af mer fullkomnade fotometriska metoder blef det möjligt att omsorgsfullare än förut bestämma stjärnornas ljusstyrka äfvensom förändringarna af densamma. I synnerhet visade sig fotometriska bestämningar af planeternas och månens lysande vara af största vikt, alldenstund man därigenom kunde draga åtskilliga slutsatser rörande den fysiska beskaffenheten af dessa himlakroppars ytor, förnämligast öfver dessa ytors reflexionsförmåga. Fotografien har visat sig såsom ett särdeles lämpligt hjälpmedel i flere afseenden, särskildt vid undersökningen af solytan. Mähända har dock spektralanalysen den mest genomgripande betydelsen vid astrofysikaliska undersökningar. Genom denna undersökningsmetod är man icke allenast i stånd att sluta till de kemiska beståndsdelarna af den yta, som utsänder ljusstrålar till oss, utan man kan äfven afgöra, huruvida man har en gasmassa eller en fast kropp framför sig. Kännedomen af nebulosor m. m. har sålunda genom spektroskopiska undersökningar vunnit ett omfång och en säkerhet, som man ännu för några årtionden tillbaka var långt ifrån att förmoda. H. G. (A. N—r.)

Astrognosi (af grek. *astĕr*, stjärna, och *gnōsis*, kunskap), stjärnkunskap, kunskapen om de på himmelen synliga stjärnornas namn och grupperingar. Astrognosien är den beskrifvande delen af astronomien (se d. o.). O. B.*

Astrogno'stikon, *astron.* Se Astrodeiktikon.

Astrogräf (af grek. *astĕr*, stjärna, och *gra'fein*, skrifva), en astronomisk apparat, som består af en kikare, försedd med en af Steinheil uppfunnen mekanism för mekaniskt upprättande af stjärnkartor.

Astrografi (af grek. *astĕr*, stjärna, och *gra'fein*, skrifva), stjärnbeskrifning.

Astrolābe bai, näst Huon-golfen den största viken på Kejsar Wilhelms land (tyska delen af Nya Guinea). Viken ligger på 146° ö. lgd och 5° s. br., ö. om den flacka Astrolabe-slätten, och har på södra kusten hamnen Konstantin, på den västra Stephansort, båda platserna grundade af det tyska Astrolabe-kompaniet, som numera är förenadt med Nya-Guinea-kompaniet.

Astrolābium (af grek. *astĕr*, stjärna, och *lamba'nein*, taga). Se Astronomiska instrument, sp. 287.

Astrolatri (af grek. *astĕr*, stjärna, och *latrēi'a*, tjänst, dyrkan), stjärndyrkan.

Astrolög (af grek. *astĕr*, stjärna, och *lo'gos*, tal), stjärntydare.

Astrologi (jfr Astrolog), egentl. stjärnlära, sedan stjärntydningskonst, den förmenta konsten att af himlakropparnas rörelser och inbördes ställningar sluta till människors öden. Astrologien, som förskrifver sig från den aflägsnaste forntiden — den tyckes hafva uppkommit hos kaldeerna — hade sin anledning i ett vidskepligt begär att utforska det hemlighetsfulla och i det oriktiga antagandet, att de händelser, som närmast röra människorna, stå i samband med stjärnornas lopp, samt mähända äfven i vissa personers egennyttiga beräkningar, att nämligen — genom den förmåga att förkunna kommande händelser, hvilken de ansågos ega — draga nytta af andras okunnighet. Hos romarna stod astrologien tidtals i högt anseende, särskildt under kejsartiden. Augustus fäste stor vikt vid astrologernas förutsägelser. Vitellius lät fördrifva astrologerna från Italien, men under Alexander Severus hade "stjärntydarna" offentliga skolor i Rom och understöd af staten. Kyrkofäderna voro ifriga motståndare till astrologien. Men under 14:e och 15:e årh. nådde denna konst, hvilken satts i system af araberna och de judiske kabbalisterna, sin högsta blomstring. Konungarna började inga viktigare företag, utan att först rådfråga sina hofastrologer, och de astrologiska lärostolarna i Bologna och Padova räknades bland universitetens förnämsta. På 1500-talet blef den franske astrologen Nostradamus, lifmedikus hos Karl IX, läst och trodd i vida kretsar. Under 1600-talet råkade astrologien småningom i vanrykte, och den siste mera beryktade astrologen var fransmannen Morin (d. 1656). Dock har ej ens vår tid saknat utöfvare af astrologien. Så ställde Pfaff (d. 1835) Napoleon I:s död i samband med den "stora konjunktion", som strax därefter inträffade.

De astronomiska fenomen, vid hvilka astrologerna fäste den största uppmärksamheten, voro "aspekterna" och bland dessa i synnerhet konjunktionerna (se d. o.), hvilka inträffa, då två himlakroppar skenbart komma hvarandra mycket nära. Då planeterna Jupiter och Saturnus kommo i konjunktion med hvarandra, kallades detta "stor konjunktion"; en sådan ansågs vara orsaken till mycket viktiga händelser. Genom att på något sätt medelst storcirklar dela himmelssfären i 12 delar, fick man s. k. "hus", bland hvilka det första kallades "horoscopus". Att för den stund, då en person föddes, bestämma dettas läge till horisonten kallades att ställa denne persons horoskop, och påstod man sig därigenom kunna bestämma hans lefnadsöden. Att månen fullbordar sitt lopp kring jorden på omkr. 28 dagar, gaf astrologerna anledning att dela ekliptikan i 28 s. k. "månhus", hvilka äfven tjänade dem såsom medel för spådom. Hvarje timme på dygnet behärskades af en bland de 7 himlakroppar, som förr kallades planeter. Dessa voro, i den ordning de ansågos aflägsna från jorden, följande: Saturnus (mest aflägsen), Jupiter, Mars, Solen, Venus, Mercurius, Månen. Veckodagen uppkallades efter den planet, som behärskade dygnets första timme. Så behärskade t. ex. på söndagen solen den 1:a timmen, Venus den 2:a o. s. v., Månen den 4:e, Saturnus den 5:e, Solen åter den 8:e, den 15:e och den 22:a, Venus den 23:e, Mercurius den 24:e samt därefter Månen den 1:a timmen följande dag, hvilken därför uppkallades efter månen. Genom att fortsätta på samma sätt finner man, att nästa dags första timme

behärskades af Mars, den nästa af Mercurius o. s. v. Härigenom hafva namnen å veckodagarna tillkommit.

I samband härmed må äfven påminnas om de vida naturligare försök, som gjorts för att utröna himlakropparnas, i synnerhet månens, möjliga inverkan på väderleken på jorden. Äfven i dem har man fullkomligt misslyckats. — Genom den vikt, som astrologerna tilldelade konjunktionerna, har astronomien skördat en vinst, därigenom att observationerna på dessa lämna en större säkerhet, än som var möjlig med tillhjälp af forntidens mycket ofullkomliga instrument. E. J.

Litt.: Garcæus, "Astrologiæ methodus" (Basel 1576), Maury, "La magie et l'astrologie dans l'antiquité et au moyen-âge" (4:e uppl. 1877), V. Rydberg, "Medeltidens magi" (1865), Mayer, "Handbuch der astrologie" (1891), Bouché-Leclercq, "L'astrologie grecque" (1899), och Thompson, "The reports of the magicians and astrologers of Nineveh and Babylon in the British museum" (1900).

Astrologisk (jfr Astrologi), som har afseende på astrologi.

Astrometer (af grek. *astēr*, stjärna, och *metrē'n*, mäta), astronomiskt instrument (se sp. 286 ff.).

Astrometeorologi (af grek. *astēr*, stjärna, *meteoros*, i luften befintlig, och *lo'gos*, lära), läran om (den förmenta) konsten att af stjärnornas ställning förutsäga väderleken.

Astromētrisk. Se Astronomiska instrument.

Astro'nium Jacq., *bot.*, växtsläkte af fam. *Anacardiaceæ*. Samtliga arter äro träd, växande i tropiska Syd-Amerika, och utmärka sig för en varaktig, järnhård kärnved, som hos *A. fraxinifolium* Schott och *A. Urundeuva* Engl. (båda i Brasilien kallade "aroeira") är mörkbrun och högt värderad. G. L—m.

Astronōm (af grek. *astēr*, stjärna, och *no'mos*, lag), stjärnkunnig; som studerar astronomi.

Astronomi (af grek. *astēr*, stjärna, och *no'mos*, lag), vetenskapen om himlakropparna. Den söker vinna kunskap om deras natur, deras fysiska och kemiska egenskaper, studerar deras rörelser, såväl skenbara som verkliga, samt forskar efter lagarna för dessa. Man skiljer mellan praktisk och teoretisk astronomi.

Den *praktiska* astronomien lämnar genom observationer materialet för den teoretiska astronomiens undersökningar. Den måste därför ha till en viktig uppgift att finna de metoder, såväl i instrumentens konstruktion som i anordnandet af observationerna, genom hvilka de bästa resultaten kunna ernås. Men ett instrument kan ej göras alldeles fritt från fel, det må nu konstrueras och uppställas med aldrig så stor omsorg. Praktiska astronomien ger metoder att bestämma dessa fel ur observationerna själfva och att oskadliggöra dem genom korrektioner. Den del af den praktiska astronomien, som behandlar instrumenten, sätten att bestämma himlakropparnas skenbara orter och metoderna för tids- och ortsbestämning, benämnes *astrometri*. Till praktiska astronomien hör också *astrofysiken*, som med spektralanalysens och fotografiens hjälp studerar himlakropparnas fysiska och kemiska natur samt genom fotometriska metoder undersöker stjärnornas ljusstyrka och växlingarna däri.

Den *teoretiska* astronomien delas i: sfärisk, teorisk och fysisk, den sista dock hellre kallad celest mekanik. Den *sfäriska* astronomien är läran om himlakropparnas koordinater på himmelssfären och dessas förändringar genom jordens dagliga och årliga rörelse samt på grund af precession, nutation, parallax, refraktion och aberration. Den *teoriska* astronomiens viktigaste uppgifter äro banbestämning för planeter och kometer och beräkning af orter ur de genom banbestämningen härledda s. k. banelementen. Genom observationerna äro de skenbara orterna gifna. Ur dessa härledas i den teoriska astronomien, på grundvalen af Keplers lagar, sådana bestämningsstycken för kroppens bana, att kroppens ort kan ur dessa beräknas för hvilken tid som helst. Dessa bestämningsstycken kallas banelement. Till grund för Keplers lagar ligger antagandet att kroppen rör sig i en konisk sektion, hvilket är riktigt, om kroppen påverkas endast af solen. Om åter ännu en kropp utöfvar märkbar attraktion, bli de ur banelementen beräknade orterna ej identiska med kroppens verkliga. Den teoriska astronomien ger genom den metod, som benämnes "speciella störingar", ett medel att oskadliggöra detta inflytande för en tid framåt. Men störingarna växa med tiden, och metoden är giltig, endast om de äro små. Inom kort måste man därför beräkna ett nytt system banelement, som gäller för någon epok längre fram. Vid denna epok, då störingarna äro försvinnande, sägas banelementen vara oskulerande. Om orterna beräknas för ett antal ekvidistanta tider, kallas resultatet en efemerid. Den *fysiska* astronomien, eller den s. k. *celesta mekaniken*, studerar himlakropparnas verkliga rörelser och forskar efter dessas orsaker och lagar. Se vidare Världssystem. A. N—r.

Astronōmisk (jfr Astronomi), till stjärnkunskapen hörande.

Astronomiska iakttagelser (observationer). Se Astronomiska observationer.

Astronomiska instrument, sådana instrument, som användas för undersökning af stjärnorna. Dessa

Armillarsfär (se sp. 287).

instrument kunna indelas i två slag: astrometriska, som användas för bestämning af stjärnornas koordinater och variationer i dessa, samt astrofysikaliska, som äro afsedda för undersökningar om stjärnornas fysiska beskaffenhet, såsom deras ljusstyrka, deras spektra m. m.

I. De *astrometriska instrumenten* bestå dels af ett sikte, genom hvilket riktningen till stjärnan bestämmes, dels af en eller två cirklar för aflåsningen af koordinaterna (se Astronomiska koordinater). Såsom sikte användes i äldre tider dioptern, sedermera tuberna. Dioptern består af tvenne skifvor, som äro fästade i hvardera ändan af en staf och som på exakt samma höjd öfver underlaget äro försedda med ett cirkelformigt hål. Förbindelselinjen mellan de båda hålen är siktlinjen. Det ena hålet befinner sig vid observationen omedelbart framför ögat, okulardioptер, det andra riktas mot föremålet, objektivdioptер. Dioptrar användes under hela medeltiden, tills de undanträngdes af tuber med hårkors. Ännu i dag användas dioptrar (diopterlinjaler) vid fältmätning. Tyge Brahe uppfann ett slags dubbeldioptrar, pinnacidier, där objektivdioptern utgjordes af en fyrkantig plåt och okulardioptern hade tvenne springor, parallella med objektivdiopterns kantlinjer. Han fick därigenom två parallella siktlinjer, som samtidigt kunde användas för inställning af en stjärna.

De viktigaste af gamla tidens instrument med diopteriskten voro armillarsfär (armilla), astrolabium, kvadrant och sextant. Armillarsfären användes för bestämning af timvinkel och deklination samt utgjordes af en cirkel, som var fast och parallell med ekvatorn, och tvenne andra, som stodo vinkelrätt däremot, den ena fast i meridianens plan, den andra rörlig omkring världsaxeln. Den rörliga cirkeln bestod egentligen af två koncentriska cirklar, af hvilka den inre kunde vridas omkring centrum. Diopterinrättningen fästades utefter en diameter till den inre cirkeln. — Astrolabium är ett af Hipparchos beskrifvet instrument, afsedt för bestämning af stjärnornas längder och bredder. Det är i det väsentliga likadant som armillarsfären, endast med de förändringar, som betingas däraf att det är afsedt för bestämning af koordinater i ekliptikans och ej i ekvatorns system. — Kvadranter och sextanter voro delar af cirkelbågar, resp.

Tyge Brahes stora murkvadrant.

fjärdedels- och sjättedelscirklar, samt uppställdes vinkelrätt mot horisonten. De användes följaktligen för bestämning af höjder. Hos en del instrument, särskildt bland Tyge Brahes, fanns dessutom horisontalcirkel, då alltså äfven asimuter kunde aflåsas. Stundom användes stora, fasta kvadranter, s. k. murkvadranter, som voro inställda i meridianens plan och genom såväl uppställning som syftemål voro föregångare till nutidens meridiancirklar.

De moderna instrumentens sikten äro med hårkors

försedda kikare, tuber eller teleskop. De allra största astronomiska teleskopen kallas refraktorer, om de bestå endast af linser, och reflektorer, om de hafva spegelobjektiv. Kikare är den brukliga benämningen för sådana vanliga portativa instrument, som dagligdags användas. Hvarje kikare eller tub innehåller två väsentliga delar, *objektiv* och *okular*. Det förra, som består antingen af en lins (vid reflektorer af en konkav spegel), är vändt mot föremålet, det senare, bestående af en eller flere linser, är vändt mot ögat. Kikarna äro af tre slag: den astronomiska l. Keplers kikare, terrester-kikaren l. de Rheitas kikare samt Galileis l. teater-kikaren. Den astronomiska tubens objektiv är en positiv akromatisk lins med stor brännvidd, som således ger en omvänd reell bild af föremålet. Denna objektivbild betraktas genom ett positivt okular, som på aftståndet för tydliga seendet alstrar en virtuell bild. Förstoringen i den astronomiska tuben, hvarmed förstås förhållandet mellan bildens och föremålets synvinklar, är, approximativt taget, lika med förhållandet mellan objektivets och okularets brännvidder. För att uppnå stor förstoring fordras alltså betydlig brännvidd hos objektivet i förening med ringa brännvidd hos okularet. På storleken af detta senare beror en annan viktig kvantitet, nämligen synfältet, hvarmed förstås vinkeln mellan de yttersta strålar, som från föremålet genom tuben komma till ögat. Synfältets storlek är nära proportionell mot okularets storlek och omvändt proportionell mot tubens längd, eller summan af objektivets och okularets brännvidder. På starkt förstorande tuber, där objektivets brännvidd måste vara stor, blir därför synfältet helt litet; ty okularets storlek kan ej synnerligen ökas, emedan detta skulle menligt inverka på bildens redighet. För att undvika att synfältets yttre gränser blifva mindre rediga än de inre delarna, sätter man en skifva med rundt hål, s. k. diafragma, hvilken således utestänger randstrålarna, på det ställe, där objektivbilden uppkommer. Emedan hvarje punkt af bilden erhåller ljus från hela objektivet och de sålunda sammanbrutna strålarna falla på okularet, måste tubens ljusstyrka bero direkt af objektivets storlek; ju större yta detta har, dess flere ljusstrålar uppfångar det från föremålet. Men ju betydligare förstoringen är, på dess större yta måste ljuset fördelas, och ljusstyrkan blir alltså omvändt proportionell mot förstoringen. Skall därför tuben, med bibehållande af tillräcklig ljusstyrka, gifva stark förstoring, måste objektiven vara mycket stora, hvilket i hög grad fördyrar instrumenten. I den astronomiska tuben ses föremålen upp- och nedvända, hvilket ej medför någon olägenhet vid astronomiska observationer. Det skulle däremot vara förvillande och olämpligt att se föremål på jordytan omvända. De kikare, som äro afsedda för betraktande af sådana föremål, terresterkikare, förses därför med okular, som omvänder objektivbilden, så att föremålet synes rättvändt. I den af de Rheita först angifna konstruktionen funnos fyra linser. Strålarna från den af objektivet alstrade bilden föllo på en andra lins, så ställd, att objektivbilden låg i dess principalfokus. Från den andra linsen utgingo alltså strålarna af hvarje punkt parallella och föllo på en tredje lins, som sammanbröt dem till en rättvänd bild af föremålet; denna bild betraktades genom okularlinsen. Dock förekomma i terresterkikare äfven andra linskombinationer. Det är klart, att såväl den astronomiska som terresterkikaren måste hafva betydlig längd, den förra lika med summan af glasens brännvidder, hvartill hos den senare kommer afståndet mellan foci till den linskombination, som har till ändamål att rättvända bilden. Den jämförelsevis betydliga längden och det ringa synfältet hos dessa kikare göra dem obekväma. Fördelen af obetydlig längd finnes däremot hos den galileiska l. teaterkikaren. Denna består af blott två glas, ett objektiv och ett okular. Objektivet skulle gifva en reell bild af föremålet; men innan strålarna hinna brytas tillsammans, uppfångas de af en negativ okularlins, hvilken gifver dem en riktning, som om de komme från en virtuell rättvänd bild. — Reflektorerna eller de katoptriska tuberna öfverensstämma alla däruti att de till objektiv hafva en i tubens botten sittande konkav, sfärisk spegel, som gifver reella bilder af föremål, belägna i förlängningen af tubens axel. Spegelteleskopen skilja sig däremot i sättet, hvarpå dessa bilder förstoras genom okularet.

Herschels konstruktion är den enklaste, men använd blott på några få instrument. Spegeln är lutad

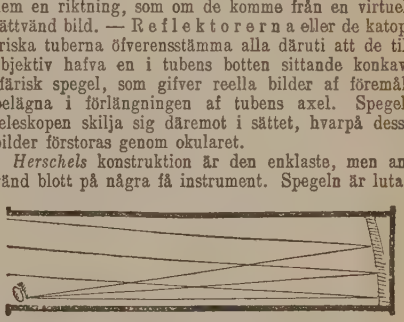

Herschels teleskop.

något, så att den kastar bilden tillbaka till kanten af den främre öppningen, där observatören iakttager den med ryggen vänd mot stjärnan. I *Newtons* teleskop sitter en liten planspegel i 45° vinkel mot den

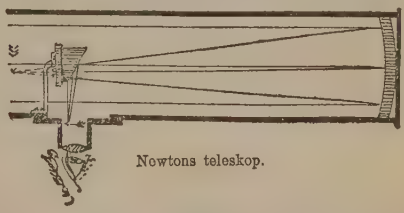

Newtons teleskop.

optiska axeln, som reflekterar de från den större spegeln kommande strålarna, något innan de nått fokus, och kastar ut dem genom ett mot tuben vinkelrätt rör, i hvilket okularet är anbragt. *Gregorys*

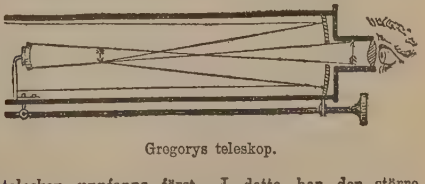

Gregorys teleskop.

teleskop uppfanns först. I detta har den större spegeln ett hål i centrum, och strålarna, som komma från densamma, reflekteras genom hålet medelst en liten konkav spegel, som är placerad något utom

den större spegelns fokus. *Cassegrains* teleskop skiljer sig från Gregorys endast därigenom, att den mindre spegeln är konvex och placerad innanför fokus, hvarigenom instrumentet blir kortare.

Sedan man numera lyckats förfärdiga stora akromatiska objektivlinser, hafva teleskopen alltmera undanträngts af refraktorerna. Dock hafva äfven i nyare tider teleskop användts, särskildt för observationer på nebulosor. Teleskopspeglarna hafva genom *Foucault* betydligt förbättrats. De gjordes förut af brons, men förfärdigas numera af glas, försilfrade på främre ytan och bragta till parabolisk form, så att den sfäriska aberrationen upphäfves. Vid användningen af de flesta astronomiska instrument ingår i observationen utom inriktningen på stjärnan äfven afläsningen af en graderad cirkel. Resultatets värde beror till stor del på den skärpa, med hvilken afläsningen kan ske. Man har ökat denna skärpa genom särskilda afläsningsinstrument: nonien och afläsningsmikroskopet. En nonie (äfven kallad vernier) är en liten graderad båge, som kan förskjutas längs cirkeln. Äro n—1 delar på cirkeln lika med n delar på nonien, så är hvarje noniedel $^1/_n$ mindre än en del på cirkeln. Om därför ett streck på nonien sammanfaller med ett streck på cirkeln, så ligga de föregående strecken på nonien $^1/_n$, $^2/_n$, $^3/_n$ o. s. v. före motsvarande streck på skalan, räknadt från de sammanfallande strecken.

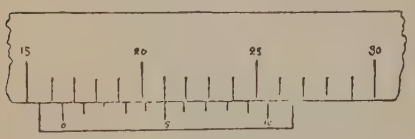

Om noniens nollpunkt, hvilken tjänar som index vid afläsningen, faller mellan två streck på cirkeln, har man alltså att följa med cirkeln i graderingens riktning, tills ett noniestreck och ett cirkelstreck sammanfalla. Sker detta vid m:e noniestrecket, så är afståndet mellan noniens nollpunkt och närmast föregående streck på cirkeln $^m/_n$ af ett intervall på cirkeln.

I fig. är n = 10, m = 5. Afläsningen blir 16,5.

Afläsningsmikroskopet begagnas vid större vinkelinstrument. Det består af ett vanligt mikroskop, som är anbragt på instrumentets fasta del, vinkelrätt mot cirkeln, så att dennas gradering synes däri. På öfre delen af mikroskopet sitter mikrometern, som består af en rektangulär låda, inuti hvilken en fyrkantig ram kan förskjutas fram och tillbaka medelst en skruf, försedd med afläsningstrumma. I ramen sitta två trådar, som äro parallella med hvarandra och med delstrecken på cirkeln. I allmänhet är skrufgängornas höjd så afpassad, att ett helt antal hvarf fordras för att flytta parallelltrådarna från bilden af ett delstreck på cirkeln till nästa. På stora instrument är cirkeln vanligen delad så, att afståndet mellan tvenne delstreck motsvarar 2′ och att två hvarf af skrufven flytta trådarna från ett delstreck till nästa. Ett hvarf motsvarar således 1′, och då trumman är delad i 60 delar, svarar ett delstreck på trumman mot 1″. — Ett annat astronomiskt hjälpinstrument är nivån l. vattenpasset. Man använder nivån för att ställa en instrumentdel horisontell, och då detta aldrig kan lyckas fullkomligt, bestämmes med nivån den vinkel, instrumentdelen i fråga bildar med horisonten. Nivån består af ett glasrör, nästan helt och hållet fylldt med en vätska, vanligen eter, så att blott en liten luftblåsa finnes kvar. Röret är icke fullt cylindriskt, utan dess öfre invägg är utslipad i en båge med mycket stor radie. Luftblåsan ställer sig därför alltid på högsta punkten af bågen. Rörets öfre del är försedd med en skala. Då instrumentet står horisontellt, ställer sig blåsan på nollpunkten. ”Nivåvärdet” är den vinkel, som svarar mot en skaldel på nivån.

Moderna instrument användas aldrig för bestämning af koordinater i ekliptikans system. Däremot finnas flere slag af instrument både för horisontens och för ekvatorns koordinater och dessutom en grupp

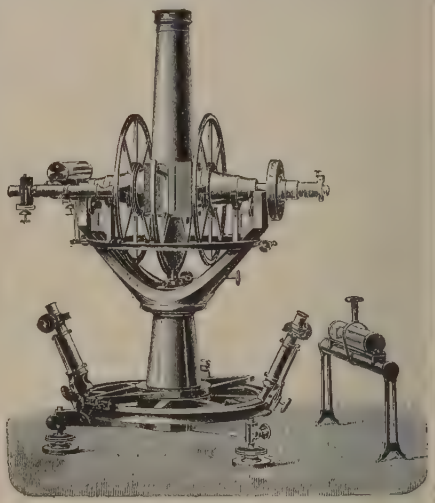

Universalinstrument (Bamberg).

instrument utan fast uppställning, s. k. reflexionsinstrument. De viktigaste instrumenten äro, för horisontens koordinater: universalinstrument, teodolit, altasimut, vertikalcirkel och zenitteleskop; för ekvatorns koordinater: passageinstrument, meridiancirkel, ekvatoreal, fotografisk refraktor och heliometer; samt reflexionsinstrument: sextant och prismacirkel.

A. Instrument för *horisontens* koordinater. Universalinstrumentet är ett mindre instrument med såväl höjd- som horisontalcirkel, båda fint graderade. Det användes mest på vetenskapliga resor (gradmätningar), för bestämning af höjder och asimuter, såsom passageinstrument för tidsbestämning och såsom zenitteleskop för polhöjdsbestämning. — Teodoliten har ingen fint graderad höjdcirkel, är lägre än universalinstrumentet och användes för bestämning af stjärnornas asimuter samt till uppmätning af vinklarna i trigonometriska triangelnät vid gradmätningar. — Altasimuten är ett stort universalinstrument, som användts i Greenwich för bestämning af månorter utom meridianen.

— Vertikalcirkeln är ett, vanligen större, höjdinstrument. Höjdcirkeln är fint graderad och afläses med mikroskop; horisontalcirkeln har grof gradering. Vertikalcirkeln användes för bestämning af stjärnornas höjder. — Zenitteleskopet, ett instrument utan noggrant graderad cirkel, användes för polhöjdsbestämning enligt den s. k. talcotska metoden. Det karakteristiska för instrumentet är, att det har en fin nivå, som kan klämmas fast i olika ställningar vid tuben. I fokalplanet finnes en horisontell, rörlig mikrometertråd, hvars förflyttningar kunna aflåsas på en trumma, liksom vid afläsningsmikroskopet.

B. Instrument för *ekvatorns* koordinater. Passageinstrumentet är ett af de viktigaste astronomiska instrumenten och förekommer på alla observatorier. Det är af stora dimensioner, då det användes för rektascensionsbestämningar. Dimensionen göres lämpligen mindre, då instrumentet begagnas endast till tidsobservationer. Det uppställes i meridianen och har endast höjdcirkel, som är grof graderad och blott tjänar till inställning. Instrumentet är försedt med en omläggningsinrättning, genom hvilken instrumentaxeln lyftes upp ur lagren, vrides 180° i horisontalplanet och därpå åter nedlägges. I fokalplanet äro insatta kokongtrådar, tvenne parallella med stjärnornas dagliga rörelse och flere vinkelräta däremot. Vid observationerna får stjärnan löpa mellan de båda förstnämnda trådarna, och tiderna för passagerna öfver den sistnämnda gruppens trådar iakttagas. Genom att samma kväll observera stjärnor på olika deklinationer och i de båda olika lägena af instrumentaxeln samt genom att samtidigt bestämma axelns lutning mot horisonten genom nivån, kan man beräkna felen i instrumentets uppställning och oskadliggöra dem genom korrektioner. Man begagnar sig också för bestämning af instrumentfelen af en s. k. mir, ett i meridianen uppställdt märke, vanligen ett järnkors några kilometer från observatoriet. Passagetiderna kunna bestämmas på det sätt, att man lyssnar till och räknar sekundknäppningarna från ett i instrumentets närhet uppställdt ur, medan man samtidigt i okularet följer stjärnan med ögat (observation "med öga och öra"); men vanligen betjänar man sig numera af en s. k. kronograf l. galvanisk registrerapparat. Denna liknar en Morses telegrafapparat. En pappersremsa drifves fram genom en elektrisk motor med konstant hastighet. Apparaten har tvenne skriftyg, bestående af små lättrörliga hammare med skarpa stålspetsar, af hvilka hvar och en vid slutandet af en elektrisk ström slungas upp mot remsan och gör en punkt i denna. Det ena skriftyget står i förbindelse med ett ur, strömmen slutes en gång i sekunden, och skriftyget intecknar på remsan en rad punkter med lika afstånd. Den till det andra skriftyget ledande strömmen kan slutas genom ett signalgrepp ("tast"), som observatören håller i handen och trycker på, då stjärnan passerar en tråd. Passagetiderna kunna sedan bekvämt aflåsas på remsan med betydligt större noggrannhet än vid observationer "med öga och öra". — Meridiancirkeln är ett instrument, uppställdt i meridianen och afsedt för bestämning af både rektascensioner och deklinationer. Den har därför en noggrant graderad höjdcirkel med afläsningsmikroskop. — Ekvatorealet l. den

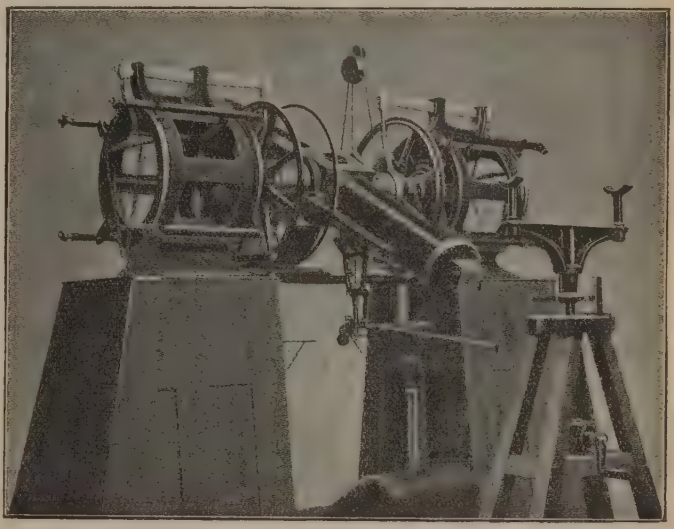

Moridiancirkel (München).

parallaktiskt uppställda refraktorn är rörlig kring två axlar, timaxeln, som är riktad mot polen, och deklinationsaxeln, som sitter vinkelrätt mot den förra. Hvardera af dessa bär en cirkel, timcirkeln och deklinationscirkeln. Instrumentet kan drifvas genom ett urverk i samma hastighet som stjärnornas dagliga rörelse. Om en stjärna inställes på hårkorset och urverket sättes i gång, flyttar sig stjärnan alltså icke från sin plats i synfältet. På grund af instrumentets osymmetriska uppställning måste tapplagren göras cylindriska. Härvid är omöjligt att undvika ett visst spelrum mellan axlarna och lagren, som gör afläsningen på cirklarna mindre tillförlitlig. Numera användas aldrig ekvatorealets cirklar till precisionsafläsningar. Instrumentet begagnas för bestämning af koordinatdifferenser mellan närbelägna stjärnor och är därför försedt med positionsmikrometer (se nedan). Den största refraktorn är Yerkes-refraktorn vid det till Chicagos universitet hörande observatoriet vid Geneva-sjön i Wisconsin. Den benämnes efter Charles J. Yerkes, som bekostat

hela observatoriet. Detta jätteinstrument har ett objektiv med 1,08 m. diameter och en brännvidd af omkr. 20 m. Sveriges största refraktor är den i Uppsala: diameter 0,36 m., brännvidd 5,8 m. — På de flesta fullständiga observatorier finnes numera en fotografisk refraktor, i allmänhet för-

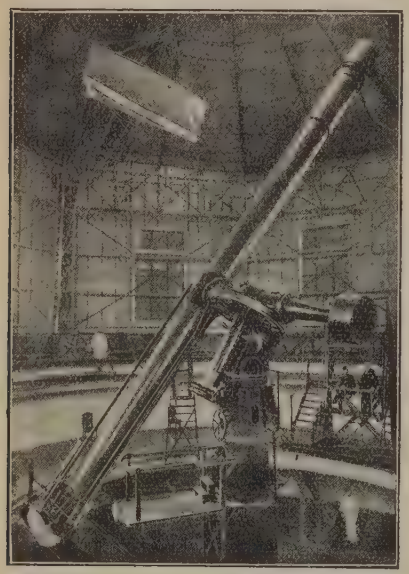

Fotografisk refraktor (Potsdam).

enad med den optiska (ekvatorealet). Instrumentet är då en dubbeltub, hvars ena objektiv är akromatiseradt för de kemiska, det andra för de optiska strålarna. I fokus till den fotografiska tuben inskjutes en kassett med en fotografisk plåt. På plåten är förut inkopieradt ett nät (''reså'') af tvenne system mot hvarandra vinkelräta linjer, som uppdela plåten i kvadratiska rutor. Vid mätningarna, som verkställas med en mätapparat, till konstruktion påminnande om en delningsmaskin, mätas blott stjärnornas afstånd från de närbelägna linjerna på resået, hvilkas inbördes lägen och krökning förut noga bestämts. — Heliometern är uppställd som ekvatorealet. Den består af tvenne rör, af hvilka det ena sitter inuti det andra och kan vridas rundt, hvarvid vridningsvinkeln afläses på en på det yttre röret anbragt cirkel. I det inre röret sitter objektivet, som är skuret i två halfvor, hvilka kunna förskjutas längs skärningslinjen. Förskjutningen afläses på en graderad trumma. Konstruktionen är grundad därpå, att de båda halfvorna ge upphof till hvar sin bild af en stjärna, och dessa bilder täcka hvarandra, endast om de båda halfvorna stå precis bredvid hvarandra. Heliometern användes för bestämning af distans och position (se Astronomiska koordinater). Det inre röret vrides, tills skärningslinjen mellan objektivhalfvorna går genom båda stjärnorna, och objektivdelarna förskjutas så, att bilden af den ena stjärnan täcker den andras.

C. *Reflexionsinstrument.* Sextanten är ett instrument med en för vinkelmätning afsedd graderad limb, som omfattar endast $^1/_6$ af 360°. Detta instrument, som uppfanns af Newton, tjänar till att uppmäta en vinkel mellan tvenne godtyckliga föremål. Instrumentets konstruktion är grundad på den omständigheten att, om en ljusstråle successivt reflekteras från tvenne plana speglar, vinkeln mellan den ankommande strålen och den två gånger reflekterade är dubbelt så stor som vinkeln mellan speglarna själfva. Konstruktionen är följande. På limben

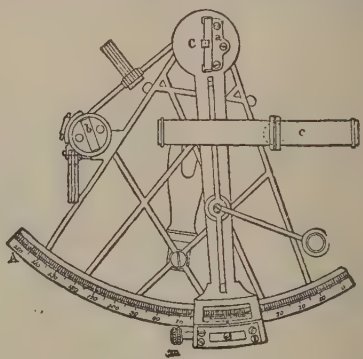

till en sektorformig metallpjäs, som man medelst ett handtag kan hålla i handen, är utförd en cirkelgradering. Vid densamma är ytterligare fäst en tub, genom hvilken man betraktar det föremål, som skall observeras. Straxt framför denna tubs objektiv och vinkelrätt mot sextantens plan sitter ett äfvenledes fast plant glas, hvars ena halfva är genomskinlig, hvaremot den andra är en spegel. Man kan alltså genom tuben samtidigt betrakta dels ett föremål (*D*) i tubens direktion genom den genomskinliga delen af glaset, dels spegelbilden i detsammas andra hälft af något annat föremål. Man ställer nu så till, att ljusstrålarna från sistnämnda föremål först träffa en annan, rörlig spegel, innan de reflekteras från den fasta spegeln in uti tuben. Bringas nu den direkta bilden af föremålet *D* till koincidens med den sekundära spegelbilden af *B*, så vet man, att vinkeln mellan dessa båda föremål är dubbelt så stor som vinkeln mellan speglarna. Den rörliga spegeln är, likasom den fasta, vinkelrät mot sextantens plan och befinner sig just öfver sextantens medelpunkt, kring hvilken den är vridbar medelst en arm (alidad), som sträcker sig ända ut till limben *A* och på densamma angifver vinkeln mellan de båda speglarna. För att denna vinkel skall riktigt angifvas, är nödigt, att alidaden visar på nollstrecket, då speglarna äro parallella. — Spegelsextanten är ett oumbärligt instrument till sjöss. De vanligaste mätningar med spegelsextanten äro bestämningar af solens och månens höjder öfver hafshorisonten samt direkta vinkelafstånd mellan himlakroppar, t. ex. s. k. måndistanser. — Prismacirkeln är till konstruktion och användning mycket lik sextanten. Sektorn är här ersatt af en hel cirkel, och i stället för den fasta spegeln i sextanten sitter framför tuben ett totalreflekterande prisma, hvars höjd är blott hälften af tubens objek-

tiv. Liksom vid sextanten kommer därför ljuset in i tuben dels direkt ofvanför prismat, dels reflekteradt.

Ett särskildt slag af astronomiska mätningsinstrument, som ej användas såsom självständiga instrument, utan alltid i förbindelse med något annat, äro mikrometrarna. Mikrometern är en apparat, som fästes vid okularändan af något optiskt instrument, för att man skall kunna mäta storleken af de däri uppkommande bilderna eller vinkelafståndet emellan tvenne däri synliga punkter. Mikrometern begagnas företrädesvis vid astronomiska tuben till bestämning af relativa koordinater (se Astronomiska koordinater) samt vid afläsningsmikroskopen. Af de mikrometrar, som tjäna till uppmätning af i tuben sedda föremål, finnas flera slag. De kunna indelas i tre klasser: filar- l. hår-mikrometrar (äfven kallade "skrufmikrometrar") samt ytmikrometrar och dubbelbildsmikrometrar. — Filarmikrometern består af ett hårkors af flera parallella hår eller spindelväfstrådar, vanligen spända på lika afstånd från hvarandra, samt vinkelrätt mot dessa ett eller två fasta och ett rörligt hår, som kan flyttas parallellt med dessa. För detta ändamål är det flyttbara håret fäst i en särskild ram, som medelst en gängad skruf kan skjutas fram och tillbaka parallellt med den ram, i hvilken de fasta håren sitta. För hvarje helt hvarf, som skrufven kringvrides, framflyttas således håret ett stycke, lika med en skrufgångas höjd. Delarna af hvarfvet afläsas däremot på en s. k. trumma, d. v. s. ett på kanten graderadt vidare rör, som är fäst vid skrufvens hufvud. Alla håren böra så nära som möjligt ligga i ett och samma, genom objektivets brännpunkt gående och mot tubens optiska axel vinkelräta plan. För att åstadkomma detta justeras först okularet tillsammans med hårkorset, så att de särskilda håren ses fullkomligt tydligt genom okularglaset, hvarefter hela okularröret inskjutes i tuben så långt, att bilderna af de i synfältet liggande stjärnorna blifva fullt skarpa. Genom att vrida okularröret omkring tubens axel kan man gifva hårkorset den rätta lutningen i förhållande till horisonten. Vill man t. ex. mäta skillnaden i deklination emellan tvenne stjärnor, hvilket är en vanlig användning af mikrometern, vrides okularröret, tills det rörliga håret blir parallellt med parallellcirklarna på himlen, och tuben inriktas så, att den ena af dessa stjärnor täckes af det fasta håret, medan det rörliga håret genom skrufven inställes på den andra stjärnan. Sedan man nu på trumman afläst mikrometerskrufvens läge, framskjutes det rörliga håret så långt, att det träffar det fasta, då en ny afläsning af skrufvens ställning gifver deklinationsskillnaden emellan de bägge stjärnorna, uttryckt i skrufhvarf och delar däraf. För att få denna skillnad uttryckt i båggrader behöfver man blott en gång för alla taga reda på gradvärdet af ett hvarf på skrufven, hvilket kan ske på flera sätt. Känner man den ena stjärnans deklination, fås den andras genom tillägg af den observerade deklinationsskillnaden. — Men deklinationen ensam bestämmer ej en stjärnas läge; härtill erfordras ock kännedomen af dess rektascension. Till detta tjäna de parallella hår, som äro spända vinkelrätt mot det rörliga. Dessa ligga nämligen, om inställningen antages vara densamma som förut, parallellt med deklinationscirklarna på himmelen, och stjärnorna röra sig således vinkelrätt mot dem. Tidsskillnaden emellan de båda stjärnornas passage öfver ett och samma hår gifver därför deras rektascensionsskillnad uttryckt i tid, hvarigenom således, om den ena stjärnans rektascension är bekant, äfven den andras blir känd. Genom att samma observation upprepas vid stjärnornas passage öfver de andra håren blir slutresultatet säkrare. Ligga de båda stjärnorna mycket nära hvarandra, såsom t. ex. är händelsen med dubbelstjärnor, blir tidsskillnaden mycket liten och därför svår att observera. I sådana fall begagnar man den s. k. positionsmikrometern, med hvilken man i st. f. deklinations- och rektascensions-skillnaderna observerar distansen emellan stjärnorna samt positionsvinkeln, d. ä. den vinkel, som föreningslinjen emellan de båda stjärnorna gör med den bekanta stjärnans deklinationscirkel. Positionsmikrometern skiljer sig från skrufmikrometern egentligen blott däruti att instrumentets vridning omkring tubens optiska axel kan afläsas på en graderad ringformig skala. Observationen verkställes därigenom att tuben inriktas så, att den bekanta stjärnan ligger i hårkorsets midt, m, och ett af de parallella håren, ab, täcker den obekanta stjärnan m_1. Därefter flyttas det rörliga håret, $c_1 d_1$, mot det fasta håret, cd, tills detsamma går genom m_1. Afståndet mm_1, eller distansen, erhålles således i hvarf af skrufven. Vrider man sedan hela mikrometern omkring tubens axel, tills håret ab kommer i läget a_1b_1, som antages föreställa deklinationscirkelns riktning genom punkten m på himmelen, lär man känna vinkeln b_1mb, som är positionsvinkeln. Ur distansen och positionsvinkeln kunna sedan differenserna i deklination och rektascension beräknas. — Af ytmikrometrar är den s. k. ringmikrometern den vanligaste. I denna mikrometer ersättes trådnätet af en stålring, som injusteras i fokus. Då tvenne närliggande stjärnor passera synfältet, annoterar man de tidsmoment, då hvar och en af dem försvinner bakom ringen eller åter blir synlig, och däraf kan såväl rektascensions- som deklinationsskillnaden dem emellan beräknas. Detta instrument gifver ej så noggranna resultat som filarmikrometern, men användes med stor fördel i de fall, då äfven af andra skäl högsta grad af precision ej kan uppnås, såsom t. ex. förhållandet är vid komet-observationer. — Dubbelbildsmikrometrarna framkalla dubbla bilder af de föremål, som betraktas genom okularet. Den som särskildt instrument använda heliometern kan räknas hit. Dessutom finnas en hel del konstruktioner, där dubbelbilderna åstadkommas i okulardelen, antingen genom linser, såsom vid Steinheils och Airys, eller genom prismor, såsom vid Boscovichs. Rochon har konstruerat en mikrometer, där de båda bilderna åstadkommas genom dubbelbrytning i bergkristallprismor. En förbättrad form af denna mikrometer är den i senaste tiden af Wellman uppfunna.

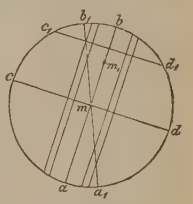

II. De viktigaste *astrofysikaliska instrumenten* äro fotometrarna, som användas för bestämning af fixstjärnornas ljusstyrka och variationer i denna, samt spektral-apparater, med hvilka stjärnornas spektra studeras.

Astronomiska fotometrar äro konstruerade enligt två olika grundprinciper. Hos den ena gruppen försvagar man genom polarisation ljuset från en jämförelsestjärna, hvarvid polarisationsplanets vridning är ett mått på förändringen i ljusstyrka. Som jämförelsestjärna kan man använda en konstgjord stjärna, såsom vid Zöllners fotometer, eller också jämför man alla stjärnor med en viss verklig stjärna, polstjärnan på norra hemisfären, Octantis på den södra. Så är fallet vid Pickerings meridianfotometer. — Den andra principen för fotometrar är att stjärnans ljus bringas till utsläckning, därigenom att en absorberande kil skjutes framför. Ju starkare stjärnan är, dess större måste det absorberande ämnets tjocklek vara, för att stjärnan skall helt slockna, dess längre måste alltså kilen skjutas in. Enligt denna princip är kilfotometern konstruerad.

De förnämsta astronomiska spektralapparaterna äro spektrografen, objektivprismat, Zöllners okularspektroskop samt diffraktionsgittret. Spektrografen är i hufvudsak konstruerad på samma sätt som ett spektroskop (se d. o.). Den användes för fotografering af stjärnspektra och anbringas därför på en fotografisk refraktor. — Objektivprismat kan användas både till den optiska och den fotografiska tuben. Det är ett prisma med liten brytande vinkel, hvilket sättes framför objektivet och bör vara så stort, att det helt och hållet täcker detta. Vill man genom optiska tubens okular studera ett spektrum, som är framställdt genom objektivprisma, måste okularet förses med en cylinderlins, enär spektret eljes blir trådsmalt. — Zöllners okularspektroskop är ett litet prisma, som anbringas mellan okularet och ögat. Äfven här användes en cylinderlins. — Diffraktionsgittèrna bestå af en planspegel af hvit spegelmetall, på hvilken med diamant äro uppdragna fina parallella linjer på ytterst ringa afstånd från hvarandra. De användas hufvudsakligen för undersökningar öfver solspektrum.

Till astrofysikaliska instrument kunna också räknas bländglas och helioskop. Bländglas (afbländare) är en apparat, som man vid solobservationer använder för att försvaga solljusets glans. Den förste, som begagnade sig af bländglas, var en af Galileis samtida, Scheiner, hvilken mellan objektiv och okular å den galileiska kikaren insköt ett färgadt planglas. Numera anbringas bländglaset vanligen utanför okularet. Man använder med mer eller mindre fördel olika färger. Bäst äro sammansatta färger, t. ex. gröngult. Man har för afbländning med fördel användt äfven en färgad vätskelösning innesluten i en liten glastrumma med plana parallella bottnar, äfven blott och bart en alunlösning. — Då det gäller att utföra observationer på solytan, använder man numera såsom afbländare ett instrument benämndt helioskop, hvilket grundar sig därpå, att ljuset genom successiv reflexion under en bestämd vinkel från tvenne speglar genom polarisation försvagas och detta i olika grad, i den mån speglarna afvika från ett inbördes parallellt läge, vid hvilket ljuset icke försvagas. Genom vridning af den ena spegeln är man sålunda i stånd att godtyckligt moderera solbildens ljus, hvilket vid användning af denna apparat bibehåller sin naturliga färg. A. N—r.

Astronomiska koordinäter (Astronomisk ort), en stjärnas läge (ort) på himmelssfären. För en fullständig bestämning af en stjärnas ort fordras tvenne koordinater, hvilka båda äro delar af storcirklar. Till hvarje koordinatsystem hör en i ett visst grundplan belägen storcirkel och en punkt på denna såsom utgångspunkt. Man tänker sig nu en storcirkel, lagd genom den stjärna, hvars ort skall angifvas, vinkelrätt mot grundplanet. Stjärnans första koordinat ligger i grundplanets storcirkel och är bågen från utgångspunkten till storcirkeln genom stjärnan; den andra ligger i den sistnämnda storcirkeln och är bågen från grundplanet till stjärnan. Man använder inom astronomien fyra koordinatsystem:

α. Grundplan: horisonten; utgångspunkt: sydpunkten. Koordinater: *asimut* och *höjd*. Asimuten räknas från sydpunkten åt väster.

β. Grundplan: ekvatorn; utgångspunkt: sydpunkten. Koordinater: *timvinkel* och *deklination*. Timvinkeln räknas från sydpunkten åt väster och uttryckes i timmar, min. och sek., mera sällan i grader, min. och sek. Ett helt hvarf är, angifvet i tid, 24 timmar, i båge 360°. För att reducera till timmar från grader har man alltså att dividera med 15.

γ. Grundplan: ekvatorn; utgångspunkt: vårdagjämningspunkten. Koordinater: *rektascension* (*ascensio recta*) och *deklination*. Rektascension räknas från vårdagjämningspunkten i motsatt riktning mot timvinkeln och anges liksom denna merendels i tid. Dessa koordinater erbjuda den fördelen framför det förra systemets, att de ej ändra sig på grund af himmelssfärens dagliga rörelse. I stjärnkataloger är orten angifven efter detta system.

δ. Grundplan: ekliptikan; utgångspunkt: vårdagjämningspunkten. Koordinater: *längd* och *bredd*. Längden eller longituden räknas i direkt led såsom rektascensionen och bredden eller latituden positiv åt norra hemisfären.

I stället för de här angifna koordinaterna i den mot grundplanet vinkelräta storcirkeln anges ofta deras komplement, hvarvid deklinationens komplement kallas *poldistans*, höjdens *zenitdistans*.

Utom dessa *absoluta* koordinater användas också *relativa* koordinater i förhållande till en bekant stjärna såsom utgångspunkt. Två system äro i bruk. Det ena, *rektascensions- och deklinationsdifferenser*, är definieradt genom namnet. Det andra, *distans och positionsvinkel*, bestämmes på det sätt, att man lägger en storcirkelbåge genom de båda stjärnorna. Distansen är då bågen mellan dem, positionsvinkeln är vinkeln mellan denna storcirkelbåge och en deklinationscirkel, lagd antingen genom utgångspunkten eller genom distansens midtpunkt, hvarvid vinkeln räknas från 0° till 360° från deklinationscirkelns åt polen belägna del i motsatt riktning mot visarna på ett ur, positiv led. Vid bestämning af en himlakropps verkliga läge i rymden kommer till de ofvannämnda sfäriska koordinaterna dessutom dess afstånd vare sig från jorden eller solen. Detta afstånd benämnes *radie* eller *radiusvektor*. A. N—r.

Astronomiska observationer. Med sådana åsyftas närmast att bestämma himlakropparnas läge på den skenbara himlasfären vid gifna tider. Genom att sedan med hvarandra jämföra de för olika tider bestämda lägena eller orterna vinner man kännedom

om resultatet af den under mellantiden försiggångna skenbara rörelsen, d. v. s. huru mycket och i hvilken riktning den iakttagna himlakroppen förflyttat sig på himlahvalfvet. Medelst astronomiska iakttagelser bestämmer man endast de riktningar, i hvilka himlakropparna synas från iakttagarens ståndpunkt, men ej afståndet från desamma (därtill erfordras, att man sammanställer minst tvenne, från olika punkter i rymden anställda iakttagelser af samma himlakropp). Då nu hvarje riktning angifves medelst tvenne vinklar, så utgöres resultatet af en fullständig astronomisk iakttagelse af trenne bestämmelser, nämligen af de tvenne ifrågavarande vinklarna samt af tiden, då iakttagelsen anställdes. Därtill kommer den fjärde uppgift, som likväl endast då är af betydelse, när den iakttagna himlakroppen hör till vårt solsystem och jordens dimensioner följaktligen ej kunna anses försvinnande små i jämförelse med himlakroppens afstånd, nämligen uppgiften om iakttagelseortens geografiska läge. Se vidare Astronomiska koordinater. H. G.*

Astronomiska spektralapparater. Se Astronomiska instrument.

Astronomiska sällskapet (ty. *Die astronomische gesellschaft*), bildadt i Heidelberg 28 aug. 1863, är en internationell förening af astronomer med ändamål att främja i synnerhet sådana astronomiska arbeten, vid hvilka en systematisk samverkan af flere observatorier eller astronomer är erforderlig. Det har sitt säte i Leipzig, vid hvars observatorium dess bibliotek samt öfriga samlingar inrymts. Sällskapets styrelse innehar ledningen af dess såväl förvaltnings- som vetenskapliga angelägenheter. Viktigare frågor i dessa hänseenden hänskjutas till sällskapets generalförsamlingar, s. k. astronomkongresser, hvilka hållas i regeln hvart annat år i augusti eller september på ort, hvilken föregående församling bestämt. (På 19:e kongressen, i Göttingen 1902, beslöts att nästa kongress skall hållas i Lund 1904.) Sällskapets hufvuduppgift består i utarbetande af noggranna positioner (rektascension och deklination) för alla de stjärnor till 9:e storleken å norra samt en del af södra himmelssfären, för hvilka en provisorisk katalog hade blifvit sammanställd af Argelander. De hithörande observationerna benämnas zonobservationer (se d. o.).

Utom detta hufvudföretag har Astronomiska sällskapet varit verksamt i flere riktningar. Sålunda utsände det med understöd af Nordtyska förbundet två expeditioner för iakttagande af den totala solförmörkelsen 1868.

Af särskildt stor betydelse för organisationen af det astronomiska samarbetet är den på grund af sällskapets 1883 fattade beslut inrättade centralanstalten för telegrafiska meddelanden inom den astronomiska världen. Denna anstalt är förlagd till observatoriet i Kiel. Telegram angående astronomiska upptäckter, som afsändas dit, befordras antingen genom införande i den därifrån utgifna tidskriften "Astronomische nachrichten" eller, då större skyndsamhet är af nöden, telegrafiskt till de observatorier eller astronomer, hvilkas omedelbara samverkan för beräkning eller observation (af en ny himlakropp) önskas. Europeiska telegram affattas därvid enligt ett af sällskapet fastställdt formulär, medan för transoceanska korrespondenser nyttjas en af amerikanerna Ritchie och Chandler uppställd kodex, hvilken innehåller ett antal af 39,999 fingerade ord, hvart och ett representerande ett af talen 1 till 39,999, samt omkr. 600 dylika ord, som hvart och ett motsvarar någon af de vid meddelanden af denna art ifrågakommande satssammanställningar.

Frågan om sättet att ordna beräkningen af det alltjämt växande antalet småplaneter, ett arbete, som i mån af tillgång på arbetskraft ombesörjes af räkneinstitutet vid observatoriet i Berlin, har under de gångna decennierna af sällskapets tillvaro vid olika tillfällen på initiativ af Berlinobservatoriets direktor W. Förster tagit dess uppmärksamhet i anspråk, och senast vid mötet i München (1891) ledt till insättande af en af 7 medlemmar bestående planet-kommission.

Astronomiska sällskapet utgifver sedan 1865 "Publikationen der astronomischen gesellschaft", vidare publikationer om zonobservationerna samt sedan 1866 en tidskrift, "Vierteljahrsschrift der astronomischen gesellschaft". Dessutom står tidskriften "Astronomische nachrichten" under sällskapets öfverinseende. K. B.

Astronomiska tabeller, hjälptabeller för astronomiska iakttagelser och beräkningar. Nämnas må soltabeller af Hansen och Olufsen, Leverriers soltabeller och Hansens måntabeller samt Bouvards tabeller för Jupiter, Saturnus och Uranus. O. B.*

Astronomiska tecken, de tecken, af hvilka astronomerna betjäna sig för att antyda vanliga företeelser eller ock såsom förkortning af vissa benämningar. Om de tecken, som antyda vissa inbördes lägen mellan kropparna i vårt solsystem se Aspekt. Bland öfriga tecken må nämnas djurkretsens, solens, månens och planeternas (se dessa art.). Veckodagarna hafva hvar och en sitt tecken, hvilka äro desamma som solens, månens och vissa af de större planeternas, alltefter dessa dagars latinska namn. Så t. ex. betecknas söndag (*dies solis*) med solens symbol, måndag (*dies lunæ*) med månens, tisdag (*dies Martis*) med planeten Mars' o. s. v. O. B.*

Astronomiska årsböcker l. Efemerider angifva i siffror det verkliga utseendet på himlasfären vid bestämda tider, d. v. s. de innehålla för sådana tillfällen, med lämplig mellantid, de numeriska värdena på storheter, som bestämma himlakropparnas lägen, såsom rektascension och deklination, längd och bredd. De innehålla vidare uppgifter om solens, månens och planeternas skenbara storlek vid olika tider. I allmänhet kan man säga, att dessa årsböcker redogöra för sådana företeelser på himmelen, hvilka enligt bekanta lagar äro beroende af tiden. De mest kända och använda efemeriderna äro "Berliner astronomisches jahrbuch", beräknad för Berlins meridian; "The nautical almanac and astronomical ephemeris", som beräknas för Greenwichs meridian och äfven är afsedd för sjöfarande; "La connaissance des temps" beräknas för Paris' och "American ephemeris" dels för Washingtons, dels för Greenwichs meridian. Alla dessa verk utgifvas flere år före det, för hvilket de äro afsedda. O. B.*

Astronomisk bredd. Se Bredd.

Astronomisk höjd. Se Höjd.

Astronomisk längd. Se Längd.

Astronomisk månad. På samma sätt som man talar om astronomiskt år, kan man äfven tala om astronomisk månad och får äfven därvid, liksom vid det astronomiska året, olika astronomiska månader, då månens rörelse hänföres till olika

punkter. Den sideriska månaden är sålunda den tid, som månen, sedd från jorden, behöfver för att åter sammanträffa med eller intaga lika läge i förhållande till en och samma fixstjärna (*sidus*). Månen har då beskrifvit ett helt båghvarf eller 360°. Den tid, på hvilken detta sker, belöper sig till 27 dagar, 7 timmar, 43 minuter och 11,5 sekunder. Den tidrymd, som ligger mellan månens tvenne successiva sammanträffanden med en af dagjämningspunkterna, är den tropiska månaden, hvilken är = 27 dagar, 7 timmar, 43 minuter och 4,7 sekunder. Den anomalistiska månaden, som är tiden från en perigei eller apogei passage till en annan, består af 27 dagar, 13 timmar, 12 minuter och 33,8 sekunder. Utom dessa astronomiska månader, som äro analoga med det sideriska, tropiska och, anomalistiska året, talar man äfven om en synodisk och en drakonisk. Månens faser bero af solens, jordens och månens inbördes ställningar; tiden, som förflyter mellan tvenne sådana ställningar, som betinga samma faser, är ingenting annat än den synodiska månaden. Sålunda är tiden från en nymåne till näst följande en synodisk månad. En sådan, hvilken ligger till grund för den borgerliga l. kalender-månaden, kallas äfven lunation och är = 29 dagar, 12 timmar, 44 minuter och 2,9 sekunder. Den drakoniska bestämmes af den tid månen behöfver för att återvända till samma nod eller skärningspunkt mellan månbanan och ekliptikan. Benämningen "drakonisk" härrör från de tider, då månen dyrkades såsom gudinnan Luna, och man tänkte sig månförmörkelserna, som kunna inträffa endast då månen befinner sig i endera af noderna, såsom denna gudinnas kamp med draken. På grund däraf antog man den uppstigande noden vara drakens hufvud och den nedstigande hans svans. Den drakoniska månaden är = 27 dagar, 5 timmar, 5 minuter och 35,5 sekunder. O. B.*

Astronomisk ort. Se Astronomiska koordinater.

Astronomisk tub. Se Astronomiska instrument.

Astronomiskt ur, ur, som användes vid astronomiska iakttagelser. Det kallas stjärn-ur eller medeltids-ur allteftersom det är ställdt för att angifva stjärntid eller medelsoltid. På grund af fixstjärnornas acceleration måste ett stjärn-ur under loppet af ett medeltidsdygn draga sig 3 min. 56,6 sek. före ett medeltids-ur. O. B.*

Astronomiskt år kallas, till skillnad från det borgerliga året, den noggrant i dagar, timmar, minuter och sekunder angifna tid, som jorden behöfver för att fullborda ett omlopp kring solen, räknadt från en viss punkt i ekliptikan; det borgerliga eller kalender-året består endast af hela dagar. Med afseende på ifrågavarande punkt är det tre särskilda fall att märka. Tänker man sig den såsom en i ekliptikan alldeles orörlig punkt, kallas året sideriskt l. stjärn-år; det tropiska året bestämmes af skärningspunkterna mellan ekliptikan och ekvatorn, de s. k. dagjämningspunkterna, och det anomalistiska året är den tid, som förflyter mellan tvenne successiva perihelii eller aphelii passager (se Apsider).

Dessa tre slag af astronomiska år äro sinsemellan olika. I första fallet beskrifver jorden fulla 360°. Emedan dagjämningspunkterna årligen förflytta sig 50″,2 från ö. mot v., således i motsatt led till jordens rörelse, är det tydligt, att jorden, då den nästa gång inträffar på en af dessa punkter, ej kan hafva beskrifvit 360° omkring solen, utan endast 360°—50″,2 = 359° 59′ 9″,8. Perihelium och aphelium förändra årligen sitt läge med 11″,8 i riktning från v. till ö. När därför jorden har beskrifvit t. ex. 360°, från perihelium räknadt, så måste den ytterligare tillryggalägga 11″,8 för att ånyo befinna sig i denna punkt. Däraf framgår, att det anomalistiska är det längsta och det tropiska det kortaste af de astronomiska åren. För att beskrifva 360° behöfver jorden 365 dagar, 6 timmar, 9 min. och 9,8 sek., hvilken tid således angifver det sideriska årets längd. Det tropiska består af 365 dagar, 5 timmar, 48 min. och 46,2 sek., och det anomalistiska är 365 dagar, 6 timmar, 13 min. och 56 sek. O. B.*

Astronomkongresser. Se Astronomiska sällskapet.

Astropälia, grekiska namnet på ön Stampalia.

Astrophy'llum Neck. (*Mnium* L.), *bot.*, ett till *Mniaceæ* hörande släkte akrokarpa mossor, hvilket inom Skandinavien räknar 22 arter, af hvilka de mest kända och allmännaste äro *A. silvaticum* Lindb., *A. undulatum* (L.) och *A. punctatum* (L.). De till släktet hörande arterna äro vanligen högväxta sump- eller lundmossor och bilda ofta stora, svällande, vackert gröna mattor. Bladen äro stora, byggda af en storcellig parenkymatisk väfnad; kapseln är stor, symmetrisk, vanligen nedböjd. G. A.*

Astroskōp (af grek. *astēr*, stjärna, och *skopēī'n*, iakttaga), *astron.*, ett instrument, sammansatt af två koner (käglor), på hvilkas ytor stjärnor och konstellationer äro aftecknade, hvarigenom dessa lätt kunna återfinnas på himmelen. Det uppfanns af prof. Schukhardt i Tübingen 1698. O. B.*

Astroskopi (jfr Astroskop), betraktandet af stjärnorna genom tub.

Astroskōpisk (jfr Astroskop), som afser observation af stjärnorna.

Astruc [astry'kk], Jean, fransk läkare och bibelkritiker, f. 1684 i Languedoc, d. 1766, var son af en protestantisk predikant, hvilken, kort efter sonens födelse och innan ännu ediktet i Nantes utfärdats, öfvergick till katolicismen. A. var en tid medicine professor i Toulouse och innehade sedan 1731 en medicinsk lärostol i Paris; sedan 1730 var han lifmedikus hos Ludvig XV. Under forskningar i hud- och könssjukdomarnas historia kom A. att sysselsätta sig med Mose-böckerna, och nära sjuttioårig offentliggjorde han resultaten af sina undersökningar i den anonymt, i apologetiskt syfte utgifna skriften *Conjectures sur les mémoires originaux, dont il paroît que Moyse s'est servi pour composer le livre de la Genèse* (1753). A. framlade där, stödd bl. a. på iakttagelsen om att i vissa stycken gudsnamnet regelbundet återgafs med Jahve, i andra med Elohim, den epokgörande hypotesen om att Mose vid dessa skrifters affattning begagnat sig af flera äldre källskrifter, ett antagande, hvarigenom A. blifvit den nyare pentateuk-kritikens grundläggare. Se Bibelkritik och Pentateuken.

Astrup. 1. Hans Rasmus A., norsk affärsman och politiker, f. 17 aug. 1832 nära Molde, dref från midten af 1850-talet affärer i Barcelona tillsammans med sin landsman grosshandlaren N. G.

Sörensen. I början af 1860-talet flyttade firman till Stockholm. Dess i Spanien grundlagda förmögenhet ökades i Sverige ytterligare genom stora skogs- och trävaruspekulationer, och då firman 1872 upplöstes, var A. mångmillionär. Han fortsatte därefter för egen räkning sin verksamhet som bruksegare, bl. a. som störste delegare i Skutskär, som 1885 såldes för 4 mill. kr. S. å. flyttade A. tillbaka till Norge och bosatte sig i sin födelsebygd. 1885—88 tillhörde han ministären Sverdrup som chef för det nyupprättade departementet för allmänna arbeten, och 1889—91 representerade han Kristiansund i stortinget. Vid valperiodens slut undanbad han sig återval, men 1894—97 representerade han staden ånyo, vald af valmän från båda partierna. Efter ett nytt val dog han 19 febr. 1898, omedelbart efter stortingets sammanträde. A. ansågs som en auktoritet på det ekonomiska området samt egde ett lefvande intresse för humanitära sträfvanden och landets uppodling. Hans politiska åskådning öfverensstämde närmast med vänsterns. O. A. Ö.

2. Eivind A., den förres sysslings son, norsk polarforskare, f. 17 sept. 1870 i Kristiania, egnade sig först åt köpmannayrket, aflade 1889 examen vid handelsgymnasiet i nämnda stad och reste 1891 till Filadelfia för att utvidga sina kunskaper i handelsfacket, men kom i stället att deltaga i Pearys expeditioner till Grönland 1891—92 och 1893—94. Från sistnämnda expedition återvände han, före dess slut, till Norge samt utgaf 1895 en populärt hållen reseskildring, kallad *Blandt nordpolens naboer*. Han dog under en skidfärd i Dovre, mellan Jerkind och Rondane, 27 dec. 1895. H. Szs.

A-sträng, *mus.*, tredje strängen (nedifrån räknadt) på violinen, där den äfven benämnes alt eller altsträng; fjärde på altfiol och violoncell; andra på kontrabas.

Astur, *zool.* Se Hökarna.

Astūrien (sp. *Asturias*), landskap i nordvästra Spanien, med titeln furstendöme, motsvarar nuv. provinsen Oviedo. 10,895 kvkm. 627,069 inv. (1900). Det är ett kustland vid Vizcayaviken. Södra delen fylles af de kantabriska bergen, hvilka där kulminera i Peñas de Europa (2,665 m.) i ö. och Pico de Miravalles (2,004 m.) i v. Från dem utgå en mängd förgreningar, däribland Sierra de Rañadoiro, mot hafvet, hvilka innesluta djupa vackra dalar och vattnas af små bergsfloder. Bergen äro täckta af skogar, i synnerhet kastanjer. Landets hufvudnäringar äro åkerbruk och boskapsskötsel samt bergsbruk. A. producerar ungefär hälften af Spaniens stenkol samt har zink, järn och flere dyrbara stenarter. Vid kusten många goda hamnar, den viktigaste Gijón. Där drifves fiske. Hufvudstad: Oviedo. — A. är spanska monarkiens vagga. Efter slaget vid Jerez 711, drogo sig västgoterna dit, där araberna aldrig kunde betvinga dem, och därifrån började det sekellånga krig, som ledde till arabernas fördrifvande från halfön. Sedan 1388 bär den spanske (kastilianske) kronprinsen titeln "prins af Asturien". J. F. N.

Asturīni, *zool.* Se Hökarna.

Asty'ages, det mediska rikets siste konung; hans mediska namn var Istivigu. 595 f. Kr. efterträdde han sin fader, Kyaxares, och 558 störtades han af sin dotterson, den persiske konungen Cyrus.

Astyănax (grek. *Ἀστυάναξ*), *grek. sag.*, Hektors och Andromaches son, hette egentl. Skamandrios. Efter Trojas intagande nedstörtades han från stadens mur.

Astydămas (grek. *Ἀστυδάμας*), grekisk tragediförfattare på 400-talet f. Kr. Han lär hafva författat 240 dramer och åtnjöt den äran, att hans staty restes i teatern bredvid hans morbroder Aischylos'.

Astylospo'ngia Röm. (af grek. *a'stylos*, utan stjälk, och *spo'ngia*, hafssvamp), *paleont.*, ett i silursystemet förekommande släkte hexactinellida hafs-

Astylospongia præmorsa, med en fjärdedel af svampen bortskuren.

Skelettparti af Astylospongia, starkt förstoradt.

svampar. Svampen växte utan stöd och blef därigenom rund som en kula. *A. præmorsa* Goldf., förekommande bl. a. i Gottlands öfversilur, bildar en likformig rundad kula med grundt gastrovascularrum, i hvilket vertikalkanalernas ostier äro iakttagbara. Formen är mycket vanlig såsom block i norra Europas moränallagringar. A. Hng.

Astynŏme (grek. *Ἀστυνόμη*), *grek. myt.* Se Chryseïs.

Astypalaia, fordom namn på ön Stampalia.

Asunciōn (*Nuestra señora de la A.*, port. *Assumçao*, eng. *Assumption*), hufvudstad i Paraguay, vid Rio Paraguay. 51,719 inv. (1900). Gatorna sakna stenläggning, och husen hafva mest blott en våning. Staden grundades 1536 och ombyggdes af diktatorn Francia 1821. Midt emot A. ligger den lilla Villa Occidental (off. Villa Hayes), hufvudort i Chacoområdet.

A suo arbi'trio (lat.), efter eget godtfinnande, godtyckligt.

Asūr. Se Azur.

Asūra, *ind. myt.*, benämning på makter med underbar härskarkraft, särskildt benämning på vissa gudar, såsom sanskrits *Dyāus asura*, avestas *Ahura Mazda*. Hos iranierna — under formen *ahura* — blef ordet en beteckning för gud, medan ordet "deva" kom att beteckna en ond demon; hos indierna fingo dessa ord en omvänd betydelse.

Asvi'nerna (sanskr. *Açvināu*), *ind. myt.*, två parvis uppträdande gudar, hvilka erinra om de grekiske dioskurerna. De äro de tidigaste ljusbringarna på morgonhimmelen, gudomliga läkare, som fördrifva alla sjukdomar och rädda framför allt i fara stadda skepp på hafvet. Jfr L. Myriantheus, "Die açvins oder arischen dioskuren" (1876), Oldenburg, "Religion d. veda" (1894), och Mannhardt, uppsats i "Zeitschrift für ethnologie", VII: 312 ff.

Asȳl (grek. *a'sylon*, det som ej får plundras, det okränkbara), okränkbar tillflyktsort, fristad; i Sverige namn på statens vårdanstalter för sinnessjuka, till skillnad från kuranstalter l. hospital (se Sinnessjukvård); i Norge namn på samtliga anstalter

för sinnessjukas botande och vård; vidare benämning på hvarjehanda andra slag af tillflyktsorter (barnasyler, drinkarasyler, nattasyler m. m.). Asyler i betydelsen okränkbara tillflyktsorter förekommo redan hos hebréerna, där Mose påbjöd sex fristäder för vådadråpare (4 Mos. 35) och sedermera Jerusalems tempel blef en sjunde. Hos forngrekerna gällde vissa tempel såsom asyler för förföljda (jfr Barth, "De græcorum asylis", 1888). Att gripa en flykting, hvilken sökt skydd inom en asyl, ansågs såsom ett helgerån. Det har äfven talats om tillvaron af dylik asylrätt hos romarna, men den nyare kritiken vill därvidlag ej erkänna såsom faktiskt annat än vestalernas företrädesrätt att från dödsstraff fritaga brottslingar, som de mötte. Från antiken öfvergick asylrätten till de kristna folken. Den utbildades hufvudsakligen genom åtskilliga kyrkomötesbeslut, men upptogs äfven af den civila lagstiftningen. Asyler voro kyrkor och deras närmaste omgifning, klostren o. s. v. Under förra delen af medeltiden, och så länge den världsliga makten ännu saknade krafter att upprätthålla rättstillståndet, var tillflykt till någon asyl ofta den enda utväg, hvarigenom den svagare kunde undandraga sig en mäktigare fiendes hämnd. Men asylerna gåfvo ock anledning till många missbruk. Dels i dessa missbruk, dels och hufvudsakligast i utvecklingen af statens egen rättskipning har man att söka orsaken till att sådan asylrätt alltmera inskränktes mot slutet af medeltiden. Numera är den öfverallt upphäfd. Om asylrätt i folkrättslig bemärkelse se Asylrätt.

Asylrätt (se Asyl), *jur.*, betydde hos greker och romare dels de rättsbestämmelser, som voro gällande rörande asyler, dels själfva det skydd, som sådana ställen lämnade. — I nyare folkrättslig betydelse menas med asylrätt det skydd en stat lämnar dem, hvilka från en annan stat söka sin tillflykt dit för att därigenom undandraga sig straff eller förföljelse. Så upptogos i Brandenburg, Holland och England de franske flyktingar, tillhörande den reformerta religionen, hvilka räddade sig till dessa land undan religionsförföljelserna i Frankrike efter nantesiska ediktets upphäfvande. Ett exempel från senare tid är den fristad de flyende badenska friskarorna fingo i Schweiz 1849. Denna asylrätt har sitt berättigande och sin förklaring i statens suveränitet, som innebär, att på en stats område ingen främmande stat får utöfva någon myndighet. Genom fördrag hafva emellertid de flesta stater ömsesidigt förbundit sig att utlämna vissa slag af flyktingar. Bestämmelserna i detta afseende äro i de särskilda fördragen ganska skiftande, men allmänt gällande regler i de flesta på senare åren tillkomna fördrag äro, att endast de, som begått gröfre brott, utlämnas, att politiska förbrytare vanligen äro undantagna från utlämnande och att staten icke utlämnar sina egne undersåtar (se Utlämnande af förbrytare). — Hvilande på samma grund som denna asylrätt var det skydd, som fordom åtnjöts af dem, hvilka sökt tillflykt inom ett främmande sändebuds hotell. På grund af sändebudets exterritorialitetsrätt utgjorde nämligen dess bostad en del af den stat sändebudet representerade. Numera är dock denna undantagsrätt öfverallt afskaffad, utom i Levanten, där en europeisk konsuls bostad ännu skänker dylikt skydd, åtminstone åt flyktingar, som tillhöra konsulns eget land.

A'sylum, kloster. Se Ås.

Asymboli. Se Asemi.

Asymfoni (grek. *asymfoni'a*), brist på samklang; missljud.

Asymfönisk (jfr Asymfoni), missljudande.

Asymmetri, brist på symmetri (se d. o.).

Asymmētrisk, osymmetrisk. Jfr Symmetri.

Asymmētrisk kol-atom, *kem.*, benämnes en kolatom, som i en molekyl af ett organiskt ämne är förenad med fyra olika radikaler. Enligt Le Bel och van't Hoff förekomma föreningar, som innehålla en asymmetrisk kolatom i två optiskt aktiva (höger- och vänstervridande) och en inaktiv form. Innehåller en molekyl flere asymmetriska kolatomer, är möjligheten af ännu flere former gifven. P. T. C.*

Asymptōt (af grek. nekande *a* och *sympi'ptein*, sammanfalla), *mat.*, icke sammanfallande. Asymptot till en kroklinje kallas den räta eller krokiga linje, till hvilken kroklinjen oupphörligt närmar sig utan att någonsin sammanfalla med densamma. Asymptot till en buktig yta är den plana eller buktiga yta, till hvilken den förra oupphörligt närmar sig utan att någonsin sammanfalla med densamma. Hyperboloid-ytorna hafva till asymptot-yta en kon. F.W.H.*

Asynartētisk (af grek. nekande *a* och *syna'rtesis*, sammanknytning), "osammanbunden", *metr.*, kallas i klassisk metrik hvarje vers, som hade någon prokatalexis, d. v. s. katalexis i slutet af ett kolon inuti versen. Ett ändt exempel på en sådan vers är den daktyliska pentametern, som är en dikatalektisk hexameter. R—n B.

Asyndētisk (jfr Asyndeton), som består i utelämnande af bindeord.

Asy'ndeton (grek.), "felande samband", en retorisk figur, som består i utelämnandet af sammanbindningsord mellan ord eller satser. I den poetiska och retoriska stilen användes asyndeton ofta för att åt framställningen gifva större liflighet och eftertryck, t. ex. Cæsars bekanta yttrande: jag kom, såg, segrade (veni, vidi, vici). Jfr Polysyndeton. A. M. A.

Asyngami (af grek. nekande *a*, *syn*, tillsammans, och *ga'mos*, äktenskap), *bot.*, oliktidig blomning af olika individer af samma art. G. L—m.

Asy'nja, *nord. myt.* Se Asar.

Asynkrōn (af grek. nekande *a* och *sy'nkronos*, liktidig), oliktidig. Jfr Synkron.

Asynkron motor (Induktionsmotor), elektrisk motor, drifven med växelström, enfasig eller vanligen flerfasig. Rörelsen uppkommer genom inverkan af ett s. k. roterande magnetiskt fält på lindningarna i ett ankare. Om en asynkron motor och en generator hafva samma poltal, kommer motorn att gå något långsammare än generatorn (hafva "eftersläpning"); häraf namnet. A. E—m.

Asystoli (af grek. nekande *a* och *systolē*, sammandragning), försvagande af hjärtats systoliska verksamhet. Inträder som följd af organiska hjärtfel och vid kroniska lungsjukdomar.

A. T., officiell förkortning för Arizona-territoriet.

a. t., *mus.*, förkortning för *a tempo* (se d. o.).

At l. Att, siamesiskt skiljemynt af brons (förr af zink), $^1/_{64}$ af en bat, ungefär = 2,5 öre.

a. t. a. (på visitkort), förkortning för *att taga afsked*.

Atabaska. Se Athabaska.

Atabasker. Se Athabasker.

Atabēg (Atabek), turkiskt ord, eg. furstens fader eller uppfostrare, var i orienten namnet på en värdighet, som ungefär motsvarade västerlandets major domus.

Atabek. Se Atabeg.

Atacama [ätäkä'mə]. 1. En ökenartad högslätt på Syd-Amerikas västkust, 21° 30′—27° 30′ s. br. Från Väst-Kordillererna sänker den sig i terrasser, som längst i öster äro 2,500—3,000 m. höga och nå en bredd af 80—100 km. och som äfven i västra delen aldrig äro lägre än 1,000 m. Marken är i högsta grad salthaltig, och då nederbörd nästan alldeles saknas, finnes där ingen vegetation på vida sträckor, utan marken är täckt af skarpkantade småstenar, som bildats genom de stora temperaturväxlingar, som spränga sönder klipporna. I öknen ligga stora "salares", saltträsk, af hvilka de största äro Salar de Atacama (2,800 kvkm.), 3,000 m. ö. h., och Salar de Punta Negra. De ligga i östra delen, nära kanten af den östligaste terrassen, hvilken har toppar på öfver 4,000 m. Den närmast följande terrassen (2,500—1,000 m. ö. h.) är likaledes rik på saltträsk och innehåller i sin västra del berömda salpeterlager, af hvilka de ansenligaste ligga mellan Taltal och Pisagua, vid östra sidan af Kust-Kordillererna: först salpeterlagren vid Cachiyuyal och Cachinal de la Sierra (2,270 m.), vidare Salar de Aguas Blancas och Pampa de la Paciencia, som genomskäres af banan Antofagasta—Ascotan, samt slutligen Pampa de Tamarugal (1,000—1,100 m.). Äfven på koppar, silfver, borax och jod är det öde A. rikt; det har äfven guld, tenn, vismut, bly, järn, nickel m. m.

2. Provins i Chile, omfattande södra delen af ökenområdet ut till hafvet. 79,585 kvkm. 69,372 inv. (1901). A. har sedan gammalt tillhört Chile. I provinsen förekommer på de bättre bevattnade ställena trädgårdsskötsel, särskildt i Huascos och Copiapós dalar (fikon, drufvor, bananer o. d.), men intet åkerbruk. Boskapsskötseln är obetydlig; hufvudsakligen består boskapen af getter och i de högre trakterna af guanacos. Men ehuru mestadels en stenöken, är A. en af Chiles viktigaste provinser, då det har 500 silfver-, 120 kopparminor och 17 guldvaskerier. Bergsbruket har likväl gått tillbaka på de sista åren, i synnerhet silfver- och kopparbrytningen; men äfven salt- och salpeterlagren användas ej så som möjligt vore, enär man vill förekomma öfverproduktion. Hufvudstad är Copiapó; de förnämsta hamnarna äro Huasco och Caldera.

3. (A.-djupet) Ett bäcken i Stilla oceanen, väster om A:s kust. Man har där lodat 7,630 m. djup. J. F. N.

Atacames l. Tacāmes, hamnstad i sydamerikanska republiken Ecuador, prov. Esmeraldas, n. om Kap San Francisco.

Atacamit, *miner.* Se Atakamit.

Atahua'lpa l. Atapaliba, den siste konungen i Peru af inkas' stam. Han var son af konung Huayna Kapak och en konungadotter från det af denne eröfrade Quito och till följd däraf enligt peruanernas lagar utestängd från tronen, men bemäktigade sig efter sin faders död (1525) regeringen och lät fängsla sin äldre, lagligen arfsberättigade halfbroder, Huaskar. Vid spanjorernas ankomst (1532) sökte han att vinna Pizarro genom skänker och infann sig till ett möte med denne vid Caxamarka, men blef då svekfullt öfverfallen och tillfångatagen. Såsom lösen för sin frihet utlofvade han ett stort rum, fylldt med guld, men då Huaskar gjorde ännu större anbud för att blifva insatt i sina rättigheter, lät A. hemligt mörda honom. Under föregifvande att straffa detta brodermord lät Pizarro döma A. att brännas lefvande; men emedan denne slutligen lät förmå sig att mottaga dopet, mildrades detta straff därtill, att han blef strypt vid pålen (29 aug. 1533). Han var då omkr. 30 år gammal. Jfr W. H. Prescott, "History of the conquest of Peru" (3 bd, 1847, öfv. 1877).

Atair l. Altair, *astron.*, en stjärna af första storleken i stjärnbilden "Örnen".

Atak, stad i Indien. Se Attok.

Atakamīt (Atacamit), *miner.*, ett i Chile (Atacama) och Peru förekommande, smaragdgrönt kopparmineral, bestående af basisk klorkoppar. Se vidare Kopparmalm. P. T. C.*

Atakor, platå i Ahaggar (se d. o.).

Ata'ktisk (af grek. nekande *a* och *ta'ssein*, ordna), oordnad, oregelbundet uppträdande. — Om ataktisk afasi se Afasi, sp. 217.

Atala'nta. Se Atalante.

Atala'nte, Atalanta (grek. *Ἀταλάντη*, lat. *Atalanta* och *-te*), *grek. myt.*, namn på två hjältinnor af besläktad natur. Den arkadiska A. var dotter af Iasos och Klymene. Strax efter födelsen utsatt af sin fader, som önskade sig endast söner, vardt hon uppfödd af en björninna och uppväxte bland jägare till en snabbfotad jägarinna. A. deltog i den kalydoniska vildsvinsjakten, och det var hon, som gaf vildsvinet det första såret, hvarför hon erhöll dess hufvud och hud såsom segerpris. Äfven omnämnes hon bland argonauterna. Då hennes fader efter igenkännandet uppmanade henne att träda i gifte, lofvade hon äkta den, som öfvervann henne i kapplöpning; men den, som hon öfvervann, skulle falla för hennes spjut. Redan hade flera ynglingar misslyckats i täflingen och tillsatt lifvet, då slutligen Melanion med Afrodites hjälp besegrade henne. Deras son var Parthenopaios. — I hufvudsak samma sägen berättades om en beotisk A., dotter af Schoineus och Themisto. V. K.

Ata'larik, östgotisk konung, son af Amalasunta och Eutarik, efterträdde vid tio års ålder, 526, morfadern, Teoderik. Han uppfostrades först af sin moder i romersk bildning, men de gotiske stormännen tvungo snart Amalasunta att gifva sonen en rent gotisk omgifning, som skulle öfva honom i jakt och krigiska idrotter. Fri från den stränga romerska tukten, hängaf sig då A. åt hejdlösa utsväfningar, hvilka orsakade hans död, 534.

Ata'lja (hebr. *Ataljа* l. *Ataljáhu*, grek. *Gotholi'a*, lat. *Athalia*), en dotter af konung Ahab och Isebel i Israel, 2 Kon. 8: 18 (v. 26 och 2 Krön. 22: 2 göra henne till en dotter af Ahabs fader Omri); sedermera gift med konung Josafats son, Joram, i Juda rike. Efter sin gemåls och sin son Ahasjas död blef A. regent i riket (den första och enda regerande kvinna i Israel, om man frånser ett liknande förhållande under Makkabeertiden) och utrotade då hela den återstående delen af den davidiska konungafamiljen, med undantag af Ahasjas son Joas, som gömdes af sin faster, samt införde med våld baalsdyrkan i Juda rike, utan att dock upphäfva den inhemska Jahvedyrkan. Prästen Jojada, som tagit hand om den unge Joas och dolt honom i templet, ställde sig

emellertid i spetsen för en revolution, som störtade Atalja, utrotade den af henne införda baalsdyrkan och insatte Joas till konung (2 Kon. 11). E. S—e.

A. är hufvudpersonen i den berömda tragedien "Athalie" af Racine.

Atamän, anförare för en kosackhär. Se Hetman.

Ata'narik, mäktig höfding bland västgoterna, på den tid dessa i 4:e årh. e. Kr. voro bosatta mellan Dnjestr och Donau. Af sin fader uppfostrad till oförsonligt hat mot romarna, anställde A. 348 en kristendomsförföljelse, hvilken nödgade Ulfilas att med sina nykristnade landsmän söka skydd i det romerska Mesien. 366 understödde A. usurpatorn Prokopios mot kejsar Valens, råkade därigenom i strid med denne och tvangs till ett ofördelaktigt fördrag (369). Sin harm gaf han luft i en ny kristendomsförföljelse (369—372). Mot de år 375 anstormande hunnerna sökte A. med sina västgoter förgäfves hålla stånd först vid Dnjestr och sedan vid Prut. Medan en del af folket under Fritigern, A:s medtäflare om makten, sökte tillflykt på romerskt område, s. om Donau, drog sig A. med andra skaror upp till det siebenbürgska berglandet. Där ansattes han hårdt såväl af östgoterna som af Fritigern och måste 380 bekväma sig att söka skydd hos kejsar Theodosius. A. begaf sig själf till Konstantinopel, där han kort därpå afled (381) och blef begrafven med stor stat. (V. S—g.)

Atanatologi (af grek. nekande *a*, *tha'natos*, död, och *lo'gos*, lära), läran om odödligheten.

Atanekerdluk (rättare Atanikerdluk, ehuru det förra namnet vunnit häfd), ett ställe på Nugsuakhalfön på Grönlands västkust, bekant genom sina rika växtförande lager. Man kände till en början endast de tertiära lager, hvilkas flora beskrifvits af Heer, men 1870 upptäckte Nordenskiöld därstädes äfven växtförande kritlager, och 1883 fann A. G. Nathorst ett 10-tal nya växtförande bäddar med till kritformationen hörande försteningar. A. G. N.

Atanikerdluk. Se Atanekerdluk.

Atapaliba, konung i Peru. Se Atahualpa.

Atapasker. Se Athabasker.

Ataraxi (grek. *ataraxi'a*), frihet från oro och lidelser; sinneslugn. Den af Pyrrhon stiftade skeptiska skolan lärde, att ataraxi är följden af fullständigt tvifvel.

Atargatis, *syr. myt.* Se Derketo.

Ataulf (sv. Adolf), västgoternas konung 410—415, broder till Alariks gemål, tillförde 409 sin svåger en hjälphär af goter och hunner från Pannonien och valdes efter dennes död till västgoternas konung. 412 förde han en här öfver Alperna och erbjöd usurpatorn Jovinus sin tjänst, men öfvergick snart på kejsar Honorius' sida och besegrade Jovinus. A. hade intagits af kärlek till Honorius' syster Placidia, hvilken sedan Roms eröfring af västgoterna 410 som fånge befann sig i deras läger. Han vägrade att utlämna henne, och detta i förening med uteblifna spannmålsleveranser vållade en brytning mellan honom och kejsaren, hvilken lofvat Placidias hand åt den skicklige fältherren Constantius. A. intog Narbonne 413, firade där 414 med stor stat sitt bröllop med Placidia, men måste 415 undan Constantius, som afskar spannmålstillförseln, draga sig öfver Pyreneerna till Spanien, där han residerade i Barcino (Barcelona). S. å. blef han mördad af en slaf, som därmed hämnades sin husbondes död. A. uppmanade i sin sista stund brodern att utlämna Placidia och sluta fred med romarna. Han efterträddes af sin gamle medtäflare Sarus' son Sigerik, i hvilken man utan tillfyllestgörande bevis velat se anstiftaren till mordet. Jfr Hodgkin, "Italy and her invaders", I (1880). (V. S—g.)

Atavi'sm (af lat. *a'tavus*, stamfader i 4:e eller 5:e led, i plur. förfäder), i allmänhet arf af någon egenskap från tidigare släktled med (skenbart) öfverhoppande af föräldrarna; anlag, som återuppträder efter något eller några släktled; hos djur- eller växthybrider återuppträdandet af någon äldre (ursprunglig) typ. Detta arf och detta återuppträdande kunna visa sig i oräkneliga växlande former och förhållanden. Fenomenen af atavism, eller som Darwin kallar densamma: "reversion" (återfall, bakslag), hafva genom denne naturforskares undersökningar fått en stor betydelse såsom länkar i kedjan af bevisen för de organiska varelsernas härkomst. Se vidare Ärftlighet.

Atavi'stisk (jfr Atavism), som beror på atavism.

Atax, romarnas namn på floden Aude.

Ataxi (af grek. nekande *a* och *ta'xis*, ordning), *med.*, nedsättning eller förlust af förmågan att utföra koordinerade rörelser. Se Muskelrörelser och Ryggmärgslidande.

Atbara, biflod till Nilen. Den upprinner väster om Tanasjön och erhåller en mängd tillflöden från Abessiniens bergland, af hvilka det största är Takazzé, som, när den nått slätten, kallas Setit och förenar sig med den mindre A. Under sitt vidare lopp förlorar A. under den torra årstiden mycket vatten genom afdunstning och utsinar slutligen alldeles, innan den når fram till Nilen. Men då regn faller, fylles den hastigt och blir en mäktig, 500 m. bred, 6—8 m. djup ström. J. F. N.

Atchafalaya [ätʃəfəlä'ə], en af Mississippis västligaste mynningsarmar.

Atchin. Se Atjeh.

Atchison [ä'tʃisn], stad i nordamerikanska staten Kansas, vid Missouris högra strand, knutpunkt för elfva järnvägslinjer. 15,722 inv. (1900).

Ate (grek. *'Ατη*), *grek. myt.*, eg. ett i sinnesförblindelse begånget brott, som drager den skyldige i fördärfvet; sedan namn på olycksgudinnan. Såsom en gudomlig makt och dotter af Zeus hade A. sitt hem i Olympen, tills hon dårade Zeus själf, så att han aflade en öfverilad ed, genom hvilken Herakles måste tjäna Eurystheus, och öfverguden därför i vrede kastade henne ned på jorden, där hon sedan sväfvar omkring öfver människornas hufvud, utan att vidröra jorden. Hon rubbar hos människan de moraliska krafternas jämvikt och förleder henne till öfverilade handlingar, som måste försonas med straff. Men A. följes på afstånd af sina haltande, skrynkliga och skelande systrar, *litai*, bönerna, d. v. s. ånger och bot. Hos de tragiske författarna är A. ej mer en anstiftarinna, utan en hämnarinna af brottsliga handlingar och sammanfaller sålunda med Nemesis. Hesiodos kallar henne en dotter af Eris, tvedräktens gudinna. V. K.

Ateï'sm (af grek. nekande *a* och *theo's*, gud) gudsförnekande, gudlöshet. Vanligen tages ordet i teoretisk betydelse och betecknar den åsikten som förnekar Guds tillvaro. Denna åsikt stöder sig

vanligen på en materialistisk världsåskådning, som ej erkänner någon annan verklighet än den yttre, kroppsliga världen, eller på en mekanisk världsförklaring, som ej vill erkänna någon öfver naturlagarna upphöjd makt. Ateismen är dock sällsynt inom filosofiens historia, i det att flertalet materialister hylla en oklar panteism. Det gifves äfven en praktisk ateism ("gudlöshet"), hvarmed menas ett lif utan Gud, utan religion. En teoretisk ateist behöfver icke nödvändigt vara en praktisk sådan, eller omvändt — hvilket förhållande beror därpå, att människan handlar icke blott efter begrepp (öfvertygelse), utan efter känslor, som kunna vara relativt självständiga i förhållande till förståndsuppfattningen. Men alldeles utan inflytande på hvarandra kunna teori och praxis icke vara, och i det stora hela framträder den teoretiska ateismen samtidigt med den praktiska, d. v. s. under tider af religiöst förfall.

Benämningen ateist, i teoretisk betydelse, har icke sällan användts oriktigt. Redan hos de gamle grekerna förstods med uttrycket ateist den, som förnekar en viss enskild stats gudar, och därför kunde så religiösa tänkare som Sokrates och Aristoteles beskyllas för ateism. Likaså har ofta i nyare tider ordet missbrukats, då man användt det för betecknande af förnekelse af ens egen gudstro, ehuru de s. k. ateisterna ofta icke blott varit genomträngda af den innerligaste religiösa tro och rättat sitt leiverne därefter, åtan uppfattat gudsbegreppet på ett renare sätt än samtiden förmådde samt genom ord och handling banat vägen för en senare tids högre religiösa ideal. Så blef i Tyskland Fichte beskylld för ateism. Jfr Panteism och Teism. (S—e.)

Atei'st, person, som icke tror på tillvaron af en (personlig) gud, gudsförnekare. Adj. Atei'stisk. Se Ateism.

Atelektās, Atelektasi l. Atele'ktasis (af grek. *atelēs*, ofullständig, och *e'ktasis*, utspänning, utvidgning), *med.*, ofullständig utspänning af lungorna genom luft, hufvudsakligen hos nyfödda barn. Under fosterlifvet ligga lungorna sammanfallna och innehålla ingen luft. Genom de första andetagen efter fostrets framfödande indrages luft, som fyller och utspänner de små fina blåsor, af hvilka lungorna bestå. Enskilda partier af den ena eller af båda lungorna kunna därvid blifva ofullständigt luftfyllda, eller ock intränger luften ej alls i dem. De förblifva då på dessa ställen i det sammanfallna tillstånd, i hvilket de voro under fosterlifvet. Man kallar detta medfödd atelektas. Den förekommer hufvudsakligen hos svaga och i synnerhet hos för tidigt födda barn eller hos sådana, som redan vid födelsen lida af katarr i luftvägarna. Det afsöndrade slemmet täpper nämligen till dessa vägar, och därigenom hindras luftens inträngande. Den medfödda atelektasen orsakar ej sällan det nyfödda barnets död. Barnets skrik, som tvingar det till djupa inandningar, främjar lungornas fullständiga fyllande med luft och bidrager sålunda till atelektasens förekommande. — Emellertid kunna lungorna, äfven sedan de en gång varit fyllda med luft, åter sammanfalla eller m. a. o. blifva atelektatiska. Om nämligen luften till följd af en katarr i de finare luftvägarna blir afspärrad i ett visst parti af en lunga, så uppsuges den efter hand af blodet, och lungan sammanfaller i denna del; ett sådant tillstånd kallar man förvärfvad atelektas l. kollaps, sammanfallning. Den förekommer oftast hos barn, men äfven hos äldre personer. Äfven genom tryck utifrån, t. ex. genom en utgjutning i lungsäcken, kan luften utträngas ur en lungdel eller ur hela lungan och denna således på detta sätt blifva atelektatisk. A. —y.*

Atelektasī. Se Atelektas.

Atele'ktasis. Se Atelektasi.

Atelektātisk. Se Atelektasi.

A'teles, *zool.* Se Klängaporna.

Atelier. Se Ateljé.

Ateliers nationaux [-liē nasiånå'] och Ateliers sociaux [såsiå']. Se Nationalverkstäder.

Ateljé, Atelier [-jē], fr. *atelier* (af lnfr. *astelier*, timmerplats, af *astelle*, träflisa, af lat. *hasta*, stång, lans), en bildhuggares eller målares arbetsrum; större gemensamt arbetsrum för undervisning i bildande konst; en fotografs arbetslokal, särskildt det med ymnigt sido- och ofvanljus försedda rum, där bilderna tagas; arbetslokal för konstindustri, artistiskt textilarbete, elegantare damskrädderi o. d.; "byggghydda" inom mindre frimurarförsamling.

Ateljèbild, *målark.*, interiör från en ateljé.

Ate'lla, *geogr.* Se Aversa.

Atelläner, oskiska folklustspel i Italien, uppkallade efter Atella, en stad i Campanien och sannolikt betraktadt som ett dramatiskt "Kråkvinkel", dit löjliga uppträden förlades. Atellanerna uppträdde i Rom först 200 f. Kr. såsom fars och egentligen blott i enskilda samkväm, där de spelades af maskerade friborna ynglingar. Vid Sullas tid blefvo de en dramatisk konstart och begagnades (i likhet med det grekiska satyrdramat) mest såsom efterspel till andra föreställningar. Under kejsartiden öfvergingo atellanerna i eller utträngdes af mimen eller pantomimen.

De atellanska lustspelen, som uppfördes på latinska språket, röjde genom löshet i anläggningen sitt upphof från improviserade, skämtsamma uppträden. Småningom utbildade sig därur fasta roller. Atellanerna skildra landt- och småstadslifvet i motsats mot det förfinade lifvet i Rom och äro uppfyllda af grofkornigt skämt, löjliga och öfverraskande infall och vändningar samt slippriglieter jämte mer eller mindre fint tillspetsade tänkespråk och sedebud. I dem förekomma hufvudsakligen fyra stående karaktärer med sina masker, nämligen Maccus (en tölpig narr), Bucco (en fräck och skräflande storätare), Pappus (själfklok, fåfäng och njutningslysten samt lätt bedragen) och Dossennus (slug skälm, ofta spåman). Dessa karaktärer motsvaras i den italienska "commedia dell' arte" af Arlecchino, Pulcinella, Pantalone och Il gobbo l. dottore. Se vidare Munk, "De fabulis atellanis" (Leipz. 1840). R. Tdh.

Atelognāthia (lat., af grek. *atelēs*, ofullständig, och *gna'thos*, käk), en missbildning, som består däri att käken är ofullständig.

Atelokardī (af grek. *atelēs*, ofullständig, och *kardi'a*, hjärta), ofullständig utveckling af hjärtat.

Atelomyeli (af grek. *atelēs*, ofullständig, och *myelo's*, märg), ofullständig utveckling af ryggmärgen.

A te'mpera (it.). Se Temperamåleri.

A te'mpo, förk. a. t. (it., af lat. *tempus*, tid),

på tid, i rättan tid; *hand.*, beteckning för att en köpt vara icke skall betalas vid köpets afslutande, utan efter någon viss tids förlopp; *mus.* (förk. a. t.), i ursprungliga tidmåttet (beteckning för, att detta skall åter inträda efter en tempoförändring).

Atēn l. Athēn (grek. *Ἀθῆναι*, nygrek. *Athine*, lat. *Athēnæ*) utgjorde fordom i politisk mening hufvudorten i det grekiska landskapet Attika (se d. o.), men är från kulturhistorisk synpunkt nämnda, men längre mot s., uppstiger med sakta sluttning en höjd, hvilken man länge allmänt ansett för det gamla Pnyx, eller folkförsamlingsplatsen, till dess i senare tider några framstående arkeologer trodde sig i densamma snarare igenkänna en åt Zeus Hypsistos helgad altarplats. Helt nära staden reser sig i n. ö. en enstaka spetsig bergskägla, de gamles Lykabettos, nu S:t Georgs berg efter det på dess spets anlagda kapellet. I s. ö. begränsas

Situationsplan af forntidens Aten (med latinsk text).

att betrakta såsom medelpunkten inom hela den forngrekiska världen, f. n. hufvudstad i konungariket Grekland. A:s läge på den i västra delen af den attiska halfön mot Saroniska hafsviken sig långsamt sänkande slätten bestämmes hufvudsakligen af några midt på slätten uppstigande bergshöjder, på och invid hvilka stadens olika delar under alla tider grupperat sig. Den förnämsta af dessa höjder är Akropolis (se d. o.), stadens såväl topografiska som historiska medelpunkt. Bland de öfriga märkas: Museion, s. om Akropolis och af nästan samma höjd som denna; Areopagen, en vild och skroflig klippmassa v. om Akropolis, sätet för den berömda domstolen af samma namn (se Areopagen), samt ännu längre mot v. den s. k. Nymfernas kulle. Mellan de båda sist-

A:s område af Ilissos (en obetydlig bäck, som under den heta årstiden alldeles uttorkar), och v. om staden flyter på omkr. 2 km. afstånd den större och ständigt vattenförande Kefissos.

A:s ursprung och äldsta historia döljer sig i sagans natt. Enligt den vanligaste traditionen hade det blifvit grundadt af den urgamle konung Kekrops och till en början regerats af honom och hans afkomlingar. Detta äldsta A. var sannolikt inskränkt till själfva borgklippan Akropolis, hvars vidsträckta platå enligt sagan blef med konst jämnad af de vid den joniska stammens invandring underkufvade pelasgerna. Dessa skola äfven hafva tvungits att åt sina joniske herrar utföra de med nio portar tillslutna fästningsverk (enneapylon), hvilka beskyddade den på Akropolis-klippans västra ände belägna

uppgången till borgen. Under sagohjälten Theseus af aigidernas konungaslägt tillväxte A. betydligt genom den s. k. synoikismen, d. v. s. sammanslutningen till en statsenhet af de förut oberoende attiska småstaterna. Enligt den attiska arfsägnen skall Kodros (se d. o.) hafva varit A:s siste regerande konung och staten sedan alltfort hafva haft en republikansk författning med undantag för de femtio år (560—510), under hvilka Peisistratos och hans söner, ehuru med vissa afbrott, innehade ett usurperadt envälde (*tyrannis*). — Om A:s politiska historia se Grekland.

A:s högsta blomstring inträffade i 5:e årh. f. Kr., efter de persiska krigen. Visserligen blef staden vid Xerxes' stora härnadståg (480) intagen och ödelagd, men spåren af denna olycka utplånades snart genom den spänstiga företagsamhet, som vid denna tid lifvade folkets sinnen. Den krigstribut, som erlades af de många bundsförvanterna, samt en uppblomstrande handel hade inom kort tid i A. hopat förut okända rikedomar, och dessa stora tillgångar, i förening med en af fosterlandskärlek och ädel självkänsla eldad ideal stämning samt en den lyckligaste intellektuella och estetiska begåfning, framkallade äfven för konst och litteratur en gyllene ålder, till hvilken intet lands historia kan uppvisa något motsvarande. På Themistokles' föranstaltande hade stadens af perserna förstörda ringmur blifvit ånyo uppförd i betydligt utvidgadt omfång, och efter 460 tillkommo de ''långa murarna'', genom hvilka A. med den likaledes af Themistokles skapade och starkt befästa hamnstaden Peiraieus förbands till en från både sjö- och landsidan oangriplig dubbelfästning. Det sålunda omhägnade A:s smyckande med tempel, praktbyggnader och konstverk af alla slag blef nu ett med förkärlek omfattadt intresse, och i synnerhet under Perikles' långvariga och glänsande statsledning offrades för detta ändamål ofantliga summor. Af offentliga anläggningar äro, utom de på Akropolis befintliga templen, såsom *Parthenon* och *Erechtheion* (se härom Akropolis), samt de s. k. *Propyleerna* (den praktfulla uppgången till borgen), i synnerhet följande att nämna. Det s. k. Theseus-templet (*Theseion*), n. v. om Akropolis, i ädel dorisk stil, utgör ännu i dag en af A:s bäst bibehållna fornlämningar. Det är måhända snarare att räkna antingen såsom ett Herakles-tempel eller såsom ett Hefaistostempel. A:s största tempelbyggnad, det kolossala Zeus-templet (*Olympieion*), s. ö. om Akropolis, helt nära Ilissos, begyntes redan under Peisistratos, men blef, sedan arbetet flere gånger afstannat och ånyo upptagits efter utvidgad plan, fullbordad först af kejsar Hadrianus. Några af dess jättelika pelare stå ännu upprätt. *Dionysos-teatern*, A:s och hela Greklands förnämsta skådebana, ligger på sydöstra sluttningen af Akropolis och är till en del uthuggen ur själfva klippan. Byggandet af denna storartade teater, urtypen för Greklands öfriga teatrar, började omkr. 500 f. Kr., men afslutades ej fullständigt förr än långt senare. Den beräknas hafva kunnat rymma inemot 17,000 åskådare. I nära samband med teatern stod äfven ett åt Dionysos (Bakchos) helgadt tempel. De delvis väl bibehållna ruinerna af denna teater uppgräfdes till stor del 1862 af arkitekten Strack och sedermera fullständigt på 1880-talet under ledning af Dörpfeld. Det i stadsdelen Kerameikos, n. v. om Akropolis, belägna rymliga torget (*agora*) omgafs af tempel, pelargångar och statsbyggnader. Till de sistnämnda hörde rådhuset (*buleute'rion*) samt den s. k. tholos, en rotunda, i hvilken pryta-

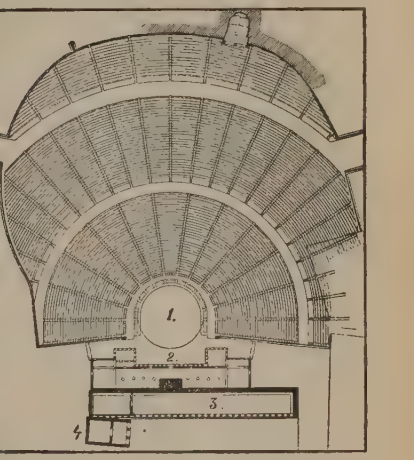

Dionysos-teatern (se sp. 317): åskådarplatserna öfverst, vidare orkesterplatson (1), prosceniet (2), scenbyggnaden med klädloger och teatermateriel m. m., pelarhall (3) och det gamla Dionysos-templet (4).

nerna äfvensom främmande sändebud spisade på statens bekostnad. På torget befann sig vidare ''de tolf gudarnas altare'', hvilket betraktades såsom den attiska statens medelpunkt, från hvilken alla afstånd räknades. Från torget ledde en bred, af praktfulla byggnader omgifven gata (*dromos*) till stadens mot v. belägna hufvudport, den s. k. *triasiska* (vanligen kallad *dipylon*) med den därutanför belägna grafgatan, det forna A:s förnämsta begrafningsplats. A. hade flere gymnasier — rymliga, af pelargångar omslutna platser —, hvilka från början voro bestämda för kroppsöfningar, men som, då äfven skalder och filosofer där brukade uppträda och samla kring sig skaror af lyssnande åhörare, i själfva verket kommo att betraktas såsom ett slags universella bildningsanstalter. Berömda voro i synnerhet det af Kimon anlagda Akademeia norr om staden, där sedermera Platon och den s. k. akademiska skolan undervisade; Lykeion, Aristoteles' läroplats, samt Kynosarges, efter hvilket den kyniska skolan tros hafva fått sitt namn, de båda sistnämnda på stadens östra sida.

Efter det olycksbringande peloponnesiska kriget (431—404) återvann A. aldrig mer sin forna makt. Dock blefvo de på segrarens bud nedrifna långa murarna och befästningarna kring Peiraieus ånyo uppförda af Konon (393), och ett visst välstånd synes efter hand hafva inträdt, hvilket icke ens vid den grekiska frihetens undergång i striderna mot Macedonien lidit något större afbräck. Särskildt lyckades det den utmärkte statsmannen Lykurgos att under sin talangfulla finansförvaltning (338—326) ordna statens affärer, så att rika medel funnos att tillgå äfven för offentliga praktbyggnader. Under denna tid anlades det ofvannämnda Lykeion; Dionysosteatern fullbordades, och på andra sidan om

Ilissos anlades det *pan-atenaiska stadiet*, ett slags cirkus eller plats för gymniska täflingsstrider. Under de följande seklen fick A. röna flera bevis på främmande furstars välvilja. Den egyptiske konungen Ptolemaios Filadelfos uppbyggde nära torget ett gymnasium med tillhörande bibliotek. Konung Eumenes i Pergamon byggde invid Dionysosteatern en väldig pelargång utmed sydsidan af Akropolis, afsedd bl. a. att tjäna såsom tillflyktsort för åskådarna vid inträffande regnväder — således ett slags teaterfoajé. Eumenes' efterträdare, Attalos, uppförde till torghandelns tjänst i Kerameikos en annan präktig pelargång, af hvilken man återfunnit lämningar. Äfven under det romerska väldet blef A. behandladt med stor mildhet och välvilja, om man undantager Sullas våldsamma framfart (86 f. Kr.) till straff därför att A. tagit parti för romarnas fiende, konung Mithridates i Pontos. Staden intogs och plundrades, de långa murarna samt Peiraieus' befästningar nedrefvos för andra gången och blefvo sedan ej mera iståndsatta. Till denna tid hör för öfrigt det af syriern Andronikos (se d. o.) nedanför Akropolis' norra sluttning, nära det under romersk tid anlagda nya torget, uppförda egendomliga monument, hvilket, ännu nästan fullkomligt bibehållet, brukar kallas "Vindarnas torn". Bland de romerske kejsarna visade i synnerhet Hadrianus en storartad frikostighet mot A. Först och främst fullbordades med utomordentlig prakt det ofvannämnda Olympieion. Kring detta uppväxte en ny präktig stadsdel, hvilken förbands med det gamla A. genom en ännu bibehållen hvalfport, hvars inskrift betecknar den nya stadsdelen såsom Hadrianus' stad, i motsats mot det äldre A. såsom Theseus' stad. Hadrianus skänkte dessutom A. ett praktfullt bibliotek och ett vidlyftigt gymnasium, smyckadt med 100 pelare af dyrbar afrikansk marmor. Detta gymnasium har man med tämligen stor visshet trott sig återfinna i de betydande ruiner norr om Akropolis, hvilka på västra sidan begränsa den nuv. basaren. Af Antoninus Pius fick A. en vattenledning från de aflägsna, mot n. liggande bergen, och vid samma tid gjorde sig den rike privatmannen Herodes Atticus förtjänt om sin fädernestad genom flera dyrbara anläggningar. Han lät på sydvästra sidan af Akropolis uppbygga Odeion, en ännu väl bibehållen teater med tak af cederträ och rymmande 6,000 personer samt hufvudsakligen afsedd för musikaliska representationer. Dessutom försåg han hela det pan-atenaiska stadiet med en praktfull beklädnad af pentelisk marmor. Under denna tid besöktes A. af resebeskrifvaren Pausanias, hvars "rundresa i Grekland" utgör en af de viktigaste källorna för vår kunskap om det forna A:s topografi och byggnader. — Ännu in i den bysantinska tiden fortfor denna stad att vara en medelpunkt för den klassiska bildningen; det egentliga förfallet började först i 6:e årh., då retorernas och filosofernas skolor på kejsar Justinianus' befallning tillslötos och templen förstördes eller förvandlades till kristna kyrkor, på samma gång som barbariska horder inbröto öfver landet. Under den senare delen af medeltiden (efter 1204) behärskades A. af frankiska och florentinska hertigar af husen la Roche och Acciajuoli, till dess det 1456 eröfrades af turkarna. Det turkiska herraväldet, som varade ända till det grekiska befrielsekriget (1821—29), var för A. en period af djupaste förnedring.

Sedan 1835 är A. hufvudstaden i det nya konungariket Grekland och har i denna nya egenskap haft att fröjda sig åt en särdeles snabb utveckling, så att dess folkmängd vid detta århundrades början uppgick till mer än 130,000 pers. Detta unga A. sträcker sig hufvudsakligen n. och ö. om Akropolis. Gatorna i den äldre delen af staden närmast Akropolis äro trånga och krokiga, såsom i de flesta af orientens städer. Däremot har den nyare, nordliga stadsdelen fullkomligt utseende af en modern europeisk stad med raka gator och breda bulevarder. Stadens hufvudgator äro Aiolos-gatan och Hermes-gatan. Den förra börjar nära foten af Akropolis, invid "Vindarnas torn", sträcker sig i rät riktning mot n. och fortsättes utanför staden af den till byn Patissia ledande landsvägen, A:s mest besökta promenadplats. Väster om Aiolosgatan och parallellt med denna löper den likaledes stora och lifligt trafikerade Atena-gatan. Aiolos- och Atena-gatorna korsas i vinkelrät riktning af Hermes-gatan, som äfven genomskär staden i hela dess utsträckning och mot ö. utmynnar midt för den rymliga Slottsplatsen (äfven kallad "konstitutionsplatsen"). Centrum i stadens nordliga del är den s. k. Endräktsplatsen (*Homonia*), på hvars södra sida Atena-gatan utmynnar och kring hvilken ett vidlyftigt system af nyanlagda gator grupperar sig. De största af dessa äro universitetsbulevarden och stadion-gatan, hvilka, löpande parallellt i sydöstlig riktning, sammanbinda Endräktsplatsen med Slottsplatsen. Af mera betydande byggnader märkas: det kungliga slottet med den af drottning Amalia anlagda stora och vackra slottsparken; metropolitankyrkan i bysantinsk stil; universitetet vid den liknämnda bulevarden, stiftadt 1837 och besökt af mer än 2,000 studenter; vetenskapsakademien, invid universitetet, en praktbyggnad i jonisk stil, uppförd af pentelisk marmor på bekostnad af baron Sina, som likaledes skänkt det på Nymfernas kulle liggande astronomiska observatoriet. Flera andra inrättningar för vetenskapernas, undervisningens och industriens befrämjande hafva likaledes tillkommit genom gåfvor af frikostiga patrioter (s. k. filhellener). Dit höra Polyteknikum, hvari äfven det arkeologiska sällskapets samlingar äro inrymda, samt det stora arkeologiska nationalmuseum, båda vid Patissia-vägen, vidare det efter stiftaren Arsakis uppkallade Arsakion, en storartad uppfostringsanstalt för flickor, det af Varvakis grundade gymnasiet Varvakion samt i stadens sydöstra del den ståtliga expositionsbyggnaden Zappeion, bekostad af bröderna Zappas. Bland offentliga byggnader må äfven nämnas deputeradekammarens palats, med stort bibliotek, och "nya teatern". I den arkeologiska forskningens intresse hafva Frankrike, Preussen, England och Nord-Amerika inrättat hvar sitt arkeologiska institut. I A. finnes äfven ett nationalbibliotek med omkr. 160,000 band. 1887 inrättades i A. en teknisk högskola, utvecklad ur en 1837 grundad teknisk skola. Med denna högskola är förenad en konstskola. A. är medelpunkten för hela landets ej allenast politiska och vetenskapliga, utan äfven finansiella lif, men står med afseende på industri och handel långt efter sin hamnstad Peiraieus. I A. finnas flera föreningar för konst och vetenskap, bl. a. det filologiska sällskapet Parnassos, det mera för politiska mål verkande Hellenismos samt en förening för utbredandet af grekisk bildning, särskildt i Turkiet. Vidare finnas

13 tryckerier, 10 veckoskrifter samt 20 dag- och veckoblad. Af industriella anläggningar finnas endast några spegel-, vagn-, choklad- och vinfabriker samt varnar. — Kommunens angelägenheter ledas af en borgmästare (*demarchos*), fiere rådmän och en kommunalstyrelse, alla valda direkt af folket. Staden är säte för en grekisk metropolit och en rom.-katolsk ärkebiskop. Den ligger vid järnvägslinjerna A.—Peiraieus (öppnad 1869), A.—Laureion med sidolinje till Kefissia (1885), Peiraieus—A.—Peloponnesos (1886) och A.—Lamia (under byggnad). — I A. firades 1896, i det på bekostnad af köpmannen Averov restaurerade panatenaiska stadiet, ett slags moderniserade s. k. olympiska spel, till vilka idrottsmän från alla kulturländer inbjudits.

Litt.: Stuart and Revett, "Antiquities of Athens" 4 bd fol. 1762—1816; tysk uppl. af Wagner 1830—33), Leake, "The topography of Athens" (2:a uppl. 1841; tysk öfvers. af Baiter och Sauppe 1844), Forchhammer, "Topographie von Athen" (1841), Raoul-Rochette, "Sur la topographie d'Athènes" (1852), Bréton, "Athènes décrite et dessinée" 2:a uppl. 1868), Dyer, "Ancient Athens, its history, topography and remains" (1873), Burnouf, "La ville et l'acropole d'Athènes à diverses époques" 1877), Wachsmuth, "Die stadt Athen im alterthum" (2 bd 1874—90), Curtius och Kaupert, "Atlas von Athen" (1878), Curtius, "Die stadtgeschichte von Athen" (1891), och E. A. Gardner, "Ancient Athens" (1902). En sammanträngd, men god öfversikt af Atens topografi och fornlämningar, af Dörpfeld, finnes i Bædekers "Griechenland, handbuch für reisende" (1893, sista uppl. 1904). A. M. A.

Atēnare, invånare i Aten, person från Aten.

Atenēerna, fest till gudinnan Athenes ära. Se Panateneerna.

Atenēum l. Athenæum (lat., af grek. *athēnaion,* af *Athēne*), ursprr. tempel, helgedom åt gudinnan Athene, sedermera en högre bildnings- eller undervisningsanstalt. Ett i forntiden berömdt ateneum grundlades i Rom omkr. 135 e. Kr. af kejsar Hadrianus. Där meddelades undervisning i de ämnen, som tillhörde en allmän vetenskaplig bildning, och där plägade författare uppläsa sina arbeten. — I nyare tid nyttjar man Ateneum som namn på undervisningsanstalter (t. ex. "Ateneum för flickor", högre kvinnligt läroverk i Stockholm, samt på alla humanistiska högre skolor i Holland och högre mellanskolor i Belgien), vittra sällskap, tidskrifter för konst och litteratur (t. ex. en engelsk, The Athenæum, och den 1898—1903 i Hälsingfors af Wentzel Hagelstam på svenska utgifna internationella, illustrerade tidskriften "Ateneum") samt läsklubbar, läslokaler (t. ex. Akademiska föreningens i Lund samt en 1824 bildad läseförening i Köpenhamn och en 1832 inrättad dylik i Kristiania, bägge ännu existerande). Äfven en konstutställningsbyggnad i Hälsingfors bär detta namn.

Atenie'nn (fr. *athénienne,* "atensk"), fristående sylla för smärre prydnadsföremål (konstsaker, porträtt o. d.), etagère.

Atenie'nsare (lat. *atheniensis*), äldre form för ordet atenare; likaså atenie'nsisk för atensk.

A te'rgo l. In te'rgo (lat.), *hand.*, på ryggen, på baksidan (t. ex. af en växel).

Atermān (af grek. nekande *a* och *the'rme,* värme), mättare Adiatermān, *fys.*, som icke genomsläpper värmestrålar. Motsats: diaterman. Jfr Absorption, Strålning och Värme.

Ate'rnum, fordom namn på staden Pescara i mellersta Italien.

Ate'rnus, fordom namn på floden Pescara i mellersta Italien.

Aterōm l. Atherōma (af grek. *athēre* l. *atha're,* hvetegröt), *med.*, flenhus, ett slags säcksvulst (*cysta, tumor cysticus*), hvilken synnerligen ofta förekommer i och under huden och består af en tunn, men fast vägg, omslutande en håla, som är fylld af en mörjig, grötlik, smutsigt gråhvit eller grågul, ofta mer eller mindre iriserande massa. Sådana svulster uppstå från hårsäckarna i huden och från de i dem inmynnande små talgkörtlarna. Om utförsvägarna för dessa bildningar tillstoppas, kvarhållas nämligen och samlas deras afsöndringsprodukter mer och mer, hvarigenom en utvidgning åstadkommes. De kvarhållna produkterna välla en ytterligare retning på omgifningen, och därigenom ökas afsöndringen. På detta sätt växa svulsterna efter hand, men stillestånd däruti kan dock äfven för lång tid inträffa. I öfverensstämmelse med nämnda uppkomstsätt utgöres innehållet hufvudsakligast af öfverhuds-celler och fett i olika former, och dessa beståndsdelar växla i mängd, alltefter som hårsäckarna eller talgkörtlarna varit mest verksamma vid svulstens tillväxt. Ofta finnas kelestearinkristaller i massan, som däraf får den iriserande glansen. Svulsterna äro rundade, klotformiga eller platt konvexa samt mer eller mindre elastiska för känseln och växla betydligt i storlek. Från att vara knappt märkbara kunna de, om äfven sällan, uppnå storleken af ett äpple eller en knuten hand. De kunna hos olika individer förekomma i större eller mindre mängd, äfven enstaka. Företrädesvis utveckla de sig i hufvudets hårbeväxta del, där man kan finna dem till ett antal af 20—30 stycken, men de kunna förekomma hvar som helst öfver hela kroppen. Ateromerna äro till sin art fullkomligt oskyldiga, och de olägenheter de medföra äro mest af mekanisk art, såsom hinder vid kamning o. s. v. Ofta äro de vanprydande. Operation är den enda behandlingsmetod, genom hvilken man säkert kan lyckas aflägsna dem. — Man använder äfven benämningen aterom (ateromatös) för en på inflammatorisk grund stående förändring i kärlväggarna, hvarvid i dessas innersta hinna en grötlik, mörjig massa bildas, till utseendet liknande massan i de ofvan beskrifna svulsterna. A. —y*.

Atetōs (af grek. *a'thetos,* utan fast ställning), *med.*, en först af den amerikanske nervläkaren Hammand 1871 beskrifven sjukdomsform, karakteriserad af ofrivilliga, långsamma rörelser hufvudsakligen med fingrarna och händerna, hvilka kunna intaga de mest egendomliga ställningar. Rörelserna upphöra vanligen under sömnen. Oftast är atetosen en följdsjukdom efter akut hjärninflammation hos barn, men kan också uppträda vid fallandesot och svåra former af sinnessjukdom. J. E. J—n.

Atēu'chus sacer, *zool.*, egyptiernas heliga skalbagge ("skarabé"), en i Medelhafsländerna lefvande, svart dyngbagge af ungefär 3 cm. längd, liksom vår tordyfvel tillhörande fam. *Lamellicornia* (med antennernas yttre leder bladformiga) och till sitt lefnadssätt i det närmaste liknande denna. Hanne och hona slå sig tillsammans och forma bollar, stora

som biljardkulor, vanligast af ko-gödsel. I hvarje sådan boll, hvilken en gång blir larvens föda, lägger honan ett befruktadt ägg. Bollarna gräfva de sedan ned i jorden. Denna skalbagge väckte de gamle egyptiernas uppmärksamhet; däraf den religiösa vördnad, som detta folk egnade "skarabeerna", kolossala stenfigurer af dessa djur. — Oafsedt de karaktärer af rent zoologisk betydelse, som utmärka *A. sacer*, känner man denna insekt lätt på dess framtill trubbtandade hufvud och fingerlikt tandade framben (gräffötter), hvilka sakna fotleder (tars). Jfr Amulett. F. A. S.*

Ath (Æth), liflig industristad i belgiska prov. Hainaut (Hennegau), vid den segelbara floden Dender. 10,873 inv. (1900). Var förr starkt befäst, men verken slopades 1781.

Athabasca [äthebä'ske], Athapaska l. Atabaska. 1. (Eng. *Elk-river*, fr. *Rivière de la Biche*) Flod i Dominion of Canada, upprinner på Rocky mountains i passet Athabasca portage (2,208 m.), mellan de höga topparna Mount Hooker (4,328 m.) och M:t Brown (2,758 m.). Den flyter först i nordöstlig, sedan i nordlig riktning till Athabascasjön, upptagande från v. Lilla Slaffloden från Lilla Slafsjön, samt kallas nedanför Athabasca-sjön Stora Slaffloden (se d. o.).

2. Sjö i distriktet med samma namn (se nedan), afflyter genom Stora Slaffloden. 7,380 kvkm., 210 m. ö. h. Sjön står i ö. genom bifurkationer i förbindelse både med Churchill-floden och med de vattendrag, som utfalla i Chesterfield-viken.

3. Distrikt i Dominion of Canada, mellan 55° och 60° n. br. samt 100° och 120° v. Gr. 669,055 kvkm. Omkr. 10,000 inv., hvaraf endast ett fåtal hvita, Hudson-bay-kompaniets tjänstemän, som bo i spridda fort eller handelsposter. Större delen af A. består af barr- eller löfskog, en del är präriejord. Nordöstra delen har det hårdaste klimatet, och öfver Athabasca-sjön går i nordvästlig—sydöstlig riktning nordgränsen för sädesodlingen, hvilken alltså ej är möjlig i den del af distriktet, som ligger närmast Hudson-bay. Hufvudfloderna äro Athabasca och dess fortsättning Stora Slaffloden, som från v. mottager Peace-(Freds-)floden, hvilken upprinner på Rocky mountains, samt Churchill-floden, som till Hudson-bay leder vattnet från en mängd stora sjöar, bl. a. Reindeer-sjön och Wollaston-sjön. Hufvudort: Fort Chipewyan, vid Athabasca-sjön. J. F. N.

Athaba'sker (Athapasker, Atabasker), gemensamt namn för de indianstammar, som bebo den stora landsträckan i Nord-Amerika mellan eskimåområdena i n. och Beaver-river (omkr. 54° n. br.) i s. samt Hudson-bay i ö. och Rocky mountains i v. Namnet är taget efter Athabascafloden. Hufvudstammarna i denna folkgrupp äro Chipewyan, Kinai, Takal, Umpqva, Apache och Navajo. Athabaskernas språk har gjorts till föremål för grundliga forskningar af prof. E. Buschmann.

Athália (Athalie). Se Atalja.

Athámas (grek. *Ἀθάμας*, lat. *Athămas*), *grek. myt.*, son af den tessaliske konungen Aiolos och Enarete, var konung i Orchomenos och hade med Nefele barnen Frixos och Helle (se Argonauterna) samt med Ino Learchos och Melikertes. Emedan Ino hade upptagit sin syster Semeles son Dionysos (Bakchos) såsom fosterbarn, träffades A. och hans familj af Heras förbannelse. A. dödade i vansinne Learchos, och Ino störtade sig med Melikertes i hafvet. I följd af mordet nödgad att gå i landsflykt, nedsatte sig A. i Fthiotis och äktade där Hypseus' dotter Themisto, som födde honom flera söner. A:s saga behandlades flitigt af de grekiske sorgespelsförfattarna. V. K.

Athanasianska trosbekännelsen (lat. *Athanasianum*), efter de latinska begynnelseorden (*Quicunque vult salvus esse*) äfven kallad Symbolum Quicunque, räknas som den tredje i ordningen af den kristna kyrkans stora hufvudsymboler, ehuru visserligen de orientaliska kyrkorna icke erkänt dess symboliska auktoritet och den ej heller finnes upptagen inom flera reformerta fraktioner, såsom den skotska, den schweiziska och den fransk-reformerta kyrkan, Westminsterkonfessionens kyrkor, mennoniterna, metodisterna m. fl. Denna trosbekännelse framställer läran om treenigheten och Kristi människoblifvande i 40 skarpt formulerade satser, hvilka konstmässigt korrespondera med hvarandra i en viss både språklig och logisk rytm. Rörande dess författare och tillkomst hafva mycket växlande meningar bekämpat hvarandra. Traditionen om den grekiske kyrkofadern Athanasios' författarskap omintetgöres bl. a. däraf, att Quicunque är affattadt på latin och var okändt såväl för hans loftalare som öfver hufvud för grekerna, tills det i 13:e årh. bekantgjordes genom öfversättning, samt däraf att bekännelsens innehåll afspeglar en efteraugustinsk utveckling af de trinitariska och kristologiska problemen (bl. a. läran om den Helige andes utgående af Fadern *och Sonen*). Man har i stället sökt anknyta Quicunque till än den ene än den andre af kyrkans män. Symbolens återförande till bestämd namngifven författare har emellertid i den senare forskningen skjutits åt sidan för en annan förklaringsmetod. Enligt den af teologerna Swainson, Harnack m. fl. representerade s. k. tvåkällsteorien har redan tidigt existerat en grupp af satser, hvilka utgjort en explikation af treenighetstron, och med denna grupp har småningom samarbetats en annan kristologisk exposition af trosbekännelsen. Den förklaring åter, som nu af Loofs och andra framgångsrikt häfdas, låter Quicunque såsom helhet höra hemma inom den rikedom af former, genom hvilka den gamla och den äldre medeltidskyrkan sökte förklara och utveckla den apostoliska trosbekännelsen. Medan andra former stannade i råare skick, har Quicunque under glättningar, tillägg och uteslutningar, som göra den till en herrelös eller snarare en kyrkans gemensamma egendom, fortsatt att utbildas, tills den fått sin fixa, konstfullt afrundade form. Denna kristallisationsprocess fullföljdes sannolikt i södra Gallien omkr. 450—600, hvadan symbolen sålunda skulle vara en produkt af den gamla tidens västerländska kyrka. Först under karolingertiden tillerkändes Quicunque det värde, att man för densamma sökte en betydande kyrklig auktoritet. Den sjöngs från 9:e årh. i västerlandet vid primen. Såsom självständig symbol under Athanasios' namn betraktades den utan tvekan af den skolastiska teologien, och i full öfvertygelse om såväl den idealt kristna som ock den historiska rättens öfvertogo de protestantiska kyrkorna Athanasianum såsom ett vörd-

adsvärdt arf från fornkyrkan. Se A. Harnack, ”Dogmengeschichte” II (1888), A. E. Burn, ”The athanasian creed and its early commentaries” (1896), E. D. W. Ommaney, ”A critical dissertation on the athanasian creed” (1897), J. Kunze, ”Glaubensregel, heilige schrift und taufbekenntnis” (1899), samt F. Loofs, art. Athanasianum i ”Realencycl. für protest. theol. u. kirche” II (1897) och hans Symbolik (1902). J. Hdr.

Athanasiänum. Se Athanasianska trosbekännelsen.

Athanasios (grek. *Ἀθανάσιος*, lat. *Athanasius*), allad den store, en af kyrkohistoriens mest storslagna personligheter och näst Origenes den inflytelserikaste af grekiska kyrkans fäder. Hans lif och verksamhet äro på det närmaste förbundna med kampen mot arianismen. Under den stora upplösningen i de kristologiska debatternas och den arianska intrigens tid var han den biblisk-nicenska rättrogenhetens främste bärare och ådagalade såväl i tal och skrift som genom sin okufliga ståndaktighet under en femtioårig kamp och icke mindre än fem landsförvisningar sin hängifvenhet för kyrkans tro gentemot den af statsmakt och folkopinion protegerade heresien. A. var alexandrinare och föddes trol. 293. Den dioletianska förföljelsens väckande och rensande inverkan på det kristna församlingslifvet inföll under hans barndom, och han egnade tidigt sitt lif åt kyrkans tjänst, var sex år anagnost och från 319 diakon. Från denna diakonatstid härleda sig hans båda skrifter ”Mot grekerna” och ”Om ordets vardande till kött”, hvilka han apologetiskt sökte värna om kristendomens sanningsvärde gentemot judendom och hedenisk polyteism. Efter arianska stridens utbrott följde A. sin biskop Alexander som privatsekreterare till mötet i Nicæa 325, där han med flammande öfvertygelse och skarp bevisning bearbetade opinionen och bland de till dels föga djupblickande biskoparna allmyndigt uttryckte kyrkans ännu ej symbolbundna kristologiska medvetande. Vid Alexanders död blef han dennes efterträdare som biskop i Alexandria 326. Hans afvisande hållning i den meletianska schismen och framför allt hans antiarianska politik skaffade honom fiender för lifstiden, hvilka med alla medel arbetade på hans oskadliggörande, och därför behöfdes nästan hvarje höjning i den arianska maktsfären med en ny A:s landsförvisning. Sedan A. gränsat sig hvarje medverkan till Arcios' återupptagande i kyrkan, kringspanns han med ett nät af mer eller mindre falska beskyllningar för bedräglig ämbetsförvaltning och politisk konspiration. Ehuru han till sist fullo rättfärdigade sig, exkommunicerades han på synoden i Tyros 335, där meletianerna anklagade och eusebianerna dömde, och landsförvisades af kejsaren såsom hufvudhindret för den kyrkliga enheten. Han återvände under Konstantins söner (nov. 337). Från den närmast följande tiden härleder sig hans store dogmatiska hufvudverk, *Orationes IV contra arianos*, hvari han med kritik af arianismens abstrakt dialektiska spekulation söker det kristna tänkandets grundval i Kristi frälsningshistoriska betydelse och med ingående bibelbevisning behandlar Sonens väsensenhet med och personliga åtskillnad från Fadern. I mars 339 måste A. för nya förföljelser genom flykten rädda sitt lif, medan Konstantius med maktspråk insatte en arian på hans biskopsstol. Han uppehöll sig nu länge hos biskop Julius i Rom, där han bidrog att rikta västerlandets uppmärksamhet på munkväsendet. På synoderna i Rom 340 och Sardica 343 l. 334 förklarades A. som rättmätig innehafvare af biskopsstolen i Alexandria, som då innehades af kappadociern Gregorius, och efter dennes död 345 återinträdde A. i ämbetet okt. 346. Under 10 år fick A. nu egna sig åt sitt stift, och närmast till denna tid hör hans redan förut framgångsrikt bedrifna sträfvan att närmare förbinda munkväsendet med kyrkan genom att ordinera munkar till prästerliga ämbeten. Egyptens munkar lyssnade till honom som till en kristen heros, och i deras hängifvenhet egde han ett säkert fäste under sina stora kyrkliga strider. Af egen personlig böjelse förde han ock en askets lif och utformade i sin lefvernesbeskrifning öfver den helige Antonius, med hvilken han stod i vänskapsförbindelse, idealbilden af en helig världsafsöndring. Intill vår tid har ock denna helgonbiografiernas grundkodex eldat skaror till hänförelse för själföfvervinnelsens och helighetens mysterium. Afsatt på tvenne arianska synoder 353 och 355 stannade A. i Alexandria, tills han i febr. 356 måste fly för ett öfverfall under pågående gudstjänst, och uppehöll sig bland Egyptens munkar intill kejsar Julianus' tronbestigning 362. Från sitt gömställe i de nitriska bergen lät han utgå flera i de arianska striderna ingripande verk, såsom apologien för sin egen flykt och apologien till Konstantius med skildring af nicenarnas lidanden, vidare sändebrefvet om synoderna och de dogmatiskt tongifvande brefven till Serapion, hvilka mot macedonianer och apollinarister framhålla Andens homousi. På de få månader A. år 362 fick utöfva sitt ämbete i Alexandria höll han en af de mest betydande synoder under den arianska konflikten. Härifrån daterar sig återupplifvandet af det undanskjutna nicenum och det konsekventa häfdandet af den Helige Andes samordnande med Fadern och Sonen, hvarjämte synoden gjorde gällande den af apollinaristerna förnekade fullständigheten af Kristi mänskliga natur. I sin fjärde exil (okt. 362—sept. 363) blef han af Julianus fördrifven såsom gudarnas fiende, men fick af Jovianus tillstånd att återvända. Den sista exilen (från okt. 365) varade blott 4 månader, enär kejsar Valens såg sig nödgad att gifva efter för folkopinionen i Alexandria, som fordrade att återfå sin vördade och af martyriets glans omgifne biskop. I ro kunde A. nu gå döden till mötes — han afled 2 maj 373 — sedan den af honom oförsonligt bekämpade arianismen visade tecken till att upplösas och förtvina. — Utom redan nämnda skrifter har A. författat ett stort antal festbref (ett slags korta herdebref före påsken och 40 dagars fastan) och encykliska skrifvelser, ett digert exegetiskt fragment öfver Psaltaren samt flera dogmatiska och historisk-polemiska skrifter, hvilka alla äro omedelbart sammanknutna med hans teologiska och kyrkliga konflikter och därför, ehuru dogmatiskt betydelsefulla, snarare uppbäras af ett praktiskt än vetenskapligt intresse.

Den bästa upplagan af A:s verk är utgifven af maurinerna J. Lopin och B. de Montfaucon, 3 bd, 1698; senare i Mignes ”Patrologia”, ser. grec. XXV—XXVIII, 1857. Se I. A. Möhler, ”A. der grosse u. die kirche seiner zeit” (1827), Fr. Böhringer, ”A. und Arius” (1874), F. Lauchert, ”Die lehre des heiligen A. d. grosse” (1895), och A. Stülcken, ”Athanasiana” (1899). J. Hdr.

Athapaska. Se Athabasca.

Athapa'sker. Se Athabasker.

Atharvavēda (''atharvernas veda''). Se Indiens språk och litteratur.

Athelstan [ä'thelstän], angelsaxisk konung. Se Ethelstan.

Athēna, äldre form Athēne (grek. *Ἀθηνᾶ*, äldre *Ἀθήνη*), *grek. myt.*, eg. den rena, klara luftrymdens gudinna, motsvarar Minerva i den romerska mytologien. Hennes urgamla, fullständiga namn är Pallas (betyder måhända ''den lanssvingande'') Athene. Af namnet Athene är helt visst stadsnamnet Aten (*Ἀθῆναι*) bildadt. — Om hennes ursprung funnos tvenne olika uppfattningar. Enligt den äldre

Athene parthenos
(efter en kopia från den romerska kejsartiden).

tänktes hon vara född ur den dunkla, brusande hafsströmmen (grek. *Triton*), hvarför hon ock kallades ''den tritonfödda''. Detta namn tolkades senare såsom ''den vid floden Triton (i Beotien) födda''. Vida mer utbredd var den yngre sagan om hennes födelse ur Zeus' hufvud. Zeus förmäler sig med Okeanos' dotter Metis (klokheten); men af fruktan för att hon skulle föda en son, som kunde varda mäktigare än han själf, uppslukar han henne, som redan är hafvande med en dotter. Därpå måste Hefaistos med sin yxa klyfva hans hufvud, hvarur A. då, fullrustad i strålande vapenskrud, springer fram under hela naturens fruktansvärda uppror. Dessa bägge uppfattningar sakna ej inbördes sammanhang. Det klara dagsljusets och den strålande eterns gudinna framgår ur vattnets dunkla dimmor eller ur det regndigra molnets panna. A. står synnerligen nära Zeus. Hon kallas dottern af en mäktig fader, den strålögda eller strålblickande (*glaukopis*), i samband hvarmed den för sina stora rödgula ögon med den svarta glödande pupillen utmärkta attiska ugglan (grek. *glaux*) blef ett af hennes attribut.

Hufvudsätet för Athena-kulten var Akropolis (stadsborgen) i Aten. Där dyrkades hon i den äldre tiden öfvervägande som naturgudinna, i den senare mera som en etisk, som det krigiska modets och som konstflitens gudinna. Där hade hon ock två framstående helgedomar: Erechtheion, hennes kult-tempel, i hvilket hon dyrkades såsom *A. polias* (den stadsskyddande), samt Parthenon, som var helgadt åt *A. parthenos* (jungfrun). Då Poseidon enligt sagan gjorde anspråk på herraväldet öfver Attika och medelst en stöt af sin treudd lät en saltkälla framspringa ur den kala klippan, så lät Athena på samma klippgrund det första olivträdet uppskjuta, och hon hälsades af både gudar och människor såsom det framtidsrika landets härskarinna. — Bland de många festerna till Athenas ära var den hvart fjärde år återkommande panatenaiska festen den förnämsta.

I förhållande till människolifvets många viktiga uppgifter är A. den mäktiga gudajungfrun, främst den krigiska gudinnan, men i motsats till Ares alltid den med klokhet och besinning ordnade stridens gudinna. Såsom den skyddande, afvärjande, förkämpande (*A. pro'machos*) dyrkades hon såväl i Aten som i många andra städer i Grekland. Hon ansågs

Pallas Velletri (i Louvre).

hafva lärt människorna att tygla hästen och spänna honom för vagn samt att hafva uppfunnit krigstrumpeten och flöjten. Den senare bortkastade hon dock, när hon fann att den förvred ansiktet. — Många äro de fredens verk och uppfinningar, hvarmed A. lyckliggör sina länder och alla sina dyrkare. I öfverensstämmelse med den gamla attiska sagan är hon en

barnfostrande gudinna; såsom den rena och klara luftens gudinna är hon äfven hälsans; dock, hon är icke allenast familjelifvets, utan äfven statslifvets skyddsgudinna samt de större stamförbundens högsta skyddarinna. Vidare tillskrefvos henne vissa arter af odling och konstflit. Så främst olivodlingen i Attika. Såsom konstflitens gudinna (*A. ergane*) ansågs hon hafva lärt människorna ej endast att spinna och väfva, hvarpå de gamla symbolerna spinnrocken och peplos hänvisade, utan ock allt slags konstarbete, såsom timmermannens, skeppsbyggmästarens, smedens. I dessa egen-

Athene polias (i Villa Albani).

skaper dyrkades A. vida omkring, i den senare, vidsträcktare uppfattningen delande äran med Hefaistos och Prometheus. Slutligen är A. såsom den himmelska klarhetens gudinna tillika den andliga klarhetens och den lugna besinningens gifvarinna, hvadan hon särskildt vårdar sig om de hjältar, som i detta afseende stå hennе nära. På detta syftar ock hennes romerska namn Menerva (Minerva).

Hennes stående attribut voro: egiden, stormsköldеn, som hon hade gemensamt med Zeus och som är en bild af åskmolnet, den svängda ansen, som betecknar blixten, och det skräckinjagande medusahufvudet, gorgoneion, som aldrig saknades på gudinnans bröstpansar; dessutom de redan nämnda: ugglan, spinnrocken och peplos.

De ålderdomliga kultbilderna af A. voro dels stående, dels sittande. De stående med höjd lans och upplyft sköld kallades "palladier", bland hvilka det troiska var prisadt framför andra; men också Aten och andra orter berömde sig af att ega dylika från himmelen nedfallna skyddsbilder. Den ideala bilden af A. fastställdes af Feidias. Bland hans sex Athenabilder, hvilka för länge sedan hafva gått förlorade, voro följande tre de berömdaste: *A. parthe'nos*, en kolossal kryselefantinstod (guldelfenbenstod) i Parthenon, hvilken framställde gudinnan stående, med gorgoneion-egiden på bröstet och hjälm på hufvudet samt en statyett af segergudinnan i den högra handen, lansen stödd mot vänstra skuldran och vänstra handen hvilande på den vid sidan ställda stora skölden; den på Atens Akropolis stående jättehöga bronsstoden af *A. pro'machos*, det attiska folkets väpnade skyddsgudinna, hvars lansspets var synlig för seglaren ända utanför Sunions udde, och som kvarstod ännu mot slutet af 4:e årh. e. Kr.; samt den sköna bronsstaty, som invånarna på Lemnos reste, likaledes på Akropolis, och hvilken framställde A. såsom den fredliga konstflitens gudinna. Feidias' Athena-ideal visar en hög allvarlig gestalt med ett ansikte, som vittnar om andens ostörda härskaremakt, om fasthet och klarhet. Bland de i behåll varande antika framställningar af A., hvilka bäst torde återspegla den storartade karaktären i Feidias' skapelser, må här nämnas: den 1881 i Aten funna marmorstatyetten, marmorbysten i Münchens glyptotek, *Pallas Velletri* i Louvre, statyn *A. polias* i Villa Albani samt *Minerva Giustiniani* i Vatikanen. V. K.

Athenæum. Se Ateneum.

Athenæum [ätheni'əm], The A., ansedd engelsk, i London utkommande veckoskrift för engelsk och utländsk litteratur, vetenskap och konst, uppsattes 1828 af J. S. Buckingham och öfvertogs 1830 af Charles Wentworth Dilke, hvars sonson sir Charles Dilke 1869 blef dess egare. Will. Hepworth Dixon var tidskriftens hufvudredaktör 1853—69.

Athenæus. Se Athenaios.

Athenagŏras (grek. *Ἀθηναγόρας*), en nyplatonsk filosof och tillika en af de äldste apologeter, som den kristna kyrkan har att uppvisa. Såsom apologet uppträdde han förnämligast i Aten och Alexandria. Redan omkr. år 177 inlämnade han till kejsar Marcus Aurelius en längre skrift, *Legatio pro christianis*, som ännu finnes i behåll och i hvilken han tager de kristne i försvar mot hedningarnas beskyllningar samt söker filosofiskt bevisa kristendomens förträfflighet. Ett annat berömdt arbete af A. är *De resurrectione mortuorum* ("Om de dödes uppståndelse"). Hans nämnda skrifter utgåfvos 1871 af E. Schwartz. Se A. Harnack, "Gesch. d. altchristl. litt. bis Eusebius" (1893), och L. Arnould, "De apologia Athenagoræ" (1898). J. H. B.*

Athenaĭ'os (grek. *Ἀθηναῖος*, lat. *Athenæus*). 1. Grekisk skriftställare från Naukratis i Egypten, lefde omkr. år 200 e. Kr., först i Alexandria, sedan i Rom. Han efterlämnade ett ej alldeles fullständigt bibehållet arbete i 15 böcker, *Deipnosofistai* ("Det vittra middagssällskapet"), i hvilket en mängd till lifvet, konsten och litteraturen hörande frågor under form af samtal afhandlas på ett tämligen ytligt och småaktigt sätt. Sin största betydelse har detta arbete därigenom, att det innehåller ett stort antal fragment ur förlorade arbeten af grekiska skalder och andra skriftställare äfvensom en mängd för den klassiska fornkunskapen och litteraturhistorien viktiga notiser. A. M. A.

2. A. från Cilicien, grekisk läkare, stiftare af "pneumatikernas" skola. Se Medicin.

Athenāis, dotter till sofisten Leontios i Aten, f. 401 e. Kr., kom efter faderns död till hofvet i Konstantinopel, där hon antog kristendomen och 421 blef kejsar Theodosius II:s gemål under namnet Eudokia. Sedermera föll hon i onåd hos kejsaren och drog sig tillbaka till Jerusalem, där hon afled 460. Skön och snillrik, gjorde hon sig älskad genom välgörenhet mot kyrkor och fattiga. A. författade religiösa dikter och ett epos till sin gemåls ära. Se Gregorovius, "Athenais" (3:e uppl. 1892).

Athēne, *grek. myt.* Se Athena.

Athēne, *zool.*, ett ugglesläkte. Se Ugglor.

Athenodōros, bildhuggare från Rhodos. Se Agesandros.

Athens [ä'thens], stad i nordamerikanska staten Georgia, vid floden Oconee. 10,245 inv. (1900). Säte för statsuniversitetet (sedan 1802), med filial, Georgia school of technology, i Atlanta.

A'theos (grek., "gudsförnekaren"), tillnamn på filosofen Theodoros (se denne).

Atherōma. Se Aterom.

Atherton [ä'thətn], fabriksstad i eng. grefsk. Lancaster, 7 km. s. v. om Bolton. 16,211 inv. (1901). Bomullsindustri.

Atherūra, *zool.* Se Piggsvinen.

Athislus. Se Adils.

Athlone [äthlō'n], stad i irländska grefsk. Westmeath, på ömse sidor om Shannon. Omkr. 7,000 inv. (1901). Det är en strategiskt viktig plats, försedd med militärförråd, stora kaserner och ett fast slott.

Athlone [äthlō'n], earl-titel. Se Ginkel.

Atholl [ä'thəl] l. Athole, earl-, markis- och hertigtitel inom den skotska höglandsätten Murray (se d. o.).

At home [ət hå'm], eng. (eg. "hemma"), bestämd mottagningsafton i en familj; förr benämning på ett slags små solokomedier med satirisk härmning af kända personer. Efter skådespelaren Footes tidigare föredöme höllos sådana föreställningar från 1818 af komikern Ch. Mathews på Lyceum-teatern i London.

Athor (Hathor), egyptisk gudinna. Se Hathor.

Athos (nygrek. *Hagion oros*, it. *Monte Santo*, "det heliga berget"), ett 1,935 m. högt berg ytterst

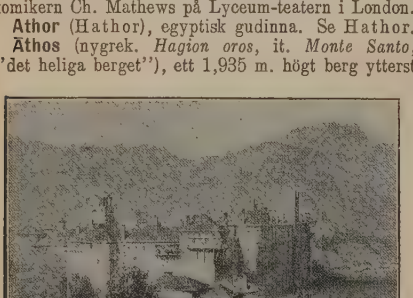

Ett af klostren på berget Athos.

på den nordligaste af de tre halföar, som utgå från Chalkidike. Halfön är täckt af en frodig skog af löfträd, afbruten genom vin-, oliv- och fruktplanteringar, samt höjer sig sakta från det låga näs, som förenar den med Chalkidike, till A.-berget, som är dess högsta punkt. A. är i gamla historien bekant genom det skeppsbrott, som den persiska flottan under Mardonios där utanför led 493 f. Kr. och hvilket sedan föranledde konung Xerxes att genomgräfva det näs, som förbinder A. med fasta landet. — A. är märkligt såsom bostad för omkr. 6,000 grekiska munkar, hvilka bilda ett slags republik under turkisk öfverhöghet. Detta samfunds historia går tillbaka till omkr. år 900. Munkarna bo antingen i stora kloster, af hvilka det finnes 20, eller i eremithyddor. Samfundet eger ock tio byar, af hvilka den förnämsta är Kariais, där den "heliga synoden" samlas och den turkiska regeringens ombud har sitt säte. Hvar nation, som hör till den grekiska kyrkan, har sina kloster, ehuru majoriteten af munkarna är ryssar. Hvarje år anlända i mängd pilgrimsskaror från de olika länderna. Under medeltiden var A. hufvudsätet för grekisk lärdom och grekisk kyrklig konst; nu sysselsätta sig munkarna med jordbruk och fabrikation af helgonbilder. Men i klostren förvaras omkr. 13,000 mest teologiska manuskript sedan gamla tider. Där finnas ock dyrbara skatter af kyrkliga konstsaker. J. F. N.

Athy [äthā'], hufvudstad i det irländska grefskapet Kildare, vid den segelbara floden Barrow, s. v. om Dublin. Omkr. 5,500 inv. Spannmålshandel och hatt-tillverkning.

Athy'rium Roth, *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Polypodiaceæ*. I Skandinavien finnas 2 arter, af hvilka den allmännaste, *A. filix femina* (*Asplenium f. f.*), är utbredd öfver hela landet. G. L—m.

Ati, *bot.* Se Nauclea.

Atil, arabernas namn på Volga.

Atitlan [ätitlä'n], bergsjö i centralamerikanska staten Guatemala. 1,500 m. ö. h. Saknar aflopp. På vänstra stranden ligger en vulkan af samma namn, 3,525 m., bestående af tre käglor, af hvilka en ännu är verksam.

Atjeh (Atjih, Atjin, Atsjin, holl. *Atchin*), "fredens ort", nederländskt guvernement, omfattande nordligaste delen af Sumatra. 53,222 kvkm. 553,400 inv. Landets inre är fylldt af berg; den bebodda kuststräckan är ett fruktbart land med sundt klimat. Invånarna (atjeher, äfven kallade atsjineser) äro af malajisk stam och hafva i äldre tider varit påverkade af hinduisk kultur, såsom både tradition och vissa indiska ord visa, men antogo senare islam, hvilken dock ej i högre grad ändrat de sociala förhållandena. Så finnas inga harem, polygami förekommer sällan, och kvinnorna bära icke slöja. I flera afseenden är kulturen icke ringa. Atjeherna förfärdiga vackra tyger och guldsmedsarbeten; äfven skeppsbyggeriet är högt utveckladt. På 1600-talet var riket A. mäktigt och utbredt öfver halfva Sumatra. England och Nederländerna sträfvade sedan växelvis att vinna inflytande där, ända till 1870, då Nederländerna afstodo till England sina besittningar vid Guinea mot villkor att erhålla fria händer på Sumatra. Ovänskapen mellan Atjeh och Nederländerna bröt därpå (1873) ut i ett krig, som fördes af invånarna med stor tapperhet och vållade holländarna stora bekymmer. Det slutade därmed, att kustområdet (1878) underkufvades, men landets inre delar betvingades ej förr än 1901—02, och ännu fortsättes striden i de allra otillgängligaste bergstrakterna af små band infödingar. Hufvudstaden i det nederländska guvernementet är A. l. Kota Radja, som ligger vid floden A., 7 km. från öns nordspets

ch hamnen Oleh-leh, med hvilken den är förenad enom järnväg. (J. F. N.)

Atjih. Se Atjeh.

Atjin. Se Atjeh.

Atka, en af Aleuterna (se d. o.).

Atkinson [ä'tkinsn], Thomas William, ngelsk resande, f. 1799, d. 1861, till yrket arkiekt, färdades 1844 öfver Ural till Altai och 1845 —52 med sin hustru genom en stor del af Sibirien amt långt in i Mongoliet och Gobi-öknen, på vägar, om dittills ej beträdts af européer. Han utgaf rbetena *Explorations in oriental and western Siberia* 1857) och *Travels in the regions of the upper and ower Amoor* (1860), med illustrationer efter de mkr. 600 vyer han själf ritat.

Atkinson [ä'tkinsn], Sir Harry, nyzeeländsk tatsman, f. 1831 i England, d. 1892, emigrerade 1855 till Taranaki, Nya Zeeland, där han slog sig ed som jordbrukare och 1860—64 med mycken tmärkelse som anförare för en trupp frivilliga delog i maori-kriget. 1864 blef han försvarsminister och genomförde som sådan försvarets öfverlåtande åt hilis och frivilliga samt de reguljära brittiska truppernas hemsändande. A. var 1874—91 ledare för det konservativa partiet på Nya Zeeland, tog som sådan ytterst verksam del i striden för den nyzeeländska provinsförfattningens afskaffande och införande af större centralisation i förvaltningen (1847 —76) samt var tre gånger (1876—77, 1883—84 och 1887—91) premiärminister. V. S—g.

Atlakvida (Atles kväde), en af hjältesångerna i den poetiska Eddan, omtalar, huru burgundernas konungar Gunnar och Hogne efterkommo inbjudningen till sin svåger Atle, hunnernas konung, men fångslades och togos af daga samt huru deras syster Gudrun hämnades deras död på man och barn. Det historiska grundlaget är burgundernas nederlag mot hunnerna 437 e. Kr. och Attilas död 453. B—e.

Atlamal, det grönländska, en af hjältesångerna i den poetiska Eddan, afhandlar, ehuru i enskildheter utförligare, samma ämne som Atlakvida. Sannolikt diktadt på Grönland omkr. midten af 1000-talet. B—e.

Atland. Se Rudbeck (O. d. ä.).

Atla'nt, *bygnk.* Se Atlas.

Atlanta [ätlä'ntə], hufvudstad i nordamerikanska staten Georgia, i en sund och fruktbar trakt. 89,872 inv. (1900). A. är föreningspunkten för elfva järnvägar. Bland läroanstalter märkas: en teknisk högskola (filial af universitetet i Athens), ett universitet för färgade samt Clark-universitetet. Statskapitolium har ett bibliotek med 50,000 bd och en geologisk samling. Staden har stora bomullsspinnerier, spårvagnsfabriker, kvarnar, järngjuterier och valsverk samt är stapelort för säd och bomull. — År 1864 (22 juli) angreps staden af unionsgeneralen Sherman, som där inneslöt de konfedererades general Hood. 1 sept. s. å. utrymdes A. af Hood och togs då i besittning af Sherman.

Atla'nten, benämning på Atlantiska hafvet. — Sammansättn.: atlant(er)ångare o. s. v.

Atlantiäder l. Atlantīder, ett namn på Atlas' döttrar, de s. k. plejaderna.

Atla'ntica. Se Rudbeck (O. d. ä.).

Atlantic City [ətlä'ntik si'ti], mycket besökt hafsbadort i nordamerikanska staten New Jersey, 85 km. s. ö. om Filadelfia, på Absecon Beach, en sandig ö, 16 km. lång och 1,2 km. bred. 27,838 inv. (1900).

Atlantid, dels afkomling af Atlas, dels inbyggare på sagoön Atlantis.

Atla'ntis är namnet på en förmodad stor ö eller ett fastland, som under tertiärtiden och början af kvartärtiden — då fördelningen mellan haf och land var helt olika mot nu — skulle hafva legat i Atlantiska oceanen, mellan Europa och Amerika, och med sin norra gräns nått ända upp till Island. Visserligen har man icke några bevis för riktigheten af ett sådant antagande, men man har därigenom sökt förklara förekomsten, i mellersta och södra Europas tertiärlager, af en flora med utpräglad tropisk-amerikansk karaktär. Ursprungligen var historien om Atlantis endast ett fantasifoster inom den grekiska filosofien och poesien. I dialogerna "Timaios" och "Kritias" låter Platon filosofen Kritias berätta om denna ö, med hänvisning till egyptiska skrifter såsom den ursprungliga källan. Se Knötel, "Atlantis und der volk der Atlantea" (1893), samt uppsats af H. Gyldén i "Ymer" 1885. Jfr Rudbeck (O. d. ä.). E. E.

Atla'ntisk, som tillhör Atlantiska hafvet eller vid detsamma liggande länder.

Atla'ntiska hafvet (Atlantiska oceanen, Atla'nten), det haf, som skiljer Amerika från Europa och Afrika. Det har sitt namn efter Platons "Atlantis" (se d. o.). Under 1500-talet började spanjorerna kalla det Mar del Nort ("Nordhafvet"), såsom en motsvarighet till Söderhafvet (Stilla oceanen), men detta olämpliga namn upphörde snart.

Utsträckning. A. begränsas i ö. och v. af de meridianer, som gå genom gamla och nya världens sydligaste uddar (20° ö. och 67° v. Gr.); i n. och s. anses det sträcka sig till polcirklarna. Dess areal beräknas af Penck till 103,927,000 kvkm., däraf 78,898,000 kvkm. på hafvet själf, återstoden på dess bihaf (utom Guinea-viken och Vizcaya-viken, som inräknas i A.). Dess kustlängd beräknas till 142,300 km., fördelade på angifvet sätt så, att 43,600 km. komma på hufvudhafvet, 98,700 km. på bihafven, hvilka alltså hafva längre kuster. Särskildt rik på förgreningar är norra delen, som i detta afseende öfverträffar alla andra världshaf. Med Norra ishafvet står A. i förbindelse på fyra ställen, näml. genom *Hudson sund*, omkr. 60 km. bredt, *Davis sund*, omkr. 200 km. bredt, väster om Grönland, *Danmarks sund*, omkr. 130 km. bredt, mellan Grönland och Island, samt det omkr. 400 km. breda farvattnet mellan Island och Norge, det s. k. *Norske hav*. Med den norra delen af A. sammanhänga alla dess "medelhaf", såväl Nordsjön och Östersjön som det egentliga Medelhafvet och de amerikanska medelhafven, Mexikanska viken och Karibiska hafvet. I norra delen ligga också de viktigaste öarna, helt nära Amerikas, Europas och Afrikas kuster. Södra delen af A. har af stora vikar att uppvisa blott Guinea-bukten, af öar endast några obetydliga vulkanöar samt Falklandsöarna och Syd-Georgien. A:s bredd är minst från Grönlands södra udde (Kap Farewell) till Norge vid 60° n. br., omkr. 2,800 km., och mellan Syd-Amerika och närmaste del af Afrika (Kap San Roque—Monrovia) omkr. 2,970 km. Sin största bredd har hafvet mellan Kap Bojador och Matamoros i Mexico på 25° n. br., omkr. 8,350

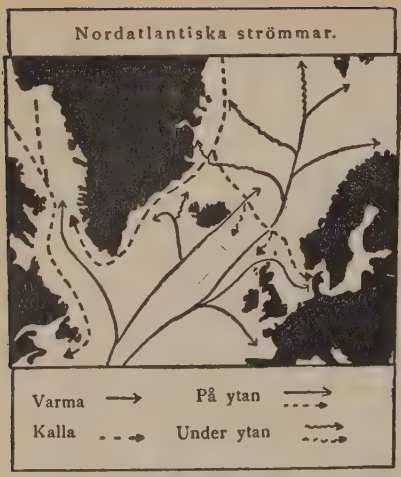

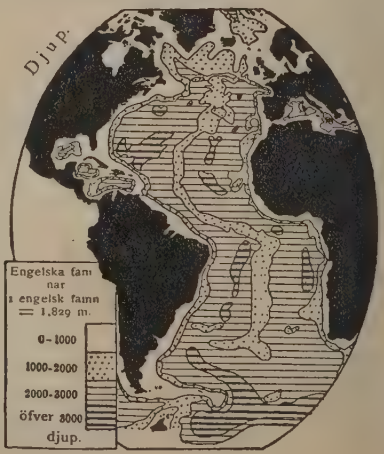

Till art. Atlantiska hafvet.

km. samt emellan Kap Agulhas i södra Afrika och La Plata, på 35° s. br., omkr. 6,850 km.

Djup. Hithörande förhållanden äro numera så kända, att man kunnat åstadkomma tämligen åskådliga kartor däröfver. Af dessa framgår, att i midten af hafvet ligger en S-formig bottenförhöjning, hvars norra del har olika namn på olika ställen, såsom Reikjanäsryggen, Kabelplatån, Azorplatån och Dolphinrise, medan den del, som ligger s. om ekvatorn, kallas Challengerryggen. Djupet på denna minst 15,000 km. långa tröskel är i allmänhet 2,000—3,000 m. De allra grundaste ställena äro området kring ön S:t Paul samt Prinsessan Alices bank på Azorplatån under 38° n. br. och 29° 20′ ö. lgd, med blott 59 m. vatten, där det är grundast. På ömse sidor om dessa centrala platåer ligga bassänger af 4,000—6,000 m. djup. Den östra bassängen har på norra halfklotet på tre ställen djup af mer än 6,000 m., nämligen v. om Kanarieöarna (6,298 m.), v. om Kap Verde-öarna (6,015 m.) samt mellan dessa båda platser strax n. om vändkretsen (6,068 m.). Af grunda ställen på norra A:s östra sida må (utom Nordsjöbanken, som bär Storbritannien och Irland) nämnas Gorringebanken s. v. om Kap Vincent, under 36° 30′ n. br. och 11° 37′ v. lgd, med 55 m. vatten, samt Daciabanken n. om Kanarieöarna, under 31° 30′ n. br. och 13° 30′ v. lgd, med 90—150 m. vatten. Västra sidan af norra A. har mellan Bermuda och S:t Thomas öfver 7,000 m. djup; äfven n. om Bermuda finnas stora djup, öfver 6,000 m., och tvära öfvergångar i djupförhållandena. De största hittills funna djupen i A. lodades n. om Portorico af amerikanska skeppet "Blake" 1883, näml. 8,341 m. under 19° 30′ n. br. och 66° 26′ v. lgd och 7,723 m. under 19° 30′ n. br. och 66° 12′ v. lgd. Flamska hufvan på östra sidan af New Foundlandsbanken med lutningsvinklar af ända till 29° synes hafva uppstått af erratiskt grus och sten, som där medfalla af smältande isberg, och likaså är den mellan Skottland, Färöarna och Island liggande åsen, den s. k. Wyville-Thomson-ryggen (400—500 m. djup), troligen att anse som ändmorän af en glaciär. Den afspärrar det kalla ishafsvattnet från södra delen af A. Under 49° 40′ n. br. och 29° 10′ v. lgd ligger en ganska brant (ända till 35°) bottenförhöjning, Faradaykullen, som dock har minst 1,145 m. vatten. Äfven södra A. har i v. ett djupare bäcken, som mellan ekvatorn och 15° s. br. och ö. om ön Trinidad (20° s. br.) har öfver 6,000 m. djup, begränsadt i s. af en bank med 658 m. djup. Hafvets medeldjup beräknas af Krümmel till 3,680 m. Enligt Haughton är medeldjupet i norra delen 2,678 m., i mellersta 4,283 m. och i södra delen 3,985 m.

Vatten. Man har funnit att vattnets såväl specifika vikt som salthalt tilltager från polerna mot lägre breddgrader och kulminerar i norra delen mellan 35°—30° n. br., där den specifika vikten är 1,02768 (mot 1,02665 vid 55°—50°) och salthalten 3,63 proc. (mot 3,48 proc. vid 55°—50°), samt i södra delen mellan 15°—20° s. br., där spec. vikten är 1,02818 (mot 1,02576 vid 50°—55°) och salthalten 3,69 proc. (mot 3,37 vid 50°—55° s. br.). Dessa kulminationsområden ligga i de zoner, där passadvinden är mest utvecklad och afdunstningen därför störst. Närmare ekvatorn minskas både specifika vikten och salthalten (mellan 0°—5° s. br. är den förra 1,02657, den senare 3,47 proc.), hvilket säkerligen beror på det myckna regn, som där faller. Dock rubbas dessa förhållanden något af hafsströmmarna, i det att den kalla strömmen utefter Nord-Amerikas östkust för sitt sötare vatten något längre mot söder, Golfströmmen sitt saltare längre mot norr än motsvarande salthalt eljes förekommer. Likaså verka strömmarna i södra delen af hafvet. Den allra största salthalten träffas dock i de bihaf, som äro utsatta för stark afdunstning; i vissa delar af Medelhafvet går den öfver 3,80 proc. — I afseende på temperatur är att märka att under det af solvärmen direkt påverkade ytlagret (till 110—160 m. djup) är ända till 2,750 m. djup vattnet i norra delen af A. på samma djup och bredd varmare än i den södra delen. Skillnaden är icke obetydlig: vid 35° 35′ n. br. och s. br. är den på 185 m. djup 6,5°, på 365 m. djup 11,2°. Hafvets yttemperatur påverkas naturligtvis af solvärmens intensitet och varierar mellan 0° och 29°, men i de djupare delarna blir den mer jämn, i det att i den tropiska delen värmen aftager mycket snabbt mot djupet — den kan på 100 m. djup vara 14° mindre än vid ytan —, och på högre djup än 3,650 m. råder en nästan lika temperatur, som dock är något högre i norra delen än i södra (resp. + 1,7° à + 1,8° och —0,6° à + 1,2°). Stora rubbningar framkalla naturligtvis hafsströmmarna; så t. ex. är mellan 20° och 40° n. br. vattnet på västra sidan varmare än på den östra till ett djup af 900 m. —, enär Golfströmmen där går fram; men under detta djup är vattnet kallare på den västra sidan än på den östra —, enär de kalla, från norr kommande vattenmassorna sjunka under det varma ytvattnet. Likaledes är vattnet vid lä-kuster varmare än vid lovart-kuster.

Vindar. Några grader norr om ekvatorn (på sommaren ända till 12—14° n. br.) ligger mellan Afrikas och Amerikas kuster ett område med föränderliga vindar eller vindstilla, hvilket kallas *ekvatorial-kalmerna* (eng. "doldrums"). Norr om denna region till 30° n. br. härskar *nordöstpassaden*, hvars polara gräns på vintern ligger i allmänhet mellan 30° och 25°, på sommaren $2^1/_2$ grader nordligare. Kraftigast är den mellan 20° och 5° n. br. under vintern och mellan 25° och 15° under sommaren. Endast under vintern tränger den på den amerikanska sidan fram nästan ända till ekvatorn, men på den afrikanska sidan går den aldrig öfver 5° n. br. På sommaren öfvergår den, ju mer man närmar sig Amerika, till östlig och sydöstlig. — Söder om ekvatorskalmerna blåser på södra halfklotet *sydöstpassaden* mycket kraftigare och konstantare; dess södra gräns sträcker sig under södra halfklotets sommar ända till trakten af Rio de Janeiro i v. (25° s. br.) och till Godahopps-udden (35° s. br.) i ö.; i n. går den i hafvets östra del alltid öfver ekvatorn, men vrides då till sydvästlig eller sydlig. På sidorna om passadbältena finnas två områden med växlande vindar eller vindstilla, hvilka man kallat *vändkretskalmerna* ("hästgraderna"). Därefter kommer på båda halfkloten ett område med förhärskande västliga vindar. Det norra af dessa kan delas (vid 35°—40° v. lgd) i två delar, en västlig, som på vintern har nordvästliga och västliga vindar, och en östlig, där sydöstliga vindar oftast äro rådande. På sommaren förhärskа sydvästvindar i hela norra A. — Äfven på södra halfklotet är området för västliga vindar deladt i två delar (vid 20° v. lgd): i den västra

delen är nordvästlig, i den östra västlig vind förhärskande. På sommaren blåsa också nordliga och nordöstliga vindar på Syd-Amerikas östra kust.

Hafsströmmar. I zonen mellan 20° n. br. och 10° s. br. flyta de båda ekvatorialströmmarna åt v., den norra med något olika gränser, den södra alltid utbredande sig något norr om ekvatorn. Deras hastighet är störst, då solen står vid vändkretsarna, och aftager alltid från ekvatorn mot högre bredder. I medeltal går den norra 24 km., den södra 30 km. pr dag. Emellan båda går *Guineaströmmen* med en hastighet af 28 km. i motsatt riktning, börjande mellan 25° och 50° v. lgd, i medeltal vid 35½° v. lgd. Vid Syd-Amerikas östliga spets delar sig den södra ekvatorialströmmen. Den norra armen förenar sig med norra ekvatorialströmmen, och båda flyta dels, under namn af *Antillerströmmen*, på yttersidan af de västindiska öarna, dels genom flera sund in i Karibiska hafvet, under namn af *Karibiska strömmen*, samt genom Yucatan-sundet in i Mexikanska viken, som den lämnar under namnet *Floridaströmmen*. Denna är i Florida-sundet 55 km. bred, 800 m. djup, har en hastighet af 134—220 km. per dag samt för med sig 89,872 mill. ton vatten i timmen. Utkommen i oceanen, går denna ström, genom sin större salthalt, sin djupblåa färg och sin högre temperatur skarpt skild från det kringliggande vattnet, parallell med nordamerikanska kusten till trakten af Kap Hatteras, där den alltmer skiljer sig från kusten, under det att den blir allt bredare, tills den försvinner vid 40°—45° v. lgd. Antillerströmmen rör sig parallellt med Floridaströmmen åt n. v. och sedan åt n. ö. Såsom en fortsättning af båda kan den arm betraktas, som i östlig riktning korsar oceanen, mellan Azorerna och Spaniens kust böjer sig åt s. samt slutligen löper ihop med norra ekvatorialströmmen. Den kallas *nordafrikanska* strömmen. Inom den sålunda af strömmar omgifna kretsen samla sig de från Västindiska öarna lösslitna och af strömmarna ditförda tångväxterna och bilda det s. k. *Sargassohafvet* (se d. o.). — Omedelbart till Floridaströmmen och upptagande en del af dess vatten, sluter sig *Golfströmmen*, under hvilket namn man förr äfven innefattade Floridaströmmen. Den går åt n. ö. och har sin största utbredning under sommaren. Sannolikt tränger en gren af den in i Baffins bay, en annan bespolar Spetsbergen, en tredje når fram till Novaja Semlja. På vintern slutar den sydligare, men omgifver äfven då Island och Norge med varmare vatten. Härigenom får denna ström den största betydelse för norra Europas klimat. På tre ställen möter den kalla polarströmmar, nämligen *Labradorströmmen*, som från Baffins bay följer Nord-Amerikas kust och bildar den s. k. ”kalla vallen” utefter Förenta staternas kust samt också tränger under den varma strömmen; den *Östgrönländska strömmen*, som böjer sig rundt Kap Farewell; och en tredje arktisk ström, som träffar Golfströmmen vid Björnön. — Den södra armen af södra ekvatorialströmmen flyter under namn af *brasilianska strömmen* åt s. v. till 48° s. br. och vrider sig därpå åt ö., hvarvid den flyter ihop med den från väster kommande stora antarktiska strömmen. Jämte en arm af denna böjer den uppför Afrikas västra kust under namn af *Benguela-strömmen* samt mynnar slutligen åter in i södra ekvatorialströmmen. Emellan brasilianska strömmen och kusten går *Falkland-strömmen*, en utlöpare från antarktiska strömmen och ett motstycke till Labradorströmmen.

Kommunikationer. Af alla världshaf har intet så liflig trafik som A. Regelbundna ångbåtslinjer korsa det nu i alla riktningar. Den första ångbåt, som gick öfver A., var ”Savannah” (kapten Moses Rogers), som afgick från Savannah 25 maj 1819 och efter 26 dagars resa anlände till Liverpool. Först 1838 började regelbunden ångbåtsförbindelse mellan Amerika och Europa. Då tog öfverfarten från Liverpool till New York 15 dygn, 1890 åtgingo 7 dygn, och 1901 gick en tysk ångare från New York till Plymouth på 5 dagar 8 timmar. Från Hamburg till Haïti åtgå nu 20 dygn, från Southampton till Pernambuco 23, från Bremen till Montevideo 29. — Sedan den första underhafskabeln 1850—51 nedlagts mellan Dover och Calais, gjorde man 1857 ett misslyckadt försök att lägga en kabel mellan Valentia och Nord-Amerika, men 1866 utfördes detta verk. Nu förena 15 kablar Europa och Nord-Amerika, 3 Europa och Syd-Amerika. Dessutom går en kabel från Cadiz öfver Tenerife till Senegambien och sedan utefter Afrikas västkust till Kap; en annan går från S:t Vincent öfver Ascension och S:t Helena till Kap, en tredje från Bissao i Afrika till Pernambuco. Vid utläggningen af dessa kablar har man fått noggrannare kännedom om A:s djup samt öfriga fysiska och biologiska förhållanden. Viktiga forskningar häri hafva äfven gjorts dels af enskilda lärde, främst M. F. Maury samt prins Albert af Monaco, dels af vetenskapliga expeditioner, som utrustats af vissa stater och som varit åtföljda af vetenskapsmän. Af dessa expeditioner märkas främst de, som utförts med de engelska krigsskeppen Procupine 1869—70, Challenger 1872—73 och 1876 samt Faraday 1874—82, med det österrikiska skeppet Novara (1857), de tyska skeppen Gazelle 1874 och 1876 samt Valdivia 1898—99, det franska skeppet Travailleur 1880—82 och det amerikanska skeppet Gettysburg 1876—78 samt af den norska expeditionen 1876—78 och den danska Ingolf-expeditionen 1895—96. Litt.: W. Thomson, ”The depths of the sea” (1873) och ”Voyage of the Challenger. The Atlantic” (1877); öfriga redogörelser för ofvannämnda expeditioner; de af ”Deutsche seewarte” utgifna ”Atlas des atlant. oceans” (2:a uppl. 1902) och ”Segelhandbuch” (2:a uppl. 1899); vidare von Boguslawski, ”Handbuch der ozeanographie” I (1884, II af O. Krümmel 1887), O. A. Pettersson, ”Om drifisen i Norra Atlanten” (i Ymer 1900), och K. Weule, ”Die geschichtl. bedeutung des atlant. oceans” (i Helmolts ”Weltgeschichte”, VIII, 1902). J. F. N.

Atlantiska oceanen. Se Atlantiska hafvet.

Atlantosa'urus, *paleont.*, en växtätande landödla af 36 meters längd, tillhörande jurasystemet.

A'tlas (grek. *Ἄτλας*, lat. *Atlas*), *grek. myt.*, ”den uthållige” l. ”bäraren”, en titan, son af Iapetos och Klymene. Enligt Homeros är A. en hafsgud, som ”känner hafvets alla djup och stöder (eller vaktar) de höga pelare, som hålla jorden och himmelen från hvarandra”. Enligt Hesiodos måste han, till straff därför att han i titankampen stred mot Olympens gudar, bära himlahvalfvet med sitt hufvud och sina outtröttliga händer. Den yngre sagan berättar, att han var en konung i Afrika, som af Perseus med Medusahufvudets hjälp förvandlades till

ett berg, därför att han hade vägrat denne ett gästvänligt mottagande. Sagan försätter A. vanligen i yttersta västern, i oceanens närhet, där han råder öfver stora hjordar och öfver hesperidernas trädgårdar. V. K.

Titanen Atlas (antik marmorstaty i Neapel).

A'tlas (A t l a s b e r g e n), bergssystem i nordvästra Afrika. Det är ett mestadels under tertiärtiden uppkommet, starkt veckadt område, som sammanbinder Italiens och Spaniens berg, från hvilka det skiljes genom ett par små, föga djupa och föga gamla sund. På grund af sin uppkomst genom veckning består det af flera parallella zoner. Den nordligaste, som ligger vid och i Medelhafvet, är vulkanisk samt omfattar hufvudsakligen öar och kustutsprång. Den består af basalt, trakyt och fonolit samt små rester af tertiäraflagringar. Därpå följer en andra zon af gamla skiffrar, gnejs och granit, som kan följas nära kusten ända till Gibraltar sund. En tredje zon består af röd sandsten och konglomerat från stenkols- och permperioderna. Slutligen träffas som en fjärde zon de starkt veckade kritbergen ända till Sahara. Emellan kritbergens kedjor ligga tertiära aflagringar. Dessa zoner gripa in i hvarandra och ha icke veckats på samma tid. Det västra, marokkanska, A. synes hafva undergått en veckning redan i paleozoisk tid, medan det östra veckades till ett kedjeberg helt och hållet under tertiärtiden. Bergsbyggnaden motsvarar fullständigt Apenninernas, med en vulkanisk innerkedja, hvars vulkaner varit i stark verksamhet under tertiär och äldre kvartär tid. Den tämligen skarpt markerade södra gränsen för bergssystemet går från Kap Ghir vid Atlantiska hafvet i nordöstlig riktning till Tunisiens östra kust. I sin västra del heter detta berg *Marokkanska A.* och är under en sträcka af 700 km. från Kap Ghir en skarp vattendelare mellan nordvästra Marokkos floder, af hvilka Um-er-Riba och Tensift äro viktigast, samt de periodiskt rinnande wadi i s. (viktigast wadi Draa). Denna del af A. består af flera parallella kedjor, hvilkas kamhöjd växlar mellan 1,000—2,000 m. De högsta topparna äro Djebel Ajasji (4,500 m.), vid Muluja-flodens källor, Djebel Miltsin (3,476 m.), Tamdjurt (4,420 m.) och Djebel Ogdimt (3,884 m.), de tre sista västerut från Djebel Ajasji. Af dessa kedjor kallas den sydligaste *Anti-A.*, med toppar på 3,000—4,000 m. höjd, den nordligare hufvudkedjan *Höga A.* De högsta passen befinna sig i östra delen och föra till oasen Tafilelt, bl. a. Tisi-n-Telremt (2,182 m.), Tisi-n-Tagherut (3,500 m.) och Tisi-n-Imiri (3,036 m.). Det västligaste, lägsta och mest använda passet heter Bibauan (1,200 m.) och leder från staden Marokko till Wadi-Sus-dalen, mellan Höga A. och Anti-A. Öster om Mulujas källområde börjar *Stora* l. *Sahara-A.*, likaledes bestående af många parallellkedjor med olika namn. Inom det marokkanska området ligger där toppen Djebel Seffah (2,140 m.), men berget stiger i sin östligaste del, Djebel Aures, på gränsen till Tunisien, än högre, med topparna Djebel Chelia (2,328 m.) och Djebel Mahmel (2,306 m.). Alla dessa höga toppar äro snötäckta under en stor del af året: i trakten s. om staden Marokko går snön så lågt som till 2,500 m. Det östligaste partiet af A. är *Tunisiska A.*, ett både geologiskt och orografiskt mycket sönderslitet bergland af ringa höjd; högsta topparna nå knappt 1,600 m. Parallellt med dessa södra berg går *Tell-A.* l. *Lilla A.* utefter kusten från Kap Blanco åt v., böjer sig under namnet *er-Rif* åt n. till Ceuta-halfön och har fordom hängt samman med Sierra Nevada i Spanien. Äfven detta parti är deladt genom floddalar i flera grupper (man urskiljer väl ett dussin) och har många toppar på 2,000 m. och mer, t. ex. Djebel Lella (2,308 m.) i Jurjura-gruppen. Emellan dessa södra och norra kantberg utbreder sig en högslätt, som i sin västra del är tämligen jämn, i midten fylld af kullar och i ö. bergig. Den är i ö. omkr. 80 km. bred, i den ofruktbara västra delen 170 km. Dess höjd är störst i väster (1,100 m.), minst i öster (800 m.). Ehuru några floder därifrån nå hafvet, af hvilka Chéliff (700 km.) är den viktigaste, är dock större delen af området en stäpp, hvars vatten samlas i en mängd afloppslösa saltsjöar, som kallas ''sjotts'', efter hvilka hela höglandet kallas *Sjott-platån.* Af dessa saltsjöar märkas Sjott-Tigri och Sjott el Gharbi inom Marokko, Sjott el Sjergeli (Chergui), Sebcha, Namaa, el Hodua, Guerat m. fl. Äfven s. om de södra kantbergen finnas sådana sjöar, bl. a. de stora Sjott el-Melghir och Sjott el-Djerid. Angående naturprodukter och befolkning se A l g e r i e t, M a r o k k o och T u n i s i e n. J. F. N.

A'tlas l. A t l a'n t, äfven T e l a m o n, *bygnk.*, en manlig bildstod, nyttjad i st. f. kolonn (pelare, pilaster) att bära bjälklag, balkonger, listverk o. d. Grekernas atlanter äro lugna, herkuliskt byggda gestalter, som tyckas utan öfverdrifven ansträngning bära sin börda på hufvudet och de uppsträckta händerna (armarna). Romarna däremot samt renässansens och barockens konstnärer framställde ofta atlanterna såsom dels rent af lekande med den burna lasten, dels under jämmerliga åtbörder pinsamt tryckta af densamma. Jfr K a r y a t i d. (I. G. C.)

A'tlas (eg. en af titanerna), en mycket bruklig benämning på samlingar af land-, sjö- eller stjärnkartor, vetenskapliga planschverk o. s. v. Första gången nyttjades ordet i denna betydelse såsom titel på Mercators (d. 1594) landkartesamling, på hvars titelblad Atlas var afbildad såsom himmelsglobens bärare. Se vidare K a r t a.

A'tlas, *anat.*, första (öfversta) halskotan hos ryggradsdjuren — så kallad, emedan den uppbär hufvudet, liksom titanen Atlas sades bära himmelen. Denna kota afviker till sin form betydligt från alla de andra; hos människan bildar den en vid, platt, tunn

ring, hvilken saknar "kropp" och åtskilliga andra delar, som karakterisera kotor i allmänhet. Hos några däggdjur bildar väl atlas ock en ring, men högre, med längre kanal och åt sidorna försedd med större eller mindre vingar, sträckande sig i halsens längdriktning som ett par propellerblad. Huru ringen än må vara beskaffad, bär den på sin öfre (främre) del 1—3 ledytor (hos människan 2) för hufvudet,

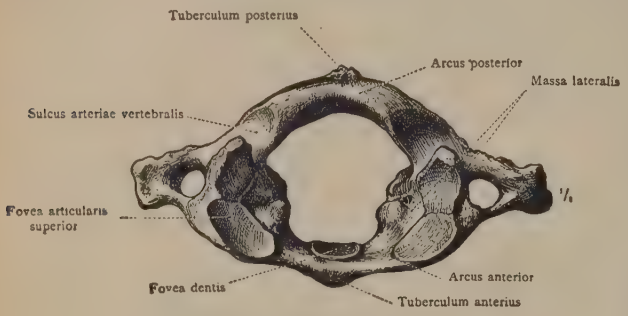

Den öfversta halskotan hos människan (med de vetenskapliga namnen på de särskilda partierna). ¼

på sin nedre (bakre) 2 dylika (hos människan 2) mot andra halskotan, där särskild sådan finnes. Mot atlas rör sig hufvudet vid nickningsrörelse, mot andra kotan kan atlas vridas. Det är i denna led hufvudvridning utföres, i det hufvudet följer atlas i dess rörelse; halsen kan i öfrigt blott obetydligt vridas i kotornas mellanbrosk. G. v. D.*

A'tlas (af arab. *atlas*, "utan hår", glatt sidentyg) l. Satin, *text.*, en af sin glans och jämna yta kännetecknad väfnad, som skiljer sig från de lärft- och kypertartade väfnaderna därigenom att de s. k. bindepunkterna eller trådkorsningarna icke stöta intill hvarandra eller bilda sammanhängande linjer, utan ligga spridda och således bli dolda af de närgränsande trådarna, som kunna svälla ut emellan hvarje bindepunkt. Man skiljer mellan 5-, 8-, 9- o. s. v.-skaftad atlas, allteftersom bindemönstret för sin väfning erfordrar 5, 8, 9 o. s. v. skaft. Med 6 skaft kan ingen regelbunden atlas åstadkommas, men en omärkligt småfasonerad, ganska vacker 6-skaftad atlas-bindning begagnas stundom till fina bomullsväfnader. I inskränktare bemärkelse betecknar namnet atlas en tunn halfsidenväfnad med varp af silke och inslag af bomull. G. A. W.

A'tlas, stort industriellt etablissemang å Norrmalm i Stockholm, grundlagdt år 1873 och numera tillhörigt det år 1891 stiftade Nya aktiebolaget Atlas, med ett aktiekapital af 2 mill. kr. Vid etablissemanget tillverkas såsom specialitet järnvägsmateriel af alla slag. Tillverkningens värde 1902 uppskattades till bortåt 2 mill. kr., och arbetsstyrkan utgjorde s. å. 559 personer. 1891 infördes vid verkstaden det system, att de äldste och bäste arbetarna åtnjuta andel i bolagets vinst. K. K.-Å.

Atlas-bergen. Se Atlas.

Atlas-cedern, *bot.* Se Ceder.

Atlaserz (ty. *erz*, koppar), *miner.*, trådig malakit, ett slags glänsande, smaragdgrön kopparmalm.

Atlas-fåglar, *zool.* Se Paradiseidæ.

Atlas-papper, ett med talkpulver inpressadt, sidenglänsande, satineradt papper.

Atlas-spinnare (efter giganten Atlas), *zool.*, en till gruppen spinnare hörande nattfjäril, den största af alla kända fjärilar, 235 mm. mellan vingspetsarna.

Atlastryck l. Satintryck, aftryck från etsad eller graverad plåt på atlas eller satin. Sådana aftryck förekommo ganska allmänt under 1700-talet och äfven under första hälften af 1800-talet, men numera mycket sparsamt. Som konsttryck äro atlastrycken af mjuk och behaglig verkan, men de kunna dock ej jämföras med de mera riktonade pergamentstrycken, hvilka därför allmänt föredragas af moderna gravyrsamlare. A. T—g.

Atlas-trä, *bot.* Se Chloroxylon.

A'tle, fornnordiskt namn, som ofta förekommer i de isländska sagorna. I den äldre Eddan är Atle Budlesson (hunnernas konung Attila) en af hufvudpersonerna och har gifvit sitt namn åt två sånger i densamma, Atlakvida och Atlamal. Han förekommer äfven i Didrikssagan. (B—e.)

Atlēt (grek. *athletēs*, af *a'thlon*, täflingspris) kallades urspr. en hvar, som deltog i de hos forntidens greker, i synnerhet vid vissa religiösa och nationella festligheter (t. ex. de olympiska spelen), brukliga täflingarna i kapplöpning, brottning, knytnäfvekamp m. m. Att i dessa kämpaspel (agones) vinna det vanligen af en oliv-, lager- eller eklöfskrans bestående segerpriset var en af hög och låg ifrigt eftersträfvad utmärkelse, hvaraf äfven segervinnarens släkt och fädernesland tillräknade sig äran. Under en senare period (omkr. år 400 f. Kr.) blef det brukligt, att fattigare, med goda kroppskrafter utrustade ynglingar egnade sig åt atletiken såsom ett för vinständamål utöfvadt yrke. Dessa atleter ex professo måste, för att vinna den högsta möjliga grad af styrka och yrkesskicklighet, föra ett för ändamålet beräknadt lefnadssätt och bildade egna, af vissa regler bundna samfund. Under den grekisk-romerska tiden nådde denna yrkesmässiga atletik sin höjd. I Rom uppträdde grekiska atleter första gången 186 f. Kr. och sedermera allt oftare. Under kejsartiden funnos atletsamfund i alla det romerska rikets större städer. Dessa atleter voro mer ansedda än de med skarpa vapen kämpande gladiatorerna. — Äfven hos oss användes ordet atlet för att beteckna dels i allmänhet en med ovanlig kroppsstyrka utrustad person, dels och i synnerhet en yrkesmässigt och offentligt uppträdande kraftkonstnär. En atletförening stiftades i Stockholm 1893 under namnet Stockholms atletförening. A. M. A.

Atletik (jfr Atlet), den konst, som atleterna utöfva.

Atlētisk (jfr Atlet), som har afseende på atletik; kämpalik, reslig, stark.

Atleti'sm. Se Gymnastik.

Atleön, ö i Askvolds pastorat, N. Bergenhus amt, Norge, mellan Stavfjorden och Aspöfjorden. Ön, 38 kvkm., med 523 inv. (1900), har fått sitt namn efter

Atle, jarl i Sogn på Harald Hårfagres tid. I slaget vid Stavenæssvaag mellan Atle och den mäktige tröndiske jarlen Håkon Grjotgardssön blef Atle sårad och dog fem dagar senare på denna ö. O. A. Ö.

Atlingbo, socken i Gottlands län, Gottlands södra härad. 1,473 har. 223 inv. (1902). A. utgör ett regalt pastorat i Visby stift, Medelkontraktet.

I Guta-lagen var stadgadt, att kyrkan i A., som var den i Medeltredingen (Medelkontraktet) först uppförda, skulle, liksom Fardhem i södra och Tingstäde i norra tredingen, vara en fristadskyrka, inom hvars område mandråpare hade 40 dagars skydd. C. J. B.

Kyrkan, tillkommen mot slutet af rundbågstiden, har undergått förändringar under spetsbågstiden; dess största egendomlighet är att apsis har spetsoval plan. Hs Hd.

Atmidomēter l. Atmomēter (af grek. *atmi's* l. *atmo's*, ånga, dunst, och *me'tron*, mått), *meteor.*, afdunstningsmätare (se d. o.).

A'tmisk (af grek. *atmi's* l. *atmo's*, ånga, dunst), som har afseende på vattenånga eller afdunstning.

Atmologi (af grek. *atmo's*, dunst, och *lo'gos*, lära), läran om vattnets afdunstning.

Atmolys (af grek. *atmo's*, dunst, och *ly'ein*, lösa), i gasblandningar befintliga gasers åtskiljande från hvarandra.

Atmomēter, *fys.* Se Atmidometer.

Atmosfär (af grek. *atmo's*, ånga, dunst, och *sfai'ra*, klot), dunstkrets, luftkrets. Med detta ord betecknar man i allmänhet ett gasartadt hölje omkring en kropp, företrädesvis en himlakropp.

1. *Fys.* och *meteor.* I inskränkt mening användes ordet atmosfär för att beteckna det jordklotet omgifvande lufthöljet. Luften utgöres af en intim blandning af följande gaser i nedan angifna mängder:

	Viktsproc.	Volymproc.
Kväfve	75,60	78,16
Syre	23,10	20,90
Argon	1,30	0,94

Bestämmandet af luftens syrgashalt sker med en apparat, som fått namn af eudiometer (se d. o.) eller genom absorption öfver pyrogallol eller rödglödande koppar. Dess kväfve kan borttagas genom ledning öfver starkt rödglödande magnesiumpulver. Man får efter sagda gasers borttagande kvar en rest, som af Ramsay och lord Rayleigh kallades argon. Denna visade sig emellertid ej vara en enhetlig gas. Ramsay har därur isolerat följande ämnen: neon, helium, krypton och xenon, hvilka i de ungefärliga mängderna 1,500, 1,000, 5 och 0,6 milliondels volymprocent ingå i den atmosfäriska luften. Dessutom innehåller luften en vid olika tillfällen olika stor, men alltid ringa, kvantitet kolsyregas (omkr. $^3/_{10000}$ af luftens volym). Ett annat gasformigt ämne, som ständigt förekommer i atmosfären, är vattengasen eller vattenångan, hvilken leder sitt ursprung från den afdunstning, som nästan oupphörligt pågår från alla fria vattenytor på jorden. Mängden af vattengas i luften är särdeles föränderlig, alltefter lokalens läge och beskaffenhet, samt varierar äfven betydligt med årstiden. Dess uppmätning sker med hygrometern (se d. o.). Om de olika metoderna att bestämma luftens fuktighet, såväl den absoluta fuktigheten l. fuktighetstrycket som den relativa l. fuktighetsgraden, se vidare Hygrometri. Följande ämnen förekomma ock i luften, ehuru i ytterst ringa mängd eller såsom tillfälliga inblandningar, nämligen ozon, ammoniak, vätesvafla, salpetersyrlighet och salpetersyra, svafvelsyra, vätgas och kolväten samt dessutom i små spår nästan alla ämnen, hvilka införts i luften genom stänk från hafsvågorna. Det är sannolikt att luften ej alltid haft samma sammansättning som nu. Troligen har luften från början ej innehållit syrgas, utan vätgas och kolväten jämte kväfve och kolsyra, hvilken småningom tillförts genom vulkanernas inverkan. Vegetationen har därur alstrat syre, som förbränt vätgasen och kolvätena till vatten och kolsyra. Slutligen ha dessa gaser konsumerats, hvarefter fritt syre uppträdt i luften. Det genom växterna reducerade kolet, äfvensom därur sekundärt reduceradt svafveljärn, finnes inbäddadt i de sedimentära jordlagren.

Äfvenså är det sannolikt, att luftens kolsyrehalt genomgått betydliga ändringar, hvilka medfört omväxlande kalla och varma geologiska perioder (se Absorption, sp. 71). — Luften utöfvar tryck på de kroppar, med hvilka den kommer i beröring. Detta tryck, som icke är lika stort öfverallt, uppgår i medeltal vid hafsytan på norra halfklotet till 1,033 kg. per kvcm. Detta atmosfärens medeltryck uppväges af en kvicksilfverpelare af 760 mm. höjd (se Barometerstånd). Med tilltagande höjd öfver hafvet minskas lufttrycket ungefär till hälften vid en stigning af 5,500 m. och är dessutom öfverallt föränderligt med väderleken. Vid 0° är luft af ofvannämnda medeltryck 773 gånger lättare än vatten vid + 4° temperatur. Följaktligen väger en liter torr luft vid nyssnämnda temperatur och tryck 1,293 gram. Vid uppvärmning utvidgar sig luften för hvarje grad med $^1/_{273}$ eller 0,00366 af sin volym. — Genom flerfaldiga observationsmetoder har man försökt bestämma atmosfärens höjd, men sannolikt öfvergår atmosfären uppåt småningom i en ytterst tunn interplanetarisk atmosfär. Af dessa undersökningar framgår emellertid, att den luft, som måhända ännu finnes vid en höjd af 50—100 km. öfver hafsytan, har en ytterst ringa täthet, motsvarande ungefär en tiondedels och en hundramilliondels millimeters tryck. — Luftens fysikaliska tillstånd (dess tryck, temperatur, fuktighetshalt, rörelse, klarhet m. m.) och de förändringar, som däruti visa sig vid olika tider eller på olika ställen, utgöra föremål för den vetenskap, som man kallar meteorologi.

2. *Fys.* Atmosfärens medeltryck, hvilket, såsom nämndt, antages svara mot en kvicksilfverpelare af 760 mm. höjd, användes ofta i den tillämpade fysiken såsom enhetsmått för gasers och ångors tryck och kallas då atmosfär l. atmosfär-tryck. I denna bemärkelse säger man t. ex., att en gas eller ånga har 7 atmosfärers tryck, hvilket är liktydigt därmed, att den håller jämnvikt med 7 × 760 = 5,320 mm. kvicksilfver, eller att den på hvarje kvcm. utöfvar ett tryck af 7 × 1,033 = 7,23 kilogram. R. R.*

Atmosfärilier, den atmosfäriska luftens gasformiga beståndsdelar: syre, kväfve, kolsyra, vattenånga, ozon, ammoniak m. fl.

Atmosfäriska järnbanor. Se Pneumatiska befordringsmedel.

Atmosfäriska linjer. Se Absorption, sp. 70.

Atmosfärisk elektricitet, *fys.* Se Luft-elektricitet.

Atmosfärologi (af *atmosfär*, se d. o., och grek. *lo'gos*, lära), detsamma som meteorologi (se d. o.).

Atmosfär-tryck, *fys.* Se Atmosfär 2.

Ato'll, *geol.*, ringformigt korallref. Ordet härleder sig från det malediviska ordet *atoḷu*, besläktadt med

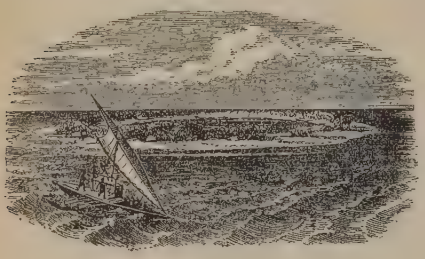

det singalesiska *etula*, innanför. Inom atollen befinner sig näml. en grund s. k. lagun. Se vidare Korallref. E. E.

Atŏm (af grek. nekande *a* och *te'mnein*, skära), odelbar kropp. — 1. *Kem.* Den minsta mängd af ett grundämne, som enligt Daltons teori kan ingå som beståndsdel i en molekyl. Jfr Atomvikt.

2. *Filos.* Benämning på de små, odelbara kroppar, af hvilka materien antages bestå. Det är egentligen i den grekiska filosofien, som läran om atomerna såsom alltings urbeståndsdelar förekommer i sin renhet. Leukippos och hans lärjunge Demokritos lärde, att allt ytterst består af odelbara kroppar, som äro olika endast till gestalt, storlek och läge. All kvalitativ olikhet är blott ett fenomen af den nämnda kvantitativa. Af flera moderna tänkare fattas atomerna såsom "kraftpunkter", och Hæckel tillägger dem ett primitivt själslif.

Atomicitĕt (jfr Atom), Atomvärde, Atomighet, Vale'ns, *kem.*, kallas i den nyare kemien förmågan hos olika grundämnens atomer att binda eller i en förening ersätta ett bestämdt antal väteatomer. Man antager, att vätet är enatomigt, hvilket betyder, att 1 atom väte ej kan binda mer än 1 atom af ett annat, enatomigt element. Så förenas blott 1 atom väte med 1 atom klor. Om 1 atom af ett ämne kan binda 2 atomer väte eller 2 atomer klor, är ämnet tvåatomigt. Så förenas 1 atom syre med 2 atomer väte, emedan syret är tvåatomigt, och likaså 1 atom zink med 2 atomer klor. Emedan 1 atom kväfve binder uti ammoniak 3 atomer väte, säges kväfvet vara ett treatomigt element. Emedan 1 atom kol förenas med 4 atomer väte och 1 atom kisel med 4 atomer klor, sägas kolet och kiseln vara fyratomiga element. Detsamma kan äfven uttryckas så: vätets och klorens atomer ega blott 1 frändskapsenhet eller angreppspunkt, syrets och zinkens ega 2, kväfvets 3 och kolets 4 o. s. v. Vid föreningars uppkomst binda atomernas frändskapsenheter hvarandra och användas för molekylens sammanhållning. Om således en enatomig atom förenas med en annan likaledes enatomig (t. ex. en atom klor med en atom väte), så bildas en molekyl, som ej har någon atomicitet, d. v. s. ej eger några disponibla frändskapsenheter. Sådana molekyler kallas mättade. Förenas däremot en fyratomig kolatom med en tvåatomig syreatom, så bildas en molekyl koloxid, som, emedan kolatomen ännu har tvenne fria frändskapsenheter, måste vara tvåatomig. Sådana atomkomplexer, som ega disponibla frändskapsenheter, kallas omättade molekyler eller sammansatta radikaler. Ett elements atomicitet är ej alltid oföränderlig: den är tvärtom underkastad betydande växlingar och visar sig olika mot olika element. Så t. ex. är svaflet mot väte ett tvåatomigt element, men mot syre ett fyr- till sexatomigt. Fosforn är emot väte ett treatomigt element, emot klor ett tre- till fematomigt. Klor, som är enatomigt mot väte, är en-, tre-, fem-, sjuatomig emot syre. Om ett elements atomicitet växlar, sker det nästan alltid med ett parvis stigande antal frändskapsenheter. Vill man uttrycka kroppars atomicitet (antalet frändskapsenheter), gör man detta med romerska siffror, hvilka sättas ofvanför de kemiska tecknen eller formlerna. Så t. ex. betyder $\overset{IV}{C}$ en fyratomig kolatom. Frändskapsenheterna utmärkas äfven med bindestreck, t. ex. C≡, ≡C-C≡, ≡C-$\overset{|}{C}$-C≡. Emellertid finnes det en mängd kroppar, såsom kristallvattenhaltiga salter och ammoniakaliska föreningar, hvilkas byggnad icke kan förklaras genom valensläran. Litet af den senare tidens många försök (af Werner m. fl.) att utveckla denna lära har visat sig tillfredsställande. Sannolikt är att valensen förorsakas af elektriska krafter. P. T. C. (H. E.)

Atomighet, *kem.* Se Atomicitet.

Atomi'sm l. Atomistik (jfr Atom), den läran, att allt ytterst består af atomer.

Atomi'st (se Atom), sällan Atomi'stiker, person, som hyllar en på atomläran byggd åskådning.

Atomi'stiker. Se Atomist.

Atomi'stisk (jfr Atom), som är byggd på antagande af atomer; som består af atomer eller liknar atomer.

Atŏm-tal, tal, som angifver atomvikt för ett grundämne.

Atŏm-tecken, kemiskt tecken, som angifver grundämnenas atomvikter (se Atomvikt).

Atŏm-vikt, *kem.* Sedan man i slutet af 1700- och början af 1800-talet iakttagit, att alla verkliga kemiska föreningar ega en oföränderlig sammansättning, och sedan Dalton 1808 upptäckt den lagen att, då ett ämne i flere olika förhållanden förenas med ett annat, de viktsmängder af det ena ämnet, som i de olika föreningarna finnas bundna vid en och samma viktsmängd af det andra ämnet, stå till hvarandra uti ett mycket enkelt och multipelt förhållande (Daltons lag l. lagen för de multipla proportionerna), sökte han en förklaring till dessa fakta i den från de gamle grekiske filosoferna lånade hypotesen om atomer. Dessa fakta kunde tillfredsställande förklaras genom det antagandet, att de olika grundämnena ytterst äro sammansatta af små enheter, atomer, hvilka hos olika grundämnen ega olika vikt, samt att de kemiska föreningarna uppstå genom atomers förening med atomer. Dessa atomer utmärkas af en inneboende attraktion till hvarandra, den kemiska frändskapskraften l. affiniteten, genom hvilken de förenas till grupper af atomer, molekyler, hvilka äro de minsta enheter, hvaruti sammansatta

ämnen kunna finnas. Af flere förhållanden framgår, att i de flesta fall äfven de enkla grundämnena i fritt tillstånd utgöras af atomgrupper eller molekyler. Den nyare kemien skiljer således skarpt emellan de länge förväxlade begreppen ”atom” och ”molekyl”. Atomen är den minsta mängd af ett grundämne, som kan finnas i en molekyl; molekylen åter den minsta mängd af ett grundämne eller af en förening af grundämnen, som kan finnas och som ej ytterligare kan delas utan att sönderfalla i elementära atomer eller i enklare, nya molekyler. Atomerna måste vara utomordentligt små, och man kan endast till storleksordningen beräkna deras absoluta vikt. Enligt Loschmidt (1865) väger en atom väte ungefär 10^{-21} mgr. Med mycket större noggrannhet kan däremot bestämmas grundämnenas relativa vikt. Denna atomernas relativa tyngd kallas a t o m v i k t. Enligt en af Dulong och Petit upptäckt lag står den mängd värme, som ett grundämne upptager för att dess temperatur skall höjas till en viss värmegrad (det egentliga värmet), i omvändt förhållande till atomvikten. Genom multiplikation af det egentliga värmet med atomvikten erhålles således, med få undantag, samma tal, hvarför man af en kropps egentliga värme kan (approximativt) beräkna atomvikten. Det följer af de ofvan gifna definitionerna på atom och molekyl, att man, om man kan bestämma molekylernas vikt och känner deras sammansättning, måste såsom atomvikt antaga den minsta mängd af ett grundämne, som finnes i en molekyl. Det finnes flere sätt att bestämma molekylernas relativa tyngd (m o l e k y l a r - v i k t e n), bland annat det, som grundar sig på gasformiga ämnens egentliga eller specifika vikter. Kort efter Daltons upptäckt af den efter honom benämnda lagen gjorde Gay Lussac en iakttagelse, som blef af utomordentlig betydelse för hela kemiens utveckling. Han fann nämligen, att, då tvenne gasformiga ämnen förenas med hvarandra, de mått (volymer) af gaserna, hvilka förenas, stå i ett högst enkelt förhållande såväl till hvarandra som till den uppkomna föreningens volym. Så t. ex. förenas 2 vol. vätgas med 1 vol. syrgas till 2 vol. vattenånga; 1 vol. vätgas förenas med 1 vol. klorgas till 2 vol. klorvätegas. Såväl denna lagbundenhet som gasernas egenskap att, oberoende af sin kemiska sammansättning, utvidgas likformigt för samma temperaturförhöjning samt att till sin volym likformigt förändras för inverkan af tryck, förmådde 1811 Amadeo Avogadro att uppställa den läran, den s. k. Avogadros lag, att alla gaser vid samma tryck och temperatur innehålla på lika mått (volymer) ett lika antal molekyler. Däraf följer således, att vikterna på lika volymer af olika gaser (d. ä. de e g e n t l i g a v i k t e r n a) förhålla sig som m o l e k y l e r n a s v i k t e r. Således eger man uti bestämmandet af en gasformig kropps egentliga vikt ett medel att finna gasens molekylarvikt, och kan man genom kemisk analys utröna dess kemiska sammansättning, så kan man äfven uträkna huru mycket af gasens elementära beståndsdelar finnes i en molekyl. Den minsta mängd af dessa beståndsdelar är således grundämnets atomvikt. Emedan såväl molekylarvikterna som atomvikterna äro relativa tal, måste man för deras jämförelse välja en enhet. För atomvikten har man hittills tagit vätets atomvikt till enhet för jämförelsen, emedan talen därigenom blifva enklare (förr använde man med Berzelius allmänt till jämförelsetal syrets atomvikt, som antogs vara 100). Syrets atomvikt blir då, noga räknadt, 15,$_{88}$, d. v. s. 1 atom syre väger 15,$_{88}$ gånger mera än 1 atom väte. Af praktiska skäl är det lämpligare att sätta syrets atomvikt lika med jämnt 16 och hänföra de öfriga atomvikterna till detta tal. Vätets atomvikt blir i detta fall 1,$_{008}$. De enkla kropparnas, grundämnenas, molekyler bestå oftast af tvenne atomer, men kunna stundom bestå af en eller flere. Så t. ex. är en molekyl arsenik eller fosfor sammansatt af 4 atomer; en molekyl svafvel innehåller vid lägre värmegrad 6 svafvelatomer, vid högre endast 2. Det vanliga syrets molekyler bestå af 2 syre-atomer, men det aktiva syrets eller ozonens af 3. Hos de flesta metaller, likaså hos de inerta gaserna argon m. fl., består molekylen af endast en atom; atomvikten sammanfaller hos dem med molekylarvikten. Grundämnenas egenskaper äro anmärkningsvärdt beroende af det antal atomer, hvaraf en molekyl bildas (jfr A l l o t r o p i). Bestämmandet af grundämnenas atomvikter är för kemien ytterst viktigt. Största förtjänsten därom tillkommer Berzelius, som använde 30 år till ihärdiga forskningar för att finna dessa tal. Också äro ännu i dag många bland de af honom iakttagna atomvikterna allmänt erkända såsom de tillförlitligaste. En jämförelse mellan de olika elementens atomvikter visar, att ofta ett märkvärdigt, hittills ej förklaradt, samband förefinnes mellan de tal, som uttrycka närbesläktade grundämnens atomvikter. Så t. ex. är syrets atomvikt 16, det i kemiskt hänseende nära besläktade svaflets jämnt dubbelt eller 32, selenens nära 5 × 16. Bromens atomvikt är det aritmetiska mediets mellan klorens och jodens, likaså strontiums mellan bariums och kalciums. Alla dylika regelbundenheter komma bäst till uttryck i det s. k. ”periodiska systemet” af Mendelejev. Sedan gammalt har man för de olika metallerna haft olika tecken eller symboler; men det enkla, praktiska och därför i kemien allmänt antagna teckenspråk, som vi f. n. ega, härstammar från Berzelius. Enligt detta teckenspråk utmärker man hvarje grundämnes atomvikt med begynnelsebokstafven eller begynnelsebokstäfverna till ämnets latinska namn. Således tecknas vätets atomvikt med H (af *Hydrogenium*) och betyder talet 1; O (af *Oxygenium*) är syrets atomvikt och betyder 15,$_{88}$; Hg (af *Hydrargyrum*) är kvicksilfrets atomvikt och betyder 200; Sb (*Stibium*) antimonens eller 120. Vill man beteckna en molekyl af någon förening eller skrifva dess f o r m e l, ställer man bredvid hvarandra tecknen för de i molekylen förekommande atomerna, och finnes uti en molekyl mer än 1 atom af något grundämne, skrifver man efter (nedanför eller ofvanför) grundämnets tecken en siffra, hvilken utmärker huru många af detta grundämnes atomer, som finnas i molekylen. Så t. ex. betyder H_2O eller H^2O en molekyl vatten och utvisar, att 1 molekyl vatten (17,$_{88}$ viktdelar) består af 2 atomer (2 viktdelar) väte och 1 atom (15,$_{88}$ viktdelar) syre (om H = 1); Sb_2O_5 betyder en molekyl (319,$_4$ viktdelar) antimonpentoxid och utvisar, att den består af 2 atomer (240 viktdelar) antimon och 5 atomer (79,$_4$ viktdelar) syre. Sålunda eger hvarje kemisk förening en formel, som angifver huru mycket en molekyl af föreningen väger i förhållande till en molekyl väte (H_2 eller 2) samt huru mycket af beståndsdelarna, som finnes i föreningen. Vill man beteckna mer än en molekyl af en förening, utsätter

man framför formeln en koefficient; så t. ex. betyder $2\,H_2O$ två molekyler vatten ($2 \times 17{,}88$); $5\,SO_2$ betyder fem molekyler svafveltrioxid ($5 \times [32{,}1 + 3 \times 15{,}88]$). Medelst detta enkla beteckningssätt kan man lätt åskådliggöra förloppet vid ämnens inverkan på hvarandra, uttrycka huru stora mängder af ämnena inträda i reaktionen samt huru mycket de nya produkter väga, som uppstå genom reaktionen. Såsom ett exempel kan följande reaktion anföras:

H Cl	+ Na OH	= Na Cl	+ H_2O
1 mol. klorväte	1 mol. natron	1 mol. klornatrium	1 mol. vatten
$1 + 35{,}2$	$22{,}9 + 15{,}88 + 1$	$22{,}9 + 35{,}2$	$2 + 15{,}88$

Genom inverkan af 36,2 viktdelar klorvätesyra på 39,78 viktdelar natron uppstå 58,1 viktdelar klornatrium + 17,88 viktdelar vatten. Elementens atomvikter angifvas här nedan: (O = 16)

Aluminium	Al	27,1	Natrium	Na	23,05
Antimon	Sb	120,2	Neobium	Nb	94
Argon	A	39,9	Neodym	Nd	143,6
Arsenik	As	75,0	Neon	Ne	20
Barium	Ba	137,4	Nickel	Ni	58,7
Beryllium	Be	9,1	Osmium	Os	191
Bly	Pb	206,9	Palladium	Pd	106,5
Bor	B	11	Platina	Pt	194,8
Brom	Br	79,96	Praseodym	Pr	140,5
Cerium	Ce	140	Radium	Ra	225
Cesium	Cs	133	Rhodium	Rh	103,0
Erbium	Er	166	Rubidium	Rb	85,4
Fluor	F	19	Ruthenium	Ru	101,7
Fosfor	P	31,0	Samarium	Sa	150
Gadolinium	Gd	156	Scandium	Sc	44,1
Gallium	Ga	70	Selen	Se	79,2
Germanium	Ge	72,5	Silfver	Ag	107,93
Guld	Au	197,2	Silicium	Si	28,4
Helium	He	4	Strontium	Sr	87,6
Indium	In	114	Svafvel	S	32,6
Iridium	Ir	193,0	Syre	O	16,00
Jod	J	126,85	Tallium	Tl	204,1
Järn	Fe	55,9	Tantal	Ta	183
Kadmium	Cd	112,4	Tellur	Te	127,6
Kalcium	Ca	40,1	Tenn	Sn	119,0
Kalium	K	39,15	Terbium	Tb	160
Klor	Cl	35,45	Titan	Ti	48,1
Kobolt	Co	59,0	Torium	Th	232,5
Kol	C	12,00	Tulium	Tu	171
Koppar	Cu	63,6	Uran	U	238,5
Krom	Cr	52,1	Vanadin	V	51,2
Krypton	Kr	81,8	Vismut	Bi	208,5
Kvicksilfver	Hg	200,0	Volfram	W	184,0
Kväfve	N	14,04	Väte	H	1,008
Lantan	La	138,9	Xenon	X	128
Litium	Li	7,03	Ytterbium	Yb	173,1
Magnesium	Mg	24,36	Yttrium	Y	89,0
Manga	Mn	55,0	Zink	Zn	65,4
Molybden	Mo	96,0	Zirkonium	Zr	90,6

P. T. C. (H. E.)

Atom-volym, *fys.* Se Molekylar-volym.

Atom-värde, *kem.* Se Atomicitet.

Atom-värme, *fys.* och *kem.*, den produkt, som erhålles, om ett ämnes atomvikt multipliceras med dess specifika värme. Med några få undantag är atomvärmet nästan lika stort för alla grundämnen (omkr. 6,4, när vätgasens atomvikt antages vara 1). Denna af Dulong och Petit på experimentell väg funna och efter dem benämnda lag innebär, att en lika stor värmemängd, nämligen ungefär 600 kal., åtgår för att höja temperaturen 1° hos en atom af hvilket grundämne som helst. Lagen gäller endast för fasta grundämnen, och äfven bland dessa afvika de lättaste (t. ex. beryllium, bor och kol). Dessa afvikelser utjämnas med stigande temperatur. Jfr Atomvikt och Värme. P. T. C. (H. E.)

Atonī (grek. *atoni'a*, af nekande *a* och *to'nos*, sena, spänning), *med.*, slapphet, förslappning, minskning i eller förlust af den spänstighet, elasticitet eller sammandragning, som normalt tillkommer de organiska väfnaderna.

Atōnisk (jfr Atoni), som har sin grund i atoni; förslappad.

A tout [tū], fr., "på allt", trumf i kortspel.

A tout hasard [atoasār], på vinst och förlust, för hvarje händelse.

A tout prix [atopri], fr., för hvarje pris, till hvad pris som helst.

Ato'xisk (af grek. nekande *a* och *toxiko'n*, gift), icke giftig.

Atráto, segelbar flod i sydamerikanska republiken Columbia. Den rinner upp på Väst-Kordillererna, kommer vid Llora in i längddalen mellan dem och Kust-Kordillererna och flyter sedan mot norr, upptagande flera vattenrika tillflöden från höger, bl. a. Sucio. Den utfaller i Urabá-golfens sydligaste del, den s. k. Culata del Golfo. A. har en längd af 665 km. och ett flodområde af 30,000 kvkm. samt är jämte sina bifloder segelbar under en sträcka af inalles 1,100 km. J. F. N.

A tre (it.), *mus.*, för tre, trestämmigt.

Atrebāter, galliskt folk på Cæsars tid. Deras hufvudstad var det nuv. Arras i prov. Artois.

Atrek l. Etrek, flod i Turkestan, faller ut i sydöstra hörnet af Kaspiska hafvet, i viken Hassan Kuli. Dess nedre del är sedan 1881 gräns mellan Persien och de ryske turkmenernas land. Längd 550 km.

Atre'ptisk (af grek. nekande *a* och *tre'fein*, föda, nära), som ej är närande.

Atresī (af grek. nekande *a* och *trān*, genomborra), *med.*, den medfödda eller förvärfvade sammanväxningen af en kanal, ett hål eller en mynning inom människokroppen, på ett ställe, där öppning borde finnas. Hvarje rörformigt organ och hvarje naturlig öppning kan däraf träffas: kärl, tarmar, strupar, hörselgång, urinrör, pupill o. s. v. Där atresien är medfödd, kan den, om den träffat ett för lifvet viktigt organ och ej är möjlig att afhjälpa med operation, hastigt medföra döden. Äfven vid atresier, som uppkommit genom sjukliga processer, beror faran å ena sidan på det ifrågavarande organets betydelse, å den andra på möjligheten att återställa kanalens *lumen* (öppning). Atresier kunna härröra från en mängd olika sjukdomar. Rsr.

Atreūs (grek. *'Ατρεύς*, lat. *Atreus*), *grek. hjältes.*, son af Pelops och Hippodameia, sonson af Tantalos. I förening med sin broder Thyestes dödade han på moderns anstiftan sin halfbroder Chrysippos, hvarpå de båda bröderna flydde till konung Eurystheus i Mykenai, där A. vinner hans dotter Aerope till maka och sedan ärfver herraväldet efter honom. Nu följer en hel rad af gräsliga grymheter. Thyestes förför Atreus' maka och fördrifves. Till hämnd söker han bringa A. om lifvet genom dennes egen son, Pleisthenes, men denne blir i stället dödad af sin fader,

som ej känner honom. Därpå lockar A. sin broder tillbaka till Mykenai och framsätter för honom en måltid af hans egna söners kött. När Thyestes uppdagar den gräsliga gärningen, skyndar han bort under de förskräckligaste förbannelser. Slutligen lyckas han med hjälp af sin son Aigisthos att dräpa Atreus. Atreus-sagan är egentligen utvecklad af de grekiske sorgespelsförfattarna. V. K.

Atri, stad i italienska prov. Teramo. 13,569 inv. (1901). Har en vacker gotisk kyrka från 13:e årh. A. är den gamla staden *Hadria*, kejsar Hadrianus' hemort.

Atriderna, d. v. s. söner till Atreus, den grekiska hjältesagans namn på konungarna Agamemnon och Menelaos.

Atriplex, Molla, *bot.* Se Chenopodiaceæ.

Atrium (lat., af *ater*, svart, således "det af rök nedsvärtade rummet"). 1. Det för det gamla

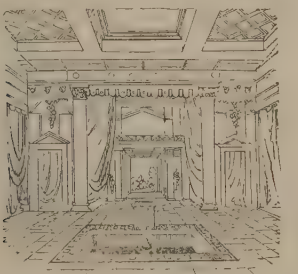

romerska boningshuset kännetecknande rummet. Det stötte omedelbart intill ingången och utgjordes af en stor och rätvinklig sal, hvari ljuset inkom genom en öppning i taket, hvilken äfven utsläppte röken. Genom samma taköppning (*compluvium*) föll regnvattnet från det vanligen inåt sluttande taket ned i en i golfvet anbragt fördjupning (*impluvium*). Atrium

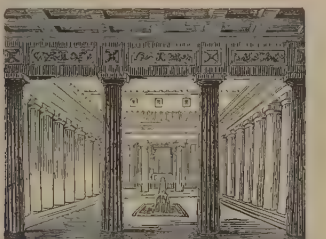

var i äldre tider hvardagsrum och medelpunkt för familjelifvet: där stod härden jämte husgudarnas bilder och altare samt bröllopssängen; där satt husmodern och spann, omgifven af sina tjänarinnor; där emottogos besök. Bredvid atrium lågo förrådsoch sofrum. Med tiden, då huset utvidgats genom tillägg af nya lägenheter, blef atrium hos de store ett mottagningsrum, där klienterna samlades för att uppvakta sin "patronus". Det omgafs ofta med ett kolonngalleri (se ofvanstående fig.) och fick å sin bakre del en utvidgning i två inåt öppna sidorum (*alæ*, flyglar), i hvilka förfädernas bilder (*imagines*) förvarades. Midtemot ingången låg vid andra ändan ett kontors- och arkivrum (det s. k. *tablinum*), hvilket skilde atrium från salen bakom detsamma (*peristylium*). Vid inredningen af atrium utvecklades i senare tider stor prakt och yppighet. R. Tdh.

2. Namn på vissa offentliga fornromerska byggnader, som hufvudsakligen bestodo af en stor sal.

3. En på den gammalkristna basilikans västra sida belägen, af kolonnhallar omsluten förgård (äfven kallad paradisus).

4. Det s. k. "förmaket" i hjärtat. Se Hjärtat.

Atrocitét (lat. *atrōcitas*), grymhet, ohygglighet.

Atrofi l. Atrofiëring (af grek. nekande *a* och *trofē*, näring), brist på näring. — 1. (Förtvining, tvinsot), *med.* Hela kroppens, enskilda organs, organdelars eller väfnaders sjukliga förminskning i omfång och vikt. Hela organismen med alla sina särskilda organ och väfnader är sammansatt af små elementar-delar, hvilka antingen äro celler eller ock hafva bildats af sådana, såsom nerv-, muskel- och bindväfstrådar o. s. v. Dessa hållas vid makt och i funktionskraftigt tillstånd genom näringsprocessen, hvarvid en ständig omsättning eger rum i deras minsta delar, så att de till blodet afgifva förbrukade beståndsdelar och från detsamma mottaga nya sådana, som de med sig införlifva. Sker en rubbning i denna ämnesomsättning så, att de afgifva mera än de tillegna sig, så minskas de mer och mer i storlek och blifva *atrofiska*. Atrofien kan vara af olika slag: antingen förminskas elementardelarna helt enkelt i omfång med bibehållande i öfrigt af sina kemiska och fysikaliska egenskaper: enkel atrofi; eller också kan förminskningen hos en del af dem delvis fortgå ända därhän, att de alldeles försvinna, till följd hvaraf således äfven antalet minskas: numerisk atrofi; eller också kunna de, jämte det de förminskas, äfven förändras i sin kemiska sammansättning och fysikaliska beskaffenhet: de försämras, degenerera, och detta benämnes degenerativ atrofi. Samtidigt med det de för ett organs funktion mest viktiga elementen — t. ex. lefvercellerna, som bereda gallan i lefvern — undergå atrofi, förökas i stället ofta den för organets verksamhet mera indifferenta bindväfven i detsamma; organet blir då hårdare och fastare samt skrumpnar: indurativ atrofi. Afmagring beror på atrofi af den under huden rikligt förhandenvarande fettväfven. De olika formerna af atrofi förekomma ofta tillsammans. Atrofien medför minskning icke allenast i omfång och vikt, utan jämväl i funktionsförmåga.

Allmän atrofi af organismen, som för det mesta är enkel, kan föranledas: af brist på näring, hinder för födans nedsväljande och fortskaffande samt af sjukliga förändringar i matsmältningsorganen i allmänhet och alla slags rubbningar i blodberedningen, svåra förnyade blodförluster, långvarig varbildning m. m., genom hvilka organismen beröfvas näringsmaterial i större myckenhet. Vidare kan atrofien förorsakas af öfveransträngning, febrar o. s. v. Den allmänna atrofien föranleder ej sällan döden, synnerligen hos barn (pedatrofi). Hos gamla individer inträffar i regeln en allmän atrofi i sammanhang med den minskade vitaliteten och ämnesomsättningen, åldersatrofi, senil atrofi. Den partiella eller lokala atrofien i särskilda organ eller organ-

delar kan orsakas af inflammationer, hinder för blodcirkulationen, t. ex. vid tryck af svulster e. d. på blodkärlen eller på själfva organet (tryckatrofi), af minskad eller upphäfd funktion af organet, t. ex. då muskler försättas i overksamhet (inaktivitetsatrofi); om förlamningen af en muskel eller en körtel har sin grund i en skada, t. ex. afskärning af nerver till organet, hemfaller detta åt degenerativ atrofi (se Gangliecell och Nerv). Också sjukliga nybildningar, t. ex. svulster, kunna atrofiera af enahanda anledningar som normala delar. A. —y.*

2. *Bot.* Om en växt redan från groningen lider brist på näring, kunna dvärgformer uppstå. Denna mycket vanliga missbildning, äfven kallad nanism, framkallas både i naturen och med konst, om tillförseln af vatten och näringsämnen inskränkes så mycket som möjligt. Det visar sig därvid att många växter kunna tillpassa sig efter dessa förhållanden, så att alla ofvanjordiska, vegetativa delar reduceras lika starkt, hvarvid dvärgexemplar uppstå, som för öfrigt i allt väsentligt likna normala exemplar; rötter och frö blifva jämförelsevis stora, i synnerhet de sistnämnda, som blifva nästan lika stora som hos de normala exemplaren, men färre blommor och frukter utvecklas, och hos flerfröiga frukter utbildas färre frön. Atrofiering af organ kan äfven förorsakas af parasitiska svampar. Jfr Dvärgträd och Hypertrofi. G. L—m.

Atrofiēra, *fysiol.*, aftyna, förtvina. — Atrofiēras, aftäras, förkrympas. — Atrofiēring, förtvining. Se Atrofi.

Atröfisk, som har afseende på eller härrör från atrofi (se d. o.).

A trois [trŵa'], fr., på tre man hand.

Atrōp (af grek. nekande *a* och *tre'pein*, vända), *bot.* Se Fröämne.

Ātropa Bellado'nna L., *bot.* Se Belladonna.

Atropatēne l. Lill-Medien benämndes af forngrekiska geografer norra delen af Medien. Det var en satrapi, som på seleukidernas tid var ärftlig inom den akemenidiske fursten Atropates familj; däraf namnet, som återfinnes i det nuv. persiska provinsnamnet Aserbeidjan. J. F. N.

Atropīn, *kem. farm.*, den alkaloid, som är det verksamma ämnet i Belladonnaväxten, hvars blad äro officinella i Sverige (se Belladonna). Atropinet, $C^{17}H^{23}NO^3$, är luktlöst, med bitter smak, och kristalliserar i färglösa, sidenglänsande nålar och pelare. Atropin kan på kemisk väg delas i tropasyra och en bas, tropin. Med syror bildar det salter, af hvilka det svafvelsyrade är upptaget i svenska farmakopén. Atropinet och dess salter äro ytterst häftigt verkande gifter. Det framkallar dels en förlamning af vissa nervers ändapparater i en del organ (öga, hjärta, körtlar, mage och tarm m. fl.), dels i första hand en liflig retning af hjärnan, hvarigenom alstras ett muntert rus eller rent af ett raserianfall, ett slags mani (se d. o.). Förlamningen af nervändar i ögat framkallar stark och långvarig utvidgning af pupillen samt förslappning af den muskelmekanism (ackommodationsmuskulaturen), som inställer ögats optiska apparat för seende på nära håll; särskildt närbelägna föremål ses därför oklart. På pupillen verkar atropinet redan i dos af $^1/_{100}$ milligram. Inom hjärtat förlamas ändarna af de nerver (vagus-nerverna), som hämma och reglera hjärtverksamheten — däraf blir pulsen starkt påskyndad. Nervförlamningen inom körtlarna, spott- och svettkörtlar m. fl., vållar upphörande af deras afsöndring: mun, svalg och hud bli torra. Huden är för öfrigt vid atropinförgiftning starkt rodnad och het på grund af utvidgning af blodkärlen i densamma. Mage, tarm och äfven blåsa förslappas och förlamas af giftet. Andningen blir först förstärkt och underlättad, vid svår förgiftning slutligen förlamad, i det att den förut omtalade retningen af hjärnan och centrala nervsystemets öfriga delar slår öfver i förlamning, drabbande äfven förlängda märgen och det där belägna andningscentrum, hvaraf döden följer. De symtom af helt lindrig atropinförgiftning (1—3 mgr.), som ej sällan iakttagas vid medlets medicinska bruk, äro: pupillutvidgning, torrhet i mun och svalg, hastig puls och hudrodnad, särskildt i ansiktet, hvarjämte yrsel, ruskänsla och darrning kunna påkomma. Döden lär kunna följa af omkr. 10 centigram atropin; å andra sidan lär en person ha öfverlefvat intagandet af $^1/_2$ gram. Atropinet användes mest vid behandling af ögonsjukdomar, hvarvid lösning af svafvelsyradt atropin drypes innanför undre ögonlocket eller en atropingelatin (se d. o.) införes därstädes. Äfven har atropin brukats för att hämma svettning och som motgift vid vissa förgiftningar, såsom med morfin, flugsvamp (muskarin) o. s. v. Maximaldosen är 1 milligram. C. G. S.

Atropin-gelatin, *kem. farm.*, benämnas små rutor af gelatin, beredda enligt prof. Alméns metod och innehållande svafvelsyradt atropin; hvarje ruta innehåller 1 milligram af saltet. Om en sådan ruta införes under ögonlocket, förorsakar den inom kort en betydlig utvidgning af pupillen. O. T. S.*

Atropin-kata'rr, *med.*, katarralisk ögonsjukdom, förorsakad af långvarig behandling med atropin.

A'tropos (grek. *Ἄτροπος*), *grek. myt.*, eg. "den oafvändbara", en af moirerna. Se Moira.

Atrȳpa Dalm. (af grek. nekande *a* och *trȳpe*, hål), *paleont.*, ett i de paleozoiska formationerna förekommande brachiopodslägte af fam. *Spiriferidæ*. Dess skal är vanligen ovalt eller nästan cirkelrundt, och de spiralformiga kalkställningarna äro icke, såsom hos *Spirifer*, riktade utåt, utan mot skalets midt. I det större skalets spets är ett mycket litet hål, som ofta är doldt genom spetsens inböjning och därför i början blef förbisedt. Sedan dess tillvaro blifvit bekant, utbyttes namnet A. af d'Orbigny och några andra författare mot *Spirigerina*, hvilket dock ej blifvit allmänt antaget. Bland de många arterna är en, den redan af Linné beskrifna *Atrypa reticularis*, märklig för sin stora utbredning såväl i tiden som i rummet. Den förekommer i vidt skilda länder, i aflagringar från den siluriska och den devoniska tiden. I Gottlands öfversiluriska lager torde den vara den allmännaste försteningen. G. L. (A. Hng.)

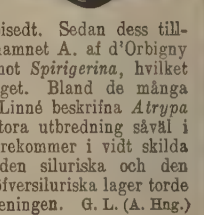

Atsjin. Se Atjeh.

Atsjinov. Se Asjinov.

Atsjinsk, stad i ryska guvern. Jenisseisk (Sibirien), vid Obs biflod Tsjulym och sibiriska järnvägen. 6,714 inv. (1897). Progymnasium för flickor.

Att, ett siamesiskt mynt. Se At.

Atta, *zool.* Se Bladskärande myror.

Atta'cca (it.), *mus.* (''vidfäst!'', ''hopbind!''), tyder, att en följande sats skall omedelbart anytas till den föregående, utan någon paus emellan.

Attaché (fr.), en vid beskickning i ett främmande nd anställd tjänsteman af lägsta graden.

Attachement [attaʃmā'], fr., tillgifvenhet, böjelse.

Attachērad (fr. *attaché*), fäst (vid någon); anställd m attaché (se d. o.).

Atta'ck (fr. *attaque*), *krigsv.*, anfall (vanligen sista len af anfallet och särskildt kavalleriets inrusning); fästningskrig förr benämning på hvarje under en gelbunden belägring framfördt, särskildt knippe af fallsverk. C. O. N. L. W:son M.

Attackēra (jfr Attack), anfalla.

Attainder [ətē'ndə], eng., egentl. ''fläck'', ''vander'', sedan gammalt i England benämning på del af det straff, som följde på vissa svåra förytelser. Den, som dömts till döden eller till fredhet, drabbades därmed äfven af ''attainder'', v. s. hans gods förverkades, han kunde ej vittna för domstol och ej heller ärfva eller öfverflytta arf. Acts (bills) of attainder kallas sådana, parlamentet i vanliga lagstiftningsformer åstadmna domar, som medföra indragning af egendom nt förlust af ära och medborgerliga rättigheter. n anklagade har dock vanligen egt att personligen er genom advokat uppträda och försvara sin sak. Acts of attainder'' brukades i synnerhet under ''ronas krig'' af det segrande partiet för att med åsidotande af vanliga rättegångsformer störta motpartiets lare och konfiskera deras gods, hvarvid de stunm t. o. m. användes mot döda personer. Äfven nare användes denna procedur i högförräderimål, ex. mot lord Strafford, ärkebiskop Laud och hertigen Monmouth. Senast kom den till användning 1696 t sir John Fenwick på grund af hans delaktighet ett jakobitiskt upprorsförsök mot Vilhelm III. m straff för högförräderi afskaffades formligen sådan m först genom Felony act af år 1870. — I Förenta aternas författning äro ''bills of attainder'' uttryckn förbjudna. V. S—g.

Attalēa H. B. K., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *lmæ* L., innefattande palmer med parbladigt delade ad. Dit hör *A. funifera* Mart., Piassaba-lmen från Brasilien, hos hvilken bladskaftens idgade baser innehålla ett slags grofva, styfva rer, som under namn af Piassaba införas till ropa, där de arbetas till varaktigt tågverk, astar eller borstar. Nötterna af *A. Cohune* Mart. n Honduras hafva ett stenhårdt skal, hvaraf verkas åtskilliga svarfveriarbeten, såsom knappar, lor till rosenkransar m. m. *A. excelsa*, Uricuru-lmen, har oljerika och ätbara frukter, som vändas att underhålla den eld och rök, genom lken kautsjuksaft intorkas och får sitt vanliga, rkfärgade utseende. Se vidare Beklädnadsxter. Ldt. O. T. S. (G. L—m.)

Atta'leia (lat. *Attalia*), fordom namn på Adalja.

Attalia. Se Attaleia.

Attalia'tes, Mikael (*Μιχαὴλ ὁ Ἀτταλειάτης*), santinsk rättslärd och historieskrifvare under 11:e n. Samtidigt med en lång och lysande karriär om ämbetsman under flera kejsare utöfvade A. betydande litterär verksamhet. En af honom 72 författad rättshandbok är af vikt för vår kunskap vissa delar af den romersk-bysantinska rätten, liksom hans stiftelseurkund för ett af honom 1077 grundadt sjukhus och kloster ger oss kulturhistoriska upplysningar af värde. Mest betydande är emellertid hans historiska verk, som omfattar tiden 1034—79. Det utmärker sig för ett opartiskt omdöme om de handlande personerna; språket har den bysantinska prosans svulst och omständlighet, men förebådar den klassicistiska riktningen under Komnenerna. V. Lm.

A'ttalos (grek. *Ἄτταλος*, lat. *Attalus*). 1. Konungar i Pergamon, i nordvästra Mindre Asien. A. I, reg. 241—197 f. Kr., antog konungatitel 240 efter en lysande seger öfver gallerna, som länge hemsökt de hellenska staterna i Mindre Asien med plundringar, förde därefter krig mot Syrien och Macedonien och lämnade romarna ett värdefullt understöd mot konung Filip. Hans eröfringar gingo visserligen till stor del förlorade; dock har han genom sin seger öfver gallerna, sitt försvar af de af Macedonien hotade hellenska staterna, förbundet med romarna och ett klokt användande af rikets betydande skatter, särskildt till främjande af konst och vetenskap, inlagt stora förtjänster i fråga om denna tids utveckling. Han dog 197 i Pergamon. — A. II, den förres son, var af sin broder Eumenes II under dennes regering 197—159 flitigt anlitad i militära och politiska värf. Hans egen regeringstid (159—138) upptogs hufvudsakligen af krig. Han följdes af sin brorson, A. III, som dog 133, efter att hafva testamenterat sina skatter och sitt rike till romarna. Äfven dessa båda furstar voro ifriga gynnare af konst och vetenskap. Se Pergamon.

2. Västromersk kejsare, uppsattes 409 af Alarik till motkejsare mot Honorius. Året därpå afsatt, antog han, på uppmaning af goten Ataulf, ånyo kejsartiteln 414, men tillfångatogs 415 och förvisades af Honorius till ön Lipara.

A'ttalus. Se Attalos.

el-'Attār (''droghandlaren''), Muhammed Ferîd-ed-dîn, en af Persiens störste mystiske diktare, f. 1119, d. 1230, blef liksom sin fader droghandlare i Nisjapur, men fördjupade sig snart i studiet af den sufiska teosofien, lefde som en asket och utvecklade en alsterrik författareverksamhet. Hans förnämsta arbete är *Mántik et-táir* (''fåglatal''); på versformen ''mesnevi'', af Garcin de Tassy utg. 1857 och öfv. på franska 1863), en sinnrik allegori om människosjälens identifiering med gudomen. Därnäst märkes *Pend-namé* (''rådsboken''), korta lärodikter och tänkespråk (utg. af S. de Sacy 1819; öfvers. till tyska af Nesselmann 1871). Hans mest betydande prosaverk är *Tezkiret-el-auliâ* (''lefnadsteckningar öfver heliga män''), värdefulla biografier öfver 97 berömda sufister. H. A.

Attelage [attlā'ʃ], fr., anspann.

Attendēra [uttalas äfven: attandēra, af lat. *atte'ndere*, utspänna], rikta uppmärksamheten på.

A'ttenhofer [-håfer], Karl, schweizisk tonsättare, f. 1837 nära Baden (kant. Aargau), studerade i hemlandet och vid Leipzigs konservatorium. Han har från 1867 verkat såsom kördirigent, musiklärare och organist vid katolska kyrkan i Zürich samt förvärfvat ett rum bland de mest bemärkte schweiziske tonsättarna, i synnerhet på manskörens område med och utan ackompanjemang (*Abendfeier*, *Vale*, *Der treue kamerad*), men äfven genom körer för blandade röster, damkörer, visor, mässor, pianostycken och lätta violin-etyder. A. L.

Attentät (fr., af lat. *attentāre*, försöka, angripa); förgripelse; mordförsök (särskildt mot person i framstående samhällsställning); planlagd lömsk våldsbragd.

Attentätor (se Attentat), föröfvare af attentat.

Attentiōn [uttalas äfven: attanʃōn; jfr Attendera], uppmärksamhet; sorgfällighet; tjänstaktighet; artighet.

Attenuatiōn (lat. *attenuātio*, af *te'nuis*, svag, tunn), förtunning, utspädning; äfven afmagring.

Atterberg, Albert Maurits, kemist, f. 1846 i Härnösand, promoverades 1872 till filos. doktor i Uppsala, förordnades 1874 till docent i kemi och förestod 1874—75 adjunkturen i kemi. 1877 utnämndes han till föreståndare för kemiska stationen i Kalmar, hvilken befattning han ännu innehar. A. har författat flera afhandlingar i kemi och agrikulturkemi (offentliggjorda bl. a. i Öfversigt af Vet. akad:s handl. 1874—81 och i Landtbruksakademiens handlingar och tidskrift) samt i växtfysiologi (de sistnämnda hufvudsakligen publicerade i "Kalmar kemiska stations årsberättelser" sedan 1886).

Atterbom, Per Daniel (Amadeus), skald, litteraturhistoriker, föddes 19 jan. 1790 på Åsbo komministerboställe i Östergötland. Hans fader var dåv. komministern Gabriel A., hans moder Hedvig Kristina Kernell, af hvilken han först hörde och lärde sig älska svenska folkvisor. Utomordentligt tidigt utvecklad, sysslade han redan som barn med författarskap. Vid åtta års ålder skref han en roman, *Alphonsus och Marina, historia gjord af mig*. Inåtvänd och fysiskt klen, var A. en bokvurm, som vid tio års ålder på egen hand lärt sig tyska ur Pufendorfs universalhistoria och Hübners geografi, läst Mörks "Adalrik och Göthilda", Wallenbergs "Susanna", Dalins dikter, Snorres konungasagor och Vilkinasagan, Cornelius Nepos m. m. 1799 sattes han i skola i Linköping, där han bodde hos sin morbror, konsistorienotarien P. Kernell, en af Leopolds närmaste vänner, i hvars välförsedda bibliotek han flitigt vidgade sina kunskaper. Han lärde känna Leopolds, Kellgrens, Lidners, Bellmans och Franzéns verk och hänfördes af dem. Men ännu mer älskade han några tyska författare, nämligen Wieland och framför allt Bürger. 1805 blef A. student i Uppsala och intogs på hösten s. å. i sällskapet "Vitterhetens vänner", som emellertid snart upplöstes. Hans studier utsträcktes därpå till den moderna tyska poesien och filosofien, representerade af Goethe, Schiller, Tieck, Novalis, Schleglarna, Werner, Fichte och Schelling. Jämte sina vänner Hedborn, Ingelgren m. fl. stiftade han 1807 ett nytt vittert sällskap, först kalladt "Musis amici", sedan (1808) "Auroraförbundet", hvars förnämsta krafter vid sidan af A. blefvo Palmblad och Elgström.

Auroraförbundet fattade snart som sin uppgift att reformera den svenska vitterheten, och de viktigaste data i A:s lif under andra decenniet af 1800-talet beteckna betydelsefulla händelser i svensk litteratur, historia. Genom studiet af den moderna tyska litteraturen hade Auroraförbundets medlemmar fått helt andra begrepp om poesiens väsen än deras samtids svenska vitterhet grundade sig på. Denna befann sig vid 1800-talets början i en epigon- och afmattningsperiod, som träffande kallats den svenska litteraturens järnår. Hufvudmassan af de dikter, som skrefvos, var moraliserande dikter och reflektionsverser af tämligen ringa värde, utan innerlighet och styrka i känslan, och med en enformig metrik, hvars kulmen syntes nådd i den företrädesvis gynnade alexandrinen. Genom sin drömmande och grubblande natur genom sina barndomsintryck från Åsbodalens idylliska skönhet samt genom den i föräldrahemmet rådande kristliga fromheten var A. predisponerad för de nya riktningar, som inom tysk vitterhet aflöst den franska klassiska skolan. I motsättning till denna satte nämnda riktningar fantasien som konstprincip i stället för förståndet, sträfvade att genom dikten uttrycka framför allt känslor och stämningar och sökte nå sitt mål genom suggestiva medel, såsom färg- och bild-uttryck samt akustiska effekter. 1700-talets rationalism aflöstes af romantiken, och det är dess mystiska världsåskådning och musikalisk-syntetiska poesi, för hvilka A. blef förkämpen i vårt land. Redan tidigare äro Auroraförbundets medlemmar hade Hammarskölds och Livijn, K. A. Agardh och Askelöf påverkats af romantiken, för hvilken Stockholm och Uppsala blefvo hufvudhärdarna.

Omhvälfningen inom litteraturen kräfde både ett estetisk-kritiskt fälttåg mot den akademiska riktningen och utvecklandet af en positiv skönlitterär produktion. Både hvar för sig och i förening skapade Stockholms-kretsen och Uppsala-kretsen nya organ för sin litterära verksamhet. Den förra började kampanjen i dec. 1809 med veckotidningen "Polyfem", som väsentligen innehöll persiflerande och ironiska stycken, och där A. deltog med de i hetsigt polemisk ton skrifna dikterna *Xenier* och *Rimmarbandet*. Uppsalaensarna grundade månadsskriften "Phosphoros", hvars första häfte utkom sommaren 1810, och den af A. redigerade "Poetisk calender" (1810—22) samt slutligen "Svensk litteraturtidning", utgifven af Palmblad i förening med A.

Nyromantikernas eller, som de efter Uppsala tidskriften ofta kallades, fosforisternas framträdande förorsakade en långvarig och häftig strid, där man å ömse sidor gjorde sig skyldig till ensidighet och öfverdrifter. Genom sin ideellt osjälfviska, hänsynslösa sträfvan ryckte A. och hans kamrater ungdomen med sig och omgestaltade vår litteratur, men deras polemik kvarlämnade mycken bitterhet, och man var länge på många håll obenägen att erkänna de genomgripande nydaningsarbete, som de och deras meningsfränder åstadkommo eller gåfvo uppslag till. Tidigt hyllad som höfding af sina meningsfränder intog A. en af de mest framskjutna platserna i den vittra fejden. Viktigast af hans produktion under åren 1810—17, hans kamp- och utvecklingstid, är hans dikter, genom hvilka han blef banbrytande med hänsyn både till formen och till innehållet. Han införde i svensk dikt en "absolut stämningspoesi" (Fr. Vetterlund), som stod i den skarpaste motsättning till akademisternas logisk-rationella vitterhet och som sökte tränga ned i och återge det omedvetna

s ilslifvet, det dunkla sambandet med allnaturen. l gående från Schellings naturfilosofi, sökte A. i c kt tolka förändskapen mellan naturvärlden och r änniskans själslif och i symbolisk form framställa s a mystiska spekulation. För första gången i svensk j esi nyttjade A. alla verskonstens musikaliska e ement, rytm, rim och öfriga slag af ljudharmoni, r edvetet i och för framkallande af stämning, h i hans stil öfverflödade färgnyanser och bilder. n svenska naturen blef skildrad i känsliga taflor, ter att under årtionden ha förbisetts som poc- skt stoff. Under utformandet af denna nya etiska teknik och under utvecklingen af sin världs- kådning var A. naturligtvis stundom utsatt för att ipa fel och misslyckas i sina experiment. Hans äfvan efter känsloskildring medförde stundom en ss konturlöshet, hans språkliga nydaningsifver sade icke alltid lyckliga resultat, och det allegorisk- tafysiska nådde ofta icke fram till klarhet. Det r också dunkel, meningslöst ordpräl och tyskeri, m utgjorde de hufvudsakliga förebråelserna mot , liksom mot nyromantiken öfver hufvud. Mot- ndarna, hvilkas hufvudorgan var den af Wallmark digerade "Journal för litteraturen och theatern" dragen 1813 och fortsatt af "Allmänna journalen"), grepo A. med hånfullt underkännande af hans etiska förmåga, och hans svagaste alster — t. ex. n af Leopold nedgjorda Tasso-öfversättningen — derkastades en ytterligt skarp kritik. Denna kri- k ställde sig lika oförstående mot A:s förnämsta riska dikter från dessa år, t. ex. *Erotikon* (Phos- oros 1810), *Skaldarmal* (ibid. 1811), ett af de sta försöken till en fornnordiskt nationell diktning Sverige, cykeln *Blommorna* (Poet. cal. 1812), *llegro och adagio* (ibid. 1813) och fragmenten af gan om *Fågel blå* (ibid. 1814).

Af A:s prosauppsatser under dessa år äro flera betydelse genom sina programuttalanden i filosofi lh konstlära. I "Phosphoros" offentliggjorde han ärkliga estetiska afhandlingar om Bellman och rensvärd, hvilka båda han satte synnerligen högt, h framhöll Thorild som romantikernas föregångs- an. Som inledning till en samling folkvisor, hvilka n publicerade i Poetisk calender för 1816 under eln "Nordmansharpan", skref han en kort öfversikt ver den äldre svenska poesien, där han starkt för- rligade folkdikten, gaf mycket erkännande åt iernhielm och Franzén samt betonade det nationella romantikens syftning. Hans granskning af Svenska kademiens handlingar (i Svensk litt. tidn. 1814— 5) var den af hans uppsatser, som väckte största rbittringen hos motståndarna. Den är ett skarpt grepp på hela den akademiska riktningen och dess flytande på nationen. Upprördheten på den akade- iska sidan var så stor, att Palmblad af hofkansleren tades med tidningens indragning och erhöll varning akademiska konsistoriet. Vidare deltog A. i en ligionsfilosofisk pressfejd till försvar för schellingia- smen, hvilken angripits som irreligiös, och man r till och med ha funderat på att åtala honom för tteri.

Under det oafbrutna arbetet för den nya vitter- eten hade A. äfven bedrifvit sina studier för den losofiska graden, och han promoverades 1815 jämte almblad, Sondén, Almquist, Fahlcrantz m. fl. fveranträngning och de polemiska striderna hade gt på hans axlar tyngre bördor, än han orkade bära, och hans sinne, som icke var nog stålsatt för att härda ut med en offentlig strids hugg och sting, hade blifvit öfverretadt. Hans ekonomiska utsikter voro mörka, och han hade planer på att för uppe- hällets skull bli präst eller jurist. Tack vare vänners bemedling erhöll han emellertid pekuniärt understöd, som satte honom i stånd att företaga en längre ut- rikesresa. I juni 1817 afreste han till Tyskland, hvarifrån han i sällskap med dansken Peder Hjort på hösten samma år fortsatte till Italien, hvars natur och konst hänryckte honom. Genom Amalia von Helwig, som han lärt känna under hennes tidigare besök i Sverige, kom han i beröring med flera af Tysklands ledande andar. Han lärde under denna resa känna Schleiermacher, Rühs, Steffens, Jean Paul, Schelling, Jacobi, Baader, W. Müller, Rückert, Fr. Schlegel, Hegel, Solger, Tieck, Thorvaldsen och Öhlenschläger. Sista tiden af sin utrikesvistelse tillbragte han som gäst hos fältmarskalken Gneisenau. Han återkom till Sverige 1818, mognad och stärkt samt mera försonlig gentemot de litteräre mot- ståndarna.

Vid sin hemkomst utsågs A. till lärare i tyska språket och litteraturen för kronprins Oskar, hvilket väckte akademikernas förtrytelse. 1821 blef han docent i allmän historia under Geijer, 1824 adjunkt i filosofi och 1828 professor i samma vetenskap, en professur, som han 1835 utbytte mot den nyinrättade i estetik och modern litteratur, för hvars tillkomst han länge arbetat. I likhet med det stora flertalet af sina meningsfränder var A. politiskt konservativ och miss- kände tidens liberala rörelser, hvarför han ock å sin sida alltifrån 1830-talets midt utsattes för orättvisa kritiker af Stockholmspressen. Denna förföljelse öpp- nade för honom den så länge envist stängda Svenska akademien, där han 1839 invaldes efter Ling. Han förde för öfrigt ett stilla, tillbakadraget lif i oför- truten forskning och idog litterär verksamhet. 1826 gifte han sig med Ebba af Ekenstam, med hvilken han lefde i ett sällsynt lyckligt äktenskap, upplöst genom hennes död 1854. Den siste af de store skalderna från århundradets början, bortgick han själf 21 juli 1855 i Uppsala.

Det ökade lefnadsmod, den friskare och gladare grundstämning, som var frukten af A:s utrikes resa, förspordes icke minst i hans vittra alstring efter 1818. I Poetisk calender för 1821 offentliggjorde han bl. a. *Recensionsblommor* och *Fridsrop*, i hvilka han med älskvärdt och högsint erkännande åt samtida skalder uppmanade till samfälldt och endräktigt arbete för svensk litteraturs förkofran. Sitt program, positiv produktion, fullföljde han också, om än hans vack- lande hälsa lade hinder i vägen för utförandet af mer än ett fåtal af hans litterära planer. Emellertid fullbordade han under 1820-talet det sagospel, som länge sysselsatt honom, hans mest omfattande verk, *Lycksalighetens ö*, hvars första del utkom 1824 och andra 1827. Det rönte ett tämligen kallsinnigt mot- tagande — märkligt nog äfven från meningsfränder som Hammarsköld — och öfverflygiades totalt i popularitet af Tegnérs ungefär samtidiga "Fritjofs saga". Den omarbetade upplaga, som A. utgaf 1854, mottogs med större sympati och beundran. Tredje upplagan utkom 1875, en förkortad skoluppl. 1898. Fragment förblef däremot "Fågel blå", på hvilken han arbetade 1814 i Uppsala, 1818 i Rom, 1838 på sommarnöjet Steninge och 1855 i Uppsala.

Såväl till anläggning som utförande betecknar ”Lycksalighetens ö” höjdpunkten af A:s diktning och är ett af nyromantikens förnämsta verk. Dess byggnad erinrar om Tiecks fantastiska dramer, ämnet är hämtadt ur en svensk folkbok, för hvilken en fésaga af madame d'Aulnoy ligger till grund. A. följde i det hela sagans gång, men tilldiktade fritt figurer (t. ex. Svanhvit) och episoder (t. ex. Astolfs hemkomst och den därvid framställda karikatyren på republiken). Den spekulativa innebörden i dikten, som A. själf förklarade för en allegori, är enligt hans egen tolkning denna: ”Ingen rätt lycksalighet vinnes med att leva för sig själf, äfven om detta skulle verkställas i den högsta estetiska form. Poesien, såsom blott sinnlighetens högsta njutning och skimmer, kan ej tillfredsställa ädlare själars längtan efter evigt lif och evig lycka. Astolf är denna längtan. Hans åtrå tager en ensidigt estetisk riktning och missförstår därigenom sig själf. Poemet är poesiens historia ända till den punkt, där poesien antingen måste tillintetgöra sig själf eller ock upplyfta sig till religion”. Denna allegoriska tydning kunde visserligen ej af den stora allmänheten uppfattas, men för njutandet af diktens skönhet var detta ej nödvändigt, ty dess personer äro lefvande, episklyriska gestalter, och händelseutvecklingen fängslar i sig själf. Värman i framställningen, de åskådliga och färgrika scenerierna, den luftiga och ljusa skönheten i de poetiska personifikationerna, fantasiens uthållighet, diktionens yppighet och omväxling samt planens djupsinne göra ”Lycksalighetens ö” till ett af vår poesis yppersta verk. Framför allt uppskattades en del af de i sagospelet inlagda visorna och romanserna, såsom *Jägarsångerna*, *Vindarnas sånger*, *Serenaderna*, *Svanhvits sång*, *Sång från sjön*, *Astolfskvädet* och *Stjärnornas kor*. Af A:s smärre dikter under hans mannaålder märkas ytterligare en serie *Blommor* (1836) och flera hemdikter, egnade hans hustru, såsom *Den 20 juni 1851* och *Tillegnan* (af andra upplagan af ”Lycksalighetens ö”, 1854). Den exotiska prakten i hans tidigare diktning ersattes småningom af en enklare, mera idyllisk ton. Grundstämningen är harmoni och förhoppningsfullhet. Från att ha varit den äktromantiska längtans skald blef han mer och mer förhärligaren af den nordiska sommaren och lyckan. Hans lyrik var städse lika varm och innerlig, men vann i fasthet och behärskning. Bristen på sympati hos allmänheten gjorde emellertid, att hans mannaålders poetiska alstring vardt relativt sparsam. Han berättar själf i bref att han 1836—38 varit lifligt upptagen af planer till nya sånger, men att ”frostandar från alla håll, äfven från ett minst väntadt” (hvarmed han åsyftade Geijers föga finkänsliga kritik i ”Litteraturbladet”) härjade den andra vår, som han erfor i sin återväckta skaparlust. I missmod afbröt han också utgifvandet af sina *Samlade dikter*, af hvilka 1837—38 två band utkommit. Efter hans död utgåfvos fragmenten af och planen till *Fågel blå* (1858) och tre band *Lyriska dikter* (1863).

A:s vetenskapliga författarskap är likaledes mycket betydande. Som professor i filosofi utgaf han 1835 *Studier till filosofiens historia och system*, där han intog en teistisk ståndpunkt på schellingsk grundval. Därefter grep han sig an med att i fortlöpande skildring teckna karaktärerna af de förnämsta gestalterna i svensk litteraturhistoria. Dessa biografier utgåfvos 1841—55 under titeln *Svenska siare och skalder, eller grunddragen af svenska vitterhetens häfder. Intill och med Gustaf III:s tidehvarf tecknade* (2:a uppl. 6 bd 1862—63; inledning och supplement under titeln *Grunddragen af jornskandinaviska och svenska vitterhetens historia intill Stjernhjelm* och *Carl den tolfte betraktad i sitt förhållande till vitterhet, vetenskap och skön konst* 1864). De äro skrifna med en kärleksfull uppskattning af de skildrade, hvilken kommit honom att genomgående se i ljust, och en sällsynt finhet i analysen af både diktverk och författarpersonligheter. Särskildt de utförligare framställningarna af Swedenborgs, Ehrensvärds, Thorilds och Bellmans åskådning och skrifter utmärkas af ett innerligt förstående af de olika individualiteterna, ett omsorgsfullt utförande och en konstnärlig stil, rik på känsliga och originella partier. Vidare skref A. ett stort antal afhandlingar och essayer. Af dessa märkas uppsatserna öfver Almquist, Runeberg, Stagnelius, tidskriften ”Iduna” samt minnesteckningarna öfver Hedborn och Palmblad. Åtskilliga af dessa essayer äro samlade i *Åsthetiska afhandlingar* (1866), *Minnesteckningar och tal* (1869) och *Litterära karakteristiker* (1870). Efter hans död utgåfvos äfven *Minnen från Tyskland och Italien* (2 bd, 1859) samt *Poesiens historia* (4 bd, 1861—62).

Förarbeten till en biografi öfver A. och delar af en sådan äro författade af Fr. Vetterlund, som utgifvit bl. a. ”Atterbomska ungdomsdikter och Atterbomska reminiscenser” (i ”Samlaren”, 1891), ”Atterbom före Uppsalatiden” (i ”Svensk tidskrift” 1895), ”Romantisk mystik” och ”Atterboms senare blommor” i ”Studier och dikter” (1901) samt ”Atterboms sagospel Fågel blå” (i Lunds univ. årsskr. 1901—02). Bland öfriga bidrag till kännedomen om A. må nämnas J. H. Thomanders inträdestal i Sv. akad. (i Sv. akad. handl. XXIX), A. Th. Lysanders ”Om sagospelet Lycksalighetens ö och dess uttolkare” (i Nord. univ. tidskr., III), G. Ljunggrens ”Det nyromantiska i sagospelet Lycksalighetens ö” (i ”Smärre skrifter”, I) samt B. Risbergs ”Tyska förebilder till dikter af Atterbom” (i Uppsala univ. årsskrift, 1892) och R. G:son Bergs ”Prologen till Phosphoros” (i ”Nordiska studier, tillegn. A. Noreen”, 1904). Bref af A. äro offentliggjorda särskildt i A. Ahnfelts ”Nektar och gift”, I (1881), i ”Samlaren”, 1888 af K. R. Nyblom och 1890 af M. G(randinson), samt i ”Nord. tidskr.” 1895 (af J. Clausen). Till tyska ha öfversatts ”Lycksalighetens ö” (af Neus, 1831—33) och utdrag ur reseminnena (af F. Maurer, 1867). R—n B.

Atterbury [ä'tərbəri], Francis, engelsk prelat och politiker, f. 1662, vann rykte som predikant och blef 1691 konung Vilhelm III:s och drottning Marias kaplan. Under drottning Annas regering tog han verksam del i den toryistiska reaktionen och vardt 1713 biskop af Rochester. Under Georg I var A. det högkyrkliga partiets ledare och deltog 1720 i en sammansvärjning till förmån för den afsatta stuartska dynastien, men planen upptäcktes, A. kastades i fängelse och dömdes af parlamentet 1722 till ämbetets förlust och landsförvisning. Han var sedermera en trogen rådgifvare åt den stuartske pretendenten (”Jakob III”), tills 1728 en brytning inträdde emellan dem. Död 1732. Jfr Williams, ”Memoirs and correspondence of Francis A.” (2

bd, 1869), och en lefnadsteckning öfver A. i Macaulays "Biographical essays". J. Th. W.

Atter-see [-se] l. Kammer-see, den största insjön i öfre Österrike, ö. om Salzburg, 465 m. ö. h., 47 kvkm. A. utflyter genom Ager till Traunsjön. Dess vackra stränder äro om somrarna mycket besökta af resande.

Attes, *grek. myt.* Se Attis.

Atte'st, mera sällan Attestatum (af lat. *attestări*, intyga), skriftligt intyg, bevis, betyg.

Attesta'nt (jfr Attest), vittne.

Attestātum (lat.). Se Attest.

Attestēra (jfr Attest), skriftligen intyga.

Attici'sm, attiskt språkbruk; det för den attiska dialekten egendomliga; utsökt smak och träffande satir i uttryckssättet. Sedan 2:a årh. e. Kr. blef ordet en beteckning för en del grekiska retorers, atticisternas, sträfvan att rena denna dialekt från de missbildningar och oskönheter, som efter den klassiska periodens slut genom alexandrinskt inflytande kommit att vidlåda densamma.

Attici'st. Se Atticism.

A'tticus. 1. Titus Pomponius A., romersk skriftställare och mecenat, f. 109, d. 32 f. Kr. För att ej indragas i de borgerliga oroligheterna begaf han sig 86 till Aten. Där uppehöll han sig i 21 år, lärde sig behärska grekiskt språk och umgängeston (hvaraf binamnet Atticus) och samlade genom lyckliga affärer en stor förmögenhet. A. dref en omfattande bokhandels- och förläggarverksamhet. Af hans skrifter — främst ett historiskt arbete, *Liber annalis*, — finnes föga kvar. Nepos skref hans lefnadsteckning. Af Cicero ega vi en samling "Epistolæ ad Atticum". — Hans dotter Cæcilia Attica var fältherren Agrippas första maka.

2. Tiberius Claudius A. Herodes. Se Herodes.

Attigny [attinji], ort i franska depart. Ardennes, s. v. om Mézières, vid floden Aisne. 1,703 inv. (1901). I A. residerade flera frankiska konungar efter Klodvig II, Wittekind lät döpa sig där 785, och Ludvig den fromme gjorde kyrkobot under den synod, som hölls där 822. Senare tog Karl den enfaldige A. till sitt residens.

Attik, *bygnk.* Se Attika.

A'ttika (af lat. *a'tticus*, attisk) l. Attik, *bygnk.*, ett antingen rundt om en hel byggnad eller, vanligast, på någon af densammas hufvuddelar och alltid öfver taklisten befintligt, vågrätt afslutadt, dekorativt byggnadsparti, ofta bärande statyer, sinnebilder eller inskrifter, häntydande på byggnadens bestämmelse. Attikan var en för den antika byggnadskonsten egendomlig anordning, som sedermera med begärlighet upptogs af renässansen. — De flesta triumfbågar hafva attika öfver hela byggnaden. K. biblioteket i Stockholm har en sådan öfver midtpartiet, likaså det nya riksdagshuset. A. T. G. (I. G. C.)

A'ttika (grek. Ἀττική, i äldre tid äfven Ἀκτή, "kustland"), en mellan Egeiska hafvet och Saroniska hafsviken utskjutande halfö, som bildar sydöstligaste delen af Greklands fasta land. Arealen ungef. 2,527 kvkm. Landet är till större delen uppfylldt af mestadels skoglösa kalkstens- och marmorberg, bl. a. det vilda Kithairon, som tillika bildar gränsen mot Beotien i n. och mot Megaris i n. v. Bland slättbygder är i främsta rummet att märka den Aten på alla sidor omgifvande, fordom kallad Kekropiska slätten eller vanligen blott "Slätten" (pedion), därnäst den n. v. därom belägna Eleusinska eller Triasiska, samt i landets östra del strandslätten vid Marathon och "inlandet" (Mesogia) mellan bergskedjan Hymettos och de östra strandkullarna. Kekropiska slätten är på tre sidor omsluten af berg: i n. Parnes, en vild bergskedja af ända till 1,413 m. höjd; i n. ö. Brilettos, en fristående bergpyramid, 1,110 m., efter den vid dess fot belägna byn Penteli äfven kallad Pentelikon; i ö. det långsträckta, 1,027 m. höga Hymettos (nu Trelovani), samt i v. Aigaleos l. Korydallos (nu Skaramanga). — Det sydöstra kustlandet (paralia) upptages af kullar och mindre bergshöjder, hvilka först längre mot s. förena sig till en sammanhängande kedja, Laurion, och i landskapets sydligaste spets utlöpa i den tvärbrant stupande bergsudden Sunion. På yttersta branten finnas ännu betydande ruiner af ett Athenatempel, hvars långt ut på hafvet synliga pelare föranledt det nyare namnet Kap Kolonne. Berget Laurion innehöll fordom rika silfvergrufvor, som förskaffade atenarna en högst betydlig inkomst, men som redan vid den kristna tidens början voro uttömda. I nyare tider har man icke utan framgång sökt tillgodogöra sig de lämningar af ädel metall, som innehållas i de gamla slagghögarna. Bland mineral förtjänar äfven att nämnas den förträffliga lerjord, som hämtades på kuststräckan s. om Aten och utgjorde råämnet till de berömda atenska krukmakeri-arbetena, och i än högre grad den praktfulla marmor (i Pentelikon och Hymettos), som lämnat outtömligt material för praktbyggnader och skulpturverk. På A:s berg upprinna många vattendrag, af hvilka de flesta dock endast äro små regnbäckar, som utsina om sommaren. Den betydligaste floden är Kefissos, hvilken året om är vattenförande samt bildas af två armar, den ena från Pentelikon, den andra från Parnes. Kefissos flyter genom slättlandet på vid pass 2 km. afstånd v. om Aten och mynnar ut i bukten Faleron, ö. om Peiraieus. Under den heta årstiden når denna flods vatten dock icke fram till utloppet, emedan det afledes i en mängd kanaler till fältens bevattnande. Obetydlig är den på norra sluttningen af Hymettos upprinnande Ilissos, hvilken begränsar Atens område i s. ö., men kort därefter förlorar sig i den torra marken. I n., på gränsen mot Beotien och hufvudsakligen tillhörande detta landskap, flyter den i Eubea-sundet utfallande floden Asopos. — Jordmånen i A. är mager. Endast ett tunt lager af myllа betäcker kalkstenen, hvilket, i förening med den bristfälliga bevattningen och luftens ovanliga torrhet, gör att landet ej i någon högre grad egnar sig för sädesodling. Icke heller är vinet af ädlare slag. Däremot hafva A:s fikon och oliver i alla tider varit ryktbara för sin utsökta godhet. Olivens stora värde för A:s inbyggare har sagan uttryckt genom att låta gudinnan Athene, medelst det första olivträdets frambringande, förvärfva sig rätt att dyrkas såsom landets skyddsgudinna. Den attiska ullen var fordom högt prisad för sin finhet, och boskapsskötsel är nu såsom förr en viktig näringsgren. Luften är ovanligt lätt och genomskinlig, och de till större delen skoglösa bergen bryta ljuset i växlande skiftningar, hvilket i synnerhet vid solnedgången brukar framkalla de praktfullaste färgspel.

A:s inbyggare under den klassiska tiden berömde sig af att vara ''autoktoner'', d. v. s. födda af A:s egen jord, ej invandrade från annat håll. Detta innebär så till vida någon sanning, som den joniska stammen, sedan den i urminnes tider tagit landet i besittning, ej i likhet med öfriga grekiska stammar förjagades från sina hemvist af nya folkvandringar. Med hänsyn till läge och naturbeskaffenhet var A. sedan gammalt indeladt i ''slättland'' (pedion), ''bergsbygd'' (diakria) och kustland (paralia), och såsom hufvudsakligen identisk med denna tredelning torde man få anse den något senare förekommande i ''Stadsomnejd'' (d. v. s. slättbygden kring Aten, Kekropiska slätten), ''inland'' (mesogaia) och ''kustland'' (paralia). Såväl stad som landsbygd voro indelade i en mängd små kretsar eller kommuner (demoi) med självständig inre förvaltning. Deras antal uppgifves af Strabon till 174. Ur politisk synpunkt voro demerna från Kleisthenes' tid fördelade mellan de af honom inrättade 10 fylerna. Men en fyle bildade ej en sammanhängande landkomplex, utan låg med en tredjedel (trittys) af sitt område inom hvar och en af de nämnda landsdelarna. För dem alla bildade Aten med hamnstaden Peiraieus (se d. o.) den gemensamma politiska medelpunkten. För öfrigt funnos, om man undantager det n. v. om Aten belägna Eleusis, ryktbart genom sitt Demeter-tempel och sina mysterier (se Eleusinska mysterierna), endast obetydliga landsbyar. I det nuvarande konungariket Grekland bildar A. med ön Salamis en egen förvaltningskrets (eparki), ingående i nomarkien Attika-Beotien. Dess folkmängd, på landsbygden till stor del bestående af albaneser, uppgick år 1900 till vid pass 200,000. Att den under den klassiska forntiden varit större, lider intet tvifvel, men däröfver anställda beräkningar hafva gifvit mycket skiftande resultat. A. M. A.

A'ttiker (grek. *attiko's*, attisk), författare på attiska dialekten; person med egenskaper, som utmärkte forntidens atenare.

Attikvåning, *bygnk.*, den våning, som befinner sig innanför en attika.

A'ttila (efter hunnerkonungen Attila), en till ungerska nationaldräkten hörande, kort, med snören besatt lifrock; kort uniformsrock, försedd med knäppsnören öfver bröstet (brukas mest af husarer, i Frankrike och Sverige af artilleriet). C. O. N.

A'ttila, hunnernas konung, son af Mundzuk, efterträdde jämte sin broder Bleda, 434 e. Kr., sin farbroder Rugila (Rua) i väldet öfver de hunniska skarorna i Pannonien (västra Ungern) och blef, sedan Bleda på hans anstiftan mördats (445), ensam härskare öfver alla de hunniska stammarna. Småningom bildade han af alla de till språk, härkomst och seder skilda stammarna mellan Volga och Rhen ett ofantligt stort folkförbund. En mängd germanska folk (östgoter, gepider, rugier, heruler, langobarder, suever, markomanner, thüringare, franker, alemanner och burgunder), alaner, många slaviska stammar samt de turanske kazarerna lydde under A:s spira, men sammanhållningen i detta oerhörda välde var lös, och det saknade alldeles ordnadt skatteväsen. För det östromerska riket blef A. en farlig granne. Kejsar Theodosius sökte splittra A:s makt genom att uppvigla kazarerna mot honom. Men A. kufvade upproret i hast, inbröt, sedan han af kejsaren fått sina anspråk på upprättelse tillbakavisade (447), på Balkan-halfön och framträngde ända till Thermopylai och Konstantinopels närmaste grannskap. 70 städer förstördes, oerhördt rikt byte togs, och kejsaren måste bekväma sig till en fred (448), i hvilken han bl. a. förband sig till en årlig tribut af 2,100 skålp. guld. Historieskrifvaren Priscus har åskådligt skildrat ett besök, som han, åtföljande en östromersk beskickning, vid denna tid aflade vid A:s hof. Mot Theodosius' kraftige efterträdare, Marcianus (450), kunde A. ej uträtta något, och han vände sig därför mot väster, därtill föranledd äfven af den inre tvedräkten inom det västromerska riket. En förevändning till anfall erhöll han, då Valentinianus III:s syster Honoria, hvilken för sin lösaktighet förvisats från hofvet, erbjöd honom sin hand; A. fordrade då enträget hennes utlämnande och kräfde i hemgift hälften af det västromerska riket. Från sitt ståndläger i Ungern bröt han (jan. 451) upp i spetsen för sin här, tågade genom södra Tyskland, hvars stammar han tvang att sluta sig till honom, gick med 500,000 krigsmän öfver Rhen och ryckte fram ända till Orléans. Förödelse, mord och brand betecknade hans väg; enligt folktron växte intet gräs mera där A:s häst hade trampat. Den västromerske fältherren Aëtius hade emellertid lyckats förena västgoter, burgunder, franker, alaner m. fl. folk under sitt befäl och ryckte mot A., som vid underrättelsen därom upphäfde belägringen af Orléans och drog sig tillbaka öfver Seine. På Katalauniska fälten (sannolikt i trakten af Troyes) sammanträffade båda härarna (hösten 451). Antalet af de fallne, bland hvilka västgoternas konung Teodorik befann sig, uppges än till 165,000, än till 300,000 man. A. blef i grund besegrad, men Aëtius, nöjd med det vunna resultatet, lät honom draga sig tillbaka öfver Rhen. Nästa vår (452) inföll han i norra Italien och intog många af dess städer (Aquileja, Padova, Vicenza, Verona, Milano m. fl.). Men på vägen till Rom hejdade han sitt segerlopp och återvände plötsligt till sitt rike, därtill förmådd af brist på lifsmedel och af sjukdomar i hären. Den beskickning, som under anförande af Roms biskop, Leo I, sökte beveka honom till aftåg, torde därför ha varit ganska välkommen. Den påföljande traditionen har legendariskt öfverdrifvit och utsmyckat Leos uppträdande vid detta tillfälle. Möjligt är, att A. afskräcktes från att tåga till Rom genom vidskeplig fruktan att dela Alariks öde. Kort efter återkomsten till sitt pannoniska ståndläger afled A. (453), sedan han ökat antalet af sina hustrur med den sköna burgundiskan Ildiko. A. dog under själfva bröllopsnatten, troligen af blodstörtning. Hans rike sönderföll genast efter hans död; men minnet om den väldige eröfraren fortlefde länge bland de folk, som han behärskat. I den forntyska sagan uppträder han som konung Etzel (se därom Nibelungenlied). Han skildras som en man af undersätsig växt, med bredt bröst, stort hufvud, platt näsa, små ögon och mörk ansiktsfärg. Hans gång var stolt, hans röst stark och välljudande, och känslan af hans makt gaf sig till känna i hela hans uppträdande. Litt.: Thierry, ''Histoire d'A. et de ses successeurs'' (1856), Hodgkin, ''Italy and her invaders'', II (1880), och Bury, ''History of the later roman empire'', I (1889; med en fri öfversättning af Priscus' ofvannämnda skildring). Jfr Atle. (V. S—g.)

Attinghausen, by vid Reuss, i schweiziska kantonen Uri. 506 inv. (1900).

Attira'lj (fr. *attirail*), tillbehör; utrustning.

A'ttis, Attes, Atys (grek. Ἄττις l. Ἄττης l. Ἄτυς, lat. *Attis* l. *Atys*). 1. *Grek. myt.* Rhea Kybeles älskling, som svek henne för en konungadotter i Pessinus, men i vildt raseri stympade sig själf och dog. Till hans ära firades hvarje vår, hufvudsakligen af frygier och lydier, en tre dagars fest. De två första dagarna voro sorgedagar, men på den tredje dagen, som var stormande fröjd. Såväl myten som festen påminna om Adonis. Liksom denne är A. en bild af naturens alstringskraft, som hvarje vinter dör bort och hvarje vår står upp till nytt lif. — 2. En konung i Lydien, enligt sagan son af Herakles och Omfale. V. K.

A'ttisk, som har afseende på Attika, särskildt Aten.

Attiska dialekten, den i det forngrekiska landskapet Attika talade munarten. Jfr Grekiska språket.

Attisk bas, *bygnk.*, kolonnfot, bestående af två

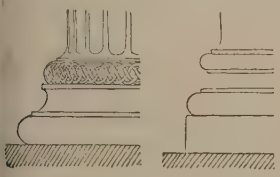

Grekisk stil. Romersk stil. Gotisk stil.

rundstafvar eller vulster och en mellanliggande hålgång med tillhörande plattor.

Attiskt fönster (dörr), *bygnk.*, ett sådant fönster (dörröppning), som ofvantill är något smalare än nedtill. Exempel finnas på Erechtheion i Aten, Thorvaldsens museum i Köpenhamn och Barclayska (Wallenbergska) huset i Stockholm.

Attiskt salt, kvickt och skarpsinnigt skämt. Uttrycket, som först användes i det gamla Rom, uppkom med anledning af det för atenarna egendomliga skarpsinniga och fint skämtande sättet att uttrycka sig.

Attityd (fr. *attitude*, af lat. *a'ptus*, afpassad), medvetet uttrycksfull kroppsställning; äfven (förr) äfvande bild i mimisk framställning (attitydrepresentation).

A'ttius, Lucius. Se Accius.

Attmar, socken i Västernorrlands län, Tuna tingslag. 38,337 har. 3,109 inv. (1902). A. utgör ett egalt pastorat, Härnösands stift, Medelpads Västra kontrakt.

Attok (Atak; eng. uttal ätä'k), stad i engelska Ostindien, prov. Punjab, vid Indus, midt emot Kabuls inflöde. 3,073 inv. (1891). Trafiken öfver Indus förmedlades af en skeppsbrygga, tills 1883 en storartade järnvägsbron (järnvägen från Lahore till Peshawar), som nyttjas äfven af vagnar och fotgängare, öppnades. Indus är där 183 m. bred. På en klippa vid floden ligger ett nyanlagdt engelskt fort med stark garnison. A. har stor strategisk och kommersiell betydelse, ty det ligger på den stora naturliga vägen mellan främre Asien och Indien genom Kabuldalen.

Attorney [ətö'ni], eng., *jur.*, advokat; särskildt en fordom bruklig benämning på advokaterna vid Westminsterdomstolarna. Enligt "the supreme court of judicature act" 1873 skola dessa advokater numera kallas "solicitors of the supreme court". Jfr Advokat, Kronjurist och Solicitor.

Attraction [əträ'kʃən], eng., dragningskraft, lockelse.

Attrahēra (lat. *attra'here*), draga till sig; utöfva dragningskraft på; *språkv.*, påverka annat ord till form i strid mot dess lexikaliska eller funktionellt betingade form (se Attraktion, *språkv.*).

Attraktiōn (af lat. *attra'here*, draga till sig), dragning, dragningskraft, lockelse; föremål eller arrangemang, som är afsedt att "draga folk".

1. *Fys.* Den ömsesidiga inverkan mellan tvenne kroppar, som visar sig däri, att de utan främmande orsak närma sig hvarandra eller, om denna rörelse genom ett motstånd upphäfves, utöfva ett tryck i den riktning rörelsen skulle haft, ifall den kommit till stånd. De i naturen förekommande attraktionerna äro icke sällan resultat af tämligen invecklade orsaker, hvilka man dock i flere fall lyckats särskilja. Detta är t. ex. förhållandet med den attraktion, som en genom gnidning elektriserad lack- eller glasstång utöfvar på lätta kroppar (små papperslappar, kulor af flädermärg o. d.). Detsamma gäller om attraktionen mellan tvenne oliknämniga magnetiska poler, hvilken låter förklara sig ur de omkring magnetens molekyler kretsande elektriska strömmarna. Den s. k. kapillärattraktionen är ock en ur flere samtidiga, enklare fenomen sammansatt företeelse. I de fall åter, då man ej lyckats hänföra attraktionen till någon enklare orsak, betraktar man den såsom uppkommen af en ursprunglig kraft och kallar denna attraktionskraft. Detta betraktelsesätt utesluter dock ingalunda möjligheten af en i framtiden verkställbar djupare analys af kraftens natur. — Bland attraktionskrafterna intager den allmänna gravitationen ett framstående rum. Newton fann, att den verkar mellan alla materiella ämnen (gravitations-lagen), samt att den är proportionell med produkten af kropparnas massor och omvändt proportionell med kvadraten på deras afstånd (på afstånden 1, 2, 3, 4, 5 är attraktionen 1, $^1/_4$, $^1/_9$, $^1/_{16}$, $^1/_{25}$). Tyngdkraft kallas densamma, då den verkar mellan jorden såsom ett helt och de särskilda kroppar, som tillhöra jorden eller komma i dess grannskap. — För de s. k. molekylära attraktionskrafterna (kohesionen, adhesionen, kemiska frändskapen m. fl.) har man däremot ej ännu lyckats uppställa några matematiska lagar. De skilja sig i öfrigt från den allmänna gravitationen därigenom, att deras verkan är märkbar endast mellan partiklar, som ligga hvarandra mycket nära eller nästan äro i kontakt med hvarandra. — Motsatsen till attraktion är repulsion (se d. o.). R. R.*

2. *Språkv.* Den förändring af ett ords form, som framkallas af ett närstående ord och åstadkommer större likhet mellan dem, t. ex. jag hade kunnat *gjort* (i st. f. göra), fäderne och mäderne (i st. f. mö-). Jfr Meringer och Mayer, "Versprechen und verlesen" (1895). R—n B.

Attraktionskraft, *fys.*, tilldragningskraft. Se Attraktion och Urkraft.

Attraktiv (jfr Attraktion), tilldragande.

Attra'pp (fr. *attrape*, snara, fälla, skälmstycke), ett slags hjälpmedel för taskspelare vid utförandet af

deras konster eller i allmänhet en till ”trolleri” afsedd leksak; ett särskildt omslag eller fodral, som utgör en efterbildning af något visst föremål och är afsedt att innesluta en gåfva; *krigsv.*, vid öfning begagnad modell.

Attrappēra (jfr A t t r a p p), egentl. fånga i fälla eller i snara; få fatt i; träffsäkert uppfatta och återgifva det karakteristiska hos någons stil eller sätt att vara; träffa på kornet.

Attribūt (lat. *attribūtum*, ”det tilldelade”), en utmärkande egenskap, en väsentlig bestämning eller ett härledt kännetecken hos en person eller ett ting (äfven om Guds egenskaper l. fullkomligheter).

1. *Språkv.* Omedelbar bestämning till ett substantiv eller som substantiv stående ord (en *glad* gosse); vissa grammatici ha likväl äfven begagnat termen p r e d i k a t i v t a t t r i b u t (gossen blef *glad*) och då med attribut menat hvarje bestämning till ett substantiv. Som attribut användas adjektiv, substantiv i grundform (i *staden* Stockholm) eller i genitiv (*arbetarklassens* fordringar), prepositionsuttryck (staden *mellan broarna*), adverb (det hände veckan *förut*) och infinitiver (systers rätt *att ärfva* lika med broder). Attributen delas i e p i t e t, som utan paus ansluta sig till hufvudordet (en *gammaldags* åskådning, *kung* Karls bedrifter), och a p p o s i t i o n e r, som skiljas från hufvudordet af paus (en kista, *full* af kläder) och kunna få andra satsdelar inskjutna mellan sig och hufvudordet (*utmattad* af vandring, sjönk han ned). Attributen kunna placeras såväl före som efter hufvudordet. Ett adjektivattribut bestämmer stundom formellt hela hufvudordet, men till betydelsen blott dess första sammansättningsdel (*elektrisk* instrumentmakare). R—n B.

2. *Konstt.* Ett föremål, hvilket såsom igenkänningstecken tillägges en allegorisk figur eller porträttfigur, en gudagestalt, ett helgon o. s. v. Man skiljer mellan tvenne hufvudgrupper af attribut: A) V ä s e n t l i g a, hvilka hafva afseende på ett karaktärsdrag eller en egenskap, eller hvilkas naturliga beskaffenhet eger något sammanhang eller någon likhet med det begrepp (föremål), som skall betecknas, och hvilka därför ofta kunna nyttjas såsom självständiga s y m b o l e r. Ex.: biet (arbetsamheten), tuppen (vaksamheten), lejonet (tapperheten), spegeln (sanningen), svärdet och viktskålarna (rättvisan), lien (döden), ankaret (hoppet), rodret (statsmannaklokheten) o. s. v. — B) T i l l f ä l l i g a l. k o n v e n t i o n e l l a, hvilka hafva afseende på yttre förhållanden och, oberoende af sin egen naturliga beskaffenhet, endast hafva tillfälligheten eller öfverenskommelsen att tacka för sin betydelse. Dessa attribut äro vanligen lånade ur mytologien, legenden eller ett allmänt föreställningssätt, eller ock syfta de på tilldragelser ur den framställda personens lefnad. Såsom exempel kunna nämnas: ormhåret för furierna, treudden för Neptunus, örnen för Jupiter, egiden för Athene, vingarna för genier och änglar, örnen för evangelisten Johannes, lejonet för evangelisten Markus, dufvan för den helige ande, glorian för helgonen, palmgrenen (segergläjden), olivkvisten (freden), pergamentsrullen för profeterna, boken för apostlarna, pinoredskapen för martyrerna (halstret för Laurentius, hjulet för Katarina o. s. v.). Jfr E m b l e m. — I teaterväsendet menas med attribut smärre sceniska rekvisita, som ej innefattas bland kostymer och dekorationer. R—n.*

Attributīv (jfr A t t r i b u t), *språkv.*, som består af eller innebär attribut.

Attritio co'rdis (lat.), *teol.*, hjärtats förkrosselse. Se F ö r k r o s s e l s e.

Attritiōn (lat. *attritio*, af *te'rere*, slita), förkrosselse.

Attu, en af Aleuterna.

Attuārier (lat. *attuārii*), germanskt folkslag, hvilket af Vellejus Paterculus nämnes som boende mellan kanninefater och brukterer. Vanligen pläga de identifieras med Strabos c h a t t u a r i e r (se d. o.). Jfr äfven C h a s u a r i e r.

Attundaland. Se F o l k l a n d e n.

Attung (lat. *octonārius*) betyder en åttondedel och användes i denna allmänna betydelse i flera fall. Men ordet fick äfven en teknisk betydelse inom Östgöta lagsaga och på Öland, nämligen som namn på en jordenhet. Det betecknade från början $^1/_8$ af byn, hvilket tydligast framgår af en urkund af 1362, i hvilken det heter, att Vadstena kloster eger ”fjärdedelen i hela byn, d. ä. två attungar”. Men alla åttondedelarna i byn skulle hafva samma mått på tomten — enligt östgötalagen skulle attungens gränslinje mot den för hela byn gemensamma bygatan hafva en längd af 10 alnar. I sammanhang med fortsatt odlingsarbete inom byns område, när detta var stort, fann man det vara lämpligt att bilda nya attungar, hvilka då ej längre voro åttondedelar, men hade det för den ursprungliga åttondedelen fastställda tomtmåttet. För attungen var utsädets storlek bestämd: 12 tön, likaledes afgälden eller afraden: tidigare 4 tön, senare växlande. Jfr H. Hildebrand, ”Sveriges medeltid”, del. 1, s. 249 ff. Hs Hd.

Attungsbol, ett på Åland under medeltiden förekommande uttryck för jordvärde. Att därmed menades $^1/_8$ af ett bol eller en hel gård, synes däraf, att äfven uttrycken h a l f t b o l och f j ä r d i n g s b o l förekomma. Det har intet sammanhang med den gamla a t t u n g e n (se d. o.). R. T.*

Attwood [ä'tʉud], T h o m a s, engelsk tonsättare, f. 1765, d. 1838, fick på prinsens af Wales bekostnad studera musik i Neapel och 1785—86 i Wien under Mozarts ledning. Han blef 1795 organist i S:t Paulskyrkan i London och komponist för k. vokalkapellet, 1821 organist vid Georg IV:s privatkapell i Brighton och 1836 organist vid k. vokalkapellet. A. bildar i viss mån en musikalisk mellanlänk mellan Mozart och Mendelssohn, till hvilka bägge han stod i vänskapsförhållande. Han skref i sin första period mest operor (sammanlagdt 19) och pianosonater, sedermera hufvudsakligen kyrkliga sångkompositioner (anthems m. m.) och anses för en bland Englands märkligare tonsättare. (A. L.)

Attwood [ä'tʉud], T h o m a s, engelsk politiker, f. 1783, d. 1856, framträdde först som politisk agitator 1812 i striden mot de förordningar, som inskränkte den brittiska handeln med kontinenten och Förenta staterna. Några år senare började han en häftig broschyrstrid mot sedelmassans inskränkning i tider af knapp tillgång på metallisk valuta. Mest bekant är A. för sitt lidelsefulla deltagande i den agitation, som föregick den stora parlamentsreformen 1832. Han grundade 1830 i sin födelsestad ”Birmingham political union”, hvilket blef signalen till upprättande rundt om i landet af dylika föreningar med en i de lägre klassernas intressen genomförd radikal parlamentsreform som mål. Efter reformens

genomförande valdes A. till en af Birminghams två förste representanter i underhuset. Han stod nu på höjden af sitt rykte, men förmådde till följd af sina egendomliga idéer i myntfrågan och våldsamheten i sitt uppträdande aldrig vinna inflytande i parlamentet. Där understödde han 1833 Daniel O'Connor, slöt sig till chartisterna och framlämnade 1839 i underhuset deras jättepetition. På chartiströrelsen förlorade A. dock snart allt inflytande, enär han motsatte sig användning af våld, och redan sistnämnda år drog han sig tillbaka ur det politiska lifvet. Hans staty restes 1859 i Birmingham. V. S—g.

Atum, *egypt. myt.*, en form af solguden och då närmast identisk med den i västern nedgående, i motsats mot Ra, som framträdde i och genom den i östern uppgående solen. A. dyrkades hufvudsakligen och tidigast i Heliopolis, hvars äldsta helgedom synes hafva varit åt honom invigd. Enligt den därstädes härskande traditionen leifde i urtiden A. i skötet af himlaoceanen, ur hvilken han för första gången uppsteg såsom sol för att skapa världen. Såsom Heliopolis' förnämste gud intog A. främsta rummet i kretsen af denna stads gudar, hvilka framgått ur honom själf, deras urkälla och upphof. K. P.

Atūra, fordom namn på Aire (se d. o.).

Atures. 1. Stad i sydamerikanska republiken Venezuela, 1,400 km. från mynningen af Orinoco, som under regntiden kan befaras med ångbåtar dit upp. I närheten bildar Orinocofloden storartade vattenfall, Raudales, bekanta särskildt genom Humboldts reseskildringar. — 2. Fordom namn på Aire (se d. o.).

Atūrus, det latinska namnet på floden Adour.

Atwood [ä'tωud], George, engelsk fysiker, f. 1745, d. 1807 i London, studerade fysik i Cambridge och är känd såsom uppfinnare af Atwoods fallmaskin (se Fallmaskin).

Atypi (af grek. nekande *a* och *ty'pos*, prägel, förebild), oregelbundenhet (särskildt i fråga om sjukdomar).

Atȳpisk (jfr Atypi), oregelbunden, med oregelbundet förlopp (t. ex. om en feber).

A'tys, *grek. myt.* Se Attis.

a. u. l. a. u. c., förkortning för *a'nno u'rbis* l. *a'nno u'rbis co'nditæ* l. *ab u'rbe co'ndita* (lat.), "år (det och det) efter stadens (Roms) grundläggning".

Au., förkortning för lat. *aurum*, guld; kemiskt tecken för guldets atomvikt.

Aub. Se Fiskfloden 2.

Aubade [åbäd], fr. (af *aube*, morgonrodnad), morgonsång utanför den älskades fönster, en under 1400-talet utbildad poetisk form, ej att förväxla med den provensalska alba (se d. o.). Liksom serenad var aubade på 1600- och 1700-talen äfven namn på en instrumental musikform.

Aubagne [åba'nj], stad i södra Frankrike, depart. Bouches-du-Rhône, vid den 52 km. långa Huveaune. 5,368 inv. (1901). Fabrikation af glas, papper och fajans. Vinodling i trakten.

Aubaine [åbä'n], Droit d'aubaine [drωa' dåbä'n], fr., hemfallsrätt. Jfr Albanagium.

Aubanel [åbanä'll], Joseph Marie Jean Baptiste Théodore, provensalsk skald, f. 1829 i Avignon, d. 1886 därstädes, till yrket boktryckare, var skattmästare i Félibre-förbundet och näst Mistral dettas yppersta skaldeförmåga. Hans fina och svårmodiga kärleksdikter, samlade i *La Miougrano entraduberto* (Den halföppna granatfrukten; 1860, 2:a uppl. 1876), tillvunno honom hedersnamnet "Den franske Petrarca". A. var det djupaste lyriska temperamentet bland förbundsbröderna. Att hans ungdoms älskade gick i kloster satte en prägel af undertryckt passion på hans diktning. Hans starka känsla för kvinnofägring framlyser ur bl. a. den sköna invokationen till Venus från Arles (i hans andra diktsamling, *Li fiho d'Avignoun*, 1885). En håg för dystra ämnen röjes i *Lis innoucènt*, som i 3 "noëls" skildrar det betlehemitiska barnamordet. A. är äfven nyprovensalernas bäste dramatiker. Hans skådespel *Lou pastre*, *Lou pan dou pecat* (speladt 1878) och *Lou raubatòri* utmärka sig för glöd och lifssanning. Minnesstoder öfver A. äro resta i Avignon och Sceaux. Biografi af Legré (1894) och Welter (1901). E. F—t.

Aube [åb]. 1. Biflod till Seine. Upprinner på Mont Saule, på Langres-platån, flyter åt n. v. parallellt med Seine genom dep. Haute-Marne och Aube, där den gör en båge åt v., och sammanflyter med Seine i dep. Marne. Blir segelbar vid Arcis sur A. Längd 225 km. — 2. Departement i nordöstra Frankrike. Det utgöres af nedre Champagne samt delar af Bourgogne och Ile de France. 6,026 kvkm. 246,163 inv. (1901). A. består af tvenne till sin beskaffenhet mycket olika delar: den nordvästra tillhör det s. k. Champagne pouilleuse, där kritklippan täckes endast af ett tunt jordlager och växtligheten är högst sparsam; den sydöstra däremot omfattar fruktbara dalar, där vinet med framgång odlas. Hufvudfloder äro Seine och Aube. Klimatet är fuktigt, men angenämt. Vin är förnämsta produkten. Åkerbruket bedrifves med framgång endast i landets södra del. Betydlig industri i järn och bomull. A. indelas i 5 arrondissement. Hufvudstad: Troyes.

Aube [åb], Hyacinthe Laurent Théophile, fransk viceamiral, f. 1826, d. 1890 i Toulon, kom 1840 i sjötjänst och blef 1870 kommendör ("capitaine de vaisseau"). Han deltog flera gånger i kolonialkrig och i krig mot aflägsna stater samt 1870 i landkriget mot Tyskland (med Bourbaki mot Belfort). 1879—81 var han guvernör på Martinique. Konteramiral 1880, fick A. kort därefter i uppdrag att leda franska flottans torpedväsen, hvilket han äfven såsom marinminister (1886—87) kraftigt gynnade och utvecklade. 1886 blef han viceamiral. Jämte skriftställaren Gabriel Charmes anses A. såsom stiftare af "la jeune école" inom franska flottan, hvilken skola fäster hufvudsaklig vikt vid lätta och snabba fartyg, men hyser misstro till de stora pansarfartygen. A. utgaf bl. a.: *Un nouveau droit maritime international* (1875), *Entre deux campagnes, notes d'un marin* (1881), *La Martinique, son présent et son avenir* (1882) och *À terre et à bord* (1884). H.W—l.

Aube [åb], Jean Paul, fransk skulptör, f. 1837 i Longwy, är framför allt känd genom det storslagna Gambetta-monumentet på Place-du-Carrousel i Paris. Har dessutom utfört porträttbyster af historiska personligheter — Baillys staty finns i Luxembourgmuseet. G—g N.

Aubeltryck, *boktr.*, ett af tyske ingenjören Aubel 1874 uppfunnet sätt att medelst ljustryck direkt från det fotografiska originalnegativet återgifva gravyrer och teckningar i lika eller förändrad storlek, å zinkplåt, för sten- eller boktryckspress.

Aubenas [åbnā], stad i franska depart. Ardèche, vid foten af Cevennerna. Kol- och järngrufvor; den viktigaste silkesmarknad i Frankrike. 6,919 inv. (1901).

Auber [åbär], Daniel François Esprit, fransk kompositör, f. 29 jan. 1782 i Caen, var af sin fader bestämd för handelsyrket och fick, först när fadern råkade på obestånd, göra musiken till sitt yrke. Han fullkomnade sina studier under Boieldieu och Cherubini samt uppträdde från 1813 offentligt med operor, hvilka dock gjorde föga lycka. Genom *La bergère châtelaine* (1820) fick han ett namn, och hans ryktbarhet ökades snart genom nya verk, bland hvilka *La neige* (1823) banade sig väg till utlandet. 1824 följde *Le concert à la cour*, 1825 *Le maçon* och 1828 *La muette de Portici*. Genom sistnämnda komposition, med hvilken A. beträdde stora operans tiljor, nådde hans rykte sin höjd. Han återvände dock till opéra comique och skref 1830 *Fra Diavolo*, som jämte de båda sistnämnda räknas till hans bästa arbeten. Svagare är *Le Dieu et la bayadère* (1830), hvars hufvudroll skrefs för Taglioni (liksom "Den stummas" för dansösen Noblet). Af de sedan följande operorna må nämnas *L'ambassadrice* (1836), *Le domino noir* (1837), *Le lac des fées* (1839), *Les diamants de la couronne* (1841), *La part du diable* (1843), *La sirène* (1844) och *Marco Spada* (1852). Alla de ofvan nämnda stycken, med undantag af "La bergère", äro gifna i Stockholm. Början gjordes 1825 med "Snöfallet". Därefter följde "Fra Diavolo" (1833), "Concerten på hofvet" och "Muraren" (1834), "Den stumma från Portici" (1836), "Le lac des fées" (Trollsjön, 1841), "Hälften hvar eller hin ondes andel" (1844), "Kronjuvelerna" (1845), "Den svarta dominon" (s. å.), "Ambassadrisen" (1846), "Sirenen" (s. å.), "Brama och bajadèren" (1863) samt "Marco Spada" (1867). — A:s oerhördt stora popularitet gick hand i hand med yttre utmärkelser. 1829 blef han medlem af Académie des beaux-arts, 1842 efter Cherubini direktor för konservatoriet i Paris — en plats, på hvilken han verkade ofantligt godt genom nitisk punktlighet och genom införande af flera förbättringar —, 1857 kejserlig hofkapellmästare (ehuru han aldrig fungerade såsom dirigent) m. m. 1869 uppförd hans sista opera, *Le rêve d'amour*. 13 maj 1871 afsomnade han i Paris midt under kommunardernas barrikadlarm.

A. är en af Frankrikes nationelle (speciellt pariskiske) tondiktare. Han är Boieldieus värdige arfvinge; men på samma gång är hans kolorit mera modern, mera lifligt glänsande, ironiskt pikant och kokett, fastän visserligen äfven mera ytlig och självsvåldig. "Den stumma" är hans enda fullt lyckade stora opera. Detta arbete, lika märkvärdigt, om man betraktar det i och för sig som ur politisk eller konsthistorisk synpunkt, är utmärkt af en frihetsglöd, en folkanda (i fiskare-körer och dansar) samt en dramatisk karaktärsmålning (i ackompanjemanget till Fenellas stumma spel), som ega få motstycken. Dess politiska betydelse är, att det entusiasmerade sinnena för revolutionen 1830 och spelade rollen af en demokratisk festopera i Frankrike och Belgien. Dess teaterhistoriska betydelse är icke allenast att hafva gjort epok på Stora operans scen och angifvit en riktning, som sedan fullföljdes af Rossini och Meyerbeer, utan ock att till tiden för uppförandet vara det första af de dramatiska stycken, med hvilka de franske nyromantikerna öfver hufvud sökte på teatern införa natursanning och fantasifrihet i stället för den akademiska stelheten. Trots all sin storhet och lidelsefullhet kan "Den stumma" likväl icke betraktas såsom det egnaste uttrycket för A:s genius; detta är tvärtom att söka i hans nära 40 arbeten för opéra comique. Det är svårt att i kedjan af dessa spåra en jämn utveckling: vid sidan af de bästa stå ofta de svagaste. I "Svarta dominon" antydes redan det manér, som under kompositörens sista period blef förhärskande, nämligen böjelsen för raffinerade effekter och stickande dansrytmer. Sistnämnda opera är dock ännu ett mästerstycke i den konversationston, som A. kan sägas hafva skapat och som består i ett sväfvande mellan sång och musikalisk deklamation. Denna konversationston urartar sedermera ofta till ett spirituellt pladder, hvarjämte själfva intrigen stundom tilldrager sig största intresset, såsom i "Hin ondes andel". — Nästan alla A:s operatexter äro författade af Scribe. Dessa spännande och förträffligt konstruerade libretter bilda med den vackra musiken ett oskiljaktigt helt och hafva i ej ringa mån bidragit till tonsättarens triumfer. Biogr. öfver A. af Pougin (1873), Massé (1875) och tysken A. Kohut (1895). A. L.

Auberge [åbä'rʃ], fr., härbärge, värdshus.

Aubergine [åbärʃi'n], *bot.* Se Solanum.

Au'berlen, Karl August, tysk teolog, f. 1824 nära Stuttgart, d. 1864 som teol. professor i Basel, var en trogen anhängare af den bengelska Tübingenskolan och gjorde sig bemärkt äfven som apokalyptiker. Han författade bl. a. *Die theosophie F. C. Oetingers nach ihren grundzügen* (1847; 2:a uppl. 1859), *Der prophet Daniel und die offenbarung Johannis* (1854; 3:e uppl. 1874) och *Die göttliche offenbarung* (2 bd, 1861—64). Jfr uppsats af M. Johansson i Teol. tidskr. 1866.

Aubert [åbär], eg. d'Aubert, en till Norge öfver Danmark från Lothringen invandrad familj.

1. Benoni A., norsk militär, f. 1768 i Köpenhamn, d. 1832. Redan som ung ingenjörofficer deltog han i den uppmätning af Norges kuster, som sedan länge låg till grund för de öfver dem utgifna kartorna. Han blef 1815 chef för ingenjörbrigaden, 1818 generalmajor och var därjämte äfven, under en följd af år, chef för Norges topografiska uppmätning.

2. Ludvig Cæsar Martin A., den föregående son, norsk filolog, f. i Kristiansand 1807, d. 1887. Han blef 1832 lektor och 1840 professor i latinsk filologi i Kristiania, från hvilken befattning han tog afsked 1875. Som universitetslärare inlade A. stora förtjänster, medan hans litterära verksamhet

länge inskränkte sig till smärre och jämförelsevis fåtaliga grammatiska och textkritiska afhandlingar, hvilka emellertid vittna om stort skarpsinne och mycken lärdom. Först 1874 utgaf han ett större arbete, *Den latinske verbalflexion*, som rör sig på den jämförande språkvetenskapens område. Han var dessutom under en följd af år direktör för universitetets myntkabinett och gaf ut en del numismatiska arbeten.

3. Mikael Konrad Sofus Emil A., den föregående broder, norsk jurist och ämbetsman, f. 1811, d. 1872 såsom sorenskrifver i Nordre Jarlsberg, sedan han förut innehaft samma befattning i Lofoten och Vesteraalen och en tid äfven varit amtman i Nordre Bergenhus amt och borgmästare i Trondhjem. I dessa befattningar förvärfvade sig A. anseende som en af Norges skickligaste domare och administrative ämbetsmän. 1846—47 gjorde han med offentligt understöd en resa till England, Skottland, Frankrike, Belgien och preussiska Rhenprovinsen för att studera dessa länders juryväsende. Frukten af denna resa blef ett större arbete, *Om mundtlig rettergang og edsvorne* (1849).

4. Ludvig Mariboe Benjamin A., son af L. C. M. Aubert, norsk jurist, f. i Kristiania 1838, d. 1896. Han blef 1864 professor i lagfarenhet vid Kristiania universitet. 1884 var han från april till juni justitieminister i Schweigaards ministär (''aprilministären'') och återtog därefter sin professur. Han var ofta universitetets representant vid främmande universitets jubileer, såsom i Uppsala 1877 (då han kreerades till hedersdoktor i juridiska fakulteten) och Bologna 1890. Han blef 1890 äfven kreerad till hedersdoktor vid Berlins universitet. Han nedlade mycken möda såsom ordförande (1877—79) i växellagkommittén, som åvägabragte de likartade växellagarna för de nordiska rikena af 1880, och slutligen som författare till en stor mängd juridiska och historiska skrifter och afhandlingar, af hvilka må nämnas *Bevissystemets udvikling i den norske kriminalproces indtil Christian V* (1864), *Kontraktspantels historiske udvikling* (1872), *De norske retskilder og deres anvendelse* I (1877), *Den nordiske vexelret* (1880—82), *Den norske obligationsrets specielle del* (1890 ff.), *Grundbögernes historie i Norge, Danmark og til dels Tyskland* (1892) och *Kielertraktatens opgivelse som unionens retslige grundlag* (1894), i hvilken sistnämnda skrift han söker bevisa, att den svenska politiken efter afslutandet af Mosskonventionen (14 aug. 1814) varit grundad på ett principiellt erkännande af Norges suveräna själfständighet, samt ett arbete om *Norges folkeretslige stilling* (1897). — Hans hustru, Elise Sofie, född Aars, f. 8 febr. 1837, har vunnit ett namn och en stor läsekrets som författarinna af novellistiska skildringar af nutidslifvet inom den norska borgarklassen, bl. a. *Kirsten* (1880), *Dagny* (1882), *Bölgeslag* (1886), *Stedbarnet* (1889) och *Forjægelighed* (1890). I andra noveller har hon skildrat lifvet i Gudbrandsdalen (delvis mot en beslöjadt realistisk bakgrund) och har 1902 och 1903 utgifvit sina minnen *Fra de gamle præstegaarde* och *Dage, som svandt*.

5. Andreas A., den föregåendes broder, konsthistoriker, f. 28 jan. 1851, teol. kandidat 1877, har genom vidsträckta resor i Europa utbildat sig till en framstående konsthistoriker, hvars mognaste arbete är den omfångsrika monografien *Professor Dahl. Et stykke af aarhundredets kunst- og kulturhistorie* (1893). Y. N.

Aubert [åbär], Jean Ernest, fransk målare och kopparstickare, f. 1824 i Paris, var lärjunge af Delaroche och vann 1844 romerska priset för gravyrkonst. Sedan tillbragte han i Rom fem studieår. Hemkommen egnade han sig först åt litografien och kopparsticket. Som målare har han utfört *Martyrer under Diocletianus*, men mest drogs han dock till framställning af sköna kvinnogestalter efter antiken, uppfattade med modern känsla och skildrade i stillsamma situationer med mjukt flytande grekiskt draperi. C. R. N.*

Aubervilliers [åbärviljē], förstad till Paris, i franska depart. Seine, 8 km. n. om Paris, mellan S:t Denis och Paris, vid S:t Denis-kanalen och Nordbanan. 31,215 inv. (1901). Öster därom ligger Fort d'A.

Au besoin [å bəsωä'], fr., i nödfall (formeln för nödfallsadress på franska växlar).

d'Aubigné [dåbinjē; lat *Albinæus*], Théodore Agrippa, fransk författare, f. 1550 å familjeslottet S:t Maury i Saintonge, d. 1630 i Genève. Redan som barn bemärkt för stor begåfning, slöt han sig tidigt till hugenotterna, bland hvilka han på grund af sin väghalsiga tapperhet snart kom att spela en ledande roll. Han var med i alla deras drabbningar med katolikerna, blef fyra gånger dömd till döden och undgick endast genom en tillfällighet Bartolomeinatten. Vän till Henrik af Navarra, sedermera Henrik IV, fick han af honom flera förtroendeuppdrag och bistod honom troget med sina frimodiga råd. Efter mordet på Henrik nödgades A., förföljd af hofvet, söka en fristad i Genève, hvars fästningsverk han iståndsatte. Hans sista år förbittrades af sonen Constant d'A:s, fader till madame de Maintenon, utsväfvande lefnadssätt. Som författare var A. på grund af katolikernas hat föga uppmärksammad i lifstiden. Främst bland hans arbeten står *Histoire universelle 1550—1601*, år 1620 på Paris-parlamentets befallning brändt af bödeln, ett verk utmärkt för originella och frimodiga synpunkter. Hans *Tragiques*, ett satiriskt epos, ''kalvinisternas epopé'' (i 7 sånger), är ock synnerligen märkligt, liksom hans själfbiografi *Histoire secrète, écrite par lui-même*. Hans samlade arbeten utgåfvos i Paris 1873 af Réaume och Caussade. Se Réaume, ''Étude historique et littéraire sur Agrippa d'Aubigné'' (1883). E. A—t.

d'Aubigné, Merle, fransk författare. Se Merle d'Aubigné.

Aubin [åbä'], stad i franska depart. Aveyron. 9,781 inv. (1901). Den omgifvande trakten eger rika kol- och järnmalmsfält; den är äfven hemort för de s. k. Cransac-fåren.

Aubl., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. B. Chr. F. Aublet, en fransk botanist, f. 1720, d. 1778.

Aubrac-bergen [åbra'kk-], fr. *Montagnes d'Aubrac*, af yngre vulkaniska lager öfvertäckta granitberg i franska departementen Cantal, Aveyron och Lozère. Med en medelhöjd af 900—1,000 m. kulminera de i Mailhebiau (1,471 m.). Befolkningen, som är mycket gles, lefver af boskapsskötsel. Berömda äro oxarna från A., hvilkas antal utgör omkr. 30,000. Äfven fårafveln är högt uppdrifven, med mellan 40,000 och 50,000 djur.

Aubrey [å'bri], John, engelsk fornforskare, f. 1626, d. 1697, studerade i Oxford, öfvertog 1652 sin faders jordegendomar och med dem några processer, som bragte honom till ekonomisk ruin. Han lefde sedan som gäst hos sina förnäme beskyddare och egnade sig helt åt antikvariska arbeten, till hvilka han under ständiga strödtåg insamlade material. A. utgaf själf blott ett enda arbete, *Miscellanies* (1696), en underhållande samling spökhistorier, men efterlämnade en mängd samlingar och arbeten i manuskript, hvilka flitigt anlitats af senare forskare. Hans topografiska anteckningar om Wiltshire utgåfvos 1862, hans *Remains of gentilism and judaism* utgafs 1880 af "Folklore society". Mest bekant är anekdotsamlingen *Minutes of lives*, som han tillställde Anthony à Wood, för hvars berömda arbete "Antiquities of Oxford" A. anskaffade en god del af materialet. Dessa anekdoter, där lifliga smådrag förtäljas om Bacon, Hobbes, Milton, Raleigh m. fl., utgåfvos 1813 och i en kritisk edition 1898 af Andrew Clark under titeln *Brief lives, chiefly of contemporaries* (2 bd). V. S—g.

Aubriètia Adans., *bot.*, växtsläkte af fam. *Cruciferæ*. Dess enda art, *A. deltoidea* DC., från södra Europa, odlas ofta som infattning och på stenpartier, där dess tidiga, talrika violetta blommor göra god effekt. G. L—m.

Aubry [åbrī], Charles Marie Barbe Antoine, fransk rättslärd, f. 1803 i Saverne (Elsass), d. 1883 i Paris, länge professor vid juridiska fakulteten i Strassburg och adjungerad domare vid tribunalet där, vardt 1872 ledamot af högsta domstolen i Paris. I förening med Rau utarbetade A. *Cour de droit civil français* (1843—46; 4:e uppl. i 8 bd 1869—76), som utgör en hufvudkälla för franska civilrätten. A. öfversatte Goethes "Faust" på franska.

Aubry de Montdidier [åbrī də mādidiē], fransk riddare, som 1371 lönnmördades af Richard de Macaire. Upptäckten af mordet sambands efteråt med följande sägen, hvars källa dock kan ledas tillbaka ända till karolingiska tiden: A:s hund, som varit vittne till mordet, öfverföll Richard med raseri, så ofta han träffade honom. Misstankarna mot Richard styrktes därigenom, och saken blef på konungens befallning hänskjuten till en gudsdom. Ställd till tvekamp på lif och död mot hunden såsom anklagare, dukade Macaire under för hundens bett, och döende bekände han sig skyldig. Denna sägen omdiktades under medeltiden på olika språk och gaf i början af 1800-talet upphof till en klen melodram, "Aubrys hund". Då man 1817 bestämde den till spelning å teatern i Weimar, med en dresserad pudel i titelrollen, afträdde Goethe från teaterintendentsysslan därstädes. (E. F—t.)

Aubry-Lecomte [åbrī-lekå't], Hyacinthe Louis Victor Jean Baptiste, fransk tecknare och litograf, f. i Nizza 1797, d. i Paris 1858, var en mycket framstående konstnär i sitt fack. Hans flesta arbeten äro utförda efter Girodet, Prud'hon, Gérard och Greuze.

Auburn [å'bən]. 1. Stad i staten New York, vid norra spetsen af sjön Owasco. 30,345 inv. (1900). Liflig fabriksrörelse. Berömdt är det sedan 1816 i A. inrättade statsfängelset. — 2. Stad i staten Maine, vid floden Androscoggin, midt emot Lewiston. 12,951 inv. (1900).

Auburnska systemet [å'bən-]. Se Fängelsesystem.

Aubusson [åbysā'], stad i franska depart. Creuse, vid Creuse. 6,538 inv. (1901). Tillverkning af väfda tapeter (sedan 15:e årh.). Klädes-, sammets- och kattunfabriker.

d'Aubusson [dåbysā'], Pierre, stormästare för johanniternas orden, f. 1423, af en gammal fransk adlig släkt, d. 1503. En okritisk historieskrifvare har låtit honom redan vid 10 års ålder kämpa mot turkarna i Ungern och 1444 mot schweizarna vid S:t Jakob an der Birs. Säkert vet man, att han 1457 tillhörde johanniter-orden, där han 1476 valdes till stormästare. Muhammed II, som redan eröfrat Konstantinopel och sista återstoden af det grekiska kejsardömet, vände sig nu med ofantlig öfvermakt mot Rhodos, johanniternas hufvudsäte. Under en två månaders belägring 1480 lyckades dock d'A. tillbakaslå anfallet och räddade därigenom för tillfället denna de kristnes yttersta utpost mot turkarna. Han blef på grund af denna i hela kristenheten frejdade bragd af Innocentius VIII utnämnd till kardinal och fick hedersnamnet "kyrkans sköld". Med utmärkt duglighet styrde han sin orden och häfdade dess oberoende äfven mot påfven. Hans plan på ett korståg mot turkarna strandade på furstarnas slapphet och påfvens ovilja mot johanniterna. E. A—t.

a. u. c., förkortning för *a'nno u'rbis co'nditæ* l. *ab u'rbe co'ndita* (lat.), år (det och det) efter stadens (d. v. s. Roms) grundläggning.

Aucassin och Nicolete [åkasā' och nikålät], en af de vackraste franska medeltidsberättelserna, skrifven växelvis på prosa och assonansrimmade, sjustafviga verser. Med fin poetisk känsla skildrar den i korta episodiska framställningar den alla hinder öfvervinnande kärleken mellan grefvesonen Aucassin från Beaucaire och den vackra sarasenflickan Nicolete, hvilken slutligen befinnes vara dotter till konungen af Kartago. Dikten förskrifver sig från 1100-talet eller början af 1200-talet. Den utgafs i faksimile 1896. Texten föreligger i filologisk upplaga af bl. a. H. Suchier (5:e uppl. 1903). På danska finns en öfversättning af S. Michaelis 1893; till svenska öfverflyttades sagan af H. von Feilitzen (i Ny sv. tidskr. 1887). R—n B.

Auce'lla Keys., *paleont.*, musselsläkte, som står nära *Inoceramus* inom familjen *Aviculidæ*. Skalen äro olika stora, sneda, med koncentriska ribbor; det större hvirfvel är böjdt öfver det mindres. A. förekommer i jura- och kritsystemen. *A. concentrica* Keys. är ett ledfossil för jurabildningarna i den boreala provinsen: Grönland, Spetsbergen och Andön, Novaja Semlja och Petsjoralandet, vid Moskva. B. L—n.*

Auch [åʃ], hufvudstad i franska depart. Gers, vid floden Gers. 12,423 inv. (1901). Säte för en ärkebiskop. Betydlig industri i bomull, ylle och läder. Staden eger en praktfull katedral, S:te Marie, från slutet af 1400-talet. På Cæsars tid var A. auskernas hufvudstad. I 8:e årh. var det hufvudort i Gascogne och senare i grefskapet Armagnac. Biskopssäte redan i 4:e årh., ärkebiskopssäte 879. Flera kyrkomöten höllos där från 1068 till 1330.

Auchēnia, *zool.* Se Lamasläktet.

Auckland [å'klənd]. 1. Provins i den engelska kolonien Nya Zeeland, omfattande norra delen af

Nordön (66,424 kvkm.). 175,938 inv. (1901). — 2. Stad i den engelska kolonien Nya Zeeland och belägen på det smala, af slocknade vulkaner fyllda näset mellan Hauraki-bukten i ö. och Manukauviken i v. 38,340 inv. (1900). Säte för en anglikansk och en katolsk biskop. Många skolor, bibliotek, ett museum. Skeppsdockor. Betydande sjöstad. Staden, som anlades 1840, är den äldsta på ön och var till 1864 Nya Zeelands och till 1876 provinsen A.:s hufvudstad.

Auckland [å'kländ], earl- och baron-titel inom engelska släkten Eden (se d. o.).

Auckla'ndia Falc., *bot. farm.* Se Saussurea.

Aucklands-öarna [å'klands-], en till Nya Zeeland hörande ögrupp, s. v. om Nya Zeeland, mellan 50° 30′ och 51° s. br. 852 kvkm., däraf hufvudön A. 440 kvkm. Öarna äro bergiga, försedda med goda ankarplatser och rika på sjöfågel. De upptäcktes 1806 af engelsmannen Bristow, voro då obebodda och äro så ännu. Ett 1850 gjordt försök att där anlägga en fiskarestation uppgafs efter några år, och äfven ett par hundra maori, som från Chatham flyttade dit, lämnade snart ögruppen.

Au contraire [å kåträr], fr., tvärtom.

Au courant [å korå'], fr., *hand.*, "i det löpande", under löpande termin; äfven: till gångbart pris. — Vara au courant med något, följa med något (sin tid, sin vetenskaps utveckling o. s. v.).

Auctor (lat.), författare. Se Auktor.

Auctor intellectuälis (lat.). Se Anstiftare.

Aucūba, *bot.* Se Aukuba.

Aud, fornnordiskt mansnamn.

Aud, förr stundom oriktigt Öda, med tillnamnet *djúpaúðga* ("den bottenrika"), är i isländska sagor namnet på tvenne kvinnor, af hvilka den ena är en ren sagofigur, nämligen Ivar Vidfamnes dotter, som i "Sögubrot" bär namnet *Audr* (gift först med Björek, sedan med Radbard), under det att Hervararsagan kallar henne *Alfhild* (gift med Valdar). Den andra är norrmannen Kettil Flatnefs dotter och vikingahöfdingen Olof hvites maka, hvilken efter mannens och sonens (Torsten röde; se Ynglingaätten) död med återstoden af familjen drog sig ned på Island vid Hvammsfjord såsom en af öns allra första kolonister. Enligt irländska källor var Olof hvite förmäld med en dotter af en irisk konung vid namn Aedh. Ad. N—n.

Aud., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Jean Victor Audouin.

Audācem fortūna juvat (lat.), lyckan står den djärfve bi.

Aude [åd]. 1. Flod i södra Frankrike; hette fordom *Atax*. Den upprinner norr om passet *Col de la Perche* i Pyreneerna, dit en väg går uppför dess dal, flyter först åt n. och sedan, vid Carcassonne, åt ö. samt faller ut i Medelhafvet. Är ej segelbar. Längd 208 km. — 2. Departement i Languedoc, i södra Frankrike. 6,342 kvkm. 313,531 inv. (1901). Södra delen upptages af utlöpare från Pyreneerna, bl. a. Les Corbières (med Puy de Bugarach 1,231 m.), den norra af Montagne noire, en gren af Cevennerna. Mellan dem ligger en fruktbar dal, genomfluten af floden A. och genomdragen af Canal du Midi, med fullständigt sydeuropeiskt klimat. Odling af majs och hvete samt vin. Stor får-, gås- och bi-afvel. Betydlig industri i kläde, läder, papper. Äfven ett och annat järnverk finnes. Salt produceras. Vid den låga kusten ligga flera laguner. Hufvudstad: Carcassonne. J. F. N.

Aude, fornnordiskt mansnamn.

Audeb., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. B. Audebert [ådbär], fransk naturforskare och målare, f. 1759, d. 1800.

Audenärde, stad i Belgien. Se Oudenaarde.

Audgils, detsamma som Adils (se d. o.).

Audh (eng. *Oudh*, sanskr. *Ajódhjá*, d. ä. "oöfvervinnelig"). 1. Fordom provins i kejsardömet Indien, sedan 1877 en del af Nordvästprovinserna. 63,983 kvkm. 12,884,150 inv. (1901). Landet är ett utomordentligt bördigt slättland ("Indiens trädgård"), beläget på Ganges' vänstra sida och genomflutet af dennas bifloder Gogra och Gumti. Jordbruk och boskapsskötsel äro hufvudnäringar. Skogar finnas blott vid norra gränsen. Värdefulla mineral (utom salt) finnas icke. Industrien är obetydlig. Rohilkhand—A.-järnvägen står i förbindelse med den längs Ganges gående East-India-järnvägen; en tredje järnvägslinje skär A. från n. till s. Provinsen står sedan 17 jan. 1877 under viceguvernören af Nordvästprovinserna, hvilken äfven bär titeln "chiefcommissioner of Oudh", och är indelad i 2 "divisions": Lucknow och Faizabad. Hufvudstad är Lucknow. A. var det uräldsta sätet för hinduernas civilisation och länge ett mäktigt konungarike. 1193 e. Kr. eröfrades det af muhammedanerna och blef provins i det stormogulska riket. 1760 gjorde sig stormoguls vesir till självständig härskare därstädes. Snart blef A. skyddsstat under engelsk-ostindiska kompaniet och införlifvades 1856 formligen med presidentskapet Bengalen. Det var 1857 hufvudplatsen för hindunernas uppror mot England. — 2. Stad i A., vid floden Gogra, numera till stor del i ruiner.

Audhumbla, *nord. myt.* Se Mytologi (nordisk).

Audiäner, en munkartad sekt, som på Areios' tid stiftades af en mesopotamisk lekman, Audius l. Udo. Audianerna uppträdde i svärmisk-asketisk anda mot kyrkans förvärldsligande och fordrade en återgång till apostolisk fattigdom. Ur kyrkans gemenskap utstöttes de, emedan de lärde, att Gud är iklädd mänsklig kropp och gestalt, samt hyllade judaiserande tendenser. Sektens stiftare dog som missionär bland goterna före tiden för Atanariks förföljelse, och redan på Epifanios' tid voro hans anhängare skingrade. Se uppsats af Iselin i Jahrbücher für protest. theol. 1890. J. Hdr.

Audiātur et a'ltera pars (lat.), äfven den andra parten bör höras.

Audie'ncia (sp.), namn på ett slags öfverdomstolar i Spanien och Syd-Amerika.

Audie'nce (fr. *audience*, af lat. *audīre*, höra), företräde hos furstar eller andra högt uppsatta personer.

Audierne [ådiärn], vik af Atlantiska oceanen, utanför Bretagne, i sydvästra delen af dep. Finisterre. Beryktad för stormar och skeppsbrott.

d'Audiffret-Pasquier [ådåfrē-pakiē], Edme Armand Gaston, hertig, fransk politiker, f. 1823 i Paris, af den gamla grefliga ätten d'Audiffret, blef 1844 adopterad af sin frände, Étienne-Denis Pasquier, samt ärfde dennes förvärfvade hertigtitel. 1845 medlem af statsrådet, sökte d'A. under andra kejsardömet förgäfves vinna säte i deputeradekammaren, men blef 1871 medlem af nationalförsamlingen, där han intog plats i högra centern. Som ord-

förande i det utskott, som skulle undersöka den administrativa korruptionen under kejsardömet, aflade han 4 och 5 maj 1872 inför nationalförsamlingen en redogörelse, som på grund af sin glänsande vältalighet väckte stormande bifall och anslogs i landets alla kommuner, hvarigenom d'A. med ens blef en af dess mest populäre män. Varm orleanist, arbetade han ifrigt för sammanslutningen mellan högra och vänstra centern i nationalförsamlingen i syfte att stadga konstitutionen och för närmandet mellan de två kungliga dynastierna. 15 mars 1875 blef han efter Buffet nationalförsamlingens president och fick af denna högsta röstetalet vid valet af de 75 lifstidssenatorerna. 1876 blef han den nya senatens förste president, hvilken post han bekläddе till 1879, då republikanerna fingo makten. Han motsatte sig Mac Mahons statskuppsplaner, vägrade ingå i ministären och bidrog kraftigt till att bilda kabinettet Dufaure (dec. 1877), som åter slog in på en konstitutionell väg. 1878 blef han, utan att ha publicerat något, efter Dupanloup invald i Franska akademien. Under tredje republiken har A. alltid ansetts som ett af högerns främsta namn och i allmänhet varit en af vänsterregeringarnas värdigaste motståndare. Vid Boulangers uppträdande höll han sig helt utom partierna. Sedermera har d'A. utgifvit sin adoptivfaders memoarer. E. A—t.

Audifön. Se Audiofon.

Audiganne [ådiga'nn], Armand, fransk socialekonomisk skriftställare, f. 1814, d. 1875, var 1848—69 afdelningschef i handelsministeriet och 1855 sekreterare i kommittén för världsutställningen i Paris. Han belyste tidens arbetarfråga och industriella lif i arbetena *Les ouvriers en famille* (1850, 5:e uppl. 1858; prisbel. af Franska akad.), *Les populations ouvrières* (2 bd, 1854; ny uppl. 1860), *L'industrie contemporaine* (1856), *Les ouvriers d'à présent* (1865), *La lutte industrielle des peuples* (1868) m. fl.

Audiofön l. Audifön (af lat. *audīre*, höra, och grek. *fonē*, röst), apparat till underlättande af ljuduppfattningen hos personer med nedsatt hörsel. Den utgöres af en 25—30 cm. lång, böjlig platta af hårdt gummi eller väl lackeradt papp, vid hvilkens ena sida ett handtag är fäst. Plattan lägges vid användandet mot tänderna eller okbenet. E. St—g.*

Audiométer (af lat. *audīre*, höra, och grek. *me'tron*, mått), hörselmätare, en för mätning af örats känslighet afsedd apparat. Den kallas äfven sonometer, "ljudmätare", hvilket uttryck dock helst bör användas om instrument för bestämmande af tonhöjden, t. ex. monokorden.

Audition colorée [ådisiå' kålårē], fr., "färgad hörsel", *psyk.*, det hos många personer förekommande fenomenet, att vissa hörselsensationer fattas såsom egande analogi med bestämda färger. Fenomenet beror sannolikt på likhet i de dessa sensationer inom hörsel och syn åtföljande känslorna. S—e.

Auditor (lat.), åhörare. Jfr Auditör.

Auditörium (lat., af *audīre*, höra), hörsal, lärosal; samling af åhörare; förr äfven: afdelning af gymnasium.

Auditör (fr. *auditeur*, lat. *auditor*, åhörare), *förv.*, en vid krigsmakten anställd lagfaren tjänsteman. I Sverige finnes en auditör vid hvarje regemente och äfven, med få undantag, en vid hvarje kår, utnämnd af k. m:t och med löjtnants eller kaptens rang. Hans åliggande är att vara ledamot i krigsrätter och där föra protokollet, att vid chefsexpeditionen biträda i alla juridiska och civila mål, att i dylika mål föra regementets talan m. m. Vid flottan och kustartilleriet äro likaledes auditörer anställda. I mån af behof anställas dessutom auditörer "i regementet" (af k. m:t) eller viceauditörer (af vederbörande regementschef). Vid riksmarskalksämbetet finnes en s. k. hofauditör. — I norska hären fanns till 1901 en auditörkår, som då ersattes af en krigsadvokat-(och krigsdomare-)kår; i sammalunda skedde vid flottan. I Danmark är auditörkåren, med en generalauditör i spetsen, gemensam för armén och flottan.

Auditor kallades i medeltidens rättsspråk den domstolsmedlem, som hade i uppdrag att förhöra parterna. I Tyskland användes förr ordet i betydelsen auskultant vid ämbetsverk. — Auditor ca'meræ, en prelat af 4:e rangen i Camera apostolica i Rom. Han hade förr domsrätt öfver de personer, som hörde till det påfliga hofvet, öfver främlingarna i Rom samt i appellationsmål från Kyrkostatens andliga domstolar.

Audius. Se Audianer.

Audjila l. Udsjila (grek. *Augila*), oas i Libyska öknen i Afrika, 41 m. ö. h. Lyder under Tripolis. Omkr. 12,000 inv. A. är bekant för sina redan hos Herodotos omnämnda dadlar.

Audley [å'dli], stad i engelska grefsk. Staffordshire. 13,679 inv. (1901). I närheten kol- och järngrufvor.

Audōenus, latinisering af epigramdiktaren Owens namn.

Audouard [ådoār], Félicité Olympe, född de Jouval, fransk skriftställarinna och emancipationsdam, f. i Aix omkr. 1830, vardt i helt unga år gift med en jurist i Marseille, men skildes inom kort från honom och företog vidsträckta resor. Hon redigerade från 1860-talet åtskilliga tidningar i Paris och höll föreläsningar om kvinnans rättigheter, äktenskapsskillnad o. s. v. samt råkade i konflikter med myndigheterna. 1868 gjorde hon en föreläsningsturné i Amerika. På 1880-talet hade hon blifvit en ifrig spiritist. Död 1890 i Nizza. Skr.: *Comment aiment les hommes* (1861; 3:e uppl. 1865), *Les mystères du sérail et des harems turcs* (1863), *Guerre aux hommes* (1866), *La femme dans le mariage, la séparation, le divorce* (1870), *Gynécologie, la femme depuis six mille ans* (1873) och *L'amour* (1880) m. fl. (E. F—t.)

Audouin [ådoä'], Jean Victor, fransk zoolog, f. 1797, d. 1841. Hans arbeten — som han delvis skref i förening med Milne Edwards — afhandla hufvudsakligen de lägre djurens anatomi och system.

Audr. Se Aud.

Audran [ådrā'], Gérard, fransk kopparstickare, f. 1640 i Lyon, d. 1703 i Paris. Han var Ludvig XIV:s hofgravör samt utförde i tidens pompösa "historiska" stil, förenande stickeln med nålen och därigenom uppnående stor målerisk verkan, i stort format kopparstick efter Lebrun, Poussin m. fl. — Flera andra medlemmar af hans familj vunno anseende som kopparstickare. (O. G—g.)

Audran [ådrā'], Edmond, fransk kompositör, f. 1842, d. 1901, kom 1861 med sin fader, sångaren

Marius Pierre A. (f. 1816, d. 1887), till Marseille, där denne blef direktör och professor vid konservatoriet och han själf kapellmästare vid Josefskyrkan. Han har skrifvit en mängd populära operetter, af hvilka i Stockholm äro gifna *Olivettes bröllop*, *Rosenkind* (*la Mascotte*), *Stora Mogul*, *Miss Helyett* m. fl. A. L.

Audub., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. J. Audubon.

Audubon [å'djöbən], John James, nordamerikansk zoolog, f. 1780, d. 1851. Han var en af de förnämste bearbetarna af Nord-Amerikas vertebrat-fauna och utmärkte sig i synnerhet som fågelkännare.

Audun Hugleiksson Hestakorn, norsk baron (lenderman) i 13:e årh. Han var bosatt i Firdafylke och egde där sätesgården Hegranäs (Jölster prestegäld, Söndfjord). Under konungarna Magnus Lagaböte och Erik Magnusson, i synnerhet den senare, var Auduns inflytande stort; sannolikt hade han en väsentlig del i den förstnämndes stora lagreformer. 1276 nämnes han såsom konungens stallare. Under konung Erik var han kunglig skattmästare (*féhirðir*) och förde i denna egenskap sannolikt befälet på Tunsbergshus. Han användes af Erik äfven i många offentliga värf: skickades bl. a. såsom sändebud till Skottland 1293 och till Frankrike 1295; i Paris afslöt han en traktat mellan Norge och Frankrike och dessutom ett giftermål mellan sin konungs broder, hertig Håkon, och grefvinnan Isabella af Joigny, hvilket giftermål emellertid ej kom till stånd. Till hertig Håkon kom A. därefter i ett mycket spändt förhållande, och kort efter Håkons tronbestigning blef han (1299) fängslad samt 1302 hängd på Nordnäs vid Bergen. Hans stora jordagods indrogos till kronan. Efter hvad man kan sluta sig till om hans personlighet, var han en duglig och kunskapsrik, men härsklysten, girig och stolt man, som icke frågade efter medlen, när han ville genomdrifva sina planer. Y. N.

Audun Illskälda [hårdt k], Harald Hårfagres äldste hofskald, fick sitt öknamn, "den dålige skalden", emedan han i en drapa om kung Harald använde samma omkväde som hans frände Ulf Sebbason, och drapan kallas *Stolinstefja*, "drapan med det stulna omkvädet". B—e.

Aue. 1. Biflod fr. v. till Weser, från Wiehengebirge. — 2. Stad i sachsiska kretsen Zwickau, vid Mulde. 15,246 inv. (1900). Viktig järnvägsknutpunkt. A. har en mängd tekniska fackskolor.

Aue. Se Hartmann von Aue.

Auenbrugger von Auenbrug, Leopold, österrikisk läkare, f. 1722, d. 1809, verksam i Wien, uppfann 1754 perkussionen och utgaf därom 1761 en latinsk skrift. Jfr Auskultation.

Auer, Aloys, Ritter von Welsbach, österrikisk boktryckare, f. 1813 i Wels, d. 1869 i Wien, blef 1841 direktör för hof- och statstryckeriet därstädes, som under hans ledning uppblomstrade till en storartad industriell inrättning. A. är uppfinnare af natursjälftrycket (se d. o.) och flera pressar. Han skref *Geschichte der wiener staatsdruckerei* (1851), *Entdeckung des naturselbstdrucks* (1856) m. m.

Auer, Adelheid von, pseudonym för tyska novell- och romanförfattarinnan Charlotte von Cosel, f. 1818 i Berlin, där hon ännu bor. Några af hennes många noveller äro öfversatta på svenska.

Auer, Leopold, ungersk-rysk violinvirtuos, f. 1845 i Veszprem i Ungern, elev af Joachim, blef 1868 solospelare i kejs. kapellet i Petersburg och professor vid konservatorium därstädes. A. har gjort flera konstresor, mest till England. Sverige besökte han första gången 1863. Han är en virtuos af första rangen. A. L.

Auer, Ignaz, tysk socialdemokratisk politiker, f. 1846, egnade sig först åt sadelmakaryrket och slöt sig i München till det socialistiska arbetarpartiet. 1877—78, 1880—87 och sedan 1890 har han varit medlem af tyska riksdagen samt är sedan 1890 medlem af den socialdemokratiska partistyrelsen. Utan att direkt ha anslutit sig till de s. k. revisionisterna anses A. dock sympatisera med den af Vollmar representerade moderata riktningen bland Tysklands socialdemokrater.

Auerbach, stad i konungariket Sachsen, regeringsområdet Zwickau, vid floden Göltzsch. 9,574 inv. (1900).

Auerbach, Heinrich (egentl. Stromer), professor i medicin och senator i Leipzig, f. 1482 i Auerbach, d. 1542, är bekant genom det s. k. Auerbachs hof, en af honom omkr. 1530 i Leipzig uppförd byggnad, fordom upplagsplats för de nyaste varorna vid Leipzig-mässorna. Byggnadens rymliga källare, Auerbachs keller, var enligt sägnen skådeplatsen för åtskilliga af Fausts äfventyr och har blifvit ryktbar genom Goethes "Faust".

Auerbach, Berthold, tysk författare af judisk börd, f. 28 febr. 1812 i byn Nordstetten i Württemberg, d. i Cannes 8 febr. 1882, studerade till rabbin, men därefter förnämligast filosofi vid universiteten i Tübingen, München och Heidelberg. Hans sympatier för judiskt väsende kommo till synes i hans första skrifter, bl. a. i romanen *Spinoza* (1837, 7:e uppl. 1880). Han fullbordade 1841 en öfversättning (från latin till tyska) af Spinozas arbeten (i 5 bd; 2:a uppl. i 2 bd, 1871) och sökte i smärre skrifter göra etisk-filosofiska spörsmål fattbara för allmänheten. Idén att i andlig måtto nedrifva skymmande skrankor mellan allmogens och de högre klassernas lif ledde honom till att utveckla den vitterhetsart, som kallas bondenovell. Hans berömda *Schwarzwälder dorfgeschichten* (1843—54, många uppl.; "Byhistorier från Schwarzwald", 2 h. 1849—50, fullst. i "Byhistorier", 2 bd, 1878—79) utgöra trogna och djupkänsliga skildringar från hans födelsebygd; humor saknas icke däri, och karaktärsteckningen är mästerlig, om än A:s bönder emellanåt resonnera väl filosofiskt. Dessa noveller hafva blifvit öfversatta på nästan alla europeiska språk och framkallat en betydande mängd efterlikningar. A:s öfriga arbeten af samma slag äro: *Barfüssele* (1856; "Barfota", 1879), *Joseph im schnee* (1861; "Josef uti snön"; 1861, 1891), *Edelweiss* (1861), alla tre utg. i många uppl., samt *Nach dreissig*

jahren. Neue dorfgeschichten (3 bd, 1876), hvari han anknöt till sina tidigare personnager. Högst bland hans öfriga arbeten stå de haltfulla romanerna *Auf der höhe* (1865, många uppl.; "I slott och koja", 1876) och *Das landhaus am Rhein* (1869, flera uppl.; "Landtgården vid Rhen", 1877), ehuru hans panteistisk-rationalistiska öfvertygelser här taga sig för bredt utrymme. A. utgaf 1858—69 en ansedd "Volkskalender". Senaste upplagan af hans valda skrifter utgafs i 18 bd 1892—95. Se Leskers minnestal öfver A. (1882). E. F—t.

Auerbachit, *miner.* Se Zirkon.

Auerbachs hof. Se Auerbach (H.).

Auerbachs källare (ty. *Auerbachs keller*). Se Auerbach (H.).

Auerbachs nervplexus, *anat.* Se Tunntarm.

Auerbelysning, belysning med det s. k. Auers glödljus. Se Glödljus.

Auers glödljus. Se Glödljus.

Auersperg, österrikisk, i många linjer förgrenad adelsslägt, som i 11:e årh. enligt traditionen invandrat från Schwaben till Krain, där man i urkunder omkr. 1050 anträffar en Adolf von Ursperg, släktens äldste kände stamfader. Släktens två ännu fortlefvande hufvudgrenar, den pankrazska och den volkhardska, härstamma från Pankraz och Volkhard, söner till Engilhart von A., som af kejsar Fredrik III 1463 utnämndes till arflandtmarskalk i Krain och vendiska Mark, en värdighet, som ännu alltjämt innehafves af släktens hufvudman. En af den pankrazska linjens grenar erhöll 1653 tysk riksfurstevärdighet, och dess hufvudman för sedan 1791 titeln hertig af Gottschee. Bland släktens märkligaste medlemmar, som tillhöra den pankrazska linjen, må följande nämnas:

1. Anton Alexander von A., grefve, österrikisk skald under pseudonymen Anastasius Grün, f. 11 apr. 1806 i Laibach, d. 12 sept. 1876 i Graz, studerade filosofi och juridik i Graz och Wien samt företog resor i Italien, Frankrike och England, hvarefter han 1831 öfvertog förvaltningen af sina fädernearfda gods i Krain. A., som redan på landtdagen i Laibach vunnit anseende som liberal politiker, invaldes 1848 i det tyska "vorparlamentet" och nationalförsamlingen i Frankfurt, hvilken han likväl lämnade på hösten s. å. 1860 inkallades han som ledamot i förstärkta riksrådet för Krain, och 1861 utsågs han till lifstidsmedlem af herrehuset. Äfven medlem af landtdagen i Steiermark, utvecklade A. en liflig och glänsande politisk verksamhet, städse som liberal. — A:s diktning inleddes 1830 med diktsamlingen *Blätter der liebe*, som efterföljdes af *Der letzte ritter* (1830), *Spaziergänge eines wienerpoëten* (1831), *Schutt* (1835), *Gedichte* (1837), *Nibelungen im frack* (1843), *Volkslieder aus Krain* (1850) och *Der pfaff vom Kahlenberg* (s. å.) samt *Robin Hood* (1864). Efter hans död utkom *In der veranda* (1876). Hufvudsakligen lyriker, någon gång berättare med ett satiriskt drag, erhöll A. kanske

hufvudparten af sin popularitet tack vare det frisinnade politiska åskådningssättet i sin produktion, särskildt "Spaziergänge". Han var en typisk företrädare för 1830-talets frihetsentusiastiska tyska poesi. Hvad som emellertid tröttar i hans långre epos, är öfverflödet på bilder och det stundom alltför genomreflekterade i framställningen. "Schutt" ger en stor, ljus syn på mänsklighetens utveckling och framtid. Högst af hans dikter står en del melodiösa små visor och genrebilder. — A:s *Gesammelte werke* utgåfvos 1877 i 5 band af L. A. Frankl. "Briefwechsel zwischen A. Grün und L. A. Frankl" utkom 1897. Se vidare Radics, "Anastasius Grün und seine heimat" (1876) och "A. G., verschollenes und vergilbtes aus dessen leben und wirken" (1878). På svenska äro rätt många af A:s smådikter öfversatta, bäst af K. L. Östergren (Fjalar). R—n B.

2. Karlos (Karl Wilhelm), furst A., österrikisk statsman, f. 1814, d. 1890, slöt sig 1846—47 i böhmiska landtdagen till det tyskböhmiska framstegspartiet bland adeln och var sedan 1861 det liberala partiets ledare i landtdagen, där han gentemot det nationella partiet kraftigt förde författningens och riksenhetens talan. Samma politiska grundåskådning och öfver hufvud det tyska inflytandet i Österrike förfäktade han äfven som president i österrikiska herrehuset 1861—67 och 1871—79 samt som österrikisk ministerpresident en del af året 1868. A. var 1872—83 öfverstelandtmarskalk i Böhmen och drog sig sistnämnda år tillbaka från det politiska lifvet.

3. Adolf, furst A., den föregående broder, österrikisk statsman, f. 1821, d. 1885, tillhörde som medlem af böhmiska landtdagen (sedan 1867) och af österrikiska herrehuset (sedan 1868) det s. k. författningstrogna (tysk-liberala) partiet och blef, sedan han genom sitt energiska uppträdande för författning och riksenhet kraftigt bidragit att störta ministären Hohenwart, 1871 österrikisk ministerpresident. Som sådan genomförde han den länge efterlängtade valreformen och, efter svåra förhandlingar och konflikter, 1878 års förlikning ("ausgleich") med Ungern. Genom denna kom han på spänd fot med det författningstrogna partiets majoritet, och då denna äfven i orientpolitiken lämnade honom i sticket, begärde han hösten 1878 sitt afsked och afgick, sedan han ett par månader skött de löpande ärendena, i febr. 1879, hvarefter han till sin död var rikskammarrättens president. V. S—g.

Auerstädt, by i preussiska Sachsen, mellan Naumburg och Jena, känd genom det nederlag, som preussiska hufvudarmén, 46,000 man, under hertig Ferdinand af Braunschweig, som där stupade, led 14 okt. 1806 mot marskalk Davouts 32,000 man starka armékår, samtidigt med att prins Hohenlohe med den mindre delen af preussiska armén besegrades af Napoleon vid Jena. Slaget vanns hufvudsakligen genom Davouts rådighet att i morgondimman beslutsamt kasta sig öfver och omfatta sin i marsch stadde motståndare. Davout belönades därför med titeln hertig af A. C. O. N.

Auerswald [-valt]. 1. Hans Adolf Erdmann von A., preussisk generalmajor, f. 1792, d. 1848, valdes till medlem af det tyska parlamentet i Frankfurt 1848 och framlade där ett förslag till organisation af en tysk nationalhär. Under ett försök att verka lugnande under det uppror, som utbröt i sist-

nämnda stad 18 sept. s. å., blef han (jämte furst Lichnowski) öfverfallen af en ursinnig folkhop och dödad. I politiskt afseende tillhörde han högra centern.

2. Rudolf von A., den förres broder, preussisk statsminister, f. 1795, d. 1866, egnade sig 1812—20 åt krigstjänsten, sedan åt landtbruk på sina gods i Öst-Preussen samt därjämte åt det offentliga lifvet såsom ämbetsman och folkrepresentant. 1848 var han deputerad i preussiska nationalförsamlingen samt en tid (juni—sept.) konseljpresident och utrikesminister. 1858 kallades han af prinsen-regenten sedermera kejsar Vilhelm) till statsminister utan portfölj i den under furst Hohenzollern—Sigmaringens presidium bildade liberala s. k. "nya ärans ministär". A. åtnjöt som prins Vilhelms ungdomsvän dennes fulla förtroende och verkade som minister frigt för genomförande af en arméorganisation med utsträckt värnplikt. Genom landtdagens beslut om en detaljerad statsreglering, hvilken skulle förebygga regeringens egenmäktighet i dispositionen af militärbudgetens anslag, störtades ministären (mars 1862), och A. drog sig då tillbaka från det politiska lifvet.

3. Alfred von A., den föregåendes broder, preussisk statsminister, f. 1797, d. 1870, var på den förenade landtdagen 1847 en af det konstitutionella partiets ledare samt mars—juni 1848 inrikesminister i Arnims och Camphausens ministärer och bekämpade sedan till 1852 i landtdagen Manteuffels reaktionära politik. 1858—62 och från 1867 till sin död var han åter deputerad.

Au fait [å fä], fr., till saken!; noga taget; egentligen.

Auffenberg, Joseph von, friherre, tysk skådespelsförfattare, f. 1798 i Freiburg im Breisgau, d. därstädes 1857 såsom hofmarskalk, skref 24 deklamatoriska historiedramer och den episk-dramatiska trilogien *Alhambra* (1829—30) m. m. Hans samlade arbeten utkommo i 3:e uppl. (22 bd) 1855 och ett urval i 7 band 1850. (E. F—t.)

Aufidus, det latinska namnet på floden Ofanto.

Au fond [å få'], fr., i grund och botten, i själfva verket.

Aufrecht, Theodor, tysk språkforskare, f. 1822, nu bosatt i Bonn, verkade som professor i Edinburgh 1862—75 och i Bonn 1875—89. Framstående sanskritist, grundade han jämte A. Kuhn den viktiga "Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung" och utgaf "Ujjvaladatta's commentary on the Unâdisûtra" (1859), "Halâyudha's Abhidhânaratnamâlâ" (1861), "Die hymnen des Rigveda" (1861—63), "Ueber die Paddhati von Arngadhara" (1872), *The ancient languages of Italy* (1875), *Catalogus catalogorum, an alphabetical register of sanskrit works and authors* (1891—96) m. m.

Aufsess, Hans, friherre "von und zu" A., f. 1801 i Bajern, d. 1872, grundlade 1853 i Nürnberg det germanska museet, hvars förste föreståndare han var till 1862.

Auf wiedersehen! [vider-], ty., vi återses! Jfr ...u revoir.

Augdov. Se Gdov.

Auge [åʃ], förr landskap i Normandie, motsvarande departementen Calvados och Orne. Landets lidt utgöres af Augedalen, som genomflytes af floden Touques och är bekant för sin boskap, den s. k. Auge-rasen.

Auge (grek. *Αὐγή*, lat. *Auge* l. *Augēa*), *grek. myt.*, eg. "den strålande", dotter af konung Aleos i Tegea i Arkadien, var en af Athenas prästinnor. Hemligen födde hon åt Herakles en son, som hon dolde i templet. Men barnet uppdagades och utsattes på Parthenonberget ("det jungfruliga berget"), där det uppföddes af Artemis' heliga hind och fick namnet Telefos ("den fjärran lysande"). Modern skulle nedsänkas i hafvet, men blef i stället förd till Mysien, hvars konung, Teuthras, upphöjde henne till sin drottning. Efter en tids sökande finner Telefos sin moder och blir Teuthras' efterträdare. Sagan behandlades flitigt af de grekiske sorgespelsförfattarna. V. K.

Augēa. Se Auge.

Augēas. Se Augeias.

Augedalen [åʃ-]. Se Auge.

Augēïas l. Augēas (grek. *Αὐγείας*, *Αὐγέας*, lat. *Augias* l. *Augēas*), *grek. myt.*, "den strålande", son af Helios, konung i Elis. Enligt sagan var hans rikedom på hjordar fabelaktigt stor. Dessas stall, som på trettio år icke varit rengjorda, rensade Herakles på en enda dag, därigenom att han ledde en närliggande flod in genom grundmuren. Detta är ett af Herakles' tolf storverk. Då han erbjöd sig att utföra detsamma, utfäste sig A., som ansåg företaget vara för honom omöjligt, att därför gifva honom en tiondedel af sina hjordar. Men när han fick höra, att Herakles utfört arbetet på Eurystheus' befallning, vägrade han att lämna den utlofvade belöningen, hvarför Herakles dräpte honom. — A. är en son af solen (Helios); hans hjordar äro stjärnornas härskaror, hvilka regntiden (vintern) höljer med molnens orena töcken, som endast den starka regnskuren kan bortskölja. — Augias-stall nyttjas i dagligt tal för att beteckna något i högsta grad orent och genom försummelse vanvårdadt. V. K.

Auger [åʃē], Athanase, fransk lärd, f. 1734, d. 1792, var författare till det viktiga arbetet *De la constitution des romains* (1792) samt öfversatte antika skriftställare.

Auger [åʃō], Hippolyte Nicolas Just, fransk författare, f. 1797, d. 1881, behandlade Paristeatrarnas organisation och historia i sitt förtjänstfulla arbete *La physiologie du théâtre* (5 bd, 1839—40). Skref äfven romaner och teaterpjäser.

Auge-rasen [åʃ-]. Se Normandisk boskap.

Augereau [åʃrå], Pierre François Charles, hertig af Castiglione, marskalk af Frankrike, f. 1757 i Paris, son till en murare, blef först karabiniär, men deserterade och gick i utländsk tjänst. 1787 bosatte han sig som fäktmästare i Neapel. Sedan han 1792 jämte alla sina därvarande landsmän blifvit förvisad, inträdde han åter i franska armén som frivillig och vann snar befordran. Redan 1794 var han brigadgeneral. 1796 var han divisionsgeneral vid italienska armén och kämpade med mycken tapperhet vid Millesimo, Lodi och Arcole. Bonaparte hemsände honom 1797 med de eröfrade österrikiska fanorna, och direktorium utnämnde honom då till chef för trupperna i och omkring Paris, med uppdrag särskildt att kväsa ett rojalistiskt parti, som där bildat sig och vunnit stor makt. I spetsen för sina trupper omringade han 18 fructidor (4 sept.) Tuilerierna, inträngde i de deputerades sal och fängslade

de rojalistiske deputerade, bland hvilka 52 deporterades till Cayenne. För denna våldsbragd blef han hälsad som fäderneslandets räddare. Därefter fick A. kommandot öfver Rhen-armén, blef 1799 invald i de fem hundrades råd, 1800 befälhafvande general i Holland, 1804 marskalk af Frankrike och 1808 hertig af Castiglione. 1805 och 1806 kämpade han i Tyskland. I slaget vid Eylau lät han, ehuru han led af en häftig feber, binda sig fast vid hästen och kommenderade, svårt sårad, under hela slaget, i snöyra och kulregn. Både hans kropps- och själskrafter bleſvo emellertid märkbart försvagade, och under de följande åren deltog han ej mycket i krigen. Napoleon hyste misstroende mot honom och skattade ej högt hans förmåga såsom fältherre. A. var dock personligen mycket tapper och höll sträng krigstukt bland sina soldater. Då de allierade 1814 inryckte i Frankrike, slöt sig A. till Ludvig XVIII och blef af honom utnämnd till pär. Det oaktadt hyllade han i spetsen för sina trupper Napoleon vid dennes återkomst från Elba, men blef ansedd som förrädare och behandlad med köld och misstroende. Efter de ”hundra dagarna” inträdde A. åter i pärskammaren, hvarur Napoleon uteslutit honom. Kallad till medlem i krigsrätten öfver marskalk Ney, förklarade han sig inkompetent. Han dog 1816 på sitt gods La Houssaye. Litt.: Thiers, ”Histoire du consulat et de l’empire” (1845—69), och Viel-Castel, ”Histoire de la restauration” (1860—78). (G. K.)

Augerum, socken i Blekinge län, Östra härad. 11,794 har. 3,905 inv. (1902). Annex till Lösen, Lunds stift, Östra kontrakt.

Augerut, oas. Se Tuat.

Aughrim, by i Irland. Se Aghrim.

Au̇gia dives, latinska namnet på benediktinklostret Reichenau (se d. o.).

Augias. Se Augeias.

Augier [åʃiē], Guillaume Victor Émile, fransk dramatiker, f. 17 sept. 1820 i Valence, son af en advokat, dotterson af romanförfattaren Pigault-Lebrun, egnade sig först åt fäderns yrke, men lämnade snart detta för dramatiken. Redan 1844 vann han sin första framgång med det versifierade lustspelet *La ciguë* (”Giftbägaren”, 1861, uppf. s. å.). A. utgick närmast ur den mot romantikens öfverdrifter framträdande ”l’école du bon sens”, hvars mästare var Ponsard.

I sitt förstlingsverk rör sig A. på antik botten, skildrande huru en blaserad ung atenare, som ärnar begå självmord, återvinnes åt lifvet genom en skön slafvinnas oegennyttiga kärlek; bakom den antika dräkten dolde sig ett angrepp mot samtidens ungdom. Likaså var den italienska renässansdräkten i *L’aventurière* (1848) en förklädnad för ett samtidsämne: en kurtisans fåfänga försök att inträda i normala familjeförhållanden. Sin första stora seger vann A. genom en samtidsskildring, *Gabrielle* (1849, uppf. i Sverige 1852), där han gentemot romantikens förhärligande af den skranklösa passionen söker poetisera ”hvardagsprosan” i den borgerliga moralen och skildrar en hederlig, men något torr äkta mans seger öfver älskaren. Stycket, hvars slutreplik: ”O père de famille, o poète, je t’aime!” hälsades med jubel af publiken, erhöll af Franska akademien monthyonska dygdepriset, men stämplades till gengäld af den romantiska kritiken såsom kälkborgerligt. A. skref därefter ett historisk-romantiskt skådespel för Rachel, *Diane* (1852, uppf. i Sverige 1853), som gjorde föga lycka, samt en komedi, *Philiberte* (1853), som på ett förtjusande sätt varierar den gamla sägnen om Askungen — en ung flicka, hvars väsen utvecklas, då hon upptäcker sig vara älskad, kanske det stycke, i hvilket A. är mest skald.

Därmed afslutades den första perioden af A:s författarverksamhet, och han öfvergick till den framställningsform, som bättre motsvarade det realistiska ämnesvalet, prosan, i det han bröt med den ponsardska skolans användande af versen för ämnen ur hvardagslifvet. Han blef nu den franska sedekomediens främste målsman under 1800-talet.

Efter *La pierre de touche* (1853, ”Pröfvostenen”, uppf. 1856), som behandlar guldets frestelser och förbannelser, följde 1854 den betydande komedien *Le gendre de M. Poirier* (”Klädeshandlaren och hans måg”, uppf. 1855), däri A. med begagnande af motiv ur en roman af Sandeau skänker en förträfflig sedemålning från seklets midt, då mot hvarandra bröto sig bördens och penningens adel, här förkroppsligade i den onyttige markisen, som trotsar på sina anor, och hans svärfar, den dryge uppkomlingen, som trotsar på sin rikedom, två mästerligt gifna typer, framför allt den senare. I *Ceinture dorée* (1855, ”Millionärens dotter”, uppf. 1856) påvisar han den ohederligt förvärfvade förmögenhetens förbannelse för familjen. *Mariage d’Olympe* (1855) upptager frågan om demimonde-damens förhållande till det ordnade samhället, skildrande en gift kurtisans ”hemlängtan till smutsen”; stycket var en gensaga mot det sentimentala svärmeriet för ”kameliadamerna”. I *Les lionnes pauvres* (1858) behandlas den fala kärleken såsom driffjäder för äktenskapsbrottet.

Vid 1860-talets början skapar A. några sociala skådespel af framträdande tendens och stor samhällelig betydelse: de båda samhörande komedierna: *Les effrontés* (1861, ”Moderna vinglare”, uppf. s. å.) och *Le fils de Giboyer* (1862, ”Giboyers son”, s. å.), genom hvilka han visar sig värd hedersnamnet ”Molières arftagare”. Under det att han i det förra stycket med ädel harm angriper den epidemiska penningfebern, spekulationsraseriet utan heder och den därmed sammanbundna fala pressen, gäller angreppet i det senare stycket närmast de klerikale, det aristokratiska hyckleriet och ett finare kokottregemente. En gemensam typ i båda skådespelen är den geniale bohemienen, skandalskrifvaren Giboyer, hvars offentliga ärelöshet kontrasterar mot hans enskilda dygder som uppoffrande son och fader, en värdig efterföljare till sådana fanska komedi-typer som Tartuffe och Figaro. Angreppet mot de klerikale, som ej var utan personlig syftning, besvarades skarpt af Louis Veuillot, den klerikale publicisten (”Le fond de Giboyer”). Efter en bitter karaktärskomedi, *Maître Guérin* (1864, ”Notarien Guérin”, 1865), som angriper det under laglighetens mask framträdande lagvrängeriet och den hänsynslösa egoismen, följde två nya sociala komedier, *La contagion* (1866) och *Lions et renards* (1869, ”Lejon och räfvar”, 1875), i hvilka börssvindel, kokott-

regemente och klerikalism ånyo få kläda skott. Kriget inspirerade A. till *Jean de Thommeray* (1873), med motiv från en roman af Sandeau, hvari krigets väckelse på den blaserade ungdomen skildras. I sina båda sista dramer närmar sig A. i viss mån Dumas d. y:s ”pièces à thèse” och omgifver tillika med sympati förhållanden, som bryta mot samhällets konventionella moral; så i *Madame Caverlet* (1876, ”Fru Caverlet”, 1880), där han angriper äktenskapets upplöslighet, och i den med starkt bifall hälsade dramen *Les Fourchambaults* (1878, ”Familjen Fourchambault”, s. å.), där han upptager frågan om den illegitime sonens förhållande och låter denne varda sin faders och hans familjs räddare.

A., som icke producerade något under sista årtiondet af sitt lif, afled i Croissy 25 okt. 1889. Jämte Dumas d. y., kanske framför denne, är han hufvudrepresentanten för 1850—70-talens realistiska skådespelsdiktning i Frankrike. Hans författarskap bäres af en anda, som med fog kännetecknats såsom ”hederligt folks moral”; han är i sin åskådning målsman för det sundaste och bästa hos medelklassen, för hvars svaga sidor han dock har öppen blick och dem han oförskräckt gisslar, framför allt dansen kring den gyllene kalfven och alliansen mellan kassaskåpet och vigvattenskärilet. I motsats till den af honom skapade figur, som visar ”hemlängtan mot smutsen”, vittnar hans dramatik om en längtan till frisk och hälsosam luft (ej sällan uttryckt i ett prisande af landet gentemot staden). A. når mycket högt i karaktärsteckning och dialog; svagare är händelseutvecklingen i hans dramer, hvilken lider af en viss konventionalism. Hans komik är af säreget ”gallisk” natur, han är frände till 1600-talets store komediförfattare, och han erhöll ock öknamnet ”den siste gallern”. Hans stycken hafva varit repertoarpjäser äfven i Tyskland och Norden, ej minst i Sverige, och på samtidens skådespelsdiktning utöfvade han stort inflytande (märkbart äfven i Björnsons och Ibsens samhällssatirer). A:s *Théâtre* är utgifven i 7 band. Jfr E. Pailleron, ”Emile A.” (1889), och H. Parigot, ”Emile A.” (1890) samt uppsatser af K. Warburg (Nordisk tidskr. 1890) och N. Erdmann (Ny sv. tidskr. s. å.). K. W—g.

Augit (grek. *augē*, glans), *miner.*, en grupp monosymmetriska pyroxener; grönaktiga, brunsvarta eller svarta, glänsande, kort pelarformiga kristaller eller kornige aggregat. Kemisk sammansättning växlande; vanligtvis bestå augiterna af kiselsyrade salter af kalcium, magnesium, aluminium och järn. Jämte plagioklas är augit hufvudbeståndsdel i diabaser och basalter samt ingår också i flera meteorstenar. Augit Werner är = den svarta varieteten; de gröna varieteterna kallas fassait och omfacit. Se vidare Pyroxen. A. Hng.

Augit-porfyr, *petrogr.*, en till diabasernas grupp hörande, eruptiv bergart, som i en finkornig eller nästan tät grundmassa, af mörkgrön eller grönsvart färg, innesluter enstaka större kristaller af mineralet augit. E. E.

Augit-syenit. Se Syenit.

Augme'nt (lat. *augme'ntum*), tillökning; (förr) löne-tillägg, fyllnad i en egendoms afkastning (jfr Augmentshemman); *språkv.*, ett i vissa indoeuropeiska språk förekommande vokaliskt verbalprefix, bevaradt blott i sanskrit, avesta och grekiska.

Augmentatiōn (af lat. *augēre*, öka), ökning, tillökning; *mus.*, ett temas förstoring därigenom att det upprepas med fördubblade notvärden och alltså skall spelas hälften så fort som förut.

Augmentativ (se Augment), *språkv.*, innebärande en stegring i betydelse; afledt ord med i förhållande till grundordet stegrad betydelse.

Augmentēra (se Augment), *språkv.*, förse med augment; få augment.

Augmentshemman, *kam.*, kallades under indelningsverkets tid de hemman, hvilkas ränta (augments- eller tilldelningsränta) blifvit anvisad till rusthåll. Den ersättning, som staten gaf rusthållaren vid ordnandet af det indelta kavalleriet, bestod först och främst i befrielse från rotering och eftergift af rustningshemmanets egen ränta. Stundom var denna så stor, att endast en del behöfde användas för ändamålet. Men det inträffade också, att rustningshemmanets ränta icke i värde uppgick till det belopp, som ansågs erforderligt för att trygga rusthållets bestånd, och i detta fall anvisades en s. k. augmentsränta till fyllnad. Därtill användes vanligen hemmansräntor, men äfven kvarnräntor och stundom kronotionde. Var räntan af augmentshemmanet för stor för ett rusthåll, delades den mellan två eller flere, eller anvisades resten till annat ändamål, eller besparades den åt kronan. Kbg.

Augmentsränta. Se Augmentshemman.

Augsburg. 1. Hufvudstad i bajerska reg.-området Schwaben, vid Wertachs och Lechs sammanflöde. 89,170 inv. (1900), däraf 23,995 evangeliska och 1,171 judar. A. är en bland Tysklands vackraste städer, med präktiga, breda gator (Maximiliansstrasse och dess fortsättning Karolinenstrasse, Kaiserstrasse m. fl.), men ock med en mängd smala medeltidsgator samt flera stora torg och springbrunnar, smyckade med konstverk. Bland offentliga byggnader

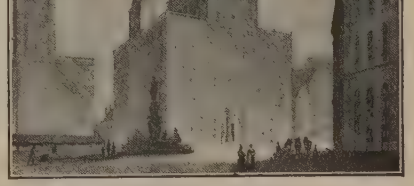

Rådhuset och börsen.
(Längst till vänster det gamla s. k. Perlachtornet.)

förtjäna omtalas: rådhuset, byggdt i renässansstil af Holl (1616—20), med den s. k. ”gyllene salen”; regeringsbyggnaden (från 1047), förut biskopligt residens; domkyrkan, hvilken påbörjades 995 och invigdes 1006, men som 1321—1431 ombyggdes i spetsbågsstil med fem skepp; det fuggerska palatset med sina härliga freskomålningar; tyghuset (från 1607) och börsen. Bland vetenskapliga anstalter må nämnas: ett bibliotek på 200,000 band, ett protestantiskt och ett katolskt gymnasium, lyceum, observatorium, seminarium, ett rikt målningsgalleri i det forna Katarina-klostret och Maximilians-museet med antikvariska samlingar. Bland välgörenhetsanstalter märkes det s. k. ”Fuggerei” i Jakober-förstaden,

hvilket består af 53 hus med 106 bostäder, för lågt pris uthyrda åt fattiga katolska borgare. Det utgör liksom en särskild stad för sig, har egen kyrka, 6 gator och 3 portar. Anstalten inrättades 1519 af tre bröder Fugger. De rika vattenkrafter, som A. eger i ett system staden korsande kanaler, hafva varit af stor betydelse för dess industri (särskildt i bomulls-, ylle- och metallvaror). Bland boktryckerier är i synnerhet det, som tillhör familjen Cotta, vidtberömdt. Den bekanta "Allgemeine zeitung" (se d. o.) utgafs 1810—82 i Augsburg.

slöts där religionsfreden 26 sept. 1555, genom hvilken det gjordes slut på det schmalkaldiska kriget. Under trettioåriga kriget besattes A. 1632 af svenskarna, men förlorades åter 1635 efter ett af öfverste Winckel ledt hjältemodigt försvar. I A. ingicks 1686 ett förbund mellan Österrike, Spanien, Sverige samt de bajerska, franska och öfverrenska kretsarna med anledning af Ludvig XIV:s Tyskland hotande planer (se härom R. Fester, "Die augsburger-allianz vom 1686", 1893, och R. Fåhræus, "Sverige och förbundet i A. år 1686", i Hist. tidskr. 1896). A.

Hyllningsgravyr med anledning af Gustaf II Adolfs, "befriarens", intåg i Augsburg 1632. Öfvorst två sköldar med Augsburgs stadsvapen och svenska riksvapnet.

Det nuv. A. har uppstått ur den romerska kolonien *Augusta vindelicorum*, som anlades af kejsar Augustus 12 f. Kr., efter Vindeliciens eröfring, och redan af Tacitus omtalas såsom en betydande ort. 1268 förklarades A. för en fri riksstad och uppblomstrade sedan genom handel och industri, konst och vetenskap. Det egde sin högsta glans från midten af 15:e till midten af 17:e årh. samt var då berömdt genom sina rika patricierfamiljer (Fugger, Welser, Höchstetter, Herwart, Manlich m. fl.). 1488—1534 var det hufvudort för det schwabiska stadsförbundet. A. är ganska märkvärdigt i reformationshistorien. 1518 hade Luther där ett religionssamtal med kardinal Cajetanus; 1530 hölls där den riksdag, på hvilken Augsburgiska bekännelsen framlämnades; 1548 utfärdade kejsar Karl V därifrån på ny riksdag det s. k. Augsburgiska interim; äfven införlifvades med Bajern genom freden i Pressburg 1805. — Ej långt s. ö. om staden ligger Lechfältet, bekant genom tyske kejsaren Otto I:s seger öfver ungrarna 955.

2. Biskopsstift med staden Augsburg till biskopssäte. Det sekulariserades 1803. Stiftet, som skall hafva upprättats redan i 6:e årh., lydde förut under ärkebiskopsstolen i Mainz. Dess besittningar utgjorde 2,540 kvkm. Sedan 15:e årh. residerade biskopen i Dillingen, men hade katedralkyrka och palats i staden A.

Augsburger-interim (Augsburgiska interim) kallar man den af kejsar Karl V vid riksdagen i Augsburg 1548 framlagda religionsstadgan, genom hvilken han hoppades att kunna på fredlig väg slita den mellan katoliker och protestanter uppkomna striden. Oaktadt detta interim fordrade en när-

nog fullständig återgång till katolicismen, lyckades det icke vinna några egentliga sympatier bland katolikerna och naturligtvis ännu mindre bland protestanterna, åt hvilka det knappast medgaf annat än prästerliga äktenskap samt åtnjutandet af nattvarden med både bröd och vin. Hertig Morits af Sachsen lät därför framlägga det af protestanternas förnämste ledare s. å. utarbetade s. k. Leipziger-interim, i hvilket åtskilliga eftergifter voro gjorda med afseende på de katolska ceremonierna, men som dock i allt hufvudsakligt fasthöll det protestantiska lärobegreppet. Detta interim kunde dock lika litet som det förra tillfredsställa de stridande partierna, hvilka först genom religionsfreden i Augsburg (1555) kommo på det klara med hvarandra. Se vidare G. Beutel, "Ueber den ursprung des augsburger-interim" (1888). J. H. B.*

Augsburgiska bekännelsen (lat. *Confessio augustana*, förk. *Augustana*), den förnämsta bland den evangelisk-lutherska kyrkans bekännelseskrifter. Dess normativa betydelse har varit af sådan omfattning, att hela den öfriga bekännelsebildningen inom denna kyrka kan sägas hafva till uppgift blott att utgöra en korrekt tolkning af densamma. Politiskt sträcker sig dess betydelse äfven utanför den rent lutherska protestantismens område, i det såväl genom religionsfreden i Augsburg 1555 som genom westfaliska freden 1648 Augustana fastställdes såsom den statsrättsliga grundvalen för den protestantiska kyrkans existensrätt inom det tyska riket. Denna fråga, om de evangeliske kunde anses stå inom den allmänna (katolska) kyrkans område och sålunda ega anspråk på rättsligt skydd, gaf den närmaste anledningen till bekännelsens uppställande. Då kejsar Karl V till riksdagen i Augsburg 1530 förberedde de religiösa konflikternas lösning, ställde kurfursten af Sachsen en uppmaning till teologerna i Wittenberg att gifva en sammanfattning af de differenser i tro och ceremonier, som förelågo mellan protestanterna och de romerske. Resultatet af deras arbete var de s. k. *Torgau-artiklarna*, som i väsentlig mån bilda grundvalen för Augustanas andra del. Den första delen af bekännelseskriften är hufvudsakligen baserad på *Marburg-* och *Schwabach-artiklarna*, hvilka i sin ordning utarbetats af wittenbergarna i samband med de underhandlingar, som på landtgrefven Filips af Hessen initiativ 1529 fördes mellan hufvudrepresentanterna för de båda protestantiska partierna. Först i Augsburg uppsattes bekännelsen på basis af nämnda förarbeten. Medverkande voro de närvarande teologerna och i diplomatiska partier den sachsiske kansleren Brück. Hufvudförfattaren var Melanchthon, som tryckt sin prägel på bekännelsen. Luthers samtycke och godkännande afgafs skriftligen från Koburg. Den ursprungligen blott sachsiska konfessionen blef genom underskrift af de evangeliska ständerna allmän bekännelse. Den förelästes 25 juni 1530 på tyska språket inför kejsare och ständer. De till kejsaren samtidigt öfverlämnade originalexemplaren på latinska och tyska språken hafva förkommit, och tveksamhet har i flera fall rådt om den ursprungliga lydelsen. I konkordieboken föreligger den tyska texten efter en kopia, som förvaras i Mainz' arkiv. Den latinska är i öfverensstämmelse med en af Melanchthon 1531 utgifven s. k. "editio princeps". Melanchthon tillät sig emellertid en ytterligare formell utmejsling af Augustana och vidtog därjämte i sin edition af 1540 djupgående dogmatiska förändringar, särskildt i fråga om nattvardsläran, hvilka gifvit upplagan namnet *Variata*. Lutherska kyrkan fasthåller strängt vid den oförändrade Augustana såsom bekännelseskrift. Men i politiskt afseende har Variata spelat en stor roll, i det de reformerte tack vare densamma kunde betrakta sig som stående på augsburgiska bekännelsens grund.

Augustana söker till sin allmänna tendens visa, att den evangeliska ståndpunkten icke är en separat sektbildning med okyrkliga nyheter, utan att dess lära grundas direkt på skriften och är i öfverensstämmelse med kyrkans äldre oförfalskade tradition. Med stöd af detta återvändande till rent bibliska ideal vill bekännelsen aflägsna endast oevangeliska, mot den allmänna katoliciteten stridande missbruk. Dess yttre form utgör en samling af religiösa och etiska satser, affattade i 28 artiklar under två hufvudafdelningar. Den första afdelningen, de egentliga trosartiklarna. (*articuli fidei*, 1—21), fastslår det trinitariska lärobegreppet i anslutning till Nicenum, ger ett pregnant uttryck åt arfsyndsläran under skarpt afvisande af skolastikernas rent negativa uppfattning samt afhandlar Kristi person och verk. Den nyförvärfvade frälsningskunskapens fundamentala läror, tron och rättfärdiggörelsen, få en synnerligen expressiv formulering. Trons väsen angifves flerstädes såsom varande ej ett historiskt försanthållande, utan en fast förtröstan på Kristi förtjänst. I motsats mot det romerska systemet, som lär en gärningarnas rättfärdighet, häfdas med bestämdhet rättfärdiggörelsen af nåd för Kristi skull och genom tron som mottagande organ. Vidare behandlas kyrkans begrepp, dop och nattvard samt öfriga den evangeliska lärans centrala punkter. I senare afdelningen, som rör de katolska missbruken, viker den rena bekännelsekaraktären tillbaka för en mer utredande apologetisk framställning. I hög grad anslående tecknas det evangeliska lifsidealet i art. 27, som klassiskt uttrycker det stora framsteg, som den reformatoriska principen i sedligt afseende betecknar framför den medeltida världsuppfattningen. I öfverensstämmelse med den sant katolska ståndpunkt, åt hvilken bekännelsen afser att gifva uttryck, vidfogar den de särskilda positiva utvecklingarna af lärobegreppet antitetiska satser, som bestämdt afvisa äldre och nyare mot den ekumeniska kristendomsuppfattningen stridande villomeningar. Till slut må i kyrkorättsligt afseende framhållas, att det var den världsliga öfverheten, som i den kristna församlingens namn upphöjde Augustana, liksom öfriga reformatoriska bekännelseskrifter, till härskande och normativ kyrkolära. I Sverige antogs Augustana genom Uppsala mötes beslut 1593. — Bekännelsen och dess förarbeten äro utgifna bl. a. af Th. Kolde (1896) och P. Tschackert (1902), på svenska af G. Billing i "Lutherska kyrkans bekännelseskrifter" (1895). Jfr G. L. Plitt, "Einleitung in die Augustana" (1868), och G. Billing, "Lutherska kyrkans bekännelse" (1876—78). J. Hdr.

Augsburgiska bekännelsens försvar (apologi), upptages i konkordieboken såsom den lutherska kyrkans andra symbolum. Nödvändigheten att finna en formell rättsgrund för protestanternas undertryckande ledde å katolikernas sida vid riksdagen i Augsburg till uppställande af den s. k. *augustanæ confessionis responsio*, vanligen af protestanterna benämnd *confutatio pontificia*, hvilken författades af fyra fram-

stående romerska teologer (Eck, Faber, Cochlæus och Wimpina) och 3 aug. 1530 i kejsarens och de katolska ständernas namn förelästes inför riksdagen. I denna mot augsburgiska bekännelsen riktade vederläggningsskrift stämplades flera af Augustanas artiklar såsom stridande mot kyrkans lära och sann evangelisk åskådning. Den fordrade ock obetingad underkastelse under kyrkans auktoritet. De evangeliske uppdrogo åt Melanchthon att uppsätta en försvarsskrift. Då i enlighet med kejsarens förbud ingen afskrift af "konfutationen" öfverlämnades till dem, var Melanchthon hänvisad endast till flyktiga notiser. Hans i hast författade skrift mottogs emellertid ej af kejsaren, och efter att ha lyckats erhålla en afskrift af konfutationen, verkställde Melanchthon en grundlig omarbetning af sitt första utkast. Så utkom apologien på latinska språket april 1531. En tysk öfversättning (af Justus Jonas), som i mycket afviker från den latinska texten, är ock upptagen i konkordieboken. Redan 1532 erkändes augsburgiska bekännelsens försvar af protestanternas representanter såsom en autentisk förklaring af Augustana. Apologien, som mera bär prägel af en läro- än bekännelseskrift, utgör med sin skarpa, träffande polemik mot vulgärskolasticismen och sina troskraftiga utläggningar af protestantismens centrala partier, glanspunkten af Melanchthons författarskap. Den finnes utgifven i I. T. Müllers "Die symbolischen bücher der evang. luth. kirche" (1890) och på svenska i G. Billings "Lutherska kyrkans bekännelseskrifter" (1895). Jfr I. G. L. Plitt, "Die apologie u. Augustana" (1873). J. Hdr.

Au'gur (lat.), teckenskådare, teckentydare. Ordet hänför sig till de gamle romarnas tro, att gudarnas vilja (i afs. på en bestämd handling) kunde utrönas därigenom att man gaf akt på vissa tecken, särskildt fåglars flykt och läten samt företeelser på himmelen (jfr Auspicier). För statshandlingar — såsom vid ämbetens tillträdande, krig och folkförsamlingar — anställdes teckenskådning, hvarvid augurerna, särskildt i vissa fall, afgjorde om tecknen voro gynnsamma eller ej. Deras rättesnöre var ett system af regler, som grundade sig på förut gjorda iakttagelser. Augurerna, hvilka i tjänsten brukade en i änden böjd staf (*lituus*), bildade ett kollegium, som efter Sullas tid bestod af 15 medlemmar. De voro högt ansedda, och flera af statens förnämste män, såsom talarna Hortensius och Cicero, voro upptagna bland dem. De tillsattes först af konungen, sedan genom kooptation (se d. o.), efter 104 f. Kr. af folkförsamlingen och sist af kejsarna. R. Tdh.

Augurāle l. Auguratorium (lat.), plats för inhämtande af auspicier i det fornromerska lägret (under kejsartiden).

Auguratōrium (lat.). Se Augurale.

Augurēra (lat. *augurāre*), förespå, profetera.

Augūrium (lat.), teckenskådning. Se Augur.

Augur-löje (med anledning af Ciceros yttrande, att han ej begrep, huru en offerskådare kunde möta en annan sådan utan att skratta; yttrandet fälldes om "haruspices", men har i senare tider öfverflyttats på augurerna), ett om hemligt samförstånd vittnande leende öfver oinvigda personers öfverdrifna vördnad för någonting föga vördnadsvärdt.

August (Karl A. Eugène Napoleon), *hertig af Leuchtenberg*, f. 9 dec. 1810 i Milano, förmäldes "par procuration" 1 dec. 1834 och personligen 26 jan. 1835 med regerande drottningen Maria II da Gloria af Portugal, i hennes första gifte, men dog redan 28 mars s. å. Jfr Leuchtenberg.

August, *storhertigar af Oldenburg.* 1. Paul Fredrik A., f. 1783, d. 1853, ingick efter Oldenburgs ockupation af fransmännen 1811 i rysk krigstjänst, återvände 1816 till Oldenburg och efterträdde 1829 sin fader i regeringen. Han var den förste, som antog storhertig-titeln, hvilken Wienkongressen tillerkänt regenterna i Oldenburg. I febr. 1849 gaf han sitt land en frisinnad författning, som han sedermera vidmakthöll utan att däri göra några större ändringar. I sitt första gifte (med en prinsessa af Anhalt) hade han dottern Amalia, gift med konung Otto af Grekland, i sitt andra gifte (med en syster till sin första gemål) sonen Peter, Oldenburgs storhertig 1853—1900. I sitt tredje gifte var han förmäld med Gustaf IV Adolfs yngsta dotter, Cecilia, och hade med henne en son, Elimar (f. 1844, d. 1895), hvilken blef officer i rysk tjänst och 1850 ifrågasattes till tronföljare i Danmark.

2. Fredrik A., den föregåendes sonson, f. 1852, efterträdde 13 juni 1900 sin fader, storhertig Peter. Han är dessutom preussisk kavallerigeneral. I sitt första äktenskap (1878—95) förmäld med en dotter till prins Fredrik Karl af Preussen, äktade han 1896 hertiginnan Elisabet af Mecklenburg och har med henne sonen Nikolaus, f. 1897.

August, *kurfurstar af Sachsen.* — 1. August I, f. 1526, blef 1548 gift med Anna af Danmark, dotter till Kristian III, och några veckor efter hennes död 1585 omgift med en furstinna af Anhalt. Han efterträdde 1553 sin broder Morits i regeringen och dog 1586. A. var en af Tysklands mest betydande furstar under senare hälften af 1500-talet. Stor hushållare och därvid stödd af sin kloka och energiska gemål (Sachsens "fader August" och "moder Anna"), bragte han — ofta med hänsynslösa medel — kurfurstendömets finanser i utmärkt skick, uppdref åkerbruk och bergshandtering samt gynnade manufakturerna genom att i sitt land mottaga nederländare, som flytt undan spanjorernas trosförföljelser. Han räddade, gentemot den ernestinska linjens anspråk, åt sin ättegren den af Morits förvärfvade kurhatten genom att troget understödja kejsarhuset i dess tyska politik. Mycket på grund af hans inflytande kom sålunda den genom sin oklarhet farliga religionsfreden i Augsburg 1555 till stånd, och han var konsekvent motståndare till senare försök att aftvinga kejsaren gunstigare villkor för de tyske protestanterna (t. ex. genom upphäfvande af andliga förbehållet). Härigenom råkade han i skarp motsättning till kurfursten af Pfalz, som företrädde de ifrigare, mot kejsaren oppositionelle protestanterna, och osämjan skärptes genom trosmotsats. A., som i det hela saknade intresse för den andliga kulturen och föga

begrep sig på de religiösa tvistefrågorna, afskydde lika mycket de lutherske ytterlighetsmännen (Flacius Illyricus) som de i Pfalz beskyddade kalvinisterna; såväl emot dem som gentemot de medlande kryptokalvinisterna ville han fastställa den sanna lutherska läran samt understödde därför utarbetandet af konkordieboken, men härigenom vållades blott ny splittring bland lutheranerna själfva. Äfven detta bidrog alltså att beröfva Kur-Sachsen dess gamla ställning som de tyske protestanternas ledande makt. Att hålla vänskap med kejsaren blef från A:s tid en grundsats för hans ättlingar, och så förbereddes den egendomliga sachsiska politiken under trettioåriga kriget. — I följd af sitt giftermål stod A. i nära samförstånd med Danmark och understödde sin svåger Fredrik II i hans kamp mot Erik XIV af Sverige, hvaraf vållades förbindelse mellan denne och A:s fiende Wilhelm von Grumbach. — Litt.: Kluckhohn om kurfurst August i "Allgemeine deutsche biographie", och Ritter, "Deutsche geschichte im zeitalter der gegenreformation und des dreissigjährigen krieges" (Stuttgart 1889 ff.). C. H. H.

2. August II, konung af Polen och under namnet Fredrik August I kurfurste i Sachsen, f. 1670, son till kurfursten Johan Georg III och Anna Sofia, Fredrik III:s af Danmark dotter, och därigenom kusin till Karl XII. 1694 kurfurste, var A. 1695—96 öfverbefälhafvare för den kejserliga här, som i Ungern stred mot turkarna. Vid polska konungavalet 1697 vann han genom ränker, bestickningar och öfvergång till katolicismen ett parti för sig, och då han genast med trupper bröt in i Polen och lät kröna sig i Krakau, lyckades han tränga undan sin medtäflare, den franske prinsen af Conti. Med sin välrustade sachsiska här ville han behärska de polska adelspartierna samt göra eröfringar från turkarna. När freden i Karlowitz slutits, sände han på Patkuls uppmaning sina eröfringsplaner mot Sverige, slöt 1699 hemliga förbund med Danmark och Ryssland samt lät 1700 en sachsisk styrka öfverfalla Riga. "Det stora nordiska kriget" bragte till en början A. ständiga nederlag (Riga 1701, Klissov 1702, Thorns fall 1703, Fraustadt 1706) samt medförde hans afsättning i Polen 1704 och afsägelse af polska kronan genom freden i Altranstädt 1706. Efter Karl XII:s nederlag vid Poltava förnyade A. förbundet med tsar Peter, inbröt i Polen 1709 och blef åter erkänd som konung, men måste länge kämpa med genstörtiga adelskonfederationer. Kriget med Sverige utbröt ånyo 1710 och fortsattes i Tyskland nominellt ända till 1719 års tillestånd, hvilket först 1732 förvandlades till fred. — A. skördade af sina krigiska företag inga militärisk heder, men visade sig som synnerligen skicklig diplomat, sysselsatte grannmakterna städse genom sina djärfva förslag, men undvek att binda sig vid någon och höll så vänner som fiender i ovisshet om sina verkliga syften. Emellertid misräknade han sig på sina motståndares styrka och nådde därför aldrig sitt politiska hufvudmål, att skapa ett starkt ärftligt rike åt sin ätt. Då den polska partistriden, Karl XII:s segrar och tsar Peters intriger i Polen lade oupphörliga hinder för honom, planerade han en delning af Polen mellan grannmakterna. Under sina sista år ville han göra landvinningar på Österrikes bekostnad, men dessa planer afklipptes genom hans död, 1733. A:s polska regering befordrade landets inre upplösning och Rysslands ödesdigra inflytande. Trots hans omsorg om Sachsens näringar (Meissens porslinsindustri) och försvarsväsende (fästningen Königstein) gick äfven Sachsen tillbaka genom de ofantliga krigsbördornas tyngd. Hans böjelse för kostbara byggnader (Zwinger i Dresden), dyrbara samlingar och praktfullt hoflif bidrog ock att förstöra finanserna. Eftervärlden har vanligen fäst sig vid berättelserna om A:s ofantliga kroppsstyrka ("A. den starke"), om hans lust för prakt och nöjen samt om hans otaliga galanta äfventyr (bland hans många mätresser märktes Aurora Königsmark och grefvinnan Cosel). Hans gemål, en prinsessa af Brandenburg-Kulmbach, lefde merendels skild från hofvet och dog 1727. Med henne hade han blott en son, faderns efterträdare i Sachsen och Polen. Litt.: Fassmann, "Leben und thaten Friedrich August des grossen" (1733), Hjärne, "Karl XII" (1902), och Haake, "König August der starke" (s. å.). C. H. H.

3. August III, den föregåendes son, konung af Polen och under namnet Fredrik August II kurfurste i Sachsen, f. 1696, uppfostrades i lutherska läran, men öfvergick under en resa i Italien (1712) till katolicismen. 1733 efterträdde han sin fader i Sachsen och valdes s. å. af det sachsiska partiet i Polen till konung i detta land, men blef ej allmänt erkänd förr än 1735. Såsom regent liknade han fadern i slöseri och praktlystnad samt öfverlät från 1738 nästan fullständigt styrelsen åt sin gunstling, grefve Brühl, som ledde den fullkomligt i ryskt intresse. Polen, som A. sällan besökte, befann sig i full anarki. Från 1742 deltog A. med Österrike i kriget mot Preussen, men hans krigshär blef slagen och hans kurfurstendöme eröfradt 1745. År 1756 slöt han sig till Ryssland och Österrike mot Preussen, men Sachsen ockuperades genast vid krigets början af Fredrik II, och A. måste fly till Polen. Han återkom först efter freden i Hubertusburg och dog kort därefter, 1763.

August (Nikolaus A.), *svensk-norsk* arffurste, titulärhertig af Dalarna, den yngste af Oskar I:s söner, f. 24 aug. 1831 på Drottningholms slott, vistades 1849—53 tidtals som student i Uppsala, inskrefs 1847 i arméns rullor och avancerade 1872 till generallöjtnant. 1866 blef han exercisinspektör för skärgårdsartilleriet. Under de senare åren af sin lefnad egnade han sig med varmt intresse åt den nybildade föreningen för frivillig sjukvård i fält. Han afled efter någon tids sjuklighet å Stockholms slott 4 mars 1873. Prins August var i själsgåfvor underlägsen sina bröder, men var en varmhjärtad, god och flärdlös personlighet. 1864 förmälde han sig med prinsessan Teresia Amalia Karolina Josefina Antoinetta af Sachsen-Altenburg, f. 1836.

August (A. Fredrik Eberhard), *prins af Württemberg*, son till konung Vilhelm I:s broder, prins Paul, f. 1813, d. 1885, ingick 1830 i preussisk

militärtjänst, blef 1858 kommenderande general öfver gardeskåren, deltog med denna i kriget mot Österrike och ingrep genom stormningen af Chlum afgörande i slaget vid Königgrätz 1866. I 1870—71 års krig vållade hans öfverilade anfall på S:t Privat i slaget vid Gravelotte gardet oerhörda förluster. Största andelen af hans bedrifter i båda krigen har tillskrifvits hans stabschef, general von Dannenberg. A. utnämndes 1873 till generalöfverste med generalfältmarskalks rang.

Augusta (lat.), "den höga", "den vördnadsvärda", tillnamn, som först gafs åt Augustus' änka Livia, sedermera (särsk. från Domitianus' tid) åt de romerska kejsarinnorna och slutligen åt andra kvinnliga medlemmar af den romerske kejsarens familj. Under kejsartiden nyttjades detta ord äfven som namn på flere romerska legioner. Vidare var det (bi)namn på en mängd romerska städer, uppkallade efter romerska kejsare eller kejsarinnor: *A. Ausciōrum*, Auch, *A. emērita*, hufvudort i Lusitanien, nu Merida, *A. nemētum*, Speier, *A. prætōria* (*salassorum*), nu Aosta, *A. suessiōnum*, nu Soissons, *A. taurinōrum*, nu Turin, *A. trevērōrum*, nu Trier, *A. bagiennōrum*, Bene (i Ligurien), *A. vindelicōrum*, nu Augsburg, m. fl.

Augusta [åga'stə]. 1. Hufvudstad i nordamerikanska staten Maine, vid Kennebec, n. ö. om Portland. 11,683 inv. (1900). — 2. Stad i nordamerikanska staten Georgia, vid Savannah. 39,441 inv. (1900). Eger ett högre läroverk (Richmond academy). Staden exporterar omkr. 200,000 balar bomull om året och tillverkar i sina bomullsspinnerier, som få vattenkraft genom ett nät af kanaler, mer oblekt bomullsgarn än någon annan stad i unionen. — 3. Hamnstad på en ö utanför Sicilien. Se Agosta.

Augusta, *tyska kejsarinnor.* — 1. Augusta Maria Luise Katarina, dotter af storhertig Karl Fredrik af Sachsen-Weimar-Eisenach och den rikt begåfvade storfurstinnan Maria Pavlovna, f. 30 sept. 1811, förmäldes 1829 med dåv. prins Vilhelm af Preussen, som 1861 blef preussisk konung och 1871 tysk kejsare. Hon hade fått en vårdad uppfostran samt var lifligt litterärt och politiskt intresserad. Vid mer än ett tillfälle visade hon sig som en svår motståndarinna till Bismarcks politik. Bekant är hennes trägna verksamhet i välgörenhetssyfte; särskildt befordrade hon Röda korsets och de tyska "fosterländska kvinnoföreningarnas" utveckling och satte sig under tysk-franska kriget i spetsen för sträfvandena för de sårades omvårdnad. Änka sedan 1888, afled hon 7 jan. 1890. Se vidare Vilhelm I. Litt.: Lina Morgenstern, "Kaiserin Auguste" (1890), och Clara Tschudi, "Kejsarinnan Augusta" (sv. uppl. 1902).

2. Augusta Viktoria, dotter af Fredrik af Schleswig-Holstein-Sonderburg-Augustenburg, f. 22 okt. 1858, förmäldes 27 febr. 1881 med dåv. prins Vilhelm, som 15 juni 1888 blef konung af Preussen och tysk kejsare. Se vidare Vilhelm II.

August Abrahamsons stiftelse. Se Nääs.

Augustāl. Se Mynt.

Augustāna, fordom namn på staden Ybbs; namn på augsburgiska bekännelsen (lat. *augustana confessio*).

Augustana college [ågəstā'nə kå'lidj]. Se Augustana-synoden.

Augustāna confe'ssio (lat.). Se Augsburgiska bekännelsen.

Augustāna-synoden (jfr Synod) kallas efter *Confessio augustana*, "Augsburgiska bekännelsen", det svensk-lutherska kyrkosamfundet i Förenta staterna. Grunden till detsamma lades af L. P. Esbjörn, en svensk präst, som 1849 utvandrade till Amerika för att i andlig måtto betjäna därvarande landsmän. I Andover i Illinois stiftade han 1850 en svensk-luthersk församling. Efter hand uppstodo flere församlingar, och skandinaviska och amerikanska lutheraner stiftade tillsammans 1851 Illinois-synoden. Behofvet af en skandinavisk prästbildningsanstalt gjorde sig alltmera gällande. Till en början inrättades en skandinavisk professur vid statsuniversitetet i Springfield, och Esbjörn tillträdde densamma 1858; men då hans landsmän vid universitetet ej åtnjöto åskad självständighet, lämnade han 1860 sin plats och drog med sina lärjungar till Chicago. Där hölls s. å. ett sammanträde af den skandinaviska konferensen i Illinois-synoden, hvarvid man beslöt att utträda ur detta samfund och bilda en egen synod med eget seminarium. Detta blef Augustana-synoden, som vid sin uppkomst bestod af 36 svenska och 13 norska församlingar med omkr. 5,000 kommunikanter, och hvilken senare, då norrmän och danskar bildade sin egen synod, kom att omfatta endast svenskar. Olika staters församlingar hafva bildat vissa under synoden hörande konferenser. Det finnes nu 8 sådana, näml.: 1. Illinois-, 2. Minnesota-, 3. Iowa-, 4. Kansas-, 5. New York-, 6. Nebraska-, 7. Columbia-, och 8. Kalifornia-konferensen, hvardera omfattande den stat, hvarefter den benämnts, jämte andra kringliggande distrikt. Därtill komma Utah och Montana missions-distrikt. Synodens rapport 1902 upptager i runda tal 800 kyrkobyggnader med ett egendomsvärde af 20 mill. kr.; 400 församlingsskolor med 600 lärare och 21,000 lärjungar; 6 högre läroverk med tillsammans 110 lärare, 2,000 studerande och ett egendomsvärde af $2^1/_2$ mill. kr.; 13 välgörenhetsinrättningar med ett egendomsvärde af 2 mill. kr.; samt en med Augustana college (se nedan) förenad bokförlagshandel, som under sin 12-åriga verksamhet utsändt öfver 1 million exemplar böcker och småskrifter samt utgifver 5 tidningar. Synodens gemensamma läroverk är det 1860 grundlagda, sedan 1875 till Rock island förlagda "Augustana college and theological seminary", med ett college (4-årigt gymnasium jämte påbörjadt universitet), synodens enda teologiska seminarium samt förberedande normal-, affärs-, musik- och konstskolor, äfvensom vid pass 35 lärare och 700 lärjungar. Utgifterna för Augustana college uppgå till omkr. 160,000 kr. om året. Lärjunge betalar 30 dollars om året för undervisningen. I öfrigt bestrida omkostnaderna genom frivilliga gåfvor. Dessutom äga de olika konferenserna följande läroverk: Gustavus Adolphus college i S:t Peter i Minnesota (350 lärj.) och Bethany college i Lindsborg i Kansas (900 lärj.) samt de mindre Uppsala college i New Jersey och North western college i Minnesota. Hj. E.

Jfr N. Forsander, "Några blad ur Augustana-synodens historia" (i Kyrkohist. tidskr. 1903).

Augusta vindelicōrum (lat.). Se Augsburg.

Augustd'or, gammalt sachsiskt guldmynt, af samma värde som en Friedrichsd'or, omkr. 15 kr. Det fanns hela, halfva och dubbla augustd'orer.

Augu'stenbad, kallvattenkuranstalt. Se Bie.

Augu'stenborg (ty. *Augustenburg*), ett slott vi-

västra kusten af ön Als. Det byggdes i midten af 1600-talet af hertig Ernst Günther, hvilken uppkallade det efter sin gemål, Augusta af Glücksborg.

Den nuv. hufvudbyggnaden uppfördes 1770—76 och användes numera till lokal för ett tyskt lärarinneseminarium. Omkring slottet har bildats ett samhälle med 600 inv., hvaraf en tredjedel tysktalande. Se följ. art. E. Ebg.

Augu'stenborg (ty. *Augustenburg*), hertiglig släkt, en sidogren af det danska (oldenburgska) konungahuset. Den härstammar från Kristian III:s yngre son, hertig Hans d. y., hvars sonson Ernst Günther, f. 1608, d. 1689, byggde slottet Augustenborg, hvarefter linjen fick namnet Slesvig-Holstein-Sönderborg-Augustenborg. Hans yngste son, Fredrik Vilhelm, f. 1668, d. 1714, var gift med Sofia Amalia, dotter till danske storkansleren Fr. Ahlefeld. Sonsonen Fredrik Kristian (f. 1721, d. 1794) var gift med Charlotta Amalia, dotter till den siste hertigen af den holstein-plönska linjen, och hade med henne tre söner: Fredrik Kristian (f. 1765, se vidare nedan 1), Fredrik Karl Emil (f. 1767, d. 1841) och Kristian August (f. 1768, svensk tronföljare under namnet Karl August, se d. o.). Den andre sonen i ordningen var gift med en dansk fröken Scheel och hade en son, Voldemar, f. 1810, d. 1871 som preussisk general. Den äldste brodern, Fredrik Kristian, var fader till den hertig Kristian, som gaf anledning till dansk-tyska kriget 1848 (se nedan 2), och till Fredrik, prins af A. eller af Noer (se nedan 3), samt till en dotter, Karolina Amalia, f. 1796, gift 1815 med prins Kristian Fredrik (sedan Kristian VIII), d. 1881. Kristian hade sönerna Fredrik (f. 1829, se nedan 4) och Kristian (f. 1831). Fredrik, som 1856 blef gift med Adelaide, dotter till furst Ernst af Hohenlohe-Langenburg, hade med henne 1 son och 4 döttrar. Sonen, Ernst Günther, f. 1863, blef 1885 af Preussen erkänd som hertig af Schleswig-Holstein och erhöll slottet Augustenborg samt äktade 1898 Dorotea af Sachsen-Koburg. Af döttrarna blef Augusta Viktoria (f. 1858) 1881 förmäld med kejsar Vilhelm II, Karolina Matilda (f. 1860) 1885 förmäld med Kristian IX:s brorson, hertig Fredrik Ferdinand af Glücksburg, och Louise Sofie (f. 1866) 1886 förmäld med prins Fredrik Leopold af Preussen. Ofvannämnde prins Kristian (f. 1831) blef 1866 gift med drottning Viktorias dotter Helena och har sedan dess vistats vid engelska hofvet. Hans syster Henriette, f. 1833, blef 1872 gift med läkaren prof. Esmarch i Kiel.

1. Fredrik Kristian, hertig af A., f. 1765, d. 1814, gifte sig 1786 med danska prinsessan Louise Augusta, Fredrik VI:s enda syster (f. 1771, d. 1843). Samtidigt blef han dansk minister, 1788 universitetets patron och 1805 president i den nya direktionen för universitetet och de lärda skolorna. Han hyste stort intresse för vetenskap och konst och var själf en vetenskapligt bildad man, men å andra sidan ärelysten och fåfäng. Missnöjd öfver att Holstein (1806) införlifvades i danska staten, hvilket han ansåg stridande mot sin (agnatiska) rätt, drog han sig tillbaka till sina gods på Als. Spänningen mellan honom och konungen blef ännu större, då hertigen, som önskade efterträda Karl August som svensk tronföljare, trodde sig ha sin kunglige svåger att tacka för planens omintetgörande. 1810 tog hertigen emellertid afsked från sin befattning som minister och förblef sedan på Als till sin död. Sina barn uppretade han mot det danska kungahuset, medan han samtidigt arbetade på att få dem upptagna till medlemmar af detsamma. Se Jul. Clausen, "Frederik Christian, hertug af A." (1896).

2. Kristian, hertig af A., f. 1798, d. 1869, fick dansk uppfostran och gifte sig 1820 med Louise Sofie af Danneskjold-Samsö (f. 1796, d. 1867). Han gjorde sig i början känd endast genom sin ifver för kapplöpningar och fullblodshästar. 1837 började han verka för den plan, som han sedan hårdnackadt fullföljde till Danmarks olycka, nämligen att komma i besittning af hertigdömena Slesvig och Holstein (samt därjämte möjligen äfven af konungariket Danmark), och han grundade sin rätt till dessa bägge land på den slesvig-holsteinska läran om deras oupplösliga förbindelse och om den manliga stammens uteslutande arfsrätt. En af honom författad anonym flygskrift, "Die erbfolge in Schleswig-Holstein" (Halle 1837), gaf uppslag till en utbredd journalistisk agitation, som bedrefs dels af hertigen själf, dels af legda personer. Därunder sökte hertigen utträna danska språket i Nord-Slesvig och upphetsa befolkningen emot Danmark samt var därjämte den hemlige ledaren för oppositionen i de slesvigska ständerna. Då det kungl. brefvet om tronföljden utkom, 1846, uppträdde han öppet som oppositionens anförare. När upproret i Holstein var på väg att utbryta i mars 1848, skyndade han till Berlin och vann Fredrik Vilhelm IV på sin sida. Samtidigt blef hans familj förjagad från Als af de danske bönderna. Under själfva kriget spelade han ingen roll, och efter dess slut blef han jämte sin släkt landsförvisad. Den danska regeringen köpte sedan hans gods för 6 mill. kr., emot det att han 30 dec. 1852 i Frankfurt am Main genom en renuntiationsakt "ved sit fyrstelige ord og ære" förpliktade sig själf, sitt hus och sina arfvingar att alltid hålla sig utanför danska konungens länder, aldrig företaga något, som kunde störa Danmarks ro, och ej motarbeta den för hela riket beslutade tronföljden. Året därpå köpte han godset Primkenau i Schlesien och lefde där i stillhet. Men vid budskapet om Fredrik VII:s död (1863) öfverlämnade han sina "rättigheter" till sin äldste son, Fredrik (se nedan 4). Se C. F. Wegener, "Om hertugen af Augustenborgs forhold til det holsteinske oprör" (1849).

3. Fredrik, den föregåendes broder, prins af

A., f. 1800, gifte sig 1829 med sin brors svägerska, Henriette af Danneskjold-Samsö (f. 1806, d. 1858). År 1842 utnämndes han till ståthållare och kommenderande general i Slesvig och Holstein. Denna viktiga ställning begagnade han till att efter bästa förmåga främja sin brors ärelystna planer, och till förmån för dessa fortfor han att intrigera, till dess han 1846 blef entledigad med anledning af sin protest mot det kungliga brefvet. I mars 1848 inträdde han som medlem af den provisoriska upprorsregeringen i Kiel och lyckades genom svek bemäktiga sig Rendsburgs fästning. Sedermera deltog han i kriget, hvari han visade hvarken mod eller duglighet, men afstod i sept. s. å. från sitt kommando och sin plats i regeringen. 1851 blef han landsförvisad och flackade sedan omkring i Europa, utsändande protester mot den danska regeringen, politiska flygskrifter o. d. 1864 fick han af österrikiske kejsaren titel "furste af Noer" (ett honom tillhörigt gods vid Eckernförde), gifte s. å. om sig med en nordamerikansk dam, miss M. Lee, men afled redan 1865 i Beirut i Syrien. Se hans *Aufzeichnungen* (1861). — I sitt första gifte hade han sonen Fredrik, f. 1830, d. 1881. Denne fick 1870 af preussiske konungen titel "grefve af Noer" och gifte sig s. å. med en dotter till en tysk köpman Eisenblatt från Venezuela.

4. Fredrik, hertig af A., son af hertig Kristian, f. 1829, hade tjänat i upprorshären under kriget 1848—49, sedan varit major i preussisk tjänst samt 1859 utfärdat protest mot den danska tronföljdslagen. Han lät i nov. 1863, strax efter Fredrik VII:s död och faderns öfverlåtelse af sina "rättigheter", från slottet Dolzig i Posen utgå en proklamation, som kungjorde hans tillträde till regeringen i hertigdömena Slesvig-Holstein i enlighet med 1848 års författning, for i dec. till Kiel för att taga hertigdömena i besittning, omgaf sig med ministrar och hyllades såsom hertig under namnet Fredrik VIII. Af de tyska stormakterna betraktades han emellertid endast som privatman. På Londonkonferensen blef han väl från tysk sida föreslagen till hertig i båda länderna, men då dessa i fredsslutet blifvit öfverlämnade till Preussen och Österrike, blef den augustenborgska landsregeringen upplöst (febr. 1865). När kriget 1866 utbröt, måste Fredrik lämna hertigdömena, och då Preussen sedan kom i besittning af dem, måste han (2 jan. 1867) lösa invånarna från deras ed och löften till honom. Sedan dess lefde han i stillhet till sin död, 1880. E. Ebg.

Augu'stenburg. Se Augustenborg.

Augustendal, automobilfabrik, den första i Sverige, anlagd 1900 af J. V. Svensson och belägen i Nacka socken af Stockholms län. Vid fabriken, där hittills hufvudsakligen fotogenmotorer tillverkats, sysselsattes 1902 115 arbetare. K.K.-Å.

Augusteum. Se Angora 2.

Augusti (lat., eg. *A. mensis*, "kejsar Augustus' månad"), den åttonde månaden i gregorianska kalendern, den sjätte (därför först kallad Sextilis) i den julianska. Består af 31 dagar. Dess svenska namn är skördemånad; på danska kallas den höstmåned. Medeltemp. för augusti varierar i Sverige mellan 10° C. (Karesuando) och 16° (västra och delvis södra kusten), medelnederbörden mellan 46 mm. (Kalmar) och 107 mm. (Borås).

Augusti, Lovisa Sofia, sångerska, f. 1756, hette egentligen Ester Salomon, men erhöll vid sin döpelse (i Göteborg 1767) namnen Lovisa Sofia Salomoni. Upptagen i generalskan v. Kaulbars' hus, fick hon snart tillfälle att vid Gustaf III:s besök i Kristianstad låta höra sin röst, och följden däraf blef, att hon erhöll anställning vid den då nyss inrättade operan i Stockholm. Hon uppträdde där första gången 25 nov. 1773 i Apollos roll i prologen till "Orpheus och Eurydice" och vann utomordentligt bifall. Man trodde sig se en Venus, hette det, men så snart hon öppnade sin mun, tyckte man sig höra en Apollo. Hon blef inom kort en svår medtäflarinna för fru Olin och uppträdde slutligen i de flesta af dennas roller, men fördunklades återigen i sin tur af andra stjärnor. Redan före sitt uppträdande på scenen var hon gift med F. B. Augusti, violinist vid hofkapellet. Hon dog i Stockholm 25 juni 1790, efter att ha blifvit hofsångerska och ledamot af Musikaliska akademien. (A. L.)

Augustibröderne, en orden i Stockholm, stiftad till minne af Gustaf III:s 19 aug. 1772 utförda statshvälfning. Orden firade sina årliga högtidsdagar medelst kanonader, utfärder till sjöss o. s. v., men den upphörde efter 1809 års revolution.

Augustifeber. Se Frossa.

Augustiflugor, *zool.* Se Dagsländor.

Augustiföreningen, dansk politisk förening, stiftad 23 aug. 1864 i Köpenhamn under intryck af krigets olyckor och förlusterna vid fredsslutet. Den hade till syfte "att stärka bandet mellan konung och folk, häfda konungadömets betydelse och utbreda riktiga åsikter om landets inre och yttre förhållanden". Ledarna synas dock snarare hafva hyst reaktionära planer samt sträfvat efter Slesvigs och Holsteins återvinnande åt den danske konungen, genom en personal-union. Föreningen räknade under sin bästa tid 2,000 medlemmar, men aftog snart i betydelse och upplöstes formligen 30 mars 1869. E. Ebg.

Augustin I, kejsare af Mexico. Se Iturbide.

Augustine, Saint. Se Saint Augustine.

Augustiner, ett gemensamt namn för en stor familj af manliga och kvinnliga religiösa ordnar och kongregationer, hvilkas stadgar hänföra sig till den s. k. Augustinus' regel. Kyrkofadern Augustinus utarbetade visserligen ingen klosterregel, men hans förkärlek för ett asketiskt samlif med sina präster omdanade biskopsgården i Hippo till ett verkligt kloster, och genom i munkintresse bearbetade traditioner tillskrefvos honom ej mindre än tre s. k. augustinska regler. Utförligast är den från 11:e årh. härstammande s. k. "tredje regeln", som väsentligen är sammandragen ur några pseudo-augustinska homilier. Efter denna regel gestaltade augustinerkorherrarna (se Korherrar) sitt lif, den helige Dominicus lade den till grund för dominikanorden (se d. o.), och samma regel följdes af ett betydande antal eremitföreningar från 12:e och 13:e årh. De mest rekryterade och inflytelserika af dessa voro vilhelmiterna, stiftade af den helige Vilhelm af Akvitanien omkr. 1156, jambiniterna, uppkallade efter Johannes Bonus och från 1244 organiserade som augustinsk eremitkongregation, brictinerna, som fått sitt namn efter det ödsliga Brictini i Ancora och 1234 erhöllo sin regel af Gregorius IX, den heliga treenighetens toskanska eremiter, som en lång tid intill 1243 lefde utan regel och löften, samt

Kristi botbröder i Italien och Frankrike. Dessa och flera andra i Toscana lefvande eremitförbund sammanslogos 1243 af Innocentius IV till en enda augustinkongregation, som underställdes kardinalen af S:t Angelis protektorat och i kyrkopolitiskt syfte mycket nära förbands med den påfliga kurian. Den sålunda grundlagda enheten vidgades

Augustin-munk.

utåt genom införlifvande af nya element och gjordes ännu fastare af Alexander IV, som i en bulla 1256 meddelade förordningar för den nu s. k. augustineremiternas orden, en benämning, som dock framkallade en hård strid med de reguljära augustinerkorherrarna. De förut ensamboende munkarna drogos genom den nu stadfästa unionen till tättbebyggda platser, där de användes som själasörjare. Men de påtvungna förändringarna i lifsuppgift, observans, klädedräkt m. m. förorsakade slitningar, till följd af hvilka brictiner och vilhelmiter separerade sig, de förre för att återgå till sitt eremitlif, de senare för att antaga benediktinregeln.

Augustin-eremiterna ingingo som ett nytt led i de s. k. tiggarordnarnas klass samt erhöllo 1287 och 1290 en författning, som ytterligare närmade dem till dessa, men dock med modifikationer, som gjorde dem egnade att tjäna som komplement och motvikt mot franciskaner och dominikaner. Författningen är aristokratisk, och genom sin generalprokurator står orden i direkt förbindelse med kurian. Dess stora tillmötesgående mot den påfliga politiken har inbragt densamma flera förmånsrättigheter, bl. a. att ur dess led alltid utses sakristanen vid det påfliga kapellet. Ordensdräkten är till skillnad från franciskanernas, med hvilka augustin-eremiterna i äldre tid ofta förblandades, helsvart, och den sammanhålles af en smal lädergördel. Linne till beklädnad medgifves icke, hvadan såväl öfver- som underdräkten förfärdigas af ylle.

Augustin-eremiterna egde redan från stiftelseåren italienska, franska, tyska och spanska provinser. Då de stodo på höjden af makt och anseende, utgjorde provinsernas antal 42, hvartill kommo tvenne vikariat för Indien och Mähren, och klostren uppgingo till 2,000, med 30,000 munkar. Emellertid inträdde mot medeltidens slut en tillbakagång i numerär och ett sedligt förfall, som föranledde särskilda "reformkongregationer" för den urartade observansens återförande till ursprunglig renhet och stränghet. Ett stort antal dylika kongregationer af s. k. "reguljära observanter" bildades mestadels inom Italien, men äfven inom Frankrike, Spanien och Dalmatien. Inflytelserikast bland dessa är den af Thomas a Jesu (d. 1582) vid midten af 16:e årh. grundade kongregationen af s. k. barfota-augustiner l. rekollekter, hvilka vunnit en afsevärd utbredning såväl i Spanien som inom dess kolonier och äfven äro representerade i Italien och Frankrike. De ega en särskild, af Gregorius X 1622 dem gifven författning. Deras benämning "rekollekter" härleder sig därifrån att hvarje provins i närheten af de ensligt belägna klostren har särskilda smärre anakoretbostäder eller s. k. "rekollekthus", dit de munkar draga sig tillbaka, som eftersträfva en högre fullkomlighet och vilja iakttaga den af kongregationen synnerligt uppskattade tystnaden. Äfven flera arter af kvinnliga barfota-augustiner finnas inom Spanien. Det första konventet af reformerade augustin-nunnor stiftades 1589 af hoffröken Prudentia Grillo, och deras hufvudort var Mariabesökelses kloster i Madrid. En andra klass af barfotanunnor samlades 1597 af patriark-ärkebiskopen af Valencia, Juan de Ribera, och en tredje grupp stiftades 1603 af Marianna Manzanedo. Alla dessa utmärka sig för hårda botöfningar och täta fastetider.

Förnäm augustin-nunna från Venezia.

Vid Luthers tid pågick äfven inom Tyskland en reformrörelse bland augustinerna. De egde där fyra ordensprovinser, hvilkas kloster hade privilegium att utsända s. k. "terminarier" för att insamla gåfvor och förvärfva noviser. Stora rikedomar inflöto, hvilka i sin ordning gåfvo anledning till sedlig tillbakagång. Efter hårda sammanstötningar mellan reformkongregationerna och traditionellt konservativa element genomförde Andreas Proles, som från 1460 var ordensvikarie, en strängt observantisk reform. Hans efterträdare blef Johann von Staupitz, under hvars tid Luther bröt sig loss ur klosterbandet och drog med sig ett så stort antal munkar, att från 1526 den sachsiska kongregationen upphörde att existera.

Från augustin-eremiternas orden hafva utgått åtskilliga påfvar, helgon och berömda teologer. Bland dess helgon må särskildt nämnas Niccolo af Tolentino, Johannes af Facundo, Thomas af Villanova, Clara af Montefalcone och den förut nämnde Thomas a Jesu; bland teologerna Ægidius de Columna och Gregor af Rimini samt den såsom predikant vidtkände Abraham a Santa Clara.

Efter förebild af den helige Franciskus' tredje orden funnos såsom en särskild hufvudgrupp jämte korherrarna och eremiterna äfven augustinska tertiarier, af hvilka en kvinnlig gren upprättades 1400 och en manlig 1470.

I nyare tid har ordens anseende varit i ständigt sjunkande. Från franska revolutionens tid är den upphäfd såväl i Frankrike som i Spanien och Portugal, och äfven i Italien och Tyskland för den ett tynande lif. Orden eger f. n. omkr. 100 kloster, de flesta i Sardinien och Amerika. Se Jos. Pamphilius, "Chronica ordinis patrum eremitarum S. Augustini" (1584), Torelli, "Secoli Agostini" (1659—86), och Th. Kolde, "Die deutsche augustinerkongregation und Joh. v. Staupitz" (1879). J. Hdr.

Augustin-eremiter. Se Augustiner.

Augustinsson, Mårten. Se Leijonsköld.

Augustin-stil, *boktr.*, en tryckstil, hvars typer utgöra en efterhärmning af inskrifter å romerska monument från kejsar Augustus' tid.

Augustinus, Aurelius, den betydelsefullaste af västerländska kyrkans fäder, föddes 13 nov. 354 i Tagaste, en obetydlig stad i Numidien. Genom sin fromma moders, Monnicas, försorg blef han i ungdomen märkt med korsets tecken och upptagen bland kyrkans katekumener. Men under ifriga litterära och retoriska studier aflägsnade han sig alltmer från sin moders påverkan och gaf efter hand fritt lopp åt den sinnliga sidan af sin natur. En inre tvedräkt gaf honom dock ingen ro, och drifven af ett lidelsefullt begär att finna sanningen, sökte han fylla sina andliga lifsbehof ur manikeismen, som utlofvade full förklaring öfver alla hans spörsmål och med sina fantasirika vyer fängslade hans själ. I 9 år var A. manké. Hans försök att tränga till botten af manikeismens vishetslära slutade emellertid med djup besvikenhet, och i brist på en lifsprincip sökte han i en resignerad skepsis stilla sin inre oro. Såsom lärare i retorik i Milano från 384 trädde han under mera direkt inflytande af den grekiska bildningen. Studiet af den neoplatonska idealismen och Paulus' bref öppnade nya vidder för hans själ och lärde honom att sätta såväl sitt etiskt religiösa som sitt spekulativa mål i skådandet af den gudomliga sanningen. Beröringen med kyrkofadern Ambrosius förde honom allt närmare kristendomen, och hans öfvertygelse befästes under det öfverväldigande intrycket af de asketiska lifsideal, som anakoretpatriarken Antonius och dennes lärjungar fullföljde.

Påsken 387 mottog A. tillika med sin son Adeodatus dopet och genomlefde de följande åren under asketisk tillbakadragenhet, sysselsatt med religiösa betraktelser och litterära värf. Detta lefnadssätt fortsatte han ock, sedan han på grund af folkopinionen 391 kallats till presbyter i Hippo och 395 blifvit biskop. Med sina präster, hvilka enligt hans önskan afstodo från äktenskap och egendom, slöt han sig tillsammans i klosterlik stränghet. Från sin afskilda tillflyktsort behärskade han västerlandets kyrkliga lif, outtröttlig i tal, skrift och gärning intill sin död, 28 aug. 430.

A:s lefnadshistoria är i främsta rummet en inre historia, och hans storartade teologiska skriftställarverksamhet åskådliggör i typiska drag hans egen sedligt intellektuella utveckling. Denna växelverkan mellan yttre och inre har A. med genomträngande psykologisk klarhet framlagt i sina tvenne självbiografiska verk, *Confessiones* (förf. omkr. 400; öfvers. af A. Källström 1860) och *Retractationes*. Det förra, som tillhör världslitteraturens mest beundrade verk, har som grundtema: "Du Herre har skapat oss till Dig, och vårt hjärta är oroligt, till dess det hvilar i Dig". I det senare verket, som är en litterär sluträkning öfver hans skrifter med värderika upplysningar rörande deras anledning, syfte och komposition, har han uppräknat ej mindre än 93 egna arbeten i 232 band, ett antal, som hans äldste biograf, biskop Possidius af Calama, ytterligare tillökat. Det mest betydande af A:s verk är hans apologetiska arbete *De civitate Dei* i 22 böcker (412—426), hvilket tjänat som grundritning såväl för en följande historiens filosofi som ock praktiskt för medeltidens hierarkiska anordning af förhållandet mellan stat och kyrka. Efter ett antitetiskt bekämpande af hedendomen behandlar han här Guds världsplan med hänsyn till de båda hufvudfaktorerna i världsutvecklingen, gudsriket och världsriket. Den från öfverjordiska principer utgångna kampen mellan dessa båda företrädes af kyrkan och statsmakten. Kampens lösning förberedes genom Kristi människoblifvande och fulländas i hans återkomst, då alla såväl enskilda som samfundsformer organiskt inlemmas i kyrkans världsherradöme. Bland A:s positivt dogmatiska arbeten äro hans 15 böcker *De trinitate* (410—416), som för treenighetsbegreppet framåt till en skarpare fixering dels med stöd af skriften, dels genom en på analogiernas väg åstadkommen spekulativ bevisning. Af mera praktiskt populär art är hans *De fide et operibus*, riktad mot den alltför sedligt slappa dop-praxis och utvidgad till en omfattande utredning af förhållandet mellan tro och gärningar, samt hans *Encheridion ad Laurentium sive de fide, spe et caritate*, som utgör en systematisk sammanfattning af den augustinska åskådningen. Talrikast äro A:s polemisk-dogmatiska skrifter. I sitt sammanfattande arbete *De hæresibus* (omkr. 428) har han karakteriserat ej mindre än 88 "heresier", från Simon Magus till Pelagius. Mot den manikeiska dualismen framhäfde han den goda principens monism (*Contra Faustum*, *De libero arbitrio*), vederlade donatisternas kyrkobegrepp och subjektivistiska uppfattning af dopets verkan (*De baptismo contra donatistas*, *Ad catholicos epistola contra donatistas*), gaf en klarare fixering af kyrkans tro gentemot Pelagius' lära, att människan kan af egen kraft uppfylla de gudomliga buden (*De natura et gratia*, *De peccatorum meritis et remissione*, *Contra Iulianum hæresis pelagianæ defensorem libri sex*) samt riktade den kyrkliga litteraturen med antiarianska och antipriscillianska skrifter (*Contra Maximinum*, *hæreticum arianorum*, *Contra mendacium*). I sina exegetiska verk betjänar sig A. af en typisk-allegorisk tolkningsmetod och häfdar i svårlösta fall den katolska kyrkans auktoritet såsom afgörande instans. Bland hans många bidrag till den västerländska skriftforskningen märkas hans förklaring af heptateuken och evangelierna samt exegetiska homilier till psalmerna och evangelierna. Under sin omfattande verksamhet som predikant och kateket gaf A. flera metodiska utredningar rörande den kyrkliga undervisningen, såsom i det bibliskt hermeneutiska och systematisk-homiletiska arbetet *De doctrina christiana* och i *De rudibus catechizandis* ("Om undervisning af nybörjare", öfvers. af J. Gerdin, 1889), med en större och en

indre katekes. Jämte dessa arbeten efterlämnade . ett stort antal etisk-asketiska skrifter, sermones, editationes, predikningar och bref.

A. utbildade i sin teologi en rent västerländsk kri- endomstyp, för hvilken viljans helgande och kristen- omens rent praktiska sida ega företrädet. Men likväl idde hos honom en inre slitning mellan grekisk och ästerländsk kristendom, och hans teologi är mindre ct enhetligt, färdigbildadt system än en utveckling ·ån neoplatonsk spekulation till kyrkliga och bibliska ositioner. Hans gudsuppfattning förbinder sålunda t filosofiskt substansbegrepp med en etisk-biblisk udstro. Gud är absolut kausalitet, absolut fullkom- ghet och skönhet. Allt godt och skönt är blott genom onom och i honom och beror på gemenskapen med onom. Synden däremot är aflägsnandet från honom, et fula, det icke varande, bristen på det goda. Den träder, då själen älskar det sinnliga för dess egen kull, och dödssynden är därför den köttsliga begärel- en. Återlösningen består i afklädandet af det icke arande, det yttre och tidliga och iklädandet af det arande genom rening från lustarna (askes) och ppfyllandet med det eviga ljuset. Målet är den lla inre föreningen med Gud. Mest utprägladt origi- ell och verkningsrik är A. i sin lösning af de antro- ologiska och soteriologiska problemen. Reaktionen ot den pelagianska moralismen tillspetsade hans lära m synd och nåd. I Adam såsom hufvud och repre- entant för mänskligheten inneslutes hela släktet Rom. 5: 12), och Adams synd och skuld öfvergår såsom personlig synd och skuld på alla efterkom- ande, hvilka fördenskull, en ''fördärfvets massa'', lifvit oskickliga till det goda samt underkastade innlighetens öfvervälde och därmed döden. Först å nåden med kraften af en öfverlägsen naturmakt ryter in öfver en människa, kan hennes bundna ilja lösas, och människan fylles med nytt lif, ny ilja och kraft. Guds nåd är allt, människan intet. len denna Guds nåd träffar blott ett visst antal änniskor, som Gud i outrannsaklig barmhärtighet redestinerat till salighet, medan han öfverlämnat e öfrige till självförvållad undergång. Historiskt örmedlas den frälsande nåden genom kyrkan. Denna r såväl i urkristlig mening de utvaldes samfund, om ej är af denna världen, som den hierarkiska rälsningsanstalten, innehafvarinnan af auktoriteten ch sakramenten, civitas Dei.

A:s betydelse för den västerländska kyrkan var mångfaldigt afseende epokgörande. Han är den riginellaste och mest mångsidige af kyrkans fäder, ch hans spekulation utgör icke blott höjdpunkten f patristikens teologi och filosofi, utan äfven grund- valen för en efterföljande tids kristne tänkare. Hos A. sökte medeltidens lärde både sina problem och vägen till deras lösning, och äfven protestantismen lef djupt påverkad af augustinismens ande. A. är af ngen öfverträffad i psykologisk analys, dialektisk kärpa och spekulativt djup, och han egde därtill romhetens geni att finna personliga uttryck för sin eligiositet. Man har på kyrkans språk kallat honom tt ''lagens orakel'' och en *doctor gratiæ*, och såsom emblem har han i den kristna konsten fått tt brinnande hjärta för att därmed beteckna den glödande gudshängifvenhet, hvarur allt hans verk framgick.

Den bästa fullständiga sammeleditionen af A:s verk är utgifven af maurinerna i 11 folianter (Paris 1679—1700) och ofta omtryckt. En ny kritisk edition är från 1887 under utgifning af vetenskaps- akademien i Wien, i ''Corpus scriptorum ecclesiast. latinorum''. Därjämte finnas äldre och nyare separat- editioner i stor mängd. Se C. Bindemann, ''Der heilige A.'' I—III (1844—69), E. L. Cutts, ''S:t A.'' (1890), A. Hatzfeld, ''S:t A.'' (Paris 1897), A. Harnack, ''A:s Confessionen'' (1888), och F. Wörter, ''Die geistesentwickelung des heil. A. bis zu seiner taufe'' (1892). J. Hdr.

Augustinus, angelsaxernas apostel, tillhörde bene- diktinernas orden och skickades 596 af påfven Grego- rius den store jämte åtskilliga romerska och frankiska munkar till konung Ethelbert af Kent för att i hans land verka för kristendomens utbredning. I Ethelberts gemål, Bertha, som redan förut var kristen, vann A. ett godt stöd, och redan 597 mottog konungen dopet. Vid julen s. å. följde öfver 10,000 angel- saxer hans exempel. 601 vigdes A. till ärke- biskop af Dorovernum (Canterbury), med befogenhet att ordinera 12 lydbiskopar. Före hans död, 605, var kristendomen befästad ej blott i Kent, utan äfven bland östsaxerna i Essex och Middlesex, och i London upprättades 604 ett nytt biskopsdöme. Där- emot lyckades A. icke att komma i samförstånd med den gamla keltiska kyrkan i Britannien, hvars själf- ständighetsbegär tillbakastöttes af hans anspråk på metropolitanrätten. Se W. Bright, ''Chapters of early english church history'' (3 uppl. 1897), G. F. Browne, ''A. and his companions'' (1895), och A. J. Mason, ''The mission of S:t A. to England'' (1897). J. Hdr.

Augustinus, norskt helgon. Se Eystein Er- lendssön.

Augustin-äpple, en röd äpplesort, som torde här- stamma från något augustin-kloster.

Augustipäron, benämning på flere olika slag af sommarpäron, särskildt larsmässepäron.

Augu'stisk, som bär sin prägel af kejsar Augustus eller som påminner om honom och hans furstliga mecenatskap. — Augustiskt tidehvarf, tid af hög klassisk blomstring inom ett lands vitterhet och konst under en regents främjande hägn (i likhet med förhållandet i Rom under Augustus).

Augustiskt tidehvarf. Se Augustisk.

Augustobóna, romarnas namn på Troyes.

Augustodúnum, romarnas namn på Autun.

Augustonemétum, romarnas namn på Clermont.

Augustoritum, romarnas namn på Limoges.

Augustóv (ry. *Augustovo*). 1. Krets i rysk-polska guvern. Suvalki. 2,060 kvkm. 81,740 inv. (1897). — 2. Stad i nämnda guvernement. 12,746 inv. (1897), hälften judar. Berömda kreatursmarknader.

Augu'stulus. Se Romulus Augustus.

Augu'stus (lat.), ''den höge'', ''den vördnads- värde'', titel, som (år 27 f. Kr.) af romerska senaten gafs ''kejsar Augustus'' och sedermera följde kejsar- värdigheten. Längre fram fick äfven medregenten denna titel. Från 4:e årh. förekommer den för- stärkta titeln *semper Augustus* (''alltid A.'') och *perpetuus Augustus* (''ständig A.'').

Augu'stus, den förste romerske kejsaren, föddes i Rom år 63 f. Kr. Han hette egentligen Gajus Octavius; men såsom adoptivson af den store Julius Cæsar, hvars systerdotters barn han var, kal- lade han sig Gajus Julius C. f. Cæsar; Octavi- anus, som han af oss vanligen kallas, förekommer yt-

terst sällan. Under det han idkade studier i Apollonia i Illyrien, fick han underrättelse om Cæsars mord och skyndade då hem till Rom för att bevaka sina intressen såsom den mördades hufvudarfvinge. Om hans förhållande till Antonius, som ryckt till sig makten, se Antonius 3. Efter Antonius' och Kleopatras död återvände han som segrare till Rom, där han firade en utomordentligt praktfull triumf (29 f. Kr.).

Octavianus var nu det romerska världsrikets herre. Men med den varsamhet, som var honom egen, undvek han alla enväldets yttre tecken och nedlade efter ordningens återställande sin triumvirmakt (27).

Augustus (berömd staty i Vatikanen).

Det romerska folket skulle tro, att republiken ännu lefde, "emedan det älskade att så tro". Octavianus lät därför de gamla statsinrättningarna bestå; särskildt erkändes senaten åter som den högsta regeringsmyndigheten. Han lagade blott, att han själf författningsenligt bekläddes med de ämbeten, som kunde tillförsäkra honom högsta ledningen. Viktigast var imperatorsvärdigheten, som innebar oinskränkt öfverbefäl öfver rikets alla stridskrafter jämte förvaltning af gränsprovinserna. Äfven hans borgerliga ämbetsmyndighet var särdeles vidtomfattande. Såsom censor rensade han senaten från ovärdiga eller honom obehagliga medlemmar och ersatte dem med nya. Förhandlingarna egde han själf att leda såsom "princeps senatus". Däremot var folkförsamlingarnas betydelse väsentligen förbi. Konsulsvärdigheten, som kejsaren i början af sin regering årligen öfvertog, nedlade han år 23; den civila makten hade därefter sitt förnämsta uttryck i den honom redan förut på lifstid tilldelade inflytelserika tribuniciska makten, hvarigenom han blef till sin person oantastlig, egde att framställa lagförslag och genom "veto" hindra hvarje ämbetsåtgärd, hvarje senatsbeslut. Slutligen blef han år 12 f. Kr. "pontifex maximus", hvarigenom han fick högsta uppsikten öfver hela religionsväsendet. Därmed var enväldets byggnad i själfva verket färdig, fastän A. till namnet endast var rikets högste ansvarige ämbetsman. Någon mot hela denna myndighet svarande titel infördes ej. Den allmännaste, af A. själf ofta använda benämningen var "princeps", "den främste". Hederstiteln "Augustus" (från 27) är det namn han vanligen bär i historien.

För den så djupt skakade romerska staten var A:s regering i flera afseenden välsignelsebringande. Redan från början satte han såsom en viktig uppgift för sig att lägga en religiös och sedlig grundval för den statsbyggnad han ämnade uppföra. Härom vittna hans oaflåtliga bemödanden att vidmakthålla och höja den romerska religionen och hans ingripande mot särskildt de högre ståndens sedliga förfall genom de s. k. äktenskapslagarna. Hans på en gång kraftiga och hofsamma styrelse skänkte riket yttre trygghet och, hvad det länge saknat, inre lugn. Gränserna skyddades genom militärkolonier och härar i fasta ståndläger. För hufvudstadens lugn och sin egen trygghet upprättade han en lifvakt, pretorianerna. En kår på 7,000 man organiserades såsom brand- och patrulleringsmanskap i hufvudstaden. I förvaltningen infördes ordning och reda. Provinserna voro förut i hög grad illa behandlade; A. gjorde slut på utpressningarna och godtycket. Det ofantliga riket öfverdrogs med ett storartadt nät af förträffliga vägar, genom hvilka provinserna sattes i en lätt förbindelse med hvarandra och med Rom, hjärtat i denna jättekropp. Under fredens och ordningens hägn upplomstrade handeln, näringarna och den allmänna välmågan. Själf en fint bildad natur och med öppet sinne för andliga njutningar, sökte han "förvandla den stad af tegel han mottagit till en marmorstad" och prydde den med härliga konstverk af alla slag. Offentliga bibliotek anlades. Den romerska litteraturens guldålder, som börjat med Cæsar och Cicero, räknade på A:s tid de öfrige af Roms bäste författare, såsom skalderna Vergilius, Horatius, Tibullus, Propertius och Ovidius samt häfdatecknaren Livius — ädelt uppmuntrade och furstligt lönade af A. och hans förtrogne vän, Mæcenas.

A. älskade ej krig. De krigsföretag, som egde rum under hans styrelse, åsyftade mindre att utvidga än att befästa och afrunda rikets gränser. Spanien blef nu fullkomligt eröfradt. De kraftiga alpfolken kufvades af A:s styfsöner, Tiberius och Drusus, och slutligen utgjorde Donau, från källan till utloppet, rikets norra gräns. För att värna Rhengränsen krigade först Drusus och efter hans död Tiberius med framgång mot germanerna, och Roms legioner trängde fram ända till Elbe; men genom ståthållaren Varus' fruktansvärda nederlag år 9 e. Kr. gick det nyss grundade romerska väldet i nordvästra Germanien förloradt (se Arminius).

I sitt husliga lif var A. mindre lycklig. Från sin första gemål Clodia, Antonius' styfdotter, skilde han sig redan år 41 f. Kr. Hans andra maka, Scribonia, skänkte honom dottern Julia, som i följd af sitt skamlösa lif förvisades till en öde ö. Till efterträdare utsåg A. sin systerson och måg, Marcellus; men

nom kort miste han genom döden såväl denne som
ina två dottersöner, hvilka han adopterat. Hans
naka i ett tredje gifte, Livia Drusilla, medförde två
öner i ett föregående äktenskap, Tiberius och Drusus,
ch då den senare snart gick ur tiden, återstod af
Augustus' stora släkt endast Tiberius, som ock adop-
erades och blef hans efterträdare. A. dog i Nola i
Kampanien år 14 e. Kr.

A. var ej ett lysande snille, men han egde ett
vanligt klokt hufvud och en oförvillad, praktisk blick
för sin tids och sitt rikes behof samt energi och
ansynslös uthållighet i utförandet af sina planer.
Ej stor såsom härförare, var han däremot en fram-
stående statsman. Hvad som mest utmärkte honom
var en sällspord jämvikt mellan själsförmögenheterna
— en jämvikt, som afspeglade sig i den visserligen
ej imponerande, men synnerligen harmoniskt bildade
yttre gestalten, liksom i det lugna, om fullkomlig
jälfbehärskning vittnande uttrycket i hans anlete.
Historien bryter med allt rätt stafven öfver den grymme
triumvirn; men blodtörst var ej ett grunddrag i A:s
karaktär, hvilken tvärtom utmärktes af mildhet och
människovänlighet. Hans skapelse var en världshisto-
risk nödvändighet, som, låt vara med förändringar,
varade till forntidens slut. De ord, med hvilka man
de följande århundradena hälsade hvarje nytillträ-
dande kejsare: "Blif lyckligare än Augustus, ädlare
än Trajanus!" visa ock, att man i Augustus alltjämt
såg idealet för en furste. Om litteratur rörande A.
se Antonius. Jfr äfven O. Seeck, "Kaiser A."
1902), och E. S. Schuckburgh, "Augustus" (Lond.
1903). J. R. P. (H. Sgn.)

Augustusbad, badort med järnhaltiga källor, vid
Radeberg, nära Dresden.

August Vilhelm, prins af Preussen, yngre broder
till Fredrik II, f. 1714, d. 1758, var sin faders
älsklingsson och en tid t. o. m. af denne ämnad till
tronföljare, med förbigående af Fredrik. Han deltog
de båda schlesiska krigen, utnämndes 1756 till
general af infanteriet och fick under sjuåriga krigets
första år flera viktiga befäl. Efter slaget vid Kollin
1757) skulle han föra en del af trossen till Lausitz,
men led genom bristande skicklighet svåra motgångar
och gjorde därigenom konungens läge i Böhmen ohåll-
bart. Af sin broder tadlad härför med synnerlig
hårdhet, drog han sig missmodig tillbaka till privat-
lifvet. Denna hårdhet ansågs af många hafva bidragit
till den allmänt afhållne prinsens död året därpå.

Sveriges historia är A. bekant genom det bistånd
han lämnade sin syster, drottning Lovisa Ulrika,
såväl då hon för att få penningar till revolutions-
försöket 1756 utrikes pantsatte sina juveler som då
hon efter planens misslyckande med stort besvär lyc-
kades återfå dem före ständernas efterräkningar.

Auhausen (Ahausen), by i bajerska rege-
ringsområdet Schwaben, vid floden Wörnitz, 6
km. n. om Öttingen. 574 inv. (1900). I där-
varande, på 900-talet stiftade, 1530 upphäfda bene-
diktinkloster ingingo 4 (14) maj 1608 åtskilliga pro-
testantiska furstar ett förbund, den s. k. evangeliska
unionen (se d. o.), till skydd för den hotade religions-
friheten.

Auka-Tor (fnod. *Auku-þórr*), en felaktig form för
Oku-Tor. Se Tor.

Auktiön (lat. *aŭ'ctio*, af *augēre*, öka, stegra), *jur.*,
kallas det förfarande, hvarigenom någon, genom att
genereda närvarande spekulanter tillfälle till täflan sig
emellan, söker åvägabringa ett aftal på för honom
förmånligast möjliga villkor. Ändamålet är den, som låter
anställa auktionen, att afyttra en sak eller rättig-
het, innefattar hvarje bud ett åtagande att mot be-
kommande af det sålunda utbjudna betala det vederlag
(vanligen penningar), som i budet nämnes; ett högre
bud är då i regel förmånligare för den, som låter
anställa auktionen, och denna säges i så fall ske
till den högstbjudande. Om åter den, som låter
anställa auktionen, har för afsikt att förskaffa sig en
viss kvantitet varor eller att förvärfva en rättighet
af visst innehåll, innefatta buden åtaganden att full-
göra den önskade prestationen mot bekommande af
det vederlag (den penningsumma), som af den bju-
dande nämnes; här är förty ett lägre bud i regel
förmånligare än ett högre, och auktionen säges därför
ske *till den minstbjudande*.

Man kan betjäna sig af auktion för att åvägabringa
aftal af flera olika slag. Sin ojämförligt största be-
tydelse har detta förfaringssätt vid försäljning af lös
eller fast egendom (*försäljningsauktioner*), hvilka
naturligen ske till den högstbjudande. Så är ock
fallet med *arrendeauktioner*, vid hvilka nyttjande-
rätten till en fastighet utgör föremål för utbjudandet,
äfvensom med vissa entreprenadauktioner, t. ex. de
i brännvinsförsäljningsförordningen omnämnda. Auk-
tioner till den minstbjudande anställas vanligen i
syfte att upphandla varor (*upphandlings-* eller *leve-
ransauktioner*) eller att få ett arbete verkställdt,
t. ex. en byggnad uppförd eller ett vattenfledthings-
företag utfördt (*entreprenadauktioner*).

Dessa auktioner till den minstbjudande hafva
emellertid i senare tid alltmera undanträngts af ett
särskildt inom statens och kommunernas upphandlings-
och entreprenadväsen alltmera brukligt förfarings-
sätt, bestående däri, att genom offentlig kungörelse
skriftliga anbud infordras och de å utsatt tid inkomna
sedermera samtidigt öppnas och pröfvas, hvarvid i
regel den, som infordrat anbuden, har valrätt dem
emellan och jämväl är oförhindrad att förkasta dem
samtliga, därest de synas honom för höga. Under-
stundom, t. ex. vid arrendeauktioner för statens
räkning, förekommer, att detta förfarande kombineras
med en verklig auktion, så att de på förhand ingifna
anbuden öppnas vid denna, vare sig före eller efter
utropet. I sådana fall, då auktion är i lag eller för-
fattning påbjuden, t. ex. vid försäljning af utmätt
egendom, får hänsyn icke tagas till till äfventyrs
ingifna skriftliga anbud.

Privata (*enskilda*) auktioner, vid hvilka endast en
begränsad krets af personer eger tillträde, äro af
ringa betydelse i jämförelse med de *offentliga* eller
öppna, vid hvilka allmänheten eger tillfälle att del-
taga i bjudandet och vanligen därtill uppfordrats
genom föregående kungörelse, innehållande uppgift
å tid och ort för auktionen samt summariskt angif-
vande af hvad som skall utbjudas. I fråga om för-
säljningsauktioner skiljer man mellan *frivilliga* och
tvungna l. *tvångsauktioner*. Till det senare slaget
böra hänföras endast sådana, vid hvilka försäljning
lagligen kan ega rum utan samtycke af egaren till
det som säljes eller någon hans ställföreträdare, till
frivilliga auktioner alla andra. Understundom tages
dock uttrycket frivillig auktion i en vidsträcktare
bemärkelse och betecknar då motsatsen till exekutiv
auktion (se nedan).

Tvångsauktionerna omfatta tre hufvudgrupper:

pantauktioner, utmätningsauktioner och konkursauktioner. En *pantauktion* föreligger, då den, som innehar lös egendom som pant, låter å auktion försälja densamma för utfående af den fordran, hvarför egendomen utgör pant. Enligt lag (handelsbalken 10 kap. 2 §) fordras för försäljning åtskilliga föregående tidsödande formaliteter, och någon rätt att sälja panten tillkommer ej heller utan vidare panthafvaren. Dessa bestämmelser äro emellertid numera skäligen föråldrade, och panthafvaren plägar i allmänhet betinga sig rätt att, om skulden icke å förfallodagen betalas, strax låta panten å auktion försäljas. Sådan rätt tillkommer honom enligt lag (konkurslagen § 54) i det fall, att pantens egare råkar i konkurs och panten ej inlöses för konkursboets räkning. — *Utmätningsauktion* kallas en sådan, som eger rum efter föregående utmätning (se d. o.) eller utslag, hvarigenom fast egendom blifvit till gäldande af inteckned fordran dömd i mät (utsökningslagen § 28). — *Konkursauktioner* slutligen äro sådana, som ega rum till försäljning af till konkurs afträdd egendom på föranstaltande af gode männen eller sysslomännen i konkursen. Endast undantagsvis (se konkurslagen § 51) får boets egendom försäljas annorledes än å auktion. Exekutiv myndighet behöfver däremot i regel icke anlitas. Är fråga om fast egendom eller fartyg, kunna dock borgenärerna, om de så önska, få försäljningen verkställd af exekutiv myndighet i den ordning, som om utmätt egendom är stadgad, och är fastigheten eller fartyget för gäld inteckna dt, måste försäljningen ske på detta sätt, såframt ej de inteckningshafvare, hvilkas rätt är af försäljningen beroende, samtycka till en försäljning i annan ordning.

Med *exekutiv auktion* förstås en sådan, som förrättas af exekutiv myndighet eller åtminstone på dess ansvar och i enlighet med bestämmelserna i utsökningslagens 5:e kapitel. Hit höra alla utmätningsauktioner och de konkursauktioner, där exekutiv myndighet anlitas. En exekutiv auktion är en offentlig förrättning, närmare bestämdt en verkställighetsåtgärd, gående ut på att genom realisation af gäldenärs egendom skaffa en eller flere borgenärer betalning för deras fordringar (jfr Utmätning och Köpeskillingslikvid). Angående tillvägagångssättet härvid finnas ganska utförliga bestämmelser, t. ex. i fråga om kungörandet, platsen för auktionen, hvem som skall förrätta densamma och det förfaringssätt, som därvid skall iakttagas. Åsidosättande af dessa föreskrifter föranleder i regel, att förrättningen, om den öfverklagas, undanröjes, hvilket har till följd, att det aftal, som vid auktionen kommit till stånd, förfaller. För klagan öfver exekutiv fastighetsauktion finnes viss tid bestämd (utsökningslagen §§ 168 och 179), efter hvars förlopp auktionen vinner laga kraft.

Exekutiva auktioner å lös egendom förrättas af utmätningsman, på landet vanligen kronofogden, i stad stadsfogden. Kronofogden kan dock på eget ansvar i sitt ställe sätta länsman eller annan af konungens befallningshafvande godkänd man; stadsfogden är ock berättigad att, likaledes på eget ansvar, låta auktionen verkställas genom stadens auktionsverk, om sådant finnes. Exekutiva auktioner å fast egendom i stad försiggå inför öfverexekutor (vanligen magistraten), i de minsta städerna inför magistraten, äfven om denna icke är öfverexekutor. Skall fast egendom på landet försäljas exekutivt, eger auktionen i regel rum antingen å landskansliet inför konungens befallningshafvande eller å tingsstället i orten inför kronofogden.

Andra för enskild räkning skeende auktioner än de exekutiva äro, äfven om de ega rum inför offentlig myndighet, icke offentliga förrättningar i den mening, att de kunna hos öfverordnad myndighet öfverklagas, utan skola därvid möjligen sig yppande tvistefrågor slitas af allmän domstol. Att den, som låter anställa en sådan auktion, själf förrättar densamma, är icke otänkbart, men vanligen anlitar han därom annan person, ofta en yrkesmässig auktionsförrättare. Rättsförhållandet mellan denne och hans hufvudman bör bedömas enligt de grundsatser, som gälla för ombud och fullmakt. Vid fastighetsauktioner är auktionsförrättaren att anse såsom säljarens fullmäktig och bör vara försedd med skriftlig fullmakt från sin hufvudman (jordabalken 10 kap. 1 §); vid vanliga lösöreauktioner intager han en mera självständig ställning och står ofta i förhållande till hufvudmannen i ansvar för inroparnas vederhäftighet (delcredere-ansvar). Härmed sammanhänger, att köpet i dessa fall anses komma till stånd mellan auktionsförrättaren såsom säljare och inroparna såsom köpare, så att dessa senare icke vid kraf å köpeskillingen ega åtnjuta kvittning för sina fordringar hos den, för hvars räkning auktionen anställts.

På landet står det den enskilde fritt att till auktionens förrättande utse den han har förtroende till. I städerna har det däremot allt sedan den tid, då auktioner i vårt land började komma i bruk (senare hälften af 1600-talet), ansetts existera ett *auktionsmonopol* för staden, så att den enskilde är tvungen att, om han vill genom offentlig auktion föryttra lös eller fast egendom, betjäna sig af stadens auktionsverk. Med tiden har auktionsväsendet utvecklat sig till en kommunal angelägenhet, och i ett stort antal städer hafva särskilda *auktionsreglementen* utfärdats (det äldsta är auktionskammarordningen för Stockholm af år 1674, det nu för hufvudstaden gällande är af 1858). I dessa reglementen stadgas i allmänhet uteslutande rätt för auktionsverket att inom stadens område besörja försäljning genom offentligt utrop af fast och lös egendom. I åtskilliga städer har emellertid under 1800-talets sista årtionden auktionsväsendet frigifvits, och f. n. (1904) är det ungefär en tredjedel af rikets städer, i hvilka det står den enskilde fritt att själf eller genom annan låta å auktion försälja sin egendom. I några få af dessa upprätthåller staden icke dess mindre ett eget auktionsverk, som de enskilde kunna anlita, om de så önska. I många af de städer, där det s. k. auktionsmonopolet fortfarande existerar (bland dem Stockholm och Göteborg), har fråga om auktionsväsendets frigifvande förevarit, men förfallit. De förr i Stockholm brukliga s. k. *fondbörsauktionerna* till försäljning af aktier, obligationer och andra värdepapper hafva numera (sedan 1901) ersatts af ett utbjudningssätt, hvarvid auktion icke kommer till användning.

En försäljningsauktion tillgår vanligen på det sätt, att auktionsförrättaren eller något hans biträde (utroparen) bjuder ut den fasta eller lösa egendom, som skall säljas, stundom därvid förslagsvis nämnande en viss summa (*utropspris*), som, om den icke af någon bjudes, strax sänkes. Då bud göres, plägar

detta af auktionsförrättaren upprepas i syfte att framkalla högre bud, och erhålles sådant, förfares på samma sätt med detta. Då bjudandet ser ut att vilja afstanna, upprepas det sista budet, vanligen tre gånger, innan klubban faller, till tecken att täflingen är afslutad. Skulle bud göras samtidigt med klubbans fall (”i slag”), fortsättes utropet, så ock där det befinnes, att det är två eller flera om högsta budet. Öfver förrättningen plägar protokoll föras, i hvilket vanligen endast upptagas namnen på dem, som vid hvarje utrop stannat för högsta budet (*inroparna*). Hafva före utropet särskilda meddelanden gjorts angående tiden för betalningens erläggande, säkerhets ställande eller öfriga auktionsvillkor, plägar protokollet ock innehålla upplysning om dessa. En auktion, som tillgår på nu skildrade sätt, kallas *öfverbudsauktion* eller auktion *i uppslag*. Sker auktionen däremot till den lägstbjudande, antager den vanligen formen af en *underbudsauktion* och säges försiggå *i afslag*. Vid exekutiva auktioner å fast egendom har i vårt land af ålder användts och användes fortfarande, ehuru numera endast på särskildt yrkande af gäldenären, ett egendomligt utbjudningssätt, som är kändt under benämningen *upp- och afslag* och, såsom namnet antyder, utgör en kombination af två olika utbjudningssätt. Härvid tillgår så, att fastigheten först utbjudes i vanlig ordning (i uppslag) och högsta därvid erhållna budet (*uppslagssumman*) med klubbslag fästes. Därefter skrides till utrop i afslag, hvilket sker på det sätt, att auktionsförrättaren själf utropar fastigheten för viss högre summa (*afslagssumman* = uppslagssumman + dubbla beloppet af den summa, hvartill fastigheten vid föregående värdering skattats), som efter hand småningom minskas, till dess någon ropar ”mitt” eller, om så ej sker, tills man kommer ner till uppslagssumman. Därmed att någon ropar ordet ”mitt”, är täflingen slut, såvida icke två eller flera samtidigt skulle hafva uttalat detta ord, i hvilket fall fastigheten blifver föremål för nytt utbjudande i uppslag, hvarvid dock endast de, som samtidigt ropat ”mitt”, få deltaga i bjudandet. Ifrågavarande utbjudningssätt hvilar på den principen, att hvarje spekulant skall förblifva i okunnighet om, huru långt de öfrige vilja gå i bjudandet, och sålunda drifvas till att, då afslagsutropet fortgått till den summa han anser sig böra bjuda, ropa ”mitt” af fruktan att blifva förekommen af någon annan. Det är då tydligt, att, om icke syftet med hela förfarandet skall gäckas, man icke får skrida till förnyadt utrop i uppslag i annat fall, än då två eller flera fullkomligt samtidigt ropat ”mitt”. Utrop i upp- och afslag är på grund af dess invecklade beskaffenhet icke brukligt vid andra auktioner än exekutiva.

Angående den juridiska karaktären af de olika momenten i auktionsförfarandet hafva skilda meningar förfäktats, framför allt därutinnan, huruvida utbjudandet är att anse som ett anbud till spekulanterna, som genom hvarje bud antages, eller om först budet utgör ett anbud, som för att leda till ett aftal behöfver antagas från andra sidan. För vanliga fall torde den senare åsikten vara den riktiga. Den högstbjudande kan således i allmänhet icke göra anspråk på att få den sak, å hvilken han gjort högsta budet, utan kan han mötas med det besked, att det icke blir någon försäljning af, därför att budet är för lågt. För rätt att efter behag antaga eller förkasta högsta budet fordras således icke, att särskildt förbehåll därom gjorts i auktionsvillkoren, något som emellertid vid fastighetsauktioner understundom förekommer. Vanligen bevakar säljaren emellertid sina intressen på ett annat sätt, nämligen genom att själf eller genom annan deltaga i bjudandet, intill dess buden nå den höjd, att han är villig att låta saken säljas till detta pris. Den bjudande å sin sida är däremot bunden vid det gjorda budet, såvida icke öfverbud göres af någon annan och detta af auktionsförrättaren upprepas. Därigenom anses nämligen bundenhet vid föregående bud bortfalla; någon rätt att välja mellan dem, som deltagit i bjudandet, tillkommer således icke säljaren, såvida han icke därom gjort förbehåll. Vid underbudsauktioner äro dylika förbehåll icke sällsynta, hvarmed sammanhänger, att i sådant fall auktionsprotokollet plägar upptaga namnen å alla de bjudande. Att ett bud af säljaren eller å hans vägnar antages, tillkännagifves enligt allmänt vedertaget sätt därmed, att det med klubbslag fästes. Vill säljaren ha någon längre betänketid i fråga om antagande eller förkastande af högsta budet, måste han hafva förbehållit sig sådant, då eljes den bjudande icke behöfver finna sig i något uppskof med afgörandet. Att i de fall, där sådant förbehåll gjorts, klubbslaget icke innebär något antagande från säljarens sida, är tydligt.

Det sagda får i det stora hela anses gälla äfven exekutiva auktioner, dock att vid dem särskilda förbehåll i ena eller andra riktningen icke förekomma. Afser auktionen lös egendom, plägar emellertid försäljning alltid ske, såvida inroparen genast erlägger betalning. I motsatt fall skrides i allmänhet till nytt utrop, som dock icke sker på den försumlige inroparens risk. Vid exekutiva fastighetsauktioner behöfver icke köpeskillingen erläggas förr än viss tid efter auktionen (jfr K ö p e s k i l l i n g s l i k v i d), men inroparen är skyldig att strax ställa antaglig säkerhet för fullgörande af hvad honom i följd af köpet åligger (utsökningslagen § 107). Underlåtes detta, sker nytt utrop, ehuru icke på hans risk. Om däremot inroparen, efter att hafva ställt säkerhet, underlåter att i rätt tid fullgöra likviden, utlyses ny auktion på hans risk, så att, om fastigheten härvid betingar lägre pris, han är skyldig gälda prisskillnaden (utsökningslagen § 110). Äfven då fast egendom skall säljas exekutivt, plägar numera försäljning så godt som alltid komma till stånd redan vid första auktionen, ehuru det enligt lag (utsökningslagen § 108) är lämnadt öppet åt borgenären och gäldenären i förening att omedelbart efter klubbslaget framställa yrkande på ny auktion, som i så fall skall försiggå viss tid därefter, så framt icke yrkandet bestrides af annan, hvars rätt är i fråga. Dessa grundsatser gälla enligt svensk rätt, alldeles oafsedt om köpeskillingen förslår till gäldande af den fordran, hvarför utmätning skett, eller någon del däraf, ehuru, om så icke är fallet, borgenären i denna sin egenskap icke har något intresse af att försäljning kommer till stånd. För inteckningshafvare med bättre rätt än den, på hvars yrkande fastigheten blifvit utmätt eller dömd i mät, länder denna grundsats till stort men, då de måste vara beredda att, oaktadt deras fordringar icke äro till betalning förfallna och kanske å gäldenärens

sida ouppsägbara, taga betalning därför och, hvad värre är, äro utsatta för risken, att fastigheten säljes för ett pris, som icke förslår till gäldande af deras intecknade fordran, och för att förebygga detta tvingas att deltaga i bjudandet och eventuellt själfva inropa fastigheten för att dymedelst rädda sitt kapital. Detta system har särskildt i senare tid visat sig medföra betydande olägenheter, och 1903 års riksdag anlät till k. m:t en skrifvelse med begäran om ändrad lagstiftning härutinnan.

I fråga om andra fastighetsauktioner än de exekutiva må erinras om stadgandet i jordabalken 1 kap. 2 §, enligt hvilket för försäljningens giltighet fordras, att köpet sker skriftligen och med vittnen, ett stadgande, som eger giltighet äfven vid auktioner och som vid dem lämpligen kan iakttagas på det sätt, att auktionsprotokollet omedelbart efter förrättningens slut förses med säljarens och köparens underskrifter och bestyrkes med vittnen, i hvilket fall det gäller som köpekontrakt mellan parterna. Iakttages icke detta, är åtminstone icke säljaren bunden af den vid auktionen skedda försäljningen.

Jfr Almén, ”Om auktion såsom medel att åvägabringa aftal”, I, II (1897—1900), samt Trygger, ”Kommentar till Utsökningslagen” (1900—01, s. 280 ff.). T. A.

Auktionātor (jfr Auktion) l. Auktioni'st, auktionsförrättare.

Auktionēra bort, försälja genom auktion.

Auktioni'st. Se Auktionator.

Au'ktor, förr äfven Autor (lat. *auctor*, egentl. den, som främjar något, af *augēre*, öka), i allm. upphofsman, anstiftare, uppfinnare; författare, skriftställare; sagesman. Inom de deskriptiva naturvetenskaperna kallas auktor den, som *först* urskilt och beskrifvit en varietet, en art, ett släkte eller en högre systematisk enhet. För att gifva stadga åt nomenklaturen brukar man från den linnéska tiden allmänt att, i vetenskapliga arbeten, i synnerhet på det systematiska området, efter naturföremålets namn sätta i förkortning den förste beskrifvarens, auktorns, namn. Så är i t. ex. *Narcissus poëticus* L., pingstliljans vetenskapliga namn, L., eller, såsom det äfven skrifves, Lin., en förkortning för Linné och anger, att han var den förste, som gaf denna växt dess namn. Som auktor för släktet *Narcissus* Tourn. står däremot den 1708 aflidne franske naturforskaren Tournefort, alldenstund han redan före Linné hade urskilt det släkte, till hvilket pingstliljan hör. Då en korrekt auktorsbeteckning ibland kan vara förenad med ganska stora svårigheter, har man på internationella kongresser utarbetat och öfverenskommit om regler, hvilka den enskilde forskaren i tvifvelaktiga fall kan och bör följa. G. A.*

Auktorisatiōn. Se Auktorisera.

Auktorisēra (fr. *autoriser*, af lat. *auctor*; jfr Auktor), bemyndiga, befullmäktiga, berättiga; gifva stöd eller hemul åt. — Subst.: Auktorisation, Auktorisering.

Auktoritatīv, stundom Autoritatīv, som har auktoritet; som har rätt och makt att påbjuda (någonting).

Auktoritēt l. Autoritēt (lat. *auctōritas*, rättsgiltighet, myndighet, inflytande). 1. Laglig makt och myndighet, som innehafves och utöfvas af styrelser samt ämbets- och tjänstemän inom ett lagbundet samhälle. — 2. Offentligt ämbetsverk, ämbetsmyndighet, förvaltningsverk, offentlig ämbets- eller tjänsteman; plur.: myndigheter, ”vederbörande”. — 3. Anseende, bevisningskraft eller vitsord (”hemul”), som tillägges någon för snille, lärdom eller erfarenhet utmärkt person (hans åsikter, yttranden m. m.) eller en skrift. — 4. Den person eller skrift, som man tillägger ett visst anseende, bevisningskraft, vitsord o. s. v. — Auktoritetstro, en blind tro på någons uppgifter, åsikter o. s. v.

Aukūba (*Aucuba*) *japonica* L., *bot.*, en till nat. fam. *Cornaceæ* hörande större buske, härstammande från Japan. Jämte *Aspidistra*, *Ficus* och *Fatsia* är A. en af de bladväxter, som oftast odlas i boningsrum, hvartill den synnerligen väl lämpar sig; få krukväxter hafva så små anspråk på lifvet som denna. A. utmärkes i synnerhet genom sitt rika löfverk af gulfläckiga, tämligen stora, tjocka, glänsande blad, som till formen äro bredt lansettlika, tillspetsade; frukterna äro röda eller gula bär. G. L—m.

Au'l (kirg.), kirgisisk tältby; kaukasisk by.

Au'la (lat., grek. *aulē*). — 1. Förgård, kringgärdad öppen plats framför det homeriska boningshuset, med altare åt Zeus Herkeios; sedan äfven inre gård, ofta omgifven af pelarhallar. — 2. Förnämt hus, palats. — 3. Akademisk samlings- eller festsal; centralhall i större etablissemang.

Au'la, stad. Se Avola.

Aulæum (lat.), ridå.

Aulæ'vill, Peter (namnet hämtadt från en latinsk öfversättning af Hofgården, Munktorps socken, där A:s farfar föddes), jurist, riksdagsman, f. 1677 i Stockholm, d. 1757 därstädes. Ett rykte, att han skulle vara son till Karl XI, är säkerligen falskt. A. studerade i Uppsala, tjänstgjorde därpå vid Svea hofrätt och Stockholms rådstufvurätt. 1703 blef han stadsnotarie, 1712 rådman och 1731 justitieborgmästare i Stockholm. Han insattes 1714 i lagkommissionen för att utarbeta handelsbalken i den nya lagen, ett arbete, som han till stor del ensam fick utföra och hvarvid han ådagalade synnerlig duglighet. A. var borgarståndets talman vid riksdagarna 1734, 1738, 1740, 1742 och 1746 och såsom sådan en af de mäktigaste männen i landet, men spelade ingen mer betydande roll i frihetstidens partistrider. 1719 fick han adliga privilegier, och 1751 bleifvo sönerna adlade under namnet von Aulævill.

Aulaitsivik-fjord, en 130 km. lång fjord på Grönlands västkust under omkr. 68° n. br. Den yttre delen är tämligen smal, men den inre delen vidgar sig till betydlig bredd och kallas af grönländarna *Tasiusarsuak* (”den stora insjön”). På grund af denna form förorsaka ebb och flod ganska stark ström i inloppet. I den inre delen af fjorden utmynnar en gren af inlandsisen, och isblock segla i regeln omkring på vattnet, ofta i så stor mängd, att de fullständigt spärra fjorden. Från A. började A. E. Nordenskiöld sina inlandsvandringar 1870 och 1883; en liten vik vid isranden kallade han ”Sofias hamn” efter sitt fartyg.

Aulard [ålär], François Victor Alphonse, fransk historiker, f. 1849, deltog i kriget 1870—71, var sedan professor vid olika läroverk och har sedan 1886 beklädt den af Paris' municipalråd tydligen i radikalt partisyfte skapade professuren

i Franska revolutionens historia vid "Faculté des lettres". Frukterna af hans forskningar, som äro präglade både af samvetsgrannhet och af hans radikala politiska åsikter, äro bl. a. *L'éloquence parlementaire pendant la révolution française* (2 delar, 1882—85), en biografi öfver *Danton* (1884) och *Histoire politique de la révolution française* (1902) samt dokumentsamlingarna "Recueil des actes du comité de salut public" (14 bd, 1889—1901), "La société des jacobins" (6 bd, 1889—97) och "Paris pendant la réaction thermidorienne et sous le directoire" (5 bd, 1898—1902). A. har tillsammans med Debidour skrifvit åtskilliga läroböcker i fransk historia och utgifver sedan 1887 tidskriften "La révolution française". Han bidrager äfven med politiska artiklar till den radikala dagspressen. I tidigare år gjorde A. studier öfver skalden Leopardi och ombesörjde bl. a. en edition af dennes outgifna arbeten (1877). E. A—t.

Aula'stomum Gulo, *zool.* Se Hästigel.

Au lavis [å lavī], fr. Se Lavera.

Aulēt (af grek. *aũ'los*, flöjt), flöjtblåsare.

Auletīk (jfr Aulet), konsten att blåsa flöjt.

Aulich, Ludvig, ungersk revolutionsgeneral, f. 1792 i Pressburg, var vid utbrottet af revolutionen 1848 öfverstelöjtnant vid ett i Ungern stationeradt österrikiskt regemente och besvor med detta den nya ungerska författningen. Såsom general bidrog han väsentligt till segrarna öfver Windischgrätz i mars och april 1849, deltog i stormningen af Ofen samt blef efter Görgeys tillbakaträdande krigsminister, men 6 okt. s. å., efter att hafva deltagit i underhandlingarna med ryssarna, jämte 12 olyckskamrater hängd i Arad.

Aulīn, namn på några svenska släkter utan gemensamt ursprung. Under 1600-talet antogs namnet af en kyrkoherde Olof Berndtsson i Åhus. Från honom härstamma:

1. Lars Axel Alfred A., pedagog, f. på Rånäs i Roslagen 10 juni 1826, blef student i Uppsala 1844, filos. doktor 1851 och docent i grekiska språket 1856. År 1858 blef han lektor i Gäfle, hvarifrån han 1862 erhöll transport till Stockholms gymnasium. Död 16 sept. 1869. Nitisk som lärare, sökte A. på allt sätt inom elementarläroverken främja studiet af grekiska språket och utgaf dels flera läroböcker, såsom K. W. Krügers *Grekisk grammatik för begynnare* (öfv. och bearb. 1853, 3:e uppl. 1864), *Herodoteisk formlära* (1859), *Grekiska skriföfningar* (s. å.) och *Grekisk läsebok* (1862), dels ock med anmärkningar försedda upplagor af *Xenophons Anabasis* (1861, 3:e uppl. 1876—78), *Homers Ilias* (1857, 1865) och *Odyssée* (1864). 1865 upprättade A. "Pædagogisk tidskrift" och förblef dess redaktör till sin död. B. L.

2. Valborg Laura A., den förres dotter, tonsättarinna, f. 9 jan. 1860 i Gäfle, studerade vid konservatoriet i Stockholm 1877—82 samt under Gade i Köpenhamn och Godard i Paris 1885—87. Hon har uppträdt som pianist och komponerat två stråkkvartetter (den ena utgifven af Musikaliska konstföreningen), en pianosonat och flera mindre pianostycken, sånger och körverk samt en orkestersvit. Hon fick 1895 vid tonsättarinnetäflingen i Köpenhamn ett pris för sina *Kvinnokörer med pianoackompanjemang.* A. L.

3. Tor A., den föregåendes broder, violinist, f. 10 sept. 1866 i Stockholm, studerade vid konservatoriet 1877—83 samt under Sauret och Scharwenka i Berlin 1884—86, anställdes vid Dramatiska teaterns orkester 1881, vid Sveasalens 1888 och som konsertmästare i hofkapellet 1889, men afgick 1902 från denna befattning och blef dirigent för Konsertföreningen i Stockholm. 1895 blef han ledamot af Musikaliska akademien. A. har med framgång konserterat flerstädes i Sverige, Norge, Ryssland, Danmark, Tyskland och Schweiz. Från 1887 har han stått i spetsen för en stråkkvartett ("Aulinska kvartetten"), som ger regelbundna kammarmusiksoaréer i Stockholm och konserterat äfven på andra orter. Af kompositioner har A. själf framfört flere violinkonserter, en violinsonat och smärre violinsaker samt utgifvit sånger och pianostycken. A. L.

Aulis (grek. *Αὐλίς*), en liten köping på östra kusten af Beotien i det gamla Grekland. God hamn. Enligt sagan samlades där grekernas flotta under Agamemnon före färden till Troja. I A. var det äfven, som Ifigeneia var nära att blifva offrad åt Artemis.

Aullagas [-ljagas], Laguna de Pampa A. (efter en stad vid dess strand äfven kallad Lago de Poopó), insjö utan aflopp i republiken Bolivia, på prov. Oruros högland, 3,700 m. ö. h. Den är 120 km. lång, 30—45 km. bred, dess yta är omkr. 3,000 kvkm. I dess midt ligger ön Panza, som ibland kan nås till fots, då sjön nästan alldeles uttorkar. Sjön mottager från n. den segelbara Desaguadero, afloppet från Titicacasjön. Vid dess södra strand ligger staden A., med rika silfvergrufvor, hvilka bearbetades af spanjorerna, till följd af öfversvämning öfvergåfvos i slutet af 18:e årh., men nu åter upptagits.

Katedralen i Aulnay.

Aulnay [ånä'], lat. *Aunedo'nacum*, liten stad i franska dep. Charente-inférieure, vid Brédoire, en

biflod till Boutonne. Omkr. 1,800 inv. (1902). A. har en rikt smyckad kyrka i romansk stil, från 12:e årh.

Aulodi (jfr Aulet), af flöjt ackompanjerad sång.

Aulōn, fordom namn på Avlona.

Aulus [åly'ss], badort i franska depart. Ariège, 776 m. ö. h., i en vacker trakt vid öfre Salat, har varma svafvelkällor, som begagnas bl. a. mot syfilis.

Aulus Gabinius. Se Gabinius.

Aumale [åma'll]. 1. Stad i franska depart. Seine-inférieure, vid Bresle. 2,169 inv. (1901). A. utgjorde på 1500-talet medelpunkten för ett därefter benämndt grefskap, som hörde till Lothringen och 1547 upphöjdes till hertigdöme. En sidolinje af det lothringska huset hade däraf sitt namn. Efter denna grens utslocknande tillföll hertigdömet en yngre linje af huset Savojen, kom sedermera genom giftermål till huset Orléans och utgjorde under julimonarkien apanage för Ludvig Filips fjärde son, som däraf fick sin titel. I trakten af A. stod 1592 ett slag mellan Henrik IV och hertigen af Parma.

2. (Arab. *Suk-Ghʿozlan*) Befäst stad i Algeriet, vid foten af berget Dira, s. ö. om staden Alger. 2,169 inv. (1901). Militärhospital, kaserner m. m.

Aumale [åma'll], fransk släkt, uppkallad efter hertigdömet A. (se föreg. art.). — 1. Claude I de Lorraine, femte son till René II af Lothringen, f. 1496, d. 1550, blef vid faderns död grefve af A. Han var framstående som krigare och blef stamfader för ätten Guise (se d. o.). Hans äldste son blef 1547 upphöjd till hertig af A.

2. Claude II de Lorraine, tredje son till den förre, f. 1523, d. 1573, blef 1550 hertig af A. och var Henrik II:s gunstling. Han utmärkte sig i kriget mot Karl V vid belägringen af Metz. På grund af personligt hat till Coligny, som han ansåg vållande till mordet på brodern Frans af Guise, var han med om att anstifta bartolomeinattens blodbad. Han stupade vid belägringen af La Rochelle.

3. Charles de Lorraine, hertig af A., den förres son, f. 1554, d. 1631, blef såsom en af ligans hufvudanförare kommendant i Paris, men gick efter Henrik IV:s seger öfver till spanjorerna. Som förrädare dömd till döden, flydde han till Bruxelles, där han afled, den siste af sin ätt.

4. Henri Eugène Philippe Louis d'Orléans, hertig af A., fjärde son till konung Ludvig Filip, f. 1822, d. 1897, uppfostrades i Collège Henri IV (en offentlig skola i Paris) och inträdde 17 år gammal i armén. Sänd till Algeriet, förvärfvade han stort rykte genom sin duglighet, sin tapperhet och en skicklig ledd presskampanj, och eröfringen (1843) af Abd-el-kaders "smalah" (rörliga läger) tillskrefs honom. Sedan 1842 brigadgeneral, blef han nu generallöjtnant och 1847 generalguvernör i Algeriet samt mottog som sådan Abd-el-kaders kapitulation. Vid februari-revolutionen 1848 förmådde han, som på grund af den allmänna sympati han vunnit lätt kunnat sätta sig till motvärn, lojalt kolonien att böja sig för moderlandets vilja, lämnade kommandot åt general Cavaignac och begaf sig till England, där han idkade historiskt och militärt författarskap (*Alesia*, 1859, *Les zouaves et les chasseurs à pied*, 1855, samt artiklar i "Revue des deux mondes"). Som svar på ett i senaten gjordt angrepp af prins Napoleon mot familjen Orléans publicerade han 1861 *Lettre sur l'histoire de France*, som var en sträng kritik af Napoleon III och därför konfiskerades. I "Étoile belge" skref A. 1865—66 en serie kritiska bref öfver kejsardömet, och 1867 utgaf han sitt berömda verk *Les institutions militaires de la France*. Vid krigets utbrott 1870 sökte A. som sann patriot, glömsk af alla oförrätter, både hos den kejserliga och den republikanska regeringen att få inträde i armén, men förgäfves. 1871 invaldes han i nationalförsamlingen, där han, sedan utvisningslagen mot huset Bourbon upphäfts, slöt sig till högra centern. Kort därpå upptog Franska akademien nästan enhälligt honom till medlem efter Montalembert. Redan förut rik som huset Condés arfvinge, fick A. sin del i den orleanska familjens stora förmögenhet, då denna restituerades, hvilket väckte oerhörd förbittring i Frankrike, som då hade den tyska krigskostnadsersättningen att gälda. 1872 utnämndes A. till divisionsgeneral och presiderade med stor värdighet 1873 i krigsrätten öfver Bazaine, kommenderade 1873—79 sjunde armékåren (Besançon) och var 1879—83 generalinspektör för armén. 1876 lämnade han helt politiken, men försattes 1883 ur tjänst, anklagad för sammansvärjning mot republiken. 1886 jämte alla medlemmar af franska regentfamiljer struken ur armén och förvisad, slog han sig ned i Bruxelles. Som svar på detta behandlingssätt kungjorde han från denna plats sitt redan tidigare uppsatta testamente, där han donerat slottet Chantilly med dess värdefulla samlingar till Franska institutet, med hvilket han ytterligare förbundits genom sitt inval i "Académie des beaux-arts" 1880. Institutet lät 1887 slå en af Chaplain graverad medalj till hans ära och anhöll 1888 om hans återkallande ur landsflykten. Denna anhållan afslogs, men 1889 upphäfdes förvisningsdomen på grund af A:s korrekta, afvisande hållning gentemot Boulanger och hans öppet uttalade önskan om monarkisternas anslutning till republiken. A. bosatte sig då på Chantilly. Sina sista år egnade han åt lärda studier, därunder afslutande sin *Histoire des princes de Condé* (7:e bandet 1895), hvaraf de två första delarna tryckts 1864, men då konfiskerats och först 1869 efter en lång process fått utgifvas. A:s död, som inträffade 7 maj 1897 på hans gods Zucco på Sicilien, påskyndades af underrättelsen om hertiginnans af Alençon, hans nièce, fasansfulla död vid basarbranden i Paris tre dagar förut. A. var i allo den värdigaste medlemmen af Frankrikes forna konungahus samt åtnjöt allmänt stora och välgrundade sympatier. — 1844 äktade han Marie Caroline Auguste de Bourbon (f. 1822, d. 1869), dotter till prins Leopold af Salerno, och fick med henne två söner, Ludvig Filip, prins af Condé (f. 1845, d. 1866 i Sydney i Australien), och Frans, hertig af Guise (f. 1854, d. 1872). Jfr Grandin, "Le duc d'A., le prince, le soldat, l'historien" (1897). (E. A—t.

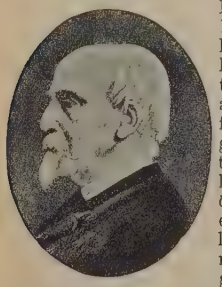

Aumônier [åmånié], fr., allmoseutdelare.

Aumont [åmå'], gammal normandisk släkt, känd sedan 1100-talet. — 1. Jean d'A., f. 1522, d.

1595, blef af Henrik III utnämnd till marskalk af Frankrike. — 2. Jacques, hertig af A., f. 1732, d. 1799, slöt sig tidigt till revolutionen samt blef t. o. m. jakobin och generalöjtnant i republikens tjänst. — 3. Louis Marie Alexandre, hertig af A., den förres broder, f. 1736, d. 1814, var en af Ludvig XVI:s tillgifnaste anhängare. Misstänkt att hafva varit denne behjälplig vid hans flykt, måste han emigrera. Efter restaurationen återvände han och blef pär. — 4. Louis Marie Céleste, hertig af A., den förres son, f. 1762, d. 1831, är mera känd under namnet hertig af Piennes, hvilket han bar under faderns lifstid. Vid försvaret af Tuilerierna 28 febr. 1791 blef han sårad, lämnade därefter Frankrike, kämpade i Spanien mot den republikanska hären och avancerade därvid till öfverste. Efter freden i Basel 1795 begaf han sig till de franske prinsarna i Tyskland. 1807 inträdde han i svensk tjänst såsom chef för ett svenskt regemente, bestående af några tiotal franska fångar och af Gustaf IV Adolf ämnadt till stomme för en fransk emigrant-armé mot Frankrike. A. uppehöll sig i Stockholm 1810 under fersenska mordet och åtföljde efter denna katastrof Fersens syster, grefvinnan Piper, under hennes flykt från Stockholm. Vid restaurationen återkom han till Frankrike och blef generalöjtnant. Napoleons återkomst jagade honom till England. Från de normandiska öarna företog han till Ludvig XVIII:s förmån en djärf landstigning i depart. Calvados, hvilken sannolikt slutat olyckligt, om icke de allierade just då inryckt i Paris. A. blef därefter pär samt öfverintendent för Opéra comique i Paris.

Aun, svensk sagokonung, som af ”Ynglingatal” och de norsk-isländske författare, som stöda sig därpå, placeras mellan Jorund och Egil. I den latinskt affattade, anonyma ”Historia Norvegiæ” skrifves namnet *Auchim*, utan tvifvel beroende på felläsning af originalhandskriftens *Authun* (isl. *Auðun*, en ålderdomligare form för *Aun*; samma namn är vårt från engelskan lånade *Edvin*). Genom ny missuppfattning visar sig hos våra äldste svenske historieskrifvare, hvilka hade ”Historia Norvegiæ” till sin källa, namnet under formerna *Aukun* och *Hakon*, och slutligen uppstår genom en sammanblandning med ”Sigurd Ring” ett *Håkan Ring* (t. ex. hos Olaus Petri). Ett helt annat groft misstag hade Snorre Sturlasson begått i sin på ”Ynglingatal” baserade framställning. Nämnda dikt berättar, att A. dog af *ánasótt*, ”gubbsjukdom” (d. v. s. ålderdomssvaghet), men detta ord fattades af Snorre såsom *Ána sótt*, ”Ånes sjukdom”, och till följd däraf uppgifver Snorre, att A. äfven kallades *Ane*, ett namn, som allmänt upptagits af våra nyare historieskrifvare, hvilka i motsats till medeltidens byggt på Snorres uppgifter. Om A:s ”historia” veta vi egentligen ingenting annat, än hvad ”Ynglingatal” och ”Historia Norvegiæ” berätta, nämligen att han efter att hafva röjt sina anförvanter ur vägen regerade till så hög ålder, att han de nio sista åren af sitt lif måste liggande dia ur horn. Häraf har Snorre i sin ”Ynglingasaga”, troligen till följd af påverkan från den klassiska myten om Kronos, trott sig kunna draga den slutsatsen, att A. för att vinna långt lif offrat nio af sina tio söner, och Snorre har ansett sig genom detta antagande vinna en förklaring på landskapsnamnen Fjärd-, Att- och Tiundaland, hvilka efter hans förmenande uppkallats efter den 4:e, 8:e och 10:e af A:s söner. Jfr G. Storm, ”Snorre Sturlassons historieskrivning” (s. 108), och Ad. Noreen, ”Mytiska beståndsdelar i Ynglingatal” (i ”Uppsalastudier”, 1892). Ad. N—n.

A una corda (it.), *mus.*, ”för *en* sträng”, betecknar i pianomusik, att man skall använda vänstra l. pianopedalen, medelst hvilken klaviaturen förskjutes. Se Pedal.

Aune [ån], fr., aln (se d. o.).

Aunis [ånis], landskap i västra Frankrike, motsvarande norra delen af depart. Charente-inférieure. Hufvudort La Rochelle. Godt rödvin.

Aunt Judy [ä′nt dʃö′di], pseudonym för engelska författarinnan M. Gatty.

Aupa, vänsterbiflod till Elbe i Böhmen. A., som upprinner v. om Schneekoppe på Riesengebirge, bildas af två floder, Lilla och Stora A., och inflyter i Elbe vid Jaromer. 1897 anställde den stor förödelse genom öfversvämningar.

Au pointillé [å pŏ̈ätijé], fr. Se Pointillé.

Au porteur [å pårtör], fr., *hand.*, till framlämnaren (på värdepapper, växlar o. d.).

Aura (lat.), luft, fläkt. — *Aura populāris*, folkgunst.

Aura (fi. *Aurajoki*), en å, som rinner upp på Salpaus-selkä i Pöytis socken i Egentliga Finland och faller ut i Ersta fjärd. Vid dess mynning ligger Finlands forna hufvudstad, Åbo. Strax utanför är den för sina vackra eklunder berömda ön Runsala belägen. — ”Aura” plägar ofta, i synnerhet i poetiskt språk, användas såsom namn på hela Finland (Suomi). Runeberg talar om ”Auras lärosalar” i betydelsen af Åbo universitet. S.

Aura, en vitter kalender, utgifven i Åbo i två häften, 1817 och 1818, har sin betydelse såsom en representant för Finlands vitterhet under tiden närmast efter detta lands skiljande från Sverige. De poetiska stycken kalendern innehåller (förnämligast af A. I. Arwidsson och A. G. Sjöström) hafva mestadels ett romantiskt skaplynne, som visar frändskap med de svenske nyromantikernas. Några nationella drag finner man icke i dem. Däremot innehåller kalendern en uppsats på prosa, ”Om några hinder för Finlands litteratur och kultur”, af J. G. Linsén, en ganska klar framställning af Finlands ställning efter skilsmässan från Sverige. De fleste bland Auras författare uppträdde senare i tidskriften Mnemosyne. V.*

Aurajoki, å i Finland. Se Aura.

Auramin (af lat. *aū′rum*, guld), ett till färgning af bomull och papper användt färgämne, som utgöres af ett svafvelgult, i vatten vid 70 à 80° lättlösligt pulver af sammansättningen $C_{17}H_{24}N_3$ ClO.

Aurangabād (Aurungabad), ”kronens stad”. 1. Stad i ostindiska lydriket Haiderabad, vid bergströmmen Dudna. 26,165 inv. (1901). A. hette förut *Gurkha* (*Kirki*) och fick sitt nuv. namn efter Aurangzib, hvilken residerade där 1650—57. Staden egde då 100,000 inv. Många ruiner efter palats, moskéer m. m. finnas från denna tid. Fordom en viktig handelsstad, är A. ännu berömdt för sina färgade sidentyg och guld- och silfverbrokader samt driver betydande handel med hvete, bomull och manufakturvaror. Omkr. 2 km. v. om staden ligger en engelsk militärstation, med omkr. 10,000 inv.

2. Fordom namn på ett landskap omkring Goda-

verys och Mahanaddis källor och till en del vid Indiska oceanen. I 16:e årh. utgjorde det en del af stormoguls rike, hörde på 1700-talet till staten Nizam och kom 1818 dels omedelbart, dels medelbart under engelsmännen. Namnet A. har numera blott historisk betydelse. Den brittiska delen lyder under presidentskapet Bombay och innefattar distrikten Ahmadnagar, Poona och Sholápur.

Aurangzib l. Aurengzeb (”tronens prydnad”), den siste verkligt betydande härskaren öfver Stora Moguls välde i Indien, f. 1618, var yngre son till Sjah Jahán, Akbars sonson och andre efterträdare. A. var nästan fanatiskt hängifven Muhammeds lära och hade t. o. m. en tid i sin ungdom underkastat sig de muhammedanske fakirernas stränga askes. Vid flera tillfällen anförde han faderns härar i Afganistan och Deccan. Då Sjah Jahán sjuknade 1657, utbröt bland hans söner en häftig strid om tronföljden.

A. besegrade först sin äldste broder Dara, som af fadern bestämts till tronföljare och tycktes ämna återupptaga Akbars religiösa och nationella toleranspolitik. Den gamle Sjah Jahán togs i fängsligt förvar, hvari han förblef till sin död, 1666, Dara afrättades, och A:s båda andra bröder oskadliggjordes. Själf besteg A. 1658 tronen och antog som titel Alamgír (”världens besegrare”), det hyllningsnamn, hvarmed fadern hälsade honom. — Som härskare bröt A. afgjordt med Akbars toleransgrundsatser och ifrade för det strängaste genomförande af muhammedansk tro och sed. Den yttre ståten vid hofvet bibehölls och utvecklades, men sitt enskilda lif inrättade A. noga efter koranens föreskrifter. Religiös trosiver förmådde ”den store muhammedanske puritanen” att inlåta sig på fruktlösa utrotningsförsök mot bramansk visdomsförkunnelse och hinduiska gudstjänstbruk, liksom han äfven i den islamitiska rättrogenhetens namn företog sina väldiga härnadståg mot de sjiitiske härskarna i Deccan. År 1669 befallde han de hinduiska templens och skolornas stängning, ett påbud, som blott i mycket liten utsträckning kunde genomföras, och några år senare införde han en personlig skatt *(jaziah)*, som skulle utkräfvas af hvarje ”otrogen” inom hans rike.

Denna politik uppkallade mot A. hela norra Indiens hinduiska furstar och folk. Sikhernas krigarsekt vann allt större insteg i Punjab, och mot radjputstaterna måste A. föra ett besvärligt krig (1677—81), utan att kunna betvinga deras motstånd. I söder uppreste sig mot honom maratternas röfvarskaror, hvilka af Sivaji hade organiserats till ett mäktigt hinduiskt krigarförbund, med de muhammedanska eröfringsrikenas utplundring som mål. Striderna mot Sivaji började 1662 och fortgingo med få afbrott till dennes död (1680); i det hela utföllo de till maratternas förmån, och 1674 kunde Sivaji antaga titel af oberoende konung. Mot de äfvenledes genom maratternas anfall försvagade oberoende muhammedanska riken, som ännu funnos kvar i Deccan, började A. sina härnadståg 1683. Han intog och införlifvade med sitt välde såväl Bijapur som Golconda (1686—88), men genom dessa rikens upplösning ökades äfven maratternas makt. Väl lyckades A. besegra Sivajis son och efterträdare Sambhaji, hvilken grymt afrättades (1689), men hela A:s återstående lefnad upptogs af gerillakriget mot marattföljena. Undan deras anlopp nödgades han 1705 draga sig tillbaka till Ahmednagar, och där slöt han, utpinad af de ändlösa striderna och oroad af sina söners upproriska stämplingar, 1707 sitt rastlöst verksamma lif. Mogulväldets storhet följde honom i grafven.

A. var högt bildad, gynnade konst och vetenskap samt bemötte resande européer med välvilja. Värdefulla samtida bidrag till hans historia hafva lämnats bl. a. af två resande fransmän, läkaren Bernier (”Histoire de la dernière révolution des états du Mogol”, 4 bd, 1670—71) och juvelhandlanden Tavernier (”Voyages”, 1679). Den förres arbete är senast utgifvet hos Constable, ”Oriental miscellany”, I (1891), den senares af Ball (1889), båda i kommenterad engelsk öfversättning. Jfr vidare Elphinstone, ”History of India: the hindoo and muhamedan periods” (1841, 7:e uppl. 1889), Hunter, ”Brief history of the indian peoples” (1882), och Lane-Poole, ”Aurangzib and the decay of the mughal empire” (1893, i ”Rulers of India”). V. S—g.

Aurantiis (lat.), forntidens namn på högslätten Hauran i Syrien.

Aura’ntia (nlat.), ett färgämne, dets. som kejsargult.

Aurantiaceæ, *bot.* Se Rutaceæ.

Aurantioïdeæ, *bot.* Se Rutaceæ.

Aura’ntium, *bot.* Se Citrus.

Aura populāris (lat.). Se Aura.

Aurāria Dāciæ (lat.). Se Abrudbanya.

Auray [årā], hamnstad i franska depart. Morbihan, vid floden och viken af samma namn. Sardin- och ostronfiske. 5,337 inv. (1901). Johan af Montfort besegrade där Karl af Blois 1364. I närheten en berömd vallfärdsort, S:te Anne d’A., där 900 emigranter skötos 1795.

Aurbacher, Ludwig, tysk författare, f. 1784, d. 1847, professor i estetik i München, är mest bekant genom sina folkskrifter, bl. a. *Abenteuer der sieben schwaben* och *Geschichte des ewigen juden*, i ”Volksbüchlein” (1826; ny uppl. i Reclams universalbibl.).

Aurĕa bulla (lat.), gyllene bulla (se d. o.).

Aurĕa chersonēsus (”Guld-halfön”), i forntiden benämning på halfön Malakka.

Aurĕa mediocritas (lat.), den gyllene medelvägen; lagom. Ur Horatius’ ”Oder” (II, 10).

Aureātum, det latinska namnet på Ingolstadt.

Aurēlia, *zool.* Se Medusa.

Aurēlia (*Civitas Aureliani*), romarnas namn på Orléans och Baden-Baden.

Aurēlia allobrogum, romarnas namn på Genève.

Aureliānus, Lucius Domitius, romersk kejsare 270—275 e. Kr., född i Pannonien, af låg börd. Han utmärkte sig som en rask och tapper krigare och steg till de högsta poster i den romerska hären. När kejsar Claudius 270 dog i Sirmium, bekläddes A. af legionerna vid Donau med purpurn. Det romerska riket hade under Gallienus råkat i ett formligt upplösningstillstånd: provinsernas ståthållare hade gjort sig självständiga, och germanerna stormade in öfver gränserna. A. fortsatte framgångsrikt Clau-

dius' arbete för återställandet af rikets yttre makt och inre lugn. Han måste uppgifva Dacien åt goterna, men tillbakaslog vandaler, alemanner m. fl. samt började befästa Rom med en väldig mur (sedan fulländad af Probus). Därefter vände han sig mot Zenobia, ståthållaren Odænathus' sköna änka, som härskade oberoende i Palmyra, samt intog och förstörde hennes residens (273). Medkejsarna Firmus i Egypten och Tetricus i Gallien öfvervunnos. Då A. därjämte med stränghet arbetade på den inre ordningens upprätthållande, var titeln "restitutor orbis", hvarmed senaten hälsade honom, förtjänt. På ett tåg mot Persien, 275, dödades han nära Byzantium af några sammansvurna.

Aurēlius, Marcus, romersk kejsare. Se Marcus Aurelius.

Aurēlius, Ægidius, svensk läroboksförfattare i slutet af 16:e och början af 17:e årh. Han var född i Uppsala, var någon tid rector scholæ därstädes och blef sedan syndicus i Stockholm. Bland hans många arbeten är en aritmetisk lärobok, som under minst ett århundrade begagnades i de svenska skolorna.

Aurēlius Victor, romersk historiker. Se Victor.

d'Aurelle de Paladines [dårä'll də paladi'nn], Louis Jean Baptiste, fransk officer, f. 1804, tjänstgjorde några år i Afrika, deltog 1848 i expeditionen till Rom och bevistade Krimkriget, under hvilket han blef divisionsgeneral. I 1859 års italienska krig deltog han icke aktivt och ingick 1869 på reserv-stat. Efter de stora motgångarna 1870 inträdde han åter i tjänst såsom chef för 15:e armékåren vid Loire och ställdes strax därefter i spetsen för den nybildade Loire-armén. Han sökte kraftigt upprätta ordning och manstukt och vann också fördelar öfver fienden, t. ex. vid Coulmiers 9 nov., men förlorade hufvudsakligen genom Gambettas ingripande flere träffningar, såsom vid Dreux, Ladon, Maizière, Beaune la Rolande och slutligen Orléans 2—4 dec., genom hvilka Loire-armén sprängdes. Den 6 s. m. fråntogs honom armé-befälet, och han beskylldes för oskicklighet. Såsom medlem af femtonmanna-utskottet deltog han i fredsunderhandlingarna. Efter fredsslutet försattes han i disponibilitet, valdes till medlem af nationalförsamlingen och insattes 1875 i senaten. Död i Versailles 1877. d'A. utgaf 1872 i Bruxelles: *Campagne de 1870—71; la première armée de la Loire.* C. O. N.

Aurén, Johan August, språkforskare, skolman, f. 3 febr. 1843 i Kristbergs församling, Östergötlands län, blef student i Uppsala 1862 och tjänstgjorde 1864—83 dels såsom vikarie, dels såsom extralärare vid Linköpings och Norrköpings allmänna läroverk. 1870—77 var han därjämte ord. lärare vid Norrköpings Tekniska skola, och 1883 tillträdde han kollegabefattning vid Söderköpings läroverk. A. har utvecklat en ganska rik språkvetenskaplig och pedagogisk författarverksamhet. *Bidrag till svenska språkets ljudlära* (1869) hade stort inflytande på den samtida svenska forskningen genom den noggranna observationen och förträffliga framställningen. Betydelsefulla voro äfven *Bidrag till svenska språkets quantitetslära* (1874), där A., liksom sedermera Ad. Lindgren, gentemot Spongbergs metriska principer framhöll, att alla svenska ord kunna stå både "betonade" och "obetonade" i vers, och stridsskriften *De klusila konsonantljuden* (1876). Däremot har hans uppfattning af accenten, uttalad i *Bidrag till svenska språkets akcentlära* (1880), icke vunnit synnerlig anklang. A. har vidare skrifvit *Svensk språklära* (1877; 2:a uppl. 1880) samt arbeten i svensk rättstafning. För språkliga arbeten erhöll han 1875 och 1880 honorar af Svenska akademien. (R—n B.)

Aurengzeb. Se Aurangzib.

Aure'ola (mlat., af lat. *aŭ'reus*, gyllene, strålande), strålkrona, helgongloria.

1. *Meteor.* Dimbild (ty. *gegensonne*), regnbågsfärgad ring, som stundom visar sig för en person omkring skuggan af hans eget hufvud, när han befinner sig i dimma, som belyses af solen. Detta fenomen beror på en böjning, s. k. diffraktion, af ljusstrålarna i de dimpartiklar, som närmast omgifva hufvudet. Det observeras företrädesvis i bergstrakter samt vid luftballongfärder.

2. *Fys.* Om man med en induktionsapparat låter en elektrisk gnista i luften öfverhoppa från en kula eller metallspets till en annan, så finner man vid närmare undersökning gnistan vara sammansatt af tvenne helt olika beståndsdelar. Den utgöres nämligen dels af ett smalt, glänsande ljusknippe, som sträcker sig mellan de båda polspetsarna, dels af ett det förra omgifvande rödaktigt ljussken, som utgår från den positiva polen. Detta ljussken har fått namn af aureola l. ljushölje. Om man med en pust framkallar en stark luftström mot den elektriska gnistan, så följer ljushöljet luftströmmen åt, medan den inre, egentliga gnistan förblir orörlig. Äfven den elektriska ljusbågen är omgifven af en svagare lysande, tämligen starkt utbredd aureola. R. R.*

Aurĕus (lat., "gyllene", underförstådt *nummus*, "penning") kallades guldmyntet i Rom under den äldre kejsartiden. Sedermera blef *solidus* den vanliga beteckningen. Af *aurei* hafva i skandinavisk jord funnits 6, af hvilka 3 i Sverige.

Au revoir [å rəvo*ar*], fr., "till återseende", farväl till härnäst! vi återses!

Aurich. 1. Regeringsområde i preussiska prov. Hannover, motsvarande det forna furstendömet Ostfriesland och Harlingerland. 3,107 kvkm. 240,058 inv. (1900). — 2. Stad i nämnda regeringsområde. 6,013 inv. (1900). Staden eger ett furstligt slott och statsarkiv. Berömd hästmarknad. I s. v. ligger Upstallsboom, där de frisiske deputerade ända in i 14:e årh. höllo sina årliga sammankomster.

Romersk auriga.

Auri'cula (lat.), ytteröra. Se Öra.

Aurifla'mma (lat.), namn på en fordom i Frankrike nyttjad riksfana. Se Oriflamme.

Auriga (lat.), "körsven", särskildt kusken vid kappkörningarna i de fornromerska circensiska spelen; *astron.*, en stjärnbild, mellan Taurus och den norra polen. Se Kusken.

Aurignac [årinja'kk], ort i franska depart. Haute-Garonne, i närheten af S:t Gaudens. 907 inv. (1901). 1852 upptäcktes där en grotta, som befanns utgöra en begrafningsplats från stenåldern och innehålla sjutton människoskelett från den tiden.

Aurigny [årinji'], ö vid kusten af Normandie. Se Alderney.

Auri'kel, *bot.* Se Primula.

Aurikulär (lat. *auriculāris*, af *auris*, öra), till örat hörande.

Aurillac [årija'kk], hufvudstad i franska depart. Cantal (i Auvergne), vid berget Cantal. Handel med ost. 16,329 inv. (1901). Påfven Sylvester II:s födelseort.

Aurin, *kem.* Se Tjärfärger.

Auripigme'nt (lat. *auripigme'ntum*, af *aurum*, guld, och *pigme'ntum*, färgämne), gult arsenikbländе, ett mineral, som kristalliserar i rombiska systemet, oftast därbt, inspräng dt eller som anflog. Citron- eller orangegul färg. Kemisk sammansättning $As_2 S_3$ = 61 % arsenik och 39 % svafvel. Förekommer på flera ställen i Ungern och Bosnien och särskildt rikligt vid Dsjulamerk i Kurdistan. A. Hng.

Auri sacra fames (lat.), ''den förbannade hungern efter guld'', ett uttryck i Vergilius' ''Æneis'', III, v. 57.

Aurivi'llius, gammal släkt från Uppland. Namnet, som är bildadt af lat. *auris*, öra, och *villa*, by, tog sig stamfadern efter sin födelseort, Örbyhus.

1. Petrus A., språkforskare, f. 1637 i Knutby, Uppland, d. 1677, blef professor vid Uppsala universitet, först i logik och metafysik, 1669, sedan i grekiska språket, 1674, och s. å. därjämte e. o. teologie professor. Han var en nitisk lärare, en väldig disputator och en skicklig versmakare på grekiska språket. Till de studerandes tjänst utgaf han en metafysik och en logik, hvilken senare länge begagnades som undervisningsbok i skolorna.

2. Erik A., den föregåendes broder, grammatiker, f. 1643 i Knutby, Uppland, d. 1702, blef 1678 e. o. och 1684 ord. professor i juridik vid Uppsala universitet. Han efterlämnade i manuskript en på latin affattad, 1684 fullbordad svensk språklära, *Grammaticæ svecanæ specimen*, den fullständigaste och redigaste ditintills och en lång tid efteråt. Denna språklära (förvarad i handskrift i Linköpings stiftsbibliotek) utgafs först 1884, af G. Stjernström, i Uppsala universitets ''Årsskrift''. Jämväl afhandlingen *Cogitationes de linguæ svionicæ, qualis hodie maxime in usu est, recta scriptura & pronunciatione* (1693) vittnar om A:s utmärkta insikter i modersmålet. Äfven tal samt grekiska och latinska poem af A. finnas tryckta.

3. Magnus A., den förstnämndes son, präst, riksdagsman, f. 1673 i Uppsala, prästvigdes 1701 och begaf sig 1703 som vice drabantpredikant till svenska armén i Polen. Han åtföljde därefter Karl XII:s högkvarter och var bl. a. med vid kalabaliken i Bender. 1715 återvände han till fäderneslandet och tillträdde då kyrkoherdebeställningen vid Maria församling i Stockholm. 1730 blef han superintendent i Karlstad. Teol. dokt. primus 1732. Död 1740. — Under sin pastorstid var han tre gånger riksdagsman och satt i flere kommissioner, bl. a. i dem, som dömde öfver Görtz och Vellingk.

4. Karl A., den föregåendes son, språkforskare, f. 1717 i Stockholm, blef student 1729. Sedan han aflagt förberedande examina till den filosofiska graden och disputerat, företog han, under många ekonomiska besvärligheter, en utländsk resa i ändamål att studera de österländska språken, i hvilka han också vann sådan skicklighet, att få svenska vetenskapsmän torde vunnit ett med hans jämförligt anseende i den lärda världen. Efter hemkomsten promoverades A. (1746) till filosofie magister (primus) och kallades följande år till docent i orientaliska språk vid Uppsala universitet samt tillträdde professuren i samma ämne 1772, sedan han förut varit ''poëseos professor''. Han blef efter Linné Vetenskapssocietetens i Uppsala ständige sekreterare och var ledamot i bibelkommissionen. I den tidens proföfversättningar af bibeln äro de 5 Mose böcker, Josua bok, Domareboken, de 2 Samuels böcker, Jobs bok, Psalmerna, Profeterna och Jeremias' klagovisor hufvudsakligen hans arbete. Han dog 1786. — A. var ovanligt nitisk som lärare och kunde framställa sitt ämne på en gång grundligt och enkelt.

5. Samuel A., den föregåendes broder, läkare, f. 1721 i Stockholm, tog först den s. k. bergsexamen i Uppsala, men vände sig därefter till läkarevetenskapen. Sedan han besökt flera tyska högskolor, blef han 1750 medicine doktor i Göttingen. Därefter studerade han kirurgi och anatomi i Paris och London samt utnämndes 1756 till professor i anatomi och praktisk[e] medicin vid Uppsala universitet. Död 1767. — Han var en nitisk lärare, upplifvade anatomiens studium och var i Sverige den förste, som undervisade i kirurgi.

6. Per Fabian A., son till A. 4, biblioteksman, författare, f. 1756 i Uppsala, utnämndes 1787 till bibliotekarie vid universitetet samt till professor i vitterheten och dog under ett konsistorii-sammanträde 1829. — A., som var ledamot af Vitt. hist. och ant. akad. samt Vetenskapssocietetens i Uppsala ständige sekreterare, författade på latin, utom ett tal i anledning af Värrälä-freden och lefnadsteckningar öfver T. Bergman och M. v. Celse, en del akademiska afhandlingar, bland hvilka *De bibliothecis medii ævi in Sviogothia* (1782) är ett betydelsefullt bidrag till medeltidens svenska lärdomshistoria. I 42 år förestod han Uppsala bibliotek med stor skicklighet och omsorg. Af honom är den bekanta aurivilliska bokkatalogen, *Catalogus librorum impressorum bibl. reg. acad. upsaliensis*, sect. I. II. (1814). Han utgaf jämväl del. VIII—XV af Warmholtz' ''Bibliotheca sviogothica''.

7. Per Olof Kristofer A., entomolog, sonson till Per Fabian A. (se A. 6), f. 15 jan. 1853 i Forsa socken i Hälsingland, blef student 1871 och filos. doktor vid Uppsala universitet 1880. Han tjänstgjorde såsom biträde vid riksmuseets entomologiska afdelning från juni 1879, blef vik. intendent därstädes 1881 samt utnämndes 1883 till professor och intendent vid samma afdelning. Sedan 1887 är A. ledamot af Landtbruksakademien, sedan 1895 af Vetenskapsakademien och valdes 1901 till sistnämnda akademis sekreterare. Hedersledamot af flera utländska entomologiska föreningar. — A. är specialist på fjärilarnas ordning. Han har utgifvit *Nordens fjärilar, handbok i Sveriges, Norges, Danmarks och Finlands Macrolepidoptera* (12 rikt illustr. häften, 1888—91). Bland de många uppsatser, som han författat, återfinnas i Vetenskapsakademiens ''Handlingar'': *Recensio critica Lepidopterorum musei Ludo-*

cœ Ulricæ (1881), *Revisio monographica Microce-darum et Protomantinarum* (1887) och *Rhapalocera thiopica* (1899); i ”Bihang” till ”Öfversikt” af et. akad:s handl. och förhandl.: *Lepidoptera amarensia* (1879, med beskrifning af förut okända ter), *Über sekundäre geschlechtscharaktere nordi-her tagfalter* (1880), *Bidrag till kännedomen om våra olitära getingars lefnadssätt* (1886, 1891), *Lepidop-ra och Coleoptera* (insamlade under flera svenska ktiska expeditioner 1900) m. m.; i ”Entomologisk dskrift”: *Nya Coleoptera longicornia* (1886—1903), eue käfer aus Afrika (1890), *Beiträge zur kenntniss er insektenfauna von Kamerun. 2. Tagfalter*, 1—5 893—96) m. m.; i festskrift för Lilljeborg (1896): ber zwischenformen zwischen socialen und solitären ienen; i ”Nouv. archives du museum de Paris”: ollection d'insectes formée dans l'Indo-Chine ar M. Pavie, Curculionines (1892); i ”Deutsche ntomologische zeitschrift Iris”: *Die palæarktischen ttungen der laliacampiden* (1894). I den 1888 tgifna svenska bearbetningen af Brehms ”De ggradslösa djurens lif” har A. behandlat insek-rna och spindlarna. (L—e.)

8. Karl Vilhelm Samuel A., den före-ående broder, zoolog, f. i Forsa 31 aug. 1854, lef student i Uppsala 1872 samt filos. doktor och cent i zoologi 1883. Han dog 1899 på hemresan ån en forskningsfärd till Indien, som han två gånger sökt i zoologiskt syfte. A. var en utmärkt kännare f de nordiska hafvens lägre djur. Bland hans ånga skrifter må framhållas: *Beobachtungen über cariden auf den blättern verschiedener bäume* (1887) ch *Die beziehungen der sinnesorgane amphibischer ekapoden zur lebensweise und athmung* (1893) i ”Nova acta Soc. scient. Ups.”, *Die maskirung der zyrhynchen dekapoden, durch besondere anpas-ungen ihres körperbaues vermittelt* (1889), *Über mbiose als grund accessorischer bildungen bei mari-en gastropodengehäusen* (1891) och *Studien über cirri-eden* (1894) i Vetenskapsakademiens ”Handlingar”, steologie und äussere erscheinung des Wals Sower-yi (1886) och *Über einige obersilurische cirripeden aus Gotland* (1892) i Bihanget till Vet. akad:s ”Hand-ngar”. I den svenska hydrografiska kommissionens rbete tog A. sedan 1893 en synnerligen verksam el. Af hans dithörande värdefulla publikationer rtjäna särskildt nämnas: *Litoralfaunans förhållanden id tiden för hafvets isbeläggning* (1895), i ”Öfver-kten”, *Das plankton des baltischen meeres* (1896) ch *Om hafsevertebraternas utvecklingstider och perio-iciteten i larvformernas uppträdande vid Sveriges estkust* (1898) i ”Bihanget” samt *Vergleichende hiergeographische untersuchungen über die planktон-una des Skageraks in den jahren 1893—97* i Vet. kad:s ”Handlingar”. I sista svenska upplagan af Brehms ”Djurens lif” bearbetade A. kapitlen från ch med kräftdjuren till arbetets slut. L—e.

Aurora, *rom. myt.*, morgonrodnadens gudinna, otter af Sol, solguden. Hon färdas i en två- eller yrspänd vagn framför solen på dess bana öfver him-elen. Jfr Eos.

Aurora [åra'rə], stad i nordamerikanska staten Illinois, vid Fox river och flera järnvägar. 56 km. . om Chicago. 24,147 inv. (1900). Stora järnvägs-erkstäder.

Aurora, vittert sällskap i Åbo, stiftades i Åbo 1770 af C. F. Menander-Fredenheim, H. G. Porthan, P. Juslén och M. J. Alopæus. Sällskapets uppgift var att sysselsätta sig ”hufvudsakligast med svenska språkets uppodling”, men § 3 i sällskapets lag innehåller, att ”ehuru samhället egentligen vinnlägger sig om svenska vitterheten, sträcker det sig dock äfven till flere vetenskaper, i synnerhet finska språket och detta lands häfder och historie”, ett stadgande, som för många medlemmar blef det viktigaste. Auroras organisation efterbildade ”Utile dulcis” i Stockholm, och Åbo-sällskapet stod i förbindelse med detta. Sin största betydelse för Finlands andliga lif hade Aurora genom grundläggandet af ”Tidningar, utgifne af et Sällskap i Åbo” (första numret utkom 15 jan. 1771), som är Finlands första tidning. Under redaktion af Porthan, hvilken med sitt nit för landets kultur var sällskapets själ, utkom denna publikation 1771—78 (fortsatt äfven 1782—88 och sedermera under växlande ledning). Dess poetiska innehåll var under de första åren både kvalitativt och kvantitativt ringa, men de vetenskapliga uppsatserna, särskildt öfver Finlands historia och geografi, många och viktiga. 1773 debuterade J. H. Kellgren med dikter, och ända till nyåret 1777, då han lämnade Finland, var han tidningens förnämste medarbetare och Auroras största poetiska kraft. Jämte honom förtjäna hans vän A. N. Clewberg och G. Tidgren att nämnas såsom de flitigaste bidragarna. Under loppet af år 1778 synes sällskapet ha upphört. Se Gunnar Castrén, ”Sällskapet Aurora” (i Förhandl. o. upps. af Svenska litteratursällsk. i Finland, 1900). R—n B.

Aurora borealis. Se Polarsken.

Aurora-förbundet i Uppsala var en litterär förening, som Atterbom, Hedborn, Ingelgren och tvenne andra unga studenter stiftade 7 okt. 1807 i afsikt att främja ”vitterhetens odling och sina talangers utbildning”. Förbundet kallade sig i början ”Musis amici” (sånggudinnornas vänner), hvilket namn, liksom stadgarna, utvisar, att detta förbund kan anses som en fortsättning af sällskapet ”Vitterhetens vänner”, som Atterbom förut hade tillhört. Kort efter stiftelsen intogos i förbundet bl. a. Elgström och Palmblad, hvilka sedan jämte Atterbom bleifvo de ledande. Palmblad föreslog en omarbetning af stadgarna, hvilken ock våren 1808 genomfördes, på samma gång som namnet ”Musis amici” utbyttes mot ”Aurora” — hvarmed skulle antydas annalkandet af en ny ”morgonrodnad” för den svenska vitterheten. Sällskapets ändamål förklarades nu vara ”en evig förbrödring för sanning och skönhet, ett ömsesidigt bildande och en allmän reformation i alla den högre litteraturens grenar”. Detta mål ville man uppnå genom ömsesidig täflan och kritik. Genom prisskrifter på vers och prosa samt inträdes- och högtidstal sökte medlemmarna utbilda sina skaldegåfvor och sina åsikter i vittra frågor. Ingen egentlig upplösning skedde; sammankomsterna upphörde på vintern 1810. I aug. 1810 utgafs af Atterbom och Palmblad första häftet af tidskriften ”Phosphoros”, som sedan upptog det bästa af de skrifter, som hört till Aurora-förbundets arkiv. Se vidare ”Aurora-förbundet i Uppsala” af C. V. Böttiger (Sv. akad:s handl., 49:e d.). V.*

Aurora mūsis amica, ”morgonrodnaden sånggudinnornas vän”, latinskt ordspråk, motsv.: morgonstund har guld i mun.

Aurora-orden, ett i Stockholm 1815 stiftadt säll-

skap för ungdomsnöjen genom dans, orkestermusik och teaterföreställningar. Det utgjorde en fortsättning af sällskapet ''Nytta af enighet'' (1805—15). Aurora-orden hade sin lokal i Kirsteinska huset (nu ombyggdt till Hotel Continental W-6) och blomstrade under sin förste stormästare, Zacharias Strindberg (kryddkramhandlare och stadsmajor, f. 1758, d. 1829, upphofsman till några klena dramatiska alster, farfar till författaren Aug. Strindberg). Aurora-orden upplöstes 1835, hvarefter sällskapet ''Thalia'' i många år roade hufvudstadens medelklass med sällskapsspektakel.

l'Aurore [lårår], daglig parisisk morgontidning, som grundades 1897 i syfte att framtvinga en revision af Dreyfus-processen (se d. o.). Politikern Georges Clémenceau var i början dess drifvande kraft. Sin största ryktbarhet vann tidningen genom det af Zola 13 jan. 1898 däri publicerade öppna brefvet till republikens president, hvilket började med ''J'accuse'' (''Jag anklagar'') och som verkligen föranledde revisionen. A. är f. n. (1904) en af de mer betydande socialistiskt republikanska tidningarna i Paris.

Aurum (lat.), guld. Skrifves såsom kemiskt tecken för guldets atomvikt förkortadt Au. — *Aurum foliātum*, bladguld. — *A. mosāicum* l. *A. musīvum*, musivguld. — *A. pigmentum*, auripigment.

Aurungabād, *geogr.* Se Aurangabad.

Auru'nker, fornitaliskt folk. Se Italiska folk.

Aurvandel (d. v. s. sjöfarare), *nord. myt.*, är dels ett isländskt mansnamn, dels namn på en jätte, om hvilken Snorres Edda har att förtälja följande. Vid sin strid med jätten Rungner hade Tor fått en stenskärfva i pannan. För att få ut den sökte han hjälp hos spåkvinnan Groa, Aurvandel den käckes hustru. Då genom hennes trollsånger stenen började lossna, ville Tor å sin sida glädja henne genom att meddela den underrättelsen, att A. snart vore att förvänta hem. Tor hade nämligen nyligen träffat honom i höga norden och bärande honom på sin rygg i en rännsel vadat öfver de isiga Elivågorna. Men en af A:s tår hade stuckit utom rännseln och till följd däraf förfrusit, så att Tor måst bryta af den, hvarpå han kastat den upp till himmelen och låtit den blifva den stjärna, som därefter kallas ''A:s tå''. I förtjusningen öfver denna glada nyhet glömde Groa bort sin trollsång, och stenskärfvan kom aldrig ut ur Tors panna. — Denna episod är allt hvad den till våra dagar bevarade isländska litteraturen har att meddela om en sagofigur, som utan tvifvel hör till de germanska stammarnas äldsta och mest spridda, och som säkerligen utgör en motsvarighet till den grekiska sagans store sjöfarare Odysseus. Härpå tyder redan namnet ''sjöfararen'', isl. *Aurvandill*, fhty. *Ôrentil*, angls. *Eárendel* (en stjärna; jfr det ofvannämnda ''A:s tå''), hos langobarderna redan omkr. 700 funnet i formen *Aurivandil*; men tydligast framgår det af den omkr. 1200 författade medelhögtyska dikten om *Orendel*, en konungason från Trier, som, stadd på friarefärd, efter åtskilliga äfventyr till sjöss lider skeppsbrott, men ensam och naken drifver i land, där han omhändertages af en fiskare. Han kommer sedan i besittning af Kristi gråa rock, och förklädd i denna vinner han till maka den sköna drottningen af Jerusalem, sedan han besegrat alla hennes öfrige friare. Fiskaren belönas, och Kristi rock deponeras i Trier. De många tillsatserna i denna tyska dikt bero till allra största delen på korsfararberättelser. Äfven Saxo känner till vår hjälte, men hvad han i sin historia berättar om den jutske konungen *Horvendil* (fader till *Amleth*, Shaksperes Hamlet) erinrar nästan blott genom namnet om den från Island och Tyskland kända Aurvandil-Orendelsagan. Jfr uppsatser af B. Symons i Pauls ''Grundriss'' (II I, 62 f.), L. Beer i Paul-Braunes ''Beiträge'' (XIII, 1 ff.), E. H. Meyer i ''Zeitschrift für d. alterthum'' (XXXVII, 321 ff.) och R. Heinzel i ''Wiener sitzungsberichte'' (1892, n:r 126, 1 ff.). Ad. N—n.

a. u. s., förkortning för *actum ut supra*. Se Actum.

A'usa, Ausona, fordom namn på staden Vich.

A usance [a ysā's], fr., l. A ūso, it., *hand.*, såsom handelsplatsens bruk är, enligt den vanliga tiden (som på en viss handelsplats får förlöpa från en växels uppvisande och tills betalningen sker). — A deux usances l. A uso doppio, på dubbelt så lång tid som vanligt.

Ausbruch (ty.), benämning på de ungerska viner, hufvudsakligen från Tokaj, Eperies, S:t Georgen, Siklós och Mengós, hvilka pressas ur de vackraste och mognaste drufvorna, som blifvit afplockade före den allmänna skörden. Dessa vinsorter, som i allmänhet äro mycket starka och eldiga, blifva ofta förfalskade. Med ausbruch betecknas i Rhenlanden ett vin af ädel sort och bästa lagring, hvilket vanligen eljest kallas auslese.

Auschwitz (po. *Oświecim*), stad i västra Galizien, nära Solas inflöde i Weichsel. 6,838 polska inv., däraf 3,664 judar (1900). Där stod 27 juni 1866 en träffning mellan österrikare och preussare, hvarvid de senare måste draga sig tillbaka. A. var hufvudstad i det forna hertigdömet A. och Zator (2,478 kvkm.), som ursprungligen tillhörde en gren af det polska piastiska konungahuset. 1457 kom det genom köp till Polen, tillföll Österrike 1773 samt räknades 1818—66 till det tyska förbundet, ehuru i administrativt hänseende tillhörande Galizien.

Ausén (Ausenius), Sven, språkman, f. 1617 i Ås i Småland, d. 1678, tillbragte många år på resor och blef i Rom känd af drottning Kristina, som lär hafva försökt draga honom öfver till katolicismen genom att förespegla honom kardinalsvärdigheten. Han blef lektor i grekiska i Växjö 1659 och kyrkoherde i Torup i Halland 1665. A. var bekant för sin ovanliga språkskicklighet. Under kriget med Danmark gjorde denna skicklighet det möjligt för honom att oupptäckt intränga i fiendens läger och genom sina spionerier gagna den svenska hären.

Ausēnius. Se Ausén.

Auser, fordom namn på floden Serchio.

Ausgleich (ty. ''förlikning'', ''kompromiss''), en inom den österrikisk-ungerska monarkien gängse beteckning för politiska, stundom för viss tid gällande öfverenskommelser antingen mellan de båda rikshälfterna eller emellan motsatta nationella partier i något af monarkiens länder. Ryktbarast af dessa öfverenskommelser är ''ausgleich von 1867'' mellan den österrikiska rikshälften och den ungerska. Den afslöts för en tid af 10 år 26 sept. 1867 och ordnade frågorna om de båda rikshälfternas gemensamma utgifter, deras tull- och handelsförbund samt statsskuldens fördelning. Efter med växande svårighet

örda förhandlingar blef denna "ausgleich" förnyad juni 1878 och i maj 1887, båda gångerna för 10 r. Den lopp till ända med 1897 års utgång och ar sedan efter stormiga partistrider gång på gång provisoriskt förlängts på kortare tid, för Österrikes del dock endast med anlitande af kejsarens utomordentliga förordningsmyndighet. En ny "ausgleich" uftalades 31 dec. 1902 mellan ministerpresidenterna Förber i Österrike och Szell i Ungern, men den har nittills till följd af de förvirrade parlamentariska förhållandena i båda länderna ej kommit att underställas folkrepresentationernas pröfning. — En böhnisk "ausgleich" afslöts i jan. 1890 mellan det tyska, det gammaltjechiska och storgodsegarepartiet i Böhmen samt berörde en mängd nationella tvistefrågor, mest om det tyska och det tjechiska språkets inbördes ställning i Böhmen. Blott en liten del af denna öfverenskommelses innehåll kom emellertid att genomföras; det mesta strandade i böhmiska landtdagen 1892 på ungtjechernas motstånd och gammaltjechernas affall. Jfr Schwicher, "Der österreichisch-ungarische ausgleich" (1897), och Fischel, "Materialien zur sprachenfrage in Österreich" (1902). Se vidare Böhmen och Österrikisk-ungerska monarkien. V. S—g.

Ausius. 1. Henrik A., lärd, f. 1603 i Ås socken i Småland, d. 1659 i Uppsala, besökte som handledare för rikskanslern Axel Oxenstiernas myndlingar Gustaf och Krister Bonde flere främmande länder. Hemkommen till Sverige, blef han 1640 professor i grekiska språket vid Uppsala universitet och "det är från hans tid den grekiska litteraturen räknar verkliga anor i Sverige" (Annerstedt). 1646 förordnades han att med bibehållande af sitt förra lärarekall vara e. o. professor i svensk och romersk rätt, hvilken senare befattning han skötte till 1651. A. utgaf 5 disputationer och flera skaldestycken på grekiska; i hans öfriga disputationer behandlades såväl juridiska som naturvetenskapliga ämnen.

2. Håkan (Haqvinius) A., den förres broder, psalmförfattare, föddes i Ås socken i Småland. Om hans lefnadsöden känner man nästan intet. I vår nuv. psalmbok finnas fem af A. från tyskan öfversatta psalmer.

Ausker (lat. *Ausci*), ett i sydvästra Gallien bosatt folkslag, som år 56 f. Kr. underkastade sig Cæsar. Deras hufvudstad var *Eliumberrum*, det nuv. Auch.

Auskulta'nt (af lat. *auscultāre*, lyssna), "åhörare", *förv.*, tjänsteman, som är inskrifven i ett ämbetsverk och för sin utbildning får åhöra verkets förhandlingar, men icke har någon lön eller rätt att deltaga i besluten; lärarkandidat, som för sin praktiska utbildning åhör lektion; biträde hos landtmätare.

Auskultatiōn (lat. *auscultātio*, af *auscultāre*, lyssna), *med.*, utforskande, medelst hörseln, af vissa sjukliga eller naturliga förändringar i människo- eller djurkropp. Den är omedelbar, då den undersökande lägger örat så nära som möjligt intill den del, som skall undersökas, och medelbar, då hör-rör (bröstlur, stetoskop) användes. Redan hos de gamle förekom stundom ett, ehuru ometodiskt, lyssnande för undersökning af vissa bröstsjukdomar, t. ex. lungkatarr, hvars rosselljud man sökte uppfatta i den sjukes närhet. Auenbrugger i Wien var den förste, som (1763) egnade en mera noggrann uppmärksamhet åt vissa ljud, som angåfvo bestämda sjukdomstillstånd i lungorna, men hans undersökning bestod i ett omedelbart bultande på bröstkorgen och var således egentligen perkussion. Corvisart i Paris var den förste, som (1808) använde detta medel för att utforska sjukdomarna i hjärtat och de stora pulsådrorna. Egentligen var det dock Laennec, uppfinnaren af stetoskopet, som utbildade auskultationen till en verklig undersökningsmetod för hjärtats och lungornas sjukdomar. I sitt klassiska arbete "De l'auscultation médiate" (1819) beskrifver han dessa sjukdomars kännetecken på grund af de olika ljud, som uppstå vid lungornas rörelser under andhämtningen och vid hjärtats slag. Lisfranc i Paris var den förste, som (1823) använde den medelbara auskultationen på undersökning af benbrott å bålen eller lemmarna; Mayor i Genève tillämpade metoden (1818) för bestämmandet af förhandenvarande hafvandeskap och tillvaron af lif hos fostret, och Lejumeau de Kergaradec (1821) vid undersökning af moderkakans blåsljud (som äro liktidiga med moderns puls), för att medelst fosterljudet bestämma fostrets läge samt tillvaro af tvillingshafvandeskap o. s. v. Laennecs stetoskop har numera blifvit på mångahanda sätt förändradt, både hvad materialet och konstruktionen angår. Men auskultationen har sedan hans tid fortfarande bibehållits och alltmera utvecklats såsom en fysikalisk undersökningsmetod för bröstsjukdomarnas närmare bestämmande. Jfr Andningsljud, Blåsljud, Fosterljud, Hjärttoner och Rassel. A. L—m.*

Auskultatōrisk, som hänför sig till auskultation.

Auskultēra (lat. *auscultāre*, lyssna), höra på, vara tillstädes som åhörare; såsom auskultant öfvervara en domstols förhandlingar; såsom lärarkandidat åhöra lektioner; medelst hörseln undersöka hälsotillståndet hos en människo- eller djurkropp.

Auslese (ty.), "urval". Se Ausbruch.

A üso, *hand.* Se A usance.

Ausŏna. 1. Forntida stad i ausonernas land, nära Minturna (i Italien). — 2. Fordom namn på staden Vich.

Ausŏner, fornitaliskt folk. Se Italiska folk.

Ausonĭa, i äldre tider poetiskt namn på Italien.

Ausonius, Decimus Magnus, latinsk retor och skald, f. 310 e. Kr. i Burdigala (Bordeaux), var lärare för Gratianus och blef, efter dennes tronbestigning, hedrad med höga värdigheter, sist (379) med konsulatet. Hans många skaldestycken (epigram, idyller och tillfällighetsdikter samt memorialverser) ega icke något högre poetiskt värde, men röja stor fyndighet och verkligt mästerskap i språkets och versens behandling. I främsta rummet må nämnas *Mosella*, en poetisk beskrifning öfver Mosel och dess omnejd. A. dog troligen 395. R. Tdh.

Auspi'cier (lat. *auspi'cia*, plur. af *auspi'cium*, af *āu'spex*, teckentydare, af *a'vis*, fågel, och *spe'cere*, skåda) kallades den teckenskådning, som fornromerska ämbetsmän läto anställa (se Augur), äfvensom rätten därtill, hvilken patricierna i äldre tider ville förbehålla sig. Auspiciernas betydelse var stor. Om en fältherre i trots af ogynnsamma tecken började en strid, ådrog han sig enligt den allmänna åsikten en svår skuld. När efter ett ämbetsmannaval augurskollegiet förklarade, att en felaktighet blifvit begången vid auspicierna, måste den nyvalde ämbetsmannen afgå. — Från att utmärka befälhafvarens rätt att anställa teckenskådning öfvergick ordet

auspicier att beteckna befäl, styrelse, hägn, ledning; däraf uttrycket ”under någons auspicier”. Dessutom nyttjades ordet om de tecken eller förebud, som erhöllos och uttolkades; däraf: ”lyckliga, gynnsamma auspicier” o. s. v. R. Tdh.

Au'ssa, landskap i Afrika, ö. om Abessinien, mellan 11° och 12° n. br. A. är i n. en högslätt (Gamari-platån), i s. ett slättland, genomflutet af floden Havasj, som bildar en rad sötvattenssjöar och slutar i den salta Abhebadsjön. Hufvudort är Hadele Gubo, där sultanen af A. 1888 ställde sitt land under Italiens protektorat.

Aussee [-se], köping och badort i Steiermark, vid Traun, nära gränsen till Öfre Österrike, 656 m. ö. h., omgifven af höga bergåsar. Där finnes en stark saltkälla, som begagnas till bad och inhalationer. Säsong från maj till oktober. Frekvensen öfver 11,460 kurgäster. Ln.

Ausser-rhoden, halfkanton i Appenzell (se d. o.).

Aussig (Aussjena, Labem), stad i norra Böhmen, där Biela flyter ut i Elbe. 37,265 inv. (1900). Staden har en mycket liflig industri, bl. a. en kemisk fabrik (den största i Österrike, med omkr. 1,800 arbetare), väfverier, bomullsspinneri, maskinverkstäder, glasbruk, sockerbruk, ljus-, lack- och färgfabriker m. m., och är en viktig medelpunkt för norra Böhmens varuomsättning, med flera järnvägsförbindelser. A. är Rafael Mengs' födelseort och eger en utmärkt madonnabild af denne konstnärs hand. Det förstördes 1426 af husiterna. Åter uppbyggdt, eröfrades det 1639 af svenskarna under Banér.

Aussjena. Se Aussig.

Austen [å'stin], Williams, engelsk bildgjutare från London, bekant som den förnämste konstnären vid utförandet af ett bland de mest berömda praktverken från midten af 1400-talet: grafvården öfver Richard Beauchamp, å hvilken den af A. modellerade stoden visserligen är stel och styf, men hufvudet behandladt med skarp och liflull naturalism — ådagaläggande den under flamskt inflytande inbrytande realismen. C. R. N. (O. G—g.)

Austen [å'stin], Jane, engelsk romanförfattarinna, f. 1775, d. 1817, skildrade, i en mönstergillt okonstlad och fint nyanserande stil, som ofta färgas af härmlös satir, den högre engelska medelklassens på landet hvardagslif, bl. a. i *Sense and sensibility* (1811) och *Emma* (1816; öfv. 1857). Hennes samlade arbeten utgåfvos i 6 bd 1882, hennes bref i 2 bd 1884. Biogr. af Austen-Leigh (2:a uppl. 1871), Tytler (1880), Malden (1889), Smith (1890) och Pollock (1899). E. F—t.

Auster (lat.), romersk personifikation af sunnanvinden. Jfr Notos.

Au'sterlitz, stad i Mähren, 24 km. ö. om Brünn. 3,703 inv. (1900). A. är ryktbart genom den seger, som Napoleon I där vann 2 dec. 1805 öfver Kutusov i närvaro af kejsarna Frans och Alexander. Med detta slag, det s. k. trekejsarslaget, där 70,000 fransmän besegrade 83,000 ryssar och österrikare, blef 1805 års fälttåg afgjordt. Napoleon hade tagit ställning bakom Rzizka-bäcken, och den förbundna armén fortsatte på fem kolonner sin 27 nov. från Olmütz anträdda rörelse för att, framför fronten förbigående fransmännen, anfalla dem i högra flanken. Denna trängdes också långsamt tillbaka, men i rätta ögonblicket ryckte hufvuddelen af franska armén fram öfver bäcken och upp på Pratzenhöjden, kastade de förbundnes midt tillbaka, sprängde deras slaglinje och krossade deras vänstra flygel. Omedelbart efter striden slöts stillestånd, hvilket ledde till freden i Pressburg. C. O. N.

Austin [å'stin], hufvudstad i Texas, vid floden Colorado. 22,258 inv. (1900). Statsuniversitet (öppnadt 1883), med den medicinska afdelningen i Galveston. Blindskola, dödstumanstalt. A:s kapitolium, som 1881—88 byggdes af Chicago-kapitalister för en kostnad af 3,5 mill. doll., mot ersättning af 3 mill. acres land, är det största kapitolium i Amerika näst det i Washington.

Austin [å'stin], Stephen, nordamerikansk nybyggare, f. omkr. 1790, d. 1836, fick i början af 1830-talet af mexikanska regeringen bekräftelse på den stora upplåtelse af mark i Texas, som hans fader, Moses A., förut erhållit, och grundade då en koloni, ur hvilken sedan uppvuxit staden Austin, Texas' hufvudstad, hvilken uppkallats efter honom. A. styrde nybyggarsamhället nästan som envåldshärskare, förde flera indiankrig och råkade äfven i oenighet med mexikanska regeringen. 1835 begaf han sig till Washington och inlät sig där i underhandlingar om Texas' erkännande som af Förenta staterna oberoende republik, men afled, innan förhandlingarna ledt till bestämdt resultat. V. S—g.

Austin [å'stin], Alfred, engelsk författare, i. 1835 nära Leeds, lämnade 1861 sin påbörjade advokatbana, uppträdde med diktverk och skref i konservativa tidskrifter. På det poetiska området har A. utvecklat en betydande formtalang, men ej stort mått af ursprunglighet. *The season* (1861; 3:e uppl. 1869), en satir, i hvilken han bespottar det londonska ”high life”, framkallade många gensagor. A. har vidare diktat *The human tragedy* (1862; 3:e uppl. 1889), satiren *The golden age* (1871), *Soliloquies in song* (1881) m. fl. samlingar samt äfven skådespel och romaner. Skarpa äro hans kritiska uppsatser *The poetry of the period* (1870). A. utnämndes 1896 till ”poet-laureate” (efter Tennyson). Hans *Poetical works* utgåfvos i 6 bd 1892. E. F—t.

Austraat [auströt]. Se Austråt.

Australiska l. Australisk (lat. *australis*), sydlig. Jfr Auster.

Austral-Alperna. Se Australien.

Austral-Asien (Australasia), en af tyska geografer använd benämning för den indiska (ostindiska) arkipelagen. Engelsmännen sammanfatta under detta namn icke blott denna arkipelag, utan äfven australiska kontinenten och Oceanien, men vanligen endast Australkontinenten, Tasmanien och Nya Zeeland, för hvilka de äfven använda benämningen Australien.

Australen, ett namn på engelsk (amerikansk) terpentin.

Australien (”sydland”, af lat. *australis*, sydlig) var intill senare tider namnet på den femte världsdelen: den samling af större och mindre öar, som äro belägna mellan Asien och Indiska hafvet i v. och Amerika i ö. Man brukar dock nu vanligare (närmast efter engelska geografers föredöme) kalla denna världsdel Oceanien och indela densamma i följande fyra hufvuddelar: 1) Australien eller det stora oceaniska fastlandet, förut kalladt

lya Holland, hvartill äfven räknas Tasmanien (Van Diemens land) och de små kustöarna, 2) Melanesien, den krans af öar, som omgifver astlandet i n. ö. och ö., 3) Mikronesien, grupperna i n. v., ungefär mellan ekvatorn och örra vändkretsen, och 4) Polynesien, eller de egentliga Söderhafs-öarna österut mellan båda vändkretsarna. Under hänvisning i öfrigt till de olika grupperna meddelas här en öfversikt af Australien ordets ofvan angifna inskränktare betydelse (''Australkontinenten'').

Gränser, läge och areal. A. är omgifvet f Indiska oceanen i v. och n. v., Timorsjön, Arafurajön och Torres-sundet i n., af Stilla oceanen i ö. ch i s. till största delen af Indiska oceanen, hvars gräns mot Stilla hafvet anses vara meridianen för Tasmaniens sydligaste udde. I norr är dess yttersta udde Kap York, 10° 50′ s. br., i söder Kap Wilson, 39° 10′ s. br., på kontinenten och South East Cape på Tasmanien, 43° 49′ s. br. Dess västligaste udde är Kap Inscription, 112° 52′ ö. lgd (25° 26′ s. br.), på Dirk Hartog-ön, den östligaste Kap Sandy, 153° 15′ ö. lgd (24° 41′ s. br.). På fastlandet är den östligaste udden Kap Byron, 153° 34′ ö. lgd, och den västligaste Steep Point, 113° 6′ ö. lgd. Från v. till v. är längden öfver 4,100 km., medan bredden från n. till s. är högst 3,200 km. och, där landet är smalast, endast 1,700 km. Arealen uppgifves officiellt till 7,631,513 kvkm., hvartill kommer Tasmanien 67,894 kvkm.

Kuster. A. är mycket kompakt med få inskärningar; dess kustbildning är t. o. m. mindre utvecklad än Afrikas. Hela kusten är 19,500 km. I norr utskjuter halfön York till Torres-sundet, i hvilket en mängd små öar angifva den gamla landförbindelsen med Nya Guinea; genom Carpentariagolfen, den enda stora inskärningen på hela kontinenten, är den skild från en västligare halfö, Arnhem land. Den nordvästra kusten är mest utvecklad med många vikar (Van Diemen gulf, Cambridge gulf och King sound m. fl.) och mellan dem liggande halföar (Dampier land m. fl.); på västkusten märkes Sharks bay, på sydkusten Stora Australiagolfen, Spencers gulf, S:t Vincent gulf och Port Phillip. Den östra kusten är väl rik på goda hamnar såsom Port Jackson, Moreton bay m. fl., men saknar alldeles större vikar och halföar. Af kustöarna äro de flesta helt små (se nedan). Utanför nordöstra kusten ligger det stora Barrier-refvet, en rad korallskär, som endast med fara kan passeras i de trånga sund, som åtskilja dem. Det utbreder sig från Sandy-ön till Torres-sund, men har en bredd af blott 300—2,000 m. och är skildt från fastlandet genom en ränna, som i söder är 100—180 km., i norr blott 40—60 km. bred.

Ytbildning och vattendrag. A. kan sägas vara en stor högslätt af i medeltal 400 m. ö. h., hvilken från alla håll sänker sig inåt till trakten af den salta Lake Eyre, där kontinenten har sin lägsta punkt (12 m. under hafsytan). Den östra kanten är ett starkt veckadt område af paleozoisk ålder, som reser sig brant upp från den underhafssockel, på hvilken A. hvilar, medan det sakta sluttar mot väster. Sin största höjd har detta veckland i s. ö. (650 m. ö. h.), där en rad icke synnerligen höga kedjor gå parallellt med hafvet, den högsta på blott 100 à 150 km. afstånd därifrån. Denna kedja börjar i sydvästra Victoria med Grampian mountains, som med M:t William stiger till 1,167 m., och fortsätter åt ö. under namn af Great Dividing range helt nära kusten med höga toppar, endast 50 km. från Melbourne. Där kusten böjer sig mot norr, börjar det högsta partiet, de s. k. Australalperna, till 35° s. br., där ett pass, som förenar Yass-flodens breda och djupa dal i v. med Shoal-floden i ö., utgör deras norra gräns. I dem äro de högsta topparna M:t Hotham (1,860 m.), M:t Bogong (1,984 m.) samt Kosciuskogruppen, strax norr om gränsen mellan Victoria och Nya Syd-Wales, omfattande kontinentens högsta spetsar M:t Townshend (2,241 m.), M:t Clarke (2,236 m.) och Muellers Peak (2,150 m.). Dock når ingen öfver snögränsen, ehuru de äro snötäckta en stor del af året. Under istiden var hela sydvästra A. täckt af inlandsis. Väster om Kosciuskogruppen upprinner Murray, norr därom dess biflod Murrumbidgee; båda flyta först åt n., sedan åt v. och mötas vid 143° ö. lgd, sedan Murrumbidgee mottagit Lachlan från Blå bergen. Murray, hvars nedersta del flyter mot s., utfaller i en kustsjö ö. om S:t Vincent-golfen. Norr om Yasspasset ligga Blue mountains (Blå bergen), som länge omöjliggjorde alla försök att från kusten nå det inre; de begränsas i n. af den dalsänka, genom hvilken den lilla Hunter flyter åt ö. (33° s. br.), och äro själfva östra gränsen för en platå, som är fårad af bifloder till Lachlan och Darling. Norr om denna dal gå Liverpoolbergen från ö. till v. med en medelhöjd af 1,200 m. (högsta topp M:t Sea View 1,800 m.), hvilka äro södra gränsen för den såsom betesmark viktiga Liverpoolslätten, som i ö. begränsas af de vinkelrätt mot Liverpoolbergen mot norr gående Nya Englands-bergen (New England range). Dessas högsta toppar äro Ben Lomond (1,524 m.) och M:t Lindsay (1,680 m.). Den senare ligger på gränsen till Queensland, där kedjan slutar i källtrakterna för Dumaresq river, Darlings källflod. Från hufvudkedjan utgå flera grenar åt v. och ö., delande såväl Liverpoolslätten som kustområdet i mindre bäcken. I de västra upprinner en mängd floder, som samlas till Darling l. Barwon, den största af Murrays bifloder. Inom Queensland förlora bergen alltmer sin enhetliga karaktär och upplösas i en mångfald ryggar med olika namn, hvilka kunna följas ända ut på York-halfön, och mellan hvilka flyta floder åt ö. till hafvet, såsom Brisbane, Burnett, Fitzroy, Burdekin, åt v. till afloppslösa saltsjöar och åt n. v. till Carpentaria-golfen, som mottager från dessa trakter Flinders-, Gilbert- och Mitchell-floderna. Sin högsta spets har detta nordliga bergland i M:t Bartle Frere (17½° s. br., 1,658 m.).

Medan de östra bergen hufvudsakligen äro veckade berg, till sin ålder paleozoiska, dock med talrika massor yngre eruptiv — man har funnit slocknade vulkaner med askkäglor både i Queensland och Victoria —, så är platålandet väster om dem, mellan Darling och Indiska hafvet, tertiärt, men för öfrigt en kritformation och alltigenom ett oveckadt s. k. tafelland. Genom sina flodsystem delas det i tre områden, det norra, som afflyter till Carpentaria-viken, och det sydligaste, som afvattnas genom Murray och dess bifloder, äro ofvan nämnda; det mellersta har minsta nederbörden, och dess vattendrag äro s. k. ''creeks'', d. v. s. periodiska floder, som endast vissa tider på året hafva vatten. De utflyta dels i en mängd

smärre saltsjöar, dels i några af de större, som ligga i låglandet norr om Spencer-golfen. Den största af dessa sjöar är Lake Eyre, hvars areal uppgifves olika (9,000 à 13,000 kvkm.) och som är en depression på 12 m. under hafsytan. Områdets två största floder utfalla här, Barcoo l. Coopers Creek, som upprinner väster om veckbergen, norr om 25° s. br., samt The Warburton-Diamantina, båda med många tillflöden. Under den torra tiden är Lake Eyre blott ett saltträsk, men då dess tillflöden under regntiden förse den med vatten, sväller den ut till en väldig insjö. På samma sätt förhåller det sig med den sydligare belägna Torrens-sjön, hvars yta ligger 30 m. ö. h. och hvilken under regntiden har aflopp åt söder till Spencer-golfen. Öster om denna vik och sjö ligger ett starkt veckadt paleozoiskt bergsystem, som går fram såsom vattendelare mellan Torrens- och Eyre-sjöarna och väster om sistnämnda sjö. Det heter här i sin nordligaste del Denison-kedjan, i sin sydligare, ö. om Torrens-sjön, Flinders-kedjan, samt sydligare mellan S:t Vincent-golfen och nedre Murray, Adelaide-kedjan. Högsta toppen, Freeling Heights (951 m.), ligger i norra delen af Flinders-kedjan. Öster och norr om denna ligga några andra stora saltsjöar, Lake Frome, Lake Callabonna och Lake Gregory, som ha sina periodiska tillflöden hufvudsakligen från denna bergskedja. Ännu större är ett system saltsjöar, som ligga väster om Torrens-sjön och genom de arkeiska Gawler ranges äro afspärrade från hafvet. Den förnämsta af dem är Lake Gairdner (112 m. ö. h.), östligare ligga Island Lagoon, Lake Macfarlane m. fl.

Hela det inre A. är en öken, där den fasta berggrunden är oveckad röd sand- och kalksten från tertiärperioden, endast på några ställen aflöst af kritsandsten och kritkalksten, här och där äfven af eruptiva bergarter, äldre såväl som yngre. Intet vattendrag af någon betydelse förekommer här, endast här och där några saltträsk och källor. Den sämsta delen är området mellan 120:e och 130:e meridianen; i trakten af telegrafkabeln öfver kontinenten, hvilken ungefär följer 134:e meridianen, blir landet något saftigare. Väl finns i utkanternas floddalar en grönskande vegetation, äfven då intet vatten flyter i flodbädden, dock äro träden mest förkrympta. Men ju mer man inträngер i öknen, desto mer aftar växtligheten, träden försvinna, och i deras ställe uppträder det taggiga buskage, som kallas "scrub" och som betäcker vida områden. På den vattenlösa ytan synas blott öde berg och bergskullar samt röda sanddyer. I den förskräckliga Stora sandöknen (20°—24° s. br.) ligga dessa dyner i rader, skilda af sänkor, där man ibland kan träffa litet godt vatten och någon växtlighet; man kallar dessa vanligen 45—90 m. breda dalar "claypans" (egentl. lerpölar). Också samlas vatten i djupa hål i marken. Den mellersta delen af Gibson-öknen (24°—27° s. br.) är mera rik på små röda granitklippor på 400—700 m. höjd. Söder om denna zon (27°—30° s. br.) följer Great Victoria desert, som dels är en sandöken, dels en stenöken. Rundade och kantiga fragment af ökensandstenen betäcka här marken. Emellan denna öken och kusten går Nullarbor Plain, en af gnejs, granit och skiffer inramad tafel af tertiär kalksten, som nästan lodrätt från en höjd af 90—180 m. stupar ned i Stora Australiagolfen. — Den s. k. västaustraliska ökentafeln, som nu skildrats, begränsas i ö. af en rad berg, som från Arnhem land i norr drager mot söder till omkr. 27° s. br. Bland de olika partier, af hvilka de bestå, märkas Ashburton-kedjan, Macdouall-kedjan, Macdonnell-bergen och sydligast Musgrave-range. Macdonnell-bergen gå 640 km. från v. till ö. och hafva en bredd af 30—80 km. samt upptaga ett område af nära 50,000 kvkm. Den högsta toppen är M:t Heuglin (1,460 m.). I sina högre delar består de af kvartsit. I söder omgifvas de af en krittafel på 300—400 m. höjd, i hvilken erosion och denudation skapat många egendomliga former, såsom Chambers-pelaren vid Finke Creek, en 51 m. hög pelare af röd och hvit sandsten, samt de ännu märkvärdigare Ayers Rock, en 760 m. hög, 340 m. öfver slätten sig höjande brant och alldeles kal sandstenskoloss, och M:t Olga, en annan dylik bildning af 450 m. höjd öfver platån. Den sydligaste, Musgrave-kedjan, består af granit, gnejs och diorit och eger i M:t Woodroffe (1,600 m.) den högsta toppen i hela centrala A. Emellan Macdonnell- och Musgrave-bergen ligger den stora saltsjön Lake Amadeus med en yta af 5,000—8,000 kvkm., allt efter nederbördsförhållandena, väster om de förra bergen den icke obetydliga Lake Macdonald. Den västra kanten af A. är till hufvudsaklig del af arkeisk ålder, likaså Kimberley och Arnhem land. Allra närmast västra kusten gå dock zoner af mesozoiska och tertiära lager samt sandbankslätter af 30—50 km. bredd, i Arnhem land äro stora delar likaledes mesozoiska, och i Kimberley träffas vidsträckta paleozoiska sediment. Söder om Fitzroy-floden går ökensandstenen ända fram till hafvet. Arnhem land är en tafel på 300—500 m. Kimberley-distriktet, berömdt för sina guldfält och präktiga betesmarker, är utefter sin södra kant genomdraget af berg, bl. a. King Leopold range samt i s. ö. begränsadt af den stora basaltiska Antrim-platån. Landets största flod är Fitzroy. Söder om Dampierland går öknen som nämndt fram till hafvet, men sedan börjar ett bättre bevattnadt, högre område, genomflutet af Grey-, Fortescue-, Ashburton-, Gascoyne och Murchison-floderna af hvardera 600—700 km. De börja i bergländerna i det inre, hvilka kulminera i M:t Bruce (1,156 m.) i Fortescues källtrakt. Söder om Murchison går västaustraliska tafellandets västra kant nära fram till kusten och har här flera namn, af hvilka Darling range har den största omfattningen. Denna kant är 600—1,100 m. hög. Öfver detta tafelland går en mängd kedjor mot den inre öknen och stäpplandet, som i alldeles ovanlig grad är uppfylldt af saltsjöar och saltträsk, om hvilkas uppkomst den hypotesen framställts, att de skulle vara kvarlefvor af ett sötvattenhaf under istiden.

Öar. A:s kust är flerstädes omgifven af öar, de flesta såsom nämndt obetydliga. Af större betydelse äro utanför norra kusten Bathurst och Melville-öarna, Wessel-öarna, Groote Eylandt och Mornington-ön i Carpentaria-viken. En mängd små öar i Torres-sund visa det forna sammanhanget med Nya Guinea. Den östra kusten är i sin norra del garnerad af en mängd smärre öar och korallref, utanför den södra delen ligga bl. a. Fraser l. Great Sandy Island, Moreton och Stradbroke-öarna. Utanför södra kusten ligga i Bass-sundet Flinders- och King-öarna samt söder om detta sund Tasmanien

AUSTRALIEN.
Skala 1:16 000 000
0 100 200 300 400 Kilometer.
Bikartornas skala
1:5 000 000 50 100 Km.
Telegraflinjer.
Höjd i meter.
Ångbåtskommunikationer: (E) Engelska, (T) Tyska, (F) Franska. Talen angifva resans längd i dagar eller timmar.
Saltsjöar äro punkterade
SCHWEIZ
i hufvudkartans skala.
Basel
Zürich
Luzern
Bern
Neuchâtel
Lausanne
Interlaken
Genf
Lugano
Como
Chur
Bellinzona
Lindau
Östl. L. 125 v. fr. Greenw.
115
120
130
10
15
20
30
35
Timor-Sjön
INDISKA OCEANEN
Port Darwin
Bathurst I.
Melville I.
Palmerston
Southport
Clarence Str.
Vandiemen Golf
Anson B.
Cambridge
Queens Ch.
Wyndham
Frederick Harbour
Collier B.
York Sund
Brunswick B.
Camden Sd.
K. Lévêque
Beagle B.
Lacepède I.
Carnot B.
Dampier
Derby
Kimberley Dist.
Land
Broome
Roebuck B.
Gantheaume Point
Lagrange B.
Geoffroy B.
Sable Land
Kimberley Guldf.
Hallscreek
M. Wittenoom
TERR
NOR
Joanna Spring
Warburton 1873
Musgrave Ranges
M. Elphinstone
M. Turnbull
Waterloo Wells
Whites Well
Solitary I.
Cossack
Condon
Roebourne
Dampier Arch.
Montebello I.
Enderby I.
Barrow I.
Nullagine
Marble Bar
Pilbarra
Norton Plains 1861
M. Macpherson
N. West Kap
Onslow
Hamersley Ra.
M. Bruce
M. Robinson
Ophthalmia Ra.
Stenbockens vändkrets
Lake Disappointment
Lake Macdonald
Giles 1876
Alfred u. Marie Ra.
Carnarvon Ra.
Warman Rocks
Amadeus-Sjön
M. Olga
M. Connor
Ashburton
Capricorn Ra.
Glen Ross
Weld Springs
Buzoes Grab
Young Ra.
Rawlinson Ra.
K. Cuvier
Geographe Ch.
Bernier I.
Dorre I.
Naturalist Ch.
Dirk Hartog I.
Carnarvon
Gascoyne
M. Augustus
M. Gascoyne
VEST-AUSTRALIA
Gibson Öken
Shark B.
Peak Hill Guldf.
Alexander Spr.
Empress Spr.
M. Squires
Blyth Ra.
Birksgate Ra.
M. Murchison
M. Hale
Nannine
Murchison Guldf.
Cue
Wells
Victoria Desert
Baron v. Müller S.
Edel Ld.
M. Magnet
Lawlers
M. Margaret Guldf.
M. Weld
Noman's Ld.
Boundary dam
Giles 1875
Houtman (Abrolhos) Rocks
Champion B.
Geraldton
Dongarra
Menzies
Goongarrie
Ularring
Queen Victoria Spring
Nullarbor
Hampton Plateau
Eucla
Coolgardie
Kalgoorlie
Southern Cross
Newcastle
Northam
York
Beverley
Fraser Range
Dundas
Norseman
Eyre
Stora Australiska golfen
Marseille (F) 25 D.
Bremerhaven (T)
Brindisi (E) 26 D.
Neapel (E) 26 D.
PERTH
Fremantle
Rockingham
Bunbury
Busselton
Naturalist K.
K. Leeuwin
Albany
King George Sund
Esperance B.
Esperance
Israelit B.
Recherche Archipel
D'Entrecasteaux K.
Flinders B.
Wellstead
Singleton
Maitland
Waratah
Newcastle
Port Stephens
Port Hunter
Wollombi
Gosford
Broken B.
Windsor
Parramatta
Richmond
Penrith
Liverpool
Campbelltown
SYDNEY
Port Jackson
Botany B.
Port Hacking
Blue Mountains
Moreton B.
Moreton I.
BRISBANE
Toowoomba
Ipswich
Stradbroke I.
Southport
Coomera
Cleveland
Dalby
Drayton
Pittsworth
Allora
Cooktown
St. Arnaud
Bendigo
Eaglehawk
Maldon
Castlemaine
Avoca
Maryborough
Ballarat
Creswick
Daylesford
Blackwood
Kyneton
Malmsbury
Gisborne
Sunbury
MELBOURNE
Williamstown
Port Phillip
Geelong
Queenscliff
Sorrento
Camperdown
Colac

Deliverance I.
Saibai I.
Bramble Cay
East Cay
Murray I.
Mulgrave I.
Banks I.
Torres Strait
Batavia-Brisbane (E.) 19 D.
Sjön
Wessel Is
Land
Groote Eylandt
Limmen Bight
Carpentaria
viken
Sir Edward Pellew Is
Wellesley Is
Mornington I.
Bentinck I.
Burketown
Normanton
Croydon
K. York
Somerset
Orford Ness
Batavia
Shelburne B.
K. Grenville
Temple B.
Weymouth B.
Lloyd B.
Archer
K. Keer-weer
Kap York Halfön
Koral-hafvet
Cooktown
Port Douglas
Cairns
Herberton
Georgetown
Geraldton
Townsville
Charters Towers
Bowen
Mackay
Whitsunday I.
Cumberland Is
Northumberland Is
Rockhampton
Gladstone
Bundaberg
Maryborough
Gympie
Gr. Sandy I.
Moreton I.
BRISBANE
Ipswich
Toowoomba
Warwick
Dalby
Roma
Hughenden
Winton
Muttaburra
Longreach
Barcaldine
Aramac
Isisford
Blackall
Tambo
Springsure
Emerald
Clermont
Charleville
Cunnamulla
Bourke
Brewarrina
Walgett
Moree
Inverell
Glen Innes
Tenterfield
Armidale
Tamworth
Port Macquarie
Newcastle
Maitland
Gosford
SYDNEY
Parramatta
Wollongong
Kiama Harb.
Goulburn
Bathurst
Orange
Dubbo
Mudgee
Parkes
Forbes
Condobolin
Cobar
Broken Hill
Wentworth
Hay
Wagga Wagga
Albury
Riverina
NEW-SOUTH-WALES
QUEENSLAND
STILLA OCEANEN
VICTORIA
MELBOURNE
Geelong
Ballarat
Bendigo
Warrnambool
Portland
Bass Strait
King I.
Port Augusta
Port Pirie
ADELAIDE
Glenelg
Spencer Golf
Lake Eyre
Mt. Gambier
Auckland (E.) 16 D.
S. Francisco (A.) 26 D.
Suva (E.)
Herbertshöhe (T.)
Samarai (T.)
Pt. Moresby (E.)
TASMANIEN
i hufvudkartans skala.
King I.
Flinders I.
Hunter I.
Macquarie Harbour
Launceston
Hobart
Tasman
150
145
10
15
20
25
30

(se d. o.), som en gång varit en del af kontinenten, och längre västerut Kangaroo island (Känguru-ön). Vid västra kusten märkas Dirk Hartog-ön och Dampier's arkipelag. J. F. N.

Geologisk beskaffenhet. Berggrunden inom den australiska kontinenten är till sin beskaffenhet lika växlande som inom öfriga världsdelar, i det lagerserier af många olika åldrar kunnat uppmärksammas. Äfven i geologiskt afseende återstår dock ännu mycket att utforska, i synnerhet inom de inre delarna. Den *arkeiska* tidens graniter samt gnejser och andra kristalliniska skiffrar träda i dagen inom nästan hela västra eller sydvästra hälften af Väst-A., i nordvästra Nord-A., i Queensland, s. om Carpentaria-viken, i de centrala delarna af Alexandraland, vid Lake Gairdner i Syd-A. samt längs hela östra kustlandet, hvars bergskedjor till stor del utgöras däraf, ända till de australiska alperna i Victoria. — Af den *paleozoiska* tidens hufvudformationer äro alla, utom möjligen devon, representerade. Kambrium har spårats i sydöstra delen af kontinenten och i Tasmanien; en mäktig serie undersiluriska lager förekommer i Victoria äfvensom n. om Adelaide i Syd-A. Öfversiluriska lager uppträda i Victoria och Nya Syd-Wales. Såsom en följd af bergskedjeveckningen äro silurbergarterna nära Bathurst och annorstädes i sistnämnda koloni mycket förändrade i likhet med förhållandet hos motsvarande lager inom den skandinaviska högfjällskedjan; lerskiffrar hafva sålunda omvandlats till gnejs och hornbländeskiffer, kalksten till kristallinisk marmor. Stenkolsformationen, carbon, såväl den undre, af sandstenar och kalkstenar bestående afdelningen, som den öfre, kolförande, förekommer inom de östra kolonierna och i Tasmanien. I synnerhet är den storartadt utvecklad i Nya Syd-Wales, där kolfält sträcka sig öfver en stor areal n., s. och v. om Sydney, med kolflötser af sammanlagdt mera än 33 m. mäktighet. Inom den undre afdelningen finnes ett groft konglomerat, som man ansett vara af glacialt ursprung. — De *mesozoiska* formationerna, trias, jura och krita, intaga nästan hela västra hälften af Queensland, ända upp till Carpentaria-viken, och sträcka sig väster om denna in i Nord-A. Andra sådana områden träffas längs Väst-A:s västra kustland samt vid Melbourne och Sydney. Triasformationen, eller kanske rättare öfvergångslagren mellan denna och jura, förekommer inom nordöstligaste kustområdet af Nya Syd-Wales samt angränsande del af Queensland och innehåller där goda stenkolslager, som tillgodogöras i stor skala. Kritformationens äldre lagerserie har stor utbredning i Queensland; dess yngre afdelning är representerad af den s. k. ökensandstenen, som sannolikt delvis är af tertiär ålder, och anses vara en eolisk bildning. Denna sandsten täcker nordöstra hälften af Syd-A. och betydliga områden af Nord-A:s och Väst-A:s inre delar, hvarjämte den förekommer på Kap York-halfön och inom andra trakter af Queensland, på halfön v. om Carpentaria-viken, f. d. Arnhem land, samt på Dampier land och angränsande delar i norra Väst-A. — *Tertiära* flagringar, bestående af sandstenar, konglomerat, lera, vulkaniska tuffer m. m., af såväl marint som terrestert ursprung, hafva stor utbredning inom Murray-flodens och dess tillflödens flodområde i kontinentens sydöstra del samt inom slättlandet n. om Australiska bukten. Tydligt marina tertiäraflagringar intaga en i ö. och v. utsträckt zon inom södra delen af Victoria samt bilda ett parti af Väst-A:s kustområde vid Perth. — Från den yngsta geologiska perioden, den *kvartära*, finnas lösa jordaflagringar utbredda öfver det låga kustlandet ö. och s. om Carpentaria-viken samt på många andra ställen längs kusterna äfvensom i de flesta floddalarna. Inom de australiska alperna (i Victoria) träffas spår efter en forntida glaciation. Den egendomliga vittringsjorden *laterit* är allmän å Kap York-halfön samt i norra delen af Nord-A. v. om Carpentaria-bukten. — Amadeus-sjön, Eyre-sjön och Torrens-sjön i mellersta A. samt de flesta andra äro saltsjöar.

För närvarande äro den australiska kontinenten och Tasmanien fria från verksamma *vulkaner*, men under medeltertiär och ännu yngre tid spelade sådana en betydande roll därstädes. Väldiga massor af basaltisk lava utgöto sig då och deltogo i uppbyggandet af de östaustraliska bergskedjorna, hvilkas stomme förut åstadkommits genom en storartad veckning af de äldre berglagren. På de högre delarna och sluttningarna af nämnda bergskedjor, från Tasmanien genom Victoria, Nya Syd-Wales och Queensland, ligga täcken och strömmar af dessa unga vulkaniska bergarter. I Victoria v. om Melbourne samt delvis i Queensland är en stor mängd af de vid utbrotten bildade vulkankäglorna ännu i dag fullständigt bibehållen. Äfven mellan Victoria-floden och Carpentaria-viken träffas ungvulkaniska bergarter.

På *metaller* är A. rikt. Guldförekomster därstädes upptäcktes i midten af 1800-talet; de tillgodogjordes först i Nya Syd-Wales, sedermera i Victoria och Queensland samt på senare tiden äfven i Väst-A. Guldet uppträder dels såsom stoft och korn i floddalarnas anhopningar af sand och grus (*river drift*) såväl af tertiär som kvartär ålder (*alluvial mining*) samt i konglomerat tillhörande krit- och permokarboniska formationerna (vid Tibooburra, M:t Brown och Mudgee i Nya Syd-Wales), dels insprängdt i gångar och lagergångar af kvarts (s. k. *reefs*), som öfvertvära eller framgå emellan äldre sedimentära berglager eller genomsätta eruptiva bergarter (*quartz mining*). Många af de tertiära dalfyllningarna äro täckta af ansenliga basaltlavabäddar, hvilka måste genomgås med grufschakt för att man skall nå det guldförande gruset vid dalens botten (*deep leads*). Vid Gulgong, Tumbarumba, Rocky river m. fl. st. i Nya Syd-Wales finnas rika sådana förekomster. Nyligen har guldvaskning med mycken ifver igångsatts vid Arltunga i Syd-A. Flertalet guldfält, åtminstone i Nya Syd-Wales, torde arbetas på mera ytligt liggande kvartära flodaflagringar, och många af de nuvarande floderna innehålla i sitt grus guld, som de utslammat ur äldre grusbäddar. Antalet kända guldfält är mycket stort. Ensamt från Queensland uppgifvas 69 st. I Väst-A. bearbetas flera fält på kvartsgångar, men vid Kalgoorli (Hannans), det förnämsta guldfältet därstädes, förekommer guldet i en skiffrig bergart, fyllit. A:s hela guldproduktion uppgick 1901 till ett värde af mer än 255 mill. kr. — Silfver förekommer vid Boorook i Nya Syd-Wales, s. v. om Brisbane, koppar vid Cobar, Nymagee m. fl. st. i Nya Syd-Wales samt i Syd-A. Tenn, hvaraf produktionen år 1901 öfversteg 1,300,000 kr., erhålles hufvudsakligen i Queensland och Nya Syd-Wales. Järnmalm finnes

i stor myckenhet, men brytes blott i sistnämnda koloni. A. är också rikt på bly, antimon och vismut, men utbytet af dessa metaller har hittills varit obetydligt. Diamanter träffas uti guldförande sand och flodgrus på åtskilliga lokaler i Nya Syd-Wales, hufvudsakligen vid Mudgee. Likaså safirer, spinell, topas och hyacint. Vid Ruby hill i grefsk. Murchison förekomma sådana i en vulkanisk breccia, likasom vid Kimberley i Syd-Afrika. Opal finnes i Nya Syd-Wales och Queensland, i form af strängar och knölar på klyftor i den s. k. ökensandstenen. 1901 vunnos diamanter för 175,600 kr. värde och opaler för mer än 2 mill. kr. (enl. Max Krahmann, "Fortschritte d. prakt. geol.", 1903). — Litt.: H. Berghaus, "Physikal. Atlas" (3:e uppl., kartan 15), och E. F. Pittman, "The mineral resources of New South Wales" (Sydney 1901). E. E.

Klimat. A. ligger inom passad-området och har alltså i allmänhet ett varmt och torrt klimat; som den stora landmassan saknar inskärningar, får den ett kontinentalt klimat, alltså stark upphettning under de varma månaderna och ansenlig afkylning under de kalla. Den förhärskande torkan skärpes genom de högsta bergens ogynnsamma läge utefter östra kusten, ty de mottaga mesta delen af den fuktighet, som sydöstpassaden för in mot land. I dessa liksom i flere andra afseenden liknar A. i hög grad Syd-Afrika. Nordligaste delen af kontinenten ligger inom den tropiska zonen. Temperaturen är här hög hela året. I Sommerset på halfön York är årsmedeltemperaturen 26,8°, i den varmaste månaden, december, 27,6°, i den kallaste, augusti, 24,5°, alltså blott 3,1° differens, och i Wyndham i Nord-A. äro motsvarande siffror än högre (29,5° i årsmedeltemperatur, 32,2° i december och 24,4° i juli, som här är kallast), men differensen är större, 7,8°. Längre mot söder sjunker i synnerhet den svalaste månadens medeltemperatur. I juli har t. ex. Brisbane blott 13,8°, medan dess sommartemperatur är föga lägre än de nordligaste trakternas. Äfven nederbörden är i norden af rent tropisk natur: i Somerset 2,083 mm., i Cooktown 1,748 mm., i Brisbane 1,330 mm., och häraf faller mesta delen på sommaren (dec.—mars), så att en normal regntid inträffar omkring sommarsolståndet. Maximum inträffar vanligen i januari, minimum under maj—augusti, då det flerstädes icke alls faller något regn eller högst litet, såsom i Brisbane 60—100 mm. Mycket mindre nederbörd än nordöstra delen af landet har den nordvästra, där maximum synes vara 700—800 mm., i Carnarvon på västra kusten blott 199 mm. Äfven här äro sommarmånaderna mest regnrika, och härtill bidrager också den då blåsande nordvästmonsunen, hvilken tränger i det inre ända till 28° s. br. I de delar af det inre A., dit denna monsun ej når, behåller sydöstpassaden nästan hela året sitt välde, dock blåser den med föga kraft på sommaren. Våldsamma oväder inträffa då ofta, under våta år medförande regnmassor, som fylla alla creeks, men under torra år upphvirflande väldiga sandmoln. De åtföljas af elektriska urladdningar i sådan mängd, att vid Amadeus-sjön knappt ett träd finnes, i hvilket ej blixten slagit ned. Den allra torraste delen är området mellan 20° och 28° s. br.

Det subtropiska A. (från omkr. 30° s. br.) har i sin norra del höga temperatursiffror: i Grafton för år 20°, i januari 25°, i juli 12—14°, men de sjunka mot söder, så att Melbourne endast har 14,2° i medeltemperatur med en januari-temperatur af 19,1° och en juli-temperatur af 8,7°, i Adelaide äro de motsvarande siffrorna 16,6°, 21,1° och 10,1°. Västkusten är något varmare än östkusten, hvilket är motsatt förhållandena i Syd-Afrika och Syd-Amerika, där de östra kusterna äro varmare. Den östra kusten har ett jämt kustklimat med mindre variationer än västkusten. I de inre delarna blir klimatet utpräglad kontinentalt. Vid telegrafstationen Alice Springs, midt i A., härskar en årsmedeltemperatur af 21°, en julitemperatur af 13,2° och en januaritemperatur af 31,8°, ehuru stationen ligger 560 m. ö. h. Sommarextremer på öfver 55° ha ibland observerats i dessa centrala delar, medan på vintern ofta — 3° à — 5° förekomma. Sålunda kan det inre A. i fråga om temperaturextremer godt mäta sig med Sahara. I de högre liggande delarna af A., t. ex. Nya Syd-Wales, sjunker termometern på vintern naturligtvis än lägre — ända till —22°, den lägsta temperatur, som observerats i A. (i Kiandra norr om Kosciusko-platån; dess julimedeltemperatur är 0,6°). — Nederbörden beror af vindarna, alltså af lufttrycket. På vintern ligger ett maximum af 764 mm. öfver hela kontinenten: då blåsa landvindar åt alla håll ut från A., och nederbörden blir i följd däraf mycket liten. På sommaren, i följd af den intensiva upphettningen, bildar sig ett minimum öfver A. I nordvästra delen och det inre stiger då lufttrycket till blott 752 mm., men äfven de östra och södra delarna ligga inom isobaren för 760 mm. Då strömmar luft från alla håll in mot kontinenten; sålunda blåsa sydliga och sydöstliga vindar i södern, sydvästliga i sydvästra delen, nordvästliga i de nordvästra och norra delarna, östliga och nordöstliga i östra delen. De senare äro aflänkade passadvindar. De normala passadvindarna blåsa under mellantiderna mellan lufttrycksextremerna. Det subtropiska områdets regn beror på dessa vindförhållanden samt på bergens ogynnsamma läge. Den låga östra kustremsan mellan bergen och hafvet har en nederbörd af mer än 1,300 mm., men på de östra bergens kammar har siffran redan sjunkit till 600—1,300 mm., hvilken region äfven omfattar Victoria och Tasmanien. Vid öfre Murray och Darling möter en tredje zon med 200—600 mm. och slutligen i midten den nästan regnlösa zonen med mindre än 200 mm., som under 20° s. br. når fram till västkusten. I sydvästra hörnet af kontinenten tilltar regnmängden till öfver 600 mm. I det hela aftager alltså nederbörden från öster till väster och från kusterna mot det inre. På östra kusten har Port Macquarie 1,720 mm. nederbörd, Sydney 1,265 mm., Kap Saint George 1,410 mm.; på sydkusten Port Arthur 680 mm., Melbourne 658 mm., Adelaide 537 mm.; på västkusten Banbury 880 mm., Perth 870 mm., men York öster om Perth blott 400 mm. Ogynnsam är i regel regnfördelningen, enär regnet vanligen störtar ned i väldiga skyfall (torrents) och sålunda på jämförelsevis få regndagar, då det mesta flyter bort och föga sipprar ned i jorden. Detta är särskildt fallet i de inre delarna. Perioder af torka äro därför vanliga, omväxlande med svåra öfversvämningar. De senare förekomma särdeles ofta på östkusten, där på ett dygn flere gånger fallit öfver

nirror" (4 bd, 1864—66). Anvisningar för samlare nnehålla Fontaines "Manuel de l'amateur d'autoraphes" (1836), Günthers och Schulz' "Handbuch ür autographensammler" (1856), de af släkten Chaaray i Paris utgifna tidskrifterna "L'amateur d'autographes" (fr. 1862) och "Revue des autographes" r. 1864), den engelska "The archivist" och den merikanska "The collector" samt Étienne Chavays arbete "La science des autographes" (1887). et 1877 stiftade Svenska autografsällskapet utger sedan 1879 en tidskrift af personistoriskt innehåll, hvari dock sällan faksimilen örekomma. K. biblioteket i Stockholm utställer i isningssalen prof af sin autografsamling. — I ngland såväl som i Tyskland och Frankrike har utografhandeln blifvit en särskild industrigren. I mband med autografsamlandet har uppstått en rskild vetenskap, grafologien, som efter stämda regler utletar karaktärsdrag ur personers andskrift.

Autografēra, reproducera medelst autografi (se .-o.).

Autografī (jfr Autograf), ett till de s. k. vertrycken hörande reproduktionssätt, omfattande la metoder, som användas för att till litografisk en eller till metallplåtar öfverföra skrift eller teckng, utförd på vanligt eller prepareradt papper med ta färgämnen i fast eller flytande form. A. T—g.

Autografī-bläck, ett fetthaltigt bläck, som antndes, då man för reproduktion skall öfverföra teckngar på litografisk sten eller zinkplåt. A. T—g.

Autografisk (jfr Autograf), egenhändigt skrifn; som har afseende på autografi.

Autohypnōs (af grek. *auto's*, själf, och *hy'pnos*, mn), "självsöfning", ett hypnotiskt tillstånd, som trädt utan omedelbar inverkan af hypnotisören.

Autōi'k, *bot.* Se Autocisk.

Auto-infektiōn (af grek. *auto's*, själf, och lat. *fe'ctio*, besmittelse), självsmittande, ett öfverrande af lefvande smittämne (t. ex. maskägg, bakrier) från en härd i organismen till andra delar af nsamma. Maskägg kunna af mindre renliga permer (barn) efter kliande kring tarmöppningen verföras i munnen och åter nedkomma i tarmen, r de på nytt utvecklas till maskar. En person ed infektiös (af bakterier förorsakad) snufva kan d petande först i näsan och därefter i ögonen (eller edelst näsduken) lätt öfverföra smitta till ögonen, r inflammation i bindehinnan (konjunktivit) kan ppstå. I båda fallen föreligga exempel på autofektion. C. G. S.

Auto-intoxikatiōn (af grek. *auto's*, själf, och *xiko'n*, gift), självförgiftning, uppkommer därigenom t en människa eller ett djur under vissa abnorma rhållanden förgiftar sig själf genom ämnen, som n bildar inom sin egen kropp. Många ämnen, m under normala förhållanden bildas i organismen, o, om de ej på lämpligt sätt aflägsnas eller oskadgöras, för densamma giftiga; och än mer gäller tta om vissa ämnen, som under sjukliga förhållnden kunna bildas af kroppen själf — ej att förnda med de gifter, som alstras af bakterier eller dra lefvande smittämnen och parasiter. Flera af oppens sekret och exkret, såsom urin, svett, saliv h galla, innehålla för kroppen skadliga ämnen. n de ej kunna normalt afgå, följa mer eller mindre präglade förgiftningar (jfr Uremi, Gulsot, Kolemi och Gikt). Vissa organ, såsom sköldkörteln och binjurarna, alstra egendomliga ämnen, som antagligen upptagas i blodet. Särskildt det verksamma ämnet ur sköldkörteln framkallar, om det utvecklas i för stor mängd (eller ej normalt aflägsnas eller förstöres) svåra förgiftningssymtom (se Basedowska sjukdomen). Å andra sidan kan detta ämne, om det intages i form af preparat på sköldkörtel, häfva ett egendomligt sjukdomstillstånd, myxödem (se d. o.), hvilket uppstår just därigenom att organismen ej på normalt sätt utvecklar detta ämne. C. G. S.

Autoklāv (af grek. *auto's*, själf, och lat. *cla'vus*, plugg), ett kokkärl. Se Papins gryta.

Autokōr (af grek. *auto's*, själf, och *chorēi'n*, flytta sig), *bot.*, kallas en växt, hvars förökningskroppar spridas genom de senares självständiga rörelse. Exempel härpå äro de flesta gröna och bruna alger. G. L—m.

Autokrāt (af grek. *auto's*, själf, och *kratēi'n*, härska), självhärskare, regent, som oansvarigt utöfvar obegränsad makt och myndighet.

Autokratī (jfr Autokrat), självhärskardöme, självhärskarmakt.

Autokrātisk (jfr Autokrat), som har afseende på självhärskarmakt.

Autokrati'sm (jfr Autokrat), det regeringssystem, där självhärskarmakt råder.

Autokritik (jfr Kritik), självkritik.

Autoktōner (af grek. *auto's*, själf, egen, och *chthōn*, jord), urinvånare. Jfr Alloktoner. — Som adjektiv betecknar autokton inhemsk, af inhemskt ursprung.

Automāt (grek. *auto'matos*, som rör sig af sig själf). 1. En maskin, i hvilken rörelsemekanismen är undandold för åskådaren på ett sådant sätt, att rörelserna tyckas bestämda af en egen vilja hos det föremål maskinen föreställer (jfr Android); en på senaste tiden af P. Everitt i London konstruerad försäljningsapparat, i hvilken genom hvarje däri nedsläppt skiljemynt af bestämd vikt en spärrhake utlöses och den sålunda i verksamhet försatta mekanismen aflämnar ett stycke af den vara, som köpet gäller (cigarrer, chokolad, drycker, parfymer, strö-skrifter, tidningar, järnvägsbiljetter, brefkort, frimärken o. s. v.); matställe, där gästen själf serverar sig ur sådan för ändamålet konstruerad apparat. Sådana matställen, automatrestauranger, hafva i senaste tid med stor framgång inrättats i flera storstäder. Den första automat af detta slag i Stockholm öppnades 1899.

2. *Elektrot.* Automatisk strömbrytare. Sådana finnas af två hufvudslag: maximal- och minimalautomat. Den förra bryter strömmen, då denna vuxit till ett visst värde, den senare bryter ledningen, då strömstyrkan går mot noll. Båda manövreras af strömmen själf, vanligen genom en elektromagnet. Jfr Strömbrytare. 2. A. E—m.

Automatī 1. Automati'sm (af grek. *auto'matos*, som rör sig af sig själf), *fysiol.* För att ett organ skall förstättas i verksamhet erfordras att detsamma erhåller en impuls eller påverkas af något retmedel (se Retning). Impulsen i fråga kan ledas till organet genom en nerv. En annan möjlighet är att retmedlet tillföres organet medels blodet eller väfnadsvätskan. Slutligen kan man tänka sig att retmedlet bildas inom organet själf. I sistnämnda fall säger man att organet eger automati eller är auto-

matiskt verksamt. Ett exempel härpå erbjuder hjärtat, som fortsätter att slå en tid, sedan det uttagits ur kroppen och således ej längre kan erhålla några impulser från det centrala nervsystemet och ej heller medelst blodet påverkas af något retmedel. Man har ännu ej utredt om det är hjärtmuskeln själf eller i densamma belägna ganglier, som egenskapen automati tillkommer.

Man har ådagalagt, att impulsen till andningsrörelserna utgår från förlängda märgen, och man antager på grund häraf att inom denna del af hjärnan ligger det s. k. *andningscentrum*. Verksamheten i detta centrum är beroende af blodets beskaffenhet. Inskränkes gasutbytet i lungorna (kväfning), ger sig detta genast till känna genom ökning af andningsrörelsernas omfång och frekvens, d. v. s. ökad verksamhet i andningscentrum. Likaså vid muskelarbete: ämnen, bildade vid kontraktionsprocessen i musklerna, öfvergå i blodet och påverka andningscentrum så, att andningsmusklernas verksamhet stegras. Man säger vanligen att andningscentrum är automatiskt verksamt. Detta innebär antagandet att retmedlet för andningscentrum bildas inom centrum själf. Man måste då äfven antaga att uppkomsten af detta retmedel på det närmaste står i beroende af blodets beskaffenhet.

Den omständigheten att ett organ är automatiskt verksamt utesluter icke att utifrån kommande impulser kunna *reglera* verksamheten i organet. Sålunda känner man nerver, som leda impulser till hjärtat, af den natur, att hjärtslagen förlångsammas ända till fullständigt hjärtstillestånd. Andra nerver leda impulser, som öka hjärtats slagföljd. Den normala rytmen i andningsrörelserna förmedlas framför allt genom centripetala banor i *nervus vagus*. Jfr Automatisk akt och Automatiska rörelser. J. E. J—n.

Automätisk (jfr Automat), som skenbart funktionerar af sig själf, på grund af en mekanism; maskinmässig.

Automätisk akt, *fysiol.* Denna benämning användes för en del rörelser, som utföras utan medvetandets kontroll. Från de egentliga reflexerna skilja sig dessa rörelser därigenom att de modifieras och regleras genom *interkurrenta* retningar, under det att reflexerna äro konstanta. Såsom exempel på automatiska akter må anföras: En människa kan gå långa sträckor med tankeverksamheten hela tiden helt upptagen af något annat än gåendet. Hon viker undan för hinder, rättar sina rörelser efter markens beskaffenhet, hälsar på mötande o. s. v., allt i sammanhang med tillfälliga intryck från synen och andra sinnen (interkurrenta retningar), utan att något af dessa moment varit medvetet. En groda, på hvilken man borttagit stora hjärnan till och med de s. k. "lobi optici", hoppar, om man ger den ett stick i foten; står ett hinder i vägen, stöter hon emot detsamma. Har man endast tagit bort stora hjärnans hemisfärer, viker djuret undan för hindret ifråga. I förra fallet talar man om en reflex, i senare fallet, då djuret reagerade för en interkurrent retning, säger man att en automatisk akt förelåg. Äfven s. k. instinktmässiga handlingar, t. ex. fåglarnas bobyggnad, hänföras till automatiska akter. Retningen anses härvid utgå från genitalorganen, men verksamheten bestämmes genom interkurrenta retningar. Jfr Automatiska rörelser. J. E. J—n.

Automätiska rörelser, *psyk.*, sådana kroppsliga rörelser hos djuren och människan, hvilka icke hafva något omedelbart samband med själslifvet, utan uppbäras af rent kroppsliga orsaker, vare sig att de såsom de s. k. spontana rörelserna uppkomma liksom af sig själfva inom den lefvande kroppen (t. ex. gulans rörelse i det blott några dagar rufvade fågelägget, innan på något sätt sensoriska nervbanor där finnas utvecklade), eller såsom reflex-rörelserna orsakas af ett sinnesirritament, hvilket, utan att fortplantas till hjärnan och sålunda inblanda själslifvet i förloppet, direkt löper öfver från en sensorisk till en motorisk nervbana och sålunda utför en rörelse i någon muskel (t. ex. hostning, nysning). — Äfven rörelser, som urspr. äro orsakade af något psykiskt, och i hvilkas förlopp förnimmelser spela in, kunna genom öfning få samma karaktär som de ursprungliga automatiska rörelserna. Så uppstå de koordinerade reflexerna l. en sekundär automatism. Af denna art äro *vane*-rörelserna och *instinkt*-rörelserna. De förra äro förvärfvade af individen själf, t. ex. benrörelserna vid en vuxen persons promenad. Instinkterna äro däremot (enligt flertalet nutidspsykologer) ärfda vanor, ofta af en ytterst komplicerad beskaffenhet, och dock i det hela automatiska. Jfr Automatisk akt. S—e.

Automätisk skrift, *psyk.*, skrifrörelser, som utföras, utan att den skrifvande medvetet leder handens rörelser. Särskildt kan detta fenomen lätt framkallas hos hysteriska personer, men äfven normala personer kunna därtill uppöfvas. Den enklaste formen för sådana experiment är denna. Försökspersonens uppmärksamhet riktas åt annat håll, en penna sättes i hans hand, handen föres af ledaren i skrifliknande rörelser och öfverlämnas efter en stund åt sig själf, hvarvid ofta händer att den af sig själf fortsätter att skrifva, ja, skriftligen besvara framställda frågor försökspersonen ovetande. Man har till förklaringen af dessa och liknande fenomen uppställt teorien om "jagets fördubbling", enligt hvilken vid sådana fall jaget hos försökspersonen skulle hafva upplösts i tvenne af hvarandra oberoende, om hvarandra omedvetna jag — ett högre jag, som är den vakna, medvetna personen, och ett undermedvetet jag. Litt.: A. Binet, "Les altérations de la personnalité" (1892). Th. Ribot, "Personlighetens sjukdomar" (1885; öfv. 1892). S—e.

Automätisk strömbrytare. Se Automat 2.

Automati'sm (jfr Automat), egenskapen att kunna utföra automatiska rörelser.

Automätrestaurang. Se Automat 1.

Automobil (af grek. *auto's*, själf, och lat. *mōbilis* rörlig), självgående landsvägsfordon. Den första automobilen konstruerades af en fransman Cugnot i slutet af 1700-talet och drefs med ånga. I England användes på 1830-talet automobiler, drifna af ånga för passageraretrafik, men blefvo snart förbjudna genom lagstiftning. Sedan explosionsmotorer, drifna af bensin eller gasolja, blifvit uppfunna, konstruerades automobiler, drifna af sådana motorer, först i Tyskland af ingenjören G. Daimler. I Frankrike med dess ypperliga vägar upptogs uppfinningen, och den moderna automobilen har sedan hufvudsaklige där utvecklats till sin nuvarande ståndpunkt.

Automobilerna indelas efter drifkraften i tre klasser: explosions-automobiler, ång-automobiler och elektricitets-automobiler. Automobiler af första klasse

drifvas af explosionsmotorer hufvudsakligen efter fyrtaktssystemet, i hvilka drifkraften erhålles af bensin, gasolja, fotogen eller, på senare tider, äfven sprit. Mest användes bensin och gasolja, emedan dessa ämnen kunna förgasas utan föregående uppvärmning och fullständigt förbrännas utan alstring af rök och lukt. Fotogen användes mycket litet, emedan man hittills ej kunnat använda det utan alstring af rök och lukt. Sprit, som man på senare tiden börjat använda, är förträffligt. Såväl fotogen som sprit måste uppvärmas, för att kunna förgasas, sprit dock mindre än fotogen. För tändning af den explosiva blandningen användes numera elektricitet. Den kylapparat, som måste finnas för att hindra vattnets kokning, består vanligen af ett för luftdrag utsatt kamflänsrörsystem, genom hvilket vattnet af en pump tvingas att strömma.

Emedan en explosionsmotor måste för hand vefvas i gång samt endast inom trånga gränser kan regleras till kraft och hastighet, måste en utväxling finnas

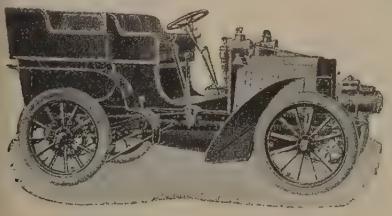

Automobil drifven med explosionsmotor.

mellan motorn och drifhjulen. Denna utväxling består af en friktionskoppling, som löskopplar motorn från den öfriga mekanismen, hvarigenom fordonet kan fås att stanna utan att motorn stannar, samt vidare af flera kuggväxlar, hvarigenom olika hastigheter, vanligen tre eller fyra framåt, och en bakåt, af fordonet kunna erhållas. De olika hastigheterna erhållas vanligen därigenom att man längs axeln skjuter det ena kugghjulet af den utväxling, som skall användas, in i det andras kuggar. Sist öfverföres kraften genom kedjor eller genom en med Polhemsknutar försedd axel till bakhjulen, som nästan alltid äro drifhjul. Då hjulen vid fordonets gång i kurvor måste gå olika fort, så äro de anbringade på hvar sin axel, hvilka äro i linje med hvarandra. Till dessa axlar öfverföres kraften genom ett kuggväxelsystem, så att axlarna kunna röra sig oberoende af hvarandra. Denna anordning kallas differentialväxel och är äfven anbragt på en särskild axel, hvarifrån drifkraften sedan genom kedjor öfverföres till bakhjulen, som då gå löst på en stillastående bakaxel. För att fordonet skall kunna styras, äro framhjulen vridbara på framaxeln genom en häfstång eller ett å en ståndare anbragt styrhjul. För bromsning finnas två särskilda bromsanordningar, af hvilka den ena vanligen skötes genom en pedal och den andra genom en häfstång eller skruf. Hjulen äro å personfordon försedda med gummiringar, vanligen luftringar. En automobil efter denna klass kan gå ända till 600—700 km., utan att förnya sina förråd af bränsle och vatten, samt är lättskött och kan efter stillestånd omedelbart sättas i gång. Hastigheten kan drifvas upp ända till 130 km. i timmen.

Automobiler af andra klassen drifvas med ånga. Ångpannan är vanligen en rörpanna, som eldas med gasolja, fotogen eller, på större last-automobiler, med antracit eller koks. Ångmaskinen är antingen en

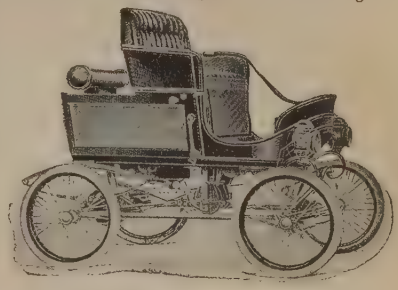

Lätt automobil, drifven med ånga.

dubbel högtrycks- eller compoundmaskin. Då en ångmaskin går i gång af sig själf, kan regleras till hastighet och kraft samt omkasta sin rörelseriktning, så behöfves endast en enkel utväxling af kugghjul eller kedjor, för att öfverföra rörelsen till drifhjulen. I öfrigt är en sådan automobil lika med en af första klassen. Om motorn på en sådan automobil har många fördelar, har ångpannan så många flera olägenheter. Den behöfver $^1/_2$—1 timme för att eldas upp, den behöfver ständig tillsyn, den kan vara farlig, och dess förråd af bränsle och vatten måste förnyas efter högst 100 km. Ångautomobiler äro därför mindre använda än automobiler af första klassen.

Automobiler efter tredje klassen drifvas med elektricitet, erhållen från en ackumulator, förut laddad af en elektricitetsmaskin. En elektricitetsmotor är idealet för en automobil: lättskött, enkel, ofarlig, renlig, kan regleras samt går utan vibration. Från

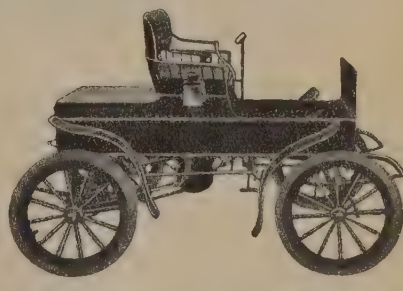

Automobil drifven med elektricitet.

motorn öfverföres rörelsen till drifhjulen, liksom på ångautomobilerna. För öfrigt äro automobilerna af denna klass lika första och andra klassens. Om motorn har alla fördelar, så gäller om ackumulatorn detsamma som om ångpannan, att den har många olägenheter. Den är svårskött, behöfver laddas om efter en väg af högst 100 km., måste ersättas med en ny efter c:a 75 omladdningar, hvarjämte driftkostnaden för en elektrisk automobil blir dyrast. Automobiler af denna klass äro vanligen mindre fordon.

Praktiken har vid jämförelse af alla tre systemen utvalt första klassen hufvudsakligen för lättare automobiler och andra klassen för tyngre last-automobiler. Dock finnas både lättare och tyngre automobiler af alla tre klasserna. F. n. (1904) användes automobilen mest för sport, men torde i framtiden komma att spela en stor roll för passagerare- och godstrafik. Vid 1902 års slut voro i Frankrike 180,000 arbetare anställda för tillverkning af automobiler och delar till sådana, och exporten af automobiler uppgick till ett värde af 19,200,000 kr. För Sverige med sin stora utsträckning torde automobilen komma att blifva af stor nytta för samfärdseln, särskildt om den också kan drifvas på snöbetäckta vägar. Regelbunden automobiltrafik för passagerare och gods är till sommaren 1904 planerad att börja på flera sträckor, den längsta i Jämtland (25 kilometer). Lagbestämmelser att iakttaga vid automobilåkning föreligga förslagsvis i ett kommitté-betänkande, som f. n. (maj 1904) är underställdt landshöfdingämbetenas bedömande. I Sverige tillverkas automobiler i Södertälje verkstäder och i fabriken Scania i Malmö. G. E—n.

För militärbruk har automobilen redan tagits i användning. Under kriget i Syd-Afrika rekvirerade krigsstyrelsen alla i Kapkolonien befintliga automobiler, men hämtade äfven sådana från England och använde dem sedan för transport af gods, gröfre artilleripjäser o. d. Automobilerna voro af andra klassen samt försågos framtill med krananordning, så att en automobil först kunde föras omkring och lasta godsvagnar och sedan spännas för och draga dessa. Äfven bepansrade landsvägståg konstruerades, men fingo ej under kriget visa hvad de dugde till. Vid större manövrer i Europa hafva under senare år omfattande försök med militärautomobiler likaledes gjorts, särskildt i Tyskland, där man fordrar, att de skola kunna befara branta sluttningar och nyplöjda fält, men å andra sidan ej har stora anspråk på hastighet; i Österrike-Ungern, där automobilklubben är betänkt på att ställa sig till krigsstyrelsens förfogande och där fordringarna äro för en personautomobil 15—20 hkr, 5—40 km. fart i timmen och plats för 2 personer, utom föraren, samt för en lastautomobil 12—14 hkr, 1,500—2,500 kg. last och förmåga att gå uppför 12° stigning; i Italien, där en militär automobilafdelning lär skola bildas och hvarje kår utrustas med en automobil; i Schweiz, där automobiler med ända till 3 tons last på dåliga vägar användts med utmärkt resultat; i Frankrike, där lättare automobiler af tredje klassen med fördel användts att medföra och med elektricitet förse strålkastare, och där man äfven ämnar upprätta automobiltrupper; och i England, där man liksom i Amerika utrustat automobilerna med snabbskjutande artilleri, och där den lastade automobilen anses ej böra vara tyngre, än att den kan passera äfven dåliga vägar och militärbroar. I England har en frivillig automobilkår bildats och redan deltagit i manövrer. Den består af automobilegare, som för krig, manövrer och generalstabsbehof ställa sig och sina maskiner till krigsstyrelsens förfogande samt förbinda sig att årligen genomgå en 10 dagars kurs, mot att få vissa årliga penningebidrag. Kåren omfattar 45 "officerare" och 155 man, fördelade på 5 afdelningar. Engelsmännen ha ännu en viss förkärlek för automobiler af andra klassen, men i öfriga länders arméer föredrar man nu i allmänhet sådana af första klassen. L. W:son M.

Last-automobil drifven med ånga.

Automobili'sm, automobilåkningen betraktad såsom sport eller modriktning.

Automobili'st, idkare af automobilåkning.

Automo'rf (af grek. *auto's*, själf, och *morfē*, skapnad), *petrogr.*, detsamma som idiomorf (se d. o.). Jfr Allotriomorf.

Autonāu't (af grek. *auto's*, själf, och *na'utes*, sjöman), båt, som i både fören och aktern är försedd med en under vattenytan liggande, starkt elastisk järnplåtsskifva, hvars yta ligger vågrätt, när båten är i hvila. Vågrörelsen åstadkommer, att skifvorna böja sig upp och ned, hvilket, enär de förmedelst en stång i sin främre kant äro fästa vid

båten, sätter denna i en rörelse, hvars riktning beror på vågornas riktning. Se fig.

Autonōm l. Autonōmisk (jfr Autonomi), som själf stiftar sin lag; självständig.

Autonōma rörelser, *bot.* Se Nutation och Rörelsefenomen (hos växterna).

Autonomi (af grek. *auto's*, själf, och *no'mos*, lag), självbestämmelse. — 1. *Filos.* Egenskapen att själf stifta sin egen lag; motsats: heteronomi. Kant betecknar sedligheten såsom viljans autonomi. S—e.

2. *Polit.* Rättigheten för ett områdes befolkning att själf bestämma eller stifta vissa af de lagar, under hvilka den lefver — således en högre grad än rätten att själf handhafva och förvalta lokalt statliga angelägenheter i enlighet med gifna allmänna normer (se Självstyrelse). De schweiziska kantonerna äro, liksom den nordamerikanska unionens och Tyska rikets särskilda stater eller Turkiets lydländer, autonoma i hvad som rör hvarderas egna inre förhållanden, men i det yttre uppgår deras självständighet i den gemensamma högre, suveräna enhetens politiska representationsrätt.

3. *Jur.* Personers, särskildt s. k. bildade rättssubjekts, förmåga att genom sina i behörig ordning afgifna viljeförklaringar fastställa rättsregler för egen verksamhet eller vissa förhållanden, hvilka lagen alls icke eller blott genom dispositiva rättssatser ordnat. J. H. (Rld.)

Autonōmisk. Se Autonom.

Autonomi'st (jfr Autonomi), person, som fordrar självstyrelse. — Autonomister, ett i Elsass-Lothringen 1873 bildadt politiskt parti, som i motsats mot protestpartiet erkände landets införlifvande med Tyskland såsom ett faktum, men gjorde kraf på en för rikslandet särskildt stiftad författning, med särskild landsstyrelse och landtdag. Se Elsass-Lothringen.

Autonomy-club [åtå'nəmi kla'b], eng. Se Anarkism, sp. 909.

Autoplastik (af grek. *auto's*, själf, och *plastikē*, konsten att ersätta en förlorad kroppsdel genom en annan, tagen från den sjukes egen kropp. Se Transplantation.

Autopsi (af grek. *auto's*, själf, och *ops*, öga), med egna ögon gjord iakttagelse af en sak, af ett förhållande, i motsats till kunskap genom andras utsago; *med.*, likbesiktning, obduktion; inom mystiken: skådandet af det gudomliga.

Autor (lat.), författare. Se Auktor.

Autorisatiōn, dets. som auktorisation.

Autorisēra, dets. som auktorisera (se d. o.).

Autoritativ. Se Auktoritativ.

Autoritēt, dets. som auktoritet (se d. o.).

Autos (sp.), plur. af auto (se d. o.).

Auto's e'fa (grek.), "han själf (Pythagoras) har sagt det", en formel, hvilken pythagoreerna ofta nyttjade såsom ett sista och säkert stöd för ett påstående. Uttrycket begagnas stundom ironiskt.

Autoskōp. Se Autoskopi.

Autoskopi (af grek. *auto's*, själf, och *skopē'n*, se), detsamma som autopsi (se d. o.); det slag af deuteroskopi, som består däri att man som "dubbelgångare" ser sin egen företeelse utom sig; undersökning af struphufvudet medels en elektrisk glödlampa, det af tysken Kirstein uppfunna s. k. autoskopet.

Autosuggestiōn (af grek. *auto's*, själf), självsuggestion. Se Suggestion.

Autosynkrōn mōtor (af grek. *auto's*, själf, och *sy'nkronos*, liktidig), en af ingenjör E. Danielsson konstruerad motor, som består af en asynkron motor, hvars roterande del kan magnetiseras med likriktad ström, så att synkronism kan uppnås. Den möjliggör kompensering af fasförskjutningen i växelströmsmotornät, i likhet med en vanlig synkronmotor, men har fördelen att kunna igångsättas som en vanlig asynkron motor. A. E—m.

Autotei'sm (af grek. *auto's*, själf, och *theo's*, gud), självförgudning.

Autoterapi (af grek. *auto's*, själf, och *therapēi'a*, läkedom), hälsans återvinnande på grund af naturens egen kraft.

Autotomi (af grek. *auto's*, själf, och *te'mnein*, skära), *zool.*, självamputation, självstympning. Hos vissa djur förekommer en förmåga att själfva beröfva sig en kroppsdel. I de flesta fall företager djuret denna självstympning för att undkomma en fiende, som gripit detsamma. För att rädda lifvet offrar det då den fasthållna kroppsdelen, t. ex. en fot, genom att afbryta densamma. Så är förhållandet med de i detta afseende noggrant undersökta högre kräftdjuren. Hos dessa finnes å hvarje ben ett ställe, som utmärker sig genom saknad af kalksubstans i huden. När ett ben gripes i spetsen och fasthålles, lossnar det därför å sagda punkt genom en häftig sammandragning af muskulaturen och skiljes från kroppen. Gifvetvis föreligger här en reflexrörelse. Efter skedd autotomi utväxer inom kort från benets oskadade del en ny fot (se Regeneration). Liknande fall af självstympning äro iakttagna hos flera spindlar och insekter. Hos de senare har man dessutom iakttagit huru de, då de vid en hudömsning af någon orsak ej på annat sätt kunna befria sig från det gamla kroppshöljet, lyckas undslippa detsamma genom att offra ett eller flera ben, som de medelst autotomi skilja från kroppen, hvarigenom dennas omfång minskas. För öfrigt förekommer autotomi äfven hos urdjur, tagghudingar, ringmaskar, blötdjur samt hos några ryggradsdjur. Bekant är den lätthet, med hvilken en ödla, som gripits i svansen, förmår att befria sig genom att offra en del af denna kroppsdel. Äfven här eger brottet rum å en bestämd, oförbenad punkt, som finnes i hvarje svanskota, och framkallas genom kraftiga sammandragningar af muskulaturen. L—e.

Autotrofa växter (af grek. *auto's*, själf, och *trofē*, föda) l. Prototrofa växter (af grek. *prōtos*, den förste), *bot.*, sådana växter, som kunna bilda organisk substans af rent oorganiskt material, t. ex. kolhydrater af kolsyra och vatten. Motsatsen härtill är heterotrofa växter, som alltid måste lefva af ämnen, som de förra bildat. Förut ansågos endast de klorofyllförande växterna vara autotrofa; man känner emellertid nu äfven vissa bakterier, som kunna lefva uteslutande af oorganiska ämnen. G. L—m.

Autotȳp (af grek. *auto's*, själf, och *ty'pos*, aftryck), "självtryck", i faksimile utgifven upplaga af äldre tryck. Jfr Autotypi.

Autotypēra, reproducera medelst autotypi.

Autotypi (af grek. *auto's*, själf, och *ty'pos*, aftryck) kallas i allmänhet det fotografiska reproduktionsförfarande, genom hvilket man af halftonbilder (fotografier, tuschteckningar, målningar m. m.) erhåller klichéer för tryckning i boktryckspress. Detta sker genom de slutna halftonernas uppdelande i punkter eller streck medels användande af s. k. ra'ster- eller kornplattor såsom mellanlag vid fotograferingen eller kopieringen. Dessa raster- eller rutnät utgöras af ett på en spegelglasplatta etsadt eller draget system af fina linjer (34 till 100 på en kvcm.). Den sålunda uppdelade halftonbilden öfverföres på en medelst asfalt eller på annat sätt ljuskänsliggjord finpolerad zink- eller kopparplåt och etsas med syra, hvarigenom erhålles en tryckplatta med upphöjda linjer och punkter. Autotypi är benämning äfven på den genom boktryck med klichén erhållna bilden. — Redan 1852 sökte Talbot genom införande af fin silkesgas framför fotografiplåten uppdela halftonbilden, och efter försök af en stor mängd experimentatorer blef G. Meisenbachs förfarande, som i allmänhet är det nu vedertagna, patenteradt 1882. — Bland de grafiska konsterna har autotypien vunnit en viktig plats, emedan den möjliggör billig massproduktion af alla slags halftonbilder; den ersätter i en mängd fall såväl träsnittet som litografien, gentemot hvilka reproduktionsförfaranden autotypien har det obestridliga företrädet att fotografiskt noggrant återgifva det ursprungliga föremålet, vare sig detta är en fotografi, en målning eller ett industriföremål, samt att möjliggöra en synnerligen snabb framställning. Genom användning af flere klichéer kan äfven reproduktion i färgtryck åstadkommas. A. R—al.

Autotypografi (af grek. *auto's*, själf, *ty'pos*, aftryck, och *gra'fein*, skrifva), föråldrad benämning på mångfaldigandet medelst tryckpress af faksimilen efter manuskript, handteckningar o. s. v. med tillhjälp af zinkografi (se d. o.).

Autotypör, person, som har till yrke att utföra reproduktioner medelst autotypi.

Autran [åträ'], Joseph, fransk skald, f. 1813 i Marseille, d. 1877, besjöng hafvet och sjölifvet i diktsamlingarna *La mer* (1835) samt *Les poèmes de la mer* (1852—59), hvilka förete självständighet och känsla i skildringarna jämte en klassisk-hellenisk fläkt i diktionen. För en tragedi på vers, *La fille d'Eschyle* (1848), erhöll han Franska akademiens stora pris. Bland hans öfriga diktsamlingar utmärka sig *Laboureurs et soldats* (1854) och *La vie rurale* (1856) genom osökt känsla för naturen och finmejslad form. A. blef ledamot af Franska akademien 1868. Hans samlade arbeten utgåfvos 1874—78 i 8 bd. (E. F—t.)

Autricum, fordom namn på Chartres.

Autumnāl (af lat. *autu'mnus*, höst), höstlig.

Autun [åtö'], stad i franska depart. Saône-et-Loire (Bourgogne), vid floden Arroux. 14,066 inv. (1901). Biskopssäte; gammal katedral; många fornlämningar. A. var romarnas *Augustodunum*. Förr trodde man att A. var æduernas hufvudstad, Bibracte, men detta låg trol. 20 km. v. om A. på berget Beuvray. — Flera kyrkomöten hafva där blifvit hållna (670, 1055, 1077, 1094).

Autöcisk, *bot.*, en i språket införd tysk form i st. f. autecisk (se d. o.).

Auvergne [åvä'rnj], förr provins i mellersta Frankrike, omfattande nuv. depart. Cantal och Puy de Dôme samt ett arrondissement af departementet Haute-Loire. 13,760 kvkm. A. upptager en del af den franska centralplatån (''massif central''), ett urgammalt gnejs- och granitland, som från oligocentiden till början af kvartärtiden var skådeplats för en utomordentligt liflig vulkanisk verksamhet. Väldiga lavaströmmar täcka därför stora områden, och en rad vulkantoppar (*puys*) finnes ännu kvar. Längst i norr ligga Mont Dôme, en dubbel rad af omkr. 40 kratrar och flera kraterlösa kägglor (högst Puy de Dôme, 1,465 m.), sydligare Mont Dore, en väldig vulkanruin (i Puy de Sancy 1,886 m.). Ännu sydligare ligger Cantal, en af dalar djupt fårad eruptiv stock af 70 km. diameter (i Plomb du Cantal 1,858 m., 500 m. öfver den kristallinska platåytan). På östra gränsen gå Monts de Forez, skilda genom Alliers dal från den öfriga platån. Temperaturen är äfven om sommaren låg; regn faller i stor mängd. Landet är fattigt och glest befolkadt; hufvudnäringen är boskapsskötsel. Invånarna äro ättlingar af den galliska folkstammen arvernerna, berömda för sitt tappra motstånd under Vercingetorix mot Cæsar. Nere i Allier-dalen låg deras centralpunkt, Nemossos, romarnas *Augustonemētum*, nuv. Clermont. — På Karl den stores tid ett grefskap, kom A. sedan för kort tid under hertigarna af Akvitanien och sedan under grefvarna af Toulouse samt hemföll 1225 till franska kronan. J. F. N.

Auwers, Arthur, tysk astronom, f. 1838 i Göttingen, verkställde redan 1857 en bearbetning af Herschels undersökningar om nebulosor och var 1859—62 assistent vid observatoriet i Königsberg, hvarest han fullföljde de af Bessel påbörjade undersökningarna af dubbelstjärnor medels heliometer. Sedan A. därefter varit assistent i Gotha, kallades han 1866 till astronom vid vetenskapsakademien i Berlin och medlem af densamma samt blef 1878 dess ständige sekreterare för den fysikalisk-matematiska klassen. A. har utgifvit bl. a. *Untersuchungen über veränderliche eigenbewegungen der fixsterne* (1868), i hvilket arbete han beräknade banorna för Siriusdrabanten och Procyon-drabanten, *Fundamentalkataloge für die zonenbeobachtungen am nördlichen und südlichen himmel* (1879—83) och en af honom verkställd ny reduktion af Bradleys fixstjärn-iakttagelser 1750—62 (1882—88). Hans omfångsrikaste arbeten föranleddes af de två Venus-passagerna under 19:e årh., till hvilka han organiserade och hufvudsakligen ledde de tyska iakttagelserna, hvarjämte han bearbetat och utgifvit resultaten af dem (bl. a. i 3 bd 1887—89). Själf iakttog han Venuspassagen 1874 i Luksor och 1882 i Punta Arenas. Med anslutning därtill utförde A. 1889 vid Kap-observatoriet en serie heliometer-observationer rörande inflytandet af bländglas af olika färg och bestämmandet af soldiameter samt utgaf *Untersuchungen über den sonnendurchmesser* (3 bd, 1886—89). Han kallades 1892 till ledamot af Vetenskapsakademien i Stockholm.

Auxanometer (af grek. *auxa'nein*, öka, förstora, och *me'tron*, mått), *bot.*, en af Sachs uppfunnen apparat, medels hvilken växternas tillväxt kan mätas. Tillväxtrörelsen öfverföres på och förstoras af en visare, hvilket möjliggör iakttagelser under kortare tid. Af auxanometrar finnas olika slag,

dels enkla sådana, dels mera komplicerade, självregistrerande (se fig. sp. 497). G. L—m.

Aux armes [åsa'rm], fr., till vapen!

Aux Cayes [å kä]. Se Cayes, Les.

Auxellodūnum, romarnas namn på Issoudun.

Auxentios (grek. *Aŏξέντιος*, lat. *Auxentius*), grekisk diktare af kristna hymner. En af hans sånger har räddats till eftervärlden i hans af en samtida författade biografi och utgör så godt som den enda bevarade lämningen af den grekiska hymndiktningen i 5:e årh. V. Lm.

Auxentius. Se Auxentios.

Auxerre [åsä'r l. åksä'r], hufvudstad i franska depart. Yonne (Bourgogne), vid Yonne, på sluttningen af en bergshöjd. 18,901 inv. (1902). Vacker katedral, påbörjad 1030. I trakten växer Auxerrevinet.

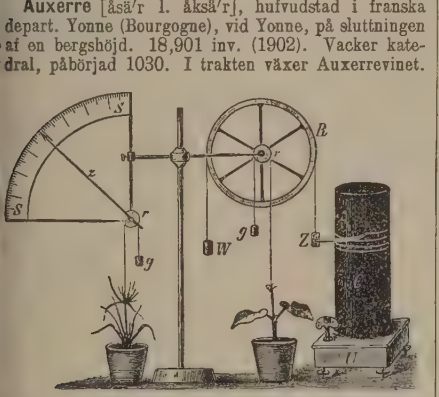

Stativ med två auxanometrar. Tillväxten markeras 1) på skalan *S* af visaren *z*, spänd på trissan *r*, som uppbär en vikten *g* spänd tråd, fäst vid växtens topp; 2) på den med sotadt papper klädda cylindern *C*, som medelst urverket *U* roterar ett hvarf i timmen, af visaren *Z*, uppburen af en på hjulet *R* hvilande tråd och hållen i jämnvikt af vikten *W*. Afståndet mellan linjerna anger tillväxten per timme.

Auxerrois [åksärrωa'], lat. *pagus autissiodore'nsis*, fordom franskt landskap i Bourgogne, med hufvudstaden Auxerre. Blef i 10:e årh. ärftligt grefskap, tillhörde olika fursteätter, slutligen hertigen af Bourgogne och återförenades vid Karl den djärfves död, 1477, med franska kronan.

Auxiliär. Se Auxiliär.

Auxi'lium (lat.), hjälp, bistånd, betecknade under medeltiden en utomordentlig (extra) skattegärd (antingen tvungen eller frivillig), som af de lifegne eller vasallerna utgjordes åt egendomsegaren eller länsherren.

Auxiliär, stundom Auxiliär (jfr Auxilium), som lämnar hjälp eller är afsedd att lämna hjälp.

Auxiliär-maskin (hjälpmaskin), *sjöv.*, kallas en ångmaskin med propeller (skruf) på segelfartyg, afsedd att begagnas i händelse af stiltje, lättare motiga vindar, vid manövrer o. s. v. När maskinen ej användes, afkopplas (frigöres) propellern, hvilken, då fartyget är försedt med s. k. brunn, kan upphissas ofvanför vattnet, så att den ej hindrar farten. R. N. (H, W—l.)

Auxiliärtrupp, hjälptrupp.

Auxiliärverb, hjälpverb.

Auximum, romarnas namn på Osimo.

Auxo, en af chariterna (se d. o.).

Auxobla'st (af grek. *auxa'nein*, föröka), *bot.*, förökningsskott.

Auxois [åsωa'], förr grefskap i hertigdömet Bourgogne. Hufvudstad: Semur. A. omfattade nuv. depart. Yonne och Côte d'Or. Det tillhörde fordom den keltiska folkstammen mandubier, hvilkas hufvudstad var Alesia (se d. o.).

Auxomēter (af grek. *auxa'nein*, förstora, och *me'tron*, mått) l. Auxometer, ett instrument, som tjänar till att uppmäta förstoringen hos en kikare. Nyare instrument till detta bruk benämnas vanligen (optiska) dynamometrar. R. R.*

Auxonne [åsä'nn], stad i franska depart. Côte d'Or, vid floden Saône. 4,437 inv. (1901). Fästning, arsenal, krigsskola, kanongjuteri.

Auxospōrer (af grek. *auxa'nein*, öka), *bot.* Se Diatomaceæ.

Auxotōniska rörelser (af grek. *auxa'nein*, öka, och *to'nos*, spänning), *bot.*, kallar De Vries de rörelser hos växtdelar, som förorsakas af en ökning af turgorn. Motsatsen är allasotonisk rörelse. G. L—m.

Auxomēter. Se Auxometer.

a. v., förkortning för *a vista* (se d. o.).

Ava, rusdryck, beredd af kava-kava (se d. o.).

Ava, stad i Sagaing-distriktet i Öfre Burma, vid Iravaddi. Omkr. 7,000 inv. A. grundlades 1364 samt var 1364—1783 och 1822—37 hufvudstad i det indiska konungariket Burma.

A. Wagn., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Andr. Wagner.

Avakumo'vič [-vitj], Jovan, serbisk rättslärd och politiker, f. 1841 i Belgrad, blef efter juridiska studier i Tyskland, Schweiz och Frankrike ämbetsman i inrikesministeriet, 1876 sektionschef därstädes, 1880 inrikesminister i Rističs kabinett och efter dess fall ledamot af högsta domstolen. 1887 innehade A. under Ristič justitieportföljen och blef efter den sistnämndes inträde i regentskapet 1889 det liberala partiets ledare. 1892—93 var han konseljpresident. Efter mordet på konung Alexander och drottning Draga (juni 1903) åtog sig A. ordförandeskapet i den provisoriska regeringen och bibehöll efter konung Peters trontillträde konseljpresidentsbefattningen, tills han efter radikalernas seger vid nyvalen till skupsjtinan afgick med hela sitt kabinett (okt. 1903). A:s arbete om straffrättens teori anses vara ett för hela den serbiska rättsvetenskapen grundläggande verk.

Ava'l (sannolikt af fr. *à valoir*, att gälla), *hand.*, borgen för en växels betalning, underborgen. Svenska växellagen har om aval följande stadgande: ”Har någon å växelförbindelse tecknat borgen (aval), stånde ock han och den eller de, för hvilka han sådan förbindelse tecknat, i ansvarighet, en för alla och alla för en”.

Avaldsnäs, norsk kungsgård. Se Agvaldsnäs.

Avalēra (jfr Aval), teckna borgen (på en växel).

Avali'st (jfr Aval), person, som tecknat borgen för en växels betalning.

Avallon [-lå'], stad i franska depart. Yonne (Bourgogne). 5,416 inv. (1901). Vinodling i trakten.

Avalon [ä'välån], ö i floden Bret, i engelska grefskapet Somerset. Denna ö omtalas i den engelska sagohistorien om konung Artur, som där, sedan han blifvit sårad af Mordred, skall ha vårdats af fen Morgana.

Avalon [ä'välån], sydöstra halfön på Newfound-

land, sammanhänger med ön genom en 4—5 km. bred landtunga mellan Trinity bay i n. och Placentia bay i s. och är genom andra vikar delad i flere halföar. De första kolonierna på Newfoundland anlades på A., i början af 1600-talet, och ännu bo två tredjedelar af öns befolkning på A. Den sydligaste punkten är Kap Race, med fyr. På östkusten ligger öns hufvudstad, S:t John's, och på västkusten den viktiga hamnen Placentia.

Avalos, spansk släkt. Se Pescara.

Avāl-öarna, ögrupp i Persiska viken. Se Bahrein-öarna.

Avance [avā's], fr. Se Avans.

Avancema'ng (fr. *avancement*), framsteg, befordran; långsam framryckning. Jfr Befordran.

Avancemangs-besparing, *förv.*, påbjöds i 1723 års nådårsförordning och afskaffades 1851. Detta slags besparing uppkom därigenom att för den person, som utnämndes till ämbete eller tjänst i staten (med undantag af prästerliga sysslor, för hvilka särskilda stadganden funnos), aflöningen innehölls för det första halfåret. Den, som förut innehade tjänst och befordrades till annan tjänst, aftjänade äfvenledes avancemangsbesparing genom att ännu ett halft år efter den nya befordran arbeta för den gamla aflöningen. Vid tjänstemannens död utföck stärbhuset det sålunda innehållna lönebeloppet — också kalladt begrafningshjälp eller nådårsbesparing. Kbg.

Avancēra l. Avansera (fr. *avancer*), gå framåt, göra framsteg, vinna befordran; stiga i värde; förskottera. Ordet användes förr äfven för att beteckna en trupps framryckning, särskildt i linjeformering. "Eld under avancering" var en särskildt svår konst att väl utföra. — Avancērad, långt framskriden åt "vänsterhållet" (i fråga om åsikter). C. O. N.

Ava'ns (fr. *avance*), försprång, försteg, fördel, förskott; *jaktv.*, befallning till hundar att krypande närma sig ett villebråd.

Avansēra. Se Avancera.

Avantage [avātāʃ], fr., fördel; öfvervikt (vid spel, täfling o. s. v.).

Avant-corps [avā'-kår], fr., utbyggnad; förtrupp.

Ava'ntgarde (fr.), "förvakt". 1. *Krigsv.* Den truppstyrka, som har till uppgift att framifrån trygga en i marsch varande truppafdelning, så att denna kan utföra sin förflyttning utan att störas af fientligt hot och, i händelse strid blir nödvändig, kan utveckla sig till denna. På samma gång bör avantgardet äfven skaffa underrättelser om fienden och undanrödja mötande hinder, laga broar o. d. Då en armé är i framryckning mot fienden, kan en armékår eller mindre afdelning sändas framför de öfriga såsom *armé-avantgarde* (numera dock mindre brukligt) eller ock kavalleridivisioner användas för samma ändamål (självständiga avantgarden). Vid en armékår eller arméfördelning kan större delen af kavalleriet sändas förut såsom *avantgardeskavalleri* eller (i Sverige) kolonnförtraf. De till själfva avantgardet hörande trupperna delas i *avantgardesförtraf* (kavalleri, kan undvaras), förtrupp (infanteri, något kavalleri, möjligen ingenjörtrupp) och *avantgardets hufvudstyrka* (återstoden af avantgardet, med artilleri, om sådant finnes). Hvarje framskjuten del tryggar bakomvarande större enhet, och det framskjutna kavalleriet besörjer spaningen. Avantgardets ledning anförtros åt en särskildt därtill utsedd *avantgardeschef* (brigad- eller regementschef), på hvars omdöme stora fordringar ställas. Ett mindre avantgarde (mindre än två bataljoner) är att betrakta såsom en förtrupp, särskildt vid marsch från fienden. Självständigt kavalleri bevakar sig med en förtraf. (Jfr Förtraf och Förtrupp.) — En strid, i hvilken endast avantgardet deltager, benämnes *avantgardesstrid.* C. O. N.

2. *Sjöv.* Den tredjedel af en seglande flotta eller eskader, som innehöll skeppen med de lägsta numren. I "naturlig ordning" seglade avantgardet främst. Jfr Formering. H. W—l.

Avant la lettre [avā' la lä'ttr], "före signeringen". Se Aftryck.

Ava'nt-scen (fr. *avant-scène*, "framför skådeplatsen"), den del af skådebanan, som är närmast åskådaren; loge i hvalfvet emellan skådebanan och åskådarrummet, oxöga.

Avanturin, *kem. tekn.* Se Aventurin.

Ava'nzi (d'Avanzo), Jacopo, italiensk målare. Se Altichiero.

A vapn. Jfr Armifer och Väpnare.

Avārer, ett högasiatiskt, troligen med hunnerna besläktadt nomadfolk af ural-altaisk stam, hvilket i kinesiska annaler omtalas i början af 5:e årh., kort därefter eröfrade slättlandet vid Irtysj samt omkr. 460 inträngde i det kaspiska låglandet, där de under namnet ogorer slogo sig ned vid Don och Asovska sjön. Sedan deras rike i Central-Asien 551 eröfrats af altai-turkarna, trängdes folket, som nu kallade sig avarer, alltmer åt v. och begärde 557 boningsplatser af kejsar Justinianus. På hans anvisning anföllo de slaverna och bulgarerna vid nedre Donau, inbröto sedan i Pannonien och härjade ända fram till Elbe. De voro fördelade i flera stammar, hvilkas höfdingar alla lydde under den gemensamme konungen (*chaganen*). Med langobardernas konung Alboin öfverenskom 567 chaganen Baian om ett gemensamt angrepp på gepider as land. Sedan detta eröfrats och langobarderna (568) tågat till Italien, slogo sig avarerna ned på deras och gepidernas forna boningsplatser i Pannonien och lade i grannskapet boende bulgarer och slaver som lydfolk under sitt välde. Här blefvo de snart farliga grannar till det östromerska riket. Deras härjningståg mot detta började 575 och fortsattes sedan i 50 år med växlande vapenlycka och många afbrott till följd af kortvariga tributfördrag. År 581 intog chaganen Baian Sirmium, det östromerska rikets starkaste värn mot barbarernas härjningar i västra Illyricum, 598 förhärjade avarerna Dalmatien, 619 visade de sig utanför Konstantinopels murar, och 626 företogo de i förbund med perserna, som härjade på den mindre-asiatiska sidan, en månadslång belägring af hufvudstaden. Tillbakaslagna därifrån af kejsar Herakleios, sågo de sin makt hastigt sjunka. Deras bulgariska och slaviska lydfolk gjorde sig oafhängiga, och västerifrån ansattes de af frankerna. Först Karl den store lyckades emellertid fullständigt bryta deras makt. Till straff för att de understödt den upproriske hertig Tassilo af Bajern, företog Karl 791 ett härnadståg fram till Raab, och 796 stormade hans son Pippin avarernas mellan Donau och Theiss belägna fasta ståndläger, som genom vallar och pål-

verk var deladt i sju koncentriska ringar, af hvilka den innersta omslöt chaganens residens och de under århundradens plundringståg hopade skatterna. Bulgarerna gjorde (802—807) ända på de sista spillrorna af deras makt, och snart försvinner avarernas namn alldeles ur historien; det spåras sista gången 873. — Möjligen fortlefver en under folkvandringarna till Kaukasus undanträngd spillra af avarernas folk i det transkaukasiska distriktet Avarien (se d. o.). Litt.: Bury, "History of the later roman empire", II (1889). V. S—g.

Avari (fr. *avarie*), sjöskada. Se Haveri.

Avāricum, romarnas namn på Bourges.

Avārien, distrikt i ryska Transkaukasien, guvernementet Daghestan, omfattande 1,507 kvkm. med 37,230 inv. (1897). Dess hufvudort är det starkt befästa Chunsach. Bergfolket avarierna, som gifvit distriktet namn och sedan 1859 oafbrutet lydt under ryssarna, tala en lesgisk munart och äro muhammedaner. De antagas härstamma från en till Kaukasus undanträngd spillra af de gamle avarerna (se d. o.). Avarier bo äfven spridda i andra distrikt af Daghestan och beräknas uppgå till ett antal af inemot 100,000. Deras språk är noga undersökt af Schiefner i "Versuch über das awarische" (1862) och "Awarische texte" (1873).

Avārier. Se Avarien.

Avasaksa, rätteligen Aavasaksa (se d. o.).

Avaskär, fordom stad på Blekings östra kust, tidigast omnämnd vid midten af 1300-talet och under den senare unionstiden försedd med befästning. 1600 förlorade A. sina stadsprivilegier, hvilka öfvergingo till den i grannskapet nyanlagda staden Kristianopel.

Avaström, sågverk i Hille socken, Gäfleborgs län, tillhörigt Kopparbergs och Hofors sågverksaktiebolag. Sågverket drifves med ångkraft (och eger 4 ramar). Tillverkningen uppgick år 1901 till omkr. 11,000 kbm. plank och bräder m. m. samt omkr. 48,000 hl. träkol. Arbetsstyrkan utgjorde samma år 66 personer. K. K.-A.

Avatār l. Avatāra (sanskr.), *ind. myt.*, "nedstigning", en guds nedstigande på jorden och antagande af kroppslig (oftast mänsklig) gestalt. Företrädesvis nyttjas ordet om Vischnus tio inkarnationer.

Avatara. Se Avatar.

Avatsja. 1. Ryska namnet på Berings ö. — 2. Vik på Kamtsjatkas östkust, 52° 51′ n. br., med fyrtorn. Den är tillräckligt stor och djup för att kunna rymma de största flottor och omgifves af vulkaner, bl. a. den ännu verksamma Avatsjinskaja-l. Gorjelaja-Sopka (2,716 m.) och Korjakskji (3,417 m.). Vid viken ligger Petropavlovsk.

d'Avaugour [davågōr], Charles de Bretagno-Dubois, baron d'A., fransk diplomat, f. omkr. 1600, d. 1657 i Lybeck, började sin diplomatiska bana som franskt sändebud i nedersachsiska kretsen i Tyskland. 1634 ackrediterades han hos d'Avaux, franske ambassadören i Danmark, samt följde med honom till Köpenhamn, Sverige och Polen, där han en tid kvarstannade såsom resident i Danzig. Vid polska riksdagen 1643 blef han ambassadör hos Polens konung och s. å. vid Torstensons armé i Tyskland, hvarvid han ledde underhandlingarna mellan Torstenson och Mazarin. 1646 sändes han till K. G. Wrangel och blef efter westfaliska freden medlem af den viktiga exekutionskommittén i Nürnberg. 1654 blef han efter Chanut fransk ambassadör i Sverige och Danmark samt åtföljde Karl X Gustaf på dennes polska fälttåg. Hans försök att medla mellan honom och Johan Kasimir samt att åstadkomma en närmare allians mellan Sverige och Frankrike misslyckades dock, trots hans både af samtid och eftervärld erkända stora begåfning och duglighet. E. A—t.

d'Avaux [davå], franska diplomater. 1. Claude de Mesmes, grefve d'A., f. 1595, d. 1650, började sin politiska bana på det inre statslifvets område och steg till värdighet af "conseiller d'état" (1623). Men det var såsom diplomat han skulle skörda sina egentliga lagrar. Han hörde till den första generationen i den lysande rad af diplomater, som utbildades i Richelieus, Mazarins och Ludvig XIV:s skola. 1627—32 var han fransk sändebud i Venezia, i hvilken egenskap han bl. a. sökte förmå republiken att bevilja konungen af Sverige subsidier. Som fredsmäklare i Stuhmsdorf (1635) lyckades han förmå Sverige till de eftergifter, som möjliggjorde en vapenhvila. Efter slaget vid Nördlingen sändes han till Danmark, Sverige och Polen för att upprätthålla freden i Norden och särskildt medla emellan Sverige och Polen. Det är denna resa, som blifvit så lifligt beskrifven af den i d'A:s följe varande d'Ogier i dennes "Ephemerides sive iter danicum, suecicum, polonicum". Efter någon tids vistelse i Polen skickades d'A. till Hamburg för att därifrån bevaka Frankrikes intressen i norra Tyskland och Norden. Han afslöt med Adler Salvius de båda förbunden emellan Frankrike och Sverige 1638 och 1641 samt undertecknade i dec. 1641 preliminärerna till westfaliska freden. Året därpå vände d'A. tillbaka till Frankrike, men redan i slutet af 1643 afgick han till Münster för att jämte grefve Servien representera Frankrike vid westfaliska fredskongressen. Där tillbragte han fyra år och tog en mycket verksam del i förhandlingarna. Genom sin bekantskap med de nordiska och tyska förhållandena kom han att utöfva stort inflytande på underhandlingarna om Sveriges ställning i Tyskland, och som han var bigott katolik, använde han sitt inflytande till att nedstämma Sveriges och protestanternas fordringar. I sin verksamhet såsom fransk legat hade han att kämpa med många svårigheter, ty han misstroddes af sin förman, kardinal Mazarin, och stod på spänd fot med Servien. På dennes anstiftan blef han genom ett onådigt bref rappellerad från Münster, ett halft år innan freden undertecknades, samt förvisad till sina gods. Han blef dock 1649 återkallad i statens tjänst såsom "surintendent des finances". — d'A. var en man med omfattande bildning, odlad smak och litterär begåfning. Han var vältalig, smidig och rastlöst verksam, men ansågs tillika mindre fast till karaktären. Jfr A. Boppe, "Correspondance inédite du comte d'A. (Claude de Mesmes) avec son père Jean Jacques de Mesmes 1627—1642" (1887).

2. Jean Antoine, grefve d'A., den föregående brorson, f. 1640, d. 1709. Han gick i sin frändes fotspår, var 1671—74 ambassadör i Venezia och blef en af Frankrikes fullmäktige vid fredskongressen i Nijmegen, sedan fransk ambassadör efter hvartannat i Holland (till 1688), England, där han som rådgifvare följde Jakob II till Irland 1690, och (1693) i Sverige. I Stockholm samlade d'A. åter det

franska partiets spridde och nedslagne anhängare samt lyckades afhålla svenska regeringen från att sända ny hjälp till de allierade makterna. Han förmådde nämnda regering att erbjuda de krigförande makterna sin bemedling och bereddе åter den franska politiken öfvervikt i de svenska rådslagen. Detta förhållande fortfor äfven efter Karl XI:s död. d'A. hade lyckats vinna den nye konungens mäktige gunstling Piper och bragte 1698 till stånd ett vänskaps- och handelsfördrag emellan Frankrike och Sverige, hvilket Bengt Oxenstierna dock förstod att gifva tämligen liten räckvidd. 1699 lämnade d'A. Sverige. Han sändes 1701 till Holland, deltog i Haagkonferenserna och sökte motarbeta Generalstaternas anslutning till England. En del af d'A:s depescher för åren 1697—98 utgafs 1860 af Wahrenberg i "Handl. rör. Skandinaviens historia" (del 40). Efter en afskrift i arsenalbiblioteket i Paris offentliggjorde J. A. Wijne "Négociations de monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698" (4 bd 1882—83). d'A:s depescher äro en mycket viktig källskrift för Sveriges historia under denna tid; de hafva också flitigt begagnats af våra häfdatecknare. O.*

Awazu och Wallasis, en i Stockholm 25 jan. 1732 stiftad aristokratisk klubb för "ridderliga idrotter" och "adliga bragder", hvilken tillika blef det första kända svenska ordenssamfund af vitter betydelse. En sådan vann det hufvudsakligen genom sin sekreterare och ende ofrälse medlem, Dalin. Det mycket "illustra" samfundet, hvilket synes hafva lefvat med fullt lif egentligen endast på 1730-talet och troligen upplöstes före 1750, hade till ständig ordförande eller "commendeur" K. F. Piper. Bland Awazu-riddarna märkas för öfrigt K. G. Tessin, Ch. E. Lewenhaupt och G. F. von Rosen. "Tro och redlighet" var ordens valspråk. Såsom högtidsdagar firade samfundet årligen sin instiftelsedag samt Gustaf II Adolfs och Karl XII:s dödsdagar. "I Awazu-ordens karaktär ingingo tre element i grotesk blandning: högtidlighållande af Sveriges stormaktsminnen, gammalmodigt riddareväsende och modernt klubblif. Alla tre afspeglas i Dalins ordens-diktning, hvilken består dels i högtidstal på vers och prosa, dels i skämtsamt hållna "sagubrott", "diarier" m. m. i gammal-svensk stil, dels i muntra ordensvisor".

Avdje'jev, Michail Vasiljevitj, rysk romanförfattare, f. 1821, d. 1876, vägbyggnadsingenjör i statens tjänst, förlöjligade i sin romantrilogi *Tamarin* (1857) de poserande ryska "weltschmerz"-epigonerna och väckte stort uppseende med romanen *Podvodnyj kamenj* (Undervattensskäret; 1860), som afhandlar den fria kärleken.

avdp., förkortning för avoirdupois (se d. o.).

A've (lat.), romarnas vanliga hälsnings- och afskedsformel; förkortning för Ave Maria (se d. o.).

Awe, Loch A. [lå'ch å'], en långsträckt, smal och djup sjö (*loch*) i skotska grefskapet Argylshire. 38 km. lång.

Ave, pseudonym för Eva Wigström (se d. o.).

Avebury [ēi'bəri] l. Abury, by i eng. grefskapet Wilts, 8 km. v. om Marlborough, märkvärdig genom sin ofantliga stensättning, liknande dem vid det närbelägna Stonehenge (se d. o.). Den bestod af en större yttre krets af sannolikt urspr. 100 stenar af 4,5—5 m. höjd och omkr. 12 m. i omkrets, omslutande en cirkel med omkr. 300 m. diameter. Inom denna krets, som varit omgifven af en bred graf och en hög vall, lågo tvenne mindre kretsar af resp. 100 och 95 m. diameter, hvardera bestående af två koncentriska stenrader. I midten af den ena stod en enstaka sten, i midten af den andra en grupp af tre stenar. Från denna stensättning utgingo tvenne af jättelika, fordom upprättstående stenar omgifna vägar, hvardera öfver 1,5 km. lång, den ena, kallad Kennet avenue, i sydöstlig riktning till Overton, där den slutade med en liten elliptisk grupp af dylika stenar, den andra mot v., slutande med en enda sten. Af hela denna stensättning, den största näst den vid

Stensättningen i ursprungligt skick. *a* Silburykullen.

Carnac i Bretagne, finnas nu endast få stenar kvar; en stor del har användts till uppförande af husen i byn A., som ligger inom den stora kretsen. I närheten ligga tvenne andra ofantliga minnesmärken, hvilka kunna anses tillhöra samma grupp, nämligen den dubbla ovalen (45 m. lång och 40 m. bred) af jättestenar på Hakpen-kullen i ö. och den s. k. Silbury-kullen i s. (belägen ungefär 1 km. från kretsens midt), en konstgjord kulle af 54 m. höjd och 650 m. omkrets vid basen. Om tiden för anläggningen och syftet med dessa arbeten hafva olika meningar varit rådande; den allmännaste tillskrifver dem druiderna. Fergusson sätter dem i samband med Artursagan. Jfr Fergusson, "Rude stone monuments in all countries" (1872).

Avebury [ēi'bəri], lord. Se Lubbock.

Avec [avä'k], fr. (skämtsam förkortning för *du café avec le petit verre*, kaffe med konjak), konjak eller likör till kaffet.

Aveelen [avēlen], Johan van den, holländsk tecknare och kopparstickare, f. i midten af 1600-talet, d. 1727 i Stockholm. Han inkallades till Sverige 1698 för att efter W. Swiddes död biträda vid utförandet af Dahlbergs "Suecia antiqua", i hvilket omkr. 160 blad äro af hans hand. Han utförde därjämte en mängd andra gravyrer både i Holland och Sverige. E. Geringius var hans lärjunge. A. stod som kopparstickare på fortifikationsstaten till 1703, då både han själf och sysslan öfverflyttades på kanslikollegiets stat. Mot slutet af sitt lif synes A. hafva råkat i små omständigheter. Upk. (O. G—g. L. W:son M.)

Ave, imperātor; moritūri te salūtant (lat.). Se Gladiator.

Aveiro [avēro]. 1. Distrikt i Portugal. 2,909 kvkm. 302,181 inv. (1901). Det utgör en del af landskapet Beira Mar och är ett lågt kustland med höjder blott i östra delen. Lagunen Ria d'A. upptager nära hälften af kusten. Vinodling. — 2. Hufvudstad i detta distrikt, forntidens *Talabrica* i Lusitanien. 10,012 inv. (1900). Säte för biskop. Viktig

hamn vid Ria d'A.; förenad med hafvet genom en 10 km. lång kanal. Sardinfiske. Handel med hafssalt, vin m. m. A. med kringliggande trakt upphöjdes i 16:e årh. till hertigdöme och tillhörde såsom sådant huset Lancastro till 1720 och slutligen José Mascarenhas Aveiro (se följ. art.).

Aveiro [avēro], Don José Mascarenhas e t Lancastro, hertig af A., portugisisk konspiratör, f. 1708. Af Pombal undanträngd från den inflytelserika ställning, som han egde vid hofvet, trädde han i spetsen för de missnöjde, till hvilka äfven jesuiterna slöto sig, anstiftade en sammansvärjning och angrep natten mellan 3 och 4 sept. 1758 konungen, som i vagn återvände från sin älskarinna. Konungen undkom med lifvet, men sårades. Upphofsmännen till detta attentat, de fleste tillhörande familjen Tavora, blefvo upptäckta och dömda till döden; somliga blefvo halshuggna, andra strypta, rådbråkade eller brända lefvande. A. själf blef långsamt pinad till döds 13 jan. 1759. En af denna sammansvärjnings följder var jesuiternas utdrifvande ur Portugal.

Ave'l (förvrängn. af fnfr. *navel*, dim. af lat. *na'pus*, rofva), ett slags raps.

Avé-Lallemant [-lalmā']. 1. Friedrich Kristian Benedikt A., tysk polisman, f. 1809 i Lybeck, d. 1892, blef 1834 juris doktor i Jena och var 1851—68 polischef i Lybeck. Han egnade sig åt historiska och lingvistiska studier öfver polis- och kriminalväsendet samt utgaf *Das deutsche gaunerthum* (1858—62; 4 bd), smärre skrifter i samma ämne samt kriminalromaner. Hans ströskrift *Der brand und untergang des schwedischen dampschiffes L. J. Bager am 3 Okt. 1875* är författad till försvar för Lybecks köpmän. — 2. Robert Kristian Berthold A., den förres broder, läkare, f. 1812 i Lybeck, d. 1884, vistades länge i Brasilien och utgaf om detta land *Reise durch Süd-Brasilien* (1859) och *Reise durch Nord-Brasilien* (1860). Han utgaf äfven bl. a. en mycket spridd broschyr om gula febern (öfv. 1862 af A. F. Leche).

Avellan. 1. Gustaf Adolf A., finländsk språkforskare, f. 1785 i Kumo, student 1800, var under flera år verksam som jurist, men öfvergaf juridiken på grund af sjuklighet. Samtidigt med att han skötte jordbruket på sitt säteri, Källfjärd, var han en flitig språkvetenskaplig författare, medarbetade ofta i "Mnemosyne" och verkställde äfven ett stort antal poetiska öfversättningar från Goethe, Schiller, Moore m. fl. Af hans arbeten märkas *Reflexioner öfver engelska språkets upphof och bildning samt förhållande till andra europeiska tungomål* (I, 1828), *Betänkande om finska bibelns revision* (1857) samt uppsatser i finsk grammatik: *Om finsk språkriktighet* (1849), *Kritik öfver sättet att i finskan uttrycka begreppet om tid* (1850) m. fl., af hvilka åtskilliga efterlämnades i handskrift, liksom äfven hans "anteckningar öfver vissa delar af svenska grammatiken". A., hvars lif fördystrades af mjältsjuka, afled 1859.

2. Teodor Kristian A., den föregåendes kusins sonson, rysk amiral, f. 1839 i Lovisa, inträdde 1855 i ryska flottan samt blef 1891 konteramiral och 1893 befälhafvare för ryska medelhafseskadern. Med denna aflade han ett besök i Toulon hösten s. å. för att återgälda franska flottans visit i Kronstadt. Åtföljd af några officerare och soldater for han därpå till Paris, där han i egenskap af ryska flottans chef mottogs med hänförelse. Denna händelse betraktades i hela Europa som en bekräftelse på den franskryska alliansen, som då ännu ej blifvit offentligt proklamerad. A. blef 1896 chef för amiralstaben och 1903 generaladjutant hos kejsaren och marinminister.

Avellaneda [aveljanēda]. 1. El Licenciado Alonso Fernandez de A., pseudonym för den okände författaren till den i Tarragona 1614 utgifna andra delen af Don Quijote, som föranledde Cervantes att 1615 skrifva sin andra del. Hvem som dolde sig under pseudonymen är ej bevisadt, men med anledning af den fiendskap, som rådde mellan Cervantes och Lope de Vega, anses sannolikast att någon den senares vän författat denna andra del, och den åsikten har blifvit allmännast, att under pseudonymen dolde sig konungens biktfar, Frey Luis de Aliaga.

2. Gertrudis Gomez de A., spansk författarinna, f. 1816 på Cuba, d. 1873 i Madrid. Starkt påverkad af Lamartine, Hugo och Chateaubriand, öfvergick hon senare till den klassiska riktning, som till förebild har Quintana. Under pseud. Peregrina utgaf hon första samlingen af *Poesias liricas* (1841), hvarefter följde *La Cruz* (1850) och *El último acento de mi arpa*. Hennes bästa dramatiska arbeten äro: *Alfonso Munio* (1844) och *Baltasar* (1858), som rönte ett entusiastiskt mottagande. Bland de öfriga förtjäna nämnas: *El Principe de Viana*, *Egilona*, *Saúl*, *Errores de corazón*, *La aventurera*, *Hortensia*, *La hija de las flores ó todos yerran* m. fl. A. står högre i lyrik och drama än i sina romaner, af hvilka tre dock ännu ha läsekrets: näml. *Guatimozín* (1846), *Sab*, en protest mot slafveriet, motstycke till "Onkel Toms stuga", och *El Espatolino*, ett vältaligt försvar för kvinnans frihet inom äktenskapet à la George Sand. Saml. arb. i 5 band (1869, Madrid). Ad. H—n.

Avellaneda [aveljanēda], Nicolas, argentinsk president, f. 1836. Sedan fadern, guvernör i prov. Tucuman, 1842 mördats af Rosas' band, måste A. gå i landsflykt, men återkom 1851, efter Rosas' fall. Juris doktor 1858, egnade han sig åt journalistik och blef direktör för Argentinas förnämsta tidning, "El Nacional". 1860 blef han deputerad för Buenos-Aires och 1861 professor vid dess universitet. 1868 utnämndes han af den nye presidenten, Sarmiento, till justitie-, kultus- och undervisningsminister och gjorde som sådan Argentinas förut försummade undervisningsväsende till det bästa i Syd-Amerika. För dessa förtjänster blef han 1874 genom det federala partiets röster vald till president på 6 år. Efter att med vapenmakt ha krossat sin motkandidat, Mitre, förde han en synnerligen kraftfull styrelse. 1880 genomdref han general Rocas val till president, sedan han först mäst kufva ett uppror i Buenos-Aires, som rest sig däremot. A., som därefter var senator, afled 1885 på en hemresa från Europa. E. A—t.

Ave'lla ve'cchia. Se Abella.

Avellino. 1. Provins i södra Italien, i landskapet Campania, uppfylld af Apenninerna, som där utgöra vattendelaren mellan Tyrrhenska och Adriatiska hafven. Till det förra flyter Volturnos biflod Calore, till det senare Ofanto m. fl. A. är väl odladt. Betydlig fårskötsel. 3,037 kvkm. 402,425 inv. (1901). — 2. Hufvudstad (forntidens *Abellinum*) i denna provins. 23,602 inv. (1901). Biskopssäte. Jute- och klädesindustri. Stor handel med hasselnötter och kastanjer. A. var en tid residens för kejsar Fredrik II.

Avellino, Francesco Maria, italiensk arkeolog, f. 1788, d. 1850, professor i Neapel. En del af sina skrifter, som företrädesvis handla om gräfningarna i Pompeji, samlade A. i *Opuscoli diversi* (3 bd, Neapel 1826—36). Han redigerade ”Bullettino archeologico napolitano” (6 bd, Neapel 1843—48).

Ave Maria (lat., ”var hälsad, Maria”), ”änglahälsningen” (lat. *angelica salutatio*), kallas efter begynnelseorden en ibland katolikerna ytterst vanlig bön till Jesu moder. Den består af tre delar: Gabriels hälsning (Luk. 1: 28), Elisabets ord till Maria (Luk. 1: 42) och en från 14:e—16:e årh. härstammande kyrklig utfyllnad: ”Heliga Maria, Guds moder, bed för oss syndare, nu och i dödens timma”. Änglahälsningen bedes af hvarje rättrogen katolik minst tre gånger om morgonen, tre gånger om middagen och tre gånger om kvällen samt har lika stort anseende som ”Fader vår”. Den klockringning, som manar till denna bön, och de smärre kulorna på rosenkransen (se d. o.), med hvilkas tillhjälp bönerna räknas, kallas likaledes Ave Maria. (J. Hdr.)

Avempace. Se Ibn-Bádja.

Avēna, *bot.* Se Hafre.

Avenārius, Vasilij Petrovitj, rysk författare, f. 1839 i Tsarskoje Selo, måste för sin utkomst söka sig in på ämbetsmannabanan, där han ännu tjänstgör. Under inflytande af Turgenjevs ”Fäder och söner” skref A. 1860 berättelsen ”En familjeidyll”, som på sin tid väckte mycken förbittring för den skärpa, hvarmed hela den samtida realistiska litteraturen angreps. Sin förnämsta betydelse har A. fått genom utgifning af goda barnböcker, hvari ryska folksagor framställas populärt med pedagogiskt syfte. A—d J.

Avenārius, Richard, tysk filosof, f. 1843, d. 1896, professor i Zürich. Hans hufvudarbeten äro *Kritik der reinen erfahrung* (1888 o. f.) samt *Der menschliche weltbegriff* (1891). Hans allmänna ståndpunkt kan betecknas såsom en under Kants och fysiologen Carl Ludwigs inflytande utvecklad positivism, som han själf kallar ”empiriokriticism”. Med ”ren erfarenhet” förstår han erfarenheten med utrangerande af allt, som individens uppfattning däri inlägger. Såsom gifven i en sådan erfarenhet och sålunda såsom sant varande erkännes af honom endast sensationen, ”die empfindung”, hvilken sålunda utgör det varandes innehåll, under det att rörelsen är dess form. A. karakteriserar själf sin metod såsom motsatt skolastikens och i stället bestämd genom den moderna naturvetenskapens anda. Tillsammans med C. Göring, M. Heinze och W. Wundt grundade A. 1877 i Leipzig ”Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche philosophie”, som numera utgifves af Paul Barth. Till dess område räknas endast den filosofi, som utgår från erfarenheten. A:s skarpsinniga skrifter äro svårfattliga i följd af hans nybildade och invecklade terminologi. Hans lärjunge Fr. Carstanjen har underlättat studiet af dem genom sin inledning till detta system, ”Avenarius' biomechanische grundlegung der reinen allgemeinen erkenntnistheorie” (1894), likaså Petzoldt genom sin ”Einführung in die philosophie der reinen erfahrung” (1899). S—e.

Avenārius, Ferdinand, tysk skriftställare, f. 1856 i Berlin, studerade där och i Dresden, i hvilken sistnämnda stad han är bosatt sedan 1882, och där han sedan 1887 utgifver konsttidskriften ”Der kunstwart, rundschau über alle gebiete des schönen”. A. har författat en idyll i bunden form, *Die kinder von Wohldorf* (1886; 2:a uppl. 1898), samt det lyriskepiska *Lebe!* (1893; 4:e uppl. 1902), hvari skildras en själsutveckling från pessimism till verksam altruism, och två diktsamlingar, *Wandern und werden* (1881, 2:a uppl. 1897) och *Stimmen und bilder* (1897, 2:a uppl. 1902), fyllda af en egenartad personlig känslolyrik. Se G. Heine, ”Ferd. Avenarius als dichter” (1904). R—n B.

Avencebrol, namn på Salomon Gabirol (se d. o.).

Avenches [avä'ʃ], ty. *Wiflisburg*, liten stad i schweiziska kantonen Pays de Vaud. 1,963 inv. (1900). Det var fordom helvetiernas hufvudort, sedan en mycket stor romersk koloni, kallad *Aventicum*, och eger ruiner efter en amfiteater med 17,000 sittplatser samt efter tempel och vattenledningar. A. förstördes 307 af alemannerna.

d'Avenel [davnä'll], Georges, vicomte, fransk historiker, f. 1855 i Neuilly, fick sin uppfostran af jesuiterna, var en tid tjänsteman vid inrikesministeriet, men lämnade sin plats 1880, då lagen emot de ej auktoriserade ordnarna sattes i verkställighet. A. har skrifvit bl. a. *Richelieu et la monarchie absolue* (4 bd, 1884—90; prisbelönt af Franska akademien 1889) och *Histoire économique de la propriété depuis l'an 1200 jusqu'en l'an 1800* (4 bd 1894—98; prisbelönt af ”Académie des sciences morales et politiques”) samt utgifvit ”Lettres du cardinal Mazarin pendant son ministère”, af hvilken publikation 8:e bandet (omfattande tiden till aug. 1658) utkom 1895. (E. A—t.)

Ave'nio, fordom namn på Avignon.

Avens, latinska namnet på floden Velino.

Ave'nticum, romersk koloni. Se Avenches.

Aventinska kullen. Se Rom.

Aventinus. Se Rom.

Aventīnus, Johannes, tysk historieskrifvare, f. 1477 i Abensberg (Aventinum) i Bajern, d. i Regensburg 1534, hette egentl. Thurmayr (Turmair) och tog sitt latinska namn efter födelseorten. 1509 blef han lärare för ett par bajerska prinsar och 1517 bajersk rikshistoriograf. Från prästernas sida fick han utstå flera förföljelser för sina frimodiga yttranden om de kyrkliga missbruken och sin förbindelse med den nya lärans bekännare. De bästa af hans arbeten äro *Annales bojorum* och *Chronicon Bavariæ*, båda grundade på omsorgsfulla källstudier och präglade af en patriotiskt humanistisk uppfattning. De utgåfvos först 1554 och behandla Bajerns historia i dess samband med den tyska och allmänna historien intill 1460. A:s samlade arbeten hafva kritiskt utgifvits af bajerska vetenskapsakademien (5 bd, 1881—86). Jfr Döllinger, ”A. und seine zeit” (1877).

Aventūra, Aventurhandel, *hand.* Se Gross-aventurhandel.

Aventurier [avätyriē], fr., äfventyrare, industririddare.

Aventurin l. Avanturin (af fr. *aventure*, oförmodad händelse) l. Aventuringlas, *kem. tekn.*, en med fina fjäll af koppar eller kopparoxidul bemängd glasmassa. Aventurinet, som fått sitt namn på grund af den tillfälliga upptäckten, användes till lyxartiklar. Åtskilliga naturliga mineral, t. ex. fält-

pat och kvarts, förekomma ibland med ett utseende iknande aventurinet och kallas därför aventurin-fältspat, aventurinkvarts. — Aventuringrund kallas ett slags guldskimrande grund vid lackering och målning. — Aventurinlack, guldsprängdt lack. F. T. Č.•

Avenȳ (fr. *avenue*, af *avenir*, komma fram till), väg, allé, trädplanterad gata.

A ve'rbis ad ve'rbera (lat.), från ord till slag (slagsmål).

Averdupois [ävədəpōi'z]. Se Avoirdupois.

Averkamp, Hendrik, holländsk landskapsmålare, kallad "de stomme van Kampen", f. 1585 Amsterdam, var verksam där samt i Haag och Kampen, där han 1663 dog. Han var i sina taflor, mest vinterlandskap med rikt staffage af skridskoåkare o. s. v., en föregångare till Aert van der Neer. Arbeten af honom äro ej kända i Sverige, men finnas i flera af utlandets museer, såsom Berlins, Kassels och Hamburgs. C. R. N. (O. G—g.)

Ave'rkijev, Dmitrij Vasiljevitj, rysk dramatiker, f. 1836, har skrifvit mer än 20 sorgspel och lustspel, mest med gammalryska ämnen, bl. a. *Gamla tiden i Kasjira* (1870), som utgör ett repertoarstycke på ryska teatrar, *Vojevoden af Trogir* och (bland komedierna) *Frol Skobějev* (1868). Hans dramatiska stil närmar sig Ostrovskijs. A. har vidare författat en god studie öfver Shakspere m. m.

Averlino (Averulino). Se Averulino.

Avernakö, liten ö, 1 dansk mil söder om Faaborg på Fyn. Omkr. 340 inv. (1901).

Ave'rner-sjön. Se Avernus lacus.

Ave'rno-sjön. Se Avernus lacus.

Ave'rnus lacus (grek. *Ἄορνος*, "fågeltom", emedan man trodde, att fåglar skydde den af dunster förpestade luften), numera Lago di Averno, Averner-sjön, liten sjö i Kampanien, 13 km. v. om Neapel, mellan Pozzuoli och Cumæ. Den är en gammal vulkankrater, omkr. 65 m. djup, fordom omgifven af tät, dyster skog. I de gamla myterna spelar A. en betydande roll. Hos forntidens romerske skalder är den medelpunkten för nästan alla berättelser om skuggornas rike. Man trodde, att Odysseus och Æneas där nedstigit till underjorden. Där låg ock den kumeiska sibyllans grotta. Agrippa lyfte den hemlighetsfulla slöja, som hvilade öfver platsen, då han nedhögg skogen och anlade en kanal mellan Lukriner- och Avernersjön såsom inlopp till krigshamnen *Portus Iulius* i den sistnämnda samt lät genom berget hugga en tunnel mot Cumæ. Denna är nu till större delen igenfylld, men återstoden förevisas under namn af "Sibyllas grotta". H. Sgn.

Ave'rrhoa L., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Oxalidaceæ*. Tvenne arter, *A. Carambola* L. och *A. Bilimbi* L., odlas i tropikerna för sina som krusbär smakande frukters skull. G. L—m.

Ave'rroës, egentl. Ibn Roschd, arabisk filosof och läkare, f. 1126 i Cordoba i Spanien, var länge gynnad af kaliferna Jusuf och Almansur, men anklagades 1195 för kätterska läror och blef landsförvisad. Död i Marokko 1198. A. var en stor beundrare af Aristoteles och gaf sina flesta filosofiska skrifter formen af kommentarier till dennes arbeten. I många punkter intog han dock en ganska självständig ställning till Aristoteles' åsikter. Så fördjupade han uppfattningen af potentialiteten, i det att han gjorde gällande, att det nya, som tyckes först komma till genom utvecklingen, till själfva sitt väsen finnes latent redan i det potentiella. Naturen är därför alltigenom lif, och detta lif utvecklar sig genom sin egen inneboende, churu för vår uppfattning dolda kraft. I medeltidens hufvudfråga om förhållandet mellan tro och vetande intog redan A. den ståndpunkt, som sedan af de kristne skolastikerna formulerades i läran om den dubbla sanningen. Den positiva religionsläran innehåller ytterst samma sanningar, churu i naivare bildlik form, som filosofien i dess klara begrepp. Personligen slöt sig A. därför till den muhammedanska religionen, men tolkade dess läror symboliskt. Hans största historiska betydelse ligger däri att han förmedlade för den senare medeltidens filosofi bekantskapen med Aristoteles' läror. Hans tolkning af dessa utöfvade därför ett starkt inflytande på hela den aristoteliserande skolastiken, men äfven utanför denna inverkade hans åsikter på medeltidens och medelbart äfven senare tiders naturuppfattning. Se Arabiska litteraturen. Jfr E. Renan, "Averroès et l'averroisme" (3:e uppl. 1869). (S—e.)

Averroi'ster kallades under renässanstidehvarfvet de aristoteliske filosofer i Italien, hvilka anslöto sig till Averroës' åt panteism lutande tolkning af Aristoteles' åsikter, i motsats till alexandristerna, som höllo sig till Alexanders från Afrodisias kommentarer. De förres hufvudsäte var universitetet i Padova, deras förnämste representanter Nicoletto Vernias (d. 1499), Alexander Achillini (d. 1518) och Augustino Nifo. S—e.

Ave'rs (af lat. *adve'rsus*, åtvänd, som utgör framsidan), *num.*, åtsidan, främre sidan, på mynt och medaljer. Den framställer på mynt vanligen regentens bröstbild eller namnchiffer eller (inom en republik) statens vapen, en bild af friheten o. d. Jfr Revers. — Någon gång betecknar avers främsidan (då af lat. *aversus*, bortvänd).

Ave'rsa (forntidens *Atella*), stad i italienska prov. Caserta (Terra di Lavoro), 12 km. n. om Neapel. 23,189 inv. (1901). Biskopssäte. Utomordentligt fruktbara omgifningar. A., normannernas första koloni i Italien, anlades 1027 af Rainulf, som gjorde det till hufvudorten för ett greifskap, hvilket dock redan 1061 förenades med furstendömet Capua. I A. mördades 1345 Andreas af Ungern.

Aversälsumma (af Avers, se d. o.) l. Aversional-kvantum, *hand.*, utjämningssumma; summa, som efter ungefärlig beräkning utbetalas för att kvitta eller utjämna ömsesidiga oklara fordringar.

Aversiōn (lat. *ave'rsio*, bortvändande), afsky, motvilja.

Aversionäl-kvantum, *hand.* Se Aversalsumma.

Aversiōne l. Per aversione (it.), *hand.*, på en slump.

Aversionshandel (jfr Aversione), slumpköp, med betalning utan att den köpta varan specificeras.

Avertēra (fr. *avertir*, af lat. *adve'rtere*, vända till), underlätta, tillkännagifva, varna.

Avertissema'ng (fr. *avertissement*), underrättelse, tillkännagifvande, kungörelse, anmälan. Jfr Avertera.

Avertisseme'nt, dets. som avertissemang (se d. o.).

Averulino (Averlino), Antonio, italiensk bildhuggare och arkitekt. Se Filarete.

Averö, ö i Romsdals amt, Norge, s. v. om Kristianssund. 156 kvkm. Södra delen är bergig (Mekknoken 515 m.). Ön tillhör häraderna Kornstad, Kvernes och Bremsnes samt har omkr. 4,000 inv. O. A. Ö.

Äves (plur. af lat. *avis*, fågel), *zool.* Se Fåglar.

Avesnes [avän], stad och fästning i franska departementet Nord (Flandern), vid floden Helpe. 6,217 inv. (1902). Var sedan medeltiden hufvudstad i ett grefskap, som var en del af Burgundiska riket och som afträddes till Frankrike 1659.

Ave'sta (förr mindre riktigt Zend-ave'sta) är namnet på den bok, som innehåller de äldsta iranska folkens, liksom de nuvarande parsernas heliga skrifter. Om härledningen och betydelsen af ordet avesta se Avestiskan. Dessa heliga skrifter, som innehålla Zoroasters ursprungliga lära med senare utveckling och tillsatser, bestodo enligt inhemsk tradition egentligen af 21 "böcker" (avestaspr. *naska*, pers. *nosk*, "bok"), fördelade i 815 kapitel, och den första skriftliga sammanfattningen af dessa förut genom muntlig tradition bevarade "böcker" kan icke sättas senare än till 5:e årh. f. Kr. Men under de omhvälfningar, som följde på Alexanders eröfringståg och sedermera under seleukidernas och arsacidernas välde, gick en stor del af denna ursprungliga avesta för alltid förlorad; det språk, hvarpå den var skrifven, öfvergick i talspråket till det medelpersiska *pehlevi*, hvarigenom innehållet blef för folket ofattligt, och själfva den (numera för oss okända) skrift, hvarmed den var upptecknad, kom ur bruk. Under de inhemske sasaniderna och i synnerhet under den store Sjapür II (310—379), då Zoroasters religion återvann sitt inflytande, uppdrogs åt de prästfamiljer, inom hvilka det rätta läsandet af de heliga skrifterna bevarats, att samla och tolka hvad som af dessa ännu fanns i behåll, närmast i det praktiska syftet att ordna de befintliga resterna till en liturgisk handbok för gudstjänsten och offren. Den sålunda samlade återstoden (345 kap. af 815) omskrefs med ett nyuppfunnet alfabet, det numera s. k. *zend*-(riktigare: avesta-)alfabetet, en skickligt gjord förenkling af det då i bruk varande svårlästa s. k. "bokpehlevi". Tolkningen skedde genom en kommenterande öfversättning ("zend") på det då talade pehlevi-språket, skrifven med det nyss nämnda bokpehlevi. Dock visar denna tolkning, att den rätta meningen på flera ställen icke förståtts. Men äfven af denna sasanidiska redaktion, som utan tvifvel flerestädes afviker från den ursprungliga genom infogade randglossor och reminiscenser af det förlorade, har, till följd af islams öfvervälde och den zoroastriska religionens inskränkning på de till stor del landsflyktige parserna, blott omkr. en fjärdedel bevarats till vår tid, och denna del har mellan 4:e och 13:e årh. — från hvilket sistnämnda våra äldsta avesta-handskrifter härstamma — säkerligen undergått flere nya recensioner och ortoepiska förbättringar. Den på detta sätt till oss komna Avesta består nu af två hufvuddelar: egentliga avesta, som omfattar de tre ursprungliga "noskerna" Vendîdâd, Vîspêred och Jasna, af hvilka dock ensamt Vendîdâd (den 20:e "nosken") är fullständigt bibehållen, samt Khorda avesta ("lilla A."), hvars innehåll till stor del består af de s. k. *ješt* (uttalas jescht, se nedan), *5 njâjis*, *3 afrînagân* och några andra smärre fragment. Den egentliga Avesta föreligger efter handskrifterna i två olika recensioner: a) handskrifter med pehleviöfversättning, innehållande de tre böckerna Vendîdâd, Vîspêred och Jasna hvar för sig, samt b) handskrifter utan denna öfversättning, framställande de tre böckernas innehåll sönderdeladt i texter efter den ordning, i hvilken dessa texter föreläsas under kyrkoåret. Denna recension, den egentliga liturgiska handboken, kallas *Vendîdâd-sâde*. Den till sitt innehåll viktigaste boken, *Vendîdâd* (urspr. *vîdaêvô dâtem*, "anti-demonisk lag"), har formen af en dialog mellan Ormusd och Zoroaster och delas i 22 *fargard* ("afdelning"), af hvilka den första innehåller den iranska skapelselegenden, den andra sagan om den gyllene tiden under den forniranske konungen Jima och de öfriga föreskrifter om den bot man måste göra vid förorening (i synnerhet genom lik) och för allt annat ondt. *Vîspêred* (urspr. *vîspê ratavô*, "alla himlamakter"), som delas i 24 *karde* ("afdelningar"), innehåller i närmaste sammanhang med Jasna en lista böner till allahanda gudamakter. *Jasna* ("offer"), som delas i 72 *hâ* ("slut"), innehåller de liturgier, som läsas vid offren (*jasna*, pers. *izešne*), långa, enformiga böner och anropanden till olika gudomligheter. Den viktigaste delen af Jasna utgöres af de 17 *gâthâ* ("hymner"), hvilka, affattade i en särskild dialekt och i metrisk form, utgöra den äldsta med säkerhet från Zoroasters tid härstammande delen af avesta, samt äf trenne urgamla, af Avesta själf som heliga ansedda böner. Med dessa "gâthâ" som ursprunglig kärna har den öfriga avesta småningom (ung. mellan 1000—600 f. Kr.) uppstått och kodifierats. Den därnäst äldsta delen af avesta äro de 21 *jêšti* (pers. *ješt*), "lofsånger" till vissa gudomligheter: Mithra ("solguden"), Tischtrja ("Sirius") o. a. eller till de otaliga *fravaši* (jfr Zoroaster), i ursprungligen metrisk, men numera bruten form. Af dessa står dock blott en mindre del i Jasna och de öfriga i Khorda avesta, hvilken icke egentligen bildar något afslutadt helt, utan är en såväl för lekmän som för präster afsedd andaktsbok, som i olika handskrifter och upplagor upptager än mer, än mindre af det ofvan angifna innehållet. Något yngre än ješt äro de prosaiska (blott till en ringa del metriska) böckerna Vêndîdâd och Vîspêred, och allra yngst äro de ofvan nämnda småstyckena i "lilla avesta". — Avestas stil är enkel och konstlös; det dunkla beror till stor del på det hoplappade skick, hvari den nu föreligger. I afseende på sitt allmänna innehåll kan den närmast jämföras med den andra ur-ariska religionsurkunden, Rigveda (se Indien), men kan på intet sätt täfla med dess naiva fantasirikedom och ofta glänsande bildprakt. Avestasångerna karakteriseras mest af färglösa myter, liflösa figurer, noggranna förteckningar på en mängd genier och deras egenskaper och i synnerhet af oupphörliga upprepningar och omsägningar, hvilket dock till en del torde bero på dess nuvarande fragmentariska skick. Enstaka ställen sakna dock ej en verklig poetisk lyftning. — För Europa blef avesta bekant först genom en från pehleviöfversättningen gjord fransk öfversättning (1771) af Anquetil-Duperron och har alltsedan, dels för sin stora betydelse såsom en af mänsklighetens äldsta och märkligaste religiösa urkunder, dels såsom enda källan för det viktiga avestaspråket, det vanligen s. k. zend (se Avestiska), varit föremål för grundliga och omfattande studier. De förnämsta upplagorna äro: Burnouf, "Vendidad-Sadé" (1829—

3); Westergaard: "Zend-Avesta or the religious books etc. vol. I [allt publ.], The zend text" 1852—54), Spiegel: "Avesta die heil. schriften ... n grundtexte sammt der huzvâresch-[= pehlevi-] bers. herausgeg." (2 bd, 1851—58), och Geldner, 'Avesta ... im auftr. d. kais. akad. d. wiss. in Vien herausgeg." (3 bd, 1885—94). De viktigaste rbetena för Avestastudiet äro (utom de ofvan nämnda ehlevi- och en af parsiprästen Neriosengh utgifven anskrit-öfversättning) följande: Spiegel, "Avesta .. aus dem grundtexte übersetzt" (3 bd, 1852—3), "Commentar über das Avesta" (2 bd, 1865 –69), båda omfattande såväl den egentliga som hordah Avesta, "Einleitung in die tradition. schrif-n der parsen" (2 bd, 1856—60), "Eranische lterthumskunde" (3 bd, 1871—78), Harlez, 'Avesta ... trad. du texte zend" (2:a uppl. 1881), armesteter och Mills, "The Zend-Avesta ... trans-ated" (3 bd i Max Müllers "Sacred books of the ast", 1880—87; 2 uppl. 1895 ff.), Darmesteter, Zend-Avesta, trad. nouvelle avec commentaire" (3 l, 1892—93; bäst), och Geldner, "Awestalitteratur" Geiger-Kuhn "Grundriss d. iran. philologie" b. I, 1896). Se för öfrigt den under Avestiska ch Zoroaster anförda litteraturen. H. A.

Avesta. 1. Socken, delad å Kopparbergs län, olkare härad, 1,166 har, 3,860 inv. (1902), och Västmanlands län, Gamla Norbergs bergslag, 70 av. Annex till Grytnäs, Västerås stift, Hedemora ontrakt. Skall framdeles utgöra ett eget konsisto-ellt pastorat.

2. Stations- och fabrikssamhälle i A. socken, d Dalälfven, som där bildar två fall: Storforsen),8 m. 594 m. längd) och Lillforsen (3,8 m. samma ngd). Omkr. 2,500 inv. Holländaren Govert Silentz lade där 1636, för det s. k. Yngre kopparkom-niets räkning, förädlingsverk för koppar; men se-an detta kompani blifvit upplöst, 1638, öfvergingo essa förädlingsverk 1641 genom köp till Falu bergs-g. Sistnämnda år erhöll A. stadsprivilegier. 1667 ducerades hela Avesta-verket till kronan, men åter-mnades till Falu bergslag redan året därpå. 1686 ducerades nämnda verk för andra gången, då äfven adsprivilegierna upphäfdes. Såsom ersättning fick alu bergslag 1689 privilegium på vedhandeln i alarna och den s. k. Avesta-pensionen samt 10,000 al. kpmt årligen. Kort därefter kom A. genom rende och år 1777 genom köp ånyo i Falu bergs-gs händer. Till A. fördes den vid Falu gruf va hållna råkopparn för att "garas" (renas), valsas s. v. Från 1644 till 1831 präglades ock i A. allt kets kopparmynt. Då verkstäder för kopparns renande lades i Falun och myntverk i Stockholm, sjönk A:s tydenhet i detta hänseende. Det gamla kopparverket lades helt och hållet 1869. Största fabriksanlägg-ngen är numera Avesta järnverk, med masugnar och 3 martinugnar. Det tillhör sedan 883 A. järnverksaktiebolag (aktiekapital 750,000 r.). Tillverkningen uppgick 1902 till 7,792 ton ckjärn och direkt från masugn framställdt gjutgods, 77 ton gjutgods framställdt efter tackjärns om-nältning, 14,630 ton martingöt, 7,696 ton stång-rn och stål samt andra gröfre tillverkningar af nidesjärn eller stål och 3,000 ton tunnplåt och spik . m. Avesta sågverk, beläget strax nedan-r järnverket, tillhör Kopparbergs—Avesta aktie-lag (aktiekapital 400,000 kr.); det består af 4 ramar och 2 klingbord med tillhörande erforderliga maskiner för kantning m. m. och drifves dels genom 8 turbiner om tills. 200 hästkrafter, dels af ångmaskiner för 3 hyfvelmaskiner, en delnings-såg m. m. Årliga tillverkningen är omkr. 12,000 kbm. Ibland nyare fabriksanläggningar märkes Månsbo kloratfabrik, anlagd åren 1893 och 1894 af Stockholms superfosfatfabriks aktiebolag, i Grytnäs socken, midt emot A. järnverk, förenadt därmed genom landsvägsbro öfver Storforsen. Vid fabriken tillverkas klorsyradt kali (som användes vid tillverkningen af tändstickor och rökfritt krut) och andra borsyrade salter samt under senare år äfven kalciumkarbid. Tillverkningen försiggår med 17 dynamomaskiner, hvilka drifvas af 15 turbiner, om sammanlagdt 5,680 hästkrafter. För kraftöfver-föring till Norbergs gruffält har slutligen en elektrisk kraftstation därstädes blifvit anlagd af Norbergs elektriska aktiebolag, stiftadt år 1896 med ett aktie-kapital af 250,000 kr. Kraftstationen eger 6 dynamo-maskiner om tillsammans 1,008 hästkrafter. K. K.-Å.

Ave'stiska, Zend-avestiska, *språkv.*, det språk, hvarpå Avesta (se d. o.) är affattadt. Ordet *zend* är egentligen ett medelpersiskt (pehlevi-) ord med betydelse "begripande", "förklaring", "tolkning", "öfversättning". Det heter i pehlevi *zând*, af ett avestiskt **zaiñti-* (jfr *â-zaiñti-*, "tolkning", ty. *kunst* o. s. v.). Ordet användes nu emellertid i följande betydelser. 1. Den ursprungliga, riktiga använd-ningen af ordet, hvilken alltmer tränger igenom i vetenskapen, är "förklaring", "kommentar af Avesta" och sålunda att begränsa till "den på pehlevi affattade versionen och utläggningen eller kommentaren af Avesta". 2. Genom missförstånd af pehlevi-uttrycket *avistâk va zand*, egentl. "avesta och zend" (d. v. s. utläggning, kommentar), kom zend eller hellre uttrycket Zend-avesta (införd t af Anquetil du Perron) att beteckna de heliga skrifter, som utgöra den religions kanon, hvars stiftare var Zoroaster (se denne), m. a. o. Zend eller Zend-avesta användes för att beteckna hvad som egentligen bör kallas och äfven alltmer kallas Avesta. 3. Zend betecknar jämväl det alfabet (den skriftart), som efterträdde den egendomliga skriftarten pehlevi (använd t äfven som namn för medelpersiska; se Huzvâresch och Pehlevi), och hvari såväl en del af pehlevilitteraturen som framför allt Avesta själf äro återgifna. Avesta undergick flere redak-tioner. De viktigaste skedde under sasaniderna (från 226 e. Kr.) först i pehlevi-skrift och slutligen under Sjapur II (310—379) i den s. k. zendskriften. 4. Slutligen kom zend att också beteckna det språk, hvarpå Avesta är affattad. Denna benämning har länge varit den mest brukliga. Men af det föregående förstås lätt, att den är oriktig och vilseledande, bl. a. äfven därför att termen zend i ofvan anförda betydelser (företrädesvis 1) till sin uppkomst till-hör 3:e och 4:e årh. e. Kr., då däremot det språk, som kallas zend, härstammar från 11:e till 8:e årh. f. Kr.

Det avestiska språket, en tid och ännu under-stundom med mindre fog kalladt fornbaktriska, tillhör, genealogiskt sedt, den iranska (eranska) afdelningen af den ariska språkfamiljen och den indoeuropeiska språkstammen (jfr Ariska språk). Det är sidoordnadt med eller ett syster-språk till fornpersiskan, representerad genom forn-

persiska (Akemenidernas) inskrifter (520—350 f. Kr.; jfr Persiska språket). Fornpersiskan tillhörde det västra Iran (nuv. egentliga Persien) och har direkt fortsatts med medelpersiska eller pehlevi, äfven kalladt pärsi (se d. o.), och nypersiska. Avestiskan däremot tillhörde med säkerhet östra Iran, möjligen nuvarande Afganistan (eventuellt Belutsjistan) och helt eller delvis väl ock nuvarande Korasan. Möjligen härstammar den moderna afganskan (paschto) från avestiskan eller den afdelning af de forn-iranska språken, hvartill avestiskan hörde (jfr J. Darmesteter: "Chants populaires des afghans", 1889). Ännu en tredje med den fornpersiska och avestiska gruppen sidoordnad afdelning af iranska språk har man velat finna i det urspråk, hvarifrån de moderna språken inom Pamir-platån och ännu några andra dialektformer förutsättas härleda sig. — Inom avestiskan själf skiljer man emellertid emellan tvenne dialektformer, nämligen gāthā-dialekten och den yngre avestiskan, någon gång äfven kallad zend i inskränkt bemärkelse. Gāthā-dialekten är det språk, hvarpå de äldsta beståndsdelarna i Avesta äro affattade, nämligen de s. k. *gāthās* eller "hymnerna", som förnämligast innehållas i den afdelning af Avesta, som kallas *Yasna* ("offer", "dyrkan"), nämligen *Yasna* 28—34; 43—51; 53 samt 27, 13 och 14; 54, 1, dessutom den arkaiserande s. k. *Yasna haptanghāiti* ("sjudelade") 35—47. De öfriga afdelningarna af Avesta, nämligen återstoden af *Yasna* (särskildt *Yasht*) samt *Vendidād*, *Vispered* och *Khordah-Avesta* (d. v. s. lilla Avesta, innehållande *Yasht* och mindre texter, såsom *Nyāishes*, *Gāhs*, *Sīrōzahs*, *Afringāns*), jämte några fragment (bl. a. från *Hādhōkt Nask*) äro affattade på den yngre avestiskan (se för öfrigt om Avestas beståndsdelar art. Avesta). Gāthā-dialekten är mera ålderdomlig och förhåller sig till den yngre avestiskan ungefär som veda-dialekten förhåller sig till det klassiska sanskrit eller som Homeros' språk förhåller sig till Herodotos' joniska dialekt. Möjligen förefinnes emellan de båda dialekterna ej blott en kronologisk, utan ock en lokal skillnad, så att gāthā-dialekten förhåller sig till den yngre avestiskan ungefär som Homeros' joniska förhåller sig till den attiska dialekten. Gāthā-dialekten var tydligen det språk, som Zoroaster — åtminstone under det senare skedet af sitt lif — samt hans bekännare talade. Dess grammatiska byggnad är anmärkningsvärdt ålderdomlig och nära öfverensstämmande med det vediska sanskrit. Den yngre avestiskan bär prägel af en längre utveckling, hvarigenom den skilt sig från gāthā-dialekten. Framför allt visa sig i de senare styckena, speciellt de prosaiska, vissa drag, t. ex. sammanblandning af kasus o. s. v., som väl delvis åtminstone icke äro att tillskrifva det språk, hvarpå de resp. styckena ursprungligen voro affattade, utan bero på senare tiders redaktörer och skrifvare, som genom vårdslöshet eller okunnighet om den ursprungliga formen införde sin tids språkformer. Bland de viktigaste skillnaderna mellan gāthā-avestiska och yngre avestiska må anföras, att den förra förlänger alla slutvokaler, använder oftare anaptyktiska vokaler, t. ex. G.-Av. *fcrā*, Y.-Av. *fra* (= Sanskr. *pra*); ariskt *ns* uppträder i G.-Av. som *ng(h)*, framför hvilket *a* uppträder som *ē*, t. ex. G.-Av. ack. pl. *daēvēng*, "demoner", = Y.-Av. *daēvąn* (Sanskr. *dēvān*, "gudar", af en arisk ack. pl. **daivāns*). — Ifrån den fornpersiska gruppen skiljer avestiskan sig genom följande hufvudsakliga punkter. Indoeurop. Avest *ȷ* (*r*-vokal) uppträder i Avest. som *-ere-*, i Fornpers. som *-ar-*: Avest. *kereta-*, "gjord", = Fornpers. *karta-* (Sanskr. *kṛtá-*); de ariska diftongerna *ai* och *au* uppträda oförändrade i Fornpers., men antaga flere olika former i Avest. (såsom *ae ōi*, *ao ēu* o. s. v.) nasalvokalerna äro försvunna i Fornpers., i Avest. i allmänhet bibehållna under olika former; i slutljud är *-a* i Fornpers. alltid långt (*-ā*); *-i* (*-id*) och *-u* uppträda (grafiskt) som *-iy* och *-uv*, t. ex. Fornpers. *astiy*, "han är", = Avest. *asti* (Sanskr. *ásti*); de ariska sibilanterna hafva nått en rikare utvecklin i Avest. än i Fornpers., speciellt att märka är, a ariska *ś* och *ž(h)* (Sanskr. *ç* och *j*, *h*) under viss betingelser i Fornpers. uppträda som þ och *d* (d. v. s ð), såsom Fornpers. ack. *vîþam*, "clan", "byalag" = Avest. *vîsem* (Sanskr. *viçam*), Fornpers. *adam* = Avest. *azem* (Sanskr. *aham*). — Af den iransk grenen står avestiskan närmast den indiska grenen Det råder i allmänhet en stor öfverensstämmels mellan Avest. och Sanskr. De viktigaste olikheterna äro följande. Avest. har i flere fall förvandlat ur sprungliga ariska *ă* och *ā* (mest bevarade i Sanskr.) till *e-* (och *o-*) ljud: så blef *a* före *m*, *n*, *v* till *e* som, i fall föregånget af *y*, *c*, *j*, *ž*, vidare förvandlade till *i*, t. ex. Avest. *nemah-*, "dyrkan" (Sanskr *namas-*), Avest. ack. *yim*, "hvilken" (Sanskr. *yam*) *a* blef *o* före *u* i följande stafvelse, i synnerhet efte labialer, t. ex. Avest. *vohu-*, "god" (Sanskr. *vasu-*) En egendomlighet, som väsentligen bestämmer avesti skans utseende i förh. till Sanskr., äro epentetisk och svarabhakti-(inskotts-)vokaler, t. ex. Avest *bavaiti*, "han blifver" (Sanskr. *bhavati*), Avest *haurva-*, "hel" (Sanskr. *sarva-*), Avest. *vaxeðra-* "ord" (Sanskr. *vaktra-*), Avest. *hvare*, "sol" (Sanskr. *svār*). De ariska och sanskritiska s. k. medi aspiratæ *gh*, *dh*, *bh* blifva i Avest. oaspirerade *g* *d*, *b* (så bevarade i gāthā-dial.). Ariskt, Sanskr *s* blir i Avest. i början af ord *h*, t. ex. Avest. *hapta* "sju" (Sanskr. *saptá*), uppträder i inljud under viss betingelser som ett ljud, hvilket lämpligen kan teckna som *ngh*: Avest. *vanghana-*, "klädnad" (Sanskr. *va sana-*); *-as* i slutljud uppträder i allmänhet so *-ō*, t. ex. Avest. *aspō*, "häst" (Sanskr. *açvas*, *açvō* ett ord, som visar, att ett indoeurop. *kv* (Sanskr *çv*) i de eranska språken uppträder som *sp* (jfr lat *equos*). — Hvad angår nominal- och verbalböjningen öfverensstämmer avestiskan i allmänhet (på några detaljer när) med sanskrit, efter verkan af ljud lagarna. — Ordbildning genom suffix och sammansättning är fullt analog med förhållandena i sanskrit — I syntaktiskt hänseende däremot visar avestiska (i synnerhet i den senare litteraturen) flere olikheter med sanskrit, förnämligast i användning af kasus, so tydligen är friare än i sanskrit.

Historien om studiet af avesta-språket sammanfaller med studiet af avesta-litteraturen i det hela. Om man undantager några mindre betydande äldre uppgifter, var fransmannen Anquetil du Perron de förste, som dechiffrerade och läste Avesta och sålunda kan kallas grundläggaren af avesta-forskningen. Hans öfversättning af Avesta: "Ouvrage de Zoroastre", 3 bd, daterar sig från 1771. Efter en längre tids förfall och misskredit återupplifvades avesta studierna genom dansken Rask, som i sitt epokgörande arbete "Zendsprogets og Zend-avestas ælde

g ægthed" (1826) bevisade avestiskans ålderdomghet och nära sammanhang med sanskrit. Genom urnoufs storartade undersökningar öfver Avesta, enom Grotefends, Benfeys, Burnoufs, Lassens, Operts och Rawlinsons upptäckter rörande de fornersiska inskrifterna och deras språk var avestiskans tällning klar. På den sålunda lagda grunden rbetade sedan Bopp, Windischmann, Haug, Westeraard, v. Roth, Spiegel och Justi (''Handbuch der endsprache'' 1864). Bland samtidens forskare på et avestiska området må dessutom nämnas tyskarna artholomæ (grammatiska arbeten och öfversättningar f delar af Avesta), Geldner (öfversättningar och rammatiska arbeten samt den nya epokgörande uppagan af Avesta: ''Avesta. Die heiligen bücher der arsen''; under utgifning från 1885, ofullbordad), fübschmann (öfvers. och grammat.), Justi, Geiger grammat.), fransmannen J. Darmesteter (som lämnat en sista och förnämsta öfversättningen af Avesta: ''Le Zend-Avesta. Traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique'', Paris 1892—3 i ''Annales du Musée Guimet'' b. 21, 22 och 24), elgiern de Harlez, engelsmannen Mills, amerikanen ackson, holländarna Bang och Caland (alla öfvers. ch grammat.). — Utom en mängd uppsatser i tidskrifter och några specialarbeten samt en del numera ell stor del föråldrade grammatiska arbeten kunna här ämnas: Chr. Bartholomæ, ''Handbuch der altiranischen dialekte'' (1883); A. V. Williams Jackson, ''An avesta grammar in comparison with sanskrit'' Part I, Phonology, Inflection, Word-formation, 892; af Part II, inneh. texter, glossar o. s. v., tkom ''Avesta reader. First series'' 1893); och utligen såsom de allra viktigaste: ''Grundriss der ranischen philologie'', utg. af Wilh. Geiger och rnst Kuhn, 2 bd med supplement 1895—1903, amt Chr. Bartholomæ, ''Altiranisches wörterbuch'', 904. K. F. J.

Aves-öarna (''Fågelöarna''), en grupp små kustar utanför Venezuela, ö. om Bonaire. Guanolager.

Aveyron [avärå']. 1. Flod i södra Frankrike. en rinner upp n. om Lévézou-bergen, genomflyter västlig riktning depart. A. och förenar sig med Tarn i depart. Tarn-et-Garonne. Längd 240 km. — 2. Departement i södra Frankrike, motsv. östra delen af den forna provinsen Guienne. 8,770 kvkm. 382,074 inv. (1901). Departementet ligger på sluttningen mellan Cevennerna och Auvergnes högland, till hvilket de vulkaniska Montagnes d'Aubrac (1,471 m.) höra. Till Cevennerna höra såväl platån Larzac (921 m.) som Lévézou-bergen (1,116 m.). Utom af floden A. genomflytes departementet af Lot och Tarn samt flera bifloder till dem. På bergen är klimatet rått, i dalarna mildt. Jorden är ej mycket fruktbar, och mindre än hälften är odlad. Det vin, som fås, är medelmåttigt. Hufvudnäring är boskapsskötsel; särskildt hållas bortåt 1 mill. får, af hvilkas mjölk beredes den berömda Roquefort-osten. Stora tillgångar på stenkol, järn, bly, koppar, zink och alun innas, hvarför också industrien under senare tider alltmer utvecklat sig. A. bildar ett eget stift och är deladt i 5 arrondissement. Hufvudstad: Rodez. J. F. N.

d'Avezac-Macaya [davsa'k-makaja'], Marie Armand Pascal, fransk geograf, f. 1800, d. 1875, var byråchef i marinministeriet och 1833—35 generalsekreterare i geografiska sällskapet i Paris. Han var en af stiftarna af etnologiska sällskapet i denna stad samt medlem af Institutet. Bland hans arbeten må nämnas *Études de géographie critique sur l'Afrique septentrionale* (1836), *Esquisse générale de l'Afrique* (1837; 2:a uppl. 1844), *Relation des mongols ou tartares par le frère Jean du Plan de Carpin* (1838), *Les îles fantastiques de l'Océan occidental au moyen-âge* (1845), *Notice des découvertes faites au moyen-âge dans l'Océan Atlantique* (1845), *Les voyages d'Améric Vespuce* (1858) och *Les navigateurs terreneuviens J. et S. Cabot* (1869).

Avezzāna, Giuseppe, italiensk general och politiker, f. 1789, d. 1879, stridde sedan 1805 i Napoleons härar, blef 1814 sardinsk officer och måste efter upprorsförsöket 1821 fly till Spanien, där han inträdde i den konstitutionella regeringens armé. Tillfångatagen af fransmännen 1824, deporterades han till Amerika, lyckades undkomma till Mexico, där han slog sig ned som köpman och lifligt deltog i de revolutionära partistriderna inom republiken. 1848 kom A. hem till Europa, deltog i resningen i Genova och var en kort tid romerska republikens krigsminister. Efter denna republiks störtande för A. ånyo öfver till Amerika, men återvände ännu en gång och strax 1860 trots sin höga ålder bland Garibaldis friskaror. 1862 blef han italiensk generallöjtnant, valdes 1867 till deputerad och slöt sig inom parlamentet till yttersta vänstern. A. ställdes 1878 i spetsen för föreningen Italia irredenta (se d. o.), hvilken 1879 firade den gamle revolutionskämpens begrafning med stora demonstrationer.

Avi. Se Avis.

Aviānus, latinsk författare omkr. 400 e. Kr., skref på elegisk vers 42 latinska fabler, hvilka under medeltiden nyttjades som skolbok. Språket är rent och versbyggnaden god. R. Tdh.

Aviārium (lat., af *avis*, fågel), fågelhus, stor fågelbur. Jfr Akvarium.

Aviatiōn (af lat. *a'vis*, fågel), luftfärd (t. ex. med flygmaskin).

Avicēbron, namn på Salomon Gabirol.

Avice'nna, egentl. Ibn Sinâ, arabisk filosof och läkare, sin tids produktivaste författare, f. 980 nära Buchara, d. 1037, tjänstgjorde som lifmedikus hos de siste samanadiske och några af de bujudiske sultanerna, var en tid äfven vesir i Hamadan, men hotades flere gånger till lif och frihet samt räddade sig till Ispahan, hvarest han samlade lärjungekretsar omkring sig. A:s medicinska system, framställdt i arbetet *Kânûn* (i 5 böcker), var kompileradt efter arabiska framställningar af den grekiska medicinen (förnämligast Galenos), men upplefde emellertid den hedern att under många århundraden få tjäna som kodex för medicinskt vetande, i Europa ända in på 1600-talet, i vissa trakter af orienten än i dag. Arbetet öfversattes till latin omkr. 30 gånger och utgafs på arabiska i Rom 1593 (i 4 bd). — I sitt filosofiska tänkande utgick A. från Al-Farabis med nyplatonismen befryndade riktning,

Efter ett kopparstick, som uppgifves föreställa Aviconna.

men närmade sig Aristoteles. Hans största filosofiska arbete, *Sjifá*, den första systematiska framställning af den peripatetiska filosofien, öfversattes flera gånger till latin, så ock hans logik och metafysik. Danske orientalisten von Mehren har spridt nytt ljus öfver A:s filosofi genom en följd afhandlingar i belgiska tidskriften "Muséon" (1882—86). (S—e.)

Avice'nnia, *bot.* Se Andrötter och Mangrove.

Avi'cula, *zool.*, musselsläkte, typ för den talrika och omfattande familjen *Aviculidæ*. Nu lefva i varmare haf något öfver 20 arter. Till undersläktet *Meleagrina* hör pärlmusslan (se d. o.), *Meleagrina* (*Avicula*) *margaritifera*. Särskildt inom de mesozoiska systemen voro arter af A. talrika och karakteristiska, och äfven inom de paleozoiska systemen voro musslor, som räknas hit, ganska allmänna. *A. contorta* är karakteristisk på Rhät i västra Europa, som därför ock kallas för contorta-zonen. I Skånes kolförande bildningar finns bl. a. *A. magnifica* och inom kritsystemet därstädes *A. coerulescens*. B. L—n.*

Aviditet (af lat. *a'vidus*, girig), *kem.* Om en bas, t. ex. natronlut, neutraliseras med en syra, t. ex. saltsyra, och därefter en ekvivalent af en annan syra, t. ex. salpetersyra, tillsättes, så delar sig basen mellan de båda syrorna, i nu antagna fall, så att hvardera syran tager i det närmaste hälften af basen. Det finnes med andra ord i lösningen lika många ekvivalenter klornatrium som natriumnitrat. Saltsyran och salpetersyran sägas då hafva lika stor aviditet i afseende på natronlut. Om däremot ekvivalenta mängder salpetersyra och diklorättiksyra få konkurrera om en ekvivalent mängd natronlut, bildas 76 proc. natriumnitrat och endast 24 proc. natriumdikloracetat, d. v. s. salpetersyran har $^{76}/_{24} = 3{,}_2$ gånger så stor aviditet som diklorättiksyran i afseende på natronlut. Experimentellt hafva Thomsen och Ostwald bestämt syrornas aviditet genom att studera värmeutveckling och volymförändring eller ändring i brytningsförmåga vid blandning af ett salts lösning med en syra. A andra sidan förhåller sig enligt den elektrolytiska dissociationsteorien två syrors aviditet på samma sätt som deras dissociationsgrader vid samma utspädningsgrad, och denna sats stämmer utmärkt öfverens med erfarenheten. Förhållandet mellan två syrors aviditet kan något bero på den bas, om hvilken de få konkurrera; detta gäller likväl endast, om basens salter med de båda syrorna äro i mycket olika hög grad dissocierade. Enligt teorien bör aviditeten äfven ändra sig med utspädningen. S. A—s.

Aviēnus, Rufius Festus, latinsk skald, i sista hälften af 4:e årh. (prokonsul 366 och 372). Hans arbeten äro företrädesvis öfversättningar eller efterbildningar af grekiska astronomiska och geografiska lärodikter. Hans lärdom var omfattande. R. Tdh.

Avigliano [aviljä'nå], stad i italienska prov. Potenza i det gamla landskapet Basilicata. 18,481 inv. (1901).

Avignon [avinjä'], hufvudstad i franska depart. Vaucluse i Provence, vid vänstra Rhône-stranden, ej långt från Durances mynning. 46,896 inv. (1901). Säte för en ärkebiskop. Staden har lyceum, landtbruksskola och botanisk trädgård. Den är omgifven af murar, uppförda 1346—68. Den eger omkr. 40 kyrkor, men största delen af dess fornlämningar har förstörts under revolutionerna. Bland offentliga byggnader må nämnas påfvarnas forna fästningslika palats, katedralen *Notre dame des doms* och det berömda "Museum Calvet" (med ett bibliotek på 125,000 band

Påfliga palatset i Avignon.

och 4,000 manuskript). Mycket stora sidenväfverier, fabrikation af galanterivaror, papper, kemiska produkter, maskiner. Handel med vin, olja, silke och spannmål. Målarna Mignard och J. Vernet samt Petrarcas Laura voro födda där. — A., som är en urgammal stad, kanske från början ligurisk, blef sedan gallisk och kom 48 f. Kr. till romarna, som kallade den *Avenio*. Efter att sedan hafva tillhört burgunder, västgoter och franker tillföll A. grefskapet Provence 1251. Det var 1309 till 1377 residens för sju påfvar ("påfvarnas babyloniska fångenskap") och sedan för flera motpåfvar. 1348 köpte påfven staden af drottning Johanna I af Neapel och den tillhörde sedan påfvestolen till år 1797, då den genom freden i Tolentino afstods åt Frankrike. Flera kyrkoförsamlingar höllos i A. under 13:e och 14:e årh.

Avignonbär, *bot.* Se Gulbär.

A'vila. 1. Spansk provins i sydvästra delen af Gamla Kastilien. 7,882 kvkm. 200,457 inv. (1900). Landet är i s. uppfylldt af Sierra de Gredos (högst topp 2,661 m.), Paramera d'A. (2,105 m.) och Sierra d'A. (1,383 m.). Mellan dessa kedjor äro vackra och fruktbara dalar. Norra delen hör till den kastilianska högslätten. De största floderna äro Alberche och Tietar, båda till Tajo, samt Adaja och Tormes till Duero. I A. odlas säd, vin, nötter, kastanjer, oliver, lin och hampa, men stora områden äro till följd af vattenbrist föga gifvande. Boskapsskötseln, särskildt fårafvel, är af vikt; A:s merinofår gälla för de bästa i Spanien. Bergen innehålla silfver, koppar, bly och marmor, men bearbetas föga. — 2. Hufvudstad i nämnda provins, vid foten af Paramera d'A. 1,132 m. ö. h. 11,885 inv. (1900). Staden, som är säte för en biskop, eger en gotisk katedral-kyrka från 1109 och ett moriskt slott samt väl bibehållna medeltida befästningar. A. fanns redan i 4:e årh. e. Kr. Universitet 1482—1808. J. F. N.

A'vila, Sancho de, spansk fältherre, tjänade i Nederländerna under hertigens af Alba befäl som anförare för dennes garde och verkställde i denna egenskap grefvarna Egmonts och Hoorns arrestering. Under Requesens' ståthållarskap sökte han förgäfves undsätta det af gueuserna belägrade Middelburg, men lyckades 1575 i grund besegra den nederländska hären under Ludvig af Nassau på Mookerheden. Undan de bonderesningar, som öfverallt på landsbygden uppstodo, drog sig A. med sina trupper inom Antwerpens murar och förmådde därvid ej hindra

ina soldater att låta denna stad undergå en fasaäckande plundring (1576). A. återkallades 1577 från Nederländerna och blef guvernör i Pavia. Kort ärefter kallade den nye ståthållaren i Nederländerna, Alexander Farnese, honom till sig och sände honom mot Maastricht. Vid belägringen af denna fästning stupade den gamle krigaren (1579). V. S—g.

Avila, Gil Gonzales de, spansk historieskrifvare, jesuit, f. omkr. 1577, d. 1658, skref historiska arbeten öfver Henrik III af Kastilien och Filip III, om Salamanca samt om den kristna kyrkans grundläggning i Västindien.

Avila y Zuñiga [dsu'njiga], Luiz de, spansk diplomat, general och historieskrifvare, f. omkr. 1490, var Karl V:s förtrogne vän och någon tid dans sändebud i Rom samt åtföljde honom på krigståget till Afrika och i Tyskland. Schmalkaldiska kriget beskrefs af honom utförligt, men ej opartiskt (*Commentarios de la guerra de Alemaña, hecha por Carlos V en 1546 y 1547*, hvilket arbete flera gånger omtryckts (senast 1852) samt blifvit öfversatt på latin, franska, tyska och andra språk.

Avilés, hamnstad i spanska prov. Oviedo (Asturien), n. om hufvudstaden Oviedo. 12,763 inv. (1900).

Avis [avī], fr., l. Avī, underrättelse, kort skriftligt meddelande; påteckning af pass.

Avisa (jfr Avis), äldre namn på tidning.

Avis au lecteur [avī å lektör], fr., "underrättelse för läsaren", företal; godt råd eller "pik", som det hvar kan taga åt sig.

Avisbref [avī-], *hand.*, bref med underrättelse om afsända varor, dragna växlar o. s. v.

Avisēra (se Avis), underrätta.

Avisjakt (Advisjakt), litet, snabbseglande, lätt bestyckadt fartyg, tillhörande arméns flotta. H. W—l.

A viso (it.), *hand.* Se Växel.

Aviso l. Avisofartyg, snabbgående, lätt bestyckadt fartyg, afsedt för spanings- och rapporttjänsten. Flottans nuvarande torpedkryssare kallades 1892 års sjökrigsmaterielkommitté avisofartyg, men benämningen förekommer icke numera (1904) inom svenska flottan. H. W—l.

Avisofartyg. Se Aviso.

A vista (it.). 1. *Mus.* Vid första påseendet, från bladet. Jfr A livre ouvert, A prima vista och A vue. — 2. *Hand.* Vid uppvisandet af en växel).

Avitus, Eparchius, västromersk kejsare, härstammade från de galliske arvernerna och hade som mycket hos den västgotiske konungen Teodorid i Toulouse förvärfvat stort inflytande bland goterna. Vid Attilas infall i Gallien 451 förmedlade han det förbund mellan dem och Aëtius, som ledde till hunnernas nederlag. Efter Valentinianus III:s död utnämndes A. af kejsar Maximus till öfverbefälhafvare över hären (*magister utriusque militiæ*), och sedan Maximus omkommit, uppfordrades han af konung Teodorik att antaga kejsarpurpurn. Han utropades i Arles till kejsare, inföll därpå i Italien och vann allmänt erkännande inom det västromerska riket. A:s närmaste uppgift blef nu att skaffa Rom försörjning från Afrika och stäfja vandalernas härjningar. Då han till följd af hungersnöden måst skicka sina från Gallien medförda trupper, föll han helt i Ricimers våld. Genom en folkresning tvangen att lämna Rom, hämtade han i Gallien en här, men besegrades (okt. 456) af Ricimer vid Placentia, afsattes och tvangs att låta viga sig till biskop. Han dog kort därefter. V. S—g.

Avitus, Alcimus Ecdicius, gallisk biskop, skald, d. 518, efterträdde omkr. 490 sin fader som biskop i Vienne och var en af Galliens ypperste biskopar. Under hans inflytande öfvergick konung Sigismund af Burgund och med honom hans rike från arianismen till trinitarisk ortodoxi, och konungen lät både i kyrkliga och världsliga ärenden A:s råd vara vägledande. Å det för burgundiska kyrkan betydelsefulla konsiliet i Epao 517 var A. den tongifvande. I samband med hans kyrkliga och politiska betydelse står ett antal af honom efterlämnade bref af stort historiskt värde. Såsom diktare efterlämnade han på latin dels en panegyrisk lärodikt till jungfruligheten ära, dels ett på hexameter skrifvet didaktiskt epos i fem böcker öfver mänsklighetens urhistoria, hvilket verk är ett betydande led i den bibelparafraserande litteraturen. A:s samlade verk utgåfvos 1890 af U. Chevalier. Se H. Denkinger, "Alcimus Ecdicius Avitus" (1890). J. Hdr.

Avivēra (fr. *aviver*, friska upp, af lat. *vīvus*, lefvande, frisk), "sköna" l. gifva mera glans åt färggods. Subst.: Avivēring.

Aviz-orden (efter staden Aviz i Portugal), en portugisisk militärorden, stiftades 1143 (1147) i ändamål att verka för morernas fördrifvande, men förvandlades 1162 af Alfons I till en andlig riddareorden. 1789 ombildades den af drottning Maria till en militärisk förtjänstorden. Se Ordnar (Portugal).

Avlōna (it. *Valona*, alban. *Vljones*), hamnstad i turkiska vilajetet Janina (Albanien), vid Baja di Valona, en vik af Adriatiska hafvet. Omkr. 6,000 inv. Säte för en grekisk metropolit. Ångbåtsstation och handel med sköldpaddor samt den kringliggande traktens produkter: vin, oliver, ris och tobak. A. hette fordom *Aulōn* och tillhörde det grekiska Illyrien.

Avocat [-ka'], fr. Se Advokat.

Avocatōrium (nlat., af lat. *avocāre*, bortkalla), återkallelsebref; offentlig kungörelse, hvari en regering återkallar sina undersåtar från en främmande stats område (kallas äfven Dehortatorium); *hand.*, kontraorder.

Avogādro, Amedeo A. di Quaregna e Ceretto, grefve, italiensk fysiker, f. 1776 i Turin, d. 1856 därstädes, blef 1796 juris doktor i sin födelsestad och erhöll sedermera några lägre juridiska ämbeten, men egnade sig som autodidakt alltmer åt fysikens studium och öfvergaf slutligen juridiken. Efter att hafva beklädt lägre lärareposter i Turin och Vercelli utnämndes han 1820 till innehafvare af en för honom upprättad lärostol i högre fysik vid Turins universitet, hvilken plats han bibehöll till 1850. A. offentliggjorde en del afhandlingar af fysiskt och kemiskt innehåll, bl. a. 1811 en, hvari han framställer den satsen, att alla gaser vid lika tryck och temperatur innehålla ett lika antal molekyler på volymsenheten, den s. k. Avogadros lag (se d. o.). Innebörden af denna sats, som utgör grundvalen för den vetenskapliga kemien och för viktiga delar af fysiken, fattades icke af A., hvarför också hans arbete blef obeaktadt af samtiden. Först senare tiders, särskildt de sista årens, forskning har det förbehållits att påpeka räckvidden af densamma. S. A—s.

Avogādros lag, *kem.* och *fys.* År 1811 uppställde den italienske forskaren Avogadro (se

d. o.) den satsen, att antalet gasmolekyler i en gifven volym är lika för alla gaser, om blott tryck och temperatur äro lika. Man kan också uttrycka denna lag så: vikten af en gas' molekyl är proportionell mot gasens specifika vikt. Denna sats härledde Avogadro ur Gay-Lussacs upptäckt (1805), att gasernas specifika vikter äro proportionella mot vikten af de mängder af gaserna, som reagera på hvarandra (ekvivalent-vikterna), eller mot enkla multipler af dessa vikter. A. fördes konsekvent till den slutsatsen, att de då undersökta enkla gaserna, väte, syre, kväfve och klor, hafva molekyler (*molécules intégrantes*), som bestå af två atomer (*molécules élémentaires*). Man vet nämligen, att en volym klor förbinder sig med en volym vätgas till två volymer klorvätegas. Då nu klorvätegasens molekyler äro lika många som klorens och vätets atomer, eftersom hvarje klorvätemolekyl antages innehålla en väte- och en klor-atom, så kan man ej, såsom flertalet af A:s samtida, antaga, att klorens och vätgasens molekyler bestå af endast en atom. I sådant fall skulle nämligen antalet molekyler vid föreningen hafva sjunkit till hälften af hvad det var före föreningen. Enklaste utvägen ur denna svårighet var att antaga, att klor- och vätgasmolekylerna bestå hvardera af två atomer. Denna A:s åsikt var en stötesten för alla dem, som ansågo, att en viss olikhet var nödvändig mellan tvenne atomer för att de skulle förena sig med hvarandra. Det försöksmaterial, som på A:s tid kunde användas till pröfning af hans lag, var alltför obetydligt, och denna råkade därför nära nog i glömska. Först efter den organiska kemiens utveckling i slutet af 1850-talet blef A:s lag ett oafvisligt behof för kemien, och från denna tid datera sig de skrifter af Dumas, Gerhardt, Laurent och särskildt Cannizzaro, genom hvilka A:s lag slutligen lyckades vinna burskap. Ännu en svårighet hade man att bekämpa, innan lagen kunde antagas. Åtskilliga kroppar visa nämligen s. k. abnorm gastäthet. Så till exempel är salmiaks (NH_4Cl) gastäthet vid högre temperaturer 0,89 (luftens = 1), men enligt molekylens sammansättning beräknad ur Avogadros lag bör den vara dubbelt så stor. Man lyckades äfven förklara dylika undantag, exempelvis genom att i förevarande fall antaga, att salmiakånga i verkligheten icke existerar, utan består af en blandning af klorväte och ammoniakgas. Slutligen lyckades man också att gifva experimentella bevis för detta påstående. Ur de med hjälp af Avogadros lag bestämda molekylarvikterna härleder man vissa bestämda värden på de kemiska elementens atomvikter (se d. o.). Värdet på dessa sålunda bestämda atomvikter öfverensstämmer i de flesta fall, såsom Cannizzaro visat, med de ur Dulong och Petits lag härledda värdena. En ytterligare och vida större betydelse fick Avogadros lag, då van't Hoff 1885 påvisade, att lagen i fråga gäller lika väl för i lösning befintliga kroppar som för kroppar i gasform, om man blott för de förra räknar med deras osmotiska tryck på samma sätt som man för de senare räknar med deras gastryck. Avogadros lag gäller ej fullt exakt annat än för låga tryck. Vid högre tryck upphör den likasom de öfriga gaslagarna att vara exakt giltig. S. A—s.

Avoirdupois [ävədəpåi's] l. Averdupois, eng. (af fr. *avoir du poids*, hafva vikt, väga, eller ock af mlat. *averia*, gröfre varor, och fr. *poids*, vikt), den engelska handelsvikten (till skillnad från myntvikten, troyvikt). 1 pound avoirdupois är = 7,000 troygrän = 453,592 gr. (= 1,067 sv. skålpund) och innehåller 16 ounces à 16 drams. 144 avoirdupoispound = 175 troypound. 1 centner (hundredweight) = 112 pound = 50,802 kg. 1 ton (20 ctr) = 2,240 pounds = 1,016,046 kg. — A. förekommer nämndt i en kungl. förordning redan 1336. Troyvikten var laglig enhet för engelska vikten till 1855, då pound avoirdupois afföste den i samma egenskap. Äfven i Nord-Amerikas förenta stater är avoirdupois handelsvikt; centnern (*cental*) är där fastställd till 100 pound, och 1 ton alltså = 2,000 pound, hvilket äfven gäller om en del af de engelska kolonierna (Canada, Jamaica m. fl.) och Hawaiiöarna.

Avokatörium. Se Avocatorium.

A'vola l. Aula, stad på sydöstra kusten af Sicilien, i prov. Siracusa, 24 km. s. v. om Siracusa. 16,301 inv. (1901). Frukt- (särskildt mandel-) och vinodling.

Avon [ē'vn], keltiskt ord, som betyder flod, är namn på flere strömmar i England, bland hvilka de märkligaste äro följande: 1. Upper A. (Öfre A.) biflod till Severn. Den flyter förbi Warwick och Stratford (185 km.). Efter denna flod har Shakspere, som föddes och dog i sistnämnda stad, blifvit kallad "svanen från Avon". — 2. Lower A. (Nedre A.) flyter åt v. förbi Bath och Bristol, där den blir segelbar för de största handelsskepp, och faller ut i Severns utvidgade mynning. A. står genom Kennet—Avonkanalen i förbindelse med Thames. — 3. East A. (Östra A.) utfaller i kanalen v. om Wight. Vid denna flod ligger Salisbury.

Avoué (fr.), förmyndare, sakförare, advokat i civilmål. Se Advokat.

A vous [avō], fr., hos er (är turen nu, i spel) akta er! (i fäktning); för er (dricker jag), d. v. s. skål!

Avranches [avrā'ʃ], stad i franska depart. La Manche (södra Normandie), nära floden Sées utlopp i S:t Michelbukten. 7,361 inv. (1901). Namnet härleder sig från namnet på en keltisk stam, Abrincatui. A. har en katedral från 11:e årh. De berömde skolastikern Lanfranc höll där skola.

d'Avril, Adolphe, baron, fransk diplomat och författare, f. 1822, blef 1866 generalkonsul i Bukarest, 1868 ledamot af Donaukommissionen och var 1876—82 envoyé i Chile. Utom *Documents relatifs aux églises de l'Orient* (1862; 3:e uppl. 1883) har han utgifvit flere arbeten om orienten.

Avto- l. Auto- (af grek. *autó's*, själf, samme). Om ord sammansatta med *avto* se Auto- och de sammansättningar.

A vue [avÿ], fr., *mus.*, liktydigt med A vista (se d. o.).

Avulsiön (lat. *avu'lsio*, lösslitning), *jur.*, den naturtilldragelsen, att ett stycke mark genom vattufallslites löst från en egendom och föres till en anna.

Avvakum, Petrovitj, det ryska sektväsendets upphofsman, f. omkr. 1620, blef präst 1640. För sin fanatiska hätskhet mot några bojarer måste han fly till Moskva, där han 1651 af patriarken Josef fick plats som korrekturläsare vid det kyrkliga tryckeriet. Då Nikon blef patriark, afskedades A., och då han i ett bref till tsar Alexej beskyllde den nye patriarken för kättersk reformvänlighet, förvisades han till Sibirien, och först efter Nikons störtande (1664) fi-

han återvända till Moskva. Men då han åter opponerade sig mot det kyrkliga nyhetsmakeriet, förvisades han till Pustozersk, där han hölls fängslad. Han behöll dock sitt fanatiska trots och blef, efter en ny klagoskrift till tsaren, bränd på bål jämte tre meningsfränder. Sträng i sedliga grundsatser och ortodox konservatism, kan A. betraktas som det gammal-ryska sektväsendets fader. Af hans 44 skrifter ha några gått förlorade. De öfriga hafva utgifvits af Subbotin i dennes ”Material till sektväsendets historia”. Viktigast är hans självbiografi. Den teologiska riktning, som han företrädde, fick efter honom namnet ”Avvakumovstjina”. Jfr Raskolniker. A—d J.

blef hans maka, studerade fäderneslandets antikviteter. 1630 fingo han och Aschaneus af konungen fullmakt att jämte Bureus vara ”antikvarier”. Vid universitetet hade A. äfven idkat juridiska studier, och 1633 ingick han i Åbo hofrätt, där han samma år blef advokatfiskal och 1637 assessor. 1649 lämnade han den juridiska ämbetsmannabanan, på hvilken han hade avancerat till underlagman i Norr-Finne lagsaga, hvarefter han uteslutande egnade sig åt sitt älsklingsstudium, fornkunskapen. Han adlades 1651. 1667 förordnades han till assessor i det s. å. i Uppsala inrättade antikvitetskollegium, blef efter Stiernhielms död, 1672, dess preses och kvarstod som sådan till 1675. Död i Uppsala 1679. — A. var

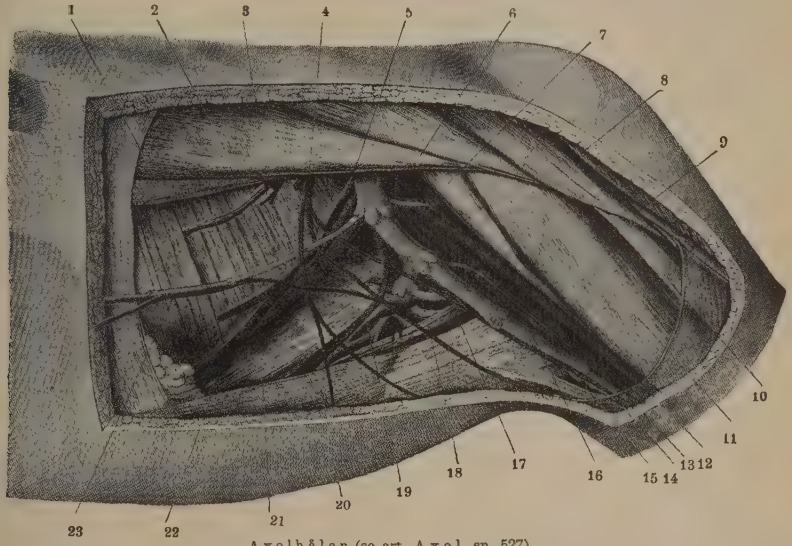

Axelhålan (se art. Axel, sp. 527).

1. Musculus pectoralis minor. 2. Musculus pectoralis major. 3. Musculus serratus anterior. 4. Nervus interostobrachialis. 5. Vasa thoracica longa. 6. Arteria brachialis. 7. Musculus coracobrachialis. 8. Musculus deltoides. 9. Vena cephalica. 10. Musculus biceps brachii, caput longum. 11. Caput breve. 12. Nervus medianus. 13. Nervus cutaneus antebrachii medialis. 14. Nervus cutaneus brachii medialis. 15. Vena basilica. 16. Nervus ulnaris. 17. Musculus teres major. 18. Vasa subscapularia. 19. Nervus subscapularis. 20. Musculus latissimus dorsi. 21. Musculus subscapularis. 22. Nervus thoracalis longus. 23. Vasa thoraco-epigastrica.

Avvocāto (it.), advokat. Detta ord, förkortadt avv., tillfogas i Italien så godt som undantagslöst till en vederbörligen inskrifven och erkänd advokats namn och bibehålles oftast — liksom vår doktorstitel — äfven om bäraren nått långt högre värdigheter. Officiellt är därvid ordningen följande: först tillnamnet, därpå titeln och så förnamnet, t. ex. Crispi avv. Francesco. V. Lm.

Ax, *bot.* Se Blomställning.

Ax, stad. Se Ax-les-thermes.

ax. (på recept), förkortning för *axungia*.

Axberg, socken i Örebro län, Örebro härad. 9,726 har. 1,816 inv. (1902). A. bildar med Hofsta ett konsistoriellt pastorat i Strängnäs stift, Glanshammars kontrakt.

Axehielm, Johan Henriksson, fornforskare, f. 1608 i Norrköping, blef 1625 student i Uppsala, där han under den lärde Bureus, hvars dotter 1629

en skarpsinnig och oväldig domare. Som vetenskaplig forskare utmärkte han sig för stora kunskaper och outtröttligt nit. Han utgaf likväl ingenting i tryck. Hans många efterlämnade handskrifter hafva gått förlorade.

Axel, *anat.*, liktydigt med skuldra (hos människan) och bog (hos djuren), betecknar bålens åt sidorna utsträckta, öfre del, skulder-ringen med dess mjukdelar. Axeln sträcker sig utåt som en sluttande, afsmalnande ås, från sidan af halsen. Formen af dess yttersta ände bestämmes af delta-muskeln; men denna ås sluttar äfven framåt och bakåt, mot bröst och rygg, i hvilkas större vidd den förlorar sig utan bestämd gräns. Ju mera jämn och oafbruten sluttningen är, dess vackrare blir den af muskler och fett betingade rundningen och axelns (skuldrans) form. Axeln har till fast grundval skulder-ringen, hvilken utgöres af det mot bröstbenet sig stödjande

nyckelbenet (*clavicula*), det sig däremot med en led å *acromion* (axel-högen, Florman) stödjande axel- l. skulder-bladet (*scapula*) och öfversta änden af det mot skulderbladet ledande axel- l. öfverarmsbenet (*humerus*). Skulderringen bär armen, hvilken ligger mot bröstkorgens runda, öfre ände och uppbäres af flere muskler vid hufvud och stam. Leden mellan skulderbladet och öfverarmen (axel- l. skulderleden) är den mest rörliga i människokroppen; den bildas af en oval skål på skulderbladets främre vinkel och en kulformad ansvällning (hufvudet) af öfverarmsbenet, och rörelsen däri verkställes af 11 muskler. Då armen hänger ned i hviloställning eller obetydligt aflägsnas från kroppens sida, märkes under axeln en, alltefter hullet, mer eller mindre djup grop, axelhålan l. armhålan. Denna håla bildar ett hvalf upp mot leden och begränsas inåt af bröstkorgens vägg, utåt af armen, framåt af ett hudveck, som innehåller nedre kanten af stora bröstmuskeln (*musculus pectoralis major*) samt bakåt af ett hudveck med breda ryggmuskelns (*musculus latissimus dorsi*) främre kant. Detta hvarf plattas, då armen utsträckes, och då den är uppsträckt, visar sig i gropens ställe en rundad knöl (fett). Hålan klädes af en hårig, för beröring (kittling) vanligen ganska känslig hud. Denna innehåller stora svettkörtlar; hos somliga personer utmärka sig dessa genom en rik afsöndring (armsvett), hvilken, blandad med på stället afsöndrad hudtalg och afjällande öfverhud, kemiskt förändras, bleker vissa färger på kläderna och utvecklar en stark lukt. Inom huden ligger i hålans hvalf mer eller mindre fett, och där framgå de stora kärlen och nerverna till armen. Jfr illustration sp. 525—526. G. v. D.*

Axel användes inom flere af naturvetenskaperna för att beteckna en symmetri-linje, d. v. s. en rät linje, i afseende på hvilken en kropps särskilda delar äro i ett eller annat afseende symmetriskt ordnade. Finnas flere sådana symmetri-linjer, kallas den förnämsta principal- l. hufvud-axel och de öfriga sekundära l. bi-axlar. Se följande artiklar.

Axel, *geom.* I fråga om plana kroklinjer menar man med axel den räta linje, som skär alla mot densamma vinkelräta kordor midt i tu och således delar figuren i symmetriska hälfter (jfr Diameter). På samma sätt förstår man med en solid figurs axel en rät linje, som går genom medelpunkterna till alla mot denna linje vinkelräta plana afskärningar.

Axel, *maskinb.*, en roterande eller svängande, i lager upplagd maskindel, som har till uppgift att uppbära andra transmissionsdelar, hvilka antingen äro fast förbundna med axeln och deltaga i dess rörelse eller ock vrida sig med axel- eller hjulbössa på axeln, som då åter är fast (t. ex. axlar å fordon). Har axeln till ändamål endast att med sina lagergångar uppbära, stödja de belastande delarna och krafterna, benämnes den *bär-* l. *kraft-axel*; skall den tillika fortleda mekaniskt arbete, öfverföra vridande kraftmoment, kallas den *arbets-* l. *vridnings-axel*. Vanligen tjäna axlarna båda dessa uppgifter samtidigt. De utföras i allmänhet af smidesjärn eller stål, med i regel cirkelformigt tvärsnitt, eller af gjutjärn, med ring- eller korsformigt tvärsnitt, eller slutligen af trä, med cirkulärt eller polygonalt tvärsnitt (vattenhjul-stockar).

Böjliga axlar bestå af en böjlig kärna, utförd antingen af flera inuti hvarandra anbragta ihåliga cylindrar af skrufformigt vriden järn- eller ståltråd, hvarannan vänster- och hvarannan höger-spunnen (Stows konstruktion), eller ock af cylindriska järn-

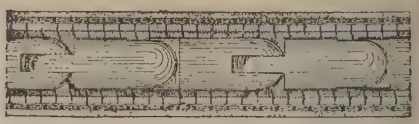

Fig. 1.

Fig. 2.

eller ståll änkar, tillplattade vid ändarna och där vridbara omkring pinnar eller bultar (Janets konstruktion; se fig. 1 och 2). I båda fallen inneslutes kärnan i en med spiralråd utfodrad läderslang, som ej deltager i rotationen och sålunda kan manövreras med blotta händerna. Vid ändarna sammankopplas kärnan å ena sidan med det drifvande organet och å andra sidan med den apparat eller det verktyg, som skall arbeta. W. H.

Axel, *astron.* Med en himlakropps axel förstås den tänkta linje, kring hvilken himlakroppen roterar. Således är jordens geografiska axel (jordaxeln) den räta linje, som går genom jordens geografiska poler. Jordens axel är (liksom de öfriga planeternas) under jordens rörelse kring solen ständigt parallell med sig själf, oafsedt de små afvikelser, som kallas precession och nutation. Världsaxeln är den tänkta linje, kring hvilken hela himmelssfären verkställer sin skenbara dagliga rörelse. Den sammanfaller med den förlängda jordaxeln. De punkter, där världsaxeln skär himmelssfären, kallas dennas nordpol och sydpol. Ekliptikans, ekvatorns, horisontens axlar kallas de linjer, som, gående genom dessa cirklars medelpunkter, stå vinkelrätt mot deras plan.

Axel, *fys.* 1. Magnetisk axel kallas den linje, som förbinder båda polerna på en magnet. Emedan jorden själf är magnetisk och dess magnetiska poler icke sammanfalla med de geografiska polerna, kan man tala om "jordens magnetiska axel", hvilken följaktligen är en annan än den geografiska. — 2. Axel till en sfärisk spegel kallas hvarje rät linje, som från någon punkt på spegeln drages till dess medelpunkt. Af dessa linjer är den, som träffar spegelns midtpunkt, hufvudaxel. Axeln till en sfärisk lins är hvarje rät linje, som går genom linsens "optiska medelpunkt" (se Lins). Hufvudaxel benämnes den af dessa linjer, som förenar medelpunkterna till de båda sfäriska ytor, af hvilka linsen begränsas. — 3. Optisk axel. Betraktar man ett föremål genom en s. k. dubbelbrytande kristall, t. ex. en kalkspat, så ser man i allmänhet tvenne bilder af föremålet, hvilka växla till inbördes läge, när kristallen kringvrides. I hvarje sådan kristall finnes emellertid en eller två bestämda riktningar, efter hvilka ljuset framgår utan att sönderdelas eller gifva upphof åt

tvenne bilder. Ser man genom kristallen i någon af dessa riktningar, får man således enkla bilder af föremålen. Dessa riktningar kallas optiska axlar. Somliga dubbelbrytande kristaller, såsom kalkspaten, bergkristallen och turmalinen, hafva endast en optisk axel, medan andra, såsom gipsen och fältspaten m. fl., hafva två sådana. På grund af denna olikhet indelar man de dubbelbrytande kristallerna i en-axiga och två-axiga. Se Dubbelbrytning, Kristallografi och Polarisation. R. R.*

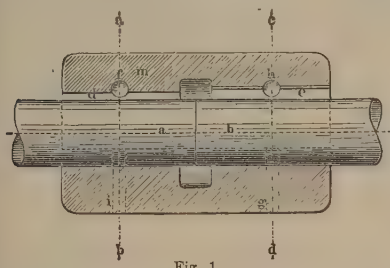

Fig. 1.

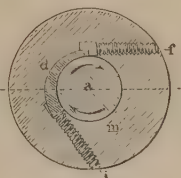

Fig. 2.

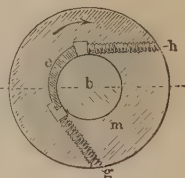

Fig. 3.

Axel, *bot.* Se Stam.

Axel, nordiskt mansnamn, har uppkommit af *Absalon* genom öfvergångsformen forndanska *Axilen, Axlan*, hvaraf fornsvenska *Axel* är ett lån.

Axelben, *anat.* Se Axel.

Axelblad, *anat.* Se Axel.

Axelbössa, *maskinb.* Se Axellager.

Axelgehäng, den breda läderrem, som förr af militärer bars öfver högra axeln till vänstra sidan, och vid hvars sammanlagda ändar värjan eller "sidogeväret" uppbars. Axelgehäng voro i bruk från medeltiden ända långt in i 19:e årh., men hafva sedan lämnat platsen för livgehäng. I Ryssland bäres sabeln fortfarande i axelgehäng af smala remmar. C. O. N.

Axelhus, Axelstad, poetiska namn på Köpenhamns slott och stad. Jfr Absalon.

Axelhåla, *anat.* Se Axel.

Axelhögen, *anat.* Se Axel.

Axelkilometer, *järnv.* Se Kilometer, *järnv.*

Axelklaff, den lapp af kläde eller annat tyg, som anbringas på hvardera axelstycket af en militär uniformsrock för att kvarhålla öfver axeln burna remmar o. d. Axelklaffarna göras ofta af olika färg mot rocken för att beteckna särskilda truppdelar, regementen e. d., eller också förses de med nummer eller annan utmärkande beteckning, såsom namnskiffer, granat o. d. För underofficers- eller korpralsgrad anbringas ofta äfven gradbeteckning. Axelklaffar för officerare göras, där sådana förekomma, af olika modeller och förses vanligen med gradbeteckning. Axelklaffen ersättes stundom af en flätad *axelträns.* C. O. N.

Axelkoppling, *maskinb.*, förbindningsled mellan de särskilda delarna af en axelledning. På axelkopplingarna, hvilka alltefter olika ändamål benämnas fasta, rörliga eller lösbara, ställas följande hufvudfordringar: största möjliga enkelhet i konstruktionen och ofarlighet, i hvilket senare hänseende utstående kanter och delar omsorgsfullt undvikas eller inklädas, så att de ej kunna gifva anledning till olycksfall för personer, som komma i deras närhet.

Af de *fasta axelkopplingarna*, som afse att åstadkomma en stel förbindning mellan tvenne axelstycken, är *muffkopplingen* eller *axelmuffen* den enklaste. Den består af en öfver de båda mot hvarandra stumt stötande axeländarna skjuten ihålig cylinder eller hylsa, fäst vid dessa med krysskilar eller ock, enligt Kernaults konstruktion (fig. 1 till 3), med tvenne böjda, åt motsatta håll afsmalnande kilar *d, e*, som fastklämmas mellan muffen *m* och axeländarnas *a, b* omkrets medelst försänkta skrufvar *f, g, h, i*. Göres muffen i tvenne delar, uppstår antingen *skif-kopplingen* (fig. 4 och 5), när muffen

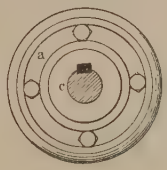

Fig. 4.

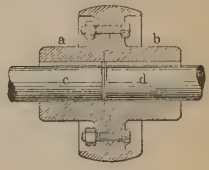

Fig. 5.

delas i ett plan, vinkelrätt mot axlarnas längdriktning, och de båda muffhalfvorna utbredas till mot hvarandra anliggande skifvor *a, b*, som fastkilas på axeländarna *c, d* och sammanhållas med försänkta skrufvar; eller ock *skål-kopplingen* (fig. 6 och 7), när muffen delas i ett plan, parallellt med axlarnas

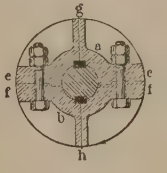

Fig. 6.

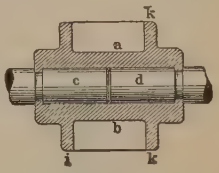

Fig. 7.

längdriktning, och de båda skålformiga muffhalfvorna *a, b* förbindas med skrufvar, anbragta mellan utskjutande flänsar *e, f, g, h, i, k*. — En tredelad muffkoppling enligt Sellers konstruktion (se fig. 8 och 9) består af en invändigt med dubbla koner utborrad, utvändigt cylindrisk muff, som omsluter tvenne uppskurna, utvändigt koniska och invändigt

cylindriska hylsor, hvilka vid de i dem infällda skrufvarnas tilldragning pressas an såväl inåt mot axeländarna som utåt mot muffen, så att den därigenom alstrade friktionen blir tillräcklig för axlarnas sammankoppling. För gröfre axlar anbringas tillika krysskilar. Äfven för axlar, hvilkas diametrar något afvika i storlek, är den sellerska kopplingen användbar.

Frånkopplingen försiggår sålunda här, så snart tänderna kommit ur beröring med hvarandra, snabbt och säkert under gången, men tillkopplingen får ej ske, utan att transmissionen afstannas eller dess hastighet väsentligen förminskas, enär eljest en häftig stöt uppkommer, som kan blifva ödeläggande för maskineriet. Denna olägenhet är aflägsnad vid *friktions-kopplingarna*, af hvilka den enklaste, den *koniska*

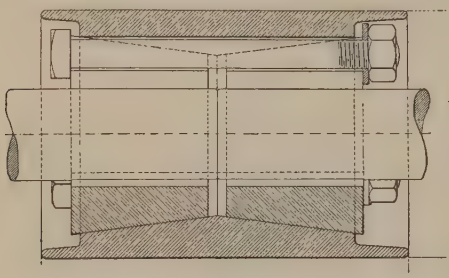

Fig. 8.

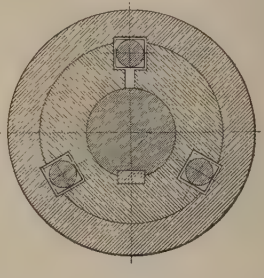

Fig. 9.

De *rörliga axelkopplingarna* afse att förbinda axelstyckena på sådant sätt, att de tillåta en viss förändlerlighet i dessas inbördes läge, vare sig i längdriktningen eller vinkelrätt däremot. I först nämnda fall förses de skifformiga muffhalfvorna med utstående hak eller klor, ingripande i motsvarande, mellanliggande fördjupningar, s. k. *klo-koppling*. Förändlerlighet i sidoriktningen, när axlarnas midtlinjer ej sammanfalla, utan bilda vinkel med hvarandra,

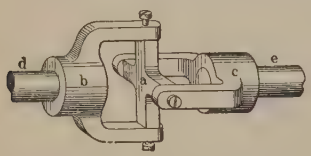

Fig. 10.

medgifver *länk-kopplingen* (fig. 10) — äfven *universallänken* eller *Polhems-låset* kallad —, hvilken vanligen består af ett rätvinkligt kors *a*, hvars båda midt emot hvarandra stående armar äro förbundna genom länkar eller lager med ändarna af gafflar *b*, *c*, uppkilade på axeländarna *d*, *e*. Öfverförandet af rörelsen sker här med olikformig hastighet; dock är denna olikformighet för små värden å vinkeln mellan axlarna af föga praktisk betydelse.

Lösbara axelkopplingar äro sådana, som medgifva axelstyckenas till- eller frånkoppling under gången.

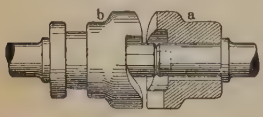

Fig. 11.

Den äldsta och vanligaste af dessa kopplingar är *tand-kopplingen* (fig. 11), som utgöres af tvenne med utskjutande tänder och däremellan motsvarande fördjupningar försedda skifvor, af hvilka den ena *a* är fastkilad på den ena axeländen, under det att den andra *b* kan medelst kopplingsgaffel och hylsa förskjutas fram och tillbaka längs den andra axeländen.

(fig. 12), består af en ihålig konisk skifva *a*, fäst på den ena axeln, och en annan *b* med utvändigt konisk ring, förskjutbar medelst vanlig kopplingsmekanism på den andra axeln. Här sker tillkopplingen utan stöt, så snart trycket mellan de båda koniska skifringarna blir tillräckligt för alstrande af ett friktionsmoment, lika stort som det af transmissionen öfverförda kraftmomentet. En fullständigare friktionskoppling, som tillika erbjuder den fördelen att ej, såsom den nyss beskrifna, gifva någon tryckkomposant i axlarnas längdriktning, är *Dohmen-*

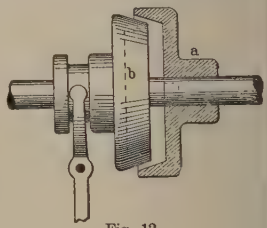

Fig. 12.

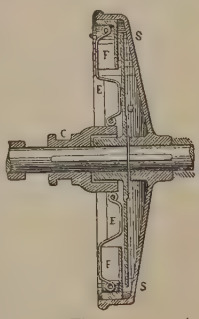

Fig. 13.

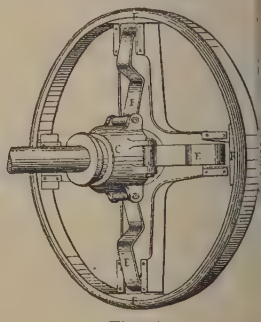

Fig. 14.

Leblancs (fig. 13 och 14), där friktionsbackar *F* med tillhjälp af elastiska knähäfstänger *E* och vanlig kopplingsmekanism *C* förskjutas i radiell riktning mot friktionsskifvans *S* på den andra axeln inre, cy-

indriska omkrets, hvilken vid större kraftmoments öfverförande förses med kilformiga spår, likasom å tillhjul. Kopplingsmekanismen manövreras vanligen för hand direkt eller, för större kraftbelopp, med tillhjälp af skrufutväxling och ratt. Till friktionskopplingarna höra också *remväxlar med lösskifva* (se Remskifva). W. H.

Axell, Johan Severin, affärsman, politiker, f. 22 okt. 1843 i Sundsvall, blef student i Uppsala 1861 och förvärfvade sig 1869 filos. doktorsgrad och docentur i botanik efter försvaret af en afhandling om *Anordningarna för de fanerogama växternas befruktning*, hvilken rönte varmt erkännande af den vetenskapliga kritiken. Redan 1871 lämnade han dock docenturen för att i Sundsvall jämte annan person bilda firman Axell & C:o, som dref exportaffär med trävaror till förnämligast England och Frankrike. Den kraftiga insats, A. inlagt i åstadkommandet af Sundsvall—Torpshammars järnväg, föranledde hans inval i andra kammaren 1875, och han tillhörde densamma till och med 1880 samt ånyo 1882 års riksdag. Han var därvid en af de mest deciderade och slagfärdige motståndarna till landtmannapartiets politik i försvars- och skattefrågorna. I öfrigt ådagalade han liberala tendenser och knöt sitt namn till den motion om utsträckt rätt till civiläktenskap, som 1880 ledde till praktisk påföljd. Mesta uppmärksamheten väckte dock hans vidtomfattande läroverksmotion 1880, som utmynnade i fordran på folkskolan som bottenskola och latinets uppflyttande till sjätte klassen samt större utrymme åt de ämnen, som företrädesvis ingå i den medborgerliga bildningen. A. var under många år ordförande i Sundsvalls stadsfullmäktige och ledamot af länets landsting. 1885 invaldes han af detta i första kammaren, där han under detta tullstridens hetaste skede utmärkte sig som en af frihandlarnas talangfullaste kämpar och äfven uttalade sig för den politiska och kommunala rösträttens utsträckning. Sjuklighet bragte honom dock att redan 1887 draga sig tillbaka. Han afled i Wiesbaden 1 jan. 1892. V. M.

Axellager, *maskinb.*, ihålig maskindel, som tjänar att uppbära och understödja tapparna till axlar, häfstänger o. s. v. på sådant sätt, att dessa kunna rotera omkring tapparnas geometriska axel. Lagren benämnas *bärlager*, när de medelst bärtappar upptaga

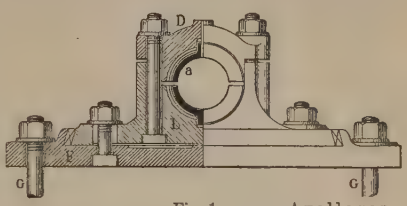

Fig. 1. Axellager.

Fig. 2.

tapptrycket i riktning vinkelrätt mot rotationsaxeln, och *stödlager*, när de medelst stödtappar upptaga sagda tryck parallellt med rotationsaxeln. — Det enklaste *bärlagret* består af ett cylindriskt hål, *öga*, direkt utborradt i motsvarande maskindel eller i ett särskildt rörformigt stycke, *lagerdosa* l. *bussning*, af brons eller stål (vid urverk af glas eller ädelstenar), insatt i samma maskindel. För tyngre belastade axeltappar sammansättes lagret af flera delar (fig. 1 och 2), näml.: lagerskålarna *a*, lagerkroppen *L* jämte lagerlocket *D* samt skrufvarna dels för lockets förbindande med lagerkroppen, dels för hela lagrets fästande vid grund, väggar, tak m. m. *Lagerskålarna*, som utföras af lagermetall, lagerbrons, af dylik metall eller gjutjärn med ingjutning af hvitmetall (Babbits metall), af gjutjärn enbart eller af trä (pockenholts), hafva till uppgift dels att fördela tapptrycket på tillräckligt stor yta, dels att nedsätta friktionen mellan axeltappen och skålarna, dels ock att tillåta efterställning eller utbyte af de genom friktionsarbetet afnötta delarna af lagret och därigenom försäkra axeltappens normala och stötfria gång i detsamma. Lagerskålarna skola i öfrigt så anordnas, att tapptryckets riktning ej träffar deras fogar, hvarför de tvådelade lagerskålarna, hvilka allmännast äro i bruk, endast då äro ur denna synpunkt berättigade, när nämnda tryck går vinkelrätt mot planet genom fogarna. I motsatt fall anordnas

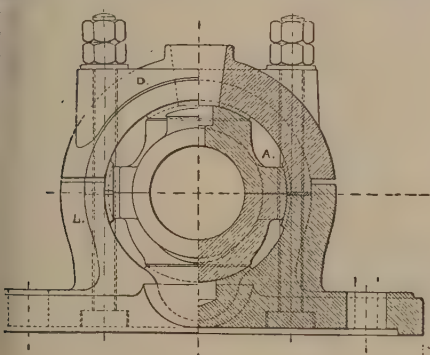

Fig. 3.

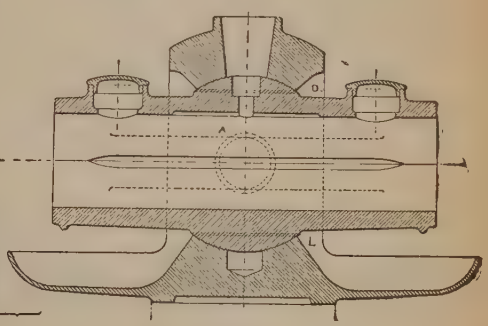

Fig. 4.

Axellager.

s. k. *ställager*, d. v. s. med vanligen flerdelade lagerskålar, ställbara medelst ställskrufvar eller kilar alltefter skålarnas afnötning.

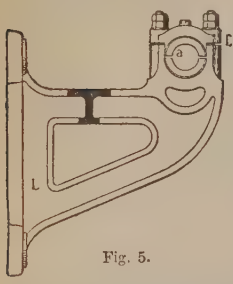

Fig. 5.

Lagerkroppen utföres nästan alltid af gjutjärn, och lämpas i öfrigt dess form efter lagrets ändamål, lokala förhållanden och sättet för dess förbindande med andra maskindelar eller med stöd. Den vanligast förekommande formen är det s. k. *stålagret* (fig. 1 och 2), där den undre delen af lagerkroppen utbredes till en horisontell platta, *lagersulan*, medelst skrufvar fäst antingen direkt vid underlaget eller ock på en särskild *grundplatta*

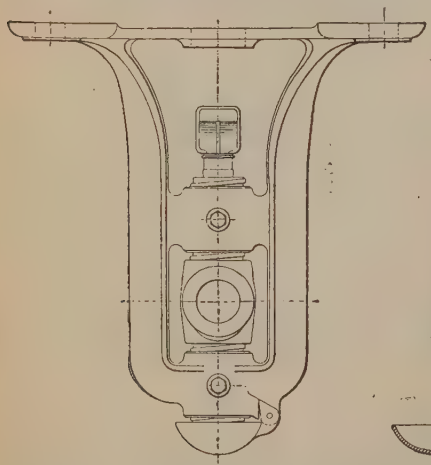
Fig. 6.

F, förbunden medelst långa *ankarbultar G* med grunden. Ändamålet med denna grundplatta är dels att fördela lagertrycket på en större grundyta, dels att underlätta uppsättningen och inställningen af lagret. Utvecklas grundplattan till en särskild lagerbock,

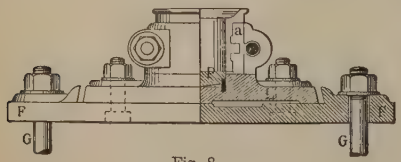

Fig. 8.

benämnes lagret *bocklager*. En modifikation af de vanliga stålagren äro Sellers lager för transmissionsaxlar (fig. 3 och 4), hvilka kännetecknas af mycket långa lagerskålar af gjutjärn, upplagda med kullänk i lagerkroppen, hvarigenom skålarna vid eventuell snedställning eller utböjning af axeln kunna ställa in sig själfva. Genom skålarnas stora längd

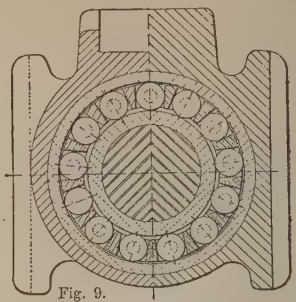
Fig. 9.

fördelas därjämte tapptrycket på så stor yta, att slitningen blir ytterst ringa. Skola lagren fästas på en vertikal yta, såsom väggar eller pelare, utvecklas formen till *väggslager*, *pelarlager*, *konsollager* m. m. (fig. 5). Anbringas de åter i taket, t. ex. vid takbjälkar, benämnas de *taklager*, *hänglager* (fig. 6 och 7 med tillämpning af Sellers system).

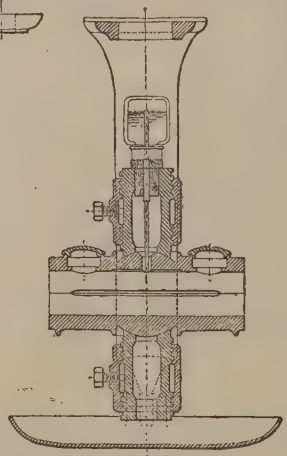
Fig. 7.

Stödlager, som tjäna att uppbära stående, vertikala axlar, benämnas *fotlager* eller *dubblager* (fig. 8), när stödtappen finnes vid axelns nedre ände och där omgifves af lagerskålarna *a* samt en *stödplatta* eller *tärning P* af lagermetall, stål eller pockenholts (turbinlager under vatten), som upptager det vertikala tapptrycket. Dylika axlar kunna ock helt och hållet upphängas vid öfre änden, t. ex. turbinaxlar med *öfvervattenlager*. Anbringas stöd-

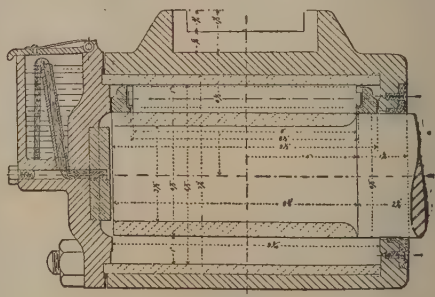
Fig. 10.

lagren åter inpå axeln, anordnas de ofta vid propeller- och turbinaxlar såsom *kamlager*, där tappen utgöres af

ett antal ringar eller kammar, uppbärande trycket i axelns längdriktning med motsvarande ringar eller kammar i lagerskålarna (se Axeltapp).

Är axeln *fast* (t. ex. vid fordon), förses den på densamma roterande maskindelen med en s. k. *axelbössa* l. *hjulbössa*, en vanligen af lagermetall svarfvad ihålig cylinder, fäst i sagda rörliga maskindel.

Till förminskande af tappfriktionen förses alla axellager med *smörjinrättningar* af olika konstruktion,

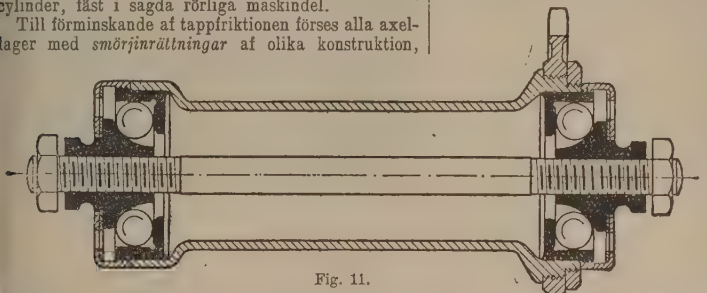

Fig. 11.

afpassad efter omständigheterna. Tappfriktionen nedsättes äfven genom glidningsfriktionens förvandlande till rullningsfriktion medelst rullar eller kulor, anbragta i ett mellanrum mellan tappen och lagerskålarna, då *rull-lager* l. *kul-lager* uppstå. Fig. 9 och 10 visa ett *rull-lager* för järnvägsvagnar, fig. 11 ett *kul-lager för velocipedaxlar*. W. H.

Axelled, *anat.* Se Axel.

Axelledning, *maskinb.*, en sammanställning af flera axlar eller axelstycken för fördelning af drifkraft till olika delar af en fabrik eller verkstad. De särskilda axelstyckena — hvart och ett vanligen af 5 till 6 m. längd — förenas med hvarandra genom kopplingar (se Axelkoppling) och uppläggas i lagergångar (se Axellager), anbragta på lämpliga afstånd å lokalernas väggar, golf, tak m. m. W. H.

Axelmuff, *maskinb.* Se Axelkoppling.

Axel och Sofia Alms stiftelse. Se Almska stiftelsen.

Axel och Valborg, tvenne älskande, hvilkas kärlek och lefnadsöden utgöra ämnet för en af medeltidens mest rörande folkvisor och för ett sorgspel af Öhlenschläger. Folkvisan, som tillhör sista delen af medeltiden och från Danmark fick en mycket stor spridning bland svenska allmogen, har behandlats historisk-kritiskt af P. A. Munch (”Samlede afhandlinger” IV, 1876) och af R. Bergström (i ”Historiskt bibliotek” 1877).

Axelodünum. Se Hexham.

Axel Pedersson till Härlöf, danskt riksråd, länsherre på Varberg, död vid jultiden 1446, fader till de nio ”Axelssönerna”. Se Tott.

Axelson, Axel, målare, f. 24 okt. 1854 i Stockholm, d. 10 april 1892 i Lund, studerade vid konstakademien i Stockholm 1872—76 och sedan i Düsseldorf. Målade kyrkinteriörer från Tyskland och efter ett par resor längre söderut förträffliga arkitekturstudier, oftast i akvarell, från Venezia, Marokko och Tunisien. G—g N.

Axelssönerna, den i Nordens medeltidshistoria vanliga benämningen på de mäktige nio sönerna till det danska riksrådet Axel Pedersson till Härlöf, af den ätt, som sedermera fick namnet Tott (se d. o.).

Axelstad. Se Axelhus.

Axelsvik, ångsåg i Nederkalix socken af Norrbottens län. Produktionen uppgick 1902 till omkr. 6,822 kbm. plank och bräder, med angifvet värde af 151,450 kr., samt 19,200 hl. träkol. Arbetsstyrkan utgjorde s. å. 54 personer. K. K.-Å.

Axeltal, *järnv.*, antalet fordonsaxlar i ett visst järnvägståg. Vederbörligt reglemente innehåller alltid bestämmelser om största tillåtna axeltalet för visst slags tåg på viss linje. Detta största antal axlar är dels beroende på fordonens konstruktion och vagnskopplens styrka m. m., dels på tillgängliga dragkraftens storlek, banans profil och plan samt tågens hastighet. H. L.

Axeltapp, *maskinb.*, en af ihåliga kroppar af motsvarande form omsluten rotationskropp å vissa maskindelar (axlar, vefvar, häfstänger o. s. v.), hvilken möjliggör dessa delars rotation omkring tappens geometriska axel. Alltefter riktningen af trycket mellan tappen och de omslutande delarna, *tapp-*

Fig. 1. Fig. 2. Fig. 3. Fig. 4.

trycket, skiljer man mellan *bärtappar* och *stödtappar*, i det att vid de förra tapptrycket går vinkelrätt mot rotationsaxeln och vid de senare parallellt med densamma. Storleken af detta tapptryck samt hastigheten, med hvilken tappen roterar, äro be-

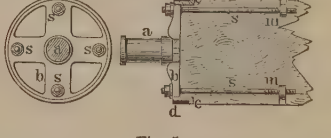

Fig. 5.

stämmande för dess hufvuddimensioner, diameter och längd. Äro tapparna belägna vid axeländarna, benämnas de *ändtappar* (fig. 1); anbringas de inpå axeln och åt båda sidor öfvergå i denna, kallas de *halstappar* (fig. 2). I båda fallen förses de med ringformiga ansatser *a*, som hafva till uppgift dels att upptaga mindre tryckkomposanter parallellt med axelns längdriktning, dels att hindra smörjmedlet mellan tapp och lager att flyta bort. Vid halstapparna ersättas dessa ansatser å transmissionsaxlar ofta af lösa, på axeln flyttbara *ställringar*, som

medelst försänkta klämskrufvar fasthållas på sidorna om lagergången. Den vanliga formen hos bärtapparna är den cylindriska, hvilken stundom ersättes af kulformen, *kulta̲ppar*, t. ex. vid vefvar.

Stödtapparna upptaga med sina plana eller sfäriska ändytor det parallellt med rotationsaxeln gående tapptrycket och benämnas då *dubbar* (fig. 3); eller ock fördelas detta tryck på ett vid axeländen eller inpå axeln anbragt antal ringar eller kammar *r*, såsom hos *kamtappar* (fig. 4). För smäckrare axlar, som hafva att uthärda tryck i såväl längdriktningen som vinkelrätt däremot, få tapparna ibland en koniskt tillspetsad form, *spetstappar*, gående i lagerpannor af motsvarande form. Materialet till tapparna är vanligen detsamma som i axlarna, eller smidesjärn och stål, någon gång äfven gjutjärn samt trä (pockenholts, t. ex. för turbindubbar). När järn- eller ståltappar skola förbindas med träaxlar (vattenhjul-stockar), sker sammansättningen på olika sätt, hvarpå såsom exempel anföres den i fig. 5 återgifna *korstappen*, bestående af ett i samma stycke med tappen *a* utfördt kors *b*, som ligger an mot axeländen och rundtom är försedt med en ringformig krans *c*, *förstärkt* med en varmt påkrympt smidesjärnsring *d*. Det hela fästes vid axeln genom långa skrufvar *s* med infällda muttrar *m*. Andra former för dessa tappförbindningar äro smides- eller ståltappar med antingen ett långt utdraget, koniskt tillspetsadt skaft, försedt med hullingar, s. k. *hjulnålar*, eller med tillvälda två- eller fyrbladiga utsprång, s. k. *bladtappar*. Såväl hjulnålarna som bladtapparna infällas i hjulstocken, där de fästas genom ”kilning” med träkilar. W. H.

Axeltorp, ångbränneri i Efveröds socken af Kristianstads län. Produktionen uppgick 1902—03 till 425,169 l. råbrännvin. K. K.-Å.

Axelträns. Se Axelklaff.

Axelvåld (Axelvold), gods i Norra Svalöfs socken, Malmöhus län. Gården har ett täckt läge och omgifves af en krans af ek- och bokskog. Manbyggnaden består af en hufvudbyggnad, uppförd 1848 efter ritning af prof. Brunius, samt två flyglar från 1790-talet, hvilka sedermera ändrats i öfverensstämmelse med hufvudbyggnadens stil. Godset är bildadt af och uppkalladt efter riksrådet Axel Tönnesson Viffert i senare hälften af 1500-talet. Det egdes sedan af medlemmar af släkterna Ulfstand och Urne samt köptes 1699 af major Isak von Linde, i hvars släkt det sedan förblifvit. Vid major O. S. Berg von Lindes död (1860) bestod godset af omkr. 12 mtl, men styckades då. Hufvudgården A., taxerad till 334,000 kr. (1903), eges af G. M. S. Berg von Linde. C. M. R.

Axenberg, ett berg i Schweiz (1,020 m.), vid sydöstra stranden af Vierwaldstättersjön. Nedanför, vid sjöstranden, ligger Tells kapell, på den plats, där den mytiske hjälten enligt sagan räddade sig genom ett språng ur Gesslers båt. Längs bergets sluttning går den 1864 anlagda Axenstrasse med tunnlar och gallerier, hvilken förenar Brunnen med Flüelen. På berget ligga kurorterna Axenstein och Axenfels.

Axet, *astron.*, en stjärnbild. Se Jungfrun.

Axevall (Axavall), svenskt medeltidsfäste, beläget på en udde i Husesjön vid nuv. gården Husgärdet, ö. om Axevalla hed, Skaraborgs län, midt emellan städerna Skara och Sköfde. Det omtalas första gången under Magnus Ladulås, som där 1278 vid ett gästabud förklarades som fånge af sin värd, Peter Porse. I början af 1300-talet ombyggdes slottet och kallades sedan en tid Nyhuset. 1367 kom det i konung Albrekts händer; vid dennes

Ruiner af Axevalls slott på 1600-talet.

fall intogs det för drottning Margaretas räkning och innehades sedan af danska fogdar. Engelbrekt sökte 1434 förgäfves intaga det, och en ny belägring våren 1436 afbröts af de återupptagna fredsunderhandlingarna. Fogden öfverlämnade dock kort därefter frivilligt slottet till svenskarna. Under striderna mellan konungarna Karl och Kristian angreps det 1469 af en stor bondehär, som var förbittrad öfver de utpressningar slottsfogden tillåtit sig mot länets allmoge. Det intogs och nedbrändes 30 juni s. å. Sedan dess har det aldrig blifvit återuppfördt. Det finnes beskrifvet i en dissertation af P. Rhyzelius (Uppsala 1727), vid hvars utgifvande ännu rätt höga murar kvarstodo; nu äro knappast några spår af det forna slottet synliga ofvan jord.

Axevalla hed (off. Axvall), belägen väster om Axvalls järnvägs-, post- och telegrafstation, mellan Sköfde och Skara, är en bland de rymligaste öfnings- och lägerplatserna i Sverige samt begagnas för närvarande såsom sådan af Västgöta och Skaraborgs regementen. Heden är utbruten ur kronoparken Vallen. Början med dess planerande till öfningsplats gjordes 1803. C. Ö. N.

Axiäl, Axiäl- l. Axie'll (af lat. *a'xis*, hjulaxel), *tekn.*, som går i en axels längdriktning; som har afseende på en axel.

Axiäl-slid. Se Ångmaskin.

Axiäl-turbin. Se Turbin.

Axie'll. Se Axial.

Axi'll (lat. *axi'lla*), *anat.*, armhåla, vinghåla; *bot.*, bladveck; öfre vinkeln mellan en gren och dess stam. Adj. Axillär l. Axillär.

Axillär, Axillär. Se Axill.

Axim (Essim) l. Anthony, hamnstad på Guldkusten, v. om Kap Tres Puntas, med protestantisk mission. Omkr. 3,500 inv. A., som förut tillhörde holländarna, afträddes 1871 jämte öfriga holländska områden på Guineakusten till engelsmännen.

Axinit Hauy (af grek. *axi'ne*, bila), *miner.*, ett brunt till persikerödt, i vackra triklina kristaller förekommande mineral, bestående af kiselsyrade och borsyrade salter af kalcium, aluminium och järn. Det finnes i Sverige vid Nordmarken och Dannemora, i Norge vid Kongsberg och Arendal. P. T. C.

Axioliter (af lat. *a'xis*, axel, och grek. *li'thos*, sten), sfärolitiska, mer eller mindre cylindriska, raka eller böjda bildningar, hos hvilka trådarna

utstråla ej från en centralpunkt, utan från axellinjen. A. Hng.

Axiōm (grek. *axi'oma*, värdering), *log.*, ett omdöme, hvars sanning är självklar och sålunda icke behöfver eller kan bevisas. Inom matematiken är det framför allt de självklara grundsatser, från hvilka den bevisande geometrien utgår, som kallas axiom. Rörande förklaringen af huru vissa satser på detta sätt kunna för oss vara självklart sanna, finnas motsatta åsikter. Kant anser dessa satser vara af erfarenheten oberoende, grundade på i vår kunskapsförmågas väsen liggande former. J. St. Mill, Helmholtz m. fl. anse dem grundade på erfarenheten, resultat af omedvetna slutledningar. S—e.

Axiomātisk (se Axiom), självklar, som ej behöfver bevisas, som har karaktären af ett axiom.

Axiomēter (af lat. *a'xis*, axel, och grek. *metrē'n*, mäta), *sjöv.*, ett instrument, bestående af bl. a. en graderad tafla, på hvilken en visare angifver rodrets

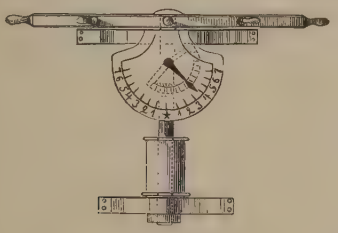

läge eller vridning i förhållande till fartygets medellinje. Axiometern anbringas stundom på främre sidan af drillstöttan, stundom så som fig. visar. Här är drillaxeln försedd med ett dref, hvilket vid drillaxelns vridning verkar på det under taflan liggande och i förbindelse med visaren stående kugg-segmentet. Siffrorna utvisa rodervinkelns storlek i kompass-streck. Numera anges vinkeln vanligen i grader. R. N.*

Axios (nu Vardar), i forntiden namnet på Macedoniens förnämsta flod.

A'xis (lat.), *anat.*, den andra halskotan. Se Epistropheus.

A'xis, *Cervus axis*, *zool.*, en i sitt hemland, Ostindien, talrik hjortart, som blifvit införd i de flesta zoologiska trädgårdar och i några hägnade djurgårdar i Europa. Till färgen liknar axis-hjorten dofhjorten, men dess horn äro mera snarlika kronhjortens. F. A. S.*

Ax-les-thermes [aks-lä-tä'rm; af lat. *aquæ*, badort], stad i franska depart. Ariège, vid floden Ariège och foten af Pyreneerna. 1,186 inv. (1901). Staden är mycket besökt för sina 25°—78° varma svafvelbad.

Axmar, järnbruk i Gästrikland, Gäfleborgs län och Hamrånge socken, anlades 1671 af Klas Depken och tillhörde förr det schinkelska fideikommisset, men eges numera af Axmars järnverks aktiebolag, stiftadt 1901 med ett aktiekapital af 400,000 kr. Vid bruket tillverkades år 1902 5,738 ton tackjärn och direkt från masugn framställdt gjutgods. K. K.-Å.

Axminster [ä'ksminstə], stad i sydöstra hörnet af Devonshire, England, vid ån Ax. 2,906 inv. (1901). Klädes-, handsk- och bandfabriker. Den berömda mattfabriken, som tillverkar de sammetsliknande axminstermattorna (se d. o.), ligger sedan 1835 i Wilton vid Salisbury.

Axminster-matta, *text.*, ett slags matta med sammetsliknande yta med mer eller mindre hög lugg. Sådana mattor förekomma af tre slag. 1. *Real-(äkta)mattor* väfvas, liksom smyrna- och flossamattor, medelst inknytning för hand af olikfärgade ullgarnsändar vid de i väfställningen uppspända varptrådarna och äro mycket dyrbara. I England tillverkades dylika mattor först i staden Axminster 1755. — 2. *Royal-mattor* framställas mekaniskt i mycket sinnrika väfstolar på det sätt, att de olika ullgarnsändar, som skola bilda sammetsluggen, nedföras mellan varptrådarna framför väfskeden och slingras omkring inslaget samt klippas af, sedan väfskeden pressat inslaget fram mot tyget. — 3. *Patentmattor* l. *sniljemattor* hafva inslag af sniljor, som på förhand blifvit väfda i omväxlande färger och på sådant sätt att de, inlagda från mattans ena kant till den andra fram och åter, bilda det önskade mönstret. Sniljemattväfningen uppfanns 1839 af Jas. Templeton i Glasgow. G. A. W.

Axolotl, *zool.* Se Amblystoma.

Axöna, det romerska namnet på floden Aisne.

Axonometri (af grek. *a'xon*, axel, och *me'tron*, mått) l. Axonometrisk projektion, en projektionsmetod. Se Projektion.

Axtorna, by i Fauräs härad, Köinge socken, Halland, bekant genom det slag, som 20 okt. 1565 stod mellan svenskar och danskar på A. hed (nu "A. gärde"), mellan byn och den 700 m. väster därom flytande Högvadsån, hvilken ett stycke nedanför byn utmynnar i Ätran. I sept. 1565 hade en svensk här intagit Varbergs slott, hvilket emellertid kort därpå började belägras af danskarna under D. Rantzau. Då en ansenlig svensk truppstyrka anryckte till slottets undsättning, upphäfde Rantzau beläringen (18 okt.) och tågade svenskarna till mötes. Heden erbjöd honom en synnerligen god försvarsställning mot de norr ifrån framträngande svenskarna, som måste tåga genom en trång dal mellan den af höstregnen uppsvällda ån på ena sidan och en bergsträckning på den andra. Då svenska hären 20 okt. på morgonen ryckte ut ur skogstrakten vid Köinge, började striden. Danska hären under Rantzau, med Frans Brockenhus som fotfolkets anförare, utgjorde omkr. 8,000 man. Svenskarna torde ha uppgått till omkr. 12,000 samt anfördes af Jakob Henriksson Hästesko, med Erik Gustafsson Stenbock som rytteriets befälhafvare. Striden började omkr. kl. 10 f. m. med kanonad. I det första anloppet dref danska rytteriet, som stod på högra flygeln, de svenske ryttarna tillbaka, men Hästeskos fotfolk tog danskarnas kanoner och bragte Brockenhus' knektar i oordning. Ett danskt rytterianfall nödgade emellertid svenskarna att uppge de fördelar de sålunda vunnit på sin vänstra flygel. I det andra anloppet hade svenskarna i början framgång, men ett kraftigt danskt rytterianfall afgjorde slagets utgång till Rantzaus förmån trots det svenska fotfolkets nya framgångar på vänstra flygeln. Svenskarna måste fly öfver Högvadsån. De förlorade sitt artilleri (47 kanoner) och minst 2,000 man; bland danskarna var manspillan ungefär lika stor. På danska sidan stupade krigskommissarien Sten Rosensparre och många andra högättade adelsmän. För sin lysande seger hade Rantzau främst att tacka det tappra danska rytteriet samt terrängförhållandena. Stridens följder blefvo emellertid

af ringa betydelse; den har ibland med orätt kallats slaget vid Svarterå. Jfr Tidander, "Studier öfver slaget vid A." (1888), och A. Moltke, "Slagene ved Marekær og Axtorna" (i Folkelæsning, 1896). V. S—g.

Axtâtel, *bot.*, en art af gulhafresläktet, *Trisetum* (se d. o.).

Axum, en urgammal stad i abessinska landskapet Tigre, 16 km. v. om staden Adua, breder ut sig med sina många kyrkor i en trädbevuxen dal mellan vulkaniska kullar och har omkr. 5,000 inv., af hvilka omkr. 800 präster och munkar. Befolkningen lefver i goda omständigheter till följd af de många kyrkliga festerna och vallfärderna till den såsom helig ansedda platsen, emedan hufvudkyrkan och dess gård betraktas som asyl. Emellan hyddorna ligga ruinerna af den forna hufvudstaden i det axumitiska riket. De förnämsta af dem äro den s. k. konungastolen och 50—60 taflor samt ända till 20 m. höga obelisker. De senare, af hvilka några ännu stå upprätt, äro helt olika de egyptiska. Flera bära till en del grekiska inskrifter, bl. a. den berömda axumitiska inskriften, som prisar en seger, hvilken konung Aizanes vann omkr. 333 e. Kr. Man finner däraf, att det axumitiska riket, hvilket uppstod på ruinerna af det gamla Meroë, sträckte sig icke blott öfver det nuv. Abessinien, utan äfven öfver angränsande områden på västra sidan af Röda hafvet, t. o. m. öfver Jemen och Saba i Arabien, och en tid hade obestridt herravälde på Röda hafvet. Det stod i liflig förbindelse med Arabien och Indien och med romarna samt påverkades af grekisk civilisation. Konungarna i A. läto slå guldmynt med grekiska inskrifter, af hvilka flera förts till Europa, och läto ofta inhugga inskrifter på grekiska språket. Under ofvannämnde Aizanes' tid predikade Frumentius kristendomen i landet. Senare (omkr. år 500) öfvergingo konungarna i A. till kristendomen. Man har två inskrifter från A. affattade med etiopisk skrift på gees-språket. Båda synas härröra från samme konung, men den ena är inhuggen, medan han ännu var hedning, den andra, sedan han blifvit kristen. Under medeltiden gjorde muhammedaner från riket Adal s. ö. om A. ödeläggande infall i trakten, och till sist (1535) förstördes A. af sultanen i Adal. Några af kyrkorna hafva sedermera restaurerats.

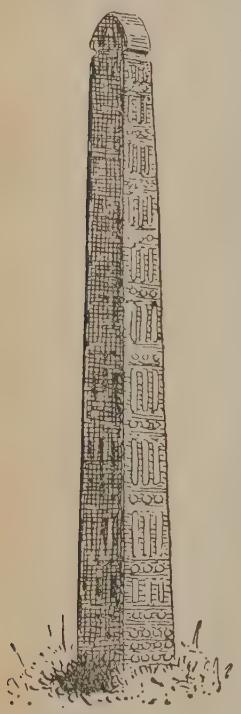

Axumitisk obelisk.

Axumitiska inskriften. Se Axum.

Axumitiska riket. Se Axum.

Axu'ngia (lat., af *a'xis*, axel, vagn, och *u'ngere*, smörja). Se Ister. — *A. benzoata.* Se Cerat.

Axvall. Se Axevalla hed.

Ay (Aï), liten stad i franska depart. Marne, 5 km. ö. om Epernay. 4,969 inv. (1901). Producerar det bästa champagnevinet.

Ayacucho [ajaku'tʃå]. 1. Departement i republiken Peru. 47,111 kvkm. 302,469 inv. (1896). Landet ligger på högslätten mellan de västra och östra Kordillererna och är bergigt; där upprinna flera floder, hvilka antingen, såsom Apurimac och Mantaro, gå till Ucayali (Amason) eller, såsom Attiquipa och Acari, afflyta till Stilla oceanen. A. är icke rikt på metaller, men lämpar sig väl för åkerbruk och boskapsskötsel. Där odlas bl. a. kaffe, socker och bomull. Många ruiner från inka-tiden. — 2. Hufvudstad i departementet, s. ö. om Lima, 2,560 m. ö. h. 20,000 inv. (1896). Biskopssäte och universitet, 22 kyrkor, däribland 9 klosterkyrkor. A., som 1539 anlades af Francesco Pizarro och då kallades Huamanga, fick sitt nuv. namn efter den i närheten belägna slätten Ayacucho ("dödsdalen"), där general Le Sucre 9 dec. 1824 vann en fullständig seger öfver spanjorerna och därigenom befäste Perus självständighet. (J. F. N.)

Ayala, Pedro Lopez de, spansk historieskrifvare och skald, f. 1332 af högadlig ätt, d. 1407, utmärkte sig som krigare, statsman och innehafvare af de högsta ämbeten i Kastilien. Hans historiska arbete *Cronicas de los reyes de Castilla* etc. (god uppl. 1779—80) utgör en pragmatisk framställning af Kastiliens historia från 1350 till 1396. Hans förebild därvid var Livius, hvilken också af honom öfversattes på kastilianska. Ans dikt *Rimado de palacio* lämnar en satirisk-didaktisk spegelbild af olika samhällsklasser (utg. i bd 57 af "Bibl. de aut. españ."").

Ayala, Adelardo Lopez de, spansk skald och politiker, f. 1828 i Guadalcanal (Sevilla), d. 1879 i Madrid. A. var författare till manifestet i Cadiz, som blef utgångspunkten för den revolution, som 1868 störtade Isabella II, och tog under större delen af sitt lif verksam del i politiken, hvilket ej hindrade honom att intaga en rangplats inom den spanska dramatiska konsten. Hans sju första dramer, en del skrifna att uppföras endast af män, äro famlande och osäkra i formen, men med *Un hombre de Estado* (1851) står han på säker grund. Därpå följa *Castigo y perdón* (s. å.), *Los dos Guzmanes* (s. å.), *La estrella de Madrid* (1853), *Rioja* och *Los comuneros* (1854), *Guerra y muerte* (1855) och *El Conde de Castralla* (förbjuden 1856 efter tre representationer). I alla dessa står A. på den gamla spanska teaterns grund, men med 1861 inträder han i en ny period med *El tejado de vidrio*, ett fullt modernt sededrama, och *El tanto por ciento*, som hänsynslöst blottar tidens guldtörst och brist på idealism. *El nuevo Don Juan* (1863) är svagare, men i *Consuelo* (1878), som skildrar en kvinnas njutningslystnad med dess bittra följder, når A. höjdpunkten af sin konst. Han var kolonialminister i Canovas del Castillos första ministär och president i cortes från 1878 till sin död. Ad. H—n.

Ayamo'nte, befäst stad i spanska prov. Huelva,

Andalusien, nära Guadianas utlopp i Atlantiska oceanen. 5,969 inv. (1900).

Ayapana-te, *bot.* Se Eupatorium.

Aye-Aye, *zool.* Se Ai-Ai.

Aylesbury [ē'lsbri], hufvudstad i engelska grefsk. Buckingham, vid Thames. 9,244 inv. (1901). Fordom betydande spetsfabrikation. Nära staden ligger Hartwell house med flere slags samlingar; det var 1807—14 Ludvig XVIII:s bostad.

Aymar [ämär], alkemist. Se Saint-Germain.

Aymará (Aimará), en stor indianstam, som ännu bildar största delen af Bolivias befolkning, men som i äldre tider synes hafva haft än större utbredning, att döma af en mängd ortnamn i södra och mellersta Peru. Den antages ha invandrat från norden och slagit sig ned vid Titicaca-sjön samt sedan utbredt sig åt s. ö. till Chuquisaca, åt v. till hafvet och såsom Collas (högländare) åstadkommit en kultur redan före inka-tiden. Många anse att inka-släkten tillhörde denna stam och att aymaraspråket möjligen var inkas hofspråk. I våra dagar talas detta språk af en half million människor, mest kring Puno, La Paz, Oruro samt på Kordillernas östra sluttningar. De äro ett kraftigt folk med grofva anletsdrag och ofta mycket fula. J. F. N.

Aymard [ämär], Édouard Alphonse Antoine, baron, fransk general, f. 1820, d. 1880 som militärguvernör i Paris, utmärkte sig 1870 i slagen vid Metz.

Aymonier [ämånjē], Etienne François, fransk lingvist, f. 1844, skickades som officer till Kochinkina, blef 1882 ståthållare i Kambodja och ledde en expedition för detta lands utforskning, hvarunder han uppdagade sanskrit-inskrifter (khmerer) af mycket stort intresse. A. är sedan 1888 föreståndare för kolonialskolan i Paris. Han har utgifvit fransk-kambodjiska och kambodjisk-franska ordböcker (1874 och 1875), *Epigraphie cambodgienne* (1885) m. m.

Aymores. Se Botokuder.

Ayr [äə'] l. Ayrshire [äə'ʃiə]. 1. Grefskap på Skottlands sydvästra kust, vid Clyde-bukten. 2,975 kvkm. 254,468 inv. (1901). A. är till stor del ett berglandskap med rikedom på kol och järn, men där finnes ock mycken fruktbar åkerbruksjord. Boskapsskötseln utmärkt (jfr Ayrshireboskap). Liflig industri. A. omfattar tre gamla landskap: Carrick, Kyle och Cunningham. Dit hör ock basaltklippan Ailsa craig i Firth of Clyde. — 2. Hufvudstad i grefskapet A., vid den liknämnda flodens utlopp i Clyde-viken, en af Skottlands vackraste städer. 28,624 inv. (1901). Skeppsdocka och hamn med fyrtorn. I närheten ligger byn Alloway, skalden R. Burns' födelseort.

Ayrer, Jacob, tysk dramatiker, näst Hans Sachs den alsterrikaste på 1500-talet, var notarius och procurator i Nürnberg och dog 1605. Den 1618 utgifna samlingen af hans pjäser, *Opus theatricum*, innehåller 30 tragedier och komedier samt 36 fastlagsspel, farser och sångspel, hvarjämte ännu ett fyrtiotal fanns. En ny upplaga utgafs af A. v. Keller (i 5 bd, 1865). — A., som i skaldebegåfning var underlägsen Hans Sachs, förstod sig dock bättre på teatereffekter och spännande handling. Sina ämnen tog han ur historien, sagan, novell-litteraturen och ur engelska dramer. Efter de senare införde han narren som stående figur. Biogr. af Schmitt (1851). E. F—t.

Ayrshire [äə'ʃiə], skotskt grefskap. Se Ayr.

Ayrshire-boskap. Vid inrättandet af stamholländerierna i Sverige, 1846—47, infördes smärre hjordar af voigtland-, pembroke-, algau- och ayrshireboskap, och af dessa raser vann den sistnämnda en mycket stor utbredning — större än någon annan främmande boskapsras. Denna boskapsras, från grefskapet Ayr i Skottland, var i slutet af 1700-talet af ganska dålig beskaffenhet, i afseende på såväl kroppsbyggnad som mjölkafkastning, men förbättrades därigenom att man från östra delen af England införde tjurar af Holderness- och Teeswater-rasen. Numera är den Skottlands förnämsta mjölkboskapsras. Korna hafva långt, smalt hufvud, medelmåttigt långa horn, som äro riktade framåt, med spetsarna vettande inåt och uppåt. Halsen är kort och smal, ryggen och korset raka, bröstkorgen platt, men djup, benen korta och medelmåttigt grofva. Jufret är tämligen stort och med en bred bas fäst vid buken. Huden är tunn och lös; färgen brun- och hvitfläckig. Ayrshire-kornas medelvikt är omkr. 360 kg., och mjölkafkastningen uppgår i medeltal till 22 hektoliter om året för hvarje ko. — Numera finnes en mängd utmärkta afvelsdjur af denna ras här i landet, så att någon införsel från Skottland af sådana djur ej vidare torde erfordras. C. A. L.

Ayrshire-förening. Är 1899 bildades här i landet af åtskilliga landtbrukare en förening, hvars mål är "att utbilda en svensk ayrshire-ras med rik mjölkafkastning" genom omsorgsfullt urval bland de djur, som äro införda eller godkända till intagning i de af hushållningssällskapen upplagda stamböcker för ayrshire-boskap, genom införande af dessa utvalda djur i ett särskildt register, Svenska ayrshireföreningens register, genom utbyte af afvelsdjur föreningens medlemmar emellan samt genom att på auktioner utbjuda till salu registerförda djur. — Inom 18 län äro f. n. (1904) i föreningen inregistrerade 239 han- och 1,937 hondjur. C. A. L.

Ayrton [äə'tn], William Edward, engelsk fysiker, f. 1847, var först anställd i indisk tjänst, sedermera (1873—79) vid ingenjörskolan i Tokio och blef 1879 professor vid City and Guilds of London institute. 1881 blef han ledamot af Royal society. A. har publicerat en stor mängd afhandlingar, de flesta tillsammans med engelske fysikern Perry. En stor del af dessa behandlar praktiska elektriska spörsmål, såsom dynamomaskiners konstruktion, elektriska järnvägar, konstruktion af elektriska mätinstrument för teknikens behof, elektriska motorer (1883), ackumulatorer o. s. v. Han har äfven utfört åtskilliga rent vetenskapliga undersökningar, bland hvilka de viktigaste afhandla föränderliga elektriska strömmar, bestämning af åtskilliga ämnens dielektricitetskonstanter (1877), uppmätning af potentialskillnaden mellan metaller (1878), bestämning af förhållandet mellan de elektrostatiska och de elektromagnetiska enheterna (1879). Han har äfven utgifvit en lärobok, *Practical electricity* (1888; öfv. till främmande språk). S. A—s.

Aytoun [ē'tən], William Edmondstoune, skotsk skald, f. 1813 i Edinburgh, blef 1840 advokat och 1845 professor i retorik och vitterhet vid därvarande universitet. 1854 öfvertog han redigerandet af "Blackwood's magazine". Död 1865. I sina utmärkta ballader *Lays of the scottish cavaliers*

(1848; en mängd uppl.) besjöng han Stuartarnas anhängare. Satiriskt och ironiskt hvassa äro hans *Bon Gaultier ballads* (1861; många uppl.), som först offentliggjordes i "Punch". A:s edition af "Ballads of Scotland" (1858), en samling fornskotska folkvisor, är berömvärd. Biogr. af T. Martin (1867).

Ayuntamie'nto (sp., af *ayuntār*, församla), i Spanien namnet på städernas kommunalstyrelse. Den kommunala friheten i Spanien var under romarväldets tid ganska stor, gick delvis förlorad under folkvandringstiden, men ökades åter under den senare medeltiden till lön för det kraftiga stöd, som städerna lämnade konungamakten i striderna mot morerna och kampen mot högadelns öfvermakt. Efter Ferdinands och Isabellas tid inskränktes åter städernas självständighet, i synnerhet efter Juan de Padillas uppror (1521), och under bourbonernas styrelse gick den fullständigt förlorad. Under 1800-talets revolutionära omstörtningar återupprättades emellertid de gamla ayuntamientos för längre eller kortare tid (först af cortesförsamlingen i Cadiz 1812 och sedan 1823, 1837 och 1868). Spaniens nuvarande kommunalförvaltning är ordnad genom en lag af 1877. Jfr Spanien.

Ayūso, Francisco Garcia, spansk språkforskare, f. 1835 i Madrid, d. 1897, stiftade i Madrid en "Academia de lenguas", med syfte att hålla intresset för andra folks språk och kultur vaket i Spanien. A. skref bl. a. *El estudio de la filologia en su relacion con el sanskrit* (1871; fransk öfvers. 1884), *Ensayo crítico de gramática comparada* (1877—79; 2:a uppl. 1886), *Los pueblos iranios y Zoroastro* (1874), en fransk, en engelsk och en tysk språklära samt historisk-geografiska skildringar af Iran (1876) och Afganistan (1879) äfvensom af de nyare upptäckterna i Afrika.

Ayuthia [ājū'thiə], det engelska namnet på Ajudja (se d. o.).

Azadira'chta A. Juss., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Meliaceæ*. Släktets enda art, *A. indica* A. Juss. (*Melia Azadirachta* L.), är ett i södra Asien förekommande träd, som ofta odlas. Dess ved liknar mahogny. Den bittert smakande barken användes som febermedel och kallas *cortex margosæ*, margosabark l. nimbark. Af fröna erhålles den tekniskt och medicinskt brukade, bittra nimoljan l. margosaoljan. G. L—m.

Azaïs [aśaïś], Pierre Hyacinthe, fransk filosof, f. 1766, d. 1845, var lärare och en tid bibliotheksinspektör samt tog varmt parti för Napoleon I. Anmärkningsvärda bland A:s utgifna arbeten äro *Des compensations dans les destinées humaines* (1808; 3:e uppl. i 3 bd 1846) och *Système universel* (8 bd, 1810—12), i hvilka han framställer en ny filosofisk världsförklaring, byggd på "kompensationernas" lag. Enligt hans teori drifves hvarje väsende af en inneboende expansionskraft att i oändlighet utsträcka sig, men denna kraft hålles inom skrankor af alla andra väsendens expansion; däraf uppkomma två verksamhetsmassor, utvidgningens och sammantryckningens, hvilka enligt förhållandenas natur noga uppväga hvarandra, och sålunda åstadkommes jämvikten i världen. A:s idéer väckte ingen större anklang.

A'zala, ett ur krapproten framställdt färgämne, som ingår i turkiskt rödt.

Azālea, *bot.* Se Loiseleuria och Rhododendron.

Azaleïn, *kem.* Se Anilinfärger.

Azāra. 1. José Nicolás de A., spansk diplomat, f. 1731, d. 1804, var 1765—98 spanskt sändebud i Rom och bidrog därunder till jesuitordens upphäfvande (1773) och var sedan sändebud i Paris. Han skapade stora konstsamlingar och gynnade konstnärerna under sin Romvistelse samt utgaf sin vän Rafael Mengs' arbeten. — 2. Felix de A., den förres bror, f. 1746, d. 1811 som brigadgeneral, genomreste som spansk officer i offentligt uppdrag Syd-Amerika och efterlämnade två utmärkta arbeten om Paraguays naturalhistoria.

Azarias. Se Rafael, ärkeängeln.

Azarin, ett gult färgämne, som står nära azofärgämnena och användes vid tygtryck (bomullstyg).

Azeglio [atse'ljå]. 1. Roberto Taparelli, markis af A., italiensk konsthistoriker och historiemålare, f. 1790 i Turin, d. därstädes 1862. Han blef 1833 direktör för Turins målningsgalleri och utgaf bl. a. *La reale galleria de Torino illustrata* (164 gravyrer, 1836—46) och *Studj storici e archeologici sulle arti del disegno* (1861). Hans son Vittorio Emanuele var 1850—69 sardinsk-italienskt sändebud i London.

2. Luigi Tapparelli d'A., den förres broder, f. 1793, d. 1862, blef jesuit och var såsom ledare för "Civiltà cattolica" en af påfvedömets skickligaste försvarare.

3. Massimo Taparelli, markis af A., italiensk statsman, skriftställare och målare, den föregående broder, f. 1798 i Turin. Han fick en mycket sträng uppfostran. Vid 14 års ålder följde han sin fader till Rom, egnade sig åt målarkonsten och vann ett aktadt namn såsom landskapsmålare. Efter faderns död, 1830, begaf han sig till Milano. Hans giftermål med en dotter till Alessandro Manzoni ledde honom in på skriftställarbanan, och han utgaf romanerna *Ettore Fieramosco* (1833) och *Nicolò de' Lapi* (1841), hvilka mycket bidrogo till att höja den italienska nationalitetskänslan. Det politiska lifvet tog nu snart hela A:s verksamhet i anspråk. Han slöt sig till de moderate frihetsvännerna och sökte genom resor omkring i landet väcka folket till frihetskänsla och göra furstarna böjda för liberala reformer. Sedan han med tapperhet kämpat i frihetskriget 1848, blef han 1849 af Viktor Emanuel kallad till president för Sardiniens kabinett och utrikesminister. I denna ställning sökte han skydda Sardiniens fria konstitution, men måste 1852 gifva vika för Cavour, som yrkade på en mera utpräglad framstegspolitik. Sedermera deltog han endast några gånger i det politiska lifvet: 1859 var han för en tid sändebud i Paris och därefter regeringsombud i Romagna, 1860 guvernör i Milano. Vidare kämpade han för bibehållandet af Florens såsom Italiens hufvudstad. Han afled i Turin 1866. — Jfr A:s memoarer, *I miei ricordi* (2 bd, utg. af C. Paoli 1867), och Bianchi, "La politica di Massimo d'Azeglio. 1848—59" (1884).

Azevēdo, Manoel Antonio Alvares de, brasiliansk skald, f. 1831, d. 1852, diktade dels djupt svårmodiga, dels bittert humoristiska poem, som utgåfvos under titeln *Lyra dos vinte annos* (5:e uppl. 1884). A. är näst G. Dias den mest omtyckte brasilianske lyrikern. Hans *Obras completas* (3 bd, 1863) innefatta äfven prosaskrifter och dramatiska försök.

Azikŏlos, en biflod till Alfeios. Se Erymanthos.

Azimūt. Se Asimut.

Azimūt-kompass. Se Asimut-kompass.

Azincourt [asékōr] l. Agincourt, by i franska depart. Pas de Calais (prov. Artois). Stället är bekant genom den afgörande seger, som Henrik V med sina 14,000 engelsmän där vann 25 okt. 1415 öfver 50,000 fransmän under dauphins anförande. 10,000 fransmän stupade, bland dem konnetabeln d'Albret jämte sex prinsar och hertigar. Fem prinsar togos till fånga. Engelsmännen förlorade allenast 1,600 man, bland dem hertigen af York.

Azofärgämnen, *kem. tekn.*, sådana färgämnen, som innehålla den för azoföreningarna utmärkande atomgruppen —N = N—. Största antalet azoföreningar härledes från diazobensol genom omsättning (koppling) med fenoler eller aromatiska aminer. I förra fallet uppkomma oxiazoföreningar, i senare fallet aminoazoföreningar. Dessa färgämnen kallas för resp. *tropeoliner* och *krysoidiner*. Dit höra anilingult, bismarkbrunt, vesuvin och krysoidin. Särskildt viktiga äro sådana azoföreningar, hvilka tillika äro sulfonsyror, t. ex. echtgelb, heliantin, metylorange (en viktig indikator), "echtrot C", "orange II", "ponceau 2 R". Äfven dubbla azoföreningar, s. k. disazoföreningar, bilda utmärkta färgämnen, t. ex. "biebrichs skarlakan" och briljantsvart. H. E.

Azoföreningar, *kem.*, kallas i den organiska kemien en klass af föreningar, som utmärkas däraf att en dubbelatom kväfve —N = N— binder två kolväterester, såsom i azobensol C_6H_5—N = N—C_6H_5. Azoföreningar äro färgade och beständiga. Se vidare Azofärgämnen. H. E.

Azōisk (af grek. nekande *a* och *zoē*, lif, "utan lefvande varelser"), *geol.*, en term, som begagnats för att beteckna de äldsta berglagren i den fasta jordskorpan, sådana som gnejs, glimmerskiffer och andra kristalliniska lagrade bergarter, i hvilka hittills inga fossil eller spår af organiskt lif blifvit anträffade. Termen är likväl till en grad provisorisk, såsom grundad på negativa bevis, ty det torde icke vara alldeles omöjligt att framdeles finna organiska lämningar i lager, som hittills ansetts sakna sådana. Numera användes vanligen benämningen arkeisk i stället för azoisk. Se Arkeisk. E. E.

Azōiska formationsserien, *geol.*, sammanfattningen af de azoiska berglagren. Se Arkeiska formationsserien. E. E.

Azolitmin. Se Lackmus.

Azo'lla Lam., *bot.*, ett släkte små vattenormbunkar, tillhörande fam. *Salviniaceæ*. En art, *A. filiculoides* Lam., ses ej sällan odlad i större växthus. Den är en liten egendomlig, på vattnet flytande växt, med tvåsidigt anordnade blad och rötter på den simmande stammen, som har makro- och mikrosporangierna (se Spor) på särskilda grenar. I bladen finnes en ihålighet, som alltid innehåller trådar af en blågrön alg, *Anabæna* (jfr Rumparasit och Symbios). Arten, som härstammar från Syd-Amerika, har på senare årtionden förvildats i sydvästra Europa. G. A. (G. L—m.)

Azoospermī (af grek. nekande *a*, *zōon*, lefvande varelse, och *sperma*, säd), manlig ofruktsamhet, beroende på frånvaro af spermatozoider i säden.

Azore'lla Lmk. (*Bolax* Comm.), *bot.*, växtslägte af fam. *Umbelliferæ*. Arterna, som ofta hafva ett mycket egendomligt utseende, i det att de bilda fasta täta dynor, förekomma uteslutande inom det antarktiska floraområdet och på Anderna. Till följd af sin hartsrikedom utgöra de ett värdefullt bränsle i de trädlösa trakter, där många af dem växa. Hartset (bolaxgummi) lär äfven ha medicinsk användning. G. L—m.

Azōrerna (port. *Açores*, "hököarna", eng. *Westernislands*), arkipelag af 9 öar i Atlantiska oceanen, 36° 59′—39° 44′ n. br. och 25°—31° 40′ v. lgd. De tillhöra Portugal och räknas än till Europa, än till Afrika. De utgöra en provins i Portugal och sända 8 ombud till cortes i Lissabon. De hafva en areal af 2,388 kvkm., med 256,474 inv. (1900), däraf São Miguel 770 kvkm., 121,183 inv., Santa Maria 104 kvkm., 6,383 inv., hvilka öar bilda distriktet Ponta Delgada; Terceira 578 kvkm., 48,920 inv., Graciosa 46 kvkm., 8,394 inv., och São Jorge 104 kvkm., 16,138 inv., hvilka tillsammans bilda distriktet Angra; samt Fayal 165 kvkm., 22,385 inv., Pico 455 kvkm., 24,125 inv., Flores 148 kvkm., 8,141 inv., och Corvo 18 kvkm., 805 inv., hvilka öar bilda distriktet Horta. Hufvudstad för hela arkipelagen är Angra på Terceira. Öarna äro vulkaniska och ofta hemsökta af jordbäfningar; mest betydande är vulkanen Pico Alto (2,320 m.) på ön Pico. På den största ön, São Miguel, når Pico Vara 1,089 m.; i öns västra del ligger den stora kratersjön Sette Cidadus. Klimatet är jämnt, mildt och hälsosamt. Temperaturen växlar mellan + 10 och 23°. Jorden är väl vattnad och utomordentligt fruktbar, men dess skötsel förhindras, därigenom att den är fördelad mellan några få stora godsegare, hvarför många utvandra från öarna. De viktigaste produkterna äro säd (i synnerhet majs), grönsaker, oranger, mandlar och andra sydfrukter, vin, socker, jams, orseille och medicinalväxter. Handeln är liflig, oaktadt bristen på hamnar. Befolkningen, ehuru mycket blandad, är dock hufvudsakligen af portugisisk härkomst. — Det är icke omöjligt att A. varit kända både af kartager, araber och normanner. Den äldsta kartan, som upptager dem, är den s. k. mediceiska sjökartan (1351), och det så noga, att man kan urskilja ögruppens delning i tre mindre. Hur man fått denna kunskap om öarna är okändt. Först 1370 omtalas det att en grek vinddrifvits dit. På den katalaniska världskartan (1375) se vi särskilda namn för hvarje ö. Sedermera höra vi intet om dem förr än 1431, då Gonsalo Cabral upptäckte den obetydliga klippan Formigas, hvilket gaf Henrik Sjöfararen anledning att åter ditsända Cabral 1432, som då nådde den östligaste ön, Santa Maria, men först 12 år senare blef genom en slump São Miguel funnen (1444), därpå Terceira (1449) och före år 1453 de öfriga. — Senare invandrade hit en mängd morisker, som byggt de många brunnarna, cisternerna och vattenledningarna. (J. F. N.)

Azor-platån. Se Atlantiska hafvet.

Azōtos, grekernas benämning på Asdod.

Azov, stad i Ryssland. Se Asov.

Aztēker, ett fornamerikanskt kulturfolk. Se Amerika, Mexico och Nahuatl.

Aztēk-hufvud, *anat.* Se Mikrocefali.

Azuay, distrikt i republiken Ecuador. Se Assuay.

Azule'jos [-chås], sp., glaserade fajansplattor, hvarmed spanska husfasader dekoreras.

Azumbre, äldre spanskt vinmått, motsvarande 2 liter, = 4 cuartillos, = 16 copas, = 1/8 arroba l. cantara.

Azūni, Dominico Alberto, italiensk rättslärd, f. 1749 i Sassari på Sardinien, d. 1827 som ledamot af öfverkonsulats-tribunalet i Cagliari, skref sin fäderneös historia (*Histoire de la Sardaigne*, 1802) samt ett arbete i allmän sjörätt (*Sistema universale dei principi del diritto marittimo dell' Europa*, 1795; ny bearb. under titeln *Droit maritime de l'Europe*, 1805).

Azūr (af arabiskt ursprung), detsamma som lasursten (se Lapis); en blå färg, äfven kallad ultramarin; himmelens blåa färg.

Azurit Beud., *miner.* Se Kopparlasur.

Azymiter (af grek. nekande *a* och *zȳme*, surdeg), ett grekiskt smädenamn på medlemmarna af den latinska kyrkan. Bland de tvisteämnen, som i 11:e årh. slutligen framkallade en bestämd brytning mellan den österländska och den västerländska kyrkan, var äfven frågan om nyttjandet af syradt eller osyradt bröd i nattvarden. Anhängarna af den sistnämnda kyrkan, inom hvilken bruket af osyradt bröd infördes redan i 9:e årh., kallades med anledning däraf azymiter, en benämning, som först tilldelades dem af den grekiske patriarken Mikael Cerularius i Konstantinopel (1053). Äfven några partier inom den grekiska kyrkan (armenianer och maroniter) gingo under samma namn. Den österländska kyrkans anhängare kallades i motsats därtill prozymiter. Se Giese, "Erörterung der streitfrage über den gebrauch der azymen" (1852). J. H. B. (J. Hdr.)

Azzolino, Decio, italiensk kardinal, f. 1623, d. 1689, egde en sällsynt begåfning och var ej blott fylld af estetiska intressen samt själf skald, utan därtill utrustad med stora politiska och administrativa talanger. Sedan tidigaste ungdomen sekreterare hos kardinal Panciroli, blef han 1654 själf kardinal. Diplomatisk rådgifvare åt Alexander VII (1655—67), nådde A. likväl höjden af sin makt först såsom statssekreterare (ledare af utrikesärendena) under Klemens IX (1667—69), hvars val till påfve han skickligt genomdrifvit vid konklaven. Redan 1656 knöts det först af döden brutna kärleks- och vänskapsförhållandet mellan A. och svenska exdrottningen Kristina. A. bestämde väsentligen hennes lif i Rom; han uppfann planen att 1665 utarrendera hennes underhållsländer och sände för densammas utförande Kristina till Sverige 1666. A. blef hennes universalarfvinge, men dog s. å. som hon. Se Bildt, "Christine de Suède et le cardinal A." (Paris 1899). L. M. B.

B är den andra bokstafven i det vanliga moderna alfabetet, liksom i alla de europeiska alfabet, som utvecklats ur det semitiska. I det närmast genom det gamla moabitiska och sidonska alfabetet representerade ur-semitiska alfabetet har bokstafven *b* ungefär formen ꟼ, i det hebreiska (tryck-)alfabetet förenkladt till ב med namnet *beth*. Det därifrån lånade grekiska *βῆτα* (beta) har i sin ursprungligaste form sett ut ungefär som ꟼ l. ꟼ, alltefter som skriften gick från höger till vänster eller tvärtom. En varietet var ꟼ. En form C förekommer på öarna Paros, Sifnos, Thasos, Delos, Naxos och Keos. I Korint och Korkyra, där ꟼ användes såsom tecken för *ε*, äfvensom på Melos, Anaktorion, Megara och Selinus nyttjades andra former eller modifikationer. I de från den nordvästgrekiska alfabetgruppen lånade italiska alfabeten — utom de etruskiska och faliskiska, där *b*-tecknet saknas — förekomma samma former som i de grekiska, nämligen ꟼ (oskiska och umbriska) och ꟼ B (i det latinska). Därur det yngre latinska B samt de medeltida och moderna antikva- och frakturstilarnas *b*-tecken. Minuskelformerna, grek. *β*, lat. *b*, äro de senare utvecklade kursivformerna till de nämnda tecknen. Från det latinska alfabetet härleda sig också de äldre (germanska) runalfabetens ƀ-tecken. Det 18:e tecknet i den äldre runraden har ett med det latinska (och grekiska) *b*-tecknet identiskt utseende ꟼ B, som emellertid — åtminstone tidigast — icke hade ljudvärde af *b* utan af ƀ, d. v. s. tonande (bi-)labial spirant. I den yngre (nordiska) runraden är den gamla ƀ-runan, som där tidigt fick tvenne ljudvärden, ƀ (*b*) och *p*, bevarad under n:o 13, fortfarande med samma ljudvärden *p*, *b* (*mb*), under det den gamla spiranten mest betecknades med *f*-runan. *B*-runan gick under det egendomliga namnet *bjarkan*, som sannolikt är en genom keltisk förmedling gjord felöfversättning af det grekisk-latinska *bēta* (jfr fornir. *bethe beith* = lat. *bet-ula*). I det ur det grekiska majuskelalfabetet härledda fornslaviska (kyrilliska) och det därur uppkomna ryska alfabetet har det ursprungliga *b*-tecknet differentierat sig i två, nämligen det ursprungliga *b*-tecknet, Bв, med betydelse af *v* (n:o 3) och modifikationen däraf, Б б, med betydelse af *b* (n:o 2). Det förra och dess ljudvärde härleda sig direkt ur motsvarande inom grekiska alfabetet, där, vid den tid det kyrilliska alfabetet uppkom, B *β* hade ljudvärde af *w*. Ett (streckadt) modernt ƀ användes i transkriptionsalfabet för vetenskapligt ändamål i betydelsen af (bi-)labial tonande spirant (ungefär engelskt *w*, som dock har karaktär af halfvokal). — Det grekiska *b*-tecknet var ursprungligen tecken för *b*-ljud. Dialektiskt redan före vår tidräkning, allmänt de närmaste århundradena efter densammas början, öfvergick detta *b*-ljud till spirant eller *v*-ljud, hvaraf följden blef, att *b*-tecknet kom att få ljudvärde af *v*, såsom fallet är i nygrekiskan, utom i förbindelsen *μβ* (= *mb*). I latinet funnos ansatser till spirantisering af *b* till *v*. I de slaviska alfabeten har, som redan nämnts, det ursprungliga *b*-tecknet värde af *v*. För öfrigt har *b*-tecknet i de språk, där det blifvit upptaget, i allmänhet ljudvärde af *b*; i tyskan betyder *b* dessutom *p*-ljud i slutet af ord: *ab*, *ob* (= *ap*, *op*) o. s. v., samt före tonlösa konsonanter: *bleibt* (= *bleipt*) o. s. v. I mellersta och södra Tyskland gäller *b* som *p* (eller snarare "tonlös media") i fall som *blatt* (uttalas ungefär som *platt*).

Det normala *b*-ljudet är en tonande bilabial explosiva, som bildas medelst läpparnas afspärrning och hastiga öppning, hvarvid genom luftströmmens frampressande uppstår en explosion, som utgör det mest förhärskande elementet i alla explosivor (klusiler). Liksom alla explosivor innehåller *b*-ljudet hufvudsakligen tre moment: läpparnas slutande (implosion), paus och slutligen läpparnas öppnande (explosion). Ett långt *b*-ljud (explosiva i allmänhet) är således hufvudsakligen en förlängd paus, om också därtill explosionselementet uppträder med mera intensitet. — *B*-ljudet tecknas nu i allmänhet med *b*, ehuru — om ock sparsamt — andra beteckningar förekomma. Så t. ex. betyder i nygrekiskan *π* i förbindelsen *μπ* ett *b*-ljud (således *mb*). — Ett särskildt slag af *b*-ljud förekom i sanskrit samt i det indoeuropeiska urspråket, nämligen ett aspireradt, *bh*, jämte det egentliga *b*. Detta, som utvecklats olika i de olika språken, har särskildt i de germanska,

mest gifvit ett *b*-ljud (oftast med mellanstadiet ♭). I vissa språk saknas *b*-ljud alldeles (t. ex. i kinesiskan). K. F. J.

Det indo-europeiska *b*-ljudet har i de germanska språken öfvergått till *p*, t. ex. lat. *sēbum*, sv. *såpa* (se vidare P). I stället hafva dessa språk erhållit *b*-ljud i stor utsträckning, dels i ordens början, dels efter *m*, af den indo-europeiska aspiratan *bh*, t. ex. sanskr. *bha'rāmi* (grek. *phe'rō*, lat. *ferō*), sv. (jag) *bär;* sanskr. *bhrā'tar-* (grek. *phrā'tōr*, lat. *frāter*), sv. *broder;* sanskr. *ja'mbhas* (grek. *go'mphos*), isl. *kambr*, kam. Detta *b*-ljud har i de nordiska språken icke undergått någon annan nämnvärd förändring, än att det mot slutet af medeltiden i svenska och danska (liksom i tyska) assimilerats med ett föregående *m*, t. ex. isl. *kambr*, sv. *kam.* (ty. *kamm*). I fornsvenskan insköts vanligen ett *b* mellan *m* och ett följande *l* eller *r*, t. ex. *himblar*, himlar, *kambrar*, kamrar, men detta *b* aflägsnades åter på 1600-talet. I forndanskan uppstod på 1300-talet *b*-ljud af äldre *p* efter vokal, t. ex. *gabe*, gapa, *dyb*, djup; detta nya *b* har numera i dagligt tal vanligen öfvergått till ett *v*-ljud, ehuru i skrift fortfarande tecknadt *b*. Ad. N—n.

Såsom *musikterm* är *B* (fr. *si bémol*, eng. *b flat*) den elfte tonen i vår kromatiska skala, eller den med ett halft tonsteg sänkta tonen *h*. Det förväxlas enharmoniskt med *aiss*. I det gregorianska tonsystemet, som började med *a*, var *b* den andra tonen, men motsvarade då vårt *h* och kallades sedermera särskildt *b quadratum* (♮), till skillnad från det en half ton sänkta *b rotundum* (♭) och det en half ton höjda *b cancellatum* (♯) — hvilka trenne tecken i nyare tid öfvergått till för-sättningstecken för alla toner. A. L.

Såsom *symboliskt* tecken nyttjas *B* bl. a. för att beteckna det andra i ordningen, vid numrering motsvarande siffran 2 (t. ex. serien B, kåren B, söndagsbokstafven B, en tidnings B-nummer). — A ”klassiska linjen *B*” vid läroverk läses latin, men ej grekiska. På skolbetyg var *B* urspr. beteckning för andra hufvudbetyget, men kommer numera i tredje rummet (se Betyg). — Såsom tecken på *mynt* betyder *B* på franska mynt: Rouen (*BB* däremot Strassburg), på österrikiska: Kremnitz, på preussiska, till 1822: Breslau, sedan 1866 och på de nya riksmynten: Hannover. — I *algebran* nyttjas *b* vanligen, jämte *a*, *c*, *d* o. s. v., såsom tecken för bekanta storheter. — Såsom *taltecken* är i grekiskan *β'* och i hebreiskan ב = 2; ‚*β* och ב̈ däremot = 2,000. — I *logiken* nyttjar man *B* för att beteckna predikatet i en sats, då däremot *A* betecknar subjektet. — På värdepapper med bifogad serie och littera betecknar *B* en andra emission, på varor den näst bästa eller näst gröfsta sorten.

B nyttjas vidare i åtskilliga förkortningar: på romerska mynt och inskrifter betyder det namnet Balbus eller Brutus eller epitetet *bonus* (god), i fornkristna inskrifter *beatus* l. *beata* (den salige, —ga); såsom kemiskt och farmakologiskt tecken är B = *balneum* (bad), *balsamum* eller *bor;* i areometriska uppgifter = Baumés skala; i musiktermer = *basso*, i heraldiken = blå; i förkortn. af engelska lärdomstitlar = *bachelor* (kandidat).

B. A. [bi äj], förkortning för dels *bachelor of arts* (se Baccalaureus och Bachelor), dels *British America* och dels *British association* (*for the advancement of science*).

Ba, kemiskt tecken för bariums atomvikt.

b. a., förkortning för lat. *bonis avibus* l. *bonis auspiciis*, under goda järtecken.

Baade [både], Knut, norsk målare, f. 1808 i närheten af Stavanger, fick sin första utbildning vid Köpenhamns konstakademi, blef därefter elev hos sin landsman Dahl i Dresden och flyttade 1845 till München, där han var bosatt till sin död, 1879. B. började som figurmålare, men valde sedan landskapet till ämne för sina framställningar och målade sedan 1849 så godt som uteslutande sjöstycken i månsken. Ett finnes i Stockholms nationalmuseum, två i norska nationalgalleriet. Y. N.*

Baader [bäder], Franz Benedict (Xaver) von, tysk filosof, katolicismens förnämste i nyare tider, f. 1765 i München. Sedan han i Ingolstadt vunnit medicine doktorsvärdigheten och en kort tid praktiserat som läkare, egnade han sig med ifver åt bergsvetenskapen och vistades en längre tid vid bergsakademien i Freiburg samt därefter 4 år (1792—96) i England och Skottland för att fortsätta sin utbildning som bergsman. Under denna tid författade han flera uppsatser i naturhistoriska och tekniska ämnen, men sysselsatte sig dessutom ifrigt med filosofiska studier. Återkommen till München, fick han ett af de högre ämbetena i styrelsen för den bajerska bergshandteringen och innehade detta till 1820. Redan 1809 hade B:s *Beiträge zur dynamischen philosophie im gegensatz der mekanischen* förskaffat honom anseende som självständig filosof. 1813 utkom hans *Begründung der ethik durch die physik* och 1822 *Fermenta cognitionis* (väckelser till kunskap), hvilket arbete kan anses som hans förnämsta. Han uppträdde däri mot den samtida tyska filosofien (Kant, Hegel m. fl.), ehuru han tillika visade sig hafva mottagit varaktiga intryck af densamma. Han protesterade mot denna filosofis sträfvan att bygga ett rationellt system på grundvalen af människans eget medvetande. Därigenom gör den människan till Gud, blir panteism. I verkligheten har människan sitt medvetande genom Gud, som också i hennes inre omedelbart uppenbarar sig för henne. Af honom är världen blott en bild eller liknelse, tillkommen ej genom en omedelbar skapelse af Gud, utan genom ett syndafall. Men då detta ock måste hafva sin motsvarighet hos Gud själf, så antager B., att Gud blir till genom en evig självfödelse, i och med hvilken han öfvergår från det omedvetna urväsendet till absolut förnuft. Genom uppenbarelsen ger Gud människan möjlighet att åter höja sig till honom, hvarmed ock naturen återföres till sitt förklarade tillstånd. B:s filosoferande är ett bemödande att förklara de sanningar, som bibelns auktoritet gifvit oss. Hans filosofi är teosofi. Också hade han flitigt studerat mystikerna, särskildt fransmannen S:t Martin, och hyllade J. Böhme såsom världens djupsinnigaste tänkare.

Dennes inflytande på honom visar sig äfven i stilen, som är mystisk, svårfattlig, aforistisk. — 1826 utnämndes B. till professor i filosofi och teologi vid det nyinrättade universitetet i München och dog där 1841. Fr. Hoffmann, hans förnämste lärjunge, försökte systematiskt framställa hans åsikter. En fullständig upplaga af B:s verk jämte inledning, biografi och författarens brefväxling utgafs af Hoffmann m. fl. 1850—60 i 16 band. Ett urval af B:s "Filosofiska skrifter" har utgifvits i svensk öfversättning (1901), försedd med en längre inledning om hans lif och åsikter. (S—e.)

Baadsfjord [båds-], en från Norra ishafvet 15 km. in i Varjag njarga (Varanger-halfön) inträngande fjord. De brant ned i fjorden stupande fjällväggarna göra den högst ogästvänlig, hvarför den har större betydelse endast vid de stora torskfiskena om våren, då en mängd båtar finner skydd där, medan besättningen uppehåller sig i den strax öster om mynningen belägna lilla handelsplatsen Makur.

Baagö (B å g ö), en liten ö i Lilla Belt, n. v. om Assens. Den utgör en socken och har 200 inv.

Baal, "herre", är namn på gudomen hos de västsemitiska folken. Hvarje ort hade sin baal, som skildes från andra genom tillägg af ställets namn eller lokalgudens särskilda egenskap. *Baʿal-pᵉ'ōr* hette så efter berget Peor i Moab; Libanon och Hermon hade hvar sin baal. I Sikem dyrkades en "förbunds-baal", *Baʿal-bᵉrīt* (Dom. 9: 4), af filisteerna i Ekron en "flug-baal", *Baʿal-zᵉbūb* (Beelzebub). Melkart var staden Tyros' baal, Milkom ammoniternas, Kemosj moabiternas o. s. v. — Dessa baal'er voro fruktbarhetsgudar. En landsträcka med källsprång kallades ett "baals land". Regn gafs af "himmels-baal", *Baʿal-šamajim*. Såsom solgud kallades han *Baʿal-ḥammān*. Hammanerna, solpelarna, voro hans symboler (Es. 17: 8). — I Kanaan upptog israeliternas Jahve-tjänst den inhemska Baalsdyrkans heliga orter, kultbruk och gudsföreställningar. Jahve förbands med åkerbruket och den högre kultur, som kanaaneerna egde, men samtidigt med deras lägre religion. Han blef lik kanaaneernas Baal eller Melek (ett annat vanligt gudsnamn, se M o l e k) och åkallades under namnet Baal (Osea 2: 16). Profeterna sågo, att Jahve icke tålde en sådan sammanblandning och upptogo kampen mot Baal för Jahve-trons renhet. N. S.

Baalbek (B a l b e k), "Dalens herre", stad i Syrien (det forntida Celesyrien), vid foten af Antilibanon, n. v. om Damaskus. De mest betydande bland därvarande storartade ruiner äro lämningarna af det "stora templet" och af Soltemplet. Det förra bildar en aflång fyrkant af 80 m. lgd och 44 m. br., hvars tak uppbars af 54 korintiska pelare, af hvilka 6 ännu stå kvar i upprätt ställning. Båda templen härröra antagligen från Antoninus Pius' tid. Det större förvandlades under Theodosius till en kristen kyrka, hvarpå sedermera bägge ombildades till en fästning samt råkade under den arabiska och turkiska tiden alltmer i förfall, tills de 1759 förstördes af en jordbäfning. B. var troligen i forntiden en hufvudort för Baals-kulten. Staden (grekernas *Heliopolis*, "solstaden") omtalas redan i egyptiska och assyriska inskrifter, blomstrade som handelsstad och kultplats under den grekisk-romerska tiden samt blef under Augustus en romersk koloni. B. eröfrades 636 af en bland kalifen Omars fältherrar, var ofta under korstågen föremål för strid och sköflades ett par gånger af mongoliska horder, 1401 af Timur. Dess ruiner upptäcktes redan på 1500-talet åter af euro-

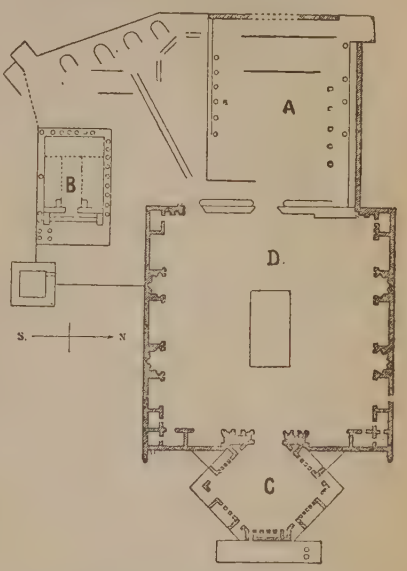

Grundplan af Baalbeks ruiner.
A. »Stora templet». B. Soltemplet. C. Sexkantig förgård. D. Förgård.

péer; de hafva upprepade gånger (t. ex. 1759) skadats af jordbäfningar. Jfr Frauberger, "Die akropolis von B." (1891). Nu är det en obetydlig ort med omkr. 2,000 inv. och säte för en turkisk kaimakam.

Baar, en handelsvikt. Se B a h a r.

Baar [bar], ett till större delen ofruktbart platå- och berglandskap i södra Baden, mellan Schwarzwald och Rauhe alp. Det var intill 1803 ett riksomedelbart landtgrefskap, men utgör nu hufvuddelen af det mediatiserade furstendömet Fürstenberg, hvars residensstad, D o n a u e s c h i n g e n, fordom var landskapets hufvudstad. Omkr. 650 kvkm. 50,000 inv.

Baar [bar], by i schweiziska kant. Zug. 3 km. n. om Zug. 4,496 inv. (1900), till största delen katoliker. Stora bomullsspinnerier (600 arbetare), pappersfabrikation och kvarnindustri. Ö. om B., i "die hölle" (helvetet), ligga bekanta droppstensgrottor med vackert formade stalaktiter.

Baardssön [bårds-], P a a l. Se P a a l B a a r d s s ö n.

Baastarden [bäst-], det holländska namnet på bastards (se d. o.).

Baazius [bāzius]. 1. J o h a n B. d. ä., biskop, f. 1581 i Gårdsby socken af Växjö stift. Efter hemkomsten från en studieresa i Tyskland blef han först (1613) rektor och sedan teologie lektor i Växjö samt befordrades 1624 till kyrkoherde i Jönköping. Mycken uppmärksamhet väckte B. genom en från 1628 mot

rikets biskopar förd strid för att socialt och kyrkligt höja det lägre prästerskapets ställning och genom det af regeringen förordade ”consistorium generale” inskränka biskoparnas maktfullkomlighet. B. nödgades 1636 göra afbön och återupptogs så ”in fraternitatem”. 1647 blef han kallad och utnämnd till biskop i Växjö, men dog redan 1649. Utom predikningar författade B. flera teologiska arbeten: *Harmonia evangeliorum* (1627), *Förklaring öfver Uppenbarelseboken* (1629) och *Inventarium ecclesiæ sueogothorum* (1642), hvilket sistnämnda kyrkohistoriska arbete, trots det stora anseende det åtnjutit, måste med stor försiktighet användas såsom källa för däri meddelade uppgifter. Se därom E. Hildebrand, ”Ett bidrag till frågan om J. Baazius såsom kyrkohistoriker” (i Hist. tidskr. 1899). J. Hdr.

2. Johan B. d. y., den förres son, ärkebiskop, f. i Jönköping 1626. Efter studier i Dorpat, Uppsala och Königsberg blef han anställd såsom lärare för den unge Nils Brahe, riksdrotsen Per Brahes brorson, och sedan hans lärjunge slutat sina studier, kallades B., efter tvenne års nya utrikes studier, af riksdrotsen till kyrkoherde i Skärstad i Växjö stift. Strax därefter (1653) utnämndes han af drottning Kristina till hofpredikant och bibehöll detta ämbete hos Karl X och hans gemål, Hedvig Eleonora. 1659 utnämndes B. till kyrkoherde i Vingåker i Strängnäs stift, 1667 till biskop i Växjö, 1673 till biskop i Skara och slutligen 1677 till ärkebiskop. Han dog under ett besök i Stockholm 1681. B. utmärkte sig lika mycket genom personlig fromhet och stor teologisk lärdom som genom ämbetsnit. Han utgaf bl. a. en dissertation om den fria viljan (1653) samt meditationer öfver treenigheten och Kristi gudamänsklighet (1659). G. O. L. (J. Hdr.)

Bab., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för C. C. Babington.

Bāb (arab., pers.), dörr, port. Se Bab-el-mandeb. — Bab-i-âli, Bab-i-humajûn, höga porten. Se Porten.

Bāba (turk. och pers.), ”pappa”, fader, i Persien bruklig hederstitel för munkar och andra andlige (= lat. *pater*); någon gång äfven efter ett namn, motsvarande arab. *sjeik*, t. ex. Ali baba. H. A.

Baba, Kap, Asiens västligaste udde, i Mindre Asien, vid Egeiska hafvet, 39° 28′ n. br., 26° 4′ ö. lgd.

Baba, *slav. myt.*, naturens urmoder, hvars namn ofta återkommer i många af de slaviska folksagorna, där hon skildras som en gammal ful häxa, hvilken i en järnmortel flyger genom luften. Ej ovanlig i den ryska folkpoesien är sammansättningen *baba-jaga*, ett mytologiskt begrepp, som under andra former återfinnes äfven hos polacker, tjecher, slovaker m. fl. Några slavister hafva i denna hotfulla häxa trott sig finna en personifikation af vinterstormen. Äfven i den tjechiska folkuppfattningen sammanhänger *bába* med tanken på ovädersmoln. — I samband med denna mytologiska uppfattning af detta öfvernaturliga kvinnoväsen står sannolikt icke det slag af gamla, i Syd-Ryssland funna bildstoder, som kallas *baba*. Dessa figurer i kroppsstorlek, som påträffats redan i 13:e årh. och delvis torde förskrifva sig ända från den äldre järnåldern, föreställa icke blott kvinnor, utan äfven män. Något närmare om deras betydelse känner man ej med visshet. I allmänhet hafva de anträffats i de nejder, där det funnits kurganer (sydryska grafhögar). A—d J.

Babáco, *bot.* Se Carica.

Bāba-dag (Baba-tag). 1. Ett 3,536 m. högt berg på kaukasiska bergsryggen, i ryska guvern. Baku. — 2. (Slav. *Baba-gora*) Pass öfver Balkan i Bulgarien, nära Etropol. Spelade en strategisk roll i rysk-turkiska kriget 1877—78. — 3. Befäst stad i Dobrudsja, i den rumänska kretsen Tulcea. Omkr. 4,000 inv. Handel på Svarta hafvet. Tatarisk högskola. Den hel. Babas graf, som är belägen i närheten, är en berömd vallfärdsort. B. har i de flesta rysk-turkiska krig varit den turkiske öfverbefälhafvarens hufvudkvarter.

Babaküten, *zool.*, en art af indrisläktet.

Bábar, äfven Baber l. Babur (”lejon”), egentl. Sehir-eddin Muhammed, Stora Mogul-väldets grundläggare i norra Indien, var på fädernet ättling i femte led af Timur och härstammade på mödernet från Djingis kan. Han föddes 1483 och efterträdde 1494 sin fader i det lilla konungariket Ferghana vid öfre Syr Darja. Hans ungdom upptogs af med växlande vapenlycka förda äfventyrliga tronstrider mot andra Timursättlingar och kamp mot usbekernas mäktige härskare, Sjaibani kan. B:s mål härunder var att intaga tronen i Samarkand, Timurs gamla härskarsäte, och därifrån råda öfver landet vid Amu och Syr Darja. Två gånger eröfrade han Samarkand, 1497 och 1500, men måste båda gångerna uppge staden efter några få månader. Efter några års kringirrande i landsflykt vände han sina vapen mot Afganistan och intog 1504 Kabul. Han sökte sedan förgäfves samla de splittrade Timursättlingarna mot den framträngande usbekiska makten, som nu hotade Herat, Persien och B:s eget rike i Afganistan. Persernas seger öfver Sjaibani kan gjorde det slutligen möjligt för B. att än en gång, om än som persisk vasall, intaga Timurs tron i Samarkand (1511—12). Snart åter förjagad därifrån af usbekerna, vände sig B. med sina eröfringsplaner österut, till Indien. Efter att under oaflåtliga strider ha befäst sitt afganska välde, inbröt han 1519 i Punjab, på hvilket land han gjorde anspråk som arftagare af Timurs välde, och framträngde till Chenab. Det första plundringståget följdes af flere andra; det egentliga hufvudanfallet företogs dock först i nov. 1525. Med en här af 12,000 man ryckte B. mot Delhi och vann (21 apr. 1526) den afgörande segern vid Pánipat öfver den afganske härskaren i Delhi, Ibrahim Lodi, hvilken själf stupade i striden. Delhi och Agra öppnade sina portar för eröfraren, som där vann ett omätligt byte. B. vände sig sedan mot de hinduiske rajputhöfdingarna och betryggade sitt välde öfver Hindustan genom sin stora seger öfver dem vid Kanwáha, nära Sikri (nu Fathipur Sikri), 16 mars 1527. B:s sista lefnadsår upptogos med att kväfva

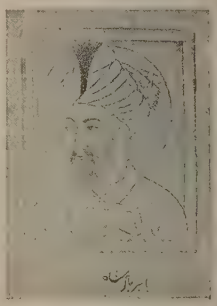

Efter en indisk teckning från 16:e årh.

det ännu återstående motståndet. Själf hann han ej organisera sitt vidsträckta rike, som i väster nådde till Amu Darja och i öster till Behar i Gangesdalen, innan han i Agra bortrycktes af döden, 1530. Han ligger begrafven i Kabul. Sonen Humáyún blef hans efterträdare.

B:s personlighet framträder klart i hans ytterst öppenhjärtigt hållna självbiografi, *Vakai* l. *Túzak-i-Bábari*, skrifven på en turkisk munart och på Akbars föranstaltande 1590 öfversatt till persiska. En engelsk öfversättning utgafs 1826 af J. Leyden och W. Erskine, den turkiska texten af Ilminski 1857 (Kasan) och en fransk öfversättning af Pavet de Courteille 1871. B. framstår i dessa ofta dagboksliknande memoarer som en hurtig, stundom hänsynslöst grym krigare, men begåfvad med utprägladt sinne för naturens skönhet lika väl som för persisk skönlitteratur. Själf försökte han sig som skald både på turkiska och persiska, och hans memoarer äro ett stilistiskt mästerstycke, uppfyllda som de äro af präktiga naturskildringar och ofta humoristiskt berättade äfventyr. Han döljer i dem ej ens sitt mångåriga slafveri under det omåttliga vindrickandets last, hvarifrån han 1527 frigjorde sig genom ett sedan troget hållet afhållsamhetslöfte. B:s historiska betydelse ligger däri, att han bildar öfvergången från de mongoliska hordernas behärskare, sådana som Timur, till det indiska Stora Mogul-väldets genialiske organisator, Akbar. Utom i hans egen självbiografi skildras hans lefnad i "Tarikh-i Rashídi", en af B:s kusin Mirza Haidar skrifven historia om de centralasiatiske mongolerna, i eng. öfversättning utg. af Denison Ross och N. Elias (1895). En god biografi är S. Lane-Poole, "Bábar" (1899, i "Rulers of India"). V. S—g.

Babar-öarna l. Babber-öarna, ögrupp bland Sydvästöarna i nederländska Indien, tillhörande residentskapet Amboina, 434 kvkm., med 22,531 inv. (1895), af hvilka Babar har omkr. 8,000, Vetar 2,000, Dai 2,600, Masela 7,000, Davaloor 1,350 och Kebir (Davera) 1,000. Hufvudort är Tepa, på Babar, med god ankargrund.

Baba-tag. Se Baba-dag.

Babbage [bä'bidʃ], Charles, engelsk matematiker, mekaniker och skriftställare, f. 1792 i Teignmouth i Devonshire, d. 1871 i London, blef 1828 professor i matematik i Cambridge, men lämnade 1839 denna befattning och lefde sedermera i London, uteslutande upptagen af vetenskapliga och litterära sysselsättningar. Utom arbeten i matematik och mekanik, till större delen offentliggjorda i Londons och Edinburghs lärda samfunds "transactions", skref han afhandlingar i arkeologi och nationalekonomi samt uppträdde äfven som politisk författare. Två af hans förnämsta arbeten äro *Reflections of the decline of science in England* (1830) samt *The exposition of 1851, or views of the industry, the science and the government of England* (1851), i hvilket han afslöjade en mängd missförhållanden inom Englands vetenskapliga institutioner. I sina *Passages from the life of a philosopher* (1864) lämnade B. dessutom ett slags självbiografi. Mest frejdad har han blifvit såsom uppfinnare af den första räknemaskinen. Sedan han framlagt sin plan till en sådan, fick han af regeringen uppdrag att konstruera den och att för detta ändamål besöka de förnämsta mekaniska verkstäderna i England och utlandet. Det rika material af upplysningar rörande maskin- och fabriksväsendet, som han insamlade under sin resa, offentliggjorde han 1832 i sitt stora verk *Economy of manufactures and machinery* — en bok, som upplefvat många upplagor och blifvit öfversatt på flera språk. Byggandet af sin räknemaskin började B. 1828, och han hade fått dess räknande del nästan färdig 1833, då han tvangs att upphöra med arbetet, till följd däraf att maskinen, som redan kostat 17,000 pd st., icke kunde fullbordas utan med en kostnad af en dubbelt så stor summa. Maskinen befinner sig f. n. i Kings college's museum i London. Ännu i sina senaste år sysselsatte sig B. outtröttligt med planer och utkast till större maskiner för algebraiska operationer äfvensom med fysikaliska och geologiska undersökningar.

Babber-öarna. Se Babar-öarna.

Babbits metall, en af 96 proc. tenn, 8 proc. antimon och 4 proc. koppar bestående legering, hvilken användes som antifriktionsmetall i lager och erhållit sitt namn efter uppfinnaren. Inom maskintekniken har namnet babbits öfvergått till benämning på alla slags hvitmetaller för lager. Se vidare Antifriktionsmetall. G. D.

Babeau [-bå], Albert Arsène, fransk historiker, f. 1835 i Cambrai, bosatte sig i Troyes och egnade sig åt undersökningar öfver lokalhistorien samt den inre förvaltningen före franska revolutionen. Bland B:s arbeten, som redan genom ämnena äro intressanta, må nämnas: *Histoire de Troyes pendant la révolution* (2 bd, 1873—74), *L'instruction primaire dans les campagnes avant 1789* (1875), *Le village sous l'ancien régime* (1877; ny uppl. 1879), *La ville sous l'ancien régime* (1880; ny uppl. 1884), hvilket arbete prisbelöntes af Franska akademien, *La vie rurale dans l'ancienne France* (1882; ny uppl. 1885), *Les artisans et les domestiques d'autrefois* (1885), *Les bourgeois d'autrefois* (1886), *La vie militaire sous l'ancien régime* (2 bd, 1890), *Le maréchal de Villars* (1891), *La province sous l'ancien régime* (2 bd, 1894) och *Le Louvre et son histoire* (1895). (E. A—t.)

Babel, gammal stad vid Eufrat. Se Babylon.

Bāb-el-mändeb ("tårarnas port") kallas det smala sund, som mellan Asien och Afrika leder från Indiska hafvet in i Arabiska viken. Det delas genom den på senare tid af engelsmännen besatta och befästa ön Perim i två hälfter, af hvilka den västra är öfver 20 km. bred och 340 m. djup, men den östra blott 3,25 km. bred och 13—26 m. djup. Passagen genom sundet är i anseende till den starka strömmen mycket farlig för smärre fartyg.

Babelon [bablå'], Ernest, fransk orientalist och numismatiker, f. 1854, tjänsteman vid nationalbibliotekets i Paris mynt- och antik-kabinett, har skrifvit en mängd utmärkta arbeten öfver forntida länders kultur, konst- och myntväsende, bl. a. *Description historique et chronologique des monnaies de la république romaine vulgairement appellées monnaies consulaires* (2 bd, 1885—87), *Recherches archéologiques en Tunisie* (1886; med S. Reinach) och *Atlas archéol. de la Tunisie* (1893—1900; med Reinach och Cagnat), *Le cabinet des antiques à la bibliothèque nationale* (1888—90; illustr.), *Manuel d'archéologie orientale* (1889), viktiga kataloger öfver Bibliothèque nationale's samlingar af *monnaies grecques* (1890), *bronzes antiques* (1894; med Blanchet; illustr.) och *camées antiques* (1897), *La gra-*

vure en pierres fines, camées et intailles (1894) samt den betydande artikeln *Monnaie* i ”Grande encyclopedie”, bd 24. B. har skrifvit en fortsättning (i flere bd och uppl.) af F. Lenormants ”Manuel d'histoire ancienne de l'Orient” och har varit eller är utgifvare af tidskrifterna ”Revue numismatique”, ”Gazette archéologique” och ”Mélanges numismatiques”. H. A.

Babelsberg, ett på Babelsberget vid Potsdam beläget slott

Babels torn. Se Borsippa.

Babeltop l. Baobeltaob, en af Palauöarna (se d. o.).

Babemba, en i makt tilltagande, s. om Tanganjika bosatt folkstam, som härskar öfver området mellan sjöarna Njassa och Bangveolo, hvarifrån den undanträngt de buskmanliknande, opålitliga babisa. Den har intagit en del af det fordom mäktiga Kasembes rike, hvars största del nu hör under Msiris rike, hvilket råder öfver alla stammar vid öfre Kongo. H. S.

Babenberg, gammal tysk grefvesläkt, som hade sitt namn af slottet Babenberg i närheten af Bamberg och härstammade från en grefve Poppo, hvars yngre son, Henrik af Nordgau, som var bosatt i Ober-Franken (Bajern), 886 stupade utanför Paris mot nordmännen. I ett släktkrig mot en annan mäktig familj, Konradinerna i Thüringen (den s. k. Babenbergsfejden, 902—906), omkommo Henriks tre söner Adalbert, Adalhard och Henrik. Som en afkomling af dessa äldre babenbergare har man ansett Leopold (Luitpold) I, hvilken af Otto II år 976 upphöjdes till markgrefve af Österrike och hvars ätt utslocknade 1246 med Fredrik den stridbare. Hans ätt kan dock ej uppvisas ha härstammat från de äldre babenbergarna och kallas därför stundom den ny-babenbergska. Jfr Juritsch, ”Gesch. der Babenberger 976—1246” (1894).

Babenbergsfejden. Se Babenberg.

Babenhausen. 1. Liten stad i hessiska prov. Starkenburg, med ett gammalt slott, som fordom var residens för grefvarna af Hanau-Lichtenberg. 2,255 inv. (1900). — 2. Köping i bajerska regeringsområdet Schwaben, n. ö. om Memmingen, med två slott, tillhöriga den där residerande fursten af Fugger-Babenhausen. 2,062 inv. (1900). Köpingen var till 1806 medelpunkten i ett riksomedelbart ”herrskap” af 380 kvkm. och med omkr. 11,000 inv.

Baber, indisk stormogul. Se Bábar.

Babes (Babesiu), Viktor, ungersk läkare, f. 1854 i Wien, utnämndes 1885 till e. o. professor i patologisk histologi i Budapest och verkar numera såsom professor i experimentell patologi och bakteriologi i Bukarest. B. har utgifvit en mängd större och mindre afhandlingar förnämligast i bakteriologi samt, i förening med Cornil, den första utförliga läroboken i bakteriologi, *Les bactéries* (2:a uppl. 1886), och, i förening med Blocq o. a., *Atlas der pathologischen histologie des nervensystemes* (1893 ff.). De å B:s laboratorium utförda undersökningarna utgifvas under titeln ”Annales de l'institut de pathologie et de bacteriologie”. R. Tdt.

Babesiu. Se Babes.

Babeuf [babö'f], François Noël, fransk revolutionsman, f. 1760 i S:t Quentin, giljotinerad 1797. Han hade från sitt 16:e år underordnade befattningar, såsom skrifvare o. d., och slöt sig efter revolutionens utbrott med fanatisk tillgifvenhet till densamma. Under namnet Gracchus Babeuf uppträdde han såsom radikal demagog och angrep i ”Tribun du peuple” (1794) all borgerlig ordning. Efter Robespierres fall (juli 1794) blef han de störtade terroristernas ledare samt chef för den s. k. panteonsklubben. Då denna (febr. 1796) tillslöts på befallning af direktorium, anstiftade B. en sammansvärjning med afsikt att störta regeringen samt grundlägga ”de sanne, rene och oinskränkte demokraternas regering”. En af de sammansvurne (Grisel) yppade planen för direktorium, och B. häktades jämte sina medbrottslingar 10 maj 1796. Med djärfhet försvarade de sig inför domstolen i Vendôme, som 26 maj 1797 dömde dem till döden. Under det B:s dödsdom upplästes, stötte han en dolk i sitt bröst. Självmordsförsöket misslyckades likväl, och han giljotinerades 28 maj 1797. — B:s sammansvärjning var det jakobinska partiets sista dödsryckning. Den har emellertid sitt egentliga intresse såsom det första försöket att öfverföra franska revolutionen från det politiska till det sociala området. B. och hans anhängare (”babouvisterna”) voro bland de förste, som påpekade, att jämlikheten i rättigheter blef nästan värdelös, då den åtföljdes af olikhet i ekonomisk ställning; och slutpunkten i deras revolutionsplan var därför fullständig jämlikhet på alla lifvets områden, med gemensamhet i egendom och produktion samt fördelning efter hvars och ens behof — ett af de första försöken i historien att tillämpa det kommunistiska systemet i verkligheten. B. gäller därför ännu som den franska socialismens grundläggare, ehuru det teoretiska innehållet i hans program knappast innebar något nytt. Jfr Filippo Buonarotti, ”Histoire de la conspiration de Babeuf” (Bruxelles 1828), Advielle, ”Histoire de Babeuf et du babouvisme” (Paris 1884), och D. Bergström, ”Kommunism och socialism” (1890). E. W.

Bábi (arab.-pers., adj. *bábí[s]lísk, bábí[s]t*), betydande muhammedansk sekt i Persien, stiftad af Ali Muhammed (f. 1820) från Sjiräs, hvilken år 1844 uppträdde som en af Gud sänd reformator, för att i en renare religion förena islam, kristendom och buddism, samt kallade sig *báb* (”port”) med samma betydelse som i Jesu ord ”jag är vägen”. Sekten, som snabbt tillväxte och visade uppröriska tendenser, förföljdes med hänsynslös grymhet. Baben tillfångatogs och afrättades (1850), ledningen öfvertogs först af den af baben utsedde Jáhja (f. 1830), med titeln *subḥ-i-ézel* (”evighetens gryning”), sedan af dennes styfbroder och rival Huséin (f. 1817) med titeln *behá* (”glans”), hvarefter sekten delade sig i två grenar, *ézeli* och de långt talrikare *behái*. Förföljelsen fortsattes allt grymmare, i synnerhet under år 1852, efter ett mordförsök mot sjahen Nasr-ed-din. Bägge ledarna flydde till Bagdad, som under tio år var babismens hufvudsäte, men förvisades slutligen af Abdu-l-asís (1868), Jáhja till Cypern och Huséin till Akka i Syrien, hvarifrån den senare sände märkliga bref till påfven, tsaren, Napoleon III och drottning Viktoria. Sedan början af 1890-talet har sekten ånyo vunnit stor utbredning och ledes nu, efter Huséins död (1892), af hans fyra söner. — Babismens läror, framställda i dess heliga, på arabiska skrifna böcker, *bejän* (”utläggning”, ”exposé”), af B. själf, samt *iḳán* (”visshet”) och *löḥ-i-ákdas* (”den heliga taflan”) af Beha, utgöra en på emanations-

orien (Mose, Kristus, Muhammed och Bab äro e förnämsta och stigande emanationerna af Gud) vilande panteistisk sufism, men utan asketism samt ed starka etiska och demokratiska kraf. Polygami, onkubinat, skilsmässa, tiggeri, opium och tobak örbjudas (äfven vin af behalterna), kvinnan likälles i allt med mannen (beslöjande obehöfligt), llmän människokärlek, gästfrihet och återhållsamhet nskärpas, inskränkning af envåldsmakten och ämetsmännens myndighet samt skattereformer fordras, en härmed förena sig allehanda mystiska svärmerier, vari dels bokstäfverna och dels talet 19 spela en or roll: baben är den 19:e emanationen, solåret elas i 19 månader med 19 dagar o. s. v. — itt.: Kasem-Beg, "Bab et les Babis" (Journ. asiatique 1866), Browne, "The Bábís of Persia" (Journ. f the Roy. asiat. society, 1889), och Andreas, "Die Bâbîs in Persien" (1896). H. A.

Babiān, *sjöv.*, å handelsfartyg bruklig benämning å ett slags vakt.

Babiāner (släktet *Cynocephalus*, af grek. *kyon*, und, och *kefalē*, hufvud, apor med hufvud likt

Peruk-apan.

undarnas), *zool.* Näst gorillan och orang-utangen ro de egentliga babianerna de största bland de nalnäsiga aporna, och bland dessa kan endast orillan täfla med dem i styrka. Såsom det zooiska släktnamnet angifver, utmärka sig babianerna enom sin förlängda nos, med nästan rätvinkligt mot versidan nedskjutande sidor, hvilket ger den en ss likhet med hundarnas. Tandbeväpningen täflar styrka med de större rofdjurens, och en gammal abianhanne, med sina stora hörntänder, fruktar ej rid med en leopard. Ögonen, som ligga djupt under en framskjutande ögonbrynskanten, påtrycka anktet prägeln af vildhet och list. Kroppen och lemarna äro satta och starka. Deras fyrfota gång är ög, då de känna sig trygga för all fara. De vagga å med bakkroppen på ett konstigt sätt, och svansen, om slutar med en tofs, bära de i S-formig krökning. krämda eller i raseri rusa de åstad i vildt galopp. ftast förekomma de i stora skaror, stundom i tusental. eras egentliga hemland är i Afrikas bergstrakter. ällan och ogärna uppstiga de i träd. Deras föda består hufvudsakligast af rotfrukter, lök, gräs och nedfallna frukter; dock äta de begärligt äfven insekter, spindlar, t. o. m. skorpioner, myror och snäckor. Som de oförskämdaste tjufvar angripa de åkrar och trädgårdar. Vid sådana tillfällen utställa de vakter och veta att väl skydda sitt återtåg. De enda dygder, som man velat tillerkänna babianerna i deras fria tillstånd, äro föräldrakärlek och kamratskap. Trots deras vilda sinne kunna de emellertid i ungdomen tämjas och lära hvarjehanda konster — i södra Afrika lära de t. o. m. användas till att leta upp vatten i ödemarkerna —, men med åldern återkommer deras naturliga obändighet.

Till de egentliga babianerna hör den i Arabien och Etiopien lefvande peruk-apan (*Cynocephalus hamadryas*, se fig.), som af de gamle egyptierna hölls i helig vördnad och som på deras minnesmärken är afbildad t. o. m. såsom domare öfver de döde. I bibeln kallas den koph. Den är askgrå, med köttfärgadt ansikte och blodröda sittknölar. På kinderna har den skägg; hannen har äfven på bröstet en yfvig man. En liknande man har geladan (*C. gelada*), som lefver i Abessinien; är större än den föregående. Utan man äro tsjakma (*C. porcarius*) i södra Afrika och den bruna (rödgula) babianen (*C. sphinx*), som lefver i det tropiska västra Afrika och är den för styrka och vildhet mest beryktade egentliga babianen. I sistnämnda trakt och med samma rykte lefva mandrillen (*C. mormon*) och drillen (*C. leucophœus*), hvilka äfven äro att räkna till babianerna, ehuru de skilja sig från de föregående genom sin korta svans. I synnerhet har mandrillen gjort sig fruktad, där den i stora hopar lefver i Guinea. Dess ansiktsfärg gör den också till en af de fulaste aporna; de uppsvällda kinderna äro blåa, och nosen är röd. Drillen däremot har helt och hållet svart ansikte. På Celebes, Filippinerna etc. lefver en svart babian (*C. niger*), på hvilken håret i nacken utskjuter i en tofs. Den skiljer sig emellertid väsentligen från de egentliga babianerna genom sin smäckrare kroppsbyggnad, sin korta näsa, som ej räcker till nosens spets, och sin ytterst obetydliga svans, hvarför den ock anses som representant för ett särskildt släkte, *Cynopithecus*. De flesta af de här nämnda babianerna, i synnerhet *C. hamadryas*, *sphinx* och *mormon*, förekomma rätt ofta i Europas zoologiska trädgårdar. F. A. S.*

Babić [-bitj], Ljubomir, pseud. Šandor Gjalski, det moderna Kroatiens främste novellist, f. 26 nov. 1854 i Gredice nära Agram. Efter juridiska studier i Agram och Wien blef B. ämbetsman, men egnade sig sedan odeladt åt litteraturen, och såsom godsegare i Zagorien har han rikt tillfälle att studera lifvet såväl på de gamla herrgårdarna som i byarna. B. har tagit litterärt intryck både af Turgenjev och de franske romanförfattarna (Balzac, Flaubert, Zola), men har en originell stil och en självständig uppfattning, som med realistisk skärpa, stundom ironiserande, förenar skaldisk finkänslighet och psykologiskt djup. Hans första berättelser (hvaraf *Maričon* öfversattes på svenska af Alfred Jensen i Göteborgs handelstidning 1891) skildra den gamla tidens landtjunkare. *Janco Borislavić* (1887) behandlar ett "Faust"-problem om kampen mellan ideal och verklighet. *Tri pripovijesti bez naslova* (Tre berättelser utan titel, 1887) ha nationella motiv från "absolutismens dagar". *Naja*, *Gjurgjić*

Agićev och *De olycklige* (1888—89) äro bilder ur det kroatiska landtlifvet, och i *Na rodjenoj grudi* (Vid fosterjordens sköte) utvecklas tanken, att naturen förblir skön och landtlifvet härligt gentemot den skämda stadskulturen. Novellen *Mors* och romanen *Radmilović* äro djupt pessimistiska. B:s mångskiftande väsen är ej heller främmande för humor och satir. I romanen *U noći* (”I natten”, 1886) gisslas fint det politiska lifvet, likasom ock i *Životopis jedne ekscelencije* (”Historien om en excellens”, 1898). B. har fått många efterföljare inom den kroatiska novellistiken, men öfverträffar dem alla icke blott genom större talang och stilistisk elegans, utan ock genom hela sin estetiska världsåskådning och psykologiska själfanalys, utan dramatiskt effektsökeri. Hans i grunden melankoliska temperament har stundom ledt hans sanningssökande, skeptiska ande på mystikens och ockultismens afvägar, och ungdomens gäckade illusioner ha drifvit honom till ett ofta hänsynslöst kritiserande af sociala nutidsföreteelser. Hans flesta arbeten hafva utgifvits af litteratursällskapet ”Matica hrvatska” i Agram. A—d J.

Babiner, handelsnamnet på ett slags bruna kattskinn från Ryssland.

Babinet [babinē], Jacques, fransk fysiker, f. 1794 i Lusignan, d. 1872, började sin bana som artillerifficer 1813, men lämnade militäryrket redan året därpå och blef professor i fysik först i Poitiers och sedan vid Collège S:t Louis i Paris. B:s forskningar rörde sig hufvudsakligen omkring meteorologien samt den meteorologiska och mineralogiska optiken. I likhet med Arago verkade han mycket för vetenskapens popularisering. B. gjorde sig dessutom förtjänt af vetenskapen genom uppfinning eller fullkomnande af flere värdefulla fysikaliska apparater. Så gaf han den pneumatiska maskinen en så väsentlig förbättring, att den kom att bära hans namn, uttänkte en ny hygrometer m. m.

Babinets kran [babinēs], *fys.* Se Luftpump.

Babington [bä'bingtn], Anthony, engelsk konspiratör, f. 1561, var en ifrig katolik och svärmisk beundrare af den fångna Maria Stuart, hos hvilken han en kort tid tjänstgjort som page, samt trädde 1586 i spetsen för en sammansvärjning, hvars syfte var att befria henne, mörda Elisabet och hennes förnämste ministrar samt med spansk hjälp åstadkomma en allmän katolsk folkresning. Planen upptäcktes dock af Elisabets minister Walsingham, hvilken emellertid för att få vapen mot Maria Stuart lät den utveckla sig ganska länge, tills den fångna drottningen erhållit kompromitterande kännedom om saken. B:s fåfänga och oförsiktighet underlättade ministerns plan. I aug. blef B. häktad och 20 sept. 1586 på ett grymt sätt afrättad. — Upptäckten af denna sammansvärjning påskyndade Marias eget öde: fem månader därefter blef äfven hon halshuggen. Hon förnekade ihärdigt, att hon skrifvit de bref till B., på grund af hvilka hon dömdes, och hennes anhängare påstodo dem vara Walsinghams verk eller åtminstone af honom vid dechiffreringen delvis förfalskade. Därom har sedan förts en liflig historisk polemik. (V. S—g.)

Babington [bä'bingtn], Charles Cardale, engelsk botanist, f. 1808, professor i botanik vid Cambridges universitet, har gjort sig ett namn såsom lärare och skriftställare. Man har af hans hand bl. a. *Flora Bathoniensis* (1834; suppl. 1839), *The flora of the Channel islands* (1839), *Manual of british botany* (8:e uppl. 1881), botaniska och entomologiska uppsatser i en mängd tidskrifter samt på ett annat område *Ancient Cambridgeshire* (1883) m. fl. bidrag till grefskapet Cambridges arkeologi. B. dog i Cambridge 1895. (T. K.)

Babingtonit A. Levy, *miner.*, efter d:r W:m Babington (f. 1757, d. 1833) uppkalladt magnesium-kalcium-järn-silikat i svarta, triklina kristaller, hvilkas form liknar pyroxenernas. A. Hng.

Babinopolje, hufvudort på Meleda (se d. o.).

Babinska republiken, ett lustigt sällskap, som 1568 stiftades af en polsk adelsman, Pszonka, på hans gods Babin, nära Lublin. Sällskapet utöfvade stort inflytande på sederna genom att tilldela den, som gjort sig oförtjänt bemärkt, ett diplom, hvari han utnämndes till ett mot hans fel svarande ämbete inom babinska republiken. Så kunde en processmakare utses till fredsdomare och en försnillare blifva utnämnd till skattmästare. Sällskapet egde bestånd till 1677 och räknade under sin glansperiod Polens ypperste författare, såsom Jan Kochanowski, Mik. Rej och Paprocki, bland sina medlemmar. Svenskarna ha beskyllts för att under de polska fältågen ha förstört och bortröfvat sällskapets handlingar. Emellertid äro protokollen från sjuttonde århundradet återfunna. — I polska folkspråket begagnas ännu uttrycket ”babinsk riddare” i betydelsen pultron och ”nyhet från Babin” likbetydande med ”anka”. (A—d J.)

Babiru'ssa (malaj. *bābī-rūsa*), *zool.* Se Hjortsvin.

Babisa [bä'bisə] l. Lobisa, berglandskap i engelska Central-Afrika (North Rhodesia), ö. om Bangveolosjön, mellan den till denna flytande floden Chambezi i n. och Muchinga-bergen i s. B. genomforskades af Livingstone 1866—67.

Babism. Se Babi.

Bablah l. Babla (ind. *babove* l. *babula*), ett garfsyrehaltigt surrogat för galläpplet, hvilket användes i färgerier och tryckerier till frambringande af gula (nankin) och bruna färgtoner. Af de tvenne i handeln förekommande sorterna af denna frukt fås den ena, den ostindiska, af *Acacia arabica*, och den andra, den egyptiska (äfven kallad Garrat l. Neb-Neb), af *A. nilotica.*

Babo, Lambert Joseph Leopold, friherre von B., tysk landtbruksförfattare, f. 1790 i Mannheim, d. 1862 i Weinheim, var lärjunge af Thaer och själf rationell landtbrukare. Han har författat populära skrifter i landthushållning, hvaraf år 1856 i svensk öfversättning utgifvits ”Kortfattad åkerbrukslära i frågor och svar” till folkskolornas bruk. (H. J. Dft.)

Bäbolna, statsdomän i ungerska komitatet Komorn, 4,000 har. I B. finnes ett berömdt stuteri, där arabiska fullblodshästar uppfödas.

Babo'ngo. Se Abongo.

Ba'borak och Baboračka [-ra'tska], två böhmiska nationaldanser med växlande takt.

Bäbord (af äldre *bakbord*, fnisl. *bakbordi*, no. *bakbord*, da. *bagbord*), *sjöv.*, den vänstra sidan af ett fartyg, då man står vänd åt dess främre del. Orden babord och styrbord hafva uppkommit därat att styret eller styråran på gamla tidens fartyg satt på högra ”bordet”, nära aktern, icke längst akterut, så att styrmannen, under det att han styrde, måste

till en del vända ryggen åt vänstra bordet. Babordssidan anses ringare än den andra, hvarför båt, som icke förer officer eller hans vederlike, bör lägga till om babord på ett örlogsfartyg. Af samma orsak böra last, proviant, vatten o. d. intagas på denna sida, då så ske kan. — Ett seglande fartyg eller en seglande båt säges ligga (eller segla) för babords halsar, då vinden kommer in om babord (från vänstra sidan). Oftast begagnas detta uttryck om ett fartygs eller en båts segling nära vinden (bidevind), men kan äfven begagnas om segling, då vinden är akterligare än tvärs. — Babord med rodret! eller blott Babord! äro kommandoord till rorgängaren att lägga rodret så, att fartyget, då det går framåt, svänger babord hän (åt vänster). I denna mening begagnas numera dessa och liknande uttryck på svenska örlogsfartyg och på de flesta ång- och segelfartyg, som segla i hemlands-farvattnen; men å större fartyg på aflägsnare farvatten och i flera utländska mariner hafva motsvarande uttryck sedan gammalt alldeles motsatt betydelse. Detta sistnämnda bruk härleder sig från den tid, då icke roderhjul (drill, ratt) begagnades, utan blott rorpinne (rorkult), med eller utan taljor. "Babord med rodret!" betecknade då, att rorpinnen skulle föras åt babordssidan, till följd hvaraf fartyget svängde styrbord hän (åt höger). Se Roder. — Babords vakt, ena hälften af det vaktgörande manskapet på ett fartyg. På örlogsfartyg tillhöra babords vakt alla de, som fått sig jämna skeppsnummer tilldelade. Benämningen har sannolikt uppkommit af det allmänna bruket, att de, som utgjorde babords vakt, hade sina stationer om babord, d. v. s. ställde upp sig där vid allmän manöver. Detta är fortfarande förhållandet på handelsfartyg, men på örlogsfartyg följes numera annan fördelning. De, som tillhöra babords vakt, kallas ofta babölingar. Jfr Styrbord och Vakt. R. N. (H. W—l.)

Babords halsar, *sjöv.* Se Babord.

Babordslanterna, *sjöv.* Se Lanterna.

Babords vakt, *sjöv.* Se Babord.

Babouvi'sterna, anhängarna af den franske revolutionsmannen Fr. E. Babeuf. Se Babeuf.

Babrias. Se Babrios.

Babrios l. Babrias (lat. *Babrius*), grekisk fabeldiktare omkr. 150 e. Kr. Han samlade Aisopos' fabler och upptecknade dem i koliambiska trimetrar. Hans samling ligger till grund för alla senare såväl poetiska som prosaiska bearbetningar af de aisopiska fablerna. Af B:s egna fabler voro endast fragment kända, till dess greken Minoides Minas i klostret S:ta Laura å berget Athos upptäckte (1844) 123 af dem; sedermera (1857) påstod han sig ha funnit ytterligare 95, men dessa anses understuckna. Däremot ha sex hittats i en vatikansk handskrift. De äro utgifna i flera upplagor, bland hvilka de bästa äro Eberhards (1876), Rutherfords (1883) och Crusius (1897).

Bab Sudān (arab.), "de svartes port". Se Agadir.

Babu'ckur, ett af forskningsresanden G. Schweinfurth besökt afrikanskt negerfolk, som bor bland njam-njam-folken under 6° n. br. och 28° ö. lgd, mellan floderna Djur och Issu. De tillhöra kongofolken, lefva af åkerbruk och getafvel samt äro kannibaler. H. S.

Babulah, *bot.* Se Bablah.

Babungera. Se Njam-njam.

Babur, indisk stormogul. Se Bábar.

Babüren, Dirck van, holländsk figurmålare, f. omkr. 1570, d. i Utrecht 1624, var enligt en ej bestyrkt tradition elev af den med honom jämnårige P. Moreelse, men reste tidigt till Italien och tog liksom Honthorst, Terbruggen och Bylert starka intryck af Caravaggios konst. Bland hans nu sällsynta taflor är hans duktigt målade, uttrycksfulla *Kristi gravläggning* (1617, i S. Pietro in Montorio, Rom) den yppersta. C. P. N. (O. G—g.)

Babu'sch (fr. *babouche*, arab. *bābūsj*, pers. *pāpūsj*, af *pā*, fot, *pūsjīden*, betäcka), ett slags turkiskt, urspr. österländskt skoplagg med mjuk öfverdel, spetsig näsa, utan klack och bakkappa; turkisk toffel. Jfr Pampusch.

Babuyänerna l. De fem öarna, en till Filippinerna hörande vulkanisk ögrupp, n. om Luzon. 620 kvkm. 9,475 inv. (1898), tagaler.

Baby [bē'bi], plur. babies, eng., litet barn.

Bābylon, forntida stad vid Eufrats nedre lopp, sedan slutet af 3:e årtusendet f. Kr. det förenade babyloniska väldets ärevördiga och storslagna hufvud-

Utsikt till Babylons ruiner.

stad, kan med skäl betraktas såsom den gamla världens största och märkligaste stad. Det inhemska namnet var *Bāb-ilu*, "guds dörr", i en senare tid möjligen äfven *Bāb-ilāni*, "gudarnas dörr", hvaraf grekernas *Babylon* och hebreernas *Bābel*. Det sumeriska namnet var *Ka-dingir*, med samma betydelse, äfven *Tin-tir*, "lifslund". Den traditionella förklaringen af namnet Babel såsom betydande förbistring saknar hvarje annan grund än möjligen den, att den stora världsstaden, såsom en mötesplats för folk af alla tungomål, i språkligt hänseende var en förbistringens stad.

B. var, i likhet med hela den gamla kulturvärlden i Eufrat- och Tigrisdalen, efter sitt förfall vid början af vår tidräkning okänd och förgäten. Geografer under medeltiden visste knappt hvar den stora världsstaden en gång legat, och ända in i 18:e årh. förväxlades ständigt B. med de nya af B:s gamla tegelverk uppförda hufvudstäderna Seleukia, Ktesifon och Bagdad. (Jfr Babylonien.) Herodotos, som säger sig hafva besökt B., har lämnat en beskrifning af staden, men hans uppgifter vederläggas af de nya upptäckterna på ort och ställe. Han påstår sålunda att staden bildat en regelbunden fyrkant med 120 stadier i hvarje sida eller 480 stadier i omkrets, hvadan staden skulle upptagit en yta om

500 kvkm. Omkring staden löpte, enligt honom, grafvar med rinnande vatten samt en mur, 200 kubit (alnar) hög och 50 kubit bred. På murens krön var en bred gata med bostäder på båda sidor. Ej mindre

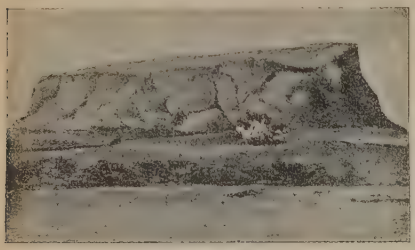

Högen Babil.

än 100 portar med koppardörrar gåfvo tillträde till staden. Likaså funnos murar längs Eufrat, som genomskar staden. Ktesias, i öfrigt ännu opålitligare än Herodotos, säger, och efter allt att döma delvis med rätta, att en del af B. kallades "den kungliga staden" och omslöts af tredubbla, med torn försedda murar, hvilka på insidan pryddes af ofantliga bilder af emaljeradt tegel. Han beskrifver äfven "de hängande trädgårdarna", hvilka gällde såsom ett af världens sju underverk.

Ett ofantligt ruinfält vid Eufrats östra strand, i närheten af den lilla staden eller byn Hillah, omkr. 120 km. söder om Bagdad, är nu allt, som finnes kvar af det stolta Babylon. Enligt påtagliga lämningar af de yttre stadsmurarna hade staden formen af en trekant eller afbruten kil. Rörande stadens storlek uppgifver Delitzsch, som 1903 besökte ruinerna, att den östra långsidan mäter $3^1/_2$ km. och att den största bredden är 3 km., hvarför det egentliga B. i motsats till Herodotos' uppgift skulle haft en omkrets af högst 15 km. Men då äro hvarken systerstaden Borsippa på andra sidan Eufrat eller de många förstäderna inberäknade. Man kan äfven skönja lämningar af en inre mur, som sannolikt en gång omslutit staden, men som nu befinner sig ungefär i midten af det senare och större stadsområdet.

De större ruinhögarna ligga i en rad samt sträcka sig från norr till söder längs Eufrat. Längst i norr ligger den stora högen *Babil*, liknande en bergplatå. Denna hög är ännu ouppgräfd, men sannolikt ligga därunder de så mycket omtalade hängande trädgårdarna begrafna. I hvarje fall har man här att söka en af Nebukadnezars många byggnader. Sydligare, eller i midten af stadsområdet, ligger högen *El-Kasr*, "borgen", liknande ett berg med högre och lägre toppar. Af inskrifter på tegelstenarna i de ännu kvarstående murarna samt från funna lercylindrar har man länge vetat, att detta vore ruiner af Nabû-kudurri-uṣurs (Nebukadnezars) palats, men först 1899—1903 hafva högarna blifvit fullständigt undersökta. Öster om El-Kasr ligga större och mindre ruinhögar, hvilka, på grund af att en stor mängd affärshandlingar där påträffats, torde vara att anse som lämningar efter själfva affärskvarteren. Söder om dessa högar och El-Kasr märkes särskildt en stor hög, som på grund af en där befintlig arabisk graf kallas *Tell Amran-ibn-Ali*, Amran-högen.

Märkligt nog har B., ehuru den förnämsta bland dessa gamla städer, fått nästan orörd slumra i sin tusenåriga graf, under det att gräfningar sedan årtionden pågått i andra babyloniska och assyriska städer. Först 1899 började "Deutsche orient-gesellschaft" systematiskt och grundligt utgräfva i synnerhet El-Kasr och Amran. Storslagna fynd, såsom byggnadslämningar, konstalster och litterära urkunder hafva därvid kommit i dagen. Egendomligt är emellertid att inga äldre lämningar påträffats. Man vet att Sanherib förstörde B., sannolikt 689 f. Kr., och

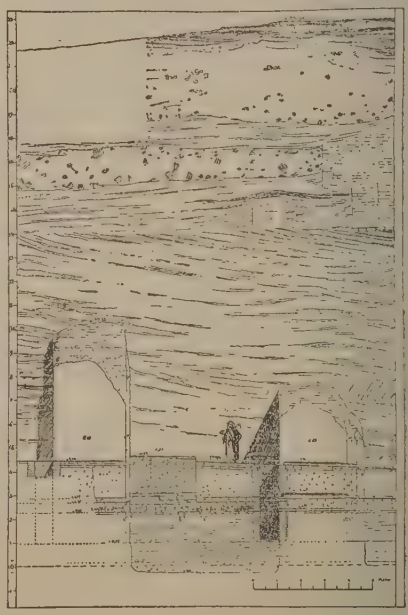

Genomskärning af Amran-högen, med templet Esagila på 23 m. djup.

hans egen utsago, att han gjorde detta grundligt, bekräftas vid gräfningarna, ty det B., som nu träder fram i dagsljuset, är hufvudsakligen Nebukadnezars, eller lämningar af staden under dess senaste skede. I högen El-Kasr hafva lämningar af befästningsmurar påträffats, hvilka visa att de i inskrifterna omtalade murarna Imgur-Bēl och Nimitti-Bēl ej löpte parallellt, utan kompletterade hvarandra samt omslöto endast konungapalatserna, ej hela staden. Vidare påträffades lämningar af den i inskrifterna omtalade praktfulla processionsgatan "Ai-ebur-šabu", hvilken delvis löpte på Nimitti-Bēls krön. I denna gata påträffades äfven den förut till namnet bekanta Ištarporten, en storslagen praktbyggnad, utgörande ett helt byggnadskomplex. Tvenne storslagna konungaborgar, Nebukadnezars palatser, samt ett tempel åt gudinnan Nin-mah hafva likaså uppgräfts ur El-Kasr. Alla dessa byggnader hafva uppförts af Nebukadnezar.

I Amran-högen har det stora templet Esagila, i

enare tider Babyloniens förnämsta tempel, helgadt åt
ël-Marduk, Babylons skyddsgud, framgräfts. Läm-
ngarna ligga 23 m. under jordytan. Tvenne andra
mpel, ett åt guden Ninib, ett åt en okänd gudinna,
afva likaledes framgräfts i eller nära Amran. In-
essanta konstverk hafva likaledes kommit i dagen,
som basreliefer i sten och lapislasuli, runda, fri-
ående figurer i terrakotta samt framför allt prakt-
lla väggprydnader af emaljeradt tegel i briljanta
rger. Dessa väggprydnader, hvarmed processions-
atans sidor, väggarna i Nebukadnezars palats samt
tarporten varit klädda, framställa dels väldiga
jurfigurer i relief och dels meterbreda friser i
apitäl-, rank- och blomstermönster. Ett stort antal
skrifter på tegelstenar, stenföremål, lercylindrar
s. v. öka vår kunskap om Babyloniens historia.
mkring 400 kilskriftstaflor af olikartadt innehåll
rida ljus öfver babyloniernas samhällslif, affärslif,
tenskapliga arbeten samt religion.

B:s historia ligger ännu i dunkel fram till
idten af 3:e årtusendet f. Kr. Visserligen omnämnes
, i Šarru-ukin (Sargon) I:s inskrifter (3800 f. Kr.),
en att staden ej var bland de äldsta eller för-
ämsta i det äldsta Babylonien är tydligt. Äfvenså
mnämnes B. tillsammans med Uruku (Ereck) och
ippur i en af skapelseberättelserna, men dessa fingo
nnolikt sin nuvarande form efter det B. kommit
t blifva af större betydenhet. I ålder och anor
nde B. helt visst icke täfla med dessa båda städer.
igen eröfrare i äldsta tider fann staden värd att
ns omnämnas i förteckningen öfver tagna städer.
et är först den store Hammurabi (Amrafel), konung
B. omkr. 2285 f. Kr., som genom att förena de
abyloniska småstaterna till ett välde, höjde B. till
n maktställning, staden sedan intog. Bêl-Marduk-
mplet, B:s förnämsta byggnad, omtalas redan
50 f. Kr. såsom mycket storslaget. Sin-aḫê-irb
anherib) förstörde staden i grund (689), men redan
ans son Aššur-aḫu-iddin (Asarhaddon) började
ppbygga densamma, och dennes söner fullföljde
rket. Aššur-bani-apal fullbordade återuppbyggan-
t af Esagila, som under stora högtidligheter åter
vigdes. Nabu-apal-uṣur (Nabopolassar), 625—604
Kr., grundläggaren af det nybabyloniska riket,
yggde mycket i B., men det var hans son Nabû-
udurri-uṣur (Nebukadnezar) II (604—561 f. Kr.),
m genom vidtomfattande och storslagna byggnader
h ombyggnader förde Babylon till höjdpunkten af
ans och härlighet, på samma gång han genom
arka befästningar gjorde staden oinntaglig. Genom
babyloniske prästernas förräderi öppnades emel-
rtid B:s portar för Kores (539 f. Kr.). Dareios
ystaspes förstörde murarna, och Xerxes nedref
agila. Alexander den store hade i sinnet att åter
ppbygga det ärevördiga templet, men fann att det
ulle åtgå 2 månader för 10,000 man att endast
rsla bort jorden öfver ruinerna. Antiochos Soter
ger sig emellertid hafva återställt templet, så
t tempeltjänsten pågick i 3:e årh. f. Kr. Gång
fter annan hårdt tuktadt för uppror mot sina nye
erar samt förbisedt och öfvergifvet för de nya
fvudstäderna, förföll B. mer och mer, tills vid
örjan af vår tidräkning endast ett ödsligt ruin-
lt återstod. Se vidare Myhrman, "Nya fynd i
abylon" (Ymer 1903, h. 3). D. M.

Babylon, en i Ryssland bruklig benämning på
byrint.

Babylonien är ett af världens äldsta kulturländer, enligt hvad de märkliga arkeologiska gräfningarna i Eufrat- och Tigrisdalen under 19:e årh:s senare del tydligt gifva vid handen. Namnet B. (grek. *Babyloni'a*) uppstod hos de klassiske författarna och härleddes från namnet på den sydligare floddalens förnämsta stad, Babylon (se d. o.). Det äldsta kända namnet på ett babyloniskt område, hvars utsträckning dock icke kan angifvas, är Kengi, "rö-land" (i 5:e årtusendet f. Kr.). I Tell-el-Amarna-brefven kallas B., eller möjligen en del däraf, Karduniaš (1400 f. Kr.), i Gamla testamentet Sinear. Jfr Assyrien.

Gränser och naturbeskaffenhet. B:s naturliga gränser utgjordes i s. af Persiska viken, i ö. af Tigris, i v. af Eufrat och öknen. I n. angaf endast en obetydlig höjning af slätten öfvergången till det assyriska området. Under det babyloniska rikets storhetstid sträckte sig dock dess välde till Elams berg i ö. och Medelhafvet i v. Landet hade icke blott delvis bildats, utan berodde såsom ett kulturland helt och hållet af sina märkliga floder, den majestätiska Eufrat och den ystra Tigris. Dessa tvillingfloder upprinna båda helt nära hvarandra i de armeniska bergen, men på grund af höjdförhållandena där tvingas de att flyta i skilda riktningar för att sedan närma sig hvarandra på slätten och, som nu är fallet, helt och hållet sammanflyta. Flodernas regelbundet inträffande högvatten, hvarvid de stiga öfver sina bräddar, åstadkommer numera förödande öfversvämningar. I forna tider leddes detta öfverflöd på vatten genom ett omsorgsfullt ordnadt och af kanalnät bestående konstbevattningssystem ut öfver hela slätten, som sålunda vattnades och bar rika skördar. Marken bär ett alluviallands alla kännetecken, dock har ej landet helt och hållet bildats genom aflagring, utan äfven genom fastlandets höjning. Hafvet tvingas sålunda tillbaka omkr. 1 km. på 50—60 år.

Klimatet är nästan tropiskt. Under sommaren faller ej en droppe regn, och hettan stiger ända till 50° à 60° C. i skuggan. Heta orkanlika ökenvindar, hvilka medföra ofantliga moln af glödande sandstoft, svepa öfver slätten, och feberångor uppstiga ur träsken. Man har likväl anledning antaga, att klimatförhållandena voro drägligare före landets nuvarande förfallna tillstånd. B:s fabelaktiga fruktbarhet var väl känd i forntiden. Hvete och korn gåfvo sålunda ända till 200:e kornet. Äfven i B:s nuvarande försummade tillstånd skördas 50:e och 60:e kornet af sädesslag, som i Europa gifva 5:e eller 6:e. Djurvärlden var mycket rik. Bland vilda djur märktes lejon, vildoxe, vildsvin, rådjur, sjakal samt vilda åsnor och får. Fåglar förekommo i riklig mängd, och floderna vimlade af fisk.

Väldiga ruinhögar utmärka numera lämningarna af B:s gamla städer, hvilka utgjorde politiska, religiösa och kulturella samlingspunkter. De ligga i tvenne grupper, en i södra och en i norra delen af landet. Längst i söder, vid nuv. Abu-Shahrein, låg Eridu, sannolikt fordom en sjöstad, med sitt tempel åt Ea, hafsdjupets och visdomens gud. Vid Mugheir låg det gamla Ur, "Ur i Kaldeen", med ett tempel åt Sin, månguden, och för öfrigt af allt att döma en lärdomsstad. I närheten af Ur söker man äfven platsen för Isin, en gammal och i politiskt hänseende inflytelserik stad. Vid Senkereh

låg en af B:s äldsta städer, Larsa, med tempel åt Šamaš, solguden, vid Tell-Id låg Girsu l. Sungir, vid Warka låg Uruk med tempel åt Ištar, kärleksgudinnan, vid Telloh en mäktig stad Šir-pur-la, sannolikt att läsa Lagaš, och vid Niffer låg Nippur, kanske den äldsta af dem alla, med så långt vi nu kunna se det äldsta tempel i världen, helgadt åt Bêl, jordens gud. I norra delen låg vid den moderna byn Hillah det stora Babylon (se Babylon). På andra sidan Eufrat, vid Birs-Nimrud, låg systerstaden Borsippa (se d. o.) med tempel åt Nabu, lärdomens gud och gudarnas sändebud, vid Tell-Ibraim det från Gamla testamentet bekanta Kuta med tempel åt Nergal, krigsguden, och vid Abu-Habba det gamla Šippar med tempel åt Šamaš, solguden. Läget för staden Agadé kan ännu icke bestämmas.

Före gräfningarna voro de allmännaste kunskapskällorna rörande denna gamla värld de hebreiske författarnas häntydningar, som historiskt sedt helt naturligt äro både ofullständiga och ensidiga; det låg icke i deras syfte att skrifva B:s historia. Äfven klassiska författare förse oss med enstaka uppgifter, men dessa vittna endast om huru bortglömdt det forna B. verkligen var. Efter det nybabyloniska rikets fall för Kores (Cyrus) och ännu mer efter Alexanders död förföll B. under de på hvarandra följande eröfrarnas dåliga styrelse. Vid början af vår tidräkning torde därför landet hafva företett samma tröstlösa anblick som nu. Herodotos, 484—408 f. Kr., som säger sig under sina vidsträckta resor hafva besökt äfven Babylonien, lämnar i sin andra bok en beskrifning på land och folk samt åtskilliga historiska uppgifter, hvilka dock öfver hufvud taget måste förvisas till sagans värld. Hos Diodoros, Eusebios och andra historieskrifvare hafva påträffats utdrag ur ett af en grekisk läkare Ktesias, lifmedikus hos Artaxerxes Mnemon (405—362 f. Kr.), på grekiska skrifvet, men numera förloradt verk, som äfven berör B:s historia, men detta verk är att betrakta såsom en persisk roman. Däremot ega vi hos Polyhistor, Synkellas, Josephus, Eusebios m. fl. utdrag ur ett likaledes förloradt grekiskt verk af en babylonisk präst, Berossos, som lefde på Antiochos Soters tid (280—262 f. Kr.). Så värdefulla och tillförlitliga hans uppgifter än äro, då de sannolikt stödja sig på inhemska källor, måste man dock beklaga både deras fåtalighet och ofullständighet. En värdefull lista öfver babyloniska, persiska, grekiska och romerska härskare från 733 f. Kr. till 160 e. Kr. har påträffats bland astronomen Ptolemaios' skrifter. — Under de senaste 600 åren hafva enstaka resande i orienten uppmärksammat samt mer eller mindre tillförlitligt och fullständigt beskrifvit ruinerna: Rabbi Benjamin 1160, Rabbi Pethachiah 1200, Condé 1444, Sherley 1599, Cartwright 1600, della Valle 1626, Otter 1734, Niebuhr 1765 och de Beauchamp 1781.

Arkeologiska gräfningar anställdes först i Babylon 1811, dock i mindre skala, af ostindiska kompaniets agent i Bagdad, engelsmannen Rich. En liten låda med fornsaker, funna där och i Ninive, sändes till British museum i London såsom en förstlingsskrifve af den rika skörd, som sedermera bärgats in på detta kulturens åkerfält. Större gräfningar upptogos först i Assyrien, hvarför den nya vetenskapen om hithörande kultur kom att nämnas assyriologi, då den rättare borde heta babylonologi. Turen skulle dock äfven komma till hela denna kulturs moderland, Babylonien. Engelsmannen Loftus anställde gräfningar i Warka-Uruk 1850, Taylor, engelsk konsul i Basra, i Mugheir-Ur 1850—54 samt äfven i Abu-Shahrein-Eridu, fransmannen Oppert i Birs-Nimrud-Borsippa 1852 och engelsmannen Rawlinson på samma ställe 1854. Efter 20 års stillestånd fortsatte engelsmannen Rassam gräfningarna i Abu-Habba-Sippar 1879, och franske konsuln i Basra, de Sarzec, uppgräfde med enastående och märkliga resultat Telloh-Lagaš 1877—81. Sedan 1888 har en amerikansk expedition under Peters, Haynes och Hilprecht med högst viktiga resultat uppgräft den gamla tempelstaden Nippur. Sedan 1899 håller en tysk expedition under Koldewey, Meissner, Weissbach m. fl. på att uppgräfva själfva Babylon, och dessa gräfningar hafva krönts med storartad framgång. En turkisk expedition under Sheil har likaledes de sista åren verkställt gräfningar i Sippar. Ett märkligt fynd gjordes 1888 i Egypten, där de s. k. Tell-el-Amarna-brefven påträffades (se Amarna). Vid nu pågående franska gräfningar i det gamla Susa har Morgan påträffat intressanta och värdefulla babyloniska lämningar, bl. a. den 1901 funna Hammurabi-stelen, hvarpå en hel lagsamling blifvit ingraverad (se Hammurabi). — Kilskriftens tolkning, en af människosnillets största segrar, möjliggjordes genom, som man nu vet, på tre språk affattade kilinskrifter på dörrkarmarna i de persiska ruinpalatserna, nämligen gammalpersiska, nysusiska och babyloniska. Det lyckades år 1802 den tyske gymnasieläraren Grotefend att läsa konunganamnen Xerxes, Dareios och Hystaspes i den första eller gammalpersiska inskriften, och efter årtiondens förenade ansträngningar från flera forskares sida lyckades man slutligen fullständigt bryta denna märkvärdiga skrifts insegel. Se Kilskrift.

De sålunda uppgräfda och lyckligen tolkade kilinskrifterna hafva försett forskarna med visserligen mer eller mindre fullständiga, men så långt man kan pröfva deras värde, tillförlitliga inhemska historiska källor. Dessa bestå af konungainskrifter, äldre och yngre, kortare och längre, inristade på sten, taflor och cylindrar af lera, tegel, tegelstämplar, dörrsocklar, vaser, sigill, statyer m. m.; konungalistor på brända lertaflor, innehållande babyloniska konungars namn, härkomst, regeringsår och regeringsföljd; krönikor eller utkast till allmän historia, upptagande konungarnas namn och regering samt viktigare tilldragelser i riket; och slutligen en mängd urkunder af blandadt innehåll, hvilka gifva en bild af babyloniernas historiska och kulturella utveckling.

Babyloniens historia låter sig uppdelas i fem skeden: 1) det äldsta Babylonien, eller äldre babyloniska stater och härskare från midten af 5:e till midten af 3:e årtusendet f. Kr.; 2) Babylons öfvervälde, eller det äldre babyloniska riket, omkr. 2300—1800 f. Kr.; 3) Babyloniens kamp med Assyrien om herraväldet, omkr. 1800—1100 f. Kr.; 4) Babylonien som lydstat under Assyrien, omkr. 1100—625 f. Kr.; och 5) det nybabyloniska riket, 625—539 f. Kr.

Då historiens ljus för första gången, i 5:e årtusendet f. Kr., faller öfver Babylonien, är landet uppdeladt i flera mindre stater med ordnad samhällsstyrelse samt högt utvecklad kultur och religion

En kamp för tillvaron pågår mellan tvenne folkraser: *sumererna*, landets urinvånare, ett icke semitiskt folk med hög odling, och från norr inträngande, starkare, men på en lägre bildningsgrad stående *semiter*. Den äldsta nu kända sumerisk-babyloniska staten var *Kengi*, hvars politiska hufvudstad antagligen var Uruk, under det att Nippur med sitt urgamla tempel åt En-lil (Bēl) var dess religiösa samlingspunkt. Den äldste nu kände härskaren är En-šag-kuš-anna, konung af Kengi. Den semitiska folkrasen hade emellertid vunnit fotfäste i norra B., i en stad, hvars namn skrifves giš BAN, "bågstaden", nöjligen Harran, samt i Kiš. En stor semitisk röfrare, Lugal-zaggisi från Kiš, underlägger sig Kengi, gör Uruk till sin hufvudstad samt hembär Enlil (Bēl) sin tacksamhet för segern genom att till templet i Nippur skänka 100 alabastervaser, alla försedda med en inskrift på 132 rader, den äldsta kända längre inskrift. Men i midten af 5:e årtus. vann den sumeriske frihetshjälten E-dingirra-nagin af Lagaš en glänsande seger öfver de semitiske inkräktarna och reste med anledning häraf ett storslaget segermonument, den s. k. gam-stelen. Omkr. år 4000 f. Kr. skymtar det gamla *Ur* fram såsom ett mäktigt konungadöme under Lugal-kigub-nidudu. Sen omkr. 3800 f. Kr. uppträder en ny semitisk röfrare och tillvällar sig makten, Šarru-gani-šar-ali och Šarru-ukin (Sargon) I af Agad'e. Här hafva vi uppnått en jämförelsevis fast punkt i B:s äldsta historia. Nabunaid, 555—539 f. Kr., säger på en cylinder, funnen i Sippar, att Naräm-Sin, Šarrukin (Sargon)s son, regerade 3200 år före honom själf, eller omkr. 3750 f. Kr., och alltså skulle Šarrukin hafva regerat omkr. 3800. Fornlämningar och inskrifter från båda dessa konungar styrka Nabunaids uppgifter. Lagaš och därmed den sumeriska rasen kommer åter till väldet under Ur-Bau och Gudea mellan 3500 och 3000 f. Kr., men måste efteråt böja sig för Ur. Där föra omkr. 3000 f. Kr. Ur-Gur och Dungi spiran, med titeln "konung af Sumer och Akkad", hvilket tyder på att de härskade öfver både Syd- och Nord-Babylonien, eller kanske rättare öfver både den sumeriska och den semitiska rasen, hvilka dock vid denna tid torde vara blandade. Efter ett afbrott kommit makten kommit till Isin, omkr. 2500, åter till Ur omkr. 2400 och sedermera till Larsa, hvarefter konungar i Elam lägga under sig B.

Ett nytt skede inbryter i den babyloniska historien, då den kraftige och kloke Ḫammurabi (Amrafel), konung i Babylon omkr. 2285 f. Kr., genom segerska krig lyckades ej blott fördrifva elamiterna, utan äfven förena de babyloniska staterna till ett enhetligt välde under Babylons spira, ett välde, som skulle bestå, så länge världsherraväldet låg i semiternas händer. Ḫammurabi (se d. o.) skall på häfdens blad framstå såsom stor krigare, men i synnerhet som statsman, lagstiftare och litteraturälskare. Såväl efterföljande som föregående konungar af den babyloniska dynastien känna vi endast till namnet. Sannolikt inträder en tillbakagång med elamitiskt förtryck.

I detta tidsskede grundades sannolikt den babyloniska kolonien i Aššur. (Se Assyrien.)

Omkr. 1800 f. Kr. öfversvämmades B. af sannolikt från Mediens och Elams berg nedkommande indoeuropeiska skaror, de s. k. *kaššu*, hvilka togo den uktbara dalen i besittning (se Kassiter). De uppsatte på Babylons tron en dynasti, som omfattar ej mindre än 36 konungar, hvilka härskade omkr. 1785—1207 f. Kr. Det historiska materialet för denna tid är mycket knapphändigt. I allmänhet känna vi endast från "den babyloniska konungalistan" konungarnas namn. Dessa uppvisa sammansättningar samt ändelsen — aš, hvilka äro främmande för semitiska namn. I själfva listan förekommer på grund af ett brott i lertaflan en stor lucka, som dock kan fyllas från andra källor, i synnerhet Tell-el-Amarna-brefven. Detta skede bereder kronologer stora svårigheter. Under kassiternas välde i Babylon hade emellertid kolonien i Aššur utvecklat sig till ett självständigt konungadöme, som nu äfven börjar göra moderlandet makten stridig. Karaindaš (omkr. 1450 f. Kr.) måste således enligt "den synkronistiska historien" sluta fördrag med konung Aššur-bēl-nišīšu i Assyrien rörande de båda staternas gränser. Konung Aššur-uballiṭ af Assyrien inblandade sig omkr. 1400 f. Kr. i Babyloniens inre politik, dödade en inkräktare och satte den rättmätige tronföljaren, Kurigalzu, på tronen. Krig förekommo senare ofta och med växlande krigslycka mellan de båda rivalstaterna, men det yngre och mera krigiskt anlagda Assyrien vinner ständigt i makt. En ny dynasti, *Paše*, intog 1206 Babylons tron. Dess kraftigaste konung, Nabukudurri-uṣur (Nebukadnezar) I (omkr. 1135 f. Kr.), förmådde dock icke kufva Assyrien. Marduk-nādin-aḫē (omkr. 1100 f. Kr.) led ett svårt nederlag under den store assyriern Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) I, och denne intog Babylon m. fl. andra större städer.

B. kom härefter att i mer eller mindre grad stå i ett afhängighetsförhållande till Assyrien samt försvagades ytterligare genom ständiga inre omstörtningar med ofta förekommande tronskiften. Efter flera fruktlösa försök att genom inhemska lydkonungar uppehålla lugn och ordning i det gamla ärevördiga B. och trött på alla uppror och resningar, uppsteg den assyriske konungen Tukulti-apal-Ešarra (Tiglatpileser) III (745—727 f. Kr.) under namnet Pulu (Poros i grekiska listan) på Babylons tron samt regerade i egen person öfver både Assyrien och Babylonien. Hans efterträdare följde hans exempel. Dock tillvällade sig ofta i konungens frånvaro någon inkräktare makten, och denne måste naturligtvis bekämpas och bortdrifvas. De babyloniska traditionerna fordrade äfven, att konungen hvarje år skulle förnya sin rätt till tronen genom att under högtidliga ceremonier fatta Bēl-Marduks hand, och utan denna ceremoni ansågs han icke som rättmätig konung. Det kunde ofta bliva ganska svårt för de i ständiga krig invecklade assyriske konungarna att hvarje år och till och med på en viss dag personligen komma till Babylon, men försummandet häraf ledde ständigt till förvecklingar. Sin-aḫē-irba (Sanherib), 704—681 f. Kr., som efter sin fader ärfde Babylons tron, beslöt sig för att helt enkelt åsidosätta dessa bruk, hvarigenom han dödligt sårade babyloniernas stolthet. Öppet trots samt ständiga stämplingar och uppror från deras sida ledde till slut konungen att behandla det ärevördiga Babylon som hvarje annan upprorisk stad genom att förstöra staden i grund. Redan hans son Aššur-aḫu-iddin (Asarhaddon, 680—669 f. Kr.), som synes vara starkt fästad vid Babylon, återuppbyggde likväl staden samt förordnade före sin död sin andre son Šamaš-šum-ukin (668—647 f. Kr.) till konung i B., under det den äldre brodern, Aššur-

banipal, skulle intaga Assyriens tron. På grund af den förres missnöje och uppviglingsförsök utbröt krig mellan bröderna, hvari Šamaš-šum-ukin omkom. Aššurbanipal uppsteg nu äfven på B:s tron under namnet Kandalanu (647 f. Kr.).

Efter Aššurbanipals död svingade sig en kraftig inkräktare af kaldeisk härkomst, Nabu-apal-uṣur (Nabopolassar, 625—604 f. Kr.), upp på B:s tron och grundade det nybabyloniska riket. Efter Ninives fall (606 f. Kr.) tillföllo Assyriens besittningar i Syrien och Palestina Babylonien. Den store krigaren, statsmannen och byggmästaren Nabu-kurri-uṣur (Nebukadnezar) II (604—561 f. Kr.) efterträdde sin fader på tronen och stärkte ytterligare det nya väldet genom segerrika krig mot Egypten, Syrien och Palestina (se Nabu-kurri-uṣur). Efter några täta tronskiften insattes en babylonier, Nabu-na'id (555—539 f. Kr.), till konung. Denne sysslade dock under sin långa regering mera med tempelbyggnader, arkeologi och äfven religiösa omstörtningsplaner än med regeringsbestyren, hvilka han öfverlät åt sin son Bēl-šarru-uṣur (Belsasar), och ådrog sig, sannolikt för sitt ingripande i de religiösa förhållandena, i synnerhet det babyloniska prästerskapets missnöje. Genom förräderi från prästernas sida, hvilka sannolikt härmed hoppades vinna egna fördelar, öfverlämnades därför det annars som ointagligt ansedda Babylon i Kores' händer, 539 f. Kr. (Se Babylon.)

Babylonierna voro semiter, men i deras ådror flöt till stor del icke-semitiskt blod, såsom sumeriskt, kassitiskt och elamitiskt. I synnerhet har det sumeriska elementet tryckt en djup prägel på deras kultur, som därför uppvisar många för semitisk odling och föreställning främmande drag. Ehuru icke besjälade af samma eröfrarlust som sina bröder eller rättare söner assyrierna, utmärkte sig dock babylonierna för tapperhet i krig, i äldre tider såsom eröfrare och senare såsom aldrig vikande försvarare af nationell frihet och oafhängighet. Men de egnade sig uppenbarligen med större förkärlek åt fredliga värf, byggnadsföretag, näringar och handel, vetenskap, litteratur och konst. Stora krigare och eröfrare, som Ḫammurabi och Nebukadnezar, nämna sålunda knappast sina krig och segrar, hvaremot de med synbarlig stolthet och med största utförlighet beskrifva sina fredliga värf. Det babyloniska samhällsskicket och den babyloniska odlingen äro äfven, såvidt vi nu kunna döma, vid sidan af Egyptens de äldsta.

Statsförfattningen var teokratisk-monarkisk och tronföljden ärftlig. Genom att högtidligt fatta nationalgudens hand fick konungen oinskränkt myndighet att regera landet såsom gudens ställföreträdare. Häri understöddes han af rådgifvare, härförare och ämbetsmän af olika grader. På grund af religionens förhärskande ställning hade de andlige stort inflytande. Detta visar sig bland annat vid Babylons fall, då prästerna förrådde sitt eget land, enär de sannolikt från Kores väntade större fördelar än Nabunaid ville medgifva dem. I äldsta tider bestod en babylonisk stat af en större stad med ett visst område, men under ett sådant konungadöme kunde flera andra stadsområden vara vasallstater. Det var först Ḫammurabi, som skapade ett enhetligt välde, med samma författning. — Förvaltningen låg i händerna på af konungen tillsatta och inför tronen ansvariga ämbetsmän, som en mängd kungliga bref och förordningar med motsvarande rapporter gifva vid handen. Näringarna, såsom åkerbruk och boskapsskötsel, lågo i stor utsträckning under statens förvaltning. Likaså egde templen stora jordegendomar, trädgårdar och boskapshjordar. I synnerhet befintade sig staten, d. v. s. konungen, om den för hela landet så viktiga konstbevattningen genom anläggandet af nya kanaler. — Rättsväsendet hade redan i 3:e årtus. f. Kr. nått en hög utveckling. Domstolar med domare och nämnd skipade rättvisa enligt i minsta detalj utarbetade, i kapitel och paragrafer uppställda, af konungen stadfästa samt omsorgsfullt nedskrifna lagar, hvarom de märkliga s. k. Ḫammurabis lagar bära vittnesbörd. Vittnen voro nödvändiga för domens fällande, och utslaget kunde öfverklagas hos konungen själf. Aftal och affärsangelägenheter uppgjordes dessutom inför fredsdomare och erhöllo därigenom laglig kraft. En mängd rättegångshandlingar och domstolsutslag, skrifna på lertaflor och försedda med domarens, bisittarnas samt vittnenas namnteckning och sigill åskådliggöra den praktiska tillämpningen af lag och rätt.

Samhällslifvet ligger afslöjadt i en mängd kilskriftshandlingar. Kontrakt och köpehandlingar rörande egendomar, hus, slafvar, boskap, spannmål, rotfrukter, grönsaker, frukt och vin, arbetsaftal, afloningslistor, varuförteckningar, fraktsedlar, affärsbref, räkenskaper, lånehandlingar, skuldförbindelser, kvitton samt namnen på handelshus, industriidkare, leverantörer, handelsagenter, bankhus och penningfurstar, allt på lertaflor, vittna om näringarnas, handelns och penningemarknadens blomstring, organisation och utsträckning. Lagstadganden, rättstvister, testamenten, adoptivhandlingar, hemgifts- och arfsbestämmelser återspegla klassförhållanden, seder och bruk. Slafvar funnos, men de behandlades väl och voro ingalunda rättslösa. Månggifte var i bruk, men en man egde egentligen icke mer än en hustru. På grund af hennes ofruktsamhet eller med hennes bifall kunde han dock taga en eller flera bihustrur. Skilsmässa kunde ega rum, men mannen måste, då han ej hade något felsteg att förebrå sin hustru, sörja för hennes underhåll. Kvinnan intog af allt att döma en aktad och i rättsligt hänseende med mannen jämbördig ställning. Hon kunde själf föra sin talan inför domstol samt förfogade själf öfver sin person och egendom. Att döma af både konst och litteratur stodo babylonierna på en hög sedlig ståndpunkt. Förgäfves söker den fördomsfrie forskaren bland deras fornlämningar spår af grof sinnlighet och onaturliga laster, såsom förhållandet är t. ex. i Pompeji. Hvad de hebreiske profeterna än kunde fördöma hos detta såsom förtryckare och gudsfiender ansedda folk, mot deras sedliga lif hade de intet att andraga. Babyloniernas lif präglas af djupt allvar. Af nöjen, förlustelser och skämt finnes intet spår, och deras fester och högtider bära en strängt religiös prägel.

Den babyloniska odlingen kunna vi nu följa upp i 5:e årtus. f. Kr., men denna befinner sig redan då på en jämförelsevis hög ståndpunkt. Vi finna ej blott ordnade samhällen, utan äfven skriftspråk och om en ansenlig utveckling vittnande konst. Babyloniernas skriftliga urkunder skilja sig i både beskaffenhet och antal från alla andra nu kända folks. Enastående äro både material och skrift (se Kilskrift). Babylonierna inristade eller inpres-

ade sina kilformiga skrifttecken på sten, metall, lfenben, ädla stenar o. s. v., men i synnerhet på aflor af mjuk lera, som sedan brändes liksom tegel ugn, och som därför trotsat årtusendenas tärande and. Af sådana tätskrifna taflor i storlek från 5 × 7 ill 20 × 30 cm. hafva redan mellan 200,000 och 00,000 bragts i dagen. Dessutom finnes en mängd nskrifter på stenplattor, statyer, basreliefer, tegelenar och i synnerhet på cylindrar och prismor af ränd lera. Till innehållet äro de historiska, såsom onungainskrifter, hvilka dels äro korta och ej innetålla mer än konungarnas namn, härkomst, titlar s. s. v., men dels längre, då de gifva en utförlig erättelse om konungens hela regering, konungalistor, rönikor eller utkast till allmän historia, bref af fficiell och enskild natur, understundom funna innelutna i kuvert af bränd lera och med utanskrift, andlingar rörande näringar, affärslifvet och borgerliga förhållanden. Enastående i sitt slag är en stor ängd omen-taflor, med stor omsorg ordnade förteckningar på järtecken, enligt hvilka man på grund af jurens rörelser, fåglarnas flykt, händelser i lifvet, jukdomssymtomer, missbildningar m. m. sökte förutäga kommande öden. En särskild afdelning utgöra ådana omina, där man på grund af offerdjurens inlfvor, i synnerhet lefvern, sökte förutsäga framtiden. — Astrologien, eller stjärntydarkonsten, har, så långt i kunna se, sitt hemland i Babylonien, och taflor ed innehåll af detta slag, omsorgsfullt ordnade ”serier”, förekomma i stor mängd. Det ursprungliga syftet med de gamles iakttagelser af himlakropparna var utan tvifvel att härigenom blifva i stånd tt förutsäga kommande öden, men dessa iakttagelser lf naturföreteelser och lagar förde dem till rent aturvetenskapliga forskningar. Astronomien sprang ålunda fram ur den gamla astrologien och nådde annolikt sin vetenskapliga höjdpunkt under det nyabyloniska väldet. Babylonierna kunde beräkna och örutsäga tiden för sol- och månförmörkelser, ekliptiska stjärnkonstellationer, planeternas banor och förållande till solen, solens och månens hastighet, rets och månadernas längd och de astronomiska rstiderna, härvid utgående från höstjämningen, de åfvo namn åt ej mindre än 20 stjärnbilder, de akttogo meteorer, stjärnfall, vindens hastighet och tyrka, molnens gång och former, blixten o. s. v. eckodagarnas benämning efter gudomligheter går ckaledes tillbaka till babylonierna. — För sådana ent vetenskapliga forskningar var matematik en ovillorlig betingelse. Också har man påträffat lertaflor ed matematiska tabeller öfver kvadrater och kuber ll de första 38 enhetstalen. Babylonierna använde renne siffer- och talsystem: det dekadiska, eller otalsystemet, med 1, 10, 100 och 1,000 som enheter, samt det sexagesimala, eller sextiotalsystemet, hvilket 1, 10, 60, 600 och 3,600 bilda enheter. — Besvärjelseformler emot onda andar eller sjukomar, likaledes ordnade i ”serier” och vanligen ffattade på det gamla sumeriska språket med en ad för rad följande babylonisk-assyrisk öfversättning, förekomma i riklig mängd. Dessa litterära lster, huru egendomliga de än må förefalla vår tid, ro dock af allra största intresse, icke blott därför tt de gifva en bättre inblick i folkets af teologiska pekulationer mera oberörda tänkesätt, utan emedan e noggranna iakttagelser af sjukdomsyttringar, som är förefinnas, med all säkerhet ligga till grund för babylonisk läkekonst. Läkare och äfven veterinärer funnos, såsom Hammurabis lagar tydligt visa, redan i 3:e årtus. f. Kr., och bland lertaflorna hafva påträffats äfven medicinska recept. — Till babyloniernas vetenskapliga arbeten må äfven språkvetenskapliga ansatser räknas, hvaraf resultaten föreligga i syllabarer, eller tecken- och ordförklaringar, ordböjningar och kortare satser o. s. v. De babyloniska templen äro att betrakta såsom landets lärdomssäten.

Såsom litteratur i egentligare mening torde babyloniernas mytologiska och episka skrifter kunna betecknas. I dessa, såväl som i besvärjelser och rent religiös litteratur, intager den bundna formen ett framstående rum. Man kan sålunda spåra ett slags rytm. Hvarje versrad kan sålunda, som fallet är i skapelsepoemet, uppdelas i tvenne halfverser, dessa åter i tvenne takter och hvarje takt i tvenne slag, innehållande tvenne långa eller en lång och tvenne korta stafvelser:

— ⏑ ⏑	— ⏑ ⏑	— —	— ⏑ ⏑
E-nu-ma	e-liš la	na-bu-u	ša-ma-mu
En gång då	of-van ej	nämnd blif-vit him-len	

De förnämsta af dessa rent litterära alster äro myterna om skapelsen, Bēl och Šabbu, Zu eller stormfågeln, Nergal och Ereškigal, Ištars nedstigande till dödsriket, Adapa och sydvinden, Itana samt vidare det stora eposet om Gilgameš, hvartill syndaflodsberättelsen hör, om Ea och Atar-ḫasis samt om konungen i Kuta. — Äfven musiken hade funnit hemort bland babylonierna. Basreliefer hafva sålunda kommit i dagen med afbildade musikinstrument, både blås- och stränginstrument. I synnerhet lägger man märke till en idyllisk framställning af en harpospelare. Äfven sång förekom, åtminstone i templen, ty en hel prästklass kallas zammāru — sångarpräst.

Den babyloniska konsten, i synnerhet den plastiska, uppvisar för ett semitiskt folk många egenheter, hvilka torde vara att tillskrifva det djupgående sumeriska inflytandet. Byggnadskonsten imponerar mera på grund af sin massa än genom arkitektonisk skönhet. Byggnadsmaterialet var, då sten och trä saknades i B., soltorkadt eller brändt tegel. Visserligen forslades både sten och ceder ända från Libanon och det ännu nordligare Amanus, men användes mera till utsmyckning. Teglet slogs i stora plattor ända till ½ m. i fyrkant. På hvarje tegelsten inpressades i kilskrift den regerande konungens samt hans föregångares namn, titlar och härkomst. Såsom sammanhållningsmedel användes lera eller jordbeck, och de olika lagren förstärktes stundom ytterligare med rö. På Nebukadnezars tid började man använda kalkbruk. Brända tegelstenar hoppassades äfven så väl, att intet murbruk behöfdes. Byggnaderna uppförde på en ofantlig, solid plattform af soltorkadt tegel och hade ej mer än en våning. Väggarna voro tjocka och med undantag af förstärkningspelare släta. Rummen voro långsträckta, taken bestodo sannolikt dels af trä, dels af murade hvalf. För pelare fanns ej plats i den babyloniska arkitekturen. Smärre sådana hafva visserligen påträffats i afbildningar, och träpelare, bestående af en cederstock, ha påträffats i Babylon, men dessa tjänade endast dekorativa syften. Byggnadernas fyra hörn, icke dess sidor, voro riktade mot de fyra väderstrecken. I dessa fyra hörn inmurades cylindrar eller prismor af lera med en fullständig berättelse om konungens regering. Med stor

omsorg voro afledningsrännor och rör för regnvattnet anbragta. De babyloniska templen utmärkte sig genom de ända till 50 m. höga, i tre till sju trappeller spiralformiga afsatser och af en solid tegelmassa

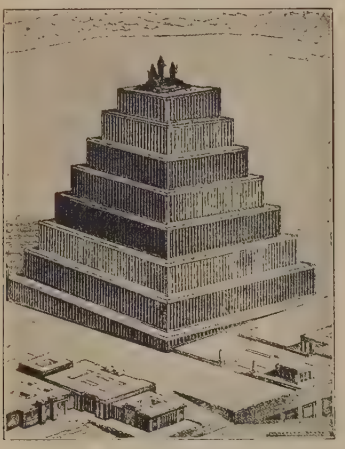

Babyloniskt tempeltorn.

uppförda tornen, "Ziggurratu". Dessa torn äro egentligen att betrakta som konstgjorda höjder eller ofantliga altaren, med gudens bild öfverst i ett gemak. De användes äfven som astronomiska observatorier. Palatserna voro afbalkade i tre inom samma fyra raka väggar liggande afdelningar, konungens egna gemak, hans harem samt bostäder för betjäningen och vakten. De långa och smala salarna och kamrarna äro grupperade omkring en större, öppen borggård. Ljuset kom in genom dörrarna från borggården, ty på ytterväggarna funnos inga fönster. Väggarna pryddes, åtminstone i det nyare Babylon, af praktfulla reliefbilder och ornamenter af emaljeradt tegel. Enskilda boningshus voro likaledes byggda af tegel. Väggarna påbyggdes och golfvet samt dörrarna höjdes alltefter som marken utanför under tidernas lopp höjde sig. Monumentala grafbyggnader saknas. Befästningsverk, såsom mångdubbla murar, torn och bröstvärn med skjutgluggar, allt af tegel, funnos däremot och antogo i synnerhet i Babylon ofantliga dimensioner.

Bildhuggarkonsten intager det främsta rummet bland de sköna konsterna. Redan från 5:e årtus. f. Kr. ega vi vackra och om lång utveckling vittnande alster. Konstens vidare utveckling kunna vi sedan följa steg för steg till 3:e årtus. f. Kr., då den babyloniska konsten synes hafva nått sin fulländning. Som material användes lera, basalt, elfenben, metaller och sten, såsom importerad diorit eller sandsten. Basrelief är en mycket anlitad konstform, ehuru babylonierna däri på grund af brist på material ej kunde täfla med assyrierna, i synnerhet hvad mängden beträffar. En i Louvre förvarad, i Telloh uppgräfd bruten sandstensrelief om 18×24 cm., föreställande en gudinna med ett barn i knäet, torde vara det äldsta nu kända konstverk. Från midten af 5:e årtus. ega vi om högre konstutveckling vittnande reliefer, såsom konung Ur-Nina med familj och den beryktade gam-stelen, likaså i Louvre. En beundransvärdt väl mejslad relief af Naräm-Sin (3750 f. Kr.) har påträffats i Niffer. Af runda figurer hafva smärre från äldsta tider kommit i dagen, men de vackraste profven på babylonisk bildhuggarkonst föreligga i de i Telloh funna och i Louvre förvarade statyerna af konung Gudea (omkr. 3500 f. Kr.). De äro åtta till antalet, dels stående och dels sittande, samt huggna i hård, svart diorit. Till och med vecken i den öfver vänstra axeln kastade, omkring lifvet lindade och vid bröstet uppsatta manteln återgifvas, något som förekom i den grekiska konsten först 3000 år senare. Beklagligtvis äro alla hufvuden afslagna, men ett par lösa sådana ersätter i någon mån bristen. Från senare tid ega vi en klädd kvinnobyst, som skulle göra heder åt en modern konstnär.

Konsten att framställa, gjuta och bearbeta metaller var känd i äldsta tider, hvarom votivbilder i gjuten brons samt en ståtlig, i drifvet arbete och med ingraverade figurer i 5:e årtus. f. Kr. förfärdigad silfvervas bära vittne. Gravering, i synnerhet i ädla stenar, var mycket allmän, hvilket framgår af en mängd sigillcylindrar med ingraverade mytologiska figurer. Ett vackert prof på krukmakarkonst ega vi i en nära 2 m. hög terrakottavas från äldsta tider. Dessutom finnes från senare tider en mängd vaser, bålar o. s. v. Afbildningarna vittna om träsnideri, väfnadskonst och brodering. — På babylonisk emaljeringskonst hafva de senaste gräfningarna i Babylon frammanat högst märkliga prof. I palatserna, vid den stora processionsgatan samt på Ištarporten hafva påträffats väggbeklädnader af tegel med bilder och ornamenter, dels släta och dels i relief, hvilka vanligen äro emaljerade i rika och prunkande färger, såsom djupaste blått, bländande gult, saftigaste grönt och renaste hvitt. Bilderna framställa ståtliga lejon, tjurar, fabelväsen (drakar) samt meterbreda friser i kapitäl-, rank- och blommönster. Verkan af dessa kolossala dekorationer måste varit öfverväldigande. Man har förut påträffat dylika emaljerade tegelreliefer i de persiska palatserna i Susa (nu i Louvre), men de nu funna öfverträffa vida dessa. Det är tydligt att perserna lärt denna konst i Babylon.

Hvad den babyloniska konsten i sin helhet angår, stå vi, så långt det nu är möjligt att döma, inför en ursprunglig konst, utan inblandning eller påverkan af främmande element. Framställningen utmärker sig i synnerhet för kraft, värdighet, strängt allvar och upphöjdhet, absolut frånvaro af låga och tvetydiga motiv, för naturtrohet, noggrannhet, rörlighet, åskådlighet och klarhet. Men dessa i och för sig goda egenskaper ledde till öfverdrifter i detaljer, alltför stora ögon, näsor, lemmar, till stelhet och bundenhet samt uteslöto allt perspektiv. Det finnes ej heller någon hvila. Allt är handling, berättelse. Ej heller kan det bli fråga om konst för det sköna egen skull. Allt har ett ändamål. Den babyloniska konsten är ren realism, och dess största svaghet ligger i brist på ideell uppfattning och behandling. Babylonierna förstodo ej att rätta naturen. Därför stelnade och stannade konsten i konventionell manierism.

Religionen, som i B. intog en förhärskande ställning, satte en djup prägel på både det offentliga

Sumerisk prästfurste.

Urgammal babylonisk basrelief (Nina-Ur med familj).

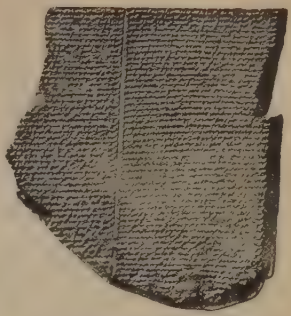

Kilskriftstafla med den babyloniska berättelsen om syndafloden.

Kvinnobyst

Strid med ett lejon.

Konung Gudea (staty af hård svart sten)

Silfvervas (från 5:e årtusendet f. Kr.).

Babylons lejon, emaljerad tegelrelief från guden Marduks processionsgata.

Vildoxen, babylonisk relief af emaljeradt tegel.

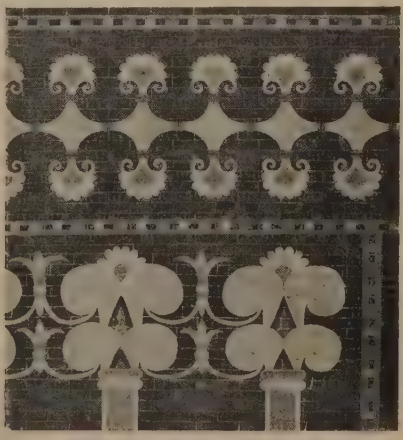

Fris i kapitäl- och rankmönster, af emaljeradt tegel, från fasaden till Nebukadnezars tronsal (Babylon, Kars sydborg).

och enskilda lifvet. Politiken fördes i gudarnas namn, och dessa åberopades i alla det borgerliga lifvets transaktioner. I alla personnamn ingå gudars namn. Litteratur, vetenskap och konst bära en alltigenom religiös prägel. Folkets hela lif var, som den rikliga religiösa litteraturen visar, genomträngdt af djup och sann religiös känsla. Gudarna, hvilka hufvudsakligen äro att betrakta som personifierade föremål, företeelser och krafter i naturen, om de än också därjämte bära ortgudomligheters karaktär, äro visserligen många till antalet, men ur den stora massan höja sig "de store gudarna", hvilka icke blott öfverträffa de öfriga i makt och inflytande, utan äfven i sig förena deras egenskaper. De babyloniske teologerna sysslade tidigt med att ordna dessa gudar i ett teologiskt system, hvari tretalet spelar en stor roll. En äldre treenighet af stora gudar omfattar sålunda: 1) An-na eller Anu, himlahvalfvet, himmelens gud och andarnas, Igigi och Anunnaki, konung; 2) En-lil eller Bēl, herren eller härskaren, jordens och underjordens gud, gudarnas fader och människornas skapare, den förnämste af de äldre gudarna, med hvilken Marduk senare identifierades; 3) En-ki eller Ea, hafsdjupet, vattendjupens, visdomens och ödets gud. En senare treenighet omfattar: 1) Samaš, solen, solguden, himmelens och jordens domare; 2) Nannar eller Sin, månen, månguden, stjärnkunskapens gud, son af Bēl; och 3) Adad (Ramman), storm-, regn- och åskguden. Hvarje gud egde till gemål en gudinna, som dock endast var en skugga af guden själf. Sålunda hette Anus gemål Antum, Bēls Bēlit, Eas Damkina. Utom dessa i treenigheter ordnade gudar intog Marduk, Babylons skyddsgud, allteftersom denna stad tillväxte i makt, en alltmera förhärskande ställning, så att han kom att ställas främst bland alla gudarna. Den gamle ärevördige guden Bēl uppgick nästan fullständigt i Bēl-Marduk. Gudinnan Ištar, kärlekens, fortplantningens och äfven krigets gudinna, de store gudarnas moder och alla gudars drottning, ländernas härskarinna, Anus dotter och Šamaš syster, är en af de upphöjdaste gestalterna i den babyloniska teologien. Nabu är lärdomens och i synnerhet skrifkonstens gud samt de store gudarnas sändebud, Nergal är både det förödande krigets och pestens gud, Nusku eldgud och gudarnas budbärare, Gibil äfven eldens gud, Dibbara pestgud, Ereškigal dödsrikets gudinna. Utom en mängd mindre gudar och halfgudar funnos äfven under gudarna stående andeväsen, såsom Igigi, ljusets andar, och Anunnaki, det stora djupets andar. Vidare fyllde babylonierna rymderna med en otalig skara demoner, hvilka äro att betrakta såsom personifierade sjukdomar, farsoter samt fördärfbringande naturföreteelser. — Den offentliga gudsdyrkan försiggick naturligtvis i de många templen. Hvarje tempel var visserligen helgadt åt en viss gudomlighet, men bilder af och altaren åt andra gudar förekommo äfven, liksom man i katolska kyrkor finner sidoaltaren. Prästerna uppdelades i olika klasser, som utförliga föreskrifter för "bārū" eller orakelpräst, "ašāpu" eller besvärjelse- och försoningspräst och "Zammāru" eller sångarpräst visa. Offren, hvarmed gudarnas vrede (lefver) blidkades och deras nåd förvärfvades, bestodo, enligt funna offerlistor och föreskrifter i templens urgamla arkiv, af slaktoffer, spis-, rök- och drickoffer. Ritualtaflor lämna noggranna anvisningar för offerbordets tillredning, uppställandet af vattubäcken och rökelsekar, uppläggandet af 12 eller 3 gånger 12 bröd af finaste mjöl, föreskrifter rörande de blodiga offren, enligt hvilka vissa stycken af offerdjuret skulle afskiljas, såväl som rörande de oblodiga, i hvilkas sammansättning vin, honung, mjölk, smör, olja, dadlar, säd, mjöl och salt m. m. ingingo. I rökelsekaret skulle ceder och cypress brännas. Liturgiska stycken, böner af allmän karaktär, litanior för religiösa fester och tempelinvigningar samt hymner, med all sannolikhet afsedda att upprepas, läsas och sjungas vid den allmänna gudstjänsten, hafva i stor mängd påträffats. Förteckningar öfver offer och böner för hvarje dag i månaden visa att 7:e, 14:e, 21:a, 28:e och äfven 19:e dagen i hvarje månad var afskild som gudstjänstdag eller bönedag, "šabattu", då gudarnas hjärtan skulle tillfredsställas. Vissa dagar och månader voro likaså helgade åt en viss gudomlighet. Årliga större fester, t. ex. den stora nyårsfesten, firades. Storartade processioner förekommo, så att för dessa en särskild storslagen processionsgata byggdes i Babylon. — Huruvida babylonierna löst problemet om det onda på samma sätt som hebreerna, hvilket en om syndafallet påminnande bild tyckes utvisa, kan ännu icke afgöras. De trodde på medveten tillvaro efter döden, men denna var dyster och hopplös, hvarför de måste lefva för detta lifvet. Religionens kärna återspeglar sig trognast i böner, botpsalmer och hymner. Här möta vi en sådan djup beroende känsla af det öfversinnliga, en sådan förkrossande känsla af synd och skuld, såväl som solig förtröstan och jublande fröjd i förvissningen om försoning och förlåtelse och i öfrigt en sådan hängifvenhet och tillgifvenhet, att vi tycka oss vandra bland hebreernas profeter och psalmsångare. Ehuru den babyloniska religionen stannar i polyteism, saknas dock ej en "tendens till monoteism". I Marduk uppgå sålunda fullständigt den gamle Bēl i Nippur och delvis Ea. I synnerhet är detta fallet hvad gudinnorna beträffar, ty de gå alla upp i den stora Ištar, hvars namn t. o. m. kom att blifva liktydigt med "iltu", gudinna, liksom "Jahve" med gud.

De nya upptäckterna i Eufrat- och Tigrisdalen hafva öppnat ett nästan obegränsadt fält för nya forskningar. Resultaten beröra djupt studiet af historia, samhällslif, litteratur, konst och religion i allmänhet, men i synnerhet hebreernas. För hvarje självständig forskare i Gamla testamentet har det därför blifvit en nödvändighet att mer eller mindre grundligt försätta sig in i denna nya vetenskap.

Litt.: Allmän framställning: Tegnér, "Ninive och Babylons kilskrifter" (1875), Kaulen, "Assyrien und Babylonien" (1899), Bezold, "Ninive und Babylon" (1903). Gräfningar: Loftus, "Travels and researches in Chaldea" (1857), Oppert, "Expédition scientifique en Mésopotamie" (1859), de Sarzec, "Découvertes en Chaldée" (1891—93), Hilprecht, "The babylonian expedition" (1892 ff.), "Die ausgrabungen in den trümmerfeldern Babyloniens und Assyriens" (1903), Peters, "Nippur" (1898) samt "Mittheilungen der deutschen orientgesellschaft" (1898 ff.). Historia: Wachsmuth, "Einleitung in das studium der alten geschichte" (1895), Tiele, "Babylonisch-assyrische gesch." (1886), Winckler, "Gesch. Babyloniens u. Assyriens" (1892). Maspéro, "Histoire

ancienne des peuples de l'orient" (1892—98), Kraal, "Grundriss der altorient. gesch." (1899), Rogers, "A history of Babylonia and Assyria" (1902). Konst: Perrot et Chipiez, "Histoire des arts", vol. II. Litteratur: Bezold, "Babyl.-assyr. litteratur" (1886). Kilinskrifttexter: Rawlinson, "Cunieform inscriptions" (1861—84) och "Cuniefform texts ... in the British Museum" (1896 ff.). I omskrift och öfversättning: Schrader, "Keilinschriftliche bibliotek" (1889—1900), Sheil, "Délégation en Perse V" (1900), King, "Letters ... from Hammurabi" (1898—1900), "The seven tablets of creation" (1902). Besvärjelseformler: Tallquist, "Beschwörungsserie Maqlu" (1895), Zimmern, "Beschwörungstafeln Šurpu" (1896), och Myhrman, "Labartu-texte" (1902). Religion: Jastrow, "Religion of Babylonia and Assyria" (1898, tysk upplaga 1902 ff.), Jensen, "Kosmologi der babylonier" (1890), Gunkel, "Schöpfung und Kaos" (1894), Zimmern, "Beiträge zur kentniss der assyr. religion" (1896—99), och Schrader, "Die keilinschriften und das Alte testament" (3:e uppl. omarbetad af Zimmern och Winckler, 1903). Jfr Kilskrift. D. M.

Babyloniska fångenskapen (Exilen) plägar efter profeten Jeremias förutsägelser (jfr Jer. 25: 11) räknas till 70 år; men detta tal är knappast att uppfatta bokstafligt och kan i alla händelser icke förenas med de historiska data. Vare sig man räknar exilens början från år 597, då Juda rikes konung, Jojakin, jämte en del af hans folk, däribland profeten Hesekiel, bortfördes till Babylonien, eller från år 586, då Jerusalem med templet förstördes af kaldeerna, och konung Zedekia jämte den återstående delen af folket, med undantag af ett mindre antal af den lägre landtbefolkningen, måste vandra samma väg, så ligga ej mer än 48—59 år mellan dessa tidpunkter och konung Cyrus' första regeringsår i Babel (538), då faktiskt alla judar fingo tillåtelse att återvända hem, om också blott en del begagnade sig däraf. — De i "fångenskap" bortförde israeliternas ställning torde i allmänhet icke ha varit hård; förlusten af personlig frihet torde nämligen endast ha drabbat konungarna och möjligen andra högt stående personer. Folket tilläts bo i egna hus, förvärfva och bruka jord, drifva handel, en för judarna dittills främmande förvärfskälla, som inbragte många förmögenhet, samt i viss mån bibehålla sin gamla sociala författning. I andligt afseende voro visserligen förhållandena tryckande, såtillvida som de bortförde voro beröfvade möjligheten att dyrka sin gud i den enda legitima helgedomen, Jerusalems tempel; men de kunde likväl obehindradt fira sina sabbater, iakttaga omskärelsen och andra lagbud, hvarigenom deras religiösa egendomlighet till skillnad från andra folk upprätthölls. Många judar torde emellertid i och med Jerusalems fall och omplanteringen på hednisk jord ha uppgifvit sin fäderneärfda tro och öfvergått till hedendomen: Jahve hade i deras ögon nu lidit ett ögonskenligt nederlag inför de hedniske gudarna i Babel; men de allvarligare ha af den upplefvade tuktan och den omgifvande hedendomen tvungits till en innerligare sammanslutning och lärt sig en mera andlig dyrkan af Israels gud: den upplefvade förödmjukelsen var för dem ej ett tecken på de babyloniske gudarnas segər, utan ett uttryck för Herrens makt och helighet, då han användt kaldeerna för att tukta sitt folk för dess synder mot honom. I denna tro sågo de äfven med andra ögon än dittills på hela sin föregående historia, som nu blef en historia om trohet och lycka, otrohet och straff. I den s. k. deuteronomistiska bearbetningen af Israels äldre historiska källor, hvilken hufvudsakligen utförts under exilen, har denna nya lifssyn fått ett hela folket gällande storartadt uttryck. Ett annat uttryck för samma förändrade uppfattning ligger i den uppvaknade kärleken till de gamle profeterna, hvilkas ord man förut betraktat med misshag och ovilja, men hvilka nu, på grund af den bekräftelse deras ord fått, blefvo föremål för djup vördnad; därför samlar man nu deras ord. Till exulanternas fortsatta andliga fostran bidrogo i hög grad profeterna Hesekiel och Deutero-Jesaja (förf. till kap. 40—66 i Jesajas bok). Förutom den redan påpekade betydelsefulla förändringen i judarnas religiösa uppfattning, som nog är till största delen deras verk, förtjänar ytterligare framhållas, att i följd af dessa båda profeters verksamhet deras landsmän under exilen fått lära sig en dyrkan af Israels gud utan den begränsning, som var gifven med Kanaans land som folkets hem, Davids dynasti som deras politiska enhet och den enda legitima offerplatsen i Jerusalem. Genom Hesekiel, som upptog de till prästadömet hörande idéerna om rent och orent och gjorde dem till hufvudbeståndsdelar i sin profetia (kap. 40—48), ingicks vidare en förening mellan ritualister och profeter, som förut bekämpat hvarandra; och i följd häraf vaknade äfven sinnet för lagstudiet och lagens systematisering, särskildt renhetslagarna — resultatet häraf föreligger i den s. k. Prästkodex. På grund däraf att judarna sålunda lärde sig en gudsdyrkan utan tempel och i lagstudiet funno en andlig offertjänst, kunde många af dem för alltid stanna kvar i Babylonien eller senare utvandra dit eller åt andra håll utan att behöfva uppge sin tro. I själfva verket ha judarna ännu i dag denna andliga förändring att tacka för sin tillvaro som ett religiöst folk.

Profetiska röster bland exulanterna synas långt före Cyrus' uppträdande ha pekat mot Iran och därifrån bebådat befriaren. När han framträdde på skådeplatsen, utpekade Deutero-Jesaja honom helt enkelt som Jahves smorde (Jes. 45), och Cyrus bekräftade hans profetia genom att under första året af sin regering i Babel (538) utfärda ett frihetsedikt med tillåtelse för judarna att vända hem, uppbygga templet och äfven medtaga de tempelkärl, som Nebukadnezar röfvat från Salomos tempel. En afskrift af ediktet nedlades i det offentliga arkivet i Ekbatana, där den sedan fanns (Esra 6: 2 ff.). Icke alla, utan blott en mindre del af judarna (42,360) begagnade sig af tillåtelsen att vandra hem (om orsaken se ofvan); de anfördes af en man vid namn Sesbassar, hvilken måhända var en ättling af David. Omkr. 80 år senare förde Esra ungefär 1,500 judar från Babel till Jerusalem och ordnade den på förfall komna församlingen där genom att införa lagen som dess norm. E. S—e.

Babyloniska skökan, ett uttryck, som ursprungligen användes af lutheranerna om den katolska kyrkan, för att smädligt beteckna dess förvärldsligande, och sedan af sekter begagnats i samma mening om den protestantiska statskyrkan.

Babylonisk punktation. Se Massoreter.

Babylonologi. Se Assyriologi.

Baböling, *sjöv.* Se Babord.

Bacau (Bakau), distriktshufvudstad i Rumänien (Moldau), vid Bistrita och järnvägen Roman—Bukarest. 16,187 inv. (1899), af hvilka hälften israeliter.

Ba'cca (lat., plur. *baccæ*), bär. — *Baccæ Agni casti.* Se Vitex Agnus castus. — *B. Alkekengi* l. *B. Halicacabi.* Se Judekörsbär. — *B. Jujubæ.* Se Zizyphus. — *B. Juniperi.* Se Enbär. — *B. Lauri* (lagerbär). Se Laurus. — *B. Myrtilli* (blåbär). Se Vaccinium. — *B. norlandicæ* (vikon). Se Vikon. — *B. Opuli.* Se Viburnum. — *B. Oxyacanthæ.* Se Hagtorn. — *B. Oxycocci* (tranbär). Se Vaccinium. — *B. Phytolaccæ.* Se Phytolaccaceæ. — *B. Rubi Idei* (hallon). Se Rubus. — *B. Sambuci aquaticæ.* Se Viburnum. — *B. Spinæ albæ.* Se Hagtorn. — *B. Vitis Ideæ* (lingon). Se Vaccinium. — *B. Xylostei.* Se Try. C.G.S.

Baccalāu'reus (nlat., förvrängning af mlat. *baccalārius*, vasall af lägre ordning; detta ords härledning är oviss, men det har ingenting att göra med lat. *bacca*, bär, och *laureus*, lagerkrans), en medeltida titel, som innehades af väpnare och lägre adelsmän, af lägre andliga samt af yngre universitets- och skollärare. På 1200-talet infördes denna titel vid universiteten, där den betecknade den lägsta akademiska värdigheten och ungefär motsvarade den svenska benämningen "kandidat". Den fortlefver ännu i England och Frankrike (se Bachelor och Bachelier). — Baccalaureus artium [a'rtsi-], nlat. (eng. *bachelor of arts*), filosofie kandidat. — Baccalaureus le'gum (eng. *bachelor of laws*), juris kandidat. — Baccalauréat ès lettres [bakkaläreä ä lättr], fr., studentexamen på klassiska linjen. — Baccalauréat ès sciences [ä siä's], fr., studentexamen på reallinjen. — Baccalauréat en droit [ä dr*w*a'], fransk juridisk kandidatexamen (efter tvåårig kurs). — Baccalauréat en théologie [ä teåläjī], dimissionsexamen (vid de franska universiteten).

Baccanari'ster. Se Paccanarister.

Baccara'. Se Baccarat.

Baccarat [bakkara'] l. Baccara, ett (sannolikt efter staden Baccarat uppkalladt) franskt hasardspel med kort, hvilket spelas af flera personer i två grupper samt bankören som den tredje. Hvarje grupp får två kort, och antalet poäng afgör vinst eller förlust. Bankören har således ingen fördel öfver de spelande.

Baccarat [bakkara'], stad i franska dep. Meurthe et Moselle, s. om Lunéville. 6,609 inv. (1901). I B. finnes Frankrikes största kristallglasfabrik med 2,300 arbetare och omkr. 7 mill. francs årlig produktion.

Baccarini, Alfredo, italiensk ingenjör och politiker, f. 1828 i prov. Ravenna, d. 1890, studerade vid Bolognas universitet, blef filos. doktor och ingenjör samt deltog 1848—49 i kriget för Italiens självständighet. Han antogs till förste stadsingenjör i staden Ravenna 1858 och fick efter genomförandet af Italiens enhet flera viktiga offentliga uppdrag. Så kallades han 1875 att som generaldirektör leda statens vattenbyggnader och var 1878—83 (med ett kort afbrott) minister för offentliga arbeten i Cairolis och Depretis' kabinett. Jämte Crispi, Cairoli, Nicotera och Zanardelli ("pentarkien", d. v. s. femmannaväldet) bekämpade han sedan Depretis' styrelse och slöt sig efter dennes död till oppositionen mot Crispi. B. inlade betydande förtjänst om järnvägsbyggandet uti Italien och utgaf flere arbeten i väg- och vattenbyggnadskonst.

Baccaurea, *bot.* Se Euphorbiaceæ.

Baccelli [battje'lli], Guido, italiensk läkare och politiker, f. 1832 i Rom, blef 1852 hedersdoktor i medicin och 1853 i kirurgi samt utnämndes 1856 till professor i rättsmedicin vid Roms universitet. Af politiska skäl afgick han redan två år senare från detta ämbete, egnade sig med stor ifver åt den patologiska anatomien och blef förste innehafvare af den i Rom nyinrättade lärostolen i detta ämne. På denna plats bidrog han i väsentlig grad till att förbereda den studerande ungdomen till den moderna riktningen inom medicinen. Därjämte idkade han medicinsk praktik och blef snart den förnämste läkaren i "den eviga staden", så att han efter dess förening med konungariket Italien (1870) kallades till professor i medicinsk klinik vid det romerska universitetet. 1874 valde Rom honom till ledamot af parlamentet, där han inom kort blef en af vänsterns ledare. Han inträdde 1881 i regeringen såsom undervisningsminister. Såsom sådan framlade och genomdref han många viktiga lagförslag angående den högre undervisningen samt inlade stor förtjänst om gräfningarna i Rom och om vidtagande af sanitära åtgärder. Han afgick 1884, då hans förslag till en självständigare ställning för universiteten ej rönte bifall. 1890 valdes B. till senator och var ånyo undervisningsminister 1894—96 i Crispis rekonstruerade kabinett. Vid de allmänna valen i maj 1895 valdes B. till ledamot af deputeradekammaren. Juni 1898—juni 1900 var han för tredje gången undervisningsminister under Pelloux och aug. 1901—okt. 1903 minister för åkerbruk, handel och industri i kabinettet Zanardelli. Utom en mängd mindre afhandlingar har han utgifvit ett stort arbete öfver hjärtats och aortas patologi, *La patologia del cuore e dell' aorta* (4 bd, 1863—67). Vid 11:e internationella medicinska kongressen i Rom 1893 innehade han presidiet. R. T—dt.

Baccha'nt. Se Backant.

Ba'ccharis L., *bot. farm.*, ett växtsläkte af nat. fam. *Compositæ*, med omkr. 300 arter, alla amerikanska. I hemlandet användas i medicinen flera arter, såsom *B. ochracea* Spr. (erva santo) och *B. genistelloides* Pers. Af *B. halimifolia* L. erhålles ett gult färgämne. G. L—m.

Bacchia'cca, egentl. Francesco Ubertini, italiensk målare af florentinska skolan, f. 1494, d. 1557, fick först undervisning i Peruginos verkstad, förmodligen under dennes vistelse i Florens, studerade sedermera under Franciabigio, men visar i sina sällsynta bilder mest inflytande af Andrea del Sarto, såsom å en predella till en altartafla i S. Lorenzo (nu i Uffizi). Oftast målade han figurscener till konstsnickeriarbeten. C. R. N. (O. G—g.)

Bacchiäderna. Se Bakchiaderna.

Bacchiglione [bakiljåne], en 113 km. lång flod i öfre Italien. Den upprinner på Piano delle Fugazze (1,164 m.) i de tessinska alperna, går vid Schio in i det venezianska slättlandet och blir segelbar vid Vicenza. Vid Padova kommer den i förbindelse med det vidt förgrenade norditalienska kanalsystemet. Under Napoleon I uppkallades efter B. ett italienskt departement med Vicenza såsom hufvudstad.

Bacchius, *metr.*, antik versfot, bestående af en

kort och två långa stafvelser (⏑ — —). Jfr Antibacchius.

Ba'cchus. Se Dionysos.

Bacchylides (lat.). Se Bakchylides.

Bacciochi [battjå'kki], Felice Pasquale, Napoleon I:s svåger, f. 1762 i Ajaccio, d. 1841 i Bologna, tillhörde en fattig korsikansk adlig familj. Som officer deltog han i Bonapartes första italienska fälttåg och blef 1797 gift med dennes äldsta syster, Elise (f. 1777). Efter hand blef han öfverste och senator samt fick 1805 titeln furste af Lucca och Piombino. Hans gemål, som i andlig begåfning var honom vida öfverlägsen, förde dock regeringen såväl i dessa furstendömen som i Toscana, hvilket hon fått 1808. Efter Napoleons fall lefde B. med sin familj i Österrike. Sedan hans gemål, som efter förlusten af sina furstendömen antagit titeln grefvinna af Compignano, 1820 aflidit, flyttade han till Italien, där han dog obemärkt. I sitt äktenskap hade han två söner och en dotter. Sönerna dogo redan vid unga år. — Dottern Napoleone Elise B., f. 1806, d. 1869, äktade 1825 greve Camerata, en af de rikaste adelsmännen i Mark Ancona, men lefde sedan 1830 skild från honom, på sina gods i Illyrien. 1852 flyttade hon till Frankrike, där hon af sin kusin Napoleon III fick titel af prinsessa och frikostiga anslag af hans civillista. Efter sin sons mystiska själfmord slog hon sig ned på ett gods i Bretagne, där hon med stor ifver egnade sig åt jordbruk. (E. A—t.)

Baccio della Porta [ba'ttjå], italiensk målare. Se Porta.

Bach. 1. Johann Sebastian B., "den tyska tonkonstens fader", härstammade från en urtysk, i Thüringen bosatt familj (hvaraf flere medlemmar utmärkt sig såsom tonsättare) och föddes i Eisenach 21 mars 1685. Vid knappt 10 års ålder faderlös, upptogs han af sin broder, som var organist i Ohrdruf, och undervisades i därvarande lyceum. I broderns hus blef det honom dock snart för trångt, hvarför han 1700 utvandrade till Lüneburg, hvarest han antogs till diskantist vid Michaelis-skolan. Där lärde han praktiskt känna den äldre vokalmusiken, och därifrån gjorde han till fots utflykter till Hamburg för att höra orgelspelaren Reinken och till Celle för att höra fransk instrumentalmusik af därvarande hofkapell. 1703 blef B. violinist i Weimar, 1704 organist i Arnstadt, hvarifrån han besökte Lybeck för att studera Buxtehude, 1707 organist i Mühlhausen och 1708 hoforganist i Weimar. Där gjorde han bekantskap med den italienska kammarmusiken, och där skref han några af sina bästa kantater samt utvecklade hela glansen af sin orgelkonst, så i komposition som spel. En tillämnad täflan i Dresden med den berömde organisten Marchand undveks af den senare genom en hastig afresa. 1717 blef B. hofkapellmästare i Köthen, och nu uppstodo till stor del hans violin-, cello-, flöjt- och orkesterkompositioner äfvensom hans s. k. *Fransyska sviter* och 1:a delen af *Das wohltemperirte klavier*. Efter 1723, då han blef kantor vid Thomas-skolan i Leipzig, skapade han, äfven nu såsom direkt följd af sitt ämbete, sina större vokalverk. Undantagandes ett besök i Potsdam (1747), dit han blifvit inbjuden af Fredrik den store, lefde B. i Leipzig i sträng tillbakadragenhet. Han var 2 gånger gift och hade 20 barn. På sista tiden blind, dog han i Leipzig 28 juli 1750.

J. S. Bach efter Hausmanns målning (Thomasskolan i Leipzig).

Uppriktigt religiös, arbetsam, kraftig och självständig, patriarkaliskt lefvande inom trånga gränser, erbjuder B. i sitt lif bilden af någonting borgerligt-medeltidsartadt. Mången kunde tycka, att äfven vissa af hans kompositioner förefalla något medeltidsmässiga i sin styfva form, under det återigen andra genom sina barockt snirklade manér erinra därom, att B. på samma gång var barn af sin egen tid. Men likafullt äro hans tonsättningar präglade af en så häpnadsväckande kombinationsförmåga, innerlighet och universalitet, att de för alla tider skola stå såsom i sitt slag oöfverträffliga uppenbarelser af den musikaliska konstens ideal. Det är möjligt, att den nuvarande Bach-kulten i Tyskland är böjd att inlägga något för mycket af sin egen tids känslolif i åtskilliga stycken af B., hvilka ursprungligen dikterats endast af skaparglädjen i ett skickligt och djuptänkt "tonspiel". Men det är icke möjligt, att någonsin skulle kunna förnekas den för konsten och konstnärerna ofantligt uppfostrande betydelsen af B:s helgjutna, rationella tonalster och hans sunda, harmoniska och anspråkslösa personlighet, särskildt föredömlig i en tid af sjuklig självföverskattning. B:s hederstitel af "tyska tonkonstens fader" skulle kunna utsträckas till den af en centralpunkt för musikhistorien öfver hufvud. Ingen tonkonstnär har nämligen i samma grad som B. bildat på en gång kulmen för den äldre musiken och grundvalen för den nyare. Han bragte den stränga stilen, hvars spets är fugan, till dess högsta möjliga fulländning och stadgade tillika det moderna harmoniska systemet. Äfven rytmens resurser bragte han till mångfaldigare användning. I melodibildningen eger B. väl icke italienarnas plastiska behag, men så mycket mera djup. Den tematiska konsten behärskar han som få, och i motivisk konsekvens är han icke öfverträffad. De flesta dåtida och föregående musikformer odlade han, och från alla håll tog han intryck och lärdomar, ej blott från inhemska kompositörer (Böhm, Buxtehude, Kuhnau, Pachelbel), utan ock från italienska (Lotti, Vivaldi) och franska (Couperin).

Att här uppräkna alla de kompositioner af B., hvilka bevarats åt eftervärlden (en stor del har, sannolikt för alltid, gått förlorad), förbjuder utrymmet; endast några af de viktigaste kunna antecknas. Till dem höra bland de vokala verken de många kyrkokantaterna, hvilka äro att räkna bland B:s friskaste och yppersta skapelser. Vidare hans "passioner", hvaraf endast 2 äro i behåll: *Matteuspassionen* (utförd 1729, introducerad i Stockholm 1890) samt den något tidigare och mindre fullkomliga *Johannespassionen* (introd. i Stockholm 1898). Denna passionsmusik är att anse såsom en idealiserad form för de inom kristna kyrkan sedan gammalt vanliga, kvasi-dramatiska framställningarna ur Kristi pinohistoria (jfr Passionsmusik). Judafolket, öfversteprästerna, lärjungarna m. fl. och framför allt

Kristus själf äro där karakteriserade med en öfverraskande dramatisk styrka, och genom det hela flätar koralen sina brinnande böner och andäktiga betraktelser. Ett i anläggningen besläktadt verk är det älskliga *Weihnachtsoratorium* (1734). *Magnificat*, som utmärker sig för en hos B. mindre vanlig koncentration, samt *Höga mässan* (1733, i Stockholm 1896) höra äfven till hans sublimaste alster, särdeles genom de storartade körerna, hvaremot ariorna i allmänhet förefalla något föråldrade. Inom instrumentalmusiken är det i synnerhet orgeln, som är hans centrum och utgångspunkt, ja orgeltonen klingar igenom allt hvad han skapat. Mot det innerligare religionsbehof, som den spenerska pietismen närde och för hvilket den djupt anlagde B. (ehuru själf ingalunda pietist, såsom man falskeligen trott) icke kunde förblifva alldeles främmande, bildar hans förkärlek för den objektiva och liksom öfver det individuellt mänskliga upphöjda orgeln ett slags motvikt, som gör, att hans kyrkmusik är icke blott religiös, utan specifikt kyrklig. Hans orgelkoraler äro mähända det egnaste han skrifvit. Å andra sidan vittna hans sviter, sonater, "partier" samt konserter för olika tonverktyg om hans mångsidighet. Ett hedersrum intager *Das wohltemperirte klavier* (I 1722, II omkr. 1740). I 48 preludier och lika många fugor i alla tonarter skapade han där icke blott mästerstycken af kontrapunktisk konst, utan tillika genrestycken af den mest omväxlande karaktär, från det högtidligaste allvar till en stundom muntert lekande, stundom egensinnigt nyckfull humor. — B:s inflytande såsom lärare är ofantligt; den närmaste eftervärldens både praktik och teori (sonen Ph. Emanuels klaver-, Marpurgs kontrapunkt- och Kirnbergers harmoni-lära) grunda sig på honom. Klavertekniken omdanade han alldeles, och såsom orgelspelare står han ännu i dag oupphunnen. — Nittonde seklet tillhör äran af att hafva återupplifvat det länge förlamade intresset för B. 100 år efter det Matteuspassionen först klingade genom Tomaskyrkan i Leipzig genljöd den under Mendelssohns anförande i sångakademien i Berlin. 100 år efter det mästarens ögon för evigt slötos, bildades i Leipzig ett Bach-sällskap, som 1850—90 utgifvit en så vidt möjligt korrekt och fullständig praktupplaga (i 59 bd) af B:s tonskapelser. 1900 stiftades Nya Bach-sällskapet med uppgift att verka för utbredningen af hans verk och bringa till utförande de mindre kända. Namnet Sebastian Bach ingår också numera såsom en väsentlig faktor i körföreningarnas program, i virtuosernas pièces de résistance, till och med i lärlingens skolschema. Hans staty (af Donndorf) restes i Eisenach 1884, en annan i Köthen 1885. — B:s viktigaste biografer äro sonen Ph. Emanuel och Agricola (i Mizlers "Musikbibliothek" 1754), Gerber (1790), Forkel (1803), Hilgenfeld (1850), Bitter (1865; 2:a uppl. 1881, i 4 bd) och framför allt Spitta (1873—80). En ny, kortare biografi skrefs af H. Barth (1902). Monografier öfver särskilda verk af B. skrefvo Lindner, Mosewius, v. Bruyck, Franz m. fl.

2. Wilhelm Friedemann B., kallad "Hallescher-Bach", den föregåendes äldste son, f. i Weimar 1710, fick af fadern undervisning i musik, blef 1733 organist i Dresden samt 1746 musikdirektör och organist i Halle. Han måste dock 1764 till följd af sitt utsväfvande lefnadssätt lämna denna plats och återvända till Leipzig. Sedan förde han ett ostadigt lif såsom kringvandrande musikant och dog i Berlin 1784, i största armod. B. var den mest begåfvade bland alla Bachs söner, sin faders älskling och föremål för sin broder Emanuels högsta beundran. Hans tonsättningar (till stor del befintliga i k. biblioteket i Berlin) utgöras af pingstmusik, adventsmusik, orgelfugor, klaverstycken m. m.

3. Karl Philipp Emanuel B., kallad "Berliner-Bach" eller "Hamburger-Bach", den förstnämndes tredje son, f. 1714 i Weimar. Fadern undervisade honom i musik, men ämnade icke göra honom till musiker, utan till jurist. Sonen afbröt dock sina studier och egnade sig åt musiken, stiftade en musikalisk förening och gaf undervisning på klaver. 1738 flyttade han till Berlin, där han snart blef kammarmusikus och clavicembalist hos den 1740 på tronen uppstigne Fredrik II. 1767 antog B. kallelse till en kyrkmusikdirektörsplats i Hamburg. Efter ett sorgfritt och verksamt lif dog han därstädes 1788. B. är för musikhistorien den mest betydande af den store Sebastians söner. Han egde väl icke faderns djup och sublimitet: han var mera angenäm än stor, mera fantasirik än djupsinnig; men hans betydelse ligger däri, att han sammansmälte den gamla stränga stilen med det melodiska, sinnliga behaget, att han slog bryggan mellan Sebastian Bach och Joseph Haydn, hvilken senare ock i honom erkände sin ende förebild. Det är egentligen på klavermusikens fält som B. var epokgörande, i det han icke allenast utvecklade den af hans fader grundlagda spelatekniken, utan äfven stadgade och väsentligen utbildade den s. k. sonatformen. Han komponerade bl. a. nära 200 solostycken för klaver (hvaribland *Sonaten für kenner und liebhaber*), trior och symfonier, passionsmusik, oratoriet *Die israeliten in der wüste*, kantaten *Die auferstehung und himmelfahrt Jesu*, *Heilig* för två körer, melodier till Gellerts andliga sånger m. m. Äfven såsom skriftställare uppträdde B. genom sitt förtjänstfulla och inflytelserika arbete *Versuch über die wahre art das klavier zu spielen* (1753—62).

4. Johann Christoph Friedrich B., kallad "Bückeburger-Bach", den förstnämndes tionde son, f. 1732 i Leipzig, var kapellmästare hos grefve von Schaumburg i Bückeburg och lefde där ett stilla och aktadt lif, tills han dog 1795. Han egde ej sina berömdare bröders begåfning, men utmärkte sig likväl både som klaverspelare och tonsättare. Bland hans kompositioner nämnas oratorier, motetter, kantater, trior, klaversaker m. m.

5. Johann Christian B., "Londoner-Bach", den förstnämndes yngste efterlefvande son, f. 1735 i Leipzig, kom efter faderns död till Berlin, där han af sin broder Emanuel undervisades i klaverspel och komposition. 1754 blef han organist i Milano och 1759 kapellmästare i London, där han dog 1782. Hann vann där 1763 stort bifall med sin opera *Orione*. I sina operor och smärre sångkompositioner berömdes han för en smekande melodik samt nyhet och glans i instrumentationen, särskildt i blåsinstrumentens användning; men han tadlas, både såsom privatman och konstnär, för sitt lättsinne och sin eftergifvenhet för en ytlig publiks smak. Likafullt är han af stor betydelse för sonatens och den kantabla instrumentalsatsens utbildning. Genom sin eleganta behandling af klaveret främjade han kärleken till klaverspelet och utvidgade dess teknik. A. L.

Bach, Alexander von, friherre, österrikisk statsman, f. 1813, d. 1893, blef 1845 praktiserande advokat i Wien och förvärfvade som sådan högt anseende. Då 1848 års revolution utbröt, var B., som tillhörde den liberala oppositionen, en af dem, som med ärkehertiginnan Sofia ledde underhandlingarna om en ny författning, men snart skilde han sig från de radikale och motsatte sig Österrikes införlifvande med Tyskland. I juli s. å. inträdde han såsom justitieminister i ministären Dobelhoff-Wessenberg. Nu bröt han fullständigt med de liberale, förfäktade kejsarens rätt till absolut veto, ordrade full ersättning åt godsegarna för lifegenskapens upphäfvande och anslöt sig i de flesta frågor till riksdagens konservativa majoritet. Vid oktoberupproret s. å. måste B., som blifvit i hög grad impopulär, förklädd fly från Wien. B. ingick sedan i nov. 1848) i furst Schwarzenbergs ministär, först såsom justitie- och sedan som inrikes-minister (juni 1849) samt åvägabragte flera reformer i förvaltning och lagstiftning, men hans regeringssystem var trängt centralistiskt och absolutistiskt. Även gynnade B. de klerikale, och konkordatet med påfven 18 aug. 1855) var hufvudskälligen hans verk. Såsom hufvudman för det absolutistiska och ultramontana partiet i Österrike måste B. taga afsked 1859. Han var därefter till 1867 sändebud i Rom. 1854 blef han upphöjd i friherrligt stånd.

Ba'charach, gammal stad på vänstra stranden af Rhen, i preuss. regeringsomr. Koblenz, 13 km. från Bingen. 1,902 inv. (1901). Den närbelägna borgen Stahleck, 1156—1253 pfalzgrefvarnas säte, förstördes af fransmännen 1689. Betydlig vinodling.

Bacharie, oas. Se Baharie.

Bache, Otto, dansk målare, f. 1839 i Roskilde, blef vid 10 års ålder elev vid konstakademien i Köpenhamn, började utställa vid 19 års ålder, studerade i Paris och Italien 1866—68, blef professor vid akademien 1887 och var dess direktör 1890—92. B. har målat stora historietaflor (ett par finnes i Frederiksborg, andra i danska konungens sago), porträtt och grupper (hans *självporträtt* i Uffizierna, Florens), genrer och djurbilder. Hans mest betydande arbeten falla inom sistnämnda område. Bland dem äro att nämna *Efter vildsvinsjakten* (1876, kunstmuseet), *Ett koppel hästar utanför en krog* (1878, i danske konungens samling), den stora duken *Hästar vid stranden* (kunstmuseet) och *Sommar* (landskap med betande kreatur, inköptes vid Stockholmsutställningen 1897 af nationalmuseum i Stockholm). G—g N.

Bachelet [baʃlē], Jean Louis Théodore, fransk historiker och lexikograf, f. 1820, d. 1879, mest bekant genom den af honom och Dezobry utgifna "Dictionnaire de biographie et d'histoire" (2 bd, 1857; 12:e uppl. af Darsy 1902) samt genom "Dictionnaire des lettres, des beaux-arts et des sciences morales et politiques" (1862—63; 7:e uppl., 2 bd, 1902).

Bachelier [baʃliē], fr. (jfr Baccalaureus och Bachelor), student; kandidat. — Bachelier ès lettres [ä lättr], student å klassiska linjen, bachelier ès sciences [ä siä's], student på reallinjen. — Bachelier en droit [ä drŏa'], kandidat (efter tvåårig kurs) inom juridiska fakulteten. — Bachelier en théologie [ä teålåʃi], titel för den, som aflagt (fransk) dimissionsexamen.

Bachelier [baʃliē], Jean Jacques, fransk blomster- och fruktmålare, f. 1724 i Paris, d. där 1806. Han ledde i många år med stor framgång porslinsmåleriet i Sèvres och inrättade 1766 i Paris en sedermera af staten öfvertagen teckningsskola för konsthandtverkare. (O. G—g.)

Bachelin [baʃlä'], Auguste, schweizisk målare, f. 1830 i Neufchâtel, utbildade sig i Paris. 1859 inträdde han i alpjägarnas friskaror under Garibaldi. Han deltog äfven i kriget 1870—71 och målade därifrån en stor vinterbild, *Franska arméns under Bourbaki öfvergång på schweiziskt område.* För öfrigt har han målat *Ludvig XVI:s schweizergardes försvar af Tuilerierna 1792* (i Neufchâtels museum). Slutligen har han målat scener från jaktlif och folkfester i Schweiz. Han har äfven framträdt som illustratör.

Bachelor [bä'tʃele], eng. (jfr Baccalaureus och Bachelier), "kandidat" inom någon af universitetens fakulteter. Vanlig bachelor-examen beräknas taga en tid af tre år; den, som aflagt den fyraåriga, mera vetenskapliga kandidatexamen (*honour-degree*, honorariegraden) tituleras bachelor med tillagd ämnesbeteckning. — Bachelor of arts [ɔv ätś], filosofie kandidat. En sådan åtskiljer sig genom särskilda dräktpersedlar från de oexaminerade studenterna (*undergraduates*), men står i likhet med dessa under disciplinär tillsyn. Frihet i detta afseende äfvensom rösträtt i universitetets angelägenheter förvärfvar sig en "bachelor of arts" genom att under ytterligare tre år erlägga alla föreskrifna afgifter; han får då, utan någon särskild, ny examen, titeln *master of arts.* — B. of divi'nity [-ti], teologie kandidat. — B. of laws [lås], juris kandidat. — B. of me'dicine [-sin], b. of physic [fi'sik], medicine kandidat.

Bachet de Méziriac [baʃē də meśiria'k], Claude Gaspard, fransk matematiker, f. 1587, d. 1638, publicerade arbeten i diofantisk analys. Är mest känd genom sin bok *Problèmes plaisans et délectables qui se font par les nombres* (1612).

Bachja ben Bakoda, judisk filosof under medeltiden. Se Rabbinska språket och litteraturen.

Bachke, Ole Andreas, norsk rättslärd och politiker, född på Röros 6 maj 1830, blef jur. kandidat 1852, men fortsatte 1854—56 sina juridiska studier vid tyska universitet samt i Paris och London. Efter sin hemkomst bosatte han sig i Kristiania såsom öfverrättssakförare, utnämndes 1864 till assessor och 1878 till justitiarius i Kristiania stiftsöfverrätt samt kallades 13 okt. 1879 till statsråd och chef för Justitiedepartementet. I denna egenskap blef han, som var föredragande i ärendet om kunglig sanktion på stortingets fjärde gången förnyade beslut (1880) rörande statsrådens tillträde till stortingets förhandlingar, 1883 tillika med sina kolleger i ministären Selmer ställd under åtal inför riksrätt. Sedan han genom riksrättens dom 26 mars 1884 jämte de fleste af sina kolleger blifvit dömd statsrådsämbetet förlustig, utnämndes han s. å. af ministären Sverdrup till assessor i höjesteret. Död 3 jan. 1890. Vid Köpenhamns universitets 400-års jubileum kreerades han till hedersdoktor i den juridiska fakulteten. B. var utan tvifvel en af sin tids

lärdaste jurister i de tre nordiska rikena. Såväl före som efter sitt inträde i regeringen inkallades han i flera större lagkommittéer. Så var han 1877—78 medlem af den skandinaviska växellagkommittén och från 1881 medlem af den skandinaviska kommittén för utarbetande af lagförslag om firma och prokura samt om skydd för varumärken. Af hans vetenskapliga arbeten må nämnas *Om det borgerlige ægteskab* (1861), *Om forbrydelsers sammenstöd* (1862), *Om den såkaldte litterære og kunstneriske eiendomsret* (1871—75), hvilket sistnämnda arbete ligger till grund för de norska lagarna af 1876 och 1877 om litterär och artistisk eganderätt, samt (tillsammans med riksadvokaten B. Getz) *Udkast til lov om rettergangsmåden i straffesager*, som fick ett väsentligt inflytande på den norska straffprocesslagen af 1 juli 1887. B. deltog 1864 i stiftandet af "Det skandinaviske selskab" och var i tidigare år en varm och talangfull försvarare i den norska pressen af den politiska skandinavismens idé.

Bachmann, tysk läkare. Se Rivinus.

Bachmann, Adolf, österrikisk historiker, f. 1849, blef 1880 e. o. professor och 1885 ord. professor i österrikisk historia vid Prags universitet. Bland hans många bidrag till 15:e århundradets tyska historia märkes *Deutsche reichsgeschichte im zeitalter Friedrichs III und Max I* (2 bd, 1884—94). B. har äfven författat *Lehrbuch der österreichischen reichsgeschichte* (1896) och *Geschichte Böhmens* (del 1, 1899) samt utgifvit en mängd akter till Tysklands och Österrikes historia under Fredrik III (i "Fontes rerum austriacarum", dlr 42, 44 och 46).

Bachmût, stad i ryska guvern. Jekaterinoslav. 19,416 inv. (1897). I närheten finnas stora stenkolsgrufvor, alabasterbrott och saltlager.

Bachofen, Johann Jakob, schweizisk rättshistoriker, f. 1815 i Basel, d. 1887, var 1841—43 professor i romersk rätt vid sin födelsestads universitet och sedermera en följd af år ledamot af appellationsrätten därstädes. Genom sitt arbete *Das mutterrecht. Eine untersuchung über die gynaikokratie der alten welt nach ihrer religiösen und rechtlichen natur* (1861; 2:a uppl. 1897) blef han en af vägbrytarna inom den jämförande rättsvetenskapen. Han skref åtskilligt angående romersk rätt och romerska antikviteter.

Bachriterna (Baharid erna), mamluk-dynasti, som regerade 1260—1382 i Egypten, Syrien och en del af Arabien. Grundad af sultan Beibars (se d. o.) I år 1260 (icke, som förut antagits, år 1254 af emiren Ibek), fick denna dynasti sin världshistoriska betydelse genom mongolernas utdrifvande af den dynastien ännu ej tillhörande mamluken Kotuz bej 1260 samt frankernas utrymmande 1271 af Syrien och Egypten. L. M. B.

Bachsjisj l. Bakhsjisj (pers.-arab.), gåfva; drickspengar; det vanliga medlet, hvarmed man i den muhammedanska orienten underlättar ärendets gång hos myndigheterna, t. ex. i tullen, passbyråer o. d.; det vanliga ropet, hvarmed tiggare af alla slag i orienten bestorma resande. H. A.

Bach-sällskapet. Se Bach, sp. 595.

Bachtegân l. Niris, saltsjö i persiska prov. Farsistan, 75 km. ö. om Sjiras. 1,550 m. ö. h. Persien hämtar från denna sjö en stor del af sitt saltbehof.

Bachtijarer, ett krigiskt och grymt, kurdiskt nomadfolk i sydvästra Persien, fruktadt för sin röfverier. De stå under egna stamhöfdingar. (H. S.

Bachtsjisarai. Se Baktsjisarai.

Bacillariaceæ, *bot.* Se Diatomaceæ.

Baci'ller (af lat. *baci'llum*, dimin. af *ba'culum* käpp). 1. Små stafvar, som af äldre matematici nyttjades vid beräkningar. Se Neppersk räknestafvar.

2. *Farm.* Till smala, cylindriska stänger formad läkemedel, äfven kallade stänger, stafvar, stift eller bougier. Somliga äro fasta, gjutna eller formad till stänger eller stift, såsom lapis infernali (silfvernitrat), blästen (kopparsulfat); andra äro mjuka och bestå ofta af en massa af glycerinlim hvari något läkemedel blifvit inmängdt. C. G. S.

3. Stafbakterier. Se Bakteriologi.

Baci'llus, *zool.*, ett insektsläkte. Se Vandrande blad.

Back (eng. *back* l. *bac*, kärl; pråm, färja), *sjöv.* 1. Kärl i form af en bunke, hvaruti besättningens mat serveras. De, som äta tillsammans ur samma back, utgöra ett s. k. backlag. På örlogsfartyg indelas hela besättningen i backlag, vanligen åtta man i hvartdera. — 2. Det på en del fartyg längst för-ut befintliga mindre däck, som ligger i jämn-

höjd med fartygets relingar. Denna back går sällan så långt akter-ut som till fockmasten. — 3. I allmänhet den del af öfra däck, som är för-om främsta masten; rätteligen sträcker sig backen ända till akterkanten af fockröstet eller storehalsbultarna i däck. På en del handelsfartyg har besättningen sin bostad, den s. k. skansen, under backen, som i detta fall utgör själfva taket därtill. — Backsgastar, de af besättningen, hvilka äro fördelade till tjänstgöring på backen eller främre delen af fartyget. Backsofficer kallas den officer, som för befälet på backen. Backskorporal, den förnämste bland backsgastarna i hvardera vakten på ett örlogsfartyg. Vanligtvis uttages en bland de äldste matroserna till denna befattning, som är viktig och maktpåliggande såväl vid manöver som vid ankar-arbeten. — Backsspir, ett längst för-ut, tvärs öfver fartygets relingar upplagdt rundhult, hvars ändamål är detsamma som gaj-däfvertarnas, nämligen att sprida klyfvar- och jagarbomsgajarna för åstadkommande af god sidostöttning af nämnda bommar. R. N. (H. W—l.)

Back (af eng. adv. *back*, tillbaka, sv. *bak*), *sjöv.* 1. Kommandoord till maskinisten på ett ångfartyg eller en ångslup att låta maskinen verka så, att fartyget eller slupen går back eller akteröfver (baklänges). — 2. Ett segel säges vara back eller backadt, när vinden verkar på dess främre yta. Då man vill hastigt minska fartygets fart eller bringa det att ligga stilla så mycket som möjligt, brukar man "backa" ("brassa back") ett eller flere

gel. Att brassa ett märssegel back kallades förr tiden "kasta seglet på stång". H. W—l.

Back, pl. Backar, *tekn.*, kallas i allmänhet härdade, på ett eller annat sätt formade stycken, vilkas ändamål hufvudsakligen är att gifva form eller intryck i lösare föremål. Ordet nyttjas allmännast om gängverktyg, i hvilka backarna (gängbackarna) bestå af härdade stålbitar, som utgöra de skärande delarna vid tillverkning af skrufvar. Benämningen användes bl. a. också för att beteckna de härdade stålstycken, hvilka fasthålla profstyckena i materialprofningsmaskiner. — Om friktionsback se Excelkoppling och Broms. G. D.

Back [bä'k], Sir George, brittisk polarfarare, f. 1796, deltog i Franklins expeditioner till Spetsbergen 1818 och till Nord-Amerikas nordkust 1819 samt afsändes 1833 i spetsen för en ny sådan för att uppsöka den som förlorad ansedde kapten Ross. Under denna färd gjorde han 1834 från Fort Reliance, ö. om Stora Slafsjön, där han öfvervintrat, en djärf båtfärd utför Stora Fiskfloden (efter honom kallad äfven Backs flod) till dess utlopp i Ishafvet, utforskade dess kuster och återkom 1835 lyckligt till England, sedan han bragt frågan om nordvästpassagen ej obetydligt närmare dess lösning. B. företog 1836 en ny resa för att undersöka området v. om Prince Regent's Inlet, men fartyget infrös i Fox Channel och kringdref i fyra månader, hvarefter han måste återvända. Få arktiska upptäcktsfarande ha uthärdat sådana ansträngningar som B. 1819 tillryggalade han under stark köld omkr. 2,000 km. på hundskor, sof under öppen himmel och svalt ofta flera dygn. Genom denna fem månader långa färd räddade han expeditionen. B. dog som amiral 1878. Skr.: *Narrative of an expedition ... in the years 1836—7* och *Narrative of the arctic land expedition to the mouth of the Great fish river in 1833—35* (1836). (G. Stg.)

Backa. Se Back, *sjöv.*

Backa, *fisk.*, ett slags större fiskref. Se Ref.

Backa, socken i Göteborgs och Bohus län, Västra Hisings härad. 1,512 har. 961 inv. (1903). Annex till Säfve, Göteborgs stift, Älfsyssels södra kontrakt.

Backamo, Bohus läns regementes mötesplats i Ljungs socken, 7 km. från Ljungskile. Där aftäcktes 1891 en minnessten till erinran af regementets deltagande i slaget vid Landskrona 1677.

Backanäl, bullrande, vildt dryckeslag, orgie (se backanalier); konstfull dryckessång. Adj. backanälisk.

Backanälier, namn på de särskildt i romersk tid idt utbredda föreningarna för en mystisk-fanatisk Dionysos-(Bakchos-)dyrkan; äfven dylik fest till Bakchos' ära, till hvilken endast de i Bakchosmysterierna invigde fingo tillträde. I Rom, dit kulten började af 2:a årh. f. Kr. kommit från södra Italien, firades festerna urspr. endast af kvinnor och under dagen, sedermera äfven af män och nattetid (jfr Dionysos). Då de urartat till de vildaste utsväfningar förbundna med politiska stämplingar, blefvo de af den romerska senaten (186 f. Kr.) förbjudna i Italien, och en sträng räfst vidtog med de i skandalerna invecklade (enl. uppgift 7,000). På kejserliga biblioteket i Wien förvaras en år 1640 funnen koppartafla, hvarpå finns inristad konsulernas skrifvelse i ärendet till ett syditaliskt samhälle (s. k. senatusconsultum de bacchanalibus), en af våra äldsta kända latinska inskrifter. — Nu för tiden användes ordet backanalier vanligen om vilda utsväfningar och dryckeslag. B. L.*

Backa'nt (Baccha'nt; Backantinna),

Backant.

kvinna i Bakchos' (Dionysos') följe; bakchosprästinna; entusiastisk deltagarinna i gudens vilda, yrande fester.

Backantinna. Se Backant.

Backar, *tekn.* Se Back.

Backaryd, socken i Blekinge län, Medelstads härad. 10,791 har. 2,962 inv. (1903). B. utgör ett regalt pastorat i Lunds stift, Medelstads kontrakt.

Backdike l. Laggdike, *landtbr.*, öppet dike, som anlägges kring ett fält för att upptaga från angränsande höjder tillströmmande yt- och källvatten, hvilket direkt eller genom afledningsdiken föres till afloppet. Se Afdikning.

Backe, stor by i Västernorrlands län, Fjällsjö socken, Ramsele tingslag, vid kyrkan och norra stranden af Fjällsjön samt vid landsvägen utefter Fjällsjöälfven uppåt nordvästligaste Ångermanland. Marknad hålles där i början af dec. för lappmarks- och trävaruhandel. B. har postkontor, telegraf- och telefonstation, läkare och apotek, vattenkuranstalt med flere olika bad, ångsåg (tillhörig Kramfors aktiebolag), gästgifvargård samt liflig skogsrörelse.

Backer. 1. Jacob Adriaensz. B., holländsk figurmålare, f. 1608 i Harlingen, d. 1651 i Amsterdam, var först lärjunge af Lambert Jacobsz. i Leeuwarden, men slöt sig omkr. 1632 till Rembrandt i Amsterdam, där han sedan alltjämt var verksam. Han var förnämligast porträttmålare och närmade sig i sina arbeten genom målningssättets bredd och säkerhet mycket Rembrandt, hvars förtrogne vän han var. Från hans ungdom härstamma troligen *Ett par rödklädda unga män* (i Dresden) vidare *Föreståndarinnorna för Amsterdams hittebarnshus* (1633), ett regentstycke med *sex föreståndare för Amsterdams arbetshus* jämte två andra personer (s. å., i riksmuseet) samt två skyttegillen, det ena med 27 figurer (1642), bägge i Amsterdams rådhus. Dess-

utom finnas enstaka porträtt af honom, ett manligt och ett kvinnligt i Braunschweig, *Pastor Uijtenbogaert* (Remonstrant-kyrkan, Amsterdam), porträtt af den rättslärde *de Vroudt* (1643) i Berlins museum samt ett *dubbelporträtt* (han själf och hans hustru 1644), i enskild ego i Köln m. fl.

2. Adriaen B., den föregående son, holländsk figurmålare, f. 1635 eller 1636 i Amsterdam, d. där 1684. Elev af sin far, var han hufvudsakligen verksam i Amsterdam, men vistades rätt lång tid i Rom (1659—69). Han målade historietaflor och porträtt. I de förra är han mera besläktad med de italianiserande målarna i Utrecht än med Rembrandt, som fadern följde; i porträtten däremot sluter han sig närmare till denne, ehuru han är mattare. Af hans arbeten märkas flera regentstycken, *Professor Ruysch's anatomiska föreläsning* (1670), *Sju inspectores för Collegium medicum i Amsterdam* (1683), bägge i Amsterdams riksmuseum, och *Föreståndarinnorna för gubb- och änkehuset* (1676), i Amsterdams rådhus, samt porträtt af *Daniel Niellius* (1671), i riksmuseet. C. R. N. (O. G—g.)

Backer, Harriet, norsk målarinna, f. 21 jan. 1845 i Holmestrand, syster till pianisten Agathe Backer-Gröndahl, studerade i München och Paris. Hon målar porträtt och landskap, men hufvudsakligen interiörer med figurer. Bland hennes arbeten märkas *En dam vid pianot* (norska nationalgalleriet), *Bondstuga från Bretagne* (tillhör konung Oscar), *Gamlestuen paa Kolbotnen* med porträtt af Arne Garborg med fru, *Bondinteriör* (galleriet i Trondhjem). G—g N.

Backer-Gröndahl, Agathe. Se Gröndahl.

Backergunje. Se Bakarganj.

Backfisch (ty.), urspr. stekt fisk; halfvuxen ung flicka, flicka i slynåren, hvilken vill bli betraktad som ”stor”. Goethe lär ha varit den förste, som användt ordet i denna bildliga betydelse.

Backhuijsen l. Bakhuysen [-höjsen], Ludolf, holländsk marinmålare, f. i Emden 1631, d. i Amsterdam 1708. Vid nitton års ålder kom han till Amsterdam för att egna sig åt handelsyrket; men där vaknade snart hans anlag för konsten, och sedan han på Allart van Everdingens och Hendrik Dubbels' ateljéer fått sin första undervisning, utbildade han sig genom flitiga naturstudier till en marinmålare, som väckte allmän beundran och länge ställdes i rang närmast W. v. de Velde. B. hade många lärjungar och efterhärmare, bl. a. J. C. Rietschoof och Pieter Coopse. Arbeten af honom finnas i nästan alla större gallerier. Nationalmuseum i Stockholm eger ett, *En landningsplats*. B. var äfven raderare och etsare. — Hans sonson, Ludolf B., f. 1717, d. 1778, målade hästar och kavalleristrider, men var en obetydlig artist. (O. G—g.)

Backhuijzen [-höjsen], Hendrik B. van de Sande, holländsk målare, f. i Haag 1795, d. därstädes 1860, var en af den holländska skolans bäste landskapsmålare på sin tid och utöfvade en betydande verksamhet som lärare.

Backiäderna. Se Bakchiaderna.

Ba'ckisk, som har afseende på Backus (försvenskning af Bakchos).

Backlag, *sjöv.* Se Back 1 och Uppbacka.

Backlagsbord, *sjöv.*, det bord, hvarvid ett backlag spisar l. ”skaffar”. Backlagsborden äro vanligen så inrättade, att de med lätthet kunna uppläggas tätt under ofvanför varande däck, då de e användas. De nedtagas och iordningställas för hvarje måltid och uppläggas därefter merendels åter men plåga jämväl under större delen af sön- och helgdagar få användas af manskapet för skrif ning o. d. H. W—l

Backlagsduk, *sjöv.*, en vanligen oljemålad duk tillhörande ett backlagsbord.

Backlagsförman, *sjöv.*, en man, som utses a hvarje backlag och har till åliggande att ansvar för ordning och snygghet inom backlaget.

Backlagsman, *sjöv.*, den man i ett backlag (uton förmannen), som turvis för hvarje vecka hämtar mat kärlen och maten till hvarje måltid och därefte rengör och återställer kärlen.

Backlund, Johan Oskar, astronom, f. 28 apri 1846 i Älfsborgs län, blef 1866 student vid Upp sala universitet, 1875 filos. doktor och s. å docent i astronomi. Han var därefter biträdande astronom vid Stockholms observatorium. Därifrån kallades han 1876 till observator vid observatorie i Dorpat, men fästes 1878 såsom adjunkt vid Pulkova observatorium. 1887 lämnade han denna ställning då han (1883) blifvit vald till ledamot af ryska vetenskapsakademien i Petersburg, och flyttade til nämnda stad. Sedan 15 mars 1895 är han efte Brediehin direktör för Nikolaiobservatoriet i Pulkova B. invaldes 1888 till medlem af Vetenskapssocieteter i Uppsala, 1895 till korresponderande ledamot a Franska institutet och 1897 till utländsk ledamot a Vetenskapsakademien. Af B:s utgifna arbeten må nämnas *Beräkning af relativa störingar för planete (112) Iphigenia* (1874), *Zur entwicklung der absolute störungen eines cometen* (1880), *Zur entwicklung der störungsfunction* (1884), *Studien über den sterncatalog ”Positions Moyennes de 3,542 étoiles, déterminées à l'aide du cercle méridien de Poulkova dans les années 1840—69 et réduites à l'époque 1855”* (1886), *Über die herleitung der im achtem bande der ”Observations de Poulkova” enthaltenen sterncataloge nebst einigen untersuchungen über den Pulkowaer meridiankreis* (1888), *Bemerkungen über das auftreten von hyperelementären gliedern in der störungstheorie* (1888), *Über einige von Winnecke am Pulkowaer meridiankreise in den jahren 1861—63 angestellte beobachtungen* (1890), *Über die bewegung einer gewissen gruppe der kleinen planeten* (1892) samt det numera afslutade arbetet *Calculs et recherches sur la comète d'Encke* (1892 ff.). Sistnämnda arbete, utfördt med pekuniärt understöd af ingenjör Emanuel Nobel i Petersburg, utgör en revision af alla från 1819 till 1891 utförda undersökningar öfver den enckeska kometen. K. B.

Backman, Johan Harder, lagsamlare, f. 22 okt. 1790 i Onsala socken i Halland, tog 1810 vid Uppsala universitet juridisk examen, blef 1822 assessor i Göta hofrätt och var 1833—58 justitieråd. Död 1 febr. 1862. Han utgaf det förträffliga verket *Ny lagsamling* (8 dlr, 1831—60), som anses hafva väsentligen främjat rättsvetenskapens studium i vårt land och som är ett oumbärligt arbete för hvarje svensk praktiserande jurist. Verket fortsattes af C. E. Backman (2 dlr, 1874—78). Efter B:s död utgafs hans *Handbok uti tviste-, utsöknings- och rättegångsmål* (1863).

Backman, Karl, finsk pedagog, f. 1805 i Lovisa stad, blef student i Åbo 1823 och promoverades till

los. magister 1832. Redan under sin studenttid hade an i följd af medellöshet måst använda en stor el af sin tid på informerande och antog nu en rdeles förmånlig kondition hos en rysk furste. Af n femåriga vistelse i Ryssland hade han fördelen tt få lära sig flere främmande språk. Återkommen ll fosterlandet, blef han lektor i tyska vid universitet och öfvertog därjämte ledningen af Hälsingfors rivata lyceum. Som föreståndare för detta läroverk rvärfvade han sig anseende som en af Finlands tmärktaste pedagoger. Ehuru öfvertygad om de amla språkens, i synnerhet latinets, oumbärlighet som formellt bildningsmedel, ville B. dock vid sidan f dem gifva en långt större utsträckning än tillrene åt de moderna språkens studium, bland hvilka an äfven upptog engelskan. En annan mycket fruktringande reform var ordnandet af den första underisningen genom inrättandet vid läroverket af en örberedande klass, hvilken snart af fackmän framhölls såsom ett föredöme och i hög grad tillvann sig allänhetens förtroende. B. dog 1856 och hade dessförinnan genom testamentarisk disposition till universitetet öfverlåtit hela sin icke obetydliga förmögenhet, af hvars räntemedel hvarje år utgår ett esestipendium för yngre pedagoger, f. n. 2,400 mark. A. Ö. F.

Backmann, Karl Johan, litteratör, f. 1825 Stockholm, blef 1844 student i Uppsala och 1851 ilos. doktor samt var därefter nästan uteslutande verksam som litteratör och dog 1874 i Stockholm. B. var en synnerligen flitig och skicklig öfversättare, som lämnat omsorgsfulla tolkningar af en mängd moderna utländska skriftställare, såsom H. C. Andersen, Bulwer, Dickens, Paul Heyse, Fritz Reuter och Thackeray. Han redigerade 1855—57 tidningen ”Upsalabiet” och var sedan medarbetare i flera Stockholmstidningar. 1867—70 utgaf han ”Idun, tidning för utländsk romanlitteratur i svensk öfversättning”.

Backmansson, Anders. Se Nordencrantz.

Backmyr, torfbildningar på sluttande mark. Såana hafva ofta en rik växtlighet af örter, gräs, starr och ris, men äro stundom bevuxna blott af lafvar. Dessa i Norrland förekommande myrar hafva vanligen en god och odlingsvärd jord. H. J. Dft.

Backnang, gammal stad i Württemberg, n. ö. om Stuttgart, vid floden Murr. 7,650 inv. (1900). Liflig industri.

Backning, *skpsb.*, det underlag af trä, på hvilket pansarplåtarna å ett fartyg fästas. Till backning användes något hårdt träslag, i regeln teak. Backningen och sidopansaret ligga vanligen så djupt inuti fartygssidan, att sidopansarets yttersida kommer i plan med den öfver och under pansaret liggande delen af bordläggningen. Den plåt, som uppbär backningen och sidopansaret, kallas pansarhylla. R. N.*

Backningskista. Se Pansar.

Back-river [bä′k-rivə], flod i Canada, upptäckt af G. Back 1831. Se Stora fiskfloden.

Backsgast, *sjöv.* Se Back 3.

Backsippa, *bot.* Se Pulsatilla.

Backskorporal, *sjöv.* Se Back 3.

Backsmultron, *bot.* Se Fragaria.

Backsofficer, *sjöv.* Se Back 3.

Backsspir, *sjöv.* Se Back 3.

Backstuga. Se Torp.

Backsvala, *zool.* Se Hirundinidæ.

Backsyra, *bot.* Se Rumex.

Backsöta, *bot.* Se Astragalus.

Backtimjan, *bot.* Se Thymus.

Backtorf, ältad torf, utlagd i jämntjockt lager på torkbacken och där uppdelad i torfstycken. Denna torfberedningsmetod användes rätt allmänt i Bleking.

Ba′ckus (Bacchus). Se Dionysos.

Backwardation [bäkwədē′ʃn], eng., en i Norden sällan bruklig term, hvilken betecknar den skillnadsafgift (äfven kallad deport), som i terminshandeln med värdepapper erlägges af baisse-spekulanten, då han för att undvika en ögonblicklig förlust träffar aftal med en innehafvare af sådana värdepapper, att dessa levereras honom till dagens kurs med förbindelse för honom att vid nästa likvidationstermin återställa ett motsvarande kvantum enligt viss lägre kursberäkning. I. Hkr.*

Backwoods [bä′k-wu′dš], ”de aflägset liggande skogarna”, ett namn, hvarmed de förste nybyggarna i Nord-Amerika betecknade skogstrakterna v. om Alleghany-bergen. Sedermera har namnet, ju längre odlingen framskridit mot v., öfverflyttats på de stora skogsträckorna i västern, där endast enstaka nybyggare (”squatters”) slagit sig ned.

Bacler d'Albe [baklē dalb], Louis Albert Guillain, baron de B., fransk målare och kartograf, f. 1762, d. 1824, brigadgeneral under Napoleon I, var företrädesvis landskapsmålare, men framställde äfven bataljscener. Bland hans förnämsta taflor må nämnas *Slaget vid Arcole* och *Slaget vid Lodi*. Om hans verksamhet som kopparstickare och litograf vittna *Souvenirs pittoresques de la Suisse*, *Promenades pittoresques dans Paris et ses environs* och hans förträffliga kartverk öfver Italien (1802).

Bacninh, stad i Tonkin, n. ö. om Hanoi, vid vägen till Langson och Kina (Kvang-si), med starkt citadell, grafvar och jordvall. Omkr. 7,000 inv. Säte för en fransk resident och för biskopen af Tonkin. B. togs 12 mars 1884 af fransmännen, som där gjorde stort byte.

Baco af Verulam [bē′kåu əv ve′rjuləm]. Se Bacon, F.

Bacon [bē′kn], Roger, engelsk naturforskare och filosof, f. 1214, d. 1292 (1294), blef teologie doktor i Paris, återvände sedan till England, inträdde omkr. 1250 i franciskan-orden och höll vid universitetet i Oxford talrikt besökta föreläsningar såväl i matematik, fysik, astronomi och kemi som i grekiska, hebreiska och arabiska. Genom sina upptäckter (af förstoringsglaset, luftpumpen m. m.) samt genom sina hemlighetsfulla experiment ådrog han sig hos sina okunniga samtida misstankar för trolldom och blef, då han i sin oförfärade sträfvan efter sanning dessutom vågade uppträda mot all annan auktoritet än erfarenhetens samt äfven angripa munkarnas okunnighet och sedelöshet, förvisad till ett minorit-kloster i Paris, där han under 10 år måste vistas under ständig uppsikt och strängt förbjuden att sysselsätta sig med skriftställeri. Då emellertid Klemens IV, hvilken såsom påflig legat i England gjort B:s bekantskap, 1265 bestigit påfvestolen, blef B. frigifven samt författade, därtill uppmanad af påfven, sitt stora verk *Opus majus* (1267) och kort därefter *Opus minus* (en förklaring af det förra) samt *Opus tertium* (en inledning till båda föregående).

Åter anklagad och inspärrad i fängelse, tillbragte han där 14 år och dog kort efter sitt frigifvande. — Ehuru B. i flera hänseenden var fången i sin tids fördomar, stod han dock i mycket långt framom densamma och betraktas såsom en föregångare till den nyare engelska filosofiens empiriska riktning, genom sin fordran att vetandet skulle stödjas på induktion från erfarenheten. Han säges äfven hafva varit den förste, som upptäckte felen i den julianska tideräkningen. B. L. (S—e.)

Bacon [bē'kn]. 1. Sir Nicholas B., engelsk statsman, f. 1509, d. 1579, var under sina studieår nära förbunden med William Cecil (sedermera lord Burghley), blef sedan genom dennes giftermål befryndad med honom samt kom genom Cecils inflytande att efter Elisabets tronbestigning intaga en framskjuten plats i det politiska lifvet. B. blef först statssekreterare och 1558 storsigillbevarare, adlades och utnämndes till medlem af privy council. Jämte Cecil var B. under många år den egentlige ledaren af Elisabets kyrkopolitik. 1561 afrådde han drottningen från all inblandning i de skotska angelägenheterna, men blef med åren alltmer fientligt stämd mot Maria Stuart, hvilket ej blef utan inflytande på Elisabets politik. B. åtnjöt bland allmänheten mycken popularitet. Särskildt i uppfostringsfrågor var han i åsikter betydligt före sin tid; under Henrik VIII hade han påyrkat, att de till staten indragna klostergodsen skulle anslås till en anstalt för utbildning af statsmän i stället för att utdelas bland konungens vänner.

2. Anthony B., den föregåendes son, engelsk diplomat, f. 1558, d. 1601, studerade tillsammans med sin yngre broder Francis i Cambridge under ledning af John Whitgift, sedermera ärkebiskop af Canterbury, företog sedan dels för sin politiska utbildning, dels af hälsoskäl 1579 en lång utrikes resa och bodde i åratal i Montauban i Frankrike, hvarifrån han underhöll liflig förbindelse dels med den engelska regeringen och dess politiske agenter i skilda länder, dels med de franske protestanterna. 1591 återvände B. till hemlandet, invaldes 1593 i parlamentet och blef snart förtrogen utrikespolitisk rådgifvare åt den mäktige Essex samt bodde t. o. m. sedan 1595 ständigt i dennes palats. B. ledde de förhandlingar Essex dref såväl med Henrik IV som med skottarna och tyckes genom sina förbindelser vid hofvet ha arbetat för Essex' frigifning såväl 1600 som vid den slutliga katastrofen 1601, då Francis B. däremot arbetade för den en gång så mäktige gunstlingens störtande. Anthony B. var en synnerligen kunskapsrik och energisk man med för den tiden ovanligt frisinnad religiös åskådning; hans ömtåliga hälsotillstånd hämmade emellertid hans politiska verksamhet. Hans stora korrespondens (i Lambert Palace's bibliotek, kopior i British Museum) utgör en särdeles värdefull källa för hans egen biografi och tidens historia.

3. Francis B., baron Verulam, viscount S:t Albans (vanligen kallad lord B. of Verulam), den föregåendes yngre broder, engelsk statsman, filosof och naturvetenskapsman, uppfostrades i Cambridge, utbildade sig ytterligare genom resor i Frankrike 1576—79 och vann 1584 första gången inträde i parlamentet. Genom sin frände, lord Burghley, sökte han ernå rask befordran på ämbetsmannabanan, men lyckades ej vinna dennes förord. Däremot upptogs han, liksom brodern Anthony, i Essex' gunst, och han sökte äfven genom upprepade politiska memorial till drottningen göra sig bemärkt af henne. Under 1590-talet slöt han sig nära till Essex och hoppades få se sina egna politiska reformplaner genomförda genom dennes inflytande hos drottningen. Essex' enträgna rekommendationer förmådde ej skaffa honom något af de eftersträfvade höga ämbetena, hvilka han tyckes ha åtrått dels af politisk verksamhetslystnad, dels och förnämligast för att, obekymrad om näringsomsorger, kunna egna sig åt arbete på sitt stort anlagda filosofiska system. När Essex inlät sig på betänkliga upproriska stämplingar, lät B., glömsk af alla sin välgörares forna vänskapsbevis, bruka sig som åklagare mot den fallne gunstlingen och bidrog väsentligt genom sitt uppträdande vid rättegången 1601 till dennes fullständiga undergång. Hans beteende vid detta tillfälle har skarpt tadlats af de fleste bland hans lefnadsskildrare, hvilka däri sett ett bevis på att hans öfverlägsna förståndsbegåfning motsvarades af en i ögonen fallande torftighet på den moraliska känslans område.

Francis Bacon (efter kopparstick af W. Marshall).

Vid Jakob I:s kröning blef B. adlad, men han lyckades ej under den tidigare delen af Jakobs regering vinna dennes förtroende, ehuru han 1607 blef solicitor-general och sålunda vann en oberoende ställning. Sedan hans frände och vedersakare Robert Cecil (lord Salisbury) aflidit 1612, gick det raskare med B:s befordran. 1613 blef han attorney-general (generaladvokat), 1616 medlem af privy council, 1617 storsigillbevarare (lord keeper), 1618 lordkansler och upphöjd till peer som baron Verulam, 1621 viscount S:t Albans. B:s klara politiska blick kom honom att inse, att enda utvägen för en försoning mellan konung och parlament i England låg i att den förre skulle slå in på en framsynt, nationell

olitik. Han uppgjorde också en djärf försonings-
lan, men framlade den endast delvis och vann ej
eller fullt förtroende å någotdera hållet. B:s misstro
ch valda politiska församlingars herravälde samt
ans vana att underordna sig de maktegande för-
nådde honom att låta bruka sig som ett verktyg
ör Jakobs och dennes gunstling Buckinghams politik,
å hvilken han aldrig uppnådde att utöfva ett be-
tämmande inflytande. Vid parlamentets samman-
räde 1621 föll han ett offer för den allmänna oviljan
ot den i ämbetsmannakretsar rådande korruptionen.
. hade, som flertalet domare på den tiden, emot-
agit skänker af parterna; han anklagades nu för
tt ha låtit muta sig, och det kom i dagen, att han
några fall erhållit gåfvor af rättssökande, innan
eras mål voro afgjorda. Dock kunde ej uppvisas,
tt han i sina domslut låtit däraf påverka sig. B.
juknade under rättegången, afstod från att försvara
ig och erkände sig skyldig till "försummelse och
orruption". Han dömdes att mista sina ämbeten
ch erlägga dryga böter samt tillbragte sina sista år
tillbakadragenhet, sysselsatt med filosofiskt och
istoriskt författarskap samt naturvetenskapliga stu-
ier. Vid ett experiment ådrog han sig en häftig
örkylning, som kostade honom lifvet, 9 apr. 1626.

B. är inom filosofiens historia en af uppslagsmännen
ill den moderna filosofien. Han bryter afgjordt
ned medeltidens dogmatism och fordrar filosofiens
grundläggande på erfarenhetens basis genom en veten-
kaplig induktion. Vetenskapens uppgift ser han
ramför allt i ett behärskande af naturen genom att
ära känna dess lagar och enligt dessa ingripa i
aturförloppen. "Vetande är makt", och "naturen
behärskas genom att man lyder den". Härför måste
orskaren först och främst befrias från vissa lockande
ördomar, "idolerna". Sådana urskiljer B fyra:
1. "Idola tribus", släktets idol, benägenheten att
atta naturen efter analogi med människan (antropo-
norfismer); 2. "Idola specus", hålans idol (med
ränsyftning till Platons liknelse i "Staten" VII), de
ördomar, som härflyta från individens anlag, vanor,
ppfostran o. s. v.; 3. "Idola fori", torgets idol,
le fördomar, som härflyta från den mänskliga sam-
ärdseln, särskildt genom språkets makt öfver tanken;
4. "Idola theatri", den filosofiska traditionens villa-
arelse. Positivt fordrar B., att vetenskapen skall
använda en fullständig induktion, "ställa riktiga
rågor till naturen", och i utredningen af förfarings-
sättet därvid gifver B. uppslag, som sedan utförts
Mills fyra induktiva metoder. Trots dessa lyckliga
uppslag står dock ännu B. i många afseenden kvar
på sin tids ståndpunkt. Såsom medeltidens realister
ser han naturens "ursprungskälla" i tingens "for-
mer", hypostaseringar af deras begreppsmässigt
fattade väsen. Och han förstår icke den betydelse,
som matematiken har för den moderna naturveten-
skapen, sådan denna redan på hans tid var grund-
lagd af Galilei o. a. Han föraktar skolastikens sylloj-
gistiska spetsfundigheter, men hindras därigenom att
inse deduktionens oumbärlighet äfven för ett med
induktionen arbetande tänkande. I frågan om för-
hållandet mellan tro och vetande står han på samma
ståndpunkt som de siste medeltidstänkarna: religio-
nen är trons sak, ej det filosofiska vetandets; båda
hafva sålunda alldeles skilda områden. I läran om
Gud kan filosofien ej komma längre än till att veder-
lägga ateismen. På det engelska tänkandet har B.
utöfvat ett starkt och varaktigt inflytande genom sin
empirism, men det är en afgjord öfverdrift af hans
betydelse, då han fattas såsom den moderna filosofiens
grundläggare.

B:s filosofiska hufvudarbeten äro hans ej mindre
än tolf gånger omarbetade *Novum organon scientia-
rum* (1620), en ny logik i stället för Aristoteles'
"Organon", samt *De dignitate et augmentis scien-
tiarum* (1623), en sorts vetenskaplig encyklopedi med
flera träffande anmärkningar om de luckor, som borde
fyllas i vetenskapernas system. Dessa skrifter voro af-
sedda att bilda delar af ett stort verk, som han ej
hann fullborda, *Instauratio magna*. Förarbetena till
en tredje del däraf utgafs efter hans död under
titeln *Sylva sylvarum*. Bland B:s många öfriga ar-
beten märkas hans *Essays*, af hvilka de första ut-
kommo 1597 och den slutliga, betydligt tillökade
upplagan 1625, vidare *New Atlantis* (skrifven 1614
—18) och *Life of Henry VII* (1622). Hans samlade
skrifter hafva flera gånger utgifvits, senast af Ellis,
Spedding och Heath (7 bd, 1854—59, ny uppl.
1879—90). Om B:s lefnad och filosofi finnes en
mycket omfattande litteratur, hvaraf främst må
nämnas Spedding, "Letters and life of Francis B.,
including all his occasional works" (7 bd, 1862
—74; i sammandrag utg. 1878 under titeln "Life
and times of Francis B."); vidare Ch. de Rémusat,
"B., sa vie, son temps, sa philosophie" (1857),
Kuno Fischer, "Francis B. und seine nachfolger"
(2:a uppl. 1875), E. A. Abbott, "Bacon and Essex"
(1877) och "Francis B., an account of his life and
works" (1885), Nichols, "Francis B., his life and phi-
losophy" (2 bd, 1888—89), E. Liljeqvist, "Om Francis
B:s filosofi med särskild hänsyn till det etiska proble-
met" (1893—94) samt kortare biografier af Fowler
(1881) och Church (1884, i serien "Men of letters",
många gånger omtr.). Jfr äfven Gardiner, "History
of England 1603—1642" (del I—V) samt hans för
uppskattningen af B:s politiska verksamhet epok-
görande artikel "Bacon" i "Dictionary of national
biography".

Om en äfventyrlig hypotes, att B. skulle vara förf.
till Shaksperes dramer se Bacon (Delia) och Bacon-
teorien. V. S—g. S—e.

Bacon [bē'kn], John, engelsk bildhuggare, f.
1740 i Southwark, d. 1799 i London, känd förnäm-
ligast genom en utmärkt *Mars-staty* samt åtskilliga
monument i Westminster abbey.

Bacon [bē'kn], Delia, nordamerikansk skrift-
ställarinna, f. 1811, d. 1859, gaf upphof till den
ännu pågående, af så mycket fantasteri närda
"Shakspere-Bacon-striden", i det att hon i sitt
arbete *The philosophy of the plays of Shakspere
unfolded* (1857) sökte bevisa att de under Shaksperes
namn utgifna dramerna ej skulle skrifvits af honom,
utan af Francis Bacon i förening med andra skrift-
ställare. Betydande begåfning och god tro har
man ej kunnat frånkänna hypotesens uppställarinna.
Biogr. af hennes brorson 1888.

Bacon-teorien [bē'kn-], det hufvudsakligen i
Amerika på senare tiden förfäktade hugskottet, att
icke William Shakspere, utan Francis Bacon skulle
varit författaren till Shaksperes dramer. Jfr Bacon
(Delia).

Bacquehem [ba'kkäm], Oliver von, markis,
österrikisk statsman, f. 1847 i Troppau, ättling af
en fransk emigrantfamilj, tjänstgjorde länge inom

provinsförvaltningen och utnämndes 1886 till handelsminister i sin morbroder grefve Taaffes kabinett. Som sådan arbetade han bl. a. för järnvägarnas läggande under statens förvaltning och för mildring af det stränga tullskyddssystemet. Det senare sträfvandet bar frukt i de med Tyskland, Italien, Schweiz, Belgien och Serbien 1892 afslutade handelsfördragen. I sammanhang med Taaffes afgång lämnade B. 1893 sin post som handelsminister, var en tid (nov. 1893—juni 1895) inrikesminister i Windischgrätz' kabinett och därefter till 1898, då han drog sig tillbaka till privatlifvet, ståthållare i Steiermark. Sedan 1895 är han medlem på lifstid af herrehuset.

Bács Bodrog [bātʃ],sedan turkiska tiden äfven kalladt Bácska, komitat i Ungern, mellan Donau och Theiss och i n. begränsadt af komitaten Pest-Pilis-Sólt-Kis-Kún och Csongrád, har en areal af 11,079 kvkm., med 767,682 inv. (1901), af hvilka 40 proc. magyarer, 27 proc. serber, 26 proc. tyskar och 4 proc. slovaker jämte rutener, rumäner, greker och zigenare i mindre antal. Komitatet var fordom sumpigt och osundt, men har torrlagts genom flera stora kanaler. I södra delen ligga flera skansar (med sammanlagd längd af öfver 70 km.), hvilka man tillskrifvit romarna. Hufvudort: Zombor.

Bácska [bātsjka]. Se Bács Bodrog.

Bács-kanalen [bātsj-]. Se Franzens-kanalen.

Bactēria, *zool.*, ett insektsläkte. Se Vandrande blad.

Bactērium merismopedioïdes, en bakterie, som är verksam vid den s. k. potatissjukan (se d. o.).

Bactris Jacq., *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Palmæ*, med omkr. 90 arter i Central- och Syd-Amerika. *B.* (*Guilielma*) *speciosa*, amason-indianernas pupunha, odlas allmänt af nämnda indianer för sina frukters skull. Dessa likna aprikoser, äro rika på stärkelse och utgöra ett viktigt näringsmedel, kokta eller rostade som kastanjer. Ett träd lämnar årligen ända till 100 kilo frukter. G. L—m.

Bactry'llium Heer, *paleont.*, en inom trias- och juraformationerna förekommande, stafformig organism af högst 4 mm. längd, som vanligen uppträder i stor mängd, och hvars olika arter på sina ställen karakterisera olika etager. Dess systematiska ställning är ännu ej afgjord; den synes visserligen till det yttre erbjuda en viss likhet med diatomaceer, men det är ovisst om någon verklig frändskap med dessa existerar, och man vet ännu icke om B. tillhör djur- eller växtriket. A. G. N.

Bactyrilōbium, *bot.* Se Cassia.

Baculites Lam. (af lat. *ba'culum*, käpp), *paleont.*, fossil cefalopod af nat. fam. *Ammonoidea*, med alldeles rakt, stafliknande, från sidorna något tillplattadt skal. Släktet tillhör uteslutande kritsystemet. Några arter hafva träffats i de till detta system hörande lagren i Skåne. (Se Ammoniter.) G. L.*

Ba'culus (lat.), staf. — B. pastorālis (episcopālis), herde-, biskopsstaf; kräkla.

Bacup [bä'kap], stad i Lancashire, England, 10 km. s. om Burnley, vid Irwell. 22,505 inv. (1901). Järn-, bomulls- och ylleindustri, stenkolsgrufvor.

Bad. 1. *Baln.* Med bad förstås kroppens eller vissa dess delars neddoppande i en vätska. I vidsträcktare mening innefattas i begreppet bad äfven kroppens införande i het luft eller ånga (varmluftsbad, ångbad) eller i fastare ämnen (såsom vid de tyska "moor- och sandbaden"), dess ingnidande med gyttja o. s. v. Man betecknar med bad också användande af en strömmande eller fallande vätska på kroppen (duschbad).

Ur kulturhistorisk synpunkt har badet i alla tider utöfvat ett särskildt inflytande på människornas sociala tillvaro. Hos orientens folk var badet nära förbundet med den religiösa kulten, i det att man hos dem ansåg kroppens renhet liktydig med sedernas renhet. De semitiska folken voro genom religiösa föreskrifter ålagda att bada och därför ansågo de reningsbad efter vissa af kroppens funktioner, efter vidrörandet af orena föremål och efter sjukdomar som rituella handlingar. Ungefär under samma former finnes bad omtaladt i sanskrit-litteraturen samt hos perser, egyptier m. fl. Hos alla de nämnda folken synes det dock varit fråga mera om tvagningar eller kalla doppningar än om egentliga bad.

Hos grekerna (hellenerna) finna vi badet mera utvecklad, i det att det hos dem öfvergår från att uteslutande stå i de religiösa brukens tjänst till att alltmer bli ett kraftigt medel i dietetikens och medicinens. Det sammanbindes med gymnastiska öfningar, står i förbindelse med användningen af ett kraftigt svettbad och efterföljes af kalla begjutningar, eller neddoppningar i floder, i särskilda bassänger. Hos jonierna blir det alltmera förfinadt, och deras bad kan betraktas som förebild för de s. k. romerska lyxbaden, hvilka under kejsartiden nådde sin högsta utveckling. Ett fullständigt grekiskt bad föregicks af en kraftig svettning, framkallad genom kroppsöfningar eller genom upphettning med starkare värme. Det egentliga badet började sedan med tvagningar (varma begjutningar) och därefter stundom varma helbad i bassäng eller badkar. Sedan följde rikliga, småningom afsvalnande öfverköljningar, skrapning med badskrapa samt ingnidning med olja. I varmrummet utfördes ett slags passiv gymnastik af därtill inöfvade badare, de s. k. alipterna eller salfvegnidarna. Hettan i svettbadet åstadkoms genom strålande värme från glödande kol, heta stenar eller ock genom heta vattenångor. Det som karakteriserar det grekiska badet var svettning, massering och tvagning. — Vår kunskap om det grekiska badet är hämtad endast från den grekiska litteraturen, men ruinerna efter de romerska kejsarbaden i Pompeji hafva satt oss i tillfälle att äfven i detalj studera huru dessa lyxbad voro inrättade.

Romarna gjorde småningom bekantskap med det grekiska badet. Det infördes till att börja med i mera enkel form på de förmögnares landtgårdar, och folket fick först under republikens sista tid göra bekantskap därmed genom en mängd små badstugor, som här och hvar uppfördes. Under kejsartiden inrättades mer eller mindre efter grekiskt mönster storartade badanstalter, hvilka gjorde dessa bad till en hela folkets egendom. Genom förfiningen i dessa badpalatsers anordning och genom missbruk i njutningens tjänst måste dessa bad hafva utöfvat ett förvekligande inflytande. I allmänhet badade män och kvinnor hvar för sig; men faktiskt funnos äfven s. k. gemensamhetsbad, *balnea mixta*, där hänsyn ej togs till de badandes kön. Det romerska lyxbadet var ett varmluftsbad — det romerska folkbadet, eller legionernas bad, var inrättadt efter andra grunder, det var nämligen ett fuktigt svettbad, mycket liknande nutidens s. k. finska bastubad.

Efter Roms fall öfvergår det romerska badet först
ll de förnäme i Konstantinopel, sedermera till turkar
ch araber. Det bysantinska eller turkiska badet är
tt betrakta som en fortsatt utveckling af det grekisk-
omerska. Dylika svettbad, förut för dem främ-
nande, upptogo turkarna småningom i sin kultur,
ch öfverallt, där de uppförde en moské för sin bön,
ck den som följeslagare ett *hammám* — så benämnes
et turkiska badet. Genom araberna infördes detta
ags bad i Spanien och utrustades där med stor
rakt, så t. ex. i Alhambra i Granada. De kristne
panjorerna föraktade dessa för dem främmande bruk
ch förstörde samvetsgrant efter arabernas utdrif-
ande de s. k. moriska baden. Ett turkiskt eller
rabiskt bad tillgick och tillgår ännu på följande
ätt. Den badande afkläder sig, insveper sig uti
lna täcken, påtager sig trätofflor och ingår så
ti svettningsrummet. Huden börjar rikligt transpi-
era, denna svett aftvättas, man frotteras med
lledukar, en salfva eller såpa ingnides. Härmed
örenas vanligen en knådning eller massering. Bad-
änaren gnider hela kroppen med ylleduk, afrifver
ed pimpsten fotsulornas hud, kroppen insmörjes med
ipa och vällukter, håret och skägget ansas. Efter
adet, som vanligen upptager en timme eller något
ortare tid, hvilar man sig på en bänk i ett kyligare
um. Om nutidens turkisk-romerska bad se R o m e r-
k a b a d.

n medeltidsriddare i badet (ur en handskrift från 1300-talet).

Under medeltiden inträdde en dekadansperiod i
adets historia, åtminstone hvad Europa beträffar.
los de slaviska folken hade sedan urminnes tid
nnits ett dietetiskt svettbad, åstadkommet genom
ngas inflytande på kroppen. Under denna form
åträffas det under hela medeltiden, ehuru man ej
ed säkerhet vet om det är från dessa folk som
et kommit till Tyskland och Frankrike. Korsfararna
ade i orienten gjort bekantskap med de där befintliga
aden och ville ej i hemorten undvara dem. I
yskland och Frankrike uppstodo offentliga bad-
ugor öfverallt och voro af folket mycket värderade.
adstugubadet ansågs vara ett utomordentligt bote-
edel mot spetälskan, hvilken sjukdom af korsfararna
nförts till Europa. Man inrättade åt sig badstugor
hemmet, dessa blefvo småningom husets salong,
är badade man och pokulerade med sina vänner. I
ärheten af klostren inrättades badstugor, där äfven
ria bad, s. k. själabad, i stor utsträckning utdelades.

I dessa badstugor fördes oftast ett tygellöst och ut-
sväfvande lif. Behofvet att begagna dessa svettbad
minskades, sedan bruket att bära linnekläder närmast
kroppen blef allmännare. Prästerskapet och läkarna
angrepo skarpt de offentliga badstugorna och deras
skötande af det privilegierade badarskrået, den tidens
argaste kvacksalfvare. I början och midten af 17:e
årh. vänjer sig också folket af med att bada så ofta
som under föregående tider. I stället vidtogo besöken

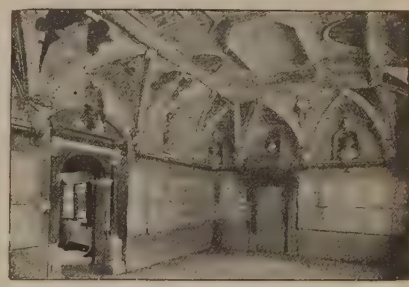

Ett badrum (numera konstutställningslokal) i
Fuggerska huset i Augsburg.

under sommartiderna vid de s. k. wildbaden, de af
naturen skapade varma källorna. Äfven där urartade
lefnadssättet, så att dessa bad sjönko i anständigt
folks aktning. Varma bad hade nog i urminnes
tider funnits; de serverades i hemmen, på riddarnas
borgar, där man betjänades af kvinnlig hjälp. Under
renässanstiden anlades ofta praktfulla badrum i pri-
vatpalatsen; så t. ex. i det Fuggerska huset i Augs-
burg. Om badstugor i Norden och Finland se B a d-
s t u g a.

I 19:e årh. togo de offentliga baden ånyo ett
uppsving, och öfverallt uppstå badanstalter, inrättade
på olika vis (se B a d a n s t a l t). Läkarna arbeta för
att nyttan af bad ånyo skall tränga ned i folkets
medvetande. Man inrättar s k o l b a d (se d. o.),
simbassänger m. m. Från läkarnas sida börjar också
vid denna tid värdet af minerala bad att framhållas.
Nu börjar gränsen att uppställas emellan s. k.
reningsbad, bad i kosmetiskt hänseende för hudens
rengöring, och medicinska bad. De senare indelas i
allmänna bad l. helbad, hvarvid hela kroppen är i
beröring med badvätskan, och partiella bad l. lokal-
bad, såsom sitt-, fot-, arm- och handbad. Verk-
ningarna på organismen bero på badets beståndsdelar, på badets tidslängd och användningssätt samt,
viktigast af allt, på graden af värme eller kyla.
Vattenbaden bortskaffa från huden smuts och hud-
talg, befordra genom sin uppmjukande förmåga af-
stötningen af de yttersta hudlagren och verka således
till hudens regeneration. Huruvida minerala be-
ståndsdelar kunna uppsupas genom huden är ett
omtvistadt spörsmål (de fleste vetenskapsmän förneka
att så är). Deras verkan beror i sådant fall på andra
omständigheter. Faktiskt verka de s. k. kolsyre-
baden på ett egendomligt sätt (se G a s b a d). Förr
skilde man helt minutiöst emellan ett källkallt bad
fr. 10°—12° C., ett kallt fr. 12°—18° C., ett
kyligt fr. 18°—25°, ett ljumt vid 25°—32°, ett
varmt fr. 32°—37° och ett hett från 37°—45°.
I Europa användas i regeln bad ej mycket öfver 40°.

Japanerna begagna bad till 45° dagligen och finna sig väl däraf.

Numera indelas baden mera vetenskapligt, eller rättare mera fysiologiskt, i tre stora grupper: indifferent varma bad emellan 34°—35°, värmeberöfvande bad under 34° och värmestegrande öfver 35°. Vid de *indifferenta* l. *ljumma* baden förnimmes ej någon retning på hudens känselnerver, och hudens rentvagning försiggår lättare genom att öfverhudsslaggen hastigare bortskaffas, hvilken verkar hämmande på hudens funktion. En angenäm känsla af hvila inträder i musklerna, trötthetskänslan försvinner. Man använder dylika bad för att lugna och för att bota smärtsamma nervlidanden; de befordra sömn. Dylika bad bekomma svaga och nedsatta personer af fragil konstitution bäst. *Värmeberöfvande* l. *kalla* bad förminska alltefter afkylningens häftighet och plötslighet blodvärmen, öka kolsyreafsöndringen, förlångsamma puls- och hjärtslaget samt andningen. Hudens retbarhet blir i början förhöjd, sedan förminskad och efter badets slut åter förhöjd. Hudens blodrikedom förminskas, dess blodkärl sammandragas, och de inre organen fyllas med rikligare blodmängd. Strax efter ett kallt bad bör en förhöjning i kroppstemperaturen förnimmas, i nerv- och muskelsystemet en känsla af uppfriskning, af förökad elasticitet och kraft. Detta bad befordrar ämnesomsättningen kraftigt. Ofta upprepadt, ger det huden förmågan att bättre fördraga temperaturväxlingar, att lifligt inverka på ämnesomsättningen, att förbättra kroppens nutrition. Skadligt verka kalla bad vid stark blodbrist utan förmåga till reaktion, vid höggradig nervositet, vid hjärtlidanden och förkalkning i kärlen (arteriosklerос) samt vid svaghetstillstånd. Mest begagnas kalla bad i form af sjö- och flodbad eller hafsbad emellan 15°—25°. Vid hafsbaden tillkommer en hel del andra faktorer än temperaturen, såsom exempelvis dess salthalt, dess rörlighet, karakteriseras af vågslaget (''wellenschlag'', ett fenomen, som finnes vid en hel del af kontinentens hafsbad, men saknas hos oss). På mångfaldigt sätt tillämpadt i sitt användningssätt, begagnas det vid kallvattenkuren (se K a l l v a t t e n k u r). — *Värmestegrande* bad verka huduppmjukande, de befordra hudutdunstningen kraftigt. De stegra de organiska funktionerna och ämnesomsättningen, utan att genom häftigt retande inverkan fordra en mycket stark reaktion. De förminska värmeförlusten och verka lugnande, hvarför man med fördel begagnar dem vid alla s. k. kramptillfällen och förhöjd retbarhet i nerverna. De påskynda blodomloppet i huden; genom hudkärlens utvidgning befordra de afsöndringen af inom kroppen samlade sjukliga ämnen. Härpå beror deras välgörande inflytande vid reumatism och gikt. Öfverdrifvet begagnade, förslappa de huden och göra den mera mottaglig för yttre inverkningar. För att förebygga detta har man i Sverige alltid begagnat kalla afkylningar efter badet. Detta är dock ej absolut nödvändigt, många fördraga till och med heta bad utan ringaste afkylning. Vid den s. k. partiella hetluftsbehandlingen kan man utsätta en kroppsdel för en temperatur af öfver 100°, en allmän transspiration brukar inträda, och man använder i regel ej afkylningar, ehuru detta åtminstone i vårt kalla nordiska klimat kan vara rådligast. Behagligt verkar en afkylning på en minst 10° skillnad emellan varmbadet och köldapplikationen. Man bör ej utan särskild orsak begagna alltför heta bad med alltför kalla duscher efteråt. Oriktigt är bruket att efter varmbadet begagna afkylning i karet; därigenom kunna åtskilliga sjukliga lidanden framkallas.

Af ännu kraftigare verkan än de värmestegrande äro de s. k. svettdrifvande badformerna, hvartill vi räkna såväl de torra: det *turkisk-romerska* badet samt *varmluftskåpet* och den lokala *hetluftsbehandlingen* efter Tallerman (se H e t l u f t s b e h a n d l i n g), som de fuktiga: det finska eller ryska imbadet med dess modifikationer, den *fuktiga* inpackningen *ångskåpet*, *spritbadet*, *ljusbadet* samt mellanformen den *torra* inpackningen (se särskilda artiklar).

Vid alla lokala och partiella bad drager det heta vattnet blodet till den kroppsdel, som af detta omgifves; det kalla verkar motsatsen härtill. Vid blodöfverfyllnad i hjärnan eller åt lungorna förordnas t. ex. heta fot- och handbad. Kalla s. k. droppeller regnbad begagnas för att drifva blodet från vissa sjukliga partier, att åstadkomma en sammandragning af utvidgade kärl. Däraf deras verkan vid inflammationer. Ändå kraftigare verkan åstadkommes genom s. k. duschbad, där utom vattnets temperatur det starka mekaniska trycket från själfva vattenmassan eller vattenstrålarna inverkar (se K a l l v a t t e n k u r).

Medicinska bad med tillsats af minerala eller vegetabiliska ämnen stodo i högt anseende hos forntidens läkare. Bruket af dylika har i betydlig grad reducerats, sedan man studerat dessa bads verkningar. Hudens förmåga att uppsuga fasta ämnen är ytterst ringa; verkningarna af t. ex. salta bad hvilka vi ej kunna förneka, måste förklaras mera på mekanisk än på kemisk väg. De mest begagnade äro *salta bad* med 5 kilo koksalt i badet, *lut-* eller *sodabad*, *klibad*, *maltbad* m. fl. — Bad, som hålla gaser och flyktiga ämnen, kunna genom huden öfvergå till blodet, men deras verkningar bero till största delen på deras hudretande egenskaper. Till sådana bad får man räkna tallbarrsbad, s. k. kamfinbad och myrbad. Kolsyrebaden hafva på senaste tiden fått en stor användning.

Äfven ämnen af en fastare konsistens kunna begagnas till bad. *Sandbad* och kontinentens gyttjebad eller, som de på konstspråket kallas, ''moorbäder'' äro af detta slag. De nordiska gyttjebaden försiggå på ett annat sätt (se G y t t j e b a d). Hit räknas äfven omslagen efter *fango-metoden*, som mycket brukas utomlands. Vid sandbaden omgifves huden med het sand från 47—50°. Genom de anordningar som vidtagits, kan man uppehålla sig i denna heta sandmassa från 25—45 minuter. Härunder inträder en våldsam svettbildning. Dylika sandbadsanstalter finnas på många ställen i Tyskland, t. ex. i Köstritz och Schandau. De hafva på den allra senaste tiden införts hos oss vid Kneippbaden. Dylika bad begagnas vid gikt, reumatiska lidanden, kroniska njursjukdomar o. s. v. — S. k. *löfbad* äro ett folkmedel mot vattusot. Kroppen eller en kroppsdel omges med färska eller torra björk- eller almblad som verka starkt svettdrifvande. De mest olikartade ämnen begagnas till dylika bad, men verkningarna hvila uteslutande på suggestiv grund.

Litt.: Charles, ''Appareils balnéaires'' (1875); Holm, ''Veiledning i brugen af bad'' (1885; 2:a uppl. 1886), Buxbaum, ''Technik der wasseranwen-

ungen" (1901), och Marcuse, "Bäder und badewesen in vergangenheit und gegenwart" (1903); allmänt balneoterapeutiska handböcker af tyskarna Winternitz (1877), Flechsig (2:a uppl. 1892), Grube (1897), Fisch (1898) och Glax (1897—1900; den numera mest värderade) samt engelsmannen Kellog (1902); vidare Curman, "Om bad" (1871) och "Om bad. Ett socialhygieniskt spörsmål" (i Allm. sv. läkarmötets förhandl. 1891), samt den badbeskrifning, som inleder A. Levertins arbete "Svenska brunnar och bad" (1883; 2:a uppl. 1892). Dessutom finnas i Goldscheiders och Jacobs "Handbuch der physikalischen Therapie" (bd I, 1901) utmärkta uppsatser om bad. Bland vetenskapliga tidskrifter i ämnet märkas "Blätter für klinische hydrotherapie" (sedan 1891, utg. af Winternitz) och "Veröffentlichungen der hufelandischen gesellschaft in Berlin" (sedan 1879). Ln.

2. I den kemiska *tekniken* menas med bad de anordningar, genom hvilka man vill åstadkomma en varsam och möjligast likformig uppvärmning af ett ämne. Genom direkt upphettning af det kärl, hvari ämnet förvaras, kan kärlet springa sönder eller uppvärmningen blifva oregelbunden. Man nedsänker därför kärlet i sand eller i en vätska, som uppvärmes. Ett sandbad består af ett skålformigt kärl af järn, till lagom höjd fylldt med medelfin sand. För bibehållande af en bestämd värmegrad lämpar sig bättre att använda vätskor, som koka vid den bestämda värmegraden. Oftast nyttjas därtill vatten — vattenbad, marienbad ("bainmarie", efter uppfinnaren) — hvarigenom ämnet kan uppvärmas till närmare 100°. Vill man nå en högre värmegrad, omgifves kärlet med vattenånga af större spänstighet och värmegrad, ångbad, eller (bekvämare) nedsänkes det i kokande saltlösningar, hvilkas kokpunkt ligger öfver 100°, hvarvid man måste tillse, att det afdunstade vattnet ersättes med nytt. Kokpunkterna för följande mättade lösningar äro: för koksalt 108,8° C., salmiak 114,2° C., salpetersyradt natron 121° C., klorkalcium 179,6° C. Klorzink låter, sedan allt vattnet är utdrifvet, upphetta sig till 400° C., utan att någon märkbar afdunstning sker (klorzinkbad). Dessa bad medföra ofta vissa olägenheter och ersättas därför ofta af olje- eller paraffin-bad, medelst hvilka upphettning kan ske till omkring 300° C. Vill man åstadkomma än högre upphettning, användas till fyllning af badet smälta metaller (metallbad), såsom bly, tenn, zink eller deras legeringar, bland hvilka d'Arcets metall är särdeles lämplig. Den består af 5 delar bly, 3 delar tenn och 2 delar vismut, smälter vid 100° och kan upphettas till inemot hvitglödgningshetta, utan att ångor utvecklas. Slutligen begagnas s. k. luftbad, hvarvid kroppen insättes i ett skåp, vanligen af kopparbleck, och uppvärmes däri genom upphettad luft. Därvid har man att afpassa och med termometer eller pyrometer uppmäta värmegraden. I sådana fall, då temperaturen måste hållas särskildt konstant, användes termostater (se d. o.), d. v. s. bad, hvilkas temperatur automatiskt regleras inom $^1/_{10}$—$^1/_{100}$° genom termoregulatorer (se d. o.). De brukliga äggkläckningsmaskinerna t. ex. äro luftermostater. Vid fysikaliska och kemiska mätningar användes oftast Ostwalds termostat. (H. E.)

3. I *fotografien* menas med bad de för de olika procedurerna använda lösningarna. Man talar sålunda om framkallnings- och fixerbad, om guld-, silfver-, natron-; krombad o. s. v. A. R—al.

4. I *färgerier* är badet (färgbadet, kypen) en lösning eller infusion af färgstoffer.

Badacsony [ba'datsjånj], berg i Bakonyskogen (se d. o.).

Badagri, hamnstad i brittiska protektoratet Lagos, Slafkusten, Afrika, v. om staden Lagos, på norra stranden af en stor lagun. Omkr. 10,000 inv. B. var till 1861 hufvudstad i ett negerrike af samma namn och dref stor slafhandel. Nu stor handel med palmolja.

Badajoz [vadachås]. 1. Provins i Spanien, södra hälften af det forna landskapet Estremadura. 21,894 kvkm. 520,246 inv. (1900). — 2. Hufvudort i nämnda provins och Spaniens viktigaste gränsfästning mot Portugal, belägen i en kal trakt vid stranden af Guadiana. 30,809 inv. (1900). Betydlig boskapsskötsel och fabrikation af hattar, läder, linne och yllevaror. Säte för generalkaptenen och för guvernören öfver Estremadura samt för en biskop. Har en fästningslik domkyrka från 13:e årh. Stadens historia går långt tillbaka i forntiden. Af romarna kallades den *Pax Augusta*, hvilket morerna förvrängde till *Bax Augos*, hvaraf det nuv. namnet uppstått. Under den arabiska tiden var B. hufvudstad i ett särskildt konungarike. 1235 eröfrades det af Kastilien. 16 juni 1801 slöts där en fred mellan Spanien och Portugal, i hvilken det senare afstod Olivenza. 11 mars 1811 gaf sig B. till franske marskalken Soult, men återtogs af Wellington 6 april 1812. B. är födelseort för målaren Morales och "fredsfursten" Godoy. (J. F. N.)

Befästningarna utgöras af ett i vinkeln mellan Guadiana och dennas lilla tillflöde Rivilla, på en hög klippa liggande gammalt slott, till hvilket ansluta sig 8 bastioner, framför hvilka ett kronverk är anlagdt. På andra sidan floden ligga ett brohufvud och fort Christival. Ytterligare fort äro föreslagna. L. W:son M.

Badajoz [vadachås], Juan de, en af Spaniens utmärktaste arkitekter under förra delen af 1500-talet och en af renässansens ifrigaste anhängare. Han var bördig från Badajoz. Om hans verksamhet vittna bl. a. fasaden till det praktfulla *S. Marcos-klostret* i Leon (fullbordad först i början af 1700-talet) samt den med plastisk utsmyckning rikt försedda korsgången vid klostret *S. Zoil* i Carrion de los Condes.

Badaksjān, alplandskap i Central-Asien, s. ö. om Buchara, mellan Amu Darja och Hindukusj. Den viktigaste dalen genomflytes af Amus biflod Koktsja och leder både till Pamir och Tsjitral. Åt söder går en alpväg till Kabul. På sommaren är klimatet hett, på vintern äro passen oframbara i följd af snö. Befolkningen uppgår till omkr. 100.000—150,000 pers. och består till största delen af muhammedanska tadsjiker, men äfven af usbeker och araber. Den sysselsätter sig hufvudsakligen med boskapsskötsel, men äfven med bergsbruk, slöjd (järngjuteri) och handel. I bergdalarna finnes silfver, koppar, bly, järn, svafvel, ammoniak och bergsalt. Vid Mazar-i-ilakh, högst upp i Koktsja-dalen, ligga de redan i forntiden berömda lapis-lazuli-grufvorna. Hufvudstaden, Faisabad, ligger vid Koktsja, 1,060 m. öfver hafvet. Den förstördes 1820 af kanen af Kunduks och är nu obetydlig. Västligare ligger Russtak, landets viktigaste handelsstad, där vägarna från Kasjgar, Tsjitral, Chulm och Balch mötas. Äfven Dsjarm, (2,000 inv.), söder om Faisabad, är mer betydande än

detta. B. är sedan 1873 genom en öfverenskommelse mellan Ryssland och England ställdt under Afganistans öfverherrskap. J. F. N.

Badalić [-itj], Hugo, kroatisk poet, f. 1851 i Brod vid Save. Hans lyriska dikter, utgifna 1896 af litteratursällskapet ''Matica Hrvatska'' i Agram, kännetecknas företrädesvis af en patriotisk stämning. B. har därjämte på kroatiska öfversatt Goethes ''Faust'' och Shaksperes ''Coriolanus'' samt skrifvit libretton till den kroatiske kompositören Ivan Zajc' nationella opera ''Nikola Zrinjski''. A—d J.

Badalóna, stad i spanska prov. Barcelona, vid Medelhafvet. 19,240 inv. (1900). Det har sockerfabriker samt drifver sjöfart och fiske.

Badanstalt, byggnad, där bad tillhandahållas för allmänheten. Sådana anstalter ha alltsedan forntiden inrättats i skilda länder. Om badens anordning hos forntidens greker och romare se Romerska bad. Liksom hos dessa antikens folk blef äfven hos muhammedanerna varmluftsbadet (turkisk-romerska badet) härskande, och om romarna utvecklat en öfverdådig monumentalitet och lyx i sina badanstalter, så finnas jämväl hos muhammedanerna praktfullt inredda badhus, såsom i Damaskus och Kairo. På antikens grundval, men mer eller mindre modificradt, äro den moderna tidens varmbad byggda. Dylika bad kunde på grund af sin dyrhet ej liksom det gamla romerska badet blifva verkliga folkbad. Att skaffa folket ett billigt renlighetsbad blef alltså den främsta uppgiften, och här tog England initiativet, på 1840-talet. I art. Folkbad skildras dessa bad med typen hämtad från England; den går igen hos deras efterföljare i Tyskland och återfinnes i annan form i de s. k. lazarska tempererade duschbaden (jfr äfven Skolbad). Till folkbad i vidare mening kunna ej räknas de i England förekommande ''gentleman-club-baths'', ehuru de egentligen utvecklats efter de (med tvättinrättningar förbundna) stora folkbadens mönster. Det är egentligen utvecklingen af bassängen, simbadet, som här blir det karakteristiska. Uti alla tidsenliga varmbadsanstalter förekommer numera en sådan stor eller mindre simbassäng; därjämte inrymmes där vanligen ett stort arbetarbad, hvilket gör, att flera af dem räknas som arbetarbad och beskrifvas som sådana.

I dessa nutida badanstalter finnas karbad, ång- och varmluftsbad, duschar af olika slag och simbassänger. Genom byggnaden löper ett kombineradt rörsystem, hållande ånga eller upphettad luft. Badrummen uppvärmas genom s. k. körtingska strålkroppar eller värmeelement, bassängerna äro murade i cement eller gjutna af betong med väggbeklädnad af stålslipad cement o. s. v. Vattnet i dessa simbassänger hålles sommar och vinter vid omkr. 22° C. Mera bekanta badanstalter i utlandet äro: Vierordtska badanstalten i Karlsruhe (öppnad 1873), badanstalterna i Barmen (1882), Düsseldorf (1888), Frankfurt a. M. (1896), Krefeld (1887), Stuttgart (1893) och Berlin (s. å.) samt Viktoriabad i Wiesbaden.

De offentliga badanstalterna i Sverige hade under äldre tider badstugans typ. De försvunno småningom. År 1697 fanns i Stockholm vid Klara sjö en fullständig badanstalt, uppförd af Urban Hjärne, med varmbad, ångbad och varmluftsbad samt bassänger. Dess öden äro oss obekanta. Någon offentlig badanstalt i Stockholm fanns ej sedan, såvidt man känner, förrän 1831, då hattmakaråldermannen K. I. Lorens inrättade en dylik vid gamla Norrbro. Lorenssska badhuset hade 23 badrum med 2 kar i hvarje samt ångbad och duschbad. 1867 framlade professor C. Curman i Svenska läkarsällskapet en plan

Simbassängen i Sturebadet.

till en fullständig varmbadanstalt i Stockholm. Denna fullbordades 1868 och inrymdes vid Malmtorgsgatan å gamla Frimurarbarnhusets tomt samt förfogar öfver en egendomsareal af 1,600 kvkm. Den tillbyggdes 1876 samt utvidgades ytterligare med en stor simbassäng och en stor vänthall 1896—97. Dess filial,

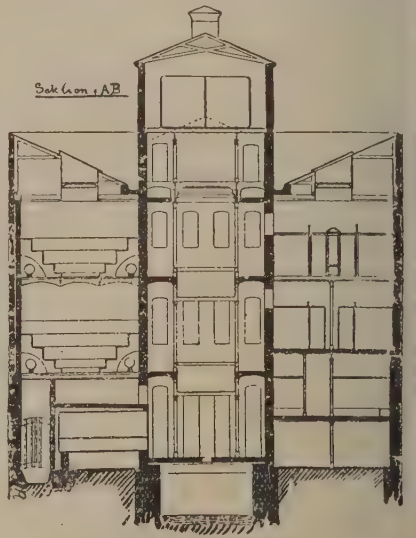

Sturebadet (genomskärning).

Sturebadet, uppfördes 1885, utvidgades betydligt med en ny tillbyggnad 1902 och kan nu anses vara en af Europas bästa badanstalter. Här finnas varmbad i tre klasser, varmluftsbad, s. k. finska bastubad, gyttjebad, ljusbad, kolsyrebad m. m. Egendomsarealen uppgår med nybyggnaden till 1,550 kvm. Efter samma mönster uppfördes 1877 Södermalms tvätt- och badinrättning i egendomen n:o 4 Badstu-

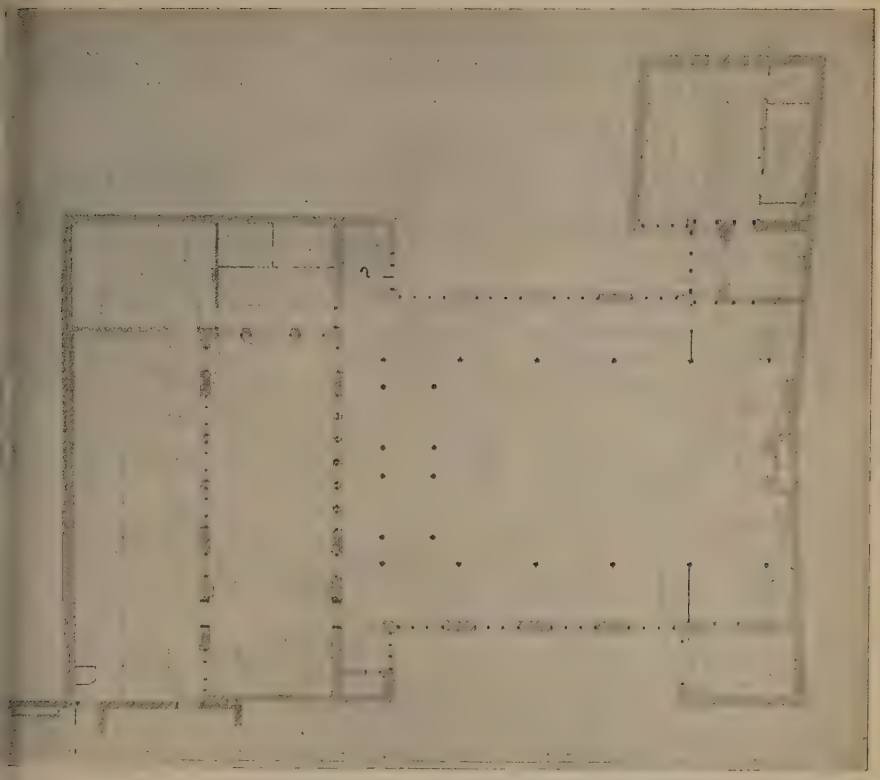

Tillbyggnad till Sturebadet. Plan af våningen 1 tr. upp
1. 1:a klass karbad. 2. Dusch- och tvättrum. 3. Varmstuga. 4. Simbassäng. 5. Varmstuga.

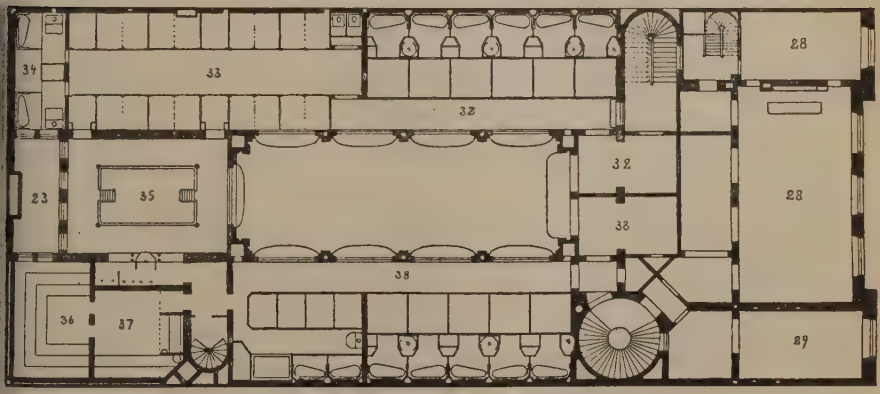

Plan af Sturebadet, första klassens afdelning.
32. Karbad för herrar. 38. Karbad för damer. 33, 35, 36, 37. Varmluftsbad. 23. Ljusgård. 28, 29. Hetluftsinstitut och inhalatorium.

Till art. Badanstalt.

gatan, med en egendomsareal af 616 kvm. Denna skall inom den närmaste framtiden tillbyggas. En ny badanstalt, Klara badinrättning, uppfördes 1884 vid Gamla Kungsholmsbrogatan och omändrades fullständigt 1889 af arkitekten V. Klemming. I juli 1904 förflyttas denna till Drottninggatan 88, där ett stortartadt badetablissemang är uppfördt. Egendomsarealen är 4,928 kvm. I Göteborg uppfördes det s. k. Renströmska badhuset på 1870-talet. Det brann ned 1903, men skall ånyo uppföras. Efter Stockholmsmönstret och efter prof. Curmans anvisningar hafva större badanstalter uppförts i Norrköping, Jönköping, Örebro, Halmstad och Kristiania. I Köpenhamn uppfördes förra året en stor badanstalt delvis efter Curmanska modellen.

På 1700-talet utbredde sig från England bruket af kalla bad i det fria, hvilka förordades af läkarna.

Kallbadinrättningar till sommarbruk vid sjöar, floder och hafskuster finnas i alla världsdelar. De äro vanligen uppförda på kommunernas bekostnad. Af utländska dylika badanstalter äro de mest bekanta: Alsterlust vid Aussen-Alster i Hamburg, Henri-quatre-badet i Paris, Flussbadanstalt i Berlin, de i Köln, Leipzig m. fl. I Stockholm, dit intresset för simkonsten spreds från Uppsala, anlades 1827 vid Riddarholmsstranden den Lindska eller Giörckeska simskolan samt samtidigt den Åbomska. Den förra egde bestånd till 1884. Sistnämnda år uppfördes i Norrström (på Mälarsidan) Stockholms stads bad- och siminrättning för en kostnad af 189,000 kr.; den är beräknad för omkr. 1,400 bad om dagen. Byggnaden har tre afdelningar, den södra för damer med två bassänger, hvaraf en för icke simkunniga (19 × 12 m.), en för simkunniga (25,7 × 14 m.), med 51 afklädningsrum. Andra afdelningen är afsedd för gossar och för simundervisning, tredje för simkunniga män (bassäng 39 × 17 m.), med 54 afklädningsrum. Härtill komma 40 enskilda bassänger.

Litt.: Genzmer, "Bade- und schwimmanstalten" (1899), och Marcuse, "Bäder und badewesen in vergangenheit und gegenwart" (1903). I.n.

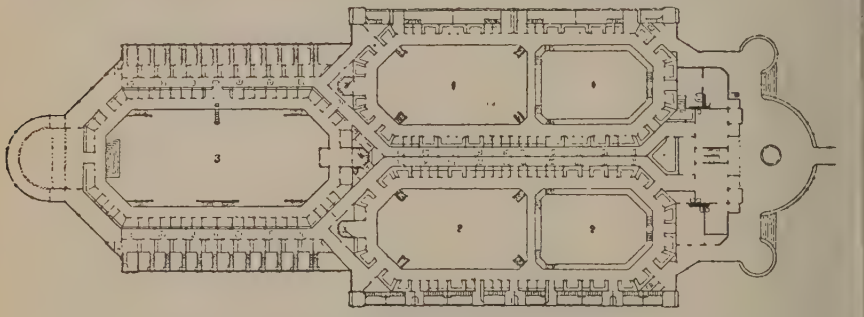

Plan af kallbadhuset i Norrström.
1 och 2. Mindre bassänger med timrad botten (2 för damer). 3. Större bassäng med 4,5 à 5 m. djup.

Badarczewska [-tʃe'vska], Tekla, polsk tonsättarinna, f. 1838 i Warschau, d. 1862 därstädes, komponerade salongsstycken, bl. a. den bekanta *La prière d'une vierge* ("En jungfrus bön").

Badare. Se Badarmästare.

Badarmästare (Badare), förr i Stockholm benämning på personer, som höllo bad. Badarmästarna betraktades som ett slags lägre hälsovårdspersonal och täflade med fältskärerna om utöfningen af den mindre kirurgien. Som särskildt skrå erkändes de 1657 på grund af sina förtjänster vid pestsjukdomens behandling. Badarsocieteten bestod 1783 i Stockholm endast af sex personer, och antalet nedgick sedan alltmera. I 1807 års författning, hvilken gällde till 18 jan. 1861, säges att deras åliggande var att till allmänhetens tjänst alltid hafva en väl inrättad badstuga för allehanda slags bad, att ega färdighet i rakning, koppning, åderlåtning, blodiglars, spanska flugors och klistrers anbringande samt i liktornars och naglars putsande, hvarjämte de skulle känna de medel, som i hast böra tillgripas att stilla blödningar, huru första förbandet vid benbrott anlägges och friska sår behandlas. Mera kända personer af detta skrå voro under 1660—1700-talen Hans Heisig, Johannes Heisigius' fader, Alexander Wertmüller, Jojachim Rücher, Didrik Salomon m. fl. Badarmästaren Johan Otto Abrahamson, som dog 1894 vid 80 års ålder, var den senast lefvande badarmästaren, som tillhörde ämbetet. Ln.

Bade'a, *bot.* Se Passiflora.

Badeboda-ån. Se Alsterån.

Badelunda, socken i Västmanlands län, Siende härad. 4,363 har. 1,076 inv. (1903). B. utgör ett prebendepastorat i Västerås stift, Domprosteriet.

Badelundsås, en af de märkliga rullstensåsar, som i riktningen från n. till s. genomstryka landskapen n. och s. om Mälaren. Den börjar i Dalarna n. om Svärdsjö kyrka, afbrytes af sjön Runn och kommer i Västmanland fram med två grenar, hvilka vid Sätra åter löpa tillsammans, hvarefter den stryker genom Romfartuna, Hubbo och Badelunda socknar, dyker upp i flera af Mälarens öar och öfvergår slutligen till Kjulaåsen i Södermanland. På Badelundsåsen, nära Västerås, stod 29 april 1521 ett slag mellan Gustaf Vasa och danskarna. Det vid åsens fot belägna Jutekärret bevarar ännu minnet däraf. På åsen finnes en mängd fornlämningar, af hvilka den stora Anundshögen är den förnämsta.

Baden, storhertigdöme, den till folkmängden femte bland Tyska rikets stater. I afseende på ytinnehållet intager B. det fjärde rummet. Det är beläget i sydvästra Tyskland och gränsar i n. till Hessen och Bajern, i ö. till Württemberg och Hohen-

zollern, i s. till Schweiz, i v. (med Rhen som naturlig gräns) till Elsass och Bajern (Rhen-Pfalz). Det är 235 km. långt; dess bredd är störst i söder (139 km.), vid Rastatt och Karlsruhe blott 18 km. och stiger i norra delen till 87 km. Arealen utgör 15,081 kvkm. (oberäknadt andelen af Bodensjön).

Fysisk geografi. Västra delen, utmed Rhen, är ett lågland, östra delen är mer eller mindre bergig. Hufvudberget är Schwarzwald, som från Rhenkroken vid Basel och upp till Neckar löper parallellt med Rhen, på ett afstånd af 9—14 km. från denna flod. Genom Kinzigs floddal delas detta berg i tvenne hufvuddelar; den södra har i Feldberg (1,493 m.) Badens högsta bergspets, den senares högsta punkt är Hornisgrinde (1,164 m.). Upp till Pforzheim bildar Schwarzwald ett verkligt bergland, som får en egendomlig prägel genom de många djupt inskurna tvärdalarna och de mellan dem belägna jämna högslätterna; n. om nämnda stad öfvergår det till ett småbackigt landskap. Berget består af granit och gnejs med särskildt i n. och ö. därpå liggande sandsten. De högsta topparna äro beklädda med sandsten. N. om Neckar utbreder sig Odenwald, hvars betydligaste del dock tillhör Hessen, men dess högsta topp, Katzenbuckel (626 m.), ligger inom B. Utefter dess västra fot går den gamla vägen "Bergstrasse". I s. ö. sammanhänger Schwarzwald med Tyska Jura, som inom B. har toppen Hegaus (956 m.). På Rhenslätten reser sig det enstaka Kaiserstuhl, af vulkaniskt ursprung (basalt), till en höjd af 557 m. — Hufvudfloden är Rhen, som helt och hållet bildar gränsen i v. och till större delen i s. (inalles 382 km.). Från Schwarzwald emottager denna flod en mängd åar (Elz, Kinzig, Murg m. fl.), som äro af betydelse för timmerflottningen, samt Neckar, som rinner upp i B., men sedan under större delen af sitt lopp flyter genom Württemberg, innan den åter går in i förstnämnda land. Main bildar på en liten sträcka i n. gräns mot Bajern. Donaus två källfloder, Breg och Brigach, rinna upp i sydöstra Schwarzwald och förena sig vid Donaueschingen. Af Bodensjön skjuta de två smala nordvästliga vikarna, Ueberlinger-see (med ön Mainau) och Untersee, in i B. På Schwarzwald finnes en mängd små sjöar. — Klimatet är i allmänhet mildt och sundt; dock eger en stor temperaturskillnad rum emellan den varma Rhendalen, som har en årsmedeltemp. af öfver 10° och hvars januaritemp. öfverstiger 0°, samt de högsta trakterna i Schwarzwald, som hafva hårdt klimat med ofta bistra vintrar.

Materiell kultur. B. är i allmänhet ett fruktbart land; särskildt gäller detta om Rhenslätten och nedre delen af Schwarzwalds-dalarna. Endast de högre dalarna ha mindre god jord och äro äfven i följd af sträfvare klimat mindre lämpliga för åkerbruk. Där äro skogsbruk och ängsodling mer gifvande. Af landets yta voro 1900 94,8 proc. produktiv jord, däraf 37,7 proc. åker och trädgård, 1,3 proc. vinberg, 13,9 proc. ängsmark, 0,04 proc. (552 har) kastanjeplanteringar, 4,6 proc. betesmark, 36,9 proc. skog. Åkerbruket producerar hufvudsakligen spannmål; öfver hälften af åkerjorden är besådd med säd och lämnar en medelskörd af 470,000 ton, hvilket dock ej täcker landets behof. Af potatis skördas årligen 700,000—800,000 ton, utmärkt hampa lämnar Hanau-området, tobak odlas mest i Pfalz (15,400 ton per år). Af humle skördades 1900 1,470 ton (mest i Pfalz), af cikoria 30,000 ton. Mycket betydande är äfven odlingen af foderväxter, som upptaga 108,000 har. Frukt produceras öfver hela landet, utom i de högre bergstrakterna. Vinbergen upptaga en yta af 17,800 har, mest i de låga bergstrakterna närmast Rhenslätten; men äfven i trakten af Bodensjön och annorstädes förekommer vinodling. Afkastningen har under åren 1894—1900 i medeltal varit 549,000 hl. till ett värde af 13 mill. mark per år. — Boskapsstocken utgjorde 1900 75,600 hästar, 651,700 nötkreatur, 68,500 får, 498,000 svin, 109,600 getter. Dessutom funnos omkr. 108,000 bistockar och 2,334,600 fjäderfä. Fårens antal är sedan en mansålder stadt i jämnt sjunkande, men de andra djuren växa i talrikhet. — På skog är B. rikare än de allra flesta tyska stater, och dess forstväsen är synnerligen utmärkt. Af skogen voro 1900 104,321 har statsegendom, 255,806 har kommunalegendom; 20,960 har tillhörde stiftelser och 186,708 har enskilda. Största delen däraf finnes i Schwarzwald och Odenwald; dock förekomma stora skogar äfven på slätten. Omkr. 286,000 har äro löfskog, 282,000 har barrskog. Den årliga afkastningen skattas till 27 mill. mark. Jakten ger god afkastning, och ett ej så obetydligt fiske förekommer i Rhen och dess bifloder. Rika sten-, kalk- och gipsbrott förekomma, men eljes ej mycket mineral. År 1900 brötos 4,450 ton stenkol, 3,005 ton zink, 67 ton silfverhaltig blymalm. Statssalinerna vid Dürrheim och Rappenau lämnade s. å. 32,699 ton salt. B. är slutligen mycket rikt på mineralbad och hälsokällor. De viktigaste äro termerna vid Baden-Baden och Badenweiler, järnkällorna vid Rippoldsau, Petersthal, Griesbach och Antogast.

Industrien är stadd i rask utveckling. De viktigaste industridistrikten äro Wiesendalen och öfre Rhendalen, mellersta Schwarzwald och den nedre Rhenslätten. De största industriäderna äro Mannheim, Pforzheim, Karlsruhe, Freiburg. Landets viktigaste industri är tobaksfabrikationen, med sina medelpunkter i Mannheim och Lahr; den sysselsatte 1901 34,794 arbetare i 770 fabriker. Därefter följa textilindustrien (förnämligast i Wiesendalen och öfre Rhendalen) samt maskintillverkningen (Mannheim, Karlsruhe, Pforzheim), bijouteritillverkningen i Pforzheim — den förnämsta i Tyskland —, kemisk industri (Mannheim), lädertillverkning (Weinberg, Heidelberg), papperstillverkning (Freiburg) o. s. v. Ölproduktionen steg 1900 till nära 3 mill. hl. I Schwarzwald förekommer en liflig urfabrikation (Furtwangen, Lenzkirch) samt tillverkning af musikinstrument, bl. a. positiv.

Af vägar egde B. år 1900 10,570 km., som stodo under statsförvaltning, samt 2,056 km. järnbanor, däraf 249 km. smalspåriga. Statsbanor äro 1,539 km. (Den första järnvägen öppnades 1840.) De segelbara floderna äro Rhen, Main och Neckar. Upp till Mannheim kunna fartyg af 2,000 ton komma på Rhen, men ofvan Karlsruhe — som genom en kanal är förbundet med Rhen — upphör sjöfarten nästan alldeles i följd af det strida flodloppet och de rörliga sandbankarna. — Handelns hufvudpunkt är Mannheim, som är hela Syd-Tysklands viktigaste handelsstad, tack vare sitt gynnsamma läge vid

Neckars mynning, där den stora sjöfarten på Rhen slutar. 1901 utgjorde dess import och export sjövägen 5,14 mill. ton och 1900 på järnvägar 3,47 mill. ton. — B. hade 1901 1,602 rikspost- och telegrafstationer; i 72 kommuner funnos telefonanläggningar.

Befolkningsförhållanden. Folkmängden, som 1815 utgjorde 993,414 pers., var 1900 1,867,944, eller 123,9 på 1 kvkm. Bland de större tyska staterna ha blott två tätare befolkning. Af invånarna voro år 1900 926,277 män och 941,667 kvinnor, på 1,000 personer alltså 496 män och 504 kvinnor. Antalet födda utgjorde s. å. 59,572 och döda 38,489; 13,585 äktenskap ingingos och 183 upplöstes genom skilsmässa. Antalet kommuner var 1901 1,608, däraf 120 städer. Städerna hade 1900 772,534 inv., landskommunerna 1,095,410 inv. Sex städer hade mer än 20,000 inv. (Mannheim, Karlsruhe, Freiburg, Pforzheim, Heidelberg och Konstanz). Till religionen voro 1,131,639 (60,6 proc.) katoliker, 704,058 (37,7 proc.) evangeliska, 5,563 andra kristna och 26,132 (1,4 proc.) judar. Katolicismen är alldeles öfvervägande i södra B., och äfven i norra delen är den nästan jämnstark med protestantismen. — Invånarna i södra B. upp till Murg tillhöra den schwabisk-alemanniska stammen; norr om Murg följer först en blandad befolkning, och längst i norr är folket af frankisk stam. I vissa trakter förekomma folkdräkter. Af befolkningen sysselsatte sig 1895 729,000 med åkerbruk och skogsskötsel, 598,000 med industri och handtverk, 171,000 med handel och kommunikationsväsendet; 94,000 voro i offentlig tjänst, 14,000 voro daglönare och 113,000 utan bestämdt yrke.

Skolväsendet lyder (sedan 1881) under justitie-, kultus- och undervisningsministeriet; de båda universiteten (i Heidelberg och Freiburg, det förra med protestantisk, det senare med katolsk teologisk fakultet) samt tekniska högskolan och konstskolan (i Karlsruhe) stå omedelbart under ministeriet, medan för de öfriga skolorna är (sedan 1862) insatt en särskild myndighet, öfverskolrådet; lägre myndigheter för folkskolorna äro kretsskolråd (sedan 1883 13) och skolråd (i hvarje kommun). 1903 funnos 1,583 folkskolor, 14 gymnasier, 2 progymnasier, 3 realgymnasier, 2 realprogymnasier, 7 högre realskolor, 17 realskolor, 10 högre borgarskolor, 7 högre flickskolor, 4 lärareseminarier jämte tre förberedande sådana; 1 lärarinneseminarium, 46 privatskolor (mest för flickor) samt flera slöjdskolor och abnormskolor. Med folkskolan, som är obligatorisk från 6:e till 14:e lefnadsåret, är i regeln förenad en slöjdskola (för flickor), och vanligen anordnas en 1- l. 2-årig söndags- eller fortsättningskurs för dem, som afgått ur folkskolan. Dessutom finnas många fackskolor för olika lefnadsbanor. De båda universiteten besöktes under vintersemestern 1901—02 af 2,859 studenter, den tekniska högskolan af 1,819 personer, vid de enskilda och allmänna mellanskolorna undervisas omkr. 19,000 lärjungar, vid folkskolorna omkr. 275,000 och vid fackskolorna omkr. 15,000. — Tidningspressen räknar omkr. 300 tidningar och tidskrifter, däraf ungefär hälften äro politiska. Statens utgifter för skolväsendet utgjorde enl. 1902 års stat 10,9 mill. mark.

Författning och förvaltning. Styrelsesättet är konstitutionellt monarkiskt. Kronan är ärftlig efter förstfödslorätt på manssidan, men, om den utslocknar, bland manliga ättlingar af badensiska prinsessor. Författningen är af 22 aug. 1818. Landtdagen, som sammanträder minst hvartannat år, består af 2 kamrar. I den första sitta prinsarna af storhertigliga huset, hufvudmännen för sju mediatiserade ätter, 8 representanter för den godsegande adeln, valda för 8 år, den katolske ärkebiskopen i Freiburg, den protestantiske prelaten, 2 representanter för universiteten, valda för 4 år, och 8 af storhertigen för hvarje landtdagsperiod utsedda medlemmar. Andra kammaren består af 63 medlemmar, valda medelbart i 56 valkretsar för 4 år. Valrätt och valbarhet äro bundna endast vid viss ålder (25 och 30 år). Då kamrarna icke äro samlade, finnes ett ständerutskott, bestående af presidenten i första samt 3 af första och 6 af andra kammaren valda medlemmar. — I spetsen för förvaltningen står ett statsministerium, som utgöres af de fem ministrarna, bland hvilka en har titeln statsminister. Storhertigen presiderar i alla viktigare frågor. Departementen äro 4 — dessutom finnes en minister utan portfölj. För förvaltningen är landet (sedan 1864) indeladt i 4 ”landeskommissariat” (Konstanz, Freiburg, Karlsruhe och Mannheim), hvilka vidare delas i 11 kretsar, som utgöra ett slags större kommuner med vissa gemensamma inrättningar för kultur, näringar, fattigvård m. m., hvar med sin representation (”kreisversammlung”) och med sitt verkställande utskott (”kreisausschuss”). Med hänsyn till statsförvaltningen äro kretsarna delade i inalles 53 ”amtsbezirke”, styrda af kollegiala ”bezirksrath”. Kommunen förvaltas af ett ”gemeinderath” under en borgmästare. Hufvudstad är Karlsruhe. För rättsskipning finnes en ”oberlandesgericht” i Karlsruhe samt 8 ”landgerichte” och 60 ”amtsgerichte”. — Krigshären är ordnad efter preussiskt mönster och utgör, jämte 3 preussiska regementen, den 14:e tyska armékåren. — I tyska riksrådet har B. 3, i riksdagen 14 deputerade. — Kyrkornas rättsliga ställning gentemot staten är ordnad genom en lag af 1860 och baserad på den principen, att de äro fullt fria och självständiga i alla religiösa angelägenheter, men den till deras behof anslagna förmögenheten förvaltas under gemensam ledning af vederbörande kyrka och staten. Den sedan 1821 förenade evangelisk-protestantiska kyrkan är delad i 25 dieces- eller kyrkokretsar (*kirchenkreise*) och 362 församlingar (*kirchengemeinde*). Hvar och en af de senare är representerad af ett kyrkoråd (*kirchengemeinderath*), kyrkokretsen af en regelbundet sammanträdande diecessynod, som består af präster och ett lika stort antal lekmän med dekanen som ordförande. Representant för hela kyrkan är generalsynoden, som samlas hvart femte år och består af den af storhertigen utnämnde *prelaten* för evangeliska kyrkan, 7 af storhertigen utnämnda, 24 valda prästerliga och 24 valda lekmannaombud. Högsta myndighet är det af storhertigen utnämnda, af andliga och lekmän sammansatta öfverkyrkorådet (*oberkirchenrath*). Den katolska kyrkan i B. lyder under ärkebiskopen af Freiburg, som tillika är metropolit i öfverrenska kyrkoprovinsen; under honom lyda 35 landt- och 3 stadskapitel, hvart och ett med en dekan, och 783 församlingar. Judarna hafva ett öfverråd (*oberrath*) i Karlsruhe och 15 rabbiner. — Budgeten för 1902 upptog statsinkomsterna

till 83,6 mill. mk, utgifterna till 83,6 mill. (de öfverskjutande utgifterna täcktes genom öfverskott från föregående år), däraf storhertigliga huset 1,881,412 mk, matrikularbidrag 20,5 mill. mk, undervisningsväsendet 10,9 mill. och pensioner 5,5 mill. mk. B. har ingen statsskuld, med undantag af järnvägsskulden, som är skild från den allmänna hushållningen och har särskild förvaltning; vid 1903 års början uppgick den till 397,01 mill. mk. — Storhertigdömets vapen är en purpurröd balk i guldfält; skölden betäckes af kunglig krona och stödes af tvenne gripar. Landsfärgerna äro gult-rödt-gult. B. har 4 riddarordnar: husorden Fidelitas (st. 1715), Karl-Fredriks-orden för militära förtjänster (st. 1807), Zähringer-Löwen-orden (st. 1812) och Berthold I:s af Zähringen-orden (st. 1877 såsom högsta klass af den föregående). J. F. N.

Historia. B:s område eröfrades under 1:a årh. e. Kr. af romarna samt utskiftades till romerska veteraner och galliska nybyggare, de s. k. "decumates" (se Agri decumates). 234 e. Kr. började alemannerna inkräkta landet, och år 282 var det helt och hållet i deras våld. Genom slaget vid Zülpich, 496, tillföll det frankerna. Efter det karolingiska väldets delning uppväxte i B., under den romersk-tyske kejsarens svaga öfverherrskap, en mängd små furstendömen, och från en af dessas dynastier härstammar den nuvarande storhertigliga familjen. Som stamfader nämnes en Berthold, hertig af Zähringen (en titel, som storhertigen ännu bär jämte den storhertigliga). Dennes sonson Hermann II (d. 1130) var den förste, som kallade sig *markgrefve af Baden*. Under hela medeltiden fortfor landet att oupphörligt delas mellan olika grenar af ätten, under det att området därjämte genom köp, gifte o. d. ansenligt förökades. 1503 hade ättens besittningar blifvit förenade under markgrefve Kristofer I, men denne delade dem åter vid sin död (1527) mellan sina söner, som blefvo stamfäder för grenarna Baden-Baden och Baden-Durlach, af hvilka den förra hade södra, den senare norra delen af B. I Baden-Baden infördes reformationen af markgrefve Bernhard (d. 1537), men protestantismen förbjöds af hans sonson Filips förmyndare, hertigen af Bajern. Efter Filips död (1588) tillföll landet hans kusin Edvard (en son till Bernhards yngre son Kristofer och Gustaf I:s dotter Cecilia), men då denne, som öfvergått till katolicismen, föga bekymrade sig om regeringen, lämnade kejsar Rudolf II landets förvaltning åt hertigarna af Bajern och Lothringen, hvilket föranledde en långvarig tvist med Baden-Durlach. 1771 utdog den baden-badensiska dynastien, hvarefter landet förenades med Baden-Durlach. Reformationen infördes i detta land af markgrefve Ernst (d. 1553). Af de följande regenterna må nämnas: Georg Fredrik (1604—22), hvilken lämnade regeringen åt sin son för att tåga ut i trettioåriga kriget såsom protestantisk fältherre; dennes sonson Fredrik VI (1659—77), som var gift med Karl X Gustafs syster, Kristina Magdalena; och dennes sonson, Karl Wilhelm (1709—38), som byggde Karlsruhe. Den sistnämnde efterträddes af sin sonson Karl Fredrik, en utmärkt regent, som 1771 förenade de badensiska länderna samt under den napoleonska tiden betydligt utvidgade sitt område. Han blef 1803 kurfurste och 1806 *storhertig* såsom lön för sin anslutning till Rhenförbundet. Hans äldste son, Karl Ludvig (svärfader till Gustaf IV Adolf), hade 1801 omkommit genom en olyckshändelse under en resa i Sverige (nära Arboga), och regeringen öfvertogs 1811 af dennes son Karl Ludvig Fredrik (1811—18), gift med Napoleon I:s adoptivdotter, Stéphanie Beauharnais. För att hos sina undersåtar vinna stöd mot Bajern, som uppträdde med anspråk på en stor del af landet, utfärdade han 22 aug. 1818 en författning, som länge var den mest frisinnade i Tyskland. Han efterträddes af sin farbror Ludvig (1818—30). 1819 öppnades den första badensiska landtdagen, som genast yrkade på åtskilliga frisinnade reformer, hvilka regeringen ej var villig att införa, och därmed började en långvarig och hårdnackad strid mellan de båda statsmakterna. Ludvig efterträddes af sin halfbror Leopold (1830—52; gift med Gustaf IV Adolfs dotter Sofia), och den samtidigt utbrytande juli-revolutionen jämte den af densamma alstrade rörelsen i Europa gaf äfven ny fart åt den konstitutionella striden i Baden. Regeringen gick nu de liberales fordringar till mötes: en mängd feodala kvarlefvor afskaffades, kommunalväsendet och lagskipningen reformerades, och fullständig tryckfrihet infördes. Men en reaktion började 1838 från regeringens sida, och detta framkallade nya parlamentariska strider, hvilka blefvo allt häftigare, tills storhertigen 1846 satte den konstitutionellt sinnade Bekk i spetsen för ministären. När februari-revolutionen utbröt, framställdes fordringar på vidtomfattande reformer, och regeringen ingick fullkomligt på de liberales fordringar. Dessa voro dock icke nog för de radikale, som under Heckers och Struves ledning öppet uttalade sig för republiken och öfverspunno landet med ett nät af demokratiska klubbar. Efter ett misslyckadt upprorsförsök af radikalerna, som kufvades af tyska förbundstrupper (april 1848), flydde ledarna till Schweiz. Därifrån återkom Struve (sept. s. å.) i spetsen för en skara flyktingar, men blef slagen och tillfångatagen. Jäsningen inom landet fortfor emellertid och utbröt i maj 1849 i ett farligare uppror, i det de af radikalerna vunna trupperna gjorde myteri, och storhertigen måste fly till Elsass. En provisorisk regering tillsattes, en konstituerande nationalförsamling inkallades, och polacken Mieroslawski ställdes i spetsen för hären. Men revolutionärernas kraft förlamades af tvistigheter mellan de moderate under advokaten Brentanos ledning och de radikale under Struves. För öfrigt lämnades de utan understöd af sina liksinnade i Hessen och Württemberg — endast det upproriska Pfalz slöt sig till dem — och af den revolutionära regeringen i Paris, där de ock sökt hjälp. Storhertigen fick hjälp af preussiska trupper, hvilka till 11 juli fullständigt rensade landet från upprorsmän, och kort därefter kapitulerade Rastatt, upprorets sista stöd. Därmed var upproret kväfdt, och storhertigen återvände. Sedan en vidlyftig rannsakning egt rum, vidtog åter författningsarbetet. Det frisinnade styrelsesättet bibehölls, men en reaktion vidtog snart, och B. närmade sig alltmer Österrike. Vid Leopolds död, 1852, öfvertogs regeringen af hans yngre son Fredrik, som blef storhertig 1856, emedan den äldre af sjukdom var oförmögen att regera. Fredriks första regeringsår upptogos af stridigheter med den katolska hierarkien, som gjorde anspråk på att få tillsätta alla prästerliga ämbeten och förvalta kyrkans förmögenhet. Regeringen blef 1853 bannlyst och låt året därpå häkta

ärkebiskopen af Freiburg, sin förnämste motståndare. Emellertid öppnades underhandlingar med kurian, hvilka 1859 ledde till ett konkordat, som beteckade hierarkiens fullständiga seger. Men då detta konkordat enhälligt förkastades af nästa landtdag, trädde den liberala oppositionens ledare i spetsen för en ny ministär, och de kyrkliga förhållandena blefvo nu ordnade på ett någorlunda tillfredsställande sätt, medan äfven på andra områden af det offentliga lifvet genomgripande reformer i frisinnad anda vidtogos. Under ledning af utrikesministern friherre von Roggenbach arbetades för åstadkommande af ett enadt Tyskland under Preussens ledning. Men Bismarcks missaktning mot de smärre tyska staterna retade det badenska folkets frihetskänsla. 1865 måste Roggenbach afgå, och i 1866 års krig ställde sig B. på Österrikes sida. Det tog dock ingen betydligare del i kriget och slöt snart (aug. 1866) fred samt anfalls- och försvarsförbund med Preussen. Under de följande åren visade sig i B. stor böjelse för en ännu närmare anslutning till Preussen, och landet skilde sig därutinnan bestämdt från de båda andra sydtyska staternas, Württembergs och Bajerns, partikularistiska syften. Vid utbrottet af 1870 års krig gick B. genast öfver till Preussen och inträdde nov. 1870 i Nordtyska förbundet, hvilket kort därefter ersattes af det nya Tyska riket. Liksom i de flesta andra tyska stater var äfven i B. den kyrkopolitiska frågan den, som i främsta rummet sysselsatte folk och regering under 1870- och 1880-talen. Striden mellan ultramontanerna och de liberale, som ingalunda afslutats genom händelserna på 1860-talet, skärptes genom inflytanden från "kulturkampen" i Preussen. 1872 antog landtdagen en lag, som utestängde religiösa ordnar från deltagande i elementarundervisningen och i själavården. Följande år stadgades, att ingen skulle få utöfva prästerliga funktioner, utan att hafva aflagt examen vid ett universitet, hvilken regel skulle gälla äfven sådana, som gjort sina studier i ett af jesuiter eller andra ordnar ledt institut. Samtidigt bestämdes penninge- och fängelsestraff för missbruk af den andliga myndigheten. 1876 anslog landtdagen 200,000 mark till det katolska och det protestantiska prästerskapets aflöning, men fäste vid det förra anslaget det villkoret att ärkebiskopsvikarien skulle afgifva lydnadslöfte till staten. Samtidigt antogs en lag om blandade folkskolor, hvarvid det dock medgafs att i församlingar, som förut haft konfessionellt skilda skolor, en särskild lärare skulle anställas för minoritetens barn, om dessa under de tre sista åren öfverstigit 20. Detta år afgick den liberale konseljpresidenten Jolly, en om B:s utveckling högt förtjänt man, samt efterträddes af Turban, tillhörande samma parti. Det klerikala partiet arbetade nu med all kraft att få bort 1873 års lag om prästexamen, och efter många strider antog landtdagen 1880 ett förslag om återkallande af denna lag. Därpå följde med kurian en försoning, som fick sin yttre bekräftelse däri, att en katolsk ärkebiskop i Freiburg utnämndes, sedan denna syssla skötts af vikarier alltifrån 1868. Att dock ännu mycket återstod, innan ultramontanerna kunde anse sig tillfredsställda, visade sig af deras valupprop vid landtdagsvalen 1883, som fordrade återställandet af det kyrkliga tillståndet före 1860 samt att syllabus skulle vara högsta norm i kyrkliga frågor. Dessa ytterligheter väckte dock missnöje äfven hos en del katoliker och medförde det katolska partiets sprängning 1885 i ett oförsonligt och ett måttligt klerikalt parti. Under inflytande af den mot katolska kyrkan försonliga stämning, som vid denna tid karakteriserade Preussens politik, beträdde äfven B:s regering efterg ifternas väg. 1888 medgafs katolikerna rätt att upprätta seminarier och konvikt för prästutbildningen utan någon tillsyn från statens sida, och äfven munkar fingo under vissa villkor tillträde till landet. Sedan de liberales majoritet 1891 minskats till en röst, förbundo sig ultramontanerna med demokraterna och lyckades trots regeringens motstånd genomföra åtskilliga för sig förmånliga lagar. 1890-talet karakteriserades af åtskilliga reformer i demokratisk anda, såsom införandet af progressiv inkomstskatt och utvidgandet af statsbanenätet. Däremot hafva ultramontanernas sträfvanden för munkordnars obetingade tillträde till landet ej krönts med framgång. Ett förslag till införande af direkta landtdagsval och proportionella val har icke heller vunnit erforderlig majoritet, men är f. n. (1904) landets viktigaste fråga. J. F. N.*

Baden, oftare Baden-Baden, stad och hufvudort i den liknämnda kretsen i storhertigdömet Baden, är beläget i det härliga Oosthal i norra Schwarzwald. B. ligger 206 m. ö. h., och de omgifvande bergen höja sig till 1,000 m. ö. h.

Friedrichsbad och Kaiserin-Augusta-bad i Baden.

15,718 inv. (1900). Baden-Baden är en af Tysklands förnämsta badorter. Det sköna läget, det milda klimatet, som tillåter badkurens fortsättande hela året om, präktiga hotell, villor och privathus ditlocka hvarje år omkr. 60,000 främlingar af alla nationer, synnerligen ur de högre och högsta samhällsklasserna. De utomordentligt rika källorna, närmare 30 till antalet, med en värmegrad af 46—67° C., äro koksaltkällor af mycket svag salthalt. De nyttjas såväl till brunns- som till badkur, hufvudsakligen mot gikt, reumatism och skrofler. — Berömd som badort redan under romaretiden (*Civitas aquensis*), hade B. sin högsta blomstring på kejsar Caracallas tid och fick af honom tillnamnet *Aurelia*. Det s. k. Nya slottet, storhertigens af Baden sommarresidens, är uppfördt på grundvalarna af de gamla romerska termerna. Staten eger i B. tre storartade badetablissement: "Landesbad" (för obemedlade), "Kaiserin Augustabad" (för damer) och "Friedrichsbad" (för herrar). Det sistnämnda, som öppnades

1877, är en storartad byggnad i renässansstil, som uppförts öfver den rikaste af källorna, ”Ursprung” (68,6° C.), och f. n. den elegantaste af dylika anstalter i Europa, och det där befintliga institutet för svensk sjukgymnastik, inrymmande 2 fullständiga uppsättningar af Zander-apparater, under ledning af hofrådet doktor Kirchoff, anses vara det förnämsta af dylika i Tyskland. (Ln.)

Baden (B. bei Wien), stad i Nedre Österrike, vid Schwechat, 27 km. s. om Wien, på sluttningen af Wiener-wald. 12,247 inv. (1900). Det är en gammal badort — under romartiden *Aquæ pannonicæ* — med varma svafvelkällor (27—35° C.), hvilka användas på samma sätt som källorna i Aachen. Kurfrekvensen belöpte sig 1901 till öfver 23,000 personer.

Baden, stad i Schweiz, kantonen Aargau, vid Limmat, 22 km. n. v. om Zürich, 388 m. ö. h. 6,109 inv. (1900). B. är en badort af första rangen och årligen besökt af 20—30 tusen främlingar. Det var bekant redan på Tacitus' tid. De varma källorna, 46—50° C., tillhöra svafveltermernas grupp. — B. är historiskt namnkunnigt genom den därstädes 1714 (7 sept.) slutna freden mellan Frankrike och Tyska riket. 1526 hölls där den bekanta teologiska disputationen emellan Oekolampadius och B. Haller å ena samt Eck å andra sidan.

Baden, K. van, holländsk arkitekturmålare, hvars lefnadsomständigheter äro fullkomligt obekanta, men som enligt data på hans arbeten var verksam 1637—45. Taflor af hans hand (små, runda kyrkinteriörer med bibliskt eller annat staffage) förekomma i flera svenska privatsamlingar. Förmodligen var han en nära frände till den genom dokument kände holländske målaren Hans Jurriaensz. van Baden (f. 1604), som var verksam i Amsterdam åtminstone ännu 1655. O. G—g.

Baden. 1. Jakob B., dansk filolog, f. 1735, d. 1804, var sedan 1780 professor vid universitetet i Köpenhamn. Hans latinska grammatika (1782), ett för sin tid utmärkt arbete, nyttjades under 60 år i de danska skolorna, likaså hans latinska ordbok (1786—88). Äfven hans danska grammatika (1785) betecknade ett väsentligt framsteg. 1768—69 utgaf B. ”Kritisk journal”, ett aktningsvärdt försök i estetisk kritik. Hans öfversättningar af Tacitus och Suetonius äro ganska väl gjorda; däremot har hans öfversättning af Horatius blifvit ryktbar genom en stor mängd befängda smaklösheter.

2. Gustaf Ludvig B., den förres son, dansk häfdatecknare, f. 1764, d. 1840, var en flitig historisk samlare och författare samt behandlade i synnerhet den inre utvecklingen; men hans stora ensidighet och starka hat till adel och prästerskap göra hans arbeten partiska och delvis opålitliga. Hans förnämsta arbeten äro *Danmarks riges historie* (5 bd, 1829—32), *Dansk-norsk hist. bibliothek* (1815) och *Afhandlinger i fædrelandets cultur-, stats-, kirke- og literairhistorie* (3 bd, 1820—22). E. Ebg.

Baden-Baden, stad och badort. Se Baden, sp. 632.

Baden-Baden, regentätt. Se Baden (historia).

Baden-Durlach, regentätt. Se Baden (historia).

Badéni, Kazimierz, österrikisk statsman af polsk nationalitet, f. 14 okt. 1846 i Surochovo i Galizien (släkten härstammade ursprungligen från Italien), blef 1888 ståthållare i Galizien samt 1895 österrikisk ministerpresident och inrikesminister. Hans olyckliga försök att genom eftergifter åt Böhmens och Mährens slaver åstadkomma en ny ”ausgleich” med Ungern ledde till de ödesdigra språkförordningarna af år 1897, hvilka i sin ordning vållande hans fall i nov. s. å. Se vidare Österrike. — Hans bror Stanislaw B. är f. n. landtmarskalk af Galizien. A—d J.

Baden-Powell [bēi'dn pau'l]. 1. Sir George Smyth B., engelsk kolonialpolitiker och nationalekonom, f. 1847, d. 1898. Redan genom resor i sin ungdom förvärfvade han personlig kännedom om de engelska kolonierna och utgaf 1872 ett arbete om Australien och Nya Zeeland. Efter att 1877 ha blifvit privatsekreterare hos guvernören i Victoria (Australien), egnade han sig åt kolonisationens nationalekonomiska sida och utgaf 1879 boken *Protection and bad times*, däri han förfäktade, att protektionismen var lika skadlig för kolonierna som för England. Hans frihandelsvänlighet fick ytterligare stöd, då han 1880 sändes till Västindien i uppdrag, hvilkas resultat framlades dels i arbetet *State aid and state interference* (1882), dels i fem ”blå böcker” (1883—84). Från 1886 gällde hans verksamhet framför allt förhållandena i Canada; han genomdref en statsunderstödd ångbåtsförbindelse med Japan samt ingrep energiskt i striderna med Förenta staterna om fisket i Berings haf (se d. o.); 1891—93 förberedde han det slutliga afgörandet af den senare frågan genom en rad viktiga undersökningar för brittiska reg ringens räkning. A. var äfven en flitig politisk skriftställare och talare samt från 1885 till sin död (konservativ) ledamot af underhuset. Vid en resa till Novaja Semlja 1896 sammanträffade B. med Fritjof Nansen och förde honom, som då var på återväg från nordpolsexpeditionen, till Norge på sin lustångare. (E. Hkr.)

2. Robert Stephenson Smyth B., den föregåendes broder, brittisk militär, f. 1857, deltog som öfverstelöjtnant med utmärkelse i asjantifälttåget 1895 och andra matabelekriget 1896 samt var vid boerkrigets utbrott befälhafvare i den lilla, dåligt befästa staden Mafeking i brittiska Betsjuanaland, tätt invid transvaalska gränsen. Med öfverdådig tapperhet och outtröttlig energi ledde han denna stads försvar mot en öfvermäktig belägringshär under mer än 7 månader (okt. 1899—maj 1900) samt deltog efter Mafekings undsättning i operationerna i Transvaal under krigets senare skede. B. organiserade de till ordningens upprätthållande uppsatta beridna polistrupperna (”South african constabulary”) och var 1900—03 chef för Transvaals polisväsende. 1903 blef han generalinspektör för det engelska kavalleriet. B. har äfven gjort sig känd som militärskriftställare och utgifvit bl. a. *The downfall of Prempeh* (1896), *The matabele campaign* (s. å.) och en högt uppskattad handbok i kunskapartjänst, *Aids to scouting* (1899; ”Anvisningar i spejartjänst”, 1903).

Badens, Frans, holländsk figurmålare, f. 1571 i Antwerpen, d. kort före 1621 i Amsterdam, var först elev af sin far, en från Amsterdam bördig målare, men reste tidigt i sällskap med J. Matham till Italien, där han stannade i fyra år och hvarifrån han återkom till Amsterdam med en i södern inhämtad, högt uppdrifven teknisk färdighet, som i konstnärskretsarna hemma förvärfvade honom binamnet ”italienaren”. Hans taflor (genrer och porträtt),

som af hans samtida prisas för sin mättade färg, äro nu till ytterlighet sällsynta. I Kr. Hammers forna samling fanns emellertid en signerad *Interiör* med en kavaljer och en dam, den senare med ett vinglas i handen (troligen samma, ur kejsar Rudolf II:s konstkammare komna målning af B., som drottning Kristina i Stockholm egde), och i Amsterdams riksmuseum finns en honom tillskrifven stor *Skyttemåltid* med 17 figurer. O. G—g.

Bade'nsare, invånare i Baden. Adj. b a d e'n s i s k. — B a d e'n s i s k a, badensisk kvinna.

Bade'nsiska viner, de i flera trakter af Baden odlade vinsorterna. De äro i allmänhet medelgoda, delvis starka hvita och röda bordsviner, några äfven af högre kvalitet, bl. a. de bourgogne-liknande rödvinerna Meersburger, Affenthaler och Zeller. De söta hvita viner, som växa på berget Königstuhl, användas vid champagnetillverkning. Markgräfler är en för sin mildhet och angenäma smak mycket omtyckt sort. Vinbergen upptaga ett område af närmare 18,000 har, och vinodlingen inbringar i medeltal 13 mill. mark årligen. De badensiska vinerna finna god åtgång i Tyskland och Schweiz samt exporteras äfven till England och Amerika.

Badenweiler, by och badort i södra Schwarzwald i Baden, på nordvästra sluttningen af det 1,170 m. höga Hochblauen. B. är märkligt genom år 1784 upptäckta ruiner efter gamla romerska termer, som voro helgade åt den schwarzwaldska Diana (*Diana abnoba*). B. är mest bekant som klimatisk kurort. Det besökes årligen af omkr. 4,600 badgäster.

Bader, K a r l A d a m, tysk operasångare, f. 1789 i Bamberg, där han af sin äldre broder fick undervisning i musik och efterträdde sin fader såsom dom-organist. På v. Holbeins uppmaning utbytte han kyrkan mot teatern, njöt E. T. A. Hoffmanns undervisning, tillbragte 4 läroår i München, gasterade i Bremen, Hamburg och Braunschweig, engagerades i Berlin 1820 och verkade där med lysande framgång till 1849, då han fick pension och blef ledare af den musikaliska delen af gudstjänsten i den katolska S. Hedvigs-kyrkan. Död 1870. Han glänste framför allt som hjältetenor, särskildt i Spontinis operor. A. L.

Bader [-dä'r], C l a r i s s e, fransk skriftställarinna, f. 1840 i Strassburg, d. 1902 i Paris, författade en serie ganska gedigna arbeten öfver kvinnans sedliga och sociala ställning företrädesvis i forntiden. Franska institutet prisbelönade hennes första bok, *La femme dans l'Inde antique* (1864), hvilken efterföljdes af *La femme biblique* (1865; 2:a uppl. 1866), *La femme grecque, étude de la vie antique* (prisbelönt af Franska akademien; 2 bd, 1871, 2:a uppl. 1873) och dess pendang *La femme romaine* (1877) samt slutligen *La femme française dans les temps modernes* (1883) m. m.

Badia Calavēna, köping i italienska prov. Verona, vid Adige. 3,174 inv. (1901). Det var förr hufvudort i distriktet T r e d i c i c o m m u n i (de 13 kommunerna), hvars invånare, af tysk härkomst, under det venezianska väldets tid bildade ett slags republik med stora privilegier.

Badia y Leblich [i lebli'tʃ], D o m i n g o (äfven C a s t i l l o), spansk resande, f. 1767 i Barcelona, studerade naturvetenskap och österländska språk samt beslöt att, förklädd till muhammedan, göra en vetenskaplig resa i Afrika. Efter att i London under umgänge med där boende turkar och araber hafva förskaffat sig kännedom om muhammedanska bruk, begaf han sig 1801 till Marokko, med hemligt uppdrag, som dock återtogs, af spanska regeringen att söka störta sultanen. I Marokko uppträdde han, under namnet A l i b e j, såsom en af abbasidernas afkomlingar, och hans uppträdande var sådant, att man icke hyste det ringaste misstroende till hans uppgifter. Han mottogs med utmärkt aktning af sultan Muley Soliman, och under sin fortsatta färd öfver Tunis, Tripoli och Egypten rönte han såsom en lärd och högättad muhammedan den största uppmärksamhet. I Mekka beträdde han templets inre, där ingen kristen förut satt sin fot. Återkommen till Spanien, trädde han i den nye härskarens, Josef Bonapartes, tjänst, men utvandrade vid bourbonernas återkomst till Frankrike och utgaf där sina reseminnen under titeln *Voyage d'Ali bei en Afrique et en Asie* (1814). Ett par år därefter erhöll han uppdrag att besöka Indien, anslöt sig i Damaskus under namn af Ali Otman till en pilgrimskaravan, men afled i Aleppo 1819. (G. Stg.)

Bad-id, *zool.* Se I d.

Badile, A n t o n i o, f. 1516 i Verona, d. där 1560, Paolo Veroneses lärare, morbror och svärfar, tillhörde en gammal artistfamilj. Han bildade en öfvergång från det äldre veronesiska, af Venezias konst dock icke oberörda måleriet och hans berömde elevs mer storslagna och friare konstskapelser. O. G—g.

Ba Dimma. Se G a m b i a 1.

Badin [badä'], fr., skämtare, gyckelmakare. — B a d i n a g e [-äʃ] l. B a d i n e r i, skämt, tokeri. — B a d i n e r a, skämta, gyckla.

Badin [badä'], A d o l f L u d v i g G u s t a f A l b r e k t, med tillnamnet C o u s c h i, var en neger och kunglig favorit, som genom Crusenstolpes "Morianen", i hvilken roman han skall anses utgöra den sammanhållande tråden, fått ett rykte, långt större än hans personlighet förtjänar. Han uppgifves vara född på dansk-västindiska ön S:te Croix (enligt andra i Afrika) omkr. 1747, fördes till Europa af ostindiefararen kapten Ekeberg och skänktes i slutet af 1750-talet af sin dåv. egare, danska etatsrådet Reiser, till drottning Lovisa Ulrika. Man berättar, att drottningen beslutit med honom anställa ett uppfostringsförsök och fördenskull låtit honom uppväxa i fullkomlig frihet och utan något slags aga, förmodligen ock utan någon nämnvärd boklig undervisning. Emellertid gick självsvåldet snart så långt, att försöket måste öfvergifvas. I stället fick Badin, såsom han för sina upptågs skull kallades, någon undervisning i kristna läran och döptes 1768, hvarvid han erhöll de ofvan uppräknade namnen.

B. var alltid med orubblig tillgifvenhet fäst vid sin välgörarinna och hennes barn, särdeles de båda, som under hennes senare år voro henne kärast. "Han var", säger den samtida hofmannen von Hausswolff, "i hög grad diskret, och ehuru han noga kände den tidens händelser och det, som intill 1782 kunnat passera inom hofvet, hörde man honom aldrig nämna något därom." Af Lovisa Ulrika fick han för sin lifstid två hemman på Svartsjölandet. — B. hade äfven en annan egenskap, som gör honom till tidsbild: han var ordensvurm i hög grad, ej blott inom frimureriet, där han lär hafva innehaft höga värdigheter, utan inom nästan alla den tidens

ier eller mindre mystiska samfund. Detta kom onom vid framskriden ålder till pass, såtillvida om det underlättade hans naiva tiggeri hos alla ags ordensbröder. Flera bref i denna syftning förara minnet af Badins barnsliga öppenhet och kuiösa behandling af svenska språket. Till sitt yttre ir han hafva varit liten och hjulbent, hvarför han ärna gick klädd i frimurariuniform. Hans bild nnes af Lundbergs mästarhand förvarad åt efterärlden. B. dog 16 mars 1822. —rn.*

Badinage [-näʃ]. Se Badin.

Badinéra. Se Badin.

Badineri. Se Badin.

Badinguet [badängä'], enligt en berättelse namnet å den murare, hvars kläder Napoleon III begagnade id sin flykt från Ham. Ordet nyttjades sedermera om öknamn på kejsaren själf.

Badmästare (Badarmästare). Se Badarmästare.

Badnjak, sydslavisk julsed, utan tvifvel en lämning af den gamla soldyrkan. Hos sydslaverna fortefver ännu, om ock mycket sällsynt, begagnandet af badnjak, en afhuggen trädstam, som vid julfesten begjutes med vin och antändes under vissa ceremonier. Se uppsats af Alfred Jensen i Publicistklubbens 'Julkvällen" 1899.) — Motsvarigheter till detta ulträ hafva funnits äfven i romanska och germanska länder. Jämför engelska *yule-clog*, franska *souche de Noël* (*calendeau* eller *caligneau* i Marseille) och tyska *weihnachtsblock*. (Jfr Mannhardt, "Baumcultus".) A—d J.

Badort. Den mänskliga organismens behandling med de s. k. fysikaliska hjälpmedlen sker vanligast på platser, som kunna uppdelas under två stora afdelningar: badorter och brunnsorter. Strängt afskilda äro dock ej dessa båda grupper, ty vid hvarenda brunnsort finnes en badanstalt, och vid en stor del badorter erhålla patienterna utom bad äfven mineralvatten af olika slag.

Från balneologisk synpunkt indelas kurorterna i nu stora klasser: 1) akratotermer, 2) alkaliska källor, 3) koksaltvatten, 4) bittervatten, 5) svafvelvatten, 6) järnvatten och 7) kalkhaltiga mineralvatten. Det är egentligen platser, som höra under första klassen, och en underafdelning under koksaltvattnen, nämligen hafsbadorterna, som kunna rubriceras som badorter, där badbehandlingen karakteriserar kurortens betydelse. Vid svafvelvattnens grupp är det säkert badbehandlingen, som blir det hufvudsakliga, ehuru den i regel är förenad med drickning af svafvelvatten. Samma förhållande gäller om den kalkhaltiga klassen. Som badorter få vi jämväl beteckna de platser, där kallvattenbehandlingen är hufvudsaken. (Se Kallvattenkuranstalt och Kneippkuranstalt.)

En egendomlig ställning intaga de platser, som hänföras under de s. k. akratotermernas grupp. Hvarpå deras verkningar bero är ej utrönt, hypoteserna härom äro lika växlande som kurorternas namn. Den nyaste förklaringen angifves af Glax, som anser att akratotermernas verkningar bero uteslutande på den konstanta temperatur, som dessa termalkällor hålla. Utom denna högst viktiga faktor spelar kurortens höjd öfver hafvet en icke ringa roll, likaså badningssättet på de olika platserna.

Temperaturen i de termala källorna växlar emellan 22° C. och 60° C. Som en allmän regel vid dessa kurorters begagnande gäller, att ju nervösare patienten är, desto *lägre* bör vattnets temperatur vara och desto *högre* kurortens läge öfver hafvet. Vid atoniska, slappare konstitutioner gäller motsatsen, att termalkällans värme bör vara högre, men höjden öfver hafvet lägre. Mera bekanta platser tillhörande denna grupp äro: Badenweiler, Ragaz, Schlangenbad, Wildbad, Teplitz-Schönau, Gastein och Plombières. I vårt land, som ej har några termala källor, tillhöra badorterna antingen kallvattenkuranstalterna eller hafskuranstalterna. Gyttjebaden, som begagnas vid de flesta af våra kurorter, utgöra endast hufvudsaken vid två, näml. vid Loka och Helsjön. I utlandet finnas äfven s. k. "moorbad", ett slags gyttjebads- och sandbadsanstalter.

Äfven de kolsyrehaltiga saltbaden, representerade af Nauheim och Oeynhausen, bruka kallas badorter. Termalkällorna uppsökas af reumatiska och giktpatienter, begagnas vid förlamningar (paralysier), vid olika former af neuralgier såsom ischias m. fl., vid kroniska njurlidanden och vid hudsjukdomar.

Litt.: Lersch, "Specielle balneologie" (1870), Durand-Fardel, "Traité thérapeutique des eaux minérales de France" (2:a uppl. 1862), Labarthe, "Les eaux minérales" (1876), "Les bains d'Europe" (bland Joannes resehandböcker), "Album illustré balnéaire" (1901 ff.), Hirschfeld och Pichler, "Die bäder, quellen und kurorte Europas" (1875—76), Flechsig, "Bäderlexikon" (2:a uppl. 1889), "Deutschlands heilquellen und bäder" (officiell publikation på tre språk, 1900), "Bäder-almanach" (8:e uppl. 1901; för Tyskland, Österrike och Schweiz), Levertin, "Svenska brunnar och bad" (2:a uppl. 1892), samt "Norska och danska brunnar och bad" (1884). Ln.

Badrinät, berg i Himalaya-bergen, vid källorna af Alaknanda, en af Ganges' källfloder. 6,980 m. högt. På en af dessa afsatser ligga fem åt Visjnu helgade tempel, hvilka äro en berömd vallfärdsort, årligen besökta af 50,000 pilgrimer.

Badstuga l. Bastu (fsv. *badstofva*), namn på den åldsta badformen i Norden. Den är urspr. ett slaviskt badbruk och kom antagligen från östern såväl till Norden som till Tyskland och Frankrike. En sådan badform omtalas i de isländska sagorna och i våra gamla landskapslagar. Under medeltiden begagnades mest detta slags bad, naturligtvis på olika sätt efter de lokala förhållandena. Olaus Magni afbildar i sin historia från 1556 en sådan badstuga. I Sverige synes bastubadet hafva stått i flor ända till början af 1700-talet, men redan tidigare försvinner det från Tyskland och sydligare länder. I främlingars reseberättelser från Finland, Sverige och Norge omtalas det på 1600-talet som en märkvärdighet; så t. ex. i Ogerius' reseskildring 1634. Redan i Pietro Quirinis reseberättelse från Norge 1432 skildras det. En italienare Lorenzo Magalotti meddelar i en skildring från Sverige 1674 en afbildning af ett svenskt bastubad, helt visst den första autentiska, och hans landsman Alessandro Bicchi beskrifver det från 1696 och benämner det "finska badstugan", ett namn, som länge fortlefvat i folkmedvetandet, äfven sedan badet upphört att mera allmänt begagnas. I början af 1700-talet användes det väl ännu på vissa orter, två eller tre gånger i månaden, men mot slutet af samma århundrade är det nästan öfverallt försvunnet,

om det också begagnades i Småland på gamla sättet en gång om året vid jultiden, såsom det af Sam. Ödmann naturtroget skildras. I Finland kvarstår det ännu som landets folkbad. Man förstår med ”finsk bastu” ursprungligen ett egendomligt, konstlöst svettbad i upphettad luft, med utveckling af

s. k. lafvar, gnidande och piskande hvarandra me i varmt vatten uppmjukade björklöfskvastar oc öfverösande hvarandra med varmt eller kallt vatte samt ibland afkylande sig i en närbelägen sjö elle genom att vintertiden rulla sig i snödrifvorna. Grund värmen i en dylik badstuga är ej från början hög

Nordisk badstuga. Ur Olaus Magnus’ »Historia de gentibus septentrionalibus» (tr. 1555).

Svensk badstuga. Ur Lorenzo Magalottis reseanteckningar från Sverige (1676, manuskript i Florens).

heta vattenångor, hvilka uppkomma därigenom att vatten alltemellanåt kastas på den af råa fältstenar uppförda och starkt upphettade ugnen eller stenhögen, som upptager ett af badstugans hörn. Denna badstuga utgöres blott af ett groft hoptimradt, aflångt rum utan fönster, med jordgolf. De badande sitta eller ligga på öfver hvarandra uppförda bänkar,

omkr. 48° à 50° C., men genom hvarje kast af vatten på härdens glödande stenar uppstår en så våldsam ångbildning, att vattnet liksom sönderslites i sina porer; det hinner endast delvis öfvergå i ångform och blandas med ångan i form af små heta vattenpartiklar. Värmen i basturummet stiger därigenom hastigt till 70°, och på de öfversta lafvarna

ıpgår den snart till 80°—90°. Huden retas därı enom till stark transpiration; också fordras det att ı badandes kärlsystem är utan anmärkning. Vissı gen nedbringas denna hettans inverkan något genom ı spiskningen och öfverköljningarna med varmt vatı n. Liksom värmen växlar också fuktighetsgraden ı ån 40 till 80 proc.

När professor Curman 1867 anlade den första ora badanstalten i Stockholm, inrättade han jämles med de turkisk-romerska baden en badform, lligare och mera lämpad för den stora allmänhetens hof. Denna af honom kallade *finska bastu* har hörande bassänger och dusch-inrättningar. Denna curmanska badform är ett präktigt härdningsbad och rekreationsbad samt framför allt rentvagningsbad. Minst 300,000 sådana bad begagnas numera årligen i Stockholm. Den badform, som man på senaste tiden velat åter införa under namn af finsk bastu, är en trogen efterbildning af den finska, visserligen kraftiga, men något råa badformen, okontrollerbar till värme och fuktighetsgrad. En fördel har den dock genom billigheten i såväl anläggning som drift. Se vidare Folkbad och Skolbad. — Forntidens bastubad hafva hos oss försvunnit; på

En badstuga, efter illustration i Acerbis »Travels» (tr. 1802).

ock ej annat än namnet gemensamt med den nyss beıfrifna. Den curmanska är egentligen ett fuktigt varmıftsbad, där uppvärmningen sker genom en på lämpgt sätt anbragt värmekälla och där man efter behof an insläppa fri ånga. Grundvärmen bör vara mellan 5°—55°, fuktighetshalten belöpa sig till 40 à 50 roc. Denna kontrolleras genom en psykrometer, om består af en torr termometer och en våt, d. v. s. a med en fuktad linneremsa omvirad sådan. Är ıktighetsgraden den lämpliga, bör den våta termoıetern hafva omkr. 15° lägre ställning än den torra, ch då är badet så inrättadt, att det utan fara kan egagnas af svagare personer och barn. Sådana äro e finska bastubad, som nästan öfverallt i våra ıder inrättats som skolbad och folkbad med därtill landet kvarstå dock på flera ställen små bastubyggnader, men dessa användas numera till att torka lin, malt eller korn, och allmogen, som eger dem, vet icke ens, att deras förfäder i dem hade ett af forntidens kraftigaste härdnings- och hälsomedel. Ln.

Badsvamp, *zool.*, *Spongia* (*Euspongia*) *officinalis*, *adriatica*, *usitatissima* (från Amerika) m. fl. arter, ett släkte af hafssvamparnas klass och typ för en särskild familj (*Spongidæ*), som innesluter de s. k. hornsvamparna (*Ceratospongiæ*), hvilkas skelett bildas uteslutande af hornartad väfnad. I badsvampen är skelettet ett mjukt, elastiskt nätverk, sammanväfdt i alla riktningar, hvarigenom den luckra väfnad af maskor och håligheter uppstår, i hvilka den från kroppsmassan rengjorda badsvampen så rikligt upp-

super vätskor. Den europeiska badsvampen härstammar från Medelhafvet, där flere arter af släktet *Spongia* äro föremål för ett särskildt fiske, dels med dykare och dels med ljuster. Den enda beredning, som behöfves för svampens brukbarhet, är en flitig knådning, hvarigenom den slemartade djurmassan utpressas. I handeln äro emellertid svamparna vanligen förorenade, särskildt genom inblandning af

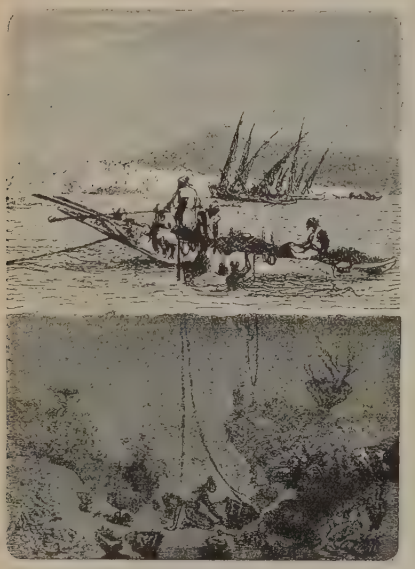

Badsvampfiske på Syriens kust.

sand — ett sätt att gifva dem en större vikt, efter hvilken de i allmänhet försäljas. Utom det dagliga bruk i snygghetens tjänst, hvilket väl är kändt för hvar och en, är badsvampen af synnerlig vikt för kirurgien. — Såsom ”badsvamp” användas numera äfven de macererade frukterna af släktet *Luffa* (se d. o.), fam. *Cucurbitaceæ*. F. A. S.*

Badus l. Six-Madun, ett 2,931 m. högt berg på gränsen mellan de schweiziska kantonerna Uri och Grisons, tillhörande Sankt Gotthardsgruppen.

Baduvi, en folkstam på Java. Se Bantam.

Bæckström, Anders Oskar Vilhelm, skådespelare, f. 26 juni 1854 i Hvitaby socken, Kristianstads län, ingick 1874 vid k. teatrarnas elevskola, blef 1877 fäst vid Svenska teatern i Hälsingfors och 1879 vid Nya teatern i Stockholm, var 1881—85 engagerad i Göteborg och tillhörde därefter Dramatiska teatern i Stockholm till 1901, då han tog anställning vid Ranfts teatrar därstädes. B. har företagit flera utländska studieresor. Han är en god karaktärsskådespelare i det rent komiska facket, redan genom sitt yttre lämpad för framställning af godmodiga eller spetsborgerliga personager. Naturlighet i ton och i åtbörd vet han att lyckligt träffa och fasthålla, med en utpräglad måttfullhet, som ej hindrat honom från att på senare tiden otta nog prestera en mycket saftig komik. B:s framställningar äro alltid väl genomtänkta och säkra. Bland hans bästa uppgifter må framhålla titelrollen i *Kapten Puff*, *Argan* i ”Den inbillade sjuke”, *Turman* i ”Geografi och kärlek”, *Pasto Stråman* i ”Kärlekens komedi”, *Per Klockare* ”Erasmus Montanus”, *Borgmästaren* i ”Revisorn” *Konjander* i ”Hittebarnet”, *Mårten Kiil* i ”En folkets fiende”, *Jörgen* i ”Ambrosius”, *Tobias Raa* i ”Trettondagsafton”, *Pumpendal* i ”Svärfar” *Fromont* i ”Fregattkaptenen”, titelrollen i *Mich. Perrin*, *Regeringsrådet* i ”Flachsmanns skola” och *Doktorn* i ”Gamla Heidelberg”. — Om B:s hustru skådespelerskan Lina Sandell se d. o.

Bæcula, forntida spansk stad i Hispania Tarraconensis, bekant genom Scipio d. ä:s segrar 209 och 206 f. Kr. under andra puniska kriget. B. var beläget n. om floden Bætis (Guadalquivir), troligen vid nuv. staden Baylen.

Bædeker. Se Bädeker.

Bægna, Bägna l. Bejna-älf. Se Dram mensälfven.

Baële, negerstam n. ö. om Tsadsjön, Afrika, a Nachtigal, som besökte den, uppskattad till omkr 20,000 individer. Baële äro nomader, ega stor hjordar af getter, får och kameler och äro till en del ännu hedningar. Deras språk skall vara besläktad med tibbus och kanuris. (H. S.

Bælter, Sven, teologisk författare och berömd predikant, f. 1713 i Söderhamn, sattes tidigt

handelslära, men förändrade på grund af brinnande studiehåg lefnadsbana och blef 1730 student i Uppsala. Sjukdom och medellöshet fördröjde hans examina, och för att skaffa sig uppehälle begynte han informera och anställdes bl. a. i generallöjtnanten friherre Grundels hus, där han lärde känna sin blifvande maka, en dotter till frih. Grundel. Emellertid blef B. präst 1738 och kallades af domprosten Olof Celsius, som uppmärksammat hans duglighet och oratoriska öfverlägsenhet, till domkyrko-adjunkt Uppsala. Där började han såsom predikant utöfva ett ofantligt stort inflytande. Både lärda och olärda strömmade till för att höra honom, och för präst kandidaterna blefvo hans predikningar, hans sät och hans stil mönster, som de sökte tillegna sig 1740 blef han magister (primus). B:s rykte växte från många håll erbjödos honom förmånligare be ställningar. Vid arfprinsen Adolf Fredriks besö i Uppsala 1744 utnämndes han till e. o. hofpredikan och kort därefter till ordinarie samt förordnades at såsom predikant åtfölja en beskickning till Ryssland I Petersburg väckte han stort uppseende genom si ovanliga talareförmåga. Han företog äfven resor in Ryssland, aktgifvande på allt hvad han såg. Han samlingar ifrån Ryssland och anteckningar om rysk förhållanden blefvo till större delen skingrade; en del är dock införlifvad med k. biblioteket och en annan upptagen i Peter von Havens ”Efterretninge om det russiske rige” (1747). Efter hemkomste kallades B. 1746 till pastor i Sköfde, men han fortfo att tjänstgöra vid hofvet. 1750 utnämndes han til

omprost i Växjö. Men tidigt försvagad till hälsan, ldrades han i förtid, och efter 1755 kunde han ke mer predika. Dock använde han den tid, som lågorna lämnade honom öfrig, till rastlös forskning, ch frukten däraf äro tvenne utmärkta arbeten: *'års herres och frälsares Jesu Christi historia ifrån ·ans födelse till hans himmelsfärd, uti sex böcker örfattad* (1755—60, 3:e uppl. 1785) och *Historiska ·nmärkningar om kyrkoceremonierna* (1762), af vilka det senare ännu i dag med de tillägg, som jordes af A. E. Knös i upplagan af 1838, anses om ett mästerverk i sitt slag och utgör en rik och de flesta fall tillförlitlig källa för forskningen uti en kristna kultens historia. Utmärkt genom djup ärdom och stor författareförmåga — många vetenkapliga skrifter hafva flutit ur B:s penna — var ock predikantens kall hans käraste. Hans predikingar äro utgifna i flera upplagor, bl. a. af bokandlare Svederus 1774—78 under titeln *Samling f heliga tal öfver åtskilliga evangeliska texter* (—III). — Såsom riksdagsman 1751 uppträdde . med kraft emot beroendet af utländska makter ch yrkade, att man självständigt skulle öfverlägga m rikets bästa, utan hänsyn till främmande makters ilja. I sin ställning såsom konsistorialis fick han et vedermälet, att han älskade "vett, sanning ch rättvisa". I det enskilda umgänget var han lid och vänlig. Efter svåra lidanden dog han ·9 nov. 1760. G. O. L. (J. Hdr.)

Baen [bän], Johannes de, holländsk porträttmålare, f. 1633 i Haarlem, d. 1702 i Haag, elev f sin morbror Piemans och Jacob Backer i Amsteram, vistades en tid (omkr. 1660) i London, där an tog intryck af van Dycks porträtt och arbetade ör hofvet samt slog sig därefter ned i Haag, där han ar favorit-porträttören under sista tredjedelen af 600-talet. Kurfursten af Brandenburg utnämnde ·nom 1676 till sin hofmålare. Man skönjer i hans ·onst det holländska måleriets tilltagande förfall. Dock är han för sin tid ovanligt bred i behandlingen, lar och uttrycksfull i sina bästa taflor, ehuru färg ch teckning ibland äro något sväfvande. Af honom nnas regentstycken i flera samlingar, såsom i msterdams riksmuseum, där äfven ses porträtt af *ohan de Wilt, Cornelis de Witt*, m. fl. (O. G—g.)

Baéna, stad i spanska prov. Córdoba (Andalusien). 4.539 inv. (1900). Betydliga saltverk.

Baensch [bänʃ], Friedrich Bernhard Otto, tysk kanalbyggare, f. 1825 i Zeitz, prov. achsen, d. 1898 i Berlin, genomgick 1844—51 yggnadsakademien i Berlin, hade på 1850-talet efattning med järnvägsanläggningar och förordnades ärefter till vattenbyggnadsinspektör och regeringsyggnadsråd i Pommern, hvarest han utarbetade amnbyggnadsplaner och kraftigt främjade plantefingen å dynerna vid kusten. B. utnämndes 1872 ll föredragande råd i ministeriet för allmänna areten, i hvilken egenskap han försatte i dugligt skick attenvägen å Elbe fram till Hamburg samt ledde tora hamn- och dammbyggnader i Schleswigolstein, kanaliseringen af floden Main (1883—86) a. m. Hans största arbete är den 1895 invigda ford-Östersjökanalen ("Kejsar-Vilhelms-kanalen"). fan uppgjorde 1880—85 förslaget till denna i tekiskt och handelspolitiskt hänseende samt innehade ögsta ledningen vid dess byggande. B. har förattat *Studien aus dem gebiet der Ostsee* (1872) m. m.

Baër, Karl Ernst von, tysk-rysk zoolog, grundläggaren af nyare tiders jämförande utvecklingshistoria om djuren, f. 1792 i Piep i Estland, blef 1810 student i Dorpat och, efter att hafva arbetat i Wien, Würzburg, Berlin och Königsberg, 1822 professor i naturalhistoria vid universitetet i sistnämnda stad. 1834 flyttade han till Petersburg såsom medlem af vetenskapsakademien därstädes, men drog sig senare tillbaka till Dorpat, där han afled 28 nov. 1876. Utom de epokgörande upptäckter af särskilda företeelser inom de högre djurens utvecklingshistoria, med hvilka B. grundlagt sitt rykte, såsom till exempel framvisandet af däggdjurens ägg, ryggsträngen och uppkomsten af amnios, har han genom sina kombinationer af utvecklingshistoriens resultat lagt grunden till den uppfattning af djurtypernas förhållande till hvarandra, som nu alltmer gör sig gällande. Före honom och ännu länge vid sidan af hans åsikter gällde nämligen allmänt den cuvierska åsikten om tillvaron af bestämda och skarpt afgränsade typer inom djurriket; och utredningen af dessa typers karaktärer samt beskrifningen af den formrikedom, i hvilken de förekommit och ännu förefinnas i lifvet, gällde i allmänhet såsom zoologiens yttersta mål. B. däremot hänvisade på typernas föränderlighet under utvecklingen och häfdade vikten af de från de olika utvecklingssätten hämtade karaktärerna. Äfven han erkände visserligen tillvaron af zoologiska typer, i det väsentligaste motsvarande dem, hvilka blifvit uppställda af Cuvier; men för bedömandet af deras förhållande till hvarandra fordrade han ej blott en jämförelse mellan de fullvuxna djurformernas anatomi, utan äfven att denna jämförelse skulle anställas vid motsvarande utvecklingsgrad. B. uppställde den numera allmänt antagna satsen, att typen och utvecklingsskedet bestämma de olika formerna. Mycket har i läran om djurens utveckling tillkommit, sedan B. på 1820- och 30-talen skref sina förnämsta afhandlingar därom; äfven de baërska typerna hafva för vetenskapen förlorat sin ursprungliga betydelse, och den yngre läran om organens finaste delar (histologien) har lagt sin hand äfven på utvecklingshistoriens frågor; men på den af B. lagda grunden arbetar fortfarande den komparativa embryologien. Äfven på antropologiens område lämnade B. åtskilliga mycket viktiga bidrag. 1850 invaldes han till ledamot af svenska vetenskapsakademien. F. A. S.*

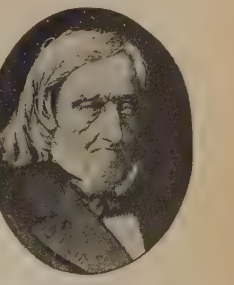

Baer [bär], Abraham Adolf, tysk läkare, f. 1834, sedan 1872 läkare vid straff-fängelset Plötzensee i Berlin. Han har utgifvit åtskilliga omfångsrika och värdefulla hygieniska arbeten, bl. a. *Die gefängnisse, strafanstalten und strafsysteme, ihre einrichtung und wirkung in hygienischer beziehung* (1871), *Der alkoholismus, seine verbreitung und seine wirkung, sowie die mittel ihn zu bekämpfen* (1878), *Die verbrecher in anthropologischer beziehung* (1893) och *Die hygiene des gefängniswesens* (1897). (R. T—dt.)

Baerle [bärle], van, nederländsk skald. Se Barlæus.

Baert [bär], J., fransk sjöhjälte. Se Bart.

Baesa (hebr. *Ba'scha*), Ahias son, af Isaskars stam, mördade sin konung Nadab i Israel vid Gibbeton och svingade sig därmed själf upp till konung, hvarpå han utrotade hela Jerobeam I:s dynasti. Han förde krig med Judas konung, Asa, som för att befria sig från sin motståndare förmådde arameerna i Damaskus att göra ett infall i Israels rike. B., hvars regering infaller i början af 900-talet, förde spiran i 24 år; han residerade i Tirsa. Jfr 1 Kon. 15: 16 ff., 27 ff. E. S—o.

Bæterræ (Beterræ), romarnas namn på staden Béziers.

Baethgen [bätg-], Friedrich Wilhelm Adolf, tysk syriolog och luthersk teolog, f. i Hannover 1849, blef docent i Kiel 1878, e. o. professor i teologiska fakulteten där 1884 och i Halle 1888, professor i gamla testamentets exegetik i Greifswald 1889 samt i gamla test:s exegetik och semitiska språk i Berlin 1895. Hans förnämsta arbeten äro *Syrische grammatik des Mar Elias von Tirhan* (1880), *Fragmente syrischer und arabischer historiker* (text o. öfvers., 1884), *Evangelienfragmente* (1884), *Beiträge zur semitischen religionsgeschichte* (1888), *Der Gott Israels und die götter der heiden* (s. å.) och *Die psalmen übersetzt und erklärt* (1892; 2:a uppl. 1897), samt 2:a uppl. af Riehms "Handwörterbuch des biblischen altertums" (1892—94). H. A.

Bætia, romarnas namn på staden Baéza.

Bætica, från Augustus' tid provins i det romerska riket (förut del af prov. Hispania ulterior), uppkallad efter floden Bætis (nuv. Guadalquivir). Den omfattade dennas floddal jämte vänstra stranden af nedre Anas (Guadiana) och nuv. Sierra Nevada ned till Medelhafskusten. B. motsvarade således nuv. Andalusien (med Granada) samt smärre delar af det spanska Estremadura och det portugisiska Alemtejo. Hufvudstad var Corduba (Córdoba).

Bætis, det latinska namnet på floden Guadalquivir.

Bætylier. Se Betylier.

Bætzmann, Samuel Frederik, norsk författare och tidningsman, f. 16 okt. 1841 i Trondhjem, blef student 1858 och uppehöll sig 1860—63 i Italien, mest i Rom, där han studerade konst och skönlitteratur. Sedermera var han 1864—69 amanuens vid universitetsbiblioteket, redigerade ett år "Illustreret nyhedsblad" och var 1867—71 medarbetare i "Aftenbladet" och 1871—78 i "Dagbladet". Såsom sistnämnda tidnings korrespondent besökte B. världsutställningen i Paris, och i denna stad var han under en följd af år bosatt såsom korrespondent till svenska, danska och norska tidningar. B. tillhörde det norska vänsterpartiet intill början af 1880-talet, men bröt med detsamma, då man beslöt riksrättsåtal mot ministären Selmer. På neutralt område kommo sedermera hans omfattande kunskaper genom populära afhandlingar landets tidningspress till godo utan hänsyn till partifärg; men efter hand knöts han allt starkare till den konservativa tidningen "Aftenposten". Från 1890-talets början har han till en väsentlig del ledt denna tidnings politik, i synnerhet sedan han 1894 åter tog sin bostad i Kristiania. 1878 deltog han i stiftandet af "Association internationale littéraire", hvars arbete för åstadkommande af en internationell lagstiftning om konstnärlig och litterär eganderätt i honom haft en mycket verksam och kunnig medlem. På hans "Udkast til lov om forfatterret" (1891) hvilar den nya norska lagen om eganderätt till skrift af 1893. 1889 var B. Norges generalkommissarie vid världsutställningen i Paris, och äfven i öfrigt har hans förtrogna kännedom om europeiska förhållanden af norska regeringsmyndigheter användts på åtskilliga lagstiftnings- och förvaltningsområden, såsom till utarbetande af enquêter öfver främmande länders arbetarlagstiftning, tullbeskattning, brännvinsmonopol m. m. Af hans litterära arbeten märkas den med stor sakkunskap ombesörjda statistisk-topografiska redogörelsen *Norge* (1880) samt *Det norske statsråd 1814—84* (1884). — Hans broder Ernst Reinhold B., f. 1834, juris kandidat 1866, en af Norges mera framstående stenografer, utgaf 1876—1904 "Norsk lovtidende" (författningssamling) och "Norsk kundgjörelsestidende".

Baeyer (Bayer). 1. Johann Jakob B., tysk geodet, upphofsman till den hel-europeiska gradmätningen, f. 1794 i närheten af Berlin, deltog i fälttågen 1813—15, hvarunder han befordrades till officer, genomgick därefter krigsskolan i Koblenz och användes till topografiska arbeten samt blef 1821 preussisk generalstabsofficer. Han deltog i Bessels gradmätningar i Ostpreussen på 1830-talet, genom hvilka förening åvägabragtes mellan ryska och preussiska triangelmätningarna, utnämndes 1843 till chef för generalstabens trigonometriska afdelning och erhöll 1858 afsked med generallöjtnants rang. På hans förslag anordnades 1862 en hela mellersta Europa omfattande gradmätning, till hvilken 1867 de öfriga europeiska länderna med undantag af England anslöto sig. För ändamålet inrättades i Berlin 1864 med B. såsom president, en centralbyrå, som 1869 ombildades till ett geodetiskt institut. B. afled i Berlin 1885. Han författade bl. a. de betydelsefulla arbetena *Gradmessung in Ostpreussen* (tillsammans med Bessel, 1838), *Über die grösse und figur der erde* (1861) och *Das messen auf der sphäroidischen erdoberfläche* (1862).

2. Adolf von B., den föregående son, tysk kemist, f. i Berlin 1835, blef 1860 docent och 1866 e. o. professor i kemi vid universitetet därstädes och 1872 ord. professor i Strassburg. 1875 efterträdde han Liebig i dennes lärostol i München, där under hans ledning ett nytt storartadt laboratorium uppförts. B. har utfört ett stort antal viktiga arbeten inom den organiska kemien. De förnämsta äro syntesen af indigoblått (se d. o.), upptäckten af ftalein-färgämnena, undersökningarna öfver honingstensyra, terpener och hydrerade bensolderivat, särskildt hydrerade ftalsyror. På allra sista tiden har B. tillsammans med Villiger publicerat viktiga arbeten öfver det fyrvärdiga syret. Han har bildat en berömd skola — till hans lärjungar hör Emil Fischer — och äfven därigenom utöfvat stort inflytande på den experimentella organiska kemiens utveckling. Äfven hans teoretiska spekulationer hafva väckt mycken uppmärksamhet. Bland dessa må här nämnas hans åsikter om bensolens konstitution, hans spänningshypotes till förklaring af de ringformiga kolkärnornas olika stabilitet och framför allt hans framställning af assimilationsförloppet hos växtern (jfr Assimilation). 2. P. T. C. (H. E.

Baéza (romarnas *Bætia* l. *Beatia*), stad i spanska prov. Jaén (Andalusien), belägen på en bördig, med oliv- och vin-planteringar bevuxen slätt mellan Guadalquivir och dess biflod Guadalimar. 14,379 inv. (1900). B. var redan under romartiden en ansenlig ort, men nådde sin högsta blomstring under morernas välde, då det var hufvudstad i ett särskildt konungarike och hade, påstås det, omkr. 150,000 inv. En mängd ståtliga byggnader, som ännu finnas kvar, vittna om stadens glans under denna tid.

Ba'ffetas (B a f t a s), ostindiska hvita eller indigoblå bomullsväfnader af samma kvalitet som kattun. G. A. W.

Baffin [bä'fin], W i l l i a m, engelsk sjöfarare, troligen född i London, deltog i färder till Grönland och Spetsbergen och erhöll 1615 uppdrag att som "pilot" åtföljа skeppet "Discovery", hvilket under Bylot skulle uppsöka en nordvästlig genomfart till Indien, samt kartlade såväl Hudson-sundet som sydöstra delen af Southampton island och Fox channel med den omsorg, att hans uppgifter i märklig grad stämma med nutida kartor. Året därpå kartlades under en liknande expedition Smith sund, Lancaster sund och Jones sund, men B:s karta förkom och hans uppgifter betviflades, hvarför fantastiska föreställningar hystes om dessa trakters geografi, tills Ross 1818 återupptäckte dem. B. ansåg, att någon genomfart ej stod att finna från denna, men möjligen från västra sidan, hvarför han sedermera deltog i tvenne färder till Indiska oceanen, i hopp att få tillfälle att undersöka ifrågavarande sjöväg. Under den senare färden blef det skepp, hvarpå han befann sig, indraget i stridigheterna med holländare och portugiser samt deltog i belägringen af Ormus, under hvilken B. stupade, jan. 1622, medan han genom vinkelmätning sökte utröna fästningsmurens höjd och afstånd. — B. är en af de främste af Englands tidigare upptäcktsresande och var en af de förste, som sökte att till hafs bestämma longituden genom astronomiska observationer. Hans resor äro senast utgifna 1881 af "Hakluyt society" genom C. R. Markham. Baffins bay är uppkallad efter B.

Baffin bay [bä'fin bē'], eng. Se B a f f i n s v i k.

Baffins land (eng. *Baffin land*), den stora landmassa, som sträcker sig från Hudson-sundet i söder till Lancaster-sundet i norr och i väster begränsas af Fox-kanalen, Fury- och Hekla-sundet, Boothia-golfen och Prins Regent-sundet samt i ö. skiljes från Grönland genom Davis sund och Baffins vik. Det ligger mellan 60° och 90° v. lgd, 62° och 74° n. br. samt upptager 610,900 kvkm. Olika delar däraf hafva olika namn, såsom Meta incognita, Pennyland, Cumberland, Nord-Ayr, Nord-Galloway, Prince William land, Cockburnön m. fl. Östra kusten är rik på djupa fjordar. Det genomdrages af en smal, ända till 2,000 m. hög bergskedja, som från sydspetsen af Cumberland-halfön går ända till Lancaster sund. Landet synes sent hafva höjt sig ur hafvet; så är den stora sjön Netteling en reliktsjö, som ännu hyser sälar, och i dess stränder finnas knotor af hvalrossar och hvalar. Mäktiga glaciärer finnas, de största i nordöstra delen. Vegetationen är jämförelsevis rik. J. F. N.

Baffins vik (eng. *Baffin bay*), den breda hafsarm, som mellan Grönland i ö. och den amerikanska polar-arkipelagen i v. sträcker sig från Disko-viken och Home-viken i söder till 78° n. br., där den genom Smith sund står i förbindelse med Kanebassängen, som genom Robesons kanal sammanhänger med Ishafvet norr om Grönland. I s. står Baffinsviken genom Davis sund i förbindelse med Atlantiska oceanen, i v. genom Jones- och Lancastersunden i förbindelse med den arktiska arkipelagens västra del. Baffins vik upptäcktes redan 1562 af B e a r s, men har blifvit uppkallad efter B a f f i n, som 1616 seglade uppför densamma.

Baffo, stad. Se P a f o s.

Baffomet (lat. *baphomētus*, efter all sannolikhet af hebr. *abba' veomma'*, fader och moder), en skäggig kvinnogestalt af mystisk betydelse. Baffomet användes som ett kabbalistiskt uttryck för föreningen mellan den manliga och den kvinnliga principen i gudomen. — Man har såväl under processen mot tempelherre-orden som stundom sedermera i den vetenskapliga litteraturen satt baffomet i förbindelse med tempelherrarna, hvilka skulle ha egnat afgudisk dyrkan åt en baffomet vid sina sammankomster. Om den afgudabild somliga vittnen under det pinliga förhöret erkände sig hafva måst tillbedja vid sitt upptagande i orden gåfvo de emellertid de mest stridiga och fantastiska uppgifter, och Filip IV lyckades vid de franske tempelherrarnas plötsliga fängslande trots ifriga efterforskningar ej finna en enda baffomet. Den förut gängse uppfattningen att baffomet var tempelherrarnas symbol — utförligt framställd t. ex. af Hammer-Purgstall i "Mysterium Baphometi revelatum" ("Fundgruben des Orients", del 6, 1818) samt i "Die schuld der Templer" ("Denkschriften der k. k. akademie", Wien 1855) — har därför af en mera kritisk forskning tämligen allmänt öfvergifvits. Se därom Schottmüller, "Der untergang des templerordens" (2 bd, 1887), och framför allt H. Ch. Lea, "A history of the inqvisition of the middle ages", del 3 (1888). Jfr T e m p e l h e r r a r. G. K—n. V. S—g.

Bafing (äfven B a l e o, "Svarta floden"), en af Senegals källfloder.

Bafiöter, invånarna i västafrikanska landskapet Loango (se d. o.).

Baftas. Se B a f f e t a s.

Bafúlabe, militärpost vid öfre Senegal, vid Bakhoys mynning, ändpunkt vid den från Kayes uppför Senegal byggda järnvägen. B. anlades af fransmännen 1879, och är redan en viktig handelsplats.

Bag [bä'g], eng., bal, bomullsmått = 120 kg.

Bagaasens skans [-ås-] i Norge, v. om Ellingrud, omkr. 8 km. n. v. från Kristiania. Då Karl XII i mars 1716 inbröt i Norge, ämnade han anrycka mot Kristiania från n. v., men här stängde skansar och förhuggningar på Bagaasen, Gjelleraasen och Björaasen vägen. Svenskarnas anfall under öfverste Kr. Schlippenbach afslogs, hvarefter Karl öfver Stralsberg, Öieren, Enebak och Hölen framryckte mot Kristiania. L. W:son M.

Bagage [-āj], fr. (af mlat. *baga*, kista, påse), resgods, packning; tross, träng; pack, "följe". — B a g a g e l i t t é r a i r e, (en persons) författade skrifter.

Bagageträng (jfr B a g a g e), *krigsv.*, den del af truppers träng, som under marsch förenas i större enheter, helst fördelningsvis, och förflyttas samlad på något afstånd från trupperna. Jfr T r ä n g.

Bagahus, Bahus. Se Bohus.
Bagalkhand. Se Bhagalkhand.
Bagalpur. Se Bhagalpur.
Bagamo'jo. 1. Område i tyska Öst-Afrika, med 69,000 inv. (1900), däribland 60 europeer, hälften tyskar. Landet producerar i synnerhet kautsjuk och kopal; dessutom drifves boskapsskötsel. — 2. Hamnstad därstädes, midt emot Sansibar, tätt vid hafsstranden. 15,000 inv. (1900). Staden är till större delen byggd af små hus af korallkalk, men har äfven större ståtligare byggnader, tillhöriga indiska köpmän, samt flera torg, där karavaner från inlandet utbjuda sina varor. Orten är nämligen utgångspunkt för karavanvägen till Tanganjika, och icke sällan samlas där 30—40 tusen bärare. Skildt från staden genom en större öppen plats ligger ett fort (förut stationshus, tillhörigt tyska öst-afrikanska sällskapet) med tvenne kompanier tyska skyddstrupper. Omkr. 1 km. n. om B. ligger den berömda internationella jesuitmissionen "Congrégation du saint esprit et du saint coeur de Marie" midt i en präktig lund af kokospalmer. Redden utanför B. är grund, hvarför fartyg måste ankra flera kilometer från land, men likväl är B. koloniens förnämsta handelsplats. En telegrafkabel går till Dar-es-salaam och Sansibar; en järnväg till Dar-es-salaam är utstakad.

Bagara, en krigisk nubisk folkstam kring öfre Nilen, i prov. Kordofan och Dar-For. De lefva som nomader af boskapsskötsel och elefantjakt. För några årtionden sedan trädde de i tjänst hos egyptiska regeringen samt bragte negerstammarna sjillak och dinka i egyptiskt våld. Äfven slafjägare använde dem i sin tjänst. Deras hamnplats och hufvudort är Kaka vid Bahr-el-abiad (Hvita Nilen). Deras höfding Muhammed Kher var en skräck för de kringboende negerstammarna.

Baga'ss l. Bega'ss (fr. *bagasse*, sp. *baga'zo*), *tekn.*, benämning på sockerrörets utpressade stänglar. Bagass användes mest som brännmaterial.

Bagasund, äldre namnform för Bogesund.

Bagate'll (fr. *bagatelle*, it. *bagatella*), småsak, föremål af ringa värde; obetydlighet; ett slags spel med kulor och kö på ett åt ena sidan afrundadt bord.

Bagatellisēra (jfr Bagatell), behandla som lappri, förringa.

Bagaū'der (lat. *bagaudæ*, enl. Zeuss af fornir. *baga*, "strid", och alltså "de stridbare"), galliska bönder, som 283 l. 284 gjorde uppror mot kejsar Carinus. Upproret undertrycktes efter Diocletianus' tronbestigning af Cæsar Maximianus 285 l. 286. Namnet förekommer sedan i samband med galliska bondeoroligheter ända in i 5:e årh.

Bagdād (Baghdad). 1. Turkiskt vilajet i mellersta Mesopotamien. 141,300 kvkm. Omkr. 614,000 inv. — 2. Hufvudstad i nämnda vilajet, på båda sidor af Tigris under 33° 20′ n. br. Den nyare och större stadsdelen ligger på flodens östra strand och är genom en 200 m. lång skeppsbrygga förbunden med den västra stranden, på hvilken ruinerna af det gamla B. samt citadellet ligga. Staden har ett omfång af 14 km.; dess murar äro nu slopade. Äfven kalifernas byggnadsverk äro till största delen försvunna, blott enstaka moskéer, tornen och de tre portarna erinra ännu om stadens forna storhet. Staden har välbyggda hus, men smala och smutsiga gator. Ännu finnas 30 moskéer och 30 karavanserajer. De berömda basarerna äro långa, breda, med murhvalf täckta gångar; äfven tyghuset och guvernörens palats äro märkliga byggnader. Öfver 50 badinrättningar finnas. B. har en mängd grafvar efter heliga eller berömda personer, däribland öfver Zobeide, Harun-er-rasjids gemål. B. hade 1650 blott

Citadellet i Bagdad.

15,000 inv., i senare hälften af 18:e årh. 100,000 och f. n. omkr. 200,000 inv., af hvilka två tredjedelar äro muhammedaner — däribland många sjiiter, omkr. 8,000 kristna (greker, armenier, nestorianer, jakobiter) samt 40,000 judar. B. har många gånger hemsökts af pest och förödts genom Tigris' öfversvämningar. Omgifningen är mycket fruktbar. I äldre tider var B. berömdt för sina dyrbara tyger,

Moskéer i Bagdad.

mattor o. d.; nu tillverkas där hufvudsakligen grofva bomullstyger för beduiner. Det ypperliga läget, där Eufrat och Tigris närma sig hvarandra på blott 18 km. afstånd, gör det till en mycket betydande handelsstad. Ångbåtar gå dit upp från Basra, och en järnväg håller på att byggas från Konia till B (se Bagdad-banan), efter hvars fullbordande B:s betydelse som handelsstad skall blifva än större. Stadens införsel (mest från England) omfattar tyger, metaller m. m. och stiger till ett värde af omkr. 1 mill. kr.; exporten utgöres af ull, dadlar, sesam, galläpplen, gummi, skinn, cerealia, marokäng, tyger och vapen. I B:s basarer finnes en rikedom af asiatiska, särskildt indiska och persiska varor. — B. grundlades 752 ej långt från det gamla Ktesifon och utvidgades 762—66 till residensstad af den andre abbasidiske kalifen, El-Mansur, samt låg från

början på västra stranden, men utvidgades omkr. år 800 af Harun-er-rasjid med en ny stadsdel på den östra. Dess högsta glanstid inföll i 10:e och 11:e årh., då det skall hafva egt 12,000 karavanserajer, 100,000 moskéer och bönhus, många medreser (koranskolor), 60,000 bad, 80,000 basarer och 2 mill. inv. År 1258 förstördes det af mongolerna och än en gång år 1401 af Timur. Det eröfrades 1534 af osmanerna, men togs af perserna 1623. Dock lyckades den turkiske sultanen Murad IV återeröfra staden 25 dec. 1638, och sedan har den förblifvit turkarnas ego. Litt.: Le Strange, ”Baghdad during Abbasid caliphate” (1901), och Huart, ”Histoire de 3. dans les temps modernes” (1901). J. F. N.

Bagdad (El Refugio), uthamn till Matanoros (se d. o.).

Bagdad-banan, en järnväg, som är under byggnad mellan Bagdad och staden Konia i Mindre Asien. Koncession på densamma gafs af sultanen 22 jan. 1902 för 99 år åt ett tyskt syndikat. Turkiet garanterade däri bolaget en årsinkomst af 12,000 frcs per km. och 4,500 frcs såsom minimum för driftkostnader per km. Skulle årsinkomsterna för järnvägen öfverstiga 10,000 frcs per km., skulle dock Turkiets garantisumma minskas med 60 % af öfverskottet. Den årliga bruttoinkomsten per kilometer för järnvägen skulle fråndragas hela garantisumman för år och kilometer (16,500 frcs). Banan skulle börja vid Konia (det forna Ikonion) och sluta vid Persiska viken, vid en punkt, som Porten skulle bestämma gemensamt med bolaget. Tillsammans med sidolinjer skulle den få en längd af 2,500 km., och anläggningskostnaderna ha beräknats till 450 mill. kr. Bolaget har betingat sig ansenliga privilegier, såsom uteslutande koncession på skeppsfarten på Eufrat och Tigris, på grufdriften i det af järnvägen genomlöpta området, på anläggandet af bipanor o. s. v. Banan kommer att få oerhörd betydelse genom att väcka till nytt lif de förut rikt befolkade, men nu i förfall varande ciliciska slätterna och framför allt det fordom så rikt odlade Mesopotamien. Genom densamma kommer Konstantinopel direkt förbindelse med Persiska viken. Jfr Rohrbach, ”Die Bagdadbahn” (1902), och Pressel, ”Les chemins de fer en Turquie d'Asie” (s. å.). E. A—t.

Bagdalin, ett slags bomullstyg.

Bagehot [bä'dʃət], Walter, engelsk nationalekonom, politisk författare och essayist, f. 1826 i Langport, egnade sig en tid åt juridiken, men blef snart sin fars medhjälpare och sedan hans efterträdare som bankdirektör i sin födelsestad, samtidigt med att han utvecklade en stor litterär verksamhet i flera tidskrifter. 1860 blef han redaktör för Englands mest inflytelserika ekonomiska veckotidning, *The economist*, och fick därvid en djup inblick i ledningen af landets ekonomiska och politiska lif. Han behöll denna ställning till sin död, 1877. — B:s essayer i litterära och politiska ämnen hörde till de bästa i England under hans tid och ha delvis ännu stort intresse. Hans förnämsta politiska arbete är emellertid *The english constitution* (1867), en numera klassisk framställning af den engelska författningen sådan den såg ut i verkligheten; boken nederlägger uppfattningen att maktfördelningens princip ligger till grund för Englands statsskick och visar upp kabinettets stora betydelse att förena den utöfvande och den lagstiftande makten. Sin allmänna samhällsåskådning framlade B. i *Physics and politics* (1872), som visar starkt inflytande från darwinismen. Störst har emellertid B:s betydelse varit som nationalekonom, på grund af en ovanlig förening af vetenskaplig begåfning och praktisk erfarenhet. Hans bok *Lombard street* (1873) klargjorde för första gången beskaffenheten af Londons — alltså världens förnämsta — penningmarknad och utöfvade därför stort inflytande på Englands banks politik under den följande tiden, liksom B. själf frågades till råds af flere på hvarandra följande finansministrar. I sin ekonomiska grundåskådning intog B. i allt väsentligt den liberala skolans (särskildt Ricardos) ståndpunkt, men sökte förena dess resultat med historiens genom att begränsa deras giltighet till nutidens mest framskridna samhällen, särskildt England. Hans skrifter utmärkas, äfven då de beröra invecklade frågor, af en sällsynt klarhet, originalitet och åskådlighet; och hans stil präglas af en friskhet och munterhet, som sakna motstycke inom den ekonomiska litteraturen. B:s mindre uppsatser samlades kort efter hans död i flera band (*Literary studies*, två delar 1879, *Economic studies* 1880, *Biographical studies* 1881). E. Hkr.

Bageida. Se Bagida.

Bagelēn, holländskt residentskap på södra sidan af Java. 3,418 kvkm. och 1,438,772 inv. (1895), däribland 914 europeer. Norra delen är bergig, den södra rikt bevattnad och utomordentligt fruktbar (ris kaffe, socker, tobak, indigo, te, kanel). På halfön Karangbolong fås åtbara svalbon. Residenten bor i Poervoredjo. J. F. N.

Bager, Oluf Nielssön, dansk köpman, rådman i Odense, f. 1521, d. 1602, är ryktbar för sin stora rikedom. Han lånade ofta penningar åt Fredrik II och underhöll till stor del den danska krigsmakten under det nordiska sjuårskriget (1563—70). Så stort var hans anseende, att samtiden på honom öfverförde den bekanta sägnen om Fuggerna i Augsburg och kejsar Karl V. Han skall nämligen, då Fredrik II en gång gjorde honom ett besök, hafva låtit elda med kanelbark och därvid uppbränt några konungens skuldsedlar. Hans präktiga gård kvarstår ännu i Odense. Då han dog, hade han mist sin rikedom. C. R.

Bager. 1. Haqvin B., nationalekonomisk författare och rimmare, f. 1710 eller 1711 i Malmö, där han från 1734 var en hederlig handelsman och dog 1782. Han var en välmenande, ehuru något processlysten patriot och utgaf ej mindre än fjorton nationalekonomiska ströskrifter. Dessutom lät han införa en stor mängd artiklar i tidningar. Hans skrifter äro orediga i sin framställning och uppblandade med platta och löjliga rimmerier, hvarför hans namn har öfvergått till ett appellativ med betydelsen usel versmakare.

2. Lorens Isak B., den förres sonson, köpman och kommunalman i Malmö, f. 1785, d. 1857. Näst Suell anses B. hafva haft största förtjänsten om byggandet af Malmö hamn. 1817 valdes han till stadens representant i riksdagen. Den s. k. Josefinas slöjdskola hade hans nit och uppoffringar att tacka för sin tillkomst.

Bageri betecknar: 1) yrkesmässig bakning; 2) lokal, hvari sådan bakning plägar försiggå (i motsats till bakstuga o. d. för husbehofsbakning); 3) näringsdrift, som har brödberedning och försäljning i

förvärfssyfte till (hufvudsaklig) uppgift. I likhet med de flesta, om icke alla, andra i förhistorisk tid uppkomna arter af egentlig industri — tillverkning eller förädling af råämnen — har tvifvelsutan äfven bröderedningen under långa perioder egt rum endast såsom husflit, d. v. s. utförts af fria eller ofria medlemmar af en större eller mindre människogrupp, i regeln uteslutande för samma grupps egna behof. Redan åtminstone ett par århundraden före början af vår tidräkning funnos dock i Grekland, Rom och sannolikt flerstädes från den slutna grupp- eller familjhushållningen emanciperade arbetare, som yrkesmässigt bakade bröd för andra konsumenters räkning. Till en början voro sådana "bagare" väl i regeln "lönverkare", beredde brödet på beställning af konsument, med af denne tillhandahållna råämnen, antingen hemma hos konsumenten, "på bondens golf" — och då åtminstone delvis med dennes redskap — eller såsom "hemverkare" i egen lokal. Bageri såsom egentligt "handtverk" — på beställning af eller för försäljning till kunder, men i den själfständige bagarens arbetslokal och med honom tillhöriga såväl råämnen som redskap — synes åtminstone i de europeiska kulturländerna först ganska långt fram i den s. k. medeltiden hafva blifvit det förhärskande driftsystemet inom bagerinäringen, hvilket det ock fortfarande är, vid sidan af de nyssnämnda äldre formerna (och mellanformer, t. ex. "hembagerier") och ett växande antal bagerier, som tillverka i så stor skala och med sådan maskinkraft, att de kunna anses såsom verkliga brödfabriker. Jfr Bakning.

Under skråtiden gällde för bagarna i hufvudsak samma rättsregler, privilegier och frihetsinskränkningar som för andra skråhandtverkare. På grund af brödets snart sagdt oumbärlighet såsom lifsmedel var bageri i de flesta länder till och med i högre grad än flertalet andra näringar bundet af lagar och förordningar, med syfte att betrygga jämn tillgång och skäligt pris å dess produkter. De under skråtiden tämligen allmänt brukliga brödpristaxorna försvunno i flera länder icke fullständigt vid skråns afskaffande. Jfr Brödpris.

En omständighet, som ofta, i synnerhet under senaste årtionden, indirekt vållat misshälligheter mellan arbetsgifvare och arbetstagare inom bagerinäringen, är att tidslängden för ett bak, d. v. s. från det för beredningen af en viss mängd bröd erforderliga bageriarbetets början till dess slut, kan variera betydligt, emedan ifrågavarande arbete måste afbrytas under de till följd af delvis oberäkneliga eller svårkontrollerbara förhållanden mycket varierande tidslängderna för degens jäsning och (utom vid vissa nyare ugnskonstruktioner) brödets gräddning. Till följd af nämnda omständighet har nämligen dels den dagliga arbetstiden varit mycket obestämd och svår att rättvist beräkna, dels kost och logi såsom aflöning vid sidan af kontant lön bibehållits längre inom bagerinäringen än inom någon annan tillverkningsindustri och användes ännu, ehuru i minskad utsträckning, i flere länder. Äfven har allmänhetens kraf å färskt bröd alla dagar, mångenstädes i relativt stor utsträckning, inkräktat på bageriarbetarnas söndagshvila. I ett och annat land har man sökt genom speciell lagstiftning reglera arbetstiderna i bagerinäringen. Så i Tyska riket. Genom lag af 11 mars 1895 har där föreskrifvits minst 14 timmars oafbruten hvilotid på sön- och helgdagar; och 4 mars 1896 föreskrefs, att arbetet skiftet för en vuxen bageriarbetare ej må öfverstiga 12 eller, om däruti ingår en fritid af minst 1 timme 13 timmar, och att skiftens antal ej må vara större än 7; men tillfälliga arbeten och högst $^1/_2$ timme arbete i sänder vid beredning af surdeg må arbetare utföras mellan skiften, dock så att mellan två skift alltid ligger en oafbruten hvilotid af 8 timmar. För lärlingar får under första året arbetet skiftet ej öfverstiga 10, resp. 11 timmar, och den oafbrutna hvilotiden mellan två skift ej understiga 10 timmar; för lärlingar i andra året ökas arbetets skiftets maximum till 11, resp. 12, och minskas hvilotidens mininum till 9 timmar. Öfverskridande af de tillåtna arbetstiderna för både lärlingar och arbetare är dock tillåtet på sammanräknadt 40 dagar årligen. Åsikterna om lagen af 4 mars 1896 äro emellertid i Tyskland mycket delade.

Ett bland Sveriges bageriarbetare omkring midten af 1890-talet mycket allmänt missnöje med arbetstids- och aflöningsförhållandena i yrket var väl näst maste anledningen till att just bagerinäringen gjordes till föremål för den första offentliga arbetsstatistiska undersökningen i vårt land (jfr Arbetsstatistik). S. k. hembagerier — i hvilka bakas efter beställning eller till försäljning, men utan andra biträden än familjemedlemmar eller möjligen någon lagstadd tjänare — voro uteslutna från undersökningen, som pågick nästan hela året 1897 och omfattade 727 bagerier, af hvilka 131 i Stockholm; dessutom verkställdes på hösten s. å. en andra undersökning i 108 Stockholmsbagerier, i hvilka till följd af kost- och logisystemets afskaffande under tiden sedan den första undersökningen arbetsförhållanden undergått afsevärda förändringar. Af bagerierna egare (eller föreståndare), af omkr. 150 undersökas samt af 2,260 manliga och 612 kvinnliga arbetare lämnades tillsammans omkr. 160,000 svar å frågor på (tre olika) formulär, till hvilket antal undersökarna bidragit med omkr. 20,000, arbetsgifvare med omkr. 40,000 och arbetare med inemot 100,000. Såsom tämligen obestridliga resultat af undersökningen må här omnämnas: kost- och logisystemets olämplighet för vuxna manliga arbetare, framför allt i större bagerier (kasernartade bostäder utan militärisk disciplin) genomsnittligt lång daglig arbetstid (i synnerhet, me visst icke endast för kvinnliga arbetare i mindre bagerier), hvadan bageriarbetarnas årsinkomster, om än i förhållande till flertalet jämförliga yrkesarbetare relativt tämligen goda, svårligen kunde så beteckna i förhållande till arbetstiden; samt behöflighet af ökad offentlig kontroll öfver bagerilokalernas sundhet och snygghet, som i synnerhet i mindre bagerier (gifvetvis med icke få vackra undantag) lämnad mycket öfrigt att önska. Se "Undersökning af bageri erna i Sverige. På uppdrag af k. kommersekollegium och under dess öfverinseende verkställd af Joha Leffler" (1899).

J. L.

Bage'tt (fr. *baguette*, it. *bacche'tta*, af lat. *ba'culum*, staf), spö, trollspö; ett slags förgyllda tapetlister; den stång eller list, på hvilken en gardin ofvantill är uppfäst.

Baggala (arab., eg. "åsna") l. Dau, *sjöv.*, benämning på tvåmastade arabiska fartyg med hö akter, hvilka begagnas såsom handelsfartyg (p kusterna af Oman och Muskat) samt stundom äfve till sjöröfveri. Deras dräktighet växlar emellan 5

och 250 tons. Under kryssning äro de goda seglare, emedan de drifva obetydligt. E. N.*

Baggära (”koherdar”), arabisk folkstam i Bajudastäppen i Nubien. De äro nomader af krigiskt lynne och hafva gjort sig fruktade som grymma slafjägare bland sjilluk, dinka och t. o. m. i Dar-For. (H. S.)

Baggare, dets. som bagger (baggert). Se Mudderverk.

Baggaria, *geogr.* Se Bagheria.

Baggarstäket, ett sund i Stockholms skärgård. Se Baggensstäket.

Baggby, egendom i västra Nyland, Finland, vid den natursköna Pojoviken. Bekant genom den delikata, feta strömming, som fångas där.

Baggböle, olofligt hugga timmer i kronans skogar eller å annans egor; hänsynslöst skötla skog. Ordet bildades efter namnet på Baggböle sågverk, hvars innehafvare på 1860-talet beskylldes för olaglig afverkning.

Bagge, *sjöv.*, en numera sällan förekommande benämning på ramm (se d. o.).

Bagge, *zool.* Se Färsläktet.

Bagge (Norrbagge), en mer eller mindre skämtsam benämning på norrman. Ordet användes redan under medeltiden, såsom synes af ett ställe i Håkan Håkanssons saga, där Birger jarl berättas ha förbjudit sina män att kalla norrmännen *bagga eða öðrum hœðyrðum* (baggar eller andra öknamn). Etymologiskt sammanhänger namnet med djurnamnet bagge, om hvars betydelser se O. von Friesen, ”Om de germanska mediageminatorna” (1897).

Bagge, namn på flere norska och danska samt äfven svenska släkter, adliga och borgerliga, några möjligen af gemensamt ursprung. Den svenska adliga ätten B. af Boo lär härstamma från Halland. Tord Olofsson B. gick i svensk tjänst och var på 1530-talet ståthållare på Viborg. Hans son, amiralen Jakob B. (se nedan), fick 1556 bekräftelse på gammalt adelskap. Jakobs sonsöner öfverflyttade till Kurland, där släkten ännu fortlefver. — Ätten B. af Berga, som har svenskt ursprung, fick adelskap genom Måns Pedersson, som var gift med Karin af gamla Bagge-ätten, efter hvilken sonen Halsten upptog namnet. Ätten fortlefver än, liksom äfven den från densamma utgångna ätten B. af Söderby. — En af de borgerliga ätterna härstammar från Bohus län och har möjligen något samband med en gammal norsk ätt. Stamfadern Fredrik Nilsson B. var på 1600-talet borgmästare i Marstrand. Från hans söner Johan och Fredrik (se nedan) härstamma de nu lefvande ättegrenarna. — En annan ätt kan ledas tillbaka till Per Olofsson B., som på 1600-talet bodde i Västergötland. Under flere generationer var ätten bosatt i Skåne, men är nu spridd till olika delar af Sverige. — Äfven den svenska adliga ätten Bagghufvud, som ännu fortlefver i Estland, påstås härstamma från en gammal norsk Bagge-ätt.

Bagge, Sti, norsk adelsman. Se Agder, sp. 340.

Bagge, Jakob B. af Boo, svensk sjöhjälte, f. 1 maj 1502. Fadern, Tord Olofsson Bagge, som var af norsk ätt, gick 1522 i svensk tjänst. Sonen utmärkte sig först under grefvefejden, då han (1534) tappert försvarade Halmstad mot Johan af Hoja. Enligt den tidens sed förde han sedermera befäl än till lands och än till sjöss. 1541 var han underamiral på flottan. De närmast följande åren bidrog han kraftigt till att kufva Dackes uppror. Då fientligheter förefallit på ryska gränsen, sändes han 1555 med en flotta till Viborg och gjorde efter ankomsten dit ett försök att eröfra Nöteborg, hvilket dock misslyckades. Då ryssarna 1556 besvarade infallet, inneslöts B. i Viborg. Belägringen upphäfdes likväl efter några dagar, hvarpå krigsrörelserna inom kort afstannade. I konung Eriks krig fick B. skära sina vackraste lagrar. Då han i maj 1563 utsändes med omkring 20 skepp, var det ej allenast för att till Sverige öfverföra Eriks hessiska brud, utan ock för att uppsöka och angripa danska flottan. 30 maj påträffade han vid Bornholm några danska örlogsfartyg. En strid uppkom, i hvilken 3 af dessa, däribland själfva amiralskeppet, eröfrades och amiralen J. Brockenhusen tillfångatogs. När B. återkom, lät Erik honom hålla ett högtidligt intåg i Stockholm. Kort därefter förklarade Danmark och Lybeck krig. B., som i aug. s. å. årnyo seglat ut, hade 11 sept. norr om Gottland en oafgjord strid med Peder Skram, men lade sig kort därefter i hamn. Oaktadt sitt stora missnöje däröfver satte konungen honom i spetsen för flottan äfven 1564. Sedan B. 28 maj utlupit i sjön, sammandrabbade han med fienden 30 maj mellan Öland och Gottland. Illa understödd af sin flotta, blef han 31 maj omringad och efter tappert motstånd öfvermannad. Amiralskeppet Mars, äfven kalladt ”Jutehataren” och ”Makalös” (förande 173 kanoner), sprang i luften. Själf blef B. lybeckarnas fånge, men utlämnades 26 juli åt danskarna. Hemkommen efter krigets slut, nämndes han 1571 till slottslofven (kommendant) på Stockholms slott. Han afled 14 jan. 1577. Se A. Munthe, ”Jakob Bagge” (1899). Fr. W.

Bagge, Fredrik, präst, f. i Marstrand 1646, studerade i Köpenhamn och Uppsala samt vann magistergraden i Wittenberg 1667. Hemkommen till Sverige, blef han kyrkoherde i Marstrand 1669, var riksdagsman vid riksdagarna 1680, 1693 och 1697 samt vid utskottsmötet 1710 och dog 1713. B. gjorde sig särskildt bemärkt för sitt frimodiga uppträdande, när danskarna 1677 eröfrat Marstrand. Då han fick befallning att i kyrkan hålla *te deum* och uppläsa en bön för den danske konungens och den danska härens välgång, uppläste han i stället i det danska befälets närvaro en varm förbön för Karl XI och de svenska vapnens framgång. Han kastades då i fängelse och dömdes till döden, men slapp undan med att erlägga tredubbel mansbot. Han blef därefter af Karl XI belönad bl. a. med Solberga pastorat såsom personligt prebende (1682). B. var en ovanligt lärd man och författade flere teologiska arbeten.

Bagge. 1. Jonas B., mekaniker, f. 30 aug. 1800 i Göteborg, blef 1820 student i Uppsala, antogs 1821 till amanuens vid astronomiska observatoriet därstädes, aflade s. å. hofrättsexamen, vardt 1822 t. f. konstmästare vid Sala silfvergrufva och tog s. å. bergsexamen. 1823—24 förestod han kopparmyntningen i Avesta och konstruerade redskap för en förbättrad mynttillverkning, och 1825—26 var han arbetschef för Gråda kanal. 1827 blef han byggmästare på Järnkontorets mekaniska stat och biträdande lärare vid bergsskolan i Falun, och 1830 utnämndes han till ordinarie lärare därstädes. På uppdrag af bankofullmäktige anordnade han 1833—34 vid Tumba tillverkningen af ett nytt sedelpapper, och efter att 1838 hafva erhållit afsked från sin lärarebefattning, verkade han 1839—52 såsom förvaltare vid Tumba pappersbruk samt tillika såsom bergsmekanikus och chef för Järnkontorets mekaniska stat. Dessa befattningar utbytte han 1852 mot platsen såsom föreståndare för riksbankens sedeltryckeri. Han innehade från 1840 professors titel och valdes 1849 till ledamot af Vetenskapsakademien samt dog i Stockholm 15 april 1869. Såsom bergs- och bruksbyggmästare anses B. hafva erhållit flere uppdrag än kanske någon före honom i Sverige och visade sig rik på utvägar i vanskliga fall. Han byggde bl. a. Avesta kopparvalsverk, smideri och garmakeri samt Nyköpings plåt- och stångjärnsvalsverk. Ett betydande framsteg betecknade de af honom 1835 konstruerade tackjärnscylinder-blåsmaskinerna (se Blåsmaskin), af hvilka mer än 150 uppsattes under de följande åren. Vid samma tid uppfann han ett tids- och vattenbesparande valsverk för bokning af järnmalm. Genom biträde vid hans byggnadsföretag utbildades en mängd elever. Tumba sköttes af B. med sådan framgång, att bruket efter 10 år lämnade riksbanken en årlig vinst af 60,000 rdr b:o, ehuru det vid hans tillträde häftat i en skuld af 43,000 rdr b:o. Det var han, som experimenterade för vårt för sin tid öfverlägset goda sedelpapper i gult och blått, sammansatt af tre lameller för bildande af den s. k. vattenstämpeln (förut voro sedlarna grott tryckta på hvitt papper). B. företog för bergverksstudier 1836 en resa till England och Skottland, om hvilken han afgaf berättelse, tryckt i Järnkontorets "Annaler" 1838. Man har vidare af hans penna en biografi öfver Samuel Owen (i Vet. akad:s Handlingar, 1853) m. m.

2. Julius B., den föregående son, musiker, född vid Tumba 2 febr. 1844, d. vid Södertälje 24 aug. 1890, var 1863—74 student i Uppsala, öfvertog efter Abr. Hirsch dennes musikhandel i Stockholm och idkade äfven musikförlagsverksamhet 1877—89. Sistnämnda år blef han kamrerare vid Musikaliska akademien. B. inlade mycken förtjänst om Bellmansforskningen genom att bekantgöra ursprunget till en del Bellmansmelodier (i "Samlaren" 1881 och i en ny uppl. af Drakes Bellmansarrangemang s. å.). Dessutom utgaf han *Förteckning öfver L. Normans tonverk* (1886), ett häfte musikaliska kritiker af Norman, flere häften svenska bondpolskor för violin m. m. samt öfversatte E. F. Richters "Harmonilära" (1870). 2. A. L.

Bagge, Jonas Samuel, fysiker, mekaniker, f. 1803 i Uddevalla, d. 1870 i Falun, blef filos. doktor i Lund 1829, adjunkt i fysik vid teknologiska institutet i Stockholm 1830 och lärare i mekanik vid bergsskolan i Falun 1838. Ledamot af Vetenskapsakademien 1857. B. egde stort anseende som lärare samt utförde för bergs- och brukshandteringen en mängd anläggningar och verk. Han utgaf flere värderika arbeten i sin vetenskap, t. ex. *Elementarkurs i fysiken såsom förberedelse till studier af fysiska teknologien* (1835), hvarjämte han under en följd af år deltog i redaktionen af Järnkontorets "Annaler".

Bagge, Magnus Thulstrup, norsk landskapsmålare, f. 1825 i Kristiansund, fick sin konstnärliga bildning i Köpenhamn och i Düsseldorf under Leu samt har sedan varit bosatt först i Düsseldorf, sedan i Berlin.

Baggensstäket l. Baggarstäket, äfven Södra stäket, ett trångt sund i Stockholms skärgård, mellan Värmdön och fasta landet (Södermanland). Det utgör farled mellan Baggensfjärden och Lännersta- eller Dufnäsfladan, hvilken farled därefter fortsättes norrut genom det smala Skurusund upp till Halfkak-sundet, som är en del af stora segelleden mellan Vaxholm och Stockholm. Sundet är mycket grundt och kan passeras endast af smärre fartyg. Förslag hafva också flera gånger (allt från slutet af 1600-talet) varit å bane om att upprensa detsamma och därigenom öppna en bekväm segelled till hufvudstaden för skeppsfarten söderut genom Ingarö-fjärden förbi Dalarö. I juli 1719 inkom en rysk flottafdelning på Baggensfjärden, men sedan ryssarna bränt Bo, seglade de åter ut. Därefter vidtogos under fortifikations-öfversten v. Dahlheim försvarsanstalter. Vid Knapens hål sänktes några stenlastade skutor, och vid Stäkets krog anordnades inre försänkningar, bakom hvilka grofva bommar lades tvärs öfver sundet; vidare utfördes förhuggningar och ett retranchemang vid Knapens hål samt en skans med ett mindre batteri vid krogen. 13 aug. nalkades en rysk galerflotta, och kl. 1 e. m. började fienden landstiga vid Bo och vid stärkelsebruket ö. om Skogsö. Mot de hastigt tillväxande ryska skarorna hade v. Dahlheim att ställa blott 2 bataljoner östgöta tremänningar och några 24-pundiga kanoner, hvartill kom kommendör v. Groths i Lännerstasundet förlagda 3 galerer och 1 styckepråm. Första anfallet, som gällde Stäkesundsskansen, blef dock lyckligt tillbakaslaget; men mellan kl. 4 och 5 framryckte en större rysk styrka mot retranchemanget, och samtidigt framfördes såväl flere fartyg som trupper på Bolandet mot den främsta försänkningen. Dahlheim, som under striden svårt sårades i hufvudet, afslog emellertid den ena stormningen efter den andra. Först emot aftonen, just när en ny rysk styrka sökte kringgå befästningarna, började den af Dahlheim begärda hjälpen anlända, först den ena och så den andra Södermanlandsbataljonen under öfverste Fuchs samt slutligen Västmanlands- och Dal-regementena; och då Dahlheim oaktadt sin svåra blessyr samtidigt ryckte ut ur förskansningarna med sina tremänningar, blefvo ryssarna snart tillbakadrifna och inskeppade sig i skydd af mörkret. Stockholm var sålunda räddadt från den hotande ryska invasionen. Dahlheim hade efter den lyckliga striden ej väl inkommit till hufvudstaden för att låta sköta om sitt sår, förrän han beordrades att "nybygga" skansen vid Stäkets krog, och detta arbete utförde han redan s. å. Följande år byggdes sedan en redutt vid Lilla Stäket och en å berget n. därom; och 1721 byggdes en tredje redutt på berget

i s. v. Efter fredsslutet fingo alla dessa försvarsverk emellertid förfalla, och 1742—43 måste därför provisoriska befästningar anläggas. Men än en gång var fred ej väl sluten, förrän bekymmerslösheten åter var framme, och då ändtligen röster häremot 1770 höjdes, svarades, att vid behof kunde ju B. försänkas och förses med försvarsverk på samma sätt som 1719. Sedermera utfördes dock en del reparationsarbeten, men 1808 iståndsattes Stäkesverken för sista gången; ännu synas dock, synnerligast på B:s södra strand, lämningar af desamma. Under förra århundradet kom frågan om B:s upprensning ofta på tal, första gången 1823; och såväl 1823 som 1839 års försvarskommittéer förordade sundets fördjupande och befästande, men de förslag, som härför uppgjordes 1859 och 1871, ansågos för dyra. Äfven 1878 års befästningskommitté tillstyrkte B:s upprensning och försvarsverks byggande såväl där som vid Skurusund; och detta förslag återkom 1884, men utan resultat. Slutligen inlämnades 1893 af enskilda personer till k. m:t en ansökan om att få bygga en kanal genom det en knapp kilometer s. om B. liggande Moranedet; denna ansökan är emellertid ännu (1904) oafgjord. — B. har, liksom den närbelägna fjärden, sannolikt sitt namn efter sjöhjälten Jakob Bagge, som egde och skref sig till den invid detsamma liggande gården Bo å Värmdön. L. W:son M.

Bagger (ty.) l. Baggert (da.). Se Mudderverk.

Bagger, Hans, dansk biskop, f. 1646 i Lund. Ehuru hans fader var lektor vid Lunds domskola, blef sonen 1663 student vid Köpenhamns universitet. Under en längre vistelse i Wittenberg anslöt sig B. nära till den strängt ortodoxe lutheranen Abraham Calovius. 1669 blef han magister i Lund och 1670 professor därstädes, men for 1674 till Danmark, blef stiftsprost i Köpenhamn och efter att ha äktat Griffenfelds syster 1675 biskop i Själlands stift. Han är upphofsman till den, efter några modifikationer, ännu gällande "kyrkoritualen" (1686) och "altarboken" (1688). I öfverensstämmelse med sina statskyrkliga åsikter uppträdde han ifrigt emot att Danmark öppnades för reformerta och katoliker. Död 1693. (E. Ebg.)

Bagger, Karl Kristian, dansk skald, f. i Köpenhamn 11 maj 1807, blef student från Sorö akademi 1828, vistades därefter i sin födelsestad till 1836, då han flyttade till Odense som redaktör för "Fyens stifts avis". Död därstädes 25 okt. 1846. Han var född som ett oäkta, fastän legitimeradt, barn, och detta hans ursprung synes ha gifvit hela hans lif en disharmonisk prägel. Som författare egde han varm och stark känsla och ett våldsamt lynne, men ödelade sin talang genom dryckenskap och lättja. En ypperlig novell, *Min broders levned* (1835, 2:a uppl. 1899), vann ej den uppmärksamhet den förtjänade, och ett bättre öde fick hvarken hans sorgespel *Dronning Christine og Monaldeschi* (1833) eller hans tre diktsamlingar (*Smaadigte* 1834, *Digtninger* 1836 och *Öjeblikkets børn* 1845), ehuru de innehålla flera mycket vackra lyriska dikter. Hans *Samlede skrifter* utgåfvos 1866—67 i två band med lefnadsteckning af Vilh. Möller. Ett urval utgafs af H. Schwanenflügels 1898 under namnet *Digtninger*. E. Ebg.

Baggert (da.). Se Mudderverk.

Baggesen, Jens (Immanuel), dansk skald, f. 15 febr. 1764 i Korsör, var som barn svag och grubblande. Moderns svårmodiga lynne och mörkt religiösa åskådning inverkade starkt på gossen, som redan vid nio års ålder haft svåra religiösa anfäktelser och velat dränka sig af försmådd kärlek. Lifvet i hemmet gaf näring åt ytterligheterna i hans karaktär, och intet ordnadt arbete förlänade honom nödig jämnvikt. Genom gynnares understöd fick han tillfälle att genomgå latinskolan i Slagelse och blef 1782 student i Köpenhamn. Trots en till följd af omättlig läslust redan angripen hälsa stod han ut med armodets umbäranden samt fick småningom vänner och gynnare (bl. a. den norske skalden Pram) tack vare sin poetiska talang och ovanliga vakenhet. Redan som skolpojke hade B. skrifvit vers, och dikter af honom väckte 1783 och 1784 så stort bifall, att öfver 1,200 subskribenter anmälde sig till hans första större arbete, *Komiske fortællinger* (1785). Dessa voro skrifna i Wessels stil, och B. framhöll senare, att det var eftergift för den rådande smaken, icke inspiration, som dref honom till humoristiskt författarskap. Allmänheten intogs af den unge skaldens eleganta konversationston, den mästerliga behandlingen af versen samt den växelvis lyriska och satiriska, kritiskt oppositionella, stämningen i dikterna. Wessel själf hyllade B. som den uppgående solen. B:s rykte växte ytterligare genom en mängd i tidningar och tidskrifter införda dikter, hvilka utmärkte sig för en lekande kvickhet, en liflig fantasi och — först och främst — en formell konstnärlighet utan like. Han upptogs i landets högsta kretsar samt blef en ständig gäst hos de högförnäma tyska familjerna i Köpenhamn och på de stora adelsslotten i landet. De danska litterära kotterierna, där demokratiska och nationella idéer börjat tränga igenom, sågo med ogillande hans förtrolighet med de tyska elementen. Denna misstämning skärpte polemiken mot hans klena operatext *Holger danske* (1789), som öfverskattades af hans aristokratvänner och gjordes till föremål för häftiga litterära angrepp ("Holgerfejden"). Pinsamt berörd af denna motgång, antog B. med glädje hertigens af Augustenborg understöd för en längre utrikesresa. 1789—90 uppehöll sig B. i Tyskland och Schweiz, gjorde ett kort besök i Paris, där han frihetsjublande dansade en solodans på Bastiljens ruiner, och trädde i personlig beröring med ett stort antal af dåtidens förnämste filosofer och författare. Under resan gjorde han bekantskap med Sophie Haller, dotterdotter till skalden och naturforskaren Albrecht von Haller, betogs af en häftig kärlek och hemförde henne som sin hustru. Resans början skildrade han i *Labyrinthen* (2 bd 1792—93), som tillhör Danmarks yppersta prosaverk genom ursprungligheten i uppfattning samt stilens liflighet, smidighet och renhet. Stort bifall hade äfven egnats hans *Ungdomsarbeider* (1791), som bl. a. innehöllo den poetiska berättelsen *Emma, Kalundborgs krönike* och *Forfatterens liv og levned*.

Någon varaktig stad kunde B. emellertid ej vinna

Våren 1793 lämnade han Danmark med hustru och barn, flackade omkring i Europa och återkom till Köpenhamn först sommaren 1796. Genom protektion hade han fått platsen som ”viceprovst” (inspektor) vid studenthärbärget Regentsen, men då denna ställning icke passade honom och hans hustrus vacklande hälsa kräfde uppsökandet af ett mildare klimat, bröt han ånyo upp i mars 1797. I Kiel dog hans hustru, och B. fortsatte förtviflad söderut. Sedan flere planer på nytt giftermål slagit fel, äktade han i juni 1799 Fanny Reybaz, en vacker och talangfull schweiziska, som han likväl ej blef lycklig med, och återvände till Danmark. Hans ämbete hade stått för hans räkning under bortovaron, och därjämte utnämndes han till medlem af kungl. teaterns direktion. Hans andra hustru vantrifdes emellertid i Köpenhamn, och hösten 1800 lämnade B. Danmark, bibehållande sin lön, och begaf sig med sin familj till Paris. Där stannade han till 1811, med frånräkning af kortare resor. Han skref ett band franska dikter och idkade ett betydande skriftställarskap på tyska. Till detta sistnämnda höra två band *Gedichte*, där han trädde i opposition mot Goethe, hexameter-idyllen *Parthenais oder die alpenreise* och den komiska hjältedikten *Adam und Eva*, författad under hans sista år. Ett tio månaders besök i Köpenhamn 1806—07 förde honom i beröring med Öhlenschlägers högt begåfvade syster Sophie Örsted, för hvilken han fattade en exalterad vänskap. Hon ”omvände B. till Goethe”, och bättre än förr kunde B. därefter uppskatta hennes broders diktning. I sitt rimbref 14 nov. 1806 *Noureddin till Aladdin* hyllade B. Öhlenschläger som den störste och bjöd honom broderskap och samarbete, hvilket denne likväl afslog. I *Gjengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen* (1807) fällde han dom öfver 1700-talets poesi och de litterära förhållandena i Danmark. Något förut hade B. utgifvit ett band *Rimbreve*, kvicka och graciösa improvisationer, samt första delen af *Æventyr og komiske fortællinger*, som innehöll bl. a. skildringen af hans verksamhet vid teatern, *Theateradministratoriade*. På tyska skref B. diktsamlingen *Heideblumen*. 1811 utnämndes han till professor i danskt språk och litteratur i Kiel, men vistades där endast en vinter och var från och med 1813 åter i Köpenhamn. Där började han en serie kritiker af Öhlenschlägers dramatiska alstring, hvarigenom en våldsam, sexårig litterär strid uppstod. Med erkännande åt det värdefulla hos Öhlenschläger, nedsablade B. skonlöst hans svagare produkter, af samtiden mottagna med blind hänförelse. B:s hårda och bitande kritik väckte allmän förbittring och ansågs härröra af afund, hvarför han såg sin forna popularitet alldeles dö bort. Särskildt författarna och den akademiska ungdomen togo parti för Öhlenschläger; endast Grundtvig lämnade B. något understöd, men eftervärlden har gifvit B. rätt i det väsentliga. Af B:s polemiska arbeten må vidare nämnas *Pindsvinet* och *Per Vrøvler*, af positiv produktion under stridsåren ”fragmentet” *Thora fra Havsgaard* och *Balders igjenkomst*. Hösten 1820 lämnade B. sista gången Danmark. 1822 miste han sin hustru och en son, upptogs sedan af religionsfilosofiskt grubbel och dog i Hamburg, på resa till Köpenhamn, 3 okt. 1826. B:s lif är intressant genom splittringen i hans natur och slitningen mellan olika tidsriktningar. Smidig som få, påverkades han i hög grad af sin omgifning; hans intellektuella mottaglighet var sällsynt stor, och han stod i betydelsefull förbindelse med ett flertal af sin tids ledande personligheter. Liksom hans erotiska idealer hastigt skiftade, från Jemire (ett ungdomstycke) till Seline (fru Pram), från Palmine (Sophie Haller) till Lilia (Sophie Örsted), så växlade också hans poetiska och filosofiska åskådningar. Först dyrkade han Voltaire, sedan Rousseau; greps därpå af en brinnande hänförelse för Kants filosofi och antog den store tänkarens förnamn som hyllningstecken, men fann snart kantianismen ödslig och omfattade Jacobis mysticism för att slutligen göra ”et saltomortale” till tron. Hans receptivitet var starkare än hans förmåga att fasthålla och utföra en plan, och hans lefnad var rik på ansatser, som ej blefvo fullföljda. Hans smärre dikter stå högst; behagfullt naturliga och harmoniska, förskaffade de honom tillnamnet ”Gratiernes digter”. Bland dessa må nämnas *Da jeg var lille* (öfversatt af Kellgren), *Citherspilleren*, *Erindringer* och de på tyska skrifna skärsliparvisorna. Bristen på personlighet och ett betydande andligt innehåll gör däremot att hans större, allvarliga dikter verka ihåliga. Full af motsatser som han var och stående vid gränsen mellan två tidsskeden, tillhörde B. likväl det gamla, hur mycket han än sökte anpassa sig efter det nya. Hans ovilja mot 1800-talets andliga gryning, nyromantiken, tog sig uttryck i parodiska dikter sådana som *Der vollendete Faust* och *Der Karfunkel- oder Klingklingelalmanach*. Storslagna diktplaner, med hvilka han sysslade, visade hur han påverkades af tidsförhållandena: en dikt öfver Napoleon, en stor allegori af franska revolutionens händelser, en episk symboldikt om naturvetenskapernas segerrika framtfängande, en hjältedikt utan krig med världsomseglaren Cook till medelpunkt, äro några af hans ämnen. — Stort anseende åtnjuter ännu B:s ypperliga öfversättning till danska af Holbergs ”Niels Klim”. B:s danska skrifter utgåfvos 1827—32 af hans söner och C. J. Boye och hans *Werke in deutscher sprache* 1836 af sönerna. B:s *Poetiske skrifter* i textkritisk upplaga med kommentarier äro under utgifning (1891 ff.) af A. Arlaud. Hans *Digte* i urval utgåfvos 1890. Sonen A. Baggesen offentliggjorde 1843—56 ”Jens Baggesens biographie”. Jfr vidare Kr. Arentzens ”Baggesen og Oehlenschläger” (1870—78), samt J. Clausen, ”Jens Baggesen. En litterær-psykologisk studie” (1895). (R—n B.)

Bagging [bä'gig] l. Sacking, eng., af groft jute förfärdigad säck för inpackning af bomull.

Baggovut, Karl Fedorovitj, rysk generallöjtnant, deltog i det polska kriget 1794, i Alexander I:s kamp med Napoleon och i 1808 års finska fälttåg, hvarunder han med framgång förde befälet öfver de vid Bottniska viken förlagda trupperna, samt stupade i en drabbning 1812. Släkten härstammar från en norrman, Hans Persson Bagge, som 1565 flyttade till Sverige, hvarifrån hans efterkommande i 17:e årh. flyttade till Estland. De svenske medlemmarna buro namnet Bagghufvud. A—d J.

Baggå, bruks- och landtegendom i Västmanlands län, Skinnskattebergs socken, vid Hedströmmen, som där kallas Baggån. Landtegendomen omfattar 4,18 mtl, 1903 taxerade till 426,000 kr.; bruksegendomen utgöres af Borgfors järnbruk med masugn och anrikningsverk för järnmalm (taxeradt till 50,000 kr.) samt Baggå järnbruk med lancashire- och franche-comtéhärd, stångjärnshammare m. m., mejeri, tegel-

ruk, kvarn, såg och byggnader vid grufvorna (taxe-
adt till 36,400 kr.). Tillverkningen utgjorde 1903:
,232 ton tackjärn och direkt ur masugn framställdt
jutgods, 730 ton smältstycken och råskenor samt 249
on stångjärn. Antalet arbetare var s. å. 50, drifkraf-
en 5 vattenhjul och 3 turbiner om tills. 119 hästkraf-
r. Till egendomen höra ett flertal järnmalmsgrufvor,
f hvilka Lilla Högforsgrufvan, Östra Älgtorpsgruf-
an, Norra Skärsjö-grufvan och Henrika-grufvan be-
rbetades under år 1902. Malmfångsten uppgick till
,841 ton järnmalm samt 2,274 ton järnblandad
alksten. Arbetsstyrkan vid grufvorna räknade 43
ersoner. Baggå bruk erhöll privilegium år 1634 och
äknar bland sina egare presidenten i bergskollegium
reifve Fr. Gyllenborg. Borgfors anlades 1746.
ruken hafva sedan midten af 1700-talet haft samma
gare och tillhöra numera hofmarskalken P. Reuter-
wärd med anhöriga. K. K.-Å.

Baggån. Se Hedströmmen.

Baghalpur. Se Bhagalpur.

Baghdad. Se Bagdad.

Bagheikhand [bä″gelkä′nd], brittisk-indiskt agent-
kap i Central-Indien. 29,330 kvkm. Öfver 1,5
ill. inv. (1901). B. omfattar fem af inhemska
rstar styrda stater, bland hvilka Rewa är den för-
ämsta. Hufvudfloden är Son, som upprinner på
ödra gränsen och flyter mot n. ö. parallellt med
aimurkedjan samt faller ut ofvanför Patna i Ganges.
ärnvägen Bombay—Jabalpur—Allahabad går genom
ndet.

Bagheria (Baggaria), stad på norra kusten
f Sicilien, på en fruktbar slätt, s. ö. om Palermo.
8,329 inv. (1901).

Baghirmi. Se Bagirmi.

Bagi′da (Bageida), ort i tyska protektoratet
ogo, vid kusten mellan Benin-viken i s. och Togo-
jön i n. Omkr. 300 inv. Tyskt faktori och kokos-
almplanteringar. I B. hissade Nachtigal tyska flag-
an 5 juli 1884.

Bagi′nsky, Adolf, tysk läkare, f. 1843 i Ratis-
or, e. o. professor i barnsjukdomar vid Berlins
niversitet och öfverläkare vid ”Kaiser und kaiserin
′riedrich-kinderkrankenhaus”, hvilket kom till stånd
enom B:s och Virchows bemödanden samt öppnades
Berlin 1890. B. har verkat förtjänstfullt såsom för-
attare på sitt område, bl. a. med *Handbuch der
inderkrankheiten* (1878; 3:e uppl. 1899), *Lehrbuch der
chulhygiene* (1878; 3:e uppl. 1899), öfversatt
ill flere språk), och *Das leben des weibes. Diäte-
ische briefe* (3:e uppl. 1885; ”Qvinnans utveckling
ch bestämmelse”, 1878). Han uppsatte 1879 ”Ar-
hiv für kinderheilkunde”, som han utgifver till-
ammans med A. Monti o. a. (R. T—dt.)

Bagirmi l. Baghirmi, muhammedanskt neger-
ike i Central-Afrika, mellan Bornu och Vadai, s. om
sadsjön, mellan 12° 30′ och 8° 30′ n. br. samt
,4° 30′ och 18° 30′ ö. lgd. Areal 183,400 kvkm.
et är ett alldeles slätt land af omkr. 300 m. höjd
. h. och genomflytes af floden Sjari, vid hvilken
andets hufvudstad, Massenja, ligger. Den väl
attnade, fruktbara jorden ger stora skördar durra,
najs, sorghum; i södra delen finnes järn, Tsadsjön
ämnar natron. Invånarna, omkr. $1^1/_2$ mill., äro till
re fjärdedelar ett blandfolk af hufvudsakligen neger-
yp, till en fjärdedel araber, fulbe, bornustammar
. d. (se planschen Afrikanska folk). De
tmärka sig genom vacker växt och krigiskt mod
samt äro skickliga handtverkare. I äldre tider var
detta område deladt i flere små stater, men dessa
samlades till ett rike i början af 1500-talet och
nådde sin största utveckling strax efter att islam
där införts, i förra delen af 1600-talet. På 1700-
talet kom B. under Bornus öfverhöghet och på 1800-
talet under Vadais, ehuru det regerades af särskilda
och tributpliktiga furstar. 1897 ställde sig en sådan
under fransk öfverhöghet. B. hör allt fortfarande till
den franska intressesfären. Närmare kännedom om
B. fick man först genom Barths ”Reisen in Nord- und
Zentralafrika” (1858). Se vidare Nachtigal ”Sahara
und Sudan” (1879—89), och Rohlfs, ”Quer durch
Afrika” (1874—75). J. F. N.

Bagler (af fno. *bagall*, biskopsstaf, af lat. *ba′culus*,
käpp) är namnet på ett af de mest kända politiska
partier, som framträdde i Norge under medeltidens
borgerliga krig. Det stiftades sommaren 1196 på
Halöre marknad i Danmark af biskop Nikolaus
Arnesson i Oslo och Rejdar Sändeman,
hvilken senare just då hade kommit tillbaka från
Grekland, där han varit i kejsarens tjänst. Till detta
parti slöto sig snart alla de af konung Sverres mot-
ståndare, hvilka ännu funnos kvar efter de nederlag,
som träffat heklungar, kuflungar, varbelgar och
öskeggar. Namnet bagler fick partiet af sina fiender.
Vid sidan af de båda stiftarna uppträdde äfven
Sigurd Jarlsson, en son af Erling Skakke,
som partiets ledare. Af alla partier, som reste sig
mot Sverre, var baglernas det, som leddes med
största kraft och som höll längst ut. Ännu vid
Sverres död var det icke kufvadt; först 1208 slöt
baglernas konung, Filip Simonsson, en för-
likning på Hvitingsö med birkebenarna och dessas
konung, Inge Bårdsson. Baglerna fortlefde emeller-
tid som eget parti till 1218, då de efter Filips död
1217 hyllade konung Håkon Håkonsson. Jfr Birke-
benar. Y. N.

Baglioni [baljäni], en gammal italiensk adelssläkt,
hvars medlemmar under 12:e till 16:e årh. ofta
innehade högsta makten i Perugia. — 1. Lodovico
B., blef af kejsar Fredrik I Barbarossa i slutet af
12:e årh. insatt som kejserlig vikarie i Perugia.
— 2. Braccio B. härskade där i senare hälften
af 15:e årh. samt gynnade konst och vetenskap.
— 3. Gian Paolo B., en i Italien vida be-
ryktad condottiere, blef i slutet af 15:e årh. herre
öfver Perugia, fördrefs flere gånger, ådagalade såsom
venezianernas och florentinernas fältherre stora ta-
langer och blef till sist af Leo X lockad till Rom,
anklagad för att ha dyntade i en sammansvärjning
och afrättad, 1520, hvarefter Perugia för en tid
kom direkt under påfvens herravälde. — 4. Gen-
tile B. var biskop af Orvieto och sedermera en tid
guvernör öfver Perugia, men mördades 1527 på
anstiftan af Gian Paolos son Orazio B. — 5.
Astorre B., den föregåendes son, utmärkte sig i
veneziansk krigstjänst, framför allt genom sitt tappra
försvar af staden Famagusta på Cypern, hvilken
under ett helt år uthärdade belägring af en stor
turkisk här. Sedan staden måst gifva sig, blefvo B.
och alla hans officerare mot den turkiske befälhafva-
rens gifna ord förrädiskt nedhuggna (1571).

Baglivi [baljïvi], Giorgio, italiensk läkare, f.
1668 i Ragusa, d. 1707, erhöll 1696 professuren i
anatomi i Rom, från hvilken han 1701 öfvergick till
lärostolen i teoretisk medicin. Egande ett genom-

trängande förstånd, en stor skapareförmåga, vetenskaplig självständighet och järnflit, utöfvade B. på medicinens utveckling ett vidtgående och välgörande inflytande. Hans *Opera omnia* utgåfvos 1704 i Lyon och hafva många gånger omtryckts, senast 1827—28; de öfversattes till flere moderna språk, 1851 till franskan. (R. T—dt.)

Bagnacava'llo [banja-], stad i italienska prov. Ravenna. 15,176 inv. (1901). Där föddes målaren Ramenghi (Bagnacavallo) 1484.

Bagnacava'llo [banja-], italiensk målare. Se Ramenghi.

Bagnaluka. Se Banjaluka.

Bagnara Calàbra [banjära], stad i italienska prov. Reggio, vid kusten af Tyrrenska hafvet, med en af Robert Guiscard anlagd borg. 11,136 inv. (1901).

Bagne [banj], fr. Se Bagno.

Bagnères [banjär], namn på två franska badorter i Pyreneerna, med varma, alltsedan romartiden kända och använda källor. — 1. B. de Bigorre, stad i dep. Hautes Pyrénées, vid Adour och ingången till dalarna Medouse och Campan, 529 m. ö. h., 8,671 inv. (1903). B. de Bigorre är en af Frankrikes förnämsta badorter (romarnas *Vicus aquensis*). Det har källor, hvilka hålla järn, kalksulfat och en värmegrad af 31—51° C., samt besökes årligen af 18—20 tusen badgäster. — 2. B. de Luchon (lat. *Aquæ Balnearіæ Luxonienses*), stad i dep. Haute Garonne i den breda Luchondalen, nära spanska gränsen, 628 m. ö. h., är genom sitt utomordentligt sköna läge vid foten af Pyreneernas centralkedja äfvensom genom sina präktiga badanstalter den förnämsta af alla de pyreneiska badorterna. 3,237 inv. (1901). B. har en stor rikedom på källor, 17—64° C. af olika sammansättning, alla dock hörande till svafvelkällornas grupp. (Ln.)

Bagnes [banj], Val de B., en af Rhônes sidodalar i Valais, instängd mellan Mont Pleureurs och Mont Combins alpmassor samt stora glaciärer, bl. a. den hemska Grétroz-glaciären. Vid Sembrancher inmynnar den passdal, som leder upp till Stora S:t Bernhard. Ofvanför hufvudorten, Les Chables, finnes en varm källa, som gifvit dalen dess namn.

Bagni [ba'nji; plur. af it. *bagno*, "bad"] förekommer som namn på flere badorter i Italien, såsom B. di Lucca och B. di S. Giuliano, båda i närheten af Lucca, B. di Nerone, i närheten af det forna Bajæ, B. di Roselle, n. ö. om Grosseto i Toscana, m. fl.

Bagno [ba'njå], it., "bad" (fr. *bagne*), betecknade urspr. det vid seraljens "bad" liggande slaffängelset i Konstantinopel. När galärstraffet år 1748 afskaffades i Frankrike, gafs namnet bagno åt de fängelser, i hvilka man inspärrade galärslafvarna och andra grofva förbrytare, och hvilka mest voro forna badorter. Mest kända voro de i Toulon, Brest och Rochefort. Fängelser, i hvilka äfven åtskilliga till galärstraff dömda brottslingar höllos förvarade, hade börjat uppföras redan under Ludvig XIV, som icke skydde att dit inkasta politiskt eller religiöst misshagliga personer. Till en början brännmärktes bagnofångarna på högra skuldran, höllos medelst fotbojor fastkedjade två och två och fingo förrätta de tyngsta arbeten, men småningom mildrades deras lott, och dessa fängelser, där relativ sysslolöshet slutligen rådde, blefvo sannskyldiga plantskolor för brott och last. 1830 afskaffades den första bagnon, hvarefter det (1852 och 1854) beslöts att samtliga skulle upphäfvas och straffet utbyttes mot deportation. Bagnon i Toulon fanns dock kvar ända till 1873, men tjänstgjorde endast såsom depå för straffångar, som väntade på deportation. Litt.: Laccone, "Histoire des bagnes" (1875). (E. A—t.)

Bagnoles [banjå'll], by i franska dep. Orne. Berömda svafvelkällor.

Bagnoli [ba'njåli]. 1. Brunns- och badort i italienska prov. Neapel, vid Pozzuoliviken. Salt-, kolsyre-, svafvel- och järnhaltiga källor, som voro bekanta redan för romarna. — 2. Plats i italienska prov. Avellino. 3,904 inv. (1901). Mineralkälla.

Bagnorea [banjårëa], stad i italienska prov. Roma, s. om Orvieto. 4,500 inv. (1901). Svafvelkällor. Bonaventuras födelseort.

Bagoas, fornpersisk fältherre. Se Persien (historia).

Bagpipe [bä'gpaip], eng., säckpipa.

Bagratider l. Bagratünier, gammal furstedynasti i Armenien och Georgien, hvilkens härstamning förlorar sig i sagans dunkel. Sedan Armenien 387 mist sin självständighet, voro medlemmar af bagratidernas släkt ofta ståthållare i den del af landet, som kommit under östromerskt välde, och samma ställning intogo de under arabernas herravälde. En af dessa ståthållare, Askot, erkändes 885 af kalifen Mutamid Billah som underkonung i Armenien, och hans dynasti bibehöll sig där till 1079, då Kakig II mördades på östromersk anstiftan. I Lill-Armenien grundade bagratiden Ruben, som tillhörde en sidolinje, omkr. 1080 ett självständigt rike (se Armenien). Äfven i Georgien (se d. o.) härskade konungar af bagratidernas släkt åtminstone från 787. Genom flere sidolinjer fortlefde där den bagratidiska dynastien ända till 1801, då Georg XIII afstod sitt land till Ryssland. Släktskapen mellan de armeniske och de georgiske bagratiderna är ej med visshet utredd; från de senare härstammar den ryska furstesläkten Bagration. Jfr Brosset, "Additions à l'histoire de Géorgie" (Petersburg 1851). V. S—g.

Bagratiön, Peter, furste, rysk härförare, f. 1765, härstammade från bagratidernas fursteätt i Georgien. 1783 inträdde han i rysk krigstjänst, deltog i krigen mot Turkiet och Polen, i kriget i Italien och Schweiz 1799 samt med synnerlig utmärkelse i krigen mot Napoleon 1805—07, under hvilka han befordrades till generallöjtnant. En ibland B:s mest lysande bragder var hans strid med Murat, 13 nov. 1805, då han med en underlägsen styrka i 6 timmar motstod dennes anfall och därigenom skyddade Kutusovs återtåg till Znaim. Sedermera deltog han i slagen vid Austerlitz, Eylau och Friedland. Vid finska krigets utbrott, 1808, fick han befälet öfver 21:a divisionen, med hvilken han 21 febr. öfverskred gränsen vid Keltis och ryckte mot Tavastehus, därifrån förföljande Klingspor ända till Björneborg. Därefter höll han trakten mellan Åbo, Björneborg och Tavastehus besatt för att hindra svenska landstigningsförsök. I mars 1809 ledde han företaget mot Åland. Efter finska krigets slut utnämnd till öfverbefälhafvare mot turkarna, vann B. slaget vid Rassovat 16 sept. 1809, men blef 3 nov. slagen vid Tartaritza och i början af 1810 aflöst af Kamenski. Under Napoleons stora tåg mot Ryssland förde han befälet öfver andra västarmén, förenade sig vid Smolensk med Barclay de Tolly, blef dödligt sårad i

aget vid Borodino samt afled kort därefter, 7 okt. 912. (C. O. N.)

Bagrejev-(Bagreef-)Speranskij, Elisabet von, sk författarinna, f. 1799 i Petersburg, d. 1857 i ien, dotter till ministern grefve M. Speranskij, r ett snillrikt fruntimmer, hvars salong i Peters- rg länge utgjorde medelpunkten för en utvald krets vetenskapsmän, konstnärer och statsmän. De mest ekanta af hennes arbeten äro: *Méditations chré- ennes* (1853), *Les pélerins russes à Jérusalem* (1854), es dernières heures de l'empereur Nicolas (1855) ch *La vie de château en Ukraine* (1857).

Bagrus, *zool.*, ett i Nilen lefvande mal-släkte, rp för en större afdelning inom malfiskarnas familj. gypterna kalla denna fisk *bajad*. Den blir ung. m. lång. I synnerhet under Nilens öfversvämnings- d är den allmän vid Kairo, där den utgör ett af de ktigare näringsmedlen. F. A. S.*

Bagsværd, fort vid byn B., omkr. 13 km. ån Köpenhamn, framför öfversvämningszonen på ordvästfronten af hufvudstadens nya landbefäst- ing. L. W:son M.

Baguette [bagä'tt], fr. Se Bagett.

Bahâdur sjah, den siste indiske stormogul, ätt- ng af Tamerlan, var en af engelsmännen pensio- erad skuggkonung i Delhi och blef under diktar- amnet Safar (seger) mycket uppburen för sina ämningsfulla visor. 1857 vardt han såsom mer än ttioårig gubbe af Indiens muhammedaner mot sin ilja satt i spetsen för Delhi-upproret, som åsyftade tt återupprätta mogulriket, och utropad till kejsare. id Delhis stormning sökte B. med familj skydd i n stamfader Humajuns grafkor, men ertappades af ngelske rytteriöfversten Hodson, hvilken nedsköt hans ner, hvarefter B. själf förvisades till Rangoon i urma, där han dog 1862.

Bahâma-kanalen. Se Bahama-öarna.

Bahâma-öarna l. Lucajerna (Lucayiska arna), en kedja af öar, som från Florida, i en ngd af omkr. 1,400 km., sträcker sig i sydöstlig iktning till norra kusten af Haiti. Från Florida skil- as dessa öar af den kanal, genom hvilken Golf-ström- en flyter (Florida- l. Nya Bahamakanalen), ch från Cuba genom Gamla Bahamakana- en. Den nordligaste punkten, Matanilla Reef, ligger 7° 35′, den sydligaste, Navidadbanken, 19° 55′ . br. Hela arealen inklusive Turks- och Caicos- arna, hvilka administrativt icke räknas till B., är 4,531 kvkm., dessa ögrupper oräknade 13,960 kvkm. arna äro 29 större, däribland 10 obebodda, dessutom 61 "Keys" l. "Cays" (klippöar) och 2,387 klippor. De hvila på vidsträckta korallbankar, som brant esa sig ur stora djup på 3—4,000 m., af hvilka an åtskiljer Lilla Bahamabanken i n. 14,000 kvkm.) och i s. därom Stora Bahama- anken (96,000 kvkm.), som sträcker sig mot orra kusten af Cuba och från den förra skiljes af rovidence-kanalen. De största och viktigaste öarna ro Stora Bahama (1,542 kvkm.), Stora och Lilla Abaco (2,313 kvkm.), hvilka ligga på Lilla Bahama-banken, samt Andros (3,524 kvkm.) ch New Providence (218,5 kvkm.), båda på Stora Bahama-banken. På New Providence i staden Nassau residerar den af kronan utnämnde guvernören. Han biträdes af ett verkställande och ett lagstif- tande råd, hvartdera med 9 ledamöter. Representatio- en räknar 29 folkvalda medlemmar. Invånarna voro 1901: 53,735, däribland 70 proc. negrer. I Nassau residerar ock en anglikansk biskop. Antalet skolor 1899 var 118 med 7,661 lärjungar. Exporten hade 1900 ett värde af 207,000 pd, importen af 335,000 pd. Statsinkomsterna uppgingo s. å. till 79,000 pd, utgifterna till 83,000 pd. Statsskulden var 112,000 pd. Klimatet är angenämt och sundt, men orkaner anställa ofta svåra härjningar. Öarna äro rikt bevuxna med skog af dyrbara träslag. Bomull, majs, batater, maniok, arrowroot och ananas odlas; i synnerhet af ananasen fås rika skördar. Bland näringsfången intaga för öfrigt skeppsbyggeri, fiske, sköldpaddfångst och saltsjuderi betydande rum. B. upptäcktes af Columbus 1492; på en af dem, Guanahani, sannolikt det nuv. Watlings island, landsteg han först. Sedan invånarna snart utrotats eller bortförts af spanjorerna, öfvergåfvo dessa öarna, som 1632 togos i besittning af engelsmännen, hvilka här grundade ett nybygge 1646. De tillhöra ännu Storbritannien. Utom ofvan nämnda äro följande bland de mer betydande: Eleuthera, Cat island, Watlings, Exuma, Long island, Crooked island, Mariguana, Stora och Lilla Inagua. J. F. N.

Bahâr, en af de gamla muhammedanska provinserna i det brittiska Indien, sedan 1765 tillhörande presidentskapet Bengalen.

Bahar (Baar, Behar, Bhar, Bihar), större asiatisk och afrikansk handelsvikt af mycket olika storlek. I Beit el-Faki i Arabien är B. = 370 kg., i Djidda = 83 kg., i Mokka = 200 kg.; i Goa förr = 236 kg., i franska besittningarna i Indien (*barre*) = 235 kg. På Ceylon är B. (äfven kallad *Candy*) dels 560, dels 545 eng. skålp., således antingen = 254 kg. (= Bombay candy) eller 247,2 kg. I Surate är B. = 405,4 kg. På ön Java är lilla B. = 3 batav. pikol = 184,5 kg., stora B. = 4,5 pikol = 276,8 kg. I Pulo Pinang är B. = 3 malaj. pikol = 194 kg. På Sumatra räknas B. i Atjeh = 192 kg., i Padang = 203 kg. På Amboina väger ett B. nejlikor 550 gamla holl. troypund = 270,7 kg. På Mosambik-kusten räknas B. = 108,8 kg. o. s. v.

Baharîderna. Se Bachriterna.

Baharie, Bacharie l. Uah el Bahrijeh (Lilla oasen), en af G. Rohlfs (1873), Schweinfurth (1873—74) och Ascherson (1876) besökt oas i västra delen af Nedre Egypten, i Libyska öknen, har många källor, däraf några varma (34°), hvilka vattna den af branta klippor omgifna dalkitteln, som producerar ris, hvete, korn, durra, bomull, men företrädesvis dadlar. Folkmängden uppgick 1882 till 5,436 pers., araber. Af byggnader från det fornegyptiska och romerska väldet finnas några rester.

Bahawalpur [bəhäwəlpö'ə], Bhavalpur, Bhawulpore, förr *Daudputra*. 1. Brittisk lydstat (sedan 1838) i nordvästra Indien, prov. Punjab, genomfluten af nedre Sutlej och Indus, mellan 27° 41′ och 30° 22′ n. br. samt 67° 47′ och 74° 1′ ö. lgd. Areal 44,766 kvkm., däraf två tredjedelar öken. 720,662 inv. (1901), däribland afganer, bcludsjer, hinduer o. a., till största delen muhammedaner. Fursten bär titeln *navab*. Landet är odlingsbart endast vid floderna; det producerar spannmål, indigo, bomull och socker. — 2. Hufvudstad i nämnda rike, vid Indusdalens järnväg, 3 km. från Sutlej, öfver hvilken en 1,297 m. lång bro för. B. har ett stort palats, en sidenfabrik och ansenlig handel. Omkr. 20,000 inv. J. F. N.

Bahía (sp. och port.), bukt, vik.

Bahia. 1. Stat i Brasiliens förenta stater, belägen vid kusten mellan 9° 55′ och 13° 15′ s. br. samt 37° 40′ och 39° 40′ v. lgd, omfattande 426,427 kvkm. med (1890) 1,919,802 inv. (4 på 1 kvkm.). I kusten gör blott den stora viken Bahia de todos os Santos (Allhelgonaviken) någon större inskärning. Kring denna är ock mesta delen af lifvet vid kusten koncentrerad. Från den låga, 45—75 km. breda, välbevattnade och af rika skogar täckta kustremsan stiger landet terrassformigt mot det inre ända till gränsbergen mot staterna Goyaz och Piauhy (Serra da Tabatinga, S. do Duro, S. do Piauhy). Landets hufvudflod är São Francisco, som i norr är gräns mot staterna Pernambuco och Alagoas. Hela staten är för öfrigt ganska bergig, med en mängd medelhöga kedjeberg, såsom Serra dos Aymorés, Serra da Itaraca, Serra das Almas m. fl. I dess norra del ligger en stor ödemark, Sertão. Klimatet är vid kusten hett och fuktigt, dock något modereradt genom hafsvindarna, i det inre torrt och på sommaren mycket hett. I det inre drifves boskapsskötsel och bergsbruk (guld och diamanter; de senare från grufvorna vid Assurua och Sincorá); i det fruktbara kustområdet odlas socker, kaffe, kakao, bomull, tobak och framför allt kautsjuk. Införseln steg 1901 till 22,$_{6}$ mill. kr., utförseln till 64 mill. kr. Från kusten gå två järnbanor till det inre, den ena från Bahia till Joazeira vid São Francisco (571 km.), den andra från São Felix vid Rio Paraguassú till Santa Isabel vid Serra do Sincorá. En tredje bana förenar Bom Jardim med Santo Amaro nära bukten. Befolkningen utgöres af negrer, indianer, portugiser, tyskar (särdeles i kolonien Leopoldina), schweizare och italienare.

2. Hufvudstad i ofvannämnda stat (eg. São Salvador de Bahia, eller fullständigare Ciudad de São Salvador da Bahia de todos os Santos), med omkr. 200,000 inv. Den förste bebyggaren var en köpman Alvares (1510), men till stad gjordes det 1549 af Brasiliens förste generalkapten, Tomé de Souza. Intill 1763 var B. hela Brasiliens hufvudstad samt är ännu dess förnämsta fästning och sätet för dess primas. Under senare år har det i folkmängd öfverflyglats af São Paulo och som handelsstad äfven af Santos, Rio och Pará. Staden har ett utomordentligt stadtligt läge, på västra sluttningen af en från norr till söder afsmalnande, i Allhelgonaviken utlöpande, skogklädd landtunga, som jämte en del öar skyddar den präktiga naturliga hamnen, där hela världens flottor skulle kunna rymmas. Det inre af staden, särskildt dess nedre del, *Cidade baixa* l. *Praya*, med trånga och smutsiga gränder, motsvarar ingalunda hvad första anblicken lofvar; men den högre liggande stadsdelen, *Cidade alta*, eger att uppvisa Brasiliens praktfullaste byggnader och promenadplatser, som räknas bland de vackraste i hela Amerika. Nästan hela statens utrikeshandel går öfver B., men ligger dock mest i engelsmännens händer. Af industriella anläggningar märkas skeppsvarf samt fabriker för tobak, cigarrer, socker, rom, bomull och papper. B. står i liflig och regelbunden ångbåtsförbindelse såväl med Brasiliens hamnar som ock med New York, Hamburg, Bordeaux, Liverpool och Southampton. Midt i hamnen ligger den 35 km. långa och 10 km. breda ön Itaparica (18,000 inv.). Flera förstäder omgifva B. J. F. N.

Bahía Blanca, hamnstad i argentinska prov. Buenos Aires, vid den likbenämnda viken af Atlanten. Omkr. 13,000 inv. Järnväg förenar staden både med Buenos Aires och Córdoba. B. exporterar mycket hvete och ull (1899 resp. för 22 och 15 mill. kr.), dessutom majs, hudar, talg, strutsfjädrar m. m.

Bahia de todos os Santos. Se Allhelgonaviken och Bahia.

Bahia Honda. 1. Befäst hamn på norra kusten af Cuba, omkr. 106 km. v. om Habana. 1,278 inv. (1899). Kavallerikasern. I närheten ligga stenkolsgrufvor och kopparbergverk och s. därom Aguacates svafvelkällor. — 2. Vik på halfön Goajira i sydamerikanska republiken Columbia, beundransvärdt väl skyddad och lätt att försvara. Dit ville Bolivar förlägga hufvudstaden i den nya sydamerikanska förbundsstaten.

Bahia-pulver, *farm.* Se Krysarobin.

Bahia-trä, handelsnamn på ett slags rödträ.

Bahia-öarna (eng. *Bay islands*), de i Hondurasviken liggande öarna Roatan, Bonacca (l. Guanaja), Utilla, Barbareta, Elena och Morat. Omkr. 14,000 inv. Endast de tre förstnämnda äro befolkade. Öarna äro bildade af kalksten och mycket fruktbara. De äro omgifna af klippref och hafva på sydsidan goda hamnar. Upptäckta af Columbus 1505, voro de tillhåll för sjöröfvare, tills de 1650 eröfrades af spanjorerna. 1742—82 voro de i engelsmännens våld. 1822 öfvergingo de till Honduras, men 1838 bemäktigade sig engelsmännen dem åter, hvarefter de utgjorde en brittisk koloni från 1852 till 1859, då de återlämnades till Honduras. De af England länge häfdade anspråken på domsrätt och öfverhöghet öfver dessa öar uppgåfvos 1902 genom ett fördrag med Förenta staterna och Honduras.

Bâhman, det senare persiska språkets form af *Vohu Mano*, "den gode anden", i Avesta, det främsta af de sex andeväsen, som närmast omgifva Ahuramazda (Ormuzd) enligt den efter Zarathustra (Zoroaster) uppkallade religionen. N. S.

Bahnsen, Julius Friedrich August, tysk filosof, f. 1830 i Tönder (Slesvig), d. 1881 såsom gymnasielärare i Lauenburg i Pommern, var lärjunge af Schopenhauer och fortbildare af hans pessimistiska system. I motsats till E. v. Hartmann, som hopsmälte Schopenhauers monism med den hegelska idealismen, sökte B. förena den med individualismen. Äfven för honom är den blinda och förnuftslösa viljan det enda verkliga, men den är ej en allmän vilja, utan lika mångfaldig som de många verkliga individualiteterna, hvilkas (oföränderliga) väsende består i deras (oföränderliga) viljenatur. Men enär oförnuftets (och den oförnuftiga viljans) väsende är motsägelse, blir verkligheten en oaflåtlig strid mellan reala motsatser, hvarje individs inre är hemfallet åt en olöslig tvedrägt mellan motsatta viljeriktningar, och världslagen är en tragisk världsordning. Bs viktigare skrifter äro *Beiträge zur charakterologie* (2 bd, 1867), *Zum verhältnis zwischen willen und motiv* (1870), *Das tragische als weltgesetz und der humor als ästhetische gestalt des metaphysischen* (1877) och framför allt *Der widerspruch im wissen und wesen der welt* (2 bd, 1880—81). De kännetecknas af det paradoxala i tankarna samt af stilens barocka, ofta bitande humor. (S—e.)

Bahnson, Jesper Jespersen, dansk militär och ämbetsman, f. 18 nov. 1827 nära Viborg, blef student 1844 och tog 1846 inträde vid krigshögskolan.

tan gjorde tjänst såsom löjtnant vid försvaret af redericia 1849, blef 1853 premiärlöjtnant vid artilleriet och 1857 kapten samt var 1859—67 lärare kemi vid krigshögskolan och 1868—76 vid officersskolan. Under kriget 1864 tjänstgjorde B. ånyo i redericia. Han var medstiftare af ”Det krigsvidenskabelige selskab” 1871 och deltog under de följande ren ifrigt i dryftandet af frågan om Köpenhamns befästande. 1879 utnämndes han till öfverste och 880 till direktör (ett slags sous-chef) vid krigsministeriet. 1884—94 var B. krigsminister, i hvilken tällning han med tillhjälp af de provisoriska finansagarna genomförde Köpenhamns befästande mot landsidan och anläggningen af ett nytt sjöfort på Middelgrunden samt upprättandet af en gendarmerikår, vilken åter upplöstes vid den politiska förlikningen 894. Efter sin afgång från ministerposten utnämndes han till generallöjtnant och kommenderande eneral på Själland, men fick afsked 1897. Hans konomiska obestånd, särskildt ett lån, som ”Invalidfonden” beviljat honom i hans egendom och som för enna fond medfört stora förluster, har i senaste tid ållat obehagliga strider och påkallade 1903 inblandning af folketingets finansutskott.

Bahnson, Kristian, dansk etnograf och arkeolog, f. 1855, blef 1877 magisterkandidat samt 1879 assistent och 1892 inspektör vid det kungl. etnografiska museet i Köpenhamn. Såsom sådan omordnade han fullständigt detta rika museum och gaf det dess nuvarande prägel. Efter studieresor på kontinenten och i England utgaf han 1887 en förträfflig öfversikt öfver *Etnografiske museer i udlandet* (i Aarb. f. nord. oldk.). Genom sitt förnämsta arbete, *Etnografien fremstillet i dens hovedtræk*, som började utgifvas 1892 och afslutades 1899, lämnade han den bästa handbok i etnografi, som något språk eger, och bidrog därmed kraftigt till denna vetenskaps utveckling. Han fick dock ej uppleva det fullständiga afslutandet af detta sitt två band omfattande hufvudverk. 10 jan. 1897 afled han, efter långvarigt pröstlidande. Slutet af andra bandet är författadt af Carl Fredstrup. B. utgaf dessutom ett flertal goda etnografiska specialafhandlingar och var äfven verksam såsom arkeologisk undersökare och författare. H. S.

Bahr (uttal med h e s t h), arab., haf, stort vatten, t. ex. B a h r L ū t (”Lots haf”), Döda hafvet, B a h r e l - á b j a d, Hvita Nilen; som lånord i turkiskan förenas ordet med följande nomen proprium eller adjektiv genom det (persiska) demonstrativa *i*, t. ex. B a h r i - L ū t, Döda hafvet, B a h r - á b j a z (”hvita hafvet”), Medelhafvet. H. A.

Bahr, Johan Fredrik, kemist, f. 10 aug. 1805 på Gottland, i en urspr. tysk släkt, blef student i Uppsala 1823 och filos. doktor 1833. Han var flere år anställd vid högre artilleriläroverket på Marieberg, och utnämndes till adjunkt i kemi vid Uppsala universitet 1862. Död 8 maj 1875. — Efter att i ungre år hafva egnat sig åt vitterheten (*Dikter I*, 1831), började han vid mera framskriden ålder sysselsätta sig med kemiska studier. Af stor vikt är en af B. och den tyske kemisten B u n s e n gemensamt utgifven afhandling om erbium och yttrium, (*Über die erbinerde und yttererde* (i ”Ann. der chem. u. pharm.” 1865), samt hans upptäckt af erbiumföreningarnas absorptionslinje. P. T. C.*

Bahr, Hermann, tysk-österrikisk författare, f. 1863 i Linz. Urspr. nationalekonom, framträdde han omkr. 1890 som skönlitterär författare, påverkad af fransk symbolism (Huysmans) och tysk-nordisk individualism (Nietzsche, Ibsen, Strindberg). Någon tid var han medredaktör af Berlin-tidskriften ”Freie bühne”; han skref bl. a. den hypernervösa romanen *Die gute schule* (1890), fylld af konstkritiska utvikningar, för öfrigt uttryck för ett med Strindbergs åskådningssätt besläktadt kvinnoförakt, och dramat *Die mutter* (1891), ett motstycke till Strindbergs ”Fadren”. Från skönlitterär alstring öfvergick han alltmer till kritik och utgaf en följd kritiska arbeten, i hvilka han lät sig ”suggereras” af tidens moderna andar och blef Tysklands främste ”impressionistiske” kritiker, som skapade slagordet ”Die moderne” (samlingarna *Zur kritik der moderne* 1890, *Die überwindung des naturalismus* 1891, *Renaissance* 1897, *Bildung* 1900 m. fl.). I sin senare ståndpunkt har B. öfvergifvit individualismen och hyllar numera ett demokratiskt tendensskriftställeri. En särskildt österrikisk kultur ligger honom om hjärtat, och några skådespel, som han författat efter sin bosättning i Wien, anslå en speciell ”Wienerton”. Han är en i hög grad spirituell kritiker. K. W—g.

Bahraich [bärä'tʃ]. 1. Distrikt i divisionen Faizabad af brittisk-indiska prov. Oudh. 7,100 kvkm. 1,051,856 inv. (1901), de fleste hinduer till religionen. Liflig handel, i synnerhet med timmer, med det närbelägna Nepal. Rik odling af ris, majs och hvete. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid floden Sarju. 24,000 inv. (1901). Staden, som går raskt framåt, tack vare en nyanlagd järnväg, är den populäraste vallfartsorten i Oudh.

Bahrain-öarna. Se B a h r e i n - ö a r n a.

Bahrām, konungar i ny-persiska riket. Se P e r s i e n.

Bahrat el-hule, sjö i Palestina. Se M e r o m.

Bahrē'n-öarna (af arab. *bahrein*, två sjöar, dualform af *bahr*), B a h r a i n - l. B a r e j n - ö a r n a, äfven kallade A v ā l - ö a r n a, en omkr. 600 kvkm. stor ögrupp i Persiska viken, i den af halfön Katr bildade stora Bahrein-viken på El-Hasas kust. Hufvudön, Bahrein 1. Samak, är 51 km. lång i n. och s. och högst 16 km. bred och består liksom de mycket mindre öarna Sithrah, Umm Nahsan, Moharek, Saijeh, Nebbi Saleh, Khaseifah och Arad till större delen af låga korallbildningar. Naturen är äkta arabisk: nakna ökensträckor omväxla med oaser af palmlunder och stora byar. I midten af B. uppstiger kalkstensberget Djebel Duchan (”töckenberget”) till 120 m. höjd, rundt omkring omgifvet af en depression, som åter infattas af lägre kullar. Hafvet omkring öarna är anmärkningsvärdt grundt. Tvenne korallref omgifva öarna B. och Moharek på norra sidan, och där har från äldsta tider idkats ett storartadt pärlfiske, som gjort öarna ryktbara i handelns historia. Nu sysselsätter pärlfisket, som varar från april till okt., omkr. 4,500 båtar med inalles 30,000 mans besättning. Hvarje båt betalar en afgift till sjeiken. Dykarna äro i allmänhet negerslafvar från Afrika, som för en ringa betalning arbeta för de rike köpmännen i staden Menama på nordöstra kusten af B., med öfver 56,000 inv. Handeln försiggår på platsen; $^3/_4$ af pärlorna säljas till Indien, resten går till Bagdad, Syrien, Turkiet etc. Äfven den öfriga handeln är betydlig, emedan Menama är medelpunkt för hela omsättningen på Arabiens östkust. 1900 anslogs värdet af utförseln

till 486,000 pd st. och införseln till 451,000 pund. Utförselvaror äro pärlor, pärlemor, hvete och dadlar, medan importen mest utgöres af bomulls- och yllevaror, kaffe och socker. Vid ebb kan man rida öfver sundet från ön B. till den hästskoformiga ön Moharek, på hvars västra ände ligger den mer aristokratiska hufvudstaden Moharek (omkr. 8,000 inv.), sjeikens residens. Invånarna i de öfriga omkr. 50 byarna på ögruppen äro bönder, som medelst vattning från en mängd brunnar odla sin jord, som producerar dadlar, mandlar, limoner, granatäpplen, vindrufvor, fikon, hvete och korn. Ögruppen, som äfven kallats Avaläarna (enl. Bent emedan dadellundarna gödas med afskrädet af en rock-art, kallad *awal*), omtalas tidigt i historien. Arad, med ett stort fort från portugisernas tid, är den enda ön, som behållit sitt gamla namn (*Arados*), de öfriga hafva enligt Strabon, Plinius och Ptolemaios kallats Tyros l. Tylos och Tharros. Herodotos och dessa nämna dem som feniciernas ursprungliga hem, och de gräfningar Bent företog i slutet af 1880-talet i de tusentals, ända till 12 m. höga grafkullarna i norra hälften af hufvudön bragte i dagen fragment af elfenben och andra föremål, som visa omisskännlig likhet med föremål funna i feniciska grafvar på kusten af Medelhafvet och med föremål i British museum från Nimrud i Assyrien, hvilka allmänt antagas hafva utförts af feniciska konstnärer. Begrafningssättet i två våningar öfverensstämmer ock med feniciernas. I alla händelser existerade en liflig förbindelse mellan Medelhafskusten och dessa öar. Sannolikt gick den gamla karavanhandeln med Indien öfver dem. I början af 16:e årh. (strax efter 1507) besattes de af portugiserna, som drefvo pärlhandel för egen räkning, och om hvilka flere borgruiner vittna. Från den förportugisiska tiden härstamma ruinerna af den forna hufvudstaden Beled el Kadim, s. v. om Menama. 1622 togos öarna af perserna (sjah Abbas), hvilka dock flere gånger blefvo fördrifna af araberna på fastlandet. 1784 kom arabstammen Uttubi från El-Hasa i varaktig besittning af dem. Sedan turkarna på 1840-talet tagit kustlandet längs Persiska viken, äro B. det förr mäktiga furstehuset El Kalifahs af nämnda stam enda landbesittning. 1867 gjorde sjahen af Persien anspråk på öarna, men hindrades genom engelsmännens mellankomst, hvilka då togo öarna under sitt beskydd och 1875 försvarade dem mot ett turkiskt angrepp. Folkmängden på öarna anses uppgå till omkr. 68,000. De åkerbruksidkande araberna äro vahhabiter; kustbefolkningen, som är ganska mycket blandad (med negrer och andra), hyllar den sjiitiska muhammedanismen. Se J. Th. Bent, uppsats i "Proc. of the royal geographical society" (N. S. XII, 1890).

Bahr el-abjad, "Hvita (d. v. s. klara) floden". Se Nilen.

Bahr el-asrak, "Blå (d. v. s. mörka) floden". Se Nilen.

Bahr el-djebel, "Bergsfloden". Se Nilen.

Bahr el-gasâl, "Gasellfloden". Se Gasellfloden och Nilen.

Bahr el-makua, arabiskt namn på den afrikanska floden Uelle (se d. o.).

Bahr es-salâm, arabiskt namn på Tsadsjön (se d. o.).

Bahri. Se Bahr.

Bahrije (arab. adj. och subst., fem. af *bâḥri*, adj. mask., "hörande till hafvet", se Bahr), ett ord, som nyttjas i vissa turkiska sjömilitära titlar: *B. ferik-i*, vice-amiral; *B. liva-si*, konteramiral; *B. müšir-i*, amiral; *B. nâzyr-ý*, sjöminister. H. A.

Bahr Jusuf-kanalen. Se Egypten.

Bahr Lut, arabiskt namn på Döda hafvet (se d. o.).

Bahr sefed boghasi, turkiska namnet på sundet vid Dardanellerna (se d. o.).

Bahr Tabarije, arabiskt namn på sjön Genesaret.

Bahy'lt (fr. *bahut*), kvinnlig hufvudbonad, som fastknytes med band under hakan.

Bai [baï], Tommaso, italiensk tonsättare, f. omkr. 1650, blef 1713 kapellmästare vid Peterskyrkan i Rom och dog 1714. Af hans mestadels i manuskript befintliga kompositioner har i synnerhet ett *miserere* för två körer blifvit berömdt. Det uppföres, omväxlande med Allegris och Bainis, på långfredagen i Sixtinska kapellet. A. L.

Baiburt, stad i turkiska Armenien, vilajetet Erzerum, 1,550 m. ö. h., vid vägen från Erzerum till Trabezon. Omkr. 9,000 inv. I närheten finnas silfver- och koppargrufvor. B. är bekant genom den seger, som ryssarna under Paskievitj där vunno öfver turkarna d. 7 okt. 1829.

Baiera Fr. Braun, *paleobot.*, en växt med vanligen kilformiga, upprepadt dikotomiskt delade blad, närstående det nu lefvande släktet *Ginkgo*. Den förekommer i synnerhet inom trias- och juraformationen och är med flere arter representerad i Skånes kolförande bildningar. A. G. N.

Baiern. Se Bajern.

Baïf, Jean Antoine de, fransk skald, f. 1532, d. 1589, en af de s. k. franska "sjustjärnorna" (*les pléiades*). Hans försök att efter antika mönster införa orimmad vers (*vers baïfins*) i den franska poesien har endast teoretisk betydelse; B. sträfvade äfven att förenkla stafningen. Hans bästa verk äro öfversättningar från klassiska författare. Hans *Poésies choisies* utgåfvos af Becq de Fouquières (1874).

Baignoire [bänjωär], fr., egentl. badkar; i rundad form framspringande avantscenloge.

Baihaut [baïh'], Charles, fransk politiker, f. i Paris 1843, verkade såsom civilingenjör i Bordeaux, då han 1877 valdes till ledamot af deputeradekammaren, där han ånyo fick plats vid valen 1881, 1885 och 1889 och där han slöt sig till partigruppen "Union républicaine". 1882—85 var B. understatssekreterare i ministeriet för allmänna arbeten och jan.—okt. 1886 chef för detsamma i Freycinets kabinett. För sin delaktighet i Panama-affären, hvarvid han gjort sig saker till bestiklighet, dömdes han 1893 till 5 års fängelse, 750,000 frcs böter och återbärande af mottagna 375,000 frcs. B. har sedermera uppträdt såsom författare. Bland hans arbeten märkes *Impressions cellulaires. Mazas-Étampes-Sainte-Pélagie* (1897). (E. A—t.)

Baikâl (turk. *Bei-kul*, "rik sjö", ry. *Sviatoje more*, mongol. *Dalai-nor*, "heliga sjön"), en i södra Sibirien, på gränsen mellan guv. Irkutsk och prov. Transbaikalien belägen insjö, näst Kaspiska hafvet och Aralsjön den största i Asien. Af jordens sötvattenssjöar öfverträffas B. endast af de stora kanadensiska och af Ukereve. Den ligger mellan 51° 28′ och 55° 50′ n. br. samt 103° 45′ och 110° 20′

lgd. Dess areal är — öarna inberäknade — 34,180 km. (d. v. s. nästan lika stor som Småland och eking), dess längd beräknas till 640 km., dess edd till 15—82 km. och omkretsen till 1,974 km. alla jordens insjöar har B. det största djupet: i ss södra del har man mätt 1,447 m. Egentligen står sjön af tre genom grundare trösklar åtskilda cken, af hvilka det södra är djupast. Dess yta ger 469 m. ö. h. B. har sött och klart vatten mt bergiga, ofta tvärbranta stränder. På dess stra sida gå Primor- och Baikalkedjorna, som nå ver 1,400 m. höjd, på den östra Bauntibergen af da till 1,800 m. Från den östra stranden utjuter den stora halfön Svjatoi-noss; bland de ej nnerligen talrika öarna är den största Olchon (625 km.). B. mottager en mängd tillflöden, af hvilka största äro Selenga, Bargusin och Öfre Angara, mt afflyter till Jenissei genom Nedre Angara. enna flod är ej så segelbar, som de sibiriska floorna bruka vara, utan har i sin nedre del forsar, m nödvändiggöra varornas omlastning. Flerstädes B:s stränder finnas varma källor. Kusterna äro ttiga på hamnar, dessutom försvåras sjöfarten nom de våldsamma stormar, som ofta rasa på sjön. enna är isbelagd 4 månader, men som isen då blir à 1,5 m. tjock, så är trafiken öfver sjön just under ntern lifligast. (Under kriget med Japan 1904 anlades järnväg öfver isen.) De viktigaste ångbåtslinjerna o mellan Listvinitsjnoje, vid Nedre Angaras utpp, och Öfre Angaras mynning samt mellan förstnämnda hamn och Myssovaja på östra stranden. ellan sistnämnda hamn och Listvinitsjnoje på västra dan föra stora ångfärjor, som på samma gång äro brytare, den sibiriska järnvägens vagnar öfver sjön. en söder om sjön håller man på att mellan dessa ter bygga en järnväg, hvilken f. n. (1904) synes firma sig sin fullbordan. På grund af de synnerligen ära terrängförhållandena — därom vittna bl. a. 9 tunnlar och 189 broar — blir denna bana den gyraste Ryssland byggt, i det hvarje verst (1 verst = 1,067 km.) i medeltal kommer att kosta 220,000 ubel (ung. 500,000 kr.) och hela kostnaden för det ott 224 verst långa banan att uppgå till 53,5 mill. ubel (ung. 120,4 mill. kr.). — B. är mycket rik på sk; i stor mängd fångas på höstarna en lax (*Salmo mul*), som kommer upp från Ishafvet (årl. fångst mkr. 500.000 laxar). Egendomligt nog förekommer B. en sälhundsart (*Callocephalus*). J. F. N.

Baikalit, *miner.* Se Malakolit.

Baikie [bēi'ki], William Balfour, skotsk kare och upptäcktsresande, f. 1825, är känd förämligast genom den verksamhet han, under en sjurig vistelse i de osunda nejderna omkring Nigers edre lopp, utvecklade för slafhandelns afskaffande, r åvägabringandet af en ordnad handelsförbindelse ed dessa nejder samt för deras utforskande i georafiskt hänseende. B. dog 1864, just som han stod begrepp att återvända till England.

Baile (sp.), dans, dansnöje.

Bailén [ba-ilēn], stad i spanska prov. Jaén (Andasien), ej långt från Guadalquivir. 7,420 inv. 1900). Historiskt bekant genom franske generalen uponts kapitulation 1808. B:s omgifning produerar de vackraste andalusiska hästarna.

Bailén [ba-ilēn], hertig af. Se Castaños.

Bailey [bēi'li], John, skotsk landtbrukare och ekaniker, konstruerade i slutet af 1700-talet den första, efter matematiska grunder byggda plogen.

Bailey [bēi'li], Philip James, engelsk skald, f. i Nottingham 1816, d. 1902, berömd förnämligast genom den dramatiska dikten *Festus* (1839), som förenar tankedjup med poetisk kraft. B. biträdde en tid vid redigerandet af tidningen ''Nottingham Mercury''.

Bailiff [bēi'lif], eng. Se Bailli.

Baill., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för E. H. Baillon.

Bailleul [bajö'l], stad i franska depart. Nord, n. v. om Lille, vid Nordbanan. Betydande spets- och linnefabriker. 9,134 inv., som kommun 13,530 (1901).

Bailleul [bajö'l], Jacques Charles, fransk politiker, f. 1762, d. 1843, var vid revolutionens utbrott advokat vid Parisparlamentet, men återvände, när detta afskaffades, till sin födelsestad Bretteville, nära Havre. Invald i nationalkonventet 1792, uppträdde han som typen för de moderate samt röstade mot kungens afrättning och girondisternas fängslande. Han måste fly från Paris, men greps och fängslades. Efter Robespierres fall återfick han friheten och sin plats i konventet, slöt sig till de ifrigaste reaktionärerna och var jämte Fréron, ''Marseilles bödel'', ledare för den s. k. ''jeunesse parisienne''. Medlem af de femhundrades råd, bekämpade han kraftigt den rojalistiska reaktionen och försvarade på allt sätt direktoriet och general Bonaparte. 1799—1803 var B. medlem af tribunatet, men väckte genom sin oppositionslust Bonapartes ovilja, hvarför han 1804 fick en underordnad statssyssla i landsorten. Efter restaurationen kämpade han för det liberala partiet genom flere politiska broschyrer och det af honom ledda oppositionsbladet ''Le constitutionel''. Han skref bl. a. en som historisk källa värderik vederläggning af Mme de Staëls ''Considérations sur la révolution française'' med titeln *Examen critique des considérations sur les principaux événements de la révolution française avec des observations sur les dix années d'exile du même auteur et sur Napoléon Bonaparte* (1818). E. A—t.

Bailli [bajī], fr. (af det senlatinska verbet *bajulāre*, bära, som öfvergick till de romanska språken i betydelsen förvalta), förvaltare. De kapetingiske konungarna tillsatte tidigt i sina omedelbara besittningar, det kungliga domänet, fogdar kallade *prévôts*, och när dessas antal genom domänets tillväxt ökades, ställdes från Filip II Augusts tid öfver dem högre lokala ämbetsmän med titeln *bailli*. Dessa förvaltningsområden (*bailliages*) förblefvo ända till revolutionen domsagor och valkretsar vid valen af riksdagsombud. 'Le bailli'', som ursprungligen varit skatteuppbördsman, domare, anförare för det feodala härbannet och exekutiv ämbetsman, förlorade emellertid redan under medeltiden skatteuppbörden samt rätten att presidera i bailliagets domstol, hvilka befogenheter öfverflyttades till andra ämbetsmän. Titeln ''bailli'' fördes i Frankrike äfven af domare, som vid de feodala domstolarna dömde å länsinnehafvarens vägnar. Af samma ursprung som ''bailli'' var *ballivus*, hvarmed medlemmarna af johanniterordens kapitel betecknades. Efter den normandiska eröfringen buro vissa af sjeriffernas biträden vid grefskapens förvaltning titeln *bailiff*, och med detta namn betecknas ännu lägre rättstjänare inom gref-

skapen. Ordet användes äfven om förvaltare på de större herregodsen i England. S. B.

Bailliage [bajāj], en baillis ämbetsområde. Se Bailli.

Baillie [bēi'li], Matthew, engelsk läkare och anatom, f. 1761, d. 1823, lifmedikus hos Georg III och Georg IV, var den förste, som i systematisk form behandlade den patologiska anatomien. Hans förnämsta arbete är *The morbid anatomy of some of the most important parts of the human body* (1793). — Hans syster Joanna B., f. 1762, d. 1851, gjorde sig känd som lyrisk och (mindre lyckad) dramatisk skaldinna.

Baillière [bajär], Joseph Baptiste Marie, fransk bokförläggare och bokhandlare, f. 1797, d. 1885, började sin affär i Paris 1818 och tillvann den ett ansedt namn på medicinens och naturvetenskapernas område. Firman (J. B. Baillière et fils) innehafves numera af hans söner och sonson. Bland dess förlagsartiklar märkas särskildt den af Jaccoud redigerade "Nouveau dictionnaire de médecine et de chirurgie pratique" (40 bd, 1864—86), Littrés "Dictionnaire de médecine" (17:e uppl. 1893), "Encyclopédie internationale de chirurgie" samt de populärvetenskapliga samlingsverken "Bibliothèque scientifique contemporaine" (125 bd, 1885 ff.) och "Bibliothèque des connaissances utiles" (1887 ff.).

Baillon [bajå'], Ernest Henri, fransk botanist, f. 1827 i Calais, d. 1895 i Paris, studerade medicin, men företrädesvis botanik och kallades till professor i medicinsk naturalhistoria vid Parisuniversitetets medicinska fakultet, hvarjämte han vid "École centrale des arts et manufactures" erhöll en lärostol i hygien och naturalhistoria tillämpad på industrien. Vid sidan af sina lärarvärf har B. utvecklat en fruktbar författarverksamhet. Hans yktigaste arbeten äro *Étude générale du groupe des Euphorbiacées* (1858, med atlas), *Recherches sur l'organisation, le développement et l'anatomie des Caprifoliacées* (1861), *Histoire des plantes* (stor serie; bd 1—13, 1866—95), *Traité de botanique médicale phanérogamique* (1884; med 3,400 afbildningar) och *Traité de bot. méd. cryptogamique* (1889) samt en i sitt slag betydande illustrerad *Dictionnaire de botanique* (4 bd, 1876—92). B. uppsatte 1860 den botaniska tidskriften "Adansonia". 1884 blef han ledamot af Vetenskapssocieteten i Uppsala. (T. K.)

Baillot [bajå'], Pierre Marie François de Sales, fransk violinist, f. 1771, d. 1842, studerade violin för Polidori och Sainte-Marie samt längre fram för Pollani i Rom. 1791 fick han i Paris på Viottis rekommendation en plats i Théâtre Feydeaus orkester och blef sedermera lärare vid konservatoriet. 1802 blef han anställd i Napoleons privatkapell och började sina vidsträckta konstresor, som fortsattes till 1833. 1814 stiftade han i Paris soareer för kammarmusik, blef 1821 soloviolinist vid stora operan och var några år anförare för "concerts spirituels". B. var efter Kreutzer och Rode hufvudmannen för den franska violinskolan. I sitt spel sökte han i viss mån förena 18:e och 19:e årh:s kraf. Hans kompositioner vittna, enligt Spohrs och Wasielewskis omdömen, om musikalisk bildning, sorgfällig och ytterst violinmässig formbehandling, men de förråda äfven en något konstlad och kallt beräknande förståndsriktning. Samma egenskaper återfinnas äfven i hans berömda lärobok *L'art du violon* (1835), som är förträfflig i allt hvad som rör spelets mekanik, men som i fråga om föredragssättet innehåller nog ängsligt minutiösa föreskrifter. Detta arbete föregicks af en *Méthode de violon*, som B. utarbetade i förening med Rode och Kreutzer. A. L.

Bailly [baji], Jean Sylvain, fransk astronom och statsman, f. 1730 i Paris, riktade den astronomiska vetenskapen med flere berömda arbeten (*Histoire de l'astronomie ancienne, Histoire de l'astronomie moderne* m. fl.) och invaldes 1784 i Franska akademien. Sin största ryktbarhet vann han dock genom den betydande roll han spelade i den stora revolutionens första skeden. Som deputerad för Paris i tredje ståndet satt han i "États généraux" 1789, blef, sedan nämnda stånd förklarat sig för nationalförsamling, dess president och ledde som sådan förhandlingarna under den minnesvärda sessionen i Bollhuset 20 juni. Efter Bastiljens kapitulation (14 juli) utnämnd till mär i Paris, utmärkte sig B. på denna svåra post genom rättvisa och hofsamhet, men ådrog sig därigenom jakobinernas hat, hvilka beskyllde honom för rojalistiska tänkesätt. Sedan han i november 1791 nedlagt sitt ämbete, drog han sig tillbaka till Melun, men blef af sina fiender anklagad, förd till Paris och dömd till döden 11 nov. 1793 samt följande dagen afrättad. I sina *Mémoires d'un témoin de la révolution*, hvilka utgåfvos 1804, gaf han en skildring af revolutionens händelser. Hans staty, af J. P. Aubé, finns i Luxembourg-museet. E. W.

Bailo (it.), urspr. titel på det venezianska sändebudet i Konstantinopel, sedermera på de venezianske konsulerna inom andra delar af osmanska riket (Aleppo, Alexandria, Smyrna m. fl. st.) och slutligen på Venezias representanter äfven i kristna länders sjöstäder.

Baily [bēi'li], Francis, engelsk astronom, f. 1774 i Newbury, Berkshire, d. 1844 i London, var till 1825 växelmäklare, men anställde observationer från ett eget litet observatorium samt var en af stiftarna af och sedermera president i Londons astronomiska sällskap. Han utgaf stjärnkataloger. Särskildt nämnvärd är hans kritiska upplaga af Ptolemaios', Ulugh Beighs, Tyge Brahes, Halleys och Hevels stjärnförteckningar (1843).

Baily [bēi'li], Edward Hodges, engelsk bildhuggare, Flaxmans lärjunge, f. 1788 i Bristol, d. 1867 i London, vann 1818 europeiskt rykte genom sin *Eva vid källan*. Bland hans mest berömda arbeten må nämnas *Nelsons* bildstod på Trafalgarkolonnen samt *Fox'* marmorstaty i Stephans-hall.

Bailyska droppen [bēi'liska], *astron.* Se Venuspassage.

Bain [bēi'n], Alexander, skotsk mekaniker och uppfinnare på telegrafiens område, f. 1810 i grefskapet Caithness, var urspr. urmakare och afled 1877 i grefskapet Dumbarton. B. uppfann 1840 en typtrycktelegraf och s. å. de s. k. elektriska uren (se Ur) samt 1843 en elektrokemisk telegraf, den första af detta slag, som kommit till praktisk användning i telegrafien. 1846 erhöll han patent på en automatisk afsändningsapparat, i hvilken för första gången en perforerad pappersremsa användes, hvarigenom hans apparat sålunda blef en föregångare till de moderna snabbskriftstelegraferna. B. uppfann vidare 1842 en nåltelegraf, som länge var i bruk

Österrike. S. å. uppfann han en telegrafapparat, en första i sitt slag, medelst hvilken ett i boktrycksyper satt telegram kunde kopieras. Ett prick-treck-alfabet hopsatte han äfven, hvilket länge användes i Frankrike, innan det internationella prick-treck-alfabetet blef antaget. Äfven en elektrisk brandsignalapparat härrör från honom. Trots inomsterna af sina patent dog B. fattig till följd af processkostnader och oregelbundet lefnadssätt. N. J—n.*

Bain [bē'n], Alexander, engelsk filosof och naturforskare, f. i Aberdeen 1818, blef professor vid universitetet i Glasgow 1845 och sekreterare i "General board of health" 1848. Åren 1857—62 var han examinator i logik och naturvetenskap vid universitetet i London, vid hvilket han åter anställdes 1864, sedan han 1860 blifvit för sina staten visade tjänster utnämnd till professor vid universitetet i sin födelsestad. Död 1903 i Aberdeen. — B. var en af de förnämste representanterna för den engelska associationspsykologien, vid sidan af John Stuart Mill, med hvars åsikter hans äro nära besläktade. Särskild uppmärksamhet har han egnat åt muskelsensationernas betydelse i vårt själslifs utveckling. Genom dem bliva vi enligt B. medvetna om de spontana rörelserna, hvilka äro våra första psykiska lifsyttringar. Inom läran om idéassociationerna upptager han vid sidan af likhets- och kontiguitetsassociationen en s. k. konstruktiv association, som framträder vid fantasiens omdanande verksamhet. Äfven i viljeteorien skiljer sig B. i flere punkter från öfriga associationspsykologer. Viljeyttringen är enligt hans åsikt föreställning om en lustkänsla, hvilken är associerad med en bestämd muskelrörelse. Af hans många skrifter må här nämnas *The senses and the intellect* (1855, 4:e uppl. 1894), *The emotions and the will* (1859, 2:a uppl. 1865), *On the study of character, including an estimate of phrenology* (1861), *Mental and moral science* (1868), *Mind and body: theories on their relation* (1873), *Education as a science* (1879; 7:e uppl. 1889), *John Stuart Mill, a criticism, with personal recollections* (1882) och *Practical essays* (1884). Därjämte har han skrifvit en mängd uppsatser i den engelska filosofiska tidskriften "Mind". S—e.

Bain [bē'n], Robert Nisbet, engelsk skriftställare, f. 18 nov. 1854 i London, fick sin uppfostran i Bath och Highgate, var en tid anställd i en affär och sysslade sedermera med tidningsskrifveri samt ingick 1884 i den afdelning af British museum, som benämnes "Printed books' department", samt är där assistent af 1:a kl. B. har författat historiska artiklar i "English historical magazine" (sedan 1885), såsom *On the assassination of Gustavus III* och *The 2nd partition of Poland 1792—3*, och särskildt utgifvit *Gustavus III and his contemporaries* (2 bd, 1894), i hvilket arbete han lämnar erkännansvärda prof på beläsenhet, behandlar konungen väl, men går illa åt hans samtida, *Charles XII and the collapse of the swedish empire* (1895; i Putnam's samlingsverk "Heroes of the nations"), intressant och ej utan sina förtjänster, *Pupils of Peter the great* (1897), *Daughter of Peter the great* (1899), *Peter III* (1902) och *Scandinavia, being the political history of Denmark, Norway and Sweden, 1513—1900* (i Cambridge Historical series, 1904). B., som egnat sig åt studiet af ungerska, slaviska och skandinaviska språken, har först till engelska från originalen öfverflyttat arbeten af M. Jókai (1891—94), Juhani Aho (valda stycken, i "Pseudonym library", 1892) och H. K. Andersen ("The little mermaid", praktuppl., illustrerad af Wequelin), hvilken sistnämnde han skildrat i skriften *Hans Christian Andersen* (1895). Han har äfven utgifvit sagosamlingarna "Rumanian fairy tales" (1893) och "Cossack fairy tales" (1894) samt "Idles from Gorky" (1902; med biografi öfver Gorjkij). J. Th. W.

Baines [bē'nś]. 1. Edward B., engelsk publicist och politiker, f. 1774, d. 1848, började sin bana som biträde på ett tryckeri i Leeds och utgaf från 1801 "Leeds' mercury", hvilken tidning snart under hans ledning blef den på liberalt håll ledande i Yorkshire och en medelpunkt för den liberala rörelsen i norra England. B. förfäktade i dess spalter ifrigt katolikernas emancipation, den stora parlamentsreformen och andra whig-reformkraf. 1834—41 var han parlamentsledamot för Leeds och tillhörde som sådan de ledande bland de protestantiske dissenters, hvarjämte han ifrade för en förbättrad fabrikslagstiftning. B. var äfven populärhistorisk och topografisk författare samt utgaf bl. a. en historia om Georg III:s regering (4 bd, 1823) äfvensom historiska beskrifningar öfver Yorkshire (1823) och Lancashire (1825).

2. Matthew Talbot B., den föregåendes son, engelsk advokat och politiker, f. 1799, d. 1860, blef 1847 medlem af underhuset och 1855 som kansler för hertigdömet Lancaster af Palmerston upptagen i kabinettet. B. var den förste dissentern bland engelska kabinettsministrar.

3. Sir Edward B., den föregåendes broder, engelsk journalist och politiker, f. 1800, d. 1890, inträdde redan 1815 i redaktionen af "Leeds' mercury" och öfvertog efter faderns död helt och hållet tidningens ledning. Han var en af de tidigast uppträdande agitatorerna mot spannmålslagarna och ifrade mycket för arbetarnas självuppfostran genom fria fackskolor, s. k. "mechanics institutes". Äfvenledes var B. en af de äldste förkämparna för den absoluta nykterhetens sak i England och utgaf 1853 *Testimony and appeal on the effects of total abstinence*. 1859—74 var han medlem af underhuset för Leeds och verkade där, liksom förut fadern, som en af ledarna för dissenters. B. har bl. a. utgifvit *History of the cotton manufacture in Great Britain* (1835) och skildrade textilindustriens historia i sin broder Thomas' stora beskrifning öfver Yorkshire. 1880 blef B. upphöjd till knight.

4. Thomas B., den föregåendes broder, engelsk journalist och lokalhistoriker, f. 1806, d. 1881, utgaf 1829—59 den i norra England synnerligen inflytelserika liberala tidningen "Liverpool times". Värdefulla äro hans lokalhistoriska arbeten *Lancashire and Cheshire, past and present* (1867) samt *Yorkshire, past and present* (4 bd, 1871—75). V. S—g.

Baines [bē'nś], Thomas, engelsk forskningsresande, f. 1822 i grefskapet Norfolk, var i sin ungdom artist och deltog som målare i kriget med kafferfolket 1848—51. Efter att 1855—56 hafva medföljt en expedition till Australien, var han 1858—61 Livingstone följaktig på dennes resor i Sambesiområdet, och 1869 undersökte han guldfälten i Matabele-landet. Död 1875. B. utgaf flere resebeskrifningar.

Baini, Giuseppe, italiensk musikteoretiker och kyrkokomponist, f. 1775 i Rom, utbildade sig i Seminario romano, upptogs som sångare i påfliga kapellet, för hvilket han sedermera blef direktör, efter att förut hafva afböjt tvenne af Napoleon honom gjorda anbud, nämligen direktörsplatsen vid kejserl. kapellet i Paris och anställning som generaldirektör för hela Frankrikes kyrkmusik. Död 1844. B. kan anses såsom den siste utlöparen af den gamla romerska skolan, hvars hela stränghet han reproducerade midt under en modern tidssmak. Hans *Miserere* är också det enda verk af nyare tonsättare, hvilket njutit äran att upptagas bland dem, som under påskveckan sjungas i Sixtinska kapellet. Mest betydande är B. likväl såsom musikalisk forskare, framför allt genom sitt berömda källverk *Memorie storico-critiche della vita e delle opere di Giovanni Pierluigi da Palestrina* (1828), hvilket, i trots af en nog ensidig beundran och partiskhet för Palestrina, likväl innehåller ytterst viktiga underrättelser om den gamle mästaren och hans föregångare. A. L.

Bain-marie [bä marí], fr., vattenbad.

Bains [bä], namn på flera franska badorter. — 1. B. du Mont Dore, badort i depart. Puy de Dôme. 1,866 inv. (1900). Betydande mineralbad. Romerska fornlämningar. — 2. B. en Vosges, äfven kalladt B. les B. i depart. Vosges. 1,529 inv. (1901). Flera varma mineralkällor. — 3. B. de la Reine, badort i Algeriet, 3 km. från Oran. B. hade under medeltiden stort anseende bland araberna. Under spanjorernas herravälde besöktes det mycket af adeln och fick sitt namn efter Johanna, dotter till Isabella den katolska.

Baipur [bäipō'ə]. Se Beypur.

Bairakdär l. Beirakdär (pers.-turk.), "fanbärare". — Mustafa B., Mahmud II:s energiske storvesir (1808—09).

Bairam (pers.-turk. *beirám*, "fest") betecknar i Turkiet förnämligast det muhammedanska årets två

Bairam-fest i Bagdad.

stora fester: *kütsjük beirám*, "lilla beiram" l. *Ramazán beiram-i* och *bujúk beiram*, "stora beiram", l. *kurbán beirami*, "offer-beiram". Lilla beiram firas omedelbart efter fastemånaden Ramadän (se d. o.) under de 3 första dagarna af Sjauwäl (årets 10:e månad). Vid denna fest, som liknar de kristnes jul och nyår, kläda sig alla i nya kläder (äfven den fattigaste skaffar sig något litet nytt plagg), vänner och bekanta mötas i hemmen och moskéer, på gator och kaféer med lyckönskningar och kyssar; gåfvor och välfägnad (kakor och frukter) kringskickas, äfven tjänare erhålla gåfvor och besöka forna husbönder i samma ändamål, och nästan alla bodar (utom för mat- och dryckesvaror) äro stängda. Många, i synnerhet kvinnorna, besöka aflidna anförvanters grafvar och smycka dem med kvistar af palm och basilikeört. De förmögne sätta upp tält kring grafven, där de mottaga visiter med allsköns undfägnad och därunder låta fattiga skollärare recitera delar af koranen. Den egentliga betydelsen af "lilla beiram" är dock att vara en "allmosans fest", då efter rikliga allmosors utdelande åt de fattige på första dagen en särskild predikan hålles i moskén, hvarefter hela församlingen lyfter upp händerna och beder "för syndernas förlåtelse, sjukas tillfrisknande, god årsväxt och bevarande från allt ondt och skuld". — Stora beiram, som firas 10—14 i Su-l-Hidsje (årets 12:e månad), är egentligen mekkapilgrimernas "slaktoffersfest" på den dag (den 10:e), då de anträda sin färd till minne af att Abraham offrade sin son Ismael på ett berg vid Mekka (muhammedansk uppfattning af legenden om Isaks offer på Moria berg), hvadan hvarje husfader samma dag "offrar" (d. v. s. slaktar) ett lamm eller en get och därmed tillreder en festmåltid. För öfrigt firas denna "muhammedanernas påsk" på ungefär samma sätt som "lilla beiram", men i mindre omfång och med mindre feststämning. H. A.

Baird [bä'd], Spencer Fullerton, nordamerikansk zoolog, f. 1823 i Pennsylvanien, d. 1887, blef 1855 vice sekreterare och 1878 förste sekreterare vid "Smithsonian institution" i Washington. B. är en bland dem, som kraftigast bidragit till kännedomen om Nord-Amerikas vertebrat-fauna, särskildt genom bearbetning och anordning af det rika material, som blef samladt under de resor och undersökningar, hvilka föregingo anläggningen af järnvägarna, mellan de östra och västra staterna i Nord-Amerika. F. A. S.*

Baireuth l. Bayreuth [ba'jröjt], hufvudstad i bajerska regeringsområdet Ober-Franken, 340 m. ö. h. 29,387 inv. (1900), inklusive garnison; däraf 5,255 katoliker och 386 judar. Det eger ett kungligt slott, flere kyrkor, däribland en protestantisk i spetsbågsstil, synagoga, operahus m. fl. märkliga byggnader, bland hvilka det af Richard Wagner byggda

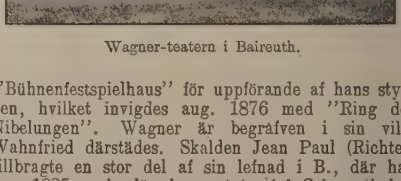

Wagner-teatern i Baireuth.

"Bühnenfestspielhaus" för uppförande af hans stycken, hvilket invigdes aug. 1876 med "Ring der Nibelungen". Wagner är begrafven i sin villa Wahnfried därstädes. Skalden Jean Paul (Richter) tillbragte en stor del af sin lefnad i B., där han dog 1825, och där hans staty (af Schwanthaler) blef upprest 1841. — B. som först omtalas 1194,

ar 1604—1769 residens i markgrefskapet B. Om ess historia se Ansbach.

Bairût, stad i Syrien. Se Beirut.

Bäisch, Hermann, tysk målare, f. 1846 i Dresden, studerade bl. a. i Paris för Théodore Rousseau, var sedan verksam i München och Karlsruhe samt dog i sistnämnda stad 1894. Han målade helst och bäst motiv från Nord-Tysklands och Nederländernas kust, med molnig, dunstfull luft och kreatur på bete. Representerad i flera tyska museer. G—g N.

Baïse [baïs] l. Bayse, flod i södra Frankrike, upprinner på Lannemezan-platån (658 m.), i dep. Hautes Pyrénées, flyter nästan rakt åt n., upptager från v. Gelise och utfaller i Garonne vid Port de Paseau. Längd 190 km. Tack vare betydande slussarbeten är B. segelbar 84 km. och utgör ett högst viktigt samfärdsmedel i dessa jämförelsevis glest bebolkade trakter.

Baisse [bäss], fr., *hand.*, prisfall i kursen på värdepapper, i synnerhet börspapper. Motsatsen är Hausse. — Baissier [bässié], säljare, som spekulerar på kursens fallande. Motsats Haussier.

Baj (eng. *bay*, fr. *baie*, it. *baja*), vik, hafsvik, hamn (som bildar en naturlig hamn). — Baj-is, ung arktisk is, fjordis, uppkommen genom sammanfrysning af de smärre isflaken.

Baja, stad i ungerska komitatet Bács-Bodrog, vid Donau. 20,361 inv. (1901), mest magyarer. Betydlig handel med säd och svin.

Baja California, territorium i Mexico, omfattande halfön Nedre Californien. 151,109 kvkm. 47,624 inv. (1900), 0,3 på 1 kvkm. Hufvudstaden, La Paz, med 5,046 inv. (1900), ligger i södra delen, vid östra kusten och har en synnerligen god hamn vid den liknämnda viken af California-golfen. B. är öfvervägande bergigt, med ständig höjning från s. till n. De branta bergen vid östkusten nå en höjd af 900 m. Toppen S:ta Catalina är 3,098 m. hög. Klimatet är jämnt, med betydlig nederbörd på bergssluttningarna och i norr samt het torka i det inre. Fruktbara ängder finnas i mängd, och norra delen är synnerligen lämplig för boskapsskötsel.

Bajad. Se Bagrus, *zool.*

Bajāda del Paraná, vanligen kallad Paraná, stad i Argentinska republiken i Syd-Amerika, vid Paraná. Omkr. 24,000 inv. Det var 1852—59 hela republikens hufvudstad.

Bajadär (af port. *bailadeira*, danserska), benämning på indiska danserskor. Uti Indien kallas de (med sanskritisk benämning) *devadāsyas* (”gudarnas tjänarinnor”), emedan de invigt sig åt tempeltjänsten och såsom gudens prästinnor dansa vid hans fester. Det är en stor skillnad mellan de egentliga bajadärerna — unga flickor ur de högre kasterna, som endast egnat sig åt någon guds tjänst samt åtnjuta högt anseende — och de offentliga danserskor, som uppträda mot betalning vid enskilda fester. Bajadärernas dansar äro pantomimer, som under ackompanjemang af flere olika musik-instrument framställa händelser ur den indiska mytologien, kärleksäfventyr o. d. — Förr var bajadär äfven benämning på ett slags långa, smala ylledukar, som virades om hufvud och hals.

Bajæ, romarnas mest berömda badort, belägen vid hafvet, s. v. om Neapel, mellan Cumæ och Puteoli. Den var berömd för sina heta svafvelbad, som man satte i samband med floden Pyriflegeton i underjorden, samt för sin härliga natur, men framför allt för den förfinade lyx, som där utvecklades af den romerska aristokratien, i synnerhet under kejsartiden. Hela trakten var då öfversållad med palats och villor; man beredde sig t. o. m. nya byggnadsplatser genom fyllningar ut i hafvet (jfr Hor. Od. II: 18). Lyxen öfvergick med tiden till en ytterligt sedeslös yppighet, som bl. a. Seneca varnande skildrar i ett bref. En massa ruiner är allt hvad som återstår af den forna härligheten.

Bajani'sm. Se Bajus, M.

Bajase't, Bajasid l. Bajesid, stad i turkiska Armenien, vilajetet Erzerum, 25 km. s. ö. om Ararat. Det har ett amfiteatraliskt läge på ett utsprång af Mama dag. Omkr. 2,000 inv., mest kurder. B. är säte för en ärftlig pasja och utgör en i militäriskt hänseende viktig punkt. I dess grannskap utkämpades 1854 och 1877 flere strider mellan turkarna och ryssarna.

Bajasid, stad. Se Bajaset.

Bajasi'd (Bajazet, Bajesíd), namn på två turkiska sultaner. 1. B. I Jildirím (l. Yldyrým), ”Blixten”, så kallad för snabbheten i sin krigföring, Murad I:s son, f. 1347, reg. 1389—1402. Han utvidgade det osmaniska väldet öfver Bulgarien, Macedonien och Tessalien samt inskränkte det grekiska kejsardömet till staden Konstantinopel. Då han hotade Ungern, mötte honom detta lands konung, tyske kejsaren Sigmund (Sigismund) i Bulgarien, men blef af B. i grund slagen vid Nikopoli 1396. Segraren eröfrade Bosnien och ämnade just vända sig mot Konstantinopel, då mongolerna under Timur inföllo i Mindre Asien. B. ryckte emot dem, men besegrades och tillfångatogs i slaget vid Angora 1402. B. dog i fångenskapen 1403.

2. B. II, Muhammed II:s son, f. 1447, regerade 1481—1512. Han stridde med växlande framgång mot venezianerna, ungrarna och Egyptens mamluksultaner och hade jämväl att bekämpa uppror inom sin egen familj. Genom sin eftergifvenhet mot janitsjarerna lade han grunden till den makt, som dessa sedermera fingo. Han blef äfven själf af dem tvungen att nedlägga regeringen, 1512, och dog kort därefter. B. II lät uppföra en mängd praktfulla byggnader, bland andra den efter honom uppkallade stora moskén i Konstantinopel.

Bajazet. Se Bajasid, turkiska sultaner.

Baja'zzo (it.), lustighetsmakare. Se Pajazzo.

Bajer, Frederik, dansk politiker och skriftställare, f. 21 april 1837 nära Næstved, vardt 1856 löjtnant vid dragonerna och tjänade med heder i kriget 1864, men fick afsked vid arméreduktionen 1865 och uppehöll sig sedermera i Köpenhamn såsom lärare och skriftställare, sedan 1871 som translator. Redan 1872 invaldes B. i folketinget såsom ombud

för Horsenskretsen och återvaldes ända till 1895; han har alltid tillhört vänsterpartiet och ofta nog dess yttersta flygel. Någon stor politisk roll har han dock ej spelat; emellertid intog han tidigt en ställning för sig genom sitt outtröttliga nit för kvinnosaken (lagen af 7 maj 1880 om hustrus rätt att delvis råda öfver sin förmögenhet har närmast honom att tacka för sin tillkomst), för skyddande af den litterära eganderätten, för införande af proportionella val m. m. 1870 stiftade B. Nordisk fristatsforening, som egde bestånd till 1882, och såsom dess organ utgaf han 1877—79 veckotidningen "Folkevennen"; han är nämligen lika ifrig republikan som skandinav. Han var äfven den egentlige stiftaren af "Dansk kvindesamfund" (1871) och af "Kvindelig fremskridtsforening" (1885) samt gaf uppslaget till stiftandet af "Forening for Danmarks neutralisering" (1882), hvilken sedermera fick namnet "Dansk fredsforening". B. har sedan 1884 verksamt deltagit i en serie mellanfolkliga fredskongresser och interparlamentariska konferenser. På hans initiativ inrättades världsfredsbyrån i Bern 1892 samt danska gruppen af interparlamentariska unionen 1891, som verkar för fredstanken och internationell skiljedom. Förutom en mängd småskrifter har B. utgifvit *Samlinger til jævnförende nordisk lyd- og retskrivningslære* (1871), *Nordens politiske digtning 1789—1804* (1878), *Klara Rafaelfejden* (1879), *Om ægtefællers formuerettige ligestillelse* (1884), *Nordiske neutralitetsforbund* (1885) och *Kort fremstilling af den svenske udtale* (1895). E. Ebg.

Bajern l. Bäjern (i Tyskland vanligast skrifvet Baiern, men enligt en kunglig förordning officiellt Bayern), konungarike, är till rangen, ytvidden och folkmängden den andra i ordningen bland tyska rikets stater. Det är beläget i södra Tyskland och består af två geografiskt skilda delar: den större och östligare (det egentliga Bajern), begränsad i n. af Preussen, de thüringska småstaterna och konungariket Sachsen, i ö. och s. af Österrike, i v. af Württemberg, Baden, Hessen-Darmstadt och Preussen; den mindre och västligare (Rhen-Bajern, Rhen-Pfalz l. Pfalz), begränsad i n. af Hessen, i ö. af Baden (Rhen), i s. af Elsass-Lothringen och i v. af Preussen. Ytinnehållet är 75,870 kvkm.

Fysisk geografi. Det egentliga B:s sydligaste del är uppfylld af utgreningar från Alperna, som bilda tre hufvudgrupper: Algau-alperna, mellan Bodensjön och Lech, med bergstoppen Mädele Gabel, 2,649 m., de Bajerska kalkalperna, mellan Lech och Inn, med Zugspitz, 2,963 m., Tysklands högsta berg, och Salzburgalperna, öster om Inn, med toppen Watzmann, 2,714 m. Närmast norr om dessa alper utbreder sig det schwabisk-bajerska höglandet upp till Donau. Norr om denna flod har man ett annat bergssystem. Längs östra gränsen går Böhmerwald, hvars högsta toppar, Rachel (1,462 m.) och Arber (1,458 m.), ligga inom B., och som genom öfre Regendalen är skildt från det parallellt gående Bairischer wald. I landets nordöstra hörn ligger Fichtelgebirge (med toppen Schneeberg, 1,051 m.), och till denna bergkant sluter sig i väster Frankenwald, en utgrening från Thüringerwald. Längst västerut ligga Rhön (928 m.) och Spessart (585 m.). Midten af landet norr om Donau genomstrykes af Frankiska Jura, som skiljer Ober Pfalz (i ö.) från Franken (i v.). I Rhen-Pfalz märkes Hardt (687 m.), en nordlig fortsättning af Vogeserna. — Södra B. genomflytes af Donau, hvilken här är segelbar under hela sitt lopp. Den upptager från söder: Iller (under en stor sträcka bildande gräns mot Württemberg), Lech, Isar och Inn, hvilken tillika med sin biflod Salza bildar gräns mot Österrike, från norr: Wernitz, Altmühl, Naab och Regen. I n. flyter i många krokar Rhens biflod Main, som från n. upptager Frankiska Saale, från s. Regnitz, som genom Ludvigskanalen står i förbindelse med Donau och sålunda möjliggör sjöfart från denna flod till Rhen. Längst i n. ö. upprinna Elbes bifloder Sachsiska Saale och Eger. Rhen-Pfalz har Rhen till östlig gräns. Denna flod upptager bäcken Lauter, som bildar gräns mot Elsass. Sydvästra hörnet af det egentliga B. berör på en liten sträcka Bodensjön. Södra B. är rikt på vackra alpsjöar, bland hvilka Chiem-see (85 kvkm.), Starnberger- (l. Würm-)see och Ammer-see äro de betydligaste. Där ligga äfven stora kärrtrakter (moose). — Klimatet är i allmänhet mildt och hälsosamt, i synnerhet i Rhen-Pfalz och vid Mains nedre lopp, men alptrakterna hafva långa och stränga vintrar. München har en årsmedeltemperatur af 7,6°, i jan. — 3°, i juli + 17,8°. Nederbörden är riklig, i Bairischer wald ända till 120 cm. och i Alperna ungefär lika mycket.

Befolkning och politisk indelning. B:s folkmängd, som 1818 var 3,7 mill., steg 1900 till 6,176,057 inv. eller 81 på 1 kvkm. Den fördelade sig på följande sätt på landets åtta "regierungsbezirke".

Bezirk	Ytinnehåll	Folkmängd	På en kvkm.
Oberbayern	16,725	1,323,888	79
Niederbayern	10,757	678,192	63
Oberpfalz	9,652	553,841	57
Oberfranken	6,999	608,116	87
Mittelfranken	7,584	815.895	108
Unterfranken	8,401	650,766	77
Schwaben	9,824	713,681	73
Pfalz	5,928	831,678	140
Riket	75,870	6,176,057	81

Af befolkningen voro 3,028,100 män och 3,147,957 kvinnor (mot 1,000 män 1,039 kvinnor). I folktäthet står B. efter de flesta tyska stater. Folkmängdstillväxten per år var minst 1849—52: 0,09 proc., högst 1895—1900: 1,22 proc. En folkminskning inträffade åren 1852—55 (— 0,11 proc. per år). Utvandringssiffran öfversteg före 1870 sällan 10,000, varierade på 1870-talet mellan 7,000 och 12,000, men ökades därefter och steg 1889 till 20,000 och 1899 till 39,100 personer, de fleste från Pfalz, Mittelfranken och Schwaben. Till främmande världsdelar går ett mindretal (1901: 2,036 pers.). Antalet ingångna äktenskap var 1900: 50,585 och är högre än i andra sydtyska stater, men jämförelsevis mindre än i Nord-Tyskland. De föddes antal var 1900: 233,092 (däraf 6,879 dödfödda), 30,696 (= 13,2 proc.) voro födda utom äktenskapet, antalet af dessa senare är störst i Oberbayern (19,5 proc.), lägst i Pfalz (6,8 proc.). Antalet döda (utom dödfödda) var s. å. 156,408 pers. B. räknar 41 omedelbara städer med tillhopa 1,494,879 inv. eller nära en fjärdedel af befolk-

ngen. Af städerna ha München och Nürnberg ver 100,000 inv. Augsburg, Würzburg, Ludwigs- fen och Fürth 50—100 tusen, 26 mellan 10 och) tusen. Af landskommuner (med intill 5,000 inv.) r B. 7,936. Landtbefolkningen öfverväger mest Niederbayern, Oberpfalz och Unterfranken. I etno- afiskt afseende hör befolkningen till olika stammar:

Bajerska folkdräkter.

n del germaniserade slaver (vender) bor i Ober- anken, franker i de tre frankiska regeringsdistrikten, hwaber (alemanner) i sydvästra B., egentliga ajrare i Ober- och Niederbayern samt Oberpfalz. efolkningen i Rhenpfalz är mest västfrankisk. — ill religionen äro 70,7 proc. eller 4,357,133 ro- erska katoliker, 28,3 proc. eller 1,749,206 evan- eliska, 5,430 gammalkatoliker, 3,170 mennoniter est i Rhenpfalz), 1,797 "frireligiösa", 1,296 etodister etc. samt 54,928 (0,9 proc.) judar.

Andlig kultur. Den katolska kyrkan har ärkebiskopar (i München-Freising och Bamberg) amt 6 suffraganbiskopar (i Regensburg, Augsburg, assau, Eichstätt, Würzburg och Speier). Ledningen af den protestantiska kyrkans inre angelägenheter utgår i det egentliga B. från öfverkonsistorium i München, med två konsistorier, i Ansbach och Baireuth, samt i Pfalz från konsistorium i Speier. — B. eger 3 universitet: München, Würzburg och Erlangen, med inalles 6,755 stud. (1899), 7 lycéer för filosofiska och katolsk-teologiska studier: Augsburg, Bamberg, Dillingen, Eichstätt, Freising, Passau och Regensburg, med inalles 688 stud. (1899), en teknisk högskola i München (2,048 stud. 1899), ett skogsinstitut (Aschaffenburg), ett veterinärinstitut (München), en akademi för landtbruk och bryggeri, 4 industriskolor, 6 byggmästarskolor, 271 tekniska elementarskolor, 2 konstslöjdskolor, 13 musikskolor, 24 lärare- och lärarinneseminarier, 42 humanistiska gymnasier, hvart och ett förbundet med en förberedande latinskola, 44 progymnasier och isolerade latinskolor, 4 realgymnasier och 55 realskolor. Antalet lärjungar var 1899 vid gymnasierna och deras latinskolor 16,045, vid progymnasierna och de isolerade latinskolorna 3,272, vid realgymnasierna 789 och vid realskolorna 12,259. För primärundervisningen funnos 1899: 7,338 folkskolor (5,178 katolska, 1,930 protestantiska, 144 simultana och 86 judiska) med tillsammans 25,983 lärare och 850,309 lärjungar. I 75 proc. af skolorna uppburos skolafgifter. Utgifterna för skolväsendet stego för finansåret 1902—03 till 25 mill. mark. B., som under den tidigare renässansens tid var en af den bildande konstens medelpunkter (Vischer, Dürer), har i nyare tider genom den konstälskande Ludvig I åter intagit ett framstående rum i detta afseende. Den dramatiska konsten representeras af många stående teatrar. En egendomlig art af denna konst framträder i de bekanta passionsspelen i Ober-Ammergau. Att döma af rekrytpröfningarna står allmänbildningen mycket högt (läs- och skrifkunnigheten är t. o. m. allmännare än i Preussen). Konstakademien i München (i sin nuv. gestalt stiftad 1808) är såväl en läro- och bildningsanstalt som en förening af konstnärer. I München finns en berömd vetenskapsakademi, grundad 1759.

Materiell kultur. Af B:s hela areal äro 40,1 proc. åker och trädgårdar, 17 proc. ängsmark, 3,1 proc. betesmarker, 32,5 proc. skog, däraf staten eger 33,6 proc., 2,6 proc. improduktiv mark, resten vägar, vatten, bebyggda platser m. m. 45,8 proc. af befolkningen ha sin utkomst af åkerbruk, trädgårds- och boskapsskötsel. Hela det 1901 skördade beloppet af spannmål (hvete, spelt, råg, korn, hafre) uppgick till 2,609,671 ton, däraf 416,718 ton hvete, 843,593 ton råg, 567,085 ton korn och 662,657 ton hafre. Potatisskörden steg till 4,8 mill. ton. Af humle skördades s. å. 11,229 ton. Vingårdarna (omkr. 24,000 har, däraf 16,000 i Pfalz) gåfvo 1900 en skörd af 540,451 hl., värd 22 mill. mk. Kreatursstocken bestod 1900 af 386,642 hästar, 3,46 mill. nötkreatur (mest i södra B., där, särskildt i Allgau, smör- och osttillverkning är en hufvudnäring), 760,000 får (i tillbakagång), 1,76 mill. svin (i stigande) och 274,500 getter. — De viktigaste produkterna af bergsbruket äro kol, järn, grafit och salt. 1900 brötos öfver 1 mill. ton kol, till ett värde af 12,6 mill. mk (i Pfalz, Oberbayern och Oberfranken), 9,248 ton grafit, 179,920 ton järnmalm. Salt finnes i sydöstra delen af landet (kring Berchtesgaden) samt vid Dürkheim och Kissingen (1900: 44,432 ton

koksalt). På mineralkällor är B. mycket rikt. — Af industrigrenar intager öltillverkningen fortfarande första rummet. Antalet i gång varande bryggerier 1900 var 5,964 med en tillverkning af 17,835,089 hl. öl. S. å. utfördes 2,882,350 hl. Ölbeskattningen är förbehållen landets egen lagstiftning, men med afseende å brännvinsbeskattningen har B. sedan okt. 1887 gemensam lagstiftning med det öfriga Tyska riket. 1900—01 voro 7,367 brännerier i gång och tillverkade 194,970 hl. ren alkohol. Äfven öfriga industrigrenar hafva utvecklats under de sista årtiondena. 1895 lefde 32 proc. af befolkningen af industri och bergsbruk, däraf på industri öfver 1 mill. personer. De viktigaste industristäderna äro Nürnberg, Fürth, München, Augsburg, Würzburg, Aschaffenburg, Ludwigshafen, Zweibrücken och Speier. Tull-lagstiftningen och regleringen af myntväsendet tillkomma Tyska riket, men upptagandet och förvaltningen af tullarna de enskilda staterna. Följaktligen har B. (sedan 1872 och 1876) samma mått- och viktsystem (metersystemet) och myntsystem som Tyska riket. De viktigaste exportvarorna äro åkerbruksalster, öl, vin, färgvaror, bomullsvaror, glas, nürnberger galanteri- och kortvaror, litografstenar (från Solnhofen). Importen består af kolonialvaror, färgämnen, bomull, siden, järnvaror. — En liflig sjöfart eger rum på Donau, Main och Rhen samt på Ludvigskanalen (se ofvan). Vid Rhen ligger den viktigaste hamnen, Ludwigshafen, till hvilken 1900 ankommo 6,719 fartyg och från hvilken afgingo 6,566. Äfven i sjöfarten på Bodensjön deltager B. — Järnvägarna hade 1900 en längd af 6,759 km., däraf 5,784 km. voro statsbanor. I B. utfördes den första järnvägen på den europeiska kontinenten, banan mellan Nürnberg och Fürth, som beslutades år 1833 och öppnades för trafik 7 dec. 1835. Telegraflinjerna hade 1900 16,371 km. längd. Af telefoner funnos s. å. 29,488 st. Jämte Württemberg har B. en från det öfriga Tyska riket skild förvaltning af post och telegraf.

Författning och förvaltning. Författningen är konstitutionellt monarkisk enligt grundlagen af 26 maj 1818, med däri sedan (1848 och 1871) gjorda ändringar. Vallagen är af 4 juni 1848 med ändringar af 21 mars 1881. Kronan är ärftlig på mannsidan af huset Wittelsbach efter förstfödslorätt och agnatisk linealsuccession. Kvinnolinjen är utesluten, så länge en agnat af ett jämbördigt äktenskap eller genom en arförbrödring till tronföljd berättigad prins finnes. Under konungens minderårighet eller oförmåga att föra regeringen inträder ett regentskap under närmast arfsberättigade myndige agnat. Vid konungens sida står såsom rådgifvande myndighet ett statsråd bestående af myndig kronprins, af andra därtill utsedda kungliga prinsar, af ministrarna och af vissa högre civila och militära ämbetsmän eller eljes framstående personer, som konungen utnämner, och hvilkas antal skall vara minst lika stort som ministrarnas. Dessa äro sex, hvar och en är chef för ett departement (statsministerium). Landtdagen (*der landtag*) sammanträder enligt lag minst hvart tredje år, men då finansperioderna nu (enl. lag af 1865) äro tvååriga, måste landtdagen inkallas minst hvarannat år. Den är delad på två kamrar. Den första heter "riksrådens kammare" (*kammer der reichsräthe*) och består af kungliga prinsar, vissa högre ämbetsmän, bland andra de båda ärkebiskoparna, hufvudmännen för mediatiserade furste- och grefvefamiljer, en af konungen på lifstid utsedd biskop, presidenten för det protestantiska "oberkonsistorium" samt af konungen på lifstid eller med arfsrätt utnämnda ledamöter. Andra kammaren (*kammer der abgeordneten*) består af ett ombud för hvarje fullt tal af 31,500 inv. Valperioden är 6-årig, valen medelbara. Valberättigad är hvarje myndig man, som minst sedan sex månader betalt direkt skatt och aflagt ed på författningen. För att kunna väljas till elektor fordras 25 års ålder, för att väljas till riksdagsman 30 års. Förste presidenten i riksrådskammaren utnämnes af konungen för sessionsperioden, andre presidenten i denna kammare och båda presidenterna i andra kammaren väljas. Vid grundlagsändringar fordras för besluts giltighet att $^3/_4$ af medlemmarna i hvardera kammaren äro närvarande och $^2/_3$ af de afgifna rösterna. — Enligt den 1877 genomförda förändringen i tyska domstolsorganisationen finnas i B. en *oberstes landesgericht* (i München), som är högsta revisionsinstans, 5 *oberlandesgerichte* (i München, Zweibrücken, Bamberg, Nürnberg och Augsburg), 28 *landgerichte* och 270 *amtsgerichte*. För förvaltningen är landet deladt i de 8 ofvan uppräknade kretsarna eller *regierungsbezirke*; i spetsen för hvarje krets står en kollegial *kreisregierung* under en president. Regeringen är delad på två kamrar, en för finansförvaltningen och en för den öfriga civila administrationen. Dessa kretsar delas vidare i s. k. *bezirksamt* eller *verwaltungsdistrikte*; de s. k. omedelbara städerna höra icke till något amt, utan hafva egen förvaltning. I kretsen finnes en kommunal representation, kallad *landrath*, som består af för 6 år valda ombud för distrikten, de omedelbara städerna, större godsegare, kyrkoherdar och universitet. Hvarje förvaltningsdistrikt har äfven en representation, *distriktsrath*, som är vald för 3 år och består af ombud för de större godsegarna och kommunerna. I stadskommunerna finnas *gemeindebevollmächtigte*, valda för 9 år, såsom beslutande, samt en *magistrat* såsom verkställande myndighet. Landskommunen förvaltas af ett *gemeindeausschuss*, som väljes för 6 år af allmän kommunalstämma, hvilken äfven öfvervakar dess förvaltning. — Budgeten för finansperioden 1904—05 upptog inkomsterna (med afdrag af förvaltningskostnader) och utgifterna för ett år till 251,8 mill. mk. Af nettoinkomsterna upptogos de direkta skatterna till 38,5 mill., tullar och indirekta skatter till 33,4 mill., statsdomän, saltverk, bergverk, järnvägar, post, telegraf m. m. till 79,8 mill., och af utgifterna civillistan och apanager till 5,4 mill., statsskulden till 57,9 mill., justitieministeriet 21 mill., inrikesministeriet 30,6 mill., kultusministeriet 35,6 mill., matrikularbidrag till Tyska riket 70 mill. mk. Statsskulden uppgick enl. budgeten för nämnda år till 1,728,6 mill. mk, däraf den allmänna statsskulden till 240 mill., järnvägsskulden till 1,351,4 mill. och grundräntesskulden till 127 mill. mk.

B:s vapen består af en kvadrerad hufvudsköld, som innehåller Pfalz', Frankens, Schwabens och Veldenz' vapen, och en hjärtsköld, som visar 42 dels silfver-, dels azurblå diagonalt från höger till vänster uppstigande rutor. Landsfärgerna äro hvitt och blått. Ordnarna äro dels riddarordnar, dels damordnar. Till de förra höra: S:t Hubertus-orden, S:t Georgs-orden, Max Josefs militärorden, Kron-

den, Mikaelsorden, Maximiliansorden, Ludvigsorden, Militärförtjänstorden och Förtjänstkorset för 1870—71 års krig (äfven för damer); till de senare höra: Teresiaorden, Elisabetorden, damstiftets i München och damstiftets i Würzburg S:t Annaorden, hvartill kommer ett större antal förtjänstmedaljer och hederstecken. Landets hufvud- och residensstad är München. J. F. N.

Historia. Bajern söder om Donau hörde under romerska kejsartiden till provinserna Rætia (Vindelicia) och Noricum samt beboddes af keltiska stammar, hvilka småningom romaniserades. Under folkvandringen invandrade där **bajuvarierna** l. **bojovarerna** från sitt gamla hemvist i Böhmen (Bojohæmum). V. om Lech bodde sveverna (schwaberna), och Enns skilde dem från de slaviska folken s. ö. och ö. Redan under förra hälften af 500-talet synas de hafva underkastat sig frankerna, men bibehöllo sina egne hertigar af **agilolfingernas** ätt (se d. o.). Hertig Garibald I (omkr. 555—590) sökte i förbund med langobarderna förgäfves göra sig fri. Bajrarna lefde efter sina egna rättsseder, upptecknade i den s. k. *lex bajuvariorum*, och under hertig Odilo (739—748) blef kristendomen hos dem befäst genom Vinfrid (Bonifatius), hvilken delade landet i fyra biskopsstift. De bajerske hertigarna sökte flere gånger göra sig oberoende af frankerna, men omsider blef Tassilo III, hvilken sökt hjälp hos langobarder och avarer, 788 kufvad och afsatt af Karl den store, hvarefter hertigvärdigheten afskaffades. Vid det karolingiska väldets delning kom B. till Tyskland och innehades af de tyske **karolingerna**, tills deras ättegren 911 utslocknade med Ludvig barnet. Vid denna tid, under slutet af tionde och början af tionde århundradet, blef B. svårt härjadt af magyarerna. Efter Ludvig barnets död antog **Arnulf**, son till en markgrefve Luitpold, med folkets samtycke hertigtitel och blef omsider af den tyske konungen erkänd som vasall. Från hans död, 937, ända till 1070 följde en rad af hertigar ur olika hus, godtyckligt till- och afsatta af kejsaren. 1070—1180 innehades B. af den **welfiska** ätten, bland hvars medlemmar märkes stamfadern Welf I, Henrik den stolte (afsatt 1139) och hans son, **Henrik lejonet** (se d. o.), Münchens grundläggare, hvilken äfven innehade Sachsen. När han 1179 blef förklarad i riksakt och dömd förlustig sina båda hertigdömen, öfverlämnades B. 1180 åt en af kurfurstarna, pfalzgrefven **Otto af Wittelsbach**, stamfadern för Bajerns nuv. dynasti. Otto afled 1183. Hans son Ludvig I (d. 1231) fick 1214 äfven Rhen-Pfalz som län. Ludvigs sonsöner delade 1255 landet: den äldre, Ludvig II, fick Öfre Bajern och Rhen-Pfalz jämte den kurfurstliga värdigheten; den yngre, Henrik, Nedre Bajern samt hertiglig värdighet. Ludvig dog 1294 och följdes af sin äldre son, Rudolf, hvilken snart råkade i strid med sin yngre bror, Ludvig (från 1314 tysk kejsare under namnet Ludvig IV "bajraren"). Efter den äldre broderns död ingick denne 1329 en delningstraktat med sina brorsöner, hvilka fingo Rhen-Pfalz jämte en del af Nordgau (efter denna tid kalladt Öfre Pfalz), under det att hans egen ätt behöll Öfre Bajern, med hvilket Nedre Bajern förenades, sedan Henriks ätt 1340 där utslocknat. Därmed voro wittelsbachska ättens besittningar för lång tid delade i två hufvuddelar, **Egentliga Bajern och Pfalz**. Genom "gyllene bullan", 1356, blef kurvärdigheten bestämdt fäst vid den senare linjen. Ludvig IV dog 1347, och B. blef efter hans tid många gånger delad mellan hans efterkommande, tills Albrekt IV 1505 stadgade landets odelbarhet och tronföljd efter förstfödslorätten. Under denna splittringens tid hade ständerna i B. utvecklat sig till stor makt. Albrekts tre efterträdare, Vilhelm IV (d. 1550), Albrekt V (d. 1579) och Vilhelm V, visade sig som skarpa motståndare till reformationen, och detta var i ännu högre grad fallet med den sistnämndes son, Maximilian I, som blef hertig 1597, vid faderns tronafsägelse. Den roll, denne af jesuiterna uppfostrade furste, den katolska ligans skapare, kejsar Ferdinands vän och Gustaf Adolfs fiende, spelade under trettioåriga kriget, är väl bekant ur svenska historien. I Pfalz regerade från 1329 det wittelsbachska husets äldre gren. En medlem af denna, Ruprekt III, valdes 1400 till tysk kejsare. Hans fyra söner — Ludvig, Johan, Stefan och Otto — delade landet, men Johans och Ottos ättegrenar utdogo snart: den förstnämndes med hans son Kristofer, de tre nordiska rikenas unionskonung. Ludvigs efterkommande innehade kurfurstlig värdighet (ättens yngre grenar alltid endast pfalzgreflig). Till dem hörde unionskonungen Kristian II:s måg, Fredrik II den vise, som införde reformationen. Grenen utdog 1559 med hans brorson Otto Henrik. Från kejsar Ruprekts tredje son, Stefan, härstammade flera grenar: **Simmern, Neuburg, Sulzbach, Zweibrücken, Birkenfeld och Veldenz**. Till den sistnämnda hörde Johan Georg, gift med Gustaf Vasas dotter Anna. Denna gren utdog 1694. År 1559 öfvergick kurvärdigheten på linjen Simmern till Fredrik IV, som anslöt sig till reformerta läran. Dennes son, Ludvig VI, hade en dotter, Maria, som var den svenske konungen Karl IX:s första gemål. Hans sonson, Fredrik V, mottog 1619 böhmiska kronan, men besegrades af kejsaren, som 1623 på en riksdag lät frändöma honom hans land och kurvärdigheten, hvilka båda öfverlämnades till Maximilian af Bajern. I westfaliska freden behöll Maximilian Öfre Pfalz och kurvärdigheten, men Fredriks son Karl Ludvig återfick Rhen-Pfalz och erhöll en ny kurvärdighet, den åttonde. Den sistnämndes son Karl slöt 1685 den simmernska linjen, och den kurfurstliga värdigheten öfvergick till linjen Neuburg, hvilken utslocknade 1742, då värdigheten öfvergick till Karl Teodor af sulzbachska ättegrenen. I det egentliga Bajern hade Maximilian I vid sin död, 1651, efterträdts af sin son Ferdinand Maria (d. 1679) och denne af sonen Maximilian II, hvilken för sitt deltagande i spanska successionskriget 1706 af kejsaren förklarades förlustig sitt land, hvilket han återfick först genom freden i Baden 1714. Maximilian II efterträddes 1726 af sonen Karl Albert, hvilken vid kejsar Karl VI:s död, 1740, uppträdde som pretendent till de österrikiska arfländerna och 1742 valdes till tysk kejsare. Men en österrikisk här dref honom ur hans eget land, och han afled 1745, innan ännu kriget var ändadt. Hans son, Maximilian III Josef, slöt 1745 fred och fick behålla B. Med honom utslocknade 1777 det wittelsbachska husets bajerska (yngre) gren, och B. tillföll nu kurfursten Karl Teodor af Pfalz. En tvist om tronföljden ("bajerska tronföljdskriget", se d. o.) afgjordes 1779 till Karl

Teodors förmån. Linjen Zweibrücken — dit hörde de svenske konungarna Karl X Gustaf, Karl XI och Karl XII (de båda senare innehade hertigdömet 1681—1718) — hade 1731 utslocknat med Gustaf Samuel, en son till Karl X Gustafs bror, Adolf Johan, och när Karl Teodor barnlös afled 1799, var den birkenfeldska linjen den enda kvarlefvande af wittelsbachska huset. En medlem af denna linje, Maximilian IV Josef, fick nu Bajern med Pfalz. Såsom Napoleons bundsförvant erhöll han konungatitel, hvilken han antog 1 jan. 1806, hvarvid han kallade sig Maximilian Josef I. Revolutionskrigen skänkte äfven B. högst betydande landvinningar, och då det vid de allierades stora krig mot Napoleon kort före slaget vid Leipzig öfvergick på dessas sida, fick det i Wien-freden behålla de nyförvärfvade områdena. Den kloke och kraftfulle, men hänsynslöse ministern Montgelas var, mer än den godmodige konung Max, landets regent under denna tid. B. styrdes alldeles enväldigt, och först efter Montgelas' aflägsnande (1817) utfärdades, 26 maj 1818, en oktrojerad författning. Konung Max dog 1825 och efterträddes af sin son Ludvig I. Genom flera konstitutionella åtgärder och löften om sparsamhet väckte denne i början stora förhoppningar, men snart fingo de klerikale ett utomordentligt stort inflytande på konungen, som därjämte slösade omåttliga summor på praktbyggnader och konstsamlingar. I landtdagens andra kammare uppstod därför en bestämd opposition mot regeringen, hvilken å sin sida intog en alltmer utpräglad reaktionär hållning, i synnerhet under ministären Abel (1837—47), då nästan hela styrelsen kom i ultramontanernas händer. Ludvigs önskan att gifva sin älskarinna, Lola Montez, en spansk dansös, bajersk infödingsrätt och upphöja henne till grefvinna och ministrarnas protest mot hennes upphöjelse hade dock till följd, att hela ministären fick afsked (febr. 1847). Det djupt rotade missnöjet hos folket kom snart till våldsamt utbrott: ett upplopp i München, febr. 1848, tvang konungen att aflägsna Lola Montez och bilda en ny, liberal ministär. Kort därefter, 20 mars, nedlade han kronan. Sonen Maximilian II (1848—64), som börjat sin regering med reformer, kom snart i opposition mot de tyska enhetssträfvandena, hvilket föranledde stort missnöje i den demokratiskt sinnade landtdagen. Reaktionen fick åter öfverhand under von der Pfordten såsom regeringschef och utrikesminister. Denne lyckades kufva ett uppror i Rhen-Pfalz, med Preussens hjälp, och skaffa sig majoritet i landtdagen. Hans politik gick ut på att i förbund med de tyska småstaterna och i anslutning till Österrike hålla Preussen i schack. Oppositionen i landtdagen framkallade dock hans afgång 1859 och bildandet af en liberal ministär under Schrenk och Neumayer. Maximilians son Ludvig II (1864—86) fortsatte faderns antipreussiska politik, understödde Augustenborgarna i schleswig-holsteinska frågan och slöt sig vid den mellan Österrike och Preussen utbrutna konflikten till det förra (1866). De bajerska trupperna försummade dock att i tid uppträda, ledo flera smärre nederlag, och B. måste efter Österrikes nederlag vid Königgrätz sluta fred med Preussen (22 aug. 1866) genom att afträda ett mindre område — 555 kvkm. — och betala 30 mill. floriner (53,400,000 kr.) i krigsskadeersättning. Den österrikiskt sinnade von der Pfordten, som åter en tid varit minister, fick dec. s. å. lämna sin plats åt furst Klodvig Hohenlohe-Schillingsfürst, hvilken arbetade på B:s anslutning till Nordtyska förbundet samt på genomförandet af tidsenliga reformer och däruti understöddes af det national-liberala partiet. Emot dess sträfvanden reste sig med all kraft de ultramontane (''patrioterna''), som voro ifriga partikularister, och genom en utbredd agitation lyckades de vinna majoritet i landtdagens andra kammare, så att furst Hohenlohe (mars 1870) måste afgå från sin ministerplats. Då kort därefter krig utbröt mellan Preussen och Frankrike, sökte de ultramontane att åt B. bibehålla en väpnad neutralitet, men stämningen blef dem öfvermäktig, och B. ställde sig afgjordt på Preussens sida. I sept. s. å. öppnades underhandlingar om B:s anslutning till Nordtyska förbundet, och dessa afslötos genom fördraget af 23 nov. 1870, hvilket upptog B. i förbundet. Därvid betingade sig dock B. en särskild undantagsställning och flera suveräna rättigheter, som ej tillkommo någon annan af förbundets stater. Efter häftiga öfverläggningar i den bajerska landtdagen blef fördraget af densamma antaget, 21 jan. 1871, och från 1 febr. inträdde B. i förbundet. Vid de därpå följande valen till tyska riksdagen befunno sig ultramontanerna i minoriteten. De kyrkliga förhållandena bragte emellertid samtidigt ett nytt jäsningsämne in i det offentliga lifvet, striden angående den af professor Döllinger häftigt angripna dogmen om påfvens ofelbarhet. Denna strid framkallade äfven en partiell ministärförändring till Döllingers och ''gammalkatolikernas'' förmån. I allmänhet anslöt sig B. i sin kyrkopolitik, liksom också i sin rikspolitik, alltmer till Preussen, oaktadt de svårigheter, med hvilka regeringen haft att kämpa, då större delen af landets befolkning är katolsk och den ultramontana agitationen där bedrifves med stor skicklighet. Det katolska B. godkände sålunda utan motstånd rikslagarna om jesuiternas utvisande (1872) och införande af obligatoriskt civiläktenskap (1875), hvarjämte alla skolor och seminarier ställdes under statens tillsyn (1873). Emellan det starka klerikala partiet, hvilket vid valen 1875 erhöll en knapp majoritet i landtdagens andra kammare, och de liberale, hvilka innehade regeringen, utbröt nu en häftig strid, som under flera år förlamade landtdagens verksamhet. De klerikales försök att från staten återeröfra skolan åt kyrkan bekämpades kraftigt af ministerpresidenten v. Lutz (1880—90). Som dessa hade majoritet i kammaren, genomdrefvo de dock där en del af sina önskningar, men det lyckades ministären att få dessa nya lagar förkastade i riksrådet (första kammaren) 1881 och 1882, ehuruväl äfven detta sedermera i vissa punkter gaf efter för den växande reaktionära stämningen i deputeradekammaren. — 13 juni 1886 dränkte sig konung Ludvig II under ett anfall af vansinne i Starnberg-sjön. Hans sjukdom hade bragts till utbrott genom den kungliga kabinettskassans stora skulder, en följd af konungens dyrbara byggnadsverksamhet. Ludvigs yngre broder Otto, hvilken efterträdde honom såsom konung, led af obotligt vansinne, hvarför prins Luitpold, en yngre broder till Maximilian II, den presumtive tronföljaren, sedan 1886 varit konungarikets regent. Katolikernas missnöje med en del bestående förhållanden tog sig ett märkligt uttryck vid de katolske biskoparnas möte i Freising

uli 1888), där en skrifvelse uppsattes till regenten ed begäran om en mängd reformer. Prinsen-gentens svar var mycket tillmötesgående och inne-öll många medgifvanden, ehuru visserligen icke allt, m biskoparna fordrat. Detta förmådde en och annan f dem till att utfärda upphetsande herdabref, och an sökte genom en stor "katolikdag" i München tterligare inverka på regeringen. Vid 1889 års ndtdag lyckades man också utverka sig ytterligare edgifvanden, och 1890 tvangs regeringen t. o. m. tt godkänna de klerikales förklaring, att gammal-atolikerna icke vore katoliker, hvarför deras offent-ga gudstjänst förbjöds. — De ekonomiska frågorna afva under de sista åren delvis trängt de kyrkliga bakgrunden. Socialismen har vunnit stor utbred-ing och äfven fått representanter i deputerade-ammaren, delvis till följd af missnöjet med de stora katterna. Ett radikalt bondeförbund arbetade en id för jordbrukets bästa och biträdde de preussiske grarernas opposition mot Tysklands handelsfördrag ed Ryssland. Dess makt har emellertid på sista iden gått betydligt tillbaka. Statsministern von railsheim (1890—1903) lyckades 1899 genomföra n modifikation till B:s förmån i den gällande militära ikslagskipningen. Under hans tid hafva också andets finanser blifvit bragta i gynnsamt skick. Sam-idigt har dock missnöjet, i synnerhet med de alltmer ryckande militärbördorna, i hög grad vuxit, så att id valen 1899 bland andra kammarens 159 med-ommar insattes 11 socialdemokrater. Med Preussen ar prinsen-regenten stått på god fot, om också ännu ij alla spår af den bajerska partikularismen för-vunnit. 1903 afgick von Crailsheim och ersattes af aron von Podewils-Dürnitz som statsminister. Litt.: Riezler, "Geschichte Bayerns" (4 bd, 1878—88), och chreiber, "Geschichte Bayerns in verbindung mit der leutschen geschichte" (2 bd, 1889—91). (E. A—t.)

Bajerska kalkalperna. Se Bajern, sp. 687.

Bajerska tronföljdskriget, det mellan Österrike ena, Preussen och Sachsen å andra sidan om ronföljden i Bajern 1778—79 förda kriget. När ned kurfurst Maximilian Josef det wittelsbachska uset utdog i Bajern 1777 och detta land tillföll urfurst Karl Teodor af Pfalz, förmåddes denne af ejsar Josef II att till Österrike afträda hela Nedre Bajern mot några personliga fördelar. Fruktande Österrikes hotande makttillväxt i södra Tyskland, ippeggade Fredrik II af Preussen såväl Karl Teodors rfvinge, hertig Karl af Zweibrücken, som kur-ursten af Sachsen, Maximilian Josefs dotterson, att pponera häremot. Då underhandlingarna strandade, ryckte Fredrik juli 1778 i Böhmen, understödd af achsiska trupper. Kriget, som mest gick ut på närarnas proviantering — det kallades på spe af oldaterna "potatiskriget" — fördes utan eftertryck å någondera sidan och afslutades genom freden i Teschen 13 maj 1779. Under Rysslands och Frankrikes medling bestämdes här, att Österrike skulle få det lilla, men fruktbara området mellan Donau, Inn och Salza (Innviertel), men afstå från sina öfriga anspråk. Fredrik fick sina anspråk på Ansbach och Baireuth erkända och Sachsen en penningesumma. Freden garanterades af Frankrike och Ryssland. Litt.: Reimann, "Geschichte des bayrischen erbfolgekriegs" (1869). E. A—t.

Bajesid, stad i Armenien. Se Bajaset.

Bajesid, turkiska sultaner. Se Bajasid.

Baj-is. Se Baj.

Bajkal (Baikal), sjö i Asien. Se Baikal.

Bajocchi. Se Bajocco.

Bajo'cco, plur. bajocchi [-jåkki], ett i Kyrko-staten till 1867 gängse kopparmynt, = 1/100 scudo = 1/10 paolo (= 3,6 öre). Äfven dubbla och halfva bajocchi samt 1/5 bajocco (quattrino) funnos.

Bajoire [baj*ωär*], fr., mynt eller medalj med två bröstbilder, hvilka antingen äro ställda ansikte mot ansikte, eller ock bakom hvarandra på så sätt att den ena nästan täckes af den andra. Präglas i synnerhet med anledning af furstliga förmälningar. Ordet bajoire är en förvrängning af *baisoire* (af *baiser*, kyssa).

Bajone'tt är ett vapen, som aldrig nyttjas ensamt, utan alltid i förening med infanteriets eldhandvapen, på hvilket det fästes för att göra det användbart till strid på nära håll. Bajonetten består af *klinga* (a), *arm* (b) och *hylsa* (c). Klingan är stukatformad, 3- eller 4-kantig. Armen är vinkelrät mot klingan och så lång, att denna kommer omkr. 4,5 cm. från pipan. Hylsan är så inrättad, att den kan omfatta pipan vid mynningen och fastlåsa bajonetten kring en därtill afsedd klack. Den vanliga bajonetten är rak och afsedd att användas till stöt. Bajonetten kan äfven hafva en sådan form, att den kan nyttjas till både hugg och stöt och kallas då sabelbajonett. Då bajonetten ej är fastsatt vid geväret, bäres den medelst liframmen i ett fodral af läder. bajonettbalja. — Bajonetten uppfanns 1640 och har sin benämning efter första tillverkningsorten, staden Bayonne i Frankrike. De först begagnade bajonetterna fästes vid eldhandvapnet genom att inträdas i mynningen; men som man ej kunde gifva eld, då bajonetterna voro sålunda påsatta, undan-trängdes de snart af sådana, som fästes på det sätt, som är beskrifvet här ofvan. — I forna tiders krig, då eldstriden ej ännu trängts så i förgrunden, som sedermera skett, spelade bajonett-anfallet en långt viktigare roll än nu. W. G. B. (E. N.)

Bajonettbalja. Se Bajonett.

Bajonettfäktning. Se Fäktkonst.

Bajone'ttram, *maskinb.*, en vid liggande kolf-maskiner ofta använd, bajonettlikt utlagd form af maskinram, tjänande som fäste för cylinder, tvär-styckets styrplan, lager m. m. G. Y. S.

Bajonett-tång, *tandläk.*, ett slags tandtång med smala, bajonettformigt krökta käftar.

Bajrut, stad i Syrien. Se Beirut.

Bajuda, ökenlik stäpp i egyptiska Sudan, mellan 14° och 18° n. br., på tre sidor omsluten af Nilen. Nordöstra delen, El-Gezire, är bergig, bestående af kala urberg af ända till 1,100 m. höjd. S. v. därom går i nordlig riktning till Nilen Vadi Mo-kattem, och till denna, som själf merendels är vattenlös, stöta flere andra torra flodbäddar. Här och där finnas dalar, som efter regn, hvilket i dessa trakter är sällsynt, kläda sig i rik grönska och tjäna den nomadiserande arabiska befolkningen med dess kamel-, får- och gethjordar till betesplatser. Genom B. gå karavanvägar från Ed-Dabbe på vänstra Nilstranden till El-Obeïd och Chartum.

Ba'jus (de Bay), Mikael, katolsk teolog, f. 1513 i Melin i Hainaut, blef 1552 professor och 1575 universitetskansler i Louvain samt dog 1589.

På grund af omfattande patristiska studier kom han i skarp opposition mot det rådande katolsk-dogmatiska systemet. Han återupptog den rent augustinska läran om synden och den gudomliga nåden, hvilken han uppfattade på samma sätt som protestanterna, ehuru han förblef främmande för den protestantiska rättfärdiggörelseläran. Hans motståndare, professor Ravestein i Louvain och de skolastiskt bildade franciskanerna, sökte upphetsa såväl den världsliga som den kyrkliga makten emot honom. 1567 förkastade Paul V i en mycket olika tolkad bulla 79 af B. framställda satser som kätterska, oförvägna och för fromma öron anstötliga. Denna bulla eger ett så mycket större dogmatiskt intresse, som den ortodoxa kyrkan därigenom skarpt censurerat den augustinska teologien. B:s åberopande af Augustinus kunde icke befria honom från nödvändigheten att återkalla sina uttalanden, och då han ånyo gjorde sig misstänkt, bekräftade Gregorius XIII år 1579 sin företrädares bulla. Trots den katolsk-ortodoxa reaktionen blef B. kansler för universitetet och vågade i samförstånd med dess teologiska fakultet såsom pelagianska och omoraliska brännmärka 34 satser af jesuiterna Lessius och Hamel, hvilka blifvit sända till Louvain såsom renlärighetens väktare. Hans åsikter (den s. k. bajanismen) fortlefde och växte genom den s. k. jansenismen ut till ett formligt protestantisk-dogmatiskt system. Se F. X. Linsenmann, "Michael Bajus und die Grundlegung des Jansenismus" (1867). J. Hdr.

Bajuvārier l. Bojovārer (lat. *baiuvārii*, "försvarare af Bojhem"), äldre namn på bajrare, härledt från detta germanska folks tidigare hemland i Böhmen (*Bojhæmum*). Se vidare Bajern, historia.

Bajza, József, ungersk författare, f. 1804, utöfvade i synnerhet som kritiker och tidskriftsförfattare ett gagneligt inflytande på den uppblomstrande ungerska litteraturen. 1831—37 redigerade han den af Kisfaludy grundade kalendern "Aurora" och därefter tidskriften "Athenæum". Dessutom öfversatte han värdefulla historiska arbeten på magyariska, var en tid styresman för den ungerska nationalteatern i Pest och redigerade juli—dec. 1848 Kossuths tidning "Pesti hirlap". Hans dikter tillhöra Ungerns bästa lyrik. B. anfölls 1850 af en sinnessjukdom och dog 1858. (B. S—m.)

Bak., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. G. Baker.

Baka, József, polsk jesuit, f. 1706 i Litauen, d. 1780 i Warschau, har i polska litteraturhistorien fått en enastående ryktbarhet genom sina ofrivilligt löjliga verser, som gjort hans namn liktydigt med dålig versmakare i allmänhet. I B:s dikter urartar 1700-talets polska vitterhet till känslofattigaste ytterlighet, och de förnuftiga eller begripliga tankar, som här och hvar framlysa i hans triviala rimsmiderier, fördärfvas af den usla formen. Mest bekant är B:s lärodikt *Betraktelser öfver den oundvikliga, allom gemensamma döden*, som ock ironiskt citerades af Mickiewicz i "Herr Tadeusz".

Bakacs [bakatʃ], Tomas, en ungersk prelat och statsman i slutet af 15:e och början af 16:e årh. Ehuru född i mycket ringa villkor, förstod han genom slughet och djärfhet att svinga sig upp till statens och kyrkans högsta värdigheter. Han blef efter hvart annat sekreterare hos Mattias Corvinus, biskop af Erlau, rikskansler hos Ladislav II, ärkebiskop af Gran och Ungerns primas samt slutligen kardinal. Han var den egentlige anstiftaren af det förfärliga bondeuppror, som hemsökte Ungern 1513—14. B. dog 1521, efterlämnande en ofantlig förmögenhet.

Bakairi (bras. *Bacabíris*), karibisk folkstam i det inre af Brasilien, i Paranatingas och Xingus källområden, upptäckt af K. von den Steinen (på dennes Xingu-expeditioner 1884 och 1887—88), hvilken ock redogjort för deras språk (i "Die bakairisprache", 1892). Bakairi äro äkta kariber, hvilkas språk bär en renare, ursprungligare karaktär än de karibiska Guyanastammarnas. Genom denna upptäckt har det ådagalagts, att de centrala delarna af Brasilien, trakterna mellan Tapajoz och Xingukällorna, och icke, som man förr trott, trakterna n. om Antilliska hafvet, äro de karibiska folkstammarnas utgångspunkt. (H. S.)

Bakalai. Se Gabun.

Bakar. Se Bräder.

Bakarf, *jur.*, det arffall, då arfvet tages af den dödes föräldrar eller andra släktingar i rätt uppstigande linje. Jfr Arf.

Bakarganj [bäkəgä'nʃ] l. Backergunje, distrikt i britt.-indiska prov. Bengal, sydligaste delen af divisionen Dacca, vid Bengaliska viken. 9,450 kvkm. 2,291,812 inv. (1901), de fleste muhammedaner, omkr. 5,000 kristna. Antalet städer och byar i B. är 4,703. B. är ett sumpigt låglând i Ganges' och Brahmaputras delta. Dess hufvudstad är Barisal, med 15,482 inv. (1891).

Bakau. Se Bacau.

Bakchiäderna, en mäktig härskarsläkt i Korint, hvilken enligt sägnen härstammade från herakliden Aletes och var uppkallad efter Bakchis, den fjärde konungen efter Aletes. Ätten regerade till omkr. 750 f. Kr. och bildade sedan efter konungadömets afskaffande en stark oligarki, men blef med det lägre folkets tillhjälp 658 fördrifven af Kypselos.

Ba'kchos (grek. *Βάκχος*, lat. *Bacchus*), *grek.* och *rom. myt.* Se Dionysos.

Bakchylides (grek. *Βακχυλίδης*, lat. *Bacchylides*), forngrekisk lyriker från ön Keos, systerson till lyrikern Simonides och sannolikt något yngre samtida med Pindaros. Hans första verksamhet infaller under förra hälften af 5:e årh. f. Kr. Endast ringa fragment af hans dikter voro bekanta ända till 1896, då ett antal af dem upptäcktes i en egyptisk papyrus (nu i British museum). Dessa dikter, hvilka utgöra ett bland de värdefullaste fynd, hvarmed den grekiska litteraturen i senare tider blifvit riktad, tillhöra likasom Pindaros' sånger, med hvilka de förete mesta likhet, den ursprungligen inom den doriska stammen utbildade korlyriken (se Kor och Grekiska litteraturen). Samlingen innehåller förutom åtskilliga smärre fragment 19 sånger, däribland 6 fullständigt bibehållna. De 13 första äro epinikier, eller "segersånger", afsedda att förhärliga segrar, som vunnits vid de panhelleniska täflingsspelen, och erbjuda särskildt i de fall, där de behandla alldeles samma tilldragelser, som lämnat stoff för några af Pindaros' sånger, ett godt tillfälle till jämförelse mellan de båda skaldernas skaplynne. B. saknar den kraftfulla originalitet och den djärfva, stundom våldsamma tankeflykt, som är utmärkande för Pindaros. Men hans stil är i stället vida klarare och lättfattligare

dennes och verkar behagligt genom elegant m och stämningens lugna harmoni. De 6 öfriga gerna tillhöra den religiösa hymnstilen och hafva någon motsvarighet inom den i behåll varande kiska litteraturen. Enligt ett från den senare ntiden härrörande citat skola de höra till den a kända art af poesi, som benämnes dityrambisk Dityramb). Dock är åtminstone med afnde på en del af dem den dityrambiska karaktären r än tvifvelaktig. Särskildt den tredje sången m denna grupp torde närmast vara att beteckna om en paian (se d. o.) eller tempelhymn till ollons åra. B:s språk är liksom Pindaros' icke on af de munarter, som talats i Grekland, utan konstgjord poetisk dialekt på grundvalen af det meriskt episka språket med doriska och eoliska satser. Båda dessa skalder, äfvensom Simonides, do i nära förhållande till den tidens förnämste enat, konung Hiero i Syrakusa, och hafva täflat hans ynnest vid besjungandet af de segrar, som i hemfört från grekiska täflingsbanor. En notis att han skall hafva gynnat B. framför Pindaros, de böra upptagas med försiktighet och i alla delser icke få gälla såsom ett värdeomdöme beffande deras skaldekonst. B:s dikter äro utgifna F. G. Kenyon (1897), F. Blass (1898 och 99) samt H. Jurenka (1898), med metrisk öfsättning och kommentar på tyska. För öfrigt va de redan gifvit upphof åt en hel litteratur, a. A. B. Drachmann, "Bacchylides" (Nord. skr. 1898), och H. Bergstedt, "Backylides, en eraturhistorisk skiss" (Sv. human. förb. skr. 3, 1900). A. M. A.

Bakel, befäst handelsplats i franska kolonien egal på Afrikas västra kust, beläget i en sumpig, febrar hemsökt trakt på vänstra stranden af len Senegal, 880 km. från Saint-Louis vid dess nning. Omkr. 2,800 inv. (1900). Det är af stor t både för handelsförbindelsen med det inre ika och i strategiskt afseende.

Baker [bē'kə], en af de högsta topparna på skadbergen i norra delen af nordamerikanska terriet Washington, på gränsen till brittiska Column, 3,290 m. högt, med en ännu verksam vulkan, hade sitt senaste utbrott 1853.

Baker [bē'kə]. 1. Samuel White B., engelsk otäcktsresande, f. 1821 i London, d. 1893, upprte 1848 en koloni på Ceylon och sysselsatte sig ermera med järnvägsbyggande i Bulgarien i närn af Donaus mynningar samt resor i Mindre en, tills han 1861 företog sin stora upptäcktsresa Hvita flodens (Bahr-el-abjads) källor. B. anlände, r att hafva undersökt Blå flodens (Bahr-el-asraks) oder till Chartum, hvilken stad han lämnade i . 1862. Sedan han framträngt söderut längs ita floden, kom han i febr. 1863 till Gondokoro, rest han sammanträffade med de söderifrån komnde Speke och Grant, hvilka upptäckt Victoria nsa, Hvita flodens ena källsjö. Dessa meddelade om infödingarnas berättelser om en stor sjö terut, hvarför B., åtföljd af sin hustru, genast rädde en upptäcktsresa till denna sjö, Mvutan, ita flodens andra källsjö, hvilken han efter många rmödor nådde 14 mars 1864, och hvilken han lade Albert Njansa. B. återkom 1865 till Engd efter att hafva fullbordat Spekes och Grants k samt löst frågan om Nilens källor. I sept. 1869 öfvertog B. ledningen af en egyptisk expedition till Central-Afrika för att utrota slafhandeln samt lägga de längs Hvita flodens stränder liggande länderna, ända till källsjöarna, under Egypten. Han utnämndes till generalguvernör öfver detta område och var den förste engelsman, som innehade dylikt ämbete under den egyptiska regeringen. I juli 1870 kom B. med sin expedition till Chartum, anlände sedermera (april 1871) efter åtskilliga missöden till Gondokoro, hvarefter han under kamp mot slafjägarna, hvilkas handel han för tillfället alldeles tillintetgjorde, trängde allt längre söderut, ända till Massindi i Unjoro (2° n. br.), hvilket förklarades stå under egyptiskt protektorat, samt återvände, efter fullbordadt värf, i april 1873 till England. Han motarbetade ifrigt tillbakatåget från Sudan 1885 och bidrog till att Kitchener sattes i stånd att organisera Sudans återcröfring. B. utgaf åtskilliga beskrifningar öfver sina resor, bl. a. *The rifle and the hound in Ceylon* (1853), *Eight years' wanderings in Ceylon* (1855), *The Albert Nyanza* (1866), *The Nile tributaries of Abyssinia* (1867) och *Ismailia, a narrative of the expedition to Central Africa 1869* (1874, öfvers. på svenska 1875 under titeln "Ismailia"). (G. Stg.)

2. Valentine B., den föregåendes broder, engelsk officer, mera bekant under namnet Baker pasja, f. 1825, deltog som officer i kafferkriget 1852—53 och i Krimkriget 1855, blef 1859 major och 1860 öfverstelöjtnant samt ansågs vara en skicklig kavallerist. 1873 tog han afsked för att i regeringens intresse anträda en resa till Persien och Afganistan. Återkommen 1874, blef han generalkvartermästare i Aldershot, men måste 1875 taga afsked på grund af ett för kåren nedsättande uppförande. 1877 trädde han som generalmajor i turkisk tjänst och deltog i rysk-turkiska kriget 1877—78, hvars historia han skref (*The war in Bulgaria*, 1879). Därefter gick han i egyptisk tjänst, befordrades till pasja och utnämndes 1883 till befälhafvare för de egyptiska trupperna i Sudan. Han försökte undsätta Tokar, men blef 5 febr. 1884 vid El Teb slagen af Osman Digma med en förlust af 2,400 man. Han återvände därefter till England, men begaf sig 1887 ånyo till Egypten, där han afled i Tel el-Kebir 17 nov. s. å. (C. O. N.)

Baker [bē'kə], John Gilbert, engelsk botanist, f. 1834 i grefskapet York, var 1866—99 först assistent, sedan custos (intendent) för herbariet vid botaniska trädgården i Kew och blef därjämte 1882 lärare i botanik vid apotekaresällskapet. Han var länge äfven lärare i sitt ämne vid London-hospitalet och medutgifvare af "Journal of botany". Bland B:s utgifna arbeten må nämnas *On the geographical distribution of ferns through the world* (1868), *Synopsis filicum* (en beskrifvande katalog öfver alla kända ormbunkar, med planscher öfver släktena, 1868; 2:a uppl. 1874), *Monograph of the british roses* (1869), *Flora of Mauritius and the Seychelles* (1877), *Flora of the english lake district* (1885),

hvarförutom han författat ett betydande antal botaniska monografier m. m. (T. K.)

Baker pasja. Se Baker 2.

Bakewell [bēi'kwol], liten stad i engelska grefskapet Derby, bekant för sina förträffliga marmorarbeten (särskildt i mosaik). 2,850 inv. (1901). I närheten stenkolsgrufvor och marmorbrott samt slottet Chatsworth, där Maria Stuart hölls fången i 13 år. B. är äfven en mycket besökt badort.

Bakhals, *anat.* Se Hals.

Bakh-sjisj. Se Bachsjisj.

Bakhufvud (lat. *occiput*), *anat.*, den mellan hjässan och halsen (nacken) belägna delen af hufvudet, hvilken åt sidorna sträcker sig fram till grannskapet af yttre örats bakre kant; räknas äfven som del af nacken. Dess benstomme utgöres hufvudsakligen af nackbenets hvälfda del, men dessutom äfven af delar af hjäss- och tinningbenen jämte därutanpå liggande tunna muskler och senor samt hufvudskålshinna (*galea*) och svål. I denna del af hufvudskålen finnas de bakre spetsarna af stora hjärnan äfvensom den lilla hjärnan (*cerebellum*). Bakhufvudets form är visserligen individuellt olika; men A. Retzius' undersökningar visa, att denna form, i stort sedd, karakteriserar olika folkraser. Bakhufvudet bildar nämligen ett mer eller mindre starkt kullrigt utsprång hos de långhöfdade (*dolikocefala*) och är mera platt hos de korthöfdade (*brakycefala*) folkraserna. — Till följd af halsens smalhet hos små barn, hvilken är beroende på halsmusklernas ringa utveckling, är bakhufvudet hos dem starkt utskjutande, liksom, af detta och andra skäl, hela hufvudet är relativt stort; och gifver detta icke sällan anledning till obefogad fruktan för närvaro af vatten i hufvudet. Jfr Hufvudskål och Nacke. G. v. D.*

Bakhuijsen [-höjsen], holländsk målare. Se Backhuijsen.

Bakhåll, *krigsv.*, användes, där markens beskaffenhet och öfriga omständigheter gynna det, för att utföra ett öfverfall mot en framryckande fiende eller en fientlig konvoj. Jfr Öfverfall.

Baki, turkisk skald. Se Turkiska språket och litteraturen.

Bakke är ett i Norge mycket vanligt ortnamn. Utanför Trondhjem finnes ett Bakke, som har gifvit en hel förstad namn af Baklandet. På denna gård (öster om Nidälfven) låg under medeltiden ett nunnekloster, om hvilket man emellertid känner högst litet. Det ödelades vid svenskarnas infall i Trondalagen 1564 och var sedan en kunglig förläning, tills det 1660 såldes. Y. N.

Bakke, Ole Svendsen, klockare i Id socken i Norge, förvärfvade sig historisk namnkunnighet för sitt raska uppträdande under Fredrikshalds belägring 1716, då han grep till vapen och deltog i striden vid Enningdals bro, hvilken utföll fördelaktigt för norrmännen. B. fann själf döden i denna kamp. Hans minne upplifvades af den danske diktaren Jörgen Friis och af Ove Malling i dennes "Store og gode handlinger af danske, norske og holstenere". Öfver B:s graf restes 1846 ett enkelt minnesmärke. Y. N.

Bakkehuset, en lägenhet i närheten af Fredriksbergs slott vid Köpenhamn, beboddes i mer än 30 år (1798—1830) af K. L. Rahbek och hans snillrika hustru, hvilka där i anspråkslösa aftonkretsar församlade hvad Danmark egde mest lysande i den litterära världen. En liten, af vänner upprest stod bevarar minnet af detta ställes litteraturhistoriska betydelse. Se J. M. Thiele, "Erindringer fra B." (1873). — Tätt invid Bakkehuset inrättades 1855 en idiotanstalt, ombyggd och utvidgad 1860. C. R.*

Bak-kol (ty. *backkohle* l. *sinterkohle*, eng. *caking coal*), en stenkolsvarietet, som vid glödning mjuknar och öfvergår till en halfsmält, sig sammanbakande massa (kox). Se Stenkol. E. E.

Bakladdare, för bakladdning inrättadt eldvapen.

Bakladdning. De första eldvapnen voro öppna i båda ändarna, hvarför projektil och krut kunde bakifrån direkte införas i kammaren. Som tidens teknik dock ej var tillfyllestgörande för att åstadkomma tätning, d. v. s. krutgasens fullkomliga innesluting, infördes redan på 1400-talet fast botten på såväl eldhandvapnen som de tunga eldvapnen. Krut och projektil måste därför med laddstakar införas framifrån genom hela loppet ned i kammaren. Dessa eldvapen kallades därför framladdare. Sådana voro alla eldvapen ända till midten af 1800-talet, då den gamla tanken att bakifrån införa ammunitionen kunde praktiskt genomföras. Det första bakladdningsgeväret antogs 1841 i Preussen och kämpade i 1864 och 1866 års krig mot framladdningsgevär. 1866—71 antogos bakladdningsgevär öfveralt. Vid artilleriet infördes bakladdning först efter 1870—71 års krig. G. af Wdt.

Bakning, den process, hvarigenom mjöl och vatten hopknådas till deg och förvandlas till bröd, har varit känd sedan urminnes tider. Troligen försiggick till en början all brödbakning utan tillsats af jäst, såsom ännu sker hos indierna och i de afrikanska karavanerna. Det dröjde dock sannolikt ej länge, förrän man uppfann konsten att göra brödet mera lättsmält genom jäsning, d. v. s. genom att låta degmassan genomträngas af kolsyregas. Redan på Moses tid åto judarna vanligen surt (d. v. s. jäst) bröd. Lägges därtill, att de bakugnar, som man påträffat i egyptiska och andra gamla ruiner, hafva alldeles samma byggnad som de, hvilka man ännu mångenstädes finner i aflägsna bygder, kan man med skäl antaga, att de gamles bröd var tämligen lika med vårt; dock voro i forntiden väl tidigast korn och därefter korn och hvete de enda sädesslag, som nyttjades till bakning; rågbröd var okändt. Under Roms välmaktsdagar steg bakningskonsten mycket högt; men under medeltiden sjönk den åter, och italienarna voro däruti så oförfarna, att de måste öfverlämna tillverkningen af sitt dagliga brödbehof åt tyskarna, som på den tiden voro världens skickligaste bagare. Följden däraf blef, att stora och mäktiga skrån af tyska bagare bildade sig i Italiens större städer, särskildt i Rom och Venezia.

På senare tiden har vetenskapen börjat egna noggrann uppmärksamhet åt förloppet vid bakningen. De kemiska och fysiska företeelserna därvid samt sädens kemiska sammansättning hafva blifvit noga undersökta, och det har befunnits, att den gamla bakningsmetoden var i hufvudsak riktig. Med redskapen för bakningen har däremot vidtagits en stor mängd genomgripande förändringar. Maskiner af många slag hafva kommit till användning, gifvetvis i synnerhet i större bagerier. S. k. afbräckningseller degdelnings- äfvensom knådnings-maskiner hafva börjat blifva tämligen allmänna i bagerierna,

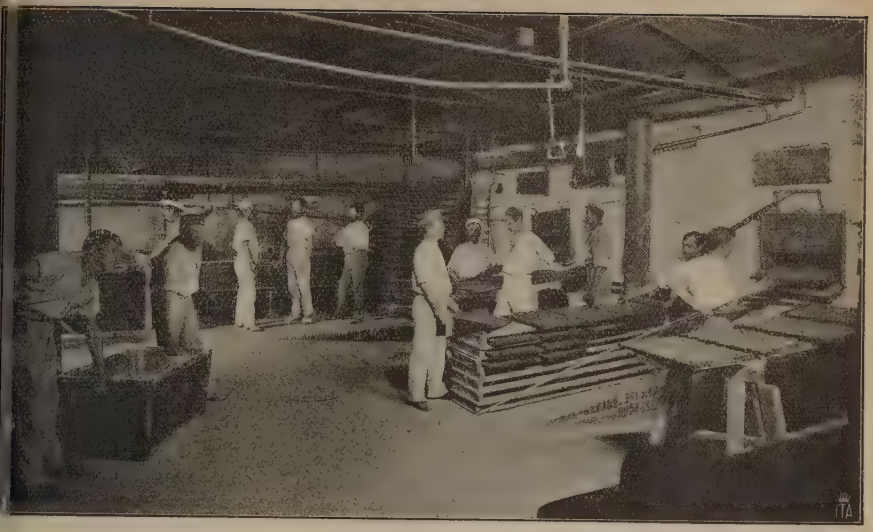

1

2

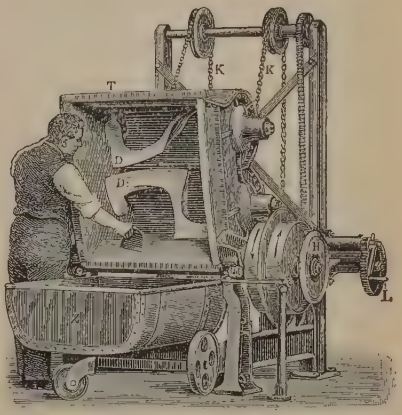

4

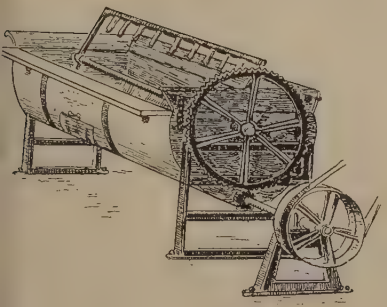

3

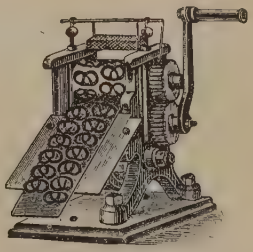

5

Till art. Bakning.

Ugnssalen i ett större bageri (C. W. Schumachers ångbageri i Stockholm). — 2. Bakugn med rörlig eldstad — 3. Knådningsmaskin. — 4. Knådningsmaskin för större bageri (i järnträget *T* kringvridas två skoflar, *D*, med olika hastighet, och trågets omhvälfning åstadkommes genom handvetven *H* och kedjorna *K*. Degen tömmes i vagnen *Z*). — 5. Kringelmaskin.

till fördel för degens renhet. Synnerligen viktiga förbättringar hafva börjat införas med afseende på ugnarna. En af de största och nyttigaste bland dessa förbättringar är den, att eldstaden befinner sig utanför ugnen, hvilket kan medföra betydande bränslebesparing, hvarjämte gräddsättningen kan försiggå utan afbrott. Genom användning af ”roterande ugn” fås det gräddade brödet ut ur ugnen utan handarbete, och genom maskinella anordningar för reglering af ugnstemperaturen minskas väsentligt faran för misslyckad gräddning och vinnes den väsentliga fördelen, att tidslängden för gräddningen kan ganska noga på förhand beräknas. Jfr Bageri. (J. Lr.)

Till bakved användas helst lätta trädslag, hvilkas ved gifver mycken låga och hastigt förbrinner, t. ex. gran, asp och ris i allmänhet. F. L.

Bakony-skogen [ba'kkånj-], höjdsträcka i nordvästra Ungern, hvilken från Gran vid Donau löper i sydvästlig riktning och skiljer den lilla (öfre) ungerska slätten från den stora (nedre). Den är 80—110 km. lång och 30—50 km. bred och delas af Mórs dal i två hälfter. Den högsta toppen är Köröshegy (713 m.). Endast den mellersta delen af B. är ännu betäckt med vidsträckta skogar, mest af bok och ek, i hvilka stora svinhjordar uppfödas. De låga åsarna äro förvandlade till åkerfält och vinkullar. B. utgör en fortsättning af södra kalkalperna, och dess aflagringar härröra från triastiden till eocentiden. En mängd vulkaniska bildningar, mest dolomit och basalt, möter dock, särdeles i södra delen. En sådan är basaltberget Badacsony (438 m.) vid Balatonsjön; på dess sluttningar växer en utmärkt druf va. J. F. N.

Bakpulver, blandningar, som användas vid bakning i stället för jäst eller surdeg. De bestå i regel af två ämnen, ett surt (t. ex. sur fosforsyrad kalk eller magnesia) och ett alkaliskt (vanligen surt kolsyradt natron). Pulvrets användbarhet beror därpå, att vid inverkan af fuktighet kolsyra utvecklas, hvarigenom degen blir uppluckrad, medan de kvarblifvande salterna öka brödets näringsvärde. Genom detta bakpulver är man i stånd att inom ett par timmar bereda färdigt bröd.

Bakskall, *jakto.*, den delen af skallfolket, som går närmast midtlinjen; dref.

Bakslag. 1. *Sjöv.* En fartygsmanöver, hvarigenom man genom seglens olika ställningar och med rodrets tillhjälp kan få ett fartyg att gå rätt akteröfver eller baklänges. Denna manöver, som anses ganska svår att utföra, kan af behofvet påkallas i trånga farvatten, t. ex. om fartyget vägrar i en vändning eller går i drift från sin ankarplats och vid flere andra dylika tillfällen. Jfr Dejsa. R. N.*

2. *Fys.* Den företeelsen, att elektricitet, som t. ex. genom induktion från ett moln uppdragits i från jordytan uppskjutande föremål, såsom torn, järnstommar i byggnader m. m., vid utjämning af den luftelektriska laddningen återgår till jorden. Den elektriska ström, som utgör bakslaget, kan ega betydande intensitet och anses vara nära nog lika ofta orsak till olyckor som direkta åskslag. Till förekommande af skada genom bakslag böra alla större metallmassor i en byggnad, såsom bjälklag, större maskiner, cisterner m. m., omsorgsfullt förbindas med åskledaren. A. E—m.

3. *Zool.* Se Atavism och Korsning.

4. *Jakto.* En stöfvare, som drifver på spåret efter ett djur i den riktning, därifrån djuret kommit, säges ”driva på bakslag”.

Bakstag, *sjöv.*, gammal benämning på bardun. — Bakstagsvind, fördevind, kallades fordom den vind, som kommer akterifrån. — Bakstagsvis sades om riktningen eller läget af ett föremål, som var ”akter om tvärs”. R. N.*

Bakstagsvind, *sjöv.* Se Bakstag.

Bakstam, *skpsb.*, ett gammalt, numera sällan användt uttryck, betecknande den aktersta delen af ett fartyg. På forntida fartyg hade bakstammen en betydlig höjd och reste sig stundom nästan tornformigt öfver däcket. R. N.*

Bakström, *sjöv.* 1. I floder och vid kuster, där ström eller tidvatten är rådande, d. v. s. där vattenmassan flyttar sig i en viss riktning, brukar vattnet invid stränderna löpa i motsatt riktning. Denna rörelse hos vattnet kallas bakström, stundom eda eller agga. Jfr Tidvatten. — 2. Då ett fartyg går framåt, bildar sig akter om detsamma, synnerligast då det är fylligt akterut (i hvalfvet), en ström eller rörelse hos vattnet, då detta söker att fylla det tomrum, som fartyget lämnar efter sig. Äfven denna hvirfvelformiga rörelse i vattnet kallas bakström, stundom sugvatten. Den tilltager, då fartygets hastighet ökas. Jfr Dödvatten och Kölvatten. R. N.*

Bakteriocīd (af lat. *cædere*, döda), bakteriedödande.

Bakteriеodling. Se Bakteriologi.

Bakterier. Se Bakteriologi.

Bakteriologi (af grek. *baktērion*, bakterie, och *lo'gos*, lära), läran om bakterierna, klyfsvamparna. Ordet har dock alltmer börjat användas äfven som beteckning för läran om de minsta organiserade väsendena ej blott i växt-, utan ock inom djurvärlden, och är då liktydigt med mikrobiologi, läran om mikroberna. Klyfsvamparna, schistomyceterna, höra till protofyterna, de minsta, enklast organiserade bland växterna. Många af dem äro så små, att de med svårighet upptäckas ens af våra starkaste mikroskop. Då de förekomma i växters och djurs väfnader, kunna de därför ofta skiljas från dessa väfnaders sönderfallsprodukter endast genom särskilda metoder, t. ex. genom färgning eller odling af bakterierna. Klyfsvamparna äro enkla, klorofyllfria celler, men kunna under sin utveckling bilda sammanhörande cellmassor. Man använder dessa enkla cellers form äfvensom sätt att växa och föröka sig till att indela dem. Den första afdelningen bildas af *kockerna*, också kallade *microkocker* eller *sferobakterier*, som alltid uppträda som runda eller ovala celler. Alltefter cellernas gruppering, då de föröka sig, skiljer man mellan *monokocker*, *diplokocker*, *merismopedier* (då 4 och 4 kocker äro förenade, se fig. 1), *sarcina* (då 8 och 8 äro förenade, se fig. 2), och (fig. 6) *streptokocker* (då cellerna äro förenade till kedjor) samt *stafylokocker* (då de ligga förenade till hopar). Den andra afdelningen bildas af *bacillerna*, de stafformiga bakterierna, hvilka kunna uppträda som längre eller kortare stafvar (se fig. 3). Långa, trådliknande stafvar kallas ofta *leptothrix*. Den tredje afdelningen bildas af *spirillerna*, skruflikt krökta stafvar. Bland dessa kallar man dem med utdragna skrufgängor *vibrioner*, de med trånga skruvgängor *spirochæte*. Alla dessa afdelningar af bakterierna förenas till en grupp under benämningen

nomorfa bakterier, emedan de uppträda endast i n enda form; med *polymorfa* bakterier förstår an sådana, som under sin utveckling uppträda i era af de beskrifna formerna (se fig. 4 och 5).

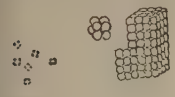

Fig. 1. Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 6.

Fig. 5.

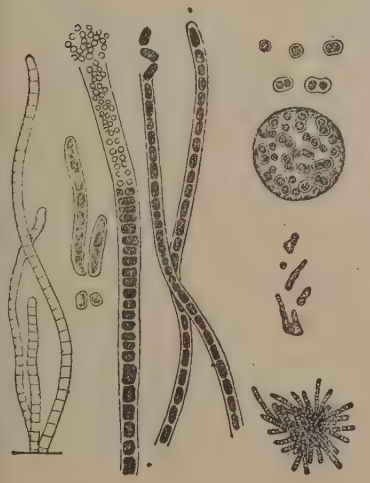

Fig. 4.

Dessa celler bestå af en membran med innehåll, vilka båda beståndsdelar i allmänhet synas utgöras af äggbvitokroppar. I innehållet förekommer ibland ett. Membranen kan ibland svälla ut till en tjockare sådan och kallas då kapsel. Bakterierna äro i allmänhet rörliga, och rörelserna betingas dels af innehållets förmåga af kontraktilitet, dels af särskilda rörelseorgan, s. k. cilier, som sitta, en eller flera, i bakteriens ändar, eller ock äro fördelade å dess yta; dessa cilier ega lifiig rörelseförmåga och meddela medelst denna bakterien rörelse. Bakterierna föröka sig genom delning, sedan cellen utvuxit på längden; däraf namnet klyfsvampar. De nybildade cellerna skilja sig åt eller stanna invid hvarandra; sker delningen endast i en dimension, uppstå streptokockformer; sker den i två, uppstå merismopediaformer, och sker den i alla tre, uppstå sarcinaformer. Lagra sig bakterierna under sin föröknin intill hvarandra, afskiljes från membranen ofta en geléliknande massa, som förenar bakterierna till s. k. *zoogloeamassor*, som ofta kunna nå flera centimeter i diameter. Under vissa förhållanden bildas inom bakterierna *sporer*, d. v. s. celler, som ega större motståndskraft mot ogynnsamma betingelser än bakterierna själfva och därför kunna öfverlefva dessa och fortplanta arten. De äro oftast *endogena* (se fig. 6), d. v. s. utveckla sig inne i bakterien och förbli mindre än modercellen. De äro starkt ljusbrytande, väl begränsade och kvarlefva efter modercellens död. De *artrogena* sporerna äro celler med sporernas karaktärer och påstås uppkomma genom direkt omvandling af modercellen till sporerna; de äro beskrifna såsom förekommande hos vissa kocker. — När bakterierna åldras under sin utveckling, uppkomma ofta degenerationsformer med sönderfall och afdöende af dem.

Såsom klorofyllfria växtceller äro bakterierna för sin näring hänvisade till organiska ämnen, som äro lösta i vatten. Dessutom behöfva de åtskilliga mineraliska ämnen. Det kol bakterierna behöfva kunna de upptaga ur de flesta organiska kolföreningar; i starkt utspädt tillstånd upptages kolet ur kolföreningar, som annars äro skadliga för bakteriernas existens, t. ex. alkohol och salicylsyra. Kväfvet upptaga bakterierna ur ägghviteämnen, aminer, amider, amidosyror, ammoniaksalter och salpetersyrade salter; fritt kväfve assimileras däremot icke. Svafvel är för de flesta bakterier nödvändigt och upptages ur svafvelsyrade eller svafvelsyrliga salter. Mineralbeståndsdelarna upptagas ur olika salter. Vattnet är nödvändigt för bakteriernas existens, men många kunna under längre tid umbära det; mycket motståndskraftiga mot vattenbrist äro sporerna.

En del af bakterierna äro genom sina egenskaper hänvisade att lifnära sig uteslutande af döda organiska ämnen; dessa kallas *saprofyter*. Andra kunna också taga sin näring ur lefvande växter eller djur; de kallas *parasitära* bakterier.

Fritt syre är nödvändigt för många bakteriers existens; dessa kallas *aëroba*. Andra kunna utvecklas äfven utan tillgång till fritt syre; återigen andra kunna utvecklas endast om de ej äro i beröring med fritt syre; alla dessa bakterier kallas *anaëroba*, den förra gruppen fakultativa, den senare obligata anaëroba bakterier. Emot *kolsyra* förhålla sig bakterierna olika; somliga arter afdödas snart af kolsyran, på andra synas den ej hafva någon inverkan. *Ljuset* har på bakterierna i allmänhet ett skadligt inflytande, dock i olika grad för olika arter. I synnerhet de violetta och ultravioletta strålarna äro härvid verksamma. Äfven Röntgenstrålarna kunna döda somliga bakteriearter. *Näringsbetingelserna* inverka högst väsentligt såväl på bakteriernas former som på deras fysiologiska egenskaper. *Temperaturen* inverkar på

det sättet att lägre temperaturer sänka bakteriernas vitalitet, medan en höjning till en viss gräns ökar denna vitalitet, hvarefter, om höjningen fortgår, vitaliteten hastigt minskas och bakteriernas afdöende inträffar. Det gynnsamma temperaturmaximum ligger olika högt för olika bakteriearter och beror äfven på näringsämnenas beskaffenhet; flere bakteriearter växa godt under så höga temperaturer som 55°. Höga temperaturer upphäfva tillväxten, men äfven mycket låga temperaturer afliva ej bakterierna förr än efter längre tid. Sporerna äro motståndskraftigare mot såväl höga som låga temperaturer. Kokande vatten och vattenånga af 100° döda alla bakterier och sporer, om de inverka längre tid. Ånga af högre temperaturer förkortar aflíningen. I torr värme kunna många bakteriearter uthärda ända till 140° under flera timmar, andra återigen afdö redan vid 60—70°. *Kemiska ämnen* af olika slag, inmängda i bakteriernas näringsmedier, visa ofta starkt inflytande på bakteriernas utvecklingsförmåga. Många bland dem, såsom sublimat, lysol och karbol, hämma utvecklingen redan i stark utspädning och åstadkomma bakteriernas död i något starkare lösning. Emot syror, i synnerhet mineralsyror, visa sig bakterierna i allmänhet mycket känsliga, så att deras utveckling hindras, och härpå beror att de bakterier, som under sin utveckling gifva anledning till uppkomsten af syror, t. ex. mjölksyra och smörsyra, hämmas i sin vidare utveckling genom uppkomsten af sina egna produkter. Emot *alkalierna* visa sig bakterierna långt mindre känsliga, med undantag af vissa arter, t. ex. ättiksyrebakterierna. Vid *otillräcklig vattentillgång* hämmas utvecklingen, hvarpå födoämnenas konservering medelst intorkning, saltning, försättande med socker m. m. beror. En del fritt rörliga bakterier visa i vätskor *kemotaktiska* egenskaper, d. v. s. de blifva tilldragna af somliga substanser och tillbakastötta af andra; dessa kemotaktiska egenskaper äro olika för olika bakterier. Innehåller en näringsvätska ej blott klyfsvampar, utan äfven jäst- och mögelsvampar, så uppstår mellan de olika arterna en konkurrerande täflan om näringsmaterialet, som resulterar i att de arter segra, för hvilka näringsmaterialet bäst passar. En sådan *konkurrens* om näringsmaterialet eger också rum mellan olika bakteriearter, som samtidigt ega tillgång till ett näringsmaterial. Utgången af striden bestämmes däraf om näringsmaterialets temperatur är mera passande för den ena än för den andra arten, om den ena arten producerar ämnen, som för den andra äro skadliga, om näringsämnets sammansättning är gynnsammare för den ena än den andra artens förökning eller om den ena arten växer snabbare än den andra och därigenom undandrager den andra näring. Äfven om flera arter samtidigt förekomma inom lefvande växter och djur, kan en sådan konkurrens leda till endera artens undertryckande och afdöende.

Bakteriernas tillväxt och förökning förorsaka alltid kemiska omsättningar i deras näringsmaterial, hvilka dels uppstå genom inverkan af ferment, som af bakterierna bildats, dels försiggå inne i cellerna själfva genom deras ämnesomsättning. Bland *fermenten* (enzymerna) böra framhållas sådana, som lösa ägghviteämnena, vidare de diastatiska fermenten, som öfverföra stärkelse till socker, och de inverterande, som förvandla rörsocker till drufsocker. De kemiska resultaten af bakteriernas ämnesomsättning sammanföras vanligen under benämningen *jäsningsprocesser*. Dessa förutsätta till de särskilda processerna passande material och äro olika för olika bakterier; processerna försiggå dels med, dels utan närvaron af fritt syre. Vid dessa processer bildas ofta ämnen, som verka som gifter eller åstadkomma inom den lefvande organismen väfnadsförändringar; dessa ämnen hafva beskrifvits under namnen ptomainer, toxiner och toxalbuminer. *Ptomainerna* äro kväfvehaltiga, kristalliserbara, basiska ämnen, som bildas vid äggbvitors sönderdelning genom bakterier vid förruttnelsen; många af dem hafva giftiga egenskaper; de kallas också förruttnelsealkaloider. Hit höra sepsin, kadaverin, putrescin, neuridin, kolin m. fl. *Toxalbuminerna* äro amorfa gifter, som ur bakteriernas buljongkulturer kunna utfällas genom äggbvitefällande ämnen och som därför oftast räknats till äggbvitekropparna. Möjligt är emellertid att de bestå af äggbvita, som vid sin utfällning ryckt med sig de giftiga ämnen, som bakterierna bildat, *toxinerna*; härför tala att de gifter, som af tetanus- och difteribacillerna alstras och som förr räknats till toxalbuminerna, visat sig vara äggbvitefria. Dessa toxiner utgöra de gifter, som vid de särskilda infektionssjukdomarna betinga de för sjukdomen karakteristiska, intoxikationssymtomen. — Andra omsättningsprodukter, uppkomna genom bakteriernas lifsverksamhet, äro mjölksyra, smörsyra, myrsyra, alkohol och kolsyra (ur socker), en mängd organiska syror (ur socker och alkohol), indol, skatol, fenol, vätesvafla, ammoniak, kolsyra (ur äggbvita), kolsyrad ammoniak (ur urinämne), förvandling af salpetersyrlighet och salpetersyra till fritt kväfve, reduktion af nitrater till nitriter. Slutligen finnas också i marken lefvande bakterier, nitrobakterierna, som kunna ur ammoniak bilda nitriter och nitrater. Vissa bakterier kunna också ur de kolsyrade jordalkalierna frigöra det kol, som växterna behöfva för att uppbygga sin organism. Under bakteriers inflytande bildas också beska ämnen, t. ex. då mjölken blir besk. Andra bakterier åstadkomma färgämnen, röda, blå, gröna, gula; af micrococcus prodigiosus bildas röda beläggningar på bröd, bacillus pyocyaneus gör varet ibland blått. I en mängd kulturer af bakterier bildas också fluorescerande färgämnen. De fosforescensfenomen, som ofta uppträda på ruttnande ämnen, stå också i samband med bakteriernas ämnesomsättningar.

Som redan sagts, kunna ett stort antal bakterier, de *patogena* l. *parasitära*, lefva och föröka sig inom lefvande organismer. De åstadkomma därvid en *infektion*, en smittosjukdom, och denna karakteriseras däraf att de olika patogena bakterierna under sin utveckling i organismen genom sin giftbildning åstadkomma olika anatomiska förändringar, patologisk-anatomiska processer, resulterande i degenerationer, nekroser, inflammationer och proliferationer af väfnaderna, under det att samtidigt de toxiner, som af bakterierna producerats, också åstadkomma de allmänna förgiftningssymtomen, sedan toxinerna resorberats. Dessa verkningar äro mycket olika för de olika bakteriearterna. Somligas verkningar bestå mest i de lokala förändringarna, andras mest i förgiftningsprocessen. Somliga stanna på invasionsstället, andra utbreda sig allt vidare i omgifningen, återigen andra föras vidare till aflägsna organ genom lymf- eller blodströmmen

och bilda s. k. metastaser, andra slutligen föröka sig inom blodet; många utbreda sig inom organismen på flera af de anförda sätten. Utbreda sig bakterierna i kroppen medelst blodströmmen, förefinnes möjligheten för att de i en gravid kvinna öfvergå på fostret, i det att placentan icke utgör något säkert filtrum för att hindra öfvergången, hvilket bevisats af iakttagelser angående mjältbranden, rotsen, rauschbrand, återfallstyfus, nervfebern och pneumonikockerna. Öfvergången underlättas af sjukliga förändringar i moderkakan. De patogena bakterier, som inkommit i kroppen, blifva ofta snart dödade, då den sjukliga processens läkning och sjukdomens upphörande inträffar, men i andra fall fortsätta de att leíva och att åstadkomma sjukliga förändringar, och slutligen förekomma också talrika fall, då deras verksamhet afstannar utan att bakterierna afdö; sjukdomen inträder då i ett latensstadium, och ur detta latenta lif kunna bakterierna åter vakna upp för att åter förorsaka sjukliga processer. Ofta tillkommer till den första infektionen en ny, en *sekundär infektion* genom en annan bakterie, hvilken infektion endera tillfälligtvis kommer till, eller hvilkens uppkomst förberedts af den första infektionen, som så förändrat organismen, att den blifvit lämplig jordmån för den sekundära infektionen. Ofta förekomma också från början *dubbelinfektioner*, då flera patogena bakterier samtidigt påverka organismen. Hvarje patogen bakterieart har bestämda sätt att påverka organismen, men samma påverkan kan utöfvas af flera olika bakteriearter, så att t. ex. varbildningen kan orsakas af många olika bakteriearter. De sjukliga väfnadsförändringarna äro därför endast ibland karakteristiska för en enda, bestämd bakterieart, i hvilket fall de kallas specifika för denna.

Försvagning (mitigering) af de patogena bakteriernas egenskaper kan uppnås på flerahanda sätt, t. ex. genom luftens, värmets, ljusets, kemiska ämnens inverkan på bakterierna eller därigenom att man låter dem öfverföras på sådana djur, som för dem äro mindre mottagliga. Somliga bakterier försvagas redan genom att odlas utom den lefvande organismen (t. ex. pneumonikockerna), andra redan genom att man låter kulturerna stå i luften. I flertalet fall torde försvagningen bero därpå att bakteriernas protoplasma blir skadadt eller mindre lifskraftigt, hvarför ock synes tala att sådana mitigerade bakteriekulturer ega en minskad fortplantningsförmåga.

Bakteriernas undersökning sker medelst mikroskopisk iakttagelse, odling af dem och deras öfverförande på djur. Den *mikroskopiska iakttagelsen* sker vid 300—2,000 gångers förstoring; för att låta dem tydligare framträda, använder man metoder att färga dem. Detta sker oftast medelst anilinfärger, och man har därvid funnit att bakterier olika lätt upptaga och olika lätt aflämna olika färger i olika (sura, alkaliska m. m.) lösningar. Då man studerar dem i mikroskopet, är man ofta tvungen använda oljeimmersioner och Abbe's kondensor.

Bakterieodlingen består däri att man låter bakterierna växa i för deras utveckling tjänliga ämnen och därunder studerar dem. Odlingen sker antingen i vätskor eller å fasta ämnen. De förra innehålla ämnen, som äro tjänliga till bakteriernas näring, ägghviteämnen, lim, socker, salter etc.; de senare bestå af redan färdigbildade fasta ämnen, som potatis, morötter m. m. i skifvor eller af limlösningar, som stelnat. De fasta ämnena äro vanligen tillsatta med nyss omtalade, för bakteriernas näring gagneliga ämnen. I stället för lim användes ofta agar-agar, en gelébildande alg från Indien, eller koaguleradt blodserum. Alla dessa ämnen böra, innan de till odlingen användas,

Fig. 7 o. 8.

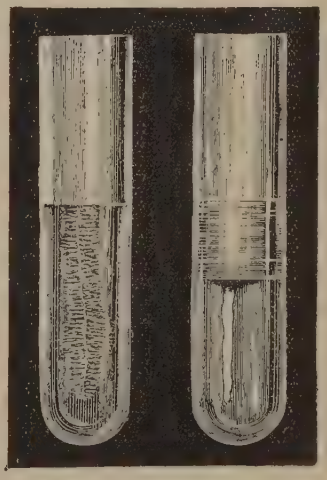

Fig. 9 o. 10.

vara steriliserade, d. v. s. hafva blifvit gjorda bakteriefria, hvilket vanligtvis sker medelst värme; i annat fall utvecklas i dessa ämnen jämte de bakterier man vill studera äfven de, som förut i dessa ämnen förefunnos. De flytande och fasta näringsämnena hafva olika egenskaper och fördelar. De flytande erbjuda bakterierna lefnadsvillkor, hvilka mest öfverensstämma med dem, som de i verkligheten förefinna,

och äro lämpligast vid studiet af bakteriernas kemiska omsättningar af näringsvätskorna. De fasta tillåta lättast att särskilja de olika bakterieärterna från hvarandra, hvilket endast med större svårighet kan ske genom bakteriernas odling i vätskor. — Vid bakterieodlingen tillgår på olika sätt. De fasta näringssubstraten använder man dels så, att man å dem utsår af det bakteriehaltiga material, hvars bakterie man vill odla, dels så, att man först gör odlingsmaterialet genom värme flytande (lim, agar-agar), därefter försätter det med den bakteriehaltiga massan, som i näringsämnet fördelas så jämnt som möjligt genom skakning, och slutligen utslår alltsammans på glasskifvor, å hvilka det får stelna. Utsåningen af bakterier kan företagas på flera olika sätt; vanligast äro de s. k. *instickskulturerna* (se fig. 7—10), hvilka ske genom utsådd på det fasta

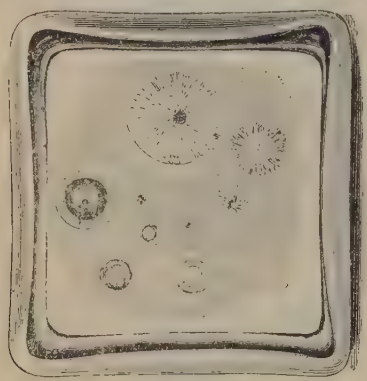

Fig. 11.

näringsmediet. Bakterierna visa då, hvar efter sin art, olika utveckling i näringsämnet; de föröka sig till kolonier, små fläckar, en eller flera mm. i diameter, bestående af bakterier, hvilka visa olika form, färg, utvecklingshastighet, förhållande till temperaturgrader och till näringssubstratet, alltefter de olika arter, af hvilka kolonierna äro bildade. Somliga fluidisera gelatinen, andra utveckla gasblåsor i densamma, andra åter låta den förblifva fast. Därigenom hafva värdefulla kunskaper erhållits till åstadkommandet af differentialdiagnos af de olika bakterieärterna. Instickskulturerna användas hufvudsakligen då man vill odla en bakterie, som ej är blandad med andra; *skifkulturerna* (se fig. 11) åter använder man för att åstadkomma s. k. *renkulturer*. Afsikten med dessa är att i en bakterieblandning erbjuda alla bakterierna möjligheten att, skilda hvar för sig, få utvecklas till en koloni. Detta åstadkommes genom fördelningen i den smälta gelatinen genom dess skakning, hvarefter densamma utslås på glasskifvor, å hvilka den, skyddad genom glaskupor från bakteriinfektion ur luften, får stelna. Men äfven genom odlingen i vätskor kan man erhålla renkulturer af bakterier i bakterieblandningar. Detta uppnås genom den s. k. *förtunningsmetoden*, enligt hvilken bakterieblandningen utspädes så mycket i näringsvätskan genom skakning, att man kan beräkna, att i en gifven del af densamma, t. ex. 1 kub.-cent., endast en bakterie förekommer. Slutligen har man i vissa fall åstadkommit renkulturer af en bakterie i en bakterieblandning genom att öfverföra denna på djur, som varit mottagliga endast för denna särskilda bakterie af alla dem, som i blandningen förekommo. Åstadkommande af renkulturer, d. v. s. kulturer af en enda viss bakterieart, som man vill särskildt studera, är af en stor betydelse, emedan det är enda metoden att lära känna en gifven bakterieart, och emedan renkulturen är en nödvändig länk i den bevisningskedja, hvars slutande är nödvändig för ådagaläggandet af sanningen af det antagandet, att en misstänkt bakterieart är orsaken till den sjukdom, som den misstänkes förorsaka. Vid denna bevisning tillgår så, att först kroppsdelarna samt sekret och exkret af en organism, behäftad med den sjukdom, som undersökes, noggrannt utforskas med afseende på närvaron af bakterier. Förefinnes en bakterieart konstant i de vid sjukdomen sjukligt förändrade kroppsdelarna, renodlas denna medelst någon af de skildrade renodlingsmetoderna och öfverföres i renodladt tillstånd på djur af olika arter. Erhållas då positiva resultat, så att hos experimentdjuret en sjukdom utbryter med liknande symtom, som den sjukdom eger, hvilken utgjort undersökningens utgångspunkt, och uppstå hos experimentdjuret liknande sjukliga förändringar, som vid den undersökta sjukdomen, och återfinnas i dessa förändrade delar samma bakterie, som på djuret öfverförts i renodling, är ådagalagdt att den undersökta bakteriearten är *patogen* och åstadkommer den sjukdom, hvars orsak den misstänktes vara.

De *saprogena* bakterierna, hvilka ej kunna utveckla sig inom den lefvande organismen, och de patogena bakterierna, då de lefva utom densamma, förekomma i jord, vatten eller luft. De förekomma i stora massor i jordens ytligare lager. Men jorden verkar som filtrum för dem. Några meter ner i jorden aftager hastigt deras antal, och något längre ner är marken steril, d. v. s. den innehåller ej några bakterier. Till följd häraf är också grundvattnet föga bakteriehaltigt eller till och med sterilt. Ytvatten däremot innehåller varierande mängder bakterier, ibland många tusenden eller hundratusenden på kubikcentimetern. Man beräknar bakteriernas antal i vätskor genom att späda ut bestämda kvantiteter vätska med lämpliga kvantiteter sterilt näringsgelatin och anlägga skifkulturer och räkna de bakteriekolonier, som utvecklas. I vatten, som står stilla, förökas mycket hastigt de i vattnet befintliga bakterierna. De lefva till en tid och minskas sedan åter, hvarefter vattnet kan blifva bakteriefattigare än det var från början. Kvantitativa bestämningar af bakteriehalten i vatten måste därför anställas så snart som vattenprofvet tagits. Bakterierna i vatten kunna mekaniskt afskiljas från detsamma genom filtrering. I stort användas härför gemenligen sandfiltra, hvilka, om de rätt skötas, i hög grad minska vattnens bakteriehalt. Äfven de i småbruk använda kolfiltra minska till en början bakteriehalten, men inom kort blifva de själfva härdar för bakterieutveckling, och då förökas bakteriehalten i vattnet från filtren. Absolut bakteriefritt vatten erhålles genom vattnets filtrering genom filtra af porslin (det pasteur-chamberlandska filtret) eller annat finporigt material. Äfven i is förekomma bakterierna, hvilket beror därpå att de endast långsamt afdödas af kyla. I luften förekomma

bakterierna i mycket växlande mängder. Luften öfver hafvet långt ifrån land och luften å berg öfver snögränsen är bakteriefri eller innehåller ytterst få bakterier; likaså är ökenluften beskaffad. Luften öfver odlad mark innehåller bakterier, och deras antal är betydligt i stadsluften och störst i allmänhet i bebodda rum. Regnet rensar luften från bakterier genom att föra dem med sig till jordytan; äfven efter en längre tids torka blir luften bakteriefattigare, emedan bakterierna af torkan dödas. Ett ställes halt af bakterier i luften ökas genom vindar från ställen, hvilkas luft innehåller flera bakterier, och minskas genom vindar, som komma från bakteriefattigare lufttrakter. Grundluften är bakteriefattig eller bakteriefri till följd af marken bakteriefiltrerande egenskap. De kvantitativa bakterieluftundersökningsmetoderna äro många, men utgå alla från principen att låta, såvidt möjligt, hvarje särskild bakterie föröka sig särskildt och därigenom komma till observation och kunna räknas.

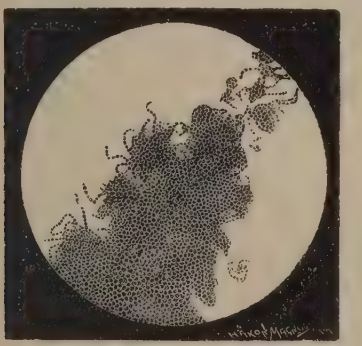

Fig. 12.

Efter denna allmänna framställning lämnas här en skildring af det viktigaste vi veta angående de särskilda bakterierna.

Bland de saprogena *mikrokockerna* torde böra nämnas *micrococcus ureæ*, som förvandlar urinämnet till kolsyrad ammoniak och förorsakar urinens förskämning; *m. viscosus*, som förorsakar vinets slemmiga jäsning; en mängd mikrokocker, som bilda färgämnen i de odlingssubstrat, hvarå eller hvari de utvecklas, däribland den bekanta *m. prodigiosus*, som bildar vackert röda, blodliknande kulturer å stärkelsehaltiga ämnen, och *m. tetragenus*, som antages vara orsaken till svettens rödfärgning. Hit höra också *sarcina ventriculi*, som ofta förekommer i människans maginnehåll, och *m. tetragenus*, som träffas i kaverner och brandiga uppmjukningshärdar.

Bland de *patogena mikrokockerna* äro följande de viktigaste:

Streptococcus pyogenes är den viktigaste bland de varbildande bakterierna. Mikrokockerna uppträda som diplokocker eller, oftast, i kedjor (fig. 12) som streptokocker och äro patogena ej blott för människor, utan för många djurarter. I kulturer förlora de vanligen snart större delen af sin patogenitet, men med de patogena, färska renkulturerna kan man lätt öfverföra sjukdomen på djur. Deras verksamhet i människo- och djurkroppen består däri, att de på inkomstället utveckla inflammationer, hvilka oftast hafva karaktären af varbildningar och som hafva tendens att sprida sig vidare. Inkomna i läderhuden sprida de sig i dess lymfrum och i hudlymfkärlen och förorsaka den sjukdom, som fått namnet rosfeber (*erysipelas*), i hvilken inflammationen kan sprida sig öfver så godt som hela kroppsytan. Denna sjukdom är i regeln en vanlig inflammation i huden utan varbildning, men kan också förena sig med varbildning, så att öfvergångar finnas till de former af streptokockinfektion, i hvilka varbildningen är det väsentliga. Denna utbreder sig, om streptokockerna inkomma i underhuden, och åstadkommer progressiva varbildningar, *phlegmone*, som ofta vinna stor utbredning i underhuden och i bindväfven mellan musklerna. Inträder infektionen från bronkerna, utvecklas inflammationer i lungväfnadens alveoler eller, om infektionen endast gäller bronkernas slemhinna, slemmiga och variga katarrer. Från slidan kan infektionen öfvergå på lifmodern och därifrån genom tuberna nå bukhinnan, då i bukhålan vanligen varbildande inflammation uppstår. Från mellanörat öfvergår infektionen ofta på angränsande bensubstans, som varigt smälter, och kan därvid ej sällan processen nå hjärnhinnorna och åstadkomma hjärnhinneinflammationer. — Streptokocker uppträda ofta ensamt, ej sällan också i samverkan med andra infektionsämnen, såsom tuberkulosens, difterins och skarlakansfeberns. Ej sällan verka de genom metastasbildning, i det att bakterierna inkomma i blodvägarna och aflagras på olika ställen i kroppen, där de då bilda nya sjukdomshärdar. Detta sker oftast i lefver, njurar, på hjärtklaffarna m. m. Sjukdomens faror blifva härigenom i hög grad förökade. Infektionen är alltid åtföljd af bildningen af toxiner, som mer eller mindre återverka på allmänbefinnandet och ofta leda till döden, då naturens läkande krafter ej räcka till att motverka infektionen. De svårare fallen kallas blodförgiftning, och man skiljer mellan *septikemi*, i hvilken hufvudsakligen giftverkningarna framträda, och *pyemi*, i hvilken dessutom metastasbildningarna uppträda; mellanformerna kallas *septiko-pyemi*. — Infektionens invasionsplats är oftast iakttaglig och utgöres af defekter i den skyddande huden eller slemhinnorna, så att huden, respirations-, digestions- och genitalieslemhinnorna utgöra invasionsorten; fall af s. k. *kryptogen* infektion, där alla dessa ställen visa sig oförändrade, men inre förändringar uppstå, som det tyckes primärt, förekomma också. Infektionens betydelse för lifvet växlar i hög grad, från de lindrigaste till de svåraste fallen, beroende på smittämnets olika styrka och på växlingar i organismens motståndskraft.

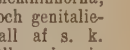

Fig. 13.

Diplococcus pneumoniæ eller *d. lanceolatus* är en mycket vanligt förekommande mikrokock, som uppträder som diplokocker (fig. 13) med celler, som äro runda eller lansettformade och som ofta äro omgifna af en gelatinös kapsel. Den är fakultativt anaerob och försvagas hastigt i sina kulturer, så att dessa, för att deras virulens skall återställas, måste öfverföras på mottagliga djur. Hos sådana åstadkommer bakterien inflammationer af fibrinös eller varigt fibrinös karaktär. Bakterien är den vanligaste orsaken till den krupösa lunginflammationen och åstadkommer i lungalveolerna utvandring af hvita blodkroppar, inbäddade i ett fibrinöst exsudat,

som utfyller alveolerna. Ofta uppträda bakterierna å närliggande serösa hinnor, i främsta rummet lungsäckarna, men äfven i hjärtsäcken, åstadkommande fibrinösa eller varigt fibrinösa inflammationer. Men bakterien har också ofta visat sig kunna, utan beroende af en lunginflammation, förekomma i olika delar af kroppen, hjärnhinnorna, bukhålan, ledgångarna, och åstadkommer därvid vanligen variga inflammationer. Den är äfven en vanlig företeelse i munkaviteten, utan att åstadkomma sjukliga förändringar; dess invasion i kroppen synes förutsätta disponerande moment, såsom t. ex. förkylningar, hvilka nedsätta kroppens motståndskraft mot smittämnets invasion. Dess utveckling i kroppen åtföljes i regeln af utvecklingen af toxiner, som i hög grad återverka på allmänbefinnandet. Dess vanliga infektionsform, lunginflammationen, är farlig i synnerhet för individer med ringa motståndskraft, såsom späda barn, ålderstigna, genom sjukdomar eller alkoholmissbruk försvagade.

Fig. 14.

Staphylococcus aureus är en mikrokock, som vanligen förekommer i hopar (se fig. 14). Den är fakultativt anaerob, och i dess för luften tillgängliga kulturer utvecklar sig ett gult färgämne, som gifvit anledning till namnet. Den är jämte *streptococcus pyogenes* den vanligaste af alla varbildande bakterier och bildar jämte den sistnämnda de varbildande bakteriernas grupp i inskränktare bemärkelse. Den är i allmänhet mindre farlig än streptococcus pyogenes, i det att den har tendens att åstadkomma circumskriberade, icke progressiva, inflammationer med utgång i varbildning. I huden åstadkommer den de såsom *akut ekzem*, *furunkler*, *karbunklar* kända sjukdomsprocesserna; under huden åstadkommer den *abscesser*. Men den kan också metastasera och åstadkommer då inflammationer och varbildningar i njurar, tarmar, lefver, hjärthinnan m. m., och som dess utveckling också är åtföljd af toxinbildning, kan den åstadkomma såväl septikemi som pyemi och septiko-pyemi, alltså de vanliga formerna af s. k. blodförgiftning. Dess invasionsort är oftast påvisbar, men äfven s. k. kryptogena infektioner förekomma, i hvilka dess lokalisationer genom metastasbildning i inre organ utgöra de enda iakttagliga förändringarna. Den är patogen för en mängd djurarter, och öfverförd i renkulturer på dessa, åstadkommer den, vanligen varbildande, inflammationer. *Staphylococcus argenteus* och *citreus*, hvilka genom kulturernas färg skilja sig från *s. aureus*, ega samma verkningar och synas vara endast, för öfrigt, mindre vanliga afarter af den vanliga s. aureus.

Fig. 15.

Micrococcus gonorrhœæ l. *gonococcus* (fig. 15) är en mikrokock, som i stora mängder förekommer i sekretet vid den variga katarr, som vid dröppeln förekommer å urinrörslemhinnan. Mikrokockerna äro ofta diplokocker och i så fall afplattade å de mot hvarandra vettande sidorna; de förekomma i det variga sekretet såväl i vätskan som i cellerna och förefinnas äfven i själfva slemhinnan, såväl i dess celler som mellan dessa. Bakterierna kunna renodlas och hafva med positivt resultat öfverförts på människor, men utan resultat på djur. I dröppeln förekomma de ofta ensamma i den sjuka slemhinnan, men ej sällan tillsammans med andra, t. ex. varbakterierna. De kunna sprida sig till andra slemhinnor och å dessa åstadkomma katarrer, t. ex. till lifmoderns och äggledarnas, sädessträngarnas slemhinnor. De kunna också öfvergå i blodet och åstadkomma inflammationer i aflägset liggande organ, såsom ledgångarna, inre hjärthinnan, å klaffarna m. m. Dessa inflammationer äro ej sällan variga, liksom också variga inflammationer kunna åstadkommas vid sjukdomsprocessens öfvergående på bukhinnan från äggledarna, men då synas alltid varbakterier hafva åtföljt gonokockerna. Genom de inflammationer i lifmoder och äggledare, som gonokockerna kunna förorsaka, blifva de betydelsefulla såsom orsaker till sterilitet; då de ej sällan vid födelseakten öfverföras på den nyföddes ögonbindehinna och där förorsaka en häftig varig inflammation, blifva de betydelsefulla som anledning till blindhet. Deras vanliga produkt, dröppeln, är en akut varig katarr, som kan öfvergå till kronisk och då kan vara mycket svårbotlig.

Bacillernas stora grupp innehåller flertalet viktiga såväl saprofyta som patogena bakterier. De viktigaste bland de förra äro:

Bacillus subtilis, höbacillen, förekommer vidt spridd i naturen, bildar långa stafvar, som i ändarna kunna vara försedda med cilier, och i bacillerna uppträda sporer. *B. butyricus* är anledningen till smörsyrejäsningen i ämnen innehållande socker, stärkelse, glycerin; den eger också sporbildning. *B. prodigiosus* bildar på bröd, potatis m. m. rödfärgade kolonier, *B. cyanogenes* i mjölk ett blått färgämne. *B. fluorescens liquefaciens* bringar näringsgelatiner till sönderflytning, hvarvid gelatinen i omgifningen blir gröngulaktigt fluorescerande. *B. acidi lactici* är anledningen till mjölksockrets förvandling till mjölksyra i mjölk. *B. caucasicus* utgör en beståndsdel i det som *kefirferment* kända bakteriekonglomerat, hvilket de kaukasiska befolkningarna använda för att framställa ur komjölk den som kefir kända alkoholhaltiga drycken. Kefirfermentet innehåller baciller, kocker och jästsvampar; bacillerna förvandla antagligen mjölksockret till glykos, som af jästcellerna sönderdelas till alkohol och kolsyra. *B. l. proteus vulgaris* är en grupp baciller, som åstadkomma de vanliga förruttnelsefenomenen, med bildande af stinkande substanser och af förruttnelsealkaloider, ptomainer. De åstadkomma sönderdelning med förruttnelse i afdöda väfnadsmassor i kroppen, bilda stinkande produkter i samarbete med patogena bakterier, såsom difteribacillen och var-mikrokockerna, men kunna också ensamma för sig åstadkomma förruttnelseprocesser, i synnerhet vid blåskatarren, hvarjämte de funnits vid inflammationer i de kvinnliga könsorganen och i lefvern (vid infektiös ikterus) och ansetts som dessa förändringars orsak, hvarför de också kunna räknas till de patogena bakterierna. *B. aceticus* åstadkommer i alkoholhaltiga drycker ättikjäsningen. *B. pyocyaneus* förekommer ofta i var och föranleder en grönblå färg af detsamma genom att bilda ett färgämne. För åtskilliga djurarter är bacillen patogen och har på senare tider också visats kunna hos barn åstadkomma sjukliga förändringar, oftast i

mellanörat och tarmkanalen, förenade med septikemi.

De viktigaste *patogena bacillerna* äro:

B. anthracis (mjältbrandsbacillen, fig. 16—20), orsaken till mjältbrand, en sjukdom, som hufvudsakligen förekommer hos får och nötkreatur, men tillfälligtvis också kan öfvergå på människor. Den är en bland de största bakterierna och upptäcktes 1850 af Rayer och Davaine i mjältbrandssjuka djurs blod; lik eller likdelar, genom rispor i huden, och då åstadkommes vanligen *anthrax* eller mjältbrandskarbunklar, *pustula maligna*, en ansvällning af huden med brandig afstötning af de centrala partierna. Sjukdomen kan öfvergå till hälsa, om den förblir lokal, men om bacillerna öfvergå i blodet, följer döden. Människor kunna också få mjältbrand genom inandningen vid bearbetningen af ull, härrörande från i mjältbrand döda får (*hadernkrankheit*); för-

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

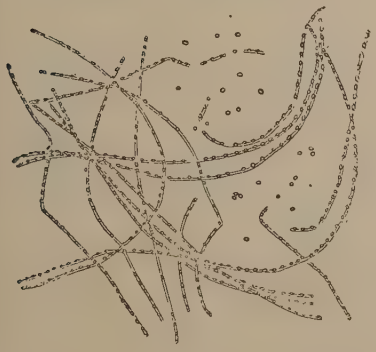

Fig. 19.

Fig. 20.

1863 öfverförde Davaine blod från mjältbrandssjuka djur på friska och åstadkom därigenom mjältbrand hos dessa. Bacillen växer ut till långa trådar, och i renodlingar inträder i dessa lätt sporbildning, om växtbetingelserna äro ogynnsamma. Trådarna sönderfalla sedan, och sporerna bli fria och kunna utveckla sig till nya baciller; i de mjältbrandssjuka djuren inträder icke denna sporbildning. Införd i blodet på djur, förökar sig bacillen ytterst hastigt i blodet och åstadkommer en vanligen till döden snabbt förlöpande sjukdom, vid hvilken mjälten blir ansvälld, ytterligt blodrik och lös. Till människor öfverföres den ibland, då de behandla mjältbrandssjuka djur eller dessas ändringarna uppträda då i lungorna och lungsäckarna och bestå i inflammationer af dessa organ. Hos nötboskapen uppstår sjukdomen oftast genom förtärandet af foder, bemängdt med bacillerna eller deras sporer, och då uppträda förändringarna i tarmkanalen, oftast i tunntarmarna, hvarest stora ansvällningar af slemhinnan med blodutgjutningar uppstå; bacillerna öfvergå härifrån till blodet.

B. typhi abdominalis (fig. 21) förekommer i tyfoidfebern, nervfebern, i alla de sjukligt förändrade organen. Bakterien utgöres af korta stafvar, som ega stor rörlighet till följd af en mängd cilier, hvilka utgå från alla sidor af densamma. Bakterien åstadkom-

mer, öfverförd på djur, icke hos dessa nervfeber, men kan ändock förorsaka döden till följd af de med renkulturerna öfverförda toxinerna, som den i riklig mängd alstrar. Att den, oaktadt experimentens negativa resultat, ansetts vara orsaken till nervfebern beror därpå att den vid denna sjukdom förekommer konstant i de sjukliga förändringarna och på sådant sätt att den måste anses förorsaka desamma. Bacillen torde så godt som alltid öfverföras genom dricksvatten eller mat i tarmkanalen; de första förändringarna uppträda i tunntarmarnas solitära follikar och peyerska skifvor, hvilka märgigt ansvälla och sönderfalla, så att tarmsår bildas. Bacillerna öfvergå härifrån till mesenterialkörtlarna och sedan i blodet och finnas i mjälten, lefvern, njurarna, lungorna samt andra ställen af kroppen. De inflammatoriska förändringar, som i olika delar af kroppen ofta uppträda i samband med nervfebern, kunna ofta härledas ur denna allmäninfektion med tyfusbaciller, men bero också ej sällan på sekundära infektioner med andra bakterier, framför allt de varbildande, som i tarmsåren få ett invasionsställe öppnadt för sig. I kulturerna utveckla tyfusbacillerna kraftiga toxiner, som måste anses förorsaka de allmänna symtomen; under sjukdomens fortgång utvecklas i blodet bakteriedödande substanser, som verka förödande på tyfusbacillerna. Om kulturer af dessa, innehållande i liflig rörelse befintliga baciller, försättas med blodserum från tyfoidpatienter, så påverkas bacillerna på det sättet att deras rörelser upphöra och de sammanklabba sig, *agglutineras*, till klumpar. Detta fenomen (vidal-gruberska reaktionen) har användts att diagnosticera nervfebern.

Fig. 21.

B. coli communis, colibacillen, förekommer normalt i groftarmen i stora mängder. Genom perforationer i tarmväggen inkommen i bukhålan, kan den åstadkomma inflammation, peritonitis, och måste därför betraktas som fakultativt patogen. Vid många andra inflammationer har den funnits ensam eller i samverkan med andra och anses äfven i dessa fall vara ensam eller bidragande sjukdomsorsak.

B. pneumoniæ, lunginflammationsbacillen, är i ett mindre antal af fallen af vanlig krupös lunginflammation den enda bakterie, som förefinnes i de sjukligt förändrade väfnadsdelarna. Den är en stafbakterie, som är omgifven af en kapsel, och dess renkulturer åstadkomma, införda i mösslungor, inflammatoriska förändringar.

B. influenzæ, influensabacillen, är en ytterst liten bacill, som i stora mängder förekommer i luftvägarna, särskildt de mindre bronkerna, vid influensafall. Den kan renodlas på gelatiner, som blandats med blod, och den utvecklar stor mängd af toxiner; dessa påverka framför allt centralnervsystemet. Renkulturer, öfverförda på apor genom luftstrupen, åstadkomma inflammationer af luftvägarnas slemhinnor.

B. diphtheriæ, difteribacillen, förekommer i riklig mängd i och under de s. k. krupösa membraner, som vid difterin bildas hufvudsakligen i svalget och luftstrupen. Sjukdomen benämnes, då den endast är lokaliserad till struphufvudets slemhinna, krup eller strypsjuka. Bacillerna förekomma endera ensamt eller också tillsammans med streptokocker, och i senare fallet är sjukdomens prognos ogynnsammare emedan symbiosen mellan de två bakteriearterna synes öka deras virulens. Difteriliknande sjukdomsprocesser kunna emellertid förekomma uteslutande beroende på streptokocker. Difteribacillen är mycket motståndskraftig mot intorkning, men dödas af vanliga desinfektionsmedel, t. ex. ånga, och bildar inga sporer. Öfverförd under huden eller i vagina på marsvin och andra mottagliga djur, bildar den krupösa membraner, och ett allmänlidande utvecklas som, om djuret genomgår detsamma, kan åtföljas af förlamningar, alldeles som hos människor, hvilka genomgått difteri. Bakterierna utveckla sig nästan endast lokalt och intränga icke alls eller endast i mycket små kvantiteter i inre organ, t. ex. mjälte och lymfkörtlar. I kulturer utveckla de särdeles verksamma toxiner, som åstadkomma, öfverförda på djur, samma allmänna intoxikationssymtom, äfven förlamningar, som de införda bakterierna.

B. tetani, stelkrampsbacillen, förekommer ofta i de öfre jordlagren, och dess patogena verkningar på djur kunna helt enkelt påvisas genom att man under huden på mottagliga sådana, möss, marsvin och kaniner, inför jord, innehållande bacillerna, hvarvid stelkramp utvecklas. Bacillen är liten och bildar sporer, som finnas i bacillens ena ända, hvilken därvid kolfformigt ansväller. Bacillen är anaerob och kan fås i renodling genom bakterieblandningens upphettning till 80 grader, då öfriga bakterier dödas, men de sporhaltiga tetanusbacillerna öfverlefva, hvilka sedan kunna odlas i vanliga näringssubstrat i vätgasatmosfär; luften hindrar deras utveckling. Bacillerna utvecklas vid öfverföring under huden, endast om lufttillträde till såret förhindras. De utveckla sig endast lokalt, och symtomen från nervsystemet i form af stelkramp uppstå genom förgiftning med de starka toxiner, tetanustoxinerna, som bacillerna alstra. Dessa uppsugas, och med serum från tetaniserade djur kan hos friska stelkramp åstadkommas. Sjukdomen åstadkommes hos människor oftast genom sår; kryptogen infektion är sällsynt. Bacillerna äro patogena ej blott för människor, utan för många djur, bl. a. åsnor och hästar, och sjukdomen förlöper oftast dödligt.

B. œdematis maligni, det maligna ödemets bacill, är en rörlig, anaerob, bacill, som ganska mycket liknar mjältbrandsbacillen till formen, och som förekommer i jordlagren. Den är patogen för marsvin och åstadkommer hos dem ödematösa ansvällningar i hud och underhud, förenad med allmäninfektion. I sällsynta fall har den iakttagits hos människor, därvid vållande liknande förändringar.

B. phlegmones emphysematosus är likaledes en anaerob bacill, som förekommer i det fria och i renodling införd på djur åstadkommer flegmoner, förenade med gasbildning; vanligen inträder allmäninfektion med dödlig utgång. I sällsynta fall har den med samma symtom iakttagits äfven hos människor.

B. pestis, bubonpestens bacill, är en liten bacill, som år 1894 upptäcktes samtidigt af Yersin och Kitasato. Den förekommer i stora mängder konstant i de vid pesten förändrade organen, alltså i främsta rummet i lymfkörtlarna. Här finnes den i oerhörda massor, och under bacillernas inverkan svälla körtlarna till mångdubbelt sin naturliga storlek, undergå degenerations- och nekrosprocesser, som leda till deras

mjukning, hvarefter de under varbildning kunna ta genom huden. Samtidigt eger en allmän- ktion rum, så att bacillerna återfinnas i blodet c mjälten. I de inre organen förekomma blödningar om bacillernas inverkan på kärlväggarna, och i lten förekomma blödningar och degenerations- esser. Infektionen sker oftast från huden, men också ske från respirationsslemhinnan (lungpest) tarmslemhinnan. Bacillerna bilda häftiga toxiner, äro anledningen till de allmänna symtomen, och kdomen förlöper vanligen till döden under de sta S dagarna, men kan också förorsaka döden om kakexi efter längre tids förlopp. Bacillerna, erförda i renodling på mottagliga djur, såsom råttor möss, åstadkomma hos dessa förändringar, lik- de de nu skildrade och föranledande döden. Dessa r kunna också inficieras på naturligt sätt och där- nom förmedla smittans utbredning.

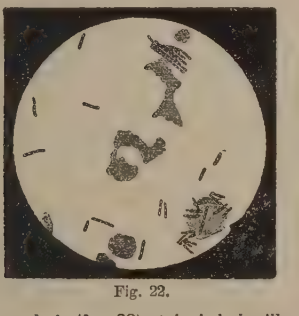

Fig. 22.

B. tuberculosis (fig. 22), tuberkulosbacillen, upp- ktes 1882 af Koch och är anledningen till de som berkulösa skildrade förändringarna. Bacillerna före- mma konstant i dessa förändringar och kunna från m renodlas samt åstadkomma, i renodling öfverförda mottagliga djur, tuberkulösa förändringar hos ssa. Bacillen är aerob, växer bäst vid blodtempera- r och bildar ej sporer, men är mot torka resistentare de flesta bakterier. Hos människor eller införda djur åstadkomma de förändringar, som framför allt rakteriseras af den s. k. miliartuberkeln, en liten mör, stor ungefär som ett knappnålshufvud, half- nomskinlig och grå till färgen och fri från blod- rl. Den består till största delen af lymfoida celler, en innehåller ofta också större, epitelliknande celler h ännu större, mångkärniga, s. k. jätteceller. nna nybildning har stor tendens att degenerera, tvandlas, då dess väfnad blir gulaktig och ogenom- inlig och cellerna afdö. Om nybildningarna sitta slemhinnor i respirations- eller tarmkanalen, bildas rvid substansförluster, som leda till sårbildning, h kan härvid till yttervärlden öfverföras bacill- ltigt material från den sönderfallande väfnaden. uru smittämnets öfverföring till friska eger rum ännu föremål för debatt. Resultatet af Kochs dersökningar, publicerade år 1882, var att det nliga öfverföringssättet bestod däri, att tuberkel- aciller, härstammande ur de lungsiktiges i sönderfall adda lungväfnad, med upphostningen fördes utom en sjuke, att dessa upphostningar intorkade och tt tuberkelbacillerna, sedan upphostningarna intor- at, i form af damm öfverfördes till luften och genom inandning af det bacillhaltiga dammet smittade friska; den vanliga formen af primär tuberkulos skulle således vara lungtuberkulos genom inhalation. Dessutom antog Koch, att öfverföringen kunde ega rum genom födan, dels genom förtärandet af kött från tuberkulösa djur, dels och framför allt genom mjölk från tuberkulösa kor, i hvilkas mjölk tuberkel- baciller ofta förekomma, i synnerhet om tuberkulosen är lokaliserad i jufren. Senare har Koch frångått denna sistnämnda åsikt, hufvudsakligen stödjande sig därpå, att denna smittöfverföring genom födan är så ytterst sällsynt hos människan; primär tarm- tuberkulos förekommer så godt som aldrig hos full- vuxna och är ej vanlig ens hos små barn. Dessutom ansåg han sig hafva visat, att de baciller, som åstad- komma de tuberkulösa förändringarna hos nötkreatur, den s. k. pärlsoten, visserligen i hög grad likna människans tuberkelbaciller, men ej äro identiska med dem. På senaste tiden har Behring häfdat åskåd- ningar, som äro diametralt stridande mot Kochs. Enligt Behring skulle öfverföringen i regeln ske under den spädaste åldern och genom tuberkel- bacillhaltig mjölk; dessa barns digestionsvägar skulle vara synnerligen mottagliga för smittämnet, i det att slemhinneepitelet då ännu icke är så danadt, att det kan utgöra ett skydd mot bacillernas invasion. Smittämnet skulle då upptagas och aflagras i krop- pen samt i densamma i flertalet fall föra en latent tillvaro, till dess att för dess utveckling gynnsamma moment, dåliga hygieniska förhållanden, kraftned- sättande sjukdomar m. m., gjorde väfnaderna mindre motståndskraftiga mot smittämnets utveckling, hvar- efter i en aflägsnare åldersperiod de tuberkulösa förändringarna skulle komma till synes. Emot Behrings åskådning synes tala, att genom Nägelis undersökningar visats, att fallen af tuberkulöst smit- tade äro få i de tidigaste åldrarna, för att sedan stiga till omkring 30:e året. Flügge har visat, att tuber- kelbacillernas öfverförande genom inandningen också kan ega rum därigenom, att vid talandet små vätske- droppar utslungas, och i dessa kunna, om de här- röra från tuberkulösa, tuberkelbaciller ofta påvisas. Baumgarten häfdar fortfarande den åskådningen, att tuberkulosen är ärftlig, i det att bacillerna från tuberkulös moder kunna direkt öfvergå på barnet; hos detta ligga de latenta, tills gynnsamma moment betinga, att de vinna utbredning i kroppen. All- männast antages att den stora frekvensen af tuberkulos hos dem, som härstamma från tuberkulösa föräldrar, beror på ärfd disposition för sjukdomen; medverkande kunna också vara de ökade tillfällena till infektion, som barn i tuberkulösa familjer äro utsatta för. Tu- berkelbacillerna kunna utvecklas i de flesta organ, men somliga äro betydligt mera disponerade än andra; mest disponerade äro lungorna, i högre grad dispo- nerade äro också de serösa hinnorna, mjuka hjärn- hinnorna, ledgängarna, bensystemet, lymfkörtlarna. Bacillerna spridas i organismen dels genom dissemina- tion i den primära härdens omgifning, dels genom lymfvägarna, hvarigenom närmaste lymfkörtlar blifva tuberkulösa, dels genom de preformerade kanalerna, så att t. ex. bacillhaltiga upphostningar efter ned- sväljandet kunna förorsaka tarmtuberkulos, dels slut- ligen också genom blodvägarna, då en akut infektion af en mängd organ eger rum, den s. k. akuta miliar- tuberkulosen, hvilken hastigt förlöper till döden. Bacillerna kunna till följd af organismens motstånds-

kraft hindras i sin utveckling och eventuellt bringas till afdöende, hvilket förhållande utgör grundvalen för tuberkulosens behandling, särskildt vid s. k. sanatorier, där man genom lämplig allmän behandling söker höja organismens motståndskraft. De sjukliga förändringar, som bacillerna alstra, förorsakas af lokal inverkan på väfnaderna af de af bacillerna åstadkomna toxinerna; resorptionen af dessa åstadkommer också allmän inverkan på organismen i form af feber, aptitlöshet, kraftnedsättning m. m.

B. lepræ, spetälskebacillen, är en bacill, som till utseende och färgreaktioner i hög grad liknar tuberkelbacillen, och som konstant förekommer i spetälskans karakteristiska sjukliga förändringar. Dessa utgöras hufvudsakligen af tumörer i och under huden i ansiktet och på lemmarna; under sjukdomens förlopp uppträda förändringarna också i inre organ. Sjukdomen är ytterst kronisk och leder till döden; den har kunnat öfverföras på människor, men bacillernas öfverförande på djur har hittills ej lämnat säkert positiva resultat.

B. syphilis, syfilisbacillen, förekommer i de karakteristiska syfilitiska förändringarna och kan genom bestämda skiljetecken skiljas från andra baciller. Dess öfverförande på djur har hittills icke lämnat positiva resultat. Bacillerna förekomma i de sjukliga förändringarna vid sjukdomens alla olika stadier.

B. mallei, rotsbacillen, är en mycket liten bacill, som förekommer konstant i de sjukliga förändringar, som karakterisera rotsen. Bacillen kan med lätthet renodlas, och öfverförd på hästar och åsnor åstadkommer den typisk rots. Rotsnybildningarna förekomma mest i näsan och angränsande kaviteter, men äfven i huden och sätta ofta metastaser i inre organ. De sönderfalla lätt, och i sönderfallsprodukterna, som förmedla smittans spridning, finnas bacillerna. Rotsen kan öfvergå på människor och åstadkommer hos dem väsentligt samma förändringar som hos djuren; bland dessa äro hästar och åsnor mest mottagliga.

B. rhinoscleromæ, rinoskleromets bacill, är en kort, i ändarna afrundad bacill, som konstant förekommer i de sjukliga förändringarna vid rinoskleromet, en hufvudsakligen i Österrike och sydvästra Ryssland förekommande kronisk sjukdom, som utgöres af tumörer och diffusa förtjockningar i näsans, gommens och svalgets slemhinnor.

B. actinomyces, strålsvampbacillen, förekommer konstant i de sjukliga förändringar, som karakterisera aktinomykos. Den bildar kolonier, i hvilka bacillen strålformigt växer ut från en gemensam bas. Den kan renodlas och har med positivt resultat öfverförts på djur. Den är orsaken till strålsvampsjukdomen hos djur, hufvudsakligen nötboskapen, och hos människor; de sjukliga förändringarna bestå i tumörbildningar i käkarna, men äfven i inre organ kunna nybildningarna uppträda. Infektionen sker antagligen med foder, som varit bärare af svampen. Äfven hos människan sker infektionen oftast från munhålan, men kan äfven ske på annat sätt, t. ex. genom tarmkanalen eller respirationsapparaten. Nybildningarna innehålla äfven hos människan konstant svampen; de sönderfalla lätt varigt, utbreda sig på kringliggande organ och kunna metastasera till aflägsna organ medelst blodvägarna.

Vidare må nämnas de viktigaste patogena baciller, hvilka så godt som uteslutande äro patogena för djur.

Rauschbrandens bacill åstadkommer hos kalf och lamm en hastigt till döden förlöpande sjukdo hvilken kallats rauschbrand eller *charbon symptmalique*. Bacillerna kunna renodlas, och öfverförda på mottagliga djur åstadkomma de den piska sjukdomen. Detsamma gäller de bacill hvilka konstant förekomma i de sjukliga fändringarna vid *svinens rödsjuka*. En ann svinsjukdom, *svinpesten*, *swineplague* eller *hocholera*, orsakas också af en bacill, som renodl och som med positivt resultat i renodling öfverför på djur. Detsamma gäller de baciller, som vid *hökoleran* konstant förekomma i de sjukligt förändra organen.

Bland *spirillerna* finnes en mängd saprogena bterier, af hvilka de flesta ännu föga undersökts; sdeles ofta förekommer i munkaviteten *spirochæ buccalis* l. *denticola*; den synes icke ega någ patogen betydelse.

Bland patogena spiriller är den viktigaste den Koch år 1884 upptäckta *spirillum choleræ asiatic* (fig. 23), hvilken bildar en liten kommalikna böjd staf, hvarför den också till en början sin upptäckare benämndes kommabacillen. D upptäcktes i uttömningarna från kolerasjuka, hvar den i oerhörda massor förekommer i den sjukdo som benämnes asiatisk kolera. Spirillen odl med lätthet på en mängd olika näringssubstr såväl flytande som fasta, och alstrar därvid ytterst verksamma toxiner. Den kan i sina odlingar på fast näringssubstrat skiljas från andra spirill-kulturer genom särskilda kännemärken. Den förekommer i allmänhet i kulturerna som böjda, rörliga, sporfria stafvar, men

Fig. 23.

också ofta som spiriller med många gängor. Kulture odlade i peptonhaltigt substrat, bliva vid tillsa af saltsyra eller svafvelsyra röda till följd utvecklingen af ett rödt färgämne. Man kan me renkulturer på djur åstadkomma koleraliknande, dö ligt förlöpande sjukdom, om vissa försiktighetsmå iakttagas. Endera insprutas kulturerna direkt i tun tarmen, eller också införas de genom munhålan, hva vid dock magsaftens syra bör ha neutraliserats medel sodalösning, emedan spirillerna äro särdeles känsli för syrors inverkan och af dessa lätt dödas; samtidi bör försöksdjurens peristaltik hafva upphäfts eller fö långsammats genom att man gifvit dem opiumtinktu enär i annat fall spirillerna ej få tid att utveck sig i tillräcklig mängd för att åstadkomma dödlig u gång af sjukdomen. Vid lyckade infektionsförsök finn i det döda djurets tarmkanal spiriller i oerhörd massor i så godt som renkultur. På samma sätt finn i kolerasjukas risvattenliknande tarmuttömning spirillen i stora mängder, och detsamma är fall med tarminnehållet i människor, som aflidit i kolera Spirillen intränger i körtelmynningarna i tarmen oc mellan epitelcellerna, men öfvergår ej i blodet. D anatomiska förändringarna i tarmen bestå i ansväl ning af solitära körtlar och peyerska skifvor; sjukdomens senare stadier kunna också sårbildninga i tarmen uppstå. Sjukdomssymtomen bero på re sorption af de bildade toxinerna, hvilka åstadkomm en höggradig blodöfverfyllnad af tarmarnas slem hinna med efterföljande kolossal transsudation, så a

ymniga uttömningarna snart blifva ytterst tunna, glösa, risvattenliknande. Blodet blir mindre vattenist häraf; toxinernas inverkan på njurarna är ofta deles stark och visar sig i degenerativa förändringar barksubstansens epitel. Sjukdomen har en inkubaistid af 1—2 dagar och kan förlöpa till döden r endast några få timmar; i regeln förlöpa de liga fallen på ett par dagar. Ungefär 50 procent fallen förlöpa till döden. Då spirillerna äro känsa för syror, utgöra digestionsrubbningar med förringar af magsaftens normala sura beskaffenhet ponerande moment för infektionens uppkomst; nga fall af infektion hindras i sin utveckling af rmal magsaftbeskaffenhet. Spirillerna förstöras lätt nom bakericida ämnen och duka i det fria lätt der i konkurrensen med andra bakterier, men kunna der gynnsamma betingelser fortlefva i det fria och igt föröka sig, och anser man att sålunda alstrade kterier äro motståndskraftigare mot syror än de i tömningarna befintliga, hvarför de alltså skulle vara ligare som spridare af smittämnet. De i uttömngarna befintliga bakterierna kunna också direkt medla smittan, t. ex. åt dem, som tvätta af uttömningarna smutsade sängkläder, men vanligast är att smittan sprides och farsot uppstår indirekt genom spirillerna, sedan de i det fria förökat sig; de öfverföras då så godt som alltid genom dricksvatten eller födan, och de ha flerfaldiga gånger vid epidemier påvisats i dricksvatten eller andra vatten. Sjukdomens gemgående efterlämnar för en tid immunitet mot ny fektion. Spirillen visar ingen sporbildning.

Fig. 24.

Spirochæte Obermejeri (fig. 24) är en spirill med ånga gångor, hvilken konstant i stor mängd förekommer i blodet hos dem, som lida af "typhus recurrens", återfallstyfus. Man har ej lyckats renodla dessa spiriller och ej heller funnit dem anför de sjukes organism. Men med blod från uka i återfallstyfus, innehållande spirillerna, har man genom öfverföring på apor lyckats åstadkomma en förökning af spirillerna i försöksdjurens blod med utveckling af de karakteristiska sjukdomssymtomen. Hos de sjuka människorna förekomma spirillerna särskildt i stor mängd i mjälten, hvarest också betydande anatomiska degenerativa förändringar förekomma. I blodet förekomma spirillerna under själfva febernanfallet, och de ntagas allmänt vara sjukdomens orsak.

Fig. 25.

Jästsvamparna (fig. 25) och *mögelsvamparna* äro för människan föga patogena. *Torsken*, en sjukom hos småbarn, i hvilken hvita beläggningar förekomma i munhålan, förorsakas af en svamp, om af många anses höra till jästsvamparna och om kallats *saccharomyces mycoderma*. Åtskilliga udsjukdomar af mindre betydenhet, såsom *favus*, *herpes tonsurans*, *pityriasis versicolor*, förorsakas af mögelsvampar (fig. 26—28).

Viktigare äro några parasiter, tillhörande de lägst rganiserade djuren, *protozoerna*, hvilka räknas till bakteriologien i vidsträcktare bemärkelse och som därför här beskrifvas. Bland protozoernas olika ormer ega några *rizopoder* patologiskt intresse. I tarmen förekomma ofta *amœbor*, bland hvilka den vid vissa former af *dysenteri*, r ö d s o t, uppträdande synes stå i kausalsamband med sjukdomen. Dessa amœbor bilda rörliga celler, som lifligt förändra form och som i stort antal förekomma i groftarmen vid dessa sjukdomsfall, icke blott fritt i tarmen, utan äfven inne i slemhinnan och den underliggande väfnaden. Här bildas underminerade sår, och i dessas botten och kantor förekomma amœborna i stora mängder. De uppträda också i stor mängd i de lefverabscesser, hvilka ofta komplicera dessa sjukdomsformer, och öfverförda på kattor orsaka de liknande förändringar i tarmen, ofta ledande till döden. De äro emellertid alltid åtföljda af bakterier,

Fig. 26—28.

och det synes tvifvelaktigt, om de ensamma för sig kunna åstadkomma de sjukliga förändringarna. — För ej längesedan har man i de viktiga sjukdomarna *leukemi* och *pseudoleukemi*, som karakteriseras af svåra förändringar af blodkropparna, påvisat närvaron i blodet af infusorier, *hæmamœba leuchæmiæ magna* och *parva*, hvilka förekomma ej blott i blodet, utan äfven i de sjukligt förändrade organen benmärgen, mjälten och lymfkörtlarna.

Af *infusorier* är den viktigaste hos människan förekommande *balantidium s. paramœcium coli*, som vid kroniska groftarmskatarrer ibland funnits i stor mängd; den är äggformig, och dess yta är betäckt med en stor mängd cilier.

Koccidier förekomma vid den sjukdom, som benämnts *epithelioma contagiosum*, och hafva ansetts vara sjukdomens orsak, utan att afgörande bevis ännu lämnats. Det senare gäller också de koccidieliknande bildningar, som förekomma i många maligna svulster; deras koccidienatur har ännu ej med säkerhet ådagalagts, i det de af många forskare tydts som

förändringar af svulsternas celler eller dessas innehåll; renodlingar af dessa bildningar och deras öfverförande på djur med positivt resultat har ännu ej lyckats.

Den ojämförligt viktigaste djurparasiten, tillhörande mikrobernas grupp, utgöres af den s. k. *plasmodium malariæ*, hvilken af Laveran 1881 visades förekomma i malariasjukas blod. Parasiterna förekomma i blodet i olika former, oftast inneslutna i blodkropparna, och man kan påvisa, att deras mängd och utvecklingstillstånd stå i samband med de olika formerna af sjukdomen. Malarian l. frossan är karakteriserad af feberanfall, afbrutna af feberfria mellantider; alltefter dessa mellantiders större eller mindre duration skiljer man mellan *febris quotidiana*, *tertiana* och *quartana*. Parasiterna genomgå under pausen mellan feberanfallen olika utvecklingsstadier, som äro olika i de olika feberformerna; samtidigt visa de i de olika feberformerna vissa olikheter i sina fysiologiska egenskaper. Parasiterna i febris quartana och vårtertianan benämnas *plasmodium malariæ* i inskr. bem.; sommar- och höstertianan, som visar den mest elakartade sjukdomskaraktären, kallas *p. vivax*, och quotidianans parasit kallas *p. præcox*. Parasiterna förekomma inom de röda blodkropparna, hvilka de förstöra och hvilkas färgämne, hemoglobinet, förvandlas till svarta pigmentkorn, som samlas inne i parasitens kropp. Pigmentet samlas i parasitens midt, och genom radiär segmentering inledes en förökning af parasiterna på sådant sätt, att parasiten sönderfaller i segmenter, hvilka utgöra nya parasiter, som intränga i andra röda blodkroppar, hvarpå det nya feberanfallet inträder. Utom nu skildrade former förekomma, i synnerhet i de maligna, s. k. perniciösa fallen, tillhörande sommar- och höstertianan, ovala halfmånformiga eller med cilier försedda utvecklingsformer. I nyare tider har visats, att dessa former förmedla parasiternas fortplantning medelst kopulation. De ovala eller halfmånformiga kroppar, som äro försedda med cilier, bilda hanindividerna, och cilierna förmedla kopulationen; de ciliefria formerna utgöra honindividerna, och kopulationen eger rum i magen af olika myggarter, tillhörande släktet *Anopheles*, hvilka upptaga i sig genom sugning plasmodiehaltigt blod från malariasjuka människor. Genom kopulation bildas en ny organism, som kallats *ookinet* och som inkapslas i magväggen hos myggan och bildar en oocysta, i hvilken utvecklas tallösa sporozoiter, hvilka efter cystans söndergående komma in i myggans kroppskaviteter och därifrån hufvudsakligen samlas i dess spottkörtlar, från hvilka de vid myggans instick öfverföras till friska individer och hos dessa förorsaka malaria, i det de utveckla sig till nya plasmodier. Denna utvecklingsgång, hvarigenom sjukdomens öfverföringssätt klarlagts, har först af Ross blifvit demonstrerad med afseende på fågelmalarian, hvilken förorsakas af plasmodier, som vanligen betecknas med namnet *proteosma*. Samma utveckling har sedermera påvisats ega rum äfven med afseende på människans malariaplasmodiumformer. Plasmodierna skada genom förstörandet af de röda blodkropparna, hvilken förstöring i sjukdomens maligna former kan blifva ytterst höggradig och leda till kakexi och död; huruvida plasmodierna också producera giftiga ämnen är ännu ej ådagalagdt.

Emot de patogena bakteriernas lokala och allmänna inverkan eger organismen till sitt förfogande *skydds-* och *läkemedel*, hvilka betinga, att den genom dessa bakterier iråkade sjukdomen i det stora flertalet fall öfvergår till fullständig eller relativ hälsa. Emot en mängd för djurarter patogena bakterier (t. ex. rauschbrandbacillen och svinpestbacillen) eger människan immunitet, oemottaglighet, beroende endera därpå, att dessa bakterier i människans vävnader ej förefinna för dem användbart näringsmaterial eller att de hindras i sin utveckling af ämnen, som organismen alstrar. Men äfven mot de bakterier som för människan äro patogena, eger hennes organism skyddskrafter. Dessa endera hindra smittämnets spridning från invasionsstället eller begränsa dess utbredning i de omgifvande väfnaderna på detta ställe eller hindra smittämnets upptagande från den primära härden in i lymf- och blodkärlen eller förminska, till och med upphäfva, verkan af de bildade toxinerna. Epitelet å slemhinnorna kan verka delvis därigenom att det på somliga ställen, såsom t. ex. respirationsorganen, genom flimmerhåren befordra bakterierna utåt eller inbädda dem i slem, som hindrar deras inträngande i slemhinnan eller genom kemiska ämnen försvagar dem. Sålunda kan förklaras att patogena bakterier, hvilka, i likhet med pneumoni-diplokocken, de varbildande kockerna, difteribacillen, ofta träffas i friska människors munkavitet icke åstadkomma insjuknande. Magsäckens slemhinna kan genom den sura magsaften försvaga eller upphäfva vissa bakteriers lifskraft, t. ex. koleraspirillens. De krafter, som lägga hinder i vägen för smittämnenas utbredning i väfnaderna, sedan de väl i dessa inkommit och börjat i dem åstadkomma lokala förändringar (inflammationer, degenerationsprocesser, nekroser), hafva i senare tider varit föremål för arbetsamma undersökningar, hvilka delvis ledt till resultat. Dessa hinder måste verka lokalt, ty man finner ofta, att de lokala processerna afslutas genom att bakterierna bringas till afdöende. Som organismens viktigaste medel att utföra detta har Metschnikoff framställt läran om att kroppens egna celler, i främsta rummet de hvita blodcellerna, skulle ega förmågan att i sin kropp upptaga och i densamma afdöda de inträngande patogena bakterierna, hvilken lära fått namn af *fagocytläran*. Undersökningarna hafva visat, att om också i enskilda fall kroppens egna celler ega denna förmåga, dock i flertalet fall den icke kan ega densamma, utan att bakteriernas upptagande i dessa celler endera har till resultat att cellerna af bakterierna förstöras eller ock att bakterierna af cellerna föras vidare i kroppen, vid hvilka tillfällen cellerna alltså icke utgöra något skydd mot infektionen. Bakteriernas afdöende beror däremot hufvudsakligen på bildandet i blodet och väfnaderna af s. k. *baktericida* ämnen, som benämnts *alexiner*. Dessa, som antagligen alltid förefinnas i väfnadssafterna, produceras antagligen i större mängd genom bakteriernas retande inverkan, så att, medan de bakterier, som å invasionsstället till en början upptagits, ega till en tid den ursprungliga virulensen kvar, de under sjukdomens förlopp småningom alltmer förlora densamma. Samma af organismen producerade kemiska ämnen verka också bakteriedödande inom lymf- och blodströmmen och hindra således också smittämnenas utbredning genom dessa. Alexinverkan är emellertid mycket olika framträdande i olika sjukdomar och i de olika fallen af samma sjukdom. I somliga infektioner, t. ex. tetanus, difteri,

era, är det lokala skyddet starkt framträdande, att bakteriernas öfvergång icke alls eller föga äder, i andra återigen förhindras densamma icke. dessa senare fall komma de också i högst olika d i verksamhet, såväl i de olika smittosjukdoma som i de särskilda fallen. I somliga sjukdomar, om tyfus, minskas de i blodet öfvergångna bakterias virulens oftast ganska snart, i andra sjukdomar åter verka alexinerna icke alls eller föga; så ana de i mjältbranden ej hindra att bakterierna öka sig i blodet och förminska ofta icke i andra sjukdomar, såsom tuberkulos, lepra, de varbildande sjukdomarna, metastasernas virulens. Skyddsmedlen förgiftningar genom de af bakterierna bildade inerna bestå dels i dessas bortförande ur organismen genom de utsöndrande organen, dels ock ildningen af motgifter, s. k. *antitoxiner*. De bakicida substanser, som i vissa sjukdomar i blodet ökomma, hafva kallats *agglutininer*, emedan de förmågan att upphäfva dessa bakteriers rörelse- några, hvarefter bakterierna agglutineras, sammanbas till hopar, i hvilka bakterierna sedan söndera genom degenerationsprocesser.

De nu i öfversikt framställda nyare undersökgarna hafva lämnat möjligheten till en början klaring af den sedan länge gjorda erfarenheten, att ottaglighet, *immunitet*, emot ett smittämne kan värfvas genom att man en gång genomgått sjukmen. En sådan förvärfvad immunitet visar sig pträda t. ex. efter mässling, smittkoppor, rlakansfeber, difteri, kikhosta, och den räcker mer ör mindre länge, ofta under hela lifvet. Kunpen härom ledde redan i början af 1700-talet den s. k. *smittkoppsinokulationen*, vid hvilken n genom inokulation af smittkoppssmittämne från driga fall med konst åstadkom smittkoppor för skydda mot eventuellt svårt insjuknande i de den så godt som oundvikliga smittkopporna. Smittppsinokulationen ledde till upptäckten af *vaccinarnen* genom Jenner 1796, hvarigenom immunitet adkoms emot smittkopporna genom inokulation af ittämnet i de långt lindrigare förlöpande *kokporna*, en utslagssjukdom, förekommande på kors över; en immuniserande åtgärd, som vunnit allmän idning och varit den väsentliga orsaken till smittppornas nästan fullständiga upphörande. Efter de kteriologiska undersökningsmetodernas utveckling der slutet af förra århundradet har man varit ifrigt sselsatt att med deras användande framställa konstord immunitet mot olika infektionssjukdomar. Den rsta upptäckten i detta hänseende gjordes af Pasteur 1880, i det han visade att man kunde göra höns muna mot hönskolera genom att inympa dem med nom intorkning till virulensen försvagade renlingar af hönskolerabakterien. Snart därefter upptäcktes, att man kunde göra nötboskap och får immuna mot mjältbrand genom att inokulera dem med nodlingar af mjältbrandsbaciller, hvilka på olika tt, genom kemiska ämnen, värme eller uttorkning, rsvagats. Metoden har vunnit vidsträckt praktisk vändning för att hindra mjältbrandsepidemiers idning bland boskap och sker vanligen sålunda, t den första inympningen eger rum med en i hög ad försvagad renodling, den andra med en något arkare, hvarefter immunisering inträdt. Liknande muniseringar hafva åstadkommits vid flera andra ursjukdomar, beroende på bakterier, t. ex. "rauschbrand" och "rouget du porc", och man kan på samma sätt också immunisera djur mot difteri. Den för människor betydelsefullaste användningen af denna immuniseringsmetod består i försvagadt smittoämnes öfverförande på människor, som blifvit bitna af hundar eller vargar, som lidit af *lyssa* eller *rabies canina*, hundgalenskap. Denna sjukdom har en lång inkubationstid, och det lyckas i ett stort antal fall att förebygga sjukdomens utbrytande genom att öfverföra försvagadt smittämne på den bitne. Smittämnet, som ännu ej upptäckts, har genom experiment af Pasteur, hvilken utarbetat metoden, påvisats vara lokaliseradt hufvudsakligen i centralnervsystemet och framför allt i förlängda märgen. Kaniner, som inficerats med smittämnet, dödas, och deras förlängda märg torkas i 22—25 graders värme, hvarigenom det i ryggmärgen befintliga smittämnet försvagas. Emulsioner af så behandlad ryggmärg användas till immuniseringen, och metoden har i Frankrike, Ryssland och Italien, där den i vidsträckt mån användts, lämnat gynnsamma resultat. — En annan metod att åstadkomma immunitet har sedermera upptäckts, bestående däri att steriliserade kulturer af patogena bakterier, i hvilka dessa afdödats, öfverföras på djur. Första iakttagelsen angående denna metod härrör från Chauveau, hvilken fann att tackor, som under hafvandeskapet gjorts immuna mot mjältbrand, genom öfverförande af försvagade mjältbrandskulturer födde lamm, som likaledes voro immuna mot mjältbrand, och han drog däraf den slutsatsen att, eftersom mjältbrandsbacillerna ej genom moderkakan kunna passera öfver till fostret, utan af denna kvarhållas i blodet, immuniteten måste åstadkommas af lösta ämnen, som öfvergå på fostret. Genom öfverförandet af sådana i kulturerna af bakterierna bildade ämnen har man åstadkommit immunitet emot mjältbrand, difteri, tetanus, kolera, tyfoid, det maligna ödemet m. fl. År 1890 upptäckte Behring och Kitasato att blodet af de djur, som på sådant sätt gjorts immuna mot difteri, hade den egenskapen att såväl immunisera djur mot tetanus som att hindra sjukdomens utveckling hos djur, som före öfverförandet af blodet från de tetanusimmuniserade djuren blifvit inficierade med tetanusbaciller. Härigenom grundlades den s. k. *blodserumterapien*, som fått sitt namn däraf att man använder blodets serum, hvilket innehåller de verksamma beståndsdelarna i lösning till den terapeutiska åtgärden. Sådant serum ej blott immuniserar, utan verkar också läkande på sjukdomen. Metodens praktiska användning för människor har hittills hufvudsakligen gällt difterin. *Difterserum* framställes nu fabriksmässigt och har redan med tillfredsställande resultat användts i 10,000-tal af fall. Framställningen sker i allmänhet på det sättet, att difteribaciller renodlas i lämplig näringsbuljong; bacillerna affiltreras från denna, och densamma insprutas sedan på hästar i stigande dos. Efter kortare eller längre tid erhålla så behandlade djurs blodserum den önskade egenskapen att både immunisera mot difteri och att motverka sjukdomens symtom; detta serum är således både ett skyddsmedel och ett läkemedel. Blodet aftappas från hästarna genom åderlåtning, och det serum, som efter koaguleringen erhålles, användes på människor i insprutningar under huden. Dess gynnsamma inverkningar framträda tydligast i de fall, då difterin icke är komplicerad med andra smittämnen, såsom t. ex. streptokocker; i senare

fallet visar sig behandlingen ej sällan mindre framgångsrik. Densamma visar säkrare resultat ju förr fallen komma till behandling; i långt framskridna fall är den ej sällan fruktlös. — Emot pesten kan man immunisera människor och djur genom inspruttningar af steriliserade pestbacillkulturer, och man synes också hafva vunnit gynnsamma resultat genom användandet af s. k. pestserum, framställdt analogt med nyss skildrade difteriserum, både för att immunisera mot pesten och behandla pestfall. Denna serummetod har också användts att såväl skydda mot vissa gifter som att behandla förgiftningar genom dessa. Man kan göra djur immuna mot doser af ormgift, 100-tals gånger större än de som äro tillräckliga att döda icke-immuniserade djur, genom att i små, ej dödande doser inspruta ormgiftet i dem och genom att långsamt öka dessa insprutade giftdoser. De sålunda immuniserade djurens blodserum verkar såväl immuniserande som kurativt på människor och har redan med framgång användts att bota människor, bitna af giftiga ormar. Blodserum, framställdt efter samma metod med användande af de för möss ytterst giftiga ämnena ricin och abrin, gör dessa djur immuna mot dessa gifter.

De hittills gjorda undersökningarna hafva icke tillfyllest förklarat de gåtfulla immunitetsfenomenen, men synas egnade att i sin fortsättning förklara desamma. De förr uppställda hypoteserna till fenomenens förklaring hafva måst öfvergifvas, och man anser nu att fenomenen endast därigenom kunna förklaras, att vi antaga att vid den naturliga och artificiella immuniseringen bakteriedödande ämnen eller motgifter mot bakteriegifterna uppstå. Vid immuniseringen medelst försvagade bakterickulturer eller medelst steriliserade kemiska bakterieprodukter i bakteriernas kulturer bildas de substanser, som motverka de infektiösa bakterierna eller deras gifter, i organismen själf, och denna immunisering kallas *aktiv*; vid öfverförandet af skyddande sera sker icke detta, och denna immuniseringsmetod kallas därför *passiv*. Vid den senare öfverföras dessa substanser färdigbildade i det öfverförda serumet, och de verka som motgifter, antitoxiner, mot de gifter, som af de inficierade bakterierna åstadkommas, sedan de i organismen inkommit, och kunna naturligtvis också verka som motgifter mot de toxiner, som i organismen öfverförda bakterier redan åstadkommit, hvaraf deras kurativa verkan förklaras. Dessa antitoxiners verksamhet kan förklaras endera därigenom att de förstöra toxinerna eller att de göra kroppens väfnader okänsliga för toxinernas verkningar eller ock på det sättet att de med toxinerna ingå föreningar, hvilka icke verka giftigt. Den senare hypotesen, hvilken framställts af Ehrlich, har hittills vunnit mesta anslutningen. Enligt denna åskådning skulle antitoxinerna bildas af de celler inom den inficierade organismen, hvilka särskildt påverkas af toxinerna (i tetanus t. ex. af nervsystemets celler), och antitoxinerna skulle utgöras af beståndsdelar af dessa cellers protoplasma, hvilka till toxinerna egde frändskap. De skulle lösgöras ur cellen, öfvergå i blodet och genom sin förening med toxinet oskadliggöra detta. Cellerna skulle af toxinerna retas till produktion af dessa ämnen, och tillvaron af öfverskott af dessa ämnen i blodet skulle förklara såväl de med dylika toxiner på varsamt sätt behandlade djurens immunitet som ock dessa djurs blodserums förmåga såväl att immunisera andra djur som ock att motverka redan inträdd förgiftning genom de respektive bakterierna, och på sådant sätt verka kurativt. På senaste tiden har S. Arrhenius, stödd på undersökningar i Madsens laboratorium, af de vid serumterapien iakttagliga fenomenen lämnat en förklaring i öfverensstämmelse med de moderna kemiska teorierna. — De ofullständiga kunskaper vi hittill insamlat om immuniteten lämna förhoppning om att en gång ega fullständig kännedom om densamma och att på detta sätt erhålla medel att såväl skydda oss mot som att bota bakteriesjukdomar. — De betydligt ökade kunskaper vi genom bakteriologien erhållit om våra viktigaste sjukdomar, smittosjukdomarna, hafva hittills hufvudsakligen kommit den praktiska medicinen till godo på det sättet, att de underlättat våra bemödanden att förebygga dessa sjukdomar. Trots sina stora framgångar under de förflutna 40 åren är bakteriologien ännu stadd i sin första utveckling, hvilket framgår bland annat däraf, att det icke lyckats densamma komma de lefvande smittämnen på spåren, hvilka tvifvelsutan äro anledningen till några af de vanligaste och viktigaste bland smittosjukdomarna, t. ex. skarlakansfebern, mässlingen, kopporna.

I fråga om den förmodade förekomsten af fossila bakterier hänvisas till den af A. G. Nathorst lämnade redogörelsen för fransmännen Van Tieghems och B. Renaults arbeten härom (i Nord. tidskr. 1897). W—s

Bakteriös (grek. *baktērion*, bakterie), *växtpat.* bakterieröta. Man har i en nyare tid upptäckt, att sjukdomar hos högre växter, däribland många kultur-

Knölbaktorios å potatis.

växter, kunna vara framkallade af bakterier. Dylika sjukdomar sammanfattas under namnet bakterios. Om man också i många fall ännu ej är fullt på det klara med, huruvida bakterierna äro de primära sjukdomsalstrarna eller uppträda först sekundärt, så gifves det dock ej få fall, där bakteriernas förmåga att angripa och döda förut fullkomligt friska växter eller växtdelar kan anses bevisad. Bland dessa senare fall må här några mera bemärkta omnämnas. — 1. Knölbakterios å potatis (blötröta, fr. *gangrène humide de la pomme de terre*, ty. *nassfäule der kartoffelknollen*) är en bland de längst kända af alla bakterioser, om den också först i en nyare tid fått sin rätta tydning. Sjukdomen, som tillskrifves flera samverkande bakterieformer, särskildt en stafformig bakterie (*Bacillus sp.*) och en spindelformig (*Amylobacter navicula*), visar sig först såsom en enda stor eller som flera smärre bruna fläckar inuti potatisknölens midt. Torkas de angripna knölarna, innan sjukdomen fortskridit för långt, uppstår ett slag af "torröta", med stärkelsekornen i cellerna bibehållna. Får åter sjukdomen fortgå obehindradt, inträder "blötröta", hvarvid äfven stärkelsekornen upplösas. Potatisens hela inre omdanas nu till en

da stinkande slemmassa. Medel mot denna bakrios är att hålla jorden, hvari potatisen odlas, gom torr och att förvara skörden i torra, luftiga upplag. — 2. Stjälkbakterios å potatis (stamröta, fr. *gangrène de la tige de la pomme de terre*, ty. *schwarzbeinigkeit der kartoffel*) är först iakttagen och studerad i Frankrike, sedan jämväl annorstädes, på sista tiden särskildt i Tyskland. Såsom sjukdomsalstrare hafva beskrifvits dels *Bacillus caulivorus*, dels *Bacillus phytophtorus*. Sjukdomen framträder såsom mörka fläckar å potatisstjälken, först nedtill. Snart blifva bladen gula och slappa. Slutligen dör plantan. Sjukdomen kan öfvergå på andra växter, såsom bondbönor, lupin, morot, rofva och gurka. Såsom medel att förebygga sjukdomen å platser, där den börjat visa sig, tillrådes att ej odla potatis å redan sjuk

stjälkbakterios å potatis.

er, att undvika stark kväfvegödning, att anskaffa nytt skt utsäde, att hafva sättpotatisen väl torr och att vända oskuret utsäde. — 3. Bakterios å kål (kålröta, eng. *brown rot*, ty. *braun-* och *schwarz-trocknfäule des kohls*) är mycket utbredd i Nord-Amerika, n äfven här och där i Europa, på många kålslag, rskildt hvitkål och blomkål, men äfven på raps,

Bakterios å kål.

Bakterios å sockerbeta.

lrot och rofva. Sjukdomen framkallas af *Pseumonas campestris*. Den börjar uti bladranden, på sommaren, såsom ett brunsvart ådernät och kommer sedan i stammen, hos kålrot och rofva äfven i ten, hvars inre då svartnar och ruttnar. Såsom yddsmedel anbefalles att tillintetgöra de först gripna bladen, att ej odla kål å redan sjuk åker h att ej använda fröplantor från smittade platser. 4. Bakterios å sockerbeta (ty. *gummosis der zuckerrübe*). Häraf synas förekomma tvenne ka slag. Den ena, som iakttagits i flera europeiska ider, särskildt Österrike, Tyskland och Danmark, och hvilken framkallas af *Bacillus betæ*, ger sig till känna på det sätt, att kärlsträngarna i betan blifva först rödbruna, sedan svarta. På ett längdsnitt ser man mörka, längsgående strimmor, på ett tvärsnitt mörka ringar. Slutligen sönderfaller hela väfnaden till en gummi- eller sirapsartad massa. Ett annat slag af bakterios har iakttagits å sockerbetor i Amerika. Det uppstår inga svarta strängar eller ringar inuti betan, utan denna börjar ruttna från rotspetsen, och bladen kunna bibehålla sig ganska oförändrade, ända tills nästan hela roten är rutten. Sjukdomen uppträder företrädesvis på vattensjuk jord. — 5. Bakterios å hyacint (fr. *maladie jaune de la jacinthe*, ty. *gelbe rotz der hyacinthen*) är känd sedan lång tid tillbaka, åtminstone 70 år, i Holland. Sjukdomen anses framkallad af *Bacterium hyacinthi*. En genomskuren sjuk lök, undersökt på hösten, visar vid längdsnitt gula strimmor, vid tvärsnitt gula prickar. Kärlknippena i lökfjällen upplösas till ett gult slem. På våren, mot blomningstiden, synas i bladen gula längdstrimmor, hvilka sedan brista. Friska plantor kunna däriifrån smittas i bladspetsarna, hvilka inom kort förete gula slemfläckar. Sjukdomen sprides från dessa ned i löken. För att skydda sig mot densamma har man att välja motståndskraftiga sorter, att undvika vattensjuk jord och färsk gödsling samt att uppsamla och tillintetgöra alla sjuka lökar. — 6. Bakterios å päron och äpple (eng. *pear-* och *apple-blight*), uppträdande i Nord-Amerika sedan 100 år tillbaka, ofta mycket förhärjande. Sjukdomen, som framkallas af *Micrococcus amylovorus*, framträder å stammen. Smärre fläckar å barken dö. Fläckarna vidga sig, tills grenen med blad, stundom hela stammen, går under. Ur de sjuka barkfläckarna utsipprar ett mörkt bakterievar. Det enda medel man känner till sjukdomens hejdande är att afskära eller afsåga de först angripna grenarna. — Man upptager vidare: en bakterios å tomat, iakttagen i Frankrike, England, Danmark m. fl. länder, hvilken börjar som en stor brunsvart fläck på fruktens topp; en å hvetekorn, i Frankrike och Danmark, hvilken färgar kornen rosenröda; en å hirs i Nord-Amerika, hvilken börjar med rödsvarta fläckar å bladen; en å hampa, i Italien, hvilken föranleder svarta, döende fläckar, slutligen öppna hål å bladen. I flera af dessa fall, liksom äfven i åtskilliga andra här ej upptagna, är man emellertid ännu oviss, om sjukdomarna verkligen äro i första hand framkallade af bakterierna, och ofta har man ännu ej kunnat bestämma den sjukdomsalstrande bakteriearten. J. E—n.

Bakterioskopi (af grek. *skopéï'n*, skåda), med förstoringsglas verkställd undersökning af bakterier. Se Bakteriologi.

Bakteroïder (af *bakterie* och grek. *éï'dos*, utseende, likhet), *bot.*, i upplösningstillstånd varande bakterier i de på ärtväxternas rötter sittande knölformiga utväxterna. Se Assimilation. G. A.*

Baktra. Se Baktrien.

Baktria, Baktriana. Se Baktrien.

Ba'ktrien (Baktra, Baktria l. Baktriana) hette i forntiden landet kring öfre Oxus, det nuvarande Balch. Baktrierna bildade med perserna och mederna en gren af den indoeuropeiska folkstammen och talade högst sannolikt zendspråket, som därför äfven kallas fornbaktriska. Baktrien var nämligen den egentliga medelpunkten för Zoroasters re-

formatoriska verksamhet (se Avesta). Landet var från Cyrus' tid under persernas välde samt kufvades omsider af Alexander den store, som kvarlämnade en mängd helleniska kolonister att förmedla en ny civilisation i dessa trakter. Sedermera bildade landet en del af seleukidernas välde. Omkr. 250 f. Kr. uppreste sig den dåvarande ståthållaren, hellenen Diodotus, och gjorde sig oberoende. Det af honom grundade nybaktriska riket utsträckte sig småningom mot söder öfver Parapanisos, och där, vid Kabulfloden och Indus, bibehöll sig, ehuru parterna trängde på från väster, det grekiska herraväldet, sedan en del af konung Eukratidas' rike blifvit eröfrad af parterkonungen Mithridates I och det egentliga Baktrien snart därpå (omkr. 139) öfversvämmadt af nomader norrifrån. Det grekiska väldet vid Indus dukade slutligen ock (omkr. år 90 f. Kr.) under för barbarerna, som nu längs Indus, ända till dess mynning, stiftade ett indoskytiskt rike. Källan för vår kunskap om Baktriens senare historia är utom sparsamma notiser hos antika författare och kinesiska annaler äfven ett stort antal grekisk-baktriska mynt, som tillsammans med indoskytiska blifvit funna i Afganistan. De uppgifva namnen på en rad konungar och lämna genom sina tecken och inskrifter äfven mångfaldiga andra upplysningar om detta grekiska rikes politiska historia och kultur. Så tidigt som på konung Eukratidas' tid (160 f. Kr.) synes på mynten det s. k. baktriska pali, ett språk besläktadt med sanskrit och med ett alfabet af synbarligen feniciskt ursprung. Det oaktadt bibehåller sig grekiskan ännu länge på de skytiske härskarnas mynt, hvaraf synes framgå, att den grekiska kulturen i detta land icke genast dukade under. Sasanidernas välde sträckte sig under sin blomstringstid äfven till Baktrien, och efter det sasanidiska väldets fall (642) kom B. efter hvartannat under arabiska, turkiska och mongoliska härskare och utgjorde sedan 1700-talets slut länge ett tvisteämne mellan emirerna af Buchara och Kabul. Hufvudorten, Balkh (det forna Baktra), med kringliggande område tillhör nu Afganistan.

Baktsjisarāi, stad på halfön Krim i ryska guvern. Taurien, de krimske tatar-kanernas gamla residens, beläget i en romantisk klippdal s. v. om Simferopol. 12,955 inv. (1897), mest tatarer. Till stadens märkvärdigheter hör framför allt kanernas af sköna trädgårdar omgifna palats, byggdt 1519. I närheten ligga karaiternas urgamla stad Tsjufut Kale (''judefästningen''), med en stor mängd i klipporna inhuggna hålor, och det som ett örnnäste bland klipporna belägna Maria-klostret, som äfvenledes är till största delen uthugget i berget och utgör en mycket besökt vallfärdsort.

Baku'. 1. Guvernement i generalguvernementet Kaukasus, omfattar sydligaste delen af ryska kusten vid Kaspiska hafvet och begränsas för öfrigt af Daghestan, Jelisavetpol och Persien. Areal 39,306 kvkm. 789,659 inv. (1897), däraf två tredjedelar tatarer, för öfrigt tater, lesger, armenier, judar m. fl. Ryssarna äro ganska fåtaliga och äro till största delen raskolniker, i synnerhet molokaner. I södra kusten gör Kisil-Agatsj-viken med en mängd öar en djup och bred inskärning; längre norrut skjuter halfön Apsjeron långt ut i hafvet. Norra delen af B. uppfylles af Kaukasuskedjan och dess förgreningar; södra gränsen bildas af Talysj-bergen. Mellersta delen är ett lågt slättland, genomflutet af Kura och Aras med dess biflod Bolgary, medan de från Kaukasus nedrinnande floderna förgrena sig till sjöar och träsk, men ej nå hufvudströmmen. Söder om Kura ligga Mugan- och Sjirinkumstäpperna. Hufvudnäringar äro jordbruk och, företrädesvis, boskapsskötsel samt tillgodogörandet af de stora tillgångarna på petroleum (se nedan). Guvernementet genomskäres af Baku—Tiflis-järnvägen (237 km.) med åtskilliga bibanor. — 2. Hufvudstad i nämnda guvernement, på södra sidan af Apsjeron, vid en vik, som äfven vid de häftigaste stormar bildar en säker ankarplats. I det mest skyddade hörnet ligger en stor mekanisk verkstad med torrdockor. På västra sidan om vikens mynning ligger den kaspiska flottstationen Bailov med kaserner, verkstäder m. m. och på motsatta sidan Tjernijgorod (''Svarta staden''), medelpunkt för petroleumindustrien. Staden, som har flere kyrkor och muséer, realgymnasium och uppfostringsanstalt för flickor, har i allmänhet ett asiatiskt utseende med trånga gator och hus med platta tak. På en höjd ligga artilleriarsenalen och ruiner af ett af Abbas II byggdt slott. 112,253 inv. (1897), de fleste tatarer och armenier, därefter ryssar, perser och judar. Industrien omfattar 23 petroleum- och 6 smörjoljefabriker, 11 ångkvarnar samt flere svafvelsyre- och tobaksfabriker. Klimatet är sundt; årstemperaturen 14,8°, medeltemperaturen för juli 25,8°, för januari 3,4°; dock faller temperaturen stundom till — 10°. Nederbörden är ringa, om sommaren nästan ingen. — De sedan äldsta tider bekanta naftakällorna ligga hufvudsakligen n. om staden, vid byn Balachany, som på en areal af 12 kvkm. lämnar $^9/_{10}$ af hela Rysslands petroleumproduktion, och vid byn Sabuntsji. På dessa ställen finnas 450 borrhål med ett medeldjup af 220 m. Dessutom erhålles petroleum vid Bibi-Ejbat, 5 km. v. om B. Produktionen utgjorde 1832—49 i medeltal endast 220,000 pud om året, 1890 öfver 239 mill. pud och 1894 nära 310 mill. pud (1 pud = 16,38 kg.). Den var till 1872 ett regeringens monopol, men tillhör nu till större delen bröderna Nobel samt huset Rothschild, hvilka transportera oljan i cisternfartyg på Kaspiska och Svarta hafvet (från Batum), på Volga och på järnvägarna. Vid Surachana finnas äfven de stora källorna af brinnande gas, hvilka äro bekanta under benämningen ''den eviga elden'' och föremål för dyrkan af parserna, hvilka där hafva ett storartadt kloster, Atesjga, som emellertid f. n. är utan invånare. — Ryssarna togo B. första gången 1723, men afträdde det åter till Persien 1735. Sedan den ryske fältherren Tsitsianov 1806 där på förrädiskt sätt blifvit mördad, gjorde ryssarna landet till rysk provins. I Baku lefva omkr. 200 skandinaver, sysselsatta dels i petroleumindustrien, dels i det stora ''Kaukas och Merkur''-ångbåtsbolagets tjänst. (J. F. N.)

Bakuba, negerstam i Kongostaten, mellan 4° och 6° s. br. samt 20° 40′ och 22° 20′ ö. lgd, vid Lulualoden, äro kraftfullt byggda och axelbreda med starkt utvecklad muskulatur. Öfre framtänderna utslås vid manbarhetsålderns inträde. Kroppen tatueras. Kring hand- och fotlederna bära de blanka kopparringar, på hufvudet egendomliga små mössor. Slafvar få de från de närboende baluba. De omsorgsfullt arbetade bågarna, de fjäderprydda pilarna de mer än manshöga spjutens blanka, ciselerade

spetsar samt dolkarna äfvensom välgjorda korgar, mattor och lerkärl lämna andra afrikanska stammars arbeten af dylik art långt efter sig. Byarna hållas ytterst snygga. (H. S.)

Bakugnspenningar, *kam.*, en skatt till staten för rättigheten att begagna bakugn. Den lades 1622 på städernas invånare och uttogs årligen af hvarje hushåll, jämlikt en efter stånd och förmögenhet graderad taxa. Bakugnspenningarna afskaffades 1747, men den beskattning på brödförbrukningen städerna, hvilken de representerade, fortfor i den å. påbjudna husbehofsaccisen. Kbg.

Bakulometri (af lat. *ba'culus*, staf, och grek. *me'tron*, mått), mätning med stafvar.

Bakúnin, Mikael, rysk kommunist och agitator, f. 1814 i guvern. Tver i Ryssland, tillhörde en gammal rik adelsslägt, som är befryndad med ätten Muravjev. Han fick sin uppfostran vid kadettakademien i Petersburg och blef därefter fänrik vid det kejserliga gardet, men tog snart afsked och egnade sig 1838—40 med framgång åt vetenskapliga studier. Först 1841 fick B. tillåtelse att resa utomlands. Han skyndade då till Tyskland, studerade i Breslau den hegelska filosofien och satte sig i förbindelse med koryfeerna för det unga Tyskland. 1842 kom han till Dresden och slöt sig där till Arnold Ruge. Därefter lefde han någon tid i Paris, där han trädde i förbindelse med de polske flyktingarna, och sedan i Schweiz, där han kom i beröring med de kommunistisk-socialistiska föreningarna. En från den ryska regeringen utgången befallning att han skulle återvända till Ryssland lämnade han utan afseende, hvarför hans förmögenhet blef honom fråntagen. Nu slöt han sig fullständigt till den radikala oppositionen. I nov. 1847 höll han, vid årsfesten med anledning af det polska frihetskriget 1830, ett hänförande tal, i hvilket han föreslog en förbrödring mellan ryssar och polacker i ändamål att åstadkomma en revolution i Ryssland. På begäran af ryska regeringen blef han då utvisad ur Frankrike. B. höll sig därefter dold i Bruxelles, sedan ett pris af 10,000 rubel blifvit utlofvadt för hans utlämnande. Vid februari-revolutionen (1848) återvände han till Paris. I slavernas kongress (juni 1848) uppträdde han som en verksam deltagare och föreslog en försoning mellan tyskar och slaver för att kunna med enade krafter uppträda mot det ryska enväldet. Under upproret i Dresden 1849 blef han den verklige ledaren. Efter detsammas undertryckande flydde han till Chemnitz, där han häktades. Nu blef han dömd till döden, men benådades till lifvet af den sachsiska regeringen och utlämnades till Österrike, där han flere år hölls i fängelse, för att sedan utlämnas till Ryssland. Han satt sedermera fängslad i Petersburg och på Schlüsselburg, tills han 1856 fördes till östra Sibirien. Därifrån rymde han på ett nordamerikanskt fartyg till Japan och kom öfver Kalifornien till London, där han arbetade tillsammans med A. Herzen, utgifvaren af den bekanta tidningen "Kolokol". Kommen i säkerhet, började B. åter sin verksamhet som agitator och verkade ifrigt för att i Polen åvägabringa ett uppror mot det ryska förtrycket. Då det senaste polska upproret (1863) utbröt, begaf sig B. till Stockholm, där han (i början under namn af Henri Soulié) blef föremål för ganska mycken sympati i åtskilliga politiska kretsar, hvilka hyste intresse för Polens frihetssträfvanden. I Sverige dröjde han nära ett år; hans unga maka, dotter i en till Sibirien förvisad polsk familj, uppsökte honom i Stockholm och bidrog att hålla sympatierna vid makt. Han fick här förläggare till sina memoarer och blef Aftonbladets korrespondent från Bruxelles, dit han från Stockholm afreste med ej obetydliga förskott å den blifvande författarinkomsten, men endast ett bref till tidningen ankom, och af memoarerna blef intet. I olika länder (England, Frankrike, Italien, Schweiz) lefde han under följande årtionde, nästan alltid i fiendskap med sina s. k. meningsfränder, i ytterlig fattigdom slutande sitt lif i Bern 1 juli 1876. Föregående år hade han och hans få medhållare blifvit af Internationella sällskapets kongress i Haag uteslutna ur denna förening, bland hvars stiftare han varit och som han velat göra till ett verktyg åt den "rena" anarkismen. (H. W.)

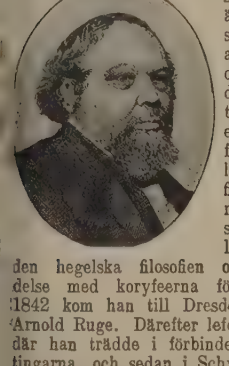

Bakútu, negerstam i Kongo. Se Bassongo.

Bakved. Se Bakning.

Bal (eng. *bale*, ty. *ball* l. *ballen*), packe af varor; *hand.*, 10 ris papper.

Bal (fr. *bal*, it. *ballo*, af mlat. *ballāre*, grek. *balli'zein*, svänga benen, dansa), en större, festlig danstillställning. Balerna tillhöra den nyare tidens sällskapsnöjen, och deras uppkomst sammanhänger med den friare ställning, som tillerkänts kvinnorna. I gamla tiden och under medeltiden utgjorde dansen ofta en beståndsdel af de religiösa högtidligheterna, men inga baler förekommo förr än vid franska hofvet fr. o. m. 1378. Länge voro dessa nöjen dock sällsynta, och de utvecklade sig först under inverkan af den sceniska konstdansen, *baletten*, på 1500-talet uti Italien. Från detta land kommo balerna under Frans I:s regering till Frankrike, där de utbildades af Katarina af Medici och snart blefvo utomordentligt omtyckta. Det dröjde icke länge, förr än äfven maskerader (*bals masqués*) blefvo vanliga. 1715 inrättades i Paris operabalerna, som beredde äfven medelklassen tillfälle att tillfredsställa sin danslust. Från Frankrike spridde sig balerna till det öfriga Europa och blefvo snart nödvändiga vid hvarjehanda större samkväm. Till följd af det plågsamt stela ceremoniel, som hofetiketten påbjöd vid detta slags fester, kallades de länge ceremonibaler. Dessa voro alltid *bals parés* ("baler i högtidsdräkt"). Sådana inleddes med polonäs, och kavaljererna måste uppträda i knäbyxor, silkesstrumpor och skor, ett mod som i slutet af 1800-talet återinfördes af kejsar Vilhelm II (jämte frackar i kulört färg). På senare tider har eljest bal-etiketten betydligt förenklats. I förra hälften af 1800-talet blef det brukligt att militärer buro uniform på baler. För närvarande dansas på balerna mest vals (äfven "gammal vals"), polka, fransäs, hambopolska, pas de quatre, wienerkreuz-polka, boston-vals, schottisch och varsovienne, då däremot i forna dagar menuett, gavott och dylika gravitetiskt sirliga danser voro vanliga. Från Frankrike spred sig äfven smaken för *bal champêtre*, som-

mardansnöje i fria naturen. I Sverige har i senaste tid smaken för nationella folkdanser börjat hos medelklassen undantränga lusten till baler af den äldre typen. Jfr Dans. (E. F—t.)

Bala [bā'lə], stad i England, grefskapet Merioneth (Wales), 1,544 inv. (1901). I B. finnas seminarier, upprättade af independenterna och de kalvinistiske metodisterna. De kalvinistiske prästerna hålla där årsmöten, som mången gång besökas af ända till 20,000 människor.

''Stor bal'', efter tyskt kopparstick från 1500-talets början. I bakgrunden ses hertigen af Bajern spelande kort.

Balaam, Nya testamentets namn på Bileam (se d. o.).

Balachàny, rysk by. Se Baku.

Baladea, ett efter hamnen Balade bildadt namn på Nya Kaledonien, hvilket namn numera är alldeles ur bruk.

Balæ̈na, *zool.* Se Hvaldjur.

Balæ̈niceps rex, *zool.*, en, hvad hufvudet angår, egendomligt utrustad grå vadarefågel. Den är nämligen försedd med ett stort, bredt näbb, hvars likhet med en hvalnos orsakat fågelns namn. B. är att räkna bland de största af alla fåglar, näst strutsfåglarna, kraftig både i sin kroppsbyggnad och sina långa ben och tår, de senare försedda med starka naglar. Dess hemland är östra Afrika, vid Hvita floden, några grader norr om ekvatorn, där den vadar omkring i talrika svärmar och med stor skicklighet fångar fisk, som utgör dess hufvudsakliga föda. F. A. S.*

Balæ̈nidæ, *zool.* Se Hvaldjur.

Balæno'ptera, *zool.* Se Hvaldjur.

Balænopte'ridæ, *zool.* Se Hvaldjur.

Balæ̈us. Se Bale, J.

Balaga'n (ry.), plats (kåta, läger, tält), där fiskare tillfälligtvis uppehålla sig.

Balaga'nsk. 1. Rysk krets i sibiriska provinsen Irkutsk, 42,466 kvkm., 143,736 inv. (1897). — 2. Hufvudstad i nämnda krets, på västra stranden af Angara. 1,313 inv. (1897). I närheten den kalla ''balaganskiska hålan'', hvars väggar äro täckta af iskristaller äfven under sommaren.

Ba'laghat l. Balaghaut (''ofvanför Ghats'', ''öfre terrasser''). 1. Ett område i södra Deccan, Indien, från Kistna till södra Mysore, så kalladt med anledning af sitt läge innanför Ghats, i motsats till Karnataks (Karnatiks) benämning Pajinghat (''nedanför Ghats'', ''nedre terrasser''). Nu är benämningen B. inskränkt till det land, som afträddes till England 1800 (s. k. *Ceded districts*) eller distrikten Bellary (Balhari) och Cuddápah i presidentskapet Madras. — 2. Distrikt i divisionen Nagpur af Centralprovinserna, Indien, 8,148 kvkm., med 326,704 inv. (1901). Det af Wainganga genomflutna distriktet är rikt på järnmalm, som bearbetas af gonderna, samt

har något guld och antimon, men är föga odladt. Hufvudort Burha, med omkr. 4,000 inv.

Balaghaut. Se Balaghat.

Balaguer [balagēr], stad i spanska prov. Lerida (Katalonien), vid floden Segre, n. ö. om Lerida, med ett starkt bergsslott. 4,938 inv. (1900).

Balaguer [-gēr], Victor, spansk skald, historieskrifvare och politiker, f. 1824 i Barcelona, d. 1901. Såsom politiker var B. en trogen anhängare af Sagastas parti. Han blef 1869 deputerad, var från 1871 till 1888 växelvis inrikes- och kolonialminister och från 1898 senator på lifstid. Sedan 1883 var han ledamot af Spanska akademien. B. beskyddade all slags vetenskap och konst, men verkade särskildt för en sund regionalism utan opatriotisk separation. För den litterära decentralisationen gjorde han kraftig propaganda genom återupplifvande af de s. k. "juegos florales", om hvilkas nytta meningarna dock kunna vara delade, då denna poesi ofta är smaklös och barnslig. B. var som personlighet en af det moderna Spaniens ädlaste andar. Hela sin förmögenhet offrade han på skapandet af *Biblioteca Museo Balaguer* i Villanueva y Geltrú, som efter spanska förhållanden är ett mönsterbibliotek. Till ett fyrtiotal volymer uppgå hans efterlämnade skrifter. Af historiska arbeten må nämnas: *Historia de Cataluña* (1860), *Historia de los Trovadores* (6 bd, 1878—80), *Discursos, Guerras de Granada, Historia de los reyes católicos, Cristobal Colón* och *Las islas Filipinas*, af hvilka dock icke alla åtnjuta anseende för grundlighet. Hans *Tragedias* (*Juan Padilla, Safo, Nerón, Coriolá* m. fl.) äro korta karaktärsskildringar, icke afsedda för uppförande, skrifna på katalanska och af författaren öfversatta till kastiljanska. Större ursprunglighet ega hans katalanska dikter: *Novelas, Legendas, Trovador de Montserrat, Primavera del último trovador catalan* och den episk-dramatiska trilogien *Los Pirineos* (1891), som B. själf gifvit en kastiljansk version, hvartill Spaniens nu lefvande störste musiker, Félipe Pedrell, satt musik. B:s sista publikationer voro *A granel* och dess fortsättning *Historias y tradiciones*, en samling noveller, minnen, legender m. m. Till svenska har V. E. Lidforss öfversatt tragedierna *La mort d'Annibal* (Ny sv. tidskr. 1882) och *Las espollas de la morta* ("Romeo och Julia" i "Ute och hemma", 1894) och G. Björkman några af hans smådikter (i "Genljud från Hesperien") samt tragedien "Coriolanus" (1896). Se uppsatser af V. E. Lidforss i Framtiden 1877 ("Nykatalansk vitterhet") och i Ny ill. tidn. 1882. Ad. H—n.

Balagårds-sida, ett i Snorre Sturlassons Heimskringla förekommande namn på någon del af den sydfinska kusten.

Balahissār, stad i turkiska vilajetet Angora (Mindre Asien), omkr. 12 km. s. om Sivrihissar. Se vidare Pessinus.

Balakhi'ssar. Se Balikesri.

Balakirev, Milij Aleksejevitj, rysk tonsättare, f. 1837, uppträdde såsom pianist i Petersburg 1855, grundade jämte Lamakin 1862 en musikskola, som han sedan 1867 ensam förestod, ledde 1867—70 ryska musiksällskapets konserter och var 1883—95 direktör för hofsångarkapellet. Hans förnämsta verk, i Berlioz-Liszts riktning, äro flere uvertyrer, den symfoniska dikten *Tamara*, musik till *Kung Lear*, pianosaker, arrangemanger och en samling ryska folkvisor. A. L.

Balaklāva, stad i Ryssland, på södra sidan af halfön Krim, 13 km. s. ö. om Sevastopol. 1,274 inv. (1897). Utmärkt hamn. Från 1365 till 1475 egdes B. af genovesarna och befann sig i blomstrande tillstånd, men förföll, när det sedan kom i turkarnas våld. Sedan Krim (1783) eröfrats af ryssarna, blef B. militärstation. Under Sevastopols belägring 1854—55 var B. förnämsta depåplatsen för de belägrande och försågs med befästningar. Mot dessa, som höllos besatta af två engelska brigader, utförde ryssarna 25 sept. 1854 ett häftigt anfall, som blef afvisadt med hjälp af franska trupper från belägringsarmén och engelska kavalleribrigaden Cardigan, hvilken utförde ett djärft och förlustrikt anfall. C. O. N.

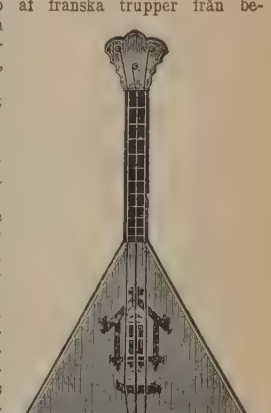

Balalāi'ka, ett i Ryssland bland de lägre folkklasserna brukligt stränginstrument, liknande en trekantig gitarr och öfverspändt med 2, 3 eller 4 tarmsträngar, som tillsammans vanligen angifva ett mollackord. Det användes till ackompanjerande af slavernas melankoliska folkvisor och dansar. Numera har det äfven börjat användas som konsertinstrument af flera storlekar, från den stora kontrabasen till den lilla diskantbalalaikan. A. L.

Balambangan (af malajerna kallad Berobanga), en vid norra kusten af Borneo belägen fruktbar, men osund ö med två goda hamnar. Engelsmännen hafva gjort flere fruktlösa försök att där anlägga en koloni.

Balan, Pietro, italiensk historiker, f. 1840, studerade i seminariet i Padova, prästvigdes och redigerade klerikala tidningar i Venezia, Modena och Turin. 1879—83 var han underarkivarie vid vatikanska arkivet och drog sig sedan tillbaka till Pregatto vid Bologna. Bland hans många arbeten må nämnas *I precursori del raziona lismo moderno fino a Lutero* (2 bd, 1867—69), *Pio IX, la chiesa e la rivoluzione* (2 bd, 1869), *Storia di Gregorio IX e de' suoi tempi* (3 bd, 1872—73) och *Storia d'Italia* (7 bd, 1878—88; 2:a uppl. utg. af Majocchi 1894—99), hans hufvudverk.

Balancé [-lāsē'], fr. (jfr Balansera), ett slags dansstег, som består däri, att man utan att röra sig från stället utför fritt valda figurer med båda fötterna.

Balanêi'on (grek.), varmbadanstalten vid det grekiska gymnasiet. Se Romerska bad.

Balaninus nūcum, *zool.* Se Viflar.

Balanites Del., *bot.* Se Zygophyllaceæ.

Balanoforin, *bot.* Se Balanophoraceæ.

Balanoglo'ssus, *zool.*, ett egendomligt, masklikknande, i hafvet lefvande djur, hvilket, då det ej

visar afgjord frändskap med någon annan grupp, anses representera en särskild afdelning (*Enteropneusta*). Den främre kroppsdelen utgöres af en nästan cylindrisk, muskulös, ihålig "tapp" (*e*), hvilken förmedelst en eller flere öppningar står i förbindelse med vattnet. Till denna del sluter sig den s. k. kragen (*kr*), skarpt afsatt från den långa, plattade egentliga kroppen, å hvilken den främsta delen, den s. k. gäldelen (*k*), skiljer sig från den bakersta kroppsänden. Munöppningen ligger vid främre randen af kragen och leder in i ett stort svalg, hvilket i hela sin längd genom från sidorna ingående veck delas i två öfver hvarandra liggande rum. Af dessa tjänstgör det undre som näringskanal, medan det öfre är genombrutet af två rader gälspringor och står i andedräktens tjänst. Den egentliga tarmen är försedd med sidofickor, s. k. lefverbihang. En instjälpning af tarmen sträcker sig in i tappen. I den sistnämnda äfvensom i omkretsen af den främre tarmdelen finnes en stödjande väfnad (skelett), som till sin byggnad nära öfverensstämmer med ryggsträngen, d. v. s. det första skelettanlaget hos ryggradsdjuren. Såsom nervsystemets centralorgan uppfattas en tjock, delvis ihålig sträng, som ligger å ryggsidan i kragens midtlinje. Man har trott sig finna hos *Balanoglossus* drag besläktade såväl med de lägsta ryggradsdjuren (lansettfisken) som ock — förnämligast på grund af dess larvforms (Tornaria) byggnad — med tagghudingarna. Balanoglossus borrar sig ned i hafssanden medelst tappen. Arterna, af hvilka några uppnå en längd af 20 cm., äro vidt spridda; äfven vid Sveriges västra kust har nyligen en art anträffats. L—e.

Balano'phora, *bot.* Se Balanophoraceæ.

Balanophoràceæ, *bot.*, naturlig växtfamilj, innefattande ett fåtal former (40 arter, fördelade i 14 släkten), som till utseende och byggnad äro synnerligen egendomliga och olika de flesta andra växter. De äro köttiga, parasitiska örter, hvilka sakna egentliga blad äfvensom klorofyll och således ej äro gröna. Till utseendet likna de ofta svampar och äro medelst en underjordisk stam fästa vid andra växters rötter. Från rotstocken uppskjuta nakna eller fjälliga stänglar, som i spetsen bära de små, enkönade, i cylindriska eller rundade kolfvar sittande blommorna. — De flesta dithörande arter tillhöra tropiska länder. Blomkolfvarna af *Ombrophytum*, maiz del monte, ätas i Peru kokta eller rostade. Arterna af släktena *Balanophora* och *Langsdorffia* äro så rika på ett vaxartadt ämne (balanoforin), att de användas till belysning. Knölarna af *Balanophora elongata* Bl. äro på Java en handelsartikel; de stötas till en gröt, med hvilken tunna bambustafvar bestrykas, som sedan

Langsdorffia hypogæa.

torkade användas som ljus. På liknande sätt användes *Langsdorffia hypogæa* Mart. under namn af "siejas" i Columbia. G. L—m.

Bala'ns (fr. *balance* [balā's], af lat. *bilanx*, "med två vågskålar"), motvikt, jämvikt. — 1. *Maskinb.* Vågbalk, en tvåarmad häfstång, som vrides fram och tillbaka omkring tappar eller eggar. De vågbalanser, som användas på vanliga vågar, erbjuda exempel på detta slags häfstänger. Vid äldre ångmaskiner nyttjades allmänt balansen för öfverförande af ångans arbete till en maskinaxel eller till pumpar; däraf benämningen balansmaskiner för vissa konstruktioner å ångmaskiner. Numera användes balanser äfven mycket vid arbetsmaskiner af olika slag. G. R. D.

2. *Tekn.* "Oron" i ur, en regulator, som genom sin svängande rörelse reglerar de öfriga delarnas rörelse.

3. *Hand.* Skillnaden emellan debet och kredit kallas äfven bilans l. saldo); brist i kassa eller varulager hos förvaltare af annans egendom.

Balansēra [uttalas vanligen: balansēra, jfr Balans], uppväga, hålla jämvikt. — 1. *Mek.* Uppnäfva ett ensidigt verkande tryck (se vidare Balansering). — 2. *Hand.* Afsluta en räkning (ett konto, en bok), med utförande af skillnaden mellan debet och kredit; uppföra som balans eller saldo.

Balanserade mål, *förv.*, till en myndighet inkomna mål, hvilka vid den tidpunkt, för hvilken uppgift lämnas, icke blifvit slutligt handlagda och afgjorda. Jfr Balansmål.

Balansēring (jfr Balans), upphäfvande af ett ensidigt verkande tryck, t. ex. den kraft, hvarmed en (icke balanserad) ångslid af ångan pressas mot slidplanet, eller de krafter, som vid en maskins gång uppkomma till följd af maskindelarnas tröghet. En slid kan utbalanseras genom att ångtätt inneslutas emellan slidplanet och ett med detta parallellt plan eller genom att göras cylindrisk (kolfslid). Slidens samt till denna hörande delars tyngd kan (vid vertikala maskiner) lätt utbalanseras medelst en vid slidstången upptill fästad mindre kolf, å hvilkens undersida ett större tryck (ångans) är rådande än å dess öfversida (luftens, kondensorns), hvilken tryckskillnad motsvarar vikten af de delar, som önskas utbalanserade.

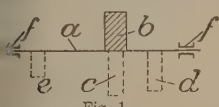

Fig. 1.

De vid en maskins gång uppstående tröghetskrafternas verkningar på maskinen själf och på dess fundament blifva större, ju större de rörliga, ej balanserade maskindelarnas vikt är i förhållande till hela maskinens vikt samt ju större hastigheten är. För utbalanserande af de nämnda krafterna betjänar man sig dels af särskilda motvikter, dels anordnas maskineriet själf så, att dess särskilda delar i möjligaste mån balansera hvarandra. Enbart *roterande* delar kunna fullständigt utbalanseras medelst en eller flere motvikter. Så utbalanseras t. ex. en remskifva, om så är nödigt, medelst anbringande af mindre

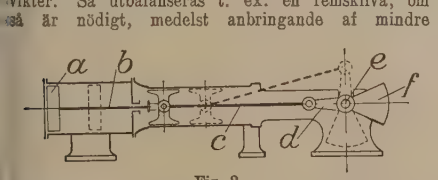

Fig. 2.

motvikter, ingjutning af bly eller dylikt, så att skifvans tyngdpunkt sammanfaller med rotationsaxeln. För undvikande af skadliga tryck böra balansvikternas och de balanserade delarnas tyngdpunkter ligga så nära som möjligt i samma mot rotationsaxeln vinkelräta plan. Skall i fig. 1 den kring axeln *a* roterande kroppen *b* utbalanseras, bör motvikten helst anbringas i *c*; placeras den i *d*, uppstå tryck i lagren *f*, hvarför i detta fall för fullständigt upphäfvande af de skadliga trycken i dessa ännu en motvikt måste tillsättas i *e*, så beskaffad att den tillsammans med *d* har samma verkan som *c*.

Vid maskiner med *fram- och återgående* delar (ångmaskiner af vanlig typ, explosionsmaskiner m. fl.) uppträder den största tröghetskraften vid slutet af slaget, då kolfven skall vända. Se fig. 2, där *a* är kolf, *b* kolfstång, *c* vefstake, *d* vef med tapp, *e* axel, *f* motvikt, hvilken senares tröghetskraft i detta läge är riktad i motsatt led mot de öfriga delarnas. Om motvikten i detta läge fullständigt utbalanserar de fram- och återgående delarna, *a*, *b*, *c* samt vef och veftapp *d*, så kommer den att i mellanliggande lägen hafva ett öfverskott af tröghetskraft, som blir störst, då vefven står ungefär vinkelrätt mot det förra läget, emedan i motsatt led mot vikten nu endast verka vefven med tapp och en del af vefstaken. Vid lokomotiv kan balanseringen i horisontal led ej fullständigt utföras till följd af dessa i vertikal led verkande centrifugalkrafter hos motvikterna, som växelvis öka och minska trycket mot skenorna. I förra fallet ökas den påkänning, för hvilken skenorna äro utsatta, i det senare fallet kunna hjulen lyftas från spåren. Man nöjer sig därför vid lokomotiv med att utbalansera de roterande massorna (veftapp, vefarm, koppelstänger, en del af vefstaken) fullständigt samt omkr. 30 % af de fram- och återgående massorna.

De vid flercylindriska maskiner, fästade till samma bottenplåt, uppkommande tröghetskrafterna söka att sätta maskinen i en vaggande rörelse, växelvis ökande och minskande bottenplåtens tryck mot maskinfundamentet. För att inga vibrationer i detta senare skola uppstå, måste vid hvilken vefvinkel som helst resultanten af tröghetskrafterna i vertikal led (vid stående maskiner) vara = 0 samt summan af de vaggande momenten vara = 0. Tvåcylindriska maskiner af vanlig uppställning uppfylla ej alls dessa villkor och behöfva därför vid hastig gång motvikter. Trecylindriska med vefvarna förställda i 120° uppfylla de uppställda villkoren vida bättre. Fyrcylindriska maskiner bruka uppställas med de båda främre och de båda bakre vefvarna parvis diametralt samt båda paren vinkelrätt mot hvarandra (tillnärmelsevis). De till följd af vefstakens ändliga längd i förhållande till vefradien uppkomna oregelbundenheterna kunna ej öfverkommas, men äro af föga betydenhet. G. Y. S.

Balansērpress, en enkel maskin för utskärning af lika stycken ur papper, papp, läder, bleck o. d.

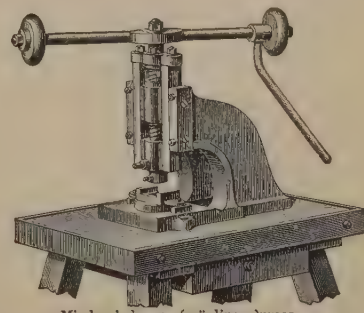
Mindre balanser-(präglings-)press.

eller för prägling (utstansning, pressning). Den består af ett fast ställ med en vertikal, stark skruf och på dennas öfre ände ett slags "balans", som på smärre pressar vanligen har form af en dubbelarmad

häfstång med svängkulor. Denna omvrides snabbt ett litet stycke medelst ett handtag, och till följd däraf rör sig skrufven nedåt. I dess undre del sitter en stålstämpel, som drifves in i den fastliggande matrisen och därvid verkar utskärande eller präglande.

Bala'nskonto (jfr Balans 3), *hand.*, konto i hufvudbok, upptagande balanserna från öfriga konton.

Bala'nsköl (jfr Balans), ett slags rörlig köl (på segelbåt).

Bala'nslinje, *väg- o. vattenb.* Å ritningar öfver järnvägars och landsvägars profiler indrages en s. k. balanslinje, som angifver vägbanans höjd öfver eller djup under den naturliga marken. Vid vägens utförande skall all jord öfver balanslinjen bortgräfvas och utfyllas till bankar, där marken är lägre än nämnda linje. Balanslinjen skall om möjligt inritas så, att all utgräfd jord jämt och nätt räcker till alla bankfyllningar, d. v. s. att gräfnings- och fyllningsmassor ''balansera'' hvarandra. Jfr Balansplan. Fr. E.

Bala'nsmaskin. Se Balans 1 och Ångmaskin.

Bala'nsmål, *jörv.*, mål mot en redovisningsskyldig tjänsteman, som blifvit anklagad för tillgrepp eller förskingring af allmänna medel eller persedlar. Äfven balanserade mål (se d. o.) benämnas stundom balansmål.

Bala'nsplan, *väg- o. vattenb.*, det plan, som bestämmes af balanslinjen (se d. o.) och en vågrät, mot denna vinkelrät linje. Ordet användes i praktiken omväxlande med balanslinje och med samma mening. Fr. E.

Bala'nsplog, plöjningsredskap, sammansatt af två plogar (med flera billar), anbragta å ömse sidor om ett centralt transporthjul.

Bala'nsrelatiōn, *förv.*, årlig redogörelse för de uppbördsrester, som ingå i en stads eller ett fögderis specialräkning.

Bala'nsring. Se Kompass.

Bala'nsroder, *skpsb.*, ett roder, på hvilket rörelseaxeln är ställd så, att ungefär $^1/_3$ af rodrets yta kommer för-om och de återstående $^2/_3$ akter om rörelseaxeln. Genom att inrätta rodret på ett sådant sätt vinnes den fördelen, att för detsammas vridande ej fordras så stor kraft, som om rörelseaxeln vore belägen vid rodrets förkant. Vid rodrets vridning balanserar eller motväger nämligen trycket på den framom rörelseaxeln belägna roderytan en del af trycket på ytan akter om rörelse-axeln. Men oaktadt sålunda trycket på endast en del af roderytan verkar till motstånd vid rodrets vridning, bidrager ändock trycket på hela roderytan till att vrida hela fartyget omkring dess vertikala rörelseaxel. Med ett balansroder manövreras ett fartyg lättare, emedan ett sådant roder utan olägenhet kan hafva större yta än ett för samma ändamål användt roder af vanlig konstruktion. Balansroder af olika konstruktioner användas på de flesta nyare örlogsfartyg. R. N.*

Bala'nssprång, *gymn.*, språng, hvarunder kroppen svingas öfver ett föremål och samtidigt balanseras på händerna.

Bala'nsstående, *gymn.*, nigning, som utföres under balanserande på tårna.

Bala'nsvikt, *tekn.*, motvikt, anbragt (t. ex. å ångmaskin) till förekommande af skakning.

Balanti'dium, *zool.*, hör till ordn. *Heterotricha* och kl. *Infusoria* af urdjuren, *Protozoa*. Den ägg- eller spindelformiga, framtill något afplattade kroppen är försedd med ett springformigt, framtill utvidgadt peristom. En hithörande art, *B. coli*, påträffas ofta i svinets tjock- och blindtarm, mera sällan i människans, där Malmsten först påvisade den. L—e.

Bālanus, *zool.* Se Kräftdjur.

Balaorites. Se Valaoritis.

Balard [balär], Antoine Jérome, fransk kemist, föddes i Montpellier 1802 och blef professor i kemi vid Collège de France i Paris. Död 1876. Framstående genom sina noggranna försök inom flere af kemiens grenar, har B. blifvit mest berömd genom sin upptäckt af elementet brom, hvilket han lyckades framställa i fritt tillstånd. P. T. C.*

Balart, Federico, spansk skriftställare, f. 1831 i Murcia, debuterade 1861 med artiklar om litteratur och konst i ''El Globo'' under pseud. Un aficionado, skref vidare, stundom under pseud. Cualquiera, bl. a. i Castelars tidning ''La democracia'' förnämligast om teater. B. är en begåfvad, kunskapsrik kritiker, med skarp blick och liflig, ehuru något docerande stil. Utpräglad radikal till en början, blef han sedermera starkt påverkad af kristlig mysticism, såsom framgår af hans mest kända diktsamling, *Dolores*. Af öfriga arbeten må nämnas *Impresiones: literatura y arte.* — I G. Björkmans ''Genljud från Hesperien'' (1895) finnas två af hans smådikter öfversatta. Ad. H—n.

Balaruc les Bains [balary'kk lä bä'], badort i franska dep. Hérault, n. om Cette, vid sjön Thau.

Ba'lasjov, stad i ryska guv. Saratov. 12,160 inv. (1897). Betydande spannmålshandel.

Balasor l. Balasore [bäləsō'ə]. 1. Distrikt i brittisk-indiska divisionen Orissa, prov. Bengalen. 5,351 kvkm. 1,081,426 inv. (1901), hvaraf omkr. 100 européer. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid Bengaliska viken. 20,775 inv. (1891). B. är ett af engelsmännens första handelsfaktorier i Bengalen (anlagdt 1641) och ännu en viktig exporthamn.

Balasore. Se Balasor.

Balassa [ba'lasja], Balint, den förste bland Ungerns mera betydande nationelle skalder, f. 1550, d. 1594 vid stormningen af Gran. Hans fosterländska dikter förskaffade honom namn af Ungerns Pindaros.

Balassa Gyarmat [ba'lasja-djarmat], stad i Ungern, komitatet Neogråd, i en fruktbar trakt vid floden Eipel. 8,580 inv. (1901). Där slöts 1626 en fred mellan Österrike och Turkiet.

Balāta, *bot.* Se Mimusops.

Ba'laton-sjön, af tyskarna kallad Plattensjön, Ungerns och tillika södra Europas största sjö, är belägen i sydvästra delen af landet och sträcker sig i n. ö. och s. v. Dess längd är 80 km., dess största bredd 29 km. Arealen är 700 kvkm. och höjden öfver hafvet 130 m. Sjön har ringa djup (5—11 m.). De norra stränderna omgifvas af Bakony-skogens med vingårdar täckta sluttningar. Till

B. och dess omgifningar anknyta sig många ungerska folksagor.

Balāvat, assyriska ruinmassor 13 km. n. ö. om Kalah (Nimrud) och 22 km. ö. om Mosul. Hormuzd Rassam fann där 1878 högst viktiga fornlämningar, inskrifter af konung Aššur-naṣir-apal III, tempel- och palatsrester, men i synnerhet ett större antal bronsplattor, af hvilka hvar och en innehåller två rader konstfullt utförda reliefframställningar af krigståg, belägringar, offer etc., och hvilka bildade metallöfverdraget till ett dörrpar, hvardera halfvan 1,8 m. bred. I förening med en lång inskrift kring kanterna bilda dessa bronsportar en illustrerad historia öfver de första 9 åren af Aššur-naṣir-apals son Sulman-ašarids regering (9:e årh. f. Kr.). De flesta styckena äro uppställda i British museum och afbildade i det af ”Society of biblical archæology” utgifna praktverket ”The bronze ornaments of the palace gates of Balawath, with an introduction by S. Birch” (3 bd, 1880—81). Jfr Assyrien, sp. 254. (D. M.)

Balázsfalva [ba'lāʃ-; ty. *Blasendorf*], köping i ungerska komitatet Unterweissenburg, vid järnvägen Klausenburg—Kronstadt. 3,266 inv. (1901), rumänier och magyarer. B. är säte för en grekisk-katolsk ärkebiskop (ärkebiskop af Alba Julia), seminarium, gymnasium m. m.

Balbäner (slav.), regelmässigt formade bergsaltstycken, som från bergsaltverket i Wieliczka komma i handeln.

Balbek, syrisk stad. Se Baalbek.

Balbi, Johannes, kallad de Janua eller Januensis, genovesisk dominikan-munk, d. omkr. 1298, skref ett slags klassisk-filologisk encyklopedi, *Catholicon seu summa grammaticalis*, som trycktes första gången 1460 af Gutenberg i Mainz. Denna upplaga är ett af de äldsta boktryckerialster man känner. Boken har sedermera ofta blifvit omtryckt.

Balbi, Adriano, italiensk geograf och statistiker, f. 1782 i Venezia, d. 1848 i Padova, efter ett omväxlande lif. Hans mest bekanta verk är *Abrégé de géographie* (Paris, 1832), ett genom rikhaltighet och underhållande framställningssätt för sin tid mycket populärt arbete. B. utgaf dessutom bl. a. *Essai statistique sur le royaume de Portugal et d'Algarve* (1822), som äfven innehåller många värdefulla upplysningar rörande den portugisiska litteraturen och konsten, samt *Atlas éthnographique du globe* (1826).

Balbinus, Decimus Cælius, uppställdes 238 e. Kr. jämte Pupien(i)us Maximus af romerska senaten såsom motkejsare mot den råe goten Maximinus. Maximus drog med en här mot Maximinus, som emellertid före hans ankomst under belägringen af Aquileja mördades. B. stannade under tiden i Rom. Efter Maximus' återkomst regerade kejsarna i början endräktigt, men sedermera uppstod inbördes afundsjuka. Vid en scenisk fest blefvo båda (efter 99 dagars regering) grymt misshandlade och dödade af de missnöjde pretorianerna. Gordianus blef deras efterträdare. H. Sgn.

Ba'lbo, Cesare, grefve, italiensk statsman och skriftställare, f. 1789 i Turin, inträdde under den napoleonska tiden på den administrativa ämbetsmannabanan. 1814 ingick han i piemontesisk tjänst, invecklades i revolutionsförsöket 1821 och måste då gå i landsflykt. Återkommen 1824, egnade han sig sedan åt historiska studier, utgaf *Storia d'Italia* (1830), en utförlig historia om Italien till Karl den stores tid, *Vita di Dante* (1839) och *Sommario della storia d'Italia* (1846; 11:e uppl. 1860), en kortfattad öfversikt af Italiens historia från äldsta tider till 1814. Bland hans politiska skrifter märkes i synnerhet *Delle speranze d'Italia* (1844), hvari han förfäktade Italiens oberoende af Österrike och nationella sammanslutning omkring Sardinien, dock under påfvens öfvervälde i andliga ting. Från 1847 tog B. en betydande andel i det politiska lifvet såsom en af hufvudmännen för de moderate frihetsvännerna och var premiärminister från 8 mars till 28 juli 1848. Sedermera verkade han mest såsom parlamentsmedlem. Han afled 1853 i Turin, där hans bildstod restes 1856.

Balbōa, Vasco Nuñez de, spansk upptäcktsresande, f. 1475 i Xeres de Badajoz. Efter ett vildt ungdomslif begaf han sig till det nyupptäckta Amerika, kom till San Domingo och sedermera till Darien (1510). Genom ett uppror fick han högsta väldet i den nya kolonien, vann infödingarna genom god behandling och drog därefter, lockad af dunkla sägner om en stor västlig ocean, ut på upptäcktsfärd. Under oerhörda svårigheter öfvergick han Panamanäset och uppnådde 25 sept. 1513 Stilla hafvet, som han tog i besittning för spanska kronans räkning. Till följd af hofintriger måste han lämna sitt ståthållarskap åt Davila. Ehuru B. åtnöjde sig med en underordnad ställning, väckte dock flere nya af honom lyckligt företagna eröfringståg afund och fruktan hos Davila, som bemäktigade sig hans person, lät anklaga honom för upproriska afsikter och halshugga honom, 1517. (G. Stg.)

Balbodh, gudjaratispråkets skrift. Se Gudjarati.

Balbriggan [bålbri'gən], hamnstad i irländska grefsk. Dublin. 2,273 inv. (1891).

Balch (Balkh). 1. Landskap i norra Afganistan. Mycket ombytligt klimat. Omkr. 1 mill. inv. — 2. Stad i nämnda landskap, på en fruktbar slätt vid floden Balch. Omkr. 15,000 inv. I närheten finnas ruiner af den gamla staden, som i kilinskrifter kallas *Bhachtris*, af grekerna *Baktra* och efter hvilken landskapet Baktriana fått sitt namn. Där föddes Zoroaster, och där residerade Cyrus. Än i dag gör B. anspråk på hederstiteln *Amul-l-balad* (”städernas moder”). Det förstördes 1220 af Djingis kan och har aldrig lyckats resa sig till sin gamla storhet.

Bal champêtre [ballʃäpätr], fr., ”landtlig bal”, dans i det gröna. Se Bal.

Ba'lchen [-ken], Fredrik Glad, norsk döfstumlärare, f. 1815 i Bergen, var först lärare (för normala barn) i Kristiania och företog 1847 med statsanslag en studieresa till Tyskland för att sätta sig in i den dittills för Norges döfstumundervisning främmande talmetoden, hvilken han därefter införde i sitt hemland, där den sedan blifvit allmänt rådande vid döfstuminstituten. B:s lilla döfstumskola i Kristiania utvidgades småningom med statshjälp till ett stort internat, som 1858 fick sin egen byggnad, och som han förtjänstfullt förestod till 1891.

Balck, Viktor Gustaf, militär, gymnast, idrottsfrämjare, f. i Karlskrona 25 april 1844, egnade sig först åt sjömansyrket och antogs efter aflagd examen 1861 till kadett vid krigsakademien å Karlberg, där han snart kastade om och blef landkadett.

På Karlberg idkade han med stor iver gymnastik- och fäktöfningar samt var under fyra år ”gymnastik-primarie”. B. vardt 1866 underlöjtnant vid Närkes regemente och befordrades där till förste löjtnant 1875 och kapten 1884. Han utnämndes 1885 till lärare och 1887 till öfverlärare i militärgymnastik och fäktning vid gymnastiska centralinstitutet samt erhöll 1894 rang af major, 1900 af öfverstelöjtnant och 1904 af öfverste i armén. — B. hade 1866—68 genomgått fullständig pedagogisk, militär och medicinsk kurs vid gymnastiska centralinstitutet. Dessa studier fortsattes 1868—70, hvarunder han tjänstgjorde såsom biträdande extra lärare vid centralinstitutet och å Karlberg. 1870—72 var han gymnastiklärare vid kavalleriets ridskola å Strömsholm. Sedan hösten 1872 har B. oafbrutet verkat vid gymnastiska centralinstitutet. Han har därjämte tjänstgjort såsom gymnastiklärare vid flere af hufvudstadens större läroverk samt en tid äfven egnat sig åt sjukgymnastik.

Inseende att den frivilliga utöfningen af gymnastik och idrott var föga utvecklad i Sverige, i jämförelse med förhållandet i andra länder, arbetade B. redan tidigt för gymnastikens spridning äfven utanför skolans område och stiftade i sådant syfte 1875 Stockholms gymnastikförening samt 1878 Stockholms gymnastik- och fäktklubb, i hvilka han fortfarande är ordförande. Han har sedermera tagit initiativet till eller medverkat vid stiftandet af flere bland hufvudstadens mera lifskraftiga idrottsföreningar, bl. a. Stockholms roddförening, Stockholms allmänna skridskoklubb, Föreningen för skidlöpningens främjande i Sverige, Sällskapet för befrämjande af skolungdomens fria lekar, Skandinaviska gymnastikläraresällskapet. Såsom styrelsemedlem tillhör han äfven Svenska turistföreningen, Föreningen för skolungdomens vapenöfningar m. fl. Inom sistnämnda förening har B. under 28 år anordnat de hvarje höst återkommande täflingsskjutningarna mellan Stockholms skolungdom. Slutligen har han äfven arbetat i Svenska gymnastik- och idrottsförbundet samt för stiftandet af det s. k. Riksförbundet och anordnandet af de storartade nordiska spelen.

B. har framgångsrikt anordnat gymnastikuppvisningar och gymnastikfester samt med Stockholms gymnastikförening deltagit i sådana inom landet. Dessutom har han tillvunnit den svenska gymnastiken stort erkännande i utlandet, när han uppträdt i spetsen för sina väl öfvade afdelningar vid gymnastikfester i Bruxelles (1877 och 1880), London (1880 och 1889), Köpenhamn (1880), Paris (1889 och 1900). Han har valts till ordförande i internationella skridskoförbundet samt till ledamot af olympiska spelens internationella kommitté. Äfven på det litterära området har B. varit verksam. 1874 gaf han uppslag till ”Tidskrift i gymnastik” (se d. o.), hvars redaktion han tillhörde i flere år. 1881 uppsatte han ”Tidning för idrott” (se d. o.), hvilken han redigerade, tills den 1897 ombildades till ”Ny tidning för idrott”, hvars redaktion han oafbrutet tillhört. Under medverkan af flere bland landets förnämste idrottsmän utgaf han 1886—88 *Illustrerad idrottsbok* (3 bd). Han har varit ordförande i kommittéer för utarbetande af militära reglementen för sabel- och bajonettfäktning samt gymnastik. — B:s betydelsefullaste gärning är att hafva i vida kretsar väckt lusten för härdande kroppsöfningar i det fria. Oegennyttigt och i patriotiskt syftemål har han verkat för fostrande af ett kraftigare släkte. Också hyllades han på sin 60-årsdag 1904 såsom svenska idrottens organisatör genom en nationell fest på Skansen, hvarvid till honom öfverlämnades en insamlad stor penningsumma med åtföljande gåfvobref på tomt till en villa vid Nynäs.

Balck, William, preussisk officer och militärförfattare, af svensk härkomst (samma släkt som Viktor B.), f. 19 okt. 1858, blef 1877 officer vid 78:e infanteriregementet, 1892 kapten därstädes och något senare lärare vid krigsskolan i Danzig, senare i Engers, flyttades 1899 såsom kompanichef till 56:e infanteriregementet samt blef 1900 major vid generalstaben och lärare vid krigsakademien i Berlin. B. har utgifvit *Taktik* (2 dlr, 1897—98, 3:e uppl. 1903), ett omfattande och mycket berömdt verk, samt några smärre taktiska arbeten. C. O. N.

Balcon [balkå’], fr., *bygnk.* Se Balkong.

Baldakin, urspr. ett fordom användt dyrbart tyg från Baldak (västerländskt namn på Bagdad); af tyg förfärdigad prakthimmel öfver en tron, en predikstol, ett altare, en graf, en säng o. s. v.; ett af konsoler eller pelare buret litet tak öfver en predikstol, ett altare, en staty.

Baldakin från ett buddisttempel i Kina.

Baldämus, August Karl Edvard, ornitolog, f. 1812 i Giersleben vid Aschersleben, d. 1893 i Wolfenbüttel, var gymnasielärare och pastor, men sysslade väsentligen med ornitologiska forskningar, tog initiativet till bildandet af ett ornitologiskt sällskap, hvars sekreterare han var i många år, samt skref både vetenskapliga och populära arbeten om fåglar och fågelvård. Af dessa arbeten ha *Vogelmärchen* (1876; ”Fågelsagor”, 1886) och *Handbuch der federviehzucht* (1876—78; ”Handledning i fjäderfä-skötseln” af G. Möller efter Baldamus m. fl.) utkommit i svensk bearbetning.

Balde, Jakob, tysk latinsk skald, f. i Elsass 1604, d. i Neuburg 1668, var professor i retorik vid universiteten i Ingolstadt och Innsbruck samt innehade äfven flera prästerliga tjänster. Hans *Opera omnia* utgåfvos 1729 i 8 band. Under det att hans tyska dikter äro svaga, visa de latinska stor skaldebegåfning och ha inverkat på Pegnitzorden.

Baldegger-sjön, i Schweiz. Se Hallwil.

Balder, *nord. myt.*, en af asagudarna, son af Oden och Frigg. Om B. berättas på olika sätt i de isländska källorna och i Saxos ”Historia danica”. Af de isländska källorna har Snorres Edda den utförligaste framställningen och skildrar Balder sålunda: ”Om honom är endast godt att säga; han är den bäste och honom lofva alla. Han är så fager till utseendet och så skinande, att det lyser af honom, och en ört

så hvit, att hon liknas vid Balders ögonbryn aldersbrå, *Matricaria inodora* L.), och hon den hvitaste af alla örter. Däraf kan man sluta l både hans hårs och hans kropps fägring. Han den visaste, vältaligaste och mildaste af asarna. essutom följer honom den egenskapen, att ingen ns dom kan hålla sig. Han bebor ett ställe i mmelen, som heter Breidablick; där kan tet orent vara".

Balder den gode drömde onda drömmar. Frigg og då eder, att eld och vatten, järn och all slags malm, stenar, jorden, träden, sjukdomarna, djuren, fåglarna, giftet och ormarna skulle skona B. Sedan förlustade sig asarna med att skjuta, hugga och kasta sten på B., men intet skadade honom. Loke ökade detta illa. I en kvinnas skepnad frågade han Frigg, om allting svurit att skona B. Frigg sade, att en telning, kallad mistelten (isl. *mistilteinn*), synts för ung att kräfva ed af. Loke tog misteltenen och lockade den blinde guden Höder (isl. *Hǫðr*) att slunga den mot B. efter Lokes anvisning. B. föll död till marken, och det var det största olycksdåd, som föröfvats bland gudar och människor. Asarna stodo mållösa, och ingen kunde hämna gärningen. Då de sansat sig, sporde Frigg, hvem som ville rida till Hel och bjuda henne lösen, om hon ville låta B. fara hem till Asgård. Hermod red på Odens häst Sleipner. Asarna förde B:s lik till hafvet, ville skjuta ut hans skepp Ringhorne (isl. *Hringhorni*) och förmå det, men skeppet rörde sig ej. Då sändes till Jotunhem efter jättekvinnan Hyrrokken, som sköt ut skeppet i ett tag. B:s lik bars ut på skeppet, och då hans hustru Nanna, Neps dotter, såg det, dog hon af sorg, hon bars på bålet och det tändes, Tor vigde bålet med sin hammare. Till B:s bål kommo många varelser, gudar, rimtursar och bergresar. Oden lade på bålet guldringen Draupner; B:s häst leddes på bålet fullsadlad. Hermod kom till Hel och såg B. sitta i högsätet. Hel sade, att om allt i världen begräte B., skulle han få fara åter till asarna. Alla ting gräto, men i en håla påträffades en jättekvinna vid namn Tock (isl. *þǫkk*), hon sade sig gråta torra tårar öfver B:s likfärd och måtte Hel behålla det hon hade. Efter ragnarök skall B. återkomma. B. hämnades af Vale, Odens son med Rind, som, en natt gammal, dräpte Höder. Balders och Nannas son var Forsete, rättvisans gud.

Saxo, som är en äldre samtida till Snorre, berättar, hurusom Odens son Balderus greps af kärlek till Nanna, dotter till norske fylkeskonungen Geuarus, som dock älskades af sin fosterbroder Hotherus, en svensk konungason. Skogsjungfrur, som Hotherus träffade under en jakt, uppmanade honom att ej angripa B. med vapen, han vore en halfgud. Geuarus sade sig veta, att ett svärd egdes af skogssatyren Mimingus, och ger råd, genom hvilka Hotherus kommer i besittning af svärdet och en armring. B. kom med vapenmakt till Geuarus, fick afslag af Nanna, emedan en gud ej kunde förenas med en dödlig, sammandrabbade, biträdd af Oden och Tor, till sjöss med Hotherus, som, osårbar genom sin brynja, segrar, sedan han lyckats hugga skaftet af Tors klubba, då gudarna flydde. Hotherus fick Nanna till hustru och förde sin brud till Sverige, men besegrades snart af B. och måste fly till Geuarus. För att stilla sina krigares törst öppnade B. ett källsprång, som ännu bär hans namn (Baldersbrönd nära Roskilde). B. led så af längtan efter Nanna, att han ej förmådde gå, utan måste åka. Hotherus kom med en flotta till Isora (Isöre vid Issefjorden), blir konung i Danmark och Sverige, men undanträngs från danska tronen under sin frånvaro i Sverige af B., som väljes i stället. Efter den följande striden måste Hotherus fly till den stad i Jylland, som bär hans namn (Hoyer, fda. *Höthær*). Efter en vinter där for han till Sverige och träffade i vildmarken de jungfrur, som gifvit honom den osårbara brynjan, hvilka säga att B. kan besegras, om Hotherus får smaka den föda, som ökar B:s krafter. Hotherus angriper B., natten skiljer de stridande. Hotherus, som på natten utspejar fiendens läger, varsnar tre nymfer utgå ur lägret, som bära den hemliga födan åt B., följer dem till deras hus, utger sig för en spelman, ser födan åt B. tillredas, får smaka däraf, då han säger sig icke vara Hotherus, utan hans följeslagare och får därjämte ett segerbälte. På återvägen möter han B. och genomborrar hans sida. B. plägas af sitt sår, låter bära sig på en bår i striden, men om natten visar sig Proserpina (Hel) vid hans bädd och förkunnar hans död, som följer på tredje dagen, hvarefter han med kunglig stål lägges i en hög, hvari på Saxos tid en man sökt gräfva, men afskräcktes genom skenet af ett vattuflöde därur. Oden får en son Bous med Rinda, dotter till rutenernas konung, hvilken hämnar sin broder B. och dödar Hotherus i strid.

Mytologerna hafva antingen gifvit myten om B. en meteorologisk-fysisk tydning (O. Rudbeck, Uhland, Müllenhoff), i det de förklarat myten häntyda

på växlingen mellan ljus och mörker under dygnets eller årets lopp, eller en etisk utläggning (N. F. S. Grundtvig, Wisén, Detter), förmenande, att myten skildrar striden mellan godt och ondt, eller ock kombinerat båda tydningarna (P. E. Müller och Velschow, Mannhardt) och ansett, att B., från att vara en sommarljusets gud, utvecklat sig till en oskuldens gud.

Dessa tydningar förutsätta alla, att B. ända från urtiden dyrkats som gud hos nordiska eller alla germanska folk. S. Bugge söker däremot i "Studier over de nordiske gude- og heltesagns oprindelse" (I, 1881—89) Baldersmytens uppkomst i sägner om kristna eller antika föreställningar, som de hedniske eller halfhedniske nordborna på de brittiska öarna under vikingatiden förnummo af kristna munkar

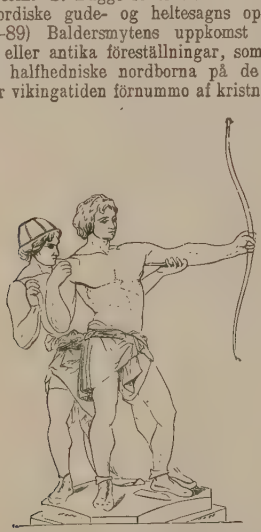

eller dessas lärjungar. De kristna föreställningarna framträda i den isländska sagan, hvars B. lifligt påminner om Kristus. Höder är den blinde Longinus, som förmås att sticka spjutet i Kristi sida, och Loke är djäfvulen, Lucifer, som eggade till Kristi död. Saxos framställning är oberörd af kristna föreställningar och återgår på medeltida framställningar af sagan om trojanska kriget, B. är Akilles, Höder Paris, Nanna en sammansmältning af Paris' första hustru Oenone och Helena, till namnet den förra. Men äfven isländska källor hafva minne af B. som krigshjälte.

Saxos framställning af Baldersmyten betraktades af Bugge som grundad på danska sägner; A. Olrik, "Sakses oldhistorie" (1894) har uppvisat, att visserligen ett par danska lokalsagor äro inflätade, men att den vidlyftiga berättelsen har så många drag gemensamma med de isländska fornaldarsagorna, att den måste härröra från en sådan. Denna litteraturarts egendomlighet är ock tillräcklig att förklara, att Höder blifvit sagans hjälte, och att gudarna uppträda som hans motståndare, hvarför någon särskild källa för Saxos saga icke behöfver antagas.

Dyrkan af Balder omtalas i den fornnordiska litteraturen blott i Fritjofs saga, som hvarken är historisk eller eljest härstammar från hedendomen. Däremot finnas orter i Norge och Danmark, kanske ock i Sverige, som i forntiden fått namn efter Balder. Detta namn är samma ord som det fornengelska *bealdor* (herre, furste), hvilket äfven brukas om Kristus. Det nyaste arbetet om B., F. Kauffmanns "Baldermythus und sage" (1902), innehåller samladt all material, som antagits hafva afseende på B. Däremot torde Kauffmann misslyckats i att förbinda myten med vissa folksagor af stor spridning.

Baldersmyten har blifvit dramatiskt behandlad af Evald och Öhlenschläger samt gifvit Gade ämne till en större tonskapelse. Plastiska konstverk med ämne från Balderssagan äro Fogelbergs berömda staty af Balder samt Qvarnströms grupp: Loke, som riktar Hads båge (se de båda fig.). B—e.

Baldersbrå, *bot.* Se Balder och Matricaria.

Balders drömmar (fnod. *Baldrs draumar*) l. Vegtams-kvida, en eddadikt om hur Oden på grund af Balders onda drömmar väcker en sierska ur grafven och får spådomar om Balders död. Dikten har kanske samme författare som Trymskvida och hör till de äldre eddadikterna, omkr. 900. B—e.

Baldersnäs, herresäte i Steneby socken på Dal, Älfsborgs län, på en i Laxsjön utskjutande halfö, prisadt som en af Sveriges både af natur och konst mest gynnade gårdar. Hufvudbyggnaden har ej något egentligt storartadt i sitt yttre, men är omgifven af präktig trädgård med tillstötande vidsträckt park, där naturen och människan täflat om att åstadkomma något utomordentligt. Jämte underlydande hemman utgör B. 6 mtl, taxerade till 300,000 kr. (1903). B. bebyggdes till herresäte 1796 af brukspatron K. F. Uggla och egdes på 1850-talet af hans systerson, bruksegaren K. F. Wærn, som dog där 1858. Efter dennes änka öfvergick egendomen till det s. k. Baldersnäs bolag, som hufvudsakligen tillhörde den wærnska släkten. Numera tillhör B. grosshandlaren N. Kr. Jensen i Karlstad.

Baldingēra, *bot.* Se Phalaris.

Baldinucci [-no'tji], Filippo, italiensk konsthistoriker, f. 1624 i Florens, d. 1696 därst., var medlem af "Accademia della crusca" och åtnjöt de toskanske storhertigarnas ynnest. Hans arbete *Notizie de' professori del disegno* (6 bd, 1681—1728; 4:e uppl. i 5 bd 1846—47) var afsedd att beträffande faktiska uppgifter komplettera och beriktiga Vasaris konsthistoria. B. skref äfven en kopparsticksonstens historia (1686; ny uppl. 1767) och på uppmaning af drottning Kristina af Sverige en biografi öfver Bernini (1682).

Baldissēra, Antonio, italiensk general, f. 1838, användes i slutet af 1880-talet såsom general i Eritrea och öfvertog efter italienarnas nederlag vid Adua 1 mars 1896 högsta befälet i kriget mot abessinierna. Han försåg det hårdt innesluta Cassala med lifsmedel, undsatte fort Adrigat och lyckades genom underhandlingar befria en del af fienden tagna fångar. C. O. N.

Baldovine'tti, Alesso, italiensk målare, D. Ghirlandajos lärare, f. 1427 i Florens, d. där 1499, utbildade sig efter Castagno och Ucello, men tillhörde (jämte Pollajuoli och Verrocchio) den grupp af florentinska målare, som, ännu innan det fulländade oljemåleriet var kändt i Italien, sträfvade att medelst införandet af nya bindemedel höja och fullkomna den dittills brukliga tempera-tekniken. Hans främsta betydelse ligger dock i den förkärlek och den naturtrohet, hvarmed han i sina fresker behandlade landskapet, som han tillmätte en större

lats än hans föregångare, och i hvilket de utströdda gurerna, i stället för att spela hufvudrollen, verka ott som staffage. Så är t. ex. fallet med hans ggmålning i Annunziata i Florens (1462). Tyvärr a såväl denna som hans arbeten i San Miniato . fl. lidit mycket på grund af hans experiment ed en i färgen inblandad fernisstillsats. O. G—g.

Baldrian, *bot.* Se Valeriana.

Baldrian-olja. Se Valeriana-olja.

Baldriansyra, *kem. farm.* Se Valeriansyra.

Baldriantinktur l. Valerianatinktur. Se aleriana.

Baldringe, socken i Malmöhus län, Herrestads ärad. 2,240 har. 530 inv. (1903). Annex till ögestad, Lunds stift, Ljunits och Herrestads kon- akt.

Ba'lduin, *konungar af Jerusalem.* 1. Balduin f. 1058, var jämte sin broder Gottfrid af Bouillon i af de förnämste ledarna af första korståget. Efter öfringen af det seldsjukiska riket Ikoniums hufvud- ad, Nicæa, sändes han att understödja Edessa mot ldsjukerna. Där blef han, efter mordet på furst oro, af de kristne invånarna vald till furste. Efter oderns död blef han 1100 konung af Jerusalem. ans inre styrelse var lika kraftig som hans yttre ckosam, och han eröfrade en mängd kuststäder, rsuf, Cæsarea, Akkon (nuv. Akka), Beirut och don. B. afled 1118, på ett krigståg till Egypten.

2. Balduin II (B. du Bourg), den före- endes kusin och efterträdare, förut grefve af dessa, eröfrade 1124 Tyrus med hjälp af en vene- ansk flotta, efter att förut ett halft år hafva varit nge hos turkarna. Under hans regering, som var era utmärkt för klok försiktighet än krigiska företag, stiftades johanniter- och tempelherreordnarna. B. g 1131 och efterträddes af grefve Fulko af Anjou, m var gift med hans dotter Melisenda.

3. Balduin III, Fulkos son, f. 1129, d. 1162, terträdde 1143 sin fader såsom konung af Jerusa- m, men stod till en början under sin moder Meli- ndas förmynderskap. Under hennes svaga regering öfrade Imad ed-din Zenki, atabek af Mosul, sta- n Edessa (1144) från grefve Joscelin af Edessa, rilket gaf upphof till andra korståget. Efter enkis död, 1146, kom det åter i de kristnes ld, men eröfrades än en gång af Nur ed-din af amaskus. Då störtade B. sin moder och tog 1152 älf regeringen samt eröfrade 1153 Askalon efter ta månaders belägring. Den ridderlige fursten d emellertid 1157 ett fruktansvärdt nederlag mot ur ed-din vid Jakobsfurt vid Jordan, men höjde 158 åter sitt rikes anseende genom en lysande ger vid sjön Tiberias öfver sin fiende. Genom sitt ftermål med Teodora, dotter till den grekiske jsaren Manuel, fick han denne till bundsförvant. an dog emellertid snart därefter, som det troddes gift, i Tripolis i Syrien. Trots hans kraftiga gering hade riket under hans tid gått tillbaka makt genom inre tvedräkt och yttre fiender. Han terträddes af sin broder Amalarik I.

4. Balduin IV, Amalariks son, f. 1160, d. 185, reg. 1174, kallad ”den spetälske”, måste på und af en sjukdom, spetälska, öfverlämna styrelsen grefve Raimond af Tripolis. Riket var under hans ständigt i fejd med muhammedanerna i Egypten h Asien och sönderslitet af inre tvedräkt på grund adelns och prästerskapets ideligen ökade anspråk.

5. Balduin V, den förres systerson och efterträdare, f. 1179, d. 1186, var vid sin tronbestigning blott 6 år gammal och regerade endast några månader. Han efterträddes af grefve Guido af Lusignan (se Guido), hans moder Sibyllas andre gemål. Se vidare Röhricht, ”Geschichte des königreichs Jerusalem” (1897). E. A—t.

Ba'lduin, *latinska kejsare i Konstantinopel.* 1. Balduin I, f. 1171, d. omkr. 1206, grefve af Flandern och Hainaut, blef korsriddare 1200 och deltog i fjärde korståget 1202 jämte Dandolo, som på uppmaning af östromerske prinsen Alexios vände sig till Konstantinopel för att störta en troninkräktare. B. bemäktigade sig staden och blef, då Alexios aflidit, 1204 af korsfararna utropad till kejsare i Konstantinopel. Sålunda upprättades det ”latinska kejsardömet”. Det östromerska riket delades mellan korsfararnas höfdingar. Grekerna bådo då sina gamle fiender bulgarerna om hjälp, och deras konung Johannes besegrade B. vid Adrianopel 1205 och tog honom till fånga. Om B:s öde sedermera vet man intet.

2. Balduin II, den föregående systerson, f. i Konstantinopel 1217, d. 1273, var den siste latinske kejsaren och regerade 1228—61. Han stod 1231 —37 under förmynderskap af titulärkonungen af Jerusalem, Johan af Brienne, en af anförarna för det femte korståget. Därunder blef en stor del af riket intagen af Johannes III, kejsaren af Nicæa, som understöddes af bulgarerna. Två gånger belägrades Konstantinopel, men förgäfves, tack vare venezianernas sjöseger öfver den grekiska flottan (1234). Riket var dock utblottadt på folk och penningar, och B:s ansträngningar för dess upprätthållande voro fruktlösa. Mikael Palaiologos, som tillvällat sig makten i Nicæa, eröfrade slutligen Konstantinopel 25 juli 1261 med genovesarnas hjälp, hvilka därför erhöllo ansenliga privilegier. B. flydde då till Italien och var 1270 i färd med att anföra ett nytt korståg mot Konstantinopel, då Ludvig den heliges död beröfvade honom alla förhoppningar, hvarefter han vistades i Italien till sin död. Om litteratur se Östromerska riket. E. A—t.

Baldung, Hans, kallad Grien, tysk målare, kopparstickare och formsnidare, f. före 1480 i Weyerstein nära Strassburg, d. 1545 i sistnämnda stad, påverkades först af M. Schongauer, såsom framgår af ett hans ungdomsarbete, två *altarflyglar i klostret Lichtenthal* (nära Baden, 1496), men blef sedan Albr. Dürers lärjunge, medhjälpare och förtrogne vän. Hans förnämsta målning är *Högaltaret i domkyrkan i Freiburg* (1511—16), där han framställde Marias bebådelse, flykten till Egypten o. s. v. med en innerlighet i känslan och en koloristisk begåfning, som göra denna bildserie till ett af det äldre tyska måleriets yppersta verk. Taflor af hans hand — hans tidigare målningar utmärka sig genom svulstig, manierad teckning och skarp, brokig kolorit, men hans senare präglas af större måttfullhet och harmoni — finnas i de flesta tyska museer, men äfven i museet i Madrid. Sitt binamn Grien (Grün) anses han ha fått på grund af sin förkärlek för en kraftigt grön färg. Som kopparstickare frambragte han icke mycket, men desto större betydelse hade han genom sina stilfulla, ofta af dramatiskt lif fyllda träsnitt (häxscener, dödsdanser, allegorier m. m., ofta i ett egendomligt ljusdunkel), som gjorde honom vidt bekant och ännu skattas högt. O. G—g.

Baldwin [bå'ldwin], Edward, pseudonym för engelske författaren W. Godwin.

Baldwin [bå'ldwin], Robert, kanadensisk statsman, f. i York (nu Toronto) i Öfre Canada 1804, d. 1858, egnade sig åt advokatyrket och deltog tidigt i det politiska lifvet i Öfre Canada, där han framträdde som en af den liberala reformrörelsens besinningsfullaste ledare. 1836 blef han medlem af Öfre Canadas verkställande råd (*executive council*), men afgick, då vice-guvernören, sir Francis Bond Head, skarpt ogillade de grundsatser om parlamentarisk självstyrelse, hvilkas tillämpning vid provinsens förvaltning B. påyrkade. Vid utbrottet af upproret i Öfre Canada (dec. 1837) sökte han på guvernörens anmodan, ehuru förgäfves, bemedla en öfverenskommelse med upprorsrörelsens ledare, W. L. Mackenzie. Sedan de båda kanadensiska provinserna 1840 förenats, invaldes B. i den nya lagstiftande församlingen, kallades af generalguvernören, lord Sydenham, 1841 till medlem af verkställande rådet, men afgick, då han ej lyckades öfvertyga Sydenham om nödvändigheten af att gifva detta en enhetlig politisk prägel som en parlamentarisk ministär. B. framlade nu (sept. 1841) i lagstiftande församlingen en rad resolutionsförslag, hvilka med några från regeringshåll föreslagna ändringar enhälligt antogos och sammanfatta grunddragen i det nutida Canadas parlamentariska författning (guvernörens ansvarighet endast inför riksmyndigheter, men med skyldighet att till sina rådgifvare kalla män i besittning af folkrepresentanternas förtroende, och provinsförvaltningens anpassning efter befolkningens välförstådda önskningar och intressen). Jämte L. H. Lafontaine blef B. ledare af det förenade Canadas första parlamentariska ministär, 1842, afgick följande året till följd af en konflikt med den nye generalguvernören lord Metcalfe, om dennes befogenheter under ett parlamentariskt styrelsesätt, men blef 1848 jämte Lafontaine under lord Elgin ånyo minister, hvarvid det parlamentariska regeringssättet slutgiltigt erkändes i Canada. Under de för Canadas inre utveckling betydelsefulla år, då den andra ministären Lafontaine-Baldwin satt vid makten (1848—51), organiserade B. bl. a. Canadas municipala förvaltningssystem på ännu gällande grunder och genomdref upprättandet af ett för alla trosbekännare öppet universitet i Toronto. B. afgick 1851 och drog sig, sedan han s. å. i sin gamla valkrets fallit igenom för en radikal ytterlighetsman, för alltid tillbaka från det politiska lifvet. B. var en af Canadas gedignaste politiska personligheter, och hans arbete för kolonial självstyrelse har tillförsäkrat honom ett af de främsta rummen bland dess ledande statsmän. V. S—g.

Baldwin [bå'ldwin], Evelyn Briggs, nordamerikansk polarforskare, f. 22 juli 1862 i Springfield, staten Missouri, blef 1892 anställd vid Förenta staternas meteorologiska anstalt. B. åtföljde såsom meteorolog Peary på hans expedition till norra Grönland 1893—94 och reste 1897 till Spetsbergen för att erbjuda Andrée-expeditionen sin tjänst, men kom för sent. 1898—99 åtföljde han såsom meteorolog Wellmans polarexpedition till Frans Josefs land, hvarunder han upptäckte och utforskade Graham Bell land. 1901 blef han ledare för en af den amerikanske miljonären W. Ziegler bekostad nordpolsexpedition, hvilken med ångaren "America" öfvervintrade vid Frans Josefs land, hvarifrån B. ämnade vid första öppna vatten tränga mot norr och vidare genom en slädexpedition uppnå nordpolen. Efter upprättandet af åtskilliga lifsmedelsdepåer måste han dock på grund af vidriga naturförhållanden återvända i aug. 1902, och en ny Ziegler-expedition afgick i juni 1903 till Frans Josefs land under ledning af A. Fiala.

Bâle [bâl], det franska namnet på Basel.

Bale, en berömd svensk runristare, som lefde och verkade inemot midten af 1000-talet. Han ristade en mängd runstenar, i synnerhet i Uppland. B. var uppenbarligen en kristen man. Afbildningar af hans ristningar förekomma i Hans Hildebrands "Sveriges medeltid" samt i den af E. Hildebrand redigerade "Sveriges historia" (medeltiden). Hs Hd.

Bale [bēl], John (lat. Balæus), engelsk biskop och andlig skald, f. 1495 i Suffolk, slöt sig tidigt till den reformatoriska rörelsen i England, frisade sig från sina inom karmelitorden anlagda munklöften och gifte sig. Mot den förbittring hans häftiga angrepp på katolicismen framkallade skyddades han af Thomas Cromwell, men vid dennes död måste han lämna England och fortsatte på tysk botten sin litterära fejd i trosfrågor. Efter en åttaårig landsflykt återvände han till England under Edvard VI och fick 1552 biskopsvärdigheten i Ossory i Irland. Men den katolska reaktionen under den blodiga Maria dref honom åter ur landet, och han kom efter växlande öden i Holland och Schweiz till Basel, hvarifrån han slutligen, efter drottning Marias död, återvände till sitt fädernesland. Dock inträdde han ej vidare i sitt biskopsämbete, utan fick i stället ett prebende vid katedralen i Canterbury. Han dog 1563. — För sin polemik mot katolska kyrkan använde B. dramats form och skall inalles hafva författat 19 dramer, hvilkas poetiska värde dock är underordnadt den starka tendentiösa afsikten. Mest beaktade äro hans fyra religiösa "mysterier" samt hans stora serie historiska dramer, hvilken inledes med det först 1878 offentliggjorda allegoriska skådespelet *Kyng Johan* (Johan utan land). B. utgaf äfven omfattande biografiska och bibliografiska samlingar under titeln *Illustrium majoris Britanniæ scriptorum summarium*. J. Hdr.

Baleárerna. Se Baleariska öarna.

Baleäriska hafvet, stundom namn på den del af Medelhafvets västra bäcken, som ligger vid Spaniens östkust.

Baleäriska öarna (Balearerna, Islas Baleáres), en ögrupp i Medelhafvet, ö. om Spaniens kust. Ögruppen, som tillsammans med Pityuserna utgör den spanska prov. Balearerna, består af två större öar, Mallorca och Menorca, samt tre mindre: Cabrera, Dragonera och Conejera, jämte en del småöar. Arealen är 5,014 kvkm. enl. officiell beräkning (enl. Strelbitsky: 4,980 kvkm.). 311,649 inv. (1900). Öarna äro bergiga med branta kuster, som hafva flera förträffliga hamnar, bl. a. den stora redden vid hufvudstaden Palma, på sydvästra kusten af Mallorca, samt Mahón på Menorca, båda tillika starkt befästa. Klimatet är särdeles mildt och jordmånen, i synnerhet på det större och jämnare Mallorca, ganska fruktbar. De båda större öarna frambringa också säd, vin, sydfrukter, lin och hampa i myckenhet. Jämte jordbruk utgöra silkesodling, boskapsskötsel, sjöfart och fiske viktiga näringskällor.

– Efter att i forntiden hafva tillhört fenicierna, karagerna och romarna och efter att sedan hafva lydt växelvis under vandalerna, östromerska kejsardömet, visanerna och araberna, blefvo nämnda ö år 1229 ett självständigt rike, ”konungariket Mallorca”, hen införlifvades 1344 med Aragonien och kommo 1516 med detta land till Kastilien. Under det spanska uccessionskriget eröfrades Menorca af engelsmännen, om behöllo ön till freden i Versailles 1783, då den återlämnades till Spanien.

Balen, Hendrik van, d. ä., flamsk figurmålare, f. 1575 i Antwerpen, d. där 1632, var lärjunge af Adam van Noort och mästare i Lukasgillet edan 1593. Han har målat historiebilder med figurer i kroppsstorlek, men i dem visar han sig icke till sin fördel. I stället kännetecknas han af små elegant komponerade taflor med bibliska och mytologiska ämnen, där han ibland i sättet att måla visar någon släktskap med sin medlärjunge hos van Noort, Rubens. Till dessa småbilder målade Jan Brueghel och Jodocus Momper vanligen landskapen. Bilder af B. finnas på många ställen, mest i Dresden och München. (En tafla i Nationalmuseum tillskrifves honom, men det är osäkert om den är att betrakta som ett egenhändigt arbete af konstnären.) Han var en af sin tids mest ansedde konstnärer i Antwerpen och hade många lärjungar, bland hvilka märkas A. van Dijck och sonen Jan van B. (1611—54), representerad i Nationalmuseum (förrådet) och i svenska privatsamlingar t. ex. i grossh. A. Brincks) genom upprepningar af faderns arbeten. C. R. N. (O. G—g.)

Balen, Matthijs, holländsk figur- och landskapsmålare, f. 1684 i Dordrecht, död i hög ålder. Elev af A. Houbraken. Af honom finnes en liten tafla, *Eremit i bön*, i bondeska samlingen på Eriksberg. O. G—g.

Balenit (af lat. *balæna*, hvalfisk), *tekn.*, ett ”fiskben”-surrogat, utgörande en blandning af kautsjuk, fjellack, bränd magnesia och svafvel.

Baleo (”Svarta floden”), en af Senegals källfloder. Se Bafing.

Bale'ster l. Balle'ster (mlat. *balle'strum*), *krigsv.*, armborst.

Balestrand, härad i Sogn i Norge, med 2,187 inv. (1900), bekant genom sagan om Fritjof och Ingeborg samt för sin storartade natur. Det ligger ungefär vid midten af Sognefjorden och består dels af ett framskjutande parti på dennas södra sida, annexet Vangsnäs (som möjligen är sagans Framnäs), dels af en fruktbar och väl odlad trakt på fjärdens norra sida (det egentliga Balestrand), som utgör den största delen af hufvudsocknen, Tjugum, dels af de vilda sidofjordarna Åsefjorden, Vetlefjorden och Fjärlandsfjorden, hvilka särskildt äro bekanta för sina storartade glaciärer (”isbräer”). Midt emot det egentliga Balestrand — hvars namn sägnen (hvilken kanske är af yngre datum än Tegnérs dikt) vill sätta i förbindelse med kung Bele, som (enligt samma källa) skall vara begrafven i en hög därstädes — ligger i Lekanger prästgäll det förtjusande Söstrand, skådeplatsen för Fritjofs-sagans händelser. Vid Balholmen, som tillika är knutpunkt för en liflig turisttrafik, har det sin ångbåts- och poststation, och där finnas två hotell. Y. N.

Bale'tt l. Balle'tt (fr. *ballet*, it. *balle'tto*, af *ballo*, dans), en af musik ledsagad konstdans, hvilken utgör antingen en underordnad del af en mimisk framställning, såsom de i operor inlagda baletterna, eller en väsentlig del däraf (komedi-balett, tragedi-balett) eller ock är en självständig scenisk framställning, bestående uteslutande af dans, mimik och musik (*ballet d'action*). Den förstnämnda arten förebildas i viss mån redan i de grekiska skådespelens kördanser, den sistnämnda i de romerska pantomimerna. Den andra i ordningen af dessa arter var däremot den tidigaste formen för den moderna baletten, som företrädesvis omhuldades vid de yppiga hofven i Italien under 16:e årh., men först i Frankrike, dit den infördes af Baltagerini, fick en mera konstnärlig gestalt. Henrik IV, Ludvig XIII och Ludvig XIV älskade baletter mycket och dansade själfva i dem. Den art af balett, som omhuldades vid de lyxälskande europeiska hofven under 1600-talet, var i själfva verket rimmade sångspel med dans och musik samt merendels af allegoriskt innehåll. Dansen hade då ännu ej lösgjort sig från sammanhanget med taldramat, utan behöfde sång och recitation för att blifva begriplig. Det är ovisst huruvida versernas uppläsande eller afsjungande skett samtidigt med eller föregått dansen. Balettens kärna var hofsmickret, som skalden hade till uppgift att utstyra med ett glänsande skal. Enheten i en sådan komposition utgjordes af någon abstrakt tanke, som uttalades och från olika sidor framställdes af en mängd uppträdande allegoriska, mytologiska eller fornhistoriska figurer, stundom blandade med personer ur verkliga lifvet, hvilka kollektivt representerade ett visst stånd eller yrke. Hvarje balett slutade med den s. k. ”stora baletten”, i hvilken en mängd personer sjöng verser till festföremålets ära. Någon egentlig dramatisk handling och karaktärsteckning förekommo ej i baletten och dialog endast sällan. Emellertid hade skalden tillfälle att däri utveckla kvickhet och finhet, om än ej högre poetiska egenskaper. Stor prakt och ofantliga kostnader nedlades på sceneri, maskineri och kostymer vid dessa föreställningar. I Sverige voro de ett högt uppburet nöje vid drottning Kristinas hof, och Georg Stiernhielms tre svenska baletter (”Then fångne Cupido”, 1649; ”Freds-afl”, s. å.; ”Parnassus triumphans”, 1651) vunno märklighet i svenska litteraturen genom nyskapning i språkbehandlingen samt införandet af många dittills här oförsökta versformer. Äfven Erik Lindskölds balett ”Den stoora genius” (1669) är ganska fyndig. I Frankrike skrefvos baletter af Isaac de Benserade (under Ludvig XIV), i England, där de kallades *masks* (maskspel), af Ben Jonson. — En ny epok inträdde för baletten, då Lully och Quinault införlifvade den med operan, hvilket första gången skedde i pastoralen ”Les fêtes de Bacchus et de l'Amour” (1671). Vid denna tid började ock dansöser uppträda på teatern; förut hade deras roller skötts af män. Men den egentlige skaparen af baletten såsom självständig konstart var Noverre (1727—1810), som sammansatte handlingar i flere akter af blott dans, mimik och musik. Denne återupplifvade således den antika pantomimen. I ännu högre grad skedde detta genom Galeotti i Köpenhamn, hvars stycken mindre äro egentliga baletter än stora, rytmisk-plastiska pantomimer. Mot det förut vanliga mytologiska innehållet satte Gardel ett komiskt i ”La dansomanie” (Paris 1800). Af senare balettmästare må

Balett ur operan "Hérodiade" af Massenet.

Balettkostymer från 1700-talet.

Öfning med balettkåren vid k. operan i Stockholm.

nämnas: Milon (''Nina''), F. Taglioni (''La sylphide'', musik af Schneitzhöfer, ''Le lac des fées'', musik af Auber), P. Taglioni ''Undine'', musik af Pugni), Coralli (''Giselle'', musik af Adam) samt Aug. Bournonville, som i Köpenhamn fullföljt riktning och särskildt åt det fornnordiska asa- och kämpalifvet gifvit balettens form, hvartill Hartmann satt en nationell musik (''Valkyrien'', ''Trymskviden''). — I allmänhet måste sägas, att, trots vackra undantag, teaterdansen nu för tiden urartat till ett skyllande med kroppsliga retelser eller akrobatisk färdighet. Skulle man våga hoppas en brytning med denna maniererade plastik, så torde den närmast vara att vänta från den karakteristiska folkdansens sida. — Ordet balett betecknar äfven den vid en teater anställda balettpersonalen. A. L. E. F—t.

Balf., i botaniska beteckningar förkortning för J. I. Balfour.

Balfe [bä'lf] l. (rättare) Balph, Michael William, engelsk tonsättare, f. 1808 i Irland, blef redan 1824 orkesteranförare i London, uppträdde under de följande åren dels i Paris, dels i Italien såsom operasångare och började 1831 med framgång komponera operor, af hvilka i synnerhet *L'assedio di La Rochelle*, med madame Malibran i hufvudpartiet, stadgade hans rykte. Senare återvände han till London, blef kapellmästare vid italienska operan och komponerade flere stycken, bland hvilka *The bohemian girl* (''Zigenerskan'', 1849 gifven i Stockholm) och *Les quatre fils d'Aymon* blifvit mest kända. Död 1870. Några år efter hans död uppförden i London en efterlämnad opera, *Il talismano*, med tillagd final af M. Costa. B. är icke originell, mararе flack, men han eger en flytande melodik och en lätt konversationston. A. L.

Balfour [bä'lfŏə], John Hutton, skotsk botanist, f. 1808 i Edinburgh, blef med. doktor därstädes 1832, var professor i botanik vid Glasgows universitet 1841—45 och bekläddе en professur i medicin samt botanik vid universitetet i Edinburgh 1845—79, hvarjämte han var föreståndare för k. botaniska trädgården därstädes. Död 1884. B. har gjort sitt namn kändt i den botaniska nomenklaturen och författat bl. a. *Manual of botany* (1848; 5:e uppl. 1875), *Botany and religion* (1859; 4:e uppl. 1882) samt *The plants of the bible* (1857; 3:dje uppl. 1885). — Hans son Isaac Bailey B., f. 1853, är likaledes (sedan 1888) botanices professor och föreståndare för k. botaniska trädgården i Edinburgh. (T. K.)

Balfour [bä'lfŏə]. 1. Arthur James B., engelsk statsman, f. 25 juli 1848 i Skottland, studerade i Eton och Cambridge samt har sedan 1874 tillhört det politiska lifvet som underhusledamot först för Hertford, hvilken valkrets han representerade till 1885, och sedan sistnämnda år för Manchesters östra valkrets. B. tjänstgjorde 1878—80 som privatsekreterare åt sin morbroder, markisen af Salisbury, under dennes utrikesministertid och följde honom i denna egenskap till Berlinkongressen 1878. Under 1880-talets första år slöt han sig tidtals till det af lord Randolph Churchill ledda s. k. Fjärde partiet (se d. o.). 1885 blef han medlem af Privy council och tillhörde som president i styrelsen för fattig- och hälsovård m. m. (*local government board*) Salisburys första ministär (juni 1885—jan. 1886). I Salisburys andra ministär var han först minister för Skottland från juli 1886 (med säte i kabinettet från nov. s. å.) till mars 1887, då till allmän förvåning åt honom uppdrogs den ytterligt svåra befattningen som förste sekreterare för Irland. B. hade dittills visserligen gjort sig känd som en litterärt och särskildt filosofiskt finbildad man, skarp dialektiker och talangfull talare, men gällde för att genom ömtålig hälsa, förfinad indolens och en viss dilettantisk läggning vara allt annat än lämpad för mera kräfvande praktiskt politiska värf. Som minister för Irland (1887—91) visade han emellertid prof på hänsynslös kraft vid de af honom 1887 genomdrifna undantagslagarnas tillämpning och lyckades därigenom bryta udden af de nationalistiska partiernas agitation och stäfja den rådande laglösheten på ön. Samtidigt inledde B. en era af socialreformatorisk lagstiftning för Irland genom 1891 års ''land act'', särskildt dess bestämmelser om åtgärder för näringarnas upphjälpande i de fattigaste och mest öfverbefolkade trakterna af Irland genom en med vida befogenheter utrustad kommitté (''congested districts board''). Hans skarpa åtgärder mot uppviglande irländska parlamentsledamöter och präster föranledde många stormiga debatter i underhuset.

Hösten 1891 utnämndes B. till förste skattkammarlord och blef samtidigt (efter W. H. Smith) det unionistiska partiets ledare i underhuset. Han afgick med Salisbury i aug. 1892 och tog därefter som underhusoppositionens ledare liflig del i striden mot Gladstones home-rule-politik. I Salisburys tredje ministär (juni 1895—juli 1902) blef B. ånyo förste skattkammarlord och regeringspartiets ledare i underhuset samt öfvertog efter Salisburys afgång 12 juli i den rekonstruerade ministären äfven premiärministers- och sigillbevararebefattningarna. B. framlade 1902 förslaget om undervisningsreform (''education act'') och var under de långvariga och häftiga debatter det föranledde dess främste förfäktare. Under den 1903 började stora tullstriden intog B. en förmedlande hållning samt formulerade i en broschyr (*Economical notes on insular free trade*) och i ett stort i Sheffield okt. s. å. hållet tal ett regeringsprogram, som vände sig mot den traditionella, stränga frihandelsdoktrinen och förordade repressalietullar såsom medel att utverka lättnad i för engelsk handel skadliga utländska tariffer, hvaremot beskattning af lifsmedel förklarades f. n. ligga utanför den praktiska politikens område (det s. k. Sheffieldprogrammet). I samband härmed nödgades han företaga en genomgripande ombildning af sin ministär.

Som parlamentarisk debattör har B. vunnit stort anseende genom kallblodig slagfärdighet, skicklig logisk bevisföringskonst och sarkastisk skärpa i förening med ett personligen vinnande sätt, som förvärfvat honom i hans egenskap af underhusets ledare aktning och välvilja från alla partier. Han har äfven vunnit rykte som en skarpsinnig och talangfull, ehuru mähända något dilettantisk författare på filo-

sofiens område genom skrifterna *Defence of philosophie doubt* (1879) och *The foundations of belief; being notes introductory to the study of theology* (1895). I det senare arbetet, hvilket väckt stor uppmärksamhet och öfversatts på flera språk (däribland äfven norska) söker han utan uppgifvande af sin gamla fritänkarståndpunkt uppvisa tros berättigande och otillräckligheten af de naturalistiska världsåskådningarna, mot hvilka han riktar sin ironi. En samling af hans tidskriftsuppsatser och tal, *Essays and adresses*, utkom 1893. B. har kallats till hedersdoktor vid flera universitet och är sedan 1891 kansler för universitetet i Edinburgh. Han är ock en entusiastisk sportsman och en finbildad musiker. (V. S—g.)

2. Francis Maitland B., den föregåendes broder, skotsk zoolog, embryolog, f. 1851, studerade i Cambridge och vid zoologiska stationen i Neapel samt förordnades 1876 till föreläsare i animal morfologi vid förstnämnda universitet, i hvilken egenskap han söktes af lärjungar från större delen af Europa. Han vardt ledamot af Royal society 1878 och hedrades 1881 med dess kungliga medalj på grund af sina djupgående forskningar i embryologi och komparativ anatomi. 1880 vardt B. hedersdoktor i Glasgow. 1881 afslog han en kallelse till Oxford och 1882 en till Edinburgh såsom Wyville Thomsons efterträdare. 1882 inrättades för B. vid Cambridges universitet en personlig professur i morfologi, men under ett af hälsoskäl företaget besök i Schweiz omkom han (jämte sin förare) vid en alpbestigning i närheten af Mont Blanc 19 juli s. å. Det var en mer än vanligt löftesrik bana, som därmed afbröts, ty B. pryddes af utmärkta egenskaper både som människa och som vetenskaplig forskare. Hans observationer voro lika snabba som exakta, hans blick genomträngande, hans inbillningskraft dristig vid uppställandet af hypoteser, men städse tyglad af ett logiskt sinne, som visste att skilja det bevisade från det blott sannolika. Få moderna morfologer hafva under så kort tid uträttat mera och löst betydelsefullare uppgifter än B. Jämte A. Kovalevski är han att anse såsom grundläggaren af den nyare riktningen inom embryologien. Redan genom hans undersökningar om hajarnas utveckling, *On the development of elasmobranch fishes* (1878), hade flere organs uppkomst och utbildning framträdt i fullkomligt ny belysning och därigenom ryggradsdjursembryologien förts in på delvis nya banor. Men hans *Treatise on comparative embryology* (2 bd, 1880—81; 2:a uppl. 1885) — det första omfattande arbete, som söker behandla alla djurformers utveckling ur en enhetlig synpunkt — var egnadt att fördjupa den moderna descendensteoriens uppfattning genom att sammanbinda embryologiens resultat med den jämförande anatomiens. Dessutom förtjäna nämnas hans båda 1881 utgifna arbeten om extremiteternas utveckling hos ryggradsdjuren samt om placentas bildning och morfologiska betydelse. B:s arbeten utgåfvos samlade i en "memorial edition" 1885. L—e.

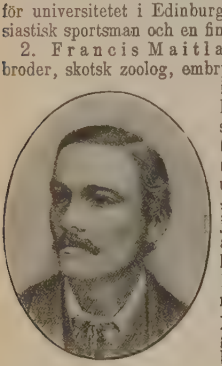

3. Gerald B., den föregåendes broder, engelsk politiker, f. 1853, egnade sig efter studier i Eton och Cambridge åt det politiska lifvet och har sedan 1885 i underhuset representerat Leeds. Han var en tid sin broder Arthurs privatsekreterare och fortsatte som förste sekreterare för Irland (1895—1900) i Salisburys tredje ministär broderns politik. Bl. a. framlade han 1896 en ny "land act" och genomförde 1898 en modern kommunalförvaltning på ön efter mönstret af för England och Skottland gällande kommunal lagstiftning (se Irland). Sedan 1900 har han, först i Salisburys och sedan i sin broders kabinett, varit handelsminister (president i "Board of trade").

Balfour of Burleigh [bä'lfŏə əv bə'li], lord, brittisk politiker. Se Bruce (A. H.).

Balfrosch l. Balfrusch. Se Barferusj.

Balhorn, Johan, boktryckare i Lybeck 1530—1603, utgaf 1586 en, enligt hans egen uppgift, förbättrad, men i själfva verket försämrad upplaga af den lybska stadsrätten. Däraf lär ha uppkommit uttrycket ballhornisieren l. verballhornen, d. v. s. genom inbillade förbättringar försämra ett litterärt arbete.

Bali, den västligaste af de små Sunda-öarna, s. ö. om Java och skild från denna ö genom Bali-sundet samt i ö. från Lombok genom Lombok-sundet. 5,434 kvkm. Omkr. 400,000 inv. I fråga om den geologiska bildningen, jordens fruktbarhet och rika bevattning samt djur- och växtvärlden liknar ön fullkomligt östra delen af Java. Liksom denna innehåller B. flere vulkaner, bland hvilka Gunong Agoeng, äfven kallad Pik van Bali (3,200 m.). Klimatet är i det hela sundt. Massan af befolkningen tillhör balistammen (se d. o.), medan ungefär 8,000 äro kineser. Den härskande religionen är en särskild form af den indiska bramaismen, med kastväsende o. s. v. Endast omkr. 4,000 muhammedaner finnas. Ön är indelad i 8 små stater, styrda af furstar, som förr voro helt och hållet själfständiga, men hvilka sedan 1849 stå under Nederländernas öfverhöghet. Hufvudort är Boeleleng på nordkusten. Ön bildar tillsammans med Lombok ett residentskap på 10,522 kvkm. och 1,044,800 inv. (1895), hvars styresman bor i Boeleleng. Öns viktigaste produkter äro ris, majs, bomull, tobak, palmsocker, kaffe och indigo. (J. F. N.)

Balia (it.), italiensk medeltidsinstitution. Ordet kan betyda makt, domare- och förvaltningsmyndighet i allmänhet, men brukas särskildt om ett genom val för bestämd tid utsedt regeringsutskott med nästan diktatorisk myndighet, till hvilket man under 14:e årh., framför allt i Florens, stundom tog sin tillflykt, för att få ett slut på partistriderna och återställa ordningen. Utskottet plägade hafva 8, högst 10 medlemmar. Det omtalas första gången 1363, då ett dylikt utskott tillsattes med anledning af ett krig mot Pisa. Familjen Medici begagnade sig ofta af sådana utskott för att befästa sin ställning.

Baliapadra, turkiska namnet på staden Patras.

Balikesri, Balikesseri l. Balakhissar, viktig handelsort i nordvästra delen af Mindre Asien, s. v. om Brussa. En af orientens betydligaste marknadsplatser, dit stora hopar af karavaner komma från alla delar af Asien. Den årliga omsättningen på denna marknad, som börjar 15 aug., beräknas till 18—20 mill. turkiska piaster (omkr. 3 mill. kr.).

Balikesseri. Se Balikesri.

Balinēser. Se Bali-stammen.

Balingsta, socken i Uppsala län, Hagunda härad. 2,146 har. 517 inv. (1903). B. utgör ett konsistoriellt pastorat i Uppsala stift, Hagunda kontrakt. Den gamla kyrkan, af gråsten, med kor, skepp och apsid samt hvalfmålningar från 1400-talet, håller nu på att förfalla. I socknen, vid Låsta-viken, ligger den gamla sätesgården Vik. Hs Hd.

Baliol [bēi'liəl], namn på tvenne skotska konungar.

1. John B. När den skotska konungsätten 1286, med Alexander III, utslocknade på manssidan, skulle kronan tillfalla hans dotterdotter Margareta (''flickan från Norge'', dotter af norske konungen Erik Magnusson), men hon afled 1290 på färden till Skottland. Nu uppträdde ej mindre än 13 pretendenter till skotska kronan. De mest betydande af dessa voro John Baliol, lord af Galloway, och Robert Bruce, earl af Annandale, den förre dotterson till den äldre, den senare son till den yngre dottern till earlen af Huntingdon, konung Vilhelm lejonets broder. Edvard I, konung af England, tog afgörandet af trontvisten i sin hand och erkändes af skotska parlamentet som skiljedomare. En kommission, bestående af 24 engelsmän, utnämnda af Edvard, och 40 skottar, utsedda af Baliol och Bruce, afgjorde till förmån för Baliol, hvilken nu svor Edvard länsed. B. blef dock snart missnöjd med sin beroende ställning och grep till vapen, under förhoppning om fransk hjälp, men blef af Edvard 1296 slagen vid Dunbar samt tillfångatagen och förd till London, där han insattes i Towern. Efter tre år blef han frigifven och begaf sig då till sina arfgods i Normandie, där han dog 1315.

2. Edvard B., den förres son, fick efter Robert Bruces död (1329) understöd af England för att sätta sig i besittning af sin faders rike. Han landsteg i Skottland 1332, under det earlen af Mar var riksföreståndare därstädes, trängde med sin lilla styrka långt in i landet, vann en afgörande seger vid Dupplin Moor och blef krönt till konung. Men fastän han svor länsed åt Edvard III i England, kunde han ej behålla sig på Skottlands tron, utan nedlade 1356, efter många olyckliga öden, kronan i sin länsherres händer, hvilken öfverlämnade den åt David Bruce. Edvard B. dog 1363 i Doncaster såsom den siste af sin ätt. Jfr Lang, ''History of Scotland'', I (1900). (H. A—n.)

Bali-språket. Se Bali-stammen.

Bali-stammen l. Balineserna (af *bali*, hjälte), en af omkr. 300,000 personer på ön Bali och 20,000 på ön Lombok bestående folkstam, som tillhör malajiska rasen och i seder och odlingsgrad ansluter sig på det närmaste till sina västra grannar, madureser och javaner. Särskildt äro balineserna berömda såsom skickliga i jordbruk, färgning och bearbetning af metaller (guld, silfver, järn och stål). Men i religiöst hänseende skilja de sig helt och hållet från sina stamfränder, i det de ännu icke öfvergått från bramaism till islam och i allmänhet med långt större trohet fasthållit de fornjavanska traditionerna. — Bali-språket bildar jämte javanska, sundanesiska och maduriska den trängre javanska gruppen inom den större malajo-javanska (se Malajiska språk). Det delar sig i tre former: ''högspråket'', nästan ren javanska, ''lågspråket'', mer likt sundanesiska och malajiska, samt ''skriftspråket'', *kavi*, för den klassiska litteraturen (om dennas arter se Kavi-språket). — Litt.: Friedrich: ''An account of the island Bali'' (i ''Journ. of the Royal asiatic society'', ny följd, bd 8—10), en högst värdefull och utförlig framställning af religion, seder, språk och litteratur; Cool, ''With the Dutch in the east. An outline of the milit. oper. in Lombock 1894 ... native characteristics, architecture ... agriculture, folklore, relig. customs and history of ... islamism and hinduism in the island'' (1897); Van Eck, ''Beknoopte handleid. bij de beoefening van de balineesche taal'' (1876), van der Tuuk, ''Kawi-Balineesch-Nederlandsch wordenboek'' (3 bd 1897—1901), Sohr-Berghaus, ''Übersichtskarte v. Niederl.-Indien, mit specialk. v. Lombok u. Bali'' (1894). H. A.

Bali'stes, *zool.* Se Hornfiskar.

Balistidæ, *zool.* Se Hornfiskar.

Balize [bäli's]. Se Belize.

Balja (Ärtbalja, Fröbalja), lat. *legumen*, *bot.*, är en vid mognaden torr, enrummig, vanligen flerfröig frukt, med *ett* fröfäste, som löper längs fruktens s. k. buksöm och som, då baljan vid mognandet öppnar sig i sina båda hälfter (valvler), delas i två strängar. Baljan skiljer sig från baljkapseln, därigenom att den (se fig. 1) öppnar sig icke blott vid fogen mellan fruktbladets sammanvuxna kanter (''buksömmen''), utan äfven vid sin motsatta kant (''ryggsömmen''), hvaremot baljkapseln (t. ex. hos aklejan, stormhatten m. fl.) endast öppnar sig i buksömmen. Baljan är uppkommen af ett fruktblad. Den förekommer uteslutande hos de s. k. ärtväxterna (nat. fam. *Leguminosæ*). Hos släktet *Astragalus* är genom ryggsömmens invikning baljan skenbarligen delad i 2 rum. Jfr Baljkapsel. — Ledbalja kallas baljan, då den på tvären är genom falska skiljeväggar delad i leder, som vid mognaden affalla oöppnade (se fig. 2). G. L—m.

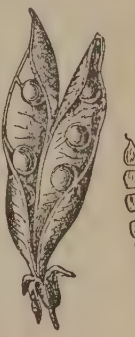

Fig. 1.

Fig. 2.

Baljkapsel, *bot.*, en torr, flerfröig, enrummig frukt, bildad af ett fruktblad, hvars kanter sammanvuxit och som öppna sig endast vid fogen mellan dessa kanter. Vanligen sitta flere dylika baljkapslar tillsammans i ring eller i spiral, t. ex. hos aklejan, stormhatten, kabblekan m. fl., i synnerhet hos vissa afdelningar af nat. fam. *Ranunculaceæ*. O. T. S.*

Baljmont, Konstantin Dmitrievitj, rysk lyriker, f. 16 juni 1867 på sitt fädernegods i guv. Vladimir. Efter att en tid ha varit relegerad från gymnasiet i Vladimir blef B. 1886 student i Moskva, häktades för deltagande i studentoroligheter och förvisades till sin hembygd på ett år. En ihållande nervsjukdom tvang honom snart att lämna studiebanan för alltid. Hans första diktsamling utkom 1890, snart följd af ett par nya samt af öfversättningar, särskildt från Shelley (äfven Ibsen). B. begynte såsom äkta romantiker, med romantisk dyrkan af kärleken och romantisk opposition mot ''kälkborgerlig-

heten'' i religion och samhälle. I sina senaste verk har han tagit starka intryck af de franske symbolisterna och står i den ryska moderna vitterheten upphunnen såsom stämningsmålare med dunkla färger och fantastiska bilder. A—d J.

Balk, bjälke, skiljevägg, afdelning. — 1. *Skpsb.* och *träv.* I allmänhet förstås med balk ett fyrkantigt furutimmer af minst 6 m. längd och 1,8 dm. bredd och tjocklek; men ordet nyttjas stundom för korthets skull i samma bemärkelse som däcksbalk och användes då som namn på de balkar, som sträcka sig från sida till sida tvärs öfver fartyget, och på hvilka däcksbeklädnaden fästes. Vid skeppsbyggeri användas flere olika slag af balkar såväl af ek som furu. Af ekbalkar särskiljas efter storleken hel- och halfbalkar. Deras minimidimensioner äro olika, och hvad svenska flottan beträffar äro måtten reglementariskt bestämda. Helbalkarnas minimidimension är 26′—44′ i längd, 9″—14″ i bredd och 7″—12,5″ i tjocklek. Halfbalkar böra vara minst $^3/_4$ af helbalkarnas längd, lika breda och tjocka i rotändan, men kunna vara smalare i lilländan. Af furubalkar särskiljer man mastbalkar, 40′—60′ långa, 10,5″—13,5″ i fyrkant skrädda eller däröfver samt ordinarie furubalkar af 20′—40′ längd samt 6″—10″ i fyrkant. R. N.* F. L.

2. *Jur.* Hufvudafdelning i den svenska allmänna lagen. Anledningen till denna benämning är oviss. Sannolikt har ordet i lagspråket från början icke betecknat en afdelning, utan ett sammanhängande helt. Så har t. ex. kyrkorätten i landskapslagarna kallats kyrkobalk, icke därför att kyrkorätten är en särskild del af lagen, utan därför att kyrkobalken innehåller en sammanhängande framställning af den kyrkliga rätten. Efter hand har emellertid den allmänna uppfattningen i begreppet balk inlagt betydelsen del eller afdelning i lagen.

Redan i de äldsta isländska och norska lagarna finnas afdelningar, som kallas balkar. Fullständigt genomförd är balkindelningen i de svenska landskapslagarna. Af dessa är det endast Gottlandslagen, för hvilken denna indelning är främmande. Äfven de äldsta svenska stadsrätterna, Bjärköa-rätten och Visby stadslag, sakna balkindelning. De svenska landskapslagarna öfverensstämma däri, att den första afdelningen utgöres af en kyrkobalk, men i öfrigt är balkindelningen mer eller mindre olika i de olika lagarna. Den äldre Västgötalagen innehåller en balk om dråp, en om sår med vilja, en om sår af våda, en om slagsmål, en om urbota mål (nidingsdåd), vidare ärfdabalk, giftermålsbalk, en ''laglöshetsbalk'' (om ärekränkning, skadegörelse, lån, lega, utsökning af gäld m. m.), jordabalk, en balk om kvarnar, en tjufvabalk samt två balkar om åverkan. I början af ''laglöshetsbalken'' förekomma några i och för sig märkliga, men till denna balk icke hörande föreskrifter om val af konung, biskop och lagman. Den yngre Västgötalagen har ungefär samma balkindelning. I Östgötalagen är balkindelningen följande: en kyrkobalk, en edsöresbalk, en dråpmålsbalk, en balk om såramål, äktenskapsbrott, rån och stöld, en giftermålsbalk, en ärfdabalk, en jordabalk, en ''vinsordabalk'' (om köp af lösören m. m.), en rättegångsbalk och en byggningabalk. I Upplandslagen har edsöresbalken utvidgats till en konungsbalk (föreskrifter om konungaval, konungs ed, eriksgata och kröning m. m.). Giftermåls- och ärfdabalkarna hafva förenats till en enda under namn af ärfdabalk, hvarjämte straffrätten med undantag af edsöreslagarna samlats i en s. k. manhelgisbalk. Södermannalagen, den s. k. äldre och den s. k. yngre Västmannalagen samt Hälsingelagen innehålla ungefär samma balkar som Upplandslagen.

Då landskapslagarna och de äldsta stadsrätterna aflöstes af en allmän lands- och en allmän stadslag, anordnades äfven dessa lagars innehåll i särskilda afdelningar, som kallades balkar. Den äldsta allmänna landslagen, konung Magnus Eriksson's landslag, innehåller 14 balkar: konungs-, giftermåls-, ärfda-, jorda-, byggninga-, köpmåla-, tingmåla-, edsöres-, högmålabalken, dråpabalk med vilja, dråpabalk med våda, sårabalk med vilja, sårabalk med våda och tjufvabalk. I Magnus Erikssons stadslag kallas rättegångsbalken rådstufvubalk, hvarjämte en skeppsmålabalk (sjörätt) blifvit tillagd. Konung Kristoffers landslag har samma balkindelning som den äldre landslagen. Kyrkobalk saknas i både allmänna lands- och stadslagen. Då vid utarbetandet af Magnus Erikssons landslag (1347) enighet icke kunde vinnas om kyrkobalkens innehåll, uteslöts denna afdelning ur lagen. I handskrifterna af allmänna lands- och stadslagen återfinnes dock ofta en kyrkobalk, vanligen Upplandslagens. Då Kristoffers landslag första gången trycktes, 1608, upptogs äfven Upplandslagens kyrkobalk såsom ett bihang till lagen, men undantogs uttryckligen från den stadfästelse, som Karl IX meddelade på den af trycket utgifna landslagen. De gamla kyrkobalkarna voro föråldrade och till största delen obrukbara långt före den första evangeliska kyrkoordningen, som utkom 1571.

Då Karl XI 1686 tillsatte en kommission för lands- och stadslagens ''revision och sammanfattande'', lades redan från början landslagens balkindelning till grund för kommissionens arbete. En särskild balk i den gamla lagen tilldelades hvarje ledamot af lagkommissionen, hvarefter ett af denne ledamot utarbetadt förslag till motsvarande afdelning af den nya lagen granskades i kommissionen. På grund af detta förfarande ledde lagkommissionens arbete endast till jämförelsevis obetydliga jämkningar af den gamla anordningen. Den viktigaste förändring, som vidtogs, bestod däri, att konungsbalken uteslöts. Lagkommissionen hade visserligen under sin tidigare verksamhet utarbetat några förslag till konungsbalk (1687—96) och äfven efter statsskickets förändring genom 1719 års regeringsform varit betänkt på att i lagen införa en konungsbalk, men denna plan kom icke till utförande. I konung Fredriks stadfästelse på den nya lagen, gifven 23 jan. 1736, meddelas därför, att konungsbalken blifvit utesluten, enär dess innehåll funnes i ständernas valakt, konungens försäkran, regeringsformen och riksdagsbesluten, ''hvilka såsom en af oss och rikets ständer, angående regeringssättet antagen fundamental lag, böra skattas och anses''. En mindre betydande ändring i den gamla balkindelningen företogs af lagkommissionen, då de särskilda kriminalbalkarna 1730 förenades till en missgärningsbalk. Därjämte hade vid sidan af de gamla kriminalbalkarna inom lagkommissionen utarbetats en straffbalk (angående verkställighet af straff). Denna balk var ursprungligen en del af en s. k. exekutionsstadga, som utarbetades 1714. Den andra delen af denna exekutionsstadga (angående exekution i tvistemål) ingick senare i lagen under namn af utsökningsbalk. På grund af dessa jämk-

ningar innehåller 1734 års lag följande balkar: giftermåls-, ärfda-, jorda-, byggninga-, handels-, missgärnings-, straff-, utsöknings- och rättegångsbalken. Missgärnings- och straffbalkarna äro numera ersatta af strafflagen af 16 febr. 1864 samt utsökningsbalken af utsökningslagen af 10 aug. 1877. De öfriga balkarna af 1734 års lag ega fortfarande bestånd såsom hufvudafdelningar af den allmänna lagen, ehuru äfven i dessa balkar många stadganden blifvit upphäfda eller ändrade genom senare lagstiftning. V. Sgn.

3. *Bygnk.* En öfver en öppning lagd kropp, som uppbär en ofvanvarande belastning, utan att å upplagen utöfva sidotryck. En balk kan vara af sten, betong, trä eller järn, och man kan ge den olika form efter materialets beskaffenhet. Sten-, betong- och träbalkar göras vanligen massiva med rektangulär eller liknande sektion, hvaremot balkar af järn få en efter ämnets natur och för påkänningen mera lämpad form. Åt balkar af gjutjärn ges då en sektionsform motsvarande I, T eller C eller liknande, hvarjämte de i gjutningen förses med de orneringar man för tillfället önskar, men de kunna äfven sammansättas till dessa eller liknande former af delar, som förbindas med bultar. Balkar af smidesjärn (välljärn eller götjärn) tillverkas antingen i ett stycke till den bestämda formen, då de benämnas *helvalsade* balkar, eller sammansättas af andra former till ett bärande helt, då balken säges vara *byggd*. De vanligaste helvalsade formerna äro: I-balkar och U-balkar. De byggda balkarna åter sammansättas medels nitning af vinkeljärn och plåt till I- eller U-formen eller till kombinationer af desamma.

För de enkla, helvalsade balkarna äro numera s. k. normalprofiler uppgjorda, vid hvilka åt sektionen ges en bestämd form, berounde af balkens höjd. Dessa normalprofiler variera i höjder mellan 8 och 55 cm. Vid 25—30 cm. höjder och däröfver begagnas äfven byggda balkar.

En balk säges efter användningen vara *enkel* eller *kontinuerlig*, i hvilket senare fall den är sammanhängande öfver två eller flere öppningar. Se vidare Bro. P. Ax. L.

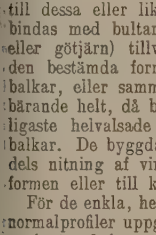

4. *Her.* (Lat. *baltheus dexter*, fr. *bande*, ty. *rechter schrägbalken*) Den figur i en vapensköld, som bildas af tvenne skuror eller linjer, hvilka gå parallelt från det i heraldisk bemärkelse öfre högra hörnet till det nedre vänstra. B. S.*

Balk (Balko), Hermann, tyska ordens förste landtmästare och grundläggare af dess välde i Preussen, tillhörde en släkt från Mark Brandenburg och dog antagligen 1239. Se Tyska orden.

Balk, Johan Anthony, införde juftläderfabrikationen till Sverige. Se Läder.

Balkan (turk.), ”berg”, grekernas *Haimos*, en bergskedja på den efter berget uppkallade Balkanhalfön. Den är en fortsättning af de transsylvanska bergen, men har skilts från dem genom Donaus genombrottsdal och går nu i en omkr. 600 km. lång båge från Donau först åt s. s. ö., därpå åt s. ö. samt från trakten af Sofia rakt mot ö. till Svarta hafvet, där den slutar med udden Emine Burun. B. är ett veckberg, som bildats genom ett från s. v. och s. verkande tryck. På södra sidan finnes därför bergets brottzon markerad genom en rad djupa bäcken och eruptivmassor (af andesit och trakyt). Själfva bergets hufvudzon består af urberg, mest kristalliniska skiffrar, men äfven granit, diorit, syenit m. m. Norr om denna zon utbreder sig en bred zon starkt veckade sediment från stenkols- till kritperioden. Bergets bredd är 21—45 km. Det sluttar brant mot söder, men sakta mot norr och gör därför ett imponerande intryck endast från den förra sidan sedt. På den norra sluttningen växa stora skogar af ek, bok och barrträd, medan på den väl skyddade södra sidan utbreda sig stora majs-, vin- och rosenfält. Kammen bildar sålunda en skarp klimat- och vegetationsgräns. Den saknar markerade toppar och djupa inskärningar, ehuru den är rik på höga pass, af hvilka minst 30 äro farbara. Säkra spår af gammal nedisning finnas ej, och inga sjöar förekomma i berget. Man delar B. i tre afdelningar. 1. *Väst-B.*, från Timok till Iskers genombrott, omfattar den del, som går i sydlig och sydöstlig riktning. Hufvudkammen består blott i norr af kristalliniska bergarter, sydligare af sand- och kalksten från triasperioden. Högsta toppen är Midzor (2,166 m.). De viktigaste passen äro Sve-Nikola-passet (1,374 m.), med vägen från Nis till Vidin, och Gincipasset (1,442 m.), med vägen från Sofia till västra Bulgarien. Iskerdalen är en trång klyfta, som nu är genomdragen af järnväg. — 2. *Mellersta* l. *Höga B.* till Järnport-passet i ö., med kristallinisk hufvudkam, som kulminerar i hela kedjans högsta topp, Jumrukcal (2,374 m.). De viktigaste passen äro: Baba-konak-passet (988 m.) från Sofia till Orchanie, Sjipkapasset (1,333 m.), med historisk ryktbarhet, den kortaste vägen från Rusjtsjuk och Trnova till Filippopel och Kazanluk; och Järnporten (1,097 m.) från Osman Pazar till Sliven. — 3. *Öst-B.* l. *Lilla B.* till Svarta hafvet. I denna del af berget försvinner den kristalliniska centralzonen; mot ö. aftaga bergen i höjd, men blifva bredare. Endast få toppar nå öfver 1,000 m. Några mot Svarta hafvet utlöpande längddalar splittra berget i flere armar, af hvilka den sydligaste heter Emine och slutar i udden af samma namn. — De af eruptivstenar och heta källor ledsagade instörtningarna s. om B. ordna sig till en sammanhängande längddal, som genomflytes af flere floder. S. om denna dal går det s. k. Anti-Balkan, som mot s. sänker sig till Maritzas dal. V. om detta berg reser sig syenitberget Vitosj (2,290 m.), s. om Sofia. J. F. N.

Balkanhalfön är sedan början af 19:e årh. bruklig benämning på Europas sydöstra halfö. Namnet är lånadt från Balkanbergen, ehuru dessa hvarken äro halföns högsta eller centralaste berg. Andra benämningar, såsom Illyriska halfön, Turkisk-grekiska halfön och Sydslaviska halfön, hafva gifvits på grund af befolkningens art eller af historiska skäl, men täcka ingalunda begreppet, emedan de folk, efter hvilka halfön uppkallats, bebo endast delar af det stora området. B. gränsar i v. till Adriatiska och Joniska hafven, i s. till Medelhafvet, i ö. till Egeiska hafvet, Hellesponten, Marmarasjön, Bosporen och Svarta hafvet. Såsom naturlig nordgräns mot kontinenten kan man betrakta Sava och nedre Donau, ehuru det utanför denna linje belägna konungariket Rumänien genom sin historia är på det närmaste förbundet med halfön och därför någon gång räknas dit. Med denna be-

gränsning omfattar således B. europeiska Turkiet, Bulgarien, Öst-Rumelien, Serbien, Montenegro, Bosnien med Hercegovina, Dalmatien och Grekland samt Dobrudsja af Rumänien. Dessa staters och landsdelars areal och folkmängd, för hvilka närmare uppgifter böra sökas under de resp. namnen, utgöra enligt senaste beräkningar och folkräkningar:

	Kvkm.	Invånare	På 1 kvkm.
Turkiet (utom Kreta)	167,312	5,891,700	35
Bulgarien med Öst-Rumelien	95,706	3,733,189	39
Serbien	48,303	2,493,770	51
Montenegro	9,080	227,841	25
Bosnien med Hercegovina	51,027	1,591,036	31
Dalmatien	12,836	591,597	46
Grekland	64,679	2,433,806	37
Dobrudsja af Rumänien	15,600	200,000	13
	464,543	17,162,939	34

Med sin bördiga jord, särskildt i östra delen, och sina i allmänhet gynnsamma klimatiska förhållanden kunde halfön säkerligen föda dubbelt så stor folkmängd. Emellertid kan man i de på senare tid från den turkiska förvaltningen lösta områdena, såsom Bosnien och Bulgarien, märka en ansenlig tillväxt af befolkningen och en icke mindre ökning i produktion och välstånd, medan den bergiga västra delen (Albanien) väl ännu länge kommer att stå på en låg kulturgrad, en följd såväl af etnologiska förhållanden som äfven af landets öfvervägande bergiga och otillgängliga natur. Den mera tillgängliga östra delen med sina breda, bördiga dalar har af gammalt dragit handeln mera till sig, och på senaste tid har man sökt höja landets utvecklingsförmåga genom järnvägsanläggningar. Af Rumänien hör till den egentliga B. endast den 64 km. långa linjen Cernavoda—Köstendze (Constanta), som är af stor vikt för den rumänska spannmålsexporten. Af största vikt är linjen Belgrad—Nis—Caribrod (341 km.) i Serbien, till hvilken linje ansluta sig sträckan Caribrod—Sofia—Mustafa Pasja (361 km.) i Bulgarien och den turkiska linjen Mustafa Pasja—Konstantinopel (354 km.). Dessa linjer bilda tillsammans den direkta förbindelsen mellan Väst-Europa och Turkiets hufvudstad. Banor af sekundär betydelse äro den östrumeliska Trnova—Jamboli—Burgas samt den serbiska Nis—Vranja, hvilken utgör början af den turkiska banan öfver Yskyp (Skoplje) till Saloniki, den viktigaste hamnen i Turkiet näst Konstantinopel, och bildar en led af den stora genomgångslinjen Hamburg—Berlin—Breslau—Budapest—Belgrad—Saloniki, på hvilken i framtiden måhända den indiska posten kommer att befordras.

Till sin ytbildning är halfön mycket omväxlande, men kan dock delas i fyra hufvudområden. Det första är Balkan-systemets veckberg, en fortsättning af Karpaterna, det andra är det tracisk-macedoniska berglandet, en gammal, genom brott splittrad fastlandsmassa, det tredje är det stora dinariska veckningsområdet, det fjärde Greklands bergsystem. Balkan-systemet omfattar dels de östserbiska bergen mellan Morava och Timok, hvilka kulminera i Rakos (1,980 m.), dels det egentliga Balkan (se d. o.), norr om hvilket utbreder sig det bulgariska låglandet, ett tafelland af horisontala krit-, kalk- och sandstenslager, täckta af lössbildningar och djupt inskurna af Donaus tillflöden. I det tracisk-macedoniska berglandet märkes Istrandza-kedjan utefter Svarta hafvets kust samt Tekir dag vid Marmara-sjön. Väster om dessa kedjor ligger Maritza-sänkan, genomfluten af floden Maritza, hvilken börjar på Muss Alla och har många tillflöden såväl från Balkan, Istrandza och Tekir som från Rodope-bergen, hvilka i s. och v. begränsa dess floddal, och hvilka kulminera i Muss Alla (2,930 m.). Väster om dessa berg flyter Kara-su (l. Mesta), hvars dal genom Perim-dag är skild från Strumas floddal. Landet väster om Struma hör till Europas minst utforskade områden. Dess hufvudflod är Vardar, som har sina källor i halföns centralaste del, bevattnar den fruktbara macedoniska slätten och utfaller i Salonikibukten, v. om halfön Chalkidike. Berglandet väster om Vardar består af en serie bäcken, skilda från hvarandra genom höga bergryggar. Den viktigaste af dessa är den, som bildar vattendelare mellan Egeiska hafvet och Adriatiska hafvet. Till denna hör Sjar-dag, sannolikt en horst, som i sin östra del har den stolta pyramiden Ljubotrn (2,510 m.), som länge, ehuru med orätt, ansetts för den högsta toppen på halfön. Bergen i hela den östra delen af halfön äro i regel kristalliniska, medan de västra bergen äro kalkberg, som i parallella veck gå från n. v. till s. ö. från de illyriska alperna ända ned till Moreas södra kust. Man sammanfattar dem under namnet det dinariska veckningsområdet, hvilket namn är lånadt från toppen Dinara i Dalmatien och först användt på de dinariska alperna, som äro en del af detta område. Som vecken gå parallellt med kusten, hindra de förbindelsen med den, hvarför inga stora städer ligga på halföns västkust. Karstföreteelser äro inom området mycket vanliga: ofta sakna sjöar synliga utlopp, och floder försvinna under jorden. Då den porösa berggrunden alltför lätt släpper vattnet igenom, utmärkes området af vattenbrist och ofruktbarhet. Floderna flyta i regel i längddalarna åt n. (till Sava) eller åt s. Några hafva dock brutit sig åt v. ut till Adriatiska hafvet. Till den förra gruppen höra Una, Vrbas, Bosna och Drina, till den senare Drin, som uppstår genom Hvita Drin, från n., och Svarta Drin, från s., afflöde för halföns största sjö, Ochrida (690 m. ö. h.), hvilken genom en underjordisk flod mottager vattnet från den nästan lika stora Presba-sjön (750 m. ö. h.); vidare Viosa och den åt s. flytande Aspropotamos. Det dinariska systemets berg nå sina största höjder i halföns norra del, där Dormitor, i norra Montenegro, stiger till 2,528 m.; föga lägre äro topparna i närheten af de ofvan nämnda albanesiska sjöarna: väster om Ochrida är Jablaniza 2,282 m. och öster om Presba-sjön toppen Peristeri 2,359 m. Från dessa sjöar går vattendelaren mellan Egeiska hafvet och Adriatiska hafvet i sydlig riktning och kallas Pindos. Midt på denna ås ligger passet Zygos (1,551 m.), den mest trafikerade vägen från Tessalien till Albanien, behärskad af den turkiska fästningen Metsovon. Till det dinariska veckningsområdet hör det grekiska Epirus. Af helt annan natur är landet öster om Pindos, Tessalien. Det är en stor lågslätt, den största

i Grekland, omgifven af berg, så att det hela bildar en kitteldal. Dessa kringliggande berg — utom Pindos — äro att betrakta som horstar, bildade af kristalliniska skiffrar. I n. ligger det ej så höga Kambuniska berget, i v. Pindos, i s. Othrys oros, i ö. utefter kusten de össtessaliska bergen med Ossa och Pelion samt längst i n. det väldiga massivet Olympos, som, på alla sidor omgifvet af djupa sänkor, reser sig till 2,985 m. och nästan hela året bär snö på sin topp. Det är halföns högsta berg. Mellan Olympos och Ossa bryter sig Salambria, som samlar sitt vatten från Tessaliens olika delar, en väg till hafvet genom den måleriska dalklyftan Tempe. I Tessaliens sydöstra hörn, mellan Pelion och Othrys, inträngер den runda Volo-golfen. Othrys oros är genom en af floden Spercheios genomfluten dal skild från Oite (2,152 m.), som i v. sammanhänger med Pindos och som i ö. fortsättes af en kalkås, hvilken följer kusten af Atalante-kanalen (norra delen af sundet mellan Eubea och fastlandet). Söder om dessa höjder ligger en långsträckt sänka, genomfluten af Kefissos och delvis fylld af den periodiska träsksjön Kopais, som afflyter genom underjordiska kanaler (s. k. katavotrer). Denna sänka är äfven i söder begränsad af bergshöjder, hvilka i v. börja med Nkiona (2,512 m.) och Parnassos (2,459 m.) och fortsättas af Helikon, Kithairon, Pentelikon, Hymettos och Laurion, hvilken sistnämnda fyller Attikas sydöstra hörn. Denna rad af bergshöjder fortsätter i de västra Cykladerna, medan de östra af denna ögrupp kunna anses fortsätta bergen på Eubea. — Halfön Morea är väl nu nästan alldeles skild från det öfriga Grekland genom Korintiska och Egina-vikarna, men dessa äro en grafsänka, som ej är äldre än från tertiärtiden — Korintiska näset har i pliocentiden höjt sig ur hafvet och sålunda till någon del återknutit förbindelsen. Hela Morea (Peloponnesos) är en dinarisk bildning jämte de kringliggande öarna — utom dem, som ligga i Egina-viken och hvilka äro produkter af den vulkaniska verksamhet, som rådde där under pliocentiden. I västra delen af halfön når Erymanthos 2,224 m.; från höglandet i det inre gå Taygetos (2,405 m.) och Parnon åt s., bildande de halföar, som sluta med Kap Matapan och Kap Maleas; åt ö. utskjuter den bergfyllda Argolis-halfön. De förnämsta floderna på Morea äro Alfeios (Rufias) och Eurotas (Iri).

Klimatet är i norra och mellersta delen af B. mellan-europeiskt; vid kusten af Egeiska hafvet råder subtropiskt klimat. Temperaturen är mer jämn och i medeltal högre på västkusten än på den östra, hvars temperatur har en mer kontinental anstrykning. Så kan i Aten sommarvärmen stiga till 40°, medan vinterns temperatur hvart år sjunker under 0°, ibland till — 10° C. På Corfù har man däremot aldrig observerat lägre än + 2,5° C. I allmänhet är kustbältets medelårstemperatur 16—18°. Ragusa har t. ex. 16,8°, Aten 17,8°, Konstantinopel 15,7°. De inre delarna hafva rent kontinentalt klimat: vid Janina har man observerat — 18°; årsmedeltemperaturen är här 14,5°. Äfven med hänsyn till nederbörden äro västra och östra sidan olika lottade: den förra är mycket fuktigare. Corfù har en regnmängd af 1,280 mm., Patras 720 mm. och Aten blott 400 mm. Durazzo har årligen 1,090 mm., men Konstantinopel blott 720 mm. Dock skulle nog nederbörden äfven i östra delen räcka till, om den blott vore någorlunda jämnt fördelad under året, men Balkanhalfön har väsentligen vinterregn. 78 proc. af nederbörden falla under oktober—mars, och under de tre sommarmånaderna blott 7 proc. Dessutom är nederbörden högst olika under olika år. Långa perioder af absolut torka äro ej ovanliga — år 1879 förekom en sådan på 119 dagar — och då dessa bruka inträffa under den varmaste årstiden, blir det svårt för växtligheten att härda ut. De förhärskande vindarna äro under sommaren nordliga, under vintern sydliga och sydöstliga. J. F. N.

I etnografiskt afseende har B. att uppvisa en synnerligen brokig sammansättning af olika folkstammar, blandade om och med hvarandra på ett sätt, som i vissa fall gör det omöjligt att uppdraga fullt bestämda gränser dem emellan. Under forntiden befolkad af grekiska och tracisk-illyriska stammar, om hvilka senare man har sig mycket litet bekant, har halfön sedermera varit utsatt för upprepade invandringar af olika folk. Ehuru mer och mindre starkt påverkade af dessa, finnas dock bland den nuvarande befolkningen stammar, hvilkas egentliga förfäder vistats på halfön sedan äldsta kända tider. Hit höra i främsta rummet **albaneserna**, som anses härstamma från de illyriska folken och som bebo Turkiets västliga provinser samt finnas äfven i västra Macedonien och i Grekland. Ej heller **grekerna** hafva invandrat under historisk tid; de bo, utom i sitt eget land och på öarna däromkring, äfven i södra Macedonien, utmed Egeiska och Svarta hafvens kuster samt i städer och handelsorter. Hufvudmassan af **rumänerna**, afkomlingar af Daciens och Traciens under den romerska kejsartiden latiniserade befolkning, tillhör konungariket Rumänien norr om Donau, men rumäner förekomma ock under namn af vlacher eller zinzarer i spridda grupper här och hvar i Balkanländerna. Af de slaviska folken, hvilka under den äldre medeltiden slogo sig ned på halfön, bo **serberna** i Serbien, Montenegro, Bosnien och västra Macedonien, medan **bulgarerna**, hvilka erhållit sitt namn efter ett fenno-ugriskt folk, som mot slutet af 600-talet grundade ett rike bland slaverna söder om Donau, utgöra hufvudmassan af invånarna i nuv. furstendömet Bulgarien med Öst-Rumelien samt i delar af Macedonien. Under den senare medeltiden kom **turkarnas** segerrika invasion, men dessa äro numera hufvudsakligen bosatta i de under sultanens direkta styrelse stående länderna; en ansenlig, ehuru aftagande turkisk befolkning finnes dock fortfarande i östra Bulgarien. Äfven andra raser finnas representerade på halfön, särskildt judar, zigenare och armenier.

Äfven i fråga om de **religiösa** förhållandena råder en betydlig splittring, och de konfessionella motsatserna sammanfalla ej alltid med de nationella. Den skarpaste skillnaden är den mellan kristna och muhammedaner, till hvilka sistnämnda, utom turkarna, höra bl. a. stora delar af albaneserna och af Bosniens slaviska befolkning. De kristne tillhöra i regel den grekiska kyrkan — det viktigaste undantaget utgöres af en del romerska katoliker—, men inom denna finnas nationella kyrkor, stundom i skarp motsats mot patriarken i Konstantinopel.

Någon samlad och utåt afgränsad **politisk** enhet har halfön aldrig bildat, om den också stundom utgjort en del af större välden. Sedan det romerska kejsarriket, som i sig upptagit alla dess äldre statsbildningar, sönderfallit, skapade de inträngande

folken i kamp med hvarandra och det östromerska riket nya stater af skiftande omfång och olika lifslängd, särskildt det serbiska samt det äldre och yngre bulgariska riket. Under 1300- och 1400-talen eröfrade turkarna efter hand hela halfön, utom Montenegro, och först under 1800-talet har det osmanska rikets upplösning medfört återupprättandet af själfständiga Balkanstater. Deras utveckling från provinsställning till fullt oberoende har i regel skett gradvis och med många olika öfvergångsformer — ställning som "privilegierad provins", administrativ och politisk själfstyrelse eller "autonomi" och slutligen "halfsuveränitet", allt detta stundom under stormakternas kontroll eller delaktighet i guvernörens eller regentens tillsättning — och torde ännu ej vara afslutad. Grekland förklarades för suverän stat redan 1830, hvaremot Serbien (liksom Rumänien) först genom Berlin-traktaten 1878 uppnådde denna ställning; genom samma akt skapades också det halfsuveräna furstendömet Bulgarien samt den autonoma provinsen Öst-Rumelien, hvilka 1885 förenade sig och numera nästan endast nominellt stå i beroende af Turkiet. Ön Kreta har erhållit en vidsträckt själfstyrelse, och sedan några år står frågan om Macedoniens mer eller mindre fullständiga frigörelse från sultanens direkta styrelse på dagordningen. I stormakternas inbördes rivalitet har det turkiska riket en säkrare garanti för sitt fortfarande bestånd än i sin egen, dock ganska sega lifskraft. Den stundom uppdykande tanken på en konfederation af Balkanstaterna synes på grund af de skarpa politiska och kyrkliga motsatserna ega ringa utsikt att i en öfverskådlig framtid kunna förverkligas.

Se Th. Fischers öfversikt i "Unser wissen von der erde", III (1893). Se för öfrigt artiklarna om de särskilda länderna och folken med där anförd litteratur. H. B—n.

Balkasj, en afloppslös insjö i mellersta Asien, vid östra ändan af den kirgisiska stäppen, på gränsen mellan provinserna Semipalatinsk och Semirjetsjensk, 44° 45′ — 46° 44′ n. br. och 73° 20′ — 79° 30′ ö. lgd. Sjön, som af kirgiserna kallas *Tengis* (haf), af kineserna *Si-hai* (västhaf), har nyligen undersökts af Berg, för hvars i kejs. ryska geogr. sällskapets handlingar tryckta redogörelse ett referat lämnas i Petermanns "Mittheilungen" 1903. Enligt honom är längden omkr. 650 verst (693,6 km.), bredden 55—80 verst (58,7—85,3 km.). Höjden öfver hafvet är 274 m., djupet når högst 11 m. Arealen 18,432 kvkm. (3 gånger så stor som Vänern). Ehuru afloppslös har sjön sött vatten, som är så grumligt, att man icke ser botten på 0,5 m. djup. På stränderna finnas väldiga kristalliniska stenar med runda former. Nyare sediment fattas alldeles, och af aralo-kaspiska musslor o. d. finnas inga spår. Den lefvande faunan har icke heller någon likhet med den aralo-kaspiska, men väl med Lob-nors. Liksom andra asiatiska stäppsjöar har sjöns areal under långa tider varit i aftagande; en gång omfattade sjöbäckenet äfven de östligare sjöarna Sassyk-kul och Ala-kul. Emellertid stiger numera sjöns vatten, enligt kirgisernas påstående, sedan omkr. tio år. Från slutet af nov. till början af april är B. tillfrusen; på sommaren är sjöfarten utsatt för faror genom de häftiga stormar, som ofta rasa. Stränderna äro mest öde och obefolkade. Det viktigaste tillflödet är Ili, som slutar med ett stort delta, af hvilket en arm är segelbar. Hela deltaområdet är bevuxet med vattenväxter, men var förr odladt, såsom ruiner visa. Myggorna äro en landsplåga här, tigern förekommer talrikt. J. F. N.

Balkh, stad och landskap. Se Balch.

Balkjärn, *skpsb.*, benämnas särskildt de sektioner af valsadt järn, hvilka användas till däcksbalkar i

järnfartyg. Balkjärnet är antingen enkelt, valsadt i ett enda stycke, eller sammansatt, i hvilket fall hvarje balk består af två eller flere enkla järnsektioner hopnitade till ett helt stycke. De vanligast förekommande sektionsformerna af balkjärn åskådliggöras i vidstående teckningar. R. N.*

Balko. Se Balk, H.

Balko'ng (fr. *balcon*, af fhty. *ba'lcho*, balk, bjälke), *bygnk.*, en på större eller mindre höjd öfver mark eller golf på en byggnads vägg anbragt, oftast af konsoler uppburen och med bröstvärn omgifven utbyggnad. Den är merendels tillgänglig genom ett till dörr förlängdt fönster (balkongfönster). Balkongen består sålunda af tre delar: 1:o *balkongplattan*, som vid byggnader af sten helst utföres af stora stenskifvor (granit, kalksten), men ock af cementbetong, belagd med asfalt, samt vid trähus utföres af plank, hvilande på ur väggen utstuckna bjälkar; 2:o *balkongstöden* (konsoler, sträfvor), hvilka utföras af sten eller smidesjärn vid byggnader af sten, af trä vid trähus; och 3:o *balkongräcket*, bröstvärnet, som utföres af sten, smidesjärn eller trä. Äfven på stenhus göres med fördel hela balkongen af trä. — Städernas byggnadsordningar angifva när balkonger få anbringas samt huru långt de få springa framom tomtgränsen. I Stockholm t. ex. få balkonger ej anbringas vid gator smalare än 10,4 m. Vid gator från 10,4 m. till 18 m. få de springa fram 1,2 m.; vid bredare gator och öppna platser 1,5 m. De få aldrig placeras närmare grannens tomt än 2 m. Till hvarje fullt modern våning i stad hör numera en mot gården utbyggd s. k. piskbalkong, för piskning och borstning af möbler och kläder. I. G. C.

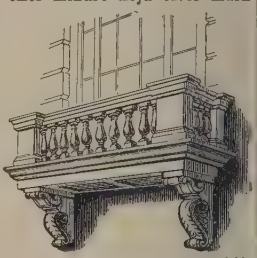

Balkplöjning, *landtbr.*, det plöjningssätt, då tiltorna uppläggas på oplöjd mark, så att oplöjda balkar kvarstå mellan fårorna. Därigenom vinnes, att plöjningen tager blott hälften af tid och arbete jämfördt med vanlig plöjning, samt att vattnet afrinner mycket väl och jorden starkt luckras af frosten, hvarför detta plöjningssätt användes företrädesvis vid höstplöjning på styf lera. Jorden fordrar något mer arbete på våren, och balkplöjning användes därför ej på vårlanden samt är äfven på träde mindre bruklig. H. J. Dft.

Balks [bå'ks], eng., *träv.*, fyrkantigt virke af smärre dimensioner, biladt, sågadt eller i senare tid t. o. m. hyfladt. Balks motsvara ungefär den svenska benämningen sparrar och den norrländska "egyptiska

sparrar''. I allmänhet är deras rot- och toppdiameter lika. De förekomma med såväl kvadratisk som rektangulär genomskärning, t. ex. $5'' \times 5''$ och $5'' \times 6''$. De skola vara fullt friska och torra samt fria från sprickor, blånad och större kvistar. Skeppning af detta virkesslag eger rum i bestämda längder hufvudsakligast till England, Tyskland och norra Afrika. Balks uppmätas som plank och säljas per petersburgstandard eller per engelska kubikfot. F. L.

Balkvägare, *skpsb.*, benämning på de grofva plankgångar (fig. 1, a), hvilka sträcka sig utefter fartygets hela längd och fastbultas på fartygets innansidor samt tjäna att uppbära däcksbalkarna (fig. 1, f), på hvilka däcket hvilar. Underkanterna

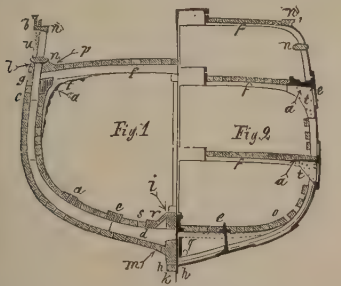

af däcksbalkarnas ändar äro nedfällda uti och fastbultade till vägaren. På järnfartyg finnes ej någon balkvägare motsvarande den nu beskrifna och på träfartyg användas; men den plåt, som på järnfartyg lägges ofvanpå alla däcksbalksändarna och som medelst hörnjärn förenas med det utanför balkändarna liggande ''berg-hultstråket'' (fig. 2, c), får i detta fall oftast namnet balkvägareplåt (fig. 2, a), någon gång äfven skarndäcksplåt eller stringerplåt. R. N.*

Balkvägareplåt. Se Balkvägare.

Balkåkra, socken i Malmöhus län, Ljunits härad. 1,042 har. 787 inv. (1903). B. bildar med Snårestad och Skårby ett till egaren af Marsvinsholm patronellt pastorat i Lunds stift, Ljunits och Herrestads kontrakt.

Ball [bå'l], John, irländsk naturforskare och reseskildrare, f. 1818 i Dublin, d. 1889 i London, studerade matematik och naturvetenskaper vid Cambridges universitet, vände sig därefter till juridiken och invaldes 1852 i underhuset såsom de liberales kandidat. 1855—57 var han undersekreterare för kolonierna i lord Palmerstons kabinett. Slagen vid parlamentsvalen 1858, drog han sig från politiken för att egna sig åt resor, förnämligast i Schweiz, och botaniska studier. B. utarbetade en omfattande *Alpine guide* (3 bd, 1863—68), *A tour in Morocco and the great Atlas* (1879, med sir J. D. Hooker), *Notes of a naturalist in South America* (1887) och på det botaniska området *Spicilegium floræ maroccanæ* (1878), den märkliga afhandlingen *Origin of the flora of the european alps* m. m., hvarförutom han skrifvit om glaciärer och andra geologiska äfvensom fysiska ämnen. Han var medlem af Royal society samt förste president i ''Alpine club''. (G. Stg.)

Ball [bå'l], Thomas, nordamerikansk bildhuggare, f. 1819 i Charlestown, studerade 1854—56 i Italien, där han sedan var bosatt till 1897. Bland hans arbeten märkas: *Statyett af Jenny Lind*, *Washingtons ryttarstaty i Boston* och *Frihetsmonumentet i Washington*, framställande Lincoln befriande en slaf från dennes bojor. Jfr hans självbiografi *My three score years and ten* (Boston 1891).

Ball [bå'l], Valentine, irländsk geolog, f. 1843 i Dublin, blef filos. doktor vid därvarande universitet 1872, medlem af Royal society i London 1882 och ordförande i Geological society of Ireland s. å. Han innehade 1881—83 professuren i geologi och mineralogi vid Dublins universitet och var sedan 1883 direktor för vetenskaps- och konstmuseet därstädes. B. kallades 1889 till hedersdoktor vid Dublins universitet. Han var medlem af Royal irish academy's råd samt hederssekreterare i Zoological society of Ireland. Död 1895. — Under en längre anställning vid Geological survey of India, 1864—81, samlade B. värdefulla iakttagelser, som han offentliggjort bl. a. i arbetena *Jungle life in India* (1880), *The diamonds, coal and gold of India* (1881) och *The economic geology of India* (s. å.). Han upptäckte flere stenkolsfält i de vilda och då föga kända inre delarna af Västra indiska halfön och utpekade den lämpligaste sträckningen för en järnväg mellan Calcutta och Bombay, hvilken till slut definitivt valts. B. har vidare skrifvit afhandlingar om den geologiska beskaffenheten hos flere delar af Indien, om sina forskningar i Afganistan, Belutsjistan, Himalaya, på Andamanerna och Nikobarerna m. m. samt flere uppsatser till identifiering af de indiska djur, växter och mineral, som voro kända i forntiden, äfvensom rörande Bengaliska viken, vulkaner m. m. (E. E.)

Ballad kallas en mellanform af episk och lyrisk diktning, en berättande dikt i sångartad form, i hvilken hufvudvikten lägges på den *stämning*, som af händelsen framkallas. Ursprungligen begagnades namnet (provens. *balada*, af *balar*, dansa, fnit. *ballata*, fnfr. *balete*) om *rent* lyriska dikter hos de sydromanska folken, dansvisor, som vanligen uttryckte kärleksve. Namnet ballad tillämpades emellertid från 1700-talets början på vissa episk-lyriska folkdikter (jfr de engelska ''popular ballads''), och namnet har sedan användts äfven om konstdikter af likartad natur. Man har — ehuru förgäfves — estetiskt sökt skilja balladen och romansen såsom två olika lyrisk-episka mellanformer och velat framhålla att balladen skulle vara aningsfullare, dunklare, mera beslöjad, med starkt dramatiska inslag. Emellertid är gränsen flytande, hvilket framgår bl. a. däraf, att under det några författare anse det episka elementet öfverväga i balladen, det lyriska i romansen, så göra andra gällande motsatsen. Någon säker distinktion är icke möjlig att åstadkomma, och orden ballad och romans begagnas faktiskt såsom synonymer. Emellertid finnes det i viss mån en litteraturhistorisk och lokal skillnad såtillvida, som folkballaderna ega sin hemort i germanska länder, särskildt Skottland, England och Norden, under det att folkromansernas hemland är de romanska länderna, särskildt Spanien.

Den första betydande samling af folkballader utgafs 1765 af biskop Percy (''Reliques of ancient poetry'') och utöfvade ett djupgående inflytande på den engelska, tyska och medelbart äfven den nordiska litteraturen, exempelvis Scott, Coleridge, Bürger, Goethe, Schiller, Uhland, Heine, Öhlenschläger,

Winther, Atterbom, Geijer, Stagnelius. Man har ock kallat de särskilda dikterna i samlingar som Fritjofs saga och Fänrik Ståls sägner för "ballader" och "romanser", ehuru detta är något oegentligt beträffande flertalet af dem. — I musiken begagnas uttrycket ballad för kompositioner, som motsvara balladdikten, alltså för sångstycken, som äro hållna i berättande ton och äfven för rena instrumentalstycken af berättande karaktär. Såsom mönster nämnes Schuberts tonsättning till Goethes "Erlkönig". Litt.: Henze, "Romanze und ballade" (1878—79), och Chevalier, "Zur poetik der ballade" (1891). K. W—g.

Ballad-opera [bä'ləd å'pərə], eng., hos engelsmännen ett slags sångspel med text till kända melodier.

Ba'llagi (urspr. Bloch), Mór, ungersk språkforskare, f. 1815 af judiska föräldrar, arbetade för de ungerske judarnas emancipation och magyarisering, öfvergick 1843 till protestantismen, tjänstgjorde under revolutionsåren 1848—49 som sekreterare vid den ungerska generalstaben, blef 1851 professor vid den reformerta teologiska fakulteten i Kecskemét och var 1855—77 professor vid den reformerta teologiska akademien i Budapest. Död 1891. Hans ungerska grammatik samt ungersk-tyska och tysk-ungerska ordböcker ha utgått i många upplagor. B. redigerade flere protestantiska tidskrifter och utgaf många religiösa och politiska skrifter. — Hans son B. Aladár, f. 1853, är professor i historia vid Budapests universitet. K. B. W.

Ballance [bä'ləns], John, nyzeeländsk statsman, f. 1839, var son af en farmare i Ulster på Irland och började sin bana som biträde i en järnhandel. Vid unga år emigrerade han till Nya Zeeland och blef där snart utgifvare af en tidning ("Wanganni herald"). I maorikriget 1867 kämpade B. med utmärkelse, invaldes 1875 i representanternas hus och deltog med ifver i kampen för provinsförfattningens afskaffande. B. slöt sig till det af sir George Grey 1877 bildade liberala partiet, blef 1878 finansminister i dennes kabinett, men afgick 1879 på grund af en tvist med premiärministern. 1884—87 var B. minister för statsjord och infödingsärenden under sir Robert Stout. Han arbetade därunder med framgång för att åt arbetslösa skaffa arrendejord i statsunderstödda bysamhällen samt vann beaktansvärda resultat genom sin försonliga politik gentemot maoristammarna. 1889 blef han den liberala oppositionens ledare och 1891 efter sir Harry Atkinsons nederlag premiärminister och ledare för det regeringsparti, som sedan dess innehar den politiska makten på Nya Zeeland. Nu framlade B. ett synnerligen genomgripande och djärft politiskt och socialt reformprogram, hvars hufvudpunkter voro progressiv jord- och inkomstbeskattning, allmän rösträtt för kvinnor och införandet af sjuåriga valperioder i st. f. lifstidsmandat till den öfre kammaren. Därjämte lyckades han med maoris på Nordön träffa en uppgörelse, enligt hvilken stora landsträckor, mot skälig ersättning åt egarna, öppnades för odling under statskontroll. B:s program tog landet med storm och utgör grundvalen för Nya Zeelands raska politiska utveckling i nyare tid. På höjden af popularitet och inflytande afled B., som länge varit sjuklig, till följd af en operation, 27 apr. 1893. Han var en enkel, självlärd man med rik parlamentarisk begåfning. En staty öfver B. är upprest framför parlamentsbyggnaden i Wellington. V. S—g.

Ballanche [ballã'ʃ], Pierre Simon, fransk skald och filosof, f. 1776 i Lyon, d. 1847 i Paris, arbetade först i sin faders tryckeri och bokhandel, men egnade sig sedermera uteslutande åt författarskap. B:s skrifter innehålla en blandning af världshistorie-filosofi och mystik samt framställa en teori om social nydaning, som på sin tid väckte uppseende i Frankrike. Hans hufvudarbete, *Essai de palingénésie sociale* (1827—28), är ofullbordadt. B. utgaf själf sina *Oeuvres* (4 dlr, 1831). Se Frainnet, "Essai sur la philosophie de P. S. B." (1902).

Ballantyne [bä'ləntäin], James Robert, skotsk språkforskare, f. 1813 i Kelso, blef 1841 direktor för Benares College i Indien och 1856 tillika professor i moralfilosofi därstädes. 1861 återvände han till Europa och blef bibliotekarie vid East India office's bibliotek. Död 1864. B. var en framstående kännare såväl af ny-indiska språk som af sanskrit och dess litteratur, företrädesvis den filosofiska. Förutom en del grammatiska läroböcker öfver indiska språk har han utgifvit arbeten rörande sanskritlitteraturen: "Laghu-Kaumudi" (en grammatik, med öfvers. och kommentar; 3 bd, Mirzapur, 1849—52; 2:a uppl. 1864); 1:a boken af Patanjalis' "Mahābhāshyā" (en kommentar till Pānini's grammatik) m. m. B. har utgifvit och öfversatt filosofiska verk från Nyāya-, Sāmkhya- och Vedānta-systemen, t. ex. "The aphorisms of the Nyāya philosophy by Gautama, with illustrating extracts from the commentary by Viçvanātha" (Allahabad, 1850), "The aphorisms of Çāndilya with the commentary of Svapnēçvara" (Calcutta, 1861; Bibliotheca indica; öfvers. af E. B. Cowell 1878) o. a. B. sökte också förmedla indisk och europeisk filosofi genom arbeten sådana som *Synopsis of science, in sanskrit and english* (Benares, 1856) och *Christianity contrasted with Hindu philosophy* (Benares, 1859). K. F. J.

Ballarat [bälərä't], stad i en af de rikaste guldtrakterna i Victoria, Australien, v. om Melbourne. B. består af B.-East och B.-West med tillsammans 43,710 inv. (1901). Det ligger vid 6 järnvägslinjer, är säte för en anglikansk och en katolsk biskop, har en bergsskola, 3 colleges, 4 realskolor, kloster, ett 40-tal kyrkor, 2 offentliga bibliotek med omkr. 30,000 bd samt åtskilliga industrier (yllemanufakturer, mekanisk verkstad) och 11 banker. Staden anlades 1851 efter upptäckten af de rika guldfyndigheterna i trakten; guldproduktionen där aftager dock alltmer, men ännu 1899 sysselsattes 6,734 grufarbetare och vunnos 208,920 uns guld. Omgifningen har rikt åkerbruk och utmärkt fårafvel.

Balla's l. Ballas-rubin kallas af juvelerare en blekröd, ofta i violett skiftande spinell. Namnet möjligen af distriktet Ballaksj (Badaksjan), där ballasrubinen påträffats. A. Hng.

Ballas-rubin. Se Ballas.

Ballast l. Barlast. 1. *Sjöv.* En last, bestående af något billigt och lätt tillgängligt material, som intages i ett fartyg för att gifva det tillräcklig styfhet eller förmåga att motstå krängning. Utan last eller ballast skulle de flesta segelfartyg i hårdt väder kantra. Ångfartyg hafva däremot icke så stort behof af ballast. Då lätt last skall intagas och ballast är behöflig, utjämnas dennas yta och lasten

ägges ofvanpå. Nutidens ångare begagna ofta s. k. attenballast och äro för detta ändamål föredda antingen med dubbel botten eller med en eller flere stora cisterner (ballast-tankar), astnitade vid fartygets botten eller sidor. Genom ottenventiler insläppes vattnet i dessa rum, tills de blifva fulla. Då fartyget ej längre har behof af ballast, utsläppes cisternernas vatten i fartyget och itpumpas sedermera medelst maskinpumpen. Cisterna begagnas stundom till förvaring af last eller ol. På örlogsfartyg — som i allmänhet icke föra ast, utan blott nödig utredning och proviant samt ögt öfver vattnet kanoner och andra svåra tyngder — begagnas järntackor som ballast. Smärre båtar yttja merendels stenar, sandpåsar o. d. Å nyare ustjakter använder man stora och tunga kölar i stället för ballast. Någon gemensam bestämmelse för len kvantitet ballast, som fartyg böra intaga, kan vårligen uppgöras, till följd af fartygens olika form, egelytor, tyngder ofvan däck o. s. v.; dock torde redjedelen af den tyngd, som fartyget lämpligen an föra, i de flesta fall vara tillräcklig. Då ett artyg är ballastadt, är det mera välseglande och ättare att manövrera, än då det är fullastadt. Ett artyg säges gå i ballast, då det ej innehar last, utan endast ballast. — Ballast-kaj, ställe där ballast-upplag finnes och där fartyg in- och uttaga sin ballast. — Ballast-port, fyrkantigt hål eller öppning i sidan på handelsfartyg, för in- och utkastning af ballasten. Denna port begagnas äfven för in- och uttagande af järn- och planklaster m. m. R. N.*

2. *Sportv.* Som ballast vid luftsegling användas merendels med sand fyllda säckar, som efter hand utkastas för att reglera förhållandet mellan ballongens bärighet och belastning.

3. *Järnv.* Det material, hvari ett järnvägsspår beddas och som för detta ändamål utbredes ofvanpå banvallens öfre plan. Det utgöres i bästa fall af slagen sten, eljest af grus, men vid vissa banor äfven af slagg från hyttor och masugnar. Sand är ett dåligt ballastmaterial. Ballastens ändamål är, utom att tjäna såsom en lämplig bädd, hvari spåret med dess syllar (sliprar) inriktas i föreskrifvet läge, att fördela trafiktrycket på möjligast jämna sätt öfver banvallen samt underlätta afrinnandet af det dagvatten, som samlas i spåret, äfvensom att i görligaste mån skydda banvallen från uppfrysning vintertiden. I ballastmaterialet böra växter ej kunna finna lämplig jordmån. H. L.

Ballastkaj. Se Ballast 1.

Ballastport. Se Ballast 1.

Ballasttank. Se Ballast 1.

Ballastväxter l. Barlastväxter, *bot.* På de platser, där från andra länder kommande fartyg aflämna sin barlast, uppstår vanligen en vegetation, som delvis utgöres af element, främmande för landets flora. Dessa s. k. ballastväxter försvinna snart till stor del, emedan de ej hinna mogna sina frön eller ej uthärda öfvervintring. Flere arter, i synnerhet hörande till compositeerna, crucifererna, resedaceerna, amarantaceerna och chenopodiaceerna, hålla sig dock kvar och kunna småningom naturaliseras. Dit höra *Lactuca scariola*, *Erigeron canadensis*, *Cotula coronopifolia*, *Xanthium spinosum*, *Linaria supina*, *Ballota foetida*, *Mercurialis annua*, *Reseda*-arter, *Diplotaxis*-arter, *Sisymbrium*-arter, *Lepidium*-arter, *Amarantus*-arter, *Chenopodium*-arter, *Atriplex*-arter, *Hordeum*-arter, *Bromus patulus* m. fl. G. L—m.

Balle, Nikolaj Edinger, dansk biskop, f. 12 okt. 1744 på Lolland, där hans fader var klockare. Han utgick 1762 som student från Slagelse skola och blef 1765 teol. kandidat, studerade därefter i Leipzig och Göttingen, där man till och med erbjöd honom en professur, samt återvände till Danmark 1770. Året därpå blef han landtpräst, men redan 1772 teol. professor vid universitetet och 1774 tillika hofpredikant. 1782 blef han medhjälpare hos sin svärfader, biskop Harboe, och efter dennes död 1783 Själlands biskop. Ehuru han personligen önskade kyrkliga reformer (han fick 1783 exorcismen afskaffad vid dopet) och i synnerhet ändringar i liturgien, motsatte han sig likväl kraftigt Bastholms vidtgående förslag härom 1785 och tog de gamla kyrkobruken i försvar. Däremot samarbetade han med Bastholm vid utarbetandet af ”Lærebog i den evangelisk kristelige religion” (1791), där rationalismens sträfvan att göra pliktuppfyllelsen till religionens centrum gjorde sig starkt gällande. Boken blef 1794 påbjuden i skolorna och användes i öfver 60 år. Liknande eftergifter för rationalismen gjordes i den under B:s medverkan utgifna ”Evangelisk kristelige psalmebog” (1798), där all poetisk saft och religiös kraft i de gamla psalmerna blefvo utvattnade genom smaklösa omskrifningar, men hvilken likväl icke tillfredsställde tidens smak; äfven den var i bruk ett par mansåldrar. Men ehuru B. sålunda sökte närma sig den s. k. ”upplysningen”, uppträdde han likväl med kraft mot den rena vantro, som vid denna tid tog till orda. 1793 började han att hvarje vecka hålla bibelförklaringar under starkt tillopp af åhörare, men också beledsagade af starka angrepp. Vidare utgaf han veckobladet ”Pligtankeret” (2 bd 1793—96) och ”Bibelen forsvarer sig selv” (4 bd 1797—1802) emot den utpräglade rationalisten O. Horrebow. Han lyckades också vinna stor tillslutning, så att han 1798 hedrades med en guldmedalj: ”Religionens ven, statens ven”. Han blef likväl starkt tadlad, då han 1783 för regeringen anmälde T. C. Bruuns slippriga dikter ”Mine fritimer” och ännu mera, då han 1796 anklagade M. K. Bruuns ”Aristokraternes katekismus” för dess angrepp på konungadömet. Allmän vördnad vann han däremot, då han 1807 under Köpenhamns bombardemang gick omkring på vallarna, personligen uppmuntrande och tröstande soldaterna. Han visade mycket intresse för allmogeskolans utveckling och var 1789—1814 medlem af en för denna fråga tillsatt kommitté; däremot vägrade han att taga plats i en liknande kommitté för de lärda skolorna 1797, ända tills man afstod från att införa Campes rationalistiska religionslärobok i dessa skolor. B. efterträdde 1800 Bastholm som kunglig konfessionarius, men sorg öfver hans andra hustrus död och en sons ohederlighet förmådde honom att 1808 lämna sina ämbeten. Han dog 19 okt. 1816. Litt.: J. Möller, ”Biskop Balles levnet og fortjenester” (1817), och L. Koch, ”Biskop N. E. Balle” (1876). E. Ebg.

Ballenstedt, stad och luftkurort i hertigdömet Anhalt, på norra sluttningen af Harz, 217 m. ö. h. 5,423 inv. (1900). B. eger ett slott, som fordom var de askaniske grefvarnas stamborg och under 1700-talet residens för hertigarna af Anhalt-Bernburg. Den fromme Johann Arndt föddes i B. 1555.

I slottskyrkan ligger det brandenburgska husets stamfader, Albrekt björnen, begrafven.

Balleny-öarna [bä'leni-], fem bergiga och vulkaniska öar i Södra ishafvet, under 67° s. br. och 163° ö. lgd. Den förnämsta af dem, Young, har en topp, Freemans peak, af inemot 4,000 m. höjd. De upptäcktes 1839 af kapten Balleny.

Ballerina (it.), dansös. — Ballerino, dansör.

Balle'ster. Se Balester.

Ballesteros [baljestēr'ås], Francisco, spansk militär och politiker, f. 1770 i Saragossa, kämpade redan 1793 mot fransmännen och tog 1808 en ärofull del i frihetskriget. Vid Ferdinand VII:s återkomst, 1815, blef han krigsminister, men till följd af sina frisinnade åsikter störtades han redan 1816 och förvisades till Valladolid. Återkallad vid utbrottet af revolutionen 1820, förmådde han konungen att antaga 1812 års konstitution, blef s. å. vice president i den provisoriska regeringen och tillintetgjorde 1822 ett försök af de kungliga gardena att omstörta författningen. I kriget mot fransmännen 1823 förde han utan framgång befälet i Navarra och Aragonien. När Ferdinand VII s. å. återställde det gamla enväldet, måste B. fly till Paris, där han dog 1832.

Ba'llestrem. 1. Franz Xaver, grefve von B., tysk politiker, f. 1834 i Oberschlesien, inträdde 1855 i Preussens armé, deltog i fälttågen 1866 och 1870—71, erhöll sistnämnda år afsked och valdes 1872 till medlem af tyska riksdagen, hvilken han sedan dess tillhört med undantag af perioden 1893—98. Han invaldes 1891 i preussiska landtdagens "abgeordnetenhaus". B. är en af centrum-partiets mest ansedde ledare och deltog lifligt i "kulturkampen", hvarför han 1873 af påfven belönades med en kammarherretitel. Sedan 1898 har han fungerat som tyska riksdagens president. I jan. 1903 blef han medlem af preussiska herrehuset.

2. Eufemia, grefvinna von B., den förres brorsdotter, tysk romanförfattarinna. Se Adlersfeld.

Ballet [balē], Gilbert, fransk läkare, f. 1853 i Ambazac, dep. Haute-Vienne, hospitalsläkare och e. o. professor vid medicinska fakulteten i Paris, har författat flere viktiga arbeten i experimentell fysiologisk psykologi, bl. a. *Le langage intérieure et les diverses formes d'aphasie* (1886; öfv. till tyska), *L'hypnotisme et la suggestion* (1887) och *Histoire d'un visionnaire au XVIII:e siècle* (1899; om Em. Svedenborg).

Balle'tt. Se Balett.

Ballia [bä'liə] l. Bulliah, distrikt i divisionen Benares i britt.-indiska nordvästprovinserna. 3,030 kvkm. 949,966 inv. (1901). B. är ett slättland mellan Gogra och Ganges. Hufvudprodukter äro ris, hvete, korn, ärter och opium. Industri och handel äro obetydliga. Hufvudstaden, med samma namn, omkr. 16,500 inv., ligger på vänstra stranden af Ganges.

Ballin [-lā'], Claude, fransk guldsmed. Se Guldsmedskonsten.

Ballin, John (urspr. Joel), dansk kopparstickare, f. 1822 i Vejle, d. 1885, vistades länge i Paris, hvarest han vann ett framstående namn i sitt fack, och flyttade 1870 till London. 1882 vände han hem till Köpenhamn med uppdrag att bilda en kopparstickarskola och medelst grafstickeln återgifva historiemålningar af danska konstnärer. Bland hans många utmärkta blad må framhållas *Dopet* (efter Knaus), 2 genrebilder efter G. de Brion, 2 bataljstycken efter Protais, 2 historiska taflor efter V. Marstrand och K. Bloch m. fl. Ph. W.*

Ballina [bälinā'] l. Bellek, stad på västra kusten af Irland, prov. Connaught, grefsk. Mayo, nära Moyflodens utlopp i Killala-viken. 4,846 inv. (1891). Säte för en katolsk biskop. God hamn. B. intogs af fransmännen (aug. 1798) under deras försök att organisera ett irländskt uppror mot England.

Ballinasloe [bälinəslå'], stad i irländska prov. Connaught, grefsk. Galway, ö. om Galway. 4,642 inv. (1891). Betydande boskaps- och ullmarknader.

Balling, Karl Joseph Napoleon, österrikisk kemist och tekniker, f. 1805 i Gabrielshütte i Böhmen, d. 1868 som professor i kemi vid Polytechnikum i Prag, författade bl. a. *Die gährungschemie* (1845—47; 3:e uppl. 1865) samt införde bruket af sackarimetern vid bryggerier och brännvinsbränncrier.

Balli'st (lat. *balli'sta*, af grek. *ba'llein*, kasta), ett slags krigsmaskin, som i forntiden och medel-

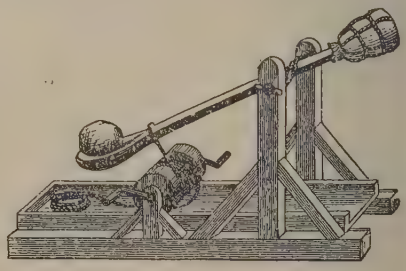

Fig. 1.

tiden ersatte nutidens grofva kanoner. Drifkraften utgjordes af tåg, hvilka, sedan de blifvit starkt spända, hastigt lössläpptes. Med sådana maskiner kastades bortåt tusen meter stenar af flera centners

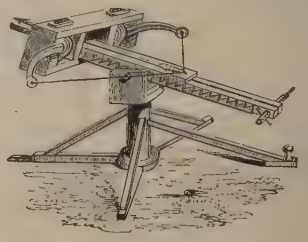

Fig. 2.

tyngd (fig. 1) eller kolossala pilar (fig. 2). Ballisterna nyttjades allmänt vid belägringar, och flere tillsammans bildade ett batteri. I allmänhet byggdes de på den plats, där de skulle användas, af för handen varande material. Hären medförde dock tågen. Efter krutets införande undanträngdes ballisterna af eldvapnen. W. G. B. (L. W:son M.)

Balli'ster, *bot.* Se Spridningsanordning.

Ballistik (af grek. *ba'llein*, kasta), läran om kastade eller afskjutna kroppars rörelse. Den har sin viktigaste tillämpning vid undersökning af artil-

eriprojektilers rörelse. Man indelar ballistiken i
ire ballistik, som behandlar projektilens rörelse
uti eldvapnet, och yttre ballistik, som behandlar
rojektilens rörelse, sedan den lämnat mynningen.
Den *inre* ballistiken har hufvudsakligen till uppgift
tt bestämma ett eldvapens effekt ”vid mynningen”
enom att undersöka förhållandet mellan krutets för-
ränning och projektilens rörelse i loppet, hvarjämte
e vid dessa undersökningar erhållna värden på krut-
asens tryck tjäna som utgångspunkt för bestäm-
ande af eldvapnets godstjocklek. Som de förnämste
nålsmännen i studiet af den inre ballistiken må
ämnas engelsmannen Noble samt svenskarna Fab.
Vrede och A. F. Centervall. — Den *yttre* balli-
tiken har hufvudsakligen till uppgift att studera
rojektilbanans form och egenskaper äfvensom pro-
ektilens ställning och hastighet på olika ställen i
anan. Att uppställa några formler för banan i
uften i öfverensstämmelse med de, som teoretiskt
ppställts för banan i lufttomt rum, har icke låtit
g göra, men på grund af data från en mängd ut-
örda skjutningar har man på empirisk väg lyckats
tt synnerligen noggrant bestämma projektilbanans
luften egenskaper och det inbördes förhållande,
vari begynnelsehastighetens storlek och riktning,
anans form, skottvidd, ekvation, luftmotstånd m. m.
tå till hvarandra. Genom kännedom om detta för-
hållande är det möjligt att för olika eldvapen upp-
göra s. k. skjuttabeller, d. v. s. tabellariska upp-
ifter öfver mot olika skottvidder svarande eleva-
ionsvinklar, uppsättningar, nedslagsvinklar, slut-
astigheter m. m., hvilka för ett rätt användande
f vapnet äro nödvändiga att känna. Jfr Inskjut-
ing och Skjuttabell. E. N.

Balli'stisk, som har afseende på ballistiken.

Balli'stiska koefficienten, en faktor, som ingår i ormlerna för bestämmande af en projektilbanas egen-kaper och erhålles för hvarje särskildt slag af eld-apen empiriskt genom tabellinskjutning. E. N.

Balli'stiska kurvan. Se Projektilbana.

Balli'stiska pendeln, ett instrument för mätning af n projektils hastighet. Det består i sin enklaste orm af en pendel, försedd i sin nedre del med en örstärkning för att uppfånga en afskjuten projektil. Då en projektil träffar pendeln, gör denna en svång-ing, och genom att mäta utslagets storlek erhålles tt visst mått på projektilens anslagshastighet. E. N.

Ballistisk galvanomēter, *elektrot.*, en galvano-neter, som användes för uppmätning af elektricitets-mängder (induktionsstötar eller kondensatorurladd-ningar). För att vara såsom ballistiskt användbart, ör instrumentet hafva så stor svängningstid, att det örliga systemet kan anses ej hafva lämnat sitt ut-gångsläge under den korta tid strömstöten varar. Vanliga galvanometrar (nål- eller spolinstrument) unna oftast göras ballistiska genom påhängning af ikter på det rörliga systemet. Elektricitetsmängden q) beräknas af utslaget (första utslaget α), under örutsättning af små utslagsvinklar, medelst rela-ionen $q = C\alpha$, där C är den s. k. ballistiska kon-tanten, hvilken i sin tur kan beräknas ur formeln:

$$C = c\,\frac{T}{\pi}\,\frac{1}{\sqrt{1+\frac{\lambda^2}{\pi^2}}}\,e^{\frac{\lambda}{\pi}\,\operatorname{aretan}\,\frac{\pi}{\lambda}}$$

där c är den galvanometriska konstanten,

T svängningstiden

λ det logaritmiska dekrementet

och e basen i det naturliga logaritmsystemet. Om dämpningen är liten, förenklas uttrycket till

$$C = c\,\frac{T}{\pi}\left(1+\frac{\lambda}{2}\right).$$

Den ballistiska konstanten kan experimentellt fastställas därigenom att utslaget afläses för en strömstöt, erhållen antingen från en i ett bekant magnetfält (t. ex. jordfältet) rörlig trådspole eller från en kondensator med känd kapacitet och laddnings-spänning. Den ballistiska galvanometern användes bl. a. till undersökning af järns och ståls magne-tiska egenskaper (”ballistiska metoden”). Se i öfrigt Galvanometer och Magnetisk induk-tion. A. E—m.

Ballistisk konsta'nt. Se Ballistisk gal-vanometer.

Ballistit l. Nobelkrut, ett af Alfred Nobel 1887 uppfunnet röksvagt krut, bestående hufvudsak-ligen af nitroglycerin och i alkoholeter löslig nitro-cellulosa i växlande proportioner, oftast med tillsats af kol- och väterika organiska ämnen, såsom anilin-olja, nitronaftalin och vaselin. Ballistit är ett af de mest använda röksvaga kruten; det användes hufvud-sakligen för grofva kanoner, men äfven för mindre eldvapen och jaktgevär. Jfr Krut. E. S—m.

Ballon [-lå'], fr., ballong (se Luftballong); namn på flere bergstoppar i Vogeserna: Ballon d'Alsace m. fl. — Ballon capti'f, ”fjättrad ballong”. Se Luftballong. — Ballon d'es-sai [-sä], ”försöksballong”, ett meddelande (t. ex. i politiska frågor), som utsändes endast i afsikt att man därigenom skall utleta hvilket mottagande en tillämnad handling skall få, om den verkställes. — Ballon sond [så'], ”undersökningsballong”, en med självregistreringsapparater försedd, liten ballong af oljadt papper eller kautsjuk, afsedd för undersökningar af de högre luftlagren.

Ballon capti'f. Se Ballon.

Ballon d'essai. Se Ballon.

Ballo'ng (fr. *ballon*, af it. *ballône*, stor boll). 1. Ihåligt kärl af sfärisk eller nästan sfärisk form, af-sedt att fyllas med någon gas. Ballonger af glas användas vid åtskilliga kemiska arbeten. Se vidare Luftballong. R. R.*

2. *Bot.* Se Melaleuca.

Ballongkly'fvare, *sjöv.*, ett större snedsegel, som sväller starkt vid gynnsam vind och nyttjas på kappseglingsbåtar i st. f. vanlig klyfvare och stagfock.

Ballongpark, Ballongpost, Ballongtele-grafi m. m. Se Luftballong.

Ballongprick, sjömärke, som är försedt med ball-longliknande topptecken.

Ballon sond. Se Ballon.

Ballöta, *bot.* Se Ballastväxter och Mi-musops.

Ballot act [bä'lət-äkt]. Se Ballotering.

Ballotād (fr. *ballottade*), *sportv.*, hopp med sträckta bakben (af en häst).

Ballotēring (af eng. *ball*, kula), i allmänhet ”sluten omröstning”. Sådan skedde redan i Aten medelst kulor (däraf namnet). I särskildt invecklad form användes ballotering under medeltiden vid ämbetsmannavalen i några italienska städer, såsom

Venezia och Florens. Namnet ballotering uppkom genom Forsters ”ballot act” af år 1872, hvarigenom sluten omröstning infördes i England i fråga om val till parlamentet utom för universiteten samt för municipala val. Röstningen sker dock ej medelst kulor, utan genom valsedlar. Sådan hemlig omröstning är i fråga om riksdagsmannaval genomförd i Frankrike, Italien, Grekland, Tyskland, Sverige m. fl. länder. Afsikten med detta valsätt är att, såvidt möjligt, hindra hvarje otillbörligt inflytande på valen från myndigheters eller inflytelserika personers sida. Ballotering är för öfrigt ett ofta nog brukligt sätt att afgöra frågan om en persons inväljande i ett slutet sällskap eller en korporation. H. A—n.

Ballottema'ng (fr. *ballottement*, sväfvande). Under hafvandeskapet sväfvar fostret fritt i fostervattnet. Genom lämpliga anordningar kan den undersökande vid palpation uppfatta ett anslag af fosterhufvudet eller en större fosterdel och däraf bedöma fosterläget. Detta anslag kallas ballottemang. J. E. J—n.

Ballottement [ballättmä'], fr. Se Ballottemang.

Ballston-Spa [bå'lstn spä], badort i nordamerikanska staten New York. 3,923 inv. (1900).

Ballu [-lÿ], Théodore, fransk arkitekt, f. 1817 i Paris, död därst. 1885, fick sin konstnärliga uppfostran i École des beaux-arts, var lärjunge af Lebas 1835—40 och fick sistnämnda år stora priset. Efter resor i Grekland blef han vid hemkomsten inspektör öfver byggnadsarbetet å kyrkan *S:te Clotilde* samt 1850 efter arkitekten Gau hufvudman för arbetet. Vidare restaurerade han *Tour S:t Jacques* (1853) och kyrkan *S:t Germain l'Auxerrois* (1858) samt byggde kyrkan *S:te Trinité* och kyrkan *S:t Ambroise*, den förra 1861—67 i renässans, medan grundtanken är romansk, den senare 1863—69 i romansk stil. Han utgaf 1874 en monografi öfver S:t Ambroise. G—g N.

Ballymena [bälimi'nə], stad i irländska grefsk. Antrim, prov. Ulster, vid ån Braid, 3 km. ofvanför dess förening med Main, ett tillflöde till Lough Neagh, och vid järnvägen mellan Belfast och Londonderry. 10,880 inv. (1901). Linnemanufakturer, införda 1733.

Ballyshannon [bälijä'nən], sjöstad på norra kusten af Irland, i grefskapet Donegal, prov. Ulster, vid mynningen af floden Erne. 2,471 inv. (1891). Betydande fiske.

Balmacēda, José Manuel, chilensk statsman, f. 1840, gjorde sig tidigt bekant som liberal politiker och grundade 1868 jämte bröderna Errazuriz den chilenska reformklubben. Efter att hafva verkat som diplomat och deputerad blef B. 1882 inrikesminister under presidenten Santa Maria. Redan som deputerad hade han på 1870-talet arbetat för kyrkans skiljande från staten, och nu genomförde han (1884) obligatoriskt civiläktenskap jämte flere andra för prästerskapet misshagliga reformer. 1886 valdes B. till Chiles president, men kom snart i olöslig konflikt med nationalförsamlingens majoritet och försökte till sist (jan. 1891) genom en statskupp betvinga sina motståndare, i det att han vägrade att sammankalla nationalförsamlingen och af egen myndighet utskref skatter. Ett uppror, hvari flottan öfvergick till motpartiet, utbröt genast, B:s trupper blefvo slagna i två drabbningar (aug.), och öfvergifven af alla tog den besegrade presidenten — samma dag hans ämbetstid utgick — sig själf af daga (18 sept. 1891). Se vidare Chile. V. S—g.

Bal masqué [bäl maskē], fr. Se Bal.

Balme [balm], Col de B., ett 2,201 m. högt alppass, som från Valais i Schweiz, mellan Mont Blanc och Dent du midi, leder öfver till Chamonixdalen i Savojen.

Balme [balm], La B.-les-Grottes, by i franska depart. Isère. I närheten finnes en märkvärdig grotta med vattenfall, vackra stalaktitbildningar och ett från 11:e årh. stammande kapell, dit årligen vallfärder anställas.

Balme's y Urpi'a, Jaime Luciano, spansk filosof, f. 1810 i staden Vich, Katalonien, där han, som 1835 promoverats till doktor, en tid var lärare i matematik och där han dog 1848. B. gjorde sig känd såsom förkämpe för en liberal katolicism i samma anda som Montalemberts ideala ultramontanism. Han utgaf på 1840-talet de tämligen kortvariga tidskrifterna ”Civilizacion” och ”Sociedad” i Barcelona och ”Pensamiento de la nacion” i Madrid. De märkligaste bland hans arbeten äro *El protestantismo comparado con el catolicismo* (4 bd, 1842—44; 6:e uppl. 1875), som öfversattes till flere språk och grundlade hans rykte i hela den katolska världen, *El criterio* (1845), som på franska upplefde 5 editioner, *Filosofia fundamental* (4 bd, 1846; ny uppl. 1849) och *Curso de filosofia elemental* (4 bd. 1847). B. sökte bringa skolastiken i samklang med moderna idéer och bekämpade såväl den fransk-engelska empirismen och materialismen som den tyska filosofien (Kants, Hegels, Krauses).

Balmoral Castle [bälmå'rəl kä'sl], slott i skotska högländerna, grefsk. Aberdeen, i Dees dal. Det var förr ett grefvarna af. Aberdeen tillhörigt jaktslott, men inköptes 1848 af drottning Viktorias gemål, prins Albert, som lät ombygga det i gammalskotsk borgstil. Drottning Viktoria tillbringade där vanligen en del af hösten.

Ba'lneo-dietetik (af lat. *ba'lneum*, bad, och grek. *di'aita*, lefnadssätt), läran om det lefnadssätt, som bör föras vid brunns- och badorter.

Balneografi (af lat. *ba'lneum*, bad, och grek. *gra'fein*, skrifva), badbeskrifning.

Balneolög (se Balneologi), person, som gjort balneologien till sitt studium.

Balneologi (af lat. *ba'lneum*, bad, och grek. *lo'gos*, lära), läran om de olika slagen af bad och om deras medicinska betydelse. Den sistnämnda afdelningen kallas också balneoterapi.

Balneológisk, som har afseende på balneologi.

Balneoterapi (af lat. *ba'lneum*, bad, och grek. *therapēi'a*, behandling). Se Balneologi.

Balnot [balnå'], ett slags bourgogne.

Balōn, ett långt, smalt, siamesiskt roddfartyg med ett torn i midten.

Bal paré [ball], fr. Se Bal.

Balph, Michael William. Se Balfe.

Balsa l. Balza (sp.), *sjöv.*, ett slags farkost, som begagnas på de peruanska floderna och kusterna, där det till följd af bränningar är svårt att landa. Farkosten består af tvenne uppblåsta sälskinn, förenade medelst tvärslåar, på hvilka passagerarna och lasten placeras. Namnet härleder sig från balsaträdet, som växer i Syd-Amerika. Detta träslag är till färgen grått, mycket poröst och nästan lika lätt

om kork. Stammen växer på några få år till en ansenlig höjd. Jfr Jangada. R. N.*

Balsall Heath [bå'lsøl hi'th], förstad till Birmingham, i eng. grefsk. Worcester. 22,845 inv. (1901).

Ba'lsam (grek. *ba'lsamon*), *farm.*, benämning på lösningar af hartser i flyktig olja. De afsöndras vanligtvis ur stammarna, barken eller frukterna) hos vissa träd, företrädesvis tillhörande nat. fam. *Burseraceæ, Terebinthaceæ, Coniferæ, Leguminosæ*. Exempelvis må nämnas de i svenska farmakopén intagna: kopaiva-, peru-, styrax- och tolu-balsam samt terpentin och veneziansk terpentin. Äfven har man godtyckligt användt denna benämning för en stor mängd farmaceutiska beredningar af mycket olika slag, om de endast haft flytande form och mer eller mindre stark lukt. En sådan beredning är t. ex. *Balsamum commendatoris*, kommendörs-balsam, som är en lösning i sprit af olibanum, myrra, tolu-balsam och bensoe, till hvilken lösning sättes aloe, angelika och johannisört (*Hypericum perforatum* L.); användes förr invärtes såsom ett lifvande medel, utvärtes på sår. Flere sådana farmaceutiska balsamer förekomma ännu och användas af menige man, ehuru de äro längesedan utmönstrade ur farmakopeerna. — Bildlikt begagnas ordet balsam i betydelsen läkedom, lindring. O. T. S.*

Balsamering (jfr Balsam) är egentligen den handling, hvarmed man söker att, genom användning af balsamiska ämnen, för all framtid från förruttnelse bevara kroppar af döda människor och djur; men ordet brukas numera om sådan förvaring med hvilket som helst för ändamålet lämpligt ämne och äfven då det endast gäller kortare tid.

Antydningar finnas om att man i forntiden brukat förvara de döde genom inneslutning i gummi, honung eller vax. Men den egentliga balsameringskonsten var vida mera invecklad. Den tyckes hafva fått sin högsta utveckling hos egypterna, hvilka mera än andra folk synas hafva bemödat sig att mot förstöring skydda kropparna af sina döde fränder samt heliga djur och husdjur (apis, ibis, krokodiler, kattor m. fl.), af hvilka ofantliga massor äro funna ganska väl bibehållna ännu efter 2—3,000 års förvaring (jfr Mumie). Uppgifter af Herodotos, Diodorus Siculus, Porphyrius och Plutarchos samt undersökning af mumier synas gifva vid handen, att den fullt utbildade balsameringskonsten gått ut på att först befria kropparna från i dem befintliga vätskor och därefter förhindra inverkan af omgifvande luft. Användandet af balsamerna torde hufvudsakligen hafva gagnat mot angrepp af insekter och maskar (larver), på samma gång som den lukt, hvilken mást uppstå af den alldeles oundvikliga förruttnelsen, därigenom doldes. Till kropparnas bibehållande hafva väl ock i sin mån bidragit Egyptens torra klimat samt mumiernas förvaring i instängdt rum (grafvårdar och grottor), fjärran från Nilens öfversvämningsområde.

När en person var död och sådant anmäldes för det särskildt utbildade balsamerareskråret, ställdes i de kvarlefvandes val efter hvilken af de tre metoderna de önskade den dödes balsamering. Den enklaste, som var föga värd, bestod däri, att man genom anus insprutade *surmaia*, en vätska af okänd sammansättning, hvilken en längre tid fick stanna kvar i kroppen samt uttömdes, då inälfvorna blifvit förstörda däraf. Liket behandlades dessutom med natronlösning. — Enligt den andra balsameringsmetoden, hvilken kostade 20 miner (omkr. 1,300 kr.), insprutades på samma sätt och för samma ändamål ett extrakt på cederträ; därefter egde natronbehandling rum, och slutligen smordes kroppen med välluktande ämnen. Vid användning af båda dessa metoder bortgingo ytterhud, hår och naglar, och liket förändrades betydligt. — Den tredje metoden medförde en kostnad af 1 talent (omkr. 4,000 kr.). Man gjorde därvid i vänstra ländtrakten på den döde en inskärning med en "etiopisk sten" (förmodligen en flintknif; sådana äro nämligen funna i mumier). Genom detta hål uttogos inälfvorna (bukens?), lades i palmvin och därefter i ett skrin, hvilket kastades i floden, under anropande af och offer till solen. Hjärnan utdrogs genom ena ögonhålan eller näsan eller nackhålet. Kroppen behandlades nu under 70 dygn med en lösning af natronsalter (en blandning af kol- och svafvelsyradt natron) och tvättades väl. I bukhålan inlades balsamiska ämnen; man har funnit eller trott sig finna myrra, aloe, kanel, ceder, kassia, asfalt och bärnsten(?). Hufvudskålen fylldes af dylika ämnen, oftast måhända blott med asfalt. Kroppen torkades. Skulle förgyllning ega rum, skedde sådan på ansiktet eller hela hufvudet, händerna, fötterna och genitalia. Därpå omvecklades hvarje lem och kroppsdel med band af fint linne, blötta i hartser, så att de bildade en med huden intimt sammanhängande massa. Sedan hvarje särskild del var svept med finare band, lindades hela kroppen i ett, med gröfre band, läggarna tätt till hvarandra och armarna korslagda öfver bröstet, och höllos dessa band samman och styfva genom indränkning i gummi. Till en fullvuxen person användes ända till 600 m. — stundom ett par kilometer — band. Ibland sveptes hufvudet på samma sätt, ibland täcktes det särskildt med linne, och af flere lager linne eller bomull formades öfver detsamma ett slags dödsmask. Oaktadt all på sådan balsamering nedlagd möda och kostnad förstöras dock liken småningom och falla till stoft, och utseendet blir mycket ändradt. Om egypternas balsameringskonst se J. N. Gannal, "Histoire des embaumements" (1838). (K. P.)

Senare tiders kemiska och anatomiska erfarenheter hafva förenklat och underlättat balsameringen. Denna brukas numera dels för att för längre framtid förvara döda kroppar, så att de blott småningom falla till stoft, mumifieras och förmultna, utan egentlig förruttnelse, dels för att förvara dem för kortare tid, såsom för dissektioner på anatomisalarna, för transporter till aflägsna begrafningsplatser, för sanitärt ändamål under väntan på begrafning o. s. v. Det grundligaste balsameringssättet för döda människokroppar är att i blodkärlen inspruta någon vätska, som i lösning innehåller ämnen, hvilka hindra

förruttnelsen. De viktigaste sådana konserverande ämnen äro: alun, arseniksyrlighet (numera i Sverige förbjudet), borsyra (aseptin), glycerin, karbolsyra, koksalt, klorzink och zinksulfat, salicylsyra, salpeter och socker. Balsamering af död människas kropp får, enl. k. kung. 22 okt. 1886, icke verkställas, förrän 24 timmar förflutit efter dödsfallet och förrän skriftligt tillstånd meddelats af legitimerad läkare. Brott häremot straffas med böter fr. o. m. 5 t. o. m. 200 kr. G. v. D.*

Balsamgran, *Abies balsamea* Mill., *skogsv.*, ett i Nord-Amerika inhemskt och hos oss flerstädes planteradt barrträd, som mycket liknar silfvergranen, men ej uppnår dess storlek. Barren sitta mera i spiral och ej så kamformigt som hos denna. Se vidare Kanada-balsam. F. L.

Balsamifluæ, *bot.* Se Liquidambar.

Balsamin, *bot.* Se Impatiens.

Balsaminaceæ, *bot.*, naturlig familj, hvars arter äro örter, oftast ettåriga, med saftiga, genomskinliga stamdelar, enkla, fjädernerviga och sågade blad, starkt oregelbundna blommor, bildade af 4 eller 5 femtaliga kransar. Blomkronans bakersta blad är utdraget till en lång sporre, hvilken tjänar som honingsgömme. Frukten är en kapsel med ett mycket egendomligt och ovanligt sätt att öppna sig. Grodden är rak och saknar fröhvite. — Hit höra den hos oss allmänt odlade, ifrån Ostindien härstammande balsaminen (*Impatiens balsamina* L.). Jfr Impatiens. G. A.*

Balsämisk, balsamdoftande; lisande.

Balsamita, *bot.* Se Chrysanthemum.

Balsamkusten (sp. *Costa del Balsamo*), västra kuststräckan af centralamerikanska republiken Salvador, mellan La Libertad och Acajutla, med anledning af där växande balsamträd, *Myrospermum salvatorense* (*Myroxylon Pereiræ*), som fått namnet Perubalsam, emedan balsamen under spanska kolonialväldets tid först transporterades till Callao i Peru och därifrån till Spanien.

Balsämo, Guiseppe, beryktad äfventyrare. Se Cagliostro.

Ba'lsamo de ca'scara (sp.), "barkbalsam". Se Perubalsam.

Balsamode'ndron, *bot. farm.* Se Commiphora.

Ba'lsamo de tra'po (sp.), "trasbalsam". Se Perubalsam.

Balsampoppel, *bot.* Se Poppel.

Balsamträd, hvarje balsamgifvande träd, särskildt de på balsam rika träd, som tillhöra nat. fam. *Burseraceæ* och som i största mängd förekomma i östra Afrika och södra Arabien samt Ostindien och södra Amerika. Jfr Amyris och Burseraceæ. O. T. S.*

Ba'lsamum (lat.), balsam. — *B. canadense.* Se Kanadabalsam. — *B. capivi* (gurjunbalsam). Se Dipterocarpus. — *B. commendatoris*, kommendörsbalsam. Se Balsam. — *B. copaiva.* Se Kopaivabalsam. — *B. de Mecca.* Se Mekkabalsam. — *B. dipterocarpi.* Se Dipterocarpus. — *B. gileadense.* Se Mekkabalsam. — *B. indicum nigrum.* Se Perubalsam. — *B. judaicum.* Se Mekkabalsam. — *B. Mariæ.* Se Tacamahaca. — *B. myristicæ.* Se Myristica. — *B. nervinum.* Se Succinum. — *B. peruviänum.* Se Perubalsam. — *B. rigense.* Se Rigabalsam. — *B. styrax liquidus.* Se Liquidambar och Storax. — *B. sulphurato-terebinthinatum.* Se Tillydroppar. — *B. terebinthina.* Se Terpentin. — *B. tolutanum.* Se Tolubalsam. — *B. vitæ.* Se Succinum.

Balsaträdet, *bot.* Se Ochroma.

Balsberg, en 59 m. hög bergklint i Skåne, 10 km. norr om Kristianstad, vid västra stranden af Råbelöfssjön. Berget, som har en underjordisk, märklig grotta, består till sin hufvudmassa af granit, men har på sydvästra sluttningen ett lager af gruskalk. En beskrifning af detsamma finnes i Linnés "Skånska resa". Jfr Balsbergsgrottan.

Balsbergsgrottan, belägen v. om Råbelöfssjön, Kristianstads län, är en sedan gammalt bekant grottbildning inom den till kritsystemet hörande gruskalken vid Balsberg. Linné, som uppgifver, att grottan äfven benämnes Fläskegrafven, berättar i sin "Skånska resa", att sedan man väl lyckats krypa in genom den trånga mynningen, "sågos hvalf och öpningar innom hvarandra till en oändelig vidd och längd under de höga bärgen och fälten, som lågo ofvanpå". En löjtnant Wasser upptog något senare öfver grottan karta och profiler, hvilka äro publicerade i Vetenskapsakademiens "Handlingar" för 1752. G. De Geer, hvilken i nyare tid undersökt Balsbergsgrottan, antager, att den nu tillgängliga delen icke är densamma, som beskrifvits af Linné och Wasser. Rörande dess nuvarande beskaffenhet berättar De Geer, att den består af två "salar", förbundna genom en på djupare nivå befintlig, ofta af vatten afstängd gång. Den inre, sällan tillgängliga salen är ungefär 20 m. lång, den yttres längd är 40 m.; och höjden i midten är 5 m. En rak gång långs en spricka från denna, hvilken kunnat följas åtminstone 20 m., står antagligen i samband med ännu ett, ehuru nu otillgängligt rum. De Geer anser, att grottan bildats sålunda, att källådror långs sprickor och skiktfogar i kalkstenen utfrätt kanaler, som genom ras ur taket efter hand vidgats; senare har grottan blifvit något förstorad genom kalkbrytning ur taket, hvilken dock för länge sedan upphört. Grottan är bekant äfven genom de många kritfossil, som erhållits från densamma. A. G. N.

Balsefejden. Se Baltzar-fejden.

Balsfjorden, fjord i Norge, Tromsö amt, i närheten af staden Tromsö. På de bergiga och höga stränderna ligger en socken, som bär fjordens namn och 1900 hade 3,128 inv. Intet större vattendrag faller ut i fjorden, men genom en grund dalsträckning står den i förbindelse med Lyngenfjorden och genom två föga djupa bergpass med Målsälf-dalen. Trakten är känd för sin vackra och storartade natur. Y. N.

Balsfjordsgruppen, *geol.*, kallades, efter Balsfjorden, Tromsö amt, Norge, af K. Pettersen den äldre af de bägge stora skiffergrupper, som, hvilande på Dividalsgruppens lerskiffrar och kvartsiter, uppbygga fjällen i Tromsö amt. Balsfjordsgruppen består af fylliter och mjuka glimmerskiffrar med inlagringar af dolomit och kalksten. Den yngre gruppen benämnes Tromsö glimmerskiffergrupp. — Bådas geologiska ålder är ännu oafgjord. Enligt Törnebohm bör Balsfjordsgruppen parallelliseras med "Birikalken" och till denna hörande skiffrar i det centrala Skandinavien, enligt

Svenonius är den identisk med ”Köliguppen” och ”fyllitserien”. A. Hng.

Balsgaard [-går], Karl Vilhelm, dansk målare, f. 1812 i Köpenhamn, d. 1893, utställde porträtt och genretaflor, men vann anseende utesluta nde genom sina blomster-, frukt- och stillebenmålerier (ett af dem i danska konstmuseet).

Balsja l. Balsjitji, serbisk furstedynasti, som 1360—1421 härskade öfver Montenegro, Bocche di Cattaro och norra Albanien. Efter ättens utslocknande med Balsja III Stratsimirovitj delades besittningarna mellan Serbien och Venezia. A—d J.

Balsji'tji. Se Balsja.

Balslev, Karl Frederik, dansk läroboksförfattare, f. 10 jan. 1805 på Fyn, inom en gammal prästslägt, vardt student 1822, teol. kandidat 1827, kyrkoherde på Morsö 1833 och stiftsprost i Ribe 1850, erhöll ett pastorat på Fyn 1860 och utsågs till biskop i Ribe stift 1867. Död 11 mars 1895. B. är mest känd genom sina två skolböcker, hvilka funnit en utomordentlig spridning, nämligen *Bibelhistorie* (1844; 108:e uppl. 1900) och *Luthers Catechismus med en kort forklaring* (1849; 191:a uppl. 1900); den senare utträngde småningom den dessförinnan nyttjade läroboken af biskop Balle. E. Ebg.

Balta, stad i ryska guvern. Podolien, s. ö. om Kamenec. 23,393 inv. (1897), till stor del judar. Betydande marknader.

Balta'dsji, Muhammed pasja, turkisk storvesir. Från början en baltadsji (”yxbärare”, af turk. *balta*, yxa, benämning på vissa underordnade tjänare i sultanens palats; däraf hans tillnamn), uppnådde han slutligen storvesiratet, enligt några uppgifter redan 1704, ehuru då endast för kortare tid. År 1710, då Karl XII uppehöll sig i Turkiet under försök att indraga detta rike i sin kamp med Ryssland, utnämndes B. efter den fredsvänlige storvesiren Numan Köprilis fall till dennes efterträdare. Efter krigsutbrottet ledde han den turkiska arméns operationer, och ehuru han synes varit föga duglig som krigare, råkade den ryska hären under tsar Peter vid Prut i en förtviflad belägenhet. B. var dock ej mannen att begagna det enastående tillfället, utan lät — enligt den vanliga, ehuru från somliga håll betviflade uppgiften, genom ryska mutor — förmå sig att på relativt lindriga villkor, främst återställandet af Asov, medgifva tsaren fred (juli 1711). Karl XII, som omedelbart därefter ankom till turkiska lägret, förmådde ej rubba öfverenskommelsen. Hos sultanen, som först visade sig tillfredsställd med det skedda, lyckades dock krigspolitikens förespråkare göra B. misstänkt och undergräfva hans ställning, och B. blef i nov. 1711 afsatt, hvarefter han förvisades till Lemnos och dog där, antagligen 1712. Jfr Hammer-Purgstall, ”Geschichte des osmanischen reichs”, VII (2:a uppl. 1835—36). H. B—n.

Baltagerini [-djerïni]. Se Balett.

Baltak, socken i Skaraborgs län, Vartofta härad. Jämte en del af Tidaholm 2,012 har. 740 inv. (1903). Annex till Acklinga, Skara stift, Kåkinds kontrakt.

Balta-Limän, hafsbukt på den europeiska sidan af Bosporen samt därvid belägen ort, 12 km. n. ö. om Konstantinopel. Sedan 1848 års liberala rörelse i Moldau-Valakiet föranledt både Ryssland och Turkiet att låta trupper inrycka, afslöto sistnämnda båda stater 1 maj 1849 i B. ett fördrag på 7 år, hvarigenom Donau-furstendömenas politiska självstyrelse betydligt inskränktes, ledningen af förhållandenas ordnande uppdrogs åt en rysk och en turkisk kommissarie och den gemensamma ockupationen förlängdes. H. B—n.

Baltard [baltär]. 1. Louis Pierre B., fransk arkitekt, målare och kopparstickare, f. 1764, d. 1846 såsom professor i byggnadskonst vid ”École des beaux-arts”. Han tecknade och graverade bl. a. *Paris et ses monuments* och *La colonne de la place Vendôme* (145 bl., 1810). — 2. Victor B., den förres son och lärjunge, en af den nyare tidens framstående arkitekter i Frankrike, f. i Paris 1805, d. därstädes 1874. Hans förnämsta arbeten äro kyrkan *S:t Augustin* i Paris (1860—68), där han insatte järnkonstruktion i domen och hvalfven, som hvila på brokigt målade järnkolonner, samt *Halles centrales* (i samma stad), som han byggde till en början i samarbete med ingenjören Victor Calliat. Det omfattande bygget började 1851, östra delarna stodo färdiga 1857, de västra snart därefter. B:s betydelse låg framför allt i hans förmåga att använda järnet i arkitekturen på ett ej blott tekniskt, utan äfven estetiskt tillfredsställande sätt. Efter hans teckningar utfördes illustrationerna till Huillard-Bréholles' verk ”Recherches sur les monuments de l'histoire des normands etc.”. Bland hans litterära arbeten må nämnas en förträfflig monografi öfver Villa Medici (1847). (G—g N.)

Balteböls skans, i Aasnæs socken i Norge, vid Flisen-älfven och vägen från Finnskoga i Värmland. Den anlades eller iståndsattes 1644, men fick sedermera förfalla. L. W:son M.

Balter. 1. I sagorna frejdad furstesläkt, bland västgoterna jämförlig med amalerna hos östgoterna. — 2. Stundom använd benämning på invånarna i ryska Östersjöprovinserna.

Ba'lteus (lat.), de fornromerske soldaternas svärdsgehäng, som bars öfver vänstra skuldran, så att svärdet hängde på högra sidan.

Baltha, tillnamn för den västgotiske konungen Alarik I (se d. o.).

Balti. Se Baltistan.

Ba'ltia omtalas först af den grekiske författaren Xenofon från Lampsakos såsom en ofantlig ö, belägen på tre dagsresors afstånd från kusten af Skytien, d. v. s. Germaniens norra kust. Andra grekiska författare nämna ett annat Baltia såsom liggande på västkusten af Slesvig eller Holstein, och troligen åsyftades därmed någon af de östfriesiska eller slesvigska öarna. I nyare tider har man antagit, att med detta namn skolat betecknas än skandinaviska halfön, än halfön Sameland på preussiska kusten. Först hos Adam af Bremen förekommer benämningen Baltiska hafvet (*Mare balticum*) för Östersjön. Sannolikt är ordet Baltia af samma rot som Belt, enligt somliga af lat. *ba'lteus*, bälte. A. B. B.

Baltic deals [bå'ltik dï'ls], *träv.*, Östersjöplank.

Balti'jskoje mo'rje (”Baltiska hafvet”), ryssarnas namn på Östersjön.

Baltimore [bå'ltimå], stad i Maryland, Förenta staterna, på norra stranden af Patapsco-floden, som där vidgar sig till en bred mynningsvik och 22 km. längre ned faller ut i Chesapeake-viken. Staden, som är uppkallad efter kolonien Marylands grund-

läggare, lord G. C. Baltimore (f. 1578, d. 1632), anlades 1729 och hade ännu 1809 endast 26,114 inv., men är nu till folkmängden den sjätte i ordningen af unionens städer, med 508,957 inv. (1900). B. är vackert beläget, har 20—40 m. breda och regelbundna gator, en mängd praktbyggnader och monument (däribland Washingtons-monumentet), hvarför den kallas Monumental city, flera offentliga parker, bl. a. "Clifton park" och "Druid-hill-park", samt en ypperlig hamn, som numera skyddas af flera kustbatterier. Af de många kyrkorna utmärker sig den katolska katedralen genom sin storlek och den "första presbyterianska kyrkan" genom sina 82 m. höga gotiska torn. Stadshuset (City hall) är byggdt af hvit marmor med en 68 m. hög kupol. B. är säte för en katolsk ärkebiskop, som är Förenta staternas primas, och betraktas som hufvudort för katolikerna i Förenta staterna; där finnas ock ett katolskt seminarium samt universitet. Genom sitt förträffliga läge för den inre och yttre handeln, sin rymliga och trygga hamn, sin förbindelse medelst järnvägar och kanaler med alla delar af Förenta staterna är B. en af unionens förnämsta industri- och handelsstäder. 1900 funnos 6,361 fabriker, med 79,084 arbetare och ett tillverkningsvärde af 162 mill. doll. Viktigast äro de 38 fabrikerna för konservering och inläggning af ostron, frukt m. m. (11 mill. doll.), 137 klädesfabriker (17,3 mill. doll.), 74 gjuterier och mek. verkstäder (6,1 mill. doll.), 321 tobaksfabriker (9,6 mill. doll.) och 140 slakterier (5,3 mill. doll.). Segelduksfabrikerna i och vid staden sysselsätta 6,000 arbetare och lämna $^3/_4$ af all i unionen tillverkad segelduk. Ostronfisket sysselsätter flere tusen fartyg. 1900 infördes för 19 mill. doll. och utfördes för 115,5 mill. doll. (mjöl, majs, bomull, kött, fläsk och fett, ostron, hvete, tobak, tobaksfabrikat, petroleum, koppar och oljekakor). B. har regelbunden ångbåtsförbindelse med de största europeiska hamnar. Från staden utgå 10 järnvägslinjer, af hvilka några gå genom tre långa tunnlar under staden. Midt igenom staden, mellan de "B. and Ohio railroad co." tillhöriga järnvägslinjerna, har man 1895 anlagt en 11 km. lång (däraf 2,5 km. underjordisk) elektrisk järnväg. B. har 4 dårhus, många sjukhus, däribland det af Baltimoreköpmannen Johns Hopkins (d. 1873) med 3,5 mill. doll. doterade (öppnadt 1889), ett stort fattighus, "Bay view asylum", för 1,200 fattiga, samt andra försörjningsanstalter. Af B:s undervisningsverk må nämnas "Johns Hopkins' university" (till hvilket Hopkins testamenterade öfver 3 mill. doll.) — med 131 lärare, 645 studenter (1900) —, som f. n. består af 2 fakulteter, den filosofiska (öppnad 1876) och den medicinska (öppnad 1893), som står i samband med nämnda sjukhus samt har en till största delen af amerikanska damer samlad donation af omkr. 500,000 doll., vidare en annan medicinsk skola, en juridisk skola, en apotekare- och en tandläkareskola, 2 katolska colleges (Loyola och S:t Mary's), 2 för kvinnor afsedda högre läroanstalter ("Woman's college" och "Bryn Mawr school"), ateneum, som jämte stadsbiblioteket (75,000 bd) innehåller Marylands historiska förenings samlingar och lokaler för konstutställningar, det för konstslöjdens utveckling afsedda "Maryland institute", med bibliotek, ritskola och verkstäder, "Peabody institute" (stift. 1857), med ett bibliotek på omkr. 131,000 bd, "Enoch Pratt free library" (grund. 1882), omkr. 200,000 bd, samt vetenskapsakademiens naturhistoriska museum. Omnämnas förtjäna äfven W. F. Walters (delvis för allmänheten tillgängliga) konstsamlingar af olika slag, bland de största och dyrbaraste någon enskild person eger i Amerika. — B. ödelades till stor del genom eldsvåda 7 febr. 1904, hvarvid åtskilliga af ofvan uppräknade byggnader och institutioner blefvo lågornas rof.

Baltimore [bå'ltimå͡o], lord, engelsk statsman. Se Calvert.

Baltimore-fågeln, *zool.*, *Hyphantes baltimore*, en af Norra Amerikas mest omtyckta sångfåglar, är genom sina zoologiska karaktärer närmast befryndad med vår stare. Hannen är utmärkt för sina färgers skarpa motsats: svart och rödgult; ej heller honan och ungfågeln sakna skönhet, ehuru de äro mera matt färgade: i rödgrått och gult. Texas är fågelns egentliga hemland, men sommartiden sprider den sig i Förenta staterna upp till 55:e breddgraden. Insekter och insektlarver utgöra dess hufvudsakligaste föda; dock lefver den, särskildt då den är instängd i bur, äfven af frukter, såsom fikon och russin. Liksom sina närmaste släktingar, fam. *Icteridæ*, i systemet, bygger den ett konstrikt sammanväfdt, hängande bo. I den södra delen af de trakter, där den förekommer, väfver den boet glest, svalt och luftigt och fäster det, om möjligt är, i en gren på nordöstra sidan af trädet; i de norra trakterna är dess bo mera tätt, och hängplatsen väljes mot söder. F. A. S.*

Baltimorit Thoms., *miner.*, en krysotil-varietet.

Baltisch, Franz, pseudonym för tyske författaren F. H. Hegewisch.

Baltisch-port (ry. *Baltíjskij port*), stad i Estland, vid Finska viken, v. om Reval, med en stor, af ön Rog innesluten hamn. 852 inv. (1897). Det är utgångspunkt för den till Petersburg gående baltiska järnvägen. Trots den goda hamnen är handeln obetydlig.

Baltisk, som tillhör Östersjön eller länderna däromkring, särskildt de ryska Östersjöprovinserna.

Baltiska frågan, den i Tyskland vanliga benämningen på kampen mellan panslavismen och tyskväsendet i de ryska Östersjöprovinserna, eller, med andra ord, ryska regeringens sträfvan att undertrycka det tyska språket, tyska institutioner, tyska seder och bruk samt protestantisk religion i de baltiska provinserna för att göra dessa landsdelar helt och hållet ryska. Se vidare Östersjöprovinserna.

Baltiska hafvet. Se Baltia och Östersjön.

Baltiska isströmmen, *geol.*, benämndes af O. Torell en antagen ström, som mot istidens slut på grund af istäckets minskade mäktighet till sin rörelseriktning bestämdes af Östersjödalen, men åt sidorna antogs öfvergå i omgifvande landis. Senare har man urskilt minst två baltiska isströmmar, en yngre och en äldre. Den yngre baltiska isströmmen, fattad såsom en självständig, af isfritt land omgifven ström, hvilken därtill antogs motsvara en förnyad utbredning af isen, urskildes 1884 af G. De Geer. På grund af glaciärräfflornas riktning samt

utbredningen af s. k. östersjökalk, gottländska, åländska och andra baltiska ledbergarter såsom flyttblock i den öfversta moränbädden torde ifrågavarande isström på den svenska sidan hafva nått fram till Kalmar sund och västra kusten af Hanöbukten samt öfverskridit sydvästra Skåne ungefär fram till linjen Simrishamn—Eslöf—Hälsingborg och till sydligaste Kattegatt. Den fruktbara moränlera, hvilken såväl inom sydvästra Skåne som på angränsande danska öar bildar hufvudmassan af åkerjorden, har sålunda tilldanats och ditförts af den yngre baltiska isströmmen. Dennas utbredning åt väster och söder är ännu ej fastställd och ej heller dess förhållande till istäckets centrala delar. Numera är dock kändt, att ifrågavarande isström ej blott varit begränsad till Östersjödalen, utan äfven varit vida kortare än man till en början förmodat. Den har sålunda tillhört ett skede, äldre än de stora svenskfinska ändmoränerna, vid hvilkas bildningstid israndens utbuktning inom Östersjödalen redan i det närmaste torde hafva försvunnit. Öfver den baltiska isströmmens yta torde Romeleklint och antagligen något senare äfven Bornholms högre del hafva höjt sig. — Den äldre baltiska isströmmen, hvars tillvaro redan 1880 gjordes sannolik genom fyndet af åländska block ända nere i Sachsen och Schlesien, belystes efterhand genom påvisandet af olika slags baltiska block såväl i norra Skåne, Halland och Jylland som i Oldenburg och Nederländerna samt andra trakter, belägna mer eller mindre långt utanför området för den yngre baltiska isströmmen. Den äldre strömmens moräner äro dock ofta förstörda eller öfvertäckta af yngre isströmmar och dessas aflagringar, hvarför kunskapen om deras förhållande till de senare ännu är mycket ofullständig. Emellertid synes den äldre baltiska isströmmen, som påtagligen varit vida mäktigare än den yngre, under lång tid hafva bildat den nordeuropeiska landisens hufvudaflopp ut till Nordsjön. G. D. G.

Baltiska provinserna, detsamma som Östersjöprovinserna.

Baltiska språk. Se Lettiska språk.

Baltistan, äfven kalladt Balti och Lilla Tibet, provins i det engelska lydriket Kasjmir, är ett af Indus genomflutet högland, som i sin norra del är fylldt af Karakoram, som här har sina högsta toppar, bl. a. Godwin Austen 8,619 m. Sommartemperaturen är hög i dalarna (i medeltal 24°), regn faller sällan, oftare snö. Arealen 33,684 kvkm. 50—60,000 inv., mest muhammedanska tibetaner, delvis sunnitiska darder. Viktigaste näring är åkerbruket. Hufvudstaden är Skardo, vid Indus (2,698 m. ö. h.). B. var ett eget furstendöme, till dess det 1835 förenades med Kasjmir. J. F. N.

Baltsjik, stad i furstendömet Bulgarien, n. ö. om Varna, med den tryggaste af hamnarna vid Svarta hafvet. Omkr. 6,000 inv. Liflig handel med spannmål och kreatur. I den på vin och frukt rika trakten drifves stark biskötsel. I B. samt i Varna inskeppade sig 4—6 sept. 1854 den fransk-engelsk-turkiska landstigningsarmé, som skulle afgå till Krim.

Baltzar-fejden l. Balsefejden, benämning på striderna i Jämtland och Härjedalen under Kalmarkriget 1611—13. Detta namn har gifvits fejden efter Baltzar Bäck till Pelvis, Karl IX:s ståthållare öfver sjölapparna och hela Lappmarken, hvilken i maj 1611 fick konungens befallning att infalla i Jämtland samtidigt med att krigshöfvitsmannen Jakob Tommeson med ett bondeuppbåd från Dalarna skulle inbryta i Härjedalen. Den danske länsmannen öfver Trondhjem, Jämtland och Härjedalen, Sten Jenssen Bille, fick på våren order att från Jämtland göra ett infall i de svenska gränslandskapen och insände äfven några trupper under befäl af Hans Basse i Jämtland, där de förstärktes af två fänickor jämteknektar under Johan Vesling och Henning Jenssen. Några smärre ströftåg inåt Medelpad och Hälsingland företogos på sommaren, men jämtarna, som voro utarmade sedan nordiska sjuårskrigets tid och hyste missnöje öfver knekteinkvarteringen, vägrade att öfverskrida gränsen. I början af augusti gick Baltzar Bäck med en mindre truppstyrka öfver gränsen, och efter ett par veckor nödgades Basse, som lägrat sig vid Brunflo, till följd af proviantbrist draga sig tillbaka öfver fjällen. Bäck besatte hela landet utan motstånd, anlade som spärrbefästning vid infartsvägen från Norge Mörsils skans samt därjämte en skans vid Kungsgården på Frösön. Allmogen fick svärja svenska kronan trohet, och magister Jonas Germundi Palma uppsändes som superintendent för att omorganisera de kyrkliga förhållandena. Bäck och Palma blefvo snart oense, framför allt enär Bäck tillät utpressningar och soldatöfvervåld samt därigenom framkallade ovilja bland allmogen mot det svenska väldet. I Härjedalen hyste befolkningen från början ingen sympati för svenskarna, hvilka där anställde skoningslösa härjningar. Hösten 1612 nödgades Bäck aftåga med sina trupper, som behöfdes på annat håll, och i Knärödfreden återlämnades såväl Jämtland som Härjedalen till Norge. Kristian IV lät anställa sträng räfst med de jämtebönder, som svurit svenskarna trohet. En på arkivakter grundad skildring af dessa krigshändelser, af H. Stålhane, ”Baltzarfejden”, är införd i Östersundsposten 1898 (n:o 92, 93 och 96—98). V. S—g.

Baltzer, Johann Baptista, tysk katolsk teolog, f. 1803 i Andernach vid Rhen, studerade teologi i Bonn under Hermes och blef 1830 professor vid universitetet i Breslau. Från denna lärostol dref han sin undervisning i Hermes' rationaliserande anda, men sedan hermesianismen 1835 blifvit fördömd, slöt han sig närmare till Anton Günther och utarbetade under denna inflytelse sina *Beiträge zur vermittelung eines richtigen urtheils über katholicismus und protestantismus* (1839—40). Hans skarpsinniga apologier mot flera protestantiska anfall förskaffade honom 1846 anställning som residerande domherre i Breslau, och 1857 kallades han till domskolastikus af furstbiskop Förster. Hans antropologiska dualism framträdde emellertid i oroande grad, och 1860 riktades mot hans läroåskådning ett påfligt bref, på grund hvaraf Förster ville fråntaga honom hans professur, men hvarken dennes eller påfvens påtryckningar förmådde B. att gifva vika, allra helst som han egde stöd hos sina universitetskolleger. Samtida domkapitelsstrider ledde dock till att han 1862 för en tid suspenderades och förlorade tredjedelen af sin domherrelön. 1870 slöt sig B. till reaktionen mot ofelbarhetsdogmen, förnekade vatikanska konsiliets egenskap af ekumeniskt möte och gjorde gemensam sak med den gammalkatolska rörelsen i Schlesien. I nov. s. å. suspenderad, tog han sin tillflykt till furst Bismarck och regeringen, som garanterade honom sin hjälp. Men genom B:s död,

1 okt. 1871, förebyggdes den fortsatta utvecklingen af konflikterna. Bland B:s skrifter märkas vidare: *Das christliche seligkeitsdogma nach kathol. u. protest. bekentnisse* (1844), *Theologische briefe an Ant. Günther* (s. å.), *Neue theologiske briefe* (1853) och *Die biblische schöpfungsgeschichte* (1867—72). Se E. Melzer, "Baltzers leben, wirken u. wissensch. bedeutung" (1877). J. Hdr.

Baltzer, Wilhelm Eduard, tysk präst och skriftställare, f. 1814, d. 1887, gjorde sig känd genom sin lifliga verksamhet för bildandet af fria församlingar i Tyskland och grundade 1847 den fria församlingen i Nordhausen, hvilken han förestod till 1881. Bland hans många religionsvetenskapliga skrifter må nämnas *Gott, welt und mensch, grundlinien der religionswissenschaft* (1869, 2:a uppl. 1879). B. var äfven en ifrig förkämpe för vegetarianismen, bildade 1868 i Nordhausen en "förening af vänner till ett naturligt lefnadssätt" och utgaf *Die natürliche lebensweise* (4 bd, 1867—72) samt en vegetariansk kokbok, som 1900 utkom i sin 14:e upplaga.

Baltzer, Heinrich Richard, tysk matematiker, f. 1818 i Meissen, d. 1887 i Giessen, sedan 1869 professor därstädes, var en framstående läroboksförfattare, mest känd genom sitt arbete *Theorie und anwendung der determinanten* (1857, 5:e uppl. 1881), som länge betraktats som ett på sitt område klassiskt verk. H. v. K.

Balŭba, negerfolk i Central-Afrika, synes från Moëro-sjön och Kassongos rike småningom hafva utbredt sig mot n. v. och bosatt sig i Kongostaten, vid mellersta Lulua och Sankuru (bifloder till Kassai). De äro ett af de vackraste och kraftigaste negerfolk, muskulösa och bredbröstade. En stam af dem, basongo, lärde Wissmann 1881 känna mellan Sankuru och Lubefu och förvånades öfver att där finna ett folk, som utan att hafva kommit i beröring med arabisk eller europeisk kultur kunde åstadkomma så väl arbetade metallföremål, väfnader och lergods och hade ett så utveckladt jordbruk. Deras bysamhällen, bestående af fyrkantiga hus, omgifna af trädgårdar, hade en befolkning af ända till 15,000 pers. Genom blandning med urbefolkningen har uppstått en svagare ras, basjilange (se d. o.). (H. S.)

Balucki [-u'tski], Michal, polsk författare (pseud. Elpidon), f. 1837 i Krakau, d. 1901 genom självmord. Från 1863 skref han dikter och sensationella romaner med satirisk tendens samt efter 1867 för scenen i Krakau åtskilliga lustspel och dramer. A—d J.

Balu'ster (fr. *balustre*, af lat. *balaŭ'stium*, granatblomma), Balusterdocka eller endast Docka,

benämning på de mer eller mindre kolonnartade stöd, som uppbära bröstläningen (täckplattan) på ett bröstvärn eller öfverstycket på ett skrank. Dockan hade under medeltiden och den tidiga renässansen formen af en liten kolonn, *A*, med bas och kapitäl. Sedermera utbildades den dock med andra former, dels symmetriskt, *B*, uppåt och nedåt från midten, dels uppväxande nedifrån, *C*, *D*, *E*, med en fyrkantig plint, *a*, bas, *b*, ett delvis starkt utsvällande, delvis sig sammandragande lif, *c* (flaskformigt), samt kapitäl, *d*, med fyrkantig platta, *e* (abäk). Dockorna göras fyrkantiga, mångkantiga, runda, af sten, trä eller järn, af de båda senare materialen väsentligt smalare än af sten.

Högrenässansens och barockens akademiker uppställde vissa skönhetsregler för utbildandet af denna visserligen lilla, ehuru icke oviktiga arkitektoniska detalj. Så skulle t. ex. plinten och utsvällningen hafva samma bredd, u, $= {}^2/_5\ h$, dockans hals och basens smalaste parti skulle hafva samma mått, i, $= {}^1/_5\ h$; abakens bredd $= {}^1/_3\ h$. Dockorna skulle sättas så nära hvarandra, att afståndet mellan utbuktningarna blef $= i$. Man fick icke sätta mer än 13 och ej mindre än 5 dockor i svit, utan afbrott af bredare rektangulära stöd eller af piedestaler. I. G. C.

Balu'sterdocka. Se Balu'ster.

Baluträd, ett oftast genombrutet bröstvärn, anbragt som skydd vid kanten af terrasser, trappor,

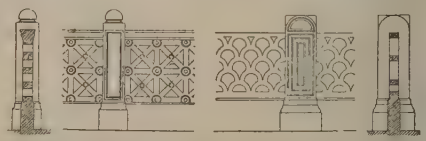

Balustrader från Sofia-kyrkan i Konstantinopel, 500-talet.

Gotiska balustrader. *A* balustrad från Notre Dame i Paris, 1200-talet, *B* från katedralen i Carcassonne, 1300-talet.

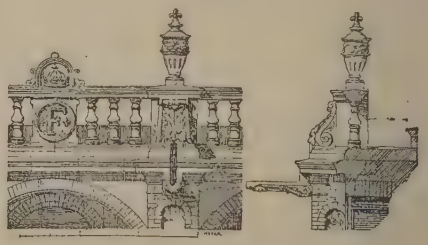

Balustrad från slottet S:t Germain, 1500-talet.

broar, altaner, balkonger, gallerier, läktare o. s. v. eller såsom afskrankning i ett rum, en kyrka, domsal o. s. v. Ursprungligen betecknades med detta ord endast sådana bröstvärn, hvars täckplatta bars af balustrar (se Balu'ster); småningom har emellertid benämningen balustrad kommit att gifvas äfven åt bröstvärn af helt andra former, såsom närstående

figurer visa. Balustrader förekomma ock som krön å byggnader (Stockholms slott), en anordning som renässansen tagit i arf af gotiken. De öfverst på

Balustrad från slottet Maison sur Seine, 1600-talet.

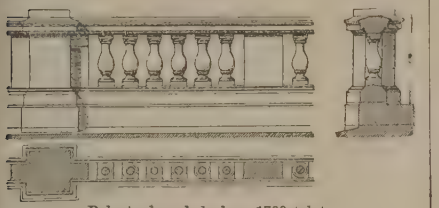

Balustrad med dockor, 1700-talet.

yttermurarna anlagda kanalerna för afledandet af regnvattnet från de höga medeltida katedraltaken tjänstgjorde äfven såsom passager och måste därför förses med bröstvärn. I. G. C.

Balutsjistän. Se Belutsjistan.

Baluze [-lyš], Étienne, fransk historieskrifvare, f. 1630, d. 1718, blef efter att några år hafva varit privatsekreterare åt flere för sin lärdom framstående franska prelater 1667 Colberts bibliotekarie och 1670 professor i kanonisk rätt vid Collège royal (Collège de France), hvars direktör han var 1707—10. Han ådrog sig Ludvig XIV:s onåd genom sitt verk *Histoire généalogique de la maison d'Auvergne* (1708), hvari han med stöd af gamla dokument sökte häfda ätten Bouillons anfsanspråk på grefskapet Auvergne, samt afsattes 1710 och förvisades från Paris. 1713 erhöll han tillåtelse att återvända, men fick ej sin förra plats tillbaka. B. var en af sin tids lärdaste och noggrannaste forskare, umgicks förtroligt med de berömde lärde Mabillon och Du Cange samt inlade stora förtjänster såsom samlare och utgifvare af urkunder, främst genom "Capitularia regum francorum". E. A—t.

Balvay [-vä]. Se Bervic.

Balza, ett slags farkost. Se Balsa.

Balzac [balsa'kk], Jean Louis Guez de, fransk skriftställare, f. 1597, d. 1654 på sitt slott Balzac i Angoulême, vann efter några års vistelse i Italien europeisk ryktbarhet såsom brefförfattare (*Lettres*, 1624—36; flere uppl.). Han blef gunstling hos kardinal Richelieu, titulärt statsråd och historiograf samt invaldes 1634 i Franska akademien. B. har blifvit kallad "prosans Malherbe"; också utöfvade han ett mäktigt inflytande på den då ännu vildvuxna franska prosans utveckling, genom korrektheten i sin språkbehandling, lyckligt ordval, ciceronianskt afrundning i periodbyggnaden och fin språklig rytm. Men å andra sidan är han aldrig osökt, utan blir lätt uppstyltad och tillgjord i sin vältalighet. Jämte bref ven märkas af honom skrifterna *Le prince* (1631), *Le Socrate chrétien* (1652) och *Aristippe* (1658). Hans samlade skrifter utgåfvos 1665 (ny uppl. 1855, i 2 bd), valda skrifter 1822. En samling af hans ofta starkt pepprade tankekorn (*Pensées*) utgafs 1807, hans återfunna *Lettres inédites* 1873 (i "Mélanges historiques", bd I).

Balzac [balsa'kk], Honoré de, fransk romanförfattare, f. 16 maj 1799 i Tours, d. 19 aug. 1850 i Paris, gick först i skola i Vendôme, men kom tidigt till Paris, där han 1816 slutade sina studier. Därefter fick han anställning på ett advokatkontor, men egnade sig snart helt och hållet åt skriftställeri. Under en följd af år ledde han ett försakelsefylldt och sträfsamt lif, upptagen af en fåfäng, jäktande kamp för att vinna rikedom och ära. Under växlande pseudonymer gaf han ut en mängd romaner, hvilka ej blefvo uppmärksammade och som väsentligen för honom hade den betydelsen, att han genom deras författande småningom lärde sig att "beskrifva natur" och "skildra karaktärer". Han påverkades vid denna tid särskildt af Cooper och Walter Scott. Vid flera tillfällen försökte han sig äfven i ekonomiska spekulationer, men gynnades ej heller då af lyckan. Hans idé att trycka billiga upplagor af klassiska författare beredde honom själf endast förluster, och hans verksamhet som tryckeriegare ådrog honom endast nya skulder. Hans energi bröts likväl ej, och han fortsatte sin sträfvan med hårdnackenhet, uppehållen af den okufliga öfvertygelsen om sitt snille.

Le dernier chouan, hans första roman med utsatt författarnamn, utkom 1829 och gjorde lycka. Den röjer i sin skildring af mänskliga drifter en stor psykolog och är skrifven med mycken kraft. 1830 följde den brutala, genom iakttagelseskärpa framstående *Physiologie du mariage* och den första samlingen *Scènes de la vie privée*, 1831 den af swedenborgsk mystik påverkade *La peau de chagrin* ("Amuletten", 1899), med hvilka hans rykte som en af Frankrikes mest betydande romanförfattare var stadgadt. Under tjugu år utvecklade nu B. en rastlös skriftställarverksamhet, och öfveransträngningen härvid bröt i förtid hans krafter. Hans produktivitet var enorm. Endast några få timmar hvar afton unnade han sig hvila, för öfrigt arbetade han dag och natt. Hans fantasi var outtömlig och dess kraft så utomordentlig, att han äfven i det dagliga lifvet kunde öfvertyga andra personer om sanningen af vilda hugskott. Det var en rent visionär styrka i hans inbillning, han ledde med de gestalter han diktade, så att personer och händelser, hvilka hans fantasi skapat, kommo för honom att vara verkligare än verkligheten själf. B. var samtida med den franska nyromantiken — Gautier och Sandeau voro hans vänner — och deltog i tidehvarfvets litterära nydaning. Men i stället för att vända sig bort ifrån nuet och verkligheten, uppsökte B. med förkärlek dessa. Han använde en empirisk detaljanalys, en minutiös observation som underlag för sina skildringar. Med en romantikers våldsamma och storslagna inbillningskraft kombinerade och konstruerade B. sina verk, men det material han handskades med var verklighetens, var Frank-

rike under kejsardömet och efter restaurationen. B. hade svårt att tillegna sig en konstnärlig stil, han var ibland svulstig, ibland platt, hans språk egde brister i välljud och åskådlighet, och han fick det aldrig helt i sin makt. Medveten härom, gjorde han sig mycken möda med själfva utarbetandet af sina romaner, hvilka han oaflåtligt förändrade och omformade i de 8—10 korrektur på sina arbeten, som han brukade läsa. Detta fruktansvärdt tidsödande arbetssätt i förening med hans aldrig hvilande skaparlust gjorde hans lif till ett oafbrutet, öfveransträngande arbete. I slutet af 1830-talet beslöt han att förena alla sina verk till ett sammanhängande helt, en organism, som skulle gifva hela tidsålderns psykologi, *La comédie humaine*, som B. kallade detta sitt lifsverk i medveten jämförelse med Dantes "Gudomliga komedi", sammanfattningen af den katolska medeltidens åsikter och erfarenheter.

Med enastående framgång genomförde han sin afsikt, men medhann ej att fullborda det oerhörda verket. Omständligt och med den intimaste kännedom skildrade han de mest olika lefnadsöden, karaktärer och samhällsklasser. Ministrar och lägre tjänstemän, officerare och finansiärer, borgare och präster, litteratörer och konstnärer, adelsdamer och skådespelerskor, uppoffrande hustrur och fåfänga unga flickor, ärbara medelklasskvinnor och kurtisaner, allas yttre och inre lif känner han till och återger med illusorisk påtaglighet. Han var förtrogen med provinserna och egendomligheterna i lifvet där, men det var framför allt Paris, som han beskref. Just det komplicerade, det stora eggade hans fantasi; och i skildringen af den moderna storstaden med dess intriger och larm, dess stridiga viljor och passioner, dess vilda tummel och kamp för uppehälle och rikedom fann B. det yppersta stoffet att arbeta med. Han hade en naturvetenskapsmans intresse för äfven det minsta och obetydligaste; någon afsky för det dåliga, någon längtan bort ifrån det fula kände han icke; han moraliserade ej i sin framställning, hvarken klander eller ogillande fick föra honom ifrån sannfärdigheten. Genom sin metod kan han därför betraktas som en af den moderna realistiska romanens grundläggare. Från B. utgå Flaubert med sin kalla psykologiska analys och mer eller mindre medelbart den senare naturalismen (Flauberts lärjunge Maupassant, Zola m. fl.), till hvilken B. och Henri Beyle bilda öfvergången från romantiken.

"La comédie humaine" omfattar 85 större och mindre romaner, fördelade på serierna 1) *Scènes de la vie privée*, som bl. a. innehåller *La femme de trente ans*, *La maison du Chat-qui-pelote* och *Béatrix*, 2) *Scènes de la vie de province*, hvaribland *Eugénie Grandet* (öfv. 1893), *Illusions perdues* ("Krossade illusioner", 1900—01) och *Le lys dans la vallée*, 3) *Scènes de la vie parisienne*, hvaribland *Grandeur et décadence de César Birotteau* ("César Birotteau", 1899), *Splendeurs et misères des courtisanes* ("Kurtisanernas lif", I, 1902), *Le père Goriot* ("Pappa Goriot", 1898), *La cousine Bette* och *Le cousin Pons* ("Kusin Pons", 1899), 4) *Scènes de la vie militaire*, 5) *Scènes de la vie politique*, hvaribland *Une ténébreuse affaire*, 6) *Scènes de la vie de campagne*, hvaribland *Le médecin de campagne* och *Le curé de village*, 7) *Études philosophiques*, hvaribland *Séraphita*, *Histoire intellectuale de Louis Lambert* och *Un drame au bord de la mer*, samt 8) *Études analytiques*, hvaribland *Petites misères de la vie conjugale*. Utanför denna serie stå *Les cent contes drolatiques* (1832—37), skrifna i arkaiserande stil à la Rabelais. B:s dramer vunno intet bifall, med undantag af lustspelet *Mercadet* (1851). B:s *Correspondance* 1819—50 utgafs 1876, hans *Lettres à l'étrangère* äro under utgifning (1899 ff.). B:s byst är uppställd i foajén på Théâtre français; statyer öfver B. äro resta i Tours (af Fournier) och Paris (af Falguière), till hvilken sistnämnda Rodin 1898 lämnade en refuserad och mycket omstridd skiss. — Litt.: Laura de Surville (B:s syster), "Balzac, sa vie et ses œuvres" (1858), Th. Gautier, "H. de Balzac" (1859), de Lovenjoul, "Histoire des œuvres de H. de B." (2:a uppl. 1886), Barrière, "L'étude sur l'œuvre de B." (1890), Erik Lie, "Honoré de Balzac" (1893), Flat, "Essais sur B." (1893—95), och Biré, "Honoré de B." (1897) samt essayer af Taine, Faguet och, på svenska, H. Lindgren (i "Skalder och tänkare", 1900). R—n B.

Bamba'ja, italiensk bildhuggare. Se Busti, A.

Bambara 1. Bambarra, en negerstam och ett negerrike i det inre Afrika, vid öfre Niger (Djoliba), sträckande sig från 10° till 15° n. br. Arealen omkr. 238,800 kvkm. Landet är till största delen en sumpig, men fruktbar skoglös slätt och genomflytes af en mängd floder. Spannmål, ris, majs och yamsrötter äro hufvudalstren. Bland de mångfaldiga trädslagen märkes i synnerhet sji- eller smörträdet. Invånarna (omkr. 2 mill.) tillhöra mandingo-stammen och äro ett krigiskt folk. Hufvudorten, Segu (omkr. 30,000 inv.), vid Djoliba, driver, liksom landets öfriga större platser, en betydande handel med spannmål, guld, salt (från Sahara), slafvar och indigofärgade bomullstyger af utmärkt beskaffenhet, hvilka tillverkas af landets kvinnor. Alla husgeråd, smycken och vapen (dock icke skjutgevär) samt krut förfärdigas i landet. En annan viktig ort är det af en ringmur omgifna Bammako, vid Niger, med öfver 800 inv., hvilket utgör fransmännens viktigaste stödjepunkt vid Niger. En del af landet hörde sedan äldre tider under Frankrike; i den öfriga delen regerade inhemska konungar, men denna del eröfrades 1861 af fellatahöfdingen Hedj Omar, efter hvars sons död (1891) äfven hans land tillföll Frankrike. Våra underrättelser om B. ega vi genom skotten Mungo Park och den franske löjtnanten Mage, hvilken besökte landet 1865. Om språket se Binger: "Essai sur la langue B." (1886).

Bambarra. Se Bambara.

Ba'mbas, Neofytos, nygrekisk patriot, lärare och filolog, f. 1770 på Chios, d. 1855, knöt i Paris förbindelser med sin landsman A. Koraes och organiserade sedermera den lärda skolan på Chios, hvilken han ledde med stor framgång. I början af grekiska frihetskriget var han Alex. Ypsilantis' sekreterare och utöfvade då genom handling och eldande tal ett betydligt inflytande. Sedermera vardt han professor vid joniska akademien på Korfu och 1837 i Aten. — B. inlade förtjänst i synnerhet därigenom att han befäste det af Koraes utdanade nygrekiska skriftspråket. Han utgaf flere filologiska arbeten.

Ba'mberg. 1. Stad i bajerska regeringsområdet Ober-Franken, vid Regnitz, 4,5 km. ofvanför denna flods utlopp i Main. 41,823 inv. (1900), garnisonen medräknad, däraf 5,605 evangeliska och 1,160 judar, resten katoliker. Säte för en ärkebiskop, ett katolskt och ett protestantiskt dekanat samt för en "oberlandes-

gericht'' för Ober- och Unter-Franken. B. är en regelbundet och prydligt byggd stad, som utbreder sig dels i dalbottnen på ömse sidor om Regnitz' båda armar, dels amfiteatraliskt på de omgifvande kullarna, hvarigenom det får ett synnerligen pittoreskt ut-

Domkyrkan i Bamberg.

seende. Af byggnader böra nämnas: den högt belägna, med fyra torn försedda domkyrkan — med dess många grafmonument och andra konstverk —, en af den senromanska arkitekturens yppersta verk, byggd 1004—12 och under åren 1828—37 fullständigt restaurerad af konung Ludvig I; vidare det gamla och det nya biskopspalatset, det 1009 grundade benediktin-klostret (nu inredt till hospital), S:t Jakobskyrkan (byggd 1073—1109), det gamla rådhuset, ett kungligt slott, förr residens för furstbiskoparna, nu för en bajersk prins. I det forna jesuitkollegiet finnes ett stort bibliotek, som innehåller en mycket dyrbar samling handskrifter (4,180) och inkunabler (omkr. 3,000) samt omkr. 300,000 bd. I B. finnes ock ett större arkiv. B. eger vidare ett af de äldsta boktryckerierna (Albr. Pfisters, anlagdt 1453), nästan lika gammalt som det gutenbergska i Mainz. Af högre undervisningsanstalter eger staden numera endast ett katolskt lyceum, en kvarlefva efter det berömda, 1585 grundade, 1803 upphäfda universitetet. — Bambergs handel, af gammalt ganska betydlig, underlättas genom stadens läge vid den segelbara Regnitz och den däri utmynnande Ludvigskanalen äfvensom af de järnbanor, som beröra B. Utförseln består mest af boskap och trädgårdsalster. Industrien omfattar hufvudsakligen tobaksfabrikation, bomullsspinning, klädesväfveri, porslinsmåleri och öltillverkning. En af hufvudnäringarna är dessutom odlingen af droger och grönsaker.

B. uppstod i 9:e årh. omkring grefvarnas af Babenberg stamborg, hvaraf lämningar ännu finnas kvar i det ofvanför staden belägna Altenburg, omtalas som stad redan 973, blef sedermera en rikesstad och därefter residens i det 1007 grundade biskopsstiftet Bamberg. Under medeltiden var B. en af den tyska slöjdflitens mest blomstrande orter och pryddes med en mängd vackra byggnader, af hvilka de betydligaste äro nämnda här ofvan. Under 15:e och 16:e årh. rasade blodiga fejder mellan biskoparna och stadens borgare, som ej ville uppgifva sin fria författning. Under trettioåriga och sjuåriga krigen, liksom under de napoleonska, led B. mycket. Efter freden i Lunéville öfverlämnades staden, jämte stiftet, till Bajern (1802).

2. F. d. riksomedelbart tyskt biskopsdöme, upprättadt 1007, före sekularisationen, 1802, omfattande 3,580 kvkm. med omkr. 207,000 inv. — knappt hälften af den folkmängd, som det egde före reformationen. Det indelades i 4 arkidiakonat: Bamberg, Kronach, Hollfeld och Ickolsheim. Staden B. bildade ett eget kapitel.

Ba'mberger, Friedrich, bajersk landskapsmålare, f. 1814, d. 1873, studerade någon tid i Berlin, men mottog sedan bestämmande intryck af Rottmanns arbeten i München. Mycket berömda äro hans spanska landskap (två dylika finnas i nya pinakoteket i München).

Ba'mberger, Heinrich von, österrikisk läkare, f. 1822 i Prag, d. 1888, tjänstgjorde först i Prag, sedan i Wien och utnämndes 1854 till professor vid medicinska kliniken i Würzburg samt 1872 till samma befattning i Wien. B. har utgifvit flere praktisk-medicinska arbeten, som äro af framstående betydelse till följd af författarens ovanligt rika kliniska erfarenhet, bl. a. *Lehrbuch der krankheiten des herzens* (1857), *Krankheiten des chylopoetischen systems* (2:a uppl. 1864) och *Über Bacon von Verulam, besonders vom medicinischen standpunkte* (1865).

Ba'mberger, Ludwig, tysk politiker, f. 1823 i Mainz, d. 1899 i Berlin. Landsflyktig med anledning af sitt deltagande i 1848—49 års revolutionära rörelser, lefde han som bankir mest i Paris, till dess han 1866 erhöll tillstånd att återvända till Tyskland. B. blef 1868 medlem af tullparlamentet och tillhörde tyska riksdagen från dess början 1871 till 1893. I riksdagen intog han till 1880 en framskjuten plats inom det nationalliberala partiet och utöfvade stort inflytande i ekonomiska frågor, framför allt i debatterna rörande mynt- och närings-lagstiftningen. B. försvarade med kraft och sakkännedom guldmyntfoten mot bimetallisterna. Såsom ifrig frihandlare bekämpade han sedan 1879 ifrigt Bismarcks protektionistiska system och kom därigenom 1880 i så pass spändt förhållande till det nationalliberala partiet, att han bildade secessionisternas grupp, som utbröt sig ur nämnda parti (se Secessionister). Denna grupp uppgick 1884 i det då bildade tyskfrisinnade partiet (se d. o.), ur hvilket B. dock utträdde 1893 för att ansluta sig till den Frisinnade föreningen, dock utan att söka återval till riksdagen. I tal och skrift gjorde sig B. under sina senare år bemärkt som häftig motståndare till den s. k. ''katedersocialismen'' och till Bismarcks kolonialpolitik. Hans riksdagstal voro ej glänsande, men utmärktes af klar och strängt logisk framställning samt på fackkunskap och erfarenhet grundad auktoritet. Bland B:s många politiska och ekonomiska skrifter må nämnas *Erlebnisse aus der pfälzischen erhebung* (1849), *Monsieur de Bismarck* (Paris 1868, tysk öfvers. s. å.), *Deutschland und der socialismus*

(1878), *Deutschthum und judenthum* (1880), *Die secession* (fyra uppl. 1881), *Die nachfolge Bismarcks* (sex uppl. 1889) samt *Die stichworte der silberleute besprochen* (fyra uppl. 1894). Hans *Gesammelte schriften* utkommo i 5 bd 1894—98; efter B:s död ha utgifvits hans *Erinnerungen* (af Nathan, 1899) och *Ausgewählte reden über geld und bankwesen* (af Helfferich, 1900). (V. S—g.)

Bambino (it.), "litet barn". — Santissimo bambino är en praktfullt utstyrd och som undergörande dyrkad träbild, hvilken föreställer Kristus som barn. Bilden utställes offentligt från julafton till 6 jan., men hålles eljest dold i sitt kapell i kyrkan "Ara coeli" i Rom samt uttages därifrån endast för att i en väl tillsluten vagn skickas till sjuka. I Selma Lagerlöfs "Antikrists mirakler" spelar bambino en ej oväsentlig roll.

Bamble. Se Bamle.

Bambocciader [-bått-jäder], *målark.*, realistiska, oftast burleska framställningar ur de lägre italienska folkklassernas lif. Denna s. k. "lägre" genre, som blomstrade vid midten af 1600-talet, fick sin benämning efter det öknamn, "il bamboccio", som italienarna för hans vanskaplighets skull gåfvo den holländske målaren Pieter de Laer (verksam i Rom 1623—39), den förste, som med penseln skildrade det måleriska, italienska gatulifvet, icke idealiseradt, utan omutligt natursant, men sedt med en nordbos ögon och tolkadt med godt humör. O. G—g.

Bamboccio [-bå'ttjå], binamn på målaren P. de Laer.

Ba'mbu (eng. *bamboo*). 1. Bambu-rör. Se Bambusa. — 2. Ett slags gulfärgade, oglaserade lervaror, som tillverkas i Indien. — 3. Benämning på åtskilliga mått: på Sumatra dels viktmått för säd = 1,85 kg., dels rymdmått för våta varor = 4 liter, i Burma längdmått = 4,09 m.

Bambuk, förr ett negerrike i västra Afrika, men sedan 1858 lydande under Frankrike (kolonien Senegal), beläget mellan floderna Senegal och dess bifloder Faleme och Bafing, 12° 40′ — 14° 30′ n. br., 10° 40′ — 12° 30′ v. lgd. Det vidsträckta, ehuru glest befolkade landet är bergigt, men väl bevattnadt, rikt på boskap, säd, frukter och honung, järnmalm, guld och elfenben. Invånarna (omkr. 800,000) tillhöra mandingo-stammen. Hvarje by har sin höfding, någon större statlig organisation finnes ej. De betydligaste orterna äro Dialafara, Farabana och Sansandig. Franska poster finnas vid Senegal (Kayes, Medine, Diamu, Bafulabe), alla förenade genom järnväg, och vid Faleme (Senudebu).

Bambu-rör, *bot.* Se Bambusa.

Bambūsa Schreb., Bambu-rör, *bot.*, växtsläkte af nat. fam. *Gramineæ*, resliga, stundom 15—30 m. höga, trädlika gräs med ledad stam och från lederna utgående grenar samt i mångblommiga ax sittande blommor. Arterna förekomma endast i varmare länder, där de ofta bilda stora skogar. I Brasilien kallas de taguara. Anmärkningsvärd är den hastighet, med hvilken stammen hos de flesta tillväxer: den kan under ett dygn förlängas med mer än 90 cm. Den mest kända bland arterna är *B. arundinacea* Retz., som förekommer i Ostindien och på Java, i synnerhet på sumpiga ställen. En annan i tropikerna ofta odlad art är *B. vulgaris* Wendl. Det torde knappt finnas några växter, som användas till så många och olikartade ändamål som dessa. De hårda, ihåliga stammarna nyttjas, då de äro äldre och tjockare, till stänger, pålar, till förfärdigande af hus, båtar, husgerådssaker m. m. samt till vattenämbar, hvarvid ledernas skiljeväggar bilda

Bambusa vulgaris.

bottnarna. Yngre strån brukas till flätverk, gärdesgårdar o. d. De allmänt nyttjade bamburör-käppparna förfärdigas af unga skott. Äfven bladen tjäna till åtskilliga ändamål, såsom till förfärdigande af hattar och mattor, till kreatursfoder m. m. De unga skotten ätas och exporteras från Japan till Europa konserverade (*take no ko*). Af bastet göres i Kina ett fint papper. I lederna af äldre strån afsätter sig ett till största delen af kiselsyra bestående ämne, som kallas *tabasjir*, och som nyttjats i medicinen. Äfven saften användes i Japan i medicinen. — Några hithörande arter odlas som prydnadsväxter i växthus, t. ex. *B. Fortunei* v. Houtte, som uthärdar vintern i Väst-Europa, och *B. nana*, som endast blir 2 m. hög. Äfven i öfrigt hafva flere bland arterna samma användning som de nu beskrifna. — B. angifves från tertiära aflagringar inom Europa. Ldt. (G. L—m.)

Bambyke. Se Hierapolis.

Bamff [bä'mf], skotskt grefskap. Se Banff.

Bamian, en ort i norra Afganistan (34° 50′ n. br., 67° 54′ ö. lgd), 2,587 m. ö. h., 130 km. v. n. v. om Kabul, i en fruktbar dal mellan de här sammanstötande Hindukusj och Kuh-i-Baba. Här gå de sex Bamianpassen öfver bergen, men af dem är endast ett farbart för större fordon, näml. Hadjigak (14 km. långt, 2 km. bredt, 3,715 m. ö. h.). Det är omgifvet af ända till 1,000 m. höga bergväggar och är hufvudväg för trafiken mellan östra Afganistan och Turan. Genom det skola Alexander, Djingis kan och Timur hafva fört sina härar. I de omgifvande klippväggarna finnes en mängd buddistiska minnesmärken, på ena sidan i en oafbruten rad af 11 km. längd, bl. a. två i sten uthuggna Buddhabilder af 32 och 48 m. höjd. Hela dalen är för öfrigt fylld med ruiner af grafvårdar, moskéer och andra byggnader, som äro kvarlefvor af den af Djingis kan förstörda staden Ghulghuleh. J. F. N.

Bamle (Bamble), prosteri och sorenskriveri i Bratsberg amt, Norge. Det förra omfattar socknarna Drangedal, Sannikedal, Skaatö och Bamle samt köpstaden Kragerö och lastageplatserna Langesund och Stathelle, det senare tingslagen Bamle, Langesund, Eidanger och köpstaden Brevik. Innan fogderiet upphäfdes enligt lagen af 21 juli 1894, hörde under Bamle fogderi häraderna Drangedal, Sannikedal, Skaatö, Bamle, Eidanger, Slemdal och Gjerpen samt lastageplatserna Langesund och Stathelle. I äldsta tid hörde B. till Grenland, som utgjorde en del af den senare medeltida landsdelen Skiðusýsla, Skienssyssel, som existerade till framemot reformationstiden. O. A. Ö.

Bammako, stad i franska Sudan, vid Niger, 12° 25′ n. br. Omkr. 800 inv. B. är omgifvet af murar, har citadell och drifver liflig handel.

Baʹmpur. 1. Flod, som från ö. flyter till den afloppslösa insjön Djas Morian i persiska prov. Kirman. — 2. Stad vid den liknämnda floden, 550 m. ö. h. Orten är befäst, men består för öfrigt endast af vid pass 500 halmkojor med 6,000—7,000 inv. B. är omgifvet af urskog och bebodt af sunnitiska halfnomader af nästan negerartad typ.

Ban (af ovisst ursprung, men sannolikt ej identiskt med slav. *pan*, herre) var den forna ämbetstiteln för befälhafvarna i Ungerns östra gränsdistrikt och ungefär liktydigt med markgrefve. Banens makt var mycket vidsträckt, alldenstund han i politiska, juridiska och militära angelägenheter hade nästan oinskränkt välde. Området för hans myndighet kallades banat. De mest betydande banaten voro Dalmatien, Kroatien, Slavonien och Bosnien. Vid turkarnas framträngande föllo de flesta banaten i deras våld, och de öfriga inskränktes i afseende på storleken, hvarjämte banernas myndighet och verkningskrets mycket förändrades genom den införda militärförfattningen. Titeln *ban* bäres fortfarande af ståthållaren i Kroatien (”banus af Kroatien, Slavonien och Dalmatien”), hvilken står i spetsen för Kroatiens regering, utnämnes af Ungerns konung på förslag af ungerske ministerpresidenten, är ansvarig för landtdagen i Agram, tager i alla gemensamma ungersk-kroatiska angelägenheter del i ministerrådet och är medlem af ungerska öfverhuset, men har ingen militärisk myndighet.

Ban, Matija, sydslavisk poet och publicist, f. 1818 i Ragusa, d. 1903 i Wien, var först lärare i franska och italienska vid ett lyceum i Konstantinopel och sedan informator för furst Alex. Karagjorgjevitjs barn i Belgrad. Lifligt politiskt intresserad, ifrade han för sammanslutning mellan serber och kroater mot turkar, magyarer och tyskar samt fick många politiska uppdrag af den serbiska regeringen, som enligt beslut af skupsjtinan 1868 gaf honom en liten pension. Såsom patriotisk poet utbildade han sig dels efter folkepiska mönster, dels efter italienska (särskildt Alfieri och Manzoni), på hvilket språk han äfven skref. I dramat sökte han, ehuru med ringa framgång, likna Shakspere, och hans många historisk-romantiska skådespel, bland hvilka märkas *Vanda* (polskt ämne), *Jan Hus* (tjechiskt), *Tsar Lazar* (serbiskt), *Mejrima* (bosniskt) och *Marojica Kaboga* (ragusanskt), äro redan föråldrade. — Förutom diverse politiska och pedagogiska skrifter utgaf han 1849—53 en litterär tidskrift, ”Dubrovnik”, i Ragusa. A—d J.

Bana. 1. *Mek.* Den räta eller krokiga linje, som beskrifves af en materiell punkt, när den är i rörelse. Är en kropp i rörelse, beskrifver hvarje punkt af densamma en särskild bana, men vanligen förstår man med kroppens bana den, som beskrifves af kroppens medelpunkt eller tyngdpunkt. Jordens bana kring solen är en ellips, en kastad kropps bana i lufttomt rum är en parabel o. s. v. Banan kan vara absolut eller relativ, allteftersom rörelsen är absolut eller relativ. G. R. D.*

2. *Järnv.* Bana kallas å ena sidan hela det genom byggnad åstadkomna underlag, som möjliggör fordonens (lokomotivets och vagnarnas) framförande utefter järnvägen, men å andra sidan äfven den ”öppna linjen” mellan stationerna till skillnad från dessa senare, hvilkas gränser mot ”banan” utgöras af deras yttersta växlar. Spårbana af den beskaffenhet, att nuvarande järnvägsspår kunna anses därifrån härstamma, säges allra först hafva förekommit i kolgrufvor i England och i malmgrufvor i Tyskland vid nyare tidens början. Den äldsta spårbana ofvan jord torde hafva varit en på 1600-talet anlagd från Newcastle ned till Nordsjön, där dock hela spåret var af trä. H. L.

Banafdelning, *järnv.*, den del af järnvägsadministrationen, som det åligger att underhålla, bevaka och vårda alla järnvägens fasta tillhörigheter, sålunda själfva banan med dess öfver- och underbyggnad (spår och banvall), broar och andra vattengenomlopp, husbyggnader, bangårdsmaskinerier, signaler, telegrafer och säkerhetsanordningar, stängsel, planteringar m. m., hvarjämte det tillkommer denna afdelning att utföra nödiga nybyggnader eller förändringar af äldre sådana inom berörda områden. Inom svenska statens järnvägsstyrelse förestås banafdelningen af en öfverdirektör. H. L.

Banāl (af fr. *ban*). 1. ”Stående under ett bann” (se d. o.). ”Banal” nyttjades i medeltidens rättsspråk om något, som länsherren öfverlämnat till vasallernas begagnande mot uppfyllandet af vissa förbindelser å deras sida.

2. Alldaglig, lik alla andra, intresselös, intetsägande, konventionell.

Banalisēra (jfr Banal), neddraga till hvardaglighet.

Banalitēt, egenskapen att vara banal; intetsägande yttrande.

Banältafel (af *ban*, se d. o., och ty. *tafel*, bord), domstol i andra instans i Kroatien.

Banän, *bot.* Se Musa.

Banäna, station och hamn i Kongostaten, ligger på ett lågt, långt, smalt sandref mellan Atlantiska hafvet och Kongomynningens norra strand. Emedan floden och hafvet hotade att bortskölja udden, har man sökt bevara den genom rader af i stranden nedrifna pålar, innanför hvilka man höjt stranden och gjort den fast genom påförda stenmassor. Innanför udden ligger en rymlig och tämligen djup hamn med god ankargrund, dit fartyg, som ej ligga djupare än 6 m., lätt kunna löpa in. Platsen är hufvudort i ett distrikt af Kongostaten och säte för en fransk och en nederländsk konsul. Ytterst på udden ligger det holländska faktoriet, ett storartadt och välskött etablissemang, och därefter följa det franska faktoriet, Kongostationen samt det engelska och det portugisiska faktoriet.

Ba'nana-öarna, brittisk ögrupp utanför Sierra Leonekusten i Afrika. Den består af den större ön Banana (7 km. lång, 1,5 km. bred), på hvilken engelsmännen hafva kolonien Ricketts, samt tre smärre öar. De äro af vulkaniskt ursprung och mycket fruktbara samt tjäna som rekreationsort för engelsmän från Sierra Leone.

Banänmjöl. Se Musa.

Banänväxt, *bot.* Se Musa.

Banänätaren och Bananätarefåglarna, *zool.* Se Musophagidæ.

Banät, fordom allmän benämning på hvarje ungersk gränsprovins, hvaröfver en ban härskade. Efter turkkrigens slut bestod blott ett banat, Temesvárbanatet (Temesbanatet), som dock aldrig haft någon ban. Det omfattade komitaten Torontál, Temes och Krassó samt banat-militärgränsen (inalles 28,040 kvkm.) och gränsade i n. till Maros, i v. till Theiss, i s. till Donau och i ö. till utlöpare från de Transsylvanska alperna. Det var i forntiden en del af Dacien och delade dess öden under folkvandringarna och senare, tills det förenades med Ungern. Redan genom mongolernas och tatarernas infall ödelades landet förskräckligt, hvarför till dess skydd städerna Orsova, Mehádia m. fl. befästes, men en ännu sorgligare tid följde i slutet af 14:e årh. med turkarnas ankomst, under hvilkas nära 300-åriga anstormande mot Ungern och Österrike detta gränsland underkastades de svåraste hemsökelser. Med Temesvárs eröfring 1552 blefvo turkarna herrar i landet, hvilket blef ett turkiskt sandjak under en beglerbeg. Till följd af turkisk despotism, i synnerhet skatteförtryck, flydde en stor del af befolkningen till Moldau, Valakiet och Siebenbürgen; kristna kyrkor förvandlades till moskéer, och de kristne antastades på flerfaldigt sätt. Slutligen efter 164 år gjorde prins Eugen genom Temesvárs eröfring (1716) och Belgrads (1717) slut på det turkiska oket. Det var efter freden i Požarevac l. Passarovitz (1718), som området fick namnet Temesvárbanatet, utan att organiseras som banat. Stora förtjänster om banatets pånyttfödelse inlade i synnerhet grefve Mercy (se denne) såsom dess styresman. Temesvár befästes, handel och industri upphjälptes ur sitt förfall genom anläggning af vägar och kanaler och genom inkallande af tyska kolonister och handtverkare. Äfven Maria Teresia, som 1751 införde civilförvaltning, antog sig banatet, befordrade bergsbruket och drog in tyskar i landet samt gjorde den af Mercy anlagda Begakanalen segelbar. 1779 förenades banatet med Ungern, men skildes 1849 ånyo därifrån såsom ett särskildt österrikiskt kronland under titeln "Serbiska vojevodskapet och Temesbanatet", till hvilket jämte de tre ofvannämnda komitaten hörde komitatet Bács ("voivódina"). "På grund af Ungerns statsrättsliga anspråk på dessa områden" återförenades de 1860 med det öfriga Ungern.

Ban-axel, *järnv.*, den geometriska midtlinjen mellan skensträngarna å en järnväg, vid dubbelspårig bana mellan de båda yttersta skensträngarna. H. L.

Banbevakning, *järnv.*, utföres till tryggande af tågens säkra gång mellan stationerna och omfattar följande moment: dagligen upprepad besiktning af banan med afseende å dess trafikmässiga beskaffenhet; öfvervakande af att banan icke i otid beträdes af obehöriga; postning för och signalering till de tåg, som trafikera banan; aktgifvande på tågens eget normala tillstånd vid deras gång å banan. Den personal, som utför banbevakningstjänsten, tillhör järnvägens banafdelning och kallas banbevakningspersonal. H. L.

Banbury [bä'nbri], stad i engelska grefskapet Oxford, vid Cherwell, i en af landets fruktbaraste och bäst odlade trakter, med stora ölbryggerier och liflig handel. 12,967 inv. (1901). Historiskt märkvärdig är den gamla staden genom den där 1469 hållna striden mellan earlen af Warwick ("kungamakaren") och Edvard IV.

Bancasay. Se Bangkok.

Banck, Lars, vetenskapsman, f. 1611 i Norrköping. Efter att i Uppsala hafva gjort sig känd för lärdom och originalitet, företog han vidsträckta resor i utlandet och befordrades omsider till professor i lagfarenheten vid friesländska akademien i Franeker (prov. Friesland), där han dog 1662. Af hans skrifter må nämnas: *De tyrannide papæ in reges et principes christianos* (1649), *De jure et privilegiis nobilium* (1652) samt *Bizarrie politiche overò racolta delle piu notabili pratiche di stato nella christianità* (1658), en nu sällsynt bok, som innehåller åtskilligt om drottning Kristinas vistelse i Rom.

Banck, Karl, tysk kompositör och musikskriftställare, f. 1809, d. 1889. Efter en italiensk resa utgaf han *Liederkreis aus Italien*, som blef mycket berömd, lefde sedan en tid i Leipzig såsom medarbetare i Schumanns "Neue zeitschrift für musik" och bosatte sig 1840 i Dresden, där han vann stort anseende såsom sånglärare och kritiker. A. L.

Bancroft [bä'ngkråft]. 1. George B., amerikansk historieskrifvare och diplomat, f. 1800 i Worcester, Massachusetts, d. 1891 i Washington, tillhörde en unitarisk familj, studerade först vid Harvard college och 1817—22 i Europa, bl. a. i Göttingen under Heeren och i Heidelberg under Schlosser. 1820 blef han filos. doktor i Göttingen. Efter resor i Tyskland, England, Schweiz och Italien återvände B. 1822 till Amerika, där han i början egnade sig åt undervisning och grundade jämte d:r Cogswell i Northampton, Massachusetts, den berömda Round hill school, inrättad med Rugby och Eton i England som mönster. Detta lefnadskall öfvergaf han dock 1830 för att uteslutande egna sig åt politiken och historiska studier. 1838 utnämndes han af presidenten van Buren till öfverinspektör vid tullen (*collector of customs*) i staden Boston och innehade detta

nbete till 1841. Presidenten Polk gjorde honom 845 till sjöminister. Hans verksamhet som sådan är innesvärd genom upprättandet af sjökrigsskolan i Annapolis. B. var en af ifrarna för Kaliforniens eröfring och gaf 1846 såsom t. f. krigsminister general Taylor order till den inmarsch i Texas, som medförde öppet krig med Mexico. 1846—49 var B. amerikanskt sändebud i London, egnade sig därefter ett år åt trägna rkivstudier i London och Paris samt afböjde efter sin hemkomst 1850 alla offentliga uppdrag för att stället uteslutande syssla med sitt stora verk *History of the United states.* 1867 blef han merikanskt sändebud i Petersburg, 1868 hos Nordyska förbundet och 1871 hos Tyska riket. B. yckades få utvandringsförhållandena mellan Tyskand och Förenta staterna ordnade genom ett naturaisationsfördrag (1868), hvilket blifvit mönster för m mängd andra, och bidrog mycket till Förenta taternas seger i San-Juan-skiljedomen i frågan om lless nordvästgräns (1872). 1874 tog han afsked och rbetade sedan in i sena ålderdomen på sin historias evidering och fulländning. B:s stora historiska arete, som behandlar unionens historia från Nord-Amerikas upptäckt till frihetskrigets slut, började utomma 1834; del 3, som går till 1748, utgafs 1840, ch de sju återstående utkommo 1852—74. Redan 1876 utgaf B. en reviderad upplaga i 6 bd, 1882 utkom i 2 bd en fortsättning under titeln *History of the formation of the constitution of the United states* och 1884—85 en ny, slutligt reviderad upplaga af hela verket (i 6 bd). Dessemellan hade de första delarna alltjämt utkommit i nya, ej sällan reviderade upplagor. En öfversikt af deras inbördes förhållande samt af B:s framställningssätt och källmaterial ges af Winsor i hans "Narrative and critical history of America" (del 8). B. räknas med rätta som den populära amerikanska historieskrifningens grundläggare och uthärdar ganska väl en jämförelse med sina samtida bland Europas häfdatecknare af samma art. Med klar blick förenar han särdeles omfattande källstudier, praktisk statsmannaerfarenhet och god kunskap om Europas andliga och politiska lif. Hans stil är varm och präglad af ädel lifsåskådning, stundom väl mycket blomstrande. — Bland B:s öfriga skrifter märkas minnestal (öfver Andrew Jackson, van Buren, Lincoln m. fl.) samt *Literary and historical miscellanies* (1855). Han har dessutom till engelska öfversatt flere af sin lärare Heerens historiska arbeten.

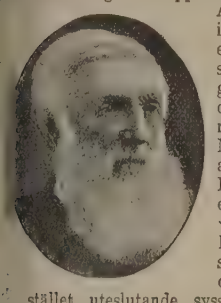

2. Hubert Howe B., nordamerikansk historisk samlare och skriftställare, f. 1832 i Grenville, Ohio, blef 1852 bokhandlare i San Francisco och började där snart anlägga en storartad samling af böcker, kartor och urkunder rörande de amerikanska Stilla-hafsländernas historia. Dessutom lät han systematiskt i stor skala insamla uppgifter från pionjärer vid dessa länders kolonisering. Från 1868 egnade han sig uteslutande åt det alltjämt växande materialets ordnande och publicering, hvarvid han anlitade hjälp af en hel medarbetarstab. Med stöd af sitt bibliotek på 60,000 bd har han utgifvit en publikation i tillsammans 39 bd, *The native races of the Pacific states* (5 bd, 1875) och *History of the Pacific states* (34 bd, 1882—91), hvari ytterst värdefullt material till Stillahafskustens etnografi, arkeologi och historia (från Panama till Alaska) blifvit hopbragt och offentliggjordt. Endast några af de viktigaste kapitlen äro skrifna af B. själf.

3. Frederic B., nordamerikansk historieskrifvare, f. 1860 i Galesburg, Illinois, egnade sig efter studier vid Columbia-universitetet samt i Tyskland och Frankrike åt historisk föreläsningsverksamhet och författarskap, väsentligen rörande inbördeskrigets och den därpå följande "rekonstruktionens" historia. 1888—92 var han bibliotekarie i utrikesdepartementet. Bland hans arbeten märkas *The negro in politics* (1885), *Life of William H. Seward* (2 bd, 1900) samt *History of the confederates* (under utgifning). V. S—g.

Band, någonting att binda med, något som binder.

1. *Skpsb.* Krumma timmer eller grofva järnskenor, hvilka inpassas i fartygets skarpare delar, för att sammanbinda bägge skeppssidorna med hvarandra. Då banden äro af trä, bröstas de öfver kölsvinet och stäf-följarna, fogas emot garneringen (inre beklädnaden) och sträckas så långt på ömse sidor om medellinjen, som fartygets form och virkets beskaffenhet medgifva. Alltefter de ställen, där de anbringas, få banden olika namn. Bottenband sitta i skarpen för-om och akter om den sista helbottenstocken; däcksband sitta på höjden af hvarje däck och utgöra tillika stöd för däcksplankornas ändar; klysband komma strax nedom klysen; hvalfband bröstas öfver hvalftimren; kattspårband eller mastspårband sitta midt under eller på för- och akterkant om mastfötterna. — Bogband kallas (å större järnfartyg) de plåtar, som — i ändamål att förstärka och förbinda förskeppet längst fram vid förstäfven — gå i ungefär horisontal riktning från förstäfven akteröfver. Sådana bogband inläggas på järnfartyg alltid där däcksvägarna träffa förstäfven och utgöra alltså ett slags förlängning af vägaren. R. N.*

2. *Mus.* De fina spjälar, som gå tvärs öfver gitarrens gripbräde och utvisa de punkter, där strängarna skola nedtryckas för att ange vissa toner. A. L.

3. *Anat.* Bandl. Ligament, vanligen bestående af blandad bindväf och elastisk väfnad, förekomma vid ledgångarna, dels såsom förstärkningar i ledkapseln, dels mera självständiga, vanligen kallade hämningsband, emedan de bestämma gränserna för rörligheten i leden. En del inre organ, t. ex. bukens inälfvor, äro fästade medels band, i hvilka nerver och kärl till organet förlöpa. J. E. J—n.

4. *Bygnk.* Järnstång, inslagen i mur för att förstärka denna; öfversta timmerlagret i resvirkeshus (väggband, hammarband).

5. *Postv.* Korsband ("försändelse under band").

6. *Spelt.* I brädspel två eller flera på samma fält stående brickor.

7. Bokband. Se Bokbinderi.

Banda. 1. Se Dar Banda. — 2. Distrikt i divisionen Allahabad, Nordvästprovinserna, Indien. 7,928 kvkm. 631,337 inv. (1901). Hufvudstaden B. har omkr. 23,000 inv. samt 161 hindutempel,

66 moskéer, 5 djainatempel. — 3. Ögrupp. Se Banda-öarna.

Banda, *bot.* Se Capparidaceæ.

Ba'nda (it.), *mus.* 1. "Janitsjar-musik" af larmande blås- och slaginstrument. — 2. Den harmonimusik, hvilken i somliga operor ("Norma", "Rigoletto", "Profeten" m. fl.) placeras på själfva scenen. — 3. Gruppen af slaginstrument i orkestern. A. L.

Ba'nda (sp. *Caballeros de la banda*, lat. *Equites fasciæ rubræ*, riddare af den röda bindeln), spansk riddarorden, stiftad 1330 af Alfons XI af Kastilien, för dem bland den högre adelns yngre söner, som tjänat i 10 år vid hofvet eller under lika lång tid kämpat mot morerna. Medlemmarna voro förpliktade att kämpa mot de otrogne och buro en röd bindel öfver vänstra axeln. Orden uppnådde sin högsta blomstring vid slutet af 14:e årh., sjönk därefter och upphörde af sig själf under Filip V i 18:e årh.

Bandad struktur. Se Malm.

Bandage [-äʃ], fr., *med.*, sammansatta förband, som afse reglerandet af skefställningar eller missbildningar. Kallas äfven "ortopediska apparater". Rsr.*

Bandagist [-ʃi'st; fr. *bandagiste*], förfärdigare af bandage, bråckband och andra kirurgiska apparater.

Bandak l. Bandaksvandet (-vattnet), insjö i Telemarken, Bratsberg amt i Norge, belägen 72 m. öfver hafvet. B. samt de i omedelbart samband med densamma stående insjöarna Kviteseid- och Flaavand hafva en längd af 68 kilometer och ett ytinnehåll af omkr. 52 kvadratkilometer. Alla tre sjöarna befaras af flera ångfartyg, som stå i regelbunden förbindelse med ångbåtslinjerna på de öfriga telemarkska insjöarna och kanalerna. I B. utfaller en från den högt belägna sjön Totak kommande älf, Tokke, hvilken, efter att hafva genomflutit dessa sjöar, under namn af Eidselven ytterligare fortsätter sitt lopp och slutligen, sedan den tillryggalagt en väglängd af 175 km., vid Ulefos faller ut i Norsjön (se d. o.). Under sitt lopp upptager Tokke flere mindre vattendrag och bildar sålunda afloppet för en stor del af norra Telemarkens vattensystem.

På södra stranden, i Bandaks-lierna, har man gjort en storartad väganläggning, som för till södra delen af Telemarken, under det att från Dalen, vid sjöns västra slutpunkt, en utomordentligt brant väg för den resande till Eidsborgs träkyrka, som är belägen 660 m. öfver hafvet, och i hvars närhet befinner sig det bekanta Ravnegjuv, ett mycket brant fjällstup, från hvilket man har en storartad utsikt. Också utgår härifrån den stora landsvägen öfver Haukeli och Röldal till Odda i Hardanger. Genom den 1887—92 under ledning af ingenjör A. Borchgrevink byggda Bandak—Norsjökanalen kan man med ångbåt komma från hafvet ända till Dalen i västra ändan af Bandak. Denna anläggning är utan jämförelse det största arbete af detta slag, som utförts i Norge. Genom 17 slussar lyftes fartyget upp de 57 m., som skilja Norsjöns vattenspegel från B:s. Kanalen utgår från Norsjön vid Ulefos, hvars 11 m. höga fall öfvervinnas genom 3 slussar, hvarefter man genom en dels i fjället sprängd, dels af stora murar bildad ränna kommer ut i Eidselven, som höjts 3 m. och därigenom gjorts farbar till Eidsfosen. Mellan denna och Vrangefosen gick älfven förr med stort fall och krokigt lopp mellan sandbankar; nu har man öfver Eidsfosen byggt en 10 m. hög damm, hvarvid man genom vid Hölen byggda slussar kommer upp i en lugn djup bassäng. Vid Vrangefosen, som har en höjd af 23 m., finnas icke mindre än 6 slussar. Forsen bildas nu af den stora Vrangefosdammen, som har en höjd af 32 m., oberäknadt en 3 m. djup grund bottenbredden är 21 m. och bredden upptill 4 m. Dammen är byggd på ett af stora huggna granitblock bildadt hvalf af 2 m. tjocklek öfver en bred grusfylld ränna i bottnen. Genom anläggningen af denna damm har en djup och vild klyfta mellan nästan lodräta fjällväggar omdanats till en lugn bassäng och älfven upp till Nome blifvit farbar, hvartill en del sprängningar och uppdämningar hafva bidragit. Under färden längre uppåt passeras först Lunde sluss, därefter Kjeldals sluss, hvardera med 3 m. fallhöjd. Från Kjeldal är det 2 km. till Hoggadammen, hvars 7 m. höga fall kringgås genom två slussar. Byggandet af denna damm vållade utomordentliga svårigheter, då man 1—2 m. under flodbottnen stötte på ett lager lös sand, som fullständig måste aflägsnas. Först på 8 m. djup kunde grunden börja. Genom Hoggadammen höjes vattenståndet i älfven tillräckligt, så att den senare blir trafikabel. Därifrån är det 5 km. till Strengen, där ångbåtsfarten förr började. Efter kanalens fullbordande liggen sjöarna ofvanför under normala förhållanden 72 m. ö. h., och deras areal har ökats, så att B. är 27 kvkm. Kviteseidvandet 9 och Flaavandet 16 kvkm. Y. N.

Bandaksvandet [-vannet]. Se Bandak.

Ba'nda-mäcis, *bot.* Se Muskot.

Bandamannasaga ("de sammansvurnes saga"), handlar om personer och tilldragelser på Island omkring midten af 1000-talet, en tid som de andra sagorna intet säga oss om. Tonen i den är öfvervägande skämtsam. Sagan är sannolikt författad omkr. 1200. R. N—g.

Banda'nna. Se Bandannos.

Banda'nnos (sp.), namn på vissa råsilke-tyger, hvilka ofta äro tryckta. — Bandanna kallas små bomulls- eller silkesdukar (vanligen näsdukar) med tryckta mönster.

Banda Oriental. Se Uruguay.

Bandar, stad i Indien. Se Masulipatam.

Banda-öarna l. Banda, en nederländsk, till residentskapet Amboina hörande vulkanisk ögrupp i Banda-sjön, s. om Ceram, emellan 3° 50′ och 4° 40′ s. br.; 130° ö. lgd går öfver ögruppen. Denna består af två större öar, Lontor (Stora B.), 16 km. lång, 3,5 km. bred, och Neira (Lilla B.), 7,4 km. lång, 3,7 km. bred, samt de smärre öarna Pulo-Aij, Pulo-Run, Pulo-Rozinghain, Pulo-Pisang, Pulo-Woy och Kapal samt den omedelbart v. om Neira ur hafvet uppstigande verksamma vulkanen Gunong-Api (671 m.). Hela arealen är 42 kvkm. 9,334 inv. (1895), däraf 7,000 infödingar, mest kristnade ättlingar af förr införda slafvar. Öarna äro fruktbara; mest odlas muskat-trädet (*Myristica moschata*), hvilket förnämligast gifver öarna deras betydelse. Regeringen har sitt säte i staden Banda på ön Neira. B. upptäcktes 1512 af portugiserna, men eröfrades i början af 17:e årh. af holländarna, som utrotade hela den infödda befolkningen, emedan den ej ville foga sig efter deras monopolsystem. J. F. N.

Bandbroms. Se Broms.

Bandeira. Se Så de Bandeira.

Ba'ndel, Joseph Ernst von, tysk bildhuggare, f. 1800 i Ansbach, d. 1876. Redan 1820 äckte han uppmärksamhet genom en *Mars-staty* i roppsstorlek. Bland hans arbeten märkas dessutom *'enus, Amor och Psyche* och den fängslade *Tus-nelda*. Hans förnämsta verk är det kolossala *Her-annsmonumentet* vid Grotenburg (se Arminius).

Bandela (eng. *Bundelah*), en rajputstam, efter vilken landskapet Bandelkand (Bundelkhand) har itt namn. Se Bundelkhand.

Bandelier [bädliē'], Adolph Francis Alphonse, nordamerikansk fornforskare, f. 1840 i Bern i Schweiz, kom ung till Förenta staterna och företog för amerikanska arkeologiska institutets räkning resor bland infödingarna i New Mexico, Arizona, Mexico och Central-Amerika. 1892 anträdde han en vetenskaplig expedition till Ecuador, Peru och Bolivia, och allt framgent har han, biträdd af sin hustru, fullföljt grundliga arkeologiska undersökningar i dessa nejder, sedan 1895 på uppdrag af amerikanska naturhistoriska museet i New York, åt vilket han hopbragt dess betydande samling af fornsaker från Peru och Bolivia. Skr.: *Tenure of land and inheritances of the ancient mexicans* (1878), *Final report of investigations among the indians of the southwestern United states 1880—85* (2 bd, 1890—92), *The delight-makers* (en roman med ämne ur pueblöindianernas lif) m. fl.

Bandelkand, landskap i norra Indien. Se Bundelkhand.

Bande'llo [-lå], Matteo, italiensk novellförfattare, f. omkr. 1480 i Castelnuovo i Piemont. Som anhängare till fransmännen måste han fly till Frankrike, där han blef biskop i Agen, hvarest han dog omkr. 1561. B. torde näst Boccaccio vara den i utlandet mest kände italienske novellisten. Hans omkr. 200 noveller, som utkommo 1554—73 (de tre första delarna i Lucca, den fjärde i Lyon), äro ifligt, om än något vårdslöst berättade och innehålla intressanta kulturskildringar, men hans språk och stil klandras af italienare, och själf skref han: "jag är ingen toskanare och förstår mig inte på detta språks egendomligheter; jag är en lombard.". Redan samtiden anmärkte mot den stora slipprigheten i skildringar och uttryck, men i sitt försvar häfdade B. en naturalistisk konstgrundsats. Shakspere hämtade från B. ämnet i "Mycket väsen för ingenting" samt antagligen äfven i "Romeo och Julia" och "Trettondagsafton". Likaledes har en af B:s noveller tjänat P. Hallström till motiv för "En venezianisk komedi". K. W—g.

Bande noire [bād nŏär], fr., "svarta bandet", kallade man under restaurationen de kapitalister och byggnadsentreprenörer, som under den stora revolutionen, när assignaterna blifvit nästan värdelösa, för vrakpris uppköpte de såsom nationalegendom i beslag tagna andliga godsen, emigranternas egendomar samt de byggnader, som utbjödos till salu på grund däraf att fideikommissen och majoraten upphäfdes. Att de bildat några föreningar, såsom ofta uppgifves, känner man dock icke till. De fingo detta skymfliga namn af en senare tids poeter och konstvänner, emedan de vanligen utan afseende på konstvärde och historisk betydelse läto nedbryta de gamla, ofta märkliga byggnaderna för att sälja materialierna, styckade jorden o. s. v. Dock har också påpekats den nytta de gjort genom att utminutera de forna stora jordstyckena i små lotter och sålunda öka de medelstora jordegarnas antal i Frankrike. (E. A—t.)

Bandērier (af lat. *bande'rium*, baner) kallades de beridna följen, med hvilka de ungerske magnaterna och prelaterna förr drogo i fält eller till riksdagarna. Nu användes ordet om de beridne adelsmän, som bilda en del af processionerna vid vissa högtidliga tillfällen, såsom kröningar, riksdagens öppnande m. m.

Banderilla [-ri'lja], sp., liten fana; det med brokiga band prydda, korta spjut, som vid tjurfäktningar handteras af en banderillero. Se Tjurfäktning.

Banderillero [-riljĕrå]. Se Tjurfäktning.

Bandero'll (fr. *banderole*), vimpel, smöre med tofs o. d., som till prydnad fästes vid lansar, hufvudbonader, trumpeter m. m.; *konstt.*, ett med namn eller tänkespråk försedt fladdrande band, anbragt öfver personernas hufvud eller på gestalterna i medeltida (ofta äfven i 1500-talets) taflor, kopparstick och skulpturer; ett af finsk officiell myndighet anbragt pappersband med kontrollmärke.

Bandfisk, *zool.* Se Trachypteridæ.

Bandgräs, *bot.* Se Phalaris.

Bandholm, lastageplats, 7 km. n. om danska staden Maribo (på Lolland), med hvilken B. sedan 1869 är förenadt genom järnväg. 1,100 inv. (1901).

Bandicoot [bä'ndikut], eng., *zool.*, bandikut. Se Pungdjur.

Bandiēra, gammal veneziansk familj. — 1. Francesco B., amiral i österrikisk tjänst, f. 1785, var en afgjord anhängare af det österrikiska väldet i Italien samt bidrog kraftigt till att undertrycka frihetsrörelserna i Kyrkostaten 1831. Kompromitterad genom sina söners upprorsförsök, blef han 1844 pensionerad och dog 1847. — 2. Attilio B. (f. 1817) och 3. Emilio B. (f. 1819), den föregående söner, svärmade i motsats till fadern för "det unga Italien", brefväxlade från 1842 med Mazzini och måste, sedan polisen uppdagat deras revolutionära planer, fly till Korfu 1844. Genom falska berättelser om en folkresning lockades de att 16 juni 1844 med tjugo anhängare landstiga i Kalabrien, där de förråddes och togos till fånga, hvarefter de (25 juli s. å.) blefvo skjutna i Cosenza. 1867 fördes deras lik till Venezia och jordfästes där högtidligt. Om deras upprorsförsök se Ricciardi, "Storia dei fratelli B. e consorti" (1863).

Bandikuten, *zool.* Se Pungdjur.

Bandine'lli, Baccio, italiensk bildhuggare, f 1493 i Florens, d. där 1560. Han uppträdde som Michelangelos medtäflare, men blef, mot sin vilja, hans efterhärmare, hvilket icke hindrade honom att med sina ränker och intriger förfölja den store mästaren. Fastän afskydd af sin samtid, lyckades han dock innästla sig i medicéernas ynnest, hvarigenom han kom att samla en stor förmögenhet; senare, under den egentliga barocktiden, blefvo hans arbeten föremål för mycken beundran. Om hans grofva manierism vittna emellertid sådana verk som hans marmorkopia af *Laokoongruppen*, med hvilken han ville fördunkla originalet, samt den kolossala, men råa och stela marmorgruppen *Hercules och Cacus*, med hvilken han ansåg sig ha öfverträffat Michelangelos David. Bäst äro hans i relief utförda *Apostlar och profeter* å korskranket i domen i Florens.

Bandini, Angiolo Maria, italiensk bibliograf

och filolog, f. 1726 i Florens, d. 1803 som bibliotekarie vid det laurentinska biblioteket därstädes, utgaf flera viktiga bibliografiska arbeten, bl. a. *Catalogus codicum manuscriptorum bibliothecæ mediceæ laurentianæ* (1764—93) och *De Juntarum typographia* (1791), samt upplagor af de grekiske klassikerna.

Bandirektör, den högre tekniske järnvägstjänsteman, som — vid statens järnvägar inom ett distrikt, eljest vid järnvägen i fråga — förestår och leder banafdelningens angelägenheter. Inom ett statsbanedistrikt är bandirektören ledamot af distriktsförvaltningen och föredrager där banafdelningens ärenden. H. L.

Bandit (it. *bandi'to*, eg. bannlyst, landsförvisad), förbrytare, som lefver utanför samhället; stråtröfvare, bof.

Band-jaspis, *miner.* Se Jaspis.

Bandjermasin (Bandjermassin, Banjermassin). 1. Förr stat på sydöstra Borneo (15,400 kvkm.), med hufvudstaden Martapoera. Först indisk vasallstat, blef B. i slutet af 1400-talet självständigt och regerades sedan 1600-talet af muhammedanska sultaner. Holländarna lyckades 1787 göra sultanen Batu till sin vasall och frånta honom en del af hans rike, hvarpå, sedan sultansläkten 1857 utslocknat, de intogo hela landet. B. är nu ett nederländskt residentskap med 53,541 inv. (1895). — 2. Hufvudstad i södra och östra afdelningarna af Borneo, vid floden Barito. 45,082 inv. (1895). B.

Pålbyggnader i Bandjermasin.

är byggdt på pålar, har två fort samt är säte för resident och kommendant. Handeln ligger i händerna på kineser och araber. Utförseln består af stenkol, diamanter, rotang, byggnadsvirke, vax, guttaperka och droger.

Bandkedja, *tekn.*, platt, bandlik kedja af metalltråd.

Bandknif, *tekn.*, knif med två handtag, använd som tunnbindar- eller snickar- (hjulmakar-)verktyg.

Bandlampa, ett slags båglampa (med ensidig rörelse), hvars öfre kolhållare hänger i ett kopparband.

Bandland (eg. så mycket jord, som besås med den säd, som fås af en kärfve l. ett "band"), ett förr brukligt ytmått i Dalarna, = 36 kv.-alnar = 1/10 snesland (motsv. 0,18 ar).

Bandlära, *anat.*, läran om ledgångarnas ligament (band). Kallas äfven syndesmologi.

Bandmaskar, *Cestodes, zool.*, en afdelning (ordning) af plattmaskarna, hvilken innefattar sådana former, som sakna både tarmkanal och mun och hvilkas kropp således är att likna vid en slutet säck, fylld af lös väfnad. Till denna karaktär kommer vanligen den egenheten, att dessa maskar i sitt fullvuxna tillstånd lefva ett kolonilif, bildadt därigenom att en sammanhängande rad (band) af maskindivider, försedda med könsorgan, utvecklar sig från bakre änden af en könlös individ (det s. k. hufvudet), hvilken tjänar kolonien till fästredskap i tarmkanalen på det djur, i hvilket den lefver. Därafhafva dessa maskar fått sitt namn. Alla lefva dock icke ett sådant lif; i en grupp, fam. *Caryophyllidea*, som lefver i karpfiskar, utvecklas nämligen könsorganen i bakre änden af själfva hufvudet, eller uppstår på detta ställe ett könsdjur, som icke afgränsar sig från hufvudet. F. A. S.

Bandmaskmedel, *farm.* Se Maskfördrivande medel.

Bando'la (it. o. sp.), ett med tio metallsträngar försedt musikinstrument, som har likhet med en lut och anslås med en griffel af horn. Det begagnas företrädesvis i Mexico. A. L.

Bandolér (Bandolär). Se Bantlär.

Bandolin, ett toalettmedel, som användes till håret fästande och hufvudsakligen består af något klibbig växtslem (kvitten eller dragant), parfymeradt genom rosenvätten, eau-de-cologne e. d.

Bandolär (Bandolér). Se Bantlär.

Bandon [bä'ndən]. 1. Flod i irländska provinsen Munster, grefsk. Cork, faller ut i Atlantiska hafvet vid Kinsale, där den bildar en rymlig hamn. — 2. B. l. Bandon-Bridge [bä'ndən-brid͡ʒ], irl. *Drohed*, stad vid floden Bandon, i irländska grefsk. Cork. Omkr. 4,000 inv. Bomulls- och yllemanufakturer, viskybränneri, spannmåls-, smör- och fiskhandel.

Bandon-Bridge [bä'ndən-bri'd͡ʒ]. Se Bandon 2.

Bandpil, *skogsv.*, gemensamt namn på flere pilarter, som utmärka sig särskildt för sina långa, segaoch mycket böjliga årsskott, hvarför de allmänt användas till korgarbeten, vidjor, tunnband m. m. Till bandpilarna räknas korgpilen l. tyska bandpilen (*Salix viminalis* L.), purpurvidet (*S. purpurea* L.), rödvidet (*S. rubra* Huds.), som anses vara en hybrid af de båda föregående, samt holländska videt (*S. lanceolata* Fr.) m. fl. F. L.

Bandpipa, äldre slags gevärspipa, bestående af en på vanligt sätt svetsad, tunn pipa och en däromkring lindad flat järnskena af 6—9 linjers bredd.

Bandsko, sko af (i hvarandra trädda) klädeslister l. band. Sådana skoplagg brukas bl. a. i Lappland.

Bandspektrum. Se Spektrum.

Bandsåg, maskinsåg, hvars sågklinga har formen af ett ändlöst band.

Bandtke, Georg Samuel, polsk historieskrifvare, språkforskare och bibliograf, f. 1768 i Lublin, blef 1798 gymnasielärare i Breslau samt 1811 universitets-bibliotekarie och professor i Krakau, där han afled 1835. Såsom hans bästa arbeten nämnas: *Polnisch-deutsches wörterbuch* (1806), *Polnische grammatik für deutsche* (1809), *Dzieje narodu polskiego* ("Det polska folkets historia", 3 bd 1820—35) och *Historya drukarń w Polsce* ("Historia om boktryckerierna i Polen", 3 bd, 1826). — Hans yngre bror, Johan Vincens B., professor i Warschau, f. 1783, d. 1846, utmärkte sig

nom flere förtjänstfulla arbeten i polsk rätt: *Jus olonicum*, en samling af gamla polska lagar (1831), *istorya prawa polskiego* (”Polsk rättshistoria”, 350) m. fl.

Bandträ, *bygnk.*, slät list af trä, som utfyller nkeln mellan vägg och tak.

Bandtång, *bot.* Se Zostera.

Bandüra l. Bandurka, ett i Lill-Ryssland och olen begagnadt musik-instrument, som liknar gitrren, men har flere strängar.

Bandu'rka. Se Bandura.

Bandväfning skiljer sig från vanlig väfning hufvudkligen däruti att många bredder på en gång tillrkas i samma väfstol. Den s. k. slagbommen är r detta ändamål försedd med ett större eller indre antal korta väfskedar, mellan hvilka finnes lats för en skyttel till hvarje band. Samtliga skyttlar ras medelst kugghjul på en gång genom de smala rpskelen. I breda väfstolar tillverkas stundom ända ill 40 band samtidigt. När flere olika inslagssorter ola förekomma i hvarje band, måste lika många kyttlar förefinnas i hvarje mellanrum. Dessa skyttlar ro då vanligen placerade öfver hvarandra i s. k. äxellådor, som kunna höjas och sänkas för att bringa en rätta skytteln till lådbanan. Band tillverkas i aligt många mönster och kvaliteter för olika ändaål. G. A. W.

Ban-eleme'nt, *astron.*, benämning på de storeter, genom hvilka en himlakropps banas läge i rldsrummet och kroppens rörelse i banan bestämmas, t att man i hvarje ögonblick kan angifva kroppens enbara läge på himmelssfären. Då planetbanorna ro ellipser, i hvilkas ena brännpunkt solen befinner g, så behöfvas för bestämning af banans gestalt rst och främst två element, nämligen *halfva storxeln*, *a*, och *excentriciteten*, *e*. Den förra anges i rdbanans halfva storaxel (medelafståndet mellan rden och solen) som enhet. I stället för det numeska värdet af excentriciteten, *e*, anges ofta den s. k. *excentricitetsvinkeln*, φ, hvars sinus är lika med *e*. idare måste banplanets läge i rummet bestämmas. rdenskull anger man längden af den punkt, där lanet i sin rörelse i banan stiger upp öfver ekliprkan, *den uppstigande nodens längd*, Ω, och banans *utning*, *i*, mot ekliptikan. Ellipsen måste också rienteras i banplanet. Detta sker genom angifvande *periheliets längd*, π, eller *periheliets afstånd från noden*, ω. För att planetens ort i hvarje ögonblick skall vara bestämd, återstår endast att angifva dess läge i banan vid någon viss epok. Man använder rdenskull *medelanomalien i epoken*, *M* (se Anomali). I stället kan man också ange *tiden för perihelpassagen*, *T*. Dessa sex element: *a*, *e*, *i*, Ω, π och *M*, äro nödvändiga och tillräckliga för en lanetbana. Dessutom anger man ofta *den dagliga medelrörelsen*: *pe*, d. v. s. den båge, som planeten medeltal genomlöper på en dag. Äfven *omloppstiden* tillfogas stundom. Dessa båda sistnämnda element äro emellertid kända, så snart halfva storaxeln är bekant, på grund af Keplers tredje lag. På rund af precessionen är det nödvändigt att ange, för hvilket ekvinoktium elementsystemet gäller. — Vid paraboliska kometbanor bortfaller excentriciteten, som där är lika med 1. Likaså bortfalla halfva storaxeln och omloppstiden. I stället införes *periheldistståndet*, *q*, d. v. s. kometens afstånd från solen vid perihelpassagen. Dessutom anges *rörelseriktningen*, som säges vara direkt, då den går i planetrörelsens riktning, i motsatt fall retrograd. A. N—r.

Banér (fr. *bannière*, af got. *bandi*, band, eller af got. *bandva*, tecken), ett slags fana. Under feodaltiden förde hvarje länsherre, som egde ett större antal vasaller, ett baner, kring hvilket alla hans underlydande samlades till gemensamt uppträdande i striden (se Banerherre). Baneret, som utgjordes af en fyrkantig metalltafla eller duk, försedd med länsherrens vapen, bars på spetsen af en lans eller stång. Banerherrarna med sina följen samlades under riksbaneret. Ordet betecknade äfven den personal, som följde baneret, minst 10 fullrustade ryttare af god börd, hvar och en åtföljd af 5 eller 6 knektar. Se R. Cederström, ”Svenska kungl. hufvudbanér samt fälttecken i k. lifrustkammaren” m. fl. samlingar” (1900). W. G. B. (C. O. N.)

Banerska släktvapnet.

Banér, svensk adlig ätt. Dess förste historiskt märklige medlem var riksrådet Eskil Isaksson till Vengarn, hvilken var samtida med Karl Knutsson och Sten Sture d. ä. Han blef omkr. 1440 riksråd, var höfvitsman på Stäkeholms slott 1446 och på Raseborgs 1454—63, deltog i flere af sin tids viktigaste förhandlingar och möten samt lefde ännu 1489 (originalättartaflornas dödsår, 1465, är oriktigt). Hans dotter Sigrid var mormoder till Gustaf I. Den ene af hans söner, riksrådet Nils Eskilsson till Djursholm (hvilket gods sedermera ända till 1813 innehades af släkten B.), var en tapper höfding, hvilken 1520 i spetsen för Närkes allmoge började en resning emot Kristian II. På uppmaning af biskop Mattias i Strängnäs inlät han sig dock i underhandling med denne konung samt blef vid Stockholms uppgifvande inbegripen i den frid och förlikning, som då kom till stånd. Därefter begaf han sig till Finland, men blef där s. å., jämte Hemming Gadd, på Kristians befallning halshuggen vid Raseborg. Hans broder, Knut Eskilsson till Vengarn, Skedenäs och Lindö, var lagman efter hvartannat i Västmanland och Dalarna, i Västergötland och i Uppland. Redan 1476 var han riksråd och omtalas 1497 såsom riddare. Han nämnes ofta i tidens handlingar samt tillhörde det nationella partiet. 1515 var han höfvitsman i Stockholm, där han blef ett af offren vid blodbadet 1520. Nils Eskilssons son, riksrådet Axel Nilsson, dog 1554. Dennes barn antogo släktnamnet Banér (i början skrifvet Banner och Baner). Af hans fyra söner blefvo Sten och Gustaf (se nedan) halshuggna i Linköping 1600. Den förre dog barnlös; från den senares andre son, Per (se nedan), härstammar den ännu lefvande, sedan 1651 friherrliga grenen af ätten. Gustaf B:s fjärde son, Johan (se nedan), efterlämnade sonen Gustaf Adam (se nedan), hvilken 1651 blef grefve; men den grefliga ätten utdog med stiftaren själf 1681.

1. Peder Axelsson B., amiral, son af riksrådet Axel Nilsson (se ofvan), f. 1540 l. 1541, tog som underamiral ärofull andel i Jakob Bagges sjöseger vid Bornholm 1563 och i hans olyckliga kamp emellan Öland och Gottland 1564 samt bidrog till Klas Kristersson Horns seger vid Buchow 1565. I slaget emellan Bornholm och Rügen s. å. stupade B. ombord på sitt skepp ”Svanen”. Erik XIV lät i Uppsala domkyrka öfver honom uppsätta en präktig minnestafla. C. H. T.

2. Sten B., den föregåendes broder, statsman, f. 1546. Han sändes tidigt utrikes för att förvärfva den högre bildning, som på hans tid börjat blifva ett behof för den svenska adeln, och vistades en tid (1558) vid Rostocks universitet. Redan under Erik XIV:s regering intog han en framstående plats i samhället, men ådrog sig denne konungs misstankar. Under förföljelserna mot Sturarna (1567) undgick han endast genom en slump att dela dessas öde. Erik hade nämligen befallt, att alla de i Uppsala fängne herrarna, utom "herr Sten", skulle dödas, och vakten, som var oviss om därmed menades Sten Banér eller Sten Leijonhufvud, hvilka båda befunno sig i fängelset, lät båda lefva. 1568 deltog Sten B. i det danska kriget, men blef tillfångatagen vid Flishult (se Bielke, Hogenskild). Efter Eriks fall steg hans inflytande ännu mer. Vid Johans kröning (1569) blef han slagen till riddare och erhöll därefter äfven plats i rådet samt fick flere förtroendeuppdrag. B. hyllade strängt aristokratiska grundsatser och var en verksam medlem i den krets af framstående och mäktiga stormän, som vid denna tid täflade med Gustaf Vasas söner om inflytande på fäderneslandets öden. Till några brottsliga stämplingar mot konungahuset och arföreningen synas dock hvarken han eller hans vänner hafva gjort sig skyldiga; men däremot låter det sig ej förnekas, att dessa herrar för medeltidens stormansvälde hyste en förkärlek, som kunnat blifva farlig för den nya samhällsordning, som Gustaf Vasa grundat. Under början af Johans regering var förhållandet mellan konungen och herrarna det bästa, enär Johan förnämligast hade dem att tacka för sin krona och behöfde deras stöd under sina tvister med hertig Karl. Denne, som ansåg sig tillbakasatt för dem och harmades öfver det stöd, som de lämnade konungen mot honom, fattade åter tidigt till dem misstroende och ovilja. Genom mötet i Reval 1589 förlorade B. och hans vänner äfven Johans ynnest, då de vid detta tillfälle omintetgjorde hans plan att till Sverige återföra sin son Sigismund, hvilken 1587 blifvit konung i Polen. De utstöttes nu ur rådet och anklagades för att hafva vållat oenigheten mellan konungen och hans broder samt att hafva stämplat till Vasa-husets fördärf m. m., men de kunde ej öfverbevisas. Först på sin dödsbädd lät Johan förmå sig att meddela dem sin förlåtelse, hvarpå äfven hertig Karl, som vid Johans död trädde i spetsen för regeringen till Sigismunds hemkomst, med dem ingick förlikning samt återinsatte dem i deras ämbeten. Under den närmast följande tiden stod Sten B., liksom hela det högadliga partiet, troget på hertigens och ständernas sida under dessas sträfvan att förebygga Sigismunds katolska omvändelseplaner, och då Sigismund 1594 återvändt till Polen utan att nöjaktigt hafva ordnat regeringen under sin frånvaro, var B. en af de rådsherrar, som öfverenskommo med hertig Karl, att han och de skulle tillsammans förestå regeringen, med hertigen såsom riksföreståndare. S. å. utnämnd till underhandlare med Ryssland, deltog B. 1595 i afslutandet af freden i Teusina, men hemkom därifrån nog tidigt för att öfvervara den riksdag, som hertigen s. å. sammankallat till Söderköping. Från denna tid började emellertid B. och hans vänner, som med oro sågo hertigens växande makt och djärfva åtgöranden, att närma sig konungen, och då Karl på grund af Söderköpings riksdagsbeslut ville med vapenmakt betvinga Sigismunds trogne anhängare Klas Fleming, hvilken såsom ståthållare i Finland ej rättade sig efter den svenska regeringen, uppstod mellan hertigen och herrarna en fullständig brytning. Slutligen, då Karl mot konungens och rådets vilja 1597 hållit en ny riksdag i Arboga, flydde Sten Banér jämte flere andra rådsherrar till Polen, uppmanande Sigismund att med vapenmakt göra slut på hertigens välde. Genom slaget vid Stångebro, 1598, misslyckades likväl detta, och B. tillika med de öfrige afvikne rådsherrarna utlämnades till hertigen, för att af honom hållas i förvar, tills deras sak bleifve afdömd på en riksdag, inför främmande, af båda parterna inkallade sändebud. Då Sigismund i strid med sitt löfte återvändt till Polen, infunno sig väl ej några sändebud på hans vägnar, men Karl var dock ej därför hugad att låta de fångne herrarna blifva ostraffade, enär han ansåg dem såsom den egentliga orsaken till det inbördes kriget och den däraf uppkomna faran för rikets protestantiska tro. På en riksdag i Linköping 1600 nedsattes en domstol öfver Sigismunds förnämste anhängare; de, som erkände sig brottsliga, fingo nåd, men Sten och Gustaf Banér, Erik Sparre och Ture Bielke, som protesterade mot domstolens befogenhet, dömdes — förnämligast såsom de där fört utländsk här mot sitt fädernesland — att mista lif, ära och gods. Fåfänga voro alla försök att hos hertigen utverka deras benådning, och 20 mars 1600 föll Sten Banérs hufvud för bödelssvärdet. S. B.

3. Gustaf B., den föregåendes broder, statsman, föddes 1547 på Banérarnas gamla stamgods, Djursholm, på hvilket han sedermera vanligen bodde. Jämte sin broder Sten var han 1558 inskrifven vid Rostocks universitet. I det uppror, hvarigenom Erik störtades, deltog B. verksamt såsom hertigarnas anhängare, och alltifrån den tiden spelade han en framstående roll i det politiska lifvet. Redan 1569 kallar Johan honom i en skrifvelse sitt råd och sin hofmarskalk, och vid kröningen s. å. mottog han riddarslaget.

Under den tid af Johans regering, då rådsherrarna åtnjöto dennes ynnest, användes B. i flere viktiga uppdrag och sändes bl. a. 1573, jämte Hogenskild och Klas Bielke, till Polen för att utverka Johans eller hans sons val till konung i detta land, hvilket dock misslyckades. Såväl genom sin börd som genom sitt giftermål (1581) med Kristina Sture tillhörde Gustaf B. blomman af landets aristokrati och delade äfven de politiska åsikter, som vid denna tid gjorde sig gällande inom den svenska högadeln. Genom händelserna i Reval 1589, i hvilka han tog en liflig andel, ådrog han sig Johans onåd och måste under de återstående åren af dennes regering utstå åtskilliga förföljelser. Efter Johans död blef han medlem i den af hertig Karl och rådet bestående regering, som under Sigismunds frånvaro i Polen utgjorde den svenska riksstyrelsen (jfr Banér, Sten). Vid den slutliga brytningen mellan hertigen och rådet efter Söderköpings riksdag motsatte han sig väl Karls planer, men kvarstannade dock i Sverige äfven efter

Arboga möte, i den förhoppning att han, genom att hålla sig på afstånd från händelserna, skulle kunna undvika det svåra valet mellan att uppträda mot sin konung eller mot sitt fäderneland. Detta hopp omintetgjordes dock. Hertigen och ständerna utsågo honom nämligen på riksdagen i Uppsala 1598 att afgå såsom sändebud till Sigismund, och då flydde äfven han till Polen. Återkommen med Sigismund, utlämnades Gustaf B., efter slaget vid Stångebro, till hertigen, dömdes till döden och afrättades på Linköpings torg 20 mars 1600.

För sin redlighet, sin lärdom och sin vältalighet stod Gustaf B. i högt anseende hos sin samtid, och såväl hans efterlämnade bref som den rörande berättelse, hvilken man af hans dotter Kristina eger om hans sista stunder, vittna om en varm gudsfruktan och de ädlaste tänkesätt. Oaktadt dessa egenskaper var han dock ej vuxen de svåra förhållanden, som blefvo en följd af den nödvändiga brytningen mellan Sigismund och dennes protestantiske undersåtar. Genom att sluta sig till den förre förband han sitt öde med en sak, som kunnat medföra de svåraste olyckor för fäderneslandet, men som nu ledde till hans egen undergång. S. B.

4. Per B., den föregåendes son, statsman, f. 1588 på Djursholm, blef 1611 kammarjunkare hos Gustaf Adolf och följde denne vid hans infall i Skåne 1612. Då konungen därvid på Vittsjöns is öfverraskades och angreps af en dansk ströfkår (11 febr.) samt var nära att drunkna, räddades han af B. och upplandsryttaren Tomas Larsson. Till belöning för sin modiga handling fick B. sin farbroder Stens förverkade gods och blef vid kröningen 1617 slagen till riddare. 1621 följde han såsom krigskommissarie med på tåget till Livland och var under åren 1622—24 dels guvernör öfver Estland, dels tjänstgörande hemma, i kammarkollegium. 1625 blef han riksråd och inträdde året därpå som rikskansliråd i det då nyorganiserade kansliet, där han sedermera i tio år med få afbrott — såsom t. ex. en del af sommaren 1627, då han af Gustaf Adolf sändes till norra Tyskland för att underhandla med de protestantiske furstarna — tjänstgjorde som kansliets hemmavarande chef under Axel Oxenstiernas frånvaro i diplomatiska ärf. Denna plats kunde han dock icke fylla till sin store förmans belåtenhet. Han var visserligen både lärd och insiktsfull, men lyckades till följd af sin beständiga sjuklighet och missmodiga lynnesart aldrig att sköta sitt ämbete med den kraft, som den tiden kräfde, och kanslisakerna sades under hans ledning vara "illa beställda" och "satta mest på reträtten". I rådet påstods han "tillbringa tiden med fåfänga disputationer". Han stod jämväl i spändt förhållande till många af sina ämbetsbröder, äfven till Axel Oxenstiernas gamle motståndare Johan Skytte, och ansågs vara hufvudman för det mot kanslerns utrikespolitik och statshushållning fientliga parti, som af den franske residenten d'Avaugour benämndes "la caballe des Banniers", och hvars kraftigaste

medlem var Per Brahe. Sedan kansleren hemkommit, 1636, fortsattes väl denna opposition inom rådet, men den kunde sällan göra sig gällande mot den lysande statsmannen, och minst var Per Banér mannen att föra dess talan, i synnerhet sedan Brahe 1637 afgått till Finland såsom generalguvernör. Väl återvände denne efter tre år och återupptog då delvis striden, men Per Banér synes då föga hafva deltagit i densamma. Han dog i Stockholm 13 juli 1644. (V. S—g.)

5. Axel Gustafsson B., den förres broder, riksråd, f. 1594 på Djursholm, blef 1623 riksstallmästare, 1629 ståthållare på Västerås, 1633 riksråd samt ståthållare öfver Västmanland och västra Dalarna, 1634 riksmarskalk och drottning Kristinas guvernör samt sedermera lagman öfver Kalmar län och Öland. B. var Gustaf II Adolfs förklarade gunstling och hans kammarherre samt af honom utsedd till Kristinas guvernör. I rådet slöt han sig till oxenstiernska partiet. På bokliga kunskaper egde han ej något öfverflöd, och han var ej mäktig något främmande språk, men för öfrigt var han "en perfekt hofman, den mest fulländade, som på den tiden fanns, samt i ridderliga idrotter väl förfaren". Han dog 1642 (i aug., ej i apr.). C. H. T.

6. Johan B., den förres broder, fältherre, f. 23 juni 1596 på Djursholm. Han blef 1615 page hos Gustaf II Adolf och s. å. volontär vid sin broder Svantes "norrländska knecktar", 1617 kammarherre och s. å. kornett, 1620 öfverste för östgöta fotfolk och 1625 kommendant i Riga. 1629 var han kommissarie vid afslutandet af stilleståndet med Polen. 1630 utnämndes han till riddare, riksråd och general af infanteriet, och 1634 blef han fältmarskalk. — B. gjorde sina lärospån som krigare under Gustaf II Adolfs ryska krig, deltog med ära i det polska samt förvärfvade sig under det trettioåriga kriget namn som en af tidens förnämste fältherrar. I slaget vid Breitenfeld anförde han den högra flygelns andra linje och bidrog i ej obetydlig mån till segern. Sedan opererade han med en egen kår mot Magdeburg, förenade sig efter denna stads intagande med konungens här och deltog i tåget in i Bajern. Då Gustaf Adolf ryckte mot Wallenstein, fick B. i uppdrag att fortsätta Schwabens eröfring, men kallades sedan till konungen vid Nürnberg, där han deltog i stormningen mot Wallensteins läger och därunder sårades. I slaget vid Lützen deltog B. ej; han stod då i södra Tyskland med en afdelning af den svenska hären. Sedan kämpade han, dels ensam och dels i förening med Gustaf Horn, med framgång mot den bajerske generalen Aldringen, men, ännu besvärad af sitt sår från Nürnberg, lämnade han snart sitt befäl och ville missmodig helt och hållet draga sig ifrån krigét; Axel Oxenstiernas föreställningar förmådde honom dock att stanna i Tyskland. I slutet af 1633 mottog B. befälet öfver en här vid Elbe, eröfrade i förening med brandenburgska trupper Landsberg och Frankfurt 1634, ämnade så bemäktiga sig Schlesien, men förekoms af sachsarna under Arnim

och förenade sig nu med denne om ett infall i Böhmen för att skaffa luft åt den svenska hufvudarmén vid Donau. I juli 1634 stodo de båda fältherrarna framför Prag, men kunde till följd af ömsesidigt misstroende intet väsentligt uträtta och drogo sig efter slaget vid Nördlingen ur landet. Banér förde sin här till Thüringen, men tvangs genom Kur-Sachsens hotande hållning att i början af 1635 draga den därifrån till Magdeburg. Det var nu Sveriges enda här i Tyskland; på dess öde berodde Sveriges och protestantismens sak. Kur-Sachsen slöt Prag-freden med kejsaren och hotade Sverige med krig, om detta ej droge sina trupper ur Tyskland. De flesta bland norra Tysklands protestantiska ständer följde Sachsens exempel, och därjämte utbröt ett af den sachsiske kurfursten underblåst myteri bland de tyske

Hur svenskarna i slaget vid Wittstock storma de kejserliges befästa läger.
Efter en samtida gravyr.

öfverstarna inom Banérs här. Banér samlade nu omkring sig de pålitliga trupperna och drog sig med dem undan de förföljande sachsarna — som i okt. 1635 började kriget — uppför Elbe till Mecklenburg, där hans återtåg tryggades genom Ruthwens seger vid Dömitz. Nu fick han förstärkningar från Preussen och inföll, jan. 1636, i Sachsen. För en förenad kejserlig-sachsisk här måste han åter draga sig mot nordväst, men lyckades i sept. s. å. slå den öfverlägsne fienden vid Wittstock. Nu rensade Banér Hessen från fiender, vände sig därpå till Thüringen och Sachsen och lade sig i början af 1637 i ett fast läger vid Torgau, där han i fyra månader höll fiendens krafter bundna. Allt större fientliga skaror samlades emellertid omkring honom, och hans belägenhet, med 14,000 man mot fiendens 40,000, blef till sist ytterst svår. Då företog Banér sin "underliga retirade" till Pommern, hvilken bragd mer än någon annan gjort hans namn berömdt. Utspridande att han tänkte draga sig åt Erfurt, bröt han 19 juni upp mot nordöst, gick öfver Elster, Spree och Oder och stod redan 26 juni vid Landsberg för att öfvergå Warthe. Han väntade att där möta en svensk här under Herman Wrangel, men i stället fann han på andra stranden den kejserlige generalen Gallas med hela hans här, som på en kortare väg lyckats genskjuta honom. De kejserlige anförarna ansågo sig "hafva Banér i säcken"; men denne skulle visa, att de "glömt knyta till den". Han sände sin egen hustru jämte andra förnäma fruar in på polskt område och lät fienden veta, att han själf med hären tänkte följa efter för att öster om Landsberg gå öfver Netze; sedan Gallas så förmåtts att skicka starka skaror österut och återkalla sina trupper vid Oder, förde B. sin här åt väster, gick för andra gången öfver Oder, ilade åt nordväst och förenade sig 4 juli med Herman Wrangel, hvarpå båda härförarna undan Gallas drogo till Stettin. Genom detta lysande återtåg var Banérs här räddad, men de svenska eröfringarna utom Pommern gingo nu till största delen förlorade, och äfven detta land kunde B. endast med största möda bibehålla mot Gallas' öfvermakt. Först sedan B. 1638 från Sverige fått penningar och nya trupper, kunde han åter gripa till offensiven. I juli s. å. öppnade han fälttåget, rensade Pommern och Mecklenburg från fiender och tvang Gallas att med en upplöst här gå tillbaka till Böhmen. I början af 1639 trängde B. in i Thüringen och Sachsen, slog i april en kejserlig-sachsisk här vid Chemnitz och bröt in i Böhmen, där han under härjningar och brandskattningar stannade hela året. I mars 1640 drog han därifrån och förenade sig vid Erfurt med den forna weimarska hären under hertigen af Longueville; tvedräkt och brist nödgade de förenade härarna att vika tillbaka steg för steg, till dess de i midten af nov. stodo vid mellersta Weser. Nu beslöt Banér sig för en djärf kupp, nämligen att öfverrumpla den i Regensburg samlade tyska riksdagen. I dec. 1640 skyndade han i ilmarscher söderut och stod i början af jan., förenad med weimarska hären, framför staden. Kejsaren vidtog emellertid kraftiga försvarsanstalter, och då den tillfrusna Donau till följd af töväder gick upp, var planen omintetgjord. Skild ifrån den franska hären, lade B. sina trupper i kvarter mellan floden Naab och Böhmerwald. Där låg han i två månader. Under tiden samlades i tysthet de kejserliga härarna och bragte honom i ytterste fara, men ånyo räddade han sig genom ett mästerligt återtåg, öfver Böhmerwald och Erzgebirge till Sachsen. Därifrån fortsatte han mot nordväst, men insjuknade och dog 10 maj 1641 i Halberstadt.

När det såg som mörkast ut för Sveriges sak i Tyskland, återställde B. den svenska vapenlyckan och beredde vägen för Torstensons lysande segrar.

Såsom fältherre utmärkt i synnerhet för rådighet i faran och af fienden fruktad för de snabba och oväntade rörelser, med hvilka han öfverraskade och gäckade sina motståndare, skall B. enligt Gustaf Adolfs eget omdöme varit den skickligaste bland de många utmärkte härförare denne konung bildade. Ingen hade efter Gustaf Adolfs död hären så i sin makt som han. Men däruti var han den store konungen olik, att han lämnade sina soldaters roflystnad alltför fria tyglar, och han bidrog därigenom att gifva kriget den förfärliga gestalt, som det äfven å svenska sidan fick efter Gustaf Adolfs död. Hans fel som människa voro öfvermod och stark benägenhet för sinnliga njutningar, hvilken också till sist blef hans död. — Viktigaste upplysningar om B. vinnas i hans bref till Axel Oxenstierna (utg. i dennes skrifter och brefväxling II, VI, 1893) samt hos Chemnitz, "Der kön. schwedische in Teutschland beführte krieg". O. A.*

7. Karl Gustafsson B., den föregåendes broder, ämbetsman, f. 1598 på Segersjö, i faderns fängelse, blef 1625 öfverkammarherre och afgick s. å. såsom legat till Frankrike. 1626 blef han guvernör i Marienburg och 1628 statssekreterare, sändes såsom legat s. å. till Danmark och hanseståderna, 1630 till hertig Bogislaw af Pommern samt deltog i afslutandet af traktaten i Bärwalde 1631. S. å. förordnades han till vice guvernör i Preussen. Död i Elbing 1632. Under största delen af Gustaf II Adolfs deltagande i tyska kriget synes den maktpåliggande befattningen med härens proviantering hafva hvilat på B. C. H. T.

8. Gustaf Persson B., friherre, krigare, ämbetsman, son till B. 4, f. 1618, var 1648—50 landshöfding på Gottland, blef 1651 friherre och riksråd samt var 1654—57 landshöfding i Uppland. B. deltog i Karl Gustafs fälttåg, bl. a. vid stormningen af Köpenhamn, och blef 1658 general af kavalleriet. 1663 blef han fältmarskalk och 1664 generalguvernör öfver Skåne, Halland och Bleking, från hvilken post han återkallades 1669. Då kriget med Danmark 1674 var öfverhängande, anförtroddes åt honom försvaret af gränsen mot Norge. B:s ekonomiska ställning underminerades genom en process om gårdar med kusinen Gustaf Adam B. och förstördes alldeles genom reduktionen. Han afled 1689.

9. Gustaf Adam B., son till B. 6, f. 1624, känd under namnet "Dulle-Banér" (af *toll, dull*, tokig), hvilket hans samtid gaf honom för hans otyglade uppförandes skull. På grund af sin faders förtjänster blef han grefve 1651, anställdes 1653 som öfverkammarherre vid Kristinas hof och blef sedermera öfverste för gardet samt riksstallmästare. Hans obändiga våldsamhet och fullkomliga brist på hyfsning gjorde honom emellertid snart omöjlig till viktigare offentliga värf. Äfven hans enskilda lif var i hög grad tadelvärdt. Han blef genom sina galenskaper en visa öfver hela landet och vann sålunda en ryktbarhet af helt annat slag, än den hans store fader eger. Tillfälligtvis kom B. att spela en politisk roll under riksdagen i Uppsala 1675, då han användes såsom redskap af det parti, som ville störta rikskansleren (M. G. De la Gardie), ehuru det icke lyckades däri. Det var nämligen B., som i adelns sammanträdesrum 13 sept. "hittade" en anonym och med förvänd stil skrifven sedel, hvari De la Gardie beskylldes för att ha fällt förgripliga yttranden om konungens person, en händelse, som bildade uppslaget till en följd af intriger, hvilka dock alldeles förfelade sitt syfte. Om B:s misstänkta roll i denna mystiska sak se O. Varenius, "Högförräderimålet mot Magnus Gabriel De la Gardie år 1675" (i "Historiska studier, festskrift tillegnad C. G. Malmström", 1897). B. beskrifves under de följande åren som "en högst tvetydig mellanlöpare mellan Gyllenstierna och De la Gardie". Han dog i Stockholm 1681 och slöt själf sin grefliga ätt. (V. S—g.)

10. Johan Klasson B., friherre, krigare, sonson till B. 4 och son till riksjägmästaren frih. Klas B., f. 1659 på Lidboholm, Kronobergs län, tjänade i de kejserliges här i Ungern på 1680-talet och utmärkte sig vid Neuheusels och Budas eröfring från turkarna. Såsom major åtföljde B. den kår, som Sverige 1690 sände holländarna, gick 1692 i fransk tjänst, hvarunder han såsom generaladjutant deltog i slaget vid Neerwinden (1693), sedermera i sachsisk och åter i kejserlig, där han för sin tapperhet vid Zenta (1697) utnämndes till chef för ett kavalleriregemente och generalmajor (1698). Efter sin frände Johan Gabriel B. (se B. 12) blef han 1707 holsteinskt geheimeråd och arbetade i denna ställning på främjandet af Sveriges intressen, icke minst genom att utforska och motarbeta Danmarks anslag mot vårt land, med sådan hängifvenhet, att Karl XII, hos hvilken han förut stått i ogunst, 1717 utnämnde honom till generallöjtnant "för betygadt nit och trogna tjänster". 1719 blef B. holsteinsk öfverhofmästare, begaf sig till Sverige och blef en af holsteinska partiets ifrigaste förkämpar i riksdagen. 1723 tog han afsked ur den holsteinska tjänsten. Död på Djursholm 1736. B., från hvilken de nu lefvande medlemmarna af ätten B. härstamma, gjorde 1731 Djursholm till fideikommiss för sina efterkommande. C. H. T.

11. Axel Klasson B., sonson till B. 4, greve, riksråd, f. 1661, tjänstgjorde först som hofjunkare, sedan som kammarherre hos riksänkedrottningen Hedvig Eleonora, blef 1710 landshöfding i Kronobergs län och förflyttades 1718 i samma egenskap till Stockholms län. I dec. 1718 inkallades B. af Ulrika Eleonora i rådet och insattes i juni 1719 i kansliet. Han blef s. å. upphöjd till greve (till Åkerö), men tog aldrig introduktion. Då genom 1720 års regeringsform riksrådens antal i kansliet inskränktes till ett utom presidenten, blef B. detta riksrådsråd. I diplomatiska angelägenheter utmärkte han sig för mycken försiktighet och slöt sig nära till Horn. Han och Horn voro de ende, som i rådet röstade emot Cederhielms äfventyrliga beskickning till Ryssland 1725. B. medverkade äfven kraftigt till Sveriges anslutning till hannoverska alliansen 1726. Är 1731 nedlade han sitt ämbete inom kansliet, och på grund af ålder och ohälsa uteblef han sedan allt oftare från rådssammanträdena. Vid 1738—39 års riksdag hörde han till de riksråd, som af det segrande hattpartiet utsattes för anmärkningar på grund af obenägenhet mot Frankrike m. m. Jämte två andra slapp B. emellertid undan, på grund däraf att de ej varit tillstädes vid beslutet om att förnya förbundet med Ryssland.

12. Johan Gabriel B., friherre, krigare, sonsons son till B. 3, son till riksrådet friherre Svante Svantesson B., f. 1662 i Stockholm, deltog i de kejserliges krig mot turkarna i Ungern (stormningen af Buda 1686 och slaget vid Mohács 1687) samt i de

allierades fälttåg mot fransmännen i Nederländerna. Efter slaget vid Fleurus (1690), där af hans 900 man endast 216 blefvo åter, utnämndes han till öfverste och efter sitt utmärkta uppträdande vid Liège till brigadjär. Han undsatte fästningen Oudenaarde (1695) och skar nya lagrar vid Bruxelles och Namur. 1697 gick B. i hertigens af Holstein tjänst. För sitt framgångsrika, ryktbara försvar från 21 april till 4 juni 1700 af fästningen Tönning emot de till antalet öfverlägsne danskarna utnämndes han till geheimeråd och generallöjtnant samt ej långt därefter till öfverhofmästare. 1706 bevistade B. vid de allierades armé fälttåget i Nederländerna. Som vittnesbörd om hans militära anseende må nämnas, att republiken Venezia 1701 och 1704 erbjöd honom befälet öfver sina trupper. Han afled 1706 i Gottorp, Slesvig. C. H. T.

Banërherre (ty. *bannerherr*, fr. *banneret*) kallades under medeltiden en länsherre, som var berättigad att föra eget baner (se d. o.).

Banff [bä'nf] l. Bamff. 1. Grefskap i norra Skottland, vid Moray firth. Arealen 1,777 kvkm. 61,487 inv. (1901). Med undantag af en liten fruktbar sträcka vid kusten är landet ytterst bergigt. Ben Muich-dhui, på gränsen till grefskapet Inverness, 1,309 m., och Cairn Gorm, 1,245 m., äro de högsta bergen. Kullarna erbjuda goda betesmarker. Klimatet är kallt och stormigt. I B. fås en vacker marmor samt bergkristaller och topaser (från Cairn Gorm). — 2. Hufvudstad i nämnda grefskap, vid mynningen af Deveron. 3,730 inv. (1901) eller tillsammans med det midt emot liggande Macduff 7,148 inv. I närheten ligger Duff house, residens för hertigen af Fife.

Bánffy [bänfi], Dezsö (Desiderius), baron, ungersk ministerpresident, f. 1843, blef 1875 obergespan i Szolnok-Doboka och 1892 underhusets talman. Efter Wekerle blef han i jan. 1895 konseljpresident och inrikesminister och innehade denna ställning till febr. 1899. B. är kalvinist och liberal samt i nationalitetsfrågor sträng chauvinist. (K. B. W.)

Banförvaltning, *järnv.*, i vidsträcktare bemärkelse de åtgöranden, som en järnvägs styrelse vidtager för järnvägens skötsel, i trängre mening de åligganden, som tillkomma banafdelningen vid en järnväg. H. L.

Bang, narkotiskt medel. Se Hasjisj.

Bang, Peder, dansk katolsk biskop, systerson till ärkebiskop Jakob Erlandsen, blef 1254 dennes efterträdare som biskop i Roskilde. Då ärkebiskopen 1259 kom i strid med konung Kristofer I och fängslades, ställde sig biskop Peder i spetsen för det kyrkliga partiet och påbjöd interdikt i sitt stift, men måste fly till Rügen. Härifrån återfördes han för någon tid af furst Jaromar, men måste snart ånyo fly till utlandet och hemkom först 1274, efter att hafva försonat sig med konung Erik Glipping. B. dog 1277. E. Ebg.

Bang, en vida spridd dansk släkt, som härstammar från en Oluf B., hvilken såsom sekreterare hos en påflig legat i Ungern år 1517 adlades af Ludvig II och sedermera blef borgmästare i Middelfart på Fyn. En sägen, hvilken dock är obevisad, sätter släkten i förbindelse med Skjalm Hvides namnkunniga ätt. Till bangska släkten hörde på mödernesidan Grundtvig och H. Steffens. Bland medlemmarna på mansidan må följande nämnas:

1. Oluf B., f. 1710, d. 1783 som klockare i Köpenhamn, stiftade det "genealogisk-heraldiske selskab" och utgaf 1743—47 *Samling af opbyggelige og nyttige materier*, hvilket arbete innehåller viktiga historiska bidrag.

2. Oluf Lundt de B., generalprokurör, f. 1731, d. 1789, var en verksam medlem af den stora "landbokommissionen" (1786), som bl. a. åstadkom "stavnsbaandets" upphäfvande. Adlad 1777.

3. Frederik Ludvig B., den förres broder, f. 1747, d. 1820, var 1775—1800 öfverläkare vid Frederiks hospital i Köpenhamn och från 1782 professor vid universitetet. Han främjade i hög grad den medicinska vetenskapens utveckling.

4. Oluf Lundt B., den föregåendes son, f. 1788, blef 1818 professor i medicin och var 1825—41 öfverläkare vid Frederiks hospital. Han vann tidigt stort anseende som läkare och var den förste, som införde en verklig klinisk undervisning. B. åstadkom jämväl anläggandet af Rosenborgs brunnsinrättning (1834) och var tillika en flitig skönlitterär författare. 1874 tog han afsked, blef geheimeråd och dog 1877.

5. Peter Georg B., den föregåendes kusins son, ämbetsman, f. 7 okt. 1797, blef 1826 landsöfverrättsassessor och var 1830—36 professor i rättsvetenskap i Köpenhamn. Han utgaf *Lærebog i de til den romerske private ret henhörende discipliner* (1833—35) och, i förening med J. E. Larsen, *Systematisk fremstilling af den danske procesmaade* (5 bd, 1837—43), hvarjämte han offentliggjorde viktiga monografier. Dock har han mindre betydelse som vetenskaplig författare än som praktisk ämbetsman och statsman. Som universitetets kvestor inlade han stor förtjänst genom ordnandet af dess penningeförhållanden. 1836—45 tillhörde han direktionen öfver nationalbanken, blef sedan deputerad i räntekammaren och 1848 departementsdirektör i inrikesministeriet. 1835—44 var B. medlem af östiftens ständerförsamling och ådagalade som sådan en utmärkt arbetsförmåga genom lösningen af flere viktiga frågor. 1846 tjänstgjorde han som kunglig kommissarie vid båda ständerförsamlingarna och var en af de tre statsmän, som i jan. 1848 utsågos till att utarbeta en ny helstatsförfattning för den danska staten. 16 nov. s. å. blef B. inrikesminister och hade som sådan andel i utfärdandet af Danmarks fria grundlag samt i förberedandet af de stora agrariska reformerna. I sept. 1849 utgick han ur ministären och blef domändirektör. I dec. 1851 kallades han till kyrko- och undervisningsminister och i jan. året därpå äfven till inrikesminister. Han deltog i utfärdandet af kungörelsen af 28 jan. 1852 om en ny konstitutionell helstatsordning, men tog afsked i april 1853, då brytningen mellan regeringen och de liberale blef ohjälplig. Efter ministären Örsteds fall blef B. 12 dec. 1854 konseljpresident och inrikesminister samt genomförde nu "fællesforfatningen" af 2 okt. 1855. Han trädde emellertid redan i okt. 1856 ut ur ministären och blef då justitiarius i höjesteret. Död 2 april 1861. E. Ebg.

6. Herman B., sonson till B. 4, f. 20 april 1857 i Adserballe på Als, vardt student 1875 och började sedan i enlighet med familjens önskan att studera juridik. Hans tidigt väckta intresse för teatern tog emellertid öfverhand, och hans studier riktade sig företrädesvis på skönlitteraturen, hvarvid han i synnerhet fängslades af den franska realismen (Balzac, Dumas d. y., Zola). När hans debuter som skådespelare misslyckats, slog han sig på författar- och tidningsmannaverksamhet. Hans artiklar väckte uppmärksamhet, och Topsöe gjorde honom till teater- och litteraturkritiker i "Dagbladet"; hans proverber för scenen gjorde lycka och kommo på modet. Senare under en följd af år medarbetare i "Nationaltidende", har B. genom sin egendomliga, manierade, alltid på effekt beräknade stil, varit en bland skaparna af den danska journalistikens moderna form. En del af dessa hans tidningsartiklar samlades i *Realisme og realister* (1879), *Kritiske studier og udkast* (1880) och *Herhjemme og derute* (1881).

Under påverkan af den franska naturalismen och danskar som Jacobsen m. fl. hade B. samtidigt begynt författa novellistik. *Tunge melodier* (1880) voro tungsint känslosamma, romanen *Haablöse slægter* (s. å., 2:a uppl. 1884; "Slägter utan hopp", 1882), hvars första upplaga beslagtogs på grund af sensuella skildringar, vittnar om en stor förmåga af intensiv stämning och ger en hemsk, psykologiskt känslig bild af ett olyckligt hem och en därifrån utgången ärftligt belastad ungdom. Därpå följde novellsamlingarna *Præster* (1883), *Excentriske noveller* (1885), *Stille existenser* (1886), hvilken sistnämnda bl. a. innehåller *Ved vejen* (särskildt utg. 1898), som af många anses för B:s förnämsta arbete, och *Under aaget* (1890), samt romanerna *Fædra* (1883; dramatiserad i *Ellen Urne*, 1885), där en adlig släkts urartning skildras, *Stuk* (1887), en historia om köpenhamnsk affärsvindel, *Tine* (1889, 2:a uppl. 1900; öfv. 1902), som innehåller barndomsminnen från kriget 1864, *Ludvigsbakke* (1896; 2:a uppl. 1903), *Det hvide hus* (1898) och *Det graa hus* (1901; "Två hem, det hvita huset och det grå huset", 1902), *Liv og död* (1899), *Sommerglæder* (2 uppl. 1902; "Sommarnöjen", s. å.), *Ravnene* (s. å.) och *Mikaël* (1904). B:s motivval rör sig väsentligen på två helt skilda lifsområden. Det ena är de olyckliga, lifströtta och sjukliga unga människor, hvilka nästan planlöst föras ikring ute i det febrila och fordrande världslifvet. Det andra är en del lifvets styfbarn, som ha sin undangömda och obetydliga tillvaro i skumma och trånga vråar. Jämte stämningar af fatalistisk tyngd och nervös ängslan, ger han med förkärlek smålustiga och sympatiskt humoristiska genretaflor. Han har utbildat en stil, som med allt sitt maner eger stora förtjänster genom känslighet och skärpa. Där har talspråkets egenskap att återge ögonblickets lif utvecklats till en impressionistisk, litterär stil af stor intensitet.

Efter att 1884 ha lämnat sin plats vid Nationaltidende förde B. i flera år ett kringflackande lif i Danmark och utlandet, delvis som deklamatör och skådespelare, samt sökte särskildt främja uppförandet af nordiska skådespel i Frankrike. Sedan ett par år är B. nu åter journalist i Köpenhamn. I *Ti aar, erindringer og hændelser* (1891) har han med godt humör skildrat ett skede af sitt lif. R—n B.

Bang, Anton, norsk tidningsman, f. 9 dec. 1809 i Köpenhamn — fadern tillhörde en inflytelserik ämbetsmannasläkt från Tröndalagen —, blef 1831 officer, men måste 1844 taga afsked på grund af lamhet i benen. Han var 1852—59 landtbrukare i Molde-trakten, men hade redan från sina tidigaste löjtnantsdagar sysslat äfven med journalistiken. Han redigerade de i Trondhjem utkommande liberala bladen "Nordlyset" (1847) och "Den frimodige" (1848—52). Genom populära historiska och geografiska arbeten, moraliserande berättelser och genom småblad, som spredos i stort antal, inlade han stora förtjänster om den norska folkupplysningen. I grundläggandet af oppositionstidningen "Dagbladet" (1869) deltog han blott med sitt namn. Han dog i Kristiania 21 juli 1870. O. A. Ö.

Bang, Anton Christian, norsk kyrkohistoriker, f. 18 sept. 1840 i Næsne i Helgeland, började studera först 1860, sedan han aflagt skollärarexamen, blef student 1862 och teol. kandidat 1867, hvarefter han öfvergick till praktisk prästerlig verksamhet. 1874 blef han pastor vid Gaustads asyl för sinnessjuka, 1880 tillika lärare i kateketik vid universitetets praktisk-teologiska seminarium och 1885 e. o. professor i kyrkohistoria vid universitetet. 1878 erhöll han doktorsgraden i teologi för en afhandling *Om Kristi opstandelses historiske virkelighed* (1876; 2:a uppl. 1878). Hans första större arbete var monografien *Hans Nielsen Hauge og hans samtid* (1874; 2:a uppl. 1875), till hvilken han samlat material under resor genom större delen af Norge. Andra större arbeten af honom äro *Kirken og romerstaten indtil Constantin den store* (1879) och dess fortsättning *Julian den frafaldne* (1881), till väsentlig del byggd på grundvalen af Julianus' egna skrifter, *Udsigt over den norske kirkes historie efter reformationen* (1885) samt *Udsigt over den norske kirkes historie under katholicismen* (1887). Samtidigt med, men oberoende af S. Bugge sysselsatte han sig med studier på den nordiska mytologiens område och utgaf *Völuspaa og de sibyllinske orakler* (1879; tysk öfv. 1880), hvari han förfäktar den åsikten att sibyllinerna voro urbilder för den nordiska Voluspa, en åsikt, som framkallade flere motskrifter (bl. a. af V. Rydberg i Nordisk tidskrift 1881), *Midgardsormens prototyper* (i Norsk hist. tidsskrift, 2:den række, III, 1882) och *Jomfru Maria i folkebotaniken* (i Theol. tidsskrift) m. fl. 1889 utgaf B. en historisk-kritisk öfversikt öfver de äldre danska och isländska öfversättningarna af Luthers lilla katekes, och därefter hade han tjänstledighet från sin professur för att på offentligt uppdrag utarbeta en ny öfversättning af Luthers lilla katekes (1890) och en till aflösning af Pontoppidans förklaring afsedd *Veiledning* (1891). Till dessa sluter sig som kyrkohistorisk och vetenskaplig kommentar *Dokumenter og studier vedrörende den lutherske katekismus'es historie i Nordens kirker* (universitetsprogram 1893 och 1899). B:s mest betydande kyrkohistoriska arbeten äro *Den norske kirkes historie i 16:e aarhundrede* (1895) samt *Den norske kirkes geistlighed i reformationsaarhundredet* (1897). Med anslag från Hans A. Benneches fond utgaf han 1902 det voluminösa verket *Norske hexeformularer og magiske opskrifter*. B. har sedan 1880 varit medlem af kommittén för ny öfversättning af nya testamentet och är sedan 1896 denna kommittés ordförande. Från 2 maj 1893 till 14 okt. 1895 var han medlem af E. Stangs andra ministär,

mottog därefter tjänst som präst vid Trefoldighetskirken i Kristiania och blef 1896 biskop i Kristiania stift. (O. A. Ö.)

Bang, Bernhard Lauritz Frederik, dansk veterinär och bakteriolog, f. 7 juni 1848 i Sorö, vardt student 1865 och med. kandidat 1872 samt tog s. å. djurläkareexamen och förvärfvade 1880 med. doktorsgrad. B. blef 1879 lektor (1892 professor) i kirurgi vid veterinär- och landtbrukshögskolan och öfvertog 1883 föreståndarskapet för den bakteriologiska afdelningen vid den agrikulturkemiska försöksanstalten. B. har gjort sig känd i synnerhet genom en serie undersökningar rörande tuberkulos hos boskapen och rörande infektionsförmågan hos mjölk från tuberkulösa kor samt genom sina försök med tuberkulin och mallein såsom medel mot tuberkulosens och rotsens utbredning. Sedan 1892 är B. ordförande i Danmarks veterinära sundhetsråd. 1898 blef han ledamot af svenska landtbruksakademien. E. Ebg.

Bang, Gustav, dansk socialdemokratisk författare, f. 1871, tog 1894 magisterkonferensen i historia och blef 1897 filos. doktor på en afhandling om *Den gamle adels forfald, studier over de danske adelsslægters uddöen i 16. og 17. aarh.*, hvilken likväl rönte starka motsägelser från både historisk och statistisk ståndpunkt. Sedan han utgifvit en samling "Breve til og fra Kristoffer Göje og hans hustru Birgitte Bölle" (1898—99), skref han en *Illustreret kulturhistorie i fortællinger for folket* (1899; "Europeisk kulturhistoria i korta drag", 1897—98) och *Kapitalismens gjennembrud* (1902). Vidare har han i *Catilina, en portrætstudie* (s. å.) sökt ställa denne revolutionsman i ett nytt ljus, och i *Den socialistiske fremtidsstat* (1903) har han gifvit en kort sammanfattning af socialismens idéer. B. föll igenom vid valen till folketinget 1901 och 1903. E. Ebg.

Bangalore [bängelå'e] l. Bangalur, hufvudstad i den brittisk-indiska vasallstaten Mysore, 12° 57′ n. br., 77° 37′ ö. lgd, 914 m. ö. h. 159,030 inv. (1901), den starka garnisonen oberäknad. B. består af en tätt bebyggd gammal stadsdel (Pet), det engelska kvarteret samt förstaden S:t John's Hill. I den förstnämnda delen ligga flera hindutempel och moskéer. Utanför staden är maharajans (furstens) nya palats beläget. B. eröfrades af engelsmännen 1791 och är nu genom sina starka befästningar en af deras förnämsta vapenplatser i Indien. Genom sitt höga läge är det tillika en sundhetsstation för de europeiska trupperna. Fabrikation af siden, mattor, silfver- och guldarbeten. Järnvägar till Madras, Mysore och Tumkar. Säte för den katolske biskopen öfver södra Indien och för en evangelisk mission. 22 km. v. om staden ligger den starka bergfästningen Savandrug, 1,200 m. ö. h.

Bangalur [bängelö'e]. Se Bangalore.

Bange [bå̃], Charles Timothée Maximilien Valerand Ragon de, fransk artilleriofficer, f. 1833, blef löjtnant vid artilleriet 1857 och hade 1880 avancerat till öfverste. Han arbetade tidigt vid de militärtekniska institutionerna och vardt 1882 generaldirektör för Cail-verkstäderna (i Grenelle vid Paris samt i Denain och Douai), men lämnade 1890 denna befattning. Under långvariga bemödanden att förbättra artillerimaterielen utförde han 1877 sin tanke att anbringa en elastisk tätning (af fett och asbest) bakom stötbottnen i kanonen samt konstruerade en lätt och en tung fältkanon (af 80 och 90 mm. kaliber), som 1879 infördes inom franska fältartilleriet och 1885 i Serbiens. De Bange-systemet, en skruflutningsmekanism med elastisk tätning, har antagits i de flesta länder och af de fleste artillerikonstruktörer vid sådana bakladdningspjäser, där hylsa icke användes. (E. N.)

Bangiäles, *bot.*, en liten klass bland de röda algerna (se Rhodophyceæ), som fått sitt namn efter ett släkte *Bangia*. Dessa alger lefva mest i salt vatten, äro enkelt byggda och bestå af en grenad eller ogrenad cellträd eller cellskifva. Hit hör släktet *Porphyra*, som utgör ett viktigt näringsmedel i Japan, där det är föremål för odling. G. A. (G. L—m.)

Ba'ngi deivăna, *bot.* Se Lagochilus.

Bangka l. Banka, en Nederländerna tillhörig ö i ostindiska arkipelagen (1° 30′—3° 4′ s. br. samt 105° 9′ — 106° 51′ ö. lgd), s. ö. om Sumatra, hvarifrån den skiljes af Bangka-sundet. Den har en bredd af 50—60 km., är 252 km. lång samt bildar med några närliggande öar residentskapet B. 11,587 kvkm. 93,600 inv. (1895), däraf en tredjedel kineser. Marken är kuperad, men det högsta berget, Maras, är blott 841 m. Förr har B. haft stora skogar, men de utrotas genom bergsbruket. Infödingarna, som äro malajer, lefva af risodling och äro dels hedninga, dels muhammedaner. B. är berömdt för sin rikedom på tenn, som förekommer både i rika gångar och som tennsand. Tenngrufvorna, stora öppna grafvar af ända till 12 m. djup och 240—270 m. längd, bearbetas för nederländska regeringens räkning medelst vaskning, hufvudsakligen af kineser, och gifva i årlig afkastning 4—5 mill. kg. B. lämnar också järn, bly, koppar, silfver, arsenik, bergkristaller, ametister och brunkol. Den viktigaste exportvaran är tenn; däremot införas ris och salt samt europeiska och kinesiska varor. Hufvudstad är Muntok, 24,000 inv., mest kineser. — B. tillhörde ursprungligen staten Palembang på Sumatra och kom 1806 till Nederländerna. Tennet upptäcktes först 1710. Ön innehades af England 1812—14. Litt.: Zondervan, "Bangka en zijne bewoners" (1896). J. F. N.

Bangkalan, stad på den nederländsk-indiska ön Madoera (se d. o.).

Bangkok (Bancasay, "de vilda oljeträdens stad"), hufvudstad i konungariket Siam, belägen 33 km. ofvanför floden Menams utlopp i Siamviken, 13° 45′ n. br., 100° 28′ ö. lgd. Årsmedeltemperaturen är 26,7° C., nederbörden 1,487 mm., hvaraf 1,000 falla under maj—okt. B. består af en inre stad, som är omgifven af en 10 m. hög, med tinnar försedd mur, och en yttre stad. Husen ligga mest i trädgårdar, äro af trä l. bambu och byggda på pålar. Af sten byggas blott tempel och kloster, af hvilka B. har 700, samt kungliga palats och ett och annat europeiskt hus. På floden ligga flytande bambuhus, fasthållna af pålar, och här ute ligga handelsbodar och verkstäder. I den inre staden finnes konungens praktfulla palats bakom en hög mur. B:s största prydnad är pagoden Wat Tsjeng, som är byggd i terrasser. Till den yttre staden sluter sig främlingskvarteret. Befolkningen anslås till 400,000 pers., till hälften kineser, en tredjedel siameser, dessutom burmaner, malajer o. a. B. är en betydande handelsstad: 1899 steg importen till ett värde af 26 mill. dollars och exporten till 32 mill. Importvaror äro

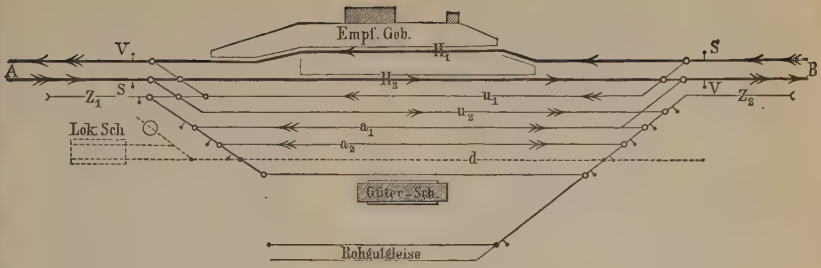

En mindre (tysk) mellanbangårds spårsystem.

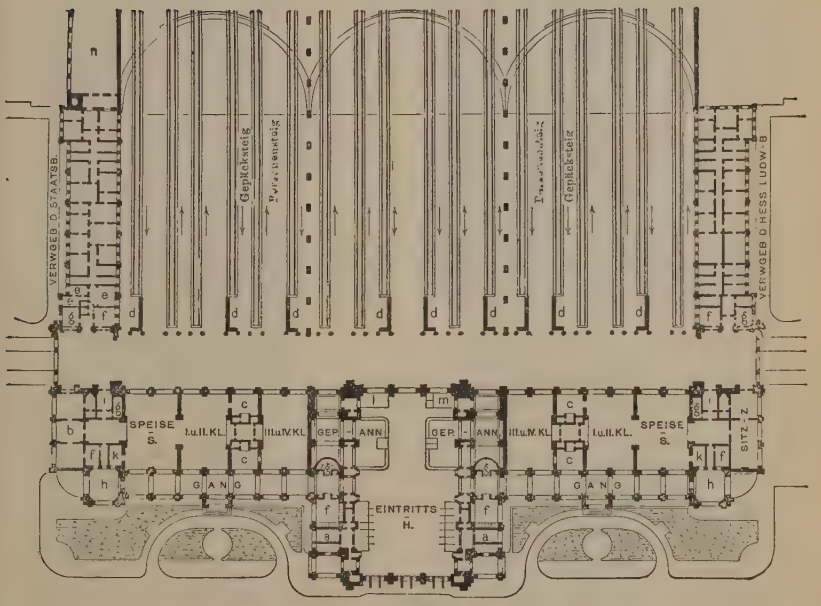

Stationshus och persontågsspår vid Frankfurt a. M.

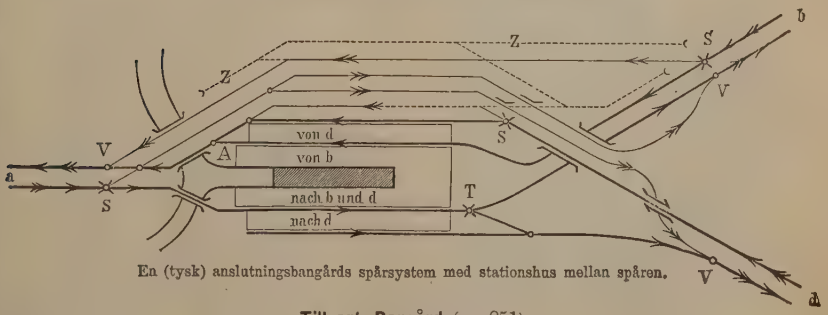

En (tysk) anslutningsbangårds spårsystem med stationshus mellan spåren.

Till art. Bangård (sp. 851).

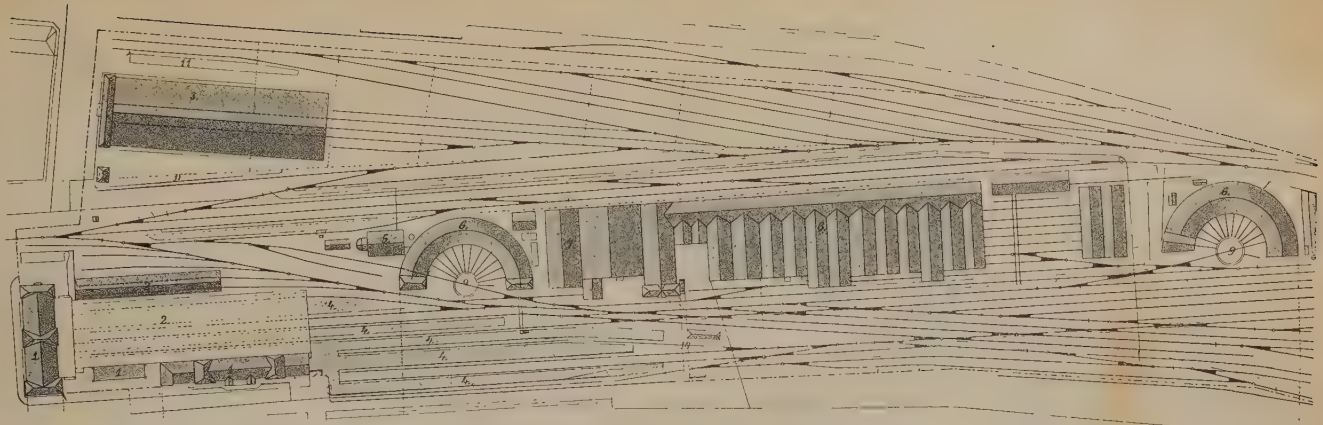

Plan af Malmö bangård. 1. Stationshusbyggnad. 2. Banhall. 3. Godsmagasin. 4. Personplattform. 5. Elektricitetsverk. 6. Lokomotivstall. 7. Förrådshus. 8. Verkstäder. 9. Vändskifva. 10. Gångbro. 11. Lastkaj. — De svarta kilarna äro spårvexlar.

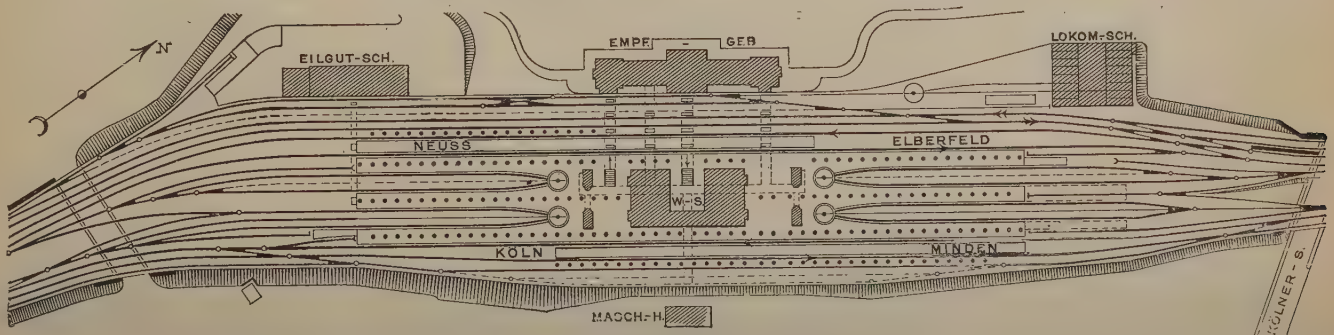

Kombinerad änd- och mellanbangård vid Düsseldorf.

Till art. Bangård (sp. 851).

Banhallen i personbangården i Frankfurt a. M. Genomskärning.

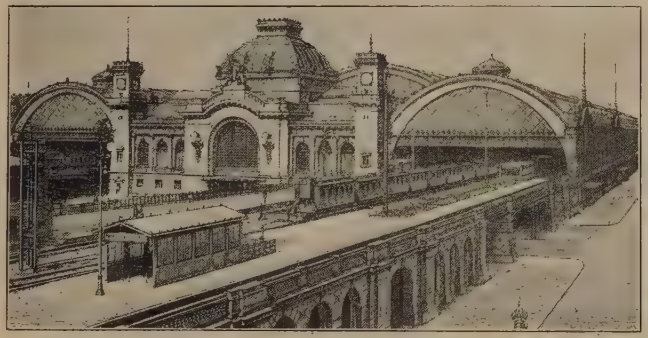

Personbangård i Dresden-Altstadt.

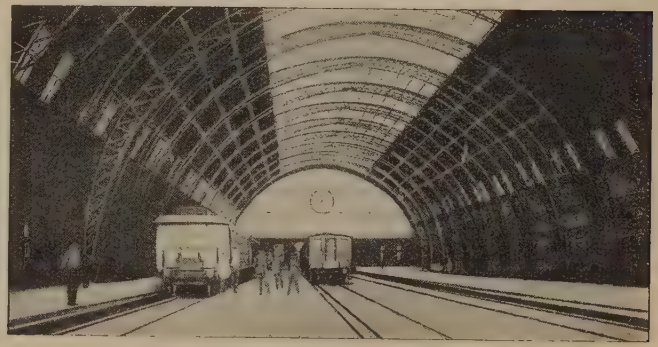

Banhallen i statens bangård i Malmö.

Till art. Bangård (sp. 851).

bomullstyger, glas, järn, maskiner, petroleum, tändstickor, ris, tekträ, fisk, peppar och boskap. Regelbundna ångbåtsförbindelser finnas med Singapore, Hong-kong och Saigon. En järnväg går från B. till Paknam vid Menams mynning; en annan åt norr till Korat är under byggnad. — 16 km. norr om B. ligger den berömda vallfärdsorten P'hrabat. J. F. N.

Bangola (''Flodens barn''), hufvudfolket på båda sidor om Kongo mellan floderna Ubangi, Mongalla och Lulongo. Det är ett tappert och mycket krigiskt folk, tillika energiska köpmän, i främsta rummet handlande med salt. H. S.

Bangor [bä'ngåə l. bä'ngə]. 1. Stad i engelska grefsk. Carnarvon i Wales, vid Menai-sundet, hvaröfver Britannia-bron och Menai-bryggan leda till ön Anglesey. 11,269 inv. (1901). B. är det äldsta biskopssätet i Wales och har en katedral, grundlagd 525. 1884 anlades här ett ''university college of North Wales'', som underhålles genom frivilliga bidrag, räntor af donationer samt årliga tillskott af parlamentet (omkr. 4,800 pd). I grannskapet märkas lord Penrhyns praktfulla slott Penrhyn castle samt rika skifferbrott. — 2. Stad i nordamerikanska staten Maine, vid Penobscot-floden. 21,850 inv. (1900). Rymlig hamn. Ansenlig utförsel af timmer.

Bangs nervdroppar. Se Nervdroppar.

Bangveölo l. Bemba-sjön, en 1868 af Livingstone upptäckt större sjö i det inre af Syd-Afrika, 1,150 m. ö. h. Den ligger på en slätt och har låga stränder samt växer under regntiden från 1,000 till 15,000 kvkm. I dess norra del finnas många öar. Från ö. mottar den Chambezi; den afflyter genom Luapula (namn på öfre Kongo).

Bangård, *järnv.*, den samling af spår, byggnader och anläggningar, som på vissa af landets och trafikens beskaffenhet beroende afstånd sinsemellan inrättas för att uppsamla och afveckla den trafik, en järnväg har till ändamål att ombesörja. På de mindre bangårdarna försiggår ombesörjandet af den olikartade trafiken i ett sammanhang; vid större trafikcentra anordnas en följd af olikartade bangårdar: personbangård, godsbangård, växlings-(ranger-)bangård, uppställningsbangård (för tåg-sätt och tomvagnar), boskapsbangård, hamnbangård, verkstadsbangård m. fl. Med afseende å den tekniska anordningen kan man skilja emellan: ''ändbangård'' (terminus), där tågen ingå på ändspår, d. v. s. där de vid utgång måste ändra rörelseriktning (exempel: Malmö, Hälsingör, Frankfurt a. M. och de flesta större stationer i metropoler); ''mellanbangård'', där tågen kunna genomgå bangården, d. v. s. fortsätta i ankomstriktningen (exempel: Stockholms centralbangård i dess nuvarande skick samt den stora mängden af landstationer och mindre bangårdar); ''anslutningsbangård'', anordnad för en genomgående bana jämte en eller flere anslutande (exempel: Hallsberg, Laxå, Falköping, Alfvesta); ''korsningsbangård'', anlagd för två eller flere genomgående banor (exempel: Storvik, Kil, Värnamo, Åstorp) o. s. v. Äfven kombinationer af dessa olika slag förekomma (exempel: Köln, Düsseldorf). — Det planmässiga och för trafikens bekväma och ofarliga ombesörjande nödiga anordnandet af alla en bangårds spår, växelgrupper, byggnader och tillhörande maskinella anläggningar ställer på järnvägsteknikern med våra dagars utvecklade trafik stora fordringar. H. L.

Banhall, *järnv.*, den öfvertäckta del af en personbangård, hvarest tågen stanna eller för afgång uppställas. Med hallen afses att skydda de resande och resgodset för nederbörd vid ankomst och afgång. På mera betydande platser har hittills hallen ofta uppförts med ett enda takspann öfver alla spåren och plattformerna. Då härmed egentligen vunnits endast en mera monumental karaktär åt bangården, men inga speciella fördelar, och då dessa stora hallar äro dyrbara i både anläggning och underhåll, har man på senare tider i stället börjat uppföra flere, lägre och mindre hallar, hvilka öfvertäcka endast en eller två plattformer hvardera mellan hithörande tågspår, och som med ringare kostnad tjäna samma ändamål som de stora hallarna. H. L.

Baniän l. Banjän (af medelind. *banja*, sanskr. *banij*), indisk köpman; ostindisk nattrock af vattradt siden.

Baniän-träd, *bot.* Se Ficus.

Banim [bē'nim], Michael, f. 1796, d. 1874, och John, f. 1798, d. 1842, irländska romanförfattare, hvilka tillsammans utgåfvo en samling förtjänstfulla skildringar ur det irländska folklifvet, *Tales of the O'Hara family* (1:a serien 1825, nya serier 1826 och 1829, öfversedd uppl. 1865). De båda bröderna voro söner till en farmare och krutthandlare i Kilkenny. John B. var den i litterära kretsar mest bekante och uppträdde äfven som dramatisk författare samt utgaf 1825 en historisk roman med ämne från Vilhelm III:s tid, *The Boyne water*. Han blef tidigt bruten af sjukdom och var under sina sista lefnadsår nästan lam. Michael B. blef 1853 postmästare i Kilkenny och erhöll på ålderdomen en liten pension. Bland dennes själfständiga arbeten märkes *The town of the cascades* (1864). Brödernas litterära rykte hvilar emellertid nästan uteslutande på ''The O'Hara tales'', hvilka för den irländska folklifsskildringen fingo ungefär samma betydelse som Walter Scotts ojämförligt värdefullare Waverley-serie för den skotska. I den engelska litteraturen hade irländska karaktärer förut nästan alltid framställts burleska; här däremot gafs för första gången kraftigt realistiska teckningar af irländska bönder. Dock saknades den humor, som utmärker Scotts folklifsskildringar. Man har ej med säkerhet lyckats fastställa hvardera broderns anpart i författarskapet till ''The O'Hara tales''; att den yngre vunnit större rykte, beror måhända till stor del på, att den äldre osjälfviskt höll sig i bakgrunden. En biografi öfver John B. utgafs 1857 af P. J. Murray. V. S—g.

Baningenjör, vid en järnväg den tekniske tjänsteman, som inom en bansektion för befälet, leder underhålls- och nybyggnadsarbetena samt anordnar banbevakningen och i öfrigt handlägger och ansvarar för banafdelningens angelägenheter. H. L.

Banjalúka (Bagnaluka, Benaluka). 1. Krets i Bosnien, 9,044 kvkm., 329,499 inv. (1895), 36 på 1 kvkm. — 2. Hufvudstad i kretsen, vid floden Vrbas, ändpunkt för järnvägen Agram—Sisek—B. 14,812 inv. (1895), däribland 7,000 muhammedaner. Staden har en österrikisk garnison, ett fast slott, 45 moskéer, varma bad (*banja*) samt några fabriker. I närheten hyttor och varma källor samt det 1870 grundade trappistklostret Maria Stern med skola och barnhem, väfnadsfabrik och mönsteråkerbruk. Vid Bosniens besättande af österrikarna egde 14 aug.

878 en häftig strid rum vid B. mellan österrikarna ch insurgenterna.

Banjān. Se Banian.

Banjerdäck, *skpsb.*, ett danskt ord motsvarande rossbotten l. trossdäck.

Banjermassing. Se Bandjermasin.

Ba'njo, amerikanskt negerinstrument, infördt från frika, där det bär namnet *bania*. Det är ett slags

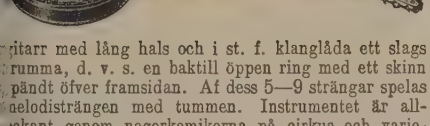

itarr med lång hals och i st. f. klanglåda ett slags rumma, d. v. s. en baktill öppen ring med ett skinn pändt öfver framsidan. Af dess 5—9 strängar spelas melodisträngen med tummen. Instrumentet är allekant genom negerkomikerna på cirkus och varieéer. A. L.

Ba'njo, stor handelsplats i södra Adamaua, vid mutpunkten af två viktiga handelsvägar. Platsen är mgifven med vallar och grafvar.

Ba'njoemas [-jom-], holländskt residentskap på södra kusten af ön Java, har med ön Kambangan en areal af 5,562 kvkm. och 1,251,963 inv. (1895), därbland 925 européer och 5,329 kineser. I nordöstra delen ligger en gammal krater, Dieng (2,558 m.), med många kratersjöar, solfatarer och mofetter (*guwoupas*, "gifthålor"), bland hvilka den bekanta "Dödshalen", där stora massor vulkaniska gaser utströmma ur marken. Längre västerut ligger vulkanen Slamat 3,439 m.). Landet är fruktbart och väl odladt. — Hufvudstaden har samma namn och ligger 35 km. från kusten vid floden Serajoe. 5,302 inv. (1895).

Banjoewangi [-jov-], en del af holländska residentskapet Besuki, i östra delen af Java. Ända in på 1600-talet fanns här ett bramanskt rike, Balambangan, hvars invånare utrotats. Den nuvarande befolkningen har sedan invandrat västerifrån. Staden B. vid Balisundet, 16,198 inv. (1895), är en viktig station för Europas telegrafiska förbindelse med Australien. Utom de tvenne äldre linjerna till Port Darwin nedlades 1889 en kabel till Roebuckbay på nordkusten af Väst-Australien, 18° 5′ s. br.

Bank. 1. Såsom *krigsvetenskaplig* term förekommer detta ord mest i sammansättningar, såsom kanonbank, kulsprutebank och skyttebank, men brukas stundom ensamt i stället för något af dessa och betecknar då en bakom ett bröstvärn anbragt upphöjning, hvarifrån kanoner eller skyttar skjuta. Skyttebankarna benämnas stundom ännu, liksom fordom, banketter. Se Kanonbank och Skyttebank. G. U. (L. W:son M.)

2. I *väg- och vattenbyggnadskonsten* förekommer bank l. bankfyllning såsom benämning på en utfyllning af jord (sten), som utgör underlaget för en väg eller järnväg, äfvensom på de fyllningar, som vid en kanal begränsa och bilda den egentliga kanalbädden, eller den sänkning, som upptager kanalens vatten. Däraf benämningarna vägbank, järnvägsbank, kanalbank m. fl. Tryckbank är en mindre bankfyllning, som under vissa förhållanden, då grunden är osäker, anbringas på sidan om hufvudbanken och löper parallellt med denna samt har till ändamål att utöfva ett mottryck, för att därigenom hindra hufvudbanken att sjunka. Tryckbankar af grus användas äfven i stor skala vid vattenbyggnader för att undanpressa lösa och för grundläggning otjänliga lager af gyttja eller lös lera, hvilka lager sålunda blifva ersatta af de utfyllda grusmassorna, i hvilka sedermera kajer eller andra byggnadsarbeten kunna med större säkerhet utföras. Bankens öfre begränsning kallas dess krön, och sidobegränsningarna kallas dossering eller slänt. Klbg.*

3. Bank, Sandbank, Sandrefvel benämnas uppgrundningar i slamförande floder, i flodmynningar och i hafvet, där reflarna vanligen bildas jämnlöpande med kusten och på något afstånd från densamma. Af floden eller af hafsströmmar och vågor flyttas dessa bankar småningom, till stor svårighet för sjöfarten. Fr. E.

4. *Sjöv.* Benämning på en mörk molnmassa, sammanhängande med horisonten. Är den i uppstigande, medför den ofta blåst och obehagligt väder; då solen icke går klart ned vid horisonten, utan försvinner bakom en dylik molnvägg, säges den "gå ned i bank", hvilket ofta bebådar dåligt väder för den följande dagen. R. N.*

5. *Geol.* Sådan mer eller mindre tjock, plattformig del af en bergmassa, som begränsas af en öfre och en undre, merendels jämn yta (antingen aflagringsyta eller förklyftningsyta) samt eger jämförelsevis betydande längd och bredd. Man talar sålunda om sandstensbank, kalkstensbank, granitbank o. s. v. Jfr Afsöndring. — I annan bemärkelse användes ordet för att beteckna de sammanhopningar af snäck- och musselskal, som af hafsvågorna uppkastats vid forna stränder och nu träffas på ofta ganska betydlig höjd öfver nuvarande hafsyta. Se Skalbank. E. E.

Bank (ty. *bank*, fr. *banque*, it. *banco*, egentl. bänk, bord, pulpet e. d. med penningförvaringsrum), kassa (vid hasardspel).

Bank l. Bankanstalt (ty. *bank*, fr. *banque*, it. *banco* och *banca*), i vidsträcktaste bemärkelse hvarje ekonomiskt företag (äfven sådant företags affärslokal), som har till uppgift att taga och gifva kredit eller köpa och sälja värdepapper. När sådan rörelse drifves af enskilda personer hvar för sig eller af vanliga handelsbolag (äfven såsom kommanditbolag), kallas den bankirrörelse, och de, som drifva sådan rörelse, kallas bankirer, bankirfirmor eller bankirhus (flerstädes i utlandet äfven bankhus). I vanlig, inskränktare eller egentlig mening förstås med bank — utan närmare bestämning — anstalt, som eges af fri association (i regel under aktiebolagsform) eller af offentligt samhälle och har till uppgift att underlätta och förmedla betalningar samt att gifva och taga — åtminstone *hufvudsakligen* — *kort* kredit, vanligen på högst sex månader efter uppsägning och mestadels kortare. De flesta egentliga banker kunna äfven betecknas såsom anstalter drifvande handel med ädla (mynt-)metaller och kreditpapper. Emedan deras verksamhet i synnerhet är lämpad efter den yrkesmässiga handelns behof, pläga dessa banker stundom särskildt betecknas såsom handels (ellér handels- och industri-) banker, såvida de ej äro sedelutgifvande, då de vanligen kallas sedelbanker.

Såsom andra hufvudarter af banker nämnas vanligen:

hypoteksbanker (äfven hypoteksföreningar och ”inteckningsgaranti”-aktiebolag), som uteslutande eller vid sidan af egentlig bankrörelse lämna vanligen genom amortering under någon lång följd af år betalbara ”hypotekslån” mot inteckning i fastighet i stad eller på landet och anskaffa medel härtill företrädesvis genom utgifvande af egna räntebärande ”obligationer” (i inskr. bem.);

kreditbanker (eller kreditanstalter i inskr. bem., ibland äfven kallade industri- och crédit-mobilier-banker), hvilka (oftast i förening med egentlig bankrörelse) hafva en eller flere af följande uppgifter: att öfvertaga offentliga eller andra (företrädesvis obligations-)lån; att drifva handel med värdepapper äfvensom andra börsaffärer; att grunda affärsföretag, vanligen i aktiebolagsform; och att förlägga ekonomiska företag, någon gång äfven att drifva industriella affärer eller varuhandel för egen räkning;

pantbanker, som drifva utlåning mot handfången pant (inlåningen kan vara af flere olika slag);

sparbanker (rättare sparkassor), hvilka vanligen blott intill ett visst begränsadt maximum och äfven i mycket små belopp mottaga penninginsättningar ”på motbok” och genom utlåning eller annan placering fruktbargöra, genom räntans läggande till kapitalet förkofra samt i vederbörlig ordning återbetala de på motbok innestående medlen. (Se vidare Hypoteksbank, Inteckningsgarantiaktiebolag, Kreditanstalt, Pantbank, Postsparbank och Sparbank samt, angående anstalter och föreningar med uppgift att tillgodose jordbrukares kreditbehof, Jordbrukskredit.) S. k. folkbanker likna i sin affärsrörelse hufvudsakligen egentliga (handels-)banker, men äro företrädesvis afsedda att motsvara den mindre rörelsens, handtverkets, småhandelns och i viss mån äfven det mindre jordbrukets behof (se vidare Folkbank och Kooperation).

I utlandet — särskildt i Tyskland — betecknas stundom såsom ”banker” äfven flere slags anstalter, som egentligen drifva helt andra affärer, men i sammanhang med dessa taga och gifva kredit i en eller annan form, t. ex. byggnadsbanker (som uppföra eller köpa hus till försäljning eller uthyrning) och försäkringsbanker (den bekanta Gothabanken och andra, såväl aktie- som ömsesidiga bolag).

De nutida egentliga bankernas rörelsegrenar pläga indelas i *aktiva* och *passiva*. Af de förra kunna särskiljas fyra hufvudarter: 1) mottagande af penningar och andra värdesaker eller värdehandlingar *till förvaring* — såsom ”depositum” eller egentlig, ”regelbunden” deposition; 2) *inlåning* från vissa personer (kunder) genom mottagande af penningbelopp till insättning på en eller annan ”depositionsräkning” i vidsträckt bemärkelse; 3) *försäljning* af egna växlar, checker eller andra anvisningar, som infrias af bankens afdelningskontör eller af andra banker äfven på annan ort, och genom hvilka — ehuru de i regeln icke få ställas till innehafvaren eller in blanco transporteras — redan till följd af att de någon (kortare) tid förblifva utelöpande, den bank, som utställt dem, får ett slags räntefritt lån, hvadan denna rörelsegren kan sägas bilda en öfvergångsform till 4) *utgifning af egna sedlar*, banksedlar, banknoter, d. v. s. till innehafvaren ställda och vid anfordran betalbara skuldförbindelser, löpande utan ränta och lydande å vissa (runda) belopp af landets gällande mynt. Sistnämnda rörelsegren, hvilken, såsom ofvan är nämndt, förekommer blott hos en del banker, innebär i verkligheten en räntefri *inlåning från den stora allmänheten*, om och i den mån denna använder och nöjer sig med banksedlarna såsom surrogat för mynt.

De viktigaste *aktiva* rörelsegrenarna — eller hufvudformerna af *utlåning i vidstr. bemärkelse* — äro: 1) *diskonteringsrörelse*, bestående däruti att banken öfvertager ännu icke förfallna växlar, invisningar o. d. genom att godtskrifva eller kontant betala öfverlåtaren beloppet med afdrag af förskottsränta (”diskonto”) till förfallodagen; 2) *utlåning mot skuldförbindelser*, som (i regeln) äro försedda med säkerhet af ett eller annat slag; och 3) *beviljande af kredit* på särskilda räkningar i banken, såsom kreditiv- och löpande räkning.

Ofvannämnda *egentliga* eller *regelbundna deposition* är antingen ”sluten” eller ”öppen”. Vid *sluten deposition* mottager banken, utan specificerad uppgift om innehållet, förseglad konvolut, låst skrin e. d. och förbinder sig att på aftaldt sätt återställa det i oskadadt skick. Såsom en särskild form af sluten deposition kan anses det numera mycket vanliga s. k. *box-systemet* (af eng. *box*, låda, låd- eller skåpfack), eller att depositör får under viss tid förfoga öfver en med minst två olika, dyrkfria lås försedd afdelning i eldfast skåp inom banken tillhörig (brandfri) lokal. Nyckeln till det ena låset innehafves af banken; en banktjänsteman måste således närvara vid skåpfackets öppnande; men depositören resp. den eller de personer, som ega att öppna lås å dennes vägnar, hafva rätt att ensamma inlägga och uttaga föremålen; och i samma lokal är tillfälle dem beredt att verkställa anteckningar på deponerade värdehandlingar m. m. — Vid *öppen deposition* upp-

Depositionshvalfvet i Skånebankens hus i Stockholm.

rättas noggrann förteckning å de deponerade värdeföremålen, och banken åtager sig vanligen, ej blott att ansvara för dessas säkra förvaring och riktiga återlämnande i enlighet med aftalet, utan äfven att ombesörja iakttagandet af (åtminstone en del) ”fatalier” för deponerade handlingar, såsom att hålla reda på utlottningar af och räntebetalningar å obligationer, att inkassera och godtskrifva eller kontant betala depositören sålunda förfallna belopp, att låta förnya inteckningar och eventuellt andra fordringsbevis till

rebyggande af preskription o. s. v. I vissa bankers notariatafdelning'' kan depositör få rörlig förögenhet för sin räkning fullständigt förvaltad. tskilliga nutida banker erhålla och en icke oväsentlig el af sina årsinkomster i och genom inflytande afifter för slutna och öppna depositioner af olika ag.

De till bankers *inlåningsrörelse* — eller ''deposionsrörelse'' i vidstr. bem. — hörande räkningarna ro dels sådana, där de innestående medlen äro etalbara vid anfordran, dels sådana, från hvilka tbetalning af medel icke kan rättsligt kräfvas förr n viss tid efter uppsägning. Gränsen mellan dessa åda grupper är dock i verkligheten mestadels tämigen obestämd, emedan dels det förekommer att från n och samma räkning mindre belopp utbetalas vid

Modern banklokal. Från Sundsvalls enskilda banks kontor i Stockholm.

anfordran, större först kortare eller längre tid efter uppsägning, dels också rättsligen först efter viss tid betalbara belopp under vanliga förhållanden pläga utbetalas tidigare, t. o. m. genast vid uppsägning — med något ränteafdrag för tiden intill den lagliga förfallodagen. Men skillnaden kan vara af stor betydelse i kristider eller vid tillfällig ''rusning'' (eng. *run*) till bankens lucka på grund af — äfven alldeles oberättigadt — misstroende till bankens betalningsförmåga. Erfarenheten (i synnerhet i England och Tyskland) har visat, att sådan misstro yttrar sig företrädesvis i massuppsägning af *räntebärande*, först någon tid efter uppsägning till betalning förfallande depositioner. I nämnda och andra, ekonomiskt högt utvecklade kulturländer äro vid anfordran betalbara medel på depositionsräkningar (i vidstr. bem.) mestadels icke räntebärande, eller erlägges ränta endast å belopp öfverstigande ett visst, vanligen ganska högt, innestående minimum på samma kunds räkning. I Sverige betalas däremot äfven för genast vid anfordran betalbara medel, som innestå på bankräkningar, vanligen en relativt hög inlåningsränta (2 % och däröfver), utom (med vissa undantag för insättningar på ''upp- och afskrifningsräkning'') i riksbanken, som numera — enligt lagen af 12 maj 1897 — icke förräntar på depositionsräkningar innestående medel.

Passiv bankräkning, hvarå medlen äro betalbara vid anfordran, kallas i allmänhet *giroräkning*, *löpande räkning* eller *check-räkning*; i Sverige användes äfven *upp- och afskrifningsräkning*. Dessa sålunda olika benämnda räkningar skilja sig vanligen formellt genom olikheter i uttagningskvittot, hvartill blanketter i regeln (utom möjligen för ''löpande räkning'') af banken lämnas till räkningshafvaren vid räkningens öppnande och sedan tillhandahållas honom i mån af behof. Vid den hos en stor del af våra banker numera förekommande *sparkasseräkningen* användes för in- och uttagningar (liksom i sparbank) motbok, och räntebärande tillgodohafvande å sådan är lagligen begränsadt till högst 3,000 kr.; för utfående af belopp utöfver ett visst maximum pr uttagning eller pr vecka är uppsägningstid stadgad. Relativt mycket hög ränta (vanl. 4—4½ % pr år) betalas för medel på denna räkning, hvilket möjligen kan vara lämpligt, om räkningen afser att främja kapitalbildning för mindre bemedlade, men måste anses förkastligt, om den vill vara — hvad den hos vissa banker kallas — ''hushållsräkning'' eller afse att utgöra en kassa, hvari för hushållsutgifter e. d. bestämda inkomster hållas tillfälligt i förvar och beredskap. Mera allmänt använd skulle sådan hushållsräkning direkt motverka den utveckling, som giro- och checkrörelsen äfven hos oss börjat vinna och som i några länder — främst i England och vissa stater i den nordamerikanska unionen — redan hunnit därhän, att de flesta såväl mindre som större affärsmän och många personer i andra samhällsklasser hålla en löpande (resp. giro- eller check-)räkning hos någon bank och verkställa betalningar i regeln eller om möjligt genom checker eller invisningar därå. Då de fleste, som mottaga betalning i sådan form, själfva hafva räkning i bank, behöfva de i allmänhet endast på ''sin'' bank öfverlåta den erhållna checken eller invisningen för att få beloppet sig godtskrifvet på denna räkning, emedan mellan de flesta afsevärda banker inom landet två eller flera gånger i veckan eger rum utbyte af de sedan närmast föregående ''afräkning'' (eng. *clearing*) inkomna checker o. s. v., för hvilka hvar och en vid afräkningen representerad bank har betalningsskyldighet (se vidare Clearing-house). Genom starkt utvecklad sådan giro- och checkrörelse blifva bankerna så att säga sina kunders kassörer och kassabokförare, och härmed vinnes självfallet icke blott den nationalekonomiska fördelen, att relativt ringa belopp klingande mynt erfordras till

kontanta betalningar, utan äfven för bankerna en både för dem själfva och för de allmänna kreditförhållandenas sundhet nyttig inblick i bankkundernas inkomster och utgifter, i synnerhet när, såsom flerstädes i utlandet börjat blifva vanligt, bankerna för sina kunder utföra inkasseringar och verkställa utbetalningar, äfven på andra platser.

Genom *depositioner på tid*, d. v. s. inlåning på depositionsräkning af medel betalbara efter viss tid eller viss tid efter uppsägning, erhålla de flesta egentliga — åtminstone *icke sedelutgifvande* — banker större delen af sitt rörelsekapital. Vanligen äro i svenska banker de på sådana räkningar insatta medlen betalbara 1, 2, 3, 4 eller 6 månader efter uppsägning och räntesatserna bestämda så, att de med uppsägningstidens längd gradvis stiga — från ½ % högre pr år än samtidigt gällande upp- och afskrifningsränta till (för deposition med 6 månaders uppsägningstid) högst ½ % under lägsta diskontot för korta växlar. Å icke uppsagda depositioner erlägges räntan vanligen halfårsvis och afskrifves på ”depositionsbeviset”, hvilket är en bankens skuldförbindelse till räkningshafvaren personligen (således med kvittningsrätt) och ej får öfverlåtas till order. Den i en del svenska banker använda, i hufvudsak hithörande ”kapitalräkningen” (vanligen med 6 månaders uppsägningstid) skiljer sig från motsvarande depositionsräkning därigenom, att räntan, hvilken alltid hålles lika hög som — höjes och sänkes samtidigt med — motsvarande depositionsränta, halfårsvis lägges till kapitalet och då genast blir räntebärande; hvarjämte insättningsbeviset blott är ett kvitto, som ej användes vid den skriftliga uppsägningen, hvilken skall göras af räkningshafvaren eller dennes befullmäktigade ombud, resp. rättsinnehafvare.

Äfven genom *försäljning af egna växlar* drifves af de flesta egentliga banker en inlåningsrörelse (i vidstr. bem.), om än denna rörelsegren i allmänhet har mindre betydelse för bankernas inlåning än direkt för den allmänna rörelsen, därigenom nämligen att sådana växlar ofta äro synnerligen egnade att underlätta betalningar från ort till ort. För Sverige särskildt hafva s. k. ”postremissväxlar” (införda af A. O. Wallenberg 1858) varit till stor nytta i detta afseende. Af samma skäl som depositionsbevis få sådana ej ”in blanco” (eller till innehafvaren) transporteras. — I länder, där det finnes en sedelutgifvande centralbank — numera äfven i vårt land —, pläga andra banker få hos centralbanken i större eller mindre utsträckning ”rediskontera”, d. v. s. till centralbanken sälja af dem förut köpta, ej förfallna växlar, för att därigenom öka sitt rörelsekapital. Äfven i andra länder händer det ofta, att mindre banker för sådant ändamål söka få rediskontering hos större; och särskildt när flere sedelutgifvande banker finnas i ett land, träffas stundom rediskonteringsaftal mellan dessa och andra banker i sedelspridningssyfte.

Här må äfven omnämnas en rörelsegren, som kommit till stark utveckling i synnerhet i Frankrike och äfven i andra länder med stor sedelutgifvande centralbank, nämligen att banker med sitt indossament stärka af enskilda firmor eller bolag dragna och accepterade växlar, afsedda att diskonteras hos centralbanken. Omsorgen att pröfva de föregående växelgäldenärernas ”kreditvärdighet” öfvertages sålunda af den indosserande banken, hvars inkomst af denna rörelsegren bildas af (efter omständigheterna afpassade) provisioner.

Den endast hos vissa banker förekommande *sedelutgifningen* skiljer sig formellt från öfriga passiva rörelsegrenar därigenom, att den i regeln sker *i och genom* utlåningsrörelse i vidstr. bem. — växeldiskontering, belåning af reverser o. s. v. Emedan banksedeln är ett löfte om mynt till innehafvaren vid anfordran och kan öfverflyttas från person till person utan formaliteter, kan den, under förutsättning att banken, af hvilken den utgifvits, är allmänt känd — eller åtminstone icke är föremål för misstroende —, lätt blifva ett verkligt myntsurrogat eller ersätta egentligt mynt i dess egenskap af bytes- och betalningsmedel, äfven (och relativt kanske mest) inom samhällskretsar, som icke stå i direkt beröring med den sedelutgifvande banken eller ens med någon bank.

De ofvan nämnda hufvudformerna af öppen kredit, på (aktiv) *löpande räkning* och på *kreditivräkning* I. *kassakreditiv* (eng. *cash credit*), skilja sig hufvudsakligen därigenom, att för rätten att under en viss tid (aftalet träffas oftast för ett år i sänder) få inom ett bestämdt maximibelopp efter behag uttaga och åter insätta medel på kreditiv betalas, men på löpande räkning ej, en särskild afgift, vanligen beräknad per år å maximibeloppet. I utlandet, där löpande räkning mera användes, är räntesatsen för utlåningar å sådan räkning högre än för insättningar; i Sverige, där efter de skotska sedelbankernas föredöme kreditivräkning kommit till mycket större användning, beräknas å båda de nämnda räkningarna samma i allmänhet höga ränta i debet och kredit, och får räkningshafvare således betala (utom den särskilda afgiften för kreditivräkning) ränta endast för de belopp, som han verkligen använder, och har fördelarna att i den obegagnade delen af sin ifrågavarande räkning hafva en ständigt tillgänglig kassareserv för tillfälliga behof eller för händelse att inkomster erhållas senare, än betalningar, som med dem skulle täckas, måste verkställas, samt att kunna genast göra inflytande belopp fruktbärande genom insättning på räkningen. Kassakreditivrörelsen har i Sverige liksom i Skottland (särskildt tack vare de många afdelningskontor, som de s. k. enskilda bankerna med stöd af sin sedelutgifning kunnat hålla) varit till nytta äfven för (i synnerhet det större och medelstora) jordbruket, såsom en under vissa förhållanden lämplig kreditform för ökande af dess rörelsekapital.

Här skall till sist blott i förbigående omnämnas ett par mindre bankrörelsegrenar, nämligen utfärdande af *rese-kreditiv*, som berättigar att hos banker eller bankirer på skilda platser i utlandet inom viss tid och intill ett bestämdt maximum lyfta och utkvittera penningebelopp, och de hos svenska riksbanken förekommande *afbetalningslånen*, som inom ett totalbelopp (i lag bestämdt till högst 25 % af grundfonden) utlämnas med högst 6,000 kr. pr låntagare, i regeln mot revers med minst två vederhäftiga personers proprieborgen, på 2½ eller 5 år med afbetalning af ⅛, resp. 1/10 af lånets ursprungliga belopp hvar sjätte månad och samtidig betalning af den upplupna räntan (f. n. 5½ % pr år å det oguldna beloppet). Sistnämnda utlåningsform är själffallet icke ”bankmässig”, men för riksbanken ofarlig, enär dess totala maximibelopp blott utgör en mindre del af bankens relativt stora grundfond.

För flertalet af nutida egentliga banker har det *egna kapitalet* — grundfonden eller aktiekapital jämte (eventuellt) reservfond o. d. — väl mindre betydelse såsom affärs- eller rörelsekapital än såsom en säkerhetsfond till fordringsegares betryggande, hvadan det åtminstone för privata banker bör vara af rikt att dess egna kapital står i lämpligt förhållande till rörelsens omfattning. En god bankförvaltning är dock gemenligen för framgången och krediten viktigare än ett stort eget kapital. Gifvetvis blir vid lika stor rörelse och under för öfrigt väsentligen lika förhållanden dividenden relativt mindre å ett stort än å ett litet aktiekapital, och just svårigheten att erhålla "nöjaktig" dividend å ett relativt mycket stort sådant kan blifva en alltför stark frestelse till spekulationsaffärer, som ej tillhöra egentlig ("handels"- eller, ännu mindre, sedel-)banks verksamhetsområde. Å andra sidan kunna sådana höga dividender, som väsentligen bero på att aktiekapital är relativt alltför litet, lätt framkalla en äfven från allmän synpunkt obehöflig eller föga önskvärd konkurrens af nya banker (eller bankfilialer). Att principiellt eller en gång för alla siffermässigt fastställa det egna kapitalets "rätta" eller "lämpligaste" relativa storlek är självfallet omöjligt.

Det nutida bankväsendet har mycket gamla anor. En och annan af de viktigaste rörelsegrenarna har redan för åtminstone 2,500—3,000 år sedan börjat utveckla sig ur tvenne, i vissa dåtida kulturländer redan förefintliga arter af yrkesmässig ekonomisk verksamhet, hvilka, i hufvudsak oförändrade, ehuru med många olika eller nya detaljer, allmänt förekomma än i dag (ofta i förening med egentlig bankrörelse), näml. *penningväxling* och mottagande af penningar och andra värdesaker i *deposition till förvaring*. Långt innan bruket af (gjutna eller slagna) mynt hade uppkommit (sannolikt i Mindre Asien under 7:e eller 8:e årh. f. Kr.), hade i flera af österlandets gamla kulturcentra funnits personer, som yrkesmässigt handlade med de då till betalning efter vikt använda metallerna, i synnerhet silfver och guld, pröfvade metallstyckens halt, tillhandahöllo metallen i stycken af lämplig vikt och form o. s. v., hvarför de ock ofta tillika voro guld- och silfversmeder. Då den allmänna rättssäkerheten ännu ofta var ringa, voro sådana personer redan af sitt yrkes beskaffenhet tvingade att vidtaga särskilda åtgärder för att såvidt möjligt skydda sina dyrbara varor. Det var därför helt naturligt att andra, i synnerhet mera tillfälliga egare eller innehafvare af ädla metaller och andra dyrbarheter, ofta åt ofvannämnda yrkesidkare — "växlare", guldsmeder o. d. —, om de för dessa hyste personligt förtroende, anförtrodde sådana föremål till förvaring, ehuru de fingo betala — till ersättning för besvär och risk — en efter omständigheterna större eller mindre afgift till emottagaren. Denne, ej sällan en förmögen person, som kanske redan förut hade utlämnat lån (då vanligen mot handfången pant), gjorde, sedan han fått något större antal sådana deposita till förvaring, snart den erfarenheten, att dessa icke på en gång återkräfdes och att större delen fick förblifva i hans förvar samt återtagna deposita vanligen snart ersattes af nya, så att, utan fara för att sådant skulle upptäckas, deponerade föremål af *fungibel* natur (d. v. s. af hvilka en enhet är alldeles lika mycket värd eller kan fullständigt ersätta hvilken som helst annan enhet af samma slag) kunde till någon del användas i hans egen affär eller till räntebärande placering likaledes för hans räkning. Och så skedde öfvergång från regelbundet depositum till räntebärande deposition sannolikt först i smyg, utan deponentens vetskap. När eller hvar denna öfvergång tidigast började ega rum, är icke kändt. Men att deposition *till förränlning för deponentens räkning* förekom tämligen snart efter det att myntstycken börjat komma i bruk, framgår däraf att (enligt kilinskrifter, offentliggjorda af Kohler och Pei, 1889) hos bankirhuset Igidi, hvilket i början af 6:e årh. f. Kr. i Babylon spelade en liknande roll som t. ex. Rothschildar i Europa nära 2,500 år senare, sådan räntebärande deposition var en af rörelsegrenarna (vid sidan af öfvertagande och utförande af betalningsuppdrag, utlåning mot skuldförbindelser med hypotek m. m.). Att den på Kristi tid var *vanlig* i Judéen kan slutas af Luk. 19: 23. Och sådana växlare (eller växelbord), som där omnämnas, funnos i Grekland, åtminstone från 4:e årh. f. Kr.; de kallades trapeziter (af *τράπεζα*, bord) och hade redan så utvecklad bokföring, att räknings-

En växlare från slutet af medeltiden.

hafvare hos dem kunde få betalningar till annan räkningshafvare (hos samme trapezit) verkställda genom öfverföring af belopp från sin till den andres depositionsräkning, ungefär på samma sätt som i de s. k. girobankerna i Europa omkring och efter den s. k. nyare tidens inbrott. Äfven utställde trapeziterna kreditbref eller betalningsanvisningar på affärsvänner på annan ort. De voro således icke blott penningväxlare, utan verkliga bankirer; och dem motsvarande affärsmän funnos, åtminstone högst ett eller annat århundrade senare, väl i de flesta dåtida kulturcentra, med visshet t. ex. i Egypten och i Rom (där de kallades *argentarii* och *mensarii* l. *mensularii*). Och äfven banker — med ungefär samma rörelsegrenar som trapeziternas — hade inrättats, såväl privata associationer som offentliga stats- eller stads- och (i Egypten under Ptolemaierna) "kungliga" anstalter. Från samma och ännu äldre tid omtalas äfven "tempelbanker" — tidigast väl i Assyrien och Babylonien —, men sådanas bankverksamhet, äfven om den förestods af en växlare eller trapezit, torde mestadels hafva inskränkt sig till att genom utlåning

mot ränta fruktbargöra skatter, som genom offer, testamenten o. d. hopats i templen.

Under den kristna tideräkningens första århundraden gick den i många den ”klassiska” forntidens städer högt utvecklade penninghushållningen och bankverksamheten mycket tillbaka, men kvarlefde dock mångenstädes i Syd-Europa, framför allt i norditalienska städer. Emellertid bildade de i katolska länder ända till in i den s. k. nyare tiden vanliga *ränteförbuden* ett mycket svårt hinder för egentliga bankers uppkomst och verksamhet — enskilda personer kunde lättare kringgå sådana förbud. Mot slutet af medeltiden främjades bankverksamhetens återuppblomstring af den mycket omfattande mässhandeln på många platser i södra och mellersta Europa; ännu mer af den allmännare öfvergång till penninghushållning och ”köphandel” (i st. f. betalningar och byteshandel ”in natura”), som bl. a. blef en följd af den rikliga tillgången på ädla metaller, i synnerhet silfver, ganska snart efter Columbus’ ”upptäckt” af ”den nya världen”; samt icke minst genom det bedröfliga skick, hvari myntväsendet i de flesta länder ej mycket senare började komma genom myntförsämringar af flere slag, såsom myntens hastiga nötning (till följd af dålig mynnteknik), klippning och gång efter annan, i fiskaliskt syfte, afsiktligt minskade halt af ädel metall — med bibehållande af deras nominella valör.

I österlandets gamla kulturländer, långt före vår tideräknings början och sedan under den klassiska forntiden, var det ej ovanligt, att — till undvikande af penningförsändelser, som till följd af transportväsendets dåliga beskaffenhet, stråtröfveri m. m. ofta voro högeligen besvärliga, kostsamma och riskabla — köpman, som på främmande ort sålt varor, lämnade erhållna penningar till någon känd växlare i utbyte mot ett bref af denne till affärsvän i eller nära köpmannens hemort, med uppdrag att till köpmannen själf eller af honom angifven person utbetala något visst belopp i där på platsen gällande penningar; hvarigenom sålunda samtidigt skedde växling eller utbyte af skilda platsers penning- eller myntsorter. Sådana betalningsuppdrag kommo väl sedermera alltjämt här och där till användning äfven i det kristna Europa, särskildt i sammanhang med den s. k. mässhandeln. Men det var först inemot medeltidens slut som man — tidigast i norra Italien — började att genom speciella, strängare rättsföreskrifter särskilja *växel-* eller *växlingsbref* (it. *lettere di cambia*) från andra penninganvisningar. När detta skett, blef *växeldiskontering* snart en alltmera omtyckt form af *utlåningsrörelse*, först hos privata affärsmän (eller öppna handelsbolag) utan eller med sedelutgifning, därnäst hos *sedelutgifvande banker* (till en början företrädesvis i England och Skottland). Andra, icke sedelutgifvande, utan hufvudsakligen på räntebärande passiv depositionsrörelse baserade *lånebanker*, hafva knappast i något land uppkommit, än mindre kunnat vinna någon afsevärd eller varaktig framgång förrän i 19:e årh.

De banker, som uppstodo i kristna länder mot slutet af medeltiden och närmast efter den nyare tidens början, synas alla hafva varit *växel-* (eller *växlings-*), *deposito- och girobanker* eller haft till sin enda erkända uppgift — utom penningväxling, handel med olika myntsorter o. d. — att emottaga deposita till förvaring, speciellt penningar på räkning, från hvilken kunde få verkställas betalningar genom öfverföring af tillgodohafvande till annan persons räkning i banken. Sådana voro t. ex. en i Barcelona år 1401 och ett par något senare i Valencia och Saragossa grundade banker, sannolikt S:t Georgsbanken i Genova (från 1407; den fanns till långt förut, men blott såsom en korporation af genovesiska republikens fordringsegare), säkert Banco di Rialto i Venezia (1587), banken i Amsterdam (1609) och Hamburg (1619)

Interiör från ”Bank of England” vid midten af 1800-talet.

m. fl. Rialtobanken torde hafva varit den, som tog första steget till införande af ett särskildt ”bankmynt”, i det att den i betalning mottog och själf utbetalade endast fullgoda silfverdukater. Men det härmed afsedda ändamålet, att i dåvarande tiders ”myntförvirring”, då underhaltiga eller mindervärda mynt af många slag voro i omlopp, skapa ett betalningsmedel, på hvars riktiga skrot och korn eller nettovikt af myntmetallen hvar man tryggt kunde lita, vanns gifvetvis vida fullkomligare genom den metod, som blef använd äfven af flere banker, men väl nådde sin högsta möjliga grad af fulländning i Hamburg-banken, genom skapandet af dess ”Mark Banco” — en ideell, aldrig präglad penningenhet (motsvarande $8^1/_2$ gr. fint silfver), i hvilket ”bankmynt” — som afskaffades först 1873, då banken blef en filial af ”Deutsche reichsbank” — icke blott depositioner i banken evalverades och bankräkenskaperna fördes, utan äfven grosshandels- och börsaffärer afslutades och kurser beräknades både i Hamburg och på många andra platser (äfven i Sverige; jfr Riksbanken).

För att icke tala om ”hudus”, utgifna af ofvan omnämnda bankirhus Igidi i Babylon, eller om kinesiska ”banksedlar” i första årtusendet af vår tidräkning

..d., voro skriftliga betalningslöften — förmodligen ..ll innehafvaren ställda eller transporterade deposi..ionsbevis, utfärdade af enskilda ”banchieri” — i ..mlopp redan i början af 1400-talet i Venezia, att ..öma af ett därstädes år 1421 utfärdadt förbud mot ..ådana ”contadi di banco”; men dessa voro må..ända helt och hållet handskrifna. Att detta varit ..allet med de af S:t Georgsbanken utfärdade ”segni ..presentativi”, som på 1500-talet cirkulerade såsom ..etalningsmedel i Genova, eller med de i Bologna..ankens statuter af år 1606 omtalade ”polizze ..ancarie”, är knappt antagligt. Det synes därför ..ara på väl svaga grunder, som äran af b a n k e d e l n s uppfinning plägar tillskrifvas den i Riga ..dde kommissarien i kommerskollegium Joh. Palm..truch, hvilken år 1656 grundade den växel- och ..ine-bank, som 1668 blef Riksens ständers bank, ..fter att omkr. 4 år hafva varit ur stånd att inlösa ..na, sannolikt först år 1661 utgifna ”creditiv-sedlar” ..som äfven kallades banco-credit- eller helt enkelt ..anco-sedlar). Om dessa transportabla depositions..evis vet man säkert att de voro tryckta och (åt..minstone mestadels) lydde på runda belopp af lan..ets då gällande kopparmyntenhet, således tydligen ..oro afsedda till cirkulation. Riksens ständers bank ..örjade först år 1701 utgifva ”transportsedlar”, som ..kulle transporteras ”med dag och åhrstal ifrån ..an till man”; först 50 à 60 år senare fingo dessa ..edlar form af *till innehafvaren ställda insättnings..evis*, hvilken senare form bibehölls ända till ·836. Form af rena betalningslöften till inne..afvaren (eng. *promissory notes*) synas sedlarna äremot redan från början haft hos den år 1694 ..rättade ”Bank of England” (sedelutgifvande från ·697), hos ”Bank of Scotland” (grundlagd 1695) ..ch i allmänhet hos de på 1700-talet eller (i de flesta ..nder utom brittiska riket mestadels) först senare ..ppkomna sedelbankerna. — Se vidare B a n k p o l i ..i k, E n s k i l d b a n k, R i k s b a n k e n och ..e d e l b a n k, där ock litteraturhänvisningar gifvas. ..fr art. ”Banken” i ”Handwörterbuch der staats..issenschaften” (1899). J. Lr.

Banka, ö vid östra kusten af Sumatra. Se B a n g k a.

Bank-akten (eng. *bank charter act*), en af Robert Peels ministär 19 juli 1844 genomdrifven lag ..r ordnande af sedelbanksväsendet i England, i ..fte att centralisera sedelutgifningen.

Bankanstalt. Se B a n k.

Banka upp, *ångm.* Då man för någon kort tid ..ke behöfver alstra ånga i en panna, men dock ej ..ll släcka af, utan söka bibehålla vattnet i pannan ..rmt och ångtrycket lågt, sammanföres elden till ..a änden af eldstaden samt öfvertäckes med ett ..tt lager af aska, hvarjämte, till förekommande af ..arkt drag, spjällen till skorstenen och askugns..örrarna till en del tillslutas. Detta kallas att ”banka ..pp eldarna”. Dessa underhållas därefter med aska ..ån askugnarna. Då på ett ångfartyg maskinen icke ..r tillfället användes och eldarna skötas på nämnda ..tt, säges fartyget ”ligga med uppbankade eldar”. ..enom detta sätt att gå till väga vinnes visserligen ..en fördelen, att man hastigt och med någon bränsle..esparing kan få upp ånga för att åter sätta ..askinen i gång; men åtgärden är rätt farlig, enär ..d lågans uppflammande på nytt gasexplosioner ..unna inträffa i eldkanalerna, om luft här inkommit och blandat sig med de från bränslet utvecklade gaserna. ”Bankning” af elden bör därför i regel ej tillåtas. R. N.*

Bánk bán (”Banen Benedikt”), en ungrare, som var samtida med konung Andreas II. Dennes gemål, Gertrud, hade förskaffat en sin broder tillfälle att förföra B:s sköna maka, men den förbittrade äkta mannen stormade (1213) under konungens frånvaro det kungliga slottet och lät hugga drottning Gertrud i stycken. Då konungen återkom, blef B. gripen och afrättad. — Denna sägen har blifvit dramatiskt behandlad bl. a. af Katona i ”Bánk bán” (1827), hvilket anses som den ungerska litteraturens bästa klassiska drama, och af Grillparzer i ”Ein treuer diener seines herrn” (1830). B. S—m.

Bank charter act [bä'ŋk tʃä'tə ä'kt], eng. Se B a n k - a k t e n.

Bankekind. 1. Härad i Östergötlands län, ingår i Åkerbo, Bankekinds och Hanekinds domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Vårdsberg, Askeby, Bankekind (Svinstad), Grebo, Värna, Örtomta, Björsäter, Åtvid. 56,350 har. 10,952 inv. (1903). — 2. Kontrakt i Linköpings stift, omfattar de 6 pastoraten Grebo och Värna; Örtomta; Askeby; Åtvid; Bankekind (Svinstad); Vårdsberg. 44,367 har. 9,527 inv. (1903). — 3. Socken i ofvannämnda härad. Namnet är nytt, från 1904 års början, för Svinstads socken. 5,872 har. 1,182 inv. (1903). B. utgör ett konsistoriellt pastorat i ofvannämnda kontrakt.

Bankeryd, socken i Jönköpings län, Tveta härad. 3,638 har. 942 inv. (1903). Annex till Järstorp, Växjö stift, Tveta kontrakt.

Banke'tt (fr. *banquette*). 1. Festlig måltid, gästabud.

2. *Väg- o. vattenb.* En större eller mindre, i en dossering befintlig vågrät afsats, som anlägges t. ex. längs en kanal för att användas som dragväg till farkosters framhalning, ofta äfven i jämnhöjd med vattenytan, då den planteras med buskväxter eller stensättes till skydd mot vågslagen, s. k. s k v a l b a n k. Vid en järnväg kallar man bankett den del af banvallen, som befinner sig utanför på ömse sidor om ballastbädden. Banketterna böra här hafva sådan bredd, att ballastmaterialet icke må under trafiken eller eljest vid banarbeten falla ned i banans diken. H. L.

3. *Krigsv.* Se B a n k 1.

Bankfiske, storfiske, som bedrifves med däckade s. k. bankskutor på de stora fiskegrunden (bankar) vid bohuslänska kusten.

Bankfyllning. Se B a n k 2.

Bankhelgdagar (eng. *bank holidays*), vissa dagar af året, hvilka jämte söndagarna och de två helgdagarna (juldagen och långfredagen) i senare tid förklarats för offentliga (men ej kyrkliga) helgdagar i Storbritannien och Irland, så att på dessa dagar alla banker hållas stängda och växelbetalningar ej ske, hvarjämte bodar, fabriker, tull- och uppbördsverk m. m. äro stängda. Behofvet af sådana helgdagar framgick ur britternas stränga sätt att högtidlighålla söndagen, då t. ex. alla muséer o. d. voro stängda. Bankhelgdagarna äro: i *England* och på *Irland* annandag påsk, annandag pingst, första måndagen i aug. och annandag jul eller, om denna är en söndag, den därpå följande måndagen (fondbörsen hålles därjämte stängd 1 maj och 1 nov.) samt, på Irland, 17 maj;

i *Skottland* juldagen och nyårsdagen (eller, om dessa inträffa på en söndag, den påföljande måndagen), långfredagen, första måndagen i maj och första måndagen i aug.; dessutom i Edinburgh 18 april och 19 sept. samt i Glasgow 16 juli. Bankhelgdagarna infördes genom ett parlamentsbeslut 1871, på motion af Sir John Lubbock, hvarför de äfven kallas "Saint Lubbock's days".

Bank holidays [bä'ŋk hå'lidēs], eng. Se Bankhelgdagar.

Ban-kilometer, *järnv.* Se Kilometer.

Bankinspektör kallas chefen för den inom finansdepartementet upprättade särskilda byrån för bankkontrollen. Finansdepartementet började på 1860-talet offentliggöra månatliga öfversikter af bankernas ställning, och år 1868 förordnades ett biträde till finansministern för den honom åliggande kontrollen öfver de enskilda bankerna. 1876 erhöll detta biträde titel af bankinspektör. 1889 års riksdag beviljade å k. m:ts proposition anslag till en assistent åt bankinspektören hufvudsakligen för att möjliggöra tätare undersökningar af bankerna i landsorten, och i sammanhang därmed inrättades för bankkontrollen en särskild byrå, med en af k. m:t på förordnande tillsatt bankinspektör såsom byråchef, en assistent och en amanuens.

De viktigaste af bankinspektörens åligganden äro: att bereda ärenden angående dels lagstiftning rörande banker och hypoteksinrättningar, dels bolagsordningar för enskild solidarisk bank, aktiebank, hypoteksförening eller annan låneanstalt; att tillse, att de uppgifter, som från nämnda kreditanstalter skola ingifvas till finansdepartementet, behörigen upprättas och insändas; att utarbeta och låta offentliggöra ett månatligt sammandrag af de enskilda bankinrättningarnas rapporter till finansdepartementet samt en öfversikt af bankinrättningarnas och hypoteksföreningarnas ställning efter hvarje års bokslut; att tillse, att gällande författningar och fastställda bolagsordningar behörigen iakttagas samt att verkställa de undersökningar, om hvilka chefen för finansdepartementet förordnar, och afgifva utlåtande på grund af de undersökningar byråassistenten utför.

Denna kontroll från statens sida jämte den för bankerna stadgade publiciteten har i icke ringa mån bidragit till den stadga och soliditet, som så fördelaktigt utmärka det svenska bankväsendet. **Frö.***

Bankir (fr. *banquier*), växel- och penninghandlare. Se Bank.

Bankiva-höns, *Gallus bankiva, zool.*, en af de vilda hönsarter, från hvilka våra tama höns härstamma. Bankiva-hönset lefver i de tätaste skogarna i Indien och på Java. Det är mindre än våra vanliga landthöns, men har en färgteckning, som rätt ofta återkommer hos dessa. Tuppen är rödgul öfver stjärtroten äfvensom från hufvudet ned på de långa, nedhängande fjädrarna i nacken; hans svarta vingar täckas af kastanjebruna och grönglänsande fjädrar; stjärten och bröstet skimra i grönsvart. Hönan är ännu mindre och har på hufvudet endast antydan till kammar; på hufvudet och nacken är hon rödgul, långspräcklig af svart; på ryggen rödbrun, vattrad af svart; på buksidan brunröd, strimmig af gult. Ehuru bankiva-hönsen förekomma rätt talrikt i sitt hemland, äro de svåra att iaktta, emedan de vanligen gömma sig djupt i de ogenomträngligaste skogsmarkerna. Hvad man vet om deras lif häntyder emellertid på en nära öfverensstämmelse med de tama hönsen. I juni och juli lägger hönan 8—12 ägg i ett konstlöst rede. **F. A. S.***

Bankning. Se Banka upp.

Banknot (eng. *banknote*), banksedel, sedel.

Banko (af it. *banco*, penningbank) kallades i forna tider Riksens ständers banks sedel- och skiljemynt (riksdaler, skilling, runstycke), till åtskillnad å ena sidan från samma banks silfvermynt, specie, och å den andra från Riksgäldskontorets sedlar, riksgälds. Värdeförhållandet emellan dessa olika myntarter var: 1 rdr specie = $2^2/_3$ rdr bko = 4 rdr riksgälds. Vanligast förekommande och ännu ej alldeles i glömska fallen är skillnaden mellan banko (mynt) och riksgälds (mynt). Det förra har 50 % högre värde. När, enligt 1854 års riksdagsbeslut, decimalsystemet år 1863 infördes i Sveriges myntväsende, upphörde det lagliga räknandet i banko. **J. H.***

Bankodeputationen, en afdelning af Sekreta utskottet.

Bankodiskontverket. Se Diskont.

Bank of England [bä'ŋk ov i'ŋgland]. Se Bank.

Bankofullmäktige l. Fullmäktige i riksbanken kallas de personer, som enligt 72 § R. F. hafva att förvalta riksbanken. De äro till antalet 7, nämligen en ordförande, förordnad (jämte en suppleant) för tre år i sänder af konungen, samt sex valda för tre år (jämte tre suppleanter för 1 år) af riksdagen genom 48 valmän, 24 från hvardera kammaren. Två afgå hvart tredje år. Omval är medgifvet. Fullmäktige utse bland sig vice ordförande. Förvaltningen af banken sker enligt af konungen och riksdagen gemensamt stiftad lag (af 12 maj 1897) samt efter ett s. k. bankoreglemente, som vid hvarje riksdag utfärdas. För sin förvaltning ansvarar fullmäktige enligt särskild ansvarighetslag (af 12 maj 1897). Enligt reglementets bestämmelse skola två af fullmäktige vara deputerade, hvilka, efter reglementet och af fullmäktige fastställd instruktion äfvensom bestämd fördelning af göromålen dem emellan, föredraga ärenden inför fullmäktige, tillse utförandet af fullmäktiges beslut, verkställa köp och försäljning af utländska växlar, utöfva tillsyn öfver göromålen inom riksbanken samt handhafva den löpande förvaltningen i öfrigt. Dessutom skall finnas en vikarierande deputerad, åt hvilken och vissa uppdrag kunna anförtros. För tillsyn öfver riksbankens tryckeri och Tumba pappersbruk utses en bland de fullmäktige, som ej äro ordinarie deputerade. Ordföranden får, enligt reglementet, ej innehafva annan befattning inom riksbanken. **R. Tdh.**

Banko-kommissarier äro, jämte bankosekreteraren, de förnämste tjänstemännen vid Sveriges riksbanks hufvudkontor. De äro till antalet 4, af hvilka 3 tjänstgöra vid bankkontoret och 1 vid sedelkontoret.

Bankoreglemente, reglemente för bankofullmäktige (se d. o.).

Bankorsning mellan tvenne järnvägar kan ske antingen i olika eller i samma plan. Det senare bör emellertid ske endast i undantagsfall samt under förutsättning att betryggande säkerhetsanordningar (förreglade signaler, afvisande växlar m. m.) därvid anordnas, hvilka icke blott utesluta möjligheten för tåg från olika banlinjer att samtidigt närma

sig eller passera korsningspunkten, utan därjämte kunna behärskas vid närmast liggande station, från hvilken tågen utsläppas eller där de skola göra uppehåll. H. L.

Bankosekreterare, chefen för bankofullmäktiges expedition.

Banko-utskottet, ett af den svenska riksdagens ständiga utskott, består af 16 ledamöter, 8 ur hvardera kammaren. Dess i riksdagsordn. 41 § stadgade åliggande är att undersöka riksbankens styrelse och tillstånd samt att hos kamrarna föreslå och i mål, för hvilka utskottet fått sig sådan makt af riksdagen uppdragen, gifva föreskrifter om nämnda banks förvaltning. Detta utskott behandlar sålunda frågorna om bankovinstens användning, om ändring i reglementet för riksbanken m. m. Enligt 1810 års riksdagsordning utgjordes banko-utskottet af 36 ledamöter, 9 ur hvarje stånd. J. H.*

Bankpolitik betecknar i allmänhet statens eller den organiserade samhällsmaktens principiella och faktiska förhållande till — eller görande och låtande med afseende på — allt som hör till bankväsendet inom territoriet. I vidsträcktare bemärkelse betecknas därmed äfven särskilda bankers resp. banksyndikats principer — och dessas tillämpning — med afseende på den egna verksamheten i allmänhet eller någon särskild del däraf (t. ex. bankers utlåningspolitik, diskonto- och räntepolitik, franska bankens "guldpremiepolitik" o. s. v.). Såsom motsats till sådan, bankers egna "politik", begagnas stundom termen *allmän bankpolitik* i stället för bankpolitik i förstnämnda, inskränktare betydelse.

Redan i forntidens kulturländer lagstiftades med afseende på dåvarande (mestadels enskilda personers) bankverksamhet. Under medeltiden utfärdades flerstädes lagar och förordningar i mängd, mest i syfte att åstadkomma ett redbart handhafvande af deponerade kassaförråd och riktigt utförande af gifna betalningsuppdrag. Sedan i kristna länder banker börjat uppkomma, blef det företrädesvis på dessa, som offentliga myndigheter riktade sina bankpolitiska åtgöranden; med ett eller annat lyckligt undantag (såsom Hamburger bank, "Banco publico" i Nürnberg 1621—1827 och "De Wissel bank" i Amsterdam, hvilken upphörde 1795) blefvo girobankerna (se Bank, sp. 858) föremål icke endast för lagstiftningsåtgärder, utan äfven för mer eller mindre oemotståndliga låneanspråk från myndigheternas sida och gingo förr eller senare öfver ända just till följd af sina offentlige gäldenärers iråkade obestånd. För närvarande finnas visserligen i de flesta länder särskilda lagar och förordningar med afseende på olika slag af banker (i vidstr. bem.), försåvidt dessa icke sortera under allmänna "bolagslagar"; här och där har äfven, såsom i vårt land, inrättats någon särskild *bankinspektion* (se Bankinspektör). Men den allmänna bankpolitiken rör sig dock till så väsentlig del om sedelutgifningen i landet, att ordet bankpolitik stundom tages i det närmaste liktydigt med *sedelbankpolitik*. Se W. Scharling, "Bankpolitik" (2:a uppl. 1903), med litteraturhänvisningar. J. Lr.

Bankru'tt (fr. *banqueroute*, it. *banco rotto*, sönderbrutet bord, ruinerad bank), egendoms afträdande till borgenärerna, betalningsinställelse, cession, konkurs; oförmögen att infria sina förbindelser, insolvent, ruinerad.

Bankruttör, person, som gör eller gjort bankrutt (se d. o.).

Ban-krön, *järnv.*, den öfre begränsningsytan af en järnvägs ballastbädd. Bankrönet är det plan, som bestämmer läget af rälernas underkanter och utgör af denna anledning i åtskilliga tekniska öfverenskommelser mellan olika banor samt i flere reglementerade bestämmelser utgångsplanet eller i sidoled utgångspunkten för vissa fixerade mått inom järnvägstekniken. H. L.

Banks [bä'ŋks], Sir Joseph, engelsk mecenat och naturforskare, f. 1743 i London, d. 1820, baronet sedan 1781. Från barndomen hängifven naturhistoriska studier och egare af en betydlig förmögenhet, medföljde han 1768 Cook på dennes världsomsegling. I denna expedition deltog på hans bekostnad äfven svensken Solander. 1772 besökte B. med Solander Island. Under sina resor visade han stort samlarnit, men var för öfrigt mera framstående som mecenat än som vetenskapsman. 1778 valdes B. till president för Royal society och var som sådan under närmare ett halft sekel hart när enväldig inom Englands naturvetenskapliga värld, hvarom många vittnesbörd finnas äfven inom Sveriges litteratur. Hans stora samlingar stodo öppna för alla länders vetenskapsmän och tillföllo efter hans död offentliga institutioner, hufvudsakligen British museum. Under kriget mellan Frankrike och England använde han sitt stora inflytande till att ställa vetenskapen utanför de nationella stridigheterna, genom att städse utverka, att uppbringade franska vetenskapliga samlingar orubbade öfversändes till Frankrike. — B. var sonson till den svenskfödde, men i England naturaliserade affärsmannen och parlamentsledamoten Jakob Bank. G. Stg.

Banks [bä'ŋks], Nathaniel Prentiss, nordamerikansk politiker och militär, f. 1816 i Waltham, Massachusetts, d. 1894, arbetade först i ett bomullsspinneri, sedermera på en maskinfabrik och blef därefter tidningsredaktör. Han blef 1849 ledamot af och 1851 president i Massachusetts' lagstiftande församling, där han arbetade för en sammanslutning mellan free-soil-partiet och demokraterna. 1853 invaldes B. som koalitionsdemokrat i kongressen, där han afföll från demokraterna, slöt sig till "know-nothing-partiet" och bekämpade den s. k. Nebraskabillen. 1855 valdes han efter 2 månaders fruktlösa partistrider vid den 133:e omröstningen till talman i representanternas hus. När "know-nothing-partiet" kort därefter upplöstes, öfvergick B. till republikanerna. 1858—61 var han guvernör i Massachusetts. Under inbördeskriget (1861—65) blef han divisionsgeneral, förde med bravur en kår i bataljen vid Cedar-mountain (1862), efterträdde Butler såsom guvernör i New Orleans, tvang 1863 Port Hudson att gifva sig samt opererade därefter med växlande framgång i Louisiana och Texas. 1864—73 och från 1889 till sin död var han ånyo ledamot af kongressen samt närmade sig åter demokraterna. (V. S—g.)

Banksedel. Se Bank (sp. 865) och Sedel.

Ba'nksia L. fil., *bot.*, växtsläkte af fam. *Proteaceæ*. Det tillhör Australien, där roten af en art, *B. marcescens* R. Br., lär användas såsom kräkmedel. Andra arter afsöndra en honinglik saft, hvilken samlas och förtäres. O. T. S. (G. L—m.)

Flere arter, som antagits tillhöra detta släkte, anföras från krit- och tertiärperiodernas aflagringar

i Europa, hvilket jämte förekomsten af ännu flere förmodade proteaceer på sin tid ledde till det antagandet, att den europeiska vegetationen under nämnda tid hade en fullkomligt nyholländsk prägel. Denna åsikt har dock i senare tid i väsentlig grad modifierats, ja det har t. o. m. blifvit ifrågasatt, huruvida afsedda fossila växter verkligen äro proteaceer. A. G. N.

Banksland [bä'ŋksland] l. Baringsö, den västligaste stora ön i det amerikanska nordpolarhafvet, 71° 10′—74° 25′ n. br. Den upptäcktes af Parry 1819 och undersöktes närmare af Mac Clure 1850. Ön skiljes från Prins Alberts land genom Prins af Wales-sundet och från Melville-ön genom Banks sund.

Banks & Sol., vid botaniska namn förkortning för Jos. Banks jämte D. Solander.

Banks sund. 1. Sund mellan Tasmanien (Van Diemens land) och ögruppen Furneaux. — 2. Sund mellan Banksland och Melville-ön i amerikanska nordpolarhafvet.

Banks-öarna, några till Nya Hebriderna hörande öar, mellan 13° 27′ och 13° 49′ s. br. samt 166° 41′ och 167° 40′ ö. lgd. Areal 794 kvkm. 5,000 inv. De största äro Vanua-Lava (352 kvkm.), med hamnen Patterson, och Santa Maria l. Gaua-ön (336 kvkm.).

Bankura [bäŋkōrā′]. 1. Distrikt i divisionen Bardwan af brittisk-indiska prov. Bengalen. 6,788 kvkm. 1,114,185 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt. Omkr. 19,000 inv. (1901).

Ban-kurva, *järnv.*, den krökning, som man vid anläggning af en järnväg ger banan för att kringgå ett terränghinder eller för att åt den därpå följande raka linjen (tangenten) gifva önskad riktning. Ju större radier, som kunna gifvas åt bankurvorna, dess bättre för järnvägstrafiken, emedan motståndet mot tågets framförande ökas, i mån som radien minskas, hvarjämte rälerna och den rullande materielen slitas mera vid liten radie. Vid statens järnvägar tillåtes å öppen linje endast i svåra undantagsfall 300 m. radie och därunder. Växelkurvor på bangårdar, som skola passeras af lokomotiv för normal spårvidd, få icke hafva mindre radie än 240 m. Kurvornas radier stå äfven i visst förhållande till järnvägens spårvidd, så att vid mindre spårvidd äfven mindre kurvradier förekomma. De flesta bankurvor äro cirkulära; öfvergångskurvor i växlar och å öppen linje mellan raklinjen och de cirkulära kurvorna med små radier utläggas dock efter en kubisk parabel. H. L.

Bankör, den som håller bank i spel.

Banlieue [bälië], fr., närmaste området kring en stad; bannmil.

Banlinje, dels den del af en järnväg, som ligger mellan tvenne stationer (se Bana), dels järnvägens geometriska midtlinje (se Ban-axel). H. L.

Banläge (fr. *tracé*), *järnv.*, en järnvägslinjes belägenhet i landskapet och terrängen. Man kan skilja mellan det banläge, som framgår ur nationalekonomiska grunder, och det som har rent tekniska skäl för sitt utförande. Det förra öfverväges, utan afseende å kostnaderna, med hänsyn uteslutande till samfärdsförhållanden; vid det senare tager man som hufvudsynpunkt den tekniska möjligheten eller svårigheten och därvid äfven kostnaden för utförandet. Innan banläget bestämmes, vägas merendels de ekonomiska och de tekniska skälen mot hvarandra. I hvarje fall äro den blifvande banans egenskap af hufvudlinje eller bilinje samt omfånget och beskaffenheten af den trafik, som den skall ombesörja, af stort inflytande på dess läge i terrängen. H. L.

Banlängd, *järnv.*, den genom mätning utefter banaxeln erhållna längden af en järnvägs hufvudspår. I trafikhänseende räknas banlängden från midten af den ena bangårdens stationshus till midten af närliggande bangårds stationshus. Tillstötande banas eller banlinjes längd räknas, om dess förening med hufvudbanan sker på öppen linje, från anslutningsväxelns spets. H. L.

Banmo, stad i Burma. Se Bhamo.

Banmästare, det underbefäl vid en järnväg, som inom en ”afdelning” för befälet närmast under baningenjören, tillser arbetena samt kontrollerar banbevakningen och bär ansvaret för de tjänsteplikter, som i detalj åligga banafdelningen. För banmästare är i allmänhet bostad, ”banmästarestuga”, uppförd vid någon station inom afdelningen. H. L.

Bann [bä'n], flod i Irland. Den rinner upp i grefsk. Down, sydöstra delen af prov. Ulster, genomflyter Lough Neagh, Irlands största insjö, och faller ut i Atlantiska hafvet, på öns norra kust.

Bann (fr. *ban*, mlat. *ba'nnus* l. *ba'nnum*). 1. I de germanska riken, som uppstodo genom folkvandringen, betecknades med *bannus* de offentliga myndigheternas, i främsta hand konungens, förordningsrätt med ty åtföljande straffpåföljd för visad olydnad. Särskildt användes ordet om konungens påbud angående den allmänna värnpliktens fullgörande, det så kallade härbannet, hvarmed äfven den uppbådade hären betecknades. Genom feodalismen öfvergick bannrätten till hvarje länsherre, och i Frankrike hade ända till revolutionen de feodale godsegarna en mängd monopol, kallade *banalités* (t. ex. uteslutande rätt att hålla kvarn, vinpress, slakthus), som de genom sitt ”bann” tillegnat sig gentemot sina underhafvande. När vasallernas fejderätt vid medeltidens slut upphörde, kvarstod dock under namn af *arrière-ban* deras feodala krigstjänstskyldighet till konungen såsom högste länsherre. Sista gångerna den utkräfdes voro 1674 och 1689. S. F. H. (S. B.)

2. I *teologisk* mening förstås med bann (bannlysning, excommunikation) den handling af kyrkotukt, hvarigenom en församlingsmedlem för någon förseelse (villfarande lära, ogudaktigt lefverne, ohörsamhet mot öfverordnad kyrklig myndighet) uteslutes ur kyrkans fulla gemenskap. Hos judarna förekom såsom kyrkligt straff (vanligen för kränkning af de religiösa bruken eller för otillåtet umgänge med hedningarna) uteslutning ur synagogan antingen för viss tid eller för alltid. Ännu under medeltiden var detta straff fruktadt af judarna; nu har det förlorat sin kraft. Från judendomen öfvergick ett dylikt straff till den kristna kyrkan under åberopande af Kristi egna och apostlarnas ord (Matt. 16: 19; 18: 18; Joh. 20: 23; 2 Kor. 5: 18; 1 Tess. 5: 14; Jak. 5: 16; 1 Joh. 1: 8; 5: 16). I öfverensstämmelse med deras uppfattning betraktades i den äldsta kristna kyrkan bannlysningen mindre som ett straff än såsom ett medel till den felandes förbättring (*poena medicinalis*) och till bevarande af församlingens renhet. Åtskilliga sekter (novatianer och donatister) påyrkade, att de bannlyste ej skulle få återupptagas i kyrkans fulla gemenskap; men kyrkan tillät deras återupptagande efter genomgående af vissa botöfningsgrader, efter konsilierna i Ancyra 314

och Nicæa 325 fastställda till fyra. Från början gällde de nämnda botöfningarna äfven sådana förseelser, som ej väckt offentligt anstöt. Från Leo I:s tid (omkr. 450) förfors offentligen blott med offentliga synder; i frankiska riket bortföllo öfver hufvud taget de gamla botformerna. — Redan i fornkyrkan hade man börjat skilja mellan gröfre och ringare synder; de förra medförde uteslutning af förut antydt slag, de senare åtminstone från missa fidelium. Under medeltiden kvarstod, ehuru de gamla botformerna bortfallit, det gamla uteslutningsstraffet. Man skilde mellan det större och det mindre bannet. Det förra, äfven kalladt anatem (*excommunicatio major*; jfr Anatem), innebar fullständig uteslutning från alla kyrkans förmåner och ansågs, om det ej upphäfdes, medföra ovillkorlig fördömelse, då utom kyrkan ingen frälsning kunde gifvas. Det senare (*excommunicatio minor*) innebar uteslutning från sakramentens bruk och från kyrkliga ämbeten. Det större bannet blef i hierarkiens hand ett fruktansvärdt vapen, i synnerhet som den världsliga makten gaf eftertryck åt kyrkans domar; kejsarna Fredrik II och Henrik VII påbjödo (1213, 1219 och 1230), att den bannlyste skulle förklaras i riksakt (se Akt). Därigenom utestängdes han från allt umgänge med, från all hjälp och allt medlidande af sina medmänniskor. Gregorius VII förklarade undersåtarna lösta från sin lydnadsplikt till en bannlyst furste. Rätten att bannlysa tillkom inom stiftet biskopen, inom hela kyrkan påfven. — Efter påfvemaktens nederlag i striden med Filip den sköne (början af 1300-talet) förlorade emellertid bannlysningen alltmera sin kraft; på reformationstiden uppväckte den åtminstone i Tyskland mera harm eller åtlöje än fruktan. Än mera gäller detta om nyare tider, då bannlysningen funnit en allt sparsammare användning.

De lutherska kyrkorna upptogo i dess förreformatoriska form det mindre, men ej det större bannet; det mindre bannet skulle påläggas af församlingsprästen. Det, som inom de lutherska kyrkorna kallas det större bannet (= uteslutning från all kyrklig gemenskap utom åhörande af predikningar), har väl åtskilligt, som påminner om det större bannet i dess förreformatoriska form, men är ej identiskt därmed. I fråga om båda bannformerna fasthölls inom lutherska kyrkan strängt deras karaktär af poena medicinalis. I praxis försvann det större bannet redan på 1600-talet.

Om bannet enligt svensk kyrkorätt se Kyrkotukt. Litt.: Hinschius, "Kirchenrecht" §§ 243—297, Kober, "Der kirchenbann" (1857), och Fessler "Der kirchenbann und seine folgen" (1862). Jfr Interdikt. E. J. Ö. (T. H—r.)

Banner, dansk adelsätt, som man icke med säkerhet känner tidigare än från 1300-talet, ehuru den enligt en obestyrkt sägen skulle leda sitt ursprung och sitt namn från den Tymme Själlandsfar, som under Knut den stores krig i England en gång, då härens baner gått förloradt, lyfte upp en bokgren i stället och därmed samlade hären till ny strid och seger. Ättens märkligaste man var Erik Eriksön B., f. 1481, d. 1554, som egde flera stora gods i norra Jylland och sedan 1517 var lensmand på Kalö. Hos honom lämnades 1518 Gustaf Vasa i förvar, och efter dennes flykt till Lybeck 1519 måste han till konung Kristian II utbetala 1,600 gyllen (8,000 tunnor rågs värde) i plikt. Han sökte sedermera förgäfves utkräfva denna summa af Gustaf. Likväl sträfvade han 1522 att upprätthålla Kristians sjunkande välde, men gick öfver till Fredrik I följande år. Han slöt sig tidigt till reformationen och var ifrigt verksam för dess bästa; 1534 var han en af den jylländska adelns ledare både mot de upproriske bönderna och vid Kristian III:s val till konung. Han blef 1541 riksmarsk, anförde 1542 de danska hjälptrupperna i dackefejden och användes senare i en viktig beskickning till Tyskland. 1713 dog den siste manlige ättling, som bar namnet B. En annan gren kallade sig däremot Höeg. Äfven denna är nu utdöd i Danmark. Jfr "Dansk adelsaarbog" (1885). E. Ebg.

Banneret [bannrä], fr., banerherre.

Bannlysning. Se Bann 2.

Bannmil kallades i medeltidens feodalrätt den omkrets, inom hvilken de genom bannrätten skapade monopolen gällde (se Bann 1). Ej blott feodala herrar, utan äfven städer hade bannrätt, och särskildt användes ordet bannmil för att beteckna det område kring en stad, inom hvilket stadens borgare hade genom bannrätten skapade monopol på handel och vissa andra näringar. Dessa monopol hafva efter hand under 1800-talet blifvit afskaffade i de flesta tyska stater, och från 1 jan. 1873 är bannrätten helt och hållet upphäfd i Tyska riket. I Frankrike, där bannmilen kallas banlieue, blef den, liksom andra feodalkvarlefvor, afskaffad genom revolutionen. S. F. H. (S. B.)

Bannock [bä'nək]. Se Bannockburn.

Bannockburn [bä'nəkbön] 1. Bannock, stad i skottska grefskapet Stirling, historiskt bekant såväl genom slaget mellan Edvard II och Robert Bruce (24 juni 1314) som ock genom striden mellan Jakob III och hans upproriske undersåtar (1488).

Bannrätt. Se Bann 1.

Bannu [bänö'], distrikt i brittisk-indiska prov. Punjab, div. Derajat, på båda sidor om Indus, som där i hela sin längd är segelbar för de inföddes båtar. Omkr. 10,000 kvkm. 403,072 inv. (1901), de fleste muhammedaner och 60 kristna. Landet är fruktbart, tack vare en mängd kanaler från Indus. Den liknämnda hufvudstaden med omkr. 6,000 inv. kallas äfven Edwardesabad och Dhulipnagar.

Ban-nät, *järnv.*, sammanfattningen af alla de med hvarandra i förbindelse stående järnvägslinjer, som tillhöra ett visst område, en stat, ett bolag o. s. v. Däraf benämningarna statsbanenätet, nordbanenätet, sachsiska nätet o. s. v. H. L.

Baños [ba'njås], sp., "bad", i spanska länder namn på åtskilliga badorter. Däribland märkes B. i provinsen Cáceres, s. v. om staden Béjar, i Ambroz' högdal, stundom kalladt B. de Béjar. Svafvelkällor (42° C.). 1,807 inv. (1900).

Banplan, det plan, hvari en kropp rör sig; *järnv.*, banvallens öfre yta, hvarå spårets bäddningsmaterial (ballasten) utbredes. H. L

Banpolis, *järnv.*, polisman, som för den allmänna ordningens öfvervakande brukar anställas vid sådan större landtstation, där trafiken är af stor omfattning och närliggande samhälle icke håller poliskår. Inom järnvägsverket själf hafva å station stationsföreståndare, å linjen banmästare och å tåg tågbefälhafvare (1:e konduktören) samt naturligen äfven dessas förmän polismans myndighet, i hvad det gäller att tillse att trafikanter och allmänheten efter-

lefva de föreskrifter af lags natur, som för järnvägsdriften äro fastställda. H. L.

Banprofil, *järnv.*, en i banaxelns riktning tänkt genomskärning af en järnväg. Då denna åskådliggöres på en profilritning, bruka därå finnas utmärkta och markerade icke blott markens (terrängens) ursprungliga form (den s. k. jordlinjen), utan jämväl banplanet med dess olika höjder och lutningar äfvensom annotationer öfver kurvor, trummor, broar, vägöfvergångar m. m. För att göra profilen å ritningen tydlig är dennas höjdskala alltid betydligt större än dess längdskala. H. L.

Banque de France [bāk də frās], namn på franska riksbanken.

Banque foncière [bāk fåsiär], fr. Se Hypoteksbank.

Bansektiön, *järnv.* En för trafik öppnad järnväg — vid statens trafikerade järnvägar ett distrikt — indelas med afseende å banunderhållet och banbevakningen i bansektioner, hvilka hvar och en förestås af en baningenjör. Sektionslängden — sällan öfver 250 km. — beror på trafikens omfattning, bangårdarnas antal och storlek samt är kortare på hufvudlinje och starkt trafikerad bandel än på bilinje och bandel med ringa trafik. Sektion indelas i afdelningar, som förestås af banmästare. Svenska statens järnvägar omfatta f. n. 27 bansektioner. H. L.

Bansträcka, *järnv.* En för trafik öppnad järnväg indelas för själfva banbevakningen i vissa smärre delar, bansträckor, på högst 4 à 5 km. längd. På hvarje sträcka placeras en eller, om det gäller nattågslinje, tvenne s. k. banvakter (se d. o.). Flere sträckor bilda tillsammans en "afdelning". H. L.

Bansystēm, *järnv.* I allmän nationalekonomisk mening betyder bansystem sammanfattningen af alla de med hvarandra förbundna banorna inom ett visst område, hvilka tillsammans tjäna ett i stort sedt gemensamt kommunikationsintresse (jfr Ban-nät). — Med afseende på administrationen af ett lands järnvägar skiljer man emellan statsbansystem, privatbansystem och blandadt stats- och privatbansystem. I Tyskland i allmänhet och i Preussen särskildt är det förstnämnda systemet förhärskande. England har uteslutande privata banor. I Frankrike intaga statsbanorna en underordnad plats. Österrike och Ungern äfvensom Sverige hafva ett blandadt system. Om fördelarna af det ena eller andra systemet äro meningarna delade. — Med afseende på järnvägarnas konstruktion, beroende på omfånget och beskaffenheten af den trafik, som skall ombesörjas, kan man skilja emellan hufvudbanesystem och bibanesystem, hvilket senare omfattar tvenne systemgrupper, nämligen sekundär- (lokal-) och tertiärbanor. H. L.

Ba'nta (eng. to *bant*), genomgå bantingskur (se d. o.).

Ba'ntam, holländskt residentskap på västligaste delen af Java, vid Sunda-sundet. 7,906 kvkm. 699,185 inv. (1895), nästan uteslutande sundaneser. Till dem hör den intressanta baduvi-stammen, som undan islam flydde till berg- och skoglandet Kandang (i södra delen af B.). Förr odlades mest peppar, nu ris, hvarjämte boskapsskötsel, fiske och handel med Batavia äro områdets näringskällor. Hufvudstad är nu Serang, förr Bantam, vid Sunda-sundet, en gång en världsbekant handelsstad, nu förfallet. J. F. N.

Ba'ntam-höns l. Dvärghöns, en från Java härstammande, mycket småväxt hönsras, hvaraf flere till färg och i andra afseenden olika underraser finnas. För sitt näpna utseendes skull och sina små, fint smakande ägg hållas de mångenstädes, men sakna ekonomisk betydelse.

Bantelegräf. Se Järnvägstelegraf.

Banteng-oxe, *Bos banteng*, *zool.*, en på Java förekommande vild ox-art. F. A. S.

Bantía (nu S. Maria di Banzi), fordom stad i Apulien. Om den i språkhistoriskt afseende viktiga bantinska inskriften (*tabula bantina*), som innehåller B:s stadsrätt, se Oskiska språket.

Bantid, *krigsv.*, den tid, som erfordras för en kula att tillryggalägga hela sin bana.

Bantingskuren, *med.*, en mot fettsot använd kur, som har sitt namn ej efter den engelske läkaren W. Harvey, som föreslagit densamma, utan efter den patient, W. Banting, på hvilken den först tillämpades. Banting offentliggjorde den lyckade kuren i ett bref till allmänheten ("Letter on corpulence, adressed to the public", 1863), men på grund af ett till Harvey gifvet löfte förteg han dennes namn. Kurens framgång lockade öfverallt till efterföljd. Redan före Harvey hade van Swieten (i början af 18:e årh.) och Brillat Savarin (i början af 19:e årh.) offentliggjort enahanda åsikter om fettsotens behandling. Se vidare Fettsot.

Bantlär l. Bandolär (fr. *bandoulière*; jfr sv. *band*), *krigsv.*, intill midten af 19:e årh. benämning på det breda axelgehäng, hvilket uppbar den stora "taska", som innehöll patronköket. Stundom användes benämningen för själfva taskan. C. O. N.

Bantracēring, *järnv.*, detsamma som banläge (se d. o.).

Ba'ntu, Abantu (af sulu: *a-ba-ntu*, "män", plur. af *u-mu-ntu*, "man"), Bantufolk, en gemensam benämning på alla de infödda stammar, som jämte hottentotter och buschmän i s. v. intaga hela södra hälften af Afrika ända upp till ekvatorn och något n. därom (omkr. 5° n. br.), där de egentlige negrernas samt de hamitiska galla- och somalfolkens område vidtager. Stundom, och kanske rättast, anses bantu som en särskild ras, banturaseu, men vanligen som den ena, södra, afdelningen af den afrikanska negerrasen, bantunegrer, till skillnad från den andra, norra, afdelningen, sudannegrerna (l. egentliga negrer). De ytterst talrika bantu-stammarna sammanhållas till en etnologisk enhet dels genom gemensamma fysiska kännetecken (se nedan), dels och i synnerhet därigenom att de bilda en särskild språkfamilj (se Bantuspråken). I geografiskt hänseende kunna de bäst indelas i följande 8 grupper: 1. Kaffrerna på sydöstra kusten mellan floden Sambesi i n. och Keiskamma i s. (se Kaffrer). 2. Tsjuana-folken (be-chuana) i det inre landet, v. och n. v. om de förre, emellan (ungef.) 16° och 28° s. br. samt 20° och 30° ö. lgd. De delas i tvenne grupper: *a)* öst-tsjuaner i Basuto-landet, Oranjeflods- och Transvaal-områdena samt Ma-tebeleriket, inalles 12 stammar, stundom sammanfattade under namnet *ba-suto*, en af hufvudstammarna; *b)* väst-tsjuaner, 11 stammar, i östra delen af den stora öknen Kalahari. 3. Dama l. Hereró (se d. o.) mellan 17° och 22° s. br. 4. Kongo-folken, vid västra kusten i det s. k. nedre Guinea (Benguella, Angola, Kongo, Loango), mellan 17° s. br. och

ekvatorn. 5. Den nordvästra gruppen: *m-pongwe*, vid Gabun, och i det inre landet *ba-kele*, *sjikani*, *m-benga* vid Corisco-viken, *di-walla* vid Kamerun-flodmynningen, *isubu* n. därom m. fl. Hit höra ock i språkligt hänseende stammarna på ön Fernando Po. Mindre noggrant pläga alla de västra bantufolken sammanfattas under namnet bundafolken (se d. o.) liksom alla de östra under namnet kaffrer. 6. De talrika, till största delen ännu okända inlandsstammarna kring de stora sjöarna och inom Kongoflodens vidsträckta vattenområde, af hvilka de mest bekanta äro *wa-* (l. *m-*) *njamwesi* ö. om sjön Tanganjika, samt de v. om dem boende *ba-lunda* och *mu-lua* i det s. k. Muata Jamvos rike. 7. Mosambik-folken, mellan sjön Njassa och Mosambik-kanalen: *ma-kua*, *wa-hiau*, *ma-simba* m. fl. Hit hör ock den af malajerna undanträngda urbefolkningen på Madagaskar, där nu *mu-simba* på västra och *sjaffat* på sydöstra kusten utgöra de enda kvarlefvande bantustammarna. 8. Sansibar-folken, vid östra kusten upp till sjöarna Victoria-njansa och Tanganjika. De mest betydande af dessa äro de s. k. *suāhili*-(''kustbo''-)folken, egentligen ett allmänt namn på alla vid kusten mellan Kap Delgado och ekvatorn boende stammar. Nära besläktade med dem äro deras västra grannar, *wa-nika*, *wa-kamba*, *wa-pokomo* m. fl.

Bantufolkens hufvudskål liknar närmast det egentliga negerkraniet i Central-Afrika, men skiljer sig dock därifrån i flere väsentliga punkter. Den är på en gång hög och dolikocefal (se Hufvudskål), hypsistenocefal efter Welckers beteckning (breddindex 71,89 efter Fritsch, 72,54 efter Broca), så att ansiktet synes långt och smalt, med hög, hvälfd panna. Näsan är icke platt, utan starkt framskjutande och ofta böjd. Kindknotorna äro breda, men, liksom läpparna och underkäken, långt mindre utstående än hos sudan-negern. Kroppens allmänna hårbeklädnad är svagt utvecklad. Skägget är rikare och håret, hvilket är ulligt, finare än negerns. Kroppsbyggnaden liknar ock dennes, men är kraftigare utvecklad. Den mörka, svart pigmenterade hudens färg genomgår alla nyanser från djup sepia till blåsvart; matta, röda pigmenteringar äro att anse som abnorma, ehuru de ofta nog förekomma. De västra stammarna äro dock i allmänhet ljusare. Bantufolken äro egentligen nomader; boskapsskötseln anses så hedersam, att den uteslutande tillkommer männen, under det att alla andra sysslor förrättas af kvinnorna. Slafveri förekommer blott hos bundafolken (se d. o.), och ehuru familjens och stammens anordning är patriarkalisk, står dock den enskilde mannen mera fri gentemot sin höfding än hos negrerna. I jämförelse med dessas vidskeplighet, lättsinne och barnslighet visa sig bantu positiva och skeptiska, åtnöja sig med några få och sväfvande religiösa föreställningar samt öfverlämna helt och hållet åt prästerna, *i-si-njanga* (sing. *i-njanga*), hvilka naturligtvis också äro läkare och undergörare, att syssla med de traditionella ceremonierna för de dödes andar. I krig utmärka sig särskildt de östra stammarna (kaffrerna) för stor tapperhet och sträng disciplin, i fred för måttlighet och energi, och våra begrepp om ärlighet och heder äro dem icke främmande. Däremot står sedligheten på en mycket låg ståndpunkt, och åt den ogifta ungdomen lämnas en nästan obegränsad umgängesfrihet Hustrurna köpas till ett så stort antal, som mannens förmögenhet medgifver. Barn gå alldeles nakna. Ynglingens klädnad består blott af två korta skinnstycken kring länderna; hos flickan gå dessa plagg ned till knäna. Fullvuxna män insmörja hela huden med fett, och anseddare personer nyttja en mantel af fint garfvade skinn. Den ganska allmänt använda omskärelsen, på hvilken man ofta velat grunda ett forntida sammanhang mellan bantu och semiter, anses af nyare antropologer med rätta blott som en naturlig och ändamålsenlig hygienisk anordning. Vid inträdet i manbarhetsåldern afklippes håret, med undantag af en enda fläta hos flickorna och en rund plätt af fyra tums diameter hos gossarna. Husen göras af flätverk och bilda halfsfärer, innantill stödda af 2—4 stolpar, samt likna stora bikupor, emedan de äro betäckta med torrt gräs. Bantufolkens ursprungliga hemort förlägges, enligt den sannolikaste hypotesen, till östra delen af Nord-Afrika, ö. om de egentlige negrernas boplatser, och därifrån skola de undanträngts söderut af de ursprungligen från Asien härstammande hamiterna. — Jfr Fritsch: ''Die eingeborenen Südafrikas'' (1872), F. Müller, ''Allgemeine ethnographie'' (1879), Hartmann, ''Die völker Afrikas'' (s. å.), Ratzel, ''Völkerkunde'' (2:a uppl. 1894), Haarhoff, ''Die bantustämme Süd-Afrikas'' (etnolog.-mytolog., 1890), samt den under art. Bantu-språken och de särskilda folk- och stamnamnen uppförda litteraturen. H. A.

Bantunegrer, Banturasen. Se Bantu.

Bantu-språken l. Kaffer-språken, de med hvarandra nära besläktade tungomål, som talas af bantufolken. De bilda egen familj, skild från öfriga afrikanska språk och ej heller stående i något sammanhang med utom-afrikanska språkstammar. I afseende på ljudläran märkes, att dessa språk ega alla vanliga europeiska ljud, med inneslutande af det lena *s* (*z*) och det engelska *w*; dock saknas understundom *r* eller *l*. Dessutom finnas i de flesta dialekter s. k. aspirerade lingvaler, hvilka likna de bägge tyska *ch*-ljuden, åtföljda af *l*, och i litteraturen betecknas med *kl*, *chl*, *fl*, *thl* o. d. (här med *hl*). I de bägge mest kända språken, käfir och sulu, hvilka i lokalt hänseende stått hottentotterna närmast, finnas äfven tre sannolikt från dessa lånade, men blott framför vokaler förekommande s. k. tungsmällar (inandningsljud), den dentala, mediopalatala och laterala, hvilka i kafir-böcker betecknas med de godtyckligt valda bokstäfverna *c*, *q* och *x* (jfr Hottentotter). Bantufamiljens i formellt hänseende mest karakteristiska drag, utom frånvaron af grammatiskt kön, ligger i de s. k. pronominala prefixen (t. ex. *mu-*, *mi-*, *ba-*, *ki-*, *u-*) framför substantiven, hvarigenom dessa efter olika betydelser grupperas i ett visst antal (för närvarande räknar man 18) särskilda klasser. Dessa prefix kunna då ock motsvara våra begrepp pluralis, kollektivum, genus o. d. Så betecknar *mū-* en personlig individ, *bā-* flere personer; *ba*-klassen utgör för oss därigenom pluralis till *mu*-klassen, t. ex. *mu-tangi*, en lärare, *ba-tangi*, flere lärare, *mū-ntu*, en man, *bā-ntu*, män, folk. Efter ordet *bantu* hafva dessa språk, liksom själfva folken, fått sin vetenskapliga benämning, och samma prefix *ba-* (*va-*, *ma-*, *ama-*) återfinnes i alla hithörande stamnamn. Prefixet *ki-* (*se-*, *isi-*) uttrycker begreppet ''språk'', t. ex. *ki-suāhili*, suahilistammarnas språk (innanför Sansibar), *se-suto*, ba-sutos

språk: pref. *u-* betyder "land", *u-njamwesi*, njamwesi-folkets (*wa-njamwesis*) land. Abstrakta, motsvarande våra infinitiv, höra under *ku*-klassen, t. ex. *ku-tanda* (att älska) o. s. v. Prefixen själfva antaga naturligtvis olika fonetiska former inom de särskilda grupperna, hvilkas hufvudsakliga indelningsgrund dessa former utgöra (se nedan). Så uppträden i flere språk framför prefixet en vokal identisk med dess egen vokal, möjligen en särskild beståndsdel, ungefär motsvarande vår artikel, eller blott en fonetisk utveckling af prefixet. Det ofvan nämnda prefixet *mü-* ljuder hos suluerna *umu-*, hos ama-xosa *um-*, i kongospråken *mu-*, *m-*, *u-*, i pongwe *om-*, *o-*, i de nordvästra språken *bu-*, *bw-*, *mw-*, *bo-* etc., och bredvid formerna *bä-*, *mä-* finnas hos suluerna *aba-*, *ama-*, t. ex. *a-bantu*, *ama-zulu* o. s. v. Klassprefixen spela vidare en egendomlig och betydande roll vid den syntaktiska sammanfogningen, då de, motsvarande våra uttryck för adjektivets öfverensstämmelse med sitt substantiv, predikatets med subjektet o. d., i en eller annan form återkomma inom satsens alla ord. Jämför t. ex. (i sulu):

u-mu-ntu v-etu o-mu-hle si-m-tanda
man vår vackra vi-honom-älska;
a-ba-ntu b-etu ba-hle si-ba-tanda
män våra vackra vi-dem-älska.

Nominalbildningen sker, såsom hos oss, med afledningssuffix, t. ex. af det ofvan nämnda *ntu* med det diminutiva suffixet *-ana* bildas *mu-ntu-ana*, ett barn, plur. *ba-ntu-ana*. Nominativen och ackusativen åtskiljas blott genom ordets ställning i satsen; genitiven uttryckes däremot genom en förening af det styrande ordets klassprefix, reduceradt till sin enklaste form, och relativpartikeln *a*, t. ex. (i kafir-språket, där *zwe*, land, hör till *li*-klassen) *u-m-ntu we-li-zwe* (= *u-a-li-zwe*), landets man. Adjektivet omskrifves vanligen med ett substantiv; så t. ex. uttryckes "vis man" med "man, som (är) med vishet". Vid verbets konjugation förblir stamslutet oförändradt, och personerna uttryckas genom preformativ, t. ex. (i sulu) *di-tanda*, *u-tanda*, *si-tanda*, jag, du älskar, vi älska. Tempora bildas genom tillsättning af särskilda stammar, t. ex. det durativa presens: *di-ja-tanda*, egentl. "jag-går-älskande", fut.: *di-ja-ku-tanda*, ordagrant "jag går att älska" o. s. v. Särskilda verbalstammar bildas med suffix: *-u* passiva, *-is* kausativa, *-an* reciproka, m. fl., t. ex. *tand-w-a*, *tand-is-a*, *tand-an-a*. — De ytterst talrika bantuspråken (Cust räknar 168 språk, utom 55 mindre dialekter, geografiskt delade i 9 afdelningar), hvilka i allmänhet torde stå hvarandra lika nära som de germanska eller de slaviska språken, grupperas bäst på följande sätt, som delvis sammanträffar med den geografiska indelningen af bantufolken. I. Östra grenen med tre skilda grupper: *a) kafir* eller *isi-xosa*, det egentliga kafferfolkets (ama-xosas) språk i Kaffraria, hvartill *sulu* n. därom ansluter sig som en närstående, hufvudsakligen blott lexikografiskt skild dialekt. Dessa bägge anses som de ursprungligaste och rikaste af bantuspråken, och deras naturligtvis af missionen framkallade litteratur är den mest betydande. *b) Sambesi-* och *Mosambikspråken*, i distrikten Sofala, Sena, Quelimane, Tete och vidare uppåt Sambesifloden, masjona- och ma-tabele-stammarnas språk, *makua-* och *wa-hiau*-dialekterna vid Mosambik-kusten m. fl. *c) Sansibarspråken*, suahili-, kamba-, pokomo-, njassa- m. fl. stammars språk, af hvilka *suahili* är det viktigaste och det enda litterärt utbildade. II. Mellersta grenen: *a) se-tsjuana*, be-tsjuana-stammarnas språk (med dialekterna *se-suto*, den viktigaste, *se-hrolong*, *se-hlapi* m. fl.); *b) tekeza*, mankolosi-, ma-tongu-, ma-hloenga-stammarnas språk. III. Västra grenen: *a) hereró-*, *bunda-* och *londa*-språken (jfr art. Hereró); *b) kongo-*, *mpongwe-*, *di-kele-*, *isubu-* och *Fernando-Po*-språken. — Sammanfattande framställningar af bantuspråken finner man i Bleeks, "Comparative grammar of south-african languages" (2 bd, 1869), Büttner, "Kurze anleitung f. forschungsreisende z. studium d. bantusprachen" (i "Zeitschr. d. ges. f. erdkunde zu Berlin", 16:e bd, 1881), Cust, "Modern languages of Africa" (med kartor; bd II, 1883), Torrend, "Compar. grammar of the ... Bantu languages" (1891), Meinhof, "Grundriss einer lautlehre d. bantusprachen" (Abhandl. f. d. kunde d. morgenlandes, bd XI, 1900), Büttner, "Zeitschr. f. d. afrikansprachen" (1887—90), och Seidel, "Zeitschr. f. afrikan. u. ocean. sprachen" (sedan 1895). H. A.

Bantåg, *järnv.*, hvarje för trafik å öppen linje afsedd, reglementsenligt sammansatt och utrustad samt på föreskrifvet sätt kopplad samling af järnvägsvagnar med lokomotiv främst. I ren trafiktjänst och med afseende å reglementariska föreskrifters åtlydande kan äfven ensamt lokomotiv betecknas som tåg. Bantågen benämnas expresståg, snälltåg, persontåg, blandade tåg, godståg, arbetståg o. s. v., alltefter arten af den trafik och den däraf beroende hastighet, som tillkomma dem. Med afseende å vidden af deras trafikområden kunna de indelas i fjärrtåg och lokaltåg. Den å tågen tjänstgörande betjäningen benämnes "tågpersonal" och utgöres af en eller två konduktörer, en packmästare samt lokomotivförare, eldare, smörjare och nödigt antal bromsare, där genomgående bromsinrättning icke förekommer. Förste konduktören är "tågbefälhafvare", och under tågets gång mellan stationerna står hela tågpersonalen under hans kommando. H. L.

Banu (plur. *bani*), rumänskt bronsskiljemynt = $^1/_{100}$ leu, motsv. en fransk centime (= 0,7 öre).

Banunderföring, *järnv.*, korsning mellan järnväg och annan väg i olika plan, utförd så, att den sistnämnda vägen går under järnvägen. Äfven den undre vägen kan naturligtvis vara en järnväg, i hvilket fall begreppen banunderföring och banöfverföring sammanfalla. Är den underförda farleden en vanlig fordonsväg, benämnes anordningen oftast "vägport". Konstruktionssättet kan vara hvilket som helst af de för broar vanliga, med hvalf eller med landfästen och särskild öfverbyggnad. H. L.

Banunderhåll, *järnv.*, sammanfattningen af de åtgöranden, som vid en järnväg äro nödvändiga för densammas vidmakthållande i dugligt, trafiksäkert skick, äfvensom för åstadkommande af de utvidgningar och förbättringar, som af erfarenheten eller teknikens framsteg påkallas. Banunderhållet, som afser järnvägens alla fasta, d. v. s. ej rullande eller eljest till sin natur rörliga, byggnader och inventarier, åligger järnvägens banafdelning (se d. o.). H. L.

Banus Bank (lat.), "Banen Benedikt". Se Bánkbán.

Banvagn, *järnv.*, ett järnvägsfordon, som är afsedt för transport utefter järnvägsspår af för banunderhållet behöfliga materialier, och hvilket därför är så konstrueradt, att det lätt och hastigt kan

från spåret aflägsnas, vare sig genom aflyftande af vagnsskrofvet från axlar och hjul eller annorledes. H. L.

Banvakt, *järnv.*, den banafdelningen tillhörande, fast anställde man, som har åt sig i första hand uppdraget banans bevakning och besiktning inom viss bansträcka (se d. o.), hvarå han jämväl har att deltaga i och leda underhållsarbetena. Åt banvakten, hvars närmaste förman är banmästaren, är i regeln inom hans bansträcka särskild bostad upplåten, s. k. "banvaktsstuga". H. L.

Banvall, *järnv.*, den underbyggnad — vare sig den är utfylld i bank eller formad ur schakt —, hvarå bäddningsmaterialet för själfva järnvägsspåret hvilar. H. L.

Banville [bāvi'll], Théodore de, fransk skald, f. 1823 i Moulins, d. 1891 i Paris, var en af de siste och ypperste lärjungarna af den romantiska skolan. Till förebilder tog han Hugo, Musset och Gautier, och hans sträfvanden koncentrerades främst på att nå formell fulländning, på uttryckets glans och nyhet. Redan hans första diktsamling, *Les cariatides* (1842), väckte uppmärksamhet, och de parodierande, versifikatoriskt lysande *Odes funambulesques* (1857; ny samling 1869) gjorde stor lycka. Synnerligen alsterrik, lämnade B. ingen diktart oförsökt, och äfven som prosaist visade han en betydande talang. Minst framgång hade hans skådespel. Äfven som kritiker och journalist gjorde han sig bemärkt, och hans metriska arbete *Petit traité de poésie française* (1872; 2:a uppl. 1881) är ett originellt och intressant verk, betecknande för sin upphofsman genom fina observationer och analyser af verskonsten. Bland hans arbeten, som samlats i *Oeuvres* (1873—78), kunna särskildt nämnas diktsamlingarna *Les exilés* (1866) och *Occidentales, rimes dorées, rondels* (1875), romanerna och novellerna *Les camées parisiens* (1866—73) och *Scènes de la vie* (1888), de versifierade lustspelen *Diane au bois* (1863) och *La pomme* (1865), prosakomedien *Gringoire* (1866; förr. 1867) och memoarerna *Mes souvenirs* (1882). R—n B.

Banyuls-sur-Mer [baniŷl-syr-mär], kommun i franska dep. Pyrénées-Orientales, vid en liten vik af Medelhafvet, där kustfloden Batloury utmynnar, och vid järnvägen Perpignan—Gerona. 3,222 inv. (1901). Besökta hafsbad, sanatorium, ett laboratorium för studiet af hafsfaunan, vinodling samt produktion af kork, olja m. m. 1793 höll en handfull döner från B., understödda af kvinnor och gubbar, stånd mot 4,000 spanjorer vid Col de B., en af "nycklarna" till Frankrike.

Banz, slott i bajerska regeringsområdet Oberfranken, beläget på en bergsrygg vid floden Main, 440 m. ö. h. Rik samling af petrifikat och egyptiska antikviteter.

Banöfverföring, *järnv.*, korsning i olika plan mellan en järnväg och en annan väg, utförd så, att den sistnämnda vägen går öfver järnvägen. Är den öfverförda farleden en vanlig fordonsväg, kallas byggnaden oftast "vägbro". Jfr Bänunderföring. H. L.

Baobab, *bot.* Se Adansonia.

Baour-Lormian [baör-lårmiā'], Pierre Marie François Louis, fransk författare, f. 1770 Toulouse, d. 1854 i Paris, offentliggjorde 1801 "Poésies d'Ossian", en synnerligen lyckad öfversättning af Macpherson, hvarigenom han förvärfvade förste konsulns bevågenhet och gjorde Ossian populär i Frankrike. Hans tragedier, t. ex. *Omasis* (1806) och *Mahomet II* (1810), samt öfriga poetiska arbeten äro mindre ryktbara än hans hätska och oförstående angrepp skrifter på nyromantiken (*Le classique et le romantique, Canon d'alarme*), dem han skref, sedan han 1815 invalts i Franska akademien. Tillsammans med sex andra akademiskklassiska meningsfränder ingaf han till Karl X en böneskrift om att romantiken måtte bli utestängd från Théâtre français. Hans sista verk var en öfversättning af Jobs bok. R—n B.

Bapaume [bapåm], stad och förr fästning i franska depart. Pas-de-Calais, s. om Arras. 3,113 inv. (1901). B. var 3 jan. 1871 skådeplats för en strid emellan franska nordarmén under general Faidherbe, omkr. 23,000 man, och preussiska 15:e infanteridivisionen Kummer m. fl. trupper, 15,000 man, hvilka hade till uppgift att trygga belägringen af Péronne. Striden vände sig till fördel för fransmännen, men båda parterna drogo sig tillbaka. C. O. N.

Ba'phia Afz., *bot.*, *tekn.*, ett släkte inom nat. fam. *Leguminosæ*. — *B. nitida* Afz. i Sierra Leone ger s. k. caban, cambalholz eller camwood, som är tyngre än vatten och ursprungligen är hvit, men i luften blir röd och till sist svartaktig. O. T. S. (G. L—m.)

Bapti'sia tinctōria R. Br. l. Sophora tinctoria, *bot.*, är en till nat. fam. *Leguminosæ* hörande örtartad, flerårig växt med gula blommor, som finnes ymnigt i Förenta staterna och Canada. Den lämnar s. k. vild indigo, som erhålles vid växtens torkning. Den står till kvaliteten vida efter äkta indigo.

Den torkade roten användes som läkemedel, de unga skotten ätas som sparris. G. A. (G. L—m.)

Bapti'sm (gr. *baptismo's*, neddoppning), baptisternas lära l. sekt. Se Baptister.

Bapti'ster (af grek. *baptistēs*, neddoppare, döpare), medlemmarna af de kristna trossamfund, som ogilla späda barns dop och yrka, att endast sådana böra döpas, hvilka kunna aflägga en trovärdig bekännelse om att de ändrat sitt sinne och tro evangelium. Därjämte fasthålla baptisterna, att ett rättmätigt dop ej kan försiggå annat än genom nedsänkning i vatten. Till stöd för dessa åsikter åberopa de Matt. 28: 19, jämfördt med andra ställen i nya testamentet, på hvilka dop omtalas. Liksom independenterna l. kongregationalisterna påstå de vidare, att hvarje enskild lokal församling är helt och hållet oberoende af alla andra och för sina beslut ej ansvarig för någon annan än Kristus allena. Vanligtvis sluta sig likväl olika församlingar till hvarandra i distriktföreningar eller associationer, hvilka hålla möten hvarje år. I många länder finnas ock föreningar af ännu större omfattning. Inom hvarje församling afgöras de gemensamma angelägenheterna på allmänna sammanträden, hvarvid alla, män och kvinnor, hafva lika rösträtt. På sådana sammanträden uteslutas de, som fallit i gröfre synder eller omfatta vådliga irrläror. Liksom i de äldsta kristna församlingarna finnas blott två slags ordinarie tjänstemän, nämligen pastor (äldste, föreståndare) och diakoner (församlingstjänare). Pastorn aflönas genom frivilliga bidrag. Diakonerna äro inskränkta

till vården om de fattige samt till andra ekonomiska bestyr (Ap. G. 6). Vanligen hafva församlingarna dessutom en kassaförvaltare och en sekreterare.

Hvad troslärorna vidkommer, öfverensstämma baptisterna i allmänhet med de öfriga evangeliska bekännelserna; men de fasthålla, att bibeln ensam är rättesnöret för lära, lefverne och församlingsskick, hvarför de ej tillerkänna de första kyrkomötena någon myndighet och ej känna sig bundna af ordalagen i symboliska skrifter. I afseende på församlingsordning vidhålla de fleste baptister, att inga andra äro berättigade till ledamotskap eller deltagande i nattvarden än de, som i allt dela baptisternas öfvertygelse och således äro döpta på det sätt dessa anse öfverensstämmande med nya testamentet. I England, där de, som fasthålla denna åsikt, kallas *strict baptists*, öfva dock de flesta församlingar hvad de kalla "öppen kommunion", d. v. s. inbjuda till nattvarden medlemmar af andra kristna samfund såsom tillfälliga gäster. Ett par tiotal engelska församlingar, *union churches*, bevilja sådana äfven ledamotskap.

Baptistförsamlingarna kunna ej spåras längre tillbaka än till 1600-talet. År 1611 finner man i London en baptistförsamling, hvars förste pastor, John Smyth, under landsflykt i Holland kommit till den öfvertygelse, som nu är baptisternas. Denna församling hade en viss förbindelse med mennoniterna. Då dessa i försoningsläran voro arminianer, sände en grupp engelska kristna, som med kalvinistiska åsikter kommit till baptisternas öfvertygelse, år 1641 en af de sina, Richard Blunt, till Holland, där han blef döpt af några andra än mennoniter. Häraf framgår, att de engelske baptisterna blott gåfvo stadgad form åt åsikter, som spridt sig till Holland från södra Frankrike, där de i brutna drag framträdde på 1100-talet. Af den förstnämnda engelska gruppen uppkommo de s. k. *general baptists*, hvilka fasthöllo försoningens allmännelighet. De bestodo som eget samfund med egen verksamhet ända till de sista åren af 19:e årh., då de helt förenade sig med den senare gruppen, kallad *particular baptists* för sina kalvinistiska åsikter. Englands baptister hafva nu sammanslutit sig till *the baptist union*, som utöfvar hemlandsmission, medan för hednamissionen finnas ett större och 3 mindre sällskap. 1903 funnos i Stor-Britannien 2,875 baptistförsamlingar med 388,357 medlemmar. I söndagsskolorna undervisades 557,635 lärjungar. I 10 kollegier funnos 210 teologie studerande.

I Amerika grundades den första baptistförsamlingen af Roger Williams. Denne märklige man hade till följd af sitt dristiga försvar för samvetsfriheten blifvit fördrifven från kolonien vid Massachusetts bay och grundade därefter (1639) i Providence, Rhode Island, en tillflyktsort för alla dem, som förföljdes på grund af sin religiösa öfvertygelse. Såväl i Massachusetts som i andra kolonier blefvo baptisterna förföljda, till dess samvetsfrihetens grundsats vann erkännande vid Förenta staternas oafhängighetsförklaring (1776). Alltefter som engelsk odling utbredt sig öfver Nord-Amerika, hafva äfven baptisterna spridt sig öfver alla unionens stater. Från 35,101 år 1784 ha de till 1903 ökats till 4,330,462, så att de nu äro bland de inflytelserikaste religiösa samfunden i Förenta staterna. De svenske baptisterna bland dem äro 22,616. Baptisterna hafva 9 teologiska seminarier, med omkr. 1,000 studerande, samt 103 af dem grundlagda högre undervisningsanstalter (dels *colleges*, dels *academies*). De ha 2 större sällskap för utländsk mission, 2 för hemlandsmission, 1 bokförlag. Bland andra samfund, som stå de "reguljäre" baptisterna nära, äro talrikast de s. k. disciples, som räkna 1,207,377 medlemmar; några andra ha tillsamman 404,518. — I Canada äro 96,527 baptister med 2 universitet; på Jamaica, Cuba och några flera öar samt i Mexico och Central-Amerika 47,711. På Jamaica är en högskola.

Om man icke räknar mennoniterna, så funnos i nyare tider inga baptister på Europas kontinent förr än omkr. 1830 i Hamburg. Därifrån hafva de i synnerhet genom J. G. Onckens verksamhet utbredt sig icke allenast öfver alla delar af Tyskland, där de 1902 räknade 31,761 medlemmar, utan äfven öfver de grannländer, där tyska språket talas eller tyskar nedsatt sig: tyska Schweiz (835 medl.), Holland (973), Österrike, Ungern, Polen, Östersjöprovinserna, de tyska kolonierna i södra Ryssland ända till Tiflis, ja inom bulgariska gränsen vid Donau. I Lill-Ryssland hafva äfven ryssar af den "ortodoxa" kyrkan bildat baptistförsamlingar, hvilka man kallar stundister. I Ryssland finnas tillsammans 22,662 baptister.

I Frankrike äro baptisterna få (2,323 i 28 församlingar), ehuru baptismen fick inträde där redan 1832; men de hafva städse mött starkt motstånd. I Spanien, där de kalla sig "primitiva kristna församlingar", räknande 244 medlemmar, och i Italien, där de kallat sig "apostoliska församlingar" (46 till antalet med 1,391 medl.), hafva de uppstått först sedan politisk frihet införts. I Grekland hafva baptister verkat sedan kort efter frihetskriget, men med föga framgång.

Till Skandinavien spridde sig baptisterna först från Hamburg (från år 1839) öfver Holstein och Slesvig. I Danmark, hvarest deras antal nu uppgår till 3,941, främjades deras sak i synnerhet genom Julius Köbner, som till börden var jude. Därifrån utgick äfven till södra kusten af Sverige någon ringa verksamhet af baptister. 1847 kom en svensk sjöman, F. O. Nilsson, till baptisternas åsikter. Han reste till Hamburg och blef där döpt samt grundade en församling i sin hemort, Göteborgstrakten. 1851 blef han landsförvisad, och många bland hans anhängare följde honom till Amerika. Kort därefter hade samma åsikter uppstått hos några personer i Stockholm. Bland dessa var Anders Wiberg, som, efter sex års prästerlig tjänstgöring i Hälsingland, 1852 tog afsked från sitt ämbete. Resultatet af de forskningar, hvilka ledde honom till baptisternas åsikter, nedskref han i boken "Hvilken bör döpas?", som spriddes inom landet. Nyssnämnda år blef han i Köpenhamn, på resa till Amerika, döpt af F. O. Nilsson. Två personer från Stockholm läto 1854 döpa sig i Hamburg. Så uppstod en baptistförsamling i Stockholm, och omedelbart därpå bildades sådana i Örebro, i Östergötland och i de öfre Dalsocknarna, där redan några år förut samvetsbetänkligheter yppat sig mot det villkorliga aflösningsformuläret. En stor mängd personer hade blifvit hårdt straffade för "sabbatsbrott", för "gäckeri med sakramenten" o. s. v., därför att de på söndagar själfva tagit nattvarden. Nästan alla dessa "Orsa-läsare"

blefvo baptister och kort därefter ett stort antal af deras själsfränder i Hälsingland, hvilka blifvit straffade af liknande skäl.

Wiberg återkom 1855 från Amerika och tog en framstående del i baptisternas verksamhet. Nu hafva dessa spridt sig öfver alla Sveriges län, så att de vid 1904 års början räknade 43,395 medlemmar, förenade i 567 församlingar, hvilka hade 444 egna bönehus. Församlingarna hafva slutit sig tillsamman i 20 distriktföreningar, af hvilka de talrikaste äro Närkes, Medelpads, Stockholms och Skånes. Baptisterna hafva icke ingått till k. m:t med ansökningar att blifva erkända af staten, emedan de ej anse sig kunna lofva att samvetsgrant hålla 1873 års dissenterlag, såsom ställande flera rent kyrkliga handlingar i beroende af statsmakten.

För predikanters utbildning upprättade de svenske baptisterna 1866 "Betel-seminarium", under ledning af K. O. Broady (se d. o.). I detta seminarium hafva sedan början 385 elever varit inskrifna.

I Norge hafva baptisternas åsikter spridt sig sedan 1858. Där finnas nu 36 församlingar med 2,785 medlemmar, spridda från Kristiania längs kusten till Vardö. — I Finland uppstod en baptistförsamling först på Åland, dit en predikant från Stockholm begaf sig under Krim-kriget. Sedan dess hafva 36 församlingar uppstått i långt skilda delar af landet, dels svensk-, dels finsktalande.

I Indien voro baptisterna i viss mening förelöpare för vår tids evangeliska mission, då engelsmannen William Carey (se d. o.), trots Ostindiska companiets förbud, 1793 utgick till Bengalen och amerikanen Adoniram Judson 1813 började verka i Burma. Uti Indien finnas nu 113,826 baptister med 12 skolor för infödda predikanter, en på hvardera indiska halfön, äfvensom 2 högskolor för allmän bildning. Äfven i Kina, Japan och Palestina verka baptistmissionärer (14,000 medl.). — I Australien finnas 20,698 baptister. — I Afrika verka både engelska och amerikanska missionärer. Medlemsantalet bland kolonister såväl som infödingar uppgår till 10,592. Litt.: J. Ivimey, "History of the english baptists" (Lond. 1811), Th. Armitage, "History of the baptists" (New York 1887), och A. H. Newman, "A history of the baptist churches in the United states" (2:a uppl., Philad. 1898). A. D.

Baptistērium (lat., af grek. *baptistērion*, badställe, dopcell), dopkyrka, dopkapell, en i medeltidens arkitektur förekommande byggnad, i hvilken dopelseakten förrättades. Sådana byggnader, i regeln helgade åt Johannes döparen, voro oftast runda eller åttkantiga och försedda med kupoltak. I midten fanns en cistern eller bassäng, hvilken sedermera, då barndopet blifvit vanligt, ersattes af dopfunten. Uti Italien bibehöll sig ganska länge bruket att bygga baptisterier, och detta land eger också en mängd berömda dopkyrkor i Rom (Lateranens), Florens, Pisa, Ravenna, Parma m. fl. st. — Med baptisterium förstår man äfven själfva döpelseakten.

Ett baptisterium i staden Nocera i Italien.

Bapti'stisk, som har afseende på baptismen eller baptisterna.

Bar [bä], eng. (fr. *barre*), slagbom, balk; skrank i en domsal, hvilket åtskiljer domarsätet eller tribunen från åhörarna, och vid hvilket parternas advokater taga plats; däraf äfven benämning på hela advokatståndet; i England och Frankrike äfven det skrank, som omsluter parlamentsledamöternas och kanslipersonalens platser i plenisalen. I brittiska öfver- och underhuset finnes utanför detta skrank vid ingångsdörren ett mindre område, där äfven andra personer stundom insläppas för att stå inför huset såsom anklagade, vittnen, advokater eller medlemmar af någon deputation. — Bar betyder äfven sandbank framför hamn eller inlopp samt efter engelskt och amerikanskt mönster inrättad utminuteringslokal för (i synnerhet på amerikanskt och engelskt maner tillredda) spirituösa drycker. Jfr Barr, Barre och Barreau.

Bar (mht.), "sång". Se Mästersång.

Bar, *fys.* och *meteor.*, ett af V. Bjerknes och J. V. Sandström infördt namn på en praktisk tryckenhet i centimeter-gram-sekund-systemet (C. G. S.). En bar är = en megadyn per kvadratcentimeter = 750 mm. kvicksilfvertryck = $^{75}/_{76}$ atmosfär. $^{1}/_{100}$ bar kallas centibar, $^{1}/_{1000}$ bar millibar. Om skaldelarna å en vanlig kvicksilfverbarometer tagas = $^{3}/_{4}$ mm., så anger barometerafläsningen, vederbörligen reducerad till 0° och normaltyngd, luftrycket i millibar. N. E—m.

Bar (arab.), oriktig skrifning af Bahr (se d. o.).

Bar, det slaviska namnet för Antivari (se d. o.).

Bar l. Barrois, franskt landskap, beläget omkring floderna Meuse (Maas) och Ornain, en biflod till Marne, nu deladt mellan departementen Meuse och Meurthe-et-Moselle. Hufvudstaden var Bar-le-Duc. B. omtalas redan i fördraget i Verdun (843) såsom grefskap och tillföll därvid det lotharingiska riket. Under striderna om detta mellan de tyske kejsarna och de franske konungarna förstodo grefvarna af B. att utvidga sin makt och sitt område. En af dem, Robert, måg till konung Johan af Valois, blef 1354 upphöjd till hertig af B., och sedan hans äldste son, Edvard, stupat i slaget vid Azincourt 1415, tillföll B. dennes broder kardinal Ludvig. Denne lämnade 1419 hertigdömet till René af Anjou, dotterson till hans syster Yolande, drottning af Aragonien. René förvärfvade 1431 hertigdömet Lothringen genom sitt giftermål med Isabella, äldsta dotter och arfvinge till hertig Karl II af Lothringen, med hvilket land B. därefter var förenadt, tills bägge hertigdömena efter konung Stanislaus Leszczynskis död 1766 tillföllo Frankrike. E. A—t.

Bar ingår i namnet på flere städer i Frankrike, bland hvilka de förnämsta äro följande: 1. B.-le-Duc l. B.-sur-Ornain, hufvudort i franska depart. Meuse, vid floden Ornain och Marne—Rhenkanalen, 254 km. från Paris. 18,249 inv. (1901). Domstol i 1:a instans, handelsdomstol och handels-

kammare. Betydande bomullsfabriker, färgerier och bryggerier. — Staden uppstod i 10:e seklet, då hertig Fredrik I af Mosellane där grundade slottet Barrum l. Barra. I B. föddes marskalkerna Oudinot och Exelmans. — 2. B.-sur-Aube, stad i franska depart. Aube, vid floden Aube. 4,536 inv. (1901). Liflig handel med säd, vin, timmer och brännvin. B. har utvecklats ur en romersk fästning, förstördes genom hunnernas infall, men återuppbyggdes. 24 jan. 1814 tillbakaträngde marskalk Mortier vid B. Schwarzenbergs avantgarde, men 27 febr. s. å. lyckades ryssar, österrikare och bajrare under Wittgenstein och Wrede härifrån fördrifva marskalk Oudinot.

Bar, stad vid floden Rov, i ryska guvern. Podolien, kretsen Mohilev. 10,614 inv. (1897). Här undertecknades 29 febr. 1768 den beryktade konfederationsakten af en del polska adelsmän, som ville motarbeta det ryska inflytandet vid polska hofvet. Biskop Adam Krasinski var upphofsmannen till företaget, och starosten Josef Pulavski var ledaren däraf. När ryssarna 28 maj 1768 stormade B., drogo de konfedererade in på turkiskt område. De förklarade Polens konung afsatt, och det var af deras anhängare, som denne fördes bort från Warschau 1771. Först 1772 förmådde ryssarna undertrycka federationen.

Bar, Karl Ludwig von, tysk rättslärd, f. 1836 i Hannover, blef 1866 professor vid universitetet i Rostock, kallades 1868 i samma egenskap till Breslau och är sedan 1878 professor i straffrätt och processrätt vid universitetet i Göttingen. Han var 1890—93 ledamot af tyska riksdagen, där han tillhörde det tysk-frisinnade partiet. B. betraktas såsom en auktoritet på den internationella privaträttens område. Han har ifrat för införande af muntligt förfarande och för framåtskridande i human riktning på straffrättens område. Af hans arbeten må nämnas *Das internationale privat- und strafrecht* (1862; 2:a uppl. med titel *Theorie- und praxis des internationalen privatrechts*, 2 bd, 1889), *Die lehre vom kausalzusammenhang im rechte* (1871), *Handbuch des deutschen strafrechts* (I. *Geschichte*, 1882) och *Lehrbuch des internationalen privat- und strafrechts* (1892). Hans kriminalistiska kasualitetsteori har bearbetats af nordiska forskare (Getz, Goos).

Bar., förkortning för eng. *baronet*, baron.

Bara. 1. Härad i Malmöhus län, ingår i Torna och Bara domsaga samt i dessa härads fögderi och omfattar socknarna Lyngby, Genarp, Skabersjö, Knästorp, Tottarp, Kyrkheddinge, Esarp, Bara, Mölleberga, Görslöf, Burlöf, Stora Uppåkra (med Flackarp), Brågarp, Nefvishög, Hyby, Bjärshög, Lomma. 31,360 har. 21,282 inv. (1903). — 2. Kontrakt i Lunds stift, omfattar de 13 pastoraten Lyngby, Genarp och Gödelöf; Svedala; Hyby; Skabersjö och Törringe; Bara och Mölleberga; Kyrkheddinge och Esarp; Knästorp och Tottarp; Görslöf och Särslöf; Burlöf; Stora Uppåkra (med Flackarp); Bjärshög och Oxie; Brågarp och Nefvishög; Lomma. 40,380 har. 27,602 inv. (1903). — 3. Socken i Malmöhus län, Bara härad. 1,810 har. 864 inv. (1903). B. bildar med Mölleberga ett alternerande konsistoriellt och till egaren af Torup patronellt pastorat, Lunds stift, Bara kontrakt. — 4. Förutvarande socken i Gottlands län. Se Hörsne med Bara. Kyrkan, som nu är en vacker ruin, i folkspråket kallad Bara öde, byggdes antagligen under 1200-talet. Den var i förfall redan före reformationstiden och har sedermera blifvit alltmer förstörd. Kyrkogården begagnas dock ännu till begrafningar. 4. Hs Hd.

Bara, folkstam i södra delen af Madagaskar, bebor en ungefär 600 m. hög platå mellan floden Tsimandao i n. och 24° s. br. i s. Denna folkstam, som endast till namnet lyder under hovaerna, är söndrad i en mängd små stammar och har hittills föga stått i beröring med européer. Bara är ett sakalavefolk, skildradt såsom misstroget, ogästvänligt, osnyggt och sedeslöst.

Bara, stad i östra Sudan (Kordofan), mellan Chartum och el-Obeid, 13° 42′ n. br. Knutpunkt för två karavanvägar.

Bara′, Jules, belgisk statsman, f. 1835 i Tournai, d. 1900 i Bruxelles, var först advokat och professor vid universitetet i sistnämnda stad, valdes 1862 till deputerad för sin födelsestad och gjorde sig snart känd såsom en af liberalernas bäste talare i deputeradekammaren. Jämte Frère-Orban liberalernas ledare där 1862—94, var han 1865—70 justitieminister i den sistnämndes ministär och bekämpade sedan på det kraftigaste den katolska ministär, som därefter kom till makten. Ånyo justitieminister 1878—84 under Frère-Orban, uträttade han emellertid föga. Från 1894, då det liberala partiet i Belgien nästan krossades, var B. medlem af senaten, där han med kraft förde sitt partis talan. E. A—t.

Baraba l. Barabinskiska stäppen, äfven kallad "Hungerstäppen", en stäpp i västra Sibirien, mellan floderna Irtysj i v. och Ob i ö. Den är öfversådd med saltsjöar, bl. a. den 3,612 kvkm. stora Tsjani-sjön, alla stadda i uttorkande, hvilket torde visa, att hela stäppen egentligen är en uttorkad sjö. Södra delen, kallad Kulundinskiska stäppen, är delvis uppodlad af deporterade, ehuru klimatet är osundt. De ursprungliga inbyggarna, barabinerna, minskas till antalet alltmer.

Bara Banki, distrikt i divisionen Faizabad i brittisk-indiska Nordvästprovinserna. 4,600 kvkm. 1,179,532 inv. (1901), hvaraf endast omkr. 20 européer. Landet, som är en enda stor slätt, bevattnas af Ganges och Gogra, båda segelbara. Hufvudprodukter äro ris, hvete, foderväxter, sockerrör, opium och olja. Två järnvägslinjer genomstryka B., och handeln med jordbruksalster är synnerligen liflig. Den liknämnda hufvudstaden, med omkr. 15,000 inv., har järnvägsförbindelse med Lucknow samt handel med socker och bomullsvaror.

Barabiner l. Barabintser. Se Tatarer.

Barabinskiska stäppen. Se Baraba.

Barabra, folkstam. Se Berabra.

Bara′ck (fr. *baraque*, sp. *barraca*, fiskarehydda), af ris, bräder o. d. uppförd lägerhydda, soldathydda; skjul, marknadsstånd; usel koja; byggnad, afsedd för soldaters och sjukas eller för husvillas och fattigas inhysande.

Krigsv. För truppers inkvarterande under kortare tid, från några dagar till flere månader, uppföras baracker, då förhållandena ej medgifva ordentliga kaserners byggande. Förläggningen i baracker har alltid en provisorisk karaktär, äfven om väggarna någon gång timras eller murverk eller järn kommer till användning vid barackernas uppförande. De hygieniska fordringarna kunna nämligen ej fullt tillgodoses, och de anspråk på bekvämlighet för truppen, till hvilka vid en längre tids förläggning å

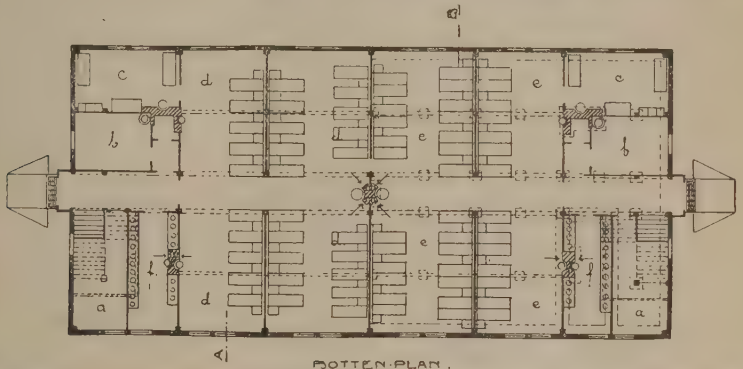

i kompanirustkammare, *b* fanjunkare & expedition, *c* distinktions-korpralsrum, *d* förläggning under rekrytskola, *e* förläggning under repetitionsöfning, *f* tvättrum.

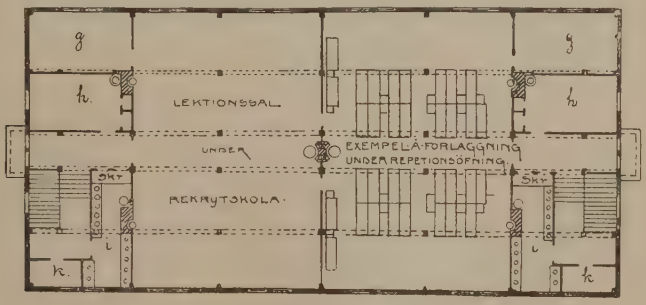

PLAN 1TA. UPP.

g manskapets enskilda förråd, *h* sergeantrum, *i* tvättrum, *k* dagkorpralskrubb.

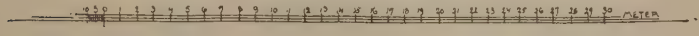

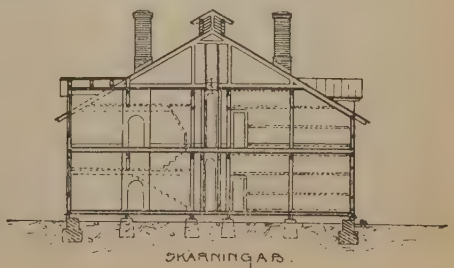

Modern barack (se sp. 892).

samma plats måste tagas hänsyn, kunna ej heller fyllas vid inkvartering i baracker. Barackerna konstrueras på olika sätt, beroende på den tid, för hvilken de afses, byggnadsmaterialet, årstiden m. m. Enklare baracker, med sadeltaket stödande direkt mot marken, således utan sidoväggar och med marken till golf, eller delvis försänkta i marken, kallas lägerhyddor, hvilken benämning äfven användes för de mera omsorgsfullt utförda baracker, som under senaste tid uppförts å våra mötesplatser och utgöras af genom vattentaket förbundna takstolar, hvilkas nedre ändar äro fästade vid tvärgående syllstockar, som hvila på grundstenar; dessa lägerhyddor hafva 2,5 m. höga sidoväggar uppsatta 2,5 m. innanför takstolsändarna, gafvelväggar och golf, allt af trä (se vidare Lägerhydda). — De egentliga barackerna utföras vanligen med träväggar och trätak samt med eller utan golf. Strax ofvan detta, eller marken, anordnas britsar för manskapet, om ej sängar kunna anskaffas. Skola barackerna användas längre tid, förses de alltid med golf och vanligen äfven med eldstad samt täckas med papp eller plåt. Någon gång göras de flyttbara därigenom att såväl stommen som de luckor eller fack, hvilka skola bilda väggar, golf, tak o. s. v., tillverkas i delar, som lätt kunna hopsättas och åter söndertagas. Baracker kunna äfven göras af annat förberedt material, såsom papper, korksten, gipsdelar, plåt o. d., hvarvid stommen består af trä eller smäckert järn. En af tyska krigsministeriet 1887 prisbelönt barack af korrugerad plåt bestod af 1,2 m. breda plåtbågar, som på samma gång bildade både väggar och tak; endast gafvel- och mellanväggar voro af trä, hvarjämte tunna träfack användes som innervägg, mellan hvilken och plåten dubbla papplager anbringades. I rysk-turkiska kriget 1877—78 användes en parabelformad s. k. paviljongbarack med vid järnstomme fästade dubbla träväggar, af hvilka den yttre var öfverdragen med asfaltpapp; senare har den yttre träväggen ersatts med vanligt papp med asfaltpappöfverdrag och den inre med kautsjuksbestruken juteväf. Under senaste boerkriget i Syd-Afrika, där vanliga byggnader voro sällsynta och klimatet lämpade sig för lätta baracker, användes också i stor skala sådana, i allmänhet bestående af ett lager korrugerad plåt på trästomme; äfven transportabla baracker, bestående af ramfack, som sedan bekläddes med bräder eller plåt, tillverkades i mängd i Kapstaden. I Syd-Afrika begagna engelsmännen äfven under fred barackförläggning i de trakter, där ombyte af garnisonsorter ofta sker.

Å de svenska mötesplatserna begagnades förläggning i tält, ända tills utsträckta öfningstider och andra förhållanden tvingade till byggandet af baracker. Sådana uppfördes först i allmänhet af liggande timmer samt gjordes så stora, att de rymde ett eller, om äfven vindarna belades, två kompanier. I nedre våningen anordnades vanligen 4 hörnrum för befäl. I en del baracker hafva jämväl inredts tvättrum, hvilka senare i annat fall lågo i särskilda små bakom barackerna uppförda hus. Den för manskapet afsedda midtdelen af baracken delades ibland uti 2 större rum; i en senare barack-typ finnas äfven ett par mindre manskapsrum. Inredningen i dessa baracker är enkel. Väggarna visa sina timrade ytor; endast i befäls- och tvätt-rum äro väggar och tak panelade. Golfvet är utan trossning, och bjälklaget öfver bottenvåningen har endast en enkel plankbeläggning utan trossbotten och underpanel. Invändiga höjden, 3—3,6 m., är liten i förhållande till rummens dimensioner i öfrigt. Luftkuben pr man är blott 6 kbm. För belysning och effektiv ventilering är ej heller tillräckligt väl sörjdt i dessa äldre baracker. Manskapet ligger å träbritsar i tvenne rader öfver hvarandra. Under senare åren hafva dessa baracker emellertid moderniserats och försetts med järnsängar i st. f. britsar. Illustrationen visar en barack af modern typ för 2 kompanier å 150 man och afsedd för förläggning i regeln endast i undre våningen, under det att den öfre disponeras såsom lektions- och dagrum, utom under repetitionsöfningarna, då äfven öfvervåningen måste beläggas. I bottenvåningen finnas 2 rymliga tvättrum. Dessa baracker äro försedda med invändig panelning å väggar och tak samt med fyllning i bjälklagen; väggar och tak oljemålas eller strykas med linoljefernissa. Under repetitionsöfningarna är luftkuben per man omkr. 8 kbm., annars 10 kbm. Uppvärmningen sker med kaminer, och skorstensstockarna till manskapsrummen förses med evakuationskanaler, såsom pilarna å fig. antyda. Vindsvåningen evakueras genom lufttrummor med takryttare, och till densamma leda tvenne breda trappor. Manskapet är förlagdt i dubbelsängar af järn. — I öfverensstämmelse med bostadsbarackerna uppföras äfven köks-baracker, vakt- och arrest-baracker, sjuk-baracker (se Sjukvård), stall-baracker m. fl. L. W:son M.

Barackläger, *krigsv.*, samlingen af de å en lägerplats uppförda barackerna. Under sitt senaste krig med boerna upprättade engelsmännen flerstädes stora barackläger, såsom "Tin camp" vid Ladysmith för 3,000 man och militärlägret vid Green point invid Kapstaden för 4,000 man. Jfr Barack och Läger. L. W:son M.

Baracōa, hamnstad i republiken Cuba, nära öns östra ände. 4,937 inv. (1899). Export af sydfrukter till New York. B. är en af de äldsta spanska anläggningarna på ön, grundad 1512 af Velasquez, och var länge dess hufvudstad.

Barada ("den kalla"), flod i Syrien, upprinner på Antilibanon och flyter åt s. ö. mot Damaskus, som har den att tacka för sin yppiga växtlighet. B. utsinar några timmars väg ö. om Damaskus. Grekerna kallade floden Chrysorrhoas ("den guldströmmande") på grund af dess fruktbara stränder, och i gamla testamentet heter den Amana eller Abana (2 Kon. 5: 12). J. F. N.

Baradæus (Al Baradai), Jakob Zanzalus, en af hufvudmännen för de syriske monofysiterna, hvilka därför efter honom också benämndes jakobiter. Han var först munk och presbyter och blef omkr. 541 biskop i Edessa. Död 578. Namnet Baradæus fick han till följd af den simpla tiggarförklädnad, i hvilken han reste omkring i Syrien och Mesopotamien för att samla och ordna de därstädes kringspridde monofysiterna. J. H. B.*

Baradla, droppstensgrotta i Ungern. Se Aggtelek (som rätteligen bör skrifvas Aggtelek).

Baraguay d'Hilliers [baragä diliē]. 1. Louis B., f. 1764 i Paris, gjorde sig först bemärkt 1793 i franska Rhen-armén, sedan i Italien och vidare under expeditionen till Egypten, då han besatte Malta. Vid återfärden därifrån tillfångatogs han

af engelsmännen, men frigafs och tjänade sedan åter Rhen-armén 1797, hvilket år han utnämndes till divisionsgeneral. Med utmärkelse deltog han såsom ravalleribefälhafvare under Napoleon I i fälttågen 1805, 1808, 1809 och 1812, då han från Spanien förflyttades till "stora armén" mot Ryssland. Under återtåget från Moskva afskars en af honom förd truppafdelning från hufvudarmén, hvilket ådrog honom kejsarens onåd och föranledde hans förflyttande till Berlin såsom guvernör. Han dog därstädes 1813, såsom det uppgifves, af sorg öfver sin onåd.

2. Achille B., den förres son, grefve, fransk general, f. i Paris 1795, d. 1878, deltog 1812 i ryska fälttåget, tjänade sedan i Algeriet och Spanien samt var därefter guvernör för krigsskolan i S:t Cyr. 1843 blef han divisionsgeneral. Vid 1848 års statsvälfning invaldes han i nationalförsamlingen, där han tillhörde ordningspartiet. 1849 kommenderade han den till Rom afsända interventionsarmén och var 1853 sändebud i Konstantinopel. Såsom befälhafvare öfver landstigningstrupperna å Östersjöflottan under västmakternas krig mot Ryssland intog B. 1854 Bomarsund och utnämndes s. å. till marskalk af Frankrike. Senare blef han senator och en af senatens presidenter. Under kriget mot Österrike 1859 förde han första armékåren och utmärkte sig vid Solferino. Under början af kriget 1870 var han guvernör i Paris, men aflöstes snart af Trochu. Efter fredslutet uppdrogs åt B. att vara president i den kommission, som skulle anställa undersökning angående orsakerna till krigets olyckor. G. U.*

Barail [bara'j], François Charles du. Se Du Barail.

Barak, israelitisk fältherre. Se Debora.

Baraka, flod och landskap i Abessinien. Se Barka.

Barakara l. Korallträ, veden af *Erythrina corallodendron*, ett mycket hårdt träslag, som i smittet är bärnstensgult, men i luften blir rödt.

Bara'lt, Rafael Maria, spansk skriftställare, publicist och filolog, f. 1810 i Venezuela, d. 1860 i Madrid, var direktör för "La Gaceta de Madrid" (1854—56) och ledamot af Spanska akademien. Af B:s arbeten, som utmärka sig för rent språk och elegant stil, äro de mest betydande: *Resúmen de la historia antigua y moderna de Venezuela*, *Diccionario de galicismos* och en samling *Poesias*. Ad. H—n.

Baramula, liten by med ett obetydligt fort i Pir Panjalkedjan på sydvästra sidan af Kashmir, på högra stranden af Jhelam. Denna är vid B., efter ett 244 km. långt lopp, 100—125 m. bred. Omkr. 40 km. längre ned börjar Baramulaklyftan, ett af jordens mest storartade pass, där den till en bredd af 23 m. hopträngda floden brusar fram mellan 2,300 m. höga, branta klippväggar. Cederskogar omgifva floden i denna trakt, som ännu efter Alexander den store kallas Sikandarabad.

Baramu'nda, *zool.* Se Ceratodus.

Baranov [bärä'nåv], en Alaska tillhörig ö med territoriets hufvudstad, Sitka (se d. o.). Ön är uppkallad efter Aleksander Andrejevitj Baranov, f. 1746, d. 1819, en rysk köpman, som 1790 begaf sig till den nordamerikanska ön Kadiak och därifrån utvidgade sitt affärsområde vid Berings sund och på den amerikanska kontinenten, hvarigenom grunden lades till de f. d. ryska besittningarna i nordvästra Amerika. Efter 28-årigt arbete återvände B. till Ryssland, där han dog fattig och obemärkt, fastän millioner rubel årligen inströmmat till Ryssland genom hans flit och företagsamhet. A—d J.

Bara'nstjikov, Vasili, rysk memoarförfattare i senare delen af 1700-talet. B. hade tagit tjänst som matros på ett fartyg, som var destineradt till Bordeaux med trävaror. I Köpenhamn blef han berusad på en krog och med våld förd ombord på ett skepp, som gick till ön S:t Thomas i Västindien. Där såldes han som slaf, men blef frigifven och fick medel att återvända till Europa. Men vid Afrikas nordvästra kust blef han tillfångatagen af pirater och såldes som slaf till Palestina. Därifrån lyckades han fly till Venezia och hamnade i Konstantinopel, där han blef muhammedan och janitsjar. Först efter åtta års förlopp återkom han till sitt hemland. Där sammanskref han en bok med titeln "Den nisjne-novgorodske borgaren Vasili Baranstjikovs olyckliga äfventyr i tre världsdelar: Amerika, Asien och Europa från år 1780 till 1787". A—d J.

Barante [barä't], Pierre Amable Guillaume Prosper Brugière, baron de B., fransk politiker och historiker, f. 1782, d. 1866, blef under första kejsardömet prefekt i Vendée, under restaurationen i Loire-Inférieure. Efter de "hundra dagarna" utnämndes han till statsråd och generalsekreterare i inrikesministeriet. Efter att en kort tid hafva varit deputerad, blef han 1819 pär af Frankrike. När ledningen af händelserna efter den liberala ministären Decazes' fall s. å. alltmer öfvergick till "ultras", slöt sig B. jämte Talleyrand, Broglie m. fl. till den doktrinärt liberala oppositionen. Under julimonarkien var han en af Ludvig Filips ifrigaste anhängare och blef franskt sändebud först i Turin och sedan i Petersburg. Efter februarirevolutionen drog han sig tillbaka från politiken.

B:s litterära ryktbarhet grundlades genom hans *Histoire des ducs de Bourgogne de la maison de Valois* (1814—28) med motto från Quintilianus: "scribitur ad narrandum, non ad probandum" (man skrifver historia för att berätta något, ej för att bevisa något), ett arbete, som väckte stor entusiasm och allmänt troddes skola bilda epok inom historieskrifningen på grund af författarens frihet från alla resonnerande och abstrakta omdömen och hans sträfvan att låta fakta själfva tala. Detta verk skaffade honom inträde i Franska akademien 1828. Sina politiska åsikter hade B. framlagt i *Des communes et de l'aristocratie* (1821). Bland hans särskildt efter 1848 många arbeten märkas: *Histoire de la convention nationale* (6 bd, 1851—53; "Nationalkonventets historia", 1861—62), *Histoire du directoire de la république française* (3 bd, 1855), *Etudes historiques et biographiques* (2 bd, 1857), *Etudes littéraires et historiques* (2 bd, 1858), hvilka dock ej bidragit att befästa hans genom det förstnämnda verket vunna litterära rykte. Sonsonen Claude de B. har utgifvit hans memoarer under titeln *Souvenirs du baron de Barante* (8 bd, 1890—1901). Se vidare G. Moulin, "Notice biographique sur M. le baron de Barante" (1867). E. A—t.

Barantsevitj, Kazimir Stanislavovitj, rysk författare, f. 5 juni 1851 i Petersburg af en polsk far och en fransk mor. För sitt uppehälle måste han taga plats på ett kontor, men fick på den alexandrinska teatern ett drama, *Opritjina*, antaget år 1873 (en versifierad omarbetning af A. K. Tolstois-

historiska roman "Furst Serebrjanyj"). S. å. gifte han sig med en bondkvinna och tog anställning vid spårvägsbolaget. Af hans berättelser och skisser, som först publicerades i tidskrifter, utkom den första samlingen 1883, den andra 1885 och därpå ytterligare 3 band samt romanen *Raba* (Trälinnan; 1888). B:s författarskap kan närmast karakteriseras såsom melankolisk romantik. Öfversättningar finnas på tyska, polska och tjechiska. Helst skildrar han människor, som lida under vidriga omständigheters tvång: utarmade adelsmän, fattiga tjänstemän och småborgare. Novellen *Tjuzjak* (Främlingen) behandlar den intelligenta, bildningsifrande stadsbons förhållande till bondfolket, och *Bortsy* (Kämparna) idealiserar bondelifvet i jämförelse med stadslifvet. A—d J.

Baranya [ba'ranja], ungerskt komitat, mellan Drava och Donau. 5,133 kvkm. 290,519 inv. (1900), hvaraf 51 proc. ungrare, 35 proc. tyskar, 5 proc. kroater och 4 proc. serber. I n. bergland, är B. dock en af de fruktbaraste delarna af Ungern, med omfattande åkerbruk, vinodling och boskapsskötsel. Det röda Villány-vinet är berömdt. Stenkol. Hufvudstad är Fünfkirchen.

Bara och Torna domsaga. Se Torna och Bara domsaga.

Barataria bay [bärətō'riə bē'], en 24 km. lång hafsvik, väster om Mississippis mynning.

Ba'rathron, en bergsklyfta vid Aten, i hvilken lifdömda förbrytare och, i senare tid, afrättade personers lik nedstörtades. I denna klyfta nedkastades äfven, på förslag af Miltiades och Themistokles, de härolder, som Dareios skickat till Aten för att fordra tecken till underkastelse.

Baratiëri, Oreste, italiensk general, f. 1841, deltog 1887 och 1888 såsom öfverste i krigsföretagen i Eritrea, där han 1891 blef guvernör. B. eröfrade Kassala 1894, slog i jan. 1895 Ras Mangasja vid Coatit och Serrafé samt framflyttade Italiens gräns söderut. Då Menelik tågade mot honom med hela sin här, blef italienska armén under B:s ledning i grund slagen vid Adua 1 mars 1896. B. erhöll härefter afsked med disponibilitet. Ehuru en mot honom inledd rättegång slutade med hans frikännande, lefde han därefter i stor tillbakadragenhet och dog 8 aug. 1901 i Condino i Tyrolen. C. O. N.

Bara'tt l. Bara'tto (it., af grek. *pra'ttein*, handla, använda knep), *hand.*, utbyte af en vara mot en annan: däraf baratt-handel. — Baratteri, varuförfalskning eller underslef, i synnerhet skeppares underslef med köpmansvaror. — Barattör, varuförfalskare.

Baratteri. Se Baratt.

Barattör. Se Baratt.

Baraty'nskij, Jevgenij Abramovitj, rysk poet, f. 1800 i guv. Tambov. Son af en generaladjutant, fick han sin militära uppfostran i pagekåren, men relegerades på grund af lättsinnigt uppförande. Först efter ett par år fick han åter inträda i krigstjänst, såsom simpel soldat, och kom som underofficer till Finland, där han tillbragte sex år. Han dog i Neapel 1844 under en resa. B. var såsom skald afgjordt romantisk och stod den pusjkinska gruppen personligt nära. Hans längre dikter: *Eda* (med motiv från Finland och dess natur), *Balen* och *Zigenerskan* (moderna sedemålningar) röja Byrons inflytande. Högre står B. som ren lyriker med elegisk grundstämning af reflekterande art. A—d J.

Barâu'na, *bot.* Se Melanoxylon.

Barava, stad i Afrika. Se Brava.

Bāravi, indisk epiker. Se Bhāravi.

Bara öde, kyrkoruin. Se Bara 4.

Barb (af lat. *barba*, skägg), väfd långsmal remsa af spetsar såsom prydnad på kvinnlig hufvudbonad.

Barbacēna, stad i brasilianska staten Minas Geräes, på 21° 13′ s. br., 1,137 m. ö. h. 57,850 inv. (1900). B. har uppstått ur en jesuitmissionsstation. Hospital. Viktig järnvägsknutpunkt. Liflig handel med ost och boskap.

Barbadoes. Se Barbados.

Barbados l. Barbadoes [bābē'dâuš], brittiskvästindisk ö, den östligaste bland de små Antillerna, 13° 4′ n. br. och 59° 37′ v. lgd. Areal 430 kvkm. 195,000 inv. (1900), däraf 90 proc. färgade; 85 proc. tillhöra anglikanska kyrkan, som har en biskop på B. Ön är bildad af tertiära sediment och omges af korallref samt höjer sig terrassformigt mot n. ö., där Mount Hillaby når 336 m. Hålor och inbrottsdalar (Sinkholes) äro talrika, men ytvatten saknas. Ön har petroleumkällor och asfalt, men åkerbruk är hufvudnäring. Klimatet anses sundt, årsmedeltemperaturen är 27,4°, årliga regnmängden 1,470 mm. Orkaner äro vanliga, och perioder af torka inträffa ibland. Af de 42,588 har, som ön omfattar, äro 40,000 har odlade, däraf 12,000 med socker. Det finnes 500 sockerfabriker och 123 rombrännerier. Äfven fisket är af betydelse. Utförseln steg 1900 till ett värde af 909,000 pund st. och består mest af socker och melass. Införseln (1 mill. pund st.) utgöres af lifsmedel och manufakturer. Ön har 39 km. järnvägar (från Bridgetown till det inre) och 496 km. byggda landsvägar. Ankomna och afgångna fartygs tontal var 1899 1,3 mill. B. är en koloni med representativ författning. Styrelsens organ äro en af kronan utnämnd guvernör, ett "legislative council", 9 af kronan utnämnda medlemmar, och ett "house of assembly", 24 af befolkningen årligen valda medlemmar. 1900 stego inkomsterna till 662,000 pund st. och utgifterna till 630,000; statsskulden var 918,000 pund st. Sedan 1710 finnes på B. en mindre högskola, Codrington college, som 1875 affilierades med Durhams universitet. — Hufvudstad är Bridgetown. J. F. N.

Barbados-sjuka. Se Elephantiasis.

Barbaloin, *farm.* Se Aloe 2.

Barbär (grek. *ba'rbaros*, sanskr. *bārbara*, lat. *balbus*), sannolikt hos grekerna urspr. en person, som talade obegripligt, senare en, som icke hade grekiska till modersmål; främling, utlänning, särskildt om person, som tillhör ett ociviliseradt folk; hjärtlös, grym, rå människa.

Ba'rbara, ö. Se Barbe.

Ba'rbara. Se Par Bricole.

Ba'rbara, helgon, var enligt legenden dotter till en fanatisk hedning, hvilken angaf henne såsom kristinna, hvarefter hon under svåra marter afrättades. Fadern, som enligt somliga berättelser själf burit hand på henne, säges ha vid afrättningen träffats af blixten. Hennes namn saknas emellertid i "Martyriologium hieronymianum" och hos Beda. B. åkallas särskildt i åskväder och mot eldfara samt vördas äfven som artilleriets skyddshelgon, och krutdurkarna på franska krigsfartyg kallades fordom efter

henne Sainte-Barbe. Hennes fest firas 4 dec. Hon plägar framställas med ett torn, en palmgren eller en monstrans; mest berömd är Palma Vecchio's bild af henne på altartaflan i Santa Maria Formosa i Venezia. Se Peine, "S:te B." (Leipzig 1896). — Jfr Par Bricole.

Ba'rbaras öar, S:t Barbaras öar, belägna vid brasilianska kusten. Se Abrolhos 1.

Barbarēa, *bot.* Se Vinterkrasse.

Barbare'lli, Giorgio, italiensk målare. Se Giorgione.

Barbare'sk-staterna, en fordom vanlig, gemensam benämning på länderna utmed Medelhafvets sydkust västerut från Egypten och med Sahara till gemensam gräns mot söder (Marokko, Algeriet, Tunisien och Tripolis). Härledningen är otvifvelaktigt att söka i namnet på den infödda befolkningen, berber (se d. o.). En föga afundsvärd ryktbarhet förvärfvade sig dessa länders befolkning genom sitt århundraden igenom systematiskt utöfvade och af deras regeringar legaliserade sjöröfveri, hvars stäfjande fullständigt lyckades först efter det fransmännen eröfrat Algeriet. Dittills nödgades flertalet af Europas sjöfarande folk genom formlig skatt köpa aktning för sin flagga. Sverige måste göra dylika utbetalningar åt Marokko ända till 1845 (Algeriets erövring hade sedan 1830 verkat befrielse i fråga om de öfriga barbaresk-staternas fordringar). Sverige och Danmark voro de sista makter, som nödgades utgöra denna tribut, hvilken för Sveriges räkning lär inalles ha uppgått till $37^1/_8$ mill. kr. Jfr Sjöpass. J. H.*

Barbarī, råhet, okunnighet, grymhet. Jfr Barbar.

Ba'rbari, Jacopo de', af tyskarna kallad Jacob Walch (d. v. s. "den välske"), italiensk målare, f. omkr. 1445, troligen i Venezia, d. före 1515 såsom hofmålare hos ståthållarinnan i Nederländerna, Margareta af Österrike. Utbildad under inflytande af Giovanni Bellini och i synnerhet af Antonello da Messina, var han verksam i Venezia till omkr. 1500, då han begaf sig till Tyskland, där han 1503—08 efter hvartannat uppehöll sig i Wittenberg, Nürnberg och Frankfurt. Hans vistelse i Tyskland blef af icke ringa betydelse genom den kunskap om venezianernas högt utbildade kolorit och den djupa insikt han hade i perspektiv- och proportionslärans lagar, egenskaper, som i hög grad imponerade på hans store samtida Albr. Dürer. De flesta af B:s målningar ha förgåtts, och det är omöjligt att af hans i Dresdens, Berlins och andra museer exponerade religiösa bilder sluta till i hvad mån dessa möjligen hade inflytande på Dürers konst. Den märkligaste af B:s bevarade taflor är det för sin tid egendomliga, i Augsburgs museum befintliga, 1504 återade *Stilleben*, som framställer ett skjutet rapphöns och ett par pansarhandskar, upphängda på en vägg — en målning, utförd med en säkerhet och noggrannhet i alla detaljer, som Dürer utan tvifvel förstod att uppskatta, och det äldsta stilleben i modern mening, som finnes. O. G—g.

Barbariet, oriktig form för Berberiet.

Barbärisk (jfr Barbar), rå, grym, omänsklig; bildad; ohyfsad; språkvidrig.

Barbari'sm (lat. *barbari'smus*, grek. *barbarismo's*), å icke-klassiska språks inflytande beroende fel emot klassiciteten; fel emot språkriktigheten; olämpligt eller obehöfligt lånord, obefogadt bruk af främmande ordform eller uttryckssätt. Jfr Anglicism, Gallicism, Germanism, Latinism o. s. v.

Barbaro'ssa (it.), "rödskägg", binamn på tyske kejsaren Fredrik I af Hohenstaufen.

Barbaro'ssa var tillnamn på tvenne ryktbara turkiska sjöröfvare i 16:e årh. De voro söner af en till islam öfvergången rumelier, som slagit sig ned på ön Mytilene (Lesbos) efter dess erövring af turkarna. Den äldre hette Horuk (Aruk l. Urudsj). Den yngres egentliga namn, Khizr, ändrades sedermera af sultanen till Khair-eddin ("god i tron"), hvilket de kristne förvredo till Hairaddin (Djereddin). Tidigt förvärfvade sig de bägge bröderna rykte såsom djärfva sjömän och bleifvo en skräck för Medelhafsländerna. Sedan de trädt i tjänst hos emiren i Tunis, gjorde de ansenliga erövringar på norra Afrikas kuster. 1515 sändes Horuk att hjälpa emiren af Alger mot spanjorerna, hvilkas flotta han besegrade, hvarefter han lät strypa regenten och utropa sig till härskare därstädes. Därifrån utsträckte bröderna sitt välde öfver det kringliggande landet. 1518 stupade dock Horuk i en drabbning vid Oran mot spanjorerna. Hans broder efterträdde honom i herraväldet öfver Alger och ställde sig 1519 genom fördrag under turkiske sultanens öfverhöghet samt utvidgade snart därpå sitt välde genom att underlägga sig Tunis. Han organiserade sjöröfveriet på Medelhafvet efter stor skala, hvarvid en otalig mängd kristna släpades i slafveri. Detta förmådde kejsar Karl V till det bekanta tåget mot Tunis, hvilket land han erövrade och återgaf åt den fördrifne fursten. Hairaddin, ehuru sålunda inskränkt till Alger, fortfor att vara de kristnes gissel. Han blef 1536 af Soliman II utnämnd till öfverbefälhafvare (beglerbeg) öfver turkiska flottan och bortförde invånarna i staden Mahón på Menorca, slog i Arta-viken t. o. m. den store genovesiske amiralen Doria och erövrade 1539, efter en hård belägring, Castelnuovo på dalmatiska kusten. 1540 tillintetgjorde han en kristen flotta vid Candia, och 1542 kom han med en stor sjömakt Frans I till hjälp samt medverkade till Nizzas intagande. Han dog vid hög ålder i Konstantinopel 1546. Se vidare Jurien de la Gravière, "Doria et Barberousse" (1886).

Barbaroux [-rö'], Charles, fransk politiker, f. 1767 i Marseille, advokat därstädes. Med ungdomlig hänförelse omfattade han revolutionens ideer, för hvilkas utbredande han utgaf tidningen "L'observateur marseillais". Han sändes 1791 till Paris som sin födelsestads agent hos nationalförsamlingen. Där uppträdde han mot hofvet och anslöt sig till Roland. Efter stormningen af Tuilerierna (10 aug. 1792), hvarvid B. medverkade, återvände han hem, blef där hälsad med jubel och återsänd till Paris, nu såsom medlem af nationalkonventet. Han blef i detta en af girondisternas mest framstående medlemmar. I allt sitt uppträdande visade han sig oförskräckt och handlingskraftig. Strax i början af konventets session uppträdde han mot Robespierre, som han anklagade för att eftersträfva diktaturen, och deltog sedan ifrigt i kampen mot bergpartiet. Efter girondisternas störtande, 31 maj 1793, lyckades han fly till Caen och måste sedan irra omkring i västra Frankrike som fågelfri. Ertappad i närheten af S:t Émilion (depart. Gironde), sökte han döda sig med ett pistolskott, men misslyckades, blef gripen och förd till Bordeaux, där han giljotinerades 25 juni 1794. E. W.

Barba'sco l. Tingui, *bot.*, i Syd-Amerika benämning på arter af sapindacé-släktena *Serjania*, *Paullinia* och *Magonia*, som innehålla en giftig saft. De användas vid fiske på så sätt, att växten kastas i vattnet, hvarvid saften utflyter och bedöfvar fiskarna, som flyta upp och med lätthet fångas. G. L—m.

Barbaste'llsläktet, *zool.* Se Fladermöss.

Barba'stro, stad i spanska prov. Huesca (Aragonien), vid floden Vero. 7,033 inv. (1900). Biskopssäte.

Barbauld [bā'bâld], Anna Lætitia, född Aikin, engelsk författarinna, f. 1743, d. 1825. Jämte sin make, som var präst och föreståndare för en läroanstalt, egnade hon sig åt barnundervisning och skref *Hymns in prose for children* (1781; öfversatta på många språk, "Lofsånger i obunden stil för barn" 1858) samt *Early lessons* m. m. Ett urval af B:s skrifter utgafs 1811 under titeln *The female speaker*. — På svenska föreligger äfven "Läsebok för mindre barn" (1872).

Barbe [barb], urspr. Barbara (så kallad för sin vildhets skull), naturskön klippö i Saône, nära Lyon, i franska depart. Rhône. Karl den store, hänförd af öns skönhet, lät på densamma bygga en borg, i hvilken han bl. a. inrymde ett ryktbart bibliotek, det s. k. "librairie de Charlemagne". Borgen och biblioteket jämte ett på ön anlagdt kloster uppbrändes 1562 af calvinisterna; under revolutionsstriden fulländades förstörelsen (1793).

Barbedienne [barbdiä'nn], Ferdinand, fransk konstindustriell fabrikant, f. 1810 i Normandie, d. 1892 i Paris, öppnade 1838 en fabrik för reproduktion i brons och i förminskad skala af bildhuggarkonstens mästerverk. Förfaringssättet (matematisk reduktion) var uppfunnet af hans bolagsman Achille Collas. Fabriken sysselsatte under B:s sista år omkr. 600 artister och arbetare. B. tillverkade äfven i stor skala bronsornament samt hvarjehanda bruks- och lyxföremål, utmärkta genom stilens renhet samt gjutningens och ciseleringens förträfflighet. B. förbättrade äfven emaljtekniken samt bidrog att sprida smaken för kinesiska och japanska prydnadsföremål.

Barben-kolera. Se Fiskgift.

Barbēra (af lat. *ba'rba*, skägg), raka.

Barbērare (af lat. *ba'rba*, skägg), person, som håller rakstuga. Se Badarmästare och Fältskär.

Barberini, en romersk fursteslägt, som ursprungligen hette Tafani och sedan tog namn efter staden Barberino, i Elsa-dalen i Toscana. — Släktens makt och ansende grundades af Maffeo B., f. 1568, d. 1644, som 1623 blef påfve under namn af Urban VIII. Denne bortslösade rikedomar och äreställen på sina släktingar, i synnerhet sin broder Carlos' tre söner, Francesco, Taddeo och Antonio. För Urbans efterträdare och personlige fiende, Innocentius X, måste dock de tre bröderna fly till Frankrike. Taddeo, som förut varit prefekt i Rom, afled i Paris 1647, men Francesco och Antonio försonade sig efter någon tid med påfven och återvände till Italien. Den förre, hvilken 1623 blifvit kardinal, dog 1679 såsom kardinalkollegiets dekan. Den senare, kardinal 1628, vid 20 års ålder, blef 1631 hertig af Urbino och under landsflykten i Frankrike först biskop i Poitiers, sedan ärkebiskop i Reims. 1661 blef han ärkebiskop i Palestrina och dog 1671. Ätten utslocknade på manssidan 1738. — En ättling af Taddeo, Cornelia B., blef 1728 gift med Giulio Cesare Colonna, som därigenom fick alla de barberinska familjegodsen, mot villkor att foga släktens namn och vapen (tre bin) till sitt eget. Från deras båda söner härstammade de romerska släkterna Colonna di Sciarra och Barberini-Colonna, af hvilka den senare 1889 utslocknade på svärdssidan med Enrico B. Colonna. Hans måg Luigi Sacchetti, furste af Palestrina, har dock med kunglig tillåtelse upptagit namnet B.

Släkten gjorde sig känd såsom gynnare af konst och vitterhet. Urban och Antonio voro själfva diktare. Francesco stiftade barberinska biblioteket, som ännu i dag är det på handskrifter rikaste i Rom. På nordvästra sluttningen af Kvirinalen byggdes af Carlo Maderna, Borromini och Bernini Palazzo

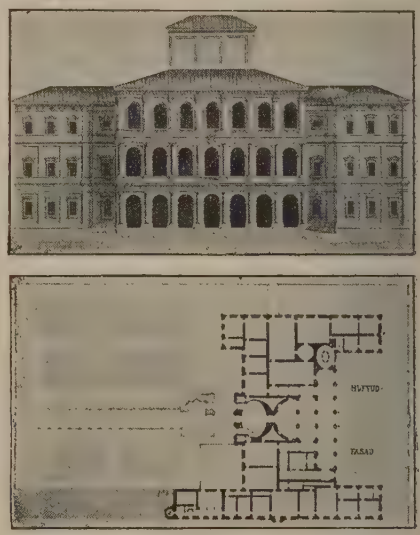

Palazzo Barberini. Hufvudfasad och grundplan.

Barberini, det största palats i Rom, näst Vatikanen, och residens för släkten Barberini-Colonna samt ännu rikt på konstverk (Rafaels Fornarina m. fl.), ehuru många sådana blifvit sålda till utlandet, såsom barberinske faunen (i München) och Portlandvasen (i British museum). Till uppförande af detta palats lär hafva användts mycket af Roms antika monument och byggnader, och detta gaf anledning till den bekanta romerska kvickheten: "Quod non fecerunt barbari, fecere Barbarini" (Hvad barbarerna icke gjorde, det gjorde Barberinerna). Jfr Reumont, "Beiträge zur italienischen geschichte" (bd 5, 1857).

Barberini-vasen. Se Portlandvasen.

Barberton [bā'bətn], en 1884 grundlagd stad i bergsbruksdistriktet vid Transvaals östra gräns ("De kaap-goldfelder"). Omkr. 4,000 inv. Har 2 börser, 4 banker, ett hospital, en teater.

Barbès [barbä], Armand, fransk revolutionsman, f. 1809 på ön Guadeloupe. Han kom 1830

till Paris för att studera juridik. Där fördes han af sina republikanska böjelser in i flere hemliga sällskap och blef tvenne gånger (1834 och 1836) dömd till fängelse. Efter upprorsförsöket i maj 1839 blef B., såsom en af hufvudledarna, dömd till döden af pärskammaren, men af konungen på Victor Hugos förbön benådad med lifstidsfängelse. Februari-revolutionen 1848 återgaf honom friheten, och han blef nu guvernör öfver Luxembourg-palatset, öfverste för en legion af det parisiska nationalgardet och medlem af nationalförsamlingen. I förening med Blanqui och Raspail gjorde han 15 maj 1848 ett försök att spränga nationalförsamlingen och bilda en ny, radikal styrelse. Detta misslyckades, och B. dömdes till deportation för lifstid. Straffet förvandlades till fängelse å ön Belle-île (vid Bretagnes kust), där han satt till 1854, då Napoleon III skänkte honom friheten. Han ville dock ej mottaga den kejserliga nåden, utan begaf sig till Paris för att protestera och åter ställa sig inför rätta. Då emellertid ingen där brydde sig om honom, reste han till Holland. Någon tid därefter begaf han sig till Spanien och sedan åter till Holland. Han afled i Haag 1870. B. var en af det republikanska partiets mest exalterade, men också oegennyttigaste män. E. W.

Barbet de Jouy [barbē də ʃoi], Joseph Henri, fransk konstkritiker, f. 1812, d. 1896, var länge konservator vid Louvrens konstsamlingar och 1879—81 intendent öfver de franska nationalmuséerna. Skr.: *Les gemmes et joyaux de la couronne* (1865) m. fl.

Barbe'tt (fr. *barbette*), kanonbank. — Barbett-torn, ett fast pansartorn, som innesluter kanonlavettage och täckes af en vändskifva, på hvilken en eller två svåra kanoner hvila. Dessa kanoner ligga således i allmänhet alldeles blottade, men deras bakre delar nedsänkas i tornet, då laddning skall ske. Kanonbetjäningarna äro följaktligen städse skyddade af tornpansaret. Barbett-torn användas icke på nyare örlogsfartyg, men förekomma på en del äldre. A svenska flottans fartyg finnas icke några sådana torn. Halfbarbett l. halfbarbett-torn kallas ett barbett-torn, hvars kanoner skyddas af en på lavettaget eller vändskifvan hvilande pansarsköld eller pansarkåpa. Jfr Pansarfartyg. H. W—l.

Barbe'tt-torn. Se Barbett.

Barbey [barbā], Édouard Polydore Isaac, fransk politiker, f. 1831 i Béziers, dep. Hérault, ingick 1847 vid flottan, där han 1861 blef skeppslöjtnant, deltog med synnerlig utmärkelse i strigen på Krim och i Kina, men lämnade tjänsten 1862 och egnade sig åt skötseln af sin faders gods och industriella företag i departementet Tarn. Vid krigsutbrottet 1870 återgick han i tjänst och deltog i försvaret af Paris under belägringen. 1882 valde republikanerna i Tarn honom till ledamot af senaten, där han blef en af sekreterarna och 1904 en af vicepresidenterna. B. var marinminister i Rouviers kabinett maj—dec. 1887 samt i Tirards och Freycinets kabinett nov. 1889—febr. 1892.

Barbey d'Aurevilly [barbā dārvijī], Jules Amédée, fransk skriftställare, f. 1808, d. 1889, arbetade i landsortstidningar till 1851 och skref från sämnda år i Paris-tidningen "Pays" litterära artiklar med konstlad, på en gång våldsam och raffinerad stil, personligt fejdlysten ton och klerikal-monarkisk åskådning. Han var med och uppsatte "Reveil" 1858 samt arbetade därefter i "Gaulois" m. fl. tidningar. Bland hans skrifter må nämnas *L'ensorcelée* (1854; 4:e uppl. 1879), om chouanerna i Normandie, ett af B:s mest kännetecknande arbeten, *Dix-neuvième siècle, les hommes et les oeuvres* (10 bd, 1861—95), *Un prêtre marié* (1864; 4:e uppl. 1882) och *Les diaboliques* (1874; ny uppl. 1883), hvilken novellsamling beslagtogs såsom omoralisk. I afseende på estetiska åsikter tillhörde B. på äldre dagar "dekadenternas" grupp och gäller som en af symbolismens grundläggare. Katolskt fromleri var hos honom på egendomligt sätt blandadt med sprättaktighet och en i grunden oskadlig satanism. Saml. skr. 1888 ff. Biogr. af Buet (1891) och Grelé (1902). Jfr ock uppsats af Ola Hansson i Finsk tidskr. 1895.

Barbi, Alice, italiensk sångerska, f. 1861, elev af Zamboni, uppträdde 1880 på en hofkonsert i Rom med sådan framgång, att hon beslöt företaga konstresor. I Österrike, Tyskland, Ryssland, Frankrike och Danmark har hon sedan skördat triumfer genom sin sympatiska mezzosopran, intelligent och känsligt föredrag samt ovanlig förmåga att sätta sig in i olika tiders musikstilar. A. L.

Barbier [barbiē]. 1. Antoine Alexandre B., fransk bibliograf, f. 1765, d. 1825, var först pastor, men ncdlade sitt ämbete 1793. Medlem af kommissionen för konster och vetenskaper 1794, räddade B. en mängd litterära dokument och arbeten från förstörelse under revolutionen. Han blef bibliotekarie hos direktoriet samt därefter hos Napoleon och Ludvig XVIII och upprättade viktiga katalogiska arbeten. B. utgaf bl. a. *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes, publiés en français* (1806—08; 3:e uppl. 1872).

2. Henri Auguste B., fransk satiriker, f. 1805 i Paris, d. 1882 i Nizza, blef efter julirevolutionen beryktad för sina i "Revue de Paris" intagna dikter, i hvilka han gisslade sedernas förfall och andra tidens svagheter. Dessa energiska och lidelsefulla satirer utkommo 1830—31 under den gemensamma titeln *Iambes* (senaste uppl. 1898). *Il pianto* (1833) skildrar Italiens politiska förnedringstillstånd och *Lazare* (1837) eländet bland det engelska proletariatet. B:s senare skaldestycken mottogos med köld och öfvade intet inflytande. 1869 invaldes han i Franska akademien.

3. Paul Jules B., fransk teaterförfattare, f. 1825 i Paris, d. 1901 därst., författade — oftast i medarbetarskap med Michel Carré — en mängd dramer, lustspel och vådeviller, däribland *Les marionnettes du docteur* (1852; "Doktorns marionetter", 1853) och *Cora ou l'esclavage* (1861; "Cora eller slafveriet", 1862) samt vidare ett stort antal libretter till operor, som tonsattes af olika kompositörer. För Gounod skrefvo B. och Carré sålunda operatexterna *Faust* (1859; öfv. 1862), *Philémon et Baucis* (1860; "Filemon och Baucis", 1879), *Roméo et Juliette* (1867; "Romeo och Julia", 1868), *Polyeucte* (1878) m. fl., för Thomas bl. a. *Mignon* (1866; öfv. 1873) och *Hamlet* (1868), för Meyerbeer *Le pardon de Ploërmel* (1859; "Dinorah", 1870), för Massé *Les noces de Jeannette* (1853; "Jeannettes bröllop", 1855) och *Paul et Virginie* (1876; "Paul och Virginie", 1886) m. fl., för Rubinstein *Néron* (1884), för Offenbach *Les contes d'Hoffmann* (1881; "Hoffmanns äfventyr", s. å.). Ensam skref B. versdramat *Jeanne d'Arc* (1873), med körer och annan musik

af Gounod. B:s saml. *Théâtre en vers* utgafs 1879.

4. Frédéric Etienne B., fransk tonsättare, f. 1829 i Metz, d. 1889, debuterade 1855 i Paris med operetten *Une nuit à Seville* och alstrade sedan en stor mängd smärre buffapjäser, af hvilka "Gräshoppan och myran" samt "Kung Midas" blifvit mest kända. A. L.

Barbier de Meynard [barbiē də mänär], Charles Adrien Casimir, fransk orientalist, f. 1826 i Marseille, egnade sig först åt konsulatsbanan och var en tid anställd såsom attaché vid franska beskickningen i Persien. Sedermera professor i turkiska vid "École des langues orientales vivantes", blef han 1875 professor i persiska vid Collège de France och 1885 professor i arabiska vid samma universitet. Sedan 1878 medlem af Institutet (Académie des inscriptions et belles-lettres), är B. äfven president i Société asiatique (sedan 1876) och chef för ofvannämnda "école" (sedan 1898). Af hans många arbeten på den orientaliska filologiens område äro följande de förnämsta: *Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées adjacentes* (1861), en ytterst viktig bearbetning af Jakût's (se denne) "Mu'djem el-buldân", fullständigad med ledning af flere outgifna persiska och arabiska handskrifter; *Tableau littéraire du Khorassân et de la Transoxiane au IVième siècle de l'hégire 1861*; text och öfvers. af Maçoudis "Les prairies d'or" (se Masûdi), i samarbete med Pavet de Courteille (9 dlr, 1861—77); öfvers. af Ibn Khordâdbeh's viktiga "Le livre des routes"; text och öfvers. af Zamakhschari's "Les colliers d'or" (1876) och "Pensées" (s. å.); och *Dictionnaire turc-français* (2 bd, 1881—90). H. A.

Barbiēri, Giovanni Francesco, italiensk målare. Se Guercino.

Barbiēri, Francisco Asenio, spansk musiker, f. 1823, d. 1894, var i början klarinettist, sufflör och sångare, tills han 1847 bosatte sig i Madrid och blef musiklärare, referent samt sekreterare i ett sällskap för bildande af en operett-teater. 1850 debuterade han med framgång som kompositör af en "zarzuela" (operett) vid namn *Gloria y peluca* och fick snart anseende att vara Spaniens mest omtyckte "zarzuelero" (han skref omkr. 80 operetter). Därjämte föranstaltade han "concerts spirituels" (1859) och klassiska konserter (1866), ur hvilka sedermera Madrids konsertsällskap utvecklade sig, blef 1868 professor i harmoni och musikhistoria vid konservatoriet (en befattning, som han dock vägrade att mottaga) samt 1873 medlem af konstakademien. B. skref äfven orkestersaker, hymner, motetter, visor och diverse litterära artiklar. Han åtnjöt en utomordentlig popularitet. A. L.

Ba'rbiton. Se Barbitos.

Ba'rbitos l. Ba'rbiton, ett forngrekiskt stränginstrument, öfver hvars ursprung och inrättning de gamle skriftställarna lämna mycket olika uppgifter. Sannolikt härstammade det från Asien och var ett slags mångsträngad lyra med djup ton. Det nyttjades mest vid dryckeslag och "skolier". A. L.

Barbmann. Se Bartmännchen.

Barbo, Pietro, påfven Paul II:s egentliga namn.

Barbon. Se Barebone.

Barbōsa du Bocage [dy båkā'], Manoel Maria, portugisisk skald (af fransk härstamning). Se Bocage.

Barbotan [barbåtā'], badort i franska dep. Gers. 606 inv. (1900). Sex svafvelhaltiga källor (26—38° C.), kända sedan 1500-talet.

Barbotīn (fr. *barbotine*, af *barboter*, plaska i grumligt vatten), *keram.*, en keramikdeg i nästan flytande tillstånd, hvilken begagnas till fastgjutning af tillbehör och prydnader på fajanspjäser. — Barbotinmåleri, *keram.*, fajansmåleri med pastösa "fritt"-färger under lätt smältbar blyglans.

Barbour [bā'bə], John, skotsk skald, archidiaconus i Aberdeen, f. omkr. 1316, d. 1396. Hans dikt *The Bruce*, som skildrar Robert I Bruces historia, skrefs omkr. 1375 (tryckt 1616, senast utgifven 1870—77). Med Statius som förebild skildrade B. Skottlands nationalhjälte i denna anslående dikt, som äfven är af historisk och språklig betydelse.

Barboza [-båsa], Francesco Vilella, markis af Paranagua, brasiliansk skald. Se Brasilianska litteraturen.

Barbro Stigsdotter, det namn, som af traditionen gifvits åt Arendt Perssons hustru och Gustaf Vasas räddarinna. Man vet om henne med säkerhet blott, att hon var dotter till fogden Stig Hansson på Kopparberget, hvilken Gustaf Vasa lät afliva.

Barbuda [bābō'də], en England tillhörig ö bland Små Antillerna, norr om Antigua, blott 60 m. ö. h., genom korallref svårtillgänglig. 189 kvkm. 775 inv. (1901), till största delen negrer. Odling af majs, peppar och tobak, hvarjämte nötkreatur och fågel exporteras. Ön tillhörde sedan 1680 familjen Codrington, men har på senare tider återfallit till kronan och räknas nu till kolonien Windward islands. Hufvudort: Codrington. J. F. N.

Ba'rbula (Hedw.) Lindb., *bot.*, ett till nat. fam. *Tortulaceæ* bland de akrokarpa mossorna hörande släkte. Dithörande arter äro ett- eller fleråriga, af växlande storlek, med långsträckta till äggformiga blad. De växa vanligen i tufform på stenar, murar, tak etc. såväl i fjälltrakterna som längre söderut. Bland släktets 13 skandinaviska arter finnes ett par af våra allmännaste mossarter, såsom *B. unguiculata* Hedw., som lefver på åkrar, gräsplaner m. fl. st., och *B. fallax* Hedw., som uppträder företrädesvis på murar och klippor. G. A.*

Ba'rbus, *zool.* Se Skäggkarp.

Barby, stad i preussiska prov. Sachsen, regeringsområdet Magdeburg, vid floden Elbe. 5,136 inv. (1900). Där fanns till 1809 en herrnhutkoloni, hvilken nämnda år flyttades till Niesky.

Barcarole [-råle], it. Se Barkarol.

Barcellona (B. Pozzo di Gotto), stad i italienska prov. Messina, Sicilien. 24,133 inv. (1901). Består af två genom floden Longano skilda städer. Silkesodling och sidenväfveri.

Barcelōna. 1. Spansk provins, vid Medelhafvet, en del af det gamla Katalonien, med en areal af 7,690 kvkm. och 1,054,541 inv. (1900). Provinsen är bördig och välmående; jordbruk och boskapsskötsel stå ganska högt, rik tillgång finnes på mineralier, och såväl i hufvudstaden som på landsbygden finnas

många fabriker. Också är B. den tätast befolkade af Spaniens provinser (135 på 1 kvkm., 1897).

2. Hufvudstad i nämnda provins, amfiteatraliskt belägen omkring en vik af Medelhafvet, emellan mynningarna af floderna Llobregat och Besós. Invånarantalet uppgick, sedan förstäderna införlifvats med B., 1900 till 533,000 och företer en hastig stegring (1867: 167,000; 1887: 272,481; 1897 utom förstäderna: 333,908, jämte dem: 504,396). Näst efter Madrid och Cadiz är Barcelona Spaniens vackraste stad. Den har ett modernt utseende. Bland gatorna må nämnas den af plataner beskuggade s. k. Rambla, ett slags bulevard, som genomskär hela den äldre staden och är en af de vackraste i världen. De förnämsta byggnaderna äro den gotiska katedralen (byggd 1298—1448), de gamle grefvarnas af Barcelona palats, börsen, operahuset (''Teatre del Liceo''), som rymmer 4,000 åskådare och är Spaniens största teater, det från världsutställningen 1888 kvarstående industripalatset med permanent utställning samt det statliga universitetshuset. Staden är säte för generalkaptenen öfver Katalonien samt för en biskop och en öfverdomstol. Dessutom finnas där en för utrikes handeln viktig institution, den s. k. ''Junta del comercio'' (från 1274), botanisk trädgård, handelsskola med 2,000 lärjungar, 4 akademier (för naturvetenskap och fria konster), 9 offentliga bibliotek, en arena för tjurfäktningar (rymmande 14,500 åskådare), 14 teatrar o. s. v. Universitetet stiftades 1450 af stadens magistrat, och stiftelsen bekräftades s. å. af konung Alfons V och påfven Nikolaus V. 1714 flyttades det med undantag af de medicinska lärostolarna till Cervera, men återkom 1837 till B. Det har 5 fakulteter och omkr. 2,000 studerande. Universitets- och provinsbiblioteket (grundl. 1841) räknar omkr. 160,000 bd, 800 inkunabler och 2,000 handskrifter. I B. finnas äfven aragoniska kronans arkiv (omkr. 3,7 mill. dokument), hvars ålder går tillbaka till midten af 1300-talet och som i 19:e årh. fått ofantliga tillskott från klosterbibliotek, samt det kataloniska parlamentets arkiv. På Plaza de la Paz, vid hamnen, midt för Rambla, står sedan 1888 Columbus' staty.

B:s förnämsta näringsgrenar äro handel och industri; viktiga äro i synnerhet fabrikerna för bomullsspinneri, siden- och bomullsväfnad. De hafva under de senaste decennierna genomlupit en storartad utveckling, och införandet i Spanien (1892) af protektionistiska tariffer har framkallat äfven en mängd kataloniska fabriksanläggningar inom andra industriområden (möbeltyg, linnevaror, maskiner, glas, lädervaror o. s. v.). I samband därmed står den stora inflyttningen till B. och omnejd af arbetare från andra trakter af Spanien. B:s handel och industri beräknas sysselsätta öfver 150,000 arbetare af båda könen, mäktiga arbetarorganisationer ha bildats, och våldsamma strejker förekomma tidt och ofta.

B., som helt och hållet behärskas af fästet Montjuich (''mons judaicus'', under forntiden ''mons Jovis''), skall vara anlagdt af kartagerna (Hamilcar Barcas, från hvilken man härledt dess gamla namn *Barcino*). Såsom romersk koloni kallades orten *Faventia*. Under den tidigare delen af medeltiden ombytte staden flere gånger härskare, intogs bl. a. af vestgotakonungen Ataulf 415, och led mycket i synnerhet genom arabernas härjningar. Sedan den eröfrats af frankerna, 803, blef den hufvudstad i Spanska Mark. B. kom slutligen under ärftliga grefvar, som sedan 11:e årh. genom privilegier och goda lagar kraftigt främjade stadens utveckling. Till följd af grefve Berengar IV:s giftermål med en konungadotter från Aragonien förenades grefskapet B. 1137 med nämnda rike. Trött vid det spanska herradömet, underkastade sig B. Frankrikes välde 1640, men tvangs 1652 att återgå till lydnad under Spanien. Under spanska arfföljdskriget ställde sig B. på ärkehertig Karls sida, men eröfrades, efter hårdnackadt motstånd, af hertigen af Berwick, 1714. Under Napoleons pyreneiska krig var B. till 1814 förnämsta stödjepunkten för den franska hären i Katalonien. Sedan har staden under 1800-talets borgerliga krig ofta varit skådeplats för folkupplopp. Den är alltjämt medelpunkten för den s. k. regionalismen, sträfvandet att bereda provinserna en friare ställning, och har på sista tiden i samband med sin raska industriella utveckling blifvit den spanska socialismens hufvudsäte. Äfven den anarkistiska rörelsen har bland B:s oroliga befolkning vunnit ej få anhängare.

3. (Förr Nueva B.). Hufvudstad i staten Bermudez i Venezuelas förenta stater, 2,5 km. från Karibiska hafvet, vid floden Neveri. B. är genom järnbana förenadt med hamnen Guanta och kolområdet vid Naricual. Smärre fartyg komma på Neveri upp till staden, större ankra i bukten Ensenada de B. Väl byggdt, men osundt. 12,785 inv. (1894). — B. grundades 1634. Till 1881 var B. hufvudstad i en stat af samma namn, hvilken då fick namnet Bermudez. J. F. N.

Barcelonēta, en af den spanska staden Barcelonas förstäder, belägen på en landtunga mellan Barcelonas hamn och hafvet. Hufvudsakligen bebodt af fiskare.

Barcelonette [barselåne'tt], stad i franska depart. Basses-Alpes, 1,133 m. ö. h., vid floden Ubaye. 2,125 inv. (1901). Sidenväfverier. B. grundlades 1231 af Raimund Berengar, grefve af Provence, hvilkens förfäder voro från Barcelona.

Barchent l. Parchent (af mlat. *barracānus*, af arabiskt ursprung), ett slags kypradt, på ena sidan luddigt bomullstyg (stundom med linneränning). Användes, såväl enfärgadt som tryckt och ruggadt, till gröfre manskläder. Tunnare barchent begagnas till foder och tjänar äfven som underlag för vaxduk. (G. A. W.)

Barchius, Nils, biskop, f. 1676, son af en gymnasielektor i Västerås, studerade i Uppsala, företog därefter en utrikes resa och promoverades 1700 frånvarande till magister. Efter hemkomsten prästvigdes han 1702, blef e. o. hofpredikant s. å. och änkedrottningens ord. hofpredikant 1706. Tre år senare erhöll han fullmakt på domprosteriet i Västerås, men kvarhölls vid hofvet till 1711 och återkallades 1719 af drottning Ulrika Eleonora till Stockholm såsom hennes öfverhofpredikant, biktfader och hofkonsistoriets ordförande. 1725 blef han kyrkoherde i Storkyrkoförsamlingen och förordnades 1729 till biskop i Västerås, där han afled 1733. Mot de pietistiska åsikter, som på 1720-talet började sprida sig i Sverige, uppträdde den ortodoxe, men af verklig religiositet besjälade B. med stor ifver. En predikan *om rätta kristnas andeliga prästerskap i Jesus Kristus* vederlade den pietistiska uppfattningen af det allmänna prästadömet med sådan skärpa, att den på regeringens uppdrag trycktes 1725. I hof-

konsistoriet och riksdagen hade B. rika tillfällen att tillgodose sin varma uppskattning af gammalkyrklig ordning, och efter Dippels ankomst till Sverige öfverlämnade han 1727 till regeringen prästeståndets anhållan att "denne flykting och ifrån andra riken för sina skandalösa skrifters och upptågs skull fördrifne" nyhetsmakare måtte ofördröjligen utvisas. Likaledes underskref B. 1728 Stockholms konsistoriums betänkande rörande Tollstadius. Ett flertal likpredikningar samt ett par disputationer äro efter B. bevarade i tryck. Se likpredikan med personalier af E. Alstrin samt latinsk oration af J. Svedelius. J. Hdr.

Barck. 1. Samuel B., riksråd, farbroder till Nils Barchius, f. 1662 i Söderbärke prästgård i Dalarna, ingick efter afslutade studier i Uppsala och en längre tids utländska resor år 1695 i kansliet, blef 1704 hofråd hos änkedrottning Hedvig Eleonora och 1705 adlad. I kansliet, där han gjorde sig bemärkt genom duglighet, klokhet och arbetsförmåga, avancerade han efter hand till statssekreterare. Han stod i stor ynnest hos Ulrika Eleonora och var en af hennes förtrogne under de på tysta parti-intriger rika år, som närmast föregingo Karl XII:s död. Det förtäljes också att B., hvilken såsom statssekreterare var närvarande i rådet, då underrättelsen om konungens död meddelades detsamma, först af alla hälsade prinsessan såsom drottning och genom detta exempel förmådde de fåtalige och tvekande rådsherrarna att göra detsamma. Under Ulrika Eleonoras korta regering var B. fortfarande hennes förtrogne tjänare, som vid sidan af de officielle rådgifvarna och ofta i strid med deras önskan gick drottningens ärenden. 1719 blef B. friherre, 1727 (efter holsteinska partiets fall) riksråd och 1731 grefve. Såsom riksråd tillhörde han Arvid Horns trogne anhängare och blef därför efter hattarnas seger jämte flere af sina medbröder i mars 1739 af ständerna aflägsnad ur rådet. Han dog 1743. L. S.

2. Nils B. (äfven Bark), den föregåendes son, grefve, diplomat, f. 1713, genomgick de lägre graderna i kansliet och tjänstgjorde en tid som minister i Petersburg, men återkallades 1747, sedan han upprepade gånger förgäfves sökt audiens hos kejsarinnan Elisabet för att anföra klagomål öfver ryske ministerns i Stockholm, v. Korffs, stämplingar mot svenska regeringen. 1748 afgick B. med titeln kansliråd som e. o. envoyé till Wien samt fick 1763 hofkanslers titel och blef ambassadör. 1776 återvände han till hemlandet. 1782 var han utsedd till ambassadör i Petersburg, men afled i Stockholm s. å.

3. Ulrik B. (äfven Bark), den föregåendes broder, grefve, riksråd, f. 1718, blef 1749 kapten, 1754 t. f. guvernör för hertig Karl och 1756 kavaljer hos kronprinsen Gustaf, från hvilken senare befattning han snart, förtretad öfver en förolämpning, begärde sitt afsked. B. blef 1769, då han i armén avancerat till öfverste, af hattarna insatt i rådet, men genom ständernas beslut afsatt i maj 1772. Efter statshvälfningen inkallades han ånyo i rådet (aug.), men afled redan i dec. s. å.

4. Nils Ivan Joakim B., sonsons sonson till B. 2, grefve, konstnär, f. 30 dec. 1863 i Malmö, alltifrån sin barndom bosatt i Paris, har utställt kustmotiv från norra Frankrike: *Strand vid solnedgången* (1896), *Räddningsbåten beger sig ut*, motiv från ön d'Yeu (Stockholmsutställningen 1897), *Marin* (Paris-utställningen 1900) m. fl. Sedan några år tillbaka har han hufvudsakligen egnat sig åt konstindustrien och har väckt uppmärksamhet genom förtjänstfulla arbeten i bränd lera, utförda vid "hög eld". På världsutställningen i Paris 1900 utställde han en samling i franska afdelningen och erhöll silfvermedalj. I Stockholm hade han en separatutställning hösten 1901. Nationalmuseum eger ett par prof på hans konst. G—g N.

Barclay [bā'kli]. 1. Alexander B., engelsk skald, f. omkr. 1475, sannolikt i Skottland, d. 1552 i London. Hans ryktbaraste verk är den 1509 utgifna dikten *The shyp of folys of the worlde*, en bearbetning af Sebastian Brants satir *Das narren schyff* (1494). B. gisslar i detta arbete gängse laster och dårskaper och ger en liflig och klar bild af sin samtid, som mottog poemet med stort bifall. Han författade vidare *Egloges* (1508) och öfversatte latinska klassiker, bl. a. Sallustius.

2. John B., nyare latinsk författare, af skotsk släkt, f. 1582 i Lothringen, d. 1621 i Rom. Hans hufvudarbete, *Argenis* (1621), är en roman, som allegoriskt skildrar franska hofvet på B:s tid. Det utkom på svenska i två öfversättningar 1740 och 1741. Hans *Euphormionis Lusinii satiricon* är en politisk-satirisk roman, riktad emot jesuiterna. Vidare har man af B. en skildring af krutkonspirationen år 1605 m. m.

3. Robert B., engelsk teolog, kväkarnas främste, f. 23 dec. 1648 i Gordonstown i Skottland, var son af en skotsk öfverste, som i trettioåriga kriget kämpat under svenskarnas baner. Utgången från ett strängt kalvinskt hem, närmade sig B. under sin studietid i Paris katolicismen, men greps efter hemkomsten af allvaret i kväkarnas religiositet och slöt sig 1667 med lif och själ till deras läror. Utan att mottaga något ämbete eller församlingsuppdrag, var B. i ständig verksamhet för att befrämja "vännernas" trosmeningar, mestadels sysselsatt med skriftställarskap på sitt fädernegods Ury, men äfven på resor i sektens intresse genom Skottland, England, Holland och Tyskland. Under tvenne perioder af sitt lif satt han i fängelse för sin öfvertygelse. Hans anseende var emellertid i ständigt växande, och bl. a. utöfvade han stort inflytande vid Jakob II:s hof gentemot anglikanernas och presbyterianernas ofördragsamma politik. B. afled på Ury 3 okt. 1690. Hans teologiska hufvudverk är *Theologiæ veræ christianæ apologia* (1676, 9:e uppl. 1825; dansk öfv. 1738). Detta arbete, som utgör en lärd, systematisk-apologetisk bevisföring för 15 af sektens förnämsta trossatser, åtnjuter bland kväkarna hart när symboliskt anseende. Samma normativa karaktär eger ock hans redan 1673 utgifna *A catechism* (dansk öfv. 1717). B:s samlade verk äro flere gånger utgifna, bl. a. på W. Penns föranstaltande under titeln *Truth triumphant through the spiritual warfare, christian labours and writings of R. B.* (1692). Se Wilson Armistead, "Life of R. Barclay" (1850). J. Hdr.

Barclay de Tolly [barklä də tåli], Mikael, rysk fältmarskalk, f. 1761 i Livland, tillhörde en urspr. skotsk ätt. Under krigen mot turkarna 1788—89, Sverige 1790, Polen 1794 och Frankrike 1805—07 avancerade han gradvis till general-löjtnant. B. anförde den infanteri-division, som på våren 1808 ryckte in i östra Finland till förstärkning af den ryska armén mot Sandels och genom hvars ankomst denne tvangs att draga sig tillbaka till Toivala (nära Kuopio). I mars 1809 företog B. med en styrka af 10

—12 tusen man ett äfventyrligt tåg öfver Kvarken till Umeå, hvilket han intog och behöll till månadens slut, då han till följd af en på Åland afslutad konvention utrymde staden och återtågade öfver isen. För detta tåg utnämnd till general och chef för hela ryska armén i Finland, blef B. efter freden i Fredrikshamn s. å. Finlands generalguvernör och förste ordförande i den då inrättade regerings-konseljen (sedermera "senaten") för Finland. Redan 1810 blef han dock krigsminister i Ryssland och deltog sedermera i krigen mot Napoleon, tidtals såsom chef för hela ryska armén och delar af de allierades härar. Efter slaget vid Leipzig blef han grefve, efter intagandet af Paris fältmarskalk och efter slaget vid Waterloo furste. Han afled 1818 i Insterburg, nära Königsberg. V.*

Barco, slott i italienska prov. Treviso. Se A s o l o.

Bar-Co'chba, judisk härförare. Se B a r - K o c h b a.

Barcoo [bâkū']. Se C o o p e r c r e e k.

Bard (it. *Bardo*), by i italienska prov. Torino, vid utgången ur Aostadalen och vid järnvägen Chivasso —Aosta, 311 m. ö. h. Därinvid ligger på en isolerad klippa, 391 m. öfver hafvet, den ryktbara bergfästningen B., som, enligt sagan byggd af Hannibal, behärskar vägen från Stora och Lilla S:t Bernhard ned på Piemonts slätt. Där uppehöll i maj 1800 en österrikisk besättning af 400 man i 8 dagars tid den franska armén efter öfvergången öfver Stora S:t Bernhard, tills det lyckades Napoleon att på en bergsstig kringgå fästet. Detta förstördes af fransmännen, men 1825 lät konung Karl Albert uppföra ett starkt kassematteradt verk, som sedan ytterligare förstärkts, hvarjämte tre detacherade batterier anlagts.

Bard (ty. *bart*). Se B a r t.

Bard (kelt. *bardas*), skald och sångare hos de keltiska folken. Barderna utgjorde jämte druider och *vates* en af klasserna i den keltiska prästhierarkien. Deras hufvudsakliga uppgift bestod i att besjunga sin herres bragder och i genealogiska kväden framhålla hans ädla och helst mytologiska ursprung. Äfven författade de smädesånger. Deras ställning påminner således i mycket om de angelsaxiske *scopen* och de isländske skalderna. De ackompanjerade sig på ett slags lyra (*crotta*). För öfrigt växla deras öde och betydelse hos de olika keltiska folken. I Gallien, hvarest adeln hastigt öfvergaf sitt modersmål och latiniserades, försvunno barderna tidigt, senast under 1:a årh. e. Kr.

På de brittiska öarna fortlefde bardskapet längst. Hos irerna återfinna vi samma tre klasser af ordets män som hos gallerna, men här nedsjunker barden till att endast vara en sångare, i det han endast föredrager, hvad en annan författat. Bärarna af den iriska andliga kulturen äro nämligen vates, här kallade *filed*, hvilka, särskildt sedan de efter kristendomens införande äfven krossat druiderna, intogo en härskande ställning. Jämte det att de bevarade den gammaliriska litteraturen, lagkunnigheten, trolldomskonsten o. s. v., antogo de småningom äfven kristendomen, och filedskolorna voro redan på 500-talet e. Kr. bärarna af både den nya och den gamla bildningen.

Den största betydelsen och den rikaste utbildningen erhöll emellertid bardväsendet i Stor-Britannien. Barderna öfverlefde där både den romerska eröfringen och den angelsaxiska invasionen under 400-talet. Deras hufvudtillhåll var vid de små furstehofven i Wales. De åtnjöto där mycket stort anseende och hade åtskilliga rättigheter (skattefri jord, plats vid konungens bord, fri häst och beklädnad, rika skänker etc.). Den walesiska diktningen, som således är utbildad af barderna, består dels i lyriska sånger, af hvilka åtskilliga bevarats till våra dagar i manuskript från 1100-talet och senare, dels uti hjältedikter på prosa, de s. k. *mabinogi* (plur. *mabinogion*); en dylik samling i manuskript från 1300-talet finnes bevarad. Åtskilliga af dessa sagor handla om konung Artur och riddarna af runda bordet. Huruvida de äro bearbetningar af franska Artursromaner (s. k. *romans bretons*) eller dessa senare gå tillbaka till de walesiska är en ännu öppen fråga. Den walesiska barddiktningen på vers och prosa blomstrade under 1100-talet.

Irländsk bard och hans elev.

Efter Wales' eröfring af Edvard I år 1284 var det slut med bardernas diktning; någon särskild förföljelse af denne konung, såsom ofta uppgifves, voro de emellertid icke utsatta för. Deras poetiska täflingslekar (s. k. *eisteddfan*), liknande dem, som öfverallt kommo i bruk mot slutet af medeltiden, lära fortsatts ända fram till drottning Elisabets dagar. Dessa täflingar har man i våra dagar sökt återupplifva, men utan större framgång. Barderna sjönko småningom i anseende, och under 1700-talet voro de endast ett slags kringströfvande tiggare, ofta blinda, som sjöngo för brödet.

Äfven en annan grupp af dessa barder ha säkerligen spelat en mycket stor roll i litteraturens utveckling. Det är nämligen barderna i Armorica, det nuv. Bretagne. När angelsaxarna på 400-talet inbröto i Stor-Britannien, flydde nämligen en stor mängd kelter öfver kanalen och slogo sig ned i Armorica hos sina galliske stamförvanter. Med dem följde många barder, hvilka snart äfven förvärfvade ett visst rykte hos fransmännen i de angränsande landskapen. Säkert är i hvarje fall, att de franske författarna såväl af "lais bretons" som af Arturs-romaner ständigt citera såsom sina källor bretagnarna, hvarmed måste förstås barderna från Armorica, ej de ifrån Stor-Britannien. Säkerligen är det därför dessa armorikanske barder, som fört de ursprungligen walesiska Artursagorna till fransmännen, hos hvilka dessa keltiska motiv erhöllo sin högsta konstnärliga utbildning. Jfr A r t u r - s a g a n och B r e t o n s k a s a g o k r e t s e n.

I nyare tid, sedan slutet af 1700-talet, har bardnamnet åter kommit till heders, särskildt i högre stil. Detta sammanhänger med den hänförelse, som öfverallt mötte Macphersons dikter, hvilka falskligen utgåfvos vara författade af barden Ossian, som skulle lefvat på 300-talet e. Kr. I synnerhet Klopstock och hans skola dreſvo med djupt allvar denna barddiktning, i hvilken de sökte återuppväcka den germanska forntiden. Rörelsen spridde sig sedan äfven till Skandinavien, då under Napoleonskrigen

äfven här en nationell strömning uppstod i litteraturen. J. M.

Bar-Daisān. Se Bardesanes.

Bárðardalur [baurðardalör], en af den mäktiga älfven Skjálfandafljót genomströmmad lång dalsträckning på norra Island. Den är tämligen tätt befolkad och lämpar sig väl för fårskötsel.

Barðaströnd, norra kusten af Breiðifjörður. Den är glest bebyggd och ofruktbar. Som administrativt distrikt heter den Barðastrandarsýsla.

Ba'rdelēben, Heinrich Adolph, tysk kirurg, f. 1819 i Frankfurt a. d. Oder, kallades 1848 till professor i kirurgi vid universitetet i Greifswald, där han förestod den kirurgiska och oftalmiatriska kliniken. 1868 utnämndes han till samma befattning i Berlin. B. blef sedermera medicinalråd samt generalfältläkare i preussiska armén och deltog såsom sådan i 1870—71 års fälttåg, i hvilket han inlade stor förtjänst om lasarettsväsendet. Hans hufvudarbete är den äfven i Sverige allmänt begagnade *Lehrbuch der chirurgie und operationslehre* (4 bd, 1853; 8:e uppl. 1879). Död i Berlin 1895.

Bardenfleth, Karl Emil von, dansk statsman, f. 1807 i Köpenhamn, tog 1827 juridisk examen, reste 1827—28 i utlandet med prins Fredrik (Fredrik VII), blef 1832 byfogde, 1837 stiftsamtman på Island och 1842 på Fyn, där kronprinsen Fredrik var guvernör. B. var där dennes närmaste förtrogne och blef efter tronombytet (jan. 1848) genast minister. Han bidrog väsentligen till bildandet af den nya, liberala mars-ministären och blef själf justitieminister. Under senare hälften af 1851 var han minister för Slesvig och 1849—53 medlem af riksdagen. 1854 blef han kungavaldt riksråd och 1855 domändirektör. Han afled på en utrikes resa 1857. Hans *Erindringer* utgåfvos 1890. E. Ebg.

Bardengau. Se Bardowiek.

Barder, *zool.*, hornskifvor i bardhvalarnas mun, ställda på tvären och fästa i rad efter hvarandra på dessa djurs gom. Tillsammans med den mjuka tungan bilda de ett slags silapparat, liksom lamellerna i ankornas näbb. De tjänstgöra således visserligen i stället för tänder, men hafva en helt annan byggnad och utveckling. Under fosterlifvet äro nämligen bardhvalarna försedda med verkliga, ehuru outvecklade (rudimentära) tänder i sina käkkanter; men dessa tänder försvinna (resorberas), och från gommens hud utväxa de nämnda hornskifvorna nedåt. Dessas form är i allmänhet en mer eller mindre utdragen triangel. De längsta barderna äro snarlika ett nästan rakt lie-blad, hvars rygg är vänd utåt; den inåt, mot tungan, ställda randen (eggen) är fransad af horntrådar, liknande tagel. Hornmassan i barderna består af två olika lager, af hvilka det yttre är sammansatt af bladformiga skifvor, det inre (kärnan) bildadt af tätt sammanfogade, längs hvarandra löpande rör. Det är detta inre lager, som i industrien fått stor användning och i dagligt tal kallas fiskben. Det fås naturligtvis bäst från sådana hvalar, som hafva långa barder, d. v. s. Grönlandshvalen och hans likar. De öfriga hvalarnas barder äro korta och föga användbara. F. A. S.*

Det i handeln förekommande råa fiskbenet fås på det sätt, att barderna lätt afputsas och klyfvas i skifvor. Men innan dessa kunna begagnas för tekniskt ändamål, måste de kokas för att få erforderlig mjukhet. Numera förarbetas fiskbenet hufvudsakligen till paraplyspröten och käppar. Det lämpar sig därtill särdeles väl, emedan det bibehåller sin spänstighet äfven i köld och till följd af sin hornartade beskaffenhet lätt kan efter uppvärmning böjas eller pressas. I senare tid har dock stål börjat undanträng fiskben vid tillverkningen af paraplyspröten.

Bardēra (af fr. *barde*, späckskifva), *kokk.*, späcka, belägga med späckskifvor.

Bardesānes (Bar-Daisan, d. ä. son af Daisan, en flod, som flyter genom Edessa), syrisk gnostiker, f. 154, d. 223, tillbragte större delen af sitt lif i Edessa, hvilken stad hufvudsakligen genom hans verksamhet vanns för kristendomen. B. skall enligt grekiska kyrkofäder hafva tillhört Valentinus' hellenistisk-gnostiska riktning, men nyare forskare återfinna i hans gnostiska spekulation en närmare frändskap med ofitismen. I motsats mot andra gnostikers naturalistiska fatalism lär B. viljans frihet. B., som i trängre kretsar dref en hemlig propaganda för sina läror, eger sin största betydelse såsom hymndiktare, och det var förnämligast hans hymner, som förskaffade hans lära en vidsträckt krets af anhängare, de s. k. bardesaniterna. Genom sina religiösa dikter, till ett antal af 150, utmärkta genom en hög grad af poetisk skönhet, blef han den syriska kyrkosångens skapare. J. Hdr.

Bardesaniter. Se Bardesanes.

Bardhvalar, *zool.* Se Hvaldjur.

Bardiglio [bardi'ljå], B. commune, B. turchino, B. fiorito, industriell benämning på marmor-arter från Carrara, dels af gråblå färg med breda, hvita ådror, dels hvita med smala blomliknande gråa teckningar. Se Carraramarmor. E. E.

Bardili, Christoph Gottfried, tysk filosof, f. 1761 i Württemberg, d. 1808, professor i Stuttgart sedan 1794, utvecklade i motsats mot Kants kriticism en "rationell realism", som i sin utgångspunkt närmar sig Fichtes ståndpunkt, men i sitt utförande är påverkad af Schellings naturfilosofi. Han söker nämligen ur den logiska analysen af tänkandet härleda en metafysik, hvars högsta begrepp är den absoluta identiteten. Sina åsikter framställde han i en abstrus form, som genom de inflätade matematiska formlerna blef blott ännu obegripligare. Hans hufvudarbete är *Grundriss der ersten logik, gereinigt von den irrthümern der bisherigen logik, besonders der kantischen* (1800). S—e.

Bardis, distriktshufvudstad i egyptiska prov. Girge, på vänstra Nilstranden. Omkr. 8,000 inv. Vid B. besegrades egyptierna af fransmännen 6 april 1799.

Bardisān (fr. *perluisane*), *krigsv.*, kallas stundom den förkortade, omkr. 3,5 m. långa pik, som infördes under Gustaf II Adolfs tid såsom beväpning för en del af infanteriet. Vid öfvergången till 18:e årh. försvann detta vapen ur infanteriets beväpning, men begagnades här och hvar af befälet, dock vanligen under benämningen korsgevär (kurtsgevär). C. O. N.

Bardo. Se Bard.

Bardon [bardå], Michel François d'André, fransk historiemålare, raderare, kompositör och skriftställare, f. 1700 i Aix (Provence), där flera stora målningar af honom finnas i behåll. Han flyttade 1748 till Marseille och stiftade kort därefter konstakademien därstädes. Från 1752 utöfvade han en gagnande verksamhet såsom lärare vid konst-

akademien i Paris, där han dog 1783. B. utgaf arbeten om målar- och teckningskonsten. (O. G—g.)

Bardoux [bardō], Agénor, fransk politiker, f. 1829, d. 1897, invaldes 1871 i nationalförsamlingen, där han slöt sig till vänstra centern och utmärkte sig som talare samt satt i de arbetsammaste utskotten. I mars 1875 blef han understatssekreterare i justitieministeriet, men afgick i nov. s. å., då ministären ej antog listvalet, och blef vänstra centerns president. 1876 utsågs han till ledamot af deputeradekammaren, var dec. 1877—febr. 1879 undervisnings- och kultusminister och uppträdde sedermera med skärpa emot sin efterträdare Jules Ferrys lagar rörande undervisningsväsendet. 1879 väckte han motion om listval, hvilken föll genom senatens veto och antagligen medförde hans eget fall vid arrondissemangsvalen till deputeradekammaren 1881. Följande år blef han lifstidssenator och 1889 en af senatens vicepresidenter. 1890 blef han ledamot af Franska institutet (Acad. des sciences morales et politiques). B. har uppträdt äfven såsom författare (rättshistoria, memoarer, karaktärsbilder, skaldestycken).

Bardowiek [-vik], köping i preuss. règ.-området Lüneburg, 5 km. n. om Lüneburg, vid Ilmenau. 2,002 inv. (1900). B., kanske den äldsta stad i Nord-Tyskland, var på 800-talet en viktig plats för handeln med slaverna och sedan i mer än 300 år den anseddaste och rikaste staden i norra Tyskland, men tillbakasattes genom det af Henrik Lejonet anlagda och snabbt uppblomstrande Lybeck, hvarför B. 1189 slöt sig till Henriks motståndare. Till straff därför stormades det af honom och förstördes med undantag af domkyrkan, på hvilken han satte den ännu befintliga inskriften: "vestigium leonis" (spår af lejonet). Biskopssäte var B. aldrig, men det hade ett domkapitel. B:s fall blef orsaken till Hamburgs uppblomstring. — I den B. omgifvande nejden, Bardengau, voro langobarderna bosatta, när historiens ljus först faller på dem.

Bardskärare (af ty. *bart*, skägg), fordom benämning på barberare. Se Badarmästare och Fältskär.

Bardūn (it. *bardûne*), *sjöv.*, tåg af stående godset, som från öfversta delen af en stång (förlängningen af en mast) går ned till aktersta delen af röstet i fartygssidan eller stundom till en bult i relingen. Bardunerna tjäna att vid segling stötta stången såväl sidovägen som akterifrån. De hafva olika namn, alltefter den stång de tillhöra, såsom: för-bram-barduner, stor-öfverbram-barduner, kryss-stäng-barduner o. s. v. — Lofbardun, en på hvardera fartygssidan, går från stången genom en klyka på salningshornet ner till röstet i lovart och ansättes med talja, hvars öpare ledes in på däcket. R. N.*

Bardu-älfven, en af Maals-älfvens källfloder.

Bardwan [bädwā'n] l. Burdwan. 1. Division i presidentskapet Bengalen, vid Bengaliska viken, v. om Hugli. Areal 36,145 kvkm., med 8,244,847 inv. (1901), däraf 999,191 muhammedaner, 6,268 kristna, resten bramaner. Landet är en af Indiens fruktbaraste och tätast befolkade delar; det producerar ris, socker, indigo, bomull, tobak. Västra delen är mer ofruktbar. Två järnvägar gå genom landet. B. består af 6 distrikt: B. (6,964 kvkm., inkr. 1,400,000 inv.), Hugli, Howrah, Midnapur, Bankura och Birbhum. — 2. Hufvudstad i

divisionen, vid East-India-järnvägen och Bankafloden. Omkr. 35,000 inv. B. ligger i en ytterst osund trakt (regnmängden är 1,531 mm., årets medeltemperatur 27,2°). Det har ett palats tillhörigt maharajan af B. samt hinduhelgedomen Sjivoraja, som består af 108 tempel i två koncentriska cirklar.

Barea (amhariska, "slafvar"), en liten folkstam i norra Abessinien, vid Barakas öfre lopp. Omkr. 20,000 pers. De äro hvarken negrer eller semiter, utan en återstod af en urbefolkning, som af geesfolken (abessinerna) undanträngts mot n., hafva en markerad, ofta starkt böjd näsa, stor mun, utan tjocka läppar, gul i svart skiftande hudfärg och lent, stundom i rödt stötande hår. Omskärelse har brukats af ålder. Språket (grammatik af Reinisch 1874) har många ord, som påminna om hamitiska språket, men endast beroende på lån. (H. S.)

Barebone [bā͡e'ba͡un] l. Barbon, Praisegod, bekant engelsk puritan, f. omkr. 1596, d. 1679, var till yrket läderhandlare, uppträdde redan på 1630-talet som anabaptistisk predikant och broschyrförfattare samt vann stort rykte bland puritanerna, samtidigt med att han blef ett otyckt föremål för rojalisternas sarkastiska smädeord. I juli 1653 insattes han af Cromwell i den notabelförsamling, som skulle ersätta parlamentet, men snart nog till följd af Cromwells missnöje med dess kyrkliga hållning upplöstes (dec. s. å.). Församlingen är mest bekant under öknamnen lilla parlamentet eller Barebone-parlamentet; B. tyckes emellertid ingalunda där hafva spelat någon framstående roll, och något enda tal af honom nämnes ej i dess protokoll. Betydelsefullare var hans uppträdande 1660, då han i febr., kort före restaurationen, vågade inlämna en petition om att alla ämbetsmän skulle högtidligt afsvärja Stuartarna samt alla förslag om deras återkallande straffas som högförräderi. En tid efter restaurationen blef B., trots gifven amnesti, häktad (nov. 1661) och satt länge i fängelse. V. S—g.

Barebone-parlamentet. Se Barebone.

Barège [barāʃ], fr., ett slags glest, i gasbindning väfdt tyg af kamgarn. Tillverkas numera vanligen af silkes- eller bomullsvarp med kamgarnsinslag. Namnet är hämtadt från ursprungliga tillverkningsorten, Barèges, i franska Pyrenéerna. G. A. W.

Barèges [barāʃ], by och badort i franska dep. Hautes-Pyrénées, s. ö. om Argelès, i en trång och vild dal, vid den från Pyrenéerna kommande forsen Bastan. Berömdt svafvelbad, 28—44° C.

Bareilly [bārē'lī] l. Bareli. 1. Distrikt i div. Rohilkand, Nordvästprovinserna, Indien. 4,180 kvkm. 1,040,690 inv. (1891). Landet är jämnt och åkerbruk dess hufvudnäring. — 2. Hufvudstad där, vid Ganges' biflod Ramganga och Audh—Rohilkandjärnvägen, hade 117,433 inv. 1901. Dårvårdsanstalt, college, starkt fort med garnison, många moskéer och hindutempel samt ett palats, tillhörigt navaben af Rampur.

Barejn-öarna. Se Bahrein-öarna.

Bar el-abjad (abiad), riktigare Bahr el-abjad. Se Nilen.

Bar el-asrak, riktigare Bahr el-asrak. Se Nilen.

Bar el-djebel, riktigare Bahr el-djebel. Se Nilen.

Bar el-gasāl, riktigare Bahr el-gasal. Se Gasellfloden och Nilen.

Bar el-hule, sjö. Se Merom.

Bareli [bārē'li]. Se Bareilly.

Bar el-Makua, riktigare Bahr el-Makua. Se Uelle.

Barends, Dirck, holländsk figurmålare. Se Barentsz.

Barents (rättare Barentszoon), Willem, holländsk ishafsfarare, deltog i de tre holländska expeditioner, som företogos 1594—96 för upptäckandet af en kortare farväg till Kina förbi Nordkap (nordöstpassagen). Under den första af dessa expeditioner förde B. befälet på ett af de två fartyg, som däri deltogo, upptäckte 17 juli 1594 Novaja Semlja samt fortsatte färden förbi Iskap ända till omkr. 77° n. br., då han af isen tvangs att återvända. När emellertid det andra fartygets befälhafvare, Cornelis Nai, hade genom Jugor-sundet seglat in i Kariska hafvet, ansåg man därmed vägen till Kina funnen, och året därpå utrustades en ny expedition, hvilken dock måste återvända med oförrättadt ärende. 1596 utrustades åter en expedition, bestående af tre fartyg. B. var endast styrman på ett af dessa, men det oaktadt blef han företagets egentlige ledare. På denna resa upptäcktes först Beeren eiland och Spetsbergen, hvarefter fartygen åtskildes och B. fortsatte till Novaja Semlja (juli 1596), hvars nordligaste udde han passerade. Kariska hafvets ismassor tvungo honom dock att i Ishamn, på sydöstra kusten af Novaja Semlja, söka skydd och öfvervintra i en af drif-ved uppförd koja. På våren 1597 bröto deltagarna i denna första kända öfvervintring i polartrakterna åter upp och foro under B:s ledning i två öppna båtar längs Novaja Semljas öst- och nordkust. B. hann dock ej längre än till Iskap, där han 20 juni 1597 dukade under för den sjukdom, som förut bortryckt fyra af hans kamrater. Han hade dessförinnan utstakat den kosa man borde taga, längs Novaja Semljas västkust öfver hafvet till ryska Lappmarken. I sept. anlände de öfverlefvande lyckligt dit och träffade i Kola ett holländskt fartyg, som förde dem hem. — Sedan dess har ingen besökt B:s öfvervintringsplats, förr än norske kaptenen Carlsen sept. 1871 i Ishamn upptäckte hans koja, med däri ännu befintliga husgeråd och böcker. En norsk fångstman Gundersen och en engelsman Gardiner gjorde 1875 och 1876 ytterligare fynd vid B:s öfvervintringsplats, hvilken låg på nordöstspetsen af Novaja Semlja. De i B:s vinterhus förvarade föremål befinna sig nu i marindepartementet i Haag, uppställda i ett modellrum, som är en trogen kopia af B:s koja. Gerrit de Veer utgaf 1598 en beskrifning öfver dessa resor, lättast tillgänglig i Hakluyt societys upplaga (1876). Se äfven Nordenskiöld, "Vegas färd".

Barents' haf. Se Norra ishafvet.

Barentsz., Dirck, holländsk figurmålare, f. 1534 i Amsterdam, d. där 1592. Han var först elev af sin far, Barent Dircksz., reste 1555 till Italien och var under namn af Teodoro Bernardo en tid lärjunge till Tizian i Venezia. Men efter 1562 befann han sig åter i Amsterdam. I riksmuseet därstädes finnas af honom fyra skyttegillen, det ena med 14 figurer (1562), det andra med 18 män och en uppassande kvinna (1566), det tredje med 28 personer (1585) och det fjärde med 24 (1588). De verka, trots stora förtjänster i figurernas modellering och karnation, stela, i jämförelse med 1600-talets lifliga framställningar af liknande motiv. Men jämför man dessa B:s stycken med t. ex. hans föregångare Dirck Jacobsz' figurgrupper, beteckna de ett afgjordt framsteg. B:s skyttar äro nämligen, till skillnad från ännu tidigare sådana kompositioner, icke anordnade i parallella linjeräta grupper, utan på ett slags vågformiga linjer, och de stirra icke, såsom i de äldre bilderna, allesamman på åskådaren. Hans porträttgrupper utgöra sålunda de första, ännu mycket naiva, försöken till de friare kompositioner, som i B. van der Helsts, Frans Hals' och Rembrandts skyttestycken nådde sin högsta fulländning. B. målade emellertid äfven bibliska bilder, förstörda under bildstormarnas dagar, och i sin tids smak många stora mytologiska och allegoriska dukar, alla för länge sedan förlorade och kända endast genom J. Sadelers stick, ända tills det, med tillhjälp af dessa gravyrer, helt nyligen lyckades O. Granberg att såsom ett verk af B. bestämma en väldig komposition med figurer i naturlig storlek i grefvinnan v. Hallwyls samling i Stockholm, *Gästabud med backanal*, en sjablonmässigt behandlad, i teckningen svulstig och manierad, i färgen kylig målning, som klart ådagalägger att B., fången i nederländarnas allhärskande manierism under 1500-talets senare del, hvarken i koloristiskt hänseende eller i formens naturliga adel lärt något väsentligt af sin italienske mästare och att han, i likhet med sina samtida nederländske artistkamrater, förlorade fotfästet, så snart han öfvergaf verklighetsmåleriet. Ett B. tillskrifvet *porträtt af hertigen af Alba*, i Amsterdams riksmuseum, är sannolikt blott en kopia. O. G—g.

Barère de Vieuzac [barär də vjösa'kk], Bertrand, fransk politiker, f. 1755 i Tarbes (Gascogne), praktiserade som advokat vid parlamentet i Toulouse och blef 1789 medlem af riksständerna. I början rojalist, utgaf han en tidning, "Le point du jour" (dagbräckningen), som innehöll redogörelser för nationalförsamlingens debatter. Sedermera kom han i förbindelse med hertigen af Orléans och öfvergick till det republikanska partiet. Efter nationalförsamlingens slut 1791 utsågs han att vara en af domarna i den nyinrättade kassationsdomstolen. 1792 valdes han till medlem af nationalkonventet. Han tillhörde först girondisternas parti och insattes af detta till medlem af välfärdsutskottet. Sedan öfvergick han till bergpartiet samt försvarade och främjade alla skräckregeringens åtgärder. Han röstade för konungens död, han föreslog, att Marie Antoinette skulle lagföras, att staden Lyon skulle förstöras, att ingen pardon skulle gifvas åt någon engelsk eller hannoveransk soldat. Den sentimentala vältalighet, hvarmed han försvarade sina grymma förslag, skaffade honom tillnamnet "giljotinens Anakreon". Efter Robespierres fall var han den förste, som föreslog, att denne skulle jämte sina anhängare utan förhör afrättas. Fem månader senare inleddes rättegång mot B. och hans stallbröder Collot d'Herbois och Billaud-Varennes. Alla tre dömdes till deportation, men B. lyckades fly till Bordeaux, där han höll sig dold i flere år. Sedan Napoleon blifvit förste konsul,

begärde och erhöll B. den nya styrelsens beskydd samt blef af denna använd såsom spion på sina gamle vänner terroristerna. Efter Napoleons fall 1815 blef han landsförvisad för lifstiden och lefde sedan glömd i Belgien. Efter juli-revolutionen (1830) fick han återvända och slog sig ned i Gascogne. Han dog i Tarbes 1841. — "Mémoires de Bertrand Barère" utgåfvos 1842 af H. Carnot och föranledde Macaulay att författa en skarp "essay" öfver hela B:s lif. E. W.

Barestesiomēter (af grek. *ba'ros*, tyngd, *aistha'nesthai*, förnimma, och *me'tron*, mått), ett af tyske läkaren Alb. Eulenburg uppfunnet instrument för undersökning af hudens känslighet för tryck.

Baret [-rä], Eugène, fransk litteraturhistoriker, f. 1816 i Bergerac, d. 1887 såsom generalinspektör öfver folkskoleundervisningen, gjorde spanska litteraturen till sitt specialstudium och författade bl. a. *De l'Amadis de Gaule* (1853; ny uppl. 1873), *Espagne et Provence* (litterära studier, 1857), *Les troubadours et leur influence sur la littérature du midi de l'Europe* (1857; 3:e uppl. 1867) och *Histoire de la littérature espagnole* (1863), såsom komplement till hvilket arbete han utgaf en "Anthologie espagnole" (1884). B. öfversatte Lope de Vegas dramer (1869—70).

Bare'tt (fr. *barrette*, senlat. *barrētum*, af lat. *bi'rrus*, öfverrock, mantel), en platt, rund eller fyrkantig, stundom åttkantig mössa, som begagnades redan i 11:e årh. och under 1500-talets tre första årtionden var nästan den enda hufvudbonad för män och kvinnor (fig. 1 och 3), men därefter blef hufvudsakligen inskränkt till präster, lärde, domare och advokater, hvilka ännu i vissa länder bära den. 1500-talets landsknektar och sprättar buro breda baretter med öfverdådig fjäderprydnad (fig. 2 och 4).

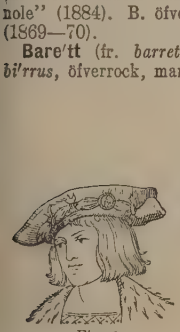
Fig. 1.

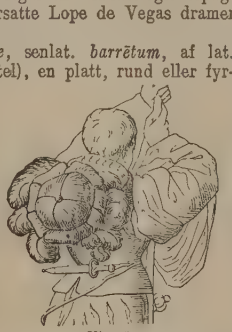
Fig. 2.

Fig. 3.

Fig. 4.

Baretta', Blanche Rose Marie Hélène, fransk skådespelerska, f. 1855 i Avignon, genomgick 1868—72 konservatoriet i Paris. Hennes framgång såsom *Agnès* i "L'école des femmes" å Odéonteatern 1873 ledde till engagemang vid Théâtre français, hvarest hon ryckte upp till societär 1876. M:lle B. trädde 1883 i äktenskap med skådespelaren G. Worms vid samma scen. Med smidig talang och mycket behag har hon fyllt sådana roller som *Suzanne*, i Beaumarchais' "Le mariage de Figaro", och *Antigone*.

Bare'tti, Giuseppe Marcantonio, italiensk författare, f. 1719, d. 1789, utgaf 1763—65 "Frusta letteraria" (litterärt gissel), en epokgörande tidskrift, hvari han dristigt uppträdde mot herdemaneret och gallicismen inom den italienska vitterheten. Detta uppväckte en sådan förbittring, att han nödgades lämna Italien. Han begaf sig då till London, där han utgaf en engelsk-italiensk och en spansk-engelsk ordbok samt en beskrifning öfver Italiens seder och bruk. Hans *Opere italiane* utkommo i Milano 1838. Jfr uppsats af V. E. Lidforss i Nord. tidskr. 1893.

Baretun, stad. Se Marmarica.

Barferusj, Balfrosch l. Balfrusch (eg. *barfurusch*, marknadsplats), handelsstad i den persiska prov. Masanderan, 22 km. från Kaspiska hafvet, vid den segelbara Babul. Omkr. 60,000 inv. B. är den förnämsta stapelorten för handeln mellan Ryssland och Persien. Utförseln består hufvudsakligen af trä, olivolja, tobak, bomull, socker och silke, införseln af järn och nafta. B:s hamn är Mesjhed-i-ser.

Barfleur [barflör], liten sjöstad i franska depart. Manche, ö. om Cherbourg. 1,060 inv. (1901). Det var på normannernas tid en ansenlig handelsstad. Vilhelm eröfraren förberedde där sin expedition till England (1066).

Barfod, Johan Kristofer Georg, litteratör, f. i Skåne 1753, d. i Finland 1829. Efter en kort vistelse vid universitetet i Lund begaf han sig till Stockholm, där han en tid var medarbetare i Leopolds tidning "Extraposten". För att få "laga försvar" inskrefs han i kommerskollegium, men satte aldrig sin fot dit. B. lefde "ett fritt litteratörlif" och tog dagen som den kom. Hans förnämsta verk, *Märkvärdigheter rörande skånska adeln* (1847), rikt på kulturbilder och anekdoter, samt *Märkvärdigheter rörande Sveriges förhållanden 1788—1794* (1846; båda arbetena utg. af Hyltén-Cavallius), till en del grundadt på uppgifter af Gustaf III:s gunstling Ehrenström, låg länge skrinlagda i k. biblioteket. Under 1788 års finska krig försåg B. sin gynnare Ehrenström med underrättelser om ställningar och förhållanden i Stockholm. Gustaf III, som regelbundet fick del af B:s rapporter, kallade *honom* "Ehrenströms polismästare".

Barfod, Poul Frederik, dansk litteratör, f. 7 apr. 1811, tog redan i unga år del i sin tids politiska och nationella rörelser. Han har i synnerhet trofast och nitiskt arbetat för den nordiska enhetstanken. För att främja den litterära förbindelsen mellan Nordens folk utgaf han 1839—41 tidskriften "Brage og Idun". Under åren 1848—69 hade B. nästan oafbrutet plats i riksdagen, där han försvarade frihetens och folklighetens sak och uppträdde som en af grundtvigianismens bäste representanter. Af hans många skrifter, hvaribland flere biografiska, hafva hans *Fortællinger af fædrelandets historie*, genom fosterländsk anda och liflig framställning vunnit mycket bifall och stor spridning (1:a uppl. 1853, 4:e 1874). Senare utgaf han *Danmarks historie fra 1319 til 1536* (2 bd, 1885) och *Danmarks historie*

fra 1536 til 1670 (4 bd, 1891—92). Äfven förtjänar hans *Rejse i Dalarne* (1863) att omnämnas, liksom att han 1848—52 framdrog skalden Ambrosius Stub ur glömskan (3:e uppl. 1879). B. dog 15 juni 1896. Biogr. af Rich. Petersen (1897). E. Ebg.

Barfoed [-fod], Christen Thomsen, dansk kemist, f. 16 juni 1815 i Stege, blef student 1832 och undergick 1835 farmaceutisk samt 1839 polyteknisk examen, hvarefter han med offentligt understöd några år studerade kemi uti utlandet. 1845 vardt B. docent vid veterinärskolan i Köpenhamn och 1848 lektor vid landtbrukshögskolan, hvarjämte han under 1850—59 var lärare i kemi vid krigshögskolan. De viktigaste af B:s utgifna arbeten äro *Lærebog i den analytiske chemi. Prövemidlerne og den uorganiske qvalitative analyse* (1863; 2:a uppl. 1880) och *De organiske stoffers qvalitative analyse* (1867—77; öfv. till tyska 1881); bägge utmärka sig för grundlighet och samvetsgrannhet, och det senare arbetet är i sitt slag enastående. En mängd specialafhandlingar af B. i danska och utländska tidskrifter vittnar om en sällsynt ihärdighet i experimenten. Uppsala universitet kallade honom till med. hedersdoktor vid jubelfesten 1877. B. erhöll afsked 1887. Han invaldes 1876 i styrelsen för Carlsbergsfonden och blef 1886 dess ordförande. Död 30 april 1889. E. Ebg.

Barfota-munk och Barfota-nunna kallas i egentlig mening — oafsedt hvilken orden de tillhöra — hvarje munk eller nunna, som går barfota. I vidsträcktare mening inbegripas under dessa benämningar äfven munkar och nunnor, som begagna sandaler, i vidsträcktaste mening äfven de, som jämte sandaler begagna strumpor eller sockor. Af de stora ordnarna voro franciskanerna de första, som upptogo bruket att gå utan skor; senare har detta bruk upptagits äfven inom andra ordnar; så hos augustiner, kamaldulenser och karmeliter. De egentlige benediktinerna ha dock bland sig aldrig räknat några barfotamunkar. C. S—e. (T. H—r.)

Barfota-munk. Se Barfota-munk.

Barfrid 1. Bergfrid (mlt. *berchvrede*) kallades i Sverige under medeltiden dels ett flyttbart torn, afsedt att innesluta väpnade krigare och att nyttjas vid angrepp, i synnerhet vid belägring eller stormning af fästningar; dels ett till skydd och försvar byggdt torn, vanligen i förbindelse med fästningsmuren samt öppet inåt (vid Visby ringmur); dels enstaka befästning, borg, slott. Jfr Beffroi. (L. W:son M.)

Barfus [-fos], Hans Albrecht von, grefve, preussisk generalfältmarskalk, f. 1635, d. 1704, kämpade såsom öfverste emot svenskarna i Pommern 1678 och såsom generalmajor mot turkarna i Ungern på 1680-talet samt förde öfverbefälet i kriget emot fransmännen 1689—90. Såsom befälhafvare öfver den 6,000 man starka preussiska hjälpkåren åt Österrike bidrog han så betydligt till segern öfver turkarna vid Salankemen (1691), att han utnämndes till general af infanteriet. Han blef sedermera fältmarskalk (1696) och riksgrefve (1699) samt spelade en stor roll i intrigerna vid kurfurst Fredriks (sedermera konung Fredrik I:s) hof. 1702 lyckades Wartenberg aflägsna honom från hof och här.

Barfva, socken i Södermanlands län, Öster-Rekarne härad. 5,362 har. 873 inv. (1903). Annex till Jäder, Strängnäs stift, Öster-Rekarne kontrakt.

Bargello [-dje'llå], palats i Florens (se d. o.).

Bargiel [-gil], Woldemar, tysk tonsättare, halfbror till den berömda pianisten Clara Wieck-Schumann, f. 1828, d. 1897, studerade för Dehn och vid konservatoriet i Leipzig samt kallades 1874 till professor vid musikakademien i Berlin. B. hör till Schumanns skola, men är icke en blott efterhärmare, utan har småningom arbetat sig till en allt större självständighet. Bland hans många pianokompositioner äro särskildt *sviterna* förträffliga. Vidare äro att märka hans *trior* och annan kammarmusik, hans uvertyr *Medea* samt åtskilliga sångverk (*psalmer* m. m.). A. L.

Bargusi'nsk. 1. Krets i rysk-sibiriska prov. Transbaikalien, på östra sidan af Baikal. 69,023 kvkm. 23,695 inv. (1897), mest nomadiserande tunguser. — 2. Hufvudstad i nämnda krets, vid floden Bargusin, som utflyter i Baikal. 1,378 inv. (1897). Vid B. finnas varma källor, de s. k. *bargusinska baden.*

Barham [bā'rəm], Richard Harris, engelsk skriftställare, under pseudonymen Thomas Ingoldsby, f. 1788, d. 1845 som predikant vid S:t Paulskyrkan i London. Ända till 1837 var han nästan okänd som författare, men fick då med ens stort anseende genom *Ingoldsby legends*, humoristiska berättelser på vers och prosa, som trycktes 1837—45 i Bentley's "Miscellany" och "New monthly magazine" och sedan dess hafva upplefvat många upplagor.

Barhampur. Se Berhampur.

Bar Harbor [bā' hā'bə], en mycket besökt hafsbadort på östra sidan af ön Mount Desert i nordamerikanska staten Maine. Namnet härrör af den under ebb blottade sandbanken, som förenar orten med den utanför liggande lilla ön Bar island.

Barhebräus, arabisk skriftställare. Se Abu-l-faradsch.

Bari. 1. Terra di Bari, provins i italienska landskapet Apulien, mellan Apenninerna och Adriatiska hafvet. Arealen 5,350 kvkm., 827,698 inv. (1901). B. är till största delen ett bördigt och väl odladt slättland. — 2. Bari delle Puglie, hufvudstad i nämnda provins, vid Adriatiska hafvet. 78,341 inv. (1901). Ärkebiskopssäte. Fabrikation af maskiner, olja, möbler, cement och mosaikstenar. Liflig handel.

Bari, en på båda sidor om öfre Nilen ("Bergfloden") mellan 3° 30′ och 6° 15′ n. br., 41° 30′ och 47° 55′ ö. lgd fr. Greenw. bosatt negerstam, omgifven af de mer betydande stammarna dinka i n. och mädi i s. samt de mindre beri i ö. och njang-bara i v. Liksom de flesta andra negerfolk ega bari en viss grad af odling. De idka jordbruk (durra, hirs, sesam, bönor, tobak), boskapsskötsel (nötkreatur, zebu, får och getter), fiske med harpun, jakt med vindthundar (elefant, giraff, antilop, buffel, Oreas, Damalis, "tiang"). De tillgodogöra sig järnmalmen (brun järnockra) och äro skickliga smeder. Bostaden, *togul*, består af en rund manshög vägg af torkad lera eller af smala stänger med mellanflätade halmkärfvar eller mattor, jämte ett på samma sätt gjordt högt koniskt tak. Kroppsformen är högrest, smärt, bredaxlad med dolikocefal hufvudskål, hög, hvälfd, bakåtlutande panna, framstående käkar, trapetsformig bröstkorg och sepiabrun till svart hudfärg. Det krusulliga håret afklippes till stor del på männen och

ielt och hållet på kvinnorna. Männen gå alldeles nakna, färga sig med aska, piplera och röd bolus-ord och pryda sig med elfenbensringar, strutsfjädrar, djur-öron, tänder och svansar. Ogifta kvinnor bära transgördeln (*råhat*) eller äro nakna, gifta kvinnor bära ett getskinn öfver gördeln. Vapnen äro mans-höga bågar, lansar, kastspjut, järnbeslagna klubbor och fyrkantiga läderköldar. Den burgna släktens hufvudman (*mâ-tat*, plur. *ki-ma-k*) är själfrådig och anförare för sin släkt i krig, hvari äfven kvinnorna deltaga. Baris oklara religiösa föreställningar in-skränka sig till "skaparen" (*ngun*), onda andar, en orm (*jukañe*) som stammoder, jämte ormdyrkan; vik-tigare äro de manliga och kvinnliga trollkunnige (*bunik*, plur. *bunek*). Lifligare än dinka älska bari med passion dans, sång, musik (djurhorn, ofantliga trummor och tvåsträngad violoncell) samt det rusande ölet (*jawa*). Missionären Kaufmann arbetade länge bland dem utan framgång. Först bekanta genom egyptiska expeditionen 1842, voro de under egyptiska väldets tid 1871—87 ett troget stöd för den hos dem i Ladó residerande Emin pasja, efter hvars aftåg åt s. de föllo under mahdisterna. Till bari höra äfven de s. ö. om dem boende l a t u k a, en ännu mer civiliserad stam med fast samhällsordning och stora, väl befästa byar med ända till 3,000 inv. — B a r i-s p r å k e t, besläktadt med dinka-målet, har ljuden *a, e, i, o, u, ö; t, d, n; k, g, ng; tš, dž, j, ñ; p, b, f*, (eng.) *w, m; l, r*. Den enstafviga roten (urspr. kons. + vok. + kons.) utbildas med suffix och prefix till en stor mängd, än som verb, än som nomen tjänstgörande stammar. Början till grammatiskt kön (sällsynt i negerspråk) finnes; feminina äro kollektiva, abstrakta och infinita. Räknesystemet är kvinärt. Verbet har ingen flexion; tempora uttryckas med prefigerade adverb. Jfr Kaufmann, "Schilderungen aus Central-Afrika" (1862), Hartmann, "Die Nil-länder" (1884), Bakers, Heuglins, Schweinfurths, Marnos, Junkers och Emins reseskildringar och Mit-terrutzner, "Die sprache der bari" (1867). H. A.

Baribälen, *Ursus americanus, zool.* Se B j ö r n.

Baric [-ri′kk], J u l e s J e a n A n t o i n e, fransk karrikatyrtecknare, f. 1830, har medverkat i de flesta franska illustrerade tidningarna och har ut-gifvit ett 30-tal karrikatyralbum. Är äfven teater-författare.

Barile (it.), "fat", ett numera föga brukligt ita-lienskt rymdmått för våta varor, hvilket är af väx-lande storlek, i Grekland, Venezia och Tripolis 64,39 l., i Rom 58,54 l., i Neapel 43,62 l., på Sicilien 34,39 l. o. s. v. Jfr B a r r e l och B a r r i l.

Barile, A n t o n i o och G i o v a n n i, två bröder i Siena, hvilka höra till högrenässansens ypperste dekorative träsnidare inom Italien. Den förre föddes 1453; den senares födelseår och bägges dödsår äro okända. Den dekorativa konsten utvecklade sig i det hela i Siena under början af 1500-talet till en höjdpunkt, som knappt någonstädes öfverträffades, och därvid står såsom träskärare Antonio B. främst. Den skönaste bibehållna trädekoration i Siena, 8 pilastrar från Palazzo del Magnifico (omkr. 1500, nu i Sienas akademi), är af honom utförd och bildar med sina arabesker, genier, allegorier, panfigurer, sjöhästar o. a. en makalös helhet. Giovanni B. utförde dörrarna till Rafaels stanzer i Vatikanen, äfven de i sin art mästerliga. Gemensamt skapade de i Siena en härlig orgelläktare i domen i samma anda, som utmärkte Sienas store arkitekturmästare Baldassare Peruzzi. C. R. N.*

Ba′rin (ry.), herre, adelsman, motsv. franska "seigneur". — B a′r y n j a, en barins hustru, "nådig fru".

Barinas [varînas], stad i staten Zamora i Vene-zuelas förenta stater, belägen vid den segelbara Santo Domingo. B. grundades 1576 och är den be-kantaste af alla llanosstäder. Den var förr mer be-tydande än nu, men ruinerades alldeles i krigen 1866—70 samt hade 1900 blott 2,247 inv.

Barine [-rî′n], A r v è d e (egentl. pseudonym för m:me Ch. V i n c e n s), fransk skriftställarinna, f. 1840 i Paris, har varit litterär medarbetarinna i "Bibliothèque de Lausanne", "Revue politique et littéraire", "Revue des deux mondes", "Nouvelle revue", "Journal des débats" och från 1898 för kvinno- och uppfostringsfrågor i "Le Figaro". Hon debuterade som bokförfattarinna med den egendomliga studien *L'oeuvre de Jésus ouvrier* (1879) och har haft framgång med åtskilliga lättlästa essays, delvis öfver utländska ämnen, bl. a. *Portraits de femmes* (1887; 3:e uppl. 1902) och *Étude sur les contes de Perrault* (1889), bägge prisbelönta af Franska akade-mien, *Bernardin de Saint-Pierre* (1891), *Alfred de Musset* (1893; 3:e uppl. 1900) och *Les nevrosés* (1898). I *Princesses et grandes dames* (1890; 6:e uppl. 1902) har hon utan allvarligare studier skildrat drottning Kristina. En lefnadsteckning af hennes hand öfver Sonja Kovalevski utgafs i svensk öfver-sättning 1894.

Baring [bä͡ə′riŋ], en urspr. tysk släkt, som i förra hälften af 1700-talet invandrade till England, där ett par af dess medlemmar 1770 grundade en af världens största handelsfirmor, Baring brothers & C:o. Släkten har sedan skänkt England en hel rad dugande finansmän och administrativa ämbetsmän, af hvilka flere nått höga adelsvärdigheter. Handels-huset, hvilket från en ringa början utvecklat sig till en bankir-, export- och importfirma med oerhördt vidsträckta förbindelser, sysselsatte sig mot förra år-hundradets slut mycket med att förmedla statslån för de sydamerikanska republikernas räkning och sär-skildt med anskaffandet af medel till omfattande allmänna arbeten i Argentina och Uruguay. Dessa affärer invecklade 1890 firman i en synnerligen all-varlig kris, ur hvilken den räddades endast genom mellankomst af Englands bank, Frankrikes bank och flere framstående Londonbankirer, som ville afvärja de vidtgående följder firmans fallissemang skulle ha medfört. Firman ombildades i samband härmed till aktiebolag och var 1892—95 försatt i administration.

1. Sir F r a n c i s B., den baringska firmans grundläggare, f. 1740, d. 1810, var son af Johann B., som i förra hälften af 1700-talet invandrade till England, slog sig ned nära Exeter och där grundade en liten affär, samt sonson till F r a n z B., pastor vid en luthersk kyrka i Bremen. Tillsammans med sin äldre broder J o h n B., f. 1730, grundade Francis B. 1770 den sedan så berömda firman. Han blef 1779 en af direktörerna för ostindiska kompaniet och 1793 som deras ordförande upphöjd till baronet. Af underhuset var han medlem 1784—90 och 1794—1806, uppträdde där som en trogen anhängare af Pitt och öfvade ej ringa inflytande i handels- och kolonialpolitiska frågor. B. uppträdde äfven som finanspolitisk skriftställare, och hans mycket upp-

märksammade *Observations on the establishment of the bank of England* (1797) medverkade i hög grad till förnyandet af den engelska bankens oktroj.

2. Sir Thomas B., den äldste af den föregåendes fem söner, finansman, f. 1772, d. 1848, var egare af en dyrbar tafvelsamling och en kortare tid medlem af underhuset.

3. Alexander B., sedan 1835 baron Ashburton, den föregåendes broder, finansman och politiker, f. 1774, d. 1848, ingick vid unga år i faderns affär och sändes af honom till Amerika för att stärka firmans därvarande förbindelser. Genom gifte (1798) med en dotter till senator Bingham förvärfvade han nära bekantskap med ledande amerikanska kretsar, hvilket kom honom väl till pass i hans senare diplomatiska verksamhet. 1806 invaldes B. i underhuset, hvilket han sedan tillhörde till 1835, då han blef peer. Han uppträdde där ifrigt mot handelstvånget, särskildt försåvidt det gällde den engelsk-amerikanska handeln, och utgaf i samma syfte en skrift *Inquiry into the causes and consequences of the orders in council* (1808), där han varnande påvisade faran af ett krig med Förenta staterna som tvångspolitikens sannolika följd. Själf egare af två ”rotten boroughs”, var B. en ifrig motståndare till den parlamentsreform, hvarigenom alla smärre ”boroughs” 1832 förlorade sin representationsrätt. I Peels kortlifvade ministär 1834—35 var han handelsminister. 1842 sändes han af lord Aberdeen till Amerika för att uppgöra åtskilliga länge svåfvande gränstvister mellan Canada och Förenta staterna samt afslöt s. å. med statssekreteraren Webster det för Förenta staterna synnerligen fördelaktiga ”Ashburton-fördraget”, hvarigenom staten Maine kom att som en kil skjuta in i provinserna New Brunswick och Quebec. Lord Ashburtons besök i Amerika och sträfvanden att befordra vänskapen mellan de båda brändefolken bidrogo emellertid väsentligt att aflägsna den antagonism mot allt engelskt, som länge rådt i tongifvande amerikanska kretsar. Under sina sista år bekämpade han ifrigt Peels frihandelspolitik.

4. Sir Francis Thornhill B., baron Northbrook, äldste son till B. 2, politiker, f. 1796, d. 1866, representerade Portsmouth i underhuset 1826—65, innehade på 1830-talet under Grey och Melbourne flere befattningar i finansministeriet och var 1839—41 skattkammarkansler i lord Melbournes ministär. Från jan. 1849 till mars 1852 var han som sjöminister (förste amiralitetslord) medlem af lord John Russells kabinett. 1866 upphöjdes han till peer under namn af baron Northbrook.

5. Thomas B., den föregåendes broder, finansman, f. 1799, d. 1873, var under många år den baringska firmans chef samt en af direktörerna för Englands bank. 1862 var han kommissarie för världsutställningen i London. 1835—37 och från 1844 till sin död var B. medlem af underhuset, där han i motsats mot familjens öfrige medlemmar förfäktade konservativa principer. Såväl 1852 som 1858 erbjöds honom af lord Derby posten som skattkammarkansler, men bägge gångerna afslog han anbudet. B. var äfven känd som frikostig konstmecenat.

6. William Bingham B., baron Ashburton, son af B. 3, politiker, f. 1799, d. 1864, tillhörde som medlem af underhuset, där han (som representant för en af familjens valkretsar) invaldes redan 1826, Peels anhängare och innehade 1841—46 ett par underordnade befattningar i dennes ministär. 1860—64 var han geografiska sällskapets president. Hans hustru, lady Ashburton (d. 1857), samlade kring sig en lysande litterär krets och är bekant som förtrogen väninna till Carlyle.

7. Charles Thomas B., broder till B. 4 och B. 5, biskop, f. 1807, blef efter slutade studier i Oxford kyrkoherde och 1850 drottningens ordinarie hofpredikant. 1856 blef han biskop af Gloucester och Bristol samt förflyttades 1861 till Durham. I detta länge kyrkligt försummade stora grufv- och fabriksdistrikt verkade han med outtröttlig energi för det kyrkliga inflytandets tillväxt; 102 nya församlingar upprättades och 119 kyrkor byggdes i stiftet under hans ämbetstid. På grund af sjuklighet nedlade B. i februari 1879 sitt ämbete. Han afled i sept. s. å.

8. Thomas George B., earl of Northbrook, äldste son af B. 4, statsman, f. 1826, egnade sig efter slutade universitetsstudier åt det politiska lifvet och var medlem af underhuset från 1857 till 1866, då han ärfde faderns peersvärdighet. Under denna tid var han understatssekreterare i flere departement efter hvarandra i Palmerstons och Russells liberala ministärer. Då Gladstone 1868 kom till makten, blef lord Northbrook understatssekreterare i krigsministeriet, hvilken post han innehade till 1872, då han efter mordet på lord Mayo utnämndes till vice-konung öfver Indien. Under hans ämbetstid (1872—76) inträffade den stora hungersnöden i Bengalen 1874, hvarunder hans kraftiga nödhjälpsåtgärder väckte allmänt erkännande, samt prinsens af Wales besök i Indien 1876. Lord Northbrook hade äfven förberedt en öfverenskommelse med Sjir Ali, hvilken torde ha kunnat förekomma det andra afganska kriget, men vice-konungens politik i denna del vann ej bifall hos ministern för Indien, hertigen af Argyll. Vid sin afgång från generalguvernörsämbetet upphöjdes han till viscount B. och earl of Northbrook (1876). I Gladstones andra ministär (1880—85) innehade han posten som förste amiralitetslord. Under denna tid sändes han 1884 som ”lord high commissioner” till Egypten för att undersöka landets allmänna läge, särskildt i ekonomiskt afseende, och resultatet af denna mission blef beviljandet af ett lån på 9 mill. pd st. Lord Northbrook ogillade Gladstones home-rule-politik och vägrade därför att inträda i dennes tredje ministär (1886); han har sedan dess ej tagit någon mera framträdande del i det politiska lifvet.

9. Edward Charles B., son till Henry B., den tredje sonen till B. 1, finansman, f. 1828, d. 1897, var den baringska firmans chef och upphöjdes med anledning af sina förtjänster om de egyptiska finansernas reorganisation 1885 till baron Revelstoke. — Hans son, John B., baron Revelstoke, f. 1863, är nu en af den omorganiserade firmans förnämste delegare och en af direktörerna för Englands bank.

10. Evelyn B., lord Cromer, den föregåendes broder, statsman, f. 1841, egnade sig först åt militäryrket, blef 1858 artilleriofficer och hade 1870 avancerat till kapten. 1872—76 vistades han i Indien som privatsekreterare hos sin kusin, vice-konungen lord Northbrook, och blef sistnämnda år major samt brittisk kommissionär vid ämbetsverket för den egyptiska skuldens förvaltning. Som sådan var

an en af de drifvande krafterna vid den grundliga undersökning, som verkställdes rörande kediven Ismails slösaktiga finansförvaltning, och sedan Ismail 1879 tvungits att abdikera, blefvo B. och fransmannen Blignières såsom kontrollörer öfver skulden för en tid hart när Egyptens egentlige styresmän. Redan 1880 kallades emellertid B. till ett annat vidt-utseende verksamhetsfält, i det att han utsågs till finansiell medlem af indiska rådet. Hans verksamhet som sådan (1880—83) anses beteckna en vändpunkt i de angloindiska statsfinansernas utveckling. Den belönades med adelsvärdighet (1883), då B. afgick för att tillträda det svåra värfvet som Egyptens verklige styresman, ehuru till namnet blott brittisk agent, minister och generalkonsul i Kairo. 1892 blef han baron, 1899 viscount och 1901 earl Cromer. Den verksamhet, som han utöfvat i Egypten, sammanfaller nära med detta lands historia (se Egypten). Dess resultat ha blifvit: reda i de hopplöst tilltrasslade finanserna, lättnader i skatterna för den fattiga befolkningen, storartade bevattningsarbeten, allmänt lugn i landet, rättskipningens och undervisningsväsendets ordnande samt Sudans återförvärfvande åt kedivens välde samt åt civilisationen. Lord Cromer har därigenom bevisat sig vara en af det brittiska väldets kraftigaste och skickligaste administratörer. Af naturen rätt barsk, har han förstått att hysta alla motsägelser från de egyptiske ministrarna och den unge kediven själf samt äfven att verksamt hindra det franska inflytandet i Egypten från att motverka Englands intressen. I den slutliga uppgörelse mellan engelska och franska intressen i Egypten, hvilken träffades genom den fransk-engelska öfverenskommelsen i april 1904, torde han äfven ha haft en väsentlig andel. V. S—g.

Baring-Gould [bêə'riŋ gō'ld], Sabine, engelsk präst och kulturhistoriker, f. 1834 i Exeter, är sedan 1881 kyrkoherde i Lew Trenchard (grefskapet Devon), hvarest hans familj sedan 300 år tillbaka ägt gods. Dessutom är B. fredsdomare i grefskapet Devon. Han har med förkärlek forskat i äldre tiders sägner och såsom frukter däraf författat *Iceland; its scenes and sagas* (1863; efter en resa till den minnesrika ön), *The book of were-wolves* (1865; jfr Varulf), *Curious myths of the middle ages* (2 bd, 1866—67; ny uppl. 1881), *Curiosities of olden times* (1869; ny uppl. 1875), det religionsfilosofiska verket *The origin and development of religious belief* (2 bd, 1869—70; ny uppl. 1884), *Lives of the saints* (17 bd, 1872—89; ny uppl. i 16 bd, 1897) och *Old country life* (1889) m. m. Oafsedt flere predikosamlingar och uppbyggelseböcker må jämväl nämnas B:s rent teologiska arbete *The lost and hostile gospels* (1874). Han har äfven författat romaner, som utmärka sig för kraftig, åskådlig skildring, bl. a. den fantasifulla *Mehalah* (1880) och *Nebo the nailer* (1902).

Baring island [bêə'riŋ-ailənd], Baringsö. Se Banksland.

Baringosjön, en af J. Thomson 1883 upptäckt, omkr. 500 kvkm. stor sötvattenssjö utan aflopp i ekvatoriala Öst-Afrika, n. ö. om Victoria Njansa under 0° 32′ n. br. och 35° 35′ ö. lgd. Den ligger på omkr. 1,120 m. höjd i den vulkaniska insänkning, som genomgår bergstrakten mellan Abessinien och Kilima-ndjaro, och omslutes i ö. af Leikipiaplatån, i v. af Kanusiaberget (2,500 m.).

Baringsö. Se Banksland.

Barisal, hufvudstad i Bakargandj.

Bärisk (af grek. *ba'ros*, tyngd, tryck), som har afseende på lufttrycket eller barometerståndet (jfr Barometer). — Barisk vindros, *meteor.* Se Vindros.

Barispråket. Se Bari.

Ba'riton l. Baryton, mansröst. Se Baryton.

Bärium l. Baryum (af grek. *bary's*, tung). 1. *Kem.* Det metalliska grundämnet i mineralet tungspat. Barium-oxid, baryt, upptäcktes 1774 af Scheele och benämndes af honom tungjord. Metallen framställdes sedan af Davy, 1818. Den förekommer i naturen såsom beståndsdel i flera mineral, t. ex. tungspat (barium-sulfat), witherit (barium-karbonat) m. fl. I många mineralvatten samt i hafsvatten förekomma mycket små mängder af barium-föreningar. Metallen barium är till färgen hvit, smälter i rödglödgningshetta, syrsättes lätt i luften och sönderdelar vatten till och med vid vanlig temperatur. Den egentliga vikten öfverstiger 4,00; atomvikten tecknas Ba och är 137,4, då syre = 16.

Barium är en starkt positiv och tvåvärdig metall. Dess oxid hör till de s. k. alkaliska jordarterna. Barium-klorid (klor-barium), $Ba\,Cl_2 + 2\,H_2O$ bildar färglösa kristallblad; lösningen användes på laboratorierna såsom medel att upptäcka svafvelsyra. Barium-oxid (baryt-jord), eller baryt, Ba O, är hvit och svårlöslig i vatten. Den ger med vatten ett hydrat, kaustik baryt, som kristalliserar väl. Hydratets lösning, baryt-vatten, absorberar kolsyra ur luften och grumlas af utfälldt barium-karbonat. Med syror ger baryt salter, hvilka äro färglösa, dels lösliga, dels olösliga i vatten. Det svafvelsyrade saltet, barium-sulfatet, Ba SO_4, är en i vatten nästan alldeles olöslig fällning, som under namnen baryt-hvitt eller permanent-hvitt begagnas som målarefärg eller tillsättes blyhvitt. Bariumplatocyanur Ba Pt $(CN)_4$ har fått användning till Röntgenskärmar, emedan stark fluorescens framkallas hos detta ämne ej blott af ultravioletta strålar, utan äfven af Röntgen- och Becquerelstrålar. Barium-salter meddela eldslågan grön färg, och därför användas både det salpetersyrade och det klorsyrade saltet i fyrverkerikonsten. Barium ger med syre, utom oxiden, äfven en superoxid, Ba O_2, bariumdioxid, ett hvitt pulver, som lätt afgifver syre och särskildt användes för framställning af vätesuperoxid (se d. o.). Bariums förening med svafvel, svafvel-barium, Ba S, som kan erhållas starkt fosforescerande, är en hvit massa, som löses i vatten. Ur vissa bariumhaltiga preparat har det lyckats herr och fru Curie att 1898 isolera ett med barium nära besläktadt, ehuru betydligt tyngre grundämne, "radium" (se d. o.), som på grund af sin förmåga att utsända Becquerelstrålar är af stort intresse. P. T. C. (H. E.)

2. *Toxik.* Barium är i sina lösliga föreningar betydligt giftigt, men förgiftningar därmed äro

tills vidare ganska sällsynta; 1—2 gram kunna medföra döden; denna kan efter stor dos inträda redan på 2 timmar, vanligen efter 1—2 dygn. Symtomen äro häftig retning redan i munnen, starka kräkningar och diarré samt raskt inträdande allmän förlamning, vanligen utan konvulsioner. Sådana förekomma mer hos vissa djur, som tillika af bariumsalter påverkas i samma riktning som af det bekanta hjärtmedlet digitalis (se d. o.). Bariumföreningarna hafva numera ingen betydelse som läkemedel. Motgift vid bariumförgiftning är bl. a. särskildt natriumsulfat. C. G. S.

Barium-dioxid. Se Barium.

Bäriumkarbonät, *kem.*, kolsyradt barium.

Bäriumklorät, *kem. tekn.*, klorsyradt barium, ett salt, som bildar färglösa, prismatiska kristaller, som häftigt explodera vid slag samt äro lätt lösliga i vatten och mycket giftiga. Det användes i fyrverkerikonsten till åstadkommande af gröna bengaliska eldar.

Bäriumklorid, *kem.* Se Barium.

Bariumkromät, *kem. tekn.*, kromsyradt barium, en vackert gul målarefärg, äfven kallad barytgult och gul ultramarin.

Bäriumoxid, *kem.* Se Barium.

Bäriumplatocyanür, *kem.* Se Barium.

Bäriumsalter, *kem.* Se Barium.

Bäriumsulfät, *kem.* Se Barium.

Bäriumsuperoxid, *kem.* Se Barium.

Barjaktar (slaviskt lånord), "fanbärare", militärisk titel i Serbien, Bulgarien och Montenegro.

Barjati'nski, Aleksander Ivanovitj, furste, rysk fältherre, f. 1814, härstammade från de gamle suveräne furstarna af Tjernigov, hvilka ledde sina anor från Rurik, och uppfostrades tillsammans med tronföljaren, sedermera kejsar Alexander II. Som militär gick B. snart till Kaukasus, där han under striderna med bergfolken vann hastig befordran (generallöjtnant 1852). 6 sept. 1859 stormade han Sjamyls bergfäste Gunib och tog Sjamyl själf till fånga. För denna bragd utnämndes B. till fältmarskalk. 1862 måste han till följd af försvagad hälsa afgå från befälet i Kaukasus, hvarefter han mest vistades på resor i utlandet eller på sina gods i Polen. Död i Genève 1879.

Barjesus, kallad Elymas, en judisk trollkarl och falsk profet, som af aposteln Paulus enl. Ap. G. 13: 11 blef slagen med blindhet, när han sökte hindra honom att omvända den romerske landshöfdingen Sergius.

Bar Jusuf-kanalen. Se Egypten.

Bark (lat. *cortex*). 1. *Bot.* I allmänhet det yttre omhöljet kring trädens stammar och förgreningar. Bark i denna vidare betydelse innehåller en mängd till anlag och utveckling skilda väfnader. Ett tvärsnitt genom ett ungt årsskott af ett träd visar vid förstoring ungefär följande byggnad. Ytterst begränsas stammen af en ofta tjockväggig hudväfnad, epidermis; i midten urskiljer man en ledningsväfnad af kärlknippen och kringliggande tunnväggiga celler, tillsammans bildande en s. k. centralcylinder. Mellan denna och epidermis finnes en bark, bestående af tunnväggiga, oftast klorofyllförande celler (den *primära barken*). Nästa år bildas mellan och inom kärlknippena en tillväxtzon (*kambium*), genom hvars verksamhet dessa tilltaga i mäktighet inåt och utåt: stammen förtjockas. Häraf följer att de utanför liggande väfnaderna i hög grad sträckas i tangential riktning. Den ursprungliga hudväfnaden brister slutligen och ersättes af en ny hudväfnad, *kork*, som ofta anlägges djupt in i den primära barken. All väfnad, som ligger utanför korkskiktet, afstänges från tillförsel inifrån af vatten och näring, den dör alltså och antager ofta därvid den bruna färg, som är så karakteristisk för en hel del fällbark. Genom det ofvannämnda kambiets verksamhet tilltaga kärlknippenas ursprungliga silrörsdelar i mäktighet; samtidigt bildas som en direkt fortsättning af vedens märgstrålar (se Kärlsträng och Ledningsväfnad) i och mellan silrörsknippena rader af parenkymceller, som omedelbart sluta sig till den s. k. primära barken. Sammanfattningen af dessa sekundärt bildade silrörselement och mellanliggande parenkym-(märgstråls-)celler har ofta betecknats med uttrycket *sekundär bark*.

Bark i den först nämnda, vidare betydelsen skulle alltså vara sammanfattningen af alla väfnader utanför tillväxtzonen (kambiet, "safven"), d. v. s. primär bark, sekundär bark och kork. Man brukar äfven skilja på *innerbark*, *mellanbark* och *ytterbark*. Innerbarken skulle då utgöras af den del af kärlknippena, som ligger utanför kambiet, d. v. s. leptomet eller silrörsdelen; mellanbarken är all lefvande väfnad utanför innerbarken; ytterbarken är korkskiktet med utanför liggande döda väfnadspartier. Jfr Fällbark och Kork. G. O. R.

2. *Skogsv.* Trädens bark har en mångsidig användning. På grund af sin skyddande förmåga att utestänga väta och kyla användes den, kanske oftast björkens näfver, till taktäckning, bärkorgar ("kuntar"), skosulor, bikupor m. m. De olika trädarterna hafva i allmänhet olika tjock bark. De arter, som helst utvälja mera fuktiga lägen, hafva tunnare bark än de, som lefva på torrare och sandig mark. Barken bekläder sig där, för att hindra vattenutdunstningen från träden, med ett tjockt lager af kork, som t. ex. hos korkeken eller korkalmen kan vara 1 decimeter. Tallen har på heden alltid tjockare bark än å bättre och fuktigare jordmån. Vid brösthöjd (1,3 m.) har den i regel dubbelt så tjock bark — i medeltal omkr. 18 mm. på hvarje stamsida och tjockare hos de gröfre och härskande träden inom skogsbestånden än hos de mellanstående — som granen, under det denna högre uppåt stammen, t. ex. 6 m., har fullt lika tjock bark som tallen, eller omkr. 6 mm. Den stora halt af garfsyra, som finnes i flera trädslags bark, är orsaken till dess användning till garfning. Glansbarken hos yngre ekar anses vara den bästa och innehåller 16—20 proc. garfsyra, bark af gammal ek rensad 8—10 proc., orensad 5—8 proc., granbark 8 proc., rönnbark 12 proc., sälgbark 10 proc. o. s. v. Barken innehåller äfven flera färgämnen. Albark färgar svart, vildapel och berberis gult o. s. v. I medicinen användes barkextrakt af brakved m. fl. F. L.

3. *Fig.* Det yttre lagret af någonting. Sålunda talas om hjärnans bark, en benpipas bark.

Bark, *sjöv.* 1. En segelbåt med två master, hvilka hvardera föra ett segel, som till formen är en sammansättning af loggert- och latinsegel. Det fästes upptill vid ett s. k. spri eller rå. Det aktre seglet, som är störst, kallas stor-segel och föres på högra sidan af masten; det främre kallas fock och föres på vänstra sidan. Denna tackling begagnas

allmänhet på svenska örlogsfartygs båtar. — 2. En för kungliga och andra högt uppsatta personer afsedd

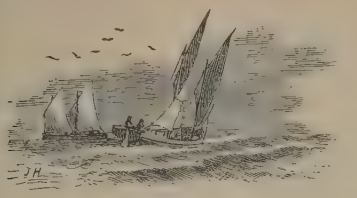

båt, utsirad med bildhuggerier och förgyllningar samt akter-ut försedd med ett lätt tak, uppburet af pelare och beklädt med draperier. Dylika båtar

begagnas numera nästan aldrig i Sverige, men synas stundom i Medelhafshamnar. — 3. En lastpråm af rundig form, oftast däckad eller öfverbyggd. Sådana begagnas mest till fartygs lossning och lastning. — 4. Förkortad benämning på b a r k s k e p p (se d. o.). R. N.*

Bark, riksråd. Se B a r c k.

Barka (A f b a r k a), *skogsv.*, beröfva trädet dess bark. Se B a r k n i n g.

Barka. 1. Ett högland i norra Afrika, mellan stora Syrten (hafsviken Sidra) och Egypten samt den libyska öknen och Medelhafvet. Arealen vid 1,350 50,000 kvkm. Landet har en medelhöjd af 500 m. Den norra delen, där Djebel el-Achtar når 900 m., är en kalkplatå, hvars rödaktiga jord gifvit den namnet B. e l - h o m r e (”röda B.”). Bergen äro täckta af praktfulla tujaskogar; på slätterna växa palm- och olivdungar, och vid kusten träffas ett fruktbart åkerland. Söder härom ligger B. e l - b e i d a (”hvita B.”), så benämndt efter en sandsten, som norr är bevuxen med alfa och sydligare förlorar all vegetation. Klimatet liknar Italiens. Årsmedeltemperaturen är 22°. Folkmängden uppgår till 302,000, mest araber, berber och turkar, med stark blandning af negerblod; i hamnarna finnas några greker. Näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, beredning af fiskafssalt, svampfiske. B. bildar turkiska vilajetet Benghasi, med likbenämnd hufvudstad. I verkligheten är muhammedanska snussi-orden allsmäktig. Guvernören betalar Porten årligen nära 3 mill. kr. — I forntiden hette landet *Kyrenaika*, sedermera det *libyska Pentapolis*, så kalladt efter sina fem stora städer, af hvilka Ptolemais (nu Tolmeita) och Kyrene samt Barka (Bengasi) ännu ega stora ruiner.

2. (Riktigare B a r a k a) En omkr. 500 km. lång, periodisk flod i norra Abessinien, hvilken utflyter i Röda hafvet söder om Suakin. Den folkstam, som bor vid dess stränder, kallas barakastammen. J. F. N.

3. Stad. Se B e n g a s i.

Barkar, *farm.*, den allmänna benämningen på de i handeln förekommande olika slag af bark, som utmärka sig genom sin halt af medicinskt verksamma eller tekniskt användbara ämnen, t. ex. kinabark, kanelbark, frangulabark, ekbark, kaskarillbark m. fl. O. T. S.*

Barkaro'l (it. *barcarole*), en- eller tvåstämmig sång, som sjunges af venezianska eller neapolitanska båtförare eller gondoljärer (”barcaruoli”). Barkarolen går vanligen i moll och $^6/_8$ takt. Den har upptagits äfven i konstmusiken, såsom i operorna ”Otello”, ”Zampa”, ”Fra Diavolo” och ”Den stumma”, samt i Mendelssohns ”Lieder ohne worte”. A. L.

Barkarö, socknar. Se K u n g s - B a r k a r ö och V ä s t e r å s - B a r k a r ö.

Barka'ss, *skpsb.*, den största af båtarna ombord på ett örlogsfartyg; på ett handelsfartyg får motsvarande båt oftast namn af s t o r b å t. Barkassen användes särskildt vid vissa ankar-arbeten, hvarför den bör vara så stor och hafva en sådan bärighet, att ett af fartygets större ankaren kan därmed vare sig utföras eller lättas (lyftas). För sistnämnda ändamål begagnas en med rulle försedd däfvert, som anbringas akterut på relingen och i hvilken bojrepet eller ankartåget lägges, då smärre ankaren skola lyftas. Numera finnes ofta, för lättandet af tunga ankaren, midt i barkassen ett litet bråspel och tvenne vattentäta trummor, kallade k o g e r s k o r, genom hvilka bojrepet uppledes till spelet. Genom denna inrättning vinnes den fördelen, att ankaret under och efter lättningen kommer att hänga midt under bottnen, där båten har sin största bärighet. Barkasser hafva en klufven eller klykformad förstäf, försedd med rulle, i hvilken ankartåget lägges, då båten medelst detta skall halas till ankarplatsen. R. N.*

Barkbalsam. Se P e r u b a l s a m.

Barkbockar, *skogsv.*, arter af släktet *Callidium* inom de långhorniga skalbaggarnas (*Longicornia*) familj, lefva i veden af flera trädslag, i byggnadstimmer, stockar och stubbar. Flera bland dem blifva därigenom tekniskt skadliga. För den lefvande barrskogen anses endast en art vara skadlig, nämligen *C. luridum* l. *castaneum*. F. L.

Barkborrar, *Tomicidæ* l. *Scolytidæ*, *zool.*, en till skalbaggarnas ordning hörande familj, af hvars arter flera uppträda som svåra skadeinsekter på skogen. Larverna lefva i allmänhet mellan barken och veden, men några arter göra gångar djupt in i veden. Typiska för barkborrarna äro de egendomliga gångsystem de därvid utgnaga och hvilka, olika för olika arter, dock i allmänhet visa två slags gångar, dels ”modergångar”, gjorda af den äggläggande honan, dels från dessa utstrålande ”larvgångar”.

I vårt land finnas 49 arter, alla små; endast en uppnår en storlek af 6—9 mm. De kunna fördelas på 3 stora släkten: *Tomicus*, barkborrar i inskränktare mening, *Hylesinus*, bastborrar, och *Scolytus*, splintborrar, hvarje släkte fördeladt på flera underslägten. Bland viktigare arter kunna följande nämnas. Larverna af *Tomicus typographus* lefva under barken af gran. Gångsystemet visar två eller flera från en gemensam hålighet, ”parningskammaren”, utgående, i stammens längdriktning löpande modergångar. Arten angriper i allmänhet endast fällda stammar eller sjuka träd, men kan stundom bli farlig för den friska skogen. Den uppträder ofta efter andra insekthärjningar, exempelvis nunnehärj-

ningar, dödande träd, som oljest skulle kunna komma sig efter de föregående insekternas angrepp. *T. stenographus*, vår största art, liknar föregående i fråga om gångsystem och lefnadssätt, men hemsöker tall. *T. chalcographus* med från parningskammaren åt alla håll radiärt utstrålande modergångar träffas ofta under granbark tillsammans med den förstnämnda arten. *T. bidens* har likaledes radiärt utstrålande modergångar, men angriper tallen; den träffas oftast å grenarna, aldrig under äldre stammars tjocka bark. Gångarna bilda rännor i veden. *Hylesinus piniperda*, vanliga märgborren, är en af tallens svåraste skadeinsekter. Den är dock af föga betydelse under larvstadiet, emedan honan sällan eller aldrig lägger sina ägg i friska träd. Däremot borrar sig den fullbildade insekten in i tallskotten, hvilkas märg den uppäter. *Scolytus Ratzeburgi*, björksplintborren, angriper björk och kännes lätt igen på sina långsgående, ehuru något snedt mot fiberriktningen löpande modergångar, hvilka nå en längd af 10—12 cm. och äro tätt besatta med lufthål. G. G.

Barkbröd, en förr under missväxtår och hungersnöd i Nordens fattigare trakter ofta bakad brödsort, som vanligen bestod af $^2/_3$ barkmjöl (af tall, lind o. s. v.) samt $^1/_3$ rågmjöl. Ännu förekommer någon gång barkbröd i Finland och Norrbotten.

Barkdjuret, *Rhytina borealis*, *zool.*, utdöd medlem af sirendjurens familj och lik dugongen, men i stället för tänder försedd med hornskifvor, en i gommen, en på underkäken. Sitt namn fick barkdjuret för sin tjocka, barklika, kring halsen gropiga och spruckna hud. Det nådde en längd af 9—12 meter. Lemmarna liknade öfriga sirendjurs: framlemmarna voro fenlika, och i stället för baklemmar hade djuret en vågrät, halfmånformig stjärtfena att röra sig med. Framlemmarna tjänade emellertid äfven såsom stöd och såsom medel att lösslå de tångruskor, af hvilka djuret lefde. — Barkdjuret blef sent kändt, men, till följd af människans vinstbegär, hastigt utrotadt. Under Berings andra expedition till de arktiska farvattnen, och då hans fartyg (nov. 1741) strandat på den efter honom benämnda ön, i Kamtsjatkahafvet, fick naturforskaren Steller, som medföljde honom, god tid att lära känna det där i otaliga skaror vid stränderna lefvande barkdjuret. Expeditionen kom i yttersta betryck och nödgades i detta djur söka sin räddning från hungersnöd och skörbjugg. Steller prisar högeligen djurets både kött och fett. Efter denna tid anställde hvaljägare och äfventyrare ett sådant utrotningskrig mot barkdjuret, att det sista lefvande exemplaret, såvidt kändt är, dödades redan 1768. Enligt Nordenskiöld, som på Vega-expeditionen insamlade flera skelett, skulle dock några individer af barkdjuret lefvat ännu 1854. F. A. S.*

Barkekonung. Se Kristofer, konungar, 3.

Barken, Södra och **Norra**, tvenne sammanhängande sjöar i sydöstra delen af Dalarna, Västerbergslags fögderi. Aflopp till Mälaren genom Kolbäcks å och Strömsholms kanal. Vid nordvästra änden af Barken ligger köpingen Smedjebacken. Sjöns höjd öfver hafvet är 101 m.

Barker [bā'kə], Robert, irländsk porträttmålare, f. 1739 i Kells, d. 1806 i London, blef genom sin rundmålning af Edinburgh (1788) panoramats uppfinnare.

Barker [bā'kə]. 1. Thomas B., engelsk målare, f. 1769, d. 1847, är mest känd genom sina landskap i ungefär samma stil som Gainsborough. Målade äfven porträtt, historiska och religiösa ämnen. Hans märkligaste arbete är en stor fresk i hans eget hus i Bath, *Turkarnas infall på Scio, april 1822*. En mycket populär målning var *Skogvaktaren*, med ämne från Cowpers "The task". — 2. Thomas Jones B., den förres son, engelsk målare, f. 1815 i Bath, elev af sin fader och i Paris af Horace Vernet. På uppdrag af konung Ludvig Filip målade han *Ludvig XIV:s död* (förstörd 1848 vid plundringen af Palais royal) m. fl. Återkommen 1845 till London, egnade han sig en tid åt porträttkonsten, men snart öfvergick han till att måla krigsscener. Bland taflor af detta slag äro *Wellington och Blücher aftonen efter slaget vid Waterloo*, *Napoleon efter slaget vid Bassano 1796*, scener ur Nelsons lif och *Kapplöpning på Corso i Rom*. Efter 1870 utförde han en del krigsscener från franskttyska kriget. Död i London 1882. C. R. N.*

Barker [bā'kə], Matthew Henry, engelsk romanförfattare, f. 1790 i Deptford, d. 1846 i London, först sjökapten, sedan tidningsman, blef under pseud. The old sailor ("den gamle sjömannen") bekant som författare till åtskilliga omtyckta sjöromaner: *The life of Nelson*, *Land and sea tales* m. fl.

Barkero'l (it. *barcaruola*, liten båt), omastad båt, som har mycken likhet med en gondol och nyttjas i Medelhafvets hamnar. Jfr Barkarol.

Barker's mill [bā'kəs mi'l]. Se Segnerska hjulet.

Barkeryd, socken i Jönköpings län, Tveta härad. 9,975 har. 1,340 inv. (1903). B. bildar med Nässjö ett konsistoriellt pastorat i Växjö stift, Tveta kontrakt.

Barking [bā'kiŋ], stad i engelska grefsk. Essex, 6 km. ö. om London, nära Thames. 21,547 inv. (1901). Omkr. 3 km. s. om B. ligga de stora ångpumpverk, som suga nästan hela Londons orenligheter ut i Thames, hvarifrån ebb och flod sedan föra dem ut i hafvet.

Barkkora'll, *zool.* Se Korall.

Barkmast, *sjöv.* Se Mesan.

Barkning, *skogsv.* För att befrämja virkets torkning och förhindra safternas jäsning och mögelbildning afbarkas trädet. Alltefter som barken borttages helt eller endast delvis, skiljer man mellan helbarkning (å sågtimmer), randbarkning (å granslanor), ringbarkning (å asp eller för att hindra fjärillarver att stiga uppåt stammarna). Föreskrift om afbarkning förekommer i gällande flottningsstadga af år 1880 för allt virke, som skall framflottas i allmän flottled med undantag af vissa älfvar, på det att den lossnande barken icke måtte skada ångarna efter vattendragen eller fisket. Jfr Afbarkning. F. L.

Bar-Kochba ("Stjärnson" enligt 4 Mos. 24: 17), egentligen Simon från staden Kosiba, judarnas anförare i det af honom anstiftade upproret mot romarna 132 e. Kr. Rabbi Akiba ansåg honom för den af det judiska folket efterlängtade Messias. B. dukade under år 135. Hans fästning Bethar eröfrades af Julius Severus, som enkom för att bekämpa judarna sändes från Britannien till Palestina. 580,000 judar lära ha omkommit i denna kamp. Så slutade "stjärnsonen", såsom man sade, som en lögnens son (Kosiba = lögn). Hadrianus befolkade Jerusalem med hed-

tingar, uppställde sin egen bild på tempelberget och vanhelgade det heliga området, i det han därstädes uppförde ett tempel åt Jupiter Capitolinus. G. K—n.

Bar-konfederationen. Se Bar (stad).

Ba'rkov, Ivan Semenovitj, en rysk skriftställare i midten af 1700-talet. Son af en pop, blef 13. såsom elev af Nevski-seminariet uppmärksammad af själfve Lomonosov och fick inträde vid universitetet, hvarifrån han dock relegerades på grund af dryckenskap. Han antogs sedermera som ryska vetenskapsakademiens kopist och korrekturläsare och avancerade till akademisk öfversättare af latinska diktverk. Trots sin stora formtalang, var det dock icke denna egenskap som B. vardt så populär i ryska litteraturhistorien, utan såsom författare af en mängd tryckta skrifter i den frivola genren. Efter honom blef ock *barkovstjina* liktydigt med slipprig litteratur öfver hufvud. A—d J.

Barkpor l. Lenticell, *bot.* Då hos de träd- och buskartade växterna efter årsskottens utväxande öfverhuden förstärkes genom ett korklager (*periderm*), hvilket hindrar transpiration m. m., uppstå — vanligen under den ursprungliga öfverhudens klyföppningar — partier af celler, som, ehuru förkorkade, motsats till peridermet hafva stora intercellularer. Genom dessa eger ett fritt gasutbyte rum mellan atmosfären och de inre väfnaderna. Den lokala tillväxten på dessa ställen blir så liflig, att öfverhuden spränges och de bildade barkporerna framstå såsom små brunaktiga vårtor på barken hos de flesta trädartade växters yngre grenar, stammar och rötter. Särskildt väl utvecklade äro de hos fläder, al m. fl. Vid tjocklekstillväxten växa äfven barkporerna och få därigenom, såsom hos björken, en långsträckt form. G. A.*

Barksegel, *sjöv.* Se Mesan.

Barkskepp l. Bark, *skpsb.*, ett tremastadt fartyg, hvars aktersta mast, mesanmasten, saknar

tär. I olikhet med de öfriga tvenne masterna är denna dessutom i saknad af märs och har endast rånning. På mesanmasten föres ett gaffelsegel, kalladt mesan, och ofvanför detta ett s. k. gaffeltoppsegel, som löper på mesanstången mastens förlängning) och uthalas på gaffeln. På större barkskepp nyttjas stundom ett litet gaffeltoppsegel ofvanför det nämnda, och en mindre gaffel finnes då ungefär midt på mesanstången. För öfrigt är ett barkskepp tackladt som ett ”fullriggadt” skepp eller ”fregattskepp”. R. N.*

Barkstång, *sjöv.* Se Mesan.

Barktornar, *bot.*, kraftigt utvecklade hårbildningar, hvilka i motsats till vanliga växthår ej endast äro öfverhudsbildningar, utan till stor del äfven uppbyggas af växtens barklager; ja i vissa fall kunna äfven kärlsträngar ingå i deras bildning, t. ex. taggarna på fruktväggen af spikklubba (*Datura*). Taggarna å rosenbuskar och hästkastanjens frukter äro att hänföra till barktornar. G. O. R.

Bark-ymp, *trädg.*, ympkvist, som insättes mellan grundstammens bark och ved. Barkympning brukas, när grundstammen är betydligt tjockare än ympkvisten.

Barkåkra, socken i Kristianstads län, Bjäre härad. 3,223 har. 1,922 inv. (1903). B. bildar med Rebbelberga ett regalt pastorat i Lunds stift, Bjäre kontrakt.

Barlaam och Joasaf. Se Barlaam och Josafat.

Barlaam och Josafat (Barlaam och Joasaf), religiös roman från medeltiden. — Berättelsen handlar om Josafat, en indisk konungason, som af sin fader hålles instängd i ett slott, dit intet rykte om kristendomen skulle kunna tränga. Trots detta, får dock ynglingen kunskap om densamma genom den vise anakoreten Barlaam. Josafat omvänder sedan sin fader och begifver sig slutligen till öknen, där han tillbringar sitt lif under späkningar. En mängd kristliga parabler och allegorier finnas införda i handlingen, och hela arbetet syftar tydligen på ett förhärligande af det asketiska lifvet. Ursprunget till romanen är *Lalitavistara* (en 76 e. Kr. förf. legendartad biografi öfver Buddha), som i Damaskus på 700- (l. 1000-)talet af Johannes Damascenus d. ä. (eller d. y.) ombildades till en kristen legend på grekiska. Själfva namnet Josafat är genom arabisk — Yûdâsaf eller Bûdâsaf — och medelpersisk förmedling en ombildning af Buddhas beteckning som *Bodhisattva* (*Bodhisatta*). Romanen öfversattes senast på 1100-talet till latin och därifrån dels i poetisk form, dels i prosadräkt på flera språk: franska, italienska, spanska, tyska, polska, tjechiska, ja till tagala (på Filippinerna) och norska 1250—57, möjligen af Håkan den gamles son Håkan den unge, d. 1257. Denna öfversättning utgafs af Keyser och Unger år 1851 i Kristiania under titeln ”Barlaams och Josaphats saga”. Följande år utkom en öfversättning däraf på nynorska af Kinck. Omkr. 1440 öfverflyttades legenden till svenska, helt fritt och i ytterligt sammandragen form, så att ungefär $^3/_4$ af innehållet uteslutits. Den enda bevarade svenska handskriften (som från Vadstena kommit till Nådendals kloster) utgafs 1887 af Sv. fornskriftsällskapet genom G. E. Klemming (”Prosadikter från Sveriges medeltid”). Jfr E. Kuhn, ”Barlaam und Joasaph. Eine bibliographisch-litterargeschichtliche studie” (Abh. d. philos.-philol. cl. d. k. bayr. ak. d. wiss. zu München, 1894). (K. F. J.)

Barlæus, Kaspar (egentl. van Baerle), holländsk skald och historieskrifvare, f. 1584, d. 1648 som professor i Amsterdam. Utom latinska *Poemata* (1645—46) och dikter på holländska språket (utg. af Schull 1835) författade han de historiska arbetena *Medicea hospes* (1639) och *Rerum per octennium in Brasilia et alibi nuper gestarum historia* (1647) m. fl.

Barlast, *sjöv.* Se Ballast.

Barlastväxter. Se Ballastväxter.

Bar-le-Duc [lə dy'kk], fransk stad. Se Bar 1.

Barléria L., *bot. farm.*, växtsläkte af fam. *Acanthaceæ*. Bladen af *B. prionitis* L. äro mycket bittra och användas såsom frossmedel; bladen af andra arter hafva urindrifvande och uppmjukande egen-

skaper. De asiatiska arterna odlas ej sällan i växthus. O. T. S. (G. L—m.)

Barle'tta, stad i italienska prov. Bari, vid Adriatiska hafvet. 41,969 inv. (1901). På den stora piazzan står en berömd bronsstaty af en romersk kejsare (Heraclius?). Omkr. 7 km. v. om B. stod slaget vid Cannæ 216 f. Kr.

Barley-corn [bā'likån], eng. (egentl. bjuggkorn), ett engelskt längdmått, = 1/3 inch (tum). Barley-corn påstås vara ursprunget till engelska längdmåttet, i det att tre bjuggkorn lagda efter hvarandra bildade en inch.

Barlingbo, socken i Gottlands län, Norra häradet. 1,695 har. 452 inv. (1903). B. bildar med Ekeby ett konsistoriellt pastorat i Visby stift, Norra kontraktet. — Kyrkan är mycket märklig. Det kvadratiska korutsprånget, något för de gottländska kyrkorna högst ovanligt, finnes, utom i B., endast i Kräklingbo kyrka. I kyrkan förvaras en märklig dopfunt med bilder af de fyra evangelisterna, hvilkas namn äro angifna med runor. Hs Hd.

Barlow [bā'lâu], Joel, amerikansk författare och politiker, f. 1754 i Connecticut, deltog i frihetskriget 1780—83, hvarunder han eldade trupperna genom predikningar och sånger. Ryktbar genom sin frihetsglödande dikt *Vision of Columbus* (1787) och revolutionära ströskrifter, begaf han sig till Frankrike, där han trädde i förbindelse med revolutionsmännen och erhöll medborgarrätt. 1805 återvände han till Amerika, där han lefde i landtlig tillbakadragenhet, tills han 1811 utnämndes till sändebud i Paris. På resa till en konferens med Napoleon I dog han i Polen 1812.

Barlow [bā'lâu], sir George Hilaro, anglo-indisk ämbetsman, f. 1762, d. 1847, tillträdde redan 1779 en civil ämbetsmannabefattning i Bengalen och förvärfvade sig där snart anseende som god administrator och skicklig finansman. Som undersekreterare i inkomstdepartementet under generalguvernören lord Cornwallis genomförde B. den af Cornwallis och rådsmedlemmen Shore (sedermera lord Teignemouth) planerade ryktbara grundskattefixeringen i Bengalen (*the permanent settlement*; se därom Indien, historia). Shore, som blef Cornwallis' efterträdare som generalguvernör, gjorde B. till den indiska regeringens förste sekreterare (1796), och 1801 blef B. medlem af "högsta rådet" samt var äfven en af Wellesleys förnämste medhjälpare vid den inre förvaltningen. Som t. f. generalguvernör styrde B. brittiska Ostindien under de båda kritiska år, som förflöto mellan lord Cornwallis' död 1805 och hans efterträdare lord Mintos ankomst 1807. Hans förnämsta ögonmärke härvid var att upprätthålla freden och göra besparingar, hvaremot han förbisåg den från maratterna alltjämt hotande faran, som snart nödgade regeringen till en kraftigare politik. B. blef 1807 guvernör öfver presidentskapet Madras, men råkade där genom sträf högdragenhet i häftiga tvister med sina underlydande och framkallade t. o. m. genom sparsamhetsåtgärder i fråga om de koloniala truppernas underhåll ett farligt myteri, som han emellertid med fast hand undertryckte. De missnöjde officerarna genomdrefvo dock genom agitation i England B:s återkallande (1812), hvarefter han helt drog sig tillbaka till privatlifvet. V. S—g.

Barlows hjul, *fys.*, en apparat, som visar inverkan af en magnet på en ledare, i hvilken går en elektrisk ström. Ett med djupa tänder försedt hjul af koppar roterar kring en horisontal axel, så att tänderna successivt nedgå i en med kvicksilfver fylld ränna, hvilken står i förbindelse med den ena polen af en galvanisk stapel. Den andra polen kommunicerar med hjulets axel. En hästskomagnet är fäst på apparatens fotställning, så att dess poler ligga på ömse sidor om de i kvicksilfverrännan nedgående tänderna. När strömmen sättes i gång, börjar hjulet att rotera. Dess rotationsriktning bestämmes af den elektriska strömmens riktning i förhållande till magnetens poler. Omkastas strömmen, så hejdas hjulets rörelse och öfvergår till en rotation i motsatt led. Apparaten är uppkallad efter Peter Barlow [bā'lâu], f. 1776 i Norwich, d. 1862 i London, professor i matematik vid krigshögskolan i Woolwich. R. R.*

Barlows sjukdom [bā'lâus], en skörbjuggliknande sjukdom, som vanligen uppträder hos barn under senare hälften af det första samt under det andra lefnadsåret, i följd af en till beskaffenheten olämplig föda, såsom ensidig användning af kokt mjölk eller konstgjorda näringsämnen. Barnen blifva bleka och jämra sig vid beröring. Blödningar inträffa lätt och utan påvisbar orsak, särskildt i vissa (lår- och sken-) ben samt från det i allmänhet svällda och uppluckrade tandköttet. Sjukdomen, som med lämplig behandling snart plägar gå till hälsa, drager i annat fall ut under veckor och månader och kan äfven sluta med döden. Avn.

Bar Lut (rättare Bahr Lut), arabiska namnet på Döda hafvet.

Barläst, lastningsplats på Gottlands nordöstra kust, i Lärbro socken, inne i Slite-viken och snedt emot Slite. Kalkbruk.

Barmakider (Barmekider), förnäm persisk släkt, hvars medlemmar voro ättlingar af Barmak, en till islam omvänd präst vid eldsdyrkartemplet i Balk. Barmakiderna spelade en betydande roll under de förste abbasidiske kaliferna. Sedan den omajjadiska dynastien i Damaskus fallit genom de anstolta syriska stammarnas inbördes strid om företräde och politisk makt, blef det abbasidernas och framför allt den kraftige och statskloke El-mansûrs uppgift att administrativt befästa det nya af ännu mer motsatta element, de segrande, men råe semitiske araberna och de besegrade, men mer bildade ariske perserna, sammanfogade statsväldet i Bagdad. Det gällde att finna en förmedlande politik och en centraliserad förvaltning, där de bägge elementen kunde samverka, och vid denna svåra uppgift visade barmakiderna en eminent duglighet, då de under en tid af mer än 50 år hufvudsakligen ledde statens styrelse och gåfvo denna en med den gamla persiska författningen öfverensstämmande organisation. Barmaks son Châlid beklädde under El-mansur flera viktiga ämbeten. Chalids son Jahja var El-mâhdis sekreterare och guvernör för hans son Harûn-er-rasjîd samt sedermera dennes vesir, under hvilken tid Jahjas fyra söner innehade de förnämsta förvaltningsposterna. Barmakidernas fall berodde nog egentligen på den som regent tämligen oduglige Haruns växande afund och rädsla för deras makt, men den närmaste anledningen berättas vara den, att Jahjas yngste son och Haruns oskiljaktige vän Dsjâfar, som blifvit förmäld

med Haruns älsklingssyster Abbâse, mot villkor att afstå från äktenskapliga rättigheter, brutit detta förbud. Djafar och Abbases två små söner blefvo aflifvade, och de öfrige barmakiderna fingo dö i fängelse. H. A.

Barmbeck, förr förort till Hamburg, med därhuset Friedrichsberg; sedan 1894 införlifvadt med staden.

Barmekider. Se Barmakider.

Barmen, fabriksstad i preussiska Rhenprovinsen, reg.-området Düsseldorf, vid floden Wupper, endast 6 km. från Elberfeld. 141,944 inv. (1900), däraf 114,095 evangeliska, 24,294 katoliker och 592 judar. B. är en af Tysklands mest betydande industristäder (''Tysklands Manchester'') och sysselsätter öfver 40,000 arbetare. Främst står produktionen af s. k. Barmen-artiklar: snören, band, spetsar, tränsar, siden- och halfsidendukar, garn, paraplytyger, lasting, kasjmir, knappar m. m. I denna industri sysselsättas 19,000 arbetare i 900 fabriker och verkstäder. Dessutom tillverkas här mattor, trikå- och korsett-varor, papper, färger, kemikalier, ång- och andra maskiner, läder och militäreffekter, pianon och orglar, hvarjämte finnas järn- och metallgjuterier, litografiska anstalter o. s. v. Hela utförseln steg 1900 till ett värde af 21,5 mill. mark. B. har 6 bangårdar. Med Elberfeld står det i förbindelse bl. a. genom en sväfvande bana öfver Wuppers dal. I B. finnas, utom lärda och tekniska skolor, ett missionsseminarium och ett bibliotek. B. fick stadsrättigheter först 1808 af storhertigen af Berg. J. F. N.

Barmenit, *Natrium chloro-borosum*, ett desinfektionsmedel, som består af borax, borsyra, klorsalt och något underklorsyradt natrium.

Barmhärtiga bröder (i Frankrike *Frères de la charité*, i Italien *Fate ben fratelli*), ett urspr. världsligt brödraskap, som stiftades af portugisen Juan Ciudad, äfven kallad Johannes af Gud (f. 1495, d. 1550, kanoniserad 1640), hvilken, efter en stormigt tillbragt ungdom, 1540 började egna sig åt sjukskötsel samt vård af fallna kvinnor. Från alla håll understöddes han i sin människovänliga sträfvan och efterlämnade vid sin död en vidtutgrenad förening, hvilken allt fortfarande skulle verka för det goda ändamålet. Denna förening blef 1572 af Pius V erkänd såsom kongregation efter Augustinus' regel. 1592 delades den i 2 afdelningar, en spansk (med brun ordensdräkt), för Spanien och Amerika, och en italiensk (med svart dräkt), för det öfriga Europa. Medlemmarna förbinda sig — utom till hvad som innebäres i de tre gamla munklöftena — till sjukvårdstjänst, och deras kloster äro storartade hospital, i hvilka medlemmar af alla trosbekännelser vårdas med lika kärlek och omsorg. Kongregationen, hvars tvenne hufvudgrenar från omkr. 1870 närmare sammanslutits under en på 6 år vald, i Rom bosatt ordensgeneral, är f. n. indelad i 11 provinser med omkr. 1,200 medlemmar. J. Hdr.

Barmhärtiga systrar (fr. *Soeurs [filles] de la charité* l. *de la miséricorde*), föreningar af kristligt sinnade kvinnor med ändamål att lindra mänskligt elände, företrädesvis genom att vårda fattiga och sjuka. Den första af detta slag stiftades af fransmannen Vincent de Paul och hans väninna Louise le Gras, erhöll 1633 ordensregel och stadfästes 1668 af påfven såsom ordnad kongregation. Systrarnas löften afgifvas årligt och äro icke bindande på lifstid. Vid Vincents död (1660) egde hans stiftelse 28 hospitalshus i Paris, och 1685 hade antalet stigit till 224 inom Frankrike och angränsande länder. Under revolutionen upphäfdes orden, men blef 1807 återställd af Napoleon. I Frankrike och Tyskland finnes nu ett mycket stort antal af dessa barmhärtiga systrar, hvilka med en allt uppoffrande kärlek egna sig åt vården af sjuka och blinda samt åt skolundervisning m. m. Liknande föreningar af tyskt ursprung äro elisabetinnorna, ursulinnorna m. fl. Inom den protestantiska kyrkan motsvaras de barmhärtiga systrarna (sedan 1836) af diakonissorna. J. Hdr.

Barmstedt, stad i preuss. reg.-området Schleswig, i södra Holstein, vid Krückau-ån. 4,297 inv. (1900). I närheten, på en ö i ån, ligger slottet Rantzau, fordom residens för riksgrefvarna af Rantzau, nu säte för en amtsdomstol.

Barn (af *bära* i bet. föda). 1. *Fysiol.* Benämning på människan från hennes födelse till manbarhetsåldern inträde. Barndomen plägar indelas i tre skeden: dibarnsåldern (till 1:a årets slut), den egentliga barnåldern (2:a—7:e året) samt goss- och flickåldern. Under dibarnstiden för barnet ett väsentligen vegetativt lif, med rask kroppsutveckling. Vikten, som vid födelsen är 3,3 kg. för gossen och 3 kg. för flickan (alla här anförda tal växla dock betydligt), trodubblas. Utvecklingen går därunder fortast i början, så att den dagliga viktökningen, som under första kvartalet utgör 28 gr., under det andra utgör 18, under det tredje 13 och under det fjärde 8 gr. Längden ökar från 50 till 70 cm. Matsmältningsorganen utmärkas genom sin stora retbarhet samt sin bristfälliga förmåga att bearbeta och med kroppen införlifva annan föda än kvinnomjölken. Bristfällig är äfven förmågan att hindra utvecklingen af jäsnings- och förruttnelsebringande mikroorganismer i matsmältningskanalen, hvilkens slemhinna vida mindre än slemhinnan hos den fullvuxne förmår hindra mikroorganismer och deras giftor att intränga i kroppen. På dessa ogendomligheter hos matsmältningsorganen bero till väsentlig del den stora sjukligheten och dödligheten under tidigare barndomen. Bensystemet är genom sin mjukhet lätt utsatt för missbildningar (t. ex. vid engelska sjukan). Mellan de bägge hjäss- och de bägge pannbenen kännes genom huden en fyrkantig lucka, den stora fontanellen, som i allmänhet sluter sig i början af andra året; ett väsentligt tidigare eller senare slutande af densamma tyder på sjukdom af ett eller annat slag. Om tandsprickningen se Tandsprickning. Nervsystemet, hvars flesta organ vid födelsen äro mycket ofullständigt utvecklade, intar en jämförelsevis stor plats; hjärnan ensam, som hos den fullvuxne utgör 2,4 proc. af hela kroppsmassan, utgör hos den nyfödde ej mindre än 13,5 proc. Den nyfödde har smak- och luktsinne, urskiljer temperaturförändringar och antagligen äfven beröring (hvilket ställe det är som beröres lär barnet dock först genom erfarenhet). Hörseln utvecklas från andra dagen. Vid en veckas ålder kan barnet skilja ljus från mörker, och efter 3 à 6 veckor börjar det fixera föremål; ögonen röras dock fortfarande tämligen oberoende af hvarandra, och detta försvinner helt och hållet ej förr än i slutet af första året. Förmågan att säkrare särskilja ett flertal färger inträder i allmänhet ej förr än i tredje året. Medvetande och viljeyttringar plåga visa sig

i början af andra kvartalet, antydningar till ett verkligt språk vid slutet af första året, ordet jag i tredje året. Försöken att gå bruka begynna vid första årets slut. Det perifera nervsystemets retbarhet, som under de första veckorna är vida mindre än hos den fullvuxne, ökas alltmer till midten af första året, då den tvärtom är ganska betydlig, hvarigenom af de mest växlande anledningar, särskildt vid sjukdom, ej sällan t. o. m. krampanfall (''tandslag'') uppträda.

Om barnets utveckling under de bägge följande skedena är här ej mycket att säga. Under andra året växer barnet 10, under det tredje 7 och därpå 5 cm. årligen. Viktökningen utgör till midten af det tredje skedet i genomsnitt bortåt 2 kg. årligen, hvarefter den ökar till vid pass 4 kg. Vid 15 år, då manbarhetsutvecklingen plägar börja, är gossen i medeltal 151 cm. lång och väger 41 kg.; flickan är 149 cm. lång och väger 40 kg. Se vidare Barnavård. Avn.

2. *Jur.* Som juridisk term betecknar uttrycket barn dels person af lägre ålder, dels afkomling i första led utan åldersbegränsning. I sin förra bemärkelse saknar dock i svenskt rättsspråk ''barn'' en fast terminologisk användning, till skillnad från hvad som är förhållandet i de moderna länder, hvilka jämlikt romersk rätt fränkänt personer alltintill åldern af sju år (lat. *infantia*) förmåga att genom rättshandel förändra sitt läge, vare sig förvärfva rätt eller ikläda sig förbindelse. — I den äldre, ännu för handtverk gällande kungl. förordningen af 18 nov. 1881 ang. minderårigas användande i yrkesarbete räknas till aderton år person såsom minderårig, till fjorton såsom barn samt i åldern mellan fjorton och aderton såsom ''yngre person''. Senare lagstiftning i ämnet, nämligen den särskildt industriell rörelse afseende lagen af 17 okt. 1900, talar åter allenast om minderåriga och begagnar sig af årsbestämningar för att skilja mellan de särskilda åldersklasserna under aderton år. Eljes möta visserligen alltsomoftast föreskrifter om barn, än med och än utan förklarande åldersbestämmelse. Såframt fråga ej är om förhållandet till föräldrar eller om andra liknande förvantskaps- eller vårdnadsförhållanden, sker dock så icke för dem, som öfverskridit femton år. Därintill, men ej heller längre, lär därför ock enligt svenskt rättsspråk barnaåldern få i tveksamma fall anses sträcka sig. Ifrågavarande lagstiftning om barn är att söka dels i den allmänna strafflagen och dels i en mängd administrativa förordningar. Det är lagbud rörande förbrytelse och skada af barn, deras utsättande, bortförande samt förledande till brott eller otukt, svikligt tillegnande af hvad de innehafva, åtgärder vid vanart och sedligt försummande af barn samt bettlande från deras sida, öfvervakande tillsyn öfver dem, som uttingats mot fosterlega, skoltvång och religiös uppfostran samt barns begagnande vid offentliga förevisningar eller till försäljning nattetid. — I sitt förhållande till föräldrar hafva åter barn en ganska olika rättsställning, alltefter som de äro äkta eller oäkta, äkta i och med aflelsen eller genom legitimation, omyndiga eller myndiga, i föräldrarnas bröd eller af egen försörjningsförmåga, hemmavarande eller i besittning af bostad utom föräldrahemmet. Legitimation verkar ej heller alltid lika, i det att delvis skillnad är att göra mellan dem, som legitimerats före, och dem, som legitimerats efter födelsen. Stundom lyder föreskriften helt allmänt på barn, fastän tydligen det afses allenast visst slag. 'Barn'' i 1734 års lagbok betecknar sålunda särskildt äkta barn. Än vidare får föräldrars i allmänhet erkända rätt att aga barn anses utesluten, då det nått myndig ålder eller grundlagt en självständig ekonomisk existens. I betraktande däraf att, då det rör föräldrar, åldersbegränsning ej inlägges i uttrycket barn, talar fattigvårdsförordningen om minderåriga barn och förstår då därmed barn under femton år. Det är dock föreskriften ej allenast om en föräldrarnas skärpta understödsplikt och om barnens delaktighet i föräldrarnas hemort, utan äfven om påföljder af bettlande, som personer i nämnda ålder låta komma sig till last. I sammansättningarna fosterbarn, styfbarn och svärbarn har ''barn'' ej heller någon bibestämning af viss lägre ålder Tilläggas må att, om än för den närvarande tiden ''barn'' i sin senast omhandlade bemärkelse särskildt utmärker afkomlingar i första led, det icke alltid varit så. Ännu i 1734 års lag begagnar giftermålsbalken ''barn'' liktydigt med bröstarfvingar och alltså för att angifva afkomlingar i allmänhet, medan åter ärfdabalken visserligen härutinnan gör vederbörlig åtskillnad. Se Minderårig, Myndighetsålder, Oäkta barn och Öfvermage. — Litt.: Winroth, ''Svensk civilrätt'' III (1901, s. 1—171) och IV (1903 och 1904, s. 543—554). A. W.

Om det i forntidens samhällen ganska vanligt förekommande ''utsättandet'' af barn se Utsättande.

Ba'rnabas (hebr., ''hugsvalelsens son''), egentl. Joses, enligt sägnen en af Jesu 70 lärjungar, var bördig från Cypern och tillhörde Levi stam. I Jerusalem införde han Paulus hos Petrus och Jakob samt tog honom med sig till Antiokia, då han skulle befästa den unga kristna församlingen därstädes. B. var Paulus' följeslagare på dennes första missionsresa, och under apostlamötet i Jerusalem talade han, likasom Paulus, för de hedne-kristnes befrielse från att följa den mosaiska lagens föreskrifter. En tvist mellan B. och Paulus om Johannes Marcus kom dem att skiljas, och då Paulus företog sin andra missionsresa, begaf sig B. till Cypern. Om hans lif efter denna tid har bibeln intet att förmäla. Legenden gör honom till den förste biskopen i Milano, liksom ock till grundläggare af den kristna kyrkan på Cypern, där han skall ha lidit martyrdöden. En ''epistel'', enligt uppgift författad af Barnabas, ansågs af många i den gamla kristna kyrkan för kanonisk och finnes upptagen i ''codex sinaiticus''. Viktiga skäl tala dock mot B:s författarskap. (J. P.)

Ba'rnabas-brefvet (Barnabas' epistel). Se Apostoliska fäder och Barnabas.

Barnabiter, först kallade Paulaner, en munkorden, stiftad 1530 af Antonio Maria Zaccaria (d. 1539) i Milano och bekräftad 1533 af påfven Klemens VII. Barnabiterna egna sig åt barmhärtighetsverk, ungdomens undervisning, predikan och mission bland kättare. Utom de vanliga klosterlöftena afgifva de äfven det löftet att icke mottaga några kyrkliga värdigheter. Orden hugnades vid sin stiftelse med många förmåner och vann stark tillväxt både i Italien och andra katolska länder, särskildt Österrike, där orden ännu finnes kvar.

Dock öfverflyglades den snart i makt och framgång af jesuiterna. (T. H—r.)

Barnaboken. Se Månsson (Peder).

Barnaby [bā'nəbi], *sir* Nathaniel, engelsk mariningenjör, f. 1829 i Chatham, utbildade sig vid skeppsbyggnadsskolan i Portsmouth och var 1855—85 anställd vid amiralitetets ritbyrå, där han erhöll rang af direktör. Han gjorde engelska örlogsflottan stora tjänster, i det att han hade sin hand med vid byggandet af nästan alla dess fartyg, som vid hans afskedstagande voro i sjön eller under byggnad. B. gaf uppslaget till den betydelsefulla öfvergången från järn till stål såsom fartygsmaterial. Han var en bland de fyra stiftarna af "Institution of naval architects" (1860), till hvars märkliga "Transactions" han skrifvit många bidrag. Öfriga alster af hans penna äro *Marine propellers* (1855), *Naval review: british, french, italian, german war ships* (1886), artiklarna "Navy" och "Shipbuilding" i 9:e uppl. af "Encyclopædia britannica" m. m.

Barnafostrare kallas i lagen om fosterbarns vård af 6 juni 1902 sådan person, som mottagit barn under sju år för vård och fostran i enskild bostad, samt, då fråga är om barn, som intagits i särskild anstalt, där fosterbarnsvård utöfvas, anstaltens innehafvare eller dess föreståndare, om sådan finnes. Jfr Fosterbarnsvård. Se vidare Emil Sundberg, "Lagstiftningen om barnavård" (1903).

Barnamord, *jur.*, uppsåtligt dödande af ett nyfödt, oäkta barn, då gärningen föröfvas af barnets moder. Det abnorma tillstånd, hvari en ogift barnaföderska antages vara försatt, ej endast i fysiskt hänseende, utan äfven i psykiskt, föranledt af fruktan för vanära och bekymmer för barnets framtid, och under hvilket tillstånd tanken på att beröfva fostret lifvet lätteligen kan hos henne uppkomma och öfvergå i handling, är orsaken till att barnamord inom alla nyare lagstiftningar belägges med mildare straff än annat uppsåtligt dödande. Den svenska strafflagen stadgar straffarbete från och med 2 till och med 6 år, hvilket straff dock vid synnerligen försvårande omständigheter kan förhöjas intill 10 år. Af ofvan anförda grund till straffmildringen följer, att någon mildring ej bör ega rum, då kvinnan föröfvat gärningen så långt efter barnets födelse, att hon må antagas hafva haft rådrum och förmåga till besinning. Några lagstiftningar hafva bestämt en viss tidslängd — vanligtvis 24 timmar efter födseln — såsom den termin, hvarefter gärningen ej mera kan hänföras under kategorien af barnamord i juridisk bemärkelse. Andra åter, och däribland Sveriges nu gällande strafflag, öfverlämna bestämmandet däraf i hvarje särskildt fall åt domarens pröfning och uppställa såsom villkor endast att gärningen begåtts "vid födseln eller däretter". K.*

De flesta nutida kulturfolk hafva under en tidigare period i sin utveckling betraktat mord å nyfödda barn såsom en tillåten handling. Många af nutidens halfciviliserade eller af civilisationen ännu helt och hållet oberörda folkslag utöfva mord å nyfödda icke blott såsom en i enstaka fall tillåten handling, utan t. o. m. såsom en fullt utbildad plägsed. De motiv, som varit och fortfarande äro bestämmande för en dylik uppfattning af föräldrars rätt öfver ett nyfödt barns lif, äro långt ifrån enahanda, utan visa fastmer ganska växlande psykologiskt innehåll. Det vanligaste motivet torde vara fruktan för det existensförsvårande, som en stor barnaskara anses medföra; i många fall spela religiösa föreställningssätt en viktig roll, vare sig att man vill betyga gudarna sin största vördnad genom att offra det käraste man eger, eller att man — såsom polynesierna och invånarna i vissa trakter af Kina — tillskrifver barnasjälen en framstående förmedlarroll hos gudarna; i andra fall åter är rätten till mord å nyfödda inskränkt till vissa särskilda fall, såsom när det nyfödda barnet är missbildadt eller svagt utvecklad eller är frukten af en kvinnas förbindelse med en man af annan ras o. s. v.; hos många folk är det företrädesvis flickebarn, som afdagatagas, emedan de som vuxna icke äro användbara i strid. Flera nutidens vilda folkslag utöfva mord å nyfödda i den oerhörda utsträckning, att man med skäl kan påstå, att denna plägsed är en viktig faktor bland orsakerna till deras hastigt fortgående utdöende. G. H.

Barn-arbete, barns användande i förvärfs- eller lönearbete. "Barnarbetet" i denna särskilda bemärkelse får naturligtvis icke förväxlas med sådana arbeten, som föreläggas barn i ändamål att främja deras kroppsliga, intellektuella och sedliga utveckling. I motsats till dessa har barnens tidiga indragande i förvärfsarbetet visat sig medföra ytterst svåra faror för nämnda utveckling och på grund häraf först i England och sedan inom flera andra länder föranledt en lagstadgad begränsning af rätten att använda "minderåriga arbetare" (jfr Minderårig). I Sverige har detta skett genom förordningen af 18 nov. 1881 ang. minderårigas användande i fabrik, handtverk eller annan handtering samt genom lagen af 17 okt. 1900 ang. minderårigas (och kvinnors) användande till arbete i industriellt yrke. Jfr Arbetarfrågan, Arbetarlagstiftning och Arbetarskyddskonferens. Frv Brg.

Barnard [bā'nəd], Henry, nordamerikansk skolreformator, f. 1811 i Hartford, staten Connecticut, studerade vid Yale College, blef lärare och företog 1835—36 pedagogiska resor i Europa. Såsom medlem af Connecticuts lagstiftande församling, 1837—40, förordade han fängelsereformer och asyler för sinnessjuka samt genomdref en grundlig ombildning af det offentliga skolväsendet i nämnda stat. Hans system innefattade ändamålsenligare skolhusbyggnader, inrättande af högre läroverk och seminarier samt tillämpande af nya lärometoder. Han lyckades utsträcka dessa reformer till flera stater i unionen. 1838—42 var han sekreterare i Connecticuts nyinrättade undervisningsstyrelse, 1843—49 inspektör öfver Rhode islands statsskolor och 1850—54 öfver Connecticuts samt därjämte föreståndare för denna stats seminarium. B. grundade 1855 i Hartford tidskriften "American journal of education" samt utgaf ett storartadt bibliotek af uppfostringsskrifter. Såsom chef för Förenta staternas nyinrättade undervisningsbyrå, 1867—70, införde han sina gagnande reformer i hela unionen. Han har på detta område förvärfvat sig ett namn vid sidan af Horace Mann och utöfvat ett betydligt inflytande, bland annat äfven på Sveriges folkskoleväsen genom sin vän P. A. Siljeström. Bland B:s många utgifna arbeten må nämnas *School architecture* (1839; svensk bearbetning af P. A. Siljeström 1856), *Education and employment of children in factories* (1842), *Normal schools in the United states and Europe* (1851), det högeligen innehållsrika verket *National education*

in Europe (1854), *Educational biography* (3 bd, 1857), *American pedagogy* (1875) och *Education* (2 bd, 1878—79). Se J. L. Hughes, "Henry Barnard, the nestor af american education" (1896), och W. S. Monroe. "The educational labours of Henry Barnard" (1893). (Frv Brg.)

Barnard [bā'nəd], John Gross, nordamerikansk ingenjör-officer, f. 1815 i Sheffield, staten Massachusetts, genomgick krigsskolan i Westpoint och var 1833—51 använd såsom fortifikationsofficer vid hafskustbefästningar (Pensacola, New Orleans samt i Mexico). 1850—51 förestod han en topografisk expedition till Tehuantepec-näset, var 1855—56 guvernör för krigsskolan i Westpoint och 1856—61 uppsyningsman öfver befästningsverken omkring New York samt befordrades till major vid kåren 1858. Under inbördeskriget ledde han befästandet af Washington (1861 och 1862—64) samt var chef för ingenjörkåren först vid Potomac-armén (1861—62) och från 1864 vid samtliga arméerna i fält. Han utnämndes 1865 till generalmajor vid frivilliga armén och efter fredsslutet till chef för ingenjörkåren. B. erhöll afsked 1881 och dog i Detroit 1882. B. var en framstående militärvetenskapsman och utmärkt matematiker. Bland hans skrifter märkas: *Survey of the isthmus of Tehuantepec* (1852), *Notes on sea-coast defence* (1861), *Reports of the engineer and artillery operations of the army of the Potomac* (1863, tills. med general Barry) och *Problems of rotary motion* (1872). (L. W:son M.)

Barnard [bā'nəd], Edward Emerson, nordamerikansk astronom, f. 1857 i Nashville, Tennessee, graduerades 1886 vid Vanderbilt university i nämnda stad, hvarest han från 1883 tjänstgjorde som astronomie observator, var därefter en af observatörerna vid det genom sin utomordentligt stora refraktor berömda Lick-observatoriet å Mount Hamilton i Kalifornien och mottog 1895 anställning vid det nya Yerkes-observatoriet i Wisconsin, hvilket har ett ännu större teleskop, det största i världen. B. har upptäckt en mängd nebulosor och åtskilliga kometer, som uppkallats efter honom. Han har egnat särskild uppmärksamhet åt planeten Jupiter och dess drabanter samt upptäckt en femte, liten Jupitermåne.

Barnard Castle [bā'nəd kā'sl], stad i engelska grefsk. Durham, vid Tees, med ruin af ett 1112—32 af Barnard Baliol byggdt slott. 4,421 inv. (1901).

Barnardo [bənā'då], Thomas John, engelsk filantrop, f. 1845 i Irland, lärde dels som medicine studerande vid ett sjukhus och dels som frivillig lärare vid en trasskola i Eastend kända de hemlösa gatbarnens (*street arabs*) i London elände och började 1866 sin filantropiska verksamhet med att på egen risk öppna ett hem för föräldralösa gossar (vid Stepney causeway) och 1873 ett dylikt för flickor (i Ilford, Essex), hvilka med åren utvidgats och mångdubblats, så att "D:r B:s homes" nu (1904) omfatta öfver 80 anstalter. Af dem må nämnas "The babies' castle", för barn intill 5 år, i Hawkhurst, Kent, ett hem för barn öfver 5 år på ön Jersey och Leopold house i London för gossar mellan 8 och 13 år. I landtliga villa-

"The babies' castle" ("Småbarnsslottet").

hem i Ilford underhållas omkr. 1,000 flickor, hvilka undervisas i skolämnen och under "mödrars" ledning i hushållsgöromål. Gossarna underhållas i de för olika åldrar afsedda filialerna eller utackorderas på landet under uppsikt af lokalkommittéer och inspekterande damer. Äldre gossar undervisas i hufvudanstaltens

Ilford-hemmen för flickor ("De tusen flickornas hem").

vid Stepney causeway verkstäder i olika yrken, 14 till antalet, hvarefter de liksom flickorna erhålla för dem lämpliga anställningar. Omkr. 700, som visat sig särdeles duktiga, sändas årligen öfver till Canada, där tvenne "hem" finnas i Ontario och en jordbruks-

koloni med öfver 4,000 har i Manitoba. Nära 15,000 ynglingar och flickor hafva på detta sätt funnit en nyttig verksamhet i kolonierna. Vidare höra till B:s anstalter ett arbetshus för vanvårdade gossar, en slöjdskola för flickor, ett räddningshem för sedeslösa flickor, en landtbruksskola på en egendom i Worcester, en skoputsare- och en lumpsamlarebrigad i London, en platsanskaffningsbyrå för tjänsteflickor, en klubb för fabriksflickor i Eastend, barnsjukhus vid Stepney causeway, konvalescenthem vid ett hafsbad, diakonissanstalt, missionskyrka, tvenne kafépalats m. m. Hittills hafva öfver 50,000 hemlösa ungdomar af alla åldrar, från dibarnsåldern till gränsen af mannaåldern, passerat B:s hem, hvilka uteslutande äro beroende af den allmänna offervilligheten. Under vintermånaderna upptagas 50—60 barn i veckan. Den ledande grundsatsen har från början varit: intet hjälplöst barn förvägras någonsin inträde, oberoende af ålder, religionsbekännelse, nationalitet eller kroppslyten. Årligen inkomma öfver 2,5 mill. kr. i frivilliga gåfvor. De dagliga utgifterna ensamt till underhåll och föda stiga till minst 150 pd (2,700 kr.). Om sina anstalter utger B. "Annual reports"; han utger äfven månadsskriften "National waifs' magazine" m. m. Jfr dessutom uppsats af G. H. von Koch i "Ord och bild" 1899.

Barnarp, socken i Jönköpings län, Tveta härad. 7,707 har. 2,290 inv. (1903). B. bildar med Månsarp ett regalt pastorat i Växjö stift, Tveta kontrakt. — I socknen ligger Barnarps tändsticksaskfabrik, som eges af C. F. Wennbergs aktiebolag, hvilket i samma socken drifver pappersbruk och trämassefabriker (Forsvik, Kråkebo och Mobro). Tillverkningen vid de senare uppgick 1903 till 331 ton papper samt 378 ton (torr vikt) trämassa. Arbetspersonalen utgjorde 37 personer. Tändsticksaskfabriken sysselsatte s. å. 22 arbetare. K. K.-Å.

Barnaskola l. Barnskola, en ännu intill midten af 1800-talet kvarlefvande benämning på de äldre folkskolorna i vårt land. Då i början af nyare tiden behofvet af boklig bildning gjorde sig mera allmänt gällande på de tätare bebyggda orterna, inrättade man därstädes "barnaskolor" eller "pedagogier" samt lyckades för dem erhålla statsanslag. Barnaskolorna hade till uppgift att lära ungdomen hvad som vore nyttigt i det borgerliga lefvernet; de motsvarade sålunda den med trivialskolorna förbundna apologistklassen (se d. o.) och omnämndes mer eller mindre flyktigt i skolordningarna och skolordningsförslagen 1649 ("barnaskolor"), 1693 ("barnaskolor", "småskolor", "pedagogier"), 1778 ("mindre skolor") och 1807 ("pedagogier och mindre barnskolor i städerna och på landet"). I Stockholm indrogos "de allmänna barnskolorna" först sedan hufvudstadens folkundervisning blifvit ordnad på grundvalen af 1842 års folkskolestadga. Jfr Folkskola och Pedagogi. Frv Brg.

Barn-asyl (jfr Asyl), fristad för barn, särskildt husvilla sådana. I Stockholms barnasyler, som underhållas af kommunen och f. n. (1904) äro två, mottagas äfven de husvilla barnens mödrar. Namnet barnasyl användes ofta såsom liktydigt med barnkrubba (se d. o.).

Barnato [bä'nätå], Barnett Isaacs, sydafrikansk finansman, f. 1852, hette egentligen Isaacs och var son till en judisk småhandlande samt sonson till en rabbin. Efter att sedan gossåren hafva biträdt fadern i dennes affär, emigrerade B. 1873 från England till Syd-Afrika, där hans äldre broder Henry två år tidigare under namnet Barnato slagit sig ned vid de nyupptäckta diamantfälten. De båda bröderna slogo sig på diamanthandel och lyckades 1876 blifva delegare i några grufvor vid Kimberley. B. hade hört omtalas diamanternas eruptiva ursprung och slöt däraf, att de borde förefinnas ej blott i det öfversta, gula, utan äfven i underliggande blågrå jordlager. Han uppköpte därför på ytan genomsökta fyndorter för billigt pris, lät gräfva djupare och anträffade då rika diamantfynd. 1880 grundade bröderna firman Barnato brothers i London och startade följande år i Kimberley ett stort grufbolag, Barnato diamond mining company, hvilket i likhet med det af Cecil Rhodes ledda "De Beers company" sökte slå under sig de mindre bolagen för att sedan kunna reglera grufdriften och drifva upp diamantprisen. De båda stora bolagen drefvo härvid under flera år en häftig konkurrens, men till sist segrade Rhodes, och bröderna Barnato måste låta sitt bolag uppgå i De Beers (1888), hvari B. därefter blef en af direktörerna. Han hade s. å. börjat egna sin uppmärksamhet åt guldfyndigheterna vid Witwatersrand i Transvaal och förvärfvade där en mängd grufvor. B. valdes 1888 och 1894 till representant för Kimberley i Kap-parlamentet, men spelade aldrig någon politisk roll. Äfven i Transvaal stod han utanför politiken och ogillade "uitlanders" rösträttskraf, hvarför han var ganska väl liden af presidenten Krüger. B. lär t. o. m. ha varit den, som öfvertalade presidenten att medgifva upprättandet af järnvägsförbindelse med Kaplandet. Efter det misslyckade upprorsförsöket i Johannesburg 1895—96, i hvilket B. ej var invecklad, antog han sig emellertid de fängslade upprorsledarnas sak samt lär genom hotelse om att stänga alla sina grufvor och i ett slag göra sina tiotusentals arbetare arbetslösa ha verksamt bidragit till Krügers beslut att låta upprorsledarna slippa undan med böter. B. var en af ledarna för den svindelaktiga spekulationen i sydafrikanska papper 1895 ("the kaffir boom"); han led emellertid därunder till sist ofantliga förluster. Hans egentliga begåfning var börsspekulantens; sin ytterligt bristfälliga bildning hade han aldrig mödat sig med att söka förbättra. En viss godlynt välvilja gjorde honom emellertid till en i Syd-Afrika ytterst populär man. Han begick 1897 under tillfällig sinnesförvirring självmord genom att på en resa till England kasta sig i hafvet strax utanför Madeira. V. S—g.

Barnaul [-u'l]. 1. Krets i sibiriska guvern. Tomsk. 125,730 kvkm. 585,344 inv. (1897). Landet genomflytes af Ob, på hvars västra strand den kulundinskiska stäppen (se Baraba) ligger, medan högra stranden är ett skogbevuxet kuperadt land. — 2. Hufvudstad i nämnda krets, på vänstra stranden af Ob. 29,408 inv. (1897). Hufvudort för det västsibiriska berg- och hytteväsendet, med en bergsskola och stora, staten tillhöriga smälthyttor, i hvilka all guld- och silfvermalm från Altai förarbetas (årlig produktion 300 pud guld och 120 pud silfver). I B. finnas ett meteorologiskt observatorium, ett bibliotek och ett museum för sibiriska alster. B. anlades 1730 af en Demidov.

Barnave [barnāv], Antoine Pierre Joseph Marie, framstående fransk talare, föddes i Grenoble i Dauphiné 1761. Han blef 1783 advokat vid parlamentet i Grenoble och valdes 1789 till medlem af riksständerna. I nationalförsamlingen var han en af yttersta vänsterns ledare. Ehuru en passionerad frihetsvän, afskydde B. alla våldsamheter. Näst Mirabeau var han nationalförsamlingens mest lysande talare. Han försvarade konungens suspensiva veto, systemet med två kamrar och införandet af juryrannsakning i civila mål. Efter konungens och den kungliga familjens olyckliga flykt och tillfångatagande vid Varennes (juni 1791) var han en af de tre kommissarier, som af nationalförsamlingen sändes att återföra dem till Paris. Rörd af de kungliges öde, bistod han dem från denna tid med råd och dåd. Efter den konstituerande församlingens upplösning återvände han till Grenoble. Hans sympatier för den kungliga familjen ådrogo honom det terroristiska partiets misstankar, hvarför han i slutet af aug. 1792 blef arresterad. Han fördes till Paris, ställdes inför revolutionstribunalet, försvarade sig med mycken vältalighet och kraft, men dömdes till döden och giljotinerades 29 nov. 1793. Femtio år efter hans död utgåfvos hans efterlämnade skrifter och memoarer af Bérenger de la Drôme (Paris 1843). E. W.

Barnavård. Sjukligheten och dödligheten hos barn bero under första året vida mer än under de följande på den vård barnet åtnjuter. Särskildt äro sjukdomar i matsmältningsorganen betydligt vanligare hos det med konst uppfödda barnet, hvarför hvarje moder är moraliskt skyldig att gifva sitt barn di, om ej sjukdom gör det omöjligt. Om mjölkafsöndringen ej genast vid barnets födelse kommer i gång, bör man ej förr än nödvändigt är gifva barnet annan näring (åtminstone ej ur sugflaska), ty ett kraftigt diande är det bästa medel att framkalla mjölkafsöndring. Måltiderna böra gifvas ungefär hvar tredje timme i början, sedan sparsammare. Nattmålen böra så tidigt som möjligt borttagas. Afvänjningen, som lämpligen företages vid 8:e—10:e månaden (ej under varma årstiden), bör ej ske på kortare tid än 2—4 veckor och tillgå så, att man utsätter det ena bröstmålet efter det andra och i stället ger barnet lämpligen utspädd, kokt mjölk.

Bästa ersättningen för modersmjölken är mjölken från en god amma. På grund af svårigheten att finna en dylik (sjukdomar, moraliska lyten) och skyldig hänsyn till ammans eget barn, bör man dock som regel tillgripa konstgjord föda, om barnet fördrar den. Därvid kommer komjölken nästan uteslutande till användning. De viktigaste svårigheterna med densamma bero på bakteriehalten och sammansättningen, som är såväl kvantitativt som kvalitativt ej obetydligt olik modersmjölkens. Bakterier, som komma dels från sjuka kor, dels vid mjölkens behandling (smuts, sjuka personer), kunna sönderdela mjölken och bemänga den med bakteriegifter eller på barnet öfverföra smittosamma sjukdomar. Den betydligt växlande sammansättningen är, uttryckt i procent, för kvinnomjölken: äggh vita 1, fett $3{,}_5$, socker 7, salter $0{,}_2$ och vatten $88{,}_3$, samt för komjölken: äggh vita 3, fett $3{,}_4$, socker $4{,}_6$, salter $0{,}_7$ och vatten $88{,}_4$. Af dessa ämnen består äggh vitan i komjölken till väsentlig del af ett ostämne, som i magsäcken utfaller i större, mer svårsmälta klumpar, hvaremot ostämnet i kvinnomjölken utfaller i fina, luckra flockar.

En mängd försök ha gjorts att i möjligaste mån utjämna de gröfre olikheterna mellan de bägge mjölksorterna. Den i Sverige nu alltmera använda metoden (”Medins gräddblandning”) utmärkes genom en efter barnets ålder afpassad utspädning af mjölken och en med utspädningen ökad tillsats af grädde och (mjölk-)socker. Den fortfarande mest använda mjölkblandningen, som beredes genom tillsättande af socker och vatten i växlande mängd, är enklare och billigare, men barnet tvingas förtära oskäligt stor mängd för att erhålla tillräcklig näring. Mjölk- (eller grädd-) blandningen bör snarast möjligt efter mjölkningen, innan bakterierna hunnit utveckla sig för rikligt, fördelas på lika många flaskor som barnet får måltider, kokas (för dödandet af smittoförande bakterier) och afkylas till begagnandet, då den värmes till kroppstemperatur. Härvid bör dock ihågkommas, att barn, som efter första halfåret lefva enbart på kokt föda, emellanåt få en svårartad, skörbjuggliknande sjukdom (den s. k. Barlows sjukdom), hvarför man då *med vissa försiktighetsregler* bör gifva barnet äfven okokt, smittofri mjölk. Under de sista månaderna af första året fördraga barnen förutom ospädd mjölk lättsmälta ämnen ur växt- och djurriket, hvilka naturligtvis först småningom och med stor försiktighet få påökas. De otaligt många i handeln förekommande näringspreparaten kunna, äfven när de för öfrigt äro af fullgod beskaffenhet, blott tillfälligtvis användas i stället för komjölken, och deras dyrhet minskar betydligt deras användbarhet jämte densamma.

Den nyfödde är synnerligen känslig för afkylning. Baden, som i början lämpligen tagas dagligen och efter kroppstillståndet vid 35°—37° C., böra småningom och med hänsyn till barnets befinnande tagas sparsammare och vid lägre temperatur. Emellan dem böra svalare tvättningar gifvas, då så behöfves. Under första vintern böra barnen ej vistas utomhus; undantag kan dock göras för äldre, kraftigare barn vid lämpligt väder. Mera ofta än barnen skadas af för stark afkylning, torde dock deras välbefinnande lida af för stark värme i rummet eller för tjocka kläder; ej sällan förorsakas häraf oro och sömnlöshet. Rummet bör vara fuktfritt, väl vädradt, ljust, helst soligt — barnet är vida mer än den fullvuxne beroende häraf. Ur sömnen får barnet aldrig väckas för måltider eller dylikt, och allt, som kan rubba nervsystemet ur dess jämvikt, bör sorgfälligt undvikas.

I början af andra åldersskedet (se Barn 1) bör mjölkmaten fortfarande vara förhärskande. Barnet fördrar illa fastare, sur, cellulosarik mat och större mängder af mjöl- och sockerhaltiga ämnen samt kött. Okokt frukt bör undvikas, särskildt under den varmare årstiden. Först när barnet kommer in i tredje åldersskedet, bör dieten närma sig den fullvuxnes. Alkohol, kaffe och tobak böra helt förbjudas under uppväxtåren.

Mycket viktig är munnens vård. Det är ej nog med att hindra den komma i direkt beröring med kjolar, mattor och golf, hvilka särskildt i städerna pläga vara rikligt bemängda med smittämnen, utan man bör äfven hindra den komma i beröring med andra föremål, som lätt besmutsas.

Mjölktänderna böra vårdas lika sorgfälligt som de kvarblifvande tänderna genom sköljning och borstning samt undvikande af för kall eller het föda; med lämpliga mellantider böra de — särskildt under tandömsningstiden — besiktigas af tandläkare för

nöjligen behöflig reparation och reglering, ingrepp, om kunna vara af mycket stor vikt för barnets hälsa och normala utveckling.

Under skolåldern böra barnen städse öfvervakas, så att de ej skadas af ensidigt skolarbete. För att undvika den alltför vanliga närsyntheten böra de vid läsning ej få hålla boken för nära ögonen eller arbeta vid för svag belysning. Kroppsställningen under arbetet bör likaledes kontrolleras. Synnerligen viktigt är att genom lämplig idrott söka minska de vådor i kroppsligt och sedligt hänseende, som så ofta hindra barnets utveckling till en harmonisk människa. Avn.

Barnavårdsnämnd, kommunal myndighet, som har till uppgift att taga vård om vanartade och i sedligt afseende försummade barn under 15 år. Sådan nämnd skall finnas i hvarje skoldistrikt. Den utgöres i de distrikt, där ej särskild barnavårdsnämnd blifvit tillsatt, af skolrådet eller den myndighet, som tjenst utgör skolstyrelse. Se vidare lag af 13 juni 1902 angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn. Jfr Aga. A. R.

Barnavårdsnämnden motsvaras i Norge af det s. k. Værgeraadet, men har en mera pedagogisk karaktär, då det sistnämnda däremot har en mera juridisk. Se vidare Emil Sundberg, "Lagstiftningen om barnavård" (1903).

Barnavärn, en år 1896 i Stockholm bildad enskild förening med uppgift att underhålla ett slags anstalter, hvilka likaledes bära namnet "barnavärn" och motsvara Tyskands "kinderhorte". Dessa ha till ändamål att åt sådana skolpliktiga barn, som under den skolfria delen af dagen sakna anhörigas vård, bereda en tillflyktsort, där barnen få sköta sina läxförberedelser och öfriga skoluppgifter, ha tillfälle till lek och andra sysselsättningar, som kunna bidraga till deras sunda utveckling och skydda dem mot gatulifvets dåliga inflytelser, samt erhålla en eller ett par måltider. Till sitt syfte äro barnavärnen besläktade med arbetsstugorna (se d. o.), men ha mera karaktären af fristad, mindre af arbetsskola. Behofvet af "barnavärn" påpekades 1871 af professor Schmid-Schwarzenberg i Erlangen, och det af honom stiftade sällskapet "Verein für volkserziehung" grundade den första anstalten af detta slag. I Danmark kallas sådana anstalter "fortsættelsesasyler". — Om barnavärn i utlandet se vidare F. Frisch, "Die kinderhorte" (Wien 1895). Frv Brg.

Barnay [-aj], Ludwig, tysk skådespelare och teaterledare, f. 1842 i Budapest, vann tidigt framgång i hjälteroller, var 1870—75 anställd vid stadsteatern i Frankfurt a. M. och 1875—80 vid den i Hamburg, uppträdde med Meiningarnas trupp i London och företog 1882 en turné i Amerika. 1888 öppnade han samt ledde till 1894 Berliner theater, å hvilken han i synnerhet odlade det historiska sorgspelet med konstnärlig iscensättning. Sistnämnda år lämnade han scenen. Såsom upphofsman (1871) till "Genossenschaft deutscher bühnenangehöriger", ett slags med pensionskassa och flere mill. mk i grundkapital utrustad fackförening för teaterfolk, har B. inlagt varaktig förtjänst. Som skådespelare utmärker han sig för entusiasm, skärpa i uppfattningen och lifsvarmt spel. Till hans bästa roller höra *Presidenten von Walter* i "Kabale und liebe" (han anses däri oöfverträfflig), *Uriel Acosta, Essex, Egmont, Wallenstein, Othello* och *Lear.*

Barnbeck, den tjocka, mörkgröna, nästan svarta massa, som finnes i tarmarna hos nyfödda barn. Den består hufvudsakligen af slem och galla, som samlats under fosterlifvet. A. K.*

Barnbespisning, en inom flera länder vidtagen anordning för tillhandahållande af måltider åt fattiga folkskolebarn, antingen kostnadsfritt eller mot låg ersättning. I Sverige har alltifrån 1842 folkskolestadgan föreskrifvit, att kommunens fattigvård skall understödja föräldrar, som ej ega tillgång att bekosta sina barns beklädnad och underhåll vid skolan. Som denna utväg emellertid blifvit i ganska ringa omfattning anlitad, har det ofta händt, att barn kommit hungriga till skolan och till följd häraf ej kunnat tillgodogöra sig undervisningen. På initiativ från folkskolans lärarkår ha därför skolmyndigheterna flerstädes trädt i fattigvårdsmyndigheternas ställe och anordnat barnbespisning, stundom i samband med skolköken (se d. o.). De betänkligheter, som till en början gjorts gällande mot denna anordning på grund af dess "kommunalsocialistiska" karaktär, ha efter hand fått vika för de praktiska erfarenheterna om dess påtagliga nytta, och numera är behofvet däraf så erkändt, att man vid uppförande af större folkskolebyggnader ej sällan däruti inreder matsal för fattiga skolbarns bespisning. Frv Brg.

Barnbibliotek. Se Lärjungebibliotek och Skolbibliotek.

Barnböcker. Se Ungdomslitteratur.

Barnbördshus, sjukvårdsinrättning, där barnaföderskor emottagas, erhålla skötsel och förlösas.

Anstalt	Barnaföderskor: Intagna	Barnaföderskor: Döda	Antal sängar	Medeltal vårdade för dag	Medellängd af vistelsen å anstalten dagar	Å anstalten födda barn: Lefvande	Å anstalten födda barn: Dödfödda	Anstalten inrättades år
Allm. barnbördshuset i Stockholm	1,305	—	30	28	8	1,230	37	1775
Södra » » »	2,210	5	63	60	10	2,069	93	1865
Barnbördshuset Pro Patria i Stockholm	386	—	24	14	12	366	12	1774
» i Uppsala	240	1	11	6	9	230	13	1868
» Norrköping	315	1	19	11	12	300	13	1894
» Lund	416	—	20	14	13	402	10	1893
» Göteborg	954	8	61	25	9	870	41	1789
Summa	5,826	15	228	158	10	5,467	219	

Öfversikt öfver omsättningen.

I städer, där medicinsk fakultet finnes inrättad, plägar barnbördshus tillika tjäna som läroanstalt

för praktisk undervisning i barnförlossningskonst (jfr Allmänna barnbördshuset). Om barnbördshuset Pro patria i Stockholm se Pro patria.

En öfversikt öfver omsättningen å barnbördshusen i Sverige under år 1902 meddelas i förestående tabell å sp. 950. Året då de särskilda anstalterna inrättades är äfven angifvet.

Barndiet, den för barnaåldern lämpliga anordningen af födan. Se härom Barnavård.

Barndop. Se Dop.

Barne. 1. Härad i Skaraborgs län, ingår i Åse, Viste, Barne och Laske domsaga samt i Barne fögderi och omfattar socknarna Eling, Lekåsa, Barne-Åsaka, Fåglum, Kyrkås, Essunga, Ryda, Södra Kedum, Naum, Long, Skarstad, Hällum, Önum, Vara. 31,916 har. 12,219 inv. (1903). — 2. Kontrakt i Skara stift, omfattar de sex pastoraten: Levene, Sparlösa, Long och Slädene; Saleby, Trässberg och Härjevad; Järpås, Ufvered och Häggesled; Ryda, Naum och Södra Kedum; Skarstad, Hällum, Vara och Önum; Jung, Öttum och Fyrunga. Areal 44,621 har. 17,273 inv. (1903).

Barnekow, dansk-svensk adlig ätt, som härstammar från Mecklenburg. Släkten förekommer redan på 1100-talet, men i oafbruten följd kan den ej ledas längre tillbaka än till en Henrik Barnekow, som lefde i början på 1300-talet och var hertig Albrekt den stores af Mecklenburg förmyndare. En son till honom, Ravn B., var Svea rikes råd omkr. midten af 1300-talet. En gren af ätten bosatte sig i Danmark och blef med Kristian B. 1664, efter Skånes afträdelse till Sverige, introducerad på svenska riddarhuset. Dennes sonson generalmajoren Kristian B. blef 1751 svensk friherre och dennes sonson hofmarskalken Kristian B. 1816 greve.

1. Kristian B., f. 1556, tillbragte tiden från sitt 18:e till sitt 35:e år på utländska resor, hvarunder han bl. a. studerade i Jena, Ingolstadt och Padova samt besökte Grekland, Turkiet, Syrien, Palestina och Egypten. Han var mycket rik, egde godsen Birkholm (nu Lövenborg) och Töllöse på Själland, Vidtsköfle i Skåne, andel i släktens arflän Ralswik på Rügen samt en gård i Köpenhamn, efter hvilken ännu en gata kallas "Kristen Bernikows gade". Efter hemkomsten från sina resor blef han 1593 hofjunkare och användes i en mängd beskickningar (till Skottland, England, Holland, Polen och Brandenburg). B. stupade natten mellan 21 och 22 febr. 1612 i träffningen på Skällinge hed i Halland, där Kristian IV öfverraskades af en öfverlägsen svensk härstyrka under hertig Johan af Östergötland och med nöd undkom. Om B:s död förtäljer en sen sägen, att han offrat sitt lif för att rädda Kristian, åt hvilken han skulle ha öfverlämnat sin häst med orden: "Kongen min hest, fjenden mit liv og Gud min sjæl". Denna sägens trovärdighet har blifvit ifrigt omstridd. Samtida danska källor, såsom Hans Resens likpredikan öfver B. (utg. 1613), känna härom intet, och Kristian IV gaf vid inkräfvandet af en den fallnes skuld till räntekammaren intet tecken till erkänsla mot honom som sitt lifs räddare. Sägnen tyckes ha uppstått på platsen och lär i sin äldsta form finnas bevarad i en anteckning från 1600-talets slut, i Hvalinge sockens arkiv, samt omnämndes i tryck först i en dissertation af J. Grimbeck under Sv. Lager Brings presidium (Lund 1751). Sägnen har sedermera upptagits i en mängd arbeten och i en kritisk undersökning försvarats af C. Paludan Müller (i "Nykjøbings kathedralskoles program", 1870), hvaremot C. F. Bricka (se uppsats af honom i Dansk hist. tidskr., 4:e række, 5:e bd, 1873) samlat skälen mot dess trovärdighet och betecknat den som "i högsta grad osannolik". Vid Frägnared visar man ännu B:s blod på en sten, och Hallands forminnesförening lät där 1866 inhugga en inskrift till hans minne. V. S—g.

2. Margareta B., den föregåendes sonsons sons hustru. Se Ascheberg.

3. Kristian B., musiker, f. 1837 i S:t Sauveur i Pyreneerna, kom efter faderns död 1839 till Köpenhamn, där han blef student, men tillika studerade piano, orgel och musikteori samt slutligen egnade sig helt åt konsten. Han har komponerat en pianotrio, en sextett, fyrhändiga pianostycken, en kantat samt diverse en- och flerstämmiga sånger. A. L.

4. Kristian Fredrik Kjell B., friherre, landthushållare, riksdagsman, f. 26 nov. 1839 å Sinclairsholm i Kristianstads län, blef student i Lund 1856 och underlöjtnant vid skånska dragonregementet 1860, men lämnade militärtjänsten 1870 för att egna sig åt skötseln af sin egendom Åraslöf i Kristianstads län. 1877 invaldes han af samma läns landsting i första kammaren, som han tillhörde till 1895, då han, ehuru återvald, lämnade detta mandat och i stället blef Västra Göinge domsagas ombud i andra kammaren, där han ännu har plats. Han slöt sig i första kammaren till den s. k. skånska, i samförstånd med andra kammarens landtmannaparti arbetande, fraktionen och ådagalade i fråga om den politiska och kommunala rösträttens utsträckning, vidgad religionsfrihet m. m. reformvänliga tendenser. Vid tullstridens utbrott ställde sig B. å den protektionistiska sidan, men kunde ej rätt förlika sig med dennas i rent politiska frågor konservativa kynne, utan var under sin sista tid i första kammaren i färd med att söka bilda en moderat fraktion, mer än en gång brytande en lans med Reutersvärd och Alin. I andra kammaren har han med sina utpräglade landtmannatendenser och sin misstro till städerna slutit sig till landtmannapartiet och tillhör dess förtroenderåd. Ledamot af bevillningsutskottet 1880—82 och 1884—93, var han 1888—91 dettas vice ordförande samt majriksdagen 1887 och 1892—93 dess ordförande. Från 1896 har han haft plats i konstitutionsutskottet (från 1900 som vice ordf.). B., hvilken sedan 1883 är vice ordförande i Kristianstads läns hushållningssällskap och sedan 1892 ordförande i dess landsting, var 1888, 1893, 1898 och 1903 ledamot af kyrkomötet och arbetade 1880—82 i sjöförsvarskommittén. 1898 blef han ledamot af Landtbruksakademien. V. M.

Barnekällagrottan, i Kristianstads län, ö. om Ifösjön, är en till sitt uppkomstsätt med Balsbergsgrottan (se d. o.) analog grottbildning inom kritsystemets skalgruskalk, ehuru betydligt mindre. Den är hufvudsakligen bekant på grund af sin stora rikedom på väl bevarade kritfossil. G. De Geer, som upptäckt och beskrifvit grottan, har anfört ej mindre än 125 arter från densamma, hvilket antal genom senare insamlingar ytterligare ökats. A. G. N.

Barnes [bä'ns], Robert, Luthers vän och en af reformationens anhängare i England, f. 1495.

Hotad med döden för sina angrepp på den katolska kyrkan, flydde han till Wittenberg, men återkallades af T. Cromwell. Emellertid anklagades han på tillskyndelse af biskop Gardiner åter för lutherskt kätteri och måste bestiga bålet, 1540. Bland hans efterlämnade skrifter är *Vitæ romanorum pontificum* (1535) den mest bekanta. J. Hdr.

Barnes [bā'nŝ], William, engelsk folkskald och språkforskare, f. 1800 i Dorsetshire, blef 1862 kyrkoherde i Winterbourne Came, vid Dorchester, och dog 1886. Han grundlade sitt rykte som skald genom diktsamlingen *Poems of rural life in the Dorset dialect* (1844, 4:e uppl. 1866) och utgaf därefter två andra dylika samlingar. Dessa dikter skildra på folkets egen dialekt folklifvet i skaldens hemort. Utom smärre uppsatser öfver Dorset-dialekten har han författat en mängd afhandlingar i jämförande språkvetenskap.

Barnet [bā'net], Chipping- l. High-B., stad i engelska grefsk. Hertford. 7,876 inv. (1901). Edvard IV besegrade där grefven af Warwick 14 apr. 1471.

Barnett [bā'net], John, engelsk tonsättare, f. 1802 i Bedford, d. 1890, uppträdde redan 1813 på tiljan i London såsom sopranist, men egnade sig efter förlusten af sin röst uteslutande åt komposition. Hans sånger och operor (*The mountain sylph*, *Fair Rosamond* m. fl.) hafva gjort stor, ehuru icke varaktig lycka. — Hans brorson, John Francis B., f. 1837 i London, är en duktig pianist och begåfvad kompositör, som redan 1853 uppträdde offentligen som virtuos. Har komponerat symfoni, uvertyrer, kammarmusik, kantater, oratoriet *The raising of Lazarus* m. m. A. L.

Barnett [bā'net], Samuel Augustus, engelsk präst och filantrop, f. 1844, studerade vid Oxfords universitet, prästvigdes 1868, vardt 1872 pastor vid kyrkan S:t Jude i stadsdelen Whitechapel, London, och utnämndes 1893 till domherre ("canon") i Bristol. B. tillhör den liberala kyrkliga riktningen ("broad church"). Han har jämte sin hustru tagit initiativ eller medverkat till ett stort antal af de filantropiska företag, som på senaste tiden kommit till stånd med syfte att lyfta och uppfostra östra Londons fattiga befolkning, bl. a. fattiglagstiftningens reformerande, "universitetsutvidgnings"-kurser för menige man, välgörenhetens ordnande. Med vänners bistånd har B. i Whitechapel låtit bygga Toynbee hall (ett slags arbetarinstitut), och de afgiftsfria konstutställningar af hoplånade värdefulla taflor, som han åvägabragt, hafva funnit en tacksam publik. Tillsammans med sin hustru utgaf han 1893 en socialreformatorisk programskrift, *Practicable socialism*.

Ba'rnevelt [-felt], holländsk statsman. Se Oldenbarnevelt.

Barne-Åsaka, socken i Skaraborgs län, Barne härad. 2,556 har. 821 inv. (1903). Annex till Lekåsa, Skara stift, Vånga kontrakt.

Barnförlamning (*Poliomyelitis*), en akut febersjukdom, åtföljd af en mer eller mindre utbredd förlamning af kroppens, särskildt lemmarnas, muskler. Inom ett par veckor plägar denna försvinna, utom i ett fåtal muskler (vanligast underbenets), där den sedan kvarstår för lifstiden. I en förlamad lem hämmas tillväxten, och förvridningar uppstå småningom ofta i den led, hvars rörelser behärskats af de förlamade musklerna (särskildt i fotleden). Sjukdomen, som tillhör den tidigare barndomen, beror på en inflammation i ryggmärgens främre sidodelar ("främre hornen") med en förstörelse af där befintliga nervceller och därifrån utlöpande rörelsenerver.

Äfven genom sjukdom i hjärnan (*Poliencephalitis*) kan förlamning inträda, i så fall begränsad till ena kroppshalfvan och växlande i olika fall till utsträckning och höggradighet. I de förlamade musklerna uppstå sedermera ständiga ofrivilliga rörelser, något påminnande om rörelserna vid danssjuka. Barnen förändras ofta till det sämre med afseende på lynne, moral och förståndsförmögenheter. Avn.

Barngudstjänst, särskildt för barn i kyrkor, kapell eller salar anordnad gudstjänst. I äldre tider tillämpades allmänt den svenska skolstadgans påbud att skolungdomen söndagligen skulle bevista högmässogudstjänsten under uppsikt af en eller flere lärare, hvarefter predikoförhör anställdes med ungdomen i skollokalen. I nu gällande stadgar för rikets allmänna läroverk, gifven 1 nov. 1878, står föreskriften om dylik obligatorisk kyrkogång ännu kvar, utan att någon ändring däri skett genom de 22 mars 1895 påbjudna förändringar i stadgan. Vinsten af dylikt kyrkotvång har dock länge ansetts vara ganska tvifvelaktig, i synnerhet för de yngsta skolbarnen, på hvilka en vanlig, lång, för äldre personer afsedd predikan måste i regeln verka tröttande. Därför har under senare tider skolstadgans föreskrift här och hvar tillämpats så, att kortare högmässogudstjänster anordnats i skolornas bönsalar för skolungdomen och dess anhöriga; på andra ställen åter, såsom i Stockholm, har påbudet på länge icke alls tillämpats, utan att riktigheten af grundtanken i påbudet om skolungdomens kyrkogång förnekats. Omkr. 1850 började på enskildt initiativ, efter engelskt mönster, s. k. söndagsskolor uppstå i Sverige, både i städerna och på landsbygden, för barnens religiösa undervisning och uppbyggelse. Men egentliga barngudstjänster, med kortare, för barn särskildt lämpad liturgi började hos oss först på 1880-talet, likaledes efter engelskt och delvis efter tyskt mönster. Uppslag till sådana gudstjänsters införande i Stockholm gafs af Klara församlings dåvarande kyrkoherde, teol. d:r T. F. Gräfström, som anordnade barngudstjänster i församlingens kyrksal. Ej långt därefter begynte samfundet "Pro fide et christianismo" genom sina kateketer inrätta barngudstjänster med särskild liturgi hvar eller hvarannan söndag i några af hufvudstadens kyrkor. Ungefär samtidigt började ock särskilda skolgudstjänster, närmast afsedda för de allmänna läroverkens lärjungar, hållas i hufvudstadens kyrkor om söndagsmorgnarna, på initiativ af flere präster och lärare. 1890 sökte och erhöll samfundet "Pro fide et christianismo" af k. m:t tillåtelse att, efter öfverenskommelse med vederbörande myndighet, i Stockholms kyrkor anställa barngudstjänster på den eljest för ottesångsgudstjänsten bestämda tiden. Under de sista åren har intresset för barngudstjänster alltmer vunnit insteg hos prästerskapet i Stockholm och andra städer samt äfven på landsbygden. J. P.

Barnhem, anstalt för beredande af underhåll och uppfostran åt barn, som af fattigdom eller annan orsak saknar tillfredsställande familjevård. Barnhemmens föregångare äro äldre tiders barnhus

(se d. o.), men då dessa hufvudsakligen voro fattigvårdsinrättningar, ha barnhemmen erhållit en mera pedagogisk karaktär och anordning, särskildt under inflytande af Pestalozzi samt dennes närmaste efterföljare på förevarande område, Fellenberg och Wehrli. Barnhemmen ha i allmänhet upprättats af enskilda filantroper eller välgörande stiftelser, under senare tiden dock äfven af kommuner. I 1902 års lag ang. uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn föreskrifves, att barnavårdsnämnd, som skiljer moraliskt vanvårdadt barn från dess målsman, bör sätta det i ett enskildt hem, men — om tillfredsställande sådant ej finnes att tillgå —, i ett för ändamålet lämpadt barnhem, samt att nämnden äfven för vanartadt barn må anlita barnhem, såframt icke våda för andra barns sedliga utveckling kan befaras därigenom uppkomma. Rörande svenska barnhem vid slutet af 1800-talet lämnas upplysningar i "Betänkande och förslag angående vanartade och i sedligt afseende försummade barns behandling" (1900). Jfr Barnavårdsnämnd, Räddningsanstalt och Skyddshem. Frv Brg.

Danmarks "börnehjem" ha uppkommit under direkt påverkan från de fellenbergska. Det äldsta ännu bestående är "Holsteinsminde" vid Skjelskör, upprättadt 1833; därnäst kom Börneby i Lyngby 1852. De största äro Fredrik VII:s stiftelse på Jægerspris, upprättad 1874, som nu omfattar 350 flickor, och Himmelbjerggaarden vid Ry, upprättad 1897 af L. Budde för 150 pojkar. Häribland äro ej inräknade "Det kongel. vaisenhus" och "Det kongel. opfostringshus" i Köpenhamn, grundlagda respektive 1727 och 1753, ej heller de institut, som uteslutande upptaga straffade eller vanartiga barn och närmast motsvara hvad i Sverige kallas "skyddshem" eller "räddningshem", såsom Böggildgaard vid Kjellerup (1830) och Flakkebjerg vid Slagelse (1836) med deras jylländska afläggare Landerupgaard vid Kolding (1867). E. Ebg.

I Norge finnas likaledes barnhem såväl i städerna som på landsbygden. Till och med för lapska barn är ett barnhem upprättadt, nämligen i Kvænangen. De flesta uppehållas genom donationer eller enskilda uppoffringar; åtskilliga åtnjuta bidrag från sparbanker, utskänkningsbolag m. m. O. A. Ö.

Barnhus, äldre typ af barnhem (se d. o.), skiljande sig från dessa därigenom att de mera åsyftade barnens underhåll än deras uppfostran. Vårdanstalter för värnlösa barn funnos redan i det forntida Aten och de senaste hedniske kejsarnas Rom, men ökades i antal efter kristendomens seger. År 787 upprättades af ärkebiskop Datheus i Milano ett hittebarnshus (se d. o.), som blef förebild för en mängd liknande anstalter. I öfrigt tjänstgjorde under medeltiden kloster och helgeandshus såsom vårdanstalter för värnlösa barn. Reformationskrigens oroligheter bragte emellertid hela saken i lägervall. Bland dem, som klarast insågo nödvändigheten af en reform, var Gustaf II Adolf. Han förelade 1624 ständerna en plan, enligt hvilken i hvarje provins skulle finnas ett barnhus för landet, "dit fattiga bondbarn föras kunna", och i städerna ett stadsbarnhus för fattiga borgarbarn, och 24 april 1624 upprättades i Stockholm ett "Barna- och tuktohus", som blef närmaste föregångaren till nuvarande Allmänna barnhusinrättningen (se d. o.). Det första barnhuset i Frankrike grundades 1638 i Paris af prästen och filantropen Vincent de Paul. Synnerligen berömdt blef det af A. H. Francke 1698 stiftade stora barnhuset ("waisenhaus") i Halle. För närvarande finnas en mängd barnhus, som underhållas på enskild eller allmän bekostnad. De flesta äro likväl för stora, så att nödig omsorg icke kan egnas åt hvarje individ. Därför brukar man numera utackordera barnen och genom omsorgsfullt val af fosterföräldrar, genom god betalning och genom besök i fosterhemmen söka tillförsäkra dem en god vård. Jfr Fosterbarnsvård och Frimurarebarnhuset. Se vidare R. Wawrinsky, "Om barnavården och särskildt fosterbarnsvården i äldre och nyare tid" (1896). Frv Brg.

Barnhushemman. Se Ad pias causas och Hospitalshemman.

Barnhusinrättningen i Stockholm. Se Allmänna barnhusinrättningen.

Barnhustunnan, *förv.*, den åt allmänna barnhusinrättningen i Stockholm anslagna fyrtiondedelen af kronans tionde-spannmål från 15 län. Sedan 1869, då alla dylika anordningar afskaffades, godtgör statsverket årligen barnhuset spannmålens värde efter markegångspris. Kbg.

Barnhärbärge, anstalt för härbärgerande under kortare tid af barn, hvilkas mödrar af en eller annan orsak (vistelse på sjukhus, i fängelse o. d.) äro förhindrade att om dem taga vård, äfvensom af fattiga barn under deras tillfrisknande från svårare sjukdom. Stockholm har f. n. (1904) tre sådana: ett i staden och underhållet af kommunen, ett på landet och upprättadt af Föreningen för välgörenhetens ordnande (se d. o.), det tredje (Maria barnhärbärge eller "Sparfhemmet") tillkommet på enskildas föranstaltande samt under sommaren förlagdt till landet och under vintern i staden. Jfr Feriebarn, Fjällkoloni och Skollofskoloni. Frv Brg.

Barni [-ni], Jules Romain, fransk filosof och politiker, f. 1818 i Lille, undervisade vid högre läroanstalter i Paris och vardt 1861 professor i filosofi vid akademien i Genève. Där vann han anseende genom sina kostnadsfria föreläsningskurser och organiserade några internationella fredskongresser. Efter revolutionen 4 sept. 1870 återvände han till fäderneslandet och var 1872—77 medlem af nationalförsamlingen, där han tog plats bland yttersta vänstern. Död 1878. B. inlade förtjänst genom att i Frankrike införa Kants filosofi. Han öfversatte den store tyske tänkarens förnämsta arbeten samt gaf kritiska analyser af dem, dels i de af honom utgifna öfversättningarna, dels i sitt arbete *Philosophie de Kant* (1850—51). B. författade vidare *Histoire des idées morales et politiques en France au XVIII:e siècle* (2 bd, 1866) och *La morale dans la démocratie* (1868; 2:a uppl. 1885) m. m.

Barnim, Therese. Se Elssler.

Barnkolera, en svårartad form af inflammation i magsäckens och tarmens slemhinna och med ett förlopp, påminnande om asiatisk kolera. Den utmärkes af täta kräkningar och vattentunna, sprutande öppningar med betydande förlust af kroppens vätskemängd samt ett hastigt förfall af lifsverksamheten. Sjukdomen, som uppträder under den varmare årstiden och ofta leder till döden, tillhör den spädare

barndomen; den förekommer vida vanligare och förlöper svårare hos barn, som uppfödas på olämpligt sätt (sakna modersmjölken) samt för öfrigt lefva under olämpliga hälsoförhållanden. Avn.

Barnkommunion. Se Nattvarden.

Barnkorståget kallas en rörelse, som 1212 grep omkring sig i Frankrike och Tyskland samt utgick från den tron, att det heliga landet endast genom oskyldiga händer kunde återeröfras. Tusentals barn samlades i Marseille och Genova för att inskeppa sig till Palestina. Många dukade under för ditfärdens ansträngningar, andra föllo i händer på slafhandlare, de öfrige återvände hem. Jfr Korstågen.

Barnkrubba har i Sverige blifvit benämningen på anstalter, hvilka under den del af dagen, då föräldrarna äro bundna af lönearbete, mottaga icke skolpliktiga barn (vanligen från 2 till 6 år) till vård och tillsyn samt ofta äfven, ehuru ej på skolmässigt sätt, meddela barnen en efter åldern lämpad undervisning. Andra benämningar på dylika anstalter äro barn-asyler och småbarnsskolor; besläktade därmed äro barnträdgårdarna (se d. o.). Inrättningar af sådan art funnos på 1700-talet i Holland under namn af ”lekskolor”. Pestalozzi förordade anordnandet af små vårdhem, där fattiga mödrar, som voro upptagna af lönearbetet, kunde under dagens lopp få sina små omhändertagna. År 1779 inrättade den elsassiske kyrkoherden J. F. Oberlin i Steinthal den första barnasylen; den förestods under 55 år af hans trogna tjänsteflicka Luise Scheppler med en hängifvenhet, som förskaffade henne Franska institutets dygdepris. I Tyskland vann det i allo lyckade försöket efterföljd först då den människoälskande furstinnan Pauline af Lippe-Detmold år 1802 grundade en barnasyl (*kinderbewahranstalt*). Största utbredningen fingo barnasylerna i Stor-Britannien. Skotten Robert Owen inrättade 1816 för sina fabriksarbetares barn en sådan asyl (*infant-school*) under ledning af den utmärkte barnavännen James Buchanan, och lord Brougham lyckades till den grad vinna parlamentet och allmänheten för saken, att barnasyler snart funnos i det förenade konungarikets samtliga fabriksstäder, understödda af det 1825 stiftade ”Infant-school society”. I Sverige inrättades den första ”barnkrubban” 1854 i Kungsholms församling i Stockholm. F. n. (1904) har hufvudstaden 8 s. k. barnkrubbor, underhållna af de särskilda församlingarna. — Danmarks första barnkrubba, ”Börneasyl”, grundades 1828 i Köpenhamn af kvinnligt välgörenhetssällskap, nästa år uppstod Caroline-Amalies asyl, uppkallad efter sedermera drottningen med detta namn, som alltid omfattade asylsaken med varm kärlek. I Köpenhamn och Frederiksberg finnas f. n. (1904) minst 20 sådana, hvilka kunna mottaga 3,500 barn. Asyler finnas dessutom i de flesta landsortsstäder samt här och där på landsbygden; de äro allestädes stiftade och underhållna genom enskildas gåfvor, stundom med bidrag från kommunen. — På liknande sätt förhåller det sig med Norges ”barneasyler”, af hvilka den första grundades i Trondhjem omkr. 1835 och den andra i Kristiania 1839. — Äfven Finland eger barnkrubbor af detta slag. I Jyväskylä och Ekenäs funnos sådana till för några år sedan i förbindelse med därvarande seminarier för utbildning af folkskollärarinnor.

I Frankrike och Tyskland menar man med barnkrubba (fr. *crèche*, ty. *krippe*) sådan anstalt, som mottager späda barn (under två års ålder). Den första ”barnkrubban” i denna betydelse inrättades 1844 i Chaillot af sakföraren J. B. F. Marbeau, som genom den valda benämningen ville påminna om den krubba, hvari Kristusbarnet hvilade. Han utgaf 1845 en skrift öfver ämnet (”Traité des crèches”), hvilken belönades med montyonska priset. Ett 1846 i Frankrike bildadt sällskap (”Société des crèches”) har oaflåtligt verkat i samma syfte. År 1855 funnos öfver 400 barnkrubbor i nämnda land. År 1856 förklarades dessa anstalter för ”établissements d’utilité publique” (inrättningar af nytta för det offentliga), hvilket medförde rätten att mottaga legat, donationer m. m., och ställdes under statens öfverinseende. — Det från Frankrike utgångna föredömet vann snart efterföljd i andra länder. Så inrättades redan 1849 i Wien den första tyska barnkrubban, och två år därefter öppnades i Dresden en annan, i förening med en barnasyl. Numera finnas sådana inrättningar i de större städerna i flera länder, dock ej i Sverige. I Danmark kallas de ”vuggestuer”. Barnkrubbornas anordning är nästan öfverallt densamma. Barnen, som inlämnas på morgonen hvarje arbetsdag — på helgdagarna är anstalten stängd — och afhämtas på aftonen, tillses, ansas, födas och få någon gång äfven kläder. Om de icke äro afvanda, böra mödrarna vissa tider på dagen infinna sig för att gifva dem di. Sjuka barn mottagas icke. Afgiften är olika på olika ställen, men öfverallt obetydlig. Barnkrubborna hafva varit till stor välsignelse för fattiga späda barn, som i dem räddats från undergång genom orenlighet, vanvård och olycksfall. Frv Brg.

Barnmorska, examineradt kvinnligt förlossningsbiträde. Barnmorskeyrket är bundet vid koncession, och förrättande af förlossning är annan person förbjudet vid bötesansvar för både hjälperskan och för den, som påkallar hjälpen, utom i nödfall och då läkare eller examinerad barnmorska icke kan erhållas. Barnmorskeelever undervisas vid särskilda af staten bekostade läroanstalter, i Stockholm, Göteborg och Lund. Undervisningen är kostnadsfri, och en del elever, s. k. frilärlingar, få understöd af statsmedel. Kursen, fördelad på 2 terminer, räcker minst 9 månader. Undervisningen omfattar utom den egentliga barnmorskekonsten äfven vården om späda barn samt ympning af ”skyddskoppor”. Efter slutad kurs hålles afgångsförhör, och den examinerande läraren utfärdar barnmorske-bref. Efter vederbörlig anmälan äro de examinerade legitimerade såsom barnmorskor och kunna sedermera, såvida de ådagalagt berömliga insikter, få genomgå en kurs i den instrumentala förlossningskonsten. Godkännandet i examen tecknas å barnmorskebrefvet af lärarna och berättigar till utöfning af operativ förlossningskonst efter den fastställda handbokens föreskrift. Nu gällande barnmorskereglemente af år 1856 är under omarbetning (1904), och beslut är fattadt om inrättande af en pensionsanstalt för barnmorskor. Enligt medicinalstyrelsens cirkulär 13 juni 1881 är barnmorska pliktig att föra dagbok, hvaruti anteckna alla af henne verkställda förlossningar. Vid 1902 års slut var antalet barnmorskor i Sverige 2,831. Af dem hade under årets lopp utförts 363 instrumentalförlossningar. Jhm.*

Barnmorske-bref. Se Barnmorska.

Barnmorske-grodan, *zool.* Se Amfibier, sp. 834.

Barnoldswick [bä'nəldswik], stad i engelska grefsk. York, West Riding. 6,374 inv. (1901).

Barnpsykologi. Se Pedologi.

Barnpulver. Se Magnesia och Roséns barnpulver.

Barnsjukdomar. Långvariga sjukdomar hos föräldrarna (särskildt modern) utöfva — liksom andliga och kroppsliga lyten — ofta ett ogynnsamt inflytande på barnet, antingen så, att det lider af en allmän klenhet, eller så, att det ärfver en viss sjukdom (t. ex. migrän, blödarsjuka). Främsta rollen torde härvid spelas af de tre sjukdomar, hvaraf mänskligheten för närvarande hårdast lider: alkoholism, tuberkulos och syfilis. Barnen till alkoholister äro påtagligt ofta urartade i kroppsligt, intellektuellt och sedligt hänseende. Tuberkulosen ärfves visserligen ytterst sällan; men barnen födas med minskad motståndskraft och smittas synnerligen ofta redan i den tidigaste barndomen af den sjuke fadern eller den sjuka modern. Syfilis öfverföres däremot ofta redan under fostertiden på afkomman. Hafva föräldrarna (modern) nyligen förvärfvat sjukdomen, plägar missfall inträffa, eller barnet dör någon tid efter födelsen, särskildt om det ej får modersmjölk; barn, födda under sjukdomens senare skede, blifva i allmänhet klena och kunna ännu efter många år få allvarsamma utbrott af densamma. Vid en annan könssjukdom, dröppeln (gonorré), öfverföres under födelseakten lätt smitta från modern på barnet, hvarigenom en varig ögoninflammation uppkommer, som ej sällan leder till blindhet. Man berättar, att det i Europa finns öfver 30,000 människor, som sålunda förlorat synförmågan. Genom en under senare år alltmer använd, förebyggande behandlingsmetod torde denna form af blindhet småningom blifva en sällsynthet.

Till följd af den ofullkomliga utvecklingen af organen, särskildt matsmältningsapparaten, samt bristen på skyddsinrättningar och motståndskraft utmärkes det späda barnet af en påfallande mottaglighet särskildt för septiska infektioner (se Bakteriologi), för rubbningar från matsmältnings- och andningsorgan samt huden. Jämförelsevis sällsynta äro de akuta infektionssjukdomarna, hvaremot tuberkulosen månad för månad blir allt vanligare, från slutet af första året företrädesvis som tuberkulös hjärnhinneinflammation. Af konstitutionella sjukdomar förekommer engelska sjukan synnerligen vanligt under senare hälften af detta samt under det följande året, under det Barlows sjukdom, som tillhör samma ålder, förekommer tämligen sparsamt. Tandsprickningen ger — i motsats till den vanliga uppfattningen — blott undantagsvis anledning till sjukliga rubbningar.

Under de närmast följande åren angripas barnen lätt af sjukdomar i andningsorganen, af mässling och ''röda hunden'' samt särskildt af de s. k. smutsinfektionerna, hvilka uppkomma genom barnens vana att än krypa på de med smittämnen ofta rikligt besmutsade golfven och än stoppa de sålunda smutsade fingrarna i munnen samt genom deras vana att utan urskillning suga på hvilka föremål som helst. Särskildt torde sålunda tuberkulos ofta öfverföras.

Efter inträdet i skolåldern komma de akuta utslagssjukdomarna, mässling och skarlakansfeber, men äfven difteri, i förgrunden. Samtidigt göra sig äfven skolans skadliga inflytanden gällande. Ett stort antal af barnen visar sig förr eller senare behäftadt med närsynthet, ryggradskrökning, nervositet, muskelsvaghet samt benägenhet för hufvudvärk och näsblödning.

Med ''barnsjukdomarna'' i inskränkt bemärkelse förstås de sjukdomar, som uteslutande eller väsentligen tillhöra barnåldern, särskildt engelska sjukan, mässlingen, skarlakansfeber, difteri och kikhosta (se härom särskilda artiklar). Avn.

Barnskola. Se Barnaskola.

Barnsley [bä'nsli], stad i engelska grefskapet York, West Riding, vid Dearn och Barnsley-kanalen, mellan Wakefield och Leeds, midt i ett koldistrikt. 41,083 inv. (1901). Viktiga linne- och bomullsfabriker, järn- och stålmanufakturer samt handel med kol.

Barnstaple [bä'nstəpl], gammal, fordom befäst stad i engelska grefskapet Devon, vid floden Taw, nära Bristolkanalen. 14,137 inv. (1901). Spets- och handskfabriker, liflig sjöfart.

Barnstöld är ett brott, som i de flesta länders lagar belägges med synnerligen svårt straff. Den svenska strafflagen bestämmer straffarbete från 6 månader till och med 4 år för den, ''som ofloget bemäktigar sig och från föräldrars eller annans vård skiljer barn, som ej fyllt 15 år'', och straffet skärpes till 4—8 års straffarbete, såvida tjufven haft för afsikt att ''begagna barnet till tiggeri eller att det eljest till vanätt öfva''.

Barnsäng (lat. *puerperium*) kallas närmast den tid, under hvilken en barnaföderska, efter skedd förlossning, har att intaga sängen. Denna tid bör i normala fall utgöra 9—10 dygn och kan ej utan fara förkortas. I vidsträcktare bemärkelse betecknar ordet äfven dels en tid af 6—8 veckor efter nedkomsten, dels det tillstånd, i hvilket den förlösta kvinnan, barnsängskvinnan, under denna tid befinner sig. De förändringar i könsorganen, som utvecklat sig under hafvandeskapet och förlossningen, gå småningom tillbaka under dessa veckor. Brösten träda i full verksamhet med mjölkafsöndringen. Kvinnan är, i synnerhet i början af barnsängen, känslig för skadliga inflytelser. Jfr Barnsängsfeber. M. S—n.*

Barnsängsfeber l. Puerperalfeber kallas en svår febersjukdom, som angriper barnsängskvinnor, i synnerhet under de första dagarna efter förlossningen. På samma sätt som den närsläktade varförgiftningen (pyemi, septikemi) uppträder denna sjukdom under betydligt skiftande former och växlande symtom. Liksom varförgiftningen tager sin utgång från någon yttre skada, så har barnsängsfebern till angreppspunkt de skador, som vid förlossningen uppkomma i kvinnans bäckenorgan. Smittofrön så att säga inplanteras i dessa, utveckla sig hastigt samt förgifta organismen, så att merendels döden blir en följd, och detta ofta inom några få dagar. Sjukdomen kan inympas genom i sönderdelning stadda ämnen, hvilka öfverföras på en nyss förlöst kvinna medelst den undersökandes fingrar, medelst instrument, gångkläder, sängkläder o. s. v. Den kan ock framkallas genom blodlefrar, rester af moderkakan o. d., som stannat i lifmodern och där börjat undergå förruttnelse (då s. k. självinfektion eger rum). Pyemien var förr ganska vanlig på lasaretten och förlossningsanstalterna, där smittämnen funnos hopade. Sjukdomen var ej alldeles obekant under antiken. Allmännare och närmare känd blef den dock först efter upprättandet af nyssnämnda slags anstalter, hvilkas fruktade mordängel den sedan

ädse varit. År 1664 iakttogs barnsängsfebern på Hôtel Dieu i Paris, och sedan har den åter och åter, större eller mindre epidemier, hemsökt nästan alla ärldens och äfven åtskilliga gånger Sveriges förossningsanstalter. Man lärde emellertid småningom änna sjukdomens spridningssätt. På flera ställen, ärskildt i England, lade man märke till att barnsängsber ofta angrep ett antal barnaföderskor, som beänats af samma barnmorska eller samme läkare. ynnerlig förtjänst i fråga om barnsängsfeberns bekämande inom förlossningsanstalterna inlade S e m m e l ' e i s s. Han framställde 1847 den åsikten att sjukomen berodde på en förgiftning med likgift och amhöll det farliga uti att läkare eller studerande ysselsatte sig med anatomiska dissektioner eller likppningar under den tid de hade sin verksamhet å förlossningsanstalterna. Han kunde äfven med atistiskt material bevisa att smittämnena från en atient öfverfördes med de undersökandes fingrar till iska barnaföderskor och kom slutligen till ungefär amma uppfattning om sjukdomens natur som man vser i vår tid. Huru barnsängsfebern i vårt land ftagit såväl inom som utom förlossningsanstalterna, edan man lärt sig iakttaga den samvetsgranna renghet, som i våra dagar betecknas med orden antieptik och aseptik (se d. o.), framgår af följande abell, meddelad af doktor Wretlind i "Jordemodern" ebr. 1904:

År	Antal i barnsängsfeber döda bland 1,000 barnaföderskor		
	Å landsbygden	I städerna	Å barnbördshusen
1861—1865	0,8	8,1	56,1
1866—1870	1,2	7,8	38,6
1871—1875	2,2	7,3	32,2
1876—1880	2,0	5,1	12,8
1881—1885	1,8	3,4	2,6
1886—1890	1,6	2,3	1,0
1891—1895	1,7	2,0	1,3
1896—1900	1,1	1,2	0,7

J. E. J—n.

Barnträdgård, benämning på ett slags uppfostringsanstalter för barn, som icke hunnit till den egentliga skolåldern. Barnträdgårdarnas syfte är tt väsentligen genom lek på ett naturenligt och llsidigt sätt utveckla barnens förmögenheter. De må sysselsättas växelvis med samtal, lekar och sånger amt med åtskilliga sinnrikt uttänkta arbeten (ritling, läggning med pinnar, flätning, utstickning, odellering m. m.). Med hvarje anstalt af detta lag bör enligt dess idé alltid vara förenad en trädgård (detta är anledningen till namnet), i hvilken arnen dels få leka, dels sysselsättas med att gräfva, lantera m. m. Den första barnträdgården ("kinderarten") anlades 1837 af den tyske pedagogen F r. r ö b e l. Idén, som i början rönte likgiltighet och otstånd, omfattades sedan med stigande intresse. ällskap ("Fröbel-vereine") bildades, hvilka främjade aken genom penningunderstöd, barnträdgårdars anläggande, skrifters utgifvande äfvensom genom uppättande af seminarier för bildande af lärarinnor "kindergärtnerinnen"). Äfven utom Tyskland hafva essa anstalter omfattats med lifligt intresse„ i synerhet i England och Nord-Amerika. I förstnämnda land finnes en för saken nitiskt arbetande förening ("Fröbel-society for the promotion of the kindergarten system").

Om nyttan af barnträdgårdar äro meningarna delade. Under det att Fröbel och hans anhängare betrakta dem såsom normala anstalter och ett nödvändigt led i hvarje fullständigt uppfostringssystem, anse motståndarna, att barnet intill 6—7 års ålder normalt tillhör hemmet samt att barnträdgårdarna i likhet med barnasyler, barnkrubbor och småbarnsskolor äro berättigade endast såsom surrogat för goda hem. Om deras syfte och inrättning se vidare Friedrich Fröbel, "Gesammelte pädagogische schriften" (1869—74), B. von Marenholtz-Bülow, "Die arbeit und die neue erziehung nach Fröbels methode" (1866) och "Erinnerungen an Fr. Fröbel" (1876), L. Morgenstern, "Barndomens paradis" (1867), och H. Bagger, "Den danske börnehave" (1891). (Frv Brg.)

Barnu. Se B o r n u.

Barnum [bā'nəm], P h i n e a s T a y l o r, amerikansk reklammakare, f. 1810 i Bethel (Connecticut), d. 1891, visade tidigt sinne för penningförvärf. 1834 väckte han i New York uppseende genom förevisandet af en negrinna, som han uppgaf hafva varit Washingtons amma och vara 160 år gammal, ehuru hon vid sin s. å. inträffade död befanns vara endast omkr. 75 år. 1841 inköpte han Scudders amerikanska museum, hvilket han genom förevisande af åtskilliga vidunderligheter (en sjöjungfru, vanskapliga missfoster och dylikt) gjorde mycket besökt af den skådelystna allmänheten. 1843 förband han med sig den ryktbare dvärgen Charles Stratton (general Tom Thumb), med hvilken han i 3 års tid för omkring i Amerika och Europa, hvarunder han förtjänade en ansenlig förmögenhet. 1850 engagerade han J e n n y L i n d för 93 konserter i Förenta staterna och förstod att genom åtskilliga finter driva upp biljettprisen så högt, att Jenny Linds inkomst blef 200,000 dollars och hans egen öfver 500,000. Olyckliga spekulationer orsakade likväl hans bankrutt 1856, men han blef återigen rik på sitt museum. 1874 uppförde han i New York en ofantligt stor cirkus af järn. B. uppträdde dessutom såsom nykterhetspredikant och höll föreläsningar samt utöfvade välgörenhet och mecenatskap. Han utgaf *The life of P. T. Barnum, written by himself* (1855; "Barnum, puffarnas konung", s. å.), *The humbugs of the world* (1865), en ny självbiografi (1888; öfv. 1891) m. m. Biogr. af Benton, 1902.

Barnvatten (*liquor amnii*) kallas den vätska, som innesluter inom ett fosteräggs innersta hinna, a m n i o s, och omedelbart omgifver fostret, hvilket — enligt den berömde Joh. von Hoorns ord — flyter däri "som en fisk uti en sump, så at thet efter behag kan röra sina lemmar af och till". Denna vätska är i början af hafvandeskapet klar, antager längre fram en gul- eller grönaktig färgton, grumlas ofta eller blir mjölkig genom från fostret afstötta öfverhudsfjäll, ullhår m. m., visar svagt alkalisk reaktion samt innehåller något ägghvita och en del salter. Mängden barnvatten vid hafvandeskapets slut varierar. Uppgifterna angående medelvärdet äro äfven växlande (680 kbcm. enl. Fehling, 1750 kbcm. enl. Gassnea).

Barnvattnet håller under hafvandeskapet fosterhinnorna och lifmodern vederbörligen utspända, lämnar därigenom fostret utrymme för rörelser och till-

växt, skyddar detsamma för klämning och stötar, bevarar nafvelsträngen för tryck, genom hvilket blodomloppet eljest skulle hämmas, samt bidrager slutligen till fostrets lyckliga framkomst till världen, i det att vid lifmoderns sammandragningar äggbinnorna (hvilka innesluta barnvattnet) i form af en blåsa tränga in uti och uttänja lifmodermynningen. Angående barnvattnets betydelse för de fysiologiska processerna inom fosterkroppen äfvensom angående dess bildningssätt vet man ännu intet med säkerhet. M. S—n.*

Barnvärk. Se Förlossning.

Barnängen, egendom inom Katarina församling i Stockholm, vid Hammarby sjö, mellan Danvikens och Hammarby tullar. På 1680-talet anlades där af köpmannen i Stockholm Jakob Gavelius (1698 för sina förtjänster adlad med namnet Lagerstedt) ett manufakturi för allahanda kläden, boj och ylletyg, ”hvilka derförut aldrig till den godhet varit i Sverige tillverkade”, så att dylika för krigsmaktens behof ej mera behöfde införskrifvas. Denna fabrik nedlades först omkr. 1826. 1830—46 fanns på B. den s. k. hillska skolan (se d. o.) och därefter en fortsättning af densamma under förra skolans intendent, magister J. Reuter. Omkr. 1846 köptes egendomen af grosshandlaren L. J. Hierta, hvilken där anlade sidenfabrik, som sedan efterträddes af Kåbergs tapetfabrik (till 1878). Från Hiertas arfvingar köptes egendomen 1870—73 af Stockholms bomullsspinneri- och väfveriaktiebolag, hvilket där anlade ett ännu befintligt spinneri och väfveri med omkr. 11,064 spindlar och 490 väfstolar. Tillverkningen uppgick 1902 till omkr. 422,000 kg. garn och 385,000 kg. väfnader, hvilka senare uppgingo till ett värde af 672,841 kr. Arbetspersonalen är omkr. 400 pers. 1884 köpte bolaget äfven Åby (se d. o.) bomullsspinneri vid Norrköping. — En annan fabrik, som lånat sitt namn af föregående egendom, är Barnängens tekniska fabrik, anlagd 1869, i närheten af den förra egendomen, vid Bondegatan nr 61, 63, af fabrikören V. Holmström (d. 1886), som 1885 ombildade affären till aktiebolag. Tillverkningen består väsentligen af tvål, parfymer, bläck och blanksvärta. Särskildt berömdt är dess bläck, som vid industriutställningen i Stockholm 1897 utmärktes med guldmedalj. Arbetspersonalen uppgår till omkr. 80 pers. och tillverkningsvärdet till omkr. 660,000 kr. för år. K. K.-Å.

Baroach [bärō'tj], stad i engelska Ostindien. Se Broach.

Barocci [barå'ttji] l. Baroccio [-rå'ttjå], Federigo, italiensk historie- och porträttmålare, f. 1528 i Urbino, d. där 1602, utbildade sig genom studiet af Rafael och Tizian, men i synnerhet Correggio, hvilken han ibland kom nära genom ett drag af älskvärd naivitet, som fördelaktigt sticker af mot den manierism, som utmärker de flesta med honom samtida italienske målarna. Likväl kunna hans typer icke fritagas från en viss banal ”gratie”, liksom hans arbeten i koloristiskt hänseende lida af stora svagheter — hans skuggor gå för mycket i blått, och hans karnation är nästan rosenröd. Fastän sjuklig till följd af ett förgiftningsförsök, som hans afundsmän föranstaltade, utöfvade konstnären ända in på sin sena ålderdom en trägen och af samtiden högt skattad verksamhet. Taflor af honom finnas i flere italienska städer samt i museerna i Dresden, München och Paris. Drottning Kristina egde såväl i Stockholm som Rom hans ur kejsar Rudolf II:s konstkammare komna målning *Trojas förstöring*, med Æneas bärande Ankises; kanske samma tafla som efter att ha tillhört det orléanska galleriet, nu hänger i Villa Borghese i sistnämnda stad. (O. G—g.)

Baroccio. Se Barocci.

Baroche [barå'ʃ], Pierre Jules, fransk statsman, f. i Paris 1802, d. på ön Jersey 1870, egnade sig åt juridiken och vann såsom advokat i Paris stort anseende. 1846 blef han båtonnier (föreståndare för advokatståndet). Som deputerad 1847 ställde han sig, jämte Odilon Barrot, i den dynastiska oppositionens led och tog verksam del i reformrörelsen. Under republiken blef han statsprokurator vid appellationsdomstolen, 1849 medlem af den lagstiftande församlingen och i mars 1850 inrikesminister samt var, sedan han på grund af ett misstroendevotum nedlagt detta ämbete, utrikesminister april—okt. 1851. Under kejsardömet, till hvars upprättande han ifrigt medverkade, blef han efter hand president i statsrådet (”conseil d'état”), 1860 minister utan portfölj, 1863 justitieminister, snart därpå kultusminister och 1864 senator. B. försvarade med stor talang Napoleons absolutistiska regeringssystem, men måste i juli 1869, då kejsaren utlofvade konstitutionella reformer och till deras förverkligande Olliviers ministär bildades, afträda ur ministären. Vid kejsardömets störtande flyktade B. till Jersey. E. A—t.

Baro'ck (ej, såsom man förr trodde, af fr. *roc roche*, klippa, utan snarare besläktadt med it. *verrūca*, vårta, puckel, d. v. s. missbildning, och port. *barroco*, oregelbundet formad pärla), förvrängd, smaklös, onaturlig, orimlig. — Inom konsthistorien förstås med barocken l. barockstilen (termen användes först i Frankrike om byggnadskonsten under öfvergångsperioden mellan renässansen och rokokon) den stilriktning, som, i Italien utvecklad ur sen-renässansen, uppträdde än såsom en afart och förvildning af den senare, än som en ny utvecklingsform, hvilken i sitt hemland och därpå förnämligast i Frankrike, Tyskland och Nederländerna under hela 1600-talet och, om man så vill, ända inemot 1780-talet var den rådande smakriktningen, kännetecknad förnämligast af sträfvan efter friare, mer målerisk behandling, efter det dekorativt festliga och pompösa ja, efter effekt och dekorativ verkan äfven i de konstruktiva delarna inom arkitekturen, i förvridna och tillkrånglade ställningar inom plastiken, såsom en protest mot renässansens öfverdrifvet hårda lagbundenhet, som ej längre mäktade i sina stränga formler insnöra den skapande fantasien. Närmast utsprungen från Michelangelos manierade eftersägare, som grundligt missuppfattat den stora förebildens intentioner, förlorade sig den nya stilen snart i de vildaste konstnärliga utsväfningar, som nedbröto de häfdvunna skrankorna mellan de skilda konstarterna, i det att framför allt arkitekterna öfverbjödo hvarandra i uppfinnandet af de vidunderligaste former och i att genom rena bisarrerier alltför tydligt understryka sin önskan att hos åskådaren uppväcka häpnad och öfveraskning. Och likväl har denna stil, smaklös och motbjudande, när den råkade att behandlas af medelmåttorna, i verkliga artisters händer frambragt härliga konstverk, som förra århundradet nyktra smak mindre senterade än vår tid, som förstår

att betrakta flydda tiders stilar historiskt och inser, att hvarje en viss epoks smakriktning, som tagit sig uttryck i en säregen stil, har sitt berättigande i den stora utvecklingen. Och barocken, denna konstform, i hvilken våra farföräldrar och föräldrar uteslutande sågo det ”förvrängda” och ”smaklösa”, har i våra dagar visat sig lifskraftig nog att, särskildt inom arkitekturen, icke blott lämna mönster till mer eller mindre fria, men verkningsfulla kopior, utan äfven uppstå i nya former. — Barock-konst, uppfattad såsom en opposition mot stelnad ”klassisk” konst, kan för öfrigt spåras redan under antikens dagar. Anmärkningsvärdt är dessutom att det var under barockens segertåg genom Europa på 1600-talet, som det stora, nationella, aldrig öfverträffade måleriet i Spanien, Brabant och Holland uppnådde sin högsta blomstring. Se vidare de särskilda bildande konsternas historia. O. G—g.

Barockstil. Se Barock.

Baroda [bärå'dä]. 1. Brittisk vasallstat i Indien, en del af det fordom mäktiga marattriket (se Maratter), omgifven af prov. Gudjarat i Bombay, har en areal af 21,305 kvkm., med 1,950,927 inv. (1901), hvaraf en tiondel muhammedaner, 50.000 buddaister, 30,000 hedningar. Landet är slätt, bördigt och vattnadt af flere floder. Det producerar utmärkt bomull, hvete, ris, tobak, opium, sockerrör, berömda hästar och nötkreatur samt har en del industri. Tvenne järnvägslinjer skära detsamma. Fursten bär familjenamnet *Gaekwar* (”kosktare”) såsom traditionell titel och är till namnet självständig, men i verkligheten beroende af den engelske generalguvernören. Af gaekwaren bero åter några mindre inom hans område liggande stater. Hans inkomster uppgå till omkr. 1,1 mill. pd st. Genom fördrag med England är han pliktig att uppställa en styrka af 3,016 man, som gör polistjänst i tributstaterna. Dessutom finnes en irreguljär trupp af 6,237 man. Den nuvarande gaekwaren insattes 1875 efter ett försök af hans företrädare att genom gift skaffa ur vägen den engelske residenten.

2. Hufvudstad i staten B., vid järnvägen Bombay —Ahmedabad. 103,782 inv. (1901). Den egentliga staden består af simpla hus, och äfven gaekwarens stora palats är en oskön byggnad. Bakom detsamma ligger Nazar-Bagh-palatset, nu skattkammare, där fursten förvarar sina juveler (värda öfver 3 mill. pd). Förstäderna hafva vackra moderna byggnader: centralfängelset, biblioteket, Baroda-college. En vacker park skiljer den egentliga staden från truppernas (omkr. 4,700 man) kantoneringskvarter på andra sidan en liten flod.

Barodet [-rådä], Désiré, fransk politiker, f. 1823, var en tid skollärare, men afsattes 1849 på grund af sin radikalism och var sedermera privatlärare, fabriksdisponent och assuransagent i Lyon, där han 4 sept. 1870 kraftigt bidrog till republikens utropande och 1871—73 var mär. Vid ett fyllnadsval i Paris till nationalförsamlingen besegrade han i april 1873, understödd af Gambetta, en representant för den af Thiers omhuldade ”konservativa republiken”, Rémusat, och detta radikala val blef en anledning till Thiers' störtande den därpå följande 24 maj. B. var sedermera ett af staden Paris' ombud i deputeradekammaren, där han tillhörde republikanska vänstern och var en af det radikala partiets ledare. 1896 invaldes han i senaten efter Floquet och slöt sig där till den demokratiska vänstern.

Barográf (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *gra'fein*, skrifva), Självregistrerande barometer, *meteor.*, en apparat, som själf antecknar barometerståndet. Anteckningarna kunna ske kontinuerligt, i hvilket fall skriften, som framkommer på ett rutadt papper, har utseende af en kroklinje, hvars bukter angifva barometerns variationer (Secchis, Wilds, Sprungs, Rungs, Richards, m. fl. barometrar), eller ock kunna observationerna ske på vissa bestämda mellantider, i hvilken händelse barometerstånden angifvas antingen genom punkter, hvilkas läge på papperet är beroende af barometerhöjden (Hipps barograf, Theorells äldre apparat), eller genom verkliga tal, hvilka apparaten trycker på en pappersremsa (Theorells nyare). R. R.*

Barogra'm (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *gra'mma*, skrift), det af en självregistrerande barometer angifna lufttrycket.

Barolo [-rålå], it., ett kraftigt piemontesiskt rödvin.

Barométer (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *me'tron*, mått), *fys.* och *meteor.*, instrument, med hvilket lufttrycket uppmätes. Nu brukliga barometrar kunna indelas i följande trenne hufvudslag:

1. Kvicksilfver-barometer. Om man fyller ett i nedre änden tillblåst cylindriskt glasrör till brädden med kvicksilfver, med fingret tilltäpper dess öfre ände, därpå vänder upp och ned på röret och nedsätter detsamma i vertikal ställning i en skål med kvicksilfver, så finner man efter fingrets aflägsnande, att kvicksilfret sänker sig i röret, men stannar vid en viss höjd öfver kvicksilfver-ytan i skålen. Denna höjd är barometerhöjden och tjänar såsom mått på lufttrycket. På detta enkla sätt förfärdigade Toricelli, Galileis lärjunge, 1643 den första barometern. Man lärde sig emellertid snart inse, att en noggrann bestämning af lufttrycket kräfver en större omsorg vid instrumentets fabrikation äfvensom iakttagandet af en mängd försiktighetsmått. Villkoret för att kvicksilfver-pelarens höjd skall svara mot lufttryckets storlek är nämligen, att det i röret ofvanför kvicksilfret befintliga tomrummet (det s. k. toricelliska vacuum) icke får innehålla den minsta kvantitet luft eller vattengas, emedan i sådan händelse den innesluta gasen skulle genom sitt tryck motverka det yttre lufttrycket och följaktligen sänka pelaren i barometer-röret. Detta ändamål vinnes genom att koka kvicksilfret. Till en god barometer måste för öfrigt användas rent kvicksilfver, som är fritt från inblandning af främmande metaller. Vid sidan af barometer-röret är fästad en skala (oftast indelad i millimeter), på hvilken man afläser afståndet mellan kvicksilfver-ytorna i kärlet och röret, hvarvid man, när större noggrannhet fordras, betjänar sig af nonie (se d. o.). För att minska kapillaritetens (se d. o.) störande inverkan bör man till precisions-instrument nyttja vida glasrör. Af kvicksilfver-barometrar har man följande tvenne klasser: a) Dos- eller cisternbarometern. I denna är röret nedsatt i en vid dosa med kvicksilfver, till hvars yta den yttre luften har fritt tillträde. Emedan barometerhöjden räknas från kvicksilfrets yta i dosan till dess högsta punkt i röret, måste skalans nollpunkt vid hvarje observation sammanfalla med kvicksilfver-ytan i dosan. Men när

vid förökadt lufttryck kvicksilfret stiger i röret, sjunker naturligtvis dess yta i dosan, och tvärt om. På mindre noggranna instrument fäster man intet afseende vid denna ändring i den yttre kvicksilfverytans läge, utan afläser endast förändringarna i röret. De fel, som därigenom uppkomma, äro dess mindre, ju vidare dosan är i förhållande till rörets kaliber. På instrument för vetenskapligt bruk böra emellertid äfven dessa små ändringar tagas i beräkning. Detta kan ske på flere sätt. I den mycket begagnade fortinska dos-barometern består dosans botten af en läderpåse, hvilken kan höjas och sänkas genom en nedifrån anbragt skruf. Nollpunkten på den vid röret fästa skalan sammanfaller med den nedersta änden af en elfenbens-spets, som går ned i dosan och är fäst vid dess lock. Vid observationen höjer eller sänker man nu skrufven, till dess kvicksilfver-ytan träffar elfenbens-spetsen, och afläser därefter på skalan kvicksilfrets högsta punkt i röret. — b) Sifon- eller häfvare-barometern. Detta instrument har ingen dosa. Nedre änden af barometerröret är nämligen böjd uppåt, så att det slutar med ett kortare, vertikalt, öppet rör, i hvilket den nedre, för luftens tryck utsatta kvicksilfver-ytan befinner sig. De båda rören, i synnerhet det nedre, böra vara tillräckligt vida, eljest uppstå med tiden föränderliga kapillaritetsfel. Förr trodde man sig äfven vid dylika barometrar med smala rör kunna upphäfva kapillaritetsfelet genom att gifva de båda rören samma kaliber, men detta lyckas ej, emedan kapillariteten, i synnerhet i det öppna röret, förändras med tiden. Vanligen äro dessa instrument försedda med flyttbar skala. Genom en skruf höjes eller sänkes skalan, till dess nollpunkten kommer i jämnhöjd med den nedre kvicksilfver-ytan, hvarefter öfre ytans höjd bestämmes af det delstreck på skalan, som med denna yta ligger i samma nivå. Till förekommande af luftens inträngande i det toricelliska tomrummet är det längre röret ett stycke ofvanför kroken utdraget till ett trattformigt, smalare rör, hvilket går ned ett stycke i det glasrör, hvaraf instrumentets nedersta del är bildad. Om nu en luftblåsa tränger in i det kortare röret och passerar kroken, följer den glasväggen åt; luften samlar sig utanför tratten, i mellanrummet mellan denna och rörets vägg, och kan således icke uppstiga i tomrummet. — Kvicksilfver-barometerns konstruktion rättar sig i öfrigt efter de särskilda ändamål, för hvilka instrumentet skall användas och som ofta angifvas genom dess namn. Så är sjö- eller skeppsbarometern en dos-barometer, på hvilken ett stycke af röret blifvit så mycket hopträngdt, att kvicksilfret endast långsamt kan intränga i barometer-rörets öfre del. De oscillationer, för hvilka kvicksilfver-höjden i röret är utsatt till följd af fartygets krängningar, blifva därigenom ansenligt förminskade. För att hållas lodrätt är sjö-barometern upphängd i en s. k. cardansk ring (se d. o.). — De värden barometern visar vid olika tider få ej direkte jämföras med hvarandra, emedan kvicksilfrets höjd i röret beror icke endast af lufttrycket, utan äfven af kvicksilfrets temperatur vid observationstillfället. Hvarje god barometer har därför en termometer, på hvilken denna temperatur kan iakttagas. Med kännedom af densamma kan man genom en enkel räkning finna den höjd, som skulle hafva observerats, i fall temperaturen hade varit 0°. För att kunna sinsemellan jämföra lufttrycket på olika orter måste man dessutom å den aflästa barometerhöjden anbringa rättelse för tyngdens olikhet på olika orter. Man brukar såsom normaltyngd hos kvicksilfret antaga den tyngd det skulle ha vid 45° geografisk bredd och hafsytan, och reducera barometerhöjden till denna normaltyngd. Vid medellufttryck utgör denna rättelse i det närmaste + 1 mm. vid 60° bredd, + 2 mm. vid polerna och — 2 mm. vid ekvatorn och på 10 km. höjd öfver hafvet — 1,5 mm. Endast till 0° och normaltyngd reducerade barometerstånd kunna jämföras med hvarandra.

2. Aneroid (af grek. nekande *an* och *eroël'n*, flyta), Aneroid-barometer l. Holosterisk barometer (af grek. *ho'los*, hel och hållen, och *stereo's*, hård, af fasta ämnen) äro namn på en barometer, i hvilken ingen vätska förekommer. I detta instrument verkar lufttrycket direkt på de tunna väggarna af en hermetiskt sluten metalldosa, ur hvilken luften blifvit utpumpad. De förnämsta slagen af aneroider äro följande:

a) Vidis aneroid, betydligt förbättrad af Naudet. Den har formen af en dosa. Närmast under den glasskifva, som ofvantill täcker dosan, sitter en skifva, hvilken utefter periferien är graderad i millimeter eller i något annat mått, hvaruti barometer-ståndet plägar angifvas. En i dosans centrum placerad visare angifver, genom sin ställning till dessa grader, det rådande barometer-ståndet. På en del instrument plägar skifvan vara ersatt af en graderad ring, så att apparatens inre delar blifva synliga. Man ser då i instrumentets botten en metallskifva (bottenskifvan), som tjänar till fäste för det öfriga. Ofvanpå denna sitter en platt dosa, ur hvilken luften blifvit utpumpad. Vi vilja kalla den "luftdosan". Dess bottnar bestå af mycket tunna, elastiska mässingsbleck af vågig form. Den yttre luften, som sträfvar att genom sitt tryck sammanpressa dessa bottnar, motverkas däri af en stark fjäder, bestående af en bred, dubbelviken lamell af stål, hvilken med sin ena ände är fäst vid bottenskifvan och med den andra vid midten af luftdosans öfre botten. De rörelser, som lufttrycksförändringarna åstadkomma i luftdosan, meddela sig följaktligen till fjädern. Från denna utgår en mässingsstång, hvars andra ände står i förbindelse med ett system af häfstänger, genom hvilka fjäderns rörelser förstoras i förhållande till rörelsen hos den nämnda metallbottnen och öfverföras till en kedja, som är upprullad kring den axel i instrumentets centrum, på hvilken visaren sitter. När lufttrycket tilltager, afrullas kedjan, och visaren vrides därigenom mot de högre talen på skalan. När lufttrycket minskas, återföres visaren till sitt förra läge genom en spiralfjäder, som med sin ena ände är fästad vid bottenskifvan och med den andra på axeln, hvarvid ett motsvarande stycke af kedjan ånyo upplindas. Goldschmid har ersatt denna utväxling med en inställningsskruf och afläsning med lupp. Richards barograf består af en aneroid af Vidis typ, hvilkens rörelse öfverföres till en visare. Denna är i sin långa ände försedd med en bläckpenna, som uppritar barogrammet å en pappersremsa, hvilken är spänd omkring en mässingscylinder, som kringvrides af ett urverk. — b. Bourdons aneroid l. metall-barometer har till det yttre stor likhet med Vidis, men är till principen helt olika. Luftdosan har näm-

ligen formen af ett rör med elliptisk genomskärning. Detta rör är böjdt såsom en ring, hvilken på ett ställe blifvit afskuren (se fig.), med ändarna (A och C) liggande på ett litet afstånd från hvarandra. Rörets midt (B) är fästad vid instrumentets bottenskifva. Vid tilltagande lufttryck sammandrager sig ringen, så att ändarna närma sig hvarandra; vid lufttryckets aftagande däremot sträfvar elasticiteten att aflägsna ändarna. Dessa rörelser meddela sig, genom en utväxling af häfstänger (AE, ED och DC), till en mycket lätt metallpjäs, hvars aflägsna ände (i k) har formen af en kam och är försedd med fina tänder. Dessa ingripa i ett litet hjul, fäst på samma axel som visaren, hvilken på detta sätt af lufttryckets variationer sättes i rörelse längs med den skala, som angifver de olika barometerstånden.

Aneroiden är ett särdeles bekvämt instrument, i synnerhet vid resor, men behöfver tid efter annan kontrolleras genom jämförelse med en kvicksilfverbarometer eller koktermometer, emedan den på grund af dosans ofullkomliga elasticitet undergår dels långsammare, dels hastigare förändringar, som göra dess angifvelser felaktiga.

3. Koktermometer, oegentligt kallad Hypsometer, d. v. s. höjdmätare. Den består af en mycket noggrann termometer, å hvilken kunna aflösas hundradedelar eller t. o. m. tusendedelar af en Celsiusgrad, samt en apparat, i hvilken vatten kokas. Öfre delen af denna apparat är en utåt öppen vertikal cylinder med dubbla väggar, i hvilken termometern insättes och antager den omgifvande vattenångans temperatur. Medelst särskilda tabeller, som angifva mättad vattenångas tryck vid olika temperatur, erhålles barometerståndet ur den aflästa koktemperaturen, alldenstund trycket hos ångan från kokande vatten är noga lika med den omgifvande luftens tryck. På nyare instrument (från Fuess) är koktermometern delad i millimeter och angifver således direkt lufttrycket. Koktermometern användes med stor fördel på resor till att kontrollera aneroidbarometern. Både koktermometern och aneroiden äro oberoende af tyngdens olikhet på olika ställen och angifva således, rätt inställda, alltid lufttryck vid normaltyngd. R. R. (N. E—m.)

Barométer-linje, *meteor.* Se Väderlek.

Barométer-ma'ximum, *meteor.* Se Vind och Väderlek.

Barométer-minimum, *meteor.* Se Vind och Väderlek.

Barométer-profvare (fr. *éprouvette*), *fys.*, en barometer, hvars slutna ben är endast någon decimeter högt, nyttjas vid luftpumpen för uppmätandet af förtunningen. Instrumentet, som står i förbindelse med recipienten, angifver förtunningen, först då denna nått en viss grad.

Barométer-stånd, *meteor.* Den till 0° och normaltyngd reducerade höjden af kvicksilfverpelaren i en barometer (se d. o.) är ett mått på lufttrycket. Allt sedan Pascals tid (1648) har man vetat, att barometerståndet på en ort aftager uppåt. I de nedersta luftlagren är denna förminskning vid pass 1 mm. för hvar 11:e meter. Högre upp är förändringen mindre för samma stigning. Kännedomen af den matematiska lag, enligt hvilken lufttrycket aftager uppåt, har möjliggjort barometerns användning såsom höjdmätningsinstrument (se Höjdmätning). Å andra sidan kan man på grund af denna lag beräkna huru stort lufttrycket skulle hafva varit, om orten legat på en annan höjd. Vid väderleksstudier medelst synoptiska kartor reduceras alla barometerstånden till samma höjd, vanligen till hafsytan. Se vidare Lufttryck. R. R. (N. E—m.)

Barometri (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *me'tron*, mått), vetenskapen om barometern och dess användning.

Barométrisk, som har afseende på (sker med l. utrönes medelst) barometer (ex. barometriska höjdmätningar, barometriskt minimum).

Barometrográf, detsamma som barograf.

Baromēz. Se Agnus scythicus och Cibotium.

Barōn (mlat. *bāro*, sp. *váro*, sannolikt af kelt. *bar*, ffr. *ber*, man, friboren, eller angls. *beorn*, fnhty. *bero*, man), en medeltida, fransk feodaltitel, som från Frankrike öfverfördes till England och omkr. midten af 1600-talet äfven till andra länder. — Ursprungligen betecknade ordet en ädling, som lydde *omedelbarl* under konung eller kejsare och således icke stod i vasallskap också till en greíve, en hertig o. s. v. Dessa sistnämnda högre adelstitlar äro för resten att anse såsom blott olika grader inom de ''riksomedelbare'' länsinnehafvarnas, baronernas (*liberi domini*), stånd. Baronens riksomedelbara område kallades baroni; och många franska baroner funnos under den äldre medeltiden, som, fastän de utom sina resp. baronier äfven innehade grefskap, aldrig gjorde anspråk på annan titel än barontiteln. Redan omkr. år 1300 fanns emellertid i Frankrike blott ett litet fåtal baronier kvar, hvilkas innehafvare ej buro greíve- eller hertigtitel; och småningom råkade hela titeln i förfall, så att knappast ens ''yngre söner'' ville hålla till godo med densamma i sällskapslifvet. (I den napoleonska (ämbets-)adeln togs emellertid titeln i bruk för att beteckna den lägsta adelsklassen.) — I Tyskland blef utvecklingens gång densamma. Där motsvarades ända till romerska rikets slut (1806) baronernas stånd af de omedelbare ''riksfriherrarna'', som bildade den lägre adelns högsta rangklass. För öfrigt hade i Tyskland baron-(friherre-)värdighet, särskildt från Karl V:s tid, synnerligen ofta utdelats äfven utan motsvarande förläning. — I Sverige blef barontiteln aldrig officiell,

utan ersattes där med titeln friherre; dock nyttjas den förra titeln nästan uteslutande i sällskapslifvet. I olikhet mot i Sverige blef barontiteln officiellt naturaliserad i Danmark (och Norge) för adelsklassen närmast under grefveklassen. — I England titulerades till en början alla kronans läntagare baron; men äfven där uppstodo småningom olika rangklasser inom baronernas (lordernas) stånd, så att titeln numera (officiellt, men ej i det dagliga lifvet, där den ersättes af titeln lord ensam) utmärker allenast de s. k. "lords of parliament", d. v. s. de ärftlige öfverhusmedlemmar, som icke äro hertigar, markiser, grefvar eller viscounter. Jfr Friherre, Lord, Länsbaron och Riksfriherre. P. M. G.

Baron [-rå'], egentl. Boyron [bωarå'], Michel, fransk skådespelare och teaterförfattare, f. 1653 i Paris, d. 1729 därstädes, kom sjuttonårig till Molières trupp i Palais royal och omhuldades särskildt af den store komediförfattaren. Efter dennes död, 1673, tog B. anställning vid teatern i Hôtel de Bourgogne, ur hvilken Théâtre français framgick. Han var öfverlägsen så i lustspelet som i sorgspelet, särskildt i Racines tragiska hjälteroller, och kallades "Théâtre français' ära och under". 1691 drog han sig tillbaka med pension, men beträdde 1720 åter scenen, där han med nästan oförminskadt välde öfver uttrycksmedlen spelade ända till sin död. B. egde olympiska yttre företräden jämte stor intelligens och finhet i väsendet. Gentemot den dåtida skådespelarkonstens uppstyltning satte han en ädel enkelhet. Med all sin måtta lät han dock lidelsen få fria uttryck. Icke minst beundrades hans stumma spel, och hans stämmas förmåga af själfull betoning var märkvärdig; han kunde t. ex. för ro skull deklamera en rent komisk dikt så, att han genom blotta tonen rörde åhörarna till tårar. — B. författade ett antal medelmåttiga lustspel; det bästa är *L'homme à bonnes fortunes* (1686; "Fruntimmerspilten", 1795). Hans *Oeuvres* utgåfvos i 3 bd 1760. Jfr Lemazurier, "Galerie historique des acteurs du Théâtre français" (1810), och Hillemacher, "Galerie historique des comédiens de la troupe de Molière" (1858).

Baron [-rå'], Henri Charles Antoine, fransk målare, f. 1816, d. 1885, lärjunge af Gigoux, men påverkad af Delacroix. Hans specialitet äro i sammet och siden klädda människor, som njuta lifvet, utan att veta af dess möda och sorg. En liten kostymtafla af honom finnes i Stockholms nationalmuseum (heilbornska donationen). Han utförde också teckningar till Perraults sagor och Fénelons "Télémaque", till Boccaccio, Rousseau o. a. (G—g N.)

Baron Brambäus, pseudonym för den ryske författaren O. Senkovskij.

Barone'ssa, en barons hustru (änka) eller dotter; äfven (särskildt i England) kvinnlig innehafvare af ett titulärt baroni. I Sverige brukas för en barons hustru i stället titeln friherrinna och för en barons dotter fröken-titeln.

Baronet [bå'ronet], lägsta ärftliga engelska adelstiteln, icke medförande säte och stämma i öfverhuset och därtill hörande lord-titel. Hufvudmannen för en baronet-familj för prefixet Sir framför dopnamnet och titeln baronet (förkortad Bar., Bart. l. Bt.), efter familjenamnet. En baronets maka tituleras emellertid lady likaväl som en lords maka. En baronets barn däremot ha ingen bördsrang och intet titelprerogativ; först efter faderns död ärfver äldste sonen faderns värdighet. Baronettiteln infördes år 1611 af konung Jakob I; och som villkor för dess erhållande uppställdes, att hvarje baronet skulle till Irlands (och särskildt provinsen Ulsters) försvar uppställa och aflöna 30 man till fots eller också lämna kronan 1,000 pd st. för samma ändamål. Baroneternas antal skulle ej få öfverstiga 200, hvilken bestämmelse dock för längesedan upphört att gälla (liksom också det ursprungliga villkoret för baronetvärdighetens förlänande); f. n. äro baronetätterna omkr. 950. P. M. G.

Ba-Ronga, en till bantufolken hörande negerstam vid Delagoabai och 50 km. inåt landet. Består af flere småstammar, hvilka inalles anses räkna 100,000 människor. Folket har uppstått genom blandning af ett urfolk och kaffrer. Det är ett väl utveckladt, kraftigt folk af från ljusbrun till svart växlande färg. Dess näringskällor äro åkerbruk (majs och hirs) samt boskapsskötsel. I deras religion spelar an-kulten en roll. J. F. N.

Baroni, en egendom, hvars besittning medgifver innehafvaren titeln af baron samt de förmåner, som denna titel medför. I Sverige finnes blott till namnet ett baroni, näml. friherrliga ätten Adelswärds fideikommiss (se Adelsnäs och Adelswärd). — Om Danmarks baronier se Länsbaron.

Baronisēra, göra till baron, upphöja till friherrlig värdighet.

Barōnius, Cæsar, grundläggaren af den nyare kyrkohistoriska forskningen inom den katolska kyrkan, f. 1538 i Sora, nära Neapel, studerade teologi och juridik samt kom 1557 till Rom, där han inträdde i Filip af Neri's oratorium (se d. o.). Genom oratorianernas intresse för kyrkoäderna fördes B. in på studier af den äldre kyrkohistoriska litteraturen, kyrkliga författare såväl som profana, hvartill sedan kommo vidtomfattande studier i vatikanska arkivet, till hvilket han egde obehindradt tillträde. Sedan han sålunda under 30 års oaflåtliga studier hopat material, uppmanades han af sina vänner, bl. a. Filip af Neri, att till kyrkans försvar uppträda mot de s. k. Magdeburgcenturierna och att till den ändan på grundvalen af sina enastående samlingar utarbeta en kyrkohistoria från katolsk ståndpunkt. Detta arbete förskaffade honom först en protonotariebefattning vid kurian och senare (1596) kardinalshatten samt bibliotekariebefattningen vid Vatikanens bibliotek. Vid de bägge konklaverna 1605 var han nära att beklädas med påfvetiaran. 1607 afled han, nedbruten af sitt rastlösa arbete.

Hans hufvudverk, *Annales ecclesiastici* (första upplagan utkom i Rom 1588—1607 i 12 band), är en bredt anlagd kyrkohistoria från Kristi födelse, som sättes till Augustus' 42:a regeringsår, till Innocentius III:s tronbestigning (1198). Anordningen är rent annalistisk: under hvarje år anföras händelserna utan inbördes sammanhang. Trots den jättefiit B. nedlagt på materialets sammanbringande

och siktande, lämnar arbetet dock i afseende på kritik och tillförlitlighet mycket öfrigt att önska — en brist, som likväl i ej ringa mån afhjälpes genom Pagis arbete "Critica historico-chronologica in annales Baronii" (Paris 1689 ff.). För nutida forskare har B:s arbete ett högt värde framför allt genom mängden af ur vatikan-arkivet framdragna, delvis ej i nyare editioner tillgängliga urkunder. Hvad angår den allmänna tendensen i arbetet, söker B. gentemot Magdeburgcenturiatorerna visa öfverensstämmelsen mellan fornkyrkans och medeltidskyrkans kristendom, påfvedömets direkta härstamning ur Petrus' episkopat och därmed rättmätigheten af Roms anspråk på världshegemonien. — B:s arbete fortsattes af Raynaldus. En samlad upplaga af båda arbetena med Pagis anmärkningar under texten utgafs af Mansi (Lucca 1738—57). I våra dagar har en ny (ofullbordad) upplaga påbörjats af Augustin Theiner (1864—83). Se F. C. Baur, "Die epochen der kirchlichen geschichtsschreibung" (1852). T. H—r.

Baros-kamfer, *bot. farm.* Se Dryobalanops.

Baroskŏp (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *skopē'n*, se), *fys.*, föråldrad benämning på barometer.

Barosma Willd., *bot. farm.*, ett sydafrikanskt växtsläkte af fam. *Rutaceæ*. Dithörande arter äro låga buskar med starkt luktande blad, af hvilka fås en drog, *folium bucco*, buccoblad (se d. o.). O. T. S.*

Baross [ba'råʃ], Gábor (Gabriel), ungersk statsman, f. 1848, d. 1892, var jurist, då han 1875 valdes till riksdagsman. Han blef 1883 statssekreterare i kommunikationsministeriet och begynte redan då en reform af den ungerska järnvägsförvaltningen. Sedan 1886 chef för nämnda ministerium, hvarmed 1889 förenades handelsministeriet, ny- eller omskapade han Ungerns hela kommunikationsväsende, särskildt järnvägsväsendet (införandet af zontariff). Hans staty restes 1898 framför östbangården i Budapest. (K. B. W.)

Barotermomēter (af grek. *ba'ros*, tyngd, och *termometer*, se d. o.), detsamma som hypsotermometer (se d. o.).

Baro'tse, folk i Syd-Afrika. Se Marutse-Mambunda.

Barotsj [-råtʃ]. Se Broach.

Baro'xyton (af grek. *bary's*, djup, *oxy's*, gäll, hög, och *to'nos*, ton), *mus.*, ett 1853 af Cerveny i Königrätz konstrueradt, stort blåsinstrument af bleck, med det betydliga tonomfånget kontra-*D* till ettstrukna *a*.

Baro'zzi, Giacomo, italiensk arkitekt. Se Vignola.

Barquisimeto [barkisimē'tå], hufvudstad i staten Lara, sydamerikanska republiken Venezuela, vid den liknämnda floden, 605 m. ö. h., under 9° 56' n. br. Omkr. 32,000 inv. B. grundlades 1522, förstördes af en jordbäfning 1812 och var 1830—81 hufvudstad i en provins med samma namn, hvilken (1881) uppgått i staten Lara.

Barr, *bot.*, äro smala, jämnbreda, mer eller mindre långa, vanligen styfva, stickande blad, som utmärka företrädesvis de kottebärande träden (nat. fam. *Coniferæ*), därför i allmänhet kallade barrträd. Barren äro ständigt gröna, såsom hos våra tall- och granträd m. fl. Hos lärkgranen (*Larix decidua* Mill.) äro barren mjuka. Barrliknande blad förekomma hos många andra växter, särskildt xerofyter (se d. o.). Jfr Skogsull. O. T. S. (G. L—m.)

Skogsh. Hos barrträden sitta barren i hylsor, enstaka hos granen, två tillsammans hos vanliga tallen, fem hos weymouthstallen, knippvis hos lärkträdet. De kvarsitta i allmänhet flera år, hos tallen 2—4 år, hos granen 4—9 år. Lärkträdet fäller sina barr årligen. F. L.

Barr (af fr. *barre*, stång, af mlat. *barra*), ett gymnastikredskap, bestående af två parallella och vågrätt fästa bommar; stång af guld eller silfver, särskildt använd som betalningsmedel. Jfr Bar och Barre.

Barr, stad i nedre Elsass, vid foten af Vogeserna, med betydande läder- och ylleindustri samt trähandel. Brunnsort. 5,243 inv. (1900), mest evangeliska.

Barr., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. Barrande.

Barra [bā'rə], ö bland Barra-öarna (se d. o.).

Barra [bā'rā]. 1. Negerrike på Afrikas västra kust, n. om Gambia-flodens mynning, med omkr. 200,000 inv. (mandingo och dsjolaffer), väl odladt. Det lämnar äfven guldsand och elfenben, som utföras till det engelska Fort Albreda vid Gambia. Hufvudort är Barrinding. — 2. Stad i Italien, prov. Neapel. 11,975 inv. (1901). Tillverkning af sprit, tyger och läder. Mycket besökt luftkurort.

Ba'rrabas (rättare Barabbas), den fängslade röfvare, som på judarnas begäran frigafs, när de skulle välja mellan honom och Jesus (Joh. 18: 40, Luk. 23: 19).

Barrackpur [bärəkpō'ə], militärstation i brittiska Indien, n. om Calcutta, vid Hugli. För sitt hälsosamma klimat har B. blifvit ett af europeernas favoritställen. Där finnas den engelske general-guvernörens präktiga sommar-residens och en europeisk park.

Barra do Rio Negro, förr namn på Manaos.

Barrafranca, stad i italienska prov. Caltanissetta, Sicilien. 11,068 inv. (1901). Förfallet kastell. Vin- och olivodling.

Barragān (Bockeram, Buckeram), ett ylletyg, som mycket begagnades under medeltiden.

Barrage du Nil [barāʃ dy-]. Se Nilen.

Barr-Aijan. Se Barr el-Khasain.

Barramēda (Sanlúcar de B.), stad i spanska prov. Cadiz, vid Guadalquivirs utlopp i hafvet. Uthamn till Sevilla. Vinhandel. 25,000 inv. Magalhães utgick därifrån på sin första världsomsegling.

Barramu'nda, *zool.* Se Ceratodus.

Barra'nco (sp.), djupt inskuren klyfta, som bildar tillträdet till den stora kitteldalen Caldera på den kanariska ön Palma. Klyftan och dalen där äro så typiska, att man gifvit alla på liknande sätt i vulkaniska berg bildade dalar och klyftor namnen barranco och caldera.

Barrande [barrā'd], Joachim, fransk paleontolog, f. 1799 i Saugues (Haute Loire), genomgick den polytekniska skolan i Paris och blef sedan lärare för grefven af Chambord ("Henrik V"). Efter julirevolutionen (1830) följde han den kungliga familjen i landsflykten och bosatte sig därefter i Böhmen. Till en början arbetade han där som ingenjör och ledde byggandet af Böhmens första järnväg, men egnade sig snart uteslutande åt geologiska och paleontologiska forskningar, hufvudsakligen öfver Böhmens silurbildningar. Efter att hafva offentliggjort flera mindre arbeten öfver Böhmens brachiopoder och

graptoliter m. m. började han utgifvandet af sitt hufvudarbete, *Système silurien du centre de la Bohême* (1852—87), det i sitt slag mest storartade paleontologiska arbete, något lands litteratur har att uppvisa. Verket, hvars utgifvande efter B:s död fortsatts af "Böhmisches landesmuseum", omfattar 8 volymer, delvis dubbelvolymer, tillsammans 26 band i stor kvart. Af framstående värde är i synnerhet den del, som behandlar trilobiterna. En mycket stor uppmärksamhet väckte B:s teori om de s. k. kolonierna, öfversiluriska fossil i undersiluriska lager; den framkallade ett häftigt motstånd och gaf anledning till en mängd stridsskrifter, af hvilka emellertid framgått, att "kolonierna" äro endast delar af öfversiluriska skikt, som genom förkastningar nedsänkts i undersiluriska. Af vikt för den svenska geologien är B:s *Parallèle entre les dépots siluriens de Bohême et de Scandinavie*; där finner man nämligen åtskilliga ej på annat sätt offentliggjorda uppgifter, grundade på muntliga och skriftliga meddelanden från den svenske paleontologen N. P. Angelin. B:s lif i Böhmen förflöt lugnt och stilla; han hade själf ytterst små personliga behof och offrade för vetenskapen sin icke obetydliga förmögenhet. Hans rika paleontologiska samlingar, hopförda af en fast stab arbetare och samlare, öfverlämnades enligt testamentariskt förordnande till "Böhmisches landesmuseum" i Prag. B. dog på slottet Frohsdorf 5 okt. 1883. G. L. A. Hng.

Barrandit v. Zephar., *miner.*, lerjordshaltig strengit, d. v. s. vittrad vivianit. A. Hng.

Barr and Stroud [bā'r en straŭ'd], eng., ett efter sina konstruktörer, professorn vid universitetet i Glasgow Arch. Barr och professorn vid Yorkshire college i Leeds Will. Stroud, uppkalladt instrument för afståndsmätning (se bd I, sp. 294).

Barranquilla [-ki'lja], förnämsta handelsstaden i sydamerikanska republiken Columbia, 11° 5′ s. br., nära Magdalenafloden, med hvilken den står i förbindelse medelst flere naturliga kanaler. B. är genom en 20 km. lång järnväg förenadt med hamnplatsen Puerto Colombia l. Sabanilla. Öfver 30,000 inv.

Barrante's, Vicente, spansk skriftställare och bibliofil, f. 1829 i Badajoz, ledamot af Spanska akademien 1862, guvernementssekreterare på Filippinerna 1866—68. B. svärmade i sin ungdom för en enhetlig iberisk stat och kämpade för sina liberala åsikter i en massa politiska satirer, men sedan han blifvit medlem af cortes, slöt han sig till Canovas del Castillos politik. Bland hans skönlitterära arbeten märkas romanerna *Siempre tarde*, *Juan de Padilla*, *La viuda de Padilla* och *Cuentos y leyendas*, novellsamlingen *Narraciones extremeñas*, *Dias sin sol* och diktsamlingen *Balladas españolas*, som väckte stort uppseende. Af hans politiska satirer är *Viaje á los infiernos del sufragio universal* den mest berömda och af historisk-biografiska verk *Guerras piráticas de Filipinas* och *Diccionario biografico de hombres célebres extremeños*. Ad. H—n.

Barras [barā l. bara'ss], Paul Jean François Nicolas de, greve, fransk politiker, f. 1755 i Provence. Han ingick tidigt i armén, var med sitt regemente två gånger i Ostindien, men lämnade tjänsten efter att hafva nått kaptensgraden. Efter att hafva anslutit sig till det revolutionära partiet, valdes han 1792 af departementet Var till medlem af nationalkonventet. Där röstade han för Ludvig XVI:s död. Robespierre, som hatade B. och fruktade honom för hans djärfhet, försökte proskribera honom, men blef förekommen och störtades genom statshvälfningen 9 thermidor (27 juli 1794), hvarvid B. utvecklade mycken energi. Vid den rojalistiska resning, som inträffade 11—13 vendémiaire (3—5 okt. 1795), var B. medlem af det femmanna-utskott, åt hvilket konventet uppdrog vidtagandet af alla för det allmännas säkerhet erforderliga mått och steg. Då den befälhafvare, som skulle bekämpa det reaktionärt sinnade partiet, visade sig ej vara vuxen sin plats, utnämndes B.

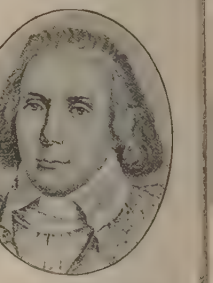

af nationalkonventet till öfvergeneral, och han utsåg till sin underbefälhafvare Napoleon Bonaparte, som genom skickliga anordningar besegrade konventets motståndare. För sina förtjänster valdes B. 26 okt. 1795 till ledamot af direktorialregeringen och lyckades bibehålla sig vid makten i fyra år. Praktälskande och frikostig, gaf han lysande fester i Luxembourg-palatset, där direktorialregeringen residerade. Det var han, som genomdref, att Napoleon Bonaparte 2 mars 1796 utnämndes till öfverbefälhafvare öfver franska armén i Italien. B. förberedde därigenom icke blott sitt eget fall, utan äfven republikens undergång. Då Napoleon Bonaparte, stödjande sig på sina segerrika trupper, 18 brumaire (9 nov.) 1799 verkställde sin statskupp och störtade direktorialregeringen, måste äfven B. afgå. Han bosatte sig då på sin egendom Grosbois (i dep. Seine et Oise). Misstänkt för att hafva inlåtit sig i stämplingar mot Napoleon, fick han befallning att välja någon från Paris mer aflägsen plats till vistelseort. Han flyttade då till Bruxelles och senare därifrån till Marseille. Efter Napoleons fall 1814 återvände B. till Paris, där han afled 29 jan. 1829. Han efterlämnade vidlyftiga och mycket indiskreta memoarer. De höllos länge försiktigt gömda af hans arfvingar och hafva först i våra dagar publicerats af George Duruy (4 vol. Paris 1895—96). E. W.

Barra-öarna [bā'rə-], sydligaste gruppen i de yttre Hebriderna, bestående af 12 öar, tillsammans 90 kvkm., med 2,365 inv. (1891), hvilka tala mycket ren gaeliska. Den största ön är Barra (13 km. lång, 8 km. bred), den sydligaste Berneray, med fyr.

Barre [barr], fr. (eng. *bar*), skrank, inhägnad; det skrank, inom hvilket advokaterna sitta; advokatståndet, domstolspersonalen i Frankrike; sandbank utanför en flodmynning eller vid inloppet till en hamn. Jfr Bar och Barr.

Barre [barr], fr., egentl. stång; *hand.*, tacka, ett i form af en stång eller en kula gjutet stycke guld eller silfver, hvars halt angifves genom stämpel. Ansenligare betalningar verkställas stundom i barrer, och de stora utländska bankernas metalliska valuta utgöres oftast af sådana.

Barre [barr], fr., *her.* Se Ginbalk.

Barre [barr], Reinhold Johan de la, militär. Se De la Barre.

Barreau [barå], fr. (af *barre*, skrank), den plats,

där advokaterna sitta; advokatståndet i Frankrike. Se Advokat.

Barrel [bä'rel], eng. (''fat'', af it. *barile*, se d. o.). 1. Engelskt rymdmått för maltdrycker, = 36 gallons, = 163,5645 l. (i Förenta staterna = 31,5 gallons, = 119,24 l.). — 2. Engelsk vikt, för hvete- och majsmjöl = 196 eng. skålpund, = 88,9 kg.

Barrel., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Jacques Barrelier, fransk botanist, f. 1606, d. 1673.

Barr el-Khasain (Barr-Aijan), den klippiga kusten af Somalilandet i Öst-Afrika.

Barren grounds [bä'ren graũ'ndś], ''kala marker'', landsträcka i brittiska Nord-Amerika, sträcker sig från 60° n. br. mot n. till Ishafvet och består till stor del af kala bergytor, sjöar (rika på fisk) och kärr, med en sparsam vegetation af dvärgbjörk och vide på skyddade ställen, eljest endast lafvar, mossor och svampar. Af djur förekomma renar, myskoxar, bäfrar, vargar, polarharar, vid kusten isbjörnar samt dessutom en mängd fåglar.

Barren island [bä'ren ä'lend], liten, tätt skogbevuxen, obebodd vulkanö i Bengaliska viken, 58 km. ö. om Stora Andaman, under 12° 17′ n. br., består af en 325 m. hög eruptionskägla, som uppstiger ur hafvet med en lutningsvinkel på alla sidor af 40°. Sedan år 1791 är vulkanen i verksamhet, utstötande hvar 10:e minut vatten och svafvelångor. Ön bildar i förening med den omkr. 140 km. nordligare belägna holmen Nareondam den västra änden af den stora östasiatiska vulkaniska ökransen.

Barren lands [bä'ren lä'ndś], ''kalt, ofruktbart land'', fr. *Mauvaises terres* [måvä's tär], kallas åtskilliga ofruktbara landsträckor i Nord-Amerika, såsom vid Missouris biflod White river, vid nedre Yellowstone m. fl. st., där marken består af lerskiffer, som genom förvittring antagit former af groteska klippväggar, torn och tinnar och är rik på försteningar af jättestora saurier, pterodaktyler m. m.

Barrère [barär], Camille, fransk diplomat, f. 1851, hade tjänst som privatsekreterare i Paris, då han 1871 slöt sig till ''Kommunen''. Dömd till deportation, flydde han först till London, sedermera till Berlin, hvarifrån han skickade korrespondensartiklar till tidningen ''République française'' i Paris. Då franske utrikesministern Waddington 1878 bevistade Berlinkongressen, tog han B. till sekreterare. Denne vardt därefter benådad, slöt sig till Gambetta och opportunistpartiet samt utnämndes 1880 till ledamot af Donau-kommissionen. Han var 1883—85 generalkonsul i Kairo, utnämndes 1885 till envoyé i Stockholm, där han vistades 1886—88, var sedermera envoyé i München, 1894—98 fransk ambassadör i Schweiz och är sedan sistnämnda år ambassadör i Italien, där han energiskt bidragit till skapandet af ett bättre förhållande med Frankrike.

Barrès [barä'ss], Maurice, fransk författare, f. 1862 i depart. Vosges, utgaf 1884 i Paris en liten litterär tidning, ''Les taches d'encre'', som gjorde anspråk på att vara organ för en ny skola. B:s roman *Sous l'oeil des barbares* (1888; ny uppl. 1891) förkunnar med ganska mycken talang den oinskränkta egoismens l. ''jagdyrkans'' lära, och denna utvecklas vidare i *Un homme libre* (1889), *Le jardin de Bérénice* m. fl. arbeten, på grund af hvilka han hölls för de s. k. ''dekadenternas'' chef. *L'ennemi des lois* (1893) visar, hurusom hans teori utmynnat i anarkism och polygami. Med komedien *Une journée parlementaire* (1894) bragte han Panama-skandalen fram på scenen. I cykeln *Le roman de l'énergie nationale* (3 bd, *Les déracinés*, *L'appel au soldat* och *Leurs figures*, 1897—1902) tar han kraftigt till orda mot den centralisation, i kraft af hvilken Paris uppsuger landsortens andliga krafter och egendomligheter. I politiskt afseende blef han boulangist och representerade som sådan staden Nancy i deputeradekammaren 1889—93. Han har sedan varit ifrig nationalist, och under Dreyfus-processen var han en föga nogräknad förkämpe för antirevisionisterna. Han skötte 1901 Déroulèdes tidning ''Le drapeau''. — B:s stil är i allmänhet konstlad och invecklad, full af raffinemang, men han analyserar mycket fint, med ett halft ironiskt smålöje, och har skrifvit utsökta sidor, där språket är på en gång uddigt och flytande.

Barrett [bä'rət], Elizabeth. Se Browning.

Barrhead [bā-he'd], stad i skotska grefskapet Renfrewshire, 11 km. s. v. om Glasgow, med bomullsindustri, stålfabrikation, järngjuteri och maskintillverkning. 9,855 inv. (1901).

Barria's. 1. Félix Joseph B., fransk målare, f. 1822 i Paris, erhöll 1844 romerska priset för *Cincinnatus mottager romerska senatens sändebud*. Under sina studier i Rom utvecklade han det anlag för storstilade ämnen, som sedermera utmärkte honom, ehuru icke alltid de valda ämnena gingo klart fram ur kompositionen. Af sådan art äro *Invånarna på ön Capri fördrifna af Tiberius* (1850, i Luxembourg), *Michelangelo i Sixtinska kapellet* (1857), *Franska truppernas landstigning på Krim* (1859, Versailles), *Sammansvärjning i Venezia röjd af en kurtisan* (1861), *Camille Desmoulins i Palais royal* (1888). Han har ock lämnat monumentala arbeten, såsom i Museum i Amiens, i S:t Eustache i Paris, i Operan i Paris en takmålning, *Harmonien*, samt väggmålningar, den dramatiska, erotiska och landtliga musiken.

2. Ernest Louis B., den föregåendes broder, fransk bildhuggare, f. 1841 i Paris. Efter att ha utställt statyn *Våren*, erhöll han 1865 romerska priset. Han utförde 1870 *Spinnerska från Megara* (i Luxembourg-museet), därpå 1872 *Spartacus' ed*, en gripande och kärnfull marmorgrupp, i Tuileries-trädgården, 1873 en gravvård till Lima i Perú, bestående af fem figurer, bland hvilka *Religionen* och *Kristliga kärleken*, 1878 den präktiga gruppen *Den första begrafningen* (Adam och Eva gemensamt bärande Abels lik). Bland hans senare arbeten märkas gruppen *Paris' försvar* (uppställd på Rond-point de Courbevoie), *Sången* och *Musiken* (i Hôtel de villes trappuppgång, föga betydande), monumentet öfver *Emile Augier* framför Odéonteatern (1895), det stora, konstnärligt, tämligen innehållstomma *Victor-Hugo-monumentet* i Paris (aftäckt 1902), dessutom karakteristiska porträttstatyer (*Mozart som barn*, 1882, i Luxemburg) och byster. B. är förträffligt representerad i Glyptoteket i Köpenhamn genom ej mindre än 13 arbeten i marmor, bland dem Spartacus' ed och Den första begrafningen. G—g N.

Barrie [bä'ri], James Matthew, skotsk novellist, f. 1860 i Kirriemuir, grefskapet Forfar, fick filosofisk grad vid Edinburghs universitet 1882

och gjorde sig snart känd såsom utmärkt skildrare af skotska allmogens lif. Hans första arbete i bokform, *Better dead* (1887), utgjorde en satir på Londonlifvet. Sin egen ton träffade B. bättre i *Auld Licht idylls* (1888), som efterföljdes af *When a man's single* (s. å.), *A window in Thrums* (1889), *The little minister* (1891; "Den lille prästen", 1898—99), *Sentimental Tommy* ("Känslofulla Tommy", 1899), *Tommy and Grizel* (1900) m. fl. B. har äfven skrifvit teaterpjäser, som spelats.

Barrière [-iär], Jean François, fransk historiker, f. 1786 i Paris, d. 1868 därstädes, afdelningschef i Paris-prefekturen, var medarbetare i tidningarna "Gazette de France", "Journal de Paris" och "Journal des débats" samt utöfvade därjämte ett flitigt historiskt författarskap. Bland hans mera betydande arbeten må nämnas *Tableau de genre et d'histoire* (1828) och *La cour et la ville sous Louis XIV*, *Louis XV et Louis XVI* (1829). Dessutom utgaf han "Mémoires de mme Campan" (2 bd; 1823), "Mémoires du comte Loménie de Brienne" (2 bd; 1828), hvartill han såsom inledning fogade *Essai sur les mœurs et les usages du XVII siècle*. Tillsammans med S:t Albin Berville offentliggjorde han "Collection de mémoires relatifs à la révolution française" (47 bd; 1822 ff.) och ensam "Bibliothèque des mémoires relatifs au XVIII siècle" (29 bd; 1846—64). Dessa memoarsamlingar, till hvilka B. fogade högst intressanta, men uteslutande i reaktionär anda affattade noter, äro synnerligen värdefulla för studiet af franska revolutionen. E. A—t.

Barrière [-iär], Théodore, fransk dramatiker, f. 1823 i Paris, d. därstädes 1877, författade omkr. 100 teaterstycken, af hvilka många gjort stor lycka. Som hans förnämsta verk anses *Les filles de marbre* (1853; "Marmorkvinnorna") och *Les faux bonshommes* (1856; "Så kallade hedersmän"). Af hans senare dramer må nämnas *Les fausses bonnes-femmes* (1857; "Så kallade änglar"), *L'héritage de monsieur Plumet* (1858; "Arfvet efter herr P."), *Malheur aux vaincus* (1865) och *Le Gascon* (1873). Flertalet af dessa skådespel äro skrifna i samarbete med andra författare (Capendu, Thiboust, Sardou m. fl.). B. var ojämn och saknade egentligen litterär stil, men egde mycken humor, och hans framställning är rik på komiska situationer och repliker.

Barrier-öarna [bä'riə-], två vid nordöstra kusten af Nya Zeelands nordö liggande öar, Stora och Lilla Barrier-ön (Otea och Huturu), strax utanför mynningen af Hauraki-golfen.

Barrikād (fr. *barricade*, af *barrique*, vinfat, tunna) kallar man en af allahanda nära till hands varande saker — såsom tunnor, vagnar, gatstenar, träd, möbler o. d. — i hast uppkastad förskansning, som är afsedd att försvara en trång passage, t. ex. en gata eller en hålväg. Barrikadernas hemland är Frankrike, och Paris är barrikad-stridernas vagga. 1358 lät Étienne Marcel med kedjor spärra gatorna i Paris mot dauphin (sedermera Karl V), och 1436 levererade folket därstädes en blodig barrikad-strid mot engelsmännen, som innehade staden. Dylika strider egde vidare rum 1588 mot Henrik III och under fronden 1648, då 100,000 väpnade parisare kämpade bakom 2,000 barrikader. Vid revolutionerna i Paris 1830 och 1848 spelade barrikaderna en utomordentligt stor roll; under natten mellan 27 och 28 juli 1830 byggdes omkr. 4,000, under natten 23—24 febr. 1848 mer än 1,500. Den blodigaste och mest förtvifladе af alla barrikad-strider egde rum i juni 1848 under proletärernas resning mot den provisoriska regeringen. Barrikader byggdes äfven vid Napoleon III:s statsstreck 1851 och under kommunens uppror 1871. Äfven utom Frankrike har man på senare tider användt barrikader vid revolutioner, t. ex. i Zaragoza 1808, i Bruxelles 1830 samt i de tyska och italienska städerna under revolutionsåren 1848—49. — De i Sveriges krigshistoria bekanta bråtarna eller skogsförhuggningarna tjänade för samma ändamål som barrikaderna.

Barrikadēra (jfr Barrikad), medelst barrikader spärra l. afstänga tillträdet till.

Barri'l (jfr Barile), "fat", ett föråldradt portugisiskt och spansk-amerikanskt rymdmått för våta varor, i Lissabon 18 almudes = 301,32 l., i de spansk-amerikanska fristaterna betydligt mindre, t. ex. i hela Uruguay och staten Buenos Aires = 76 l.

Barrili, Antonio Giulio, italiensk författare, f. 1836 i Savona, deltog i krigen mot Österrike 1859 och 1866, medföljde Garibaldi på hans tåg mot Rom 1867 samt redigerade från 1860 tidningen "Movimento" och från 1872 under många år "Il caffaro", bägge i Genova. 1876—79 var han medlem af deputeradekammaren. Han är en synnerligen älskerik prosaberättare, utmärkt af friskhet, liflig framställning och fin ironi uti sina romaner och noveller, hvilkas ämnen äro hämtade både ur det moderna samfundslifvet och från historiens äldre skeden. Här må nämnas *I misteri di Genova* (1867), *Semiramide. Racconto babilonese* (1873), *Come in sogno* (1875; "Som en dröm", 1891), *Tizio, Caio e Sempronio* (1877), *Il merlo bianco* (1887; försiggår i Japan) och *Raggio di Dio* (1899). Såsom essayförfattare har B. uppträdt med bl. a. *Ritratti contemporanei: Cavour, Bismarck, Thiers* (1878) och *Garibaldi* (1883).

Barringtōnia Forst., *bot.*, växtsläkte af fam. *Lecythidaceæ*, innefattande omkr. 30 träd i gamla världens varma länder. De unga bladen af *B. racemosa* ätas som sallat. Af bladen af *B. speciosa* pressas på Java ett slags fernissa, och af de sönderdelade unga skotten af samma art beredes en gröt, som användes vid fiskfångst (jfr Barbasco). *B. acutangula* ("indian oak"), det vanligaste trädet i Bengalen, lämnar ett värdefullt glänsande trä, som användes till båtbyggnad och i konstsnickeriet; dess bark användes vid garfning. G. L—m.

Barrios, Justo Rufino, president i republiken Guatemala, f. 1835, egnade sig först åt advokatyrket och tog därjämte liflig del i sin hemstats upprörda politiska lif. 1870 intog han i förening med general Garcia Granados hufvudstaden och störtade presidenten Carreras välde. Granados blef president och B. härens högste befälhafvare. Presidentvärdigheten nådde B. 1873 och låg sedan alltjämt i häftiga strider med det reaktionära partiet i Guatemala, som ofta fick väpnad hjälp från grannrepublikerna Honduras och Salvador. B. blef 1876 omvald på 4 och 1880 på 6 år samt styrde despotiskt, men i framstegsvänlig anda. Han införde järnvägar och telegraf i landet samt verkade mycket för hufvudstadens förskönande. Det mål, hvaråt han egnade sina kraftigaste ansträngningar, var de centralamerikanska republikernas förening till en förbundsstat efter nordamerikanskt mönster. Under de strider, som fram-

kallades af hans försök att med våld genomföra sina föreningsplaner (se därom Guatemala), stupade B. vid eröfringen af staden Chelchuapa i Salvador (2 apr. 1885). B., som var af blandad spansk och indiansk härkomst, hade genom sin hänsynslöshet skaffat sig många fiender och utsattes två gånger (1877 och 1884) för mordförsök. Han tyckes emellertid ha egt verklig statsmannabegåfning och var troligen ej en så blodtörstig tyrann, som hans hätske motståndare sökte göra troligt. V. S—g.

Barrique [-ri'kk], fr. (''fat'', ''oxhufvud''), ett förårdradt franskt vinmått, i Bordeaux = 228 l. (bordelaise; faktiskt är denna dock vanligen = blott 225 l.), i Marseille = 224 l., på Martinique = 186,2 l.

Barrister [bä'ristə], i England benämning på jurist, som har rättighet att föra andras talan inför de engelska öfverrätterna (*superior courts*). Hvarje barrister måste vara medlem af något af de fyra engelska juristkollegierna i London, de s. k. ''inns of court'', näml. *Lincoln's inn*, *Inner temple*, *Middle temple* och *Gray's inn*.

Barriär (af fr. *barrière*), starkt räcke vid väg- eller brokant; bröstvärn, skrank.

Barriär-platser, fästen i Belgien, på gränsen mot Frankrike. Jfr Barriär-traktat.

Barriär-ref, *geol.*, kallas sådana korallbankar eller korallref, som likt en vall (barriär) fortlöpa utanför kusterna af flera bland de tropiska hafvens öar och fastland, lämnande mellan sig och stranden en mer eller mindre bred lagun af grundare vatten. Barriär-refvet utanför Nya Kaledonien är 600 km. långt, och utmed nordöstra kusten af Australien förekommer ett dylikt med nära 3 gånger så lång sträckning på 30—45 km. afstånd från land. Mindre öar äro ofta nästan alldeles omslutna af barriär-ref. E. E.

Barriär-traktät. 1697 fingo Nederländerna genom en traktat med Spanien rättighet att till sin framtida säkerhet besätta en gräns-barriär, bestående af de flesta fasta platserna i spanska Nederländerna, nämligen städerna Tournai, Ypres, Menin, Furnes, Warneton, Werwick, Comines och fortet Knock. Denna ''barriär-traktat'' fick sin bekräftelse genom en ny sådan med samma innehåll af 9 okt. 1709 mellan Nederländerna och England. Traktaten blef sedermera ändrad genom nya fördrag af 1713 mellan Nederländerna och Frankrike och 1715 mellan Nederländerna och kejsaren. Enligt det senare egde Nederländerna att i sju s. k. barriär-platser ensamt hålla besättning och att tillsammans med Österrike (som nu kommit i besittning af spanska Nederländerna) hålla två sådana fästen besatta. Österrike erlade dessutom till Nederländerna en årlig summa till deras underhåll. Under österrikiska tronföljdskriget blefvo de eröfrade af fransmännen och till största delen slopade. Barriär-traktaten iakttogs ej sedermera och upphäfdes egenmäktigt 1781 af kejsar Josef II, hvarefter generalstaterna 1785 afstodo sin ockupationsrätt af dessa platser. I Paris-freden 1815 måste Frankrike betala en betydlig summa till barriärplatsernas återställande för konungariket Nederländernas räkning. Efter 1830 års händelser tillföllo de allesammans det nya konungariket Belgien. (E. A—t.)

Barrlind, *bot.* Se Idegran.

Barrois [barwa'], franskt landskap. Se Bar.

Barros, João de, portugisisk häfdatecknare, f. 1496, d. 1570, utnämndes af konung Johan III till guvernör i Guinea samt 1533 till skattmästare och generalagent för Indien. B:s viktigaste arbete är hans stora indiska historia, hvilken förskaffade honom tillnamnet ''den portugisiske Livius''. Dess 3 första band (''dekader'') utkommo under titeln *Asia* 1552—63, den i manuskript efterlämnade 4:e dekaden utgafs 1615 af J. B. Lavanha. Diogo do Couto skref en fortsättning (dek. 5—12, 1602—45), och hela verket (24 bd) utgafs 1778—88. I utdrag finnes arbetet öfversatt på tyska (af Soltau, 5 bd, 1821). Det skildrar utförligt portugisernas upptäckter och eröfringar i Ostindien. — B. skref äfven en på sin tid mycket läst patriotisk riddarroman, *Cronica do emperador Clarimundo* (1520, omtr. 1843) och en märklig portugisisk grammatika (1540). B:s smärre arbeten ha samlats och utgifvits (bd 1 1785, bd 2 1869).

Barrot [barå], Camille Hyacinthe Odilon, fransk advokat och statsman, f. 1791, d. 1873, son till en f. d. konventsledamot, Jean André B., som sedermera blef en af restaurationens ifrigaste anhängare. B. tillhörde samma läger, tills ''det hvita skräckväldet'' dref honom öfver till oppositionen. Han grundlade sitt rykte som sakförare i de många politiska processerna under Ludvig XVIII och Karl X samt förberedde såsom president för *Aide-toi et le ciel t'aidera*, ett sällskap, som afsåg att vara härden för oppositionen mot all reaktion, mot sin vilja julirevolutionen 1830. Fruktande republikens införande bidrog B. kraftigt till julimonarkiens upprättande. Hans program var: ett konungadöme omgifvet af republikanska institutioner. Efter att några månader hafva varit Seineprefekt och medlem af statsrådet (conseil d'état), lämnade han dessa ämbeten och bildade i deputeradekammaren, där han invalts, då Ludvig Filip började göra sin personliga vilja alltmer gällande, jämte några andra ''den dynastiska oppositionen'', som sträfvade efter en utveckling af författningen på reformernas väg. Han blef nu en af liberalismens kraftigaste banerförare, bekämpade ministärerna Casimir Périer och Molé samt understödde Thiers i dennes båda ministärer. Under Guizots ministär arbetade han ifrigt för valrättens utsträckning och organiserade för att öfva tryck på regeringen ''reformbanketterna'', hvilka ledde till februarirevolutionen 1848. Vid dennas utbrott blef B. af Ludvig Filip kallad till ministerpresident, men kunde intet uträtta; den af honom framkallade folkrörelsen hade vuxit honom öfver hufvudet. Hans önskan att undvika strid mellan trupperna och befolkningen i Paris ledde till konungens abdikation, och hans försök att få grefven af Paris utropad till konung misslyckades. B. slöt sig nu, ehuru med motvilja, till republiken och arbetade såsom justitieminister i Louis Napoléons första ministär på att kväfva den växande demokratien. Han sökte sedermera förgäfves medla i den mellan presidenten och nationalförsamlingen alltmer sig tillspetsande striden, tills statskuppen 2 dec. 1851 för honom kom som en fullständig öfverraskning. Hans skriftliga protest mot denna ådrog honom en kort tids fängelse. Nedstämd lämnade han nu politiken, studerade lagstiftningsfrågor samt blef 1855 invald i Franska institutet. Den vaknande oppositionen förmådde honom att åter kasta sig in på politiken, och han blef en af ''det liberala kejsardömets'' för-

fäktare. Han blef 1870 president i den af kejsaren tillsatta decentralisationskommittén, hvars arbeten emellertid blefvo föga fruktbringande. B. lyckades ej få plats i den nya nationalförsamlingen, men blef af denna utsedd till medlem af statsrådet, till hvars president han 1872 af Thiers utnämndes. 1875—76 utkommo hans efterlämnade *Mémoires*.

2. Victorien Ferdinand B., den föregående broder, fransk politiker, f. 1806, d. 1883, var först advokat och försvarade såsom sådan öfverste Vaudrey, som deltagit i Louis Napoléons upprorsförsök i Strassburg, samt var prinsens egen juridiske rådgifvare efter dennes nya misslyckade försök i Boulogne 1840. Deputerad 1842, följde han under Ludvig Filips tid Thiers' ledning, men röstade i den konstituerande församlingen 1848 med högern. Dec. s. å. blef han prins-presidentens generalsekreterare och 1849 inrikesminister. 1850 minister i Turin, vardt han snart därefter medlem af statsrådet och senaten. 1877 blef han som en af bonapartisternas ledare vald till lifstidssenator. — Adolphe B., de bägge föregåendes broder, f. 1801, d. 1870, var 1858—64 fransk minister i Madrid. E. A—t.

Barrow [bä'rå̂u]. 1. Flod i Irland, den största näst Shannon. Den rinner upp i västra delen af Leinster, i Queen's county, blir segelbar vid Athy, 96 km. från mynningen, och faller ut i Waterford harbour. Bifloder: Nore och Suir (fr. h.). Längd 191 km. — 2. Kap B., udde på nordkusten af Alaska, näst halfön Boothia Felix den nordligaste punkten på Amerikas fastland, 71° 23′ 21″ n. br., 156° 21′ 40″ v. lgd, upptäckt 1826 af löjtnant Elson. — 3. B.-sund, fortsättning af Lancastersundet, förenar detta med Melville-sund, upptäckt 1819 af Parry.

Barrow [bä'rå̂u], Isaac, engelsk teolog och matematiker, f. 1630, d. 1677, var professor vid Cambridges universitet, först i grekiska och sedan i matematik, men afsade sig 1669 sitt ämbete till förmån för sin lärjunge Newton, hvars blifvande storhet han förutsåg, och hvilken han därför ville fästa vid universitetet. Efter den tiden egnade sig B. hufvudsakligen åt teologiska studier. 1675 blef han vice kansler för universitetet i Cambridge. De viktigaste af hans matematiska skrifter äro *Lectiones opticæ et geometricæ* (1669). Den metod, som där användes, är i själfva verket identisk med Newtons berömda "fluxionsmetod", ehuru endast tillämpad på några enkla fall. Troligen ha dessa arbeten haft väsentligt inflytande på utvecklingen af Newtons matematiska idéer. H. v. K.

Barrow [bä'rå̂u], Sir John, baronet, engelsk resande och geograf, f. 1764, d. 1848. Efter att med stor flit som gosse ha förvärfvat sig nautiska insikter, blef han anställd hos lord Macartney såsom handsekreterare, följde denne på ambassaden till Kina och studerade därunder ifrigt land, folk och språk, hvaröfver han meddelade intressanta skildringar i sina *Travels in China* (1804). Han besökte därefter, fortfarande som Macartneys sekreterare, Syd-Afrika, där han erhöll själfständiga politiska uppdrag att medla mellan boerna och kaffrerna, i hvilket sammanhang han företog en mycket omfattande resa med betydande geografiska resultat, hvilka han beskref i sina *Travels in the interior of Southern Africa* (1801—04). Efter återkomsten till England blef han 1804 andre sekreterare i amiralitetet och gjorde som sådan under fyrtio år mer än någon annan för den arktiska forskningen i England, genom att understödja vetenskapliga upptäcktsresor, till hvilka han själf delvis uppgjorde planen (såsom till Parrys, Franklins och Beechys resor), och hans förtjänster kunna jämställas med många berömda forskningsresandes. Hans *Autobiography* (1847) kan nämnas som gifvande ett sällsynt typiskt exempel på en mångfrestande och framgångsrik lefnadsbana under engelska förhållanden. B. deltog i stiftandet af Geographical society 1830, hvars vice president han förblef till sin död. 1835 hade han blifvit baronet. (G. Stg.)

Barrowe [bä'rå̂u], Henry, engelsk sektstiftare, hade aflagt filosofisk grad i Cambridge och var advokat i London, då han 1586 utgick ur statskyrkan och slöt sig till de efter honom s. k. barrowisterna, hvilkas andre ledare han vardt, och för hvilkas lära han lät sitt lif 1593. Se vidare Independenter.

Barrow-in-Furness [bä'rå̂u-in-fö'rnes], stad i nordöstra England, bildande eget grefskap (44,6 kvkm.), vid hafvet midt emot ön Wolney. B., som ännu 1846 var en fiskarby med 300 inv., hade 1857 2.000 inv., 1871 18,245 och 1901 57,584. Det hörde före 1888 till Lancaster och blef 1889 biskopssäte. Storartad järn- och stålindustri, jutespinnerier, skeppsbyggnad och papperstillverkning. I hamnen inlöpte 1901: 2,802 fartyg om 593,150 ton och utlöpte 2,701 om 588,799 ton. Införselns värde var 1900 647,564 pd st., och utförseln af engelska produkter steg s. å. till 395,036 pd st.

Barrowister [bärråi'ster], anhängare till Henry Barrowe (se d. o.). Jfr Independenter.

Barrow-sund. Se Barrow 3.

Barrsteklar, *Lophyrus, zool.*, ett stekelsläkte, tillhörande fam. *Tenthredinidæ*. Antennerna äro försedda med 17—23 leder, hos hannarna dubbelkammade, hos honorna sågade. De med 11 fotpar försedda larverna leva på barrträd, i synnerhet tall, hvars barr de förstöra, och blifva stundom, då de uppträda i massa, svåra skadedjur. I vårt land finnes ett tiotal arter, bland hvilka vanliga tallstekeln, *L. pini*, och röda tallstekeln, *L. rufus*, vid flera tillfällen förorsakat skada. Något fullt effektivt medel mot dessa insekter känner man ej, utan man är hänvisad till insamling af larverna och pupporna (kokongerna), i den utsträckning detta låter sig verkställa. G. G.

Barrträd, *bot.* Se Coniferæ.

Barry, Ludvig XV:s älskarinna. Se Dubarry.

Barry [bä'ri], engelska arkitekter. 1. Sir Charles B., f. 1795 i Westminster, d. 1860 nära London, vann ett namn genom kyrkan S:t Peter i Brighton, utförd i engelsk gotik (1826). Byggde sedan i italiensk stil *Travellers' club* i Pall Mall, den första byggnad af sin art i London, därpå *Reform club* samt en del palats, bland hvilka *Bridgewater house*. Dessutom utförde han i Birmingham *King Edward's grammar school* i Tudor-stil, i Manchester *Athenæum* i renässans, i Halifax stadshuset. Men hans mästerstycke är Englands förnämsta arkitekturverk i 19:e århundradet, det jättestora *Parlamentshuset* vid Thames' strand, som han byggde 1840—60(65), med biträde till 1852 af Pugin. Den väldiga byggnaden är hållen i perpen-

dikular-stil, slutande sig till den närliggande Westminster-hall och Henrik VII:s kapell i Westminsterabbey. B. var den förste, som vågade använda gotisk stil för en modern profanbyggnad. Jfr hans son Alfred B:s arbete "Life of Sir Charles B." (2:a uppl. 1870).

2. Edward Matthew B., den förres son, f. 1831, efterträdde sin fader som fulländare af Parlamentshuset och byggde själf flera palats samt teatern *Covent Garden* (utförd 1857 på 8 månader). 1874 blef han professor i arkitektur vid akademien i London. Död 1880. C. R. N.*

Barry [bä'ri], Sir Redmond, australisk jurist och bildningsifrare, f. 1813, d. 1880, var son till en irländsk militär, emigrerade till Australien 1838 och bekläddе i kolonien Victoria efter hvartannat flera viktiga domarämbeten. Mest är han känd som den egentlige grundläggaren af universitetet i Melbourne (1854), hvars förste kansler han blef 1855, samt af Melbournes storartade folkbibliotek, som öppnades 1853 och 1902 räknade 480,000 band. B. var äfven president i styrelsen för Victorias nationalgalleri och ifrigt verksam för dess utveckling. Han adlades 1860.

Barry Cornwall [bä'ri kå'nwål], engelsk skald. Se Procter, B. W.

Bars [barʃ], komitat i Ungern, i Karpaterna n. om Budapest. 2,673 kvkm. 164,852 inv. (1900), hvaraf 57 % slovaker, 32 % ungrare och 10 % tyskar. Bergsbruk (guld, silfver, stenkol), åkerbruk, fruktodling. Hufvudort är köpingen Aranyos-Maróth [a'ranjåʃ-ma'rât] med 2,541 inv. (1891).

Barsac, by i franska depart. Gironde, på vänstra stranden af Garonne. Det är kändt för sitt ypperliga röda och hvita vin. 1,485 inv. (1901).

Barsebäck. 1. Socken i Malmöhus län, Harjagers härad. 1,404 har. 902 inv. (1903). B. bildar med Hofterup ett alternerande konsistoriellt och till egaren af Barsebäck patronellt pastorat i Lunds stift, Harjagers kontrakt. — 2. Fideikommiss inom en gren af den grefliga ätten Hamilton, beläget i Barsebäcks, Hofterups, Västra Karleby och Färingtofta socknar (Kristianstads län). Hela godset utgör 34½ mtl och är taxeradt till 1,493,300 kr. Nuv. innehafvaren är underlöjtnanten grefve A. Hamilton. I B:s by anlades af Dahlbergh i mars 1676 några fältverk mot fientlig landstigning, och 1717 byggdes där af Stobée ett retranchemang, som utvidgades 1718.

Bar sefed boghasi, turkiska namnet på sundet vid Dardanellerna.

Barsino, *bot., tekn.*, ett träslag, som antages härstamma från Brasilien, men hvars moderväxt ej är känd. Det är af mattbrun färg, mycket hårdt och tungt (sjunker i vatten) och användes vid förfärdigande af käppar och borstar samt till mosaikarbeten. G. L—m.

Barstad, Hans Jakob, norsk krigshistorisk författare, f. 31 juli 1845 i Bergen, blef officer 1867 och kapten i andra akershusiska infanteribrigaden 1889. B. har utgifvit en följd på noggranna källstudier byggda historiska arbeten, bl. a. *Militær justits i Norge for 200 aar siden* (1879), *Bergens forsvar 1801 og 1807—1814* (1887) och *Leirdölernes saga eller leirdalske kompagnies historie fra 1801—1817* (1901, belönt med "Norsk militært tidsskrifts" silfvermedalj). O. A. Ö.

Bar-sur-Aube [-syr-åb], stad. Se Bar.

Bar-sur-Ornain, stad i Frankrike. Se Bar.

Bart., förkortning för eng. *baronet*.

Bart l. Bard (ty. *bart*, eg. skägg), hakskydd, hakstycke (afsedt att betäcka halsen och nedre delen af ansiktet) å medeltida rustningar.

Bart l. Barth (Baert), Jean, fransk sjöhjälte, son af en fiskare, f. 1651 i Dünkerken eller, enligt andra, i Nederländerna, gick tidigt i holländsk sjötjänst och därefter i fransk; men då han såsom ofrälse ej kunde blifva officer, tog han anställning såsom kaparekapten och vann i denna egenskap så stort rykte för djärfhet och obetvinglig tapperhet, att Ludvig XIV antog honom till skeppslöjtnant. Tillfångatagen 1695 under strid mot en betydligt öfverlägsen engelsk styrka, lyckades han rymma från Plymouth i en fiskarbåt och blef vid återkomsten till Frankrike utnämnd till kommendör ("capitaine de vaisseau"). Efter att ånyo hafva utmärkt sig, blef han ett par år senare af Ludvig XIV utnämnd till chef för en eskader. B. tackade endast med dessa ord: "Sire, däri gör Ni väl"; och han visade sig genom nya bedrifter värdig denna utmärkelse. Han dog 1702 i Dünkerken, där sedermera en minnesvård upprestes åt honom. Hans frimodiga, rättframma väsen jämte hans orubbliga kallblodighet och oförvägna tapperhet gjorde honom till typ för en äkta sjöbuss. En mängd sägner om hans slagfärdighet i ord och handling äro ännu gängse inom franska flottan. — Lefnadsbeskrifningar öfver B. äro utgifna af André Richer, L. E. Poirier, Vanderest m. fl. H. W—l.

Bartels, Hans von, tysk målare, f. 1856 i Hamburg, sedan 1885 bosatt i München, har vunnit ett namn genom sina djärft utförda stämningar i olja eller akvarell från Italien och Nordsjöns kust (*Storm vid kusten*, 1892, Berlins nationalgalleri, *Månskensnatt vid Zuiderzee*, München, Nya pinakoteket) och genom sina typer af fiskare och fiskarflickor, raskt och flott målade (*Flicka på stranden*, *I drömmar*, *Dolce far niente* m. fl.). Genom sin verksamhet har han i betydlig mån höjt akvarellmåleriets anseende i Tyskland. Jfr E. Heyck, "Hans von Bartels" (1904). G—g N.

Bartel-släktet, *Phycis*, *zool.*, ett släkte af torskfiskarnas familj, liknar långorna, men har hvar och en af bukfenorna reducerad till formen af en i spetsen klufven tråd. En art af detta släkte, den vanliga barteln, *Phycis blennioides*, som egentligen tyckes tillhöra de yttre hafstrakterna kring södra och mellersta Europa, träffas dock någon gång äfven vid Norges kuster. F. A. S.*

Bartenev, Petr Ivanovitj, rysk historiker och litteraturforskare, f. 1829 i guvern. Tambov, har utgifvit tsar Alexej Michajlovitjs och skalden Derzjavins bref samt studier rörande Zjukovskij och Pusjkin. Sin största betydelse har B. såsom grundare och redaktör af den värdefulla tidskriften "Russkij archiv" (från och med år 1863). A—d J.

Bartenland. Se Bartenstein.

Bartenstein [-stajn], stad i preussiska regeringsomr. Königsberg, vid floden Alle. 6,805 inv. (1900). Det var hufvudorten i det gamla Bartenland, hvilket omfattade de nuvarande kretsarna Friedland, Rastenburg och Rössel.

Bartenstein [-stajn], Johann Christoph von, friherre, österrikisk statsman, f. 1689 i Strassburg, d. 1767 i Wien, gjorde sig redan 1709 ett namn genom att i en afhandling om schmalkaldiska kriget försvara riksståndernas rätt till krig emot kejsaren. 1715 gick han öfver till katolicismen och i österrikisk tjänst, blef 1727 statssekreteraren Buols vikarie och snart efterträdare samt förvärfvade i denna ställning synnerlig gunst hos kejsar Karl VI och Maria Teresia och stort inflytande på deras utrikespolitik, åt hvilken han gaf en mot Preussen fientlig riktning. Äfven sedan B. aflägsnats från ledningen af utrikesärendena (1753) och ersatts med Kaunitz, behöll han Maria Teresias ynnest och togs till råds vid ärkehertig Josefs (sedermera Josef II:s) uppfostran. Jfr Arneth, "Johann Christoph B. und seine zeit" (1871).

Bartet [-tä], Jeanne Julia, fransk skådespelerska, egentl. Regnault, f. 1854 i Paris, var elev vid konservatoriet 1871—72, tillhörde Vaudeville-teatern 1872—79 och är sedan 1880 anställd som societär vid Théâtre français, till hvars mest framstående förmågor hon hör. Hennes rollframställningar utmärka sig för en öfverlägsen smak, fulländad diktion samt ett drag af vemod och renhet i lidelsen. Bland hennes roller märkas *Iphigénie*, *Drottningen* i "Ruy Blas", *Blanche* i "Le roi s'amuse", *Dona Sol* i "Hernani", *Grisélidis*, *Francillon* och hufvudrollen i "L'étrangère".

Bartfeld (ung. *Bártfa*), stad i ungerska komitatet Sáros, nära galiziska gränsen. 6,096 inv. (1900), slovaker och tyskar. Intressanta arkitektoniska minnesmärken. I närheten utmärkta mineralkällor med stor utförsel af mineralvatten.

Barth, stad i preussiska regeringsområdet Stralsund (Pommern), vid Östersjön. 7,070 inv. (1900). Skeppsvarf, navigationsskola, mångsidig industri.

Barth, Jean, fransk sjöhjälte. Se Bart.

Barth, Christian Gottlieb, tysk teolog, f. i Stuttgart 1799, d. 1862, grundade i Kalw den bekanta Kalwer-missions-verein, som utvecklat en stor och välsignelserik verksamhet för bibelordets spridning och för missionen. Han författade en mängd, hufvudsakligen för barn afsedda berättelser, hvilka till stor del äro öfversatta på svenska. Mest spridda äro hans *Biblische geschichten* (1832), hvilka under titeln "Biblisk historia" (1848, 4:e uppl. 1864) länge begagnats vid kristendomsundervisningen i flere svenska läroverk. (J. P.)

Barth, Heinrich, en af Tysklands främste forskningsresande, f. 1821 i Hamburg, beslöt vid unga år att egna sig åt utforskandet af Medelhafsbäckenet. Efter grundliga historisk-filologiska studier jämte resor i Italien och på Sicilien företog han 1845 en resa genom norra Afrika och Mindre Asien. Under tryckningen af *Wanderungen durch die küstenländer des Mittelmeers, ausgeführt in den jahren 1845, 1846 und 1847* anslöt sig B. 1849 jämte sin landsman A. Overweg till James Richardsons expedition, utsänd af engelska regeringen för utforskande af trakterna kring Tsad. Expeditionen, som i mars 1850 lämnade Tripolis, delade sig i Taghelel vid Bornus gräns, och B. utforskade nu under oafbrutna resor området mellan Bagirmi och Timbuktu samt ingick äfven å Englands vägnar fördrag med negerfurstar. När B. i augusti 1855 öfver Tripolis återvände till Europa, hade han inledt en ny era i Afrikas utforskande. Han hade upptäckt haussarikena Gando och Massina, lämnat den första utförliga skildringen af Bagirmi och Vadai, kartlagt Adamaua och grundligt utforskat Air (Asben). Resans rika och mångsidiga resultat nedlades i *Reisen und entdeckungen in Nord- und Zentralafrika* (5 bd, 1857—59, förk. uppl. i 2 bd, 1859—60). 1863 blef B. Ritters efterträdare som professor vid Berlins universitet. Under sitt återstående lif företog han många resor i Medelhafstrakterna och utgaf en mängd arbeten, bland hvilka märkes *Sammlung und bearbeitung zentralafrikanischer vokubularien* (3 bd, 1862—66). Död i Berlin 1865. G. Stg.

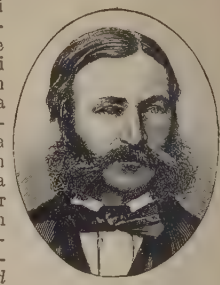

Barth, Jacob Böckmann, norsk forstman och författare, f. 1822 i Kristiansand, blef student 1841 och juris kand. 1846, hvarefter han ett år var lärare i zoologi och botanik vid Kristiania borgarskola, därefter (1849—52) idkade zoologiska studier i Lofoten och Vesteraalen samt med statsunderstöd skogsvetenskap i Tyskland, Danmark och Sverige. Efter hemkomsten anställdes han 1855 som forstman och var sedan 1860 forstmästare i Gudbrandsdalen och Valdres. Död i Lillehammer 1892. B. var en flitig författare, men en ännu ifrigare jägare och ansågs vara Norges måhända bäste skytt på sin tid. Han var tillika en varm naturvän, som i alla naturens företeelser sökte det ändamålsenliga; hans naturuppfattning var alltigenom teleologisk, hvilket också framträder i hans skrifter. Dessa behandla dels skogshushållningen: *Om skovene i deres forhold til nationalökonomien* (1857), *Veiledning i det vigtigste af Norges skovhusholdning* (1864; 2:a uppl. 1882), *Skovsagen, dens udvikling, nærværende stilling og fremtid* (1871); dels jakten i Norge: *Erfaringer fra jagten på det mindre vildt i Norge* (1874; 2:a uppl. 1891), *Norges fuglevildt og jagten på samme* (1881); dels äro de populärt naturskildrande: *Den norske natur* (1856; 2:a uppl. 1879), *Optegnelser fra mit jægerliv* (1865, 2:a uppl. 1883; "Anteckningar från mitt jägarelif", 1867), *Naturskildringer og optegnelser fra mit jæger- og reiseliv* (1877). Därjämte skref han en mängd uppsatser i tidskrifter och tidningar; många äro öfversatta i "Svenska jägarförbundets nya tidskrift". Han uppträdde jämväl som polemisk författare i nyrationalistisk riktning, bl. a. med *Prœstelærens usandhed og den sande christendom* (1889), särskildt riktad mot prof. Fr. Petersen och biskop J. C. Heuch. Biogr. i "Svenska jägarförbundets nya tidskrift" 1879. (O. A. Ö.)

Barth [bart], Auguste, fransk indolog, f. 1834 i Strassburg, bosatt som privatlärd i Paris, har författat det ganska betydande arbetet *Les religions de l'Inde* (1879; på engelska 1882), *L'Inde: bouddhisme, jainisme, hindouisme* (1894) m. m. samt under

en lång följd af år i "Revue critique" meddelat granskningar af indologiska verk och i "Revue de l'histoire des religions" af arbeten öfver Indiens religionsformer. Han invaldes 1893 i Franska institutet.

Barth, Karl Heinrich, tysk pianist, f. 1847 i Pillau, elev af Bülow, Bronsart och Tausig, lärare 1868 vid Sterns konservatorium och 1871 vid k. högskolan i Berlin. B. har på konstresor (Stockholm 1888) gjort sig känd som solid pianist och åtnjuter mycket anseende som pianolärare. A. L.

Barth, Paul, tysk filosofisk skriftställare, f. 1858 i Schlesien, är e. o. professor i filosofi och pedagogik vid Leipzigs universitet och sedan 1899 utgifvare af "Vierteljahrsschrift für wissenschaftliche philosophie und sociologie" (grundad af Rich. Avenarius). B. har skrifvit bl. a. *Die geschichtsphilosophie Hegels und der hegelianer bis auf Marx und Hartmann* (1890), det äfven i Sverige kända arbetet *Die philosophie der geschichte als sociologie* (I, 1897) och *Die stoa* (1903).

Barthe [bart], Félix, fransk statsman, f. 1795 i Narbonne, d. 1863, studerade juridik i Toulouse och blef sedan advokat i Paris, där han slöt sig till carbonarismen och tog liflig del i julirevolutionen 1830. S. å. blef han generalprokurator i Paris, vald till deputerad, undervisningsminister och mars 1831 justitieminister i Casimir Périers kabinett. 1832 blef han åter undervisningsminister och s. å. pär, hvarefter han 1834 utträdde ur ministären för att blifva president i *la cour des comptes* (ungefär motsvarande kammarrätten). 1837—39 ännu en gång justitieminister, i Molés kabinett, blef han 1844 vicepresident i pärskammaren, 1852 senator och 1857 medlem af Franska institutet. B. hade efter julirevolutionen helt och hållet lämnat sina liberala åsikter för att ställa sig till de nye maktinnehafvarna. E. A—t.

Barthélemy [-telmi], Saint B., i dagligt tal oftast kallad Saint Bart, en tid svensk koloni, en af de Små Antillerna i Västindien, tillhörande norra delen af de s. k. Leewards-öarna. Östligaste punkten ligger på 17° 53′ n. br. och vid pass 62° 57′ v. lgd. Största längden, från ö. till v., är omkr. 13 km.; bredden växlar mellan $^1/_4$ och $^1/_6$ af längden. Ytinnehållet är 21,$_{14}$ kvkm. Befolkningen, som i början af 1800-talet utgjorde vid pass 5,000 personer, hade 1889 nedgått till 2,674. Franska språket är det allmänna på landsbygden, engelska i öns enda stad, Gustavia. Slafveriet upphäfdes 1847. Omkr. två tredjedelar af befolkningen äro negrer. — Ön omgifves af klippor och sandreflar; Gustavias hamn, Le Carénage, på västra sidan af ön, är dock särdeles god. Det inre är högländt och bergigt — högsta punkten 306 m. —, dels kalkbildningar, dels vulkaniska formationer. Den fullständiga bristen på källor och den omständigheten att regnet faller mycket sparsamt hålla knapp växtlighet. Dock utgöra plantage- och trädgårdsodling de förnämsta yrkena. Ön frambringar något bomull, socker, kakao, tobak, maniok, ananas och bananer, hvilka jämte hudar, fjäderfän och stråhattar äro de förnämsta utförselvarorna. Jämte nyssnämnda näringar idkas fiske, som vid kusten är tämligen rikt, och salttillverkning. Staden Gustavia har en folkmängd af omkr. 1,000 personer. I det inre af ön finnas tvenne vackert belägna byar, L'Orient och S:t Jean.

S:t B. koloniserades af Frankrike år 1648 och afträddes till Sverige 1784. Det första svenska reglementet för öns styrelse utfärdades 31 okt. 1786. Svenska kronan skulle representeras af en guvernör, men förvaltningen handhafvas af det samma dag inrättade Västindiska kompaniet, hvilket disponerade kronans egendom på ön, uppbar inkomsterna, till- och afsatte tullbetjäning o. s. v. Genom ett nytt reglemente, af 15 okt. 1805, anförtroddes förvaltningen åt guvernören ensam, och kompaniets befattning med ön upphörde. Ett senare, under återstoden af den svenska tiden gällande reglemente, af 25 sept. 1811, ordnade närmare öns förvaltning och inrättade äfven ett slags hvart tredje år sammanträdande folkrepresentation. 1812 öfverlämnades B. genom öfverenskommelse till k. m:ts omedelbara disposition, men återgick enligt medgifvande af 1844—45 års riksdag under rikets allmänna drätsel. Öns finanser voro först blomstrande, men dess finansiella välmåga upphörde, då Gustavia förlorade den betydelse det egt som neutral frihamn under engelsk-nordamerikanska och spansk-sydamerikanska krigen samt frihandel införts i Västindien. De ökade kostnader, som voro förenade med öns bibehållande under Sveriges krona, föranledde svenska regeringen att inleda underhandlingar med den franska rörande öns återlämnande, och detta gick i verkställighet genom fördrag mellan Sverige-Norge och Frankrike, afhandladt och slutet i Paris 10 aug. 1877 samt ratificeradt i Stockholm 9 nov. s. å. och i Paris 4 mars 1878. För öfvertagandet af svenska kronans egendom på ön skulle Frankrike betala en summa af 80,000 frcs, motsvarande det värde, hvilket efter gemensam öfverenskommelse blifvit egendomen åsatt, och såsom godtgörelse såväl för hemsändande som för pensionering af de svenske tjänstemän på ön, hvilka icke komme att öfvergå i fransk tjänst, skulle franska regeringen dessutom i ett för allt tillhandahålla svenska regeringen en summa, att på en gång erläggas, af 320,000 frcs. De förväntningar om ny finansiell uppblomstring, som anknötos till återföreningen med det gamla moderlandet, hafva ej gått i uppfyllelse, och Frankrike tyckes hafva tagit mycket liten befattning med ön. Jfr art. Västindiska kompaniet samt E. O. E. Högström, "S. Barthélemy under svenskt välde" (1888).

Barthélemy [-telmi]. 1. Jean Jacques B., fransk fornforskare, f. 1716 i Provence, d. 1795 såsom direktör för det kungliga medaljkabinettet i Paris. 1754—57 företog han med kungligt understöd en resa i Italien och kom därunder i stor ynnest hos Choiseul (sedermera minister), hvilken genom ett årligt understöd satte honom i tillfälle att, ostörd af näringsbekymmer, egna sitt lif åt lärda arbeten. Revolutionen beröfvade honom större delen af hans inkomster, och han var nära att blifva ett af dess offer. Särdeles förtjänstfulla för sin tid äro B:s studier öfver palmyrenska och feniciska inskrifter, hvilka studier föreligga i hans *Oeuvres diverses* (2 bd, 1798). Mest bekant är han för sin *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1—7 bd, med atlas, 1788; se Anacharsis), hvilken bok öfversattes på nästan alla europeiska språk (på svenska, 1825—26, efter Meyniers sammandrag, 2 dlr).

2. François, markis de B., fransk statsman, f. omkr. 1750, d. 1830, den förres brorson och upp-

fostrad af denne, åtföljde baron de Breteuil på dennes diplomatiska beskickningar till Schweiz och Sverige, hvarunder han en längre tid vistades i Stockholm, blef legationssekreterare, sedermera chargé d'affaires i London och slutligen minister i Schweiz under revolutionens stormigaste tider. Här uppträdde han synnerligen hofsamt och bidrog kraftigt till fredsslutet i Basel 1795. 1796 vald till medlem af direktorium, återvände B. till Paris, men blef efter Augereaus kupp (18 fructidor) häktad och, jämte Pichegru, Carnot m. fl., dömd till deportation. Han lyckades dock fly till England. Därifrån återkallades han 1799 af Napoleon och blef af denne 1800 insatt i senaten och utnämnd till dess vice-president. 1814 var han en af dem, som kraftigast bidrogo till Napoleons fall och bourbonernas återkallande. Han blef nu pär och efter "de hundra dagarna" statsminister och markis. (E. A—t.)

Barthélemy [-telmī], Auguste Marseille, fransk skald, f. i Marseille 1796, d. 1867, skref alltifrån 1825 i förening med sin vän Méry en mängd med stort bifall mottagna satiriska dikter i opposition mot regeringen, såsom *La Villéliade* (1826). Deras hjältedikt *Napoléon en Égypte* (9 upplagor 1828) förenade Napoleonskulten med angrepp på bourbonerna. Då emellertid Napoleons son ej gaf B. audiens, hämnades denne med satiren *Le fils de l'homme* (1829), som förskaffade honom 3 månaders fängelse. Befriad genom julirevolutionen, besjöng han (i förening med Méry) folkets seger i *L'insurrection*. I veckotidningen *Némésis* (1831—32) riktade han på vers de skarpaste satiriska anfall mot den nya regeringen och nådde en mycket stor popularitet. Tidningens plötsliga upphörande ansågs framkalladt af att regeringen köpt B., och han kunde ej återvinna offentlig aktning. Hans öfversättning af Vergilius' "Æneid" (1838) åtnjuter stort anseende. 1844 utgaf han *La nouvelle Némésis*, hvars satir icke väckte någon större uppmärksamhet, och firade under andra kejsardömet de flesta politiska händelser af vikt med dityramber.

Barthélemy [-telmī], Anatole Jean Baptiste Antoine de, fransk numismatiker, f. 1821 i Reims, befordrades till underprefekt i arrondiss. Belfort och invaldes 1887 i Franska institutet. Hans viktigare arbeten äro *Nouveau manuel complet de numismatique ancienne* (1851; ny uppl. 1890) och *Nouveau manuel complet de numismatique au moyen-âge et moderne* (1852; ny uppl. 1890).

Barthélemy [-telmī], Hippolyte, fransk militärförfattare, f. 1840 i Algeriet, inom en familj, som lämnat flera släktled af officerare, vardt lärare vid krigsskolan i Saint-Cyr 1869, tillhörde general Trochus stab under kriget 1870—71 och tog afsked såsom kapten 1878. Han var därefter medarbetare i Gambettas organ "République française", uppsatte jämte andra tidningen "Paris" och skref där militära bidrag liksom i "France militaire" och "XIX:e siècle". I bokform har B. utgifvit *Cours d'art et d'histoire militaires* (2 bd, 1875), ur hvilket arbete *Les armées européennes* (1877) är ett utdrag, *Avant la bataille* (1886, anonymt, med förord af Paul Déroulède), *L'ennemi* (1887 ff.), *La guerre* (1890, med illustrationer) m. m. (C. O. N.)

Barthélemy-Saint-Hilaire [-telmī-sāt-ilār], Jules, fransk vetenskapsman och politiker, f. 1805, d. 1895, blef under restaurationen anställd i finansministeriet, men egnade drygaste delen af sin tid åt journalistiken och var från 1826 till 1830 medarbetare i Paris-tidningen "Globe". Efter julirevolutionen uppsatte B. tidningen "Bon sens" och skref samtidigt i några andra oppositionsblad. 1833 drog han sig tillbaka från politiken och egnade sig åt vetenskapliga sysselsättningar. 1834 utnämnd till lärare i franska litteraturen vid Polytekniska skolan, befordrades han 1838 till professor i grekisk och romersk filosofi vid "Collège de France" samt blef 1839 medlem af Franska institutet. Februarirevolutionen förde honom åter in på den politiska vädjobanan. Han blef sekreterare i den provisoriska styrelsen samt invaldes i konstituerande och lagstiftande församlingarna. Som deputerad understödde B. regeringen i dess kamp mot socialismen, men vägrade Cavaignac sitt förtroende och anklagade generalen för hans hållning vid juni-resningen. Efter statskuppen 1851 nekade B. att afsägga ed till Napoleon. Han befriades från edgången, men lämnade dock sin professur, hvilken fick stå ledig till 1862. 1869 invald i lagstiftande kåren, deltog han i yttersta vänsterns häftiga opposition mot Napoleon III:s politik. Efter tysk-franska kriget blef han medlem af nationalförsamlingen och en af kommissarierna för fredsslutet med Tyskland. Han understödde varmt presidenten Thiers, hvars sekreterare och personlige vän han var. 1875 blef B. senator på lifstid och var sept. 1880—nov. 1881 utrikesminister i Ferrys ministär. Den märkligaste åtgärden från hans ministertid torde vara Tunisiens läggande under franskt protektorat. För öfrigt förde han en ytterst hofsam utrikespolitik. Bland hans litterära arbeten må, utom öfversättningar af Aristoteles (B:s förnämsta arbete), påpekas hans versifierade öfversättning af "Iliaden" (1869), hans *Étude sur François Bacon* (1890) samt flera afhandlingar i filosofiska och religiösa ämnen (om Buddha, Muhammed m. fl.). (E. A—t.)

Barthez [bartē], Paul Joseph, fransk läkare, f. 1734 i Montpellier, blef 1761 professor därstädes samt grundade en medicinsk skola, som vann anseende i hela Europa. Död 1806 som Napoleon I:s lifmedikus. — B. spelade en framstående roll inom fysiologien och kan betraktas såsom en af de förnämste representanterna för den riktning (den s. k. vitalistiska), som söker förklara lifvets väsende genom att antaga en särskild, immateriell lifsprincip.

Barthold, Friedrich Wilhelm, tysk historieskrifvare, f. i Berlin 1799, d. 1858 som professor i Greifswald. Bland hans många arbeten må nämnas: *Geschichte von Pommern und Rügen* (5 bd, 1839—45), *Geschichte des grossen deutschen krieges von Gustav Adolfs tode ab* (2 bd, 1841—43) och *Die geschichtlichen persönlichkeiten in Jakob Casanovas memoiren* (1848). — B. har en bred stil, hans urkundsforskningar äro icke särdeles djupgående, och han nyttjar merendels endast tryckta källor. I hans eljest förtjänstfulla arbete öfver trettioåriga kriget framträder stor ensidighet, i synnerhet vid bedömandet af Gustaf II Adolf, hvilken han anser hafva endast af egoistiska eröfringsplaner och genom Richelieus lockelser drifvits till att kasta sig in i kriget, till stor skada för Tysklands enhet. Detta B:s uppfattningssätt har dock äfven i Tyskland mött skarp gensägelse. O. A.*

Bartholdi, Frédéric Auguste, fransk bildhuggare, f. 1834 i Kolmar. Till hans arbeten från

1860-talet höra *Dödens genius*, *Fridens stunder* och *Vercingetorix* (ryttarstod). Han deltog i 1870—71 års krig i Garibaldis generalstab och utförde därefter bl. a. gruppen *Elsass' förbannelse* (1872), dubbelbyst af *Erckmann och Chatrian*, statyer af *Martin Schongauer*, amiral *Bruat* och general *Rapp* (alla i Kolmar). Hans mest kända verk torde vara *Belforts lejon*, till minne af Belforts tappra försvar upprest i Paris och högst imponerande i sin väldiga kraft och sin monumentala enkelhet, och *Friheten upplysande världen*, kolossalstod, utförd i koppar och järn, vid ingången till New Yorks hamn, där den tjänar till fyr. Den är en gåfva af franska folket till Nord-Amerikas förenta stater och aftäcktes 28 okt. 1886. "Friheten" (se illustr. till Bedloes-ön) är världens största staty. Till facklans spets är den 46 m. hög och väger 225 ton. En trappa leder i figurens inre upp till hufvudet, som rymmer 40 personer. Till B:s senare arbeten höra dubbelstatyn af *Washington och Lafayette* (i Paris) och monumentet *Schweiz skyndar till Frankrikes hjälp* (1895, uppställd i Basel). (G—g N.)

Bartho'ldy, Jakob, preussisk diplomat och konstkännare, f. 1779 i Berlin af judiska föräldrar, öfvergick 1805 till den protestantiska läran (före dopet hette han Salomon-B.). 1801—05 genomreste han Frankrike, Italien, Grekland och Mindre Asien, kämpade 1809 i österrikiska hären mot Napoleon, fick 1813 anställning i furst Hardenbergs kansli och medföljde de allierade härarna till Paris, där han blef nära bekant med kardinal Consalvi, hvars lefnad han sedermera beskref i *Züge aus dem leben des kardinals Hercules Consalvi* (1825). B. deltog verksamt i Wien-kongressens förhandlingar och blef 1815 preussisk generalkonsul i Italien. 1818 kallades han till kongressen i Aachen och blef sedan preussisk agent vid hofvet i Toscana. Han dog 1825 i Rom. Såsom konstälskare och konstkännare hade B. ett aktadt namn. Hans stora samling af antiker inköptes efter hans död af museet i Berlin. I sitt hus på Monte Pincio ("Casa Bartholdy") lät han 1816—18 de s. k. nazarenerna (Cornelius, Overbeck m. fl.) måla fresker, ett försök att på en gång förnya freskotekniken och den kristna konsten. Då huset 1887 nedrefs, inköptes freskerna för nationalgalleriet i Berlin. B. var morbroder till Felix Mendelssohn, som efter honom fogade namnet B. till sitt eget.

Bartho'ldy, Conrad Johan, dansk musiker, f. 1853 på Frijsenborg, elev af Gebauer och Neupert, blef 1883 kantor vid Matteuskyrkan i Köpenhamn samt verkar tillika som sånglärare och dirigent för flera större sångföreningar (bl. a. dirigerade han vid nordiska musikfesten i Stockholm 1897). Han har komponerat sånger, duetter, körer, pianosaker, orkesterstycken, operorna *Loreley* och *Dyveke* m. m. A. L.

Bartholin, dansk släkt af vetenskapsmän, som på 1600-talet vann rykte för lärdom och samtidigt härskade vid Köpenhamns universitet.

1. Kasper B. (eg. Bertelsen), släktens stamfader, f. 1585 i Malmö, d. 1629, hade sin största betydelse genom sina filosofiska handböcker, hvilka bidrogo att rädda vetenskapen från skolastikens herravälde och ordna det vetenskapliga materialet i en öfverskådligare form. Han skref äfven 1611 en handbok i anatomien, blef 1613 medicine professor, men öfvergick 1624 efter en svår sjukdom till teologien, starkt påverkad af Joh. Arndt.

2. Thomas B., den föregående son, f. 20 okt. 1610, d. 4 dec. 1680, studerade 1637—46 vid de bästa utländska universitet (Leiden, Paris, Montpellier och Padova) och blef därefter professor i anatomi. Redan 1641 hade han utgifvit sin faders handbok i denna vetenskap med användning af nyare upptäckter (Harveys af blodomloppet) och kom därvid i spetsen för den banbrytande rörelsen. I Danmark blef han Stenos lärare och gaf det anatomiska studiet ett kraftigt uppsving. Ungefär samtidigt med O. Rudbeck, men oberoende af denne, gjorde han 1653 sin stora upptäckt af lymfkärlen och förstod att utveckla dess stora betydelse. Hans medhjälpare Lyser har kanske en väsentlig del i äran af upptäckten, men B., som var mycket myndig och ifrig för sin familjs framgång vid universitetet, sköt honom senare åt sidan. Nya upplagor af handboken (4:e uppl. 1673) ökade hans rykte och vunno stor utbredning genom eftertryck och öfversättningar. Nämnas må äfven den af B. utgifna samlingen "Acta medica et philosophica hafniensia", som utkom 1673—80 i 5 bd.

3. Rasmus B., den föregåendes broder, f. 1625, d. 1694 som professor i medicin, vann ett namn som matematiker, astronom (*Iakttagelser over kometen 1664*) och fysiker; upptäckte ljusets dubbelbrytning och var Ole Römers lärare.

4. Thomas B. d. y., son af B. 2, f. 1650, d. 1690, blef 1668 professor i historia och 1684 antikvarie. Hans *Antiquitatum danicarum libri tres* (1689), om forndanskarnas dödsförakt, var ett af fornforskningens grundläggande verk. Vidare gjorde han stora samlingar till Danmarks och Norges kyrkohistoria och var Arne Magnussons förste gynnare.

5. Kasper B. d. y., den föregåendes broder, f. 1655, d. 1738, blef 1677 professor (utnämndes redan 1674), var starkt påverkad af Steno och upptäckte själf en spottkörtelgång och några körtlar i de kvinnliga könsorganen (bartholinska körtlarna). 1691 blef han höjesteretsassessor, 1719 generalprokurör och 1724 deputerad för finanserna. Han var den förste ofrälse, som fick dannebrogsorden (1729), och blef 1731 jämte alla hans faders efterkommande adlad.

Litt.: A. G. Sommer, "Thomas B." (1858), Panum, "Bidrag til kundskab om vort medicinske fakultets hist." (1880), och Jul. Petersen, "Bartholinerne og kredsen om dem" (1898). E. Ebg.

Bartholinska körtlarna (*Glandulæ bartholinianæ*), *anat.*, tvenne rödgula, runda eller ovala, bönstora kroppar, som ligga en på hvar sida vid mynningen af moderslidan och motsvara de cowperska körtlarna hos mannen. Deras utförsgångar öppna sig nedanför hymen. De upptäcktes af den franske anatomen G. J. Duverney (f. 1648, d. 1730) hos kon och af danske läkaren Kasper Bartholin (se Bartholin 5) hos kvinnan. R. T—dt.

Bartholomæ, Christian, tysk språkvetenskapsman, f. 1855 nära Baireuth i Bajern, studerade efter 1872 aflagd maturitetsexamen vid universiteten i München, Leipzig och Erlangen, blef 1878 filos. doktor, 1879 docent och 1884 e. o. professor vid universitetet i Halle samt 1885 professor i Münster (Westfalen) och 1898 i Giessen, där han företräder ämnena sanskrit och indoeuropeisk språkvetenskap. En framstående lingvist inom de indoeuropeiska språken i allmänhet, har han dock företrädesvis arbetat på avestiskans område, där han torde vara en af, om icke den, främsta bland samtidens auktoriteter. Utom ett hundratal smärre afhandlingar i språkvetenskapliga tidskrifter har han bl. a. utgifvit: *Die Gâθâs,* (1877), *Das altiranische verbum* (1878), *Handbuch der altiranischen dialekte* (1883), *Arische forschungen* (3 h. 1882—87), *Studien zur indogermanischen sprachgeschichte* (2 h. 1890—91), *Vorgeschichte der iranischen sprachen* och *Avestasprache und altpersisch* (i "Grundriss der iranischen philologie") samt det stora verket *Altiranisches wörterbuch* (hittills 48 ark), som har till uppgift att med kritisk granskning af monumenten samla allt avestiskt och fornpersiskt språkmaterial, som hittills blifvit bekant. K. F. J.

Bartholomæus, en af Jesu apostlar. Se Bartolomeus.

Bartholomæus de Martyribus, en af den romersk-katolska kyrkans frommaste män under 16:e årh., f. 1514 nära Lissabon, fick tillnamnet "de Martyribus" efter den kyrka, i hvilken han frambars till dopet. Vid 14 års ålder ingick han i dominikanorden. Efter att ha innehaft flere kyrkliga värdigheter upphöjdes han, ehuru mot sin vilja, till ärkebiskop i Braga 1558. I detta viktiga ämbete utvecklade han en synnerligen stor kraft och duglighet, på samma gång som han med mycken självuppoffring egnade sig åt sjukas och fattigas vård. Då konsilet i Trient 1561 återupptogs, blef han en af dess mest inflytelserike medlemmar. Själf höll han ock 1566 ett i portugisiska kyrkans historia betydande provinsialkonsilium i Braga. Sedan han i 24 års tid stått i spetsen för sitt lands kyrkliga styrelse, afsade han sig sin ärkebiskopliga värdighet och lefde sedan till sin död, 1590, som munk i ett af honom själf stiftadt kloster, egnande sig åt undervisning och välgörenhet. B. var äfven en ganska produktiv skriftställare. Hans *Stimulus pastorum* (1564, sista uppl. 1870) och *Compendium doctrinæ spiritualis* (1582, sista uppl. 1863) äro hans mest bekanta skrifter. En sammeledition af hans verk utgafs af Malachias d'Inguimbert i 2 bd 1727. J. H. B. (J. Hdr.)

Bartholomé, Paul Albert, fransk målare och skulptör, f. 1848 i Thiverval, studerade någon tid juridik, slog sig därefter på måleri, var en kort tid elev af Gérôme, studerade likväl mest på egen hand i Paris och utställde första gången på salongen 1879 (ett kvinnoporträtt och ett gubbporträtt, måladt i fria luften). Flera friluftsmålningar, i hvilka han delade Bastien-Lepages och Edouard Manets sträfvan efter omedelbarhet i studiet af luftens verkan på lokalfärgerna, följde, tills B. 1886, efter sin hustrus död, drog sig ifrån all konstnärlig täflan. När han efter 5 år åter uppträdde, var det med förstudier till det skulpturverk, som, fullbordadt, blef hans främsta arbete hittills, *De dödes monument*. De första studierna utställdes 1891, skissen till det hela 1895, monumentet beställdes då af staten och af staden Paris gemensamt och stod färdigt 1899 på kyrkogården Père-Lachaise (se plansch). Det har blifvit kalladt "världens vackraste grafmonument" och intager en af de allra främsta platserna inom den samtida konsten. Bland B:s öfriga verk märkes ett *monument* på *hustruns graf* — det var hans första försök som skulptör och har aldrig varit utställdt — där han på ett rörande sätt och med en förvånande primitivitet gifvit uttryck åt sin sorg, vidare komediförfattaren *Meilhacs grafvård* på Montmartrekyrkogården, flera kvinnostatyer: *Den badande*, *Liten gråtande flicka* (Luxembourgmuseet), *Flicka som kammar sig* (Dresden, Albertinum), *Hemligheten*, grupp af fyra unga flickor sedda bakifrån i hög relief, *Aktstudie* af en sittande och skrattande ung kvinna m. fl. Han har äfven utfört liffulla och stort hållna porträttbyster. G—g N.

Bartholoméer. Se Bartolomiter 2.

Barthou [-tū], Jean Louis, fransk politiker, f. 1862 i Oloron-Sainte-Marie (dep. Basses-Pyrénées), juris doktor, advokat, invaldes 1889 i deputeradekammaren, där han genast blef bemärkt för sin eldiga och öfvertygande vältalighet och för sin slagfärdighet, samt inträdde 1894 såsom arbetsminister i Dupuys andra kabinett. Då statsrådet (conseil d'état) förklarade staten skyldig till en snart sagdt obegränsad räntegaranti för Syd- och Orléans-järnvägsbolagen på grund af en af dem med dåv. arbetsministern Raynal 1883 ingången öfverenskommelse, nedlade B. jan. 1895 sitt ämbete, emedan han ej ville gifva verkställighet åt nämnda dom. Då Dupuy kort därefter störtades och Bourgeois bildade en ny ministär, blef B. en af dennes häftigaste motståndare, hvarför han fick plats såsom inrikesminister i den af Méline uteslutande af moderater bildade ministären (april 1896—juni 1898). B. slöt sig sedermera till de antiklerikala ministärerna och har såsom en af ledarna för det s. k. "blockets" högra flygel skänkt ministären Combes sitt stöd. E. A—t.

Bartl., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Bartling.

Bartle-Frere [bā'tl fri'e]. Se Frere.

Bartlett [bā'tlet], John Russell, nordamerikansk etnolog och historieskrifvare, f. 1805 i Providence, Rhode Island, d. i sin födelsestad 1886, uppfostrades för handelsyrket, var först bankkassör, sedan köpman och en lång tid delegare i en bokimportfirma samt drog sig 1849 från affärerna för att egna sig åt litterär verksamhet. Han hade redan förut deltagit i grundläggandet af "American ethnological society" (1848) och var länge sekreterare i New Yorks "Historical society". 1850—53 var B. en af de gränskommissarier, som uppdrogo den i fördraget i Guadalupe Hidalgo bestämda gränsen mellan Förenta staterna och Mexico, hvarvid han insamlade rikhaltigt etnografiskt material. Han var därefter åren 1855—72 statssekreterare i Rhode island. Bland B:s många arbeten må nämnas *The progress of ethnology* (1847), *Dictionary of americanisms* (1848, 5:e uppl. 1884), *Personal narrative of explorations and incidents in Texas, New Mexico, California* etc. (2 bd, 1854), *The literature of the rebellion* etc. (1868). B. har äfven utgifvit flera samlingar af urkunder till Rhode islands äldre historia, bland hvilka märkes *Records of the colony of Rhode Island and the Providence plantations* (10 bd, 1856—65).

De dödes monument (se art. Bartholomé).

Bartling, Friedrich Gottlieb, tysk botanist, f. 1798, d. 1875, blef 1837 professor och direktör för botaniska trädgården i Göttingen. Hans arbeten utgöra hufvudsakligen bidrag till den botaniska systematiken. Här må nämnas *Flora der österreichischen küstenländer* (1825), *Ordines naturales plantarum* (1830) och *Vegetabilia cellularia in Germania septentrionali* (tills. med E. Hampe, 1834—36). — Om bartling-braun-eichlerska systemet se Växter. (T. K.)

Bartmännchen (ty.), på folkspråket Barbmann (ty.), "skäggmänniska", kallas ett slags icke sällsynta, oftast ganska stora, sfäriska krus af stengods

i ljusare massa med mörkbrun glasyr, hvilka i slutet af 1500- och början af 1600-talet tillverkades i Frechen, nära Köln. Den nästan cylinderformiga halsen prydes framtill af ett i relief utfördt ansikte med långt skägg. I England, dit dessa krus tidigt infördes, gå de under olika benämningar: "Grey beards", "Long beards" och "Bellarmines". Det sista namnet är en hånfull anspelning på den i de engelska kyrkostriderna invecklade kardinal R. Bellarmin, hvilken bar långt skägg. I. A—n.

Ba'rtoli. 1. Daniele B., italiensk skriftställare, f. i Ferrara 1608, d. 1685 som rektor vid jesuitkollegiet i Rom, var mångsidigt lärd och utmärkte sig för sin klassiska italienska stil. Han författade jesuitordens historia (*Istoria della compagnia di Gesù*, 5 bd, 1653—73), *L'uomo di lettere*, fysikaliska och lingvistiska afhandlingar, uppbyggelseskrifter, det märkliga akustiska arbetet *Del suono, de' tremori armonici e dell' udito* (1681) m. m. B:s *Opere complete* utkommo 1823—44 i 34 bd och 1829—37 i 50 bd.

2. Pietro Santi B., italiensk målare och kopparstickare, f. 1635 i Perugia, d. 1700 i Rom, elev af Poussin, antikvarie hos drottning Kristina. (O. G—g.)

Ba'rtoli, Adolfo, italiensk litteraturhistoriker, f. 1833 i prov. Massa-Carrara, idkade juridiska studier och var 1856—59 medredaktör af "Archivio storico italiano", förestod därefter olika undervisningsanstalter och blef 1874 professor uti italienska litteraturen vid högskolan "Istituto di studj superiori" uti Florens. Död 1894. B. utgaf flere editioner af äldre italienska litteraturalster och författade bl. a. *I viaggi di Marco Polo* (1863), *I precursori del rinascimento* (1877) och *Storia della letteratura italiana* (bd 1—8, 1878—89, näende fram till Petrarca), den första kritiska behandling i stort af ämnet. Han utgaf med särskildt skrifven inledning "Scenari inediti della commedia dell' arte" (1881 ff.).

Bartolini, Lorenzo, italiensk bildhuggare, f. 1777, d. 1850, uppehöll sig någon tid i Paris och omhuldades där af Napoleon I, hvilken han följde till Elba. Sedan blef han i Florens direktör för konstakademiens skulptur-afdelning. B. var en af vägbrytarna för den realistiska skulpturen, som ställde sig i opposition mot den klassisk-akademiska riktningen. Han sökte ej ideell skönhet, utan lefvande natur. Bland hans arbeten äro gruppen *Moderskärlek* (1824, Palazzo Pitti), *Demidovmonumentet* (Florens, uppställdt först 1870) samt *Pyrrhos, slungande Astyanax öfver Trojas murar.*

Bartolinit, *med.*, inflammation i en eller bägge de små körtlar, som hos kvinnor förekomma vid ingången till födseln. Inflammationen orsakas vanligen af varbildande bakterier (gonokocker) och ter sig såsom en bulnad. J. A.

Bartoli'ster. Se Bartolus.

Ba'rtolo. 1. Italiensk rättslärd. Se Bartolus.

— 2. Taddeo di B., italiensk målare, f. i Siena omkr. 1363, d. 1422, elev af Bartolo di Fredi, tillhörde de Sienamålare, som berördes af Giottos anda, och var den siste, som förde 1300-talets tradition öfver till "quattrocento". Bland hans arbeten, präglade af en medveten sträfvan efter målerisk verkan och själfullhet, märkas ett *triptykon* (altartafla med två dörrar), *Madonnan med 4 helgon* (1390, förr i Pisa, nu i Louvre), *väggbilder* i kapellet i Sienas Palazzo pubblico, *scener ur Marialegenden*, hans hufvudarbete (1407), samt forntidens store män jämte andra antika och mytologiska personer (1414), i förstalen till samma kapell.

3. Domenico di B., italiensk målare, d. 1449, betecknar omslaget i stil inom Siena-skolan, ty hos honom börjar ungrenässansens realism att bryta fram, dock endast ställvis, under det att den gamla uppfattningen och detaljformningen ännu behålla öfverhand, t. ex. i hans väggmålningar i Ospedale (1440—44).

4. Giovanni di B., kallad Rosso, italiensk bildhuggare, d. efter 1451, elev af Donatello, som han biträdde vid dennes arbete med statyerna på kampanilen i Florens. Hans mest framstående, självständiga verk är *gravvården öfver Brenzoni* i S. Fermo maggiore i Verona, med en utmärkt relief af *Uppståndelsen.* C. R. N. (O. G—g.)

Bartolomēi-natten 1. Parisiska blodsbröllopet (fr. *Matines parisiennes, noces vermeilles*) kallas massakern på hugenotterna i Paris natten till 24 augusti 1572.

Freden i Saint-Germain 8 aug. 1570, som gjorde slut på det tredje hugenottkriget, bragte amiral Coligny inflytande på den karaktärslöse Karl IX till sin höjd. Dennes förre rådgifvare, hertigarna af Guise och hans moder, den härskylstna och intriganta Katarina af Medici, sågo Frankrike i färd med att i förbund med England och de tyske protestanterna börja krig med det ärkekatolska, vid denna tid öfvermäktiga Spanien och sitt eget inflytande på konungen nära att tillintetgöras. 18 aug. 1572 hade en af

hugenotternas ledare, Henrik af Navarra, sedermera Henrik IV, äktat konungens syster Margareta af Valois såsom ett försoningstecken mellan partierna. De med anledning häraf i det fanatiskt katolska Paris talrikt församlade protestantiske adelsmännens öfvermodiga uppträdande i förening med katolikernas intriger upphetsade befolkningens religiösa lidelser. Katarina, som nu t. o. m. fruktade landsförvisning, och Guiserna begagnade sig häraf till att söka undanrödja Coligny. Den lejde lönnmördaren, en florentiner Tosinghi, lyckades emellertid endast lindrigt såra honom, men fruktande hans och de förbittrade, på de skyldiges straff ropande protestanternas hämnd, förmådde de den genom ryktet om en sammansvärjning mot hans lif uppskrämde konungen att i ett anfall af vredesmod gifva sitt bifall till Colignys och med honom alla hugenotternas mördande, på det att ingen skulle finnas kvar för att förebrå honom blodbadet. Vid kyrkklockornas ljud började detta omkring kl. 3 på morgonen sagda dag. Coligny mördades i sin bostad under ledning af Henrik af Guise, och hans kropp lämnades åt pöbeln. De öfrige protestanterna öfverraskades under sömnen af de inträngande upphetsande folkmassorna. Henriks af Navarra och prinsens af Condé män nedgjordes på Louvres borggård, medan de själfva räddade lifvet genom att afsvärja sin tro. Karl själf uppgifves från ett fönster i sitt palats hafva skjutit på hugenotterna. Massan begagnade tillfället till rof och plundring och till att utkräfva hämnd på sina personlige fiender utan hänsyn till deras religion. Blodbadet, som med få undantag utsträcktes öfver hela landet, pågick i tre veckor och kostade minst 8,000 à 10,000 människor lifvet, däraf 2,000 ensamt i Paris. Bödlarna hade dock intet gagn af sitt dåd, hvilket rättfärdigades såsom föranledt af en hugenottsammansvärjning och därför af påfven och det katolska Europa firades med tacksägelsemässor och stora högtidligheter, medan det bland protestanterna framkallade den starkaste indignation och i Frankrike ett nytt religionskrig. Detta slutade genom freden i La Rochelle (juni 1573), där alla hugenotternas fordringar beviljades.

Sconer från Bartolomeinatten. Eftor samtida gravyrer.

Huruvida detta blodbad varit länge planlagdt eller ej, har mycket omtvistats; de samtida författarna äro alltför partiska hvar och en på sin sida, för att full klarhet skulle kunna vinnas. I allmänhet antages dock, att det kommit helt plötsligt, nästan oförberedt. Litt.: Ramée, "Les noces vermeilles" (1877), och Baumgarten, "Vor der Bartholomæusnacht" (1882). E. A—t.

Bartolomēus l. Bartholomæus ("Tholmais son"), en af Jesu apostlar, anses vara samme person, som Johannes kallar Natanael (Joh. 1: 45—51). Eusebius berättar, att B. predikade i Indien. Legenden låter honom predika på flera ställen i Asien och därpå blifva lefvande flådd och sedan korsfäst med hufvudet nedåt. Som hans åminnelsedag gäller i allmänhet 24 aug. (J. P.)

Bartolomēus-sjön, i Ober-Bayern. Se Königssee.

Bartolomiter. 1. Benämning på en fraktion flyktiga armeniska basilian-munkar, som under påfligt skydd 1307 slogo sig ned i Genova och där inrättade ett kloster, som invigdes åt den hel. Bartolomeus och jungfru Maria. De firade i början gudstjänst efter

armenisk ritus, men efter att ha vunnit fäste i flera italienska städer, närmade de sig västerländska normer, antogo de dominikanske lekbrödernas dräkt och lefde efter Augustinus' regel. På grund af inre slitningar upphäfdes orden 1650 af Innocentius X. Se Helyot, "Kloster- und ritterorden", VIII.

2. (Bartholoméer, äfven Kommunister), en af Bartholomäus Holzhauser, kanonikus i Salzburg, f. 1613, d. 1658 i Bingen, stiftad och af påfven Innocentius XI 1680 stadfäst kongregation af världs-andliga, hvilkas förnämsta uppgift var att bilda goda själasörjare och predikanter. Holzhausers inrättning var ställd på fullkomlig gemensamhet i lif och egendom, och under mer än ett århundrade utöfvade dessa världspräster ett afsevärdt inflytande på utbildningen af de katolske andlige inom såväl Tyskland som Österrike, Ungern, Polen, Frankrike och Spanien. Under upplysningstiden släcktes emellertid det nit, som uppburit stiftelsen, och 1804 upphäfde bajerska regeringen det till Landshut förlagda "Bartholomäum", som utgjorde Holzhausers grundstiftelse. Nya försök att återupplifva och fritt efterbilda Holzhausers plan hafva gjorts under Pius IX:s och Leo XIII:s pontifikat. Se Gaduel, "Barthol. Holzhauser" (1862). J. Hdr.

Bartolommēo, Fra, italiensk målare. Se Porta.

Bartolo'zzi, Francesco, italiensk kopparstickare, f. 1725 i Florens, d. i Lissabon 1813. Han studerade i Venezia hos Jos. Wagner och reste 1764 till London. Med honom fick den nyare italienska kopparstickarkonsten inträde i England. 1805 flyttade han till Lissabon, där han blef direktör för konstakademien. — B. bragte det veka punkter-maneret till dess höjd, utan att dock, som man påstått, vara dess uppfinnare. (O. G—g.)

Ba'rtolus (Ba'rtolo), italiensk rättslärd, en bland de mest betydande lärare i romersk rätt under medeltiden, hufvudman för en skolastisk rättslärdomsriktning, hvars anhängare efter honom kallades bartolister. Han föddes i Sassoferrato 1314, var från 1343 professor i civilrätt vid universitetet i Perugia och dog där 1357. Han skref bl. a. värderika afhandlingar om procedur och evidens samt vidlyftiga kommentarer till "Corpus juris civilis", hvilka vunno stor auktoritet i flera länder. B. sökte anpassa romerska rätten efter feodaltidens förhållanden. Han göt nytt lif i den exegetiska metoden att undervisa i juridik och sammanknöt därmed sin praktisk-juridiska erfarenhet. B:s "Opera omnia" utgåfvos i 11 bd 1588—89 (flera uppl.).

Barton [bā'tn], Elisabeth, kallad "den heliga flickan från Kent" eller "nunnan från Kent", var född i början af 16:e årh. i Aldington i grefskapet Kent och förvärfvade på grund af ett slags epileptiska krampanfall, hvilka hos henne togo form af religiöst extatiska utrop och profetior, ett stort rykte som gudaingifven sierska. För att fullfölja sin förmenta religiösa uppgift öfvergaf hon sin anställning som tjänstflicka i Aldington och ingick i det berömda Sionhouse i Canterbury, en från Vadstena anlagd birgittinerstiftelse. Hennes syner och religiösa strafftal blefvo af vidtgående betydelse, och emedan hon skickligt tjänade de kyrkliga intressena, vann hon stark tillslutning bland de andlige. Ärkebiskop Warham af Canterbury lät noggrant uppteckna hennes uttalanden, och hon gjorde sin andliga auktoritet gällande bl. a. hos drottning Katarina och kejsar Karl V. När Henrik VIII ville skilja sig från Katarina af Aragonien och förmäla sig med Anna Boleyn, framslungade Elisabeth skarpa varningar däremot och förutsade att konungen skulle få med lifvet betala öfvergifvandet af sin lagliga gemål. Förbittrad häröfver, lät Henrik anklaga henne för högförräderi, och inför "stjärnkammaren" bekände Elisabeth, att hennes profetiska uttalanden varit direkt inspirerade af några hennes själasörjare. Efter en i S:t Paulskyrkan i London afgifven offentlig bekännelse af bedrägeriet blefvo såväl Elisabeth som hennes andlige rådgifvare afrättade 21 april 1534. Se J. A. Froude, "Hist. of England", II. J. Hdr.

Barton [bā'tn], Bernard, "kväkareskalden", f. 1784 nära London, d. 1849, var först köpman och sedan skrifvare i en bank. Hans första diktsamling utkom 1812 och efterföljdes snart af flera dylika, alla utmärkta genom innerlighet och varm religiositet.

Barton [bā'tn], sir Edmund, australisk statsman, f. 18 jan. 1849 i Sydney, Nya Syd-Wales, blef 1871 praktiserande advokat och egnade sig snart åt det politiska lifvet. 1879 invaldes han i Nya Syd-Wales' lagstiftande församling, var 1883—87 dess talman och satt 1887—89 i öfre kammaren, lagstiftande rådet. 1889 och 1891 var han kortare tider minister (attorney general). B. egnade sig från 1891, då han deltog i förbundskonventet i Sydney, hufvudsakligen åt den australiska förbundsrörelsen, och han var en af de ledande männen på förbundskonventet 1897—98, då den nu gällande förbundsförfattningen i sina grunddrag utarbetades, samt deltog med ifver i de politiska strider, som 1900 resulterade i den federativa sammanslutningens genomförande. B. sändes 1900 till England som representant för Nya Syd-Wales vid förhandlingarna med riksregeringen om förbundsförfattningen och blef 1901 det australiska statsförbundets förste premiärminister. Om hans verksamhet som sådan se Australiska statsförbundet. B., som vid kolonialkonferensen 1902 adlats, afgick i april 1903 från premiärministerposten och blef i stället domare vid Australiens nyupprättade högsta domstol. V. S—g.

Bartōnia, *bot.* Se Loasaceæ.

Barton upon Humber [bā'tn-ɔpn-ha'mbə], gammal stad i engelska grefskapet Lincoln, vid Humber. 5,671 inv. (1901).

Bartoszewicz [-tåʃēvitʃ], Julian, polsk historiker, f. 1821, d. 1870, var 1842—66 gymnasielärare i Warschau och därefter öfverbibliotekarie därstädes. B. var redaktör af tidningen "Dziennik warszawski". Hans historiska arbeten äro byggda på grundliga källstudier. Här må nämnas *Królewicze biskupi* (1851), Polens framstående män under 18:e årh. (3 bd, 1853—57), De polske kronhetmanerna och en postum Polens äldsta historia (4 bd, 1878). B. ombesörjde 3:e delen af "Codex diplomaticus regni Poloniæ" (1850). Självständigt, men ej alltid oväldigt skrifven är hans polska litteraturhistoria (1861;

ny uppl. 1877). Hans arbeten utgåfvos samlade i 11 bd 1877—82. (A—d J.)

Bartpur. Se Bhartpur.

Bartrihari. Se Bhartrihari.

Bartsch, biflod fr. h. till Oder, upprinner i Schlesien och möter hufvudfloden i Posen. 165 km. lång.

Bartsch, Johann Adam Bernhard von, österrikisk konsthistoriker och kopparstickare, f. 1757, d. 1821 såsom tjänsteman vid kejserl. biblioteket i Wien. Hans förnämsta arbete är *Peintre-graveur* (21 bd, 1803—21), ett verk, med hvilket han lade grunden till den nyare kopparsticks-vetenskapen, och hvilket, huru mycket det än blifvit beriktigadt genom nyupptäckt material, ständigt skall bibehålla ett stort värde. Hans gravyrer uppgå till omkr. 500.

Bartsch, Karl Friedrich, tysk filolog, f. 1832, d. 1888, var 1858—71 professor i tysk och romansk filologi i Rostock och därefter i Heidelberg. B. var förnämligast metriker och textutgifvare. Han har undersökt och offentliggjort ett stort antal fornfranska, provensalska och forntyska dikter och därigenom väsentligt bidragit till kännedomen om medeltidens litteraturer och språk. Bland arbeten af B. må nämnas *Untersuchungen über das Nibelungenlied* (1865), den kritiska upplagan af "Nibelungenlied" (1870—80), *Chrestomathie de l'ancien français* (8:e—15:e årh., texter och glossar, jämte en af A. Horning utarbetad fornfransk grammatik, 7:e uppl. 1901), upplagor af Wolframs "Parzival und Titurel", "Kudrun", "Sancta Agnes", Strickers "Karl" och uppsatser i tidskriften "Germania", som han redigerade från 1869. B. utgaf äfven öfversättningar af Burns och Dante samt egna dikter.

Barttelot [bä'tilåt], Edmund Musgrave, engelsk Afrikaresande, f. 1859, deltog i fälttågen i Afganistan 1880—81 samt i Egypten och Sudan 1882—87, slöt sig därefter till Stanleys Emin-pasja-expedition och erhöll befälet öfver eftertruppen, men mördades 19 juli 1888 — ett öde, som han genom misshandling af de under hans befäl stående infödingarna själf, enligt Stanleys påstående, skall hafva förvållat. Hans broder, major Walter B., offentliggjorde till hans försvar "The life of Edm. Musgr. B." (1890) med utdrag ur hans dagböcker.

Barük (hebr., "den välsignade"), Nerias son, profeten Jeremias trogne vän och ledsagare (Jer. 32: 12 ff.). Jeremia dikterade för B. sina förut uttalade profetior, och denne föreläste dem därpå för folket. När konung Jojakim därefter låtit uppbränna den af B. skrifna bokrullen, skref denne på nytt upp profeten Jeremias tal; och på denna senare uppteckning hvilar alltså den nuvarande Jeremias bok (Jer. 36; 45: 1). Efter Jerusalems förstöring släpades B. tillsammans med Jeremia af de i Palestina kvarvarande judarna med till Egypten (Jer. 43: 3, 6), där historien förlorar honom. Enligt den apokryfiska Baruks bok skall han åter ha varit med de fångne i Babel och därifrån sändt de i Judéen kvarvarande en förmanings- och trösteskrift. Se Baruksbok. E. S—e.

Barüks apokaly'ps, en af gamla testamentets pseudepigrafiska skrifter, tillagd Baruk. Den föreligger i dubbel gestalt: en på syriska, som tillkommit någon tid efter Jerusalems förstöring år 70 e. Kr., och en mycket olika på grekiska, efter en grekisk handskrift, utgifven 1897 (förkortad öfvers. på slaviska 1886), som uppstått först i 2:a årh. e. Kr. E. S—e.

Barüks bok, en af de apokryfiska böckerna i gamla testamentet, utger sig för att vara skrifven af Baruk (se d. o.), i Babel, där denne skall hafva föreläst den för den i landsflykt bortförde konung Jojakim och hans landsmän och sedan sändt den till Jerusalem att där föreläsas på festdagar. Baruks bok, som föreligger på grekiska och i några öfversättningar (latin, syriska, koptiska och etiopiska) och i vissa delar torde gå tillbaka på ett hebreiskt original, är intet enhetligt verk och torde ha uppkommit först vid slutet af makkabéer-tiden, möjligen först omkr. år 70 e. Kr. E. S—e.

Barwani [bäωä'ni], brittisk vasallstat under Bhopawaragentskapet i Central-Indien, vid vänstra stranden af Narbada i Satpura-bergen, 3,527 kvkm., med omkr. 80,000 inv., de fleste bhiler. Landet är delvis så osundt (malaria), att det är obeboeligt t. o. m. för bhilerna. Fursten tillhör en rajputsläkt, som regerat sedan 14:e årh., och bär titeln "rana". Staten betalar ingen tribut till brittiska regeringen, men bidrager med 4,000 rupier årligen till upprätthållande af en truppstyrka (Malwa-bhil-kåren).

Barwood-komposition [bä'ωud-], en i färgerier till betning och avivering begagnad tennlösning.

Bary, Heinrich Anton de, tysk botanist, f. 1831 i Frankfurt a. M., studerade medicin vid universiteten i Heidelberg, Marburg och Berlin (vid det sistnämnda hufvudsakligen botanik) och slog sig efter sin promotion 1853 ned såsom praktiserande läkare i sin fädernestad. År 1854 blef han docent i botanik i Tübingen och kallades följande året till professor i detta ämne vid universitetet i Freiburg (i Baden) samt 1866 till Halle. Då universitetet i Strassburg 1872 återupprättades, blef han professor därstädes. B. är en af vår tids banbrytande forskare öfver de lägre växternas, företrädesvis algernas och svamparnas organisation, utveckling och lefnadssätt, hvaröfver han utgifvit bl. a. *Untersuchungen über die brandpilze* (1853), hvartill sluta sig *Untersuchungen über die familie der conjugaten* (1858), *Die mycetozoen* (1859 o. 1864), *Recherches sur le développement de quelques champignons parasites* (1863), *Morphologie und physiologie der pilze, flechten und myxomyceten* (1866), samt ytterligare: *Beiträge zur morphologie und physiologie der pilze* (1864—82, 5 bd, delvis tillsammans med Woronin), *Vergleichende morphologie und biologie der pilze, mycetozoen und bakterien* (1884), *Vorlesungen über bakterien* (1885, 2:a uppl. 1887) m. fl. Äfven för kännedomen om de högre växternas anatomi var de Bary af stor betydelse genom sin stora samlande och sofrande *Vergleichende anatomie der vegetationsorgane der phanerogamen und farne* (1877), en handbok i deskriptiv växtanatomi, som ännu torde vara oöfverträffad. Åren 1866—87 redigerade B. "Botanische zeitung". B. afled i Strassburg 1888. G. A. (T. K.)

Baryce'ntrisk, som har afseende på tyngdpunkten. Jfr Barycentrum.

Baryce'ntrum (af grek. *bary's*, tung, och lat. *centrum*, medelpunkt), tyngdpunkt. — Barycentriska regeln, detsamma som Guldins teorem. Se Guldin. — Barycentrisk kalkyl. Se Möbius.

Barye [barï], Antoine Louis, fransk skulp-

tör, f. 1795 i Paris, d. därstädes 1875, blef djurskulpturens banbrytare och kanske främste idkare under 1800-talet. Han gjorde sig bemärkt 1818 med en relief, *Milo sönderslites af ett lejon.* 1831 uppträdde han med sin första djurgrupp, *En tiger i strid med en krokodil*, året därpå följde *Lejon och orm* (i Tuilerieträdgården), därefter *hästar, björnar, panter sönderslitande en gasell, elefant i strid med en tiger, lejon* i relief på Julikolonnen, de majestätiska sittande *lejonen* utanför Tuilerierna (1847). I sitt studium gick han alltid verkligheten inpå lifvet, studerade i Jardin des plantes djurens skaplynne liksom deras kroppsbyggnad och rörelse och återgaf dem utan hänsyn till de traditionella former, i hvilka klassicismen sökt idealisera både lejonet, hästen och hunden. Han införde i skulpturen nya djurarter — nya för hans samtid, men onekligen i släkt med de forn-assyriska djurrelieferna, som han i sina monumentalkompositioner närmade sig till utan att imitera. B. hörde till sin tids "frie" konstnärer; då salongsjuryn afvisade hans "menageri", afhöll han sig i 14 år från att utställa, men då han år 1850 åter uppträdde på salongen, vann han en lysande upprättelse och hörde sedan till den franska konstens officiellt erkända storheter. Han förde äfven bronsgjutningen betydligt framåt — särskildt äro hans små djurfigurer och grupper beundrade. Flera af dem finnas i Louvre, två grupper i Glyptoteket i Köpenhamn. Efter B:s död ha handtverksmässigt utförda afgjutningar af hans verk blifvit utsläppta i handeln — de böra ej förväxlas med de bronser, som utfördes under hans egen tillsyn. B. målade äfven landskapsstämningar och djur i olja och akvarell — är representerad i Louvre också som målare. Jfr A. Alexandre, "Ant. Louis B." (1889), Roger-Ballu, "L'œuvre de B." (1890). G—g N.

Baryfoni (af grek. *bary's*, tung, svår, och *fonē*, ljud), svårighet att tala.

Baryga'za, fordom namn på Broach (se d. o.).

Baryglossi (af grek. *bary's*, tung, svår, och *glōssa*, tunga), svårighet att röra tungan.

Barỹka, Piotr, polsk författare, f. 1600, d. 1675, märklig genom en komedi, som först spelades på en adelsgård och trycktes 1637 i Krakau under titel *Z chłopa król* ("Den till konung förvandlade bonden"). Komedien behandlar samma motiv som Holbergs "Jeppe paa bjerget", i det att en polsk ryttmästare under kriget med Gustaf Adolf i en preussisk by låter klåda ut en drucken bonde och inbilla honom, att han är kung. Lustspelet, som har tre akter med prolog, epilog och "intermedier", utmärker sig för ett rent språk med lätt flytande alexandriner och god karakteristik. B. hämtade det roliga stoffet från en gammal historia om "den druckne, som var kejsare", troligen härstammande från medeltida klosterhistorier och i polska litteraturen redan behandlad af Józef Wereszczyński samt af Rej af Naglowic. A—d J.

Barylali (af grek. *bary's*, tung, svår, och *lalē'n*, tala), svårighet att tala.

Ba'rynja. Se Barin.

Barysfär (af grek. *bary's*, tung, och *sfā'ra*, klot), jordklotets inre, i motsats till jordskorpan, så kalladt, enär det har en högre specifik vikt än den senare.

Barỹt, *kem.* Se Barium och Tungspat.

Barytfältspat. Se Fältspat.

Barytgult, *tekn.*, bariumkromat; gul ultramarin.

Barythvitt, *kem.*, dets. som bariumsulfat.

Barytjord. Se Barium.

Barytokalcit Kirw., *miner.*, ett monoklint karbonat af sammansättningen $BaCa C_2 O_6$.

Ba'ryton (af grek. *bary's*, tung, djup, och *to'nos*, ton). 1. Ett sträng-instrument (it. *viola di bordone*) af ljuf, melankolisk klang, liknande gamban, men med bredare gripbräde, som ofvantill är öfverdraget med 5—7 tarmsträngar, hvilka spelas med stråke, och undertill med 8—24 metallsträngar, hvilka spelas med tummen. Detta instrument var omtyckt under 18:e årh. — särskildt i Wien på Haydns tid —, men har sedan kommit ur bruk till följd af svårigheten i dess behandling. — 2. Bleckblåsinstrument, äfven kalladt eufonium, ett slags tuba. — 3. (It. *barilono*, fr. *baryton* l. *basse-taille*) Mansröst, hvars läge är mellan tenor och bas. Omfånget är ungefär *G—f*. Den högre baryton-rösten kallas tenorbaryton, den lägre basbaryton. A. L.

Barytoni'st (jfr Baryton), sångare med barytonröst; den, som utför ett barytonparti.

Bary'tonon (grek., af *bary's*, djup, och *to'nos*, ton), ord med obetonad slutstafvelse.

Barytsalpeter, salpetersyrad baryt.

Barytvatten, *kem.* Se Barium.

Baryum, *kem.* Se Barium.

Barzello'tti, Giacomo, italiensk filosof, f. 1844 i Florens, professor i moralfilosofi och pedagogik vid universitetet i Neapel sedan 1887, är en finbildad eklektiker, som särskildt sysselsatt sig med Schopenhauers filosofi. Han utmärker sig genom fin psykologisk uppfattning och litterär smak. Bland hans många skrifter må nämnas *La morale nella filosofia positiva* (1871), *Dell' animo di Michelangelo Buonarroti* (1875), *Santi, solitari e filosofi* (1886, om äldre franska och engelska tänkare samt Kant, Schopenhauer, Leopardi m. fl.), *David Lazzaretti* (1885), en "studie öfver de religiösa fenomenens embryologi", hvilken sattes på den påfliga "Index librorum", och *J. A. Taine* (1893). S—e.

Barösund. 1. Ett sund i Östergötlands skärgård, mellan Fängö och Kettilö. Å Barnsö strax söder om B. byggdes 1644 till skydd för segelleden och B:s hamn en skans, som iståndsattes 1659 och besattes med 50 man. År 1676 förstärktes den enligt af Stuart uppgjord ritning samt bestyckades, men fick sedermera förfalla och utdömdes 1756 jämte öfriga "skärskansar" såsom onyttig. L. W:son M.

2. Ett för sin naturskönhet bekant, långt och smalt sund i västra Nylands skärgård (Ingå socken), med branta, skogbevuxna klippor å ömse sidor. Det passeras af de ångbåtar, som gå mellan Stockholm och Hälsingfors. Vattnet där är så djupt, att sundet skulle kunna befaras af stora, djupgående pansarfartyg, om icke de många, tvära krökningarna gjorde det svårt för dylika kolosser att taga sig fram. A. O. F.

Bas [ba], fr., låg, nedre; ned; sakta. — A bas! Ned med! "Pereat!" — Ici-bas, här i lifvet, i denna världen. — Là-bas, där nere, borta; dit ned! — Le bas empire [le baś ã'pīr], "lågväldet", namn på östromerska riket.

Bas (af grek. *ba'sis*), grundval; grundplan; botten; fästpunkt; utgångspunkt.

1. *Bygnk.* Foten till en kolonn eller en pelare. Redan från äldsta tider har kolonnen sammansatts af tre delar: bas, skaft och kapitäl. Ett bland de

få undantagen härifrån utgör den grekisk-doriska kolonnen, som utan bas står direkt på golfplanet. Den alltsedan romartiden mest använda bas-formen är den s. k. attiska (se Attisk bas), hvilken oftast ställes upp på en fyrkantig platta, kallad plint. Se Hörnblad, ”Kolonnordningar”. I. G. C.

2. *Geom.* Den sida (grundsida) i en plan figur eller den plana gränsyta (grundyta) hos en kropp, som man särskildt vill utmärka från de öfriga och hvarpå man tänker sig figuren stå. Man kan därför som bas betrakta hvilken sida som helst hos den plana figuren eller hvilken plan gränsyta som helst hos den ifrågavarande kroppen. I allmänhet betraktar man dock som bas i en likbent triangel den olika sidan, hos prismat en af de parallella och kongruenta månghörningarna, hos cylindern en af de cirkelformiga plana ytorna, hos konen och pyramiden de plana gränsytor, som stå mot spetsen, o. s. v.

3. *Aritm.* Grundtal i ett logaritmsystem. Se Logaritm och Talsystem.

4. *Kem.* Baser kallades förr såväl metalloxider (basiska oxider) som deras hydrat, emedan båda med syror gifva upphof till salter. Numera förstår man med baser alla kroppar, som i vattenlösning afdissociera hydroxylioner. Graden af denna afspjälkning bestämmer basens styrka, och de fria hydroxylionerna upptäckas lättast genom sin egenskap att förändra vissa indikatorers (se d. o.) färg, hvilket kallas för basisk eller alkalisk reaktion. Så t. ex. förvandla lösta baser den violetta lakmusfärgen till blå, färglöst fenolftalein blir rödt. Allteftersom det antal hydroxylioner en bas kan afspjälka, förmår den att mätta ett olika antal molekyler af en envärdig syra och kallas i enlighet härmed ensyrig, tvåsyrig o. s. v. Till de ensyriga baserna höra alkalierna, som tillika äro bland de starkaste, ammoniak i vattenlösning o. a. Tvåsyriga äro de alkaliska jordarternas hydrat samt hydraten af flera tunga metaller, såsom zink, bly, koppar o. a. Tresyriga baser äro hydraten af aluminium och de flesta sällsynta jordartmetaller. Till de *organiska* baserna höra, utom många ammoniakderivat, äfven de på grund af sina fysiologiska verkningar viktiga växtbaserna eller alkaloiderna (se d. o.). Baslösningar utmärkas af mer eller mindre lutaktig smak. H. E.

5. *Metr.* I klassisk metrik kallas de takter, vare sig enkla eller sammansatta, af hvilka en vers bildas, baser. Ett antal baser under gemensam hufvudictus kallas ett kolon (se d. o.). R—n B.

Bas (it. *ba'sso*, fr. *basse*, låg), *mus.*, den i en musikalisk harmoni djupaste eller understa stämman, som bildar grundval och stöd åt såväl rytmen som de särskilda ackorden; basröst; bassångare; bassångarnas grupp (i kör); instrument eller del däraf, som är afsedt för baspartiet; noter till basparti. Se Basröst och Kontrabas. A. L.

Bas (tty. *bas*, holl. *baas*, mästare, förman) l. Förman kallas inom ett lag af arbetare den person, som för lagets talan hos arbetsbefälet, mottager aflöningen m. m.

Basa, *träv.* För att vinna ökad böjlighet och mindre spricknings eller kastning hos virket brukar man basa, d. v. s. upphetta, detsamma antingen vid lindrig eld, t. ex. med hank och vidjor till gärdesgårdar, eller utsätta det för heta vattenångor, såsom med möbel- eller skeppsbyggerivirke. F. L.

Basaiti, Marco, italiensk målare af venezianska skolan, f. omkr. 1470, d. 1527, var elev af Luigi Vivarini, men påverkades i synnerhet af Giovanni Bellini, som han, åtminstone i sina små, poesifyllda landskap, i hvilka figurerna endast utgöra staffage, genom kraft i färgen och finhet i klärobskuren, kommer nära. Ett af hans bästa verk är en *Madonna* i nationalgalleriet i London. C. R. N. (O. G—g.)

Basäl, som har afseende på basen, grundvalen.

Basa'lt (lat. *basa'ltes*, trol. af afrikanskt ursprung), *petrogr.*, en mörk, mestadels nästan svart och tät, hård, massformig vulkanisk bergart, bestående af mineralen augit, magnetit, olivin och antingen en plagioklasfältspat (fältspatsbasalt) eller nefelin (nefelinbasalt) eller leucit (leucitbasalt). Stundom förekommer däri äfven apatit. Ofta finnas i bergarten små rester kvar af den ursprungliga, glasartade massa, hvarur de nämnda mineralen vid stelnandet utkristalliserat, och flerstädes är denna glassubstans så rikligt närvarande, på samma gång fältspaten saknas, att bergarten får namn af glasbasalt. Zirkel i Leipzig och andra anse att de egentliga basalterna äro afanitiska (täta) stelningsmodifikationer i förhållande till de likartadt sammansatta grof- och finkorniga bergarterna dolerit och anamesit. Basalten förekommer dels såsom isolerade, ej sällan dom- eller kuppformade berg, dels såsom täcken, bäddar och strömmar ofvanpå eller emellan sedimentära eller andra bergarter, dels också i form

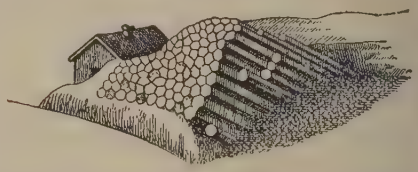

Pelarformigt afsöndrad basalt vid Rallate i Riseberga socken i Skåne. De större pelarnas genomskärning ända till en half meter.

af ”gångar” genomsättande dessa. — Vanligen är basalten mycket *förklyftad* (se Afsöndring 2), ofta i regelbundna, större och mindre, sex-, fem- eller fyrkantiga pelare, dels lodrätt stående, dels lutande, alltid vinkelrätt mot den ursprungliga afsvalningsytan. Ett vida bekant exempel härpå erbjuder ön Staffa med Fingals grotta (se d. o.) utanför Skottlands västra kust.

Basaltens uppträngande från jordens inre skedde hufvudsakligen under tertiärtiden, delvis äfven senare. Lavaströmmarna vid de slocknade vulkanerna i Auvergne och flera lavaströmmar på Etna och Island utgöras af basalt. Andra förekomster finnas flerstädes i Tyskland m. fl. st. Inom Sverige finnes ett omkr. 400 kvadratkilometer stort basaltterritorium i midten af Skåne (trakterna norr om Ringsjön), där en mängd spridda berg och klippor af basalt utvisa en ganska storartad vulkanisk verksamhet under tertiärtiden. — Någon gång innesluter basalten en mängd små blåshål eller luftblåsor, hvarigenom den får ett slagglikt, om nutida lavor erinrande utseende; den kallas då, ehuru oegentligt, *förslaggad basalt*. Så beskaffad, utgör den ett godt kvarnstensmaterial och brytes för sådant ändamål i stor skala vid Niedermendig i Rhentrakten. Äro blåsrummen fyllda med

mineralämnen af ett eller annat slag (kalkspat, kalcedon, opal m. fl.), får bergarten namnet *basaltmandelsten*, hänsyftande på dessa mineralinneslutningars ofta mandelliknande former. — En egen art af basalt är den s. k. *melilitbasalten* (se d. o.), hvilken är känd från Tyskland och år 1882 af Törnebohm påvisades förekomma äfven inom Sverige, nämligen på Alnön utanför Sundsvall. Se F. Eichstädt, "Skånes basalter mikroskopiskt undersökta och beskrifna" (Sveriges geol. und. Ser. C. N:o 51. 1882). E. E.

Basa'lt-gods (eng. *egyptian ware*). Se Wedgwood.

Basaren i Tunis.

Basaltit, *petrogr.*, ett namn, som förr användts eller föreslagits att beteckna dels hela gruppen af basaltbergarter (egentlig basalt, anamesit och dolerit), dels vissa melafyrer (se d. o.), dels de täta, egentliga basalterna. E. E.

Basa'lt-mandelsten, *petrogr.* Se Basalt.

Basa'lt-tuff, *petrogr.*, en bergart, bildad genom cementering till en mer eller mindre fast massa af vid basalteruptioner uppkastad vulkanisk aska och gröfre lavapartiklar (lapilli och bomber). Färgen är vanligen gråaktig med dragning åt grönt, gult eller brunt. Bergarten finnes i närheten af basaltförekomster i Tyskland, Böhmen m. fl. st. I Sverige är basalttuff träffad vid Djupadal i mellersta Skåne; där är den mer än 10 m. mäktig och innesluter smärre block af omgifvande bergarter samt brunkolsvandlade fossila grenfragment och vedsplittror af barrträd. Jfr Tuff. Se F. Eichstädt, "Om basalttuffen vid Djupadal i Skåne" (Geol. fören. förh. bd 6, 1882—83). E. E.

Basa'lt-vacka, *petrogr.*, en tät eller jordartad, mer och mindre fast, gröngrå, blågrå eller brunsvart massa, som utgöres af i följd af vittring fullständigt eller nästan fullständigt sönderdelad och sönderfallen basalt. E. E.

Bäsän (hebr. *Baschan*, arab. *Batna*, grek. *Batanea*), en stenfri, fruktbar slätt i Palestina, belägen öster om Jordan, mellan floden Jabboks öfre lopp och Hermon. Trakten sammanfaller delvis med nuv. Nukra-slätten, berömd för sin fruktbara, mörkbruna jord af förvittrad lava från i närheten liggande, nu utslocknade kratrar. B:s skogar och därmed sammanhängande goda betesmarker (B:s "oxar", jfr Ps. 22: 13, Jes. 2: 13) torde ha funnits i närheten af Haurans berg n. ö. om Nukra. E. S—e.

Basanaca'ntha Hook., *bot.*, växtsläkte af fam. *Rubiaceæ*. Träd eller buskar, växande i Syd-Amerika, utmärkta af sina mycket välluktande blommor. *B. spinosa* K. Sch. har ätliga frukter; dess blad och bark användas i Brasilien såsom stärkande och feberfördrifvande medel. G. L—m.

Bas-apparät, apparat för uppmätning af baser. Jfr Geodesi.

Basär l. Bazar (pers. *bāzār*) kallas i österländska städer ett torg eller en bred gata, antingen täckt eller försedd med hallar, upplagsplatsen för alla slags handelsvaror och medelpunkten för hela stadens affärslif. I Turkiet och Persien finnes ingen stad utan en sådan basar. I Europa förstår man med detta ord en rad af sammanhängande mindre butiker (såsom den 1904 nedrifna basaren på Norrbro i Stockholm) eller en enstaka butik, där en mängd olikartade varor salubjudas. Basar användes också i betydelsen af en försäljning, anordnad för något särskildt (vanligen välgörande) ändamål.

Basaraba, valakisk dynasti. Se Valakiet.

Basarsjik. Se Pazardžik.

Basbaryton. Se Baryton 3.

Bas-basun. Se Basun.

Bas-bleu [bablö], fr., blåstrumpa.

Bas-boll (eng. *base ball*), ett amerikanskt bollspel med fyra på spelplanen utmärkta mål (baser), mellan

hvilka vissa af deltagarna i spelet ha att springa. De spelande äro delade i två partier, hvartdera bestående af nio personer.

Bas-breton [babrətå'], fr. Se Bretonska språket och litteraturen.

Bas-buffo. Se Bas-röst.

Basch. Se Basj.

Baschet [-jä], Armand, fransk historiker, f. 1829 i Blois, d. 1886 därstädes, gjorde sig förtjänt bemärkt genom den litterära monografien *Honoré de Balzac* (1851) och erhöll 1855 offentligt uppdrag att genomforska arkiv i Tyskland, Österrike och Venezia, på hvilken sistnämnda ort han därefter mest koncentrerade sina arkivstudier. Han reste 1856 i Dalmatien, Albanien och Montenegro, vistades därefter i Ungern och England, var 1859 åter i Venezia, dit han ånyo sändes af regeringen 1862, samt tillgodogjorde sig 1865 på uppdrag af franska regeringen arkiven i Milano, Parma, Florens och Mantova. Bland hans för historieforskningen fruktbärande publikationer må nämnas *Les archives de la sérénissime république de Venise* (1858), *De la diplomatie vénitienne* (1862), hvilket arbete kastar nytt ljus öfver bl. a. Karl V och Filip II, *Les princes de l'Europe au XVI:e siècle, d'après les rapports des ambassadeurs vénitiens* (s. å.), *Histoire secrète du mariage de Louis XIII et d'Anne d'Autriche* (1864; 2:a uppl. 1866), *Les archives de Venise* etc. (1870; i synnerhet belysande för Venezias förhållande till Frankrike), "Journal du concile de Trente" (s. å.), *Histoire du dépôt des archives des affaires étrangères à Paris* (1875), en rik gruva för specialister, som dessutom kraftigt bidrog till öppnandet för forskare af franska utrikesministeriets förut svåråtkomliga arkivskatter.

Baschi l. Bassi, Matteo di, från Urbino, en minorit-munk, stiftade 1525 kapucin-orden. 1529 valdes han till nämnda ordens generalvikarie, men afsade sig denna befattning efter ett par månaders förlopp och vandrade sedan omkring och predikade. Död i Venezia 1552. Jfr Kapucinorden.

Baschi-bosüker. Se Basji-bosuker.

Baschilange, negerstam. Se Basjilange.

Baschkirer. Se Basjkirer.

Baschlik. Se Basjlik.

Bascom [bä'skəm], John, nordamerikansk filosof, f. 1827 i staten New York, blef 1849 filos. doktor samt 1855 teol. doktor och professor i retorik vid William's college i Williamstown (Massachusetts), hvarjämte han 1856—64 tjänstgjorde som pastor för en församling. 1874—87 var han president för Wisconsin-universitetet i Madison och tillika professor i filosofi därstädes. Därefter bekläddo han en lärostol i nationalekonomi vid William's college. B. utvecklade mycken styrka som andlig talare. Inom filosofien stod han hufvudsakligen på Kants ståndpunkt. Af hans arbeten må nämnas *Political economy* (1859), *Treatise on æsthetics* (1862; ny uppl. 1881), *Principles of psychology* (1869; ny uppl. 1877), *A philosophy of religion* (1876), *Comparative psychology* (1878), *Ethics, a science of duty* (1879) och *Sociology* (1887).

Bascule-systēm [-kyl-] l. Baskyl-system (af fr. *bascule*, svänggunga) kallas i politiken det regeringssystem, som består i att en ministär genom eftergifter åt än det ena än det andra partiet söker söndra sina motståndare och bereda styrelsen en lugn och för en allvarsam opposition skyddad tillvaro. Det förekommer allmänt i parlamentariskt styrda länder, där regeringen ej är nog stark att kunna styra ensamt med sitt partis stöd. Uttrycket nyttjades först under Ludvig XVIII:s regering, då ministern Décazes' politik stämplades därmed.

Baskyl-system kallas äfven ett rigelsystem, som förmedelst ett handtag fås att fungera på sådant sätt, att samtidigt som en rigel från den ena dörr- l. fönsterhalfvan från sidan griper in i den andra, två andra riglar, en upptill och en nedtill, gripa in i afpassade hål i de fasta dörr- l. fönsterpartierna.

Baše [basje], Josef, tjechisk poet, f. 1850, advokat i Königgrätz. Hans andliga dikter, som först publicerades under märket E. Antonowicz, utgåfvos sedan i två samlingar med titel *Otčenáš* (Fader vår) och *Kytice Z pizní duchovních* ("Blombukett af andliga visor"). Bäst äro hans *Silhouetty* (1883), en mindre samling romanser och ballader i starkt koncentrerad form. A—d J.

Base ball [bē's-bål], eng. Se Basboll.

Bäsedow, Johann Bernhard, tysk pedagog, f. 11 sept. 1723 i Hamburg. Han blef i hemmet ytterst hårdt behandlad, besökte 1741—44 gymnasiet Johanneum i sin fädernestad, där han rönte många kraftiga väckelser af Reimarus, en af sina lärare, och uppehöll sig därefter till år 1746 vid universitetet i Leipzig för att studera teologi och filosofi. 1753 kallad till lärare vid Sorö riddarakademi i Danmark, förflyttades han, till följd af sina heterodoxa meningar, till gymnasiet i Altona. Därifrån utsände han flera teologiska och filosofiska skrifter (*Philalethia*, 2 bd, 1763, *System der gesunden vernunft*, 1765, m. fl.), hvilka invecklade honom i den häftigaste polemik och hade till följd, att han förklarades för irrlärare. Trycket af den religiösa intoleransen, Comenius' skrifter och i synnerhet Rousseaus år 1762 utgifna "Émile" föranledde emellertid B. att vända sig åt ett fält, som då var föga odladt i Tyskland, men på hvilket uppmärksamheten var dess lifligare riktad, nämligen uppfostringsväsendet. År 1768 utkom hans *Vorstellung an menschenfreunde und vermögende männer über schulen, studien und*

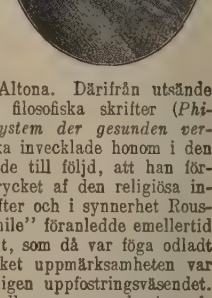

ihren einfluss in die öffentliche wohlfart, hvaruti han äfven framlade planen till ett "pedagogiskt elementarverk", som skulle blifva en "Abc-buch der realen und nominalen menschlichen erkenntniss". Lifligt öfvertygad om sin kallelse att varda en uppfostringsväsendets reformator, vände sig B. direkt till furstar och regeringar, andliga och världsliga stormän, frimurarloger o. s. v., lofprisande sina idéer, och han lyckades att på detta sätt i gåfvor erhålla öfver 15,000 thaler (40,000 kr.) för utgifvandet af nämnda "elementarverk". Den lifligt efterlängtade och med mycken bombast förebådade boken, som utkom 1774 i 4 band (försedd med 100 kopparstick af Chodowiecki samt en fransk och en latinsk öfversättning) och som var ett slags "orbis pictus", innehållande "ett ordnadt förråd af allt behöfligt vetande till ungdomens undervisning från början ända till den akademiska åldern", mottogs med storartadt bifall. B:s önskan att praktiskt förverkliga sina uppfostringsteorier rönte ock det lifligaste intresse och understöd. Den ädle fursten af Dessau, Leopold Friedrich Franz, öfverlät åt B. för detta ändamål 12,000 thr (32,070 kr.) jämte präktiga byggnader och trädgårdar, och i dec. 1774 öppnades i Dessau den s. k. Philanthropin, ett internat för gossar från 6 till 18 års ålder. Undervisningen skulle icke vara "katolsk, luthersk eller reformert, utan kristlig". Men vid utförandet uppenbarade sig B:s svaghet. Så länge det gällde att väcka uppseende, var han den rätte mannen, men för en ordnande, uthållande, äfven i det lilla trogen verksamhet var han oduglig. Hans häftiga, högtflarande och ostadiga väsen gjorde honom till en dålig pedagogisk förebild och förklarar Herders starka uttryck: "Honom ville jag icke gifva kalfvar att uppfostra, än mindre människor". Den hänförelse, hvarmed B:s företag hälsades och understöddes af tidens mest framstående män, och de goda lärarkrafter, som egnade sig åt detsamma, kunde icke hindra, att anstalten snart förlorade sitt anseende och förföll. Efter många inre slitningar lämnade B. 1776 ledningen åt Campe; han återtog densamma följande året, men afträdde definitivt 1778. Därefter lefde han än i Dessau, än i Leipzig, Halle och Magdeburg, oaflåtligt verksam för sina idéer, sysselsatt dels med enskild undervisning, dels med författandet af pedagogiska och religionsfilosofiska skrifter. — Han dog i sistnämnda stad 25 juli 1790. "Philanthropin" gaf anledning till upprättandet af en mängd liknande läroanstalter i Tyskland, af hvilka Salzmanns i Schnepfenthal är den mest bekanta.

B:s uppfostringsgrundsatser äro ensidiga och lida af den utilitaristiska flackhet, som kännetecknar hans tid. Men hans obestridliga förtjänst är, att han utan skonsmål blottade bristerna i sin tids skolväsen, hvilka hufvudsakligen bestodo däri, att kroppskrafternas utveckling försummades, att modersmålet, de moderna språken och de reala ämnena voro så godt som uteslutna från undervisningen, och att denna stelnat i en traditionell mekanism, som gjorde den värdelös för lifvet. B. gaf kraftiga väckelser till införande af kroppsöfningar i skolorna, till utrotandet af den fördomen, att verklig bildning är liktydig med kunskaper i de klassiska språken, till aktgifvande på lärometodens betydelse och särskildt på vikten af åskådningen (sakkunskap före ordkunskap) såsom ett väsentligt medel att göra undervisningen fängslande och fruktbärande. Jfr J. B. Basedow, "Pädagogische schriften" (med B:s biografi utg. af H. Göring 1880), A. Pinloche, "Geschichte des philanthropinismus" (1896), B. Sjövall, "Filantropinismen, en skolreform i slutet af förra århundradet" (1898), L. C. Sander, "Johann Bernhard Basedow" (Köpenhamn, s. å.), och W. Rein, "Encyklopädisches handbuch der pädagogik" (2:a uppl. 1900, ff.).

Bäsedowska sjukdomen är namnet på en sjukdom, hvars förnämsta kännetecken äro sköldkörtelns ansvällning och ögonens framskjutande samt hjärtklappning. Denna sjukdomstrefald anses bero på en konstitutionell neuros, hvars framkallande orsak är obekant, i förening med en själfförgiftning af kroppen, orsakad af den förstorade sköldkörtelns abnormt ökade verksamhet. Sjukdomen har fått sitt namn efter en tysk läkare von Basedow, praktiserande i Merseburg, hvilken (i "Caspers wochenschrift" för 28 mars 1840) närmare beskref densamma. Den kallas ock "Graves'ska sjukdomen" efter Graves, som beskref den i sina kliniska föredrag (Dublin, 1835). Redan Flajani (1800) och Parry (1786—1825) lära hafva fäst någon uppmärksamhet på det egendomliga sammanträffandet af ofvan angifna sjukdomssymtom. Franska författare kalla sjukdomen, efter de två förstnämnda kännetecknen, *goître exophthalmique*. Vid mycket häftigt insättande symtom kan sjukdomen vara dödlig. I allmänhet äro utsikterna dock goda, och ett borttagande af en del af sköldkörteln eller minskandet af blodfluktionen till densamma (underbindning af några dess blodkärl) kan medföra betydlig förbättring. (I. H.)

Basel. 1. Kanton i nordvästra hörnet af Schweiz, sedan 1833 delad i två af hvarandra oberoende halfkantoner: Basel-stadt (fr. *Bâle-ville*), 35,8 kvkm. 112,227 inv. (1900), däraf 36,987 katoliker, och Basel-land (fr. *Bâle-campagne*), 421,8 kvkm. 68,497 inv. (1900), däraf 15,775 katoliker. I den förra utöfvas högsta lagstiftande myndigheten af "stora rådet", som består af 130 medlemmar. Regeringsrådet, 7 medlemmar, är ett verkställande utskott. Båda råden utses för 3 år. Enligt grundlagen af 10 maj 1875 förekommer ett fakultativt referendum. I den andra kantonen är "landtrådet" det suveräna folkets högsta organ. Dess medlemmar väljas på 3 år (1 på 800 inv.). Verkställande makten tillhör ett särskildt valdt "regeringsråd" af 5 för 3 år valda medlemmar. Alla af landtrådet fattade beslut skola underställas en folkomröstning ("referendum"), som eger rum hvarje höst och hvarje vår. Invånarna äro mest af tysk nationalitet.

2. Stad, hufvudorten i halfkantonen Basel-stadt, som utgöres af själfva staden och 3 mindre landtkommuner. Staden har 109,810 inv. (1900), däraf 1/3 katoliker. De båda stadsdelarna (Gross-Basel, på den branta, vänstra Rhen-stranden, och Klein-Basel, på den låga, högra) förenas dels genom en år 1226 byggd bro (med kapellet "Käppelin joch"), dels genom två nybyggda broar och en järnvägsbro. Bland byggnader märkas domkyrkan (urspr. i bysantinsk stil, efter jordbäfning 1356 i gotisk), rådhuset (från 1508—21), hospitalet (f. d. markgrefligt palats), museet, universitetsbyggnaden m. fl. B. har tvenne missionsanstalter (Basel-missionssällskapet, bildadt 1815, se särskild artikel, och Chrischonamissionens anstalt, sedan 1840), ett bibelsällskap, som utgifver biblar på alla skriftspråk i världen, ett universitet (stiftadt 1460,

med omkr. 500 studerande), ett gymnasium, två realskolor och två större bibliotek (universitetets, omkr. 230,000 bd, och allmänna läsesällskapets, omkr.

Rådhusgården i Basel.

53,000). Nära domkyrkan finnas märkliga korsgångar och en staty af Oecolampadius. Storartad industri, företrädesvis siden- och metallindustri, samt liflig handel: mer än hälften af Schweiz' utförsel passerar B., som näst Genève är landets rikaste stad. — Invid B. ligger S:t Jakob an der Birs, med en 1872 rest minnesvård i anledning af slaget 1444. (J. F. N.)

Historia. B:s historia går mycket långt tillbaka i tiden. I den närbelägna byn Augst finnas ännu lämningar efter den romerska kolonien *Augusta Rauricorum*; ett *Basilia* omtalas redan i senare hälften af 300-talet e. Kr. Efter att sedan romerska rikets fall växelvis ha tillhört alemannerna, frankerna (496—843), Lothars välde (843—870), östfrankiska riket (870—911) och burgundiska riket (912—1032), kom B. efter den burgundiska dynastiens utslocknande 1033 till det tyska kejsarriket. Redan tidigt (omkr. 700) hade det blifvit biskopssäte inom Besançons kyrkoprovins, och stadens historia fylles alltifrån 1100-talet af oupphörliga strider mellan biskoparna af B. samt stadens borgerskap och adliga släkter, hvilka strider redan i 14:e årh. ledde till borgerskapets seger och B:s ställning såsom fri riksstad. Samtidigt utsträcktes äfven stadens herravälde öfver kringliggande landsbygd. Från senare hälften af 1300-talet ständigt invecklad i kamp med habsburgarna, som understöddes af den biskopliga ministerialadeln, närmade sig B. alltmera Edsförbundet, särskildt efter det franska infallet 1444, stod på Edsförbundets sida under dess kamp mot Karl den djärfve och inträdde efter den slutliga freden mellan Maximilian och schweizarna (1499) definitivt i Edsförbundet 1501. Redan då var det genom sin industri och handel, genom sitt universitet (inrättadt 1460) och sina tryckerier en medelpunkt för tidens kulturlif i Tyskland.

Efter det reformationen under Oecolampadius' ledning 1528 och 1529 vunnit fast fot i B., lämnade biskopen och kapitlet staden, och makten gick helt öfver till borgerskapet, utöfvad i dess namn af de genom kooptation bildade stora och lilla råden under försäte af två öfverborgmästare och två borgmästare. Småningom gled makten helt öfver till det lilla rådet, som i sin hand hade tillsättandet af borgmästarna och utöfvade en sträng styrelse öfver det kringliggande landet, där befolkningen ännu delvis var lifegen. Dessa förhållanden fortforo till 1798, då med fransk hjälp den gamla författningen omstörtades och alla medborgare på land och i stad likställdes. Genom mediationsakten 1803 och 1814 års reviderade författning omintetgjordes faktiskt denna likställdhet, och stadens öfvervikt återställdes. Detta ledde omsider 1830—33 till en revolution, hvarunder genom Edsförbundets ingripande tvistefrågan löstes genom proklamerande af fullständig skilsmässa mellan kantondelarna (aug. 1833). Landtkantonen hade redan året förut gifvit sig en demokratisk författning, som genom senare revisioner (1839, 1850 och 1863) ytterligare demokratiserats. Staden B. fick 1833 en konstitutionell författning, som genom den allmänna rösträttens införande 1847 utvecklats i demokratisk riktning samt genom författningsrevisionerna 1875 (införande af fakultativt referendum, folkinitiativ i lagstiftningsfrågor samt statens öfvertagande af stadsförvaltningen) och 1890 (regeringens tillsättning genom folkval, lagstiftning mot kongregationerna) utvecklats till en ren demokrati.

Stiftets historia är som nämndt på det närmaste förknippad med stadens. Redan tidigt upprättades i dessa trakter ett eget stift, hvars biskop först residerade i Augst. På 700-talet flyttades biskopssätet till staden B., men från 1395 residerade biskopen vanligen i Pruntrut och Delsberg. Efter reformationens införande flyttades stiftsstyrelsen 1529 till Freiburg in Breisgau och 1679 till Arlesheim. På 1500-talet hotades stiftet med fullständig upplösning, i det Bern, Biel och staden Basel bemäktigade sig dess område och där sökte införa reformationen; men det räddades därigenom, att den dåvarande biskopen i förbund med de katolska orterna i Edsförbundet och med deras hjälp kväfde reformationen. Från denna tid betraktades biskopen halft som medlem af Edsförbundet, och stiftet ansågs i allmänhet inbegripet i dess neutralitet. 1792 ombildades den tyska delen af stiftet till en raurakisk republik och blef 1793 ett franskt departement, Mont-Terrible. Wienkongressen lade hela stiftet till Schweiz, större delen till Bern, och 1828 ombildades stiftet, så att det kom att omfatta kantonerna Bern, Luzern, Solothurn och Zug, senare äfven Aargau, Thurgau och Baselland; Solothurn blef biskopssäte. 1874 blef stiftet så godt som upphäfdt — endast Luzern och Zug blefvo biskopen trogna —, men återställdes 1884 genom ett fördrag mellan Edsförbundet och kurian, som utnämnde en af förbundsrådet godkänd biskop. Med stiftet förenades 1888 äfven Ticino, och biskopen erhöll titeln biskop af Basel och Lugano.

I B. slöts 5 april 1795 fred mellan franska republiken och Preussen; underhandlingen hade förts å fransk sida af Barthélemy, å preussisk af Hardenberg. Preussen utgick ur kcalitionen mot Frankrike och öfverlämnade, under förbehåll af framtida närmare öfverenskommelse, sina besittningar på västra Rhenstranden. Genom konventionen 17 maj s. å. drogs mellan Nord- och Syd-Tyskland en demarkationslinje, så att Westfaliska kretsen, Öfver- och Nedersachsen, Franken, Öfre Pfalz, Hessen-Kassel och Hessen-Darmstadt samt de kring Main belägna delarna af Rhenkretsarna förklarades neutrala. 22 juli 1795 slöts i B. fred mellan Frankrike och Spanien; Frankrike återgaf sina eröfringar i Spanien och erhöll i stället Spaniens andel af Haiti. Om kyrkomötet i B. och dess förhållande till husiterna och Birgittinerna se Baselkonsiliet och Birgittinorden. Litt.: Ochs, "Geschichte der stadt und landschaft Basel" (I—VIII, 1796—1822), Boos, "Geschichte der stadt Basel" (1878), A. Burckhardt, "Bilder aus der geschichte von Basel" (I, II, 1882), och Vautrey, "Histoire des évêques de Bâle" (I—IV, 1884—87). T. H—r.

Baselblått, *kem.*, anilinfärg, som löser sig i vatten med blåviolett färg och färgar bomull, som blifvit betad med tannin och kräkvinsten, blå. H. E.

Basel-konfessionen, en på grundval af Oecolampadius' förarbeten sannolikt af Myconius 1532—34 författad reformert bekännelseskrift, som 21 jan. 1534 blef publicerad i Basel och gillad af dess borgare. Äfven staden Mülhausen antog den, hvarför den ock stundom kallas *confessio mulhusana*. Jfr Hagenbach, "Kritische geschichte der entstehung und der schicksale der ersten basler konfession" (1827).

Baselkonsiliet. Konstanzkonsiliet (1414—18) hade sökt skapa regelbundet återkommande allmänna kyrkomöten: sådana skulle hållas efter fem år, efter sju år samt därefter med tio års mellanrum. Det första af dessa, det i Pavia-Siena 1423—24, blef på grund af kurians intriger resultatlöst. När så sju år senare tiden nalkades för det nya konsiliets sammankallande, var den konsiliära strömningen i Europa så stark, att Martin V ej ansåg sig kunna underlåta mötets inkallande. Som ett ytterligare skäl förelåg den religiösa och nationella rörelsen i Böhmen, som sedan mer än ett årtionde störde Europas fred, och hvars biläggande därför var den påfliga diplomatiens angelägnaste och svåraste uppgift. I jan. 1431 sändes kardinal Cesarini (se d. o.) till Tyskland med den dubbla uppgiften att leda korståget mot husiterna och att öppna konsiliet i Basel. På våren s. å. började deltagarna anlända — mest fransmän, italienare och spanjorer; 23 juli egde det högtidliga öppnandet rum, men först med Cesarinis ankomst i sept. s. å. togo förhandlingarna sin början. Genast yppade sig svårigheter. Martins efterträdare, Eugenius IV, en inskränkt veneziansk augustinmunk, sökte, skrämd af konsiliets antipåfliga karaktär och försonlighet mot husiterna, redan i början (dec. 1431) upplösa detsamma under den förevändning att det för underhandlingarna med Öst-Rom borde hållas i en italiensk stad. Konsiliet ville å sin sida ej ge vika, instämde påfven inför sig, utnämnde legater för förvaltningen af Avignon och Venaissin samt konstituerade sig såsom kyrkans högsta myndighet. En definitiv brytning syntes förestående, men afvärjdes — hufvudsakligen genom Cesarinis takt. Påfven erkände omsider konsiliet (dec. 1433) och ditsände fyra legater, bland dem kardinal Albergata (se d. o.), att med Cesarini dela presidiet. De föreliggande uppgifterna voro i främsta rummet kätteriets utrotande och fredens återinförande inom kyrkan, kyrkans reformation samt unionen med grekerna. Med hänsyn till dessa uppgifter bestämdes ock redan 1431 konsiliets organisation: konsiliet fördelade sig på fyra för fyra månader tillsatta deputationer, tros-, freds- och reformationsdeputationen samt deputationen för allmänna ärenden. Förslag, om hvilka tre af dessa deputationer enat sig, antogos definitivt och förkunnades på generalkongregationer och sessioner. Rösträtt tillkom, liksom i Konstanz, biskopar, universitet, doktorer och magistrar, men äfven lärde af lägre grader.

Trots striden med påfven hade konsiliet genom underhandlingar förmått husiterna att skicka sändebud till Basel. Dessa sändebud ankommo dit i jan. 1433. Mellan fyra af dem och fyra af kyrkomötet utsedda teologer dryftades nu stridsfrågorna disputationsvis, men utan resultat. Man öfverenskom emellertid om underhandlingarnas fortsättande i Böhmen. Genom ett klokt begagnande af den gamla motsättningen mellan de moderata och revolutionära elementen bland husiterna lyckades konsiliets underhandlare med det moderata partiet träffa en preliminär öfverenskommelse, de s. k. Prag-(Basel-)kompaktaterna (nov. 1433). Böhmen återinträdde i kyrkans fulla gemenskap mot vissa eftergifter, bland hvilka den viktigaste var medgifvandet, med vissa inskränkningar dock, af nattvardens utdelande "sub utraque" inom de böhmiska länderna. Detta ledde, som väntadt var, till öppen brytning mellan det förhandlingsvänliga och det oförsonliga partiet bland husiterna, hvilket senare blef tillintetgjordt vid Lipan 1434. Den nämnda öfverenskommelsen blef sedan grundvalen för slutuppgörelsen mellan kejsar Sigismund och Böhmen 1436, de s. k. Iglau-kompaktaterna, till hvilka konsiliet, om än motsträfvigt, måste samtycka. Utöfver de antydda eftergifterna tillförsäkrades Böhmen en nationell kyrkoorganisation under af prästerskap och folk valda biskopar.

Samtidigt med arbetet på den böhmiska frågans lösning hade konsiliet, drifvet visserligen lika mycket af hat till påfven som af reformationsifver, gripit sig an med sin andra uppgift: kyrkans reformation. 1433 inskränktes provisioner och reservationer samt återupplifvades synodalsystemet, 1435 aflystes annaterna, reformerades kurians jurisdiktion samt vidtogos åtgärder för höjande af prästernas sedlighet; året därpå följde ett försök att reformera kurian. Men s. å. tvangs kyrkomötet för bestridande af kostnaderna för underhandlingarna med grekerna att förkunna plenarindulgenser. Detta innebar på en gång en ny utmaning mot påfven och ett afsteg från den dittills följda reformpolitiken. En reaktion till påfvens förmån följde, och konsiliets anseende sjönk; delvis berodde detta äfven därpå, att konsiliet icke var en representation för de kyrkliga förvaltningsenheterna. Reformdekreten stannade på papperet och fingo betydelse endast i den mån de ingingo i de senare konstitutioner, som reglerade de olika ländernas förhållande till kurian, enkannerligen den pragmatiska sanktionen i Bourges 1438.

Konsiliets tredje stora uppgift, unionen med gre-

kerna, gaf tillika med det franska prästerskapets försök att återföra påfvestolen till Avignon anledning till dess definitiva brytning med kurian. Eugenius önskade som plats för unionskonsiliet en italiensk stad, konsiliemajoriteten åter hade från början tänkt sig Basel, men stannade under franskt inflytande med sitt val på Avignon; minoriteten åter röstade för Bologna eller Udine. Påfven stadfäste minoritetens beslut, men öfverenskom sedan med grekerna om konsiliets hållande i Ferrara och förklarade Baselmötet upplöst. I Ferrara och Florens hölls också 1438—39 ett kyrkomöte, som mellan den latinska och den grekiska kyrkan åvägabragte en union, hvilken dock kom att stanna på papperet. Baselkonsiliet ville emellertid ej böja sig; det svarade på påfvens upplösningsdekret med att först suspendera (jan. 1438) och sedan afsätta honom (juni 1439) och utsåg till påfve hertig Amadeus af Savoyen, som antog namnet Felix V (nov. 1439). Men konsiliet hade öfverskattat sitt inflytande. Frankrike och de tyske furstarna hade redan förut tydligt visat sin obenägenhet för att blanda sig i striden mellan påfve och kyrkomöte. Felix V erkändes knappast på något håll; efter afslutandet af 1448 års konkordat, hvarigenom bandet mellan Tyskland och påfvestolen återknöts, abdikerade han. Konsiliet valde 1449 Nikolaus V till påfve och beslöt 25 april s. å. sin egen upplösning.

Den påfliga politiken hade sålunda segrat öfver de konsiliära idéerna; men striden har satt spår efter sig ej blott på det politiska, utan äfven på det litterära och vetenskapliga området. Såsom konsilieteoriernas främste målsman står Nicolaus från Cues genom sitt verk "Concordantia catholica"; påfvedömets talan fördes i främsta rummet af kardinal Torquemada, hvars "Summa de ecclesia et ejus auctoritate" länge utgjorde den förnämsta arsenalen för papalismens vapendragare. — Äfven på det profan-politiska området ingrep konsiliet; så hölls fredskongressen i Arras 1435 under dess medling.

Litt.: Mansi, "Conciliorum collectio" XXIX—XXXI; "Monumenta Conciliorum generalium seculi" XV, I—III (Wien 1859 ff.), Haller, "Concilium basiliense" I—IV (Basel 1895—1903), Hefele, "Conciliengeschichte" VII, Creighton, "History of the papacy from the great schism to the sack of Rome". T. H—r.

Basellaceæ, *bot.*, växtfamilj, besläktad med *Amarantaceæ*. Familjen innehåller endast ett fåtal arter, som förekomma i synnerhet i Anderna. *Basella alba* L. odlas ofta i varmare länder och användes som soppkrydda. Rotknölarna af *Ullucus tuberosus* Loz. (melloco) likna små potatisar och användas som dessa, hvarför växten allmänt odlas i Anderna i Syd-Amerika. *Boussingaultia basselloides* H. B. K. och *Anredera scandens* Moq. äro vackra slingerväxter och odlas ofta. G. L—m.

Baselmissionssällskapet (ty. *Basler missionsgesellschaft*) stiftades 1815, förberedt genom det s. k. tyska kristendomssällskapet. Det har sitt stöd i både lutherska och reformerta kretsar i Schweiz och Syd-Tyskland. Styrelsen består af 12 medlemmar och kompletterar sig själf. Sällskapets missionsinspektörer ha varit: Ch. G. Blumhardt (1816—38) W. Hoffmann (1838—49), F. J. Josenhans (1849—79), O. Schott (1879—84) och Th. Oehler (sedan 1884), alla såsom präster förut tillhörande den württembergska kyrkan. Från dess missionsinstitut har ett stort antal framstående missionärer utgått: Riis, Christaller, Leupolt, Zimmermann, Ramsey, Gobat, Weitbrecht, Hebich, Krapff, Rebmann, Mögling, Gundert m. fl. En 1821 börjad mission i Syd-Ryssland blef redan 1835 i följd af en ukas från ryske kejsaren upphäfd; likaså blef en 1827 börjad mission i Liberia redan 1831 afbruten. Sällskapets nuvarande missionsfält äro följande fyra: 1. *Guldkusten*, upptaget 1828, uppför Volta-floden mot Asjanti, ett efter stora offer med mycken framgång bearbetadt missionsfält med f. n. (1904) 11 hufvudstationer. Under de första 50 åren, under hvilken tid 129 missionsarbetare utsändes, hade 39 efter knappt börjad verksamhet bortryckts genom klimatet och 50 nödgats återvända till hemlandet med bruten hälsa, och år 1895 dukade icke mindre än 19 europeiska missionärer under. Antalet församlingsmedlemmar, som 1858 voro blott omkr. 390, hade 1868 växt till 1,600, 1878 till 4,000, 1888 till 8,000 och 1898 till 18,000, allts med ständigt växande progression. — 2. *Indien*, Norra och Södra Kanara, södra Maratha, Malabar, Nilgiri och Kurg, med f. n. 7 hufvudstationer, upptaget 1834. — 3. *Kina*, Kvang-tung-provinsen, bland förnämligast hakkafolket, med f. n. 13 hufvudstationer, upptaget 1846. Där arbetade i sällskapets tjänst äfven svensken T. Hamberg (1846—54). — 4. *Kamerun*, med f. n. 9 hufvudstationer, upptaget 1886. — Under ledning af en särskild kommitté har sällskapet på missionsfälten i Indien och på Guldkusten äfven upprättat industrianstalter och handelsfaktorier, som visat sig ega icke ringa betydelse för infödingarnas civilisation. Dess missionärer äro f. n. nära 200, dess församlingsmedlemmar omkr. 41,000, och i dess förträffliga skolor åtnjuta öfver 20,000 lärjungar undervisning. Inkomsterna uppgå till omkr. 1 mill. kr. Sällskapets organ äro "Der evangelische heidenbote" och "Evangelisches missionsmagazin". Se Eppler, "Gesch. d. bas. mission" (1900). A. K.

Bas-Empire [fr.; basépir], namn på östromerska l. bysantinska riket, i motsats till romerska kejsarriket på dess höjdpunkt.

Basento (Vasento), flod i italienska prov. Potenza, upprinner på Apenninerna vid staden Potenza och utflyter, ganska vattenrik, i Taranto-bukten, ej långt från ruinerna af Metapontum. 149 km. lång.

Basēra (fr. *baser*, af grek. *ba'sis*, grundval), fota, stödja, grunda (på).

Bas-fiol, musik-instrument. Se Kontrabas.

Bas-flöjt, *mus.*, ett slags på 1500—1700-talen bruklig flöjtdus, som stod en kvint lägre än bassettflöjten.

Basford [bā'sfəd], stad i engelska grefskapet Nottingham. 39,947 inv. (1901). Stor industri i trikåvaror och strumpor.

Basgiga, *mus.* Se Kontrabas.

Bashahr [bəsjā'ə], Bisahir, Bisser, tributstat i brittisk-indiska prov. Punjab, ö. om Sutlej, en af Simla-Hill-staterna. Areal 8,590 kvkm. 75,727 inv. (1891). Befolkningen är en blandning af indier och mongoler. I vissa trakter är polyandri gängse. Exportvaror äro får, nötboskap, ull, opium och tobak. Rajan och de förnäme äro rajputer. Rajan, som 1815 blef tributskyldig till ostindiska kompaniet, erlägger 3,945 rupier som tribut till indiska regeringen. Residens är om vintern Rampur, om sommaren Sarahan.

Basicitēt, *kem.*, syrornas egenskap att i högre eller lägre grad kunna mätta (neutralisera) baser. Man säger, att en syras basicitet är 1, eller att en syra är en-basisk, om en molekyl af syran kan mätta blott en enda molekyl af en ensyrig bas; att den är 2, eller att syran är tvåbasisk, om en molekyl af en syra mättar två molekyler af en ensyrig bas o. s. v. Enbasiska syror gifva med ensyriga baser blott en enda klass salter, de neutrala, t. ex.:

$$\underset{\text{Salpetersyra, enbasisk syra}}{HNO_3} + \underset{\text{Kali, ensyrig bas}}{K.OH} = \underset{\text{Vatten}}{H_2O} + \underset{\text{Kaliumnitrat, neutralt salt.}}{KNO_3}$$

Tvåbasiska syror kunna med ensyriga baser gifva både neutrala och sura salter t. ex.:

$$\underset{\text{Svafvelsyra, tvåbasisk syra}}{H_2SO_4} + 2\,\underset{\text{Kali, ensyrig bas}}{K.OH} = \underset{\text{Vatten}}{2\,H_2O} + \underset{\text{Kaliumsulfat, neutralt salt.}}{K_2SO_4}$$

$$H_2SO_4 + K.OH = \underset{\text{Vatten}}{H_2O} + \left.\begin{matrix}K\\H\end{matrix}\right\}SO_4$$

Surt kaliumsulfat, surt salt.

P. T. C.•

Basidier, *bot.* Se Basidiomycetes.

Basidiesvampar. Se Basidiomycetes.

Basidiolichēnes, *bot.* Se Basidiomycetes och Lafvar.

Basidiomycētes, Basidiesvampar, *bot.*, en af de viktigaste och största af de klasser, i hvilka

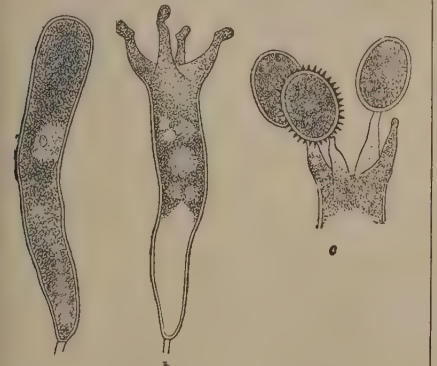

Olika utvecklingsstadier af en basidie.

svamparna indelas. Liksom för Ascomyceterna det utmärkande är att de ega asci och askosporer, så är för basidiomyceterna det karakteristiskt att de alla ega basidier, som utveckla basidiosporer. Förökningen sker hufvudsakligen med tillhjälp af dessa basidiosporer. Från det ledade myceliet eller svampens vegetativa del utväxa hyfer (se *a* i fig.), som ofta äro samlade i en särskild svampfrukt, till basidier. Dessas utseende och beskaffenhet äro de viktigaste kännetecknen på de skilda hithörande grupperna. Basidierna förblifva antingen odelade eller dela sig före sporbildningen genom tvär- eller längdväggar (se fig.) i vanligen fyra rum, som hvart och ett bär en spor på ett kortare eller längre skaft (sterigma). Hos de odelade basidierna utväxa vanligen 4 kägelformade sterigmer (se *b* i fig.), hvilkas ändar växa och fyllas med protoplasma. Basidiens cellkärna, som uppkommit genom sammansmältning af 2 kärnor, delar sig i 4, och i hvar och en af de 4 sterigmerna upptränger en kärna. Sedan en skiljevägg uppstått, afsnöres den öfversta delen såsom en basidiospor (se *c* i fig.). Oftast äro basidierna jämte parafyser förenade i större antal i s. k. *hymenier* (se d. o.), som intaga en bestämd plats på svampfrukten. — Till förökning kunna tjäna äfven konidier (se Ascomycetes) samt en egendomlig form af dessa, som fått namn af klamydosporer. Fortplantning på könlig väg är ej känd. Jfr Apogami.

Tvärdelad basidie. Längsdelad basidie.

Då dessa svampars utseende och öfriga beskaffenhet i mycket hög grad växla, hänvisas i öfrigt till de enskilda ordningarna och familjerna.

Klassen indelas vanligen på följande sätt:

1:a underklassen Hemibasidii.
- Ordn. Hemibasidiales (Ustilagineér).

2:a underklassen Eubasidii.
- 1:a ordn. Protobasidiomycetes, familjer: Uredinaceæ, Auriculariaceæ, Tremellaceæ.
- 2:a ordn. Autobasidiomycetes, familjer: Dacryomycetaceæ, Exobasidiaceæ, Thelephoraceæ, Clavariaceæ, Hydnaceæ, Polyporaceæ, Agaricineæ m. fl. (bilda tillsammans gruppen Hymenomycetes).
  Phallaceæ, Lycoperdaceæ, Sclerodermataceæ m. fl. (bilda tillsammans gruppen Gasteromycetes).

I motsats mot ascomyceterna bildar endast ett ringa fåtal basidiomyceter tillsammans med alger lafvar, basidiolichener (se Lafvar). G. L—m.

Basidiospōrer, *bot.* Se Basidiomycetes.

Basidium, *bot.* Se Basidiomycetes.

Basigami, *bot.* Se Befruktning (växternas).

Basilan, en ö bland Sulu-öarna, genom Basilansundet skild från Mindanao. 6° 30′ n. br., 122° ö. lgd. Heter ock Isabela. B. är 58 km. lång och 42 km. bred samt har en areal af 1,275 kvkm. och 12,000 inv. (1899). Ön är mycket fruktbar (kokos, kakao, sockerrör, bomull) samt har värdefulla skogar och utvecklad boskapsskötsel. Pärlfiske. Huf-

vudort är Fort Isabela, 1,119 inv. De omgifvande Sulu-öarna bruka jämte B. kallas Basilan-öarna.

Basilär, som har afseende på basen (särskildt i fråga om skallens bas).

Basilär-meningitis, tuberkulös hjärnhinneinflammation.

Basile, Giambattista, grefve af Torone, neapolitansk dialektskald och sagoförtäljare, gjorde i början af 1600-talet krigstjänst hos venezianerna i Grekland och var från 1610 en tid fäst vid hofvet i Mantova. Han afled före 1634. B:s mera framstående arbeten äro skrifna på neapolitansk munart och utgöra det förnämsta, som därå finnes författadt. Särskildt märkligt är prosaarbetet *Il pentamerone* (af grek. *pe'nte*, fem, och *heme'ra*, dag), en samling af 50 med grotesk uppsluppenhet berättade folksagor, i likhet med Boccaccios "Decameron" omslutna af en novellistisk ram och jämnt fördelade på fem dagar. Af denna i sin färgrika fantastik äkt-italienska bok utgafs en upplaga senast 1891. Den är öfversatt till flera språk (på tyska i senaste uppl. 1895). På sin hembygds dialekt skref B. äfven *Opere poetiche* (1613) och ekloger under titeln *Le muse napolitane* (1635, flera uppl.).

Basile, Giambattista Filippo, italiensk arkitekt och konstskriftställare, f. 1825 i Palermo, där han 1860 blef professor i arkitektur. Bland hans arbeten märkes operahuset därstädes. På det litterära området har B. uppträdt som utgifvare af "Giornale di antichità e belle arti" (1863—65) och skrifvit flera specialarbeten i arkitektur.

Basilēa. Se Basilia.

Basileiäner (Basiliäner). 1. Munkar och nunnor, som följde de regler och föreskrifter, som af Basileios den store uppställdes för munkväsendets renande och organisering. Namnet basilianer nyttjades ofta, men oriktigt, om grekiska munkar i allmänhet. — 2. Se Basileios (af Ankyra).

Basileios (grek. *Βασίλειος*, lat. *Basilius*) den store, biskop af Cæsarea, var jämte sin broder, biskop Gregorius af Nyssa, och sin gode vän, patriarken Gregorius af Nasians (de tre s. k. store kappadocierna), en af sin tids ypperste kyrkolärare. Han föddes i Cæsarea i Kappadocien omkr. 330. Efter att hafva gjort grundliga studier i Cæsarea, Konstantinopel och Aten uppträdde han till en början som retor i sin fädernestad. Af håg och böjelse drogs han dock alltmer till ett rent asketiskt lif. Sedan han besökt de berömdaste asketerna i Syrien, Palestina och Egypten, skänkte han hela sin förmögenhet åt de fattige och drog sig med några själsfränder tillbaka till en enslig ort invid floden Isis, å hvars andra strand hans moder och syster, båda med namnet Makrina, grundat en kvinnlig asketkoloni. Han tillbragte där flera år såsom munk, men vigdes 364 till presbyter i Cæsarea och blef 370 metropolit därstädes. På denna plats utvecklade han en omfattande och kraftfull verksamhet. Särskildt uppträdde han med stort eftertryck mot arianismen, som redan förut i honom hade en afsvuren fiende. Hans viljekraft sammanhöll nicenarna i östern, och genom sin fasthet kom han själfva den arianske kejsar Valens att rygga tillbaka. I den kristliga barmhärtighetens historia är B. berömd bl. a. för sitt utanför Cæsarea belägna storartade hospital, som omfattade en hel liten stad. Äfven som biskop fortfor B. att vara en varm beskyddare af munkväsendet och uppbjöd allt hvad i hans förmåga stod för att göra det fruktbärande för kyrkan genom att indraga den asketiska kristendomen inom kyrkans sfär och förena en praktiskt verksam människokärlek med asketlifvets ideal. Den egyptiska munkrigorismen fick i hans berömda munkregler och efter dessa inrättade kloster stå tillbaka för en med den mildare grekiska anden öfverensstämmande högre grad af gemensamhetslif och individuell frihet. I hans anda gestaltades orientens munksamfund, hvarför han med rätta benämnes det grekiska munkväsendets fader. B. dog 379. Hans efterlämnade skrifter äro af högt värde. Såsom kyrkohistorisk källa anlitas hans kvarvarande brefsamling flitigt, och hans *Hexaëmeron*, 9 predikningar öfver världens skapelse, utgör ett grundläggande arbete inom skapelsedagslitteraturen. Polemiskt och dogmatiskt betydande äro ock hans skrift i fem böcker *Emot Eunomios* (arian) och hans nicenska skrift *Om den helige Ande*. Till honom hänföres ock, ehuru i reducerad form, den s. k. *basilianska liturgien*. Bästa sammeleditionen af B:s skrifter är utgifven af maurinerna J. Garnier och P. Maranus, 3 bd, 1721—31; aftr. i Mignes "Patrologia", ser. græc. bd 29—32. Se P. Allard, "S:t Basile" (1899). J. Hdr.

Basileios, (grek. *Βασίλειος*, lat. *Basilius*) af Ankyra, biskop, en af hufvudmännen för homoiusianernas parti (se Arianism), hvars medlemmar efter honom äfven kallades basileianer. Han afsattes från sin biskopsvärdighet på synoden i Sardika (343), återinsattes af kejsar Konstantius 350, men förvisades 10 år senare till Illyrien, där han afled. J. Hdr.

Basileios (grek. *Βασίλειος*, lat. *Basilius*), östromerska kejsare. 1. Basileios I, macedoniern, stiftaren af den macedoniska dynastien, som regerade 867—1056. B. var född nära Adrianopel af en greciserad slavisk familj, blef i sin tidiga ungdom af bulgarerna bortförd och gjord till slaf, men lyckades återkomma till sin hembygd, trädde sedan i hofvets tjänst och steg där från stallknekt till öfverhofstallmästare och öfverste kammarherre hos Mikael III. Denne gjorde B. till sin förtrognaste politiske rådgifvare samt upphöjde honom, efter att på hans ingifvelse ha låtit mörda sin inflytelserike farbroder Bardas, till cæsar och medregent (866). Snart föll äfven Mikael offer för B:s äregirighet och mördades, 867. B. besteg tronen och styrde sedan riket med lika mycken vishet som kraft. Han återställde de förstörda finanserna och den länge försummade krigshären samt bragte åter ordning i förvaltningen. Om lagstiftningen gjorde han sig väl förtjänt genom att utgifva de efter honom uppkallade basilikerna (en ny upplaga af Justinianus' lagverk, se Basilika). I de kyrkliga striderna ingrep han med stor kraft, och han lyckades att tränga araberna tillbaka såväl i orienten som i södra Italien. En olyckshändelse på en jakt slutade B:s dagar 886.

2. Basileios II med tillnamnet Bulgaroktonos ("bulgardödaren"), den föregåendes sonsons sonson, son af Romanos II och Theofana, regerade 976—1025 och var en af det östromerska rikets dugligaste kejsare. Hans regering upptogs mest af hårdnackade strider mot bulgarerna, sedan han först stadgat sin tron mot upproriska generaler och intriganta ministrar. Krigen mot bulgarerna började 990 och slutade först 1018 med det bulgariska rikets

fullständiga undergång. B:s skoningslösa hårdhet mot fångna fiender — han lät blända dem i tusental — förskaffade honom hans tillnamn. I södra Italien

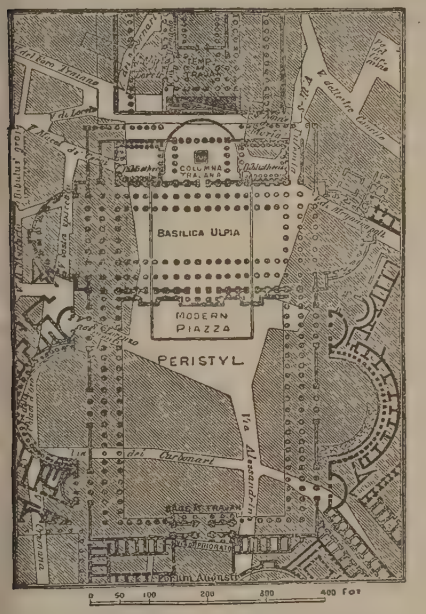

Plan af Basilica Ulpia och det omgifvande, af Trajanus reglerade området (se sp. 1027).

lejdade hans ståthållare de sachsiske kejsarnas anfall, ch med araberna förde han i Syrien segerrika krig. 3. gick helt upp i sin härskaregärning, förde ett sketiskt lif och dog arnlös.

Om Basileios I och Basileios II se vidare Östomerska riket.

Basileū's (grek.), kung; namn på den andre rkonten i Aten. Se rkont.

Basilia l. Basilēa, nromerskt namn på staen Basel.

Basiliäner. Se Basileianer.

Basilicāta, nu Potenza, provins i Italien, f. d. konungariket eapel, mellan Tarantoiken och Apenninerna. e Potenza.

Basilides, gnostiker i lexandria i 2:a årh. . Kr. Se Abraxastenar.

Basilier [-liē], Ida, finsk sångerska, f. 10 sept. 846 i Uleåborg, studerade 1867—70 vid konservatoriet i Paris och 1871 hos fru Nissen-Saloman i Petersburg samt blef snart känd såsom den populäraste sångerska i Finland, där hon konserterade t. o. m. på de aflägsnaste orter. Under åren 1870—80 gaf hon i Finland, Sverige och Norge 700 konserter, uppträdde dessutom i München, Paris, Lybeck och Petersburg samt deltog i Trebellis turné i England 1877. Ännu större triumfer firade hon emellertid på operascenen. Redan 1870 medverkade hon i Hälsingfors vid några operaföreställningar på finska språket; senare debuterade hon i Stockholm på k. operan såsom *Rosina* i "Barberaren", *Rose Friquet* i "Villars' dragoner" och *Lucie* samt var engagerad därsammastädes 1872—74, hvarunder hon ytterligare sjöng *Norina* i "Don Pasquale", *Guillemette* i "Advokaten Pathelin", *Philine* i "Mignon", *Linda* och *Martha*. Slutligen gästade hon samma scen 1875—76. Sin lifligaste verksamhet utvecklade hon 1876—78 vid finska operan i Hälsingfors, då hon uppträdde 110 gånger i 12 partier. Dessutom har hon sjungit på operascener i Göteborg, Kristiania och Lybeck. Sedan 1878 är hon gift med fuldmægtig J. Magelssen i Kristiania. B:s röst var i hennes glansperiod en hög koloratursopran med utvecklad färdighet. På scenen rörde hon sig med friskhet och liflighet. A. L.

Basilika (grek. *basilikē* [*stoa*], lat. *basi'lica*), egentl. den pelarhall i Aten, där arkonterna utöfvade sin domsrätt. 1. Den antika basilikan, sådan den efter grekiska föredömen utbildades af romarna, var en byggnad innehållande blott en enda stor sal eller hall, i hvilken förrättades domstolsförhandlingar och höllos folkförsamlingar, sammankomster och möten af politisk, kommunal eller ekonomisk natur, hvilka i äldre tider hållits under bar himmel på torget (*forum*). Den behöfliga golfytan var i allmänhet större än att man kunde öfvertäcka den med en trätakstol i ett spann. Rummet uppdelades därför medelst 2 eller 4 kolonnrader i 3, resp. 5 skepp. På dessa kolonnrader hvilade de murar, som slutligen uppburo takkonstruktionen.

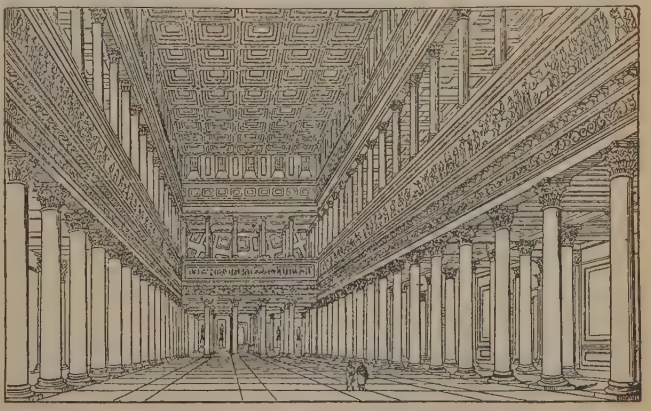

Det inre af Basilica Ulpia restaureradt.

Sidoskeppen voro hälften eller tredjedelen så breda som midtskeppet och betydligt lägre. Midtskeppets

bredd bestämdes af den spännvidd man i hvarje fall vågade gifva takstolarna; dess höjd åter betingades däraf att dess omfattningsmurar måste uppdragas så högt öfver sidoskeppens tak, att fönster för midtskeppets belysning i dem kunde anordnas. Kolonnrader och sidoskepp voro äfven framdragna utefter kortväggarna, och öfver sidoskeppen löpte rundt om midtskeppet ett öppet galleri eller en läktare. I någon af byggnadens hufvudaxlar, vanligen midt för hufvudingången, anslöt sig till densamma en öfverhvälfd, halfcirkelformig nisch (*tribuna, absis, concha*) med fasta domaresäten.

Den första basilikan i Rom uppfördes år 185 f. Kr. af M. P. Cato och kallades *B. Porcia*. Den efterföljdes snart af andra i olika delar af staden: *B. Fulvia, B. Sempronia, B. Æmilia, B. Julia, B. Ulpia*. De utstyrdes med allt större lyx, och dyrbaraste material användes för deras inre och yttre byggnadsdelar. *B. Ulpia* ingick såsom ett led i den storartade reglering af området emellan Mons Capitolinus och Mons Quirinalis, som kejsar Trajanus lät utföra. Framför basilikan ordnades ett stort af kolonnader omgifvet torg, och bakom densamma restes på en

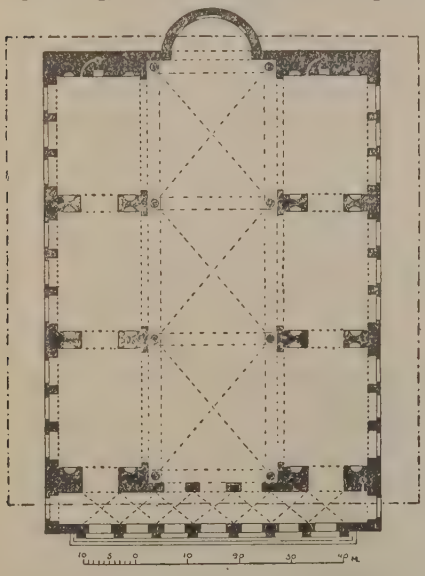

Plan af Konstantins basilika. Den prickade linjen betecknar borggården i Stockholms slott.

gård emellan tvenne biblioteksbyggnader den ännu på sin plats stående Trajanus' kolonn. Anläggningen afslutades med ett tempel (se fig. sp. 1025).

Då hvalf- och betongbyggnadskonsten under senare delen af kejsartiden nådde sin fulländning, ryggade man icke tillbaka ens för att med *hvalf* öfverspänna en basilikas betydande vidder. *Konstantins* (l. Maxentius') *basilika* var ett mästerstycke af romersk hvalfbyggnadskonst. Ännu i sin ruin höjer den sig imponerande öfver omgifningen vid sidan om Forum romanum. I denna byggnad är det problemet löst, att med användande af endast 4 fristående stöd inuti hallen öfverhvälfva med tegel- och betonghvalf ett rum med nära nog samma golfyta som borggården i Stockholms slott. Midtskeppet, 25 m. bredt och 37 m. högt, är täckt med 3 krysshvalf och sidoskeppen med hvartdera 3 tunnhvalf. Det är ett af sidoskeppen, som nu står kvar som ruin.

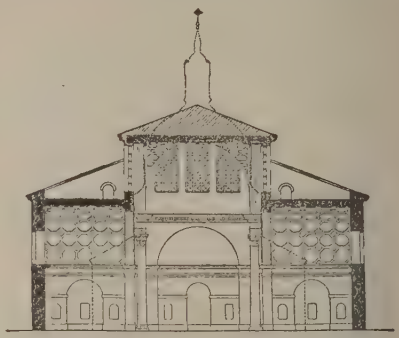

Genomskärning af Konstantins basilika. De prickade linjerna beteckna konturerna af Östermalms kyrka i Stockholm.

Ruiner af Konstantins basilika.

2. **Den kristna basilikan.** Hvarken det hedniska templets eller den judiska synagogans planformer eller namn kunde af den första kristna församlingen användas för deras gudstjänstbehof. De första kristna församlingsbyggnaderna, afsedda liksom basilikorna att under ett tak samla betydande människoskaror till sammankomster, möten och gudstjänster, fingo icke blott en med de trätäckta basilikorna likartad planläggning, såsom varande den för ändamålet enklaste och billigaste, utan erhöllo äfven samma benämning, hvilken dock efter hand utträngdes af *ecclēsia* (fr. *église*). Den gamla benämningen "basilika" kvarstår officiellt såsom hederstitel på de 7 äldsta och förnämligaste kyrkorna i Rom: S. Pietro, S. Giovanni in Laterano, S. Maria Maggiore, S. Paolo fuori le mura, S. Croche in Gerusalemme, S. Lorenzo och S. Sebastiano. — Ordet basilika har emellertid återupptagits i språkbruket, icke längre såsom synonymt med kyrka, utan för att beteckna den kyrk-

byggnadstyp, som närmast öfverensstämmer med den gammalkristna basilikan, hvars grundform varit den normgifvande utgångspunkten för hela den västerländska kyrkbyggnadskonsten ända intill våra dagar.

Den kristna basilikan utgjordes af ett *långhus*, deladt genom kolonnrader i 3 eller 5 skepp. Af samma anledning och på samma sätt som i den antika basilikan var midtskeppet bredare och högre än sidoskeppen och erhöll ljus genom fönster öfver sidoskeppens tak. Hufvudingångarna voro anbragta i långhusets ena kortsida, och å den andra afslutades byggnaden med en halfcirkelformig nisch (*a'bsis, absid*) af samma bredd som midtskeppet och öfverhvälfd med en halfkupol, sirad med mosaiker. Emellan absiden och långhuset anlades ofta ett *tvärskepp* (*transept*), hvilket öppnade sig mot midtskeppet under en mäktig, af kolonner buren hvalfbåge, den s. k. *triumfbågen*. Ett stycke framför absiden i tvärskeppet eller i midtskeppet (om tvärskepp saknades) var *altaret* uppställdt midt på golfvet och helst öfver någon martyrs graf (*confessio*) eller öfver någon af legenden helgad plats. Häraf utbildade sig småningom å ena sidan anläggandet af *kryptor* eller underkyrkor under altarplatsen (*sanctuarium*) i medeltidens kyrkor, å andra sidan det katolska bruket att i hvarje altare förvara en relik. Öfver altaret bars på fyra kolonner ett baldakinartadt tak (*ciborium*), i absiden voro väggfasta bänkar för prästerna, med ett högsäte (*cathedra*) för biskopen. Närmast dessa samlades på ömse sidor om altaret de äldste och förnämligare och i långhuset den öfriga församlingen, med männen till höger och kvinnorna till vänster om den mot altaret och mot öster vända funktionerande prästen. De första kristna kyrkorna voro anlagda med ingångarna mot öster, såsom i allmänhet de hedniska templen; och liksom under offergudstjänsten vid altaret framför dessa prästen stod bakom altaret i förhållande till menigheten, så hade äfven prästen i den första kristna kyrkan altaret mellan sig och församlingen; han vände sig samtidigt mot altaret, mot öster och mot församlingen. Först under 5:e årh. blef det regel att vända kyrkorna med ingången mot väster och absiden mot öster. Den funktionerande prästen måste då, för att fortfarande vända sig mot öster, träda fram till altaret från samma sida som församlingen och vända denna ryggen. Männens och kvinnornas platser bleſvo då ombytta. Ifrån ingången räknadt hade männen ursprungligen intagit sina platser till vänster, kvinnorna till höger; nu blef kvinnornas plats till vänster (norr) och männens till höger (söder). Till anläggningen hörde en öppen *portik* (*narthex*), som sträckte sig utefter hela byggnadens kortsida framför ingångarna till långhuset. Den utgjorde ofta fjärde sidan i en framför basilikan anlagd, af portiker omgifven, förgård (*atrium, paradisus*), i hvars midt stod ett brunnskar eller en bassäng, där man tvådde sina händer före inträdet i kyrkan, ett bruk, som, ehuru i annan form, lefver kvar bland katolikerna, hvilka vid inträdet i kyrkan doppa fingret i vigvattenskålen. Katekumener och botgörare måste under en del af gudstjänsten uppehålla sig i narthex och atrium.

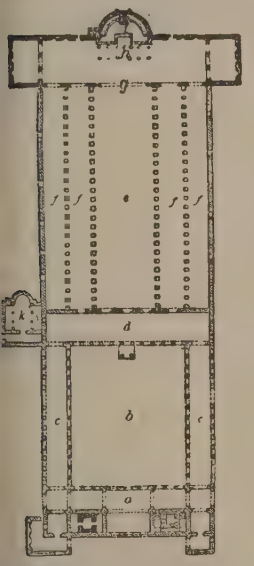

Grundplan af Peters-basilikan. *a* ingång, *b* atrium, *c* portik, *d* narthex, *e* midtskepp, *f* sidoskepp, *g* bema, *h* altare, *i* absid, *k* sakristia.

Man har antagit att den första kristna församlingen i Rom installerade sig i världsliga basilikabyggnader med sin gudstjänst. Detta är dock föga troligt, ty före kejsar Konstantins tid stodo väl näppeligen några sådana byggnader till buds att öfvertaga, och från tiden efter 323, då Konstantin förklarade kristendomen för statsreligion, haſva vi endast nyanläggningar öfver platser, vid hvilka dröjde något minne från kyrkans första århundraden. Konstantin själf anlade Peters-basilikan och Johannes-basilikan (Laterankyrkan); Paulus-basilikan (utanför murarna) började uppföras år 386 under Teodosius. Petersbasilikan nedrefs på 1400-talet för att lämna plats för den nuvarande Peterskyrkan; Johannesbasilikan är till oigenkännlighet transformerad; Paulusbasilikan

Det inre af Paulus-basilikan.

nedbrann 1823, men har sedan dess med stora kostnader återuppförts i sin ursprungliga form och prakt.

I. G. C.

Basi'lika (B a s i'l i k - ö r t). Se O c i m u m.

Basiliká (grek.), den under kejsar Basileios I (d. 886) påbörjade och under hans son Leo fullbordade lagboken för det bysantinska riket. Den består af 60 böcker och är en omarbetning på grekiska språket af den justinianska lagen. Den är utgifven af G. E. och K. W. E. Heimbach (5 bd, 1833—50), med ett "Supplementum" (utg. 1846 af Zachariä v. Lingenthal) och ännu 2 suppleringsband (bd 6 utg. 1870, bd 7 utg. 1897). — B a s i l i k o n s y n o p s i s (småbasilikerna) kallades ett sannolikt omkr. 969 gjordt utdrag ur Basiliká, utgifvet af Z. v. Lingenthal i "Ius græco-romanum", del 5 (1869).

Basi'liksalfva, *Unguentum Terebinthinæ resinosum, farm.*, består af $1^1/_2$ d. kolofonium, $1^1/_2$ d. talg, $1^1/_2$ d. gult vax och $4^1/_2$ d. olivolja, som sammansmältas i lindrig värme, hvarefter 1 d. terpentin tillblandas. Gulbrun, retande salfva, förorsakar lätt eksem.

Basi'lik-ört. Se O c i m u m.

Basili'scus americānus. Se B a s i l i s k 1.

Basili'sk. 1. *Basiliscus americanus, zool.*, en i det tropiska Amerika lefvande ödla, typen för en under-

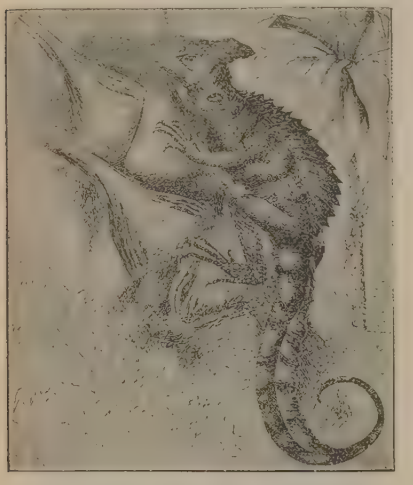

afdelning inom leguanernas familj. På nacken har den en trekantig utväxt, som gifver dess hufvud en viss likhet med ett munkhufvud i kapusjong. På ryggen och på den långa, sammantryckta stjärtens ryggkant har den en hudflik, som är stödd af hornartade stafvar och påminner om fiskarnas ryggfena. Basiliskens konstiga utseende rättfärdigar valet af dess namn (grek. *basili'skos*, dim. af *basileu's*, konung), hvilket den bär redan hos Seba, ehuru det naturligtvis ej kan vara denna (amerikanska) ödla, hvars bild föresväfvade forntiden. I en redan hos Plinius förekommande fabel uppträder basilisken som en oerhördt stor orm, hvilken dödar genom sin blick och med sin fruktansvärda stämma jagar allt lefvande bort ur sin närhet. Medeltidens författare lämna ännu mer vidunderliga beskrifningar öfver ett sådant odjur. F. A. S.*

2. *Krigsv.* Ett slags belägringskanon, som förekom i senare hälften af 16:e årh. Den var af brons och sköt en järnkula af 32 kg. vikt. W. G. B.*

Basilius (lat.). Se B a s i l e i o s.

Basilius Valentinus, alkemist. Se V a l e n t i n u s.

Basim l. B a s s i m [bä'sim], distrikt i brittiskindiska prov. Berar, mellan 19° 26′ och 20° 31′ n. br. samt 76° 39′ och 77° 7′ ö. lgd. 7,661 kvkm. 353,522 inv. (1901), af hvilka omkr. 23,000 äro muhammedaner, 80 kristna och resten hinduer. I det delvis fruktbara landet odlas bomull, hvete och hirs. Industrien frambringar bomullstyg, ylletäcken och papper. Den liknämnda hufvudstaden ligger vid Great-indian-peninsular-järnvägen och har omkr. 12,000 inv.

Basingstoke [bē'sinstȧuk], stad i engelska grefsk. Hampshire. 9,793 inv. (1901). B. är en järnvägsknut och med två kanaler förbundet med London.

Bas-instrument, de musik-instrument, hvilka företrädesvis utföra bas-stämmor: violoncell, kontra-bas, fagott, kontra-fagott, basklarinett, bas-basun, tuba, puka m. fl. A. L.

Basipetāl (af grek. *ba'sis*, grund, och *pe'talon*, blad), *bot.*, "i nedstigande följd". Växtdelar sägas anläggas basipetalt, då de öfversta på axeln sittande anläggas först och de längre ned senare. Denna anläggningsföljd eger rum t. ex. hos en del växters sammansatta blad. Så äro hos rosen, hos potatisen m. fl. de öfversta småbladen i ett blad till anlaget äldre än de nedre. G. A. (G. O. R.)

Bāsis (grek.), bas; botten (t. ex. skallens basis); grundval. Se B a s och B a s i s f r a k t u r.

Bāsisfraktūr (jfr B a s i s och F r a k t u r), *kir.*, brott af något eller några af de ben, som bilda skallens botten. Orsaken är merendels ett direkt våld å hufvudskålen; någon gång kan en basisfraktur uppstå därigenom att kotpelarens öfversta del — vid fall på sätet eller fötterna — pressas upp emot skallens botten. Frakturen träffar oftast mellersta eller främre hjärngropen, enär benen där äro tunnast. Utom tecken på direkt hjärnskada framkallar frakturen stundom blödning ur näsa, öron, svalg eller bakom ögat — med rödfärgning af hvitögat. Alltefter läget kunna flera eller färre af ansikts- och hufvudnerverna vara påverkade, så att förlust af syn och hörsel uppstår eller förlamnings- och känslolöshetsfenomen framträda. Skadan är af lifsfarlig art såväl genom den direkta effekten på hjärnan som genom sina följder. I. A.

Bāsisk, adjektiv af bas (se d. o.).

Basiska bergarter, *petrogr.* Se B a s i t.

Basiska bromider, *kem.* Se B a s i s k a h a l o i d s a l t e r.

Basiska haloïd-salter l. B a s i s k a k l o r i d e r, b r o m i d e r och j o d i d e r, *kem.*, kallas de kemiska föreningar, som fler-atomiga positiva radikaler gifva på samma gång med en saltbildare (klor, brom eller jod) och hydroxyl. Såsom exempel kan anföras basisk zinkklorid, $Zn\begin{cases}Cl\\OH\end{cases}$. Dylika föreningar benämnas äfven oxiklorider, oxibromider o. s. v. P. T. C.*

Basiska jodider, *kem.* Se B a s i s k a h a l o i d s a l t e r.

Basiska klorider, *kem.* Se B a s i s k a h a l o i d s a l t e r.

Basisk oxid, *kem.* Se B a s 4.

Basiskt salt, *kem.*, ett salt, som uppstått vid

ofullständig neutralisering af en bas med en syra, således ett salt, som ännu innehåller en del af basens hydroxylgrupper. Ensyriga baser kunna aldrig gifva basiska salter, endast neutrala eller, med flerbasiska syror, sura salter. Däremot kunna flersyriga baser gifva basiska salter, och dess flere, ju svagare basen är. Kalk, som är en tvåsyrig, men stark bas, ger endast sällan basiska salter. Vismut-, aluminiumhydrat m. fl. svaga baser gifva däremot ofta basiska salter. P. T. C.*

Basi'st, person, som utför bas-stämman i något sång- eller musikstycke.

Basit, *petrogr.*, basisk bergart. Bland de eruptiva (vulkaniska och plutoniska) bergarterna äro somliga (t. ex. basalt, diabas, gabbro, diorit, syenit) fattiga på kiselsyra (mellan 40 och 55 proc.), andra åter (t. ex. trakyt, obsidian, granit) rika därpå. De förra, hvilka således innehålla en jämförelsevis större mängd basiska beståndsdelar, kallas b a s i t e r (basiska bergarter), i motsats till de senare, som benämnas a c i d i t e r (sura bergarter). Mellan båda slagen finnas öfvergångsformer. E. E.

Basj l. (som senare led af sammansättning) B a s j i (turk.), hufvud; den förnämste, öfverste; b a s j - v e k i l, premiärminister; b i n - b a s j i, major; j y s - b a s j i, kapten; h e k i m - b a s j i, öfverläkare.

Basji-bosūker (turk., af *basj*, hufvud, och *bosuk*, vettvillig), "galenpannor", oregelbundna turkiska trupper, dels fotfolk, dels ryttare, dels frivilliga, dels värfvade, som egentligen tjänade de turkiske ståthållarna till polistjänst, men som sedan Krimkriget användts äfven i krig mot Ryssland. Utan fast sammansättning eller egentlig samhörighet med armén, hafva de gjort sig sorgligt ryktbara genom omänsklig grymhet. (C. Ö. N.)

Basji-bosuk.

Basjilange (sing. *musjilange*) l. T u s j i l a n g e (sing. *kasjilange*), negerfolk i Central-Afrika, mellan Kassai och Sankurus biflod Lubi, ungefär mellan 5° och 7° 30′ s. br., enligt Wissmann omkr. 1,4 mill. De äro ett blandfolk af de från s. ö. invandrade baluba (se d. o.) och den äldre befolkningen samt skilja sig nu, med undantag af språket, väsentligen från baluba genom smalt bröst, långa, spensliga lemmar och ringa muskelstyrka. De voro förr ett krigiskt folk, stam lefde med stam, ja by med by i ständig fejd. Då kom genom ett slags social revolution omkr. år 1860 den yngre, saktmodigare generationen till makten och grundade "vänskapsriket" (Lubuku), i hvilket dödsstraff och gudsdomar afskaffades och gemensam hamprökning infördes som tecken på broderlighet. Förr beväpnade de sig med spjut, klubba och båge, nu äfven med eldhandvapen, som de till större delen själfva kunna förfärdiga. Med sina som slafvinnor behandlade hustrur odla de de flesta afrikanska sädesslag, äfven ris, och frukter samt idka boskapsskötsel. Wissmann och Pogge kommo 1881, först af européer, in i landet, som dittills besökts hvarken af portugisiska eller arabiska handlande, och bemöttes på det gästvänligaste af folket och dess konung Mukenge. Sedan dess ha basjilange visat stor åtrå att införa europeiska djur, växter, kläder och husgeråd och närma sig enligt Wissmanns utsago ("Petermanns mitteilungen" 1888) snabbare än någon annan afrikansk stam civilisationen. (H. S.)

Basji-öarna. Se B a t a n - ö a r n a.

Basj-kadūn (turk.), "öfverfru", titel för sultanens favoritsultaninna.

Bäsj-kātib. Se K a d i.

Basjkirer (egentl. *basjkurt*, af oviss betydelse), folkstam af tatariskt eller finskt ursprung, boende i södra Ural och de angränsande slätterna af Volgaområdet, på ömse sidor om Bjelaja, i guvernementen Ufa och Orenburg, mindre i Perm, Samara och Vjatka. Den räknar omkr. 750,000 medlemmar. Dessa äro dels bofasta, dels nomader. Utom åkerbruk och boskapsskötsel äro jakt och biskötsel deras hufvudnäringar. Deras språk är en turkisk-tatarisk dialekt, och islam är deras religion. Basjkirerna omtalades redan på 1200-talet af resandena Plano Carpini och Rubruquis som boende i Ural. De lydde under tatarerna från 1200-talets midt till Ivan IV:s tid, då de underkastade sig ryssarna. 1798—1874 stodo de under guvernören i Orenburg, men i militäriskt hänseende under en egen hetman samt bildade, beväpnade med gevär och lans, basjkirhären, ett oregelbundet rytteri, till hvilket äfven hörde teptjärer, många tatarer o. a., och hade, blandade med donska kosacker, att bevaka Uralfloden längs gränsen mot Asien. 1874 upplöstes emellertid basjkirhären, och allmän värnplikt infördes. Försöksvis bildades redan s. å. en skvadron tjänstpliktiga basjkirer i Orenburg, 1875 en andra och 1876 ett regemente på fyra skvadroner, hvilka bland sina officerare räkna flere infödda adelsmän. Jfr Ujfalvy, "Über baschkiren etc." (i "Russische revue", 1877).

Basjlik l. B a s c h l i k (ry. *basjlijk*, turk. *basjliq*), ett slags af ryssarna från turkarna lånad, särskildt af militärer använd hufvudbetäckning; ett slags hufva, försedd med ändar att knyta i nacken.

Bäsj-tergumān. Se K a d i.

Bäskara. Se B h ä s k a r a.

Baskemölla, fiskeläge i Gladsax socken, Kristianstads län, omkr. 5 km. n. om Simrishamn. Omkr. 400 inv., som till större delen nära sig af sillfiske, hvilket på senare tider dock betydligt gått tillbaka. Fiskredskapen ha ett värde af öfver 50,000 kr. För fiskeläget gälla byggnadsstadgan och brandstadgan för rikets städer.

Basker (sp. *vascongados*, bask. *euskaldunak*), en märkvärdig folkstam, den fornåldrigaste i Europa, bosatt kring inre delen af Vizcaya-viken, såväl på den franska som på den spanska sidan af västliga Pyreneerna. I Frankrike bo de till ett antal af omkr. 120,000 i de små områdena Labourd, Basse Navarre och Soule, hvilka utgöra två arrondissemang, Bayonne och Mauléon, i departementet Basses-Pyrénées och med ett gemensamt namn pläga kallas P a y s d e s B a s q u e s. I Spanien utgöra de hufvudbefolkningen i de efter dem uppkallade B a s k i s k a p r o v i n s e r n a (se d. o.) samt bo äfven spridda i andra delar af det forna konungariket Navarra. De spanske baskernas antal torde uppgå till omkr. 400,000. Antalet basker i Europa minskades särskildt under åren 1865—75 betydligt genom

stark utvandring till Syd-Amerika (Argentina, Uruguay), Mexico och Cuba, och det har uppgifvits, att inemot 200,000 basker f. n. skola finnas i Amerika. — Baskerna utgöra en egen folkstam, enda återstoden af de iberiske vasconerna, som på romartiden bodde i nuvarande Navarra. De äro starkt byggda,

Baskiska folkdräkter.

af medellängd samt synnerligen viga och rörliga. Den ursprungliga baskiska typen (i Frankrike) visar brakycefal hufvudskålsbildning, medan bland spanska basker dolikocefaler oftare förekomma. A. Retzius antog, att Europas urfolk varit brakycefaler och att till detta urfolk bl. a. just hört baskerna. Senare gällde länge Brocas mening, att baskerna voro dolikocefaler, men 1896 lyckades den franske antropologen Collignon uppvisa, att baskerna äro och sedan gammalt varit ett väsentligen brakycefalt folk. Deras hår- och hudfärg är i allmänhet ljusare än deras spanske och franske grannars. — I synnerhet de spanske baskerna fasthålla troget vid sin gamla nationaldräkt. För männens del består denna af en blå eller röd mössa (*boina*), bekant som insurgenternas hufvudbonad under carlistkrigen, rödt gördelband, kort, åtsittande, vanligen brun jacka och benkläder af sammet eller randigt tyg. Kvinnorna bära ett starkt utskuret liflstycke utan ärmar och brokigt randad, stundom enfärgadt röd eller blå kjol, en egendomlig hårklädsel samt tunga öronringar af guld eller silfver. Till lynnet äro baskerna lifliga och glada, men också stolta och lättretliga. De ha alltid utmärkt sig för gammaldags gästfrihet samt för tapperhet och glödande frihetskärlek, i synnerhet då det gällt att skydda deras urgamla, nu mestadels upphäfda privilegier. Baskerna äro mycket begifna på härdande kroppsöfningar, i synnerhet bollspel. Männen äro arbetsamma och söka ofta under vandringar i hela Spanien arbetsförtjänst som timmermän, murare eller stenhuggare. Kvinnorna sky ej det hårdaste grofarbete, t. ex. vid lossning och lastning af fartyg, och kunna bära oerhörda tyngder på hufvudet. Baskiska ammor äro eftersökta i hela Spanien. Baskerna ha till hufvudnäringar fiske — de idkade redan på 800-talet hvalfångst i Atlantiska oceanen och Norra ishafvet —, åkerbruk och i fjälldalarna boskapsskötsel. I forna tider gjorde de sig kända som fruktade sjöröfvare och djärfva smugglare. Ett visst välstånd är bland dem ganska allmänt; alla äro de stolta öfver sin börd, och fordom räknade sig invånarna i hela provinser som adelsmän öfver lag, enär de aldrig kufvats af kristenhetens moriske fiender.

Baskisk folkdräkt.

Historia. Om det baskiska folkets ursprung hafva de mest olikartade och äfventyrliga hypoteser framställts, mestadels på grund af de likheter man trott sig finna mellan deras språk och hvarjehanda andra munarter. Att deras förfäder, antikens vascon er, tillhörde den iberiska folkfamiljen, är allmänt erkändt, men de torde aldrig hafva utgjort mera än en föga talrik stam, bosatt i några västpyreneiska dalar och stående på en ganska låg bildningsgrad. Af romarna blefvo de aldrig fullständigt underkufvade. Då i 6:e årh. de i Spanien härskande västgoterna fingo väldet öfver en del af deras område, utvandrade en mängd basker omkr. 580 till Akvitanien; deras nya hemvist kallades efter dem Gasconien (nu Gascogne). Äfven morerna lyckades blott i mycket liten utsträckning och för en kort tid bemäktiga sig baskernas land (en del af Navarra). Frankerna utöfvade tidtals ett tämligen osäkert välde i dessa nejder. Det i Rolandssagorna frejdade öfverfallet vid Roncesvalles 778 liksom ett senare i samma bergpass 824 bära vittne om de svårigheter de tappre bergsborna beredde karolingernas krigare. Mot slutet af 9:e årh. grundades på baskiskt område konungariket Navarra, och baskerna trängde eröfrande fram till Ebro. De visade sig emellertid ej ega någon större utvidgningsförmåga eller böjelse att öfverskrida gamla gränser och kommo därför, trots att de i 10:e årh. hade besittningar bortom Ebro, ej med vid uppdelningen af det arabiska väldet i Spanien. Den söder om Pyreneerna belägna delen af Navarra (Öfre Navarra) eröfrades 1512 af Ferdinand den katolske; den nordliga delen (Nedre Navarra) kom genom Jeanne d'Albrets giftermål med Henrik IV:s fader, Anton af Bourbon, till detta furstehus och införlifvades 1620 med franska kronans länder. De små områdena Labourd (bask. *Lapurta*, "det öde landet") och Soule (bask. *Zuberna*, "skogslandet") voro i 11:e och 12:e årh. självständiga vice-grefskap under egna vicomter. Labourd förenades sedan med Gascogne, kom till huset Béarn och införlifvades af Henrik IV med franska kronan; Soule förvärfvades redan 1306 af Filip den sköne; dess fullständiga införlifvande egde rum 1607.

De egentliga baskiska provinserna — Vizcaya, Alava och Guipuzcoa — bibehöllo, äfven sedan de i början af 13:e årh. förenats med Kastilien, långt gående fri- och rättigheter, *fueros*, hvilka de spanske konungarna sedermera århundraden igenom vid sin tronbestigning måste svära att iakttaga. Dessa "fueros" tillförsäkrade de baskiska provinserna nästan republikansk frihet och självständiga staters särställ-

ning. De grundade sig dels på yngre fördragsbestämmelser, dels på en på minnen från romersk och gotisk rätt hvilande åldrig sedvanerätt. Hvarje provins hade sina allmänna "fueros", och dessutom hade nästan hvarje dal eller by någon för densamma särskildt egendomlig sådan. Egna landtdagar förekommo för hvarje provins; de höllos under bar himmel, oftast vid uråldriga samlingsplatser under någon gammal ek. Dessutom åtnjöto baskerna frihet från krigstjänstskyldighet utom landet och från vanliga statsskatter — dessa ersattes af frivilliga tillskott — samt vidsträckt självstyrelse under folkvalda öfverhetspersoner. Den spanska tullgränsen gick söder om deras område, och däruti låg naturligtvis en stark lockelse till smuggleri. I Frankrike upphäfdes baskernas privilegier (där kallade *fors généraux*) vid den stora revolutionen. I Spanien miste baskerna dem första gången 1820. De återställdes 1823, men då regeringen 1833 ej ville obetingadt garantera deras fortvaro, togo baskerna parti för pretendenten don Carlos och kämpade i sex år hårdnackadt, mindre för honom personligen och hans reaktionära ideal än för sina egna rättigheter. Genom förlikningen i Vergara 1839 stadfästes baskernas fueros af de spanska kamrarna, dock med förbehåll att de ej skadade rikets enhet. De inskränktes sedan betydligt af Espartero genom en lag af 1841 och den inre tullgränsens upphäfvande 1843. Baskernas opposition mot centralregeringen i Madrid fortfor alltjämt; och det senaste carlist-upproret, 1872—76, hade sitt hufvudsäte i deras land. Efter detta upprors kufvande förlorade baskerna genom lagen af 9 juli 1876 sin undantagsställning i fråga om skatte- och rekryteringsfrihet; de fingo emellertid delvis behålla sin administrativa självständighet och fria kommunalförvaltning. Jfr Baskiska språket och litteraturen. Litt.: Michel, "Le pays basque, sa population etc." (1857), Garat, "Origines des basques de France et d'Espagne" (1869), Vinson, "Les basques et le pays basque" (1882) och "Le folk-lore du pays basque" (1883). V. S—g.

Baskerville [bä'skəvil], John, engelsk boktryckare, f. 1706, d. 1775 (ej 1770), anlade 1750 ett stilgjuteri och tryckte med de där gjutna, för sin skönhet berömda antikvastilarna (med högt och smalt snitt) åtskilliga upplagor af latinska, engelska och italienska klassiker samt bibeln. Hans typsnitt upptogs af F. A. Didot i Paris. B. förfärdigade själf både typer, trycksvärta och papper. Han anses ha uppfunnit velängpapperet.

Baskirtsjev, Maria, rysk målarinna, f. 1860 i Petersburg, blef i Paris elev af Bastien-Lepage och målade realistiska genretaflor i hans stil; hennes förnämsta arbete, *Le Meeting*, några rådslående skolgossar i friluft, finns i Luxembourgmuseet, som äfven eger ett par damporträtt i pastell af henne. Hon dog 1884 en månad före Bastien-Lepage. Sitt vänskapsförhållande till honom har hon skildrat i sin dagbok, *Journal de Marie Baskirtsjev*, som utgafs 1890 och utgör ett särdeles märkligt psykologiskt dokument. Hennes lefnad är skildrad af George Egerton och af Laura Marholm i "Kvindernes bog" (1894). G—g N.

Baskiska provinserna (sp. *Provincias vascongadas*) kallas med ett gemensamt namn de tre spanska landskapen Vizcaya, Alava och Guipuzcoa (se d. o.), hvilka tillsammans utgöra ett generalkaptensdöme. De innefatta tillsammans 7,095 kvkm. och hafva 603,596 inv. (1900). Jfr Basker.

Baskiska språket och litteraturen. Baskernas språk kallas af dem själfva Euskara eller Eskuara. Prins Louis Lucien Bonaparte, som i flera arbeten behandlat detsamma, räknar 8 hufvuddialekter, medan holländaren van Eys, hvilken torde vara grundligast hemmastadd på detta svåra forskningsområde, antager blott sex hufvuddialekter: Vizcayas, öfre Navarras, Labourds, nedre Navarras, Guipuzcoas och Soules. Andra forskare, t. ex. Vinson, vilja ytterligare reducera antalet till tre. Det har ej lyckats forskningen att uppvisa baskiskans frändskap med något annat kändt språk, utan det kvarstår alldeles ensamt, "otvifvelaktigt som den sista lämningen af en för öfrigt utdöd språkätt" (Vilh. Thomsen). W. v. Humboldts försök (i en 1821 utgifven afhandling) att bevisa dess härstamning direkt från de gamle iberernas språk har af en senare tids forskning bedömts som förfeladt; man är blott enig om att baskiskan "måste vara en fortsättning af ett språk, som redan under forntiden talades i vissa trakter af Spanien och Akvitanien, och att detta efter all sannolikhet varit besläktadt med de gamle iberernas språk". Dess ursprungliga ordförråd är ganska torftigt; låneord från spanska, franska, senlatin, keltiska o. s. v. utgöra nästan $^2/_3$ af ordförrådet, och ursprungliga benämningar på abstrakta begrepp äro ytterst sällsynta. Språket uppblandas fortfarande starkt med spanska och franska vändningar samt befinner sig numera i långsamt utdöende, sedan det icke längre får användas vid domstolar och ämbetsverk samt alltmer öfvergifvits af de mera bildade. Det är vokalrikt och välljudande; dess byggnad är ytterst egendomlig, framför allt till följd af den genom hjälpord skeende verbalböjningen.

Den baskiska litteraturen är ytterst obetydlig. Från medeltiden finnas endast några få och för öfrigt till sin äkthet omstridda baskiska språkprof (några ortnamn och en kort ordlista). Den första baskiska boken trycktes 1545; den utgöres af en samling religiösa och erotiska dikter. Viktigast är emellertid den baskiska öfversättningen af nya testamentet, utgifven i Rochelle 1571 på föranstaltande af Jeanne d'Albret. Den baskiska litteraturen utgöres för öfrigt mest uteslutande af öfversättningar af andaktsböcker och annan religiös litteratur, vidare af några ordspråks- och folkvisesamlingar samt af landtliga skådespel (pastorales) med ämnen från bibeln, legenden eller folksagan. Dessa senare äro särskildt i Soule ytterst populära, men förekomma sällan affattade i skrift.

Litt.: Den äldsta baskiska grammatikan utgafs 1729 i Salamanca af jesuiten M. de Larramendi. Dess titel "El imposible vencido" ("Det omöjliga gjordt möjligt") anger de svårigheter särskildt verbalböjningen beredde den äldre forskningen; den utgafs i ny uppl. 1886. Larramendi utgaf äfven en ordbok, "Diccionario trilingue, castellano, bascuense y latin" (1745, ny uppl. 1853). Bland den rikhaltiga moderna litteraturen om det baskiska språket märkas följande arbeten: Michel, "Le pays basque, sa population, sa langue, ses moeurs, sa littérature et sa musique" (1857, med en analys af 34 baskiska folkskådespel) och "Le Romancero du pays basque" (1859), Mahn, "Denkmäler der baskischen sprache" (1859), Louis

Lucien Bonaparte, "Langue basque et langues finnoises" (1862) och "Le verbe basque" (1869), Luchaire, "Les origines linguistiques de l'Aquitaine" (1877), van Eys, "Dictionnaire basque-français" (1873) och "Grammaire comparée des dialectes basques" (1879, den första komparativa baskiska grammatikan), Aizquibel, "Diccionario basco-español" (2 bd, 1882—84), Vinson, "Essai d'une bibliographie de la langue basque" (1891), och Arechavala, "Bibliographia bascongada" (Bilbao 1900). Jfr Basker.

Baskisk trumma. Se Tamburin.

Bas-kista l. Bastrumma, *skpsb.*, en af timmer byggd kista, där plankor, som användas till fartygets yttre och inre beklädnad, utsättas för heta vattenångor ("basas"), för att lättare kunna tvingas in efter fartygsbyggnadens nästan alltid buktiga form.

Bas-klarine'tt, musik-instrument. Se Klarinett.

Bas-klausel, *mus.* Se Bas-slut.

Bas-klav l. *f*-klav, *mus.*, ett tecken som, med punkterna omslutande notsystemets fjärde linje, anger att noten på denna linje är lilla (ostrukna) *f*. A. L.

Baskuntsjak, saltsjö i ryska guvern. Astrahan, s. om Elton-sjön, genom järnväg förenad med Vladimirovka vid Volga. 124 kvkm. Den lämnar salt i större mängd (257,480 ton 1897) och af bättre beskaffenhet än Elton-sjön. Vid dess södra strand ligger kalmuckernas heliga berg Bogdo (se d. o.).

Baskyl-system. Se Bascule-system.

Bas-linje, *skogsh.* Före affattandet å karta af olikheterna i skogsmarken eller skogsbestånden uppgås i allmänhet en hufvudlinje ("baslinje"), som — om terrängförhållandena så tillåta — bör dragas i områdets längdriktning. Från denna baslinje utsättas sedan, vanligen vinkelrätt, de öfriga behöfliga mätningslinjerna. F. L.

Bas-luta, *mus.*, äldre namn för teorb (se d. o.).

Basmo, liten norsk gränsfästning, anlagd 1680 på ett ensamt liggande berg i Rödenes socken i Smaalenenes amt, för att — jämte Fredriksten, Blakjer, Kongsvinger och Kristiansfjeld — bilda en fullständig försvarslinje mot Sverige. Fästningen, som småningom förföll, iståndsattes och förstärktes 1700, men började raseras 1744. Murlämningar synas emellertid ännu. Y. N. L. W:son M.

Basmätning. Se Geodesi.

Basnage de Beauval [banaʃ də båva'll], Jacques, fransk kyrkohistoriker, protestant, f. 1653 i Rouen, var där i åtskilliga år präst, tills han 1685 öfverflyttade till Holland, och innehade sedan prästerlig befattning först i Rotterdam och därefter i Haag, där han afled 1723. På grund af sin diplomatiska duglighet användes han i flera diplomatiska uppdrag. Hans många arbeten äro dels af dogmatisk-polemisk, dels af historisk art. Berömda äro bland de senare *Histoire de la religion des églises réformées* (1690, flera uppl.) samt *Histoire de l'église depuis Jésus-Christ jusqu'à présent* (1699) och likaså hans *Histoire des juifs depuis J.-C. jusqu'à présent* (1706). J. Hdr.

Basoche [baʃåʃ] l. Bazoche, fullst. *Confrérie de la basoche*, fr., de parisiske advokatskrifvarnas skrå, hvilket stiftades i början af 14:e årh. Filip den sköne gaf 1303 skrået privilegium på att uppföra skådespel. Det var väsentligen moraliteter (se d. o.) och farser (se d. o.), som skrået uppförde. Bland farserna har den vid midten af 15:e årh. författade "Advokaten Pathelin" blifvit mest berömd. Skrået egde bestånd till 1789. — Ordet "basoche" anses härleda sig från lat. *basilica*, kunglig byggnad, emedan basoche-sällskapet först höll sina sammanträden i det kungliga slott, som var upplåtet åt parlamentet. Jfr Petit de Julleville, "Les comédiens en France au moyen âge" (1885).

Basquiña [vaskïnja], sp. (af *basco*, baskisk), ett slags vid kappa, som begagnas af kvinnorna i Spanien.

Basra l. Ba'ssora. 1. Vilajet i asiatiska Turkiet, omfattande södra Mesopotamien samt Elahsa i östra Arabien. Areal (enl. Cuinet) 42,700 kvkm. Omkr. 200,000 inv. — 2. Hufvudstad i detta vilajet, på västra stranden af Sjatt el Arab, 90 km. ofvanför dess mynning, genomdraget af många kanaler, hade 1854 endast omkr. 5,000 inv., men har, genom Midhat pasjas kloka förvaltning (1868—72) och sedan engelsmännen bragt dess handel i sina händer, åter uppblomstrat och fått sin folkmängd ökad till bortåt 18,000 inv. Det engelska Eufrat-Tigris-ångfartygsbolaget har samtrafik med ångbåtslinjerna mellan Europa och Indien, och B:s handel öfverträffar nu Abusjers. Införseln (bomullstyg, socker m. m.) hade 1900 ett värde af omkr. 16,9 mill. kr. och utförseln (full, spannmål, dadlar m. m.) omkr. 16,4 mill. kr., oafsedt den stora smyghandeln.

Bas-relief [barelia'ff], fr. Se Relief.

Bas-Rhin [ba-rä'], 1790—1871 franskt departement, bestående af norra Elsass och begränsadt i s. af depart. Haut-Rhin, i v. af depart. Moselle, Meurthe och Vosges, i n. ö. af Rhen-Pfalz och i ö. af Baden. Det hade en areal af 4,553 kvkm., med 588,970 inv. (1866), och var indeladt i 4 arrondissemang: Strasbourg, Saverne, Schlestadt och Wissembourg. Hufvudstad: Strassburg. Genom Frankfurtfreden 1871 afträddes det jämte det öfriga Elsass och en del af Lothringen till Tyskland och motsvaras nu ungefär af regeringsområdet Unter-Elsass (se Elsass).

Bas-röst, den djupaste mansrösten, hvars ungefärliga omfång är från *F* till e^1. Djupa baspartier gå emellertid ända till *D*, höga till $fiss^1$ (i ovanligare körföreningar, såsom kyrk-körerna i Berlin och Petersburg, Uppsala student-kör m. fl., finnas ofta basar, som gå ned i kontra-oktaven). Bas-röstens klang är, i synnerhet på djupet, kärnfull och fast, allvarlig och värdig; men den egnar sig förträffligt äfven för komiska effekter ("bas-buffo"). A. L.

Bass [bä's], The Bass l. Bass Rock, klippö på Skottlands östkust, i grefskapet Haddington, nära inloppet till Forth-viken, 107 m. hög, krönt af ett gammalt torn, som förr var statsfängelse. Ön är obebodd, men ett tillhåll för ofantliga skaror sjöfågel (mest *Pelecanus bassanus*).

Ba'ssa, hög turkisk ämbetsman. Se Pasja.

Bassädewitz l. Bassa'rovits, ett kortspel, som spelas af fyra personer och hvarvid det gäller att göra så få stick som möjligt. Spelarna måste bekänna färg, och det finns ingen trumf.

Bassæ (lat.). Se Bassai.

Ba'ssai (grek. *Βάσσαι*, lat. *Bassæ*), liten stad i det forna Grekland, sydvästra Arkadien, vid Figalia, var berömdt för sitt Apollon-tempel. Detta uppfördes af Iktinos under peloponnesiska krigen och är väl bibehållet. Reliefer därifrån finnas i British museum.

Bassam, ort i Väst-Afrika. Se Grand-Bassam.

Bassāni, Giovanni Battista, italiensk violinist, f. omkr. 1657, d. 1716, kapellmästare vid katedralen i Ferrara 1690, var en framstående virtuos (Corellis lärare) samt fruktsam och ansedd kompositör. Förutom operor, oratorier, motetter, mässor m. m. skref han en mängd saker för violin, som blefvo spridda äfven i Tyskland. A. L.

Bassāno, stad i italienska prov. Vicenza, vid floden Brenta. 15,097 inv. (1901). Siden-, klädes- och läderfabriker, pappersbruk och vinhandel. Trakten omkring B. var i slutet af 18:e och början af 19:e årh. ofta skådeplatsen för strider mellan fransmän och österrikare samt är särskildt ryktbar genom den seger, som Napoleon där vann öfver Wurmser 8 sept. 1796.

Bassāno, italienska målare. Se Ponte.

Bassāno, hertig af B. Se Maret.

Bassaréu's (grek. *Βασσαρεύς*, lat. *Bassăreus*), *grek. myt.*, ett binamn på Dionysos (Bakchos). Ordet kommer af *bassa'ra*, en lång brokig dräkt, som bars af de lydiska och traciska menaderna, hvilka därför ock kallades bassarider. V. K.

Bassarider. Se Bassareus.

Bassaris astūta (af grek. *bassari's*, räf), *zool.* Se Kattfretten.

Bassa'rovits. Se Bassadewitz.

Basse, Hans. Se Baltzar-fejden.

Basse (Passe). Se Lapsk mytologi.

Basse-contrainte [bas-kåträ'ť], fr., *mus.* Se Basso ostinato.

Bassein [bāsēi'n; burmanska *Bathain*]. 1. Distrikt i divisionen Irawadi af britt.-indiska prov. Lower Burma, 18,251 kvkm., med 339,842 inv. (1891), mest buddister. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, vid en af Irawadis mynningsarmar. 28,147 inv. (1891). Viktig hamn. Många pagoder, kloster, hospital och stora riskvarnar. Exporterar ris (1900: 167,263 ton). Hela exporten stiger till öfver 1 mill. pd st. Anlagdt enligt sägen 1249 f. Kr., blef engelskt 1852. — 3. Stad i brittisk-indiska presidentskapet Bombay, belägen på en liten ö i Indiska oceanen. Omkr. 12,000 inv. Ansenlig handel.

Basselin [baslā'], Olivier, fransk folkskald vid midten af 1400-talet, lefde som valkare i Val-de-Vire i Normandie. Han tycks hafva stått i spetsen för ett sällskap, som njöt af att spisa och dricka godt samt diktade och sjöng muntra visor, kallade *vaudevire* (= Val de Vire = Vire-dalen), ett ord, som sedan förvrängts till vådevill (se d. o.). Om hans lif har man sig föga bekant. — De visor, som sedan 1500-talet gått under hans namn, äro till största delen författade af advokaten Le Houx.

Basselisse [basli'ss], fr., ett slags konstväfnad. Se Gobelängtapeter.

Bassen, Bartholomeus van, holländsk arkitekt och arkitekturmålare, f. omkr. 1590 i Flandern, d. 1652 i Haag, verksam från 1613 i Delft och från 1622 i Haag, där han 1636 blef stadsarkitekt och 1647 ledde restaurerandet af det gamla rådhuset. Han rönte som målare inflytande af Hendrik van Steenwyck. Förnämligast framställde han interiörer af renässans-kyrkor och af festsalar med glada lag. Af hans verk må påpekas *Vy af S. Petersplatsen i Rom* (1623, i Köpenhamns museum), det inre af en kyrka samt af en präktig renässanssal (i Berlins museum). Före 1630 målade Esaias van de Velde staffage i hans tafior, men äfven Fr. Francken d. y. insatte i dem småfigurer. C. R. N. (O. G—g.)

Bassermann. 1. Friedrich Daniel B., tysk politiker, f. 1811 i Mannheim, grundlade 1843 en förlagsbokhandel, som hufvudsakligen var afsedd för de tyske reform-ifrarnas alster. 1841 blef han deputerad i Badens andra kammare, där han hörde till den liberala oppositionen och ifrarna för Tysklands enhet. I februari 1848 väckte han en motion om en allmän, folklig tysk representation, blef i mars af regeringen vald till "förtroendeman" vid förbundsdagen i Frankfurt a. M. och satt sedermera som medlem i nationalförsamlingen, där han uppträdde mot yttersta vänsterns radikala sträfvanden. I riksministären Gagern var han en tid understatssekreterare för inrikes ärenden och blef sedermera ledare för Gotha-partiet, hvilket önskade anslutning till Preussen, men kände sig snart besviken af Preussens politik och led djupt af demokraternas beskyllningar att han skulle förrådt den liberala saken. Ett svårt nervlidande dref honom till självmord, 1855. — 2. Heinrich B., den föregåendes son, f. 1849, frisinnad protestantisk teolog, sedan 1880 professor i praktisk teologi i Heidelberg, utgaf 1875—91 tills. med konsistorialrådet R. Ehlers "Zeitschrift für praktische theologie" och har själf varit en flitig författare på den praktiska teologiens område. — 3. Ernst B., tysk nationalliberal politiker, f. 1854, studerade juridik och blef 1880 advokat i Mannheim, hvilken stads kommunalstyrelse han sedan 1887 tillhört. 1893 blef han medlem af tyska riksdagen för Mannheim och kom snart att intaga en ledande ställning inom det nationalliberala partiet. 1898—1903 satt B. som riksdagsombud för Jena, men föll igenom vid de allmänna valen 1903. Vid ett lifligt omstridt fyllnadsval 1904 i Frankfurt a. d. O. besegrade B. sin socialistiske motkandidat Heinrich Braun och återinsattes i riksdagen. Hans inlägg i ekonomiska och socialpolitiska frågor ha alltjämt mycket uppmärksammats.

Basses-Alpes [bas-alp], departement i Frankrike. Se Alpes.

Basses-Pyrénées [bas-pirenē], departement i Frankrike. Se Pyrénées.

Basset [bassā], René, fransk semitist, f. 1855 i Lunéville, blef 1880 lärare vid "École supérieure des lettres" i Alger och sedermera rektor vid denna anstalt. B. har sedan 1881, oftast på franska regeringens uppdrag, genomrest största delen af nordvästra Afrika, särskildt för studiet af berbiska språket, och han har också mer än någon annan främjat kännedomen om detta språk. Hans *Études sur les dialectes berbères* prisbelönades af Franska institutet 1894. Bland hans arbeten märkas vidare: *Contes populaires berbères* (1887, ny saml. 1897), *Loqmân berbère* (1890), afhandlingar i arabiska och etiopiska, många uppsatser i sagoforskning m. m.

Basse-taille [bas-ta'j], fr., *mus.* Se Baryton 3.

Basse-Terre [bā's-tēr'], hufvudstad på södra kusten af den brittisk-västindiska ön S:t Christopher (S:t Kitts). Omkr. 8,000 inv. Liflig handel. Befäst hamn.

Basse-Terre [bass-tär]. 1. Stad på sydvästra kusten af fransk-västindiska ön Guadeloupe. Säte för ståthållare och biskop. Befäst. Omkr. 10,000 inv. — 2. Västra delen af Guadeloupe (se d. o.).

Basse'tt (it. *basse'tto*, dim. af *ba'sso*, bas). 1. Gammalt namn på violoncellen. — 2. Ett urspr. franskt hasardspel med kort. Det liknar närmast farao-spelet.

Basse'ttflöjt (jfr Bassett), *mus.*, äldre slags flöjt, stående en kvint lägre än altflöjten och en kvint högre än basflöjten.

Basse'tt-horn (it. *corno di bassetto* l. *clarone*), ett vanligen på midten trubbvinkligt böjdt, med hål och klaffar försedt, klarinettartadt blåsinstrument af buxbom, med ljudtratt af mässing. Omfånget är hela 4 oktaver (F—f^3); men de högsta och de lägsta tonerna användas sällan. Klangen är full och rund, något dunkel och svårmodig. Noteringen sker såsom för C-klarinetten; dock står bassett-hornet en kvint lägre än denna, så att *c* klingar såsom *F*. Under spelningen fästes det med ett band vid rockknappen. Instrumentet lär hafva blifvit uppfunnet 1770 i Passau och förbättrades sedermera af Lotz och bröderna Stadler. Det användes i synnerhet under slutet af 18:e årh., t. ex. af abbé Vogler i kyrko-kompositioner och af Mozart i "Titus", "Requiem" m. m. Beklagligen har det sköna instrumentet i nyare tid kommit ur bruk. — Bassetthorn kallas äfven ett visst rörregister i orgelns pedal, närmast likt principal. A. L.

Ba'ssewitz, Henning Friedrich von, diplomat, holsteinskt geheimeråd, f. 1680 i Mecklenburg. Sedan han fallit i onåd vid mecklenburgska hofvet, där han var anställd som kammarråd, begaf han sig till Holstein, där han trädde i tjänst hos administratorn Kristian August, förmyndare för Karl XII:s systerson hertig Karl Fredrik. Af dennes minister Görtz sändes B. 1714 till Petersburg för att underhandla om hertigens giftermål med Peter den stores dotter Anna och tillika söka vinna tsarens understöd i fråga om hertigens uppsättande på den svenska tronen. Då Görtz emellertid snart fann sig föranlåten att förneka denna plan och sökte att fränstjäla B. hans papper, inträdde en häftig brytning mellan B. och Görtz, och B. utträdde för en tid ur holsteinsk tjänst. Men efter Karl XII:s död och Görtz' fängslande skyndade B. till Stockholm, utnämndes till holsteinskt geheimeråd och blef nu Karl Fredriks förtrogne rådgifvare. Såsom sådan befordrade han nitiskt de underhandlingar, som ledde till att hertigen 1721 begaf sig till Ryssland och kastade sig i tsar Peters armar. 1723 återkom B. till Stockholm såsom holsteinskt sändebud för att vid riksdagen verka för hertigens intressen. Här och under de följande åren i Petersburg spelade B. en betydande roll såsom en af de synligt ledarna för det holsteinska partiet, som nu under några år egde ett dominerande inflytande både i Sverige och Ryssland. Efter Katarina I:s död (1727) och holsteinska partiets upplösning åtföljde B. hertigen och hans gemål tillbaka till Holstein. Några år senare föll han i onåd och begaf sig till sina gods i Mecklenburg, där han afled 1749. — B. var en man med häftiga lidelser, intrigant, maktlysten och opålitlig. Hans skrytsamma öfvermod, oförsiktighet och oförmåga att behärska sig själf bidrogo i icke ringa mån till den holsteinska partipolitikens fiasko på 1720-talet. L. S.

Ba'ssi, Giovanna, italiensk-svensk dansös, f. 1762, var premiärdansös vid k. teatern i Stockholm 1783—94, blef gift med en godsegare Schön och afled 1834 i Salems socken, Södermanland. Hon "var på sin tid ostridigt den fullkomligaste dansös, som svenska teatern haft".

Bassi, M., stiftare af kapucin-orden. Se Baschi.

Ba'ssia Kön., *bot. farm.* Se Illipe.

Bassim. Se Basim.

Bassin [basä'], fr. Se Bassäng.

Bassi'ne, *bot.* Se Borassus.

Bas-slut l. Bas-klausel, *mus.*, basens fortskridande från dominanten till tonikan i ett fullkomligt slutfall. A. L.

Ba'sso conti'nuo (it.), *mus.*, "oafbruten bas". 1. En i äldre kyrkmusik mycket bruklig, i lika tonfigurer (mest åttondedelar) med få afbrott fortgående instrumentalbas, som gentemot de öfriga (särskildt sång-) stämmorna bildar en själfständig gång. — 2. Bas-stämma, som spelar med i hela stycket, i motsats till Basso ripieno, som medverkar endast i tutti, men ej i soli. — 3. Bas-stämma, försedd med generalbasskrift, efter hvilken den spelande bör utfylla harmonien. A. L.

Bassompierre [basåpiär], François de, fransk krigare och diplomat, f. 1579 i Lothringen, d. 1646, kom vid 20 års ålder till franska hofvet, där han genom sitt muntra och ridderliga sätt vann Henrik IV:s ynnest, liksom han efter dennes död förstod att bibehålla först änkedrottningens och senare den unge konung Ludvig XIII:s förtroende. 1622 blef han marskalk och gick som sändebud till Spanien, Schweiz och England, var därpå verksam vid La Rochelles belägring och förde äfven någon tid med utmärkelse befälet öfver den i Languedoc mot hugenotterna uppställda armékåren. Hans förbindelser med drottningens anhängare gjorde honom emellertid misstänkt i Richelieus ögon. Han kastades därför 1631 i bastiljen och återfick först efter 12 år genom den allsmäktige ministerns död sin frihet, sina titlar och värdigheter. B. var en fulländad hofman, bekant som sin tids vackraste man och damernas älskling, men i högsta grad slösaktig. Efter hans död räckte hans ansenliga gods icke till att betäcka tjugondedelen af hans skulder. Hans i bastiljen skrifna memoarer (2 bd, Köln 1655) äro af stort intresse både såsom källa till hans tids historia och genom sin förträffliga stil. A. B. B.*

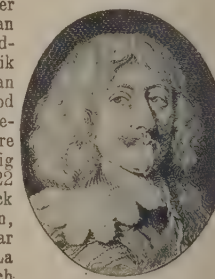

Basso-naebor. Se Basso-narok.

Basso-narok ("Svarta sjön"), Rudolf-sjön, minst 9,000 kvkm. i areal, en stor, långsträckt sjö i ekvatoriala Öst-Afrika, mellan 2° 16′ och 4° 47′ n. br., 840 m. ö. h., i en vegetationslös, vulkanisk nejd. Sjön, som upptäcktes 1888 af grefve Teleki, har svagt salthaltigt vatten och saknar aflopp. I sjön ligga tre kala, branta öar samt den lilla Elmologruppen, alla med gamla kratrar. Djupet växlar mellan mindre än 1 och 8 m.; möjligen finnas dock djupare ställen. Något östligare ligger den mycket mindre Basso-naebor l. Stefaniesjön, 1,000 m. ö. h.

Basso'ng (fr. *basson*, af it. *bassône*, storbas), *mus.*, detsamma som fagott.

Basso'ngo, en krigisk och enligt uppgift kannibalisk negerstam i Kongostaten, på bägge sidor om Kassai och på högra stranden af dess biflod Sankuru. Se vidare B a l u b a.

Ba'sso ostinäto (it., fr. *basse contrainte*), *mus.*, ”hårdnackad bas”, ett bas-tema af 4—8 takter, som oupphörligt upprepas genom ett helt stycke, under det öfverstämmorna däremot utveckla sig allt rikare och alltjämt uppträda med nya melodiska tankar. Basso ostinato var bruklig i synnerhet i äldre kyrkmusik. Exempel: ”Crucifixus” i Bachs mässa i *h*-moll, kören ”Weck ihn auf” ur Händels Alexanderfest m. fl. Detta bas-tema användes äfven i den s. k. p a s s a c a g l i o (ursprungligen ett slags dans). A. L.

Ba'ssora. Se B a s r a.

Ba'ssora-galläpplen, *bot.* Se G a l l ä p p l e.

Ba'ssoragummi, *kem.*, ett med dragantgummi besläktadt ämne, liksom detta innehållande växtslemmet bassorin. Det har sitt namn efter den turkiska staden Bassora. H. E.

Ba'sso riliëvo (it.), *konstt.* Se R e l i e f.

Bassorin (äfven A d r a g a n t i n), *kem.*, ett i vatten starkt uppsvällande, men icke lösligt slag af växtslem, som utgör hufvudmassan af bassora- och dragantgummi. P. T. C.*

Ba'sso ripiëno. Se B a s s o c o n t i n u o 2.

Bass Rock [bä's rå'k], klippö. Se B a s s.

Bass-sund kallas det 317 km. långa och 224 km. breda, af en mängd öar och korallref uppfyllda sund, som skiljer Tasmanien från Australiens fastland. Det upptäcktes 1797 af den engelske kirurgen George Bass.

Bassurmäner l. B u s s u r m a n e r, i Ryssland namn på muhammedaner.

Bassä'ng (fr. *bassin*, af mlat. *baccînum*, af *ba'cca*, vattenfat), bäcken, vattenbehållare, särskildt en konstgjord vattenbehållare (t. ex. s i m b a s s ä n g och h a m n b a s s ä n g). — *Geol.* När berglagren inom vissa begränsade områden luta mot en och samma punkt och sålunda intaga ett mer eller mindre flatskåligt läge, sägas de vara bassäng-formigt lagrade eller utgöra en bassäng Sådana bassänger kunna hafva uppkommit dels genom en sänkning hos redan färdigbildade berglager, dels till följd däraf att sedimentära bergarter aflagrat sig (i något lutande ställning) uti en i den underliggande, äldre berggrunden redan förut befintlig större fördjupning. Sålunda äro ”London-bassängen”, ”Paris-bäckenet” och ”Wienbassängen” namn på de skålformigt utbredda tertiära bergartskomplexer, på hvilka nämnda städer äro byggda. Stenkolsflötser, jämte öfver- och underliggande berglager, äro stundom bassängformigt lagrade. E. E.

Bast, *bot.*, det hufvudsakliga väfnadsmaterial, som växten använder, för ernående af mekanisk fasthet. Det utgöres af långsträckta, tillspetsade celler med starkt förtjockade väggar, hvilka ofta bestå af cellulosa, men äfven kunna vara förvedade (bastfibrer). — Åtskilliga författare inom växtanatomien hafva emellertid användt namnet bast i en annan betydelse; man kallade den del af kärlknippet, som ligger utanför veden, bast, hvaraf man urskilde en tunnväggigare del, *mjukbastet*, och utanför denna det tjockväggiga, *hårdbastet*. Det är endast detta, som lämnar hvad man i dagligt tal kallar ”bast”. Emellertid uppfattas numera i allmänhet bastet ej som en i kärlknippet ingående väsentlig beståndsdel, utan endast som en lokal förstärkning kring den tunnväggiga silrörsdelen, liksom bast kan förekomma utan att stå i samband med kärlknippen. Bast äro i botanisk mening också de delar af hampa, lin m. fl. växter, hvilka användas till spånad. G. O. R.

Bast, ett antal af 24 st. småfisk (nejonögon o. d.).

Bast, *egypt. myt.* Se B u b a s t i s.

Bast., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för P. Basterot, en fransk paleontolog, som utgaf ett arbete om faunan i tertiärbäckenet kring Bordeaux (1825 ff.).

Ba'sta! (sp. och it.), det är nog, nog!

Ba'sta (fr. *baste*, sp. *el ba'sto*), *spelt.*, klöfver-ässi lomber.

Bastable [bä'stəbl], C h a r l e s F r a n c i s, irländsk nationalekonom, f. 1855, professor vid Dublins universitet sedan 1882 och lärare eller examinator vid flera andra högskolor. Hans utmärkta arbete *The theory of international trade* (1887, 4:e uppl. 1903) fullföljer den klassiska engelska läran på den internationella handelns område, i utprägladt frihandelsvänlig riktning. Det suppleras af *The commerce of nations* (1892, 2:a uppl. 1899). Inom finansvetenskapen är hans verk *Public finance* (1892, 3:e uppl. 1903) sannolikt det bästa på engelskt språk. E. Hkr.

Bastania. Se B a z a.

Basta'nt (af it. *bastäre*, vara nog), tillräcklig; stark, hållbar, duktig, grof, mäktig, ansenlig.

Bastärd (af oviss härledning). 1. *Jur.* Ett i olaglig sammanlefnad aflad barn (se O ä k t a b a r n); stundom ett barn, hvars moder är af lägre stånd än fadern. Under den tidigare medeltiden innebar icke namnet bastard något vanärande. Vilhelm Eröfraren och Jean de Dunois, ”bastarden af Orléans”, gåfvo sig offentligt detta namn. Hos frankerna delade bastarderna t. o. m. arf med de laglige afkomlingarna. Den senare medeltidens lagar däremot voro mycket stränga mot bastarderna. Dessa voro, åtminstone i Frankrike och Tyskland, konungens lifegne, fingo icke ärfva ens modern, egde ej rättighet att testamentariskt förordna öfver sina egodelar, hvilka tillföllo landsherren, och voro uteslutna från alla ämbeten och borgerliga yrken. I Frankrike gjordes dock undantag för adliga bastarder. De fingo ärfva en del af förmögenheten, äfven om lagliga barn funnos, och egde rätt att begagna faderns vapen, blott med tillsats af en stjärna eller en snedbjälke, till beteckning af den oäkta börden. Furstliga bastarder fingo vanligen någon hög adlig titel. En del af fullblodsadeln i England och Frankrike leder sitt ursprung från sådana ättefäder. Engelska namn, sammansatta med Fitz, beteckna alltid dylikt ursprung.

2. *Zool.* Afkomma af två olika arter, t. ex. mulåsnan, hvilken uppkommer genom korsning mellan häst och åsna. Hos djuren uppkomma bastarder vanligen under föräldrarnas fångenskap eller under människans direkta inverkan (korsning, kroasering), men ock då djuren lefva i vildt tillstånd. Sålunda känner man ur olika djurgrupper ofta och regelbundet uppträdande bastarder, t. ex. mellan braxen och björkna, lax och forell, orre och tjäder, gräsand och stjärtand. Äfvenledes har man erhållit bastarder af djur, som räknas till olika släkten, såsom får och get, knipa och salskrake, orre och dalripa. Bastarderna, som ofta gifva afkomma

med en af stamarterna, till hvilka afkomman efter några generationer då alltid återfaller, äro vanligen ofruktsamma vid parning sinsemellan; dock känner man ej få undantag från denna regel, t. ex. bastarderna af kanin och hare, af karp och ruda. Namnet bastard nyttjas också, fastän mindre egentligt, om afkomman efter djur, tillhörande två olika raser, såsom dogg och newfoundlands-hund.

3. *Bot.* Afkomma af olika arter (artbastarder) eller olika varieteter (varietetsbastarder). Man brukar beteckna bastarden genom att sätta + eller × mellan föräldrarnas namn. I allmänhet har det visat sig vara utan betydelse, hvilkendera arten utgör modern eller fadern; bastarden blir i bägge fall lika. Bastarder både förekomma bland växter i det naturliga tillståndet och kunna i kultur med konst framställas. Framställning af bastarder (korsning) tillgår så att man med en pensel e. d. uppfångar frömjöl från den ena artens blommor och därmed bepenslar den andra artens (moderplantans) pistill. Härvid måste man dock noga tillse att frömjöl af moderplantans art ej förut funnits på pistillens märke eller senare efter bepenslingen fastnar därpå. För att undvika detta brukar man kastrera blomman, d. v. s. innan den ännu öppnat sig aflägsna ståndarna från densamma, samt efter pollinationen med den andra artens frömjöl öfvertäcka blomman med gas e. d., för att därigenom utestänga annat pollen. Ingalunda alltid lyckas man på detta sätt erhålla bastarder. Man har funnit att stamarternas släktskap härvidlag är afgörande, i det bastarder bildas lättare, ju närmare besläktade stamarterna äro.

Bastarden utgör till sin allmänna byggnad och utbildning ofta en mellanform mellan stamarterna. Detta är emellertid ingalunda alltid fallet. Mycket ofta liknar bastarden mera den ena af föräldrarna, och det finnes t. o. m. exempel på bastarder, som fullkomligt öfverensstämma med den ena af stamarterna, t. ex. bastarder mellan vissa raser af jordgubbar (Millardet).

För att fullt förstå bastardens förhållande till stamarterna, måste man taga hänsyn till de olika, från föräldrarna härstammande egenskapernas fördelning i bastarden. Dessa kan man tänka sig parvis grupperade, t. ex. blommans färg, röd hos den ena arten, hvit hos den andra. Det har nu visat sig, att dessa egenskaper på olika sätt öfvergå på bastarden. Hos några bastarder kunna båda egenskaperna förekomma jämnt blandade, t. ex. ljusröd färg hos en bastard af en rödblommig och en hvitblommig bönras. Hos andra kunna de båda egenskaperna uppträda samtidigt, s. k. mosaikartadt, vid sidan af hvarandra. Hos en mängd undersökta bastarder har man slutligen funnit, att egenskaperna liksom utesluta hvarandra, äro antagonistiska, d. v. s. att i bastarden uppträder af det ifrågavarande egenskapsparet endast den ena artens, t. ex. endast röda blommor hos en bastard mellan en rödblommig och hvitblommig nejlikeart. Man kallar då den ena egenskapen recessiv, den andra dominerande (i det anförda exemplet är röd dominerande och hvit recessiv). Huruvida äfven i detta fall en bastard, vid betraktande af alla dess egenskaper, kan anses som mellanform, beror på huru många dominerande egenskaper den ärft från fader och moder.

I allmänhet har det visat sig, att bastarden med afseende på sin fortplantningsförmåga är stamarterna betydligt underlägsen. Äfven här gäller som regel, att ju mindre besläktade stamarterna äro, dess svagare fröbildning. Emellertid finnas många bastarder med riklig frösättningsförmåga. De plantor, som erhållas ur bastardens frö, visa ofta ett helt annat utseende än bastarden. Härvid har en viss lagbundenhet framträdt, som efter dess upptäckare fått namnet Mendels regel. Man har funnit att egenskapsparen i bastarden liksom sprängas och fördelas olika på de olika individerna. Egenskaper, som ej visade sig hos bastarden, men funnos hos den ena af föräldrarna (recessiva), uppträda ånyo i bastardens afkomma hos en del individer. Ett exempel förtydliger detta. En nejlikebastard, *Lychnis diurna* × *L. vespertina* har röda blommor liksom *L. diurna*, *L. vespertina* hvita; röda blommor äro här alltså dominerande egenskap. Utsås frön af denna bastard (förutsatt att pollinationen egt rum endast inom bastarderna), så fås både rödblommiga och hvitblommiga individer, och betraktar man förhållandet mellan dem, skall man finna, att $^1/_4$ är hvitblommig, $^3/_4$ rödblommiga. Om fröna af de hvitblommiga individerna sås ut (förutsatt självbefruktning), fås endast hvitblommiga individer; den recessiva egenskapen har alltså utskilts ren. De rödblommiga individerna däremot visa andra förhållanden. Sås dessas frö ut, så skall det visa sig, att återigen $^1/_4$ däraf blir hvitblommig och $^3/_4$ rödblommiga. Detta visar, att i det nämnda exemplet urskildes af bastardens afkomma en del individer, som öfverensstämde med föräldrarna, en del åter, som fortfarande voro bastarder. För att förklara detta antager man, att genom den s. k. reduktionsdelningen (se d. o.), då pollenkornen och embryosäcken bildas, de i bastardens kärna ingående föräldrakärnorna (se Befruktning) liksom skilja sig från hvarandra. Härigenom skulle en del af bastardens pollenceller, resp. embryosäckar ega ren af ett visst egenskapspar den ena stamartens egenskap (i det nämnda exemplet hvitblommighet), en annan del åter den andra stamartens egenskap, rödblommighet. Emellertid följa ej alla bastarder denna Mendels regel, och i många fall, särskildt då det gäller bastarder mellan arter, som skilja sig i mer än en egenskap, blir förhållandet mer kompliceradt. Man har funnit att ej alltid de olika egenskapsparen uppträda oberoende af hvarandra, utan att i många fall vissa egenskaper ”följas åt”, t. ex. en viss kronbladsfärg och glatta blad o. d.

Afkomman af en stor mängd bastarder, särskildt art-bastarder, företer emellertid ej dylika variationer, utan är i allmänhet konstant.

En synnerligen egendomlig bastardform äro de s. k. ympbastarderna (-hybriderna). Dessa uppstå därigenom att en gren af en art inympas på en närstående, och de utväxande skotten skola visa bastardkaraktärer. Då emellertid hithörande uppgifter äro hvarandra motsägande, torde en närmare redogörelse härför ej böra ifrågakomma (se Ympning).

Förtjänsten af bastardlärans utveckling i vår tid ha i synnerhet Correns, Mendel, Millardet, Tschermack och de Vries. Det är egentligen Mendel, som (på 1860-talet) utförde de grundläggande försöken, hvilka dock länge förblefvo obeaktade, tills de samtidigt ”återupptäcktes” och bekräftades särskildt af Correns och de Vries. G. O. R.

4. (Baʼster), *hand.* Ett slags sämre socker,

vunnet ur den efter föregående raffinering återstående sirapen (= farin- l. pudersocker).

Bastardbruk, *bygnk.*, ett murbruk, som är beredt af kalkbruk och hydrauliskt bruk af något slags cement, sammanblandade i olika proportioner. Ett dylikt murbruk kallas ock med ett bättre namn kalkcementbruk. P. Ax. L.

Bastardceder, *bot.* Se Chukrasia.

Bastarddjur, *zool.* Se Bastard 2.

Bastardfil, *maskinb.* Se Fil.

Bastard-i'ndigo, *bot.* Se Amorpha.

Bastardnäktergalsläktet, *zool.* Se Hypolais.

Bastards [ba'stərds], eng. "blandfolk", folknamn, som numera förnämligast brukas om några folkstammar i tyska Sydväst-Afrika, hvilka torde ha uppkommit genom folkblandning mellan hottentotter och andra folk, bl. a. äfven kapboer. I äldre tider var benämningen bastarder vanlig i Kaplandet för genom folkblandning mellan kapboer och hottentotter uppkomna stammar. Jfr Griquas.

Bastardsträng, *her.* Se Bitecken.

Bastardsvärmarna, *zool.*, en familj aftonfjärilar.

Bastardsångare, *zool.* Se Hypolais.

Bastardväxter (Hybrider). Se Bastard.

Basta'rner (lat. *basta'rnæ* l. *baste'rnæ*, af ovisst ursprung), den första större germanska folkstam, som trädde i närmare beröring med den antika kulturvärlden. Bastarnernas tidigare hemvist förmodas ha varit trakten kring öfre Weichsel; redan omkr. 200 f. Kr. hade de trängt ned till landet norr om Donaumynningen. De stredo omkr. 170 f. Kr. mot den macedoniske konungen Perseus' fiender dardanerna och voro hundra år senare i förbund med Mithridates mot romarna under Pompejus. Crassus tillfogade dem ett allvarligt nederlag (29 f. Kr.), hvilket dock ej förmådde afhålla dem från plundringståg mot Tracien. På Augustus' tid bodde de mellan Karpaternas östra sluttningar och Donaus mynning; efter Donauön Peuce kallades ett där bosatt bastarniskt fylke peuciner. Bastarnerna slöto sig under markomannerkriget till de mot Rom förbundna folken. Sedermera torde de småningom hafva sammansmält med goterna och andra mot Donaugränsen framträngande germanska stammar. Kejsar Probus (276—282 e. Kr.) berättas ha förflyttat 100,000 bastarner till högra Donaustranden; därefter försvinner deras namn ur historien.

Bastborrar, *Hylesinus*, *zool.* Se Barkborrar.

Bastè, Pierre Eugène. Se Grangé.

Bastei, berömd utsiktspunkt i sachsiska Schweiz, vid Elbe, ö. om staden Wehlen, 317 m. ö. h., 170 m. öfver Elbes vattenyta.

Baste'j (ty. *bastéi'*), *krigsv.*, det rymliga, framåt halfrunda och bakåt rätliniga försvarstorn, som Albr. Dürer på 1520-talet föreslog i st. f. det medeltida, trånga ringmurstornet. På bastejens plattform uppställdes artilleripjäser, och sådana placerades äfven i lågt liggande kasematter för grafförsvar. I Sverige och Finland, där bastejerna vanligen kallades *pastejer* eller *postejer*, men äfven *rundlar*, uppfördes sådana vid Kalmar, Vadstena, Viborg m. fl. ställen. L. W:son M.

Ba'ster, ett slags socker. Se Bastard 4.

Bastholm, Kristian, dansk teolog, f. 1740, d. 1819. Han tog 1761 teol. examen, var 1768—71 missionär i Smyrna och blef därefter präst vid citadell-kyrkan i Köpenhamn; 1778 kallades han till hofpredikant och 1783 äfven till kungl. konfessionarius, men måste 1800 efter en svår sjukdom lämna sina ämbeten. Han

var en utpräglad representant för tidens s. k. upplysning, rationalistisk i sitt bortförklarande af undren, om än icke direkt förnekande, ifrande för klarhet i tanke och iakttagande af vackra yttre former. Han beundrades mycket för sin vältalighet och verkade äfven såsom reformator af det danska prästerskapets predikosätt; hans tal förefalla nu likväl svulstiga och utan värme. Hans *Gejstlige talekunst* (1775) öfversattes till svenska och tyska samt infördes vid prästseminarier i Österrike. Prästens uppgift var att utbreda allmän upplysning och att i synnerhet på landet som "folklärare" (B. föreslog detta namn) vägleda bönderna i all deras sysselsättning. B. var en flitig, men icke verkligt originell författare (bl. a. *Jödisk historie*, 1777—82, 3 bd, *Filosofi for ulærde*, 1787, *Mennesket i dets vilde og raa tilstand*, 1803—04, 4 bd) och en god stilist. Han deltog ifrigt i förhandlingar om kyrkliga spörsmål och var biskop Balles medarbetare i hans "Lærebog i den kristelige religion" (1791). Hans *Forsög til en forbedret plan i den udvertes gudsdyrkelse* (1785) kräfde väsentliga ändringar i de gamla kyrkobruken, framför allt vid dopet, samt innehöll många smaklösa och narraktiga förslag; det framkallade en häftig strid inom danska kyrkan och en hel litteratur af stridsskrifter, men blef eljes alldeles utan frukt. Se E. Schebel, "Bastholm og Balle" (i "Dansk maanedsskrift" 1868, II). E. Ebg.

Basti. Se Baza.

Bastia, Corsicas forna hufvudstad, på öns östra kust. 24,640 inv. (1901). Liflig handel och industri. Sardell- och korallfiske. Tillverkning af utmärkta klingor och stiletter. Bibliotek på 30,000 band. B. har en gammal och en större ny hamn med tillsammans 610 m. kajbyggnad. 1900 anlände 564 fartyg om 266,176 ton. Järnväg härifrån till Ajaccio. — B. grundades 1383 af genovesaren Leonel Lomellino och utgjorde under 400 år säte för den genovesiske guvernören. Det belägrades af österrikarna 1748.

Bastian, Adolf, tysk resande och etnograf, f. 1826 i Bremen. Efter studier vid flera af de tyska universiteten företog han 1851 en åttaårig resa, hvilken omfattade de flesta länder inom den heta zonen. Ett resultat af denna resa blef *Der mensch in der geschichte; zur begründung einer psychologischen weltanschauung* (3 bd, 1860). 1861 anträdde han en ny resa, som varade i fem år och hufvudsakligen omfattade hitre och bortre Indien samt arkipelagen, och hvilkens resultat nedlades i *Die völker des östlichen Asien* (6 bd, 1866—71). 1868 fick B. sig anförtrodd vården af de etnografiska afdelningarna i Berlin-museerna och blef 1869 docent, sedermera e. o. professor i etnologi vid universitetet. Han var medstiftare af tyska antropologiska sällskapet och uppsatte tills. med R. Hartmann "Zeitschrift für ethnologie" (1869). 1886 utnämndes han till chef för det nyinrättade "Museum für völkerkunde" och 1900 till honorarieprofessor vid Berlins

universitetet. Efter de för museernas räkning

omtalade resorna har han företagit flera andra till alla världsdelar. B. har utvecklat en synnerligen omfattande författarverksamhet och särskildt uppodlat folkpsykologien på ett sätt, som ställer honom i allra främsta ledet af etnografer. Bland hans till omkr. 40 uppgående verk, utmärkta af djup lärdom, men brist på framställningskonst, må ytterligare nämnas *Ethnologische forschungen* (2 bd, 1871—73), *Die rechtsverhältnisse bei verschiedenen völkern* (1872), *Die vorstellungen von der seele* (1875), *Die kulturländer des alten Amerika* (3 bd, 1878—89), *Die vorgeschichte der ethnologie* (1881), *Allgemeine grundzüge der ethnologie* (1884), *Indonesien oder die inseln des malaiischen archipels* (4 bd, 1884—89) och *Die welt in ihren spiegelungen unter dem wandel des völkergedankens* (1887). G. Stg.

Bastian [bä'stian], Henry Charlton, engelsk läkare, f. 1837 i Truro, grefskapet Cornwall, professor i praktisk medicin och medicinsk klinik vid University college i London, gäller som auktoritet i fråga om nervsystemets patologi. Han har författat *The modes of origin of lawest organisms* (1871), *The beginnings of life* (2 bd, 1872), *The brain as an organ of mind* (1880; öfv. till franska och tyska) och *Paralysis* (1886) m. m.

Ba'stian-öarna. Se Hinlopen-sundet.

Bastiat [-iā], Frédéric, fransk nationalekonom, f. 1801 i närheten af Bayonne, d. 1850 i Rom, egnade större delen af sitt lif åt sin hemtrakts angelägenheter, men sedan han blifvit bekant med den engelska "anti-cornlaw league's" agitation, väckte han genom en tidskriftsuppsats i tullfrågan 1844 allmän uppmärksamhet och började därefter med alla sina krafter gå till storms mot den franska protektionismen, under liflig beröring med Cobden. Bland hans skrifter märkas framför allt flera serier kvicka och ytterst lättfattliga småuppsatser (samlade under titeln *Sophismes économiques*, 1845 o. 1848), som anställde stor förödelse i protektionisternas läger; samtidigt skildrade han sina engelske vänners verksamhet (i boken *Cobden et la ligue*, 1845) och öfversatte deras tal (s. å.) samt verkade för sina syften dels som redaktör för tidningen "Le libre échange", dels som generalsekreterare för föreningen "Association pour la liberté des échanges" i Paris (sedan 1846). Efter februarirevolutionen 1848 började B. emellertid betrakta socialismen som den ekonomiska frihetens farligaste fiende och riktade därefter sina angrepp hufvudsakligen åt detta håll; särskild uppmärksamhet väckte hans polemik med Proudhon. Vid denna tid (1848) invaldes han i nationalförsamlingen, men kom ej att spela någon större roll. Sitt ekonomiska system framlade han i sitt sista, oafslutade arbete, *Harmonies économiques* (1850), efter hvilket B. och hans meningsfränder (framför allt amerikanaren Carey) pläga kallas harmoni-ekonomerna. Den äldre liberala skolan i England (särskildt Malthus och Ricardo) ansåg den ekonomiska utvecklingen i flera afseenden leda till stor disharmoni (öfverbefolkning och stegrad jordränta), men menade, att hvarje statsingripande blott skulle förvärra saken; socialisterna grepo dess läror, men vände dem till en anklagelse mot det kapitalistiska produktionssättet. För att rycka undan grunden för angreppet försökte då B. visa, att de ekonomiska lagarna medförde fullständig harmoni mellan alla intressen och klasser samt en allmän förbättring af människoslägtets ställning, om blott friheten finge härska öfverallt och allt ingripande undvekes. Genom dessa läror, som säkert framställdes fullt uppriktigt, men som numera knappast ha några anhängare utom Frankrike, blef nationalekonomien i långt högre grad än förut ett försvar för den bestående samhällsordningen. B:s skrifter, som saknade djup, men utmärktes af en sällsynt formell förmåga, mottogos också med förtjusning af den liberala "bourgeoisin" i alla länder, och hans åsikter blefvo till en tid nära nog härskande både i allmänna meningen och inom vetenskapen. Numera ha egentligen blott hans mindre arbeten värde, såsom popularisering af enklare ekonomiska principer. B:s *Oeuvres complètes* utgåfvos i 7 band 1854—64. På svenska finnas: "Skyddstull och handelsfrihet" (1848), "Hvad man ser och hvad man icke ser" (1853 o. 1887), "Statshushållningen i en lektion" (1866), "Om utbyte" (Nat.-ekon. bibl., 1869). E. Hkr.

Bastide [-stid], Jules, fransk publicist och statsman, f. 1800, d. 1879, ingick först i advokatståndet, men öfvergaf det snart för att i stället egna sig åt handeln, litteraturen och politiken. Han var en af de förste "carbonari" i Frankrike och understödde detta sällskap med sin förmögenhet, liksom han äfven tillhörde sällskapet "Aide-toi et le ciel t'aidera" (se d. o.). Vid julirevolutionens utbrott kastade han sig med hänförelse i striden och planterade med egen hand trikoloren på Tuilerierna. 1832 måste han, såsom kompromitterad i åtskilliga insurrektionsförsök, fly till London, men efter några månader benådades han och återvände då till Frankrike. 1836 blef han utgifvare af tidningen "National" och uppsatte 1847 det katolsk-liberala bladet "Revue nationale". Efter att hafva på ett verksamt sätt deltagit i februarirevolutionen utnämndes B. 1848 af den nya regeringen till under-statssekreterare och mottog s. å. utrikesportföljen, hvilken han dock lämnade ifrån sig efter några månader. I nationalförsamlingen förfäktade han moderat-republikanska åsikter. Efter 1849 spelade han icke någon politisk roll. B. utgaf *Histoire de l'Assemblée législative* (1847, ofullb.), *La république française et l'Italie en 1848* (1858), *Histoire des guerres religieuses en France* (2 bd, 1859).

Bastien-Lepage [bastiäⁿ' lepaʃ]. Se Lepage.

Basti'lj (fr. *bastille*), urspr. benämning på fasta, med torn försedda slott, blef med tiden företrädesvis namnet på det åren 1370—82 på Karl V:s befallning byggda kastell i Paris, som skulle tjäna till skydd mot engelsmännen. Detta blef sedermera begagnadt till statsfängelse. Under 1500- och 1600-talen blef bastiljen betydligt utvidgad; hufvudbyggnaden bildade en tämligen regelbunden parallellogram, som hade 4 höga torn. En fästningsgraf af betydligt djup omgaf bastiljen. Dels i tornen, dels under jorden befunno sig fängelserna, hvilka delvis utgjordes af fuktiga, osunda hålor. En del af fångarna var verkliga förbrytare, men sedan Ludvig XIV:s tid var

största delen af dem offer för den politiska despotismen och insattes där endast till följd af egenmäktiga befallningar (s. k. *lettres de cachet*). Stundom hände det, att en fånge, genom att insättas på bastiljen,

Bastiljen med porten Saint-Antoine.

för alltid uteslöts från världen och att hans tillvaro helt och hållet glömdes. Ehuru bastiljen under Ludvig XVI:s regering ej längre var skådeplatsen för det elände, som dess murar fått bevittna under de föregående regenterna, var den likväl fortfarande ett föremål för folkets hat och betraktades allmänt (äfven af dåtidens svenska författare) såsom en despotismens symbol. När i juli 1789 ett folkupplopp uppstod i Paris, vände sig raseriet främst mot bastiljen, hvilken då äfven fruktades såsom en stödjepunkt för det anfall, som man väntade från de kungliga truppernas sida. 14 juli 1789 på morgonen omgafs bastiljen af en väpnad folkhop, som började underhandla med guvernören, Delaunay, hvilken endast hade en besättning af 82 invalider och 32 schweizare. Då underhandlingarna om slottets uppgifvande blefvo fruktlösa, började den uppretade folkmassan storma borgen. Sedan folket från kl. 10 f. m. till kl. 5 e. m. förgäfves och med betydlig manusspillan (98 döda och 60 sårade) sökt intaga bastiljen, tvangs guvernören Delaunay af sina egne soldater att kapitulera mot löfte om fritt aftåg för besättningen. Men aftalet respekterades ej, utan Delaunay, 4 officerare och 3 schweizare mördades. I bastiljen fann man endast 7 fångar och bland dem ingen politisk. Dagen därpå började man, under kanonad och tedeum, att rifva den gamla borgen. Stenarna nyttjades till byggandet af Concordie-bron. På den plats, där bastiljen stått, restes 1840 juli-kolonnen, till minne af de frihetskämpar, som stupade 1830. Se vidare Linguet, "Mémoire sur la Bastille" (London 1783), och Funck-Brentano, "Légendes et archives de la Bastille" (Paris 1898; "Bastiljen i sägnen och verkligheten", 1900). E. W.

Bastingering (af fr. *bastingue*, skanskläsel), *sjöv.* På seglande örlogsfartyg utgöres bastingeringen af de vid fartygets relingar inrättade lårar, i hvilka besättningens kojer "stufvas" (nedläggas). På skarndäcken äro klykor af järn uppsatta, och på såväl ytter- som innersidorna af dessa klykor ligger en brädbeklädnad, hvars öfverkanter både för styrkans och utseendets skull äro täckta af tjockare trälister. Vid den yttre af dessa lister är fäst ett "kapell" (öfverdrag) af segelduk, med hvilket kojerna, sedan de blifvit instufvade i bastingeringen, öfvertäckas, på det de ej må blifva våta af regn eller sjöstänk. På handelsfartyg består bastingeringen (fig. 1 b. art. Balkvägare), då sådan finnes, endast af stöttor med enkel brädklädsel. Å nyare örlogsfartyg förekommer icke någon bastingering. R. N.*

Bastiōn (it. *bastióne*, af mlat. *bastire*, bygga), *krigsv.*, kallades det försvarsverk, som uppstod, då bastejen (se d. o.) gjordes rätlinig med framskjutande spets samt öppnades inåt. Två närliggande bastioner förenades medelst en vanligen rak befästningslinje, som kallades *kurtin*. Två halfva bastioner jämte mellanliggande kurtin kallades en bastionerad front, och denna utstakades i allmänhet från yttre polygonsidan, den s. k. *grundlinjen*, på följande sätt: aa, *grundlinjen* = 300—400 m., ae = $^1/_3$ aa, ef, *lodlinjen* = $^1/_4$—$^1/_6$ aa, ab, *faser* = $^1/_8$ aa, bc, *flanker*, bcb = 90°, bab, *saillant* l. *bastionsvinkel*, ej mindre än 60°, cc, *kurtin*, cbabc, *bastion*, abccba, *bastio-*

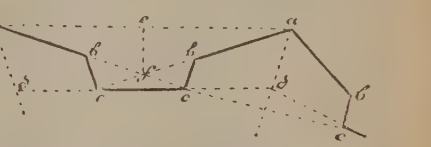

nerad front, ac, *défense-* l. *stryk-linjer* = vall- l. hand-gevärens skottvidd, acb, *défense-* l. *stryk-vinklar*, abc, *skuldervinklar*, bcc, *flank-* l. *kurtin-vinklar*, afa, *tenaljvinkel*, c, *kurtinpunkter*, cc, *bastionsgorge*, dd, *inre polygon* l. *inre grundlinje*. Till en början gjordes bastionen liten och kurtinvinkeln rät, men småningom förstorades båda. Skilldes bastionen genom en graf från den sammanhängande hufvudvallen, kallades den *detacherad*. L. W:son M.

Bastionēra, befästa efter bastionssystemet.

Bastionēring, *sjöv.*, fordom namn på hvad numera kallas reling.

Bastionsbefästning, *krigsv.*, en af fyra eller flera bastionerade fronter bestående befästning. Detta befästningssätt afsåg att borttaga alla s. k. döda vinklar, åstadkomma korsande eld öfver anfallsfältet och gifva samtliga linjer sidoförsvar. Från faser och kurtiner (se Bastion) bestrykes sålunda framförliggande terräng, och båda dessa linjer sidoförsvaras från flankerna, hvilka i sin ordning sidoförsvaras från kurtinerna. Den första bastionsbefästningen har länge ansetts vara den, som uppförd es 1527 vid Verona af San Michele, men på senare tid har detta bestridts af tyskarna, som påstå att den första bastionsbefästningen uppförts af Arn. von Sierck redan 1428—49. I Sverige påbörjades de första bastionsfästningarna under Johan III:s tid vid Borgholms slott och Kalmar gamla stad af bröderna Johannes Baptista och Dominicus Paar. Jfr Befästningskonst och Fästning. L. W:son M.

Bastionssystem. Se Befästningskonst och Fästning.

Bastit Haid., *miner.* Se Skillerspat.

Bastnäsit. Se Hamartit.

Bastonād (sp. *bastonāda*, käpprapp), afbasning, prygel; ett turkiskt straff, bestående af slag med läderremmar på ryggen eller fotsulorna.

Bastos, Victor, bildhuggare i Portugal, f. 1822, d. 1894, gjorde sig först känd genom kritteckningar (*Den samaritanska kvinnan*, *Skattepenningen* m. fl.) och blef 1860 professor i bildhuggeri vid akademien i Lissabon. Hans förnämsta verk äro

en kolossalstod i brons af *Camões*, omgifven af åtta marmorfigurer (1867), marmorstod af konung *Dom Pedro V*, bronsstod af upptäckaren *Magalhães* (1873 i Lissabon) m. m.

Bastparenkym, *bot.* Se Kärlsträng.

Bastprosenkym, *bot.* Se Sklerenkym.

Bastrumma, ställe, där virke "basas" (se d. o.).

Bastu. Se Badstuga.

Bastuba. Se Tuba 2.

Basün (ty. *posaune*, it. *trombone*, lat. *tuba*). 1. Blåsinstrument af metall i olika former. Det användes redan af de äldsta folken, såsom egypter och hebreer, sedermera af kelter, greker och romare, mest vid religiösa högtidligheter. I sin nuvarande form skall basunen hafva blifvit förfärdigad redan 1520, i Nürnberg. Den begagnades då och framgent endast i kyrkomusiken, till dess Gluck och Mozart införde den i operaorkestern och Beethoven i symfonien. Den klassiska basunen är en s. k. drag-

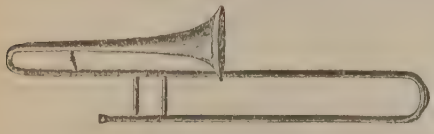

Dragbasun.

basun; instrumentet består af två i hvarandra inpassade stycken, af hvilka det ena (ett dubbelrör, de s. k. "stängerna") kan genom "drag" med högra handen skjutas ned och upp, hvarigenom hela instrumentet förlänges eller förkortas och således för hvart drag ett nytt tonläge med ny rad af naturtoner uppkommer. Alla dragens toner tillsammans bilda en fullständig kromatisk skala. Man använder tre slags basuner, för hvilka noteras i motsvarande klaver: alt-basun (med omfång af ungefär A—ess^2), tenor-basun (E—c^2) och basbasun (C—f^1). I nyare tid har man uppfunnit ventil-basuner med tre ventiler i stället för drag. De äro bekvämare att behandla än dragbasunerna, men stå efter dessa i renhet och klang. — 2. Ett 4,75—9,50 m. långt rör-register i orgelns pedal. A. L.

Basu'ndi, hufvudfolket vid nedre Kongo, väster om Bateke, ett kraftigt och energiskt folk, som från sina många byar vid Kongos katarakter gjort häftigt motstånd mot européerna. H. S.

Basünfesten, namn på judarnas nyårsfest. Se Nyårsdagen.

Basuni'st, basunblåsare.

Basúto (sing. *mosuto*), en till östbetsjuanerna bland bantu-(kaffer-)folken hörande folkstam i Syd-Afrika, som bebor Basutoland (se d. o.). Ursprungligen sträckte sig denna stams område ganska långt norrut öfver floden Kaledon upp emot Vaal-floden och innefattade sålunda äfven större delen af nuv. Oranjefloskolonien. Basuto-folket är en af de kraftigaste och i civilisation kanske den längst komna af Afrikas negerstammar. Öfver dess språk, det s. k. suto l. sotho, finnes en utförlig grammatika af K. Endemann, "Versuch einer grammatik des Sotho" (1876). Jfr äfven Cassalis, "Les bassoutos" (1860), Jacottet, "Contes populaires des bassoutos" (1895), Martin, "Basutoland, its legends and customs" (1903) samt under Basutoland anförd litteratur. V. S—g.

Basútoland, brittisk besittning i Syd-Afrika, belägen mellan Oranjefloskolonien, Natal och Kapkolonien. Området innefattar 30,420 kvkm. Dess befolkning beräknades 1901 till 263,500 infödingar och endast 647 hvita. Hufvudort och regeringens säte är Maseru vid Kaledon-floden, med omkr. 1,000 inv., hvaraf något öfver 100 hvita. B., som blifvit kalladt "Afrikas Schweiz", utgör en högplatå, genomdragen af de med Drakbergen parallella Malutibergen ("blå bergen"), hvilkas högsta toppar, Potong l. Mont aux sources och Cathkin Castle, nå öfver 3,400 m. Vid Kaledons stränder finnes bördigt åkerbruksland, på högslätterna och dalsluttningarna ypperlig betesmark för boskap och hästar. Också äro de härdiga basuto-ponnyerna berömda öfver hela Syd-Afrika. Mineralier, särskildt järn och koppar, äfvensom kol torde finnas rätt rikligt, men på grund af att landet fått bli ett slags reservation för basutofolket och afstängts från europeisk kolonisation, har bergsbruk ej kommit att idkas där. Finanserna äro goda, ehuru på senare år boskapspest (särskildt 1897) svårt hemsökt landet och hämmat dess ekonomiska utveckling. Skolväsendet ligger mestadels i händerna på missionärerna; de fleste af dessa tillhöra den fransk-protestantiska Parismissionen, men äfven anglikanska och katolska missionärer finnas. Skolornas antal uppgick 1903 till 206 med 14,171 lärjungar. Landet förvaltas af en brittisk kommissarie (*resident commissioner*) och står direkt under Syd-Afrikas generalguvernör (*high commissioner*). Denne innehar lagstiftningsmakten, hvilken utöfvas genom proklamationer. Administrativt är landet indeladt i 7 distrikt och dessa åter i smärre områden, inom hvilka inhemska höfdingar utöfva en rätt vidsträckt självstyrelse.

Historia. Basutofolket som en politisk enhet skapades egentligen af den ryktbare höfdingen Mosjesj (se d. o.), som till ett helt samlade en mängd spridda bantustammar, hvilka besegrats och skingrats af den store sulu-krigaren Tsjaka. Mosjesjs välde kan räknas ungefär från år 1828, och från sitt klippresidens vid Taba Bosigo utöfvade han ett vidsträckt inflytande samt bekämpade länge med framgång såväl de förste boerkolonisterna i nuvarande Oranjefloskolonien som äfven de brittiska trupper, hvilka då och då sändes att stäfja basutofolkets ständigt pågående boskapsplundringar i gränstrakterna. Om basutos' strider med boerna se Boerfolket. 1843 ställdes B. som en fri infödingsstat genom ett fördrag under brittiskt beskydd. Mosjesjs fortsatta plundringståg förmådde 1852 Kapkoloniens guvernör, general Cathcart, att mot basutofolket, som förut stundom tagits i försvar mot oranjeboernas landutvidgningsplaner, sända en militär expeditionskår, hvilken emellertid led svåra motgångar. Genom klok förhandlingsvillighet i rätta ögonblicket förstod den sluge basutohöfdingen att vinna Cathcarts välvilja och afvärja fälttågets återupptagande. Då hans land 1868 nästan eröfrats af oranjeboerna, sände han bud till de brittiska myndigheterna med bön om att "med sitt folk få i lugn lefva under skydd af den brittiska flaggans vida veck". B. annekterades då genom en brittisk proklamation, och dess förut ständigt omstridda gräns mot Oranje-fristaten reglerades 1869 genom fördraget i Aliwal North. 1871, året efter det Mosjesj afslidit, införlifvades landet med Kapkolonien. De oro-

lige basutokrigarna hade emellertid svårt att hålla fred, och rätt allvarliga strider förekommo esomoftast mellan basutos och till ordningens upprätthållande ditsända brittiska trupper. Ett försök från Kapregeringens sida att afväpna basuto-krigarna (1880) ledde omedelbart till det s. k. ”gevärskriget”, hvilket först 1882 fullständigt bilades genom förmedlande mellankomst af brittiska kronans ”high commissioner” i Syd-Afrika, sir Hercules Robinson. Basutofolkets ledare uttalade nu sin önskan att komma direkt under brittiska myndigheter, och i Kapkolonien hade man intet emot att bli af med denna besvärliga och kostsamma besittning, hvars förvaltning befunnits öfverstiga koloniens dåvarande krafter. 1884 öfvertogs sålunda landets förvaltning direkt af brittiska kronan, och sedan har där nästan oafbrutet lugn rådt, hvarjämte landets fredliga utveckling gjort förvånansvärda framsteg. Under boerkriget iakttogo basutos — sedan den brittiska kronans representant i landet, den om civilisationsarbetet bland basutofolket högt förtjänte, sir Godfrey Lagden, genom en proklamation inskärpt deras plikt att ej deltaga i ”de hvite männens krig” — trots medfödd krigslust och plundringsbegär en nästan undantagslöst korrekt fredlig hållning. — En god skildring af Basutolands tillstånd under engelsk förvaltning ges af Bryce, ”Impressions of South Africa” (1897, 3:e uppl. 1899). Jfr äfven Theal, ”History of South Africa” (5 bd, 1888—93) och ”South Africa” (4:e uppl. 1899), Widdicambe, ”Fourteen years in Basutoland” (1892), Lucas, ”Historical geography of the brittish colonies”, IV (1899), och Crawshay, ”Basutoland” (i ”Geographical journal”, 1903). V. S—g.

Bat, ostindisk kast. Se Bhat.

Bat, myntenhet i Siam, detsamma som tikal (se d. o.).

Bat, ett fornhebreiskt rymdmått för våta varor, motsvarande något mer än 36 liter.

Bata l. Batta (Battak, Batak), ett till malajiska rasen hörande folk, som ursprungligen innehade hela nordvästra hälften af ön Sumatra, men sedermera förlorat $^1/_3$ af sitt land till Atsjin i n. v. och $^1/_3$ till (de numera under Holland lydande) malajerna i s. ö. Enligt Junghuhn räknar stammen 150,000 medlemmar. Landet är rikt på metaller, i synnerhet guld; åkerbruk (ris, majs, tobak, batater, peppar) och boskapsskötsel (svin, buffel, häst) idkas; industrien omfattar lergods och smidesvaror, trä- och elfenbenssniderier samt väfnader. För öfrigt sysslar man med jakt (elefant, tiger, tapir) och krig. Bostäderna (6—30 m. långa, 3—3,5 m. breda och 1,8 m. höga) göras af bamburör och alang-gräs och hvila på 1—2 m. höga pålar. De äro alltid samlade till byar, med gaflarna mot den långa, smala bygatan. Byn (*kampong*) ligger vanligen på en liten höjd och omgifves af tät bambuskog eller af konstgjorda palissader. Klädnaden består af ett stort skynke kring midjan, men kvinnor och förnäma bära i dess ställe en kjol och hufvudduk samt arm- och halsringar af mässing. Männen fila tänderna spetsiga. Samhällsordningen är demokratisk, allting afgöres på folkförsamlingen, dit fria män och gossar hafva tillträde, och stamfursten (*rāja*) är egentligen blott anförare i krig. Kvinnor och slafvar (krigsfångar och gäldenärer) behandlas mildt, polygami är tillåten, men sällsynt. Religionen är animistisk. Bata-folket tror på goda andar (förfädernas), bland hvilka alla i strid eller på jakt fallna upptagas (andra döda ”försvinna”), och onda andar (*begu*), hvilka, mäktigare än de förre, blidkas med offer. Dessutom finnas indiska föreställningar om en öfvergud (*djebata*), världens skapare, och en *trimurti*. En del är muhammedaner. Bata skildras i allmänhet som ädla och gästfria, men grymma i krig och styras för öfrigt af gammal sed (*hādat*), hvari äfven kannibalism ingår. Förr åtos gamla, orkeslösa släktingar, men numera dömas till uppätning äktenskapsbrytare med en rajas hustru, landsförrädare, spioner och tillfångatagna väpnade fiender. Konsten att läsa och skrifva (med sot-bläck på bark och palmblad i horisontala linjer för böcker, på bamburör nedifrån uppåt för bref) är ganska allmänt spridd. — Bata-språket tillhör den malajo-javanska gruppen af malajiska språk (se d. o.) och är närmast besläktadt å ena sidan med malagasi (se d. o.) och å andra sidan med den egentliga malajiskan. Det delas i tre dialekter: *toba*, *mandailing* och *dairi*, och eger ett särskildt alfabet af indiskt ursprung. Litteraturen (*pustaha*, ”böcker”) omfattar hufvudsakligen astrologi, medicin och krigshistoria både på vers och prosa och är af ganska hög ålder. Några delar af bibeln äro öfversatta till ”toba” af Tuuk (1859) och nya testamentet till ”mandailing” af Nommensen (1880). — Jfr Junghuhn: ”Die Battaländer” (2 bd, 1847), ”Tijdschr. van het bataviaasche genootschap” (vol. 3, 1855), ”Tijdschr. voor ind. taal-, land- en volkenkunde” (1883—85); van der Tuuk, ”Bataksch-nederduitsch woordenboek” (1861), ”Bat. leesboek” (4 bd, 1862), ”Battasche formenlehre” (übers. von Schreiber, 1867), Schreiber, ”Die batak in ihrem verhältniss zu d. malaien auf Sumatra” (1874), och Brenner, ”Besuch bei den kannibalen Sumatras. Erste durchquer. d. unabhäng. Batakländer” (1894). H. A.

Batabāno, stad i prov. Habana, på södra kusten af ön Cuba, 46 km. s. om Habana, med hvilket den är förenad genom järnväg. 1,025 inv. (1899). Den af kustfarare mycket besökta förträffliga hamnen ligger 4 km. s. om staden.

Batageuze [bataʃöš], *astron.* Se Béteigeuze.

Bataillard [batajär], Paul Théodore, fransk skriftställare, f. 1816 i Paris, arkivarie hos medicinska fakulteten i Paris, har bl. a. skrifvit en hel rad arbeten öfver zigenarna.

Bataille rangée [bata'j rāʃē], fr., *krigsv.*, förr bruklig benämning på ordnadt fältslag.

Bata'k, liten stad i Öst-Rumelien, omkr. 50 km. ö. s. ö. om Filippopel, bekant som skådeplatsen för ett af de ohyggligaste blodbaden vid turkarnas undertryckande af det bulgariska upproret 1876.

Batak, malajisk folkstam. Se Bata.

Batalha [bata'lja], stad i portugisiska distriktet Leiria (Estremadura), vid floden Liz. 3,869 inv. (1900). Där finnes ett berömdt kloster, S:ta Maria da Vittoria, en af Europas praktfullaste byggnader, uppförd af konung Johan I till minne af hans seger vid Aljubarrota 1385.

Bata'lj (fr. *bataille*, af senlat. *battualia*), fältslag, drabbning; strid, konflikt.

Bataljmålning, målning, framställande en bataljscen till lands. Sådana målningar funnos redan i forntiden, såsom t. ex. den berömda mosaikbilden Alexander-slaget (se d. o.) i Neapel. Bland framstående bataljmålare i nyare tid må nämnas:

italienarna Rafael (*Konstantin-slaget*), Lionardo da Vinci och Tempesta; flamländarna P. Meulener (Nationalmuseum), Rubens och van der Meulen (Nationalmuseum); holländarna Philips och Pieter Wouwerman (Nationalmuseum); tyskarna Heller (Nationalmuseum), Rugendas, Adam, Hess och Camphausen; fransmännen Courtois (”le Bourguignon”, Nationalmuseum), Le Brun, Gros, H. Vernet, Protais, Meissonier, Detaille, de Neuville; ryssen Veresjtsjagin; engelsmännen B. West, Caton Woodville m. fl.; danskarna Sonne och Simonsen; norrmannen A. Bloch; svenskarna Lembke, Mandelberg, Mörner, Sandberg, Wetterling, Dahlström, Wahlbom, Osk. Anderson, H. Ankarcrona och Th. Thulstrup (bosatt i New York). — Sjöbatalj-målningen plägar räknas till marinmåleriet. (O. G—g.)

Bataljön (fr. *bataillon*, af *bataille*, fältslag). 1. *Krigsv.* Infanteriets vanliga grundenhet. Under 15:e och 16:e årh. användes benämningen (i Italien *battaglia*, *battaglione*, i Tyskland äfven *gewalt-* l. *geviert haufe*) för att beteckna en massa fotfolk, hvilken som helst, ordnad i sluten fyrkant. Under 17:e årh:s senare hälft öfverflyttades benämningen på en viss truppenhet (förut skvadron eller brigad), som i striden uppträdde i en samlad enhet. Småningom blef denna enhet af fast natur och lades till grund för beräkningen af infanteriet. Häraf uppstod benämningen taktisk enhet. Användningen af bakladdningsgevär gjorde det nödvändigt att i striden dela bataljonen i mindre enheter, men i organisatoriskt hänseende har den blifvit orubbad. Bataljonen delades förr i 4, 5 eller 6, undantagsvis flere, kompanier, men räknar numera öfverallt 4 sådana; i engelska armén dock 8. Dess styrka utgör vanligen på fredsfot 400—600, på krigsfot 800—1,000 man. Bataljonen föres af en bataljonschef, och för åtskilliga personer tillhöriga en bataljonsstab användas med bataljon sammansatta ord: bataljons-adjutant, -läkare, -kommissarie, -veterinär (vid beridna trupper) m. fl. — Benämningen användes förr äfven vid de andra truppslagen, men förekommer vid dessa numera endast i Sverige för att beteckna ett kavalleriregemente om fyra eller fem skvadroner. C. O. N.

2. *Sjöv.* År 1795 blef arméns flotta (se d. o.) indelad i kanonslups- och galär-bataljoner, motsvarande den förut använda benämningen divisioner. Kanonslups-bataljonen bestod af 12 kanonslupar, galärbataljonen af 6 galärer. Bataljonen delades i 3 divisioner, af 4 slupar eller 2 galärer hvardera; divisionen delades i 2 plutoner af 2 slupar eller 1 galär hvardera. Skärgårds-flottans roddfartyg (kanonslupar, kanonjollar och mörsarefartyg) bibehöllo den taktiska indelningen i bataljoner, divisioner och plutoner, af resp. 12 (eller 16), 4 och 2 fartyg. Numera förekommer icke benämningen bataljon vid flottan annat än i sammansättningen bataljonspredikant. Jfr Brigad, Division och Eskader. R. P.*

3. *Spelt.* Alla nio käglorna i kägelspel fallande för ett enda slag.

Bataljonsadjutant. Se Adjutant.

Bataljonskommissärie, en vid infanteribataljon endast i fält eller under motsvarande förhållanden anställd intendenturtjänsteman med fanjunkares rang. Tjänsten bestrides i regeln af därtill utbildade värnpliktige.

Bataljonsläkare. Se Fältläkarkår.

Bataljonsområde, *krigsv.*, afdelning af inskrifningsområde. Se Inskrifning.

Batalpasjinsk, kretshufvudstad i den liknämnda kretsen af rysk-kaukasiska Kuban-området, vid floden Kuban. 8,100 inv. (1897). Liflig handel med spannmål och boskap. Staden anlades 1803 och kallades då Kosakenstanitsa. Sitt nuv. namn har den fått efter Batal pasja, som 1789 blef besegrad där af ryske generalen Hermann. Kretsen B., 13,683 kvkm., med 218,225 inv. (1897), lämnar stenkol, glaubersalt (årligen 60,000 pud) från de batalpasjinskiska saltsjöarna och silfvermalm.

Batam l. Batang, ö i indiska arkipelagen s. om Singapore, skild från den östligare Riou (Bintang) genom ett smalt sund. Den hör till nederländska residentskapet Riou och har en areal af 421 kvkm.

Batânes (Batan-öarna), en ögrupp bland Filippinerna. Se Batan-öarna.

Batang. Se Batam.

Bata'nga, det sydligaste landskapet i tyska kolonien Kamerun, mellan 2° och 4° n. br. Bakom den 80 km. breda, med urskog täckta kustremsan höjer sig landet i skogbeväxta terrasser till en 700 m. hög platå, som har karaktären af ett parklandskap och öfver hvilken ett och annat berg reser sig till 1,500 m. I Lilla B. vid mynningen af floden Njong och i Stora B. vid floden Lobe finnas flera faktorier, på senare stället också en evangelisk missionsstation.

Bata'ngas, stad på södra kusten af ön Luzon, bland Filippinerna, hufvudstad i prov. med samma namn. Omkr. 35,000 inv.

Batân-öarna l. Basji-öarna (sp. *Islas Batanes*) kallas den nordligaste lilla ögruppen bland Filippinerna, 20° 17′—21° 7′ n. br. och 122° ö. lgd. Arealen 620 kvkm. 9,475 inv. (1899). Dessa öar, som hafva klippiga kuster, ega fruktbara dalar i det inre. De betydligaste bland dem äro Ibayat med hamnplatsen San José d'Ybano, Batan och Sabtan.

Batardeau [-då], fr., uppdämning; *krigsv.*, murad dammbyggnad, anlagd tvärs öfver en våt fästningsgraf och försedd med nödiga luckor för vattnets aftappning eller afstängning. Ofta anbringas inuti dessa dammbyggnader förbindelsegångar öfver grafvarna från ett fästningsverk till ett annat, hvarigenom samfärdseln emellan verken tryggas. I Sverige kallades sådana dammbyggnader bärer. G. U.*

Batâter (*Batatas*), *bot.* Se Ipomœa.

Batâva castra, fornromerskt fäste i provinsen Vindelicien, vid Inns inflöde i Donau. Nu Passau.

Batâverna (lat. *bata'vi*, ”de dugande, de lyckliga”, jfr ”bättre”), forn-germanskt folk, som enligt Tacitus härstammade från chatterna (i nuv. Hessen), men på grund af inre oroligheter utvandrat till den ”bataviska ön” (*Batavorum insula*, senare *Batavia*) mellan Rhen, Maas, Waal och Nordsjön. Med tiden antogo de alltmera det keltiska språket. Under Augustus blefvo bataverna romarnas bundsförvanter och visade sig som sådana i allmänhet värdefulla och pålitliga; en gång, 69 e. Kr., inträffade dock ett fruktansvärdt uppror under höfdingen Civilis, som understöddes af flere germanska och galliska folk. Resningen undertrycktes (70 e. Kr.) af Vespasianus' fältherre Cerialis, hvarefter bataverna åter inträdde i sin beroende, men privilegierade ställning. Mot slutet af 3:e årh. invandrade de saliske frankerna

och sedermera friserna på den bataviska ön. Bataverna sammansmälte med dessa folk, och de nämnas därefter ej mera i historien; ett minne är namnet Betuwe (landet mellan Waal och Lech). — Ortnamnet Batavia har äfven brukats som en latinsk benämning på Holland. När den nederländska republiken ombildades under franska revolutionen, fick den nya staten namnet Bataviska republiken och bar detta namn 1795—1806. Sistnämnda år upphöjde Napoleon denna stat till ett konungarike med namnet Holland och gaf detta åt sin bror Ludvig. S. F. H. (H. Sgn.)

Batāvia. 1. Hufvudstad i nederländska Ostindien och i det liknämnda residentskapet, på västra ändan af Javas norra kust, 6° 7′ s. br. och 106° 50′ ö. lgd. B. ligger vid en stor, af 17 små korallöar

Kinesiska kvarteret i Batavia.

skyddad bukt och vid den lilla floden Tjilivung, som endast genom fortsatt muddring kan hållas farbar för båtar; med andra floder i trakten sammanhänger den genom en mängd kanaler, hvilka vattna de stora risfälten, som omgifva B. Omkr. 7 km. ö. om mynningen, vid Tandjong Priok, har man anlagt en ny stor hamn, som står i förbindelse med Gamla B. genom kanal, järnväg och bred landsväg. Järnväg utgår dessutom från B. söderut till generalguvernörens och hans hofs vanliga residens Buitenzorg (62 km.) och vidare österut genom hela Java till Banjoewangi på östkusten. Hamnen, som regelbundet anlöpes af flere ångbåtslinjer mellan Europa, östra Asien och Australien, besöktes 1888 af 804 fartyg, om 773,500 tons. Telegrafkablar förmedla förbindelsen med Europa och östra Asien öfver Singapore, med Sumatra och med Australien (Port Darwin). Af bildningsanstalter eger B. bl. a. gymnasium Vilhelm III, borgarskolor för gossar och flickor samt ett stort antal lägre skolor för européer och infödingar. En medicinsk skola för utbildning af infödda läkare är förenad med militärhospitalet. Vidare må nämnas bataviska sällskapet för konst och vetenskap (1779), sällskapet för indisk land-, språk- och folkkunskap samt sällskapet för jordbruk och industri. B. har ett hett klimat (i maj 26,3°, i januari 25,1°), det mesta regnet faller i febr. (385 mm.), det minsta i augusti (47 mm.). Läget är sankt och osundt, särdeles i den lägre ”Gamla staden”. År 1808 anlades 4 km. in i landet ”Nya staden”, där européerna bo i luftiga, stora, en- eller tvåvåningshus, som omgifvas af trädgårdar. Här ligga generalguvernörens palats och andra praktbyggnader. Gamla staden är affärslifvets tillhåll. Där ligga bl. a. börsen och Javabanken, de stora handelshusens kontor o. s. v. Där bo blott malajer, javaner, kineser och araber, medan européer vistas där blott under affärstimmarna. Hela folkmängden är 115,887 inv. (1900). — B. grundlades 1619 af generalguvernören Jan Pietersz. Coen och var 1811—16 i engelsmännens våld.

2. Residentskapet B. har en areal af 6,730 kvkm., med 1,268,043 inv. (1895), af hvilka 12,429 européer, 82,510 kineser, 3,279 araber. Det är vid kusten lågt och osundt, för öfrigt ett högland, ganska sundt och öfverallt betäckt med risfält, kokosplanteringar och fruktträd.

Batavia [bətē′viə], stad i nordamerikanska staten New York, mellan Buffalo och Rochester och vid en viktig järnvägsknut. 9,180 inv. (1900). Säte för statens blindinstitut.

Batāvia, latinsk benämning på Holland. Se vidare Bataverna.

Batāvia, *text.*, en mycket allmän, till kypertklassen hörande väfnadsbindning (se Bindning), som kännetecknas af de jämnbreda, diagonala ränder af varp- och inslagseffekt, som löpa på tygets båda sidor. Den väfves af olika råämnen och garnfinlekar i en mängd olika tätheter till bl. a. twills, tibet, diverse kamgarns- och cheviottyger för herr- och dambeklädnad, en mängd s. k. korderojer m. m. — Ursprungligen var batavia namnet på ett sidentyg af ofvanbeskrifna bindning, men har nu öfvergått till benämning på själfva bindearten. G. A. W.

Batavia-a′rrak. Se Arrak.

Batavia-river [bətē′viə-rivə], flod i Queensland, Australien, grefsk. York, upptäckt 1880 af Pennefather, flyter mellan fruktbara, skogklädda stränder ut i Carpentaria-golfen och är segelbar 40 km. från mynningen. Denna, som är 3 km. bred, bildar en präktig hamn.

Batāviska republiken. Se Bataverna och Nederländerna.

Batavōrum i′nsula (lat.). Se Bataverna.

Batbie [batbī], Anselme Polycarpe, fransk nationalekonom och politiker, f. 1828, d. 1887, besökte 1860 på uppdrag af regeringen åtskilliga universitet i Belgien, Nederländerna och Tyskland för att studera undervisningen i stats- och förvaltningsrätt, fick 1865 en nyupprättad professur i politisk ekonomi i Paris samt blef febr. 1871 medlem af nationalförsamlingen, hvarest han höll sig till det orleanska partiet och var en häftig motståndare till republiken. Genast efter Thiers’ afgång från presidentskapet och Mac Mahons val till samma plats blef B. (25 maj 1873) kultusminister, hvilket ämbete han dock måste nedlägga redan 26 nov. s. å., då Broglies ministär afgick. Från 1876 var han medlem af senaten och invaldes 1885 i Franska institutet (Académie des sciences morales et politiques). Han är författare till värderika nationalekonomiska och juridiska arbeten: *Cours d’économie politique* (1864), *Le crédit populaire* (1865), *Traité de droit public et administratif* (8 bd, 2:a uppl. 1885).

Batēke, bantufolk i franska Kongo, i det torra, sandiga, höglända område, som v. om Franceville bildar vattenskillnaden mellan Kongo och Ogowe, samt kring öfre Alima. Drifvigt handelsfolk. (H. S.)

Bateleur [batlör], fr., taskspelare, gycklare.

Batem., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. Bateman [bē′tmən], engelsk botanist, kännare af orkidéerna, f. 1811, d. 1897.

Bates, folkstam. Se Guarani.

Bates [bēi'ts], Edward, amerikansk politiker, f. 1793 i Belmont, Virginia, d. 1869 i S:t Louis, Missouri, tillhörde en virginisk kväkareslägt och utvandrade 1814 till det då ännu föga befolkade Missouri, där han blef advokat och vid sin vän Henry Clay's sida lifligt deltog i det politiska lifvet. 1826—28 satt han i kongressen som antidemokrat, egnade sig sedan under 25 år helt åt sitt yrke, men spelade under 1850-talets senare hälft ånyo en rätt framträdande politisk roll samt uppträdde då energiskt mot Missouri-kompromissens upphäfvande och Kansas' upptagande som stat under den slafverivänliga s. k. Lecomptonförfattningen. B. vann allt större anseende bland slafveriets motståndare och nämndes 1859 t. o. m. bland det republikanska partiets presidentkandidater. Han trädde emellertid tillbaka för Lincoln, hvarigenom dennes val högeligen befordrades, och tillhörde sedan som generaladvokat (1861—64) Lincolns kabinett utan att i denna befattning göra sig särskildt bemärkt. V. S—g.

Bates [bēi'ts], Henry Walter, engelsk naturforskare, f. 1825 i Leicester, började redan som fabrikslärling att idka entomologiska studier, hvilka han fortsatte som bryggeribokhållare, i hvilken ställning han tilldrog sig Darwins och A. R. Wallaces uppmärksamhet. Den senare föreslog honom att deltaga i en expedition till något af entomologerna försummadt område. De afreste 1848 till Amasonfloden, hvilken de tillsammans bereste till 1850, då de, för att hinna utforska större områden, åtskildes i Manaos vid Rio Negro. 1859 återvände B. till England, efter att under 11 års forskningar ha upptäckt öfver 8,000 nya insektarter. 1863 utgaf han *The naturalist on the river Amazonas* (''Naturforskaren på Amazonfloden'', 1872), en af de utmärktaste naturhistoriska reseskildringar något språk eger. 1864 blef han sekreterare i geografiska sällskapet i London och utgaf som sådan sällskapets publikationer, liksom han äfven biträdde vid utgifvandet af många framstående geografiska verk. Död 1892. G. Stg.

Batesar [bātesā'e], stad i distriktet Agra i brittiskindiska Nordvästprovinserna, vid Jumna. I B. hålles en stor årlig marknad, besökt af omkr. 150,000 pilgrimer och handlande.

Batgaon. Se Bhatgaon.

Bath [bā'th]. 1. Stad och sedan 1888 eget grefskap i sydvästra England, vid floden Avon, i en vacker, af

Ruiner af det stora romerska badet i Bath.

kullar amfiteatraliskt omfattad dal. 52,751 inv. (1901). B. är ryktbart genom sina praktfulla byggnader, bland hvilka märkes en 1499—1616 i ren gotisk stil byggd domkyrka, och sina mycket anlitade varma mineralkällor — de enda i England. Redan fornlidens romare kände till dessa källor (*Aquæ*

Badhuspelargången och domkyrkan i Bath.

solis) och uppförde invid dem praktfulla badhus, af hvilka synnerligen väl bibehållna ruiner ännu finnas. De gamle britterna kallade B. *Caer badun* (badstaden). — 2. Stad i nordamerikanska staten Maine, vid floden Kennebec, ej långt från Atlantiska oceanen. 10,477 inv. (1900). Skeppsbyggeri och ansenlig handel.

Bäth, earl of, engelsk statsman. Se Pulteney.

Bathain. Se Bassein.

Bathgate [bā'thgēit], stad i skotska grefsk. Linlithgow. 6,786 inv. (1901). Kol- och järngrufvor.

Bathildis, helgon. Se Batilda.

Bath-metall, en blekt gul legering af mässing och zink, hvilken användes till ljusstakar, tekannor m. m.

Bathométer. Se Batometer.

Bath-orden (eng. ''The most honourable order of the bath''), ''badets orden'', den till rangen fjärde af Storbritanniens ordnar, plägar anses leda sitt ursprung från Henrik IV:s kröning 1399, då enligt Froissarts berättelse 46 personer erhöllo en särskild ridderlig värdighet efter ceremonier, i hvilka ett bad spelade en framstående roll. Badet skulle symbolisera den renhet chevalieriets lagar kräfde. Möjligt är, att en liknande värdighet under dylika ceremonier redan under ett äldre skede af medeltiden utdelats, och någon fast sammansluten orden torde ej ha formligen instiftats 1399. Sedermera omtalas vid flera högtidliga tillfällen utnämning af ''knights of the bath'' under liknande ceremonier, t. ex. 1610, då Jakob I:s son Henry blef prins af Wales, och 1661 vid Karl II:s kröning. Sin fasta organisation fick Bath-orden, då den 1725 ''återupplifvades'' af Georg I; det bestämdes då, att den skulle bestå af suveränen och 37 riddare. Nya statuter, innebärande ordens utvidgning och fördelning i 3 klasser, gåfvos 1815 och hafva sedan vid flera tillfällen förnyats och tillökats. Orden var ända till 1847 nästan uteslutande afsedd för militärer, men då inrättades i hvarje klass äfven en civil afdelning. De tre klasserna äro storkors (*knights grand cross*, beteckning efter namnet: G. C. B.), kommendörer (*knights commanders*, beteckning: K. C. B.) och riddare (*companions*, beteckning: C. B.). Första klassen är nominellt begränsad till 50 militära och 25 civila, den andra till 123 militära och 80 civila, den tredje till 690 militära och 250 civila

medlemmar, men denna antalsbegränsning upprätthålles ej strängt. De båda första klassernas medlemmar bära adelstiteln *sir*. — Ordenstecknet (*badge*) utgöres i de fiesta grader af ett malteserkors, och ordensbandet är rödt. På ordenstecknet äro anbragta deviserna "Tria juncta in uno" ("tre förenade till ett") och "Ich dien" ("jag tjänar"). V. S—g.

Báthory [bātări], gammal adlig, sedermera furstlig släkt i Siebenbürgen, ledde sin härkomst från Wenzelin, en tysk hjälte, som hade gjort den ungerske konungen Stefan den helige viktiga tjänster och därför blef nationaliserad i Ungern samt erhöll betydliga gods i landet. Namnet Báthory förekommer först under konung Salomo (1063—74). I 14:e årh. delade sig släkten i två grenar, Ecsed och Somlyó.

1. Stefan II B. (d. 1494), "judex curiae" (öfverdomare) och vojevod af Siebenbürgen, är förnämligast bekant genom sin ärorika seger öfver turkarna vid Kenyérmező 13 okt. 1479.

2. Ladislaus B., ordens-andlig omkr. midten af 15:e årh., verkställde den första ungerska bibelöfversättningen.

3. Stefan III B., d. 1535, befälhafvare i Temesvár, 1491 vojevod i Siebenbürgen och 1519 palatin i Ungern, var en af Zápolyas förnämste motståndare, deltog i slaget vid Mohács (1526) och höll sig med orubblig trohet till Ferdinand I:s parti.

4. Kristofer B., den föregåendes son, f. 1530, d. 1581, fick Siebenbürgen 1576 och regerade till 1581. Han inkallade jesuiterna i landet och lät genom dem uppfostra sin son Sigismund.

5. Stefan IV B., kallad Nagylábu ("den storfotade"), den förres broder, f. 1533, d. 1586, blef, efter huset Zápolyas utslocknande, 1571 vald till furste af Siebenbürgen och 1575 till konung i Polen. Han förmälde sig med den polska prinsessan Anna, syster till den siste jagellonske konungen, Sigismund II, och svägerska till den svenske konungen Johan III. Denna släktskap förmådde B. att erbjuda Johan förbund mot Ryssland, hvilket visserligen i början afslogs, enär villkoren voro för Johan alltför oantagliga; men 1578 kämpade svenska och polska trupper under Göran Boije och Andreas Sapieha tillsammans mot ryssarna, och kort därpå skall ett förbund mellan de båda svågrarna hafva ingåtts. Sveriges förbindelser med Polen voro emellertid hvarken långvariga eller varma. Redan 1582 skilde sig konung Stefan från förbundet med sin svåger och slöt fred med deras gemensamma fiende Ryssland. Huru hans vidare förbindelser med Sverige ledde till Sigismunds val till polsk konung, ses af Sveriges historia. B. regerade med kraft och duglighet i Polen till sin död och lämnade där ett godt eftermäle.

6. Sigismund B., son af B. 4, f. 1572, d. 1613, under hela sitt lif ett verktyg för jesuiterna, hvilka ledt hans uppfostran, förde en högst orolig regering. Redan före faderns död vald till furste af Siebenbürgen, leddes han under sin minderårighet af den kraftfulle Johan Giczy. Sin egen regering tillträdde han 1589 och visade sig därunder såsom en visserligen begåfvad, men hycklande och slösaktig furste. Hans förbundsunderhandlingar med kejsaren ledde till hans giftermål med en ärkehertiginna af Österrike och erkännande af Siebenbürgens suveränitet, men ock till krig med Turkiet, hvilket slutade olyckligt och förmådde Sigismund att 1598 nedlägga regeringen till förmån för kejsar Rudolf II och ingå i det andliga ståndet. Han ångrade sig dock snart och bemäktigade sig åter styrelsen, som han dock redan 1599 öfverlämnade åt sin kusin Andreas, hvilken s. å. omkom. Sigismund blef nu för tredje gången furste, 1601, men måste, öfvergifven af alla, 1602 abdikera, mot vedergällning af ett årligt apanage och herrskapet Lobkovits i Böhmen, där han lefde sina återstående dagar.

7. Andreas B., uppfostrades hos sin farbroder, konung Stefan B. i Polen, inträdde i andliga ståndet och blef biskop af Ermeland och 1583 kardinal. Med sin kusin Sigismund lefde han länge i tvedräkt och blef 1595 förklarad i akt af Siebenbürgens landtdag. 1599 upphäfdes förvisningen, och han utropades s. å. till furste af Siebenbürgen. 28 okt. 1599 blef han emellertid slagen vid Schellenberg af furst Mikael af Valakiet och dödades under flykten från slagfältet.

8. Gábor (Gabriel) B., den siste af ätten, var son till den polske konungen Stefan B. Gábor, regerade i Siebenbürgen 1608—13. Nyckfull och grym, väckte han genom sin opålitlighet och sitt utsväfvande lefnadssätt ovilja hos de store, hvilka, liksom sachsarna i Siebenbürgen, uppreste sig mot honom. Det kom slutligen till krig mellan honom och vojevoden Sjerban af Valakiet. Denne besegrades flera gånger, och Gábor började nu vända sin grymhet mot sina egne anhängare. Hans trognaste fältherre Betlen Gábor, som af honom tvungits att fly till Turkiet, återvände med en stark turkisk här till Siebenbürgen. Den oförberedde Gábor B. måste vika undan till Grosswardein, där han mördades 1613.

9. Elisabet B., gift med den ungerske greifven Frans Nádasdy, var en fager, men hjärtlös och behagsjuk kvinna, bekant för sin grymhet. Hon lockade nämligen unga flickor till sitt slott och mördade dem för att föryngra sig genom badning i deras blod. När förbrytelsen upptäcktes, blefvo hennes hjälpare (1611) lefvande brända, och hon själf inspärrades i ständigt fängelse, där hon dog 1614.

Litt.: Fraknói, "Monumenta comitialia regni Hungariæ" (1874 ff.), och Szilágyi, "Monumenta comitialia regni Transsylvaniæ" (1880 ff.). A. B. B. (E. A—t.)

Bathūmi, stad i Armenien. Se Batum.

Bathurst [bä'th-ēst]. 1. S:t Mary of B., hufvudort i engelska kolonien Gambia på Afrikas västkust, på ön S:t Mary vid Gambia-flodens mynning. 6,239 inv. (1891). — 2. Stad i grefskapet Bathurst i engelska kolonien Nya Syd-Wales, vid floden Macquarie. 9,450 inv. (1900). Säte för en anglikansk och en rom.-katolsk biskop. B. har industriskola med bibliotek (12,000 band), stort hospital, garfverier, järn-, bryggeri- och kvarnindustri. I grannskapet ligga de första i Australien upptäckta guldgrufvorna samt silfver- och koppargrufvor. — 3. Division i brittiska Kapkolonien. 1,484 kvkm. Omkr. 10,000 inv., däraf 1,800 hvita. B. består af en smal kuststräcka i koloniens sydöstra kust. Åkerbruk, boskapsskötsel och strutsafvel äro hufvudnäringar. Den liknämnda hufvudorten har omkr. 400 inv., är missionsstation och genom järnväg förbunden med sin hamnstad, Port Alfred.

Bathurst [bä'th-ēst], gammal engelsk familj. — 1. Ralph B., teolog, läkare och skald, f. 1620, d. 1704, studerade teologi i Oxford, men måste under de borgerliga krigen uppge sin prästerliga befattning och slå sig på läkaryrket. I hemlighet utöfvade

han dock sina prästerliga funktioner och återtog efter restaurationen 1660 öppet prästämbetet samt blef 1663 hofpredikant. B. var en bemärkt medlem af den lärda krets i Oxford, ur hvilken "The royal society" framgick. Hans verksamhet som president för Trinity college i Oxford (fr. 1664) är berömd i universitetets historia. B:s dikter finnas samlade i "Life and literary remains of Ralph B.", utg. 1761 af Th. Wharton.

2. Allen B., earl af B., den föregåendes brorson, politiker, f. 1684, d. 1775, var medlem af underhuset 1705—12 och var en af de tolf tories, som Anna sistnämnda år upphöjde till pärer (baron B.). I öfverhuset var han som ifrig tory en af Walpoles förnämste motståndare. Efter dennes fall (1742) utsågs B. till medlem af hemliga rådet, och 1772 erhöll han earlvärdigheten. B. stod under sin långa lefnad ständigt i vänskaplig beröring med litteraturens män (t. ex. Congreve, Addison, Pope, Swift, Sterne).

3. Henry B., earl af B., den föregåendes son, politiker, f. 1714, d. 1794, tillhörde sedan 1735 parlamentet och var i politiska frågor nära förbunden med den beryktade lord North, som 1771 gjorde honom till baron Apsley och lordkansler. B:s oduglighet i detta ämbete, som han innehade till 1778, har nästan blifvit ett ordspråk. Från 1779 till den northska ministärens fall 1782 var B. rådets lord-president.

4. Henry B., earl af B., den föregåendes son, politiker, f. 1762, d. 1834, representerade liksom fadern och farfadern köpingen Cirencester i underhuset, var personlig vän till den yngre Pitt och inträdde 1804 i dennes ministär. Han var sedan äfven minister under Addington, Portland och Liverpool, därunder utrikesminister en kortare tid 1809 samt krigs- och kolonialminister 1812—27. Som sådan samverkade han förtjänstfullt med Wellington under det pyreneiska kriget och höll 1817 ett mycket uppmärksammadt tal till försvar för engelska regeringens sätt att behandla den fångne Napoleon. B. var en gammaldags tory och drog sig efter parlamentsreformen tillbaka från det politiska lifvet. V. S—g.

Bathȳbius, *zool.*, en på bottnen af oceanen utbredd slemmassa, i hvilken man förr trott sig finna spår af djuriskt lif och angående hvilken man därför velat draga vidtgående biologiska slutsatser. Emellertid hafva den senare tidens undersökningar, i synnerhet de, som blefvo anställda under den engelska ångaren Challengers världsomsegling, visat, att den nämnda slemmassan är död och utgöres af de finaste sönderdelningsprodukter, dels af oorganiska, dels af organiska föremål. De senare lefva till stor del ända uppe vid oceanens yta. F. A. S.*

Bathye'rgidæ, *zool.*, en grupp (familj) inom däggdjursordningen gnagare (*Glires*). Till sitt yttre likna de något mullvadarna och äro liksom dessa utmärkta gräfvare. Ögonen äro mycket små, klorna stora, svansen kort eller rudimentär. Framtänderna äro mycket långa, de öfre genomborra öfverläppen och stå liksom de undre ut ur munnen. Kindtänderna hafva fullständiga rötter. Bathyergidæ tillhöra uteslutande den etiopiska regionen. Rörande den allmännaste och största hithörande formen, *Bathyergus maritimus*, se Strandgräfvaren. Den egendomligaste af hithörande djur är *Heterocephalus* (med två arter), enär den erbjuder ett bland däggdjuren enastående exempel på en den fullständigaste afpassning till underjordiskt lefnadssätt: kroppen är nästan fullständigt hårlös, ögonen äro mycket små, öronmusslor saknas, främre extremiteterna äro mycket starka med stora klor. Tandsystemet är stadt i tillbakagående utveckling, i det hos den ena arten blott två små kindtänder i hvardera käkhalfvan förekomma. De hafva blifvit anträffade i Somalilandet. L—e.

Bathye'rgus. Se Bathyergidæ och Strandgräfvaren.

Bathy'llos (grek. *Βάθυλλος*, lat. *Bathy'llus*). 1. En skön yngling från Samos. Enligt uppgift besjungen af Anakreon, hvars älskling han var. Namnet förekommer ej i de bevarade sångerna af Anakreon. — 2. B. från Alexandria, på Augustus' tid, var jämte Pylades (se d. o.) grundläggaren af den romerska pantomimen såsom självständig konstart. Han utmärkte sig i synnerhet såsom komiker, hvaremot Pylades' styrka låg i allvarliga stycken. Den ömsesidiga afundsjukan mellan B. och Pylades framkallade i Rom en splittring i tvenne partier, som häftigt kämpade med hvarandra på teatern och äfven i staden.

Bathy'llus (lat.). Se Bathyllos.

Batignolles, Les [lä batinjå'll], fordom by vid Paris, nu en nordlig del af denna stad (17:e arrondissemanget).

Bati'lda l. Bathi'ldis, katolskt helgon, fransk drottning, var en angelsaxisk flicka, som i unga år såldes såsom slafvinna till Frankrike och på grund af sina utmärkta egenskaper steg till Klodvig II:s gemål. Från hans död, 657, var hon regentinna under sönernas minderårighet och utmärkte sig därunder för sin gifmildhet mot alla kyrkliga institutioner samt för sin ifver att afskaffa slafveri och simoni. Omkr. 664 drog hon sig tillbaka från regeringen och afled 680 i det af henne stiftade klostret Chelles nära Paris. Hennes åminnelsedag är 30 jan. J. Hdr.

Bati'st l. Kambrik, *text.*, en särdeles fin, tvåskaftad linneväfnad, som sedan länge tillverkats i norra Frankrike och Belgien. Angående benämningarnas ursprung finnas olika antaganden: antingen skulle båda namnen härledas från en flandrisk linneväfvare, Baptiste Chambray, eller ock skulle tygets användning som dopdukar gifvit upphof till det ena och den franska staden Cambrai till det andra namnet. Ursprungligen användes till detta tyg det bästa handspunna lingarn, hvilket var så fint att (då nutida klistringsmetoder voro okända) det måste förvärfvas i fuktiga källare, för att hålla sig smidigt och ej brista. Af något gröfre lingarn bildas s. k. batist-lärft; dylikt framställes, förutom å ofvannämnda platser, äfven i Westfalen, Sachsen, Schlesien, Böhmen och Irland samt användes till näsdukar, fina skjortveck, kragar m. m. Den fina linnebatisten har numera nästan undanträngts af bomulls-batisten (skotsk batist, batistmuslin l. kammarduk), som väfs af maskinspunnet bomullsgarn n:o 90—100 samt blir jämnare och vackrare än linnebatisten, ehuru ej så varaktig som denna. Bomullsbatisten förses vanligen med tryckta mönster, liksom kattun, och användes till fina, lätta fruntimmersklädningar. G. A. W.

Batistlärft, *text.* Se Batist.

Batistmuslin, *text.* Se Batist.

Ba'tjan (l. Ba'tsjian), en af Molukkerna, har en areal af 2,367 kvkm., med 12—13 tusen inv., till större delen muhammedanska alfurer jämte européer, kineser och araber. Ön är mest täckt af urskog och föga odlad. Kryddnejlikan är här inhemsk. Något guld, koppar och stenkol finnes. Riket B., som omfattar äfven några närliggande öar (inalles 2,643 kvkm.), regeras af en sultan, som är tributpliktig till Nederländerna.

Ba'tjusjka (ry.), "far lille", i Ryssland förtroligt tilltalsord till personer äfven i högre ställning än den talande.

Ba'tjusjkov, Konstantin Nikolajevitj, rysk skald, f. 1787 i Vologda, blef officer 1806 och deltog såväl i finska kriget 1809 som i kriget mot Napoleon 1813—14. Därefter blef han diplomat och anställdes 1818 vid ryska beskickningen i Neapel. Död 1855 efter långvarig sinnessjukdom. B. studerade med förkärlek den italienska poesien, i synnerhet Tasso, som var hans förebild. Bland hans prosaiska arbeten märkes hans skildring af Finlands naturskönheter. Hans dikter och prosaiska arbeten samlades och utgåfvos 1817 af hans vän Gnjeditj. 1877 utgåfvos hans samlade verk jämte hans biografi af Majkov. B. är — jämte Zjukovski — den ende ryske skald, som besökt Sverige (1814, på genomresa till England), hvilket gaf honom stoff till några fornnordiska kväden i tysk-romantisk stil.

Ba'tka, Richard, tysk musikskriftställare, f. 1868 i Prag, bibliotekarie vid "Deutschhistorischer verein", musikrecensent i "Bohemia" och redaktör för den musikaliska afdelningen i "Kunstwart". Af hans talangfulla skrifter må nämnas *Aus der musik- und theaterwelt* (1894), *Musikalische streifzüge* (1898) samt biografier öfver Bach och Schumann. A. L.

Batley [bä'tli], stad i engelska grefskapet York, 2 km. n. om Dewsbury. 30,321 inv. (1901). Stor tillverkning af yllevaror.

Batman l. Batmän (förk. Man l. Män), en turkisk och persisk handelsvikt af olika storlek på olika ställen. "Lilla män" i Persien motsvarar 2,94 kg. En batman i Smyrna gäller 7,71 kg., i Chiva 19,68 kg., i Tasjkent 172 kg.

Batman [bä'tmən], John, australisk nybyggare, grundläggare af det kolonisamhälle, hvarur staten Victoria framvuxit, f. i Parramatta, Nya Syd-Wales, 1800, begaf sig 1821 som nybyggare till Van Diemens land (Tasmanien) och ledde därifrån 1835 en expedition till trakten af Port Phillip. Dessförinnan hade han bildat ett kolonisationsbolag (*Port Phillip association*), som skulle söka genom vänskapliga förhandlingar erhålla nödigt jordområde af där boende infödingar. B. köpte också (juni 1835) af några höfdingar omkr. 600,000 acres präktiga betesmarker, där nu städerna Melbourne och Geelong ligga. Priset utgjordes af några knifvar, yxor, skjortor, kikare o. s. v. jämte löfte om årlig afgift i form af liknande artiklar, och ett i engelska juridiska former affattadt köpekontrakt uppsattes. Myndigheterna i Nya Syd-Wales bestredo emellertid köpets giltighet, och B:s bolag måste 1836 nöja sig med att uppge sina anspråk mot 7,000 pd st. i ersättning för omkostnaderna vid företaget. Kolonisationsförsöket ledde emellertid till grundandet af staden Melbourne (1837), där B. afled 1840. Jfr Jenks, "The history of the australasian colonies" (1896). V. S—g.

Batmän. Se Batman.

Batna', hufvudort i det liknämnda arrondissemanget i dep. Constantine, Algeriet, 1,054 m. ö. h. Omkr. 9,000 inv. Åkerbruk, boskapskötsel och vinodling äro hufvudnäringar. B., som förut varit uteslutande militärstation, har stora kaserner och sjukhus och ligger vid järnvägen Constantine—Biskra.

Batn el-hadjar ("Stenbuken"), en ung. 150 km. lång klippdal i öfre Egypten, mellan 20° 45′ och 21° 50′ n. br., omedelbart s. om Vadi Halfa och andra Nilkatarakten. Nilen, som under en mängd forsar banar sig väg genom dalen, bildar där 353 större öar, af hvilka 50 äro bebodda. Där ligga också de forna fästningarna Semne och Kumme, nu till stor del i ruiner, samt flera tempel. De inskrifter man där funnit visa, att Nilen år 2600 f. Kr. steg 7,5 m. högre än nu.

Bato'ck, ett slags prygelkäpp. Se Padogg.

Batoe [-to], nederländsk grupp af ett 50-tal låga öar vid Sumatras västkust under ekvatorn, har en areal af 1,154 kvkm., med omkr. 3,000 malajer. Öarna, af hvilka de största äro Pini, Tana Masa och Tana Bala, tillhöra residentskapet Padang-Benedenlande af guvern. Sumatras västkust.

Batoïdei, *zool.* Se Rockor.

Batoka, afrikansk folkstam. Se Batonga.

Batôko-plommon, *bot.* Se Flacourtia.

Batolîter (af grek. *ba'thos*, djup, och *li'thos*, sten) l. Batyliter (af grek. *bathy's*, djup), *geol.*, benämnas stundom de oregelmässigt formade kristalliniska bergartsmassor med vanligen stor utsträckning, hvilka antagas hafva bildats djupt under jordytan af glödflytande *magma* (se d. o.), som vid sitt framträngande underifrån antingen utfyllt redan befintliga hålrum inom jordskorpan eller i följd af sin egen påtryckning beredt sig plats därinom. De utgöras af s. k. djupbergarter (granit, gabbro, diorit o. s. v.) och kunna först långt senare ha blifvit blottlagda i dagen genom erosionens och de bergskedjebildande krafternas verksamhet. Jfr Lakkoliter. E. E.

Batolög, *bot.*, person, som sysselsätter sig med studiet af växtsläktet *Rubus*. G. L—m.

Batomëter (af grek. *ba'thos*, djup, och *me'tron*, mått) l. Batymeter (af grek. *bathy's*, djup), ett lod för uppmätning af större hafsdjup och undersökning af bottnens beskaffenhet. Se Lodning. Samma namn har ett af W. Siemens konstrueradt instrument, som ursprungligen var afsedt för mätande af hafsdjup, hvartill det emellertid visat sig otjänligt, men som kan användas för mätning af tyngdkraftens ändring. Det består hufvudsakligen af ett stålrör, hvars ändstycken äro utböjda till skålformiga utvidgningar, af hvilka den nedre är sluten med ett i vågform pressadt tunt stålbleck af samma sort, som användes i aneroidbarometrar för att mäta lufttryckets ändring. Den öfre utvidgningen, i hvilken ofvanpå kvicksilfret olja är gjuten, är sluten af ett lock, i hvilket ett smalt horisontalt rör är inpassadt. Oljan fyller rummet ofvan kvicksilfret och när ett stycke in i det horisontala röret. Tilltager tyngdkraften, ökas kvicksilfrets tryck på den vågformiga bottnen, denna buktas nedåt, och oljan i det smala röret skjutes fram mot rörets mynning.

S. A—s. Polisbatong.

Bato'ng (fr. *bâton*, af senlat. *bastum*, staf), käpp, staf; kort och tjock poliskonstapelskäpp; kommando-

staf; taktpinne. — *Mus.* Hos fransmännen paustecken för två eller flera takter.

Bato'nga (B a t o k a), bantufolk i södra delen af barotse- l. mambundariket, mellan Sambesi och dess bifloder Kafue och Njoko. Af makololo och matabele undanträngdes de för några årtionden sedan till dessa trakter, där de nu äro bosatta såsom flitiga jordbrukare, skickliga smeder och garfvare och djärfva elefantjägare. (H. S.)

Batōni, P o m p e o, italiensk målare af den romerska skolan, f. 1708 i Lucca, d. 1787 i Rom, utvecklade sig hufvudsakligast på egen hand genom studium af antiken och af Rafael, var sålunda eklektiker liksom bolognesarna, men rönte äfven inflytande af den franska rokokon. Han utförde ej blott för Italiens, utan äfven för åtskilliga andra hof en mängd arbeten, bestående af altartaflor, profana historietaflor och porträtt. Ett af hans förnämsta verk är *Akilles bland Lykomedes' döttrar*, i Uffizierna i Florens. Världsberömd och ständigt oförminskadt populär är hans, under inflytande af Correggio utförda *Botgörande Magdalena* i Dresdens museum. C. R. N. (O. G—g.)

Båtonnier [-iē; af fr. *båton*, jfr B a t o n g], "stafbäraren" i ett skrå eller gille; presidenten i de franske advokaternas "disciplinråd".

Baton Rouge [batå' roʃ], stad i nordamerikanska unionsstaten Louisiana, vid Mississippi. 11,269 inv. (1900). B. var en af fransmännens första besittningar i Amerika samt 1847—62 och sedan 1880 hufvudstad i Louisiana, med statsuniversitet, arsenal, kaserner, militärhospital, döfstum- och blindanstalt.

Batonya [ba'ttånja], köping i ungerska komitatet Csanád. 12,872 inv. (1901).

Batotsjina, liten ort i Serbien, kretsen Kragujevac. Omkr. 1,400 inv. B. var på turkarnas tid en strategiskt mycket viktig punkt. 30 aug. 1689 besegrade österrikarna under markgrefve Ludvig af Baden de 40,000 man starke turkarna vid B.

Batra'chidæ, *zool.* Se P a d d f i s k a r.

Batra'chier, *Batrachia, zool.* Se A m f i b i e r, sp. 832.

Batra'chium, *bot.* Se R a n u n c u l u s.

Batrachomachia (grek.), "grodkriget", l. B a t r a c h o m y o m a c h i a (grek.), "grod- och råttkriget", parodiskt epos, som fordom ansetts vara författadt af Homeros eller af Pigres från Halikarnassos, hvilken lefde vid tiden för de persiska krigen. Det är utgifvet af Brandt 1888 och af Ludwich 1896 samt utgafs i svensk öfversättning af J. Tranér 1822.

Batrachomyomachia. Se B a t r a c h o m a c h i a.

Batra'chus, *zool.* Se P a d d f i s k a r.

Batsch, K a r l F e r d i n a n d, tysk amiral, f. 1831, d. 1898, ingick 1848 i preussiska krigsmarinen, blef 1852 löjtnant och 1864 korvettkapten samt kämpade s. å. med några danska skepp vid Rügen. 1873 chef för amiralstaben och 1875 konteramiral, förde han 1876, 1877 och 1878 befälet öfver den pansareskader, som skulle skydda Tysklands intressen i Egeiska hafvet. 1880 blef han viceamiral, 1881 chef för flottstationen i Kiel och tog 1883 afsked. Bland arbeten af honom märkas *Admiral prinz Adalbert von Preussen* (1890), *Deutsch see-gras; ein stück reichsgeschichte* (1892) och *Nautische rückblicke* (1892).

Batsēba, Eliams dotter, Urias hustru. Konung David lockade henne till äktenskapsbrott, lät därefter mörda hennes man och tog henne sedan till hustru (2 Sam. 11 o. 12). Hon var moder till Salomo, hvars tronföljd hon vinnlade sig om att befästa.

Batsjian. Se B a t j a n.

Ba'tta, malajisk folkstam. Se B a t a.

Battaglia [-ta'lja], köping i italienska prov. Padova, 15 km. s. v. om staden Padova, vid järnvägen Padova—Bologna och föreningen af Battaglia- och Monselice-kanalerna. 4,456 inv. (1901). Varma (47—70° C.) gipshaltiga koksaltkällor och präktiga badinrättningar. B. är berömdt för sin goda gyttja. I närheten ligger slottet Cattajo, med berömda arkeologiska samlingar.

Battak, malajisk folkstam. Se B a t a.

el-Battāni, M o h a m m e d i b n D j ä b i r (lat. *Albategnius*), arabisk astronom, f. i senare hälften af 800-talet e. Kr., d. omkr. 930. B. beräknade solårets längd till 365 dagar 5 timmar 46 minuter och 24 sekunder, undersökte solbanans excentricitet och lämnade synnerligen noggranna tabeller öfver planeternas rörelse. Han inlade äfven stor förtjänst om trigonometriens utveckling. Nallino började 1899 utgifva B:s *Opus astronomicum*.

Battema'ng (fr. *battement*, it. *battime'nto*), egentl. slag, klappning. 1. *Dansk.* Fötternas sammanslående under hopp i luften. — 2. *Mus.* En föråldrad fioritur, som utgöres af en drill med liten undersekund och börjar å denna sistnämnda. Battemang angafs ej med något särskildt tecken, utan utskrefs med små noter. — 3. *Fäktk.* Kraftig strykning eller kort slag med egen klinga mot motståndarens. — 4. *Fys.* Stöt.

Battenberg, köping i preussiska regeringsområdet Wiesbaden, vid Eder. 951 inv. (1900). Därinvid det förfallna slottet Kellerburg, säte för grefvarna af B., hvilkas ätt utdog 1314. — Prins Alexanders af Hessen (f. 1823, d. 1888) morganatiska gemål, grefvinnan J u l i e v o n H a u k e (f. i Warschau 1825, dotter af grefve Maurits von Hauke, gift 1851, d. 1895), erhöll 1858 för sig och ättlingar furstlig värdighet med titeln prinsessa (och prins) af B. Hennes söner voro L u d v i g, f. 1854, brittisk sjöofficer, sedan 1884 förmäld med en dotter till storhertigen af Hessen, A l e x a n d e r (se A l e x a n d e r I, furste af Bulgarien), H e n r i k, f. 1858, guvernör öfver ön Wight, 23 juli 1885 förmäld med prinsessan Beatrice af Storbritannien och Irland och sedan samma dag engelsk "kunglig höghet", d. 1896 på återresa från Afrikas västkust, där han deltagit i ett fälttåg mot Asjantifolket, och F r a n s J o s e f, f. 1861, filos. doktor, major å la suite i hessisk tjänst, förmäld 1897 med prinsessan Anna af Montenegro.

Battens [bä'tnš], eng., *träv.*, ett vid sågning utfallande virkessortiment af $2''$—$2^1/_2''$ (eng. tums) tjocklek, men under $9''$ bredd, som är klenare än plank, men gröfre än bräder. Se B r ä d e r, P l a n k och S å g n i n g. F. L.

Battēra (fr. *battre*, slå). 1. *Dansk.* Slå fötterna (eller vadorna) samman under höjdsprång. — 2. *Fäktk.* "Stryka inåt (utåt)", medelst ett våldsamt angrepp på motståndarens vapen antingen afväpna honom eller föra hans vapen åt sidan, för att därigenom åstadkomma "blotta" (öppning) till en därpå följande stöt. Rörelsen försiggår från vapnets spets

utefter hela dess klinga och hejdas hastigt, hvarigenom en kraftig sviktning klingorna emellan uppkommer.

Batteri (fr. *batterie*, af *battre*, slå). 1. *Krigsv.* Ett antal artilleri-pjäser, afsedda för gemensamt uppträdande. Vid fältartilleriet utgjordes ett batteri förr af 6—8 pjäser, men i samband med öfvergången till snabbskjutande artilleri 1897—1903 minskar man på de flesta håll pjäsantalet till 4. Vid positions- och belägringsartilleriet utgöres batteriet vanligen af 4—6 pjäser. G. af Wdt.

Batteri (eller rättare batterivärn) kallas också den befästning, som bygges till uppställningsplats och skydd för flere på en plats varande artilleripjäser. Batterivärnen utgöras antingen af flere medelst förbindelsegrafvar förenade kanonvärn, eller ock byggas de omsorgsfullare och förses med tvärvallar mellan pjäserna, hvilka senare skjuta genom embrasyr, samt med bäddningar, handmagasin, skyddsrum för serviserna, ammunitionsmagasin, observationsplats m. m., och kallas då *starka fältbatterivärn* eller, om de afses för gröfre pjäser, *positionsbatterivärn*. Alltefter pjässlaget, som ett batteri är uppfördt för, kallas det *kanon-*, *haubits-*, *mörsar-* eller *kulsprut-batteri* (se vidare Belägringsbatteri). — Batteri kallas ock såväl artilleriuppställningsplatser inom permanenta befästningar som sådana permanenta verk, hvilka äro afsedda uteslutande eller nästan uteslutande för artilleri. Jfr Annexbatteri, Mellanbatteri och Kustbatteri. L. W:son M.

2. *Sjöv.* 1. Två rader af kanoner, en på hvardera sidan, uppställda i öppningar, portar (å nyare fartyg äfven i torn), på ett krigsfartygs däck. Batteriet indelas efter omständigheterna i divisioner och hvarje division i plutoner om 2 till 3 kanoner. — 2. Det täckta rum, där dessa kanoner stå. Batteriernas nummerföljd på linjeskeppen gick nedifrån uppåt, och deras antal gaf dessa skepp namn af två-, tre-, fyr-däcks-skepp eller två-, tre-, fyr-däckare. På ett tvådäcks-skepp, det vanligaste linjeskeppet, kallades 1:a batteriet det undre, 2:a batteriet det öfre. De å det öfversta däcket uppställda kanonerna kallades däcksbatteriet, och detta ingick ej i antalet af de namnet bestämmande batterierna. Flytande batterier, ursprungligen prámar eller gamla skepp, försedda med artilleri, användes såväl till försvar som till anfall af viktiga punkter på en kust. De vid den ryktbara belägringen af Gibraltar 1782 använda flytande batterierna voro stora skepp, hvilkas mot fästningen vända sida förstärkts med en vall af timmer och kork. Rummet mellan denna vall och skeppssidan var fylldt med våt sand. Till skydd mot bomber voro batterierna försedda med sluttande, rörliga tak af starkt tågvirke, öfvertäckt med våta hudar. De förde ända till 27 svåra kanoner. — Det första flytande batteri, som framdrefs med ånga, byggdes af Fulton till försvar af New Yorks hamn under Förenta staternas krig mot England 1812—15. Det förde 30 kanoner och var, till skydd mot äntring, på sidorna försedt med liar, hvilka sattes i rörelse af ångmaskinen, som tillika kunde spruta kallt eller sjudande vatten öfver fienden. De under orientaliska kriget 1853—56 vid intagandet af fästet Kinburn begagnade flytande batterierna voro försedda med pansar och ångmaskin. Den från denna krigshändelse hämtade erfarenheten har kanske varit den kraftigaste anledningen till pansarets införande på nutidens krigsfartyg. Jfr Blockskepp och Pansarfartyg. R. P. (H. W—l.)

3. *Fys.* En förening af likartade apparater, hvilken har till ändamål att förstärka den verkan, som hvar apparat för sig framkallar. — 1. Elektriskt batteri består af en mängd Leiden- eller ladd-flaskor (se d. o.), vanligen förenade med hvarandra på det sättet, att alla de inre beläggningarna äro sinsemellan och alla de yttre sinsemellan förbundna genom metall-ledningar. I det s. k. kaskadbatteriet, hvilket mera sällan begagnas, äro flaskorna isolerade, utom den sista, hvilken står i förening med jorden; hvar och en af de öfriga flaskorna har sin yttre beläggning i metallisk förbindelse med den inre beläggningen hos följande flaska. — 2. Galvaniskt batteri l. Galvanisk stapel är en förening af flere ”enkla staplar” eller ”celler”, äfven kallade ”element” (se Galvanisk stapel). R. R.*

Batteridäck. Se Däck.

Batterikonstapel, *sjöv.*, artilleriunderofficer, som öfvervakar ordning och renlighet inom ett batteri ombord.

Batterikorporål, *sjöv.*, en bland ”skeppskorporalerna” ombord, som närmast ansvarar för ordning och renlighet inom ett batteri.

Batteripanna. Se Ångpanna.

Batteriport, *sjöv.*, i skeppssidan befintligt, vanligen fyrkantigt hål för kanonmynningen; äfven själfva porten, som tillsluter öppningen.

Batteriskans, *krigsv.*, en vanligen sluten, mindre befästning, som är afsedd ej blott för artilleri, utan äfven för infanteri. L. W:son M.

Batterivärn, *krigsv.* Se Batteri 1.

Battersea [bä'tesi], stadsdel i London, på högra stranden af Thames, midt emot Chelsea, förr församling i grefsk. Surrey. 168,907 inv. (1901). Bolingbrokes födelseort. Utmed Thames ligger den 75 har stora Battersea park (anlagd 1852—58) med subtropisk trädgård. I närheten Shaftesbury park, ett arbetarkvarter med 1,200 små hus.

Batteux [batö], Charles, fransk estetiker, f. 1713 i Allend'huy, nära Vouziers, d. 1780, blef 1750 professor i retorik och humaniora och sedan i romersk och grekisk filosofi vid Collège de France samt 1761 medlem af Franska akademien. Hans förnämsta arbete är *Cours de belles-lettres* (5 bd, 1765), en tillökad omarbetning af hans 1746 utgifna *Les beaux-arts réduits à un même principe*. B. utgår från härmningen af den sköna naturen som konstens princip och bestämmer smaken som den känsla, hvilken lär, om den sköna naturen är väl eller illa härmad. Hans teorier voro länge härskande i fransk estetik; i Tyskland antogos de af Gottsched och Sulzer. (R—n B.)

Batthyány [ba'tjänji], en af de rikaste, äldsta och berömdaste magnatfamiljerna i Ungern, hvars stamträd går tillbaka till Eörs, en af Arpads underhöfdingar vid magyarernas infall i Pannonien (omkr. 900). Familjen har sitt namn efter byn Batthyan (komitatet Baranya) och blef 1630 upphöjd i riksgrefligt och (i sin äldre linje) 1764 i riksfurstligt stånd.

1. Lajos B., greve, f. 1806, var först i krigstjänst, men egnade sig sedan med iver åt vetenskapliga och politiska studier och blef efter vid-

sträckta resor i Europa och orienten medlem af magnat-tafeln och ledare af oppositionen mot riks-kansleren Apponyi samt understödde 1847 särskildt Kossuths val till deputerad. I mars 1848 blef B. af sin mångårige vän palatinen ärkehertig Stefan utnämnd till president i Ungerns förstå självständiga ministär. Han sträfvade ifrigt att upprätthålla förbindelsen mellan Ungern och Österrike, men då "banen" (ståthållaren) af Kroatien Jellačič inbröt i landet och underhandlingarna med den österrikiska ministären misslyckades, nedlade B. sin befattning, 11 sept. s. å. Redan dagen därefter sökte han på palatinens anmodan bilda en ny ministär, men denna erhöll icke konungens bekräftelse. Efter ungerska riksdagens upplösning och mordet på den till generalkommendör och provisorisk palatin af kejsaren utnämnde, men af folket hatade grefve Lamberg (28 sept.) begaf sig B. till Wien, dels för att afböja följderna af detta mord, dels för att medverka till bildandet af en ny ministär, men kunde intet uträtta. Han deltog sedan i striden mot österrikarna, blef sårad och begaf sig till riksdagen i Pest. Då de kejserliga trupperna under Windisch-Grätz jan. 1849 ryckte fram till denna stad, gick B., såsom medlem af en deputation, ut till fältherrens läger för att beveka honom till skonsamhet, men fick icke företräde. 8 jan. blef han häktad och, efter att hafva släpats till flere olika fängelser, genom krigsrätts utslag dömd att hängas. För att undgå detta dödssätt tillfogade han sig med en dolk, som hans hustru sändt honom, flere sår i halsen, så att dödsdomen kunde fullgöras endast medelst krut och bly. Den verkställdes 6 okt. 1849. B:s konfiskerade gods återgåfvos åt hans änka 1868, och hans lik bisattes 1870 under stora högtidligheter i ett mausoleum i Budapest.

2. Kazimirz B., grefve, f. 1807, d. 1854, fick sin uppfostran i utlandet och blef efter vidsträckta resor 1840 en af oppositionens ledare i ungerska landtdagen samt främjade frikostigt alla nationella företag. 1848—49 kämpade han mot serberna och kroaterna samt öfvertog, efter Ungerns oafhängighetsförklaring, ledningen af utrikesministeriet, men kunde under dåvarande förhållanden föga uträtta. Efter frihetskrigets slut flydde han med Kossuth till Turkiet och bosatte sig sedan i Paris; han dömdes till döden "in contumaciam", och hans gods konfiskerades.

Batti, indisk skald. Se Bhatti.

Ba'tting, (fordom) bankovitten, 1/4 skilling banko.

Battle [bä'tl], stad i engelska grefskapet Sussex, 11 km. n. v. om Hastings. 2,996 inv. (1901). Ruiner efter ett präktigt abbotkloster, grundadt af Vilhelm eröfraren på det ställe, där konung Harald föll (1066).

Battle Creek [bä'tl krī'k], stad i nordamerikanska staten Michigan, 65 km. s. v. om Lansing. 18,563 inv. (1900). Ångkvarnar, järngjuterier m. m.

Battuēcas, Las, l. Tierra de Jurdes, tvenne djupa, af höga berg omslutna dalar i spanska Estremadura, s. v. om Salamanca, så djupa, att solen synes från dem blott 4 timmar på dygnet. Till följd af sin stora otillgänglighet voro de under flera århundraden fullkomligt okända för det öfriga Spanien.

Ba'ttus Dalm., *paleont.*, dets. som Agnostus Bgt. — Se äfven Beyrichia.

Battör (fr. *batteur*, af *battre*, slå) l. Slagrens, maskin för uppluckring af bomull. Se Bomullsindustri.

Batu, mongolisk kan, sonson till Djingis kan, fick 1223 af sin farfader de n. och v. om Aralsjön belägna länderna (riket Kaptsjak, gyllene hordens rike). Efter Djingis kans död erkände han Oktai såsom stor-kan, följde denne under hans anfall mot Kina och företog på hans befallning ett förhärjande eröfringståg genom Ryssland, Polen och Ungern 1237—41, samtidigt med att en annan mongolisk här inträngde i Schlesien och segrade vid Liegnitz (april 1241). Efter underrättelsen om Oktais död (i dec. 1241) återvände B. våren 1242 från Ungern och insatte sin kusin Mangu på den lediga tronen. Själf bibehöll han sitt stora inflytande öfver mongolerna till sin död, som inträffade 1256 i hans hufvudstad, Sarai, vid nedre Volga. Litt.: Howorth, "History of the mongols", bd 2 (1880), och Strakosch-Grassmann, "Der einfall der mongolen im Mitteleuropa in den jahren 1241 und 1242" (1893).

Batua, dvärgfolk i södra Kongobäckenet, iakttaget af Grenfell, von François, Wissmann och Wolf. De hafva gulbrun hudfärg och en storlek af 1,20—1,44 m. (H. S.)

Batugol, berg i Sibirien, väster om Irkutsk, 52° 20′ n. br., 100° 30′ ö. lgd, med en grafitgrufva, som är den betydligaste man f. n. känner. Grufvan, som 1847 upptäcktes af fransmannen Alibert, eges af huset Faber i Nürnberg, hvilket därifrån hämtar en stor del af materialet för sin världsbekanta blyertstillverkning.

Batum l. Bathumi, stad i rysk-kaukasiska guvern. Kutais vid Svarta hafvet, ändstation på järnvägen (Baku) Tiflis—B. 26,417 inv. (1897). B., som i forntiden hette Bathys, under medeltiden Vati samt från början af 17:e årh. Bathumi, egdes af turkarna, som starkt befästat det, till Berlinfreden 1878, då det afträddes till Ryssland. Genom järnvägen till Kaspiska hafvet har det dragit till sig en stor del af varuomsättningen med det inre Asien och är en exportort för Bakus petroleum, som delvis ditföres i rörledningar. Hamnen är den bästa på hela kusten och lifligt trafikerad. Fastän ryssarna förbundit sig att ej anlägga befästningar vid B., äro dock ytterligare försvarsverk planerade. J. F. N.

Ba'turin, liten stad i ryska guvern. Tsjernigov. Grundadt 1576, var det sedan 1669 den ukrajnske hetmanens hufvudstad, men förstördes af tsar Peters trupper 1708 i följd af Mazeppas förräderi. 3,751 inv. (1885).

Batygēna bildningar (af grek. *bathy's*, djup, och *gi'gnesthai*, uppkomma), *geol.*, djuphafs-aflagringar. E. E.

Batyliter. Se Batoliter.

Batymēter, *fys.* Se Batometer.

Batzen, föråldradt schweiziskt skiljemynt af silfver, i värde = omkr. 10 öre (i vissa trakter = 7,2 öre).

Bau, det tyska namnet på Bov.

Bāu'cis. Se Filemon.

Bauck, Karl Vilhelm, musikkritiker, tonsättare, f. 13 dec. 1808 i Göteborg, där han studerade musik och humaniora. 1830 flyttade han till Stockholm, där han uppträdde som pianolärare och som musikrecensent först (från 1842) i Aftonbladet, sedan (från 1859) i Nya dagligt allehanda och därefter (från 1871) i Dagens nyheter. 1853

—57 var han redaktör af "Ny tidning för musik" och skref för denna korrespondenser från Berlin, där han vistades 1856—57. Sedan 1858 professor i musikens historia och estetik vid Musikaliska akademien, höll han där från 1860 musikhistoriska föreläsningar. Död i Stockholm 8 okt. 1877. Hans kompositioner, stråkkvartett, pianostycken och sånger, äro längesedan glömda. Större betydelse hade han såsom föreläsare och skriftställare, och om hans kritiker än voro till och med för sin tid väl konservativa, så verkade han dock genom sin lättlästa och stundom pikanta stil för musikvetenskapens popularisérande, framför allt genom sin *Handbok i musikens historia* (1862, 2:a uppl. 1888 tillökad med ledning af den danska, utvidgade öfversättningen 1882—88). I öfrigt utgaf han *Teoretisk praktisk modulationslära* (1859), *Allmän musiklära* (1864—72), *Musik och teater* (1868), *Musikaliskt reallexikon* (1871) och *Musiklärarns första grunder* (1872; 8:e uppl. 1902). En 1872 författad självbiografisk skiss utgafs efter hans död (1878). A. L.

Bauck, Jeanna Maria Charlotta, målarinna, f. 19 aug. 1840 i Stockholm, begaf sig 1863 till Tyskland, uppehöll sig företrädesvis i München samt gjorde många studieresor till Tyrolen, Schweiz och Venezia. Efter att ha bott i Paris 1879—80, återvände hon till München, där hon med mycken framgång förestått en målarskola för damer. Bland hennes målningar märkas *Bygata med annalkande oväder* (1878) och *Midsommarafton* (1880).

Baude (ty.), namn på säterstuga i Riesengebirge.

Baude [båd], Charles, fransk xylograf, f. 1853 i Paris, medarbetare i de större illustrerade tidningarna därstädes, har verksamt bidragit till träsnittskonstens utveckling, genom sina förträffliga reproduktioner af de gamle holländarnas och nutida franske målares arbeten.

Baudeau [bådå], Nicolas, fransk nationalekonom, abbé, f. 1730, d. omkr. 1792, grundlade 1765 i Paris en tidskrift, "Éphémérides du citoyen", i hvilken han bl. a. bekämpade fysiokraternas läror. Genom hans öfvergång till motståndarnas åsikt blef emellertid tidskriften, som från 1773 bar namnet "Nouvelles éphémérides économiques", den fysiokratiska skolans egentliga organ, hvarvid B. tjänstgjorde som redaktör till 1768 och från 1773 till tidskriftens undertryckande 1776. B. stod i korrespondens med flera utländska statsmän, bl. a. riksrådet K. Fr. Scheffer. E. Hkr.

Baudelaire [bådlä'r], Charles Pierre, fransk skald, föddes 9 eller 21 april 1821 i Paris och dog där 31 aug. 1867. B. miste sexårig sin ålderstigne fader och tillbragte en i det hela dyster uppväxttid i sin moders och styffaders hus. Efter att från 1839 ha left bohemlif i Quartier latin, sändes han i maj 1841 af styffadern till Ostindien på ett kofferdifartyg. Afsikten var att öfvervinna hans böjelse för författarskap och intressera honom för handelsyrket. Detta lyckades icke, men sjöresan vardt betydelsefull för B:s framtida diktning genom den kärlek till orientalisk färg och doft, den betagenhet af österländsk landskaps- och kvinnoskönhet, hvilka sedan dess aldrig upphörde att vara inspirationskälla för honom. B. återkom 1842, blef myndig och fick då mottaga sitt fadersarf. Nu kunde han af intet hindras från att egna sig åt litteraturen och bröt med sin familj. 1842—45 skref han större delen af de dikter, som efter noggrannaste formella utarbetning 1857 offentliggjordes under den frapperande titeln *Fleurs du mal*. Före det så länge uppskjutna utgifvandet af denna diktsamling hade B. framträdt inför allmänheten som konstkritiker i antiakademisk anda och begynte ge ut mästerliga öfversättningar från den originelle amerikanske författaren Edgar Allan Poe (4 bd, 1856—65). "Fleurs du mal" väckte det största uppseende genom sin forms fulländade pregnans och det absolut egenartade i innehållet. Vissa stycken väckte skandal, och B. stämdes inför rätta. Till följd af domstolens utslag måste 6 dikter uteslutas som osedliga och i den nya upplagan (1861) ersättas med andra af en mindre vådlig excentricitet. Hans öfriga verk utgöras af en samling *Petits poèmes en prose*, vidare *Les paradis artificiels, opium et haschich* (1859), hvars ena hälft är öfversatt från Thomas de Quinceys "Confessions of an english opiumeater", samt *Théophile Gautier*, en litterär essay, och den wagner-entusiastiska *R. Wagner et Tannhäuser à Paris*.

B:s utgångspunkt som skald är den grupp af senare romantiker, hvilka kallas "les parnassiens" och hvilkas ledare var Théophile Gautier — till hvilken B. med uttryck af djupaste beundran egnade "Fleurs du mal" och som efter B:s död skrifvit en förträfflig monografi öfver honom. I likhet med dem diktade han sig bort från realiteten och drömde om exotiska sensationer samt dyrkade den tekniska sidan af sin konst. Han undvek i sin diktning det retoriska elementet, uttryck för lidelsen och den slafviskt trogna verklighetsefterbildningen. Han kunde därför bli pretiös i sin stil, men aldrig banal. Från den torrhet och tomma form, hvari "les parnassiens" urartade, räddades han genom sin förmåga att finna symboler och analogier mellan de mest skilda ting, den hemlighetsfulla gåfva, hvarigenom en själ ser korrespondensen mellan olika lifsförhållanden och former. Härigenom blef B. den symbolistiska riktningens föregångsman. Med denna romantiska stämning förband sig hos B. en individuell bisarrhet, som gjorde, att han föredrog det artificiella och konstlade, det som aflägsnade människan från naturen. Han var likgiltig eller kände motvilja för det enkla och friska. Det klassiska stilidealet var honom otillräckligt, och han blef teoretikern för "les décadents", i det han proklamerade en till ytterlighet känslig och på nydaningar rik form, som kunde ge uttryck för nervösa och perversa förnimmelser i obegränsad nyanserbarhet. B. afskydde och misstrodde alla progressistiska och utilitaristiska läror. På botten af själslifvet fann han perversitet; oförklarliga och fruktansvärda själsrörelser drogo till sig och stötte bort hans reflexion, med obotlig melankoli stannade han inför öfvertygelsen om oföränderligheten af vår daning. Det fula och afskräckande, det sjuka och abnorma, som han skildrade med all konstens fördjupning och stilisering, kontrasterar våldsamt mot den dröm om det absoluta sköna, som var hans konsts ideal. Bekant är Victor Hugos karakteristik

af hans poesi: "Ni har gifvit konstens himmel en okänd hemsk stråle, ni har skapat en ny rysning". — I "Petits poèmes en prose", utsökta och märkliga små konstverk, återgaf han icke blott yttre, utan äfven inre syner med en utomordentlig framställning, hvilken eröfrade nya områden från det förut osägbara. — Efter B:s död utgåfvos två volymer *Souvenirs, correspondances etc. suivies de pièces inédites* (1869 och 1872). Hans *Œuvres complètes* ha utkommit i flera upplagor. Arbeten om B. äro skrifna af de la Fizelière och Decaux (1868), Asselineau (s. å.), Ziesing (1869), Crépet (1887), de Lovenjoul (1894; "Les lundis d'un chercheur") och F. Gautier (2:a uppl. 1903); jfr P. Bourget i "Psychologie contemporaine". R—n B.

Baudelocque [bådlå'kk], Jean Louis, fransk läkare, f. 1746 i Heilly, Picardie, studerade i Paris under Solayré barnförlossningskonst och blef 1776 ledamot af Collège de chirurgie. Vid den 1798 inrättade École de santé anställdes B. såsom professor i obstetrik och blef på samma gång öfverläkare vid barnbördshuset "Maternité", där han handhade barnmorskeundervisningen. Död 1810. B. var obestridligen sin tids bäste lärare i barnförlossningskonst, och hans framställning af den naturliga förlossningen är ännu i dag nära på oöfverträffad. Hans hufvudarbete är läroboken *Principes des accouchements* (1775; 5:e uppl. 1821). Dessutom skref han en mycket spridd lärobok för barnmorskor samt många smärre afhandlingar. R. T—dt.

Baudin [bådä'], Charles, fransk amiral, f. 1784 i Sedan, ingick vid femton års ålder i franska marinen. Vid en kryssning i Indiska oceanen förlorade han högra armen under en träffning med engelsmännen, men kvarstannade i tjänsten och befordrades, för en tapper bragd 1812, till fregattkapten. Två år senare blef han kommendör ("capitaine de vaisseau"), men tog afsked efter de 100 dagarna, emedan han ej ville tjäna bourbonerna. Han grundade därpå i Havre ett handelshus, som en tid hade stor framgång. Flera betalningsinställelser satte emellertid hans affär på obestånd, men han utgick efter revolutionen 1830 från denna kris med räddad köpmannaheder och fick åter anställning vid flottan. 1838 sändes han först på en expedition till San Domingo och beordrades därpå, efter att hafva blifvit utnämnd till konteramiral, att med 23 fartyg afgå till Mexico för att kräfva upprättelse för våldsamheter mot franska köpmän. Efter att länge förgäfves hafva underhandlat med den mexikanska regeringen bombarderade och intog han det invid Veracruz liggande fästet San-Juan d'Ulloa. Därigenom tvangs Mexico att gifva efter. Till belöning blef B. viceamiral 1839, hvarjämte året därpå honom anförtroddes en militärisk och diplomatisk beskickning till Buenos Aires och öfverbefälet öfver flottan i de sydamerikanska farvattnen. Efter sin återkomst, 1841, var han en kort tid sjöminister och därefter sjöprefekt i Toulon. Efter februari-revolutionen 1848 blef han öfverbefälhafvare öfver den franska Medelhafsflottan och uppträdde som sådan till förmån för folket i Neapel i dess strid mot lazzaronerna och trupperna samt skyddade därefter, i förening med en engelsk amiral, staden Messina mot ödeläggelse af de neapolitanska trupperna. 1849 lämnade B. sitt kommando och slog sig med sin familj ned på ön Ischia vid Neapel, där han dog 1854, efter att kort förut hafva blifvit utnämnd till amiral. Se Jurien de la Gravière, "L'amiral B." (1888). (H. W—l.)

Baudin [bådä'], Alphonse, fransk läkare, deputerad, f. 1811, d. 1851 på en barrikad i Paris under Napoleons statskupp, hvarvid han uppgifves skola ha sagt sig "visa sina medborgare", hvilka han förgäfves manat till motstånd mot statskuppen, "huru man dör för 25 francs" (det arfvode, de deputerade åtnjöto). 2 nov. 1868 egde demonstrationer rum vid hans graf, och anklagelsen mot dem, som i anledning däraf fängslades, gaf advokaterna Arago, Crémieux och Gambetta anledning till häftiga utfall mot kejsardömet.

Baudin [bådä'], Pierre Eugène, fransk politiker, f. 1853 i Bourges, var liksom sin fader porslinsarbetare, slöt sig till socialismen och blef vid valen till lagstiftande kåren 1869 dömd till fängelse för majestätsbrott på grund af sitt angrepp mot den officielle kandidaten. B. kom sedan till Paris, slöt sig till Internationalen och tillhörde under belägringen af Paris franktirörerna. Ifrig anhängare af kommunen, blef han vid dess fall dömd till döden, men flydde till England, där han uppehöll sig som porslinsarbetare. 1881 återkom han till Frankrike, fick åtskilliga offentliga förtroendeuppdrag i sin fädernebygd, men föll 1885 igenom vid valen till deputeradekammaren. Hans uppträdande vid strejken i Vierzon s. å., där han motsatte sig militären, ådrog honom två månaders fängelse och fem års förlust af medborgerliga rättigheter. 1889 valdes han såsom socialisternas kandidat till deputerad för Bourges och blef snart en af de mera bemärkte i deputeradekammarens socialistgrupp. Juni 1899—juni 1902 var han minister för offentliga arbeten i Waldeck-Rousseaus kabinett och arbetade i synnerhet på utvecklingen af Frankrikes kanalsystem och förbättringen af dess hamnar. B. är f. n. (1904) deputerad för dep. Ain och medarbetare i den ledande socialisttidningen "La lanterne". E. A—t.

Baudisserit Delam., *miner.*, ett efter fyndorten, Baldissero i Piemont, bildadt lokalt namn för en hvit, tät magnesit, biprodukt vid serpentinisering af olivinsten.

Bau'dissin (Bauditz), gammal tysk adelssläkt från Lausitz (där den fanns redan 1379).

1. Wolf Heinrich B., krigare, f. 1579 på fädernegodset Luppa i Nedre Lausitz, lärde krigaryrket vid kejsarens härar i Ungern och i venezianisk tjänst, deltog 1620 under Fredrik af Pfalz i slaget på Hvita berget och inträdde 1625 i dansk krigstjänst samt gjorde sig där snart känd som en tapper, men om manstukten föga noggrann rytteriöfverste. Efter freden i Lybeck (1629) tog han afsked och inträdde i svensk tjänst, där han fick generallöjtnants rang, utmärkte sig vid Werben 1630 och deltog i slaget vid Breitenfeld 1631. Efter Åke Tott blef han 1632 befälhafvare öfver de svenska trupperna i nedre Sachsen, eröfrade en rad befästa borgar och städer vid Rhen, men tog i mars 1633 afsked, förbittrad öfver missräkningar i förläningsväg. Han öfvergick efter Pragfreden 1635 som generallöjtnant i kursachsisk tjänst, men blef i okt. s. å. slagen af svenskarna vid Dömitz och sårades vid belägringen af Magdeburg (juni 1636) så svårt, att han måste nedlägga sitt befäl och lämna krigstjänsten. Från 1641 användes B. som diplomatiskt ombud af

onung Vladislav af Polen och besökte i denna egenkap flera gånger Danmark för att verka för ett örbund mot Sverige. B. slutade i Elbing 24 juni 646 sitt oroliga lif. Genom gifte hade han 1635 unnit inträde i det slesvig-holsteinska ridderkapet. Hans bref till Axel Oxenstierna finnas i 9:e andet af dennes brefväxling.

2. Gustav Adolph B., den föregåendes son, rigare, f. 1629, d. 1695, inträdde redan 1644 i lansk krigstjänst, avancerade till öfverstelöjtnant 1660 och vice-guvernör i Oldenburg 1667. Som eneralmajor deltog B. i Kristian V:s krig mot Sverige ch förjagade i samverkan med lüneburgska och nünsterska hjälptrupper svenskarna från Bremen 1675, var sedan under skånska fälttåget 1676—77 nedlem af generalitetet och krigskollegiet samt deltog i Malmö belägring äfvensom i slagen vid Lund och Landskrona. B:s motgångar under den s. k. "kavalkaden till Kristianstad" (aug. 1677), företagen för att skaffa luft åt det hårdt ansatta Landskrona, föranledde hans afsked, hvarefter han tillbragte sin återstående lefnad i Ostfriesland.

3. Wolf Heinrich B., den föregåendes brorson, militär och diplomat, f. 1671, d. 1748, tjänade under prins Eugène och Marlborough, gick sedan (1710) som generallöjtnant i kursachsisk tjänst och deltog under August II i det stora nordiska kriget. 1733 sändes han till Warschau för att verka för den sachsiske kurfurstens val till polsk konung, var en tid öfverbefälhafvare för sachsiska hären och upphöjdes vid sitt afskedstagande 1741 till riksgrefve.

4. Wolf Heinrich Friedrich Karl B., den föregåendes sonsons son, grefve, tysk författare, f. 1789, d. 1878, var dansk legationssekreterare i Stockholm, Wien och Paris 1810—14, men tog sedan på grund af tyska sympatier afsked ur dansk statstjänst, begaf sig på utrikes resor och uppehöll sig från 1827 nästan oafbrutet i Dresden, där han trädde i intim litterär förbindelse med Ludwig Tieck. B. öfversatte (1819—36) de shakspereska dramer, som utgåfvos under namn af den tieck-schlegelska Shakspereöfversättningen, och utgaf under eget namn en serie öfversättningar af äldre engelska dramer ("Ben Jonson und seine schule", 2 bd, 1836) samt "Molières sämtliche lustspiele" (4 bd, 1865—67).

5. Otto Friedrich Magnus B., den föregåendes broder, grefve, militär, f. 1792, var öfverstelöjtnant och kommenderade 16:e bataljonen i Rendsburg, då det slesvig-holsteinska upproret utbröt 1848. Han ställde genast sitt ansedda namn och stora inflytande till insurgenternas förfogande och bidrog därigenom väsentligt till upprorets stora utbredning. I insurgentarmén fick han viktiga befäl, stred vid Bov och Kolding samt deltog som generalmajor och brigadchef i slaget vid Isted, där han stridde med utmärkt tapperhet och blef svårt sårad. Efter krigets slut landsförvisades B. af danska regeringen (1851). Han dog i Teplitz 1865.

6. Adalbert Heinrich B., den föregåendes kusins son, grefve, tysk författare, f. 1820, d. 1871, stred som frivillig i den slesvig-holsteinska insurgenthären och utvandrade 1852 till Nord-Amerika, där han vistades ett tiotal år som jordbrukare och redaktör. Han återvände till Europa 1862, var under fransk-tyska kriget krigskorrespondent på tyska sidan och afled på hemresan, 1871. Utom några skrifter i holsteinsk anda, *Geschichte des schleswig-holsteinischen krieges von 1848* (1863), *Schleswig-Holstein meerumschlungen* (1865) m. fl., skref han några mycket lästa historiska romaner, t. ex. *Christian VIII und sein hof* (1863). V. S—g.

Bauditz, tysk adelsläkt. Se Baudissin.

Bauditz, Sofus Gustav, dansk författare, f. 23 okt. 1850 i Aarhus, undergick 1875 jur. kandidatexamen, var 1881—95 föreståndare för k. teaterns i Köpenhamn elevskola samt blef 1896 skoldirektör i Köpenhamn och fick 1899 professors titel. Redan 1873 utgaf B. två berättelser under titeln *Ved söen og i skoven*, hvilka utmärkte sig genom goda naturskildringar och ett ypperligt humör, och dessa efterföljdes sedermera af flera novellsamlingar (*Novelletter*, 1887; "Valda noveller" etc., 1892) samt några små teaterpjäser. Mesta uppseendet väckte dock *Historier fra skovridergaarden* (1889; 6:e uppl. 1902; "Historier från jägmästargården", 1901) och den nöjsamma nutidsromanen (från tiden omkr. 1864) *Krøniker fra garnisonsbyen* (1892; 4:e uppl. 1899; "Krönikor från garnisonsstaden", 1902), hvilka vunnit en ovanlig spridning. Senare följde *Hjortholm* (1896; 4:e uppl. 1900; svensk öfv. 1897), *Sporsne* (1898; 5:e uppl. 1903; "Spårsnö" 1898), *Jul i skovridergaarden* (1899; 3:e uppl. 1900), *Absalons brönd* (1901, "Absalons brunn", s. å.) och *Komedien paa Kronborg* (1903; "Komedianter på Kronborg", s. å.). E. Ebg.

Baudouin de Courtenay [bådoäⁿ də kortnä], Jan, polsk-rysk språkforskare, sannolikt af fransk härstamning, f. 1845 nära Warschau, blef professor i slavisk filologi vid Kasans universitet 1874, vid Dorpats 1883, sedan i Krakau och är numera professor i jämförande språkforskning vid universitetet i Petersburg. B. är medarbetare i flere slavisk-filologiska tidskrifter och har i skrifter på polska, ryska, tjechiska eller tyska lämnat värderika bidrag till sin vetenskap, bl. a. *Utbredningen af latinska alfabetets bruk i de slaviska språken* (1865), *Om det gamla polska språket före 14:e årh.* (1870), *Om de indoeuropeiska språkens jämförande grammatik* (1881), *Übersicht der slavischen sprachenwelt im zusammenhange mit den anderen ario-europäischen sprachen* (1884), *Om språkets patologi och embryologi* (1885—86) samt *Versuch einer theorie phonetischer alternationen*.

Baudrillart [bådrijär], Henri Joseph Léon, fransk nationalekonom och moralfilosof, f. 1821, d. 1892, uppehöll 1852—81 olika lärarbefattningar vid "Collège de France" och var därefter till sin död professor i nationalekonomi vid "École des ponts et chaussées". Från 1869 var han dessutom generalinspektör för biblioteken. De förnämsta bland hans många skrifter äro: *Jean Bodin et son temps* (1853; prisbelönt s. å.), *Des rapports de la morale et de l'économie politique* (1860; prisbelönt 1861), *Histoire du luxe privé et public depuis l'antiquité jusqu' à nos jours* (4 delar, 1878—80) och *Les populations agricoles de la France* (tre serier, 1888—93; en oafslutad enquête, verkställd på uppdrag af "Académie des sciences morales et politiques", hvaraf B. var medlem). Dessutom var B. hufvudredaktör för "Journal des économistes" (1855—65) och flitig medarbetare i flera tidskrifter, samlingsverk och tidningar samt höll ett stort antal föreläsningar

(delvis utgifna i bokform) för olika samhällsklasser. Grundtanken i hans lärar- och skriftställarverksamhet var öfverensstämmelsen mellan moralens och nationalekonomiens läror. E. Hkr.

Baudry [bådrī], Paul Jacques Aimé, fransk målare, f. 1828 i Vendée, d. 1886 i Paris, studerade vid "École des beaux-arts" och sedan i Rom och vann tidigt ett namn som en af de mest skicklige bland de samtida unge franske målarna. Hans arbeten röjde stark och inträngande påverkan af den italienska högrenässansens mästare, men på samma gång en formens elegans och raffinemang, som var helt och hållet modern. *Fortuna och barnet*, *Sanningen* (sittande, naken figur, båda i Luxembourg-museet), *Vågen och pärlan* (en ung liggande kvinna, uppkastad ur hafvet) äro typiska för denna hans "salongsklassicism", som var helt och hållet i tidens smak. Ett undantag i hans alstring utgör historiemålningen *Marats mord* (1861, i Nantes' museum). Hans största och mest märkliga arbete äro de dekorativa *målningarna i stora operans foajé i Paris*. De sysselsatte honom i mer än ett årtionde och föranledde honom till förnyade årslånga studier efter renässansmästarna i Rom. Dessa målningar äro till antalet 33, större och mindre — för att serien skulle bli komplett, så som han ville ha den, utförde han 8 målningar, däribland 3 stora plafonder, utöfver hvad som var beställdt och betalades. Tillsammans upptaga målningarna inemot 500 kvadratmeter. De framställa *Parnassen*, *Melodien*, *Harmonien*, *Tragedien*, *Komedien* (den sistnämnda är seriens glanspunkt), *Sånggudinnorna* m. m. B. var en teckningens liksom det måleriska föredragets mästare; han frågade visserligen snart sagdt alltid sina renässansmålare till råds, och i hans målningar är det ingen brist på reminiscenser från dem, men hans figurer — särskildt kvinnorna — ha parisisk och modern karaktär, och i färghållningen röjas moderna sträfvanden. Man kan minst af allt kalla honom nydanare, men hans operamålningar utgjorde utan all fråga det mest lysande, som på hans tid åstadkoms inom det traditionella måleriet inom och utom Frankrike. Han var ock en solid porträttmålare (ett par porträtt finnes i Luxembourg-museet). Jfr H. Delaborde, "Notice sur la vie et les ouvrages de M. P. Baudry" (1886), E. Toudouze, "P. Baudry, Notes intimes" (s. å.), Ch. Ephrussi, "P. Baudry, sa vie et son œuvre" (1887), och A. Bonnin, "P. Baudry" (1889), samt om operamålningarna E. Bergerat, "Peintures décoratives de P. B. au grand foyer de l'Opera" (1875). G—g N.

Baudry d'Asson [bådrī daså'], Léon Armand Charles, fransk politiker, f. 1836 inom en af de äldsta adelssläkter i Vendée, är sedan 1876 medlem af deputeradekammaren, där han som lidelsefull legitimist gjort sig beryktad genom sina många och hetsiga afbrott i anföranden af andra partiers talare. Nov. 1880 vardt han af denna anledning utesluten ur kammaren på två veckor, men vägrade att underkasta sig; väpnad styrka måste då tillgripas, hvarvid B. och hans vänner framkallade en fruktansvärd oordning. 1888 slöt han sig till Boulangers parti och tillhör nu yttersta högern.

Bauer, rysk general. Se Baur, F. W.

Bauer, Anton, tysk rättslärd, f. 1772 i Marburg, d. 1843 som professor i Göttingen och geheime justitieråd, författade bl. a. de bemärkta arbetena *Lehrbuch des naturrechts* (1808; 3:e uppl. 1825), *Lehrbuch der strafrechtswissenschaft* (1827; 2:a uppl. 1833) och *Die warnungstheorie* (1830), de bägge sistnämnda framställande en modifikation af Feuerbachs afskräckningsteori.

Bauer, Karoline, tysk skådespelerska, f. 1807 i Heidelberg, d. 1878 på sin villa nära Zürich, beträdde 1822 scenen och blef snart i Berlin publikens gunstling genom behaget och naturligheten i sitt spel. 1829 knöt hon under namnet grefvinnan Montgomery ett förhållande till prins Leopold af Koburg, hvilket löstes då denne 1831 blef Belgiens konung. Hon återvände till scenen, uppträdde på nästan alla Tysklands större teatrar och var 1835—44 anställd vid hofteatern i Dresden. Hon utmärkte sig i finare lustspels- och konversationsroller, men äfven i sådana tragiska som *Julia* och *Maria Stuart*. 1844 gifte hon sig med den polske emigranten grefve Broel-Plater och bosatte sig i Schweiz. 1872 utgaf hon de intressanta skildringarna *Aus meinem bühnenleben* (2:a uppl. i 2 bd 1876—77; "Ur mitt teaterlif", 1874) och 1875 *Komödiantenfahrten*. A. Wellmer utgaf hennes bref och föregifna memoarer (under titeln *Aus dem leben einer verstorbenen*, 4 bd, 1878—80).

Bauer, Bruno, tysk skriftställare, f. 1809 i Eisenberg i Altenburg. 1834 utnämnd till privatdocent i teologi vid högskolan i Berlin, tillhörde B. vid sitt första uppträdande i litteraturen den hegelska skolans strängt konservativa meningsflock eller s. k. yttersta höger. I en granskning af David Strauss' ryktbara verk om Jesu lefnad framkastade han, i öfverensstämmelse med den ifrågavarande skolans åskådningssätt, det sedermera af konfessionalismens sakförare ofta upprepade påståendet, att kritiken bör vara "positiv", d. v. s. göra till sin uppgift att på undersökningens väg återvinna den gamla troslärans hela innehåll. Mot denna egendomliga åsikt riktade Strauss det inkastet att en kritik, som icke söker att, frigjord från förutfattade meningar, sorgfälligt skilja det falska från det sanna, innebär en självmotsägelse och sålunda endast är ett gyckelspel. B. var emottaglig för denna tillrättavisning. Genom en stridsskrift emot Hengstenberg (1839) bröt han med ortodoxien och flyttade samtidigt från Berlin till Bonn; men sedan han utgifvit *Kritik der evangelischen geschichte des Johannes* (1840) och *Kritik der evangelischen synoptiker* (1841) fråntogs honom af ministern Eichhorn, på den teologiska fakultetens tillstyrkan, rättigheten att såsom docent meddela undervisning vid universitetet i Bonn. Han hade nämligen i de båda ofvannämnda skrifterna ej allenast förkastat den kyrkliga traditionen om evangeliernas uppkomst, utan låtit sig af en måttlös förstörelselusta hänföras till de vidunderligaste hypoteser. För denne tvifvelsjuke nedbrytare var själfve Strauss endast en mäklande apologet, som ryggade tillbaka, då det gällde att taga ut steget. B. drager i härnad framför allt emot det straussiska verkets grundtanke, att de evangeliska berättelserna till stor del äro myter. Evangeliernas tillvaro förutsätter och hänvisar på bestämda författare, hvilket Strauss väl egentligen ej bestridt, men dessa hafva i det hela låtit sig ledas af godtycke och bemängt sanningen med afsiktlig dikt. Man kan t. o. m. sätta i fråga, menade B., huruvida en Kristus verkligen funnits till. Samma öfverdrift i kritikens handhafvande utmärker B:s år 1850 offentliggjorda

Kritik der paulinischen briefe, däri han, öfverbjudande Tübingen-skolans kritik, förklarar, att t. o. m. de fyra paulinska hufvudbrefven äro oäkta. — I den nyare teologiens historia är B. representanten för den osunda hyperkritik, som ville utgöra reaktionen emot ensidighet i motsatt riktning. Efter sitt aflägsnande från universitetet bosatt på Rixdorf, en liten landtegendom nära Berlin, utöfvade B. där ända till sin död en rastlös skriftställarverksamhet och utgaf äfven flera skrifter af kulturhistoriskt och filosofiskt innehåll, hvilka på sin tid väckte stort uppseende. Såsom tänkare utbytte han den hegelska panteismen mot en obeslöjad ateism och sökte i svenne anonyma afhandlingar ådagalägga, att hegelianismen, riktigt uppfattad, leder tillbaka till det nedertonde århundradets gudsförnekelse. Han afled i Rixdorf 15 apr. 1882. Jfr Edgar Bauer, "Bruno Bauer und seine gegner" (1842), och O. Pfleiderer, "Die entwicklung der protest. theologie in Deutschland" (1891). C. v. B. (J. P.)

Bauer, Ferdinand von, friherre, österrikisk militär, f. 1825, d. 1893, deltog i 1859 och 1866 års italienska krig och utmärkte sig särskildt i slaget vid Custozza, blef 1874 fältmarskalklöjtnant, 1881 fälttygmästare, 1882 kommenderande general i Wien och 1888 (efter Bylandt-Rheidt) rikskrigsminister.

Bauer, Klara, tysk romanförfattarinna under pseudonymen Karl Detlef, f. 1836, d. 1876, genomlefde tidigt svåra pröfningar och begaf sig, efter sitt föräldrahems upplösning, till Ryssland, där hon uppehöll sig genom att gifva lektioner i musik, samt bosatte sig till slut i Dresden. 1867 utkommo hennes förstlingsarbeten, *Bis in die steppe* (2:a uppl. 1871; "På Rysslands stepp", 1873) och *Unlösliche bande* (3:e uppl. 1877; "Olösliga band", 1879). I dessa, liksom i flere af sina följande berättelser skildrade hon ryska förhållanden på ett fint och behagligt sätt. Af särskild förtjänst bland dessa kulturbilder äro *Das stille herrenhaus* och *Das document* (1876, 2:a uppl. 1878; "Ett dokument", 1877). 1872—73 företog B. en resa till södra Europa och utgaf därefter *Die geheimnissvolle sängerin* 1876, 3:e uppl. 1895) och *Benedicta* (s. å.), hvilka utgöra höjdpunkten af hennes författarskap. — Utom de redan nämnda finnas följande svenska öfversättningar af B:s arbeten: "Moder och dotter" (1875), "Synd och bot" (1879), "Måste det så vara?" (1880) och "Den hemlighetsfulla sångerskan" (1880).

Bauer [bau'ə], Harold, engelsk pianist, f. 1873 i London, debuterade vid tio års ålder som violinist och började först sent att spela piano. 1892 studerade han i Paris för Paderevski och uppträdde följande år som pianovirtuos med sådan framgång, att han snart engagerades för konsertresor i Spanien, Holland, Tyskland, Polen, Österrike, Ryssland och Skandinavien (1898). B. är hufvudsakligen bravurspelare samt utmärker sig som sådan för kraft, värdighet och modifikation i anslaget. A. L.

Bauernfeind, Karl Maximilian von, tysk geodet, f. 1818 i Arzberg, Ober-Franken, blef 1851 ord. professor i geodesi och ingenjörvetenskaper vid Polytekniska skolan i München. Han var 1858—68 regerings- och byggnadsråd samt 1868—74 föreståndare för den efter hans plan organiserade tekniska högskolan i München, hvilket värf han fyllde ånyo 1880—89. Medlem af europeiska gradmätningen 1865, vardt han 1871 vice president i dess ständiga kommitté. B. adlades 1873 och utnämndes 1885 till geheimeråd. Han tog afsked från sina befattningar 1890. Död i München 1894. — B:s arbete *Beitrag zur theorie der brückengewölbe* (1846), en analytisk bearbetning af Paulis teori för brohvalfbyggnader af järn, gällde länge såsom norm för beräkningen af dylika. B. uppfann 1851 prismakorset, ett nytt mätinstrument, hvilket snart vann allmän spridning, och några år senare Bauernfeinds distansmätningsprisma. Det viktigaste alstret af hans penna, *Elemente der vermessungskunde* (2 bd, 1856—58; 7:e uppl. 1890), fick en ingripande betydelse på detta dittills ej systematiskt eller vetenskapligt behandlade område. Hans *Beobachtungen und untersuchungen über die genauigkeit barometrischer höhenmessungen* (1862) bragte ljus i den omtvistade frågan om värdet af barometerhöjdmätningar, i det han uppvisade, att de på denna väg funna höjderna till följd af jordens värmestrålning hafva en daglig period och således efter bestämda regler afvika från de genom nivellering erhållna. Dessa rön fullföljde B. i *Die atmosphärische strahlenbrechung* etc. (1864—67) och *Ergebnisse aus beobachtungen der terrestrischen refraktion* (3 h., 1880—88).

Bauernfeld [-felt], Eduard von, österrikisk dramatiker, f. 1802 i Wien, d. 1890 därstädes, var oäkta son till föräldrar ur de högre ståndén, åtnjöt en vårdad uppfostran och erhöll en syssla vid lotteriverket. Ungdomsvän med Franz Schubert och Franz Grillparzer, drogs B. tidigt till diktens värld, särskildt teatern. Han var under sin långa lefnad en af de allra mest uppburne tysk-österrikiske teaterförfattare. Under revolutionsåret 1848 uppträdde han som målsman för den liberala borgarklassen. B. blef 1871 hedersborgare i Wien och adlad samt 1882 hedersdoktor vid Wiens universitet. — På Burgteatern framfördes efter hand icke mindre än 43 dramatiska alster af B., mest salongskomedier. Han tog på kornet den högre societetens åskådningssätt, fördomar och vanor samt skapade efter franska förebilder konversationsstycken med Wien-prägel, i liberal anda upptagande aktuella dagsfrågor af litterär, politisk och social art, så att hans stycken afspegla tidens andliga rörelser, alltunder det att personagerna äro väl individualiserade. Tonen växlar angenämt mellan allvar och skämt, språket är lifligt färgadt och rikt på anspelningar. Bland hans pjäser må nämnas *Die bekenntnisse* (1834, delvis af Grillparzer; "Bekännelserna", 1839), *Das tagebuch* (1836; "Dagboken", 1840), den dristiga politiska satiren *Grossjährig* (1846), *Aus der gesellschaft* (1867), hvari fördomarna mot "mesallianser" bekämpas, det historiska verslustspelet *Landfrieden* (1870) och *Mädchenrache* (1881). B. skref äfven några romantiska dramer, lyriska dikter, däribland satiriska och epigram med slagfärdig kvickhet, samt noveller m. m. Hans samlade skrifter (12 bd, 1871—73) inrymma blott en tredjedel af dramerna. Ett urval af hans dramatiska kvarlåtenskap utgafs 1893, ett urval ur hans dagböcker 1895—96. Biogr. af Horner (1900). E. F—t.

Bauernfänger (ty.), "bondfångare", klockskojare, person, som har till födkrok att lura enfaldigt folk, i synnerhet stadsbesökande allmoge.

Baugé [bå|ē], stad i franska dep. Maine-et-Loire, med ett slott från 15:e årh. Ylle- och linneväfverier.

3,177 inv. (1901). Engelsmännen ledo här ett nederlag 1421.

Bauges, Les [läbå'], berglandskap i franska dep. Savoie, mellan floden Isère, i s., samt sjöarna Bourget och Annecy, i v. och ö. Landskapet ligger i allmänhet 1,000 m. ö. h., högsta bergstoppen, M:t Trélod, 2,179 m. Hufvudorten, Le Châtelard, har omkr. 300 inv., och landet genomflytes af Chéran, en vänsterbiflod till Rhône. Befolkningen lefver af järnindustri och boskapsskötsel. Landskapets 14 kommuner bildade fordom en federativ republik.

Bauh., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för K. Bauhin.

Bauhin [båhä'], Kaspar, schweizisk anatom och botanist, f. 1560 i Basel, d. därstädes 1624 som professor i medicin och botanik. Hans botaniska verk anses som de bästa före Linnés tid. Viktigast äro: *Phytopinax* (1596), *Prodromus theatri botanici* (1620) och *Pinax theatri botanici* (1623, nya uppl. 1671 o. 1735). Berömdt är äfven hans *Theatrum anatomicum* (1605, ny uppl. 1621). (T. K.)

Bauhi'nia L., *bot.*, växtslägte af fam. *Leguminosæ*, afd. *Cæsalpinioideæ*, innefattar omkr. 150 tropiska, ofta hanbildande träd eller buskar, med ofta tillplattad och vriden stam, hela eller tvåflikiga blad samt hvita eller röda, i klasar sittande blommor. Rotbarken och bladen af *B. tomentosa* L. användas i medicinen, och af samma arts frön erhålles en förträfflig, fet olja; dess fasta hvita ved användes till handtag, vapen m. m. Ett värdefullt virke erhålles äfven af *B. acuminata* L. (bergebenholts). Af bastet af *B. racemosa* L. (aptá) förfärdigas i Ostindien tågverk af stor styrka; samma art lämnar äfven ett slags kino och det s. k. semgummi. G. L—m.

Stycke af en Bauhinia-stam.

Bauhinska klaffen. Se Tarm.

Bäu'kis. Se Filemon.

Baula [böjla], "den bölande", d. v. s. "kon", ett af blekröd och gulaktig liparit bestående, 910 m. högt, sockertoppsformigt fjäll vid Norðurárdalen på västra Island. Genom sin färg sticker det bjärt af mot de omgifvande svarta basaltfjällen. Sitt namn har det fått af det bölande ljud vinden frambringar, när den stryker fram kring berget. R. N—g.

Baumann, Oskar, tysk Afrikaresande, f. 1864 i Wien, studerade i Leipzig och följde 1885 O. Lenz uppför Kongo till Stanley-fallen, men måste för sjukdom återvända samt utforskade på återvägen Fernando Po, som han beskref i *Fernando Po und die Bube* (1887). På uppdrag af tyska östafrikanska sällskapet undersökte han 1890 Usambara och kringliggande land (*Usambara und seine nachbargebiete*, 1891) samt företog 1892 i spetsen för en af tyska antislafveriföreningen bekostad expedition en resa från Tanga förbi Kilima-ndjaro till Viktoriasjön och undersökte dess södra och västra strandlandskap. 1895 fick han af geografiska sällskapet i Leipzig i uppdrag att företaga en vetenskaplig undersökning af öarna Sansibar, Pemba och Mafia. B. afled i Wien 1899, sysselsatt med utgifvandet af denna resas resultat. (G. Stg.)

Baumann-Jerichau, Elisabet, dansk målarinna. Se Jerichau.

Baumbach. 1. Rudolf B., tysk skald, f. 1840 i Sachsen-Meiningen, var från 1865 lärare i olika österrikiska städer och bosatte sig 1885 i Meiningen, med hofråds titel. Frisk och lefnadsglad, med anklang af folkton, gärna besjungande vandringslif, vin och älskog, har hans diktning vunnit obestridliga framgångar på visans område, inom hvilket falla hans samlingar *Lieder eines fahrenden gesellen* (1878, 1880), *Spielmannslieder* (1882), *Krug und tintenfass* (1887), *Bunte blätter* (1897) m. fl. Alla dessa hafva på kort tid upplefvat ett ovanligt stort antal upplagor, såväl som hans episka alster, bland hvilka må nämnas den färgrika slovenska alpsagan *Zlatorog* (1877), *Frau Holde* (1881) och *Abenteuer und schwänke* (1883).

2. Karl Adolf B., den föregående broder, tysk politiker, f. 1844 i Meiningen, d. 1896 såsom öfverborgmästare i Danzig, var frisinnad medlem af tyska riksdagen 1880—93 och utsågs 1890 till dess andre vicepresident samt invaldes 1891 i preussiska herrehuset. Utom smärre skrifter öfver normalarbetsdag och det kvinnliga arbetet m. m. författade B. de populära arbetena *Staats-lexikon* (1882) och *Der deutsche reichstag* (1890).

Baumé [båmē], Antoine, fransk kemist, f. 1728, blef 1752 professor vid den farmaceutiska skolan i Paris och 1773 ledamot af franska vetenskapsakademien. Död 1804. B. gjorde flere kemisk-tekniska rön af mycken nytta och uppfann en areometer (se d. o.), som ännu begagnas. Han utgaf bl. a. *Éléments de pharmacie* (1762; 9:e uppl. 1818) och *Chimie expérimentale et raisonnée* (3 bd, 1773), där han visar sig vara anhängare af flogistonteorien.

Baume de cachou [båm də kaʃō], fr., *bot.* Se Tetragastris.

Baumés snällfluss [båmēs], *metall.* Se Fluss.

Baumg., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. Chr. G. Baumgarten, f. 1765, d. 1843 som läkare i Siebenbürgen.

Baumgarten (egentl. Baumgart), Nils Krister von, krigsman, f. 1667 (enligt andra 1674) i Kalmar, hade i holländsk och svensk krigstjänst bevistat fyra fälttåg, då han började en ny hjältebana under Karl XII. Han var såsom drabant konungen följaktig vid landstigningen på Själland 1700, i slaget vid Narva s. å., i striden vid Düna 1701, i slaget vid Klissov 1702. Sedermera kämpade han vid Pultusk, Thorn, Lemberg, Frauenstadt, Holowczyn, Horodna och Poltava samt deltog i kalabaliken i Bender (1713). År 1715 kom han till Stralsund och var med i träffningen vid Stressow, där han lämnade Karl sin häst, sedan konungens blifvit skjuten. I norska fälttåget 1716 deltog B. såsom interims-öfverste för adelsfanan. 1712 upphöjdes han i adligt stånd. B. var anspråkslös, manlig och tapper ända till oförvägenhet samt en entusiastisk beundrare af Karl XII, och han verkliggjorde sålunda den allmänna föreställningen om en äkta karolin. Död i Stockholm 1727.

Baumgarten. 1. Sigmund Jakob B., tysk dogmatiker af spener-franckeska skolan, f. 1706, d. 1757 som teologie professor i Halle, sökte använda Wolffs demonstrativa metod på dogmatiken.

2. Alexander Gottlieb B., den förres broder, tysk filosof och estetiker, f. 17 juli 1714 i Berlin, d. 1762 som professor i Frankfurt a. d.

Oder. Bland hans skrifter märkas *Metaphysica* (1739) och *Aesthetica acroamatica* (1750—58), hvars utgifvande afbröts genom författarens död. B. var en anhängare af Wolffs filosofiska skola, hvars läror han i flera punkter sökte utföra och förtydliga. Sin egentliga och självständiga betydelse har han såsom den moderna estetikens fader. Denna vetenskap, af B. för första gången kallad estetik, får af honom sin plats inom den filosofiska propedeutiken vid sidan af den formella logiken, hvilken af B. kallas gnosologi. All mänsklig kunskap är nämligen enligt Wolffs af B. upptagna lära antingen intellektuell (d. ä. begreppskunskap) eller empirisk (d. ä. sinnlig kunskap). Liksom nu gnosologien handlar om den förras, så sysselsätter sig estetiken med den senares, eller m. a. o. den sinnliga åskådningens, fullkomlighet eller öfverensstämmelse med sitt begrepp. Denna det sinnligas fullkomlighet är enligt B. det sköna. Någon mer detaljerad lära om konsten eller det natursköna utförde han likväl icke. Huru mycket än B:s estetiska åsikter, bedömda efter senare tiders kritiska måttstock, må lämna öfrigt att önska, äro de dock förtjänta af uppmärksamhet både såsom det första försöket i nyare tider att göra det sköna till föremål för självständiga undersökningar och för det stora inflytande, som de utöfvat såväl på Kant som på dennes närmaste efterföljare. L. H. Å.*

Baumgarten, Michael, tysk teolog, f. 1812 i Holstein, blef privatdocent i Kiel 1839 och kyrkoherde i Slesvig 1846. Han var där en af ledarna för tyska agitationen, måste 1850 fly med sin familj och kallades 5 dagar senare till teol. professor i Rostock. Till sin teologiska ståndpunkt närmast en lärjunge af Hofmann, bekämpade B. föreningen mellan kyrka och stat såsom ett hinder för en verklig folkkyrka. Han blef därför ock redan 1858 genom ett storhertigligt dekret såsom "svärmeande" afsatt från sin professur. Af sin starka subjektivism drefs B. öfver till den bekännelselösa protestantföreningen, men lämnade denna åter 1877 och lefde sedan sitt lif ännu mera isolerad, under ständig polemik mot mecklenburgska kyrkan. Riksdagsman 1874—81, kämpade han från sin ståndpunkt mot papism och Stöckers sociala planer. Död 1889. B. var en ensidig och svärmisk, men ärlig tänkare, som ej kan inrangeras i någon teologisk skola. Hans förnämsta arbete var hans *Apostlengeschichte-kommentar* (1852). Af stort värde är hans självbiografi, utg. 1891. Hj. H—t.

Baumgarten. 1. Hermann B., tysk historiker, f. 1825 i hertigdömet Braunschweig, d. 1893 i Strassburg, vardt professor i historia och litteratur vid polyteknikum i Karlsruhe 1861 och vid universitetet i Strassburg 1872. Från sistnämnda befattning tog han afsked 1889 för att egna sig åt fullbordandet af sitt förnämsta vetenskapliga arbete, *Geschichte Karls V.* (3 bd, 1885—92). Bland hans öfriga skrifter må nämnas hans utmärkta *Geschichte Spaniens vom ausbruch der französischen revolution bis auf unsere tage* (3 bd, 1865—71), *Vor der Bartholomäusnacht* (1882) och *Karl V. und die deutsche reformation* (1889). Efter hans död utgaf Varrentrapp hans *Historische und politische aufsätze und reden* (1894, med en biografisk inledning af E. Marcks).

2. Otto B., den föregående son, tysk protestantisk teolog, f. 1858 i München, blef 1890 e. o. professor i Jena och 1894 ord. professor i praktisk teologi i Kiel. 1892—1900 utgaf B. "Zeitschrift für theologie und kirche" och utger sedan 1901 dess fortsättning "Monatsschrift für die kirchliche praxis". Bland hans skrifter märkas *Volksschule und kirche* (1890) och *Bismarcks stellung zu religion und kirche* (1901).

Baumgarten-Crusius. 1. Detlev Karl Wilhelm B., tysk filolog och pedagog, f. 1786 i Dresden, d. 1845 som rektor i Meissen, ifrade varmt för fosterlandets befrielse 1813—14, hvarom hans då utgifna *Vier reden an die deutsche jugend über vaterland, freiheit* etc. bär vittne. Bland hans många skrifter må nämnas hans upplaga af Odyssén (1822—24). (R—n B.)

2. Ludwig Friedrich Otto B., den förres broder, teolog, f. 1788, d. 1842 som professor i Jena, intog såsom teolog en självständig ställning både gentemot repristinationsteologien och den vulgära rationalismen. Af hans många skrifter äro de viktigaste egnade dogmatiken, såsom *Grundriss der evangelisch-kirchlichen dogmatik* (1830), *Lehrbuch der dogmengeschichte* (1831—32) och *Compendium der dogmengeschichte* (1840, fullb. af hans vän K. Hase). B:s exegetiska arbeten öfver nya testamentet utgåfvos efter hans död (1845). B. var mild och fridsam och som teolog en af tidens skarpsinnigaste. (Hj. H—t.)

Baumgartner, Andreas, friherre von B., tysk fysiker, f. 1793 i Friedberg i Böhmen, d. 1865, blef 1817 professor i fysik vid lyceum i Olmütz och 1823 vid universitetet i Wien. Han utvecklade såsom universitetslärare en betydande författarverksamhet. Senare blef han chef för olika grenar af statens fabriksväsende, erhöll 1846 uppdrag att leda uppsättandet af det österrikiska telegrafnätet och fick 1847 högsta ledningen af järnvägsbyggandet. Maj—juni 1848 var han minister för de offentliga arbetena, 1850 regeringens kommissarie vid tullkongressen i Wien, 1851 blef han minister för handel och offentliga arbeten och s. å. tillika finansminister. 1855 tog han afsked från denna post. 1854 hade han blifvit friherre, och 1861 utnämndes han till ledamot af herrehuset i riksrådet.

Baumgartner. 1. Gallus Jakob B., schweizisk statsman, f. 1797 i Altstätten, kant. S:t Gallen, d. 1869 i staden S:t Gallen. B. studerade 1816 juridik i Wien, kom sedan till Ungern, men blef 1819 häktad i anledning af föregifvet deltagande i politiska stämplingar och 1820 förvisad ur de österrikiska staterna. Han blef därpå föreståndare för statsarkivet i S:t Gallen och 1825 medlem af stora rådet. Efter författningens omdaning, hvari B. tagit mycket verksam del, invaldes han 1831 i det lilla rådet (regeringen) och blef äfven sin kantons första ombud i förbundsförsamlingen. Frisinnad till sina tänkesätt, röstade han för en reform af förbundsförfattningen och kantonen Basels afsöndrande samt undertryckandet af Sarnen-förbundet (se Sarnen). Emellertid aflägsnade han sig småningom från det liberala partiet. I den aargauiska klosterfrågan uttalade han sig, jämte största delen af S:t Gallens stora råd, för återställandet af alla kloster. I anledning däraf anfallen af sina förre politiske vänner, trädde han 1841 ur såväl stora som lilla rådet och bibehöll endast sin ställning såsom ombud i förbundsförsamlingen; sedermera uppgaf han likväl äfven denna. Han egnade sig nu åt sin juridiska praktik

och publiciteten. Redan 1843 valdes han dock åter till förste medlem af det lilla rådet. I öfverensstämmelse med sin politiska omkastning uttalade han sig 1847 i en skrift, *Die jesuitenfrage und die instruction von S:t Gallen*, för jesuiterna och bekämpade lilla rådets förslag att använda vapenmakt mot ”sonderbundet”. Efter reformen af den schweiziska förbundsförfattningen 1848 spelade B. ingen framstående politisk roll förr än 1857, då hans talanger för fjärde gången bragte honom in i ständer-rådet, där han hade plats till 1860. Bland hans arbeten märkas: *Erlebnisse auf dem felde der politik* (1846), *Die Schweiz in ihren kämpfen und umgestaltungen von 1830—50* (1853—66) och *Geschichte des schweizerischen freistaats und kantons S:t Gallen* (2 bd, 1868). Jfr A. Baumgartner, ”Gallus Jakob B. und die neuere staatsentwickelung der Schweiz” (1892).

2. Alexander B., den föregåendes son, schweizisk katolsk litteraturhistoriker, f. 1841 i S:t Gallen, inträdde 1860 i jesuit-orden och studerade bl. a. skandinavisk litteratur i Köpenhamn och Stockholm. Han är bosatt i Holland sedan 1880 och medredaktör af ”Stimmen aus Maria-Laach”. B:s reseskildringar från Island och Skandinavien (*Nordische fahrten*, 1889—90; 3:e uppl. 1901—02) äro ovanligt grundliga. I monografien *Joost van den Vondel. Sein leben und seine werke* (1882) är B. ganska sansad, medan han däremot söker att smädligen förringa två af Tysklands största namn genom arbetena *Lessings religiöser entwickelungsgang* (1877) och *Goethe. Sein leben und seine werke* (3 bd, 1885—86). Han har öfversatt norröna-litteraturens förnämsta religiösa dikt, ”Lilja” (”Die Lilie” 1884). Hans *Geschichte der weltliteratur* (bd 1—4, 1897—1900, flere uppl.), om orientens och klassiska antikens litteraturer, vittnar om ansenlig lärdom. B. utgaf 1892 en större biografi öfver sin fader.

Baumholder. Se Lichtenberg.

Baumstark. 1. Anton B., tysk filolog, f. 1800, d. 1876, professor i filologi vid Freiburgs universitet 1836—71, utgaf bl. a. det för den forntyska författningshistorien betydelsefulla arbetet *Urdeutsche staatsalterthümer* (1873), öfversättning af och kommentarer till Tacitus’ ”Germania” samt tyska efterbildningar af grekiska skalder (6 bd, 1840) och af romerska skalder (4 bd, 1841). Han skref åtskilliga verk under pseudonymen Hermann vom Busche.

2. Eduard B., den föregåendes broder, tysk nationalekonom och politiker, f 1807, d. 1889, blef 1838 professor i kameralvetenskap i Greifswald och var 1843—76 direktör vid landtbruksläroverket i Eldena. 1848 inträdde han i preussiska nationalförsamlingen, blef där ledare för högern och sändes 1850 af första kammaren (som han tillhörde från 1849) till riksförsamlingen i Erfurt, hvarest han verkade för den preussisk-tyska unionen. Åter invald i första kammaren, bekämpade han såsom oppositionens ledare 1850—52 ministären Manteuffels politik. I sin senare politiska verksamhet slöt sig B. till de nationalliberale. Han utgaf många arbeten i nationalekonomi (bl. a. en öfversättning af Ricardo med värdefulla förklaringar, 1837—38, 2:a uppl. 1877) och landtbruksvetenskap.

3. Reinhold B., den förstnämndes son, tysk politiker och litteraturhistoriker, f. 1831 i Freiburg, blef 1857 amtsdomare och var 1864—78 kretsdomstolsråd i Konstanz. 1869 öfvergick han till katolicismen och blef snart en af det ultramontana partiets mera framträdande kämpar i den badiska riksdagen, men intog en förmedlande ställning i kulturkampen. Sedan 1880 är han amtsdomare i Achern. B. har författat ett mängtal kyrkopolitiska skrifter samt flera litteraturhistoriska arbeten, bl. a. *Die spanische nationallitteratur im zeitalter der habsburgischen könige* (1877) och *Thomas Morus* (1879).

Baur. 1. Adolph Felix B., i Ryssland kallad Rodion Christianovitj, rysk general, f. 1667 i Holstein, gick 1700 i rysk tjänst, blef dragonöfverste och sedermera general af kavalleriet. Han var verksam på krigsskådeplatsen i Östersjöprovinserna till 1706, hvarefter han under Mensjikov förde befäl i Dnjeprtrakterna och Polen. Vid Karl XII:s anmarsch 1708 fick han order att följa denne och iakttaga hans rörelser, förenade sig efter Ljesnaslaget med tsarens armé samt var med vid Poltava, där han förde högra flygeln, och vid Perevolotjna 1709. Därpå opererade han i Livland, där han intog Pernau, Reval och Ösel. Sedermera var han med i Pommern 1712 och vid Tönning 1713, följde tsaren till Köpenhamn 1716 och blef 1717 kommenderande general i Ukrajna, där han dog, 1718.

2. Friedrich Wilhelm B. (Bauer, Bawer), i Ryssland kallad Fedor Vasiljevitj, general, f. i Hessen 1734, tjänade sig under sjuåriga kriget upp till generalkvartermästare vid Ferdinands af Braunschweig armé, gick 1769 i rysk tjänst med samma grad och dog som ingenjörgeneral 1783.

Baur, Ferdinand Christian, tysk teolog, grundläggaren af den nya teologiska Tübingenskolan, f. 21 juni 1792 i byn Schmiden vid Stuttgart, gjorde sina förberedande studier under ledning af sin fader, som var kyrkoherde. 1809 student i Tübingen, egnade han sig åt teologiens studium. I början påverkad af den då härskande gamla Tübingenskolans bibelkritiska forskning samt af denna skolas dåv. chef, Ernst Bengel (ej att förblanda med Albrecht Bengel, den moderna kiliasmens fader), uppträdde han flere gånger som granskare i dennes ”Archiv”. 1814 afslutade han universitetsstudierna och sysselsatte sig hufvudsakligen med prästerlig tjänstgöring, tills han 1817 blef lärare i historia och filosofi vid seminariet i Blaubeuren. Här utgaf han sitt första stora verk, *Symbolik und mythologie, oder die naturreligion des alterthums* (1824—25), hvars allmänna, religions-filosofiska del nästan uteslutande är grundad på Schleiermachers ”Glaubenslehre” och hvars historiska del ansågs alltför troget följa den af Creuzers ”Symbolik” angifna riktningen. Dock vittnade B:s arbete om stor lärdom, och han blef 1826 Bengels efterträdare som teologie professor i Tübingen. Småningom aflägsnade sig B. från Schleiermacher och började omfatta vissa grundtankar i Hegels filosofi, hvilka senare blefvo bestämmande för honom, utan att han dock kan sägas hafva tillhört den hegelska skolan.

Tio år efter anställningen i Tübingen bröt B. afgjordt med Schleiermacher och bildade ”nya Tübingen-skolan”. Förut hade han utgifvit flere skrifter, som likväl ej väckte någon större uppmärksamhet. Hans afhandling *Die Christuspartei in der korinthischen gemeinde*, hvilken innehöll fröna till hans blif-

vande system, fick till och med plats i den ortodoxa ”Tübingen zeitschrift” 1831. Största uppseende under denna period väckte *Gegensatz des katholicismus und protestantismus* (1834), hvilket arbete var ett glänsande försvar för protestantismen mot katoliken Möhlers angrepp. Men 1835 utgaf han sitt storå verk *Die christliche gnosis, oder die christliche religionsphilosophie in ihrer geschichtlichen entwickelung*, hvarigenom han visade sig i dogmatiskt afseende hafva brutit med Schleiermacher. Samma år utkom *Die sogenannten pastoralbriefe des apostels Paulus*, hvaraf man finner, att B. då var sysselsatt med en själfständig bibelkritik och färdig att rödja en ny väg i den teologiska forskningen.

B. grundar sin bibelkritik på den åsikten, att kristendomen vid sitt första framträdande icke var en fullfärdig produkt, utan att den på utvecklingens naturliga väg småningom blifvit hvad den är. Hans forskningar i nya testamentets och kyrkofädernas skrifter hade upptäckt för honom, att i den apostoliska kyrkan och mellan hennes ledare ingalunda rådde en så fullkomlig öfverensstämmelse i åsikter, som man dittills trott. Den äldsta kristendomen (den som omfattades af församlingen i Jerusalem och af dess apostlar) stod mycket nära judendomen; Paulus, hvilken gaf kristendomen dess universella karaktär, var den förste, som utgallrade de judiska elementen. Det judekristna partiet med de tolf förste apostlarna i spetsen uppträdde med större eller mindre fientlighet mot den paulinska uppfattningen af kristendomen. Det judekristna (ebionitiska, petrinska) partiet hade länge öfvervikten i denna kamp; först vid och efter midten af 2:a årh. förenade det fjärde evangeliets (Johannes-evangeliets) dogmatik de stridande partierna till en allmän (katolsk) kyrka. B. anser, att dessa stadier betecknas icke allenast genom kanon-kanoniska, utan äfven genom nytestamentliga skrifter. Sålunda kom han till en från det häfdvunna mycket afvikande åsikt om de nytestamentliga skrifternas ursprung. Det tillförlitligaste minnesmärket af den äldsta palestinska kristendomen är Johannes' uppenbarelse, hvars äkthet B. erkänner. Hvad Paulus' bref angår, är han af den åsikten, att endast brefven till korinterna, romarna (med undantag af de två sista kapitlen) och galaterna härröra från aposteln själf. De s. k. pastoralbrefven sakna, liksom Apostlagärningarna, helt och hållet apostolisk karaktär och förskrifva sig icke från 1:a, utan från 2:a årh., icke rån den paulinska, utan från den fredsmäklande katolska riktningen. De öfriga s. k. paulinska brefvens äkthet anser B. vara ganska tvifvelaktig. Hans kritiska studier af Paulus' bref och Apostlagärningarna äro sammanfattade i det berömda verket *Paulus, der Apostel Jesu Christi* (1845; 2:a uppl. 1867).

B. gjorde äfven de fyra evangelierna till föremål för kritiska forskningar och kom till det resultat, att antagonismen mellan judekristendomen och paulinismen mer eller mindre inverkat på deras tillkomst. De nuvarande evangelierna äro icke kyrkans äldsta skrifter af detta slag; hon egde förut en cykel sådana — hebreernas evangelium, den heliga Peters evangelium, ebioniternas evangelium m. fl. — efter hvilka våra nuvarande evangelier blifvit bearbetade. Matteus' evangelium är det, som mest liknar de äldre berättelserna. Det är affattadt i judekristlig anda, men har undergått viktiga ändringar i en senare tid. Lukas' evangelium är skrifvet i paulinsk anda, men i 2:a årh. retuscherades det och fick åtskilliga judekristliga tillsatser. Marcus' evangelium, hvars äkthet B. anser tvifvelaktigare än de öfriga synoptiska evangeliernas, förskrifver sig från en senare tid än något af dem och röjer tydligare en tendentiös behandling. Det fjärde evangeliet är ett själfständigt verk, men uppstod icke i 1:a, utan i 2:a årh. En granskning af dess plan öfvertygar genast om dess dogmatiska och ideella karaktär. De historiska data utgöra endast bakgrunden för de spekulativa idéer, som det utvecklar. Sina åsikter om evangeliernas ursprung och äkthet framställde B. i en mängd skrifter, bland hvilka må nämnas hufvudskriften *Kritische untersuchungen über die kanonischen evangelien, ihr verhältniss zu einander, ihren ursprung und charakter* (1847), *Das Marcus-evangelium nach seinem ursprung und charakter* (1851) och *Die johanneische frage und ihre neuesten beantwortungen* (1854).

B. gjorde sig äfven ett namn som författare till en mängd dogmatiska afhandlingar, såsom *Die christliche lehre von der versöhnung* o. s. v. (1838) och *Die christliche lehre von der dreieinigkeit und menschwerdung Gottes* (1841—43). — Också på det kyrkohistoriska området frambragte B. betydande verk: *Die epochen der kirchlichen geschichtsschreibung* (1852), *Das christenthum und die christliche kirche der drei ersten jahrhunderte* (1853; 3:e uppl. 1863), en sammandragen framställning af författarens åsikter om kyrkans uppkomst och första utveckling. Detta arbete fortsattes sedermera under följande titlar: *Die christliche kirche vom anfang des 4:ten bis zum ende des 6:ten jahrhunderts* (1859; 2:a uppl. 1863), *Die christliche kirche des mittelalters* (1861), *Kirchengeschichte des 19:ten jahrhunderts* (1862) och *Kirchengeschichte der neuern zeit von der reformation bis zur ende des 18. jahrhunderts* (1863), hvilka tre sistnämnda äro utgifna efter författarens död. 1864 utkommo B:s *Vorlesungen über neutestamentliche theologie* och 1865—67 *Vorlesungen über die christliche dogmengeschichte*. För sin ståndpunkt redogjorde B. själf i ett sändebref *An herrn dr. Karl Hase* (1855) och i *Die Tübinger schule und ihre stellung zur gegenwart* (1859; 2:a uppl. 1860) samt i ”Kirchengeschichte des 19:ten jahrhunderts”. Den nya Tübingen-skolans organ var under åren 1842—57 ”Theologische jahrbücher”.

B. intager onekligen ett af de mest framstående rummen i teologiens nyare historia. Naturligtvis hafva hans åsikter blifvit ifrigt bekämpade. Också ha senare forskningar visat, att de flesta af nya testamentets skrifter ej härstamma från en så sen tid, som B. påstod, och att splittringen i den äldsta kyrkan var vida mindre, än han menade. Men å andra sidan tyckes kritiken, efter B:s uppslag i ämnet, hafva blifvit ense därom, att en meningsskillnad verkligen rådde mellan de paulinska och de judekristna elementen i den första kristna kyrkan och att denna meningsskillnad röjer sig i nya testamentets skrifter. Som ingen af B:s många lärjungar visade sig mäktig att upptaga hans mantel, kan sägas, att ”nya Tübingen-skolan” sammanföll med B. själf och dog med honom, fastän dess idéer icke dött. I sammanhang härmed bör anmärkas, att på senare tiden uppstått en nyaste Tübingen-skola, som är stiftad af I. T. Beck och bekämpar B:s kritisk-spekulativa riktning.

B., som var en man med omfattande lärdom och

ädel karaktär, dog 2 dec. 1860 i Tübingen, där hans stoft hvilar under en sten med den enkla inskriften "C. Baur, theolog". Jfr biografier öfver B. af Scheffer (1868) och Heringer (1869) samt O. Pfleiderer, "Die entwicklung der protest. theologie in Deutschland" (1891). B. F. O. (J. P.)

Baur. 1. Gustav Adolf Ludwig B., tysk-evangelisk predikant, f. 1816, d. 1889, från 1870 professor och förste universitetspredikant i Leipzig, utgaf utom predikningar *Grundzüge der homiletik* (1848; "Grunddragen till homiletiken", 1878) och *Die christliche erziehung in ihrem verhältnisse zum judentum und zur antiken welt* (I, II, 1892).

2. Wilhelm B., den föregående broder, tysk präst, f. 1826 på Odenwald, d. 1897 i Koblenz, generalsuperintendent öfver Rhenprovinsen från 1883, tillhörde teoretiskt den positiva unionens grupp och tog såsom själasörjare till ögonmärke en folklig predikan samt återupplifvandet af den andliga folkvisan, patriotismen och de kristliga folkfesterna. Bland hans utgifna arbeten må nämnas *Beicht- und kommunionbuch* (5:e uppl. 1886), *Das deutsche evangelische pfarrhaus* (5:e uppl. 1902), *Von der liebe. Ein zeugniss für lebendiges christenthum* (3:e uppl. 1887), *Lebensbilder aus der geschichte der kirche und des vaterlandes* (1887) och *Christus und die gemeinde* (1888), en årgång predikningar öfver fria texter.

3. Franz Adolf Gregor von B., den föregående broder, forstman, f. 1830, d. 1897 som professor i forstvetenskap vid universitetet i München, författade den på sitt område väckande skriften *Über forstliche versuchsstationen* (1868) samt *Lehrbuch der niederen geodäsie* (1858; 5:e uppl. 1895), *Die holzmesskunde* (1882; 4:e uppl. 1892) och *Handbuch der waldwertberechnung* (1886) m. m. Sedan 1866 redigerade B. "Monatsschrift für das forst- und jagdwesen" (sedan 1879 med titeln "Forstwissenschaftliches centralblatt").

Bauro l. San Cristoval, en af Salomonöarna.

Bāu'schinger, Johan, grundläggaren af det första mekanisk-tekniska laboratoriet i världen, f. 1834, d. 1893, studerade först fysik hos Ohm i München och sedan astronomi hos Lamont i samma stad. Efter att 1857—68 ha varit lärare vid tekniska skolorna i Fürth och München, blef han sistnämnda år professor vid tekniska högskolan i München. Där byggde han den första materialprofningsanstalten, inom hvilken han sedermera under 35 år utförde vidlyftiga och världsberömda serier undersökningar dels öfver byggnadsmaterialiernas egenskaper, dels öfver giltigheten af de använda lagarna inom hållfasthetsläran. Efter mönstret af B:s profningsanstalt hafva sedermera andra dylika institutioner blifvit inrättade i Berlin, Zürich m. fl. städer, i Sverige i Stockholm och Göteborg. G. D.

Bause, Johann Friedrich, tysk kopparstickare, f. 1738 i Halle, d. 1814 i Weimar, professor vid konstakademien i Leipzig. Hans bästa stick äro porträtt af berömda män.

Bāu'ske, stad i ryska guvern. Kurland, 45 km. s. ö. om Mitau, vid föreningen af Memel och Muhs, som där bilda Aa. Omkr. 6,500 inv. Export af spannmål och linfrö. B. hade fordom ett med jordbefästning förstärkt slott, som 17 sept. 1625 efter kort belägring intogs med storm af Gustaf Adolf, hvarefter det såsom en förborg för Livland ytterligare befästes. I slutet af mars 1628 började polackarna under Gonsievski belägra B., som 8 maj måste dagtinga. B. intogs af svenskarna under Douglas 1658 och 26 juli 1701 af Karl XII, som från 6 aug. lät förstärka slottet, hvilket därefter kallades Bauskenborg. B. inneslöts af ryssarna i aug. 1705 och uppgafs till dem 12 sept. s. å. L. W:son M.

Bauskenborg. Se Bauske.

Bautain [båtäⁿ'], Louis Eugène Marie, fransk teolog och filosof, f. 1796, d. 1867, katolsk abbé, Cousins lärjunge, blef 1816 professor i filosofi i Strassburg. Han lärde, att det åt sig själf öfverlämnade förnuftet leder bort från Gud, att de kristliga dogmerna icke kunna bevisas, utan endast tros, och att därför förnuftet måste helt och hållet subordineras vid inhämtandet af salighetsläran. Biskopen i Strassburg förklarade 1834 flera af B:s satser för kätterska, och då påfven året därpå bekräftade denna dom, återkallade B. sina meningar. Han flyttade sedan till Paris, där han stod i högt anseende som predikant. Hans hufvudarbete är *Philosophie du christianisme* (1835).

Bāu'tasten, *arkeol.*, minnessten, rest sten utan inskrift. Ordet utgör ett lån från isl. *bautasteinn*, hvaraf ock biformerna *bautarsteinn* och *bautaðarsteinn* hvar sin gång förekomma. Det har sammanställts med isl. *bauta*, "slå" (eng. *beat*), tyddes förr som "den dräptes sten", men af Fritzner som "sten med form som ett stötredskap" (spjut o. d.); Vigfusson anser det uppkommet af *brautarsteinn*, "minnessten vid vägen", då minnesstenar gärna restes invid farleder; Schlyter slutligen hänvisar på att ordets förra del i en fornsvensk sammansättning och i ortnamn har betydelsen "tecken", "märke", och att *bautasteinn* alltså äfven torde betyda "minnesvård". Minnesstenar med runinskrifter kallas runstenar. B—e.

Bautasten i Sorunda socken i Södermanland.

Bāu'tsji. Se Bolo-bolo.

Bāu'tzen (vend. *Budyšin*, till 1868 off. Budissin), hufvudstad i sachsiska regeringsområdet med samma namn, vid floden Spree, en af Sachsens förnämsta fabriksstäder, med flera yllefabriker, järngjuterier och maskinverkstäder, en kopparhammare med valsverk m. m. 26,024 inv. (1900). På flodstranden reser sig det gamla slottet Ortenburg. Regeringsområdet ("kreishauptmannschaft") B. hade 1900 på en areal af 2,470 kvkm. 405,173 inv., de flesta protestanter (omkr. 47,000 vender). I apr. 1643 låg Torstenson i ett befäst läger vid B. Strax öster om B. utkämpades 21 maj 1813 det blodiga slag mellan 160,000 fransmän under Napoleon I och 100,000 förbundna preussare och ryssar under Wittgenstein, åt hvilket staden gifvit namn. De förbundne hade i närvaro af kejsar Alexander tagit en utsträckt ställning på stora höjder bakom Spree. Napoleons hufvudkrafter satte sig 20 maj i besittning af flodöfvergångarna och gingo följande dag till anfall, samtidigt med att Ney skulle kringgå fiendernas

högra flank. Detta kringgående utfördes dock lamt, hvarför de förbundne kunde rädda sig genom återtåg. Kort efter slaget afslöts stillestånd i Poischwitz. C. O. N.

Baux, Les [lä bå], provens. *Leis Baous*, by i franska depart. Bouches-du-Rhône, ligger utomordentligt vackert i Chaine des Alpines, n. ö. om Arles och har nästan fullständigt bevarat sitt medeltidsutseende, med till större delen ur kalkklippan huggna hus i vacker renässansstil. Orten, som är en af Provences största sevärdheter, har blott omkr. 150 inv., men var förr en blomstrande stad med 4,000 inv. Efter B. bar en af Provences berömdaste släkter, baronerna af B., sitt namn. Dessas sedan 1631 i ruiner liggande präktiga slott (från 11:e årh.), ett af de vackraste i Provence, var i 12:e och 13:e årh. säte för en af Provences berömdaste "cours d'amour".

Bauxit [båsit] Dufr., *miner.*, röda, gula eller hvita, korniga eller leriga massor, bestående hufvudsakligen af aluminiumhydroxyd, förorenad af järnsalter. Det användes till framställning af aluminium och aluminiumföreningar samt vid tillverkning af högeldfast lergods. Mineralet har sitt namn efter Baux vid Arles, där det hufvudsakligen förekommer. Det finnes äfven vid Feistritz i Wochein (Krain), Vogelsgebirge m. fl. st. A. Hng.

Bavabūti, indisk dramatisk författare. Se Bhavabhūti.

Bavalpur. Se Bahawalpur.

Bavāria, urspr. det nylatinska namnet på Bajern, numera en personifikation af samma land, liksom

Bavaria-stoden utanför München.

Svea af Sverige. I sistnämnda betydelse har namnet tillagts en på Ludvig I:s föranstaltande uppförd kolossal bronsstod utanför Ruhmeshalle vid München. Denna stod personifierar Bajern i en kvinnlig gestalt, med svärdet i den högra och en eklöfskrans i den uppsträckta vänstra handen. Tätt invid sitter som väktare ett 9 m. högt lejon. Statyn står på ett 9,5 m. högt postament af granit och har en höjd af 20,5 m. från foten till och med kransen. I figurens inre leder en trappa upp i hufvudet, hvilket bekvämt rymmer sex personer. Denna berömda staty, som är modellerad af Schwanthaler och gjuten af F. Miller 1844—50, aftäcktes 25 aug. sistnämnda år.

Bavay [-vä], stad i franska depart. Nord, vid Nordbanan, s. ö. om Valenciennes. 1,843 inv. (1901). Järn- och kopparindustri, sockerfabriker och marmorbrott. B. är forntidens *Bagacum*, nerviernas hufvudort, under den romerska kejsartiden en af det belgiska Galliens viktigaste städer, och har flere romerska fornlämningar (ruiner af bad, vattenledningar, tempel m. m.). Platsen för det romerska milliariet, från hvilket åtta vägar utstrålade, utmärkes af en minnespelare från senare tid. B. skildes 843 från Frankrike och förenades därmed först genom Nijmegenfreden 1678.

Bawean (Lubok), nederländsk ö i Javasjön, n. om Java, 199 kvkm. Omkr. 30,000 inv., alla javaner med undantag af några européer och kineser. Ön, som är ända till 700 m. hög, producerar bomull, tobak, indigo etc. Anmärkningsvärda djur äro en endast där förekommande hjortart (*Cervus Kuhlii*) och en ras mycket små hästar.

Bavēno, köping i italienska prov. Novara, vid Lago maggiore, midt emot Borromeiska öarna. Granitbrott. 2,502 inv. (1901).

Bawerk, Böhm von. Se Böhm von Bawerk.

Bavian, by 17 km. n. ö. om Khorsabad och 30 km. ö. om Mosul, känd för sina märkliga i klippan huggna assyriska skulpturer och en inskrift, hvari konung Sin-aḫē-irba (Sanherib, 704—681 f. Kr.) förtäljer huru han lät anlägga kanaler, hvilka ledde dricksvatten till Ninive och andra städer.

Bavier [-viē], Siméon, schweizisk ingenjör och politiker, född i Coire (ty. Chur), kant. Grisons, 1825, d. 1896 i Basel, trädde 1845 i sin kantons tjänst såsom ingenjör vid åtskilliga bergverksarbeten och egnade sig sedan början af 1850-talet en längre tid åt järnvägsanläggningar. 1851 blef han medlem af stora rådet i Grisons och 1863 ledamot af nationalrådet samt skickades 1876 till Ticino för att lugna partiernas kamp där, blef 1878 medlem af förbundsrådet och var 1882 förbundspresident. 1883—95 var han envoyé i Rom. Hans *Die strassen der Schweiz* (1878) är epokgörande för historien om Schweiz' vägförhållanden.

Bavius (d. omkr. 35 f. Kr.) och Mævius, dåliga romerska poeter, som angrepo Vergilius och Horatius.

Baxa, *sjöv.*, medelst spakar, bräckbommar, koben, spett e. d. flytta tunga föremål. (Då man flyttar häfstången, för att få mera kraft, säges man taga nytt brott.) — Baxa en kanon, medelst spakar, som placeras under lavettens sidoplankor eller under kursörens (släpans) sidostockar, genom små brott förändra en kanons sidoriktning. Å nutidens lavettager förekommer icke någon baxning. R. N.*

Baxter [bä'kstə], flod på Nya Guinea. Se Fly.

Baxter [bä'kstə], Richard, engelsk predikant och skriftställare, f. 1615 i Rowton i Shropshire.

Under nära 20 år var han pastor i Kidderminster i Worcester, där han under brinnande nit ur egen erfarenhet hämtade stoff för sitt ännu lästa pastoralteologiska arbete, *The reformed pastor* (1656). Efter att för en kortare tid under de politiska striderna ha förlorat detta ämbete, tog han anställning som fältpredikant under Cromwell och bidrog genom sitt personliga inflytande icke litet till stäfjande af fanatismens excesser under kriget. Ifrig anhängare af nonkonformisterna, förlorade han åter, liksom 2,000 af hans ämbetsbröder, sin tjänst genom den 1662 utgifna s. k. uniformitets-akten.

Han begynte därefter ett oroligt vandringslif under många förödmjukelser och hölls under 18 månader inspärrad i fängelse. Hans sista lefnadsår förflöto emellertid i lugn. Död 1691. B. var på sin tid skaparen af en kristlig folklitteratur och utöfvade härigenom en omfattande och gagnrik verksamhet, hvaraf äfven vårt land berördes. Mest berömda bland hans efterlämnade skrifter äro *A call to the unconverted* (”En kallelse till den oomvände”, 1839, ”Väckelserop”, 1858; ny öfv. 1901) och *The saints' everlasting rest* (1649, ny uppl. 1869; ”Guds folks eviga sabbatsro”, efter tyskan, 1858). B:s *Practical works* i 23 bd utgåfvos 1830 tillika med hans biografi af W. Orme. Jfr äfven de af M. Sylvester utg. ”Reliquiæ baxterianæ” (1696). J. Hdr.

Baxter [bä'kstə]. 1. George B., engelsk miniatyrmålare, f. 1805 (1804?), d. 1867, gjorde sitt namn kändt hufvudsakligen genom uppfinningen af oljefärgstrycket (1836).

2. Robert Dudley B., engelsk statistisk skriftställare i ekonomiska och politiska ämnen, f. 1827, d. 1875, var advokat i London och till sin politiska ståndpunkt utpräglad konservativ, dock utan att praktiskt deltaga i det politiska lifvet. Bland hans arbeten märkas *Railway extension and its results* (1866), *Taxation of the United kingdom* (1869), *History of english parties and conservatism* (1870), *National debts of the various states of the world* (1871) och *Political progress of the working classes* (1871). (E. Hkr.)

Bay [bē'], eng., vik, bukt.

Bay [bä], Mikael de. Se Bajus, M.

Bayamo, stad i östra delen af ön Cuba, vid en biflod till Cauto, i en sund och bördig trakt. 3,022 inv. (1899).

Baya'nzi, hufvudfolket på Kongos vänstra strand, från Sankullu-flodens mynning till ekvatorn, ett kraftigt och intelligent vandringsfolk, som kommit norr ifrån, samt bekant för högt utvecklad järn- och kopparindustri och krukmakeri. H. S.

Bayard [bajär], Pierre de Terrail, seigneur de B., kallad ”le chevalier sans peur et sans reproche” (riddaren utan fruktan och tadel), f. omkr. 1475 på slottet Bayard vid Grenoble, d. 1524 i Abbiategrasso i Lombardiet, tillhörde en för sin tapperhet och fosterlandskärlek berömd adlig ätt. Han var först page hos hertigen af Savojen och kom sedan i Karl VIII:s tjänst. Under dennes tåg till Neapel (1494) utmärkte han sig så i slaget vid Fornuovo, att han dubbades till riddare. Han tog sedan del i Ludvig XII:s krig mot Milano, hvarunder han efter en drabbning kom att, skild från de sina, ensam tillsammans med de fyende fienderna inträngа i denna stad. Tillfångatagen, blef han dock utan lösen frigifven af hertig Ludvig Sforza, som beundrade hans tapperhet och talanger. B. lade sedermera i dagen den största personliga tapperhet och rådighet under konung Ludvigs krig i Italien och räddade flera gånger situationen för sina landsmän; sålunda berättas han ensam hafva försvarat en bro öfver Garigliano mot 200 spanjorer. På samma gång visade han högsinthet, bl. a. genom att afstyrka ett förgiftningsanslag mot påfven Julius II. Under kriget mot Henrik VIII af England och kejsar Maximilian I blef han 1513 tillfångatagen i slaget vid Guinegate i Picardie, sedan han ensam en lång stund uppehållit fienden och därigenom tryggat fransmännens återtåg. Maximilians beundran återskänkte honom friheten, hvarefter Frans I gjorde honom till generallöjtnant i Dauphiné. Efter segern vid Marignano 1515 fick han såsom den därtill värdigaste gifva sin konung riddarslaget. När Karl V med 40,000 man 1521 inföll i norra Frankrike, uppehöll B. med endast 1,000 man fienden i tre veckor utanför den lilla befästa staden Mézières, som förklarats ohållbar, och räddade sålunda hela Frankrike, en bragd som skaffade honom oerhördt anseende och de högsta utmärkelser. Han kämpade sedan med framgång i Italien och blef, sedan amiral Bonnivet sårats, dennes efterträdare som högste befälhafvare. Efter nederlaget vid Rebecco måste han draga sig tillbaka för öfvermakten, och vid öfvergången af floden Sesia blef han dödligt sårad. För att dö med ansiktet mot fienden lät han resa sig mot ett träd och yttrade till den till fienden öfvergångne konnetabeln Karl af Bourbon, som beklagade honom: ”Beklaga icke mig, men eder själf, som tjänar mot eder furste, edert fädernesland och eder tro”. Fienderna gåfvo honom de högsta ärebetygelser och utlämnade hans lik, hvarefter han jordades i ett minoritkloster nära Grenoble.

B. var en af den döende medeltidens ädlaste personligheter. Tapper och gudfruktig, visade han ock en för denna tid ovanlig mildhet mot sina fiender och den största oegennytta. Hans biografi, skrifven af hans sekreterare, som kallade sig ”Le loyal serviteur”, trycktes 1527 (senaste upplagan 1878, af J. Roman). Hans staty, af Croisy, restes i Mé-

rières 1893. Se vidare Poirier, "Vie de Bayard" 1889). E. A—t.

Bayard [bā'ərd], nordamerikansk familj, urspr. en fransk hugenottsläkt. Dess äldste med säkerhet kände stamfar var Samuel B., en rik köpman i Amsterdam, som troligen var son af en till Holland undan religionsförföljelserna på 1580-talet flyktad teologie professor i Paris, Balthasar B. Samuel B. var gift med en syster till Peter Stuyvesant, Nya Amsterdams siste guvernör, och hans änka åtföljde med sina 3 söner brodern till Amerika 1647. Bland släktens medlemmar i Amerika märkas följande.

1. Nicholas B., son af Samuel B., f. 1644, d. 1707 i New York, var först sin morbror Stuyvesants sekreterare och därefter, sedan 1672, provinssekreterare i den holländska förvaltningen. Under den engelska tiden blef han 1685 borgmästare (mayor) i New York och tog en liflig del i de partistrider, som upprörde denna koloni mot 1600-talets slut.

2. John B., den föregåendes brorsons sonson, köpman och en af oafhängighetsrörelsens kraftigaste förkämpar i Filadelfia, f. 1738, d. 1807, verkade 1765 energiskt mot importen af tullpliktiga engelska varor, levererade efter frihetskrigets utbrott vapen åt kongressens trupper och utrustade kapare på egen hand. Personligen deltog B. i kriget som öfverste 1776—77, var 1785 medlem af den "kontinentala kongressen" och blef genom sina patriotiska uppoffringar under kriget nästan ruinerad. Jfr Grant Wilson, "Colonel John B. and the B. family of America" (1885).

3. James Asheton B., den föregåendes bror son, politiker, f. 1767 i Filadelfia, blef 1787 praktiserande advokat och var 1797—1803 medlem af representanternas hus samt 1804—12 senator för Delaware. B. var politiskt nära förbunden med Alex. Hamilton och tillhörde det federalistiska partiets mest framträdande män. Det var B., som 1801 i förening med Hamilton verkade att Jefferson, och ej den äfventyrlige Aaron Burr, af kongressen valdes till president. I senaten uppträdde han 1812 kraftigt mot krigsförklaringen mot England. 1813 sändes B. jämte J. Qu. Adams och Alb. Gallatin till Europa som fredsunderhandlare och tog som ledamot af den utvidgade fredskommissionen en framträdande del de förhandlingar, som ledde till freden i Gent 24 dec. 1814. Han afled kort efter återkomsten hem, i Wilmington, Delaware, 1815.

4. Richard Henry B., den föregåendes son, politiker, f. 1796 i Wilmington, Delaware, d. 1868 i Filadelfia, egnade sig åt advokatyrket, slöt sig i politiken till whigpartiet, var 1837—45 senator för Delaware och 1850—53 Förenta staternas sändebud i Bruxelles.

5. James Asheton B., den föregåendes broder, politiker, f. 1799 i Wilmington, Delaware, d. 1880, vann stort rykte som advokat och valdes 1851 till senator för Delaware. I senaten, där han satt till 1869, tillhörde han det demokratiska partiet, var länge ordförande för dess juridiska utskott och ansågs som en auktoritet i fråga om författningens tolkande.

6. Thomas Francis B., den föregåendes son, diplomat och politiker, f. 1828 i Wilmington, Delaware, d. 1898 i Dedham, Massachusetts, var först bestämd för handelsyrket, men slog om, studerade juridik och blef 1851 praktiserande advokat. 1869 efterträdde han sin fader på den senatorsplats för Delaware, som så många af släktens medlemmar förut intagit, och tillhörde sedan senaten till 1885. B. utöfvade genom sina omfattande finansiella och juridiska kunskaper stort inflytande i senaten och blef där snart det demokratiska partiets ledare. 1877 var han medlem af det utskott, som skulle undersöka om Hayes eller Tilden lagligen utsetts till Förenta staternas president, och efter mordet på Garfield 1881 intog han efter vicepresidenten Arthur dennes plats som senatens ordförande. Själf var B. vid upprepade tillfällen påtänkt till demokratisk presidentkandidat. Cleveland utnämnde honom 1885 till statssekreterare, och som sådan ledde han (1885—89) med takt och försiktighet Förenta staternas utrikespolitik. Vid Clevelands afgång återgick B. till sin advokatverksamhet i Wilmington, men då Cleveland 1893 ånyo blef president, utsågs B. till ambassadör i London. På denna post, som han innehade till 1897, gjorde sig B. synnerligen högt värderad af engelsmännen, men fick i representanternas hus uppbära klander för öfverdrifven engelskvänlighet. V. S—g.

Bayard [bajār], Jean François Alfred, fransk dramatiker, f. 1796, d. 1853, skref — ensam eller tillsammans med Scribe, Mélesville, Dumanoir o. a. — mer än 200 teaterstycken, af hvilka många gifvits med stor framgång. Bland dem, som uppförts i Sverige, må nämnas *Le père de la débutante* (1837, "Debutanten och hennes far", 1838), *Le mari à la campagne* (1844, "Den gifte mannen i staden och på landet", 1845), *Un château de cartes* (1848, "Min hustru vill ha en syssla", 1850), *Le gamin de Paris* (1836, "Pariserpojken", 1837), *Les premières armes de Richelieu* (1839, "Richelieus första vapenbragd", 1842), *La niaise de Saint-Flour* ("Frieri och förställning", 1849) samt texten till Donizettis opera *La fille du régiment* (1840, "Regementets dotter", 1845). — Blanches "Hittebarnet" är en bearbetning af B:s och Varners *Roquelain à la recherche d'un père*, och Blanches "Stockholm, Västerås och Uppsala" är en bearbetning af B:s och Varins *Paris, Orléans et Rouen*.

Bay City [bē' si'ti], stad i nordamerik. staten Michigan, vid Saginaw, strax ofvanför dess utlopp i sjön Huron. 27,628 inv. (1900). Kvarnar, saltverk, export af salt fisk. B. blef stad 1865. — På andra sidan Saginaw ligger West Bay City.

Baycuru-rot. Se Baykuru-rot.

Bayer, Johannes, tysk astronom, f. 1572 i Rhain, Bajern, d. 1625 i Augsburg, var till yrket advokat och såsom astronom känd hufvudsakligen genom sin stjärnkatalog och sin stjärnkarta, *Uranometria* (1603; nya uppl. 1648 och 1661), en stjärnatlas i 51 kartor, hvilken, tills den första på grund af observationer med kikare uppgjorda atlas (Flamsteeds, 1729) utkom, ansågs vara det tillförlitligaste verk af denna art. Angående den af B. införda nomenklaturen vid stjärnornas systematik se Stjärna. K. B.

Bayer, Gottlieb Siegfried, tysk orientalist och historiker, f. 1694 i Königsberg, filos. magister i Leipzig 1717, kallades 1726 till professor i klassiska antikviteter vid vetenskapsakademien i Petersburg, där han afled 1738. Af hans många arbeten (mestadels utgifna i akademiens handlingar) må nämnas: *Origines russicæ*, *De varagis* ("Varager

kommo från Skandinavien"); *Museum sinicum* (2 bd, 1730, med grammatik, ordböcker och notiser om den kinesiska litteraturen m. m.) och *Historia regni græcorum bactriani* (1738). (H. A.)

Bayer. 1. Johann Jakob B., tysk geodet. Se Baeyer. — 2. Adolf von B., tysk kemist. Se Baeyer. — 3. Robert von B., tysk skriftställare. Se Byr.

Bayer-Bürck, Marie, tysk skådespelerska, f. 1820 i Prag, dotter till en aktör därstädes, beträdde 16-årig tiljan och var 1841—90 engagerad vid k. teatern i Dresden. Hon trädde 1849 i äktenskap med skriftställaren d:r Aug. Bürck och blef efter hans död omgift med öfverstelöjtnant von Falkenstein, 1863. I yngre år glänste hon såsom *Julia, Gretchen, Clärchen, Emilia Galotti, Leonore* i "Tasso", *Marianne* i Göthes "Die geschwister", *Ifigenia* och framför allt som *Hero* i Grillparzers drama "Des meeres und der liebe wellen". Med lyckliga yttre gåfvor förenade hon sanning, innerlighet och kvinnligt behag i sin framställning. Under de senare årtiondena uppträdde hon endast i förnäma äldre karaktärsroller.

Bayern. Se Bajern.

Bayeux [bajö], stad i franska depart. Calvados, 8 km. fr. hafvet, ryktbar för sin domkyrka i gotisk stil och för sin berömda spetstillverkning. 7,298 inv. (1901). Porslinsfabrikation. Biskopssäte. B. har ett seminarium, ett gymnasium, bibliotek (30,000 band) och ett museum, hvarest den märkliga s. k. Bayeux-tapeten förvaras. Se Bayeux-tapeten.

Bayeux-tapeten [bajö-], ett icke allenast i konstnärligt, utan ock i historiskt hänseende betydande verk, består af en bindel i ett stycke, 70,34 m. lång, 50 cm. bred, af sannolikt ursprungligen oblekt linne, som tiden har gifvit samma färg som brunt hollandslärft. Hela tapeten är delad i mer än 70 handlingar, som i allmänhet äro skilda från hvarandra genom broderade träd eller byggnader. Den innehåller framställningar af 623 personer, 202 hästar och mulåsnor, 55 hundar, 505 andra djur, 37 byggnader, 41 skepp och båtar, 49 träd — sammanlagdt 1,512 föremål. Betydelsen af dessa figurer, broderade med ylle i 8 olika färger, förklaras genom en inskrift i tumshöga latinska bokstäfver öfver de flesta rutorna. Framställningen af föremålen är naiv (man får se blå, gröna, röda och gula hästar), och perspektivet är helt och hållet förbisedt; men kompositionen är djärf och snillrik, och alla figurerna utmärkas af stor sanning i uttrycket. — Broderiet innehåller i sina bilder ett försvar för Vilhelm eröfrarens anspråk på England och en teckning af tilldragelserna vid eröfringen. Den första handlingen föreställer Edvard bekännaren på tronen: Harald Godvinsson står inför honom i begrepp att afresa till Normandie för att meddela Vilhelm underrättelsen om att denne blifvit utsedd till Edvards efterträdare. De följande handlingarna återgifva Haralds äfventyr på färden till Normandie, hans besök hos Vilhelm och hans återkomst till England. Därpå följa framställningar af Edvards sjukdom och begrafning, Haralds kröning och de onda förebuden om hans öde. Rustningarna till eröfringståget, Vilhelms landstigning på Englands kust, slaget vid Hastings med dess förberedelser äro enkelt, men tillika så noga och omständligt framställda, att teckningen med stor sannolikhet måste antagas vara ett ögonvittnes. Broderiet slutar med engelsmännens flykt efter drabbningen. Tapetens bård afbildar lejon, fåglar, kameler, minotaurer, drakar, sfinxer, några fabler af Aisopos och Faidros, teckningar af landtbruk och jakt o. s. v. — Tapeten är sannolikt utförd efter uppdrag af Odo, biskop af Bayeux, och af honom skänkt till katedralen därstädes, hvilken byggdes af Odo och invigdes 1077. Vid högtidliga tillfällen begagnades den att pryda kyrkans skepp, hvars inre sidor den var lång nog att omsluta. Tapeten har varit utsatt för många faror, dels från eldsvådor, dels från bildstormande calvinister och sedan under revolutionskrigen. Den har emellertid märkligt väl bevarats och är nu sedan 1842 nedlagd under glas i ett särskildt för dess förvarande byggdt hus. — Jfr "The Bayeux tapestry, reproduced in autotype plates. With historic notes by Frank Rede Fowke" (London 1875) och en fotografisk reproduktion i 79 blad, utförd af J. Comte (Paris 1879). En dylik, i naturlig storlek utförd reproduktion finnes på Frederiksborgs slott i Danmark och är beskrifven af Joh. Steenstrup, "Bayeux-tapetet" (1885). Se illustration sp. 1106. A. B. B.*

Bay islands [bē′ a′lənds], eng. Se Bahiaöarna.

Baykuru-rot, äfven Baycuru- l. Guaycuru-rot, roten af *Statice brasiliensis* Boiss. från Brasilien, Chile och Argentina. I hemlandet brukad som läkemedel.

Bayle [bäl], Pierre, fransk tänkare, f. 1647 i Le Carlat (Ariège) af protestantiska föräldrar, förmåddes i sin ungdom af en jesuitisk lärare att öfvergå till katolicismen, hvilken han likväl inom kort öfvergaf för att återgå till protestantismen. Vid omkr. 30 års ålder utnämndes han till professor i filosofi i Sedan, men till följd af ett påbud af Ludvig XIV, att alla protestantiska akademier skulle upphäfvas, nödgades han 1681 lämna denna befattning. B. fann dock kort därpå en fristad i Rotterdam, hvarest han fortsatte sin redan förut med ovanlig framgång började skriftställarverksamhet. Död 1706. B. hade i ett jesuitkollegium införts i den skolastiska filosofien, men lärde under sin studietid i Genève att känna cartesianismen. Särskildt gjorde Cartesius' fordran på klara och tydliga begrepp ett djupt intryck på honom. Han arbetade sedan systematiskt på att visa alla dogmatiska lärors oförenlighet med förståndet. Med stort skarpsinne upptäckte han i de gängse teologiska och filosofiska begreppen deras motsägelser och uppvisade bristen på bevisande kraft i de filosofiska argumenten för Guds existens och själens odödlighet, liksom han ej utan framgång bekämpade optianismen i Leibniz' teodicé. För honom själf var denna filosofiska skepticism ett stöd för tron på den gudomliga uppenbarelsen, men helt visst drogo många af hans läsare alldeles motsatta slutsatser. Äfven ett positivt uppslag till en för filosofien gynnsam ställning gaf han i erkännandet af etikens självständighet gentemot den religiösa uppenbarelsen. Vissa enkla etiska läror äro nämligen enligt hans åsikt lika självklara som

satsen, att det hela är större än delen. Dessa läror behöfva icke stödet af någon uppenbarelse; tvärtom pröfvas uppenbarelsens giltighet genom förhållandet till dem. B. var en förtjänstfull förfäktare af toleransens idé. Hans förnämsta skrifter äro: *Pensées diverses sur la comète* (1681), *Dictionnaire historique et critique* (2 bd, 1697; nyaste uppl., 16 bd, 1820) och *Commentaires philosophiques sur ces paroles de l'évangile: Contrainsles d'entrer* (1771). En intressant monografi öfver B. är L. Feuerbachs "Pierre Bayle". L. H. A. (S—e.)

Baylén l. Bailén. Se Bailén.

Bayly [bē'li], Ada Ellen, engelsk romanförfattarinna under pseudonymen Edna Lyall [lā'jəl], advokatdotter från Brighton, d. 1903, började 1879 sin offentliga litterära verksamhet, bland hvars frukter må nämnas *Donovan* (1882; öfv. 1893, efter originalets 20:e uppl.), *We two* (1884; "Vi två", 1898), *In the golden days* (1885; "I den gyllene tiden", 1897), *Autobiography of a slander* (1887; "Skvallerormen berättar sin egen historia", 1891), *Knight errant* (1887; "En vandrande riddare", 1903) och *Hope the hermit* (1898). Renhet i känslan och omsorgsfull form utmärka hennes författarskap.

Baynes [bēn'nś], Thomas Spencer, engelsk skriftställare och filosof, f. 1823, var utgifvare af "Daily news" 1857—64 och samtidigt examinator i logik och psykologi vid Londons universitet. Han kallades 1864 till professor i logik, metafysik och retorik vid universitetet i S:t Andrews. Död 1887. B. var lärjunge af Hamilton. Han utgaf en prisbelönt essay om dennes logik, *Essay on the new analytic of logical forms* (1851; 2:a uppl. 1853), öfversatte Arnaulds "Logique de Port-Royal" (7:e uppl. 1874) och inlade äfven förtjänst genom att (jämte W. Robertson Smith) redigera 9:e uppl. af "Encyclopædia britannica". Han blef hedersdoktor i Edinburgh 1874. (S—e.)

Bayonne [bajå'nn], arrondissementshufvudstad i franska depart. Basses-Pyrénées, vid floden Adours sammanflöde med Nive, 6 km. från Gascognegolfen. 27,601 inv. (1903). Viktig järnvägsknutpunkt. Biskopssäte, stort seminarium, lyceum, navigationsskola och bibliotek. Stadens gamla bastionsbefästning har i senare tid förstärkts genom retranchemanget Mousserolles, verket Murrac och citadellet S:t Esprit, hvarjämte detacherade fort planlagts. B. har en utvecklad industri, skeppsbyggeri, choklad-, läder-, trä- och vinfabriker m. m. Nederlag för södra Frankrikes handel med Spanien och norra Europa. Staden är känd för sin ansenliga export af rökta skinkor (Bayonneskinkor). —

Normanerna landstiga på Englands kust och tåga mot Hastings.

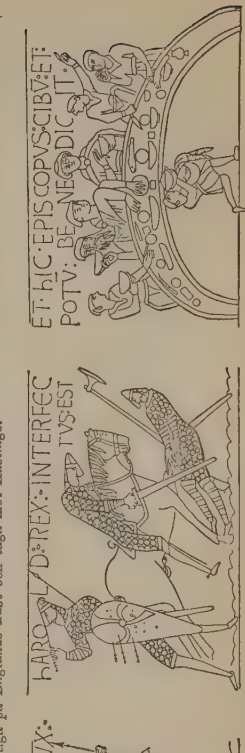

Harald dödad.

Biskop Odo läser bordsbönen.

Harald aflägger inför Vilhelm ed på helgonrelikerna.

Scener från Bayeux-tapeten (se text sp. 1103—04).

B., som är historiskt kändt sedan 10:e årh., styrdes länge af egna vicomter, hörde först till Akvitanien, därefter till Gascogne och var 1152—1451 i engelsmännens händer. I B. egde 1565 den beryktade sammankomsten rum mellan Katarina af Medici och hertigen af Alba, hvilka där öfverenskommo att undertrycka hugenotterna. I maj 1808 hölls där ett möte mellan Napoleon I och den spanska konungafamiljen, hvarvid Karl IV frivilligt och prinsen af Asturien (Ferdinand VII) nödtvunget afstodo från den spanska kronan. — Bajonetten säges hafva blifvit uppfunnen i Bayonne 1640.

Bayonne [bēijå'n], stad i staten New Jersey, på halfön mellan New York bay och Newark bay, s. om Jersey city. 32,722 inv. (1900). Stora petroleumraffinaderier och kemiska fabriker.

Bayonne-viner [-jå'nn], flere sorter starka viner från franska dep. Haute-Garonne, hvilka nyttjas till förfalskning af lättare rödviner och mestadels exporteras öfver Bayonne.

Bayou [bā'ū; af fr. *boyau*, tarm], i nordamerikanska unionen, i synnerhet i Mississippi, Louisiana, Alabama, Arkansas och Texas benämning på en icke segelbar sidoarm till en flod; äfven benämning på icke segelbara, i landet djupt inträngande hafsarmar af Mexikanska viken, hvaraf "The Bayou state" såsom binamn på staten Mississippi.

Bayreuth. Se Baireuth.

Bayrischer wald [valt]. Se Böhmerwald.

Bayrisches meer [mēr]. Se Chiem-see.

Bayse [baïs]. Baïse.

Baza, gammal stad i spanska prov. Granada (Andalusien), på slätten Hoya de B., n. om den 1,901 m. höga Sierra de B. 12,770 inv. (1900). Betydlig handel med hampa. Fransmännen segrade där öfver spanjorerna 10 aug. 1810. Staden hette i forntiden *Basti* och under medeltiden *Bastania*. 710 eröfrades den af morerna och blef under deras välde en blomstrande ort med 50,000 inv. 1489 återtogs den af de kristne.

Bazadais [baśadä]. Se Bazas.

Bazaine [baśän]; François Achille, fransk härförare, f. 13 febr. 1811 i Versailles, ingick 1831 såsom frivillig i armén och hade redan 1854, efter tjänstgöring i Algeriet och Spanien, stigit till brigadgeneral och chef för en af främlingsregementena sammansatt brigad. Vid Sevastopols belägring utmärkte han sig och befordrades 1855 till divisionsgeneral. 1863 fick han befälet öfver den franska expeditionen till Mexico, 1864 utnämndes han till marskalk af Frankrike, och 1867 återförde han den mexikanska expeditionskåren till fäderneslandet. B. utfärdade den stränga krigslag, enligt hvilken republikanska fångar skulle skjutas som upprorsmakare, och bidrog därigenom i hög grad att gifva kriget dess blodiga prägel. Hans uppförande mot kejsar Maximilian har blifvit mycket klandradt; B. ansågs själf eftersträfva makten. Vid fransk-tyska krigets utbrott 1870 fick han befälet öfver 3:e armékåren och mottog 13 aug. s. å. öfverbefälet öfver Rhenarmén vid Metz, hvarest han efter striderna 14, 16 och 18 aug. blef innesluten af fienden. 27 okt. s. å. dagtingade han och öfverlämnade fästningen samt den omkr. 173,000 man starka hären i fiendens händer. Han beskylldes med anledning däraf efter krigets slut för förräderi, ställdes inför krigsrätt och dömdes till degradation och döden, men fick dödsstraffet förvandladt till lifstids-(20 års)fängelse. Han bevakades därefter på fästet S:te Marguerite i Medelhafvet, men lyckades natten till 10 aug. 1874 rymma därifrån. B. framlefde sedan i Madrid ett obemärkt, till och med torftigt lif. I en 1883 utgifven skrift, *Épisodes de la guerre de 1870 et le blocus de Metz*, sökte han försvara sig mot gjorda beskyllningar, ehuru detta försvar var något svagt. Död i Madrid 23 sept. 1888. Jfr La Brugère, "L'affaire B., compte-rendu officiel" (1874), Hérisson, "La légende de Metz" (1888), och Kunz, "Konnte marschall B. im jahre 1870 Frankreich retten?" (1896). — B:s hustru, en rik mexikanska, torde med sin ärelystnad ha spelat en stor roll i hans uppförande i Mexico och var honom en modig hjälperska vid hans flykt. G. U. (C. O. N.)

Bazalgette [bä'sølget], Sir Joseph William, engelsk ingenjör, f. 1819 i grefskapet Middlesex, arbetade under 1840-talet vid järnvägar, kanaler m. m. och förordnades 1852 till öfveringenjör för kloakanläggningarna i London, hvilken syssla han nedlade 1889. B., som 1874 upphöjts i adligt stånd, afled 1891. Ett självständigt och i sitt slag fulländadt arbete af B. är Londons stora kloaksystem, utfördt 1858—65, den mest omfattande och svåra anläggning i sin art, som någonstädes satts i verket. Efter hans anvisningar hafva sedermera afloppsledningar i många andra stora städer utförts. B. byggde vidare större delen af Londons kajer utmed Thames' gator, underjordiska passager, större broar, dammbyggnader, arbetarbostäder m. m.

Bazán, Emilia Pardo, spansk författarinna. Se Pardo Bazán.

Bazancourt [baśäkōr], César, baron de, fransk militärskriftställare, f. 1810 i Paris, var under Ludvig Filip anställd vid biblioteket på slottet Compiègne och skref några romaner samt en *Histoire de Sicile* (1846). Sedan han 1855 under kriget mot Ryssland på franska regeringens uppdrag besökt Krim, utgaf han *L'expédition de Crimée* (1856). 1859 kallade Napoleon III honom till Italien för att skrifva krigets historia. Denna utkom 1859—60 under titeln *La campagne d'Italie de 1859*. Sedermera utgaf B. *Les expéditions de Chine et de Cochinchine* (1861—62). Död i Paris 1865.

Bazār. Se Basar.

Bazard [baśär], Amand, fransk revolutionsman och socialist, f. 1791. Såsom glödande republikan egnade han sig efter restaurationen åt oppositionspressen och stiftade först "sanningsvännernas" sällskap samt grundade 1820 i förening med två af sina vänner, hvilka i Italien omfattat carbonarismens grundsatser, en dylik förening i Frankrike ("la charbonnerie française"), hvilken snart räknade öfver 200,000 medlemmar. Såsom delaktig i en misslyckad sammansvärjning i Belfort blef han "in contumaciam" dömd till döden och måste hålla sig dold. Han öfvergaf därefter konspiratörens yrke. I stället slöt han sig 1825 till S:t Simons lära och utvecklade den

väsentligt, i synnerhet genom att öfverföra den på det ekonomiska området; först genom hans verksamhet såsom föreläsare och skriftställare uppstod en "skola", som drog till sig flera af Frankrikes mest begåfvade unge män. B. och Enfantin valdes 1829 till skolans lärofäder och utgåfvo gemensamt *Doctrine de Saint-Simon. Exposition* (1828—30). Då skolan efter julirevolutionen 1830 fick friare händer, arbetade Enfantin på att gifva sin teori om kvinnans emancipation en praktisk användning, som den sedligt allvarlige B. ifrigt motsatte sig. Han nedlade till sist (nov. 1831) sin befattning, hvarigenom skolan råkade i splittring, och dog i juli 1832. Se Stein, "Gesch. der socialen bewegung in Frankreich" (1850). (E. Hkr.)

Bazas [baså'], fordom *Castrum vasatum*, arrondissemangshufvudstad i franska depart. Gironde, vid floden Beuve. 2,619 inv. (1901). Nejden kring B. kallades förr Bazadais.

Bazeilles [baså'j], by i franska depart. Ardennes, nära högra stranden af Meuse, 2,5 km. s. ö. om Sedan. I slaget vid Sedan 1 sept. 1870 bildade B. stödjepunkt för franska arméns högra flygel och försvarades på det mest hårdnackade sätt i 6 timmars tid af general Reboul med 10,000 man mot 1:a bajerska samt delar af 4:e preussiska och 12:e sachsiska armékårerna, hvarunder nästan alla husen förstördes. Byn har en minnesvård och ett litet museum till minne af slaget.

Bazenfolket. Se Sjangalla.

Bazin [baså'ŋ]. 1. François Emmanuel Joseph B., fransk tonsättare, f. 1816 i Marseille, d. 1878 i Paris, var elev af konservatoriet därstädes, fick 1840 romerska priset, blef 1844 sångprofessor och 1871 kompositionsprofessor vid nämnda konservatorium samt 1872 medlem af Institutet. Han utgaf en *Cours d'harmonie* och skref flere sångpjäser, bland hvilka *Prinsens trumpetare* och *Resan till Kina* äro gifna i Sverige. A. L.

2. René François Nicolas Marie B., fransk romanförfattare och reseskildrare, f. 1853 i Angers, professor i kriminalrätt vid det katolska universitetet där, gjorde sig först känd såsom författare genom skildringar (i parisiska tidskrifter) från franska landsbygden. Jämte Barrès är han dennas förnämste förespråkare i den franska litteraturen och skildrar den med lika mycken kärleksfull pietet som utsökt formell elegans. Hans förnämsta arbete är också *La terre qui meurt* (1899), som lämnar en lika gripande som sann framställning af den franske bondens enformiga och sparsamma lif och af folkminskningen på den franska landsbygden. För öfrigt har han i "Journal des débats" och åtskilliga andra parisiska tidningar skrifvit mycket uppmärksammade resebref från Italien och Spanien, sedermera sammanfattade i *A l'aventure. Croquis italiens* (1890), *Sicile* (1892), *Les italiens d'aujourd'hui* (1894) och *Terre d'Espagne* (1895). Åtskilliga af hans arbeten, såsom *Une tache d'encre* (1888) och *De toute son âme* (1897), hafva blifvit prisbelönta af Franska akademien, som också tilldelat honom ett pris för hans samtliga arbeten. Bland hans senaste böcker märkas *Contes de bonne Perrette* (1898), *Le guide de l'empereur* (1901) och *Les Oberlé* (1902). De två sistnämnda skildra fransmännen i Elsass, utmärka sig för en fördomsfri uppfattning af därvarande politiska och sociala förhållanden samt hafva i Frankrike rönt synnerlig framgång. B. anses i sitt hemland såsom en ytterst elegant, allvarlig, men ej särdeles kraftfull, modern författare i akademisk stil och utmärker sig stundom för en viss originalitet. Han blef 1903 invald i Franska akademien efter Legouvé. E. A—t.

Bazin de Raucou [baså de råkō], Anais, fransk historiker, f. 1797, d. 1850, var först militär, därefter advokat och egnade sig sedan åt journalistik och historiska forskningar. Han författade en mängd historiska arbeten, bland hvilka de förnämsta voro *Histoire de France sous Louis XIII* (1837) och dess fortsättning *Histoire de France sous le ministère du cardinal Mazarin* (1842).

Baziny [båsinj], ungersk stad. Se Bösing.

Bazoche [baså'ʃ]. Se Basoche.

Baztän-dalen (sp. *Valle de Baztan*), Bidassoas öfre dal, i spanska prov. Navarra, har omkr. 8,000 inv., fördelade på 17 kommuner, af hvilka 14 bilda liksom en stat i staten, ett slags republik under öfverborgmästaren i Elizondo, med gemensamhet i budget och privilegier. Nästan hela befolkningen har adliga rättigheter, skänkta för tjänster åt spanska kronan.

Bazzani, Alessandro, italiensk vitterhetsidkare, f. 1807 i prov. Verona, tillbragte ett tjugutal år i Wien för studier och såsom lärare i italienska litteraturen, men återvände efter 1848 års händelser till sitt fädernesland och var från 1867 till midten af 1880-talet professor vid universitetet i Padova. Dödsår obekant. B. diktade *Venturo, il Sansone di Sicilia* (1854), en profetia om att Italiens befriare skulle komma från Sicilien (hvilket besannades genom Garibaldis bragder 1860), *Inni, odi, canzoni e sonetti* (1859) m. m. Förtrogen med de skandinaviska språken och litteraturerna, öfversatte B. till italienska Tegnérs "Fritjofs saga" ("La leggenda di Frithiof", 1852) med en inledande studie öfver den skandinaviska vitterheten samt en parallell mellan den grekiska och den nordiska mytologien. Han öfversatte vidare Schillers "Wallenstein" och "Fiesco" samt diktverk af Longfellow, Hamerling och Lingg.

Ba'zzi, Giovanni Antonio de', italiensk målare. Se Sodoma.

Bazzini, Antonio, italiensk violinist, f. 1818 i Brescia, där han redan vid 17 års ålder blef kördirigent, gjorde i början af 1840-talet vidsträckta konstresor samt blef 1873 kompositionsprofessor och 1882 direktör för konservatoriet i Milano. Död 1897. B. komponerade operor (*Turandot*), symfoniska verk, körsaker, kammarmusik och solostycken för violin. Han ansågs som en utmärkt virtuos, förenade i sina kompositioner italienskt behag med tysk grundlighet i harmonien samt ifrade mycket för den klassiska musikens spridning i Italien. A. L.

b. b., i inskrifter förkortning för lat. *bene bixit* (i st. f. *vixit*), "han (hon) lefde väl".

B. B. B. B., förkortning af de bysantinske kejsarnas grekiska titel, *basileu's basile'on basileu'on basileu'si*, konungars konung, härskande öfver konungar.

B. C., *mus.*, förkortning för it. *basso continuo* (se d. o.).

Bché., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för P. F. Bouché, f. 1785, d. 1856, entomolog, trädgårdsmästare i Berlin.

Bchst., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. M. Bechstein.

B. C. L. [bī-sī-e'l], förkortning för eng. *bachelor of civil law* [bä'tʃelə əv si'vil lå], "kandidat i

civillag", i England den första akademiska graden inom juridiska fakulteten. Jfr Baccalaureus.

B. D. [bi′ di′], förkortning för eng. *bachelor of divinity* [bä′tjelə ev divi′niti], en teologisk lärdomsgrad i England. Se Bachelor.

Bdellatomi (af grek. *bdella*, blodigel, och *tomē*, snitt), *med.*, en af Berlinläkaren Julius Beer (f. 1822, d. 1874) uppfunnen metod att genom blodiglar åstadkomma långvarigare bloduttömningar. När igeln är full med blod, gör man ett snitt i djurets bakre ände, så att det i tarmen befintliga blodet oafbrutet rinner ut. R. T—dt.

Bdellium, *Gummiresina Bdellium*, *farm.* Under detta namn förekomma i droghandeln flera sinsemellan ganska olika slag af gummihartser, af hvilka en del anses härstamma från arter af släktet *Balsamodendron*, särskildt det med glänsande harts-utsvettningar försedda, för öfrigt matt bruna eller nästan svartbruna *Bdellium africanum*, hvars moderväxt antages vara *B. africanum* Arn. Bdellium har iakttagits såsom förfalskning i *Gummiresina myrrha*, men är vanligen mörkare och skarpare i smaken än myrran. Jfr Commiphora och Myrra. O. T. S.*

Bdellomēter (af grek. *bdella*, blodigel, och *metron*, mått), ett instrument, som användes för lokal bloduttömning.

B dur, *mus.*, den dur-tonart, hvars grundton är *b* och hvilken har förtecknet ♭ för *h* och *e* (parallelltonart: G moll). A. L.

Be, *kem.*, tecken för metallen beryllium atomvikt.

Beach [bi′tʃ], Sir Michael Hicks-B., engelsk politiker. Se Hicks-Beach.

Beachy head [bi′tʃi he′d], udde på Englands sydkust, i grefsk. Sussex, mellan Hastings och Brighton. I närheten utkämpades 10 juli 1690 ett ryktbart sjöslag mellan en engelsk-holländsk flotta under amiral Herbert och franska flottan under amiral Tourville. Enligt sina instruktioner, men emot sin egen uppfattning om det strategiskt lämpliga härutinnan, gick Herbert, som befann sig i lofvart, genast till anfall med sina 56 linjeskepp emot fransmännens 70, hvilka i slaglinje och med backade förmärssegel afbidade fienden. Anfallet skedde lamt, och de allierade, som delvis råkat i ett mycket kritiskt läge, lyckades draga sig ur striden utan några förluster, i det att de ankrade, när vinden dog ut, hvarvid franska flottan af tidvattensströmmen drefs bort. Så snart det åter blef bris, sökte Herbert undkomma de förföljande fransmännen, men nödgades under sin reträtt sätta 8 skepp (enligt franska uppgifter 16) på land och uppbränna dem. Tourville däremot förlorade icke ett enda fartyg. Den sjöstrategi, som Herbert (sedermera lord Torrington) följde, har på senaste tiden blifvit mycket omdebatterad och gifvit upphof till den s. k. "fleet-in-being-principen". H. W—l.

Beaconsfield [bi′kənsfild]. 1. Småstad i engelska grefsk. Buckingham, 13 km. från Windsor, Burkes och Wallers dödsort. 1,570 inv. (1901). Efter denna stad tog Disraeli 1876 titeln earl of B. — 2. Stad i Kapkolonien, divisionen Kimberley, hette förr Du Toits Pan, vid järnvägen mellan Kapstaden och Betsjuanaland. Omkr. 13,000 inv. (1898), till större delen infödingar, som äro sysselsatta i de utomordentligt rika diamantgrufvorna (De Beer's och Bultfontein-grufvorna), hvilka staden har att tacka för sin tillkomst.

Beaconsfield [bi′kənsfild], earl of. Se Disraeli 2.

Beagle-kanalen [bigl-]. Se Eldslandet.

Beales roterande exhaustor [bi′lz]. Se Gas.

Beam-trawl [bi′m trå′l], eng., *fisk.* Se Trawl.

Beänus (nlat., af fr. *bec jaune*), "gulnäbb", nybakad student. Se Deposition och Pennalism.

Beard [bi′əd], George Miller, amerikansk läkare, f. 1839, d. 1883, praktiserade en tid i New York och höll sedan 1868 vid "College of physicians and surgeons" därstädes föreläsningar öfver nervpatologi och elektroterapi. Bland hans många skrifter, som särskildt behandla elektroterapi samt nerv- och sinnessjukdomar, märkas: *Our home physician* (1869), *Eating and drinking* (1871), *Stimulants and narcotics* (s. å.), *Medical and surgical uses of electricity* (s. å., 2:a uppl. 1875), *The scientific basis of delusions* (1877), *The psychology of spiritism* (1878), *Nervous exhaustion, neurasthenia* (1880), *Problems of insanity* (s. å.), *American nervousness with its causes and consequenses* (1881), *Seasickness; its symptoms, nature and treatment* (s. å.) och *Sexual neurasthenia* (1884; "Den sexuella neurastenien", 1896).

Beardsley [bi′ədsli], Aubrey, engelsk tecknare, f. 1874, d. 1898, visade i sina af japansk konst påverkade penntecknings — illustrationer till "Le morte d'Arthur", till Popes "The rape of the lock", till Oscar Wildes "Salome" — både fantasi och originalitet, om ock mycken förkonstling. Han bidrog betydligt till den uppmärksamhet, som tidskriften "The studio" väckte under första tiden af sin tillvaro. Jfr John Lane, "The early work of Aubrey Beardsley", och R. Klein, "Aubrey Beardsley" (i samlingsverket "Die kunst", 1902). G—g N.

Bearhaven [bä̊′-hē′vn], en nyligen anordnad och befäst krigshamn på Bear-island ("Björn-ön") i Bantry bay på Irlands sydvästra hörn. L. W:son M.

Bear lake [bä̊′ lē′k]. Se Björnsjön.

Bèarn [beär l. beärn], f. d. landskap i Frankrike, nu till största delen uppgående i departementet Basses-Pyrénées; en liten del tillhör departementet Les Landes. Under den gallisk-romerska tiden bebodt af de iberiske akvitanerna, blef B. under folkvandringen utsatt för härjningar af vandaler, alaner och svever samt eröfrades i 6:e årh. af vaskonerna. Först i 10:e årh. framträder det såsom ett franskt vice-grefskap (*vicomté de B.*), som innehades af ättlingarna till en viss Centullus, hvilken snart förvärfvade sig fullständig suveränitet. 1290 tillföll B. genom giftegrefvarna af Foix, af hvilka många väl förstodo att häfda sin självständighet under krigen mellan Frankrike och England. Samtidigt egde invånarna stora friheter, höllo regelbundna ständersammankomster samt hade rätt att kontrollera anslagens användning, att framställa besvär (*cahiers de doléance*) till härskaren; de egde t. o. m. indirekt andel i lagstiftningen. I slutet af 1400-talet förenades B. med Navarra genom vicomte Gaston XII:s giftermål med en dotter till konung Johan II af Aragonien och Navarra, hvarefter bägge rikena, Navarra och B., tillföllo huset Albret. Johanna d'Albret äktade 1548 Anton af Bourbon, hertig af Vendôme och "förste prins af blodet". Hon sökte genom alla medel, ej minst genom våldsamma, utrota katolicismen i B. Sonen Henrik II, som 1572 efterträdde

henne, återställde den katolska kulten där 1599, och under hans son, Ludvig XIII af Frankrike, förenades B. med detta rike. E. A—t.

Beāta (lat., fem. af *beātus*), den lyckliga, den saliga. — Beata virgo, den heliga jungfrun. — Beatæ memoriæ, i salig åminnelse.

Beateberg, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 6,975 har. 904 inv. (1903). Annex till Bellefors, Skara stift, Södra Vadsbo kontrakt.

Beatia, romarnas namn på nuv. spanska staden Baéza.

Beāticum (mlat., af lat. *beātus*, salig) l. Viaticum, hos katolikerna benämning på den åt en döende räckta hostian; sista smörjelsen.

Beatifikatiōn (af lat. *beātus*, salig, och *fa'cere*, göra), den handling, hvarigenom påfven förklarar en afliden för salig, är en lägre grad af kanonisation (se d. o.).

Beāti possidе'ntes (lat.), "lyckliga äro de egande", latinskt ordspråk.

Beātitūdo ve'stra (lat.), ers helighet (eg. "ers salighet"), förr äretitel för biskopar och äfven högt stående lekmän, nu blott för påfven.

Beaton [bī'tn] l. Bethune, David, kardinal och primas af Skottland, reformationens ifrigaste motståndare i detta land, f. 1494, tillhörde en urspr. fransk, till Skottland öfverflyttad familj, ingick tidigt i andliga ståndet och sändes 1519 såsom sändebud till Frankrike. Efter sin återkomst, 1528, blef han sigillbevarare och åvägabragte 1537 Jakob V:s förmälning med Maria af Lothringen samt verkade öfver hufvud mycket för ett godt förhållande mellan Skottland och Frankrike, hvarför Frans I gaf honom biskopsstiftet Mirepoix och 1538 förskaffade honom kardinalshatten. Efter sin farbroder blef han 1539 ärkebiskop af S:t Andrews och Skottlands primas. Som sådan förmådde han parlamentet att strängt förfölja protestanterna, hvilka redan voro ganska många. Efter Jakob V:s död, 1542, gjorde B. ett försök att genom ett understucket testamente blifva en af rikets regenter, men hans anspråk ogillades. Han vann dock stort inflytande hos regenten, grefven af Arran, och begagnade detta mot de reformerte. Den berömde reformatorn George Wisharts arfrättning (1546) rågade måttet af det hat, som B. ådragit sig, och han blef af några skottska adelsmän i sitt eget slott öfverfallen och på ett grymt sätt mördad 1546. (J. Hdr.)

Beatrice [bi'ətris], stad i nordamerikanska staten Nebraska, vid Big Blue river och flere järnvägslinjer. 7,875 inv. (1900).

Beatrice [-tritje], föremålet för Dantes kärlek. Se Dante Allighieri.

Beātrix (lat.), "den lyckobringande", kvinnonamn. Utom flere helgon äro följande kvinnor med namnet B. att märka: 1. Grefve Ragnalds dotter, sedan 1156 kejsar Fredrik I:s gemål. — 2. En naturlig dotter af konung Ferdinand af Neapel och Aragonien. Hon förmäldes 1475 med konung Mattias Corvinus i Ungern och dog på Ischia 1508. — 3. En dotter af hertig Herkules III af Este, f. 1750, förmäld 1771 med ärkehertig Ferdinand af Österrike. Hon dog 1829. — 4. Beatrix (Beatrice) Portinari. Se Dante Allighieri.

Beātrix, svensk drottning, Erik Magnussons gemål, var dotter till markgrefve Ludvig af Brandenburg och systerdotter till den danske konungen Valdemar Atterdag. Giftermålet egde rum på hösten 1356. Både hon och hennes make afledo sommaren 1359, sannolikt i en pest, som vid denna tid rasade i Sverige. Enligt isländska uppgifter skall B. hafva dött i barnsäng, efter att hafva födt tvillingar. En annan berättelse, nämligen att hon jämte sin gemål förgiftades af dennes moder, drottning Blanche, är sannolikt uppdiktad af illviljan. R. T.*

Bеatrizet [-trise], Nicolas, fransk kopparstickare, f. omkr. 1515 i Lunéville, d. 1570 i Rom, tillhörde Marc Antonios skola i Rom, på en tid då denna var stadd i sjunkande. (O. G—g.)

Beattie [bi'ti], James, skotsk filosof och skald, f. 1735, d. 1803 som professor i moralfilosofi i Aberdeen. I skriften *Essay on the nature and immutability of truth* etc. (1770) sökte han bekämpa Humes skepticism genom att vädja till sunda förnuftet. Hans förnämsta poetiska verk är *The minstrel* (1771—74), en poetisk självbiografi.

Beātus (lat.), lycklig, salig. Jfr Beata.

Beātus qui ti'met Do'minum (lat.), "säll den, som fruktar Herren", ett af Gustaf I:s valspråk.

Beau [bå], fr., vacker; spratt, modenarr.

Beau [bå], Paul, fransk diplomat, f. 1858, inträdde 1883 i utrikesministeriet och blef 1898 utrikesministern Delcassés kabinettschef och förtrogne medarbetare. Denne sände honom 1901 till den viktiga sändebudsposten i Kina och anförtrodde honom redan 1902 generalguvernörskapet i franska Indo-Kina, ett af Frankrikes mest ansvarsfulla koloniala ämbeten.

Beaucaire [båkär], stad i franska depart. Gard (Languedoc), på högra sidan af Rhône, vid Beaucaire-kanalen, som går från B. till Aigues-Mortes. 7,859 inv. (1901). Rätt betydlig industri. Det är berömdt för den marknad (den s. k. Magdalena-mässan), som årligen hålles där från 21 till 28 juli och som besökes af omkr. 50,000 köpmän, som göra affärer i siden, manufakturer, läder, vin, olja och sydfrukter till ett värde af inalles 20 mill. frcs. I äldre tider besöktes mässan af ända till 300,000 främlingar. Den inrättades 1217 af grefve Raymond VI af Toulouse. — B. kallades af romarna *Ugernum*. Dess namn är en förfranskning af det latinska *Bellum Quadrum*, namnet på stadens slott (förstört 1632), som ofta nämnes i trubadurernas dikter. På 1500-talet var B. nästan fullständigt protestantiskt och led mycket under hugenottkrigen.

Beaucaire-kanalen [båkär-]. Se Beaucaire.

Beauce [bås], f. d. landskap i det forna Orléanais, mellan Loir och Essonne. Det är mycket fruktbart, rikt på säd, får och hornboskap samt kallades fordom "Paris' kornbod". Dess hufvudstad var Chartres. Invånarna kallades beaucerons. Numera utgör B. delar af depart. Eure-et-Loir, Loir-et-Cher, Loiret och Seine-et-Oise. Areal 7,350 kvkm. B. har aldrig utgjort en särskild provins.

Beauceron [båsrā'], fr., invånare i Beauce.

Beauchamp [båʃā'], Alphonse de, fransk historieskrifvare och publicist, f. 1767 i Monaco, d. 1832, trädde 1784 i sardinsk krigstjänst, men vägrade 1792 att kämpa mot Frankrike (hvilket han ansåg som sitt fädernesland) och blef därför såsom misstänkt satt på fästning. Efter sin frigifning begaf han sig till Paris och blef där anställd vid polisen. Med de materialier, till hvilka hans ämbetsställning gaf honom tillgång, författade han *Histoire de la*

Vendée et des chouans (1806; 4:e uppl. 1820). Regeringen, som var missnöjd med detta arbete, fråntog honom hans ämbete och förvisade honom till Reims. Han blef väl återkallad och fick åter en anställning, men förlorade denna 1814 och erhöll i stället en pension. — B. var medarbetare i flera tidningar och andra litterära företag samt har utgifvit en mängd historiska verk: *Histoire du Brésil* (1815), *Histoire de la campagne de 1814 et 1815* (1818) m. fl. Man har tillskrifvit honom de under Fouchés namn 1824 publicerade "Mémoires". (E. A—t.)

Beauchamp [bi'tjəm], earl B., engelsk politiker. Se Lygon.

Beauchet [båʃä], Ludovic, fransk rättslärd, f. 1855 i Verdun, professor i civilprocess vid juridiska fakulteten i Nancy, har författat *Étude historique sur les formes de la célébration du mariage dans l'ancien droit français* (1883), *Histoire de l'organisation judiciaire en France — Époque franque* (1885), *Formation et dissolution du mariage dans le droit islandais du moyen-âge* (1887), *Histoire du droit privé de la république athénienne* (4 bd, 1897), hans största verk, *Histoire de la propriété foncière en Suède* (1904, tillegnadt K. Olivecrona), ett digert verk, den första sammanfattande framställningen om jordeganderätten i Sverige och vittnande om en ovanlig beläsenhet i svensk litteratur, m. fl. arbeten. Synnerligen beaktansvärd är B:s verksamhet som öfversättare och kommentator af skandinaviska lagverk, nämligen "Loi de Vestrogothie (Westgötalagen)", med en utförlig inledande öfversikt af den svenska rättens källor till 15:e årh. (1894), "Codes maritimes scandinaves" (1895), nu gällande sjölagar i de nordiska rikena, och "Loi d'Upland" (hvaraf hittills kyrko-, ärfda- och konungabalkarna utgifvits i "Nouvelle revue historique de droit français et étranger", 1903). Därjämte har han öfversatt Olivecronas "Om dödsstraffet" ("De la peine de mort", 1893). B. höll under hösten 1888, på anmodan af Lorénska stiftelsen i Stockholm en föreläsningsserie (på franska) om individen och staten på det ekonomiska området. Han blef 1895 ledamot af Vetenskapssocieteten i Uppsala och 1899 af Vitt. hist. o. ant. akademien. J. Th. W.

Beauclerc [bå̆u-klā'k], fr., "den lärde", binamn på engelske konungen Henrik I.

Beaufort *geogr.* Se Beaufort west.

Beaufort [båfår], Pierre Roger de, påfve under namn af Gregorius XI (se d. o.).

Beaufort [båfår], greflig, sedermera hertiglig, gammal belgisk släkt, med namn från ett slott i provinsen Namur. Till en gren af denna släkt, Beaufort-Spontin, som ännu lefver, hörde Fredrik August Alexander B., som 1814 af de allierade utnämndes till general-guvernör öfver Belgien och dog 1817.

Beaufort [bå̆u'fət l. bjö'fət], en sidolinje till ättegrenen Lancaster af huset Plantagenet i England, härstammande från Edvard III:s fjärde son, Johan af Gaunt (se Lancaster), och Catherine Swynford. Efter föräldrarnas giftermål 1396 legitimerades genom en parlamentsakt 1397 deras tre söner, Johan, Henrik och Thomas, och de antogo då namnet De Beaufort efter ett fadern tillhörigt slott i Anjou. Släkten utdog på manssidan 1471, men Margareta Beaufort (se nedan) blef genom sitt giftermål med Edmund Tudor mor till Henrik VII och stammoder för huset Tudor. Titeln "hertig af B." är sedan 1682 ärftlig inom släkten Somerset, som härstammar från Charles Somerset (f. omkr. 1460, d. 1528), oäkta son till Edmund B:s son Henrik, hertig af Somerset.

1. Johan B., markis af Somerset, äldste son till Johan af Gaunt och Catherine Swynford, f. omkr. 1373, d. 1410, stred med Tyska orden i Litauen 1394, upphöjdes af Rikard II till markis och amiral samt innehade äfven under Henrik IV flera viktiga ämbeten.

2. Henrik B., den föregåendes broder, kardinal, engelsk statsman, blef 1398 biskop af Lincoln och förflyttades 1405 till stiftet Winchester. Han stödde kraftigt sin halfbroder Henrik IV:s politik och var 1403—04 dennes kansler. Sedermera kom han i strid med Henrik IV:s förnämste rådgifvare, ärkebiskop Arundel, och slöt sig då allt närmare till tronföljaren, sedermera Henrik V, hvilken genast vid sin tronbestigning ånyo gjorde B. till kansler. Han bevistade mötet i Konstanz och upphöjdes af Martin V till kardinal, men kom först 1426 i erkänd besittning af denna värdighet. Efter Henrik V:s död utbröt om regentskapet en långvarig strid mellan B. och Henriks yngste bror, hertigen af Gloucester. B. bildade inom rådet en motvikt mot denne, var än en gång kansler, 1424—26, krönte 1431 Henrik VI i Paris till konung af Frankrike och var ett af de engelska ombuden på fredskongressen i Arras 1435. Han egde ett patriotiskt sinne och rätt goda statsmannaegenskaper, men var ej i stånd att vinna folket för den kloka fredspolitik han gentemot Gloucester förfäktade i fråga om Frankrike. B. sökte som påfvens legat åstadkomma ett korståg mot hussiterna och visade mycken ifver för jungfruns af Orléans domfällande som trollkvinna. Ryktena om att han haft någon andel i Gloucesters hemlighetsfulla död 1447 torde vara grundlösa; själf afled han några veckor senare. Han var känd för sin stora rikedom och sitt allt annat än asketiska lefnadssätt. En god teckning af honom som politisk personlighet ger Stubbs i del 3 af "Constitutional history of England".

3. Thomas B., sedan 1416 hertig af Exeter, den föregåendes broder, innehade under Henrik IV:s och Henrik V:s regering viktiga militärbefäl, var 1410—12 kansler och under Gloucesters protektorstid medlem af rådet samt dog barnlös 1427.

4. Johan B., hertig af Somerset, son till B. 1, f. 1403, d. 1444, blef 1443 högste befälhafvare öfver de engelska trupperna i Frankrike, men förmådde i denna svåra ställning intet uträtta.

5. Edmund B., sedan 1448 hertig af Somerset, den föregåendes yngre broder, stred tappert i Frankrike för Henrik VI, intog 1440 Harfleur och undsatte 1442 Calais. Vid krigets förnyade utbrott 1449 sveks han af vapenlyckan samt måste uppge Rouen och Caen. Då hertigen af York 1453 blef protektor, inspärrades B. i Towern; han stupade 1455 vid S:t Albans i den första drabbningen under Rosornas krig. — Hans söner Henrik och Edmund blefvo båda under dessa vilda partistrider fångna och afrättade, den förre efter slaget vid Hexham 1464, den senare efter slaget vid Tewkesbury 1471.

6. Margareta B., dotter till B. 4, f. 1441, d. 1509, blef 1455 gift med Henrik VI:s halfbror Edmund Tudor, earl af Richmond, och lämnades

vid hans frånfälle 1456 som värnlös änka med en späd son, hvilken hon undan partistriderna lyckades sätta i säkerhet i Bretagne. Under Yorkpartiets öfvervälde hölls hon länge i förvar i Pembroke, gifte sedan om sig med Henry Stanley (sedan earl af Derby), hvars affall från Rikard III vid Bosworth 1485 afgjorde striden om kronan till förmån för Margaretas son Henrik (VII). Redan före sin makes död aflade hon klosterlöfte; hennes namn är minnesvärdt genom det beskydd hon egnade boktryckaren Caxton och de rikliga donationer, hvarmed hon begåfvade universiteten i Cambridge och Oxford. Jfr Cooper, "Memoir of Margaret, comtess of Richmond and Derby" (1874). V. S—g.

Beaufort [båfår], fransk hertiglig släkt, härstammade från Henrik IV:s älskarinna Gabrielle d'Estrées och hade sitt namn efter en liten stad i Champagne. Till denna släkt, som utdog 1727, hörde hertigarna af Vendôme.

Beaufort-en-Vallée [båfår-ä-vale'], stad i franska depart. Maine-et-Loire (Anjou), v. om Angers. 2,230 inv. (1901). Där finnes en märkvärdig slottsruin. Tillverkning af hamptyger (Beauforts). B. var fordom hufvudort i ett grefskap med samma namn.

Beaufortia R. Br., *bot.* Se Myrtaceæ.

Beauforts vindskala, *meteor.*, en beteckning, som anger vindens hastighet eller styrka efter uppskattning. Denna skala, som 1806 uppställdes af den engelske amiralen F. Beaufort [bjö'fət], har 12 grader, hvilka om skeppsbord bestämmas dels af farten, dels af den segelföring, som vindens styrka medgifver ett godt sjödugligt, råtackladt örlogsfartyg, då det seglar bidevind. Enligt beslut, fattadt vid den maritima meteorologiska konferensen i London 1874, har ett tillägg till den af Beaufort angifna segelföringen gjorts för den nu brukliga tacklingen med dubbla märssegel. Siffrornas betydelse ses af tabellen sp. 1118, där äfven vindens hastighet är angifven, dels i meter i sekunden, dels i kilometer i timmen, dels i engelska mil i timmen (1 engelsk statute mile = 1,609,315 meter).

Denna skala användes vanligen vid uppskattning af vindstyrkan å fyr- och lotsstationer. Klart är att iakttagarens personliga omdöme i hög grad inverkar, så att uppskattningen ofta blir ganska osäker, i synnerhet när ingen sådan ledning finns för omdömet, som ett fartygs segelföring. N. E—m.

Beauforts väderleksbeteckning användes ännu trots åtskilliga brister allmänt af brittiska meteorologer till lands och sjöss samt stundom äfven af andra nationers sjömän. Den lyder: *b* blå himmel, *c* spridda moln, *d* duggregn, *f* dimma, *g* mörkt, dystert, *h* hagel, *l* blixt, *m* disigt, *o* mulet, *p* öfvergående skurar, *q* byigt, *r* regn, *s* snö, *t* åska, *u* fult (hotande), *v* genomskinlig luft, *w* vått. Beteckningen har sitt namn efter F. Beaufort (se föreg. art.). N. E—m.

Beaufort west [bå'ufət *we*'st], division i Kapkolonien. 16,508 kvkm. Omkr. 10,000 inv., däraf ung. 4,000 hvita. Den liknämnda hufvudstaden, 893 m. ö. h., vid järnvägen till Kimberley, med omkr. 3,000 inv., däraf ung. 1,300 hvita, har bibliotek och stor vattenreservoar.

Beaugency [båʃäsi'], stad i franska depart. Loiret, på högra stranden af Loire, nedanför Orléans. 3,277 inv. (1901). Liflig handel. Kyrkomöten hölls där 1104 och 1151. B. har jämte byn Cravant gifvit namn åt de häftiga strider, som 7—10 dec. 1870 vid och mellan dessa orter utkämpades mellan de i återtåg stadda 16:e och 17:e franska armékårerna under general Chanzy och storhertigens af Mecklenburg trupper, slutligen understödda af 10:e tyska armékåren. C. O. N.

Beauforts skala	Vindhastighet: Meter i sekunden	Vindhastighet: Kilometer i timmen	Vindhastighet: Eng. mil i timmen	Örlogsfartyg 1800—1850. Dikt bidevind. Full segelföring
0	0—1	0—4	0—2	Stiltje, ingen fart.
1	1—2	4—7	2—4	Fartyget styr.
2	2—4	7—14	4—9	1—2 knops fart i smult vatten.
3	4—6	14—22	9—13	2—4 » » » »
4	6—8	22—29	13—18	4—6 » » » »
5	8—10	29—36	18—22	Öfrerbramsegel.
6	10—12	36—43	22—27	Bramsegel öfver enkelrefvade märssegel.
7	12—14	43—50	27—31	Dubbelrefvade märssegel.
8	14—17	50—61	31—38	Trerefvade märssegel.
9	17—20	61—72	38—45	Bottenrefvade märssegel.
10	20—24	72—86	45—54	Bottenrefvadt storsegel.
11	24—30	86—108	54—67	Stormstagsegel.
12	öfver 30	öfver 108	öfver 67	Full orkan, intet segel kan föras.

Se art. Beauforts vindskala å sp. 1117.

Beauharnais [båarnä], fransk, från Orléanais härstammande släkt, hvars ursprung med säkerhet kan ledas tillbaka till 15:e århundradet.

1. Fanny de B., grefvinna, f. 1738, d. 1813, blef 1753 gift med en grefve de B. Hon utgaf flere dikter och romaner, alla utan bestående litterärt värde.

2. Claude de B., grefve, den förras son, f. 1756, d. 1819, var före revolutionen officer vid Ludvig XVI:s garde, blef 1789 deputerad i riksförsamlingen, 1804 senator och 1814 pär af Frankrike.

3. Stéphanie de B., den föregåendes äldsta dotter, f. 1789, d. 1860, blef adopterad af Napoleon I och upphöjd till prinsessa af Frankrike. 1806 förmäldes hon i Paris med kurprinsen, sedermera storhertigen Karl Ludvig Fredrik af Baden och hade med honom fem barn. Hon var känd och älskad för sin fina bildning och sin utomordentliga hjärtegodhet. Jfr Turquan, "Une fille adoptive de Napoléon. Stéphanie de Beauharnais, grande-duchesse de Bade" (1900).

4. François de B., markis, kusin till Claude de B., f. 1756, d. 1846, var en af de ifrigaste rojalisterna i riksförsamlingen 1789, anstiftade 1792 en

plan att rädda Ludvig XVI:s familj och begaf sig, när detta upptäcktes, till prinsen af Condé. Från dennes läger skref han till nationalkonventet och erbjöd sig att blifva den anklagade konungens försvarare, och sedan lät han genom sin svägerska Joséphine, som blifvit Napoleon Bonapartes gemål, till denne öfverlämna ett bref, i hvilket han rådde honom att råga måttet af sin ära genom att återlämna Frankrikes tron åt bourbonerna. 1804 fick B. tillstånd att återvända till Frankrike. Han blef sedan sändebud i Florens och Madrid, återkallades från sistnämnda ort, där han motarbetat kejsarens politik, och förvisades till Sologne. Vid restaurationen återvände han till Paris och blef 1814 pär.

5. **Alexandre de B.**, vicomte, den föregåendes broder, f. 1760 på ön Martinique, tjänade vid ett infanteriregemente på sin fäderneö och var major, då han 1779 äktade en rik landsmaninna, Joséphine Tascher de la Pagerie (se **Josefina**). I nordamerikanska frihetskriget kämpade han under Rochambeau, begaf sig därpå till Frankrike och blef 1789 adelsdeputerad i riksständerna, där han genast slöt sig till tredje ståndet. I nationalförsamlingen var han två gånger president och visade stor fasthet, i synnerhet vid konungens flykt. I aug. 1791 begaf han sig till nordarmén, gjorde där Custine väsentliga tjänster och blef 1793 öfverbefälhafvare, men förorsakade genom sin obeslutsamhet Mainz' kapitulation, fördes med anledning däraf till Paris, dömdes till döden och halshöggs 23 juli 1794.

6. **Josephine de B.**, den föregåendes hustru, sedermera Napoleon I:s gemål. Se **Josefina**.

7. **Eugène de B.**, hertig af Leuchtenberg och furste af Eichstätt, vicekonung af Italien, den föregåendes son, f. 3 sept. 1781 i Paris, åtföljde general Hoche till Bretagne (1794) och deltog efter sin moders, Joséphines, giftermål med general Bonaparte med utmärkelse i dennes italienska fälttåg. Därefter sändes han till Korfu i en hemlig beskickning och till Rom (dec. 1798) samt deltog i expeditionen till Egypten. Efter hemkomsten till Frankrike gick hans militära befordran mycket snabbt, och 1804 blef han af sin kejserlige styfFader upphöjd till fransk prins och 1805 till vicekonung af Italien. Där verkade han högst förtjänstfullt, äfven om ungdom och oerfarenhet nödgade honom att i mycket lita på äldre rådgifvare, hvilka åter mottogo sina instruktioner från Paris. I det af spillrorna af en mängd småstater nyskapade konungariket Italien upprättade Eugène en stark armé, som tog en glänsande andel i kejsardömets krig. Militärskolor upprättades, och en mängd platser blefvo starkt befästa. Efter franskt mönster infördes en enhetlig lagskipning, undervisningsväsendet ordnades och förbättrades, och konsten hade i Eugène en varm beskyddare; bl. a. arbetades med ifver på fullbordandet af Milanos härliga domkyrka. Tiggeriet hämmades genom inrättandet af barmhärtighetsanstalter, och fängelseväsendet ordnades efter moderna grundsatser. Eugène pålade visserligen tunga skatter, men hushållade samtidigt så väl, att han trots de stora utgifterna kunde fylla sin skattkammare, och han sökte efter bästa förmåga afvärja från landet den napoleonska despotismen. Kejsaren förmälde honom 1806 med Augusta Amalia, dotter till Bajerns konung, och äktenskapet blef synnerligen lyckligt, trots prinsessans tidigare kärlek till kurprinsen Karl af Baden. Eugène gjorde också Napoleon stora tjänster. Under kriget med Preussen 1806—07 bevakade han Österrike och höll detta i schack, och i kriget med samma makt vann han bland andra framgångar den glänsande segern vid Raab öfver ärkehertig Johan 14 juni 1809, hvilket mäktigt befordrade Napoleons seger vid Wagram. Kejsaren hade 1807 adopterat honom och gjort honom till eventuell tronföljare i Italien, men skilsmässan från Joséphine kullkastade alla Eugènes förhoppningar såväl på detta rike som på franska kejsartronen. Till ersättning bestämdes 1810, att han skulle med full suveränitet få storhertigdömet Frankfurt vid furstprimas' död. I Napoleons ryska fälttåg deltog Eugène såsom befälhafvare för en armékår, som dock snart införlifvades med "stora armén". Han utmärkte sig i det blodiga slaget vid Borodino och i synnerhet på återtåget, då han räddade arméns spillror, och kejsaren förklarade, att Eugène varit den ende, som ej begått något fel under detta fälttåg. 1813 kämpade han med växlande lycka i Tyskland, men måste begifva sig till Italien för att försvara detta mot Österrike. Han motstod såväl dettas som Murats alla försök att förmå honom till affall från Napoleon och måste därför till slut vika för öfvermakten och utrymma landet. Med Napoleons fall slutade hans politiska bana, men kejsar Alexander af Ryssland tog sig an hans sak, och genom fördraget i Fontainebleau (1814) fick Eugène 5 mill. frcs i skadeersättning för förlusten af sina italienska dotationer. Hans svärfader gjorde honom till "hertig af Leuchtenberg och furste af Eichstätt" med predikatet "kunglig höghet". Sina återstående dagar tillbragte han med sina barns uppfostran och under utöfvandet af en storartad välgörenhet. Han dog 21 febr. 1824 i München.

Eugène var allmänt afhållen för sitt öppna, flärdfria väsen, sin redliga karaktär och sin varmhjärtenhet för alla lidande och förtryckta, hvilken han fick rikliga tillfällen att visa under de många blodiga napoleonska fälttågen. Han hade ett sympatiskt yttre och ådagalade stora gåfvor både såsom regent och fältherre.

Hans äldste son, **Charles Auguste Eugène Napoléon**, hertig af Leuchtenberg, f. 1810, förmäldes 1835 med drottning Maria da Gloria af Portugal, men dog några månader senare s. å. Den yngre sonen, **Maximilien Eugène Joseph Napoléon**, f. 1817, d. 1852 i Petersburg, 1835 hertig af Leuchtenberg, förmäldes 1839 med storfurstinnan Maria Nikolajevna, kejsar Nikolaus I:s af Ryssland äldsta dotter, och hade med henne två döttrar, **Marie** och **Eugénie**, samt sönerna **Nikolaus**, **Eugène** och **Georg**.

Af Eugènes fyra döttrar blef den äldsta, **Joséphine**, 1823 förmäld med kronprins Oskar af Sverige och Norge (se **Josefina**), och den tredje

i ordningen, Amélie, förmäldes med kejsar Dom Pedro I af Brasilien.

Litt.: Du Casse, ”Mémoires et correspondance du prince Eugène” (10 bd, 1858—60), Vaudoncourt, ”Histoire politique et militaire du prince Eugène” (3 bd, 1827), Armandi, ”Vie militaire du prince Eugène” (2 bd, 1843), och Schneidewind, ”Prinz Eugène, herzog von Leuchtenberg” (Stockholm 1857).

7. Hortense Eugénie de B. (kallad Hortense), den förres syster, drottning af Holland, hertiginna af S:t Leu, Napoleon III:s moder, f. 10 april 1783 i Paris, uppfostrades dels på Martinique hos sina morföräldrar, dels i den bekanta madame Campans pension i S:t Germain-en-Laye. Af naturen rikt begåfvad, utbildades hon först och främst till världsdam. Hennes sällskapstalanger voro mångsidiga och konstnärliga: hon målade, sjöng, diktade och komponerade

med samma framgång, äfven om andra kejsardömets nationalhymn ”Partant pour la Syrie” endast af hofsmickret tillagts henne. 1802 blef hon mot sin vilja gift med Louis Bonaparte, 1806 drottning af Holland, adopterad af Napoleon och upphöjd till kejserlig prinsessa. Hennes äktenskap blef mycket olyckligt, ej blott på grund af makens ständiga svårmod och sjukliga misstänksamhet, utan äfven genom hennes egen flärdfullhet och ytlighet samt hennes brist på sedliga grundsatser. Hortense lämnade därför snart sin make, bosatte sig i Paris och höll där ett lysande hof, omgifven af konstnärer och lärde och synnerligen omtyckt af sin omgifning. Mellan henne och Napoleon rådde ett synnerligen godt förhållande, och att illvilligt rykte talade om ett närmare samband mellan dem än mellan styffar och styfdotter. Kejsaren ville ej tillåta skilsmässa, och Hortense återvände för en kort tid till Holland. Efter Napoleons fall vann hon i hög grad kejsar Alexander I:s bevågenhet samt blef genom hans förmedling af Ludvig XVIII upphöjd till hertiginna af S:t Leu och fick ett rikligt apanage, hvilket väckte Napoleons synnerliga misshag vid hans återkomst från Elba. Hortense mottog honom med jubel och sökte förgäfves försona honom med Alexander och Marie Louise. På grund af hennes förhållande under ”de hundra dagarna” måste hon 1815 lämna Frankrike och fick slutligen af stormakterna, hvilka ej utan skäl misstänkte henne såsom en synnerligen farlig bonapartistisk konspiratör, tillåtelse att bosätta sig i Konstanz i Baden, hvars storhertig var förmäld med hennes släkting, den ofvannämnda Stéphanie. 1817 köpte hon slottet Arenenberg i schweiziska kantonen Thurgau, där hon nu lefde en tid bortåt, helt gnande sig åt sin yngste sons, sedermera Napoleon III:s, uppfostran. Sin andre son hade hon 1815 efter en uppseendeväckande process inför Seine-tribunalet måst lämna från sig till sin make. Uppfylld af den största svärmiska vördnad för sin styffader, inplantade hon hos den blifvande kejsaren samma känsla och lade grunden till hela hans politiska åskådning. Under den italienska revolutionen räddade hon honom, sedan den äldre brodern dött på Italiens jord, från fångenskap och flydde med honom genom Frankrike, där Ludvig Filip mottog henne synnerligen ridderligt, men ej tordes gifva henne tillåtelse att stanna, till England och därefter till Arenenberg, en resa som lät rätt mycket tala om sig i Europa den tiden. Där bodde hon i lugn sina återstående dagar, med sorg erfarande sonens misslyckade upprorsförsök i Strassburg 1836, och slutade 5 okt. 1837 sin växlingsrika lefnad.

Hortense var bekant för skönhet och ett glädtigt, otvunget väsen. Hon lade dock ofta i dagen stor förmåga af beräkning och förställning och var mycket ärelysten. Hennes moral var långt ifrån tadelfri. Med sin hofstallmästare grefve Flahault de la Billauderie hade hon en son, den från Napoleon III:s tid bekante hertig de Morny (se d. o.). Med sin gemål hade hon tre söner, af hvilka den äldste dog vid 4 års ålder, den andre i ordningen var Charles Napoléon Louis, f. 1804, d. 1831 (se Bonaparte), och den tredje Charles Louis Napoléon, sedermera Napoleon III (se d. o.).

1834 utgafs i Paris *La reine Hortense en Italie, en France et en Angleterre pendant l'année 1831. Fragments extraits de ses mémoires inédits écrits par elle-même* (ny uppl. 1861). Jfr vidare Mademoiselle Cochelet (en pensionskamrat och väninna till Hortense), ”Mémoires sur la reine Hortense et la famille impériale” (1836), ett arbete som uppgifves hafva haft till ändamål att fästa Europas ögon på den då något bortglömda drottningen af Holland, samt Turquan, ”La reine Hortense” (1896), och Kleinschmidt, ”Die eltern und geschwister Napoleons I” (1878). E. A—t.

Beaujeu [båʃö], stad i franska depart. Rhône (Lyonnais), vackert belägen i Ardières trånga floddal. 2,463 inv. (1901). Slottsruin och en kyrka från 12:e årh. B. var fordom hufvudstad i landskapet Beaujolais.

Beaujeu [båʃö]. 1. Pierre de Bourbon, ”sire de B.” Se Bourbon. — 2. Anne, ”dame de B.”, den föregående gemål, konung Ludvig XI:s dotter. Se Anna, franska furstinnor 1.

Beaujolais [båʃålä], franskt landskap mellan Loire och Saône. Tillhör numera departementen Rhône och Loire. Beaujolais-vinet står högt i värde och exporteras i stor mängd.

Beaujon [båʃå'], Anthony, holländsk statistiker och nationalekonom, f. 1853, d. 1890, var från 1884 professor vid stadsuniversitetet i Amsterdam och direktör för statistiska institutet, hvars publikationer (årsskriften ”Jaarcijfers” och tidskriften ”Bijdragen van het statistisch instituut”) han stod i spetsen för. Hans förnämsta arbeten, bägge i frihandelsvänlig anda, äro *The history of dutch seafisheries, their progress, decline and revival* (1884; holländsk bearbetning 1885; prisbelönt vid fiskeriutställningen i London 1883) och *Handel en handelspolitiek* (1888). (E. Hkr.)

Beaulieu [bålið], stad i franska depart. Corrèze (Limousin), vid Dordogne, öfver hvilken en 200 m. lång hängbro leder. Stor kniffabrikation. 1,697 inv. (1901).

Beaulieu [bålið], Jean Pierre, baron de B., österrikisk general, f. i Namur 1725, gick 1743 i österrikisk krigstjänst och deltog med utmärkelse i

sjuåriga kriget. Under franska revolutionskrigen förde han befäl i Belgien och utmärkte sig vid flera tillfällen, särskildt 1794 mot Jourdan. Ställd mot Bonaparte i Italien 1796, förmådde han icke värja sig mot dennes nya krigföringssätt och nedlade sitt befäl, sedan han nödgats utrymma Lombardiet. Död 1819. C. O. N.

Beaulieu [bålië], Claude François, fransk publicist och historiker, f. 1754 i Riom, d. 1827 i Marly, kom 1782 till Paris, där han sysslade med politisk ekonomi, och blef vid revolutionens utbrott journalist. Hans i moderat-monarkisk anda redigerade "Nouvelles de Versailles", fortsatt under titeln "Assemblée nationale", bragte honom i beröring med de ledande moderate i nationalförsamlingen, och han var en bland stiftarna af feuillantklubben (1791). Mot den öfverhandtagande tygellösheten uppträdde han skarpt i sin "Postillon de la guerre" och blef därför fängslad samtidigt med girondisterna (1793). Efter Robespierres död blef han frigifven, men bekämpade alltjämt de styrande och blef 1797 dömd till deportation, men lyckades rädda sig. Sedermera anställd vid prefekturen i dep. Oise, utgaf han flera historiska arbeten, af hvilka *Essays historiques sur les causes et les effets de la révolution française* (6 bd, 1801—03) är en viktig källa för studiet af revolutionshistorien. E. A—t.

Beaulieu [bålië], Marie Désiré Martin, fransk musiker, f. 1791 i Paris, d. 1863 i Niort, elev af Méhul, eröfrade första priset vid den af Institutet utlysta täflan 1810, hvarefter han bosatte sig i Niort. Han stiftade där 1835 det ännu bestående centrala musiksällskapet Association musicale de l'Ouest, som omfattar sex departement och årligen ger en stor musikfest, med omväxling af ort. Sålunda sattes B. i tillfälle att utföra stora oratorieverk o. d., förr än man lyckats få dem upp i Paris. Han testamenterade till det nämnda sällskapet 100,000 fr. Äfven sällskapet för klassisk musik i Paris är hans verk. B. komponerade själf ett par operor, de "lyriska scenerna" *Psyché et Amour* och *Jeanne d'Arc*, oratorier, mässor, hymner, orkesterstycken, violinfantasier, körer, solosånger m. m. samt författade musiklitterära verk, bl. a. *Du rhytme* (1852). Han var korresp. ledamot af Académie des beaux-arts. (A. L.)

Beaumanoir [båmanoa̯r]. 1. Jean, sire de B., riddare från Bretagne, en värdig vapenbroder till Bertrand du Guesclin. Han blef namnkunnig i synnerhet genom sitt försvar af staden Josselin 1351, då han jämte 29 fransmän utkämpade en strid mot 30 engelsmän ("de trettios kamp").

2. Philippe de Rémi, sire de B., berömd fransk rättslärd, tillhörande en familj från Compiègne, f. omkr. 1250, d. 1296, var rådgifvare åt Robert af Clermont, Ludvig den heliges sjätte son, samt 1293—96 bailli af Senlis. Ryktbar blef han som författare till det för den gammalfranska rätten och 1200-talets franska kulturhistoria lika värdefulla arbetet *Coutumes de Beauvoisis*, som skrefs mellan 1280 och 1283. Det är bäst utgifvet af Salmon (2 bd, 1899—1900). B. tillhörde den skola af franska rättslärde, som bröt den medeltida feodalismen och banade väg för den monarkiska centralisationen i Frankrike. Hans *Oeuvres poétiques* ha utgifvits af Suchier (2 bd, med lefnadsteckning, 1885).

Beaumarchais [båmarʃä], Pierre Augustin Caron de, fransk lustspelsförfattare, f. 24 jan. 1732 i Paris, lärde sin faders handtverk, urmakeriet. Vid 21 års ålder uppfann han en ny gånginrättning i ur. Denna omständighet äfvensom hans ovanliga musikaliska talang — han var en mästare på harpa — förskaffade honom anställning såsom kunglig urmakare och såsom musiklärare för Ludvig XV:s döttrar. B. var icke sen att begagna sig af denna framgång. Han erhöll en krigskontrollörssyssla, gifte sig rikt och utbytte 1756 sitt borgerliga namn (Caron) mot de B., efter ett litet länegods, som tillhörde hans hustru. 1761 förvärfvade han adelskap i och med köp af en hofsyssla. Genom kapitalisten Paris-Duverney blef han invigd i affärslifvets mysterier, och lyckliga spekulationer gjorde honom snart till millionär. Hans bitande, gäckande kvickhet, hans välbildade gestalt, hans säkra uppträdande och lediga konversation hade redan från första stunden gjort honom till ett lejon i de fina parisiska salongerna. Men efter Paris-Duverneys död, 1770, vägrade dennes arfvingar att till B. utbetala ett större tillgodohafvande; han väckte då rättegång, som tillika ådrog honom en ny, i hvilken han måste försvara sig mot den anklagelsen att han velat muta domaren. B:s många fiender bland aristokraterna gjorde stora ansträngningar för att störta honom, och de jublade, när uppkomlingen slutligen (1774) dömdes förlustig sina medborgerliga rättigheter. Men han vädjade till allmänna opinionen medelst fyra skrifter, *Mémoires* (1774—75; ånyo utg. 1873), hvilka väckte europeiskt uppseende både för den eldiga vältalighet, hvarmed författaren gör sin egen sak till "det förföljda tredje ståndets", och för den fina satir och skarpsinniga bevisning, hvarmed han häntyder på domarnas falhet och blottar rättskipningens usla tillstånd i Frankrike. Denna skrift omintetgjorde den verkan, som domen annars kanske medfört. B. blef med ens populär, äfven utom sitt fosterland; aristokratien upptog honom bland sig såsom en annan Voltaire; prinsen af Conti beskyddade honom öppet. Äfven konungen och drottningen omhuldade honom och begagnade sig af hans tjänster såsom hemlig agent i London och Wien. 1776 upphäfdes ändtligen på högre befallning den vanhedrande dom, som två år förut blifvit fälld öfver honom.

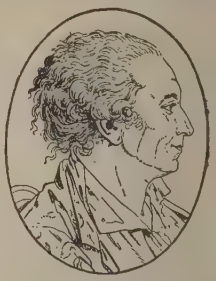

Vid 35 års ålder hade B. för första gången uppträdt såsom dramatisk författare, men utan framgång; hans tvenne skådespel *Eugénie* (1767; sv. öfv. 1787, 1791 och 1824) och *Les deux amis, ou le négociant de Lyon* (1770; "De begge vännerne", 1795) äro märkvärdigast därför att genom dem namnet "dram" kom i bruk för moraliserande sensationsstycken. Men en stormande förtjusning väckte B:s komedi *Le barbier de Séville, ou la précaution inutile* (1775; "Barberaren i Sevilla", öfv. 1785, 1796 och 1862), hvilken ännu af kännare anses såsom det bästa franska intrigstycke sedan Molières tid. Genom detta mästerverk och ännu mer genom dess fortsättning *La folle journée, ou le mariage de Figaro* (1784

”Figaros bröllop”, öfv. 1785, 1792, 1860, 1865 och 1881), intog B. en framstående plats bland alla länders och alla tiders komediförfattare. Det sistnämnda stycket, för hvars första framkomst B. måste i åratal med oerhörd energi och förslagenhet bekämpa hinder från högre ort, uppförd̈es i Paris nära sjuttio gånger å rad, och bägge hafva sedan dess gått oräkneliga gånger öfver scenen, dels i sin ursprungliga form och i öfversättningar, dels förvandlade till operalibretter, som blifvit allbekanta genom Mozarts och Rossinis odödliga musik. Dessa komediers mästerliga komposition, friskhet i karaktärsteckningen, sprittande kvickhet och naiva komik väcka än i dag beundran och hänförelse. Särskildt ”Figaros bröllop” eger tillika en politisk betydelse, som öfvergår dess estetiska värde. Liksom B:s memoarer predika likhet inför lagen, utgör nämligen denna komedi en krigsförklaring mot den dittills härskande börds- och auktoritets-principen samt proklamerar djärft dugligheten och medelklassens rätt gentemot dem, ”som gjort sig den mödan att födas, men intet mer” (*vous vous êtes donné la peine de naître, et rien de plus*). Det var revolutionens idéer, som där förkunnades. De, som klappade händer åt Figaro, hälsade på samma gång morgongryningen till ett nytt tidehvarf. — Rätt obetydliga äro B:s följande arbeten, en opera *Tarare* (1785, med musik af Salicri), Figaro-pjäsernas känslosamt moraliserade fortsättning *La mère coupable* (1792; ”Den brottsliga modern”, 1814) och *Mémoires, ou mes six époques* (1793). Han skref ock ett antal uddiga ”chansons”.

Vägbrytare för den stora franska revolutionen, är B. tillika en af de intressantare personligheter, som den nyare tidens historia har att uppvisa. Hans Proteus-artade karaktär, som utgjorde en blandning af motsatser, gör honom till en gåta för psykologen. Han var affärsman, skald, advokat och musiker, och han framstod som en äfventyrare i stort, under det hans veka hjärta och lifliga förstånd kämpade för upphöjda idéer. B:s sista storverk gällde att utrusta krigsskepp med förråd för de frihetskämpande nordamerikanernas räkning. Därefter föll han från sin höjd. Skandalösa processer och vågsamma finansspekulationer — t. ex. utgifvandet af Voltaires skrifter i en praktupplaga, som skall hafva kostat 1 mill. fr. — vållade slutligen hans ekonomiska ruin. Under franska revolutionen sväfvade B. flere gånger i fara och begaf sig 1793 i landsflykt till Hamburg. 1796 kom han tillbaka och arbetade därefter på att återvinna sin förlorade rikedom, men förgäfves. Han dog i Paris 19 maj 1799.

B:s *Théâtre* utkom i ny upplaga senast 1869—75 (4 bd), och hans *Oeuvres complètes* utgåfvos senast 1876. Den viktigaste monografien öfver honom är skrifven af Loménie (2 bd, 1855—58; 4:e uppl. 1880). Nyare sådana ha författats af bl. a. Lescure (1886), Bettelheim (s. å.), Lintilhac (1887), Bonnefon (s. å.) och Hallays (1897). Jfr äfven Sainte-Beuve, ”Causeries de lundi” (VI), och Barberot, ”B. avocat” (1886). (E. F—t.)

Beaumaris [bå͡umä′ris l. bå͡umē′ris], hufvudstad på ön Anglesey, på öns östra kust. 2,310 inv. (1901). God hamn och lifligt sjöfart. Därbredvid ruin af ett af Edvard I 1295 byggdt slott.

Beaumelle [båmä′ll], Laurent Angliviel de la, fransk litteratör, f. 1726, anställdes vid unga år som privatlärare i ett danskt adligt hus och blef i Köpenhamn professor vid akademien på Charlottenborg samt utgifvare af tidskriften ”Spectatrice danoise” (1748—50), i hvilken han hänsynslöst angrep det rådande regeringssystemet och allehanda gamla missbruk. 1751 måste han på grund däraf lämna sin professur och bege sig ur Danmark. B. for till Berlin, där han emellertid sårade Voltaire genom att kalla honom Fredrik II:s hofnarr, hvarpå han nödgades lämna Berlin och återvända till Frankrike. Hans skriftställeri ådrog honom två gånger (1753 och 1756) fängenskap i Bastiljen, och han förföljdes till det sista af Voltaire. 1771 erhöll han likväl en bibliotekarieplats hos Ludvig XV och en pension. Död 1773.

Beau monde [bå mȧd], fr., den fina, förnäma världen; societeten.

Beaumont [båmå′], stad i franska depart. Ardennes, vid Meuse, 20 km. s. om Sedan. 855 inv. (1901). B. har blifvit bekant genom den strid, som under marskalk Mac Mahons återtåg till Sedan där utkämpades 30 aug. 1870 mellan 5:e franska armékåren under general de Failly och täterna af de i nordlig riktning framryckande tyska kolonnerna, 4:e, 12:e och 1:a bajerska armékårerna. Fransmännen drogo sig under strid till och öfver Mouzon samt räkade därvid i fullständig oordning. C. O. N.

Beaumont [bå͡u′mänt], stad i staten Texas. 9,427 inv. (1900). Petroleumkällor, sågverk och trähandel.

Beaumont [bå͡u′mänt, förr bjō′mänt], Francis, engelsk dramatiker, f. 1584, d. 1616, skref sina dramer gemensamt med John Fletcher och nämnes därför vanligen tillsammans med denne. Traditionen förmäler, att Fletcher var den uppfinningsrikare af dem och att B. däremot hade större förtjänst om plananläggning och utförande. I allmänhet tjänade Shakspere dem som förebild, och de sattes af sina samtida till och med öfver denne skald. Deras arbeten utmärka sig för öfrigt genom yppig fantasi och god teknik. De båda skaldernas dramer (omkr. 50 stycken) hafva flere gånger blifvit utgifna, bäst af Dyce (1843—46). Se G. C. Macaulay, ”Francis Beaumont” (1883).

Beaumont [båmä′], Charles de, grefve af Autichamp (se d. o.).

Beaumont [bå͡u′mänt], William, nordamerikansk läkare, f. 1785 i Connecticut, var 1812—38 läkare i Förenta staternas armé och dog i S:t Louis 1853. En kanadensisk jägare, Alexis S:t Martin, hade genom en olyckshändelse fått en öppning i bukväggen, som ledde in till magsäckens håla. B. insåg betydelsen däraf för studiet af matsmältningen i magsäcken, tog därför jägaren i sin tjänst och anställde under flera år å honom försök i denna riktning, hvilka han utförligt beskref i *Experiments and observations on the gastric juice and the physiology of digestion* (1833; på svenska i sammandrag under titeln ”En äldre läkares anteckningar om människans föda”, 1842). R. T—dt.

Beaumont [båmå′], **Élie de.** Se Élie de Beaumont.

Beaumont [båmå′], Gustave Auguste de la Bonninière de, fransk publicist, dotterson till Lafayette, f. 1802, d. 1866, fick 1831 uppdrag af regeringen att tillika med Tocqueville studera fängelseväsendet i Förenta staterna. 1840 blef han medlem af deputerade kammaren och höll sig där till den ”dynastiska vänstern”. 1848 invaldes han i konstituerande församlingen och utsågs till dennas vice president. Han slöt sig där till de moderate republikanerna. Under Cavaignacs presidentskap var B. sändebud i London. Mot Napoleons statsstreck protesterade han och blef därför häktad, men snart åter frigifven. Hans förnämsta arbeten äro *Marie, ou l'esclavage aux Etats-unis* (1835, 5:e uppl. 1842) och *L'Irlande sociale, politique et religieuse* (1839, 7:e uppl. 1863), bägge prisbelönta af Franska akademien.

Beaumont-Vassy [båmå′-vasi], Édouard Ferdinand de la Bonninière, vicomte de, fransk historieskrifvare, f. 1816, d. 1876, blef 1840 anställd vid franska legationen i Stockholm, hvilket gaf honom tillfälle att författa två historiska verk om Sverige: *Les suédois depuis Charles XII jusqu'à Oscar I* (1841, 3:e uppl. 1847) och *Swedenborg ou Stockholm en 1756* (1842). Från 1851—53 var han prefekt i departementet Aisne. Bedrägliga finansspekulationer bragte honom 1859 i konflikt med domstolarna och ådrogo honom två års fängelse. Utom ofvannämnda arbeten har B. författat *Histoire de mon temps* (1855—65), *Les salons de Paris et la société parisienne sous Louis-Philippe I* (1866), *Les salons de Paris et la société parisienne sous Napoléon III* (1868) m. fl. samt flera romaner.

Beaune [bån], stad i franska depart. Côte d'Or, vid Bouzaise, vid foten af Côte d'Or. 13,101 inv. (1901). Staden, som eger en kyrka från 13:e årh. och ett bibliotek på 50,000 band, har ett museum för målning och arkeologi och ett för naturalhistoria. B. omgifves af härliga vinberg, hvilka lämna de bästa af Bourgognes viner. Där bedrifves fabrikation af vinfat, maskiner, ättika och brännvin.

Beaune-la-Rolande [bån la rålä′d], stad i franska depart. Loiret. 1,121 inv. (1901). Ett bland de märkligaste slagen under 1870—71 års krig utkämpades vid B. 28 nov. 1870 mellan 11,000 man af preussiska 10:e armékåren under general v. Voigts-Rhetz å ena sidan samt 18:e och 20:e franska armékårerna med 60,000 man under general Crouzat å den andra. Trots fransmännens oerhörda öfvermakt och ursinniga anfall mot tyskarnas utsträckta ställningar och särskildt mot staden B. och dess kyrkogård, gingo tyskarna segrande ur striden. Slaget blef inledningen till tyskarnas framryckning och återtagande af Orléans. C. O. N.

Beaunis [båni], Henri Étienne, fransk anatom, fysiolog och psykolog, f. 1830 i Amboise, var öfverfältläkare vid Loire- och östarméerna under fransk-tyska kriget 1870—71, blef sedan professor vid medicinska fakulteten i Nancy och kallades 1889 att vid Sorbonne organisera och förestå det första franska laboratoriet för fysiologisk psykologi, hvilket han ledde till 1892. Förutom anatomiska arbeten har han skrifvit *Nouveaux éléments de physiologie humaine* (1876, hans förnämsta verk), *Le somnambulisme provoqué* (1886), där han framlägger Nancyskolans teorier om hypnotismen, *Les sensations internes* (1889) och *L'évolution du système nerveux* (1890).

Beauplan [båplā′], Victor Arthur Rousseau de, fransk teaterförfattare, f. 1823, d. 1890, blef 1879 underdirektör för de sköna konsterna. B. förvärfvade sig ett namn genom den versifierade sedemålningen *L'école des ménages* (1858) och lustspelet *Les plantes parasites* (1862). Vanligen arbetade han i förening med andra författare. I Sverige hafva gifvits bl. a. *Bonsoir voisin!* (”Godnatt, granne!”, författadt af B. och Brunswick), *L'amour mouillé* (”Kärleken i regnväder”, af Carré, Barbier och B.) och *La poupée de Nuremberg* (”Nürnbergerdockan”, af Leuven och B.).

Beauregard [bå̊u′rigåd], Peter Gustavus Toutant, nordamerikansk general, f. 1818 på sin faders plantage nära New Orleans, ingick 1838 i artilleriet och deltog 1846 med utmärkelse i kriget mot Mexico. Sedan han 1861 tagit afsked från armén, omfattade han med ifver den rebelliska söderns parti och utnämndes genast till brigadgeneral hos sydstaterna. Som sådan började han, genom angreppet på fort Sumter, inbördeskriget i Nord-Amerika och fick i juni befälet öfver den i Virginien samlade armén. 21 juli vann han segern vid Bull Run, hvarpå följde hans utnämning till general. I mars 1862 erhöll han befälet öfver armén vid Mississippi under general A. S. Johnston, men när denne i april stupat, öfvertog B. högsta befälet. Han befäste sig nu vid Corinth och höll general Hallecks här i schack nära två månader. Då han sedermera blef tvungen till återtåg, utförde han det med ringa förlust. Till följd af dålig hälsa nedlade han därpå sitt befäl. Efter sitt tillfrisknande försvarade han under sommaren och hösten 1863 med god framgång Charleston. I maj 1864 förenade han sig med general Lee vid Richmond, deltog i drabbningarna vid Drurys Bluff 16 maj och vid Petersburg 23 juni. Efter krigets slut drog sig B. tillbaka till privatlifvet och sysselsatte sig bl. a. med järnvägsbyggnader. Död i New Orleans 21 febr. 1893. (C. O. N.)

Beaurepaire [båropär], Quesnay de, fransk ämbetsman och författare. Se Quesnay de Beaurepaire.

Beau sexe [bå säks], fr., ”det täcka könet”.

Beauv., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Palisot de Beauvais, f. 1752, d. 1820.

Beauvais [båvä], hufvudstad i franska depart. Oise (Isle de France), vid Avelons och Therains sammanflöde. 19,962 inv. (1901). Biskopssäte. Bland stadens många präktiga byggnader märkas i synnerhet katedralen, som är ett gotiskt mästerverk från 13:e och 14:e årh., samt det ståtliga rådhuset från 1700-talet. B. har fabriker för tyger, snörmakerivaror, ljus och kemikalier samt en sedan 1664 bestående tapet-(gobeläng-)fabrik; det var redan på 1400-talet kändt för sin tillverkning af väfda tapeter och har länge varit hufvudort för basse-lisse-väfveriet. B. kallades af romarna *Cæsaromagus*. Där hafva hållits flere kyrkoförsamlingar. Det belägrades 1433 af engelsmännen och 1472 af Karl den djärfve. Vid det senare tillfället utmärkte sig stadens kvinnor genom sitt tappra försvar. De anfördes då af Jeanne Fouquet (la Hachette), till hvilkens ära en staty upprestes i B. 1851.

Beauvais [båvä], V. de. Se Vincent de Beauvais.

Beauvale [båuvēi'l], lord, engelsk diplomat. Se Lamb, F. J.

Beauvallet [båvalä], Pierre François, fransk skådespelare, f. 1801, d. 1873, var från 1830 anställd vid Théâtre français och fyllde glansfullt Corneilles, Racines och Voltaires hjälteroller. Han utmärkte sig för ren diktion, ett mäktigt röstorgan och passionerad värme i spelet. 1839 blef B. professor vid konservatoriet i Paris. Han författade efter "klassiskt" mönster några dramer.

Beauvois [båvωa'], Eugène, fransk arkeolog och historiker, f. 1835 i Corberon (depart. Côte-d'Or), har gjort sig förtrogen med Skandinaviens litteratur och sökt göra densamma känd för fransk publik genom att anmäla nordiska historiska arbeten i franska tidskrifter och har äfven öfversatt åtskilligt, bl. a. Allens "Haandbog" ("Histoire de Danemark", 1878) samt norska sagor och skildringar af Aasen, Asbjörnsen, Björnson m. fl. ("Contes populaires de la Norvège", 1862). Han är medlem af "Nordisk oldskrift-selskab" i Köpenhamn och har för detsamma öfversatt ett stort antal afhandlingar i "Mémoires de la société des antiquaires du Nord". Han har varit vicepresident vid flera amerikanistkongresser och i flera tidskrifter författat afhandlingar om det förkolumbiska Amerika. Som finnolog har han publicerat *Études sur la race nordaltaique* (i "Revue orientale et américaine", 1863—64) och *Magie chez les finnois* (1881—83). Hans hufvudarbete är *Histoire légendaire des francs et des bourgondes aux 3:e et 4:e siècles* (1867), hvari han på ett djärft sätt söker finna den historiska kärnan i sagorna om volsungar och niflungar. B. har i "Nouvelle biographie universelle" och "La grande encyclopédie" skrifvit åtskilliga biografier särskildt om skandinaver.

Beauxit [båsit], *miner.* Se Bauxit.

Beaver [bī'və] och Beaverteen [bīvəti'n], eng. (af *beaver*, bäfver, ty. *biber*), namn på vissa sorter tjockt och starkt ruggadt bomullstyg med utseende af långhårigt kläde, hvilka utgöra imitation af kalmuck och nyttjas till starka och billiga vinterkläder. Sådant tyg är lika på bägge sidor; varpen är fin och starkt tvinnad, men inslaget groft och löst. Tygsorterna tillverkas hufvudsakligen i Norwich och Manchester samt i Österrike och Tyskland. — I Sverige menar man med beaverdoffel ett tjockt, mjukt, ruggadt *helylletyg* af god kvalitet, afsedt till vinteröfverrockar. (G. A. W.)

Beaverdoffel [bī'və-], *text.* Se Beaver.

Beaver Falls [bī'və få'lś], stad i nordamerikanska staten Pennsylvania, vid floden Beaver, 6,5 km. från dess förening med Ohio. 10,054 inv. (1900). Järn-, glas- och lergodsindustri.

Beaver-river [bī'və-ri'və]. Se Churchill, flod.

Beaverteen. Se Beaver.

Beavis [bī'vis], Richard, engelsk målare, f. 1824, vann rykte genom sina skildringar af människors och djurs lif vid kusten. Han gjorde 1875 en resa till Kairo och Palestina och medförde därifrån flera stora taflor, såsom *Beduinkaravan*, *Pilgrimer på väg till Mekka* o. a.

Bébé (fr.), litet barn.

Bebeerin [bibirin] l. Bibirin. Se Nectandra.

Bebeeru-bark [bib⁀'ru-] l. Bibirubark, *cortex Bebeeru*, engelsmännens "greenhart-bark", *farm.* Se Nectandra.

Bebek, en vacker bukt på den europeiska sidan af Bosporen. Därinvid ligger det kejserliga palatset Humajnabad.

Bebel (lat. *Bebelius*), Heinrich, tysk humanist, f. 1472 i ett fattigt bondehem i Württemberg, blef 1497 lärare i poesi och vältalighet vid Tübingens universitet och afled 1516. Han stod i vänskapsförhållande till Erasmus och Reuchlin samt gällde för en af sin tids lärdaste latinare. Kejsar Maximilian utnämnde honom 1501 till poeta laureatus. B. vardt en nagel i ögat på det gamlas anhängare genom sina fritänkaråsikter och den bitande kvicka form, i hvilken han klädde dem. Bland hans arbeten märkas *Ars versificandi* samt *Facetiæ* (1506; med hvassa angrepp på prästerskapet och delvis betänkligt "vågade" berättelser), *Triumphus Veneris* (6 böcker på hexameter, 1509; en skarp satir på tidens sedefördärf) och *Proverbia germanica* (ny bearbetn. 1879). Jfr Zapf, "Heinrich B." (1802).

Bebel, Ferdinand August, en af det tyska socialdemokratiska partiets ledare, f. 1840 i Köln. Efter sina gesäll- och vandringsår bosatte han sig 1860 i Leipzig som svarfvare och greps snart af arbetarrörelsen. 1867 blef han ordförande i det af liberalerna grundlagda "Verband deutscher arbeiterverbände", och under Liebknechts inflytande ledde han sitt förbund öfver till det socialistiska läger, som på internationell grund bekämpade hela den bestående ordningen; 1868 uttalade sig förbundet för "Internationalens" principer, och 1869 omskapades det af B. och Liebknecht till "die socialdemokratische arbeiterpartei". Redan 1867 hade en sachsisk valkrets insatt B. i nordtyska riksdagen, och sedan Tyska rikets grundläggning har B. med två korta afbrott varit medlem af tyska riksdagen samt dessutom af sachsiska landtdagen 1881—91; på grund af domar 1872 och 1886 har han aftjänat sammanlagdt $3^1/_2$ års fängelsestraff för högförräderi m. m. Han fortfor att inom partiet förfäkta marxisternas principer mot lassalleanerna och har i det stora hela bibehållit denna ståndpunkt, som blef den segrande vid de två gruppernas sammanslutning 1875. Under socialistlagens herravälde måste B. lämna Leipzig, och efter dess upphäfvande bosatte han sig i Berlin. Han lade där sitt inflytande i vågskålen för verksamhet enligt de gamla principerna, men på laglighetens grund, och förordade särskildt deltagande i riksdagsarbetet; därvid kom han i motsats till partiets högra (socialreformatoriska) flygel, men i ännu högre grad till den vänstra (revolutionära). B. blef segrare (1891) och har så förblifvit (senast vid partimötet i Dresden 1903), äfven sedan den förra riktningen vaknat till ny styrka genom Bernsteins uppträdande (se Bernstein); han står nu som den obeveklige försvararen af grundläggarnas principer mot alla upprors- eller självständighetsförsök inom det strängt

disciplinerade partiet. Partistyrelsens ene ordförande och medlem af partiorganet ”Vorwärts” redaktion, medryckande och outtröttlig talare både i och utom riksdagen samt därjämte flitig skriftställare, torde han nu kunna anses som den tyska socialdemokratiens främste man. I riksdagen ha hans ständiga angrepp på regeringen, icke minst i militära och utrikespolitiska frågor, väckt stark genklang äfven utanför socialisternas krets. Bland hans skrifter märkas de två partiprogrammen *Unsere ziele* (1871; ”Hvad vi vilja”, 1886) och B:s ojämförligt ryktbaraste arbete *Die frau in der vergangenheit, gegenwart und zukunft* (1883, senare under titel ”Die frau u. der socialismus”, 34:e uppl. 1903; ”Kvinnan i forntiden, nutiden och framtiden”, 1885, ny öfvers. 1903), vidare *Charles Fourier* (1888), *Die sonntagsarbeit* (s. å.) och *Die lage der arbeiter in den bäckereien* (1890). Jfr Socialism. E. Hkr.

Bebisatiōn, *mus.* Se Solmisation.

Bebutov, Vasilij Ossipovitj, furst B., rysk general, f. 1791, uppfostrades i kadettskolan i Petersburg. Från 1809 tjänade han i armén vid Kaukasus och 1812 mot fransmännen i Livland samt ledsagade 1817 såsom adjutant furst Jermolov på dennes beskickning till Persien. 1825—27 var B. ståthållare i Imeretien. Under turkiska kriget 1828 generalmajor, utnämndes han 1831 till ståthållare öfver Armenien och slöt 1835 en fördelaktig gränstraktat med Persien. 1838 blef han medlem af högsta förvaltningsrådet i Trans-Kaukasien. 1843 utnämndes han till befälhafvare öfver armékåren i Daghestan och kämpade där i tio år med Sjamyl. Under 1853—55 års krig var B. befälhafvare på den asiatiska krigsskådeplatsen och slog turkarna vid Kadiklar 1 dec. 1853 och Kuruk-dere 5 aug. 1854. Men han försummade att begagna sig af den turkiska härens upplösning och framträngа till Kars, hvarför han blef aflöst af Muravjev och i stället fick försvaret af Grusien sig anförtrodt. 1856 förde B. åter interimistiskt öfverbefälet i Kaukasus, och 1857 blef han general af infanteriet. Död i Tiflis 1858. (C. O. N.)

Bebådelsedag. Se Jungfru Marie bebådelsedag.

Bécarre [-ka'rr], fr., *mus.*, benämning på återställningstecknet (♮).

Becc., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för O. Beccari, italiensk botanist och Afrikaresande, f. 1843, professor vid k. museet i Florens.

Beccafūmi, Domenico, egentl. Domenico di Jacopo di Pace, italiensk figurmålare, f. omkr. 1486 i Siena, d. där 1551, var först påverkad af Perugino, som 1508—09 vistades i Siena, studerade sedan i Rom Rafael och Michelangelo, men lockades af Sodomas alltmera stigande rykte tillbaka till Siena, där han sedan var verksam. I sina ungdomsarbeten är han ofta förvillande lik Perugino, i sin andra och bästa period står han Sodoma mycket nära, såsom i en altartafla, *Madonnan uppenbarande sig för flere helgon* (i Sienas akademi), och i hans stort hållna fresker i Oratorio di S. Bernardino, *Marias förmälning* och *Marias död* (1518). Senare förföll han till den romerska skolans falska virtuositet och manierism. C. R. N. (O. G—g.)

Beccari, Giacomo Battista, italiensk fysiker, f. 1716, d. 1781, mest bekant genom sina undersökningar om elektriciteten och genom en gradmätning, som han 1760 företog i Piemont.

Beccaria, Cesare Bonesana de, markis, italiensk skriftställare, f. 15 mars 1738 i Milano, fattade tidigt beundran för sin tids tongifvande franske fritänkare, hvilkas idéer han i förening med några likasinnade unga män sökte utbreda genom tidningen ”Il caffè” (1764—65, efter yttre mönster af Addisons ”Spectator”).

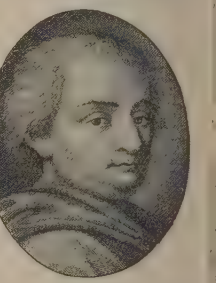

Han blef 1768 professor i politisk ekonomi vid Milanos universitet, 1771 därjämte medlem af högre ekonomiska rådet i Milano och 1791 medlem af en kommitté för utarbetande af ny strafflag. B. afled i Milano 28 nov. 1794. — De europeiska strafflagarna voro ännu i midten af 18:e årh. oförändradt sådana som de stiftades under föregående tider, då afskräckning uppfattades såsom straffets enda ändamål och omfånget för statens straffrätt ansågs oinskränkt. Till följd däraf öfverflödade lagarna af de strängaste och mest barbariska straffbestämmelser; dödsstraff var påföljden för flertalet af brott, och något rättvist förhållande mellan brottet och straffet fanns icke. Då utgaf B. 1764, vid endast 26 års ålder och under djup anonymitet, sitt epokgörande arbete *Dei delitti e delle pene* (Om brott och straff). Han uppträdde däri mot den bestående straffrätten och bekämpade dess grymma straffmedel. Han fordrade, att sådana straff som tortyr, ärans förlust och framför allt dödsstraffet skulle afskaffas, och uppställde en med afseende på mänsklighet, straffets ändamål samt brottets art och beskaffenhet stadgad måttstock för straffen och gränserna för straffrättens utöfning. Vidkommande särskildt dödsstraffet ingick han mindre på frågan om dess rättmätighet i och för sig — för vissa undantagsfall medgaf han denna rättmätighet —, men han sökte uppvisa, att detta straff i allmänhet hvarken är nyttigt för samhällsordningen eller verksamt och att det därför ej borde bibehållas. B:s skrift utmärker sig visserligen ej genom någon synnerligen stor skärpa i bevisningen, men var en vältalig protest, i mänsklighetens och sanningens namn, mot den dittills rådande grymheten inom rättsskipningen, och det är däri man har att söka anledningen till det uppseende den väckte och de välgörande verkningar den medförde. Uppmärksamheten blef nämligen fäst på nödvändigheten att införa sunda och med rättvisan öfverensstämmande grunder för strafflagstiftningen, och B:s förtjänst är således att hafva gifvit ansatsen till den strafflagstiftnings-reform, hvilken sedermera inträdt. Det epokgörande arbetet utkom i Italien inom få år i icke mindre än 32 upplagor och har blifvit öfversatt till de flesta europeiska språk; en del däraf intogs ock i den stora franska encyklopedien. Redan 1770 utgafs i svensk öfversättning (af Hochschild) en fransk bearbetning af detsamma. 1796—98 utkom en dansk öfversättning, ombesörjd af A. C. Alstrup och försedd med anmärkningar af J. J. Gudenrath. B:s 1769—71 hållna föreläsningar (utg. 1804 under titeln *Scienze di economia politica*, 2 bd) röja likaledes intryck af tidehvarfvets ledande idéer. B. utlägger däri koncist och träffsäkert

de nationalekonomiska grundtankarna. Han skref äfven ett arbete i stilistik. Den fullständigaste upplagan af hans samlade skrifter utgafs i Florens 1854. En staty öfver honom restes i Milano 1872. Jfr monografier öfver honom af Cesare Cantù (1862), Amati och Buccellati (1872) samt Putelli (1878). K.*

Beccles [be'klŝ], stad i engelska grefsk. Suffolk, vid floden Waveney, med en gotisk kyrka från 1500-talet. 6,898 inv. (1901). Fabrikation af åkerbruksredskap och vagnar.

Bech, Frederik Julius, norsk präst, f. 1758 på Fyn, kom 1784 till Norge, där han bekläddе åtskilliga prästerliga ämbeten, tills han 1804 blef stiftsprost i Odense. Redan följande året återvände han till Norge som biskop öfver Akershus stift och innehade detta ämbete till sin död, 1822. År 1814 var han ledamot af det urtima storting, som afslöt föreningen med Sverige, 1817 blef han prokansler för universitetet, och 1818 krönte han Karl Johan i Trondhjems kyrka. Hufvudsakligast utmärkte sig B. genom den smidighet, hvarmed han fogade sig efter alla växlingar och förändringar. Han började 1814 som Fredrik VI:s trogne undersåte, var sedan en af Kristian Fredriks ifrigaste anhängare, men närmade sig efter konventionen i Moss till Karl Johan, som innan årets slut i honom egde en varm beundrare. Dessa alltför påtagliga omkastningar ådrogo honom en mängd förebråelser och tillvitelser, som icke sällan funno sitt uttryck i Kristianias tidningar. Såsom biskop gjorde han sig mest förtjänt genom den omsorg han egnade skolväsendet i sitt stora stift. Y. N.

Bèche [bē'ʃ], Henry Thomas de la, engelsk geolog, f. i London 1796, d. därstädes 1855, var sedan 1839 chef för den då upprättade geologiska undersökningen (''Geological survey'') i Storbritannien och Irland samt för den därmed förbundna bergsskolan. B. var tillika direktor för ''Museum of practical geology'', hvars rikhaltiga geologiska och paleontologiska samlingar af honom grundlades, samt för det geologiska sällskapet i London (''Geological society''). Han hade dessförinnan gjort fleråriga resor i Schweiz, Frankrike och på Jamaica. Bland hans många skrifter må nämnas: *A tabular view of the classification of rocks* (1827), *Sections and views of geological phenomena* (1830), *Geological manual* (1831), *Researches in theoretical geology* (1834), *Geological observer* (1851) m. fl. E. E.

Bec-Hellouin [bäkkellωã'], de, kommun i franska dep. Eure, 21 km. n. ö. om staden Bernay. Omkr. 600 inv. B. är bekant för sitt gamla kloster, ett af de vackraste i Normandie, grundlagdt 1034 af Hellouin, herre till Bonneville-sur-Bec, samt för sin där snart efteråt af Lanfranc, Anselm af Canterbury m. fl. inrättade skola, som blef berömd öfver hela Europa. Af klostret återstår ett högt, i 15:e årh. byggdt torn.

Becher, Johann Joachim, tysk kemist och nationalekonom, f. troligen 1625 i Speier, företog resor i Sverige, Holland och Italien, var därefter en tid professor i medicin vid Mainz' universitet och lifmedikus hos kurfursten af Bajern, men utnämndes 1666 till kejserligt råd och medlem af kommerskollegiet i Wien, hvarefter hans verksamhet gällde de mest olikartade merkantila projekt, bl. a. guldmakeri. Sedan han 1676 fallit i onåd vid kejsarhofvet, tillbragte han resten af sitt lif i Holland och Storbritannien samt slutade sin mycket äfventyrliga bana i London 1682 eller 1685. — B:s skrifter äro synnerligen många och olikartade. Inom kemien ligger hans betydelse ej så mycket i faktiska upptäckter som i systematisering och förklaring af förut bekanta fakta. Enligt honom utgöras alla oorganiska ämnen af några få enkla jordarter, nämligen smältbar, brännbar och merkurialisk jord, representanter för smältbarhet, brännbarhet och flyktighet. Dessa trenne jordarter finnas, enligt honom, i alla metaller, ehuru i olika förhållanden. I förening med vatten bilda de salter, och i synnerhet bildas genom denna förening en viss ''ursyra'', hvilken ingår såsom beståndsdel i alla syror. B:s mening att i metaller och brännbara kroppar ingår en brännbar jord, som vid förbränningar bortdrifves, innehåller första uppränningen till den af Stahl utbildade flogistiska kemien. Bland B:s många kemiska arbeten är *Physica subterranea* (1669) det viktigaste. — Såsom nationalekonom (kameralist) var B. en af de förnämste tyske merkantilisterna. Som de fleste merkantilistiske författare var han en ifrig beundrare af Holland och hyllade handelsfriheten i princip, dock såsom vanligt starkt modifierad af grundsatsen att det helas väl går före den enskildes. Mot de tre farorna ''monopolium'', ''polypolium'' (allas oordnade deltagande i näringslifvet) och ''propolium'' (förköp) påyrkade han statens vidsträckta ingripande eller rättare statsproduktion, genom spannmåls- och varumagasin, arbetshus och bank; en del af detta kom också till utförande i Österrike. Hans åsikter härom äro nedlagda i hans ekonomiska hufvudarbete, *Politischer discurs von den eigentlichen ursachen des auf- und abnehmens der städte, länder und republicken* (1667, 6:e uppl. 1759); i det senare, encyklopediska verket *Psychosophia oder seelenweisheit* (1678) ha hans felslagna förhoppningar framkallat helt andra, delvis kommunistiska yttranden. Se v. Erdberg-Krczenciewski, ''Johann Joachim Becher, ein beitrag zur gesch. der nationalökonomik'' (1896). P. T. C.* E. Hkr.

Becher, Alfred Julius, tysk revolutionär, musiker, f. 1803 i Manchester, af tysk släkt, egnade sig åt juridiska studier vid tyska universitet. Som student blef han häktad för demagogiska stämplingar. Senare slog han sig ned som advokat i Elberfeld, blef därpå redaktör af en handelstidning i Köln och utgaf sedermera i Düsseldorf en tidning för konst och litteratur. Han blef 1838 professor i musikalisk teori i Haag och 1840 i London professor vid en musikalisk akademi. 1845 kom han till Wien, där han utgaf en biografi öfver Jenny Lind (*Jenny Lind, eine skizze ihres lebens*, 2:a uppl. 1847). Marsdagarna 1848 ryckte honom in i politikens hvirfvel. Han blef medlem af den demokratiska centralkommittén och (i juni) hufvudredaktör för det revolutionära bladet ''Der radikale''. Efter upprorets besegrande blef han fängslad, dömd till döden och skjuten (23 nov. s. å.). B. var vän till Mendelsohn och rätt verksam som kompositör och musikskriftställare.

Bechgaard [-går], Julius, dansk tonsättare, f. 1843, elev af Leipzigs konservatorium 1859—61, senare af Gade, har skrifvit en mängd pianostycken och sånger äfvensom musik till Drachmanns *Strandbyfolk* (''Strandbybor'', Stockholm 1884) och operan *Frode* (1893). A. L.

Bechst., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för J. M. Bechstein.

Bechstädius, K. N. Se Beckstadius.

Bechstein. 1. Johann Matthäus B., tysk ornitolog och forstman, f. 1757, d. 1822, utöfvade som lärare i skogsväsendet ett väckande inflytande och var ganska produktiv som författare. Bland hans ornitologiska arbeten intager *Naturgeschichte der hofund stubenvögel* (5:e uppl. 1870) främsta rummet. — 2. Ludwig B., den förres brorson, tysk författare, f. 1801, d. 1860 som bibliotekarie hos hertigen af Sachsen-Meiningen, skref dikter, historiska romaner och noveller m. m., men förvärfvade sig större anseende genom sina sagosamlingar, särskildt de från Thüringen. På svenska öfversattes en af dessa samlingar under titel "Sagor för unga och gamla" (1867).

Bechstein, Karl, tysk pianofabrikant, född i Gotha 1826, död 1900, etablerade sig, efter studier i London och Paris, 1856 i Berlin, där hans från början oansenliga fabrik snart tog en betydande fart. Nu lämnar den öfver 4,000 instrument årligen, och dess konsertflyglar anses vara bland de bästa i världen. A. L.

Bechtel, Fritz, tysk språkvetenskapsman, f. 2 febr. 1855 i Durlach (Baden), studerade i Heidelberg och Göttingen samt promoverades 1876 till filos. doktor. Efter ytterligare studier i Strassburg och Berlin habiliterade sig B. som privat docent för indoeuropeisk språkvetenskap i Göttingen 1878. Han blef e. o. professor därstädes 1884 och professor i indoeuropeisk språkvetenskap i Halle 1895. B. är en af de mera framstående, om också ej banbrytande, representanterna för den indoeuropeiska språkvetenskapen i Tyskland. Utom större och mindre afhandlingar i tidskrifter har B. utgifvit: *Bartholomäus Willents litauische übersetzungen mit einer einleitung* (1882), de eoliska, arkadiska, fokiska, lokriska, megariska och (till en del) ödoriska inskrifterna i den af Collitz påbörjade "Sammlung der griechischen dialektinschriften", hvars utgifvare B. varit från och med 3:e bandet, *Die thasischen inschriften, Die ionischen inschriften* (1884, 1887), *Die hauptprobleme der vergleichenden lautlehre seit Schleicher* (1892), *Die einstämmigen männlichen personennamen des griechischen, die aus spitznamen hervorgegangen sind* (1898) och *Die attischen frauennamen* (1902). Slutligen bör nämnas att B. deltagit i utgifvandet af 2:a upplagan af Ficks berömda arbete "Die griechischen personennamen". K. F. J.

Bechtelistag. Se Bechteltag.

Bechteltag, Bechtelistag l. Berchtoldstag (ty.), folkfest, som firas i Schweiz 2 jan., i södra Tyskland 6 jan.

Bechuaner. Se Betsjuaner.

Bec-jaune [bäkk-jån], fr., gulnäbb, nybakad student. Se Deposition och Pennalism.

Beck. 1. *Kem. tekn.* Den svarta återstod, som erhålles vid inkokning af tjära, hvarvid mera flyktiga ämnen, hufvudsakligen kolväten, bortgå och genom förtätning gifva beckolja. Det af furu- eller grantjära erhållna becket är en vid vanlig temperatur spröd, i lindrig värme mjuknande massa, som består af mer eller mindre förändrade, hartsartade ämnen och brinner med starkt sotande låga. Trätjärebecket användes bl. a. till kalfatring af fartyg, till facklor, sammansmält med harts till att fästa håren i borstar och penslar och försatt med något talg till s. k. skomakarbeck. Det vid destillation af stenkolstjära erhållna becket är hårdare, har högre smältpunkt och användes till framställning af konstgjord asfalt och briketter. — Beck af asfalt användes inom byggnadstekniken som tätningsmedel mot fukt och vatten. P. T. C. (G. H—r.)

2. (*Pix pini, pix solida*), *farm.* De delvis vidbrända hartsartade kropparna i beck (brandhartser) ega en viss antiseptisk och på samma gång retande verkan, hvarjämte beckets egenskap att intimt häfta vid föremål fått utvärtes medicinsk användning. Invärtes har beck gifvits i piller såsom magmedel för att höja aptiten samt motverka jäsning, vidare mot luftrörskatarr, lungsot, kroniska hudåkommor samt katarrer i blåsa och urinrör. Sådan användning af medlet kommer dock numera knappt i fråga. Utvärtes brukas beck såsom beståndsdel i plåster (se Beckplåster) och salfvor för att verka vidhäftande, lindrigt hudretande och antiseptiskt. C. G. S.

Beck, Joakim, dansk riksräntmästare, var af själländsk adlig ätt och herre till ättens stamgods Förslev. I konungens tjänst inträdde han sannolikt omkr. 1518 såsom sekreterare. 1539 nämnes han första gången som räntmästare, och denna ansvarsfulla post beklädde han sedermera i 30 år. B. innehade en mängd förläningar, såsom Everdrup och Vindslev (från 1558) samt Djurlev (från 1563), och han var "en mycket brukbar och duktig man, hvars namn man ständigt och jämt återfinner i dåtida regeringsakter". Han afled 25 jan. 1572. Från honom härstamma den nu utdöda danska adliga ätten Beck och den svenska friherrliga och grefliga ätten Beck-Friis. C. H. T.

Beck, David, holländsk porträttmålare, f. i Delft 1621, d. i Haag 1656, var lärjunge af A. van Dyck och egde på sin tid europeiskt rykte. Han besökte England, där han mycket anlitades af Karl I, Frankrike, Danmark och Sverige, där han åren 1647—51 vistades i Stockholm såsom drottning Kristinas "konterfejare". 1652 var han bosatt i Amsterdam. 1653 uppehöll han sig i Rom. Enligt en af Houbraken meddelad, men obekräftad uppgift, afled han af gift. Ett af hans arbeten, porträtt af *drottning Kristina* (knästycke), finnes i Nationalmuseum i Stockholm. I svenska statens samlingar finnas ytterligare af hans hand ett signeradt porträtt af *Gustaf Horn* (Gripsholm), hvarjämte staten tillhöriga porträtt af *Karl X Gustaf* samt af *A. Wittenberg* härröra från honom. På Skokloster ses bilderna af *Per Brahe d. y.* och *Axel Oxenstierna*. Han målade därjämte många andra porträtt af framstående svenska personligheter, såsom flera olika af drottning Kristina, andra af änkedrottning Maria Eleonora, drottning Hedvig Eleonora, hertig Adolf Johan, L. Torstenson, Louis De Geer, M. G. De la Gardie, Axel Oxenstierna, Wittenberg, Ax. Lillie, Gabriel Bengtsson Oxenstierna, H. K. v. Königsmarck, Douglas, af utlänningarna Hugo Grotius, Salmasius, Cartesius, Voss, Chanut, Bourdelot, Naudé m. fl. De flesta af dessa porträtt

medfördes af drottning Kristina till Rom, och dessa äro nu försvunna. Af ett och annat finnas dock kopior, såsom af L. De Geers samt af Descartes' (på observatoriet i Stockholm). Andra blefvo med stor talang reproducerade i kopparstick af den med B. samtida i Stockholm verksamme framstående polske gravören Jeremias Falck. Dessutom målade B. under af drottning Kristina bekostade resor vid utländska hof åtskilliga furstporträtt, såsom af hertigen af Orléans, danska konungaparet o. s. v. Somliga af dessa porträtt voro dock förmodligen endast kopior efter framstående samtida konterfej af annan artists hand. Så är det t. ex. sannolikt att B. utfört den goda kopia efter A. v. Dycks bild af Karl I af England, som finnes på Gripsholm. (O. G—g.)

Beck, Jakob Siegmund, tysk filosof, f. 1761, d. 1842 som professor i Rostock, var personlig lärjunge till Kant och gjorde till sin uppgift att tolka dennes filosofi. Därvid förnekade han, liksom samtidigt Fichte, Kants lära om "tinget i sig" och trodde sig därmed träffa Kants verkliga mening, i det han renade den från den dogmatism, som Kant blott af pedagogiska skäl låtit stå kvar. Medvetandet kan ej gå utom sig själf, och hvad tinget är i och för sig, oberoende af vår uppfattning däraf, är därför en rent meningslös fråga. För förklarandet af vår erfarenhet kan filosofien därför ej gå tillbaka till någon annan grund än "den ursprungliga föreställningen", som är den förståndets handling, som åstadkommer den ursprungligt syntetiska, objektiva enheten. B:s framställningssätt var tungt och svårläst, och då han därjämte ej gick så djupt, men i samma riktning som den i entusiastisk stil förkunnande Fichte, kommo hans skrifter ej att utöfva något större inflytande på den filosofiska utvecklingen, trots deras oförnekliga tankevärde. Hans hufvudarbete är *Erläuternde auszug aus den kritischen schriften des herrn professor Kant* (1793—96), hvars tredje del han gaf den betecknande undertiteln: *Einzig-möglicher standpunkt, aus welchem die kritische philosophie beurtheilt werden muss.* Den intressanta brefväxlingen mellan Kant och B. har hvad B:s bref angår utgifvits af R. Reicke i "Aus Kants briefwechsel" (1885) och hvad Kants angår af Dilthey i "Archiv für die geschichte der philosophie II". S—e.

Beck, Johann Tobias, tysk teolog, f. 1804 i Balingen i Württemberg, d. 1878 i Tübingen. Efter flera års prästerlig verksamhet kallades B. 1836 till Basel, där han som akademisk lärare, teologisk skriftställare och predikant utöfvade ett alltjämt stigande inflytande. Genom ny kallelse förflyttades han 1843 till Tübingen och var inom dess teologiska fakultet under 35 år professor i dogmatik och etik samt föreläste äfven inom exegetiken och pastoralteologien. B., som inom 19:e årh:s teologi var hufvudrepresentanten för den från den schwabiska teosofien uppvuxna bibliska realismen eller bibelteologien, har i sina många skrifter utvecklat och försvarat denna åskådning. Den traditionella teologiens läroutveckling lider enligt honom af en ensidig logisk formalism, och kyrkoläran i dess historiskt betingade utgestaltning har ett blott sekundärt intresse. Den kristna läran (skriftläran), som bildar en inom sig sluten enhet, en lefvande organism, eger sin enda kunskapskälla i den heliga skrift och härledes ur denna genom en s. k. pneumatisk skrifttolkning. Det substantiella tänkesättet behärskar hela hans teologiska system. Gud är en substantiell lifspotens, Guds nåd är en real lifsinverkan, hos Jesu person betonas den sedliga lifsutvecklingen, och hos den kristne är nådens reala lifsinverkan och lifsutveckling hufvudsaken. Rättfärdiggörelsen såsom en juridisk akt skjutes åt sidan. Inom eskatologien hyllar B. en realistisk kiliasm, som kommer honom att intaga en reserverad hållning gentemot många samtida företeelser på det praktiskt kyrkliga området, exempelvis missionsverksamheten. Den beckska teologien har icke blott i Tyskland, utan äfven i Sverige och Finland varit mycket uppmärksammad. Bland dess svenske målsmän må nämnas O. F. Myrberg, V. Rudin och J. A. Ekman. De mest betydande af B:s skrifter äro: *Einleitung in das system der christl. lehre. Propädeutik* (1838, 2:a uppl. 1870), *Die christliche lehrwissenschaft* I. *Logik* (1841, 2:a uppl. 1875), *Leitfaden der christlichen glaubenslehre* I—II (1862, 2:a uppl. 1869), *Die christliche liebeslehre* I—II (1872—74), *Umriss der biblischen seelenlehre* (1843, 3:e uppl. 1873), *Gedanken aus und nach der Schrift* (1859, 2:a uppl. 1878), *Pastorallehren des neuen testaments* (1880), *Christliche reden* I—VI (1836—70), *Christliche ethik* (1882—83), *Briefe und kernworthe* (1895), *Christliche glaubenslehre* I—II (1886—87) samt postuma exegetiska arbeten öfver *Timoteusbrefvet* (1879), *Romarbrefvet* (1884), *Uppenbarelseboken* (s. å.), *Efeserbrefvet* (1891) och *Petrusbrefven* (1896). Bland svenska öfversättningar märkas: "Kristliga tal, ordnade efter kyrkoårets texter" (1872), "Den bibliska själalärans grunddrag" (2:a uppl. 1873), "Kyrka och stat samt deras förhållande till hvarandra" (1875), "Tankar ur och enligt skriften" (1880—81), "Om nådavalet" (1893) m. fl. Se B. Riggenbach, "T. Beck, ein schriftgelehrter zum himmelreich" (1888), O. Pfleiderer, "Die entwickelung der protestant. theologie in Deutschland seit Kant" (1896), och Brömel, "Homilet. charakterbilder" II (1874). J. Hdr.

Beck. 1. Frans B., bokbindare, f. 22 mars 1814 i byn Gau-Bickelheim i Rhen-Pfalz, lärde bokbindaryrket och kom vid 26 års ålder till Sverige, hvarest han 1843 vardt egen mästare i Stockholm. Han sparade ingen möda för att höja sitt yrke, såväl i fråga om den vanliga bokbindningen som särskildt i fråga om praktband, hvilka från början blefvo en af firman med allt större framgång odlad specialitet. De första åren var B. inskränkt till de då vanliga monteringarna af pärlbroderier, men han öfvergick snart till mera själfständiga orneringar med stålstift, punkter i guldpressning, rika guld- eller silfverbeslag eller montering af träskulptur. B. erhöll bland andra utmärkelser medaljen Litteris et artibus 1882, guldmedalj vid utställningen i Malmö 1881 och diplom såsom hedersmästare i Berlins bokbindarförening s. å. Död i Stockholm 15 maj 1888.

2. Johan Viktor B., den föregående son, bokbindare, f. 12 mars 1852 i Stockholm, erhöll sjuttonårig handtverksföreningens stora silfvermedalj, genomgick Tekniska skolan och upptogs 1876 som delegare i faderns affär, hvilken han 1886 öfvertog. Han besökte 1872, med ett statens resestipendium, utställningen i Köpenhamn samt 1873 världsexpositionen i Wien, där han lyckades erhålla någon inblick i ett nytt konstindustriellt förfaringssätt, läder mosaik, hvilket han sedan på egen hand fört betydligt framåt. Från 1881 förvärfvade han sig

äfven skicklighet i läderplastik (punsning i tjockt läder till rent reliefarbete). De många praktarbeten af nämnda två slag, hvilka från början af 1880-talet årligen utgått från firmans verkstad, hafva samtliga utförts af B. själf, den ende i vårt land, som i nämnvärd mån utöfvat dessa svåra, men tacksamma konstindustrigrenar. Han blef 1881 samtidigt med fadern hedersmästare i Berlins bokbindareförening och erhöll bl. a. guldmedalj på utställningarna i Paris 1894 och i Lybeck 1895. Till firmans 50-årsjubileum 1893 utgaf han en illustrerad minnesskrift, innehållande bl. a. *Spridda drag till bokbinderiets i Sverige historia 1843—1893*.

3. Julia B., den föregåendes syster, textarinna, målarinna, f. 23 dec. 1853 i Stockholm, studerade vid konstakademien 1872—78 och utmärkte sig för sina konstnärligt utförda textningar, bl. a. i guld, silfver och färger, till de album och diplompärmar, som af fadern utfördes. Hon studerade därefter målarkonsten i Paris samt väckte på salongen 1880 uppseende med ett självporträtt. Fröken B., som alltsedan 1880-talet varit bosatt i närheten af Paris, har utom porträtt målat stämningsfulla landskap samt emellanåt återvändt till textningskonsten.

Beck, Karl Isidor, tysk skald af judisk släkt, f. 1817 i Baja, Ungern, d. 1879 på vårdanstalten i Währing vid Wien, väckte stort uppseende genom den lyriska diktsamlingen *Nächte. Gepanzerte lieder* (2 bd, 1838) — hvars undertitel väl är förebilden för Talis Qualis "Sånger i pansar" —, *Der fahrende poet* (s. å.) och versnovellen *Jankó, der ungarische rosshirt* (1842; 3:e uppl. 1870). Åskådlighet och kraft i skildringen af Ungerns natur och folklif, ett varmt deltagande för de nödställde, hänförelse för friheten, rikedom på måleriska situationer, fantasi och klangfullhet i uttrycket voro de egenskaper, som gjorde honom berömd. Sorger och sjukdom bröto likväl tidigt hans skaparkraft, och efter *Lieder vom armen mann* (1846) visade hans diktning aftagtning. Större delen af sitt lif tillbragte B. på resor, rolöst kringflackande från land till land.

Beck, Johann Nepomuk, tysk operasångare, f. 1828 i Pest, anställdes 1853 med lysande villkor i Wien, pensionerades 1885 och dog 1904 i Pressburg. Han gasterade 1861 på k. operan i Stockholm som *Rigoletto* och *Tell* i operorna af samma namn och som *Karl V* och *Ashton* i operorna "Ernani" och "Lucie". Bland hans öfriga roller märkas *Don Juan*, *Nelusco* och *Tsaren* (i "Tsar och timmerman"). B:s röst var en djup baryton, af väldig och jämn klang. — Hans son Joseph, f. 1850, d. 1903, var äfvenledes barytonist och sedan 1880 anställd vid stadtteatern i Frankfurt am Main, förut vid hofoperan i Berlin. A. L.

Beck, Vilhelm, dansk präst, f. 30 okt. 1829 i Örslev vid Slagelse på Själland, blef 1865 kyrkoherde i Örum nära Grenaa i Jylland och 1874 i sin födelsesocken, där han redan 1856—65 hade varit kaplan hos sin fader. Redan 1861 ledare af "Kirkelig forening for indre mission", fick han denna omdanad till uttryck för en kraftig väckelseriktning. Denna förening växte småningom till en andlig makt i landet och vann synnerligen stor anslutning i flera landsändar, framför allt i Jylland. Från 1862 utgaf B. själf dess tidning, som 1900 hade uppnått ett prenumerantantal af 16,000, och från 1890 dessutom ett tilläggsblad, som hade 3,800 prenumeranter. Han utöfvade likaledes en utomordentlig verksamhet som kringresande predikant och egde ett obegränsadt inflytande på sina anhängare. B. hade böjelse för våldsamma uttryck. Hans förkunnelse var allvarligt kristlig och strängt ortodox, men bar en pietistisk prägel samt stod i afgjord motsättning både till grundtvigianismen och den vetenskapliga teologien. I synnerhet hade han 1896 en häftig sammanstötning med universitetets professorer, emedan de enligt hans mening icke visade bibeln tillbörlig vördnad genom att hylla den nya bibelkritiken. B. utgaf flera predikosamlingar: *Fjorten prædikener* (1867; "Fjorton predikningar", 1868), *Nyt og gammelt* (1869; 4:e uppl. 1887), *Fra livets kilde* (1881) och *Paa livets vej* (1885). Han dog 30 sept. 1901. Hans *Erindringer* utkommo 1900. E. Ebg.

Beck, Friedrich von, friherre, österrikisk militär, f. 1830, deltog i de ungerska och italienska krigen 1849 och italienska kriget 1859, blef 1866 öfverste, 1878 fältmarskalklöjtnant och friherre, 1881 chef för generalstaben och 1889 fälttygmästare.

Beck, Ellen, dansk sångerska, f. 1873 nära Kallundborg, elev af Algot Lange i Köpenhamn och Devilliers i Paris, har debuterat som *Ingeborg* i "Drot og marsk", men hufvudsakligen egnat sig åt konsertsång samt uppträdt med framgång flerstädes i Tyskland och Skandinavien (Stockholm 1902—04) äfvensom i London och Paris. Hon eger en kraftig mezzosopran och ett patetiskt föredrag. A. L.

Beckasin (fr. *bécassine*, dimin. af *bécasse*, morkulla), *zool.*, är dels liktydigt med det äldre släktnamnet *Scolopax*, hvilket innefattade såväl morkullorna som de egentliga beckasinerna, dels namn endast på de sistnämnda. Dessa fåglar tillhöra snäppfamiljen (*Totanidæ*), till största delen allmänt kända och vidt utbredda gråfläckiga vadarfåglar, som utmärka sig genom sina spetsiga, smala vingar och sitt långa, böjliga näbb, med näsborrarna liggande närmare öfverkäkens kanter än dess rygg och hvar sida af öfverkäken försedd med en fåra, hvilken sträcker sig från näsborrarna ända ut mot näbbets spets. Denna är öfverdragen med en mjuk hud, i hvilken en stor mängd känselkroppar äro inbäddade. Från de öfriga snäppartade fåglarna skilja sig våra morkullor och beckasiner genom sina stora ögon, hvilka häntyda på deras nattliga leinadssätt, genom sina jämförelsevis långa, ända till basen från hvarandra fria tår, af hvilka den mellersta framtån är ungefär af samma längd som tarsen, och slutligen genom sitt synnerligen långa och raka näbb. De till Skandinaviens fauna hörande arterna af denna grupp kunna urskiljas efter följande schema:

A. Underbenet (skenbenet) är helt och hållet fjäderklädt; hjässan har ljusare tvärstreck (släktet *Scolopax*, arten *Sc. rusticola*, morkulla).

B. Nedre delen af underbenet bar; ryggen har två ljusare långstreck; blott i dundräkten synes en antydan till ljusare tvärstreck på hjässan (släktet *Telmatias*).

a. Den mörkbruna hjässan har en långsgående, ljusare midtlinje.

α. Tarsens längd är större än halfva näbblängden; bröstet (stundom äfven buken) har mörka tvärfläckar (*T. major*, dubbelbeckasin).

β. Tarsens längd är mindre än halfva näbblängden; bröstet och buken (på de full-

vuxna) äro hvita, ofläckade (*T. Gallinago*, enkel-beckasin l. horsgök).

b. Pannans och hjässans mörkbruna färg är icke delad genom någon ljusare midtlinje (*T. Gallinula*, half-enkel-beckasin l. härsnäppa).

Alla dessa arter äro till sitt lefnadssätt utpräglade vadare, som älska fuktiga, sumpiga trakter, där de med sitt känsliga näbb rota i dy eller bland mossa och nerfallna löf för att söka sin föda. Denna består af insekter, maskar och små snäckor. De båda nämnda släktena skilja sig från hvarandra däruti, att morkullorna äro skogsfåglar, då däremot de egentliga beckasinerna träffas vid mera öppna myrar, mossar, sjöar och flodstränder. Deras egendomliga färgteckning, i synnerhet på ryggen, en blandning af brunt, svart och gult, påminner om öfriga nattfåglar, såsom nattskärran och ugglorna, men deras flykt erinrar snarare om flädermössen, ty de spetsiga vingarna gifva dem en hastig fart, bruten i konstiga krumbukter. På marken röra de sig mera likt hönsfåglarna, och liksom dessa ”trycka” de för påkommande faror. Sina häckplatser hafva de i norden; men emedan de ej kunna hämta sin föda i frusen mark, komma de till våra nejder först med vårens inbrott. Vintern tillbringa de i mellersta eller södra Europa och i Afrika. F. A. S.*

Beckasinskyttet är en i vårt land särdeles värderad jaktform. Trots den fortgående torrläggningen af för dessa fågelarter tjänliga värp- och uppehållsplatser torde ännu finnas här och där, ej minst i fjälltrakterna, goda och gifvande beckasinmarker. Jakten sker med hjälp af stående fågelhund. Dubbla beckasinen erbjuder ett ganska lätt skott och ”håller” bra för hunden, hvaremot enkla beckasinen icke ”trycker” så länge och jämväl är svårare att fälla. Enkla och dubbla beckasinen äro fridlysta i Norrbottens, Västerbottens och Jämtlands län 1 jan. —31 juli, inom Malmöhus, Kristianstads, Hallands och Blekinge län 1 jan.—10 juli samt i öfriga delar af riket 1 jan.—20 juli. Den lilla läckra halfenkla beckasinen är icke inbegripen i denna fridlysning. H. Szs.

Beckaskog, gods i Skåne. Se Bäckaskog.

Beckblomster. Se Tjärblomster.

Beckbyxa, skämtsam benämning på en kofferdisjöman. En örlogs-sjöman däremot benämnes ofta bläskjorta. R. N.*

Beckenham [be'knəm], raskt framåtgående stad i engelska grefsk. Kent, 15 km. s. om London. 26,330 inv. (1901). En mängd vackra boställen för engelska affärsmän.

Becker (Beckern), von, svensk-finsk adlig släkt, som härstammade från Livland, dit den under 1300-talets senare hälft lär hafva inkommit från Danmark.

1. Johan von B., f. 1610, gjorde sig ett äradt namn bland trettioåriga krigets officerare och adlades 1653. Han var då kapten vid den engelske protektorn Cromwells lifgarde. Sedermera åtföljde han Whitelocks ambassad till Sverige, återinträdde under Karl X i svensk tjänst och deltog, såsom öfverste för ett värfvadt engelskt regemente, i stormningen af Köpenhamn (febr. 1659). Sedermera kämpade han under Turennes och Condé. Dödsåret olika uppgifvet (1675, 1677, 1678). (L. W:son M.)

2. Johan Vilhelm von B., den föregående son, f. 1655, var 1686—91 anställd vid den svenska kontingenten till det tyska rikets krigsmakt mot turkarna och deltog därunder i stormningen af Ofen samt i slagen vid Mohácz och Szlankemen. Sedermera deltog han i det nederländska kriget och i Sveriges egna krig under Karl XII. 1717 utnämndes han till generalmajor och 1718 till öfverkommendant i Malmö samt blef friherre 1720 och erhöll afsked 1721. Sedermera bosatte han sig i Hellestads socken i Skåne, där han dog, 1733. (L. W:son M.)

3. Herman Fredrik von B., den föregåendes broder, f. 1660 (?), blef 1692 kapten vid Åbo läns regemente och deltog i slagen vid Narva (1700) och Jakobstadt (1704) samt i striderna om Livland. Efter Rigas kapitulation (1710) stannade han på sina gods i Livland till 1721, då han gick i preussisk tjänst och blef generalmajor. Sedan blef han naturaliserad preussisk adelsman med namnet von Becker-Roettlinger. Död 1747. (L. W:son M.)

4. Karl Johan von B., sonsons son af B. 2, f. 1775 i Västergötland, blef 1798 v. häradshöfding och 1800 auditör samt fick 1803 lagmans titel. Han var en rik man och hade mycket anseende i sin ort. B. skref flere dikter i den gamla skolans smak och emottog fem prisbelöningar af Svenska akademien, bl. a. stora priset 1817 för en mycket prosaisk *Sång till konung Gustaf III:s ära*. 1820 utgaf han *Försök i skaldekonsten*. Död 1831 på sin gård Traneberg i Västergötland.

5. Reinhold von B., sonsons sonson af B. 1, finsk språkforskare, f. 1788 i Kangasniemi socken, Savolaks, blef 1813 docent och 1816 adjunkt i historia vid Åbo (sedermera Hälsingfors) universitet samt fick 1834 professorstitel. Från 1829 till 1856 bestred han translatorstjänsten för finska språket i senaten. Död i Hälsingfors 1858. — Både i språkvetenskapen och på andra områden af litteraturen kan B. sägas hafva återupptagit verksamhetsgrenar, som före honom låg tid legat nere. Redan 1819 företog han språkliga studieresor i landet och upptecknade därunder några ”runor” om Väinämöinen, tillhörande kretsen af de episka sånger, som Elias Lönnrot sedermera sammanställde i Kalevala. 1820 började han utgifva den första sedan 1776 på finska utkomna tidningen, ”Turun viikko-sanomat” (Åbo veckoblad), som fortgick i elfva år. I denna tidning hänvisade han åtskilliga gånger till de gamla episka runorna. B. var ock den förste, som framkastade en vink om möjligheten att till ett helt sammanställa de ännu tillgängliga kvädena om Väinämöinen. 1824 utgaf han *Finsk grammatik*, den första finska språklära efter B. Vhaels ”Grammatica fennica”, som utkom 1733. B. upptog där resultaten af såväl sina egna som samtida forskares undersökningar; afdelningen om syntaxen är af synnerligen stort värde äfven för vår tid. Som translator hade B. till åliggande att öfversätta regeringshandlingar från svenska till finska, och därigenom kom han i tillfälle att så godt som nydana det finska officiella skriftspråket. V.*

6. Frans Josef von B., den föregåendes son, finsk läkare, f. 19 juni 1823, blef student i Hälsingfors 1839, filos. magister 1844, med. kandidat 1847, med. licentiat 1850 och med. doktor 1860 samt 1854 den förste innehafvaren af lärostolen i fysiologisk kemi och farmakologi vid Hälsingfors universitet, efter det att han 1853 utgifvit en afhandling *Om kolhydraternas förändring inom den lefvande*

djurkroppen. Snart nog drogs han dock öfver till oftalmologien, och då 1871 en extraordinarie professur inrättades för densamma, förordnades B. att förestå denna och den därmed förenade kliniken för ögonsjukdomar. Såsom praktisk ögonläkare åtnjöt B. ett stort anseende; såsom lärare i ögonläkekonst var han oförtruten och tillgodogjorde på ett utmärkt sätt det tillgängliga materialet för undervisningen. Bland hans skrifter märkes i främsta rummet afhandlingen *Untersuchungen über den bau der linse bei dem menschen und den wirbelthieren* (i "Archiv für ophthalmologie", 1863), i hvilken han lämnar den första riktiga framställningen af linsfibrernas utveckling och förlopp. Dessutom offentliggjorde han ett antal kasuistiska meddelanden m. m. B. tog 1885 afsked från professuren och dog i Hälsingfors 21 nov. 1890. Största delen af sin efterlämnade, icke obetydliga förmögenhet testamenterade han till Hälsingfors stad för inrättande af en blindanstalt. R. T—dt.

7. Adolf von B., den föregåendes broder, finsk genremålare, f. i Hälsingfors 1831, blef 1848 student och var 1869 till 1892 lärare i teckning vid universitetet. Han var den förste finne, som valde Paris till konstnärlig utbildningsort. B. hämtar sina motiv mestadels ur barnavärlden och folklifvet, i synnerhet det franska och österbottniska. Äldre och figurrikare taflor af B. äro bl. a. *På dödsbädden* (1874; finsk allmogebild) och *Efter middagen* (parisisk arbetarfamilj-scen). I senare taflor med vanligen endast en eller två figurer har han egnat särskildt intresse åt belysningseffekter; så i *Après la séance* (1880), *Litet åt katten* (parisisk slakterbild, 1882) och *På kafét* (1885). Vid världsutställningarna i Paris 1878 och 1889 var han kommissarie för den finska konsten. 1879 tillades honom professors namn och värdighet. (G—g N.)

Becker, Rudolf Zacharias, tysk folkskriftställare, f. 1752, d. 1822, uppsatte som lärare vid den basedowska "Philantropin" i Dessau "Dessauische zeitung für die jugend" (1782), hvilken 1797 fick namnet "Nationalzeitung der deutschen". 1791 grundade B. "Anzeiger", som 1806 fick titeln "Allgemeiner anzeiger der deutschen". Af fransmännen blef han 1811 kastad i fängelse. För de lidanden, hvilka han där utstod under 17 månader, redogjorde han i en skrift, som utgör ett intressant bidrag till tidens historia. B:s förnämsta verk är folkboken *Noth- und hülfsbüchlein für bauersleute oder lehrreiche freuden- und trauergeschichte des dorfes Mildheim* (1787—98), i hvilken han på ett lefvande och tilltalande sätt visar, hur ett förvildadt samhälle kan förbättras genom en ändamålsenlig självbildning. B. grundlade Beckerska bokhandeln i Gotha.

Becker, Karl Ferdinand, tysk språkforskare, f. 1775, d. 1849, studerade först teologi och egnade sig därefter åt läkarvetenskapen. 1823 anordnade han en uppfostringsanstalt, som vann mycket förtroende. Hans lärarverksamhet föranledde honom att vinnlägga sig om språkvetenskapen. B. utarbetade en stor mängd filologiska arbeten, bl. a. *Die deutsche wortbildung* (1824), *Ausführliche deutsche grammatik* (1836—39), *Organism der deutschen sprache* (1841—42), *Der deutsche stil* (1848, 3:e uppl. 1883) och *Lehrbuch des deutschen stils* (1850). B. ville åstadkomma en omdaning af grammatikan genom att göra ordens betydelse i stället för deras form till grundval för sitt system. Språket är, enligt hans mening, en efter strängt logiska lagar bildad organism. Alla ordformer utvecklas ur satsen, och därför skall grammatikan utgå från den i satsen uttryckta tanken. B. sökte konstruera en allmän filosofisk språklära, men kom därigenom ofta i strid med den historiska språkforskningens resultat. Under lång tid skrefvos en mängd läroböcker efter Beckers s. k. logiska metod, som förr, särdeles på 1850-talet, åtnjöt stort anseende äfven i Sverige.

Becker, Karl Friedrich, tysk historieskrifvare, f. 1777 i Berlin, d. 1806, var 1798—1800 medlem af seminariet för lärda skolor i Berlin. Hans hufvudarbete är *Die weltgeschichte für kinder und kinderlehrer* (9 bd, 1801—05; flera upplagor på svenska), hvilket genom sin ändamålsenliga plan och lifliga framställning vann utomordentligt bifall. Senare bearbetningar af detsamma hafva gifvit det större vetenskapligt värde, men också utplånat dess ursprungliga populära prägel och behagliga stil. (Den af W. Müller verkställda omarbetningen och fortsättningen utgafs 1894—99 illustrerad i svensk bearbetning af O. W. Ålund.) B. har ock skrifvit *Erzählungen aus der alten welt für die jugend* (1801—03).

Becker, Christiane Louise Amalie, född Neumann, tysk skådespelerska, f. 1778, dotter till en teaterförfattare och skådespelare, engagerades trettonårig vid hofteatern i Weimar och var redan i sitt femtonde år dess främsta älskarinna i sorg- och lustspelet. Af hofvet samt af skalderna Goethe, Schiller och Wieland var hon mycket uppburen. 1793 ingick hon äktenskap med en komiker Becker, men dog redan i sitt tjugonde år, 1797. Goethe firade hennes minne i elegien "Euphrosyne". Hennes förnämsta roller voro *Emilia Galotti*, *Ofelia*, *Amalie* i "Die räuber" och *Luise* i "Kabale und liebe". Hon står som en af de mest poetiska företeelserna i tyska teaterhistorien. I Weimars park är en minnesvård öfver henne rest.

Becker, Wilhelm Adolf, tysk klassisk filolog, f. 1796, d. 1846 som professor i klassisk fornkunskap vid universitetet i Leipzig, gjorde allmänheten bekant med det antika privatlifvet genom sina lifligt skrifna och vetenskapligt noggranna arbeten *Gallus oder römische scenen aus der zeit August's* (1838; i nyaste bearb. 1880—82) och *Charikles. Bilder altgriechischer sitte* (1840; i nyaste bearb. 1877—78), båda arkeologiska studier i romanform. B:s förnämsta verk är hans genom omfattande insikter och säker metod framstående *Handbuch der römischen alterthümer* (2 bd, 1843—46), fortsatt af Marquardt med bd 3—5 (1849—67; ny bearbetning, tills. med T. Mommsen för statsrätten, 1871—88).

Becker, Karl Ferdinand, tysk orgelspelare och musikalisk skriftställare, f. 1804 i Leipzig, d. 1877, blef 1837 organist i nämnda stad och var 1843—56 professor vid därvarande konservatorium. Han var ifrig medarbetare i "Neue zeitschrift für musik" och redigerade en tid "Allgemeine musikalische zeitung". B. är berömd både som orgelspelare och komponist, men egentligen är det inom musiklitteraturen, som han gjort sig ett namn. Af hans skrifter må framhållas: *Systematisch-chronologische darstellung der musikalischen literatur* (1836—39), *Die hausmusik in Deutschland im 16:n, 17:n und*

18:n jahrh. (1840), *Die tonwerke des 16:n und 17:n jahrhunderts* (1847) m. fl. A. L.

Becker, Peter Villemoes, dansk historiker, f. 1808, d. 1877, var 1839—75 präst på landet. För arkivforskningar gjorde han 1836—38 utländska resor, bl. a. till Sverige, och nedlade frukten af dessa i *Samlinger til Danmarks historie under kong Frederik III:s regjering* (1847—57). Hans mindre afhandlingar utkommo 1875—76 i 2 bd. E. Ebg.

Becker, Johann Philipp, tysk radikal politiker, f. 1809, d. 1886, var först borstbindare, men slog sig efter revolutionen 1830 med ifver på politik, flyttade 1837 till Schweiz, där han ifrigt deltog i de inre striderna, samt var 1848 och 1849 verksam vid upproren i Baden och Pfalz. Därefter slog sig B. ned i Genève, där han slöt sig till socialisterna och det internationella arbetarförbundet. Han sökte 1860 upprätta en tysk Garibaldi-legion och uppträdde 1864 mot den slesvig-holsteinska rörelsen i Tyskland.

Becker, Nikolaus, tysk författare, f. 1809 i Rhenprovinsen, d. 1845, är känd genom den patriotiska dikten *Rheinlied* (”Sie sollen ihn nicht haben, den freien deutschen Rhein”, 1840), som mottogs med stormande jubel i hela Tyskland och erhöll mer än 100 tonsättningar. Alfred de Musset svarade med visan ”Nous l'avons eu, votre Rhin allemand!” och Lamartine med ”Marseillaise de la paix”.

Becker, Jakob, tysk genremålare, f. 1810 i Dittelsheim vid Worms, d. 1872 som professor vid Städelska konstinstitutet i Frankfurt a. M., gjorde sig känd genom poetiska framställningar ur det rhenländska folklifvet. Hans *Af blixten dödad herde* (Frankfurt) vann en betydande popularitet.

Becker, Konstantin Julius, tysk komponist och musikskriftställare, f. 1811 i Freiberg i Sachsen, var 1837—46 medarbetare i ”Neue zeitschrift für musik” och dog 1859. Af hans kompositioner äro hans *sånger* mest bekanta. För öfrigt skref han en opera, instrumentalmusik och teoretiska verk, t. ex. *Harmonielehre* (1844) och *Männergesangschule* (1845) m. fl. A. L.

Becker, Tyge Alexander, dansk historiker, f. 1812, d. 1869, var sedan 1849 anställd vid geheimearkivet och från 1851 sekreterare i ”Selskabet for fädrelandets historie” samt utgifvare af ”Danske magazin”. Tidigare utgaf han 1839—51 tidskriften ”Örion”, hvilken bl. a. innehåller värdefulla bidrag till släkten Limbeks historia, och lämnade 1844—57 texten till Richardts *Prospecter af danske herregårde*. 1865 skref B. en vacker skildring, *Herluf Trolle og Birgitte Gjöe*. B. har äfven författat historiska romaner: *Klaus Limbek den yngre* (1855, 2:a uppl. 1866), *Bondekrigen* (1858, 2:a uppl. 1887), *En familiehistorie* m. fl. E. Ebg.

Becker, Karl Ludwig Friedrich, tysk målare, f. 1820 i Berlin, studerade därstädes, i München, Paris, Rom och Venezia. Hans kostymtafior med anekdotiskt innehåll, pittoresk anordning och virtuosmässigt utförande väckte mycket bifall. Af dem må nämnas *Othello berättar sina äfventyr för Desdemona* (Breslaus museum), *Karl V hos Fugger* och *Karneval* (båda i Berlins nationalgalleri), *Karl V hos Tizian*, *Dürer i Venezia*. Död i Berlin 1900.

Becker, August, tysk målare, f. 1821 i Darmstadt, utbildade sig i Düsseldorf, reste 1844 i Norge, därefter i Schweiz och Tyrolen samt sist i Skottland. Död i Düsseldorf 1887. Bland hans bilder från Norge må nämnas *Alpenglühen* och *Romsdalsfjäll i midnattssol* (bägge 1846) samt *Norsk högslätt* (1861).

Becker, Karl, tysk statistiker, f. 1823 i Oldenburg, tjänstgjorde som officer i oldenburgska och schleswig-holsteinska arméerna 1842—51, studerade sedan ekonomi och statistik vid universiteten i Göttingen och Berlin samt öfvertog 1855 ledningen af Oldenburgs statistiska byrå och ställdes 1872 i spetsen för Tyska rikets statistiska ämbetsverk. Från denna befattning erhöll han 1891 afsked och afled 1896. De flesta af B:s många arbeten ingå i Oldenburgs och Tyska rikets officiella statistiska redogörelser. Af hans enskilda arbeten är mest bekant det 1874 utkomna *Zur berechnung von sterbetafeln an die bevölkerungsstatistik zu stellende anforderungen*. K. S.

Becker, Otto, tysk läkare, f. 1828 i Mecklenburg-Strelitz, blef 1859 med. doktor i Wien, kallades 1868 till professor i oftalmologi i Heidelberg och afled 1890. Utom en mängd smärre afhandlingar har han utgifvit tvenne större monografier, *Die pathologie und therapie der linse* (1876) och *Zur anatomie der gesunden und kranken linse* (1883).

Becker, August, tysk författare, f. 1828 i Klingenmünster, Pfalz, d. 1891 i Eisenach. Under försakelser och umbäranden skaffade sig B. skol- och universitetsbildning och egnade sig efter 1850 åt litteraturen. 1859—64 var han redaktör för ”Isarzeitung”, det ”stortyska” partiets organ. Af hans verk må nämnas eposet *Jung Friedel* (1854), berättelserna *Novellen* (1856), *Aus dorf und stadt* (1869) samt de stora romanerna *Des rabbi vermächtnis* (1866—67, 2:a uppl. 1884), *Vervehmt* (1868), *Der karfunkel* (1870), *Der nixenfischer* (1871), *Meine schwester* (1876), *Maler Schönbart* (3 uppl. 1878), *Auf waldwegen* (1881) och *Die graue Jette* (1890).

Becker, Jean, tysk violinist, f. 1833 i Mannheim, d. 1884, har med största bifall gjort konstresor genom nästan hela Europa (i Stockholm uppträdde han 1861). I Florens grundade han 1866 den berömda ”Florentinska stråkkvartetten” (Becker, Masi, Chiostri och Hilpert), som öfverallt på sina resor väckte det mest välförtjänta erkännande genom dittills oöfverträffad klangskönhet, nyansering och finkänslig uppfattning. I nyare sammansättning (Becker, Masi, Pfisterer, Hegyesi), konserterade densamma i Stockholm 1878. — Hans son, Hugo B., violoncellvirtuos, f. 1864, elev af Grützmacher m. fl., är sedan 1896 professor vid Hochs konservatorium i Frankfurt am Main och har komponerat saker för violoncell. Hans spel berömmes för klassisk nobless. A. L.

Becker, Albert Ernst Anton, tysk tonsättare, f. 1834, d. 1899, blef 1881 kompositionslärare vid Scharwenkas konservatorium i Berlin och 1891 dirigent för domkören därstädes. B. blef ryktbar egentligen genom sin stora *mässa* i B moll (1878), därnäst genom sin *Reformationskantat* (1883). Han skref äfven operan *Loreley*, oratoriet *Selig aus gnade*, motetter, psalmer, solosånger, en prisbelönt symfoni, stråkkvartett, stycken för piano, violin, orgel m. m. A. L.

Becker, Reinhold, tysk tonsättare, f. 1842, egnade sig till en början åt violinspel, ledde 1884—94 med framgång Dresdens ”Liedertafel” och fick 1898 titeln kungl. professor. B. är mest bekant

genom sina manskörer, men skref äfven diverse instrumentalsaker samt operor (*Frauenlob*, *Ratbold*). A. L.

Be'ckerath, Hermann von, tysk finansman och politiker, f. 1801 i Krefeld i Westfalen, d. därstädes 1870, började 1838 egen bankirverksamhet, blef 1847 medlem af den första förenade landtdagen i Berlin och uppträdde där i liberal anda som en entusiastisk anhängare af Tysklands enhet under Preussens ledning. Hans anseende var så stort, att han fick i uppdrag att författa svars-adressen på trontalet. 1848 invaldes han i nationalförsamlingen i Frankfurt och tillhörde där högra centern. I aug. 1848 blef han riksfinansminister, men afgick redan i sept. s. å., då parlamentet genom förkastandet af vapenstillståndet i Malmö afgjordt bröt med Preussen. B. erhöll i sept. i uppdrag att bilda ett nytt preussiskt kabinett, men det konstitutionella program, han då tillställde konungen, gillades ej af denne. Som medlem af preussiska andra kammaren (1849—51) bekämpade B. ifrigt Manteuffels politik. I febr. 1850 valdes han till medlem af Erfurt-parlamentet. 1851 drog han sig tillbaka till privatlifvet och egnade sig sedan hufvudsakligen åt sin stora bankiraffär. Jfr Kopstadt, "H. v. Beckerath" (1874).

Beckern, släkt. Se Becker, sp. 1141.

Beckers, Hubert, tysk filosof, f. 1806 i München, d. 1889, blef 1847 professor i filosofi vid Münchens universitet. B. ansågs tillhöra Schellings förnämste lärjungar, och hans viktigaste verk äro egnade hans mästare, såsom *Über die bedeutung der schellingschen metaphysik* (1861) och *Schellings geistesentwickelung* (1875).

Becket [be'kit], Thomas à, engelsk prelat, äfven känd under namnet Thomas of Canterbury, f. i London sannolikt 1118, blef, sedan han studerat i Oxford, Paris och Bologna, ärkedjäkne hos ärkebiskop Teobald af Canterbury. Sedan B., på denne sin gynnares rekommendation, 1155 blifvit anställd såsom kansler hos Henrik II, ådagalade han på denna plats en lysande duglighet såväl i diplomatiska som krigiska värf. Han blef också lärare för tronföljaren och vann i så hög grad konungens ynnest, att de två sades hafva blott ett hjärta och en själ. När ärkebiskopsstolen i Canterbury blef ledig, lät Henrik, 1162, välja B. till Teobalds efterträdare. Med uppstigandet på ärkebiskopsstolen ändrade B. helt sin kyrkopolitiska uppfattning. Konungen hade räknat på att i sin vän och hjälpare finna ett troget stöd i kampen mot hierarkien och den andliga makten; men B., som nu utbytt sitt praktälskande lefnadssätt mot allvar, försakelser och from askes, uppträdde såsom en försvarare af de extremt hierarkiska idéerna och såsom en beskyddare af sina stamförvanter, de af normannerna hårdt förtryckte angelsaxerna. Då B. i sin kyrkopolitik ej fann väntadt stöd hos biskoparna eller ens hos påfven (Alexander III) själf, tvangs han 1164 gifva sitt bifall till konstitutionerna i Clarendon, hvilka stadgade statens makt öfver kyrkan och ställde de andlige under den världsliga lagskipningen. Men B. återkallade snart det honom aftvungna samtycket, och då han till följd däraf s. å. ställdes inför rätta i Northampton och där in contumaciam dömdes till höga böter, jäfvade han domstolen, vädjade till påfven, Alexander III, samt flydde till Frankrike, hvarifrån han, skyddad af landets monark, åter bjöd sin konung trots. På kriget mellan Frankrike och England följde fred och därmed år 1170 en skenbar försoning mellan konungen och B., som nu återvände till sitt ärkebiskopsdöme. Hemkommen, uppträdde han likväl genast lika trotsigt mot konungen, och då denne förbittrad uttryckte sin undran, om han då aldrig skulle blifva prelaten kvitt, begåfvo sig fyra af hofmännen till Canterbury och mördade ärkebiskopen i själfva kyrkan (1170). Detta öfverilade dåd medförde Henriks slutliga nederlag i kampen mot hierarkien. B. blef 1173 kanoniserad, och konungen måste följande år göra offentlig bot på hans graf. Hans minne firades årligen, och med särskilda högtidligheter hvart 50:e år. Det engelska folket, som i honom äfven vördade kämpen mot de normanniske tyrannerna, vallfärdade till grafven, tills Henrik VIII, efter sin brytning med påfven 1538, lät förklara honom ovärdig helgonglorian och förstöra befintliga bilder af honom. Se vidare J. Morris, "Life and martyrdom of St. Thomas Becket" (1885). E. V. M. (T. H—r.)

Beckford [be'kfed], William, engelsk författare, f. 1760 i London, d. 1844 i Bath, ärfde en stor förmögenhet efter sin far, som var lordmayor i London, gjorde vidsträckta resor och lät på flera ställen i England uppföra magnifika slott åt sig, där han bl. a. samlade ett betydande bibliotek. B. debuterade med satiren *Biographical memoirs of extraordinary painters* och vann sitt rykte genom *The history of the caliph Vathek*, som skrefs 1782 samt utkom 1786 i engelsk öfversättning och 1787 i franskt original. "Vathek" är en vild österländsk historia, berättad med lysande fantasi, gäckande satir och episk storhet; den var Byrons förtjusning, och ett parti af den, *The hall of Eblis*, har haft inflytande på dennes "Manfred". B:s resebeskrifningar och romaner äro mindre viktiga. 1891 utgåfvos hans verk i London af Bettany, den franska upplagan af "Vathek" 1876 af Mallarmé. Jfr C. Redding, "Memoirs of Will. Beckford" (1858), och en essay af Whibley (1900).

Beck-Friis [fris], svensk adlig ätt, som härstammar från danska adliga ätten Beck, hvaraf en gren blef svensk i sammanhang med Skånes afträdande (den i Danmark kvarblifna grenen utdog i början af 1700-talet). Joakim Beck (f. 1684, d. 1741), som jämte sin broder Korfitz Ludvig 1723 introducerades på svenska riddarhuset, ärfde 1731 från släkten Friis stamhuset Hevringholm (med Essendrup och Tustrup) samt fick 1733 tillåtelse att förena denna släkts namn och vapen med sitt eget; 1735 fick han såsom arfvinge af Korfitz Ulfeld dennes af svenska regeringen beslagtagna gods Torup och Bosjökloster. Hans brorsöner upphöjdes 1770 i friherrligt stånd, och för en af dem, (den barnlöse) Joakim B. (se nedan 1), hvilken sålt Hevringholm och i stället såsom fideikommiss inköpt Fiholm i Södermanland och som 1771 upphöjts i grefligt stånd, äfvensom för dennes brorson Korfitz Ludvig utfärdades 1791 grefvebref. I detta bestämdes, att värdigheten skulle åtföljа endast äldste sonen eller innehafvaren af fideikommissen Börringe och Fiholm, hvilka egendomar förklarades för grefskap; den, som, i den ordning fideikommissförfattningen innehåller, innehafver dessa egendomar, är — af hvad släkt han vara må — i och med det-

samma han tillträder dessa, "grefve Beck-Friis" och skall antaga det beck-friisiska vapnet.

1. Joakim B., grefve, riksråd, f. 18 juli 1722, blef 1757 hofrättsråd i Göta hofrätt och 1761 revisionssekreterare. 1763 utnämndes han till landshöfding i Kronobergs län, kallades 1769 såsom en af hattarnas mest betydande män (han var 1755 och 1769 ledamot af sekreta utskottet) till riksråd, men afsattes i maj 1772 jämte sex andra riksråd, när mössorna kommit till makten. Gustaf III återkallade honom i aug. s. å., men vid rådkammarens upplösning 1789 entledigades han ånyo, för att s. å. inträda i rikets ärendens allmänna beredning. 1771 upphöjdes han till grefve (se släktöfversikten). Död på Börringe kloster 3 aug. 1797.

2. Korfitz Augustin B., den föregåendes brorsons sonson, grefve, landthushållare, riksdagsman, f. i Stockholm 12 febr. 1824, blef 1840 student i Lund, promoverades där 1844 till filos. doktor och beträdde s. å. såsom attaché i Paris den diplomatiska banan, hvilken han lämnade 1852 såsom andre sekreterare i kabinettet. Såsom själfskrifven ledamot af ridderskapet och adeln bevistade han ståndsriksdagarna 1850—66 och var 1867—84 ledamot af första kammaren för Malmöhus län samt innehade därunder allt sedan 1867 plats i statsutskottet. Han var 1870—73 vice ordförande och 1873—82 ordförande i Malmöhus läns hushållningssällskap, hvilket 1883 kallade honom till hedersledamot och öfverlämnade åt honom sin stora guldmedalj. 1880—91 var han ordförande i styrelsen öfver Alnarps landtbruksinstitut och utnämndes 1881 till hedersledamot af Landtbruksakademien. Sedan sin faders död (1870) var B. innehafvare af grefskapet Beck-Friis. Han dog å Börringe kloster 16 april 1897. — Hans son friherre Hans Joakim B.-F., f. 1861, kansliråd och chef för legationsafdelningen i utrikesdepartementet 1896, legationsråd i Paris 1900, är sedan 1903 envoyé i Konstantinopel.

3. Lave Gustaf B., den föregåendes broder, friherre, diplomat, f. 19 maj 1834 på Fiholm, Södermanland, blef 1851 student i Lund samt aflade 1852 kansli- och 1854 hofrättsexamen. Efter att en kortare tid hafva auskulterat i hofrätten öfver Skåne och Bleking beträdde B. 1856 den diplomatiska banan såsom attaché i Petersburg och utnämndes s. å. till andre sekreterare i kabinettet. Han var legationssekreterare i Konstantinopel 1858—61 och i London 1861—68, därefter några månader chargé d'affaires i Madrid samt kabinettssekreterare 1869—70. Sistnämnda år utnämndes han till envoyé extraordinaire och ministre plénipotentiaire i Köpenhamn, där han stannade ända till 1902 och vann allmän tillgifvenhet. Död på Bosjökloster 20 juli 1904. J. Th. W.

Beckgrund, en etsningsgrund, bestående af burgunderbeck och harts. Grunden, som är genomskinlig, användes ofta af kopparstickare och etsare till retuscharbeten. A. T—g.

Beckholmen, en söder om den egentliga Djurgården i Stockholm belägen liten holme. Då antalet ångfartyg i Stockholm mot slutet af 1840-talet började ökas betydligt och bristen på torrdockor gjorde sig gällande, inköpte Stockholms grosshandelssocietet 1848 denna holme och anlade därstädes tvenne i berget insprängda skeppsdockor. Arbetet utfördes af dåv. öfversten Nils Ericsson och fullbordades år 1850. Sedermera hafva dockorna undergått åtskilliga förbättringar, så att nu den ena är 102, den andra 99 meter lång. Skeppsdockorna lyda under en styrelse af fyra personer, en tillsatt af k. m:t och tre af grosshandelssocietetens deputerade, och stå under närmaste tillsyn af en dockmästare.

Beck-kol, en tät, bituminös stenkolsvarietet, som har mussligt brott och becksvart färg. Den är stundom så fast och så litet spröd, att den låter skära, fila och svarfva sig utan att splittras samt antager vid slipning en vacker polityr af stark fettglans, hvarför den, hufvudsakligen förr, användts för tillverkning af s. k. sorgsmycken (broscher, nålar, armband m. m.). Den tyska benämningen är *gagat*, den engelska *jet*. Numera torde ifrågavarande ämne bearbetas endast vid Whitby i Yorkshire och därifrån komma i handeln. E. E.

Beck-kvast, en sticka eller mindre käpp, klufven i ena ändan och försedd med borst af kabelgarn eller öfverklädd med fårskinn. Sådana kvastar nyttjas vid beckningen af bordläggningsnåt o. d. ombord på fartyg. R. N.*

Beckklufva. Se Favus.

Beckman, Nils, nidskrifvare, f. i Heide, i Ditmarschen (födelse- och dödsår obekanta), förvärfvade juris doktorsgrad i Orléans 1666 och erhöll genom rekommendation af riksmarsken Gabriel Oxenstierna, för hvilkens son han varit informator i Königsberg, 1667 en professur i romersk rätt vid det nyupprättade universitetet i Lund. Hans juridiska lärdomsmeriter voro synnerligen klena. B. gjorde sig under sin lärarverksamhet i Lund sorgligt ryktbar genom intriger och nidskrifter mot sin kollega, den ryktbare Samuel v. Pufendorff, som han tillvitade kätterska villomeningar och ateism. På grund af dessa tvistigheter nödgades B. 1673 fly till Danmark, hvarifrån han fortsatte sina nidskrifverier; 1675 blef han af svenska regeringen förklarad ärelös och landsförvisad. Efter att en tid ha fört ett kringirrande lif i Tyskland, öfvergick han till katolicismen och blef föreståndare för S:t Mikaels kloster vid Bamberg.

Beckman, Johan Vilhelm, hymnolog, f. 18 sept. 1792 i Gårdsby församling nära Växjö, blef 1814 student i Uppsala och prästvigdes 1818 i Växjö. Sedan han under några år tjänstgjort såsom adjunkt och kateket i Maria och Katarina församlingar i Stockholm, blef han 1824 komminister i Klara — en befattning, som han innehade till sin död, 10 april 1873. — År 1824 utgaf B. *Minnen af lediga stunder*, en samling dikter och uppsatser på prosa. 1843 uppträdde han med sitt hymnologiska förstlingsverk, *Schwedische bearbeitungen und uebersetzungen der sequenzen "Dies iræ" und "Stabat mater"*, och 1845 utkom första häftet af hans stora verk *Den nya svenska psalmboken, framställd uti försök till en svensk psalmhistoria* (fullbordadt 1872). År 1863 offentliggjorde han *Svensk psalmhistoria i sammandrag* och *Svensk psalmhistoria i kort sammandrag*. B. var en flitig och samvetsgrann forskare på sitt område och anses för en god auktoritet i frågor rörande den svenska hymnologien. Som kateket ådagalade han stor förmåga och lefvande intresse, organiserade en ny kateketskola i Katarina församling och ledde 1821—29 en växelundervisningsskola för gossar, hvilken uppkallades efter honom. (K. H.)

Beckman. 1. Anders Fredrik B., teolog,

f. 23 okt. 1812 i Hjälstads socken af Skaraborgs län, blef 1830 student i Uppsala, 1836 filos. doktor och 1837 docent i teoretisk filosofi. 1841 tog han teologie kandidat-examen och lät prästviga sig samt öfverflyttades till den teologiska fakulteten såsom docent i dogmatik och moralteologi. Mot slutet af sistnämnda år utnämndes han till lektor i filosofi och 1842 till samma befattning i teologi vid gymnasium i Skara. 1847 blef han adjunkt i teologi vid Uppsala universitet och fick strax därpå prosttitel. Sedan B. under flera terminer haft förordnande att föreslå professuren i pastoralteologi och 1850 blifvit teologie licentiat, utnämndes han 1851 till professor i dogmatik och moralteologi. 1853—62 var han ledamot af bibelkommissionen och deltog sistnämnda år i upprättandet af "Fjellstedtska skolan" i Uppsala. 1860 blef han teologie doktor, 1863 förste teologie professor och domprost samt 1864 biskop i Härnösand. I denna egenskap höll han två prästmöten (1867 och 1872) samt visiterade största delen af det vidsträckta stiftets församlingar. 1875 utnämndes han till biskop i Skara, där han höll tre prästmöten (1878, 1883 och 1889). Vid 1865—66 års riksdag var B. självskrifven ledamot af prästeståndet och understödde då med värme förslaget till ny riksdagsordning. 1867—72 var han representant för Västernorrlands län i första kammaren och satt under alla dessa riksdagar i lagutskottet; 1868 hade han därjämte plats i kammarens tillfälliga utskott för behandling af läroverksfrågor. 1870 medverkade han kraftigt till genomförande af den grundlagsförändring, hvarigenom utvidgade medborgerliga rättigheter beredde för främmande trosbekännare. Han bevistade såsom självskrifven ledamot kyrkomötena 1868, 1873, 1878, 1883 och 1888 samt början af 1893 års kyrkomöte, som han på grund af sjukdom måste lämna. Han afled på Brunsbo biskopsboställe vid Skara 24 sept. 1894.

Tillsammans med L. A. Anjou utgaf B. 1849—51 "Tidskrift för svenska kyrkan" och skref däri flere uppsatser, bl. a. en om *Statskyrka och prästerskap*, som väckte en mera ovanlig uppmärksamhet såsom utgörande en protest mot den högkyrklighet, som framträdt på andra håll, särskildt i den teologiska fakulteten vid Lunds universitet. Dessa sina åsikter uttalade han ännu bestämdare i tidningen "Väktaren" (1856) genom *Anmärkningar vid Svensk kyrkotidnings lära om kyrkan*, hvilken afhandling s. å. särskildt utgafs. Åren 1861—67 utgaf B. "Theologisk tidskrift" (sedermera fortsatt af andra) och författade för denna flera värdefulla afhandlingar, bl. a. *Nya testamentets lära om Kristi gudom*, som tillika utgör en granskning af Viktor Rydbergs arbete "Bibelns lära om Kristus" och åtföljes af ett bihang om Renans "Jesu lefnad" (1862 och 1863; särskildt utgifven sistnämnda år), *Melanchthons verksamhet såsom vetenskapsman och särdeles såsom theolog* (1863), en mot K. J. Boströms "Anmärkningar om helveteläran" riktad uppsats *Om den eviga osaligheten* (1864), *Om hvilodagen* (1865), *Är Kristus i sin förut-tillvaro idealmänniskan och icke Gud?* (1865), *Om betydelsen af Kristi försoning. Anmärkningar, föranledda af P. Waldenströms skrift om försoningens betydelse* (1874) m. fl. I tvenne af de program B. utfärdade såsom Uppsala universitets rektor offentliggjorde han afhandlingarna *Om grunderna för den heliga skrifts kanoniska anseende* (1859) samt *Om landsförvisning såsom påföljd för affall från vår evangeliska lära* (s. å.). För öfrigt utgaf han flera akademiska afhandlingar (på latin), rektorsprogram, predikningar, tal äfvensom större och mindre uppsatser i åtskilliga tidskrifter och tidningar. Af de teologiska och kyrkliga spörsmål, som under senare årtiondena stått på dagordningen i vårt land, gifves det icke många, i hvilka ej B. offentligen yttrade sig, och det oftast som vän af ett sundt och sansadt framåtskridande. Stundom ingrep han jämväl i frågor af rent politisk natur. (J. P.)

2. Ernst Johan B., den föregående son, skriftställare, politiker, f. 10 maj 1850 i Uppsala, aflade mogenhetsexamen vid Härnösands läroverk 1868, blef s. å. student i Tübingen och uppehöll sig de åtta följande åren hufvudsakligen i utlandet, under studier af företrädesvis nationalekonomi och (i England och Nord-Amerika) uppfostringsväsendet. 1876—79 var B. folkskoleinspektör i Södermanland och ifrade därunder särskildt för slöjdundervisningens införande samt inrättade med af landstinget anslagna medel ett småskoleläraringsseminarium i Södertälje. Med anledning af den s. k. Sundsvallsstrejken — den största strejk vårt land dittills bevittnat — uppehöll sig B. sommaren 1879 bland sågverksarbetarna i Sundsvalls distrikt och meddelade resultaten af sina bland dem drifna sociala studier i en artikelserie i "Stockholms dagblad", hvilken i flere afseenden ställde strejkens ledning och orsaker i en ny belysning. Detta föranledde hans insättande i den bland sågverksegarna under landshöfding Treffenbergs ordförandeskap tillsatta kommittén för främjandet af åtgärder till förbättrande af arbetarnas ställning. 1880—83 var B. redaktör för "Ny illustrerad tidning", som under denna tid vann en för svenska förhållanden vidsträckt spridning. 1884 studerade han på regeringens uppdrag, särskildt i Tyskland och England, vissa med arbetarskyddslagstiftningen sammanhängande frågor och insattes i den första stora arbetarförsäkringskommittén (1884—89), hvars arbetsutskott han större delen af tiden tillhörde. Från och med 1885 till hösten 1886 var B. "biträdande redaktör" i "Stockholms dagblad", egnade sig 1887 åt riksdagsarbetet (vid ett fyllnadsval i Stockholm 1886 hade han af det liberala partiet valts till ledamot af andra kammaren) och företog därefter på uppdrag af stiftelsen "Lars Hiertas minne" en resa till England för att studera dess "Charity organisation societies", hvaraf resultatet blef bl. a. de af B. utarbetade allmänna grunderna till stadgar för "Föreningen för välgörenhetens ordnande". 1 dec. 1887—4 dec. 1890 var B. hufvudredaktör för "Aftonbladet". Han häfdade där programmet allmän rösträtt, vallagsreform, värnande af församlingsfriheten, folkundervisningens utveckling, välgörenhetens ordnande m. m. samt bekämpade häftigt spannmålstullar och den kungl. propositionen om inskränkning i yttranderätten (den s. k. "munkorgslagen"). 1891—93 var B. ånyo riksdagsman för Stockholm och

valdes för 1903—05 till representant i andra kammaren för Södra Roslags domsaga (sedan en längre tid tillbaka är B. bosatt på det inom domsagan belägna Djursholm samt var 1891—1900 ordf. i dess bolags styrelse och större delen af tiden tillika verkställande direktör). Kammaren, där han slöt sig till liberala samlingspartiet, insatte honom 1903—04 i bevillningsutskottet, som valde honom till ordf. på sin 2:a afdelning. B. har såsom riksdagsman väckt motion bl. a. om ny vallag, om förliknings- och skiljenämnder mellan arbetare och arbetsgifvare, om arbetsstatistik och om regleringsplaner för egna hems- och villakolonier. Utom i ofvan nämnda kommittéer har B. varit ledamot i de 1886 och 1889 tillsatta nykterhetskommissionerna, i 1891 års arbetarskyddskommitté, i den 1894 af öfverståthållaren tillsatta kommittén för afgifvande af utlåtande ang. arbetslösheten i hufvudstaden, hvars kommunalrepresentation han tillhörde 1886—95, samt i kommittéerna 1896—97 och 1902—03 för afgifvande af förslag till de arbetsstatistiska undersökningarnas ordnande. Bland öfriga förtroendeuppdrag må nämnas ledamotskap i interparlamentariska rådet (såsom delegerad för riksdagens interparlamentariska gren har B. bevistat konferenserna i Kristiania 1899, Paris 1900, Wien 1903), ordförandeskap i Frisinnade landsföreningen, vid 5:e nordiska nykterhetsmötet (1902), i publicistklubben, som vid flere tillfällen utsett honom till delegerad vid journalistkongresser (vid den i Stockholm 1897 var han svensk generalsekreterare). 1893—99 var han rektor vid Stockholms nya samskola.

Utom politisk-publicistiskt skriftställeri har B. öfvat en omfattande litterär verksamhet. Han har dels lämnat bidrag till en mängd olika publikationer, bl. a. ”Nordisk familjebok” (flere artiklar i arbetarfrågan), dels i bokform utgifvit: *Från Nya verlden. Reseskildringar från Amerikas Förenta stater* (1877), *Från mäfvarnes land* (1880), *Amerikanska studier* (1883. 2. *Våra landsmän i Amerika*. II. *Pressen i Förenta staterna*), *Öfversikt öfver Förenta staternas undervisningsväsen* (1880; ingår såsom tillägg i den svenska öfvers. af Hesse-Warteggs ”Nord-Amerika i våra dagar”), *I tjenst hos främlingar. Svenska utvandrare i norra Tyskland* (1885), hvilken skrift närmast afsåg att påskynda utfärdandet af skärpta bestämmelser mot en viss klass utvandraragenter, *En bok om Djursholm* (1893; 2:a uppl. 1897), *En läkare* (doktor E. Westerlund; 2:a uppl. 1902), *Pax and Carlino* (New York och London, 1894; svensk öfvers. ”På egen hand”, s. å.), *Hvad arbetaren kostar på sig* (1899), ett första försök till en socialstatistisk framställning af arbetares utgifter för rusdrycker, *Ölet under bolagssystemet* (1902), *Den interparlamentariska unionen* (s. å.). B., som var en af stiftarna af föreningen emot lifsmedelstullar (1885), utgaf en tid dess skrifter. Hans flygskrift *Den stora presenten, sorta betraktelser öfver sädestull* (1887) utgick i 30,000 exemplar. — B. har uppträdt äfven såsom skald, med diktsamlingarna *Sånger* (1873) och *Skilda toner* (1891), den senare innehållande naturtaflor, finsko- och tankelyrik samt delvis tillhörande den politiska och sociala ”indignationspoesien”.

Beckman, Bror, tonsättare, f. 2 okt. 1866 i Kristinehamn, elev af Johan Lindegren 1885—90, var 1884—87 anställd i J. Bagges musikhandel i Stockholm och blef 1888 tjänsteman i försäkringsbolaget Volga. Han har komponerat en af Musikaliska konstföreningen prisbelönt *Violinsonat*, en mängd solosånger, stycken för piano och stråkorkester, *Flodsånger* med orkester, symfonidikten *Lyckan*, musik till skådespelet *En lyckoriddare* m. m. 1904 blef han ledamot af Musikaliska akademien. A. L.

Beckman, Karl Fredrik Natanael (Natan), språkforskare, pedagog, f. 26 jan. 1868 i Hassle, Skaraborgs län, blef 1886 student och 1895 filos. doktor i Uppsala, var 1895—97 docent i svenska vid därvarande universitet och 1897—1900 docent i samma ämne i Lund samt utnämndes 1902 till lektor i svenska och filosofisk propedeutik vid högre reallärоverket i Stockholm. B. har författat: *Om uppkomsten ock utvecklingen av sekundära nasalvokaler* (i ”Svenska landsmålen” 1893), *Bidrag till kännedomen om 1700-talets svenska* (1895), *Grunddragen af den svenska verslära* (1898), *Språkpsykologi och modersmålsundervisning* (1899), *Lärobok i logik* (1902) samt flera språkvetenskapliga och pedagogiska uppsatser i tidningar och tidskrifter. R—n B.

Beckmann, Fritz, tysk skådespelare, komiker, f. 1803, d. 1866, anställdes tidigt vid Königstadtteatern i Berlin, där han snart blef publikens gunstling bl. a. genom sin framställning af den berlinska ”eckensteher”-typen, hvilken B. utbildade i den af honom själf författade farsen *Eckensteher Nante im verhör*. 1846 fick B. lifstidsengagemang vid Burgteatern i Wien. Hans komik var full af godmodig kvickhet och erhöll en ypperlig folie genom hans väsendes oemotståndliga glädtighet. B:s änka donerade sin stora förmögenhet till en Friedrich-Beckmann-stiftelse i Wien, för understödjande af skådespelare.

Beckmann, Ludwig Konrad, tysk djurmålare, f. 1822 i Hannover, var i början vagnmakare och skref 1845 öfver detta yrke en bok, som utgått i flere upplagor. Hans böjelse för jakt bestämde honom att blifva djurmålare, men han dref därjämte zoologiska studier, som förskaffade honom anbud på direktörskapet för zoologiska trädgården i Hannover. Han verkade sedan i Düsseldorf och målade vildsvins- och björnjakter. B. har ock utgifvit jakthumoresker samt lämnat illustrationer till böcker och tidskrifter.

Beckmann, Ernst, tysk kemist, f. 1853 i Solingen (Rhenprovinsen), f. n. professor vid universitetet i Leipzig, är bekant genom sina organisk-syntetiska arbeten och framför allt genom sina metoder för molekularviktsbestämning. Han har nämligen konstruerat nu allmänt brukliga apparater för mätning af den genom upplösta ämnen framkallade kokpunktshöjningen och fryspunktsnedsättningen hos vätskor. Ur dessa temperaturdifferenser kan enligt van't Hoffs lag de lösta ämnenas molekularvikt beräknas. Den väsentligaste delen i B:s båda apparater är en termometer (”Beckmanns termometer”), som har så stor kvicksilfverreservoar och så fint stigrör, att $^1/_{100}$ grader direkt kunna aflåsas. För att termometerns dimensioner ej skola blifva för obekväma, är stigröret i sin öfre ända omböjdt och utvidgadt, så att den för temperaturmätningen använda kvicksilfvermängden efter behof kan varieras. Man aflåser således inga absoluta temperaturer, utan endast temperaturskillnader. H. E.

Beckmanns termometer. Se Beckmann (tysk kemist).

Beckmesser, namn på en nürnbergsk stadsskrifvare och mästersångare, hvilken Rich. Wagner i

sin ”Mästersångarna” framställt som typen för en afundsjuk och pedantiskt häcklande kritikast, för hvilken skaldegenialitetens nyheter äro en styggelse.

Beckolja. Se Beck.

Beckplåster, *emplastrum picis, farm.*, beredes enligt svenska farmakopéns föreskrift så, att venezianskt terpentin (1 del), gult vax (2 dlr), beck (4 dlr) och kolofonium (6 dlr) sammansmältas, hvarefter den smälta massan silas samt får afsvalna i kapslar af pergamentpapper. Beckplåster verkar hopklibbande och retar huden. S. J—n.

Be′cksia Schlüt., *paleont.*, en bägarformig, hexactinellid, under krittiden lefvande spongie.

Beckstädius (Bechstadius), Karl Nilsson, författare, f. 1690 i Kalmar, blef magister i Uppsala 1716, präst 1718, amiralitetspastor 1720 och kyrkoherde i Vissefjärda 1729. Död 1739. År 1734 utgaf han *Then adelige och lärde svenske siöman; thet är* I. *matrikel öfver Sveriges ridderskap och adel, hvilka uthaf siömän hafva theras uhrsprung.* II. *förteckning uppå några svenska siö- och ammiralitets-herrar och officerare, the ther igenom lärdom och studier hafva gjordt sig bekanta* etc., hvilket arbete, vitsordadt för tillförlitlighet och opartiskhet, är en föregångare till Gyllengranats och Tornqvists sjökrigshistorier. De af B. gjorda förarbetena till Kalmar stifts herdaminne voro af ej obetydligt gagn för utgifvarna af ”Clerus calmariensis” (A. Ahlqvist och N. I. Löfgren).

Beckträdet, *bot.* Se Icica.

Beckx, Pierre Jean, jesuitgeneral, f. 1795 i Sichem, nära Louvain, i Belgien, d. 1887 i Rom, upptogs 1819 i jesuitorden och användes tidigt i ömtåliga uppdrag. Sedan han i flere år varit biktfader hos den till katolicismen öfvergångne hertig Ferdinand af Anhalt-Köthen, utnämndes han 1847 till sin ordens prokurator i Österrike och anses såsom sådan icke hafva varit utan inflytande på Metternichs politik. Efter jesuiternas fördrifvande ur Österrike (1848), begaf sig B. till Belgien, där han blef biträde hos ordensprovinsialen och rektor för kollegiet i Louvain. Då jesuiterna åter fingo tillträde till de österrikiska staterna, blef B. först superior i Ungern och sedan provinsial för Österrike. 1853 blef han efter Roothans död jesuitgeneral och anses som sådan hafva genom sin klokhet och försiktighet i hög grad främjat ordens intressen. Han utgaf 1843 en andaktsbok, *Monat Mariæ*, hvilken upplefvat många upplagor (17:e 1901) och blifvit öfversatt till flere språk. På grund af hög ålder nedlade han sitt ämbete (1884) och efterträddes af Anderledy. Se A. M. Verstraeten, ”Leven van den hoogeerwaarden pater Petrus B.” (1889, tysk öfvers. af Martin, 1897). Jfr Jesuitorden.

Becque [bäkk], Henry François, fransk dramatiker, f. 1837 i Paris, d. 1899 därstädes, debuterade 1867 med operatexten *Sardanapale* (efter Byrons drama; musik af de Joncières), som efterföljdes af den genuina komedien *L'enfant prodigue* (1868) och det socialistiska femaktsdramat *Michel Pauper* (1870), hvilket trängdes i skuggan af krigsutbrottet och på nytt uppfördes 1886, å Odéonteatern, men med oviss framgång. Ett annat försök, *L'enlèvement* (1871), mottogs fientligt af publiken, som icke kunde förlika sig med det obevekligt realistiska drama (”le théâtre cruel”), hvars banbrytare B. var. Modfälld, egnade han sig åter odeladt åt börsaffärer, tills han framträdde med de i modererad stil hållna lustspelen *Navette* (1878) och *Les honnêtes femmes* (1880), hvilka rönte framgång. Han tog då steget fullt ut med den dystra familjekomedien *Les corbeaux* (1882), som framfördes på Théâtre français och uppväckte en storm i den litterära världen. Hans lustspel *La parisienne* (1885) hade en mer obestridd framgång. I naturalism har B. sedermera öfverflyglats af yngre partigängare. Hans egen vittra fysionomi präglas af en bitter uppriktighet i afslöjandet af människors nedrigheter och lumpenhet. Hans samlade skådespel, *Théâtre complet*, utgåfvos i 2 bd 1890 (ny uppl. i 3 bd 1898), och 1890 utkommo hans samlade journalistiska uppsatser, *Querelles littéraires*, kännetecknade af hänsynslös kärlhet.

Bécquer, Gustavo Adolfo Dominguez, spansk skald och novellförfattare, f. 1836 i Sevilla, d. 1870 i Madrid, var en af 1800-talets förnämste spanske diktare på vers och prosa. Härstammande på fädernet från svenska Pommern, var B. son till en fattig konstnär och broder till den framstående genremålaren Valeriano B. (d. 1870), som han ledsagade under dennes i arkeologiskt syfte företagna resor i Spanien, därunder samlande stoff till en del prosadikter och romantiska legender. För att skaffa sig lefvebröd nödgades B. lämna öfversättningar till dagliga tidningar, var en tid ”censor de novelas” och redigerade 1870 ”La ilustración de Madrid”. Hans litterära kvarlåtenskap utgöres af 3 band (utg. 1885), innehållande dels legender och noveller, dels lyrik. Såsom prosadiktare är B. en själsfrände till E. T. A. Hoffmann, såsom lyriker fullblodsspanjor med inflytande från Heine. Hans sköna, vemodiga dikter utmärka sig för enkel naturlighet och innerlig känsla. Ad. H—n.

Becquerel [bekkrä′ll]. 1. Antoine César B., fransk fysiker, f. 1788, d. 1878, blef 1809 officer i ingenjör-kåren och deltog som sådan i spanska kriget 1810—12. Kort därefter anställdes han som undervisnings-inspektör vid polytekniska skolan, men användes dock fortfarande i militära uppdrag och deltog i 1814 års fälttåg. Sedan 1815 egnade han sig uteslutande åt fysiska undersökningar och lärarverksamhet. 1837 blef han lärare vid ”Muséum d'histoire naturelle”. I sitt förnämsta verk, *Traité expérimental de l'électricité et du magnétisme, et de leurs phénomènes naturels* (1834—40), framställde han kritiskt och systematiskt såväl de af andra dittill gjorda rönen på elektricitetens och magnetismens fält som de af honom själf gjorda upptäckterna. Dessutom har B. (stundom med sonen Edmond som medarbetare) författat åtskilliga andra fysiska verk. Bland hans vetenskapliga forskningar böra särskilt nämnas undersökningarna om de elektriska egenskaperna hos turmalinen, om metallernas ledningsförmåga, om värmets verkningar hos dåliga värmeledare och om frambringandet af elektricitet genom kontakt mellan olika stycken hos samma metall.

2. Alexandre Edmond B., den föregående son, fransk fysiker, f. 1820, d. 1891, blef 1853 lärare i fysik vid ”Conservatoire des arts et métiers” i Paris och 1863 ledamot af Institutet samt efterträdde 1878 sin fader såsom lärare vid ”Muséum d'histoire naturelle”. B. är framför allt känd för sina intressanta undersökningar af solspektrum och fosforescensen. Utom de arbeten, som han författat tillsammans med sin far, bl. a. *Traité d'électricité et d*

agnétisme (1855—56) och *Résumé de l'histoire de électricité et du magnétisme* (1858), har han utgifvit *a lumière, ses causes et ses effets* (1867—68). Sedan 886 var han medlem af svenska vetenskapsakademien.

3. Antoine Henri B., den föregående son, ansk fysiker, f. 15 dec. 1852, var i Paris elev vid polytekniska skolan samt vid skolan för väg- och vattenbyggnader, blef 1892 lärare vid naturhistoriska museet i Paris och 1895 vid polytekniska skolan därstädes samt 1889 ledamot af Institutet. B. har hufvudsakligen egnat sig åt elektriciteten och elektrooptiken. Af största betydelse var hans upptäckt (1896), att uranhaltiga kroppar utsända ett slags strålar, hvilka

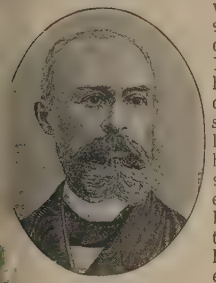

ter honom erhållit namnet "Becquerel-strålar". t dessa har han sedermera egnat ett ingående studium, och 1903 fick han för sin upptäckt ilfva Nobel-priset i fysik. Bland hans många arbeten märkas *Recherches sur la phosphorescence* 882—97), *Découverte des radiations invisibles émis par l'uranium et des phénomènes produits par s radiations* (1896—97) m. fl. Om de af honom ptäckta strålarna och deras betydelse se Becquerel-strålar.

Becquerel-strålar, *fys.* Niepre de S:t Victor nn för omkr. 50 år sedan, att ett uransalt, som satts för ljus, besitter en under flera månader oförsagad förmåga att göra intryck på fotografiska plåtar nligt uppgift af Le Bon). Han ansåg denna förelse bero på ett slags osynlig fosforescens (se d. o.) s uransaltet. Emellertid råkade hans upptäckt i ömska, och först i mars 1896 gjorde Henri Becquerel (se d. o.) om densamma och gaf den en likande förklaring. Becquerel studerade företeelsen ga och fann, att de nya "strålarna", som snart döllo namn efter honom, gingo genom svart papper h tunna plattor af metaller (särskildt aluminium). liknande iakttagelse hade något tidigare gjorts också af Le Bon, hvilken kallade företeelsen "svart s". Le Bon fann emellertid snart, att Becquerelålarna, mot Becquerels uppgift, ej likna ljusstrålar, n i motsats mot de förra äro underkastade brytning reflexion vid gränsytan mellan två olika medier som luft och glas), utan fastmer de s. k. katodr Röntgen-strålarna (se d. o.) och kunna anses a en blandning af dessa båda företeelser. Några cquerelstrålar böjas nämligen i ett magnetiskt fält, asom katodstrålarna (påvisadt af Giesel och Becque- 1899), andra åter tåla ej denna inverkan och na däri Röntgenstrålarna. För öfrigt jonisera de er och påverka fotografiplåtar, likasom katod- och ntgenstrålar. Le Bon anser Becquerelstrålarna (och en Röntgenstrålarna) vara af samma natur som odstrålarna, hvilka man numera anser bero på en erligt hastig rörelse hos små partiklar, de s. k. ktronerna. Dessa småpartiklar föra med sig elektitet (negativ) hos katod-strålarna, däremot icke hos ntgenstrålarna. Hos Becquerelstrålarna förekomma la fallen.

Man kallar uransalterna, som ega denna förmåga att utsända Becquerelstrålar, radioaktiva. Schmidt och fru Curie funno 1898, att äfven torium är högeligen radioaktivt. Herr och fru Curie lyckades att ur radioaktiva lösningar genom s. k. partiell fällning utfälla kroppar, som äro vida starkare radioaktiva än de kroppar — preparat af uranmineral —, ur hvilka de utfällts. På detta sätt framställde makarna Curie två högeligen radioaktiva kroppar, polonium och radium, Debierne en annan, aktinium, o. s. v. Af alla dessa nya kroppar är endast radium säkert bestämd såsom ny, i det man hos densamma påvisat flera förut obekanta spektrallinjer och fastställt dess atomvikt till 224. Radium liknar högeligen barium, polonium däremot vismut. De så beredda nya kropparna kunna i radioaktiv förmåga mer än 100,000 gånger öfverträffa uranium. De jonisera ej blott gaser, utan äfven flytande och fasta isolatorer, såsom petroleum och paraffin; de omsätta syre till ozon och hvit fosfor till röd, de färga glas brunt (likasom katodstrålar) och angripa huden. Poloniumstrålarna äro föga genomträngande, de kunna återhållas redan af ett tunt svart papper; däremot äro radiumstrålarna delvis ytterst genomträngande.

Äfven af elektriska krafter böjas Becquerelstrålarna, och Becquerel har på samma sätt som för katodstrålarna genom mätningar af magneters och elektriska laddningars inflytande funnit elektronernas hastighet vara ungefär hälften af ljusets och deras massa ungefär en tusendedel af vätgasatomernas. Enligt Kaufmanns mätningar synas dessa storheter ej vara fullt lika för alla Becquerelstrålar.

Rutherford fann vid undersökning af torium, att detta utom Becquerelstrålar utsänder en "emanation", som påminner om en ånga och joniserar luft, d. v. s. gör den ledande. Kroppar, som utsatts för denna emanation, bli radioaktiva för någon tid. Herr och fru Curie funno likaledes, att kroppar utsatta för radiums strålning visa en dylik öfvergående, s. k. inducerad, radioaktivitet, som långsamt transporteras genom det omgifvande mediet (luften). Rutherford lyckades utfälla torjords emanation på negativt laddade kroppar. Emanationen synes således vara positivt laddad. — Elster och Geitel visade slutligen, att vanlig luft är delvis joniserad, särskildt så kallad grundluft, som upphämtas med ett rör ur de lösa jordlagren. Luften innehåller också en emanation, som kan utfällas på negativt laddade metalltrådar, som äro upphängda i luften. Äfven på oladdade metalltrådar samlar sig denna emanation. Inför man ett spår bariumsalt i en uranlösning och utfäller det sedan såsom sulfat samt därefter utkristalliserar uransaltet, så är bariumsulfatet mera radioaktivt än det ursprungliga uransaltet och detta återigen mera radioaktivt än det ur lösningen intorkade. Bariumsulfatet förlorar småningom sin radioaktivitet och det intorkade uransaltet återvinner sin, till dess det nått sitt ursprungliga tillstånd. Likartade försök ha gjorts af Rutherford med torium och af Curie och Giesel med uranium och radium samt af Debierne med aktinium. Den sistnämnde fällde ur aktiniumlösningar ut bariumsulfat, som visade en påtaglig likhet med radiumsulfat, men var obeständigt.

Dessa försök synas tyda på, att radioaktiviteten beror på en egendomlig substans, som genom vissa konstgrepp, t. ex. utfällning ur lösningen af en radioaktiv kropp, kan öfverföras på en annan kropp,

nästan af hvad natur som helst, men som med förkärlek återgår till kroppar innehållande atomer af hög vikt, såsom radium, uranium och torium — detta är Le Bons åsikt.

Le Bon har påvisat att Becquerelstrålar eller åtminstone därmed närbesläktade företeelser visa sig i en massa fall, såsom vid bestrålning af metaller med ultraviolett ljus — i detta fall alstras enligt Lenard katodstrålar —, vid förbränning och vid andra kemiska processer, såsom vattenupptagning af vid 200° C. torkadt kininsulfat, vid vätgasutveckling ur svafvelsyra medelst zink, vid acetylengasbildning ur vatten och kalciumkarbid m. m.

Det är ännu ej utredt, hvarifrån de radioaktiva kropparna hämta sin strålningsenergi, som exempelvis hos uransalter hållit sig oförsvagad i öfver sex år enligt Becquerels undersökningar. S. A—s.

Bécs [bētʃ], ungrarnas namn på Wien.

Becse [bätjä]. 1. Ó- 1. Rác-B., köping i komitatet Bács-Bodrog, vid Theiss. Omkr. 20,000 inv., ungrare och serber. — 2. Török- 1. Uj-B., köping i komitatet Torontál, midt emot den förra. Omkr. 8,000 inv., ungrare och serber. Fordom en af de viktigaste spannmåls-handelsplatserna i Ungern.

Becskerek, Nagy-B. [na′dj-bä′tʃkäräk], stad i ungerska komitatet Torontál, vid Béga. 25,953 inv. (1900), serber, tyskar och ungrare. Stor boskapshandel.

Beczka [be′tʃka], po. (eg. tunna, fat), ett föråldradt polskt rymdmått för våta varor, = 1 hl.

Beda, med tillnamnet Venerabilis (den vördnadsvärde), en af de mest framstående bland sin tids lärde teologer och den engelska historieskrifningens fader, föddes 674 i närheten af Wearmouths kloster i Northumberland. Redan vid 7 års ålder intogs han i detta berömda kloster, där han i vetenskapens alla grenar fick en grundlig undervisning af den tidens berömdaste lärare, såsom abboterna Benedikt och Ceolfrid, Trumberth, Johannes m. fl. Han lämnade emellertid rätt snart Wearmouth och slog sig ned i S:t Pauls kloster i Jarrow, där han tillbragte nästan hela sitt återstående lif, hufvudsakligen egnande sig åt lärda forskningar i alla möjliga ämnen. I sitt 19:e år vigdes han till diakon och vid 30 års ålder till presbyter, ehuru han fortfarande kvarstannade som klosterbroder i Jarrow. Det var i synnerhet från denna tid, som hans rykte började sprida sig vida omkring i hela den lärda världen. Från alla håll strömmade lärjungar till hans ensamma cell för att åtnjuta hans undervisning. Detta oaktadt hade B. tid öfrig till en dittills nästan oerhörd skriftställarverksamhet på nästan alla områden af mänskligt vetande. Utom grammatiska, matematiska, fysiska, astronomiska och en hel mängd andra arbeten ega vi af hans hand kommentarier till nästan hela gamla och nya testamentet äfvensom en öfversättning af Johannes' evangelium på angelsaxiska samt predikningar och historiska skrifter. De förnämsta bland dessa sistnämnda äro en världskrönika, indelad i sex världsveckor, *De sex ætatibus seculi*, och *Historia ecclesiastica gentis anglorum lib. V* (från Julius Cæsar till år 731), som i sina tidigare delar tämligen kritiklöst kompilerar äldre författare, men i de B:s tid närmare liggande partierna utmärker sig för stor källrikedom och historisk samvetsgrannhet. En särskild ryktbarhet har B. vunnit därigenom att han var den förste, som bragte den nya dionysianska (kristna) tidräkningen i allmänt bruk. Han dog 26 maj 735. B:s skrifter äro utgifna af Giles i Mignes "Patrologia", ser. lat. XC—XCV (1843 ff.). Den bästa editionen af hans kyrkohistoria är verkställd af C. Plummer (I—II, 1896), som äfven har en värderik inledning rörande B:s lif och författarverksamhet. J. H. B. (J. Hdr.)

Bedan. 1. Enligt 1 Sam. 12: 11 en af de s. k. små domarna, sannolikt förvanskning af *Abdon*. — 2. En af Makirs afkomlingar (1 Krön. 7: 17). E. S—e.

Bedara. Se Bedarra.

Bédarieux [-riö], stad i franska depart. Hérault vid Orb. 5,802 inv. (1901). Liflig handel och industri.

Bedarra l. Bedara, *sjöv.*, börja aftaga, stilla sig, lägga sig. Begagnas endast om storm eller hårdblåst.

Bedda, folkstam på Ceylon. Se Vedda.

Beddinge l. Bedinge, socken i Malmöhus län. Se Lilla Bedinge.

Beddoe [be′dåu], John, engelsk etnograf, f. 1826, gjorde tjänst som militärläkare i Krimkriget, hvarefter han länge praktiserade i England såsom läkare och rättsläkare. B. har skrifvit mycket i medicin, statistik och etnologi samt på den sistnämnda vetenskapen tillämpat tal- och mått-metoden. Bland hans utgifna arbeten märkas *Stature and bulk of man in the british isles* (1869—70), *Anthropological history of Europe* (1893) och framför allt *The races of Britain* (1885).

Beddoes [be′dåus], Thomas Lovell, engelsk fysiolog och skald, f. 1803, d. 1849, utgaf redan 1822 dramat *The bride's tragedy*, hvilket oaktadt en mängd öfverdrifter röjer dramatisk kraft och tankdjup — egenskaper, som återfinnas i hans andra och ännu vidunderligare dramatiska dikt *Death's jest book, or the fool's tragedy* (utgifven efter hans död). B. förde under många år ett ostadigt vandringslif i Tyskland, där han drog från det ena universitet till det andra, af regeringarna förföljd för sina demokratiska åsikter. Som fysiolog åtnjöt han ganska bra tydligt anseende. *Poetical works* utgåfvos 1890 i 2 b.

Bede [bī′d], Cuthbert, pseudonym för engelske skriftställaren Edward Bradley.

Bedeau [bədå], Marie Alphonse, franske general, f. 1804, d. 1863, ledde 1832, såsom kapten i generalstaben, underhandlingarna om uppgifvandet af citadellet i Antwerpen. 1836 blef han major och befälhafvare öfver en bataljon af främlingslegionen i Algeriet, där han med tapperhet och framgång bekämpade Abd-el-kader. 1844 hade han avancerat till divisions-general och var 1847 en kort tid generalguvernör öfver Algeriet. Under februari-revolutionen 1848 befann sig B. på permission i Paris, där han fick befälet öfver en af de fem kolonner, som skulle undertrycka resningen. Hans uppförande därvid ådrog honom dock beskyllning för overksamhet och rådlöshet. Sedermera var han en kort tid krigsminister och däreifter högstkommenderande i Paris. Såsom medlem af nationalförsamlingen hörde B. till de moderat-liberale. Både i denna församling och i lagstiftande församlingen innehade han vice-presidentplatsen. Vid statsstrecket 2 dec. 1851 blef han häktad, och, då han vägrade aflägga trohetsed åt Napoleon, förd öfver gränsen, hvarefter han lefde i Lon-

ien. 1859 begagnade han sig af den då utfärdade mnestien och återvände till Frankrike. (E. A—t.)

Bedeguar. Se Galläpple.

Bedeko'vitj, Koloman, kroatisk statsman, f. 831, d. 1889, ådrog sig som anhängare af realnionen med Ungern många politiska fiender bland na landsmän och måste i början af 1860-talet lämna en kroatiska landtdagen, men räddade sin popularitet enom sitt häftiga motstånd mot Schmerlings politik. å Belcredi 1865 åter konstituerade den kroatiska ndtdagen, tog B. åter säte där och tillhörde den ommitté, som skulle reglera de politiska förhållandena ellan Ungern och Kroatien. Han utnämndes därpå ll förste minister i Kroatien och till ban (vice-konung, åthållare af Kroatien). Men då unionspartiet begrades i landtdagen, nedlade han värdigheten såsom an. Vid sin död efterträddes han såsom minister f Josipovitj. A—d J.

Bedford [be'dfəd]. 1. Grefskap i mellersta Engnd. 1,194 kvkm. 171,249 inv. (1901). Landtbruk huf vudnäringen. — 2. Hufvudstad i nämnda grefkap, vid Ouse. 35,144 inv. (1901). Fabrikation af etsar och halmflätor. Säte för det storartade Hoards "Britannia iron works". Handel med spannål, stenkol, trä och malt. I det närliggande Elstow ddes John Bunyan. — 3. (New-Bedford) tad i Massachusetts, i Nord-Amerika, s. om Boston. 2,442 inv. (1900), bland hvilka 1,685 negrer. God amn. B. tager en betydlig del i den nordamerianska hvalfiskfångsten. — 4. Distrikt i östra delen i Kapkolonien. 3,173 kvkm. Omkr. 13,000 inv.

Bedford [be'dfəd], engelsk hertigtitel, som första ingen 1414 gafs af Henrik V åt hans broder John f Lancaster (se d. o.). Titeln "earl of B." afs 1550 åt en John Russell, och sedan 1694 har teln "hertig af B." burits af släkten Russells hufdman.

Bedford [be'dfəd], sir Frederick George enham, engelsk amiral, f. 1838, kom i krigstjänst 852, deltog i Krimkriget och en mängd sjöexpediner, blef 1876 "captain", var flaggkapten å vyssaren "Shah" under dess strid emot peruanska ansarfartyget "Huascar" 1877, tjänstgjorde 1880 -83 vid "Naval college" i Greenwich och erhöll et därpå såsom chef å "Monarch" offentligt erännande för det nit, hvarmed han organiserade flotjen å Nilen till general Gordons undsättning. miralitetslord 1889—92, befordrades B. till konramiral 1891 samt blef därefter högste befälhafvare r engelska flottan vid Godahopps-udden och väststen af Afrika. Såsom sådan ledde B. åtskilliga xpeditioner för att straffa upproriska infödingar odi-Silah och Nanna af Brohemien 1894 samt kung ko af Nimby 1895). 1895—99 var B. "second a lord of the admiralty" och blef därefter högste fälhafvare för engelska flottan vid Nord-Amerikas st. Viceamiral 1897, utnämndes han 1903 till vernör i Väst-Australien. B. har utgifvit en del vcket kända och högt skattade handböcker i sjöansyrket: *Sailors' pocket book*, *Sailors' handbook*, *ilors' ready reference book* m. fl. H. W—l.

Bedford-Level [be'dfəd le'vl], en sumpig landsträcka, hvilken utbreder sig genom flere grefskap (Cambridge och angränsande) i östra England, vid Ordsjön. Arealen 1,821 kvkm.

Bedinge. Se Lilla Bedinge.

Bedinger, Hugo, tonsättare, f. 1876 i Hudiksvall, elev af konservatoriet i Stockholm, reste 1897 till Amerika, där han blef organist vid svensk-evangeliska kyrkan i Brooklyn samt konservatorielärare i Lindsborg, Kansas. 1900 blef han organist, musiklärare och kördirigent i Hudiksvall och 1904 musiklärare vid högre allmänna läroverket i Västerås. B. har utgifvit en mängd romanser, manskvartetter, violinstycken, pianoskisser, aria ur oratoriet *Bethania* m. m. A. L.

Bedja, afrikanska folkstammar. Se Bedsja.

Be'djapur, oriktig form för Bijapur.

Bedlam [be'dləm], ett i London 1547 anlagdt hospital, som urspr. hette "Bethlehem", hvaraf B. är en förvrängning. Ordet användes äfven appellativt i betydelsen dårhus.

Bedlamit (af Bedlam, se d. o.), dårhushjon.

Bedlington [be'dlintən], stad i eng. grefsk. Northumberland, vid floden Blyth. 18,768 inv. (1901). Stenkolsgrufvor, järnverk.

Bedlis. Se Bitlis.

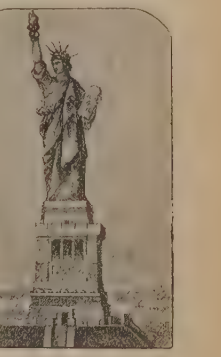

Frihetsstatyn på Bedloes-ön.

Bedloes-ön [be'dlâuš-] l. Liberty-ön, en liten ö i New Yorks hamn, strax utanför Hudsonflodens mynning. Där restes 1886 den af Bartholdi modellerade Frihetsstatyn, som tjänstgör som fyrbåk. Se vidare Bartholdi.

Bedmar, Alfonso de la Cueva, markis af B., spansk diplomat, f. 1572, var 1607—18 sitt lands sändebud i Venezia och uppgjorde därunder med hertigen af Ossuna en plan att mörda dogen och sedan öfverlämna staden i spanjorernas våld. Anslaget upptäcktes, och B. måste fly till Milano. Sedermera blef han kardinal och dog i Oviedo 1655.

Bednore [bednō'e] l. Nagar, stad i brittiskindiska presidentskapet Madras, lydstaten Mysore. Omkr. 12,000 inv. B. var fordom ganska betydligt och hade ända till 100,000 inv.

Bedola l. Bedullo, italiensk målare. Se Mazzuoli.

Bed pak dala ("hungerstäppen", ry. *Golodnaja stepj*), öde landsträcka af 450 km. längd och 70—100 km. bredd i södra delen af prov. Akmolinsk och Semipalatinsk i Central-Asien, v. om sjön Balkasj.

Bedr (B. Honen), ort i arabiska landskapet El Hedjas, 150 km. s. v. om Medina. I dalen vid B. vann Muhammed sin första stora seger öfver koreisjiterna (624).

Bedretto, Val ("björkdalen"), Ticinos öfversta dal i Schweiz, 1,405 m. ö. h., inramas af vilda snöfjäll och hotas hvarje år af laviner. Stora ödeläggelser egde rum särskildt 1863, då byarna Albinasca, Villa, Ronco m. fl. förstördes. Vid Airolo förenar sig Ticinos S:t Gotthardskällflod med dalbäcken, och där börjar Leventinadalen. B. har blott omkr. 250 inv. och bildar en kommun i distriktet Leventina.

Bedr Honen. Se Bedr.

Bedri'acum (Betriacum), nu Calvatone, fordom köping i transpadanska Gallien, vid nedre

Oglio, emellan Cremona och Mantova, bekant genom Vitellius' seger öfver kejsar Otho år 69.

Bedrägeri, *jur.*, omfattar enligt nyare strafflagar sådana fall, då man, i afsikt att förskaffa sig själf eller annan person oberättigad vinning, genom att framkalla eller styrka en villfarelse förmår annan att företaga en handling, hvarigenom ekonomisk förlust åsamkas honom eller någon, öfver hvars rätt han förfogar. I den svenska strafflagen är dock begreppet bedrägeri vidsträcktare, ity att dit räknas *dels* sådana fall, i hvilka afsikten endast går ut på att tillfoga skada utan någon som helst ekonomisk fördel för gärningsmannen eller annan, *dels ock* vissa fall af s. k. familjerättsligt bedrägeri, nämligen att man understicker eller förbyter barn, genom antagande af falskt namn eller stånd bereder sig familjerättighet eller bedrager kvinna till äktenskapsaftal samt att någon, som är behäftad med sjukdom eller kroppsfel, som enligt lag utgör äktenskapshinder, förtiger det och svikligen förleder annan till giftermål med sig. — Från bedrägeri har man att skilja förfalskning (se d. o.), hvilket brott väl kan tjäna och faktiskt i de flesta fall tjänar bedrägliga syften, men själft icke innefattar bedrägeri. A. R.

Bedscha. Se Bedsja.

Bedsja (Bedja, Bedscha), det allmänna vetenskapliga namnet på några med hvarandra mycket nära besläktade, i nordöstra Afrika mellan Nilen och Röda hafvet samt 14° och 26° n. br. bosatta stammar af hamitisk ras (jfr Hamiter). De förnämsta äro: ababde, n. om vändkretsen samt kring karavanleden Korosko—Abu-Hammed, hvilka till stor del utbytt sitt eget språk (se Bedsjaspråket) mot arabiskan; bisjari med flere understammar (sjintera, hamda m. fl.) i mellersta delen, kallad Etbai, nedemot floderna Atbara, Gasj och Barka, samt beni-amr med hadendoa, hallenga, hadarem. fl. i söder, omkring de nyssnämnda floderna. Folkmängden kan väl uppskattas till 1 à 1½ mill., men såväl resandes som egyptiska myndigheters siffror äro högst osäkra. Bedsja-folken äro till största delen nomader, men idka äfven rätt mycket åkerbruk, mest durra-odling, i de sydligare provinserna, Gedāref, Täka och Senhit. Husdjuren äro långörade getter, fettsvansiga får och förträffliga enpuckliga kameler; nötkreatur, hästar och åsnor äro mer sällsynta; den i nedre Nildalen allmänna buffeln saknas alldeles. Bostaden består af svarta gethårsmattor upplagda på stänger, födan hufvudsakligen af sur getmjölk och durrabröd och klädseln af ett skynke kring midjan. Den manliga befolkningen utmärker sig för en sällsynt harmonisk och kraftig kroppsbyggnad, hudfärgen är svartbrun, och åt det krusiga (ej ulliga) håret egnas en trägen och konstrik vård. Vapnen utgöras af lansar, långa, krokiga knifvar och sköldar af elefanthud, stundom äfven långa bössor med flintlås. De sociala förhållandena äro fullständigt patriarkaliska, och hvarje liten stam under sin sjejk är fullkomligt självständig inom sitt häfdvunna område. Bedsja-folken äro till namnet och vid besök i städerna muhammedaner, men hafva för öfrigt så godt som ingen religion. Landet lyder nominellt under Egypten, och dess bägge förnämste sjeiker, hvilka inför de egyptiska myndigheterna äro ansvariga för skatterna och för säkerheten på de stora karavanlederna (Kene—Koseir, Assuān—Berber, Korosko—Abu-Hammed, Sauākin—Berber, Sauakin—Kassala—Chartum), residera i städerna Sauakin vid Röda hafvet och Berber vid Nilen, där äfven några hundratal familjer hafva fast bostad såsom handtverkare och småhandlande. — Jfr Linant de Bellefonds, "l'Etbaye" (1868), Hartmann, "Die Bedjah" ("Zeitschrift f. ethnologie" 1879), samt Heuglins, Schweinfurths och Junkers reseberättelser i "Petermanns Mitteilungen" (1860, 1864, 1865, 1867, 1869 o. 1876) och "Zeitschrift f. erdkunde" (1865—67). H. A.

Bedsjaspråket, med inhemskt namn *tu-bedāwie* ("beduinskan"), tillhör den kusjitiska grenen af de hamitiska språken (se d. o.) och omfattar hufvudsakligen två munarter, bisjāri- och beni-amr-dialekten, den senare af Reinisch ansedd som den ursprungligare. Se Almkvist, "Die Bischari-sprache" (Uppsala, 1881, 1885; gramm. och ordbok), och Reinisch, "Die bedauye-sprache" (1893; gramm. och texter) samt "Wörterbuch der Bedaye-sprache" (1895). H. A.

Beduin (af arab. *bédu*, öken), ökenarab, nomad af arabisk härkomst. Beduiner är den vanliga be-

Beduinkvinna från vilajetet Aleppo.

Beduin från Libanon.

nämningen på de nomadstammar, som ströfva om kring i Arabiens och Nord-Afrikas öknar (se vidare Araber, sp. 1265). Beduin är äfven ett slag stickad och franskantad fruntimmershufva, sticka hufvudduk.

Beduino. Se Mazzuoli.

Bedwelty [bedœ'lthi], stad i engelska grefsk. Mon mouth. Kolgrufvor och järnverk. 9,919 inv. (1901)

Bedzin, det polska namnet på Bendzin.

Bedöfningsmedel l. Anestētiska medel lat. *anestētica* (jfr Anestesi), äro ämnen, som användas för att nedsätta eller upphäfva smärtkänseln särskildt den smärta, som orsakas af operationer men äfven sådan smärta, som framkallas af viss undersökningar eller med plågor förbundna akter t. ex. förlossningar. Man urskiljer två slag af anestetiska medel, de lokala, som anbringas på en begränsad del af kroppen och där framkalla känselöshet, och de allmänna, hvilka göra hela kroppen känsellös, i regel genom att framkalla medvetslöshet (sömn, narkos). Bland lokala anestetiska med-

märkas *kokainet* äfvensom vissa lättflyktiga vätskor, såsom *eter*, *kloretyl* m. fl. Dessa senare sprutas på det ställe (t. ex. ett hudparti eller en tand med dennas närmaste omgifning), som skall göras känselöst, och verka därvid väsentligen genom att vid sin hastiga afdunstning binda värme och på detta sätt framkalla en stark afkylning, som kraftigt nedsätter eller upphäfver känseln (köldanestesi). Mer användes numera föga för detta ändamål. Den lokala känsellösheten, särskildt köldanestesien, räcker blott en kort stund och användes därför mest vid kortvariga ingrepp. — De allmänna bedöfningsmedlen äro lättflyktiga vätskor, såsom *eter*, *kloroform*, *brometyl* m. fl., eller gaser, såsom *lustgas*, hvilka samtliga verka därigenom att man inandas dem (inhalationsanestesi). De upptagas ur den inandade luften i blodet och föras till kroppens olika delar för att särskildt i hjärnan framkalla sin egendomliga verkan. Denna inträder snabbt, på få minuter, och upphör äfven vanligen ganska hastigt, sedan man slutat att tillföra nya mängder af det bedöfvande medlet, hvilket på grund af sin flyktighet åter ganska snart afgår ur organen. Verkan af eter eller kloroform, af hvilka den förra vanligen hälles i en trattformig apparat, som hålles för näsa och mun, den senare drypes droppvis på en öfver dessa delar anbragt tygmask, inledes i regel af ett kortvarigt "rus", ej sällan utmärkt af högröstadt, osammanhängande tal, sång, mer eller mindre häftiga rörelser o. d. Efter ruset följer hastigt fullständig medvetslöshet, allmän förslappning af musklerna och nedsättning eller upphäfvande af reflexerna; och under detta tillstånd — den egentliga "narkosen" —, som genom tillförsel då och då af små mängder af bedöfningsmedlet kan underhållas i timtal, kunna de mest ingripande och smärtsamma operationer utföras, utan att patienten känner den minsta smärta; hvarken vid tillfället eller efteråt vet den sofde, hvad som skett under narkosen. Den bekanta faran vid bruk af allmänna anestetica, nämligen att andningen afstannar och döden därigenom inträder (blott sällan inställer hjärtat sin verksamhet *före* andningen), kan inträffa under hvilket skede som helst af dessa medels verkan, men påkommer vanligen efter långvarig och riklig tillförsel af sådana, företrädesvis hos personer, som lida af hjärtfel eller njursjukdom (för hvilka kloroform är särskildt farlig) eller af lungåkomma (för hvilka etern visat sig riskablare). Sofning af sådana personer kräfver alldeles särskild försiktighet eller måste helt och hållet undvikas. Med hänsyn till sådana patienters tillstånd kan det ena eller andra bedöfningsmedlet väljas. I de flesta fall kunna tillbud till fara för öfrigt genom försiktighet förekommas eller med framgång bekämpas genom inledande af konstgjord andning. De dödsfall, som likafullt stundom inträffa (och som må räknas såsom mindre betydelsefulla i jämförelse med den omätliga nytta sofningen medför genom att borttaga smärtorna och möjliggöra mer ingripande operationer), hafva emellertid ledt kirurgerna till att söka såvidt möjligt inskränka sofningstidens längd och mängden af förbrukade anestetica äfvensom till att använda lokal anestesi (jfr Kokain), där sådant kan ske. Då faran i det hela visat sig vara större af kloroform än af eter, har det senare medlet — en lång tid mera undanträngdt — åter mångenstädes blifvit användt i större utsträckning. Enär insomnandet i allmänhet är lättare och angenämare vid bruk af kloroform, har denna ofta användts i början och efteråt ersatts med eter; eller ock hafva andra kombinationer prófvats. Genom här antydda åtgärder hafva farorna af de anestetiska medlens användning under senare år ej oväsentligt reducerats. Efter uppvaknandet ur narkosen förekomma ej sällan illamående och kräkningar — mer efter kloroform än efter eter, hvilken senare däremot har större benägenhet att reta andningsorganen. — *Lustgasen* gifves medelst en särskild apparat. Dess verkan erinrar till sitt väsen i viss grad om kvafning, men är genom det alldeles egendomliga inflytandet på hjärnan (glada fantasier — däraf "lustgas") snarare angenäm än motsatsen. Denna verkan inträder och försvinner hastigt och kan ej länge underhållas, hvarför bedöfning med lustgas mest förekommer vid smärtsamma tandutdragningar eller andra helt kortvariga ingrepp. En liknande användning har äfven *brometyl*, som upphäfver smärtkänseln för en stund, utan att medvetandet behöfver fullständigt försvinna. Förgiftningsfall med brometyl äro jämförelsevis sällsynta. — Många andra ämnen hafva prófvats för att framkalla anestesi, men ej vunnit större betydelse. C. G. S.

Beecher [bi'tʃə]. 1. Lyman B., nordamerikansk teolog, f. i New Haven, Connecticut, 1775, d. i Brooklyn 1863, började 1798 sin bana som presbyteriansk predikant, gjorde sig särskildt bekant som nykterhetstalare och utgaf 1814 sex predikningar mot dryckenskap, hvilka vunno oerhörd spridning. 1810 blef han predikant i Lichtfield, Connecticut, 1826 i Boston och 1832 föreståndare för ett teologiskt seminarium vid Walnut Hills, nära Cincinnati, Ohio, hvilken befattning han innehade till 1852. B. var en af sin tids berömdaste predikanter och deltog äfven i de tidigare stadierna af striden om negerslafveriet. Sju af B:s söner blefvo kongregationalistiska predikanter. Hans skrifter, *Sermons on various occasions*, utgåfvos i 3 bd, 1852—53. Sonen Henry Ward B. utgaf 1864 hans självbiografi och korrespondens. Jfr äfven D. H. Allen, "Life and service of Lyman B." (1863).

2. Catherine B., den föregåendes dotter, f. 1800, d. 1878, nordamerikansk pedagog, verkade energiskt och framgångsrikt dels som flickskoleföreståndarinna, dels för utbildning af lärarinnor, särskildt för västerns och söderns länge försummade skolor. Hon uppträdde äfven som flitig skriftställarinna i religiösa och pedagogiska ämnen, stundom i samarbete med systern Harriet (mrs H. B. Stowe).

3. Edward B., den föregåendes broder, nordamerikansk teolog, f. 1803, d. 1895, var en tid professor i exegetik vid Chicago teologiska seminarium och gjorde sig som religiös skriftställare mest bekant genom sina båda arbeten *Conflict of ages* (1853) och *Concord of ages* (1860), hvari han förfäktade, att människans jordelif var bestämdt af hennes förutvaro och preludiet till ett kommande lif, där striden mellan godt och ondt skall lösas i harmoni.

4. Harriet B., den föregåendes syster, nordamerikansk författarinna, f. 1812, d. 1896. Se Stowe.

5. Henry Ward B., den föregåendes broder, berömd nordamerikansk predikant, f. 1813 i Lichtfield, Connecticut, d. 1887 i Brooklyn, studerade teologi under faderns ledning, blef 1839 presbyteriansk predikant i Indianapolis och 1847 pastor vid den kongrega-

tionalistiska Plymouth-kyrkan i Brooklyn, där han sedan med enastående framgång verkade till sin död. B. förvärfvade sig snart namn för att vara den främste af Amerikas predikanter. Vid sidan af sin predikoverksamhet uppträdde B. flitigt som föreläsare. Hans vältalighet, den andliga såväl som den världsliga, utmärkte sig genom ett kraftfullt språk, rikt på originella vändningar, och genom en saftig humor, väl egnad att anslå det amerikanska lynnet, äfven då den kom till uttryck från predikstolen. Hans predikningar behandlade ej så mycket dogmatiska frågor som i stället det kristliga lifvet, och äfven politiska och sociala dagsspörsmål upptogos i dem till diskussion. 1863 företog B. en resa till Europa och höll därunder i England en serie mycket uppmärksammade föredrag, hvilka kraftigt bidrogo att påverka folkstämningen i fråga om negerslafveriet och inbördeskriget till nordstaternas förmån. Dessa *Speeches on the american rebellion* utgåfvos i tryck 1864. B. var liksom sin syster Harriet ytterligt verksam i agitationen mot negerslafveriet och tillhörde som politiker det republikanska partiet. För nykterhetssaken och kvinnoemancipationen ifrade han med sin vanliga kraft i tal och skrift, särskildt i den mycket spridda New-York-tidningen "The independent". Af sin medredaktör i denna tidning, Tilton, anklagades B. 1874 för brottsligt förhållande till dennes hustru, men frikändes först inför en församlingskommitté och sedan efter 6 månaders sensationell rättegång, dock ej enhälligt, af en vanlig jury. B. meddelade 1878 sin församling, att han ej kunde tro på eviga straff, och 1882 utgingo han och hans församling ur det kongregationalistiska kyrkosamfundet. B:s staty (af Ward) är rest framför Brooklyns "City hall". Hans predikningar spriddes efter hand i stenografiska upptecknıngar och ha samlade utkommit under titeln *The Plymouth pulpit* (10 bd, 1859—72; ny uppl. i 5 bd, 1893). Spridda i många upplagor äro äfven hans *Lectures to young men* (1850) och *Life of Christ* (1887). Jfr biografier öfver B. af Abbot och Halliday (2:a uppl. 1887) samt af sonen William C. Beecher (2:a uppl. 1891). Hans *Autobiographical reminiscenses* utgåfvos 1898 af Ellinwood. V. S—g.

Beechey [bi′tʃi], liten ö i Norra ishafvet, n. om Amerika, i Lancaster sund, vid sydvästra udden af North Devon under 74° 43′ n. br. B. har ofta besökts af polarfarare och ofta användts som depåplats; Franklin öfvervintrade där 1845—46, och ett minnesmärke har där rests till erinran af hans resa och död.

Beechey [bi′tʃi], Frederick William, engelsk upptäcktsresande, f. 1796, d. 1856, ingick tio år gammal vid den engelska flottan och hade redan vid femton års ålder utmärkt sig mot fienden. 1818 deltog han med Franklin i en expedition till Spetsbergen och var året därefter Parry följaktig på en ny färd till nordpolstrakterna. Sedan han under två år deltagit i sjömätningar vid Afrikas nordkust, fick han 1825 order att med ett proviantfartyg tränga fram öfver Stilla hafvet och Berings sund längs Amerikas nordkust för att om möjligt möta Franklin och Parry, hvilket likväl icke lyckades. Emellertid upptäckte B. under färden en anselig sträcka af Amerikas nordkust och åtskilliga öar i Stilla hafvet. 1829 återkom han till England och utgaf sedan, under titeln *Narrative of a voyage to the Pacific and Behring's strait* (1831), en beskrifning öfver sin färd. 1854 utnämndes B. till viceamiral, och 1856 kallades han till ordförande i Geographical society i London.

Beechey-öarna [bi′tʃi-]. Se Bonin-öarna.

Beediga, *jur.*, med ed intyga. Se Ed.

Beef [bi′f], eng., oxkött, "biff".

Beefeaters [bi′f-itəš], eng., "oxköttsätare", öknamn på engelsmännen; skämtsam benämning på de 100 man lifgardister, som i 16:e årh:s dräkt göra vakttjänst i Londons Tower och uppträda vid stora officiella högtidligheter.

Beejapur [bīdʒəpō′ə]. Se Bijapur.

Beelzebūb l. Beelzebūl, i nya testamentet benämning på de orene andarnas furste. Se Baal.

Beelzebūl. Se Beelzebub.

Beemster [bēm-], polder i nederl. prov. Noord-Holland, n. v. om Edam, afdikad 1608—12 och omfattande öfver 7,200 har samt bebodd af 4,432 inv. (1900), hvilkas näringar äro åkerbruk, boskapsskötsel, ylleindustri och ostberedning.

Beenfeldt [bēn-], dansk adelsätt. 1. Poul B., krigare, f. 1610, d. 1686, var kommendant på Kronborg 1658 och lät af Wrangel narra sig att öfverlämna fästningen. — 2. Frederik Ludvig Kristian von B., öfverste, f. 1741, d. 1801, stod jämte F. T. C. v. Lüttichau i spetsen för de danske godsegarnas motstånd mot de af dåv. kronprinsen (sed. Fredrik VI) införda förbättringarna i bondeståndets sociala ställning, synnerligast mot det s. k. "stavnsbåndets" lösning. B. och v. Lüttichau öfverlämnade 1790 till kronprinsen en af 103 jylländska godsegare undertecknad "tillidsskrift", i hvilken nämnda förbättringar beskrefvos såsom fördärfliga för landet. Kronprinsen svarade endast: "Jeg vil, at folket skal være frit". C. R.*

Beer [bēr], Georg Joseph, österrikisk läkare, f. 1763 i Wien, med. doktor 1786, vann jämförelsevis snart ett stort anseende såsom praktisk ögonläkare; därjämte utöfvade han såsom lärare en så betydande och framgångsrik verksamhet, att regeringen 1812 beslöt att för honom inrätta en särskild lärostol i oftalmologi vid universitetet i Wien. Han dog 1821. — B. räknas bland den moderna ögonläkekonstens mera betydande representanter. Till hans *Lehre von den augenkrankheiten* (2 bd, 1792; ny uppl. 1813) anslöto sig mer eller mindre nästan alla under förra hälften af 1800-talet utkomna läroböcker i oftalmologi. Viktig ur bibliografisk synpunkt är hans *Bibliotheca ophthalmica* (3 bd, 1799—1800), ehuru hans däri uttalade omdömen ofta äro orättvisa och förfelade (Magnus). R. T—dt.

Beer [bēr]. 1. Jakob Meyer B., tysk kompositör. Se Meyerbeer.

2. Wilhelm B., tysk astronom, kompositören Meyerbeers broder, f. 1797 i Berlin, d. därstädes 1850, ingick 1813 i de frivilliges led, men fick 1815 på begäran afsked ur krigstjänsten och öfvertog därefter ledningen af sin faders affärer. Varm vän af astronomien, anordnade B. uti sin villa i Tiergarten vid Berlin ett observatorium, vid hvilket

han lyckades anställa den berömde J. H. Mädler. De viktigaste resultaten af dessa båda mäns observationer offentliggjordes i *Physische beobachtungen des Mars in der erdnähe* (1830) och *Mappa selenographica* (1834—36). Detta senare arbete är den första fullständiga och noggranna generalkarta öfver den synliga delen af månskifvan.

3. Michael B., den förres broder, tysk dramatiker, f. 1800 i Berlin, kom i det rika judiska hemmet tidigt i åtnjutande af konstnärligt väckande umgänge, idkade universitetsstudier och företog därefter resor till Italien och Frankrike. Död 1833 i München. B. var en älskvärd och fint anlagd personlighet, som på det vittra områdets vann ett namn förnämligast med sina *Elegien aus Genua* (1826) samt sorgespelen *Der paria* (1823; en idealt hållen framställning af tragiken i judarnas förtryckta ställning) och *Struensee* (1829, flere uppl.; uppförd i Stockholm 1860), hvilket drama egentligen har sin styrka i den väckra versifierade formen och den utmärkta musik, som Meyerbeer komponerat till detsamma. B:s samlade arbeten utgåfvos 1835 (med biografi öfver honom af E. v. Schenk) och hans brefväxling 1837. Hans namn är fäst vid stiftelser, som förvaltas af konstakademien i Berlin.

Beer [bēr], Julius, tysk läkare. Se Bdellatomi.

Beer [bēr], August, tysk fysiker, f. 1825 i Trier, d. 1863 som professor i matematik i Bonn, egnade sig hufvudsakligen åt undersökningar inom den matematiska fysiken, särskildt optiken, i hvilken vetenskapsgren han författade flere uppsatser af stort värde, införda i Poggendorffs "Annalen der physik und chemie". I ändamål att underlätta ett börjande studium af de svårare delarna af den matematiska fysiken, utarbetade B. flere läroböcker, såsom *Einleitung in die höhere optik* (1853) och *Grundriss des photometrischen calcules* (1854) samt *Einleitung in die elektrostatik, die lehre vom magnetismus und der elektrodynamik* (1865) och *Einleitung in die mathematische theorie der elasticität und capillarität* (1869), hvilka tvenne sistnämnda utkommo först efter hans död. Alla dessa arbeten hafva tillvunnit sig ett rättvist erkännande. Med Murphy delar B. äran att först hafva framställt allmänna metoder för bestämning af elektricitetens fördelning på en ledare, fastän giltigheten af dessa metoder först senare uppvisades af Neumann och Poincaré. R. R.*

Beer [bēr], Adolf, österrikisk historiker och politiker, f. 1831 i Prossnitz, Mähren, d. 1902 i Wien, vardt 1858 professor i allmän och handelshistoria vid handelsakademien i Wien och verkade 1868—1901 som professor i historia vid tekniska högskolan i nämnda stad. Såsom ministerialråd medverkade han kraftigt vid organiserandet af undervisningen i folk- och realskolor samt polytekniska skolor i Österrike. Han invaldes 1873 i österrikiska riksrådets deputeradekammare, hvarest han slöt sig till tyska vänstern och framför allt bekämpade de klerikales skolpolitik. 1897 blef han medlem af herrehuset. B. utgaf en mängd framstående historiska arbeten, bl. a. *Allgemeine geschichte des welthandels* (4 bd, 1860—84), *Die erste theilung Polens* (3 bd, 1873—74), *Joseph II., Leopold II. und Kaunitz* (1873), *Leopold II., Franz II. und Katharina* (1874), *Die finanzen Österreichs im 19. jahrhundert* (1877), *Der staatshaushalt Österreich-Ungarns seit 1868* (1881), *Die orientalische politik Österreichs seit 1774* (1883), *Die österreichische handelspolitik im 19. jahrhundert* (1891) och *Die österreichische handelspolitik unter Maria Theresia und Joseph II.* (1898). B. skref dessutom afhandlingar i Sybels "Historische zeitschrift" m. fl. tidskrifter.

Beerberg [bēr-], Grosser B., högsta toppen af Thüringerwald, i Sachsen-Gotha, 983 m. hög. Den 1884 öppnade järnvägen Plaue—Ritschenhausen går genom berget i en 3 km. lång tunnel. Nordöst om B., skildt därifrån genom en djup klyfta, ligger det för sin utsikt mycket besökta Schneekopf.

Beerbhoom [biərbhō'm], distrikt i Bengalen. Se Birbhum.

Beerenberg [bēr-], högsta punkten på ön Jan Mayen (se d. o.).

Beeren-eiland [bēr-]. Se Björn-ön.

Beernaert [bernārt], Auguste Marie François, belgisk statsman, f. 26 juli 1829 i Ostende, blef 1859 advokat vid kassationsdomstolen i Bruxelles och vann rykte genom utmärkt förmåga såsom talare, äfven på flamska språket. Medlem af representanternas hus för Thielt, gjorde han sig där snart känd genom sina framstående egenskaper. Till allmän öfverraskning, ty han hade förut gällt såsom liberal, antog han 1873 posten som arbetsminister i Malous klerikala kabinett. När detta 1878 störtades, återgick B. till sin advokatverksamhet, men intog inom deputeradekammaren ledarplats bland oppositionen mot den liberala ministären Frère-Orban. Då klerikalerna 1884 vunno seger, ingick B. juni s. å. som minister för jordbruk, näringar och konst i Malous nya kabinett, och då denne snart trädde tillbaka, vardt B. i okt. s. å. konseljpresident och finansminister. På denna plats höll han sig kvar i tio år, hvarunder han visade sig såsom en framstående finansman och skicklig parlamentarisk taktiker, under sina häftiga strider med de liberale och socialisterna, hvilka 1889 rent af beskyllde honom för att hafva satt i scen arbetarorolighetерna i Hainaut. Febr. 1894, då hans förslag till proportionsval förkastades med stor majoritet, afgick B. 1895—1900 var han president i representantkammaren och var 1899 en af de ifrigaste deltagarna i Haagkonferensen. 1900 drog han sig från det offentliga lifvet.

Beers [bērs], Jan van, flamländsk skald, f. 1821 i Antwerpen, vardt 1860 professor i flamska språket och litteraturen vid k. atheneum därstädes och dog 1888. B. var en ifrig förkämpe för den flamländska rörelsen. Tilltalande genom fantasi, känslans renhet och välljudet i versen äro hans diktsamlingar, bland hvilka *Jongelingsdroomen* (1853; flere uppl.) i friskhet öfverträffas af de senare: *Levensbeelden* (1858), *Gevoel en leven* (1869) och *Rijzende bladen* (1883). En folkupplaga af hans samtliga dikter utgafs 1884. Biogr. af Pol de Mont 1889.

Beers [bērs], Jan van, belgisk målare, f. 1852, fick sin utbildning vid Antwerpens akademi och började sin konstnärsbana som historiemålare: *Karl den godes begrafning* (1876; i Amsterdams riksmuseum), *Arteveldes lik* (1877) m. m. Sedermera har han i Paris, där han är bosatt, målat dels porträtt, dels mondäna genrebilder, ibland med ett starkt sökande efter det pikanta såväl i innehåll som i teknik. Mycken popularitet vann på 1880-talet hans tafla *La sirène*. (G—g N.)

Beersebā, stad i Judéen. Se Bersaba.

Beerstraaten [bē'rsträten], holländsk landskapsmålarfamilj. — 1. Jan Abrahamsz. B., f. 1622 i Amsterdam, d. där 1666, var verksam i Amsterdam, men besökte troligen Italien, ty flera af hans taflor framställa italienska motiv. Än målade han mariner och landskap med växlande sydländsk och holländsk lokalfärg, än holländska stadsutsikter och kuststycken, företrädesvis i vinterstämning. Den tidigaste kända målning af hans hand är daterad 1641. De mest representativa af hans taflor finnas i Amsterdams riksmuseum, såsom *Sjöslag mellan holländare och engelsmän*, hans förnämsta arbete, *Ruinerna af Amsterdams rådhus efter branden*, *Utsikt af Amsterdam vintertiden* och *Vinterlandskap* (1659). Sjöstycken med upprördt haf och fartyg, som stranda, dels med nordiska, dels sydländska kust- och hamnpartier, finnas på många ställen, såsom i Louvre, i museerna i Rotterdam, München och Mannheim. I Stockholms nationalmuseum finnes en (icke signerad) *Hamn med fartyg* (fritt behandladt motiv från Venezia), i konung Oskar II:s samling ett *Strandparti* (1660), i Stockholms högskolas *Strand med en sandbank*, i grefve Konrad v. Rosens ett *Sjöstycke*. I den forna tottieska samlingen i Stockholm fanns ett verkligt praktstycke, *Flodlandskap med romerska ruiner* (1663), som för några år sedan såldes till England.

2. Abraham B. d. ä. (icke, såsom man förr trodde, Anthonie I. Alexander), troligen den förres broder, målade i samma stil, dock uteslutande holländska motiv och i synnerhet vinterbilder. Han var på 1660-talet verksam i Amsterdam (hans lefnadsomständigheter äro för öfrigt okända). Två sådana målningar, *Haarlemerporten i Leiden* och *Regulierspörten i Amsterdam*, båda i vinterstämning, ses i Amsterdams riksmuseum, i Köpenhamns museum ett *Hamnstycke* och i Stockholms nationalmuseum en (fritt behandlad) *Utsikt från Amsterdam*. Ett talande bevis för huru öfverskattade denne medelmåttige artists arbeten förr voro i Sverige är den omständigheten att sistnämnda tafla å den scharpska auktionen i Stockholm 1876 inropades för den efter våra dåtida förhållanden ansenliga summan af 2,500 kr. Arbeten af B. träffas äfven i svenska privatsamlingar, bl. a. en *Stadsvy i vintertid* (1665) i grossh. Franckes samling i Stockholm. — Med dessa bägge B. få ej förblandas vare sig Anthonie B., sannolikt en nära frände till dem, hvilken målade vinterstycken i den senares manér, ehuru svagare, (två sådana, signerade med hela förnamnet och daterade 1664, såldes 1886 i Enkhuizen i Holland), eller Jan B:s son, Abraham B. d. y., f. omkr. 1644. C. R. N. (O. G—g.)

Beest [bēst], Sijbrant van, holländsk målare, f. 1610 i Haag, d. 1674 i Amsterdam, elev af P. van Veen, var hufvudsakligen verksam i Haag, i hvars gamla målargille han 1640 intogs och i grundandet af hvars nya gille han 1656 deltog. Från 1670 eller något dessförinnan bodde han i Amsterdam. Han var genremålare, men valde med förkärlek sina motiv från salutorgen. Dessutom utförde han strandbilder. Bland hans arbeten märkas *Strand vid Scheveningen med drottning Henriettas af Frankrike inskeppning till England* (1643, i Haags museum), *Marknad* (1652, i Rotterdam), *Svinmarknad* (1668, i Nationalmuseum). C. R. N. (O. G—g.)

Beethoven [bē'tåfen], Ludwig van, instrumentalmusikens störste, föddes i Bonn 1770, sannolikt 16 dec., och dog i Wien 26 mars 1827. Hans farfader, Ludwig, en belgier från Antwerpen, var kurfurstlig kapellmästare i Bonn, fadern, Johann, en på dryckenskap begifven man, var tenorist i kapellet. Af denne fick han första undervisningen i musik, men i öfrigt försummades hans uppfostran betydligt. Däremot hade han mycken nytta af oboisten Pfeiffers och hoforganisten Neefes musikundervisning, hvarjämte grefve Waldstein och familjen Breuning voro honom till gagn i både moraliskt och ekonomiskt afseende. Äfven det förträffliga hofkapellet, hvari han spelade altfiol, och den framstående operan inverkade på hans konstnärliga utveckling. Genom sitt klaverspel och framför allt sitt fria fantiserande väckte han redan tidigt den största beundran. 1781 gjorde han en konstresa till Holland, 1783 trycktes hans första kompositioner, och 1784 blef den trettonårige gossen anställd som andre hoforganist. 1787 fick han tillfälle att resa till Wien och spela för Mozart, hvilken då skall hafva fällt ett profetiskt yttrande om hans framtid. 1792 bosatte han sig på allvar i Wien, studerade under Haydn mera för syns skull, men i verkligheten under Schenk, Albrechtsberger och Salieri, och 1795 uppträdde han såsom mogen tonsättare med tre pianotrior, hvilka snart efterföljdes af nya verk i organisk följd: sonater, kvartetter och symfonier. I förstone var B. allmännare beundrad endast såsom virtuos, men snart fann hans djärfva skaparsnille allt flera vänner, och trots mycket motstånd nämndes han redan efter andra symfonien ständigt vid sidan af Haydn och Mozart. Han var speciellt uppburen af humana och finbildade aristokrater, umgicks ogeneradt i de högsta kretsar, där man öfversåg med hans kantigheter, och då han 1809 kallades till kapellmästare i Kassel, förenade sig några af hans gynnare, däribland hans lärjunge ärkehertig Rudolf, om att medelst en lifränta hålla honom kvar i Wien. Under kongressen 1814 stod han på höjden af sitt anseende och gaf "audiens åt furstar", såsom han skämtsamt uttryckte sig. Därefter drog han sig tillbaka i en allt djupare ensamhet. Hans beslut att åtaga sig förmynderskapet öfver en brorson invecklade honom i en förarglig process med dennes mor, och brorsonen själf vållade honom många sorger genom sitt ovärdiga uppförande. Hans värsta pröfning var dock döfheten, som redan omkring 1800 gjorde honom svårigheter och sedermera synes hafva ömsevis till- och aftagit, till dess den småningom blef alldeles obotlig och tvang honom försaka virtuosens triumfer, men å andra sidan ock bidrog att fördjupa hans inre lif och utcslutande hänvisa honom till fantasiens värld. Hans karaktär var af naturen ädel och välvillig, strängt sedlig och sanningskär; hans fel, egensinne, misstänksamhet och hänsynslöshet, kunna i väsentlig mån tillskrifvas hans döfhet och dåliga uppfostran.

Man brukar indela B:s utveckling i tre perioder, hvarvid likväl bör märkas, att ingen bestämd gräns

finnes och att egenskaper från den ena kunna spela in i den andra, till och med från den första in i den sista. I första perioden (till omkr. 1800) bibehålles i det hela den Haydn-Mozartska ståndpunkten, churu B. redan nu börjar göra epok i synnerhet i pianomusiken. Denna period omfattar ungefär opus 1—25 eller något mera, hvaribland en mängd sonater, några trior, de första stråkkvartetterna och konserterna, septetten, första symfonien, sången *Adelaide* m. m. Andra perioden (1800—15) utmärkes af full självständighet, storslagen kraft och jämnvikt mellan innehåll och form; innehållet blir rikare och bestämdare, formen på en gång mera omfattande och mera koncentrerad. Bland de dithörande opustalen (26—100) höra främst de sju symfonierna: den lifsglada i *D-dur*, som dock kanske snarare bör räknas till första perioden, den *heroiska*, ursprungligen tillegnad Napoleon, den lugnt humoristiska i *B-dur*, den mäktiga Faustartade i *C-moll*, den idylliska *pastoralen*, den dityrambiska i *A-dur* samt den graciösa i *F-dur*. Vidare fem fantasirika kvartetter, *Geister-trion*, *B-dur-trion*, åtskilliga sonater med violin, såsom *Alexandersonaten* och *Kreutzersonaten*, dito med violoncell, de glänsande konserterna, en mängd pianosonater, däribland den i *ciss-moll*, om hvars sammanhang med B:s kärlek till grefvinnan Guicciardi så mycket fantiserats, *pastoralen*, sonaterna i *D-moll* och *E-moll*, den stora *Waldsteinsonaten* och *appassionatan*, *les adieux* o. s. v. Fantasien för piano, orkester och kör är i viss mån en föregångare till nionde symfonien. Dit höra äfven mässan i *C-dur* äfvensom det mera flacka oratoriet *Christus am Ölberg*. B:s enda opera, *Fidelio* (Leonora), uppförd es i Wien i tre olika bearbetningar 1805, 1806 och 1814 (i Stockholm 1832) och hör i synnerhet i andra akten och den tredje af de fyra uvertyrerna till hans djupaste verk. Slutligen musiken till *Egmont*, *Coriolanuvertyren* och åtskilliga sånger. Tredje perioden karakteriseras af ett ända till visionärt drömmeri förandligadt innehåll, en obändig subjektivitet, som ofta spränger den traditionella formen, men just därigenom frambringar verk af utomordentlig nyhet och storhet, samt en ej sällan till djupsinnigt grubblande utsträckt förkärlek för den polyfona stilen. Till denna period höra bl. a. de sista sonaterna och stråkkvartetterna samt framför allt de båda väldiga jätteverken *Missa sollemnis* och *Nionde symfonien*. Den förra, som icke är traditionellt kyrklig, men öfverjordiskt storartad och genomträngd af den djupaste religiositet, ansågs af B. själf som hans mest fulländade verk. Den senare är besläktad med C-moll-symfonien, men själsstriden är starkare; i formen är den ett mellanting mellan symfoni och kantat, i det finalen utgöres af en körsats till Schillers *Lied an die freude*, en sats, som bevisligen icke från början varit B:s afsikt att inlägga och som således icke rimligen kan motivera wagneristernas tolkning af symfonien såsom en instrumentalmusikens inkompetensförklaring gentemot människorösten. B:s "Missa sollemnis" introducerades i Stockholm 1894.

"I instrumentalmusiken — säger G. Engel — kommer det an på, i hvilket förhållande det ursprungligen gifna melodiska innehållet står till den därur följande utvecklingen. Så rika nu än Haydn och Mozart äro uti utvecklingens konst, måste de likväl i förhållande till B. synas såsom sådana tonsättare, hos hvilka ännu öfverväger den melodiska tanken, d. v. s. det ursprungligen af naturen gifna, under det att Beethovens egendomliga ställning i instrumentalmusiken beror därpå, att han så fullständigt som möjligt sökte införa blifvandets lagar i denna konst och därigenom höja henne till den fria andliga skönhetens, den genomlefda egna verksamhetens rike. Blifvandet segrar hos B. öfver varandet, anden öfver naturen, friheten öfver nödvändigheten. Och därför har man rätt att säga, att B. är ett barn af revolutionen: han införde jaget i den rena tonkonsten. Intet under alltså, att man i B:s skapelser så gärna och så ofta anar uttrycket af alldeles bestämda själsstämningar". Därmed är icke sagdt, att B. bröt med allt föregående, tvärtom tryckte han fulländningens stämpel på alla de instrumentala satser han öfvertog: sonatallegrot såväl som adagiot, scherzot såväl som finalrondot. B. är universell, icke i samma mening som Mozart, hvilken behandlar alla konstformer med lika mästerskap (det har anmärkts att vissa af B:s vokala produktioner äro osångbara), men i den meningen, att han genomlupit hela skalan af mänskliga känslor och funnit öfvertygande uttryck för dem alla. En annan sida af B:s universalitet är den, att han, som var af flamländskt blod, född i Bonn och utbildad i Wien, sammansluter de nationella olikheterna mellan skilda grenar af den germanska stammen, samt hopsmälter en Bachs sedliga kraft och andlighet med en Mozarts blomstrande sinnliga realism. Egendomlig för B. är — enl. hvad hans skissböcker visa — den utomordentliga möda han gjorde sig vid utarbetandet af ett motiv, utan att därför inspirationens friskhet syntes taga ringaste skada.

En kritisk samlingsupplaga af B:s verk utgafs af Breitkopf & Härtel 1864—67 med supplement 1888. Biografier skrefvos af Wegeler & Ries (1838), Schindler (1840; 3:e uppl. 1860 och 1881), Lenz (1855—60), Ulibisjev (1857), Marx (1859, 5:e tillökade uppl. af Behncke 1901), Nohl (1864—77), Wasielewski (1888), Frimmel (1901, 1903) samt framför allt Thayer (1866—79, ofullb.; 2:a uppl. 1901—04). Monografier, kataloger eller brefsamlingar ha utgifvits af Breuning, Seyfried, Nottebohm, Köchel, Nohl m. fl. Statyer af B. äro resta i Bonn (af Hähnel 1845) och Wien (af Zumbusch 1880). Klingers geniala, men omstridda monument, framställande B. såsom en olympisk gud (1901), hamnade i Leipzigs museum. — Sedan 1823 var B. ledamot af Musikaliska akademien i Stockholm. A. L.

Beetling [bi'tling], eng. Se Appretera, sp. 1253.

Beets [bēts], Nicolaas, holländsk skald, f. 1814 i Haarlem, d. 1903 i Utrecht, var kyrkoherde i närheten af sin födelsestad 1840—54 och därefter i Utrecht, vid hvars universitet han sedermera, 1875—84, verkade såsom professor i kyrkohistoria. B. utgaf i yngre år dikter och poetiska berättelser, som röja påverkan af Byrons världssmärta. Större mognad och en blid anda råda i hans senare lyrik: *Korenbloemen* (1853), *Nieuwe gedichten* (1857), *De kinderen der zee* (1861), *Madelieven* (1869), *Najaarsbladen* (1881 och 1884), *Harptoonen* (1892) m. fl. Bland nyare holländska skalder står B. högt, särskildt i afseende på mönstergill diktion. Som prosaförfattare ernådde han rent af klassisk rang genom den fina och kärnfulla novellsamlingen *Camera obscura* (1839; 18:e uppl. 1888), äfven innehållande kortare skisser af holländska landskaps- och människotyper, tagna på

kornet och med ofta humoristisk färgläggning. Den utgafs under pseud. Hildebrand och är öfversatt till flere språk. B. författade vidare litterärkritiska arbeten och teologiska skrifter. Hans diktverk utgåfvos bl. a. 1886—91, i 5 bd.

Beetz [bēts], Wilhelm von, tysk fysiker, f. 1822 i Berlin, d. 1886, var först docent vid universitetet, sedermera professor vid militära undervisningsanstalter i denna stad. 1855 blef han universitetsprofessor i Bern och 1858 i Erlangen samt 1868 professor i fysik vid polyteknikum i München, för hvilket han 1874—77 var direktör. 1876 upphöjdes han i adligt stånd. B. skref ganska många vetenskapliga arbeten, bland hvilka de viktigaste behandla gas-staplars elektromotoriska kraft (1853), den galvaniska polarisationen (1873), åtskilliga kroppars elektriska ledningsförmåga (1878) och magnetiska företeelser (1858 och 1868). Större betydelse hade emellertid hans lärareverksamhet. Hans *Leitfaden der physik* utgafs 1890 i 10:e uppl. Han utgaf äfven en annan lärobok: *Grundzüge der elektricitätslehre* (1878). S. A—s.

Befallningshafvande, den högsta administrativa myndigheten inom ett län. Se vidare Konungens befallningshafvande.

Befallningsman. 1. I forna dagar titeln på en ämbetsman, som var på samma gång konungens fogde öfver ett visst område (fogati) och kommendant på något af kronans slott. — 2. I några svenska landskap benämning på kronofogdar, där och hvar äfven på länsmän. — 3. Gårdsfogde, ladufogde, rättare. Kbg.

Befåna (förvrängning af Epifania), ett i den italienska folktron fortlefvande kvinnligt gudaväsende, som på Epifanie-dagen (Heliga tre konungars dag, 6 jan.) ger gåfvor åt de snälla barnen, men straffar de stygga.

Befaren, *sjöv.*, vidtberest. Detta ord nyttjas egentligen om sjömän, som farit mycket till sjöss. Af svenska flottans manskap kallades till 1875 den sjövan, hvilken varit minst sex månader till sjöss, befaren den, som farit minst ett år, och välbefaren den, som farit minst två år på aflägsnare farvatten. R. P.*

Beffroi [befrŏa'], fr. (eng. *belfry*, ty. *belfried, bergfried*, mht. *berchvrede*, fsv. *bergfrid, barfrid*),

Beffroi i den gamla siebenbürgska borgen Deva.

Beffroi i Gent.

egentl. "fredsbärgning", "skydd för freden", det äldsta och förnämsta tornet l. hufvudbyggnaden ("kärnan") i en medeltidsborg, hvilket torn tjänade till försvarsverk och yttersta tillflyktsort. Dylika (mest byggda i gotisk stil) förekomma ofta äfven i städer såsom klocktorn, vare sig förenade med ett rådhus (såsom i Prag, Bruges, Bruxelles o. s. v.) eller isolerade (i Halle, Gent, Amiens) eller byggda öfver en stadsport (t. ex. i Lybeck). Beffroi benämndes äfven ett rörligt belägringstorn af trä.

Befolkningslära. Se Befolkningsstatistik.

Befolkningspolitik (jfr Politik) kallas sammanfattningen af de åtgärder, genom hvilka staten eller den organiserade samhällsmakten (styrelsen) söker att reglera folkmängden. — Under den s. k. *merkantilismens* period — från omkring den s. k. nyare tidens inbrott till inemot slutet af 1700-talet (här och där äfven något tidigare eller senare) — gällde tämligen allmänt den föreställningen, att största möjliga folkmängd vore både den bästa måttstocken på en stats välmåga och det mest eftersträfvansvärda målet för en regerings omsorger. Såsom man finner af hvarje lands inre historia under denna tid, framträdde — i synnerhet under periodens senare del — en mängd särdelos märkliga yttringar af denna föreställning. Genom konstlade medel uppmuntrade man till ingående af tidiga äktenskap; skattelindring eller fullständig skattefrihet, ja, t. o. m. statspensioner tillförsäkrades dem, som egde ett ovanligt stort antal barn; invandring från utlandet uppmuntrades på alla lofliga sätt, och å andra sidan försvårades eller rent af förbjöds all utvandring och det stundom vid lifsstraff; hindren för jordegendoms klyfning borttogos, och de första åtgärder, som vidtogos för att göra näringarna fria, hafva befolkningspolitiken att tacka för sin tillvaro. Genom lag inskränkte man sorgtiden för änklingar och änkor, i afsikt att därigenom främja hastigare omgiften, och den vård, som genom hittebarnshusens upprättande mer allmänt kom de utom äktenskapet födda barnen till del, torde snarare få tillskrifvas tidens befolkningspolitik än endast och allenast människovänliga bevekelsegrunder.

Visserligen förfäktades redan tidigt och allt emellanåt under merkantilismens period af — sammanräknadt — ett icke obetydligt antal nationalekonomiska författare den riktigare åsikten, att en relativt stor och raskt växande folkmängd är önskvärd, men endast under förutsättning att befolkningens välstånd samtidigt ökas. En reaktion emot den merkantilistiska befolkningspolitiken låg ock i den *fysiokratiska*, af Adam Smith i hufvudsak accepterade grundsatsen, att statens verksamhet borde, åtminstone som regel, inskränkas till det nödvändiga rättsskyddet, så att "de eviga och oföränderliga" *naturlagarna* finge göra sig så mycket som möjligt gällande äfven i det mänskliga samhällslifvet. I mera *direkt* opposition mot den merkantilistiska befolkningspolitiken uppträdde — väl icke utan egentliga föregångare, men med större framgång — *Robert Malthus* i en, första gången anonymt i London år 1798, sedermera, utvidgad och delvis omarbetad, i talrika upplagor (på flera språk) utgifven skrift: "An essay on the principle of population". Själfva grundtanken däri är att, på grund af den i människonaturen nedlagda förökelsedriften, *folkmängden* har en *tendens* till att *växa hastigare än tillgången å underhållsmedel*. Under förutsättning af tillfredsställande näringsförhållanden, kan nämligen folkmängden i ett land fördubblas inom 25 år, och inga (fysiologiska) orsaker hindra att en

sådan tillväxt fortginge i geometrisk progression (= 1, 2, 4, 8, 16, 32, o. s. v.), alltså med en ny fördubbling (ungefär) hvart 25:e år, under det att en motsvarande ökning af underhållsmedlen icke skulle kunna *länge* fortgå. Följden häraf måste blifva, att folkmängdens ytterligare tillväxt hindras, resp. den redan existerande folkmängden minskas, genom elände och laster, farsoter, krig m. m., såvida icke ett bättre förhållande mellan folkmängd och underhållsmedel åstadkommes därigenom, att människorna äfven med afseende på släktets förökande bruka sitt förnuft.

Erfarenheten har hittills i väsentlig mån gifvit Malthus rätt. Ännu har intet land i världen förmått uppvisa en folkökning i den af honom — ungefärligen riktigt — såsom (fysiologiskt) *möjlig* angifna progressionen, och detta just emedan krig och farsoter, elände och laster alltjämt bevisat sin — af Malthus klart framhållna — "positiva" (folkmängden minskande) eller "preventiva" (folkökning förebyggande) kraft. Visserligen hafva vida fält öppnats för utvandringen, och den ofantligt stegrade näringsfliten har visat sig mäktig att på inskränkta rymder skaffa riklig näring åt stora folkmassor, n. b. genom import af lifsmedel från andra länder eller världsdelar. Såsom en obestridd och orubblig sanning framstår alltmer den satsen, att folkökningen och folkmängdstätheten stå i det innerligaste samband med och äro beroende af näringsmedlens riklighet och den nationalekonomiska verksamhetens utvidgning. Gentemot dessa faktorer sjunka direkta lagstiftnings- och förvaltningsåtgärder ned till kraftlösa medel. Med erkännande däraf hafva regeringarna i allmänhet öfvergifvit tanken på att reglera folkmängdstillväxten annorlunda än indirekt, t. ex. genom främjande af allmän folkbildning och ett förbättradt rättstillstånd samt öfver hufvud genom reformer i syfte att å ena sidan höja de mindre bemedlade samhällsklassernas ekonomiska, sociala och politiska ställning och å andra sidan möjliggöra allt intensivare och mera rationellt användande af territoriets naturkrafter och af disponibelt (eget eller lånadt) kapital i den nationella produktionens tjänst. Se vidare Malthusianism. Jfr art. "Bevölkerungswesen" i "Handw. d. staatswissenschaften"; särskildt om Malthus' lära uppsatser i Ekonomisk tidskrift 1903. J. Lr.

Befolkningsstatistik. Föremålet för den befolkningsstatistiska vetenskapen är människan såsom medlem af det sig själf organiskt förnyande människosläktet. Detta föremål behandlas naturligtvis äfven inom många andra grenar af mänsklig forskning, men sedt från statistisk synpunkt erbjuder det specifika problem. Af de olika grenarna af statistiken (se d. o.) är befolkningsstatistiken den enda, som ej direkt delar sitt ämne med någon annan vetenskap.

Befolkningsstatistiken (äfven kallad befolkningslära l. demografi) plägar fördelas i tvenne hufvudafdelningar, allteftersom den behandlar befolkningstillståndet (fr. *état de la population*, ty. *stand der bevölkerung*) eller befolkningsrörelsen (fr. *mouvement de la population*, ty. *bewegung der bevölkerung*). Den förra af dessa sysselsätter sig med befolkningens antal och fördelning vid en viss tidpunkt, den senare belyser dess förändringar, genom tillkomst eller afgång m. m., från den ena tidpunkten till den andra. Vid en kortfattad öfversikt är dock oftast en fördel att ej alltför skarpt skilja mellan dessa afdelningar, utan se de särskilda problemen från båda synpunkterna. I det följande meddelas blott några af de allmännaste hufvuddragen af ämnet; närmare detaljer behandlas i artiklar om folkräkning, äktenskapsfrekvens, födelsefrekvens, dödlighet och utvandring.

Kännedomen om befolkningstillståndet inhämtas genom folkräkningar (se d. o.). Ännu saknas dock dylika eller äro de af otillfredsställande beskaffenhet för Kina och större delen af Afrika m. fl. områden, i fråga om hvilka man måste nöja sig med beräkningar eller lösa uppskattningar. Människosläktets hela numerär är därför ännu icke säkert känd, och variationen mellan olika åsikter härom uppgår ännu till ett hundratal millioner. Sannolikast är, att människornas antal på hela jordklotet kan vid senaste sekelskiftet anslås till omkr. 1,630 millioner. Ett hundra år tidigare torde siffran hafva *öfverstigit* 1,000 millioner, — huru mycket låter sig ej afgöra. Äfven närmast förutgående sekel (1700-talet) torde hafva medfört en rätt betydlig tillväxt, så att man gissningsvis nog skulle kunna antaga, att människosläktet vid 1600-talets slut hunnit till mer än $^3/_4$ milliard. För äldre tider saknas alla hållpunkter för världsfolkmängdens beräknande. Sannolikt är man benägen att underskatta folkmängden under äldre tid. Före 1700-talet torde människosläktet under jämförelsevis långa tidrymder hafva varit tämligen stationärt i antal, d. v. s. att tillväxt å vissa håll ungefärligen uppvägts af tillbakagång å andra. I fråga om långt aflägsna tider må erinras, att folkmängden i det gamla romerska riket, vid dess största utbredning, i mycket rundt tal uppskattats till 100 millioner människor.

Inom de tre världsdelar, som i våra dagar äro fullständigt tagna i besittning af den europeiska kulturen, eller Europa, Amerika och Australien, lefde vid 1700-talets början (om man då frånser Australien) sannolikt mindre än 150 millioner människor, vid 1800-talets början 224 millioner och vid början af 1900-talet 556 millioner. Särskildt i Europa var siffran för samma tre tidpunkter resp. 130 mill., 187 mill. och 400 mill., — förstnämnda tal dock blott en gissning.

Tillväxten eller aftagandet af människosläktet i dess helhet beror naturligtvis endast och allenast af förhållandet mellan födda och döda. I fråga om särskilda länder och orter tillkommer ännu en faktor, nämligen omflyttningen. Gissningsvis kan man f. n. anslå de föddes antal på hela jordklotet till 43 årligen för hvarje tusental af folkmängden och de dödes antal till 35 på tusen. Tillväxten skulle då utgöra 8 om året på tusen, hvilket motsvarar fördubbling på ungefär åttiosju år. Såsom nedan skall visas, är det högsta tänkbara födelseöfverskottet ungefär 45 på tusen, hvilken siffra naturligtvis aldrig kunnat konstateras i verkligheten. Malthus' ryktbara förutsättning om en fördubbling på tjugufem år kräfver ett årligt födelseöfverskott af i det närmaste 30 på tusen, men äfven denna siffra är blott i ytterst få fall påvisbar. I enskilda landsdelar kan man för kortare årsserier möta siffror af 20 på tusen och däröfver, men i Europa har intet folk ännu veterligen kunnat under någon längre tid hålla sig uppe vid 15 på tusen. Inom Europa i dess helhet samt hvar och en af de större hufvuddelar, i hvilka författaren plägat för detta ändamål indela världs-

delen, har *öfverskottstalet* utgjort årligen på tusen invånare:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Öst-Europa	Europa
1801—1840	9,0	5,2	8,2	7,6
1841—1860	8,8	5,0	7,0	7,1
1861—1880	10,8	4,8	10,5	9,0
1881—1890	11,2	5,6	13,5	10,6
1891—1895	11,3	5,0	11,9	10,0
1896—1900	12,5	5,8	15,3	12,0

Vid denna fördelning omfattar nordvästra Europa de skandinaviska länderna och Finland, Brittiska öarna, Nederländerna och Belgien, Tyska riket, västra Österrike samt Schweiz; sydvästra Europa Frankrike, Italien, Spanien och Portugal; östra Europa Ryssland, Ungern, Galizien-Bukovina och Balkanhalfön. Nordvästra Europa innesluter alltså de germanska folken, sydvästra Europa är nästan uteslutande romanskt, och östra Europa omfattar den stora massan af de slaviska folken jämte några andra, mindre folkslag. — Tendensen till stegring af den naturliga folkökningen är iögonenfallande, utom för sydvästra Europa, hvars tal hålles ungefär konstant därigenom att nedgången för Frankrike motväges af uppgången i Italien. Talen här ofvan väcka till lif spörsmålet huruvida omnämnda stegring kan väntas fortsatt äfven under framtiden. För vår del tro vi, att detta kan komma att ega rum under de närmaste åren, men födelsetalets utpräglade nedgång, som har all utsikt att fortfara, torde snart göra ytterligare höjning af nativitetsöfverskottet omöjlig. Det sannolika är, att det är de närmaste årtiondena, som få bevittna *maximum* af den civiliserade världens folkökning.

Nedåt har nativitetsöfverskottets storlek naturligtvis ingen gräns. Bland kulturfolken är dock de föddes antal öfverallt högre än de dödes, med undantag allenast för vissa delar af Frankrike, där underskott förekomma, upp till 5 på tusen eller något mera. Äfven Frankrike i dess helhet företer numera stundom mortalitetsöfverskott, — i senare tid allt oftare. Bland okultiverade folk torde födelsetalet i regeln blott i ringa mån öfverstiga dödstalet. Där dylika folk komma under europeiskt herravälde, följer på införandet af social ordning ofta en stark nedsättning af dödssiffran och därmed en betydlig folkökning. Ett exempel härpå är ön Java, med 4 mill. invånare vid nittonde seklets början, men nu 28 mill., och ett kolossalt exempel erbjuder Brittiska Indien.

Såsom ofvan antyddes, spelar i fråga om folkökningen i olika länder och orter omflyttningen en mycket betydande roll. Medan födelseöfverskottet aldrig torde hinna till 45 på tusen och i nutidens civiliserade länder håller sig omkring fjärdedelen af detta belopp, kan naturligtvis den *verkliga* folkökningens gränser såväl uppåt som nedåt förskjutas i det oändliga. Dock uppåt endast för kortare tid. En årlig folkökning af 50 på tusen (alltså 5 procent) medför fördubbling på vid pass fjorton år och skulle, fortsatt under ett århundrade, mer än hundrafaldiga den ursprungliga siffran. En dylik tillväxt kan således icke uppehållas mer än tillfälligtvis och å smärre orter. Förenta staternas tillväxt under nittonde seklet är världshistoriens mest gigantiska exempel på en uppdrifven folkökning; likväl har den i genomsnitt stannat något under 25 på tusen och numera nedgått till mindre än 20. Europas medelökningstal för nittonde seklet når blott till 7,6 på tusen; f. n. har siffran höjt sig till omkr. 10, hvilket motsvarar fördubbling på sjuttio år. För olika perioder samt för de nyssnämnda tre hufvuddelarna har *tillväxtens tal* utgjort årligen på tusen invånare:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Öst-Europa	Europa
1801—1840	8,56	5,25	7,70	7,40
1841—1860	6,82	4,63	6,82	6,02
1861—1880	8,66	4,23	10,18	7,50
1881—1890	8,10	4,49	12,92	9,01
1891—1900	10,96	4,12	12,52	9,89

De slaviska folkens försteg och de romanska folkens efterblifvenhet äro lika tydliga.

Storleken af en folkmängd mätes först af dess förhållande till landets ytvidd — den s. k. *folkmängdstätheten*. Utgångspunkten för denna jämförelse är det faktum att (i Väst-Europa) vid pass $^2/_3$ hektar jord pr invånare kräfves för alstrandet af brödföda och andra nödvändiga landtbruksprodukter. En följd häraf är att i vår världsdels jordbrukande distrikt folkmängden sällan når mycket högre än till en siffra, som motsvarar hektartalet för ytvidden. Europa i dess helhet, af i rundt tal 1,000 mill. hektars ytvidd, eger ej 1,000 mill. invånare, utan 400 mill. Jordklotet i sin helhet, om nära 14 milliarder hektar land, eger blott något öfver $1^1/_2$ milliard invånare. — Inom industribygder finnes naturligtvis icke ofvan antydda gräns för folkmängdstätheten. Här är proportionen 2 invånare pr hektar ingen sällsynthet. England i sin helhet lifnär å 13 mill. hektar en folkmängd af 32 mill. människor och Sachsen på $1^1/_2$ mill. hektar nära $4^1/_2$ millioner. Att Bengalen på 18 mill. hektar har 40 mill. invånare, churu väsentligen ett jordbruksland, vittnar om den tropiska naturens öfverlägsenhet i detta fall öfver den tempererade.

Öfver hufvud träffas på jordklotet tre stora områden med en mycket tätt samlad folkmängd: dessa äro det egentliga Kina om 400 mill. hektar och med en folkmängd af 380 mill. människor, Främre Indien, öfver 400 mill. hektar och inemot 300 mill. inv., samt västra, mellersta och södra Europa, 270 mill. hektar med 240 mill. inv. Dessa trenne områden upptaga tillsammans blott åtta procent af jordklotets landvidd, men inom dem är samlad betydligt mer än hälften af hela människosläktet. Å andra sidan finnas på jordklotet flera tusen millioner hektar med en så utomordentligt gles befolkning, att folkmängden icke uppgår ens till hundradelen af hektartalet för ytvidden. Det nordliga Ryssland, Sibirien, ryska Transkaspien, Mongoliet och det kinesiska Turkestan på ett håll, Saharaöknen på ett annat, Brittiska Nord-Amerika jämte åtskilliga stater och territorier i den amerikanska västern äfvensom Alaska samt till sist det Australiska fastlandet om-

fatta sammanlagdt en ytvidd af 4,400 mill. hektar, eller tredjedelen af allt land på jorden, men utgöra ännu verksamhetsfält för endast omkring 25 mill. människor. Det utomordentligt rika Brasilien lifnär på 836 mill. hektar blott 17 mill. människor och det öfriga Syd-Amerika på 950 mill. hektar blott omkr. 25 mill.

Betydelsen af folkmängdstätheten från rent befolkningsstatistisk synpunkt har ofta blifvit öfverskattad. Från ekonomisk och kulturell synpunkt åter är folkmängdstätheten af utomordentligt stor vikt. ”Beröringen med andra är för människan ett lifsvillkor; ju lättare och vidsträcktare denna beröring är, desto gynnsammare äro äfven villkoren för hennes tillvaro och utbildning”. Äfven äro tillfällena till utkomst flera hos de stora nationerna än hos de små — ej blott i proportion till numerären.

Från näringssynpunkt är befolkningens viktigaste fördelning den, som skiljer mellan å ena sidan (den jordbrukande) *landsbefolkningen*, å andra sidan (den industri och handel idkande) *stadsbefolkningen*. Af Europas hela befolkning anses f. n. 35 procent vara bosatta i städerna, dock i det germanska Europa ända till 50 procent, i det romanska 42 procent, i Öst-Europa blott 16 proc. Störst är stadsbefolkningen i Storbritannien (ej mindre än ungefär 70 proc.), minst i Finland (13 proc.). Öfver hufvud kan sägas, att i det nutida Europa den germanska folkgruppen representerar de stora städernas land, de romanska folken de små städernas land och slaverna landsbygdens land. Utom Europa upptaga städerna i Canada 26 proc. af folkmängden, i Förenta staterna 40 proc., i Australien ända till mer än 50 proc., — det sistnämnda egendomligt nog för en så ung kultur. De kolossalt folkrika, urgamla väldena i Öst-Asien (Indien och Kina) äro däremot allt fortfarande utpräglade landsbygdsländer.

Stadsbefolkningens hastiga tillväxt under nittonde århundradet är ett allbekant faktum. I hela Väst-Europa torde den jordbrukande befolkningen numera befinna sig i tillbakagång, och där folkökning eger rum på landsbygden, beror detta i regeln blott på en utveckling af industrien. De senaste åren ha i själfva verket visat tendens till en industriens utflyttning från städerna. Blifver denna tendens bestående, skall den helt säkert komma att omskapa bostadsförhållandena och öfver hufvud utjämna olikheten mellan land och stad. ”Städerna skola igen flyttas ut på landet”. — I äldre tid har i nästan alla befolkningsstatistiska hänseenden rådt en djupgående åtskillnad mellan land och stad. Men under de senaste årtiondena har denna skillnad till stor del utplånats och städerna alltmera närmat sig landsbygdens naturenligare befolkningsförhållanden.

Hvarje något större befolkning är efter *ålder* sammansatt af vid pass ett hundra olika årskullar. Det regelbundna förhållandet är, att af dessa årskullar hvarje yngre kull är talrikare än hvarje äldre, — dels af det skäl att den äldre kullen längre varit utsatt för dödens härjningar, dels emedan, inom en växande befolkning, de yngre kullarna redan vid födelsen äro talrikare än sina föregångare. Åldersfördelningens hufvudfaktum är det egendomliga förhållandet att, i normala fall, åldern 15—50 år *öfverallt* utgör ungefär hälften af hela befolkningen. Åldrarna 0—15 och 50—ω utgöra alltså tillsammans den andra hälften. I Väst-Europa upptager åldern 0—15 år 335 pro mille, åldern 15—50 år 500 pro mille och åldern 50—ω år 165 pro mille; alltså i runda tal: tredjedelen, hälften och sjättedelen. Ju starkare en befolkning växer, desto mera dominerar gruppen 0—15 öfver gruppen 50—ω. I Amerika finnas fall af mer än 400 pro mille för den förra gruppen och mindre än 100 pro mille för den senare. I stationära befolkningar åter närma sig de båda grupperna hvarandra. Någon gång kan man till och med finna exempel på att gruppen 50—ω är talrikare än gruppen 0—15, — hvilket, där förhållandet ej är framkalladt af utvandring, öfver hufvud måste anses karakterisera ett folk i utdöende.

Betydelsen af den nyss framställda lagen, att åldern 15—50 år i normala fall öfverallt (äfven i invandringsländer) omfattar halfva befolkningen, framgår, om man erinrar sig, att åldern i fråga sammanfaller med kvinnans fruktsamhetsålder. Denna lag sträcker därför sin inverkan till befolkningsstatistikens alla grenar. Ser man åter saken från ekonomisk synpunkt, bör mellangruppen hellre begränsas till åren 15—65 (eller möjligen 15—70). Den blir då den ”närande” gruppen, i motsats till de andra båda såsom ”tärande”. Åldern 15—65 år upptager i Väst-Europa i medeltal 62 procent af hela folkmängden. I invandringsländer är den alltid fåtaligare, beroende på att barnaåldrarna där äro öfverfyllda.

Med hänsyn till förändringarna från tid till annan i en befolknings sammansättning efter ålder gäller den af Eilert Sundt uppställda lagen. Denna innebär att en från födelsen numeriskt svag årskull kommer att under hela lifvet förete denna numeriska underlägsenhet och, hunnen till produktiv ålder, gifva upphof till en ny undertalig kull. På detta sätt komma perioder af ringa nativitet och perioder af hög nativitet att liksom lefva upp igen efter en generation, och där ej modererande omständigheter tillstöta, uppstår en ”ebb och flod”, som kan fortsätta genom århundraden. Denna företeelse, som är af stor praktisk betydelse, emedan den på det närmaste sammanhänger med konjunkturerna inom äktenskapsfrekvens och arbetsmarknad, har blifvit utförligare studerad nästan endast af Sveriges och Norges statistiske forskare.

Proportionen mellan könen bestämmes af de båda hufvudfakta, å ena sidan att öfverallt födas flera gossar än flickor (vid pass 105 eller 106 gossar mot 100 flickor), å andra sidan att äfven dödligheten nästan öfverallt är större för mankönet än för kvinnkönet. Det regelbundna resultatet häraf blir, att mankönet är öfvertaligt inom barnaåldrarna, att liktalighet uppnås ungefär vid manbarhetens inträde och att därefter kvinnorna efter hand blifva öfvertaliga, i en mot lifvets gräns allt starkare stigande proportion. Huruvida inom folkmängden i dess helhet männen eller kvinnorna komma att öfterväga, beror alltså af den inbördes styrkan af dessa olika strömningar. I Europa finnas f. n. 1,026 kvinnor mot hvarje tusental män, och till följd af utvandringen synes denna öfvervikt för kvinnkönet befinna sig i någon tillväxt. Denna tillväxt är dock äfven i starkt utpräglade utvandringsländer mindre än man skulle vänta, hvilket beror på det egendomliga förhållandet att där utvandringen får insteg, mankönets öfvervikt ökas bland de födde, men minskas i fråga om de döde. — I södra Europa är mankönet ofta det

talrikaste könet, och i Amerika och Australien är detta regeln — där till följd af invandringen. Att i Asien och Afrika vanligen uppgifvas flera män än kvinnor kan bero endast å ofullständiga uppgifter om det mera tillbakasatta könet; dock må medgifvas, att äfven de förträffliga engelska folkräkningarna i Indien gifva till resultat ett betydande öfverskott af män. — Beträffande frågan om orsaken till det öfverallt återkommande öfverskottet af mankön bland de födde hafva en mängd förklaringar framkastats, utan att dock ännu någon lösning synes vara vunnen.

I fråga om proportionen mellan könen inom folkmängden må till sist erinras om, att den är af betydelse i främsta rummet med hänsyn till den äktenskapslediga befolkningen inom medelåldern. Inom denna grupp kan missförhållandet mellan männens och kvinnornas antal vara vida större än som kan anas af proportionerna för folkmängden i dess helhet. I Sverige funnos i allt, vid senaste folkräkning, 1,049 kvinnkön mot tusen mankön, men af ogifta kvinnor i åldern 17—45 år funnos ej mindre än 1,236 för hvarje tusental ogifta män i åldern 20—50 år. Delvis är detta förhållande naturligtvis framkalladt af den tidigare giftermålsåldern för kvinnkönet.

Fördelningen efter *civilstånd* (gift eller ogift stånd) är från många synpunkter af stor betydelse. En hög äktenskapsfrekvens vittnar i regeln om gynnsamma sociala villkor, men ofta äfven endast om lågt satta lefnadsanspråk; den är i alla händelser den viktigaste yttre förutsättningen för ett i moraliskt hänseende godt tillstånd. Hela frekvensen af äktenskapen är i hög grad beroende å deras tidigare eller senare ingående. Häri ligger i själfva verket hufvudskillnaden i detta fall mellan olika folk och olika tider. Flyttar man sig fram till åldern 35—40 år, finner man, såsom västeuropeiska medeltal, blott 18 proc. af männen ännu vara ogifta och blott 17 proc. af kvinnorna. Det ojämförligt stora flertalet har alltså inträdt i äktenskap, och differenserna härutinnan mellan olika länder äro i regeln ej alltför stora. Men i yngre åldrar äro förhållandena utomordentligt växlande. I det moderna Väst-Europa har bland männen inträdet i äktenskap något försenats genom värnpliktens utsträckning. I Öst-Europa däremot gifter sig fortfarande ett högst betydligt antal män före tjugu års ålder, och naturligtvis är detta förhållande än mera utprägladt bland kvinnorna. I vissa delar af östra Ryssland äro fyra femtedelar af alla brudar yngre än tjugu år. I Sverige är detta fallet blott med en fjortondel.

Hvad angår årliga antalet af nyingångna äktenskap, finner man ett ungefärligt maximum härför, om man erinrar sig att, i en normalt sammansatt befolkning af tusen personer, årligen ej fullt 9 män passera den hos oss fastställda gränsen för myndighetsåldern (tjuguett år). Om alla dessa genast inträdde i äktenskap, blefve alltså giftermålens årliga antal 9 på hvarje tusental af folkmängden. Lägges härtill en fjärdedel för omgiftena, skulle högsta giftermålstalet blifva ungefär 11 på tusen. I Öst-Europa träffas någon gång ännu högre tal, dels på grund af att äktenskapen där ofta ingås redan före myndighetsåldern, dels på grund af synnerligt talrika omgiften. Inom Europa och dess olika hufvuddelar har under nedanstående tider *giftermålstalet* utgjort:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Öst-Europa	Europa
1841—1860	7,65	.	9,30	8,25
1861—1880	8,00	7,76	9,59	8,52
1881—1890	7,86	7,57	8,94	8,02
1891—1895	7,49	7,54	8,81	8,02
1896—1900	7,94	7,40	8,53	8,05

Öfver hufvud synes under tidigare århundraden giftermålsfrekvensen i Europa hafva varit högre än nu. Under nittonde seklets första hälft inträdde en nedgång. De senaste femtio åren visa däremot snarast ånyo någon höjning i det germanska Europa. I fråga om talen här ofvan må erinras, att de influeras af den öfverallt konstaterade minskningen af antalet omgiften.

Beträffande öfriga detaljer i detta ämne, i synnerhet frågan om olikheter inom särskilda länder, yrken och åldrar m. m., hänvisas till artikeln Äktenskapsfrekvens. Här må tilläggas endast giftermålstalets utomordentliga intresse såsom kanske den säkraste mätare, som gifves, i fråga om de ekonomiska konjunkturernas växlingar. Under hvart och ett af åren 1868—1902 har Nordvästra Europas giftermålstal utgjort:

År	Pro mille	År	Pro mille	År	Pro mille
1868	8,02	1880	7,21	1892	7,49
1869	8,47	1881	7,26	1893	7,40
1870	7,80	1882	7,42	1894	7,48
1871	8,08	1883	7,40	1895	7,56
1872	8,99	1884	7,47	1896	7,79
1873	8,92	1885	7,36	1897	7,91
1874	8,58	1886	7,29	1898	7,97
1875	8,34	1887	7,27	1899	8,06
1876	8,07	1888	7,27	1900	7,98
1877	7,62	1889	7,40	1901	7,85
1878	7,87	1890	7,45	1902	7,65
1879	7,17	1891	7,52		

De lysande konjunkturerna under förra hälften af 1870-talet, depressionen därefter ända fram till 1890-talets midt, höjdkonjunkturerna under seklets sista femårsperiod och slutligen tillbakagången ånyo under åren 1900—02 framträda lika tydligt i ofvanstående siffror.

Frekvensen af *födelser* har först sin betydelse såsom den positiva faktorn i folkökningen. I det föregående är visadt, att under normala förhållanden åldern 15—50 år öfverallt utgör ungefär halfva folkmängden. Af kvinnor i denna ålder finnas alltså ungefär 250 på hvarje tusental invånare — eller något mera, eftersom kvinnorna vanligen äro talrikare än männen. Om alla dessa kvinnor lefde i äktenskap (och alltså inträdde däri vid femton års ålder) och medelfruktsamheten vore densamma som nu, skulle årliga antalet födda barn blifva ungefär 65 på hvarje tusental af folkmängden. I Ryssland och Indien och förmodligen äfven i Kina utgör det faktiska födelsetalet omkring 50 barn årligen på tusen invånare — ett alldeles utomordentligt förhållande. Medeltalet

för hela människosläktet skulle, om antagandet är riktigt i fråga om Kina, falla omkr. 43 på tusen. Inom Europa och dess olika hufvuddelar har *födelsetalet* utgjort:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Östra Europa	Europa
1801—1840	35,5	33,7	46,1	38,7
1841—1860	34,4	32,3	45,6	37,8
1861—1880	35,7	32,1	46,6	38,7
1881—1890	33,9	31,3	46,6	38,1
1891—1895	32,9	30,0	45,5	37,1
1896—1900	32,5	28,9	45,3	36,7

Sydväst-Europas låga siffra beror endast på Frankrike, där födelsetalet nu sjunkit till knappt 22; för öfriga hithörande länder är siffran 34. Öst-Europas oerhördt höga tal bero vida mera på hög äktenskapsfrekvens än på större fruktsamhet. — Talen här ofvan utvisa nedgång, men (Frankrike frånsedt) *först under de sista tjugu åren*. Nymalthusianismen har synbarligen i våra dagar vunnit fast fot öfverallt i Väst-Europa. Födelsetalets nedgång fortfar och skall väl under de närmaste årtiondena åstadkomma betydande förändringar inom Väst-Europas befolkningsförhållanden. Nord-Amerika har härutinnan gått än hastigare i den nya riktningen än Europa, och Nya Englands stater stå ungefär på samma ståndpunkt som Frankrike. Om betydelsen af allt detta hänvisas till artiklarna Befolkningspolitik och Malthusianism.

Födelsetalet, såsom en produkt af äktenskapsfrekvens och fruktsamhet (hvartill kommer ytterligare frekvensen af oäkta födelser), gifver icke någon direkt uppgift om fruktsamheten i och för sig. Denna mätes genom en jämförelse mellan de äkta födda barnens antal och antalet gifta kvinnor i medelåldern — helst åldern 15—45 år. På hvarje tusental sådana kvinnor kommo årligen under 1870-talet (då födelsefrekvensen dock var utomordentligt stor) i nordvästra Europa 320 äkta födelser, i sydvästra Europa utom Frankrike 286, i Frankrike 201. Men samtliga dessa tal hafva säkerligen sedan dess betydligt förminskats. I Sverige, där förhållandet är kändt sedan ej mindre än 150 år tillbaka, kan någon nedgång icke spåras förr än under ungefär de senaste femton åren. Ända till dess utgjorde anförda fruktsamhetstal hos oss omkr. 290; den jämförelsevis låga siffran förklaras genom de sena giftena. Numera har fruktsamheten i Sverige nedgått till omkr. 270.

Beträffande de ur många synpunkter betydelsefulla frågorna om oäkta födelser, dödfödslar, flerfödder, fruktsamheten inom olika åldrar och samhällsklasser m. m. hänvisas till artikeln Födelsefrekvens och öfriga hithörande uppslagsord.

Af befolkningsstatistikens olika kapitel är kapitlet om *dödligheten* utan tvifvel det längst studerade och bäst utredda. I öfverensstämmelse härmed egnas i alla moderna encyklopedier en stor mängd specialartiklar åt detta ämne, och äfven här hänvisa vi i fråga om detaljer till de särskilda uppslagsorden Dödlighet m. fl.). Här må meddelas blott några de viktigaste data i fråga om dödligheten såsom en faktor i befolkningsrörelsen i allmänhet. För dödligheten finnes naturligtvis *uppåt* icke någon gräns, och flydda tiders pest- och andra epidemier hafva otvifvelaktigt i vissa fall förödt hela orter under loppet af några månader. Den fruktansvärdaste dödlighet historien känner är den s. k. digerdöden vid midten af 1300-talet, hvilken påstås under loppet af några få år hafva bortryckt fjärdedelen af Europas hela befolkning. I enskilda länder och orter var förödelsen naturligtvis vida större. Ännu så sent som år 1710 skall pesten hafva bortryckt tredjedelen af befolkningen i Stockholm. Under förra hälften af 1800-talet höjde koleran stundom (i öst-europeiska länder) dödstalet till 70 à 80 på tusen och å smärre orter till flerdubbelt högre belopp. Senare har Finlands dödstal under hungeråret 1868, uppgående också till nära 80 på tusen, stått såsom en sista utlöpare från en annars förgången tid. För framtiden torde inom den civiliserade världen dylika oerhörda förluster näppeligen någonsin mera vara att befara.

För människosläktet i dess helhet synes i våra dagar medelantalet aflidna, efter en visserligen i många fall osäker uppskattning, kunna sättas till ungefär 35 dödsfall årligen på hvarje tusental människor. Inom det germanska Europa, jordklotets högst kultiverade befolkning, har dödstalet numera nedgått till 20 på tusen, särskildt bland engelsmän och skottar till 18 och bland de skandinaviska folken till endast 16. Inom Europa i dess helhet och dess hufvuddelar har under nittonde seklet *dödstalet* utgjort:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Östra Europa	Europa
1801—1840	26,5	28,5	37,9	31,1
1841—1860	25,8	27,3	38,6	30,7
1861—1880	24,9	27,3	36,1	29,7
1881—1890	22,7	25,7	33,1	27,5
1891—1895	21,6	25,0	33,6	27,1
1896—1900	20,0	23,1	30,0	24,7

Då allt ondt, som öfver hufvud hemsöker människosläktet, alltid i någon mån för med sig sjukdom och till sist döden, utgör dödlighetens belopp ett fullständigt uttryck för det gynnsamma eller mindre gynnsamma tillstånd in toto, hvaruti ett folk befinner sig. Dödstalet är den yppersta ”kulturmätare”, som vetenskapen kan åstadkomma. Från denna synpunkt äro naturligtvis talen här ofvan af stor betydelse. De vittna å ena sidan om de mycket olika kulturståndpunkter, som ännu intagas af Europas tre hufvudstammar (germaner, romaner och slaver), å andra sidan om det betydande allmänna framsteg, som är det mest träffande uttrycket för nittonde seklets imponerande kulturarbete. Att under flydda århundraden medeldödligheten varit långt högre än under 1800-talet, är väl fullkomligt otvifvelaktigt. Bevisligt är detta faktum i fråga om vårt eget land. Sveriges dödstal kan med tämligen stor säkerhet beräknas hafva i medeltal för 1700-talet uppgått till 28,7 pro mille; under 1800-talet utgjorde detsamma i medeltal 20,6 pro mille och har numera nedgått till 16. Vår egen och de andra skandinaviska folkens utomordentligt gynnsamma ställning i detta hänseende berättigar oss att om vår folkstams deltagande i tidens samhällsarbete hysa en mycket tillfredsställande tanke.

Tryckt den 5/9 04

En fråga af stort intresse är, hvilka framsteg i detta hänseende ännu äro *möjliga* att göra, eller med andra ord: hvilket är det lägsta dödstal, som öfver hufvud kan af ett folk uppnås? Ännu för mindre än ett halft århundrade sedan satte Wappäus detta minimum till vid pass 17 pro mille, men detta "rekord" har i våra dagar slagits af flera af Europas folk. Under 1840-talet stod hos oss Jämtlands läns dödstal vid ej fullt 13 pro mille, ett resultat, som veterligen är oöfverträffadt. (De ännu lägre tal, som stundom möta från australiska länder, äro ofullständiga eller annars missvisande.) Dylika fakta tala för, att äfven nutidens längst hunna folk kunna göra ytterligare framsteg, men när optimistiska hygienici tala om dödstal af 10 pro mille eller ännu lägre såsom möjliga, har man dock rätt att ställa sig skeptisk. Kulturen utrustar visserligen alltjämt människan med nya utvägar för bekämpandet af sjukdom och död, men den medför äfven skuggsidor, hvilkas öfvervinnande i sin ordning är en ny och betydelsefull — kulturuppgift.

I fråga om förhållandet mellan födelsetal och dödstal, har tidigt nog uppmärksammats, att höga födelsetal i regeln åtföljas af höga dödstal och tvärtom. All erfarenhet bekräftar detta; dock må härvid erinras om att det är ett misstag, när af nämnda faktum den slutsatsen drages att skillnaden i dödlighet alltså endast skulle vara skenbar och förklaras blott genom de olika födelsetalen. Differenserna i fråga om dödligheten äro nog fullt verkliga, ej endast skenbara; men förhållandet är att i många fall det är samma orsaker, som höja både födelse- och dödstalet. En låg kulturståndpunkt beledsagas af ringa lefnadsanspråk; härmed följa tidiga och talrika giften och alltså äfven talrika födelser, men en låg kulturgrad åtföljes naturligtvis också af talrika dödsfall. Framsteg i kultur åter, som sänka dödssiffran, följas af stegrade lefnadsanspråk, hvaraf ofta föranledas försenade giften och inskränkningar i fråga om nativiteten.

Det högsta tänkbara födelsetalet är här ofvan angifvet till ungefär 65 födelser årligen för hvarje tusental människor. Under ideala förhållanden vore ej i och för sig omöjligt, att ett sådant födelsetal kunde förefinnas sida vid sida med ett dödstal af t. ex. 20 på tusen. Härur skulle såsom resultat framgå en *naturlig folkökning* af 45 årligen på tusen, hvilket väl alltså är den högsta folkökning, som gärna kan tänkas. Huru förhållandena i detta fall gestalta sig i verkligheten är redan visadt här ofvan (sp. 1178 ff.).

Födelseöfverskottets värde bestämmes emellertid icke ensamt af dess storlek i och för sig. En naturlig förökning af 10 på tusen kan vara resultatet i ett fall af ett födelsetal om 50 pro mille och ett dödstal om 40 pro mille, i ett annat fall af ett födelsetal om 30 och ett dödstal om 20 pro mille. Dessa olikheter representera naturligtvis mycket skilda kulturståndpunkter. Till följd häraf är äfven *proportionen* mellan födelse- och dödstalen af stor betydelse. Mot hvarje hundratal döda svara i nutidens germanska Europa 160 à 170 födda; för hundra år sedan var proportionen betydligt lägre (130 à 135). Att de föddes antal når till fullt dubbelt mot de aflidnes är öfveralt en stor sällsynthet. Ett utomordentligt exempel på en sund och lifskraftig befolkning lämnar Västerbottens län i Sverige. I medeltal för nittio år (1811—1900) hafva här mot hvarje hundratal döda svarat 202 födda.

I det föregående äro såsom medelförhållande för människosläktet i våra dagar förutsatta ett födelsetal af 43 på tusen hvarje år och ett dödstal af 35 på tusen. Efter ett samladt hufvudtal af 1,630 millioner människor skulle detta innebära vid pass 70 millioner födelser årligen samt vid pass 57 millioner dödsfall. För hvarje *timme* gör detta i det närmaste 8,000 födelser och 6,500 dödsfall, d. v. s. att hvarje timme, som går, medför en förökning af människosläktet motsvarande folkmängden exempelvis i en medelstor svensk köping. För hvarje timme uppstår på jordklotet ett nytt samhälle af t. ex. Djursholms storlek.

Vid sidan af födelseöfverskottet bestämmas människosläktets utbredning och fördelning på jorden af *omflyttningen*. För halftannat årtusende sedan, när samfärdsmedlen voro ofullkomliga och osäkerheten allmän, tog omflyttningen formen af "folkvandringar", då hela folk bröto upp med all sin egendom och sökte sig nya boplatser, mer eller mindre aflägsna från de gamla. Utflyttningen såsom en akt af individen räknar, i större skala, sin begynnelse från Amerikas upptäckt och har under nittonde seklet, med dess överhörda förbättring af samfärdseln, utvecklat sig till en folkrörelse af den allra största betydelse. Öfver hufvud torde under sagda århundrade Europa haft en nettoförlust till de andra världsdelarna af vid pass 24 millioner människor. Närmare detaljer härom återfinnas i artikeln om utvandring; här må endast meddelas att under de sista fyrtio åren *förlusten* (d. v. s. utvandringens öfverskott öfver invandringen) nått de belopp, som visas af efterföljande tal:

Åren	Nordvästra Europa	Sydvästra Europa	Östra Europa	Europa
1861—1870	2,575,000	554,000	538,000	3,667,000
1871—1880	2,030,000	498,000	364,000	2,892,000
1881—1890	3,900,000	978,000	933,000	5,811,000
1891—1900	1,354,000	1,249,000	1,840,000	4,443,000

Det senast gångna årtiondet synes innebära en afgjord brytning med förutvarande förhållanden. Förr var utvandringen koncentrerad hufvudsakligen på det germanska Europa, nu åter rycka romaner (italienare) och slaver fram i delvis ännu större massor än germanerna.

I Europa är det regeln att omflyttningen medför en *förlust* af folk. Blott få länder göra härifrån undantag, vanligen endast Frankrike, Sachsen och ryska Polen, hvartill komma de få fall, då äfven i våra dagars Europa samhällen byggas upp så att säga från början, såsom i vissa länder på Balkanhalfön. För Frankrike betingas dess egendomliga ställning i detta hänseende af dess ringa naturliga folkökning, för Sachsen af dess starka industriella utveckling och för ryska Polen af dess egenskap att vara gränsland mellan tvenne jättestora ekonomiska organismer, Ryssland och Tyskland. Regeln för Europa är att flyttningen går från landsbygden till städerna, från landtbruksdistrikten till industribygderna och från öster till väster. Af sistnämnda förhållande är utvandringen till Amerika en yttring i stort. — I fråga om invandringsländerna är man

i allmänhet benägen att öfverskatta invandringens roll för deras folkökning. Äfven i Förenta staterna har det egna födelseöfverskottet alltid öfverträffat inflyttningen. Än mera är detta fallet t. ex. med vårt "Svenska Amerika", eller Norrland, om hvilket man gärna föreställer sig att det mottagit en högst betydlig inflyttning, då verkliga förhållandet är, att Norrlands stora folkökning i våra dagar mera beror därpå att det hittills varit jämförelsevis förskonadt från utvandring. Till enstaka orter har dock naturligtvis en stark inflyttning skett, såsom tidigare till sågverksdistrikten och numera till gruffälten.

Med förestående hafva vi öfverskådat de stora faktorer, som spela en roll vid bestämmandet af "befolkningstillståndet" och "befolkningsrörelsen". Till befolkningsstatistiken i vidsträcktare bemärkelse pläga dock vanligen räknas äfven frågorna om nationalitet och religion, vidare yrkesfördelningen samt förekomsten af vissa lyten (blindhet, döfstumhet, sinnessjukdomar), om hvilket allt uppgifter pläga inhämtas vid folkräkningarna. Något verkligt skäl att räkna dessa spörsmål såsom tillhörande befolkningsstatistiken gifves dock icke; orsaken hvarför de kommit att föras dit är väl endast den att man, såsom sagdt, plägat skaffa sig uppgifter härom vid folkräkningarna, — af det skäl att dylika uppgifter svårligen skulle kunna anskaffas på annat sätt.

Befolkningsstatistikens *historia* är ännu föga behandlad. Frånsedt undersökningarna för försäkringsändamål angående dödligheten och därmed i samband stående frågor plägar den moderna befolkningsstatistiken anses börja med Süssmilch, en fältpräst hos Fredrik den store. Det första exemplet på att befolkningsstatistiken upptagits på statsförvaltningens program har, såsom bekant, Sverige utgjort, på initiativ af ärkebiskop E. Benzelius d. y. äfvensom af Elvius och Wargentin; vårt land har härigenom inom denna forskningsgren vunnit ett försprång, som i viktiga delar kvarstår ännu i dag. Till vetenskapligt anseende höjdes befolkningsstatistiken i synnerhet genom belgiern Quételet (se Statistik). Under det sista halfva seklet har denna forskning räknat många idkare i de flesta Europas länder, bl. a. svenskarna Fr. T. Berg, J. Hellstenius, E. Sidenbladh, P. Fahlbeck och G. Sundbärg, norrmännen Eilert Sundt och A. N. Kiær, danskarna H. Westergaard och M. Rubin, tyskarna Knapp, Engel, Becker, Wappäus, Böckh, von Mayr, von Bortkiewicz och flere andra, engelsmannen Farr, ungraren Körösi, fransmännen Bertillon, den äldre och den yngre, samt italienaren Bodio. Öfver hufvud har dock under det sista fjärdedels seklet intresset för befolkningsstatistiken något försvagats genom den ekonomiska statistikens öfvermäktiga framträngande. Först under de allra senaste åren kan en lifligare verksamhet sägas hafva ånyo vaknat inom den befolkningsstatistiska forskningen. Den tid, som här karakteriserats såsom af jämförelsevis mindre vetenskapligt intresse, har dock på samma gång utmärkts af utomordentligt stora framsteg inom den statistiska administrationen, till följd hvaraf det forskningsmaterial, som står det nu ånyo vaknade vetenskapliga intresset till buds, är af långt större rikedom och värde än som var händelsen ännu för blott ett par årtionden tillbaka. På samma gång har det växande erkännandet af statistikens behöflighet för såväl förvaltning som forskning i någon mån kommit äfven befolkningsstatistiken till godo. Utsikterna för befolkningslärans utveckling under den närmaste framtiden äro alltså ganska goda. G. S—g.

Befordran, förflyttning från lägre tjänst till högre tjänst. En synnerligen viktig del af förvaltningens funktioner är tillsättandet af statens ämbets- och tjänstemän. Ju högre kulturståndpunkt staten befinner sig på, desto större omsorg och försiktighet iakttages därvid, och desto noggrannare bestämmas på förhand i lagen grunderna därför. De tillsättande myndigheterna äro *skyldiga* att vid tillsättningen iakttaga en viss ordning, att fästa afseende på vissa omständigheter, och de personligen intresserade äro *berättigade* att fordra iakttagande af lagens föreskrifter i dessa fall. Sålunda uppkomma befordringsmål, en särskild klass af rättsligen ordnade förvaltningsärenden, där ej blott det formella förfaringssättet är bestämdt, utan äfven de materiella omständigheter äro angifna, på hvilka myndigheternas beslut skola grunda sig och som därför kallas befordringsgrunder.

Enligt svensk rätt, som med afseende på befordringsväsendet är synnerligen väl utvecklad, tack vare ämbetsmännens stora andel i ståndsväldet under frihetstiden, äro befordringsgrunderna af två slag. Det ena utgöres dels af sådana villkor, som erfordras för hvarje befattning i statens tjänst, nämligen *oförvitligt uppförande*, *viss ålder* och *svensk medborgarrätt*, dels af sådana kvalifikationer, som äro specifika för vissa befattningar, hufvudsakligen bestående af *kunskapsprof*, afpassade efter särskilda tjänster och, hvad de viktigaste angår, aflagda genom examina vid universiteten. Särskilda författningar — viktigast k. kungörelsen af 12 maj 1865, med ändringar i k. kungörelsen af 5 maj 1882 — bestämma de erforderliga kunskapsprofven för behörighets vinnande till viss tjänst. Utom dessa villkor tillkomma i särskilda fall andra fordringar, såsom *viss trosbekännelse*, *borgen* o. s. v. Uppfyllandet af dessa villkor kallas kompetens till statens tjänst, och denna är olika för olika befattningar, alltefter deras beskaffenhet.

Det andra slaget af befordringsgrunder uttrycker mer positivt en persons kvalifikation till viss statstjänst och får sin egentliga betydelse vid jämförelsen mellan flera befordringssökande. Enligt § 28 R. F. äro dessa befordringsgrunder *förtjänst* och *skicklighet*, och de böra numera, ehuru de i nämnda lagrum anbefallas såsom befordringsgrunder i motsats till börd, tillämpas vid hvarje befordringsmål, ehvad de sökande äro af lika eller olika börd. Begreppet skicklighet innefattar alla kvalifikationer för bestridande af offentlig befattning, medan förtjänst torde böra fattas såsom utöfvande af det allmännas tjänst. Den, som kan ådagalägga större skicklighet annorlunda än genom tjänstgöring, bör ega företräde framför en annan, som hufvudsakligen åberopar sig på förtjänst. Äfven *tjänstår* (*anciennitet*) äro af stor vikt vid många både civila och särskildt militära befordringar, vid hvilka sistnämnda "tur och anciennitet" äro laga befordringsgrund t. o. m. kaptensgraden.

Förfarandet vid tjänsters tillsättning är mycket olika, i det utnämningsrätten tillkommer olika myndigheter. Högre och viktigare ämbeten tillsättas af konungen i statsrådet. I öfrigt kunna två klasser befattningar urskiljas, nämligen de, som

tillsättas utan ansökan, och de, för hvilkas erhållande ansökan fordras. Till de förra höra högre ämbeten inom förvaltningen och domarkåren samt alla rent militära befattningar. Tjänster, som tillsättas efter ansökan, skola först förklaras lediga, ansökningar skola inlämnas, förslag skall upprättas, och slutligen sker utnämnandet. Det är just vid upprättandet af förslaget och vid utnämningen, som tillämpningen af de ofvan anförda befordringsgrunderna kommer i fråga. Beträffande vissa tjänster förekomma ock särskilda åtgärder, som skola följa efter förslaget, men föregå tillsättningen. En sådan är det yttrande om de sökandes skicklighet och kompetens, som i vissa fall skall afgifvas af särskild myndighet; en annan är afgifvandet af förord åt någon af de å förslaget uppförde, hvilket afgifves af samma myndighet, som upprättat förslaget. Denna åtgärd härleder sig utan tvifvel därifrån, att man ansett ordningen å förslaget vara beroende af mera formella omständigheter och att därför en afvikelse därifrån på materiella grunder kunde komma i fråga — en uppfattning, som dock ej är riktig, emedan alla omständigheter, som grundlägga en persons förtjänst och skicklighet, böra tagas i betraktande vid förslagets upprättande och bestämma det rum, som skall tilldelas hvar och en af de där uppförde. För öfrigt har en sökande rätt att anföra besvär öfver ett upprättadt förslag äfvensom öfver en utnämning, som icke skett af konungen. Jfr art. Tjänstebetänkandet och Naumann, ”Sveriges statsförfattningsrätt”, II (1880).

Béfort [-fårr], stad och fästning i Frankrike. Se Belfort.

Befrakta, *sjöv.*, hyra ett fartyg eller del däraf till öfverförande af varor eller personer från ett ställe till ett annat. Det fartyg, som uthyres, säges vara befraktadt; redaren eller befälhafvaren, då han å den förres vägnar uthyr fartyget, kallas befraktare; den, till hvilkens förfogande fartyget upplåtes, benämnes befraktare; den erlagda betalningen kallas frakt; själfva kontraktet kallas frakt-aftal, fraktslut eller certeparti, och rättsförhållandet i sin helhet befraktning. R. N.*

Befruktning. 1. *Zool.* Den könliga (sexuella) fortplantningen förutsätter tillvaron af två olikartade, inom fader- och moderorganismen utvecklade köns- l. fortplantningsceller, nämligen sädes- och äggcellerna. Föreningen af sädes- och äggcell benämnes befruktning. Denna är antingen en inre eller en yttre. En inre befruktning eger rum hos flertalet ryggradsdjur; hos människan och öfriga däggdjur sammanträffa sädes- och äggceller i öfre delen af äggledarna. Den yttre befruktningen, den enklare och ursprungligare formen, förekommer hos i vatten lefvande ryggradslösa djur, hos flertalet fiskar och amfibier; båda slagen af könsceller, frambragta i mycket stor mängd, läggas i vattnet, hvarest befruktningen försiggår.

Enär *sädescellerna*, för att tillvägabringa befruktningen, måste kunna förflytta sig och uppsöka ägget, äro de alltid synnerligen små och i allmänhet försedda med särskild rörelseapparat. Hos det stora flertalet djur hafva de formen af en gisselcell: de bestå af ett ovalt eller rundt, tillplattadt eller cylindriskt ”hufvud”, som står i förbindelse med en längre eller kortare svans, genom hvars oupphörliga, svängande rörelser sädescellen framdrifves. I enskildheter finnas stora olikheter hos olika djur. (Jfr Spermatozoer.) Hos människan mäter detta ”hufvud” ej mer än ungefär 0,005 mm. i längd. Förr antogos sädescellerna på grund af sin rörelseförmåga vara själfständiga djur, och däraf härleder sig benämningen sädesdjur (*animalcula seminis, spermatozoer, zoospermier*). Förr antogs allmänt, att ”hufvudet” blott motsvarade cellens kärna. Numera är det dock ådagalagdt, att hufvudet nästan alltid består af två skilda delar: en främre, som delvis består af protoplasma och stundom innehåller en annan af cellens väsentliga beståndsdelar, centrosomet, och en bakre, som stundom uteslutande motsvarar cellkärnan.

Liksom sädescellen är *ägget* likvärdigt med en cell och består såsom hvarje sådan af två hufvudbeståndsdelar: protoplasmat, här kalladt *äggulan*, och kärnan, som benämnes groddblåsan. Som det är äggen, hvilka åtminstone under organismens tidigaste utvecklingsskede hafva att sörja för dess näring, måste de rikligen utrustas med näringsämnen och erfordra före befruktningen en starkare tillväxt samt rikligare nutrition än sädescellerna, hvarför de ock frambringas i mindre antal än dessa, på samma gång de alltid äro mycket större. Ägget undergår en serie förändringar för att bli moget till befruktning. Dess kärna delar sig två gånger, hvarvid för hvarje gång den ena kärndelen jämte en ringa mängd protoplasma utstötes. Denna delningsprocess gifver alltså upphof till tre delningsprodukter, som äro af mycket olika storlek: den största är det egentliga ägget med största delen af protoplasmat och återstoden af kärnan; de andra två äro de s. k. riktningskropparna, hvilka torde vara att anse som rudimentära ägg. Sedan dessa någon tid legat fästade vid äggets periferi, försvinna de helt och hållet. Rörande de förändringar äggets kärna vid denna delning undergår äfvensom rörande motsvarande förlopp vid sädescellens mognad hänvisas till Cell och Ägg.

Själfva befruktningen inledes därmed att sädescellen tränger in i ägget. Den förra genomborrar det hölje, som vanligen omgifver ägget, för att komma till ytan af äggets protoplasma. Som ägghöljet hos många djur (fiskar, insekter) är hårdt och ogenomträngligt, är det försedt med en särskild öppning (*mikropyle*) för sädescellernas insläppande. Visserligen kunna flera sädesceller intränga i höljet, men in i äggprotoplasmat kommer under normala förhållanden, då ägget är fullt lifskraftigt, blott *en* sädescell. Mot den sädescell, som vunnit ett om än aldrig så litet försprång framför de andra, närmar sig ett litet utskott af äggprotoplasmat, och genom detta utskott kan sädescellen vandra in i äggets inre. Ägget förmår på flera sätt att skydda sig mot inträngandet af flera än *en* sädescell; ofta sker detta därigenom, att från äggprotoplasmats yta afsöndras en hinna, som, sedan den gynnade sädescellen inträdt, förhindrar de öfriga att komma in i protoplasmat. Dock intränga i flera insekters och ryggradsdjurs stora ägg äfven under normala förhållanden flera sädesceller; men äfven här är det blott *en* sädescell, som åstadkommer befruktningen, medan de öfriga förr eller senare upplösas. Sedan sädescellen kommit in i äggprotoplasmat, uppsugas svansen och sädescellens protoplasma af ägget, medan sädescellens kärna och centrosom vandra fram till äggkärnan,

med hvilken sädescellens kärna sammansmälter. Härmed är befruktningen afslutad, och äggklyfningen (se Ägg) begynner. Det väsentliga i befruktningen består således i föreningen af sädes- och äggcellens kärnor. L—e.

2. *Bot.* Befruktningen hos växterna består liksom hos djuren väsentligen i samverkan af två celler — hvilka hvar för sig äro i afsaknad af utvecklingsförmåga — till bildande af *en* cell, som har förmåga att utveckla sig till ett nytt individ. I det enklaste fallet visa de båda cellerna (gameterna) ingen eller obetydlig skillnad sinsemellan; de förena sig med hvarandra och ge upphof till en ny cell (zygot), som kan utveckla sig vidare. Denna form för befruktning, s. k. kopulation eller konjugation, förekommer t. ex. hos *Spirogyra*, där gameterna äro orörliga, och hos *Ulothrix*, där de äro s. k. svärmceller, som kunna röra sig fritt omkring i vattnet.

Hos flertalet andra växter äro emellertid de båda cellerna, könscellerna, betydligt skilda från hvarandra i storlek och form, och föreningen dem emellan kallas då befruktning i egentlig bemärkelse.

Hos en del alger, svampar samt mossor och ormbunkar utvecklas särskilda honliga organ (oogonier, arkegonier o. s. v.), i hvilka äggcellerna, oftast en i hvarje, bildas; de hanliga organen hos dessa växter utgöras af antheridier, i hvilka oftast en mängd spermatozoider, hanliga könsceller, bildas (se fig. 1—10); dessa äro vanligen betydligt mindre än motsvarande äggcell samt försedda med fina protoplasmautskott, cilier (se d. o.), hvarigenom de fritt kunna simma omkring i vattnet och uppsöka en äggcell. Vid befruktningen förenar sig en spermatozoid med äggcellen.

Hos gymnospermer och angiospermer ligger äggcellen innesluten inom en särskild väfnad och omgifven af flere hyllen, så att en direkt förening mellan hancellen och äggcellen försvåras. Äggcellen utvecklas i embryosäcken och hancellen i pollenkornet. I embryosäckens öfre del finnas utom äggcellen två celler, s. k. synergider, och i dess nedre också tre celler, de s. k. antipoderna (se vidare Embryo). Så snart pollenkornen kommit till den för dem bestämda platsen i honorganet (se Pollination), utvecklas från dem pollenslangar, som tränga ned till äggcellen och i sin främre del innesluta de hanliga könscellerna. Pollenslangen växer antingen direkt in till ägget genom mikropylen (se Fröämne), s. k. *akro-* eller *porogami*, eller också först genom fröämnets bas (chalaza) och därifrån vidare genom nucellusväfnaden till ägget, såsom hos en del hängeväxter: al, björk, hassel m. fl., s. k. *basigami* l. *kalazogami* (se Kalazogami).

Vid alla dessa olika slag af befruktning förena sig den hanliga och honliga cellens kärnor med hvarandra, och äggcellen får åter förmåga att dela sig och ge upphof till embryot (se Fortplantning). I de fall, då flere kärnor finnas i äggcellen, såsom hos en del lägre svampar och alger, förenar sig antingen blott en af dem med en hankärna (*Vaucheria*), eller också flere äggkärnor med hvar sin antheridiekärna (*Albugo* m. fl.).

Sammansmältningen af den hanliga och honliga cellens *kärnor* synes spela en viktig roll vid befruktningen, särskildt på grund af de invecklade delningsförlopp (se Reduktionsdelning), som föregå bildningen af dessa kärnor. Många författare anse ock, att kärnorna allena äro bärare af de ärftliga egenskaperna; en del förhållanden vid bastardbildningen tala också härför. Å andra sidan har det visat sig, att vissa äggceller kunna utveckla sig utan dylik kärnsammansmältning, ja, i vissa

fall ha genom inverkan af vissa oorganiska salters upplösningar celldelningar framkallats i en ”obefruktad” äggcell (se Merogoni). Dessa förhållanden ha också föranledt, att man numera i allmänhet urskiljer tvenne moment vid befruktningen: dels en stimulus till vidare utveckling, orsakad af hancellen, vissa salter m. m., dels öfverföring af faderns ärftliga egenskaper, hancellens idioplasma, antagligen genom hancellens kärna. G. O. R.

Befäl (ty. *befehl*, befallning), *krigsv.*, dels rättighet och makt att befalla öfver någon eller något, dels gemensam benämning på den personal, åt hvilken ledningen af krigsfolket är uppdragen. Befälet vid krigsmakten till lands delas i öfverbefäl l. befäl i inskr. bem. (officerare) och underbefäl (underofficerare och korpraler [konstaplar]). Hvar och en, som genom arméns indelning eller organisationen i öfrigt har ledningen öfver viss personal, utöfvar därigenom ständig befälsrätt öfver densamma. Ställes annan personal tillfälligtvis under en persons ledning, får han tillfällig befälsrätt öfver densamma. Är befälhafvare i visst fall icke förordnad, eger den till rangen främste befälhafvaren inom ifrågavarande afdelning att taga befälet. I vissa fall är befälsrätten inskränkt till en viss gren af befälhafvares verksamhet, såsom rörande sjukvård, själavård, rättsväsende o. a.

Den, som innehar befälsrätt, är skyldig utöfva befälet, men aflämnar det vid förfall, såsom bortovaro e. d., till sin närmaste man, hvilken såsom befälhafvare har endast inskränkt befälsrätt. Befälsposterna inom armén erbjudas vanligen på följande sätt. Högsta befälet öfver en armé föres af en fältmarskalk eller general; befälet öfver en armékår föres af en general, en division (fördelning) af en generallöjtnant, en brigad af en generalmajor, ett regemente af en öfverste, en bataljon eller motsvarande af en överstelöjtnant eller major, ett kompani eller motsvarande af en kapten, mindre afdelningar af subalternofficerare eller underofficerare, de minsta af korpraler. I svenska armén äro fördelningscheferna vanligen generalmajorer, brigadcheferna öfverstar och regementscheferna i krig till stor del öfverstelöjtnanter. C. O. N.

Befälsposterna inom svenska flottan beklädas i allmänhet på följande sätt: högste befälhafvares af flaggman (amiralsperson); eskaderchefs af flaggman eller kommendör; flaggkaptens och afdelningschefs af kommendör eller kommendörkapten; chefs å 1:a kl. fartyg (chefsfartyg, 1:a och 2:a kl. pansarbåtar, kryssare, korvetter) af kommendörkapten; 1:e flaggadjutants, chefs å 2:a kl. fartyg (torpedkryssare, jagare, kanonbåtar, 3:e kl. pansarbåtar, 1:a kl. torpedbåtar m. fl.) och sekonds af kapten; chefs å 3:e kl. fartyg (2:a kl. torpedbåtar, verkstadsfartyg m. fl.) af löjtnant eller underlöjtnant; samt chefs å 4:e kl. fartyg (ångkranpråmar m. fl.) af underofficer. Af divisions sammansättning beror, ur hvilken tjänstegrad divisionschefen kommenderas. H. W—l.

Befälhafvande amiral, *sjöv.*, kallades intill 1866 högste befälhafvaren öfver flottans station i Karlskrona; han var tillika stationsbefälhafvare och öfverkommendant. Stationsbefälhafvareämbetet upphörde 1874, då styrelsen vid flottans stationer delades mellan en militärchef och en varfschef, af hvilka den förre var chef för stationens militärdepå och den senare för dess varf. Samtidigt gjordes öfverkommendants-befattningen oberoende af dessa ämbeten. 1884 återinfördes stationsbefälhafvareämbetet, och 1899 återupplifvades befattningen befälhafvande amiral i Karlskrona. Denne är kommendant i Karlskrona fästning och tillika, såvida icke annorlunda förordnats, stationsbefälhafvare vid flottans station därstädes. Han är ansvarig för att fästningen med därtill hörande verk, byggnader och öfriga försvarsanstalter samt förråd hålles i tidsenligt och fullgodt skick äfvensom för att erforderliga förberedelser för en snabb mobilisering af fästningen finnas vidtagna, samt för att fästningen "blifver till det yttersta bibehållen och försvarad". Jfr Stationsbefälhafvare. H. W—l.

Befälhafvarebref. Se Kapten och Ångfartygsbefälhafvare.

Befälsmöte kallades den särskilda samling till öfning för befälet, som sedan 18:e årh. egde rum vid Sveriges icke ständigt sammandragna trupper. Det hör numera öfverallt till det förflutna. C. O. N.

Befälstecken, *sjöv.*, utmärkelsetecken af flaggduk, som föres å en masttopp eller å en vimpelstake för att angifva ombordvarande befälhafvares värdighet. Befälstecknen inom svenska flottan äro följande: *kunglig flagga* (örlogsflaggan med riksvapnet i midten) *med kunglig vimpel öfver*, å fartyg, på hvilket konungen är ombord; *chefens för sjöförsvarsdepartementet flagga* (örlogsflaggan med två hvita kommandostafvar i kors i det rektangulära blå fältet); *amirals, viceamirals* och *konteramiralsflagga* (örlogsflaggan med respektive 3, 2 och 1 hvit stjärna i det rektangulära blå fältet); *örlogsstandert* (kommendörs befälstecken), en klufven standert, hvars öfre hälft utgöres af unionstecknet och en blå tunga och hvars nedre hälft är helt gul; *örlogsvimpel* (sjöofficers af lägre grad än kommendör befälstecken), en blågul, klufven l. bruten vimpel med unionstecknet "närmast stången"; *underofficersgaljadet*, trekantigt, helt blått tecken. Kunglig flagga med vimpel, som föres af annan medlem af kungliga huset än konungen, är icke befälstecken, ej heller äldste befälhafvares, afdelningschefs och divisionschefs tecken. Befälstecknen föras å stortoppen (å enmastadt fartyg å toppen och å fartyg utan mast på vimpelstake eller, som det heter, "på för ändamålet afsedd plats"), med undantag af viceamiralsflagga, som å tremastadt fartyg föres å förtoppen och å tvåmastadt fartyg å den topp, som ej är stortopp, samt konteramiralsflagga, som å tremastadt fartyg föres å krysstoppen och å tvåmastadt fartyg å den topp, som ej är stortopp. Befälstecken föres äfven i båt, när sådant erfordras för tjänsten eller vid högtidligt tillfälle. H. W—l.

Befäst läger, *krigsv.* Redan romarna befäste sina läger med vall och graf, under det att de vandrande folken omgåfvo sina med en *vagnborg*. Äfven i nyare tid befästes i fiendens närhet slagna läger, och under trettioåriga kriget spelade sådana befästa (förskansade) läger ofta en viktig roll. Särskildt var Gustaf Adolf en mästare i valet af plats för och anordnandet af sådana läger, inom hvilka han sedan kunde trotsa en vida öfverlägsen fiende (Stettin 1630, Schwedt och Werben 1631, Mainz och Nürnberg 1632). Exempel på ett befäst läger under senare tid är turkarnas vid Plevna 1877. — När fästningarna började förses med detacherade fort, kallades de ofta, ehuru mindre egentligt, *befästa läger* eller *lägerfästningar*. Jfr Befästningskonst, Fort och Fästning. L. W:son M.

Befästning, *krigsv.*, kallas hvarje konstgjord anordning, som afser att skydda den stridande mot fiendens vapen, på samma gång som begagnandet af hans egna icke förhindras. Se vidare Befästningskonst och Fästning. L. W:son M.

Befästningskonst, *krigsv.*, kallas vetenskapen om terrängens omdanande för stridsändamål på sådant sätt, att verksamt skydd mot fiendens anfallsmedel erhålles, utan att därför bruket af egna vapen förhindras, men däremot å andra sidan allt skydd för fienden betages och hinder för hans anfall beredes. Rätt tillämpad efter strategiska och taktiska fordringar, ger befästningskonsten åt en svagare styrka ett sådant tillskott i försvarskraft, att denna styrka med utsikt till framgång kan upptaga strid mot en vida starkare. Befästningar kunna sålunda till en viss grad ersätta lefvande stridskrafter. Ju längre tid och ju bättre arbetsmedel, som kunna användas för en befästnings utförande, desto starkare och varaktigare bör den blifva, och med desto svagare styrka bör den kunna försvaras. Anlägges befästningen redan i fredstid å en strategiskt viktig punkt, kallas den *permanent* l. *ständig* (fästning) och uppföres med största omsorg af bästa och motståndskraftigaste materialier. En befästning, som afser att ersätta en felande permanent och sålunda uppföres i enlighet

Kunglig flagga.

Chefens för sjöförsvarsdepartementet flagga.

Amiralsflagga.

Viceamiralsflagga.

Konteramiralsflagga.

Örlogsstandert.

Örlogsvimpel.

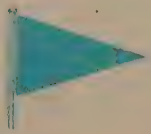

Underofficersgaljadet.

Befälstecken inom svenska örlogsflottan (jfr art. Befälstecken).

ned för en dylik gällande grundsatser, men dock ej förr, än ett krig hotar eller redan utbrutit, alltså på kortare tid och med de medel, som för tillfället stå till buds, kallas *provisorisk*. Uttöres befästningen under fältkriget af trupperna själfva och således på och för en kort tid samt med de medel, som finnas att tillgå på platsen, kallas den *tillfällig* (*passager*) l. *ältbefästning*.

Befästningskonsten kan anses lika gammal som kriget själf och följde ständigt med dettas utveckling. Hvarje framsteg i anfallskonsten ledde sålunda till motsvarande förbättring i befästningarnas konstruktion. De till en början af jordvallar, trästammar eller ohuggna stenblock bestående försvarsverken lärde de anfallande sig snart bestiga, hvarför man började bygga allt högre *murar*, på hvilkas krön försvararna stodo, först utan skydd, men senare, när kast- och skjutvapen uppfunnits, försedda med en bröstmur; och för att hindra å plattformen uppkomna fiender att sprida sig längs hela muren, uppdrogos tvärmurar öfver krönet. Befästningen blef sålunda p e r m a n e n t. När murhöjden blef för stor, sökte den anfallande bryta sig igenom portarna, men då anordnades inre stängsel, fällgaller m. m., eller ock igenmurades portén, när anfall befarades. Man måste då söka genombryta själfva muren, och härför uppfanns *stormbocken* l. *murbräckan*, som fick arbeta under ett skyddande tak (*testudo*), samt *ballister* och *katapulter* (se d. o.). För att den försvarande skulle åtkomma den döda vinkeln vid murfoten, där stormbocken arbetade, gjordes genom bröstmuren nedåt stupande skottgluggar, *machicoulis*, hvarjämte sidoförsvar möjliggjordes genom att man på bågskotthålls afstånd från hvarandra uppförde *torn*. Murtjockleken började nu även ökas, eller ock gjordes murarna dubbla med fyllning emellan, hvarigenom god plats erhölls för uppställning af försvarsmaskiner. När så en graf utanför muren tillkom, måste den anfallande bygga förliga trätorn, för att från dessas öfre våningar bortdrifva försvararna från murkrönet och de flankerande tornen, medan grafven öfvergicks och muren bräcktes eller bestegs; men då anordnade försvararen inuti muren hvälfda rum med skottgluggar. Fästningens planform var vanligen polygon med endast utgående vinklar, men ibland funnos också inom de muromslutna städerna citadeller såsom slutvärn. Det var emellertid ej blott viktigare orter, som befästes, utan även gränserna, utefter hvilka långa befästningslinjer, jordvallar eller murar med torn, byggdes. Hos de gamla kulturfolken uppdrefs krigskonsten och med den äfven befästningskonsten till en hög grad af fulländning; men med romarriket förföllo äfven dessa båda vetenskaper, och under medeltiden återvann befästningskonsten blott långsamt sitt förlorade anseende. Det var Karl den store, som åter lät densamma komma till heders, genom anläggandet af en mängd befästningar, dels sammanhängande vid gränserna och dels enstaka *vaktorn* inuti eröfrade länder; och småningom började städerna återigen omgifvas med tornprydda ringmurar. Från Karl den stores vaktorn härledde sig *riddarborgarna*, hvilka först voro enkla torn, s. k. "donjoner", men småningom blefvo *kasteller*. Feodaltidens fästen karakteriseras af tjocka murar med många höga, flankerande torn, en mängd hvälfda rum för besättning och förråd samt en mängd utsprång, coupurer, trappor m. m., som bildade en intrasslad labyrint. Krutets användande till krigsbruk gjorde det emellertid nödvändigt att förändra fästningarna dels för och dels mot de nykonstruerade eldvapnen. Bakom murarna anlades jordvallar, först i ändamål att vinna utrymme för uppställandet af kanoner och sedermera till skydd mot artillerield, då denna blef verksammare. Samtidigt började tornen ersättas af jordfyllda *rundlar* l. *bastejer* (se d. o.). Murarna blefvo sålunda *beklädnadsmurar* (se d. o.), men skulle de äfven skydda för stormning, måste de nedsänkas och omgifvas med en bred graf, framför hvilken anlades utanverk till skydd för portarna. Till en början byggdes fästningen som en rätlinig polygon, men snart brötos polygonsidorna för att bilda *bastionerade fronter* (se B a s t i o n), som vidare utvecklades, först enligt den ä l d r e i t a l i e n s k a s k o l a n, hvilken utmärkte sig för små bastioner och långa kurtiner, delvis tillbakadragna och mot kurtinen vinkelräta flanker med s. k. orillon, högverk (kavaljerer) i bastionerna, portvärn (*baluardi*) och betäckt väg. Denna skola, hvars förnämste målsmän voro Machiavelli, San Michele, Tartaglia, Castriotto, Girolamo Maggi, Pacciotto d'Urbino, Marchi, Busca, Floriani m fl. samt i Sverige bröderna Paar, var den förhärskande under 1500- och en del af 1600-talet (Nauplion, Kandia, Verona Palma Nova, citadellen i Cambrai, Turin och Antwerpen etc.; i Sverige Borgholms slott, Kalmar gamla stad och Älfsborg; i Finland Viborg), hvarunder åtskilliga förbättringar småningom infördes, såsom större bastioner, dubbla flanker, portvärnets utbytande mot den mer framspringande ravelinen, tenalj, vapenplatser i betäckta vägen m. m. Sålunda uppkom den n y i t a l i e n s k a s k o l a n Det s. k. "spanska maneret" liknade det italienska, men saknade sekundflanker och högverk. Under det oroliga 16:e årh. uppkom äfven, och nästan samtidigt med den italienska, den n e d e r l ä n d s k a s k o l a n. Nederländernas särnatur kräfde ändrade befästningsformer, och under frihetsstriden framtvingade bristen på tid och andra omständigheter förenklade konstruktioner. Grafven gjordes sålunda bred och våt, med sluttningarna utan murklädnad, hvarjämte "faussebray", långa flanker och många utanverk infördes samt vattenrörelser anordnades. Detta system, hvars förnämste målsmän voro Marolois, Stevin och Freytag, tillämpades först vid åtskilliga nederländska fästningar, och flera lysande fästningsförsvar tillvunno det många anhängare äfven på andra ställen (Hamburg, Wismar, Danzig, Frederiksodde m. fl.); bastioner och raveliner voro dock för små, profilen var oriktig, och den våta grafven var ju ej alltid möjlig att åstadkomma. I Sverige med biländer vann systemet allmännare insteg först efter trettioåriga kriget och tillämpades med åtskilliga förbättringar af Hans Fleming, Örnehufvudh, Rodenburg, Wärnschiöldh m. fl., först vid gamla och sedan vid nya Kalmar, vid Jönköpings slott, Göteborg, Nya Älfsborg, Vänersborg, Nymünde, Riga m. fl. st. Under tiden hade i Tyskland ingenjören D a n i e l S p e c k l e (1536—89) förbättrat det italienska maneret genom att förstora bastionerna och ravelinerna, använda kasematterade gallerier, kavaljerer i ravelinen m. m. Hans idéer tillämpades vid Schlettstadt, Hagenau, Ulm, Kolmar, Basel och Strassburg samt i Sverige vid hisingska Göteborg. Efter Speckle uppträdde D i l l i c h med förbättringar i det nederländska systemet, så att det bättre lämpade sig för

den tyska terrängen; Landsberg d. ä., som föreslog en sammanhängande tenaljerad sköldvall framför hela fronten samt en mängd donjoner för inre försvar; Rimpler, som framlade en kombination af bastionerad och tenalj-utstakning med reduit, mycket kasematter m. m.; och Grindel d'Ach, som föreslog tvenne tenaljerade system (se Tenalj). Dessa tyske ingenjörers idéer vunno dock föga burskap. Italienska och nederländska systemen voro fortfarande de förhärskande, ända tills den franska skolan tog ledningen. Redan i slutet af 16:e årh. hade Errard de Bar le Duc infört en del förändringar i då rådande åsikter och efter sina idéer byggt Verduns, Sisterons och Laons befästningar samt Amiens' citadell; men franska skolans grundläggare var Pagan (1604—65), som sökte förena italienska profilen med nederländska planen samt i öfrigt införde åtskilliga förbättringar, såsom mot försvarslinjen vinkelräta flanker, trubbvinkliga bastioner m. m. Pagan, hvars idéer delvis upptogos af Wärnschiöldh (Malmö 1671), beredde väg för Vauban (1633—1707), som visserligen fasthöll vid bastionssystemet, men framför allt lämpade sina konstruktioner efter terrängen på platsen, hvilket gjorde hans planer mycket irreguljära och olika hvarandra; hans tre s. k. systemer hopställdes af hans anhängare först efter hans död. I Tyskland voro Vaubans samtida af föga betydelse, och ej ens den i sachsisk tjänst varande holländaren Landsberg d. y. (1670—1746) förmådde driva igenom sitt tenaljsystem, utan utländska byggmästare utförde utländska idéer, ända tills man genom Fredrik den stores inverkan i äldre preussiska systemet sökte undandraga sig det franska inflytandet. Det nederländska systemet kämpade äfven för sin tillvaro, men under Ludvig XIV:s krig visade det sig ej längre kunna bestå profvet, hvarför Coehoorn (1641—1704) sökte åstadkomma ett försvarbarare system genom att väl täcka allt murverk mot artillerielden, stärka flankeringen och för angriparen hopa hinder på hinder; hans idéer tillämpades delvis vid Breda, Bergen op Zoom, Nijmegen och Groningen. Vaubans samtida i Sverige voro Dahlbergh (1625—1703) och Stuart (d. 1705), af hvilka särskildt den förre sökte gå sin egen väg, hvarvid han alltid rättade sig efter terrängens fordringar; han lade för öfrigt stor vikt på rymliga bastioner, framspringande raveliner och täckt försvar samt var i afseende å konstruktionen af sina sjöfästningar (Kungsholmen, Drottningskär, Hvalfisken m. fl.) långt framom sin tid. Det var dock Vaubans och hans efterföljares idéer, som företrädesvis hyllades, och i Frankrike fullkomnades hans 1:a system af Cormontaigne (1696—1752) och sedan af Mézières-skolan, som stiftats för att åstadkomma enhet i ingenjörernas arbeten och från hvilken sådana män utgingo som Chasseloup, Carnot, Haxo m. fl. Visserligen uppträdde tvenne fransmän, Montalembert (1713—1800) och Carnot (1753—1823), mot bastionssystemet, men hvarken den förres kasematterade tenalj- och polygonalutstakningar eller den senares hufvudsakligen på möjligheten af ett aktivt försvar sig stödande åsikter vunno burskap i Frankrike, ehuru de utöfvade ett nyttigt inflytande på de efter 1815 sig utvecklande nypreussiska och österrikiska befästningsskolorna, i hvilka den åsikten började göra sig gällande, att en fästnings styrka ej bestod uti med mycket besvär utfunderade och invecklade konstruktioner och småaktiga anordningar, utan fastmer i enkla, men ändamålsenligt använda former, som lämpade sig väl efter terrängen och i öfrigt medgåfvo försvararen att utveckla hela sin kraft. Så uppkommo de moderna fästningarna enligt kaponiersystemet (se d. o.) med enceinte och detacherade fort, och flere sådana utfördes nu särskildt inom Tyskland (Koblenz, Köln, Ulm, Germersheim, Ingolstadt, Rastatt m. fl.). I Sverige hade under 1700-talet Dahlberghs traditioner bevarats, och det af Ehrensvärd byggda Sveaborg utmärkte sig genom storartade kasemattanläggningar samt ett starkt inre försvar; men omsider uppträdde Ståhlsvärd (1724—56) med en del nya idéer särskildt i afseende å grafbestrykning, förbindelser och kasematteradt slutvärn, von Röök (1725—94), som i mycket förbättrade Vaubans 1:a system, och Virgin (1705—83), som framlade en mängd om mycken originalitet och stor idérikedom vittnande förslag, som bl. a. utmärkte sig för ett starkt inre försvar; han höll sig dock i allmänhet till bastionsformen, och först i början af 1800-talet började nyare åsikter vinna insteg i Sverige. I Frankrike höll man sig längst kvar vid det gamla. Visserligen hade Bousmard (1768—1807) och Chasseloup (1754—1833) försökt medla mellan de motsatta åsikterna, Montalembert-Carnot och Vauban-Cormontaigne, men detta hade lika liten framgång som Haxos (1774—1837) och Choumaras (1787—1870) senare framlagda reformförslag. Mézières-skolan, som nu flyttats till Metz, var fortfarande allenahärskande, och såsom typ för dess åsikter uppställdes 1822 den bastionsutstakning, som är känd under namnet *place-idéale*. Efter 1830 började emellertid flera större fortfästningar (Belfort, Besançon, Grenoble, Soissons, Lyon, Paris m. fl.) anläggas i Frankrike. Alla under denna period byggda fästningar voro dock ej tillräckligt motståndskraftiga mot det räfflade artilleriet; och när detta infördes, visade sig att murverket var för mycket blottadt, hufvudvallen illa defilerad och i brist på bombfria rum och traverser samt det fjärmare försvaret illa tillgodosedt. Man fann nu, att det borde blifva framme vid fortlinjen, som hufvudstriden därefter skulle komma att utkämpas, och att enceinten eller kärnan sålunda måste blifva af sekundär betydelse; men då man ännu ej hade någon erfarenhet om det nya, blef tiden före 1870—71 årens krig en period af famlande och tvekan. Åtskilliga fortfästningar, äfven kallade *befästa läger* l. *lägerfästningar*, nybyggdes eller kompletterades dock under denna tid, såsom vid Portsmouth, där en originell forttyp användes, Antwerpen, Mainz, Olmütz, Metz, Belfort och Langres. Erfarenheten från fransk-tyska kriget tvingade till åtskilliga förändringars vidtagande i fästningsanordningarna; man måste mera än förr taga hänsyn till artilleriets större skottvidd och träffsäkerhet samt kasteldens förödande verkan, och som en följd häraf framflyttades fortgördeln längre ut från enceinten, hvilken senare ibland alldeles utelämnades, hvarjämte forten gjordes mindre djupa, men i deras mellanrum, som förstorades, lades annex- och mellan-batterier. Ytterligare omgestaltningar, särskildt i afseende å byggnadssätt och skydd mot kasteld, åstadkommos sedermera genom införandet af brisansgranater, mot hvilka man till en början stod tveksam i valet af skyddsmate-

rial, men slutligen fann sådant i betong, granitmur och pansar. Material och konstruktion, planutstakning och profilanordning, gruppering och utrustning, allt måste blifva annorlunda mot förut, för att den nutida fästningen skall kunna motstå de kraftiga anfallsmedel, som nu stå till buds, och i alla länder har den polygonala tracén fastslagits såsom den lämpligaste befästningsformen. De mest framstående målsmännen för utvecklingen af den permanenta befästningskonsten under senaste tid hafva varit von Brunner, von Sauer, Scheibert, von Schumann, Welitschko, Meijer, Deguise, Hennebert, von Leithner, Tilschkert m. fl., men framför allt belgiern Brialmont, enligt hvars förslag Antwerpens nya samt Meuselinjens och Bukarests fästningsverk utförts. Se vidare Fästning.

Fältbefästningskonsten utvecklades ej så systematiskt som konsten att uppföra permanenta befästningar, men sökte dock, äfven den, att hålla jämna steg med krigskonsten. Från de österländska folkens *vagnborgar* (se d. o.) och de germanska och galliska stammarnas hopade stenblock, träbefästningar och törnhäckar samt slutligen enkla jordskydd blefvo jordbefästningarna hos romarna alltmer fulländade och användes i stor utsträckning vid deras *befästa läger* (se d. o.), vid hvilka af manskapet burna palissadpålar äfven fingo en riklig användning. Under kejsartiden råkade fältbefästningskonsten emellertid i förfall, och under medeltiden förekommo fältbefästningar ganska sällan, utom i de länder, där fotfolkets antal i hären var öfvervägande; i Sverige, där detta vanligen var händelsen, anordnades sålunda ofta förhuggningar, s. k. *bråtar*, bakom hvilka försvararna sökte hindra fiendens vidare framträngande. Under nyare tiden var det eldvapnens införande och utveckling, som åter läto jordbefästningarna, vall och graf, komma till heders, och förskansade läger började ånyo anordnas, hvarjämte jordbefästningar användes för hela landsträckors afspärrande; men småningom öfvergåfvos de långa sammanhängande linjerna, och enstaka *fältverk* af en mängd olika former, öppna eller slutna, började anläggas. Mellanrummen mellan dem utfylldes dock ofta med *stormhinder* (se d. o.). Med den snabbare krigföringen blefvo fältbefästningarna mera offensiva och fingo ofta rollen af *stödpunkter* för striden. Förskansade läger anordnades ej längre, men i stället började terrängföremål och bebyggda orter inredas till försvar i jämbredd med jordverken. Så uppkommo *slagfältsbefästningar*. I senare tid har fältbefästningskonsten inträdt i ett nytt skede genom kravet på ett hastigt uppförande af befästningarna. Dessa måste därför göras enklare och kunna utföras med af soldaterna själfva burna verktyg samt göras så litet i ögonen fallande som möjligt. Terrängföremåls inredande till försvar och stormhinders användande äro viktiga delar af den moderna fältbefästningskonsten. Se Fältbefästning.

Konsten att uppföra provisoriska befästningar har, i synnerhet under senare tid, utvecklats hand i hand med de båda nu nämndas, hvarvid än de permanenta befästningarnas, än fältbefästningarnas karaktärer haft öfvervägande inflytande. Se vidare Provisorisk befästning. L. W:son M.

Beg [bej], turk., befälhafvare, ståthållare. Se Bej.

Béga [bēga], biflod till Theiss, genomflyter ungerska Temesvár-banatet.

Bega, Cornelis Pietersz., holländsk genremålare, dotterson till den bekante målaren Cornelis Cornelisz. van Haarlem, f. i Haarlem 1620, d. där 1664, påverkades starkt af sin lärare, Adr. van Ostade, dock utan att så starkt karrikera sina bondfigurer, men också utan att uppnå honom i det fina, harmoniska ljusdunklet. Bäst i detta senare hänseende är hans *Bondkonsert* (i Amsterdams riksmuseum). Daterade arbeten af honom tillhöra dels hans yngre tid, såsom hans brokiga *Bondfrieri* (1650, i Haag), dels hans allra sista tid, såsom *Lutspelerska* (1662, i Berlin), *Bondkrog* (s. å., i Schwerin), *Musikléktion* (1663, i Nationalmuseum i Stockholm). Han reste 1653 i Tyskland och besökte förmodligen äfven Italien, att döma af några hans taflor med italienska motiv, som göra intryck af att vara utförda efter naturen. C. R. N. (O. G—g.)

Béga-kanalen. Se Ungern.

Begarder (Begharder). Se Begîner.

Begare'lli, Antonio, italiensk skulptör, f. 1498(?) i Modena, d. där 1565, var en efterföljare af Mazzoni, som under ungrenässansen med sina skarpt realistiska, naturligt målade lergrupper grundade en konstart, som blef en erkänd egendomlighet för Modena. Det, som lyfte B. öfver föregångaren, var hufvudsakligen inverkan från hans samtida Correggio, liksom han i alla sina skapelser visar en rent målerisk uppfattning, både däri att hans grupper äro komponerade för bestämda nischer och för en bestämd synpunkt och äfven däri att hans draperier ej äro plastiska, utan fladdrande. För öfrigt voro hans figurer hvarken brända i ugn eller naturalistiskt målade, utan hade, såsom Vasari säger, blott marmorfärg, d. v. s. voro hvitmenade, alldeles såsom de ännu äro. Det gripande hos B. är hans förmåga att återgifva sorg och smärta på ett lifligt, lidelsefullt sätt och ändå bevara det skönhetssinne, som är för honom egendomligt och som naivast framträder i figurernas hufvud. Däremot är formgifningen i öfrigt svag. En hel följd af omfattande arbeten af honom finnes i behåll. Den af hans grupper, som mest påminner om Mazzoni, är *Den döde Frälsaren, begråten af de sina* (i kyrkan S. Maria Pomposa, Modena). Hans stora hufvudarbete är *Korsnedtagningen* (i S. Francesco), som består af 13 figurer i kroppsstorlek; den vanmäktiga Maria och tre kvinnor, som hålla henne, bilda den berömda detaljgruppen. Vasari berättar, att Michelangelo var så hänförd af B:s skapelser, att han en gång utropade: 'Ve de antika statyerna, om denna lera kunde blifva marmor!'' C. R. N. (O. G—g.)

Begas. 1. Karl B., tysk målare, f. 1794 i Heinsberg (Rhenprovinsen), d. 1854 i Berlin såsom professor vid kungl. akademien, studerade i Paris för Gros och i Rom, där han slöt sig till den prorafaelitiska riktningen, men öfvergick sedan till romantiken. Hans *Loreley* har blifvit nästan lika mycket berömd som Heines poetiska behandling af samma saga. Bland Karl B:s många religiösa målningar nämna vi här endast *Den helige andes utgjutande* (i Berlins domkyrka), *Kristi dop* (i Potsdams garnisonskyrka) samt *Tobias och ängeln* (Berlin, nationalgalleriet, där han är representerad äfven af porträtt m. m.).

2. Oskar B., den föregående son, tysk porträtt- och historiemålare, f. 1828 i Berlin, d. därstädes 1883, målade äfven stämningsfulla jaktstycken, italienska genrebilder m. m.

3. Reinhold B., den föregåendes broder, tysk skulptör, f. 1831 i Berlin, studerade i Berlins akademi 1846—51 och sedan i Rauchs ateljé samt utförde under dennes ledning en grupp, *Hagar och Ismael*, som väckte uppseende 1852. För att i marmor utföra en ny grupp, *Psyche och den sofvande Amor*, begaf han sig 1856 till Rom, där han stannade till 1859. Studium af Michelangelos och barockskulptörernas verk och umgänget med Arnold Böcklin hade därvid stort inflytande på utvecklandet af hans riktning. Där utförde han *Pan tröstar den öfvergifna Psyche* samt *Faunfamilj*. För börsbyggnaden i Berlin utförde han på beställning den stora frontalgruppen *Borussia skyddar åkerbruk, handel och industri*, i hvilket verk han framstod som fullblodig realist med kraftfullt dekorativ läggning. Som sådan visar han sig äfven i två *tjurgrupper* på slakthuset i Budapest, medan hans skiss till ryttarstaty öfver *Fredrik Vilhelm III* (i Köln, 1863) är hållen i frodig barockstil och förebådar hans senare monumentala verk. Skissen belönades med första priset, men utförandet af monumentet lämnades efter förnyad täflan åt G. Bläser. B. var 1860—62 anställd som professor vid konstskolan i Weimar, för ännu en gång till Rom, men återvände till Berlin för att täfla om Schillermonumentet. För detta erhöll han första priset, ehuru hans modell var underkastad stark diskussion. Det aftäcktes 1871. Skaldens stod reser sig ur en fontänbassäng, omgifven å fotställningen af 4 mycket realistiskt behandlade allegorier, Lyrik, Tragedi, Historia och Filosofi. Bland hans sedermera utförda verk märkas *Venus, som tröstar Amor*, *Susanna*, *Pan undervisar en liten faun i att spela flöjt*, *Merkurius bortför Psyche* (1874, i Berlins nationalgalleri), gruppen *Sabinskornas bortrövande* (1876), byster af kejsarfamiljens medlemmar, af *Bismarck* (flera olika, en i nationalgalleriet, en i tyghuset), *Moltke* (nationalgalleriet), den ypperliga bysten af *Adolf Menzel* (ibid.), den sittande statyn af *Alexander von Humboldt* (utanför Berlins universitet), *Borussia* samt flera föga betydande allegoriska statyer och reliefer i tyghuset, den figurrika *Neptunbrunnen* utanför slottet (1891, i hög grad påverkad af Bernini), *sarkofager* öfver prins Sigismund, öfver kejsar Fredrik och öfver dennes gemål, i Potsdam, ryttarstatyn *Germania* på riksdagshuset i Berlin (1894), det kolossala och trots vackra detaljer tämligen tomma, braskande nationalmonumentet öfver *kejsar Vilhelm I*, utanför slottet på en skäligen olämplig plats (aftäckt 1897), två monument i Siegesallé (*Valdemar den store* och *Vilhelm I* till fots), slutligen det svaga *Bismarcksmonumentet* framför riksdagshuset i Berlin (aftäckt 1901), *Prometeus fastsmidd vid klippan* (1903) och ett *Bismarcksmonument*, afsedt för nya domkyrkan därstädes (under arbete).

B. har länge varit den mest framskjutne bland de officielle konstnärerna i Berlin. Han har i många år ledt konstakademiens mästarskola för skulptörer — från denna befattning afgick han oväntadt våren 1903. Hans senare arbeten och hans lärjungars verksamhet ha kommit samtiden att snart sagdt glömma, att hans uppträdande i ungdomen betecknade ett ganska kraftfullt genombrott inom tysk skulptur. Robust kraft och blodfull realism utmärka — vida mera än djup, förfining och besjäladt naturstudium — hans alster, hvilkas formbehandling pekar tillbaka till barockskulpturen. Sina bästa verk torde han ha lämnat i några porträttbyster. Han har äfven målat porträtt. 1902 kallades han till ledamot af svenska konstakademien. Jfr A. G. Meyer, "Reinhold Begas" (1897, i samlingen "Knackfuss künstlermonographien").

4. Adalbert Frans Eugen B., den föregåendes broder, f. 1836, d. 1888, var en uppburen porträtt- och genremålare.

5. Karl B., den föregåendes broder, tysk bildhuggare, f. 1845, studerade 1869—73 i Rom och har efter hemkomsten utfört åtskilliga monumentala verk i tyghuset och Siegesallé i Berlin samt i Kassel, där han 1890—96 var lärare vid konstakademien. Han är i nationalgalleriet representerad af ett par grupper i marmor: *Faun med Bakchosbarnet* (1876) och *Syskonen* (1878). Hans senaste arbete är en staty i marmor af tyska kejsarinnan (1904). G—g N.

Begass. Se Bagass.

Begéyn, Abraham Jansz., holländsk landskapsmålare, f. 1637 l. 1638 i Leiden, d. 1697 i Berlin, var efter hvartannat verksam i Leiden, Amsterdam, Haag och Berlin, där han 1688 blef kurfurstlig hofmålare. I sina landskap med italienska motiv (getter, herdar o. s. v.) visar han påverkan af Berchem, i sina framställningar af plantor och insekter åter af Marseus. Arbeten af B. äro ganska vanliga i utländska samlingar, men synas icke förekomma i Sverige. C. R. N. (O. G—g.)

Begga, dotter till Pippin af Landen, f. omkr. 615, d. 698, blef 630 gift med Ansegisel, son till biskop Arnulf af Metz, och hade med honom sonen Pippin af Héristal, fader till Karl Martell. Hon skall 692 hafva grundlagt klostret i Andenne, en stad i belgiska prov. Namur, där en kyrka är helgad åt henne. Hon är ett af katolska kyrkans helgon och firas 17 dec.

Beggia'toa, *bot.* Se Svafvelbakterier.

Begha'rder (Begarder). Se Beginer.

Beghiner. Se Beginer.

Begi'ne-brass, *sjöv.* Se Brass.

Beginer (Beguïner, Beghïner) kallades, i början på spe, de ordensliknande kvinnoföreningar, som bildades i Liège med anledning af den varmhjärtade botpredikanten Lambert le Beghe's (d. 1187) uppträdande. Antalet af dessa föreningar, ofta underställda af regenterna, ökades ideligen, så att de omkr. år 1400 utbredt sig från Flandern och Holland öfver Frankrike, de flesta romanska länder och västra Tyskland; ja t. o. m. i Riga, Schlesien, Böhmen och Polen funnos slutligen "beginkonvent". Beginerna eller, som de också kallades, "de villiga armarna" eller "de blåa nunnorna" lefde i klosterliknande inrättningar dels på donationer eller afgifter från förmögna medlemmar, dels på handarbete, sjukvård o. d., stodo under ledning af föreståndarinnor och voro förpliktade till lydnad och kyskhet. Däremot fick hvar och en fritt förfoga öfver sin egendom och kunde utträda ur konventet för att gifta

sig. På 1400-talet urartade emellertid beginkonventen till ett slags försörjningsinrättningar för fattiga och orkeslösa samt försvunno småningom. Dock finnas ännu i Belgien 15 beginhus med omkr. 1,230 medlemmar, det största i Gent (med omkr. 900 medlemmar), där det bildar en stadsdel för sig.

Begin-nunna.

Manliga föreningar, liknande de ofvannämnda, bildades redan i början på 1200-talet i Flandern och kallades b e g a r d e r, likaledes från början ett öknamn. De utbredde sig öfver Tyskland till Polen och alpländerna samt de romanska länderna, men vunno ej så stor anslutning som beginerna. Dessas och begardernas nära anslutning till minoriterna i förening med mot dem riktade, sannolikt falska, beskyllningar för kätteri i lära och lefverne ledde därtill, att påfven Klemens V på konsiliet i Vienne 1311 befallde deras utrotande. Tidtals funno de dock stöd hos följande påfvar och kommunala myndigheter, tills deras egna inre missförhållanden vände folkmeningen emot dem och bidrogo till deras försvinnande. — Af den hithörande rikhaltiga litteraturen märkas Hallman, "Die geschichte des ursprungs der belgischen beghinen" (1843), och Fredericq, "Les documents de Glasgow concernant Lambert le Bègue" (i "Bull. de l'acad. royale de Belgique", 3 sér. tom 19, 1895).

Begi/ne-rå, *skpsb.* 1. Den understa rån på ett tremastadt fartygs aktersta mast (kryssmasten). Om ett segel föres under denna rå, såsom någon gång är fallet, kallas det b e g i n e - s e g e l. — 2. Den understa af rårna på stormasten å en galeas eller brigantin, när under denna rå ej begagnas fast segel, som beslås på rån. Bruket af ordet begine-rå i sistnämnda betydelse är mindre stadgadt, hvarför man stundom nyttjar benämningarna fock-rå och stor-rå, hvilka likväl äro oriktiga, enär ifrågavarande rå sitter på en hög undermast med salning och antingen icke har något segel under sig eller ock ett s. k. "flygande" fyrkantigt segel, som hissas upp till rån och vid bärgningen nedtages i däck. Jfr S e g e l. R. N.*

Begi/ne-segel, *sjöv.* Se B e g i n e - r å.

Beglerbegi, turkisk titel. Se B e j.

Bègles [bågl], stad i franska depart. Gironde, vid Garonne. 12,104 inv. (1901). B., som är så godt som en förlängning af Bordeaux, har en mineralkälla och en kyrka från 13:e årh.

Begna (B ä g n a), biflod till Drammensälfven (se d. o.).

Begönia L., *bot.*, växtsläkte hörande till fam. *Begoniaceæ*, innefattar öfver 400 i tropiska länder inhemska saftrika örter eller buskar med sneda blad och enkönade blommor, hvilkas hylle utgöres af en kalk, under hvilken hos honblommorna sitter ett trekantigt vingadt fruktämne. Hanblommorna hafva många ståndare. För sina vackra blommor och egendomligt bildade, ofta vackert färgade blad odlas ett stort antal af arterna såsom prydnadsväxter i växthus och boningsrum och på kalljord. För bladens skull odlas *B. Rex*, *B. maculata* (*B. argyrostigma*), *B. metallica* och *B. imperialis*, för blommornas skull *B. Froebelii*, *B. Veitchii*, *B. boliviensis*, *B. semperflorens* m. fl. Synnerligen omtyckta äro de s. k. knölbegonierna, hvaraf finnas många praktfulla hybrider och former med dubbla blommor. *B. scandens* är en elegant klätterväxt. I Syd-Amerika användes rotstocken af flera arter i medicinen; bladen af några asiatiska arter ätas som grönsaker. G. L—m.

Begonia Rex.

Begrafning är en handling, hvarigenom en död person med eller utan religiösa eller profana ceremonier föres till grafven och öfverlämnas åt densamma. Det sätt, hvarpå de olika folken begrafva sina döde, är ett ämne af stort intresse, emedan man därigenom får värdefulla upplysningar icke allenast om dessa folks åskådning af det timliga lifvet, utan äfven om deras uppfattning af den andra världen.

Från Europas paleolitiska tid (den äldsta stenåldern) äro visserligen skelett kända, men inga med afsikt gjorda grafvar. Icke heller föreligga några arkeologiska bevis för att man under denna tid haft en föreställning om ett lif efter detta. Det är först under den yngre stenåldern, som ett ordnadt grafskick med säkerhet kan iakttagas. Den döde jordades obränd, antingen så, att intet ofvan jord utmärkte grafvens tillvaro, eller ock så, att liket inlades eller insattes i en naturlig håla eller i en af sten uppförd, ofvan marken synlig grafbygenad. Det förra sättet var det förhärskande i sydöstra och mellersta Europa, det senare i sydvästra, västra och nordvästra Europa, hvarest dock äfven begrafning under flat mark torde ha varit vanlig. Seden att bygga stora stengrafvar till förvaringsrum för de döde har tydligen spridt sig från orienten längs Afrikas nordkust samt därifrån kommit öfver till Spanien och Portugal och trängt vidare utefter västra Europas kuster ända upp till mellersta Sverige. Bakom detta grafskick ligger säkerligen den på den tiden nya idén om själens odödlighet.

I Egypten begrofvos under det gamla rikets tid de förnäme i s. k. "mastabas", fyrkantiga byggnader af sten eller tegel med en (vanligen skenbar) dörr mot öster. Konungarna begrofvos i de ur mastaban utvecklade pyramiderna. Egypterna balsamerade omsorgsfullt liken, innan dessa insattes i grafven. De föreställde sig nämligen, att själen skulle fortlefva, så länge kroppen ännu bevarades. Det var för öfrigt icke endast människor, utan äfven djur, t. ex. kattor, som ofta omsorgsfullt balsamerades och begrofvos. I det inre äro grafväggarna vanligen försedda med målningar och inskrifter. Liket lades i en sarkofag och erhöll en del föremål med sig i grafven. Under det nya rikets tid skedde begrafningen ofta i grafnischer, inhuggna i klipporna.

Bland Väst-Asiens folk återfinna vi jordandet af liken i byggnader af sten eller tegel och i klippgrafvar.

På öarna i den grekiska arkipelagen har man funnit små stenkistor under flat mark, innehållande människoskelett och härstammande från förmykensk tid, omkr. 2000 år f. Kr. Åtskilligt senare (omkr. 1500 f. Kr.) äro de vid Mykenai i Grekland anträffade fyrkantiga schaktgrafvarna, som utgöras af i klippan urholkade rum, täckta med stenhällar och afsedda för flera lik. Något yngre äro de kupolformiga och fyrkantiga, genom en gång tillgängliga grafkamrarna, som äfven upptäckts i Mykenai och annorstädes i Grekland (t. ex. vid Menidion, Orchomenos och Vafio). De mykenska grafvarna innehålla obrända lik, nedlagda med vapen, guldsmycken, redskap, bägare, idoler o. s. v. Man- och barnskelett bära ofta guldmasker för ansiktet; på barnen äro äfven händer och fötter stundom lindade med guldbleck. Dödsoffer tyckes ha förrättats åt de aflidne; åtminstone ha spår af förbränning iakttagits i grafvarna. Några säkra spår af likbränning ha ej iakttagits i de stora Mykenai-grafvarna, ehuru seden att bränna liken eljes höll på att samtidigt sprida sig i det öfriga Europa. Möjligen beror detta på att de stora grafbyggnaderna innehålla lämningarna af en härskande kast af orientaliskt ursprung, hvilken ej liksom arierna ville antaga den nya sedvänjan. I de homeriska dikterna omtalas blott likbränning. Under den klassiska tiden användes jordande och bränning af liket vid sidan af hvarandra.

Attiskt begrafningståg (antik terracotta-bild).

Begrafningen var för den klassiska forntidens greker en helig plikt. Omedelbart efter döden tilltrycktes likets ögon och mun, det tvättades af kvinnliga anhöriga och smordes, ikläddes i regeln hvita kläder och utställdes sedan på en bädd till beskådande. Släkt och vänner samlades kring den afldne, och dödsklagan ljöd under en hel dag. Sedan skedde likbegängelsen, antingen på aftonen eller morgonen. Den döde fördes bort på en vagn eller bars i senare tid. Liket antingen brändes eller bisattes obrändt. Det var en allmän sed att begrafva de döde utanför stadsportarna. I Aten skedde detta utanför Dipylonporten, där ett stort graffält i senare tid lämnat rika fynd. Den döde lades i regeln i en träkista eller en stensarkofag; barnlik ha ofta anträffats i stora lerkärl. Med den döde nedlades åtskilligt bohag, lerkärl m. m., och i hans mun stoppades ofta en obol, ett mynt, hvilket skulle lämnas som färgpenning åt Charon, som förde den afldne öfver floden Styx till skuggornas rike, Hades. — I Italien vann likbränningen insteg under bronsåldern, och askan samt de brända benen bisattes i regeln i lerurnor. Senare förekomma likbränning och begrafning jämsides. I det hela erbjuda grafskick och begrafningsceremonier under klassisk tid stora likheter i Grekland och Italien. Den romerska ätten (*gens*) hade vanligen gemensamma grafbyggnader med en mängd nischer, i hvilka askurnorna förvarades. Grafbyggnaderna kallades *columbarier* (duíslag). — I Spanien finna vi mot stenålderns slut obrända lik, begrafna i utsträckt eller hopböjd ställning, i större och mindre stenkistor eller ock förvarade i stora lerkärl (*pithoi*). — I mellersta Europa råder under den yngre stenåldern jordande af liken. Dessa bisattes antingen i naturliga eller konstgjorda grottor, i stenkistor, liggande i högar (fig. 1, sp. 1211) eller under flat mark, i byggnader af väldiga stenblock eller i grafvar under flat mark utan skydd af stenar o. d. Dessa olika grafformer äro mer eller mindre geografiskt begränsade i förhållande till hvarandra. Synnerligen vanligt var, att skelettet bisattes i sittande ställning eller liggande med knäna uppdragna mot bröstet. Vanligen äro grafvarna orienterade mot öster, söder eller sydöst.

Under bronsåldern blir småningom likbränningen det härskande grafskicket öfver hela Europa. Denna sed är tydligen uttrycket för en ny uppfattning af själen. Om man under den yngre stenåldern hade trott, att själen fortlefde, så länge kroppen bevarades, så hade nu erfarenheten lärt, att kroppen ej för alltid kunde skyddas mot upplösning. Nu vann den föreställningen insteg, att själen alls icke dör, utan genom likbränningen befrias från kroppen och så begifver sig till de dödes boning. — Med järnålderns inträdande begynner på nytt jordandet, så att t. ex. å det berömda graffältet vid Hallstatt i Öfre Österrike, hvilket härstammar från århundradena omkr. 600 f. Kr., öppnades 525 skelettgrafvar och 455 brandgrafvar. De båda grafskicken förekomma jämsides ända till kristendomens införande, då jordandet blir det enda tillåtna.

I Norden uppvisar grafskicket i stort sedt samma utveckling som i det öfriga Europa. Under stenåldern begrofvos liken obrända. Det enklaste sättet var naturligtvis att nedlägga liket i en grop i jorden utan något särskildt omhölje. Man har också i danska afskrädeshögar från den oslipade flintans tid funnit ett par sådana grafvar; den döde begrofs sålunda på själfva boplatsen. På några ställen i Sverige, men framför allt på Jylland, ha sådana enkla grafvar anträffats, hvilka härstamma från stenålderns senare perioder. Det öfvervägande antalet grafvar från denna tid utgöres dock af stora grafkammare, byggda af stenblock och hällar. Vi kunna urskilja tre olika slag af sådana grafkammare. Äldst är den enklaste af dem, den s. k. *stendösen*, hvilken består af i regeln 4 eller 5 på kant resta väggstenar, till större delen synliga ofvan den omgifvande jordhögen. Den af väggstenarna bildade kammaren täckes af ett väldigt stenblock. Ofta är dösen på en sida försedd med en vidare, dörrlik öppning mellan väggstenarna. *Gånggriften* består också af upprättstående hällar, hvilka bilda en aflång kammare, täckt af flera stenblock. Från en af långväggarna utgår vinkelrätt mot densamma en låg och smal gång, som utmynnar i kanten af den hög, hvilken omger gånggriften ända upp till täckhällarna. *Hällkistan* består af en rektangulär kammare utan gång, men ofta med en ingångsliknande anordning på den mot söder eller öster riktade ändan af den långsmala kammaren. De stora stengrafvarna äro massgrafvar, afsedda för en hel

familj eller en hel stam. Den döde har ofta placerats i sittande ställning, men då grafven blifvit för trång, ha de gamla benen makats undan. De brandspår, som stundom anträffas i stengrafvarna, torde härröra från grafmåltider eller dödsoffer; möjligen har också eld uppgjorts för att rensa luften i grafven. För att den döde skulle kunna fortlefva i grafhuset, utrustades han med åtskilliga föremål: lerkärl, som troligen innehållit födoämnen, diverse vapen af sten och flinta, prylar och metkrokar af ben m. m. På hällarna till de stora stengrafvarna förekomma stundom små inknackade hål, i hvilka offer ända till senaste tid nedlagts för att fördrifva sjukdomar, förorsakade af älfvorna. Dessa andeväsen torde just vara de aflidnes andar, hvilka troddes fortlefva i grafven.

Under bronsåldern öfvergaf man användandet af de stora gemensamma grafkamrarna, och den döde bisattes i sin särskilda kista. Denna utgöres under den äldre bronsåldern antingen af en mindre hällkista eller ock af en klufven ekstock, hvars ena halfva tjänstgör som kista, hvaremot den andra bildar lock. Den döde nedlades fullständigt klädd, med vapen och smycken af guld och brons. Stundom hittas i grafven kärl af lera eller trä, en fällstol, toalettföremål m. m. Redan under bronsålderns andra period börjar likbränningen vinna inträde, och under den yngre bronsåldern blir den i Skandinavien allenarådande. Askan och de brända benen hopsamlades å bålplatsen och nedlades i en liten stenkista eller en urna af lera, som vanligen gräfdes ned i öfre delen af en stor jordhög eller ett stenröse af den art, som uppkastades öfver den äldre bronsålderns kistor. Grafvarna från den yngre bronsåldern äro relativt fattiga på grafgods. Det var ju också meningslöst att nedlägga dyrbarheter med den döde, då han ej längre troddes fortsätta sitt lif under jorden, utan frigjord från kroppen begaf sig till dödsriket, utan förmåga att kunna återvända och på de kvarlefvande hämnas deras försummelse.

Under hela den för-romerska järnåldern (från omkr. 500 f. Kr. till Kristi födelse) är likbränningen nästan allenahärskande. Askan och benen af den döde bisattes i en liten kista af stenhällar, i en lerurna eller träask, eller blott i en grop i marken, som möjligen täcktes af en stenhäll. I regeln nedlades tämligen få saker med den döde. De äro också vanligen eldskadade och med afsikt sönderbrutna. Detta torde bero på, att man genom att förstöra sakernas ”kroppar” trodde sig möjliggöra för deras ”själar” att resa med till dödsriket.

Omkring tiden för Kristi födelse börjar jordandet åter bli mera vanligt i Norden, och under hela den återstående hednatiden förekomma båda grafskicken jämsides. Den gamla tron på den dödes materiella behof blomstrar upp på nytt, och vi finna i grafvarna allehanda dyrbarheter, vapen och verktyg, ler- och bronskärl, spelbrickor och tärningar, stundom äfven mynt. Hela djur, t. ex. hundar och fåglar, nedlades med den döde. Märkliga äro de båtgrafvar från den yngre järnåldern, som påträffats t. ex. vid Vendel, Ultuna och Tuna i Alsike socken, Uppland. Den döde har legat eller suttit i aktern af sitt fartyg, i full rustning, om det var en man, eller utrustad med åtskilliga smycken, om det var en kvinna. Därjämte nedlades en del husdjur; i den rikaste Vendel-grafven förekommo tre hästar, fyra hundar, ett helt nötkreatur och ”stekén” af ett ungnöt, en galt, två får och hufvudet af ett tredje, en gås, en anka, en trana, en falk och en berguf. Jämte hästarna fanns deras utrustning af betsel och stigbyglar.

Under vikingatiden förekommer dels bränning af liken och askans bisättande i urnor, som nedsättas i jorden eller ställas på flata marken, hvarefter en hög uppkastas öfver dem, dels nedläggande af de obrända liken i stora timrade grafkamrar eller lådformiga träkistor. Af de båda sistnämnda användes de förra för män, de senare för kvinnor. Man har i Sverige i grafvar från olika tider funnit skelett af människor, hvilka tydligen blifvit med afsikt dödade och nedlagda som offer åt den person, för hvars räkning grafven egentligen blifvit gjord.

Bland Asiens hel- eller halfkultiverade folk förekommer en mängd olika grafskick. De östasiatiska folken bränna ofta sina döde. Perserna skynda att begrafva liken, emedan de tro, att förruttnelsen vållas af en ond ande, som satt sig i besittning af den döde. Hos judarna rådde fordom samma brådska i detta hänseende, emedan de såsom orent betraktade allt, som kom i beröring med ett lik. Hos dem förlades därför begrafningsplatsen så långt som möjligt från de lefvandes bostäder.

Naturfolken begrafva sina döde på mycket olika sätt. Bland vildarna i Amerika och på Oceaniens öar är det vanligt, att liken upphängas i grenarna af ett träd (fig. 11). Andra naturfolk, som befinna sig på vandringar, jorda liken och låta dem kvarligga, tills de undergått förruttnelse, hvarefter benen upptagas, rengöras, målas och medtagas, tills de finna ett sista hvilorum. Somliga vilda folk lägga den döde i en kanot, som de antingen låta drifva till sjöss eller upphänga i grenarna af ett träd eller mellan ett par stolpar (fig. 4 och 5). Så t. ex. lade lappen förr gärna den aflidne i ackjan. I lappgrafvar omkring Varanger fjord hittas däremot den döde, omlindad med näfver, i stenrösen. Äfven likbränningen är mycket utbredd bland naturfolken (fig. 7). Många naturfolk låta älsklingsdjur, trälar eller släktingar följa den döde i grafven. Så t. ex. zuluerna, som i grafven nedsätta sina döde i sittande ställning (fig. 10). Kannibaler uppäta icke sällan vissa delar af hans kropp. Vid en patagoniers död samlas alla hans hästar, hundar, kläder o. s. v. i en hög och brännas, hvarefter hans kropp, insvept i guanacoskinn eller i en pansarskjorta, begrafves i sittande ställning med ansiktet mot öster. Alltsammans betäckes sedan med en stenhög, hvars storlek rättar sig efter den dödes värdighet. Patagoniernas förnämsta önskan är att glömma de döde och förstöra alla minnen, som kunna erinra om dem. Hos förhistoriska indianstammar i Syd-Amerika återfinnes seden att bisätta liken obrända i stora lerkärl. Öfver den döde uppreses ofta ett minnesmärke (fig. 8, 9, 14, 17—21).

De förste kristne begagnade klipphålor och katakomber till begrafningsplatser samt iakttogo alltid det bruket att lägga liket på ryggen med ansiktet mot öster. Sedan kristendomen blifvit tolererad eller härskande, skedde begrafningarna med religiösa ceremonier, hvarunder hymner om uppståndelsen sjöngos. Åtskilliga förkristna bruk bibehöllos fortfarande, t. ex. sedvänjan att tre gånger beströ likkistan med jord. Den romersk-katolska kyrkan har efter hand i betydlig mån utvecklat begrafningsliturgien och skapat ett praktfullt ceremoniel. De protestantiska

Begrafningsskick hos åtskilliga naturfolk. I.

1. Oöppnad grafhög nära Lybeck. 2. Bild af förfäder, Nya Guinea. 3. »Tystnadens torn», parsisk graf i Indien. 4. Båtgraf hos twana-indianerna, Washington. 5. Båtgraf hos nordvästamerikanska indianer. 6. Barns utsättande hos tsjinukindianerna. 7. Likbränning hos tolkotin-indianerna, Oregon. 8. Dödshus i nordvästra Amerika. 9. Raja Dindas familjegraf, Borneo.

10. En zuluhöfdings graf. 11. Trädbegrafning hos Nebraskas indianer. 12. Barnmumie från öarna vid Torres'sund. 13. Västpreussisk ansiktsurna. 14. Husurna från Aschersleben. 15. Ansiktsmask från Nya Britannien. 16. Begrafningsplats på Tahiti. 17. Grafmonument hos Sioux. 18. Graf på Timor. 19. Grafvård hos aino. 20. Bataksarkofag på Sumatra. 21. Grafplats på Nikobarerna.

kyrkorna däremot hafva återfört begrafningsritualen till större enkelhet. Jfr O. Montelius, ”Sveriges historia från äldsta tid till våra dagar”, I (2:a uppl. 1903), H. Hildebrand, ”Folkens tro om sina döda” (1874), Sophus Müller, ”Vor oldtid” (1897), och Erwin Rohde, ”Psyche” (3:e uppl. 1903). T. J. A.

Efter reformationen hafva i Sverige utfärdats flera förordningar angående begrafningar, och lagstiftningen har i detta afseende stundom inlåtit sig i de mest småaktiga bestämmelser. Sålunda förordnades 1731, att inga andra än vissa af magistraten förordnade personer finge bära liken till grafven. Vid förnämare personers jordafärd finge dock den aflidnes släktingar och vänner bära bårkläded på sidorna, men magistratens bärare skulle gå under båren. De fattige tilläts det dock att skaffa liken till grafven bäst de kunde. År 1732 mildrades nyssnämnda stränga förordning därhän, att det tilläts den aflidnes vänner, bekanta eller tjänare att utbära liket, blott ”ej något traktamente eller någon annan gåfva och omkostnad därvid ifrågakom”. När den dödes bekanta buro bårkläded, måste dock magistratens bärare fortfarande gå under båren.

År 1731 stadgades vid 100 daler silfvermynts vite, att begrafningar i städerna icke finge förrättas senare än kl. 1/24 e. m. om vintern och kl. 6 e. m. om sommaren, ”på det ej ljus eller lyktor måtte behöfvas” — en förordning, som gällde ända till 1834, då k. m:t upphäfde densamma, ”under förväntan att nödig försiktighet med ljus och lyktor vid begrafningar behörigen iakttages”.

Under den påfviska tiden i Sverige var det strängeligen påbjudet, att hvarje afliden person skulle före begrafningen under åtskilliga ceremonier v i g a s af prästen. Intet lik fick stå en natt utan att vara vigdt. Vid reformationens införande stadgades väl, att ”ovigdt lik kunde saklöst föras till kyrka”; men för att icke såra ömtåliga samveten infördes i 1529 års kyrkohandbok föreskrift om något, som liknade den förut öfliga vigningen. Innan den döde bars ut ur huset, skulle nämligen prästen göra en förmaning med bifogad tröst till den dödes vänner. Därefter skulle han läsa en bön, i hvilken han äfven ”bad för den döde”, och hvilken böns första del är densamma, som ännu i dag hos oss nyttjas vid begrafningar. Denna förrättning förekom under benämningen ”att viga lik”. Denna benämning borttogs i handboken af år 1548; men hela förrättningen blef icke dess mindre bibehållen och omtalas under rubriken ”Förr än lik utbäres af huset”. 1557 års handbok har icke ett ord om några ceremonier vid likens utbärande. I öfverensstämmelse därmed stadgades i kyrkoordningen af 1571, att om präst var tillstädes vid liks utbärande — hvilket visst icke var nödvändigt — skulle han dock icke viga liket, ”såsom en vantro varit hade”, utan endast trösta den dödes vänner och efterlefvande genom Guds ord. Uppsala mötes beslut 1593 inlade slutligen ett bestämdt förbud mot att viga liken hemma i husen, i kyrkan eller vapenhuset. 1686 års kyrkolag förbjuder prästerna, ”allvarligen och vid straff, att resa hem till gårdarna, hvadan [från hvilka] liken utbäras, dem att utsjunga, eller ock någorstädes någon utfärdspredikan att göra”. Till följd af detta påbud måste prästerskapet inskränka sig till att ”insjunga” liket från kyrkogårdsporten till kyrkan — en plägsed, som ännu iakttages i många svenska bygder. 1686 års kyrkolag stadgar också, att ”personalierna skola författas och lämpas efter hvars och ens lefverne, utan vidlyftighet samt oförtjänt och fåfängt beröm”. Samma lag föreskrifver afskaffandet af ”kosteliga likkistor och svepningar” samt i allmänhet af praktfulla begrafningar. Detta stadgande upphäfdes genom ett k. bref af 1823.

Som det tycktes lända till gudaktighetens främjande att begrafva liken om söndagarna, iakttogs detta bruk orubbligt till 1655, då det genom lag förbjöds, hvad städerna angick. 1688 upphäfdes åter detta förbud.

R i n g n i n g utgjorde förr en synnerligen viktig beståndsdel af en högtidlig begrafning och vållade dödsboet (sterbhuset) mycken kostnad. År 1664 inskränktes ringningarnas antal betydligt, och hvarken ridderskap, präster eller borgare egde rättighet till mer än fyra ringningar. Den första af dessa, själaringningen, skedde så snart som möjligt efter dödsfallet, den andra skedde dagen före begrafningen, den tredje omedelbart före jordandet och den fjärde omedelbart efter detsamma. Den andra af dessa ringningar har nu helt och hållet kommit ur bruk, på de flesta ställen äfven den första. På landsbygden, där liken vanligen jordas om söndagarna, sammanfaller begrafningsringningen med ringningen till gudstjänst.

Under farsoter verkställdes, enligt en k. förordning af 1831, begrafningarna sent om aftonen eller tidigt på morgonen, i närvaro af så få personer som möjligt. Likkistorna skulle betäckas med ett hvarf osläckt kalk eller kolstybbe; grafven skulle genast igenfyllas och väl tillstampas. Hälsovårdsstadgan af 1874 föreskrifver i detta fall endast, att lik efter dem, som aflidit i farsot, icke få bisättas, jordfästas eller jordas ”på sådant sätt och under sådana förhållanden, som kunna bidraga att sprida smittan”.

Genom lagen om jordfästning 25 maj 1894 upphäfdes 18:e kap. i 1686 års kyrkolag, som handlar ”om kristlig begrafning”. Nyss nämnda lag stadgar, att begrafning skall ega rum inom 6 veckor efter dödsfallet och att jordfästning skall förrättas af präst inom svenska kyrkan, antingen å begrafningsplats eller ”å rum, som församlingen för jordfästning anvisat” (kyrka, grafkapell o. s. v.). Endast å kyrkogård eller annan vederbörligen invigd plats får jordfäst lik begrafvas. Tre slag af jordfästning nämnas: 1:o) jordfästning i vanlig ordning; 2:o) jordfästning i särskild, mindre högtidlig ordning (dödfödda barn) samt 3:o) jordfästning i stillhet, d. v. s. utan klockringning, sorgmusik, sång eller liktal och i närvaro af endast den dödes anhöriga samt för jordandet oumbärliga personer. I stillhet skall den jordfästas, som afrättats eller aflidit under föröfvande af groft brott, så ock den, som beröfvat sig själf lifvet, såvidt ej genom läkarbetyg kan styrkas, att den döde saknat förståndets fulla bruk. Ett vid riksdagen 1903 väckt förslag om upphäfvande af föreskriften om ”jordfästning i stillhet” för självmördare vann ej bifall af kyrkomötet, som i stället för dylika fall föreslog användande af särskildt begrafningsformulär, en hemställan, som emellertid ej föranledde någon k. m:ts åtgärd. — Om s. k. m i l i t ä r b e g r a f n i n g finnas detaljerade föreskrifter i tjänstgöringsreglemente för armén år 1903. Jfr C i v i l b e g r a f n i n g och L i k b r ä n n i n g. (J. T. B.)

Begrafningshjälp. Se A v a n c e m a n g s - b e s p a r i n g.

Begrafningskassa kallas en förening af personer för beredande af penninghjälp till afliden ledamots begrafning. Begrafningskassan står vanligen i förening med sjukkassa (se d. o.) eller nödhjälpskassa.

Begrafningsplats kallas ett ställe, som är särskildt afsedt för liks jordande. — Nomader begrafva sina döde, där dödsfallet egt rum, dock helst i klipphålor och vid stråkvägar. Familjebegrafningsplatser uppstodo på samma gång som fasta bostäder. När människorna började förena sig i samhällen — städer och byar —, uppkommo offentliga begrafningsplatser. Sålunda finner man hos egypterna vidsträckta grafstäder (nekropoler). Hebreerna hade i allmänhet familjegrafvar och använde därtill svala grottor samt trädgårdar och bergssluttningar. Äfven greker, romare, galler och germaner hade till en början sådana grafvar. I Sparta begrofvos liken inom staden; i Åten hade man släktgrafvar, men också offentliga begrafningsplatser. Förmögna romare hade enskilda begrafningsplatser i närheten af sina landtgods, helst vid vägarna. I Rom fanns dock på Esquilinska kullen en gemensam begrafningsplats för fattiga och slafvar.

De förste kristne begrofvo sina lik i hålor, katakomber eller på öppna fältet. Längre fram jordades liken i närheten af kyrkorna, emedan man trodde, att den döde skulle få en lugnare hvila i grannskapet af dessa heliga byggnader, som ofta voro uppförda öfver ett helgons graf. På detta sätt uppkommo begrafningsplatser vid kyrkorna, kyrkogårdar i egentlig mening. Förnäma personer begrofvos t. o. m. inne i templen. — Den grekiska kyrkans begrafningsplatser ligga afsides från de lefvandes boningsplatser och, om möjligt är, på en höjd samt äro vanligen inhägnade af höga barrträd. Nutidens judar förlägga sina begrafningsplatser så nära synagogan som möjligt, muhammedanerna åter sina i allmänhet invid vägar, så att förbigående skola kunna bedja för de dödes själar. De muhammedanska begrafningsplatserna äro ofta planterade med buskar och träd samt prydda med kiosker, hvarför de stundom användas till förlustelseställen. Kineserna lägga sina begrafningsplatser på höjder och inhägna dem med barrträd eller murar.

Efter kristendomens införande i Sverige upphörde man småningom att begrafva i ättehögar, och kyrkogårdarna samt kyrkorna blefvo de enda begrafningsplatserna. Snart började man dock inse det för hälsan farliga uti att begrafva i kyrkorna. Redan år 1642 anhöll prästerskapet, att intet grafkor skulle få upprättas i någon kyrka utan biskopens, kyrkoherdens eller församlingens vetskap och tillstånd. Drottning Kristina ogillade visserligen icke förslaget; men hon ansåg det skadligt att minska den rättighet, som åtföljde *jus patronatus*. Vid 1779 års riksdag begärde prästerskapet, att k. m:t måtte förbjuda begrafning i kyrkor och på kyrkogårdar; men först 1815 blef det, på ståndernas begäran, anbefalldt konsistorierna att, på tjänligt sätt och vid sig företeende omständigheter, leda pastorers och församlingars uppmärksamhet på angelägenheten af att vidtaga anstalter om att, så fort tid och omständigheter medgåfve, ”alla begrafningar i kyrkor, såväl i städerna som på landet, och å kyrkogårdar uti städer och byar måtte upphöra och i det stället kyrkogårdar utom städerna och aflägse från byar måtte varda anlagda”.

Bruket att begrafva å inom städer belägna kyrkogårdar fortgick dock mångenstädes. Hälsovårdsstadgan af 1874 gjorde ändtligen slut därpå, genom stadgandet att efter 10 år allt jordande af lik inom stad skulle upphöra. I stad såväl som på landsbygd få dock sådana grafställen eller grafkor, till hvilka enskilda hafva egande- eller besittningsrätt, fortfarande begagnas, dock under vissa villkor och försiktighetsmått. Sådana äro: likets balsamering, användande af tillödd metallkista (om liket skall begrafvas i kyrka eller därmed sammanhängande grafkor) m. m., som ytterligare kan föreskrifvas af hälsovårdsnämnden. Samma villkor gälla för annan murad eller sprängd graf utan jordfyllning. Jordfästningslagen af 1894 föreskrifver, att begrafningsplats skall vara vederbörligen invigd och hållas i ordnadt och värdigt skick samt att konungens tillstånd skall inhämtas för anläggandet af enskild begrafningsplats. Sådant tillstånd har upprepade gånger gifvits. (J.T.B.)

Våra kyrkogårdar sprida icke osundhet. Hälsovårdsstadgans föreskrifter omöjliggöra sådant. Däremot finnes en annan olägenhet ganska allmänt, nämligen att liken ej multna inom rimlig tid. Detta beror därpå, att man å så många orter af brist på sandjord nödgats begrafva i lerjord, där luften ej har tillräckligt lätt tillträde. Multnandet blir då ofullständigt, och de mjuka delarna öfvergå till fett, likvax eller adipocire, som i årtionden kan förbli oförändradt. I porös jord däremot multnar liket ganska snart, och de organiska ämnena kunna inom ett par årtionden mineraliseras så fullständigt, att kyrkogårdsjorden snart efter upphörd användning blir lika ren som annan sandjord i trakten. Vattnet måste då vara väl afledt.

Stank eller giftig luft utgår icke från kyrkogården. Orsaken är den, att de luktande gaserna begärligt kvarhållas af jorden. Den luft, som kommer från djupare jordlager, är alltid bakterieiri; från ett jordadt lik kunna bakterier omöjligen med grundluften komma upp till jordytan. Den svaga lukt, som någon gång förnimmes på äldre kyrkogårdar, torde härleda sig från äldre grafvars omgrafning, hvarigenom förorenad jord kommit i dagen.

De patogena mikroorganismer, som ej sällan finnas i lik, dö ganska snart. Vi kunna därför utan ringaste fara uppgräfva gamla kolerakyrkogårdar. Af kända bakterier lefver tuberkelbakterien längst — ett år eller kanske något längre. Ej heller med regnvatten, som silar genom jorden och passerar ett lik, kunna farliga bakterier medfölja till källor och brunnar, emedan vattnet går så långsamt framåt, att alla bakterierna silas ifrån och stanna i jorden i likets närmaste omgifning. Äfven lösta organiska gifter och öfver hufvud alla större organiska molekyler absorberas ur vattnet och stanna i jorden. Detta är förklaringen, hvarför källor och brunnar i kyrkogårdarnas omedelbara närhet kunna hålla ett tadelfritt vatten.

Vi kunna alltså icke säga, att hygienen fordrar, att liken måste brännas. I länder med tätare befolkning, där tillräckligt stora begrafningsplatser äro svåra att anskaffa, kan däremot likbränningen få stor betydelse för hygienen. Af likbränningens införande skulle vi i Sverige utan tvifvel få fördelen af mindre vidsträckta kyrkogårdar. E. At.

Af den äldre lagstiftningen framgår att kyrkogårdarna tidigt fingo anseende som helgade rum. Gröfre öfvervåld och dråp å sådan plats upptogos

t. ex. i Alsnö stadga såsom edsörebrott, ett stadgande, som bibehölls under flera århundraden. Så var det ock förbjudet att å kyrkogård gripa någon, som flytt dit för frids skull. Detta oaktadt, voro de kristna begrafningsplatserna länge föga tilltalande ur estetisk synpunkt. I nyare tid har man börjat anordna begrafningsplatserna i parkstil. Många kyrkogårdar äro numera äfven rika på monumentala prydnader. Främst märkes Père-Lachaise i Paris.

Begrepp, *filos.* 1. *Psyk.* Begreppet är en själsfunktion, om hvilken för närvarande de psykologiska åsikterna äro mycket olika. Mot hvarandra stå såsom skarpast motsatta å ena sidan den rationalistiska uppfattningen, som ytterst härstammar från Platons idélära, och å den andra en modern empirisk nominalism, grundlagd af Berkeley och i på olika sätt modifierad form upptagen af flertalet nutida psykologer, såsom Wundt, Ribot, Höffding m. fl. Den förra åsikten, som i Sverige representeras af Boström och hans lärjungar (och som i första upplagan af detta arbete framställdes af L. H. Åberg), fattar begreppen såsom en sorts idealform af förnimmelser, ja, den sanna verkligheten såsom gifven i och med dem. Man kan därvid anknyta uppfattningen till betydelsen i vårt språk af ordet "begripa". Att begripa något, det är att hafva däraf en fullt klar och tydlig uppfattning, i motsats hvaremot då alla andra förnimmelser antagas vara mer eller mindre dunkla och otydliga. Därmed är begreppet fattadt såsom den formellt fullkomliga förnimmelsen. Identifieras sedan den begreppsmässiga kunskapen med vetandet, blir begreppet ock fattadt såsom den reellt fullkomliga förnimmelsen, såtillvida att den innebär en nödvändigt sann kunskap, d. v. s. en uppfattning, som innebär visshet om att saken *måste* vara sådan, som den därvid fattas. Härifrån är då ej långt till det antagandet, att begreppets innehåll är det sant varande, vare sig att detta såsom af Platon hypostaseras till en själfständig idévärld, eller såsom af Aristoteles och senare tiders rationalister fattas såsom det väsentliga i verkligheten. De mänskliga begreppens egenskap att vara abstrakta uppfattningar af det i en åskådlig mångfald lika och gemensamma anses då ej vara något, som nödvändigt tillhör dem såsom begrepp, utan en brist, som vidlåder dem såsom mänskliga. — Den motsatta uppfattningen går däremot ut från empirisk psykologisk synpunkt och gör gällande, att våra förnimmelser alltid äro åskådningar eller ur dem genom abstraktion vunna allmänföreställningar, de s. k. begreppen. Klarheten och tydligheten kunna då ej blifva något för begreppet utmärkande. Uttrycken i fråga äro närmast hämtade från åskådningarnas område; åskådningen kan såsom sådan ega sin särskilda art af klarhet och tydlighet. Skola dessa uttryck tillämpas på begreppen, beteckna de hos dem något, som är en följd af dessas abstrakthet, nämligen möjligheten att fatta alla dessas innehållsmoment, särskilda från hvarandra. Detta främjar uppfattningen af nödvändighet, men nödvändighet tillkommer ej begreppet såsom sådant, utan endast omdömet, ity att först i och med detta något fattas såsom sant eller falskt. Någon garanti för att man med begreppet når det väsentliga ligger därför ej i begreppet såsom blott sådant, utan man kan göra sig begrepp äfven om en blott fantiserad verklighet. Nominalismen (se d. o.) går ännu ett steg längre i denna riktning, i det att den rent af nekar tillvaron af abstrakta begrepp, förmenande, att alla förnimmelser äro konkreta, vare sig individualförnimmelser eller s. k. schemata (se d. o.). De, som ej vilja gå till denna ytterlighet, försvara antagandet af begreppen såsom en särskild art af förnimmelser därmed, att dessa skilja sig från individualföreställningarna genom att de äro abstrakta, från schemata genom att de äro fixa, i det att de nämligen till sitt innehåll bestämmas genom definition (se d. o.). Det medgifves, att det abstrakta begreppet aldrig fullt frigöres från de konkreta åskådningar, ur hvilka det utvecklats genom abstraktion; den sväfvande, schematiska föreställningsbilden omgifver i vår uppfattning alltid det motsvarande begreppet, ungefär såsom på ett visst utvecklingsstadium återstoden af nebulosan omgifver den fasta himlakroppen. Men för så vidt begreppet kan definieras, särskiljer man dock dess innehåll från de växlande, konkretare föreställningar, som åtfölja detsamma.

2. *Log.* I logiken fattas begreppet såsom en af tankeformerna vid sidan af omdömet och slutledningen (se d. o.). Från dem skiljes begreppet såsom den tankeform, i hvilken det tänkta fattas såsom en enhet, under det att i de båda andra tankeformerna i det tänkta olika mångfaldsmoment från hvarandra särskiljas och dock hänföras till hvarandra. Så är t. ex. tanken "triangel" ett begrepp, tanken "trianglar äro figurer" däremot ett omdöme. I den psykiska utvecklingen går omdömet före begreppet, så att detta därför kan betraktas såsom en fixerad produkt af föregående omdömesverksamhet. S—e.

Begrepps-skrift. Se Ideografi.

Beguiner. Se Beginer.

Begum (ind.), hederstitel för furstinnor och andra kvinnor af hög börd i Indien.

Begynnelsejud. Se Uddljud.

Begär, *filos.* Se Vilja.

Beh, vikt i Burma, = 1,$_{035}$ gr.

Behagets gudinnor. Se Chariter.

Behaghel, Otto, tysk germanist, f. 1854 i Karlsruhe, blef professor i tysk filologi 1883 vid Basels och 1888 vid Giessens universitet. Han har omsörjt editioner af Heinrich v. Veldekes "Eneit" (1882) och af "Heliand" (s. å.) samt författat det förtjänstfulla populärvetenskapliga arbetet *Die deutsche sprache* (1886, 3:e uppl. 1904), *Syntax des Heliand* (1897), *Geschichte der deutschen sprache* (i "Pauls grundriss", 2:a uppl. 1897) m. m. Han uppsatte 1880 tills. med F. Neumann "Litteraturblatt für germanische und romanische philologie" och var dessutom utgifvare af "Germania" från 1888 till 1892, då tidskriften med 37:e bandet upphörde. (A. E.)

Behaglig tid, lämplig tid; godtyckligt bestämd tid. I kameralspråket förekommer detta uttryck i åtskilliga sammanställningar: behaglig tids förläning, behaglig tids förläningsspannmål, behaglig tids vederlag m. fl.

Behaim, Martin, tysk kosmograf, f. omkr. år 1459 i Nürnberg, i en patricisk köpmansfamilj (nu friherrlig). Under sin första ungdom torde han hafva inhämtat en del astronomiska och nautiska kunskaper af Regiomontanus (se d. o.), som 1471—75 i Nürnberg hade en verkstad för förfärdigande af astronomiska och nautiska instrument. Men redan tidigt lämnade B. Tyskland och kom som köpman till Nederländerna, där han hade sin verksamhet,

ls i Malines och dels i Amsterdam. Därifrån kom
an på en handelsresa 1481 eller 1482 till Portugal,
ed hvilket land Nederländerna denna tid underhöllo
lifliga handelsförbindelser,

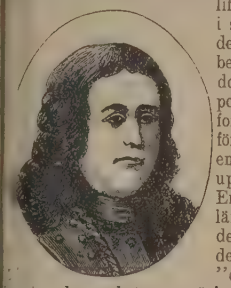

i synnerhet sedan den nederländska prinsessan Isabella, Karl den djärfves dotter, af sin släkting den portugisiske konungen Alfons V erhållit i förläning för sin lifstid ön Fayal, en af de då nyligen återupptäckta azoriska öarna. En så stor mängd flamländare invandrade efter denna tid till öarna, att dessa ofta brukade kallas ”de flamska”. B. blef i
ortugal mycket uppmärksammad för sina mate-
atiska kunskaper och insattes i den af konung
ohan II tillsatta ”junta dos mathematicos”,
m skulle öfverlägga om förbättringar i naviga-
onskonsten och söka utfinna ett praktiskt sätt
t genom astronomiska iakttagelser göra noggranna
tsbestämningar på sjön. B. anses, ehuru på otill-
ckliga grunder, hafva varit den förste, som gjort
ortugiserna bekanta med Regiomontanus’ ”Efe-
erider” och bland de portugisiske sjömännen infört
ruket af den s. k. Jakobsstafven (se d. o.). Under
en 1484—86 medföljde B. i egenskap af astronom
iego Cão på dennes andra upptäcktsresa längs
frikas västkust, som nu befors söderut ända till Kap
ross (nära 22° s. br.). Efter hemkomsten blef
an af konung Johan slagen till riddare af Kristus-
rden och uppehöll sig sedermera en längre tid på
Fayal. Han hade nämligen ingått äktenskap med
ottern till den nederländske ståthållaren på denna
, Jobst van Hurter. Men år 1490 finna vi honom
ter i Nürnberg, där han förfärdigade den jordglob,
m gjort hans namn berömdt, och som ännu be-
nner sig i familjens ego därstädes. 1493 återvände
an till Portugal, 1494 gjorde han på konungens
ppdrag en resa till Nederländerna, hvarunder han
öll i händerna på engelska sjöröfvare, och efter sin
efrielse tyckes han ha tillbragt sitt återstående
f på ön Fayal. Han dog 29 juli 1507 under ett
esök i Lissabon. 1890 restes öfver honom en minnes-
ård i Nürnberg.

B:s jordglob, den äldsta som finnes bevarad, är
itad på pergament, som är spändt öfver ett af papp,
räribbor och gips förfärdigadt klot af 54 cm. genom-
kärning. Teckningen, som ursprungligen varit vac-
ert färglagd, är efter tidens sed prydd med fanor,
ronande kungar m. m. Globen är rik på geografiska
letaljer och långa inskrifter, som för geografiens
istoria äro af stort intresse. Den ger oss en tydlig
ild af huru man under den tid, som närmast före-
gick Amerikas upptäckt, tänkte sig fördelningen af
and och haf och är just i detta afseende ett synner-
igen viktigt dokument i geografiens historia. Fram-
tällningen af jordytan på globen är till stor del
ämtad från olika ptolemaiska upplagor samt hvad
Asien beträffar från uppgifter ur Marco Polos och
ndra resandes berättelser. Teckningen af det västra
Europa, Island, England, Azorerna samt af den
frikanska kusten förråder personlig bekantskap med
essa trakter eller tillgång till andra källor än dem,
som vi nu hafva i behåll från denna tid. Men äfven sådana trakter, som B. själf besökt, äro betydligt felaktigt återgifna. Framställningen af Svarta hafvets och Medelhafvets kuster visar, att B. ej känt eller vid teckningen af sin jordglob haft tillgång till de utmärkta italienska och katalanska sjökartorna öfver dessa farvatten. B. har dock i geografiens historia med rätta genom sin jordglob fått ett betydande namn, äfven om hvarken hans astronomiska och nautiska kunskaper eller hans inflytande på samtidens upptäckter voro så stora, som man förr velat göra gällande, då man trodde att han utöfvat ett bestämmande inflytande bl. a. på Columbus’ upptäcktsfärd; man vet för öfrigt ej, om B. ens personligen varit bekant med Amerikas upptäckare. Se A. E. Nordenskiöld, ”Facsimile atlas” s. 71 ff., och S. Günther, ”Martin Behaim” (1890, i ”Bayerische bibliothek”). S. L.

Beham. 1. Hans Sebald B., tysk kopparstickare (”kleinmeister”) och tecknare för formsnittet, f. 1500 i Nürnberg, d. 1550, utbildade sig efter Dürer. Hans oljemålningar äro mycket sällsynta (han var egentligen icke målare). Af hans kopparstick däremot känner man inemot 280. I synnerhet visade han prof på en outtömlig fantasi i skapandet af ornamentala stick och mönster för konstslöjd.

2. Barthel B., den föregående broder, tysk målare och kopparstickare, f. 1502 i Nürnberg, d. 1540 i Rom, var en under stark påverkan af Albr. Dürer utbildad konstnär, lika betydande som målare och som gravör, senare med sin egendomligt tyska konstriktning sammansmältande italienska element. Han anklagades jämte sin bror, Hans Sebald, och G. Penz för ”gudlöshet”, d. v. s. socialistiska sträfvanden, och förvisades 1524 ur sin fädernestad. Hertig Vilhelm IV af Bajern blef då hans gynnare och satte honom i tillfälle att komma till Italien, där han sedan lefde. B. var den förnämste bland de kopparstickare af Dürers skola, som kallas kleinmeister, och egde en Holbeins formtalang. Bland hans målningar är *Korspåläggningen* i München den förnämsta — ett af den tyska renässanskonstens yppersta verk. Mindre framstående är serien af bajerska fursteporträtt i Schleissheim; mästerlig däremot pfalzgrefve Otto Henriks bild i Augsburg (1534). (O. G—g.)

Behar, handelsvikt. Se Bahar.

Behar [behä′ə] l. Bihar (sanskr. *Vihāra*). 1. En af de fyra stora provinserna i ”lieutenant-governorship” Bengalen, hufvudsakligen ett slättland på ömse sidor om Ganges, omfattande de båda divisionerna Bhagalpur och Patna (se dessa ord), med en sammanlagd areal af 114,437 kvkm. och 24,185,870 inv. (1901), däribland 3,5 mill. muhammedaner, 14,000 kristna, 800,000 urinvånare, som tala bihari. B. vattnas icke blott af Ganges, utan ock af många bifloder till denna samt genomdrages af det storartade Behar-kanalsystemet med 348 km. segelbara och 1,792 km. bevattningskanaler. På kanalerna trafikera 11,000 farkoster, som årligen befordra varor

till ett värde af 450,000 pd st. — B. var i 6:e årh. f. Kr. buddismens vagga; därifrån utgingo buddistiska missionärer till Ceylon, Tibet, Kina, Tatariet, och ännu i dag gäller B., med sina många klosterruiner (sanskr. *vihára*, kloster) och andra minnesmärken, bland buddisterna som ett heligt land, till hvilket de företaga pilgrimsfärder, i synnerhet till distriktet och staden Gaya (Gajah), som i nyare tid blifvit en vallfartsort äfven för hinduer. Från 4:e årh. f. Kr. till 5:e årh. e. Kr. tillhörde B. konungarnas af Magadha rike, de mäktigaste härskarna i Indien. Sin största blomstring skall det hafva haft under konung Candragupta. Seleukos I Nikator utnämnde omkr. 300 f. Kr. Megasthenes till sin representant vid hofvet i Paliputhra, det nuv. Patna. År 1202 eröfrades B. af muhammedanerna och tillhörde sedermera naboben af Bengalen. 1765 afträddes det af stormogul Sjah Alam till engelska Ostindiska kompaniet. — 2. Stad i distriktet Patna, s. ö. om staden Patna, vid en biflod till Ganges. 44,984 inv. (1901). Betydande handel och tillverkning af silfver- och guldbrokader, musliner m. m. Den förr ännu mer betydande staden ödelades 1774 af maratterna, och befolkningen blef därigenom samt genom missväxtår nästan tillintetgjord. (J. F. N.)

Behbit el-Hager, by i nedre Egypten, ungefär halfvägs mellan Mansura och Mehallet el-Kebir, med de märkligaste ruiner, som äro bevarade i deltat, tillhörande ett berömdt Isistempel, på hvilket redan Necht Har-ehbēt (382—364 f. Kr.) byggt, såsom Piehl påpekat i "Zeitschr. f. ägypt. sprache" (1888), om det än blef färdigt först under Ptolemaios II Filadelfos (285—247 f. Kr.). Byn, hvars egyptiska namn var *Hebet* l. *Per-ehbēt*, hvaraf det nuvarande namnet är bildadt, kallades af grekerna *Ission*.

Behemōt, som i Job 40: 10 ff. ser ut som en pluralform af sing. *behemá* (djur) och sålunda skulle betyda: ett stort djur, är väl en hebreiserad form af det egyptiska *p-ehe-mau*, vattenoxe = flodhästen. Mähända ligger dock redan här den mytologiska föreställning till grund, som t. ex. i Henoks bok (60: 7 ff.) och IV Esra (6: 49 ff.) synes tilldela B. betydelsen af ett mytologiskt djurväsen, som i likhet med Leviatan regerade öfver världen i dess kaotiska tillstånd. Föreställningen torde härleda sig från den babyloniska mytologien, där *Kingu* (mask.) och *Tiamat* (fem.) motsvara *B.* (mask. enl. Henok) och *Leviatan* (fem. enl. Henok). Jfr Gunkel, "Schöpfung u. chaos" (1895), s. 61 ff., 112. E. S—e.

Behen-nötter, *bot. farm.* Se Moringaceæ.

Behen-olja, *farm.* Se Moringaceæ.

Behe're, egyptisk provins, som i n. når till Medelhafvet och i söder gränsar till Libyska öknen, 10,780 kvkm., däraf 2,477 kvkm. kulturland. 631,225 inv. (1897). Hufvudort är Damanhur.

Behēret Marjūt. Se Birket el-Marjut.

Behistān (inpers. *Bagaçtana*, nypers. *Bisutūn*, "gudarnas boning"), by i västra Persien, nära staden Kirmansjah. I närheten finnes en klippvägg, med märkliga kil-inskrifter och skulpturarbeten. Inskriften, som Dareios I låt inhugga för att föreviga de tilldragelser, som utmärkte hans uppstigande på akemenidernas tron, och de strider han hade att utkämpa, innan han tryggat besittningen af kronan, är affattad på tre språk: gammalpersiska, nysusiska och babylonisk-assyriska. Den gammalpersiska texten innehåller 400 rader på 5 kolumner. Till vänster om denna text befinna sig de tre kolumner, som innehålla den nysusiska öfversättningen, och ofvanför denna, till vänster om basreliefverna (hvilka framställa Dareios sittande på sin tron, med 9 besegrade upprorsmän sammanlänkade framför sig), är den babylonisk-assyriska öfversättningen anbragt på mer än 100 ofantliga rader, upptagande två sidor af en vinkel af klippan; men den sida, som innehåller början af raderna, är förstörd, så att man nu eger endast slutet af raderna af denna text. Den gammalpersiska texten, kopierad af Rawlinson, publicerades af honom 1846 i Royal asiatic societys publikationer. Den nysusiska texten har utgifvits af E. Norris (Asiatic soc. 1853) och Oppert ("Le peuple et la langue des mèdes", 1879) och den babylonisk-assyriska, som äfven utgifvits af Rawlinson, har analyserats af Oppert i hans "Expédition en Mésopotamie", del II (1864). Utom dessa inskrifter af Dareios hafva senare konungar nedtill låtit inhugga texter på pehlevi och grekiska, hvilka först publicerats af Sylvestre de Sacy. (D. M.)

Behm, Ernst, tysk geografisk skriftställare, f. 1830 i Gotha, d. därstädes 1884, tillhörde sedan 1856 J. Perthes' geografiska anstalt och egnade sina krafter företrädesvis åt Petermanns "Mitteilungen", hvars redaktion han öfvertog efter Petermanns död, 1878. 1866—78 var han redaktör af "Geographisches jahrbuch" och från 1872 jämte H. Wagner af de som supplement till Petermanns "Mitteilungen" utgifna befolkningsstatistiska häftena "Die bevölkerung der erde".

Behm, Vilhelm Emanuel, målare, f. 23 febr. 1859 i Ervalla, Örebro län, studerade vid konstakademien i Stockholm 1879—85 och i Paris 1889—90. Målar svenska landskap med ärlighet och gedigenhet i uppfattning och utförande. Bland hans arbeten må nämnas *Vårafton* (tillhör konung Oskar II) och *Vinterdag* (1900, Nationalmuseum). G—g N.

Behn [bē'n], Aphra l. Ayfara, engelsk författarinna, f. i Wye i Kent 1640, dotter af en barberare vid namn Johnson, åtföljde som ung flicka en släkting, viceguvernören i Surinam, Johnson, till Amerika, vistades i Surinam till 1658, då landet öfverlämnades till holländarna, och gifte sig kort efter sin återkomst till England med en rik köpman af holländsk börd vid namn Behn. Denne dog före 1666, och Aphra B., som fått tillträde till Karl II:s hof, blef en tid i Antwerpen af konungen använd som spion på holländska regeringens åtgöranden. Sedan hon återvändt till London, nödgades hon af ekonomiska skäl slå sig på litteraturen som yrke och blef i England den första kvinna, som lefde af sin penna. Efter franska mönster skref hon några tragedier och en mängd ytterligt frivola komedier. Flera bland dessa utgåfvos anonymt, och författarinnan tyckes genom de inlagda grofkornigheterna ha velat ge dem utseende af att vara skrifna af en man. Mest bekanta blefvo *The forced marriage* och *The rover*. Bland hennes noveller märkas *Oroonooko or*

he royal slave och *The fair jilt*, båda intagna i ennes 1698 utgifna *Histories and novels*. Den förra r märklig som det första försöket inom den engelska tteraturen att väcka medkänsla för negerslafvarnas tällning. I Surinam hade Aphra B. lärt känna ovellens hjälte, en afrikansk negerfurste, som svekullt infångats och sålts som slaf samt därefter i merika sökte åstadkomma en slafresning. Hon skref fven dikter, af hvilka en samling utgafs 1684. ennes dramatiska arbeten utgåfvos samlade 1702. phra B., som hedrades med vänskap af Dryden ch Otway, har af Edm. Gosse kallats "restaurationens George Sand". Hon var en varmhjärtad och beåfvad författarinna, men förmåddes af omständigeterna och sin egen något äfventyrliga läggning att sina arbeten hejdlöst skatta åt tidens frivolitet. ennes stoft fick sin hvilostad i Westminster abbey. ennes arbeten utgåfvos senast 1871, i 6 bd. V. S—g.

Behn, Andreas von, miniatyrmålare (dvärg), 1650 i Kristianopel, enligt traditionen tillhörande n schlesisk adlig släkt, d. utomlands omkr. 1715. an blef elev af Ehrenstrahl 1678, var hofkonterjare hos drottning Hedvig Eleonora 1679—1711 ch hofminiatör efter Brenner 1693—1710. Han mnade Sverige 1711 och lär sedan varit verksam id konung Augusts af Polen hof. Af B:s i Nationalmuseum befintliga arbeten är det äldsta dateradt 684, det yngsta 1710. Han hade en ej obetydlig ång som porträttmålare (*Hedvig Eleonora*, *Ulrika Eleonora d. ä.* m. fl.) och har äfven efterlämnat ytologiska och allegoriska stycken (*Perseus och Andromeda*, *Karl XII:s födelse*) samt små bibliska amställningar i olja (*Marias bebådelse*, *Maria med esusbarnet*, *Flykten till Egypten*, *Magdalena* m. fl.), vilka äro försök att på det från Nederländerna utingna kabinettsmåleriet öfverföra den senare italienska historiemålningens tankegång och formgifning. . är i detta afseende närmast att sammanställa med m dock ett sekel tidigare lefvande Rottenhammer ch öfriga tyska eklektiker. Upk. (O. G—g.)

Behof, *nationalek.* Behofven äro utgångspunkten r all verksamhet; deras styrka bestämmes af den utning, som skulle följa af deras tillfredsställande, ch af den saknad, som uteblifvandet däraf innebär. et utmärkande för människans behof är, att de äro begränsade till antalet, men begränsade till sin yrka; hvarje enskildt behof skulle fullständigt nna mättas, men aldrig en människas alla behof. å människans tillgångar äro begränsade, följer raf, att hon alltid står inför ett *val*, mellan att terligare tillfredsställa ett delvis redan fylldt behof ch att börja tillfredsställa ett från början mindre arkt, men ännu alldeles obetäckt behof. Detta nebär ett vägande af behofvens styrka sinsemellan, ch därvid kommer man att (mer eller mindre medvetet) jämföra behofvet af ting, som förefalla alldeles okommensurabla, t. ex. en ny hatt och en uppryggelsebok, ja äfven att jämföra ögonblickets behof ed framtidens, så att man öfverväger, om exempelvis 50 kr. utgifna för en resa skapa mera tillfredsställelse än om de sparas för ålderdomen. Behofven äro alltid subjektiva, olika för olika människor, och äfven olika för samma individ vid olika ipunkter. — Till dessa satser anknyter sig la den moderna värdeläran (gränsnytteteorien, se ärde); läran om behofven har alltmera blifvit tionalekonomiens utgångspunkt.

Behofvens arter äro otaliga och alla indelningar tämligen godtyckliga. Människans behof — i motsats till djurens — undergå ständiga förändringar och mångfaldigas med stigande civilisation. De fysiska behofven (särskildt efter föda och bostad) komma nästan alltid i första rummet; men då deras intensitet är strängt begränsad, blifva de relativt hastigt fyllda och spela därför en långt större roll för de fattige (som blott kunna betäcka ett fåtal behofsenheter) än för de rike. Öfriga behof mättas vanligen betydligt långsammare. Som behof måste nationalekonomien äfven räkna sådana, som objektivt sedt äro oberättigade eller lända till skada (t. ex. spritbegär), naturligtvis utan att därmed förneka, att de böra bekämpas. Medlen för behofvens tillfredsställande kallas enligt svensk terminologi vanligen nyttigheter. Jfr T. H. Aschehoug, "Socialökonomik" (1903), kap. 16. E. Hkr.

Behrend, Peter William, dansk musikskriftställare, f. 1861, var i musikteori elev af Gottfred Matthison-Hansen, studerade juridik som lefnadsyrke och anställdes 1886 i Köpenhamns magistrat, där han senare blef "fuldmægtig". B. är musikalisk medarbetare i "Tilskueren", "Illustreret tidende" och "Politiken". Han har skrifvit smärre biografier öfver *Gade* och *J. P. E. Hartmann* samt i förening med Hortense Panum utarbetat en större, ofullbordad *Illustreret musikhistorie* (1895 ff.), det första danska verk af denna art och öfver hufvud ett bland de största och självständigaste i nyaste tid. — Hans hustru, Gudda B., född Horneman 1880, har skrifvit noveller, bl. a. *En synderinde*, som blifvit öfversatt på svenska (1902), tyska och engelska. A. L.

Behrens, Johan Didrik, norsk sånganförare, f. 1820 i Bergen, d. 1890 i Kristiania, gaf 1845 (på hemvägen från studentmötet i Köpenhamn) uppslaget till den norska "Studenter-sangforenings" stiftande och blef sedermera dess förste instruktör. Han ledde likaledes sången i flera af den norska hufvudstadens sångföreningar och skolor. B:s förtjänster om studentsången framstodo i synnerhet vid studentmötena 1869 och 1875. Hans sträfvanden för sångbildningen hafva burit frukt äfven utom Kristiania. Han utgaf omkr. 30 band samlingar af mansssånger och tog äfven initiativ till en reformering af koralsången i Norge. Y. N.

Behrens, Konrad Behrend, operasångare, f. 1835 i Braunschweig, kom 1854 till Stockholm, hvarest han 1857 öppnade grosshandelsrörelse. Under tiden studerade han sång för Dannström, Günther och Berg. 1862 debuterade han på k. teatern såsom *Sarastro* i "Trollflöjten" och tillhörde därefter nämnda scen till sommaren 1870. Sedan hade han anställningar i Rotterdam, London och Amerika samt gjorde flera konstresor till Sverige. Han dog i febr. 1898 i New York. — B:s utomordentliga röstmedel, hvilka han utbildat till en hög grad af fulländning, motsvarades icke af sträfvandets och uppfattningens djup. Hans spel och sång utmärkte sig emellertid för liflighet och styrka. Bland hans roller må nämnas *Max* i "Alphyddan", *Silva* i "Ernani", *Plumkett* i "Marta", *Marcel* i "Hugenotterna" samt *Wilhelm Tell*. A. L.

Behrens, Bertha, tysk romanförfattarinna, pseud. W. Heimburg, f. 1850 på Harz, dotter till en militärläkare, har, ungefär i samma anda som E. Marlitt, skrifvit ett betydligt antal romaner och

noveller, som vunnit stor popularitet genom uppfinningens liflighet och den friska berättartonen. Hon har efterträdt Marlitt såsom medarbetare i tidskriften ”Gartenlaube”. Hennes måhända bästa bok är hennes första, *Aus dem leben meiner alten freundin* (1877; ”Gamla frökens historia”, 1886). Vidare märkas *Kloster Wendhusen* (1880; ”Nådebröd”, 1887), *Waldblumen* (1882; ”Skogsblommor”, 1886, 1890), *Ihr einziger bruder* (1883; ”Hennes ende broder”, 1890; ”Bror och syster”, s. å.), *Ein armes mädchen* (1884; ”Utan hemgift”, 1885), *Trudchens heirat* (1885; ”Gertruds giftermål”, 1888), *Die andere* (1886; ”Vår lilla prinsessa”, 1887), *Herzenkrisen* (1887; ”Hjärtekval”, 1887, 1893), *Eine unbedeutende frau* (1891; ”En nolla”, s. å.), *Mamsell Unnütz* (1893; ”Fröken Odåga”, s. å.), *Trotzige herzen* (1897; ”Kärlek och trots”, s. å.), *Im wasserwinkel* (1900; ”Ett barndomstycke”, s. å.), *Sette Oldenroths liebe* (1902; ”En kärlekshistoria”, s. å.) m. fl. Originalen ha delvis utgått i många upplagor. Hennes *Gesammelte romane und novellen* utgåfvos 1890—93 i en illustrerad edition (10 bd, ny uppl. 1894—97; ny följd i 5 bd 1896—98).

Behrens, Peter, tysk konstnär, f. 14 apr. 1868 i Hamburg, började sin konstnärsbana som målare, tillhörande den poetiskt fantastiska riktning, hvars stormästare Böcklin var, öfvergick sedan till arkitektur och använd konst samt är nu en af de främste representanterna för tysk ”nützkunst”. På arkitekturutställningen i Darmstadt 1901 var det af honom uppförda huset med fullständig inredning ett af de märkligaste numren. B. har äfven i skrift verkat för de moderna uppslagen inom den på det dagliga lifvets behof tillämpade konsten. Han blef 1903 direktör för ”Kunstgewerbeschule” i Düsseldorf. G—g N.

Behring, Vitus, upptäcktsresande. Se Bering.

Behring, Emil Adolf von, tysk läkare och bakteriolog, f. 15 mars 1854 i Hansdorf (Westpreussen), studerade vid Berlins universitet, blef med. doktor 1878, stabsläkare i Bonn 1887, Kochs assistent vid hygieniska institutet i Berlin 1889, assistent vid institutet för smittosamma sjukdomar 1891, fick 1893 professors titel, kallades till e. o. professor i Halle 1894 och erhöll 1895 professuren i hygien och medicinens historia vid Marburgs universitet jämte föreståndarskapet för hygieniska institutet därstädes. För sina utmärkta förtjänster om blodserumterapiens utbildning och särskildt upptäckten af difteriserum hedrades han 1901 med ärftligt adelskap och s. å. med det af Karolinska institutet i Stockholm utdelade medicinska Nobelpriset samt utnämndes 1903 till verkligt geheimeråd med titeln excellens. B. ådagalade 1890, att blodserum från djur, hvilka immuniserats för difteri och stelkramp, förmår att i lefvande organismer oskadliggöra nämnda sjukdomars bakterier och af dem bildade toxiner (se vidare Bakteriologi, sp. 731). På dessa rön grundade han blodserumterapien. Tillika spred han större klarhet öfver infektionssjukdomars uppkomst och öfvervinnande. För sina upptäckter erhöll B. äfven tillsammans med Roux ett pris af Académie de médecine i Paris och franska vetenskapsakademien. Skr.: *Die praktischen zielé der blutserumtherapie* (2 bd, 1892), *Die geschichte der diphtherie* (1893), *Gesammelte abhandlungen zur ätiologischen therapie von ansteckenden krankheiten* (s. å.), *Die bekämpfung der infectionskrankheiten* (1894), *Allgemeine therapie der infectionskrankheiten* (2 bd, 1899—1900), *Diphtherie* (1901), *Tuberkulosekämpfung* (1903) m. m. Angående B:s åsikter om tuberkulossmittans öfverföring se Bakteriologi, sp. 726. B. utger sedan 1899 serien ”Beiträge zur experimentellen therapie”. Beloppet af sitt Nobelpris donerade han 1902 till preussiska staten för underhåll af det af honom i Marburg grundade institutet för experimentell terapi.

Behrmann, Hans Henrik, dansk historiker, f. 1776, af holsteinsk börd, d. 1836, var 1806—14 adjunkt i Roskilde. B. var den förste dansk, som underkastade Kristian II:s historia en kritisk behandling och bidrog till ett rättvisare bedömande af hans karaktär. Utom *Kristian II:s historie* (1815) utgaf han *Historisk-topografisk beskrivelse af Roskilde* (1832). E. Ebg.

Behållare, *maskinb.* Se Cistern.

Behärska, *krigsv.* Då man från någon på marken eller å konstgjorda föremål belägen punkt kan med ögat öfverskåda och med eldvapen bestryka kringliggande marks eller föremåls högsta punkter och frånsidor, utan att uppställningsplatsens frånsida, i förhållande till föremålen i fråga, från dem kan beskjutas, säges den förstnämnda punkten ”behärska” nämnda mark eller föremål. En punkt kan naturligtvis behärska vissa föremål och samtidigt behärskas af andra. I taktiskt hänseende är, under för öfrigt lika förhållanden, en behärskande uppställning fördelaktigare än en behärskad. G. U. (L. W:son M.)

Beibars. Se Bibars.

el-Beidâvi, *Nássir al-dîn Abú Sa'id Abdallah*, muhammedansk teolog, f. i den persiska staden Beidâ, vid Schiras, på 1200-talet, d. 1286. B. skref en bland araberna mycket spridd tolkning af koran, *Asrâr et-tanzîl* (Uppenbarelsens hemlighet), hvilken utgafs af Fleischer (Leipzig 1846 ff.).

Beier. Se Beijer.

Beierland (Hoeksche Waard), en af Maasmynningarna bildad ö mellan Oude Maas, Hollandsch Diep, Dortsche Kil och Spui i Zuid-Holland, 25 km. lång och 14 km. bred. Största byn är Oude B. på norra sidan, med omkr. 5,000 inv.

Beige [bäj], fr. (af it. *bigio*, egentl. ofärgad, om ull; tyg väfdt af sådan ull, som har sin naturliga färg kvar), en obestämd, ljust grågul färg på tyger; mjukt grågulmeleradt damklänningstyg. (G. A. W.)

Beijer (Beier). 1. Johan (von) B., posttjänsteman, f. i Berlin 10 maj 1606, d. i Stockholm 13 sept. 1669, kom genom rikskansleren Axel Oxenstierna, hvars kanslist han blef 1633, i svenska statens tjänst och utnämndes 1637 till sekreterare i kommerskollegium, 1642 därjämte till ”postmästare här i riket, storfurstendömet och rijket underliggiande provincier”. På offentligt uppdrag utgaf B. dessutom från 1645 Sveriges äldsta tidning, ”Ordinari Post-tijdender”. B. visade sig som en duglig organisatör och införde efter hand åtskilliga förbättringar i de nybildade svenska postverket. 1654—55 och 1658—61 subordinerade han emellertid under en general

rikspostmästare. Genom kontrakt med kanslikollegium öfvertog han fr. o. m. 1663 på arrende postväsendet i Sverige och Finland samt fick då titeln postdirektör. B. adlades 1654 och fick 1668 riddarhusets titel. Se vidare ”Postverkets minnesskrift” (1903).

2. Johan Gustaf von B., den föregående son, vitterlekare, f. 1646, var 1673—97 postdirektör och dog (ogift) 1705. B. skref vers, öfversatte franska diktalster och var den förste i Sverige, som röjde intryck af fransmännens satirstil. Bland hans dikter (utg. 1869 af P. Hanselli i ”Samlade vitterhetsarbeten af svenska författare”) träffas bl. a. en satir mot äktenskapet (efter Boileau) och en skämtsam lärodikt, *Konsten att elska*, i hvilka hans sångmö ter sig tämligen tung och gammaldags, samt vidare några känsliga erotiska dikter, flere gärder af beundran åt den unge Karl XII, en högeligen skarp sonett öfver hofleflnaden samt några tyska och svenska poem för och mot tobakens bruk. B. skref sig till Skenäs. Hans dotterdotter vardt mor till skalden G. F. Gyllenborg och mormor till skalden J. G. Oxenstierna.

Beijer. 1. Karl Gottreich B., ingenjör, ämbetsman, f. 25 jan. 1811 i Malmö, blef student vid Lunds universitet 1828, aflade efter idkad sjöfart på handelsfartyg sjöofficersexamen vid Karlbergs krigsskola 1832, utnämndes s. å. till sekund-löjtnant vid k. flottan och undergick 1835 examen vid Marienbergs artillerilärоverk samt 1836 konstruktionsofficersexamen i Karlskrona. Han vardt 1841 kapten vid flottans mekaniska kår och utnämndes s. å. till chef för södra väg- och vattenbyggnadsdistriktet, i hvilken egenskap han uppgjorde planer och förslag till flera väganläggningar och vägförbättringar, broar, hamnar och vattenbyggnader, bland de förstnämnda den första egentliga chaussébyggnaden här i landet, emellan Malmö och Lund, och bland de sistnämnda de omfattande hamnarbetena vid Malmö jämte därvarande skeppsdocka och vidsträckta invallningsarbeten. 1850 utnämndes B. till major vid flottans mekaniska kår samt 1851 till major vid väg- och vattenbyggnadskåren, där han 1858 blef öfverstelöjtnant och 1863 öfverste.

Vid sidan af sina väg- och vattenbyggnadsarbeten hade B. tidigt egnat intresse åt järnvägsbyggnadsteknіken. Så var han 1837—38 anställd vid järnvägsbyggnader i Petersburg. Men det var först från midten af 1850-talet som tyngdpunkten af hans verksamhet förlades inom ifrågavarande område. 1855 utnämndes han till öfveringenjör vid södra stambanan af de under Nils Ericsons befäl stående statens järnvägsbyggnader, och han fortfor i denna befattning till 1862 års slut. Han deltog äfven som ledamot af den af regeringen 1855 tillsatta kommittén för undersökningar angående stambanornas lämpligaste sträckning. Då k. m:t år 1862, efter Ericsons afgång från statens järnvägar, beslutit, att tvenne särskilda styrelser skulle inrättas, nämligen en öfver statens järnvägsbyggnader och en för statens järnvägstrafik, blef B. utnämnd till chef i den förstnämnda styrelsen. Han var 1877—87 tillika chef i styrelsen för allmänna väg- och vattenbyggnader samt erhöll 1878 generaldirektörs namn, heder och värdighet. — Under B:s chefskap för järnvägsbyggnadsstyrelsen företogos undersökningar för upprättande af planer med kostnadsförslag för norra stambanans fortsättning från Uppsala och Storvik genom Norrland samt i förening därmed stambanan från Torpshammar öfver Östersund till Storlien vid riksgränsen mot Norge. Sammanräknade längden af de stambanor, som blifvit utförda under hans ledning, uppgår till 1,862 km., och bland dem märkes sammanbindningsbanan genom Stockholm. 1887 erhöll B. på begäran afsked. Han blef 1877 ledamot af Landtbruksakademien (hedersled. 1884) och 1884 af Vetenskapsakademien. 1871—94 var han representant för Malmö stad i riksdagens första kammare. Död i Stockholm 31 dec. 1898.

2. Frans Ulrik Petersson B., den föregående systerson (han upptog moderns familjenamn), bokförläggare, f. 22 juli 1836 i Kågeröds prästgård, Malmöhus län, innehade 1863—68 den gumpertska bokhandeln i Göteborg och inköpte sistnämnda år jämte sin broder Gottfrid B. (f. 1835, d. 1870) firman N. M. Lindhs i Örebro stora bokförlag, hvarefter han idkade förlagsrörelse i Stockholm under firma F. & G. Beijer. Firmans boklager ökades efter hand dels genom inköp af flera andra förlag, bl. a. Abr. Bohlins i Örebro (1874), P. Hansellis (1879), Centraltryckeriets (1882), Nils Gleerups (1886), H. Klemmings (s. å.), O. Lamms (1891) och Arrhenius' (1892), dels ock genom nya förlagsföretag, så att firman växte ut till en af de i sitt slag största svenska. 1892 ombildades affären till ett aktiebolag och upptog i sig Z. Hæggströms, Ivar Hæggströms samt Hjalmar Kinbergs skilda förlag, hvarefter den bar namnet F. & G. Beijers bokförlagsaktiebolag. Bland dess egna artiklar må nämnas A. E. Nordenskiölds arbete ”Vegas färd kring Asien och Europa” (utg. på elfva språk, 1880—81), Chr. Cavallins tre latinska lexikon, Sundevalls ”Svenska foglarne”, Elias Fries' ännu mer dyrbara planschverk ”Sveriges ätliga och giftiga svampar” samt ”Icones selectæ hymenomycetum” och tidskriften ”Acta mathematica” (sedan dess början). B. dref därjämte en högeligen inbringande bokrealisationsaffär genom att å auktioner i svenska landsorten låta försälja restupplagor af ur rörelsen indragna litteraturalster, som han alltjämt inköpte af andra förläggare. Till följd af för djärfva enskilda affärsspekulationer bragte B. 1899 firman på fall, drog sig tillbaka till Öfver-Järfva vid Stockholm och dog där 24 aug. 1902. Affären öfvertogs emellertid 1900 af det nybildade Beijers bokförlagsaktiebolag.

Beijeren, Abraham Hendricksz. van, holländsk stillebens- och marinmålare, f. 1620 l. 1621 i Haag, d. efter 1674 i Alkmaar, bodde 1638 i Leiden, där han kanske var elev af van Goijens måg, J. de Claeuw, men från 1639 i Haag, där han var en af grundläggarna af det nya målargillet 1656. Föga uppskattad af sina medborgare och illa ansatt af sina kreditorer, flyddе han 1657 till Delft, återflyttade på 1660-talet till Haag, men bosatte sig slutligen i Alkmaar. B. målade i synnerhet döda fiskar (en konstgren, hvari han står oöfverträffad), men äfven praktfulla frukoststycken, dekorativa, bredt och säkert målade och af djup, harmonisk färg. Också är han jämte Jan Davidsz. de Heem och Willem Kalf Hollands förnämste stillebensmålare. I Stockholms högskolas samling finnes af hans hand ett ståtligt *Stilleben* (på ett med en brokig duk täckt bord en förgylld pokal, en silfverkanna, glas, apelsiner, frukter m. m.) och i Nationalmuseum två olika framställningar af *Döda fiskar*.

Sällsynta äro däremot hans mariner. Äfven de äro käckt målade. O. G—g.

Bei-kul. Se Baikal.

Beil, Johann David, tysk skådespelare och teaterförfattare, f. 1754, d. 1794, var utmärktast i humoristiska karaktärsroller och till hörde från 1779 hofteatern i Mannheim, där han vid sidan af Iffland utöfvade ett starkt inflytande på tyska skådespelarkonstens utveckling. B. skref teaterpjäser (saml. i 2 bd, 1794), som på sin tid spelades mycket.

Beilstein, Fredrik Konrad, rysk kemist, f. 1838, studerade vid tyska universitet, arbetade sedan under Wurtz (Paris), Löwig (Breslau) och Wöhler (Göttingen) samt blef 1860 docent vid sistnämnda universitet. 1866 utnämndes han till professor vid tekniska högskolan i Petersburg och kort därpå därjämte till lärare vid militäringenjörakademien samt till kemist vid finansministeriets handels- och handtverksbyrå. Sedan 1886 är B. ledamot af kejserl. vetenskapsakademien. B. har utgifvit den fullständigaste handbok i organisk kemi, som litteraturen eger, nämligen *Handbuch der organischen chemie* (1880—83), hvars 3:e upplaga sedan 1901 kompletteras af "Deutsche chemische gesellschaft". 1899 blef han ledamot af Vetenskapssocieteten i Uppsala.

Beilul (Bailul), område jämte redd i italienska Öst-Afrika (Eritrea), beläget vid Röda hafvet, n. om Assab-bukten, till hvilken det räknas, på den smala, tämligen bördiga kuststräckan vid den mot n. öppna Beilulbukten. Platsen har ännu endast 800 inv., men synes hafva framtid för sig, emedan den är utgångspunkt för de bästa vägarna till Abessinien.

Beira [be'-ira]. 1. Provins i konungariket Portugal, emellan Spanien i ö., Estremadura och Alemtejo i s., Atlantiska oceanen i v. samt Entre-Douro-e-Minho och Traz-os-Montes i n. 23,942 kvkm. 1,518,406 inv. (1900), 63 på 1 kvkm. Den norra gränsen bildas af floden Douro och den södra af Tejo. Med undantag af den flacka kuststräckan Beiramar uppfylles landet af Sierra-d'Estrella, hvars hufvudkedja framstryker i riktning från n. ö. till s. v. Landet är mest passande för boskapsskötsel. B:s får lämna den bästa ullen i Portugal. Vid kusten fås mycket hafssalt. Hufvudstaden är Coimbra. B. omfattar distrikten Aveiro, Vizéu, Coimbra, Guarda och Castello Branco.

2. En hastigt uppblomstrande hamnstad i portugisiska Öst-Afrika, vid Pungve- l. Aruangua-flodens mynning, n. n. ö. om Sofala. Staden, som anlades i början af 1891, är hufvudort i det af Mosambikbolaget förvaltade området. Från B. anlades sedan 1892 en järnväg, af hvilken 333 km. nu äro färdiga och som leder till distriktet Massikessi, hvarest finnas rika guldlager och andra metaller. De viktigaste utförselartiklarna äro kautsjuk, vax och guld. Exporten steg 1900 till 1,08 mill. kr., importen till 19,3 mill. kr., däraf nära 9 mill. kr. i reda pengar för Rhodesia och 4,5 mill. kr. järnvägsmaterialier. Allra största delen af införseln var från England (omkr. 15 mill. kr.). Hamnen besöktes 1899 af 270 fartyg om 425,000 ton. B. anlöpes af de regelbundna ångbåtslinjerna utefter Afrikas östra kust och har flera banker. Invånarnas antal steg år 1900 till omkr. 5,000, däribland 1,132 européer och 436 kineser och indier. J. F. N.

Beirakdär. Se Bairakdar.

Beiram, turkiskt namn på två muhammedanska fester. Se Bairam.

Beiramar. Se Beira, provins.

Beirut (Bairut, Bejrut, Berut). 1. Ett 1888 af delar af Syrien bildadt turkiskt vilajet, omfattande liva Ladikie, Tarabulus, B., Akka och Belka, enl. Cuinet 30,500 kvkm., officiellt 16,000 kvkm., med 533,500 inv.

2. Hufvudstad i ofvannämnda vilajet, ligger på norra sidan af en i Medelhafvet utskjutande bergudde, vid foten af Libanon, 33° 54′ n. br. Den har 118,811 inv., däraf 1/3 muhammedaner, 2/3 kristna: ortodoxa greker, maroniter och unerade greker, hvilka sekter hafva hvardera en biskop. Dessutom finnas omkr. 2,000 européer. B. är därjämte säte för en påflig legat, som tillika är patriark af Jerusalem. Inalles har B. 23 moskéer och 36 kyrkor. Protestanterna äro omkr. 1,000. B. är Syriens största hamnplats och lifligaste handelsort, som anlöpes af samtliga till syriska kusten destinerade fartyg, och växer liksom Smyrna i n. till en samlingsplats för orientens handel. Det är särskildt hamn för Damaskus. 1901 besöktes B. af 774 ångfartyg om 1,015,709 ton och 3,535 segelfartyg om 82,979 ton. Förnämsta exportartikeln är råsilke (omkr. 9 mill. kr. årligen). 1889 började ett franskt bolag bygga en ny god hamn, som 1893 öfverlämnades åt trafiken. Samma franska bolag, som byggt hamnen, började 1892 bygga den 144 km. långa järnvägen öfver Libanon till Damaskus, hvilken järnväg, som öppnades 1895, på en sträcka af 30 km. är kugghjulsbana (enligt Abts system), emedan den uppnår en betydlig höjd (passhöjden vid Mugiteh-passet är 1,542 m.). B. har sedan 1875 vattenledning, anlagd af ett engelskt bolag, och sedan 1888 gasbelysning; gasverket tillhör ett franskt bolag. B. är medelpunkt för de amerikanske presbyterianernas missionsverksamhet i Syrien. Till deras anstalt höra en vacker missionskyrka, ett teologiskt seminarium, medicinsk läroanstalt, ett astronomiskt observatorium, en högre flickskola samt ett stort tryckeri, från hvilket en mängd arabiska skrifter sprides, bl. a. en arabisk veckotidning samt en barntidning. Som bevis på den framstående plats staden intager i afseende på bildning kan nämnas, att där finnas 66 goss- och 36 flickskolor, 13 tryckerier och 12 arabiska tidningar. Dessutom verka där genom undervisning, mission och sjukvård preussiska johanniterorden, skotska kyrkans judiska mission, "British syrian schools society", jesuiter, lazarister m. fl. Johanniterorden underhåller ett sjukhus med omkr. 60 sängar, hvilket förestås af diakonissor från Kaiserswerth. Diakonissanstalten i Kaiserswerth har i B. såväl skola (en högre flickskola) som barnhem, i hvilket omkr. 130 värnlösa barn äro upptagna. "British syrian schools society" meddelar ensamt i B. undervisning åt omkr. 1,200 barn, fördelade på tio olika skolor, bl. a. en blindskola. För skolmissionens bedrifvande är upprättadt ett lärarinneseminarium, inrymdt i stadens ståtligaste hus, testamenteradt för några år sedan af en missionsvän. — B. är forntidens *Berytos*, en fenicisk sjöstad, som omkr. 1400 f. Kr. var självständigt konungarike, men sedan hörde till Gebal (Byblos), därefter eröfrades af egyptierna och återtogs af Antiochos III. Under romarnas välde blef det en militärkoloni (*Colonia Julia Augusta Felix Berytus*) och egde en berömd rättsskola. I 4:e årh. ödelades det af en jordbäfning

och eröfrades 635 af araberna. Det togs af korsfararna under Balduin I:s ledning 1110; 1291 hemsöktes det svårt af en egyptisk fältherre, som dödade eller fängslade dess invånare och förstörde dess borg. Under åren 1599—1635 residerade här drusernas emir Fachr ed-din. 1763 eröfrades det af turkarna, 1831 af Ibrahim pasja. 10 sept. 1840 bombarderades det af den förenade engelsk-österrikisk-turkiska flottan. Efter de kristnes nedsablande i Libanon 1860 drogo många maroniter till B., som alltsedan tillväxt i betydelse. (J. F. N.)

Beisan, stad. Se Betsam.

Beispiel [-spil; mht. *bîspel*, af *spel*, tal, berättelse] var i äldre tysk litteratur namn på korta allegoriska och paraboliska lärodikter, fabler och liknelser.

Beitler, Wilhelm Gottlob Friedrich, tysk astronom, f. 1745, d. 1811 som astronom vid Petrinska akademien i Mitau. Hans observationer af den tredje Jupiters-drabantens förmörkelser begagnades vetenskapligt af Lalande, och hans iakttagelser af den förste Jupiters-drabanten lades af Delambre till grund för utarbetandet af dennes ypperliga drabant-tabeller. Bland B:s skrifter må nämnas *Nova analysis æquationum cubicarum* (1778) och *Von den planeten unseres sonnensystems* (1811).

Beitstad fjord. Se Trondhjemsfjorden.

Bej l. Bey, egentl. Beg (turkiskt uttal oftast *bêi*), herre, titel för vissa turkiska ämbetsmän och officerare samt söner af en pasja; officiell titel för de forne furstarna af Moldau och Valakiet, ännu för fursten af Tunisien och fursten af Samos. — Beglerbegi [bejlerbejí], egentl. herrarnas herre, landshöfding, förr officiell titel för ståthållarna öfver Rumelien, Anatolien och Syrien. — Beklerbeg [bejlerbéj], namn på ett sultanens lustslott strax n. om Skutari, vid Bosporen. H. A.

Beja [bēcha], stad i portugisiska prov. Alemtejo, s. ö. om Lissabon. 8,895 inv. (1900). Biskopssäte; katedral och kastell. Troligen det gamla *Pax Julia*; ruiner från romersk tid.

Bejar [bechār], befäst stad i spanska prov. Salamanca (Leon), vid norra ändan af Sierra de B. 9,488 inv. (1900). I B. finnas gamla murar af ett stort, delvis förfallet slott. I närheten finnas vidtbekanta svafvelkällor.

Bejna (Begna, Bägna), biflod till Drammensälfven (se d. o.).

Bejrut. Se Beirut.

Bejstad fjord. Se Trondhjemsfjorden.

Beka'jare, *sjöv.*, ett tåg, som går genom ett block e. d. vid yttre skot-hornet (nedre hörnet) af ett ledsegel upp till dess ena rånock och som vid seglets bärgande tjänar att hopsnörpa det, så att vinden ej må kunna göra för stort motstånd. Bekajaren tjänar vid sådana tillfällen äfven som nedhalare. R. N.*

Beke [bī'k], Charles Tilstone, engelsk resande, f. 1800, d. 1874, uppfostrades för handelsyrket, men studerade äfven juridik i Lincoln's inn, ehuru han sedermera återtog köpmansyrket. Egnande lediga stunder åt historisk-geografiska och etnografiska studier, framlade han 1834 som resultat af dessa *Origines biblicæ or researches in primeval history*. Efter att ha utgifvit flera skrifter om Egyptens historia slöt han sig 1840 till major Harris' expedition till Abessinien och inlade verkliga förtjänster om undersökningen af Godsjam och sydligare belägna, dittills fullkomligt obekanta länder. Hemkommen från denna resa, hvars resultat han nedlade i åtskilliga tidskrifter och i *Abyssinia, a statement of facts* (1845), för hvilket verk han fick de geografiska sällskapens i London och Paris guldmedaljer, sysselsatte han sig med Nilkällornas problem, rörande hvilket han offentliggjorde åtskilliga skrifter. 1860 utgaf B. *The sources of the Nile, being a general survey of the basin of that river*, i hvilket verk han kraftigt anbefallde dessa trakter till Englands uppmärksamhet. 1861 företogo han och hans hustru en resa till Harran nära Damaskus och därifrån öfver Gileads berg till Palestina, hvilken färd de skildrade i *Jacob's flight, or a pilgrimage to Harran* (1865). Han tog också lifligt del i diskussionen om bästa sättet att befria de engelske undersåtar, som höllos fångna af konung Teodor i Abessinien, och företog själf 1865 en för öfrigt resultatlös resa i detta syfte till Massaua, skildrad i *The british captives in Abyssinia* (1867). 1873 företog han en ny resa till Egypten och nordvästra Arabien, där han i Djebel el-Barghir vid Akabaviken trodde sig hafva funnit det egentliga Sinai. Hans änka offentliggjorde 1878 hans viktigaste verk, *Discoveries of Mount Sinai in Arabia and of Midian*.

Békés [bē'kēʃ]. 1. Komitat i Ungern, ö. om Theiss, omkring Körös. 3,558 kvkm. 277,734 inv. (1900), hvaraf 72 % ungrare och 23 % slovaker. Slättland. Hufvudstad är Gyula. — 2. Köping i detta komitat, vid sammanflödet af Hvita och Svarta Körös. 25,473 inv. (1900), ungrare. — 3. Békés-Csaba [bē'kēʃ-tʃa'ba], köping och största platsen i samma komitat. 37,100 inv. (1900), slovaker och ungrare. Kvarnindustri, boskapshandel, krukmakeri.

Békés-Csaba. Se Békés 3.

Bekk, Johann Baptist, badensisk minister, f. 1797, d. 1855, var 1842—46 och 1850 andra kammarens president och blef 1846 efter regeringens öfvergång till moderat liberalism inrikesminister. Vid utbrottet af revolutionen 1848 sökte B. genom liberala medgifvanden tillgodose tidens fordringar; till följd af maj-revolutionen 1849 fick han emellertid sitt afsked (i juni s. å.). 1851 blef han president för hofrätten i Bruchsal. B:s stränga rättskänsla och förnämt oberoende karaktär gjorde honom som politiker högt aktad af alla partier. Han har äfven utgifvit åtskilliga juridiska arbeten.

Bekker, Balthasar, nederländsk reformert teolog, f. 1634, var präst i universitetsstaden Franeker och senare i Amsterdam, där han afled 1698. Ända från ungdomen en hängifven kartesian och i flera afseenden en föregångare till rationalismen, uppträdde han djärft mot åtskilliga gängse vidskepelser och bekämpade i sitt förnämsta arbete, *De beloverde weereld* (Den förtrollade världen, 1691—93), samtidens vidskepliga föreställningar om magi och djäfvulsförbund, besatta, häxor och varulfvar m. m. samt gjorde gällande, att en ande, hvars väsen är tanke, icke kan utan lekamlig förmedling påverka en

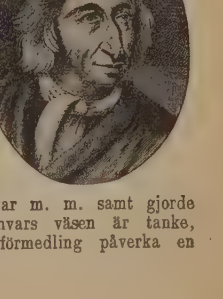

annan ande och än mindre taga väldet öfver en annans lekamen. Denna fördomsfria åskådning och ännu mer några djärfva omtydningar af skriftutsagor framkallade en öfverväldigande massa vederläggningsskrifter. Från flera håll anklagad för kätteri, suspenderades B. på synoden i Edam 1691 från sitt ämbete och afsattes fullständigt, då han vägrade att återkalla sina uttalanden. J. Hdr.

Bekker, Elisabeth, holländsk författarinna, f. i Vlissingen 1738, d. i Haag 1804, gift med prästen Adrian Wolff (f. 1707, d. 1777), framlefde efter sin mans död sitt lif i innerligaste vänskap med Agathe Deken, sin trogna medarbeterska. Bland B:s arbeten må nämnas *Historie van Willem Leevend* (1785), *Abraham Blankaart* (1787), *Cornelia Wildschut* (1793—96), *Historie van Sara Burgerhart* (1782), hvilka intressera genom väl motiverad framställning, gedigen karakteristik och en naturlig dialog.

Bekker. 1. August Immanuel B., tysk filolog, f. 1785, d. 1871, utnämndes 1810 till e. o. och 1811 till ordinarie professor i filologi vid Berlins universitet. Under flera år företog han vidsträckta resor i Europa, hufvudsakligen för att uppsöka och granska klassiska handskrifter. Frukterna af hans forskningar föreligga i en mängd omedelbart från handskrifterna hämtade upplagor, såsom Platon, Oratores attici, Aristoteles, Sextus Empiricus, Thukydides, Theognis, Aristofanes, Fotios' ''Bibliotheke'', Homeros m. fl. Af latinska författare utgaf han Tacitus och Livius samt reviderade texten i en mängd grammatikers och bysantinska historieskrifvares verk.

2. Ernst Immanuel B., den föregående son, tysk jurist, f. 1827, sedan 1874 professor i Heidelberg, var under åren 1857—63 en af redaktörerna för ''Jahrbuch des gemeinen deutschen rechts'' och har tillsammans med Pözl utgifvit ''Kritische vierteljahrsschrift für gesetzgebung und rechtswissenschaft''. B. har äfven sysselsatt sig med hypoteksväsendet och utgifvit skrifter i detta ämne. Bland hans öfriga arbeten må nämnas *Die prozessualische konsumption* (1853), *Die aktionen des römischen privatrechts* (1871—73), *Das recht des besitzes bei den römern* (1880), *System des heutigen pandektenrechts* (1886—89) och *Recht muss recht bleiben* (1896).

Beklerbeg. Se Bej.

Beklädnad, *krigsv.*, sammanfattningen af de klädespersedlar, hvarmed en trupp eller en enskild soldat är försedd. Ursprungligen anskaffades och underhölls beklädnaden af soldaterna själfva; sedan öfvertogs detta bestyr vid de värfvade trupperna af kronan eller, rättare sagdt, af kompanicheferna på entreprenad eller passevolans (se d. o.), vid de roterade trupperna af kronan och rothållarna gemensamt, vid de berustade af rusthållarna. Vid de roterade trupperna öfvertogs bestyret med beklädnaden 1818 af en särskild beklädnadsdirektion, hvarjämte beväringsmanskapets beklädnad vid alla trupper omhändertogs af en beväringsbeklädnadsdirektion. Vid förvaltningsväsendets ombildning 1880 öfvertogos båda direktionernas åligganden af den nybildade förvaltningsdirektionen. Beklädnaden ingår numera liksom all annan personlig utrustning i munderingen (se d. o.). C. O. N.

Beklädnadsarbete, *fortif.*, den anordning, som utföres intill en jordsluttning, för att man åt densamma skall kunna gifva större varaktighet och brantare lutning, än jorden af sig själf medgifver. Olika beklädnadssätt äro: *plackning*, då ris, halm, torf, lera eller fetare jord inlägges i sluttningen hvarftals med den uppkastade jordmassan samt tillklappas (inblandas gräsfrön eller kvickrot, ökas sammanhållningen småningom); *ris-, gärdsel-, bräd-* eller *timmer-beklädnad*, hvarvid beklädnadsämnet utlägges i vågräta lager invid jordsluttningen, mot hvilken det tryckes medelst utanför nedslagna pålar, som, om beklädnaden är högre, måste kvarhållas i viss lutning genom ''förankring'', d. v. s. man nedslår smärre pålar inne i jordmassan och förbinder sedan dessa med stödpålarna medelst vidjor, tåg eller järntråd; *torftäckning*, då å mindre branta sluttningar lika stora torfvor utläggas i ett hvarf intill hvarandra med grässidan uppåt samt fastpinnas; *torfsättning*, då invid brantare sluttningar torfvorna uppstaplas på hvarandra i förband och med grässidan nedåt samt fastpinnas; *faskinbeklädnad*, då faskiner (se d. o.) uppstaplas på samma vis som sätt-torfven samt fastpålas och, om beklädnaden är hög, äfven förankras; *flätverksbeklädnad*, då flätverk (se d. o.) antingen tillverkas direkt vid jordsluttningen eller lösa, för att sedan uppställas mot densamma (förankring bör härvid alltid användas); *skanskorgsbeklädnad*, då skanskorgar (se d. o.) uppställas bredvid hvarandra och något stukas mot sluttningen samt fyllas med jord, hvarefter de ibland ''krönas'' med faskiner, som då läggas ofvanpå korgarna längs sluttningen; *sten-* eller *sandsäcks-beklädnad*, då stenar eller sandsäckar uppstaplas på samma vis som sätt-torf. I fästningar beklädas brantare sluttningar vanligen med murverk, *beklädnadsmur* (se d. o.), och för flackare jordytor användes *gazonering*, d. v. s. beläggning med matjordslager, som sedan besås med gräsfrö. L. W:son M.

Beklädnadsförband. Se Mur.

Beklädnadsförvaltare, *sjöv.* Se Beklädnadsintendent.

Beklädnadshygiën. Se Klädedräkt.

Beklädnadsintendent, *sjöv.*, vid flottans marininten-denturkår anställd tjänsteman, som omhänderhar beklädnads- och sängpersedelförrådet vid en af flottans stationer. Intill 1904 kallades han beklädnadsförvaltare och var tjänsteman vid flottans civilstat.

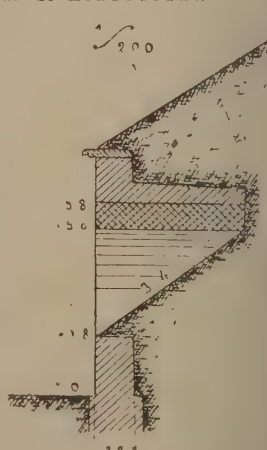

Till art. Beklädnadsmur 2 (sp. 1237).

Beklädnadsmur. 1. *Väg- o. vattenb.* En tunn mur, som afser endast att skydda en jordslänt mot utskärning af vatten eller en lös bergart mot vittring eller ock användes endast för utseendets skull, i motsats till en stödmur, som äfven skall stöda bakom liggande jordmassor. Fr. E.

2. *Fortif.* Mur, som användes som stöd för jordmassor inom fästningsverk och särskildt vid grafsidorna, hvarigenom stormfriheten ökas. Beklädnadsmurarna stärkas genom anbringandet vid deras inre sida af sträfpelare, s. k. *konterforter*, och för att hindra den bakomvarande jorden att vid murens sönderskjutning nedrasa i grafven, slås hvalf öfver de i så fall inåt förlängda sträfpelarna. Dessa hvalf kallas *bärhvalf* och göras öppna, d. v. s. utan frammur (se fig. sp. 1236), eller slutna. Förses slutna bärhvalf med bakmur, uppkomma *kasematter* i grafsidan. Slås hvalf mellan ena grafsidans beklädnadsmur och en inre, med denna jämnlöpande mur, uppkommer ett *grafgalleri*. Se vidare Fästning och Graf. L. W:son M.

3. *Metall.* Se Järn.

Beklädnadsväxter, Trådväxter l. Textilväxter kallas sådana växter, som lämna råämnen till beklädnadsartiklar åt människan. Deras antal är så betydligt, att endast de viktigare kunna omnämnas. Villkoret för att en växt skall kunna räknas till denna klass är, att den på eller uti sig alstrar smala, långsträckta, mer eller mindre cylindriska organ, fibrer l. växttråd, af mer än vanlig seghet och styrka, som till följd däraf blifva användbara för trådberedning och tygtillverkning. Denna växttråd har ett väsentligen trefaldigt ursprung. Den kan utgöras 1:o af en-celliga hårbildningar på fröskal eller fruktvägg af dikotyledona växter; 2:o af bastceller eller bastknippen ur stammen, likaledes af dikotyledona växter; 3:o af hela kärlknippen ur stam, blad, rot eller frukt, hos monokotyledona växter.

Till den första klassen höra bomull, bombax-ull och vegetabiliskt silke. Bomullen erhålles från åtskilliga arter af släktet *Gossypium*, bland hvilka de viktigaste äro *G. herbaceum* L., bomullsörten, mest odlad i Turkiet, Mindre Asien och Ostindien; *G. arboreum* L., bomullsträdet, i Ostindien, Kina, Egypten och Amerika; *G. hirsutum*, i Västindien och södra Nord-Amerika; *G. barbadense*, i Västindien, och *G. religiosum*, nankin-bomull, i Kina och Ostindien. Bombax-ull, också kallad ceiba-ull eller växtdun, fås af arter tillhörande släktena *Ceiba* och *Ochroma*. Bombax-ullen kan, i anseende till sin korthet och ringare fasthet, ej användas till finare väfnader, utan nyttjas mest till stoppning. Vegetabiliskt silke fås af arter af familjerna *Apocynaceæ* och *Asclepiadaceæ*.

Till den andra klassen höra i främsta rummet lin, hampa och jute samt därjämte en stor mängd andra växttrådsörter, som ha en vidsträckt användning i de varmare länderna, men af hvilka ännu allenast några få, hufvudsakligen gambohampa, ramie och sunn, fått användning i den europeiska industrien. Hit må äfven räknas den bekanta lindbasten. — Linet erhålles ur stjälken af lin-plantan, *Linum usitatissimum* L. Denna odlas företrädesvis i Europa, men äfven i andra världsdelar, i sådana trakter, där bomullsodling ej lyckas. Största mängden och bästa sorten af lin lämnar Belgien; därnäst komma Ryssland, Irland, Holland, Preussen och — af utom-europeiska länder — Egypten, Algeriet och Australien. Lintågan utgöres, då den är fullkomligt ren, endast af bastceller; mindre fullständigt renad innehåller den därjämte parenkym och andra celler. — Hampan erhålles af *Cannabis sativa* L. Hampplantan såsom trådväxt har hufvudsakligen samma utbredning som linplantan. Största mängden hampa lämnar Ryssland och därnäst Italien, Ungern, Frankrike, Österrike, Tyskland samt — af utom-europeiska länder — desamma som lämna lin, med tillägg af Nord-Amerika. Den bästa hampan erhålles från Italien och Frankrike. Hamptågan utgöres hufvudsakligen af bastceller; men äfven i finhäcklad tåga uppträda därjämte smärre mängder af bastparenkym. I gröfre hampa finner man dessutom rester af andra cellväfnader. — Jute kallas basttågorna ur stjälken af några ostindiska arter af släktet *Corchorus*, tillhörande samma familj som vår lind. Den största mängden af jute lämnar *C. capsularis*, som odlas icke allenast i Ostindien, utan äfven i Kina och Algeriet. Till Europa införas och där bearbetas så betydliga massor af jute, att den jämte bomull för närvarande är den viktigaste växtfibern. — Gambohampa fås ur stjälken af *Hibiscus cannabinus*, som odlas i Ostindien och andra tropiska länder. — Ramie l. Kinagräs fås ur stjälken af nässelväxten *Bœhmeria nivea*, som odlas hufvudsakligen uti Ostindien och Kina. Ramie är en vackert sidenglänsande, särdeles stark växttråd — den starkaste bland alla, näst den, som erhålles af *Asclepias tenacissima* — och dessutom den längsta af alla växtfibrer; den användes därför, utom till vackra och starka väfnader, i synnerhet till tågvaror. — Äfven flere andra nässelväxter äro rika på långa och starka bastceller. Bland andra lämnade vår vanliga brännässla, *Urtica dioica* L., före bomullens införande materialet till den s. k. nätteldukeu (nässlesduken). — Sunn är en växttråd, som erhålles af en indisk ärtväxt, *Crotalaria juncea*, men som blott föga användes i Europa. — Lindbastet, som endast undantagsvis nyttjas till beklädnadsartiklar, t. ex. till skor (dess egentliga användning är till bastmattor och korgar m. m.), erhålles af europeiska lindar, företrädesvis *Tilia parvifolia*, vanlig svensk lind, och *T. grandifolia*. Lindbastet vinnes hufvudsakligen i Ryssland, där omkr. 1 million unga lindar årligen fällas för dess tillgodogörande. — Om pappersmullbärsträdets, *Broussonetiä papyrifera*, bast se Pappersväxter.

Till den tredje klassen höra ny-zeeländskt lin, manila-hampa, agave-hampa eller pite, tillandsia-tåga eller trädskägg, piassave, kokos-tåga eller coir samt esparto-tåga. — Ny-zeeländska linet beredes sedan lång tid tillbaka ur bladen af den ny-zeeländska lin-liljan, *Phormium tenax* L. Det odlas med framgång i Nya Syd-Wales, Ostindien, Natal och på Mauritius. Ny-zeeländska linet är af en synnerlig styrka samt stor motståndskraft mot vattnets inverkan, hvarför det i rått tillstånd mest användes för tågtillverkning. Renadt nyttjas det äfven till tygberedning. Det användes dock nu mindre än förr. — Manila-hampa erhålles ur bladslidorna (”stammen”) af flere *Musa*-arter, i främsta rummet af *Musa textilis* Nees., från Filippinerna och Molukkerna, men äfven af de öfverallt inom tropikerna odlade banan- eller pisang-växterna, *M. paradisiaca* L. och *M. sapientum* L. m. fl. andra arter. Manila-hampan, som i största mängd erhålles från Filippinerna, användes på hufvudsakligen samma sätt som ny-zeeländska linet. — Pite eller agave-

hampa vinnes ur bladen på åtskilliga arter af släktet *Agave*, bland hvilka må nämnas *A. americana* Lam., *A. vivipara* L. och *A. mexicana* Lam. De härstamma alla från och odlas mest uti de varmare delarna af Amerika. *A. americana* odlas äfven i många andra länder, bl. a. också allmänt i Europa, ehuru där ej såsom trädväxt, utan såsom prydnadsväxt. Agave-hampan är så lätt, att däraf förfärdigade tåg flyta på vattnet. Utom för tågtillverkning har denna växttråd i senare tider nyttjats i st. f. borst och tagel till förfärdigande af borstar o. d. — Tillandsia-tågan eller vegetabiliskt tagel erhålles ur stjälkarna af en sydamerikansk epifytisk bromeliacé, *Tillandsia usneoides* L. Både till utseende och fasthet liknar den i mycket hög grad tagel och nyttjas också mest såsom stoppningsmaterial. — Piassave eller paragräs vinnes ur bladslidorna af palmerna *Attalea funifera* Mart. i Syd-Amerika och *Raphia vinifera* i Afrika. Det användes i Europa mest till grofre borstar och kvastar, hvartill det egnar sig bättre än något annat ämne ur växt- eller djur-riket. I sitt hemland nyttjas det hufvudsakligen till beredning af tåg, som både äro mycket starka och därjämte så lätta, att de liksom pite-tågen flyta på vattnet. — Äfven coir eller kokos-tågan vinnes från en palm, nämligen från kokospalmen, *Cocos nucifera* L. Tågan fås ur fruktväggens tjocka, yttre, trådiga lager. Den har en mångfaldig användning, såsom till tåg, borstar, täcken och mattor m. m. — Af en med palmerna besläktad växt, *Carludovica palmata*, som har sitt hemland i Central-Amerika, erhålles materialet till de berömda panama-hattarna. Materialet utgöres af de fina och mjuka bladnerverna. — Esparto-tågan erhålles ur de rörformigt sammanrullade bladen af esparto-gräset eller sylgräset, *Stipa tenacissima* L., som har sitt hemland i Spanien och norra Afrika. Detta gräs var, under namn af *spartum*, bekant redan för de gamle romarna. Esparto-tågan användes för tågtillverkning och i synnerhet till pappersberedning (jfr Pappersväxter). Af de sega espartobladen tillverkas alla möjliga flätverk, såsom mattor, korgar, sadlar m. m., samt de i Spanien sedan gammalt använda berg-skorna. — Bland våra odlade gräsarter lämna, såsom bekant, hvete och i synnerhet råg material för hattillverkning. De fina toscana-hattarna tillverkas af en hvete-art, *Triticum turgidum*, af hvilken en finhalmig varietet odlas särskildt för detta ändamål. — På sista tiden har man äfven ur torf, nämligen af de däri förekommande bladresterna af *Eriophorum*, ängsull, lyckats framställa väfnader af olika slag, såsom mattor, hästtäcken m. m. Litt.: J. Wiesner, "Die rohstoffe des pflanzenreiches", bd II (1903). Se vidare planschen! V. W. (G. L—m.)

Beknip. Komma (vara) i beknip, Beknipa sig, *sjöv.*, säges om ett föremål (tåg e. d.), som fastklämmes, så att det ej utan svårighet kan komma loss eller halas, t. ex. då någonting fastnar i en lucka, dörr eller port, då ett tåg fastnar i ett block eller inklämmes emellan andra tåg, så att det ej kan halas. Vid vissa sjömaningsarbeten, såsom tagling, klädning, bänsling, surrning m. m., lägger man vanligtvis några slag af det därtill begagnade garnet eller tåget ofvanpå ändan (sladden) af detsamma, så att den ej kan gå upp, hvilket kallas att beknipa sladden. R. N.*

Beknipa sig, Beknipa sladden. Se Beknip.

Bekännelse (lat. *confessio*). 1. *Jur.* En förklaring, hvarigenom man erkänner sig ha begått en brottslig handling.

2. *Teol.* Trosbekännelse (se d. o.).

Bekännelsefrihet, rättigheten att bekänna den tro man omfattar. Se Religionsfrihet.

Bekännelseskrift, *teol.* Se Confessio och Symboliska böcker.

Bel, ett babyloniskt gudanamn, som motsvarar västsemiternas Baal (se d. o.). Kanske var B. först, under namnet *En-lil*, staden Nippurs lokalgud. Han ingick i den babyloniska teologiens högsta trefald: *Anu*, himmelsguden, *Bel*, den lägre världens herre, och *Ea*, vattendjupets härskare. Senare användes Bel som namn på *Marduk* (Merodak), staden Babels lokalgud, som växte i makt med sin stad. N. S.

Bél, Matthias, ungersk historieskrifvare, f. 1684, d. 1749, studerade i Halle och blef där lärare vid det stora franckeska barnhuset ("waisenhaus"). 1708 blef han rektor för den evangeliska skolan i Neusohl (Ungern), kallades 1714 till Pressburg såsom rektor vid det evangeliska lyceet och blef 1719 predikant för den därvarande evangelisk-tyska församlingen. Hans hufvudarbeten äro: *Hungariæ antiquæ et novæ prodromus* (1723), *Adparatus ad historiam Hungariæ* (1735—46) och *Notitia Hungariæ novæ historico-geographica* (1735—42, ofulländad). B. öfversatte äfven religiösa skrifter af Arndt och Freilingshausen till böhmiska och ungerska, utgaf 1721 den första regelbundet utkommande ungerska tidningen, "Nova Posoniensia", och 1722 en fullständig öfversättning af bibeln på böhmiska språket. Jfr Haan, "Matthias B." (Budapest 1879). — B:s son, Karl Andreas B., f. 1717, d. 1782, blef 1743 professor i diktkonst vid Leipzigs universitet. Han utgaf flera arbeten om Ungerns historia och redigerade 1753—81 "Acta eruditorum" samt "Leipziger gelehrte zeitung".

Bel., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för P. Belon, fransk zoolog och forskningsresande, f. 1517, d. 1564.

Béla, vanligt ortnamn i Ungern; mest bekant är en kommun i ungerska komitatet Szepes, vid Poprád, med en mycket besökt luftkurort i Karpaterna (Tátra) och en 1881 upptäckt, öfver 4 km. lång droppstensgrotta.

Béla, namn på fyra ungerska konungar af arpadska ätten (se Árpád).

1. Béla I, Stefan den heliges brorson, deltog först i sin broder Andreas I:s strider med kejsar Henrik III, men bemäktigade sig själf tronen 1061, när brodern ville göra honom arfsrätten till densamma förlustig. B. befäste kristendomen i Ungern, ordnade myntväsendet och härskade med stor kraft och duglighet. Han afled 1063 på ett krigståg mot tyskarna.

2. Béla II, den föregåendes sonson, kallad "den blinde", blef jämte sin fader Álmos redan som barn bländad af sin farbroder, konung Koloman af Ungern. Han efterträdde sin kusin Stefan II såsom konung (1131—41), men behärskades fullständigt af sin gemål, Helena af Serbien. Hans regering var uppfylld af inre tvedräkt.

3. Béla III var en kraftfull regent (1173—96). Uppfostrad i Konstantinopel, införde han ett bysan-

1. Cannabis sativa (hampa), a hanväxt, b honväxt, c hanblomma, d honblomma, e hårbildningar, f frukt, g
l. kinagräs), a blomma. 4. a Agave americana (jute l. agave-hampa), b Attalea funifera (piassaba-p
herbaceum (bomull), a frö, b frukt. 6. Linum usitatissimum (lin),

Till art.

a (förstorad). 2. Corchorus capsularis (indiskt lin, jute), a frukt, b blomma. 3. Boehmeria nivea (ramie
bium tenax (lin från Nya Zeeland), d frukt, e blomma, f frukt, g blomställning. 5. Gossypium
rö (förstoradt). 7. Hibiscus cannabinus (gambo-hampa) a frukt.

växter.

tinskt hofceremoniell och ett ordnadt kansli i sitt rike. Han häfdade den inre ordningen, främjade städernas uppkomst och tillbakavisade med kraft alla från komnenska husets storhetstid stammande bysantinska suveränitetsanspråk på Ungern. Han gjorde också eröfringar i Galizien och återförenade Dalmatien med riket. B. förmälde sig med en dotter till Filip II August i Frankrike, hvilket främjade den franska bildningens inflytande i Ungern. 1898 upprättades i Mattiaskyrkan i Budapest ett mausoleum öfver hans och hans gemåls 1847 i Stuhlweissenburg funna ben.

4. **Béla IV**, son till Andreas II, härskade först såsom faderns medregent, därefter ensam 1235—70. Han sökte genom adelns försvagande höja konungamakten, hvarför missnöjda adelsmän inkallade hertig Fredrik II af Österrike, som dock blef slagen af B. 1236. En del af de af tatarerna besegrade kumanerna fingo af B. bostäder i Ungern mellan Donau och Theiss, medan i deras öfvergifna länder, Moldau och Valakiet, upprättades ungerska markgrefskap (*banat*). 1241 blef emellertid B. vid Sajó slagen af tatarerna, som inbrutit i Ungern, och nödgad att söka skydd i Österrike, hvars hertig aftvang honom hans skatter och tre gränskomitat. B., som då flyddo till Dalmatiens öar, återvände dock till Ungern följande år efter tatarernas aftåg och sökte genom återuppbyggande af de förstörda orterna och inkallande af tyska kolonister upprätta det genom tatarernas härjningar ruinerade landet. Samtidigt upptog han den traditionella eröfringspolitiken mot slaverna och tvang genom segern vid Wiener-Neustadt 1246 hertig Fredrik att återlämna de tre gränskomitaten. 1262 afvärjde han lyckligen ett nytt försök af tatarerna att infalla i Ungern, men råkade slutligen i krig med sin son Stefan, hvilken upprepade gånger reste sig mot honom och förbittrade hans sista lefnadsår. B., som fått hedersnamnet ”Ungerns andre grundläggare”, var en af de dugligaste regenterna af den arpadska ätten. E. A—t.

Belagdt sköldemärke, *her.*, kallas en vapenbild, på hvilken äro lagda en eller flere andra, hvilka synas helt och hållet inom densamma. B. S.*

Bēlaja, flod i Ryssland. Se Bjelaja.

Belak. Se Villach.

Belami, persisk författare. Se Persiska litteraturen.

Belamra, *sjöv.*, lägga varor eller andra saker så, att de äro i vägen eller till hinders. Då ett föremål eller en plats är otillgänglig, till följd af där sammanvräkta saker, säges den vara belamrad. R. N.*

Belanger [bəlãʃē'], **Louis,** landskapsmålare, f. 1756 i Frankrike, kom 1798 till Sverige, där han utnämndes till hofmålare och verkade till sin död, 1816. Han utförde här en mängd arbeten: utsikter (många från Stockholm) och komponerade landskap, både i olja och vattenfärg, samt fick omkr. 1800 i uppdrag att gemensamt med den franske gravören L. J. A. Cordier utföra färglagda gravyrer efter landskapsteckningar af J. A. v. Gertten. En viss förkärlek för naturens vilda och fantastiska former, en tydlig sträfvan efter stämningsfullhet, rask penselföring och kvicka ljuseffekter äro kännetecknande drag för hans bättre arbeten, bland hvilka vattenfärgsmålningarna, oaktadt den något bjärta och blågröna tonen, i värde torde öfvergå oljetaflorna. B. har tydligen utöfvat inflytande på K. J. Fahlcrantz. Upk.*

Belastning. 1. *Tekn.* Den af en kraftmaskin afgifna effekten. En maskins öfverbelastningsförmåga är förhållandet mellan den maximala och den normala effekten (belastningen). — Belastning af en elektrisk ledning är lika med specifik strömstyrka eller ampère per kvadratmillimeter.

2. *Patol.* Sjukligt påbrå, ärftlig predisposition till en sjukdom. Se Anlag.

3. I lifförsäkringsväsendet benämning på den del af premien, som är afsedd till betäckande af försäkringsbolagets förvaltningskostnader m. m.

Bēl-bāni, assyrisk härskare. Se Assyrien, sp. 255.

Belbeis. Se Belbes.

Be'lbes l. Belbeis, stad i Nedre Egypten, 48 km. n. ö. om Kairo, vid Ismailia-kanalen och kanten af arabiska öknen. 11,267 inv. (1897). Omkr. 15 km. n. n. v. om staden ligger Tell Bastah, ruiner efter den berömda staden Bubastos.

Belbog. Se Belbuck.

Belbuck l. Belbog, by i preussiska prov. Pommern, regeringsområdet Stettin. I närheten låg fordom ett mäktigt premonstratenser-kloster af samma namn, grundadt 1177, upphäfdt 1523.

Belchen (fr. *Ballon*) ingår i benämningen på flere berg i Vogeserna, såsom Sulzer B. (fr. *Ballon de Guebwiller*), Vogesernas högsta berg, 1,423 m., och Welsscher l. Elsässer Belchen (fr. *Ballon d'Alsace*), 1,246 m. Belchen kallas ock det näst högsta berget i Schwarzwald, 1,415 m.

Belcher [be'ltʃə], Sir Edward, engelsk amiral, f. 1799, deltog 1825 som sekond i kapten Beecheys (se d. o.) expedition till Berings sund och verkställde 1836—42 en världsomsegling (hvarunder han med utmärkelse deltog i kriget mot Kina), hvilken han beskref i *Narrative of a voyage round the world* (1843). Strax därefter sändes han att uppmäta Indiska oceanens östliga kuster — en nära femårig expedition, som han beskref i *Voyage of the Samarang to the Eastern archipelago* (1846). År 1852 sändes han att uppsöka Franklin. Expeditionen misslyckades fullkomligt. Han blef visserligen af en krigsrätt frikänd från ansvar, men återvann aldrig sitt förra anseende. Ehuru synnerligen duglig officer, visade sig B. olämplig som ledare under en polarfärds pröfvande förhållanden, och han öfvergaf brådstörtadt expeditionens fartyg, af hvilka ett sedan frigjorde sig ur isen och i oskadadt skick påträffades drifvande på Atlanten, en i den arktiska forskningens historia enastående händelse. B. var sedermera ej i aktiv tjänst, men blef 1872 amiral. Död 1877.

Belchite [vältʃite], sp., ett slags spansk ull från en köping i närheten af Zaragoza.

Belciko'wski, Adam, polsk kritiker och dramatisk författare, f. 24 dec. 1839 i Krakau, blef 1869 docent i polsk litteraturhistoria och 1876 universitetsbibliotekarie därstädes och sedan professor i polsk litteraturhistoria i Lemberg. Hans litterära studier, utgifna 1886 i Warschau af P. Chmielowski under titel *Ze studyów nad literatura polska*, innehålla essayer om Mickiewicz, Krasiński, Potocki, Brodziński, Karpiński m. fl. samt en afhandling om polska satiriker i 17:e årh. I sitt estetiska författarskap ansluter sig B. till Taines skola. Han har

äfven skrifvit årsöfversikterna af den polska litteraturen i ”The Athenaeum”. Bland B:s många dramatiska arbeten, som äro af olika värde, må nämnas: *Franceska da Rimini* (1873) och *Kung Mieczyslaw II* (1876). A—d J.

Belcke, Friedrich August, tysk basunvirtuos, f. 1795, d. 1874, var 1816—58 kammarmusikus i Berlin. 1815 lät han höra sig på basbasun, hvilket instrument han införde i konsertsalongen. Äfven på kromatiskt tenorhorn nådde han stor färdighet. Han konserterade i Stockholm 1838. A. L.

Belcrēdi, Richard, grefve, österrikisk statsman, tillhörande en mährisk, från Italien härstammande adelsslägt, f. 1823, d. 1902, studerade juridik och egnade sig sedan åt statens tjänst, hvari han 1864 steg till ståthållare i Böhmen. Såsom deputerad i riksrådet, 1861—63, uppträdde han ifrigt för de feodala och klerikala intressena. Efter Schmerlings störtande, 1865, blef B. minister-president, och hans ministär, hvars egentliga själ var grefve Moritz Eszterházy, sökte i strängt konservativ anda återställa absolutismen och konkordatets herravälde samt förhjälpa de feodala och klerikala intressena till seger öfver de liberala. Ännu under 1866 års krig sökte B. förverkliga detta syfte. Krigets olyckliga utgång och de författningstrogna landtdagarnas opposition mot B:s planer att regera dem förutan (”die sistierungspolitik”) föranledde hans fall (febr. 1867), sedan Beust inträdt i ministären och med framgång börjat arbeta för en alldeles motsatt, s. k. utjämnings-(”ausgleichs”-)politik. Efter lång tids tillbakadragenhet återinträdde B. 1881 i det offentliga lifvet som president för ”Verwaltungsgerichtshof” (1881—95) och lifstidsmedlem af herrehuset.

Be'ldenak, binamn på Odense-biskopen Jens Andersen (se d. o.).

Beldonne l. Belledonne [bäldå'nn], bergmassiv i franska depart. Isère, ö. om Grenoble, med tre spetsar, af hvilka den mellersta når 2,981 m. och i följd af den vackra utsikten ofta bestiges af turister.

Bele. 1. *Nord. myt.* En jätte, som med ett hjorthorn dödades af Frej, hvarför denne kallas ”Beles bane” och ”Beles fiende”. — 2. En konung i Sygnafylke (Sogn) i Norge. Han och hans tre barn, Helge, Halfdan och Ingeborg, omtalas utförligt i Fritjofs saga.

Beled el-Makzen, en del af Marokko (se d. o.).

Beled Siba, en del af Marokko (se d. o.).

Belém [belä'n̨], af *Betlehem.* 1. Förstad till Lissabon, v. om den egentliga staden. — 2. B. (fullständigt S. Maria de Belém do Grão Pará), officiellt namn på hufvudstaden i brasilianska staten Pará (se d. o.).

Belemnīt (grek. *bēlemnon,* ty. *donnerkeile, teufelsfinger*), *paleont.*, vätteljus. I allmänhet förstår man under detta namn endast den cigarrformade bakre delen af hithörande organismers skal, hvad i den beskrifvande paleontologiska litteraturen kallas rostrum (spröt; fig. 1, r.). Rostrum, som i öfre ändan har en trattlik fördjupning, alveol, utgöres af en solid kalkkropp, bildad af ett antal koncentriska lager, som sammansättas af fina, från apikallinjen mot periferien radierande kalcitprismor af gulaktigt brun färg. Apikallinjen, den linje, som förenar alveolartrattens djupaste parti med rostrums nedre spets, ligger ej i medianplanet, utan närmare buksidan. I alveolen insköt sig en sedermera vanligtvis utfallen och förstörd, kägelformad skalbildning, fragmokōn (fig. 1, fr.), som genom urglasliknande tvärväggar afdelas i skilda kamrar, förbundna medelst en nära buksidan gående sifo. Ryggpartiet af fragmokonen fortsatte sig i en tunn, bladliknande sköld, proostracum (fig. 1, pr.), hvilken, innesluten i djurets rygghud, sannolikt sträckte sig ända fram till främre mantelranden. På rostrums yta ser man ofta intryck efter mantelns kärlförgreningar; rostrum är nämligen afsöndradt af

Fig. 1.
Rekonstruktion af ett belemnitdjur, *r.* rostrum, *fr.* fragmokon, *pr.* proostracum, *tr.* tratt.

mantelhudens innersida, och hela skalapparaten var under djurets lifstid omsluten af manteln, ett inre skal således.

Af de mjuka kroppsdelarna finnas stundom intryck och rester bevarade, t. ex. i liaslerorna vid Lyme regis och Charmouth, i litografiska kalkstenen vid Solenhofen o. s. v.; man känner härigenom armarna, ögonen, bläcksäcken, manteln och fenorna, allt bevisande, att djuret var nära besläktadt med de recenta bläckfiskarna. Armarna, 10 till antalet, voro korta och beväpnade med nedåtböjda, ofta i två rader anordnade hakar.

Redan i Alpernas trias uppträda föregångare till senare tiders äkta belemniter, med släktena *Aulacoceras* och *Atractites*; de triadiska belemniterna ha fragmokonen mycket stor, rostrum däremot jämförelsevis litet och ej kompakt. Under tiden lias — mellersta kritan härskar släktet *Belemnites*, utmärkt.

genom ett stort kompakt rostrum, hvars alveolarfel saknar springa. I öfre kritan (cenoman, senon) inna vi släktena *Actinocamax* och *Belemnitella*, vilkas alveolarparti är försedt med en långsgående spricka. Actinocamax har grund alveol, som ej tätt omsluter fragmokonen, Belemnitella däremot djup alveol. Af Actinocamax finnas i Sveriges kritsystem flera arter (se J. C. Moberg, "Cephalopod. i Sveriges kritsyst.", Sveriges geol. unders., ser. C. n:o 73), bildande ledfossil för olika zoner. Äldst är zonen med *A. westphalicus* Schlüt. (Eriksdal och Rödmölla), därpå zonen med *A. verus* Mill. (Lyckås, Kullemölla), som också innehåller *A. granulatus* Bl., närmast yngre är zonen med *A. mammillatus* Nilss. (= *A. subventricosus* Wahl.), i hvars undre delar man träffat *A. quadratus* Bl. (Tosterup, Ignaberga, Balsberg, Barnakällegrottan, Ifö, Axeltorp, Karlshamn o. s. v.). Den yngsta zonen af senon karakteriseras af *Belemnitella mucronata* Schl. (Hanaskog, Kjugestrand, Mörby). I Skånes yngre krita ("étage danien") saknas belemniter alldeles. Under tertiärtiden företrädas belemniterna af andra former, bland hvilka särskildt *Spirulirostra* må nämnas. Hos detta släkte är nämligen fragmokonens ena ända spiralböjd ungefär som hos det recenta släktet *Spirula*, hvadan Spirulostris i visst afseende förmedlar en öfvergång emellan de fossila belemniterna och den nu lefvande Spirula. A. Hng.

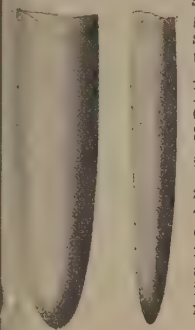

Fig. 2. Actinocamax mammillatus. Alveolar antydd. 1/2.

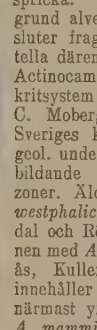

Fig. 3. Belemnitella mucronata. 1/2.

Belemnite'lla, *paleont.* Se Belemnit. — Vanlig i Skånes öfversta senon är arten *Belemnitella mucronata* Schl.

Belen, det af bogos talade språket.

Belén, stad i argentinska prov. Catamarca, vid floden B. och på östra sidan af Sierra de B. Omkr. 3,000 inv.

Beler, folkslag. Se Bogos.

Bel-esprit [bällesprī], fr., vitterhetsidkare; kvickhufvud. Se Esprit.

Bel-étage [bälletā'j], fr., första våningen i ett hus.

Belev, stad i Ryssland. Se Bjelev.

Belfast. 1. [belfā'st] Hufvudstad i irländska grefskapet Antrim, prov. Ulster, vid mynningen af floden Lagan, som utfaller i Belfast lough. 348,965 inv. (1901), däraf blott 24,4 proc. katoliker (1758 voro invånarna 8,550). Öfver den 236 m. breda floden, som skiljer den egentliga staden från förstaden Ballymacarret, gå fyra broar. B. är regelmässigt byggdt, med breda gator, vackra torg och många palatsliknande byggnader. B. har 74 kyrkor. I nedre stadsdelen, handelns hufvudsäte, ligga de stora dockorna. Hamnen är befäst. B. har en storartad linneindustri, dessutom järnindustri, skeppsvarf (1901 byggdes där 14 fartyg, om 46,936 ton), repslagarbanor och bomullsfabriker, bryggerier och bränverier. 1901 anlände från utlandet 388 fartyg och i kustfart 10,545 fartyg af tillhopa 2,8 mill. ton och afgingo 10,705 fartyg, om 2,8 mill. ton. Införseln (lin, spannmål, petroleum, trä och socker) steg till öfver 6 mill. pd st. B. har många läroanstalter, bland hvilka märkes det konfessionslösa Queen's college (grundadt 1845), som tillsammans med Queen's college i Cork och Queen's college i Galway bildade "Queen's university in Ireland". Dess professorer voro tillika professorer vid Queen's university och ledde examina. Men detta universitet upphäfdes 1882, och i dess ställe trädde "Royal university of Ireland", Dublin, vid hvilket examina förrättas af en "board of fellows", valda af universitetets senat samt af medlemmarna i de konfessionslösa colleges och de katolska anstalterna. Andra läroanstalter äro presbyterianernas teologiska college, metodisternas och katolikernas colleges. B. har ett museum och en botanisk trädgård. — Staden grundlades 1604.

2. [be'lfäst] Stad i nordamerikanska staten Maine, vid Penobscot-flodens utflöde i Penobscot bay. 4,615 inv. (1900). Utmärkt, sällan isbelagd hamn. J. F. N.

Belfort l. Béfort [befår]. 1. Territoire de B. l. Haut-Rhin, franskt departement, bildadt af den del af depart. Haut-Rhin, som Frankrike vid freds-slutet 1871 fick behålla. 609 kvkm. 92,304 inv. (1901). Det omfattar endast 1 arrondissement (B.).

2. Hufvudstad i nämnda departement, 365 m. ö. h., vid Savoureuse. 32,564 inv. (1901). Stadens största intresse ligger i fästningen, som försvarar tillträdet från ö. mellan Jura och Vogeserna (det s. k. Trouée de B.). Kärnan i densamma bildar det

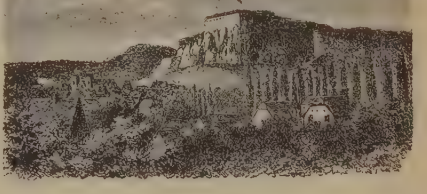

under Ludvig XIV genom Vauban anlagda och i nyaste tid förstärkta citadellet. Nordöst därom ligga på höjder (459 och 419 m.) de starka forten La Miotte och La Justice, hvilka såväl med citadellet som sinsemellan äro förenade genom befästa linjer och därigenom bilda ett försvarsområde läger. Väster om staden ligga forten Les Barres och Denfert-Rochereau, i s. och ö. Hautes-Perches och Basses-Perches, förenade med hvarandra genom en rad batterier. Till dessa i sista kriget bekanta verk, som gjorde platsen så svårintaglig, har sedermera tillkommit en yttre, 40 km. vid gördel af starka försvarsverk, som fullbordades under 1890-talet. De förnämsta verken i denna yttre gördel äro forten Roppe i n. ö. och Bessoncourt i ö., reduitställningen Bosmont och fort Vezelois i s. ö. samt forten Bois d'Oye i s., Mont Vaudois i s. v., Salbert i n. v. och Giromagny långt framskjutet i n. B. kom genom westfaliska freden till Frankrike. 28 maj 1635 slogo här svenskar och fransmän hertigen af Lothringen. I 1814 års krig belägrades och intogs det af förenade bajrare, ryssar och österrikare. Under kriget 1870—71 för-

svarades det hårdnackadt af öfverste Denfert-Rochereau från 3 nov. 1870 och uppgafs först, då tyskarna uppställde detta som ett villkor för att förlänga det vapenstillestånd, som föregick fredspreliminärerna. 18 febr. 1871 uttågade den tappra besättningen med vapen och kanoner under militära hedersbetygelser från fiendens sida. Staden B. var då till stor del förstörd. I freden återlämnades B. till Frankrike, men hölls besatt af tyskarna till sommaren 1873, då krigsskadeersättningen till fullo gäldats. Till minne af stadens tappra försvar 1870—71 har framför kyrkan S:t Denis rests ett monument (af Mercié), kalladt *Quand même*, en bronsgrupp framställande en elsassiska, som med ena armen stöder en vacklande, dödsskjuten mobilgardist och med den andra svänger geväret, som den döende soldaten ej mer kan begagna. Sockeln bär i tvenne medaljonger bilderna af Denfert, försvararen af B., och Thiers, territoriets befriare. Vid foten af fästningsklippan sitter ett 16 m. högt, 24 m. långt granitlejon (af Bartholdi), åstadkommet genom nationalsubskription, likaledes för att förhärliga B:s försvar. (J. F. N. L. W:son M.)

Belgard [-gart], stad i preussiska prov. Pommern, regeringsområdet Köslin, vid floden Persante. 8,047 inv. (1900). B. omtalas som stad redan 1125.

Belgaŭ'm. 1. Distrikt i brittisk-indiska presidentskapet Bombay, divisionen Karnatik. 12,061 kvkm. 994,209 inv. (1901), till största delen hinduer. Området är nästan alldeles jämnt, fruktbart och väl bevattnadt genom många kanaler. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt. 26,237 inv. (1901). Har ett fort och en högre skola för infödingar samt 300 handväfstolar för bomull. I B. finnes en stark garnison (ej inräknad i den angifna folkmängden).

Belger. Se Belgier.

Belgica l. Gallia belgica var namnet på en af de fyra stora provinser, i hvilka kejsar Augustus 27 f. Kr. indelade Gallien. Den fick sitt namn efter belgierna (se d. o.), men sträckte sig vida ut öfver dessas land och begränsades af Seine och Saône, Kanalen, Nordsjön, Rhen (ända till Bodensjön); sydligaste området var västra delen af nuv. Schweiz. Under Diocletianus blef indelningen ändrad. Vid Rhen afsöndrades tvenne provinser med namnet Germania, och större delen af återstoden delades i tvenne, B. prima och B. secunda. (H. Sgn.)

Belgien (fr. *Belgique*, fla. *België*), konungarike, en af Europas minsta, men tätast befolkade stater.

Areal och gränser. B. omgifves i n. af Nederländerna, i ö. af den nederländska prov. Limburg samt Preussen och Luxemburg, i s. af Frankrike och i v. af Nordsjön. Det är beläget mellan 49° 30′ och 51° 30′ n. br. samt mellan 2° 36′ och 6° 4′ ö. lgd. Största längden, från Ostende till Arlon, mäter 270, största bredden, från Chimay till Turnhout, 180 km. Ytvidden är 29,456 kvkm., ungefär detsamma som det svenska landskapet Dalarna. — Gränsen mot Nederländerna mäter 431 km., gränsen mot Tyskland 97, mot Luxemburg 129, mot Frankrike 614 och mot hafvet 67, således i allt 1,338 km.

Fysisk geografi. Landet sänker sig från s. ö. till n. v. och kan delas i tre genom floddalar begränsade områden: berglandet (Hög.-B.), ö. om Sambre och Meuse, det kuperade landet (Mellan-B.), till Schelde och dess biflod Rupel med Dyle, samt låglandet (Låg-B.), till kusten. — 1. Berglandet fylles af Ardennerna (se d. o.), som inom dess gräns nå sin största höjd, Baraque Michel (675 m.). Närmast följa Baraque de Fraiture (642 m.) och Les Tailles (600 m.). Medan de högre delarna af berget äro täckta af hedar och högmossar (''hautes fagnes'') samt mestadels äro ouppodlade, passa de områden, som ligga under 500 m., bättre för odling. Närmast Sambre och Meuse ligga Sub-Ardennerna, ett platåartadt område af mindre än 300 meters höjd, hvilket är bildadt dels under devon-, dels under stenkolsperioden och som har rika stenkolslager. Äfven järn, zink och bly förekomma där rikligt. Marken är icke mycket fruktbar, dock odlas här hafre och korn, särskildt i landskapen Fagne och Famenne, medan i Herve 60 proc. af marken äro äng. En femtedel af hela området är improduktiv eller skogsland. Karakteristiska för området äro de sandstensryggar, som höja sig 30 à 40 m. öfver marken, och af hvilka den bekantaste är Condrozryggen, som går parallellt med Meuse. Inom detta bälte ligga B:s förnämsta industriområden (Mons, Charleroi, Namur och Liège). Berglandets hufvudflod är Meuse, af hvars lopp 183 km. höra till B.; norr om Liège bildar den under 53 km. gräns mot Nederländerna. Dess viktigaste biflod är Sambre (fr. v.), som inmynnar vid Namur; fr. h. mottager Meuse bl. a. Semois, Ourthe och Vesdre (Weser), hvilka alla lämna vattenkraft åt en mängd industriverk. — 2. Det kuperade området sänker sig mellan Meuse och Schelde från 200 m. till 50 m. ö. h. Dess yta är vågformig och består af tertiära aflagringar, sand och lera, på många ställen täckt af ett ytterst fruktbart lösslager, som utmärkt egnar sig för hvete- och hvitbetsodling. Skog upptager blott 3 proc. af området. Minst fruktbart är det sandiga Brabant, dock odlas ock här, särdeles där sanden är blandad med kalk och lera, utom alla slag af spannmål, äfven lin, tobak och cikoria. Gränsen för detta kullområde markeras af städerna Hasselt, Malines, Gent och Courtrai. — 3. Låg-B:s slättland omfattar provinserna Öst- och Väst-Flandern samt Antwerpen. Dess yta sänker sig småningom från 50 m. ö. h. till 2 m. under hafvet och måste då skyddas mot hafvet af konstgjorda dammar, där det ej förekommer naturliga dyner, hvilkas höjd når ända till 35 m. Detta lågland, som är en fortsättning af det nordtysk-nederländska, består liksom detta af kvartära aflagringar. Närmast kanten af föregående område utbreder sig en zon sandig mark, som dock lämpar sig för ett gifvande åkerbruk. Väster om Schelde fortsättes denna af det belgiska marsklandet, som erövrats från hafvet och har, liksom det nederländska, en mängd polder (se d. o.). Det utgör en smal, lägre än hafvet liggande kuststräcka af 1,150 kvkm. ytvidd. Öster om Schelde utbreder sig den torra och ödsliga, af barrskogar och hedväxter täckta sandslätt, som kallas Campine och som upptager nära 4,000 kvkm. Dess höjd stiger till 100 m. ö. h. — den högsta i Låg-B. —, och det stupar med branta kanter ned i Meuse. — Hufvudfloden i dessa västra delar af B. är Schelde, landets viktigaste flod. Den är segelbar alltifrån Tournai under 240 km. och upptager vid Gent biflöden Lys. Vid Antwerpen är dess djup öfver 10 m. och möjliggör därför denna stads sjöfart. Dess båda mynningar ligga dock inom Nederländerna. Endast den västra tjänar nu sjöfarten, ty den östra är sedan 1867 spärrad af en

järnvägsbank. Schelde upptager utom Lys äfven Dendre och Rupel, som uppstår af källfloderna Dyle och Nethe. Med floderna förena sig 49 större kanaler af inalles 2,200 km. längd.

Klimatet är i nordvästra delen ett fullt utpräg-adt kustklimat med ringa temperaturväxlingar, svala somrar, milda vintrar och stor luftfuktighet. Syd-västliga vindar förhärska där. Medelårstemperaturen är i Ostende 10,3°, i Bruxelles 10,3°, i Liège 10,2°. Ju längre åt s. ö. man kommer, desto lägre blir års-medeltemperaturen. Den sjunker med 1° på 150 m. stigning af marken. Samtidigt blir klimatet mer kontinentalt. Medan i Ostende januaritemperaturen är + 2,4°, är den i Bastogne, på 500 m. ö. h., —1,1°. I Bruxelles äro medelextremerna 31° och —11°. Nederbörden blir högre i bergstrakterna. I landet väster om Meuse uppgår nederbörden till 70—80 cm., i det lägre berglandet söder om Meuse till 80—100 cm., i det högre berglandet till 100—150 cm. Först på andra sidan om Ardennerna, i södra Luxemburg, aftar åter regnmängden. Vid kusten regnar det mest på hösten, i det inre på som-maren. Ardennerna äro på vintern under flere må-nader täckta af snö.

Befolkning. Talrika grottfynd hafva ådaga-lagt, att B. egde en befolkning, som var samtida med mammutdjurets, noshörningens och grottbjörnens förekomst därstädes, och man har konstaterat tillvaron af två förhistoriska raser, den brakycefala "Furfooz-rasen" och den dolikocefala "Cro-Magnon-rasen", uppkallad efter fyndorterna. Vid Cæsars infall i landet beboddes detta af de germansk-keltiske belgierna, hvilka fullständigt romaniserades och hvilkas ättlingar i våra dagar kallas **valloner**. Redan under romartiden inryckte germaner i slätt-landet; de kallas **flamländare** (*vlaeminge*, "marsklandsinvånare"). Flamländarna äro storvuxna och blonda, närmast befryndade med angelsaxarna, såsom ortnamnen på *-ham* och *-hem* m. fl. ord visa. Under medeltiden inträngde franker i området; karo-lingernas urhem Héristal (nu Herstal) och Landen ligga i nordöstra B. Endast i Ardennerna bibehöllo sig vallonerna. Nu går den oftast mycket skarpa språkgränsen mellan det germanska och det romanska folket tämligen rätlinigt från Tournai åt ö. mot Maastricht samt härifrån öfver Verviers åt s. ö. Det flamska området omfattar alltså den fruktbarare och rikare delen. Språket står holländskan nära och har egen litteratur från 12:e årh., men har länge trängts undan för franskan, särdeles efter 1830, då det senare språket blef det officiella. I våra dagar gör sig dock en stark nationell rörelse gällande bland flamländarna. Utom genom språket skiljas de båda stammarna genom temperamentet: flamländarna äro flegmatiska, lugna, envisa, fanatiska till sin religiösa öfvertygelse samt i allmänhet "grofhuggna"; vallo-nerna äro lifliga och rörliga, af ett gladt och muntert lynne, i mycket påminnande om sina släktingar frans-männen. De äro mycket arbetsamma och hafva kraftigt bidragit till järnindustriens utveckling. De äro liksom flamländarna bigotta katoliker. "Mitte belgas" (skicka mig belgier), skref F. Xaver, då han behöfde medhjälpare i sin missionsverksamhet i Indien. — Enligt folkräkningen 1900 talade då af 6,693,548 belgier 2,822,005 endast flamska, 2,574,805 endast franska, 28,314 endast tyska, och omkr. 52 proc. af befolkningen hörde då till germansk och 48 proc. till romansk stam. Förhärskande flamska voro prov. Öst-Flandern (87 proc.), Väst-Flandern (81,8 proc.), Antwerpen (84,6 proc.) och Limburg (83 proc.). Nästan fullständigt vallonska voro prov. Hainaut och Namur; de öfriga provinserna voro mera blandade. En följd af språkolikheten är, att många städer, byar, floder o. s. v. hafva två eller tre namn, ett tyskt, ett flamskt och ett vallonskt (franskt).

Areal och folkmängd i de belgiska provin-serna (31 dec. 1902):

Provinser	Kvkm.	Folkmängd	På en kvkm.
Antwerpen (Anvers)	2,832	852,427	301
Brabant	3,283	1,318,051	401
Öst-Flandern	3,234	828,152	256
Väst-Flandern	3,000	1,056,513	352
Hainaut	3,722	1,171,418	315
Liège	2,895	846,066	292
Limburg	2,412	248,858	103
Luxemburg	4,418	222,476	50
Namur	3,660	352,118	96
Riket	29,456	6,896,079	234

Vid 1846 års folkräkning funnos i B. blott 4,337,296 inv., hvadan tillväxten sedan dess belöpt sig till 54,8 proc. Mot 1,000 män svarade 1900 1,013 kvinnor (1880 blott 1,000,1). På landsbygden bodde 2,7 mill., i städerna 4 mill.; af städerna hade 31 dec. 1900 6 öfver 50,000 inv.: Bruxelles, Ant-werpen (Anvers), Gent (Gand), Liège (Lüttich), Ma-lines (Mecheln) och Bruges (Brügge). Antalet in-gångna giftermål steg årligen 1897—1901 till 56,050, antalet födda till 202,973 och antalet döda till 129,511, alltså ett årligt nativitetsöfverskott af 73,462. Både i fråga om giftermålstalet och födelse-talet står B. högt, i det att det förra utgjorde 8,28 på 1,000 inv. (mot 6,11 i Sverige), det senare 29 (mot 26,9 i Sverige). Dödstalet är väl ogynnsammare än i Sverige (18,2 på 1,000 inv. mot 16,1 i Sverige), men är dock lägre än för nordvästra Europa i all-mänhet (19,2). Medellifslängden är 45 år (mot 50 i Sverige). Af de födde voro 7,5 proc. oäkta år 1900. Invandringen var 1841—60 mycket mindre än utvandringen, under de följande årtiondena har den förra varit större (1901 29,138 inflyttade mot 19,710 utflyttade).

Andlig kultur. Till religionen äro invånarna nästan alltigenom katoliker, i det att antalet prote-stanter utgör endast 20,000—30,000 och antalet judar omkr. 3,000. B. är deladt i 6 stift: ärke-stiftet Malines och biskopsstiften Bruges, Gent, Tour-nai, Liège och Namur. Till andliga ordnar hörde 1890 4,775 munkar (i 218 kloster) och 25,323 nunnor (i 1,425 kloster). — Angående skolans, särskildt folk-skolans, ställning till kyrka och stat hafva många strider förts och olika principer varit rådande. Ge-nom lagen af 23 sept. 1842 ställdes folkskolorna alldeles under prästerskapets öfverinseende, genom en lag af 1 juli 1879 uteslutande under världsliga myndigheters, men genom lag af 15 sept. 1895 åter-fick prästerskapet sitt gamla inflytande öfver dem. Det beror på kommunerna, om de vilja inrätta och underhålla folkskolor ("écoles communales"); de

kunna i stället lämna understöd åt privata skolor (''écoles adoptées''), hvilka alltid hållas af munk- eller nunneordnar. Religionsundervisningen skall intaga första platsen i skolan, men om en kommun vägrar att upptaga detta ämne i läsplanen, kan under vissa villkor regeringen låta på kommunens bekostnad inrätta särskild skola. Högsta tillsynen öfver folkskoleväsendet har under inrikesministerns ordförandeskap ett af 9—11 ledamöter bestående folkbildningsråd (''conseil de perfectionnement''). 1900 funnos 4,424 ''écoles communales'', med 480,059 lärjungar, 2,390 ''écoles adoptées'' med 177,582 lärjungar; dessutom funnos 2,845 skolor af båda slagen för vuxna med 130,816 lärjungar. Af lärarpersonalen i kommunalskolorna tillhörde 254 lärarinnor och i ''écoles adoptées'' 493 lärare samt 3,693 lärarinnor andliga ordnar. Att folkbildningen ej står synnerligen högt visas däraf att år 1900 af 100 värnpliktiga 10,1 icke kunde läsa (mot 2 i nordvästra Europa i allmänhet). För utbildningen af lärare och lärarinnor finnas inalles 13 statsseminarier och 40 privatanstalter. Statsseminarierna besöktes 1899—1900 af 423 manliga och 456 kvinnliga lärjungar, de privata af 1,299 manliga och 2,100 kvinnliga. Det är regeringen, som orsakar den större anslutningen till de privata — kyrkliga — anstalterna, i det att den begränsar antalet af dem, som få begagna statsseminarierna, medan de privata få mottaga hur många som helst. Af högre skolor funnos 1900: 20 kungliga ateneér, 7 kommunala och 8 ''patronerade'' kollegier (d. v. s. privatskolor, som med regeringens samtycke få understöd af kommuner), 78 stats- och 10 kommunala och patronerade mellanskolor för gossar, 34 högre stats- och 6 kommunala flickskolor med 23,988 lärjungar och 7,345 lärarinnor. Utbildningen af lärare för de högre skolorna sker i ''sections normales'' i Nivelles och Gent; för lärarinnor i liknande anstalter i Liège och Bruxelles. Af de fyra universiteten i Liège, Louvain (Löwen), Gent och Bruxelles äro de i Gent och Liège statsuniversitet, de båda andra ''fria'' (det i Bruxelles ''liberalt'', det i Louvain ''katolskt'', endast det sistnämnda har en teologisk fakultet); slutligen hafva socialisterna inrättat ett ''Université nouvelle'' i Bruxelles. Universiteten, med hvilka fackskolor för maskinbyggnad, kemi, bergsbruk, elektroteknik o. s. v. äro förenade, besöktes 1900—01 af tillsammans 5,344 studenter. Af andra läroanstalter märkas ett landtbruksinstitut i Gembloux, en landtbruksskola i Huy, tre trädgårdsskolor, en veterinärskola, en högre handelsskola i Antwerpen, en krigsskola i Ixelles m. fl. I Bruxelles finnes en kungl. vetenskapsakademi, i Antwerpen, Bruxelles och Liège akademier för de sköna konsterna, i Gent en kungl. flamsk akademi (upprättad 1886) o. s. v. Hvad den andliga kulturens utveckling vidare beträffar, så förekommer B:s konst i detta arbete behandlad såsom en del af den nederländska konsten, B:s litteratur tillsammans dels med den franska, dels med den nederländska litteraturen, B:s språk dels under det franska, dels under det flamländska och det nederländska.

Materiell kultur. Åkerbruket är synnerligen högt utvecklad. B. är i själfva verket det moderna, rationella åkerbrukets hemland. I hvarje provins finnes en mängd (inalles 155) landtmannaföreningar, ''comices agricoles'', hvilka bilda en provinsförening, ''société provinciale d'agriculture''. Hvarje sådan väljer två fullmäktige, som jämte 9 af konungen utsedda bilda högsta landtbruksrådet, hvars uppgift det är att befordra landtbrukets utveckling. Nära en femtedel af befolkningen sysselsätter sig med åkerbruk. Den odlade arealen har likväl minskats under senare år. 1880 utgjorde den 2,704,956 har, 1895 2,607,514 har. År 1900 voro 364,553 har besådda med fodervärter, 253,266 har med hafre, 245,164 med råg, 192,677 med hvete, 141,052 med potatis; 1895 voro 70 har vinberg, 44,893 har voro trädgårdar. Hvete odlades mest i Hainaut och Brabant, råg i Brabant och Öst-Flandern, hafre i Luxemburg, Namur och Hainaut. I trädgårdsskötsel står B. i allra främsta ledet af Europas stater; särskildt är trakten kring Gent berömd för sina trädgårdar. Af husdjur funnos 1900 242,000 hästar (relativt mest i Hainaut och Brabant; det bekantaste stuteriet i Tervueren); 1,66 mill. nötkreatur (de flesta i Öst-Flandern), 241,000 getter, 236,000 får (de flesta i Luxemburg), 1,1 mill. svin (de flesta i Öst-Flandern). Hafsfiske dreis 1900 med 378 båtar med 1,916 mans besättning. Skogar upptäga en yta af 489,423 har (16,6 proc. af ytinnehållet), mest i de sydliga provinserna. Bergsbrukets viktigaste produkt är stenkol, som finnes i två hufvudbäcken, ett västligt omfattande Sambredalen (900 kvkm.) och ett östligt i Meusedalen till nedanför Liège (540 kvkm.). 1900 funnos 219 kolgrufvor (däraf 118 under arbete) med 132,749 arbetare och med en årsproduktion af nära 23,5 mill. ton med ett värde af 408,6 mill. frcs. Brytningen af andra mineral har sedan 1865 gått rätt väsentligt tillbaka och antalet arbetare minskats från 11,813 (1865) till 1,437 (1900). Så brötos t. ex.

Mineral	1865		1899	
	Ton	Värde i frcs	Ton	Värde i frcs
Af järnmalm	1,018,231	9,829,516	247,890	1,320,100
» zinkblände	14,657	851,348	5,715	339,180
» galmeja..	41,528	2,267,571	3,000	217,150
» blyglans	14,658	2,314,200	230	63,280
» svafvelkis	31,118	640,493	400	1,140

I 38 masugnar smältes år 1900 1,018,561 ton tackjärn till ett värde af 91,5 mill. frcs; s. å. funnos 47 järnverk med 322 puddelugnar och en produktion af 358,163 ton järn till ett värde af 70 mill. frcs. Dessutom funnos 18 etablissemang för tillverkning af stål med en produktion af 568,539 ton till ett värde af nära 105 mill. frcs, 4 bly- och silfververk (16,365 ton bly och 146 ton silfver) samt 12 zinkverk (119,317 ton, värda 59,6 mill. frcs). Antalet i samtliga dessa verk anställda arbetare var 1896 121,993. Dessutom brytas marmor, skiffer och sten. I marken finnas fajans- och annan lera, kalk, alun och svafvel. 1,579 stenbrott sysselsatte 37,281 arbetare samt lämnade produkter för 56,3 mill. frcs (1900). På industriens område har B. rangen af en världsmakt. Synnerligen betydande är metallindustrien, bland hvars grenar må nämnas vapentillverkningen i Liège, som 1900 lämnade öfver 2,3 mill. vapen. I maskintillverkning står främst aktiebolaget ''Cockerill'' i Seraing, ett af Europas

största etablissemang; järnvägsmaterial produceras mest i Liège, Seraing, Malines, Nivelles, Tubize, Couillet och La Louvière; guld- och silfvervaror i Bruxelles, Antwerpen och Liège. Fajans och lergods tillverkas mest i Hainaut (La Louvière, S:t Ghislain, Wasmuel). Främst bland alla stater står B. i tillverkning af spegel- och fönsterglas (mest i Hainaut — de förnämsta etablissemangen i Aiseau, Courcelles, Roux — samt i Namur). Landets 52 glasbruk lämnade 1900 produkter för 65,9 mill. frcs. Kemiska fabriker finnas i synnerhet i Namur och Hainaut; pappersindustrien har sitt hufvudsäte i Brabant. Stora garfverier finnas i Stavelot, Liège, Tournai, Soignies m. fl. st. Ylleindustrien blomstrar i Verviers och dess omgifning; den förädlar 60 mill. kg. ull. Bomullsindustriens hufvudsäte är Gent; 1896 sysselsatte den 15,709 personer och producerade för öfver 100 mill. frcs. Linneindustrien är mycket betydande, särskildt i Flandern. 1901 gjordes 22 mill. kg. garn af linne, hampa och jute till ett värde af 77 mill. frcs. Spetstillverkningen är i stigande; de berömdaste brysselspetsarna komma från hufvudstadens omgifningar, andra sorter från Malines, Antwerpen, Bruges. 1896 funnos 33,591 knypplerskor, hvilkas arbete skattades till 50 mill. frcs. En annan efter Bruxelles uppkallad vara äro brysselmattorna. Sockerindustrien är af stor betydelse, särskildt i Hainaut; exporten af råsocker öfversteg 1901 importen med 168,2 mill. kg. Slutligen må nämnas bryggerierna, brännvinsbrännerierna, som 1900 producerade 716,951 hl., samt tobaksfabrikerna (i Antwerpen, Bruxelles, Gent och Bruges).

Handelns utveckling visas af följande siffror (värde i mill. frcs):

	1840	1880	1902
Import	205,6	1,680,9	2,380,7
Export	139,6	1,216,7	1,925,5
Transitohandel	43,9	1,008,4	1,547,7

De förnämsta införselvarorna voro sistnämnda år spannmål (376,2 mill. frcs), trä (136,2 mill. frcs), ull (124,1 mill. frcs), harts, hudar, kemiska varor, stenkol; de viktigaste exportvarorna järn och stål (168,2 mill. frcs), stenkol (93,9 mill. frcs), glasvaror (92,5 mill. frcs), spannmål (91,5 mill. frcs), hudar (91,2 mill. frcs), lingarn (87,2 mill. frcs), lin (80,1 mill. frcs), maskiner (62,9 mill. frcs), socker (28,4 mill. frcs), kemiska varor, zink etc.

Handelsflottan är obetydlig. 1901 hade B. 72 fartyg om 110,457 ton, däraf sex segelfartyg om 1,121 ton. Sjöfarten bedrifves mest med utländska fartyg. De viktigaste hamnarna äro Antwerpen och Ostende. 1901 inlöpte i belgiska hamnar 8,569 fartyg om 8,9 mill. ton och utlöpte 8,613 fartyg om 9,3 mill. ton. — Af banker märkas Nationalbanken, Société générale m. fl. Järnvägsnätet öfverträffar i relativ storlek alla andra länders. 1902 var banornas längd 4,581 km., motsvarande 21,56 km. per 10,000 har. 1 jan. 1903 var antalet postkontor 1,156. Telegraflinjernas längd 1902 var 6,517 km. Telefonen omfattade s. å. 17,102 apparater och 79,054 km. trådlängd. Landsvägarnas längd var 1900 9,364 km. Mynt, mått, mål och vikt äro desamma som i Frankrike.

Författning och förvaltning. B:s grundlag är utfärdad 7 febr. 1831 samt reviderad 7 sept. 1893. Den hvilar helt och hållet på folksuveränitetens grund och förklarar, att "all makt utgår från folket". Enligt resolutionen af 20 juli och dekretet af 1 sept. 1831 är tronen ärftlig bland konung Leopolds af Sachsen-Koburg manliga efterkommande, efter förstfödslorätt och med uteslutande af kvinnolinjen. Saknar konungen manliga efterkommande, kan han med kamrarnas bifall, afgifvet med en majoritet af $^2/_3$, utnämna sin efterträdare. Ministrarna äro (efter en 1895 vidtagen departementsfördelning) 8: utrikesministern, ministern för jordbruk, industri- och arbetsministern, ministern för järnvägar, post och telegraf, finansministern, krigsministern, inrikes- och undervisningsministern samt justitieministern. Deras juridiska ansvarighet är så bestämd, att representanternas kammare eger att åtala dem inför kassationsdomstolen; en dömd minister kan konungen benåda, endast om en eller bägge kamrarna begära det. — Konungen utnämner äfven statsministrar (*ministres d'état*), hvilka icke hafva något med förvaltningen att göra, utan hvilkas enda uppgift är att vid viktiga frågors behandling deltaga i ministerrådets förhandlingar, hvarjämte de liksom de egentlige ministrarna kunna deltaga i riksdagens förhandlingar. — Representationen består af två kamrar, senaten (*le sénat*) och representanternas kammare (*la chambre des représentants*). Genom grundlagsändringen 7 sept. 1893 och vallagarna af 28 juni 1894 samt 29 dec. 1899 undergick representationen högst viktiga förändringar. Senaten består af 110 medlemmar, hvilka väljas för 8 år och förnyas till hälften hvart 4:e år samt böra vara minst 40 år gamla. Af dem väljas 26 af provinsråden utan hänsyn till någon census; de andre väljas direkt; för valbarhet fordras antingen att betala 1,200 frcs i direkt skatt eller att ega eller bruka fastighet, som ger i årlig afkastning minst 12,000 frcs. Självskrifna medlemmar af senaten äro, vid 18 års ålder, med rösträtt vid uppnådda 25 år, konungens söner eller, om sådana ej finnas, de belgiske prinsarna af kungliga husets arfsberättigade gren. Rätt att deltaga i val af senatorer tillkommer blott de väljare till representantkammaren, som fyllt 30 år. Antalet medlemmar i representantkammaren bestämmes efter folkmängden (1 för 40,000 inv.); de måste vara minst 25 år gamla. Kammaren, hvars medlemmar väljas direkt för fyra år, förnyas till hälften hvartannat år. Hvarje medlem af representantkammaren uppbär ett årligt arfvode af 4,000 frcs samt har fri resa å statens eller af staten koncessionerade järnvägar till och från riksdagen. Kamrarna samlas en gång om året. Valrätt tillkommer hvarje medborgare, som fyllt 25 år, är bosatt inom samma kommun sedan minst 1 år och ej befinner sig i något af de fall, som enligt lag utesluta från rösträtt. Hvarje valman har *en* röst. Därutöfver tillkommer *en* tilläggsröst hvarje valberättigad, 1:o som är 35 år gammal, gift eller änkling med inom äktenskapet född barn, betalar till staten minst 5 frcs i personlig skatt eller, ehuru taxerad till sagda belopp, är på grund af yrke fritagen från dess utgörande; 2:o eller som är 25 år gammal och eger antingen fast egendom till värde af minst 2,000 frcs eller sedan minst 2 år till minst 100 frcs uppgående statsränta eller fordringsbevis å ränta till samma belopp i

sparkassan (den under statens garanti 1865 upprättade "Caisse générale de l'épargne et de retraite"). *Två* tilläggsröster medgifvas dem, som fyllt 25 år och 1:o antingen innehafva vare sig högre undervisningsdiplom eller vederbörligen godkändt intyg om att hafva bevistat fullständig mellanskolekurs af högre grad (i athenéer och collèges) eller 2:o utöfva eller hafva utöfvat en offentlig befattning, innehafva eller innehaft en position, som innebär förutsättningen att de förvärfvat åtminstone mellanskolekursens af högre graden insikter. Mer än tre röster få ej förenas på en hand. Valrätt är i B. liktydig med valplikt: den, som ej deltager i valet, får böta (1—3 frcs). Genom dessa förändringar har antalet valmän till representantkammaren mer än tiodubblats, från 137,772 (l. 22,24 pro mille), som det var före 1894, till 1,472,953 (år 1900—01; däraf 915,673 med 1 röst, 318,099 med 2 och 239,181 med 3 röster; antalet röster var alltså 2,269,414). Röstberättigade vid val till senaten voro s. å. 1,243,505 (699,115 med 1 röst, 311,298 med 2 och 233,092 med 3 röster; alltså inalles 2,020,987 röster).

Landet är deladt i nio provinser (se ofvan), hvilkas organisation är bestämd genom provinsiallagen af 30 april 1836, ändrad senast 1898. I hvarje provins finnes en af konungen nämnd guvernör. Hans makt är dock väsentligen begränsad af den stora myndighet, som tillkommer provinsens representation, provinsialrådet (*le conseil provincial*). Vid val af medlemmar i detta råd äro både valrätt och valsätt lika som vid val af senatorer. Valbar är den, som fyllt 25 år, bor i provinsen och hvarken är riksdagsman eller ämbetsman. Valen ske för 8 år; hälften omväljes hvart 4:e år. Rådet samlas en gång om året (i juli) och skall åtskiljas efter högst 14 dagar. Det har att sörja för provinsens ekonomiska behof, utfärda vissa administrativa förordningar o. s. v. Dessutom skall det inom sig utse ett ständigt utskott (*députation permanente*) af 6 medlemmar. Denna deputation har att verkställa rådets beslut eller att besluta i dess ställe samt att deltaga i provinsförvaltningen. Guvernören är dess ordförande. — Provinsen delas i *arrondissements*, i spetsen för hvarje sådant står en kommissarie (*commissaire d'arrondissement*), hvilken under guvernörens och den ständiga deputationens öfveruppsikt har att öfvervaka förvaltningen i alla kommuner, hvilkas invånarantal icke öfverstiger 5,000. Kommunalförvaltningen är reglerad genom en lag af 30 mars 1836 (senast ändrad 1897). I kommunen finns ett kommunalråd, valdt af alla belgier, som äro minst 30 år och sedan 3 år bott i kommunen. Dessutom äro i kommuner på mer än 30,000 inv. sådana arbetsgifvare och arbetare, som ega valrätt i kommunen samt i industri- och arbetsrådet (*conseil de l'industrie et du travail*), berättigade att utse 4—8 extra ledamöter i rådet (*conseillers supplémentaires*), hvardera parten halfva antalet. Äfven vid kommunalrådsval begagnas en graderad röstskala växlande mellan 1 och 4 röster. — Den verkställande makten utöfvas af ett kollegium (*le collège échevinal*), som består af borgmästaren (*bourgmestre*) och två eller fyra *échevins* (i Bruxelles och Antwerpen finnas 5 sådana).

Rättsväsendet är organiseradt ungefär som i Frankrike (alltsedan B:s förening med detta land), och Code Napoléon samt Code pénal — med senare tillkomna ändringar — äro landets lag. B. är liksom Frankrike deladt i kantoner, som hvardera ha en fredsdomare för mindre mål (polisförseelser samt civiltvister, där det omtvistades värde ej öfverstiger 200 frcs). Eljes finnas 26 första instansens domstolar för civilmål (*tribunaux de première instance*), 9 s. k. assisdomstolar (*cours d'assises*) med jury för brottmål, 3 appellationsdomstolar (*cours d'appel*; i Bruxelles, Gent och Liège) samt 1 kassationsdomstol (*cour de cassation*) i Bruxelles. Dessutom finnas 29 handelsdomstolar, sakkunnigeråd (*conseils de prud'hommes*) och 1 militäröfverdomstol. — Centralfängelser finnas i Gent och Louvain.

Budgeten för 1904 upptager inkomsterna till 529,37 mill. frcs, däraf direkta skatter 60,84, tullar 43,97, konsumtionsskatter 82,86, trafikmedel 222,32, inregistreringsafgifter 31,35, arfsskatt 21, och utgifterna till 529,10 mill. frcs, däraf för statsskulden 154,56, dotationer 5,32, inrikes- och undervisningsministeriet 32,25, krigsministeriet 55,35. Statsskulden uppgick 1 jan. 1903 till 2,879,39 mill. frcs, hvilka i räntor och amortering för 1903 kräfde 110,42 mill. frcs. Provinsernas inkomster och utgifter stego 1900 till 21,37 och 18,38 mill., deras skulder 1901 till 33,57 mill. frcs. Enligt 1892 års budget (den sista tillgängliga) uppgingo kommunernas sammanlagda inkomster till 178,02 mill., deras utgifter till 179,32 mill. och deras skulder till omkr. 600 mill. frcs.

B:s vapen är ett upprättstående gyllene lejon i svart fält (eg. Brabants vapen), devis: "L'union fait la force" (enighet ger styrka). Dess riddarordnar äro Leopoldsorden, stiftad 1832 och delad i 5 klasser, orden för civila förtjänster (stiftad 1867) och ett soldatkors (sedan 1885). Nationalfärgerna äro svart, gult och rödt, hvilka i flaggan äro ställda lodrätt i denna ordning. B:s hufvudstad är Bruxelles. Om B:s förhållande till Kongostaten se d. o. J. F. N.

Försvarsväsendet har delvis undergått förbättringar, särskildt genom ny rekryteringslag af 1902, om än till följd af den politiska söndringen den allmänna värnplikten utan undantag ännu icke kommit att införas. Hären rekryteras dels och i främsta rummet af frivilliga, som förbinda sig till 8 års aktiv tjänst, men vanligen öfverföras till reserven efter 4 eller 5 år, hvarefter de kvarstå i reserven till och med 13:e året efter första antagandet; dels, i den mån de frivilliga icke förslå, af värnpliktiga s. k. milissoldater (byte är tillåtet), som förblifva under fanorna 20 månader vid infanteriet, något längre vid de öfriga vapnen, och sedermera tillhöra reserven till 13:e tjänsteårets utgång. Fredsstyrkan är bestämd till 43,000 man (förutom 3,000 officerare), och för att nå denna har man nödgats uttaga årligen omkr. 13,000 milismän; krigsstyrkan är 130,000 man. Tillsammans räknar hären 18 infanteriregementen om 3 bataljoner och 1 med 4 bataljoner, 8 kavalleriregementen om 5 skvadroner, 4 fältartilleriregementen med tillsammans 30 batterier, 4 fästningsartilleriregementen med tillsammans 58 batterier, 1 sappörregemente med 18 kompanier, 1 trängregemente med 7 kompanier m. m., hvarjämte alla regementen hafva svaga kadrer för reserviormationer. På krigsfot skall hären uppgå till 97 bataljoner infanteri, 40 skvadroner, 40 fältbatterier med 240 kanoner, 66 fästningsbatterier, 26 ingenjör- och 7 trängkompanier m. m., alltsamman förenadt i 4 fältdivisioner jämte trupper för fästningarna Antwerpen

och Liège-Namur. Landtförsvarets kostnad uppgick 1903 till 55,31 mill. francs. C. O. N.

Det fasta försvaret. Nederländerna egde i början af 1800-talet en mängd mindre fästningar, af hvilka B. efter skilsmässsan från Holland 1830 fick behålla Antwerpen, Gent, Tournai, Oudenaarde, Ostende, Nieuport, Ypres, Charleroi, Bouillon, Dinant, Huy och Liège, de flesta dock af föga betydelse. Hvad Belgien såsom ett självständigt rike ansågs behöfva var en stark centralfästning såsom arméns strategiska stödpunkt. Detta blef Antwerpen (se d. o.), hvars uppgift sålunda skulle vara att med uppbjudande af landets alla krafter och hjälpmedel möjliggöra ett framgångsrikt försvar, intill dess fullständig utmattning inträder eller till dess en annan makt möjligen intervenerar. Sedermera beslöts och utfördes äfven under åren 1888—92 befästandet af den strategiskt viktiga Meuselinjen genom anläggandet enligt Brialmonts plan af de båda dubbla brohufvudena vid Liège och Namur, mellan hvilka ett klippfäste finnes vid Huy. Dessa befästningars uppgift är dels att hindra en B:s neutralitet brytande makt att framtränga längre in i landet, dels att erbjuda goda stödpunkter åt en eventuell bundsförvant. Alla öfriga fästningar i B., äfven den i senare tid byggda Diest, hafva sedermera slopats, utom Termonde, hvars uppgift är att trygga förbindelsen öfver Schelde. L. W:son M.

Historia. Vid tiden för Cæsars galliska krig, omkr. år 50 f. Kr., förekommer namnet B. första gången i historien, men omfattade då hela det af belgier (se d. o.) bebodda området emellan Seine och nedre Rhen. Den del af detta område, som innefattas af det nuvarande B:s gränser, eröfrades af Cæsar och ingick sedermera i den romerska provinsen Germania inferior. Belgierna voro af keltiskt, men här också delvis af germanskt ursprung. Det germanska elementet förstärktes, när frankerna på 400-talet införlifvade landet med sitt rike. Vid utskiftningen af detta (i Verdun 843) mellan Karl den stores ättlingar delades B., hvarvid Schelde blef gräns, till en början emellan Frankrike och konungariket Lothringen, sedermera (925) emellan Frankrike och Tyskland. Inom den franska delen uppstodo grefskapen Flandern och Artois, den tyska tillhörde hertigdömet Nedre Lothringen, och vid dess upplösning uppstodo i 10:e och 11:e årh. grefskapen Namur, Hainaut, hertigdömena Brabant, Luxemburg, Limburg, herrskapet Malines och andliga furstendömet Liège. Feodalväsendet nådde en stark utveckling i dessa nejder, hvilka jämte de n. därom liggande (nuv. konungariket Nederländerna) kallades "Nederländerna". Men trots de krig och inre stridigheter af alla slag, som hemsökte dem, bildade sig i de samtidigt uppblomstrande, idoga stadssamhällena (bland hvilka exempelvis Ypres, Brügge, Gent, Antwerpen i fråga om handel och industri räknades till de förnämsta i Europa) "gillen" till skydd mot de världslige och andlige stormännens öfvervåld. Den främsta platsen bland länsherrarna intogo de flandriske grefvarna. Deras arftagare (1384), hertigarna af Burgund, lyckades småningom förena under sitt välde samtliga de nederländska landskapen, i både norr och söder, och dessa gingo, jämte öfriga burgundiska länder, genom arf (1482) öfver till det habsburgska huset samt vid Karl V:s tronafsägelse (1555) till dess spanska gren, representerad af Filip II. Emot dennes despotism reste sig samtliga Nederländerna, men medan de 7 norra, till största delen protestantiska provinserna under kampen för religiös och politisk frihet bildade en af Spanien oberoende stat, "Republiken Förenta Nederländerna" (1579, erkänd 1648), bevarades de södra, rent katolska provinserna åt spanska kronan och kallades vanligen, i motsats till de förra, Spanska Nederländerna. De ledo under Spaniens följande krig med Frankrike, för hvilka de voro skådeplatsen, betydande minskning (Artois, delar af Flandern m. m.), innan de efter spanska tronföljdskrigets slut (1713) tillföllo Österrike. Kejsar Josef II:s våldsamma reformer i de dåmera s. k. Österrikiska Nederländerna framkallade oroligheter, hvarunder 1790 alla provinserna förklarade sig oberoende under namn af Belgiens förenta stater, men innan årets slut ånyo måste underkasta sig österrikarna. Striderna vid Jemappes (1792) och Fleurus (1794) bragte landet i fransmännens våld. Föreningen med Frankrike (till hvilket Österrike formligen afträdde landet 1797 och 1801) medförde för provinserna en mängd samhällsförbättringar af oskattbart värde: afskaffandet af alla gamla feodala privilegier och jaktlagar samt af tionden och andra betungande skatter, förbättrad undervisning, billig finansförvaltning, likartad förvaltning (9 departement) och lagskipning ("Code Napoléon", "Code pénal") o. s. v. Genom Wien-kongressens beslut förenades 1815 provinserna med den forna nederländska republikens område till "konungariket Nederländerna" under huset Oranien (författning af 24 aug. 1815). Föreningen var dock i många hänseenden så onaturlig, att den svårligen kunde ega långvarigt bestånd. Till skiljaktigheterna i religion, språk och seder sällade sig äfven stridiga materiella intressen: de norra provinserna voro företrädesvis handelsidkande, de södra däremot fabriksidkande. Det dröjde ej heller länge, innan allvarsamma slitningar uppstodo. Regeringen sökte lösa dem genom att förfölja den antiministeriella pressen och de förnämste oppositionsmännen (de Potter m. fl.). Den franska julirevolutionen blef den tändande gnistan. Uppror utbröt först i Bruxelles 25 aug. 1830 (närmast under intryck af operan "Den stummas" uppförande), sedermera i andra städer. En provisorisk regering tillbakaslog i sept. ett holländskt angrepp på Bruxelles och utfärdade 4 okt. B:s oafhängighetsförklaring, hvilken 19 nov., medan holländarna bombarderade Antwerpen, bekräftades af en nationalkongress och 20 dec. erkändes af stormakterna på Londonkonferensen. En ny författning antogs 7 febr. 1831, och den protestantiske prins Leopold I (1831—65) af Sachsen-Koburg valdes 4 juni s. å. till konung. Frågan om gränsen (delningen af Luxemburg och Limburg) medförde krigiska förvecklingar (en holländsk härs infall i B. och segrar vid Hasselt och Louvain 1831, men fördrifning genom en fransk kår; fransmännens eröfring af det af holländarna besatta citadellet i Antwerpen 23 dec 1832) och fick sin afslutning först sedan Holland (1838) och Belgien (1839) antagit de på Londonkonferensen 6 okt. 1831 angående delningen beslutade "24 artiklarna". I den slutliga freden 19 april 1839 bestämdes om holländarnas rätt att uppbära Schelde-tull och B:s andel (5 mill. gulden årlig ränta) i den holländska statsskulden. 15 nov. 1831 hade stormakterna garanterat B. *ständig neutralitet.*

B:s historia efter suveränitetens förvärfvande är historien om ett i alla riktningar fortgående inre utvecklingsarbete under ständig slipning emellan partierna: ”klerikale” och ”liberale” samt på sista tiden ”socialisterna”. Måhända har man att i B:s garanterade neutralitet till en del söka anledningen till att uppmärksamheten så intensivt riktats inåt och att partikampen blifvit så förbittrad. Men äfven de nationella och ekonomiska motsatserna emellan flamländarna, som till större delen idka åkerbruk, och de industriidkande vallonerna hafva gjort sitt till. Som i B. ett strängt parlamentariskt styrelsesystem tillämpas, lämnar en öfversikt af ministärerna en bild af partiernas växlande öfvervikt: de Theux och Muelenaere (klerikale) 1834—40, Lebeau och Rogier (liberale) 1840—41, Nothomb (moderatklerikal) 1841—45, van de Weyer (liberal) 1845—46, de Theux (klerikal) 1846—47, Rogier (liberal) 1847—52, som gjorde sig förtjänt om folkupplysningen (stadga för elementarundervisningen 1850) och det allmänna välståndet (handelsfördrag, inrättande af en nationalbank), Bruckère (moderatliberal) 1852—55, som lyckades afvärja Napoleon III:s annexionsförsök, grefve Vilain XIIII och de Decker (moderatklerikale) 1855—57, Rogier (liberal) 1857—67, som fick kamrarna att bevilja storartade anslag till slopande af de gamla fästningsverken vid sydgränsen och till Antwerpens förvandling till en fästning af första rang; då ej långt efter Leopold II:s tronbestigning (1865) Napoleon III misslyckades, delvis genom B:s åtgöranden, i försöket att annektera Luxemburg 1867 och ånyo riktade sina blickar på B., beviljade representationen för militära ändamål 60 mill. frcs. Vidare: Frère-Orban (libera) 1867—70, som fick arméns årskontingent ökad och den aktiva tjänstgöringstiden utsträckt; d'Anethan (klerikal) 1870—71, som under fransk-tyska kriget medelst extra anslag mobiliserade armén till gränsens försvar och trots de allmänna sympatierna för Frankrike strängt uppfyllde neutralitetens förpliktelser; de Theux (klerikal) 1871—74, i hvilken ministär finansministern Malou var själen, liksom i ministären d'Aspremont-Lynden (klerikal) 1874—78. Under denna, som lät flamska språket komma till användning vid domstolarna i flamska provinser, tillväxte det klerikala partiet i styrka och förmätenhet. Grundsatsen om kyrkans skilsmässa från staten upprätthölls starkt, ungdomen drogs till de af jesuiterna ledda gymnasierna och till det fria universitetet i Louvain; klostrens antal växte, och kyrkan ingrep med sina maktmedel vid kommunal- och riksdagsmannaval. Förgäfves sköto sig vallonska och flamska liberaler tillsammans vid valen 1876; genom en ohöljd valkorruption segrade de klerikale, men framkallade också därigenom 1877 antagandet af en lag mot bestickning vid val och om ökning af stadsrepresentanternas antal. Vid valen i juni 1878 segrade de liberale. Den liberala ministären Frère-Orban (1878—84) genomdref därpå 1879 en folkskolestadga, som bestämde, att i alla kommuner skulle — i nödfall med statsunderstöd — inrättas allmänna skolor under statens uppsikt med lärare, som fått sin bildning vid statens seminarier, hvarjämte de andliges deltagande vid barnuppfostringen inskränktes till religionsundervisningen. När kyrkan belade statsskolorna med bann och använde alla till buds stående medel att locka föräldrarna att skicka sina barn i dess skolor, vände sig regeringen till påfven med begäran om ett hejdande af prästerskapets framfart, och då den slutligen kom till insikt om, att påfven gillade den kyrkliga oppositionen, afbröt den 1880 de diplomatiska förbindelserna med den heliga stolen. 1881 fördubblades statsgymnasiernas antal och ökades lärareseminariernas. Men en statsbrist, delvis förorsakad af utgifterna för statsskolorna, medförde nya eller ökade skatter, och den i viss mån antireligiösa läroplanen visade sig opraktisk, hvilka omständigheter gåfvo klerikalerna vapen i händerna. Detta i förening med de liberales brist på sammanhållning och en radikal fraktions (under Paul Jansons ledning) kraf på allmän rösträtt gaf klerikalerna vid 1884 års val majoritet i bägge kamrarna. Den nye konseljpresidenten, Malou, gick emellertid för bröstgänges till väga i klerikal ifver (återknytandet af förbindelsen med Rom, utfärdandet af en klerikal skollag af 20 sept. 1884), så att han för det hastigt växande missnöjet måste i okt. träda tillbaka, hvarefter den moderat-klerikale Beernaert (1884—94) ställdes i spetsen för regeringen. Det gick nu lös öfver statsskolorna: redan vid 1885 års slut voro af de 1,933 statsskolorna 877 upphäfda, men 1,465 af de andliges förklarade för allmänna. De genom socialistiska agitationer framkallade arbetarooligheterna i Liège och Charleroi (hvilka endast genom vapenmakt kunde stillas, mars 1886); det aftagande inflytandet hos de doktrinärliberale, d. v. s. de, som upprätthålla det gamla liberala partiets traditioner, nämligen kamp för folkupplysning och frihandel samt mot klerikalismen; förföljelselustan och den hänsynslöst framträdande ateismen hos radikalerna, d. v. s. de liberale, som fordra stora samhällsreformer, särskildt till arbetarnas bästa — allt detta ökade den klerikala majoriteten i kamrarna vid valen 1886. Klerikalerna, som numera hafva tyngdpunkten af sitt parti i de flamska, jordbruksidkande provinserna, medan liberalerna hafva sin hufvudstyrka i de vallonska industriidkande provinserna, arbetade med berömvärd ifver för flamländarnas likställighet med vallonerna och genomdrefvo, t. o. m. mot de flamske liberalernas motstånd, 1887—88 att officerarna måste hafva kunskap i det flamska språket och att detta förklarades valfritt vid domstolarna i flamska och halfflamska provinser. Regeringens finansförvaltning lämnade genom sparsamhet och en skickligt fullföljd räntekonvertering lysande resultat i motsats mot den föregående liberala ministärens, och den kunde, ytterligare stärkt genom 1890 års gynnsamt utfallande val, förmå kamrarna att villfara den af dem redan 1885 såsom Kongostatens suverän erkände konung Leopolds önskan om ett räntefritt lån af 25 mill. frcs på 10 år för Kongostaten, efter hvilken tid B. skulle ega öfvertaga nämnda stat med alla dess rättigheter och skyldigheter. Vid denna tid offentliggjordes konungens testamente (af 11 aug. 1889), enligt hvilket under alla omständigheter Kongostaten skulle tillfalla B. efter konungens död. 1890 antog rösträttsfrågan väldiga proportioner. Den gällande lagen, som inskränkte de politiskt röstberättigades antal till omkr. endast 2 procent af befolkningen, tillfredsställde ej längre. Öfver 100,000 arbetare i Syd-B. demonstrerade genom en strejk i maj 1890 för allmän rösträtt, och en ”folkriksdag” i Bruxelles riktade i aug. s. å. en i hotfull ton affattad skrifvelse om samma sak till konungen. Denne framhöll i ministerrådet nödvän-

ligheten af en författningsrevision, och en sådan beslöts af representantkammaren i nov. s. å. enhälligt, då Jansons förslag. I öfver tre och ett halft år behandlades nu revisionsfrågan, innan man kom till ett slutligt lagfäst resultat. Meningarna voro delade om, huru långt rösträtten skulle utsträckas: om den skulle blifva allmän, fästas vid en lägre census, förbehållas vissa stora kategorier af medborgare o. s. v. En stark rörelse för allmän rösträtt gjorde sig gällande bland arbetarna, som af socialistagitatorer eggades att genom allmän strejk framtvinga en sådan. Då i april 1893 alla författningsförslag föllo i kamrarna, började också arbetarna sätta en allmän strejk i verket, och det kom till blodiga sammanstötningar. Under intrycket däraf antogo bägge kamrarna i april ett af Nyssen väckt förslag om *allmän rösträtt*, nämligen om 1 röst för alla belgier, som fyllt 25 år, samt dessutom 1 eller 2 röster för vissa kategorier af medborgare (s. k. pluralvalsystem, se vidare sp. 1254). Då Beernaert ej lyckades ordna bestämmelserna härom, bildade den strängt klerikale inrikesministern de Burlet i mars 1894 ett kabinett, som lyckades genomföra rösträtts- och valreformen med sådana garantier mot en maktförskjutning, att de klerikale segrade vid de med utomordentlig spänning motsedda första valen på den allmänna rösträttens grund i okt. s. å. Med denna utgång af valen kan det doktrinärliberala partiet sägas hafva spelat ut sin roll. I april 1895 antogo kamrarna trots arbetarpartiets bullrande protester en ganska konservativ kommunalvallag och s. å. en ny skollag (se sp. 1250). Till följd af sitt motstånd mot ny härordning (med allmän värnplikt) trädde de Burlet i febr. 1896 tillbaka för förre finansministern de Smet de Naeyer, som dock ej löste härordningsfrågan och, då konungen yrkade på en reform af den i vida kretsar impopulära vallagen, i jan. 1899 lämnade rum för kabinettet Vandenpeereboom. Då dess förslag till proportionella val (afsedda endast för de sju större antiklerikala valkretsarna, hvarigenom de klerikales makt skulle fastslås) rönte motstånd och en vallagskommitté ej kom till enighet, blef de Smet i aug. åter konseljpresident. Ett från radikalt håll väckt förslag om allmän och lika rösträtt förkastades af kamrarna, som däremot antogo en lag (utfärdad 29 dec.) om *proportionella val*. (1896 hade proportionsval införts för de kommunala valen i städer med öfver 30,000 invånare.) Vid denna lags första tillämpning, i maj 1900, minskades den klerikala majoriteten något i bägge kamrarna. Enligt 1890 års öfverenskommelse stundade nu tiden för Kongostatens förening med B.; många yrkade därpå, men konungen protesterade mot en omedelbart verkställd förening med hänvisning till sitt testamente, och ett regeringens förslag om uppskof antogs i juli 1901. 1902 upprördes B. af en af socialisterna och de radikale iscensatt våldsam agitation till förmån för allmän och lika rösträtt. I mars tillställde alla antiklerikala partier en massdemonstration i Bruxelles för en författningsrevision i nämnda riktning, och i april antog rörelsen en rent af revolutionär karaktär. Dagligen förekommo blodiga sammanstötningar, stundom formliga gatustrider emellan arbetarna och ordningsmakten, och en "storstrejk", antagligen den största Europa dittills sett, sattes i verket. Men kamrarna afslogo 18 april förslaget om författningsrevision med ty åtföljande allmän och lika rösträtt, arbetarna återgingo till arbetet, och vid valen i maj ökades regeringspartiets majoritet i representationen. Vid valen till provinsråden 1904 led emellertid det klerikala partiet flera förluster.

Litteratur: Mourlon, "Géologie de la Belgique" (1880—81, 2 bd), Jourdain och van Stalle, "Dictionnaire de géographie historique du royaume de Belgique" (1895—96, 2 bd), "Patria belgica. Encyclopédie nationale" (1873—75, 3 bd), Wauters, "La Belgique ancienne et moderne" (1882—87), Leroy, "Géographie générale de la Belgique" (1889), "La B. illustrée" (utg. af Bruylant 1892—93, 2 bd), Kurth, "La frontière linguistique en Belgique" (1896—98), Ghislain, "Cours de géographie industrielle et commerciale de la Belgique" (1900), Penck, "Das königreich Belgien" (i Kirchhoffs "Länderkunde", bd 2), Chlapowski, "Die belgische landtwirtschaft im 19. jahrhundert" (1900); samt för historien: "Collection des chroniques belges inédites" (1836 ff.), "Collection de mémoires relatifs à l'histoire de Belgique" (1858—74, 44 bd), E. Poullet, "Histoire politique nationale" (2:a uppl. 1882—92, 2 bd), Balau, "70 ans d'histoire contemporaine de la Belgique 1815—1844" (4:e uppl., 1891), Delplace, "La Belgique sous la domination française" (1896, 2 bd) och "La Belgique sous Guillaume I, roi des Pays-Bas" (1899), samt Vanderkindere, "Histoire de la formation territoriale des principautés belges au moyen âge" (1899), hvarjämte må nämnas "Bulletin de la commission d'histoire en Belgique" (1834 ff.), "Biographie nationale" (1866 ff., utgifven af Belgiska akademien) och "Archives belges, revue critique d'historiographie nationale" (utg. af Kurth, Liège 1899 ff.). Se vidare Pirenne, "Bibliographie de l'histoire de Belgique" (2:a uppl., 1902).

Belgier. 1. (Belger) En af de tre hufvudstammarna uti Gallien på Cæsars tid. De innehade norra delen af detta land, mellan nedre Rhen, Seine, Marne och hafvet. Enligt Cæsar skulle de ha kommit österifrån öfver Rhen. Sedermera spridde de sig äfven till Britannien, dit konung Divitiacus utsträckte sitt välde någon tid före Cæsars ankomst. — Bland de många belgiska stammarna märkas de tappre bellovakerna (se d. o.), remerna, suessionerna m. fl. I förbund med remerna lyckades Cæsar 57 f. Kr. kufva de belgiska folken i Gallien, men ett häftigt uppror, 54—53 f. Kr., under anförande af eburonernas konung Ambiorix (se d. o.) hotade att alldeles förstöra romarnas nygrundade välde, och Cæsar måste använda all sin rådighet och kraft för att undertrycka resningen. År 52 f. Kr. deltogo belgiska stammar i Vercingetorix' uppror, men blefvo åter kufvade, 51 f. Kr. Under Augustus organiserades Cæsars galliska eröfringar; Britannien kufvades först på Claudius' tid. — De britanniske och de galliske belgierna voro i religion, språk och seder nära besläktade med öfriga keltiska folk i Gallien. Efter den romerska eröfringen blefvo de tämligen snart romaniserade. På folkvandringens tid dukade de britanniske belgierna under för angelsaxarna, de galliske för frankerna. Romanskt språk (franska) är dock ännu härskande i en stor del af det nuvarande Belgien, hvilket utgör en del af de gamle belgiernas område. S. F. H. (H. Sgn.)

2. Invånarna i det nuv. konungariket Belgien (se d. o.).

Belgiojoso [beldʃåjåså], Cristina, furstinna af B., f. markisinna Trivulzio, italiensk författarinna och patriot, f. 1808 i Milano, d. därstädes 1871. Ett olyckligt äktenskap med furst Emilio Barbiano-B., d. 1858) i förening med ett brinnande intresse för Italiens frihet kastade henne in i politiken. Efter 1830 års revolution begaf hon sig till Paris, där hennes salong blef en samlingsplats för världsstadens litterära och konstnärliga berömdheter. På 1840-talet uppsatte hon åtskilliga tidningar och tidskrifter, i hvilka hon själf skref, och utgaf anonymt *Essai sur la formation du dogme catholique* (1846). Hon återvände 1848 till Milano, som rest sig mot österrikarna, och utrustade på egen bekostnad en skara frivilliga. Radetzkys segrar gjorde henne dock snart landsflyktig, och hennes gods konfiskerades. Sedan Rom gifvit sig åt fransmännen, lämnade furstinnan B. Italien, företog rätt långväga resor och återvände, sedan hon lyckats återfå sina gods och landsförvisningsdomen upphäfts, öfver Italien till Paris (1856), där hon offentliggjorde några litterära verk: *Emina. Récits turco-asiatiques* (2 bd, 1856), *L'Asie Mineure et Syrie* (1858) och *Scènes de la vie turque* (s. å.) m. fl. Hon tog emellertid fortfarande den lifligaste del i politiken och var t. o. m. kompromitterad i Orsinis mordförsök mot Napoleon III (1858). 1859 genomreste hon Italien för att främja Cavours planer och uppsatte vid samma tid tidningen "Italia" (först i Milano, sedan i Turin). Efter 1860 deltog hon ej mer i det offentliga lifvet. Jfr Barbiera, "La principessa Belgiojoso" (Milano 1902).

Belgorod. Se Bjelgorod.

Belgrad (serb. *Beograd*, "hvita borgen", ung. *Nandor-Fejérvár*), befäst hufvudstad i Serbien, på högra stranden af Sava, vid dess inflöde i Donau, midt emot det ungerska Semlin. 73,229 inv. (1902), däraf endast 31,258 kvinnor. Fästningen har ett utmärkt läge i själfva vinkeln mellan Donau och Sava och skiljes från staden af parkanläggningar. Den består af öfre fästningen, med kommendantens, förut den turkiske pasjans, bostad, några kaserner, ett militärsjukhus och kasematter för några hundra straffångar, samt nedre fästningen, med kaserner och magasin. Samtliga befästningarna härstamma från prins Eugens tid och tillfredsställa icke nutida anspråk. I fästningen är Kara Mustafa, Wiens bekante belägrare, begrafven. Staden är indelad i sex rotar l. kvarter. Beläget vid den internationella järnvägen, som från Budapest går genom Balkanhalfön öfver Pirot till Konstantinopel och öfver Vranja till Saloniki, är B. landets förnämsta export- och importort och har äfven en liflig transitohandel mellan Österrike och Turkiet. Industrien är däremot obetydlig. Spårvägar och elektrisk belysning finnas. Utom en gammal kyrka i öfre fästningen har B. 6 grek.-katolska och en evangelisk kyrka, ett katolskt kapell, 2 synagogor och en liten moské. B. har ett universitet, *velika sjkola*, med tre fakulteter: en filosofisk, en juridisk och en teknisk, ett teologiskt seminarium samt 3 gymnasier. Det är säte för en grekisk metropolit. 5 km. s. v. om staden ligger det kungliga sommarresidenset Toptjider, med vackra parkanläggningar och en djurgård, där furst Mikael Obrenovitj mördades 1868. J. F. N.

B:s strategiskt viktiga läge har gifvit det en framskjuten plats i sydöstra Europas krigshistoria. Under den romerska tiden var det under namnet *Singidunum* hufvudkvarter för en legion. I medeltiden kändt under namnet *Alba græca*, bytte B. gång på gång härskare, tillhörde slutligen det serbiska riket, men afstods omkr. 1426 till konung Sigismund af Ungern. Det blef nu en af utposterna mot turkarna och motstod lyckligt upprepade angrepp, särskildt 1440 och 1456, sistnämnda år undsatt af Hunyady och Capistrano, men måste 1521 gifva sig åt Sulciman II. De kejserlige eröfrade det under Max Emanuel 1688, men det återtogs redan 1690 af Mustafa Köprili, och hertigens af Croy belägringsförsök 1693 misslyckades. Sommaren 1717 angripet af prins Eugen, måste det, sedan denne i slaget vid B. (16 aug.) fullständigt besegrat den turkiska undsättningshären under storvesiren Chalil pasja, kapitulera och afstods genom freden i Pozarevac (1718) till Österrike. Genom freden i B. (1 och 18 sept. 1739), som ändade Rysslands och Österrikes 1736 och 1737 påbörjade krig mot Turkiet, måste Österrike emellertid återlämna allt hvad det 1718 vunnit i Serbien, Bosnien och Valakiet, alltså äfven B. År 1789 måste B. åter gifva sig till österrikarna under Laudon, men återlämnades redan genom freden i Sistova 1791. Under det serbiska frihetskriget i början af 1800-talet togs B. af insurgenterna 1806, men besattes åter 1813 af turkarna, och dessa behöllo rätten att hålla fästningen besatt, äfven sedan Serbiens ställning som självständig stat blifvit erkänd. Ännu 1862 blef staden bombarderad från fästningen, och först 1867 förmåddes Turkiet på diplomatisk väg att afstå från sin garnisonsrätt. (H. B—n.)

Belgravia [belgrei'viə], södra delen af Westend i London, ö. om Chelsea, med ståtliga, först under de senare årtiondena byggda gator och torg. 55,812 inv. (1901).

Beliāl (hebr.), eg. Belijaal (sannolikt: "onyttighet", "fördärf"), är i gamla testamentet appellativ: Belials man, barn etc. = fördärfliga människor. I den senare judiska litteraturen, där ordet vanligen uppträder under formen *Beliar*, blir det beteckning för den mot Gud fientlige anden = satan, djäfvulen (jfr 2 Kor. 6: 15: Kristus och Belial). E. S—e.

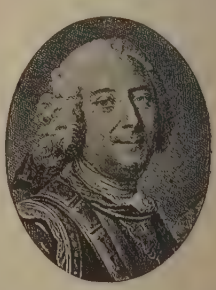

Bélidor [-dår], Bernard Forêt de, fransk ingenjör, f. 1698 i Katalonien, d. 1761 i Paris, deltog 1742—45 i den franska arméns alla fälttåg och bidrog väsentligen till eröfringen af Charleroi. B. blef 1758 direktor för arsenalen i Paris och strax därpå chef för minörbrigaden. Hans *Architecture hydraulique* (1737—53) intager ett framstående rum i vattenbyggnadskonstens historia.

Beliostrov. Se Bjelij ostrov.

Belisārius, berömd härförare i den östromerske kejsaren Justinianus I:s tjänst, föddes omkr. 500 i Germana i nuv. Serbien och innehade vid Justinianus' tronbestigning 528 ett befäl vid persiska gränsen. 530 blef han utnämnd till öfverfältherre (magister militum Orientis) och besegrade s. å. perserna vid

Dara, men led 531 ett nederlag vid Callinicum, hvilket föranledde hans återkallande till Konstantinopel. Där kufvade han 532 det farliga s. k. nika-upproret (se d. o.) och räddade därigenom Justinianus' vacklande tron. 533—534 intog B. det vandaliska riket (i Afrika) och förde dess siste konung, Gelimer, med sig, när han som triumfator intågade i Konstantinopel. När kort därpå krig utbröt mellan Justinianus och östgoterna, som innehade Italien och Sicilien, fick B. befälet öfver den kejserliga hären, intog först (535) Sicilien, gick därpå öfver till Italien samt eröfrade Neapel och Rom, hvilken senare stad han i mer än ett år (537—538) försvarade mot en öfverlägsen gotisk här under konung Vitiges' eget befäl. Äfven Ravenna föll (540) i Belisarius' händer. Omsider slöt då Vitiges med B. i Ravenna (s. å.) ett fördrag, enligt hvilket hela Italien såsom ett oberoende rike öfverlämnades åt den senare. Men B., som själf ej hyste några äregiriga planer, återvände till Konstantinopel med Vitiges som fånge och lämnade sin nya eröfring i kejsarens händer. De förbittrade östgoterna grepo då åter till vapen under en nyvald konung, Totila. B., som under tiden stridt mot perserna och därunder ådragit sig kejsarens onåd samt 542 hemkallats, sändes emellertid 544 åter till Italien. Där fann han den östromerska hären fullständigt demoraliserad. Likvisst, och ehuru han ej fick tillräckligt understöd, bibehöll han sig i fem år och lyckades till och med bemäktiga sig Rom; men då hans böner om verksammare bistånd hemifrån lämnades utan afseende, begärde och fick han 548 sitt afsked, hvarefter han lefde som privatman. Ännu en gång kom han i tillfälle att visa sin kejsare en stor tjänst, då han vintern 558—559 i spetsen för en i hast uppbådad landstorm segerrikt tillbakaslog ett anfall af bulgarerna, som ryckte fram mot Konstantinopel. En tid därefter (562) blef han falskeligen anklagad för deltagande i en sammansvärjning samt beröfvad friheten och sin egendom. Sedan han bevisat sin oskuld, frigafs han, men dog kort därefter, 565. — Senare skriftställare hafva på flerfaldigt sätt vanställt B:s historia. Bl. a. berättas det, att kejsaren lät blända honom och att B. sedan vandrade omkring som tiggare på Konstantinopels gator. Denna uppgift är fullkomligt ohistorisk och har ingen annan grund än det faktum, att B. upprepade gånger föll i onåd och ständigt var föremål för misstankar vid hofvet. B:s lefnad har varit ett älsklingsämne för skalder och konstnärer. Marmontel gjorde honom till hjälte i en roman, Rotrou i en tragedi, Donizetti i en opera; berömd är Gérards tafla "Den blinde Belisarius".

Litt.: Lord Mahon, "Life of Belisarius" (1848), Hodgkin, "Italy and her invaders" III—IV (1885 ff.), och Pflugk-Harttung, "Belisarius' vandalenkrieg" (i Sybels Hist. zeitschr. 1889). S. F. H.*

Bēlit, assyrisk gudinna, Assurs gemål, identifierad med Ištar. Se Assyrien, sp. 265.

Belize [beli's] l. Balize, hufvudstad i brittiska Honduras i Central-Amerika, i en sumptrakt, vid mynningen af en liknämnd flod. 9,113 inv., däribland omkr. 400 hvita. I närheten ligger fästet S:t George, som engelsmännen byggde på ballast, hvarigenom de kringgingo öfverenskommelsen med spanjorerna att ej bygga fästningar på landets jord.

Beljak, slovenska namnet på staden Villach, i österrikiska landskapet Kärnten.

Bēl-kapkapu, assyrisk härskare. Se Assyrien, sp. 255.

Bēl-kudur-uṣur, assyrisk konung. Se Assyrien, sp. 256.

Bell [be'l], Andrew, skotsk pedagog, f. 1753 i S:t Andrews, graduerades vid därvarande universitet, tillbragte därefter några år i Amerika och fick 1789 prästerlig anställning i Madras i Indien. Sistnämnda år tillika föreståndare för det militära barnhuset i Madras, utbildade han där efter en hinduisk idé den s. k. växelundervisningsmetoden. Efter hemkomsten till England beskref han denna i ett arbete, *An experiment in education* (1797, flera uppl.), som dock icke tilldrog sig någon allmännare uppmärksamhet. Enligt uppgift oberoende af B., började kväkaren Joseph Lancaster 1798 använda en liknande metod, och det uppseende han väckte föranledde B. att häfda sina anspråk såsom förste uppfinnare. Enär dissenters slöto sig till Lancaster, hvars skolor stodo öppna för alla kyrkosamfund, samlade sig episkopalkyrkans män i stället omkring B. och läto honom införa sin metod i den anglikanska kyrkans fattigskolor. B. verkade för metoden genom flera nya arbeten samt företog för att främja dess utbredning resor i Frankrike och Schweiz. Han dog 1832 i Cheltenham. I sitt testamente bestämde han, att en stor del af hans efterlämnade ansenliga förmögenhet skulle användas till upprättande af växelundervisningsskolor. Hans förtjänster om folkundervisningen ansågos så stora, att han på grund häraf begrofs i Westminster abbey. Se Southey, "Life of the rev. Andrew Bell" (1844). Jfr Lancaster (Joseph) och Växelundervisning. Frv Brg.

Bell [be'l]. 1. John B., skotsk kirurg och anatom, f. 1763, d. 1820, öppnade 1790 i Edinburgh en privat anatomisal och höll där mycket besökta föreläsningar. B. författade *System of the anatomy of the human body* (1793—98, 6:e uppl. 1834), *Discourses on the nature and cure of wounds* (1793—95) och *Principles of surgery* (1801 och 1826—28). Dessa arbeten äfvensom det stora anatomiska planschverket *Illustrating of the anatomy of the human body* (1794—1804) ställa B. i främsta ledet af hans samtids anatomer.

2. Charles B., den förres broder, skotsk kirurg, anatom och fysiolog, f. 1774, d. 1842 som professor i Edinburgh, var icke allenast en skicklig praktisk kirurg och anatom, utan äfven en framstående författare. Bland hans arbeten må nämnas *System of operative surgery* (1807—09 och 1814), *Surgical observations* (1816—17), *The hand, its mechanism and vital endowments* (i "Bridgewater treatises", 1834; 7:e uppl. 1865; öfversatt på svenska under titeln "Handen, hennes sammansättning och förrättningar, betraktade såsom bevis för en gudomlig plan", 1842), *The anatomy and philosophy of expression as connected with the fine arts* (1844, 6:e uppl. 1872) m. fl. Det uppgifves att B. varit den förste, som uppvisat att de främre ryggmärgsrötterna innehålla endast motoriska nerver och de bakre endast sensibla nerver, och lagen härom har därför allmänt betecknats såsom den *bellska lagen*. Emellertid var icke B., utan Fr. Magendie den verklige upptäckaren af ifrågavarande sakförhållande, ehuru B. i en 1821 utgifven skrift med orätt tilldelade sig äran af denna upptäckt. R. T—dt.

Bell [be'l], Thomas, engelsk zoolog, f. 1792, d. 1880, utnämndes 1832 till professor vid "King's college" i London, var 1848—53 sekreterare i "Royal society" och fungerade såsom ordförande i "Linnean society" under åren 1853—61. Han har i väsentlig mån bidragit till kännedomen om Storbritanniens djurvärld. Bland hans skrifter må nämnas *Natural history of the british quadrupeds* (1837—39; 2:a uppl. 1874), *Natural history of the british reptiles* (1849) och *Natural history of the british crustacea* (1853).

Bell [be'l], Robert, engelsk författare, f. 1800 i Irland, kom 1828 till London, där han vardt utgifvare af den politisk-skönlitterära veckotidningen "Atlas" och 1838 i förening med Bulwer och Lardner uppsatte tidskriften "Monthly chronicle", hvars egare han blef, samt slutligen öfvertog ledningen af "Home news". Död 1867. Han författade flere historiska verk, såsom *History of Russia* (1836—38), samt åtskilliga lustspel, romaner och biografiska verk. Dessutom utgaf han en ypperlig, högt skattad "Annotated edition of the british poets" (24 bd, 1854—57, 2:a uppl. i 29 bd 1866—70) samt de engelska antologierna "Ancient poems, ballads, and songs of the peasantry of England" (1857), "Golden leaves" (1863; ny uppl. 1872) och "Early ballads" (1864; ny uppl. 1877).

Bell [be'l], John, engelsk bildhuggare, f. 1811, d. 1895, utförde i början poctiska bilder, alster af fantasien. Men sedermera erhöll han beställning för parlamentshuset på bildstoder af *lord Falkland* och *sir Robert Walpole*, och strax därpå fick han uppdrag att modellera Wellington-monumentet i Guildhall med kolossala figurer af *Fred* och *Krig*. Han har också utfört en marmorstaty af *Vetenskapen i vapen* för Woolwich och gruppen *Förenta staterna* på Albert-monumentet i Hyde park. Ett af hans bästa arbeten är minnesmärket för de i Krimkriget deltagande gardesregementena (på Waterloo-platsen). Äfven må nämnas en stod af *lord Clarendon* (i utrikesministeriet).

Bell [be'l], Sir Isaac Lowthian, engelsk metallurg, f. 1816 i Newcastle, erhöll sin första uppfostran i Bruces skola i samma stad. Hans studier fullföljdes, förutom vid tyska och danska högskolor, hufvudsakligen vid universitetet i Edinburgh och vid Sorbonne i Paris. Efter fullbordade studier grundlade han "Clarence iron-works" vid Tees, ett af de största järnverken vid denna flod, och han utvecklade detta i samband med bearbetandet af stora stenkols- och järngrufvor. Lifligt sysselsatt med dessa stora företag, hade han dock tid öfrig till omfattande studier och undersökningar, hvilkas resultat frikostigt meddelats de olika ingenjörsföreningar, af hvilka han är medlem. Bland de föreningar, hvilka haft fördelen af B:s ledamotskap, är "Iron and steel institute", hvars president han varit, "Institution of mechanical engineers", "Society of chemical industry" m. fl. B. adlades 1885 såsom erkänsla för hans förtjänster inom vetenskap och industri. Förutom en mängd bidrag till den tekniska pressen, har han publicerat bl. a. *Chemical phenomena of iron smelting* (1872) och *Principles of the manufacture of iron and steel* (1884). G. D.

Bell [be'l], Acton B., Currer B. och Ellis B., systrarna Brontës pseudonymer. Se Brontë.

Bell [be'l]. 1. Alexander Melville B., skotsk fonetiker, f. 1 mars 1819 i Edinburgh, son af Alexander B., språklärare i London och författare af några ortoepiska arbeten. Han verkade som lärare i uttal (ortoepi) vid Edinburghs universitet samt (efter 1865) i New college och University college i London. 1879 flyttade han öfver till Canada, där han verkade i liknande egenskap vid Queen's college i Kingston. Sedan 1881 är han bosatt i Washington. Mest berömd är B. genom sitt ljudsystem, kalladt *visible speech*. Genom detta har han i hög grad tjänat den praktiska döfstumundervisningen, i det han konstruerat en universell ljudskrift, som för hvarje ljud betecknar talorganens ställning och funktioner, så att man af tecknen kan återge t. o. m. okända ljud. Men han har också bildat epok inom den vetenskapliga fonetiken, i det han grundlagt det enda hållbara systemet för dess indelning. B:s 1867 framställda genetiska system grundar sig uteslutande på en analys af artikulationsställningarna utan hänsyn till den subjektiva klangeffekten. Framför allt för vokalerna är B:s system det för den noggrant vetenskapliga analysen bästa eller rent af enda användbara. Det har undergått modifikationer och förbättringar genom Sweet, J. Storm och A. J. Ellis (jfr Vokal). B. har också uppfunnit en fonautograf, som visat sig nyttig vid döfstumundervisningen. Han har vidare uppställt ett stenografiskt system, byggdt på fonografiska principer, i arbetet *Stenophonography* (1852) och andra stenografien egnade smärre skrifter. B:s arbeten utom det redan nämnda äro bl. a. *The art of reading* (1845), *A new elucidation of the principles of speech and elocution* (1849), *Letters and sounds: an introduction to english reading on an entirely new plan* (1855), *The elocutionary manual, the principles of articulation and orthoepy* (3:e uppl. 1860), *The principles of speech and vocal physiology* (2:a uppl. 1865), *Visible speech: a new fact demonstrated* (1865), *Emphasized liturgy* (1866), *Visible speech: the science of universal alphabetics* (1867), *English visible speech for the million* (1868), *Universal linewriting and stenophonography* (1869), *Explanatory lecture on visible speech, universal alphabetics* etc. (1870), *The standard elocutionist* (2:a uppl. 1871; ny uppl. 1879 i förening med D. C. Bell), *Faults of speech: selfinstructor and teacher's manual* (3:e uppl. 1889), *Sounds and their relations: a complete manual of universal alphabetics* (1881; 2:a uppl. 1882), *Visible speechreader for the nursery and primary school* (1883), *Essays and postscripts on elocution* (1886), *Worlds-English: the universal language* (1888), *A popular manual of vocal physiology and visible speech* (1889), *Speech reading and articulation teaching* (1890), *Popular shorthand* (1892). Fullständig bibliografi finnes införd uti "Second summer meeting of the American association to promote the teaching of speech to the deaf" (1892). K. F. J.

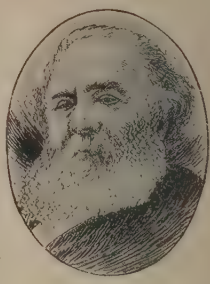

2. Alexander Graham B., den förres son, amerikansk fysiolog, fysiker, telefonens uppfinnare,

3 mars 1847 i Edinburgh, studerade vid skola
n universitet i denna stad, utvandrade 1870 till

Canada och blef professor i talorganens fysiologi i Boston. Sedan 1872 sysslade han med problemet att öfverföra ljud på afstånd med elektricitetens tillhjälp och konstruerade för detta ändamål telefonen (se d. o.), hvilken patenterades 6 april 1875. Utom denna det nittonde århundradets kanske märkligaste uppfinning har B. gjort flere andra, exempelvis fotofonen (1880, tills.
ed Tainter). 1902 blef B. hedersdoktor i S:t
ndrews. S. A—s.

Be'lla, Stefano della, italiensk tecknare
n utmärkt etsare, i synnerhet af små, karaktärlla figurbilder, f. 1610 i Florens, d. där 1664, elev
Giov. Batt. Vanni; verksam i Rom, Paris och
orens. Han imiterade och kopierade flera äldre
nstnärer, särskildt J. Callot så troget, att hans
ckningar, ehuru betydligt svagare, ända tills helt
ligen gått under dennes namn (jfr uppsats af O.
vertin i Zeitschr. f. bild. kunst 1904). (O. G—g.)

Bella'c, arrondissemangshufvudstad i franska deart. Haute-Vienne, 37 km. n. v. om Limoges.
834 inv. (1901). B. har flera fabriker och liflig
ndel med trä, vin och kastanjer. I närheten
nes ett minnesmärke från druidernas tid.

Belladonna, *bot. farm. Atropa Belladonna* L.
en till fam. *Solanaceæ* hörande, tämligen högväxt,

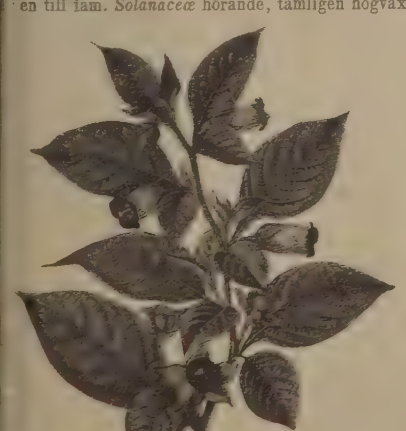

stan busklik ört, som förekommer i södra och melrsta Europa, helst å något skuggiga bergsluttningar.
n har mångårig, ganska grof, grenig, såsom yngre
tg. såsom äldre mera träaktig rot, från hvilken
re upprätta, ofta gaffelgreniga, sparsamt körtelriga stjälkar skjuta upp. Bladen äro ovala eller äggrunda, afsmalnande mot skaftet, för blotta ögat i regel hårlösa. I juni—augusti utvecklar belladonnaväxten sina blommor, som sitta ensamma i bladvinklarna. Den klockformiga blomkronans bräm är vid basen smutsigt gult, men för öfrigt af en dyster violettbrun färg. Frukten är ett något nedtryckt, klotrundt, svart, glänsande, saftigt bär, med många frön i två rum.

Roten och bladen af denna växt (*radix et folium Belladonnæ*) beredas till läkemedel. De senare äro upptagna i den svenska farmakopén. Belladonnabladen skola insamlas från den blommande växten, försiktigt torkas och likasom roten väl förvaras. Af bladen beredes ett extrakt, hvilket verkar som atropinet (drogens verksamma beståndsdel), ehuru med mindre styrka. Extraktet verkar lugnande och krampstillande. Belladonna-bladen användas äfven till rökning mot bröstkramp (astma). — Man uppgifver, att namnet belladonna, som ordagrant betyder "skön kvinna", skall hafva uppkommit däraf, att kvinnorna i forna tider begagnade denna växt för att göra pupillerna stora, hvarigenom ögonen få en mörk glans, som förhöjer deras skönhet. Belladonna-drogerna äro genom atropinet ganska starkt giftiga, och man har flere bevis på att barn, som ätit belladonna-bär, dödats genom bärens atropinhalt. Äfven hos äldre hafva förgiftningsfall genom bären inträffat. Om förgiftning med Belladonna se Atropin. O. T. S.*

Belladonnin, *kem. farm.*, en i belladonna-drog förekommande alkaloid. Den anses bestå af belladonninsyre-tropin, är alltså ur kemisk synpunkt besläktad med atropin (se d. o.), som utgöres af tropasyradt tropin.

Bellagio [-a'dʃå], köping i italienska prov. Como, på en udde mellan Como-sjöns bägge södra grenar. 3,536 inv. (1901). Bekant för sin naturskönhet och för de präktiga villor, som äro belägna där omkring.

Bellaigue [bällåg], Camille, fransk musikskriftställare, f. 1858 i Paris, har sedan 1885 varit musikreferent i "Revue des deux mondes" och är äfven medarbetare i "Le temps". Han har utgifvit *Un siècle de musique française* (1887), *Impressions musicales et littéraires* (1900) m. m. A. L.

Bellaire [belɛ̈'ə], stad i nordamerikanska staten Ohio, vid Ohio, 7 km. nedanför Wheeling. 9,912 inv. (1900). Glasbruk och smidesverkstäder.

Bellamy [be'llamej], Jakob, holländsk skald, f. 1757, d. 1786, var jämte van Alphen den nationella holländska poesiens återställare samt häfdade känslans och inbillningens rätt mot det klassiska regeltvånget. Den rörande, poetiska berättelsen *Roosje* intager främsta rummet bland hans dikter, hvilka föreligga samlade af Loosjes (3:e uppl. 1842).

Bellamy [be'ləmi], Edward, nordamerikansk skriftställare, f. 1850 i Chicopee Falls, Massachusetts, d. 1898 därst., studerade juridik i New York och vid tyska universitet, hvarefter han egnade sig åt tidningsmannayrket i sitt hemland. Ofantligt stort uppseende väckte B. med sin socialistiska framtidsroman *Looking backward 2000—1887* (1888; "En återblick", 1889, ny uppl. 1901), afsedd att företeckna dragen af den kommande sociala och industriella utvecklingen, åtminstone hvad Amerika vidkommer. Denna utopistiska bok upplades i mer än 500.000 ex. i Amerika och öfversattes till en mängd språk. Föreningar bildades flerstädes i Amerika för

att söka bidraga till förverkligande af B:s idéer om egendomens ”nationalisering” och om den fria konkurrensens ersättande med en socialistisk ledning af produktion och distribution. Själf utvecklade han dem vidare i *Equality* (1897). Han skref äfven rent novellistiska arbeten.

Bellangé [bällãʃē′], Hippolyte, fransk bataljmålare, Gros' lärjunge, f. 1800, d. 1866, värderad för sina genrebilder ur soldatlifvet. Bland hans större arbeten äro *Slaget vid Wagram*, *Napoleons återkomst från Elba*, *Det gamla gardet vid Waterloo*, *Slaget vid Alma*.

Bellarmin (Bellarmīno), Robert, en af den romerska kyrkans berömdaste teologer, f. 1542 i Montepulciano i Toscana, d. 1621, ingick 1560 i jesuitorden och blef efter teologiska studier i Padova 1569 professor i Louvain, hvarifrån han 1576 kallades till Collegium romanum. Ur de föreläsningar han där höll framgick hans förnämsta verk: *Disputationes de controversiis christianæ fidei adversus hujus temporis hæreticos*, *I—III* (1586—93). Detta arbete är på det dogmatiska området ett motstycke till Baronius' ”Annales” på det kyrkohistoriska och förskaffade med ens sin författare rykte som den katolska kyrkans utmärktaste polemiker. B. blef 1592 rektor vid Collegium romanum, 1599 kardinal, 1602 ärkebiskop af Capua och var 1605 nära att blifva påfve. Under påfvemaktens strider mot Venezia och England uppträdde han med stridsskrifter i kurians tjänst. I en mot England riktad stridsskrift, *Tractatus de potestate summi pontificis in rebus temporalibus*, gjorde han sig till tolk för åsikter, som stå den moderna ultramontanismen nära. Hans år 1613 författade självbiografi har flera gånger utgifvits, senast af Döllinger och Reusch (Bonn 1887). T. H—r.

Bellarmino. Se Bellarmin.

Bellary [belä′ri] l. Balhari, Valahary. 1. Distrikt i brittisk-indiska presidentskapet Madras, genom floden Tungabhadra skildt från Haidarabad, har tillsammans med den lilla staten Sandur en areal af 15,291 kvkm. och 900,126 inv. (1901), däribland 85,770 muhammedaner och 5,283 kristna. De tala telugu- och kanaraspråken. Klimatet är hett, osundt och ytterligt torrt. Missväxt och däraf alstrad hungersnöd hemsöka tidtals landet; vid hungersnöden 1876—78 förlorade B. 380,000 inv. Hufvudprodukter äro spannmål, bomull, socker, olja och kryddor. Boskapsskötseln är ansenlig. Rätt liflig industri och betydande handel, som befrämjas genom två järnvägslinjer. I det stora hela består landet af torra slätter; af mineral finnas järn, koppar, bly, antimon, mangan, salt och salpeter. I östra delen ligger militärstationen Gooty med ett fort. — 2. Hufvudstaden B., vid en bibana till Bombay—Madras-järnvägen. 58,247 inv. (1901). Protestantisk och katolsk mission. Viktig militärstation (2,800 man). Många hindutempel och moskéer. I närheten ligger ruinstaden Bisnagur (se d. o.). J. F. N.

Bellas, stad och badort i portugis. distriktet Lissabon, 10 km. n. v. om Lissabon. 3,612 inv. (1900). Präktigt slott, villor, järnhaltiga mineralkällor. Därifrån utgår Lissabons berömda vattenledning.

Bella Vista (Bellavista), stad i argentinska provinsen Corrientes, vid Paraná, ångbåtsstation. Betydlig handel med trä, oranger, socker och tobak. Omkr. 3,000 inv.

Bellavi′tis, Giusto, grefve, italiensk matematiker, f. 1803 i Bassano, d. 1880 såsom professor i högre algebra och analytisk geometri vid Padovas universitet, uppfann 1832 ekvipollenskalkylen, ett på geometrisk addition och multiplikation grundadt förfaringssätt att lösa geometriska problem. B. författade läroböcker i sitt ämne.

Bellay [bälä], Joachim du, fransk skald, f. 1524, d. 1560, var en af medlemmarna i ”La pléiade française” och utgaf *Défense et illustration de la langue française* (1549), den ronsardska skolans program, som ogillar de gamla formerna för fransk poesi och uppställer de klassiske författarna som mönster. Hans dikter visa mer naturlighet än Ronsards.

Belle-Alliance [bälalliã′s], by i belgiska prov. Brabant, s. om Bruxelles. Efter B. benämna preussarna slaget vid Waterloo 18 juni 1815.

Belleau [bälå], Remy, fransk skald, f. 1528 i Nogent-le-Routrou, d. 1577 i Paris, var informator för hertig Karl af Lothringen och stod i vänskapsförhållande till Ronsard och Jodelle, i likhet med hvilka han tillhörde skaldegruppen Plejaden (se Franska litteraturen). B:s poetiska stil var smidig, flödande och mindre konstlad än hans fleste samtidas. Han riktade litteraturen med en för sin tid lyckad öfversättning af Anakreon (1556) och författade bl. a. diktverken *Petites inventions* (1557, med trogna skildringar af naturföremål), *La bergerie* (1572, den första franska herdedikt, i en redan alltför söt stil, på blandad vers och prosa), *Amours et échanges des pierres précieuses* (1576), som beskrifver ädelstenar och de vid dem knutna vidskepelserna, vidare det makaroniska poemet *Dictamen metrificum de bello huguenotico* och femaktskomedien *La reconnue* (på 8-stafvig rimmad vers). Hans arbeten utgåfvos i 2 bd 1578 och 1604 och i 3 bd 1867.

Belledonne. Se Beldonne.

Bellefors, socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 4,923 har. 950 inv. (1903). B. bildar med Ekeskog och Beateberg ett konsistoriellt pastorat i Skara stift, Södra Vadsbo kontrakt.

Bellegarde [bälga′rd]. 1. Stad i franska dep. Ain, vid Valserines förening med Rhône och vid järnvägen Mâcon—Genève, som där går öfver Valserine på en väldig viadukt. 3,066 inv. (1901). B. är utgångspunkt för flodfarten på Rhône, hvars mekaniska kraft drifver åtskilliga fabriker. — 2. En gränsfästning af andra rangen i franska dep. Pyrénées-Orientales, vid den stora väg, som leder från Perpignan genom Perthuspasset till staden Figueras i Katalonien. Den byggdes af Ludvig XIV 1679, underhölls länge, förföll sedan, men har i senare tid iståndsatts och förstärkts med flera i klippan insprängda batterier. B. eröfrades af spanjorerna 1674 och 1793, men återtogs af fransmännen 1675 och 1794. J. F. N. L. W:son M.

Bellegarde [bälga′rd], Heinrich, grefve von B., österrikisk militär och statsman, f. 1756 i Dresden, d. 1845 i Wien, trädde först i sachsisk, sedan

österrikisk tjänst, stred 1788 med utmärkelse mot rkarna och blef 1792 generalmajor. Sedan deltog n i de första fälttågen mot fransmännen, blef 96 fältmarskalk-löjtnant och afslöt 1797 jämte erveldt vapenstilleståndet i Judenburg och freds- eliminärerna i Leoben. Äfven i det andra koali- onskriget mot Frankrike var B.[s] verksam. 1806 ef han fältmarskalk, kämpade 1809 vid Aspern h Wagram, öfvertog på hösten 1813 befälet öfver n österrikiska hären i Italien, besegrade flere ngar Murat och afslöt (apr. 1814) en konvention ed vicekonungen Eugène. B. var 1806—08 samt 09—13 generalguvernör i Galizien samt utöfvade ter 1814 samma ämbete i Lombardiet och Venezien. 20—25 var B. president i krigshofrådet samt ats- och konferens-minister. Jfr K. v. Smola, Leben des feldmarschalls Heinrich, graf v. B." 847).

Belle-île [bälil], ö i Atlantiska oceanen, vid ankrikes västkust, tillhörande franska dep. Mor- han. 89,6 kvkm. 9,771 inv. (1901). B. är om- fvet af klippor, men i sitt inre rikt på fruktbart ker- och ängsland. Åkerbruk, boskapsskötsel, fiske ardeller) och saltberedning äro hufvudnäringarna. n innehades från 1658 af Ludvig XIV:s finans- tendent Fouquet, hvars sonson efter den bar nam- t grefve, sedan hertig, af Belleisle (se d. o.) samt 718 afstod den till kronan mot grefskapet Gisors. ufvudorten Le Palais har ett starkt citadell, som ta varit använd till statsfängelse. J. F. N.

Belleisle [bälil]. 1. Charles Louis Auguste Fouquet, hertig af B., pär och marskalk af Frankrike, f. 1684, d. 1761, utmärkte sig i spanska arföljdskriget och visade sig vid flera tillfällen såsom en skicklig diplomat. 1732 generallöjtnant, bidrog han väsentligt till den för Frankrike fördelaktiga freden i Wien 1735. Kardinal Fleury skänkte honom sitt fulla förtroende. Han blef guvernör öfver Metz och de tre lothringska biskopsstiften, hvilken befattning an bibehöll till sin död. Under österrikiska arföljdskriget intog B. Prag 1741, men måste, sedan Preussen slutit fred med Österrike, 1742 utrymma staden h verkställde midt igenom fiendens trupper ett ickligt återtåg till Eger. 1746 fick han befälet i talien och upphöjdes efter freden 1748 till hertig h pär. 1753 trädde han i spetsen för krigsförvalt- ngen, som han förestod till sin död. I Metz grund- de han en vetenskapsakademi. Jfr Belle-île. 2. Louis Charles Armand Fouquet, refve de B., den förres broder, bekant under namnet hevalier de B., utmärkte sig likaledes på agfältet och i diplomatien. Han stupade 1746 under t försök att inträngа i Piemonte.

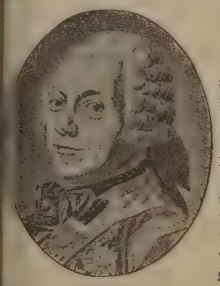

Belle isle. Se Belle isle-sundet.

Belle isle-sundet [be'l-ä'l-] skiljer Newfoundland ån Labrador. I dess norra del ligger den lilla, ngelsmännen tillhöriga ön Belle isle, där en vaktpost nes för att komma skeppsbrutna till hjälp.

Bellek [beli'k], stad i Irland. Se Ballina.

Be'llenz, stad i Schweiz. Se Bellinzona.

Bellermann, tyska musiklärde. 1. Johann Friedrich B., f. 1795, d. 1874, gymnasiedirektor i Berlin 1847—68, gjorde sig högt förtjänt om den antika musikhistorien genom sina skrifter *Die hymnen des Dionysios und Mesomedes* (1840), *Anonymi scriptio de musica* etc. (1841) och *Die tonleitern und musiknoten der griechen* (1847). — 2. Gottfried Heinrich B., den förres son, f. 1832, d. 1903, blef 1861 k. musikdirektor, 1866 musikprofessor vid universitetet i Berlin och 1875 medlem af akademien. Han har komponerat vokalmusik af flera slag, men blifvit mera ansedd genom sina skrifter *Die mensuralnoten und taktzeichen des 15. und 16. jahrhunderts* (1858) samt den på Fux' "Gradus ad parnassum" hvilande läroboken *Der kontrapunkt* (1862). A. L.

Bellermann, Ferdinand, tysk landskapsmålare, f. 1814, d. 1889, professor i Berlin, är mest bekant för sina norska berglandskap och sina "botaniskt korrekta" framställningar af Syd-Amerikas tropiska vegetation.

Bellerofon (grek. *Βελλεροφῶν* l. *Βελλεροφόντης*, lat. *Bellerŏphon, Bellerophō'ntes*), *grek. myt.*, son

Bellerofon och Pegasos (antik relief).

af Glaukos eller Poseidon, nödgades på grund af ett dråp fly från Korint till konung Proitos i Tiryns. Dennes maka Anteia (eller Sthenoboia) intogs af en brottslig kärlek till den fagre hjälteynglingen; och när han visade henne tillbaka, beskyllde hon honom inför sin make för att ha velat locka henne till otrohet. Då sände Proitos honom med en hopviken

tafla, full af dödsbringande tecken, till sin svärfader konung Iobates i Lykien. Af denne utsändes B. för att strida med det eldsprutande odjuret Chimaira, som han också med gudarnas bistånd nedlade, enligt en yngre sägen med hjälp af den vingade hästen Pegasos. Sedan han ytterligare lyckligt kämpat mot lykiernas nationalfiender solymerna och de krigiska amasonerna samt därtill på sin återfärd nedgjort ett antal tappra män, som hade lagt sig i bakhåll för honom, då insåg konungen, att han var af gudasläkt, och han gaf honom sin dotter till äkta samt en del af sitt rike. — I förening med Poseidon dyrkades B. i Korint. V. K.

Belle'rofon Montf., *paleont.*, ett i de paleozoiska formationerna ymnigt förekommande släkte af fissibranchiata snäckor. Skalet är symmetriskt, hopralladt i en plan spiral, hvars alla vindningar beröra hvarandra. Mynningens yttre läpp är i midten försedd med en inskärning, från hvilken en upphöjd list sträcker sig längs skalryggens midt. Flera arter finnas i Sveriges kambriumsilur. Formen fortlefver ända in i perm-tiden. A. Hng.

Bellerŏphon, *grek. myt.* Se Bellerofon.

Belleropho'ntes, *grek. myt.* Se Bellerofon.

Bellesa, en Evangeliska fosterlandsstiftelsens missionsstation i Hamasen, i nordligaste Abessinien. Upprättad 1890.

Belles lettres [bäl lättr], fr., skönlitteratur, vitterhet.

Belletri'st (af fr. *belles lettres*), vitterhetsidkare, skönlitterär författare.

Belletristik (jfr Belletrist), skönlitteratur.

Belletri'stisk (jfr Belletrist), som har afseende på skönlitteratur.

Belle'tti, Giovanni Battista, italiensk operasångare, f. omkr. 1812, medföljde bildhuggaren Byström till Stockholm, där han 1839 anställdes som premiärsångare vid k. teatern. Här blef han allmänt omtyckt för sin starka, böjliga stämma och sitt goda spel, särdeles i komiska partier, såsom *Dulcamara* och *Figaro*. Sedan han 1844 lämnade svenska scenen, har han sjungit på teatrar i Turin, Paris och London. Dödsår obekant. A. L.

Belleville [bälvi'll], stadsdel i Paris, hörande till 20:e arrondissementet. Den berömda kyrkogården Père-Lachaise är där belägen. 1871 utgjorde B. kommunardernas hufvudsäte.

Belleville [be'lvil]. 1. Stad i Illinois, 28 km. s. ö. om S:t Louis. Valsverk och fabriker. 17,484 inv. (1900). — 2. Stad i Ontario, där Moira utflyter i Ontariosjön, och vid järnvägen Montreal—Torento. Säte för det 1857 stiftade Albert-universitetet. Pappers- och träindustri. 9,117 inv. (1901). — 3. Stad i argentinska prov. Córdoba, vid järnvägen Rosario—Córdoba. Omkr. 3,700 inv.

Bellevilles ångpanna [bälvi'lls]. Se Ångpanna.

Bellevue [bälvÿ], fr., "vacker utsikt", förekommer, liksom det motsvarande italienska ordet Belvedere, ofta som benämning på lustslott och villor. Mest bekanta af dessa äro: Bellevue vid Seine, i närheten af Paris, byggdt och inredt af madame Pompadour med den största prakt, men ofullbordadt; och Bellevue vid Sedan, där 2 sept. 1870 den franska härens kapitulation undertecknades. Ett Bellevue utanför Roslagstull i Stockholm, inköpt för kronans räkning af Gustaf III, användes ofta till sommarnöje såväl af denne konung som af Karl XV. Från början af 1830-talet var egendomen en af de platser, där man i Sverige sökte införa silkesodlingen (jfr Silkesodling). I febr. 1904 öppnades där, under ledning af Stockholms stads barnavårdsnämnd, ett tillfälligt hem för vanvårdade barn.

Belley [bälä], stad i franska dep. Ain, s. ö. om Bourg, vid Lyon-järnvägen, 278 m. ö. h. 5,476 inv. (1901). Säte för en biskop, som fordom hade titeln "furste af det heliga romerska riket".

Be'lli, Giuseppe Gioachino, det romerska folklifvets skald, f. 1791, d. 1863, har skrifvit mer än två tusen sonetter i den romerska munarten.

Belliard [-är], Augustin Daniel, grefve de B., fransk militär, f. 1769, ingick vid franska revolutionens början som frivillig i armén och utmärkte sig i Belgien såsom generaladjutant under Dumouriez, men blef vid dennes störtande häktad och därpå afskedad. Sedan begynte han åter som simpel soldat och tjänade sig snart upp till sin förra post. Han deltog i det italienska fälttåget och blef på slagfältet vid Arcole 1796 utnämnd till brigadgeneral. Sedermera följde han med på expeditionen till Egypten och blef efter Kairos intagande guvernör därstädes samt divisionsgeneral. 1805 var han Murats generalstabschef, innehade 1806—07 i Preussen och Polen en framstående plats i stora armén samt bragte prins Hohenlohes kår till kapitulation. 1808 begaf sig B. med Napoleon till Spanien och blef guvernör i Madrid. 1812 var han med i Ryssland och bevistade 1813 drabbningarna vid Dresden och Leipzig, 1814 underkastade han sig Ludvig XVIII och blef af denne utnämnd till pär. Efter Napoleons återkomst från Elba slöt han sig åter till denne och blef som sändebud skickad till Murat i Neapel, men kom för sent för att godtgöra Murats fel. Efter Napoleons slutliga fall utströks han därför ur pärslistan, men återupptogs 1819. Under restaurationen hörde B. till dem, som fruktlöst bekämpade hofvets reaktion. 1830 förklarade han sig för Ludvig Filip, som 1831 gjorde honom till sändebud i Bruxelles, där han förvärfvade sig stor förtjänst om Belgiens nya statsskick. Han dog 1832 i Bruxelles, där belgierna sedan upprest en minnesvård åt honom. Hans memoarer utgåfvos af Vinet (3 bd, 1842).

Bellincioni [bellintjâni], Gemma, italiensk sångerska, f. 1864 i Monza, har gjort sig ett namn som en ovanligt mångsidig och träffsäker framställarinna af olikartade operapartier, framför allt inom den s. k. veristiska genren, såsom *Santuzza* i "På Sicilien", *Susel* i "Vännen Fritz", *Rosella* i Toscas "O santa Lucia" m. fl. A. L.

Be'lling, Wilhelm Sebastian von, preussisk kavallerigeneral, f. 1719, d. 1779, stred med utmärkelse i de båda schlesiska krigen och under 1757 års fälttåg, blef 1758 chef för ett nyupprättadt husarregemente och ställdes med en ringa styrka mot svenskarna i Pommern, mot hvilka han vanligen hade framgång, men 1762 förlorade bataljen vid Neu-Kahlden. Genom B. blef Blücher, hvilken som svensk kornett 1760 tillfångatogs i Mecklenburg, öfvertalad att ingå i preussisk tjänst.

Be'llinghaüsen, tysk skald. Se Münch-Bellinghausen.

Be'llingshaüsen, Thaddej Thadejevitj, rysk sjöfarande och upptäcktsresande, f. 1779 på Ösel. Efter att ha deltagit i den första ryska jord-

omseglingen 1803—06, blef han 1819 chef för en af två ryska fartyg bestående expedition, som under nya år gjorde viktiga upptäckter i australiska farvatten och hann till den sydligaste breddgrad (69°), som dittills uppnåtts. Flera missuppfattningar från Cookes världsomseglingen blefvo därvid beriktigade. Hans observationer samlades i en numera mycket sällsynt bok, som trycktes i Petersburg 1831. Efter hemkomsten blef B. konteramiral, divisionschef i baltiska flottan och militärguvernör i Kronstadt, där han dog 26 jan. 1852. A—d J.

Bellini, veneziansk målarsläkt. 1. Jacopo B., f. omkr. 1400 i Venezia, d. där 1470 l. 1471, gjorde sig till den berömde målaren Gentile da Fabriano, när denne var sysselsatt i Dogepalatset, och följde honom 1421 till Florens, där B. var hans medhjälpare under flera år, troligen ända fram till 1450, hvilket årtal han jämte sitt namn inskrifvit i en skissbok (nu i British museum), innehållande goda intyg om hans konstnärliga begåfning. Han hade då verkstad i Venezia, men flyttade vid midten af århundradet till Padova, hvarigenom han kom i beröring med Donatello och under inflytande af den stränga padovanska skolan, främst genom sin måg Mantegna, hvilket hade stor betydelse för sönernas utveckling. Af hans arbeten, som äro fåtaliga, må nämnas en liten *Madonna* (i Venezias akademi), ett stort *Krucifix* (i Veronas pinakotek) samt halft förstörda fresker i S. Zaccaria (1442), alla ungefär jämförliga med den äldre Murano-skolans verk samt med sina tunga och fula figurer påminnande om de äldre padovanske målarna, utan att ega deras plastiska energi.

2. Gentile B., den föregåendes son, f. omkr. 1427, d. 1507, vistades med sin far en längre tid i Padova, hvilket också skönjes på hans ungdomsverk, två orgelflyglar med fyra helgon i stor skala (1464, nu i gången från S. Marco till Dogepalatset), padovanskt plastiska, sedda perspektiviskt nedifrån, men klumpiga. Vidare *S. Giustiniano*, tillbedd af änglar och munkar, en enkel och duktig karaktärfigur (1465, i akademien), samt ett och annat porträtt, främst af sultan Muhammed II, måladt i Konstantinopel 1480 (nu i enskild samling i Venezia). Hans mognaste verk tillhöra hans ålderdom, då han tillsammans med sin bror i Dogepalatset målade stora bilder ur *Venezias strider med kejsar Fredrik Barbarossa*. Dessa republikens storhet förhärligande framställningar, förstörda genom eldsvåda 1577, gåfvo upphofvet till historiemåleriet. Men i behåll är en annan följd af bilder ur det heliga korsets historia. Egendomligt för dessa taflor är för öfrigt, att handlingen förlägges till 1400-talets Venezia, hvaraf det lätt berättande föredraget ger en liflig bild, framställd i kraftig och rik kolorit och med klart solljus, som skänker de utomordentligt figurrika bilderna, ehuru de sakna hufvudhandling, verklig enhet och sammansmältning. Därjämte äro både linje- och luftperspektiv mästerligt behandlade. Bland hans lärjungar var Vittore Carpaccio den främste.

3. Giovanni B. (Gianbellini), den föregåendes broder, f. omkr. 1428, d. 1516, danad i samma skola som denne, lade mer an på karakteristik af det enskilda och på fulländad koloristisk verkan, en sträfvan, som visar sig redan i en följd af bilder från ungdomstiden, som därjämte förråda inflytande från svågern Mantegna. Sådana äro *Kristi förklaring* och *Kristus på korset* med Maria och Johannes (bägge i Museo Correr) samt flera framställningar af *Pietà* i Bergamo, Dogepalatset, Rimini, Galleria Poldi och Brera i Milano, den sista bäst. Dessutom har mästaren mycket ofta upprepat *Madonnan med Kristusbarnet*, hvari han utbildat sin härliga madonnatyp: så tre olika i akademien, en i Brera, en i Bergamo, en i Treviso, flere olika i Londons nationalgalleri och i Berlins museum. Nästan alla äro utförda i tempera, med stor lyskraft i koloriten och fint spel i ljuset, i synnerhet i landskapet. Strax efter Antonello da Messinas uppträdande i Venezia, omkr. 1473, började B. sina försök i den nya tekniken, och redan 1475 hade han drifvit fulländningen i denna därhän, att han kunde alstra ett sådant härligt verk som *Marias kröning* (i S. Francesco i Pesaro). Sedan följde den stora altartaflan med *Madonnan mellan sex helgon* (1479, nu i akademien) jämte flera tronande madonnor i S. Zaccaria och S. Francesco della Vigna. Särskildt att iakttaga är den gruppering, som där af B. användes. Han sammansluter figurerna inom en nisch eller i en öppen pelarhall till hvad man kallar en "Santa conversazione" (ett "heligt samtal"), där figurerna stå tillsammans utan tillbedjan eller andakt, blott i lycklig samvaro, hvilket förlänar dem ett öfver det mänskliga upphöjdt uttryck; därtill kommer slutligen också merendels på tronens trappsteg en liten musikängel med luta eller viola såsom yttre symbol för detta i sann mening musikaliska innehåll. En af hans härligaste altartaflor af denna art var den *Tronande madonnan* i S. Giovanni e Paolo, som förstördes 1867 vid en eldsvåda i kyrkans sakristia. Utmärkt för sin glödande ton är framför alla en annan tronande madonna i kyrkan Frari, som för öfrigt är insatt i det yppersta ramverk i hela Venezia. — B. var också, liksom alla stora konstnärer i Italien, framstående såsom porträttmålare, men antalet af hans ännu bevarade porträtt är icke stort. En profilbild af dogen Giovanni Mocenigo (1478—85) finnes i Mus. Correr i Venezia; bröstbild af dogen Leonardo Loredano (1501—21) i Londons nationalgalleri; ett mansporträtt i Uffizi (Florens) och ett på Capitoliumgalleriet i Rom kallas båda med orätt självporträtt. — På gamla dagar vände sig B. äfven till ämnen från den klassiska forntiden, med hvilka han förr icke sysselsatt sig. Hit hör en *Backanal*, framställande Merkurius med satyrer och nymfer samt Silenus på sin åsna (1514), utförd för hertig Alfonso af Ferrara, nu hos hertigen af Northumberland i England, samt en halffigur i kroppsstorlek af *Venus med spegeln* (nu i kejserliga museum i Wien). B. hör till ungrenässansens älskvärdaste målsmän i Italien, utmärkt ej blott för sin ypperliga teknik, utan för den ädla karaktär och den själfullhet, som han förstod att inlägga i sina anspråkslösa, enkla, ingalunda svärmiska, men dock poetiska figurer, framför allt madonnor, uppfyllda af en egendomlig, oskuldsfull skönhet. Från honom utgår den venezianska målar-

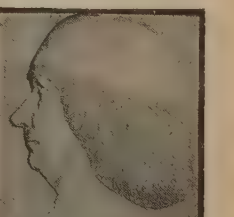

skolans storhet under högrenässansens århundrade. — Bland hans många lärjungar märkas Giorgione och Tizian. C. R. N. (O. G—g.)

Bellini, Lorenzo, italiensk läkare, f. 1643 i Florens, blef 1663 professor i filosofi och teoretisk medicin i Pisa, men flyttades redan s. å. till professuren i anatomi därsammastädes. 1693 tog han afsked från detta ämbete och bosatte sig i Florens såsom praktiserande läkare, blef lifmedikus hos storhertig Cosimo III af Toscana och dog 1704. — Redan vid 19 års ålder utgaf B. sin berömda bok *Excercitatio de structura et usu renum* (1662), hvari han visar, att njuren väsentligen är ett konglomerat af kanaler. Dessutom offentliggjorde han flere andra arbeten, som samlade utkommo 1708 (ny uppl. 1747). B. var äfven skald. R. T—dt.

Bellini, Vincenzo, italiensk operakomponist, f. 1801 i Catania på Sicilien, studerade för Tritto och Zingarelli. Redan hans tvenne första operor väckte uppseende, och den tredje, *Il pirata* (1827), gjorde sin rund genom hela Italien. Raskt följde sedan *La straniera* (1829, "Den okända"), *I Capuleti ed i Montecchi* (1830), *La somnambula* (s. å., "Sömngångerskan"), *Norma* (1831) och *Beatrice di Tenda* (1833), hvilka snart tjusade hela Europa. 1833 företog B. en resa till London och Paris, och 1834 skref han för sistnämnda stad *I puritani* ("Puritanerna") — en opera, som berättigade till ytterligare stora förväntningar, hvilka likväl gäckades genom tonsättarens tidiga död, 1835. — Af alla Rossinis efterföljare är B. den mest originelle, ehuru ingalunda den mångsidigaste — snarare är han något enformig i sin elegiska sentimentalitet —, men det är likväl karaktär i denna enformighet: smärtans vällust och tränsjukans månskenssvärmeri hafva få besjungit med samma mästerskap, och ur hans melodier andas den sicilianska herdevisans milda melankoli. B. saknar egentlig dramatisk kraft och enhet, och han gynnar solosången på ensemblens och orkesterns bekostnad, hvarvid likväl bör ihågkommas, att han skref sina flesta partier för bestämda sångarindividualiteter, såsom Giuditta Pasta och Rubini. "I puritani" röjer spår af hans studium af den franska musiken samt utmärker sig för en något fastare hållning och rikare instrumentation. B:s mästerverk torde dock vara "Norma", där Romanis text lämnade hans egendomliga genius fritt spelrum. — I Stockholm äro uppförda: "Den okända" (1841), "Norma" (s. å.), "Sömngångerskan" (1843), "Puritanerna" (1851) samt (på italienska af Gallis trupp 1848—49) "Beatrice di Tenda". — Biografier öfver B. hafva utgifvits af Pougin (1868), Florimo (1885), Amore (1892—94) m. fl. Ett ståtligt monument öfver honom är rest i Catania. A. L.

Bellinus, Olaus Stephani, biskop, var son af Stephanus Andreæ, pastor i Bälinge i Arkestiftet. Huruvida namnet B. är bildadt af Bälinge (skrefs då Belingh) eller, såsom Herweghr uppgifver, af det ställe, där han säges vara född, Krigsta gård (krig = lat. *bellum*) i Lundby socken i närheten af Västerås, torde vara svårt att afgöra. I aug. 1562 immatrikulerades "Olaus Stephani Swecus" vid Rostocks universitet. Bland svenska bref, uppsnappade af danskar under krigsåret 1564, nu förvarade i danska riksarkivet, finnas tvenne till herr Stephan, det ena från sonen Olaus, det andra från dennes dåv. mentor, Petrus Jonæ. Att döma af dessa bref var B. då säkerligen en ung man, hvarför den först efter midten af 18:e årh. uppdykande, ännu för Rhyzelius alldeles okända uppgiften, att B. vid sin död skulle varit i sitt 104:e år, näppeligen kan vara riktig. (Den stöder sig på en inskription å hans porträtt. Huru denna uppstått, torde vara svårt att säga. Men nog framställer porträttet själft, som skall ha tagits år 1588, snarare en femtioåring än en sjuttioåring.) Efter återkomsten till Sverige blef B. hofpredikant hos Johan III, 1570 pastor i Ockelbo, 1581 i Gäfle och 1589 biskop i Västerås. Vid konung Johans likfärd predikade B. i slottskapellet. Liturgien hade han underskrifvit 1577, men ingick med sitt stifts prästerskap i sept. 1592 till konungen med en böneskrift om befrielse därifrån. Denna redan under konungens lifstid skedda återkallelse åberopar han ock i den afbön, han med sina präster, i likhet med andra, som underskrifvit liturgien, gjorde 6 mars 1593 vid Uppsala möte, beklagande, att han blifvit bedragen af de förklaringar, som afgifvits af liturgisterna. Vid nämnda möte intog han för öfrigt en framskjuten plats. På ett förberedande sammanträde 26 febr. höll han en oration om de ärenden, som skulle behandlas vid mötet, och manade prästerskapet till att behandla dem i vänlighet och broderlighet. Han skall ha varit den, som jämte biskopen i Åbo och några präster, till hertig Karls stora förtret, genomdref infogandet af ordet "calvinister" i mötesbeslutet. Konung Sigismunds önskan att bli krönt af B. blef ej uppfylld. Under striden mellan Sigismund och Karl sökte B. lojalt styra mellan Scylla och Charybdis. Men 1606 bröt stormen lös. Den hemlige papisten Borlangius, som anländt från Danzig hösten 1605, och som invecklades i Petrus Petrosas sak, hade vid vintertiden funnit härbärge i Västerås biskopsgård och där hört biskopen beklaga den oratt, som tillfogats Sigismund. Nu framdrogs också B:s förhållande under den liturgiska striden och vid Sigismunds ankomst 1598. Ehuru han betygade sin oskuld, blef han utan rannsakning skild från sitt ämbete genom ett kungl. bref 8 sept. 1606 på grund af "den ostadighet, som hafver funnits hos M. Olof Stephani". År 1608 blef han återinsatt i sitt ämbete, hvilket han bibehöll till sin död, 1618 (eller 1619). Se uppsats af O. Ahnfelt i Hist. tidskr. 1901. O. Aft.

Bellinzóna, ty. *Bellenz*, hufvudstad i schweiziska kantonen Ticino, vid floden Ticino. 4,956 inv. (1900), mest italienare. Staden, som ligger 222 m. ö. h., är af stor militärisk vikt, då den å ena sidan behärskar vägarna till passen S:t Gotthard,

Lukmanier, La Greina och S:t Bernhardin, å andra sidan till Lago maggiore. Tre höga borgar med torn gifva B. medeltidsutseende.

Be'llis, *bot.*, växtsläkte af fam. *Compositæ*. *Bellis perennis*, tusensköna, är en liten utmärkt täck, allmänt bekant mångårig ört. Vild förekommer den endast i våra sydligaste landskap, på fuktig gräsmark, men den odlas (med "dubbla blommor") allmänt öfver hela landet. Den torde vara en af de härdigaste växter, som finnas, ty den träffas blommande snart sagdt hela året om. S. A. (G. L—m.)

Bellis perennis.

Bellit (af lat. *be'llum*, krig), ett af den svenske ingenjören C. Lamm 1885 uppfunnet sprängämne, som framställes därigenom att en blandning af pulveriseradt ammoniumnitrat med dinitrobensol, nitronaftalin eller dylika nitroföreningar upphettas, hvarvid nitroföreningen smälter och omsluter kornen af det hygroskopiska ammoniumnitratet, sålunda skyddande dem för fukt. Bellit är i hög grad okänsligt för slag och har, i olikhet med t. ex. dynamit, egenskapen att vid sin explosion endast med svårighet antända en explosiv gasblandning, hvarför det vunnit användning i kolgrufvor, där ofta explosiv gas förefinnes. E. S—m.

Bell-Lancasterska undervisningsmetoden. Se Bell (Andrew), Lancaster (Joseph) och Växelundervisning.

Bellman, svensk släkt, härstammande från en skräddarmästare Martin B., som omkr. 1660 från Schwanerow vid Bremen invandrade till Sverige. Denne Martin B., d. 1685, gift sedan 1663 med Barbara Klein, var farfars far till skalden Karl Mikael B. (se B. 2). Släktens siste manlige medlem, Seraf Konstantin B., f. 1819, af en finsk gren, dog 1904 i Koskis i Finland som f. d. kronofogde.

1. Johan Arndt B., musiker, f. 1664 i Stockholm, var son af Martin B. Tidigt utmärkt såsom sångare, virtuos på flera instrument samt författare af latinska och svenska skaldestycken, blef B. redan som skolyngling anställd (med lön) i Karl XI:s hofkapell. Student i Uppsala 1678 och filos. magister 1691, blef han snart, genom Olof Rudbeck den äldres förord, fäst vid universitetet, hvarest han slutligen (frånvarande på en italiensk resa) 1699 utnämndes till professor i romersk vältalighet och poesi efter Petrus Lagerlöf. Genom en tidig död, 28 nov. 1709, bortrycktes han från en välsignelsebringande verksamhet såsom lärare och vetenskapsman. — B. gjorde sig känd såsom författare till akademiska skrifter, mest i vältalighet, samt några latinska poem. Hans svenska skaldestycken äfvensom en resebeskrifning hafva sannolikt gått förlorade. "Finkänslig, ömsinnad, ljuflig, till hela sitt väsendes grundton poetisk och musikalisk, älskades han allmänt, saknades länge, och synes hafva i allo förtjänat det äreminne, hvarmed han firades af sin vän Upmarck (Rosenadler) i ett af dennes vackraste griftetal". A. L.

2. Karl Mikael B., den föregående sonson, en af Sveriges ypperste, mest originelle skalder, föddes 4 febr. 1740 i egendomen n:r 24 vid nuv. Bellmansgatan i Stockholm. Fadern, Johan Arndt B., inskrefs 1729, vid 22 års ålder, som e. o. kanslist i kanslikollegium, där han steg till registrator och protonotarie. År 1749 blef han sekreterare i slottskansliet, hvarifrån han 1763 fick afsked med lagmans karaktär. Plikttrogen och samvetsgrann tjänsteman, hade han i ungdomen företagit en flerårig resa i Europa, och när han 1738 äktat Katarina Hermonia, dotter af Mikael Hermonius, kyrkoherde i Maria församling, riksdagsman och bankofullmäktig, såg han i sitt hem många vittra, begåfvade vänner äfvensom anhängare af den då förföljda pietismen. Måhända påverkades han religiöst af hustrun, en blid, from, mera vek natur, dessutom vacker och moder till en talrik barnskara. Säkert är, att Karl Mikael växte upp i en bildad, intelligent omgifning, under tonerna från pietistiska psalmer och under läsning af Arndts "Sanna kristendom".

Sedan B. inhämtat vetandets första grunder af enskilda lärare, kom han, sex år gammal, i Maria kyrkskola, hvilken han lämnade efter en eller par terminer för att i likhet med andra bättre mans barn handledas af en informator. Denne, magister Klas Ludvig Ennes, hvars hufvudämne var orientalisk lingvistik, och hvars vittra intressen Bellman erinrar sig, då han senare förtäljer, att Ennes, en glad poet, besjöng Bacchus och Venus och lärde sin discipel gudaspråket "på anakreontiskt sätt", torde ha öfvat stort inflytande på gossen. Det var dock ej sådana ämnen unge B., som tidigt skref vers, valde. Intrycken från hemmet — och delvis äfven från Ennes, som blef hofpredikant och pastor i Röke, — läto honom anslå allvarligare strängar. Han börjar redan 1755 öfva sig med parafraser öfver stycken i Freylinghausens "Geistreiches gesangbuch", den s. k. halleska psalmboken, och 1757 tryckes i "Lärda tidningar" en 8-strofig, af honom rimmad psalm, kort därefter följd af "Gudeliga långfredagstankar". Samtidigt uppträder han som öfversättare af tysken D. von Schweidnitz' "Evangeliska dödstankar" och fransmannen Du Fours "Undervisning, lämnad af en fader åt sin son", moraliska råd till ynglingen, som börjar färden genom lifvet, båda anmälda i "Lärda tidningar", den senare prydd med ett lyckönskande poem af Ennes, som kanske hjälpt öfversättaren.

År 1757 utger han en moraliserande originaldikt, *Konsten att upptäcka en obekant mask*, hvars ämne, gisslandet af våra fel och svagheter, ofta behandlades i ströskrifter. Då han i jan. 1758 offentliggjorde *Tankar om flickors ostadighet*, var han anställd på prof i Rikets ständers bank sedan 14 dec. 1757 och hade knappast börjat svärmerierna för den Chloris, den Chloe, den Climene, hvilkas hängifne dyrkare

han blef, ty han skildrar tidens unga dam som en flyktig, behagsjuk fjolla, hvars enda intresse är toaletten och enda sysselsättning nöjet. Dikten, egentligen ett inlägg i en då under flera år pågående pennfäktning om kvinnan, delvis om kvinnans emancipation, drog med sig en flod af broschyrer, de flesta riktade mot B:s anonyma poem, som i början af 1760-talet gaf stoff åt Fredmans testamente n:r 139, äfven då

Det hus, där Bellman föddes.

väckande repliker. Hösten 1758 gick B. fortfarande på prof i banken. Men 3 nov. finna vi hans namn i Stockholms nations album i Uppsala. Han var student, besökte föreläsningar och hade i perspektiv en akademisk examen. Huru långt han kom med studierna, är obekant. När han i sina vers talar om Uppsala, gör han narr af både lärare och lärdom. Efter en eller par terminer återvände han till Stockholm, återtog sin verksamhet i banken och befordrades till extra ordinarius 27 juni 1759. Vederbörande kallade honom flitig och skicklig, och 1764 fick han af annan myndighet vitsord att ”hafva lagt god grund uti ekonomiska studier”.

De år, som nu följde, blefvo i viss mån ödesdigra. Under 1759 och 1760 skrifver ynglingen psalmer, i hvilka man upptäcker ruelse och syndaskuld äfvensom en viss fördjupning af motivet, större mognad och lifligare färg. Under 1760 följer *Månan*, en satir öfver frihetstidens politiska förhållanden, partihat och kannstöperier, och s. å. uppvaktar han bankofullmäktige med en versifierad nyårsönskan, prisande banken, ”detta ädla rikets verk”. Som belöning utanordnades åt skalden en gratifikation af 150 daler kopparmynt. Under 1761 öfversätter han ”Christian Scrivers sanna kristendom eller utdrag af dess själaskatt” (efter Schmeltz), en bok, som tillegnades kungahuset. Men våren 1763, berättar unge Karl Bonde, var han känd för sina ”sånger och tokerier”, d. v. s. visor, burna af yster glädje, af ett sorglöst försjunkande i ögonblicket, hymner till Venus och Bacchus, interiörer från källaren, Bollhusets maskerader, danser och dryckeslag på utvärdshusen, följda af grämelsen dagen efter, alster af en poet, som börjar finna den miljö, i hvilken hans sångmö trifves . . .

B. hade lärt känna den under 1760-talet härskande nöjeskult, åt hvilken äfven bankherrarna offrade. Och i november 1763 erforo bankens kommissarier, att en hel del af den yngre personalen ”genom ovarsam hushållning och slösaktighet” befann sig i ”ett så gäldbundet tillstånd, att någon olägenhet i anseende till verkets kredit kunde befaras”. Några voro lagsökta, andra höllo sig dolda af fruktan för gäldstugan, där flera hamnat, många hade rymt, och alla hade en gås oplockad med slottskansliet. Den fulaste orlofssedeln får (1764) B., hvilken ”möjligen varit den, som i detta vingleri inledt” kamraterna. Redan förut hade likväl denne begärt sitt afsked, enär han icke, trots ”arbetsamhet och skicklighet”, vunnit befordran, och på grund af intrasslade affärer rymt till Trondhjem. Återkommen på lejd, fick han tillfälle att i ro underhandla med sina björnar — ett besvär, som öfverläts åt fadern och svågern, Arrhén von Kapfelman, kämnär och ekonomihofmästare hos Fredrik Adolf. Skulderna utgjorde omkring 18,000 daler kopparmynt, det blef konkurs, borgenärerna stämplade gäldenären som en brottsling, hvilken vårdslöst försatt egna och andras medel, dem han ofloligen tillskansat sig. Fadern, som pensionerad och i knappa villkor bodde på Årsta, sedan på Visbohammar i Södermanland, lyckades emellertid genom en vän, kommissarien Lissander, placera sonen i manufakturkontoret, hvars fullmäktige 22 nov. 1764 antogo honom till extra ordinarie.

Med gladt hjärta återvände B. till Stockholm efter sin vistelse hos föräldrarna, där han skrifvit visor om landets obehag för stadsbarnet, om längtan efter nöjen och stallbröder, om framtidens hägrande paradis med guld, vin och kärlek. Sitt drömda eden fann han dock ej — åtminstone icke i manufakturkontoret. Hans arfvode, som 1765, föräldrarnas dödsår, utgjorde 460 daler kopparmynt, steg visserligen 1766 till 561 daler, men när kontoret sistnämnda år indrogs af mösspartiet, stod han brödlös. En räddningsplanka mötte honom i den 1765 inrättade generaltulldirektionen, där han 1767 blef e. o. kanslist, 1768 kopist och 1770 ordinarie kanslist med en inkomst af 250 à 350 daler silfvermynt. Under 1771 t. f. notarie, flyttades han, då direktionen upphörde att fungera, 1772 på indragningsstat med bibehållande af lönen. Att B. icke var oduglig som tjänsteman, torde framgå af hans karriär. Att tjänsterna indrogos, var icke hans fel. Dessutom började sången mer och mer rycka bort honom från de prosaiska ämbetsskrifvelserna. I likhet med flera kamrater fick han 1775 böta 5 daler silfvermynt, enär han icke, såsom instruktionen bjöd, infann sig vid protokollsföringen af de till kammarkollegium öfverflyttade tullärendena. Hejdad på årones trappa i ämbetsverken, steg han dess högre som skald. Det var nämligen 1765—72 han diktade sina bibelparodier, sina flesta ordenskapitel och ett femtiotal af Fredmans epistlar, utom hufvudparten af de kväden, hvilka sedan samlades under rubriken Fredmans sånger och testamente. Hans reflekterande lyrik och de visor om småfolk på landet eller i staden, som han skref de första åren af 1760-talet, blotta hans frändskap med Dalin, af hvilken han, utom rent yttre anslag och omkväden, ärft en bred, folklig humor, en konkret stil, en yfverboren svenskhet och hjältedyrkan. Men de säga oss mera, de peka på egenskaper, som göra B. till vagabondpoeten par préférence. Han är en kanske omedveten iakttagare af allt, som kommer i hans väg. Ingen detalj undgår honom, intet är så ringa, att han försmår det. Högt och lågt,

skönt och fult, allt ser och älskar han, allt suger hans väsen till sig. Han blir ett magasin, där det borgerliga Stockholm, gatans och gränderna Stockholm, dess vanor, seder och traditioner, dess bildningsart och föreställningskrets rymmas, och där en smutsig krog, sedd med hans ögon, har samma behag som ett landskap, hämtadt från Djurgården eller Haga. Han blir realisten, som målar allt, men hvars poetiska snille af alla dessa ur skapelsen utbrutna fragment ger oss en ny skapelse.

Egendomligt nog står Bellman nästan oberörd af sin tids s. k. upplysning, af hela den filosofi och poesi, som prägla en Kellgrens, en Leopolds diktning. Enstaka paralleller kunna dragas mellan naturstämningarna i Gyllenborgs "Årstider" och Fredmans epistel n:r 42 eller i Oxenstiernas "Atis och Camilla" och B:s *Bacchi Tempel*. Men därvid stannar det. Mer besläktad synes han vara med Rousseaus idylliska naturkänsla.

Hvilka äro de bildningselement han upptog och assimilerade med sitt väsen? Först den genom Dalin förmedlade traditionen från storhetstiden, från Stiernhielm, Lucidor, Runius, Israel Holmström och andra — den yra, sjudande lifsglädjens orgie med Karl XII-humörets öfverdåd, en backanal, vild som ett handgemäng, ehuru stundom afbruten af en psalm. (Den religiösa ådran i hans väsen är nämligen så kraftig, minnena från hemmets konventiklar återvända så ofta, att han aldrig upphör att sjunga andaktskväden. Därom vittna hans 1770, 1771 och 1778 i "Dagligt allehanda" tryckta 15 psalmer.) Vidare hela den ström af rokoko-poesi från Frankrike, som fyllde Stockholm — kupletter ur operor på Bollhuset, kärleksvisor och dryckeskväden, sjungna i sekreterarens kretsar, gatstrofer eller skämtvers, uppfångade af svenskar, nyligen hemkomna från Paris, en hel antologi af skalder, som strängat sina lyror till vinets och kärlekens lof, från de halft mytiske Le Houx och Olivier Basselin, vådevillens fäder, till Saint-Amant, Piron och Vadé. Alla dessa — och många fiera — äro hans andlige fäder. Han tager det gammalsvenska temperamentet hos de ene, motiv, rimflätning och strofbyggnad hos de andre och förmäler så, efter en konstfull sammangjutning, karolinernas råa, men i sin outtömliga lifskraft imponerande festrus med rokokons gratie. Själf tillhörande rokokons Sverige, återger han folkets rokoko. Det är tidskostymen kring bilderna. Och med tidskostymen följde icke allenast tidsfärgen, utan tidens andliga atmosfär. All den otämda njutningstörsten hos 1760-talets människor, all den febrila oro, som gömde sig under masken, all den osäkerhet, som genom kursens växlingar gjorde penningens egande och förvärfvande till hasardspel och mera än någonsin lät dem jaga efter en kort, men rusande lyckodröm — allt speglar hans dikt. En af de mest sangviniske, efter hvarje nytt skeppsbrott städse lika oförtrutne lyckojägarna, kände och förstod han som ingen denna tidsstämning, hvilken han adlade med ett i densamma liggande, ur densamma lysande vemod, och han ege tillika den sig evigt förnyande ungdom, den naiva och sorglösa barnslighet, för hvilken jorden ändå är ett paradis. Själf en vagabond, sökte han sina hjältar och hjältinnor i vagabondvärldens original, i gränderna krogar och jungfruhus. Och när han skänkte dem hela det innehåll, hvarur hans dikt framsprang, blef hans poesi ej blott i sällsynt grad nationell, med djupa rötter i svensk natur och i den svenska nationalkaraktären, utan äfven en världsparodi, där högt och lågt, skönt och fult, det sublima och det komiska upplöstes, för att sammansmälta till en humorns allt förintande och allt förevigande världsbild.

Bibelparodien, som låg i tidslynnet, med anor från Dalins kalottpredikningar och några franska poeter, blef sålunda hos B. ingen satir, intet angrepp mot religionen, utan humoristiska genretaflor med bibelns figurer omstöpta i en stil, som utmärker våra allmogemålningar, d. v. s. till människor ur skaldens Sverige.

Bellmans porträtt, efter teckning af Sergel.

Fredmans epistlar voro väl afsedda att parodiera Paulus' och andras bref, men parodien, som egentligen inskränker sig till den serie af dem, hvilken skrefs före 1771, eller i omedelbar följd efter bibelkvädena, ligger blott i en enkel travestering af fraser ur vår äldre bibeledition. Namnet epistel (fr. *épître*) var för öfrigt en i fransk diktning vanlig rubrik. Mer parodiska äro hans ordenskapitel, ett tämligen harmlöst skämt med periodens bekanta ordensvurmeri. Här fungera och recipiera vagabonderna; det hela blir ett slags dramatiska upptåg, sjungna och spelade af skalden. Medelpunkten i epistlar och ordenskapitel är hans med Jordaens' eller Rubens' vingud nära befryndade Bacchus. Det är en gud med anor från Stiernhielm, en krogens och brännvinets skyddspatron, men tillika en Dionysos, hvilken af Nordens köld och mörker gör ett vinland med sommar och sol och af ett trögt, ett trumpet släkte silener, backanter och nymfer. I salig hänryckning famnande lifvet, nå de i minutens korta, men genom känslan af dess flyktighet så mycket mer intensiva fröjd en extas, som höjer dem ur rännstenen upp till gudars tron och låter dem förkunna lifsnjutningens och förgängelsens mysterium.

B:s värld är i så måtto ett eden, att dess invånare

ega naturens likgiltighet för eller obekantskap med samhället, med moralens godt och ondt. De äro demokrater, okunniga om rangens och bördens gränser, genomträngda af en släktkänsla, som gör alla till bröder och systrar, och de tala det realistiska, folkliga språk, som hos B. verkar så friskt, så ungt, så nytt vid sidan af de andre skaldernas förnämt aristokratiska högsvenska, där allt drunknar i abstraktioner. De ha, midt uppe i sitt elände, bevarat en för kulturmänniskan sällsynt naivitet, som förädlar äfven det fula. Och när skalden återger deras stämningar, inlägger han i dem sin egen både lifsberusning och naturförtjusning, så att bilden får en åskådlighet och en lyrisk flykt utan like. Än är det en nederländsk genre, än ett stycke fransk rokoko. Och det icke minst underbara torde vara den lätthet, med hvilken han förenar dessa sinsemellan så olika element. Rokokons atmosfär är så naturlig för alla hans krognymfer och brännvinshjältar, att den icke sällan förvandlar dem till gudar och gudinnor, herdar och herdinnor från Watteaus eller Bouchers målerier. Och likasom Bellmans-dikten gömmer hela den kulturhistoriska apparat, som präglade B:s Stockholm, ger den oss äfven svensk natur — närmast Stockholmsnaturen — så som ingen skald hvarken före eller efter honom skildrat den.

Självporträtt af Bellman.

Hos B. är dikten sång — en poesi, där ord och toner sammanflyta i af sångaren med dramatisk konst tecknade scener, födda utan tanke att förevigas. Men ur de familjekretsar, de glada lag, där de föredrogos, kommo de ut i lifvet, blefvo kända och upptecknade i visböcker, såsom tidens sed var, och annekterade af en eller annan boktryckare, som offentliggjorde dem i skillingstryck. Först 1771 och 1772 började skalden själf samla dem. Han utgaf anonymt hos Johan Edman i Uppsala fyra häften *Bacchanaliska qväden*, innehållande 13 dikter, och efter upprepade ansökningar (1772—74) lyckades han erhålla 10 års privilegium på ett verk i två delar, hvarje med 25 epistlar. Men oaktadt en i tidningarna införd prenumerationsanmälan blefvo ej epistlarna tryckta.

B. råkade i stället ut för ett åtal. Att döma af flera ströskrifter från 1767 och 1768 hade hans då mycket spridda bibelparodier väckt förargelse. Ett poem i ”Bacchanaliska qväden”, riktadt mot prästerna, passerade oanmärkt. En liten mera oskyldig strof, publicerad i göteborgstidningen ”Hvad nytt?” och ”Dagligt allehanda”, kom däremot gallan att rinna öfver. Stockholms stads konsistorium anklagade honom hos justitiekanslern, som oaktadt förnyade klagomål lät det stanna vid en skrapa. Att straffet icke skärptes, berodde möjligen på Gustaf III, i hvilken skalden egde ett slags beskyddare. De af smicker öfversvallande kväden, som han skref till monarkens lof, äro säkerligen uttryck för hans känslor, för hans beundran och tacksamhet. Genom vänner som Oxenstierna och Schröderheim blef han introducerad hos konungen, hvilken snart lärde sig uppskatta hans snille, ehuru han nog alltid främst betraktades som en rodocka, en lustigkurre både af sin kunglige gynnare och i de borgerliga kretsar, där han umgicks. De understöd, med hvilka Gustaf hugnade B., voro utan tvifvel många. Gjörwell nämner 1774 en present af 3,000 daler. Under 1775 fick B. en årlig pension af 100 rdr, och 1776 blef han sekreterare i nummerlotteridirektionen samt hofsekreterare. Hans lön i nummerlotteriet, 208 rdr 16 skill., ökades 1782 med 125 rdr, ehuru skalden redan i april 1776 erhållit nästan permanent tjänstledighet. Då anställdes nämligen en vice sekreterare till hans biträde.

I december 1777 gifte sig B. med Lovisa Fredrika Grönlund, dotter af en f. d. kryddkrämare, sedan stämpelmästare i tullen. Notarie i bondeståndet vid 1778 års riksdag, utgaf han, sannolikt i förhoppning att kunna öka sina inkomster, 1780 *Betraktelser öfver åtskillige evangeliske texter*, skrifna senast 1770 och 1771, och följda 1787 af *Zions högtid*, 25 andliga kväden, af hvilka 10 äro nya, således från 1780-talet. 1781 utkom tidningen *Hvad behagas?* Den upplefde åtta nummer och innehöll, jämte bidrag af Lidner och Kexél, hans ”utkast till ett biografiskt manual-lexikon öfver namnkunniga krögare i Stockholm”, hans cyniska poem ”Smedgatsbrunnen” m. m. År 1783 publicerades ett af ordensspelen, *Bacchi tempel, öppnadt vid en hjältes död* (från 1779), med vinjetter af bröderna Martin. Under 1784 och 1785 låter han allmänheten subskribera på en tilltänkt samling dikter, *Fröjas tempel*, hvilken edition röner samma öde som Fredmans epistlar, att endast annonseras. I ”Välsignade tryckfriheten” intogos 1782 några af Fredmans sånger och testamenten och i Kexéls ”Bacchi handbibliotek” från 1784 och 1785 Bacchi konkurshandlingar, parentationen öfver Lundholm m. m. Dessutom återfinnas alster af hans penna i dagblad och tidningar.

Först 1790 blefvo *Fredmans epistlar* utgifna. Kamreraren, sedan krigsrådet, Olof Åhlström, tonsättaren, blef förläggare och granskade melodierna, Kellgren tog hand om dikternas retuschering och skref ett företal, som icke allenast gaf B. en värdig upprättelse för ett tidigare angrepp (i ”Mina löjen”), utan äfven är ett kritiskt mästerprof. År 1791 följde *Fredmans sånger* och 1793 en öfversättning af ”Gellerts fabler”. 1791 belönades B. af Svenska akademien med lundbladska priset, 50 rdr specie.

Ehuru skaldens berömmelse steg, gick han tillbaka som människa. I hög grad opraktisk och lättsinnig kunde han aldrig hålla på slanten, aldrig finna sig i sina ”svaga” ekonomiska villkor. Hans vänner, särskildt i Stockholms borgarkretsar, hjälpte honom, men trots detta pinades han under 1780-talet af ständiga lagsökningar, t. o. m. för kryddbodräkningar å 10 rdr. Han är redan 1783, då han diktar Bacchi konkurshandlingar, cessionsmässig. Under 1788 ingifver han en konkursansökan, hvilken 11 dagar senare återtages. Under 1790 göres utmätning för hyran, och 1794 sättes han på högvakten, hofsekreterarens gäldstuga. Alla dessa bekymmer äfvensom tilltagande sjuklighet förvandla honom mer och mer till en urspårad. Han ställes i juni 1794 på egen begäran under förmyndare. Och

när döden träffar honom 12 febr. 1795, kommer den säkert som befriare. Hvad hans produktion angår synes den visserligen mindre rik de första åren efter giftermålet, men någon egentlig afmattning spåras knappast. Särskildt verksam blir han som tillfällighetsdiktare, som fest- och kalaspoet i de familjer, där han omhuldas, eller som supplikförfattare hos de förnäme. Han sjunger i Augusti-orden och Par Bricole, vid födelse- och namnsdagar, vid bålen och bordet. Han inspireras af händelserna åren 1788—90 till en hel del patriotiska och rojalistiska poem samt krigskväden.

Som dramatisk diktare hade B. 1766 skrifvit *Det lyckliga skeppsbrottet*, en förtjusande rokokopjäs. Under åren 1773—76 var han sysselsatt med operan *Fiskrarne*, som aldrig fullbordades. Men först nu, 1787—90, skapar han divertissementen *Kersö värdshus*, *Den 17 juli* och *Kaffehuset*, hvilka 1794 ökas med en sannolikt före Gustaf III:s mord börjad bagatell, *Mantalsskrifningen*. Af Fredmans epistlar tillkommo ungefär 17 åren 1773—76 och åtminstone lika många efter 1777, bland dem 6 under tiden närmast före 1790. Det enda, som röjer åldern, är en svag fläkt af resignation, ett mildare, kyligare höstlynne. Charon tutar i luren, Fredman följer hans maning och bjuder farväl åt lifvet, Ulla står ”sista gången brud”. Det är vackert och stämningsfullt, när man låter skaldens af så många mer eller mindre apokryfiska anekdoter smyckade saga sluta med en scen, under hvilken han sjunger till lutan, döende, som han lefde, i sång. Hans bild har förevigats af målarna P. Krafft d. ä., Elias Martin och Hilleström samt af skulptören Sergel (medaljong; jfr äfven den tecknade bilden sp. 1286).

Bellmansmusiken spelar vid bedömandet af skaldens verk en roll, större än musiken hos någon svensk, någon europeisk diktare. Utan att förfäkta den gamla satsen, att B. icke kan njutas, än mindre förstås, om han ej sjunges, måste man erkänna, att intrycket af versens dramatiska lif och innehållets poetiska skönhet vida stegras af melodien. Och ändå torde B. knappast ha uppfunnit den musik, som bär hans namn. Om vi studera E. Drakes anmärkningar till melodierna i ”Musiken till C. M. Bellmans sånger” (ny uppl. 1881), J. Bagges ”Bellmaniana” (Samlaren 1881), J. Flodmarks ”Bellmansmelodiernas ursprung” (1882) och A. Lindgrens ”Bellmansmusiken” (Samlaren 1895), finna vi icke många af Fredmans 82 epistlar, hvilkas musikaliska källa är obekant. Det är tidens hela repertoar, som skalden med fulla händer öst ur, både dess profana och religiösa, franska, på Bollhuset spelade operetter, rokokodanser, marscher och valthornsstycken, pantomimer, polskor och folkvisor. Det är kammar- och symfonimusik, koraler och andaktskväden, engelska, tyska, franska, italienska och äfven svenska tonsättare, Händel, Gluck, Haydn, Kraus, Favart, Duni, Rousseau, Monsigny, Berton, Grétry, Pergolese, Vogler, Uttini, Zellbel och Wikmanson m. fl. Bellmansdikten blir äfven i detta fall ett museum, icke minst intressant för kulturhistorien. Att upptäcka den *ursprungliga* melodien till B:s lån är dock svårt, tundom omöjligt. Dels voro de af honom använda compositionerna ofta i sin tur efterbildningar, dels har han genom en ringa, men fyndig omarbetning landat bort korten. Hvad särskildt angår de religiösa mönstren hände det, att psalmer (ur franska andaktsböcker) sjöngos på melodier till profana kupletter och kärleksvisor. Om B. sålunda icke var komponist i ordets egentliga bemärkelse, förstod han dock att göra alla dessa lån till sina. De blefvo, i den dräkt han gaf dem, hans egendom, och de stå, arrangerade af honom, nästan alltid öfver originalet. Hans ord och toner äro så oskiljaktigt förenade, som om de framsprungit ur en och samma skapelseakt. Hans minne gömde i detta som i andra fall en outtömlig grufva af melodier, hvilkas historia han icke kände, men hvilka föresväfvade honom, när han diktade. Orden föddes med musiken, de sjöngos fram, och fyllde ej versen melodien, ersattes bristen med ritorneller och mellanspel, hvilka så skickligt infogades, att de icke blefvo tekniska luckor, utan prydnader. Härtill kom hans originella förmåga att genom ofta upprepade härmningar af alla den tiden brukliga instrument i kompositionen ingjuta en serie musikaliska klangfärger. ”När han på detta sätt hyfsat hvad han lånat från kruseduller”, säger Bögh, ”lagt text under mellanspelet, bortskurit repetitioner, lappat på de haltande rytmerna genom att här dela $^1/_8$-dels not och där slå två tillsammans, brutit af de långa linjerna och försett dem med en dubbel sats rim o. s. v., torde ingen kunna neka, att det verkligen blifvit en bellmansk melodi”.

Och ändå tvekar man, huruvida B. kunnat uppteckna sin musik. Äfven om detta varit fallet, bära de noter, man på osäker grund velat tillskrifva honom, vittne om dilettantens penna, hur klara och vackra de äro. Han var äfven som musiker natursångare. Episteln sjöngs och diktades i en stormande glädjes hvirfvel. Det första utkastet blef måhända en yster och vårdslös improvisation. Men detta utkast var endast stommen till en med konst utförd byggnad, där rim, vers och strofbildning erhöllo en både invecklad och genomarbetad form. Resultatet af Bellmansforskningens upptäckter, hvilka säkerligen komma att ökas, blir sålunda, att skalden icke var melodiuppfinnare, utan tonsättare. Ett annat fält, där samma forskning gjort landvinningar, särskildt med A. Björkman, J. Flodmark och B. Schöldström, är Bellmansfigurernas historia.

Bellmansfigurerna omfatta Bellmansdiktens ur lifvet gripna människor. Det är skaldens egen ställföreträdare, *Johan Fredman*, son af den 1737 aflidne urmakaren Anders Fredman, själf ålderman i skrået 1742 och 1745 hofurmakare, gift med en 12 år äldre lärftskrämaränka, som gjordo honom olycklig, sedan alltmer förfallen, ruinerad till kropp och själ och 1767 död i elände. Vid sidan af denne urmakare ”utan ur, verkstad och förlag”, Bellmans Bacchus, står hans Venus, *Ulla Winblad*, som egentligen hette Maria Kristina Kiellström. Född 1744 på ”Blå kanin”, där fadern, f. d. artillerist, hade utskänkning, blef hon krognymf, på 1760-talet en af demimondens prinsessor, ofta i konflikt med sedlighetspolisen, därefter piga hos en kramhandlande, slutligen 1772 gift med sjötullsbesökaren Erik Nordström, hvars far, trädgårdsmästaren, bodde i B:s fädernegård och hvilken själf är bekant från epistlarna. Änka 1781, återvände Maria Kristina från Norrköping, där paret varit bosatt, till Stockholm, gifte om sig 1786 med den 11 år yngre hallrättsbetjänten Lindståhl, hade oloflig utskänkning och förde, jämte ett par andra vestaler, en mindre hederlig vandel. I ständig fejd både med

rättvisan och med Lindståhl, gick hon 1798 ur tiden. *Mollberg*, son af en skräddare med eget strump- och tröjväfveri, var gesäll hos fadern, ärfde dennes hus vid Hornsgatan, reste till Amsterdam, lefde upp förmögenheten och slutade 1772 som rotmästare, i kyrkoboken titulerad än fabrikör, än vice-korporal vid Lifregementet. Hans stallbroder, *Movitz*, son till en krögare, var perukmakare, sedan artillerist och, efter att 1763 ha blifvit skadad "i bägge händerna", paraplymakare. Det arf han lämnade hustrun, som höll "likörkammare" vid Drottninggatan, och sonen i första giftet, Adolf Movitz, var, utom gångkläder, en till 16 skilling värderad basfiol.

Jämte dessa hufvudaktörer i B:s epistlar och ordensspel möta vi en trupp af mer eller mindre kända bipersoner, alla tillhörande samma klass, de urspårade, eller egande sitt hemvist på krogen. Det är Fredrik I:s hofmusikant Knape, död i misär 1777, hofpukaren och pantlånaren Steindecker (d. 1775), bryggaren och brännvinsbrännaren i Maria, Erik Lundholm (d. 1769), "Pharaos bagare" Kihlberg, som 1770 "alla dagar går öfverlastad", bryggaren Meisner, lefvande afsigkommen och "mest naken", studenterna Israelsson och Trundman, den förre latinsk poet och prästkandidat med titeln "magister", ett gatans och krogens ök, den senare 1747 debuterande på Bollhuset, längre fram klockare och skolmästare vid spinnhuset, år 1770 afdankad som de öfrige. En liknande vagabond är filosofie kandidaten Gåse, hvilken, som det heter, söp kläderna af kroppen och promenerade i skjortan.

Utom fader Berg, som var tapetmålare, klädmäklaren Wingmark, kaffekokaren Schwalbe, gesällen Hans Jergen, brännvinsadvokaten Wetz, traktören Orm, som hade spiskvarter, och hans pigor, Kajsa, Brita, Margareta m. fl. uppträda äfven åtskilliga ämbets- och tjänstemän, tullskrifvarna Agrell och Appelstubbe, kontorsskrifvaren i banken von Berco, aktuarien i manufakturkontoret Holmström och tre kämnärer i Stockholm, Glock, en flitig och skicklig man, som auskulterat i hofrätten, innan han 1769 blef primarie kämnär, Planberg, mera nitisk som backidyrkare, död 1791, och Kolmodin, åren 1748—62 notarie och vice stadsfiskal. De kvinnliga hjältinnorna äro merendels krognymfer, krögerskor och demimonddamer. Att skalden med poesiens rätt gifvit alla dessa original ett intresse, ett behag, en idealitet, främmande för dem i lifvet, är naturligt. Men genom att låta dem bibehålla sina manér, sitt samtalsspråk, sin kostym, hvilket allt målas med en för B. säregen trohet, gör han dem äfven till värdefulla typer ur 1700-talets kulturhistoria.

Bellmans inflytande på svensk diktning är i själfva verket ringa. Den krets, som Atterbom döpt till "Bellmans fränder", saknar betydenhet, ehuru ett par af dem, K. I. Hallman och O. Kexél, voro goda lustspelsförfattare. Utom hos J. Wallenberg och H. Brandel, sedan konsul i Algeriet, finna vi beröringspunkter hos O. Rudbeck (sonson af O. Rudbeck d. y.), S. O. Tilas, E. Schröderheim, J. M. Lannerstjerna, K. Envallsson, K. A. Rooth, A. Bergstedt, J. Elers m. fl. Också fru Lenngren anslår besläktade strängar. Bland senare humorister, som, trots alla olikheter i öfrigt, närma sig B., torde Valerius, K. F. Dahlgren, Sehlstedt och G. Wennerberg kunna nämnas. En viss frändskap spåras stundom äfven i Frödings dikter.

Bellmans inflytande i Danmark var af långt större betydelse. Känd redan på 1780-talet, imiteras eller tolkas han 1782 i "Kjöbenhavns aftenpost", 1783 af Baggesen, vidare af P. A. Heiberg, R. Frankenau och J. Kragh Höst, som kritiskt värderar hans poesi. Under förra hälften af 19:e årh. egnar honom Molbech (1817) en genomförd karakteristik, och en Bellman så fjärran stående skald som Blicher hyllar honom. I den miljö fru Heiberg, den berömda skådespelerskan, tillhörde, blef han icke blott sjungen, utan dyrkad. En Hertz, en J. L. Heiberg, hvilken 1843 tecknat "Bellman som comisk dithyrambiker", får af honom starka och afgörande intryck. Hela den danska vådevillen tager allt, som skiljer den från dess franska mönster, af B. Vi märka hans inflytande i Hostrups och Böghs stycken. Danska upplagor af hans verk utkommo 1843—69, och i den nyare litteraturen beundras han af romanförfattaren Schandorph, skalden Drachmann, kritikern Vedel m. fl. Georg Brandes säger, att Fredmans epistlar är det tredje af de verk, som (jämte "Fritiofs saga" och "Fänrik Ståls sägner") gifva svensk poesi kosmopolitisk rang. Se härom vidare K. Warburg, "Bellmansdikten i Danmark" (i Samlaren 1895).

Bellmans läsekrets utom Skandinavien är dock så fåtalig, att endast Tyskland känner honom dels genom A. Winterfelds klena öfversättning "Der schwedische Anakreon" (1856), dels genom P. J. Willatzens med en studie öfver skalden försedda tolkning "Der weingott des Nordens" (1892). B. är sannolikt för lokal, för oskiljaktigt knuten till Sverige och speciellt Stockholm att kunna njutas af främmande nationer. Endast danskarna ega i själfva sitt lynne en resonnansbotten för hans sång. Den tyske författaren E. M. Arndt synes emellertid ha uppskattat hans värde. Karakteristiken öfver B. i Arndts "Resa i Sverige år 1804" samt "Einleitungen zu historischen karakterschilderungen" (1810) är en vacker och sympatisk minnesteckning.

Bellmanslitteraturen i Sverige. Under sin lifstid hyllades B. i Thorilds "Kritik öfver kritiker" som den backiska glädjens Pindaros, i Kellgrens förord till epistlarna som det oefterhärmliga geniet, i en dikt af Leopold 1792 som "det första i glans" af snillen. "Allgemeines schwedisches gelehrsamkeits-archiv" ser i Fredmans epistlar ett mästerverk.

Slutet af 1700- och början på 1800-talet älskade mer Valerius än B. Den egentliga Bellmanslitteraturen börjar med Atterbom, som egnade skalden en för alla senare studier grundläggande, kärleksfull kritik i "Phosphoros" 1812 samt därefter i "Svenska akademiens handlingar" (1852) och i 6:e delen af "Siare och skalder". Ungefär samtidigt med artikeln i "Phosphoros" började man samla B:s arbeten. År 1814 utkommo 2 delar, mest efter skaldens vän, kornetten Völschows manuskript. 1813 publicerade P. A. Sondén *Fredmans handskrifter* och 1835—36 en upplaga af B:s verk (6 delar). 1855—61 följde J. G. Carléns stora Bellmans-edition (5 delar, illustr. i 4 delar 1869—70) och 1876—77 Eichhorns nya samling *Skrifter af C. M. Bellman* (2 delar), innehållande en efterskörd ur tryckta och otryckta källor. Sondén, Carlén och Eichhorn hafva kritiskt sofrat

materialet och lämnat bidrag till skaldens och människans historia, men trots detta sakna vi ännu en Bellmansupplaga, ordnad på grundvalen af modern, historisk och filologisk textkritik. G. E. Klemming utgaf 1872 ”Bellmans poetiska arbeten till år 1772” efter ett i k. biblioteket förvaradt manuskript. Man antog, att skalden själf utskrifvit dikterna, som äfven äro prydda med not-exempel och teckningar, och att det var för dem han 1772 sökte privilegium. (Nu betviflar man dock, att pikturen är B:s.) Den beundran man hyste för B. fick äfven uttryck i ”Svensk Plutark” (af J. Thomæus) 1820, i Tegnérs sång vid Svenska akademiens halfsekelsfest 1836, i G. Ljunggrens fina estetiska analyser ”Bellman och Fredmans epistlar” 1867, i den byst (modellerad af Byström), som 1829 restes vid Bellmansro å Djurgården, i en 1872 aftäckt staty (modellerad af Alfr. Nyström) på Hasselbacken därstädes, i dramatiska bagateller som H. von Numers’ ”På Gröna Lund” (1856) och H. Sätherbergs ”Bellman” (dikter 1862—63), i teckningar och målningar af Elis Chiewitz, K. A. Dahlström, J. V. Wallander m. fl. och i en sångarkult, som utbildat speciella Bellmanssångare, aktören Lars Hjortsberg, kaptenen A. A. Raab, studenten P. U. Kernell, målaren G. U. Troili, hofrättsrådet H. M. Munthe, konstnären V. Andrén, revisorn Edv. Björklund, fotografen Sven Scholander, skådespelaren Knut Nyblom m. fl. Af dessa har Scholander vunnit ryktbarhet långt utom Sveriges gränser.

Ett missljud i denna enstämmiga Bellmanshyllning var And. Fryxells monografi i ”Berättelser ur svenska historien”, del 45 (1878). Den bekante historikerns bemödande att reducera skalden till en vanlig krogpoet gaf nytt lif åt Bellmansforskningen, hvars resultat framlades i tidskrifter och tidningar samt af Eichhorn i en mot Fryxell riktad broschyr, ”Bellman och hans senaste biograf” (1879). År 1892 följde A. Björkmans ”Bellmansforskning”, en ypperlig materialsamling till skaldens biografi, och hundraårsminnet af hans död firades 1895 bl. a. genom värdefulla uppsatser i ”Ord och bild” och ”Samlaren” (jfr sp. 1292) samt genom publicerandet af ”Outgifna dikter af C. M. Bellman”, med ett historisk-kritiskt utkast af R. Steffen, och ”C. M. Bellman, hans omgifning och samtid” af Nils Erdmann, som 1899 offentliggjorde ”C. M. Bellman, en kultur- och karaktärsbild från 1700-talet”, den fullständigaste af alla hittills utkomna Bellmans-monografier. O. Levertins ”En Bellmanskarakteristik” (i ”Från Gustaf III:s dagar”, ny uppl. 1897) och ”Fredmans epistlar” (i ”Svenska gestalter”, ny uppl. 1904) äro synnerligen förtjänstfulla essayer öfver en diktare, om hvilken mycket återstår att skrifva. N. E—nn.

Bellmaniäd, dikt i K. M. Bellmans maner eller behandlande Bellman och bellmansfigurer.

Bellmaniän, diktare i Bellmans maner.

Bellmansdagen. Skalden Bellmans genom sällskapet Par Bricoles försorg resta byst å k. Djurgården aftäcktes 26 juli 1829 med stor högtidlighet, i närvaro af konung och tronföljare samt folk ur alla samhällsklasser. Alltsedan dess firas årsdagen af denna högtid (26 juli, ”Bellmansdagen”) hvarje år såsom en folkfest med musik och sång (af Par Bricoles kör) omkring nämnda Bellmansbyst. Äfvenledes har Nordiska museet sedan 1893 årligen å Skansen högtidlighållit denna dag medelst festliga anordningar, hvari särskildt ingått Bellmans sånger, gustavianska dansar samt ett festtåg, framställande typer ur Bellmans diktning.

Bellmansfigurer. Se Bellman, sp. 1290.

Bellmans fränder, en af Atterbom införd benämning på en grupp, med Bellman ungefär samtida vitterhetsidkare, som enligt Atterboms mening voro befryndade med Bellman i afseende på världsåskådning och skaldskap: K. I. Hallman, O. Kexél, J. Wallenberg, O. Rudbeck den yngste, J. M. Lannerstjerna, K. Envallsson och E. Schröderheim. Med lika mycket eller större skäl skulle dit kunna räknas S. O. Tilas, K. A. Rooth m. fl.

Bellmanska sällskapet, ett vittert-backanaliskt gille, som utgjorde en fortsättning af Grönarutan (se d. o.). Det stiftades i Stockholm 15 nov. 1824 af Bellmanssångaren A. A. Raab, skalden K. F. Dahlgren, dåv. statskommissarien P. Westerstrand m. fl. Ledamöternas antal fick uppgå till högst 24, och efter hand invaldes bl. a. sidenkramhandlaren Adolf Bellman (ganska begåfvad vitterlekare, son till skalden Karl Mikael B.), författarna Stjernstolpe, K. Livijn och P. Sondén, skådespelaren Lars Hjortsberg och bildhuggaren Byström. Sällskapets ändamål var att åter uppkalla Bellmans humoristiska diktvärld genom antagna namn ur ”Fredmans epistlar”, kostymer och antydningsvis genomförda karaktärer därur, sång, tal och ”mättligt tömmande af pokalen”. Man sammanträdde högst en gång i månaden, och såsom högtidsdag firades 4 febr., K. M. Bellmans födelsedag. Sällskapet blomstrade ännu på 1830-talet och lär hafva sammanträdt ännu några gånger efter Dahlgrens 1844 timade död. Bland protokollen, som finnas bevarade i 7 handskrifna folioband, framstå alster på vers och prosa af Dahlgrens strömmande humoristiska ingifvelse. Jfr A. Ahnfelt, ”Bellmanska sällskapet” (1877).

Bellmanskören, en manssångförening, som 1891 utbröts ur typografiska kören i Stockholm, med uppgift att hufvudsakligen odla Bellmanssånger. Under E. Åkerberg som ledare har denna kör på flera konserter vunnit anseende som en af de mest virtuosa och tränade i landet. A. L.

Bellmansro, ett idylliskt beläget friluftsschweizeri i närheten af Bellmans byst på Djurgården vid Stockholm. Det anlades 1828 och kallades först Carlmarks konditori. Ombyggnad och utvidgning af lokalen skedde 1896—97.

Bello [be/ljå], Andrés, sydamerikansk författare, f. 1781 i Carácas, d. 1865 i Santiago i Chile, var från utbrottet af revolutionen i Venezuela 1810 anställd vid denna stats legation i London, antog 1829 en honom erbjuden statstjänst i Chile och blef s. å. redaktör af landets officiella tidning ”El Araucano” samt 1834 sekreterare i utrikesdepartementet, 1843 därjämte rektor för det nya universitetet i Santiago. Samtidigt deltog han i utarbetandet af en civillag för Chile. B. var en rikt utrustad personlighet och ovanligt verksam på det intellektuella området. Han sysselsatte sig med filosofiska studier, folkrätt (*Principios de derecho internacional*, 1840, flere uppl.), litteraturhistoria, språklära (en högt värderad, för en ny chilensk rättstafning pläderande *Gramatica de la lengua castellana* 1847; 13:e uppl. Madrid 1883, ny uppl. Paris 1891) och poetiska öfversättningar samt skref framstående originaldikter. I

hans diktning råda allvarlig höghet, osökt elegans och ren språkbehandling. B. var en civilisationens bärare, hans verksamhet sträckte sig öfver hela spanska Amerika, och det är till ej ringa del hans välgörande inflytande, som Chile har att tacka för sin långa period af lugn, sin blomstrande ställning och sin intellektuella öfverlägsenhet. Också egnade honom hans fosterland alla hedersbetygelser: han valdes till senator, hans död betraktades som landssorg, hans samlade arbeten utgåfvos på statens bekostnad (i Santiago, 8 bd 1881—85), och 100-årsdagen af hans födelse firades med stor högtidlighet. Biogr. af Amunategui (1882).

Belloguet [-lågä'], Dominique François Louis, baron Roget de B., fransk historieskrifvare, f. 1796 i Elsass, d. 1872, ingick 1814 i armén och utmärkte sig i detta års strider, men lämnade krigstjänsten 1834 för att uteslutande idka historiska studier. Hans forskningar egnades till en början åt hertigdömet Burgunds äldsta historia (*Questions bourguignonnes*, 1847), sedan åt frågan om Frankrikes äldsta befolkning (*Ethnogénie gauloise* etc., 1858—68, 2:a uppl. 1872 ff.).

Bel'lo Horizo'nte, förr en obetydlig by, sedan 1898 hufvudstad i brasilianska förbundsstaten Minas Geräes. Omkr. 25,000 inv. 850 m. ö. h. — Då Ouro Preto, den förra hufvudstaden, ödeligen gick tillbaka på grund af sitt ogynnsamma läge och de omgifvande, förut rika guldgrufvornas utsinande, beslöts i febr. 1894 att flytta statens hufvudsäte till B. efter förloppet af fyra år. B. är nu en praktfull, framåtgående stad med elektriska anläggningar, storartade regeringsbyggnader, sjukhus, teatrar och vetenskapliga inrättningar.

Bellona (Duellona), romarnas krigsgudinna, ofta sammanställd med krigsguden Mars. I hennes tempel utom stadsområdet mellan Kapitolium och Marsfältet sammanträdde senaten för att mottaga de främmande sändebud, som icke fingo inkomma i staden, och de hemvändande fältherrar, som gjorde anspråk på triumf. Framför templet stod på ett såsom fientlig mark betraktadt område en symbolisk gränspelare (*columna bellica*), öfver hvilken fetialerna (se d. o.) vid krigsförklaring slungade sin lans såsom in på fiendemark. — Man bör från denna den gammal-italiska B. skilja den asiatiska B., hvars dyrkan på Sullas tid kom till Rom från Kappadocien (där kallad Må). Hennes präster (de s. k. *bellonarii*) sargade sig själfmant under vilda danser och gåfvo hvarandra blodet att dricka samt bestänkte äfven folket därmed. I sin extas uttalade de stundom spådomar. — Hos skalderna sammansmälta ofta föreställningarna om den inhemska krigsgudinnan, grekernas Enyo, och den asiatiska B., hvilken sistnämnda mer och mer trädde i förgrunden. Litt.: G. Wissowa, "Religion u. kultus d. römer" (1902, s. 137 o. 289 ff.).

Belloor [belo'o], stad i brittiska Indien. Se Vellore.

Bello'qska röret, *kir.*, ett af J. L. Belloq (kirurg i Paris, f. 1730, d. 1807) omkr. 1750 uppfunnet instrument, afsedt att ställa blödningar ur näsan. Det består af ett i bägge ändarna öppet, böjdt metallrör, som införes i näsan. Detta rör innesluter en stålfjäder, som vid tryck på rörets yttre ände springer fram i bakre delen af munhålan. Man binder vid fjäderns fria ände en tråd, som är fäst vid en bomullstuss, och kan genom instrumentet draga denna mot näshålan. Genom det tryck, som bomullstussen nu utöfvar mot den blödande slemhinnan, stillas blödningen. R. T—dt.

Bellot [bälå'], Joseph René, fransk sjöofficer och polarfarare, f. 1826 i Paris. Efter att hafva gjort flere långfärder till Söderhafvet, deltog han 1851—52 i en af Franklinexpeditionerna under Kennedy på skeppet "Prince Albert", hvarunder Bellotsundet upptäcktes och B. så utmärkte sig, att lady Franklin erbjöd honom ledningen af en ny expedition och Kennedy erbjöd sig att tjäna under honom, hvilket dock B. afböjde. På sin andra resa i polarhafvet, på "Phœnix" under Inglefield, omkom B. i isen 1853 vid Kap Bowden på västkusten af North Devon. 1854 utgafs en af honom skrifven *Journal d'un voyage aux mers polaires*. (G. Stg.)

Bellot-sundet [belå'u'-], det 4—5 km. breda sundet mellan Boothia Felix och North-Somerset (72° n. br.), uppkalladt efter den franske sjöofficeren Bellot, hvilken där omkom 1853, då han sökte efter Franklin.

Bello'vacis, fordom namn på staden Beauvais.

Bellovåker (lat. *bello'vaci*), det forna Belgiens tappraste folk, kufvades 57 f. Kr. af romarna och ånyo efter upproret 52 f. Kr. Vid den romerska författningens införande i Gallien blef bellovakernas område eget municipium och efter den frankiska eröfringen ett grefskap, *pagus belvacensis*, med det nuv. Beauvais (Bellovacis, förut Cæsaromagus) till medelpunkt. (H. Sgn.)

Bellows [be'låus], Henry Whitney, amerikansk präst, f. 1814, d. 1882, ryktbar som utmärkt folktalare, föreläsare och populär författare. Han blef 1838 pastor vid den första kongregationalistiska kyrkan i New York, utgaf 1840—50 "Christian inquirer", den första unitariska tidningen i Nord-Amerika, och redigerade senare det unitariska organet "Liberal christian". B. behandlade ofta, såväl i tal som i tillfällighetsskrifter, statsekonomiska och sociala dagsspörsmål. En samling af hans *Sermons and addresses* utgafs 1882.

Bellows falls [be'låus få'ls], ett 12 m. högt fall i floden Connecticut, nordamerikanska staten Vermont. Den ofvanför fallen mer än 100 m. breda floden pressas där samman till blott 6 m. bredd i en klipprenna. Fallet kringgås genom en i klipporna sprängd, för små fartyg farbar kanal med 9 slussar. Vid denna ligger fabriksstaden B., med omkr. 4,000 inv.

Belloy [bälloa'], Pierre Laurent Buirette de, fransk sorgspelsförfattare, f. 1727 i Saint-Flour, Auvergne, d. 1775 i Paris, öfvergaf sina juridiska studier för att egna sig åt skådespelarens yrke och uppträdde flere år i Petersburg. Återkom 1758 till Paris och började skrifva dramer, som uppfördes å Théâtre français. Till en början (i *Titus*, 1759) imiterade han Metastasio. B. var den förste franske dramatiker, som i pseudoklassicketens tidehvarf vågade sig på nationella historiska ämnen. Hans *Le siège de Calais* (1765), som visar äfven ringa medborgare besjälade af exalterad patriotism och heroisk offervilighet, väckte den lifligaste anklang vid hofvet och gafs å gratisföreställningar landet runt. Emellertid är tonen däri deklamatorisk, versen ofta dålig och alls ingen tids- eller lokalfärg till finnandes. Men den fosterländskromantiska fläkten i hans pjäser är stark, förebådande

:n ny tid. I *Gaston et Bayard* (1771; "Gaston och Bayard", 1801) och *Pierre le cruel* (spanskt medeltidsämne, 1772) härskar samma svärmisk-chevalereska anda. Gustaf III har i sitt dramatiska författarskap rönt starkt inflytande af dessa skådespel. B. var från 1771 ledamot af Franska akademien. Hans *Oeuvres* utgåfvos i 6 bd 1779—87, hans *Oeuvres choisies* 1811 (i 2 bd). Jfr O. Levertin, "Teater och drama under Gustaf III", s. 92 ff.

Bell Rock [be'l rå'k], eng., "ringklocksklippan", en sjunken klippa utanför inloppen till Forth- och Tay-vikarna på Skottlands nordöstra kust, ryktbar till följd af det därstädes af ingenjören Robert Stephenson uppförda fyrtornet, hvars byggande var förenadt med ovanliga svårigheter.

Belliska teorien, *fysiol.*, en af Fr. Magendie (se d. o.) först gjord, men sedermera Ch. Bell tillskrifven upptäckt af lagen om de främre och bakre ryggmärgsrötternas olika uppgift (se Bell). R. T—dt.

Be'llum (lat.), krig. — Bellum o'mnium co'ntra (l. in) o'mnes, "allas krig emot alla", ett efter den engelske filosofen Hobbes ofta citeradt uttryck. — Bellum sociale, inbördes krig.

Be'llum quadrum, under medeltiden namn på slottet i Beaucaire.

Bellúno. 1. Provins i konungariket Italien, i n. och v. gränsande till Tyrolen. 3,349 kvkm. 194,936 inv. (1903). Landet, som är uppfyllt af Tyrol-alperna, genomflytes af Piave. — 2. Hufvudstad i denna provins, mellan floderna Piave och Ardo. 19,050 inv. (1901). Biskopssäte. I B. föddes påfven Gregorius XVI. Napoleon I gaf åt franske marskalken Victor titeln hertig af B.

Bellye [bä'jä], ett af de betydligaste godsen i Ungern, komitatet Baranya. 62,710 hektar.

Bellö, socken i Jönköpings län, Södra Vedbo härad. 4,148 har. 465 inv. (1903). Annex till Ingatorp, Linköpings stift, Södra Vedbo kontrakt.

Belmez, stad i spanska prov. Córdoba, i Sierra Morena, vid Guadalquivirs biflod Guadiato och järnvägen Córdoba—Almorchón. 8,987 inv. (1900). I närheten finnas rika stenkolsgrufvor (produktion 1900: 426,325 ton).

Belmont [be'lmänt], by på högra stranden af Mississippi, i staten Missouri, midt emot Columbus. Där utkämpades 7 nov. 1861 en tämligen oafgjord drabbning mellan unionstrupperna under Grant och de konfedererade under Polk och Pillow.

Belmo'nte, hufvudstad i Bihé (se d. o.).

Belmontin, ett slags paraffin från Burma.

Belmontýl-olja, en lösning af kautsjuk i mineralolja. Utgör ett skyddsmedel mot rost.

Beloch, Julius Alwin, tysk historiker, f. 1854 i Schlesien, blef 1879 e. o. och 1891 ord. professor i antikens historia vid Roms universitet. B. har gjort sig känd genom en rad om mycken lärdom vittnande, stundom af mycket djärfva hypoteser kännetecknade arbeten i fornitalisk och grekisk historia. Han har bl. a. utgifvit *Campanien, geschichte und topographie des antiken Neapel und seiner umgebung* (1879, ny tillökad uppl. 1890), *Der italische bund unter Roms hegemonie* (1880) och *Die bevölkerung der griechisch-römischen welt* (1886). Mest bekant är hans sammanfattande handbok *Griechische geschichte* (2 bd, 1893—97; en italiensk upplaga, "Storia greca", började utkomma redan 1891).

Bēlodon v. Meyer (af grek. *bélos*, pil, och *odús*, tand) l. *Phytosaurus* Jäg., *paleont.*, ett 6—7 m. långt, krokodilliknande djur, hvars kropp var betäckt med oregelbundna benknölar. Kotorna voro bikonkava, intermaxillaria starkt utvecklade, tänderna skarpa, spetsiga samt fårade och med två räfflade kanter. Djuret beskrefs först som en Phytosaurus, d. v. s. växtätande ödla, på grund af sina knöliga tänder; dessa visade sig emellertid snart ej vara några tänder, utan endast afgjutningar af tandalveolerna. B. fanns först 1826 i keupersandstenen vid Altenburg (Württemberg), sedermera också i Indien och Nord-Amerika. Det tillhör trias. A. Hnr.

Beloit [belåi't], stad i nordamerikanska staten Wisconsin, vid Rock river och flere järnvägslinjer. 10,436 inv. (1901). B. har ett college. Liflig industri.

Belon [belå'], Pierre, fransk läkare och zoolog, f. 1517 nära Le Mans, mördad af rånare i Boulogneskogen 1564, bereste Grekland, Mindre Asien, Egypten och Palestina, riktade naturalhistorien med en mängd nya iakttagelser och bröt väg för den jämförande anatomien. I sina arbeten lämnade han intressanta meddelanden om nämnda länders fornminnen och samtida kulturståndpunkt. Skr.: *Histoire naturelle des estranges poissons* etc. (1551), *Observations de pluxieurs singularitéz et choses mémorables* etc. (1553), *Histoire sur la nature des oiseaux* etc. (1555) m. m. En staty öfver B. restes 1887 i Le Mans. Biogr. af Brongniart (1887).

Belöne, *zool.*, näbbgäddsläktet.

Belos, grekisk namnform för Baal (se d. o.).

Belot [belå], Adolphe, fransk dramatiker och romanförfattare, f. 1829 på ön Guadeloupe, studerade juridik i Frankrike, företog resor i Nord- och Syd-Amerika och bosatte sig såsom advokat i Nancy. Död i Paris 1890. B:s första och största framgång var hans gemensamt med Villetard författade lustspel *Le testament de César Girodot* (1859; "Onkelns testamente", 1868), en af kvickhet och frisk satir flödande karaktärskomedi i den äldre stilen. Den gafs 200 gånger i sträck på Odéon-teatern och har ofta återupptagits. Ej lika gynnsamt mottogos B:s följande dramer och lustspel, bland hvilka många utgöra dramatiseringar af hans eller andras romaner; bl. a. hjälpte han A. Daudet att göra pjäser af dennes "Fromont jeune et Risler aîné" och "Sapho". Lyckligare var B. på romanens område, fastän han där dess värre emellanåt skattade åt oanständigheten (i *Mademoiselle Giraud ma femme*, 1870, och *La femme de feu*, 1872). Denna benägenhet framträder mindre i t. ex. *Les mystères mondains* (4 serier, 1875—76), *Les étrangleurs de Paris* (1878; "Strypare", s. å.) och *La couleuvre* (1885; "Huggormen", 1889).

Bēlow, Jakob Fredrik, läkare, f. 1669 i Stockholm, erhöll medicine-doktorsgraden i Utrecht samt blef vid hemkomsten ledamot af Collegium medicum och praktiserande läkare i Stockholm. 1695 utnämndes han till medicine professor i Dorpat, hvarifrån han 1697 förflyttades till Lund. Karl XII kallade honom 1706 till den svenska armén, med hvilken han såsom läkare deltog i fälttåget till Ukrajna. Vid Poltava råkade han i fångenskap 1709. Han fördes till Moskva, fick där en storartad praktik och kom för sin skicklighet i så högt anseende

vid hofvet, att tsar Peter vägrade honom att återvända till fäderneslandet. Död i Moskva 1716.

Bēlow, Georg von, tysk historiker, f. 1858 i Königsberg, blef 1891 professor i historia i Münster samt förflyttades 1897 i samma egenskap till Marburg och 1901 till Tübingen. Hans forskningar ha mest rört sig inom den medeltida tyska författningshistoriens, särskildt det tyska stadsväsendets område. Bland hans skrifter märkas *Die landständische verfassung in Jülich und Berg* (3 bd, 1885—90), *Die entstehung der deutschen stadtgemeinde* (1889), *Der ursprung der deutschen stadtverfassung* (1892), *Das ältere deutsche städtewesen und bürgertum* (1898) och *Territorium und stadt* (1900). Inom vida kretsar i Tyskland gjorde sig B. bekant genom sina mot duellväsendet riktade skrifter *Das duell und der germanische ehrbegriff* (1896) och *Das duell in Deutschland* (2 uppl. s. å.). Han har äfven upprepade gånger med stor skärpa bidragit till den polemik, som framkallades af Karl Lamprechts ”Deutsche geschichte” och dennes ”kulturhistoriska” reformprogram för historieskrifningens metod. Bl. a. skref B. en uppsats *Die neue historische methode* i Sybels ”Hist. zeitschr.” (1898), hvilken af Lamprecht häftigt besvarades med skriften ”Die historische methode des herrn v. Below” (bilaga till ”Hist. zeitschr.” 1899). Se härom Lamprecht (K.). Jfr N. Edén, ”Frågan om en ny historisk metod” (Hist. tidskr. 1900).

Belovár-Kreutz [bä'låvär-kröjts]. Se Belovár-Körös.

Belovár-Körös [bä'låvär-kö'röʃ], ty. *B.-Kreutz*, komitat i Kroatien-Slavonien, bildadt 1883 af de forna komitaten B. och Kreutz, har en areal af 5,048 kvkm., med 300,951 kroatiska inv. (1900). Bergland. Komitatets hufvudstad är Belovár, med 4,889 inv. (1900).

Belpasso, kommun på Sicilien, prov. Catania, s. om Etna, 9,734 inv. (1901). Ett äldre B. förstördes 1669 genom Etnas utbrott. J. F. N.

Belper [be'lpə], stad i engelska grefskapet Derby, vid floden Derwent. 10,934 inv. (1901). Blomstrande bomullsindustri samt spiksmiden och krukmakerier.

Belsar-usur. Se Belsassar.

Belsasar. Se Belsassar.

Belsassar (Belsasar), en i bibeln omtalad babylonisk konung, som uppges vara son af Nebukadnessar (Dan. 5: 11, 18). Enl. Daniels bok hade han till ett stort gästabud låtit hämta de heliga kärl, som röfvats ur Jerusalems tempel, och begagnade dessa vid dryckeslaget. Midt under festen visade sig på väggen en hand, som skref ord, hvilka ingen af magerna förmådde läsa eller tyda. På drottningens inrådan tillkallades Daniel, som läste orden: ”Mené, mené, tekél ufarsín” (se d. o.) samt tolkade dem såsom förebådande konungens död och rikets undergång. ”Samma natt blef B., kaldeernas konung, dödad och Darejaves (Dareios) af Medien mottog riket” (Dan. 5: 30). B:s namn återfinnes i kil-inskrifternas Belsar-usur, hvilken emellertid icke var son till Nebukadnessar, som Daniels bok uppgifver, utan son och medregent till Nabunaid (Naboned), Babylons siste konung. Uppgifterna i Daniels bok om B. visa, att vi där icke hafva framför oss ren historia, men icke heller ren dikt. B. har verkligen spelat en roll vid Babels fall för Cyrus, men han var ej konung, och Babel föll icke, såvidt man vet, vid denna tid för någon Dareios af Medien, utan för perserkonungen Cyrus. De anförda orden: ”mené, mené, tekél ufarsín”, äro sannolikt babyloniska och betyda egentligen: ”en mina, en mina, en sikel och halfminor”, ehuru de af Danielsboken få en annan, efter folketymologiska grunder gjord tydning. E. S—e.

Be'lsebūb, en vanlig form för Beelzebub (se d. o.).

Belsheim, Johannes, norsk teolog, f. 2 jan. 1829, son af ett fattigt husmansfolk under gården Belsheim i Vang i Valdres, anställdes 1851 som skollärare i sin hembygd, ehuru han först 1855 tog skollärarexamen, aflade 1858 studentexamen, blef 1861 teol. kandidat och tjänstgjorde 1864—75 som präst på olika ställen i Norge, men tog 1875 afsked och har sedan varit bosatt i Kristiania, sysselsatt med vetenskapliga arbeten, för hvilket ändamål stortinget 1880 beviljade honom ett årligt understöd. Såsom populär teologisk författare och såsom öfversättare har han utvecklat en omfattande verksamhet. I synnerhet har han sysslat med granskning i utländska bibliotek af källskrifter till bibelns text och historia och vunnit erkännande för sina noggranna afskrifter af gamla kodexar, till en del nästan olösliga palimpsester, och för sina grundliga handskriftsbeskrifningar. Hans hufvudarbeten på detta område äro hans upplagor af de förut outgifna pergamentshandskrifterna i kungl. biblioteket i Stockholm *Codex aureus* (1878) och en del (Apostlagärningar och Johannes' uppenbarelse) af *Gigas librorum* (1879), hvarefter följt en hel rad andra evangeliehandskrifter, grekiska och latinska, eller fragment af gamla test:s böcker efter kodexar i Wien, Paris, Petersburg, Rom, München, Oxford m. fl. Af hans populära skrifter rörande biblisk textkritik må nämnas *Veiledning i bibelens historie* (1880), *Om bibelen, dens opbevaring, oversættelse og udbredelse* (1875; 3:e uppl. 1884) samt *Oversigt over kirkens salmesang* (1877; ny uppl. 1889). Lefvande intresserad för landsmålet, har han vidare skrifvit sin vän Aasens biografi (1901) samt på landsmål utgifvit åtskilliga originella småsaker äfvensom öfversättningar af Wallins ”Dödens ängel”, Molières ”Tartuffe” m. m. I samtidens politiska fejder har han likaledes deltagit med broschyrer och tidningsartiklar; hans politiska ståndpunkt sammanfaller närmast med den gamla bondeoppositionens. O. A. Ö.

Belsund, stor fjord på västra sidan af Väst-Spetsbergen (77° 40′ n. br.).

Belt (Bält), ett ord, som förekommer i namnen på vissa sund mellan de danska öarna. 1. Stora Belt, mellan Själland och Fyn, 83,6 km. långt, omkr. 36 km. bredt, 15—30 m. djupt, är numera det viktigaste inloppet till Östersjön, då Öresund ej är tillräckligt djupt för nutidens största krigsskepp. I Stora Belt finnas öarna Sprogö, mellan Korsör och Nyborg, station för ”isbåtarna”, som under svårare isgång ersätta ångfartygen, Aggersö och Omö. — 2. Lilla Belt, mellan Fyn och Jylland, 65 km. långt, från 588 m. till 23 km. bredt, 9,5—26 m. djupt, med öarna Fänö, Bågö, Lyö, Avernakö m. fl. Detta sund har mycket stark ström och är därför sällan spärradt af is. — 3. Langelands Belt, den södra fortsättningen af Stora Belt, mellan Langeland och Lolland, 55,5 km. långt, 18,5 km. bredt, på det ställe där det är smalast. C. R.

Dessa sund äro från den svenska krigshistorien väl bekanta genom det ryktbara ”tåget öfver Belt”

(1658). Karl X stod med sin här i Polen, då han i juni månad 1657 erhöll en dansk krigsförklaring. Till följd däraf bröt han upp med omkr. 8,000 man och trängde genom Pommern och Mecklenburg in i Holstein. Danskarna drogo sig öfverallt tillbaka, och den sista återstoden af deras fastlandshär föll 24 okt. med fästningen Frederiksodde (nuv. Fredericia) i svenskarnas våld. Karl X, hvilken sålunda bemäktigat sig Danmarks fasta land, beslöt i ett krigsråd 9 jan. 1658 att gå öfver till Fyn på isen, om denna bar, men eljest med hjälp af fartyg. Natten till 23 s. m. började isförhållandena i Lilla Belt undersökas, men först 26 s. m. kunde man rapportera att

Tåget öfver Lilla Belt (efter Lemkes målning på Drottningholm).

isen bar. Natten till 30 s. m. red Erik Dahlbergh med några ryttare fram och tillbaka öfver Middelfartsund, men härens öfvergång skedde längre söderut, från Stendrup öfver Brandsö till det inre af Husbyviken, där en dansk här mötte, men slogs så grundligt af det svenska rytteriet, att blott några hundra man lyckades rädda sig öfver till Själland. Hela Fyn var härmed i svenskt våld, och 31 s. m. på aftonen intågade Karl X i Odense. Redan kvällen förut hade Dahlbergh emellertid afsändts att undersöka isen öfver till Langeland och vidare till Lolland, och 4 febr. kl. 9 på kvällen kunde han i Odense för konungen rapportera, att isen öfverallt befunnits fullt hållbar. Karl X tog då genast Dahlbergh med sig till Nyborg för att rådgöra med K. G. Wrangel och K. Ulfeld. 5 febr. kl. 2 på morgonen började rådplägningen, vid hvilken såväl Wrangel som Ulfeld motsatte sig öfvergångsförsöket, som däremot ifrigt förordades af Dahlbergh. Öfverläggningen slutade, utan att någon resolution fattats, men när konungen återkommit till sitt kvarter och ännu en gång talat vid Dahlbergh, befallde han, att trupperna skulle samlas vid Svendborg, dit han s. d. själf red. Så snart 2,000 ryttare voro samlade, började öfvergången, och innan nästa morgon grydde, stod Karl X med denna styrka på Langeland, hvarifrån han efter en kort rast och med Dahlbergh som vägvisare fortsatte öfver Langelands Belt. Kl. 3 e. m. stod konungen med sina ryttare välbehållen vid Grimsted gård på Lolland, dit Wrangel 9 s. m. kom efter med återstoden af armén. Dagen förut hade det väl befästa och besatta Nakskov öppnat sina portar. 9 s. m. gick konungen öfver Guldborg sund in på Falster, dit Wrangel 11 s. m. kom efter; och 12 s. m. öfvergick den 5,000 man starka svenska hären Masnedsund och landsteg vid Vordingborg på Själlands jord. ”Tåget öfver Belt” var därmed fullbordadt, och därefter började framryckningen mot Köpenhamn; men på danska legaternas och engelske gesantens enträgna böner stannade Karl X tillsvidare i byn Thorslunde Magle. Fredsunderhandlingar hade nämligen begynt i Vordingborg och forsattes nu med sådan skyndsamhet, att fredstraktaten kunde undertecknas redan 26 s. m. i Roskilde. — I svensk litteratur har tåget öfver Belt varit ämne för dikter af fru Nordenflycht (”Konung Carl Gustafs tog öfver Bält 1658”) och G. F. Gyllenborg (”Tåget öfver Bält”). Bataljmålaren J. F. Lemke har i två på Drottningholms slott befintliga målningar (efter Erik Dahlberghs teckningar) framställt öfvergången öfver Lilla Belt (jämte slaget på Fyn) och tåget öfver Stora Belt. L. W:son M.

Beltesassär, ett kaldeiskt tillnamn, som gafs

Daniel i Babel (Dan. 1: 7; 2: 26 m. fl.). Namnet motsvarar möjligen ett babyloniskt: *Balatsu-usur*; Daniels bok (kap. 4: 5) såg däri en sammansättning med det babyloniska gudsnamnet *Bel*. E. S—e.

Belträme, Giovanni, italiensk språkforskare och resande, f. 1824, gjorde missionsresor i Nil-området på 1850-talet och företog från Gondokoro åtskilliga strötåg genom fullkomligt obekanta områden, for 1859 uppför Sobatfloden samt återvände 1862 till Italien, där han, såsom abbot i Verona, sedan var sysselsatt med lingvistiska arbeten, bl. a. grammatik och ordbok öfver dinkaspråket (1880).

Belträmi, Giulio Cesare, italiensk patriot och resande, f. 1779, d. 1855, måste 1821 såsom anhängare af carbonari flykta till Amerika. Där slöt han sig 1823 till en af major Long ledd vetenskaplig expedition, som hade till ändamål att uppsöka Mississippis källor, men han skilde sig från sina följeslagare och hade den lyckan att, efter många svårigheter och faror, upptäcka nämnda källor. Han beskref sin upptäckt i *La découverte des sources du Mississippi* (1824) och i *A pilgrimage in America leading to the discovery of the sources of the Mississippi* (1828). Efter några års vandringar i Mexico begaf han sig 1827 till London och 1830 till Paris, där han utgaf *Le Mexique* (1830). Efter flere års vistelse i Heidelberg, Wien och Bonn bosatte han sig i sitt fädernesland. (G. Stg.)

Belträmi, Eugenio, italiensk matematiker, f. 1835 i Cremona, blef 1862 e. o. professor i Bologna, 1863 ord. professor i Pisa, 1866 åter i Bologna, 1873 i Rom, 1876 i Pavia och 1891 i Rom. Död 1900. B. utgaf viktiga arbeten i analytisk geometri och i matematisk fysik. Mest känd torde B. vara genom sitt klassiska arbete *Saggio di interpretazione non-euclidea* (i "Giornale di mat.", VI, 1868), hvari han visar, att den bolyai-lobatjevskiska geometrien är realiserad på ytor af konstant negativ krökning. H. v. K.

Belu'dsjistan, rike i Asien. Se Belutsjistan.

Belu'ga (rättare Bjelu'ga), *zool.* Se Hvaldjur.

Belum skans, en vid Ostes utlopp i Elbe befintlig skans, som vidmakthölls af svenskarna till 1680, då den raserades. 1699 började en ny skans byggas, som intogs af danskarna 1712. L. W:son M.

Belur-tag, berg i Asien. Se Bolor-tag.

Belus (nu Nahr Namen), en 12 km. lång kustflod i Palestina, hvilken utmynnar i Medelhafvet, s. om Akka. Berömd i forntiden genom sina purpursnäckor. J. F. N.

Belu'tsjer, folkstam. Se Belutsjistan och planschen Asiatiska folk.

Belu'tsjistan, Beludsjistan l. Balutsjistan är sydöstra delen af Iranplatån och ligger mellan 24° 50′ och 32° 10′ n. br. samt mellan 61° 20′ och 70° 30′ ö. lgd. Det gränsar i s. till Indiska oceanen, i ö. till brittiska Indien, i n. till Afganistan och i v. till persiska provinsen Kirman. Kusten är fattig på vikar; dess bästa hamnar äro Sunmianiviken och staden Gwadar. Dess sydligaste udde är Kap Monz (Ras Muwari), där Khirdar-kedjan löper ut i hafvet. Parallellt med kusten löpa bergsryggar, som äro en fortsättning af Zagrosbergen, och hvilka slutligen böja sig mot n. ö. samt öfver Quettaplatån sammanhänga med Suliman-(Soliman-)bergen, Iranplatåns östra kantberg. Det nordöstliga hörnet är landets högsta del; söder om Quettaplatån når en topp 3,276 m. Två vägar leda från Indusdalen upp till denna platå, den sydligare går genom det viktiga Bolanpasset (1,680 m.); på båda äro nu järnvägar dragna. Från platån går vägen till Kandahar i Afganistan genom Kodjakpasset (2,260 m.), till hvars närhet järnvägen nu hunnit. Gränsen mot Afganistan markeras af några i östvästlig riktning gående kedjor. Landet blir alltså tämligen väl begränsadt mot alla håll, utom mot väster. Från detta håll skjuter Sarhadplatån långt in med öknarna Sistan och Charan (de gamles Gedrosiska öken). Norr om platån ligger ett stort träskområde med sjön Lora-Hamun i ö. och saltstäppen Gud-i-Sirreh i v. Någon större flod finnes ej, men från det nordöstra berglandet strömmar en mängd forsande floder åt s. v., hvilkas vatten begagnas till att bevattna fälten. Klimatet är i den norra, högre delen strängt kontinentalt med snö och ända till — 13° C. på vintern samt 40° varmt på sommaren. I den lägre, södra delen är sommaren odrägligt het, vintern sval och torr. Sydvästmonsunen medför regn i juni—juli, men äfven under febr.—mars faller nederbörd. Själfva kustbältet är en del af den "heta kusten" (*Germesir*) och är mycket osundt. — Den stora sommarhettan och fattigdomen på regn göra, att större delen af landet består af nakna klippor, öknar och stäpper, och invånarna leva hufvudsakligen af kamel-, får- och hästafvel. Kulturoaser träffas, där käll- och flodvatten finnes i tillräcklig mängd. I sådana dalar växa vilda oliv-, mandel- och persiketräd och alla medelhafsområdets fruktsorter. Åkerbruket producerar där hvete, korn, ris, majs, tobak, bomull och utmärkt indigo. I bergstrakternas skogar förhärskar *Pistacia cabulica*. Af vilda djur märkas leopard, varg, sjakal, tigerkatt, vilda getter, får och åsnor, antilop, björn och stenbock. — Af mineral förekomma guld, silfver, koppar, bly, järn, tenn, antimon, svafvel, alun, salt och salpeter. — B:s hela areal är 342,682 kvkm. Det delas i det *egentliga B.* (224,054 kvkm.), som lyder under kanen i Kelat, samt det *brittiska B.* (118,628 kvkm.). Det egentliga B. består af följande provinser l. landskap: stammarna marris och bugtis områden längst i n. ö., hvilka stå under brittisk öfverhöghet, utan att tillhöra brittiska B., Katsji (Kachh-Gandava) s. om de förra, Djalawan (Ihalawan) s. om Kelat vid östra gränsen, Lus (Las) vid hafvet i sydöstra hörnet, Sarawan v. om Kelat och Mekran vid kusten i v., där dock ett litet område tillhör imamen af Maskat. Till namnet stå dessa områden under kanens af Kelat öfverhöghet, men i verkligheten är denne beroende af England, som enligt fördraget 8 dec. 1876 (genom hvilket i hufvudsak bestämmelserna i det redan 1854 med kanen af Kelat-staten slutna, men under 20 år icke i kraft trädda fördraget förnyades) lämnar honom ett årsunderhåll (5,000 pd st.) och hjälp att upprätthålla lugnet i sitt land, mot det att England har rätt att anlägga militärstationer och i synnerhet sörja för den fria trafiken genom Bolanpasset. Sedan 1877 residerar i Kelat en general (generalguvernörens i Indien agent) som högste brittiske ämbetsman. 1887—88 fastställdes gränsen mellan Sind och B. definitivt. Genom fördrag af 1883 öfverlät kanen förvaltningen af distrikten Quetta (Ketta) och Bolan, som sedan 1877 förvaltats af britter för kanens räkning, fullständigt

åt britterna, mot en årlig summa, utan att dock formligen afträda dem. De äro fortfarande beståndsdelar af kanens område och höra således icke till brittiska B., ehuru det stundom framställes så. — Brittiska B., n. ö. om det förra, omgifves i v. och n. af Afganistan och de afgansk-indiska gränsdistrikten, i ö. af Punjab och i s. af det egentliga B. samt består af de genom freden i Gandamak (28 maj 1879) af Jakub kan i Afganistan afträdda, 1887 organiserade områdena (”assigned districts”) Shorarud, Pishin, Kas Kawas, Harnai, Chotiali och Sibi, hvartill 1888 lades Khetran-landet och Barkhandalarna på östra gränsen. Brittiska B. blef genom ett beslut af brittiska regeringen 1 nov. 1887 inkorporeradt i indiska kejsardömet, men står under en egen ”chief commissioner”.

Befolkningen utgör 847,269 inv. (1901) och består af två hufvudstammar, belutsjer och brahui. De förra äro af ariskt ursprung, om än blandade med tatariskt blod, och tala ett med nypersiska närbesläktadt språk. Af deras olika stammar bo nharui i norra delen af landet och äro vackra, storväxta, tappra och vilda; de mer mörkhyade rhind och maghzi bo mest i Katsji. Alla belutsjer äro gästfria; de bo i tält eller lerhus. En by kallas *tuman*, flera byar bilda en *khail*. Vanligen kläda de sig i en grof, mest blå skjorta och byxor af kattun, på hufvudet bära de en mössa eller vid högtidliga tillfällen en turban. Kvinnan kläder sig nästan alldeles som mannen. Deras vapen äro bössor, spjut, svärd, dolkar och sköld. Deras religion är islam, dock blandad med tron på onda andar. Brahui äro ett dravidafolk, som i urgamla tider trängt hit från Indien. De äro landets härskande befolkning och bebo högplatån. Af andra folk finnas kurder, afganer, indier, lori (zigenare) samt dehwar, d. v. s. åkerbrukare af persisk börd, hvilka äro förpliktade till åtskilliga arbetsprestationer. Det politiska sammanhanget mellan de olika stammarna är mycket löst, och den öfverhöghet, som kanen af Kelat skulle ega öfver andra kaner, är ofta blott nominell. I stället står han själf i största beroende af engelsmännen, hvilka räkna hela hans land till en af sina ”skyddsstater”.

Historia. B. är det gamla *Gedrosia*, hvars befolkning af Herodotos kallas etiopier, d. v. s. svarthyade brahui. Först i 10:e årh. e. Kr. inträngde från v. de ariske belutsjerna. Det farliga läget mellan Afganistan och Indien gjorde, att B. ibland lydde under det förras, ibland under det senares furstar. 1738 eröfrades det af Nadir sjah i Persien, men han uppdrog regeringen åt en af belutsjernas höfdingar. I midten af 1700-talet blef B. åter oberoende och växte i makt under Nasir kan I af Kelat; men efter dennes död 1795 inträdde en anarki, under hvilken perserna togo ett stort område af landet. År 1839 anfölls B. af engelsmännen, som hade att hämnas åtskilliga fientliga ströftåg in på indiskt område. Kelat eröfrades efter tappert motstånd och måste mottaga engelsk besättning. Denna öfverfölls dock kort därpå och nedhöggs, och Kelat måste ånyo eröfras, hvarpå B. för en tid, åtminstone till namnet, var en brittisk vasallstat. På grund af ett år 1854 afslutet fördrag eger den indiska regeringen ännu rätt att när som helst besätta Kelat. En del af landet längst västerut afträddes 1872 till Persien, och samtidigt besatte engelsmännen Quetta. Huru deras välde öfver B. sedan utvecklats, är ofvan nämndt. Deras försök att höja B. i ekonomiskt afseende hafva dock ej lyckats; snarare går det allt mer tillbaka för landet. Litt.: Hughes, ”The country of Balochistan” (1877), Mac Gregor, ”Wanderings in Balochistan” (1882), Floyer, ”Unexplored Baluchistan” (s. å.), och Holdich, ”The indian borderland” (1901). J. F. N.

Belvao. Se Bilbao 2.

Belvedēre (it.). Se Belvedär.

Belvedēre Mari'ttimo, stad i italienska prov. Cosenza, nära Tyrrhenska hafvet. 5,899 inv. (1901). Vin- och russinodling.

Belvedär (it. *belvedēre*, af *be'llo*, skön, och *vedēre*, se), ”vacker utsikt”, förekommer ofta som benämning på lustslott och vackert belägna villor. Mest bekanta äro det med Vatikanen i Rom sammanbundna palatset, där Apollo di Belvedere, Laokoongruppen m. fl. antika skulpturverk finnas, och det kejserliga lustslottet Belvedere i Wien. Belvedär kallas stundom äfven en mindre glaspaviljong, en altan eller ett litet torn (lanternin), som uppförts på taket af ett hus, och hvarifrån man har fri utsikt. Jfr Bellevue. — Det på Djurgården vid Stockholm, numera inom Skansens område belägna utsiktstornet Bredablick kallades ursprungligen Belvedären. Detta torn, som uppfördes 1876 efter ritning af hofintendenten J. E. Söderlund, ligger 45 m. öfver vattenytan och höjer sig 34,5 m. öfver berget. Jfr Skansen.

Belvedären på Djurgården.

Belvoir Castle [bi'və kä'sl], slott tillhörigt hertigen af Rutland, i engelska grefsk. Leicester.

Belysning. 1. *Fys.* och *kem.* För att ett föremål, som ej är självlysande, skall kunna ses, erfordras, att ljus från en ljuskälla faller på dess yta och därifrån återkastas i alla riktningar, m. a. o. att föremålet belyses. Belysningens styrka är proportionell med den mot hvarje kvadratcentimeter af det belysta föremålet infallande ljusmängden. Denna angifves i meterljus, d. v. s. den ljusmängd, som faller på 1 kvcm., då den belyses af ett på en meters afstånd stående normalljus, hvars strålar falla vinkelrätt mot den belysta ytan. Den lämpligaste belysningsstyrkan för läsning af vanlig tryckstil är enligt Cohn 50 meterljus, en ljusstyrka, som ungefär motsvarar belysningen genom ett vanligt stearinljus, hållet på 15 cm. afstånd, mot en vinkelrätt mot ljusstrålarnas riktning belägen yta. Huru ljus den belysta ytan synes, beror på dess förmåga att diffust återkasta infallande ljus (se Albedo). Vid svag belysning med hvitt ljus (exempelvis månljus) framträda de blå nyanserna starkare än de röda, vid mycket stark belysning synas alla färger närma sig hvitt. Ett föremåls färg beror naturligtvis på, hvilka ljussorter lämnas genom belysningen, och därför äro vissa ljuskällor olämpliga såsom lysmedel. På de

omgifvande föremålen verkar en belyst yta, som om den själf vore en ljuskälla. Däraf förklaras verkan af ljusa tapeter. Denna kroppars förmåga att genom det från dem återkastade (diffusa) ljuset belysa hvarandra — en egenskap, som äfven tillkommer de i atmosfären uppslammade stoft- och vattenpartiklarna — är orsaken till det diffusa dagsljuset eller dagern, hvilken, så länge solen är uppe öfver horisonten, utbreder sig öfver föremålen och gör dem synliga, äfven vid jämnmulen himmel. S. A—s.

2. *Tekn.* Artificiell belysning åstadkommes på mångahanda sätt, antingen genom direkt förbränning af brännbara ämnen eller — enligt modernare metoder — genom glödgning af obrännbara kroppar. Till direkt förbränning ha användts och användas såväl fasta som flytande och gasformiga ämnen. I äldre tider användes torrvedsstickor, fästa i väggen eller burna i handen eller munnen. Vaxljus skola ha användts redan omkr. 300 e. Kr. Talgljusen lära räkna sin uppkomst från 1100-talet. Sedermera hafva användts ljus af stearin, spermaceti eller hvalraf och paraffin. Af flytande lysämnen användes i gamla tider olivolja, sedermera äfven tran samt hamp- och rofolja. Lamporna utgjordes till en början af öppna skålar. De utbildades sedan småningom till slutna behållare med en rörformig mynning, hvilken utvecklades till brännare med förskjutbar veke. Lampglaset uppfanns i midten af 1700-talet, och några decennier senare uppfanns af schweizaren Argand den s. k. rundbrännaren, hvilken betecknade ett stort steg framåt på belysningsteknikens område. Ännu mer utvecklade former äro pumplampan, där oljan genom ett urverk pumpades upp ur reservoaren i lampans fot, och moderatörlampan, i hvilken en kolf, drifven af en spiralfjäder, dref upp oljan. År 1830 påvisades fotogenoljan af tysken Reichenbach; den erhölls då genom destillation af torf och framställdes sedan äfven ur bituminösa skiffersorter. I midten af århundradet började ryska och amerikanska oljekällor att bearbetas, hvarefter fotogenen raskt kom till allmänt bruk. Till följd af sin större kapillaritet i motsats mot de tungflytande växtoljorna suger sig fotogenen af sig själf upp i veken utan pumpar eller dylikt, hvarigenom lampkonstruktionen väsentligt förenklats. En lättflyktigare olja är den s. k. gasoljan, hvilken äfven fått stor användning, trots sin större eldfarlighet.

Lysgasens historia daterar sig från några vetenskapliga upptäckter vid destillation af torf och stenkol, omkr. 1700, men först ungefär ett hundra år senare kom någon egentlig gasindustri till stånd. Engelsmannen Murdoch och fransmannen Le Bon bröto vägen. År 1814 etablerades i London den första offentliga gatbelysningen med lysgas. I Sverige infördes gasbelysningen 1846, i Stockholm 1853.

På senare tider har acetylengas kommit till rätt stor användning, i synnerhet i fabriker och andra etablissemang på landsbygden; den alstras genom begjutning af kalciumkarbid med vatten.

Lysgasens förmåga att vid förbränning afgifva ljus beror på dess halt af kolrika kolväten. Glödande gaser lysa i allmänhet i sig själfva föga, och gaslågans ljus kommer från utfällda fasta kolpartiklar, som glöda. De fasta och flytande lysämnenas ljus kommer likaledes af fint fördeladt kol, som utfällts ur de vid ämnenas sönderdelning uppstående kolrika gaserna.

Då mot slutet af 1800-talet den elektriska belysningen började framträda, framkallade konkurrensen en liflig utveckling på gasbelysningens område. Början gjordes med Siemens' regenerativlampa, hvilken var grundad på tillvaratagande af de bortgående förbränningsprodukternas värme. År 1885 framkom österrikaren Auer von Welsbach med ett för belysningstekniken ofantligt fruktbärande uppslag, det s. k. gasglödljuset. Detta grundar sig på införande i lågan af en fast, obrännbar kropp, hvilken bringas till glödgning af lågans hetta, som uppdrifves därigenom, att gasen genom tillförande af luft fullständigt förbrännes (med i och för sig icke lysande låga, Bunsen-låga). Samma princip hade förut för specialändamål — effektbelysning å teatrar och dylikt — kommit till användning i det s. k. kalkljuset, bestående af en kalk- eller kritcylinder, som glödde i en låga af vätgas och syrgas. Den auerska glödkroppen utgöres af vissa metalloxider (af torium o. a.), i fint fördeladt tillstånd utbredda på en trattformig väfnad (glödstrumpa), anbragt öfver den kägelformiga lågan. Auerljuset utmärker sig för mycket stor intensitet och ringa gasförbrukning. Efter samma princip hafva sedermera konstruerats fotogenglödljus och spritglödljus, vid hvilka glödstrumpan glödgas i lågan af förgasad fotogen resp. alkohol.

Den elektriska belysningen förskrifver sig från Davys upptäckt af ljusbågen 1810. Först under senare hälften af 1800-talet utvecklades emellertid den elektriska båglampan till ett praktiskt hjälpmedel, först för fyrbelysning och effektbelysning, sedermera för gatbelysning och äfven för inomhusbelysning (större lokaler, butiker m. m.). Den elektriska glödlampan uppfanns på 1870-talet. Den viktigaste insatsen i dess utveckling gjordes af Edison, hvilken bragte den i en kommersiellt duglig form. I den edisonska glödlampan bringas en fin koltråd till glödgning genom den elektriska strömmen; till förhindrande af trådens förbränning är lampans glaskula befriad från luft genom urpumpning. En viktig impuls har den elektriska belysningstekniken på de senaste åren erhållit i de s. k. Nernstlamporna, uppfunna af den tyske vetenskapsmannen Nernst. Dessas hufvudbeståndsdel är en glödkropp af eldfasta metalloxider, hvilken ej kräfver lufttomt rum. De utmärka sig för synnerligen låg effektförbrukning. — De senaste förbättringarna i båglampsbelysningen kännetecknas af de s. k. Bremerlamporna. Under det att de vanliga båglampornas ljus till stor del består af violetta ljusstrålar, uppnås i Bremerlampan och dess efterföljare ett praktiskt nyttigare, hvitt, gult eller rödaktigt ljus; detta genom preparering af kolspetsarna med salter af barium, kalcium eller strontium. I synnerhet vid ytterbelysning spelar färgen stor roll, i det att de violetta strålarna absorberas af murytor och gatbeläggningar, under det att gula och röda strålar i långt större grad reflekteras.

Båglampor med mycket lång ljusbåge gifva i synnerhet violetta strålar och användas därför för belysning för fotografiska ändamål. Samma ändamål tjänar magnesiumlampan, i hvilken metalliskt magnesium i form af tråd eller pulver direkt förbrännes.

Att nämna är slutligen den s. k. Hewitt-lampan, bestående af ett lufttomt, men med kvicksilfverångor fylldt glasrör, i hvilket elektriska urladdningar åstad-

komma ett intensivt ljus. Denna lampa utmärker sig för en ytterligt liten effektförbrukning, men har ännu ej nått någon praktisk utveckling.

Ljuskällors intensitet mätes i normalljus. Som normal hafva förut användts olika enheter i olika länder, men numera har man alltmer öfvergått till den tyska enheten Hefnerljuset (så benämndt efter uppfinnaren von Hæfner-Alteneck). Denna ljusenhet alstras af en lampa genom förbränning af amylacetat och motsvarar en effekt af ungefär 150,000 erg per sekund (se Absoluta enheter). Ett stearinljus ger cirka 2 normalljus, en vanlig fotogenlampa med 14 linjers rundbrännare 13 à 14. Den vanligaste glödlampstypen är å 16 normalljus. Båglampor variera från några hundra till några tusen normalljus; elektriska strålkastare kunna afgifva bortåt 50,000. Solens ljusstyrka uppskattas till cirka 10^{27} normalljus. Se vidare Belysningsapparat. A. E—m.

3. *Hyg.* Belysningens betydelse för hälsa och trefnad samt för arbetet är oerhörd. Dagsljus och solljus döda på kort tid farliga mikroorganismer och utgöra därför ett viktigt naturligt desinfektionsmedel. Allt ljus befordrar renhållningen, i första rummet godt dagsljus; men där detta vid de trånga gatorna är knappt, har det elektriska ljuset stort värde och tvingar särskildt i hotellen till noggrann rengöring af rum, sängkläder, servis m. m. Där finare arbete skall utföras vid dagsljus, fordras, att någon del af den fria himmelen skall ses från arbetsplatsen. I allmänhet fordras vid sådant arbete en ljusmängd af 25 meternormalljus — eller ett ljus på 25 normalljus, ställdt på en meters afstånd från arbetet.

Den konstgjorda belysningens storartade utveckling har haft verklig betydelse för hygienen. Då man förr ur ett lysämne fick ljus, gick allra största delen af spännkraften förlorad som värme, hvilket skadade. Äfven vatten och produkter af ofullständig förbränning utvecklades i stor mängd. Nu förstår man att med glödkroppar af en del af värmestrålarna göra ljus, så att värmebildning och luftens förorening minskats. — För finare arbete kräfves ett stadigt ljus, som ej fladdrar. I skolorna blef gasljuset först genom den argandska brännaren tämligen tillfredsställande. Den har en glascylinder och fladdrar ej. Auers ljus är f. n. lämpligaste gasljuset i skolan och hemmet. Elektriska ljuset har framför de andra fördelen att icke mycket värma och alls icke förorena rumsluften. Däremot är glansen från elektriska lågan så stark, att ögat måste skyddas med skärmar.

Näst dagsljuset är den s. k. *indirekta belysningen* bäst. Den åstadkommes därigenom att en skärm af plåt eller mjölkglas sättes under en ljusstark lampa, upphängd under taket. Af skärmen kastas då ljuset mot taket och väggarnas öfre delar. Detta åstadkommer en belysning, som mycket liknar dagsljuset. Man undgår besvärliga skuggor och reflexer samt får arbetsplatserna mycket jämnt upplysta. Det kräfves likväl äfven vid hvitt tak en stark lampa, helst en elektrisk glödlampa. Vid användandet af en mjölkglasskärm går minst ljus förloradt, dock i alla fall en 35 proc. Indirekt belysning användes nu i ritsalar, men borde införas allmänt i skolor, åtminstone där elektriskt ljus är billigt. E. At.

Belysnings-apparat (jfr Apparat), *fys.*, det optiska instrument eller den del af ett sådant, genom hvilket naturligt eller artificiellt ljus inriktas på en bestämd punkt inuti eller utanför instrumentet. En sådan apparat utgöres af speglar eller linser, ofta i förening med en särskild ljuskälla (lampa). I det sammansatta mikroskopet belyses det mikroskopiska föremålet — allteftersom det är genomskinligt eller icke — antingen nedifrån, förmedelst en spegel, eller ofvanifrån, med en lins. Abbe har konstruerat en särskild belysningsapparat (kondensor) för belysande af föremål under mikroskop. Den är att anse såsom ett omvändt mikroskopobjektiv, hvilket förvandlar det från en underliggande spegel kommande, af nästan parallella strålar bestående ljusknippet i ett starkt konvergent sådant, hvilket riktas mot det föremål, som skall belysas. I laterna magica koncentreras ljuset från en lampa, genom spegel och ett linssystem, på de genomskinliga bilder, som i förstoring afbildas på väggen. Astronomiska instrument äro ofta försedda med en apparat för belysning af hårkorset i tuben, hvilket utan sådan icke skulle kunna ses mot den mörka himmelsgrunden. Fyrbåken med alla sina komplicerade inrättningar kan anses utgöra blott en enda belysningsapparat. R. R. (S. A—s.)

Belza, Wladyslaw, polsk författare, f. 1847 i Warschau, son af en framstående kemist, studerade dels i sin födelsestad, dels i Kasan, men blef efter resor i västra Europa utvisad ur Posen 1871 och slog sig ner i Lemberg, där han efter 1882 blef bibliotekssekreterare. Förutom lyriska dikter skref B. studier om kvinnan, judarna och Sobieski i den polska poesien samt utgaf en polsk antologi (1880) och en litteratur-biografisk skiss, *Maryla i jéj stosunek do Mickiewicza* (Mickiewicz' poetiska ungdomskärlek). A—d J.

Be'lzebub. Se Beelzebub.

Be'lzig, stad i preussiska regeringsområdet Potsdam. 2,895 inv. (1900). 1635 plundrades och brändes denna stad af svenskarna. I närheten ligger byn Hagelberg, där preussarna besegrade fransmännen 27 aug. 1813.

Belzoni, Giovanni Battista, italiensk arkeolog, f. 1778 i Padova, begaf sig 1803 till London, där han för att kunna lifnära sig måste uppträda i akrobatiska föreställningar. Sedan förde han under många år ett kringflackande komediantlif. Slutligen lyckades B., som alltid med förkärlek idkat mekaniska studier, få i uppdrag att tillverka några hydrauliska maskiner åt vice-konungen af Egypten. När dessa voro fullbordade, började han egna sig åt uppsökandet af egyptiska fornsaker. Han trängde in i Abu-simbel-klipptemplen i Nubien, i den största af konungagrafvarna och Kefrens-pyramiden samt gjorde åtskilliga fynd, af hvilka de flesta kommo till British museum. Sedan han företagit en resa längs Röda hafvets kuster och undersökt oasen Siva, där han hoppades finna lämningar af Jupiter Ammons tempel, begaf han sig 1819 till Europa. 1821 företog han en upptäcktsfärd till Timbuktu i Afrika, men dog i Gato (i Beninlandet) 1823, innan han hunnit fram. Resultaten af B:s forskningar föreligga i arbetet *Viaggi in Egitto ed in Nubia* (4 bd, Milano 1825 ff.), förut på engelska under titeln *Narrative of the operations and recent discoveries in Egypt and Nubia* etc. (1821, med 44 färglagda planscher). Biogr. af Menin (Milano, 1825).

Belägga. 1. *Sjöv.* Sätta fast ett tåg, som blifvit tillräckligt haladt, genom att lägga det några slag i

kryss omkring en därtill afsedd nagel, krysshult, knekt, knap eller annat lämpligt och tillräckligt starkt föremål. R. N.*

2. *Språkv.* Uppvisa ett ord eller en språkform såsom faktiskt existerande.

Beläggningsjärn (Zorés-järn), ett valsadt järn af vidstående profil, som användes inom byggnadsväsendet för tak, bjälklag, brobanor m. m. S. L—k.

Beläggningsstämpel. Se Stämpelpapper.

Belägring, *krigsv.*, det anfallssätt mot en fästning, som afser att systematiskt förstöra dennas försvarsmedel å den anfallna fronten, samtidigt med att man medelst ett successivt uppkastande af mot försvararnas eld skyddande anfallsverk (*sapper, löpgrafvar*) bereder sig väg fram till en lämplig plats för stormningen, hvilken slutakt sedan utföres, så snart alla svårare hinder för densamma förstörts eller undanröjts. Belägring lär alltid förblifva det enda ändamålsenliga och därför också snabbast till målet förande anfallssättet mot en modern, välförsedd och väl försvarad fortfästning. Till belägringens utförande erfordras en *belägringskår* samt en *belägringsartilleripark* och en *belägringsingenjörpark*. Se vidare Fästningskrig. L. W:son M.

Belägringsartilleri, *krigsv.*, sammanfattningen af de pjäser, som fordras till en belägring. Materielen utgöres af flackbane- och kastpjäser af olika kalibrar. Bortsedt från smärre skiljaktigheter, bestå de förra af en 15 cm. kanon och en 10,6 cm. (förr 12 cm.) kanon, de senare af en 15 cm. haubits och en 21 à 24 cm. mörsare. Se Artilleri, Flackbanepjäs och Kastpjäs. G. af Wdt.

Belägringsartilleripark, *krigsv.*, den artillerimateriel, som vid belägring erfordras för såväl bekämpande af försvarsartilleriet som förstörande af de fortifikatoriska anordningarna. Den består af *pjäspark, ammunitionspark* och *batteribyggnadsförråd*. E. N.

Belägringsbatteri, *krigsv.*, benämning på de för den belägrandes artilleri uppförda *starka batterivärnen* (se Batteri). De byggas och bestyckas vanligen under natten, så att de äro färdiga att öppna sin eld i dagningen. Förr skildes noga mellan *rikoschett-, enfiler-, demonter-* och *bräsch-batterier* (se Fästningskrig). L. W:son M.

Belägringsingenjörpark, *krigsv.*, sammanfattningen af de för de fortifikatoriska anfallsarbetenas utförande erforderliga verktyg, redskap och materialier. Den delas i smärre förråd, som framflyttas allteftersom anfallsarbetenas fortskridande. L. W:son M.

Belägringskår, *krigsv.* En belägringskårs styrka är beroende af den fästnings storlek och försvarsmedel, som skall anfallas. En fullständig belägringskår bör vara sammansatt af både infanteri, kavalleri, fältartilleri och fältingenjörtrupper, fästningsartilleri, fästningsingenjör- och järnvägs-trupper samt telegraf-, ballong- och belysnings-afdelningar (se Fästningskrig). L. W:son M.

Belägringstillstånd (fr. *état de siège*). Vid tillfällen, då staten är i fara, till följd af vare sig yttre fienders anfall eller oroligheter inom landet, kunna till försvarskraftens koncentrerande den verkställande maktens organ ställas under en styrelse — den militära —, som kan utveckla hastig och nödig enhet och kraft. Detta sker genom *belägringstillståndets proklamerande*. Under det nämligen annars, vid för det allmänna mindre farliga oroligheter, militärmakten får användas endast på rekvisition af civilmyndigheten och för dennas upprätthållande, inträder genom belägringstillståndet det omvända förhållandet, att hela den verkställande makten för den ort, som närmast är utsatt för faran, lägges i den kommenderande militärbefälhafvarens händer, så att han eger gifva befallningar åt samtliga myndigheter: civila, militära och kommunala. Därmed följa i större eller mindre mån, allteftersom det närvarande tillståndet anses fordra det, inskränkningar i de friheter, som i konstitutionella staters författningar pläga vara tillförsäkrade statsmedlemmarna, såsom den personliga friheten, rätten att dömas endast af de lagliga ordinarie domstolarna enligt gifven ordning, hemfriden, yttrande- och tryckfriheten, församlingsfriheten o. s. v. Belägringstillståndet gifver alltså militärmakten rätt att anställa husundersökningar, att förbjuda folksamlingar, att förhindra tidningars och skrifters utgifvande, att fängsla och tills vidare förvara misstänkta personer och att vidtaga andra dylika försiktighetsmått samt — hvilket är det viktigaste — att i vissa fall ställa civila personer till rätta inför krigsdomstolar och döma dem enligt för militärpersoner gällande lagar. — Belägringstillståndet såsom en legaliserad statspraxis förskrifver sig från den första franska revolutionens tid och har sedermera varit tillämpadt i flere länder vid åtskilliga tillfällen, särskildt i Paris och andra delar af Frankrike under Ludvig Filip, 1848 års republik samt kriget 1870 och de händelser, som därefter följde. Såväl i Frankrike som i Tyskland äro i lag föreskrifter gifna beträffande belägringstillståndets proklamerande och detsammas verkningar.

Fästning, som hotas med belägring, förklaras i belägringstillstånd af landets styrelse, om fästningen är belägen i hemorten, men af högste befälhafvaren, om den ligger inom krigsskådeplats. Kommer fara plötsligt på, skall kommendanten förklara belägringstillståndet, men bör ofördröjligen afgifva rapport härom till den det vederbör. Belägringstillstånd för fästning medför rätt för kommendanten att gifva civila myndigheter och personer inom fästningens försvarsområde erforderliga föreskrifter angående fästningens säkerhet, ordningens upprätthållande, underhållets bestridande och nödiga arbetens utförande. Belägringstillstånd innebär för fästningen äfven *krigstillstånd* (se d. o.). L. W:son M.

Belägrings-träng, *krigsv.*, sammanfattningen af de hjälpmedel, som genom forsling kunna framskaffas till en belägrad ort och hvilka för den anfallande äro nödvändiga till belägringens utförande. Sådana tränger äro af två slag: ingenjör-belägrings-tränger, d. v. s. de verktyg och materialier, som äro nödiga för de fortifikatoriska arbetenas utförande, samt artilleri-belägringstränger, d. v. s. de för belägringen afsedda skjutvapnen jämte ammunition, materialier till batteribyggnad m. m. Jfr Träng.

Bem, Józef, polsk general och patriot, f. 1791, enligt andra uppgifter 1795, i Galizien, deltog som löjtnant i den franska arméns tåg till Ryssland 1812 samt blef 1815 anställd vid den nybildade polska hären och samtidigt lärare vid krigsskolan i Warschau. Hans frimodighet och polsk-nationella tänkesätt ådrogo honom emellertid en mängd förföljelser,

varför han flere gånger sökte få afsked, hvilket likväl icke lyckades förrän 1825. Under den närmast följande tiden sysslade han med litterära och tekniska arbeten. År 1831 ingick B. som major i polska insurrektions-armén, där hans tapperhet och skicklighet skaffade honom den ena befordran efter den andra, till dess han slutligen blef general. Efter Warschaus fall, 1831, begaf han sig först till Tyskland och 1832 till Paris, där han med afbrott för resor i Holland, Belgien och på Pyreneiska halfön uppehöll sig i 16 år, sysselsatt med litterära arbeten och planer till Polens befriclse. I okt. 1848 kom han till Wien och fick stort inflytande på upprorsstyrelsens militära åtgärder. När denna stad kapitulerade, flydde B. till Ungern, där han af regeringen fick i uppdrag att eröfra Siebenbürgen. Han organiserade en armé på 10,000 man, intog Kronstadt och Hermannstadt, dref österrikarna och deras ryske bundsförvanter in i Valakiet samt jagade Puchner ut ur Banatet. Men trots dessa framgångar måste B. slutligen duka under för öfvermakten. Af Kossuth kallad till Ungern, deltog han i slaget vid Temesvar (aug. 1849) och bidrog genom en öfverilad operation till ungrarnas nederlag. Sedan han ännu en gång sökt försvara Siebenbürgen, drog han sig in på turkiskt område, öfvergick till islam, antog namnet Amurat pasja och fick anställning i turkiska härcn. Österrikiska och ryska diplomatiska föreställningar förmådde sultanen att anvisa honom bostad i Aleppo, där han (nov. 1850) i spetsen för de turkiska trupperna undertryckte ett upplopp af stadens arabiska befolkning mot de kristne. Han dog kort därefter, 10 dec. 1850. Hans fälttåg i Siebenbürgen är skildradt af Czetz (1850) och Pataky (s. å.).

Bēma (grek., af *bāi'nein*, stiga), egentl. steg, upphöjd plats eller tribun. I den grekiska kyrkan betecknas därmed den upphöjda, med galler omgifna plats framför altaret, från hvilken biskopen eller presbytern håller sin predikan.

Bemanna, *sjöv.*, förse fartyg, båt, spel och kanoner med manskap.

Bemanningslista, *sjöv.* Se Besättningslista.

Bembasjön. Se Bangveolo.

Bembo, Pietro, italiensk lärd, f. 1470 i Venezia, vistades 1500—06 vid hofvet i Ferrara, kallades sistnämnda år till hofvet i Urbino och begaf sig 1512 till Rom, där han blef påfven Leo X:s sekreterare. Efter Leos död uppehöll han sig i Padova, tills han 1529 blef republiken Venezias historiograf. 1539 upphöjdes han till kardinal och dog 1547 som biskop i Bergamo. B. gjorde sig högt förtjänt om det italienska språkets rykt och riktighet, och han säges hafva varit så noggrann i fråga om stilens renhet, att han läste fyrtio korrektur på sina verk. Bland hans arbeten må nämnas *Gli Asolani* (1505, dialoger om kärlekens väsende, tillegnade Lucrezia Borgia), *Prose nelle quale si ragiona della volgar lingua* (1525, ett förtjänstfullt grammatikaliskt verk), *Rime* (1530), *Carmina* (1533) och *Rerum veneticarum libri XII* (1487—1513). Det sistnämnda arbetet utgafs efter hans död som *Istoria veneziana* (12 bd, 1552). B:s samlade verk, *Tutte opere*, utkommo 1729 i 4 bd.

Bemedlingskommissionen, Borgerskapets (i Stockholm). Under denna benämning bildades 1710 ett utskott inom Stadens äldste för handläggning af inkomna "suppliquer" öfver för hög taxering samt för bestyret med båtsmanskompaniets och borgargardets utrustning. Genom magistratsbeslut 1720 omorganiserades detta utskott till uppbördsverk (med tre uppbördskommissarier) för de utskylder till staden, som hvilade på borgarklassen. 1761 uppdrogs åt kommissionen bestyret med "militärkompaniet", sedermera äfven "separationsvakten" och 1776 det nybyggda börshuset. Därjämte förvaltades af densamma andra borgerskapets fastigheter och dess enskilda medel samt donationsfonder, hvilken sistnämnda verksamhet från tiden för tillämpningen i Stockholm af 1862 års kommunallagar blifvit kommissionens enda återstående uppgift, reglerad 1898. När pensionsrum skall tillsättas, införes kungörelsen därom i två dagliga hufvudstadstidningar. Ansökningen skall åtföljas af dels bevis, att sökanden på grund af burskap idkat handel eller handtverk eller är hustru, änka eller barn af sådan borgare, dels fattigdomsbevis m. m. 1903 uppgingo fonderna till omkr. 1,700,000 kr., hvarjämte borgerskapet eger hela kvarteret Atomena vid Riddarhustorget, det s. k. bergstrahlska huset. Kbg.

Bemelberg. Se Boyneburg.

Bemmel, Eugène van, baron, belgisk lärd och skriftställare, f. 1824 i Gent, blef 1849 professor vid universitetet i Bruxelles och 1871 dess rektor. Död därstädes 1880. B. uppsatte 1854 tidskriften "Revue trimestrielle" och 1868 dess mera vidt bekanta fortsättning "Revue de Belgique". Han var sekreterare i "Société des gens de lettres belges" samt medstiftare af det flamländska sällskapet "Vlamigen voruit" (1858), hvars förste ordförande han blef. Bland hans utgifna arbeten märkas *De la langue et de la poésie provençales* (1846), *La Belgique illustrée, ses monuments* etc. (1855), *Étude sur les monuments druidiques* (1857), *Traité général de la littérature française* (1880) och *Patria belgica* (3 bd, 1871—75).

Bémol [bemå'll], *mus.*, den franska benämningen på sänknings- eller ♭-tecknet.

Bempe, flod i Syd-Afrika. Se Limpopo.

Bēn (hebr., dets. som arab. *ibn*, "son") sättes framför faderns namn, t. ex. Absalom ben David, och genom sammanskrifning uppstår ett judiskt familjenamn, t. ex. Bendavid, "Davidsson". Äfven med förutvarande släktnamn kan "Ben" sammanskrifvas, t. ex. Benary ("Ary's son", berömd tysk orientalist, f. 1805, d. 1872). Stundom nyttjas den arabiserande formen Ebn l. Aben, t. ex. Aben Esra (= Ibn Esra). H. A.

Ben, *anat.* 1. Fasta och hårda, af benväf bestående bildningar, hvilka gifva stadga och hållning åt mjukdelarna hos människan och vissa djur. Benen förete, hvad formen angår, en mängd olikheter, men i stort sedt kan man urskilja tre former: 1) långa eller cylindriska ben, hvilka mest finnas i lemmarna och tjänstgöra som stöd och häfstänger, 2) platta ben, hvilka bilda väggar till inälfshålor, och 3)

korta eller knöliga ben, hvilka finnas på ställen, där fasthet bör förenas med ett minimum af rörlighet (t. ex. ryggrad, handlofve, vrist). Benens ytor äro oftast ojämna, förete knölar, taggar, utsprång, inskärningar, gropar, hål, kanaler m. m., utgörande fästpunkter för band, muskler och senor, genomgångsställen för blodkärl, nerver o. s. v. — Några ben äro fast förenade med hvarandra, andra rörliga i ledgångar. Benens hålrum utfyllas af benmärg (se d. o.), medan själfva bensubstansen utgöres af benväf (se d. o.) och benens yta omslutes af benhinna (se d. o.). Om benens bildande se Benbildning. — Läran om benen kallas osteologi. Jfr Anatomi. G. v. D.*

2. Benämning på de lemmar, med hvilka människor och en mängd djur gå och på hvilka de stå. Se vidare Lår och Underben.

3. *Tekn., hand.* Ben af större fyrfotadjur, såsom hästar, nötkreatur, hjortar och älgar, utgöra en betydlig handelsvara, i det att de bilda råämnet i benaska, bensvärta, benmjöl, benlim och fosfor samt för svarfveriarbeten och andra saker af ben. Till dessa senare tagas i synnerhet cylindriska ben af oxar, hjortar och hästar. Af oxben finna företrädesvis fotledsbenen användning. Sedan märgen aflägsnats, blekes materialet och kan då bli lika hvitt som elfenben. Hästben äro tätare, hårdare och svårare att bearbeta än oxben. Finast och hvitast äro hjort- och än mer älgben; de förarbetas till tangenter och knifskaft. Affallet tillika med andra slags ben brukas till de först nämnda fabrikationerna. Af benmärgen beredes maskinolja, pomada o. s. v. Sveriges import af ben är omkr. 40 gånger större än exporten, hvaremot Danmark af varan exporterar omkr. 15 gånger mer än det importerar.

Ben (af kelt. *pen*, hufvud, topp), bergspets, förekommer i skotska och irländska bergsnamn, t. ex. Ben Nevis, Ben Muich-dhui.

Benācus la'cus, romarnas benämning på Gardasjön.

Ben Akība, rabbin. Se Akiba.

Benalūka. Se Banjaluka.

Benares [benä'rïs] l. Banaras (sanskr. *Vārānasī*, "i besittning af bästa vattnet"). 1. Division i brittisk-indiska Nordvästprovinserna, omfattande östra delen af dessa, på ömse sidor om Ganges och dess biflod Gogra. Areal 26,971 kvkm. 5,032,502 inv. (1901). Divisionen omfattar 5 distrikt: Mirzapur, B., Jaunpur, Ghazipur och Ballia. Distriktet B. omfattar 2,585 kvkm., med 882,972 inv. (1901). — 2. Hufvudstad i denna division, vid Ganges, som här är 540—780 m. bred. 82 m. ö. h. 203,095 inv. (1901). B. är hinduernas heligaste stad och mest besökta vallfärdsort (vid stora fester räknar man ända till 100,000 pilgrimer). Många rika hinduer söka att där få sluta sina dagar och efter sin död nedsänkas i den heliga Ganges. Marmortrappor föra ned till floden. B. är medelpunkten för Sivas dyrkan; ännu finnas där 1,454 mestadels små, hinduiska tempel. Tillika är det sedan urminnes tider hufvudsätet för hinduisk vetenskap och lärdom. Där finnas äfven 272 moskéer, bland hvilka den största och praktfullaste är byggd af Aurangzib (dess minaret är 35 m. hög), flera dsjainatempel och ett buddatempel. Men mellan palats och tempel ligga eländiga kojor, och det inre af staden är ett virrvarr af smutsiga gator. I afseende på industrien äro B:s bomulls-, ylle- och sidenväfverier, guld- och silfvertyg samt barnleksaker mest berömda. Staden är en viktig järnvägsknut (6 linjer mötas här), har ångbåtsförbindelse med orterna vid Ganges och drifver ansenlig handel,

i synnerhet med sjalar och ädelstenar. — B. var fordom hufvudstad i ett hinduiskt rike och kom 1776 under engelsk-ostindiska kompaniet.

Benary. Se Ben.

Benaska, *kem. tekn.*, kallas de mineralämnen, som återstå, då ben glödgas i öppen luft, så att all organisk substans får förbrinna. Benaska utgöres hufvudsakligen af kalciumfosfat med en ringa inblandning af karbonat. Användes såsom tillsats till massan vid tillverkning af vissa glas- och porslinssorter. K. S—n.

Benasque [vena'ske], fästning i spanska prov. Huesca (Aragonien), 1,113 m. ö. h. 1,364 inv. (1900). Norr om B. leder passet Puerto do B. (2,448 m. ö. h.) öfver Pyreneerna till Luchons floddal i Frankrike.

Benave'nte, Jacinto, spansk dramatisk författare, f. 1866 i Madrid. B. är en fullt modern författare med originella synpunkter, fin och spirituell. Hans *Versos* och *Teatro fantastico* väckte föga uppmärksamhet, men därpå följande *Cartas de mujeres* hälsades af en enstämmigt berömmande kritik, liksom hans första teaterstycke, *Nido ajeno*. Följde så *Gente conocida*, skarp satir öfver den eleganta världen, *El marido de la Tellez*, *La jarandula*, *La comida de las fieras*, *Lo cursi* (1901), *Cambios*, *Modas*, *Sacrificios*, *El primo Ramón* och *Despedida cruel*, som alla präglas af den noggrannaste uppmärksamhet på verkligheten, en psykologs fina smak, en rikedom af nyanser, diskreta toner och enkel naturlighet, utan alla öfverdrifter. B:s sist uppförda teaterstycken äro 3-akts-komedierna *La gobernadora*, *Amor de amar* (1902) och *Alma triunfante* (1903), som gifvit honom rang af den modernaste och mest framstående bland de yngre spanske dramaturgerna. Ad. H—n.

Benbecula [benbekö'lä], en af de yttre Hebriderna på nordvästra sidan af Skottland, mellan North Uist och South Uist. 65 kvkm. Omkr. 1,600, mest gaeliska, invånare. Västra delen är bördig, den östra sandig och bergig. Ön har flere små fiskrika sjöar och en god hamn på östra sidan (Loch Uskavagh).

Benbildning l. Ossifikatiön, *histol.* Den form af bindesubstansväfnad eller stödjeväfnad i djur- och människokroppen, som benämnes benväf, utvecklar sig antingen och i vanligaste fall på basen af förut förefintlig broskväf (hyalint brosk, se Brosk) eller också ur bindväf. De allmänna dragen

denna benbildning, som med afseende på sina etaljer företer de mest komplicerade och underaraste vitala fenomen, skulle kunna tecknas på öljande sätt. — Under fosterlifvets tidigare skeden r större delen af individens blifvande benskelett örebildadt i ett broskskelett, uti hvilket de enskilda benskelettdelarnas säregna gestaltning till sina allmänna drag kan återfinnas. Så t. ex. kan man å det broskiga förstadiet till en öfverarm eller ett lårben särskilja ett mellersta, jämförelsevis smalt och utdraget område, som vid sina båda ändar öfvergår i vulstiga förtjockningar fig. 1). På de färdigbildade, af bensubstans estående, nämnda skelettdelarna (öfverarm och årben) kallas den mellersta utdragna delen för *diafys* och de båda förtjockade ändarna, hvarmed essa ben leda mot närliggande skelettdelar, för *epifyser*. — Då omsättningen af det broskiga förstadiet af skelettdelarna till benväfnad börjar, äro essa senare omgifna af en broskhinna, *perichondrium* se Brosk), som till sin byggnad ej obetydligt fviker från broskens vanliga ytbeklädnad. Man kan nämligen vid nämnda tillfälle i broskhinnan särskilja ett yttre, af trådig bindväf bestående lager (fig. 1,1) och ett inre, närmast intill brosket liggande, mera utslutande af stora celler bestående lager (fig. 1,2). Dessa celler hafva en egendomlig förmåga att kunna

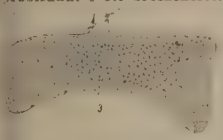

Fig. 1. Broskigt förstadium till ett rörformigt ben. 1 broskhinnans ytliga fibrösa del; 2 samma hinnas djupa celliska lager; 3 diafysens brosk.

Fig. 2. 1 och 2 se figur 1; 3 diafysens förkalkade brosk; 4 benväf; 5 nedsmält del af diafysens brosk.

verka nedsmältande, förstörande på sådant brosk, där mellansubstansen blifvit mer eller mindre rikligt genomdränkt af kalksalter. Därjämte visa de sig kunna utveckla limgifvande bindväf, d. v. s. producera limgifvande trådar, inbäddade i en grundsubstans (se Bindesubstansväfnad). Till skillnad från vanlig limgifvande bindväf är dock härvid den grundsubstans, uti hvilken de nyssnämnda trådarna ligga inbäddade, ej af slemmig beskaffenhet, utan genomdränkt af amorfa kalksalter (kolsyrad och fosforsyrad kalk). En limgifvande bindväf med dessa egenskaper kallas benväf. — De celler, som bilda broskhinnans djupa eller närmast intill brosket liggande skikt, hafva sålunda en dubbel förmåga, nämligen dels att kunna förstöra den broskväfnad, hvartill de närmast referera sig, dels äfven att samtidigt bilda benväfnad. De kallas därför också för benbildningsceller l. osteoblaster. — Benbildningens egentliga väsen (nämligen den allmännast förekommande och från förebildadt brosk utgående) är därför också i väsentlig mån det, att det förebildade brosket förstöres och ersättes af benväfnad. — Benbildningsprocessen inledes med en förkalkning af brosket i midten af skelettdelens diafys (fig. 2,3) och med samtidigt uppträdande utveckling af benväfnad å samma broskområdes yta (fig. 2,4). Genom osteoblasternas förmåga att verka nedsmältande på förkalkadt brosk förstöres därnäst det så förändrade brosket (fig. 2,5), och i dess ställe bildas en oregelbunden håla, uti hvilken osteoblaster från broskhinnans djupa, cellrika lager i stora massor invandra (fig. 3,3). Därjämte inväxa blodkärl från broskhinnan (fig. 3,4). En del af de nämnda cellerna bilda benväfnad, andra åter deltaga i utvecklingen

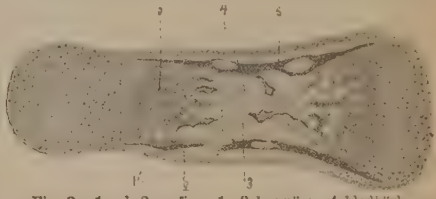

Fig. 3. 1 och 2 se figur 1; 3 benmärg; 4 blodkärl; 5 tillväxande broskl ager; 6 benväf.

af s. k. benmärg (fig. 3,3), en cell- och blodkärlrik väfnad, som utfyller den centrala delen af nämnda håla, hvilken ej intages af den nybildade benväfnaden (se Benmärg). Den benväfnad med tillhörande benmärg, som sålunda uppstått i broskdiafysens midt, kallas benkärna. Från denna kärna fortskrider förbeningen under enahanda procedurer mot epifyserna. — I samma mån som förstörelsen af brosket och hand i hand därmed benbildningen fortskrider från benkärnan i diafysens midt mot den broskiga skelettdelens båda förtjockade ändar, mot epifyserna, försiggår emellertid äfven i närmaste omgifningen af förbeningshärden en nybildning, en förökning i massa af själfva broskväfnaden (fig. 3,5). Således: jämsides med förbeningens fortskri-

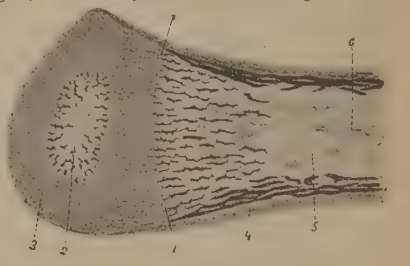

Fig. 4. 1 ossifikationsgräns; 2 benkärna i epifys; 3 epifysbrosk; 4 benväf; 5 benmärg; 6 blodkärl.

dande från midten af brosket mot de båda ändarna växer detta senare oafbrutet i längd. — Till slut når dock förbeningen af diafysen fram till gränsen mellan diafys och epifys. Vid denna gräns förlöpa en tid framåt förbeningsprocessen och broskny bildningen kvantitativt fullkomligt parallellt. Följden häraf måste gifvetvis blifva den, att vid detta ställe, vid denna s. k. *ossifikationsgräns*, förbening och broskny bildning alltjämt fortskrida, utan att benny bildningen öfvergriper på epifysens brosk. Under hand

ha nu äfven särskilda benkärnor utvecklats i de båda epifysbrosken, hvilkas kärnor växa fram mot diafysens ossifikationsgräns, hvarigenom af skelettdelens ursprungliga broskiga anlag kvarstår blott en tvärställd skifva, inskjuten mellan diafysens och epifysernas benväfnad. När till sist brosknybildningen vid epifysgränsen upphör, sammanväxa med hvarandra diafysens och epifysernas benväfnader; och då är äfven längdtillväxten af skelettdelen afslutad. Sedan brosket ersatts af ben, kallas det ursprungliga perichondrium periost l. benhinna. Af det ursprungliga brosket kvarstår emellertid på epifysernas fria ytor en broskskifva, det s. k. *ledbrosket*. Den benväfnad, som sålunda utvecklats, blir dock ej den för lifvet beständande, utan ersättes af ny benväfnad med i viss mån från den i första hand bildade benväfnaden afvikande karaktärer. Jfr Bindesubstansväfnad. E. Hgn.

Benbreccia [-brä'ksia], *petrogr.*, en gul-, grå- eller rödaktig, dels hård och fast, dels lös och jordartad, hufvudsakligen på bottnen af vissa grottor (s. k. bengrottor) förekommande bergartsmassa, som består af en mängd benlämningar efter vilda, numera utdöda djur (t. ex. mammut, grottbjörn, grotthyena m. fl.), skal af snäckor och musslor, kantiga, från grottans tak och väggar nedfallna kalkstensstycken, stundom äfven af människohand tillverkade föremål (t. ex. stenvapen, redskap m. m.) — alltsammans hopkittadt eller förenadt genom ett kalkigt, stundom järnhaltigt bindemedel. Benbreccian är af tertiär och post-tertiär ålder samt har en mäktighet af en half ända till sex meter. E. E.

Benbrosk, Ossein, *kem.*, den broskartade beståndsdel, som återstår efter kalksaltemas utdragning ur ben.

Benbrott, *med.*, på konstspråket fraktur. I människo- eller djurkroppen finnes intet ben, som ej kan brytas eller hvarå brott ej blifvit iakttaget. Benbrott kan åstadkommas antingen genom direkt våld, såsom slag, hugg, stöt, inverkan af projektiler o. s. v., i hvilka fall brottet förs iggår å det träffade stället, eller genom indirekt våld, t. ex. vid fall på handen, foten, knäet o. s. v. Benbrotten kallas enkla, då endast själfva benet går sönder, under det att de omgifvande delarna förblifva oskadade eller endast obetydligt skadade, och komplicerade, då jämte benbrottet sönderrifningar af omgifvande mjuka delar, i synnerhet huden, komma till. Man talar äfven om enkla benbrott, då benet brytes af på blott ett ställe, i motsats till komminuta benbrott, då benet brutits på två eller flere ställen, så att lösa benbitar förefinnas. Vådan af ett benbrott beror ej — eller åtminstone endast i högst obetydlig mån — af skadan på själfva benet, utan just af de förändringar i mjukdelarna, hvilka ifrån början framträda eller möjligen sedan tillkomma. Sålunda äro t. ex. brott af hufvudskålsbenen eller ryggkotorna farliga därigenom att en skada å hjärna eller ryggmärg så lätt på samma gång inträffar eller kan tillträda. Brott af bäckenbenen äro vådliga för de närliggande viktiga organen, refbensbrotten för lungorna o. s. v. Äfven brott å extremiteternas ben kunna blifva farliga, om större blodkärl äro eller blifva skadade, om en större ledgång blifvit öppnad, ja om endast ett hål finnes i huden, hvilket står i omedelbar förbindelse med brottstället.

Ett enkelt benbrott läkes i allmänhet på det sätt, att från benhinnan (*periosteum*) afsöndras en i början mjuk, sedan hårdnande massa, hvilken sammangjuter brottändarna (provisorisk callus); sedermera afsättes från märgkanalen och benets djup det definitiva läkningsmaterialet. Därför är också i början af läkningen själfva brottstället vanligen mera voluminöst och förblir tämligen länge sådant; men efter hand försvinner (resorberas) hvad som ej är nödvändigt för den slutliga läkningen, och under förutsättning att brottändarna blifvit väl hoppassade, får brottstället tillbaka sin normala form. Tidpunkten för den slutliga läkningens fullbordande är mycket olika för olika ben och olika åldersperioder. Hos barn sker läkningen i allmänhet mycket hastigare än hos äldre personer; smärre ben, såsom fingrarnas och tårnas ben samt refbenen, läkas hastigare än de större, t. ex. underbenets och lårets. Vissa benpartier, synnerligen sådana, som äro ofullständigt omklädda med benhinna, läkas endast med stor svårighet, någon gång alls icke med benmassa. Sådana benpartier äro de, som ligga inuti ledgångarna. Kommer därtill en betydligare förskjutning af brottändarna eller en hög ålder hos patienten eller allmänna sjukliga tillstånd, så kan en verklig läkning blifva alldeles omöjliggjord. Sådant är t. ex. förhållandet med brott å lårbenshalsen hos äldre personer. Vanligast sammanbindas brottändarna också i dessa fall, men ej genom benmassa, utan endast genom en mer eller mindre mjuk, senig (fibrös) väfnad, och benets förmåga att tjäna som stöd går förlorad, hvarigenom en hel extremitet kan bli obrukbar. — Den nu skildrade läkningsprocessen inträder i öfrigt, endast när läkningen får försiggå utan att infektion tillstöter. Före införandet af den antiseptiska sårbehandlingen var det ej ovanligt, att vid komplicerade benbrott varbildning uppträdde å brottstället och läkning skedde genom bildning af granulations- och ärrväf, såsom vid sår med substansförlust i de mjuka delarna. Denna läkning går vida långsammare och är förbunden med ej ringa faror, i det att sårfeber (pyemi, septikemi) lätt tillstöter. Själfva benbrottets behandling består däri, att man noga sammanpassar brottändarna, hvarvid det till följd af musklernas sammandragning kan vara nödigt att taga kloroformen till hjälp. Under den tid, som behöfves för att brottstället åter skall blifva fast, måste detsamma hållas orubbadt i det fördelaktigaste läget. Otaliga appareljer och metoder hafva under tidernas längd varit i bruk för dessa ändamål; numera är denna arsenal mycket förenklad, särskildt genom de s. k. inamovibla förbanden, hvilka hafva det gemensamt, att de påläggas mjuka, under det att det brutna benet hålles i passande läge, samt därefter hastigt tillhårdna och hålla det brutna partiet fast omslutet samt hindra brottändarnas förskjutning. Det allmännast använda medlet är gipsen; för öfrigt nyttjas vattenglaset och några andra ämnen. Förefinnes ett yttre sår, lägges först ett förband å detta. Mera komplicerade apparater äro ibland nödvändiga för särskilda brott, såsom t. ex. å underkäken, där gipsbandagen och liknande förband äro oanvändbara. Rsr.*

Hos husdjuren förekomma benbrott icke sällan, och vid några sjukdomar hos nötkreaturen, hvarunder benmassan undergått förändringar med afseende på sin fysiska beskaffenhet, uppstå benbrott ganska allmänt och af ytterst obetydliga

saker, såsom då djuren resa sig o. s. v. (jfr Benjukhet och Benskörhet). Hästar och nötreatur lönar det vanligen ej mödan att behandla r benbrott, med undantag vid brott af kvicken hos ötkreatur. Hos unga får, svin och hundar däremot kas benbrott i lemmarna ofta nog ganska lätt. Behandling af benbrott företages emellertid, endast om enet ej blifvit söndersplittradt och några betydande ador icke förekomma i angränsande mjuka delar. edan benändarna blifvit förda i sitt rätta läge, sthållas de däri, under den tid läkningen pågår, enom linnelindor, hvilka man vid tillfället bestryker ed något ämne, som hastigt hårdnar, såsom en nyss rut beredd grötlik blandning af gips och vatten ller tjockt smickare-lim. Djuren hållas, under den d läkningen pågår, så stilla som möjligt, och efter —8 veckors tid aflägsnas förbandet. C. A. L.

Benbädden, *geol.*, en till rätiska formationen örande bildning, som är känd från Tyskland och ngland samt utgöres af en sammanhopad massa af vartskorn, tänder, benlämningar, fiskfjäll och koproter.

Benceller, *anat.*, de celler, som finnas uti och tmärka benväfven (se d. o.).

Benckendorff (Benkendorff), en livländsk, rsprungligen från Brandenburg stammande familj, vars medlemmar beklädt höga ämbeten i rysk tjänst.

1. Alexander, grefve von B., rysk general, i Reval 1783, d. 1844, fick genom sin släktskap ed grefvinnan C. Lieven anställning vid ryska ofvet och kom där på den förtroligaste fot med de nge storfurstarna. Under fälttågen i Tyskland och rankrike (1813 och 1814) utmärkte han sig i encralstaben och vann den ena befordran efter den ndra samt blef slutligen (1815) kavallerigeneral och djutant hos sedermera kejsar Nikolaus. Vid dennes onbestigning medverkade B. kraftigt till dekabristpprorets undertryckande och utnämndes därför 1826) till chef för gendarmeriet och för kejsarens tab. Såsom sådan upprättade han tredje afdelningen f kejsarens eget kansli och blef därigenom skaparen f Rysslands sedermera så vidt förgrenade hemliga olis. Han blef 1832 upphöjd till ärftlig riksgrefve amt utnämnd till polisminister och medlem af riksrådet. B. utöfvade som polischef och kejsar Nikolaus' ständige följeslagare och förtrogne rådgifvare ett starkt nflytande på denne.

2. Konstantin von B., den förres bror, ysk diplomat och militär, f. 1785, deltog i 1813 –14 års fälttåg mot Frankrike och befordrades ärunder till encralmajor. 1820—26 var han ryskt ändebud i Stuttgart och Karlsruhe. I kriget mot Persien deltog B. med stor utmärkelse och blef ärunder generallöjtnant. Som generaladjutant följde . kejsaren i det turkiska kriget 1828 och intog taden Pravadi (i juli), men afled kort därefter (aug. . å.) utanför Varna.

3. Konstantin von B., den föregåendes on, rysk diplomat och militär, f. 1817, kämpade Kaukasus, deltog i det orientaliska kriget 1855, befordrades 1857 till generallöjtnant och utnämndes . å. till sändebud i Stuttgart. Han dog 1858 i Paris. Efter hans död utkom *Souvenir intime d'une campagne au Caucase* (1858).

4. Dorothea von B., syster till B. 1 och B. 2, gift med diplomaten furst Lieven, politisk celebritet. Se Lieven.

5. Alexander von B., son till B. 3, rysk diplomat, f. 1849, inträdde 1869 i diplomatisk tjänst, drog sig 1876 tillbaka till sina gods, men återgick till den diplomatiska banan och blef efter en tids tjänstgöring som förste legationssekreterare i Wien 1897 minister i Köpenhamn samt fick 1902 den viktiga posten som rysk ambassadör i London.

Bencoolen [benkålen], holländskt residentskap på Sumatra. Se Bengkoelen.

Benczur [be'nsur], Gyula (Julius), ungersk-tysk målare, f. 1844 i Ungern, studerade i München hos Piloty, blef 1883 lärare och senare direktör för Budapests konstakademi. Han utställde 1867 sin första större tafla med ämne ur Ungerns historia, *Ladislaus Hunyadis afsked*, som väckte uppseende på världsutställningen i Paris (nu i nationalmuseum i Budapest). Under de följande åren målade han för konungen af Bajern historiska genrebilder från rokokotiden. En berömd tafla visade hans fru jämte andra damer i en skog; likaså berömdes den mycket färgstarka målningen *Stefan I:s af Ungern dop* (1877; i Budapests nationalmuseum). B. har äfven målat många porträtt. (G—g N.)

Be'nda. 1. Franz B., tysk violin-virtuos, f. 1709 i Böhmen, var som gosse korsångare och åtföljde sedan ett kringresande musiksällskap, af hvars medlemmar en blind jude, Löbel, blef hans förste lärare på violin. Senare blef han kapellmästare i Warschau och kallades 1732 till kronprinsen af Preussen (sedan Fredrik II), hos hvilken han 1771 blef anställd som konsertmästare efter Graun. Hans spel berömmes för sin uttrycksfulla sång och rena ton. B. dog 1786.

2. Georg B., den förres broder, tysk musiker, f. 1722, utbildade sin kompositionstalang under studium af Hasses och Grauns verk. 1748 blef han kapellmästare hos Fredrik III i Gotha och reste sedan på dennes bekostnad till Italien. Efter återkomsten uppförde han med bifall några operor i italiensk stil. Epokgörande blef han först 1775 genom sin *Ariadne auf Naxos* (gifven i Stockholm 1786), en melodram (musik till talad text), till hvilken den berömda skådespelerskan Brandes gaf honom impulsen. Ovisst är, huruvida Rousseaus "Pygmalion", det första verket i denna genre, var B. bekant. 1778 nedlade han sin befattning i Gotha. Död 1795. Utom "Ariadne" skref han äfven *Medea* m. fl. melodramer, *Der dorfjahrmarkt*, *Romeo und Julia* m. fl. operor och dessutom flere symfonier och sonater samt andliga och världsliga kantater. A. L.

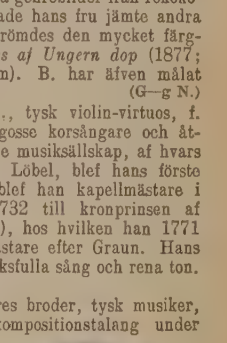

Bendaväles l. Vendeväles kallas de stundom stormiga sydliga vindar, som under "regntiden" (maj—november) blåsa i de norra kustländerna i Syd-Amerika (Nya Granada och Venezuela) samt på Panama-näset. Under den öfriga delen af året härska därstädes de ständiga nordöst-vindarna (nordöstpassaden), hvilka kallas brisas. R. R.*

Be'ndel, Franz, tysk pianist och kompositör, f. 1833 i Böhmen, utbildade sig först i Prag, sedan

för Liszt, konserterade på flere ställen (i Stockholm 1856), blef 1862 lärare vid Kullaks akademi i Berlin och dog 1874. Utom större verk skref han förnämligast briljanta salongskompositioner för piano. Som virtuos hörde han genom sin tekniska färdighet till samtidens förnämste. A. L.

Be'ndemann, Eduard, tysk målare, f. 1811 i Berlin af judiska föräldrar, kom 1828 till Düsseldorf i Schadows skola och framträdde redan vid 21 års ålder med en stor oljemålning, *Sörjande judar vid Babylons älfvar* (museet i Köln). På detta arbete följde andra idylliska taflor, såsom *De båda flickorna vid brunnen*, *De serbiska furstedöttrarna* (efter en dikt af Herder), *De tre heliga konungarna på vandring*, *Skördarna*, *Herden och herdinnan* (efter en dikt af Uhland) samt 1836 *Jeremias på Jerusalems ruiner*. 1838 kallades B. till professor i Dresden, där han tillika fick i uppdrag att utföra fresker i slottet. 1858 blef han Schadows efterträdare som direktör för konstakademien i Düsseldorf, hvilken befattning han lämnade 1867. Berlins nationalgalleri eger hans 1872 utförda stora målning *Judarnas bortförande i den babyloniska fångenskapen*. Död i Düsseldorf 1889. Jfr Schrattenholz, "Eduard B." (1891).

Bendēr (Bende'ry), kretsstad i ryska guvern. Bessarabien, på högra stranden af Dnjestr. 31,851 inv. (1901). Betydlig handel med timmer, spannmål, vin, ull och boskap. Utanför staden låg förut en stark fästning, men denna slopades 1897. Ryssarna eröfrade B. från turkarna 1770, 1789 och 1806, men först genom freden i Bukarest 1812 kom det varaktigt i de förres händer. B. är mest bekant genom Karl XII:s uppehåll i grannskapet 1709—13 och särskildt genom den dramatiska slutakten däraf, i historien känd under namnet "kalabaliken i B.", ehuru den ej utspelades vare sig i staden eller dess omedelbara närhet. Se vidare Kalabaliken och Karl XII.

Bender, Wilhelm Friedrich, tysk protestantisk teolog, f. 1845 i Hessen, d. 1901 i Bonn, blef 1876 teol. professor i Bonn, men utbytte 1888 denna lärostol mot en i filosofi. Lärjunge af Ritschl, skref B. i dennes anda arbetena *Schleiermachers theologie* (2 bd, 1876—78), *Johann Konrad Dippel. Der freigeist aus dem pietismus* (1882) m. m. Genom sitt festtal *Reformation und kirchentum* vid Lutherjubileet 1884 (7 uppl. s. å.) väckte B. stor uppståndelse bland det evangeliska prästerskapet i Preussens västra provinser och rönte ytterligare motstånd, när han utvecklade sina religionsfilosofiska åsikter för en större allmänhet i *Das wesen der religion und die grundgesetze der kirchenbildung* (1886; 4:e uppl. 1888). Ännu mer aflägsnade sig B. från sin förra ståndpunkt genom arbetet *Der kampf um die seligkeit* (1888), som med evolutionsläran till ledtråd söker förklara de religiösa företeelserna på rent naturlig väg. Hans sista arbete var *Mythologie und metaphysik I: Die entstehung der weltanschauungen im griechischen altertum* (1899).

Bender Abbas (Abbas' hamn), förr Gomron, stad i persiska prov. Farsistan, vid Ormus sund, i en het, osund trakt, med 5,000—7,000, mest arabiska, inv. Det har en god hamn och är en af hufvudorterna för den persiska sjöhandeln. Exporten, bestående af mattor, ull, tobak, saffran, opium och mandlar, steg 1901—02 till 2,25 mill. kr., importen till 9,3 mill. kr. B. står hvarje vecka i ångbåtsförbindelse med Bombay, Abusjer, Basra och Karachi.

Bende'reff, Anastas, bulgarisk officer (f. vid Trnovo, året obekant), deltog med utmärkelse i serbiska kriget 1885, då han i slaget vid Slivnitza anförde högra flygeln. Missnöjd öfver uteblifven befordran, blef han en af ledarna för sammansvärjningen mot furst Alexander 1886, fängslades efter dess hastiga undertryckande, men blef s. å. på Rysslands fordran frigifven och ingick sedan i ryska armén, där han avancerat till öfverste. H. B—n.

Bender-Erekli, stad. Se Erekli.

Bende'ry. Se Bender.

Bendi'deia (grek.). Se Bendis.

Bendigo [bc'ndigåu], förr Sandhurst, stad i australiska staten Victoria, n. v. om Melbourne, på en höjd, vid Melbourne—Echuca-banan. 31,020 inv. (1901). Säte för en katolsk biskop. B. har 24 kyrkor, 9 banker, hospital, teknisk skola, bergsskola, botanisk trädgård samt stora bryggerier och järngjuterier. Staden, som anlades 1851 och erhöll stadsprivilegier 1871, har för sin blomstring att tacka guldgrufvorna i trakten, ur hvilka man hämtat för 66 mill. pd st. guld.

Be'ndis (grek. *Βενδῖς*), *grek. myt.*, en tracisk jakt- och månggudinna, som sammanställdes med Artemis och hvars dyrkan utbredde sig äfven till Attika, där man i Peiraieus årligen till hennes ära firade en fest, Bendideia. Jfr afhandlingar om B. af tyskarna Hartwig (1897) och Trendelenburg (1898).

Be'ndix, Julius, tonsättare, f. 1818 i Stockholm, studerade musik för Fr. Schneider i Dessau och egnade sig åt komposition af sånger, operor och salongsstycken för piano. Död 1871. Han var mindre betydande som självständig tonsättare, men gjorde sig däremot känd såsom smakfull arrangör, särskildt af operor i klaverutdrag. Af hans operetter hafva i Stockholm gifvits *En episod ur konstnärslifvet* (1860), *Lånta fjädrar* (1863) och *På Gyllne citron* (1866). A. L.

Be'ndix, tre danska musiker, bröder, födda i Köpenhamn. — 1. Otto Julius Emanuel B., f. 1845, pianist, oboist i k. kapellet i Köpenhamn 1868—80, sedan lärare vid konservatoriet i Boston. — 2. Frits Emil B., f. 1847, violoncellist i k. kapellet i Köpenhamn, flitig solist och deltagare i kammarmusik samt skriftställare. — 3. Victor Emanuel B., f. 1851, elev af Gade, Hartmann och Winding, ledde 1872—76 Korforeningen. Han har komponerat symfonier, pianokonsert, lustspelsuvertyr, pianotrio, diverse sånger och pianostycken samt körverk. A. L.

Be'ndixson, Ivar Otto, matematiker, f. 1861 i Stockholm, tog 1878 afgångsexamen från läroverk därstädes, var 1884—85 Mittag-Lefflers amanuens vid Stockholms högskola, tog 1890 filosofic-licentiatexamen i Uppsala, var 1890—1900 docent vid Stockholms högskola, 1892—1900 t. f. lärare därsammastädes och utnämndes 1900 till professor vid Tekniska högskolan. B. är den, som näst efter G. Cantor inlagt de största förtjänsterna om uppbyggandet af teorien för punktmängder, hvilken numera för den matematiska analysen är af fundamental betydelse. Han var den förste, som genom framställande af ett exempel visade tillvaron af perfekta icke kontinuerligt sammanhängande punktmängder. Den bendixsonska

atsen, ”att hvarje sluten punktmängd, som icke genom de hela talen kan uppräknas, nödvändigt består af tvenne delar, hvaraf den ena kan uppräknas och den andra är perfekt”, utgör i en viss riktning ifslutningen på hela punktmängdsteorien, är af genomgripande betydelse vid studiet af de analytiska funktionerna och har flera gånger af olika författare på olika sätt blifvit bevisad. Hans i öfrigt viktigaste arbeten tillhöra teorien för differentialekvationer med reella variabler, och har han här i flera afseenden fullföljt och ytterligare preciserat Poincarés geniala upptäckter. Hans förnämsta arbete i denna riktning är den af Vetenskapsakademien prisbelönade afhandlingen *Sur les courbes définies par des équations différentielles* (”Acta mathematica” 24). B. har äfven till andra delar af analys och algebra lämnat värdefulla bidrag. Han är en matematiker af stort skarpsinne samt elegant och bindande framställningskonst och utmärker sig som lärare genom ett liffullt, klart och anslående föredrag. — B. är äfven kommunalt och politiskt intresserad. Han valdes till stadsfullmäktig i Stockholm 1903 och har från 1900 varit sekreterare i Frisinnade klubben därstädes. M. L.

Bendl, Karel, tjechisk kompositör, f. 1838 i Prag, d. 1897 därstädes. Efter vidsträckta studieresor och engagemang i Europa (Bruxelles, Amsterdam, Paris och Italien) slog han sig ned i Prag, där hans första opera, *Lejla*, uppfördes 1868, snart följd af operan *Bretislav och Jitka*. I samma stil som Smetanas ”Brudköpet” komponerade han den komiska operan ”Den gamle brudgummen” (*Starý ženich*, 1883). Såsom kapellmästare i Nizza utvecklade B. sin bästa alstringskraft. Hans böjelse för originella, orientaliska motiv skapade sångspelet ”Montenegriner” (*Crnohorci*), operetten ”Indiska prinsessan”, ”Tarantella” och ”Sydslavisk rhapsodi”. Sedan vände han sig dock till nationella motiv, i balladen *Svanda dudak* (en säckpipblåsare i tjechiska folksägner), operan *Karel Skreta*, ”Den dödende husiten”, ”Tabors barn” (till text af författarinnan E. Krasnohorská) m. fl. samt en mängd melodier i folkviseton. B. skref äfven kyrklig musik. A—d J.

Bendorf, stad i preussiska reg.-området Koblenz, kretsen Koblenz. 5,615 inv. (1900). Fyra anstalter för sinnessjuka.

Bendz. 1. Vilhelm Ferdinand B., dansk målare, f. i Odense 1804, studerade vid konstakademien i Köpenhamn och för C. V. Eckersberg. Redan genom sina första arbeten, såsom *Modellskolan* (1826) och *Bildhuggaren i sin verkstad* (båda i Köpenhamns konstmuseum), väckte han de största förhoppningar. I München, där han vistades 1831—32, målade han sin sista större tafla, *Finchs kaffehus* (i Thorvaldsens museum). Han dog hösten 1832 i Vicenza, på resa söderut. Ph. W.*

2. Henrik Karl Bang B., den föregåendes broder, dansk fysiolog och anatom, f. 1806, d. 1882, anställdes 1837 som lärare vid den kungl. veterinärskolan i Köpenhamn och verkade som sådan betydligt för sin vetenskap. Det var i synnerhet genom B:s inflytande, som nämnda veterinärskola 1856 omb ildades till en allmän landtbruksakademi, ”landbohöjskolen”. Hans hufvudarbete är *Haandbog i den physiologiske anatomi af de almindeligste danske huuspattedyr* (4 bd, 1853—76). — En tredje broder, Jacob Christian B., f. 1802, d. 1858 som öfverläkare vid danska fotgardet, gaf den första grundliga beskrifningen på den s. k. egyptiska ögoninflammationen.

Bendz. 1. Olof Pehrsson B., veterinär, f. 9 mars 1831 i Västra Tommarps socken, Malmöhus län, blef student i Lund 1849, filos. kandidat 1853 och filos. doktor 1856. Han idkade 1854—55 anatomiska studier under Anders Retzius vid Karolinska institutet i Stockholm och infördes af honom i veterinära studier, som fortsattes vid veterinärskolan i Köpenhamn 1856. S. å. utnämndes B. till adjunkt och lärare i anatomi vid veterinärinrättningen i Stockholm. Med anslag af allmänna medel vistades han 1861—62 i utlandet för att studera veterinärmedicin och aflade sistnämnda år vid veterinärskolan i Toulouse i Frankrike veterinärexamen. B. antogs 1861 till lärare i veterinärvetenskap, anatomi, fysiologi och zoologi vid Alnarps nyinrättade landtbruksinstitut. 1868—93 var han därjämte regementsveterinär vid Skånska husarregementet. Sin mest betydelsefulla verksamhet hade B. på det rationella hofbeslagets område, där han var banbrytande inom vårt land. Redan 1863 upprättades på hans initiativ vid Alnarp en kurs för hofslagare från Malmöhus län, och till följd af hans energiska åtgöranden uppfördes 1876—77 vid Alnarp en byggnad för en ganska storartad hofbeslagsskola, hvars föreståndare han var. B. inlade ock mycket stora förtjänster om folkhögskolan Hvilans grundläggning och fortgående utveckling, och han var från början vice ordförande i dess styrelse, liksom äfven i styrelserna för de sedermera därstädes tillkomna skolorna: folkhögskolan för kvinnor och landtmannaskolan. B. utöfvade äfven en rätt omfattande skriftställarverksamhet och utgaf bl. a. *Hofbeslagslära* (1866; 8:e uppl. 1897). B. afled på Alnarp 3 mars 1903. (C. A. L.)

2. Hans B., den föregåendes broder, läkare, f. 6 juni 1851 i Västra Tommarps socken, Malmöhus län, blef 1869 student i Lund, 1884 med. doktor, s. å. docent i patologi, 1885 e. o. professor samt 1898 ord. professor i patologisk anatomi och rättsmedicin vid Lunds universitet. B. är sedan 1886 intendent vid Ronneby hälsobrunn. Skr.: *Bidrag till kännedomen om hängningsdödens fenomen* (i Lunds univ:s årsskrift, 1884—85) m. m.

Bendzin (po. *Będzín*), stad i rysk-polska guvern. Piótrkow, vid Warschau—Wien-järnvägen. 21,190 inv. (1897). Hufvudort i Polen för zinkfabrikation (öfver 5,88 mill. kg. 1897). I närheten ligger en rik stenkolsgrufva (Xaver).

Be'ne (lat.), godt, väl.

Benecke, George Friedrich, tysk språkforskare, f. 1762, d. 1844 som professor och öfverbibliotekarie i Göttingen, egnade sig åt studier af det tyska språkets äldre utvecklingsskeden. Han var den förste, som höll offentliga föreläsningar öfver forntyska, och tolkade förträffligt medelhögtyska skalder. Bland hans arbeten märkas *Beiträge zur kenntniss der altdeutschen sprache und literatur* (I. 1810, II. 1832) samt editioner af Boners ”Edelstein” (1816), med en ordbok, som ”betecknar början till en äkta vetenskaplig medelhögtysk lexikografi”, och af Wirnt von Grafenbergs ”Wigalois” (1819) och (i förening med sin lärjunge K. Lachmann) Hartmann von Aues ”Iwein” (1827) jämte ordbok därtill (1833). En af B. påbörjad *Mittelhochdeutsches wörterbuch* fullbordades och utgafs efter hans

död af W. Müller och Zarncke (1854—66); 2 supplement därtill äro utgifna af Lexer (1870—74).

Bēnecke, Berthold Adolf, tysk iktyolog, f. 1843 i Elbing, d. 1886 såsom professor i topografisk anatomi vid universitetet i Königsberg, räknas till antalet af dem, som i Tyskland mest kraftigt verkat för fiskodling och fiskerinäringens höjande. Från 1885 var han medlem af kommissionen för utforskande af de Tyskland berörande hafven. Hans viktigaste arbeten äro *Fische, fischerei und fischzucht in Ost- und Westpreussen* (1880—81), *Die teichwirtschaft* (1885; 3:e uppl. 1894) och *Handbuch der fischzucht und fischerei* (tills. med von der Borne och Dallmer, 1886).

Bened., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för P. J. van Beneden.

Bēnedek, Ludwig von, österrikisk general, f. i Ungern 1804, ingick 1822 i armén och hade 1846 stigit till öfverste. Såsom sådan deltog han verksamt i det galiziska upprorets undertryckande. 1848—49 stred han med utmärkelse i Italien, och sistnämnda år sändes han som generalmajor till Ungern, där han kämpade med stor tapperhet. Efter ungerska fälttågets slut beordrades han till Italien som chef för Radetzkys stab, och 1853 blef han fältmarskalklöjtnant samt chef för den österrikiska armékår, som under Krimkriget var uppställd i Galizien. 1859 sändes B. åter till Italien, som chef för 8:e armékåren, och utmärkte sig i slaget vid Solferino, där han på sin flygel kastade piemonteserna tillbaka och anträdde ett ordnadt återtåg. S. å. befordrades han till "feldzeugmeister". I april 1860 blef han civil- och militärguvernör i Ungern, men utnämndes efter några månaders förlopp till öfverbefälhafvare för österrikiska armén i Italien. Vid krigsutbrottet 1866 ställdes B. mot sin vilja i spetsen för nordarmén, men visade sig ingalunda vuxen uppgiften att kämpa mot preussarna. Efter krigets slut fick han afsked med pension. En mot honom inledd undersökning om hans krigföring afbröts på kejsarens befallning. Den ädle och högsinnade mannen tillbragte sina återstående dagar i tillbakadragenhet och dog i Graz 27 april 1881. (C. O. N.)

Be'neden. 1. Pierre Joseph van B., belgisk zoolog, f. 1809 i Malines, vardt 1836 professor vid universitetet i Louvain och innehade ända till sin död, 1894, lärostolen i zoologi och jämförande anatomi därstädes. Han vardt 1842 ledamot af belgiska vetenskapsakademien, 1860 direktör för dess naturvetenskapliga klass och 1881 akademiens president. Han var dessutom ledamot af Royal society, franska institutet och andra lärda samfund, från 1884 af vetenskapsakademien i Stockholm. B. egnade sig framgångsrikt åt forskningar rörande de lägre djuren, parasitförhållandena, blåsmaskens utveckling och hafsfaunan. Han utgaf bl. a. *Zoologie médicale* (2 bd, 1859; tills. med P. Gervais), *Iconographie des helminthes ou des vers parasites de l'homme* (1860), *La vie animale et ses mystères* (1863), *Ostéographie des cétacés vivants et fossiles* (1868—77; tills. med Gervais) och *Histoire naturelle des cétacés des mers d'Europe* (1889).

2. Edouard van B., den föregående son, belgisk anatom, f. 1846 i Louvain, sedan 1870 professor i zoologi och jämförande anatomi i Liège, har utgifvit ett stort antal viktiga arbeten inom den jämförande anatomien och embryologien, hvilka till största delen äro tryckta i den af honom tillsammans med Ch. van Bambeke sedan 1880 redigerade tidskriften "Archives de biologie". 2. R. T—dt.

Benede'tti, Vincent de, grefve, fransk diplomat, f. på Corsica 1817, d. 1900 i Paris, blef efter att en tid hafva varit ambassadsekreterare i Konstantinopel 1855 direktör för den politiska afdelningen i utrikesministeriet och tjänstgjorde som sekreterare vid fredskongressen i Paris 1856. År 1859 genomdref han att Savojen och Nizza afträddes till Frankrike, och 1861 utnämndes han till detta lands sändebud i Turin. Han uppbjöd därefter alla sina krafter för att åstadkomma en försoning mellan den påfliga stolen och italienska regeringen. 1864 förflyttades han till Berlin och sökte förgäfves på Napoleons vägnar 1866 åstadkomma en medling till Österrikes förmån efter kriget s. å. Han spelade en viss roll i Luxemburg-frågan, hvilken en tid hotade att framkalla krig mellan Frankrike och Preussen. Under de ödesdigra dagarna från 9 till 13 juli 1870 trädde B:s personlighet i förgrunden. Å sin monarks vägnar protesterade han mot prins Leopolds af Hohenzollern kandidatur till spanska kronan och fordrade, att konungen af Preussen skulle afgifva den försäkran, att ingen prins af Hohenzollern skulle få tillåtelse att uppträda som kandidat till den spanska tronen. Hastigt spred sig det ryktet, att konungen af Preussen, som för tillfället vistades i Ems, vägrat mottaga det franska sändebudet och personligen förolämpat B. Den förra delen af ryktet var sann, den senare icke, såsom B. sedermera själf erkände. Emellertid bidrog detta rykte väsentligt att påskynda krigets utbrott. B. var äfven inblandad i ett annat intrigspel, som stod i samband med krigsförklaringen af 1870. 25 juli s. å. lät nämligen Bismarck i "Times" offentliggöra ett utkast till en traktat mellan Preussen och Frankrike. Enligt detta utkast, som förskref sig från 1866, skulle Frankrike garantera Preussen dess nya maktställning i Tyskland mot det att preussiska regeringen icke hindrade Frankrike att annektera Belgien. Bismarck förklarade, att förslaget härrörde från fransk sida och att konceptet, skrifvet med B:s handstil, funnes i det preussiska utrikesarkivet. B. å sin sida påstod, att han endast nedskrifvit förslaget efter Bismarcks diktamen, och att han råkat kvarglömma konceptet hos den senare. På hvems sida sanningen befinner sig i dessa påståenden, är ännu omstridt. B. utträdde 1871 ur statens tjänst och begaf sig till Italien. Sedermera lät han inskrifva sig såsom advokat i Ajaccio och blef 1877 ledamot af generalrådet (landstinget). Till försvar för sin

diplomatiska verksamhet vid preussiska hofvet utgaf B. 1871 *Ma mission en Prusse*, äfven intagen i hans *Essais diplomatiques* (1895, ny serie 1897). I förstnämnda arbete sökte han bl. a. bevisa, att han på det ifrigaste varnade Napoleon och dennes utrikesminister Gramont för ett krig mot Preussen. (E. A—t.)

Benede'tto da Majano. Se Majano.

Benedicämus Do'mino (lat., "må vi prisa Herren!"), den formel, hvarmed romersk-katolska gudstjänsten afslutas under fastlagstiden och vid några andra tillfällen. Den eljest vanliga afslutningen är Ite, missa est!

Benedicite (lat., af *benedicere*, välsigna), lofprisen! välsignen! är inledningsordet till den i kloster vanliga bordsbönen före måltiden.

Be'nedicks. 1. Vilhelm Alfred B., donator, f. 1807, d. 1868, sedan 1866 kammarherre vid norska hofstaten, donerade 1868 ett belopp af 125,000 kr. till understödjande af fattiga och värnlösa barnaföderskor och deras barn efter utskrifningen från barnbördshusen i Stockholm. Med dessa donationsmedel inrättades de två s. k. Benedickska asylerna nära de nämnda barnbördshusen. Dessa asyler uppgingo 1896 i den s. å. inrättade Asylen för fattiga barnaföderskor och deras barn, hvars kapital (tack vare särskildt en donation på 400,000 kr. af garfverifabrikören Lundin) 1904 uppgår till öfver 793,000 kr.

2. Emma B., född Benedicks, den förres kusin och svägerska, f. 1826 i Stockholm, gift med österrikisk-ungerske generalkonsuln därstädes Karl B., död å Dalarö 26 aug. 1895, gjorde betydande testamentariska dispositioner för välgörande ändamål, bl. a. en å 300,000 kr. till förmån för den af henne 1890 vid Djursholm upprättade "Fru Emma B:s asyl för ålderstigna fruntimmer" (som tillhöra Stockholms kommun).

Be'nedicks-Bruce [brus], Carolina Maria, bildhuggarinna, f. i Stockholm 28 okt. 1856, studerade vid konstakademien 1881—85 och sedan i Paris för Falguière, blef 1888 gift med målaren W. Blair Bruce från Canada samt har sedan mest vistats i Paris och Italien. Hennes arbeten innebära ganska kraftiga uppslag (bysten *Drömmaren*, 1891, *Gåsparen*, Stockholmsutställningen 1897), men kunna äfven visa rätt mycken finhet och mjukhet (*Sista plagget*, *Morgonbadet*, statyetter i brons). Hon har äfven utfört etsningar och akvareller. G—g N.

Be'nedict, Sir Julius, tysk tonsättare, f. 1804 i Stuttgart, d. 1885 i London, studerade för Abeille, Hummel och Weber, blef 1823 musikdirektör vid Kärntnerthorteatern i Wien, senare vid San Carlo i Neapel, gjorde konstresor med Bériot och Malibran 1831, med Jenny Lind till Amerika 1850—51 och lefde sedan 1835 mest i London, var kapellmästare omväxlande vid Lyceum, Drury lane och Covent garden, ledde sedan 1859 de populära måndagskonserterna och dirigerade äfven i Norwich och Liverpool. 1871 utnämndes han till "knight". Som operakompositör slöt han sig först till Rossini, sedermera till Weber. Hans operor (*The gipsy's warning*, *Lily of Killarney*, *The rose of Erin* m. fl.) utmärka sig för flytande melodi, angenäm modulation och omsorgsfull instrumentering, men äro förfelade i den dramatiska konstruktionen och hafva aldrig kunnat blifva repertoarstycken. Samma öde träffade hans mera briljanta än djupa pianokompositioner. B. har äfven komponerat oratoriet *S:t Peter*, kantaten *S:ta Cæcilia* m. m. A. L.

Benedi'ctio (lat.), välsignelse. Se Benediktion.

Benedictionälia (lat.). Se Benediktion.

Benedi'ctis, Jacobus de (Jacopone da Todi), italiensk skald, f. omkr. 1230, d. 1306, rik advokat, men franciskanmunk efter sin hustrus död, är känd som författare till *Laude*, religiösa hymner, hvari han gaf uttryck åt tidens himmelslängtan och asketism. Äfven latinska kyrkliga dikter tillskrifvas honom, bl. a. den för sin gripande känslostyrka berömda, ofta tonsatta *Stabat mater*. Några af hans "laude" äro dialogiserade och således förelöpare till dramadiktningen på italienska. Hans dikter utgåfvos tidigast 1490, i urval 1858 och i tysk öfversättning 1864. Jfr uppsats af A. T. Lysander i "Smärre skr." (1891).

Benedictsson, Viktoria Maria, född Bruzelius, författarinna under märket Ernst Ahlgren, föddes 6 mars 1850 på Domme gård i Fru Alstads socken i Skåne. Hon erhöll i hemmet en vårdad uppfostran och njöt ett friskt, rörligt lif i skog och mark. Hennes utpräglade förkärlek för den skånska naturen och intima kännedom om skånsk allmoge förskrifva sig från tidiga år. 1871 trädde hon i äktenskap med en mycket äldre man, postmästaren i Hörby, Kristian Benedictsson, änkling med flere barn. Konstnärligt anlagd, sysslade hon i hemmet för eget och de sinas nöje med målning, musik och skriftställeri. Ett och annat af detta skrifgods förirrade sig, under strängaste anonymitet, ut i tidningar och tidskrifter. År 1881 angreps hon af en svår höftsjuka, som höll henne bunden vid sängen i två hela år. Hon tillfrisknade visserligen, men måste därefter betjäna sig af kryckor. Hennes egentliga debut egde rum följande år med en följd noveller, som varit intagna i olika tidningar och, samlade i bokform under titeln *Från Skåne* (1884; öfv. till danska och tyska), mottogos med mycken välvilja af publik och kritik. Året därpå utgaf hon den större novellen *Pengar* (2:a uppl. 1889; öfv. till danska, tyska och holländska), som för sina på en gång friska, lifliga och själfulla skildringar väckte stor och berättigad uppmärksamhet, samt 1887 romanen *Fru Marianne* (2:a uppl. 1890; öfv. till danska, tyska och holländska) och novellsamlingen *Folklif och småberättelser* (öfv. till danska). Det lilla proverbet *I telefon* (öfv. till finska) gjorde samtidigt stor lycka på Dramatiska teatern, där det bibehållit sig på repertoaren. En samling *Berättelser och utkast* utkom 1888.

Kroppsliga och andliga lidanden hade emellertid brutit hennes styrka, och sommaren 1888 kom plötsligt från Köpenhamn underrättelsen att hon 23 juli därstädes tagit sig af daga. Hon efterlämnade en del mer eller mindre utarbetade utkast, som, fullbordade af hennes förtrogne vän Axel Lundegård, jämte hennes ej dittills i bokform samlade noveller

utgifvits efter hennes död, nämligen romanen *Modern* (1888, öfv. till danska och holländska), *Efterskörd* (1890, öfv. till holländska), en novellsamling, och skådespelet *Den bergtagna. En kärlekens tragedi* (s. å.). Redan under sin lifstid (1885) hade hon utgifvit det i samarbete med Lundegård skrifna skådespelet *Final* (uppf. å Dram. teatern 1888). Slutligen bör omnämnas det af samme man (1890) utgifna arbetet *Victoria Benedictsson, en sjelfbiografi ur bref och anteckningar. Samlade berättelser* af Ernst Ahlgren utgåfvos 1900. Öfversatt är vidare den dramatiserade skizzen "Romeos Julia" till danska (1889).

Fru B:s litterära verksamhet var inskränkt till endast fyra år, den noga hemlighållna förberedelsetiden oräknad. Trots den svåra ohälsa, af hvilken hon led, är hennes författarskap präglad af sundhet och lifsmod. Det gör intryck af ett öppet, frimodigt sinnelag, som med skärpa ogillar allt hyckleri, en målmedveten vilja, en klar tanke och ett underlag af äkta känsla, för hvilken allt pjunk och all klemighet äro förhatliga. Hon älskade det friska och utvecklingskraftiga, hennes arbeten predika ofta och vackert arbetets välsignelse. Med den största omsorg utarbetade hon sin framställning och öfvade en sträng självkritik. Hur lifligt hon än tog del i sin tids rörelser, särskildt kvinnofrågan, sökte hon likväl aldrig teoretisera, utan förblef en sanningskär och nykter iakttagare och berättare. Folklifsskildringarna från Skåne ådagalägga bäst hennes stora skicklighet att utforma småmotiv till karakteristiska situationsbilder. Jfr Ellen Key, "Ernst Ahlgren" (1889), och uppsats af G. af Geijerstam i "Nya brytningar" (1894). (R—n B.)

Benedi'ctus Olāi (latinisering af Bengt Olofsson), läkare, f. i Örebro, blef filos. magister i Wittenberg 1549 och promoverades sannolikt äfven till med. doktor utomlands. Han blef sedermera lifmedikus hos Erik XIV, hvars synnerliga förtroende han åtnjöt, samt erhöll samma befattning hos Johan III. 1578 utgaf han den bekanta boken *Een nyttigh läkere-book*, som, ehuru hufvudsakligen endast ett sammandrag efter utländska skrifter, vann stor spridning och stort anseende. B. tillbragte sina sista lefnadsår i Uppsala och afled 28 juli 1582. —rn.*

Benedikt, *romerska påfvar.* 1. Benedikt I (påfve 574—578). Om hans pontifikat känner man föga annat, än att det inföll under en orolig tid, i det att Italien då hemsöktes af en svår hungersnöd och därtill samtidigt härjades af langobarderna.

2. Benedikt II (påfve 683—685) utmärkte sig för lärdom och kyrklig reformifver. Om han, såsom af gammalt uppgifvits, af kejsar Konstantin IV (Pogonatus) lyckats utverka, att nyvald påfve genast finge invigas utan afvaktande af kejserlig bekräftelse, torde vara i hög grad tvifvelaktigt. Om hans regering vet man eljest föga.

3. Benedikt III (påfve 855—858) hade i början att bekämpa en motpåfve, Anastasius, men lyckades snart blifva erkänd. Under sin korta regering uppträdde han med kraft mot både stormännens och den högre hierarkiens öfvergrepp och osedlighet, liksom han äfven sökte häfda sitt primat gentemot patriarken i Konstantinopel. I det ena som det andra kan B. betraktas såsom en förelöpare till Nikolaus I, som redan under B:s tid intog en inflytelserik ställning vid påfvehofvet.

4. Benedikt IV (påfve 900—903) ingrep i den världsliga politiken, i det han efter Lamberts död understödde Ludvig af Burgund mot dennes medtäflare om kejsarkronan, Berengar af Friaul. Ehuru krönt af B. 901, måste Ludvig redan följande år lämna Italien. Att B. af Berengar blifvit röjd ur vägen, är blott en modern hypotes.

5. Benedikt V (påfve 964), med tillnamnet Grammaticus, valdes efter Johan XII:s död af romarna till påfve mot den af Otto I insatte Leo VIII. Vid Ottos återkomst till Rom s. å. blef dock B. tvingad att nedlägga sin värdighet och förvisades till Hamburg, där han afled, tidigast 966.

6. Benedikt VI (påfve 972—974) uppsattes af det kejserliga partiet på påfvestolen. Då underrättelsen om Ottos död 973 nått Rom, blef B. af Crescentius och adelspartiet afsatt och fängslad samt stryptes 974.

7. Benedikt VII (påfve 974—983), förut biskop af Sutri, var en varm gynnare af klosterväsendet och utfärdade äfven åtskilliga förordningar mot simonien och andra missbruk.

8. Benedikt VIII (påfve 1012—24) tillhörde liksom B. VII det tuskulanska huset. Af sina fränder uppsatt på påfvestolen 1012, måste han först bekämpa den af Crescentierna uppsatte motkandidaten Gregorius, men lyckades blifva erkänd af den tyske kejsaren Henrik II och krönte denne vid hans besök i Rom 1014. Efter kejsarens affärd måste B. ensam upptaga kampen såväl mot sitt motparti inom staden Rom som mot araber och greker. År 1016 förjagade han araberna, som från Sardinien företogo förhärjande krigståg mot Italien. De följande åren upptogos af — ej afgörande — strider med grekerna, hvarvid påfven fann stöd hos normannerna samt hos kejsar Henrik på hans andra italienska tåg (1021—22). Ehuruväl B. personligen knappast hade djupare intresse för tidens reformsträfvanden, tvangs han att ansluta sig till Henriks kyrkliga reformpolitik; därur framgingo Pavia-synodens reformbeslut.

9. Benedikt IX (påfve 1033—48), den föregåendes brorson, blef 1033 vid omkr. 10 års ålder uppsatt på Petrus' stol hufvudsakligen genom sin faders, grefve Alberiks af Tusculum, intriger, i hvilka mutor skola spelat den ej minsta rollen. Allmänt hatad och föraktad för sitt sedelösa lefverne, blef han efter åtskilliga misslyckade upprorsförsök slutligen fördrifven 1044. I hans ställe valdes till påfve Silvester III (se d. o.). Redan följande år lyckades dock B. återvinna sin förlorade värdighet, som han likväl redan s. å. formligen sålde till archicanonicus Johannes Gratianus, hvilken antog namnet Gregorius VI. Vid Henrik III:s Romtåg 1046 skildes på synoden i Sutri Silvester och Gregorius från påfvevärdigheten, och längre fram s. å. blef B. på en synod i Rom afsatt. Till påfve utsågs Klemens II; efter dennes död, 1047, sökte B. ännu en gång rycka till sig makten, men måste redan följande år vika för den kraftfulle Leo IX.

10. Benedikt X (påfve 1058—59), förut Johannes Mincius, kardinalbiskop af Velletri, uppsattes af det romerska adelspartiet på påfvestolen, men måste särskildt genom Hildebrands (Gregorius VII) ingripande redan efter ett år vika för Nikolaus II.

11. Benedikt XI (påfve 1303—04), egentl. Nicolaus Bocasini, f. 1240, inträdde 1254 i dominikanorden, till hvars general han utsågs 1296. Två år senare blef han kardinal, och efter Bonifacius

VIII:s död valdes han 1303 till påfve. Under sitt korta pontifikat förde han en försonlig politik både mot sin företrädares romerske motståndare, särskildt familjen Colonna, och mot det franska kungadömet.

12. Benedikt XII (påfve 1334—42), egentl. Jacques Fournier, ingick som ung i cisterciensorden, studerade senare teologi i Paris, utnämndes efter att ha innehaft flera franska biskopsstift 1327 till kardinal och valdes efter Johan XXII:s död 1334 till påfve. Han började sin regering med åtskilliga reformåtgärder både med afseende på ämbetskumulationen och i afseende på klosterväsendet, liksom han städse stod oberörd af den eljest vid kurian florerande nepotismen. I politiken ansågs han vid sitt trontillträde mindre väl bevandrad. Han sökte framför allt återföra friden inom kyrkan såväl på det dogmatiska området som i förhållandet till staten, ingrep utjämnande i striderna på Pyreneiska halfön och uppträdde försonligt äfven mot Ludvig af Bajern (se Ludvig), ehuru alla förlikningsförsök strandade på franska hofvets intriger. Från detta skede af striden mellan kurian och Ludvig härrör kurföreningen i Rense 1338.

13 a. Benedikt XIII (påfve 1394—1417), egentl. Petrus de Luna, af aragonisk adelsläkt, blef professor i kanonisk rätt i Montpellier och senare kardinal. Vid schismens utbrott 1378 slöt han sig till Klemens VII (se d. o.). Efter dennes död 1394 blef han vald till påfve förnämligast i följd af sitt ifriga uppträdande för den kyrkliga enhetens återställande, hvarvid han t. o. m. högtidligen förband sig att, om så behöfdes, för endräktens skull abdikera. Väl vorden påfve, vägrade han hårdnackadt att träda tillbaka, ehuru därtill uppfordrad af både franska hofvet och så godt som hela kardinalkollegiet. Ej ens franske konungens beslut att undandraga B. sin lydnad (1398—1403) kunde böja honom. Ehuru af kyrkomötet i Pisa afsatt som kättare och meneдare och af Konstanskonsiliet utstött ur kyrkan, vägrade B. dock fortfarande att underkasta sig, drog sig tillbaka till bergfästet Peniscola (nära Valencia) och afled där 1423.

13 b. Benedikt XIII (påfve 1724—30), egentl. Vicenzo Maria Orsini, f. 1649, inträdde 1667 i benediktinorden, utnämndes redan 1672 till kardinal, 1686 till ärkebiskop af Benevent och valdes 1724 till påfve. Han antog först namnet B. XIV, sedan B. XIII, då hans namne aldrig varit af hela kyrkan erkänd. B. sökte reformera kurian och prästerskapet, ehuru de på Laterankonsiliet 1725 antagna reformdekreten vunno föga gehör. Lika liten framgång hade han i sina strider med kejsaren, Frankrike, Sardinien och Portugal. Äfven B:s inre styrelse var olycklig; särskildt nådde kurians finansnöd genom kardinal Coscias egennyttiga förvaltning en förfärande höjd. B. var en ganska produktiv teologisk skriftställare; en upplaga af hans samlade arbeten, *Opere di Benedetto XIII*, utgafs i Ravenna 1728.

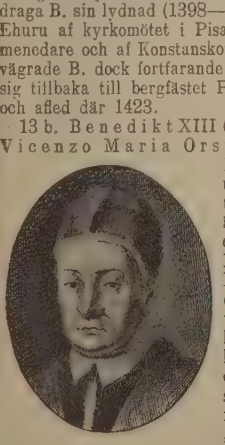

14. Benedikt XIV (påfve 1740—58), egentl. Prospero Lambertini, en af Roms utmärktaste påfvar, f. 1675 i Bologna, började sin bana som jurist, blef 1727 ärkebiskop af Ancona, 1728 kardinal och 1731 ärkebiskop af Bologna, där han genom sin milda, rättrådiga och gladlynta personlighet vann allas hjärtan. Den duglighet, han på dessa platser ådagalagt, i förening med den medlande ställning, han inom kardinalkollegiet intog, förde honom 1740 upp på påfvestolen. B. svek ej de förhoppningar, som vid hans tronbestigning ställdes på honom. Han sökte upphjälpa kurians förstörda finanser genom omsorg om de påfliga staternas åkerbruk, handel och industri, liksom ock genom sparsamhet i förvaltningen. Han sökte höja prästerskapets sjunkna anseende genom strängare kontroll öfver deras bildning och vandel; så ökade han i båda dessa afseenden fordringarna för prästers anställande, inskärpte hos biskoparna deras plikt att hålla stiftssynoder och visitationer samt tillsatte en kommission af sex kardinaler, till hvilken biskoparna hvart annat år skulle insända berättelse om sitt prästerskaps fromhet, sedlighet och bildning. B:s utrikespolitik var fredlig, ibland nästan till eftergifvenhet, hvarigenom han till en tid åtminstone lyckades utjämna de stridigheter han från sin företrädare ärft med de italienska makterna, Portugal, Spanien och kejsaren. Till sin allmänna kyrkliga åskådning var B. vidhjärtad och tolerant. Han råkade ock redan i början af sin regering i strid med jesuiterna med anledning af den något långt drifna anpassningsförmåga de ådagalagt i sitt missionsarbete i Indien och Kina, ja, han gaf kort före sin död kardinal Saldanha i uppdrag att verkställa en länge planerad reformation af de portugisiske jesuiterna. För vetenskapliga frågor hyste B. ett lifligt intresse; själf författade han värdefulla arbeten, särskildt i kanonisk rätt; en första upplaga af hans arbeten utkom i Rom 1747—51 i 12 band, en ny och fullständigare i Venezia 1767 i 15 band. B. stiftade flera lärda samfund för studiet af kyrkohistorien samt den romerska och fornkristliga arkeologien och lät genom Assemani upprätta en katalog öfver Vatikanens bibliotek. Få moderna påfvar torde så mycket som B. ha bidragit att höja påfvestolens anseende.

Litt.: Langen, "Geschichte d. röm. kirche" I—IV, Gregorovius, "Geschichte d. stadt Rom im mittelalter", Reumont, "Geschichte d. stadt Rom", Valois, "La France et le grand schisme d'occident", Pastor, "Geschichte der päpste", Ranke, "Die römischen päpste", och Nielsen, "Pavedömmet i det 19:e hundredaar". T. H—r.

Benedikt af Aniane (egentl. Witiza), benediktin-ordens reformator, f. omkr. 750 i Languedoc af förnäma föräldrar, d. 821, tillbragte sin ungdom vid det frankiska hofvet, men öfvergaf vid 24 års ålder hoflifvets bullrande nöjen för att underkasta sig munklifvets försakelser. Kraftfull, beslutsam och ytterligt sträng i uppfyllandet af alla det ursprungliga klosterlifvets fordringar, egnade han hela sin åter-

stående lefnad åt en reformation af klosterväsendet i mera strängt asketisk anda. Den gamla benediktinregeln tjänade honom som mönster. Munkarnas förvärldsligade lefnadssätt skulle vika för ett uteslutande åt botöfningar och praktiska sysselsättningar egnadt lif. På samma gång ville han ock införa större enhet och sammanhållning emellan de särskilda klostren, hvilka dittills bildat egna samhällen hvart för sig. B. lyckades under sin lifstid verkligen genomföra dessa grundsatser, och det i ett ganska vidsträckt omfång. Med Ludvig den frommes begifvande hade han snart alla de frankiska klostren under sin omedelbara uppsikt, och på riksdagen i Aachen 817 upphöjdes hans anordningar till gällande lag för hela det frankiska riket — en reaktion mot de kulturuppgifter, som Karl den store sökt införlifva med klosterarbetet. Snart nog efter hans död gingo dock frukterna af hans verksamhet förlorade. B:s lärjunge Ardo har författat hans lefvernesbeskrifning, utg. af Mabillon i "Acta sanctorum ordinis s. Benedicti", IV. Jfr Nicolai, "Der heil. B., gründer von Aniane" (1865), och A. Hauck, "Kirchengeschichte Deutschlands", II. J. H. B. (J. Hdr.)

Benedikt (Bengt), son till den danske konungen Sven Estridsson, stupade 10 juli 1086, under det han försvarade sin bror, Knut den helige, när denne öfverfölls och dödades af de uppretade bönderna i S. Albani (S. Knuts) kyrka i Odense.

Benedikta (Bengta), svensk drottning, Sverker Karlssons andra gemål, var dotter till den danske stormannen Ebbe Sunesson af Hvidesläkten. Med B. hade Sverker dottern Helena (Elin), som röfvades ur Vreta kloster af Sune Folkesson och med honom blef moder till döttrarna Katarina, konung Erik Erikssons gemål, och Benedikta, gift med lagman Svantepolk Knutsson i Östergötland. R. T.*

Benedikt af Nursia, det västerländska munkväsendets grundläggare, f. mot slutet af 400-talet i Nursia (nuv. Norcia i de umbriska Apenninerna). Om hans uppfostran veta vi föga; sin undervisning erhöll han i Rom; hans beläsenhet i den romerska litteraturen synes ha varit ringa; kunskap i grekiska synes han alldeles ha saknat. Tillbakastött af samtidens sedefördärf, lämnade han — ännu knappast en yngling — Rom och tillbragte under de hårdaste botöfningar tre år i en otillgänglig klipphåla vid Anio, nära Subiaco, uteslutande hängifven åt bön och fromma betraktelser. Munkarna i ett närbeläget kloster (möjligen Vicovaro) valde honom till sin abbot. Ehuru motvilligt mottog han valet. Hans stränga fordringar gjorde honom dock föga behaglig i deras ögon, och det dröjde ej länge, innan han åter utbytte klostermurarna mot ensamheten i öknen. Där uppsöktes han snart af stora människoskaror, ditlockade af ryktet om hans helighet. Många stannade hos honom för att få njuta af hans råd och undervisning. För att bättre kunna ordna denna undervisning och hålla tillbörlig uppsikt öfver sina lärjungar anlade han efter hand i närheten af Subiaco tolf små kloster, hvartdera på tolf munkar och med hvar sin abbot i spetsen, och öfvertog själf i egenskap af öfverabbot ledningen af det hela. Stridigheter med en närboende präst, Florentius, förmådde honom emellertid att — enligt traditionen i Monte Cassino — 529 lämna Subiaco. Atföljd af endast några få förtrogna, begaf han sig till Kampanien, där han på ruinerna af en gammal borg, Castrum Casinum, anlade sitt världsberömda kloster Monte Cassino, alla benediktiners stamort. Där synes han ock på grundvalen af sina förut förvärfvade erfarenheter af klosterlif och klosterorganisation ha nedskrifvit sin regel eller lefnadsordning för munkar, hvilken i västerlandet snart

Gammal bild, som uppgifves föreställa Benedikt af Nursia.

skulle utträng alla andra. B:s dödsår kan ej med bestämdhet uppgifvas; enligt en, som det synes, trovärdig uppgift i Gregorius den stores biografi öfver B. skall han ännu 542 ha varit i lifvet. — I motsats till föregående s. k. klosterregler utgör B:s regel den första verkligt enhetliga och genomtänkta planen för klosterlifvets organisation. Utom de förut öfliga, ehuru ej systematiserade fordringarna fattigdom, kyskhet och tystnad — celibat är ej nämndt, men förutsatt — uppställer B:s regel äfven fordran på fast uppehållsort (*stabilitas loci*) och bestämd ordensdräkt. Ingen skulle upptagas i klostren utan att först ha genomgått en pröfvotid (novitiat), senare fastställd till ett år. Ändamålet med munkarnas lif skulle vara fullkomlig hängifvenhet åt Gud, förverkligad genom full lydnad för regeln och abboten. Denne var endast Gud räkenskap skyldig för sina handlingar; han skulle väl i vissa fall inhämta konventets råd, men fattade själf sina beslut och kunde städse fordra ovillkorlig lydnad. I föreskrifterna om de olika askesformerna, liksom ock i straffbestämmelserna, framträda öfverallt B:s mildhet och måtta. Munkarna skulle syssla med andaktsöfningar och ungdomens undervisning, men därjämte med åkerbruk och handaslöjd. Därtill kommo — särskildt sedan Cassiodorus' tid — vetenskapliga studier, som sedan städse blomstrat inom orden, och af hvilka den lärda världen än i dag njuter frukterna. Påfven Gregorius den store gjorde äfven missionsverksam-

heten till ett af ordens hufvudsyften. Först genom bägge dessa uppgifters förbindelse med den ursprungliga ordensregeln stodo benediktinerna färdiga för sin världshistoriska uppgift i odlingens tjänst.

Litt.: Grützmacher, "Die bedeutung Benedikts von Nursia und seiner regel" (1892), E. Wölfflin, "Benedicti regula monachorum" (1895) och "Benedikt von Nursia und seine mönchregel" (i Sitzungsberichte d. Münchener academie 1895), samt L. Traube, "Textgeschichte der regula S. Benedicti" (i Abhandlungen d. k. bayer. academie d. wissenschaften, III cl., XXI bd). J. H. B. (T. H—r.)

Benediktbeuern [-böj-], by i Öfre Bajern, s. v. om Tölz, nära Kochelsee. 1,028 inv. (1900). I B. fanns ett 733 anlagdt benediktinkloster, som länge utgjorde den förnämsta af de orter, från hvilka kristendom och kultur utbreddes till de bajerska högslätterna. Detta kloster upphäfdes 1803.

Benediktiner kallas de munkar, som antagit den af Benedikt af Nursia fastställda ordensregeln. Utgående från klostret Monte Cassino, utbredde sig Benedikts regel och dess anhängare efter hand öfver snart sagdt hela västerlandet. Benediktinklostren blefvo snart verkliga plantskolor för såväl andlig som materiell odling: på samma gång benediktinerna och de från dem utgångna ordnarna varit pioniärer för en rikare ekonomisk utveckling i västerlandet, räddades genom deras försorg åt eftervärlden en ej ringa del af antikens vetenskapliga skatter. Gregorius den store (se d. o.) visade mycket intresse för Benedikt och hans skapelse: han författade den första lefnadsteckningen öfver B., vår enda källa för kunskapen om hans lif; redan omkr. 575 synes Gregorius ha grundat ett benediktinkloster i Rom, och den af honom till England sände Augustinus var benediktin. Regeln spred sig vidare till Sicilien, till Spanien, där Isidorus' och Fructuosus' regler förråda bekantskap med B:s, samt redan i förra hälften af 600-talet till frankerriket, där redan Donatus' regel är af B:s påverkad. På en synod i Autun 670 nämnes B:s regel såsom enda rättesnöre för klostren, och på de af Karlman och Bonifacius åren 742 och 743 föranstaltade synoderna erkändes dess uteslutande giltighet för alla såväl munk- som nunnekloster. Men hand i hand med den yttre framgången insmög sig snart en förvärldsligad anda bland benediktinerna. Dels i följd af klostrens lösa förbindelse sinsemellan, dels genom de därstädes alltmera hopade rikedomarna äfvensom genom klostrens och klostergodsens förvandling till vasallskap, hvilkas innehafvare ofta voro världsliga herrar utan sinne för sina kyrkliga plikter och uppgifter, dels och slutligen genom klostrens fritagande från biskoparnas uppsikt (exemtion) och abbotemas redan i regeln grundade, genom exemtionen ytterligare ökade maktställning gaf den fordom stränga tukten vika för själfsvåld och sedeslöshet, och det fordom varma intresset för odlingen — den materiella såväl som den andliga — höll på att utslockna. Äfven yttre våld — normannernas och saracenernas angrepp — hotade det västerländska klosterväsendet med undergång. Då uppträdde män, som med kraft och framgång sökte genomföra en klosterreform. Bland dem märkas särskildt Benedikt af Aniane (d. 821, se d. o.) samt en rad af abboter i Cluny: Berno (d. 927), Odo (d. 941) och Odilo (d. 1049). I den af dem skapade kluniacenskongregationen (se d. o.) framstod den första organiserade klosterorden, och därmed inleddes ett nytt skede i det västerländska klosterväsendets utveckling. Efter kluniacensreformen kan ordens historia indelas i fyra perioder: 1) till omkr. 1200, 2) från omkr. 1200 till tridentinska mötet, 3) från tridentinska mötet till den franska revolutionen, samt 4) från revolutionen till våra dagar. Den första perioden är benediktinernas glansperiod, inledd och framkallad af kluniacensreformen. Efter detta mönster bildade sig på benediktinsk grund andra kongregationer: Vallombrosa- och Hirschaukongregationerna, som genom införandet af lekbröder (lat. *conversi*) i klostren skapade en ny faktor af betydelse i klosterväsendets särskildt ekonomiska utveckling, kamaldulenserna, Grammont-, Fontévrauld- och kartusianordnarna samt slutligen cisterciens-(bernhardin-)orden, hvars utbrytande ur benediktinernas led afslutar denna period. Den andra perioden är en tid af tilltagande förfall och fruktlösa reformförsök. Fjärde laterankonsiliet (1215) införde treåriga generalkapitel äfvensom visitationer af klostren mellan generalkapitlen; äfven följande konsilier (Vienne 1311, Valencia 1322) sökte, ehuru med föga framgång, upphjälpa den sjunkna klostertukten. Benedikt XII utfärdade 1336 för benediktinerna en ny utförlig stadga, som indelade orden i 36 provinser och föreskref årliga kapitel i hvarje kloster samt treåriga generalkapitel i hvarje provins. Äfven på Konstanskonsiliet (1414—18) gjordes ånyo

Benediktinmunk.

Benediktinnunna.

åtskilliga reformförsök i afseende på benediktinorden, ehuru utan synnerlig framgång. Först den katolska motreformationen medförde ett nytt uppsving. De tridentinska reformdekreten af 3—14 dec. 1563 inskärpte de gamla föreskrifterna om kapitel, generalkapitel och visitationer samt tillfogade nya om klostrens och dess invånares egendom, novitiatet o. s. v. Nya kongregationer uppkommo inom benediktinernas krets, af hvilka den viktigaste var den 1618 stiftade hel. Maurus' kongregation. Hos maurinerna uppblomstrade ett rikt vetenskapligt lif, hvaraf som frukter bl. a. framträdt världsberömda upplagor af kyrkofädernas skrifter äfvensom inom de historiska hjälpvetenskaperna banbrytande arbeten sådana som Mabillons "De re diplomatica" (Paris 1681) och Dantines, Durands och Clémencets "L'art de vérifier les dates" (Paris 1750). Om benediktinernas vidsträckta utbredning kan man göra sig en föreställning, om man ihågkommer, att de inemot år 1780 hade ungefär 37,000 kloster (abbotsstift och priorat). Revolutionstiden medförde både i Frankrike, Tyskland och Österrike en mass-sekularisation af kloster. De senare åren ha för orden medfört ett nytt uppsving. För närvarande räkna benediktinerna omkr. 500 kloster, de flesta i Amerika, Frankrike och Österrike. Sverige synes icke ha egt något benediktinkloster i egentlig mening. Norge hade ett munkkloster i Bergen, S:t Mikaels, vanligen kalladt Munkaliv, stiftadt af Eystein, på 1420-talet förvandladt till birgittinkloster, samt ett nunnekloster i Bakke nära Trondhjem, anlagdt i midten af 1100-talet. Danmark åter egde rätt många benediktinkloster, bland hvilka följande må nämnas: Ökloster på Öland i Limfjorden, nunnekloster, stiftadt af biskop Tyge i Börglum på 1100-talet, Hundslund nära Aalborg och Randers, båda likaledes nunnekloster, Glenstrup nära Hobro, munkkloster, äfven kalladt Nörrekloster, slutligen förenadt med birgittinklostret i Mariager, Esenbek mellan Estrup och Randers, munkkloster från midten af 1100-talet, S:t Knudsklostret i Odense, Ringsteds munkkloster, Næstveds munkkloster, i slutet af 1200-talet flyttadt till Skovkloster (nu Herlufsholm), Allhelgonaklostret i Lund, likaledes munkkloster, samt Bosö (nu Bosjökloster), nunnekloster i Skåne.

Litt.: Heimbucher, "Die orden und kongregationen der katholischen kirche", Zöckler, "Askese und mönchthum", Montalembert, "Les moines d'occident", och Sackur, "Die cluniacenser bis zur mitte des jahrhunderts". T. H—r.

Benediktin-likör ("munklikör"). Se Fécamp.

Benediktin-orden. Se Benediktiner.

Benediktiōn (lat. *benedi'ctio*, välsignelse) är i den katolska kyrkan benämning på sådana heliga handlingar, genom hvilka vissa personer eller saker under åtskilliga ceremonier göras till föremål för kyrkans särskilda välsignelse. De ceremonier, som därvid vanligast förekomma, äro bön (i synnerhet den mosaiska välsignelsen i 4 Mos. 6: 24—26), handpåläggning, korstecken, bestänkning med vigvatten, rökelser m. m. Dessa ceremonier, som tillhöra de s. k. sakramentalierna (*sacramenta minora*), äro noga bestämda för hvarje enskildt fall och finnas samlade i särskilda ritualböcker (*libri benedictionales* eller *benedictionalia*). Af vidsträcktaste omfång är den välsignelse, som af påfven själf allmänt (*urbi et orbi*) utdelas på skärtorsdagen samt påskdagen och Kristi himmelsfärdsdag. J. H. B.*

Bēnedix, Julius Roderich, tysk lustspelsförfattare, f. 1811, d. 1873, var först skådespelare, sedan föreläsare och teaterdirektör samt en kortare tid redaktör. Hans debutarbete för scenen, *Das bemooste haupt*, gafs 1841 med stor framgång. Hans dramatiska arbeten utmärka sig genom god planläggning, osökthet och underhållande situationskomik, men brista i karaktärsteckning, äro filiströsa och ha en trivial dialog. Ämnen för sina framställningar hämtade han merendels ur den högre medelklassen. Efter Kotzebue har ingen tysk lustspelsförfattare vunnit så stor framgång som B. Åtskilliga bland hans många lustspel hafva blifvit öfverflyttade till svenska, såsom *Doktor Wespe* (öfv. 1843), *Der alte magister* ("Den gamle magistern", 1851), *Störenfried* ("En störd lycka", 1862), *Die zärtlichen verwandten* ("Släktingar", gifven öfver åttio gånger på Dramatiska teatern i Stockholm), *Der vetter* ("Morbror Per", 1848) m. fl. B. skref äfven folksagor, romaner, t. ex. *Bilder aus dem schauspielerleben* (2:a uppl. 1851), och arbeten i retorik, t. ex. *Der mündliche vortrag* (8:e uppl. 1897). Hans samlade skådespel utgåfvos i 27 bd 1846—74.

Benefaktiōn. Se Benefice.

Benefice [-fis; af lat. *benefi'cium*], välgärning, förmån; teaterföreställning till förmån för någon medlem af en teater eller för ett välgörande ändamål. — Benefice'ns l. Benefaktiōn, välgörenhet. — Beneficēra, göra väl mot, bevisa välgörenhet. Beneficerad, begåfvad med ett beneficium; gynnad på ett eller annat sätt. — Beneficiāl, hörande till ett beneficium. — Beneficia'nt, skådespelare, som har en s. k. benefice. — Beneficiārius, den, som fått sig tillerkändt ett beneficium; ämbetsman, hvilken såsom biinkomst eller lön har nyttjanderätten af ett beneficium.

Benefi'cie-hemman (af lat. *benefi'cium*, välgärning), *kam.*, var förr vid indelta regementen namnet på hemman, anslagna till underhåll åt fattiga, välförtjänta, otjänstbara officerare, för hvilka underhåll icke kunde beredas från krigsmanshuset. Kbg.

Benefi'cier. Se Beneficium.

Benefi'cium (lat.), plur. Benefi'cier, egentl. "välgärning", understöd. Ordet användes under medeltiden ofta i betydelsen förläning, län (se Länsväsen). Inom kyrkorätten betecknades därmed den med ett kyrkligt, på lifstid förlänadt ämbete förenade inkomsten, sedermera äfven i öfverflyttad betydelse själfva kyrkoämbetet.

Benefit-building-societies [be'nifit bi'lding sosai'itiš], eng., föreningar, stiftade för att uppföra arbetarbostäder, i hvilka hyresgästerna efter förloppet af ett bestämdt antal år blifva delegare.

Bēneke, Friedrich Eduard, tysk filosof, f. 1798 i Berlin, beröfvades af den med Hegel i vänskapsförbindelse stående ministern von Altenstein sin docentur vid universitetet därstädes 1822 och hindrades äfven att erhålla en honom tilltänkt professur i Sachsen; däremot verkade han såsom docent i Göttingen 1824—27, hvarefter han återvände till Berlin, där han ej långt efter Hegels död 1832 erhöll en extraordinarie professur. På denna plats var han såsom lärare och skriftställare energiskt verksam till sin död, 1854. B. är jämte Herbart en af den moderna psykologiens grundläggare och en af de förste, som på grundvalen af en vetenskaplig psykologi byggt upp ett pedagogiskt system. Äfven inom flere

ndra delar af filosofien inslog denne af sin samtid örbisedde tänkare en riktning, som är besläktad med nutidens vetenskapliga tidsanda, så inom etiken, som an söker gifva psykologisk grundval, som inom religionsfilosofien, hvars uppgift han ser i att psykologiskt örstå det behof, som framkallat religionerna, och lärigenom inordna dessa i deras psykologiska utvecklingsordning, i stället för att efter en trång pekulativ norm beskära de historiskt gifna religiösa logmerna. Under det att Herbart ville grunda psyologien ej blott på erfarenheten, utan ock på metaysik, betraktar B. psykologien såsom alla andra ilosofiska vetenskapers grundval och vill behandla den såsom en ren erfarenhetsvetenskap. Häri erinrar an om den engelska skolan och erkänner sig såsom ärjunge af Locke. Han erkänner det berättigade i Herbarts kritik af den gamla läran om själsförmögenheterna; minne, förstånd, känsla och vilja o. d. ro inga enkla krafter, utan hypostaserade klassbegrepp f mycket sammansatta företeelser. Men han fattar eller icke med Herbart själen såsom en neutral tampplats, där de olika föreställningarna komma och gå, utan såsom en real kraft, hvars enkla urförmögenheter, utvecklade ur det omedvetnas samverkan med de yttre intrycken, han söker urskilja och i deras agbundna sammanhang studera. Bland hans talrika krifter må här nämnas endast *Psychologische skizzen* 1825—27), *Lehrbuch der psychologie als naturwissenschaft* (1833, 4:e uppl. 1877) och *Erziehungs- und unterrichtslehre* (1835—36, 4:e uppl. 1876). S—e.

Benëlius, Josef Paul Erik, katolsk präst, ibelöfversättare, f. 17 dec. 1843 i närheten af Regensburg, Bajern, egnade sig under en längre tid åt lärarkallet, prästvigdes 1876 och antog, efter en tids vistelse i England, plats som slottskaplan i Lauvergnac, västra Frankrike, men kom 1879, på allelse af döv. apostoliske vikarien J. G. Huber, till Sverige, där han sedan varit anställd såsom präst vid katolska församlingen i Stockholm. 1882 upptogs han till svensk medborgare. B. har utgifvit flere uppbyggelseskrifter och en större katekes samt offentliggjorde 1895, för att tillmötesgå en länge hyst önskan af katolikerna i Sverige, en illustrerad öfversättning af nya testamentet, försedd med utförliga förklarande anmärkningar, en synoptisk tafla och ett större systematiskt sakregister. Öfversättningen, som godkändes af den apostoliske vikarien Bitter, är verkställd från Vulgata, den första svenska öfversättning af denna urkund, men med ständig hänsyn till den grekiska texten.

Be'ne me'ritus (lat.), väl förtjänt.

Beneš, Trebízský Václav, tjechisk författare, f. 1849, d. 1884, utbildades för det prästerliga kallet, men egnade sig tidigt åt novellistiskt författarskap och studerade flitigt Böhmens äldre historia, hvarur han hämtade konstnärligt stoff för sina många romaner, berättelser och reseskisser, som blefvo mycket omtyckta för sin fosterländska ton och idcella tendens, ehuruväl bristfälligheterna i teknik och komposition ej alltid kunde öfverskylas. B. var äfven en utmärkt predikant, och fyra band af hans andliga tal utgåfvos under den gemensamma titeln "Rätten till lifvet" (*Pravda k životu*). A—d J.

Beneschau (tjech. *Benešov*), stad i södra Böhmen, vid järnvägen Wien—Gmünd—Prag. 6,788 tjechiska inv. (1900). Lägre gymnasium, piaristkollegium. I närheten ligger byn Konopischt jämte slott, tillhörigt ärkehertig Frans Ferdinand af Österrike-Este, med djurgård.

Benestad, socken i Kristianstads län, Ingelstads härad. 1,659 har. 439 inv. (1903). Annex till Öfraby, Lunds stift, Ingelstads kontrakt.

Be'ne valēte (lat.), faren väl!

Beneve'nt. Se Benevento.

Benevento (Benevent). 1. Provins i södra Italien (Kampanien). 2,118 kvkm. 256,504 inv. (1901). Ett bergland med fruktbara dalar. Floden Volturno utgör gränsen i väster. — 2. Hufvudstad i denna provins, 170 m. ö. h., vid sammanflödet af floderna Sabato och Calore. 24,137 inv. (1901). Ärkebiskopssäte (sedan 969). Ansenlig handel, i synnerhet med säd. Näst Rom är B. Italiens på fornlämningar rikaste stad. Där finnes bl. a. en triumfbåge från 114 e. Kr. (Trajanus' triumfbåge, se fig.),

numera under namnet "Gyllene porten" begagnad såsom stadsport. — B. var ursprungligen en gammalsamnitisk stad (enligt sagan anlagd af Diomedes från Argos) och kallades, med anledning af sin osunda luft, *Maleventum*. Detta namn förändrades af romarna till *Beneventum*, efter den seger, som konsuln Manius Curius Dentatus där vann öfver konung Pyrrhos (275 f. Kr.). Den langobardiske konungen Autari gaf det eröfrade Samnium 589 såsom hertigdöme åt Zotto, som sålunda blef den förste hertigen af B. Hertigdömet öfverlefde det langobardiska rikets fall och bevarade sin självständighet emot frankerna ända till 808. 1047 eröfrades hertigdömet B. af normannerna, dock med undantag af staden B., som af kejsar Henrik III år 1053 gafs åt påfven Leo IX och som kvarblef till 1861 under påfvarnas välde med undantag af större delen af 15:e årh., då det tillhörde konungariket Neapel, och 1806—15, då det egdes som furstendöme af franske statsmannen Talleyrand. 1861 införlifvades B. med konungariket Italien. I 11:e och 12:e årh. höllos där 4 kyrkomöten. 26 febr. 1266 stupade Manfred af Hohenstaufen vid B. i en strid mot Karl af Anjou.

Beneve'ntum (lat.). Se Benevento.

Be'ne vixit, qui be'ne lätuit (lat.), lycklig har den varit, som lefvat obemärkt (ur Ovidius' "Tristia").

Bene'vole le'ctor (lat.), benägne läsare.

Benevole'ns (lat. *benevole'ntia*), välvilja.

Bene'voli, Orazio, italiensk tonsättare, f. 1602, blef 1646 kapellmästare vid Peters-kyrkan i Rom och dog 1672. En mästare i den mångköriga satsen, hörde B. till de förnämste kyrkokompositörerna i den senare hälften af 17:e årh. och skref mässor, psalmer, offertorier och motetter för ända till 48 stämmor. A. L.

Benfeld [-felt], stad i Unter-Elsass, vid Ill. Omkr. 2.500 inv. Den under 1600-talet starkt befästa staden belägrades af svenskarna under G. Horn från 10 sept. 1632, men försvarades envist af sin tappre kommendant Zorn von Bulach, som först 28 okt. s. å. måste dagtinga. L. W:son M.

Benfey, Theodor, tysk orientalist och komparativ lingvist, f. 1809, studerade först klassisk filologi, men egnade sig sedermera uteslutande åt studiet af sanskrit och jämförande språkforskning och blef 1862 ordinarie professor vid universitetet i Göttingen. Död 1881. Sitt rykte som framstående språkforskare förvärfvade B. genom sina undersökningar *Ueber die monatsnamen einiger alten völker* (1836). Längre fram utgaf han *Griechisches wurzellexikon* (1839—42), *Ueber das verhältniss der ägyptischen sprache zum semilischen sprachstamm* (1844), *Die hymnen des Sáma Veda* (1848; med öfvers. och ordbok), *Vollständige grammatik der sanskrit-sprache* (1852), jämte en "Sanskrit-chrestomathie" (1853—54), *Orient und occident* (1863—65), *Sanskrit-english dictionary* (1866) och *Geschichte der sprachwissenschaft und orientalischen philologie in Deutschland seit anfang des 19:n jahrhunderts* (1869). I anmärkningarna till sin öfversättning af "Pantsjatantra" (1859) började han undersökningar om de österländska sagornas utbredning i västerlandet, genom hvilka han ådagalade, att en stor del af Tysklands folksagor först under medeltiden öfverflyttades från Indien till Europa. För öfrigt författade han en mängd smärre arbeten, i synnerhet i "Göttingische gelehrte anzeigen".

Ben-fiskar, *Teleostei, zool.*, den mest typiskt utvecklade afdelningen af fiskarnas klass, hafva fått sitt namn däraf, att deras inre skelett vanligen är fullständigt förbenadt; men deras egentliga karaktär, till skillnad från de öfriga högre fiskarna, ligger i hjärtats och ändtarmens byggnad (se Fiskar). Benfiskarnas utvecklingshistoria har gifvit anledning till en indelning af dem uti fysoklyster, som förlora det ursprungliga sambandet mellan simblåsan och tarmkanalen, och fysostomer, som bibehålla detta samband. Till den förstnämnda ordningen höra t. ex. våra abborrar, snultror och torskar, koffertfiskarna och kantnålarna. Den sistnämnda ordningen utgöres af malarnas, prickfiskarnas, karpfiskarnas, karplaxarnas, tandkarparnas, laxarnas, sillarnas, ålarnas och några mindre familjer. Se vidare Fiskar. F. A. S.*

Bengāl l. Bengālier, hindu i eller från Bengalen.

Bengālen (eng. *Bengal*). 1. Den största och folkrikaste provinsen (*lieutenant-governorship*) i brittiska Indien, mellan 19° 18′ och 28° 15′ n. br. samt 82° och 97° ö. lgd, omfattande 491,658 kvkm., hvaraf 391,553 kvkm. omedelbart under brittisk förvaltning och 100,105 kvkm. under lydfurstar. Större delen af området är en lågslätt, genomfluten af Ganges och Brahmaputra samt deras talrika bifloder och slutande med det 130 km. inåt land sig sträckande deltaområde, som dessa floder bildat. Detta s. k. Sundarbans består af land och gyttjeaflagringar, träsk och moras, täckta af en rik växtlighet af skog och snår (jungles) samt genom flodarmarna delade i otaliga öar. Södra delen af B., väster om deltat, har däremot många bergshöjder: Gama ghats, Sarguja och Nelligrinbergen, hvilka kulminera i topparna Parasnath (1,365 m.), Baragai (1,050 m.) och Saru (1,102 m.) samt, i den sydligaste provinsen, Orissa, i Meghasani (1,166 m.) och Malayagiri (1,187 m.). Här ligger ett annat stort deltaland, bildadt af Mahanadi. Klimatet är tropiskt; medelårstemperaturen växlar mellan 27° (i Orissa) och 23° (på några platser i östra B.). Calcutta har 19,6°; den högsta här iakttagna temperaturen har varit 41°, den lägsta + 11°, men längre in i landet träffas högre värmegrader. Nederbörden är, särskildt i östra delen, utomordentligt rik. Det mesta regnet faller, då sydvästmonsunen blåser, särskildt juni—okt., då i nedre B. sträckor på 150 km. längd och 50—60 km. bredd äro alldeles öfversvämmade. Om däremot regnet uteblir, uppstår hungersnöd. Klimatet är mycket osundt, kolera och förhärjande febrar rasa här ständigt. Äfven de vilda djuren, i synnerhet tigrar och ormar, äro en fara (1894 föllo 1,693 människor offer för dem).

Befolkningen steg 1901 till 78,493,410 inv., däraf 3,748,544 i lydstaterna. Folktätheten var s. å. 191 på 1 kvkm. i den egentliga provinsen, 37 på 1 kvkm. i lydstaterna. Den förra är den största i Indien, därför är ock utvandringen ungefär dubbelt så stor från denna provins som från andra. Med hänsyn till religion voro 1891: 47,8 mill. bramadyrkare, 23,7 mill. muhammedaner, 2,8 mill. andra hedningar och 192,570 kristna. Missionsverksamheten har ej haft synnerlig framgång. Landets hufvudspråk äro bengali, urija och hindostani eller urdu. Folkets hufvudnäring är åkerbruk, och dettas viktigaste produkter äro ris, spannmål, skidfrukter, oljeväxter, jute, indigo, te, opium (statsmonopol), cinchona, peppar och andra kryddor, bomull, råsilke och många träslag. Boskapsskötseln är betydlig (bufflar, nötkreatur, hästar, får, getter, höns och andra flygfä). Af mineral finnas stenkol (mindre god beskaffenhet), salt, järn, koppar m. m. Den gamla berömda tillverkningen af fina bomullstyger har undanträngts af engelska produkter. Däremot hafva stora jute- och bomullsspinnerier samt väfverier anlagts, särskildt i Calcutta, jämte allehanda andra slags fabriker. Handeln går ej fullt upp mot Bombays, men Calcutta är dock Indiens andra hamnstad. Järnvägar korsa landet i alla riktningar; deras sammanlagda längd är 3,620 km. Telegraflinjerna 8,280 km. På Ganges, Brahmaputra och en mängd kanaler (1,789 km.) råder liflig sjöfart. — B. styres af en *lieutenant-governor* och omfattar fyra provinser, Bengal proper, Behar, Orissa och Chutia Nagpur, hvilka åter delas i *divisions*.

2. Egentliga B. (*Bengal proper*) är landet kring nedersta Ganges och en af provinserna i förutnämnda lieutenant-governorship. Det delas i 5 *divisions*: presidentskapsdivisionen (*presidency division*), i hvilken ligger Indiens hufvudstad, Calcutta, samt Bardwan, Rajshahi, Dacca och Chittagong, tills. 182,400 (eller med de obebodda Sundarbans 197,884) kvkm., med 41,259,982 inv. (1901).

3. Förr fanns äfven ett presidentskap B., som omfattade följande nu självständigt från hvarandra förvaltade provinser: Bengalen, Nordvästprovinserna med Oudh, Punjab, Centralprovinserna, Coorg, Lower

Burma, Assam, Ajmere-Merwara och Berar jämte till dem hörande tributstater, tillsammans omfattande en areal af 2,128,400 kvkm. med 165,7 mill. inv. (1891). J. F. N.

Bengali, det bengaliska språket, talas på Främre Indiska halfön af öfver 50 mill. människor. Dess område sträcker sig från Orissa till Assam och från Rajmahal i norr till Bengaliska viken öfver Ganges och Brahmaputras hela nedre flodområde. Det härstammar från sanskrit, men är, liksom alla andra nyindiska språk, formfattigt i motsats till modersprået. Under tidernas lopp har det blifvit i hög grad uppblandadt med främmande ord, synnerligast persiska. Muhammedanerna tala det starkt uppblandadt med hindostanska. Såsom skriftspråk torde bengali vara det yngsta af de nyindiska folkspråken. Det skrifves med en egendomlig, från devanagarialfabetet härstammande skrift, som består af 80 tecken (jfr Alfabet, sp. 553, och Ariska språk, sp. 1466). Se Duncan Forbes, "A grammar of the bengâlî-language" (1875), och Beames, "A grammar of the bengali language literary and colloquial" (2:a uppl. 1894, med språkprof och glossar). — Den bengaliska litteraturen går tillbaka till omkr. år 1400. Den är mindre rik på betydande originalverk, men har att uppvisa ett mycket stort antal öfversättningar och efterbildningar af verk på sanskrit, pali och nordindiska dialekter, t. ex. Kirtibās Ojhā's kraftiga och välljudande öfversättning af Rāmāyana (1500-talet), hvilken trängt ut bland folket och ännu i dag af rapsoder ("khattaks") deklameras vid alla festliga tillfällen; äfven det största fornindiska eposet, Mahābhārata, öfversattes på 1600-talet (af Kāsi Rām Dās, ny uppl. Calcutta 1898) och föreläses ännu i templen eller uppföres halft dramatiskt af rapsoder vid högtidliga fester. Berömda såsom självständiga diktare äro Makunda Rām, "skaldernas pärla" (1500-talet), och Rām Prasād Sēn (d. 1760). Såsom skaparen af den moderna prosan räknas den berömde Rammohun Roy (Rājā Rām Mohan, d. 1833), som sin "Brahmā-Samāj" sökte grunda en ny, teistisk religion på grundlag af veda, och som vunnit ovanskliga ära genom sin outtröttliga och framgångsrika kamp ord och skrift för änkebränningens afskaffande. En framstående prosatör är äfven Akkhai Kumār Datta (f. 1820), som fortsatt kampen för Rammohuns religiösa idéer (i tidskriften "Tatvabhodinī patrikā", jfr "Hindooism, ancient and modern", Meerut 1899). Bankim Chandra Chattarjī (f. 1838) har infört den novellistiska litteraturen i Bengalen och fått många efterföljare. Bland nyare diktare märkas Içvar Chandra Gupta (f. 1809), Madhu Sūdan Datta (d. 1875) och Bankim Chandra Chattopādhyāya. — Öfversättningarna från europeiska tungomål äro mycket talrika. En mängd tidskrifter och tidningar utgifvas på bengali, en stor allmän encyklopedi ("Vishva kosh") är under utgifning. Bengali-litteraturen har i det hela nått ett högst betydligt omfång under sista århundradet; endast i nedre Bengalen tryckas nu årligen omkr. 1,300 arbeten på folkspråket. — Se Brockhaus, "Bengalische literatur" (Zeitschr. d. deutsch. morgenl. gesellsch., bd 19), Arcy Dae, "The literature of Bengal" (Calcutta 1877), och Romesh Chunder Dutt, "The literature of Bengal" (Calcutta 1895). E. L—n.

Bengalin, ett mjukt halfsidentyg i fin tvärripsväfnad; varpen är af silke och döljer på båda sidor fullständigt de mjuka kamgarnsinslagen. G. A. W.

Bengaliska viken, stor vik af Indiska oceanen, emellan Främre och Bortre Indien. I vikens sydvästra del ligger den stora ön Ceylon, i den östra delen Andamanerna, Nikobarerna och Mergui-öarna. Kusterna äro i allmänhet låga och lida brist på goda hamnar. Ifrån Andamanerna och Nikobarerna går en hafsström upp mot Ganges' delta och vidare längs Främre Indiens östkust, afsättande stora sandmassor. Bland de floder, som falla ut i Bengaliska viken, äro följande de förnämsta: Cauvery, Kistna (Krisjna), Godavari, Mahanadi, Ganges och Brahmaputra, Irawadi och Salween.

Bengalisk eld benämnas vissa fyrverkeripjäser, hvilka vid antändning afbrinna med utveckling af lifligt och färgadt ljus. Grundblandningen till bengalisk eld utgöres af kalium-klorat (klorsyradt kali) och svafvel, hvartill man blandar vissa salter, som färga lågan, t. ex. strontiumsalter för röda eldar, bariumsalter för gröna o. s. v. Exempelvis må anföras följande recepter:

Röd bengalisk eld erhålles af

kaliumklorat	6	delar
strontiumnitrat	40	”
svafvel	13	”
kol	2	”

Grön bengalisk eld:

kaliumklorat	8	”
bariumnitrat	77	”
svafvel	13	”
kol	3	”

Ingredienserna pulvriseras hvar för sig och blandas med handen, med en trästöt eller träsked. Användning af sten-, porslins- eller metallstöt eller oversam behandling för öfrigt kan föranleda våldsam explosion af satsen. K. S—n.

Bengali'st, *Astrilda bengalus*, äfven kallad Fjärilsfink, *zool.*, en liten finkart af viduidernas familj, allmän i nästan hela Afrika. Den hålles mycket ofta i bur och förekommer i Europas fågelhandel. Till färgen är den föga utmärkt, asurblå på stjärt och buksida samt grå på ryggen. Hannen har en röd fläck på hvardera kinden. Dessa fåglars behagliga kvitter och den tillgifvenhet makarna visa hvarandra göra dem omtyckta i voliärerna. F. A. S.*

Bengāsi, Benghasi l. Barka, hufvudstad i det liknämnda turkiska vilajetet i Tripolis, vid östra kusten af Sidra-viken och säte för en mutessarif, som lyder direkt under Porten. Omkr. 10,000 inv., däribland 2,500 judar. Den igensandade hamnen är tillgänglig blott för fartyg om högst 2,5 m. djupgående. 1896 inlöpte 341 fartyg om 62,117 ton. I närheten ruiner af forntidens *Berenike* i Kyrenaika.

Be'ngel. 1. Johann Albrecht B., württembergsk teolog, f. 24 juni 1687 i Winnenden nära Stuttgart, blef 1713 lärare vid den nyupprättade klosterskolan i Denkendorf, 1741 prost i Herbrechtingen samt 1749 konsistorialråd och prelat i Alpirsbach. Död 2 nov. 1752 i Stuttgart. B. är en af hufvudrepresentanterna för den från pietismen utgångna biblisk-realistiska riktningen. Liksom pietismen tillerkände han bibelordet såväl för lifvet som för teologien afgjord prioritet framför kyrkoläran och bröt med det 16:e årh:s ortodoxistiska uppfattning, som i skriften sökte blott bekräftelse för sin teologiska

systembyggnad. Men medan pietismen uteslutande begagnade skriften i den individuella uppbyggelsens tjänst, sökte B. klargöra dess ledande tankar och frälsningshistoriska betydelse. Skriften var för honom ett helt, innehållande gudsrikets utvecklingsgång och öden under olika tidsåldrar. Betonandet af detta historisk-genetiska element är för hans skrifttolkning synnerligen utmärkande. För ett fullkomligt förstående af texten i hela dess sammanhang bedref han genom nästan hela sitt lif textkritiska studier på det nytestamentliga området. Sina omfattande undersökningar nedlade han till större delen i den 1734 utgifna upplagan af nya testamentet med tillhörande "apparatus criticus", i hvilken han redogör för sina bibelkritiska grundsatser samt söker värdesätta och klassificera olika handskrifter och läsarter. Behandlingen af textens yttersida var dock endast en förberedelse för hans tolkning af densamma. Denna tolkning, *Gnomon novi testamenti*, utkom första gången 1742 (senast utg. af Kübel m. fl. 1891—94; öfversatt af J. Ternström 1877—78) och tillvann sig ett förblifvande erkännande för sin sunda exeges, sin sentensartade precision i uttrycket och sitt djupa inträngande i skriftens anda. Med förkärlek sysslade B. med Uppenbarelseboken och offentliggjorde bl. a. 1740 sin *Erklärte offenbarung S. Johannis* (öfv. af N. S. 1802) samt följande år *Ordo temporum a principio per periodos oeconomiæ divinæ historicas atque propheticas ad finem ... deductus*. B. gjorde sig på detta område särskildt bekant såsom företrädare af den moderna kiliasmen. Enligt hans kronologiska beräkningar skulle Kristi återkomst infalla år 1836. Trots det förfelade i dessa apokalyptiska utopier eger B. en förblifvande betydelse som skriftteolog och har utöfvat ett omfattande inflytande, framför allt i sitt hemlands kyrka, där hans teologiska riktning och grundtankar fortlefvat ända in i vår tid (jfr J. T. Beck). Som praktisk kyrkoledare såg han i de privata församlingsbildningarna utgångspunkter för kyrkans pånyttfödelse i det hela, och genom sin kloka behandling af dessa och sin känsla för individualitetens berättigande på det religiösa området gentemot pietismens exklusivitet och sjablonmässiga omvändelseifver förstod han att i hög grad göra de genom pietismen gifna värdefulla uppslagen kyrkligt fruktbärande. — Jämte förutnämnda skrifter äro till svenska öfversatta: "Sextio uppbyggliga tal öfver Johannis eller fastmer Jesu Christi uppenbarelse" (1797, i sammandrag af S. Cavallin 1895), "Efterlämnade sextio predikningar" (1842; 2:a uppl. 1859), "Tjenliga anmärkningar till Nya testamentet" (1845—46, 2:a uppl. 1868); "Skrifttankar och sånger" (öfv. af Norrby 1868, 3:e uppl. 1883); "Evighetstankar" (1867; 2:a uppl. 1872); "Bönesuckar till N. T. för morgon och afton under hvar dag af året" (öfv. af C. R. E. Bergqvist, 1872—1900 i 9 uppl., 10:e uppl. öfv. af L. J. Z. Leksell 1902), "Uppbyggliga tankar" (öfv. af Bergqvist 1875, ny uppl. 1896) m. fl. — Jfr J. C. F. Burk, "Dr J. A. Bengels leben und wirken" (1831; 1836 tillökad med B:s "Briefwechsel"), O. Wächter, "Joh. Alb. Bengel" (1865) och "D. S. Bengel und Ötinger, leben u. aussprüche" (1883), Nestle, "B. als gelehrter" (1893), C. R. E. Bergqvist, "J. A. Bengels lif och verksamhet efter J. C. F. Burk och O. Wächter tecknade" (1871), och C. O. Ahlqvist, "J. A. Bengel, en lifsbild ur det 18:e årh:s kyrkohistoria" (1895—96). J. Hdr.

2. Ernst Gottlieb von B., den föregåendes sonson, tysk teolog af den äldre Tübingen-skolan, f. 1769, d. 1826 som teologie professor i Tübingen, utöfvade ett ganska stort inflytande som föreläsare. Bland hans skrifter må nämnas *Reden über religion und christenthum* (1831; ny uppl. 1839) och *Opuscula academica* (1834).

Bengerd. Se Berengaria.

Ben Gerson, judisk filosof. Se Gersonides.

Benghasi. Se Bengasi.

Bengkoelen [-köl-] l. Bencoolen [-kål-]. 1. Holländskt residentskap på sydvästra kusten af ön Sumatra. 24,440 kvkm. 158,767 inv. (1895). Landet är osundt, men fruktbart. Förnämsta produkterna äro peppar, ris och muskotnötter; äfven finnas rika stenkolslager. B. var ursprungligen engelsk koloni, anlagd 1685, men öfverlämnades 1825 åt holländarna i utbyte mot besittningar på halfön Malakka. — 2. Hufvudstad i förut nämnda residentskap. 6,705 inv. (1895). Under engelsmännens tid betydande handelsstad; numera förfallen. I närheten ligger en bergstopp, som af de sjöfarande kallas "sockerbrödet".

Ben-glas l. Mjölkglas, *tekn.*, en kalciumfosfat (benaska) innehållande glassort, som är hvit och nästan ogenomskinlig. Den användes till lampkupor, apoteksburkar, termometerskalor o. d. I stället för benaska användes äfven tennoxid. P. T. C.*

Bengore Head [be'ngåə he'd], udde på Irlands norra kust, i grefsk. Antrim, vid östra ändan af den s. k. Giant's causeway, en sträcka basaltklippor, som utbreder sig mot öster från floden Bushs utlopp.

Ben-grottor kallas de, merendels i kalkberg befintliga, mer eller mindre horisontellt utsträckta håligheter (grottor), som fordom tjänat dels människor, dels vilda djur till boplats, och på hvilkas botten man finner ett ofta af kalk genomträngdt, hårdnadt jordlager, innehållande dels lämningar efter människan, såsom stenvapen, verktyg af ben och horn, kvarlefvor af måltider m. m., dels ben af numera utdöda djurarter, det hela bildande en s. k. benbreccia. Bengrottorna äro af växlande storlek och form: än slingra de sig som smala, mörka gångar, än vidga de sig till större salar eller oregelbundna kammare. De äro af särdeles stort vetenskapligt intresse, emedan de innehålla de första spåren af människans tillvaro på vår jord. I Europa förekomma sådana grottor i England, Belgien, Frankrike, vissa delar af Tyskland, Italien o. s. v. Somliga äro belägna vid hafskuster, men de flesta äro träffade i branta bergväggar vid floddalars sidosluttningar. De ligga mer eller mindre högt öfver den tillgränsande hafs- eller flodytan, dels ensamma, dels flere invid hvarandra, och utmynna mot hafvet eller floddalen med en, stundom dock två eller tre öppningar.

Alla grottboningarna tillhöra icke samma tid. Sådana finnas, som varit bebodda redan under istiden, nämligen af det äldsta stenåldersfolket, andra som

tagits i anspråk af den yngre stenålderns, brons- eller järnålderns människor. — Den s. k. Neanderthals-grottan mellan Düsseldorf och Elberfeld är känd genom ett 1856 därstädes gjordt fynd af hufvudskål och underkäk af människa, som visat sig tillhöra en egendomlig, lågt stående ras (neanderthal-rasen), samtidig med mammut, den ullhåriga noshörningen m. fl. Bland Englands grottor må i främsta rummet nämnas Kentsgrottan i Devonshire. Breccian förekommer där i flere lager, och äfven i de djupaste (äldsta) finnas af människor tillverkade redskap tillsammans med lämningar af mammut, noshörning, grottlejon, grotthyena, jättehjort, ren, vildhäst, bison, uroxe o. s. v. Victoriagrottan ej långt från Settle i Yorkshire har först bebotts af grotthyenan, enligt hvad lämningarna i det understa grottlagret utvisa, därefter af yngre stenålderns människor; det öfversta grottlagrets innehåll af redskap och romerska mynt angifver, att ännu så sent som i 3:e och 4:e årh. grottan användts åtminstone som tillflyktsort åt människor. Helt nära staden Mentone i Frankrike, tätt invid italienska gränsen, ligger vid Medelhafvets strand en rad ganska höga, uppåt tillspetsade grottor. Icke endast på bottnen af dessa, utan äfven på ett vidsträckt område utanför dem finnes en ända till meter-tjock benbreccia, i hvilken — utom en stor mängd djurben, som för märgens skull blifvit sönderslagna af människor, samt ben, tänder och snäckor, som blifvit genomborrade för att tjäna till prydnader, flintredskap m. m. — träffats flera människoskelett. Bland Frankrikes grottor äro för öfrigt de i Périgord (depart. Dordogne) mest ryktbara. Äfven i Belgien, t. ex. vid staden Dinant, i Meuse-flodens dal, finnes en mängd intressanta bengrottor. Flera grottor anses hafva tjänat som begrafningsplatser, en omständighet som naturligtvis måste tagas i betraktande vid bedömande af människofyndens ålder. Märklig är en på Stora Karlsö vid Gottland i senare tid upptäckt grotta, belägen omkr. 20 m. öfver nuvarande hafsyta, men blott ett par meter öfver det förna Litorinahafvets gräns. Den innehåller bl. a. ben af människor, hvilka, af vissa förhållanden att döma, sannolikt varit kannibaler. I de understa lagren träffades endast ben af säl. Se W. Dawkins, "Cave-hunting" (1874; i tysk öfv. "Die höhlen und die ureinwohner Europas", 1876). Rörande bengrottor och människans första uppträdande se Nathorst, "Jordens historia", s. 971—975. E. E.

Bengt, son till danske konungen Sven Estridsson. Se Benedikt.

Bengt (I), kallad den gode, var biskop i Skara under senare hälften af 1100-talet (vignings- och dödsår äro ej kända; man vet endast, att han redan 1191 hade en efterträdare). Hans minne prisas i den gamla biskopskrönika, som finnes i en handskrift af Västgöta-lagen, och det är tydligen en samtidig man, som talar. Bland de många förtjänster, som där tillskrifvas B., omtalas äfven den, att han lät måla hela koret i Skara domkyrka och förgylla dess bilder samt att han anskaffade relikskrin, klockor och utsirade böcker. Två andra kyrkor i staden hade till stor del och fyra kyrkor på landet helt och hållet henom att tacka för sin tillkomst. Men det var icke blott för kyrkans behof han sörjde: på fem olika ställen lät han slå bro öfver strömmar och på trenne förbättra vägarna öfver de vidsträckta, oländiga skogsmarker, som då i norr och öster skilde Västergötland från andra bygder. "Slik man till goda gärningar", heter det, "fanns hvarken förr eller sedan". Oaktadt sådan frikostighet lämnade han mera gods och dyrbarheter efter sig, än tjugo hästar kunde draga på god väg, och därtill fem lispund silfver. Han är sålunda en af dessa stora gestalter i kyrkans äldre tider, hvilka ej allenast bidragit att befästa dess myndighet, utan äfven verksamt ingripit i och pådrifvit det borgerliga samhällets utveckling. C. A.

Bengt, biskop i Linköping 1220—37, var son till Magnus Minniskiöld, äldre än Birger jarl, men yngre än brodern biskop Karl, hvilkens plats han intog, när denne nedlade sin värdighet för att draga på korståg mot esterna. Under denna färd blefvo både Karl och hans farbror Karl (döfve), konung Johans jarl, dräpta vid Rotala 8 aug. 1220. C. A.

Bengt, biskop i Linköping 1286—91, var Birger jarls yngste son och föddes 1254, samma år som modern, Ingeborg, konung Erik Knutssons dotter, afled. Bestämd för det andliga ståndet, blef han först ärkedjäkne i Linköping och slutligen, vid 32 års ålder, biskop. I den brödrastrid, som utbröt 1275, tog han parti för Magnus Ladulås, hvars kansler han blef. När denne konung sedermera på mötet i Skeninge 1284 lät gifva sin äldre son, Birger, konunganamn och den yngre, Erik, hertigtitel, upphöjdes brodern Bengt till hertig af Finland. C. A.

Bengt, med tillnamnet Snivils. Den danske häfdatecknaren Saxo, som lefde i slutet af 12:e årh., nämner som Folkungaättens stamfar Folke den tjocke och säger, att denne förmälde sig med Ingerd, dotter till den 1086 mördade danske konungen Knut den helige. Folke hade med henne sönerna Bengt och Knut och genom någon af dem (Saxo nämner ej hvilkendera) sonsönerna Birger Brosa jarl och hans bröder (Karl jarl döfve och Magnus Minniskiöld). En svensk källa, tre hundra år yngre än Saxo, den s. k. "Genealogia folkungorum", som dock åberopar en gammal uppteckning i Varnhem, säger, att Bengt, med tillnamnet Snivils, var son till Folke den tjocke och fader till Birger Brosa och hans bröder. Huruvida Bengt varit jarl eller icke, därom hafva källorna intet att förmäla, och äfven om hans öfriga förhållanden iakttaga de fullkomlig tystnad. C. A.

Bengt, biskop i Åbo 1321—39, var en stolt och härsklysten man samt, efter hvad man känner, den förste, som i Finland anställde kyrkovisitationer och församlade prästerskapet till årliga kyrkomöten (i Åbo). Han visade stort nit i att förmå allmogen att erlägga skatter till prästerna. A. J. L.*

Bengta, svensk drottning. Se Benedikta.

Bengt Algotsson, svensk storman på konung Magnus Erikssons tid, hertig af Halland och Finland. Ett visst dunkel hvilar än i dag öfver denne för en kort tid så mäktige mans härkomst och öden. Visserligen råder icke längre något tvifvel om att han var jämnbördig med rikets ädlaste blod, ty det uppresta lejon han förde i skölden angifver tydligt, att han tillhörde Folkungaslägten; men fullt viss på hans fädernebörd är man ännu icke, ehuru starka skäl tala för att han är sonsons son till östgöta-lagmannen Bengt Magnusson (se d. o.). Säkert är, att Bengt Algotssons fader hette Algot Brynjolfsson och att farbrodern Knut Brynjolfsson en tid var konung Magnus Erikssons marsk. Genom farmodern, Ingegerd Svantepolksdotter, kunde han leda sina anor upp till de store Valdemarerna i Danmark och till den

sverkerska ätten i Sverige. Släktförbindelser med konungahuset och rikets stoltaste ätter skönjas af utmärkelsernas snabba följd. 1350 (troligen endast några och tjugo år gammal) följer han såsom väpnare kung Magnus på det andra fälttåget mot Ryssland, 1351 bär han riddartitel, och 1352 sitter han i konungens råd. Han steg inom kort än högre, i det konung Magnus (troligen 1355) upphöjde honom till hertig af Finland och Halland samt till ståthållare öfver Skåne. (Den förstnämnda värdigheten hade ingen enskild svensk man innehaft sedan Birger jarls dagar.) Hur mycket än konungens personliga ynnest inverkat på detta steg, var det dock troligen än mera orsakadt af Magnus' planer att stäfja det andliga och det världsliga frälsets kringgripande och hansans intrång på den nordiska handeln. Därför lade den nye hertigen 1355, efter ärkebiskop Peders död, beslag på den lundensiska biskopsstolens egendom och vågade antasta de hanseatiske köpmännens friheter i de skånska städerna. Men konung Magnus hade därmed kallat det inbördes kriget till lif. De trotsige stormännen grepo till vapen; framför sig sköto de konungens sjuttonårige son; prins Erik, som redan i 12 år burit konunganamn, fastän utan konungadöme, och nu med bitterhet såg faderns gunstling bekläddd med furstlig makt, troligen öfver just de landskap, på hvilka Erik själf gjort räkning. I okt. 1356 bröt resningen ut. Till namnet var den riktad mot hertig Bengt, men i verkligheten gällde det konungens makt i samhället. Så stark var stormen, att hertigen måste före årets slut fly ur landet och konung Magnus i förlikningen 1357 förbinda sig att icke gifva gunstlingen eller hans broder, herr Knut, skydd i något af sina riken. Under tvenne år saknas hertigens namn alldeles i historien, och man känner ej ens hans vistelseort, som troligen var Danmark. Så starkt var hatet, att äfven efter Eriks hastiga död, 1359, Magnus måste lofva stormännen, att hertig Bengt skulle vara fredlös i Sverige och Skåne. Än en gång försvinner Bengts namn; men år 1360, vid utbrottet af den afgörande striden mellan Valdemar och Magnus, vågar han sig in i Skåne. Detta kostade honom lifvet, ty de uppretade svenskarna dräpte honom på Rönneholms slott, utanför Engelholm. (Rasmus Ludvigsson, den bekante genealogen i 16:e årh., nämner Karl Ulfsson till Tofta och Magnus Niklisson såsom banemän.)

En historisk sägen, som dock ej går längre tillbaka än till samme Rasmus, förtäljer, att hertig Bengt ådragit sig den mäktiga Sparre-ättens och dess vänners oförsonliga hat genom att efter sin upphöjelse till hertig förskjuta sin trolofvade, Tiohärads-lagmannen Ulf Ambjörnssons dotter Ingeborg. Messenius tillägger, att hon af brustet hjärta dött på en pilgrimsfärd till den heliga grafven. Om någon förvriden sanning ligger därunder, kan ej afgöras; säkert synes, att Ingeborg var gift tvenne gånger och för öfrigt var vida äldre än Bengt. — Föga större trovärdighet förtjäna de rykten om ett otillbörligt förhållande mellan honom samt Magnus och drottning Blanka, hvilka länge i vår historia gått och gällt för obestridliga fakta. I sin äldsta form äro de blott obestämda förmodanden, hvilkas orimlighet och inre motsägelse tydligen vittna, att där ej funnits något, som ej hatet varit i stånd att uppduka och okunnigheten att tro. C. A.

Bengt Jönsson, lagman i Uppland 1440—50, var af den släkt, som sedan kallade sig Oxenstierna. Han har fått ett namn i historien mindre genom personlig storhet än genom den betydande ställning, som ätten från hans tid började intaga. 1436 satt han i svenska rådet, 1441 (vid konung Kristofers kröning) mottog han riddarvärdigheten, och slutligen vid denne konungs död, 1448, utsågs han att jämte sin broder Nils vara rikets föreståndare, tills konungaval skett. Detta val föll på Karl Knutsson och bidrog endast att öka den oxenstiernska släktens ovilja mot den nye konungen samt befästa dess sympatier för unionen med Danmark; ty liksom Karl nu undanträngde Bengt, så hade han en gång förr undanträngt dennes svärfar, drotsen Krister Nilsson (Vasa). Bengt, som afled omkr. 1450, fick en hämnare i sonen, ärkebiskop Jöns Bengtsson, när denne 1457 stötte kung Karl från tronen. C. A.

Bengt Kristiernsson, riksråd. Se Oxenstierna.

Bengt Magnusson, svensk storman under medeltiden, riddare, lagman i Östergötland och en af rikets råd. Liksom sin 1263 aflidne fader, lagman Magnus Bengtsson, hvars plats han troligen genast intog, förde han i vapnet det uppresta Folkunga-lejonet. 1289 begaf han sig på en pilgrimsfärd till det heliga landet, från hvilken resa han återkom 1291. Under hans frånvaro skötte sonen Magnus lagmansämbetet och tyckes 1293, året före faderns död, hafva öfvertagit det helt och hållet. B. var tvenne gånger gift: 1) med Margareta, som dog före 1275, och 2) med Sigrid, som afled 1289 och begrofs i Skeninge predikarekloster. Lysande namn finnas bland hans afkomma. Sonen Brynjolf var troligen farfader till den ryktbare hertig Bengt Algotsson; dottern Ingeborg, förmäld med Birger Pedersson till Finsta, lagman i Uppland, blef moder till den heliga Birgitta; dottern Katarina gifte sig med östgötalagmannen, sedermera riksdrotsen Knut Jonson (af den s. k. Blåsläkten), från hvilken en talrik och lysande ätt nedstammar. — Vid Bengt Magnussons namn har i senare tider anknutit sig den välkända romantiska sägen, som gjort honom till Birger jarls yngre broder och låtit honom på Ulfåsa, mot broderns vilja, fira sitt bröllop med Sigrid den fagra, en kvinna af låg börd, men med så utmärkta själsegenskaper och ett så intagande yttre, att hon därmed afväpnade själfve jarlens vrede. I sin äldsta form förekommer sägnen i en krönika om Birgitta och hennes släkt, skrifven af den 1486 aflidna Vadstenaabbedissan Margareta Klausdotter. För historien om den ryktbara kappan, hvars öden redan där skildras, kan ju någon sanning ligga till grund, men i öfrigt har kritiken farit illa med sägnen. Bengt är ej längre Birger jarls broder; han har troligen gift sig med Sigrid först efter dennes död, och om Ulfåsa, hvilket sannolikt fått sitt namn först af Birgittas man, Ulf Gudmarsson, tillhört honom — därom vet historien intet. Jfr H. Schück: "Bröllopet på Ulfåsa" (i "Ur gamla papper", 1892). C. A.

Bengt Niklison, riddare. Se Lejonansikte.

Bengtsfors, station vid Uddevalla—Lelångens järnväg och Dalslands kanal, i Älfsborgs län. Å orten finnas flera industriella anläggningar, af hvilka en elektro-kemisk fabrik bär namnet Bengtsfors. Nämnda fabrik tillhör det år 1895 grundade Elektrokemiska aktiebolaget, som har till ändamål att på kemisk, elektrisk l. elektrokemisk väg framställa vissa slag af kemikalier, salter och metaller, särskildt kaustika alkalier och klorkalk, hvilka

fabrikat man ej förut med framgång kunnat tillverka inom Sverige. Bolagets inbetalda aktiekapital uppgår till 500,000 kr. K. K.-Å.

Bengtsson, Jon, riksdagsman, från Ströby, i Skatelöfs socken af Kronobergs län, valdes ständigt till sin hemorts ombud vid riksdagarna från 1755 till 1789, dock troligtvis med undantag för 1769 års riksdag. Han tillhörde under frihetstiden mössorna och var under Gustaf III:s tid den kraftigaste representanten för bondeoppositionen mot kronobränneriерna och passevolansen. Enligt Wieselgren, som biograferat honom i "Ny Smålands beskrifning" och "Biografiskt lexikon", skall han ha blifvit mördad af en tjuf 1797, vid 80 års ålder.

Bengtsson, Sven, träsnidare, ciselör, keramiker, f. 18 nov. 1843 i Lund, arbetade flera år som timmerman, men började på 1870-talet idka träskärning och målarkonst och vann inom den förstnämnda konstgrenen snart nog en anmärkningsvärd skicklighet, som belönades bl. a. med ett af kommerskollegiets resestipendier. Efter några månaders studier i träskulptur i Tyskland, särskildt i Nürnberg, verkade han några år framgångsrikt i Lund, först som ornamentsbildhuggare, sedan som ciselör. De tusen större och mindre arbeten i drifven och punserad koppar och mässing, som utgått från verkstaden vid Svanegatan i Lund och som vunnit efterfrågan långt utom landets gränser, tillförsäkra B. platsen såsom Sveriges förnämste nu lefvande självständige utöfvare af den gamla ciseleringskonsten, ty B. är lika mycket sin egen kompositör som sin egen arbetare. Hans historiska porträttreliefer och (1895) jätteörnen till John Ericssons-monumentet tillfredsställa ganska höga kraf på ciseleringskonst. Anslutande sig till danska amatörkeramikers verk, har B. äfven med framgång egnat sig åt keramiken. De keramiska figurer på fot i självständiga grupper, som han själf modellerat, färglagt, glaserat och bränt, låta hans friska och ursprungliga, något burleska konstnärsindividualitet kraftigt framträda. G. K—n.*

Bengt Stensson, riksråd, lagman. Se Natt och Dag.

Benguela [bängēla]. 1. Kustlandskap i Afrika, Nedre Guinea, utgörande ett distrikt af den portugisiska prov. Angola, mellan 11° och 13° s. br. 250,872 kvkm. 55,000 inv. (1898). Klimatet är osundt, och där råder stor brist på dricksvatten. Detta gäller i synnerhet om kuststräckan och dess närmaste slättland. Längre inåt blir klimatet drägligare. — 2. Hufvudstad i nämnda distrikt, äfven kallad San Felipe de B., på den flacka, osunda kusten, omgifven af tät skog och med regelmässiga gator, stora torg och massiva envåningshus. Omkr. 1,500 inv., däribland många negrer. Garnison på 100 man. B. är förvisningsort för deporterade och centralpunkt för gummihandeln. 1897 utfördes 1,7 mill. kg. gummi och 300,000 kg. vax. Hamnen anlöpes af postångarna. J. F. N.

Benguela-strömmen. Se Atlantiska hafvet, sp. 339.

Bengzon, Ferdinand, tonsättare, f. 1840, d. 1893, tog direktörsexamen i konservatoriet, där han hade van Boom till lärare i pianospel, och verkade i Stockholm såsom musiklärare. Han utgaf en *Pianoskola*, flere häften salongsmusik för piano äfvensom sånger, bland hvilka *Viola* och *Vuggevise* en tid voro populära. A. L.

Bengäddan, *zool.* Se Kaimanfisken.

Benha el-Asal, stad i egyptiska prov. (mudirijje) Kaliubijje, på högra stranden af Nilens Damiettearm och vid järnvägen Alexandria—Kairo. 12,472 inv. (1897). I B. har kediven ett slott.

Benhinna, *Perio'steum, anat.*, ett hvitt, segt, trådigt lager af bindväf, som tätt omsluter benen och fasthänger vid dem i hela deras utsträckning, med undantag af de broskklädda ledytorna. Denna hinna är af stor betydelse för benens utveckling och nybildning, hvilken utgår från dess innersta del. Jfr Benväf och Benbildning. G. v. D.*

Benhinneinflammation l. Periostīt. 1. *Patol.* Benhinnan (lat. *perio'steum*) kan under sinsemellan mycket olikartade förhållanden bli säte för inflammatoriska förändringar. Lämpligen kunna dessa inflammationer indelas i akuta och kroniska, hvarvid dock måste ihågkommas, att gränsen mellan dessa grupper ingalunda är skarp; tvärtom förekomma snart sagdt alla tänkbara öfvergångsformer. — De *akuta* periostiterna förorsakas, liksom öfriga akuta inflammationer, nästan alltid af bakterier, och i det stora flertalet fall är det därvid fråga om någon eller några af de vanliga varbakterierna (stafylokocker och streptokocker), hvadan de flesta akuta benhinneinflammationer förlöpa med den för dessa bakterier karakteristiska varbildningen. Bakteriernas inträngande i benhinnan kan ske på flera olika sätt. Genom ända till benet nående sår kunna de direkt inplanteras i densamma. Från allehanda ytliga sår i huden eller munslemhinnan eller från ihåliga tänder o. s. v. kunna bakterierna och med dem inflammationen tränga på djupet, och med blodet cirkulerande bakterier kunna från detsamma aflagras i benhinnan. På grund af det intima sambandet mellan benhinnan och själfva benet inträffar det vanligen vid såväl det ena som det andra af dessa förlopp, att inflammationen intränger äfven i benet (*osteït*, se d. o.) och i benmärgen (*osteomyelït*, se d. o.), ett förhållande, som i hög grad ökar den med sjukdomen förenade faran. Omvändt uppkommer ofta inflammation i benhinnan i anslutning till inflammation i ben och benmärg.

För flertalet akuta benhinneinflammationer är det gemensamt, att de förorsaka höggradig ömhet och värk — väl bekant från de från ihåliga tänder utgående varbildningarna, hvilka ofta just utgöras af variga inflammationer i käkens benhinna. Behandlingen bör i början bestå i lokal applikation af köld (isbitar, isblåsa) eller värme (s. k. vått, värmande omslag). Senare, så snart varet är färdigbildadt, måste i regel ett kirurgiskt ingrepp utföras; för långt dröjsmål med ett sådant innebär ofta stor fara ej blott för den sjuka kroppsdelen, utan t. o. m. för lifvet.

De *kroniska* benhinneinflammationerna (periostiterna) förorsakas af allehanda olika skadliga inflytelser, såsom långvarig mekanisk retning på nära under huden belägna ben, kroniska hudsår, särskildt de vanliga bensåren, och — icke minst viktigt — de specifika infektionssjukdomarna tuberkulos och syfilis m. m. Vidare kunna de af varbakterier framkallade periostiterna öfvergå till eller från början vara kroniska. Vid dessa olikartade kroniska benhinneinflammationer blir benhinnan i regel tjock och hård (fibrös), och ej sällan inträffar det, att från den in emot benet vända ytan af densamma benväfnad nybildas i större mängd än förut (redan fysiologiskt producerar ben-

hinnan undan för undan ny benväfnad, men endast så mycket som behöfves för att ersätta den fysiologiska väfnadsförbrukningen), hvarigenom det underliggande benet blir tjockare än normalt, vanligen knöligt och ojämt. Liksom den akuta är äfven den kroniska periostiten ofta förenad med osteit och osteomyelit. Såväl symtom som behandling äro helt olika allteftersjukdomens orsak. G. F—r.

2. *Veter.* Hos hästar ger benhinneinflammation anledning till de lidanden, som kallas skålen, spatt och öfverben (se d. o.).

Benhorn. Se Horn, *zool.*

Benhornsdjur, *Cervicornia, zool.*, benämner Sundevall en grupp inom hofdjurens ordning och däggdjurens klass, hvilkens flesta nu lefvande representanter utmärka sig därigenom, att hornen utvecklas från ett utskott af pannbenet och på ett undantag när (giraffen) äro underkastade årlig fällning. Parallellismen mellan hornens utveckling hos individen och den historiska (= geologiska) utvecklingen är synnerligen påfallande: hornen äro som bekant kroppsdelar, som ej finnas hos fostret och det unga djuret, utan först senare uppträda och blifva mera komplicerade med tilltagande ålder. Sammalunda hafva de äldsta kända benhornsdjur (från den äldre miocenperioden) ej några horn, medan de närmast yngre (från mellersta miocenperioden) hafva enkla horn med blott två spetsar, liksom förhållandet är med den tvååriga hjorten; först under pliocenperioden uppträda hjortar med de stora och sammansatta horn, hvilka utmärka en del af nutidens arter. Bland nu lefvande s. k. benhornsdjur saknas horn fullständigt hos släktena *Moschus* och *Hydropotes*; hos renen äfvensom hos giraffen förekomma de hos båda könen, hos alla öfriga blott hos hannen. Gruppen innesluter tvenne skilda familjer: hjortdjur (*Cervidæ*) och giraffer (*Giraffidæ*). L—e.

Béni (modern arab. plur. af *ibn*, son, = skriftarab. *banu*, "söner af"), med efterföljande namn på en (antagen) stamfader, utgör den vanligaste formen för arabiska stamnamn, t. ex. *Beni Hasan*, Hasaniderna. H. A.

Beni l. Veni, departement i Bolivia, mellan Brasilien i ö. och n. och Peru i v., 264,456 kvkm., med 25,680 inv. (1900). Dessutom finnas omkr. 6,000 vilda indianer. Det är ett öfvervägande jämnt, med urskog bevuxet område; endast sydvästra delen är bergig. Sitt namn har departementet efter floden B. l. Uchapara, som uppstår i depart. La Paz på Andernas östra sida af Rio de la Paz och andra källfloder, strömmar genom depart. B. och efter ett omkr. 1,700 km. långt lopp förenar sig med Mamore, en af Madeiras källfloder. Hufvudstad är Trinidad (de Mojos) med 5,230 inv. (1900).

Beni Amir, nomadiserande hamitisk folkstam af bedsjagruppen, på slätterna vid mellersta och nedre Baraka och i de nordligaste förgreningarna af det abessinska höglandet till Röda hafvet. De tala dels tigré, dels bisjari-språket. Numera ligger deras område inom den italienska intressesfären.

Beni-Asra. Se Asra.

Benicarló [venikarlå], stad i spanska prov. Castellón (Valencia), vid Medelhafvet. 7,251 inv. (1900). Viktig hamn. I B. frambringas en af Spaniens bästa rödvinssorter. Med detta vin plägar man i Bordeaux uppblanda färska franska viner.

Benicia [beni'ſiə], fordom hufvudstad i nordamerikanska staten Kalifornien, n. ö. om staden San Francisco, vid San Francisco-bukten. 2,751 inv. (1900). Har unionsarsenal och stora verkstäder. Därifrån går åt n. ö. till Marysville Kaliforniens äldsta järnväg.

Benicke-mask, *zool.* Se Binnike-mask.

Béniers motor [beniēs], en af fransmannen Bénier 1886 konstruerad varmluftsmaskin, vid hvilken komprimerad luft ledes genom en eldstad, eldad med koks, hvarefter luften och förbränningsprodukterna i en cylinder få verka på en arbetskolf för att sedan afgå i det fria. B:s motor var en föregångare till Dieselmotorn (se d. o.). G. H—r.

Beni'gn (lat. *beni'gnus*), välvillig; godartad (om en sjukdom). Jfr Malign. — Benignitēt, välvilja, godhet.

Beni-harb. Se Araber, sp. 1266.

Beni Hásan, by i mellersta Egypten, på östra Nilstranden (27° 52′ n. br.), är namnkunnigt genom

Ingång till klippgrafvarna.

de i arabiska bergskedjan inhuggna klippgrafvarna från 12:e dynastiens tid (2380—2167 f. Kr.), med märkvärdiga inskrifter och afbildningar.

Beni-Mezab (Beni-Mzab), berbisk folkstam i algeriska Sahara, i södra delen af depart. Alger, bor i sju städer fördelade på fyra oaser mellan 32° och 33° 20′ n. br. samt 2° 6′ och 5° ö. lgd fr. Greenw. Landet, omkr. 8,000 kvkm. i areal, är en från n. v. till s. ö. sluttande bergplatå af omkr. 500 m. höjd, genomskuren i alla riktningar af små oregelbundna dalar, liksom maskorna i ett nät; också kallas den af infödingarna *chibka* (ordagrant "tråd"). Fyra hufvuddalar uppsamla nederbörden: Ued Metlili (Vadi Massek) längst i s., Ued Mzab, Ued Nsa och Ued Zegrir, hvilka dalar, liksom deras bidalar, under jan. och febr. få en ganska rik växtlighet, hvaremot landet för öfrigt består af fullständigt nakna och torra kalkklippor. Omkr. 20—25 m. under dalbottnarna påträffas godt vatten af omkr. 20° C. året om. Lufttemperaturen når ett maximum af 36—40°; om vintern faller temperaturen nattetid stundom till —4°, men stiger under dagen till 15—20°. Regntiden varar från okt. till febr.; snö faller nästan

ldrig. Oaserna hafva sammanlagdt omkr. 200,000 adelpalmer; dessutom finnas i mzabiternas trädgårdar de flesta europeiska fruktsorter, som trifvas Algeriet (med undantag af äpplen, päron och plommon), såsom fikon, aprikoser, kvitten, granatäpplen ch vindrufvor. Mzabiterna odla ock hvarjehanda grönsaker (bönor, vattenmeloner, kurbitser, lök, kål, pansk peppar m. m.), något korn, men mycket litet vete. Så väl odlad jorden än är, kan den dock ej öda hela befolkningen (omkr. 30,000 pers.), af vilken minst $^1/_3$ måste årligen utvandra, till Alger, Tunis och andra kuststäder, där de företrädesvis uppträda som handlande, till en början med ylleväfnader hemifrån, men sedan de sålt dessa såsom nnehafvare af slaktare- eller grönsaksbutiker eller som badare i de offentliga baden o. s. v. Efter några ar återvända de med sina besparingar till hembygden. Befolkningen utgöres ej uteslutande af berber; jämte negrer, slafvar eller frigifna, samt judar (omkr. 300 amiljer, nästan alla från Marokko), finnas omkr. 2,000 araber, som mzabiterna fäst vid sig såsom hjälptrupper i sina inbördes strider eller till försvar not nomaderna. Mzabiterna äro i allmänhet små och undersätsiga, med blek, matt hudfärg, stor näsa och mun samt tjocka läppar. De tala en med kabylernas närstående dialekt, *mzabia*, af berber- l. libyska grenen af hamitiska språkgruppen, men tala allmänt äfven arabiska och använda arabisk skrift: tack vare sina vandringar och ofta långa uppehåll i kuststäderna förstå många franska och flera äfven spanska och talienska. Nästan alla kunna läsa och skrifva. De hylla samma religiösa åsikter som vahhabiterna och betraktas fördenskull som kättare af de rättrogne och hafva ofta blifvit förföljda samt nödgats byta vistelseort. De lefva i engifte och köpa ej sina hustrur; tvärtom medför hustrun en hemgift. Vid vite af ständig förvisning får en mzabit ej gifta sig med en kvinna af främmande folk, och kvinnorna få ej utvandra. Sedan 1850 erkänna mzabiterna Frankrikes öfverhöghet; 1857 öppnades deras hufvudstad, Ghardaja, för fransmännen, 1882 erkändes den franska annekteringen, och ett vid staden uppfördt fäste fick en liten fransk besättning.

Benin. 1. Fordom namn på östra kuststräckan (innefattande äfven den s. k. Slafkusten) af Öfre Guinea. Den ligger nu inom det brittiska Niger-kust-protektoratet. — 2. En af Niger-flodens förnämsta mynningsgrenar. Den flyter i västlig riktning. Segelbar. — 3. Bukt, väster om Niger-deltat. — 4. Negerrike vid Beninbukten, mellan Lagos i v. och Niger i ö. samt i n. begränsadt af Joruba och Nupe. Bakom den låga, hamnlösa kusten, vid hvilken en svår bränning (calema) härskar, ligga stora laguner, i hvilkas östligare delar flera armar från Niger utmynna. Landet är vid kusten osundt, men fruktbart (jams, ris, socker); det utför ock elfenben. Invånarna tillhöra sudannegrerna; människooffer ingå i deras kult. Förr var B. en hufvudort för slafhandeln; nu verka där engelska missionärer. Staden B. ligger 237 km. från mynningen af B.-floden och är nu en hufvudort i brittiska territoriet Southern Nigeria. Omkr. 5,000 inv. Andra viktigare orter äro Wari, vid den segelbara Forcados, och Mahin, vid kusten. — Portugisiska sjökaptener visade sig redan 1470—72 vid kusten af B., och 1480 framträngde Alonso d'Aveiro till hufvudstaden. Till 1536 hade portugiserna monopol på hela Guinea-kusten. 1553 anlände den första engelska expeditionen och öppnade handelsförbindelser med konungen. Hufvudstaden beskrefs 1702 af holländaren Nyendael, som skildrar människooffren. Under 1800-talet besöktes

Mässingsplatta.

den flere gånger af engelsmän, särskildt 1862 af sir Rich. Burton och 1892 i politisk mission af kapten H. L. Galloway. 1896 afgick dit en ny engelsk expedition på 250 man med konsul Phillips som underhandlare, men lockades i bakhåll och nedgjordes till sista man, så när som på två, som efter svåra lidanden uppnådde kusten. En straffexpedition afgick i jan. 1897, intog staden och tillfångatog konungen, hvarefter riket formligen annekterades af England. Vid hufvudstadens intagande fann man i palatset massor af konstnärligt gjutna mässingsplattor med figurer i hög relief, föreställande dels infödda krigare samt offerscener m. m., dels europeiska krigare med beväpning och utstyrsel, som hänvisa till tiden omkr. 1500. Vidare funnos i mängd väl modellerade människohufvud, tuppar, leoparder, ringklockor m. m. af samma metall samt rikt snidade elefantbetar, täckta med samma slags figurer som

Ett bevingadt negerhufvud i brons.

i bronsplattorna. Största uppseendet hafva metallföremålen väckt, enär man förut ej visste att ett negerfolk var i besittning af en så högt uppdrifven konstfärdighet i att gjuta ”à cire perdue”. Man har velat bevisa att denna konst införts af portugiserna, men omöjligt är alls icke att den är en kvarlefva af en urgammal konst, som stått högt i det forna Egypten; därpå tyder bl. a. formen hos många vapen, som påtagligen fortlefvat ända från bronsåldern. H. S.

Snidad elefantbete från Benin.

Benincasa *hispida* Cogn. (*B. cerifera* Sav.), Vaxgurka, *bot.*, en till fam. *Cucurbitaceæ* hörande, ettårig, örtartad gurkväxt, som härstammar från det tropiska Asien och odlas i tropikerna. De stora, aflånga, välsmakande frukterna ha vid mognaden ett blåhvitt vaxöfverdrag. Ldt. (G. L—m.)

Beni Suef, provins (mudirije) i Öfre Egypten, på båda sidor om Nilen, med en uppmätt yta af 1,221 kvkm. och 314,454 inv. (1897), däribland 24,000 nomadiserande beduiner. Provinsen är delad i 3 distrikt; ett af dem heter B. och har 140,545 inv. (1897). Hufvudstaden med samma namn ligger på vänstra Nilstranden och vid järnvägen Kairo—Siut, i en fruktbar trakt, och har stor bomullsindustri. 18,229 inv. (1897).

Benjamin (hebr., ”högra handens son”, d. ä. väl ursprungligen = ”söderns son”), Jakobs yngste och mest älskade son, hvars födelse kostade hans moder, Rakel, lifvet (1 Mos. 35: 16 ff.; 42: 4). Hans afkomlingar, de s. k. benjaminiterna, bildade en af israeliternas mindre stammar och fingo sina boningsplatser sig anvisade i det mellersta Palestina, mellan Efraims och Judas områden, mot öster ned till Jordan (Jos. 18: 11 ff.). Till denna stam hörde Saul, Israels förste konung, äfvensom profeten Jeremia, Ester, Mardekai m. fl. Vid rikets delning slöt sig större delen af Benjamins stam icke till Juda, utan till Efraim. Betel och Jeriko t. ex. hörde till nordriket (jfr 1 Kon. 11: 36; 12: 20 ff.). Först senare bearbetare af de äldre källorna och yngre skriftställare låta hela B:s stam tillhöra Juda rike (jfr 1 Kon. 12: 21 ff.; 2 Kr. 11: 10, 12, 23; 14: 8; 15: 29 m. fl.). Efter Efraims rikes fall torde en stor del af B:s område ha tillfallit Juda rike; konung Josia synes ha utvidgat rikets nordliga gräns (2 Kon. 23: 14 ff., 19). Dessa benjaminiter delade sedan Juda rikes öde, och flera af dem nämnas äfven bland de från Babel hemkomna (Neh. 11: 7). — Aposteln Paulus hörde till B:s stam (Rom. 11: 1; Fil. 3: 5). E. S—e.

Benjamin (Ben Jona), vanligen Benjamin af Tudēla (efter hans födelsestad), lefde i 12:e årh. och genomreste 1165—73 en stor del af Asien, Afrika och södra Europa samt efterlämnade en reseskildring, som i första rummet är af vikt för judarnas historia, men genom sina intressanta och sanningsenliga berättelser af nytta äfven för den allmänna folkhistorien. Verket utkom 1543 i Konstantinopel under titeln *Masaoth* (*itinerarium*) och blef sedermera öfversatt på nästan alla moderna språk. Under titeln *The itinerary of rabbi Benjamin of Tudela* utgaf Asher (London och Berlin 1840) en förträfflig upplaga däraf jämte öfversättning och anmärkningar. Den yngsta öfversättningen är en holländsk (1846). Jfr Zunz, ”Gesammelte schriften” I, 163. L. L.*

Benjamin [bäʃamä'], pseudonym för den franske författaren B. Antier-Chevrillon.

Benjamin [be'ndʃəmin]. 1. Nathan B., nordamerikansk missionär, f. 1811 i Catskill, staten New York, graduerades 1831 och blef 1837 missionär i ”American boards” tjänst i österlandet. Efter en tids verksamhet på halfön Argos och i Aten upptog han från 1844 ett arbete bland armenierna först i Trabezon, därefter i Smyrna och från 1852 i Konstantinopel, där han dels som skriftställare, dels som predikant verkade till sin död, 1855, efterlämnande bland de evangeliske armenierna ett välsignadt minne. A. K.

2. Samuel Greene Wheeler B., den föregåendes son, amerikansk konstskriftställare, f. 1837 i Argos, Grekland, har som litterär och artistisk medarbetare i Amerikas och Englands förnämligare illustrerade tidskrifter bidragit till att bana väg för en sund konstuppfattning i Amerika. I bokform har han utgifvit bl. a. *The turk and the greek* (1867), *Contemporary art in Europe* (1877), *What is art?* (s. å.), *The atlantic islands as resorts of health and pleasure* (1878), *Art in America* (1879), *Our american artists* (2 bd, 1879—80), *Troy* (1881), *Persia and the persians* (1886), *The story of Persia* (1887) och *Sea spray* (1888). Han var 1883—85 Förenta staternas minister i Persien.

Benjaminiter. Se Benjamin.

Benjamins port. Se Efraim.

Ben Jona. Se Benjamin.

Ben Jonson, engelsk skald. Se Jonson (Benjamin).

Ben-jord, benämning på kalksalterna i bensubstansen; äfven detsamma som benaska.

Benjo'vski (Benyowszky), Moritz August, grefve, äfventyrare, f. 1741 i Ungern, son till en kejserlig general, deltog som österrikisk löjtnant i sjuåriga kriget (1756—63) och biträdde sedan de polske konfedererade mot Ryssland, men blef 1769 tillfångatagen och sänd till Kamtsjatka. Där kom han i stor ynnest hos ståthållaren och fick hans dotter till hustru, fastän han förut var gift. 1771 tillställde B. ett myteri, plundrade en rysk fästning och undkom med sin hustru och 96 andra sammansvurna till ön Formosa. Därifrån ställde han färden till Macao, hvarest hans hustru och åtskilliga bland hans följeslagare dogo. Sedan for han till Frankrike, där han blef chef för ett infanteriregemente och fick i uppdrag att grundlägga en koloni på Madagaskar. B. fullgjorde lyckligt detta värf och blef så omtyckt af åtskilliga bland infödingarna, att de utropade honom till konung (1776). Franska regeringen fann emellertid, att B. var en äfventyrare, och vägrade honom vidare understöd. Han trädde då åter i österrikisk tjänst och deltog i kriget mot Preussen 1778. 1785 ankom han till Madagaskar i spetsen för en expedition, som blifvit utrustad af enskilda personer i London och Baltimore för att kolonisera ön. Fransmännen satte sig emot detta försök, och

i en strid med deras från Isle de France mot honom sända trupper fick B. 1786 sitt banesår. B:s självbiografi utgafs af Nicholson (2 bd, 1790, i tysk och fransk öfversättning 1791). Kotzebue lånade därur motivet till sitt drama "Die verschwörung in Kamtschatka" (1795), och Louise Mühlbach gjorde honom till hjälte i en roman (4 bd, 1865, i svensk öfvers. 1866).

Benk, Johannes, österrikisk skulptör, f. 1844, studerade för Bauer och Hähnel samt har utvecklat en liflig verksamhet, i synnerhet som dekorativ monumentalskulptör. Bland sina samtida af Wiens bildhuggare är han klassikern; den sköna formen är hos honom i hans mest lyckade arbeten förenad med behag och känsla. Som hans bästa verk nämnas statyn *Clytia* (af marmor och brons, i Burgteatern), *Austria* (i Länderbank) samt kolossalfigurerna *Apollo* och *Minerva* (på "hofmuseets" kupol). Hans rent dekorativa alster ha ej undgått beskyllningen för inre tomhet. G—g N.

Benkendorf. Se Benckendorff.

Benkol, *tekn.*, beredes genom upphettning utan lufttillträde af krossade ben samt användes till affärgning af sockerlösningar m. m. Efter längre begagnande regenereras benkolen genom torkning och glödgning. Jfr Bensvärta. K. S—n.

Det i sockerraffinaderierna brukade benkolet, s. k. sockerkol, användes stundom till gödsling, hvarvid ej blott benens fosforsyra, utan äfven ur sockerlagen upptagna äggh viteämnen och andra ämnen äro af värde. H. J. Dft.

Ben-kroppar, *anat.*, äldre namn på benceller. Jfr Benväf.

Benkärna. Se Benbildning.

Ben-laküner, *anat.*, de hålor i den fasta benmassan, i hvilka bencellerna finnas. Jfr Benväf.

Ben-lim. Se Lim.

Benlliüre y Gil [djil]. 1. José B., spansk målare, f. 1855, sedan 1878 bosatt i Rom, är en af representanterna för det moderna spanska romantiska måleriet med våldsamma och nervspännande motiv, väldiga dukar, storslagen komposition och bred, bravurmässig behandling. Jättetaflorna *Vision i Colosseum* och *Josafats dal på den yttersta dagen* äro hans mest bekanta arbeten. I smärre taflor täflar han med Fortuny och Pradilla i penselföringens elegans och läckerhet (ett par prof finnas i München, nya pinakoteket).

2. Mariano B. (födelseår okändt), en af Spaniens främste nu lefvande skulptörer, mångsidig, fantasifull och skicklig i handen. Han blef 1902 direktör för spanska akademien i Rom. Bland hans senaste arbeten är det ännu ej uppresta nationalmonumentet öfver *Alfons XII* i Madrid. G—g N.

Benlära. Se Osteologi.

Ben Macdui. Se Ben Muich dhui.

Ben marcâto (it.), *mus.*, väl markeradt, starkt framhållet.

Benmjukhet l. Osteomalaci. 1. *Patol.* Se Osteomalaci. — 2. *Veter.* En hos nötkreatur och svin förekommande sjukdom, som årligen uppträder i vissa trakter af vårt land, där nötkreaturen utfodras med hö från låglända och sumpiga marker. Sjukdomen antages bero däraf, att födan (och äfven vattnet), som djuren i dylika trakter erhålla, icke har den för djurens näring nödiga mängden af mineraliska ämnen, i synnerhet kalk. Vanligen börjar sjukdomen därmed, att nötkreaturen gnaga sönder krubbor, båsbalkar, t. o. m. båsgolfvet, och den kallas därför flerestädes sleksot. Sedermera inträder uppsvällning af lederna, och kreaturen röra sig med svårighet, hvarefter refbenen och bäckenets ben förete afvikelser från sin normala form och riktning. Dessa sjukdomstecken framträda småningom under vinterns lopp. Därtill kommer, att hos ett eller annat af de sjuka djuren benen lätt afbrytas. Benen efter djur, som varit i någon betydligare mån angripna af benmjukhet, hafva icke den hårdhet, som ben efter friska djur, hvarför man mången gång kan med knif afskära refbenen efter sjuka djur. Till förekommande af denna sjukdom bland nötkreaturen i de trakter, där den årligen brukar uppträda, är det nödigt att torrlägga betesmarkerna, där sådant låter sig göra, och att göda fälten med mineraliska gödningsämnen, såsom kalk, märgel, benmjöl eller superfosfat, Till hvart och ett af de sjuka djuren gifves dagligen 10—20 gr. släckt kalk eller superfosfat, hvilka ämnen antingen utröras i drycken eller strös på fodret. Jfr Benskörhet. C. A. L.

Benmjöl. Ben hafva sedan urminnes tid användts i södra Europa för gödsling, särskildt af vin- och olivplanteringar. Den allmännare användningen af benmjöl för åkerjordens gödsling härrör från England, där benaffall från senare delen af 1700-talet användts i oerhörda mängder, långt innan andra konstgödselmedel kommo i bruk. Man har i det rikliga användandet af benmjöl velat se en af orsakerna till det försteg, som Englands jordbruk under förra delen af 19:e årh. vann framför kontinentens. I Sverige började man redan på 1830-talet bereda ett grofft benmjöl på benstampar, och på 1860-talet började fabriksmässig beredning af benmjöl, men först sedan man på 1880-talet lärt sig att före krossningen genom ångkokning utdraga lim ur benen, erhöll man en verklig mjölformig vara. Den inhemska tillverkningen har ej motsvarat förbrukningen, utan alltsedan 1860-talet har en alltjämt stigande införsel egt rum, hufvudsakligen från Ryssland. År 1900 utgjorde den inhemska fabriksmässiga tillverkningen 7,980,000 kg., och införseln uppgick till omkr. 10 mill. kg.

Benmjölets gödslande verkan beror på dess innehåll af kväfve- och fosforsyrehaltiga ämnen. De förra utgöras af brosk, senor (limgifvande väfnader) och kött, som ingå i eller häfta vid benen; dessa ämnen sönderdelas genom förruttnelse, hvarvid uppstå ammoniak och slutligen salpetersyra, som tjänar växterna till näring. Fosforsyran är hufvudsakligen bunden vid kalk; i obetydlig mängd förekommer magnesiumfosfat i benen; dessa fosfat äro olösliga i rent vatten, men lösas småningom i den kolsyrehaltiga markvätskan.

Då det fett, som i riklig mängd finnes i benen, hindrar markvätskans inträngande, upplösas opreparerade ben ytterst långsamt i jorden. Det gäller äfven s. k. *råstampadt benmjöl*, hvilket beredts blott genom sönderbakning af benen, ehuru dock upplösningen sker fortare, ju mer finfördeladt benmjölet är. Dylikt benmjöl, hvilket likasom benen innehåller 4—5 proc. kväfve och 20—24 proc. fosforsyra, beredes fortfarande vid en mängd inhemska benstampar. Allt från utlandet infördt benmjöl är däremot befriadt från fett. Fettet aflägsnas vanligen genom de grofstampade benens behandling med öfverupphettad ånga, hvarvid äfven en betydlig del af de kväfvehaltiga ämnena

utdrages i form af lim. Det erhållna, s. k. *ångpreparerade benmjölet*, hvartill allt införd ryskt benmjöl hör, har därför blott 1—2 proc. kväfve, men i stället en till 28—30 proc. ökad forsforsyrehalt. Genom ångprepareringen blir benmassan luckrad och kan malas till stoftfint mjöl, som upplöses i jorden hastigare än råstampadt benmjöl. Mindre vanligt är att fettet utlöses med bensin eller kolsvafla, hvarvid de kväfvehaltiga ämnena i benen kvarstanna i oförminskad mängd.

Benmjölsfosforsyrans löslighet och därmed benmjölets värde såsom gödselmedel, hvarom vidt skilda meningar förfäktats, har visats väsentligen bero af jordens kalkhalt, så att närvaro af större mängd kalk minskar lösligheten och gödselverkan. Benmjöl bör därför användas företrädesvis på kalkfattig jord samt i öfrigt helst på lätt, mullrik jord, där dess upplösning lätt försiggår, och endast då fosforsyrans upptagande af växterna ej behöfver ske hastigt, men gödselmedlets verkan bör vara långvarig, d. v. s. i synnerhet för fodervallar. H. J. Dft.

Benmore head [be'nmåə he'd]. Se Fair head.

Ben Muich dhui [be'n mäkdö'i], Ben Macdui, topp på Cairngormgruppen af Grampian-bergen, grefskapet Banff, 1,309 m., näst Ben Nevis Storbritanniens högsta berg.

Benmärg, *histol.*, den mer eller mindre blodrika, röda eller gulaktiga massa, som utfyller de större eller mindre hålrum, af hvilka djur- och människo-

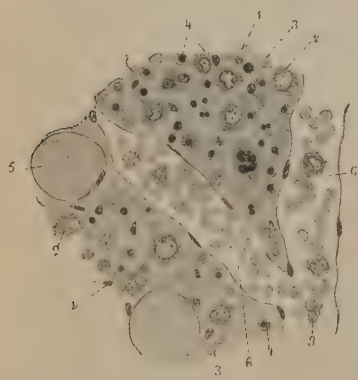

kroppens skilda skelettdelar äro genomdragna. Benmärgen sammanhålles af ett cellrikt, stödjande nätverk (1), hvars maskor utfyllas af hvita blodkroppar (2) samt af små celler (4), hvilka genom egendomliga omvandlingar förändras till röda blodkroppar (3) och sålunda utgöra dessa kroppars bildningsceller (se vidare Blod). De röda blodkropparna, som uppstått ur blodkropparnas bildningsceller i benmärgens maskor, passera från dessa maskor genom de i benmärgen befintliga talrika och vida blodkärlens (blodådrornas, 6) väggar in i dessa kärl och gå så öfver i kroppens cirkulerande blod. Benmärgen spelar därför under kroppens utvecklade tillstånd en synnerligen viktig roll i kroppens ekonomi, i det att den bl. a. utgör en härd för röda blodkroppars nybildning. — Emellertid kan benmärgen på många olika sätt undergå förändringar med afseende på sin sammansättning. En fysiologisk sådan modifiering är utvecklingen i stor skala af fett (5). Härvid reduceras i proportion af fettets uppträdande mängden af benmärgens ursprungliga beståndsdelar, och därmed inskränkes också i större eller mindre mån benmärgens betydelse som blodbildningsorgan. En sådan benmärg, som på grund af närvaro af rikliga mängder fett erhåller en gulaktig färg, kallas *gul benmärg* och uppträder under normala förhållanden i skaften af de långa, rörformiga benen. Inom andra områden åter af kroppens skelett kommer en utveckling af fett ej i högre grad till stånd. Där bibehåller benmärgen sin ursprungliga röda färg och kallas *röd benmärg*. Det är framför allt denna form af benmärg, som tjänar som bildningshärd för röda blodkroppar. — Benmärgen kan undergå äfven sjukliga förändringar, hvilka i hög grad kunna inverka menligt på kroppens allmänna normala förrättningar. Så kunna t. ex. vissa former af bleksot utveckla sig på basen af abnorma förhållanden i benmärgen. E. Hgn.

Benn., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för Edw. T. Bennett, en engelsk zoolog.

Benndorf, Otto, tysk arkeolog, f. 1838, blef efter arkeologiska forskningsresor i Italien och Grekland docent i arkeologi vid universitetet i Göttingen 1868 och professor i Zürich 1869. Sedan 1898 är han direktör för det arkeologiska institutet i Wien. Bland hans talrika arbeten märkas *Die antiken bildwerke des lateranensischen museums* (tillsammans med R. Schöne 1867), *Griechische und sicilische vasenbilder* (1869—83), *Beiträge zur kenntniss des athenischen theaters* (1875), *Reisen im südwestlichen Kleinasien* (1884) och *Reisen in Lykien und Karien* (s. å.). Tillsammans med O. Hirschfeld och E. Bormann utgaf han "Abhandlungen des archäologisch-epigraphischen instituts der universität Wien" (1880—98).

Benne, österrikisk spärrbefästning vid Levico-sjön i Tyrolen, till Sugana-dalens försvar. L. W:son M.

Bennet [-nä'tt], en från Skottland härstammande svensk släkt, om hvars samband med en inom hela det brittiska riket vida förgrenad släkt med samma namn ingenting är kändt. En Jonas B. naturaliserades 1675 som svensk adelsman. Hans son Vilhelm B. (se nedan) upphöjdes 1719 i friherrligt stånd och blef stamfader för den nu lefvande släkten.

1. Vilhelm B., friherre, krigare, f. 1680, var en af Karl XII:s tappraste stridsmän och, efter Stenbocks vitsord, "en kärna af officer". Som kornett vid d'Albedyhlls regemente deltog han i slaget vid Düna (1701), räddade konungen vid Klissov (1702) undan en öfverlägsen styrka, slog ryssarna vid Indura, intog fästningen Nessevitz, hvarvid han svårt sårades, var med i slaget vid Holowczyn (1708) och vid stormningen af Viprek s. å. Efter nederlaget vid Poltava (1709) följde B. konungen till Turkiet och sändes efter några månaders förlopp i en hemlig beskickning till tsar Peter. Vid sin hemkomst befordrades han 1710 till öfverste vid Upplands tre- och fem-människningsregemente och deltog i slaget vid Hälsingborg, där han i betydande mån medverkade till svenskarnas seger. 1717 utnämndes B. till generalmajor och förde förtrupperna under fälttåget i Norge. Efter Karls död öfverförde han till Stockholm underrättelsen därom och hade på samma gång i uppdrag att framställa för Ulrika Eleonora den hemliga "deklaration, det generalitetets

trygglige föresats vore, att h. k. h. afsvore suveräneteten". B. blef 1719 friherre, utnämndes 1728 till landshöfding i Hallands län samt 1737 till landshöfding och öfverkommendant i Malmö, där han dog 1740.

2. Karl Stefan B., friherre, landskaps- och historiemålare, f. 26 maj 1800, blef 1818 fänrik vid Svea lifgarde och 1828 kammarherre. 1838 tog han som kapten afsked ur krigstjänsten och dog i Stockholm 27 mars 1878. Som många andra svenska konstnärer på 1830-talet sökte B. sin bildning i Italien. Hans egentliga område var landskapet med arkitektur. Sina motiv har han mestadels hemtat från Italien och från olika delar af sitt fosterland: Stockholms-vyer, utsikter af större herrgårdar o. s. v. I dessa med sirlig och vårdad pensel utförda, stundom i en något kylig violett ton hållna framställningar uppenbarade han ej någon stor fantasirikedom, men god iakttagelseförmåga, fint sinne för landskapets linjeskönhet och största samvetsgrannhet. B. målade äfven åtskilliga porträtt (*Drottning Lovisa i kröningsdräkt*, på Ulriksdal) och försökte sig som figurmålare: *Karl Johans hyllning, Revy på Ladugårdsgärdet, Aftäckningen af Karl Johans staty* (alla tre på Drottningholm), *Interiör* (Nationalmuseum). Upk.*

Bennet [be'nit], Henry, engelsk statsman. Se Arlington.

Bennet [be'nit], Cephas, nordamerikansk missionär, f. 1804 i Homer, New York. Af missionssällskapet i Boston sänd till Burma, förestod han från 1830 missionstryckeriet i Moulmein därstädes. Han ombesörjde där bibelns tryckning på burmasiska, sgaukaren- och pavo-karen-språken och dessutom nya testamentet på shanspråket. På de olika dialekter, som talas i Burma, utgaf han i öfver 200 mill. exemplar skrifter, traktater och böcker af religiöst och uppfostrande innehåll. Han var äfven verksam som evangelist i Rangoon och på andra platser samt stiftade bibel- och traktatsällskapet i Burma. Efter femtiosex års arbete på missionsfältet dog han 1885. A. K.

Bennett [be'nit]. 1. James Gordon B., nordamerikansk publicist, f. 1795 i Skottland, d. 1872 i New York, utvandrade 1819 till Canada och begaf sig därifrån till Förenta staterna, där han utan någon synnerlig framgång verkade som publicist, tills han 1835 uppsatte tidningen "New York herald", som snart blef en af de mest spridda tidningarna i Amerika och gjorde sin egare till en ofantligt rik man. Kort före sin död lät B. på egen bekostnad utrusta en (af Stanley ledd) expedition för att uppsöka Livingstone. — 2. James Gordon B. junior, den föregåendes son, nordamerikansk publicist, f. 1841 i New York, ingick som sin faders enda arfvinge i redaktionen af "New York herald", hvars spridning under hans ledning ytterligare ökats. 1874 utsände han tillsammans med den engelska tidningen "Daily telegraph" Stanley på en ny expedition att fullfölja Livingstones upptäckter och 1879 De Longs olyckliga "Jeannette"-expedition till polarhafvet. Han är nu mest bosatt i Paris, hvarest han utgifver en europeisk upplaga af sin tidning.

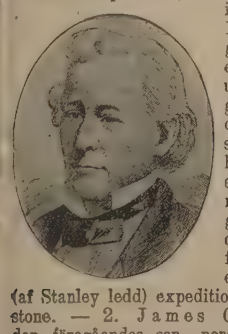

Bennett [be'nit], William Sterndale, engelsk tonsättare, f. 1816, d. 1875, studerade för Holmes, Moscheles m. fl. samt i Leipzig 1837 och 1840—41, stiftade 1849 Bachsällskapet i London, blef 1856 kapellmästare för Filharmoniska sällskapet därstädes och musikprofessor vid universitetet i Cambridge. Han utnämndes 1871 till "knight". Hans kompositioner, som röja Mendelssohns inflytande, utmärka sig för klar formkänsla samt en mild, poetisk stämning. Uvertyrerna "Skogsnymfen" och "Najaderna" hafva blifvit omtyckta konsertstycken, likaså flera pianosaker (skisser, kapriser m. m.). Dessutom komponerade B. oratoriet *Resurrection of Lazarus*, kantaten *May-queen*, sånger o. s. v. samt öfningsverket *Classical practice for pianoforte students* (1841). A. L.

Bennett [be'nit], William Cox, engelsk skald, f. 1820, d. 1895, författade en mängd smärre dikter i folkton, hvilka vunno stor popularitet genom enkelhet och innerlighet. Af hans diktsamlingar kunna nämnas *Poems* (1850), *Songs of sailors* (1872) och *Songs for soldiers* (1879).

Be'nnetter, Johan Jakob, norsk marinmålare, f. 1822 i Kristiania, för till sjöss i 15 år, innan han beträdde konstnärsbanan, men använde all den fritid han kunde skaffa sig till teckning. 1844 kom han in i ritskolan i Kristiania, fick 1849 stipendium, reste därefter till Haag och två år senare till Paris. 1880 bosatte han sig i Norge. B. har målat sjöstycken, ofta med historisk handling, både från forntiden och nyare tid. Nationalgalleriet i Kristiania har ett större bataljstycke, *Sjöslag vid kusten af Madagaskar 1799*.

Bennettitäles, *paleobot.*, en med cykadéerna (*Cycadales*) jämnställd, numera utdöd underklass af cykadofyterna, utmärkt genom betydligt afvikande

Fig. 1. Stam af en *Bennettites*. Bladbasorna äro bortvittrade och angifvas genom de rombiska hålighetorna. Där och hvar befintliga knopplika gyttringar beteckna de mellan bladbaserna befintliga blommorna. Ungefär 1/6 af naturlig storlek.

blombyggnad. Hos det hithörande släktet *Bennettites* voro de klot- eller äggformade, mindre ofta cylindriska stammarna (fig. 1) till sin inre byggnad i det stora hela öfverensstämmande med cykadéernas,

Fig. 2. *Williamsonia angustifolia*, parti af en restaurerad figur i ungefär $^1/_3$ naturl. storl. Blomman i stammens förgrening omgifves af fjäll och blad af släktet *Anomozamites*. På högra delen af bilden tänkas bladen borttagna för att bättre visa de af fjällen omgifna blommorna.

men blommorna voro icke såsom hos dessa ställda i stammens spets, utan på förkrympta sidogrenar och doldes mellan de kvarsittande bladbaserna, hvarjämte, i motsats mot cykadéerna, han- och honblommor förekommo på samma exemplar. Hos *Williamsonia* voro honblommorna däremot kortare eller längre

Fig. 3. Honblomma (frösamling) af *Bennettites Morierei* i ungefär $^1/_2$ nat. storlek. *bi* ett af de blomman omgifvande fjällen; *r* den klubblika blomaxeln; *rs* och *ei* sterila, i spetsen vidgade parafyser; *p* fröskaft; *g* frö; *e* tvåhjärtbladigt embryo.

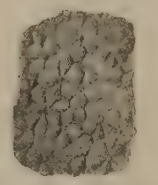

Fig. 4. Parti af honblommans yta hos en *Williamsonia*, något förstoradt. De punktformiga fröspetsarna omgifvas af de kring dessa rosettformigt ställda parafyserna.

skaftade, och stammarna äro åtminstone i några fall betydligt afvikande från den vanliga cykadétypens, hos *W. angustifolia* från Skåne (fig. 2) t. o. m. upprepadt dikotomiskt förgrenade. Honblommorna hos båda dessa släkten äro byggda enligt samma plan; deras axel är i spetsen klubblikt (*Bennettites*, fig. 3) eller päronformadt (*Williamsonia*, fig. 2) vidgad och bär dels långskaftade upprätta frön, dels dessa omgifvande sterila fjäll, parafyser, hvilka i spetsen äro klubblikt vidgade och med hvarandra sammanflyta, så att hela frösamlingen omgifves af ett gemensamt gömme, ur hvilket endast fröens spetsar sticka fram (fig. 4). Ett tydligt dikotyledont embryo upptager fröets inre, och ägghvita synes hafva saknats. Hanblommorna äro ännu föga kända; af det enda hittills beskrifna exemplaret (fig. 5) ser det ut, som skulle hanblommans axel sluta med en päronformad utvidgning af samma byggnad som honblommans, ehuru i rudimentärt skick. (Det är sålunda möjligt att äfven samkönade blommor förekommit.) Ståndarbladen äro ställda kring den päronformade utvidgningens bas och utgöras af dubbelt pardelade, fullständigt transformerade blad, hvilkas parblad bära ett stort antal ståndarknappar, erinrande om marattiacéernas sporgömmen, men med tydliga pollenkorn. Hvad bladen af hithörande växter angår, så känner man med säkerhet, att *Williamsonia angustifolia* hade *Anomozamites-blad*. Därjämte antager man, att bladen af *W. gigas* äro *Zamites* samt att en annan art hade *Ptilophyllum*-blad. I alla händelser är säkert, att en stor mängd af de fordom till cykadéerna hänförda bladen i de mesozoiska aflagringarna i verkligheten höra till *Bennettitales*. A. G. N.

Fig. 5. Hanblomma af en *Bennettites*. Den päronformade blomaxeln, som antages bära rudimentära frön, omgifves nederst af håriga fjäll, öfver hvilka följa de dubbelt pardelade ståndarbladen, af hvilka det till vänster är i spetsen inböjdt.

Bennettites. Se Bennettitales.

Bennet-ön, ö i Norra ishafvet, n. om Nysibiriska öarna, beskrifven af den ryske polarforskaren baron Toll. 200 kvkm. Högsta punkten är 1,500 m. ö. h. Ön är i geologiskt afseende en fortsättning af det mellansibiriska platålandet. Djurvärlden representeras där af renen och åtskilliga fågelarter, och spår af kvartära däggdjur hafva funnits i dalarna.

Ben Nevis [ben-ne'vis], topp på Grampianbergen i Skottland, grefskapet Inverness. B., som är Storbritanniens högsta bergspets, når 1,343 m. ö. h. Dess topp består af porfyr; på den ligger sedan 1883 ett meteorologiskt observatorium.

Bennich, Nils Axel Gustafsson, ämbetsman, f. 31 okt. 1817 på Opphem i Tjärstad socken i Östergötland, genomgick Linköpings skola, blef 1835 student i Uppsala, tog 1838 hofrättsexamen och ingick därefter i åtskilliga ämbetsverk i Stockholm. I krigshofrätten befordrades han 1845 till notarie och 1846 till krigsfiskal, i Stockholms rådsturätt 1848 till brottmålsnotarie samt i Stockholms handels- och ekonomikollegium 1857 till notarie för uppbördsärenden och 1858 till andre notarie. Jämte dessa befattningar fick B. vid 1840 års riksdag anställning som kanslist i bevillnings-utskottet och kom därigenom i tillfälle att på nära håll följa den då till fullt utbrott komna striden emellan anhängarna af de gamla skrå- och skyddssystemen samt förfäktarna af friare närings- och handelslagstiftning. B. slöt sig till de friare åsikternas förfäktare. Under

alla riksdagarna från 1844 till 1860 var han sekre-
erare i nämnda utskott och egnade ständigt, aldrig
vrikande för dagens opinioner, sin erfarenhet och
sin penna åt arbetet för
en friare tullagstiftning.
Sedan representationen
ändtligen vid riksdagen
1853—54 kommit där-
hän, att den för sin del
upphäfde det dittills gäl-
lande förbudet mot in-
och utförsel af tackjärn
— en länge och envist
bekämpad seger i fri-
handelsriktning och en
fråga, som ansågs af syn-
nerligen stor betydelse—,
och saken kommit till k.
m:ts pröfning, afstyrktes bifall till beslutet af alla
"vederbörande", själfva konseljen inräknad; men
konung Oskar I godkände likväl slutligen detsamma,
väsentligen på grund af åtskilliga af B. utarbetade
promemorior, i hvilka protektionisternas farhågor
underkastades en genomgående kritik. B:s erfarenhet
och insikter på tullagstiftningens område började där-
efter tagas i anspråk af regeringen. Sedan de svenske
medlemmarna af 1855 års mellanrikslags-kommitté i
grund omarbetat den svenska tulltaxan och J. A.
Gripenstedt blifvit chef för finansdepartementet, fick
B., som varit kommitténs sekreterare, uppdrag att
författa det statsrådsbetänkande, hvilket åtföljde den
till riksdagen 1856—58 öfverlämnade kungl. pro-
positionen om kommitteförslagets antagande. Egen-
domligt nog blef det ock B:s uppgift att affatta be-
villningsutskottets yttrande öfver samma proposition.
Kort efter nyssnämnda riksdags slut kallades B.,
som äfven sysselsatt sig med bankfrågors behandling,
till ledamot af den s. k. finanskommittén, hvilken
hade uppdrag att utreda landets ekonomiska och
finansiella ställning samt afgifva förslag i viktiga dit-
hörande ämnen. 1860 utnämndes B. till landshöfding
i Jämtlands län och afgaf i denna egenskap ett
synnerligen beaktadt utlåtande angående utvidgad
näringsfrihet — en fråga, som då ifrigt diskuterades
och slutligen löstes genom k. förordn. 18 juni 1864.
År 1862 förordnades B. till ordförande i en kom-
mitté, som skulle utreda den omtvistade frågan om
norra stambanans sträckning, och året därefter kalla-
des han till ordförande i den kommitté, som blifvit
tillsatt för att förbereda behandlingen af de frågor,
hvilka slutligen fingo sin lösning genom de 1865
emellan Frankrike och Sverige afslutade handels- och
sjöfartstraktaterna. 1864 erhöll B. adlig värdighet
och kom därigenom i tillfälle att såsom ledamot af
ridderskapet och adeln deltaga i den sista ståndS-
riksdagens förhandlingar. 1865 utnämndes han till
generaltulldirektör, från hvilken befattning han tog
afsked 1888, efter att ha skött densamma med både
nit och kraft samt öfverlägsen skicklighet. Från och
med representationsreformens genomförande t. o. m.
1892 var han ledamot af riksdagens första kammare,
1866—83 för Jämtlands län och 1884—92 för Kalmar
läns norra del. Under hela denna tid hade han vid
hvarje riksdag plats i bevillningsutskottet, 1869—82
som vice ordförande och 1883—86 som ordförande.
För öfrigt var han ledamot af tillfälligt utskott 1867
och 1881 samt af särskilda utskottet vid 1892 års
urtima riksmöte. 1876 utsågs han till ordförande i
en tullkommitté, som, efter det franska handels-
traktaten blifvit uppsagd, skulle revidera den svenska
tulltaxan. I 1886 års tullkommitté var han likaledes
ordförande. I riksdagen uppträdde han, utom för en
friare tullagstiftning, äfven mot inregistreringsafgif-
terna, förordade nedsättning i den personliga skydds-
afgiften, kämpade varmt mot uppsägning af mellanriks-
lagen, försvarade frilagersinstitutionen och arbetade
ifrigt för anslag till svenska mosskulturföreningen.
Han ifrade likaledes varmt för kommunikations-
väsendets ordnande och deltog lifligt i de häftiga
järnbanestriderna på 1870-talet. För sina förtjänster
om handelsfriheten blef han 1872 kallad till heders-
ledamot af den engelska *Cobden club*. Äfven i det
kommunala lifvet var B. mycket verksam. Sålunda
var han 1873—79 ledamot af Stockholms stadsfull-
mäktige och 1877—79 vice ordförande såväl där som
inom beredningsutskottet. I Stockholms handelsbanks
styrelse var han ordförande från 1874. I svenska
föreningen mot lifsmedelstullar var han likaledes ord-
förande. 1880 blef han ledamot af Landtbruks-
akademien och 1882 af Musikaliska akademien. Han
afled i Stockholm 23 jan. 1904.

Be'nnigsen, gammal nedersachsisk adelsfamilj, som i 13:e årh. byggde borgen Bennigsen i hannoveranska kretsen Springe och 1618 delade sig i två linjer, Banteln och B. Flera af dess medlemmar hafva utmärkt sig i krigiska eller fredliga värf.

1. Levin August Theophil von B., grefve, rysk general, f. 1745 i Braunschweig, d. 1826 i Hannover, inträdde först i hannoveranska armén och deltog 1760—63 i sjuåriga kriget, hvarunder han avancerade till löjtnant, men ådagalade inga militära talanger. 1768 tog han afsked, lefde några år på sitt gods Banteln, men gjorde genom sitt slösaktiga lefnadssätt slut på sin stora förmögenhet, hvarför han 1773 tog anställning som major i ryska armén. 1774 kämpade han under Rumjantsev mot turkarna, bidrog kraftigt till kufvandet af Pugatjevs farliga uppror 1775 och deltog i den af Potemkin ledda belägringen af Otsjakov 1788. Hans därunder ådagalagda stora militära förtjänster bragte honom högt i gunst hos såväl Rumjantsev och Potemkin som hos Katarina II, som 1778 gjorde honom till öfverstelöjtnant och 1787 till öfverste. 1793—94 förde han med stor framgång befäl i Polen och vann segrar vid Ivia, Vilna, Kovno m. fl. platser. 1796 blef han generalmajor och 1798 generallöjtnant. Den nyckfulle kejsar Paul kunde emellertid ej fördraga honom, utan förvisade honom till hans gods i Litauen. B. trädde nu i förbindelse med Panin och Pahlen samt utförde en af hufvudrollerna vid mordet på kejsaren 1801. Alexander I utnämnde honom s. å. till generalguvernör öfver Litauen, för att aflägsna honom från sig, och 1802 till chef för kavalleriet. 1805 utnämndes han till befälhafvare för ryska nordarmén och inryckte (nov. 1806) i spetsen för 73,000 man i polska Preussen. 25 dec. s. å. tillbakaslog han Lannes vid Pultusk, den enda framgång de förbundne hade mot Napoleon i detta krig. B. blef nu öfverbefälhafvare för de mot Napoleon opererande ryska trupperna och utkämpade 7—8 febr. 1807 den blodiga slaktningen vid Preussisch-Eylau. Han tillskref sig här visserligen segern, men måste snart draga sig tillbaka, hvarefter han 14 juni s. å. blef i grund slagen af Napoleon vid Friedland.

Efter Tilsit-freden lefde han på sina gods till 1812, då han med stor utmärkelse kämpade vid Borodino och s. å. slog Murat vid Voronovo. 1813 öfverbefälhafvare öfver polska armén, ryckte han in i Schlesien, upprätthöll förbindelsen mellan nordarmén och schlesiska armén samt besegrade Napoleons vänstra flygel vid Leipzig 18 okt. 1813, hvarefter han på själfva valplatsen blef upphöjd i ärftligt ryskt grefvestånd. Han bevakade därefter Elbelinjen, belägrade Hamburg och mottog dess kapitulation. Efter fredsslutet öfverbefälhafvare öfver ryska syd-armén i Bessarabien, begärde och erhöll han afsked 1818 och lefde sin återstående tid i Hannover, sysselsatt med utarbetandet af sina memoarer, hvilka emellertid ryska regeringen tog i sin ego vid hans död. Han utgaf *Gedanken über einige dem offiziere der leichten kavallerie notwendigen kentnisse des kriegsdienstes und der pferde* (1794, 2:a uppl. 1805). Jfr Kleinschmidt, ”Russlands geschichte und politik, dargestellt in der geschichte des russischen hohen adels” (1877). E. A—t.

2. Alexander Levin von B., den föregående son, grefve, hannoveransk statsman, f. 1809 i närheten af Vilna, inträdde 1841 i Hannovers första kammare samt utnämndes 1848 till konseljpresident och utrikesminister. Som sådan sökte han utbilda ett moderat demokratiskt statsskick, på samma gång som han häfdade Hannovers oberoende ställning i Tyskland. B. utträdde ur ministären 1850 och valdes kort därefter till president i första kammaren. I denna ställning motsatte han sig en föreslagen reaktionär grundlagsförändring och lät, då hans försök misslyckades, 1856 invälja sig i andra kammaren. Han blef där genast utsedd till president, men då han med ifver förfäktade representationens rättigheter gentemot regeringens reaktionära politik, förbjöd regeringen B., såsom pensionerad minister, att mottaga valet. Detta förbud upphäfdes först 1864, då B. valdes till både medlem och president i andra kammaren. Sedan Hannover annekterats af Preussen, slöt sig B. till welferna, var 1881—83 ledamot af tyska riksdagen och samverkade där med centern. B. dog 1893 i Banteln.

3. Rudolf von B., tysk politiker, f. 1824 i Lüneburg, tillhörde en annan gren af familjen B. Han beklädde först några mindre betydande juridiska ämbeten och invaldes 1855 i den hannoveranska landtdagens andra kammare, men regeringen förbjöd honom såsom statstjänare att mottaga valet. Han lämnade då statens tjänst och blef årets vald 1856. Från denna tid uppträdde han som ledare för den frisinnade oppositionen och kämpade ifrigt för landtdagens beskattningsrätt, för en fri kommunalstyrelse samt för en presbyterial- och synodal-författning för kyrkan. Samtidigt deltog han med hänförelse i de tyska enhetssträfvandena, var en af ”nationalföreningens” stiftare (1859) och blef dess ordförande. Vid kriget 1866 sökte han förgäfves förmå Hannovers regering till neutralitet. S. å. bildade B. det nationalliberala partiet och blef en af dess ledare inom tyska riksdagen och preussiska deputeradekammaren; i denna egenskap utöfvade han stort inflytande på den tyska och särskildt den preussiska lagstiftningen. Han var flere år vicepresident i de båda nämnda församlingarna samt 1873—79 förste president i den preussiska deputeradekammaren. 1883 nedlade han sina mandat såväl i riksdagen som i deputeradekammaren, emedan han kommit i en allt starkare opposition mot Bismarcks tull- och socialpolitik. Då år 1887 konservativa och nationalliberala åter närmade sig hvarandra, mottog B. val af en hannoveransk krets till riksdagen. 1898 drog han sig tillbaka från det politiska lifvet och lämnade s. å. sitt ämbete som öfverpresident för provinsen Hannover, hvilket han beklädt sedan 1888. Han afled 1902. Se A. Kiepert, ”Rudolf von Bennigsen” (1903).

Bennington [be'niŋtn], stad i nordamerikanska unionsstaten Vermont. 8,033 inv. (1900). Där besegrades engelsmännen af amerikanarna 16 aug. 1777.

Be'nno, tysk katolsk biskop i senare delen af 11:e årh., har vunnit en oförtjänt berömmelse genom legendariska berättelser om hög börd, missionsverksamhet bland slaverna, ifver för kyrkobyggnader (Meissen-domen) o. s. v. Så mycket synes visst, att han 1066 utnämndes till biskop i Meissen och att han under striderna mellan kejsar Henrik IV och påfvedömet visade sig vara lika vankelmodig och karaktärslös som obetydlig och för bägge parterna ofarlig. Ett par gånger afsatt och åter insatt som biskop, försvinner han efter år 1097 ur historien. — Hans kanonisering år 1523 var en direkt demonstration mot reformationen; Luther förskaffade honom då ock odödlighet genom sitt etterdrypande flygblad ”Wieder den neuen abgott und alten teufel, der zu Meissen soll erhoben werden”. Nu är B. Münchens skyddspatron. (Hj. H—t.)

Benoit [bənŏa'], Peter Leonard Leopold, belgisk musiker, f. 1834, d. 1901, elev af Bruxelles' konservatorium, erhöll romerska priset 1857 och blef 1867 direktor för konservatoriet i Antwerpen. B. har skrifvit *Lucifer* m. fl. oratorier, *Isa* m. fl. operor, en *Messe sollennelle*, diverse saker för kör, orkester, piano och solosång samt flere skrifter, bland hvilka *L'école de musique flamande et son avenir*. Han var med lif och själ german och verkade ifrigt för sitt lands andliga anslutning till Tyskland. A. L.

Benoît de Sainte More [bənŏa' də sẽ't mär], nordfransk trouvère i 12:e årh. Se Trojasagan.

Benolja. 1. *Bot.* Se Moringaceæ. — 2. *Farm.* Genom torr destillation af kväfvehaltiga djuramnen erhålles rå benolja eller ”Dippels olja”, en brunsvart, oljeartad vätska med vidbrändt stickande, ytterst obehaglig lukt. Genom renande af denna fås svenska farmakopéns *pyroleum animale*, renad benolja, en färglös, småningom gul till gulbrun, ”klar och lättflytande vätska med stark, obehaglig lukt och smak samt alkalisk reaktion, föga löslig i vatten, lättlöslig i sprit och i eter”. Egentl. vikt 0,₇₅—0,₈₅. Renad benolja ingår som beståndsdel i ”Prinsens droppar”. C. G. S.

Bénouville [-novi'll]. 1. Jean Achille B., fransk målare, f. 1815, d. 1891, har målat franska och italienska landskap. — 2. François Léon B., den förres broder, fransk målare, f. 1821, d. 1859, är känd genom *Den helige Franciscus' död*

(1853), *Kristna martyrer i en romersk amfiteater* (1855), *Poussin på Tiberstranden* (1857) samt goda porträtt.

Benpipa, *anat.*, hvarje långsträckt, inuti mjukt eller ihåligt ben af mer eller mindre trind form. Vissa sådana ben, märgben eller märgpipor, innehålla klumpar af rikt fetthaltig bindväf (märg). De finnas endast i lemmarna (extremiteterna). G. v. D.*

Benrangel l. Skelett, *anat.*, ett djurs eller en människas samtliga ben, då de äro beröfvade sin köttbeklädnad och förenade i naturlig ordning. I den lefvande kroppen och såsom formgifvande för densamma kallas det benstomme. Tänkt såsom ett stort sammanhängande helt af ett enda slags väf, af bestämda former och i viss ordning, kallas det bensystem. Människans benrangel innehåller (efter olika räknesätt) 200—261 ben. Det indelas, liksom själfva kroppen, i hufvud, bål och lemmar (extremiteter). Hufvudet innehåller 22 ben, bålen 24 kotor och 27 andra ben, de öfre lemmarna hvardera 32 ben, de nedre hvardera 31 ben, hvartill komma 6 öronben och 1 tungben jämte ett växlande antal af senben. G. v. D.*

Benröta, Ca'ries, *patol.*, en inflammatorisk förstörelseprocess i de ben, af hvilka skelettet består, och som samtidigt eller efter hvartannat kan uppträda i flera af dessa, sprida sig från det ena till det andra eller inskränka sig till ett enda ben eller till en mindre del af ett sådant. Benrötan fortgår under bildning af var och af en lös, antingen kvarblifvande eller också åter sönderfallande, grynig väfnad (granulationsväf, svallkött), likartad med den, som man finner på bottnen af varbildande (suppurerande) sår i yttre delar. Hela processen är öfver hufvud taget öfverensstämmande med en elakartad sårbildning i kroppens mjuka väfnader. Stundom är varbildningen, stundom åter nybildningen af granulationsväf öfvervägande. I hvilketdera fallet som helst förstöres själfva den hårda benväfnaden i det angripna partiet; den liksom smälter, och dess plats intages af varet eller granulationsväfven. Större eller mindre gropar eller håligheter uppstå till följd däraf i benet, och detta blir sålunda anfrätt eller, såsom man brukar benämna det, karieradt, kariöst. Varet får ofta aflopp utåt genom fistelgångar, som uppstå i omgifningen. Ofta inträffar det, att själfva benväfnaden ej fullständigt smälter, utan faller sönder i små korniga partiklar, som inblandas i varet och kunna bortgå med detta, eller också afdör benet i större och mindre stycken, hvilka efter hand lösgöras och verka retande på omgifningen. Dessa stycken måste ofta aflägsnas genom operativa åtgärder. Ett dylikt bortdöende (brand) af ben i sammanhängande stycken — hvilket för öfrigt kan föranledas af många andra orsaker än caries — kallar man nekros (se d. o.). Den förstörelse, som föranledes af benröta, kan ersättas därigenom att den omnämnda granulationsväfnaden småningom fyller de uppkomna luckorna i benet och sedermera, under det varbildningen upphör, småningom förändras till verklig benväfnad. Den sålunda nybildade benväfnaden blir ofta mycket tätare och fastare än den gamla, ja den kan också framkallas af tillfälligt inverkande omständigheter och vara af fullkomligt lokal betydelse. Den betingas då däraf att varbildande bakterier inkommit i benmärgen eller luckorna i benväfnaden; åkomman utvecklar sig såsom en bulnad (böld) från benets inre delar, är förenad med feber och allmänt illamående och ger anledning till svåra smärtor, ömhet och uppdrifning af det angripna benet. A.—y. (I. A.)

Bensaldehyd (Benzaldehyd), *kem.*, bensoesyrans aldehyd, $C_6H_5 . CHO$, utgör hufvudmassan af flyktig bittermandelolja. Den är en färglös, af bittermandel starkt luktande vätska, som ur luften uppsuper syre och därigenom syrsättes till bensoesyra, $C_6H_5 . COOH$. Kan på konstgjord väg framställas ren. P. T. C.*

Bensberg, by i preussiska regeringsområdet Köln, med två slott, af hvilka det äldre nu är sjukhus, det yngre kadettanstalt. 10,410 inv. (1900). Fabrikation af dynamit, lack, svafvelsyra; brytning af järn, bly och silfver samt zinkhytta.

Be'nsheim [-hajm], kretsstad i hessiska prov. Starkenburg, s. om Darmstadt. Omkr. 5,000 inv. Döfstumanstalt.

Bensin (Benzin), förr = Bensol, betecknar numera de lättflyktigare produkterna vid destillation af petroleum. Användes i stort till motorer, särskildt för automobiler och småbåtar, vidare till lösningsmedel för fett, till fläckuttagning o. s. v. K. S—n.

Bensinmotor. Se Explosionsmaskin.

Benskörhet, *veter.*, en sjukdom, hvilken uppträder hos ungboskap och kor, som utfodras svagt (med för ringa halt af ägghviteämnen i fodret), hvarför ock denna sjukdom är allmännast i magra trakter af vårt land samt under missväxtår. Vanligast visar sig benskörhet under vintern och uppnår sin höjd emot våren. Djuren afmagra; deras hud blir hård och sluter sig fast till hullet, deras rörelser ske med svårighet, och ett eller flera ben afbrytas af ytterst ringa orsaker (däraf sjukdomens namn). Benen efter djur, som haft benskörhet, äro lättare och skörare än benen efter friska djur. De af sjukdomen angripna djur, hos hvilka något af bäckenets eller lemmarnas ben blifvit afbrutet, böra slaktas, och de öfriga sjuka böra få riklig utfodring af säd, oljekakor o. s. v. — Djuren kunna ej återställas under stallfodringen, såvida man ej gifver dem fodermedel, som äro rika på ägghviteämnen. Släppas de ut på godt bete, tillfriskna de efter kort tid. Läkemedel äfvensom foderbenmjöl, hvilket mångenstädes användes, är utan nytta. Benskörhet förväxlas ofta med benmjukhet (se d. o.). C. A. L.

Bensly [be'nsli], Robert Lubbock, engelsk språkforskare, f. 1831, d. 1893, sedan 1887 professor i arabiska och syriska vid universitetet i Cambridge. B. var i England en af nydanarna på den orientaliska filologiens område och var sedan 1870 medlem af den kommission, som reviderade den engelska öfversättningen af gamla testamentet. Hans minutiöst noggranna textkritik gjorde, att han trots sin djupa lärdom efterlämnade endast få arbeten af bestående värde. Bland dessa märkas *The missing fragment of the latin translation of the fourth book of Ezra* (1875; efter en handskrift i biblioteket i Amiens), en upplaga af "Makkabéerböckerna" (utgifven af W. E. Barnes 1895), på hvilken han arbetade 27 år, samt *Epistles of S:t Clement in syriac* (postumt 1899). Jämte sin lärjunge F. C. Burditt deltog han i uttolkandet af den af mrs A. S. Lewis

i klostret på Sinai upptäckta viktiga handskriften af evangelierna.

Bensoe l. Benzoe (äfven *asa dulcis* i motsats till den illaluktande dyfvelsträcken, *asa fœtida*), *farm.*, namn på några välluktande hartser, af hvilka flere erhållas från föga kända trädslag, bensoeträd, en sort, s. k. Palembang-bensoe, enligt uppgift från *Styrax Benzoin* Dryand., nat. fam. *Styraceæ* Rich., kl. *Monadelphia* L. Det i Skandinavien ensamt officinella bensoehartset, s. k. Siambensoe (*resina Benzoës*), har förr uppgifvits vara en produkt af *Styrax Benzoin* Dryand., men denna åsikt är antagligen oriktig eller åtminstone ej bevisad. Ytterligare två bensoeformer, Sumatra- och Penang-bensoe, härstamma likasom Siambensoen från ännu föga kända moderväxter. Den finaste Siam-bensoen består af plattade droppar eller "mandlar" af 1—2 tums längd, bildade af ett ogenomskinligt, hvitt, mjölkfärgadt harts och löst sammanklibbade till större massor. Oftare utgöres dock denna bensoe af alldeles kompakta klumpar, hvilka innehålla en större eller mindre mängd "mandlar", inbäddade i en gråbrun grundmassa. Stundom kunna "mandlarna" nästan alldeles saknas (dålig vara). Siam-bensoe har en behaglig vaniljlik lukt, men föga eller ingen smak. Denna bensoesort håller vanligen minst 12 % bensoesyra (se Bensoe-syra), hvarför Siam-bensoe också kallas "bensoesyrad bensoe", till skillnad från "kanelsyrad bensoe" eller Sumatra-bensoe, som innehåller kanelsyra i större mängd, men däremot föga, stundom ingen bensoe-syra. Denna Sumatra-bensoe har oftast en mycket stor mängd hvita mandlar, sammanhållna af en chokoladfärgad massa. S. k. Penang-bensoe, utmärkt genom en stark styraxlukt, lär numera ej komma i handeln. — Bensoe användes, ehuru sällan, i några bröstmedel, men nyttjas oftare till att förläna ister en behaglig lukt (*adeps benzoatus*), hvarjämte det begagnas till parfymer. O. T. S. (C. G. S.)

Bensoe-blommor (Benzoe-), *Flores Benzoës*, ett numera obrukligt namn på bensoesyra.

Bensoe-ister (Benzoe-), *adeps benzoatus* (förr *axungia benzoata*), *med. farm.* Se Ister.

Bensoe-syra (Benzoe-syra), *Acidum benzoicum*, *kem. farm.*, en enbasisk organisk syra, som finnes färdigbildad i bensoe och äfven har framställts — dock vanligen i mindre mängd — ur balsamer, hartser och flyktiga oljor af flere andra slag. Man utdrifver, medelst ett slags sublimering, den i Sverige officinella bensoe-syran ur s. k. Siam-bensoe, som håller 12—18 proc. af denna syra. Den uppstår för öfrigt genom jäsning af den i gräsätande djurs urin förekommande hippur-syran, som därvid genom förening med vatten sönderdelas i bensoe-syra och glykokoll. (Omvändt bildas af en del i kroppen införd bensoe-syra, genom förening med därstädes befintlig glykokoll, hippur-syra; denna förening uppstår i njurarna.) Bensoe-syra finnes sålunda i ruttnande kreaturs-urin. Den bildas äfven genom syrsättning af bittermandel-olja (se Bensaldehyd). Bensoe-syran kristalliserar i hvita, sidenglänsande nålar och blad, hvilka äro föga lösliga i kallt, mera i kokande vatten, lättare i eter och allra lättast i sprit. Fullt ren syra saknar lukt, men har en svagt sur, stickande smak. Den officinella bensoe-syran har vanligen en behaglig vaniljlukt, genom en vidhängande flyktig olja ur bensoehartset. Vid upphettning förflyktigas denna syra lätt och utbreder därvid hvita, hostretande ångor. Upphettad med kalk sönderdelas den i kolsyra, som bindes af kalken, och bensin (se d. o.), som bortgår. P. T. C.*

Såsom läkemedel spelar ej bensoe-syran någon betydande roll, men den har dock brukats i flere olika riktningar, t. ex. såsom febernedsättande och smärtstillande medel, särskildt vid akut ledgångsreumatism, såsom uppiggande medel (stimulans), som upphostningen befordrande medel (expektorans) vid luftrörs- och lungsjukdomar äfvensom utvärtes såsom antiseptiskt medel till sköljningar och gurgling. Syran användes dels såsom sådan, dels i vissa fall i form af natronsalt, bensoesyradt natron. Detta salt nyttjas äfven för att verka upplösande på urinsyreaflagringar i kroppen äfvensom för att öka lösligheten af vissa läkemedel, som äro svårlösliga (t. ex. koffein och teobromin). — Stora doser bensoesyra verka giftigt: puls och andning påskyndas först, afmattas därefter, samtidigt med att nervsystemet förlamas; döden följer därigenom att andningen afstannar. C. G. S.

Bensoesyresulfinid, *kem.*, det kemiska namnet för sackarin, $C_6H_4\begin{matrix}SO_2\\CO\end{matrix}>NH$. Se Sackarin.

Bensoe-tinktur (Benzoe-), *tekn.*, blandning af (1 del) bensoe och (5 delar) sprit. Användes som hudförsköningsmedel.

Bensoe-träd, *bot.* Se Bensoe.

Bensol (Benzol). 1. *Kem.* Ett af Faraday 1825 upptäckt kolväte af sammansättningen C_6H_6. Det förekommer i den flyktigaste delen af stenkolstjäran, den s. k. stenkolsoljan, och bildas genom stark upphettning af kolvätet acetylen (se d. o.). Bensol är en färglös, starkt ljusbrytande olja. Egentlig vikt 0,899. Kokpunkt 80,5°. Det har en egendomlig, eterartad lukt och löser med lätthet fett, hartser m. m., hvarför det användes till uttagande af fläckar o. d. Bensol gifver upphof till en oerhörd mängd derivat, i den organiska kemien benämnda "aromatiska föreningar", bland hvilka många äro af stor teknisk eller medicinsk betydelse; nitro-bensol, anilin och anilinfärger, karbolsyra, pikrin-syra, salicyl-syra m. fl. Den äldre benämningen "bensin" (se d. o.) användes numera så godt som uteslutande såsom namn på en annan vara. (K. S—n.)

2. *Farm.* Bensol användes utvärtes såsom medel mot skabb och invärtes (i emulsion) mot trikiner, så länge dessa befinna sig i tarmen. — Bensol, särskildt i mindre ren form, såsom stenkolstjärebensin, har rätt stor användning i vissa fabriker såsom lösningsmedel för kautsjuk o. d. Härvid hafva stundom genom inandning af bensinångor förgiftningar inträffat, någon gång ledande till döden. Vanligen inskränka sig symtomen till ett visst rus, uppsluppenhet och pratsamhet med efterföljande matthet och sömn. I undantagsfall (hos unga kvinnliga arbeterskor) har man efter någon tids inverkan af bensinångor sett svår sjukdom med blödningar och fettvandling af inre organ samt slutligen död inträda. Jfr Bensin. C. G. S.

Bensonaftol, *kem. farm.* Se Betol.

Bensosol, *farm.* (= guajakolbensoat), ett färglöst kristallpulver, som gifves mot tuberkulos i dos af 1—10 gram om dagen i st. f. guajakol eller

reosot, framför hvilka bensosol har fördelen af att ej hafva någon smak och ej verka retande på matsmältningsapparaten. S. J—n.

Bensoyl, *kem.*, den hypotetiska radikalen C_6H_5CO, hvilken kan anses förekomma uti bensoesyra, bensaldehyd o. s. v. P. T. C.*

Benspatt, *veter.* Se Spatt.

Benstomme, *anat.* Se Benrangel.

Bensvulst. Se Svulst.

Ben-svärta, *kem.*, kallas pulveriserade benkol. Sådan användes till svart målarefärg, till blankmörja m. m. P. T. C.*

Bensyl, *kem.*, atomgrupp af sammansättningen $C_6H_5 . CH_2$. Förekommer t. ex. i bensylalkohol, $C_6H_5 . CH_2 . OH$.

Bensystem, *anat.* Se Benrangel.

Bensår, *patol.* Egentligen skulle hvarje å någon af de nedre extremiteterna förekommande sår kunna kallas bensår; men vanligast förstår man därmed sådana sår, som ej äro färska, ej uppkomna af yttre våld eller, om de från början varit det, sedermera ej visa tendens till läkning, utan blifva stationära och t. o. m. gripa omkring sig. Sådana sår, på konstspråket *ulcera*, förekomma för öfrigt snart sagdt hvar som helst på kroppen; likväl äro de vanligen mest anvisa å underbenet och särskildt å dess fram- och insida. Orsaken till att de ej läkas är, vetenskapligt taladt, den, att det "läkkött" (den granulationsväfnad), som bildas, ej besitter den kraft, som fordras för ärrbildning, utan alltjämt faller sönder, och att äfven de omgifvande delarna dragas med i förstöringen eller undergå sådana förändringar, som äro hinderliga för läkningen. Praktiskt taladt äro orsakerna till bensår mångahanda. Först må nämnas den ofördelaktiga byggnaden af underbenets framsida, där huden ligger nästan omedelbart på benhinnan, till följd hvaraf nutritionen är ofullständig, hvarför ock de till utseendet obetydligaste orsaker, t. ex. smärre mekaniska skador, inverka i hög grad störande. En annan orsak är, att patienter ogärna underkasta sig den för läkningen behöfliga graden af stillhet. Vidare är ett dåligt hälsotillstånd i allmänhet, särdeles vissa sjukdomsformer, t. ex. skörbjugg, dålig beskaffenhet af blodkärlssystemet, särskildt venerna (åderbråck), o. s. v. mycket egnadt att framkalla och underhålla bensår. Slutligen, och ej minst, underhållas bensåren genom den ofta förvända behandlingen, ej sällan öfverlämnad åt kvacksalfvare eller med saken mindre förtrogna kvasikirurger. Detta förhållande är så mycket bedröfligare, som behandlingen af bensår i de flesta fall ingalunda är en lätt sak, utan kräfver mycken omtanke hos den, som skall sköta dem, liksom tålamod och undergifvenhet hos patienten. Att unna den sjuka delen behöflig hvila är hufvudsaken för den senare. Läkaren å sin sida har att tillse det genom tillräckligt kraftiga medel, inre och yttre, de sjukliga partierna så omskapas, att nytt, friskt lif ingjutes i dem och granulationerna vinna läkningstendens. Ej sällan kan läkningen påskyndas, därigenom att man på såret öfverför löskliptpa bitar af frisk hud från patienten eller annan person, hvilka, då nödiga försiktighetsmått vidtagas, tämligen lätt taga fast i såret (som dock förut måste vara stadt i läkning). Denna operation kallas transplantation.

Understundom kunna bensåren hafva blifvit så svåra, så ohyggliga och omöjliga att bringa till läkning, att amputation af benet blir den enda utvägen att bereda patienten ett drägligt lif. Rsr.*

Bent, Johannes van der, holländsk djur- och landskapsmålare, f. omkr. 1650 i Amsterdam, d. där 1690. Han var elev af Ph. Wouwerman och Adr. van de Velde, men utbildade sig förnämligast efter Cl. Berchem. Om denne påminna också lifligt hans med staffage af herdar, kor, får och getter utsmyckade landskap med sydländsk (italiensk) karaktär. Förmodligen besökte B. dock aldrig själf Italien, utan sannolikt inskränkte han sig till att efterbilda Berchems idylliska och i Holland så populära landskapsbilder. Nationalmuseum eger af honom *Landskap med ett vad, hvaröfver bondfolk färdas*; ett annat stycke, *Landskap med djur*, ses i aspelinska samlingen i Stockholm; ett tredje landskap fanns i prof. Malmstens forna samling och tillhör nu en friherrinna Liljencrants. O. G—g.

Bent, James Theodore, engelsk arkeolog och forskningsresande, f. 1852, d. 1897, studerade folksederna i Karpaterna, på Samos och Thasos 1885—87 samt deltog därefter i de arkeologiska gräfningarna på Mindre Asiens kust, på Bahreinöarna, i Abessinien och i Arabien. I sistnämnda land besökte han det föga kända landskapet Gara på sydöstra kusten. B. författade en del mycket uppmärksammade arbeten, bl. a. *Freak of freedom; or the republic of San Marino* (1879), *The Cyclades, or life among the insular greeks* (1885) och *Sacred city of the ethiopeans* (2:a uppl. 1896).

Benth., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för G. Bentham.

Bentham [be'nthəm], Jeremy, engelsk politiker och moralfilosof, f. 1748, d. 1832, egnade sig en kort tid åt advokatyrket, men öfvergaf det snart för att uteslutande verka såsom skriftställare. Alla hans skrifter ha praktiskt politiskt syfte, och han inlåter sig sålunda på moralfilosofiska undersökningar endast för att finna målet äfven för statens verksamhet. Såsom det högsta målet för all mänsklig sträfvan uppställer han: "största möjliga lycka för största möjliga antal" eller hvad han kortare kallar "lyckans maximation". Och därvid skall "enhvar räknas för en, och ingen för mera än en". Något annat mål än lyckan hvarken kan eller bör människan enligt hans åsikt ytterst sträfva efter, och närmast gäller det härvid den handlandes egen nytta. Detta följer däraf, att vår viljas enda möjliga motiv äro våra lust- och olustkänslor. Oegennyttan är blott en välförstådd egennytta. "Inbilla dig icke", säger B., "att människorna skola röra minsta finger till din tjänst, om de icke tydligt säge sin egen fördel däri." Men i ett välordnadt samhälle göra de kloke det, ty de veta, att största möjliga lycka kommer på den enskildes lott, om alla arbeta för alla. Statens uppgift är nu att med sin suveräna makt organisera denna gemensamma sträfvan för lyckans maximation. Och såsom medel för detta syfte böra alla lagar och inrättningar i samhället bedömas. Därför yrkade B.

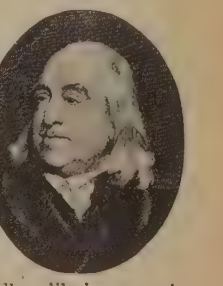

på styrelsemaskineriets och rättsväsendets förenkling, på undanröjande af den vidskepliga vördnaden för rättigheters och lagars ålder, på nedbrytande af alla privilegier, som stå i vägen för det allmänna bästa, och på en stark statsmakt, som man skall "punktligt lyda", men "fritt censurera". — Inom moralfilosofien är B. grundläggare till den moderna utilitarismen (se d. o.), och engelsmännen betrakta honom såsom sitt lands störste statslärare efter Hobbes och en af dem, som mest främjat utvecklingen af den engelska lagstiftningen och administrationen. Hans skrifter innehålla mycket af extravaganta idéer, men i deras allmänna grundtankar igenkänna engelsmännen ett enkelt och klart uttryck för sitt nationallynne. Såsom ett klassiskt arbete anses framför allt hans första lilla skrift *A fragment of government* (1776), som redan innehåller alla hans grundtankar. Hans samlade arbeten utgåfvos 1843 i 11 band af J. Bowring, hvilken redan förut efter hans efterlämnade handskrifter redigerat och utgifvit *Deontology or the science of morality* (1834). En god öfversikt af B:s åsikter och hans mångsidiga verksamhet lämnar den skotske advokaten John Hill Burton i den "Introduction", med hvilken den nämnda upplagan af de samlade arbetena inledes. John Stuart Mill, som inom moralfilosofien och politiken är en lärjunge af B., skref om honom en uppsats i "Westminster review" (1838), "benthamiternas" särskilda organ. — B. utöfvade ett mycket stort inflytande på den svenska liberala opinionen under 1820- och 1830-talen. S—e.

Bentham [be'nthem], George, engelsk botanist, f. 1800, d. 1884 i London, var författare till många vetenskapliga arbeten och ryktbar såsom en af Europas störste växtkännare. Såsom ordförande i "Linnean society" i London bidrog han icke obetydligt till detta sällskaps utveckling. Hans mest betydande arbeten äro *Handbook of the british flora* (1865), *Flora australiensis* (1863—78; 7 bd) samt det tillsammans med J. D. Hooker utgifna storartade *Genera plantarum* (7 bd, 1862—83), som innehåller den hittills utförligaste kritiskt genomförda bearbetning af de fanerogama växtsläktena. G. A. (T. K.)

Benthamia, *bot.* Se Cornus.

Benthami'sm, den moralfilosofiska åsikt, som ansluter sig till Jer. Benthams lära om "största möjliga lycka för största möjliga antal". Jfr Bentham.

Be'ntheim [-hajm]. 1. Grefskap i preussiska prov. Hannover, förr fritt, nu mediatiseradt, tillhörigt furst v. B.-Steinfurt. 916 kvkm. 38,280 inv. (1900). — 2. Stad i nämnda grefskap. 2,560 inv. (1900). I närheten finnas goda kvarnstensbrott.

Be'nthos (af grek. *be'nthos*, djup), *bot.*, *zool.* I motsats mot plankton (se d. o.) och pleuston (se d. o.) betecknar man med benthos alla icke flytande eller simmande organismer, som uppehålla sig på bottnen af hafvet och sjöarna. Benthosformerna kunna antingen vara fastsittande, *sessila*, eller rörliga, *vagila*. Lefva de på större djup, kallas de *abyssala*, strandformerna utgöra *litoral* benthos. De litorala benthosformerna kallas *submersa*, när de alltid växa under vattenytan, och *emersa*, när de delvis växa i luften. De vegetabiliska benthosformerna kallas fytobenthos, de animala zoobenthos. Såväl fytobenthos som zoobenthos kan vara marint eller lakustrint. Jfr Korologi. G. L—m.

Be'ntinck, en urspr. från Pfalz härstammande adelsfamilj, som sedan inflyttade till Nederländerna, på 1300-talet förekom i Geldern och under nyare tid öfverflyttat till England och Oldenburg.

A. *Den engelska linjen*, som varit den mest framträdande, räknar följande märkligare medlemmar:

1. Johann Wilhelm (William) B., earl af Portland, Vilhelm III:s af Oranien vän och förtrogne rådgifvare, f. 1649 (enligt andra uppgifter 1645), d. 1709, trädde vid unga år i tjänst som page hos Vilhelm af Oranien, blef sedan kammarherre och skötte honom 1675, då han låg farligt sjuk i kopporna, hvarunder deras lifslånga vänskap fast grundades. B. användes ofta af Vilhelm i ömtåliga diplomatiska värf; bl. a. förhandlade han 1677 i England om Vilhelms giftermål med prinsessan Maria och sändes 1688 till Berlin och andra tyska hof för att diplomatiskt förbereda Vilhelms anfall på Jakob II. Han åtföljde sin herre till England och upphöjdes af den nye konungen 1689 till baron af Cirencester, viscount af Woodstock och earl af Portland. B. åtföljde Vilhelm äfven i fält, t. ex. vid Boyne, men användes fortfarande mest i diplomatiska värf. Sålunda underhandlade han 1697 med marskalk Boufflers samtidigt med fredsförhandlingarna i Rijswijk och sändes 1698 som ambassadör till Paris för att söka träffa en uppgörelse om spanska arföljdsfrågan och Ludvig XIV:s förhållande till huset Stuart. 1699 nedlade han, afundsjuk på en annan af Vilhelms holländske gunstlingar, Albemarle, sina ämbeten vid hofvet, men anlitades alltjämt som diplomat. Inom engelska parlamentet var B. ständigt illa liden, och hans medverkan till andra delningsfördraget i Haag (1700) förorsakade från underhusets sida ett åtal ("impeachment") mot honom, hvilket emellertid ej ledde till något. Efter Vilhelms död, 1701, miste B. flera inbringande poster och lefde sedan som privatman. Hans förhållande till Vilhelm är bäst skildradt i Macaulay's engelska historia. — Hans äldste son Henry B. upphöjdes 1716 till hertig af Portland, hans yngre son Vilhelm 1732 till tysk riksgrefve. Den förres son William B., hertig af Portland, f. 1709, d. 1762, ökade familjens rikedomar genom sitt giftermål med Margaret Cavendish Harley, arftagerska till earlen af Oxford.

2. William Henry Cavendish-B., hertig af Portland, son till ofvannämnde William B., engelsk statsman, f. 1738, stärkte ytterligare släktens förbindelser med de stora whigfamiljerna genom sitt giftermål med Dorothy Cavendish, dotter till 4:e hertigen af Devonshire, och lade till sitt eget äfven namnet Cavendish. (De familjens medlemmar, som bära detta i dopnamn, skrifva sig dock endast Bentinck.) B. innehade en underordnad plats i Rockinghams ministär 1765, förde sedan en häftig opposition mot hertigen af Grafton och lord North samt blef 1782 i Rockinghams andra ministär lordlöjtnant på Irland. Den berömda kombinationen mellan Fox och lord North gjorde honom till premiärminister (apr.—dec. 1783). Till följd af rädsla för franska revolutionen närmade han sig alltmera Pitt, var 1794—1801 inrikesminister och visade sig som sådan synnerligen verksam, bl. a. vid kufvandet af det irländska upproret och unionsaktens genomförande 1798. B. kvarstannade äfven i Addingtons kabinett (som lord-president) och förmåddes 1807, mycket emot sin vilja, att ånyo öfvertaga befattningen som premiärminister. Den gamle hertigen

ar nu ganska skröplig och förmådde föga uträtta; den egentliga makten låg hos hans unge kolleger Castlereagh och Canning; deras beryktade duell skakade kabinettets ställning och påskyndade hertigens död, 1809.

3. William Cavendish B., yngre son till den föregående, kallad "lord William B.", brittisk statsman, f. 1774, d. 1839, egnade sig först åt militäryrket och åtföljde Suvorov under dennes norditalienska fälttåg 1799 samt österrikiska armén till 1801. Han blef 1803 guvernör i Madras, men återkallades 1807 af ostindiska kompaniets direktörer till följd af seapoysmyteriet i Vellore. Därpå tjänade han som generallöjtnant under Wellington på Pyreneiska halfön och var 1811—15 engelsk befälhafvare på Sicilien samt denna ös verklige regent. Därunder gaf han sicilianerna en fri författning och omorganiserade deras armé, företog 1813 en olycklig expedition till Katalonien mot den franske marskalken Suchet och uppmuntrade — i samförstånd med sin vän, hertigen af Orléans (sedermera Ludvig Filip), hvilken då bodde i Palermo — den italienska enhetstanken på ett sätt, som vållade den hemmavarande regeringen allvarsamt bryderi. 1827 utsågs B. till generalguvernör i Ost-Indien och utöfvade detta ämbete 1828—35. Hans generalguvernörstid (se Indien) utmärktes genom en upplyst och energisk verksamhet för inre reformer, så att det kunnat sägas, att han var den förste generalguvernör i Indien, som styrde landet med den infödda befolkningens välfärd till främsta ögonmärke. Det systematiska utrotandet af de fruktade röfvarbanden thags, förbudet (1829) mot änkbränning vid männens likbegängelse (sati) och framför allt införandet af engelska som Indiens officiella språk i ämbetsverk och vid undervisningen (1835) kännetecknа hans styrelse i Indien. Besparingar infördes i förvaltningen, så att ett deficit på 1 mill. pd st. förbyttes i ett öfverskott på 2 mill., och en mängd ämbeten gjordes tillgängliga för den infödda befolkningen. B:s minne i Indien hedrades efter hans afresa genom en medelst nationalsubskription, förnämligast bland infödingar, åstadkommen staty i Calcutta, försedd med en berömd inskription af hans vän och medhjälpare, historieskrifvaren Macaulay, där det bl. a. heter, att B. "ingöt i den orientaliska despotismen den brittiska frihetens ande" och att han "afskaffade grymma religionsbruk samt utplånade förödmjukande rasåtskillnader". Efter sin återkomst till hemlandet invaldes B. 1837 i underhuset, men afled redan 1839. Se Dem. Boulger, "Lord William Bentinck" (1892, i serien "Rulers of India").

4. William George Frederick Cavendish B., kallad "lord George B.", den föregåendes brorson, engelsk politiker och sportsman, f. 1802, d. 1848, var systerson till Cannings hustru och under dennes utrikesministertid i 3 år hans privatsekreterare. Från 1826 till sin död tillhörde han underhuset och gjorde sig där efter 1845 bemärkt som ledare — jämte Disraeli — för den protektionistiska fraktion, som ansåg Peel ha svikit tory-partiet genom spannmålslagarnas uppgifvande och därför 1846 vållade hans fall. B. var en af kapplöpningssportens mest framträdande representanter i England och uppoffrade för turfen t. o. m. erbjudna ministerplatser. Hans politiska verksamhet är skildrad af Disraeli ("Lord George B., a political biography", 8:e uppl. 1872); hans bana som sportsman af J. Kent, i "Racing life of lord George B." (1892).

B. *Den tyska linjen* härstammar från Wilhelm von B., riksgreifve, yngre son till den förste hertigen af Portland, f. 1704, d. 1773. Hans efterkommande gåfvo upphof till flere linjer, af hvilka den westfaliska kom i besittning af det stora aldenburgska fideikommisset, upprättadt af den siste greifven af Oldenburg och Delmenhorst, Anton Günther, åt hans oäkta, men legitimerade son Anton. Från 1829 till 1855 fördes inom släkten om detta fideikommiss en förbittrad strid, den s. k. bentinckska arföljdsstriden, hvilken vållade Tysklands förnämste rättslärde mycket hufvudbry och till sist löstes genom en af oldenburgska regeringen åvägabragt förlikning. V. S—g.

Bentivoglio [-vå'ljå], italiensk släkt, ur hvilken åtskilliga skalder och lärde framgått. 1. Guido B., kardinal, f. 1579 i Ferrara, d. 1644, var påflig nuntie i Flandern och sedan i Frankrike. Han är känd som författare till *Storia delle guerre di Fiandra* (1632—39), som på ett sanningsenligt och jämförelsevis opartiskt sätt skildrar Nederländernas uppror. — 2. Cornelio B., kardinal, f. 1668 i Ferrara, d. 1732, var en tid påflig nuntie i Frankrike. Han gynnade i hög grad konster och vetenskaper och författade smärre dikter.

Bentko'wski, Felix, polsk litteraturhistoriker, f. 1781, d. 1852, var 1817—31 professor och bibliotekarie vid universitetet i Warschau. Hans förnämsta verk är *Den polska litteraturens historia* (1814).

Bentley [be'ntli], Richard, berömd engelsk filolog och kritiker, f. 1662 i Oulton, Yorkshire, d. 1742 i Cambridge, studerade sedan 1676 i Cambridge och vistades först som informator, sedan som kaplan länge i doktor, sedermera biskop Stillingfleets hus. 1693 blef han kunglig bibliotekarie vid S:t Jamesbiblioteket. Sitt rykte som filolog grundlade B. genom sitt om skarp kritisk begåfning och omfattande lärdom vittnande "bref till Mill", kommentarier, vidfogade d:r Mills upplaga af Johannes Malelas (1691). Som apologetisk föreläsare (på bekostnad af ett utaf Robert Boyle stiftadt legat) höll B. 1692 en serie sedermera utgifna föredrag mot ateismen, hvilka väckte stort uppseende. Än mera omtalad blef han genom sitt deltagande i den i filologiens historia ryktbara striden om de s. k. Falarisbrefvens äkthet. Han uppvisade grundligt den rätta halten af dessa falsarier, särskildt i sin *Dissertation upon the epistles of Phalaris* etc., först utgifven i W. Wottons "Reflections upon ancient and modern learning" 1697, sedan fristående i tillökadt och fullständigt omarbetadt skick 1699 (dessa båda afhandlingar äro med inledning och kritiska noter utg. af W. Wagner, Berlin 1874). I striden var inmängd en häftig, rent personlig tvist med Charles Boyle, hvilken 1695 utgifvit en upplaga af Falaris; Swift fick af denna pennfäktning anledning till sin satir "Battle of

the books". B. var åren 1700—42 föreståndare (master) för det berömda Trinity college i Cambridge och gaf som sådan ymniga prof på sitt öfvermodiga och stridslystna lynne, hvarför han också invecklades i häftiga och långvariga rättstvister med sina medbröder och t. o. m. en gång dömdes till afsättning från sitt ämbete, en dom, som dock hans motståndare aldrig lyckades få satt i verkställighet. 1717 blef han förste teologie professor (regius professor of divinity). Bland B:s många arbeten på den klassiska filologiens område märkes främst hans edition af Horatius (Cambridge 1711, Amsterdam 1713). Dessutom utgaf han Terentius, Phædrus och P. Syrus (1726) samt Manilius (1739). B:s skarpblick kom honom som textutgifvare bäst till pass vid försöken att utreda meningen af skenbarligen hopplöst dunkla eller korrumperade ställen; ej sällan ledde honom emellertid denna hans divinatoriska förmåga till rätt vågade och godtyckliga gissningar. Detta framträder tydligast i den upplaga af Miltons "Paradise lost", som han — enligt uppgift på drottning Karolinas anmodan — ombesörjde 1732. Hans betydelse för de klassiska studierna i England är grundläggande, och hans namn skall alltid räknas bland den filologiska kritikens yppersta. B:s smärre filologiska skrifter, *Opuscula philologica*, utkommo 1781. En upplaga af hans samlade skrifter utgafs af Dyce 1836—38 (i 3 bd, ofulländad), hans korrespondens af C. Wordsworth (2 bd, 1842—43). Bland minnesteckningar öfver B. märkes en af F. A. Wolf (i "Litterarische analecten", 1816) samt biografier af Monk (1830), Mähly (Leipzig 1868) och Jebb (1882, flera gånger omtryckt, i tysk öfvers. 1885). V. S—g.

Benton [be'ntn], Thomas Hart, nordamerikansk statsman, f. 14 mars 1782 nära Hillsborough, Nord-Carolina, flyttade under uppväxtåren till Tennessee, där familjen i vildmarken nära Nashville grundade en liten stad, Bentontown. Han började sin bana som advokat och invaldes 1811 i Tennessees legislatur. I 1812 års krig mot England deltog B. som öfverste för en af honom uppsatt frivillig kår. Efter krigets slut slog han sig ned i S:t Louis och blef snart en af Missouris ledande män. Då denna stat upptagits i unionen, sändes B. som en af dess senatorer till Washington och satt som sådan i 30 år. I senaten var han den förnämste representanten för västerns politiska åskådning, som med Andrew Jacksons val till president 1828 för en tid blef den dominerande i Förenta staternas politiska lif. B. var nära förbunden med Jackson och under många år de jacksonske demokraternas inflytelserike ledare i senaten, där han under 1830- och 1840-talen vid sidan af Calhoun, Clay och Webster framträdde i allra första planet bland unionens statsmän. Han var under valstriden 1832 Jacksons högra hand och stödde kraftigt dennes af lojalitet mot unionen besjälade kamp mot Calhouns separatistiska politik i Syd-Carolina (se Nullifikation). Äfvenledes deltog han i Jacksons oförsvarliga anfall på Förenta staternas bank och var bl. a. upphofsman till utplånandet ur senatens protokoll af där intaget klander öfver Jacksons godtyckliga åtgärder mot banken. När sedan den finansiella krisen utbröt under van Burens presidentskap, stod B. troget vid dennes sida och ifrade för hans slutligen segrande förslag om upprättande af utaf bankerna oberoende ränterier i orterna. B. påyrkade äfven med mycken skärpa en snar öfvergång till metallisk myntfot. Mot det fördärfliga spoils-systemet (se d. o.) vid ämbetstillsättningar, hvilket tog fart från Jacksons tid, hade B. förgäfves uppträdt genom att framlägga ett lagförslag mot godtyckligt afskedande af oförvitliga ämbetsmän, och han bekämpade äfven den till korruption ledande återbetalningen till de särskilda staterna af statskassans öfverskott, hvilket han i stället ville reservera för försvarsändamål. B:s ifver för västerns utveckling framträdde bl. a. i hans omsider genomdrifna plan till jordafsöndring med förköpsrätt för kolonister och utdelning af homesteads mot odlingsskyldighet under vissa år. Som västerns man angrep han 1842 häftigt Ashburtonfördraget med England, särskildt enär Oregonfrågan där lämnats sväfvande. Under de följande åren sökte han få Oregon-området koloniseradt som amerikanskt land utan hänsyn till Englands territoriella kraf, men öfvertalades 1846 af statssekreteraren Buchanan att i senaten bidraga till antagande af kompromissen om 49:e breddgraden som gräns. B. hade tidigt verkat för understödjande af Texas' kolonisering, men motsatte sig i det längsta Polks och Calhouns lynnesynslösa politik, som genom ett fördrag med insurgenterna i Texas sökte beröfva Mexico en god del förut alldeles oomtvistadt område. När emellertid kriget utbrutit (1846), yrkade han på energisk krigföring och blef t. o. m. föreslagen till öfverbefälhafvare. — B:s senare politiska bana karakteriseras förnämligast af hans djärft nationella hållning i slaffrågan, där han, ehuru sydstatsman, demokrat och slafegare, uppträdde emot Calhouns nästan ohöljda separatiststräfvanden och äfven afvisade Clays i längden ohållbara kompromisspolitik. Han var 1850 en af hufvudtalarna mot den senares stora kompromissförslag och miste s. å. sin gamla plats i senaten på grund af missnöje i Missouri med hans hållning i denna fråga. 1852—54 var han som "unionsdemokrat" medlem af kongressens representanthus och bekämpade därunder Kansas-Nebraska-billen. Han betecknade slafveriet som ett förmodligen outrotligt ondt, hvilket emellertid icke finge utsträckas till förut fria områden. Hans sista år upptogos mest af arbete på hans samtidshistoriska bok *Thirty years view* (2 bd 1855—56), en värdefull skildring af Förenta staternas politiska lif 1820—50, samt *Abridgement of the debates of the congress from 1789 to 1856* (16 bd, omfattande tiden till 1850). B. afled i Washington 10 apr. 1858. Hans staty i brons är rest i S:t Louis. — B. var särskildt i yngre år hänsynslös partiman och som talare något tung och omständlig. Till sin begåfning var han jämförelsevis begränsad, men kunskapsrik och energisk samt framför allt utmärkt af en aldrig svikande lojalitet mot unionens enhet och författningens helgd. Jfr Th. Roosevelts utmärkta biografi öfver B. (1887) i serien "American statesmen". V. S—g.

Bentonville [be'ntonvil], by i grefskapet Johnson i nordamerikanska unionsstaten Nord-Carolina. De konfedererade under Johnston besegrade där förbundstrupperna under Sherman 18—25 mars 1865.

Ben-turkös, blåfärgadt fossilt ben eller blåfärgade ossila tänder. Säljes som turkos. Jfr Odontolit.

Bentzel-Sternau, Christian Ernst von, grefve, tysk författare, f. 1767 i Mainz, d. 1849 i Mariahalden vid Zürichsjön, bekläddе flera höga juridiska poster i mainzisk och badensisk tjänst samt var 1812—15 stats- och finansminister hos storhertigen af Frankfurt. 1827 öfvergick han från katolicismen till protestantismen. B. var en originell och skarpsinnig tänkare, som i sina arbeten visar stor världskännedom och humor i Jean Pauls stil. Skr.: *Novellen für das herz* (1795—96), *Camillo Altiera* (1795), *Das goldene kalb* (1802—03), som bildar första delen af en romantetralogi och anses vara hans mästerverk, samt de politiska *Bayernbriefe* (1831—32).

Bentzon [bäsä′], Thérèse, pseudonym för franska författarinnan Marie Thérèse Blanc.

Ben-tång, *med.*, ett instrument, hvaraf kirurgerna begagnar sig för att, vid komplicerade benbrott eller vid operationer, afknipa framstickande, mer eller mindre spetsiga benpartier.

Benue, flod i Afrika. Se Binue.

Benved l. Alster, *Euonymus europæa* L., *bot.*, buske eller litet träd med motsatta grenar och blad, med gröngula blommor i små knippen från bladvecken och vackert rosenröda fyrkantiga frukter. Frukten öppnar sig i kanterna, men de af ett rödgult hylle omgifna fröna falla ej ut, utan kvarsitta. Fröets växtämne är grönt, ett ganska ovanligt förhållande. Benveden förekommer tämligen sällsynt i sydligare Sverige, men planteras ganska allmänt, hvilket den väl förtjänar, då den i synnerhet om hösten genom sina vackra frukter är en verklig prydnad. Äfven brokbladiga former odlas, liksom åtskilliga närstående utländska arter, af hvilka *Euonymus japonica* är en omtyckt dekorativ, ständigt grön kallhusväxt. G. L—m.

Benwell [be′nωel], stad i engelska grefsk. Northumberland, 3 km. från Newcastle, vid Tyne. 18,347 inv. (1901) med det närbelägna Fenham. Stenkolsgrufvor.

Benvenūti, Pietro, italiensk målare, f. 1766 i Arezzo, d. 1844 såsom direktör vid konstakademien i Florens. Historiskt intressant är hans *Sachsarnas ed efter slaget vid Jena*, målad för Napoleon I. Bland hans öfriga oljemålningar må nämnas *Judit, visande Holofernes' huvud för folket* (i Arezzos domkyrka) och *Den helige Chrysologos' död* (i Ravennas domkyrka). Vid 50 års ålder öfvergick B. till freskomåleriet. Hans största och djärfvaste arbete på detta område äro de kolossala freskerna i det mediceiska grafkapellets kupol.

Benväf, *histol.*, den form af bindesubstansväfnad (se d. o.), hvaraf benen i djur- och människokroppen bestå. Benväfven utgöres af en limgifvande bindväf (se d. o.), hvari den homogena grundsubstans, uti hvilken de limgifvande trådarna eller trådbuntarna ligga inbäddade, är så rikligt genomdränkt med amorfa kalksalter (fosforsyrad och kolsyrad kalk), att hela massan däraf är fast, hård och spröd. Ben-

Fig. 1. Benväf från ett tvärskuret, rörformigt ben.

väfven är ofta ordnad i tätt till hvarandra liggande och hoplödda skifvor (lameller), hvilka dels äro parallella med benens yta (fig. 1,1), dels ligga i koncentriska cylindrar kring blodkärl, innehållande (haversianska) kanaler (fig. 1,2). I skifvorna eller i gränsen

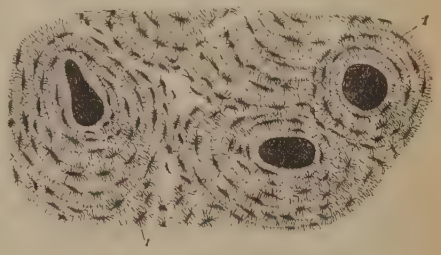

Fig. 2. Detalj från ett mindre parti af fig. 1.

mellan dem och i särskilda små hålor (lakuner) ligga oräkneliga ben-celler (fig. 2,1). Dessa förete en centralklump, från hvilken utgår en mängd grenade spetsar, som möta och sammanhänga med dylika från andra celler; sålunda tränger en saftig, mjuk, organisk massa i fina anastomoserande kanaler genom hela den fasta substansen. — I de delar af djurkroppen, hvarest benväf (ben) regelbundet uppträder hos den fullvuxne, finnes under foster- och barna-åldern till en början icke benväf, utan bindväf eller brosk,

hvilket senare dock både till form och tjänst i viss mån förebildar de kommande benen. Ur denna bindväf eller ur den hinna, som först omgifver brosket och sedan benet (benhinnan, *periosteum*), försiggår småningom benmassans bildning, såväl första gången ben uppstår (se Benbildning) — och då i hvarje ben från bestämda ställen (benkärnor) — som ock sedermera, då skadadt eller förstördt ben botas eller ersättes (ben-nybildning). G. v. D. (E. Hgn.)

Benyo'wszky. Se Benjovski.

Benzēlius, svensk prästsläkt. Ingen annan släkt har en större betydelse för den svenska kyrkans historia än denna, som i sitt slag står ensam så till vida, som icke allenast stamfadern, hvilken var bondeson, utan äfven tre af hans söner blefvo Svea rikes ärkebiskopar. Dessutom blefvo tvenne af stamfaderns sonsöner biskopar. Ätten utöfvade därigenom ett djupt och vidsträckt inflytande i mer än ett århundrade. I karaktärsskillnaden mellan de äldre, store Benzelierna och de yngre igenkänner man dock den i ögonen fallande allmänna olikheten mellan de män, som vuxit upp under den karolinska tiden, och dem, som verkade under den gustavianska — en olikhet, som är icke mindre tydlig i kyrkligt än i de flesta andra hänseenden.

Stamfadern, ärkebiskop Erik B. d. ä., antog namnet Benzelius efter sin födelsegård, Bentsèby i Luleå socken, där hans fader, nämndemannen Henrik Jakobsson (d. 1654), bodde. Han undanbad sig det honom erbjudna adelskapet — ett exempel, som följdes af de tre bland hans sju söner, som blefvo ärkebiskopar. Dessa voro: den äldste, Erik, den mellerste i ordningen, Jakob, och den yngste, Henrik. Hans öfrige söner, af hvilka Olof (f. 1678, d. 1726) blef assessor i Svea hofrätt, Lars (f. 1680, d. 1755) bergsråd och tit. landshöfding, Gustaf (f. 1687, d. 1746) bibliotekarie vid k. biblioteket och censor librorum samt Nils (f. 1686, d. 1737) kapten, adlades 1719 med namnet Benzelsticrna, och under samma namn fingo 1747 Jakob Benzelius' och 1751 Erik Benzelius den yngres barn adlig värdighet. Den sistnämndes son, biskopen Karl Jesper, behöll likväl det ofrälse namnet Benzelius.

1. Erik B. d. ä. (Henrici), ärkebiskop, f. 16 dec. 1632, upptogs som gosse af en frände, som var handelsman i Uppsala, och åtnjöt hos denne enskild undervisning, tills han kunde besöka högskolan. Han blef notarie i filosofiska fakulteten 1658 och filos. magister 1661. Af Magnus Gabriel De la Gardie använd såsom lärare för dennes söner, fick han hösten 1663 till hösten 1665 med understöd af honom företaga en utrikes resa, hvarunder han besökte Köpenhamn, Tysklands förnämsta städer och universitet samt London, Paris, Holland och Belgien. Han gjorde bekantskap med många bland Europas utmärktaste vetenskapsmän och lade grunden till de litterära förbindelser, som hans söner sedan fortsatte och utvidgade. Efter sin återkomst till Uppsala blef han 1665 e. o. professor i historia och moralfilosofi, 1666 i teologi och 1670 ordinarie professor i sistnämnda ämne. I jan. 1687 blef han utsedd till biskop i Strängnäs stift, men återkallades i sept. 1700 (efter Olof Svebilius' död) till Uppsala för att intaga ärkebiskopsstolen, hvilken han med heder innehade till sin död, 17 febr. 1709.

Både såsom lärare i teologi och såsom biskop ådagalade B. stort nit och mycken skicklighet. Hans starka samfundskänsla och typiskt utpräglade karolinska ortodoxi gjorde honom till en synnerligen anlitad kraft i det kyrkliga organisationsarbetet under Karl XI. Verksamt deltog han sålunda i förarbetena till den nya kyrkolagen och psalmboken samt i revisionen af kyrkohandboken. Ombetrodd att leda kronprinsens (sedermera Karl XII:s) teologiska studier, författade han *Breviarium historiæ ecclesiasticæ veteris et novi testamenti* (1695), hvilket likasom hans *Epitome rhetoricæ ecclesiasticæ* (1694) nära ett århundrade begagnades såsom lärobok. Han bevistade riksdagarna 1680, 1689, 1693 och 1697 och stod i spetsen för utgifvandet af Karl XII:s kyrkobibel (1703), hvilken dock genom hans återhållande betänksamhet tvingades tillbaka från omfattande och noggrant förberedda revisionsplaner till blott en ny upplaga af reformationstidens öfversättning. I ett företal till kyrkobibeln redogör B. för arbetets gång och lämnar underrättelser om äldre svenska bibelupplagor. B:s vandel var utmärkt genom gudsfruktan, sträng sederenhet och en outtröttlig arbetslust. Se Henrik Afzelius, "Erik Benzelius d. ä." I—II (1897—1902).

2. Erik B. d. y. (Erici), den föregåendes son, ärkebiskop, f. i Uppsala 27 jan. 1675, var en af de initiativrikaste föregångsmännen inom Sveriges andliga kultur. I sina uppväxtår informerades han under faderns öfverinseende af den bekante Laur. Molin, sedermera domprost, men deltog tidigt i undervisningen vid högskolan och fullkomnade sitt hastigt växande kunskapsmått genom besök vid främmande universitet och hos utländska lärde. Med understöd af ett kungligt stipendium studerade B. 1697—1700 i Tyskland, Frankrike och England och gjorde bekantskap med Leibniz, Thomasius, Malebranche och flere andra af tidens berömde lärde. Han riktade sin forskning i synnerhet på bibliotekens skatter och uppköpte eller afskref gamla klassiska författares handskrifter. Återkommen, blef han 1702 utnämnd till bibliotekarie vid högskolan i Uppsala. Som en nitisk polyhistor egnade han här sitt intresse åt alla åtida vetenskaper. Med hjälp af ett vidtutgrenadt korrespondenssystem och talrika utrikes kunskapare förökade han Uppsalabiblioteket med ett värdefullt förvärf af omkr. 3,300 volymer. Bibliotekets samlingar, till hvilka äfven hörde naturvetenskapliga instrument och universitetets myntsamling, bragtes i planmässig ordning. Med utgångspunkt från sitt rika material höll B. mycket besökta föreläsningar i litteraturhistoria, de första i sitt slag, och riktade sina alumners intressen vida omkring. På språkforskningens och historiegranskningens fält, såsom dialektsamlare och kritisk urkundsutgifvare, betecknar hans verksamhet gryningen af en ny tid. Genom sina mångsidiga intressen utgjorde han ett personligt centrum för Sveriges lärdomsvärld. På hans initiativ stiftades 1710 det lärda sällskapet *Collegium curiosorum* med ett hufvudsakligen mate-

matisk-fysiskt och praktisk-ekonomiskt program och 1719 den s. k. *Vetenskaps-societeten*, ett ”bokvetts-gille”, som i sig skulle omfatta alla vetenskapsgrenar, dock med tyngdpunkten inom naturvetenskaperna. Se vidare Vetenskaps-societeten.

Med 1720-talet börjar ett nytt skede i den mångsidige mannens lefnad. Sedan han 1719 blifvit teol. doktor och fått ett prebende-pastorat, utnämndes han 1723 till professor i teologi, men kallades redan 1726 att intaga biskopsstolen i Göteborg, hvilken han 1731 fick utbyta emot samma plats i Linköping. Sin verksamhet i dessa stift beskrifver han själf i följande vackra ordalag: ”I Linköping hafver jag nu varit öfver tolf år, och hafva synts mig som tolf dagar. I konsistorium i Götcborg hade jag aldrig någon sorg, mer än då vi togo afsked af hvarannan. Konsistorium i Linköping hafver ock varit mig såsom ett paradis. Tre pupiller hafver jag tyckt mig hafva haft att vårda: församlingen i stiftet, gymnasium och skolorna, hospitalerna.”

Mellan de trägna stiftsgöromålen, som aldrig efterssattes, fortfor han med sina litterära sysselsättningar och underhöll en vidsträckt brefväxling med in- och utländska vetenskapsmän, hvarom den 1791 af Lidén utgifna *Brefvexling mellan ärkebiskop Erik B. d. y. och dess broder, censor librorum Gustaf Benzelstierna* bär nogsamt vittne. Bland hans skrifter må nämnas: *Supplementa homiliarum Joannis Chrysostomi* (1708) och *Utkast till svenska folkets historia* (utg. af sonen biskop K. J. Benzelius 1762). Vidare utgaf han ”Joannis Vastovii Gothi vitis aquilonia” (1708), ”Monumenta historica vetera ecclesiæ suiogothicæ” (1709—13), ”Diarium wazstenense” (1721), ”Philo Judæus, græce et latine cum notis Th. Mangey” (London 1742), ”Ulphilæ sacrorum evangeliorum versio gothica ex cod. argenteo cum interpretatione latina et annotationibus” (Oxford 1750) m. m. Han var ock grundläggaren af den första vetenskapliga tidskriften i Sverige, ”Acta literaria Sueciæ” (1720—39). Slutligen må nämnas, att B. efterlämnade många liktal och predikningar. Han var en både för sin tid framstående och ovanligt kritisk författare och blef så en af de förnämste främjarna af den litterära uppblomstring, som utmärker frihetstiden.

För öfrigt egnade B. sin uppmärksamhet åt allt, som kunde lända fäderneslandet till gagn eller ära. Han började skaffa statistiska uppgifter om folkmängden i de stift, hvilkas styresman han var — en början till det verk, som sedan anförtroddes åt Statistiska tabellkommissionen — och uppmanade rikets präster att samla de särskilda landskapsdialekterna. Han var en af de förste, som till Sverige införskrefvo engelska får, han ifrade för näringarnas främjande samt fäste Swedenborgs och genom hans bemedling Karl XII:s uppmärksamhet på biskop Brasks planer för åstadkommandet af en genomfart från Östersjön till Västerhafvet.

Vald till riksdagsman 1723, uppträdde B. sedermera såsom självskrifven sådan och var under flera riksdagar prästeståndets mest betydande ledamot i sekreta utskottet samt vid 1740 och 1742 års riksdagar talman inom sitt stånd. Fosterländsk, fredsvänlig och verksam under många politiska uppdrag, var han länge en af hattpartiets chefer, men lät likväl icke politiken undantränga sina kyrkliga och vetenskapliga intressen. Hans teologiska ståndpunkt var präglad af faderns ortodoxa fasthet, och i den dippelska striden var han en af talmännen för Dippels fördrifvande, men han egde likväl icke det hårda ortodoxa stridslynne, som eljest slog ut i låga mot de nya pietistiska rörelserna. B:s hälsa aftog märkbart under den sista riksdagen han bevistade. I sept. 1742 utnämndes han efter Johannes Steuchius' död till ärkebiskop, men hann aldrig tillträda ämbetet. Han hemkom ifrån riksdagen sjuk till Linköping och afled där 23 sept. 1743. År 1740 hade han blifvit vald till ledamot af den 1739 stiftade Vetenskapsakademien och uppträdde år 1743 såsom dess preses. Åt Linköpings gymnasiebibliotek, den tiden uppställdt i domkyrkans östra kor, hade han under sina sista år egnat nitisk vård, och han valde detta älskade ställe till sin grafplats. Hans dyrbara boksamling lämnades af arfvingarna för billigt pris till gymnasiebiblioteket, till hvilket sedan jämväl hans bref- och handskriftsamlingar, förtecknade i det 1791 af Lidén utgifna ”Repertorium benzelianum”, skänktes af hans son. B. var gift med Anna Swedenborg, dotter af biskop Svedberg, och hade med henne 10 barn, bland hvilka biskopen Karl Jesper B. blef den mest berömde. På 1755—56 års riksdag beslöto ständerna, att Benzelius' byst skulle uppställas å k. biblioteket i Stockholm. Jfr H. Forssell, ”Minne af erkebiskopen E. B. d. y.” (i Sv. akad:s handl. ifrån år 1796”, del 58, 1883).

3. Jakob B., den föregående broder, ärkebiskop, f. i Uppsala 25 febr. 1683, gjorde där sina studier samt blef 1703 filos. magister och 1704 adjunkt i filosofiska fakulteten, men öfverflyttade 1706 till den teologiska. Åren 1707—09 gjorde han utrikes resor, hvarunder han besökte de mest berömda universiteten på kontinenten och ifrån Leipzig uppvaktade konung Karl XII, hvilken då hade sitt högkvarter i Sachsen. I trots af sin lärdom och sitt namn hade B. ingen hastig fortkomst; han sökte förgäfves flere pastorat, tills han 1718 blef kallad till Lund såsom teol. professor. 1731 utnämndes han till biskop i Göteborg och slutligen 1744, efter sin bror Erik, till ärkebiskop.

Äfven Jakob B. var en lärd man, hvilken såsom akademisk lärare och teologisk författare har utöfvat ett stort inflytande på den andliga odlingen i Sverige. Hans läroböcker i teologi, särskildt hans *Epitome repetitionis theologicæ* (tr. i flera uppl. fr. 1734, öfvers. 1737), vunno sådant anseende och bifall, att de af ständerna anbefallde till bruk vid de offentliga läroverken och begagnades ett helt århundrade. B. bevistade nästan alla riksdagar 1719—47. Äfven han var ”hatt”, men skildras såsom hofsam, fridsam, mån om fäderneslandets bästa och lagarnas helgd. Nitälskande, äfven han, för religionens renhet, åtog sig B. 1726 på prästerskapets anmodan att lägga i dagen Dippels villfarelser och väckte 1731 åter fråga om utgifvandet af en ”publica censura” öfver dennes irrläror. 1734 fäste han prästerskapets uppmärksamhet på den frejdade pietisten Tollstadius med hänseende till de oordningar, som denne hade uppväckt eller som kunde blifva följder af hans uppträdande. B. dog i Stockholm under 1746—47 års riksdag, 19 juni 1747. En af hans döttrar, Margareta, blef gift med biskop Johannes Engeström, stamfadern för adliga ätten von Engeström.

4. Henrik B., den föregående broder, ärkebiskop, f. i Strängnäs 7 aug. 1689, studerade i

Uppsala och anträdde 1712 en resa genom Preussen, Polen, Ungern och Moldau till Karl XII i Bender, där han tillfångatogs vid kalabaliken. Lösgifven, sändes han från Demotika till Konstantinopel, där han någon tid tjänstgjorde som legationspredikant. Han fortsatte sedan resan öfver Mindre Asien till Syrien och Palestina samt besökte Egypten och Arabien, hvarefter han öfver Livorno begaf sig till Paris (1716) och därifrån till Tyskland och Holland. Återkommen till Göteborg (i nov. 1718), erhöll han Karl XII:s befallning att besöka honom i Fredrikshald, men möttes i Strömstad af sorgebudet om konungens död. Han utnämndes 1719 till præpositus vid Lunds kommunitet och 1720 till e. o. professor i filosofiska fakulteten. 1728 blef han professor i de orientaliska språken, 1732 i teologi, 1740 biskop i Lund och slutligen (efter brodern Jakob) 1747 ärkebiskop. Han tog del i alla riksdagarna från 1740 till 1756. Vid den första af de riksdagar B. bevistade anmodades han att jämte biskop Herman Schröder besöka konung Fredrik och öfverlämna den af Schröder författade föreställningen med afseende på den olofliga sammanlefnaden med fröken Taube, hvilken föreställning dock konungen vägrade mottaga; vid den sista uppdrogs åt honom och biskop Troilius att till drottning Lovisa Ulrika framföra prästerskapets tankar med hänsyn till den då upptäckta revolutionsplanen. Död i Uppsala 20 maj 1758.

Äfven Henrik B. var en man af omfattande lärdom och såsom sådan erkänd inom och utom fosterlandet. I Tyskland samlades och utgåfvos hans disputationer under titeln *Syntagma dissertationum* (1745), af hvilka de flesta röra bibeln och dess uttolkning.

5. Karl Jesper B., son af ärkebiskopen Erik B. d. y., biskop, f. i Uppsala 16 jan. 1714, uppfostrades en tid hos sin morfader, biskop Svedberg, handleddes därefter i Lund af sin farbroder Henrik B. och blef där 1738 promoverad till filosofie magister, hvarefter han ett par år vistades i England, Frankrike och Holland. 1741 blef han extra ordinarie och 1742 ordinarie hofpredikant. 1743—44 gjorde han en ny utrikes resa och uppehöll sig i synnerhet i Helmstedt, där han disputerade under den berömde Mosheim samt blef promoverad till teol. doktor. I Berlin bevistade han förmälningsakten mellan Adolf Fredrik och Lovisa Ulrika och blef antagen till Lovisa Ulrikas lärare i svenska språket. 1750 kallades han till Lund såsom teologie professor.

B. var stilla, saktmodig och i saknad af de äldre Benzeliernas stora gåfvor. Han skildras såsom mera egnad att verka som lärd professor och vinna tillgifvenhet som husfader och vän än att uppträda såsom styresman för ett stift. Detta blef likväl hans lott, då han 1776 utnämndes till biskop i Strängnäs. Året därefter kallades han med stor pluralitet till biskop i Lund, och churu han själf velat stanna i Lund, måste han efter Gustaf III:s önskan vika för Olof Celsius d. y. Han var riksdagsman 1778 och 1786. Död i Strängnäs 2 jan. 1793. (J. Hdr.)

Benzelstierna, svensk släkt, en förgrening af släkten Benzelius (se d. o.).

1. Lars B., mineralog, f. 1680 i Uppsala, son af ärkebiskop Erik Benzelius d. ä., tjänstgjorde en tid såsom bergmästare och blef 1722 assessor i bergskollegium. 1727 utnämndes han till direktör för Hällefors silfververk och 1744 till bergsråd. 1747 fick han titel af landshöfding. Redan 1740 valdes han till ledamot af Vetenskapsakademien. Han deltog i frihetstidens riksdagar och användes af regeringen i de flesta viktiga ärenden rörande bergshandteringen. Död 1755.

2. Gustaf B., den föregåendes broder, bibliotekstjänsteman, historisk samlare, f. 3 aug. 1687 i Strängnäs, blef 1612 e. o. kanslist i riksarkivet, befordrades 1720 till registrator i kanslikollegiet och företog 1721 en flerårig utrikes resa, hvarunder han särskildt studerade biblioteksväsendet. Vid sin hemkomst (1725) blef han aktuarie i riksarkivet och utnämndes 1732 till kungl. bibliotekarie samt 1737 (efter Upmark-Rosenadler) till censor librorum. B. var en god bokkännare och bidrog väsentligt till kungl. bibliotekets förkofran med värdefulla vetenskapliga verk. Hans censorskap utmärktes af mycken försiktighet i fråga om politiken och en afgjord sträfvan att strängt ansa språkformen. B:s rikhaltiga historiska samlingar införlifvades med brorsonen Mattias B:s och kommo med dem 1864 till kungliga biblioteket, där de nu förvaras i den s. k. engeströmska handskriftsamlingen. Förutom ett rikhaltigt historiskt och biografiskt material (i original och afskrift) till svenska historien förekommer där en mängd af B:s hand gjorda historiska anteckningar och utkast till uppsatser. Viktiga upplysningar till vår lärdomshistoria ges i B:s af Lidén 1791 utgifna brefväxling med brodern Erik Benzelius d. y. samt i *G. Benzelstiernas censorsjournal* (utg. af L. Bygdén och E. Lewenhaupt bland "Skrifter, utgifna af Sv. literatursällskapet", 1884), hvilken, ofta med bifogade omdömen, förtecknar de böcker han censurerat samt äfven innehåller en del andra dagboksanteckningar. V. S—g.

3. Mattias B., statssekreterare, lärd samlare, f. 1713 i Lund, d. 1791 i Stockholm, var son af ärkebiskopen Jakob B. Dennes söner kallade sig Benzel, tills de 1747 efter faderns död upptogos på riddarhuset. B. tjänstgjorde i kansliet och tillika såsom sekreterare i sekreta utskottet 1740—41, 1746—47 samt 1751—52 och gjorde utrikes resor 1742—45. Ehuru han ansågs för en arbetsam och framstående ämbetsman, gick hans befordran trögt, och han blef först 1759 utnämnd till statssekreterare och blef s. å. öfverpostdirektör. 1786 blef han ledamot af Vetenskapsakademien samt hedersledamot af Vitterhets historie och antikvitetsakademien. B. hade, jämte handskrifter, mynt och målningar, samlat ett dyrbart bibliotek, hvilket öfvergick till hans systerson, sedermera excellensen Lars von Engeström, och blef grundstommen till det s. k. engeströmska biblioteket, hvilket 1864 införlifvades med kungl. biblioteket i Stockholm.

4. Lars B., den förstnämndes son och biskop Svedbergs dotterson, biskop, f. 19 april 1719 på Starbo i Norrbärke socken i Dalarna. Efter studier i Uppsala och Lund blef han 1738 promoverad till filos. magister vid det sistnämnda universitetet, där anställd som docent 1741 och som adjunkt i teologi 1743. År 1746 flyttades han till Uppsala som professor i grekiska språket, men öfvertog redan 1747 en teologisk professur. 1759 utnämndes han till biskop i Västerås, där han verkade öfver 40 år. Ifrån 1755 bevistade han de flesta riksdagarna. Ehuru van vid frihetstidens partistyrelse, gjorde han i allmänhet Gustaf III till nöjes och blef därför

ordensbiskop 1785. Död i Västerås 18 febr. 1800. Han skildras såsom en stilla och försiktig man och såsom mycket nitisk i sina ämbetspliktens fullgörande. Det fanns knappast någon församling i hans stift, som han icke flera gånger hade besökt under sina visitationsresor. (J. Hdr.)

5. Lars B., politisk äfventyrare, f. 1759, d. 1808, son af ärkebiskop Erik Benzelius d. y:s son, fabrikören Albrekt Benzelstierna, egnade sig åt sjöexamensyrket och blef 1787 officer vid amiralitetet. Vid ett besök i Köpenhamn 1789 uttänkte han en plan att bränna den där infrusna ryska flottan. Denna plan, som han meddelade Gustaf III och generalen Toll, blef dock upptäckt. Dömd till döden, benådades han med lifstids fängelse på Munkholmen vid Trondhjem, men lösgafs 1796, återkom till fäderneslandet och återinträdde såsom sekundlöjtnant i svenska flottan, men fick afsked redan 1798. B. hade svag karaktär, oredigt hufvud och en betänklig brist på bildning. Jfr uppsats af L. Wahlström i Hist. tidskr. 1899 och art. d'Albedyhll, G. (L. W—m.)

Benzelstierna von Engeström, Lars Stanislaus. Se Engeström.

Benzenberg, Johann Friedrich, tysk fysiker och politiker, f. 1777, d. 1846, känd för sina sinnrika experiment med afseende på jordens rotation, utnämndes 1805 till professor vid lyceum i Düsseldorf och ställdes samtidigt i spetsen för Bajerns uppmätning. 1810 begaf han sig till Schweiz, emedan han icke kunde fördraga att lefva under napoleonskt regemente. När han efter Napoleons fall såg sina frihetsdrömmar gäckas, fattade han ett bittert hat mot preussiska regeringen och angrep den i en mängd skarpa tidningsartiklar äfvensom i arbetena *Ueber die staatsverwaltung des fürsten von Hardenberg* (1821) och *Friedrich Wilhelm III* (s. å.). Han utgaf äfven flere vetenskapliga verk, bl. a. *Versuch, die entfernung, geschwindigkeit und bahn der sternschnuppen zu bestimmen* (1800) och *Ueber die sternschnuppen* (1839). I sistnämnda arbete förfäktade han på ett skarpsinnigt sätt stjärnfallens kosmiska ursprung.

Benzin. Se Benzin.

Benzoe. Se Benzoe.

Benzol. Se Benzol.

Be'nzon, Carl Otto Valdemar, dansk teaterförfattare, f. 17 jan. 1856 i Köpenhamn, undergick 1876 farmaceutisk och 1878 statsvetenskaplig examen. Efter faderns död (1884) öfvertog B. tillsammans med sin broder ett apotek och en stor kemisk fabrik. Han utgaf 1881—86 några täcka proverb, bland dem *Surrogater* (1881; "Surrogat", 1883), *Provisorisk* (1886; "Provisoriskt", s. å.) och *Tilfældigheder* (1886; "Tillfälligheter", 1887), men väckte vida större intresse med sitt social-satiriska skådespel *En skandale* (1884; "En skandal", s. å.), sedermera efterföljdt af *Sportsmænd* (1891), *Anne Bryde* (1894) och *Moderate löjer* (1900). E. Ebg.

Benådning. 1. *Jur.* Se Benådningsrätt. — 2. *Förv.* Pension till civila och militära tjänstemän, hvilka icke uppnått pensionsåldern eller sakna pensionsrätt, men af en eller annan orsak afgå från sin befattning. Se Allmänna indragningsstaten. (Kbg.)

Benådningsrätt, *jur.*, i vidsträckt bemärkelse är rätten att undanrödja alla legalt menliga följder af en i lagen med straff belagd handling. Under benådningsrätten höra alltså såväl abolition, amnesti och restitution som benådningsrätt i inskränkt mening, hvarmed förstås rätten att eftergifva eller mildra ett straff, ådömdt genom ett utslag, som vunnit laga kraft. I alla monarkiska samhällen tillkommer benådningsrätten monarkerna; i republiker utöfvas den gemenligen af den verkställande makten. I den nyare statsrätten betraktas den icke såsom en yttring af regentens godtycke, så att ynnest eller ett vekt hjärtas känslor skulle få vara bestämmande, ej heller såsom en rätt att liksom bakom representationens rygg faktiskt upphäfva en i regentens tanke olämplig straffart, utan såsom en regeringshandling, genom hvilken materiell rättvisa skall skipas i enlighet med lagens anda — Grunden till benådningsrättens behöflighet ligger däruti, att ingen lag kan vara så fullkomlig, att icke dess tillämpning i vissa fall skulle vara en materiell orättvisa, en onödig hårdhet.

I Sverige eger konungen benådningsrätt med den inskränkning, att han ej får i rikets tjänst återinsätta den, som riksrätt frändömt ämbetet. Dock skall högsta domstolens yttrande inhämtas och ärendet afgöras i statsrådet, s. k. justitiekonselj. Den brottslige har rätt att efter eget val emottaga den erbjudna nåden eller undergå det straff, hvartill han blifvit dömd. Detta tolkas så, att den dömde ej behöfver underkasta sig en enligt lagens mening mildare, men efter hans subjektiva känsla kanske tyngre straffart än den, hvartill domstol dömt honom. Däremot, då staten ej bör kunna tvingas att verkställa ett straff, som den finner orättvist, anses den dömde ej kunna vägra att emottaga benådning från allt straff eller minskning af straffkvantiteten inom den af domstol ådömda straffarten. (Jfr H. L. Rydin, "Några anmärkningar om konungens rätt att göra nåd samt dess förhållande till dispensations- och restitutions-rätten", 1861.) C. G. H.*

Beoter, invånarna i Beotien (se d. o.).

Beotien (grek. *Βοιωτία*, lat. *Boeotia*), forntida landskap i mellersta Grekland, sträckande sig mellan Korintiska viken i s. och Eubea-sundet i n. ö. samt begränsadt i s. ö. af Attika och Megaris, i v. af Fokis och i n. af de opuntiske lokrernas land. Större delen af B. bildar en af höga berg omgifven dalslätt, i hvars djupaste del ligger den vidsträckta, men under den sista tiden till stor del torrlagda träsksjön Kopais, som genomflytes af hufvudfloden Kefissos. B. är ett af Greklands bördigaste landskap, men lider af en tung och töcknig luft, hvilken äfven påverkat inbyggarnas skaplynne. Dessa voro i forntiden, särskildt bland atenarna, beryktade såsom råa i sina seder och saknande intresse för andlig odling, och detta omdöme torde icke hafva saknat all grund, om än dess allmängiltighet vederlägges däraf, att t. ex. skalderna Hesiodos och Pindaros, fältherrarna Epameinondas och Pelopidas samt historieskrifvaren Plutarchos voro beoter. Äfven den omständigheten, att den grekiska gudasagan förlagt sånggudinnornas hemvist till det i landets södra del belägna bergot Helikon och åt de på dess sidor upprinnande källorna Aganippe och Hippokrene tillerkänt förmågan att förläna skaldegåfva, synes vittna om att beoterna ingalunda saknat poetiskt sinne. Såsom urinvånare nämnas aoner, pelasger, minyer, kadmeer m. fl. stammar, hvilka redan under förhistorisk tid blifvit

undanträngda eller kufvade af de från Tessalien invandrade beoterna. Landet var fördeladt mellan ett antal sinsemellan självständiga städer, bland hvilka Tebe, Orchomenos, Koroneia, Lebadeia, Haliartos, Thespiai, Tanagra och Plataiai voro de förnämsta. Tillsammans bildade dessa städer det beotiska förbundet. I spetsen för detta stodo af de särskilda staterna valda s. k. boiotarker, hvilkas antal uppgifves olika (7 till 13). Tebe, som var den mäktigaste bland städerna och innehade ungefär en tredjedel af B., sträfvade dock ständigt, och tidtals med framgång, att bringa de öfriga under sin lydnad och att härska öfver B. såsom helstat. Då Tebes härskaranspråk voro tillbakaträngda genom de öfriga städernas motstånd eller genom andra makters ingripande, synes förbundets sammanhållning hafva varit ganska lös. Förbundet fortlefde, om ock med förändrad organisation, under romersk tid. — I nuv. konungariket Grekland bildar B. tillsammans med Attika en nomarki. 6,306 kvkm. 313,069 inv. (1896), 50 på 1 kvkm. A. M. A.

Beötiska förbundet. Se Beotien.

Beötisk dimma, andlig inskränkthet, brist på skarpsinne. I jämförelse med andra greker gällde beoterna under forntiden för ett trögtänkt och enfaldigt folk, hvilket förhållande man satte i samband med den disiga, tunga luften i deras land. Jfr Horatius, "Epistolæ", II, 1, v. 244.

Beowulf, en gammal angelsaxisk dikt, högst märklig i litterärt, språkligt och historiskt afseende. Dikten sönderfaller till innehållet i två hufvuddelar. I den första berättas i korthet följande: Beowulf, sångens hjälte, en frände till geaternas konung Hygelâc, drager med 14 kämpar till danernas konung Hrôþgâr (Saxos Roe), som i 12 år plågats af ett odjur, Grendel. Hrôþgâr tillhör ätten Scyldingas (Sköldungarna). Hans far är Healfdene (Halfdan); äfven hans bror Hâlga (Helge) och dennes son Hrôþulf (Rolf) omtalas. B. dödar Grendel och dennes moder samt återvänder därpå, rikt begåfvad, till geaterkonungens hof. I den andra delen omtalas, huru B., som omsider själf blifvit geaternas konung, efter 50 års regering besegrar en drake, men själf dör af sina sår, hvarefter hans sörjande folk för hans lik på bålet och kastar upp en väldig hög kring detsamma. I inströdda episoder meddelas berättelser ur geaternas historia och särskildt om deras strider med svearna. Hæþcyn, Hrêþels son, anfalles af svearnas konung Ongenþeów (Anganty), Hæþcyn dödas, och geaterna inneslutas i skogen Hrefnesholt. Därifrån befrias de af Hæþcyns yngre bror Hygelâc (Huglek), som blir konung, och i den följande, för svearna olyckliga drabbningen stupar Ongenþeów. En tid därefter stupar Hygelâc själf på ett krigståg till Friesland. Hans son Heardrêd blir faderns efterträdare, men under hans minderårighet föres styrelsen af hans kusin Beowulf. Hos svearna hafva emellertid inre tvister uppstått. Ongenþeows son Ohthere (Ottar) hade två söner, Eánmund och Eádgils (Adils), hvilka gjorde uppror mot sin fader (eller sin farbroder Onela) och flydde till konung Heardrêd. Under den följande striden omkomma Heardrêd och Eánmund. Beowulf blir nu geaternas konung; Eádgils återvänder till svearna, dödar Onela och blir själf konung.

Flere af diktens personligheter återfinnas i Ynglingasagan och hos Saxo, och den hvilar tydligen på ett historiskt underlag. Man kan t. o. m. närmare bestämma tiden för de däri omtalade händelserna. Enligt frankiska källor stupade nämligen konung Hygelâc (Chochilaicus) i Nederländerna omkr. år 515. Dikten, som af många anses ha nordiskt ursprung, författades sannolikt omkr. år 700. Den enda kända handskriften anses härröra från 10:e årh. Den utgafs först af dansken Thorkelin (1815), sedermera af engelsmännen Kemble (1833, 2:a uppl. 1835), Thorpe (1855), Arnold (1876), Wyatt (1894, 2:a uppl. 1898), amerikanerna Harrison och Sharp (1882, 4:e uppl. 1894), dansken N. F. S. Grundtvig (1861) samt tyskarna Grein (1857 och 1867), Heyne (1863, 7:e uppl. 1903 utgafs af A. Socin), Ettmüller (1875), Wülcker (1881 och 1883), Holder (1882—84, 1895, 1899) samt af J. Zupitza i "Early english text society's" publikationer (1882, fotolitografisk uppl.). På modern engelska är dikten öfversatt af Kemble (1837), Wackerbarth (1849), Lumsden (1881, ny uppl. 1883), Garnett (1881, 4:e uppl. 1900), Earle (1892), J. L. Hall (1892, ny uppl. 1900), Morris och Wyatt (1895), J. R. C. Hall (1901; innehåller en utmärkt inledning och så godt som fullständig förteckning öfver Beowulf-litteraturen), Tinker (1902), på danska af Grundtvig (1820, ny uppl. 1865), på tyska af Ettmüller (1840), Grein (1857, ny uppl. 1883), Simrock (1859), Heyne (1863, ny uppl. 1898), Wolzogen (1872), Steineck (1898), till svenska af Wickberg (1889), till holländska af Simons (1896). Andra delen, öfversatt af E. Björkman, finnes i "Världslitteraturen i urval och öfversättning" (1902 ff.).

En god afhandling om denna dikt lämnade dansken F. Rönning i "Beovulfs-kvadet, en literær-historisk undersögelse" (1883). P. Fahlbeck har i "Beovulfskvädet såsom källa för nordisk fornhistoria" (i "Ant. tidskr. för Sverige", VIII, 1884) behandlat dikten. Han kommer därvid bl. a. till det resultat att de i densamma omnämnde geaterna (angls. *geâtas*) ej äro att identifiera med de inom Sverige boende öst- eller västgötarna, utan med jutarna, och att, ehuru kvädet ej innehåller synnerligen mycket om svenskarna, dess uppgifter om de svenske konungarna erhålla ett oskattbart värde "därigenom, att de stödja och gifva en fast kronologisk hållpunkt för de meddelanden rörande vår äldsta historia, som vår enda och egentliga källa för dessa aflägsna tider, Ynglingasagan, innehåller. Ja man kan gärna säga, att vi först nu, sedan vi af Beovulfskvädet hafva funnit nämnda sagas trovärdighet, ega rätt att betrakta henne eller rättare det kväde, hvarom hon är spunnen, såsom historisk källa". Emellertid har Fahlbecks uppfattning, ehuru styrkt med nya skäl af S. Bugge, en af de förnämste Beowulfsforskarna, ej vunnit särdeles stor anslutning. Mot densamma har särskildt G. Sarrazin uppträdt, och det torde numera vara de fleste forskares åsikt, att *geâtas* äro de svenske götarna, och att diktens andra del är lokaliserad i västra Sverige, snarast trakten af nuvarande Göteborg, liksom att kampen med Grendel är förlagd till trakten af nuvarande Roskilde. Vid jämförelse mellan Beowulfdiktens och de bevarade danska och isländska källornas uppgifter, har den förra visat sig representera en ursprungligare tradition än de senare, och Beowulfdiktens betydelse för den nordiska och speciellt svenska historien måste därför skattas synnerligen högt. Bland den öfriga, synnerligen rikhaltiga litteraturen öfver dikten må

nämnas: H. Möller, "Das altenglische volkspos" (1883), Ten Brink, "Beowulf" (1888), Müllenhoff, "Beovulf" (1889), Sarrazin, "Beowulf-studien" (1888), Arnold, "Notes on Beowulf" (1898), Schück, "Illustr. svensk literaturhistoria" (1895), och Boer, "Die Béowulfsage" (i Arkiv för Nord. fil., bd 19). (E. E—l.)

Be'ppo, pseudonym för Sommelius, G. L.

Bepur [bēipō'ə], *geogr.* Se Beypur.

Bera, sagokonungen Alfs maka. Se Yngve.

Berābra (plur. af Berberi), nubisk folkstam, boende i Nildalen, från Assuan till Sebua, och utgörande omkr. 130,000 personer, hvilka tala ett med det arabiska på långt håll besläktadt språk, äro starkt byggda, mycket händiga, arbetsamma och redliga. I den nyaste tiden hafva berabraerna framträngt ända till Edfu i öfre Egypten.

Béranger [berāʃē], Pierre Jean de, fransk skald, f. 19 aug. 1780 i Paris, d. 16 juli 1857 därstädes. Familjen var ej adlig, men B:s far hade af fåfänga antagit den aristokratiska partikeln "de", och B. själf fann det praktiskt att bibehålla den, emedan han därigenom lättare undvek att förblandas med samtida författare, som buro samma namn. Redan före B:s födelse hade hans mor återvändt till sitt föräldrahem, och det var hos sin morfar, en fattig skrädare, som han tillbragte sina tidigaste barndomsår. Vid 9 års ålder skickades den lille, ganska vanvårdade gossen till en faster, som höll värdshus i Péronne i Picardie. Hon gjorde sitt bästa för att gifva honom en vårdad uppfostran, men som äfven hon var fattig, måste hon tidigt låta B. själf bidraga till sitt uppehälle. Han sattes därför i lära i stadens tryckeri, där han förblef till fyllda 15 år, då hans far hämtade honom tillbaka till Paris för att i honom få ett billigt och pålitligt biträde i sina små, men ständigt föga framgångsrika affärsföretag. Redan som gosse hade B. börjat öfva diktkonst, hvari han rätt snart vann så stor färdighet, att han inom sin omgifning väckte ett visst uppseende, och han fick därigenom mod att 1809 med en samling dikter uppvakta kejsarens broder, Lucien Bonaparte. Denne fattade intresse för den unge mannen, och genom hans bemedling erhöll B. en underordnad plats i undervisningsbyrån, som han bibehöll till 1821, då han frivilligt lämnade den, emedan han insåg, att han eljest skulle blifva afskedad med anledning af den samling visor, som han samtidigt publicerade; han hade nämligen fått en varning redan 1815, då han utgaf sin första samling. Emellertid blef han nu dömd till tre månaders fängelse. Den tredje samlingen, 1825, ådrog honom inga obehag, men så mycket mera den fjärde, 1828, för hvilken han dömdes till nio månaders fängelse och 10,000 frcs i böter. Så kom julirevolutionen, och med den blef B. en äfven af regeringskretsarna omhuldad personlighet. Hans redan förut stora popularitet inom den lägre bourgeoisien omfattade numera äfven de högre kretsarna, men han begagnade sig ej häraf för att vinna stora ekonomiska fördelar; från ungdomen van vid torftighet, trifdes han bäst med ett enkelt och anspråkslöst lefnadssätt, hvartill inkomsten af hans dikter lämnade full tillgång. Ehuru en småborgare till sina lefnadsvanor, umgicks han dock ganska förtroligt med samtidens mest bemärkta politiska och litterära personligheter. På sena ålderdomen blef han hemsökt af sjukdom och äfven af fattigdom, som han dock bar med tillräckligt jämnmod för att afböja andras hjälpsamhet. Underrättelsen om hans död väckte allmänt deltagande; han jordades på statens bekostnad och följdes till grafven af en ofantlig folkmassa.

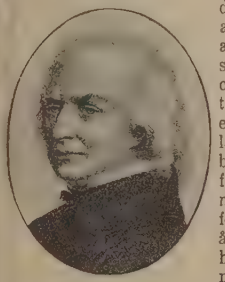

Född i Paris, tillbragte B., på några få barndomsår när, hela sin lefnad i denna stad, som i högre grad än andra hufvudstäder utgör brännpunkten för nationens politiska, sociala och litterära lifsyttringar. Bastiljens intagande (14 juli 1789) var hans första starka barndomsintryck, och han hade sedan tillfälle att på nära håll iakttaga alla de viktiga tilldragelser, för hvilka Paris blef medelpunkten under revolutionsperioden, kejsardömet, restaurationen, juli-monarkien, februari-revolutionen och de första åren af Napoleon III:s regering. Kvick och vaken, uppfattade han snabbt och säkert den hos den lägre medelklassen förhärskande uppfattningen af dessa tilldragelser och lät sin diktkonst bli ett språkrör för densamma. Härför lämpade sig äfven synnerligen väl hans skaldebegåfning, som ej var tillräckligt djup och känslofull för att skänka honom framgång inom de högstämda diktarterna, men som å andra sidan innebar en ovanligt lycklig förmåga att i den för ämnet bäst passande formen vackert och behagligt uttrycka en stämning, som mindre hade sin källa i ett djupt, individuellt känslolif än i en generell förnimmelse af hvad hans omgifning tänkte och kände. Denna till sin moral frivola omgifning lutade åt sentimentalitet i sin poetiska smak och åt fronderi i sin politiska. Med stor formskicklighet behandlade B. sina ämnen, och alltefter deras natur lät han frivoliteten, det sentimentala eller fronderiet ange grundtonen, och stundom sammansmälte han med stor skicklighet alla dessa element. Det faller nästan af sig själf, att en diktare med sådan läggning skulle ledas in på visans genre, och detta i all synnerhet i ett land, där vid denna tid visan stod högt i gunsten. Sedan B., som ingalunda saknade lugn självkritik, tidigt kommit till insikt därom att hans poetiska begåfning ej räckte till för den högre lyriken, beslöt han också att uteslutande egna sig åt visdiktningen. B:s föregångare inom denna diktart hade uteslutande odlat den för sång i dryckeslag afsedda visan, och från formens och melodiens synpunkt vållade honom denna inga svårigheter; men hans känslokraft räckte ej ens till den uppsluppna värme, som fordras för att göra en dryckesvisa fullt anslående. Han drefs därför snart att för den diktform, som han kände sig kunna fullt behärska, välja andra ämnen än dem, åt hvilka hans föregångare skänkt företrädet. Häraf kommer det sig att man i hans diktning kan spåra flera utvecklingsskeden, alltefter det ämnesval, som varit predominerande. Till en början följde han den af hans föregångare angifna riktningen och skref frivola dryckesvisor, generellt taget; härpå kan *Roger Bontemps* anföras som exempel. Därefter kommer den sentimentala genren, inom hvilken *Les hirondelles* är en af de

vackraste. Den mest omfattande och B:s originalitet bäst karakteriserande genren är den mer eller mindre fronderande, stundom äfven rent patriotiska, politiska visan. Inom denna hade B. inga föregångare, men den motsvarade bäst hans eget kynne, och bland hans många visor i denna tonart finnas flera fullkomliga mästerverk, som af samtiden mottogos med förtjusning och ännu läsas med beundran; såsom exempel må anföras den mot Napoleon I:s omättliga, krigiska ärelystnad riktade *Le roi d'Yvetot*, *La sainte-alliance des peuples* samt *Les souvenirs du peuple*, hvari han på ett så lättfattligt anslående sätt förhärligade minnet af den store Napoleon, att han därigenom inom de breda lagren framkallade en kraftig, sympatisk stämning, som politiskt utmynnade i bonapartism. Under restaurationen var hans fronderi ofta rent satiriskt, hvilket framgår af sådana dikter som *Le ventru* och *Les clefs du paradis*. I *Les contrebandiers* och *Le vieux vagabond* samt andra dikter i samma tonart, alla skrifna under det sista skedet af hans diktning, ger han slutligen uttryck åt en af socialism influerad syn på vår samhällsordning. — Som diktare har B. endast efterlämnat sina i sex olika samlingar successivt utkomna visor, hvartill komma *Ma biographie* (1857) samt hans i fyra volymer 1860 utgifna korrespondens. I denna senare framträder B. icke alltid i en fullt fördelaktig dager, ty den visar, att det småborgerliga elementet bildade en väl stark insats i hans karaktär. Detta jämte nya smakriktningar ha inom vissa litterära kretsar framkallat en af många som alltför stark ansedd reaktion mot den till en början öfverdrifna beundran för B. och hans visor. Hans, liksom så många andra diktares, renommé tyckes komma att i en våglinje gå sin väg fram genom tiden. Af hans dikter anses den af hans förläggare och vän Perrotin redigerade upplagan, *Oeuvres complètes* (2 bd, 1857—58), vara den bästa och fullständigaste. — I Sverige har B. länge åtnjutit stort anseende såsom en god representant för det nationellt egendomliga i det franska folklynnet. Bernhard von Beskow var hans personlige vän och liflige beundrare. Urval af B:s dikter äro öfversatta på svenska af Gustaf Hierta (1833), Uno Enegren (1865) och Karl Snoilsky. — Bland arbeten och uppsatser om B. må anföras: Sainte-Beuve, flera artiklar i "Portraits contemporains", "Causeries du lundi" och "Nouveaux lundis", samt P. Boiteau, "Vie de Béranger" (1861), A. Arnould, "Béranger, ses amis et ses ennemis" (1864), och Brivois, "Bibliographie de l'oeuvre de Béranger" (1876). P. A. G.

Berar [bērä'ə], provins i kejsardömet Indien, mellan Centralprovinserna, Bombay och Haidarabad. Arealen 45,867 kvkm. 2,754,016 inv. (1901), 60 på 1 kvkm. Omkr. 300,000 muhammedaner, resten mest hinduer. Provinsen genomskäres i n. af Gawilgarkedjan, i s. af Ajantabergen; mellan båda ligger en vidsträckt, af Purna och dess många bifloder vattnad slätt. Bergen bestå af basalt och andra eruptiv samt äro täckta med värdefull skog, slätten utgöres af en mycket fruktbar svart jord. Jordbruk är hufvudnäring; ett af dess viktigaste alster är bomull, den bästa i Indien. Klimatet är hett (medelårstemperatur 27°); regnmängd 660 mm. Ett sanatorium finnes i Tsjikalda (1,255 m. ö. h.). Provinsen, som är indelad i 6 distrikt (Akola, Buldana, Basim, Amraoti, Ellichpur, Wun), lyder direkt under generalguvernören. I spetsen för förvaltningen står en kommissarie under den brittiske residenten i Haidarabad. B. tillhörde sedan 1804 Nizams rike l. Haidarabad, men öfverlämnades 1853 till engelsmännen såsom betalning för skuld och kallas därför äfven *Haidarabad assigned districts*. Nettoinkomsterna (efter afdrag af alla utgifter) öfverlämnas till regeringen i Haidarabad. 1897—98 inträffade emellertid på grund af hungersnöden i Indien, att B:s budget uppvisade ett deficit för första gång på mer än tjugo år. Hufvudstad är Amráoti (se d. o.).

Berät l. Barāt, i sultanens namn utfärdadt dokument, som innebär vissa privilegier, rättigheter eller friheter för innehafvaren.

Berät (Arnaut-Beligrad), befäst stad i turkiska vilajetet Janina (södra Albanien), vid foten af berget Tumor (2,413 m.). Omkr. 12,000 inv., af hvilka tredjedelen är greker. Säte för en pasja och en grekisk ärkebiskop.

Bérat [bera'], Frédéric, fransk visdiktare, f. 1801, d. 1855, vän till Béranger, skref ord och musik till intagande visor, som voro mycket omtyckta på sin tid (bl. a. *Ma Normandie*, *Le marchand de chansons*, *Le berger normand* och *La Lisette de Béranger*).

Béraud [beråd], Jean, fransk målare, f. 1849, uppträdde på 1870-talet med parisiska interiörer af slående lokaltrohet och med förträffliga typer, bilder från kaféer, teatersalonger, hallarna, ballokaler, folkmöten (*I Salle Graffart*, 1884) och från polisens lokaler (*Salle des filles au dépôt*, 1886). Han målade äfven porträtt, uppträdde sedan med ett par effektmålningar, *Kristus och Magdalena bland fariséerna* (sceneriet en modern paris-salong, Magdalena en känd skådespelerska, fariséerna moderna börsmän) och *Korsets uppresande* (på Montmartre, i förgrunden en blusklädd arbetare, som knyter näfven ner emot Paris). G—g N.

Beraun (tjech. *Berounka*). 1. Biflod fr. v. till Moldau, i Böhmen, upprinner på Böhmerwald och faller ut vid Königsaal. Längd 225 km. — 2. Stad i Böhmen, vid Litawas utflöde i floden B. och järnvägen Prag—Pilsen. 9,693 inv. (1900).

Berber (arab. *el Mekerif*), stad i Nubien, på högra Nilstranden under 17° 59′ n. br. Omkr. 10,000 inv. Det är en viktig handelsplats, öfver hvilken de från det inre Afrika kommande karavanerna taga vägen till det 420 km. aflägsna Sauakin vid Röda hafvet.

Berber, det allmänna europeiska namnet på den sedan 7:e årh. af araberna öfversvämmade och under islam hemfallna hamitiska urbefolkningen i norra Afrika, hvilken är utbredd från västra kanten af Nil-länderna öfver Sahara och dess oaser till Atlantiska hafvet i v., från Medelhafvet i n. till Sudans negerstater i s., och som trots alla inom det stora området uppträdande olikheter med afseende på språk, kroppsbyggnad, hudfärg och ansiktsbildning dock är tämligen likformig. Typiska för dem äro ovalt ansikte med afplattning i trakten af kindkotorna, kort, trubbig, platt näsa, små ögon, rund haka. De förr ofta omtalade blonde berberna äro enligt Rohlfs endast några få individer, hvilkas typ mähända härstammar från vandalerna. Till berberna böra otvifvelaktigt räknas, jämte de nu utdöde guancherna (urbefolkningen på Kanarieöarna), forntidens libyer, maurer l. mauretaner, numider, ge-

tuler, fazanier, nasomoner m. fl. Redan forntidens geografer kände den rätta inhemska benämningen på alla dessa folk, amaziker l. maziker, ett namn (amasigh, i plur. i-mosjar), som många hithörande folk ännu gifva sig. I Marokko kalla sig de rene berberna masig (amasig) eller sjelluh, sitt språk *te-mäšig-t* eller *sjellah*. Till dem höra närmast sanhandsja i västra Sahara, de portugisiske upptäckarnas azanagues. Större delen af mellersta Sahara innehafves af tuärik, hvilka själfva kalla sig i-mosjar (se d. o.). I Algeriet höra till de rene berberna fransmännens kabyler (af arab. *qābīle*, stam). I Tunisien kalla sig berberna suawua (åtminstone de från Algeriet vid den franska eröfringen öfver gränsen komne, fransmännens zuaver), medan araberna kalla därvarande bergsstammar med berbiskt språk *djebelija* (bergsbor). Berber äro vidare invånarna kring Ghardaja i algeriska Sahara (Beni-Mzab), kring Ghadames, i Sokna vid Fessans gräns, i Siwah samt i de Egypten närmare belägna oaserna i Libyska öknen, i hvilken berbertypen icke försvunnit trots den mycket tidiga egyptiska eröfringen och senare uppblandningar med främmande blod. Alla dessa libyska folk bära i hieroglyfinskrifter namnet *tehennu* (ljusa) och kännetecknas på de egyptiska monumenten genom tatueringar i form af ett kors, hvilka ännu lära vara brukliga bland kabylkvinnorna. Till berberna torde ock, efter Nachtigals undersökningar, få räknas tibbu (se d. o.) i östra delen af Sahara. Samtliga berberfolk och berberspråk bilda den libyska gruppen af den hamitiska folk- och språkstammen (se Hamiter och Hamitiska språk). Språket skrifves med arabiska bokstäfver; endast i-mosjar hafva utbildat ett eget, efter rent geometriska principer konstrueradt alfabet, det s. k. *tifinar*. Se tolanschen Afrikanska folktyper.

Berbera, hufvudort med god hamn på brittiska Somalikusten, 10° 26′ n. br., vid Aden-bukten. Det besattes 1875 af Egypten och 1884 af England. Det har en liten garnison af indiska trupper och en folkmängd af omkr. 2,000 pers., som tidtals, vid caravanernas ankomst, mer än fördubblas. Tre stora caravanvägar förbinda B. med det inre. Vid de årliga stora mässorna ditströmma öfver 30,000 personer. Exportvaror äro strutsfjädrar, hudar, gummi, elfenben, myrra m. m., medan införseln utgöres af kladdar, ris, durra, bomullstyger, mjöl och socker. — B. hette i äldsta tider Mallaoh.

Berberidáceæ, *bot.*, växtfamilj, mycket närslägtad med *Ranunculaceæ*, men skild från denna framför allt genom ståndarna, som öppna sig med 2 klaffar. De 135 arterna äro i allmänhet buskar och förekomma i synnerhet i den norra tempererade zonens bergstrakter, i synnerhet på båda sidorna af Stilla oceanen. Anmärkningsvärda släkten äro *Berberis*, *Epimedium*, *Leontice* och *Podophyllum* (se dessa ord). G. L—m.

Berberiet var fordom namnet på de väster om Egypten, n. om Sahara belägna staterna Tripolis, Tunisien, Algeriet och Marokko. Namnet kommer af hufvudbefolkningen, berberna. Dessa stater kallades ock Barbareskstaterna, under medeltiden äfven Barbariet. Se vidare Mercier, ”Histoire de l’Afrique septentrionale” (3 bd, 1888—90), samt afhandlingar af Winckler och Schurtz i 3:e och 4:e banden af Helmolts ”Weltgeschichte” (1900 och 1901).

Berberin, *kem.*, en med morfin besläktad alkaloid (en opiumbas) af sammansättningen $C_{20}H_{17}NO_4$, hvilken förekommer i berberisbuskens rot samt i flera andra växter, t. ex. *Hydrastis canadensis*, en nordamerikansk ranunculacé. Det bildar gula, bittert smakande, små kristallnålar. P. T. C.*

Be′rberis L., *bot. farm.*, växtsläkte, bildande typen för fam. *Berberidaceæ*. Af släktet B. äro öfver 100 arter kända. Allmännast utbredd i de flesta Europas länder, liksom äfven i Skandinavien, är den vanliga berberisbusken l. surtorn, *B. vulgaris* L., som i synnerhet i vissa trakter träffas ymnigt å backar och bergsluttningar. Bladen på långgrenarna äro förvandlade till tornar, som på yngre kvistars öfre delar äro enkla, men på äldre grenar och stammar ega 2—7 uddar. Dessa bladtornar äro ständigt kvarsittande och blifva å äldre stammar nedtryckta intill stammen. De omvändt äggrunda, fint taggsågade blad, som bilda buskens tämligen stela löfverk, utvecklas från de knoppar, hvilka utväxa till kortgrenar från de nämnda tornarnas vinklar. De gula blommorna sitta i lutande klase. Ståndarna visa en egendomlig retbarhet, i det att de hastigt böja sig intill pistillen, då deras insida beröres. De mogna, högröda bären hafva en starkt sur smak af äppelsyra. De voro förr officinella, *Baccæ Berberidis*, och af deras saft beredde man en sirap, *Syrupus Berberidis*, som sattes till mixturer för att förbättra smaken. Bären kunna användas till syltning, i hvilket fall fröna likväl böra borttagas. Under senhösten antager buskens bladverk samma högröda färg som bären och bildar då en bjärt lysande skiftning i landskapets färgteckning. Särskildt i rotbarken innehåller berberisbusken alkaloiden *berberin* (se d. o.). Utom former af *B. vulgaris* med gulkantade eller mörkröda blad (blodberberis) odlas flera amerikanska och asiatiska arter i trädgårdarna; mest bekant af dessa är den till undersläktet *Mahonia* hörande *B. aquifolium* med öfvervintrande, elegant bladverk och blåa bär. Barken och roten af de flesta arterna användas till garfning och gulfärgning (jfr Berberin). Af veden af *B. Lycium* Royle och närstående arter i Himalaya beredes ett extrakt, rusot, som har medicinsk användning. G. L—m.

De i Europas tertiär-aflagringar förekommande fossila bladen af detta släkte tillhöra undersläktet *Mahonia*. A. G. N.

Berbice [bə̈bi′s], distrikt i brittiska kolonien Guyana i Syd-Amerika, omfattande östra delen af nämnda koloni. 4,000 kvkm., med 15,176 inv. (1891). Landet var sedan 1626 holländskt, men afträddes 1815 till England. Hufvudort är New Amsterdam, som ligger vid mynningen af floden Berbice.

Berbiska apan, *zool.* Se Inuus ecaudatus.

Berceau [-så], fr., eg. vagga; löfhvalf, löfsal; *konstt.*, granuleringsstål.

Berceuse [-sös], fr., vaggsång, vaggvisa.

Berch [bärk]. 1. Karl Reinhold B., numismatiker, f. 1706 i Stockholm, student i Uppsala 1723, ingick 1732, efter en utrikes vetenskaplig resa, i antikvitets-arkivet, utnämndes 1739 till kommissionssekreterare vid den svenska beskickningen i Paris, blef 1749 ledamot af Vetenskapsakademien och 1750 sekreterare i antikvitetsarkivet. Han blef 1755 kansliråd och upphöjdes 1762 i adligt stånd, men tog aldrig inträde på riddarhuset. Död i Stockholm 1777. B. var en framstående myntkännare och ökade ansenligt arkivets svenska och romerska myntskatter, hvarjämte han upprättade en förteckning öfver dess handlingar samt riktade det med egna beskrifningar och allehanda nyttiga arbeten. Äfven på häfdaforskningens område intog han ett aktadt rum och utmärkte sig särskildt genom en sträng kritik. Utom en stor mängd afhandlingar i kulturhistoria och myntväsende efterlämnade han *Namnkunnige svenske herrars och fruers skådepenningar, med bifogade lefvernesbeskrifningar*. (3 flockar, 1777—81) samt ”korta utkast” till lefnadsteckningar öfver svenska regenter och deras gemåler, från och med Gustaf II Adolf till och med Fredrik I (1788). (Hs Hd.)

2. Anders B., den föregående broder, nationalekonomisk författare och förste innehafvare af den nationalekonomiska lärostolen vid Uppsala universitet, f. 1711 på Larsbo bruk i Dalarna. Efter studier särskildt i matematik — som ej fullföljdes till magistergraden, ehuru B. 1731 utgaf och försvarade en afhandling — tjänstgjorde han som auskultant i kommerskollegium och dessutom som sekreterare i deputationer (utskott) vid två riksdagar, tills han 1741 af sekreta handels- och manufakturdeputationen utsågs att bekläda ”jurisprudentiæ, oeconomiæ et commerciorum” professuren, som detta år kom till stånd — den andra i sitt slag i Europa. Ständernas anmärkningar jämte misstro mot professuren från andra håll påskyndade utgifningen af skrifterna *Sätt att igenom politisk arithmetica utröna länders och rikens hushållning* (1746, anonym) och *Inledning til almänna hushålningen, innefattande grunden til politie, oeconomie och cameral wetenskaperne, til deras tiänst som biwista de almänne föreläsningar inrättad* (1747, tysk öfv. 1763). Det senare arbetet är B:s förnämsta; det ”gör med skäl anspråk på att vara det första inom vår litteratur, som söker att för statshushållningen framställa en vetenskaplig teori, grundad på allmängiltiga sanningar och utgör sålunda en verklig lärobok i statshushållningens elementer” (Arnberg). Ständerna tillsågo att deras professor undervisade i öfverensstämmelse med det antagna ekonomiska systemet, och B:s systematiska bok kan därför anses som uttryck för den officiella frihetstidsmerkantilismen. Helt naturligt blir då ordningen (”politien”) för honom hushållningens viktigaste del; befolkningens fördelning på de olika yrkena och dessas reglerande blir en hufvuduppgift för de maktegande, liksom utestängningen af utländska produkter genom tullar och importförbud. Utrikeshandeln visar enligt B. landets total-vinst eller -förlust, men B. är lika långt som alla de andre framstående merkantilisterna från att se landets rikedom i penningar; tvärtom anser han med rätta en alltför stor penningcirkulation skadlig, framför allt för exporthandeln. Sitt vakna intresse för näringslifvets uppmuntran visade han genom upprättande af ett slags handels- och industrimuseum, ”Theatrum oeconomico-mechanicum” i Uppsala, som nu är införlifvadt med Nordiska museet och har intresse för vår odlingshistoria. 1770 lämnade B. sin professur för att bli universitetets räntmästare och dog 1774. Litt.: Arnberg, ”Anteckningar om Frihetstidens politiska ekonomi” (1868). E. Hkr.

Berchem, Claes (Nicolaes) Pietersz., holländsk landskaps- och djurmålare samt etsare, f. 1620 i Haarlem, d. 1683 i Amsterdam. Han var lärjunge af sin far, stillebensmålaren Pieter Claesz. och J. van Goijen, af hvilka han dock tog ringa intryck, men äfven af sin svärfar, J. Wils, som var elev af J. Both och som starkare inverkade på honom och utan tvifvel var den, som kom honom att välja den sydländska naturen till föremål för sina landskapsskildringar — att B. någonsin själf skådade Italien är ovisst, men troligt. Andra, som påverkade honom, voro Elzheimers lärjunge Cl. Moeijaert samt P. de Grebber och slutligen J. B. Weenix, hvars arbeten utgjorde förebilden för B:s hamnstycken. B. inskrefs 1642 i Haarlems målargille, men var sedan verksam i Amsterdam. Förutom många egna taflor målade han ofta staffage i J. van Ruisdaels och A. van Everdingens taflor. Han hade dessutom en mängd lärjungar, såsom K. du Jardin, H. Mommers, J. van der Meer d. y. i Haarlem, M. Carré, Justus van Huijsum, W. Romeijn, D. van Berghen och Jacob van Huchtenburgh. Med förkärlek målade B. vackert komponerade, idylliska, romantiskt uppfattade italienska landskap med glödande sol, klar, genomskinlig luft, af grönskande växter bevuxna ruiner och utomordentligt väl utförda staffage af herdar, bondfolk, kor, får och getter, som i hans taflor äro tillmätta så stort utrymme, att dessa lika väl kunna kallas djur- som landskapsmålningar. Att märka är emellertid, att B:s landskap ingalunda utgjorde några efterbildningar af de italienske konstnärernas verk, utan återge den sydländska naturen, sedd med germanska ögon. Men B. målade äfven sydländska hamnmotiv, jaktstycken, till och med nordiska vinterlandskap, ja, i sin ungdom dessutom bibliska och mytologiska saker. Han var med andra ord mycket mångsidig och särdeles produktiv. Också förekomma ännu i dag hans målningar mycket talrikt. Rikast är han företrädd i Dresdens och Petersburgs museer, men han är representerad äfven i de flesta andra offentliga samlingar och i många privata. Nationalmuseum har af hans hand fyra *Italienska landskap* och ett sydländskt *Hamnstycke*, alla signerade; i den forna gripen-

edtska samlingen i Stockholm fanns ett annat *Italienskt landskap med figurer* (dat. 1672). Högt skattade äro alltjämt hans 56 etsningar och hans lister eller sepia utförda teckningar. O. G—g.

Berchet [bä'rket], Giovanni, italiensk skald, 1783 i Milano, d. 1851 i Turin, egnade sig tidigt åt vitterheten och tillhörde den nyromantiska skola, som i början af 1800-talet förnyade den italienska poesien. Jämte Silvio Pellico, Sismondi m. fl. medarbetade han i tidningen "Il conciliatore", men blef misstänkt af österrikiska regeringen för politiska sympligar och flydde 1821 från Italien. 1848, vid revolutionen, återvände han till sin fädernestad, men måste ånyo fly, då österrikarna segrade. Därefter vistade han i Turin och var medlem af andra kammaren i Piemonte. Hans dikter, fosterländska och entusiastiska, i utpräglad romantisk stil, voro mycket folkkära. Fullständig upplaga af hans arbeten utgafs af Cusani (1863), biografier öfver honom af Pasanisi (1888) och Mazzoni (1898).

Berchta (fhty. *Berahta*, "den lysande"), kvinnligt gudaväsen i forngermansk mytologi. Nyare forskare ha betviflat B:s dyrkan. Förr ansågs hennes dyrkan ha stått i samband med det s. k. Berchtenlaufen (Berchtenjagen, Berchtenehen), ett slags karnevalsfest, som mellan juldagen och trettondagen firas på åtskilliga orter i södra Tyskland. Denna fest anses numera stå i samband med Epifanias-högtidligheten.

Berchtenlaufen (ty.), "Berchta-springande". Se Berchta.

Berchtesgaden. 1. Landskap i Salzburgalperna, för nu till Bajern, regeringsområdet Ober-Bayern. Areal 400 kvkm. 10,046 inv. (1900). Landet är fylldt af höga berg, hvilkas högsta spetsar äro Schönfeldspitz (2,651 m.), Selbhorn (2,655 m.) och Watzmann (2,714 m.). Det eger tre hufvuddalar: Seethal med Obersee och Königssee, Wimbachthal och Hinterseethal, hvilka alla förena sig till en större dal, som mynnar ut i Salzachdalen. Befolkningen lefver af boskapsskötsel, af arbete i saltgrufvorna och af skogsskötsel. Det vackra landet är ett omtyckt mål för turister. — 2. Luftkurort i nämnda landskap, 551 m. ö. h. 2,634 inv. (1900). Har tre katolska och en protestantisk kyrka samt en vacker park. Synnerligen viktigt är saltberget i B. Själfva saltberget (Tuval) ligger ö. om B. — B. var före 1803 säte för en riksomedelbar "prost", som var herre öfver landskapet B. och hörde till Tysklands riksfurstar. Prostarnas gamla residens är nu kungligt slott. J. F. N.

Berchtoldstag, tysk folkfest. Se Bechteltag.

Berck, stad. Se Berck-sur-mer.

Berck-Heyde. 1. Job Adriansz. B., holländsk arkitekturmålare, f. 1630 i Haarlem, d. 1693 där, utgick ur Frans Hals' skola och studerade äfven under J. de Wet, men målade förnämligast arkitektur, bäst interiörer med den finaste klärobskyr och förträffliga figurer. Så *Amsterdams börs* (flerstädes i Holland) och flere kyrkointeriörer, såsom *Groote Kerk Haarlem* (1676, i Dresdens galleri), så äfven åtskilliga taflor, i hvilka figurerna äro nästan hufvudsak, såsom *Kristus välsignar barnen* (1662) och *Frans Hals' ateljé* (i Haarlems museum). Mera enstaka står ett *Vinterlandskap* (i Berlins museum).

2. Gerrit B., den föregåendes broder, holländsk målare, f. i Haarlem 1638, d. 1698 därstädes, var lärjunge af Frans Hals och af sin äldre broder Job samt intogs 1660 i Haarlems S:t Lukasgille. Han uppehöll sig en tid jämte sin bror i Heidelberg, och från denna tid härstamma troligen hans om Wouwerman påminnande ryttar- och hästtaflor, som finnas i Dresden, Petersburg och Wien, likasom äfven gatuvyer från Bonn och Köln (i Schwerin, Rotterdam och Florens' Uffizi) förskrifva sig från denna resa. Mestadels har han för öfrigt framställt stadsvyer, torg och offentliga byggnader, skildrade med godt perspektiv, pittoresk verkan och förträfflig luft. Oftast har han målat *Damm i Amsterdam med rådhuset* (4 gånger i riksmuseum där, men dessutom i Dresden, Antwerpen, Schwerin, Karlsruhe m. fl. st.). Utsikter af Haarlem finnas äfven på flera ställen. I Nationalmuseum ses af honom en *Holländsk hamn*. En *By med en kyrka* tillhör fru Olof Wijk, Göteborg. C. R. N. (O. G—g.)

Berck-sur-mer [-syr mär], stad i franska depart. Pas-de-Calais, 2 km. från Kanalen, i skydd af dynerna. 7,799 inv. (1900). Sill- och makrillfiske, segelduksfabrikation, skeppsvarf, hafsbad och två hospital för skrofulösa barn.

Bercy [-sī], förr en förstad till Paris, sedan 1860 en stadsdel i sydöstra Paris på högra Seinestranden, i 12:e arrondissemanget, har stora nederlag af viner, brännvin, oljor och trävaror. Lyonbanans station och verkstäder ligga i B.

Berdan-gevär [bēdä'n-], ett af amerikanske generalen Berdan (d. 1893) konstrueradt handeldvapen. Se Handeldvapen.

Berdēra, stad i Öst-Afrika, på vänstra stranden af floden Jub, omkr. 300 km. från dess utlopp i Indiska oceanen. Staden, som sedan 1891 ligger inom den italienska intressesfären, består af omkr. 150 hyddor och omgifves af en 5 m. hög mur samt är bebodd af rofgiriga sómal, som drifva någon handel med elfenben och skinn. Där vardt den tyske forskningsresanden von der Decken med sina följeslagare mördad 2 okt. 1865.

Berdi'tsjev l. Berdyczev, kretsstad i ryska guvern. Kijev (Ukrajna), vid floden Gnilopjat, ej långt från Volyniens gräns. 53,728 inv. (1897), till stor del judar. B., som är medelpunkten för den sydryska handeln med Tyskland, är furst Radziwills enskilda tillhörighet.

Berdjansk, stad i ryska guvern. Taurien, vid floden Berdas utlopp i Asovska sjön. 27,249 inv. (1897). Liflig handel med spannmål, hampa, ull, hudar och salt fisk.

Berdun, spanskt spärrfort i Pyreneerna, till försvar för Aragondalen. L. W:son M.

Berdurāni, gemensamt namn för flera öst-afganska stammar. Jfr Iraner.

Berdyczev [berdy'tsjev]. Se Berditsjev.

Beredning. Enligt Sveriges nu gällande regeringsform skola alla ärenden, innan de hos konungen i statsrådet föredragas, genom nödiga upplysningars inhämtande från vederbörande ämbetsverk af den föredragande beredas. Härvid äro i allmänhet de olika departementens byråer verksamma. Äfven de konsultativa statsråden plägа, ehuru grundlagen ej stadgar något därom, deltaga i beredningen af vissa ärenden, i synnerhet besvärsmål. Detta sker i den s. k. *statsrådsberedningen*, en konferens mellan föredraganden och de konsultativa statsråden, hvilken dock för viktigare frågor utgöres af samtliga stats-

rådsledamöter under ordförandeskap af statsministern. Enligt departementalstadgan af 31 mars 1900 skola somliga ärenden beredas af flera departementschefer i samråd; så t. ex. frågor rörande handel och sjöfart af utrikesministern och civilministern, tull- och postfrågor samt brännvinslagstiftning af finansministern och civilministern eller jordbruksministern, kyrkolagfrågor af justitieministern och ecklesiastikministern o. s. v. Beredningen af s. k. ministeriella mål sker enligt R. F. på det sätt "konungen lämpligast synes". Oftast beredas dessa ärenden genom kabinettssekreteraren eller kanslirådet i utrikesdepartementets afdelningar. Stundom höres äfven statsrådet förberedelsevis. I statsrådsberedningen skötes föredragningen vanligen af en byråchef. Den beredning, som kan förekomma vid kommandomål, skötes af kommandoexpeditionen. Justitieärenden beredas i konungens nedre justitierevision, som i vissa fall låter sin beredning åtföljas af ett betänkande eller förslag till dom.

För riksdagsärendenas beredning tillsättas vid hvarje riksdags öppnande fem ordinarie utskott, hvarjämte, när sådant finnes vara af nöden, "särskilda utskott" och för vissa frågors beredning "tillfälliga utskott" väljas (se Utskott). Äfven beredning af ärenden, som höra under åtskilliga beslutande korporationers myndighet, utföres genom särskilda beredningsutskott; så har t. ex. Stockholms stadsfullmäktige ett beredningsutskott, Stockholms kyrkofullmäktige ett o. s. v. Jfr Rikets allmänna ärendens beredning.

Beredningsdistrikt. Se Bevillningsberedning.

Beredningshuggning, *skogsh.* I de hushållningsplaner, som upprättats för de allmänna skogarna, föreskrifves ofta i samband med rensningshuggning s. k. beredningshuggning. Denna huggning ingår i allmänhet icke uti beräkningen af den ordinarie virkesafkastningen. Med beredningshuggning menas härvid borttagande af äldre öfverskärmande träd, som hindra den öfriga skogens tillväxt eller ett skogsbestånds bringande till mera likformighet och jämnhet. I skogshushållningen förstår man därmed äfven de huggningar inom äldre bestånd, medelst hvilka genom ljusets ökade tillträde de bättre kvarstående träden beredas tillfälle till ökad tillväxt och framför allt en rikare frösättning, på samma gång som skogsmarken i vissa skogar, där olämplig markbetäckning förefinnes, såsom djupt löflager i de täta bokskogarna eller tät, tjock mossmatta i barrskogarna, förberedes till mottagande af de nedfallande skogsfrön, påminnande således om nutidens ljushuggningar. F. L.

Beredskap. 1. *Krigsv.* Vid trupp, förlagd i kasern eller läger, benämning på afdelning, som är redo att genast utrycka i händelse af behof, såsom vid eldsvåda (brandberedskap), upplopp o. d. 1881—1900 användes ordet äfven för att beteckna ett kompanis eller en skvadrons slutna del i bevakningstjänsten. C. O. N.

2. *Sjöv.* Med afseende på den tid, som är behöflig för att sätta svenska flottans fartyg äfvensom minpositionernas materiel i fullt stridsfärdigt skick, äro dessa förlagda i 1:a eller 2:a beredskap eller upplagda. Å fartyg eller minposition i beredskap skola städse vara kommenderade de uppbördsmän, som erfordras för uppbördernas vård. 1:a klassens fartyg (chefsfartyg, 1:a och 2:a kl. pansarbåtar, kryssare, korvetter) skola vara färdiga att utgå på expedition inom 48 timmar, öfriga fartyg eller minposition inom 24 timmar efter det order om utrustningen ingått till stationen, allt såvida de äro förlagda i 1:a beredskap. Vintertiden lämnas 24 timmar utöfver dessa tider. Fartyg, som äro förlagda i 2:a beredskap, skola vara färdiga att utgå på expedition 3—8 dygn efter det order härom ingått. Afrustade fartyg, å hvilka maskiner, lavettage m. m. äro söndertagna och delvis förvaras i land, sägas vara upplagda. Om ett fartyg skall undergå sådan betydligare reparation, som erfordrar längre tid än en månad, förlägges det under reparation. H. W—l.

Beredskapskasematt. Se Kasematt.

Beredskapsställning, *krigsv.*, truppers uppställning i samlade massor före deras insättning i strid.

Bereg [bä'räg], ungerskt komitat, vid gränsen mot Galizien. 3,724 kvkm. 207,647 inv. (1900), hvaraf 46 % rutener, 45 % ungrare och 9 % tyskar. Den nordöstra hälften fylles af Karpaterna. Åkerbruk, vinodling. Utmärkta mineralkällor. Hufvudstad är Beregszász.

Beregszász [bä'räkssäs], hufvudstad i ungerska komitatet Bereg. 9,609 inv. (1900), ungrare. B. grundlades af sachsiska kolonister.

Bereke, mongolisk ilkan. Se Mongolerna.

Bērendes, svensk-finsk släkt. Se Berndes.

Berendt, Karl Hermann, tysk etnograf, f. 1817 i Danzig, d. 1878 i Guatemala, utvandrade 1851 som läkare till Central-Amerika. Vid sidan af sin praktik sysselsatte han sig med naturvetenskapliga, geografiska och särskildt etnografiska forskningar. Utom flere tidskriftsartiklar offentliggjorde han *Remarks on the centres of ancient civilisation in Central-America* (1876) och, i förening med Rockstroh, *Los indigenas de la America central y sus idiomas* (1878). Bland hans efterlämnade manuskript fanns en grammatik öfver mayaspråket. (G. Stg.)

Bērengar, namn på tvenne konungar i Italien, hvilka på mödernet voro besläktade med karolingerna.

1. Berengar I, son till hertig Eberhard af Friuli och kejsar Ludvig den frommes dotter Gisela, blef efter sin faders död, 874, markgrefve af Friuli och bemäktigade sig 888, efter Karl den tjockes frånfälle, Italiens krona och kröntes till konung i Pavia. Han måste likväl hela sin lefnad kämpa med medtäflare. Först besegrades han vid Trebbia af hertig Guido af Spoleto, som 889 blef vald och 891 af påfven krönt till konung af Italien och romersk kejsare. Konung Arnulf af Tyskland, som blifvit inkallad till Italien af B. och af påfven Formosus, förjagade Guido 893 och insatte B. åter. Efter Guidos död, 894, förnyade B. striden med hans son Lambert, som dock snart ingick ett fördrag med B., enligt hvilket den sistnämnde erhöll nordöstra Italien till floden Adda. Vid Lamberts död, 898, ville B. taga hela Lombardiet i besittning, men blef 899 slagen af ungrarna vid Brenta. Sedermera fick han en ny motståndare i konung Ludvig af Nedre Burgund, hvilken, ehuru besegrad år 900, återkom året därpå, men slutligen, 905, blef öfverfallen vid Verona, tillfångatagen och hemskickad med förlust af sin syn. Åter herre öfver Lombardiet, kröntes B. 915 af Johannes X till kejsare och bibehöll sig såsom sådan under sin återstående lifstid, ehuru under

ständiga uppresningar, hvilkas anstiftare 919 erbjödo konung Rudolf II af Öfre Burgund Italiens krona. Denne slog B. fullständigt vid Piacenza 923. Den öfvervunne kallade i sin förtvifian ungrarna till hjälp och stötte därigenom från sig de få, som förblifvit honom trogna. Han lönnmördades 924. Jfr Dümmler, "Gesta Berengarii imperatoris" (1871).

2. Berengar II, son till markgrefve Adalbert af Ivrea och B. I:s dotter Gisela, blef 925 markgrefve af Ivrea och uppreste sig mot Hugo, Italiens konung, men måste taga till flykten och begaf sig då till Otto I i Tyskland. 945 återkom han med en hjälphär samt hälsades af landets städer och baroner såsom en befriare. Han lät dock Hugo och, efter dennes afsägelse, hans son Lothar bibehålla konungatiteln, tills äfven denna efter Lothars död 950 tillföll honom. Då Lothars unga änka, Adelheid, vägrade att äkta hans son och efterträdare, Adalbert, inspärrade han henne i fängelse. Hon undkom dock och anropade Otto I om hjälp samt skänkte honom sin hand. Besegrad af denne, måste B. 952 erkänna honom såsom sin länsherre. Efter ett par misslyckade försök att afskudda sig det tyska öfverväldet, blef han 961 afsatt, 964 tillfångatagen och förd till Tyskland, där han dog 966. Jfr Fietz, "Geschichte Berengars II, königs von Italien" (1870). (E. A—t.)

Bërengar af Tours, medeltidsteolog, f. i Tours omkr. 1000, utnämndes, efter att hafva fått sin

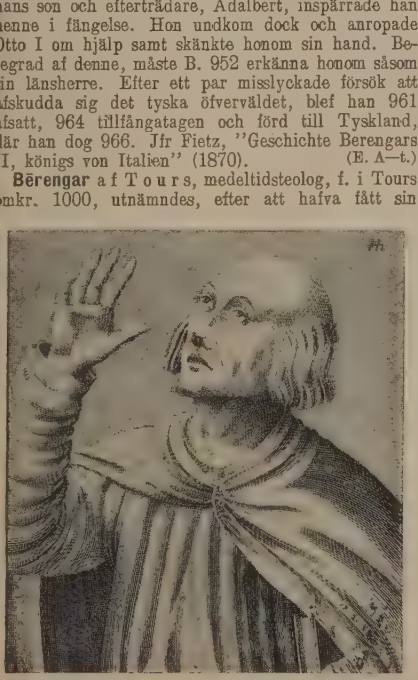

Porträtt, som anses föreställa Berengar af Tours.

vetenskapliga bildning vid Fulberts berömda skola i Chartres, till kanonikus och föreståndare för domskolan i sin födelsestad och före 1040 till ärkedjäkne i Angers. B. var den förste medeltidsteolog, som i sitt tänkande medvetet sökte häfda dialektikens rätt och satte antagandet af en trossats med förnuftet ojämförligt högre än dess erkännande på grund af mänsklig auktoritet. Denna principiella ståndpunkt gjorde han gällande i sitt frimodiga uppträdande mot den då nästan allmänt antagna s. k. transubstantiationsläran, sådan denna först framställdes af Paschasius Radbertus. I motsats mot denne, sökte B. i flere skrifter genomföra den uppfattningen, att i nattvarden brödet och vinet genom konsekrationen endast helgades till bärare af *res sacramenti* eller Kristi lidandes och döds frukt, som på ett andligt sätt meddelades åt de troende. Genom bemedling af Lanfranc, transubstantiations-dogmens ifrige försvarare, fördömdes B:s lära på flere kyrkliga synoder, och under hårdt yttre tryck måste han upprepade gånger återtaga sina satser, tills han djupt förödmjukad, men ingalunda öfvertygad, drog sig undan till ön S:t Cosme (i närheten af Tours), där han lefde ett strängt asketiskt lif. Död 1088. Se L. Schwabe, "Studien zur gesch. des zweiten abendmahlstreites" (1887), och Schnitzer, "Berengar von Tours, sein leben u. seine lehre" (1890). J. H. B. (J. Hdr.)

Berengäria, kallad Bengerd, dansk drottning, dotter till konung Sancho I i Portugal och syster till grefve Ferdinand af Flandern, blef 1214 förmäld med Valdemar II Seir och hade med honom tre söner, Erik, Abel och Kristofer, hvilka sedermera alla blefvo konungar, men alla fingo ett olyckligt slut. B., som var utomordentligt vacker, dog 27 mars 1221 och ligger begrafven i Ringsteds kyrka. Folkvisorna skildra henne i mycket mörka färger som hård och girig, i motsats mot Valdemars första drottning, den fromma och älskliga Dagmar. K. Bruun har i "Aarböger for nordisk oldkyndighed" 1893 sökt göra gällande, att folktraditionen icke skulle ega någon historisk hemul, och till honom har Joh. Steenstrup nära slutit sig, medan Kr. Erslev och A. Fabricius äro mera böjda för att godkänna folkvisornas uppfattning. E. Ebg.

Bérenger [berãʃē']. 1. Alphonse Marie Marcellin Thomas B., fransk rättslärd, f. 1785, d. 1866, vardt 1811 generalprokurator i Grenoble, 1815 medlem af deputeradekammaren och 1831 medlem af högsta domstolen. Efter julirevolutionen 1830 var han en af de kommissarier, som anklagade Polignacs ministär inför pärskammaren. Han var under julimonarkien ett af hufvudstöden för deputeradeföreningen vid rue de Rivoli, hvilken hyllade liberala grundsatser utan att dock bjuda regeringen en systematisk opposition. B. utnämndes 1839 till pär och 1849 till president för domstolarna i Bourges och Versailles. Han var från 1832 medlem af Franska institutet. Värderika arbeten äro B:s *De la justice criminelle en France* (1818) och *De la répression pénale* (2 bd, 1855). B. uttalade sig för dödsstraffets afskaffande.

2. René B., den förres son, fransk politiker, f. 1830 i dep. Drôme, blef 1850 advokat och 1853 juris doktor i Paris, hvarefter han egnade sig åt domarkallet. Såsom varm anhängare af det "liberala kejsardömet" blef han 1870 för en tid satt i fängelse af den regering, som efterträdde Napoleon III, deltog sedan som frivillig i kriget mot Tyskland och blef sårad vid Nuits 18 dec. 1870. Invald i nationalförsamlingen 1871, slöt han sig till vänstra centern och var 1873 under fem dagar arbetsminister i Casimir-Périers ministär, den sista under Thiers' styrelse. 1875 valdes han till senator för lifstiden och slöt sig inom senaten till vänstra centern. Han har städse tagit den ifrigaste del i arbetet för skyddet och en bättre behandling af fångar och minderåriga samt med stor, stundom löjeväckande energi uppträdt som sedlighetens väktare. E. A—t.

Tryckt den $^{6}/_{10}$ 04

Berenice. Se Berenike.

Berenike l. Berenice (egentl. *Ferenike*, grek., "segerbringerska"), i forntiden namn på flera efter ptolemaiska furstinnor med namnet B. uppkallade städer. Den märkligaste af dessa var *B. Troglodytike* i Öfre Egypten, vid Röda hafvet, nära Etiopiens gräns. Det anlades 275 f. Kr. af Ptolemaios Filadelfos och var såsom ändpunkt för den stora ökenvägen mellan Egypten och Röda hafvet under närmare 500 år en viktig förmedlingsort för handeln i synnerhet på Indien och Arabien. Numera ruiner. — Norr om B. lågo faraonernas smaragdgrufvor Djebel Sábara, hvilka af araberna bearbetades ända till 1370. Muhammed Ali gjorde ett fåfängt försök att återupptaga driften därstädes.

Berenike (lat. *Berenice*), namn på åtminstone 4 egyptiska drottningar. Den första, Berenike I, var den fjärde i ordningen af Ptolemaios I:s gemåler och blef i denna egenskap moder till Ptolemaios II Filadelfos. — Berenike II, dotter till Kyrenes härskare Magas, blef förmäld med Ptolemaios III Euergetes. Efter henne har stjärnbilden Berenikes hår fått sitt namn. Såsom votivoffer för sin makes krigiska framgångar i Asien egnade nämligen denna drottning Afrodite sitt fagra hår, och då detta följande morgon försvunnit ur templet, uppstod en sägen, som vann allmän utbredning och tilltro, att gudarna bortfört håret och satt det som stjärnbild på himmelen. — Berenike III, dotter till Ptolemaios X, förmäldes med dennes yngre broder Ptolemaios XI Alexander. Efter sin makes död äktade hon sin styfson Ptolemaios XII Alexander, som inom kort bragte henne om lifvet. — Berenike IV, dotter till Ptolemaios Neos Dionysos och Kleopatra Tryfaina, upptogs efter sin faders fördrifvande till medregentinna af sin moder och regerade efter dennas död ett par år ensam; men Neos Dionysos återkom snart, öfvervann och dödade henne. K. P.

Berenike (lat. *Berenice*) l. Bernike, dotter till konung Herodes Agrippa I af Judéen och syster till Agrippa II och den för sin skönhet berömda Drusilla (se Ap. G. 25: 13, 23; 26: 30), f. 28 e. Kr., beskrifves såsom lika sedelös till sin vandel som skön till sitt yttre. Hon var förmäld med sin farbroder, konung Herodes af Chalkis (vid Libanon). Efter dennes död (48 e. Kr.) bodde hon en tid tillsammans med sin broder Agrippa II, tills hon ingick äktenskap med konung Polemon af Cilicien. Denne öfvergaf hon dock snart och återvände till sin broder. I Cæsarea hörde hon aposteln Paulus. Under det judiska kriget och efter dess slut underhöll hon en brottslig förbindelse med Jerusalems besegrare Titus och hoppades t. o. m. att blifva hans gemål, men förskötts af honom, sedan han blifvit kejsare (år 79). (J. Hdr.)

Berens, Hermann Johannes, musiker, f. 7 april 1826 i Hamburg, studerade under C. G. Reissiger, kom 1847 till Sverige, där han 1848 blef musikdirektör vid Lifregementets husarkår i Örebro, 1860 kapellmästare vid dåvarande Mindre (nuv. Dramatiska) teatern i Stockholm samt 1861 t. f. och 1868 ord. lärare i komposition och instrumentering vid Musikaliska akademien. Död 9 maj 1880. B. åtnjöt stort förtroende såsom pianolärare och handledde en tid drottning Lovisas och hennes dotters musikstudier. Såsom tonsättare var han ganska flitig (omkr. 100 opustal). Hans kompositioner bestå af stråkkvartett, stråktrior, kvartetter, trior och duetter för piano, solostycken för orgel och en större mängd för piano, de senare dels sonater, dels salongsmusik, transkriptioner och instruktiva saker, sånger och slutligen operor: *Violetta* (uppf. 1855), *En sommarnattsdröm* (1856), *Lulli och Quinault* (1859), *En utflykt i det gröna* (1862), *Riccardo* (1869) m. fl. De salongsmässiga pianostyckena äro än briljanta, än sentimentala, alltid melodiösa och särdeles spelbara. Högre stå operorna, hvilka utmärka sig för smak och förstånd, säker teknik och förträfflig instrumentering. — Sonen Herman B., f. 17 nov. 1862 i Stockholm, har genomgått konservatoriet i Stockholm och verkat som kapellmästare vid Södra, Svenska och Vasateatern och som dirigent för Stockholms allmänna sångförening m. m. Dessutom har han satt musik till flera pjäser, såsom *De landsförviste*, *Hin och smålänningen*, *Jon Blund*, *I ungdomens vår* och *Prinsessa för en dag*. A. L.

Berenson [be'rinsn], Bernhard, nordamerikansk konstforskare af tysk-rysk (polsk-judisk) börd, f. 26 juni 1865 i Förenta staterna, studerade först vid Harvard-universitetet nära Boston, därefter i Paris, Oxford och Berlin och är sedan flera år större delen af året bosatt i Settignano, i grannskapet af Florens. B. har, utgående från Giovanni Morellis stilkritiska metod, egnat sig åt lika omfattande som inträngande studier rörande den italienska renässansens målarkonst — särskildt de florentinske mästarnas handteckningar — och därvid, behärskande ett utomordentligt rikt tafvel- och teckningsmaterial, sådant som det först i våra dagar, de billiga gallerifotografiernas tidehvarf, varit möjligt att hopbringa, visat prof på respektgifvande lärdom och ovanlig skarpsynthet. Särskild ryktbarhet har den fantasirike forskaren vunnit genom att vid sidan af ett par stora renässanskonstnärer, Sandro Botticelli och Domenico Ghirlandajo, uppkonstruera två med dem närbesläktade *anonyma* artister, som han kallat Amico di Sandro och Alunno di Domenico, och hvilka han tillskrifver två grupper om de två resp. förebilderna mycket erinrande, men svagare målningar. Idérik och smidig, har B., som därjämte är en elegant essayist, i England vunnit stort rykte, under det att han, på grund af bristande vördnad för i specialiteter lika lärda, men mer tungrodda tyska detaljforskare, i Tyskland blifvit lyst i bann — äfven en så högt stående auktoritet som Bode har i en ytterst hätsk artikel sökt med sitt tungt vägande ord brännmärka honom såsom en vetenskaplig humbugsmakare, delvis kanske därför att B., såsom representant för nordamerikanska millionärer, lyckats snappa bort från Tyskland och sända öfver Atlanten mången utsökt gammalt konstverk. Men äfven om B. ej kan frånkännas en viss sensationslystnad äfvensom ombytlighet i åsikter, kan dock ej förnekas, att han ofta visat prof på genialitet, sällspordt skarp blick, en värmande hänförelse för sitt ämne, oerhörd flit och — förslagenhet. En annan fråga är, om hans mer eller mindre sensationella hypoteser och konstruktioner äro af bestående värde. — Bland B:s skrifter må nämnas den 1891 skrifna *The venetian painters* (1894), *Lorenzo Lotto* (s. å.), *The florentine painters* (1896), *The central italian painters* (1897) och senast (1903) det stort anlagda verket *The drawings of the florentine painters, classified, criticised, and studied as docu-*

ments in the history and appreciation of tuscan art, som B. själf kallat ”ett föregångsverk . . . en text, i hvilken hvarje mästare skall diskuteras i det ljus, hans teckningar kasta öfver honom . . . en betraktelse af florentinskt måleri från en ny synpunkt”. Jfr Fr. Wetterlund, ”Bernhard Berenson” (1902), och uppsats af W. Bode i ”Kunstchronik” (1903—04, n:o 8). O. G—g.

Berény l. Jászberény [jä′sbärēnj], stad i ungerska komitatet Jász-Nagykún-Szolnok, vid floden Zagyva. 26,432 ungerska inv. (1900). B. var fordom jazygernas hufvudort.

Beresford [be′risfəd]. 1. William Carr, viscount B., engelsk general, f. 1768, ingick 1785 i armén och deltog bl. a. i tågen mot Toulon och Corsica 1793, tjänade i Västindien 1795 och i Ostindien 1799, hvarifrån han i spetsen för en brigad af David Bairds armé gick öfver Röda hafvet till Egypten. 1805 deltog han i eröfringen af Kapstaden och sändes sedan såsom brigadgeneral med en liten kår till Buenos Aires, som han intog. Snart måste han likväl kapitulera för en öfverlägsen spansk styrka. Efter sex månaders fångenskap undkom han till England och erhöll där (1807) befälet öfver de stridskrafter, som bemäktigade sig ön Madeira. 1808 afsänd med en engelsk kår till Portugal, fick han uppdrag att organisera den portugisiska armén, hvilket han gjorde med stor skicklighet, och utnämndes till dess generalissimus, i hvilken egenskap han utmärkte sig mot fransmännen vid Douro 1809 och vid Albuera 1811. Därpå förde B. under Wellington befälet öfver en division och bidrog till alla de segrar, som vunnos i Spanien och Frankrike. För sina förtjänster upphöjdes han till spansk hertig. Enligt uppdrag af portugisiska regeringen begaf han sig 1814 till Brasilien, återvände 1815 och blef 1817 på nytt använd i Brasilien, där han undertryckte en resning i Rio de Janeiro. Sedan han återvändt, öfvertog han åter befälet öfver portugisiska armén, men nedlade detsamma efter några år, emedan han var emot upprättandet af en konstitutionell regering. Senare gällde han för en anhängare af dom Miguel, hvadan donna Marias regering 1835 fråntog honom hans underhåll såsom fältmarskalk. Sedan 1810 var B. ledamot af underhuset, 1814 upphöjdes han till baron, och 1823 blef han viscount. Såsom politiker tillhörde han tories. 1825 blef han engelsk general, och 1828—30 var han generalfälttygmästare. Död 1854. (C. O. N.)

2. Lord Charles William De la Poer, engelsk amiral och politiker, f. 1846, andre son af den fjärde markisen af Waterford, kom i krigstjänst 1859 och följde prinsen af Wales på hans resa till Indien 1875—76. Lord Charles B. utmärkte sig under bombardemanget af Alexandria 1882 såsom chef å kanonbåten ”Condor” och befordrades s. å. till ”captain”, blef konteramiral 1897 och viceamiral 1902 samt utnämndes 1903 till chef för engelska Kanal-eskadern. Såsom den egentlige upphofsmannen till ”the naval intelligence department” (engelska flottans stab) blef B. till en början mycket förkättrad, men har sedan fått full upprättelse. Mest ryktbar är B. såsom politisk talare och skriftställare. Utan hans politiska inflytande hade engelska flottans storartade utvidgning genom ”the naval defence act” 1889 aldrig kunnat genomdrifvas ”af en minister, som förklarade flottan fullgod”. Äfven sedermera har B. varit den kanske mest verksamma driffjädern vid engelska parlamentets beslut att stärka flottan. Han besökte 1898—99 Kina i en särskild mission, företagen på uppdrag af Storbritanniens förenade handelskamrar. B. har haft den ovanliga lyckan att vinna inflytande i rättan tid, men han måste arbeta under många år, innan han kunde besegra nationens likgiltighet. Under de bekymmersamma åren 1899—1900 stod dock det brittiska väldet fast och tryggadt, tack vare tio års rastlös sträfvan att öka flottans styrka. B. har utgifvit bland andra skrifter *Nelson and his times* (med H. W. Wilson, 1898) och *The break-up of China* (1899). H. W—l.

Bere′sina (Bereszina, Berezina), flod i ryska guvern. Minsk (Litauen), flyter i sydlig riktning mot Dnjepr, i hvilken den faller ut (nedanför Gorval) efter ett lopp af 570 km., hvaraf 400 äro segelbara. Stränderna äro flacka, ofta sumpiga och täckta af skog. Bifloder fr. v.: Sergut, Bobr, Ola; från h. Plissa, Usja och Svisslotsj. I slutet af 18:e årh. åstadkom man ett kanalsystem mellan B. och Düna, ett af dem, genom hvilka Svarta hafvet står i samband med Östersjön. Systemet utgår från B. och dess biflod Sergut, därifrån till Splarjasjön, hvarifrån den 9 km. långa Beresinakanalen går till sjön Beresjto med dess aflopp Beresjta. Denna flod förenas åter genom Verjebskijkanalen med Essa, som faller ut i Lepelsjön, och från denna går slutligen Ulla ut i Düna. Detta kanalsystem, som har en längd af 158 km., begagnas mest till flottning af trävaror. — B., som 1708 i midten af juni öfvergicks af Karl XII och i slutet af aug. s. å. af A. L. Lewenhaupt, blef dock än mer historiskt ryktbar genom den franska härens olyckliga öfvergång, 26—29 nov. 1812, under återtåget från Moskva. Häftigt ansatta af fienden, kommo fransmännen till floden (i närheten af Borisov) utan medel att komma öfver, ty blott 6 dagar förut hade Napoleon i Orsja låtit bränna upp hela sin broträng. Broar måste emellertid åstadkommas till hvad pris som helst. Material skaffade man genom att rifva ett par hus vid stranden, och vid Studianka, 40 km. ofvanför Borisov, slogos under oerhörda svårigheter tvenne broar med bockar såsom stöd. Öfvergången försiggick i tämligen god ordning, tills ryssarna, 28 s. m. på morgonen, började anfalla såväl 9:e kåren, hvilken skulle skydda öfvergången, som de redan öfverkomna trupperna. Då uppstod bland de under föregående natt anlända hoparna af marodörer med hästar och vagnar en förfärlig oreda och trängsel, hvarunder tusentals människor klämdes ihjäl, nedtrampades eller drunknade bland drifisen i floden. Marskalk Victor, som kommenderade eftertrupperna, dref flere gånger fienden tillbaka och räddade hären från fullständig undergång. Den 29 på morgonen stuckos broarna i brand. De, som icke kommit öfver, rusade i förtvifian ut på de redan brinnande broarna. Många omkommo därvid i lågorna eller i floden. Fransmännen förlorade under dessa dagar 10,000 fångar och en stor del af trossen, men blott några få kanoner. Af 70,000 man kommo endast 40,000 öfver floden. L. W:son M.

Beresinakanalen. Se Beresina.

Bere′sov. 1. Krets i sibiriska guvern. Tobolsk, vid Norra ishafvet. 690,789 kvkm. 20,644 inv. (1897), mest samojeder och ostjaker. Området genomflytes af Ob, är flackt och lågt, i norra delen upp-

taget af tundror, söderut täckt af förkrympta barrträd och al. Längst söderut växa råg och korn. — 2. Hufvudstad i nämnda krets, i en kall ödemark, 63° 56′ n. br., vid Sossvas inflöde i Ob. 1,073 inv. (1897). Årsmedeltemperaturen är —4°. Handel med pälsverk, fisk och mammutbetar. En af de svåraste förvisningsorterna i Sibirien. I B. dogo som förvista furst Mensjikov (1729) och grefve Osterman (1747). Äfven furst Dolgoruki lefde en tid här.

Bere'sovsk, köping i ryska guvern. Perm, i Uralbergen. 56° 54′ n. br. Medelpunkt i de beresovska guldbergverkens krets. Dessa guldgrufvor äro kända sedan 1747. De utefter floden Beresovka liggande vaskverken höra till de mest gifvande i Ural och lämna det renaste guldet.

Bereszina. Se Beresina.

Bere'tta l. Berettina (it.), mössa, kalott, tillhörande kardinalernas ämbetsdräkt.

Berettini, P., italiensk målare. Se Cortona.

Bere'zin, Ilja Nikolajevitj, rysk resande och orientalist, f. 1818 i guvern. Perm, d. 1896, företog 1842—45 på ryska regeringens bekostnad en vetenskaplig resa genom Persien, Mesopotamien, Mindre Asien, Syrien och Egypten och utnämndes 1846 till professor i turkiska vid universitetet i Kasan. 1848 anträdde han en vetenskaplig resa till Sibirien, och 1852 undersökte han ruinerna af den gamla staden Bulgar (se d. o.). 1855 förflyttades han till Petersburg som professor i turkisk-tatariska språk och konservator vid orientaliska myntsamlingen. Jämte den orientaliska afdelningen af den stora ryska encyklopedien (1872—79) har B. författat, till större delen på ryska, dels resebeskrifningar, såsom "Resa till Daghestan och Transkaukasien" (1850) och "Resa i norra Persien" (1852), dels språkliga arbeten, bl. a. "Supplement till Kasem Begs turk. grammatik" (1847), "Persisk grammatik" (1853), *Recherches sur les dialects musulmans* (1848—53) och "Turkisk krestomati" (1876—90), dels historiska arbeten, såsom "Mongolernas invasion i Ryssland" (1852—54) samt Rasjid ed-dins mongoliska historia i rysk öfversättning jämte den persiska grundtexten (3 bd, 1858—65).

Berezina. Se Beresina.

Berfendal. Se Bärfendal.

Berg, *geogr.*, kallas hvarje mera ansenlig upphöjning af jordytan, vare sig att denna upphöjning förekommer enstaka på en slätt eller har en betydligare utsträckning. För att i geografisk mening kallas ett berg bör en höjd vara minst 300 m. En mindre upphöjning kallas vanligen kulle, ehuru språkbruket är vacklande (Kinne*kulle* är t. ex. 279 m., men Halle*berg* endast 150). I det dagliga lifvet åter inlägger man mycket olika betydelse i begreppet berg. Hos hvarje berg iakttagas: foten, den närmast marken belägna delen, samt spetsen (toppen) och sluttningen. Toppens form, som kan vara kägellik, rundad eller flat o. s. v., gifver ofta berget dess namn, t. ex. Syl-toppen, Ballon des Vosges, Puy-de-Dôme. Berg med flat spets kallas taffelberg. Den vinkel sluttningen bildar med grundytan kallas lutningen och mätes med en klinometer (se d. o.). Lodräta sidor förekomma endast sällan och blott på kortare sträckor. Bergsklippa benämnes ett brant, enstaka berg. Fjäll (alper) kallas sådana berg, som höja sig öfver trädgränsen, och hvilkas spets eller högsta delar alltid eller under större delen af året äro till en viss grad täckta med snö. Berghäll är en plan och kal del af ett berg. Kedjeberg är ett berg, som består af flera parallella kammar, skilda genom längddalar; vanligen ha de uppstått genom veckning. Bergskedja (bergsträcka) är en längre sträcka af sammanhängande berg. Allteftersom denna sträcka har sin riktning från norr till söder eller från öster till väster, kallas den meridiankedja eller parallellkedja. Bergsystem kallas de berg, som tillsammans bilda ett orografiskt helt. Bergknut (bergkärna) är en bergmassa, från hvilken flera bergskedjor utgrena sig. Den öfversta delen af en bergskedja benämnes bergkam, om den är synnerligen smal och spetsig, bergås l. bergsrygg, om den är mera platt och bred, och bergslätt (massiv), om den bildar ett jämnt och flackt land. Är ett sådant bergland på ytan mer ojämnt genom höjder och djupare dalar, kallas det platå. Ett berg, som skjuter ut i hafvet, i en sjö eller en flod, kallas bergsudde. Fördjupningarna mellan bergen kallas dalar, dälder, kjusor. Bergkittel (kitteldal) kallas en dal, som på alla sidor är omsluten af berg. Med ett bergs höjd menas vanligen dess höjd öfver hafsytan (den absoluta höjden), stundom dock skillnaden i höjd mellan dess topp och dess bas (den relativa höjden). Ett bergs eller en bergskedjas höjd kan synas mycket olika, beroende på, från hvilken ståndpunkt man ser det. Himalaya t. ex. tar sig helt annorlunda ut från Hindostans slättland än från Tibets högland. Den högsta punkten i en bergskedja kallas kulminationshöjden, medan ett bergs kamhöjd betecknar dess medelhöjd. Dessa olika slags höjder stå icke i bestämdt förhållande till hvarandra; Pyreneernas kamhöjd t. ex. är större än Alpernas, hvilkas kulminationshöjd åter är större. Bergspass är en trång öppning i en bergskedja, som bildar väg från den ena sidan till den andra.

Bland jordens högsta berg må nämnas: Gaurisankar (8,840 m.), Kanchanjanga (8,582 m.), Sishur (8,474 m.), Dhanlagiri (8,176 m.), Nanga-Parbot (8,114 m.), alla tillhörande Himalaya; Aconcagua (7,035 m.), Ampato (6,950 m., först nyligen uppmätt), Huascan (6,721 m.), Tupungato (6,710 m.), Illampu (6,617 m.), Illimani (6,410 m.) och Chimborazo (6,310 m.), alla på Kordillererna; Kilima-ndjaro (6,010 m.), Kenia (5,600 m.), Ruvenzori (5,600 m.) på den central-afrikanska högslätten; Mont Blanc (4,810 m.), Monte Rosa (4,638 m.) på Alperna; Galdhöpiggen (2,560 m.) i Norge och Kebnekaisse (2,123,1 m.) i Sverige. B. F. O.*

I geologiskt afseende äro bergen af mångfaldigt olikartad beskaffenhet. I stort taget, kan man indela dem i tre slag, näml. 1:o) sådana, som utgöras af på hvarandra liggande lager af en eller flere olika bergarter, t. ex. sandsten, kalksten, lerskiffer m. fl., hvilka tydligen angifva, att de bildats genom mineralämnens gradvis skedda afiagring i vatten; 2:o) sådana, hos hvilka någon afdelning i vissa lager icke kan iakttagas, utan som utgöras af en alltigenom likartad, massformig bergart, som bildats genom långsamt stelnande af en smält magma och därvid erhållit en mer eller mindre tydligt kristallinisk struktur, t. ex. granit, porfyr, diabas och andra; 3:o) sådana, som bestå af slagg- och lava-

Berg af sedimentär, lagrad bergart (sandsten, Dahn i Rheinpfalz).

Berg af sedimentär, lagrad bergart (lerskiffer, Rhentrakten).

Berg af massformig bergart (granit, Karpaterna).

Berg af massformig, vulkanisk bergart (fonolit, Rhentrakten).

massor, hvilka genom vulkanisk verksamhet uppkastats eller framvällt från större eller mindre djup under jordytan.

Men bergen äro olika icke allenast till sin inre beskaffenhet och sammansättning, utan, såsom ofvan antydts, äfven beträffande själfva sättet för deras uppkomst. Ännu i våra dagar se vi tydliga bevis på att genom vulkanisk verksamhet ofantliga massor af smälta och slaggartade ämnen kunna hopa sig på vissa punkter af jordytan och småningom bilda höga berg. De ända till tusentals meter höga vulkanbergen Cotopaxi, Etna och Vesuvius m. fl. utgöras af sådana ämnen. — Huru de ursprungligen på hafsbottnen

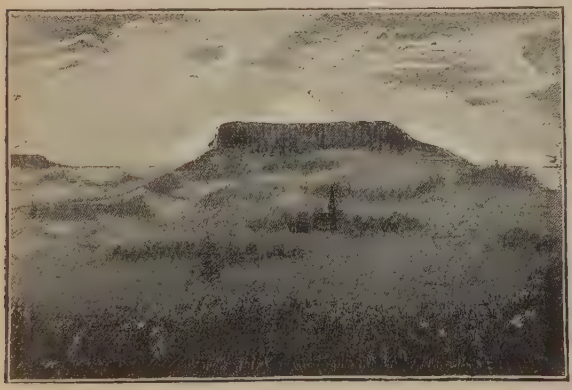

Berg, hvars öfre branta del utgöres af den eruptiva bergarten diabas. Från Falbygden i Västergötland.

afsatta, lagrade bergarterna (sandsten, kalksten, skiffer m. fl.) kunnat blifva upplyftade, så att de nu bilda höga berg och bergskedjor, förefaller svårare att förklara. Geologerna äro dock numera tämligen ense därom, att det är genom sammantryckning från sidorna — troligen till följd af jordklotets hopkrympning genom afkylning — som de ursprungligen horisontellt afsatta lagren blifvit skrynklade, böjda och, likt ofantligt stora veck, på somliga ställen skjutna i höjden. Hos många bland de svenska bergen (t. ex. i Dalsland och Norrland), i många delar af de schweiziska alperna, Karpaterna och Himalaya äfvensom i den appalachiska bergskedjan har man tydligen påvisat, att lagren äro på det mest storartade sätt böjda och veckade. — Somliga, vanligen långsträckta berg, bland andra Romele-åsen i Skåne, hafva uppstått genom att berggrunden på sidorna därom blifvit nedsänkt eller sjunkit längs förkastningssprickor, hvilka begränsat det i form af en bergshöjd sedermera kvarstående partiet af berggrunden. Sådana berg kallas horstar eller horstberg. Hit höra Vogeserna och Schwarzwald.

Bergens yttre form är visserligen stundom beroende af deras bildningssätt, men i de flesta fall härrör den af beskaffenheten hos de bergarter, af hvilka bergen bestå, samt af sedermera verkande yttre orsaker. Vulkanerna hafva vanligen en kägelformig skapnad — en naturlig följd af deras bildningssätt. Berg, som bestå af sprickfulla och lätt sönderfallande, men för öfrigt hårda bergarter, ega ofta tvärbranta sidor, såsom Halleberg och Hunneberg m. fl. i Västergötland, hvilka till stor del utgöras af den i större och mindre, pelarformiga eller oregelbundna stycken förklyftade (af sprickor genomdragna) bergarten diabas eller trapp. Där bergen ega mjukt afrundade former, är detta merendels en följd af den afnötning, som öfver dem framskridande inlandsis och glaciärer på sin tid åstadkommit. De i vårt land allmänt förekommande jämnslipade berghällarna utgöra exempel därpå. I Alperna eger en i ögonen fallande olikhet rum emellan de delar af bergen, som berörts af glaciärerna, och de sig däröfver resande taggiga och kantiga bergsspetsarna, som varit utsatta för vittring. Mjukt afrundade former kunna äfven uppkomma till följd af lösa bergarters vittring, hvarigenom bergssidorna betäckas med ett hölje af grus och jord, som döljer de därunder möjligen befintliga ojämnheterna. — Äfven själfva ställningen hos de berglager, af hvilka bergen bestå, utöfvar stundom ett visst inflytande på bergens yttre former. Innehafva dessa lager sitt ursprungliga, horisontala läge, så ega bergen ej sällan en ofvanpå platt form med mer och mindre branta eller trappstegsformiga sidor. Äro lagren starkt lutande, visa sig bergen stundom långsluttande åt det håll, hvaråt lagren luta, men branta åt motsatta sidan. Jfr Bergskedjebildning. E. E.

Berg, fordom ett självständigt hertigdöme (*ducatus montensis*) i den westfaliska kretsen af det forna tyska riket och beläget mellan ärkebiskopsstiftet Köln, furstendömet Nassau-Siegen, hertigdömet Westfalen, grefskapet Mark, hertigdömet Kleve och furstendömet Mörs. B. innefattade slutligen 2,975 kvkm. med 262,000 inv. Nu utgör det en del af preussiska Rhenprovinsen och uppgår i regeringsområdena Arnsberg, Köln och Düsseldorf. B. var efter folkvandringen bebodt af ripuariska franker. Kristendomen predikades där först omkr. 700, af Suidbertus. I början af 1200-talet regerades landet af släkten Teisterband, af hvilken tvenne medlemmar 1101 upphöjdes till grefvar af Berg och Altena. När denna släkt (1225) utslocknat på manslinjen, kom B. till hertigarna af Limburg och, när äfven deras ätt dog ut (1348), till hertigarna af Jülich. 1380 upphöjdes B. till hertigdöme. När den jülich-bergska hertigliga linjen dog ut (1609), uppkommo för detta hertigdömes skull arfsstridigheter mellan Brandenburg, Sachsen och Pfalz. Enligt invånarnas önskan styrdes det gemensamt af kurfurstarna i Sachsen och Brandenburg, till dess det 1624 öfverlämnades åt Pfalz-Neuburg. Därifrån öfvergick det 1742 till den pfalziska linjen Sulzbach och 1799 till Pfalz-Zweibrücken. 1806 gjorde Napoleon landet till kärnan i ett *storhertigdöme* (utom hertigdömet omfattande grefskapen Mark, Tecklenburg och Lingen, hertigdömet Münster samt abbotstiften Elten, Essen och Werden), hvilket han gaf åt sin svåger Murat. Denne utbytte det 1808 mot konungariket Neapel, hvarpå Napoleon 1809 skänkte B. åt Ludvig, äldste sonen till hans broder konung Ludvig af Holland. Men in-

nan den nye regenten kommit till myndig ålder, besattes hans land 1813 af de allierade; storhertigdömet upplöstes, och B. lämnades, genom Wienkongressens beslut 1815, åt Preussen. Jfr Schönneshöfer, ”Geschichte des bergischen landes” (1895).

Berg. 1. Socken i Jämtlands län, Bergs tingslag. Jämte Åsarne 1,197 kvkm. 2,860 inv. (1903). B. bildar med Klöfsjö, Rätan och Åsarne ett konsistoriellt pastorat i Härnösands stift, Jämtlands södra kontrakt. — 2. Socken i Kronobergs län, Norrvidinge härad. 8,035 har. 1,174 inv. (1903). B. bildar med Ormesberga ett konsistoriellt pastorat i Växjö stift, Norrvidinge kontrakt. — 3. Socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 4,272 har. 1,046 inv. (1903). B. bildar med Lerdala, Timmersdala och Böja ett konsistoriellt pastorat i Skara stift, Billings kontrakt. — 4. Socken i Västmanlands län, Snefringe härad. 6,328 har. 1,114 inv. (1903). B. utgör ett konsistoriellt pastorat i Västerås stift, Munktorps kontrakt. — 5. Tingslag i Jämtlands län, ingår i Härjedalens domsaga och Jämtlands södra fögderi samt omfattar socknarna Berg, Åsarne, Rätan, Klöfsjö. 2,469 kvkm. 5,972 inv. (1903).

Berg, Johan, sjömilitär. Bergenstjerna.

Berg, Gustaf, ämbetsman. Se Palmquist (adlig ätt).

Berg, Peter, militär. Se Lilliehorn.

Berg, Magnus, norsk träskulptör, elfenbenssnidare och målare, f. 1666, d. i Köpenhamn 1739, var först i tjänst hos ståthållaren U. F. Gyldenlöve, som blifvit uppmärksam på hans talang för träskulptur och genom sitt inflytande skaffade honom kungligt understöd för studieresor i Italien och andra länder. Som skulptör af vaser o. d. stod B. mycket högt, hvaremot hans försök som målare icke slogo lika lyckligt ut. Af hans arbeten finnas många i Köpenhamn: en stor vas, med utsmyckningar af brons och silfver, elfenbensreliefer och hans självporträtt (målning). Y. N. (O. G—g.)

Berg, Jens Kristian, norsk historiker och jurist, f. 1775 i Köpenhamn, blef 1792 student, var 1795—98 amanuens vid kungl. biblioteket och blef 1800 volontär i räntekammaren. På kallelse af grefve Wedel blef han 1803 ”sorenbirkeskriver” i dennes grefskap, Jarlsberg, och bodde därefter på gården Gulli (vid Tönsberg) till 1814, då han utnämndes till justitiarius (president) i Akershus stiftsöfverrätt, från hvilket ämbete han tog afsked 1844. Han dog 1852. Som ämbetsman och som ledamot i flere kommittéer o. s. v. utvecklade B. en betydlig verksamhet. 1814 var han medlem af det storting, som beslutade föreningen med Sverige, och 1816—17 uppehöll han sig i Köpenhamn såsom norsk kommissarie för att bestämma Norges andel i Danmarks statsskuld. Han var i besittning af en omfattande historisk lärdom, hvars frukter mestadels äro att söka i de noter, med hvilka han försåg andras arbeten, och företrädesvis i de två källskriftsamlingarna ”Budstikken” (1817—29) och ”Samlinger til det norske folks og sprogs historie” (1833—39). Hans enda större, särskildt utgifna, arbete är *Historisk underretning om landeværnet* o. s. v. (1830). Den tid, med hvilken B. som historiker mest sysselsatte sig, var perioden efter 1537. Enligt hans uppfattning blef Norge under denna tid ytterst orättvist behandladt af den danska regeringen, och hans harm däröfver framträder synnerligen skarpt i hans skrifter, hvilka oaktadt denna ensidighet hafva verkligt värde. Y. N.

Berg, Fredrik Vilhelm Rembert (Fedor Fedorovitj) von, senare grefve Berg, rysk statsman, f. i Livland 1794, inträdde 1812 i armén för att deltaga i fälttåget mot Napoleon, under hvilket han inom kort avancerade till öfverstelöjtnant. Sedermera gjorde han flera resor i södra Europa och orienten, var attacherad vid de ryska beskickningarna i München och Neapel, deltog i turkiska fälttåget 1828—29, i kufvandet af polska upproret 1830—31, i ungerska fälttåget 1849 samt ådagalade både militärisk och diplomatisk skicklighet. Under orientaliska kriget 1853—56 utnämndes B. (1855) till generalguvernör i Finland, på hvilken post han kvarstod till 1861. Hans organisatoriska förmåga röjde sig i åtskilliga åtgärder till främjande af landets ekonomiska utveckling. Finlands första järnväg, den 1858 påbörjade järnbanan mellan Hälsingfors och Tavastehus, tillkom i väsentlig mån på hans initiativ. Däremot förhöll sig B. likgiltig till de kraf på förverkligande af Finlands politiska författning, hvilka efter Alexander II:s uppstigande på Finlands och Rysslands troner alltmera läto sig förnimmas inom det finska samhället. Särskildt ådrog han sig allmän ovilja genom godtycke mot pressen. Den allmänna opinionen blef honom slutligen öfvermäktig, och 1861 bortkallades han från Finland. Två år senare, under polska upproret, utnämndes han efter storfurst Konstantin till ståthållare i Polen, i hvilken egenskap han undertryckte upproret och bedref detta konungarikes omorganisation till en ”Weichselprovins”. 1866 blef han generalfältmarskalk. Döden träffade honom 1874 i Petersburg, under det kejsar Alexander II gjorde honom ett besök. 1856 hade han blifvit upphöjd i finskt grefligt stånd. R. C.

Berg, Fredrik Niklas, öfversättare för teatern, f. på Brostorp i Halland 13 febr. 1802, tjänstgjorde vid landsstaten till 1856, då han blef kassör vid telegrafverkets centralstation i Stockholm. Han afgick från denna befattning 1875. Död i Stockholm 8 sept. 1884. B. var en skicklig och särdeles flitig öfversättare. Han öfverflyttade till svenska vid pass 250 teaterpjäser samt en massa franska och tyska romaner, däribland många af Dumas d. ä.

Berg. 1. Isak Albert B., sånglärare, f. 22 sept. 1803 i Stockholm, d. 1 dec. 1886 därstädes, inskrefs efter aflagd examen 1824 i k. kansliet, men egnade sig snart åt sångkonsten och studerade för Siboni i Köpenhamn. 1827—29 reste han i Tyskland och Italien, uppträdde på konserter, debuterade i ”Jefta” i Venezia 1828 samt utförde sedan i Triest och andra städer en mängd tenorpartier i italienska operor. Efter sin återkomst till Stockholm blef han 1831 hofsångare och ledamot af Musikaliska akademien. 1831—50 och 1862—70 hade han anställning såsom sångmästare vid k. operan. Därjämte utvecklade han en storartad verksamhet såsom privat sånglärare. Bland hans elever, som påstås ha upp-

gått till ett antal af öfver 2,000, märkas Oskar II, prins Gustaf, Jenny Lind, O. Arnoldson, Amalia Riego m. fl. A. L.

2. Josef Albert Soult B., den föregående son, marinmålare, f. 1832 i Stockholm. Döfstum från sin tidigaste barndom, var han efter fullbordade skolstudier elev vid konstakademien 1851—53, gjorde 1853 en studieresa på Östersjön och Nordsjön ombord å ett linjeskepp samt begaf sig s. å. till Düsseldorf, där han vistades några år och arbetade under A. Achenbachs ledning. Efter vidsträckta resor genom Holland, Belgien, Frankrike och Italien återvände B. 1865 till Stockholm. Motiven till sina arbeten har han hämtat både från fosterlandets skärgård och från främmande kuster. Ett jämnt och raskt utförande, en flärdfri och okonstlad uppfattning af naturen, en stundom något konventionell färgbehandling äro de drag, som man återfinner i dessa taflor. Nationalmuseum eger af B. *Storm vid holländska kusten. Hamnen i Palermo* och *Linjeskeppet Ölands strid med engelska örlogsfartyg år 1704* ha från museet blifvit flyttade, den ena till Vänersborgs museum, den andra till Karlskrona landshöfdingeresidens. *Vinter i skärgården* finnes på Göteborgs museum. Vid sidan af sin konstnärliga verksamhet har B. tagit liflig del i arbetena för döfstumbildningen i vårt land. Upk.*

Berg, Per Gustaf, boktryckare, skriftställare, f. 5 jan. 1805 i Uppsala, blef student därstädes 1821, var bokhandlare i Stockholm 1828—42 och boktryckare i denna stad 1843—74. Död 14 juli 1889 därstädes. B. samlade och utgaf bl. a. *Anteckningar om svenska qvinnor* (1864—66), *Svenska ordnar, sällskaper och föreningar m. m.* (1873) samt *Svenska minnen på utländska orter* (1874). Bland de mer än 500 arbeten, som utkommo på hans förlag, var ett *Svenskt konversations-lexikon* (1845—52), i hvilket han själf var medarbetare.

Berg. 1. Fredrik Teodor B., läkare, statistiker, f. 5 sept. 1806 i Göteborg, blef student i Lund 1823 och efter aflagda examina 1836 kallad till docent i anatomi därstädes. Någon lärarverksamhet vid universitetet kom han dock aldrig att utöfva, då Stockholms sjukvårdsanstalter och medicinska högskola skyndade att fästa honom vid sig. Först vid Allmänna garnisonssjukhuset och sedan vid Allmänna barnhuset utöfvade han en omfattande praktisk verksamhet samt förordnades därjämte att förestå lärarplatser vid Karolinska institutet först i rättsmedicin (1841—45) och därefter i pediatrik. Under tiden hade han (1842) utnämnts till öfverläkare vid barnhuset och ledare af den kliniska undervisningen därstädes. Vidsträckta utrikes studieresor bidrogo att ytterligare rikta B:s erfarenhet. Men då han med däraf skärpt blick för de rådande missbruken påyrkade genomgripande reformer af de sanitära anordningarna vid barnhuset, möttes han från styrelsens sida af ett motstånd, inför hvilket han snart ej hade annat val än att afgå från sin plats. Innan den inlämnade afskedsansökningen hunnit bifallas, hade B. (1849) kallats till ledamot af sundhetskollegium. Från detta första skede af hans verksamhet böra, utom den högt skattade ledningen af den pediatriska kliniken, särskildt framhållas alstren af hans ganska betydande medicinska skriftställarverksamhet — t. ex. *Om torsk hos barn* (1846), *Kliniska föreläsningar i barnsjukdomarne vid allm. barnhuset i Stockholm.* I. (1853), *Bidrag till Sveriges medicinska topografi* (s. å.) — och hans deltagande i grundandet af tidskriften "Hygiea", hvilken 1885 har de sista bidragen af B:s penna. — B:s namn är dock egentligen fäst vid ett helt annat verksamhetsfält, nämligen det statistiska. Redan vid universitetet hade undersökningar på detta område varit honom en älsklingssysselsättning; den gren af läkarvetenskapen, åt hvilken han därpå företrädesvis egnade sig, och den "méthode numérique", hvilken, samtidigt med hans första utländska resor, kom till heders inom medicinen, bidrogo i sin mån att vidmakthålla hans håg för statistisk forskning, och därigenom att han förordnades till ledamot i kungl. tabellkommissionen (1850), gafs i själfva verket uppslaget till en genomgripande förändring i hans lifsverksamhet. Afgjordt egnade han sig åt statistiken, alltifrån det han af sina nye ämbetsbröder (1853) förmåddes att öfvertaga den ledigvordna sekreterarebefattningen inom nämnda kommission, och sedan fullföljde han nära nog till lefnadens slut arbetet i statistikens tjänst ihärdigt och samvetsgrant, framgångsrikt och erkändt af såväl vårt eget land som utlandet. Redan 1854 blef inrättandet af ett större statistiskt ämbetsverk ifrågasatt; B. var ledamot af den kommitté, som utarbetade förslag i detta hänseende, samt företog för kommitténs räkning en vidsträckt resa för studiet af likartade organisationer i främmande länder. 1858 förordnades han att tills vidare öfvertaga chefskapet för den nyinrättade statistiska centralbyrån och blef, sedan ämbetsverket erhållit en ny organisation, i nov. 1879 utnämnd till öfverdirektör och chef för verket, från hvilken befattning han dock samma års sista dag erhöll afsked. (Från sundhetskollegium [medicinalstyrelsen], där B., om ock blott nominellt, kvarstått såsom medicinalråd, erhöll han 1877 afsked.) Befolkningsstatistiken, det dyrbara arfvet från äldre tider, blef af B. med sann pietet vårdad och än vidare utbildad samt allt vidsträcktare områden gjorda till föremål för det statistiska ämbetsverkets undersökningar och bearbetningar, såsom k. m:ts befallningshafvandes femårsberättelser, Sveriges jordbruk och boskapsskötsel, sparbankerna, riksdagsmannavalen, den kommunala rösträtten samt kommunernas fattigvård och finanser. Såväl af dessa statistiska serier som ock af den tidskrift, Statistiska centralbyrån utgifver, hafva väsentliga delar — tidtals hela häften — flutit ur B:s penna. Bland dessa alster af hans statistiska författarskap må nämnas den rikhaltiga volym, som under titeln *Befolknings-statistik. Ny följd 1851—55. I: 1.* bildar afslutningen af den gamla tabellkommissionens arbeten eller, om man så vill, inledningen till det nya statistiska ämbetsverkets redogörelser, samt vidare de i Statistisk tidskrift inrymda monografierna om *Dödligheten i första lefnadsåret* (1869), om den numeriska *Proportionen mellan könen* (1871) och om *Årstidernas inflytande på dödligheten* (1879). — B. blef medicine doktor i Lund 1839, filos. hedersdoktor i Uppsala 1877 och hedersdoktor inom juri-

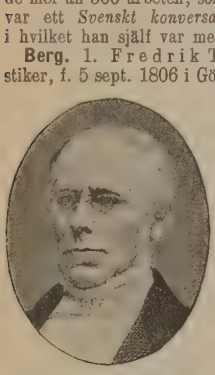

diska och statsvetenskapliga fakulteten i Köpenhamn 1879. Han blef ledamot af Fysiografiska sällskapet i Lund 1837, af Vetenskapsakademien 1847, af Vetenskaps- och vitterhetssamhället i Göteborg 1849 (hedersledamot 1875) och af Landtbruksakademien 1870 (hedersledamot 1880) samt hedersledamot af Svenska läkarsällskapet 1879. Dessutom var han ledamot af många för medicin eller statistik verksamma vetenskapliga institutioner i utlandet. Han afled i Stockholm 7 maj 1887. Biogr. af Elis Sidenbladh (i Lefnadst. öfver Vet. akad:s led.; bd IV, 1901). K. S.

2. Rudolf Fredrik B., den föregåendes son, industriidkare, f. 31 maj 1846 i Stockholm, aflade 1865 mogenhetsexamen på reallinjen, genomgick 1865—68 Teknologiska institutet, hade därefter några tillfälliga anställningar och uppdrag samt blef 1873 disponent för skånska cement-aktiebolaget i Malmö. Jämte denna befattning har han verkat i ett stort antal af honom själf bildade bolag, de flesta i sammanhang med cementbolagets verksamhet. B. har gjort sig mycket förtjänt om utvecklingen af den svenska cement-industrien, och det under hans ledning tillverkade cementet har under namn af lomma-cement (efter fabriken vid Lomma) vunnit anseende och afsättning inom flera världsdelar. Lifligt intresserad för arbetarfrågorna, särskildt egnahems-frågan, har B. därjämte inlagt stora förtjänster om uppkomsten af Limhamns municipalsamhälle, som nu är på väg att öfvergå till köping och räknar omkr. 7,000 invånare. Han har likaledes varit en drifvande kraft vid bildandet af Malmö föreläsningsförening (1882, sedan utvidgad till Malmö biblioteks- och föreläsningsförening), af Södra Sveriges ångpanneförening (1895) och af föreningen Malmö högre handelsinstitut (1904), i hvilka föreningar han alltifrån början varit ordförande. Genom en mängd föredrag har han dessutom verkat för ångfärje-förbindelse mellan Malmö och Köpenhamn, påvisat de fördelar, som frihamns- och frihandels-institutionerna medföra för industrien, samt arbetat i den fria missions- och nykterhetsverksamhetens tjänst. 1894—95 var han ledamot af den s. k. frihamnskommittén. Sedan 1882 har han varit ledamot af Malmö stadsfullmäktige.

3. Johan (John) Vilhelm B., den föregåendes broder, läkare, f. 2 mars 1851 i Stockholm,

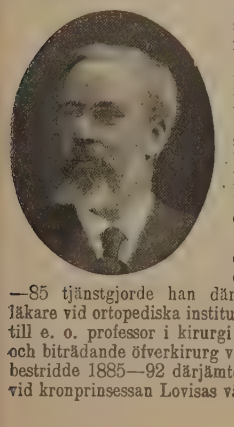

blef 1869 student i Uppsala, där han 1874 tog med. kandidatexamen. Efter att 1878 hafva aflagt licentiatexamen vid Karolinska institutet samt 1878—79 tjänstgjort såsom amanuens, kallades han 1881 till docent i kirurgi därstädes och promoverades s. å. till med. doktor i Uppsala, efter att hafva försvarat afh. *Studier öfver tungkräftan och dess behandling*. 1880—85 tjänstgjorde han därjämte såsom biträdande läkare vid ortopediska institutet. 1885 utnämndes han till e. o. professor i kirurgi vid Karolinska institutet och biträdande öfverkirurg vid Serafimerlasarettet och bestridde 1885—92 därjämte platsen som öfverläkare vid kronprinsessan Lovisas vårdanstalt för sjuka barn. 1893 blef han ord. professor i kirurgi vid Karolinska institutet samt öfverkirurg vid Serafimerlasarettet och chef för dess ekonomi och förvaltning. B. åtnjuter ett synnerligen stort anseende såsom kirurg och har vid sidan af sin lärar- och ämbetsverksamhet utöfvat en mycket vidsträckt praktik. Genom flera resor i utlandet och studier vid dess förnämsta kliniker har han tillegnat sig den moderna kirurgiens metoder. Af B:s många vetenskapliga uppsatser må utom den ofvan anförda nämnas de i ”Hygiea” införda *Fall af struma colloides*; *extirpation*; *helsa* (1882, bd 43), *Om nervsträckning* (1883, bd 45), *Om strumaextirpation* (1884, bd 46), *Fall af cancer oesophagi*; *oesophagostomia* (1885, bd 47), *Om lefverresektion* (1893, bd 55) och *Om ureterens behandling vid operation för njurtuberkulos* (1899, bd 61) samt de i ”Nord. med. arkiv” förekommande *Fall af hårsvulst*; *gastrotomi*; *hälsa* (1887, bd 19), *Bidrag till kännedomen om sjukdomarna i näsans bihålor samt till läran om cerebrospinalvätskas flytning ur näsan* (1889, bd 21), *Om den s. k. osteo-periostitis albuminosa v. serosa* (1892, bd 24), *Bidrag till den operativa behandlingen af ectopia vesicæ* (1893, bd 25), *Om refbenskondrit* (1895, bd 27), *Om den kirurgiska behandlingen af ulcus ventriculi* (1898, bd 31) och *Ueber die bedeutung des einfachen gethierschten hautlambeaus in der plastischen chirurgie* (1901), vidare *Om trigeminus-nevralgiernas operativa behandling* (i ”Förhandl. vid 5:e Allm. sv. läkarmötet i Stockholm”, 1891), hans tal vid 6:e Allm. sv. läkarmötet 1892 *Om den kirurgiska tuberkulosens behandling* samt hans föreläsning vid tillträdet af professuren, *Om den moderna hjernkirurgien* (”Hygiea”, bd 56 II). Därjämte har B. sedan sitt tillträde till professuren årligen utgifvit *Rapport från Kongl. Serafimerlasarettet* och redigerar sedan 1901 den kirurgiska afdelningen af ”Nordiskt medicinskt arkiv”. Han blef 1900 ledamot af Krigsvet. akad. och 1901 af Vet. akad. (R. T—dt.)

Berg, Carl, dansk skolman och filolog, f. 1812 i Kolding, d. 1895, blef 1846 öfverlärare vid metropolitanskolan i Köpenhamn och var 1864—89 rektor vid Frederiksborgs lärda skola, som han ställde i organisk förbindelse med det kommunala skolväsendet. Af hans skrifter må nämnas: *Græsk formlære* (1843; 7:e uppl. 1892), *Græsk-dansk haandordbog* (1864, 2:a uppl. 1885), *Om sprogenes udbredelse og slægtskab* (1868) och *Vor ABC:s historie* (1871). E. Ebg.

Berg, Franziska, tysk skådespelerska, f. 1813, var 1831—89 anställd vid hofteatern i Dresden. Död 1893. Hennes spel utmärkte sig för natur och måttfullhet, hennes själfulla organ gaf de bästa uttryck åt smärta och hänförelse i tragedien, och i lustspelet utvecklade hon en fin humor. Till hennes förnämsta roller hörde *Lady Macbeth*, *Phædra* och *slægtskab* (1868) och *Vor ABC:s historie* (1871). E. Ebg.

Berg, Karl Johan, ämbetsman, f. 28 jan. 1819 i Stockholm, blef 1836 student i Uppsala och antogs, efter aflagda examina, 1840 till e. o. tjänsteman vid hufvudstadens juridiska ämbetsverk. 1845 blef han fiskal och 1848 assessor i Svea hofrätt, 1853 t. f. byråchef för lagärenden vid justitie-stats-expeditionen. 1855 revisionssekreterare, 1858 expeditionschef vid nyssnämnda expedition, 1859 justitieråd, 1868 konsultativt statsråd samt 1875 t. f. och 1880 ord. president i Svea hofrätt, från hvilket ämbete han 1889 erhöll afsked. Jämte dessa ämbeten har

B. haft sig anförtrodda flera offentliga uppdrag, vittnande om det anseende han förvärfvat såsom en af landets insiktsfullaste och skarpsinnigaste jurister. Så förordnades han 1856 till ledamot i en kommitté för utarbetande af förslag till disciplin- eller ordningsstadga för krigsmakten, 1865 till ledamot i den s. k. unionskommitttén och 1875 till ordförande i nya lagberedningen. Han afgick som ordförande 1883, men deltog i beredningens arbete till 1893, enligt förordnande. 1863 valdes han till stadsfullmäktig för hufvudstaden och utsågs därjämte till vice ordförande i fattigvårdsnämnden och till ordförande i Klara församlings fattigvårdsstyrelse, hvilka uppdrag han 1867 afsade sig. 1859 förordnades B. af regeringen till ledamot i direktionen öfver Stockholms allmänna barnhus, hvilken plats han innehade till 1867, och 1875 till vice ordförande i direktionen öfver Allmänna institutet för döfstumma och blinda. — Sistnämnda år valdes han till ledamot af riksdagens andra kammare för Stockholms stad, hvilket ledamotskap han 1882 afsade sig. 1888 var han ledamot af kyrkomötet och ordförande i dess lagutskott. Vid jubelfesten i Uppsala 1877 kreerades han till juris hedersdoktor.

Då B. såsom statsråd icke tillika bekläddе chefskapet för något statsdepartement, har han icke särskildt fäst sitt namn vid någon af de många och viktiga reformer, som genomfördes under de år han tillhörde konungens råd; men genom sina insikter och sitt säkra omdöme grep han kraftigt in i nästan alla viktigare ärenden, som afgjordes under den ifrågavarande tiden, liksom han städse med värme och talang förde regeringens talan inför representationen. — Såsom riksdagsman yttrade sig B. hufvudsakligen i lagfrågor. Liksom flere andra af de män, hvilka samtidigt med honom tillhörde statsrådet, bekämpade han det vid 1876 års riksdag antagna förslaget om inrättandet af ett statsminister-ämbete. — Om ordnandet af hufvudstadens fattigvård inlade B. såsom fattigvårdsnämndens förste vice ordförande stor förtjänst. Därjämte må nämnas att han, sedan den s. k. Stockholms allmänna skyddsförening år 1866 bildats, såsom vice ordförande i föreningens centralkommitté under många år nitiskt verkade för föreningens välgörande syften. C. W.*

Berg, Kristen, dansk politiker, f. 18 dec. 1829 i Fjaltring vid Lemvig, tillhörde en gammal bondesläkt och tog namn efter födelsegården (Bjerg). Han erhöll sin utbildning på Ranum seminarium, af L. K. Müller, i afgjordt grundtvigiansk riktning. 1852 blef han lärare vid borgarskolan i Kolding, där han åstadkom väsentliga framsteg i skolväsendets utveckling, och flyttades 1861 till ön Bogö, där han öfvade ännu större inflytande i samma riktning och själf grundlade en navigations- och en realskola. I jan. 1865 valdes han i Koldingkretsen till ledamot af riksrådets folketing. B. kom tidigt att spela en roll under förhandlingarna om grundlagens revision; han ville göra denna så varsam som möjligt, men röstade likväl för ändringen och tog äfven till orda för den vid dess slutliga antagande i riksdagens folketing, till hvilket han valdes juni 1866 och som han sedan oafbrutet tillhörde ända till sin död. Han slöt sig strax till den nationella vänstern, utöfvade väsentligt inflytande 1867 på den nya härordningens antagande och hade därigenom befäst sin ställning för framtiden som en af tingets ledande medlemmar.

B. tog 1870 viktig del i sin grupps sammanslutning med de två andra vänstergrupper, som han dittills kraftigt bekämpat, och var de följande åren en af denna sammanslutnings, den "förenade vänsterns", ledare och dess förnämste talare. Vid folketingsvalen 1872 utvecklade han en häpnadsväckande verksamhet som kringresande agitator (han for 4,500 km.) för att skaffa sitt parti majoritet, och då detta hade lyckats, om också blott med ett par rösters öfvervikt, ville han strax ha dess inflytande fastslaget som ledande faktor vid statens styrelse, utan att bry sig om regeringens eller landstingets motstånd. Härmed började den stora politiska strid för "folkets självstyrelse", som satte sin stämpel på det offentliga lifvet i Danmark under en människoålder. B. kastade sig in i denna strid med brinnande ifver, offrade alla sina krafter för densamma och förde den med outtröttlig uthållighet, stundom med obehärskad våldsamhet. Ständigt ledamot af folketingets finansutskott, hvars ordförande han var 1872—78, satte han sig in i alla finanslagens enskildheter med beundransvärd flit och tog dessutom del i dryftandet af nästan hvarje viktigt lagförslag. Vid sidan häraf tog han liflig del i den offentliga agitationen, dels på folkmöten, dels genom grundläggningen af en mängd tidningar, först "Kolding folkeblad", därpå tidningar rundtomkring i norra Jylland och norra Själland. Efter en häftig sammanstötning med kultusministern Worsaae tog han 1874 afsked från sin lärarbefattning, men bibehöll likväl sin förbindelse med Bogö och fick till och med öknamnet "kungen på Bogö". 1876 bosatte han sig i Hilleröd och blef där 1880 medlem af "byrådet", men flyttade 1883 till Köpenhamn.

Då valen 1876 hade gifvit vänstern ett stort flertal i folketinget, eggade B. i sin otålighet sitt parti till vidtagande af sådana ändringar i finanslagen, att enighet med landstinget icke kunde ernås, och den första provisoriska finanslagen utkom 1877. Därefter sökte partiets flertal att i godo komma öfverens med regeringen, men missnöjd därmed, utträdde B. våren 1878 och bildade en egen grupp, den radikala vänstern. Efter att i tre år ha fört en förbittrad strid med sina forne meningsfränder och därvid ådragit sig allvarliga nederlag i fråga både om en ny härordning 1880 och om den militära strafflagen 1881, närmade han sig åter den moderata vänstern och blef okt. 1883 talman i folketinget. Han inledde den s. k. "visnepolitiken" (obstruktionen), var 1883 med om att grundlägga "danska vänstern" (en förnyelse af den "nationella vänstern" 1866—70) och blef

efter den afgörande brytningen med ministären och landstinget 1885 åter ledare för den på nytt samlade vänstern. Då han på ett folkmöte i Holstebro s. å. gifvit anledning till, att stadens borgmästare med våld fördes bort från talartribunen, blef han jan. 1886 dömd till sex månaders fängelse. I gengäld insamlades 50,000 kr. till honom, och vid hans lösgifvande firades en fest vid Helsingör, dit deltagare fördes på en flotta af sexton stora ångare. B. stod i detta ögonblick på höjden af sin makt och folkgunst. Men då partiets öfrige ledare icke obetingadt ville följa hans anvisningar, kom det snart till en ny brytning. I mars 1887 lämnade B. talmansbefattningen och bildade snart en särskild grupp samt förenade sig ånyo 1890 med Hörup, från hvilken han 1883 hade skilt sig för att jämte F. Bojsen grundlägga den ”danska vänstern”. Innan man nått någon afslutning på den politiska striden, dog B. plötsligt 28 nov. 1891, utan att skörda den lön, som hans begåfning och arbete gifvit honom ett berättigadt kraf på.

Detta berodde visserligen till en del på brister hos honom själf. Medan han egde en sällsynt förmåga att organisera ett parti och leda det förberedande arbetet i den parlamentariska taktiken, hade han svårt att taga ett raskt beslut i afgörande ögonblick. Detta gaf ofta hans motståndare öfvervikt i striden, i synnerhet då han icke riktigt förstod att värdera de verkliga maktförhållandena. Han hade nämligen en idealistisk tro på sanningens slutliga seger (”gå aldrig på ackord med uretten” var hans valspråk) liksom på folkets frihets- och fosterlandskärlek (han ville därför ”skabe et Dannevirke i hver mands bryst”). Hans härsklystnad stötte dessutom ofta hans meningsfränder ifrån honom, så att segern gled honom ur händerna, just då han tycktes nära att gripa den, och den dref honom att förfölja affallna partikamrater med större bitterhet än de ständige motståndarna (”hellere en højremand end en moderat” var hans valprogram 1879). Då han i ifvern för det stora politiska målet försummade det jämna framåtskridandet, bar hans parlamentariska verksamhet på långt när icke den frukt, som hans arbetsamhet syntes lofva. Med alla sina brister står B. likväl som en sympatisk gestalt i Danmarks politiska lif. Två minnesmärken äro resta öfver honom: på Bogö 1897 och vid Bavbjerg 1902; en stor staty skall resas vid Kolding. Litt.: H. Nutzhorn, ”Til minde om folkethingsmand C. Berg” (1892), och H. Begtrup, ”Christen Berg, en dansk politikers udviklingshistorie 1829—66” (1896). E. Ebg.

Berg, O. F., pseudonym för tyske författaren Ottokar Franz Ebersberg (se d. o.).

Berg, Lars, ingenjör, ämbetsman, riksdagsman, f. 27 jan. 1838 på Strömbacka bruk, Gäfleborgs län, blef student i Uppsala 1856, aflade utgångsexamen från högre artilleriläroverket å Marieberg 1860 och befordrades till löjtnant vid Väg- och vattenbyggnadskåren 1862, till kapten 1873 samt till major och distriktschef i öfre norra väg- och vattenbyggnadsdistriktet 1883. Han utnämndes 1885 till landshöfding i Norrbottens län, 1893 till öfverste och chef för Väg- och vattenbyggnadskåren samt till generaldirektör och chef i Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen. Från dessa befattningar afgick han med pension 1903. — För studier i sitt yrke, särskildt flodregleringsoch flottningsbyggnader, företog B. utländska resor 1868 och 1884. Hans verksamhet som yrkesman har hufvudsakligen varit egnad åt utvecklingen af Norrlands kommunikationsväsende. Speciellt har han lagt hand vid ett mycket stort antal flottregleringar, och han var chef för flottning och dess byggnader i Indalsälfven 1868—77. Äfven för lagstiftningen rörande dessa ämnen hafva B:s insikter tagits i anspråk; han kallades nämligen 1876 till ledamot i vägkommittén för utarbetande af förslaget till ny väglag, och såsom tekniskt biträde åt nya lagberedningen 1877—78 deltog han i utarbetande af dess förslag till de nya vattenrättsförordningarna. På 1870-talet medverkade han till åvägabringandet af järnvägsförbindelserna i Jämtland och Medelpad, särskildt Sundsvall—Torpshammar-banan, och ledde utförandet af Österströms järnväg nära Sundsvall samt vattenlednings- och dräneringsarbetena i nämnda stad, hvarest han länge var bosatt. — Såsom styresman för Norrbottens län verkade B. med kraft för dess utveckling, bl. a. genom anläggning af samfärdsmedel, utdikning af frostförande marker samt landets i samband därmed stående kolonisation genom nybyggeväsendets främjande, och hans upprepade framställningar till k. m:t medverkade i sin mån till att statsmakterna inom få år fördubblade såväl vägfonden som frostminskningsfonden. Enligt B:s förslag och utredning beslöts 1890 den s. k. militärvägens anläggning, genom hvilken en länge saknad inre tvärväg genom Norrland, från Boden öfver Lycksele till Östersund, bereddes. Afvittringsverket bragtes nära sin fullbordan genom af B. meddelade afvittringsutslag i Gellivare, Jockmocks och Arjeplaogs socknar (omfattande 1/8 af hela rikets areal). B. var ordförande bl. a. i apatit-kommissionen. För främjande af ett mer intensivt och efter förhållandena afpassadt jordbruk i de nordligaste provinserna framlade han den med sakkunniga kommitterades biträde utarbetade planen till växtbiologiska anstalten i Luleå. På hans initiativ bildades och oktrojerades 1892 Norrbottens enskilda bank. B. verkade vidare för en fullständigare utbildning af länets småskolelärare, slöjdens införande i dess folkskolor och svenska språkets utbredning bland den finsktalande befolkningen, särskildt genom inrättande af folkskolor närmare språkgränsen. Han stiftade bl. a. Norrbottens läns museiförening, jaktvårdsförening, förening för frigifna fångars vård och filial af Allmänna försvarsföreningen m. m. — B. har sedan 1889 varit ledamot af riksdagens första kammare för Norrbottens län och intog genast ett bemärkt rum bland den tullskyddsvänliga majoriteten. Han var 1890—93 ordförande i kammarens tillfälliga utskott n:r 1 eller n:r 2, vid urtima riksdagen 1892 ledamot i särskilda (försvars-)utskottet, 1894 ledamot i bevillningsutskottet samt 1894 och 1899 medlem af kammarens förtroendenämnd (”tiomannarådet”). 1903 och 1904 var han ledamot af konstitutionsutskottet. Han motionerade 1891 om det stora och det lilla kreditivets höjning och deltog 1895 i motionerna om ett inhemskt försvarslån å 60 mill. kr. samt om mellanrikslagens uppsägning. Sedan 1898 är B. ledamot af Landtbruksakademien.

Berg, Frans Oskar Teodor, bildhuggare, f. 10 jan. 1839 i Stockholm, blef 1858 elev vid konstakademien, erhöll 1869 kunglig medalj för prisämnet *Loke och Sigyn*, var 1873—78 bosatt i Rom samt påbörjade där gruppen *Pan och Psyche*, utförde den af änkedrottning Josefina beställda *Mandolinspela-*

ren i marmor (på Stockholms slott) samt — äfvenledes i marmor — *De första stegen* och *Gosse som modellerar* (Nationalmuseum). Andra i Rom utförda arbeten voro, förutom porträttbyster, *Faun och satyr* samt *Kristus vid tolf års ålder*. B. var sedan bosatt i London och från 1880 i Stockholm. Han utförde *dekorativa figurer* för Uppsala universitetshus, kvinnofiguren *Kiss me*, byster, bland dem K. G. Tessins för Nationalmuseum, och har medverkat vid prydandet af konstakademiens nybyggnad, för hvilken han modellerat fyra reliefligurer i huggen sten, framställande antikens, medeltidens, renässansens och vår tids konst, och fyra medaljonger, hvarjämte han omarbetat Qvarnströms fyra fasadfigurer å den äldre akademibyggnaden (arkitekturen, skulpturen, målarkonsten och gravyren) till fristående takfigurer.

B. utförde efter återkomsten från London illusoriska grupper öfver ämnen ur Jesu lif och anordnade vid Stockholmsutställningen 1897 ett Bibliskt galleri af dylika grupper. K. W—n.*

Berg, Georg Vilhelm, historisk, arkeologisk och genealogisk forskare, f. 8 aug. 1839 på Visingsö, genomgick Jönköpings elementarläroverk och tjänstgjorde sedermera vid bruk i bergslagen. År 1870 kom han till Göteborg, där han 1872 inträdde som kassör vid Bergslagsbanan och 1876 blef detta företags förste kamrerare, med hvilken befattning han äfven förenat samma tjänst vid Göteborgs—Hallands och Göteborgs—Borås järnvägar. År 1902 blef han Bergslagsbanans byråchef, med bibehållande af samma tjänsteåligganden som förut. B. har utöfvat en ytterst flitig forsknings- och skriftställarverksamhet samt äfven arbetat för utveckling af Göteborgs och dess omnejds andliga intressen och vårdande af ortens minnen. Så var han 1878 den främste stiftaren af sällskapet "Gnistan" och under en följd af år dess nitiske sekreterare samt medverkade som sådan kraftigt vid konstutställningarna 1881, 1886 och 1891. Han har inlagt ett betydande arbete för Göteborgs slöjdförening och dess samlingar i egenskap af dess bibliotekarie och konservator. Han var 1886 en af stiftarna af Göteborgs och Bohus läns fornminnesförening och har alltsedan varit dess sekreterare och redaktör af dess tidskrift. Därjämte har B. såsom ledamot i styrelsen för Göteborgs museum under en följd af år deltagit i dess utvecklingsarbete. Sin arkeologisk-historiska författarverksamhet började B. egentligen på 1870-talet dels i "Svenska fornminnesföreningens tidskrift" (*Om Visingsö*), dels i de af Bohus läns hushållningssällskap bekostade "Bidrag till kännedom om Göteborgs och Bohusläns fornminnen och historia". B. var bl. a. en af de förste, som behandlade de s. k. svenska verkstadsfynden, och den förste, som redogjort för grafvar i vårt land, motsvarande de s. k. bornholmska brandpletterne (i Vitt. hist. o. ant. akad:s "Månadsblad"). I ofvannämnda "Bidrag" redogjorde han ock för *Slottsruinen på Ragnhildsholmen* (1883) och de fynd, som vid de under hans egen ledning företagna gräfningarna gjorts å denna holme nära Kungälf. Andra arbeten, som af honom offentliggjorts dels särskildt, dels i "Bidragen", äro: *Samlingar till Göteborgs historia* (2 bd, 1882, 87), *Visingsö jemte anteckningar om Visingsborgs grefskap* (1885), "Christine kyrkas böcker 1627—1774" (3 bd, 1890—93), *Göteborgs stift under 1700-talet* (1891), *Expeditionen till Arkangelsk 1701* (1893), *Augustinerklostret i Konungahälla* (1894), *Dragsmarks kloster* (1895), *Anteckningar om Göteborgs äldre teatrar* I—III (1896—1900) m. m. B. är korresponderande ledamot af Vitt. hist. o. ant. akademien (1882) samt ledamot af Vet. o. vitt. samhället i Göteborg (1885), hvars ordförande han var 1902—03, och af Nord. oldskriftselskabet i Köpenhamn. K. W—g.

Berg. 1. Karl (Carl) Oskar B., nykterhetstalare, tidskriftsutgifvare, f. 30 okt. 1839 i Kumla socken i Västmanland, d. 14 okt. 1903 i Stockholm, idkade grosshandelsrörelse därstädes 1863—89 och var 1880—92 rumänsk generalkonsul. Han inrättade 1871 i Stockholm ett sjömanskapell och höll där andliga föredrag. För nykterhetssaken verkade han i flera år nitiskt genom föredrag Sverige rundt; många af dessa trycktes, delvis under egendomliga titlar, såsom *Andersson, Pettersson och Lundström* (1874), *Döden i grytan* (1875), *Hvar är ve? Hvar är sorg?* o. s. v. Han redigerade i religiös anda 1875—1903 den af honom uppsatta illustrerade månadsskriften "Arbetarens vän" samt likaså 1877—88 "Barnens vän". B. var 1876—84 ledamot af riksdagens första kammare (för Kopparbergs län) och 1888—90 en af Stockholms stads protektionistiske representanter i andra kammaren.

2. Karolina Vilhelmina B., den föregåendes hustru, f. 1832 i Fröderyds socken, Jönköpings län, d. 1903 i Stockholm, var dotter af den bekante predikanten Jonas Sandell och trädde 1867 i äktenskap med B. Äfven hon utöfvade en ej obetydlig litterär verksamhet på det religiösa området, mestadels under signaturen L. S., bl. a. med *Berättelser för söndagsskolan* (1870—74), *Samlade sånger* (2 bd, 1882—85), kalendern *Korsblomman* (1865—1902), en mängd öfversättningar o. s. v. Hon redigerade från 1889 "Barnens vän".

Berg, Johan Fridtjuv, skolman, pedagogisk författare, riksdagsman, f. 20 mars 1851 i Ödeshögs socken, Linköpings län, blef 1869 biträdande lärare vid Finspångs folkskola, aflade folkskollärarexamen 1875, anställdes s. å. som lärare vid nyssnämnda skola, vardt 1878 dess föreståndare och är sedan 1881 lärare vid Stockholms folkskolor. Han valdes 1891 till en af Stockholms stads representanter i riksdagens andra kammare, hvilket förtroendevärf förnyats under efterföljande valperioder. Han har där slutit sig till folkpartiet och liberala samlingspartiet. Sedan 1894 har han varit ordförande i kammarens tillfälliga utskott för skolfrågor. Genom sin far, folkskolläraren A. Berg, kom B. från barndomen under inflytande af den pedagogiska riktning, hvars främste målsmän voro Torsten Rudenschöld och P. A. Siljeström, och i sin verksamhet som skolman och politiker har han satt som mål att bidraga till fullföljandet af deras verk. I enlighet härmed har han genom föredrag, skrifter och riksdagsmotioner verkat för folkskolans utvecklande till "bottenskola" (se d. o.) och allmänna läroverkets ställande i organiskt samband därmed, beredande af särskild uppfostran åt vanartade och sedligt försummade barn (han var medlem af "tvångsuppfostringskommittén" 1896—99), inskränkning af katekesläsningen, förenkling af rättskrifningen och införande i folkskoleundervisningen af poesi och konst m. m., utvecklande af folkskolans öfverbyggnader (högre folkskolan och folkskolans högre afdelning) samt befrämjande af folkbibliotek och folkliga föreläsningar (B. medverkade

vid bildandet af ”Folkbildningsförbundet”) äfvensom för höjandet af folkskollärarnas bildning genom pedagogiska bibliotek, omdanande af seminarierna, öppnande af tillträde till universiteten samt upprättande af pedagogiska professurer. B. har varit flitig medarbetare i skolpressen (företrädesvis ”Svensk läraretidning”) och verksam deltagare i folkskollärarkårens föreningsrörelse (han är sedan 1885 medlem af centralstyrelsen för Sveriges allmänna folkskollärarförening samt var 1887—97 föreningens sekreterare och utgifvare af dess årsskrift). Han har utgifvit pedagogiska skrifter (*Folkskolan som bottenskola*, 1883; *Folkbildnings-politikern Adolf Diesterweg*, 1890; *Johan Amos Comenius*, 1892; *Huru folkskolestadgan tillkom*, 1892; *Om behandlingen af sedligt försummade och vanartade barn*, 1900; *Stafningsreformen*, 1902), ungdomsböcker (i barnbiblioteket ”Saga”) samt skolböcker och skolkartor (läroböcker i svensk historia, geometri och geografi, väggkartor öfver Stockholm och Stockholms omgifningar) m. m. Inom riksdagen har B. vid sidan af de pedagogiska frågorna intresserat sig företrädesvis för de sociala.

Berg, Karl Alfred, musiker, f. 13 okt. 1857 i Hudiksvall, blef 1877 student vid Uppsala universitet och 1888 filos. kandidat i Lund samt har där sedan 1889 varit studentkapellets ledare och sedan 1891 studentsångföreningens anförare, med undantag af åren 1894—96, då han idkade musikstudier vid Leipzigs konservatorium. Tillika blef han 1892 t. f. och 1897 ord. kapellmästare vid universitetet. På olika tider har han äfven varit dirigent för Malmö musikförening, musiksällskapen i Landskrona och Lund samt en del smärre körer. Den lundensiska studentsångföreningens många sångarfärder har han ledt sedan 1892, senast den framgångsrika till utställningen i S:t Louis 1904. B. har komponerat kantater, rekviem, orkestersaker, manskvartetter och solosånger. Dessutom har han i botaniskt syfte företagit studieresor och offentliggjort uppsatser i ”Botaniska notiser” och ”Lunds universitets årsskrift”. A. L.

Berg, Gunnar, norsk målare, f. 21 maj 1863 i Svolvær på Lofoten, studerade i Düsseldorf, Berlin och Paris, bodde dessemellan i sin barndomsbygd och målade ganska käcka, brokiga skildringar af hafvet, fjällen, fiskarlifvet. Till följd af en kräftböld blef han krympling 1893 och dog 23 dec. s. å. i Berlin. Representerad i Stockholms nationalmuseum af en liten Lofotenbild. G—g N.

Berg, Emma. Se Meissner.

Berga. 1. Socken i Kronobergs län, Sunnerbo härad. 17,861 har. 2,966 inv. (1903). Annex till Hvittaryd, Växjö stift, Sunnerbo kontrakt. — 2. Socken i Skaraborgs län, Vadsbo härad. 2,360 har. 497 inv. (1903). Annex till Hassle, Skara stift, Mariestads kontrakt.

Berg-abborren, *zool.* Se Kungsfiskslägtet.

Bergaigne [bärgä'nj], Abel, fransk språkvetenskapsman, indolog, f. 31 aug. 1838 i Vimy (dep. Pas-de-Calais), inträdde på tjänstemannabanan, men öfvergaf den snart för att i Paris egna sig åt indologiska och språkvetenskapliga studier, särskildt under ledning af den såsom lärare utmärkte sanskritisten Hauvette-Besnault. Från 1867 verkade B. som lärare i sanskrit (”répétiteur”) vid den nyinrättade ”École pratique des hautes études en Sorbonne”, en verksamhet, som afbröts af hans deltagande i fransktyska kriget, där han tjänade såsom löjtnant i nationalgardet. 1877 blef han lärare (”maître de conférence”) vid universitetet i Sorbonne. Sedan 1885 innehade B. en särskildt för honom inrättad professur i sanskrit och jämförande indo-europeisk språkvetenskap i Sorbonne och företrädde samma ämnen såsom ledamot i ”Académie des inscriptions et belles-lettres”. 6 aug. 1888 omkom han genom olyckshändelse på en rekreationsvandring i de franska alperna. — B. var en af de störste sanskritlärde, som någonsin funnits. Viktigast äro hans undersökningar rörande det äldsta indiska litteraturverket, ”Rigveda”, och dess tolkning. I dessa åt den indiska exegesen och religionen egnade undersökningar ställer sig B. alltmer i motsats till R. v. Roth, hvilken genom den rigvediska delen i den s. k. Petersburg-ordboken är den egentlige grundläggaren af det vetenskapliga rigvedastudiet. B. betonade framför allt, att ”Rigveda” långt ifrån att vara en samling af jämförelsevis enkla och primitiva minnesmärken af en ursprunglig, på omedelbar naturåskådning grundad, religion tvärtom måste betraktas under synpunkten af en i hög grad utbildad liturgisk och sakrifikal teknik med i hög grad konstlade och rent af paradoxa element, m. a. o. att den innehåller offerhymner, som äro uttryck för en starkt utbildad präst- och offerreligion. Hans viktigaste arbeten på detta område äro *La religion védique d'après les hymnes du Rig-Veda* (3 bd, 1878—83), *La Saṁhitā primitive du Rig-Veda, Nouvelles recherches sur l'histoire de la Saṁhitā du Rig-Veda, La division en adhyāyās du Rig-Veda, Études sur le lexique du Rig-Veda, Recherches sur l'histoire de la liturgie védique* (alla i ”Journal asiatique”). Rigvedastudiet tjänar också ett af V. Henry efter B:s död utgifvet arbete *Manuel pour étudier le sanscrit védique* (1890). Själf hade B. utgifvit en allmän sanskritgrammatik, *Manuel pour étudier la langue sanscrite* (1884). Såsom sin egentliga lifsuppgift hade B. uppgjort planen att öfversätta ”Rigveda” enligt af honom i ”Religion védique” framställda grundsatser. Vid hans död funnos emellertid ännu blott öfversättningar (på försök) af enstaka hymner, offentliggjorda i ”Mémoires de la société de linguistique de Paris”. Andra öfversättningar af B:s hand äro ”Sacountalā, par Calidāsa, drame en sept actes” (1884; tillsammans med P. Lehugeur) samt (den buddistiska) dramen ”Nāgananda” (”la Joie des serpents”, 1879). Till sanskrit-området hörde hans förstlingsarbete, en kritisk edition och öfversättning af ”Bhāmini-vilāsa” (1871). På det språkvetenskapliga området röra sig — utom en öfversättning af ett arbete af Georg Curtius — följande arbeten: *De la valeur phonétique de l'Anusvāra sanscrit, Du prétendu changement de* ar *final en* o *en sanscrit, Du rôle de la dérivation dans la déclinaison indo-européenne* m. fl. (i ”Mémoires de la Société de linguistique de Paris”) samt den latinska tesen för doktorat *De conjunctivi et optativi in indoeuropæis linguis informatione et vi antiquissima* (1877). Af specifikt syntaktiskt innehåll äro *Essai sur la construction grammaticale considérée dans son développement historique, en sanscrit, en grec, en latin, dans les langues romanes et dans les langues germaniques; Quelques observations sur les figures de rhétorique dans le Rig-Veda* (i ”Mémoires de la

Soc. de lingu. de Paris"); *La place de l'adjectif épithète en vieux français et en latin* ("Mélanges Graux", 1884); *La syntaxe des comparaisons védiques* ("Mélanges Renier", 1886). Synnerligen viktiga äro B:s arbeten på den indo-kinesiska epigrafikens och kronologiens område: *Une nouvelle inscription cambodgienne; Les inscriptions sanscrites du Cambodge; Chronologie de l'ancien royaume Khmèr d'après les inscriptions; L'ancien royaume de Campâ dans l'Indo-Chine d'après les inscriptions* (alla i "Journal asiatique"). De indo-kinesiska sanskritinskrifterna hafva samlade utgifvits af B. och Barth i "Notices et extraits" (bd 27). K. F. J.

Bergakung. Se Bergfolk.

Bergalli, Luisa, italiensk författarinna. Se Gozzi 1.

Be'rgama, stad i turkisk-asiatiska vilajetet Aïdin (Mindre Asien), ej långt från Medelhafvet, norr om Smyrna. 14,500 inv. Nu mycket förfallen. Präktiga fornlämningar efter det gamla Pergamon.

Bergama'sca, gammal italiensk dans från Bergamo, torde varit känd i England redan på 1500-talet, enär den omtalas hos Shakspere. Till Sverige nådde den senast i början af 1600-talet. Från de högre klasserna vandrade den ned till folket. Som folkdans omtalas den här först af G. J. Wallerius 1706 och senast af A. G. Rosenberg 1876. Jfr T. Norlind, "Svensk musikhistoria" (1901). A. L.

Bergama'sker, invånare i Bergamo (se d. o.).

Bergamaskit Luch., *miner.*, en hornblände-varietet, i hvilken magnesium ersatts af järn och kalcium delvis af natrium. A. Hng.

Be'rgamo. 1. Provins i Lombardiet, norra Italien. 2,759 kvkm. 467,596 inv. (1903), 169 på 1 kvkm. Norra delen, som heter Bergamasca, fylles af Bergamasker-alperna (högsta topp: Monte Redorta, 3,037 m.), men den södra tillhör den lombardiska slätten. På slättlandet odlas mest vin och mullbärsträd för silkesmaskar; den fordom betydande fårskötseln ("bergamasker-fåret") ligger däremot numera nere. Bergsbruket omfattar i synnerhet järn, marmor och slipstenar. Invånarna, bergamasker, hafva en egendomlig dialekt och äro kända både för sin råhet och för sin slughet, hvarför putsmakarna i de italienska folkkomedierna pläga framställas såsom bergamasker. — 2. Hufvudstad i denna provins, vid foten af Alperna, 386 m. ö. h. 47,772 inv. (1901). Består af den amfiteatraliskt liggande gamla staden (*Città*) och den på slätten liggande nya staden (*Borghi*). Den förra är omgifven af murar, som nu förvandlats till promenader. Midt i gamla staden ligger *Piazza Garibaldi*, kring hvilken stadens viktigaste byggnader ligga, nämligen domkyrkan, ursprungligen uppförd af Ant. Filarete (1350), men i 17:e årh. helt och hållet ombyggd; det märkvärdiga medeltidspalatset *Palazzo vecchio* (*Broletto*); kyrkan *Santa Maria* (färdigbyggd 1137) med grafvård öfver den i B. födde kompositören Donizetti; slutligen det praktfulla *Capella Colleoni*. På piazzan äro resta bildstoder af Garibaldi och Torquato Tasso (hvars fader var född i B.). I den nya staden ligga *Accademia Carrara*, med en förträfflig tafvelsamling, och det s. k. *Fiera*, en stenbyggnad med 540 bodar och fyra stora salar, där en gång hvarje år (26 aug. —7 sept.) hålles en marknad, Bartolomeus-mässan. I B. finnas dessutom en målar- och bildhuggar-akademi, ett lyceum, två gymnasier, ett bibliotek med 100,000 band m. m. Liflig handel; fabrikation företrädesvis af sidenvaror, metall-, cement- och trävaror. B. är säte för en prefekt och en biskop. Staden, som i forntiden hette *Bergomum*, var anlagd af gallerna, blef sedermera romerskt municipium och förstördes af Attila 452 e. Kr. Under langobardernas tid var B. säte för egna hertigar. 1428 kom det under Venezia, 1814 under Österrike. Sedan dess har staden delat det lombardisk-venezianska rikets öden. (J. F. N.)

Be'rgamo-olja. Se Bergamott-olja.

Bergamo'tt, gruppnamn för en del små, runda päronsorter. Det är ännu oafgjordt, om namnet syftar på Bergamo i Lombardiet eller Pergamum (Bergama) i Mindre Asien eller om det möjligen är en förvrängning af det turkiska "beg armoud" (= furstligt päron). Se vidare Päron. C. G. D.

Bergamo'tt-olja (Bergamo-olja), *Ætheroleum Bergamottæ, farm.*, den flyktiga oljan ur fruktskalen af *Citrus Bergamia* Risso, ett litet träd af nat. fam. *Aurantiaceæ*, hvilket ganska mycket liknar pomeransträdet. Bergamott-oljan erhålles från Reggio i Kalabrien, där trädet odlas, och framställes på samma sätt som citronolja (se d. o.). — Bergamott-oljan är tunnflytande, har en blekt grönguläktig färg, egendomlig, behaglig lukt, något bitter smak och svagt sur reaktion. Specifika vikten är omkr. 0,88. Oljan består af flera kolväten (terpener) och produkter af dessa. O. T. S.

Bergamo'tt-trädet, *bot.* Se Citrus.

Berg-anden. Se Andfåglar, sp. 960.

Bergantin, *sjöv.* Se Brigantin.

Bergära, stad i baskiska provinsen Guipuzcoa i Spanien. Se Vergara.

Bergarlön. Se Bärgarlön.

Berg-art, *geol.*, en af ett eller flere mineral eller mineralfragment bestående stenmassa, som kan sägas utgöra en mera betydande del af den fasta jordskorpans byggnad. Det finnes många slags bergarter, olika i afseende på mineralsammansättning, struktur, hårdhet, färg och uppkomstsätt m. m. Marmorn består af ett enda mineral (kalkspat), granit och gnejs däremot af minst tre mineral (fältspat, kvarts och glimmer). Marmor, granit och flere andra bergarter hafva kristallinisk struktur och kallas därför kristalliniska bergarter. Sådana bergarter, som utgöras af medelst något bindemedel sammankittade, vanligen mer eller mindre afrundade korn eller fragment af andra bergarter, benämnas klastiska eller brottstycke-bergarter, t. ex. konglomerat, sandsten, lerskiffer m. fl. Dessa och några andra förekomma såsom hvarftals öfver hvarandra liggande, parallella lager eller skifvor, som vanligen hafva en stor utsträckning i längd och bredd, men en jämförelsevis mycket mindre tjocklek. De kallas därför lagrade eller skiktade, äfven sedimentära, emedan de ursprungligen äro bildade hufvudsakligen genom de särskilda beståndsdelarnas eller kornens aflagring i vatten. Andra bergarter (granit, diabas m. fl.) förekomma icke i på hvarandra liggande lager; icke heller hafva beståndsdelarna den anordning i parallella planer, hvilken är så utmärkande för många af de lagrade bergarterna. De uppträda däremot i större eller mindre bergmassor, som äro helt igenom likartade, eller i form af s. k. "gångar", och de kallas därför massformiga bergarter. Vanligen hafva de

kristalliniskt kornig struktur. Med anledning af deras antagna bildningssätt har man äfven kallat dem eruptiva l. plutoniska. Man har nämligen antagit, att de i smält tillstånd brutit fram ur jordens inre. De genom rent vulkanisk verksamhet bildade bergarterna benämnas vulkaniska bergarter. Sådana äro basalt, trakyt, obsidian, lava m. fl. — I afseende på den större eller mindre halten af kiselsyra hos de plutoniska och vulkaniska bergarterna skiljer man mellan sura, som innehålla mera än 65 proc. kiselsyra (t. ex. trakyt, obsidian, vissa graniter) och basiska, med 40—55 proc. kiselsyra (t. ex. basalt, diabas, gabbro, diorit och syenit). De, som ega en kiselsyrehalt mellan 55 och 65 proc., kallas intermediära eller neutrala. Läran om de olika bergarterna kallas petrografi. E. E.

Bergasse [-ga'ss], Nicolas, fransk statsman och skriftställare, f. 1750, d. 1832, skapade sig först som parlamentsadvokat ett namn i en af de ryktbara processerna mot Beaumarchais (1781). Vid revolutionens utbrott invaldes han af staden Lyon i riksständerna, men utträdde frivilligt i okt. 1789 för att icke nödgas aflägga den nya eden på konstitutionen. Sedan inskränkte han sig nästan uteslutande till publicistisk verksamhet. När man 1792 i Tuilerierna fann flera af hans till konungen riktade memoarer, blef han fängslad, och blott Robespierres fall räddade hans lif. Han egnade sig sedan helt åt filosofiska arbeten, i hvilka han utvecklade stor idérikedom och glänsande diktion. Karl X utnämnde honom 1830 till statsråd.

Bergbana, enligt gängse, ehuru oegentligt, språkbruk en järnväg, vid hvilken i anseende till terrängens svårighet något särskildt konstruktionssätt måst tillgripas. Rätteligen torde med bergbana böra betecknas hvarje i bergstrakt framdragen bana och bland sådana särskildt de, som öfver passhöjd eller bergsträcka förena andra banor med hvarandra. Dessa senare banor torde lämpligen kunna benämnas alpbanor (jfr Alpvägar). Se vidare Kuggstångsbana och Hissbana. H. L.

Bergband, *bergsv.*, kringbrutet bergparti, som kvarlämnats till stöd för grufväggarna.

Bergbeck, *tekn.* Se Asfalt.

Bergbildande krafter. Se Bergskedjebildning.

Bergblått kallas en af basiskt kopparkarbonat bestående blå målarfärg, hvilken erhålles antingen genom pulverisering af naturlig kopparlasur eller genom fällning medelst kalk af med salmiak eller koksalt blandad kopparvitriollösning. I senare fallet innehåller färgen kalk och benämnes bremerblått. Jfr Färg. P. T. C.*

Bergbom, Karl o Juhani, finsk teaterdirektör, f. 2 okt. 1843 i Viborg, student 1859, filos. doktor 1869, ådagalade genom dramerna *Pombal och jesuiterna* (1865) och *Paola Moroni* (på finska, 1870) en icke obetydlig talang såsom dramatisk författare och publicerade såsom en frukt af sina studier af dramats historia en afhandling om *Det historiska dramat i Tyskland* (doktorsdisp. 1868), men egnade sig sedermera helt och hållet åt ledningen af den finska teatern i Hälsingfors, hvars nitiske, uppoffrande direktör han varit sedan dess grundläggning, 1872. Han har med mycken omsorg vinnlagt sig om val af en god repertoar såväl ur den klassiska som ur den moderna dramatiska litteraturen. Han åtnjuter sedan 1892 statspension och har under senare år på grund af sjukdom under långa tider måst afbryta sin verksamhet.

Bergborr. I och för åstadkommande af borrhål i berg användas dels handverktyg, dels bergborrningsmaskiner. Vid handborrning brukas vanligen en mejselformad borr, utsmidd af åttkantigt borrstål. På borren slås med slägga, under det den mellan hvarje slag vrides något i borrhålet. För hvarje slag krossas en del af bergarten i hålets botten, hvarigenom hålet småningom fördjupas. I stället för en lätt borr och slägga kan man använda en tyngre borr, som stötes eller af sin egen tyngd upprepade gånger får falla ned i borrhålet, på hvars botten borren verkar krossande genom stöt, hvarför en sådan borr kallas stötborr. Se Borrmaskiner. Fr. E.

Bergborrning. Borrning af hål i berg erfordras oftast för att genom inläggning af sprängämne i borrhålen och sprängämnets bringande till explosion sönderspränga berget i stycken, hvilka sedan kunna borttransporteras. På detta sätt åstadkommas bergskärningar för vägar och andra byggnadsarbeten, tunnlar m. m. samt vinnas malmer ur bergen (se Grufbrytning).

Bergborrning förekommer äfven i stor skala för undersökning af malm- eller kol-lagers utsträckning och mäktighet, hvarvid ofta användes diamantborr, en rörformad borr, som lämnar ett ringformigt hål med fast kvarstående kärna, hvilken lösbrytes och upphämtas och sedan lämnar ett exakt prof på de genomborrade lagrens beskaffenhet. Under de senaste årtiondena hafva enligt en af A. E. Nordenskiöld gifven idé brunnar borrats i berg med användande af diamantborr eller stötborr, och har i de flesta fall godt vatten kunnat på detta sätt anskaffas. Se Bergborr, Borrmaskiner och Brunn. Fr. E.

Bergborrningsmaskiner. Se Borrmaskiner.

Bergbotten, *bergsv.*, af kvarlämnadt berg i grufva bestående botten, som horisontellt afdelar ett schakt i olika delar.

Bergcinnöber, *tekn.*, i naturen funnen ren cinnober (se d. o.).

Bergdamara (Bergdáma). Se Hereró.

Bergebenholts, *bot.* Se Bauhinia.

Bergedorf [hårdt g]. 1. Hamburgskt amt mellan Elbe och Bille. 87 kvkm. 23,728 inv. (1900). Omfattar de s. k. Vierlande (se d. o.). Innebyggarna hafva en högst egendomlig klädedräkt. — 2. Stad i nämnda amt, vid Bille. 10,250 inv. (1900), med en mångsidig industri. B. egdes sedan 1420 af Lybeck och Hamburg gemensamt, men öfvergick 1868 i den senare stadens ego.

Bergelin, Johan Teodor, agronom, f. 1822 i Karlstad, genomgick Degebergs landtbruksinstitut under ledning af E. Nonnen och bedref dels i Östergötland, dels i Stockholms län eget landtbruk samt var i flera år sekreterare i sistnämnda läns hushållningssällskap. Han utgaf "Tidskrift för svenska

landtbruket och dess binäringar" (1855—61), "Qvartalsskrift för praktisk landthushållning" (1862—64) samt "Bibliothek i rationel landthushållning" (1862—64). I öfversättning utgaf han A. Thaers "Grundsatser i den rationella landthushållningen" (1846 och 1861), "Hornboskapens ändamålsenligaste utfodring" af J. Kühn (1862), "Handbok i dränering och grunddikning" af C. Vincent (1864), "J. v. Liebigs naturlagar för åkerbruket" (s. å.) m. m. Död 1864. (H. J. Dft.)

Bergell-dalen [hårdt g]. Se Bregaglia.

Bergelmer, *nord. myt.*, en jätte, Trudgelmers son, säges i eddadikten Vaftrudnesmal vara lagd på likbår otaliga vintrar, innan jorden skapades. Snorres Edda säger, att han var den ende rimtursen, som jämte sin hustru räddade sig, när de öfrige jättarna drunknade i Ymers blod, och blef tursarnas andre stamfader.

Bergen [hårdt g; fno. *Björgvin*], stad i Norge, Bergens stift, vid Nordsjön. 72,251 inv. (1900), på $13,_{55}$ kvkm. B. anlades, sannolikt mellan 1070 och 1075, af konung Olaf Kyrre på västra kusten af Hördaland. Staden svingade sig raskt upp och dref redan före slutet af 12:e årh. en liflig handel med utlandet, förnämligast England och Tyskland. Under de inbördes krigen led B. mycket, synnerligast då "baglerna" 1198 lade det i aska ("Bergens sommar"), medan de belägrade konung Sverre på Sverresborg. Äfven vid andra tillfällen har staden varit skådeplats för blodiga uppträden. Där blef Magnus den blinde tillfångatagen 1135, där mördades Harald Gille 1136, där stupade Sigurd Mund 1155 o. s. v. År 1181 utkämpades i B:s hamn den heta sjödrabbningen under Nordnes; 1183 blef Magnus Erlingsson af Sverre öfverfallen och slagen i B., och 1194 vann Sverre i närheten af denna stad, vid Florevaag, en sjöseger öfver öskäggerna. Under 1100- och 1200-talen försiggingo där de första konungakröningarna, och flera konungar begrofvos där.

Under 12:e och 13:e årh. pryddes B. med många praktbyggnader, såsom den stora Kristkirke, som var det västanfjällska Norges katedralkyrka, kungsgården, apostelkirkerne, tre till antalet, af hvilka den yngsta var byggd efter mönstret af "La sainte chapelle" i Paris och sannolikt utgjorde Norges vackraste medeltidsbyggnad i spetsbågsstil; vidare Maria-kirken med många mindre kyrkor och kloster, Olafs-kirken i Vaagsbunden (med ett franciskan-kloster), Nonneseterkloster samt det utanför själfva staden på Nordnes liggande Munkeliv, Norges största kloster, som först tillhörde cisterciens-orden och sedermera upplåts åt birgittinerna.

B:s hamn har från äldsta tider utgjorts af Vaagen, en från norr till söder gående bukt, vid hvars östra sida den äldsta stadsdelen, med den af djupa, men smala hus innefattade storgatan "Langstræti hit efra" (nu Övregaden), var belägen. Hvarje hus hade sitt särskilda namn, och många sådant har bevarat sig ända till våra dagar ("Guldskoen", "Leppen", "Bratten", "Dramsuden" [Dramshusen], "Finnegården" o. s. v.). Mellan husen gingo på flera ställen tvärgator ("almenninger" och "vejter") vinkelrätt mot storgatan, och längs Vaagen sträckte sig en sammanhängande rad af skeppsbroar. Först i 14:e årh. började västra sidan af Vaagen (Stranden och Nordnes) allmänt bebyggas, sedan norrmännen såsom köpmän måst gifva vika för tyskarna, hvilka efter 1250 tillskansade sig mer och mer af handeln och slutligen, omkr. 1343, i B. upprättade ett eget kontor eller handelsfaktori, som var beroende af hanseförbundet och mot slutet af medeltiden behärskade nära nog hela det nordan- och västanfjällska Norges handel. Detta kontor hade sin egen "församling" (*morgensprache*), sina ålderman och sitt råd (*die achtzehner*) och ville icke erkänna de norska myndigheternas öfverhöghet. Kontorets makt stärktes ytterligare genom en mängd i staden bosatta tyska handtverkare, som hade en skråmässig organisation (*de fif amten*). I 15:e årh., som öfver hufvud taget var kontorets blomstringstid, ansågs denna koloni hafva 3,000 medlemmar, alla tillhörande mankönet (de fingo nämligen icke gifta sig, så länge de voro i Norge). Under tidernas lopp kommo dessa främlingar i besittning af de flesta husen i den af dem bebodda stadsdelen (ännu i dag kallad "Tydskebryggen"). Midt i detta kvarter lågo den norska stadskommunens rådhus och torg.

De härjningar, för hvilka B. åren 1393, 1428 och 1429 var utsatt af vitalianerna, krossade alldeles det infödda borgerskapet, på hvars ruiner det tyska kontoret så mycket lättare kunde utvidga sin makt. Tyskarna uppträdde sedan mycket våldsamt. 1455 stormade och uppbrände de Munkeliv, dit den af dem mycket hatade norske riddaren Olaf Nilssön till Talgö tagit sin tillflykt och där både han och biskopen af B. jämte flere norrmän blefvo mördade. Dylika uppträden föreföllo också vid andra tillfällen, t. ex. 1523 och 1535.

Den första reaktionen mot den tyska öfvermakten började under Kristian II, men varade icke länge. Först vid midten af 16:e årh., då hansans makt krossats genom grefvefejden, kunde man börja en strid med hopp om lycklig utgång. Åren 1557—59 lyckades det sålunda den energiske länsherren Kristofer Walkendorf att upplösa "de fif amten", hvars fleste medlemmar återvände till Tyskland, och hans efterföljare, Erik Rosenkrans, häfdade på ett lika lyckligt sätt kronans rättigheter mot kontoret, hvars handel dessutom nu reglerades genom den s. k. "Odense recess" af 1560. Vid sidan af kontoret uppblomstrade därefter ett norskt borgarstånd, som efter hand i sig upptog ständigt invandrande, utländska element: danskar, tyskar och skottar. I samma mån som det norska borgerskapet gick framåt och, hvad handeln angår, konkurrerade med kontoret, minskades det senares inflytande, synnerligast efter hansans upplösning (1630). Allt flera af dess egendomar kommo i norska händer, och från 1764 hade kontoret, hvilket därefter egde bestånd såsom ett handelssällskap, endast norska medlemmar. I 17:e årh. var B. den förnämsta handelsstaden i hela den dansk-norska monarkien. Först småningom öfverflygladés det af Köpenhamn och sedermera, men ej förrän långt fram i det 19:e årh., af Kristiania.

I aug. 1665 var Vaagen skådeplatsen för ett stort sjöslag mellan en holländsk och en engelsk flotta, hvarvid holländarna, som understöddes af de norska fästningsverken, tillbakaslogo fiendens angrepp. Hundra år senare inträffade det s. k. strilekriget — ett stort upplopp af allmogen i anledning af en extraskatt. B. har gång på gång varit hemsökt af eldsvådor. Den mest härjande timade 1702, då bl. a. Tydskebryggen lades i aska. Husen i denna stadsdel uppbyggdes emellertid åter efter den gamla planen och stilen, hvarför man i dem har mycket tillförlitliga

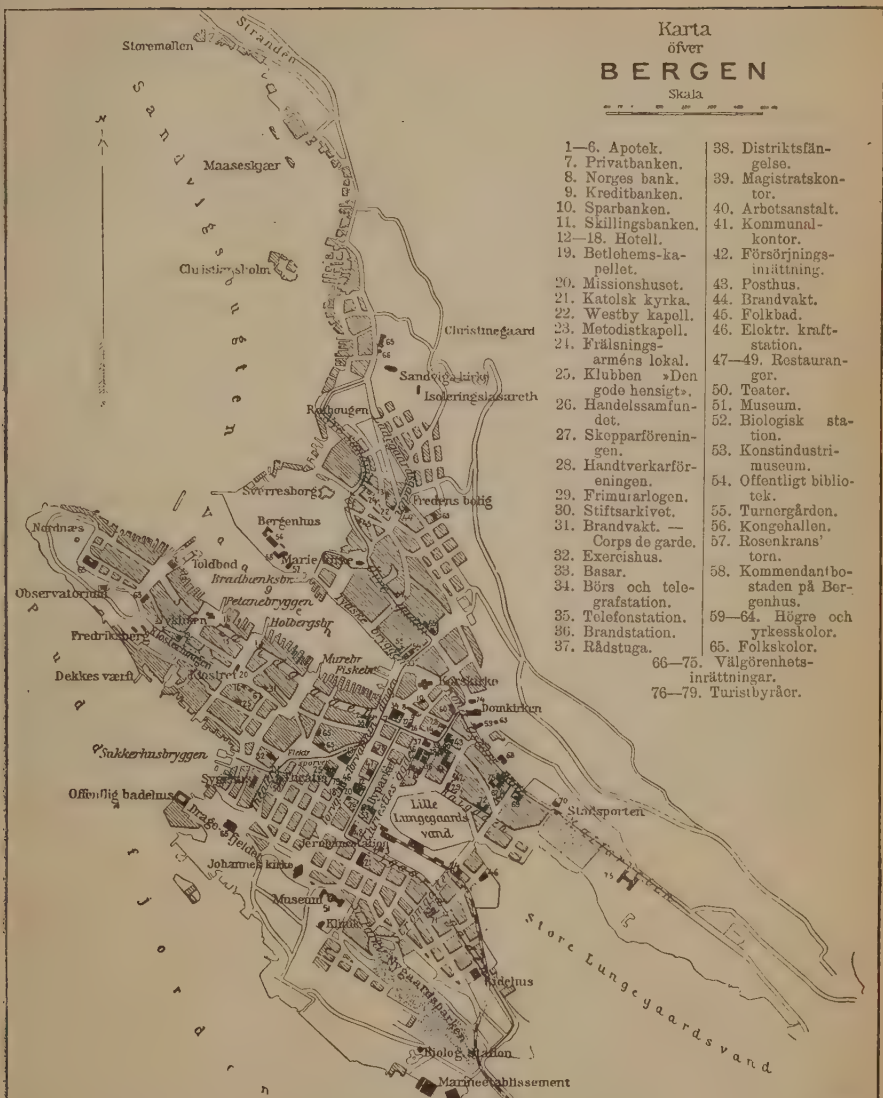

prof på de norska städernas byggnadssätt under medeltiden. I några af dessa egendomar finnes till och med den forntida ''skytnings-stue'' (det dagliga samlingsrummet för husets invånare) noggrant efterbildad. Där föreslå nu stora förändringar; de gamla gårdarna, af hvilka två blefvo nedrifna 1902, komma att försvinna och den gamla bryggan att ersättas af en modern stenkaj. Äfven i 19:e årh. hafva flera delar af B. blifvit lagda i aska, såsom 1855, då flera kvarter i den södra stadsdelen brunno ned, hvarigenom denna fått ett alldeles modernt utseende. Den förnämsta gatan är nu den långa Strandgade på västra sidan af Vaagen. Bland stadens offentliga byggnader äro att märka: Maria-kyrkan, i romansk stil, från 12:e årh.; domkyrkan, som innehåller lämningar af den gamla Olafs-kyrkan; katedralskolan, Tankska skolan och tekniska skolan; stadsporten, från 17:e årh., med stadens arkiv; museum, grundlagdt 1825, med rika

naturhistoriska och antikvariska skatter, ett centrum för vetenskaplig forskning i det västanfjällska Norge och förbundet med biologisk station och akvarium; det västanfjällska konstindustrimuseet; den katolska kyrkan, invigd 1876; korskyrkan, från 12:e årh., rådhuset, från 16:e årh.; börsen, en ny och vacker byggnad; filialafdelningen af Norges bank; nykyrkan, från omkr. 1620; "toldboden", Johanneskyrkan, en vacker modern byggnad, och Sandvikens kyrka m. m. Ett egendomligt drag i anläggningen erbjuda de breda, till en del planterade almenninger, som

Tydskebryggen i Bergen.

på flera ställen skära staden och hvilkas uppgift är att begränsa eldsvådor.

Staden är fortfarande, hvad den alltid varit, centralpunkten för den norska fiskhandeln, och särskildt en stor del af den i Lofoten fångade fisken exporteras ännu öfver B. Äfven stadens sjöfart är betydlig; dess ångfartygsflotta är den största i Norge och räknade 1902 266 skepp med ett tonnage af 182,181 ton, hvartill komma 83 segelfartyg om 4,998 ton. B. är säte för det stora bergenska ångbåtsbolaget. Fjordarna i Söndre Bergenhus amt befaras af det hardanger—söndnordländska ångbåtsbolaget och i Nordre Bergenhus amt af detta amts egna ångare. Sannolikt 1908 skall B. stå i järnvägsförbindelse med Kristiania. Af den framtida Bergenbanan är delen Bergen—Voss (1904 ombyggd till bredspårig) öppnad för trafik. 1898 hölls i B. en internationell fiskeriutställning i förening med en norsk industriutställning. Värdet af B:s införsel 1902 utgjorde 47,736,500 kr., och exporten uppgick s. å. till 24,418,400 kr. Med afseende på importen är B. den andra staden i riket och var intill 1873 med afseende på exporten den första. Sedan 1831 bildar staden ett eget amt, hvars styresman är stiftsamtman i Bergens stift.

Från gammal tid finnes en rik litteratur om Bergen. De äldre verken, t. o. m. den stora "Bergens beskrivelse" af Edvard Edvardssön från 1674, utgåfvos af N. Nicolaysen i "Norske magasin" (I—III, 1858—70). Ett utdrag af Edvardssöns verk är L. Holbergs "Bergens beskrivelse" (1737). År 1824 utkom den omfångsrika "Bergens beskrivelse" af L. Sagen og H. Foss. Det nyaste verket är fortfarande "Bergens historie" af Yngvar Nielsen (1877). 1895 stiftades "Bergens historiske forening". Y. N.

Bergen [härdt g], flamländska namnet på belgiska staden Mons.

Bergen [härdt g]. 1. By i nederländska prov. Noord-Holland, 6 km. n. v. om staden Alkmaar. Där stod 19 sept. 1799 en strid mellan en fransk-holländsk här under general Brune och en rysk under general Hermann, hvilken senare därvid besegrades och togs till fånga. — 2. Stad på ön Rügen. 4,005 inv. (1900). — 3. Köping i preussiska regeringsområdet Kassel, nära Frankfurt a. M. 4,394 inv. (1900). Där stod under sjuåriga kriget, 13 april 1759, ett slag mellan de förbundna preussiska och engelska arméerna under hertig Ferdinand af Braunschweig och fransmännen under hertigen af Broglie; de senare vunno segern.

Bergen [härdt g], norsk författare. Se Berntsen.

von Bergen, svensk släkt, som härstammar från Livland. Äldste kände stamfadern öfverflyttade på 1600-talet till Sverige. En sonson till honom var kyrkoherden Karl von B. (se nedan), från hvilken den nu lefvande ätten härstammar. — Under medeltiden nämnes i vår historia en Anders von B., norskt riksråd, gift med Mätta Ivarsdotter, som senare blef omgift med Svante Sture. Hans släkt har dock intet samband med den svenska.

1. Karl von B., präst, f. 1702 i Stockholm, filos. magister i Lund 1723, kyrkoherde i Frillestad och Ekeby pastorat af Lunds stift 1727, är hufvudsakligen känd genom den långvariga förföljelse, för hvilken han, med anledning af sitt pietistiska nit, utsattes af medbröder och förmän i stiftet. Ett oförsiktigt yttrande på predikstolen — B. kallade ett häradsrättens utslag okristligt — gjordes till utgångspunkt för en mängd åtal och rättegångar mot honom. Han försvarade sig med lugn och värdighet mot sina fiender, hvilka dock lyckades få honom afsatt för irrlärighet. Denna dom blef upphäfd 1752, och B. fick åter tillträda sitt pastorat. Död 1760. Se K. Henning, "Bidrag till kännedomen om de religiösa rörelserna i Sverige och Finland efter 1730" (1891). (J. Hdr.)

2. Karl Fredrik Bernd t von B., den förres sonsons sonson, skriftställare, föreläsare, f. 26 dec. 1838 i Göteborg, d. 19 aug. 1897 i Stockholm, blef 1857 student och 1863 filos. kandidat i Uppsala. Genom att i öfversättning utgifva kristologiska verk af D. Schenkel och T. Keim (1865—67) framkallade han i pressen en liflig dryftning af de religiösa spörsmålen. Efter studier vid universiteten i Göttingen och Heidelberg 1867 deltog han, såsom målsman för den tyska nyrationalismen, i nämnda debatt äfven genom uppsatser och religionshistoriska föreläsningar. Han utgaf 1868—71 och 1876—77 tidskriften "Framtiden", hvilken utöfvade ett ej ringa inflytande. Jämte K. P. Arnoldson var han dec. 1877—jan. 1878 redaktör af tidningen "Stockholms morgonblad", och han var honom sedermera behjälplig vid redigeringen af "Folkets bok". I Aftonbladet och Stockholms dagblad var han en flitig medarbetare. Sin föreläsarverksamhet började B. 1866 i Göteborg, och han var länge en mycket omtyckt föredragshållare, särskildt genom sina skildringar af den moderna världsåskådningens utveckling under kampen mot allsköns förtryck och dogmatism. Han höll populära föreläsningar Sverige rundt samt i Finland och vid några tillfällen i Nord-Amerika. Hans muntliga framställning var väl genomtänkt och mycket litterärt utarbetad, men alltför ordrik i de

svällande perioderna; originalitet eller humor egde han icke. — Under senare delen af sitt lif bekämpade B. utilism och agnosticism. Under fejderna mot den materialistiska världsåskådningen fördes han med tiden oväntadt långt från sin förra position i de frisinnades led. Han fattade äfven intresse för spiritism och teosofi samt sökte göra den moderna psykiska vetenskapens resultat kända i mera vida kretsar, för hvilket ändamål han efter engelsk förebild stiftade ”Svenska samfundet för psykisk forskning” i Stockholm 1890. Skr.: *Frågor på dagordningen* (1881), *Vårt reaktionära ”Unga Sverige”* (1890) m. m.

Bergendal, David, zoolog, f. 4 maj 1855 i Kville socken, Bohus län, aflade 1874 mogenhetsexamen i Göteborg, blef 1884 filos. doktor i Lund, 1883 docent i botanik, 1886 i zoologi, 1894 e. o. professor i

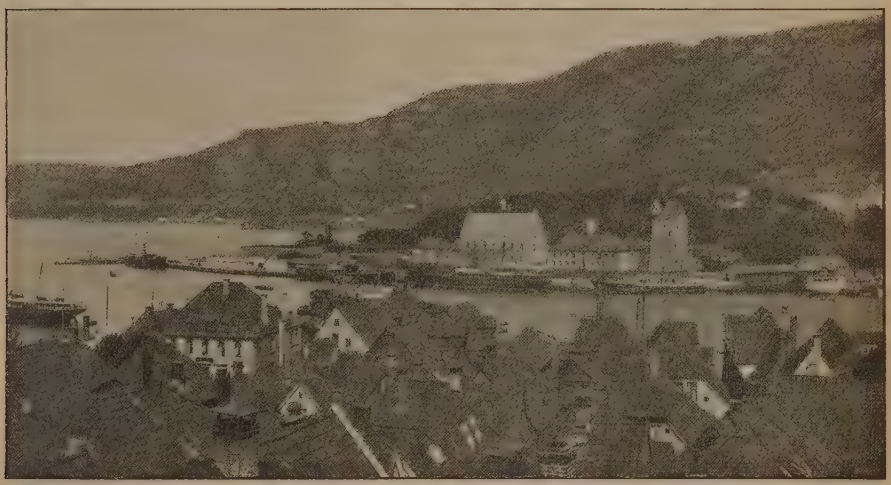

Utsikt till Bergenhus fästning. 1. Kongehallen. 2. Kommendantbostad. 3. Rosenkrans' torn.

jämförande anatomi samt 1904 professor i zoologi. B. har idkat zoologiska studier i Heidelberg, Leipzig, Berlin, Neapel och Messina samt företog en vetenskaplig resa till Nord-Grönland 1890. Flertalet af hans många skrifter behandla nemertiner och turbellarier: *Studier öfver turbellarier* (I, i Vet. akad:s handl. 1892, II i Lunds univ. årsskr. 1896), *Polypostia similis* (ibid. 1892—93), *Några anmärkningar om Sveriges triklader* (i Öfversikt af Vet. akad:s förhandl. 1892), *Zur parovariumfrage bei tricladen* (i festskriften för V. Lilljeborg 1896), *Studier öfver nemertiner* (i Lunds univ. årsskr. 1900), *Till kännedomen om de nordiska nemertinerna* (I o. II, i Öfv. af Vet. akad:s förhandl. 1900 och ”Zoologischer anzeiger” 1902). Dessutom märkas: *Bidrag till örtartade dikotyledoners jemförande anatomi* (grad. afh. 1882—83), *Jemförande studier och undersökningar öfver benväfnadens struktur, utveckling och tillväxt* (1885—86) och *Zur rotatorienfauna Grönlands* (1891—92), alla i Lunds univ. årsskrift. L—e.

Bergenheim, Edvard, finsk ärkebiskop, f. 1798 i Vasa, blef student i Åbo 1817 och i Dorpat 1819, filos. doktor i Åbo 1823, lärare i historia vid Fredrikshamns kadettkår s. å. samt lektor i samma ämne vid Åbo gymnasium 1832. Han prästvigdes 1830. B. var en framstående skolman. Samtidigt med att han skötte sin lektorstjänst grundlade han i Åbo en privat läroinrättning under namn af ”Realskola och realgymnasium”, där språkundervisningen byggdes på moderna språk i st. f. klassiska språk. Skolan upprätthölls 1840—43. En af honom utgifven bearbetning från danskan af H. F. J. Estrups ”Lärobok i allmänna verldshistorien” (1837) var länge använd i de finska skolorna. B. utnämndes 1850 såsom innehafvare af andra förslagsrummet till ärkebiskop i Åbo. Han deltog i flere ecklesiastiska kommittéer och förde såsom talman ordet i prästeståndet 1863—64, 1867, 1872 och 1877—78. Till sitt politiska åskådningssätt var han konservativ och regeringsvänlig. B. dog i Åbo 1884. Hans barn upphöjdes i friherrligt stånd. M. G. S.

Bergenhjelm, Johan, ämbetsman, f. 1629 i Kuddby socken i Östergötland, d. 1704, blef 1661 professor i historia vid Uppsala universitet och kallades 1665 till protokollssekreterare i rådskammaren. 1677 blef B. landshöfding i Uppsala län, 1684 kansliråd och statssekreterare vid utrikesexpeditionen och 1693 hofkansler. Han adlades 1668 (hette förut Berg) och blef friherre 1694. B. sändes 1699 som ambassadör till Ryssland och användes sedermera i åtskilliga diplomatiska uppdrag, bl. a. vid utarbetandet af defensivallians-traktaten mellan Sverige, Hannover och Braunschweig-Lüneburg 1704. B. ansågs ega goda historiska kunskaper och utgaf bl. a. Boeclerus' historia om kriget mellan Sverige och Danmark 1643—45, försedd med kritiska anmärkningar (Stockholm 1676, Strassburg 1679).

Bergenhus [hårdt g], norsk fästning, den nordöstligaste delen af staden Bergen, kallades under medeltiden Holmen och sedermera rätt ofta Kommunen eller Kannikeberget. Redan i början af 12:e årh. anlades där en kungsgård, hvars byggnader,

efter att hafva blifvit ombyggda af sten, omkr. 1200 omgåfvos af en ringmur, som jämte det omkr. 1185 anlagda Sverresborg i öfver 200 år utgjorde Bergens befästningar. Sverresborg förstördes mot slutet af 15:e årh. af hanseaterna, hvaremot kungsgården fortfarande begagnades som fästning och residens för "befallningsmannen" öfver det betydliga område, som lydde under gården. Efter år 1500 började man allmänt kalla kungsgården Bergenhus. Den blef försedd med flera nya byggnader af bl. a. Kristian II:s kraftfulle landshöfding, Jörgen Hanssön Skriver (1514—23). Omkr. 1530 blef fästningen förstärkt; 1812 fullbordades den och fick sitt nuvarande utseende. Efter 1660 blef Sverresborg ånyo befäst, och samtidigt uppfördes fästet Frederiksborg på en höjd öster om Vaagen. Därjämte anlades på olika tider mindre skansar utanför dessa verk. B. är nu endast garnisons- och depåplats, hvaremot fort (med det officiella namnet "Bergens befæstninger"), som försvara Bergen från sjösidan, äro byggda på längre afstånd från staden, vid Kvarven och Sandvigen.

De byggnadsverk från medeltiden, hvilka ännu finnas kvar på B., äro af stort historiskt och arkitektoniskt intresse. Det s. k. Rosenkrans' torn (oriktigt "Walkendorfs torn") är ett medeltidskastell från 1240, hvilket omkr. 1560 blef något utvidgadt och nu är fullständigt restaureradt. Kongehallen, en praktfull byggnad från ungefär samma tid, af samma slag som de bekanta engelska hallarna, är likaledes restaurerad. Y. N.

Bergenhus amt. 1. (Till år 1660 Bergenhus len) Fordom ett norskt amt, innefattande större delen af det västanfjälska Norge (Söndhordland, Hardanger, Voss, Nordhordland, Sogn, Söndfjord, Nordfjord och under någon tid äfven Söndmör, som nu hör till Romsdals amt). Sedan 1763 har detta amt varit deladt i två, Söndre och Nordre Bergenhus, af hvilka amtmannen i det södra amtet var stiftsamtman i Bergens stift, tills 1831 Bergen blef eget amt och dess styresman stiftsamtman. — 2. Södre Bergenhus amt, omfattande tre fogderier: 1) Söndhordland, 2) Nordhordland samt 3) Hardanger och Voss, har ett ytinnehåll af 15,606 kvkm. med 135,752 inv. (1900). 503 kvkm. äro insjöar, 731 kvkm. täckas af snö och is. Största delen däraf ligger omkring den långa Hardanger- och Bömmelfjord samt omkring Osterfjorden och innefattar ett betydligt antal af till en del stora öar längs kusten. Hela amtet är mycket bergigt, särskildt i de inre delarna, där det finnes vilda och storartade landskap, med glaciärer, forsar och fjäll. — 3. Nordre Bergenhus amt, omfattande två fogderier: 1) Sogn, 2) Söndfjord och Nordfjord, har ett ytinnehåll af 18,481,51 kvkm. med 89,041 inv. (1900). 657 kvkm. äro insjöar, 1,604 kvkm. täckas af snö och is. Amtets södra del genomskäres af den långa och vidt förgrenade Sognefjorden, under det i Söndfjord finnas två mindre fjordar, Dalsfjord och Fördefjord. Nordfjord ligger omkring en mycket lång fjord, som egentligen icke har något namn för hela sin sträckning. Naturen i detta amt är ännu vildare än i det södra; särskildt hafva de inre delarna att bjuda på landskap, som höra till det vildaste och mest storartade i Norge. Mellan Sogn och Nordfjord finnes Norges största glaciär, Jostedalsbräen, som med sina jöklar sträcker sig ned till alla de kringliggande dalarna. Y. N.

Bergenia Mnch., *bot.*, växtsläkte af fam. *Saxifragaceæ*. *B. crassifolia* Engl. (*Saxifraga crassifolia* L.) och *B. cordifolia* A. Br. (*Saxifraga cordifolia* L.) odlas allmänt i trädgårdar, där de genom sina stora blad och många röda blommor, som slå ut tidigt på våren, göra god effekt; vanligen planteras de på stenpartier, i grottor och på andra, något skuggiga ställen. G. L—m.

Bergen op Zoom [såm], stad i holländska prov. Noord-Brabant, vid den lilla floden Zooms förening med östra Schelde. 13,663 inv. (1900). Ansjovishandel, krukmakerier. B. var förr en af Hollands starkaste fästningar, anlagd af Cohorn 1699, slopad 1867. Redan före denna fästnings anläggande var B. omgifvet af murar och hade flera gånger belägrats af spanjorerna, bl. a. 1588 af hertigen af Parma och 1622 af Spinola. 1747 intogs det af fransmännen under marskalk Löwendal och 1795 likaledes af fransmännen under Pichegru. 1814 belägrades det af engelsmännen, men gaf sig först efter freden i Paris.

Bergenson, Aron Viktor, musiker, f. 1848 i Varnhem, var elev i Stockholms konservatorium, där han 1885 blef t. f. och 1900 ord. harmonilärare, hvarjämte han sedan 1893 varit kantor i Slottskyrkan. 1895 blef han ledamot af Musikaliska akademien. B. har gjort sig känd företrädesvis genom sina förträffliga läroböcker: *Harmonilära* (1899) och *Musiklära* (1903). A. L.

Bergens stift, biskopsstift i Norge, omfattande staden Bergen, Söndre Bergenhus amt, Nordre Bergenhus amt och Söndmöre fogderi af Romsdals amt. 39,340 kvkm. 355,114 inv. (1900). Stiftet, hvars biskop sedan 12:e årh. residerat i Bergen, omfattade i början hela Gula tingslag, men senare afskildes Stavangers biskopsstift. Amtmannen i Söndre Bergenhus amt var stiftsamtman till 1831, men sedan dess har Bergens amtman varit det.

Bergenstjerna, Johan, amiral, f. i Norrtälje 1618, ingick 1640 vid flottan som bysseskyttare och deltog i åtskilliga sjödrabbningar under kriget mellan Sverige och Danmark 1643—45. År 1646 tog han anställning som båtsman på en ostindiefarare, besökte Indien, Java, Siam, Japan m. fl. länder — i personalierna öfver B., af A. Alcinius (Åbo 1678), meddelas utdrag af hans reseanteckningar — och blef vid sin hemkomst, 1651, utnämnd till löjtnant i amiralitetet. Under Karl X:s krig mot Danmark utmärkte sig B. genom stor tapperhet och vann den ena befordran efter den andra, tills han 1676 blef amiral. Han utbytte då sitt borgerliga namn (Berg) mot det adliga Bergenstjerna, men tog aldrig introduktion på riddarhuset. S. å., under kriget mot Danmark, utgick han med flottan från Älfsnabben, men dog på sitt amiralsskepp efter ett par dagars förlopp.

Bergenstråhle, svensk adlig och friherrlig ätt, utgången från de borgerliga släkterna Wetterberg och Rudman, adlad 1719, friherrlig 1821 och 1855; de friherrliga grenarna äro utgångna.

1. Johan B., militär, f. 13 maj 1756, son af hofrättsrådet Rudman B., blef öfverstelöjtnant vid Nylands infanteri 1788, öfverste därstädes 1794, generaladjutant 1802 och öfverste för Västerbottens regemente 1805, erhöll afsked med generalmajors rang 1813 samt dog i Stockholm 7 mars 1840. B. var chef för en expedition på omkr. 1,000 man med 4 kanoner, som i juni 1808 utsändes från Umeå

för att landstiga i Österbotten och återtaga Vasa stad samt oroa Klingspors motståndare i ryggen. Expeditionen misslyckades, liksom alla andra af konungen anordnade expeditioner, då för små och svagt utrustade krafter för företagen användes. B. trängde visserligen 25 juni in i staden, men blef efter en häftig 3 timmars strid på dess gator sårad och tillfångatagen med en fjärdedel af sin styrka, hvarefter återstoden under major Ulfhjelms befäl anträdde återtåget till landstigningsplatsen vid Österhankmo by, där den under natten inskeppade sig och följande morgon afseglade till Ny-Karleby, som lyckligt nåddes 28 s. m. L. W:son M.

2. Klas Gabriel B., den förres halfbroder, friherre, landshöfding, f. 1787, deltog som kapten i landstigningarna i Finland 1808 med åländska fördelningen samt i tyska och norska fälttågen 1813—14 och inträdde 1816 i generalstaben, där han 1828 utnämndes till öfverste. 1835 utnämndes han till generaladjutant och landshöfding i Jönköpings län. B. var en af Sveriges dugligaste landshöfdingar under 1800-talet. Bland hans förtjänster som sådan må nämnas, att han 1837 tillvägabragte en allmän brandstodsförening inom länet, hvilken sedan i nästan alla län vunnit efterföljd, samt ett brandstodsbolag för lösegendom för rikets alla städer. Till hämmande af brännvinseländet med däraf följande pauperism bidrog han äfven på det kraftigaste. B. erhöll friherrevärdighet vid sitt afsked 1855. Ur krigstjänsten fick han 1860 afsked. Han afled i Stockholm 1864. C. H. T.

Berger [hårdt g], Kristian Johan, dansk läkare, f. 1724 i Wien, d. 1789 i Kiel, kom först 1741 till Köpenhamn och var där alltifrån 1750 en ansedd läkare, blef 1761 professor vid universitetet och fick ledningen af det kort förut upprättade barnhuset (''födselsstiftelsen''). Hans verksamhet var banbrytande för förlossningskonstens utveckling i Danmark, om också hans lärjungar och efterföljare, främst M. Saxtorph, till en del fingo äran därför. 1770 blef han lifmedikus, men invecklades därigenom i Struensees fall, jan. 1772, och blef efter fyra månaders fängelse förvisad till Aalborg. 1774 blef han dock utnämnd till professor i Kiel. Se Jul. Petersen, ''Om lægen Chr. Johan B.'' i Dansk hist. tidskr. 1891. E. Ebg.

Berger [hårdt g], Ludwig, tysk pianist och tonsättare, f. 1777 i Berlin, elev af Clementi, gjorde konstresor till Petersburg, Stockholm (1812) och London, återvände till Berlin 1815 och dog 1839. Bland hans lärjungar nämnas Mendelssohn, Taubert och Henselt. Hans spel berömmes för mjukt anslag och förträfflig fingersättning. Hans kompositioner äro gediga och utgöras af sonater, rondon, variationer, etyder m. m. för piano, vidare sånger samt större verk, som dock mestadels förblifvit manuskript. A. L.

Berger, Kristina Charlotta Ulrika, född Cronhjelm, författarinna, f. 1784, d. 1852, från 1817 gift med majoren J. G. Berger, skref en mängd noveller, och under signaturen Ch******** förs̊g hon med poem många årgångar af Boijes ''Magazin för konst, nyheter och moder''. Bland hennes prosaverk må nämnas *Trollgrottan i San Minialos dal* (1816), *Hilda och Ebba eller ruinerne vid Brahehus* (s. å.), *Albert och Louise* (1817), *Noveller* (1846) samt *Kapten Dunderbergs första och andra resa* och *Tante Rosina* — de båda senare intagna som följetonger i ''Aftonbladet''. Mest kända bland fru B:s dikter blefvo *Ett kors på Idas graf* och *Ungkarlslifvet*, till hvilka hennes man satte musik.

Berger, Karl Vilhelm, donator, f. 13 mars 1801 i Torneå, började redan som 12 års gosse arbeta i tullverkets tjänst och utnämndes 1831 till tullförvaltare i Strömstad, hvarifrån han 1834 förflyttades till samma tjänst i Göteborg. Han tog 1862 afsked och afled i Göteborg 17 sept. 1882. Hela sin till omkr. 300,000 kr. uppskattade förmögenhet testamenterade han med ett obetydligt afdrag till Vitt. hist. och ant. akademien med föreskrift att räntan skulle användas till ''historiska och antikvariska ändamål''. På grund af denna föreskrift fördelar akademien räntebeloppet i tvenne ungefär lika poster, af hvilka den ena användes till understöd för in- och utländska arkivforskningar, utgifvande af källskrifter och understöd åt yngre författare i historiska ämnen, den andra till runskriftsforskningar, större utgräfningar af fornlämningar och utgifvande af fackkataloger samt till antikvariska forskningsresor. På bergerska fondens bekostnad utgifvas Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling. P. S.*

Berger, Johan Kristian, målare, f. 1803 i Linköping, d. 1871 i Uppsala, egnade sig åt den militära banan och blef där kapten. Omkr. 1830 började han begagna undervisningen vid konstakademien. De akademiska ämnena passade dock icke för honom; det var under en längre vistelse i Frankrike och hufvudsakligen i England, som B., utan tvifvel påverkad af Turners verk, utbildade sig till marin- eller snarare kustmålare. Hans arbeten äro många, både i olja och akvarell. De behandla företrädesvis svenska och engelska motiv: hamn- och kustutsikter, hvaribland många Stockholmsvyer. Nationalmuseum eger af hans hand *Kronborgs slott i månsken* och *Inloppet till Antwerpen*. På Stockholms och Drottningholms slott finnas flera målningar af honom. Han kan karakteriseras som Markus Larssons närmaste föregångare. Han målade — i uppenbar strid med den samtidigt rådande smaken — bredt och djärft, sökte häftiga färgmotsättningar och dekorativ verkan. Det var rätt mycket effektsökeri i hans sjöstycken med deras brokiga färger, men hans bästa arbeten uppbäras af liflighet och fart; särskildt är vågornas rörelse väl återgifven. Upk. (G—g N.)

Berger, en troligen från Tyskland härstammande släkt, som redan i slutet af 1600-talet var bosatt i Sverige.

1. Anders Alexander B., bruksidkare, politiker, f. 22 juni 1815 å Eketorp i Råda socken i Värmland, blef 1834 student i Uppsala och 1839 filos. doktor därstädes samt egnade sig därefter åt skötseln af fäderneegendomen Håkanbol å gränsen mellan Närke och Värmland och blef äfven mycket använd i allmänna värf. Vid riksdagarna 1850, 1853, 1859, 1862 och 1865—66 representerade han första bruksdistriktet och åtnjöt anseende som en af det liberala partiets pelare, vid den första af dessa riksdagar tillhörande konstitutionsutskottet och vid de fyra senare statsutskottet. Under det nya representationssättet var B. 1867—69 ledamot af andra kammaren för Visnums, Väse och Ölme härad och 1870—71 af första kammaren för Örebro län. Han hade 1867—69 plats i konstitutionsutskottet och var från 1866 fullmäktig i riksgäldskontoret. Medlem af sin hemorts landsting från dess begynnelse, var

han 1868 dess vice ordförande och 1869—70 dess ordförande. Död i Stockholm 10 okt. 1871.

2. Ossian B., den föregåendes son, jurist, politiker, f. 13 febr. 1849 å Södra Håkanbol i Värmland, blef student i Uppsala 1866, filos. doktor 1877 och juris kandidat 1880. Vice häradshöfding 1882, blef han 1884 juris doktor efter att ha försvarat afhandlingen *Om tillsynen af förmyndares förvaltning af omyndigs egendom samt om förmyndarekamrar enligt svensk rätt*. 1886 assessor i skånska hofrätten och 1889 konstituerad revisionssekreterare, utnämndes B. 1892 till häradshöfding i Norra Åsbo domsaga i Kristianstads län. Där verkade han till 1898, då han — som man vill veta med samtliga valmäns röster från andra kammaren mot samtliga från första — valdes till justitieombudsman. Det oförtrutna nit, hvarmed B. tog itu med missbruk inom ämbetsmannavärlden, och det lefvande intresse, hvarmed han, följande instruktionerna för justitieombudsmannen, afgaf förslag till "förbättring af lagarnes och författningarnes brister", gjorde hans namn till ett stridsnamn, lika högt skattadt å det ena hållet som illa sedt å det andra. Under nästan ständig opposition från första kammarens sida återvaldes han dock år för år till justitieombudsman och kvarstod till 5 juli 1902, då han ingick i den andra boströmska ministären som statsråd och chef för justitiedepartementet. B. uppträdde ock under 1902 års valstrid som liberala samlingspartiets kandidat i Norra Åsbo domsaga, men nådde ej majoritet. Under hans statsrådstid hafva åtskilliga lagförslag i frisinnad anda framlagts, bl. a. om rannsakningstidens afdrag från strafftiden under vissa fall för häktad person och om den litterära egenderättens ordnande genom Sveriges anslutning till Bernkonventionen, hvilka reformer af riksdagen antagits, samt om borttagande af särskild begrafningsritual för s. k. själfspillingar, som bifölls af 1903 års riksdag, men afslogs af kyrkomötet. Till 1904 års riksdag kontrasignerade B. rösträttspropositionen om rösträtt för hvarje svensk man, som fullgjort sina skyldigheter till stat och kommun, i förening med proportionella val och lika representationsrätt för land och stad. Förslaget bifölls i första, men afslogs i andra kammaren. Vid det fyllnadsval till andra kammaren, som 1904 förrättades i Stockholm, uppställdes B. som kandidat af den proportionella valmetodens anhängare, men fick ej majoritet. — En broder till B. var matematikern Alexander Fredrik B., f. 1844, d. 1901, tit. professor, docent i Uppsala och författare till några skrifter berörande talteorien och de bernouilliska funktionerna. V. M.

Berger. 1. Johann Nepomuk B., österrikisk jurist och politiker, f. 1816, blef 1841 juris doktor i Wien och 1844 lärare vid teresianska riddarakademien samt började följande år med stor framgång advokatverksamhet i samma stad. 1848 invaldes han i Frankfurt-parlamentet, där han tillhörde de liberale stortyskarna och med skärpa uppträdde emot förslaget att öfverlämna den tyska kejsarvärdigheten åt konungen af Preussen. 1861 insattes han i neder-österrikiska landtdagen och 1863 i riksrådets deputeradekammare. Där räknades han till det liberala partiets hufvudmän och tog såsom utskottsledamot, referent öfver viktiga lagförslag och lycklig talare en betydande andel i det parlamentariska arbetet. Redan 1861 hade B. tagit till orda för en dualistisk delning af monarkien (i skriften *Zur lösung der österr. verfassungsfrage*), och detta föranledde Beust att i sitt kabinett upptaga honom (dec. 1867) som minister utan portfölj. B. tillhörde den minoritet i ministären, som önskade förlikning med de slaviska nationaliteterna på grundval af direkta parlamentsval i stället för landtdagsdelegationer, och han afgick (jan. 1870) jämte Taaffe och Potocki, då deras af B. författade s. k. "minoritetsmemorandum" afvisades. Han dog i dec. s. å.

2. Alfred von B., den föregåendes son, estetiker, f. 1853 i Wien, blef 1878 upphöjd till friherre, därför att fadern innehaft järnkroneordens storkors. Han egnade sig åt filosofiska studier och blef 1896 e. o. professor i estetik vid Wiens universitet. 1899 antog B., som redan 1887—90 varit artistisk sekreterare vid Hofburgteatern i Wien, kallelse att vara direktör för "Deutsches schauspielhaus" i Hamburg. Bland hans skrifter märkas *Dramaturgische vorträge* (1890), *Gesammelte gedichte* (1891) och *Studien und kritiken* (1896, 2:a uppl. 1900).

Berger [hårdt g], Johann Nepomuk, österrikisk schackspelare, f. 1845 i Graz, sedan 1876 lärare i handelsvetenskaper vid handelsakademien därstädes, är särskildt framstående i problemfacket och har vunnit första priset vid många schacktäflingar. Bland hans arbeten må nämnas *Das schachproblem* (1884), *Theorie und praxis der endspiele* (1890), en frukt af förvånansvärd flit, *Katechismus des schachspiels* (1891) och två årgångar *Schachjahrbuch* (1893 och 1899).

Berger [hårdt g], Wilhelm, tysk tonsättare, f. 1861, elev af Kiel, var en tid lärare vid Scharwenkas konservatorium i Berlin och blef 1903 hofkapellmästare i Meiningen med titel kungl. professor. B. har skrifvit sånger, som blifvit ganska mycket spridda, vidare pianosaker, symfonier, diverse kammarmusik samt större och mindre körverk: *Gesang der geister*, *Totentanz*, *Meine göttin*, *Euphorion* m. fl. A. L.

Bergerac [bärʃəra'kk], arrondissemangshufvudstad i franska depart. Dordogne, på högra stranden af floden Dordogne. Järn- och pappersfabrikation samt vinodling. 12,834 inv. (1901).

Bergerac [bärʃəra'kk], Savinien Cyrano de, fransk författare, f. 1619, d. 1655, ingick i franska gardet och gjorde sig känd för sina många dueller, hvilka vanligen förorsakades af gyckel med hans väldiga näsa. Sårad vid belägringen af Arras 1640, tog han afsked ur krigstjänsten och egnade sig åt litteraturen. B. författade tragedier, t. ex. *Agrippine* (1653), komedier, af hvilka *Le pédant joué* eger flera lustiga scener, hvarur Molière lånade till "Les fourberies de Scapin". Som prosaist är B. känd genom *Histoire comique des états et empires de la lune* (1648—50) och *Histoire comique des états et empires du soleil* (1662), satiriska skildringar, hvilka tjänat Swift, Holberg och Voltaire till förebilder för liknande verk. — B:s öden hafva i romantisk omdiktning behandlats af den franske

dramatikern E. de Rostand, i dramat "Cyrano de Bergerac" (1897).

Bergerat [bärʃəra'], Auguste Émile, fransk författare, f. 1845 i Paris, uppträdde tidigt med dramer på vers, hvilkas framgång ej blef stor, och diktade under fransk-tyska kriget *Poèmes de la guerre* (1871). Han gjorde sig från 1874 ett namn som insiktsfull konstkritiker i "Journal officiel", teaterrecensent i "Voltaire" och bitande kvick krönikör i "Le Figaro" (under märket Caliban). Bland B:s versdramer beträdde *La nuit bergamasque* (1887) det fantastiska området och *Manon Roland* (1896) det historiska; ansenlig framgång vann prosadramat *Plus que reine* (1899; om Napoleon I:s äktenskapsskillnad). Hans pjäser utgåfvos 1900—01 samlade i 5 bd. Om sin svärfar skalden Gautier skref B. *Théophile Gautier, peintre* (1877) och *Théophile Gautier, entretiens* etc. (1879). Frisinnad åskådning och stor ordfyndighet prägla hans författarskap.

Berger de Xivrey [bärʃē də sivrā], Jules, fransk filolog och historieskrifvare, f. 1801, d. 1863 som konservator vid det kejserliga biblioteket, började sin skriftställarbana med en öfversättning af "Batrachomyomachia" (1823, 2:a uppl. 1837), hvartill anslöt sig en *Traité de la prononciation grecque moderne* (1828). Sedan följde en upplaga af Faidros' fabler (1830). Intressanta bidrag till medeltidens litteraturhistoria lämnade B. i *Traditions tératologiques, ou récits de l'antiquité et du moyen-âge en occident sur quelques points de la fable, du merveilleux et de l'histoire nouvelle* (1836). Af hans många historiska skrifter äro de förnämsta: *Essais d'appréciations historiques* (1837) och *Recueil des lettres missives de Henri IV* (1843—53). (P. A. G.)

Bergère [bärʃär], fr., egentl. herdinna; ett slags bekväm, stoppad länstol.

Berget (fr. *la Montagne*), ett politiskt parti i Frankrike. Efter flyttningen från Versailles till Paris (19 okt. 1789) delade sig konstituerande nationalförsamlingen i tre stora partigrupper: högern, centern och vänstern, som fingo namn efter sina platser i plenisalen (från presidenten räknadt), och af hvilka högern ville en återgång till det gamla styrelsesättet, centern var moderat och vänstern önskade till det yttersta inskränka konungamakten. Samma partinamn bibehöllos äfven i lagstiftande nationalförsamlingen, som öppnades 1 okt. 1791, ehuru de respektiva gruppernas åsikter där voro väsentligen andra. Den dåvarande högern motsvarade nämligen närmast den förra vänstern och önskade upprätthålla dennas verk: 1791 års konstitutionella monarki; vänstern åter var republikanskt sinnad, och centern vacklade mellan de båda andra partierna. Lagstiftande församlingens vänster delade sig i tvenne grupper, och den ena af dessa erhöll namnet berget, emedan dess medlemmar (les montagnards) tagit plats på de högst placerade bänkarna i plenisalen. Den andra gruppen var gironden (se Girondister). Berget i 1791 års församling var en obetydlig minoritet både i förhållande till församlingen i dess helhet och till girondisterna, men hvad som brast partiet i numerisk styrka uppvägdes af dess blick för verkligheten, dess konsekvens och hänsynslöshet. Under det att girondisterna drömde om en idealrepublik, insågo bergets medlemmar, att republiken ej kunde införas i det dåvarande Frankrike annat än genom ett blodigt skräckvälde, som uppbars af Paris' pöbel, men för denna utsikt ryggade de ej tillbaka, drifna antingen af republikansk fanatism eller ock af hat, maktlystnad och vinningsbegär. Sin förnämsta styrka hämtade partiet från sina förbindelser utom nationalförsamlingen. Bland dem märkas i främsta rummet jakobinklubben (se Jakobiner) och kordeliernas klubb (se Cordeliers), genom hvilka hufvudstadens revolutionära pöbel kunde sättas i rörelse. Inom den förra fördes bergets talan af Robespierre (se d. o.), inom den senare af Danton. Till en början öfverflyglades emellertid bergpartiet hos jakobinerna af girondisterna, som i motsats mot detsamma ville använda ett utländskt krig såsom medel att störta konungadömet, men när girondisternas politik genom upproret 10 aug. 1792 ledde till det åsyftade målet, var det berget och dess meningsvänner, som skördade frukterna. Danton organiserade resningen; ledningen af den revolutionära kommunalstyrelse för Paris, som då upprättades, föll fullständigt i händerna på Robespierre och andra skräckmän, såsom Marat och Hébert (se d. o.); Danton blef själen i den provisoriska regering, som trädde i stället för den kungliga, och det ohyggliga, under namn af septembermorden bekanta blodsarbete, som dessa maktinnehafvare läto utföra eller tillåto utföras i Paris 2—6 sept. 1792, var ett verk i bergpartiets anda. Då nationalkonventet därpå 21 sept. s. å. öppnades, behöll ett af dess partier namnet berget, men detta omfattade då hela vänstern, ty gironden hade efter septembermordens fasor blifvit ett moderat parti och bildade därför högern inom den nya församlingen. Ehuru bergpartiets antal inom denna församling växt till omkr. 100 medlemmar, var det fortfarande minoritet, men jakobinklubben, ur hvilken girondisterna snart frivilligt eller tvunget utgingo, kom nu helt och hållet under dess inflytande, och de män, som kraftigast bidragit till realiserande af dess skräcksystem under den förra församlingen, men ej tillhört denna och därför då varit bergets anhängare, men ej medlemmar, t. ex. Robespierre, Danton och Marat, hade nu plats i konventet och därmed i själfva bergpartiet. Mellan detta och girondisterna fördes under konventets första månader en förbittrad strid, i hvilken de senare hade ganska goda utsikter att segra, tills de af sin republikanska fanatism förleddes bidraga till att Ludvig XVI dömdes af konventet. De åsyftade därmed icke hans afrättning, utan ville blott nedsätta konungadömet, men berget begagnade sig af denna sak för att uppreta Paris' revolutionära pöbel mot girondisterna, hvilkas benägenhet att skona konungens lif framställdes såsom ett förräderi mot frihetens sak. Till följd häraf började berget efter konungens afrättning 21 jan. 1793 få öfverhanden öfver gironden. I revolutionstribunalet, som 10 mars s. å. upprättades, bereddes ett medel för ett ständigt skräckvälde, och då med anledning af Dumouriez' förräderi välfärdsutskottet (se d. o.) 7 april s. å. tillsattes, lyckades berget från detta utestänga girondisterna och däri insätta Danton, som genast bemäktigade sig ledningen af denna kraftiga regeringsmaskin. Slutligen fullbordades bergets seger, då den väpnade Parispöbeln 2 juni s. å. på dess anstiftan tvang konventet att ur sig utstöta och låta fängsla girondens kärntrupp. Från detta ögonblick böjde sig konventets center af fruktan för Parispöbeln viljelöst för bergpartiet, som, sålunda

herre öfver riksförsamlingen, kunde bringa hela Frankrike under skräckväldet. Men snart kommo segrarna själfva i strid med hvarandra. Danton, som småningom växt ut till en verklig statsman med storartade planer på en kraftig yttre politik, uteslöts ur välfärdsutskottet 10 juli s. å., och detta kom då i stället under ledning af den fanatiske Robespierre. Å andra sidan ville demagogerna i Paris' kommunalstyrelse (*la commune*) under Héberts ledning, hvilkas önskningsmål var ett anarkiskt skräckvälde, ej böja sig för välfärdsutskottets ordnade despotism, och slutligen började Danton och hans vänner (Camille Desmoulins m. fl.) yrka på upphörandet af skräckväldet, hvilket för honom varit blott medel, ej ändamål. Då lät Robespierre genom revolutionstribunalet i mars 1794 rödja ur vägen de förnämste hébertisterna och i april s. å. de förnämste dantonisterna, hvarefter mördandet nådde sin höjdpunkt. Då han 10 juni s. å. genomdref en lag, enligt hvilken konventsledamöter utan konventets samtycke skulle kunna ställas inför revolutionstribunalet, retade han emellertid mot sig konventets majoritet, centern, som dittills låtit honom fritt rasa mot de andra partierna och mot icke-konventsledamöter, blott den själf fick åtnjuta säkerhet, och i spetsen för oppositionen ställde sig de öfverlefvande hébertisterna och dantonisterna samt några af Robespierres utskottskamrater, som börjat tröttna på hans tyranni. Följden häraf blef att konventet 27 juli s. å. (9 thermidor) efter ett våldsamt uppträde beslöt Robespierres fängslande. Då han under natten vädjade till den revolutionära pöbeln, segrade ordningsmakten, hvarpå han följande dagen afrättades jämte flere sina anhängare. Därmed var bergets makt bruten, och ledningen inom konventet tillföll då ett nytt parti, thermidoristerna, som bestod af centern och några omvända skräckmän.

Under februarirevolutionen 1848 antog ett parti namnet berget, men detta erhöll ej en sådan betydelse som det gamla bergpartiet. S. B.

Bergfalk, Per Erik, universitetslärare, rättslärd, föddes 4 febr. 1798 i Öfver-Selö prästgård i Södermanland, blef 1816 student i Uppsala, 1824 filos. magister, 1830 juris kandidat, 1832 licentiat och docent i den juridiska fakulteten samt 1838 juris utriusque doktor. Utnämnd till adjunkt 1833, bestred han sedermera under många lästerminer de till jurisprudentiæ, œconomiæ et commerciorum professuren hörande föreläsningarna och examina, tills han 1838 blef ordinarie innehafvare af denna lärarbefattning, hvilken han som emeritus lämnade 1861. Åren 1838—39, 1842—43 och 1845 deltog han i kyrkolagskommitténs arbeten, tjänstgjorde som sekreterare i konstitutionsutskottet under riksdagen 1840—41 och var ledamot af lagberedningen 1844—48. 1857 valdes han till rikets ständers justitieombudsman, men undanbad sig detta förtroende. 1858 utsågs han till ordförande i den året därpå i verksamhet trädda författningskommissionen, från hvilket uppdrag han på begäran entledigades 1868. Han afled i Stockholm 31 jan. 1890. B. var ledamot af Vitt. hist. o. ant. akad. (1838), Vetenskapssocieteten i Uppsala (1858) och Vetenskapsakademien (1862). — B:s flesta skrifter äro akademiska disputationer och program samt större och mindre uppsatser i tidskrifter. De förnämsta äro: *Om svenska jordens beskattning t. o. m. början af 17:de årh. I.* (1832); *Om försvarslösa personers behandling enl. k. förordningen den 29 junii 1833* (1833); recensionerna öfver Geijers "Svenska folkets historia", I och II, samt öfver Strinnholms "Svenska folkets historia från äldsta till närvarande tider", I ("Skandia", bd 4, 6; 1834—35); *Om svenska städernas författning och förvaltning* (1838); *Om svenska postinrättningens uppkomst och utbildning från 1636 till kon. Carl XII:s död 1718* (i Vitt. hist. o. ant. akad:s handl. 1838; särskildt utgifven 1859); recensionen öfver Nordströms "Bidrag till den svenska samhällsförfattningens historia" ("Frey", 1841); *Anmärkningar om justis och administration samt om dömande och verkställande befattningar* ("Frey", 1842); *Om den ungerska urbarial-författningen* ("Frey", s. å.); *Något om guldets framtid* (1853; omarbetning af ett s. å. utgifvet akademiskt program med titeln *Skall guldåldern återkomma?*), *Bidrag till de under de sista hundrade åren inträffade handelskrisers historia* (i "Nord. universitets-tidskrift", V: 4, 1859). Ännu i sin sena ålderdom framträdde han offentligt med uppsatser, såsom *Ett högätts-väldes fall* (i Sv. tidskr., 1875), med anledning af den då utkomna 3:e delen af Carlsons historia, *Ett och annat om norska och svenska privaträttens källor* (i Nord. tidskr., 1879), med anledning af Auberts skrift "Den norske privatrets almindelige del", och 1882, vid 84 års ålder, utarbetade han en historik öfver penninggärderna, hvilken publicerades i "Uppsala univ:s årsskr." för 1894 under titeln *Om utomordentliga penningehjälper till kronan under sekstonde århundradet och början af det sjuttonde.* Såsom rättshistoriker intager B. en mycket framstående plats genom sin samvetsgranna och grundliga forskning. B:s intresse, som räckte till för nästan alla områden af mänskligt vetande, omfattade företrädesvis fäderneslandets häfder. Särskildt var han den grundligaste kännaren af vårt lands ekonomiska författningar och framlade ett varaktigt bevis därpå i det genom författningskommissionen utgifna "Sammandrag af gällande författningar angående finansverket" (2 häften, 1866—68), hvilket till en stor del utarbetades af honom. För öfrigt "uppenbarade B:s författareskap blott fragmentariskt vidden och djupet af hans forskning och insikter". Stundom meddelade han frukterna af sitt vetande i den enkla formen af en anmälan eller en recension af ett arbete, men denna blef genom sina tillägg eller sin sakrika kritik af ett beståndande värde. Exempel därpå äro de ofvannämnda recensionerna af Geijers, Strinnholms och Nordströms verk.

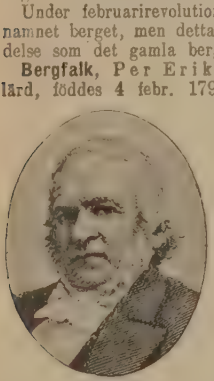

Bergfink, *zool.* Se Finksläktet.

Bergfiskar, *zool.*, fam. *Labridæ*, de enda i Skandinaviens fauna förekommande representanterna af taggfenstråliga, svalgkäkade fiskar (se Pharyngognathæ). De äro hafsfiskar, vanligen utmärkta genom präktig färgteckning, som gifvit anledning till att en grupp af denna familj (*Julidinæ*) fått benämningen hafs-junkrar. Till största delen

lefva de af kräftdjur och ofta af hårdskaliga blötdjur, hvilka de gripa bland tång och på bergbotten. Deras tandbeväpning på käkar och svalgben är också lämpad att krossa hårda föremål. Starkast framträder denna utrustning på en grupp utländska bergfiskar, de s. k. papegojfiskarna (*Scarinæ*), på hvilka käktänderna sammansmälta till en hård, skarp benskifva. I samband med detta lefnadssätt hos nämnda fiskar stå också de tjocka, uppsvällda läpparna, som föranledt namnet läppfiskar. Deras kroppsform, ehuru vanligen mera hoptryckt, öfverensstämmer ganska mycket med den spolformiga abborrtypen. De egentliga bergfiskarna (*Labrinæ*) likna dessutom nämnda typ äfven däri, att taggstråligheten är utvecklad i större delen af ryggfenan — ett bland de yttre tecknen för en långt framskriden grad inom de egentliga fiskarnas utvecklingsserie. Från abborrtypen och dithörande formserier skilja sig emellertid bergfiskarna genom sina jämförelsevis stora, slätkantade (*cykloida*) fjäll. En annan för dem rätt utmärkande egendomlighet är den, att fenhinnan mellan taggstrålarna utskjuter i en fri, spetsig flik.

Bergfiskarnas familj är ganska formrik. Öfver 550 arter, fördelade i 46 släkten, äro beskrifna. De flesta och de praktfullaste tillhöra de tropiska hafven; dock utmärka sig äfven de tempererade hafvens bergfiskar genom skönhet i färgteckning. Denna synes emellertid hos dem alla vara föga ständig: växlande i lifvet, försvinner dess glans helt snart efter döden.

De till Skandinaviens fauna hörande bergfiskarna, hvilka alla tillhöra underfam. *Labrinæ*, kunna skiljas från hvarandra enligt följande schema:

A. Analfenan har tre taggstrålar.
  a. Käkarna hafva blott en enkel rad af tänder eller endast glesa småtänder innanför denna.
    α. Sidolinjen har mer än 40 fjäll.
      1. *Labrus maculatus*, Bergsnultra: ryggfenan har 19—21 taggstrålar, analfenan 8—9 mjuka strålar; streckteckningen på hufvudet är röd.
      2. *Labrus mixtus*, Blåsnultra: ryggfenan har 16—18 taggstrålar, analfenan 11 mjuka strålar; streckteckningen på hufvudet är blå.
    β. Sidolinjen har mindre än 40 fjäll.
      3. *Labrus* (*Crenilabrus*) *melops*, Skärsnultra: en svart fläck vid stjärtfenroten under sidolinjen.
  b. Käkarna hafva flera rader af tänder innanför den yttre raden.
      4. *Labrus* (*Ctenolabrus*) *rupestris*, Stensnultra: en svart fläck vid stjärtfenroten ofvanför sidolinjen.

B. Analfenan har mer än tre taggstrålar.
  a. Käkarna hafva flera rader af tänder innanför den yttre raden.
      5. *Labrus* (*Acantholabrus*) *Palloni*, Brunsnultra: ryggfenan har 9 mjuka strålar; en svart fläck vid stjärtfenroten ofvanför sidolinjen.
  b. Käkarna hafva blott en enkel rad af tänder eller endast glesa småtänder innanför denna.
      6. *Labrus* (*Centrolabrus*) *exoletus*, Gräsnultra: ryggfenan har 6—7 mjuka strålar. F. A. S.*

Bergfolk l. Bergtroll kallas de ännu i folktron lefvande naturväsenden, som enligt sägnen bebo jordens inre, men stundom lämna sina dolda hemvist för att uppenbara sig för människorna. Ett ”söndagsbarn” kan möjligen under ljusa sommarnätter lyckas få se en skymt af detta dolda rike. Många berättelser äro gängse i våra landsorter om personer, som efter att hafva gått vilse i skogen slutligen vid en korsväg fått se en stenhäll höja sig och därunder en praktfull sal framglänsa med ett skimmer af kristaller, dyrbarheter och ädla metaller. Därinne dansa bergets innevånare omkring ”bergakungens” tron, och olycklig den dödlige, som låter locka sig ditin! Kommer han ut, så sker det åtminstone ej utan förståndets förlust; ty hvad man därinne ser, kan ingen dödlig uthärda. Allmänt känd är legenden om ”den bergtagna”, som i åtta år måste stanna bland bergfolket, där hon under tiden skänkte bergakungen sju söner och en dotter, hvarefter hon fick återvända till sina jordiska anhöriga.

Bergfolket har, enligt sägnen, sitt eget ”bergfå”, som vallas från solens nedgång till hennes uppgång, hvarvid man stundom kan få höra ”berghundens” skällande. Äfven bland skogens villebråd har det sina älsklingsdjur, hvilka särskildt omhuldas, och den, som med ett olyckligt skott råkat fälla en af bergfolkets harar, han drabbas helt visst inom kort af någon stor olycka.

Bergfolket är med all säkerhet en kvarlefva af de gamles ”huldrefolk” eller ”alfer”, hvilka enligt eddamyten bodde nere i jorden och merendels trädde i fientlig beröring med människorna. Uppfattningen af dessa väsenden har genom kristendomen undergått någon modifikation, och deras karaktär utgör numera i den allmänna folktron en sammanblandning af våra förfäders svartalfer och ljusalfer. Jfr Alfer, Dvärgar och Jättar. R. G

Bergfrid (ty. *bergfried*), *bygnk.* Se Barfrid och Beffroi.

Bergfä. Se Bergfolk.

Berggalt, *zool.* Se Bergsnultra.

Berggreen [-gren], Andreas Peter, dansk musiker, f. 1801 i Köpenhamn, d. 1880, blef 1838 organist vid Trinitatis-kyrkan och 1843 kordirektor samt uppsatte 1836 Danmarks första musiktidning. 1832 uppträdde han med en komisk opera, *Portraitet og bysten*. För öfrigt har han komponerat sånger och pianostycken. 1876 utgaf han *C. E. F. Weyses biografi*. Sin största berömmelse har B. såsom samlare af folkvisor. Hans samling *Folkesange og melodier* utgör i 2:a uppl. 11 bd (1861—71), och hans *Samlede kompositioner* utkommo 1872—74 i 3 bd. A. L.

Berggren, Jakob, resebeskrifvare, f. 1790 i Krogstads socken, Bohus län, blef student i Uppsala 1809, filos. magister 1815 samt var därefter en kort tid anställd vid kungl. biblioteket och såsom lärare vid tyska national-lyceum i Stockholm. 1818 blef han prästvigd och utnämndes s. å. till legationspredikant vid den svenska beskickningen i Konstantinopel, hvarifrån han företog resor till Syrien, Egypten och Palestina. 1822 lämnade han Konstantinopel och färdades sedan genom åtskilliga europeiska länder, bl. a. Ryssland (1824—27). Efter tillbakavisande af flera anbud om professur i österländska språk både inom och utom Sverige, utnämndes han 1828 till kyrkoherde i Skällvik i Linköpings stift.

Död 1868. Bland B:s litterära alster må nämnas: *Resor i Europa och österländerna* (1826—28), hvilket arbete blifvit öfversatt på flera språk, samt *Guide français-arabe vulgaire des voyageurs et des francs en Syrie et en Egypte* o. s. v. (1844). Början af sistnämnda verk, omarbetad af O. I. Senkovski, utkom 1825 i Petersburg med titel "Dictionnaire français-arabe". Fortsättningen är efter förändrad plan utgifven af K. J. Tornberg. (J. Hdr.)

Berggren, Sven, botanist, f. 12 aug. 1837 i Hör socken i Skåne, blef student i Lund 1857, filos. doktor 1865 och docent i botanik 1866, e. o. professor i detta ämne i Uppsala 1881 och i Lund 1883 samt ord. professor vid sistnämnda universitet 1898. Pensionerad 1902. Af alla de svenske naturforskare, som under de sista årtiondena besökt främmande länder och världsdelar för att rikta vår kunskap om deras natur, torde B. vara den mest bereste. Han har nämligen ej allenast deltagit i de svenska arktiska expeditionerna till Spetsbergen 1868 och till Grönland 1870 (under den senare expeditionen utförde han tillsammans med A. E. Nordenskiöld den bekanta vandringen inåt inlandsisen), utan har äfven gjort en mer än 2 års lång resa till Nya Zeeland (1873—75), hvarunder han för rundt omkring hela jordklotet. Det mesta af de rika, hufvudsakligen botaniska, samlingar, som B. hemfört från sina resor, har kommit naturhistoriska riksmuseum och andra offentliga svenska samlingar till godo. En del af sina vetenskapliga iakttagelser har B. publicerat i *Bidrag till kännedom om fanerogamfloran* (1871) och *Undersökning af mossfloran vid Diskobugten och Auleitsivikfjorden i Grönland* (1875), *Bericht über die untersuchung der moosflora Spitzbergens und Beeren eilands während der schwedischen expeditionen von 1864 und 1868* (1875), *Några nya el. ofullständigt kända arter af nyzeeländska fanerogamer* (1878) samt *On New Zealand Hepaticæ* (1898). Af hans öfriga skrifter, hvilka mestadels behandla morfologisk-bryologiska ämnen, må nämnas: *Iakttagelser öfver mossornas könlösa fortplantning genom groddknoppar och med dem analoga bildningar* (1865); *Bidrag till Skandinaviens bryologi* (1866); *Studier öfver mossornas byggnad och utveckling* (1868, 1870); *Om Azollas prothallium och embryo* (1880; äfven öfvers. på franska) samt *Ett isbetäckt land i höga norden* (beskrifning af Grönlands inlandsis, i "Läsning för folket" 1872). Han är sedan 1880 ledamot af Vetenskapsakademien samt af Vet. o. vitt. samh. i Göteborg. V. W. (T. K.)

Berggren, Johan Erik, teolog, f. 12 sept. 1843 i Grums församling, Värmlands län, tog 1868 studentexamen vid Karlstads högre elementarläroverk samt aflade 1869 i Uppsala teologisk-filosofisk examen och 1871 dimissionsexamen. Efter att en tid hafva egnat sig åt skolverksamhet aflade han teol. kandidatexamen 1878, hvarefter han utnämndes till docent i exegetik 1880. Han var medlem af examenskommissionen för de praktisk-teologiska öfningarna 1881—86 samt hade flera terminer förestått dels e. o. professuren i dogmatik och moralteologi, dels professuren i exegetik och 1884 prästvigts, då han 1888 utnämndes till e. o. professor i dogmatik och moralteologi, med Hagby och Ramsta församlingar till prebende. 1891 blef han ord. professor i samma ämnen, med Gamla Uppsala församling till prebende, teol. doktor 1893 samt förste teol. professor och domprost äfvensom kyrkoherde i Vaksala 1899. Vid 1903 års kyrkomöte var han fakultetens ombud. Förutom flera uppsatser i "Teol. tidskrift" och "Tidskr. för kristlig tro och bildning" har B. af trycket utgifvit *Om apostlarnes och församlingens i Jerusalem förhållande till Paulus och de hedningkristne enl. Gal. I: 11—II: 14 och Apg. XV: 1—31* (i "Uppsala univ:s årsskrift", 1881), *Om den kristliga fullkomligheten* (därst. 1887) och *Om Antoine Arnaulds och Blaise Pascals moralteologiska strid med jesuiterna.* I. (1890). J. P.

Berggryta, *geol.* Se Jättegryta.

Berggröe, *landtbr.* Se Gröe.

Berggrönt, en grön målarfärg, som utgöres antingen af pulveriserad malakit eller är med konst framställdt basiskt kopparkarbonat eller kopparklorid. I senare fallet kallas det äfven braunschweiggrönt. Jfr Färg. P. T. C.

Berggylta, *zool.* Se Bergsnultra.

Bergh, Kristian Vilhelm, norsk vägbyggnads-ingenjör, f. 1814, blef officer 1833, kapten 1853 och major 1862 samt var från 1852 inrikesdepartementets assistent i vägbyggnadsangelägenheter eller, såsom denna befattning sedan kallades, "vägdirektör". Död 1873. Under den tid B. som vägdirektör ledde byggandet af norska vägar, inlade han stora förtjänster, till hvilkas hågkomst landets vägingenjörer hafva rest en stenpelare vid den gudbrandsdalska hufvudvägen, något mer än 5 km. från Lillehammer. Före B:s tid egde Norge intet annat vägnät än det, som åstadkommits i slutet af 18:e och början af 19:e årh. De smärre omläggningar af farliga vägstycken, hvilka blifvit verkställda under den mellanliggande tiden, hade — på två undantag när (Ljabro-chaussén och Driva-chaussén) — icke åstadkommit någon större förbättring, ehuru de voro storslagna vittnesbörd om sin anläggares djärfva genialitet. I detta hänseende bröt B. en ny bana genom att börja en ombyggnad af hela landets vägar, och när han nedlade sin verksamhet, var en stor del af Norge försedd med nya och tidsenliga vägar, som kunna mäta sig med de bästa utländska. Bland hans arbeten bör framför allt nämnas omläggningen af den stora vägen från Lillehammer, öfver Gudbrandsdalen, till Stören, vid Trondhjem, med den därifrån utgående sidolinjen till Romsdalen. Fortfarande arbetas oförtröttadt på den af B. lagda grunden. Y. N.

Bergh. 1. Ludvig Sofus Rudolf B., dansk läkare och zoolog, f. 15 okt. 1824 i Köpenhamn, tog 1849 medicinsk examen och erhöll 1860 doktorsgrad. Han vardt 1862 öfverläkare vid Allmänna hospitalet i Köpenhamn å afdelningen för syfilis och hudsjukdomar och ställdes 1886 i spetsen för det särskilda hospital, som då inrättats för veneriska sjukdomar (Vestre hospital). B. har i in- och utländska tidskrifter offentliggjort en följd ypperliga afhandlingar öfver nämnda sjukdomar. Vid sidan af sin läkarverksamhet har B. sedan 1853 idkat studium af blötdjuren, särskildt de s. k. nakna hafssnäckornas anatomi och systematik, och i flera förträffliga illustrerade arbeten väsentligen bragt kännedomen om dessa djurformer till dess nuvarande ståndpunkt. Bland hans arbeten må nämnas *Malakologische untersuchungen* (1870) och *Neue nacktschnecken der Südsee* (1873). E. Ebg.

2. Rudolf Sofus B., den förres son, dansk zoolog, f. 22 sept. 1859, blef student 1876 och

tog magisterkonferensen 1882. Efter ett års embryologiska studier i Würzburg och Villefranche-sur-mer blef han 1885 filos. doktor på afhandlingen *Undersögelser over metamorfosen hos Aulastoma gulo*. B. har utgifvit ett stort antal synnerligen förtjänstfulla arbeten öfver de lägre djurens (urdjurens, maskarnas och kavitetsdjurens) morfologi. Hans *Forelæsninger over den almindelige udviklingshistorie* (1887; tysk öfvers. 1895) är den enda strängt vetenskapliga framställning af den allmänna embryologien, som den skandinaviska litteraturen eger. På danska föreligger äfven hans *Forelæsninger over den dyriske celle og de simple dyriske væv* (1892; tysk öfvers. 1894). Hans öfriga skrifter äro utgifna på tyska. B. har äfven utgifvit sångkompositioner och skrifvit musikkritiker. L—e.

Bergh. 1. **Johan Edvard B.**, landskapsmålare, föddes i Stockholm 29 mars 1828, blef

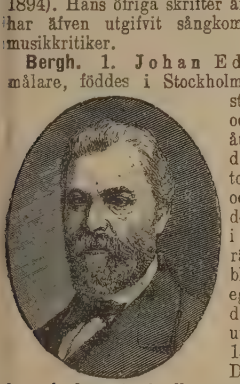

student i Uppsala 1844 och egnade sig där först åt naturvetenskapliga, sedan åt juridiska studier, tog hofrättsexamen 1849 och tjänstgjorde några år dels i Svea hofrätt, dels i Stockholms rådstufvurätt. Han hade emellertid blifvit medveten om sin egentliga kallelse, och den skandinaviska konstutställningen i Stockholm 1850 samt en resa till Düsseldorf 1851 stadgade hans beslut att på allvar egna sig åt målarkonsten. 1852 började han sina studier vid konstakademien, hvilken 1853 belönade hans *Landskap, motiv från Göta älf*, med kungliga medaljen. 1854 begaf han sig åter till Düsseldorf, där han studerade under Gude, reste 1855 öfver Paris till Genève, där han nyttjade Calames undervisning, och tillbragte sedan ett år, 1856—57, i Rom, där han målade och utställde ett större arbete, *Utsikt af passet öfver Simplon*, som såldes till England. Hemkommen hösten 1857, började han att kostnadsfritt meddela akademiens elever undervisning i landskapsmålning, hvilket blef uppslaget till akademiens landskapsskola. Han blef 1861 vice och 1867 ordinarie professor i landskapsmålning. 1869 gjorde han en längre studieresa i Norge. Vid 1862 års världsutställning i London och 1872 års skandinaviska utställning i Köpenhamn var han kommissarie för den svenska konstafdelningen. — B:s tidigare landskap visa stark påverkan af Achenbach, Gude och Calame. Ett eget uttryckssätt arbetade han sig till under studiet af den *svenska* naturen. "Hans lynne kom honom att välja just de stämningar, som hans landsmän voro mest förtrogna med och som de helst sågo afbildade. Han blef björkhagarnas och insjöströndernas målare, sommarhimlens och middagssolens, de betande kornas och de hvita molnens. Han sökte mindre det majestätiska i naturen än dess blida leende eller dess stilla ensamhet" (G. Nordensvan). Bland hans målningar äro motiven från Mälarens stränder många, och han tröttnade ej att upprepa dem — äfven från Bohus läns fiskelägen, från Skåne och från Norge målade han kustbilder och fjällmotiv i lugn och i storm. Hans landskap äro med omsorg och skicklighet komponerade och solidt målade med smidig och elegant pensel. De beteckna ett betydelsefullt led i den svenska landskapskonstens utveckling. Nationalmuseum eger tre af B:s målningar: *Utsikt i Uri i Schweiz* (1858), *Skogslandskap med vattenfall i Småland* (1862) och *I barrskogen* (1868), sex finnas i Göteborgs museum, *Under björkarna* (1870) i Köpenhamns konstmuseum och *Björkskog* (1876) i Kristiania nationalgalleri. Många af hans målningar såldes till utlandet, och vid flera utställningar hemma och utrikes erhöll han utmärkelser, bl. a. i Paris 1867 och Wien 1873. B. dog i Stockholm 23 sept. 1880.

2. **Sven Richard B.**, den föregående son, målare, konstförfattare, f. 28 dec. 1858 i Stockholm, blef 1877 elev af Perséus och studerade från hösten samma år till 1881 vid konstakademien. Ett 1880 måladt *Porträtt af konstnärens fader* eges af akademien. 1881 målade B. prisämnet *Kung Hans och Gustaf Vasa*, reste s. å. till Paris, studerade där hufvudsakligen på J. P. Laurens' ateljé och utställde på salongen 1883 porträtt i olja af målaren *Nils Kreuger* (Köpenhamns konstmuseum) och porträtt i pastell af skulptören *Teodor Lundberg* samt belönades med 3:e klassens medalj. S. å. målade han porträtt i olja af *Julia Beck*, och på salongen 1884 utställdes *Slutad séance*, interiör af en ateljé med en modell, som klär sig. Sommaren s. å. målades i Arilds läge friluftsstudien *Mot aftonen* (Göteborgs museum) och följande vinter porträtt af *Konstnärens fästmö* och af generalkonsul *J. W. Smitt* (Stockholms högskola). 1885 återvände B., som lifligt deltog i den då utbrytande opponentrörelsen (jfr Konstnärsförbundet), till Paris, utställde på salongen 1886 porträttet *Min hustru* (Göteborgs museum) och 1887 genrebilden *En hypnotisk séance*. Efter ett par års vistelse på landsbygden i Sverige återvände B. 1889 till Paris som svensk kommissarie vid världsutställningen och var den ende svensk, som då erhöll hedersmedaljen. I Paris målade han s. å. porträtt af *Eva Bonnier* (Nationalmuseum). Han har sedan — kortare resor frånräknade — varit bosatt i Sverige. I Stockholm målades porträtt af *Ellen Key*, doktor *E. Kleen* (helfigur) m. fl. Sommaren 1893 tillbragtes i Visby, och från hösten s. å. till 1895 bodde B. i Varberg. Där målade han *Vision*, senare utställd under titeln *Erinran från Visby*, en i teckning och i färg strängt stiliserad utsikt af Visby norrifrån med en rad gyllene snäckor ute på hafvet, och ett *Hallåndskt landskap* (Göteborgs museum). 1894 målades *Gerda*, porträtt af konstnärens andra hustru (Kristiania nationalgalleri), 1896 ett *Självporträtt* och landskapsstämningen *Tystnad* (tillhör prins Eugen). Från samma tid är den förträffliga *Affisch till Stockholmsutställningen 1897*, utförd efter täflan, hvarvid B. vann priset. Nämnda år utställdes *Riddaren och jungfrun* (Folkets hus, Stockholm), 1898 ett nytt *Självporträtt* (Uffizierna i Florens), 1899 porträtt af *Olga Fåhræus*, 1900 helfigursporträtt af *Fru Lisen Bonnier*, 1901 den stora stämningstaflan

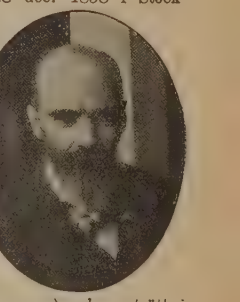

Nordisk sommarkväll och *Två kvinnor vid härden* (båda i Göteborgs museum), 1902 landskapsstudien *Mysingefjärden* (Maria läsestuga i Stockholm), 1903 porträttgruppen *Konstnärsförbundets styrelse* (Nationalmuseum) och stämningsbilden *De gamle på stranden* (Köpenhamns konstmuseum) och 1904 porträtt af prof. *Hj. Öhrwall* (föreningen Verdandi, Uppsala). Några ytterligare porträtt, smärre landskap och teckningar äro här ej omnämnda.

Som författare har B. i kalendrar och tidskrifter framlagt några uppsatser i konstnärliga ämnen: *Om nödvändigheternas öfverdrift i konsten*, 1887, om *Svenskt konstnärslynne*, 1900, om *Ernst Josephson*, *Karl Nordström*, *Werenskiold*, *Per Hasselberg* m. fl. Uppsatsen om den sistnämnde omtrycktes i Sveriges allm. konstförenings årspublikation 1898.

I B:s konst är intelligensen, reflexionen, analysen dominerande. Spekulativt anlagd och mångsidigt intresserad, har han alltid visat fin känning af samtidens rörelser, men det är på ett fullt personligt sätt han tillegnat sig tidens idéer — då de lämpat sig för hans lynne —, fördjupat dem och gjort dem till sin egendom. Hans alstring är representativ för måleriets olika stadier från luft- och valörstudiet i 1880-talets början genom syntetisk stilisering till det nya århundradets stilsökande i teckning och färghållning. Hans konst går inifrån utåt, betänksamt och långsamt, ibland med synbar möda, ibland med käck skaparkraft. Fastän han ofta med framgång, alltid med energiskt och målmedvetet studium rört sig inom mycket olika områden inom måleriet, torde porträttet och framför allt "vänporträttet", framställningen af de personer, han känner bäst och känner varmast för, vara det område, där han nått högst, och där hans djupt trängande analys och gedigna konstnärliga kunskaper gjort sig allra bäst gällande. I innevarande stund är han en af vårt lands mest representative konstnärer. Alltifrån Konstnärsförbundets stiftande har han tillhört dess hufvudmän och deltagit i dess utställningar. Jfr Tor Hedberg, "Richard Bergh" (1903). G—g N.

3. Severin B., den föregående kusin, urkundsutgifvare, f. 13 febr. 1858 i Stockholm, blef filos. doktor i Uppsala 1882, efter att hafva försvarat afhandlingen *Karl IX och den svenska adeln 1607—1609*, och ingick s. å. såsom e. o. amanuens i riksarkivet, där han befordrades 1896 till amanuens och 1899 till arkivarie. B. fortsätter, efter N. A. Kullberg, utgifningen af "Svenska riksrådets protokoll" (fr. o. m. 4:e delen, omfattande tiden fr. o. m. 1634) och har af "Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll" (äldre serien) redigerat del. 9—17 (1891—1902), omfattande tiden 1664—1714. Han har vidare författat åtskilliga uppsatser i Historisk tidskrift och är sedan 1902 sekreterare i Samf. f. utg. af handskrifter rör. Skandinaviens historia.

Bergh, Johan Herman Edvard, finsk jurist och skriftställare, f. 1829 i Vasa, blef student 1846, filos. kandidat 1852, juris utriusque kandidat 1859 och justitieråd man i Hälsingfors 1864. Han var en af representanterna för Hälsingfors vid landtdagarna 1867 och 1877—78 och därunder medlem af särskilda utskott samt tjänstgjorde såsom sekreterare i ekonomiutskottet vid landtdagarna 1882, 1885 och 1888. Med sakförar- och andra praktiska värf förenade B. en ganska omfattande skriftställarverksamhet. Han deltog verksamt i det uppspirande publicistiska lifvet i Finland i slutet af 1850- och under början af 1860-talen samt var en af "Helsingfors dagblads" grundläggare (1862) och dess förste hufvudredaktör. Han utgaf: *Juridiskt biträde för hvar man* (1873—83), *Vår styrelse och våra landtdagar* (2 bd, 1883—89), hvilket arbete utgör en öfversikt af Finlands historia 1863—89 med särskildt afseende på landtdagarna, *Finlands statsrättsliga utveckling efter 1808* (1889), *Finland under det första årtiondet af kejsar Alexander III:s regering* (1893—94) samt *Sakföraren, handledning i rättegångs- och ekonomiska ärenden* (1902). B. dog i Hälsingfors 5 jan. 1903. M. G. S.

Bergh, Anton Johan, läkare, f. 18 dec. 1830 i Stockholm, blef 1849 student i Uppsala, 1854 filos. doktor, 1858 med. kandidat och 1862 med. licentiat. 1866—85 var han läkare vid Gymnastiska centralinstitutets medicinska afdelning. B. var den förste läkare i Sverige, som egnade sig uteslutande åt ögonläkekonsten, och han tillvann sig såsom ögonläkare ett rykte, som gick öfver hela Sverige, ja ännu längre. Synnerligen stor är den förtjänst han inlade om vården af medellösa ögonpatienter, och det är till stor del honom man har att tacka för att den poliklinska vården af dessa för närvarande är så väl tillgodosedd i Stockholm. Äfven såsom lärare verkade B. framgångsrikt, ehuru han aldrig var anställd vid någon medicinsk fakultet. Hans poliklinik likasom hans privata mottagningsrum stod öppen för medicine studerande, hvarjämte han gaf en mängd flitigt besökta kurser i ögonspegling och ögonoperationer. Härigenom kom han att utöfva ett stort inflytande på den oftalmologiska bildningen i vårt land. Såsom ett erkännande för hans verksamhet såsom lärare och läkare tilldelade medicinska fakulteten i Uppsala 1885 honom hedersdiplom såsom medicine doktor. Död i Vevey 1 juni 1890. Af trycket utgaf B., utom smärre uppsatser, *Handledning vid undersökning af ögonens funktioner* (1884; 2:a uppl. 1891), *Skolan och ögat* (1885), *Färgsinnet jämte medfödd och förvärfvad färgblindhet* (1889). Jfr nekrolog af J. Widmark (i "Nordisk oftalmologisk tidskrift", bd 3, 1890). R. T—dt.

Bergh, Johannes, norsk jurist, f. 18 febr. 1837 i Aasnes i Solör, blef student 1852 och juris kandidat 1856. Sedan 1862 har han verkat som höiesteretsadvokat i Kristiania och i denna ställning vunnit ett mycket ansedt namn; 1893—1904 tjänstgjorde han som regeringsadvokat. Vid riksrätten 1883—84 var han de anklagade statsrådens defensor; hans inlägg i denna celebra sak är det omfångsrikaste de norska rättsannalerna kunna uppvisa. Sedan dess har B., som förut höll sig undan det politiska lifvet, oftare uppträdt i pressen och på offentliga möten såsom en af de ledande målsmännen för det konservativa partiet. För öfrigt har han i en för en praktiserande jurist sällsynt stor utsträckning varit verksam för sin vetenskaps utveckling. Han var medredaktör af den 1861 uppsatta tidskriften "Ugeblad for lovkyndighed", tills den 1871 sammanslogs med "Norsk retstidende", och skref däri den stora monografien *Om den saakaldte hjemmelspligt i kontraktsforhold* (1867). Då den för de tre skandinaviska länderna gemensamma "Tidskrift for retsvidenskab" 1888 uppsattes, ingick B. i dess

redaktion och skref 1889 en större afhandling *Om betingelserne for gjæsteretsbehandling efter norsk (dansk) civilproces*, 1894 *Om gjældsstiftelse af umyndige efter norsk og dansk ret* och 1901 *Om tilegnelse af andres familienavn*. O. A. Ö.

Berghammaren, *zool.* Se Hafssulor.

Berghaus. 1. Heinrich Karl B., tysk geograf och kartograf, f. 1797, d. 1884, blef 1816 ingenjörgeograf i preussiska krigsministeriet och var 1824—55 professor i tillämpad matematik vid byggnadsakademien i Berlin. Hans mest betydande kartografiska verk är *Physikalischer atlas* (2:a uppl. 1849—51; ny bearbetning af Hermann B. 1887—92), det främsta arbete i sitt slag. Bland hans litterära alster må nämnas *Was man von der erde weiss* (1856—60; ”Hvad vi veta om jorden”, 1857, ej fullständig) och *Die völker des erdballs* (1845—47; ”Jordens folkslag” o. s. v. 1847—50).

2. Hermann B., den förres brorson, tysk kartograf, utbildad af farbrodern, f. 1828, d. 1890, tillhörde sedan 1852 J. Perthes’ geografiska anstalt i Gotha och utförde för denna en mängd förträffliga kartografiska arbeten, bl. a. många blad för Stielers och Sydows kartböcker, den allmänt spridda *Chart of the world* (8 blad, 11:e uppl. 1886) samt flera fysikaliska väggkartor öfver jorden och öfver olika världsdelar samt skolkartböcker. Därjämte bearbetade han i förening med flere fackmän farbroderns ”Physikalischer atlas” (1887—92).

Berghem, socken i Älfsborgs län, Marks härad. 3,937 har. 1,158 inv. (1903). B. bildar med Hajom ett konsistoriellt pastorat i Göteborgs stift, Marks och Bollebygds kontrakt.

Berghunden. Se Bergfolk.

Bergianska stiftelsen kallas en af P. J. Bergius (se d. o.) i testamente af 20 dec. 1784 till Vetenskapsakademien gjord donation. Den bestod vid tillträdet 1791 dels af ”100,000:de daler koppärmynt eller 5,555 riksdaler 26 schillingar och 8 runstycken”, dels af ett bibliotek på mera än 5,000 större och mindre skrifter, hufvudsakligen botaniska verk från 1500-talet till Bergius’ tid, dels ett herbarium af 15,353 ”örter”, representerande mer än 9,000 arter, bland hvilka många s. k. originalexemplar, dels ock gårdarna n:o 110 och 111 vid Karlbergsallén i Stockholm, utgörande 14 tnld $27^{1}/_{12}$ kappland (omkr. 7,8 har) jord med åbyggnader. Af jordegendomen hade donator skapat en trädgård, som af sin samtid hade vitsordats vara den förnämsta fruktträdgården i mellersta Sverige. Den innehöll 1791 ej mindre än 425 äppelträd, 282 plommonträd m. m. Afsikten med donationen var ”at Bergielund — så kallades efter donators önskan den nämnda jordegendomen — nu och i framtiden skall blifva en schola för horticulturen i riket, och at naturalhistorien, i synnerhet studium botanicum, genom denna inrättning vinner årlig tilväxt”. I öfverensstämmelse med donators föreskrift utser akademien en ”professor bergianus”, hvilken eger högsta uppsikt öfver hela anläggningen; under honom sorterar en trädgårdsmästare.

Bergielunds eller Bergianska trädgårdens historia omfattar tvenne afdelningar. Den första innefattar åren 1791—1885, under hvilken tid trädgården och trädgårdsskolan lågo på ofvan nämnda plats. Under denna tid hafva som bergianska professorer verkat de i den svenska botanikens historia bekanta Ol. Swartz, J. E. Wikström, N. J. Andersson och V. B. Wittrock. Som bergiansk trädgårdsmästare tjänstgjorde 1822—60 en af vårt lands dugligaste horti-kultörer, direktör And. Lundström. — På grund af för ringa kapital kunde emellertid hvarken skolan eller trädgården nå den utveckling, som var önskvärd. Vetenskapsakademien måste ofta träda emellan med penningförsträckning, och 1866 föreslogs t. o. m. den dåv. professor bergianus, att akademien skulle afträda hela donationen till Bergius’ arfvingar. Detta blef dock afslaget. — Det andra, för den bergianska stiftelsen ljusare tidsskedet vidtager med 1885. Då Stockholm under 1870-talet började tillväxa efter storstadsmåttstock, blef det ursprungliga Bergielund intaget i stadsplanen och därmed, emedan det kom att genomskäras af flere gator, odugligt för sitt ändamål. Efter vederbörligt tillstånd försåldes också 1884 af akademien det gamla Bergielund för 1,020,000 kr., och för bergianska stiftelsens räkning inköptes egendomen Haga-Frescati vid Brunnsviken för 230,000 kr. Denna egendoms — det nya Bergielund — storlek tillåt i fullaste mått att utföra testators önskan. Med stöd af denna delades trädgården i tvenne afdelningar, en praktisk, 13 har, och en rent vetenskaplig-botanisk, 7 har. Stockholm fick därmed sin första botaniska trädgård. Angående denna liksom rörande bergianska stiftelsen i öfrigt se V. B. Wittrock: ”Några bidrag till bergianska stiftelsens historia” (1890) och ”Om planen för Bergielunds botaniska trädgård” (1891), bägge i den 1890 uppsatta tidskriften ”Acta Horti Bergiani”. Under de senaste åren har genom gåfva af professor bergianus tillkommit en samling porträtt af botaniska författare, omfattande f. n. fullt 3,000 nummer, en samling som i storlek vida öfverträffar alla andra i sitt slag. (En illustrerad katalog förekommer i 3:e delen af nämnda tidskrift, 1903.) G. A.*

Bergianska trädgården. Se Bergius, P. J. och Bergianska stiftelsen.

Bergielund. Se Bergianska stiftelsen.

Bergisch-Gladbach. Se Gladbach 2.

Bergius, Nicolaus, präst (födelseår okändt), blef efter studier i Uppsala pastor vid fransk-lutherska församlingen i Stockholm 1687 och assessor i stadskonsistoriet 1694, utnämndes 1700 till svensk pastor i Narva och superintendent i Ingermanland och blef s. å. generalsuperintendent i Livland och prokansler i Pernau, där han afled 5 apr. 1706. Sträng ifrare för luthersk renlärighet, hade B. såväl under beröringen med den franska befolkningen i Stockholm som inom Östersjöprovinserna åtskilliga sammanstötningar, som hårdt skakade hans ämbetsutöfning. Han egde för sin tid en ovanlig lärdom, icke blott i teologien, där han 1704 blef licentiat och s. å. doktor, utan äfven i hvarjehanda humaniora. Under vistelsen i Östersjöprovinserna bedref han omfattande studier i slaviska och ryska lärdomshistorien och framlade som resultat häraf ett arbete, *Exercitatio historico-theologica de statu ecclesiæ et religionis moscoviticæ* (I—II, 1704—05, ofullb.). Han var likaledes berömd för sina kunskaper i moderna språk och riktade den svenska öfversättningslitteraturen med flera bidrag, såsom Melanchthons ”D. Martin Luthers Lefvernesbeskrifning” (1700) och den på sin tid mycket uppmärksammade ”Wållustens Twänne Blås-Bälgor, neml. den höga Fontangen okk de Blåtta Brösten, genom hvilka de alamodiska Kiätt- och

Flättia älskande Qwinnor uti sina egna okk många dåraktige manspersoners Hierta, först uptända en oloflig Kiärleks okk Elskogs Gnista, Åkk sedermera den så upblåsa, at hon uti en outsäjelig Ängslans-Låga utbrister okk stadnar" (1690) — ett arbete som bl. a. uppkallade sedermera landshöfdingen Nils Gripenhielm till ett "Geenswar emoot den nya Fontange-Förföliarens Pasquill och Smädeskrift" (1691). B. utgaf äfven arbeten på tyska och franska, såsom *An die herren liebhaber der russischen sprache* (1702) och "Livre de Cantiques" (1700), en öfversättning ur 1695 års svenska psalmbok för den franska församlingens behof. Stort uppseende väckte på sin tid B:s romantiska kärlekshandel med hans andliga tröstarinna, fröken Kristina Juliana Oxenstierna, med hvilken han förenades i ett att börja med hemligt äktenskap. Denna grefvedotterns mesallians väckte en storm af ovilja och var bl. a. föremål för behandling å riddarhuset. Vid hennes död (1701) yrkade åtskilliga af hennes fränder, att hon måtte begrafvas i tysthet såsom en självspilling. Då förbittringen ännu efter flera år icke upphörde, utgaf B. för att rentvå sin makas minne en *Kort Beskrifning af then Högwälborna Frus, Fru Christina Juliana Oxenstiernas Lefwernes Lopp* (1704; ny uppl. utg. af P. A. Sondén, 1836) — en tidshistoriskt intressant samling bref och akter, som klart belysa deras kärlekshandel. J. Hdr.

Bergius. 1. Bengt B., vetenskapsman och historisk samlare, f. 2 sept. 1723 på säteriet Lifvered i Västergötland, blef student i Lund 1741 och filos. magister 1745 samt var docent i historia 1747—49. Senare begaf han sig till Stockholm, där han 1758 blef e. o. assessor i antikvitets-arkivet och 1762 utnämndes till bankokommissarie. Redan som student började B. sina samlingar rörande Sveriges politiska och lärdomshistoria, och vid hans död, 28 okt. 1784, uppgingo dessa till 20 stora band, nu i Vetenskapsakademiens arkiv. Bland de källskrifter, som han utgaf, är *K. Karl IX:s rim-chrönica samt K. Gustaf Adolphs påbegynta chrönica, jemte bilagor af 96 bref och handlingar* (1759) den viktigaste för häfdaforskningen. Äfven märkes källskriftsamlingen *Nytt förråd af äldre och nyare handlingar rörande nordiska historien* (4 bd, 1753—54). Ganska stort uppseende väckte hans "Småsaker till nöje och tidsfördrif" (8 delar, 1756—57), i sin fortsättning kalladt "Allahanda" (3 delar, 1757—58), en samling poem (åtskilliga af Dalin), anekdoter m. m., mot hvilkas offentliga försäljning förbud utfärdades — något, som gjorde skriften än mer begärlig. 1766 invaldes B. i Vetenskapsakademien, där han var ifrigt verksam och två gånger fungerade som preses, nämligen 1769, då han höll ett *Tal om svenska ängsskötseln och dess främjande genom lönande gräsläg* — hvilket tal väckte uppseende äfven utomlands och eggade till nyttiga försök i Sverige — samt 1780, då han höll sitt om ofantlig beläsenhet vittnande *Tal om läckerheter, både i sig sjelfva sådana, och för sådana ansedda genom folkslags bruk och inbillning*, hvilket efter hans död utgafs (i 2 bd 1785, 1787) af P. J. Bergius och S. Ödman samt öfversattes på tyska af J. R. Forster och K. Sprengel (1792—93). B. var jämte brodern, Peter Jonas B., innehafvare af den efter dem s. k. "Bergianska trädgården".

2. Peter Jonas B., den föregående broder, läkare, f. 6 juli 1730 på Eriksstad i Småland, blef student i Lund 1746 och medicine doktor i Uppsala 1754. Sistnämnda år begaf han sig till Stockholm, där han fick stor praktik, utnämndes till professor i naturhistoria och farmaci 1761 och därjämte till assessor i Collegium medicum 1766. Död 10 juli 1790 i Stockholm. B. gjorde sig känd för ovanlig insikt i botaniken och i den farmaceutiska kemien samt intresserade sig ifrigt för "apotekens rätta handhafvande" och medicinalträdgårdars anläggande. Han främjade verksamt koppympningen, som på hans tid rönte mycket misstroende. Bland hans många skrifter må nämnas *Stockholm för 200 år sedan och Stockholm nu för tiden* o. s. v. (1758) och *Materia medica* o. s. v. (1778). Till Vetenskapsakademien testamenterade han sitt värderika bibliotek och sin vackra malmgård vid Karlbergsallén i Stockholm, den s. k. Bergianska trädgården, som enligt hans förordnande skulle utgöra en skola för danande af skickliga trädgårdsmästare (se härom Bergianska stiftelsen).

Bergius, Sebastian Oskar Gustaf, jurist, riksdagsman, f. 6 juni 1834 å Fjöstelsröds gård i Göteborgs och Bohus län, d. 16 sept. 1902 i Landskrona, blef student i Uppsala 1853, tog examen till rättegångsverken 1857, blef vice häradshöfding 1860, assessor i Göta hofrätt 1870 och 1883 domhafvande i Rönnebergs, Onsjö och Harjagers härad. Han var 1879—84 ledamot i nya lagberedningen och 1886 i förstärkta lagberedningen. 1886—87 var han utsedd till justitieombudsmannens suppleant. B. var 1876—79 representant för Jönköpings stad i riksdagens andra kammare och tillhörde första kammaren såsom representant för Malmöhus län 1887—94 samt för Göteborgs och Bohus län 1895—1900. Han var ledamot i konstitutionsutskottet 1878 och 1887—98 (1888—98 utskottets ordförande), men uteslöts 1899, då han ej velat vara med om att söka hindra norska flagglagens promulgation. Till sin politiska ståndpunkt var B. konservativ och tullskyddsvän. Han utgaf "Nya vexellagen" (tills. med G. B. A. Holm, 1880) och "Vattenrättsförordningen" (1882).

Berg-jissara-palmen, *bot.* Se Euterpe.

Bergjum, socken i Älfsborgs län, Väne härad. 5,665 har. 1,077 inv. (1903). Annex till Angered, Göteborgs stift, Domprosteriets norra kontrakt.

Bergk, Theodor, filolog, f. 1812 i Leipzig, blef professor 1842 i Marburg, 1852 i Freiburg och 1857 i Halle. 1869 måste han af hälsoskäl lämna sin professur och bedref sedermera sin vetenskapliga verksamhet på ett mera fritt sätt. B. dog i kurorten Ragaz 1881. B:s båda förnämsta verk äro *Poetæ lyrici græci* (1843; 5:e uppl. utg. af Schröder 1900) och *Geschichte der griechischen litteratur* (I, 1872; II—IV utgåfvos 1883—87 af Hinrichs och Peppmüller). Dessutom lämnade han kritiska upplagor af Anakreon (1834), Aristofanes (3:e uppl. 1872) och Sofokles' tragedier (1858) samt ett antal mindre uppsatser i klassisk filologi. En kort bio-

grafi öfver B. medföljer den af Peppmüller redigerade samlingen *Kleine philologischen schriften* af B. (2 bd, 1884—86). 1843—52 var B. medredaktör af "Zeitschrift für alterthumswissenschaft".

Bergkalk l. Kolkalksten (ty. *kohlenkalk*, eng. *carboniferous limestone* l. *mountain limestone*), *geol.*, den stundom dolomitiska kalksten, som utgör stenkolssystemets undre del och vanligen saknar stenkolslager. Enligt hvad de i densamma ymnigt inneslutna lämningarna af snäckor, musslor, koraller m. m. utvisa, är den en ren hafsbildning, i motsats till stenkolssystemets öfre, kolförande afdelning (den s. k. kolsandstenen). Bergkalken är utvecklad i synnerhet i Belgien, Irland, Wales, Ryssland och Nord-Amerika; den uppnår ej sällan en mäktighet af 290—580 m. Se vidare Stenkolssystemet. E. E.

Bergkam. Se Berg, *geogr.*

Bergkittel. Se Berg, *geogr.*

Bergklint, Olof, pedagog, skald, estetiker, f. 20 (9 g. st.) mars 1733 i Västerås, där han genomgick gymnasium, blef 1753 student i Uppsala, men måste på grund af bristande medel i öfver 20 års tid lifnära sig med konditionerande. Icke dess mindre skaffade han sig tillfälle att idka vetenskapliga studier och utöfva skaldekonsten, för hvilken han röjde anlag redan såsom gymnasist. 1758 stiftade han i Stockholm det litterära sällskapet "Vitterlek", hvars s. k. "öfningar" innehålla dikter af honom. Sedermera blef han medlem af såväl "Utile dulci" som dess filialafdelning i Uppsala, "Apollini sacra". 1761 promoverades han (frånvarande) till magister i Greifswald, och 1765 utnämndes han, på grund af sin andra afhandling, *De habitu linguæ suecanæ in poesi*, till docent i poesien vid Uppsala universitet. Redan 1764 hade B. mottagit kondition på Skenäs, såsom lärare för den sedermera som skald ryktbare J. G. Oxenstierna, på hvars litterära utveckling B. öfvat stort inflytande. Förhållandet mellan lärare och lärjunge öfvergick snart till en innerlig och förtrolig vänskap. 1770 utnämndes B. till notarie i hofkonsistorium och 1774 till eloquentiæ et poeseos lektor i Västerås. På denna plats verkade han i nära tio år med nit och skicklighet. Han prästvigdes 1781 och utnämndes 1783 till kyrkoherde och prost i Gladsax och Tomarps församlingar af Lunds stift, där han, efter att 1793 hafva blifvit teologie doktor, afled 13 mars 1805. Hans motgångar i befordringsväg och ekonomiska svårigheter, hans klena hälsa och nervösa temperament gjorde honom ofta lifvet tungt.

Af B:s skaldestycken märkes en del vemodiga reflexions-lyriska oden i dåtidens fransk-engelska stil, af hvilka de förnämsta äro *Ode öfver motgång* med sin vackra resignation och melodiska form, elegien *Den blinde*, som låter en blind prisa naturens mästerverk, och det mer oratoriska *Ode öfver lifvet*. Den B. tillskrifna satiren "Svenska språket" lär enligt Sylwan vara af annan författare. B:s prosaiska stil, sådan den visar sig i hans tal och afhandlingar, är klar, kraftfull och vacker.

Utom skaldestycken, tal, estetiska uppsatser och kritiker skref han i historia, politik, ekonomi, pedagogik m. m. Äfven den encyklopediska skolboken "Sammandrag af alla vetenskaperna" (1775) är till största delen författad af honom. Stort uppseende väckte B:s kritik af E. Branders (Skjöldebrands) "Habor och Signild" och "Gustaviaden". Striden fördes i de af Gjörwell utgifna tidskrifterna och blef skäligen bitter. I sina estetiska åsikter stödde sig B. på Boileau och Batteux, t. ex. i *Tal öfver skaldekonsten* (1761); "det nyttiga genom det angenäma" sätter han som poesiens mål. 1837 utgafs en samling *Vittra arbeten* af B. Se vidare Lennart Ribbing, "Om Olof Bergklint, hans lif och vittra verksamhet" (1874), och Hj. Himmelstrand, "Olof Bergklints kritiska verksamhet" (1898). L. Rbg.*

Bergknut (Bergkärna). Se Berg, *geogr.*

Bergkoljan, *zool.* Se Kungsfiskslägtet.

Bergkompa'ss. Se Gruftkompass.

Bergkork, *miner.*, en varietet af asbest eller af järnrik krysotil, hvars järnoxidul omvandlats till oxid.

Bergkristall, *miner.*, kallas i mineralriket förekommande kristalliserad kiselsyra eller kvarts. Berg-

kristallen förekommer i väl utbildade, sexsidiga prismer, hvilkas ändar utgöras af sexsidiga pyramider; ofta är den färglös och genomskinlig, men ofta färgad: mörkbrun (s. k. röktopas), violett (ametist), gul (citrin) och svartbrun (morion). Bergkristallen innesluter ofta främmande mineral, såsom klorit, rutil, järnglans, och någon gång håligheter, fyllda med vatten eller bergolja. Kristallernas storlek varierar betydligt: stundom äro de mikroskopiska, stundom

ha de en tyngd af öfver 200 kilogram. Bergkristaller äro ej sällsynta; de anträffas i springor och håligheter i olika bergarter. Särdeles rika fyndigheter förekomma i Alperna, på Madagaskar, i Brasilien m. fl. st. I Sverige träffas utomordentligt vackra och vattenklara bergkristaller i Offerdals och Alsens socknar i Jämtland. Bland de märkligaste fynden är det, som gjordes 1869 vid Tiefengletschern, där man i stor mängd anträffade de kolossala kristaller (s. k. röktopaser), som nu pryda de flesta europeiska mineralkabinett. Af samma fynd finnes i Berns museum en kristall, som väger öfver 127 kg., är 0,7 m. lång och öfver 1,2 m. i omkrets. Slipad eller graverad nyttjas bergkristallen till mångfaldiga bijouteri- och konstsaker, såsom vaser, dosor, ringar, pitschaft o. s. v. P. T. C.*

Bergkvara. 1. Lastageplats i Söderåkra socken, vid Kalmar sund.

2. Ett af Sveriges äldsta herresäten, beläget vid en sjö af samma namn, i Värend, Bergunda och Öjaby socknar, Kinnevalds härad och Kronobergs län, 6 km. väster om Växjö. I vår medeltids strider är det väl bekant som en från urminnes tider befäst borg. Dess läge, ej långt från den tidens riksgräns

Bergkvara slottsruin.

samt vid stråkvägen från dåvarande danska provinserna Skåne och Bleking till hjärtat af Sverige, utsatte det vid krigen mellan Sverige och Danmark ofta för belägringar af danska trupper. Under Dackefejden var Dackes första försök vid inbrytandet i Småland att bemäktiga sig B. slott till en stödjepunkt för sina blifvande ströftåg vid bygdens härjande. Han belägrade det år 1542 med 2,500 man. Dåvarande egaren, riksrådet Ture Trolle, försvarade sig tappert, och till honom tog Gustaf Stenbock, som af konungen utsändts att mota Dacke, sin tillflykt. Dacke, som "nog visste hvad han ville göra, om han blef af med Stenbock och hans folk", ingick vapenhvila med Stenbock, och båda drogo sig från B. Stenbock hade knappt lämnat B., förrän Dacke bröt den ingångna öfverenskommelsen, återvände, sköflade och brände slottet, hvars märkliga ruiner ännu kvarstå och visa en längd af 22 m., en bredd af 15 m. och en höjd af omkr. 24 m. Från Ture Trolle öfvergick B. till hans måg, Lars Siggesson Sparre. Dennes son, Johan, af konung Sigismund förordnad till ståthållare på Kalmar slott, blef efter dettas intagande halshuggen af hertig Karl 1599, och hans egendom indrogs till kronan, hvarefter hertigen gaf B. till sin naturlige son, Karl Karlsson Gyllenhielm, till hvars friherreskap det gjordes 1615 af Gustaf II Adolf. Sin egenskap af friherreskap bibehöll det likväl ej länge, ty Sparres änka återfick en del af den efter hennes man indragna egendomen, däribland själfva B. med närmast underlydande, som efter hennes död tillföll hennes mans brorson, riksrådet Lars Eriksson Sparre, hvilken 1649 fick konfirmation å den borgrätt, som sedan århundraden funnits å B. och som varit så vidsträckt, att med den kunnat, utan hänvisning till högre instans, dömas till dödsstraff. Denna borgrätt upphäfdes 1692. Genom Beata Märta Sparres gifte med sedermera riksrådet Klas Bonde till Säfstaholm öfvergick B. till denne, hvars änka 1732 sålde egendomen till generalmajoren, friherre Karl von Otter. Genom gifte med dennes sondotter Katarina öfvergick B. 1784 till Posse-släkten, inom hvilken egendomen sedan förblifvit. B., under hvilket före indragningen till kronan, efter Johan Sparres död, hörde en mängd hemman och "herrligheter" ej blott i hela Småland, utan äfven i Västergötland och Östergötland, består nu af 37 1/3 hemman uti en egofigur med en areal af 6,000 har, däraf 1,500 åker, 2,000 skog och 2,000 mål skog bevuxen hagmark. Vid en del af egendomens kraftiga vattenfall drifvas sågar, kvarn, manufakturverk m. m. B. har i många afseenden under olika egare varit en s. k. förgångsgård; så t. ex. anlade Gyllenhielm där ett glasbruk, "hvars verkmästare czaren i Moskwa begärde få låna". Ett mejeri, antagligen det första i landet efter holländsk metod, anlades å B. på 1850-talet af grefve K. A. Posse, och statens mejeriskola var dit förlagd från 1858—80. B. var en af de egendomar, hvarå ordnad skogshushållning först infördes och där den första anstalt för klängning af skogsfrö uppfördes. På B. verkställde grefve C. K. J. Posse (B:s omdanare, odlare af 1,500 tld åker, d. 1902) sina kända, betydelsefulla mossodlingar med ty åtföljande användning i större utsträckning af konstgjorda gödningsämnen. 1876 byggdes där en stor, Räppe stärkelsefabriksaktiebolag numera tillhörig, potatisstärkelse-, glykos- och dextrinfabrik. Egendomen, som är taxerad till omkr. 1 mill. kr., har 1904 af medarfvingarna öfverlåtits till grefve K. A. Posse. Se B. Schlegel, "Bergkvara gods och slott i Småland" (1897).

3. Friherreskap, som 27 juni 1615 gafs åt Karl Karlsson Gyllenhielm och omfattade Bergkvara sätesgård med 69 hemman och 4 torp i Småland (inom 13 socknar), 51 hemman och 8 torp i Västergötland (i 20 socknar) och 1/2 hemman i Östergötland. Godsen voro f. d. allodiala frälsegods, som till största delen, om ej alla, tillhört den 1599 afrättade Johan Sparre. Genom förbättringar af villkoren 31 maj 1622 och 17 juni 1624 erhöll Gyllenhielm godsen såsom arfve- och aflingegods. De voro sålunda ej längre i fråga om arfsrätt, odelbarhet o. d. att betrakta såsom friherreskap, ehuru de behöllo namnet. Gyllenhielm afhände sig efter hand största delen, och särskildt fick han 1630 och 1637 — mot vederlag — afstå omkr. 1/2, däribland Bergkvara sätesgård, till Johan Sparres änka, Margareta Brahe, och arfvingar. Af vederlagsgods från 1637 samt af äldre allodial-, donations- och köpegods bildade han (huf-

vudsakligen i Allbo och Kinnevalds härad) en possession af öfver 80 mtl — med Huseby som hufvudgård —, som han kallade N y a B e r g k v a r a, och som äfvenledes benämndes friherreskap, ehuru det ej är fullt visst, om friherrliga rättigheter åtföljde det. Detta testamenterade han till pfalzgrefven Johan Kasimir, som lämnade det i arf åt sina söner, af hvilka konung Karl Gustaf 23 juni 1657 öfverlät sin andel åt brodern, hertig Adolf Johan. Redan 1660 pantsattes det dock åt grefve Fredrik Stenbocks änka och förblef i stenbockska ättens händer till sin indragning. Karl Gustafs reduktion synes gått det förbi, men under Karl XI blef det efter åtskilliga förhandlingar och tvister 1688 indraget med 1681 års ränta såsom varande enligt Karl Gustafs öfverlåtelse ett Norrköpings-besluts-gods, som pantsatts utan tillstånd. Dess räntor, årliga, ovissa och extraordinarie, beräknades då till omkr. 2,200 dal. smt. 3. S. C.

Bergkängurun, *zool.* Se K ä n g u r u d j u r e n.

Bergkärna. Se B e r g, *geogr.*

Berglabben, *zool.* Se F j ä l l - l a b b e n.

Berglaxen, *zool.* Se K u m m e l s l ä k t e t.

Berglin, en artförändring af asbest.

Berglind, J e a n n e t t e (J o h a n n a), döfstumlärarinna, f. 21 aug. 1816 i Stockholm, var under flera år i tjänst hos A. Borg på Manilla och fattade därunder beslutet att egna sitt lif åt döfstummas undervisning. Genom Fredrika Bremers medverkan lyckades hon 1860, efter att hafva öfvervunnit många svårigheter, få tillstånd att upprätta den under namn af ''Tysta skolan'' (se d. o.) kända döfstuminrättningen vid Norrtullsgatan i Stockholm. Denna skola förestod hon till 1882. Död 21 aug. 1903.

Bergljot, dotter till den norske stormannen Håkon Ladejarl och gift med Ejnar Tambaskälfver. Sedan hennes make och son blifvit mördade i Nidaros af konung Harald Hårdråde, sökte den manhaftiga kvinnan genast med en i hast uppbådad skara bönder och borgare hämnas de fallne. Ur B:s lif har Björnson hämtat ämnet för sin dikt ''Bergljot'', satt i musik af Heise och Grieg.

Bergläder, *miner.*, en varietet af serpentin, funnen i Zillerthal (Tyrolen) och vid Bergen (Norge).

Berglärkan, *zool.* Se L ä r k o r n a.

Berglönn, *bot.* Se L ö n n.

Bergman, J o h a n G a b r i e l, läkare, f. 1732 i Björneborg, promoverades i Uppsala till filos. magister 1757 och aflade därstädes 1766 medicinska examina samt utgaf 1776 (under Linnés presidium) sin gradualdisputation, *De effectu et cura vitiorum dieteticorum generali.* S. å. utnämndes han till provinsialläkare i Åbo och kort därpå till lasarettsmedikus därstädes. 1768 promoverades han till medicine doktor och erhöll 1775 assessors namn och värdighet. Död 1793. B. erkändes såsom en lärd och erfaren man. Han verkade dock mera såsom praktiserande läkare än såsom skriftställare. Bland hans skrifter må nämnas det populära arbetet *Om kikhosta och dess behandling.*

Bergman, T o r b e r n O l o f, naturforskare, f. 9 mars 1735 på Katrinebergs kungsgård i Västergötland. Efter att hafva genomgått Skara gymnasium började han 1752 sina universitetsstudier i Uppsala och egnade sig med förkärlek åt matematiken och naturvetenskaperna. Han blef 1758 filos. magister, s. å. docent i fysik, 1760 adjunkt i matematik och 1767 professor i kemi. Af Fredrik II inbjöds han 1776 att flytta till Berlin och blifva hedersledamot af därvarande vetenskapsakademi. Inkomsterna där skulle blifva vida större, än dem han hade i Uppsala, men han afslog detta lika smickrande som fördelaktiga anbud. B. afled 8 juli 1784 vid Medevi brunn. Till följd af en rastlös och öfveransträngande verksamhet, hvilken oftast måste utöfvas i ohälsosamma lokaler, var han mycket sjuklig under större delen af sin alltför korta lefnad. — B. blef redan 1764 ledamot af Vetenskapsakademien och var 1777 dess preses. Äfven af en mängd berömda vetenskapliga samfund i utlandet kallades han till medlem, bl. a. af den franska vetenskapsakademien — en sällsynt utmärkelse, som före honom icke tillfallit några andra svenskar än Linné och Wargentin.

Redan före sin mannaålder hade B. ett i hela Europa frejdadt namn som zoolog, astronom och fysiker. Som ung student riktade han Linnés ''Fauna suecica'' med flere upptäckter och lade grunden till ett *Systema larvarum*, som väckte mycken uppmärksamhet, synnerligast som detta ämne ännu icke hade blifvit vidrördt af Linné. 1756 kom hans märkliga skrift om insekten *Coccus aquaticus*. Hans *Afhandling om iglar* (1757) föranledde i Sverige ett allmännare bruk af dessa djur. Af mycket stort gagn blefvo äfven de nya upptäckter och rön han offentliggjorde rörande *biens* hushållning, liksom hans upplysningar om sättet att förekomma skadliga *maskars* härjningar på fruktträd. I sin gradualafhandling, *De interpolatione astronomica*, visade han sig ega grundliga insikter äfven i astronomien och förordnades därför att förestå observatorsbefattningen i Uppsala. Hans iakttagelser öfver Venus' gång förbi solskifvan 1761 vunno allmänt erkännande äfven i utlandet. Fysiken var likväl vid denna tidpunkt B:s älsklingsstudium. Berömda äro hans afhandlingar *Om regnbågen* (1759), *Om tysta eldsken*, *Om skymningarna* samt *Om norrskenet*, och flere af hans viktiga rön angående elektriciteten infördes i den engelska vetenskapssocietetens handlingar. Vid tjugotre års ålder (1758) stiftade han, i förening med några andra unga lärde, det k o s m o g r a f i s k a s ä l l s k a p e t i Uppsala, hvars handlingar hufvudsakligen genom B., som öfvertagit den fysiska, den matematiska och den världsbeskrifvande delen, snart blefvo uppmärksammade öfver hela Europa. Med sitt 1766 utgifna geografiska arbete *Fysisk beskrifning öfver jordklotet* (öfversatt på de flesta europeiska språk) ''beträdde han en bana, där bland efterträdare räknas en Humboldt, och han gjorde det på ett sätt, som ansågs såsom en heder för hans tidehvarf''.

Emellertid var det icke i någon af de nu nämnda vetenskaperna, som B. skulle mest utmärka sig som forskare och lärare. När kemiens dåvarande främste målsman i Uppsala, J. G. Wallerius, 1767 begärde afsked, hade B. ännu icke uppträdt såsom författare i denna vetenskap; men inom kort var han i ordning med ett *Förslag att förbättra alunluttringen*, hvilken afhandling, jämte hans förut ådagalagda insikter i de

öfriga naturvetenskaperna, gjorde honom till Wallerius' efterträdare. Hans förtjänster om kemien blefvo sedermera af omfattande art. Viktigast voro de forskningar, genom hvilka han kan sägas hafva grundlagt den analytiska kemien (jfr Analys 3). Af stor betydelse voro hans arbeten öfver kräkvinsten, blyhvitt, spansk gröna och knallguld, hans undersökningar öfver de olika järnsorterna och stålets sammansättning, öfver kolsyregasen, af honom kallad luftsyra, samt öfver kropparnas frändskap, hvaröfver han upprättade tabeller, som voro frukter af otaliga försök och af hans samtid antogos såsom de tillförlitligaste man då hade. Han fullkomnade blåsröret, och hans förslag till kemisk benämningslära intog, enligt Berzelius' vitsord, det utmärktaste rummet af alla försök i den vägen. B. var anhängare af den flogistiska kemien och sökte på ett skarpsinnigt sätt kvantitativt bestämma de olika metallernas halt af flogiston. Han förklarade nämligen vissa metallers egenskap att utfälla andra ur lösningarna af deras kalker i syror bero därpå, att den utfällande metallen afgifver flogiston till den upplösta metallkalken, då denna utfälles i förening med flogiston, d. v. s. såsom metall. Han sökte på detta sätt ordna metallerna efter deras halt af flogiston. Hans undersökningar af vattnet voro fullkomligare och noggrannare än de, som gjorts före honom. Särskildt sökte han utreda mineralvattnens kemiska sammansättning och blef uppfinnaren af den då okända konsten att på kemisk väg eftergöra dem. — Betydande voro slutligen hans arbeten inom mineralogien, genom hvilka han spridde ett klart ljus öfver mineralens kemiska sammansättning och blef en värdig föregångare till Klaproth och Vauquelin.

Antalet af B:s skrifter, hvilkas innehåll är mycket olikartadt, uppgår till en hög siffra. De flesta finnas i akademiska disputationer och i Vetenskapsakademiens handlingar, och många af hans arbeten öfversattes på flere främmande språk. Han började samla sina afhandlingar under titeln *Opuscula physica et chemica*. Af dem voro vid författarens död 3 band (1779—83) utkomna, och fortsättningen, likaledes 3 band, utgafs sedermera (1787—90) af Hebenstreit i Leipzig. — Såsom akademisk lärare intog B. obestridligen en hög rang. Af hans handbok i mineralrikets skiagrafi, först tryckt på latin (*Sciagraphia regni mineralis secundum principia proxima digesti*) 1783, utkommo inom två år 11 upplagor på 5 språk. Hans föredrag beskrifvas såsom rikhaltiga, lefvande och lättfattliga, och från när och fjärran kommo vetgiriga män till Uppsala för att höra honom. Bland hans många lärjungar må här endast nämnas Schéele, J. G. Gahn, J. Afzelius (hans efterträdare), finnen Gadolin och spanjoren d'Elhuyart. Se B. von Beskows minnesteckning i Sv. akad:s handl., 32 d. P. T. C.*

Bergman, Johan Magnus, författare, f. 1792 i Färgelanda socken af Älfsborgs län, blef 1811 student i Lund, 1816 medicine licentiat, 1817 bataljonsläkare vid Värmlands regemente, 1819 medicine doktor, s. å. provinsialmedikus i Falu distrikt af Stora Kopparbergs län och 1820 stadsläkare i Falun. 1848 erhöll han afsked från sistnämnda befattning. Död 1867. — B. var en mångsidigt bildad, företagsam och frisinnad man. Bredvid sin praktik idkade han en ej obetydlig författarverksamhet. Af hans i bokform utgifna arbeten må särskildt nämnas *Beskrifning öfver Stora Kopparbergs län* (I., 1822), *Beskrifning om de nyaste och vigtigaste förbättringar i brännvinsbränningen* (1831; 2:a uppl. 1837), *Beskrifning om papperstak, samt deras anläggning och skötsel* (2 uppl. 1840), *Resa i Rhentrakterna, Schweitz och södra Frankrike* (1845) samt *Svenska bonden och hans hemman. Bidrag till svenska allmogens historia* (1856, 2:a uppl. 1863). I tidningar skref han en mängd uppsatser i olika ämnen. En stor del af dessa uppsatser jämte reseskildringar, utdrag af dagböcker m. m. utgåfvos 1876 under titeln *Valda smärre skrifter*.

Bergman, Israel, biskop, f. 16 mars 1795 i Attmars socken, Medelpad, där fadern var bruksdisponent, blef student i Uppsala 1811, filos. magister och docent i astronomi därstädes 1818, adjunkt vid gymnasiet i Härnösand 1824, lektor i grekiska och hebreiska vid samma läroverk samt pastor i de till lektoratet hörande prebendeförsamlingarna 1833. Han utnämndes 1848 till biskop i Härnösands stift, sedan han uppställts å första förslagsrummet därtill, och fick 1860 teol. doktorsvärdighet. 1864 erhöll B. på begäran afsked från biskopsämbetet, hvarefter han flyttade till Stockholm. Död 28 apr. 1876. Med mångsidiga kunskaper förenade B. fromhet och nit om såväl kyrkans som skolans förkofran. Hans förmåga som lärare skattades högt. I tryck finnes af hans hand endast *Reflexioner öfver grundbegreppen i algebra* (1827) förutom några riksdagspredikningar och tal. (J. Hdr.)

Bergman, Karl Abraham, präst, reformvän på det politiska och det pedagogiska området, f. 1800 i Vinslöfs socken, Kristianstads län, blef student i Lund 1816 och promoverades 1823 till filos. doktor. Han förordnades s. å. till konrektor vid Malmö skola och 1827 till rektor vid Lunds katedralskola, efter att i tvenne år hafva varit lärare därstädes. Sedan B. yttermera förvärfvat medicine doktorsgrad, undergick han präst- och pastoralexamen samt prästvigdes 1830. Från 1831 var han kyrkoherde i Vinslöfs och Näflinge församlingar (Lunds stift) samt därjämte 1865—67 kontraktsprost. Död i Vinslöf 1889. — B. var en bland de fem stiftarna af Lunds akademiska förening. Framstegsman till sina åsikter, deltog han såsom valdt ombud i de bekanta representationsreformmötena i Örebro 1849 och 1850 samt i den stora reformdeputationen till Stockholm 1865. Han kallades till referent för Sverige vid evangeliska alliansens möte i Paris 1855. I broschyren *I hvad förhållande står presterskapet till upplysning och schola?* (1832) och den större skriften *Om svenska scholväsendet eller elementarscholan* (s. å.) förordade B. folkskolornas sammanknytande med allmänna läroverken. Han skref vidare *Fri kyrka i fri stat* (1866), *Läran om lifvet, enligt bibel och naturvetenskap* (4 h., 1872—76) och flere ströskrifter, öfversatte från engelska arbeten i kyrkliga ämnen och var äfven verksam inom tidningspressen. — En son till B. är chefen för fortifikationen, generalmajoren Gustaf Alarik C:son B., f. 1844.

Bergman, Karl Johan, författare, f. 8 juli 1817 i Visby, blef student i Uppsala 1835, filos. kandidat 1842 och s. å. amanuens vid Uppsala akademis museum, Svenska akademiens gustavianske stipendiat samt filos. doktor. Han utnämndes 1843 till kollega vid Visby högre lärdomsskola och 1859 till lektor i latin och filosofisk propedeutik vid samma

stads högre elementarläroverk. Sommaren 1863 vistades han, med understöd af allmänna medel, i Köpenhamn för att i därvarande arkiv anställa forskningar rörande Gottlands historia. Från sistnämnda år ledamot af Gottlands läns landsting och stadsfullmäktig i Visby, deltog han nitiskt i skötandet af sin födelsestads kommunala angelägenheter. Han bevistade den sista ståndsriksdagen 1865—66 och var Visby stads representant i andra kammaren under riksdagarna 1867 och 1868. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien kallade honom 1867 till korresponderande ledamot och 1889 till hedersledamot. S. å. tog han afsked från sitt lektorat och dog i Visby 22 jan. 1895. Svenska akademien belönade honom med sitt mindre pris för de båda poemen *Brölloppet på Arolsen*, *en scen ur Johan Banérs lefnad* (1839) och *Haralds graf* (1841). Till kalendern ”Linnæa borealis” (1840, 1842), som utgafs af B. och hans vän B. E. Malmström, bidrog han med dikter. En samling sådana utgaf han under titeln *Skaldeförsök* (1882). Med undantag af det förtjänstfulla topografiska arbetet *Upsala och dess nejder* (1842—43), hvaraf en omarbetning utkom 1844 under titeln *Mälarens minnen*, och *Skildringar och berättelser för ungdom* (1874) samt en liten latinsk stilistik äro alla B:s arbeten egnade hans fäderneö, hvars historiska minnen och naturskönhet i honom egde en hängifven dyrkare och flitig förhärligare. Här må nämnas följande skrifter: texten till planschverket *Gotland och Visby i taflor* (1856—58), *Gotlands geografi och historia i lättfattligt sammandrag* (1870; 3:e uppl. 1879), prisbelönt af länets landsting, *Gotländska skildringar och minnen* (1882) samt *Visby* (1885; 2:a uppl. 1892). B. var en älskvärd personlighet och åtnjöt en mycket stor lokal popularitet.

Bergman, Karl Vilhelm, litteratör, f. 1820 på Lagerfors (Bellefors socken) i Västergötland, d. 1857, blef student i Lund 1842 och uppträdde, påverkad af K. J. L. Almquist, 1848 med tendensskrifterna *Den religiösa frågan* och *Den sociala frågan* samt 1849 med en social roman, *Clara Vinqvist*. I början af 1850-talet öppnades ett nytt fält för hans litterära verksamhet. Hans farbror, öfverste B. Bergman, adlad v. Schinkel, f. d. adjutant hos Karl XIV Johan, hade i sin ego en mängd handlingar rörande Sveriges nyare historia, och B. fick i uppdrag att granska och bearbeta både dessa och farbroderns egna anteckningar. Han egnade sig med mycken ifver åt denna uppgift, och 1852—56 utkommo åtta band af *Minnen ur Sveriges nyare historia, samlade af B. von Schinkel, författade och utgifne af C. W. Bergman* (9:e bandet utgafs 1864 af C. J. E. Rogberg, 10:e och 11:e 1868 och 1872 af J. Hellstenius, 12:e i två afdelningar af O. Alin 1881 och 1893, hvarjämte S. J. Boëthius utgaf ett bihang, innehållande aktstycken, i 3 delar, 1881—83). De första, af B. författade delarna af detta arbete utsattes för en ytterst skarp kritik i pressen och äro onekligen alltför ofta otillförlitliga i detaljer samt utmärkta af ett mera effektfullt än trovärdigt dramatiserande framställningssätt. De lyckades i alla händelser vinna stor spridning. Arbetets senare delar kännetecknas af lugnare stil och större vetenskaplig noggrannhet. (V. S—g.)

Bergman, Johan, klassisk filolog och arkeolog, vitterhetsidkare, historisk författare, nykterhetsfrämjare, f. 6 febr. 1864 i Tydie, Dalsland, blef 1882 student i Uppsala, 1889 filos. doktor, grundade 1891 Djursholms läroverk samt utnämndes 1892 till lektor i Vänersborg och 1895 i Norrköping. 1901 blef han t. f. lärare i antik kulturhistoria vid Stockholms högskola. Tillfälligtvis har han på kallelse hållit föreläsningar vid universiteten i Kristiania, Hälsingfors och Wien. B. har företagit flera utrikes resor i vetenskapligt och pedagogiskt syfte, bl. a. till Österrike (med statsunderstöd) 1895 samt Italien och Grekland 1895—96, hvarunder han deltog i utgräfningarna mellan Akropolis och Pnyx. Vidare har han anordnat och ledt de för skandinaver afsedda arkeologiska sommarkurser, som flera år hållits i Rom och Pompeji (1905 blir platsen Aten). B:s författarskap är synnerligen rikt och mångsidigt. Hans vetenskapliga forskningar ha mest rört sig inom den latinska filologien och särskildt afsett skalden Prudentius, som han behandlat i flera uppsatser samt på uppdrag af vetenskapsakademien i Wien utgifver i ny kritisk-kommenterad upplaga. 1896 kallades han till medarbetare i den af flera tyska vetenskapsakademier utgifna ”Thesaurus linguæ latinæ”. En i vår tid sällsynt förmåga att använda latinet i vers har B. ådagalagt i sina *Carmina latina* (1890, 2:a uppl. 1898). På det arkeologisk-historiska området har han utgifvit bl. a. *På klassisk mark* (1896), *Pompeji* (1900), *Den äldsta forntiden och Hellas* (1902) samt *Hellenismens tidsålder och det romerska världsväldet* (1904, utgörande delar I och II af ”Världshistorien berättad för folket”, utg. af B. tillsammans med E. Svensén). Bland öfversättningar märkas ”Prudentius, fornkristna hymner i svensk tolkning” (1894, 2:a uppl. 1895, prisbelönt), ”Ur medeltidens poesi” (1899, urval ur medeltidens latinska lyrik) samt Rousseaus uppfostringsskrift ”Émile” (1893). I det af B. redigerade ”Klassiska biblioteket” (från 1904) ingår hans öfversättning af Plinius den yngre (s. å.). Från och med årg. 1903 redigerar han kalendern Nornan. B. har ock utgifvit två samlingar egna *Dikter* (1894 o. 1899). För skolans bruk har han utgifvit bl. a. ”Taciti Germania” (1894) och ”Tegnérs Skoltal” (1897). B. är ock en af vårt lands mest framstående representanter för den absolutistiska nykterhetsrörelsen och har som ombud för Sverige bevistat åtskilliga internationella alkoholkongresser. Bland en mängd skrifter af honom på detta område må särskildt framhållas: *Är ett rusdrycksförbud i vårt land önskvärdt och utförbart?* (1895), *P. Wieselgren, Den svenska nykterhetsrörelsens fader* (4:e uppl. 1900), *Den svenska nykterhetsrörelsens historia* (1893, 2:a uppl. 1900) och *Nykterhetsrörelsens världshistoria* (1900, öfvers. till tyska, franska och engelska 1903). B. är ock redaktör för ”Mimer, populärvetenskaplig tidskrift i alkoholfrågan” (1:a årg. 1903). H. Sgn.

Bergmann, Friedrich Wilhelm, språkforskare, f. 1812, d. 1887 som professor i Strassburg. B. sysselsatte sig med fornnordisk litteratur, särskildt Eddadikterna, och utvecklade en liflig verksamhet som öfversättare, kommentator och utgifvare af sådana, hvarjämte han författat arbeten i semitisk arkeologi och filologi samt rörande Dante.

Bergmann, Ernst von, tysk kirurg, f. 16 dec. 1836 i Riga, blef med. doktor 1860, utnämndes 1871 till professor i kirurgi i Dorpat, kallades 1878 till enahanda befattning i Würzburg och 1882 till kirurgie professor i Berlin. Hans skrifter, hvilka till större

delen äro offentliggjorda i tidskrifter, uppgå till ett mycket stort antal. Bland hans särskildt utgifna arbeten märkas *Die chirurgische behandlung bei hirnkrankheiten* (3:e uppl. 1899), *Anleitende vorlesungen für den operationskursus* (tills. med Rochs, 1901—03) äfvensom den i förening med v. Bruns och Mikulicz redigerade "Handbuch der praktischen chirurgie" (2:a uppl. 1902—03), i hvilken B. bearbetat hufvudets sårskador och hjärnkirurgien. Därjämte är B. medutgifvare af "Archiv für klinische chirurgie", "Centralblatt für chirurgie" och "Sammlung klinischer vorträge". 1895 kallades han till ledamot af Vetenskaps- och vitterhets-samhället i Göteborg.

Bergmann, Julius, tysk filosof, f. 1840 i Westfalen, vardt filos. professor i Königsberg 1872 och i Marburg 1875. Han intager inom nutidens tyska filosofi en framskjuten ställning såsom målsman för en idealistisk kunskapsteori och metafysik, i hvilka han har sökt återupplifva den äldre Fichtes grundtankar. B. uppsatte 1868 tidskriften "Philosophische monatshefte", hvars redigering han 1872 öfverlämnade i andra händer. De mera märkliga bland hans arbeten äro *Grundlinien einer theorie des bewusstseins* (1870), *Zur beurtheilung des kriticismus von idealistischer standpunkt* (1875), *Reine logik* (1879), *Sein und erkennen* (1880), *Über das richtige. Eine erörterung der ethischen grundfragen* (1883), *Vorlesungen über metaphysik mit besonderer beziehung auf Kant* (1886), *Über das schöne* (1887) och *Geschichte der philosophie* (2 bd, 1892—93). Särskildt är det sistnämnda arbetet värdefullt, en af de bästa bland den tyska litteraturens framställningar af filosofiens historia. B. nöjer sig däri icke med att referera de äldre filosofernas åsikter, utan underkastar dem äfven en skarpsinnig kritik. Fichtes historiska betydelse sätter han emellertid högre än flertalet sakkunniga erkänna berättigadt. Död 1904. (S—e.)

Bergmannit Schum., *miner.*, en oren varietet af natrolit, vanligtvis bildad genom omvandling af sodalit (Brögger). Namnet är bildadt efter Torbern Bergman.

Bergmann-rör, *tekn.*, isoleringsrör för framdragande af elektriska ledningar inomhus. Dessa rör utföras af vulkaniserad pappersmassa samt uppsättas samtidigt med rappningen af väggar och tak; inlagda i själfva putsen, hvarigenom ledningarna blifva osynliga, men likväl lätt åtkomliga för tillsyn, reparation och utbyte. G. H—r.

Bergmansson, Zelma, skådespelerska. Se Hedin 3.

Bergmjöl (Infusoriejord, Diatomacéjord, Kiseljord, Kiselgur), *geol.*, benämnes en hvit eller hvitgrå, i torrt tillstånd mjölliknande jordart, som i rent tillstånd består nästan uteslutande af de mikroskopiskt små kiselskeletten efter i vatten fritt lefvande alger, s. k. *diatomacéer*. Aflagringar af bergmjöl förekomma inom flera världsdelar; i Sverige äro sådana kända från Norrland och Lappland (Degernäs och Ekträsk i Degerfors socken, Repas och Råneälf i Gellivare socken, Löfnäs i Arjeplouog socken), Jämtland, Värmland, Västergötland, Uppland, Södermanland, Småland, Blekinge och Skåne (Östra Genastorp i Ousby socken, Almaån i Stoby socken m. fl. st.). Vanligen träffas de vid bottnen af torfmossar, ofta tillsammans med gyttja, hvilken jordart själf innehåller diatomacéer i större eller mindre myckenhet. Mäktigheten är 0,5—1 eller flera meter, flerstädes mindre. På grund af det mjölliknande utseendet har jordarten fordom af allmogen i aflägsnare delar af landet under stränga nöder användts i blandning med mjöl till brödbakning, för hvilket ändamål det likväl tydligen icke har det ringaste värde. — Bland märkligare aflagringar af diatomacéjord må nämnas de, som ligga utbredda under Berlin, i Lüneburg-hedens torfmossar (där på sina ställen nära 12 m. mäktiga), vid Bilin i Böhmen och S. Fiore i Toscana. Dessa äro bildade i färskvatten. Staden Richmond i Virginia står på ett 6 m. tjockt lager diatomacéjord, och i staterna Oregon, Nevada och Kalifornien äfvensom på den västindiska ön Barbados finnas mäktiga bäddar däraf, samtliga af marint ursprung. — Bergmjölet har funnit användning vid beredning af dynamit, vattenglas, eldfast målarfärg (s. k. eldfärg) och porösa tegel m. m. samt såsom isoleringsmedel för ångrör, ångpannor och bakugnar, emedan det eger stor förmåga att förhindra värmets utstrålning. Den verkliga naturen af ifrågavarande bildning uppdagades 1837 af Ehrenberg. E. E.

Bergmästar-distrikt. Sverige hade förr 9 bergmästar-distrikt, men har sedan 1875 endast 6. Af de nuvarande distrikten omfattar det första l. norra: Norrbottens, Västerbottens, Jämtlands och Västernorrlands län; det andra l. Gäfle-Dala: Gäfleborgs och Kopparbergs län; det tredje l. östra: Stockholms, Uppsala, Södermanlands och Västmanlands län; det fjärde l. mellersta: Örebro och Skaraborgs län; det femte l. västra: Värmlands, Älfsborgs samt Göteborgs och Bohus län, samt det sjätte l. södra distriktet: Östergötlands, Jönköpings, Kronobergs, Kalmar, Gottlands, Blekinge, Kristianstads, Malmöhus och Hallands län. Jfr Bergmästare. Sala silfververk, som förr haft som styresman en bergshauptman, förlades genom k. br. 9 dec. 1887 till östra bergmästar-distriktet. Th. N—m.

Bergmästare kallas de tjänstemän i bergsstaten, hvilka hafva sig anförtrodd den närmaste tillsynen öfver bergshandteringen, särskildt grufdriften. Det åligger bergmästarna att meddela "mutsedlar" (tillståndsbevis att med arbete belägga en fyndighet), lägga "utmål", d. v. s. i enlighet med grufstadgan bestämma det område, inom hvilket arbetet å en blottad fyndighet må bedrifvas, bevilja "hvilostånd" å grufvor, tillse att grufarbetet inom distriktet bedrifves på rätt bergsmansvis och slutligen att till bergsöfverstyrelsen afgifva fullständiga "relationer" och rapporter om bergshandteringen inom distrikten.

Man känner ej när bergmästarbefattningen uppkom. I konung Magnus' 1347 utfärdade privilegier för kopparbergsmännen i Falun nämnes, att bergmästare skola väljas, och i en förordning af konung Erik af Pommern (1413) tagas de särskildt i "hägn och värn". I en förordning af Gustaf II Adolf (21 april 1621) bestämmes om straff för uppstudsighet mot dessa tjänstemän. Bergmästare i järn-bergslagen finnas dock ej omnämnda förrän i fullmakten af 1630 för bergsamtet, där det synes, att sådana funnos redan förut. En instruktion för bergmästare utkom 26 nov. 1669, och sedan hafva flerfaldiga instruktioner utfärdats. Fordom voro bergmästarna äfven ordförande i bergstingsrätterna, hvilka numera äro upphäfda.

Bland Sveriges bergmästare hafva i alla tider funnits mycket framstående vetenskapsmän inom bergshandteringen, mineralogien och geologien, såsom Anton v. Swab, G. v. Engeström, A. F. Cronstedt, D. Tilas, J. H. af Forselles, B. G. Bredberg, F. A. v. Schéele, A. Sjögren m. fl. Th. N—m.

Bergnafvare, föråldrad benämning å bergborr.

Bergnehr [bergnér]. Se Gerlach och Hedin.

Bergning. Se Bärgning.

Bergolja, Petroleum l. Nafta, en i naturen förekommande, af flytande kolväten bestående brännbar vätska, som nyttjas till framställande af fotogen m. m. Den är af gul till mörkbrun färg och af ganska olika konsistens, är lättare än vatten, har en egendomlig, bituminös lukt, är flyktig, tämligen lätt antändlig och brinner med vanligen ganska starkt sotande låga. Bergoljan finnes i alla världsdelar och träffas inom berglager af nästan alla åldrar, allt-ifrån de siluriska till och med de tertiära. Den förekommer dels såsom en impregnation i porösa berg- och jordarter (sandsten, kalksten, sand m. fl.), dels mera samlad i hålor och remnor i själfva bergmassan, antingen enbart för sig eller i sällskap med vatten och brännbara gaser. Bergoljan kommer i dagen antingen genom i berglagren befintliga naturliga sprickor, i hvilket fall den bildar naturliga oljekällor, eller därigenom att den framskaffas medelst gräfningar och borrningar. I senare fallet skiljer man emellan ytbrunnar, hvilka sällan äro mer än 18—20 m. djupa och endast nedsänkta uti ellèr genom de lösa jordlagren (Galizien, Rangoon i Östra Indien, några trakter af Nord-Amerika), och djupbrunnar, hvilka äro borrade, ofta till betydligt djup (150—500 m.), i den underliggande mer eller mindre fasta berggrunden (Nord-Amerika m. fl. st.) och ur hvilka oljan måste skaffas i dagen genom pumpning, om den icke framkväller af sig själf eller springer upp i en stråle, liksom en artesisk brunn. — Europas förnämsta bergoljedistrikt är beläget i trakten af Baku, vid västra kusten af Kaspiska hafvet, mellan byarna Balachany, Sabuntsji och Ramany. Inom ett område af 16 kvadratkilometer funnos där år 1896 mera än 700 borrbrunnar, gifvande 386,000,000 pud råpetroleum (1 pud = 16,38 kg.). De oljeförande lagren, hufvudsakligen sand, äro af tertiär ålder. Det finnes borrhål, ur hvilka oljan utpressats med sådan kraft, att de till en början lämnat mera än 8 mill. kg. nafta i dygnet. — Vid Surachana, omkr. 15 km. från Baku, befinna sig naturliga utströmningsställen för den naftan oftast åtföljande kolvätegasen, hvilken sedan långt tillbaka tjänat till underhåll för den af parserna dyrkade "eviga elden" eller "heliga elden" därstädes. Elden är nu slocknad, men gasen uppsamlas i schakt och användes på stäppen utanför byn för kalkbränning m. m. — Ett annat petroleumförande område, ehuru icke så rikt som det vid Baku, finnes i östra Galizien vid Karpaternas nordöstra sluttning. Äfven i Rumänien erhålles petroleum. I Asien finnas petroleumtillgångar vid Rangoon (nära Irawadis mynning på Östra indiska halfön), i Kina, Japan, Mesopotamien, Kurdistan och på Java. — Med afseende på förekomsten af bergolja tyckes dock Amerika hafva blifvit framför andra länder särdeles lyckligt lottadt. Såsom oljeförande trakter äro bekanta: Pennsylvanien, Virginia, Canada, New York, Kentucky, Ohio, Arkansas, Tennessee, Kalifornien, Oregon, Missouri o. s. v., öarna Barbados, Trinidad och Cuba i Västindien samt Nya Granada, Venezuela och Peru i Syd-Amerika. Bland alla dessa kan Pennsylvanien anses såsom Amerikas förnämsta oljedistrikt. Dess oljekällor ligga till största delen i närheten af Alleghanyfloden och dess biflod Oil creek samt äro nedsänkta dels i devoniska, dels i stenkolsformationens lager.

Den kvantitet olja, som på en viss tid erhålles, är betydligt olika inom olika oljedistrikt och hos olika brunnar inom samma distrikt. Vanligen äro de själfrinnande brunnarna i detta fall betydligt öfverlägsna pumpbrunnarna, hvilka däremot vanligen äro i längden mera uthålliga. Det har funnits oljebrunnar i Nord-Amerika, hvilka gifvit ända till 4,000 hektoliter olja om dagen; men i allmänhet gifva de ej mer än 10—60 hektoliter, stundom ej mera än 3 hektoliter dagligen.

Nafta-brunn.

Pennsylvaniens högsta årsproduktion inföll år 1882 och utgjorde då 50 mill. hektoliter. Världsproduktionen af petroleum uppgick år 1901 till omkr. 20 mill. ton, hvaraf Amerika lämnade nära 9 mill. Rysslands produktion var år 1900 nära 10 mill. ton.

Rörande bergoljans ursprung och bildningssätt är ännu mycken ovisshet rådande. Man har tänkt sig att den uppstått antingen genom sönderdelning (destillation) af växtrester, eller af i berglagren inneslutna djurlämningar, eller genom sönderdelning af i jordens inre befintliga metallkarbider, när dessa komma i beröring med vatten. Men hvarken experimentella undersökningar eller geologiska iakttagelser hafva hittills förmått fastställa någon af de nämnda antagandena såsom det enda riktiga.

Den naturliga, råa bergoljan användes till lysgas-

beredning, såsom brännmaterial för ångmaskiner, till konservering af trä, till maskinsmörja o. s. v.; såsom belysningsvätska kan den i allmänhet icke användas, förrän den — genom en vid vissa temperaturgrader utförd destillation och behandling med kemikalier — blifvit renad, de flyktigaste delarna frånskilda och de färgande samt illaluktande föroreningarna förstörda eller aflägsnade. Utom den för lampbelysning afsedda fotogenen erhållas vid destillationen flere andra produkter, nämligen petroleum-eter (keroselen, gazolin), den flyktigaste och lättantändligaste af dem alla, kokande redan vid + 40—+80° C.; petroleumsprit (bensin, petroleumbensin, konstgjord terpentinolja), en likaledes mycket flyktig olja, kokande vid +80—+ 120° C.; solar-olja, en mer eller mindre gulaktig vätska kolrikare och mera tjockflytande än fotogenoljan; smörjolja eller paraffinolja; paraffin; asfalt, som återstår efter de tyngre oljornas afdestillering, och koks, slutprodukten, när destillationen drifvits till sitt yttersta. Stundom uppsamlas petroleumetern och petroleumspriten tillsammans, och det är just denna blandning, som utgör den nu allmänt bekanta belysningsvätskan gasolja.

Bergoljan har varit känd och använd sedan lång tid tillbaka. Vid Babylons och Ninives uppbyggande betjänade man sig af intorkad bergolja, eller asfalt, såsom murbruk. De gamle egyptierna begagnade sig af denna olja vid balsameringen af sina döde. Herodotos talar om oljebrunnar på ön Zakynthos (nuv. Zante) vid Greklands västkust, och Plinius samt Dioskorides berätta, att vid den lilla staden Agrigentum på Sicilien fanns en olja, som invånarna uppsamlade och brände i sina lampor. Den s. k. "eviga elden", som parserna dyrkade, anses med säkerhet icke hafva haft någon annan orsak än ständigt strömmande källor af bergolja och gas, hvilka blifvit antända vid ytan. Icke heller i Amerika är upptäckten af bergolja ny. Tillvaron af densamma, antingen droppvis och i tunna skikt flytande på vattenytan i sjöar och träsk eller såsom bäddar af asfalt, bildad genom oljans intorkning, väckte infödingarnas uppmärksamhet redan för flere århundraden tillbaka. Af de hvite inbyggarna iakttogs den först i midten af 1700-talet. Tillvaron af några särdeles betydande kvantiteter olja i Amerika synes dock hafva varit obekant ända till 1845, då man i Pennsylvanien, vid borrning efter salt, påträffade en ganska stark oljeåder. 1857 började man genom borrningar söka efter större oljekvantiteter, och före slutet af 1860 var antalet oljebrunnar och borrhål ensamt i Pennsylvanien omkr. 2,000, af hvilka 74 större, som genom pumpning gåfvo 2,093 hektoliter råolja om dagen. Sedan dess har produktionen af olja ökats i oerhörd grad. — De borrningar efter olja, hvilka åren 1867—69 verkställdes inom den siluriska formationen i Dalarna, ledde icke till något lyckligt resultat. E. E.

Vid användning af de ur bergolja erhållna lättare produkterna till lysoljor eller för annat praktiskt bruk måste hänsyn städse tagas till deras lättantändlighet och däraf betingade eldfarlighet. Tillverkning, raffinering, transport, förvaring och saluhållande af dylika ämnen äro därför i de flesta länder föremål för lagstadgade säkerhetsföreskrifter. I Sverige gälla i sådant hänseende k. förordningarna af 26 nov. 1875 och 27 mars 1885 ang. eldfarliga oljor (se d. o.) och vissa andra därmed jämförliga vätskor. Såsom eldfarliga räknas enligt förordningen petroleum och närstående kolväten, så framt de vid profning i Abels apparat vid en värmegrad af + 40° C. eller därunder afgifva antändbar ånga. Abels apparat för undersökning af eldfarliga oljor (se fig.) består i hufvudsak af ett kombineradt luft- och vattenbad *B—C—D*, i hvilket insättes en behållare *A*, påfylld till märket *a* med den till undersökning afsedda oljan. Genom två termometrar, en i petroleumkärlet *b* och en i vattenbadet, angifvas resp. temperaturer. Badet upphettas med en lampa försiktigt till + 55°. På oljebehållarens lock är anbragt en liten lampa *c*, hvars låga slutligen genom en öppning i locket antänder den från oljans yta uppstigande, brännbara ångan. Det på termometern *b* aflästa gradtal, då detta inträffar, är den undersökta oljans s. k. flamningstemperatur vid rådande lufttryck. Olja, hvars till 760 mm. barometerstånd reducerade flamningstemperatur icke uppgår till + 22° C., är mycket eldfarlig; olja med flamningstemperatur mellan 22° och 40° räknas till de mindre eldfarliga. Mycket eldfarliga äro petroleumeter, petroleumsprit och gasolja, mindre eldfarlig i allmänhet fotogen, hvars flamningstemperatur vid leveranser plägar stipuleras till lägst 26°. Numera förekommer dock i handeln äfven vanlig fotogen, väl renad, med flamningstemperatur öfver 40°, och som därför ej är i förordningens mening "eldfarlig". G. H—r.

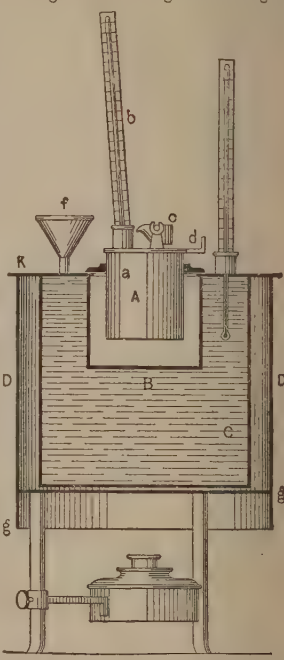

Be'rgomum, det forna namnet på Bergamo.

Bergproberare, en fordom använd titel å den gruftjänsteman, hvilken det ålåg att utröna den brutna malmens halt och värde. Se Bergsvärdie och Proberkonst.

Bergqvara. Se Bergkvara.

Bergqvist, Bengt Jakobsson, teolog, f. 1785 i Gumlösa socken i Skåne, inskrefs 1803 som student vid Lunds universitet, promoverades 1811 till filos. magister med 2:a hedersrummet och prästvigdes samt utnämndes till seminariidocent s. å. 1826 blef han andre teologie adjunkt, 1831 teologie doktor och 1833 professor i exegetik. Död 1847. B.

tillhörde Auroraförbundet och var nyromantikernas förste anhängare i Lund. Bland hans skrifter må nämnas *Utkast till predikningar jemte skrift- och confirmationstal* (1835), *Enfaldig utveckling af dr Luthers lilla kateches* (s. å., flere uppl.) samt *Högmessopredikningar öfver de årliga sön- och helgedagstexterna* (1837). Dessutom författade han en mängd från trycket utgifna tal, ströpredikningar och religiösa uppsatser. Efter hans död utkommo *Föreläsningar, anteckningar under den heliga skrifts läsning, tal och predikningar vid särskilda tillfällen och poetiska försök* (1862). Utan att egentligen vara vetenskapsman, utöfvade B. som akademisk föreläsare en nyttig verksamhet och egde ett hälsosamt inflytande på sin tids prästbildning. Som kateket utvecklade han mycken förmåga och åtnjöt ett icke obetydligt anseende som predikant, förvärfvadt som predikant vid S:t Peders kloster. Jfr M. Weibull, ”Lunds univ:s historia”. (K. H.)

Bergqvist, Olof, biskop, f. 24 sept. 1862 i Brunskogs församling i Värmland, blef 1884 student i Uppsala, 1892 teol. kandidat, s. å. vice pastor i Gellivare, 1896 kyrkoherde därstädes och 1904 biskop i det nyupprättade Luleå stift. Under sin prästerliga verksamhet i Norrbottens finn- och lapptrakter och vid dess arbetarcentra har B. förvärfvat sig en grundlig kännedom om norrbottniska förhållanden och gjort sig känd som en kraftfull och intresserad reformsträfvare i kulturella och sociala ting och som en präst af frisinnad hållning. Han är fullt mäktig finska och lapska språken och har deltagit i öfversättningen af nya testamentet till lapska (tr. 1903). Af trycket har han bl. a. utgifvit *Om missionen bland Kaitomlapparna under 1700-talet* (Kyrkl. tidskr. 1897), *Missionen bland Kaitomlapparna intill år 1850* (ibid. 1899) och *Det kristna dopet enligt nya testamentet* (1903). K. B. W.

Bergresar, *nord. myt.* Se Jättar.

Bergs-adel. 30 jan. 1621 utfärdade Gustaf II Adolf ett bref för bergsmannen Kristofer Olofsson till Nor vid Kopparberget, i hvilket bref förklarades, att eftersom ”i förtiden och af ålder en särdeles bergsadel varit hafver”, som uppstått därigenom, att landets regenter ”med ansenliga och hederliga sköldemärken” och ”särdeles privilegier” benådat ”de principalste och förnämste bergsmän, som genom flitigt arbete och idkeliga bergsbruks drifvande till någon synnerlig förmögenhet komne äre och sig om sitt fädernesland och dess öfverhets väl att förtjäna hafva beflitat”, och enär Kristofer Olofsson alltid varit en trogen undersåte och särskildt vid behof gifvit kronan försträckningar, konungen ”bemälde adelskap nådigast igen i bruk velat revocera”, hvarför Kristofer Olofsson för sig och arfvingar erhöll ett sköldemärke med vissa bergsbruksemblem samt skulle åtnjuta den ”ära, akt och eminens, som sådana fria vapen och sköldemärken medföljer samt de privilegier, som förbemälte bergsadel fordom njutit och haft hafve”. Andra underrättelser om ”bergsadeln” äro ej bekanta, ej heller om dess ”särdeles privilegier”. Antagligen har väl därmed åsyftats s. k. bergsfrälse (se d. o.). I kronoräkenskaperna är Kristofer Olofssons gård fri för afradskopparen på grund af hans försträckningar, en förmån, som dock äfven åtnjöts af andra kronans långifvare vid Kopparberget. Då han afled utan mansarfvingar, vann sköldemärkets ärftlighet ej någon effekt. S. C.

Bergsakademi. Se Bergsskola.

Bergs-allmänning, till bergsbruket anslagen allmänning. Se Allmänning.

Bergsalt l. Stensalt, *miner.*, i kuber efter reguljära systemet kristalliserande klornatrium, som, om det är rent färglöst, bildas af 39,34 proc. natrium och 60,66 proc. klor. Ofta är bergsaltet grå- eller blåaktigt af bitumen, rödt af järnoxid eller grönt af kopparklorid. Vissa varieteter innehålla komprimerade gaser (kolväten, kolsyra o. s. v.), som vid saltets upplösning förorsaka små explosioner (knistersalt). Mineralet förekommer i kristalliniskt korniga, trådiga eller bladiga massor, bildande inlagringar i bergarter af växlande geologisk ålder. Salt afsätter sig dels direkt ur hafsvatten, dels såsom aflagring i afloppslösa sjöar såsom en följd af vattenafdunstning. Vid denna följa ej salterna med, utan moderluten blir i stället allt mera mättad, hvarvid salterna börja utfalla, först de svårlösligaste (gips), därpå de mindre svårlösliga (koksalt) och slutligen de lättlösliga (kali- och magnesiasalter). På samma sätt under föregående geologiska perioder. Man känner siluriska saltlager (Nord-Amerika, Indien), saltlager tillhörande perm (Stassfurt), trias (Alpernas saltstockar vid t. ex. Hall, Aussee, Hallstadt, Ischl, Hallein vid Salzburg, Berchtesgaden), eocen (Cardona i Katalonien) och yngre tertiär (Wieliczka, Bochnia, Maros-Ujvar). Endast vid Cardona sticka saltaflagringarna upp i dagen, där bildande ett 150 m. högt, alldeles kalt saltberg; annars måste de brytas grufmässigt, såvida det ej är fråga om rent recenta saltbildningar, såsom vid Elton-sjön, där saltet upphämtas från den grunda sjöns botten. I Alperna är saltet förorenadt af lera; där inledes friskvatten i saltgrufvan, hvarefter saltlösningen föres till sjuderierna. Vid Stassfurt äro saltlagren skyddade mot atmosfärilierna genom vattentäta lerlager, hvadan där också de lättlösligaste salterna äro bevarade. I Sverige finnas inga stensaltlager, såvida kändt är. Att emellertid keuperbildningarna i Skåne innehålla koksalt, synes framgå däraf, att Sofiakällan i Hälsingborg, hvars grundvattenström kommer från keuperlager, innehåller 1,28 proc. klornatrium. A. Hng.

Bergsamtet. Se Bergskollegium.

Bergsartiklar, vissa i äldre tider af konungarna gifna ordningsföreskrifter rörande grufdriften, hvilkas egentliga namn är grufartiklar (se d. o.).

Bergsartilleri. Se Artilleri.

Bergsdeputationen, ett af frihetstidens riksdagsutskott. Jfr Utskott.

Bergsexamen, examen för inträde i bergsstaten, inrättades på samma gång som öfriga ämbetsexamina genom k. förordn. af 9 mars 1750. Den tiden fordrades emellertid för inträde i bergsstaten med anledning af den med nämnda stat förenade jurisdiktion, utom de till bergsexamen hörande ämnen, fysik, mekanik, geometri och kemi, äfven den s. k. hofrättsexamen. Genom k. kung. af 13 april 1849 meddelades, sedan bergstingen upphäfts, tillåtelse att aflägga bergsexamen och söka tjänster i bergsstaten utan föregående hofrättsexamen. Genom k. förordn. af 9 okt. 1863 förordnades, att examen till bergsstaten skulle omfatta pröfning i matematik, fysik och mekanik, kemi, mineralogi och geologi. Denna examen aflades vid universiteten, där fordringarna är efter år alltmera skärptes, så att bergsexamen slutligen fick anseende att vara en af de

svåraste universitetsexamina, ehuru värdet af de så högt ställda teoretiska fordringarna kunde vara högst tvifvelaktigt för den examinerades duglighet i det praktiska lifvet. — För att blifva antagen såsom auskultant i bergskollegium eller sedermera kommerskollegium måste den vid universitetet examinerade äfven undergå en examen i kollegiet och under någon tid tjänstgöra därstädes. För att vinna någon praktisk erfarenhet måste auskultanten ytterligare genomgå en 2-årig kurs i Falu bergsskola. Efter bergsskolans förflyttning till Stockholm och förening med Tekniska högskolan samt inrättandet af en 4-årig kurs därstädes medgafs genom k. förordn. af 13 okt. 1886 afgående elev från Tekniska högskolans fackskola för bergsvetenskap behörighet till inträde i bergsstaten på följande vilkor: a) mogenhetsexamen vid allmänt läroverk, b) genomgången fullständig 4-årig kurs i grufvetenskap såsom ordinarie elev vid fackskolan för bergsvetenskap och vid utgångsexamen därifrån betyg om "med beröm godkända insikter i mineralogi och geologi, i läran om malmfyndigheter och i grufbrytning och grufmätning samt om godkända insikter i malmanrikning, metallurgi och bergsmekanik". Ehuru bergsexamen vid universiteten ännu kvarstår, torde den ej vidare komma att afläggas (den har ej där aflagts sedan 1890), enär de, som vilja egna sig åt detta studium, hafva tillfälle till mera praktisk och för framtiden viktig undervisning vid Tekniska högskolan. — I *Finland* omfattar bergsexamen (enl. förordn. af 10 dec. 1828) juridiskt skrifprof samt pröfning i fysik, mineralogi, kemi och metallurgi, matematik, bergslagfarenhet och dess process samt juridisk encyklopedi och civilrättens grundbegrepp. Examen aflägges ytterst sällan. C. A. D.*

Bergsfana. Se Bergsregemente.

Bergsfogde, titel på tjänstemän, som förr uppburo de ordinarie kronoutskylderna från smälthyttor, stångjärns- och spikhamrar samt manufaktursmedjor. Bergsfogdetjänsterna indrogos 1853, då deras göromål öfverflyttades på kronofogdarna.

Bergsfrälse. Vid Kopparberget, d. v. s. nuvarande Falu grufva, äfvensom vid Norberg och i flere andra gruftrakter åtnjöto bergsmännen, för att de dess bättre skulle "bruka berget", redan under medeltiden skattefrihet för sin jord. Sålunda gaf konung Albrekt 1368 åt Norbergsmännens landtbor samma frälse som deras landtbor egde, som voro vid Kopparberget, och efterföljande regenter stadfäste gång på gång bergslagerna i deras "bergsrätt och bergsfrälse". Däremot erlade bergsmännen afrad till kronan för själfva bergshandteringen (för sina hyttor o. d.). Detta ursprungliga bergsfrälse ökades sedan åtminstone från Gustaf II Adolfs tid genom att hemman eller räntor, hvaröfver kronan disponerade, skänktes eller såldes till enskilda, att af dem åtnjutas under bergsfrälsefrihet. Denna, som principiellt borde besittas blott af brukande bergsmän, ehuru afvikelser förekommo, reglerades äfven närmare, så att den, utom frihet från sedvanlig skatt, kom att omfatta frihet från russtjänst, knektetjänst, utskrifning, kronotionde m. m. 15 mars 1652 bestämde sålunda en kungl. resolution, dels att vid Falu och Ljusnarsbergs kopparbruk de innehafvare af bergsfrälse, som själfva uppehöllo sina grufvedelar, skulle vara fria från all tunga, både utlagor och knektehåll, men däremot de, som inga grufvedelar uppehöllo, skulle lika med krono- och skattebönder deltaga i knektehåll, dels att innehafvare af bergsfrälse vid järnbergslager skulle, endast om de uppehöllo grufvedelar eller förestodo bruk, ega att till hälften mot krono och skatte svara till knektetjänst, men eljest utgöra skatt, utlagor och knektehåll lika med krono och skatte. Under Karl X:s reduktion bestämdes genom k. br. 13 aug. 1659, att Kopparbergets bergsfrälse skulle bestå såsom dittills; under Karl XI anordnades rörande detsamma flere undersökningar, som dock ej synas ha fullföljts. Genom resol. 17 april 1729 utbyttes den skyldighet att göra vissa dagsverken till grufvan, som ålegat bergsfrälseinnehafvare vid Kopparberget, hvilka ej underhöllo grufvedelar, mot skyldighet att till densamma före hvart spannland jord hugga ett stafrum ved, och 23 sept. 1808 bestämdes, att nämnda skyldighet eller en motsvarande afgift i penningar skulle åligga alla bergsfrälseinnehafvare, i dubbelt mått dem, som ej idkade bergsbruk. 1816 fixerades afgiften i penningar, och 1855 indrogs den till kronan, då bergslagets kopparränta nedsattes mot upphörande af dess särskilda privilegier, samt kvarstod under namn af *vedhyggsteräntan* till år 1901, då den enligt särskildt beslut af konung och riksdag förklarades böra i likhet med grundskatterna afskrifvas. — Bergsfrälsefriheter å järnbergslagerna reducerades åter enligt k. resol. 26 maj 1688. — Äfven vid Sala grufva fanns s. k. bergsfrälsejord, bestående af intagor, som obesutna bergsmän i äldre tider gjort å allmänningsmark eller skattlagda hemmans utmark och som enligt k. bref af 1667 fått egenskap af bergsfrälse. Dess skyldigheter till grufvan reglerades efter hand att utgå i afgifter, olika allteftersom jorden tillhörde bergsmän eller andra. Vid 1887 års uppgörelse mellan kronan och Sala bergslag bestämdes, att denna jord skulle, fri från ränta och rotering samt afgifter till silfververket, under full eganderätt öfverlåtas till innehafvarna. Den utgjordes då af omkr. 2,000 tunnland, taxerade till omkr. 328,000 kr., och var styckad i mer än 1,000 smådelar. S. C.

Bergsfänicka. Se Bergsregemente.

Bergshammar. 1. Säteri i Fogdö socken, Åkers härad, Södermanlands län, nära Söderfjärden af Mälaren, utgörande med underlydande $10^3/_4$ mtl i Fogdö, Vansö och Barfva socknar. Taxeringsvärde 257,300 kr. (1903). B., som har tillhört ätterna Ferla, Oxenstierna, Sture, Posse, Kurck m. fl., är numera fideikommiss inom friherrliga ätten Sack. Därvarande handskriftsamling har visat sig vara af vikt för den fosterländska häfdaforskningen. En af J. A. Lagermark verkställd utförlig förteckning på densamma meddelades i Hist. tidskr. 1885.

2. Socken i Södermanlands län, Jönåkers härad. 3,153 har. 664 inv. (1903). Annex till Tuna, Strängnäs stift, Nyköpings västra kontrakt.

Bergshandtering kallas sammanfattningen af de arbeten, genom hvilka mineral (helst om de äro metallförande) upptagas — vanligen ur berg — och vidare behandlas, för att en produkt i mer eller mindre förädlad form må framb ringas. De vanligaste slagen af bergshandtering äro: grufdrift, omfattande mineralens uppsökande, brytning, uppfordring och skrädning jämte dit hörande inrättningar och hjälpmedel; hyttdrift, mineralens vidare behandling i glödgning och smältning samt i allmänhet de metoder, genom hvilka metaller ut-

bringas ur mineralen; förädlingsverk, där mineralen själfva eller deras metaller "manufaktureras", d. v. s. erhålla den beskaffenhet och form, hvilka utmärka dem som handelsvaror; vidare bergsmekanik, eller på bergshandteringens behof tillämpad teknisk mekanik och maskinkonstruktion, samt dessutom, såsom närstående, brännmaterials vård och behandling, däribland skogshushållning och kolning.

Bergshandteringen är en af de allra äldsta industrigrenarna. Det är antagligt, att de metaller, hvilka i naturen stundom träffas såsom gediegna: guld, silfver, koppar och äfven (meteor-)järn, voro de första, som kommo i bruk. Det var sannolikt på grund däraf att dessa kunna i god eld bringas till flytande form, eller smältas, och därför att de utmärka sig genom stor egentlig vikt, som man försökte samma behandling med eld på tunga mineral eller malmer och därigenom kom till upptäckten af tenn, bly m. m.

Före Plinius, i första årh. e. Kr., omtalar Agatharchides (från Knidos) de egyptiska guldbergverken, som han besökte omkr. år 200 f. Kr., och hans beskrifning om dem torde vara den äldsta urkunden rörande bergshandtering. I grufvan sprängdes malmen lös från berget genom eldsättning, skräddes eller rensades från bergart och smältes i deglar, hvarvid tillsattes bly, koksalt, litet tenn och agnar. Denna metod var redan då urgammal. Strabon (på Kristi tid) meddelar, att man i Spanien behandlade guldmalmer på likartadt sätt. Den sistnämnde talar äfven om silfvergrufvorna vid Nya Kartago i Spanien, vid hvilka 40,000 personer sägas haft arbete, samt om de lauriska silfverbergverken i Attika, där man redan då funnit det löna mödan att smälta silfverhaltig blyglans och slagg, som blifvit förkastade af äldre smältare. Detta antyder, att bergverksrörelse idkats långt tillbaka i tiden; betydliga grufarbeten i Mindre Asien och i Macedonien vittna äfvenledes därom. Bronsens och järnets användning kan i österlandet spåras så långt tillbaka som 2,000 år före den kristna tidräkningen; bronsens egenskap att med lätthet smälta och genom gjutning formas till allehanda föremål gjorde den länge mer användbar än järnet.

På Plinius' tid kände man, utom nämnda metaller, äfven kvicksilfver samt garad och hammargarad koppar jämte åtskilliga metall-legeringar.

Efter det västromerska rikets fall (476 e. Kr.) förföll bergshandteringen småningom i österlandet, men utvecklades i stället i västra Europa vid Medelhafvet och i södra Tyskland, så att på Karl den stores tid tecken märkas till ordnad gruf- och hyttdrift i sistnämnda land. I 10:e årh. omtalas bergverken i Harz, särdeles vid Goslar, såsom betydande; kort därefter få bergverk i Böhmen och Sachsen samma omnämnande. Från den tiden synes bergshandteringen i Frankrike, Skandinavien och kanske England hafva utvecklats efter Tysklands föredöme och med biträde af tyska arbetare. Beda (735) nämner järnhandteringen såsom industri i England, där järnberedningen kan spåras ända till landets eröfring af romarna (60 f. Kr.). I Tyskland fick klostret Berg (Westfalen) af kejsar Henrik V år 1122 förläning på metaller och mineral, förmodligen på sitt eget område, och 1160 omtalas tämligen betydliga järnverk, som anlagts vid Kimberworth (Yorkshire) af munkarna i Kirkstead.

"Före midten af det sista förkristna årtusendet var järnet kändt i Skandinavien, åtminstone i den södra delen, och omkr. 500 f. Kr. kom det i så allmänt bruk, att man från den tiden får datera järnålderns början i våra trakter" (O. Montelius). Sveriges äldsta skrifna urkunder om bergshandteringen gå likväl ej längre tillbaka i tiden än till 1268 e. Kr., då delar i Tiskasjöberg (Falu grufva) omtalas såsom föremål för köp. Det var endast smidbart järn och stål, som i dessa gamla tider tillverkades, och den i Sverige därtill uteslutande använda malmen utgjordes mycket länge af myrmalm. När sedermera äfven bergmalm började brytas i vårt land, kan ej så noga afgöras, men att sådan vid 1300-talets början bröts i Norberg, framgår af ett år 1303 af marsken Tyrgils Knutsson till konung Birger utfärdadt öfverlåtelsebref å Norbergs järnberg. 1340 utgaf konung Magnus en förordning för "bergsmännen å Västra berget i Närke", hvarmed lär afsetts Lerbäcks bergslag. Det äldsta kända kungliga privilegium för någon svensk järnmalmsgrufva är det 1354 af samme konung för Norberg utfärdade.

Äfven järnbergsmalmerna användes länge uteslutande till direkt framställning af smidbart järn, s. k. osmund, och t. o. m. efter den tidpunkt, då tackjärnstillverkningen tog sin början i Sverige (omkr. 1450), torde ytterligare nära 200 år hafva förgått, innan här i landet bruten järnmalm företrädesvis användes till framställning af tackjärn, en produkt af mera utvecklad järnindustri. Malmen, där den icke var jordformig, såsom många järnmalmer äro (myrmalm, järnlera m. fl.), bröts i grufvorna medelst eldsättning (för icke länge sedan begagnad i Falu koppargrufva och — under namn af "tillmakning" — i Sala silfvergrufva) och smältes därpå i låga schaktugnar med ved eller kol — ett smältningssätt, som i fråga om järn ännu brukas i Indien, Afrika, Pyreneerna, nordliga Spanien (katalanmetoden), Finland o. s. v.

Under medeltiden voro framstegen i industri jämförelsevis obetydliga. Arsenik, antimon och vismut blefvo kända under denna tid. Bergshandteringen i de på ädla metaller rika länderna Spanien och Portugal tyckes hafva lidit stort afbräck genom upptäckten af Amerika med dess stora guld- och silfvertillgångar.

År 1556 trycktes Agricolas berömda verk *De re metallica*, som betecknar en vändpunkt för bergshandteringens utveckling både i produkternas mängd och metodernas ändamålsenlighet och förbättring. Honom följde flera författare. År 1734 utgaf Swedenborg på latin ett stort verk, hvari han noga beskrifver de på den tiden brukliga behandlingarna för åstadkommande af järn och koppar, och kort därefter utgaf Schlüter i Goslar ett arbete, af hvilket man får kännedom om alla sedan Agricolas tid gjorda framsteg i metallurgien.

Med början af 19:e årh. inträder en ny period för bergshandteringen, därigenom att de under liflig utveckling stadda naturvetenskaperna (kemi, fysik, geologi och mineralogi) kunde med sina resultat i hög grad främja dess utbildning enligt vetenskapliga grunder. Det är hufvudsakligen stenkols- och järnindustrierna, hvilka i närvarande tid taga i anspråk de största krafterna inom bergshandteringen. Stenkolens användning vid tackjärnsberedningen började i England omkr. 1750, och vid den tiden hade tackjärnstillverkningen med träkol i samma land nedgått

till omkr. 17,003,040 kg. från 63,761,400 kg., hvilket den utgjorde i början af 1600-talet. Världsproduktionen af tackjärn i nutiden framgår af nedanstående tabell:

1882	ton	21,461,127
1892	»	26,460,710
1902	»	44,557,991

Däraf framställdes i:

		1882	1902
Storbritannien	ton	8,631,727	8,653,976
Förenta staterna	»	4,698,790	18,003,448
Tyskland	»	3,380,806	8,402,660
Sverige	»	398,945	524,400

Sverige har flera berömda namn fästa vid sin bergshandtering, t. ex. Swedenborg, Rinman, T. Bergman, Cronstedt, Tilas, Sefström, Ekman m. fl. Bergshandteringens utveckling har äfven i hög grad främjats genom den under benämningen "Järnkontoret" 1747 bildade kraftiga sammanslutningen mellan de svenske bruksegarna (se Järnkontoret).

Af den svenska bergshandteringens utveckling och nuvarande ställning lämnar nedanstående tabell en öfversikt, hämtad ur kommerskollegiets berättelser för 1894 och 1903.

		1894	1903
Bruten järnmalm	ton	1,926,523	3,677,520
Sjö- och myrmalmer	»	689	321
Tackjärn	»	456,272	506,825
Gjutgods, framställdt direkt från masugn	»	6,537	8,543
Smältstycken och råskenor, ovällda	»	204,517	192,342
Götmetall, ovälld: Bessemermetall	»	83,322	84,229
Martinmetall	»	84,003	232,878
Degelgötmetall	»	510	1,105
Stång-, fason- och finjärn samt -stål jämte andra gröfre tillverkningar af smidesjärn och stål	»	286,302	353,029
Silfver- och blymalmer, brutna	»	14,825	9,792
Kopparmalm, bruten	»	25,710	36,687
Zinkmalm, »	»	47,029	62,927
Manganmalm, »	»	3,359	2,244
Antimonmalm, »	»	0,03	—
Svafvelkis, »	»	656	7,793
Guld, tillverkadt	kg.	93,6	50,6
Silfver, »	»	2,869,5	1,004,6
Bly, »	»	317,091	670,699
Blyglete, »	»	13,272	7,225
Koppar, »	»	349,899	776,038
Kobolt, »	»	1,580	—
Svafvel, »	»	36,000	74,000*
Kopparvitriol, »	»	722,501	1,170,914
Järnvitriol, »	»	361,918	61,500
Rödfärg, »	»	1,563,731	1,162,887*

* 1902.

		1894	1903
Alun, tillverkadt	kg.	261,009	140,465
Blyerts, »	»	105,630	24,559
Stenkol, brutna	ton	213,634	320,390
Eldfasta leror, »	»	129,617	172,718
Klinkerlera	»	—	57,321
Brunsten	kg.	—	332,000
Zinksulfat	»	—	79,000

Antalet år 1894 med malmfångst arbetade gruf vor var 326, år 1903 däremot 322.

	1894 erhöllos	1903 erhöllos
Silfver- o. blymalmer	ur 21 grufvor,	ur 7 grufvor
Kopparmalm	» 17 »	» 12 »
Zinkmalm	» 28 »	» 14 »
Manganmalm	» 8 »	» 2 »
Antimonmalm	» 1 »	— —
Svafvelkis	» 2 »	» 1 »
Stenkol och leror	å 7 fält,	å 7 fält

Af guldmalm ha några bestämda kvantiteter ej redovisats, men från Stora Kopparbergs grufva har uppgifvits att af den därstädes år 1893 erhållna kopparmalmen 2,441 ton samt af den 1903 erhållna 1,467 ton varit guldförande. Antalet begagnade masugnar år 1894 var 145, mot 136 under år 1903.

Vid bergverks- och bruksrörelsen användes 1894 1,669 motorer, däraf 1,231 vattenhjul och turbiner samt 314 ångmaskiner; samtidigt sysselsattes 25,452 arbetare, däraf 10,902 med grufdrift (7,562 i järngrufvor) och 13,855 i järnverk. Under 1903 användes 1806 motorer, däraf 1,063 vattenhjul och turbiner samt 370 ångmaskiner (öfriga hufvudsakligen elektriska motorer); antalet sysselsatta arbetare var s. å. 30,731, däraf 14,422 vid grufdrift (10,130 i järngrufvor) samt 15,459 vid järnverk. Samtliga 1903 i Sverige för bevillning uppskattade bergverksegares inkomst af bergverkens drift utgjorde 10,929,560 kr.

Litt.: Haupt, "Bausteine zur philosophie der geschichte des bergbaues" (1865—67), Beck, "Geschichte des eisens" (1884 ff.), v. Festenberg-Packisch, "Bausteine zur geschichte des deutschen bergbaues" (1901), och Treptow, "Die mineralbenutzung in vor- und frühgeschichtlicher zeit" (s. å.); vidare på svenska: S. Rinman, "Bergwerkslexikon" (1788), E. Erdmann, "Om stenkolsindustriens utveckling i Sverige" (1878), J. O. Carlberg, "Historiskt sammandrag om svenska bergverkens uppkomst och utveckling samt grufvelagstiftningen" (1879), C. P. Solitander, "Om bruksrörelsen och bergshandteringen i östra Finland" (1884), Th. Nordström, "Bidrag till Sala silfververks och bergslags historia" (1885), R. Åkerman, "Om den svenska jernhandteringens utvecklingsstadier" (1896), Tekla Hultin, "Historiska upplysningar om bergshandteringen i Finland under svenska tiden" (1897), samt "Gruf handtering och hyttväsen" (bd V af "Uppfinningarnas bok", 2:a uppl., 1902). Vidare hänvisas till följande periodiska skrifter: "Jernkontorets annaler", "Teknisk tidskrift", "Journal of the Iron and steel institute", "Zeitschr. f. berg-, hütten- und salinenwesen im preuss. staate", "Österr. zeitschr. f. berg- u. hüttenwesen", "Annales des mines" och "The

mineral industry, its statistics, technology, and trade (annual)". L. R. (G. H—r.)

Bergshandteringens vänner inom Örebro län, en förening med uppgift att dryfta hvarjehanda för bergshandteringen viktiga ärenden, i synnerhet teknisk-ekonomiska frågor. Sedan lång tid utgjorde hindermässan i Örebro mötesplatsen för ortens bergsmän, som därvid ofta uppgjorde många och stora affärer. I midten af 1860-talet framställde några för bergshandteringen intresserade personer lämpligheten af att vid samma tillfälle öfverlägga om bergshandteringsärenden, och sålunda kom föreningen till stånd 1865. Bland stiftarna märkas främst direktörerna And. Grill och L. Rinman samt bruksegarna C. Lindberg och Har. Eriksson, hvilka också utgjorde föreningens första styrelse. Föreningen, som årligen vid hindersmässotiden (slutet af januari) sammanträder i Örebro, har under årens lopp utvecklat sig så, att den numera har medlemmar öfver hela landet. Medlemsantalet, som 1865 utgjorde omkr. 50, uppgår nu (1904) till omkr. 500. Utåt har föreningen verkat genom utgifvande af sina förhandlingar, i "Blad för bergshandteringens vänner i Örebro län" (minst 1 häfte, i senare tid 3 à 4 häften årligen), som redigeras af föreningens sekreterare (L. Rinman 1866—88, E. G. Odelstjerna 1889—94 och C. O. Norelius fr. o. m. 1895), numera med en af 2 ledamöter bestående redaktionskommitté vid sin sida.

Bergshauptman (ty.), titel på ett slags tjänstemän i Sala och Falun, motsvarande bergmästare (se d. o.).

Bergsingenjör, titel, som användes för att beteckna en tekniskt bildad person, som egnar sig åt bergshandteringen. Ehuru icke föreskrifven, har denna titel sedan långt tillbaka användts för att angifva, att dess bärare genomgått någon af Tekniska högskolans fackafdelningar för bergsvetenskap. På senaste tid har emellertid denna titel börjat anläggas äfven af personer, som genomgått någon af de lägre bergsskolorna i Falun och Filipstad, samt af personer, som utan att ega teoretisk underbyggnad egna sig åt bergshandtering. G. D.

Bergsjö. 1. Socken i Gäfleborgs län, Bergsjö tingslag. 39,415 har. 3,930 inv. (1903). B. utgör ett konsistoriellt pastorat i Uppsala stift, Hälsinglands norra öfre kontrakt. — 2. Tingslag i Gäfleborgs län, ingår i Norra Hälsinglands domsaga och fögderi samt omfattar socknarna Harmånger, Jättendal, Gnarp, Bergsjö, Hassela. Areal 1,402 kvkm. 14,202 inv. (1903). — 3. Ångsåg om 4 ramar i Bergsjö socken af Gäfleborgs län, tillhör Hudiksvalls trävaruaktiebolag. År 1902 sysselsattes där i medeltal 54 arbetare, och produktionen skattades till ett värde af 263,000 kr. 3. K. K.-Å.

Bergsjöholm. Se Bjeresjöholm.

Bergskalmucker. Se Tatarer.

Bergskedja. Se Berg, *geogr.*

Bergskedjebildning, *geol.*, förloppet vid och resultatet af de enorma, ehuru långsamt försiggående, rubbningar inom den fasta jordskorpans i synnerhet yttre delar, genom hvilka mäktiga berglager, ursprungligen horisontellt utbredda, blefvo hopskjutna i stora veck och delvis upptornade till bergskedjor af tusentals meters höjd. Orsakerna till sådana väldiga omgestaltningar af jordytan, de s. k. bergbildande krafterna, anses numera ligga i jordens småningom skeende afsvalning från en högre till en lägre värmegrad och däraf följande sammankrympning till mindre volym. De yttre, redan fasta delarna af jordskorpan måste därvid, för att kunna foga sig efter denna volymförminskning i det inre, sammantryckas till veck, som resa sig i höjden. Nästan hela jorden rundt finnas bergskedjor, bestående af på nämnda sätt upptornade, böjda och veckade berglager. E. E.

Bergskollegium. Genom ett kungl. bref af 26 febr. 1630 inrättades för första gången en bergsöfverstyrelse i Sverige. Denna styrelse kallades bergsamtet och fick fullständig instruktion 1634. Ledamöter i densamma voro: en guvernör och fyra assessorer, med hvilka skulle adjungeras en bergskamrer, en riksguardien, en bergsskrifvare, en general-konstmästare och en visitator eller markscheider. 1649 fick denna styrelse namnet bergskollegium. Detta skulle bestå af en guvernör och 6 adliga assessorer, af hvilka en skulle ständigt vistas i Stockholm; de öfrige kunde vara landshöfdingar i bergslagerna. Af bergskollegium förordnades bergmästare, guardien, markscheider, konstmästare, malmletare, bergsfogdar m. fl. tjänstemän. Efter år 1640 blef det brukligt, att landshöfdingarna i Stora Kopparberget, Västmanland, Närke och Värmland hade den högsta uppsikten öfver bergshandteringen hvar i sitt län och en gång om året infunno sig vid bergskollegiets sammankomster. Detta bruk upphörde omkr. 1699. Presidents- och bergsrådstitlarna infördes 1713. Bergsråden voro till en början 2 och assessorerna 4, men då arbetet ökades, blefvo 1756 bergsråden 6 till antalet. 1766 förändrades åter bergskollegiets sammansättning, så att det skulle bestå af 2 bergsråd och 4 assessorer. 1828 öfverflyttades kollegiets domsrätt på de allmänna domstolarna, och 1832 blef ledamöternas antal minskadt till 3. 1857 upplöstes bergskollegium, och dess göromål öfvertogos i början af 1858 af kommerskollegium. Th. N—m.

Berg-skrabba, *bot.* Se Globularia.

Bergskrut. Se Krut.

Bergs-lag, *förv.*, var förr ett visst distrikt, som hade privilegium på bergshandtering. I Sverige funnos ett silfverbergslag, Sala bergslag, ett kopparbergslag, Falu bergslag, och 17 tackjärnsbergslag, nämligen 2 i Västmanlands, 10 i Örebro, 2 i Värmlands, 1 i Jönköpings, 1 i Kopparbergs och 1 i Gäfleborgs län. Tackjärnstillverkningen hade af ålder ansetts böra koncentreras inom vissa distrikt eller bergslag, hvaremot anläggning af stångjärnsverk enligt regeln skulle ega rum utom bergslagen, hvars skogar voro afsedda företrädesvis för järnhandteringens modernäring, tackjärnstillverkningen. Denna bedrefs af de smärre jordegarna, bergsmännen, i de trakter, som ligga närmast grufvorna. Vissa skattefriheter åtnjötos af dem för deras inom tackjärnsbergslagen befintliga jord. Däremot voro de förbundna att uppehålla tackjärnsblåsning i hytta. Enligt en k. förordning 1859 är bergshandteringen numera fri, och den skyldighet till blåsning i hytta eller masugn, som dittills ålegat bergsmansjorden, upphörd. De nuvarande hyttelagen inom tackjärnsbergslagen äro numera icke tvungna föreningar, hvadan lott i hytta kan förvärfvas och innehafvas utan sammanhang med bergsmansjord. — Namnet bergslag gafs stundom äfven åt icke privilegierade distrikt, inom hvilka

bergsbruk var hufvudnäring, och fortlefver ännu, fastän utan någon egentlig administrativ betydelse.

Sedan Sala grufva och silfververk med år 1888 af staten öfverlåtits med full eganderätt till den korporation, som af ålder kallats Sala bergslag, samt denna till ett aktiebolag öfverlåtit eganderätten till grufvan och silfververket, har Sala bergslag upphört såsom bergsbruksidkande förening, men till följd af vissa ekonomiska förhållanden i öfrigt fortfar korporationen ännu såsom en ekonomisk förening, bestående af egarna (förut innehafvarna) till den jord (bergsmanstomterna), hvilken af Gustaf II Adolf 1624 donerades till silfververkets främjande. Falu bergslag har jämväl upphört såsom sådant, men namnet bergslag fortlefver i Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag (se d. o.). Th. N—m.

Bergslagernas järnvägar (sign. B. J.), den Bergslagernas järnvägsaktiebolag tillhöriga järnvägslinje, som, utgående från Falun, förenar Dalarna och bergslagen med Göteborg, äfvensom den från stationen Daglösen utgående grenbana, som sätter Filipstad i förbindelse med hufvudlinjen. Denna Sveriges största enskilda järnvägsanläggning har en längd af sammanlagdt 486 km. (hufvudlinjen 478 km. och grenbanan 8 km.), är byggd med normal spårvidd (1,435 m.) samt öppnades för trafik successivt från 31 dec. 1875 till 1 dec. 1879. Byggnadskostnaden uppgick 31 dec. 1903 till 45,074,556 kr. Från den med Gäfle—Dala, Falun—Rättvik—Mora—Orsa samt Falun—Västerdalarnas järnvägar gemensamma stationen i Falun framgår banan mot s. v., passerar Dalälfven vid Domnarfvet, sammanträffar i Borlänge med Södra Dalarnas och Siljans järnvägar, tager därefter en sydlig riktning ned till Ludvika, där Frövi—Ludvika järnväg har sin ena ändpunkt, hvarjämte Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg där korsas. Fortsättande söderut passerar den på en bro vid Grängesberg Frövi—Ludvika-banan. Från Ställdalen kröker sig banan åt s. v. öfver Bredsjö, föreningsstation med den smalspåriga järnvägen Bredsjö—Degerfors, till Hällefors, där den åter vänder sig mot söder, och efter att hafva passerat Grythyttehed, där Svartälfs järnväg ansluter sig, framgår den i nästan rent västlig riktning förbi Herrhult, hvarest i banans plan korsas Mora—Vänerns järnväg, och Daglösen, hvarifrån grenbanan till Filipstad utgår. Vid Deje station öfvergår banan Klarälfven, och vid Kil korsas Nordvästra stambanan. Från Kil blir riktningen åter sydvästlig; banan passerar Norsälfven vid Edsvalla, öfvergår den kanaliserade Byälfven vid Säffle, följer därefter i sydlig riktning Vänerns strand och öfvergår vid Köpmannabro Dalslands kanal samt korsar vid Mellerud Dalslands järnväg och vid Öxnered Uddevalla—Vänersborg—Herrljunga-banan, hvarefter den norr om Trollhättan öfvergår Göta älf, hvars vänstra strand den från närheten af Lödöse tämligen nära följer fram till Göteborg. Strax utanför Göteborg, vid Olskroken, har banan anknytning med Västra stambanan och i Göteborg med Västkustbanan samt Göteborg—Borås—Alfvesta järnvägar. Järnvägsbolagets styrelse har sitt säte i Göteborg. Bolagets aktiekapital är 15,716,800 kr. Reservfonden utgjorde vid 1903 års slut 337,900 kr. (A. d'A.)

Bergslags kontrakt, Linköpings stift, omfattar de sju pastoraten Risinge, Vånga, Hällestad, Skedevi, Regna, Tjällmo och Godegård. 1,797 har. 26,991 inv. (1903).

Bergslien [-lin]. 1. Knut B., norsk målare af den düsseldorfska skolan, f. 1827 i Voss (Bergens stift), bosatt i Kristiania. Han målade, påverkad af Tidemand, norska folklifsbilder och har äfven målat ämnen ur Norges medeltidshistoria. Bland hans större arbeten må nämnas den på slottet i Kristiania befintliga tafla, som föreställer Oskar II:s kröning i Trondhjems domkyrka. Han är ock porträttmålare — ett *Mansporträtt* från 1857 finns på Göteborgs museum.

2. Brynjulf B., den föregåendes broder, bildhuggare, föddes i Voss 1830. Efter att ha fått sin konstnärliga utbildning hos Jerichau och Bissen i Köpenhamn, flyttade han 1861 till Kristiania, där han sedan dess varit bosatt, med undantag af året 1864, hvilket han tillbragte i Rom. Död i Kristiania 1898. B:s första större arbete var *Karl Johans ryttarstaty* framför slottet i Kristiania (aftäckt 1875). Nämnda år gjorde han ett förträffligt utkast till en staty öfver *Kristian IV*, som likväl ej blef antaget. Han utförde sedan *Henrik Wergelands* staty på Eidsvoldsplatsen (aftäckt 1881) samt smärre statyer af *P. K. Asbjörnsen* (1891, på Sankt Hanshaugen) och *Joh. Brun* (utanför nationalteatern i Kristiania).

3. Nils B., den föregåendes brorson, f. 1853 i Voss, målare, bekant genom sina tomtebilder. (G—g N.)

Bergslätt. Se Berg, *geogr.*

Bergsman kallades fordom innehafvare af bergsmanshemman, hvilken egde skyldighet att bedrifva hyttebruk (blåsa tackjärn) och använda sina skogar till kolning. Bergsmännen voro indelade på hyttelag, och deras hemman voro till följd af dessa skyldigheter och mot erläggande af tiondejärn fritagna från rotering m. m. Numera, sedan tackjärnstillverkningen 1859 frigjorts, kvarlefver ordet bergsman som benämning på innehafvare af hemman eller hemmansdel i ett bergslag, oafsedt om han bedrifver hyttebruk eller ej. På senare tider hafva de bergsmän, som verkligen bedrifva tackjärnstillverkning, börjat kalla sig bergsbruksidkare och, om tillverkningen sker i större skala, brukspatron. Th. N—m.

Bergsmanshemman, hemman inom ett bergslag. I kameralt afseende betyder detta ord: ett inom tackjärnsbergslag beläget krono- eller skattehemman, som, innan kungl. förordningen 20 sept. 1859 blef gällande, hade skyldighet att uppehålla tackjärnstillverkning och därför i allmänhet åtnjöt frihet från ordinarie rotering, men icke från andra oncra, som åligga krono- och skattehemman. Kbg.

Bergs-mekanik. Se Bergshandtering.

Bergsmör Werner, *miner.*, en ur alunskiffer stundom utsvettad alunart af smörliknande konsistens.

Berg-snultran, *Labrus maculatus, zool.*, den största bland Skandinaviens bergfiskar, når vid Sverige en längd af omkr. ½ m. och kan i sydligare trakter blifva ända till 0,6 m. lång. Bergsnultran har en ganska stor geografisk utbredning: den finnes vid nordvästra kusten af Afrika, förekommer öfverallt i Medelhafvet och går ända upp till Trondhjemstrakten. Vid Bohus län är den icke sällsynt, men tyckes hålla sig på enstaka platser i mellersta skärgårdsbandet. Grundtonen i dess ryggfärg är grön, med svart anstrykning och stora, sicksackställda, men föga skarpt markerade mörka fläckar; på buken är den blå. Fjällkanterna äro rödgula.

På käkar, kinder, gällock och frambuk bildar denna färg ett nät af masklikt slingrande streck. De mörka bröstfenorna äro vid roten blå; rygg-, stjärt- och anal-fenorna äro tecknade med blå fläckar, ställda i rader. De yngre bergsnultrorna äro ljusare, mera rödbruna. För öfrigt växlar färgen, så att man knappast finner två individer fullkomligt lika. — Oaktadt sin storlek och sitt fasta kött — af mången prisadt såsom välsmakande — är bergsnultran, liksom våra öfriga bergfiskar, föga värderad såsom födoämne. Själf lefver den af fiskar, kräftor och blötdjur. I Norge, vid hvars kuster den förekommer i större mängd, kallas den b e r g g y l t a eller b e r g g a l t, till följd af de tjocka läppparnas likhet med ett svintryne. F. A. S.*

Bergsnämndeman, bisittare i en b e r g s t i n g s r ä t t.

Berg Sokkesson, abbot i Þverá kloster på Island, d. 1345, utmärkte sig såsom öfversättare, i synnerhet af legender (t. ex. den helige Nikolaus' saga), samt såsom talare och musiker. Ytterst ovisst är, om han, såsom förr allmänt antagits, haft någonting att skaffa — vare sig som samlare eller bearbetare — med den på kompilation af allehanda äldre källor beroende mycket vidlyftiga Olaf Tryggvessons saga, som bevaras i flera handskrifter, bl. a. den i Stockholm befintliga, med orätt efter Berg Sokkesson uppkallade "Bergsboken", nedskrifven omkr. 1400. Ad. N—n.

Bergspredikan kallas ett af Jesus på ett berg ("Saligheternas berg", enligt traditionen nära staden Safed, nordväst om sjön Gennesaret i Galileen) hållet tal, som meddelas i Matt. 5—7 kap. Det finnes i en mera kortfattad form hos Luk. 6: 20 o. f.

Bergspring, *bot.* Se A s p l e n i u m.

Bergsprängning. Konsten att sönderspränga berg eller sten till mindre stenar, är uråldrig, men medlen därför hafva förändrats. I forntiden och medeltiden och äfven nu i aflägsna bygder användes bränning, som tillgår så, att bergytan eller stenen medelst eld upphettas och sedan hastigt afkyles medelst vattenbegjutning, då vissa bergarter, i synnerhet granit, häftigt sönderspringa. En annan af de gamle använd metod var stenens sönderkilning medelst träpluggar, som torra indrefvos i en rad förut i stenen borrade eller hackade hål och därefter begötos med vatten. Genom träets svällning i vattnet utvecklades sådan kraft, att stenen söndersprängdes. Sönderspränging af sten medelst kilning är fortfarande mycket vanlig; dock användas nu järnkilar, som drifvas in i borrhålen, tills stenen spräckes. Genom krutets, dynamitens och öfriga moderna sprängämnens uppfinning har bergsprängningstekniken tagit storartade steg framåt. I berget borras för hand eller med bergborrningsmaskin hål, hvilkas djup afpassas efter behofvet, stundom endast några decimeter, stundom ända till tio meter. I botten af borrhålet inlägges en lagom kvantitet sprängämne (se d. o.), hvarefter hålet fylles med förladdning. Skottet antändes antingen med stubintråd eller medelst elektricitet. För erhållande af stor sprängverkan aflossas ofta en hel grupp af sprängskott samtidigt, i hvilket fall elektriciteten är till ovärderlig nytta, emedan man med samma elektriska ström kan i samma ögonblick tända alla skotten, hvilka för detta ändamål äro sinsemellan och med den elektriska induktionsapparaten förenade medelst elektriska ledningar. Med användande af dynamit kan bergsprängning äfven under vatten med lätthet utföras. Exempel på stora bergsprängningar gifvas öfverallt vid vägars, järnvägars och kanalers byggande, gators reglering, grufvors brytning, tunnlars utförande och vid många andra arbeten. Fr. E.

Bergsregale. Se G r u n d r e g a l e.

Bergsregemente, *krigsv.*, benämning på flera infanteriregementen, som under olika tider uppsattes inom bergslagen. Det äldsta bergsregementet uppsattes "godewilligen" inom bergslagen 1656 till en styrka af 1,400 man i 8 kompanier. Det upplöstes efter freden i Roskilde 1658. Då kriget åter utbröt, påbjöds regementets återuppsättande, men detta torde icke blifvit verklighet, förrän fred slöts, och regementet fullständigt upplöstes. Vid krigsutbrottet 1674 påbjöds uppsättandet af ett nytt bergsregemente på 1,200 man i 12 kompanier. Under namn af *Drottningens liftregemente till fot* och efter 1693 *Malmö regemente* var det förlagdt först i Malmö, sedan i Stralsund, vid hvars uppgifvande det till största delen gick förloradt; återstående manskap insattes i det yngre bergsregementet. Detta hade 1705 blifvit bildadt af två bataljoner bergsknektar och användes 1718 i kriget mot Norge. Sedan upptog det lämningar af flera regementen och sammanslogs 1722 med Östra skånska regementet till fot, hvarefter det sålunda bildade regementet benämndes *Garnisonsregementet i Malmö* och fortlefde till 1808. Det äldre bergsregementet hade sin föregångare i den under Karl IX, och möjligen tidigare, förekommande "bergsfanan" (rytteri) och "bergsfänickan" (fotfolk), af hvilka den förra uppsattes af bergsmännen i Kopparberget mot befrielse från utskrifning; den senare uppsattes 1611, förmodligen af Nora och Linde bergslag, samt förstärktes till 300 man. (Se Ridderstad, "Gula gardet", s. 420.) C. O. N.

Bergsrå. Se R å.

Bergsråd. Se B e r g s k o l l e g i u m.

Bergsrätt, det gemensamma namnet på åtskilliga inom Sala bergslag förr förekommande sammanträden för bestämmandet af skatter, tillsättandet af tjänster och afgörandet af ekonomiska frågor. Landshöfdingen i länet eller bergshauptmannen var ordförande, och ledamöterna utgjordes af medlemmar dels af bergslaget, dels af staden Salas magistrat och röstberättigade invånare.

Bergssjuka, *patol.* Vid bergbestigningar eller tillfällig vistelse å högt belägna orter inställa sig, särskildt hos ovana personer, en del rubbningar i organismen, såsom hjärtklappning, andnöd, matthet ända till svimning, allmänt illamående och kräkningar. Särskildt karakteristisk är oförmågan att utföra kroppsarbete. Flera orsaker kunna tänkas samverka vid uppkomsten af detta tillstånd: det låga lufttrycket, syrebrist, öfveransträngning under uppstigningen samt möjligen något med bergsklimatet sammanhängande moment. För att syreupptagandet i lungan (se A n d n i n g) skall kunna fortgå, erfordras en viss syremängd, d. v. s. ett visst syrepartiartryck hos luften i lungalveolerna. Sjunker detta tryck under ett visst gränsvärde, inställer sig andnöd, och individen dör slutligen af syrebrist. Paul Bert visade, att man erhåller samma resultat, vare sig man låter försöksdjuret andas luft, som successivt förtunnas, eller en gasblandning af vanligt barometertryck, men hvars syrehalt man småningom minskar. Han ansåg sig därmed hafva ådagalagt, att

det ej är det låga lufttrycket i och för sig, som förorsakar bergssjukan, utan syrebristen. Af de resultat man erhållit vid försök i s. k. pneumatiska kabinett har man beräknat, att symtomen af syrebrist inställa sig hos människan, då syrepartiartrycket i lungalveolerna sjunkit till 30 à 35 mm. kvicksilfvertryck. Detta syrepartiartryck i lungalveolerna motsvarade emellertid olika lufttryck i kabinettet för olika personer, beroende på andetagens djup. Hos en person, som andades 270 kbcm. 20 ggr i minuten, uppnåddes gränsen vid ett lufttryck af 500 mm. kvicksilfver, motsv. 3,300 m. ö. h. Hos en annan, som andades 400 kbcm. 14 ggr i minuten, låg gränsen vid ett lufttryck af 360 mm., motsv. 6,000 m. ö. h. Det visade sig vid dessa försök, att försökspersonerna ej hade någon svårighet att utföra muskelarbete vid det låga lufttrycket i kabinettet. Muskelarbetet syntes tvärtom hafva ett gynnsamt inflytande. Detta förhållande finner sin förklaring genom en del andra försök, som lämnat följande resultat. Vid muskelarbete bildas en del omsättningsprodukter, som öfvergå från musklerna till blodet. Dessa ämnen inverka på det s. k. andningscentrum i förlängda märgen, så att andetagens djup och äfven deras frekvens tilltaga. Lungornas ventilation blir således fullständigare, och syrepartiartrycket i lungalveolerna närmar sig samma värde som i inspirationsluften.

Vid bergssjukan är oförmågan till muskelarbete ett af de mest framträdande symtomen. Dessa inställa sig för öfrigt redan vid 3,000 à 4,000 m. ö. h., d. v. s. innan man nått de höjder ö. h., som motsvara luftförtunningen i de nyssnämnda kabinettsförsöken. Det vill således synas, som om bergssjukan förorsakas af något annat än af syrebrist. En del intressanta undersökningar öfver bergsklimatets inverkan på ämnesomsättningen har man haft tillfälle utföra å den försöksstation, "Capanna Regina Margherita", som blifvit anlagd på Monte Rosa 4,560 m. ö. h. Det visade sig där, att såväl vid hvila som vid muskelarbete syreförbrukningen å denna höjd öfver hafvet är betydligt ökad. Vid kabinettsförsök (i Berlin) förorsakade en motsvarande luftförtunning ingen ökning af ämnesomsättningen. Ej heller kunde man iakttaga någon sådan ökning vid ballonguppstigningar 4,000 till 5,000 m. Det är emellertid ej uteslutet, att vid försöken å Monte Rosa ansträngningen vid uppstigningen inverkat.

En egendomlig företeelse, som man iakttagit såväl vid ballonguppstigningar som å höga berg, är en betydlig ökning af de röda blodkropparnas antal pr kbcm. Det vill synas, som om ökningen endast är skenbar, betingad af ett utträde af blodplasma ur kärlen, men fenomenet är i alla fall af stort intresse. Undersökningarna af bergssjukan hafva sin största betydelse såsom egnade att belysa frågan om klimatets inverkan på processerna i kroppen. J. E. J—n.

Bergsskola, ett läroverk, vid hvilket meddelas praktisk och teoretisk undervisning i till bergsvetenskapen hörande ämnen. Tyskland eger dylika anstalter i sina "berg-akademien" och "bergschulen", Frankrike i sina "écoles des mines". Bergsakademierna i Freiberg (Sachsen), grundlagd 1765, samt i Aachen äro bland Europas förnämsta bergsskolor. Österrike har bergsskolor i Leoben och Přibram, Ungern i Schemnitz, Frankrike i Paris och S:t Étienne, Ryssland i Petersburg (bergkadettkåren) och England i London ("royal school of mines"). I Amerika finns en bergsskola förenad med Columbia college i New York.

Sverige har tre bergsskolor: en högre, bergsskolan i Stockholm (förut i Falun), samt två lägre, bergsskolorna i Falun och Filipstad. Omkr. 1808 lär det för första gången, hufvudsakligen med afseende på kopparsmältningen och markscheideriet, hafva ifrågasatts att bilda en bergsskola i Falun för bildande af underordnade tjänstemän vid bergslagen. Saken kom dock ej till stånd förrän med år 1822. Undervisningen fortgick sedan, med undantag af år 1836, till slutet af 1868. Lärokursen var två-årig. I allt hade 402 elever begagnat sig af undervisningen. 1869 flyttades skolan till Stockholm. Den är nu sammanslagen med Tekniska högskolan samt utgör en gren af dennas tredje och fjärde afdelningar, men har, ehuru den lyder under nämnda högskolas direktion, en egen föreståndare. Fyra ordinarie lärare finnas, nämligen professorer i metallurgi och hyttkonst, i gruf-vetenskap och i bergsmekanik samt en lektor i metallurgi. Undervisning meddelas i bergskemi samt allmän och speciell metallurgi med en vidsträcktare kurs i järnets metallurgi, vidare i tillämpad bergartlära och gruf-vetenskap samt i allt hvad till bergsmekaniken hör, såsom konstruktion af vattenverk, hammarverk, valsverk, blåsverk, uppfordringsverk m. m. För elevernas praktiska undervisning i järnhandtering och grufbrytning vid bruk och bergverk åtnjuter skolan ett anslag af Järnkontoret å 15,000 kr. Kursen räcker nära $1^1/_2$ år. (Jfr Tekniska högskolan.)

Bergsskolan i Filipstad stiftades 1830 af bergmästaren F. v. Schéele och har därefter uppmuntrats genom anslag af bruksscieteten och staten. — Den nuvarande bergsskolan i Falun bildades 1871, sedan den där förut varande blifvit flyttad till Stockholm. Båda dessa skolor afse utbildning af bruksbetjänte i lägre grader samt förmån och gruffogdar. Undervisningsämnena äro de samma som vid bergsskolan i Stockholm, men både inträdesfordringarna och kurserna äro mindre. Th. N—m.*

Bergs slussar, vid östgöta-linjen af Göta kanal, bilda den största sammanhängande slussamlingen på hela kanalsträckan. De förmedla öfvergången från sjön Roxen till den 40 m. högre sjön Boren. Närmast den förra, vid Bergs kanal-, post- och telegrafstation, möta 7 sammanbyggda slussar, därpå en bassäng och vid dess slut 2 slussar, vidare en helt kort kanalsträcka, följd af 2 slussar, så 1,012 m. kanal och 2 slussar (vid Brunnby) samt ändtligen 2 slussar vid Heda. I närheten af B. ligger Vreta klosters kyrka.

Bergs-staten utgöres af alla de ämbetsmän, som handlägga till bergsväsendet, förnämligast grufhandteringen, hörande angelägenheter, och lyder sedan 1858 närmast under kommerskollegium. Fordom bestod bergsstaten af bergmästare (som i Falun och Sala motsvarades af bergshauptmän), geschworner, markscheider, bergsfogdar, konstmästare, gruffogdar m. fl. tjänstemän, jämte hvilka dessutom i Sala fanns en bergsvärdie. Denna stat ändrades i väsentlig mån genom en kungl. skrifvelse 1853, då bergsfogdetjänsterna, konstmästartjänsten m. fl. lägre tjänster indrogos. Äfven geschwornertjänsterna upphörde och ersattes genom 2 extra grufingenjörer eller stipendiater. För Falu bergslag och Sala silfververk inrättades egna bergslagsstyrelser, med bergshaupt-

mannen som ordförande, samt i Falun 2, i Sala 3 (af bergslagen valda) ledamöter. Vidare skulle å båda dessa ställen grufingenjör tillsättas i st. f. geschwornerna o. s. v. Bergmästardistrikten skulle fortfarande vara 9. Denna anordning skulle träda i verket med år 1855 och blef närmare bestämd 1854. Sistnämnda år angåfvos gränserna för de nio distrikten och bestämdes, att en af de s. k. extra grufingenjörerna skulle vara föreståndare för grufkartekontoret. Slutligen blef 1874 bergmästarnas antal inskränkt till 6, hvaremot 7 grufingenjörer blefvo tillsatta, bland hvilka en skulle hafva uppsikt öfver grufkartekontoret i Stockholm. Numera är antalet grufingenjörer 6 och finnes en ”föreståndare” för bergsöfverstyrelsens grufkartekontor i kommerskollegium. Bergslagsstyrelsen i Falun upphörde 1862 och i Sala 1888. Den statsadministrativa tillsynen öfver grufvorna i Falun och Sala åligger numera vederbörande bergmästare. Th. N—m.

Bergst., i naturvetenskapliga beteckningar förkortning för I. A. B. Bergsträsser, tysk entomolog, f. 1732, d. 1812 som rektor i Hanau.

Bergs-te. Se Te-surrogat.

Bergstedt, Erik, ämbetsman, reseskildrare, f. 1760 i Strängnäs, beträdde den diplomatiska banan, var 1790—92 Sveriges chargé d'affaires i Paris och 1793 i London. 1794—96 företog han vetenskapliga resor i Mindre Asien och Egypten samt utgaf 1802—05 ”Le Chevaliers resa till Propontiden och Svarta hafvet”, en öfversättning af Lechevaliers arkeologiska reseskildring från denna trakt. Den svenska upplagan höjer sig, genom öfversättarens värdefulla tillägg och anmärkningar, öfver den franska. B. blef 1799 kansliråd och 1803 ledamot af Vitt. hist. o. ant. akademien, adlades 1809 och utnämndes 1812 till statssekreterare. Död 1 mars 1829.

Bergstedt, Karl Fredrik, skriftställare, politiker, f. 24 juli 1817 i Lillkyrka socken i Närke,

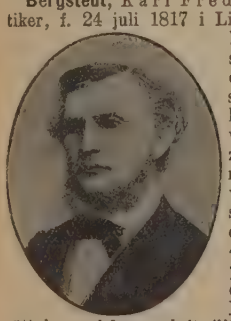

blef 1836 student i Uppsala, 1842 filos. doktor och 1843 docent i grekiska litteraturen, från hvilket ämne han dock öfvergick till sanskrit och zendspråken. Inom sistnämnda vetenskapsgrenar var han en af de tidigaste forskarna i vårt land, och han företog 1846—48 en längre resa för att ytterligare utbilda sig i de österländska språken. Han utgaf ock flera öfversättningar från sanskrit (”Sâvitri” och andra episoder ur ”Mahabarata, Vikrama och Urvasi”). Af nog så stor betydelse var emellertid B:s verksamhet som medarbetare i och tidtals redaktör af dåtidens uppsaliensiska tidskrifter. Så utgaf han 1844—46 och 1849—50 ”Frey” samt 1851 ”Tidskrift för litteratur”. Hans bidrag till dessa tidskrifter fingo efter vistelsen i utlandet, speciellt England, ett starkt praktiskt tycke. Han uppträdde målmedvetet såsom motståndare till den i Uppsala härskande efterromantiska ”esteticismen” samt blef förespråkare för medborgerlig, nyttig, praktisk kultur och bildning efter engelskt mönster, för medborgerlighetens tillgodogörande i kommunen, för en filantropi, byggd ej på nådegåfvans, utan på den ömsesidiga nyttans ståndpunkt, för praktisk folkundervisning, kvinnobildning, frihet i religiöst afseende o. s. v. I litterärt afseende utvecklade han *realismens* program, protesterade mot subjektivismen hos romantiken och dess efterdröjare och mot ensidig konstförgudning samt drog ur sedlighetens synpunkt i härnad mot hvad han kallade ”den usla litteraturen”.

Hans verksamhet som tidskriftsutgifvare fäste vid honom allmän uppmärksamhet, och då Lars Hierta tröttnade vid Aftonbladets ledning, blef B. 1852 hufvudredaktör och utgifvare af Aftonbladet (”Magistrarnas aftonblad”), en befattning, som han innehade i fyra år. Han fullföljde där den bana han förut inslagit på, kämpade för öfrigt nog så mycket för den *individuella* friheten som för de abstrakta rättigheterna och slog särskildt kraftiga slag för den religiösa friheten mot gällande tvångslagar, för skatteförenkling, reformer i brännvins- och tullagstiftning m. m. Orsaken till hans afgång i dec. 1855 berodde på misshälligheter inom redaktionen, vållade af meningsskiljaktigheter i afseende å Sveriges utrikespolitik under Krimkriget. Efter afgången från Aftonbladet försvann B. för ett antal år från det offentliga lifvet och verkade som bruksegare och jordbrukare samt kommunalman i Värmland och Östergötland. Han invaldes af Östergötlands landsting 1866 i riksdagens första kammare och var där under den första nioårsperioden en mycket bemärkt ledamot, som särskildt gjorde sin kraft gällande i undervisningsfrågor och andra kulturfrågor och i konstitutionella spörsmål (som ledamot i konstitutionsutskottet 1868—75). Han var en ifrig förespråkare för dödsstraffets afskaffande, för friare dissenterlagstiftning och religionsfrihet, för borgerlig vigsel, för folkskolans sekularisering, för gift kvinnas eganderätt, för ändring i tryckfrihetslagen, för en medborgerlig bildning i enlighet med den i våra dagar förberedda skolreformen och för de klassiska språkens inskränkning; han var bestämd motståndare till landtmannapartiet, men ock till den adlercreutzsk-bergströmska regeringen (särskildt mot ecklesiastikministern Wennerberg).

Samtidigt med sitt riksdagsmannaskap utöfvade B. en ytterst märklig och för sin tid högst betydande publicistisk verksamhet, dels såsom den främste medarbetaren i tidningen ”Stockholmsposten” (1868—70), hvilken han jämte A. O. Wallenberg utgaf och som var ett utpräglad politiskt ”intelligensorgan”, dels i den förträffliga veckoskriften ”Samtiden” (1871—74), som af honom skrefs nästan ensam, och i hvilken han efter engelskt mönster behandlade tidens politiska, vetenskapliga, litterära och ekonomiska frågor med sakkunskap och mångsidigt intresse; denna tidskrift gaf en betydande insats i svensk bildning under 1870-talet. Åren 1866—68 var B. sysselsatt med att utgifva sin vän B. E. Malmströms föreläsningar öfver svenska vitterhetens historia, ett uppdrag, för hvilket han dock saknade vissa förutsättningar och som han knappast utförde med tillräcklig kritik. I kyrkomötena 1868, 1873, 1883 och 1888 var han ledamot för Linköpings stift och gjorde sig där gällande såsom en af mötenas mest upplyste medlemmar.

År 1875 bosatte sig B. åter i Östergötland, delande sin tid mellan praktiska sysselsättningar och studier. Bland litterära arbeten, som B. utgifvit, märkas — utom de ofvannämnda — hans bearbetning af Clé-

ments "Den politiska ekonomien", med inledning och tillämpning på Sveriges förhållanden (1868), *Gamla sanningar* (1871), *Arbetet och dess villkor* (s. å.), *Hvad vi veta, hvad vi tro och hvad vi vilja; Tankar och frågor af en Lekman* (anon., 1878); *Om eder och edgång af C. F. B.* (1879) samt en längre biografi öfver *A. O. Wallenberg* i Biografiskt lexikon och dessutom en mängd uppsatser i tidskrifter och tidningar. B. blef 1871 hedersledamot af Svenska slöjdföreningen och 1872 ledamot af Vetenskapsakademien. Han afled 26 jan. 1903 på sin egendom Skrukarp vid Motala. Sitt minne har han bland annat hugfäst genom en donation till de sanskritiska studiernas främjande vid Uppsala universitet. Jfr Karl Warburg, "Carl Fredrik Bergstedt. Ett blad ur vår litterära och politiska historia" (i Nord. tidskr. 1903). K. W—g.

Bergstelegraf. Se Krigstelegraf.

Bergstena, socken i Älfsborgs län, Kullings härad, 3,119 har. 417 inv. (1903). Annex till Lena, Skara stift, Kullings kontrakt.

Bergstingsrätt var namnet på fordom befintliga underdomstolar, bestående af en bergmästare som ordförande och bergsnämndemän som bisittare. De egde att döma i mål rörande bergverks- och gruf-rörelsen. Bergstingsrätterna upphäfdes 1852, och deras domsrätt öfverflyttades på de allmänna domstolarna. Jfr Grufrätt.

Bergstrand, Karl Henrik, kirurg, f. 1800 i Hällefors socken, Örebro län, blef 1813 student i Uppsala, 1831 medicine doktor i Lund samt 1838 professor i kirurgi och obstetrik vid Uppsala universitet. Död 1850. Han skref, utom en mängd uppsatser i tidskrifter, åtskilliga i bokform utkomna afhandlingar, såsom *Några anmärkningar rörande testicklarnes sjukdomar* (1831), *De spina bifida* (1838), *Chirurgiska iakttagelser* (1842—48), *Afhandlingar uti allmän chirurgi* (1848—49) och *Om kärlutvidgningar* (1848).

Bergstrand. 1. Per Vilhelm B., präst, författare, f. 1807 i Sala, blef student i Uppsala 1823, prästvigdes 1830, utnämndes 1834 till kollega vid Arboga skola, 1836 till rektor i Hedemora och 1838 i Linde samt 1856 till kyrkoherde och sedermera till prost i Hjulsjö, där han dog 18 jan. 1874. Han var en kunskapsrik man, som utöfvade en synnerligen omfattande litterär verksamhet. Utom åtskilliga öfversättningar (efter Ebrard, Luthardt, Tischendorf, Delitzsch m. fl.) och en i många upplagor utgifven revision af Strömers "Euklides' Elementa" offentliggjorde han *Förklaringar öfver de årliga evangelierna och epistlarne* (1850; ny, tillökad uppl. 1863), *Grunderna för den kristna tideräkningen i allmänhet och den svenska i synnerhet* (1851; ny uppl. 1861), *Praktisk geometri för sjelfundervisning* (1852) och *Chronologisk handbok i christna kyrkans historia* (1868). Jfr "Handlingar rörande prestmötet i Vesterås 1878". (K. H.)

2. Per Emanuel B., den föregående brorson, landtmätare, reseskildrare och vitterhetsidkare under signaturerna Bias och Kapten Gulliver, f. 1834 i Västerås, d. 1890 i Stockholm såsom ingenjör i generallandtmäterikontoret, skref bl. a. *Anteckningar i fältmätningskonst* (1863—64), *Anteckningar i höjdmätningskonst* (1864—65) och *Om vattenmätningar för afdikningar och sjösänkningar* (1884), *Reseanteckningar från Polen, Tyskland och Schweiz* (1874), *Petersburg—Astrakan* (1882) och *Stockholm—Konstantinopel* (1883), ett par historisk-romantiska skildringar m. m.

3. Vilhelm Alexander B., den föregående kusin, politisk skriftställare, tidningsman, f. 26 sept. 1850 i Västerås, blef student i Uppsala 1870 och juris kandidat 1873, egnade sig därefter åt publicistisk verksamhet och blef en af det konservativa partiets bästa krafter. 1874 blef han medarbetare i Nya dagligt allehanda, där han debuterade med artikelserien *Den konstitutionella konflikten*, som väckte ett ovanligt uppseende och liksom flere följande serier, bl. a. *Grundskatterna, deras afskrifning eller aflösning*, *Den ekonomiska frågan*, *några ord för dagen* och *Sista krisen* (under pseudonymen Ivar Blå), utgafs i broschyrform. I ekonomiska frågor stod han A. O. Wallenberg nära och var från 1880 till sin död styrelseledamot i Stockholms enskilda bank. Under pseudonymen Marcellus utgaf han 1880 och 1881 ett par samlingar *Politiska silhuetter*, kortfattade karakteristiker af våra förnämsta politiska personligheter, vidare *Från 1881 års andra kammare* (1881), *Ministerskiftenas historia under det nya representationssicket* (1884), *Norska riksrättstragedien och unionen* (s. å.), *Bidrag till den skandinaviska unionens historia efter 1814* (1885) m. fl. broschyrer, lätta och lifligt skrifna, men skarpa, ofta hänsynslösa, hvilket särskildt gäller om *Den norska konflikten* (1882), som t. o. m. af den norska högerregeringen blef förbjuden i Norge. Under eget namn utgaf han *Handbok för den svenska kommunalförvaltningen, med undantag af Stockholms stads* (1881; 3:e uppl. 1899) och *Den svenska qvinnans rättsliga ställning* (1883). Efter K. A. Lindströms död (1885) blef B. hufvudredaktör för "Nya dagligt allehanda". Död i Stockholm 2 febr. 1891.

Bergstrand, Karl (Carl) Erik, agrikulturkemist, geolog, f. 12 mars 1830 i Kila socken, Västerås län, blef 1849 student i Uppsala, där han 1857 vann filosofie doktorsgrad. 1857—68 var han lärare i kemi, geologi och fysik vid Ultuna landtbruksinstitut samt från 1861 tillika föreståndare för den s. å. där inrättade agrikulturkemiska försöksanstalten. 1864 var han t. f. föreståndare för institutet, och s. å. fick han professors namn, heder och värdighet. 1869—82 var han Landtbruksakademiens agrikulturkemist och har sedan dess varit verksam som privat kemist och frökontrollant. 1867 blef han ledamot af Landtbruksakademien och 1873 af Vetenskapsakademien. Under tiden för sin anställning i statens tjänst var B. mycket anlitad i och för allehanda offentliga uppdrag berörande tekniska frågor. Han har varit en flitig författare, under yngre år hufvudsakligen i naturvetenskapliga ämnen, men på senare tid mest i populära landtbruksskrifter. Bland hans tryckta arbeten må nämnas: *Naturhistoriska anteckningar om Åland* (1851), *En blick i naturen eller några ord om naturvetenskapen i allmänhet*

(1852), *Om näringsämnena* (1857), *Grunddragen till geologien* (1859), *Grunderna för den agrikulturkemiska analysen* (1861), *Lärobok i geologi* (1868), *Några upplysningar om de konstgjorda gödningsämnenas samt oljekakornas beskaffenhet* (1878), *Om komjölken* (1879), *Joh. Gottsch. Wallerius som landtbrukskemist och praktisk jordbrukare* (1885), *Landtbrukskemi för landtmannaskolor* (1887), *Om undersökningen af landtbruksprodukter* (1889), *Handbok för jordbrukare* (1893), *Norrlands betydelse för svenska jordbruksnäringens utveckling* (1895), *Landtbruksväxternas näring* (1897) samt *Öfversikt af svenska landtbrukets historia. I Hednatiden* (1902). B. har öfversatt och bearbetat: ”Organiska kemien” efter Strecker (1857), ”Om de kemiska gödningsämnena” efter Ville (1870), ”Landtbruket och naturvetenskaperna” efter Johnson (1874) m. m. Han utgaf ”Ultuna landtbruksinstituts tidskrift” 1864—66 och ”Tidskrift för landtbrukare” 1867—68. Dessutom finnas många smärre uppsatser af B. offentliggjorda i tidskrifter och berättelser, såsom i Tidskrift för landtmanna- och kommunalekonomien (1858—61), Botaniska notiser (1851—52), Öfversigt af Vet. akad:s förh., årg. 32, Landtbr. akad:s handl. och tidskr. (1862—89), Bergelins Tidskr. f. sv. landtbruket (1863—64), Tidskrift för landtmän (1895—97), Biet (1881—82), Upsala läkareförenings förh. (1865—66) och Läsning för folket (1867 och 1894—95). H. J. Dft.

Bergsträcka. Se Berg, *geogr.*

Bergström. 1. Per Axel B., rättslärd, ämbetsman, politiker, f. 20 aug. 1823 i Lund. Sina barnaår tillbragte han i Hälsingborg, hvars läroverk han genomgick. 1840 blef han student i Lund, där han 1842 tog filologie kandidat-examen, 1844 filosofie kandidat-examen och s. å. promoverades till filosofie doktor. 1846 aflade han examen för inträde i rättegångsverken och inskrefs kort därefter som auskultant i hofrätten öfver Skåne och Bleking. Sedan han haft flera förordnanden som domare och tjänstgjort dels som fiskal, dels som adjungerad ledamot i nämnda hofrätt, utnämndes han 1853 till assessor därstädes. Hans krafter togos dock snart i anspråk äfven för andra uppdrag. 1863—70 var han medlem af Kristianstads läns landsting och 1867—69 dess vice ordförande. 1863—70 innehade han plats bland stadsfullmäktige i Kristianstad samt var 1863—66 deras vice ordförande och 1867—70 deras ordförande. 1863 satt han i en kunglig kommitté för uppgörande af förslag till författning angående vattenrätten och 1869—70 i en annan kommitté för ordnande af rikets myntväsende på grundvalen af guld som värdemätare.

Med 1867 började B. sin politiska bana, först som Kristianstads och Simrishamns representant i riksdagens andra kammare. Det första alstret af hans riksdagsmannaverksamhet var denna kammares arbetsordning. Han invaldes redan från början till ledamot af lagutskottet. Bland de många frågor, i hvilka han uppträdde vid de första riksdagarna, bör mähända i främsta rummet nämnas den ”skånska frälsefrågan” (1869). Han var referent i det tillfälliga utskott, som af andra kammaren valdes för att behandla denna angelägenhet, och skref utskottets betänkande — ”en lärd studie i svensk och dansk kulturhistoria” —, hvilket spriddes kring hela landet och mycket bidrog att lugna sinnena. 1870 års lag om medborgerlig likställighet för främmande trosbekännare tillkom med hans medverkan. Annars uppträdde han i regel i så konservativ riktning, att han af många ansågs ”konservativare än regeringen”. Det väckte därför ej just vidare angenäma känslor, när 3 juni 1870 den de geerska ministären efterträddes af den adlercreutzska och B. kallades till statsråd och chef för civildepartementet. Som fackminister utvecklade B. en ovanligt nitisk och kraftig verksamhet. Framför allt var det järnvägsärendena, som togo hans uppmärksamhet i anspråk. Att 1871 års riksdag ställde ej mindre än 10 mill. kr. till regeringens förfogande för att utdelas som låneunderstöd åt enskilda järnvägsföretag, har — och det utan tvifvel med rätta — anförts som bevis på representationens lit till dåv. civilministern. Genom hans åtgöranden blefvo arbetena å nordvästra stambanan så påskyndade, att denna första sammanbindningsbana mellan de förenade rikena redan 16 juni 1871 (långt tidigare än förut varit afsedt) kunde i sin helhet öppnas för allmän trafik. Med hufvudsakligt bifall till k. m:ts på B:s föredragning framställda förslag beslutade riksdagen 1873 fortsättandet af statens järnvägsbyggnader norr om Gäfle—Dalabanan och i sammanhang därmed anläggandet af den andra sammanbindningsbanan mellan Sverige och Norge, genom Jämtland till riksgränsen, och 1874 beviljade riksdagen det på hans föredragning begärda anslaget till understöd för anläggning af den tredje sammanbindningsbanan genom Dalsland till riksgränsen. Äfven den länge på dagordningen stående frågan rörande ombildning af k. m:ts kansli blef genom B. bragt till afgörande, i det k. m:t på hans föredragning 1873 antog grunder för kanslieexpeditionernas omorganisation, hvarigenom en lämplig arbetsfördelning blef införd. — På det rent politiska området kom B. snart i bittra strider med riksdagens andra kammare. Hela ministären beskylldes med rätt eller orätt för en afgjordt byråkratisk prägel, och då den egnade ringa uppmärksamhet åt andra kammarens önskningsmål, i fråga om såväl försvarsväsendets ordnande som förenklingar i förvaltningen, framföddes inom densamma mot regeringen en bitter stämning, som kanske i första rummet riktades mot B. på grund af hans starka och stridbara personlighet. Den nådde sin höjdpunkt, då B. 1874 efter andra kammarens beslut att indraga anslaget till presidentslönen i kommerskollegium förklarade sig komma att tillstyrka konungen att ogilla beslutet och anbefalla statskontoret att ställa den erforderliga summan till k. m:ts disposition. Anslaget fanns ock uppfördt i nästa års budget, hvilket föranledde anmärkning från konstitutionsutskottet. Då k. m:ts 1875 framlagda härordningsförslag ej vann andra kammarens bifall, hvilket i icke ringa grad tillskrefs animositeten mot konungens rådgifvare, begärde flera af dessa, bl. a. B., som för öfrigt 1873 utnämnts till hofrättsråd i skånska hofrätten, 11 maj 1875 sitt afsked, hvarvid han förordnades att tills vidare vara president i kammarkollegium. 1876 utnämndes han till lands-

höfding i Örebro län. I andra kammaren fortfor han att representera sin gamla valkrets till 1872, och 1873—78 hade han plats å dess Stockholmsbänk, ständigt som en af ''intelligensens'' pelare, brytande mången lans mot landtmannapartiet. 1876 väckte han motion om en gemensam skandinavisk handelslagstiftning, en motion, som bar frukter i de nya växel-, firma- och sjölagarna. 1875 blef han ledamot i en af svenska och norska män sammansatt kommitté, som 1876 afgaf betänkande och förslag angående konsulat-väsendets ordnande, och innehade genom kommitténs val ordförandeplatsen.

Efter att sedan 1878, då hans mandat som ledamot i andra kammaren för Stockholm utgick, icke haft deltagit i det parlamentariska lifvet, valdes B. 1881 för Örebro län till ledamot af första kammaren, hvilken han sedan tillhörde till sin död. Han kom här genast att intaga en inflytelserik ställning som ordförande i lagutskottet vid riksdagarna 1882—87, 1889—90 och 1892, om än hans verksamhet därstädes af många ansågs gå i en alltför negativ riktning. Äfven rent politiskt vägde hans ord tungt. Till de posseska stora förslagen i härordnings- och skattefrågorna 1883 var B. en utpräglad motståndare, men två år efteråt biträdde han, som så ofta och så skarpt bekämpat 1873 års kompromiss med alla dess konsekvenser, den sammanjämkning af första och andra kammarens beslut, hvarigenom den första partiella afskrifningen af grundskatterna kom till stånd, i samband med 12 dagars ökning af värnpliktsöfningarna. I den pågående tullstriden tog B. under 1880-talet ringa del. Protektionisterna hade dock trott sig kunna påräkna hans understöd, hvilket han under debatten strax före riksdagsupplösningen i mars 1887 dock vägrade att lämna under motiveringen: ''in dubio non est agendum''. Han ingick visserligen 6 febr. 1888 såsom justitieminister i Bildts protektionistiska kabinett, men lämnade efter en kort tid, utmärkt af en mängd åtal mot den socialistiska och utilistiska agitationen, denna post redan 28 sept. s. å., då han återgick till sin landshöfdingstol. Från hans efterföljande riksdagsmannaverksamhet må erinras om hans för en person med B:s läggning ytterst anmärkningsvärda och på sin tid mycket uppseendeväckande uppträdande i rösträttsfrågan vid 1891 års riksdag, då han uttalade sig för politisk rösträtt åt alla män öfver 25 års ålder, som inneha kommunal rösträtt, eller samma ståndpunkt, hvilken 1900 blef parollen för liberala samlingspartiet. Den kommunala rösträttens begränsning rönte däremot städse ihärdigt motstånd från B., liksom de flesta motioner i religionsfrihetsvänlig riktning. 1889 års förslag till inskränkning i tryckfriheten (''munkorgslagen'') skänkte B. sitt understöd. Såsom svensk ordförande i de svensk-norsk-danska växellags- och sjölagskommittéerna hade han vidare sin del af förtjänsten i dessa lagars utarbetande, och genom hans verksamhet såsom ordförande i det särskilda utskott, hvilket riksdagen 1891 tillsatte för sjölagens behandling, var det, torde man kunna säga, som sjölagen antogs af riksdagen. B. var ock, för Strängnäs stift, ledamot af kyrkomötena 1878, 1883 och 1888 samt häfdade där sin moderata ståndpunkt i religiösa frågor. Under 1893 års riksdag utnämndes han till ordförande i Nya lagberedningen och ämnade just begära afsked från landshöfdingämbetet, då döden mellankom, i Örebro 23 aug. 1893. Sedan 1870 var han ledamot och sedan 1882 hedersledamot af Landtbruksakademien. — En son till B. är landshöfdingen i Norrbottens län Karl Johan B., f. 1858, landshöfding 1900. (V. M.)

2. Richard B., den föregåendes kusin, folklorist, kritiker, biblioteksman, f. 2 dec. 1828 i Stockholm, vardt student i Uppsala 1847 och filos. doktor 1854. Han började 1859 tjänstgöra i Stockholm vid k. biblioteket, hvarest han befordrades till amanuens 1862, förste amanuens 1865 och bibliotekarie 1878. Död i Stockholm 10 dec. 1893. — Såsom litteraturkritiker (huvudsakligen i Post- och inrikes tidningar, under 16 års tid) utmärkte sig B. för självständig uppfattning och en pregnant, ofta af humorns sälta kryddad stil. Han var en förtrogen kännare af folkdiktningen och inom denna forskningsgren väl den på sin tid främste fackmannen i landet. Den nya upplaga han tillsammans med musikern L. Höijer 1880 utgaf af Geijers och Afzelius' samlingsverk ''Svenska folkvisor'' fick, hvad texten angår, ett högt värde genom B:s kritiska omsikt och ovanligt stora beläsenhet, som satte honom i stånd att i detalj ådagalägga bl. a. visornas släktskap med dylika hos andra folk. Själf gjorde han goda samlingar af inhemsk religiös folkdiktning. Frukter af B:s vittra kringsynthet äro de af honom utgifna antologierna ''Gerd'' (1883, ny uppl. 1892; en samling ''förbisedda'' svenska skaldestycken af mestadels obemärkta författare) och ''Främmande lyror'' (1887; en rikhaltig och etnografiskt ordnad återspegling af världslitteraturen i svenska öfversättningar). B. förvärfvade tidigt fackmannainsikter i jaktens idrott, hvilka han framlade i ''Svensk jägarkalender'' (1859) och den resonerande *Handbok för svenska jagtvänner* (1872), texten till Bruno Liljefors' planschverk ''Från skog och mark'' (1890—91; ny uppl. 1894) m. m. Jägarlifvet utbildade hos B. ett varmt, men från svärmeri frigjordt sinne för naturen, hvilket karakteristiskt framträder särskildt i flere småhistorier bland hans *Svenska bilder* (1882; därjämte innehållande ''stycken ur vår odlingshistoria''). Samlingen *Litteratur och natur* (1889) inrymmer bl. a. större afhandlingar om Ossian och om den nya vetenskapen folklore. B. utgaf vidare samlingsverken ''Ur folksagans rosengårdar'' (3 bd, 1889—90) och tillsammans med O. A. Stridsberg ''En bok om Sverige'' (1892—93). Han ombesörjde en ny edition af Ad. Törneros' ''Bref och dagboksanteckningar'' (1890—91) och utgaf i Svenska fornskriftsällskapets handlingar mystikern Susos ''Gudeliga snilles väckare''. Ett urval *Dikter* af B:s hand, offentliggjordt 1894 efter hans död, innehåller förutom öfversättningar ett tiotal fint kända originalpoem.

Bergström, Erik Gustaf Adolf, komisk skådespelare, teaterledare, föddes i Stockholm 24 juni 1837 och var först anställd i kramhandel, men pröfvade sina sceniska gåfvor vid sällskapsspektakel och offentliga soaréer med den påföljd, att han hösten 1858 fick engagemang vid A. T. Schwartz' sällskap på Ladugårdslandsteatern. 1859—72 tillhörde han Zetterholms trupp vid Södra teatern i Stockholm och uppträdde 1867—72 äfven på Djurgårdsteatern om somrarna, hvarefter han en följd af år var teaterledare, i det att han i bolag med G. Haqvinius innehade Mindre teatern 1872—76 och Södra teatern 1876—82. Efter bolagsmannens död förestod B. ensam sistnämnda scen 1882—83, men

uthyrde den därefter och uppträdde fortfarande på Södra teatern, ända till han 1899 anställdes vid Dramatiska teatern. Såsom teaterföreståndare företog han ofta om somrarna med sitt sällskap turnéer, i synnerhet till Norrland. — B. hör till de af naturen gynnade komiker, som omedelbart framkalla munterhet redan genom det putslustiga i stämmans tonfall och uppsynen. Hans naturfriska och godmodiga komik har gjort sin verkan i de till ett antal af några hundra uppgående roller han utfört. Bland dem må erinras om *Pettersson* i "Andersson, Pettersson och Lundström", *Prins Paul* i "Storhertiginnan", *Lasse* i "Nerkingarne", *Pelle Lundqvist* i "Syfröknarna", *Alidor* i "Resan till Kina", *Dardanell, Knäcksell* i "Positivhataren", *Mister Gibson* i "Den nye bibliotekarien", *Kalle Kafte* i "Hvetebröd och rågbröd", *Professor Klint* i "Svärfar", *Peterman* i "Petermans flickor" och *D:r Crusius* i "Storstadsluft" samt på Dramatiska teatern *Apotekar Glansen* i "Första fiolen", *Argante* i "Scapins skälmstycken", *Kommerserådet Mühlingk* i "Ära", *Kamrer Grot* i "Fästmanssoffan" och *Heindorf* i "Krig i fred".

Bergström, Otto Vilhelm, genealog, f. i Stockholm 5 dec. 1850, utnämndes 1874 till underlöjtnant och 1891 till kapten vid Upplands regemente samt tog 1904 afsked från krigstjänsten. 1882—83 var han e. o. amanuens i krigsarkivet och 1883—87 t. f. krigsarkivarie. Sedan 1898 är han ledamot af krigsvetenskapsakademien. B. har utgifvit bl. a.: *Bidrag till k. Uplands regementes historia* (1882), *Register till ..... Svenska adelns ättartaflor* (1888), *Kongl. invalidinrättningen på Ulriksdal* (1891), *Systematisk innehållsöfversikt till k. Krigsvetenskaps-akademiens handlingar o. tidskrift årg. 1797—1896* (1897) och *Vadstena krigsmanshus* (1901) samt, i förening med F. U. Wrangel *Svenska adelns ättartaflor ifrån år 1857* (1894—1900). Han har därjämte redigerat afd. VII (armén) af "Svenskt porträttgalleri".

Bergström, Karl Ludvig, teologisk författare, f. 4 sept. 1857 i Malå, Västerbotten, blef student i Uppsala 1878, filos. kandidat 1881 och teol. kandidat 1887 samt lektor i kristendom och filosofi vid Uppsala högre allmänna läroverk 1890. B. har utvecklat en rik teologisk och religionsvetenskaplig skriftställarverksamhet i modern anda och rörande religionsundervisningen, i såväl tal som skrift, ifrigt bekämpat allt slags katekesplugg. Bland hans skrifter märkas: *Moseböckernas uppkomst* (1892), *Moseböckernas värde* (1893), *Kristendom och socialism* (s. å.), *Om judafolkets profeter* (1895), samtliga tillhörande skriftserien "Svenska spörsmål", af hvilken han var medredaktör, *Bibelns lära om Guds ord i kritisk belysning* (1899), *Skapelsen, syndafloden och världsdomen med hänsyn till den babylonisk-assyriska världsåskådningens inflytande på gamla testamentets kosmologi* (s. å.), *Hvarför kallas vi kristna?* (1900), *Öfversikt af den kristna religionsläran* (1901), *"Vår gamla bibel"* (1902) och åtskilliga uppsatser i tidskriften "Verdandi" från och med 1896.

Bergström, David Kristian, publicist, politiker, f. 5 nov. 1858 i Brunneby socken i Östergötland, blef student i Uppsala 1877. Efter 1882 aflagd filosofie kandidatexamen tjänstgjorde han ett år som e. o. amanuens i Statistiska centralbyrån och egnade sig 1883—84 åt publicistisk verksamhet i Stockholm och Göteborg. 1885 återvände han till Uppsala, vistades läsåret 1886—87 som fjärdenovemberstipendiat i Kristiania och aflade licentiatexamen 1889. Han gjorde sig som ordförande i föreningen Verdandi och som studentkårens sekreterare 1887—89 mycket bemärkt inom studentlifvet, läggande i dagen en mindre vanlig målmedveten energi, särskildt vid startandet af Verdandis småskrifter, hvilka af honom redigerades 1888—93. Doktorsgraden förvärfvade han i Lund 1892. Bosatt i Stockholm från 1889, föreläste B. till 1893 vid därvarande arbetarinstitut i nationalekonomi. En af hans föreläsningsserier utkom 1894 i bokform under titeln *Kommunism och socialism, en framställning af hufvuddragen i de kommunistiska och socialistiska lärobyggnaderna.* Vid sidan häraf framträdde B. som en af den i början af 1890-talet framträngande rösträttsrörelsens mest nitiske kämpar, och som sekreterare i Sveriges rösträttsföreningars verkställande utskott 1891—96 samt dess ordförande 1897—1900 visade han sig mäktig att trots många svårigheter organisera rörelsen landet rundt. Den väldiga agitationen för den första "folkriksdagen" 1893, vid hvilken han var vice ordförande, gick ock i första hand genom hans händer, liksom för 1898 års rösträttspetition med 400,000 underskrifter af myndiga medborgare. Ordförande vid den andra "folkriksdagen" 1896, valdes han af densamma till redaktör af "Svenska folkets öreskrifter" och fungerade som sådan till 1898. B. har ock inom pressen varit lifligt verksam för sina idéer. Han blef medarbetare i Dagens nyheter 1892, inträdde 1894 å Aftonbladets politiska afdelning och har från 1897 varit biträdande redaktör af Dagen. Tillika har han varit outtröttlig i att organisera och sammanknyta de frisinnade landet rundt. Från och med 1894 har B. i andra kammaren representerat Stockholms stads femte valkrets, egnande sin uppmärksamhet åt, jämte rösträttsfrågan, företrädesvis konstitutionella och sociala spörsmål. Han har ock flera gånger af regeringen tillkallats som sakkunnig att afgifva förslag till planläggande af socialstatistiska undersökningar. Hans 1902 afgifna motion om ett mera praktiskt och mindre tidsödande sätt att ordna de akademiska studierna väckte genom sin rikedom på sakuppgifter mycket uppseende och föranledde s. å. tillsättandet af universitetsexamens-kommittén med B. som medlem. 1903—04 hade han plats i konstitutionsutskottet. Han medverkade till "folkpartiets" bildande 1895 och uppgick tillika med detta år 1900 i liberala samlingspartiet. I bokform har B. utom förut nämndt arbete utgifvit den i flera upplagor i Verdandis småskrifter ingående skriften *Den politiska rösträtten* (1890) och *Från rösträttsstridens länder, tio bref till Sveriges rösträttsvänner* (1894), frukten af en korrespondensfärd till Österrike, Belgien och Holland. V. M.

Bergström. 1. Alfred Maurits B., målare, f. 15 jan. 1869 i Stockholm, studerade vid konstakademien 1887—91, vann kungl. medaljen sistnämnda år och vistades i Frankrike 1894—95. Han har målat franska och svenska stämningslandskap (*Lågvatten* 1895 och *Sommarkväll* 1902, i Nationalmuseum) samt är äfven akvarellist och etsare. 1898—1901 var han extra lärare i landskapsmålning vid konstakademien. År 1900 blef han ledamot af akademien. G—g N.

2. Oskar B., den föregåendes broder, operasångare, f. 1874 i Stockholm, arbetade först i snör-

makeri därstädes, men blef 1890 elev af Ivar Hallström och debuterade 1896 å k. teatern som *Lotario* i "Mignon", *Vulkanus* i "Filemon och Baucis" och *Hans* i "Per Svinaherde", hvarefter han engagerades 1897. Redan 1899 öfvergick han emellertid till Ranfts trupp och sjöng på Svenska teatern *Gaspard* i "Cornevilles klockor", *Hallifax* i "Hin ondes snaror" m. fl. framstående baspartier. A. L.

Bergsund, mekanisk verkstad på Södermalm i Stockholm, invid Mälaren, räknar anor från år 1769, då en skotte, Thomas Lewis, där anlade ett järngjuteri. Från hans tid kvarstår än i dag det solida stenhus, som f. n. utgör disponentens boställe. 1807 öfvergick verket i G. D. Wilckes ego. Den berömde Samuel Owen var under nära tre års tid i dennes tjänst. 1858 inköptes verkstaden af grosshandlaren A. Frestadius. Efter dennes 1867 timade frånfälle bildades 1870 af arfvingarna det nuvarande "Bergverkstaden gjort sitt namn berömdt, är brobyggeriet. Inalles bortåt 800 järnvägs- och landsvägsbroar hafva

Bergsund 1852.

levererats till staten och enskilda, och bland dessa broar återfinnas de flesta af betydenhet inom landet,

Bergsund 1902.

sunds mekaniska verkstads aktiebolag", hvars aktiekapital uppgår till 700,000 kr. Nämnda bolag har på mångfaldigt sätt uppdrifvit och utvidgat rörelsen, så att verkstaden, inom sin hufvudbransch — järnångfartygstillverkning —, är den största inom Sverige. 1877 anlade bolaget en upphalningsslip och skeppsvarf för större fartygs byggande vid Finnboda (se d. o.), på östra sidan af Stockholm, vid saltsjön. Under årens lopp hafva från bolagets verkstäder utgått betydliga fartygsarbeten, såsom pansarbåtarna Tule, Oden, Tor och Vasa, chefsfartyget Drott, torpedkryssarna Psilander och Klas Uggla, pansarkryssaren Fylgia, kanonbåtarna Rota, Skäggald m. fl., tvenne större kanonbåtar för ryska flottan, finska isbrytarfartyget Murtaja, finska lotschefsfartyget Eläköön, ett flertal oljebåtar för Kaspiska hafvet samt ett par hundra större och mindre fartyg för svenska handelsflottan. — Ett annat område, inom hvilket bl. a. broarna öfver Norrström och Söderström i Stockholm, öfver Norsälfven och Klarälfven i Värmland, öfver Dalälfven vid Krylbo samt öfver Indals-, Öre-, Vindel- och Skellefteälfvarna å Norra stambanan. Verkstädernas samtliga tillverkningar, som förutom af fartyg och broar utgöras af hvarjehanda slags maskinerier, gjutgods och plåtarbeten, skattades 1902 till ett värde af 2,362,837 kr., och arbetarantalet uppgick s. å. till i genomsnitt 1,075 man. Samtliga arbetare äro sedan 1893 olycksfallsförsäkrade, och dessutom finnes sedan 1860 en sjuk- och begrafningskassa inrättad. Såväl vid B. som vid Finnboda finnes en mängd bostäder för tjänstemän och arbetare. De personer, som haft största förtjänsten af etablissemangets uppsving till ett stort och vinstgifvande företag, äro ingenjörerna Ollman (verksam där 1857—74) och Lindvall (1858—90). K. K.-Å.